DICCIONARI
ETIMOLÒGIC I COMPLEMENTARI
DE LA
LLENGUA CATALANA

DICCIONARI ETIMOLÒGIC I COMPLEMENTARI DE LA LLENGUA CATALANA

PER

JOAN COROMINES

AMB LA COL·LABORACIÓ DE

JOSEPH GULSOY i MAX CAHNER

I L'AUXILI TÈCNIC DE

CARLES DUARTE I ÀNGEL SATUÉ

VOLUM I

A - BL

CURIAL EDICIONS CATALANES
CAIXA DE PENSIONS «LA CAIXA»
BARCELONA
1995

L'edició d'aquest volum ha estat feta amb el suport de la Caixa de Pensions, «La Caixa»

1.ª edició: febrer de 1980
2.ª edició: març de 1980
3.ª edició: juny de 1980
4.ª edició: abril de 1983
5.ª edició: setembre de 1988
6.ª edició: novembre de 1991
7.ª edició: novembre de 1995

Editat per Curial Edicions Catalanes, c. del Bruc 144, 08037 Barcelona

Imprès a Novagràfik, c. de Puigcerdà 127, 08019 Barcelona

ISBN: 84-7256-174-7 vol. I
ISBN: 84-7256-173-9 Obra completa
Dipòsit legal: B. 40.219-1995

PREFACI

Aquesta és l'obra de tota una vida. Des de 1922, data de les primeres notes preses amb aquest objecte, no he parat mai de dedicar-m'hi en forma creixent. La meva vida, i la vida de la col·lectivitat, em van anar obligant a una infinita sèrie de tombs i marrades que m'apartaven de la dreta línia d'aquesta obra. Però jo m'hi tornava, i el llibre en certa manera es revenjava, engruixint i amplificant tots dos el tresor d'idees i d'informacions destinades a la meva obra de sempre, en una proporció igual o doble de la que exigien aquests altres treballs que he qualificat de marrades, i perfeccionant els mètodes i elevant el nivell del futur diccionari català. L'obra corria el perill que la seva mateixa massa i rigor em descoratgessin d'encetar-ne la redacció definitiva.

Els meus dos col·laboradors l'han salvada, empenyent-me a empendre aquesta darrera fase i aportant-hi una ajuda decisiva. Ells firmen amb llurs inicials un cert nombre d'articles, ja en les primeres lletres de l'ordre alfabètic. En Gulsoy ha redactat els seus, passant a Pineda dos mesos cada estiu i, durant els dos darrers anys, ha treballat a Toronto enllestint els articles de la lletra N a base dels materials del diccionari no sense tenir en compte els resultats de les discussions que havíem tingut conjuntament. Les d'En Cahner apareixen menys sovint que les d'En Gulsoy, diferència, però, compensada per aportacions d'altres menes. Tots dos, quan convé o és necessari, enriqueixen el text amb dades noves de la seva investigació personal i fan ben sovint interpretacions i solucions originals. Fins a la fi de la E, l'original és acabat i, a més, tots els materials i les notes etimològiques provisionals de tots els articles, de l'A fins a la Z, són ja complets i estan ordenats. Si, per raons de salut, jo no pogués fer la redacció definitiva de les últimes lletres els meus col·laboradors aprofitaran els materials recollits per mi per a tots els articles i es podran orientar amb les directives que ja hi he deixat escrites al llarg d'aquests cinquanta-set anys. Encara que l'obra és meva en el seu conjunt, la contribució dels meus col·laboradors és també important.

Aquest és un diccionari que complementa en molt els reculls lexicals anteriors; i això, encara més que en mots nous, consisteix en nous significats i en dades de totes classes referents a la vida i ambient de les paraules. Tot essent complementari, però, és tant o més el caràcter crític el que hi apareixerà pertot en primera línia, més encara potser que en el meu primer diccionari castellà. Els aspectes històric i dialectològic sorgiran en aquest, així mateix, amb un relleu particular. En definitiva sempre serà l'etimologia l'objectiu final, la meta que ens proposem d'atènyer, i a les dificultats que oposi l'etimologia estarà proporcionada la quantitat i densitat de cada article.

Però l'obra d'un erudit que ha produït ja tants volums en el terreny de la lingüística i la filologia necessita molta menys presentació i aclariments que la d'altres: gran part d'aquests estan ja donats en les meves publicacions anteriors. I ací em serà lícit de remetre-hi i de donar com a sobreentès bona part del que he deixat explicat en aquelles.

Cal aquí donar algunes explicacions. El nostre principi ha estat d'indicar sempre la font

de les dades que adduïm, de manera que puguin ser sotmeses a control. Hi ha una immensa quantitat de cites de llibres, revistes i monografies particulars; les dates i les localitzacions consten en forma precisa per a cada una de les dades; i entre aquestes la major part han estat recollides expressament per al present llibre, o amb verificació directa. Hem de creure que tothom que el vulgui examinar o estudiar tindrà al seu abast dues obres fonamentals: el diccionari de Fabra i el d'Alcover i Moll (*AlcM*). Quan una dada figuri en una d'aquestes, sovint s'hi ha fet remissió expressa, i algunes vegades —però només per a aquestes dues obres— ens hem permès de prescindir-ne. Si diem, per exemple, que un mot ja va ser usat per B. Metge o per R. Llull, i no precisem el passatge ni la cita, s'esdevindrà quasi sempre que aqueixa cita figura en l'*AlcM* en lloc ben visible, i en tot cas no es fa així més que quan això està en harmonia amb tot el nostre coneixement crític del mot, i el text al·ludit no suscita dubtes de cap mena. Això no obstant, és incomparablement més freqüent que fem nosaltres mateixos la cita directa, amb una porció generosa de context, i amb indicació exacta del passatge de l'obra o del document.

Escau ací de posar de relleu la importància cabdal que per a la història de la filologia catalana en general, i en particular en l'anàlisi històrica del nostre lèxic, va tenir l'activitat de dos gran savis nostres: Marian Aguiló i Bernat Alart. Les referències a la seva obra lexicogràfica seran contínues, i serà evident que sense ells, i sense la guia de Fabra, una obra com la nostra no hauria pogut néixer. Per sort, l'inventari projectat per Aguiló, i aplegat amb un esforç personal enorme, va ser publicat, amb gran cura i saber, fidelíssimament, per P. Fabra i M. de Montoliu. La del gran arxiver, erudit i filòleg rossellonès encara no ha tingut aquesta sort. En certs aspectes és més monòtona, en alguns altres és enormement més rica encara que la del genial mallorquí, i va estar sotmesa al control d'una ciència cartística, paleogràfica i lingüística de perfecte rigor, que trobaria ben pocs iguals en l'erudició europea del seu temps (1824-1880); em cal proclamar que, com a lexicòleg i dialectòleg, els seus coneixements i el seu mètode eren més avançats que els de la majoria dels seus coetanis de Montpeller-Tolosa i fins que els de París. La cura de les seves transcripcions, el seu instint per desenterrar elements valuosos, són extraordinaris. Tot i inèdita, aquesta massa de documentació resta accessible, copiada i ordenada de puny i lletra d'ell, amb lletra de perspícua lectura. Vaig dedicar bastants mesos a fer-ne copiosos extrets a la biblioteca de Perpinyà, quan la preparació del llibre estava ja molt avançada, i sabia jo prou els punts en què serien útils les seves dades per a la documentació històrica del llibre nostre. Tot això va citat ací amb la sigla *InvLC*, que el qui ens llegeixi veurà reaparèixer a cada pas, aportant complements decisius a la informació aplegada per l'obra, també titànica, dels tres balears Aguiló, Moll i Alcover.

A aquestes fonts escrites s'afegeixen ací una infinitat de dades recollides personalment per mi de la boca de la gent de tot el nostre domini lingüístic. Des de la primera joventut m'ha plagut d'enraonar amb gent de sana i directa tradició lingüística que parlin amb lèxic ric, ben nostre i transmès de pares a fills, més que no après dels llibres o dels cenacles literaris —pagesos, muntanyencs i gent de mar, sobretot— i des de llavors en prenia notes, escoltant-los i dialogant, encara més que interrogant-los. El llarg pelegrinatge a què em va induir l'empresa de l'*Onomasticon Cataloniae*, intensificà aquest contacte amb persones de totes les comarques del Principat, dels Pirineus, de les Illes i del País Valencià, en els anys 1930-36 i 1952-1966, si bé en tinc moltes altres encara d'anteriors i posteriors: recollia els noms de lloc en forma exhaustiva, i els de persona detalladament, de la tradició oral, però això em donava la gran avinentesa de fer brotar el mot, la forma, el matís, del vocabulari viu a les comarques, en moments en què l'atenció de l'informador, distreta cap a un objectiu local concret, deixava escapar, amb les més grans garanties d'espontaneïtat, les expressions deslliurades de tot prejudici de finor o forasteria. D'aquesta mena de dades, ben localitzades i calibrables exactament, en disposem en tan gran quantitat que hauria estat enutjós d'especificar cada cop la procedència directa. Una forma lacònica a què hem recorregut sistemàticament es limita a dir el nom de la població, acompanyat, dins parèntesis, de l'any en què vaig anotar-ho: p. ex. *Tuixén (1964)*, o *Benasc (1965)*, vol dir en el nostre diccionari 'paraula o forma recollida per J. Coromines a Tuixén l'any 1964, a Benasc el 1965'. Això estalviarà mots i podrà fornir alhora un mitjà d'apreuar més justament el valor de cada informació.

És clar que les dades de la llengua oral i viva no han estat totes recollides per aquest canal tan directe. Amics que conec a fons i sé que han observat, molt i críticament, el parlar de certes comarques llunyanes, m'han informat sovint per escrit, contestant cartes meves, o trametent-me llistetes d'informes. Mereixen en aquest sentit una menció especial alguns d'ells, i cap tant com Josep Giner i March (aquest amb caràcter tan explícit i variat, tan exemplificat, i tan divers localment, que sovint, en lloc de posar el nom sencer, em limito a acompanyar-ho amb les inicials J.G.M.), amb dades lexicals copiosíssimes, de la rodalia de la capital valenciana i d'Albaida sobretot, però també d'altres poblacions escampades per la zona Alcoi-Marina-Ribera; I. Macabich: Eivissa; Enric Valor: Castalla, Aitana i Horta de València.* Sense l'activa i intel·ligent ajuda d'Àngel Satué, constant des de 1965, la meitat dels materials usats per a aquesta obra no hauria estat disponible. Cal també que diguem que sense el treball constant i intel·ligent de Teodor Grau no hauria estat possible la composició tipogràfica del nostre llibre, que presentava tantes dificultats. La col·laboració d'En Joan Sales i Vallès ha estat multiforme en aquesta i altres obres meves, i mai no li podré agrair prou ni la d'abans, ni la que, amb l'autorització del Departament d'Ensenyament i Cultura de la Generalitat, hi ha afegit ara.

En el període de treball intens en l'*Onomasticon CatalLoniae*, l'ajuda que vaig rebre per a la recollida i redacció dels materials d'aquella obra era ja utilitzada, al mateix temps, per a aquesta. Ajuda, doncs, que també hem d'agrair aquí. A això contribuïren i han contribuït Rafel Patxot i Jubert, la J. S. Guggenheim Memorial Foundation, la University of Chicago, Omnium Cultural, Joaquim Fons i Pont, i d'altres en proporció menor. Les gestions per obtenir algunes d'aquestes ajudes les dec en gran part al zel dels meus amics Oriol Folch, Joaquim Maluquer i M. Coll i Alentorn. També he d'agrair les facilitats donades per les universitats de Toronto i de Barcelona als meus col·laboradors i, especialment, l'ajuda del Canadian Humanities and Social Sciences Research Council a En Gulsoy.

Aquest diccionari i el *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana* (*DCEC*) són obres semblants d'un mateix autor, la segona ampliada ara com a *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico* (*DECH*), en col·laboració amb José A. Pascual, on s'ha augmentat molt la part dedicada al gallegoportuguès i als elements romànics del basc. Es pot ben dir que són obres paral·leles, però si algú suposés que són creacions bessones, és clar que s'erraria. Ací els aspectes reservats a la llengua parlada moderna omplen una mesura força més gran, també s'ha estat més generós en les cites de textos pròpiament literaris; allà es pogué comptar amb una aportació prèvia més considerable d'etimologistes i filòlegs de les generacions anteriors, i menys sovint que ací s'hagué de construir sobre el buit etimològic, car més sovint s'hi pogué triar entre teories prèvies ja poc o molt sostenibles.

L'una obra ha estat d'ajuda molt gran per a l'altra. Hi havia problemes i qüestions en bona part comuns. Des d'allí es va remetre sovint a l'obra present, anunciada ja com a futura; des d'ací també remetem moltes vegades a coses i idees que ja van quedar consignades en aquell llibre (o en la seva ampliació). El nostre tarannà no és de repetidors ni de servidors de rescalfats, sinó d'investigadors d'allò que encara no se sap o no se sabia bé. La tasca era immensa en totes dues obres: quan hi ha elements comuns, fem referència al *DCEC* (o el *DECH*), per a tota espècie d'informacions suplementàries que ací no eren essencials, i en particular s'esdevé així en el cas de mots que, tot existint també en la nostra llengua, han tingut en la central hispànica una vida més prolongada o més descabdellada (p. ex. *ahorrar*, mot més essencial que el nostre regional *alforrar*), o que en la nostra no tenen més que una representació poc original i genuïna (p. ex. *tropessar* o *estrompassar*, enfront del cast. *tropezar*): en uns d'aquests casos remetem a aquella obra per completar detalls, en d'altres (mots menys importants o poc nostres) podrem limitar-nos ací a una concisa remissió.

Convé explicar-se encara un poc sobre la nostra actitud amb els predecessors. A la formació científica i literària del fundador d'aquest llibre van contribuir un nombre molt gran de mestres, i entre ells tingueren una influència excepcional Pere Coromines, Pompeu Fabra i Jakob Jud; altres dos, menys orientats cap a l'estudi especial del lèxic o cap a la investigació del català, Maurice Grammont i R. Menéndez Pidal, tanmateix van contribuir no pas menys a la meva formació de lingüista hispanista i indoeuropeista. Més de pressa faig constar que

en certes coses em van orientar directament i fortament homes com Meyer-Lübke, Antoine Meillet, Joaquim Balcells, Carles Riba, Leo Spitzer, Gerhard Rohlfs, Julius Pokorny; en un terreny especial com l'arabística, no voldria oblidar els noms de Maximiliano Alarcón i Arnald Steiger. A quin d'ells no dec molt? I d'ells alguns també els he contradit sovint.

D'altres m'he pogut servir almenys de les seves grans obres. Sense M. Aguiló i P. Fabra —i no sols per llurs diccionaris— una obra com aquesta hauria estat simplement inconcebible. Sense l'altra empenta que ens donaren Moll i el seu mestre Alcover, fóra incomparablement més incompleta i trontollant la doctrina ací continguda. Potser algú trobarà que sóc sovint sever i implacablement crític posant de relleu errors que veig en les teories etimològiques, en les dades i en les filiacions que s'han donat com a bones en el diccionari Alcover-Moll i en algunes altres obres, en particular aquest repertori ingent i magistral que és el *FEW* de W. von Wartburg. Doncs, si sense aquestes dues obres immenses la nostra hauria estat més flaca, hi ha ingratitud per part nostra, pensarà algú. Tampoc envers aquells mestres estimats que he esmentat abans, no ens abstenim de combatre les seves idees quan veiem avui que no s'hi ha de creure. Els nostres deures de cara al futur han de pesar més que l'apologia del passat. No hi ha progrés en ciència si no és girant-se d'esquena als qui ens han ajudat a pujar. Sense Meyer-Lübke no hauria estat possible el saber més alt, més exacte i més rigorós de Jud, les obres més refinades d'aquest i la vasta obra de Wartburg no haurien estat possibles: també Jud va ser acusat de massa sever i fins cruel amb Meyer-Lübke, però complí amb el seu deure; si l'obra de Wartburg és verament gran i facilita certament la tasca de tota la romanística, la veritat és que està literalment entacada de greus errors. Sense Schuchardt la doctrina vascològica més segura de Mitxelena no hauria vingut: però Mitxelena fa bé d'envestir la de Schuchardt sense contemplacions. ¿Hi hauria filologia occitana possible sense la tasca a què es condemnaren un Chabaneau o un Mistral? Però un Appel o un Millardet feren bé de descantellar-la amb pocs miraments. Exhibim clamorosament la nostra admiració envers els generosos repertoris d'Alcover-Moll i del *FEW*, mostrem-los als estranys amb orgull de catalans o de romanistes, però justament per ser dignes d'ells i passar satisfets la torxa a la posteritat, caldrà que assenyalem un per un tots els errors que l'esforç previ d'ells ens ha permès de reconèixer-hi.

I ací acabo, expressant la meva fonda gratitud i la meva fe profunda que Déu ens ajudarà a completar aquest ambiciós esforç.

JOAN COROMINES, 13-XII-1979

* L'aportació d'E. Valor es tornà especialment copiosa pel fet d'haver-me fet arribar una còpia comentada de les molt nombroses i explícites anotacions marginals que tenia fetes fins a 1955 al seu exemplar del diccionari Fabra. Les de Giner i March es distingeixen per haver-se estès durant un període molt prolongat: des de 1934, incessantment. L'eminent físic i venerable amic Eduard Fontserè em deixà treure una còpia completa de les que havia anat fent en el seu exemplar del Diccionari Ortogràfic de Fabra, 1.ª ed., corresponents als anys 1920-1933, i sobretot entorn de 1925: les distingeixo, doncs, posant-hi «EFontserè c. 1925». De l'Alt Aragó m'ha informat durant molts anys el meu eficaç col·laborador i amic Àngel Satué, fill de Bergua: per tant les seves dades es refereixen a la rodalia Fiscal-Broto, també un poc a la Sierra de Guara-Arbe; i a Echo don V. Méndez Coarasa. Altres aportacions de valor considerable i de primera mà provenen de Miquel Arbona (Sóller-Palma), Francisca Camps (Migjorn Gran, Menorca), Fermí Cortés (Sueca), Miquel Duran i Ordinyana (costes mallorquines), Ramon Gil Escuder (Boí), J. Hernández Mora (Maó), Charlotte S. Kniazzeh-Maneikis (Xicago), Joan Lluís (Vall d'Àssua, Pallars), Josep Mascaró i Passarius (Menorca i Mallorca), Josep Sebastià Pons (Illa de Tet), Pere Ponsich (Perpinyà), Josep Quero Molares (Barcelona), J. Sánchez Cuesta (Benasc), Amadeu Soberanas (Biblioteca de Catalunya), JBXuriguera (Pla de Lleida). I cal un esment especial, pel valor extraordinari de les coses que ens han fornit, dels Moll (pare i filla) a Mallorca, Àngel Sánchez Gozalbo a Castelló de la Plana, i els reverends Antoni Llorens, Manuel Milian i Boix, Julià Pascual i Pagès i Lluís Serdà i Prat, per llurs grosses aportacions des dels arxius de Solsona, Morella, Camprodon i la Seu d'Urgell, respectivament. I ja no cal que testifiqui per quants costats J. M. de Casacuberta va ser i ha estat padrí i inspirador d'aquest llibre.

NOTACIÓ FONÈTICA

La que utilitzem és simplificada, com correspon a obres d'aquest gènere, i hem procurat que difereixi com menys possible de la més estesa entre els romanistes, emprada en obres comparables, com el *REW*, el *FEW* i l'*AlcM*, i utilitzada ja en el *DCEC*:

a, b, d, e, f, i, k, l, m, n, o, p, s, t, u tenen el mateix valor que en català normal. Només en alguns casos en què importava especialment distingir les consonants fricatives (com en *obi*, *odi*, *egua*) de les oclusives corresponents (*ambó*, *índic*, *enguany*) hem emprat *ƀ, đ, ǥ*, per aquelles, i *b̥, d̥, g* per aquestes.

ã, ẽ, õ, œ̃, ĩ, ũ designen vocals nasals (fr. *an*, *fin*, *bon*, *parfum* i port. *fim*, *jejum*, respectivament).

ę, ǫ, į, ų, vocals obertes (cat. i fr. *è*; cat. *ò*, com en el cat. o fr. *roc*; angl. *live*; angl. *book*); *ẹ, ọ, ị, ụ*, vocals tancades (cat. i fr. *é*; cat. *ó* o fr. *au*; angl. *leave*; angl. *loose*).

č = *tx* català, *ch* castellana.

ə, so relaxat entre *a* i *e*, o sigui la «*e* neutra» catalana, com la segona vocal del cat. *pare*, de l'angl. *singer* o *beggar*, o la del port. *casa*; emprada també per a la *e* francesa de mots com *venir*; quan calia distingir he reservat per a aquesta el signe ᵆ.

ə́, la «*e* neutra accentuada» balear (com en *fred*). També usem *ǽ* per a certes variants locals. En grafia no fonètica ens servim, amb aquest valor, de *ê*.

g, com en *gala* (o en *aigua*, veg. supra).

ǧ = la *tj* del cat. *jutjar*, la *g* de l'it. *agio* o la *j* de l'angl. *jail*.

h, aspirada, com en anglès o alemany.

ḫ = *j* castellana.

i̯ = la *i* d'*aire*.

ļ = la *ll* cat. de *llet*, *martell*, la cast. del Nord d'Espanya, la *lh* portuguesa.

ł = la *l* de l'angl. *pal*, cat. o port. *mal*.

ņ = *ny* català, *ñ* cast., *gn* francesa o italiana.

ŋ = la *n* de *sang* o *ng* de l'angl. *singer*.

œ, com en fr. *peu* o *coeur*.

r, com en *però*.

r̄, com en *arri*.

š = cat., port., gall. i basc *x*, angl. *sh*.

ü, com en alemany, i com la *u* francesa.

u̯, com la *u* de *pau*.

v, com la *v* del Camp de Tarragona, balear o del valencià (tret de l'apitxat), com en fr., port., it., angl.

w, com en anglès, o com la *u* del cat. *quatre*.

ẅ = *u* del fr. *cuit*.

y, com les *ii* de *iaia* o la *y* del fr. *yeux* (en lloc de *y*, escrivim *i̯*, com la d'*aire*, per a les varietats locals on té articulació menys consonàntica).

z = *s* del cat. o port. *rosa*, fr. o angl. *rose* (en la grafia italiana, on no es distingeixen els dos sons, usem el símbol *ṡ* per a aquest, i *ż* amb el valor fonètic de *dz*).

ž = cat., fr. i port. *j*.

θ = *z* del castellà d'Espanya (en *zanco*) o *th* de l'angl. *thing*.

ð = *z* del cast. d'Espanya *juzgar* o *th* de l'angl. *then*.

En els mots aràbics

Per a aquesta llengua emprem una transliteració, no una notació fonètica, amb les següents equivalències: َ = *a*, ِ = *i*, ُ = *u*, ا = ', ب = *b*, ت = *t*, ث = *ṯ*, ج = *ǧ*, ح = *ḥ*, خ = *ḫ*, د = *d*, ذ = *ḏ*, ر = *r*, ز = *z*, س = *s*, ش = *š*, ص = *ṣ*, ض = *ḍ*, ط = *ṭ*, ظ = *ẓ*, ع = ᶜ, غ = *ġ*, ف = *f*, ق = *q*, ك = *k*, ل = *l*, م = *m*, ن = *n*, و = *w* (en final de síl·laba *u̯*) ه = *h*, ي = *y* (en final de síl·laba *i̯*; quan només prolonga una *a*, aquesta s'escriu *à*). Les vocals prolongades اَ, يِ, وُ, es transcriuen *ā*, *ī*, *ū*, llevat si són tòniques, que es transcriuen *â*, *î*, *û*. Amb *-a* (i en casos especials *-aᵗ*) representem el ة (*ta* «marbuta»).

Noteu que *ḥ*, *ṣ*, *ḍ*, *ṭ*, *ẓ*, i *q* són consonants emfàtiques, *ṯ* té el valor de *θ*, *ḏ* té el de *ð*, *ġ* és aproximadament la *g* del nostre *caigui*, ' és l'atac brusc o oclusiva glotal amb què comencen els mots alemanys escrits amb vocal inicial i ᶜ ve a ser l'africada glotal corresponent. Per a les altres, veg. més amunt.

Aquests sons s'havien alterat considerablement en l'àrab col·loquial d'Espanya, i descriure aquests canvis no correspon de fer-ho ací sinó a les gramàtiques de l'àrab vulgar i de l'hispanoàrab. Les diferències més greus afecten les tres vocals fonamentals. En general es pot dir que igual si són llargues com si són breus prenien, respectivament, el timbre de *a*, *e*, *o*, si anaven precedides o seguides de ' (prescindint de la de prolongació), *ḥ*, *ḫ*, *r*, *ṣ*, *ḍ*, *ṭ*, *ẓ*, ᶜ, *ġ*, o *q*, i que en els altres casos prenien, respectivament, el de *e*, *i*, *u*. Aquests timbres anaren mudant-se progressivament segons les èpoques. Per marcar aquest canvi de *a* cap a *e*, ens servim de la grafia *ä*. D'altra banda hi havia una pronunciació més culta, que tendia a dir sempre *a*, *i*, *u*. Per a detalls, a més de les obres especials, vegeu les de Gairdner, Steiger i Neuvonen que citem en la blibliografia.

INDICACIONS BIBLIOGRÀFIQUES

Aquesta bibliografia pretén només servir de guia, al qui consultarà aquest llibre, sobre les seves fonts més importants, però no li estalviarà de consultar altres bibliografies en casos més poc freqüents, si bé en el text del llibre hem procurat de donar cites bastant completes d'aquestes obres menys citades, de manera que es puguin fàcilment completar del tot amb una mica d'experiència bibliogràfica. A més hem tingut en compte no tan sols les obres de lingüística catalana citades, sinó també les d'altres llengües, i en fer-ho hem procurat d'atendre tant les necessitats del lector català com les de l'estranger, suplint el que és fàcil que ignorin un i altre i, com que aquesta obra pot ser consultada per romanistes estrangers, allunyats del camp, tan especialitzat, de la filologia catalana, hem inclòs a la llista obres de la literatura i la filologia catalanes, en una mesura en què no ho hem fet amb les d'altres llengües amb les quals estan més familiaritzats els romanistes. Amb la finalitat d'evitar un augment excessiu del volum d'aquesta llista hem prescindit de la gran majoria d'articles de revista, llevat dels d'importància doctrinal bàsica. Això explica l'absència ací de determinats noms de filòlegs benemèrits l'aportació màxima dels quals consisteix justament en aquella classe d'articles.

Abadal, Ramon d', *Catalunya carolingia*, 3 vols., *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, vols. 1 i 2. B., IEC, 1955.

—, *Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà*, Abadia de Montserrat, 1954.

AcEsp., veg. *DAcEsp.*

Acció, setmanari, portaveu d'Acció Nacionalista Valenciana, València, 1934 ss.

ACCV = *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, València, 1928 ss.

Acevedo-F. = B. Acevedo Huelves i M. Fernández y Fernández, *Vocabulario del bable de occidente*, Madrid, C. de Est. Hist., 1932.

ActasColPrerrSalm. = *Actas del Coloquio de Epigrafía y Lingüística Prerromanas de Salamanca* (1974). *acte de consagració y dotació de la catedral d'Urgell de l'any --- 839, L'*, per P. Pujol, *Estudis Romànics*, 2, Barcelona, 1917.

Adages, veg. Carles Ros, *Adages y Rrefranys.*

AGI = *Archivio Glottologico Italiano*, Roma-Torí, 1873 ss.

Agirre, Domingo, veg. D. Aguirre.

Aguiló i Fuster, Marian, *Cançoner de les obretes en nostra llengua materna més divulgades durant los segles XIV, XV i XVI*, Barcelona, A. Verdaguer, 1900.

—, *Antol. Po.* = *Antologia poètica*, tria i pròleg de Josep M. Llompart. *Les Illes d'Or*, 116, Palma, 1975.

—, *Fochs follets. Obreta en dotze glosades*, Barcelona, F. Giró, 1909.

—, *Diccionari*, veg. *DAg.*

Aguiló, Tomàs, *Obras en prosa y en verso*, tom III: *Poesías en mallorquín*, Palma, Tipogr. Católica Balear, 1883.

Aguiló i Cortès, Tomàs, *Rondaya de Rondayas*, 1.ª ed., Palma, 1815; 4.ª ed., Palma, 1881.

Aguirre, Domingo, *Auñemendiko Lorea, La Flor del Pirineo*, traducció (i text basc) per I. Goikoetxea, 2 vols.

Agustí, Miquel, *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica y pastoril*, Barcelona, 1617.

AIEC = *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 7 vols., Barcelona (I, 1907; II, 1908; III, 1909-10; IV, 1911-12; V i VI, 1913-14; VII, 1915-20).

AILC = *Anales del Instituto de Lingüística*, Universidad Nacional de Cuyo, Mendoza (toms I, 1942; II, 1944; III, 1945, dirigits per Joan Coromines; IV, 1950 ss., dirigits per Fritz Krüger.

AIS = *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, von K. Jaberg und J. Jud; die Mundartenaufnahmen wurden durchgeführt von P. Scheuermeier, G. Rohlfs und M. L. Wargner, 8 vols., Zofingen, 1928 ss.

Al-And. = *Al-Andalús*, Madrid, 1933 ss.

Alart, Bernat, *Inventari de la llengua catalana*; materials reunits per Alart destinats a un diccionari històric de la llengua catalana, conservats a la Biblioteca Municipal de Perpinyà, milers de cèdules escrites a mà per l'autor, adherides a una quinzena de volums en ordenació alfabètica, citats *InvLC*.

—, *Privilèges et titres relatifs aux franchises, institutions et propriétés communales de Roussillon et de Cerdagne*, primera part, Perpinyà, 1878.

—, *Ordonaments diversos que el Rei de Mallorca féu a Perpinyà els anys 1289, 1292, 1296, 1297, 1298, 1304-1309*, publicació de J. B. Alart, ap. *RLR*, v, 56-69, 80-102; VII, 42-61; VIII, 18-70; IX, 173-77.

—, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, publicats en *RLR*, toms III, 265-291; IV, 44-61, 244-256, 353-385, 502-514; V, 80-102; VII, 42-61; VIII, 48-70; X, 57-69, 241-253; XI, 173-177.

Albert el Gran, *Quesits e perquens*, Barcelona, 1491; incunable de la Biblioteca Universitària de Barcelona.

ALC (o *ALCat.*) = *Atlas Lingüístic de Catalunya*, p. p. A. Griera, vols. 1-4, Barcelona, 1923 ss.

Alcalá Venceslada, Antonio, *Vocabulario andaluz*, Andújar, 1933; 2.ª ed., Madrid, 1951.

Alcalde del Río, H., *Contribución al léxico montañés*, a la *Revista de Santander*, v (1932), 160-168, 198-205 i 266-276.

AlcM = Antoni M. Alcover, Francesc de Borja Moll (i Manuel Sanchis Guarner), *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 10 vols., Palma de Mallorca, 1926-1968.

Alcoatí = Lluís Deztany (Lluís Faraudo de Saint Germain), *Alcoatí. Llibre de la figura del uyl*, traduït de l'àrab per Mestre Joan Jacme i conservat en un ms. del XIV segle; Barcelona, 1933.

Alcover, Antoni M., veg. *AlcM*.

—, (Jordi des Recó), *Contarelles*, Palma, 1885; 2.ª ed., refosa i ampliada, 1915.

—, *Aplech de rondayes mallorquines d'En Jordi des Recó*, tom I, Palma, 1896 i 21 toms més, alguns amb diverses edicions.

—, *Miscellània*, veg. *Misc. Alcover*.

Alessio-B., veg. Battisti-A.

Alex. = *Libro de Alexandre*, ed. R. S. Willis, Princeton, 1934.

ALF = *Atlas Linguistique de la France*, p. p. J. Gilliéron i É. Edmont, París, 1903-10.

Alf. XI. = *Poema de Alfonso Onceno*, compost en castellà pel portuguès o gallec Rodrigo Yannes, c. 1350: se citen l'ed. Rivadeneyra, LVII, 477 ss. i la de Jo. Ten Kate.

Alfons X el Savi, *Libros del saber de astronomía...*, ed. de Manuel Rico y Sinobas, 5 vols., Madrid, 1863-67.

—, veg. *Gral. Estoria*.

Alibert, Lois, *Gramatica occitana segón los parlars lengadocians. Grafia e fonetica. Morfologia*, Tolosa, 1935-37.

ALLG = *Archiv für Lateinische Lexikographie und Grammatik*, Leipzig, 1883 ss.

Almela y Vives, F., *Vocabulario de la cerámica de Manises*, Castelló, 1933 (extret del *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XIV).

Alomar, Gabriel, *La columna de foc*, Barcelona, s. a.

Alòs, Ramon d', *Inventaris de castells catalans*, extret dels *Estudis Universitaris Catalans*, Barcelona, 1910.

Alsius i Torrent, Pere, *Ensaig històrich sobre la vila de Banyoles*, 2.ª ed., Banyoles, 1895.

—, i Pujol y Camps, C., *Nomenclátor geográfico-histórico de la provincia de Gerona*, Girona, 1882.

Alunno, Francesco, *Della fabbrica del mondo, libri X, nei quali si contengono le voci di Dante, del Boccaccio, del Bembo*, etc., Venècia, 1547.

Alvar, Manuel, *El habla del campo de Jaca*, Salamanca, 1948.

Álvarez Giménez, E. veg. Az. Giménez.

Amé, Émile, *Dictionnaire topographique du département du Cantal, comprenant les noms de lieu anciens et modernes*, París, 1897.

Amengual, J. J., *Diccionari*, veg. *DAmen.*

Amich e Melis, a *Novelletes exemplars*, ed. R. Aramon, *NCl.*, B., 1934.

Amigó, Ramon, i Pascual, Julià, *Monografia toponímica de Vilallonga de Ter* (Vall de Camprodon cf. *EntreDL* II, pp. 68 ss.).

Analecta Sacra Tarraconensia, revista anual, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1925 ss.

Anales de la Universidad de Chile, Santiago de Xile, 1843 ss.

Annales du Midi, Tolosa, Privat, 1889 ss.

Anònim Sevillà o Botànic Anònim Sevillà, veg. Miguel Asín Palacios.

AORBB = *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, p. p. la Biblioteca Balmes; Barcelona, 1928 ss.

APal. = Alonso Fernández de Palencia, *Universal vocabulario en latín y en romance*, Sevilla, 1490.

Apol. = *Libro de Apolonio*, ed. C. C. Marden, 2 vols., Baltimore, 1917-22.

Appel, Carl, *Provenzalische Chrestomatie mit Abriss der Formenlehre und Glossar*, 2.ª ed., Leipzig, 1920.

Arabia, Ramon, veg. *Misc. Folk.*

Arbre de Sci., veg. Ramon Llull, *Arbre de Sciència.*

Arch. de Filol. Arag. = *Archivo de Filología Aragonesa.*

Arch. Lat. M. Aevi, veg. *Bull. Du C.*

Archivio Storico Sardo, Càller, 1905 ss.

Archivo, El, Revista de Ciencias Históricas; dirigida per Roc Chabàs, 7 vols., València, 1886-93.

Ardits, veg. *Manual de Novells Ardits.*
Armanà Provençau, publicació anual, Avinyó, 1855 ss.
Armanac dera Mountanho, veg. *(Era) Bouts dera Mountanho.*
Arnaud, F., i Morin, G., *Le langage de la Vallée de la Barcelonnette (Basses Alpes)*, París, 1920.
ARom. = *Archivum Romanicum*, revista dirigida per G. Bertoni, Ginebra, 1917 ss.
Arriaga, Emiliano de, *Lexicón etimológico, naturalista y popular del bilbaíno neto*, Bilbao, 1896.
—, *Revoladas de un Chimbo*, Bilbao, 1920; amb un glossari més breu de mots bilbaïns.
Ascoli, G. I., *Saggi ladini* (*Archivio Glottologico Italiano*, I), Roma-Torí, 1873.
—, *Schizzi francoprovenzali* i altres estudis bàsics de la lingüística romànica i italiana en la mateixa revista.
Asín Palacios, Miguel, *Glosario de voces romances registradas por un botánico anónimo hispano-musulmán (siglos XI-XII)*, Madrid, 1943. També el cito per *Anònim Sevillà.*
—, *Contribución a la toponimia árabe de España*, Madrid, 1944.
ASNSL = *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*, Elbergeld-Braunschweig, 1846 ss.
Atl. = J. Verdaguer, *L'Atlàntida*, Barcelona, 1878; ed. crítica, B., 1946, per E. Junyent i M. de Riquer, que publica l'autògraf del primer esborrall de 1867 i les variants de l'original de 1877, l'ed. d'aquesta data i la de 1878.
Atlas Ling. Gasc. = J. Séguy, *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne*, Tolosa, 1954-66.
Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venècia, 1841 ss.
Aurora, La, setmanari; Manacor, 1905-10; Ciutat de Mallorca, 1911-16.
March, Ausiàs, *Les obres d'Auziàs March*, ed. A. Pagès, 2 vols., Barcelona, IEC, 1912-14.
—, *Poesies*, ed. P. Bohigas, 4 vols., *NCl.*, Barcelona, 1952-54.
Avenç, L', Revista mensual de Lletres, Arts y Ciències; vol. I, B., 1882-83 (*L'Avens literari artistich, cientifich*); vol. II, B., 1883-84; vol. III, B., 1889; *L'Avenç*, revista quinzenal, vols. IV i V, B., 1891-93.
Averiguador (Universal), El, revista (dir. per J. M. Sbarbi), Madrid, 1871-72 i 1879-82.
Averçó, Lluís d', *Torcimany*, transcrip., introd. i índexs per J. M. Casas Homs, Barcelona, CSIC, 1956, 2 vols.
Azkue, R. M. de, *Diccionario Vasco-Español-Francés*, 2 vols., Bilbao-París, 1905-06.
—, *Morfología Vasca*, Bilbao, 1925.
BABL, veg. *Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona.*
Balari i Jovany, J., *Diccionario Balari. Inventario Lexicográfico de la Lengua Catalana*, compilat per — i p. p. M. de Montoliu, Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, fasc. 1-8 (A-G).
—, *Orígenes Históricos de Cataluña*, Barcelona, 1899.
—, *Influencia de la civilización romana en Cataluña comprobada por la orografía*, Barcelona, 1888.
Barahona de Soto, L., *Diálogos de la Montería. Manuscrito inédito de la Biblioteca del Palacio de Oriente*, ed. Rodríguez Marín, B., 1935.
Baráibar y Zumárraga, F., *Vocabulario de palabras usadas en Álava*, Madrid, 1903.
Baralt, Rafael M., *Diccionario de galicismos*, Madrid, 1855 (reimprès el 1874).
Barceló i Combis, Francesc, *Flora de las Islas Baleares, seguida de un Diccionario de los nombres baleares, castellanos y botánicos de las plantas espontáneas y de las cultivadas*, Palma, 1879-81.
Barnhart, Cl. L., *The World Book Encyclopedia Dictionary*, 2 vols.
—, veg. E. Ll. Thorndike.
Barnils, Pere, *Die Mundart von Alacant*, B., 1913.
Barra, Francesc, *Breu tractat de artilleria, de diversos autors y treballat per Francesch Barra*, Barcelona, Jaume Mathevat, 1642.
Bartholomae, Christian, *Altiranisches Wörterbuch*, Estrasburg, 1905 (reproduït 1961).
Bartsch, Karl, *Chrestomathie de l'Ancien Français*, 1886 i altres eds.
—, *Das Nibelungenlied. Schulausgabe mit einem Wörterbuch*, 1874; 2.ª ed., Leipzig, Brockhaus, 1880.
Bast-Bass., *GlMCat.* = *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae, voces documentadas en fuentes catalanas del año 800 al 1100*, p. p. M. Bassols, J. Bastardas i altres (E. Rodon, D. Condom, R. Quevedo, M. C. Català, etc.); Universitat de Barcelona, 1960 ss. (en curs de publicació).
Battisti-A. = Carlo Battisti i Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Florència, 1948 ss.
Baxter, J. H., Johnson, Ch., *Medieval Latin Wordlist*, Oxford, 1934.
BCEC = *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Barcelona, 1891-1938.
BDC = *Butlletí de Dialectologia Catalana*, vols. I-XVIII, p. p. Antoni Griera; p. p. Joan Coromines sota la direcció de P. Fabra (Griera figura a la coberta però es va negar a col·laborar-hi gens, Fabra aconsellava i controlava de lluny i discretament); el vol. XXV no es va poder completar però se'n publicaren unes 200 pp.; avui rar de trobar; vols. XIX-XXV, Barcelona, IEC, 1913-37.
B. dera M., veg. *(Era) Bouts dera Mountanho.*
BDHA = *BiblDialHisp-Am.*
BDLC = *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, p. p. Mn. Alcover, 14 toms, Ciutat de Mallorca. 1901-26. Els anys 1933-36 tornà a publicar-se sota la direcció de Francesc de Borja Moll.
BDR = *Bulletin de Dialectologie Romane*, Brusselles, 1909 ss.
Beaussier, M., *Dictionnaire practique arabe-français*, 2e éd., par M. Ben Cheneb, Alger, 1931 (rica font de l'àrab vulgar d'Algèria, no utilitzada per Dozy i rarament per Simonet).
Behrens, D., *Beiträge zur französischen Wortgeschichte und Grammatik*, Halle, 1910 ss.

—, *Über deutsches Sprachgut im Französischen*, Giessen, 1924.
Beitr. z. Nfg. = *Beiträge zur Namenforschung*, Neue Folge, Heidelberg, 1949 ss.
Bello, Andrés, *Gramática de la Lengua Castellana destinada al uso de los americanos*, 6.ª ed. con extensas notas de D. Rufino José Cuervo, París, 1898.
Belot, J. B., *Vocabulaire Arabe-Français, par un Père Missionaire de la Cie. de Jésus*, Beirut, 1883, i altres edicions.
—, *Petit Dictionnaire Français-Arabe Illustré* (Belot Classique), Beirut, 1954.
Beltran i Ferrandis, Jaume Vicent, *Obres contemplatives y de molta devoció*, València, 1515.
Belv. = Joaquim Esteve, Josep Belvitges i Antoni Juglà i Font, *Diccionario Catalán-Castellano-Latino*, Barcelona, 1803-1805 (el 1.r volum es va reeditar el 1830).
Belvitges, *Dicc.* = *Belv.*
Bender, Harold H., *A Lithuanian Etymological Index*, Princeton, 1921.
Benveniste, Émile, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, P., 1973.
—, *Essai de Grammaire Sogdienne*, II partie, P., 1929.
—, *Hittite et Indo-européen. Études comparatives*, P., 1962.
—, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, 2 vols.; vol. I: économie, parenté, société; vol. II: pouvoir, droit, religion, París, 1969.
—, *Les Infinitifs Avestiques*, P., 1935.
—, *Études sur la langue ossète*, P., C. Kincksieck, 1959.
Benoist, É. i Goelzer, H., *Nouveau Dictionnaire Latin-Français*, París, s. d.
Bera-Mendizábal, P., *Diccionario Vasco-Castellano*, 3.ª ed., Zarzuz, Icharopena, s. d.
Berceo, Gonzalo de (data aproximada de les seves obres 1220-1250), ed. Rivadeneyra, LVII, 39 ss. (citada només quan no hi ha cap altra ed.).
—, *Milagros de Nuestra Señora*, ed. Solalinde, Madrid, 1922; ed. Marden, Madrid, 1928-29.
—, *Del sacrificio de la Misa*, ed. Solalinde, Madrid, 1913 i 1915.
—, *Vida de Santo Domingo de Silos*, ed. Fitzgerald, París, 1904.
—, *Martirio de San Lorenzo*, ed. Marden, *PMLA* XLV (1930), 501-15.
—, *Historia del Señor San Millán*, ed. parcial de Marden, Madrid, 1928.
—, *Vida de Santa Oria, virgen*, ed. Marden, Madrid, 1928.
Berga, Pau, *La meva terra*, Perpinyà, 1913.
Berliner Sitzber. = *Sitzungsberichte der...* Berliner Akademie der Wissenschaften.
Berneker, E., *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I (A-M) i 1.r fascicle del vol. II, Heidelberg, 1908 ss. (no s'acabà).
Béronie, N., i Vialle, J. A., *Dictionnaire du patois du Bas-Limousin et plus particulièrement des environs de Tulle*, Tula, 1823.
Berry, André, veg. *Garròs*.
Beltoldi, Vittorio, *Un ribelle nel genere dei fiori: nomi romanzi del colchicum antuminale*, Ginebra, 1923.
—, *La Parola quale mezzo d'espressione*, Nàpols, 1946 i moltes monografies de lexicologia botànica i de lingüística pre-romana.
Bertoni, Giulio, *Italia dialettale*, Milà, 1916.
Bertrana, Prudenci, *Josafat*, 1.ª ed., Palafrugell, 1906
—, *Obres completes*, Barcelona, Ed. Selecta, 1965.
—, *Proses bàrbares*, Barcelona, 1911.
Bessa, Alberto, *A Gíria Portuguesa, esboço de um dicionário de «calão»*.
BHisp. = *Bulletin Hispanique*, Bordeus, 1899 ss.
BhZRPh. = *Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1905 ss.
BiblDialHisp-Am. = *Biblioteca de Dialectología Hispanoamericana*, vols. I-VII, Buenos Aires, Instituto de Filología, 1930 ss.
Biblia medieval romanceada según los mss. escurialenses I-j-3, I-j-8 y I-j-6; vol. I. *Pentateuc* [únic publicat]; ed. A. Castro, A. Millares i A. J. Battistessa, Buenos Aires, Instituto de Filología, 1927.
Biblioteca dell'Archivum Romanicum, Ginebra, 1921 ss.
Bladé Desumvila, A., *Benissanet*, Mèxic, 1953.
Blanq., veg. Ramon Llull.
Blázquez Martínez, José María, *Religiones Primitivas de Hispania I Fuentes Literarias y Epigráficas*, CSIC, Deleg. de Roma, 1962.
Bloch = O. Bloch, *Dictionnaire Étymologique de la langue française*, avec la collaboration de W. von Wartburg, 2 vols., París, 1932. (Essencialment obra de Bloch, enriquida i millorada amb importants aportacions esparses de Wartburg. La 2.ª ed., un vol., París, 1950, que cito Bloch-W., ha estat modificada a fons, després de la mort de l'autor, per Wartburg, però segons declaracions d'aquest, «només en els casos en que s'imposava fer-ho», en realitat, juntament amb moltes millores indubtables i reduccions sense inconvenient, la nova ed. ha eliminat dades d'interès i ha admès nombroses opinions personals de W., no compartides per molts lingüistes.)
Blondheim, D. S., *Les Gloses françaises dans les commentaires talmudiques de Raschi*, 2 vols., París, 1929-37.
—, *Les Parlers Judéo-Romans et la Vetus Latina*, París, 1925.
Bloomfield, Maurice, *A Vedic Concordance*, Kotilal Banarsidass, 2.ª ed., 1964.
Bluteau, Raphael, *Vocabulário Portuguez e Latino*, 8 vols., Coïmbra, 1712-21.
Boccaccio, G., *Decameró*, versió cat. de 1429, introd. de C. Riba, vols. 1 i 2 (= jorn. 1 i 2), *NCl.*, Barcelona, 1926-8.
Bodria i Roig, Josep, *Llibret de recorts*, València, 1911.
Boeci, *De Consolació* trad. d'A. Ginebreda, Barcelona

i Palma de Mallorca, Bibl. Cat. Aguiló, 1873-1904.
Boisson, Mapes de les Valls d'Ossau i d'Aspa, en el Bearn.
Bol. de Hist. y Geogr. B. Aragón = *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*, Saragossa, Mariano Escar y Tortos, 1907-1909.
Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1901 ss. Abreujat en *BABL*.
Boll. Atl. Ling. Medit. = *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo.*
Boll. Lul. = *Bolletí de la Sociedat Arqueològica Luliana*, Revista d'Estudis Històrichs; Ciutat de Mallorca, 1885 ss.
BolSocVgdaAmPaís (o *BSVAP*) = *Boletín de la Sociedad Vascongada de Amigos del País.*
Bonaparte, Louis Lucien, *Le verbe basque en tableaux*, 1869.
Bonís, Germans, *Les Livres de Comptes des Frères Bonis*, p. p. E. Forestié, P., 1890-93, gascó Centre-Nord, Ss. XIV-XV.
Boqtor = Ellions Bocthor, *Dict. Arabe-Françajs*, P., 1928 (sobretot de l'àrab d'Egipte, de vegades magrebí).
Borao, J., *Diccionario de Voces Aragonesas*, 1.ª ed., Saragossa, 1859; 2.ª ed., 1908.
Boscà, Antimo, *Fauna Valenciana*, publicada en la *Geografía General del Reino de Valencia*, vol. «Reino de Valencia».
Bosch, J. M. del (Josep M. Valls i Vicens), *Lo Segador*, Barcelona, 1892.
Bosch de la Trinxeria, C., *Pla y Muntanya*, Barcelona, 1888.
—, *Lena*. Novella catalana muntanyesa, Barcelona, 1894.
—, *Recorts d'un excursionista*, Barcelona, 1887.
Botet i Sisó, Joaquim, *Les Monedes Catalanes*, 3 vols., Barcelona, IEC, 1908-11.
—, *Geografía General de Catalunya*, p. p. Carreres Candi, vol. *Gerona.*
Bouda, K., i Baumgartl, D., *Nombres vascos de las Plantas*, Univ. de Salamanca, 1955.
Bourciez, Édouard, *Éléments de Linguistique romane*, 2.ª ed., París, 1923.
Boutelou, Esteve, *Observaciones hechas sobre las plantas en el camino de Barcelona a Montserrat y las que se crían en Montserrat*, ms. citat per Colmeiro, *Enumeración y revisión de las plantas de la Península Hispano-lusitana e Islas Baleares*, vol. I, p. CLXV.
Bouts dera Mountanho, Era, p. p. B. Sarrieu, Saint Gaudens, 1905 ss. (revista de literatura en gascó, que recull i localitza gran quantitat de lèxic de les parles dels departs. d'Alta-Garona, Alts i Baixos-Pirineus, Gers i Arieja); alguna vegada cito també l'*Armanac dera Mountanho*, ibidem, de característiques anàlogues.
Bover, Joaquim Maria, *Not. Isl. Mall.* = *Noticias Histórico-Topográficas de la Isla de Mallorca*, Palma, 1864, 2.ª ed.
—, *BiblEBal.* = *Biblioteca de Escritores Baleares*, 2 vols., Palma, P. S. Gelabert, 1868.
Bq., veg. *Boqtor.*
BRAE = *Boletín de la Real Academia Española*, Madrid, 1914 ss.
Breve Dicc. Et. Cast. = Joan Coromines, *Breve Diccionario Etimológico de la Lengua Castellana*, Madrid, 1961; 3.ª ed. revisada, 1973.
Brito, Rafael, *Diccionario de Criollismos*, S. Francisco de Macorís, 1930.
Briz, Francesc Pelai, *Cançoner* = *Cansons de la terra. Cants populars catalans*, B., 1866-77.
Brousse, Emmanuel (fils), *La Cerdagne Française*, Perpinyà, 1896.
Brüch, Josef, *Der Einfluss der germanischen Sprachen auf das Vulgärlatein*, Heidelberg, 1913.
Brugmann, Karl, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 5 vols., Estrasburg, 1886-90.
—, *Abrégé de Grammaire comparée des langues indo-européennes*, trad. sous la direction de A. Meillet et R. Gauthiot, P., 1905.
—, *Griechische Grammatik*, Munic, 1900.
Brunel, Clovis, *Les Plus Anciennes Chartes en Langue Provençale*, P., Picard, 1926 (conté totes les escriptures originals que es conserven en llengua d'oc, anterior a 1200, procedents del Llenguadoc en la seva gran majoria, proveït d'un excellent glossari); amb un important suplement, P., 1952.
Bruniquer, *Rúbriques* = *Rúbriques de Bruniquer*, 4 vols., Barcelona, 1913.
Brunot, Ferdinand, *La Pensée et la Langue*, P., 1905 ss.
—, *Histoire de la Langue Française*, P., 1916-38.
Brunot, Louis, *Notes lexicologiques sur le Vocabulaire Maritime de Rabat et Salé*, París, 1920.
—, *Textes Arabes de Rabat*, 2 vols., I: Textes, transcription et traduction annotée, P. P. Geuthner, 1931; II: Glossaire, P. P. Geuthner, 1952.
BSAL = *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, Revista d'Estudis Històrichs. Ciutat de Mallorca, 1885 i ss.
BSCC = *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Castellón, 1920 ss.
BSLP = *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, P., 1884 ss.
BSVAP, veg. *BolSocVdaAmPaís.*
Bu. Ass. Exc. Cat. = *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana*, 13 vols., Barcelona, 1878-90.
Buck, Carl D., *Elementarbuch d. osk-umbr. Dial.*
—, *A Dictionary of Selected Synonyms in the principal I-Eur. Lang.*, Xicago.
Buen Amor = Juan Ruiz, Arcipreste de Hita, *Libro de Buen Amor*, ed. J. Coromines, Madrid, 1967.
Bulbena, Antonio, *Diccionari català-francès-castellà*, Barcelona, 1905.
—, *Nou diccionari castellà-català*, Barcelona, 1913.
—, *Diccionario catalán-castellano*, Barcelona, 1919.
Bull. Du C. = *Bulletin Du Cange, Archivum Latinitatis Medii Aevi*, 1924 ss.
Bulletin Linguistique, p. p. A. Rosetti, Bucarest, 1933.

Bull. Soc. Ling. de Paris, veg. *BSLP.*
BuSoAgrPyrOr. = *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrenées-Orientales*, Perpinyà, 1883 ss.
Busa, veg. *Nebrija català.*
Butll. Assoc. Exc. Cat. = *Butlletí Mensual de la Associació Catalana d'Excursions Científiques*, 2 vols.; I, B., 1878-81; II, 1883-86.
ButllClPir, Terrassa = *Butlletí del Club Pirinenc*, Terrassa, 1923.
Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, 1891 ss.
BzNfg, veg. *Beiträge zur Namenforschung.*
Cabrera, Ramón, *Diccionario de Etimologías de la Lengua Castellana*, 2 vols., Madrid, 1837.
Ca. Candi, *Misc. Hist. Cat.*, veg. F. Carreras i Candi.
Calendàu, veg. F. Mistral.
Calila e Dimna, a. 1251, ed. C. G. Allen, Mâcon, 1906; ed. Gayangos, Rivad., LI; ed. Alemany, Madrid, 1915; veg. Raoul M. Pérez, *Vocabulario clasificado de Calila e Dimna*, Xicago, 1943.
Calvino, J. B., *Noveau Dictionnaire Niçois-Français*, Slatkine Reprints, Ginebra, 1974.
Camelat, Miquèu de, *Beline*, Pouème Gascou (dap la Traducciou de dret-a-dret), Tarbes, 1899.
Camí, El, Setmanari valencianista, València, 1932-34.
Camps Merc. *Folk. Men.* = Francesc Camps i Mercadal, *Folk-lore Menorquí de la Pagesia*, 2 toms, Maó, 1918-21.
Canals, Antoni, *Carta de Sant Bernat a sa germana*, traduïda en català per Fr. Anton i Canals. Còdex existent en el monestir de Sant Cugat del Vallès. *CoDoACA* XIII, 415-647.
—, *Scipió y Aníbal, La Destrucció de Jerusalem* (1.ª ed. ab. de 1490), p. p. Miquel i Planas, Barcelona, 1910.
—, *De arra de ànima*, vol. 49 de *NCl.*, pp. 121-171, Barcelona, 1935.
—, *De Providència*, vol. 49 de *NCl.*, pp. 85-120, Barcelona, 1935.
—, *Valeri Màximo dels dits y fets memorables*, traducció catalana del XIV per Frare Antoni Canals, ara per primera volta estampada segons el còdex del Concell de Cent barceloní per R. Miquel y Planas; 2 vols., Barcelona, 1914.
Canc. de Baena = *Cancionero de Baena*, ed. P. S. Pidal, M., 1857; ed. facsímil, N. Y., Hispanic Society, 1926.
Canc. de Don Dinis = *Cancioneiro de Don Dinis*, ed. Henry R. Lang. (*Das Liederbuch des königs Denis von Portugal*, Halle, 1894).
Canç. de la Bibl. Vaticana, còdex n.º 4803, infòlio de 210 fulls numerats, de la Biblioteca Vaticana. Hi ha publicat: *Cancioneirinho* de trovas antiguas, colligidas de um grande cancioneiro de Bibliotheca do Vaticano. Precedido de una noticia crítica do mesmo grande cancioneiro, com a lista de todos os trovadores que comprehende, pela maior parte portuguezes e gallegos. Vianna, 1870.
Canc. de Stúñiga = *Cancionero de Stúñiga*, ed. i glossari del marquès de la Fuensanta del Valle (F. Ramírez de Arellano), *Colección de Libros Españoles, raros y curiosos*, IV, Madrid, 1872.
Cançon de Crozada (*La Chanson de la Croisade contre les Albigeois*, p. p. Paul Meyer, P., 1875-79).
Cançoner Satírich Valencià dels segles XV y XVI, p. p. Miquel y Planas, B., 1911.
Canigó, veg. J. Verdaguer.
Cantigas = Alfonso X, el Sabio, *Cantigas de Santa María*, ed. Acad., amb pròleg del marquès de Valmar, 2 vols., Madrid, 1889; ed. Walter Mettmann, vols. I-IV, Universitat de Coïmbra, 1959-72. Abreujat en *Ctgs.*
Cantigas d'Escarnho e de Maldizer, veg. Rds. Lapa.
Canyís i Canyissaes, veg. Amanci Martínez Ruiz.
Cañes, Francisco, *Diccionario Español-Latino-Arábigo*, 3 vols., Madrid, 1787.
Capellà, Andreu, *De Amore* libri tres. Text llatí amb la traducció catalana del segle XIV. Introducció i notes per Amadeu Pagès. Castelló de la Plana, Sociedad Castellonense de Cultura, 1930.
Cap d'Any de Raixa, Palma, Ed. Moll, 1957 ss.
Capitols e Ordinacions novellament fetes per la Cort del Principat de Cathalunya, qui s celebrà en lo capital de la seu de Barcelona a vuits dies del mes d'Octubre del any mil quatrecents vuytanta hu, sobre los Drets del General, ço es de les entrades e eixides. Són 56 capítols, p. p. Moliné i Brasés dins la seva edició del *Llibre del Consolat de Mar*, pàgines 226-236.
Capmany i de Montpalau, A. de, *Memorias Históricas sobre la Marina, Comercio y Artes de la Antigua Ciudad de Barcelona*, 4 vols., M., 1779.
Careta, *Dicc. de Barbr.* = Antoni Careta i Vidal, *Diccionari de Barbrismes introduhits en la Llengua Catalana*, Barcelona, 1901.
Carnoy, A., *Le Latin en Espagne, d'après les inscriptions*, 2.ª ed., Brusselles, 1906.
Caro Baroja, Julio, *Los Pueblos de España*, Barcelona, 1946.
—, *Materiales para el estudio de la Lengua vasca en su relación con la latina*, Universidad de Salamanca, 1946.
Carré Alvarellos, L., *Diccionario galego-castelán e vocabulario castelán-galego*, 1.ª ed., la Corunya, 1933 i la 3.ª ed.
Carreras i Candi, Francesc, *Geografía General del Reino de Valencia*, Barcelona, s. d.
—, *Geografia General de Catalunya* (descrip. física, *Ciutat de Barcelona*, C. Gomis; *Girona*, J. Botet; *Lleida*, Rocafort; *Tarragona*, E. Morera), dir. F. Carreras Candi, Barcelona, A. Martín, s. d.
—, *Notes històriques de Sant Hilari Ça-calm*, Barcelona, 1911.
—, *Miscelànea Històrica Catalana.* 1.ª i 2.ª sèrie, Barcelona, 1905-18, 2 vols.
Cart. de Sant Cugat = *Cartulario de San Cugat del Vallés*, p. p. Rius i Serra, toms 1-3, B., CSIC, 1945-7.

Cart. de Tavèrnoles = *El Cartulario de Tavèrnoles*, p. p. Josefina Soler Garcia, Castelló de la Plana, Soc. Cast. de Cultura, 1961.
Cart. d'Ossau = Pierre Tucoo-Chala, *Cartulaires de la Vallée d'Ossau*, CSIC, Fuentes para la historia del Pirineo VII, 416 pp. i 3 mapes, Saragossa, 1970.
Cartoral de Vilafranca de Conflent, c. 1330, inèdit despullat a l'Arxiu dels Pir.-Or. a Perpinyà.
Cartulari de Poblet, Barcelona, IEC, 1938.
Carus, Julius V., *Prodromus Faunae Mediterraneae, sive Descriptio animalium maris Mediterranei incolarum... adjectis nominibus vulgaribus eorumque auctoribus*, 2 vols., Stuttgart, 1885-93.
Casaccia, G., *Dizionario Genovese-Italiano*, Gènova, 1876.
Casaponce, Esteve, *Contes Vallespirenchs*, replegats per En Mir y Nontoquis, Perpinyà, s. d.
Cast. de D. Sancho = *Castigos e Documentos para bien vivir, ordenados por el Rey don Sancho IV*, ed. Agapito Rey, Indiana University, 1952, cito també l'ed. Gayangos, Madrid, Rivadeneyra, vol. LI.
Castelao, *Escolma Dónega*, Vigo, Galaxia, 1964.
Castelló, Juan, *Ibiza y Formentera, índice para el viajero*, Palma de Mallorca, 1957.
Castelló Guasch, Joan, *Rondaies Eivissenques*.
Castet, *Proverbes Patois de la Vallée de Biròs en Couserans*, Foix, 1889.
Castiagilos, veg. Ramon Vidal de Besalú.
Castro, Américo, *Glosarios Latino-Españoles de la Edad Media*, Madrid, 1936.
—, *Unos Aranceles de Aduanas del siglo XIII, RFE*, VIII, 1-29, 325-56; IX, 266-76; X, 113-36.
Català, Víctor, *Solitut*, 3.ª ed., Barcelona, 1909.
—, *Dramas Rurals*, B., L'Avenç, 1902.
Catálogo de Voces Gallegas, veg. Fr. Martín Sarmiento i J. L. Pensado.
Cauliac, *Inventari o collectori en la part cirurgical de medicina, compilat e complit l'any de nostre Senyor mil quatrecents xexanta y tres per Guido de Cauliach mestre en medicina en lo famós studi de Montpeller*, B., 1492.
Cavanilles, Antoni Josep, *Observaciones sobre la Historia Natural. Geografia, Agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, 2 vols. (1795-97), 2.ª ed., Saragossa, 1958.
Cavallero Zifar, El, c. 1300 o princ. S. XIV, ed. C. P. Wagner, Ann Arbor, 1929; ed. Michelant, Tübingen, 1872.
CDACA, veg. *CoDoACA*.
Cej. = Julio Cejador y Frauca, *Tesoro de la Lengua Castellana*, M., 1902 ss., vols. 4-9.
Celestina = Fernando de Rojas, *Tragicomedia de Calisto y Melibea*, ed. Foulché-Delbosc, B., 1902, cito també la de Cej. en *Cl. C.*, comp. L. S. Poston, *An Etymological Vocabulary to the Celestina*, vol. I (A-E), Xicago, 1940.
Cénac-Moncaut, *Dictionnaire Gascon-Français*, París, 1863 (reflecteix el parlar de la zona de Mirande-du-Gers).
Cerdà, Jordi Pere (Antoni Cayrol), *Contalles de Cerdanya*, B., Barcino, 1961.
Cerverí de Girona, *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*, ed. Martí de Riquer, B., 1947. També l'ed. de les 100 líriques de Cerverí, ed. per Francesco A. Ugolini, contingudes en el Cançoner de Saragossa, Roma, 1936.
Cèssulis, Jaume, *De les costums dels hòmens e dels oficis dels nobles sobre'l Joch dels Escachs*... transladat del latí... versió catalana treta d'un ms. del quinzèn segle; Barcelona, Massó i Casas, 1900. Altra ed.: *Libre de bones costums dels hòmens e dels oficis dels nobles. Sermó sobre lo Joch dels Scachs*..., Barcelona, Imp. Altés, 1902.
CGL = Georg Goetz, *Corpus Glossariorum Latinorum*, 7 vols.; ed. G. Götz, Leipzig, 1888-1901; vols. 6 i 7 (*Thesaurus Glossarum Emendatarum*), Amsterdam, Halkert, 1965.
Chanson de Roland, La, ed. J. Bédier, París, 1922; també: ed. de T. Atkinson Jenkins, Boston, 1924.
Charles, H., i Solayman, A.-M., *Le parler arabe de la voile et la vie maritime sur la côte Libano-Syrienne*, Beirut, 1972.
CHCA = *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*.
Cid = *Cantar del Mío Cid* (c. 1140), ed. Menéndez Pidal, 3 vols., Madrid, 1908-11.
CiFiNat, veg. Fontserè.
CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlín, 1863 ss.
Cl. C. = *Clásicos Castellanos de la Lectura*, Madrid, 1910 ss.
Cobles de la Divisió del Regne de Mallorca, veg. A. Turmeda.
Cocchiari, G., *Le Vastasate. Contributo alla storia del Teatro Popolare*, Palerm, 1926.
CoDoACA = *Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, p. p. P., M. i F. de Bofarull, 41 vols., 1847 ss.
Coll A. = B. Coll y Altabás, *Colección de voces usadas en la comarca de la Litera*, apèndix de la 2.ª ed. del dicc. de Borao.
CongrL(l)C(at.) = *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona, 1908.
Colección Diplomática de Irache, veg. José M. Lacarra.
Col·lacions, veg. *Ajustaments o Suma de col·lacions*.
Coll. de la B. Vida, veg. Baró de Maldà.
Col·loqui de les Dames = *Col·loqui e rahonament fet entre dues dames*, ms. del segle XV, ed. R. Miquel y Planas, ap. *Cançoner Satírich*, pp. 245-280.
Colmeiro, Miguel, *Enumeración y revisión de las plantas de la Península Hispano-lusitana e Islas Baleares, con la distribución geográfica de las especies y sus nombres vulgares, tanto nacionales como provinciales*, 5 vols., Madrid, 1885.
—, *Diccionario de los diversos nombres vulgares de muchas plantas del antiguo y nuevo mundo*. 1 vol., Madrid, 1871.
Coloquios Epigr. Prerr. de Salamanca = *Actas Col. Prerr. Salm.*

Comes, Pere Joan, *Llibre de algunes coses asanyalades succehides en Barcelona y en altres parts*, Barcelona, 1878.
Commemoracions de Pere Albert. Publicades en el volum dels *Usatges de Barcelona, NCl.*, Barcelona, 1933.
Companyó, Lluís, *Histoire naturelle du département des Pyrénées Orientales*, Perpinyà, 1964.
Conde Luc., veg. Juan Manuel.
Coneix. Spícies = *Llibre de coneixenses de spícies e de drogues e de aiustaments de pessos, canes e massures de diverses terres.* Ms. de l'any 1455, Bibl. Universitària de Barcelona.
VII Congrés de Filologia Romànica, Barcelona, 1953.
CongrHiCorAra = *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, dedicat al Rey en Jaume I y a la seua època, 2 vols., Barcelona, 1909-13.
CongrHiCorAra IV = *IV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, 1955.
Congr. de la Ll. Cat. = *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona, 1908.
ConstCat. = *Constitucions y altres drets de Catalunya*, ... celebrades en la ciutat de Barcelona any MDCCII. Vol. primer, Barcelona, 1704.
Consolat de Mar, codi marítim, el nucli primitiu del qual es remunta a la segona meitat del S. XIII, amb moltes addicions del S. XIV i algunes del S. XV (per l'extensió de cada una d'aquestes parts, veg. l'ed. de Valls i Taberner en *NCl.*, Barcelona, 1930-33. Cito també la de Moliné i Brasés, Barcelona, 1914, i la de Pardessus).
Cont. veg. Ramon Llull.
Contasti, F., veg. *(La) filla de l'emperador Contasti.*
Corazzini di Bulciano, F., *Vocabolario Nautico Italiano*, 6 vols., Florència, 1905.
Corbatxo, p. p. Moll, *BDLC*, XVI.
Cor*DAran*, veg. Joan Coromines, *Vocab. Aran.*
Cordier, Eugène, *Études sur le dialecte du Lavedan*, tir. a part del *Bulletin de la Société de Ramond*, Banyeres de Bigorra, 1878.
Cornu, Jules, *Die Portuguesische Sprache*, en *GGr.* I, 2.ª ed.
Coromines, Joan, *Entre dos llenguatges*, 3 vols., Barcelona, Curial, 1976-77.
—, *Estudis de Toponímia Catalana*, 2 vols., Barcelona, Ed. Barcino, 1965 i 1970.
—, *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, 1971.
—, *Prosificacions* d'Eiximenis, en *EntreDL.*
—, *TopHesp.* = *Tópica Hespérica*, estudio sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponimia romances, 2 vols., Madrid, ed. Gredos, 1971.
—, *Vocabulario Aranés. Tesis doctoral*, Barcelona, 1931.
—, veg. també *Du Nouveau sur la Toponymie Occitane*, en *Beiträge zur Namenforschung*, vol. IX.
—, *Diccionario crítico etimológico de la Lengua Castellana*, veg. *DCEC.*
Coromines, Pere, *A recés dels tamarius. Contes i novelles*, Barcelona, 1925.
—, *Cartes d'un visionari* (sobre la Monarquia i la República), Barcelona, Antoni López, 1921.
—, *De plaer no n'hi ha mai prou* en *Putxinellis.*
—, *Diaris i records*, 3 vols., Barcelona, Curial, 1974-75.
—, *El perfecte Dandi i altres escrits*, Buenos Aires, 1940.
—, *Les gràcies de l'Empordà. Poema en prosa*, Barcelona, F. X. Altés, 1919.
—, *La mort d'En Joan Apòstol*, Barcelona, Llibr. Antoni López el Vell, 1928.
—, *Jardins de Sant Pol*, Barcelona, 2.ª ed., 1927.
—, *La dona lletja*, dins *O. C.*
—, *L'amor traïdor*, dins *O. C.*
—, *L'avi dels mussols*, dins *O. C.*
—, *Les llàgrimes de Sant Llorenç.* Novella, Barcelona, A. López, 1929.
—, notes manuscrites.
—, *O. C.* = *Obres Completes*, recopilació i notes de Joan Coromines, Barcelona, ed. Selecta, 1972.
—, *O. C. Cast.* = *Obra Completa en Castellano*, recop. y anot. por Joan Coromines, Madrid, ed. Gredos, 1975.
—, *Pigmalió* = *Les dites i facècies de l'estrenu filàntrop En Tomàs de Bajalta. Llibre segon: Pigmalió*, Barcelona, 1928.
—, *Les presons imaginàries*, Barcelona, Tipografia «L'Avenç», 1899.
—, *Prometeu* = *Les dites i facècies de l'estrenu filàntrop En Tomàs de Bajalta. Llibre tercer: Prometeu*, Barcelona, 1934.
—, *Putxinellis.* Teatre, Barcelona, Imp. Altés, 1927.
—, *Silèn* = *Les dites i facècies de l'estrenu filàntrop En Tomàs de Bajalta. Llibre primer: Silèn*, Barcelona, 1925.
—, *La vida austera*, Barcelona, Tip. «L'Avenç», 1908.
—, *Vida d'En Pep de la Tenora*, Barcelona, Barcino, 1953.
Cortès, Gabriel, *La cançó del Mar. Un allot de barca*, *Les Illes d'Or*, n.º 8, Mallorca, 1935.
Cortesão = Armando Cortesão, *Subsídios para um diccionário completo da lingua portuguesa*, Coïmbra, 1900-01.
—, *Onomástico Medieval Português*, en *O Archeólogo Português*, 1903-12.
Cor*VoAr*, veg. Joan Coromines, *Vocabulario Aranés.*
Costa, Antoni Cebrià, *Introducción a la Flora de Cataluña*, 2.ª ed., Barcelona, 1877.
ACCosta *Flora de Cat.*, veg. Antoni Cebrià Costa, *Introducción a la Flora de Cataluña.*
Costa i Llobera, Miquel, *Horacianes*, Barcelona, Ilustr. Catalana, 1906; *Les Illes d'Or*, 18, Palma, 1938.
—, *De l'agre de la terra*, *Les Illes d'Or*, 34, Palma, 1947.
—, *Poesies*, Barcelona, Ilustr. Catalana, s. d.
Costa-S. Lit., veg. *SLitCosta.*
CostCatManc., veg. *CostManc.*
CostManc. = Mancomunitat de Catalunya: *Costumari català.* Vol. I: *Usos i costums de bon pagès sobre boscos i arbredes*, Barcelona, 1920. Vol. II: *Costums sobre termenals, camins i aigües en terres de*

pagès, Barcelona, 1921.
CostTort, veg. *Costums de Tortosa.*
Costums de Tortosa = B. Oliver, *Historia del Derecho en Cataluña, Valencia y Mallorca*, tomo IV: *Código de las costumbres de Tortosa*, Madrid, 1881.
Couzinié, J. P., *Dictionnaire de la langue romano-castraise et des contrées limitrophes*, Castres, 1850.
Covarr. = Sebastián de Covarrubias Horozco, *Tesoro de la lengua castellana o española*, Madrid, L. Sánchez, 1611.
Cowan, H. K. J., *De Oudnederlandse (Oudnederfrankische) Psalmenfragmenten, Textus minores*, vol. XXIII, Leiden, Brill, 1957.
Crescenzio, Bartolomeo, *Nautica Mediterranea*, 1607.
Crescini, Vincenzo, *Manualetto Provenzale*, Pàdua, 1905.
Crespo Pozo, J. S., *Nueva contribución a un vocabulario castellano-gallego*, Ourense, 1972.
Cròn. del Cerimoniós, veg. Pere el Cerimoniós, *Crònica.*
Cronicón Villarense, veg. *Liber Regum.*
Croquis Pirinencs, veg. J. Massó i Torrents, *Croquis.*
Crozada, veg. *Cançon de Crozada.*
CSIC = Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
Ctgs. de Sta. M. = Alfons el Savi, *Cantigas de Santa María*, ed. Acad., amb pròleg del Marquès de Valmar, 2 vols., Madrid, 1889.
Cuadernos de Estudios Gallegos, Santiago de Compostela, 1944 ss.
Cuervo, Rufino J., *Apuntaciones críticas sobre el lenguaje bogotano*, 1.ª ed., Bogotà, 1872; 5.ª ed., París, 1907; 7.ª ed., Bogotà, 1939.
—, *Diccionario de construcción y régimen de la lengua castellana*, vols. 1 i 2, París, 1886-93 (A-D).
—, *Obras inéditas*, p. p. F. Restrepo, Bogotà, 1944.
Curial e Güelfa, ed. Rubió i Lluch, Barcelona, Academia de Buenas Letras, 1901; ed. R. Aramon, 3 vols., *NCl.*, Barcelona, 1930.
Chabrand, J. A., i Rochas d'Aiglun, A. de, *Patois des Alpes Cottiennes et en particulier du Queyras*, Grenoble, 1877.
DAcEsp. = Real Academia Española, *Diccionario de la Lengua Castellana.* Les eds. es distingeixen afegint-hi la data. Cito les següents: 2.ª, 1783; 5.ª, 1817; 9.ª, 1843; 11.ª, 1869; 12.ª, 1884; 13.ª, 1899; 14.ª, 1914; 15.ª, 1925; 16.ª, 1936; 17.ª, 1947; 19.ª, 1974.
DAg. = *Diccionari Aguiló.* Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster, revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu, 8 vols., Barcelona, IEC, 1914-34.
Dacorom. = *Dacoromania*, p. p. Puscariu, Cluj, 1920 ss.
D'Albon, *Cartulaire du Temple.*
S. R. Dalgado, *Glossário Luso-Asiático*, 2 vols., Coïmbra, 1919-21.
Damé, Fr., *Nouveau Dictionnaire Roumain-Français*, Bucarest, 1931.
—, *Nouveau Dictionnaire Français-Roumain*, Bucarest, 1930.
DAmen. = J. Amengual, *Nuevo Diccionario mallorquín-castellano-latín*, 2 vols., Palma de Mallorca, 1858-78.
J. Daniel, *Dictionnaire Français-Périgourdin*, Peirigús, 1914.
Darmesteter, A., Hatzfeld, A., i Thomas, A., *Dictionnaire Général de la Langue Française*, 2 vols., París, 1926.
DAut. = Real Academia Española, *Diccionario de la Lengua Castellana*, llamado *de Autoridades*, tom I *A-B*, 1726; II *C*, 1729; III *D-F*, 1732; IV *G-N*, 1734; V *O-R*, 1737; VI *S-Z*, 1739.
DBal., veg. Balari, *Dicc.*
DCatAlem., veg. *Voc. Cat. Alem.*
DCEC = Joan Coromines, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, vols I (*A-C*), 1954; II (*CH-K*), 1955; III (*L-RE*), 1956; IV (*RI-Z*), 1957.
Decam., veg. G. Boccaccio, *Decameron.*
DECH = Joan Coromines, *Diccionario etimológico castellano e hispánico*, Gredos, Madrid, en premsa.
DEnciclSalv. = *Diccionari Enciclopèdic de la Llengua Catalana*, Barcelona, Salvat ed., 1934-35.
Diccionario Enciclopédico Gallego-Castellano, veg. E. Rodríguez González.
Don Denís, veg. Lang.
Desclot, Bernat, *Crònica del Rey En Pere e dels seus antecessors passats*, ed. M. Coll i Alentorn, *NCl.*, 62-64, 66, 69-70, Barcelona, 1949-51; ed. Soldevila, Barcelona, Edit. Selecta, 1971.
Desplanque, *Inventaire des Archives de Thuir.*
Despuig, Cristòfol, *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Barcelona, Imp. La Renaixensa, 1877.
Despuig, Cardenal Antoni, *Mapa de la isla de Mallorca*, 1785.
Devic, Marcel, *Dictionnaire étymologique des mots d'origine orientale*, en el Suplement de: Littré, *Dictionnaire de la langue française*, París, 1876.
DFa. = Pompeu Fabra, *Diccionari General de la Llengua Catalana*, Barcelona, 1932 (de fet 1933); 2.ª ed., 1954.
DFebrer = Antoni Febrer i Cardona, *Diccionari Menorquí, Español, Francés y Llatí*, manuscrit de principis del S. XIX del qual tenim xerocòpia.
DFgra. o *DFig.* = Pere Antoni Figuera, *Diccionari Mallorquí-Castellà*, Palma, 1840-41.
DGén. = Hatzfeld, Darmesteter, i Thomas, *Dictionnaire Général de la Langue Française*, 2 vols., París, 1890-1900.
DGral., veg. *DGén.*
DHiAcEsp. = Real Academia Española, *Diccionario Histórico de la Lengua Española*, vols. 1 i 2 (*A-CE*), Madrid, 1933-36.
Dicc. Ac. Gall. = *Diccionario gallego-castellano por la Real Academia Gallega*, la Corunya, 1917-28.
Dicc. Alart, veg. Alart, *InvLC.*
Dicc. Alc., veg. *AlcM.*
Dicc. Constr., veg. Cuervo.
Dicc. de Barbr., veg. Careta, *Dicc. de Barbr.*
Dicc. de Dialectes de l'Institut d'Estudis Catalans,

materials del —.
Dicc. de la Real Acad. Gallega, veg. *Dicc. Ac. Gall.*
Dicc. Mall Amengual = *DAmen.*
Dicc. Vogel, veg. Eberhard Vogel, *Diccionari portàtil de les llengües catalana y alemanya...*, Berlín-Schöneberg, 1911.
Dict. Gral., veg. *DGén.*
Dieç, Mn. Manuel, *Llibre de Menescalia o tractat de les mules*, Barcelona, 1523.
Diego, G. de, veg., García de Diego.
Dieterici, Fr., *Arabisch-Deutsches Handwörterbuch zum Koran und «Thier und Mensch vor dem König der Genien»*, Leipzig, 1881; 2.ª ed., 1894.
Diez, F., *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, 1.ª ed., 1853; 5.ª ed., Bonn, 1887.
Diz. di Mar. = Reale Accademia d'Italia, *Dizionario di Marina Medievale e Moderno*, Roma, 1937.
Diz. Rumantsch-Grischun, veg. Planta-Schorta, *Diz Rumantsch-Grischun.*
Djauharí, *Ṣiḥâḥ*, *Diccionari Aràbic del Djauharí* (irani arabitzat), any 1007.
DManAc. = *Diccionario manual... de la Lengua Española*, Real Academia Española, Madrid, 1950-58
D. M. P., veg. Peralta.
DMPeralta, veg. Peralta.
Doctrina Pueril, veg. Llull, *Doctrina Pueril.*
Dombay, *Grammatica Linguae Mauro-Arabicae*, Viena, 1800 (amb un lèxic marroquí).
Donatz Proensals d'Uc Faidit, compost a Itàlia cap a 1240.
DOrt. = Pompeu Fabra, *Diccionari Ortogràfic*, Barcelona, 1917.
Dottin, G., *Glossaire des parlers du Bas-Maine*, París, 1899.
—, *La langue Gauloise*, París, 1920 (comp. sempre la important ressenya de J. Jud., *ARom.* VI, 188-211).
Doujat, Jean, *Ditciounari moundi*, empeoutad per G Visner, Tolosa de Llenguadoc, 1895.
Dozy, Reinhart, *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, 2 vols., Leiden, 1881.
—, *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes*, Amsterdam, 1845.
—, *Gloss.* = R. Dozy i W. H. Engelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, 2.ª ed., Leiden, 1869 (la 1.ª ed. d'aquesta obra, escrita només per Engelmann, fou enormement millorada i ampliada pel seu mestre Dozy en la 2.ª). A Xicago vaig usar l'exemplar de mà de Dozy, amb addicions manuscrites de l'autor, que de vegades cito.
DTo. = Petro Torra, *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus*, Barcelona, 1653; Vic, 1757. Cito per l'edició de Vic.
Du C. = *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, conditum a Carolo du Fresne, domino Du Cange, ed. nova a L. Favre, 10 vols., Niort, 1883-87.
Du Nouv. = Joan Coromines, *Du nouveau sur la toponymie occitane: recherches sur les noms de lieux préromans de Languedoc et de Gascogne*, a *Beiträge zur Namenforschung*, 8 (1973), pp. 193-308.
Dupleich, *Dictionnaire Patois-Français à l'usage de l'arrondt. de St. Gaudens*, Saint-Gaudens, 1843.
Duraffour, Antonin, *Lexique Patois-Français du parler de Vaux-en-Bugey (Ain)*, Grenoble, 1941.
—, *Phénomènes généraux d'évolution phonétique dans les dialectes franco-provençaux*, Grenoble, 1932.
Duvoisin, Cap. = Capitaine Duvoisin, *De la formation des noms dans la langue basque*, París, 1884.
Durrieux, Alcée, *Dictionnaire étymologique de la langue gasconne*, 2 vols., Auch, 1899-1901 (les etimologies no tenen cap valor i sovint influeixen en les definicions de l'autor; les seves dades es refereixen generalment al departament del Gers).
EEMCA = *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, dirigit per J. M. Lacarra.
Eguílaz y Yanguas, L. de, *Glosario etimológico de las palabras españolas (castellanas, catalanas, gallegas, mallorquinas, portuguesas, valencianas y vascas) de origen oriental (árabe, hebreo, malayo, persa y turco)*, Granada, 1886 (el mètode de l'autor és dels més defectuosos i les seves dades s'han d'agafar sempre amb la major desconfiança, però el seu llibre conté algunes paraules que manquen en el *Gloss.* de Dozy).
Eiximenis, Francesc, *Doctrina compendiosa*, ed. P. Martí de Barcelona, *NCl.*, Barcelona, 1929 i *CoDo.-ACA* XIII.
—, *Llibre de les dones*, edició crítica per Frank Naccarato, tesi doctoral presentada a la Univ. de Xicago, dirigida per J. Coromines, en curs de publicació.
—, *Regiment de la cosa pública*, ed. Daniel de Molins de Rei, *NCl.*, Barcelona, 1927.
—, *Terç del Chrestià*, ed. del P. Martí de Barcelona i Feliu de Tarragona, vols. I-III, *NCl.*, Barcelona, 1932.
Se'n cita de vegades l'antologia d'Eiximenis per Marçal Olivar, *NCl.* VI.
Eladio, veg. Rodríguez González, *Dicc. Enciclopédico.*
Elbing, Glossari d' (S. XVI), la principal font de què disposem per al lèxic del prussià antic, uso l'ed. facsímil de Mažiulis.
Elcock, W. D., *De quelques affinités phonétiques entre l'aragonais et le béarnais*, París, 1938.
Elias de Molins, A., *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, 2 vols., Barcelona, 1889-95.
Elucidário, veg. *Viterbo.*
E. N. C., veg. *NCl.*
Encicl. It. = *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti*, Roma, 1929-39.
Encicl. Ling. Hisp. = M. Alvar, A. Badia, R. de Balbín, L. F. Lindley Cintra, dir., *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, M., CSIC, 1960-1966.
Encina, Juan del, *Cancionero*, 1946, ed. facs. de la princ., M., Acad. Esp., 1928.
Engelmann, veg. Dozy, *Gloss.*
EntreDL, veg. J. Coromines, *Entre dos llenguatges.*

Entrev. = *Notes dels llibres «De Entreveniments»*, en l'obra d'Isidor Macabich *Santa María la Mayor; los Cronistas*, 1916, pp. 1-104.
Ernault, Émile, *Dictionnaire étymologique du breton moyen*, Nantes, 1885-7, amb el suplement *Glossaire Moyen-Breton*, P., 1896.
—, *Dictionnaire breton-français du dialecte de Vannes*, Vannes, 1904.
Ernout, A., *Le dialecte ombrien, lexique du vocabulaire des «Tables eugubines» et des inscriptions*, P., 1961.
—, *Les éléments dialectaux du vocabulaire latin*, P., Champion, 1909.
—, *Morphologie historique du latin*, P., Klincksieck, 1914.
Ernout-M. = A. Ernout i A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, P., 1932; 2.ª ed., 1939; 3.ª ed., 1951.
Escolano, G., *Décadas de la Historia de la insigne y coronada Ciudad y Reyno de Valencia*, 2 vols., València, 1610-11.
Escolma Dón., veg. Castelao.
Escrig y Martínez, José, *Diccionario Valenciano-Castellano*, València, 1851; no cito mai la pèssima 3.ª ed. ampliada per C. Llombart, 1886.
Esnault, Gaston, *Dictionnaire historique des argots français*, P., Larousse, 1965.
Esp. Sagr. = E. Flórez, *España Sagrada*, 51 vols., 1747 ss.
Espasa = *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana*, B., J. Espasa editor, s. a.
Espinosa, hijo, Aurelio M., *Arcaísmos dialectales: la conservación de* s *y* z *sonoras en Cáceres y Salamanca*, M., 1935.
Espinosa, Pedro, veg. Rodríguez Marín.
Esquella de la Torratxa, L', setmanari humorístic republicà, B., 1879-1935.
Esteve, Joan, *Liber elegantiarum latina et valentiana lingua*, Venècia, 1489; llicència d'imprimir 1472.
Est. E. Med. Cor. Arag. = *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, p. p. J. M. Lacarra, Saragossa, Institución Fernando el Católico.
Estienne, H., *Thesaurus Graecae Linguae*, 5 vols., 1572-73.
EstRAramon = *Estudis Romànics* publicats a cura de Ramon Aramon i Serra, B., 1947 ss.
Estudios Mz. Pi. = *Estudios dedicados a don Ramón Menéndez Pidal*, 5 vols., M., 1949 ss.
Est. Univ. Cat. = *EUC*.
E. T. C., vegeu J. Coromines, *Estudis de toponímia catalana*.
EUC = *Estudis Universitaris Catalans*, 22 vols., B., 1907-36.
Euskera, Euskattzaindiaren lan eta egiriak, en *Trabajos y actas de la Acad. de la Lengua Vasca*, vols. I-VI, Bilbao, 1956-59.
EWFS, veg. Gamillscheg.
EWUG, veg. Rohlfs.
Eys, W. J. van, *Dictionnaire Basque-Français*, P., 1873.
—, *Grammaire comparée des dialectes basques*, P., 1879.
Eximplis e Mir. = *Recull de Eximplis e Miracles, Gestes e Faules e altres ligendes* ordenades per A-B-C. Ed. Marian Aguiló, Biblioteca Catalana, 1881.
Fabra, Pompeu, *Converses filològiques*, 1.ª sèrie, B., Editorial Regina, s. a.
—, *Diccionari General de la Llengua Catalana*, B., 1932 (reeditat diverses vegades a partir de 1954 sota la responsabilitat de l'IEC).
—, *Gramática de la Lengua Catalana*, B., L'Avenç, 1912.
—, *Gramàtica catalana*, B., IEC, 1917.
—, *Gramàtica catalana*, B., Ed. Teide, 1956 (ed. pòstuma a cura de J. Coromines).
—, veg. *DOrt*.
Facet (*Fasset*), ed. Morel-Fatio, en *Rom.* XV, pp. 192-235.
Fahrholz, Günter, *Wohnen und Wirtschaft im Bergland der oberen Ariège*, Hamburg, 1931.
Falk, H. S., i Torp, A., *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1911.
Febrer i Cardona, Antoni = *DFebrer*.
Febrer, A. = *La Comèdia de Dant Allighier*, traduïda per Andreu Febrer, versió catalana del S. XV, B., 1878.
Feliu i Codina, Josep, *La dida*, 1875 (novella).
—, *Lo Bruch*, 1878 (narració).
[Fernández de Navarrete, M.], *Diccionario Marítimo Español*, M., Imprenta Real, 1831.
Fernández González, Ángel R., *El habla y la cultura popular de Oseja de Sajambre*, Oviedo, Dip. de Asturias, 1959.
Ferrà, Bartomeu, *Comèdies y Poesies*, Palma, 1872; cito l'ed. *IdOr*.
Ferraz y Castán, V., *Vocabulario del dialecto que se habla en la Alta Ribagorza*, M., 1934.
Ferreira de Vasconcellos, J., *Eufrosina*, mj. S. XVI.
Ferrer, Sant Vicent, *Quaresma predicada a València l'any 1413*, ed. de Josep Sanchis Sivera, B., 1927.
—, *Sermons*, a cura de Josep Sanchis Sivera (t. I i II), *Els Nostres Clàssics*, 1932-34; també en cito un altre volum que té en preparació com a tesi doctoral el meu antic alumne de Xicago William J. Harrison.
Ferrer Ginart, Andreu, *Rondaies de Menorca*, Ciutadella, 1914.
FEW = Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, vols. I (*A-B*) 1922-27 II (*C, K, Q*) 1936-46, III (*D-F*) 1928-34, IV (*G-I*) 1947-52, V (*J-L*) 1948 ss., total 18 vols. Segona ed., 1969, fascicle 1.
Fick, A., *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, 1.ª ed., 1868; 3.ª ed., 4 vols., 1874; 4.ª ed., 1890.
fi del comte d'Urgell, La, ed. de X. de Salas Bosch, *NCl.*, B., 1931.
Fierro, M. = *Martín Fierro* de José Hernández, Buenos Aires, 1872-9; 1 vol. d'ed. i 1 de comentari

E. F. Tiscornia, *Martín Fierro comentado i anotado*, Buenos Aires, 1925 i 1943.
Fig. = Cándido de Figuereido, *Novo dicionário da língua portuguesa*, 2 vols., Lisboa, 1899; 5.ª ed., 1939.
Figuera, Antoni, *Diccionari Mallorquí-Castellà*, Palma, 1840. Abreujat en *DFgra.*
fill del senescal d'Egipte, Lo, en *Novel·letes Exemplars*, ed. R. Aramon, *NCl.*, B., 1934.
filla de l'emperador Costantí, La, en *Novel·letes Exemplars*, ed. R. Aramon, *NCl.*, B., 1934.
filla del rei d'Hongria, La, en *Novel·letes Exemplars*, ed. R. Aramon, *NCl.*, B., 1934.
Finamore, G., *Vocabolario dell'uso abruzzese*, 2.ª ed., Città di Castello, 1893.
Finke, Heinrich, *Acta Aragonensia*, 3 vols., Berlín i Leipzig, 1908 ss.
Firuzabadí, *Qamûs*, gran dicc. aràbic, compost per un persa arabitzat, c. 1400 d. J. C.
Fischer, H. F. W. D., *Leges Barbarorum in usum studiosorum*; I, *Pactus Legis Salicae*, Leiden, E. J. Brill, 1948; II, *Lex Ripuaria-Lex Saxonum-Euua as amorem*, id., 1951.
Flamenca = *Bruchstücke des provenzalischen Versromans Flamenca*, triats per K. Lewent, Halle, Niemeyer, 1926; i ed. de Lavaud i Nelly, Brussel·les, c. 1960 (junt amb la de Jaufré), acompanyada de trad. francesa.
Flaubert, Gustave, *Salammbô*, P., 1918.
Fn. Gonz. = *Poema de Fernán González* (princ. de la 2.ª meitat del S. XIII), ed. Marden, Baltimore, 1904.
Foix, Gastó de, *Llibre de caça*, 1387.
FoLiVa. = *Fontes Linguae Vasconum*, Pamplona, 1969 ss.
FonHistVca. = Luis Mitxelena, *Fonética Histórica Vasca*, Donostià, 1961; 2.ª ed. ampliada, 1971.
Fontecha, Carmen, *Glosario de voces comentadas en ediciones y textos clásicos*, M., 1941.
Fontserè, Eduard, anotacions manuscrites al seu exemplar del *DOrt.*, c. 1925.
—, *Elements de Ciències Físiques i Naturals*, B., 1932; edició catalana del llibre publicat en castellà (però pensat en català) en diverses edicions des de 1911 (*CiFiNat.*).
Forcellini, Aegidii, *Totius Latinitatis Lexicon*, Prati, 1858-60.
Förstemann, Ernst, *Altdeutsches Namenbuch*; vol. I: *Personennamen*, Bonn, 1900; II i III: *Orts- und sonstige geographische Namen*, Bonn, 1911-2.
Förster i Koschwitz, *Altfranzösisches Übungsbuch*, Leipzig, 1932.
Forteza, Miquel, *Els descendents dels jueus conversos de Mallorca*, Mallorca, 1966.
Forteza, Tomàs, *Gramática de la Lengua Catalana*, Palma de Mallorca, 1915.
Fortuna e Pr., veg. Bernat Metge.
Fouché, Pierre, *Phonétique historique du roussillonnais*, Tolosa, 1924.
—, *Morphologie historique du roussillonnais*, Tolosa, 1924.
Fraenkel, Ernst, *Die baltischen Sprachen*, Heidelberg, 1950.
—, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg-Göttingen, 1955 ss.
Franch, Narcís, traducció del *Corbatxo*, ed. Francesc de B. Moll, *BDLC* XVII, 1935.
Franck, *Etymologisch woordenboeck der nederlandsche taal*, l'Haia, 1910; ed. ampliada per N. van Wijk, *Franck's Etymologisch Woordenboeck der Nederlandsche Taal*, l'Haia, Nijhoff, 1912-1971 i *Supplement* de C. B. van Haeringen, id., 1936-1971.
Freytag, G. W., *Lexicon Arabico-Latinum*, 4 vols., Halle, 1831-7.
Friederici, G., *Amerikanistisches Wörterbuch*, Hamburg, 1947.
—, *Hilfswörterbuch für den Amerikanisten*, Halle, 1926.
Fs. Jud, veg. *Jud, Festschrift.*
Fueros de Aragón, veg. Tilander.
Furs de València, ed. Lambert Palmart, València, 1482; ed. Germà Colon i Arcadi Garcia, 3 vols., *NCl.*, Barcelona, 1970, 1974, 1978.
Fz. Duro, veg. Fernández Duro.
Ga. Girona, veg. J. Garcia Girona.
Gaçull, Jaume, *Lo sompni de Johan Johan*, València, 1497.
MGadea, veg. J. Martí Gadea.
Gaffiot, Félix, *Dictionnaire Illustré Latin-Français*, P., Hachette, 1934.
Galindo Romeo, P., i Alcayde Vilar, F., *Lèxic llatí-valencià del bisbe En Jaume d'Aragó*, Saragossa, 1922-27.
Gal·les, Joan de, *Breviloqui de virtuts*, ed. P. N. d'Ordal, *NCl.*, 1930.
Gamillscheg, Ernst, *EWFS* = *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprachen*, Heidelberg, 1929.
—, *R. G.* = *Romania Germanica: Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*; vol. I, 1934; vol. II, 1935; vol. III, 1936.
García de Diego, V., *Contribución al diccionario hispánico etimológico*, M., 1923.
—, *Elementos de gramática histórica gallega*, Burgos, 1906.
—, *Caracteres fundamentales del dialecto aragonés*, Saragossa, 1918.
—, *Diccionario Etimológico Español e Hispánico*, M., [1955].
García de Palacio, Diego, *Instrucción náutica para navegar*, Mèxic, 1587; ed. facsímil, M., 1944.
Garcia Girona, Joaquim, *Vocabulari del Maestrat* (A-G), suplement al *Bol. de la Soc. Castellon. de Cult.*, 1922 ss.
—, *Seidia*, poema valencià, València, 1920.
García-Lomas, G. A., *Estudio del dialecto popular montañés: fonética, etimologías y glosario de voces*, Sant Sebastià, 1922; 2.ª ed. molt ampliada: *El len-*

guaje popular de las Montañas de Santander, Santander, 1949.
García Soriano, Justo, *Vocabulario del dialecto murciano*, M., 1932.
Gardette, P., *Lous pouèmes daou païsan.*
—, *Atlas linguistique et etnographique du Lyonnais*, Lió, 1950 ss.
Gargantua, veg. Rabelais.
Garròs = André Berry, *Les Égloges de Pey de Garros, suivies du Chant Nuptial, texte de 1567 avec une traduction, des notes et un glossaire*, Tolosa, Ed. Privat, 1953 (Bibl. Mérid., 1.ère série, t. XXIX).
Gary, abbé, *Dictionnaire patois-français à l'usage du département du Tarn*, Castres, 1845.
Gasselin, E., *Dictionnaire Français-Arabe*, 2 vols., P., 1890-1.
Gauthiot, *Grammaire Sogdienne.*
Gay, V., *Glossaire archéologique du Moyen Âge et de la Renaissance*, 2 vols., P., 1882-1928.
GdD, veg. García de Diego.
G. de Rossilhon, veg. *Girart de Rossilhon.*
Genebreda, Antoni, versió del *Libre de consolació de Philosophia* de Boeci, ed. de Marian Aguiló.
Gènesi de Scriptura, veg. Serra-Amer.
Genís i Aguilar, Martí, *Julita*, B., fulletó de la *Renaixença*, 1874.
—, *La Reineta del Cadí*, 1892.
—, *La Mercè de Bellamata*, 1878.
Gentil, veg. R. Llull.
Georges, H., *Lexicon der lateinischen Wortformen*, Leipzig, 1890.
Gerard de Cremona, glossari publicat en *Isis*.
Gesenius, Wilhelm, *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch ü. das alte Testament*, 12.ª ed. reelaborada per F. Buhl, Leipzig, Vogel, 1895.
GGC Ciutat de Barcelona, veg. F. Carreras i Candi.
G. Girona, veg. Garcia Girona.
GGRV, veg. F. Carreras i Candi.
GGr. = *Grundriss der romanischen Philologie*, p. p. Gustav Gröber, 2 toms, 2.ª ed., Estrasburg, 1904-6.
Giese, Wilhelm, *Anthologie der geistigen Kultur auf der Pyrenäenhalbinsel* (Mitt.), Hamburg, 1927.
—, *Waffen nach der katalanischen Chroniken des XIII. Jahrhunderts*, *VKR* I, 1928, 140-82.
—, *Waffen nach der spanischen Literatur des 12 und 13. Jahrhunderts*, Hamburg, 1925.
Gilbert i Corsuno = *Tractat d'Astrologia o Sciencia de les Steles compost baix orde del Rey Pere III lo Ceremoniós per mestre Pere Gilbert y Dalmau Planas, ab la colaboració del jueu Jacob Corsuno*, B., L'Avenç, 1892.
Gili Gaya, Samuel, *Tesoro Lexicográfico*, 1492-1726, M., 1947 ss.
Gillet, J. E., *Coplas de unos tres pastores*, en *Philological Quarterly* XXI, Iowa City, 1922 ss.
—, *Propalladia and other works of Bartolomé Torres Naharro*, 3 vols., Bryn Mawr, 1943-51.
G. i March, veg. Giner i March.
Giner i March, Josep, informes inèdits sobre el valencià de la c., centre i sud del país, de lèxic mariner català de l'Escala i altres de l'aragonès d'Ansó; comentaris de c. 1955 a les addicions que Enric Valor féu al *DFa.* c. 1950.
Girart de Rossilhon, cançó de gesta conservada en una versió occitana tenyida de francoprovençal de mitjan S. XII; ed. d'un gran fragment en la *Chrestomathie* d'Appel.
Givanel i Mas, J., *Notes per a un vocabulari de l'argot barceloní*, *BDC* VII, 1919.
GLMC, veg. Bast-Bass, *GLMCat.*
Glos. de Munic = *Gloses catalanes de Munic*, estudiades en *Rom. Forsch.* XXIII.
Glos. de Palacio, veg. A. Castro.
Glos. de Silos, fet en el NE de Castella a la segona meitat del S. X, publicat per Menéndez Pidal a *Orígenes*..., i, abans, per Priebsch a *ZRPh.* XIX.
Gloses de Reichenau, veg. Förster i Koschwitz.
GLPSRom. = *Glossaire des patois de la Suisse Romande*, per L. Gauchat, J. Jeanjaquet i E. Tappolet, vols. 1 y 2, Neuchâtel, 1924 ss.
Godefroy, Fréderic, *Dict. Gral.* o *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes, du IX.ᵉ au XV.ᵉ siècles*, 10 vols., P., 1880-1902.
Goeje, M. J. de, *Selections from Arabic Geographical Literature*, Leiden, J. Brill, 1950.
Goetz, G., *ThGlEmend.*, veg. *CGL.*
Gonçalves Viana, A. R., *Apostilas aos dicionários portugueses*, 2 vols., Lisboa, 1906.
—, *Palestras filológicas*, Lisboa, 1931.
Gower, John, trad. de *La confission del amante* (a. 1399), Leipzig, Seele, 1909.
Goy, José M.ª, *Susarón, paisajes y costumbres de la Montaña leonesa*, Astorga, 1920.
Graal, veg. *Questa.*
Graff, E. G., *Althochdeutscher Sprachschatz*, 7 vols., Berlín, 1834-42.
Gral. Estoria = *General Estoria* d'Alfons X el Savi, ed. Solalinde, vol. I, 1930.
Gral. Estoria gallega, del S. XIV.
Grammont, Maurice, *Traité de Phonétique*, P., 1933
—, *Onomatopées et mots expressifs*, *RLR* XLIV.
—, *La Dissimilation Consonantique*, extr. *Revue des Langues Romanes*, t. L, 1907.
—, *Le Vers français, ses moyens d'expression, son harmonie*, P., 1923.
—, *Le Parler de la Franche Montagne et en part. de Damprichard.*
Grandó, Carles, *Vocabulari Rossellonès*, en *Misc. Fabra.*
Gr. Conq. de Ultr. = *La gran Conquista de Ultramar*, Salamanca, 1503; ed. Gayangos, Rivad. XLVII; i ed. crítica de Louis Cooper, Bogotà, 1979.
Gr. Enc. Cat. = *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona, 1969 ss.
Gregori de Tours, *Martinus.*
—, *Historia francorum.*
Griera, Antoni, *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*, 14 vols., B., 1935-47; esforç malaguanyat: publica els valuosos materials del *Diccionari de Dialectes* de l'Institut

d'Estudis Catalans, però esquematitzant arbitràriament les definicions, suprimint o generalitzant la localització (sobretot als darrers volums) i afegint-hi altres materials de segona mà.
—, *Phil. Studien K. Voretzsch dargebracht*, 1927-9.
Gröber, veg. *GGr.*
Grundriss., veg. *GGr.*
Guasp, Bartomeu, *Rosada, Les Illes d'Or*, Palma, 1935.
Guerras C. de Granada, veg. Pérez de Hita.
Guilhem de la Barra, a. 1319, de Castelnaudari.
Guilhem de Peitieu, moltes líriques p. p. Appel, *Chrest.*
Guillaumie, Gaston, *Contribution à l'étude du glossaire Périgourdin (canton de St. Pierre de Chignac)*, P., 1927.
Guillem de Berguedà, ed. de Martí de Riquer, Poblet, 1971; ed. Ugolini, *ARom.* XXIII.
Guillem de Cabestany, ed. A. Långfors, en *Classiques Français du Moyen Âge*, 1924.
Guillem de Cervera, ed. de J. Coromines (amb A. Soberanas), inèdita.
Guinot i Vilar, Salvador, *Escenes Castelloneses*, B., L'Avenç, 1906.
Guiter, Enric, *Atlas linguistique des Pyrénées-Orientales*, 1966.
Guiu de Columpnes [Guido delle Colonne], *Les Històries Troyanes*, trad. al català per Jaume Conesa, B., 1919, ed. Miquel y Planas.
Gulsoy, veg. Sanelo.
Gz. de Clavijo, veg. Gonzàlez de Clavijo.
Guzmán de Alfarache, veg. M. Alemán.
Harder-Ramez, Ernst, *Chrestomathie arabe, prosateurs, avec gloss.*, P., 1911.
Hatzfeld, A., Darmesteter, A., i Thomas, A., *Dictionnaire Géneral de la Langue Française*, P., 1926, 2 vols.
Hellquist, Elov, *Svensk etymologisk ordbok*, Lund, 1939.
Henry, Victor, *Lexique étymologique des termes les plus usuels du breton moderne*, Rennes, 1900.
—, *Précis de Grammaire Comparée de l'Anglais et l'Allemand*, P., 1906.
Hepitês, Ant., *Léxicon Helleno-gállikon.*
Hernz. Sanz = Francesc Hernández i Sanz, *El Archivo Municipal de Alayor*, 1918.
Hespéris, Archives berbères et Bulletin de l'Institut des Hautes Études Marocaines, P., 1922 ss.
Hidalgo, Juan, *Romances de germania --- con su Vocabulario*, B., 1609; ed. Hill, en *Poesías Germanescas*, Bloomington, 1945.
Hinojosa, Ed., *El régimen señorial y la cuestión agraria en Catalunya durante la Edad Media*, M., 1905.
HispR = *Hispanic Review*, Filadèlfia, 1933 ss.
HistLangd. = *Histoire générale de Languedoc*, per C. Devic i J. J. Vaissette, P., 1730-45; ed. definitiva dirigida per M. E. Delanier, anotada per M. E. Mabille i M. E. Barry, Tolosa, Ed. Privat, 1872-75.
Historia Troyana (en prosa y en verso), ed. per Menéndez Pidal i Varon Vallejo, M., 1934.
HMP, veg. *Hom. a M. P.*
Hofmann, J. B., veg. Walde-H.
—, *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg, 1926; ed. castellana, *El Latín Familiar*, trad. i anotada per J. Coromines, M., CSIC, 1958.
Holder, Alfred, *Altceltischer Sprachschatz*, 3 vols., Leipzig, 1896-1913.
Holthausen, Ferdinand, *Altsächisches Etymologisches Wörterbuch*, Münster-Colònia, 1954.
—, *Altisländisches Lesebuch*, Weimar, 1896.
Homen. a M. P. = *Homenaje ofrecido a Menéndez Pidal*, 3 vols., M., 1925.
Homen. a Rubió i Lluch = *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, 3 vols., B., 1936.
Homen. a Tovar = *Homenaje a Antonio Tovar*, M., Ed. Gredos, 1972.
Homilies d'Organyà, edicions de Miret i Sans, 1904, de M. Molho, 1961, de J. Coromines en *EntreDL*, 1976.
Horn, P., *Grundriss der neupersischen Etymologie*, Estrasburg, 1893.
Hourcade, Bd., *Le vie rurale en H. Ossau.*
HR, veg. *HispR.*
Hübner, Emil, *Monumenta Linguae Ibericae*, Berlín, 1893.
—, *Berliner Monatsber*, 1860.
Hubschmid, J., *Pyrenäenwörter vorromanischen Ursprungs und das vorromanische Substrat der Alpen*, Salamanca, 1954.
—, *Sardische Studien*, en *Romanica Helvetica* 41, Berna, 1951.
Huici, A., *Colección diplomática de Jaime el Conquistador*, 2 vols., València, 1916.
Humbach, Helmut, *Die Gathas des Zarathustra*, Heidelberg, 1959.
Idg. F. = *Indogermanische Forschungen*, Estrasburg, 1892 ss.
I. d'Or = *Les Illes d'Or*, col·lecció d'escriptors balears, Palma de Mallorca, 1934 ss.
Idr. = Idrissí, ed. per Saavedra (1881) i per Ubieto.
IEW = Pok. *IEW.*
Ignorància, L', Revista Crònica. Orga y Xeremies d'una Societat de Mallorquins, Ciutat de Mallorca, 1879-85.
Inv. de castells, veg. R. d'Alòs, *Inventaris de castells catalans.*
InvLC, veg. Bernat Alart, *Inventari de la llengua catalana.*
Isidor, sant, *Etymologiarum sive originum libri XX*, ed. W. M. Lindsay, 2 vols., Oxford, 1911; comp. Sofer.
It. Dial. = *L'Italia Dialettale*, Pisa, 1925 ss.
Ive, *Dialetti Ladino-Veneti dell'Istria.*
J. I = Jaume I.
Jacob Xalabin = *Historia de Jacob Xalabin fill del Almorat senyor de Turquia*, ed. Miquel y Planas, B., 1910; ed. A. Pacheco a *NCl.*, B., 1964.
Jafuda Bonsenyor, *Llibre de paraules e dits de savis e filosofs, los Proverbis de Salamo, lo Llibre de Cato*, ed. G. Llabrés i Quintana, Palma de Mallor-

ca, 1889.
Jal, A., *Glossaire Nautique*, P., 1848.
—, *Archéologie Navale.*
Jampy, M., *Lliris, roses y violes*, Perpinyà, 1914.
Jaufré, novella cavalleresca occitana, princ. S. XIII, escrita en el Sud del Llenguadoc; ed. Raynouard i ed. Lavaud-Nelly (veg. Flamenca).
Jaume I, *Crònica* o *Llibre dels feits*; ed. de M. Aguiló, B., 1873; ed. J. M. Casacuberta, Coll. Pop. Barcino, B., 1926-62; ed. F. Soldevila a *Les quatre grans cròniques*, B., Ed. Selecta, 1971.
Jeanroy, Alfred, *La poésie lyrique des trobadours*, Tolosa-París, 1934; reimprès a Ginebra, 1973.
JF, veg. *Jocs Florals.*
JGM, veg. J. Giner i March.
Journal of Celtic Studies.
Juan Manuel, veg. Juan *Manuel.*
Jud, Festschrift = *Sache, Ort und Wort, Festschrift für Jakob Jud*, Zuric, 1943.
Jud, Jakob, *Zur Geschichte der bündnerromanischen Kirchensprache*, Chur, 1919.
—, *Sur l'histoire de la terminologie ecclésiastique de la France et de l'Italie*, *RLiR* X.
—, *Probleme der altromanischen Wortgeographie*, *ZRPh.* XXXVIII.
—, *Problemes de géographie linguistique*, *RLiR* I i II.
—, *Romanische Sprachgeschichte und Sprachgeographie*, assaigs triats i publicats a cura de Konrad Huber i Gustav Ineichen, Zuric, 1973.
—, *Dalla Storia delle Parole Lombardo-Ladine*, *BDR*, III.
—, *Zur Geschichte Zweier französischer Rechtsausdrücke*, publicat a la *Zeitschrift für Schweiz. Geschichte*, 1922.
—, *AIS* (veg.).
—, ed. de Martin Lutta, *Der Dialekt von Bergün*, Halle, 1923, amb moltes aportacions de Jud.
Kalidassa, *Vikramorvaçi*, eds. de Sh. Pandit i de Bollensen; trad. catalana de Pere i Joan Coromines, Ciutat de Mallorca, Ed. Moll, 1970.
Kazimirski, A. de Biberstein, *Dictionnaire arabe-français*, 4 vols., el Caire, 1875.
Keil, *GrammLat.* = *Grammatici Latini* ex recensione Henrici Keilii, ed. G. G. Teubner, 8 vols., Leipzig, 1857-70.
Khurradâdbih, Al-, geògraf persa arabitzat del S. IX, ed. Hadj-Sadok.
KJRPh. = *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, publicat per K. Vollmöller, Munic-Erlangen, 1892 ss.
Kluge, Friedrich, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Estrasburg, 1883; 9.ª ed. revisada, Berlín, 1921; 11.ª ed. revisada per A. Götze i W. Krause, 1930-4; ed. revisada per W. Mitzka, Berlín, 1967.
—, *Urgermanisch, Vorgeschichte der altgermanischen Dialekte*, Estrasburg, 1913.
—, *Deutsche Seemannssprache*, Halle, 1911.
Krahe, Hans, *Sprache und Vorzeit.*
—, *Unsere ältasten Flussnamen*, Wiesbaden, 1964.
Kretschmer, *Der Lesbische Dialekt.*
Krüger, Fritz, *El dialecto de San Ciprián de Sanabria, monografía leonesa*, M., 1923.
—, *Die Gegenstandskultur Sanabrias und seiner Nachbargebiete*, Hamburg, 1925.
—, *Die Hochpyrenäen.* A. *Landschaften*, 2 vols., Hamburg, 1936-9; B. *Hirtenkultur*, *VKR* VIII; C. *Ländliche Arbeit*, 2 vols., *BDC* XXIII (índexs a *BDC* XXIV) i Hamburg, 1939; D. *Hausindustrie, Tracht, Gewerbe*, *VKR* VIII i IX.
Kuhn, Alwin, *Der hocharagonesische Dialekt*, *RLiR* XI.
—, *Studien zum Wortschatz von Hocharagon*, *ZRPh.* LV.
KZ (Kuhns Zeitschrift) = *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, Berlín, 1852 ss.
Lab. = P. Labèrnia, *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina*, B., 1839; 2.ª ed., 1864; 3.ª ed., 1888.
—, *Diccionario de la lengua castellana con las correspondencias catalana y latina*, B., 1884; 2.ª ed., 1934; 3.ª ed., 1942.
Laborde, Raymond, *Lexique Limousin d'après les oeuvres de Joseph Roux*, Briva, 1895-7.
Lacav. = J. Lacavalleria, *Gazophylacium Catalano-Latinum*, B., 1696.
Lacarra, José M., *Vasconia Medieval, Hist. y Filol.*, Donostià, 1957.
—, *Colección Diplomática de Irache*, vol. I (958-1222), Saragossa, CSIC, 1965.
—, *Aragón en el pasado*, Madrid, Espasa-Calpe, 1972.
—, *Estudios de Edad Media de la Cor. de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico.
Lamano y Beneyte, J. de, *El dialecto vulgar salmantino*, Salamanca, 1915.
Lamarca, L., *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*, València, 1838; 2.ª ed., 1842.
Landuchio, N. (o Landucci), *Dictionarium Linguae Cantabricae*, 1562, ed. M. Agud i L. Mitxelena, Sant Sebastià, 1958.
Lane, Edward William, *Maddu-l-Kamoos, An Arabic-English Lexicon*, 8 vols., Londres, 1863-92.
—, *Manners and Customs of Egypt.*
Lang, Henry R., *Cancioneiro Gallego-Castelhano. The extant Galician poems of the Gallego-Castilian Lyric School* (1350-1450), Nova York, 1902.
—, *Das liederbuch des königs Denis von Portugal*, Halle, 1894.
Language, Journal of the Linguistic Society of America, Baltimore.
Larramendi, N., *Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín*, 2 vols., Sant Sebastià, 1745; 2.ª ed., 1853.
Larrasquet, *Le basque de la Basse-Soule orientale*, P., 1939.
L. de Conexensa de les spícies = *Coneix. Spícies.*
Lebel, Paul, *Les noms de personnes en France*, *Que sais-je?*, P., 1962 (1.ª ed., 1946).
Leite de V. = J. Leite de Vasconcellos, *Antroponí-*

mia Portuguesa, Lisboa, 1928.
—, *Estudos de Philologia Mirandesa*, 2 vols., Lisboa, 1900.
—, *Opúsculos*, 7 vols., Coïmbra, 1928 ss.
Lejeune, Michel, *Phonétique du Mycénien et du Gr. Ancien*, en *Études Mycéniennes, Actes du Colloque International sur les textes Mycéniens*, publicats a cura de ~, París, 1956.
Lemus y Rubio, Pedro, *Aportaciones para la formación del vocabulario panocho o del dialecto de la Huerta de Murcia*, Múrcia, 1933.
Lenz, Rodolfo, *Diccionario etimológico de las voces chilenas derivadas de lenguas indígenas americanas*, 2 vols., Santiago de Xile, 1904-10.
Leomarte, *Sumas de Historia Troyana* [S. XIV], ed. Agapito Rey, M., 1932.
Leopold, E. F., *Lexicon Hebraicum et Chaldaicum in libros veteris testamenti ordine etymologico compositum in usum scholarum*, Leipzig, 1920.
Lerchundi, José, *Vocabulario español-arábigo del dialecto de Marruecos*, Tànger, 1892 (caràcters àrabs i transcripció llatina).
—, *Rudimentos del árabe vulgar que se habla en el Imperio de Marruecos*, M., 1872.
Lespy, V., *Grammaire Béarnaise.*
Lespy, V., i Raymond, P., *Dictionnaire Béarnais ancien et moderne*, 2 vols., Montpeller, 1887.
Levy, Emil, *PSW=Provenzalisches Supplement-Wörterbuch*, 8 vols., Leipzig, 1894-1923.
—, *Petit dictionnaire provençal-français*, Heidelberg, 1909.
Leyden, Gloss. de = *Glossarium latino-arabicum, ex unico qui exstat codice Leidensi XI saeculo in Hispania conscripto*, ed. C. F. Seybold, Berlín, 1900.
Leyes de Moros, Ss. XIV-XV, p. p. R. Acad. de la Historia.
Lhande, P., *Dictionnaire Basque-Français (dialectes labourdin, bas-navarrais et souletin)*, P., 1934.
Liber Maiolichinus, crònica poetitzada en baix-llatí de la conquesta de Mallorca per Ramon Berenguer III i els pisans en 1113-15.
Liber Regum del *Cronicón Villarense*, crònica aragonesa o navarresa escrita en romanç al primer decenni del S. XIII; preparat per Serrano y Sanz, *BRAE* VI i VIII; ed. molt millorada i estudi lingüístic de Louis Cooper, tesi de la Univ. de Xicago, 1952.
Libre de Antiquitats, ms. de l'arxiu de la catedral de València; transcripció i estudi preliminar per Josep Sanchis Sivera, València, 1926.
Libre de les Medicines Particulars, versió catalana del text àrab dels tractats dels medicaments simples d'Ibn Wâfid, *BABL*, 1943.
libre de tres, Lo, Recull de proverbis, sentències i berbes, del segle XIV o XV, procedent de Carpentràs i trobat i editat per Morel-Fatio a *Rom.* XII.
Libre Vert de Benac, p. p. Gaston de Balencie, en *Cartulaire des Vicomtes de Lavedan.*
Libro de la Cadena, de Jaca.
Libro de los Cavallos, veterinària alfonsina de la fi del S. XIII, preparat per Georg Sachs, M., 1936.
Lindsay-Nohl, *Die Lateinische Sprache*; ed. angl. *The Latin Language, an hist. account of L. Sounds, Stems and Flexions*, Nova York, Hafner, 1963.
Ling. Historique et Ling. Grale., veg. Meillet.
Litbl. = *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, Heilbronn, 1880 ss.
Litteris, revista internacional, 6 o 7 vols., publ. c. 1925-30.
Littré, E., *Dictionnaire de la langue française*, 4 vols. i un suplement, P., 1863 ss.
Lladonosa, Josep, *La ciutat de Lleida*, 3 vols., B., Ed. Barcino, 1955.
—, *Manuel de Montsuar* (1410-1491), Lleida, 1950.
Llano Roza de Ampudia, Aurelio, *Cuentos asturianos*, M., 1925.
Llatas, Manuel, *El habla del Villar del Arzobispo y su comarca*, 2 vols., València, 1959.
Llegendes rimades de la Bíblia de Sevilla, ed. de J. Coromines, en *LleuresC*, B., 1971.
Lleis de Cavall. de Pere el Cerimoniós = *Obra de mossen sent Jordi e de cavalleria*, del rei Pere III de C.-A., interrompuda per la seva mort, publ. en *CoDoACA.*
Lleuda Cotll. = *Capítols de la Leuda de Colliure, que fo feta leuda de Tortosa* (1249), ap. *RLR* IV.
Lleuda Tort. = *Capítols de la Lleuda de Tortosa que no se troben dins la Lleuda de Colliure* (1252), publ. per J. B. Alart, *RLR* III.
LleuresC = Joan Coromines, *Lleures i converses d'un filòleg*, B., 1971.
Llibre de Cont. = Llull, *Llibre de contemplació.*
Llibre de Daniel, de la *Bíblia rimada de Sevilla*, ed. de Miret i Sans, París, Nova York, *Revue Hispanique*, 1916.
Llibre del Nvdriment he de la cvra dels ocels los quals se pertanyen ha cassa, B., 1910; d'un ms. de la Bibl. Nacional de París.
Llibre dels Mariners, procedent d'un ms. de la bibl. de Carpentràs, apud *Cançoner* de M. Aguiló.
Llibre de solemnitats de Barcelona, ed. A. Duran i Sanpere i J. Sanabre, B., 1930.
Llombart, C., veg. J. Escrig.
Llompart, Josep M., veg. Marian Aguiló, *Antologia poètica.*
Llorente, Teodor, *Llibrets de versos*, 2 tomets, València, 1914.
Lluís, Joan, *Records de la meva vida de pastor*, B., Barcino, 1955.
—, *El Meu Pallars*, vol. I: *La Conca de Tremp*, B., Barcino, 1959.
—, *Els pastors i les estrelles*, Valls, 1965.
—, *Els pastors i les tempestes.*
Lluís Salvador d'Àustria-Toscana, *Die Balearen in Wort und Bild geschildert*, Würzburg i Leipzig, 1869-91.
—, *Rondaies de Mallorca*, 1895.
Llull, Ramon, *Arbre de Sciencia*, ed. per Comissió Editora Lulliana (I, Palma de M., 1917) i per S.

Galmés (II, 1923, i III).
—, *Blanquerna* o *Libre d'Evast e Blanquerna*; ed. de la Com. Ed. Lulliana, Palma de M., 1914 (amb *Libre de Amic e Amat* i *Art de contemplació*); ed. S. Galmés, *NCl.*, B., 1935-54, 4 vols.
—, *Concili*, a *Poesies*, ed. R. d'Alòs, *NCl.*, B., 1925.
—, *Desconhort*, ed. d'A. Pagès, Tolosa, 1938.
—, *Doctrina pueril*; ed. de la Com. Ed. Lulliana, Palma de M., 1906 (amb *Libre del Orde de Cavalleria, Libre de Clerecia, Art de confessió*); ed. M. Obrador, B., Gili, 1907; ed. *NCl.*, B., 1972.
—, *Fèlix de les Meravelles del Món*; ed. M. Aguiló i J. Rosselló, Palma de M., vers 1873; ed. J. Rosselló, Palma de M., 1903; ed. S. Galmés (*Libre de Meravelles*), 4 vols., *NCl.*, B., 1931.
—, *Libre d'Amic e Amat*; veg. *Blanquerna*, supra; ed. M. Olivar i S. Galmés (amb el *Llibre d'Ave Maria*), *NCl.*, B., 1927; ed. R. Aramon i Serra, B., Barcino, 1935.
—, *Libre d'Ave Maria*, veg. *Libre d'Amic e Amat*, supra.
—, *Libre de les Bèsties*; ed. de M. Obrador, B., L'Avenç, 1905.
—, *Libre de l'Orde de Cavalleria*; ed. Marian Aguiló (*Libre del Orde de Cavayleria*), B., 1879; veg. *Doctrina pueril*, supra.
—, *Libre de Contemplació en Déu*, Com. Ed. Lulliana, 7 vols., 1906-14.
—, *Libre de primera e segona Intenció*, veg. *Libre del Gentil*, infra.
—, *Libre del Gentil e los Tres Savis*, ed. J. Rosselló i M. Obrador (amb *Libre de primera e segona Intenció* i *Libre de mil Proverbis*), Palma de Mallorca, 1901.
—, *Libre de Sancta Maria. Hores de Sancta Maria. Libre de Benedicta tu in mulieribus*, ed. de la Com. Ed. Lulliana, Palma de M., 1915.
—, *Obres rimades*, ed. J. Rosselló, Palma de M., 1859.
Loewe, Còdex de Berna (*Prodromus*).
Longnon, Auguste, *Les noms de lieu de la France*, 2 vols., P., Champion, 1968.
López Mendizábal, I., *La Lengua Vasca: gramática, conversación, diccionario vasco-cast. i cast.-vasco*, Buenos Aires, 1943.
Lorenzo, José de, Murga, Gonzalo de, y Ferreiro, Martín, *Diccionario Marítimo Español*, M., 1864.
Lozano, *Nomenclatura Ictiológica*, M., 1963.
Luchaire, Achille, *Recueil de textes de l'ancien dialecte gascon d'après des documents antérieurs au XIV*e *siècle*, P., 1881.
Lugrís Freire, M., *Gramatica do Idioma Galego*, la Corunya, 1931.
L. Vert de Benac, veg. supra, *Libre Vert de Benac*.
Lz. Mendizábal, veg. López Mendizábal.
Macabich, Isidor, *Diario de Ibiza*, 1903 ss.
—, *Es feudalisme a Eivissa*, B., 1909.
—, *El feudalismo en Ibiza*, Palma de Mallorca, 1922 (2.a edició).
—, *Formentera*.
—, *Santa María la Mayor. Los cronistas*, Eivissa, 1915.
Machado, José Pedro, *Dicionario Etimológico da Língua Portuguesa*, 2.a ed., Lisboa, 1967.
Macer. Libre d'Erbes = *Libre que feu Macer de les erbes quina virtut han*, ms. del S. x de la Bibl. Universitària de València publicat per Faustí Barberà a *Revista Valenciana de Ciencias Médicas*, 1906.
Madoz, Pascual, *Diccionario Geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, 16 vols., M., 1845-50.
Madurell i Marimon, J. M., *El paper a les terres catalanes*, Fundació Vives i Casajuana, B., 1972.
—, *Gedichte der Troubadours*, 4 vols., Berlín, 1856-73.
Malaret, Augusto, *Diccionario de americanismos*, Mayagüez, 1925; 2.a ed., San Juan de Puerto Rico, 1931; suplement en 2 vols., Buenos Aires, 1940 ss.
Malda, baró de [Rafael Amat i de Cortada], *Excursions ... per Catalunya i Rosselló en l'últim quart del segle XVIII*, B., L'Avenç, 1919.
—, *El Col·legi de la Bona Vida*, B., 1954.
Malla, Felip de, *Memorial del pecador remut*, Girona, 1893; Barcelona?, vers 1495.
Maluquer i Sostres, Joaquim, *Els ocells de Catalunya*, B., 1973.
Mangò, *Teatro Siciliano*, 1961.
Mann, Stuart E., *A Historical Albanian and English Dictionary (1496-1938)*, Londres, 1948.
Manterola, *Cancionero Vasco*, 3 vols., amb un vocabulari basc-castellà, Sant Sebastià, 1877-80.
Manual de Novells Ardits, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní, 17 vols., B., 1892-1922; texts escrits des de 1390 a 1667.
Manuel, Juan, *El Conde Lucanor* o *Libro de Patronio*, ed. Knust, Leipzig, 1900; ed. Henríquez Ureña, Buenos Aires, Losada, 1941.
—, *Libro del Cavallero e el Escudero*, Biblioteca de Autores Españoles, Rivadeneyra, M.
—, *Libro de la Caça*.
Maragall, Joan, *Obres Completes*, Obra catalana, B., Ed. Selecta, 1960.
Marc, Jaume, *Diccionari de rims* (1371), ed. per A. Griera, B., 1921.
Marsili, Pere, *Crònica de la vida del Rey En Jaume lo Conqueridor*, retraducció de la versió llatina de la Crònica al català, del mateix S. XIV, en la part referent a la conquesta de Mallorca, ed. per J. M. Quadrado a *Historia de la Conquista de Mallorca*, Palma, 1850.
Martí, Ramon, *Vocabulista in Arabico*, publicat per C. Schiaparelli, Florència, 1871, sobre un còdex de la Bibl. Riccardiana de Florència. Aquest diccionari llatí-aràbic i aràbic-llatí, escrit a Espanya el S. XIII, és un llibre anònim que l'editor i altres erudits han atribuït conjecturalment al teòleg, arabista i missioner català Ramon Martí (mort vers 1278), per a la

qual cosa es fundaven en un indici no mancat de valor, encara que no decisiu, ni de molt. Altres neguen l'atribució, sense fundar-se tampoc en res de segur. No hi ha cap inconvenient a conservar *R. Martí* com a etiqueta provisional, que assenyala una època i un lloc indubtablement certs. De tota manera, hi ha fonament sobrat per assegurar que el vocabulari procedeix d'una regió de llengua catalana: no sols conté centenars de glosses escrites en aquest idioma, sinó que aquestes glosses són de la mateixa mà que el text llatí, i en aquest s'introduïren també un cert nombre de paraules catalanes; per a la procedència dialectal mallorquina i altres singularitats d'aquesta varietat arcaica del català, veg. l'article *zaranda* del *DCEC*. El text àrab és menys antic que el del glossari de Leiden, però més llarg i molt més ric en elements vulgars i mossàrabs; aquests darrers estan més fortament arabitzats i alterats que els del *PAlc.* per tal com corresponen a una època en què l'àrab conservava a Espanya una vitalitat més robusta. Per a una anàlisi científica d'aquests elements, a més del llibre de Simonet, veg. la tesi doctoral que dedica David Griffin al vocabulista, Universitat de Xicago, 1954, publ. a *Al-Andalus*, en tir. apart, vols. XXIII (1958)-XXV (1960), M., 1961.

Martí Gadea, Joaquim, *Tipos y modismes y còses rares y curioses de la Terra del Gè* [= *Xè*], 2 vols., València, 1912-8; l'autor, procedent de l'Alcoià, malgrat la mala grafia, dóna en aquest llibre un tresor riquíssim de la llengua popular i el folklore valencians, molt superior a les defectuoses obres lexicogràfiques.

—, *Pitos i flautes*, 1916.

—, *Diccionario General Valenciano-Castellano*, València, 1891; 2.ª ed., 1900.

—, *Vocabulario Valenciano-Castellano en secciones* [exemplar mutilat, sense peu d'impremta, de la fi del S. XIX].

Martin, D., *Dictionnaire du patois de Lallé* [Hautes-Alpes], Gap, 1907-9.

Martín Duque, Ángel J., *Col. Dipl. de Obarra* (Ss. XI-XIII), Saragossa, CSIC., 1965.

Martinet, André, *La Description Phonologique avec application au parler fr.-prov. d'Hauteville (Savoia)*, Ginebra, Droz, 1956.

—, *La Phonologie du mot en Danois*, P., Klincksieck, 1937.

Martínez Ferrando, Jesús Ernest, *Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia* de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, 1934.

Martínez i Martínez, F., *Folklore valencià*, 2 vols., València, 1912 i 1920.

Martínez i Ruiz, Amanci, *Cañís y Cañisaes*, Monòver, 1950.

—, *L'Oncle Canyís, Estampes del vell Monòver, replegades, revisades i completades per Amanci Martínez Ruiz*, ed. de Joaquim Amo, amb introd. i glossari de Sanchis Guarner, València, L'Estel, 1973.

Martorell, Joanot, *Tirant lo Blanc*; ed. Aguiló, B., 1873-1905; ed. Riquer, B., Perenne, 1947; ed. J. M. Capdevila, *NCl.*, B., 1924; també cito la príncceps.

Mascaró i Pasarius, J., *Corpus de Toponimia de Mallorca*, Palma, 1962-67.

—, mapa general de Menorca (1947-51).

—, mapa general de Mallorca (1952-62).

Masdovelles, Joan Berenguer de, *Cançoner dels Masdovelles*, publicat per R. Aramon i Serra, B., IEC, 1938.

Mascó, Domènec, *Regles de Amor i Parlament de un Hom i una Fembra*, traducció del tractat d'Andrea Capellanus atribuïda a D. Mascó, Castelló de la Plana, 1920.

Maspons i Labrós, F., *Lo Rondallaire*, B., Barcino, 1930.

Massó i Torrents, J., *Croquis pirinencs*, B., L'Avenç, 1903.

Mateu i Llopis, F., *Materiales para un glosario de diplomática hispánica, Reino de Valencia*, Castelló de la Plana, 1957.

Maura i Montaner, Gabriel, *Aygoforts*, Palma de Mallorca, 1892; altra ed., *Illes d'Or*, Palma de M., 1943.

Mayrhofer, Manfred, *Kurzgefasstes etym. Wörterbuch des Sanskrit-Sprache* (o *des Altindischen*), 4 vols., 1956 ss.

Mažiulis-Ivaskevičius, *Prusų Kalbos Paminklai*, Vilna, 1966.

Mâzuc, Émile, *Grammaire languedocienne (dialecte de Pézénas)*, Tolosa, 1899.

McKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*, Oxford, University Press, 1971.

—, *Concordanza delle rime di Francesco Petrarca*, Oxford, University Press, 1912.

Meillet, *Aperçu d'une Histoire de la Langue Grecque*, P., 1920.

—, *Études étymologiques sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, P., Champion, 1961.

—, *Introduction à l'étude comparative des langues Indo-européennes*, P., 1924.

—, *Les Dialectes Indo-européens*, P., 1922.

—, *Caracteres Généraux des Langues Germaniques*, P., 1949.

—, *Le Slave Commun*, 2.ª ed. amb la col·laboració de A. Vaillant, P., 1965.

Mél. Duraffour = *Mélanges A. Duraffour*, Zuric, 1939.

Mél. Roques = *Mélanges de Ling. et Litt. Rom. offerts à Mario Roques*, P., 1950-54.

Melo, Francisco Manuel de, *Historia de los movimientos, separación y guerra de Cataluña*, 1645.

Mem. AcBLB = *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.*

Mém. de la Soc. de Ling. de Paris = *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*, P., 1868 ss.

Memorial Histórico Español, col·lecció de documents, opuscles i antiguitats *que publica la Real Academia de la Historia*, M., 1851 ss.

Memorias de la Real Academia de la Historia, 14 volums, M., 1796-1909.
Menéndez y Pelago, *Antología de poetas líricos castellanos,* 13 vols., M., 1890-1908.
Menéndez Pidal, Ramón, *Anotaciones al poema de Yúçuf, RABM* VII, 1902.
—, *Auto de los Reyes Magos, RABM,* 1900.
—, *Cantar de Mio Cid, texto, gramática y vocabulario,* 3 vols., M., 1908-11; 2.ª ed., M., 1944-46.
—, *El dialecto leonés, RABM,* 1906.
—, *D. L. = Documentos Lingüísticos de España.* I. *Reino de Castilla,* M., 1919.
—, *España y su historia.*
—, *Estudios literarios,* M., 1920.
—, *La leyenda de los Infantes de Lara,* M., 1896; 2.ª ed., 1934.
—, *Orígenes del español, estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el S. XI,* M., 1926; 2.ª ed., 1929; 3.ª ed., 1950.
—, *Poesía árabe y poesía europea,* M., 1941.
—, *Poesía juglaresca y juglares,* M., 1924.
Merav., veg. R. Llull.
Mestre i Noè, Francesc, *Vocabulari català de Tortosa, BDC* III, 1915.
—, *Giripigues Tortosines. Brots d'història i filosofia populars,* Tortosa, 1915.
Metge, Bernat, *Llibre de Fortuna e Prudència,* ed. M. Olivar, *NCl.*, B., 1927.
—, *Ovidi enamorat,* ed. Martí de Riquer, B., Univ., 1959.
—, *Sermó,* ed. M. Olivar, *NCl.*, B., 1927.
—, *Lo Somni,* ed. Miquel y Planas, B., 1907; ed. J. M. Casacuberta, *NCl.*, B., 1924; ed. Martí de Riquer, B., Univ., 1959.
Métivier, Vicomte de, *De l'Agriculture et du défrichement des Landes,* Bordeus, 1839.
Mettmann, Walter, ed. i glossari de les *Cantigas de Sta. Maria* d'Alfons el Savi, 4 vols., Univ. de Coïmbra, 1959 ss.
Meyer, Gustav, *Albanische Studien,* 3 vols.
—, *Historische Grammatik der Albanischen Sprache.*
—, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache,* Estrasburg, 1891.
—, *Die romanischen Lehnworte im Neugriechschen,* als *Wiener Sitzungsberichte,* 1895.
Meyer, Kuno, *Contribution to Middle and early Modern Irish Lexicography.*
Meyer, Paul, *Documents Linguistiques du Midi de la France,* P., 1909.
Meyer-Lübke, Wilhelm, *Die Betonung im Gallischen,* als *Wiener Sitzungsberichte,* 1901.
—, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft,* 3.ª ed., Heidelberg, 1920.
—, *Historische Grammatik der französischen Sprache,* 2 vols., Heidelberg, 1908-21.
—, *Das Katalanische: seine Stellung zum Spanischen und Provenzalischen sprachwissenschaftlich und historisch dargestellt,* Heidelberg, 1925.
—, *Zur Kenntnis der vorrömischen Ortsnamen der iberischen Halbinsel,* en *Homen. a M. P.* I.
—, *Zur Kenntnis des Altlogudoresischen,* als *Wiener Sitzungsberichte* CXLV, 1902.
—, *Romanische Namenstudien.* I. Die Altportugiesischen Personennamen Germanischen Ursprungs. II. Weitere Beiträge über dieselben, als *Wiener Sitzungsberichte* CXLIX, 1904, i CLXXXIV, 1917.
—, *REW = Romanisches Etymologisches Wörterbuch,* Heidelberg, 1911-20; 3.ª ed. ampliada i millorada, en general. A tenir en compte sempre la ressenya de Jud, *ASNSL* CXXVII.
MGadea, veg. Martí Gadea.
Micer Johan = Receptari de Micer Johan, ms. del S. XV publicat per E. Moliné i Brasés al *BABL* VII.
Michalias, R., *Glossaire de mots particuliers du dialecte d'Oc de la commune d'Ambert* (Puy-de-Dome), P., 1912.
Michaëlis, H., *Novo Dicionário da Lingua Portuguesa e Allemã,* 2 vols., Leipzig, 1887-9.
Michaëlis de Vasconcellos, Carolina, ed. del *Cancionero de Ajuda,* 2 vols., Halle, 1904.
Michelena, veg. Mitxelena.
Migliorini, *Dal nome proprio al nome comune,* Ginebra, 1927.
—, i Aldo Duro, *Prontuario etimologico della lingua italiana,* Torí, 1950.
MilàF = Milà i Fontanals, Manuel, *Obras completas,* ed. de M. Menéndez y Pelayo, 8 vols., B., Llibreria Verdaguer, 1888-96.
—, *Obres catalanes,* B., ed. Gustau Gili, 1908.
—, *Romancerillo catalán,* Barcelona, 1882; també s'ha despullat la 1.ª ed., 1853.
—, *Observaciones sobre la poesía popular, con muestras de romances catalanes inéditos,* B., 1853.
Millardet, G., *Études de Dialectologie Landaise: Le devéloppement des phonèmes additionels,* Tolosa, 1910.
—, *Petit atlas linguistique d'une région des Landes,* Tolosa, 1910.
—, *Recueil de textes des anciens dialectes landais,* Tolosa, 1910.
Minsheu, veg. Percivale.
Miragres de Santiago, versió gallega del S. XIV.
Miret i Sans, Joaquim, *Les cases de templers y hospitalers en Catalunya,* B., 1910-13.
—, *Documents en langue catalane. Haute Vallée du Segre, XI^e et XII^e siècles, RH* XIX, París-Nova York, 1908.
—, *El més antig text literari escrit en català,* B., L'Avenç, 1906.
Misc. Alcover = Miscelánea filológica dedicada a D. Antonio M. Alcover, Palma de Mallorca, 1932.
Misc. Fabra = Miscellània Fabra, de lingüística catalana i romànica, amb motiu del seu 75 aniversari, Buenos Aires, 1943.
Misc. Folkl. = Miscelánea folklórica, per Almirall, Arabia, Bosch de la Trinxeria, Bru, Cortils, Gomis, Maspons i Labrós, Roca i Cusí, Segura i Vidal de Valenciano, B., 1887.

Misc. Fontserè = *Miscellània Fontserè*, B., Gili, 1961.
Misc. Prat de la Riba = Miscel·lània dedicada a Enric Prat de la Riba, B., 1921.
Mistral, Frederi, *Calendau*, 1867.
—, *Moun Espelido*, P., s. d.
—, *Mirèio*, 1859.
—, *Nerto*, 1884.
—, *TdF* = *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français*, 2 vols., Ais de Provença, 1878-86.
Mitxelena (Michelena), L., *Apellidos vascos*, Donostià, 2.ª ed., 1955.
—, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbao, 1970.
—, *Textos arcaicos vascos*, Madrid, 1964.
—, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Donostià, 1965.
—, *Fonética Histórica Vasca*, Donostià, 1961, 2.ª ed., 1977.
M-L. = W. Meyer-Lübke.
MLN = *Modern Language Notes*, Baltimore, 1886 ss.
MLQ = *Modern Language* (quarterly journal), Nova York.
M-Lübke = Meyer-Lübke.
ModLangN, veg. *MLN*.
Mohît al Mohît de Botros al-Bistânî, Beirut, 1870, gran diccionari àrab modern amb inclusió de mots vulgars del dialecte del Líban; cf. *Suppl.* de Dozy.
Moliné i Brasés, E., *Les Costums Marítimes de Barcelona universalment conegudes per «Llibre del Consolat de Mar»*, B., 1914.
Moll, Francesc de B., *Diccionari Català-Valencià-Balear*, veg. *AlcM*.
—, *Estudi fonètich y lexical del dialecte de Ciutadella*, en *Misc. Alcover*.
—, *Suplement català al Diccionari Romànich Etimològich*, *AORBB* II-V, 1928-31.
—, *Gramática histórica catalana*, M., 1952; d'aquesta obra i de la paral·lela de Badia Margarit, veg. la meva anàlisi publ. a *EstRAramon*, B., 1955 i reproduïda a *LleuresC*, B.. 1971; veg. també Alcover.
—, *Rudiments de gramàtica preceptiva per a ús dels escriptors baleàrics*, *Les Illes d'Or*, Palma de Mallorca, 1937.
Moll, *Amoroses*, *IdOr.*, vol. IV.
MonGermHist. = *Monumenta Germaniae Historica.*
Mondon, S., *La Grande Charte de Saint-Gaudens (Haute Garonne), texte gascon du XII^e siècle*, P., 1910.
Monier-Williams, Monier, *A Sanskrit-English Dictionary, etym. and philol. arranged with special reference to cognate Indo-european Languages*, Delhi, Benares, Patna, 1970.
Mon. L. Ib., veg. Hübner.
Montanyà, F. X., *Topografia mèdica de Ponts i sa comarca*, Lleida, 1910.
Montoliu, Manuel de, *Estudis etimològics catalans*, *EUC*, B., 1914.
—, *Aribau i la Catalunya del seu temps*, B., IEC, 1936.
Moraes Silva, Antonio de, *Diccionário da Lingua Portuguesa*, 2 vols., Lisboa, 1789; 2.ª ed., 1813; 4.ª ed., Rio de Janeiro, 1890.
Moreau, la gran *Col·lecció* de còpies autenticades de documents provinents dels principals monestirs de França conservada a la Biblioteca Nacional de París.
Moreira, Joan, *Del folklore tortosí*, Tortosa, 1934.
Moureau, Pierre, *Dictionnaire du patois de la Teste*, La Teste (costa de la Gironda), 1870.
Moscati, S., Spitaler, A., Ullendorff, E., i Soden, W. von, *Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Phon. and Morph., Wiesbaden, 1969.
M. Pidal, veg. Menéndez Pidal.
Münchener Sitzungsberichte, 1894.
Muntaner, Ramon, *Crònica*; ed. d'Antoni de Bofarull, B., 1860; ed. E. B. [Josep M. de Casacuberta], Barcino, 1927-52; ed. de Ferran Soldevila, B., Ed. Selecta, 1971.
Murray-Bradley, *New English Dictionary*, Oxford.
Mussafia, Adolfo, *Beitrag zur Kunde der norditalienischen Mundarten im XV. Jahrhunderte*, en *Denkschriften der Wiener Akad.* XXII.
—, *Die catalanische metrische Version der Sieben weisen Meister*, ibid. XXV.
Mz. Pi. = Menéndez Pidal.
Mz. Ruiz = Amanci Martínez Ruiz (*Cañís, Cañisaes*).
Navarro Tomás, Tomás, *Documentos lingüísticos del Alto Aragón*, Syracuse (Nova York), 1957.
NCl. = *Els Nostres Clàssics.* Obres completes dels escriptors catalans medievals, col·lecció dirigida per Josep M. de Casacuberta, B., Ed. Barcino, 1925 ss.
Nebr. = Antonio de Nebrija.
Nebrija, Antonio de, *Dictionarium ex hispaniensi in latinum sermonem*, 1495 o 1493; ed. facsímil de l'Acad., M., 1951.
—, *Lexicon ex sermone latino in hispaniensem*, Salamanca, 1492.
—, (*Nebrija català*), adaptació catalana del diccionari de Nebrija feta per Fra Gabriel Busa, B., 1507 i 1562.
N. E. D. = J. Murray, H. Bradley i altres, *New English Dictionary on historical principles*, 21 vols., Oxford, 1884-1928.
Neueren Sprachen, Die.
Neuphil. Mitteil. o *N. M.* = *Neuphilologische Mitteilungen*, Hèlsinki, 1889 ss.
Neuvonen, E. K., *Los arabismos del español en el siglo XIII*, Leipzig, 1941.
Nicolau d'Olwer, Lluís, *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània oriental*, B., Barcino, 1926.
Niedermann, Max, *Précis de Phonétique Historique du Latin*, P., Kincksieck, 1914.
Nonell i Mas, Jaume, *Estudis gramaticals sobre la llengua catalana*, Manresa, 1898.
—, *Anàlisi Fonològic-Ortogràfic de la Llengua Catalana antiga i moderna*, Manresa, 1896.
—, *Anàlisi Morfològic de la Llengua Catalana antiga comparada amb la moderna*, Manresa, 1895.

Nph. Mgn. = *Neuphil. Mitteil.*
NRFH = *Nueva Revista de Filología Hispánica*, Mèxic, 1947 ss.
N. Tomás, veg. Navarro Tomás.
Nyberg, Henrik Samuel, *A Manual of Pahlavi*, amb un glossari, Wiesbaden, 1974.
Odissea, trad. de Carles Riba, B., Ed. Catalana, 1919; B., Alpha, 1953.
Oelschl. = Victor R. B. Oelschläger, *A Medieval Spanish Word-List. A preliminar dated vocabulary of first appearances up to Berceo*, Univ. de Wisconsin, 1940.
Oihenart, Arnaut (1592-1667), *Les proverbes basques recueillis par le Sr. D'Oihenart, plus les poésies basques du mesme auteur.*
Oliver, Bernat, *Excitatori de la pensa a Déu*, text de la versió catalana (S. XIV) editat per Pere Bohigas, *NCl.*, B., 1929.
Oliver, Miquel dels Sants, *L'Hostal de la Bolla*, B., L'Avenç, 1903.
Olivieri, Dante, *Saggio sulla toponomastica veneta*, Venècia, 1962.
Oller, Narcís, *Obres completes* (entre les quals *La papallona*, *La febre d'or*, *Notes de color*, *Pilar Prim*, *Rurals i urbanes*, *Vilaniu*, *L'Escanyapobres*, *La Bogeria*), B., Gustau Gili, 1928-29.
Onions, veg. *The Oxford Dictionary of English Etymology.*
Onom. Cat. o *Onomasticon Cataloniae*, cf. *E. T. C.* II, 253 ss.
OPou, veg. Onofre Pou.
Oranskii, *Vvedenie v Iranskuiu Filologiiu*, sota la guia d'A. A. Freiman, Moscou, 1960.
Ordin. de Pere III (o Palatines) = *Ordinacions fetes per lo molt alt senyor en Pere terç rey Daragó sobre lo regiment de tots los officials de la sua cort*, publicades en *CoDoACA* V.
Orellana, Marc Antoni, *Valencia antigua y moderna*, 1923.
—, *Catalogo d'els peixos qu'es crien e peixquen en lo Mar de Valencia*, 1795; ed. facsímil, Sueca, 1972.
—, *Catalogo y descripció dels pardals de l'Albufera de Valencia*, 1802; ed. facsímil, Sueca, 1972.
Orfeneta de Menàrguens, L', veg. Antoni de Bofarull.
Ortiz, Fernando, *Glosario de afronegrismes*, l'Havana, 1924.
—, *Un Catauro de cubanismos*, a *Rev. Bimestre Cubana* XVII, 1922 (tirada a part).
Orts i Bosch, Pere M., *Introducció a la història de la vila de Vilajoiosa i el notari Andreu Mayor*, Alacant, 1972.
Osona, Artur (1840-1901), sèrie de guies excursionístiques catalanes publicades a partir del 1876: *Guia itinerària de les Regions compresas des de Montserrat al Camp de Tarragona y des de la Segarra al Penedès*, B., 1895.
—, *Guia itinerària de las Concas del Llobregat, del Cardoner y del Segre*, B., 1899.
—, *Guia itinerària de las serras de Collsacabra, de la Magdalena y altres contraforts de la regió Pyrenaica fins al macís dels Pyrineus Orientals*, B., Altés, 1898.
Otas = *El cuento muy famoso del Emperador Otas de Roma*, ed. Herbert Baird.
Oudin, César, *Tesoro de las dos lenguas francesa y española*, P., 1607; 2.ª ed., 1616.
Oxford Dictionary of English Etymology, ed. C. T. Onions, amb G. W. S. Friedrichsen i R. W. Burchfield, Oxford, 1966.
Paideia, dirigida per V. Pisani.
Palay, Simin, *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes (bassin de l'Adour)*, 2 vols., Pau, 1932, complement molt útil del de Lespy-Raymond, que fou més treballat filològicament.
PAlc. = Pedro de Alcalá, *Arte para ligeramente saber la lengua aráviga y Vocabulista arávigo en lengua castellana*, 1505; ed. facsímil, Nova York, 1928; ed. de P. de Lagarde, *Petri Hispani de lingua arabica libri duo*, Göttingen, 1883.
Palencia, Alonso F. de, veg. APal.
Pansier, P., *Histoire de la langue provençale à Avignon du XII[e] au XIX[e] siècles*, 5 vols., Avinyó, 1924-32.
Pantero-Pantera, *Vocabolario nautico*, 1614.
Panzini, Alfredo, *Dizionario Moderno*, 3.ª ed., Milà, 1918.
Par, Anfós, *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge*, Halle, 1923.
Partidas = *Las siete partidas* d'Alfons X el Savi (1256-63), ed. de l'Academia de la Historia, 1807.
Passi en cobles, Lo, veg. Bernat Fenollar.
Pastre, Louis, *Le sous-dialecte bas-languedocien de Clermont-l'Hérault*, Perpinyà, 1913.
Pathelin, Maistre Pierre, farsa anònima del S. XV, ed. R. T. Holbrook, P., Champion, 1924.
Paul, Hermann, *Deutsches Wörterbuch*, Halle, 1897; 4.ª ed., 1935.
—, *Grundriss der germanischen Philologie*, 2 vols., Estrasburg, 1891.
Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*, Stuttgart, 1896 ss.
Pax (o Pacs), Nicolau de, *Doctrina Moral* (florilegi de màximes de la fi del S. XIV atribuït a N. de Pax), ed. J. M. Bover a *BiEscrBal.* II; ed. G. Llabrés, Palma de Mallorca, 1889.
PBB = *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, preparat per Paul i Braune, Halle, 1874 ss.
P. de Alf. XI, veg. *Alf. XI.*
PDPF, veg. Emil Levy, *Petit dictionnaire provençal-français.*
Pedersen, Holger, *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, 2 vols., Göttingen, 1909-13.
Penrice, John, *A Dictionary and Glossary of the Korân*, Londres, 1873.
Pensado, J. L., ed. i estudi de *Catálogo de Voces Gallegas de Fr. Martín Sarmiento* (veg.).
Pensat i Fet, anuari faller valencià (1912-37 i 1940-

72).
Penya, Pere d'Alcàntara, *Comèdies* (*El cordó de la vila*, *Un criat nou*, *La pesta groga*), *Les Illes d'Or*, Palma de M., 1934.
—, *Poesies en mallorquí popular*, Palma de Mallorca, 1892.
—, *El mosaico*, escrits literaris en vers i prosa amb text mallorquí i trad. castellana, 3 vols., Felanitx, 1896-99.
Peralta [D. M. P.], *Ensayo de un diccionario aragonés-castellano*, Saragossa, 1836; 2.ª ed., Palma de Mallorca, 1853.
Pere III el Cerimoniós, *Crònica*, ed. A. de Bofarull, B., 1850; ed. Amadeu Pagès, Tolosa, 1942; ed. Ferran Soldevila, B., Ed. Selecta, 1971.
Pérez Ballesteros, José, *Cancionero popular gallego, y en particular de la provincia de la Coruña*, 3 vols., M., 1886.
Pérez Cabrero, Arturo (PzCabr.), *Ibiza, guía del turista*, B., 1909.
Pérez de Hita, Ginés, *Guerras civiles de Granada*, 1.ª part, 1595; 2.ª part, 1619; ed. Blanchard-Demouge, M., 1913-15; ed. Rivad. III.
Petr. = Petrocchi.
Petrarca, *Canzoniere*, veg. McKenzie, *Concordance*.
Petrocchi, P., *Novo Dizionario universale della lingua italiana*, 2 vols., Milà, 1910.
Petroni, *Satyricon*, ed. Bücheler i ed. Ernout (coll. Guillaume Budé).
Pichardo, Esteban, *Diccionario provincial, casi razonado, de voces y frases cubanas*, Matanzas, 1836; 3.ª ed., l'Havana, 1862; 4.ª ed., l'Havana, 1875.
Pieri, Silvio, *Toponomastica della Valle dell'Arno*, 1919.
—, *Toponomastica delle Valli del Serchio e della Lima*, Torí, 1898.
Pin i Soler, Josep, *La família dels Garrigas*, 3 vols., B., 1870.
Pisani, Vittore, *Crestomazia Indoeuropea* (veg. *Paideia*).
Pitarra, veg. Frederic Soler.
Pla, Josep, *Guía de la Costa Brava*, B., Destino, 1945.
—, *Tres biografies*, B., *Obres completes*, B., Destino, 1966 ss.
Planta, R. von, *Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekten.*
Planta-Schorta, *Rätisches Namenbuch*, vol. I (*Materialien*), Zuric, 1939.
Plaja, *Estudi dels noms de peixos*, publ. a la revista *Proa* de Palamós (1960).
Plaute, *Comèdies*, ed. i trad. A. Ernout (coll. Guillaume Budé).
PMH = *Portugaliae Monumenta Historica a saeculo VIII post Christum usque ad quintum decimum*, preparat per l'Acad. de Ciencias de Lisboa, 1856; *Leges et consuetudines*, 2 vols.; *Scriptores*; *Diplomata et Chartae*; *Inquisitiones*.
PMLA = *Publications of the Modern Language Association of America*, Baltimore, 1884 ss.
Poble Català, El, diari polític publicat a Barcelona en 1906-18, òrgan del Centre Nacionalista Republicà i després de la Unió Federal Nacionalista Republicana.
Pok. *IEW*, veg. Pokorny.
Pokorny, Julius, *IEW* o *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, 2 vols., Berna, 1948 ss.
—, *Wissenschaftliche Forschungsberichte, Keltologie*, 1952.
Pol, *Vall d'Àneu.*
Polge, Henri, *Mélanges de philologie et d'archéologie gersoise*, Auch, 1962.
Políptic de St. Germain des Prés (S. VIII), ed. Longnon.
Pons, Josep Sebastià, Antologia en «Els Poetes d'Ara», B., 1923.
—, *Canta-Perdiu*, P., 1925.
— *Llibre de les Set Sivelles*, B., Ed. Selecta, 1956.
Pons, R., *Vocabulari de les indústries tèxtils i llurs derivades*, en *BDC* IV, 1916.
Pons i Massaveu, Joan, *L'auca de la Pepa*, B., 1893.
—, *La colla del carrer*, B., La Renaixensa, 1887.
—, *Trascant per les serres*, B., L'Avenç, 1892.
Porcioles, Joan de, *Notes folklòriques sobre la Vall d'Àger*, B., Llibr. Verdaguer, 1899.
Port. Mon. Hist. = *PMH.*
Pottier, B., veg. Serrano y Sanz.
Pou, Onofre, *Thesaurus puerilis*, València, 1575.
Pous i Pagès, Josep, *Quan se fa nosa*, B., L'Avenç, 1904.
Prati, Angelico, *Vocabolario etimologico italiano*, Milà, 1951.
—, *Voci di gerganti, vagabondi e malviventi*, Pisa, 1940.
Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (CongrLC(at).), B., 1908.
Primera Crónica General (1.ª Crón. Gral.) d'Alfons X el Savi, ed. de Menéndez Pidal, M., 1906.
Procés o disputa de viudes y donzelles, per Jaume Siurana, Joan Valentí i Andreu Martí Pineda, València, 1561; editat al *Cançoner Satírich Valencià*, de Miquel y Planas, B., 1905.
Pseudo-Boades, veg. Boades.
PSW, veg. Emil Levy.
Publicitat, La, diari de Barcelona publicat en 1922-1939, òrgan d'Acció Catalana.
Pughe, W. Owen, *A Dictionary of the Welsh Language*, Denbigh, 1832.
Puig i Ferreter, Joan, *El cercle màgic*, B., Ed. Proa, 1929.
Pujades, Jeroni, *Dietari* (1601-30), ed. Josep M. Casas Homs (I., 1601-5), B., Fundació Vives i Casajuana, 1975.
Pujol, Pere, *DocsVgUrg.* = *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII, procedents del bisbat de la Seu d'Urgell*, B., 1913.
Pujol-Puntí (Francesc Pujol i Joan Puntí), *Obra del cançoner popular de Catalunya*, observacions, apèndixs i notes al *Romancerillo Catalán* de Milà i Fontanals, B., 1926.
Puyoles-Valenzuela (Luis V. López Puyoles i José Va-

lenzuela La Rosa), *Colección de voces de uso en Aragón*, apèndix de la segona ed. del diccionari de Borao (mots recollits cap a Puebla de Íjar i Casp).
PzBallesteros, veg. Pérez Ballesteros.
PzCabrero, veg. Pérez Cabrero.
Qamûs, diccionari àrab recopilat pel persa Firuzabadí (vers 1400). Cito l'ed. de Lane i Freytag.
Quadrado, José M.ª, *Forenses y ciudadanos. Historia de las disensiones civiles de Mallorca en el siglo XV*, Palma, 1847; 2.ª ed., Palma, 1895.
—, *Historia de la conquista de Mallorca. Crónicas inéditas de Marsilio y de Desclot en su texto lemosín, vertida la primera al castellano y adicionada con numerosas notas y documentos por D. José M.ª Quadrado*, Palma, 1850.
Quar. = St. Vicent Ferrer, *Quaresma*.
Questa = *La versione catalana della Inchiesta del San Graal*, ed. V. Crescini i V. Todesco, B., IEC, 1917, d'un ms. del 1380 [escrita o copiada del mallorquí Reixac].
Queste del Saint Graal, ed. Pauphilet, P., 1949.
Rabelais, François, *Gargantua* (1534), P., 1919.
—, *Tiers Livre* (1546), en *Les Cinq Livres*, P., Flammarion [1912-3].
—, *Quart Livre* (1548), en *Les Cinq Livres*, P., Flammarion [1912-3].
—, *Cinquièsme Libre* (1564), potser apòcrif; en *Les Cinq Livres*, P., Flammarion [1912-3].
RABM = *Revista de Archivos Bibliotecas y Museos*, Madrid, 1871 ss.
Racó, Jordi des, veg. Mn. Antoni M. Alcover.
Ramírez Xarrià, Jerónimo, *El Panocho (Vocabulario popular murciano)*, Múrcia, 1927.
Rato y Hevia, Apolinar de, *Vocabulario de las Palabras y Frases Bables*, M., 1892.
Raymond, P., veg. V. Lespy.
Rayn. = Raynouard, François, *Lexique Roman ou dictionnaire de la langue des troubadours*, 6 vols., P., 1838-44.
RBC o *RBibl(gr)C.* = *Revista de Bibliografia Catalana*, 7 vols., Barcelona, 1901-7.
RCelt. = *Revue Celtique*, París, 1870 ss.
RDR = *Revue de Dialectologie Romane*, Brusselles, 1909-14.
Rds. Lapa, veg. Rodrigues Lapa.
RDTP = *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 36 vols., Madrid, 1944-53.
Recasens, Daniel, Monografia sobre la Secuita, consulsultada en ms. l'any 1955.
Refranes y Sentencias biscaïns, Pamplona, 1597.
Reglà, Campistol, Joan, *Francia, la Corona de Anjou y la frontera pirenaica. La lucha por el Valle de Arán (siglo XIII-XIV)*, M., CSIC., 1951.
Reichelt, Hans, *Awestisches Elementarbuch, zweite, unveränderte auflage*, Heidelberg, 1967.
Reichenau, Glosses de, veg. Förster i Koschwitz.
Reig i Vilardell, Josep, *Colecció de Monografies de Catalunya ab un pròleg del Eminent Historiador Joseph Coroleu*, B., 1890-93.
Reixac, veg. *Questa*.
Renaixensa, La, Periodich de Literatura, Ciencias y Arts, Barcelona, 1871 ss.
Rendiconti del Reale Istituto Lombardo, Milà.
Repartiment = *Llibre del Repartiment de Mallorca* fet pel Rei En Jaume l'any 1232. Ed. J. M. Quadrado dins *Historia de la Conquista de Mallorca*, Palma, 1850; i per A. de Bofarull, *CoDoACA* XI, 1-141, i edició de diversos textos de l'original àrabic i de la trad. catalana per Jaume Busquets.
Rept. de València = *Llibre del Repartiment de València* fet pel Rei En Jaume. Publicat per P. de Bofarull, *CoDoACA* XI, 143-656; ed. fotocòpica amb pròleg de Julián Ribera, València, 1939.
Reunió de Top. Pir.
Rev. Arch. Bibl. y Mus. = *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, Madrid, 1871 ss.
RevBiblgrC = *Revista de Bibliografia Catalana*, 7 vols., Barcelona, 1901-7.
Revista de Aragón, Saragossa, 1900-5.
Rev. des Ét. Rabelaisiennes = *Revue des Études Rabelaisiennes*.
Rev. Dial. Rom. = *Revue de Dialectologie Romane*, Brusselles, 1904-14.
RevEtSl. = *Revue d'Études Slaves*.
Rev. des Pat. Gall-Rom. = *Revue des Patois Gallo-Romanes*.
Rev. de Phil. Fr. = *Revue de Philologie Française*.
Rev. de Roussillon = *Revue de Roussillon*, 1933.
Revista de Folklore Chileno, 5 vols., Santiago de Xile, 1909 ss.
Revista de Gerona = *Revista de Literatura, Ciencias y Artes. Órgano de la Asociación Literaria de Gerona*, Girona, 1876 ss.
Revista Portuguesa de Filologia, Coïmbra, 1947 ss.
REW, veg. Meyer-Lübke.
Rey, G. = Gerardo García Rey, *Vocabulario del Bierzo*, M., 1934 (referit especialment a la zona de parla lleonesa).
RFE = *Revista de Filología Española*, M., 1914 ss.
RFgn. = *Romanische Forschungen*, Erlangen, 1883 ss.
RFH = *Revista de Filología Hispánica*, Buenos Aires, 1939 ss.
RForsch., veg. *Romanische Forschungen*.
RH o *RHisp.* = *Revue Hispanique*, París, 1894-1935.
Ribelles, *Bibligr.* = *Bibliografía de la Lengua Valenciana* publicada per José Ribelles Comín, Madrid, 1915.
Ricciardetto, veg. Forteguerri.
RIL, veg. *Rendiconti del Reale Istituto Lombardo*.
Rivad. = Biblioteca Rivadeneira (Biblioteca de Autores Españoles), M., 1846 ss.
R. Ist. Lomb. o *RIL* = *Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere*.
RL, veg. *RLus*.
RLiR = *Revue de Linguistique Romane*, P., 1925 ss.
RLR = *Revue des Langues Romanes*, Montpeller, 1870 ss.
RLus. = *Revista Lusitana*, Porto, 1887 ss.

RMa., veg. Ramon Martí.
Riba, Carles, veg. *Odissea.*
RIEB = *Revista Internacional de Estudios Vascos*, París-Donostià, 1907-36.
Robert, mestre, *Libre del Coch*, B., 1520; ed. Veronika Leimgruber, B., depart. de Filologia Catalana de la Universitat de B., 1977; versió cast. (1525): Roberto de Nola, *Libro de guisados*, p. p. Dionisio Pérez, M., 1929.
Rodrigues Lapa, M., *Cantigas d'Escarnho e de Maldizer* (cantigas 1-162), Vigo, Ed. Galaxia. Abreujat en *Ctgs.*
Rodríguez Castellano, Lorenzo, *La variedad dialectal del Alto Aller*, Oviedo, Instituto de Estudios Asturianos, 1952.
Rodríguez González, Eladio, *Diccionario Enciclopédico Gallego-Castellano.*
Rodríguez Marín, F., *Cantos populares españoles*, 5 vols., Sevilla, 1882-3.
—, Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*, ed. crítica, 6 vols., M., 1916; ed. anotada *Cl.C.*, 8 vols., M., 1913.
—, *Obras de Pedro Espinosa* [Antequera, 1578-1650], M., 1909.
Rohlfs, Festschrift = *Romanica, Festschrift für Gerhard Rohlfs*, Tübingen, 1958.
Rohlfs, Gerhard, *Ager, Area, Atrium*, Berna-Leipzig, 1920.
—, *Die Baskische Kultur im Spiegel des lateinischen Lehwortes*, a *Festschrift Voretzsch*, 1927.
—, *Baskische Reliktwörter im Pyrenäengebiet*, *ZRPh.* XLVII.
—, *Dizionario dialettale delle Tre Calabrie*, Halle, 1932-9.
—, *Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität* (*EWUG*), Halle, 1930.
—, *Le Gascon, Études de Philologie Pyrénéenne*, *BhZRPh.* LXXXV, 1935; i 2.ª ed. molt ampliada i corregida.
—, *Historische Grammatik der italienischen Sprache*, 3 vols., Berna, 1949.
—, *La influencia latina en la lengua y cultura vasca*, a *Revue Internationale d'Études Basques*, 1933.
—, *Le patois de Lescun (Basses-Pyrénées)*, a *Misc. Alcover*, 1931.
—, *Die Quellen des unteritalienischen Wortschatzes*, *ZRPh.* XLVI.
Roig, Jaume (JRoig), *Spill o Libre de les dones*, València, 1531; ed. Roc Chabàs, B., L'Avenç, 1905.
Roís de Corella, *Obres completes.* I. *Obra profana*, ed. Josep Palacios amb introducció de Jordi Carbonell, *Clàssics Albatros*, València, 1973.
—, *El Cartoixà*, versió de la *Vita Christi* del cartoixà Ludolf de Saxònia, en quatre llibres, València, 1495-1509; trossos reproduïts a la *Bibliografia de la lengua valenciana* (1915, 1929, 1943), de Josep Ribelles Comín.
Rojas Clemente, Simón de, *Ensayos sobre las variedades de la vid común que vegetan en Andalucía, con un índice etimológico y tres listas de plantas en que se caracterizan varias especies nuevas*, Madrid, 1807.
Rokseth, Pierre, *Terminologie de la culture des céréales à Majorque*, B., IEC, 1923.
Roland, veg. *(La) Chanson de Roland.*
Rôles Gascons d'Anglaterra.
Rolland, E., *Faune populaire de la France*, 13 vols., P., 1877-1911.
—, *Flore populaire de la France*, 11 vols., P., 1876-1910.
Rom. = *Romania*, P., 1871 ss.
Romanica Helvetica, Zuric, 1935 ss.
Romanic Review, The, Nova York, 1909 ss.
Romance Philology California, veg. *RPhCal.*
Romeu i Figueras, J., *Teatre hagiogràfic*, 3 vols., *NCl.*, B., 1957.
Romllo., veg. Milà i Fontanals, *Romancerillo catalán.*
Ronjat, Jules, *Grammaire Istorique des Parlers Provençaux Modernes*, 4 vols., Montpeller, 1931 ss.
Ros, Carles, *Breve diccionario valenciano-castellano*, València, 1739.
—, *Diccionario valenciano-castellano*, València, 1764 (citem generalment aquesta).
—, *Obres en vers*, ed. Faustí Barberà Martí, València, 1905.
—, *Romanços*, ed. Faustí Barberà Martí, València, 1905.
—, *Rondalla de Rondalles* [de Lluís Galiana], ed. C. Ros, València, 1776.
—, *Tractat d'adages y refranys*, València, 1733.
Rosselló, Joan [J. Rosselló de Son Forteza], *Manyoc de fruita mallorquina*, 1903.
Rossi, G., *Glossario medioevale Ligure*, a *Miscellanea di Storia Italiana* XXXV (1895) i XLIV.
Rotger i Capllonch, Mateu, *Historia de Pollensa*, 3 vols., Palma de Mallorca, 1897-1906.
—, *Historia del santuario y colegio de Ntra. Sra. de Lluch*, Palma de Mallorca, 1914.
RPortFil. = Revista Portuguesa de Filologia.
RPhCal. = *Romance Philology*, Berkeley (Califòrnia), 1947 ss.
Rubió i Lluch, Antoni, *Diplomatari de l'Orient català*, B., IEC, 1947.
Ruiz, Juan [Arx. de Hita], *Libro de buen amor* [*Buen Amor*]; ed. Jean Ducamin, Tolosa, Privat, 1901; ed. Julio Cejador, M., 1914; ed. Joan Coromines, M., Ed. Gredos, 1967.
Ruiz i Pablo, Àngel, *L'amo'n Xec de s'Uastrà*, en *Novelletes Menorquines*, *IdOr.*, 3, Palma, 1934.
Ruscino, revista d'història i arqueologia, principalment del Rosselló, ed. a Perpinyà en 1911-26, dirigida per Pere Vidal (des de 1914, òrgan de la Société d'Archéologie et d'Histoire du Roussillon et de Philologie Catalane).
Ruyra, Joaquim, *Obres completes*, B., Ed. Selecta, 1949.
—, *Entre flames*, B., La Nova Revista, 1928.
—, *Marines y boscatges*, B., Juventut, 1903.
—, *El País del Pler*, B., 1906.
—, *La parada*, B., Edit. Catalana, 1919.

—, *Pinya de rosa*, B., Edit. Catalana, 1920.
RV o *RVal. Fil.* = Revista Valenciana de Filologia, València, c. 1952 ss.
Saavedra, veg. *Idr.*
Sabarthès, A., *Dictionnaire topographique du département de l'Aude*, París, 1912.
Sachs, Georg, *Die germanischen Ortsnamen in Spanien und Portugal*, Jena, 1932.
Sagarra, Josep Maria de, *El comte Arnau.* Poema Antologia d'«Els Poetes d'Ara», B., 1923.
—, *All i salobre*, Barcelona, 1929.
Sainéan, Lazare, *L'Argot ancien (1445-1850)*, París, 1907.
—, *Le langage Parisien au XIX siècle.*
—, *La langue de Rabelais*, 2 vols., París, 1925.
—, *Les sources de l'argot ancien*, 2 vols., París, 1912.
—, *Les sources indigènes de l'étymologie française*, 2 vols., París, 1925.
Saisset, Albert (*Oun Tal*), *Catalanades*, Perpinyà, 1923.
—, *Coses i altres*, 4.ª ed., Perpinyà, 1894.
—, *Historis y coumédi*, Perpinyà, 1888.
—, *Perpinyanenques*, *Col·lecció Popular de L'Avenç*, Barcelona, 1910.
—, *Catalanades del Rosselló*, ed. Marty, Perpinyà, 1965.
Salazar, Eugenio de, *Cartas*, ed. Gayangos, Madrid, 1866.
Saleman-Žukovski, Carl, *Persische Grammatik*, 1940.
Salvà i Ballester, Adolf, *La villa de Callosa de Ensarrià*, Alacant, Inst. de Estudios Alicantinos, 1960, 2 vols.
Salvà, Maria Antònia, traducció de *Mireio*, de Frederic Mistral, Barcelona, Inst. de la Llengua Catalana, 1917.
Salvador, Carles, *Vocabulari de Benassal*, en *Misc. Fabra.*
—, *Qüestions de llenguatge*, discurs d'ingrés al Centre de Cultura Valenciana, València, 1936.
—, *Vocabulari ortogràfic valencià.* Precedit d'una declaració i normes ortogràfiques, València, L'Estel, 1933.
Salvioni, Carlo, *Fonetica del dialetto moderno della città di Milano*, Torí, 1884.
—, *Osservazioni varie sui dialetti meridionali di Terraferma*, en *Rendiconti del Reale Istituto Lombardo*, 2.ª sèrie, XLIV (1911), 759-811.
Sanahuja, Fr. Pere, *L'antiga ciutat de Balaguer*, Lleida, 1930 (1.ª ed.).
Sánchez Gozalbo, Àngel, *Bolangera de dimonis.* Cuentos, Castelló de la Plana, Societat Castellonense de Cultura, 1931.
Sanchis Guarner, Manuel, *Les barraques valencianes*, Barcelona, Barcino, 1957.
—, *Gramàtica valenciana*, València, 1950 (veg. també Navarro Tomàs i A. Alcover).
—, *Introducción a la historia lingüística de Valencia*, València, Inst. Alfonso el Magnànimo, 1949.
—, ed. de *Canyissaes* de A. Martínez Ruiz.
Sanchis Sivera, Josep, *Vida íntima dels valencians a l'època foral*, València, 1935.
Sanelo, Manuel Joaquín, *Ensayo y Diccionario del lemosino y valenciano antiguo y moderno al castellano.* Ed. crítica i comentada per Joseph Gulsoy (*El diccionari valenciano-castellano de M. J. Sanelo*), tesi doctoral de la Univ. de Xicago, Castelló de la Plana, 1964. De vegades cito de la primera lectura que vaig fer sobre el ms. a la Bibl. Mazzarina de París, l'any 1930, afegint-hi algunes notes tretes del petit apèndix que hi féu Tastu, erudit rossellonès del S. XIX.
Sañez Reguart, Antonio, *Diccionario histórico de los artes de la pesca nacional*, Madrid, Vda. J. Ibarra, 1791-95 (5 vols.).
Santillana, Marqués de, *Obras*, ed. d'Amador de los Ríos, Madrid, 1852.
Sarmiento, Fr. Martín, *Catálogo de voces y frases gallegas*; ed. de J. L. Pensado, Univ. de Salamanca, Salamanca, 1973.
Saroïhandy, J., *Gloses catalanes de Munich.* Estudi publicat a *Rom. Forschungen* XXIII, pp. 241-256.
Sarrieu, B., *Armanac dera Mountanho*, veg. *(Era) Bouts dera Mountanho.*
Sarthou, *GeogrGralRVal.*, veg. Carreras i Candi, Francesc, *Geografía general del Reino de Valencia.*
Sauvages, P. A. Boissier de, *Dictionnaire languedocien français*, Nimes, 1756; altres eds., 1785, 1820. (Es basa sobretot en el parlar del Gard, si bé hi ha mots de tot el Llenguadoc.)
Sauvaget, Jean, *Relation de la Chine et l'Inde rédigée en 851*, París, 1948.
Scheuermeier, P., *Einige Bezeichnungen für den Begrif 'Höhle' in den romanischen Alpendialekten*, Halle, 1920.
Schiaffini, Alfredo, *Momenti di storia della lingua italiana*, Roma, 1953.
Schmidt, Karl Horst, *Die Komposition in gallischen Personennamen*, vol. 26 de la *ZCPh.*, Tübingen. 1957.
Schmitt, Alfons Th., *La terminologie pastorale dans les Pyrénées Orientales*, París, 1934. (Obra molt rica en vocabulari gascó.)
Schmoll, Ulrich, *SprVKeltIdHisp.=Die Sprachen der vorkeltischen Indogermanen Hispaniens und das Keltiberische*, Wiesbaden, 1959.
—, *Die vorgriech. Sprachen Siz.=Die vorgriechischen Sprachen Siziliens*, Wiesbaden, 1958.
Schneider, Hans, *Studien zum Galizischen des Limiabeckens (Orense)*, en *Volkstum und Kultur der Romanen*, Hamburg, 1928 ss.
Schorta-Pl., *Diz. Rumantsch-Grischun = Dicziunari Rumantsch-Grischun*, fundà da R. de Planta, F. Melcher e Ch. Pult, redacziun Andrea Schorta. Cuoira, 1938 ss.
Schuchardt, Hugo, *Baskisch und Romanisch zu De Azkues Baskischen Wörterbuch*, *BhZRPh.* VI.
—, *Die Iberische Deklination*, en *Wiener Sitzungsber.* CLVII (1907).
—, *Zum Nasaleinschuss*, *ZRPh.* XXXV, 71-92.
—, *Primitiae linguae Vasconum*, Halle, 1923.

—, *Romanische Etymologien*, en *Wiener Sitzungsber.*, 1898 i 1899.
—, *Die Romanischen Lehnwörter im Berberischen*, en *Wiener Sitzungsber.* CLXXXVIII.
—, *Romano-Baskisches*, *ZRPh.* XI, 474-512; XXXVI, 33-41.
—, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, 3 vols., Leipzig, 1866-69.
Schulze, Wilhelm, *Zu lat. Eigenn.* = *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen*, 2.ª ed., Berlín, 1966 (cito de la 1.ª).
Scipió, veg. Antoni Canals, *Scipió e Aníbal*, p. p. Miquel y Planas, Barcelona, 1910; i ed. *NCl.*, B., 1935.
Segovia, Guillén de, *Gaya*, diccionari castellà de rimes escrit el 1475. Veg. O. J. Tallgren-Tuulio.
Segura i Valls, Joan, *A estones perdudes. Apuntacions i estudis*, Barcelona (1910?).
—, *Historia de la villa de Santa Coloma de Queralt*, Barcelona, 1879.
Séguy, Jean, *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne*, 4 vols., París, 1954 ss.
Senescal d'Egipte, veg. *(La) filla del senescal d'Egipte.*
Serra-Amer *Gènesi=Compendi historial de la Bíblia, que ab lo títol* de Gènesi de Scriptura *trelladà del provensal a la llengua catalana Mossèn Guillem Serra en l'any MCCCCLI y ara ha fet estampar per primera vegada En Miquel Victorià Amer*, Barcelona, 1873.
Serra i Boldú, Valeri, *Calendari folklòric d'Urgell*, Barcelona, 1914.
Serra i Pagès, Rossend, *La festa del Bisbetó a Montserrat i origens de la mateixa*, Barcelona, L'Avenç, 1910.
Serra i Vilaró, Joan, *Baronies de Pinós i de Mataplana*, Barcelona, 1930-50 (3 vols.).
Serradell, B., i altres, *Sota terra*, Club Muntanyenc de Terrassa, c. 1920.
Serrano y Sanz, Manuel, *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza*, Madrid, 1912.
—, *Inventarios aragoneses de los siglos XIV y XV*, *BRAE* II, 85-97, 219-24, 341-52, 548-59; III, 89-92, 224-25, 359-65; IV, 206-23, 342-55, 517-31; VI, 735-44; IX, 118-34, 226-70; comp. B. Pottier, *Étude lexicologique sur les inventaires aragonais*, *VRom.* X. (Els inventaris són una font riquíssima de vocabulari medieval).
Set Savis, veg. A. Mussafia, *Sieben Weisen Meister.*
SGuarner, veg. Manuel Sanchis Guarner.
Seybold, veg. Leyden.
Silèn, veg. Pere Coromines, *Silèn.*
Simonet, Francisco J., *Descripción del reino de Granada*, sacada de los autores árabes; 1.ª ed., Madrid, 1860; 2.ª ed., Granada, 1872.
—, *Glosario de voces ibéricas y latinas usadas entre los mozárabes*, Madrid, 1888 (llibre molt important i encara indispensable, si bé antiquat).
Sitzber. d. Bayr. Akad. = Bayerische Akademie der Wissenschaften, *Sitzungsberichte*, 1974, 6-12.
Skeat, W., *An Etymological Dictionary of the English Language*, Oxford, 1892; 4.ª ed., 1910.
Skok, Petar, *Etimologijski Rječnik Hrvatskoga ili Srpskoga Jezika* (Dictionnaire Etymologique de la Langue Croate ou Serbe), Acad. Youg. des Sc. et B.-A., Zagreb, 1971.
—, *Die mit den suffixen -ACUM, -ANUM, -ASCUM u. -USCUM gebildeten südfrz*, Halle, 1906.
SLitCosta = *Diccionari Suplement de tots los diccionaris publicats fins ara de la llengua catalana*, per una Societat de Literats, revisat per A. CCosta, Barcelona, Espasa, 1868.
Smith, C. C., *Add. to Coromines Dict.*
Société des Archives Historiques du dépt. de la Gironde, amb un important glossari del gascó antic en el vol. X.
SocLCosta, veg. *SLitCosta.*
Sofer, Johann, *Lateinisches und Romanisches aus den Etymologiae des Isidorus von Sevilla*, suplement a la revista *Glotta*, Göttingen, 1930.
Soldevila, Ferran, *Pere el Gran*, 3 vols., Barcelona, 1950 (vol. I), 1952 (vol. II) i 1956 (vol. III).
Soler, Frederic (*Pitarra*), *Gatades i Singlots Poètics*, Barcelona, Antoni López, 1889-92.
Soler i Santaló, Juli, *Guia de la Vall d'Aran*, B., 1906; 2.ª ed., 1933, amb la toponímia revisada per JCoromines.
Solayman, A.-M., veg. H. Charles.
Somni, Lo, veg. Bernat Metge, *Lo Somni.*
Somni de J. Joan, veg. Jaume Gaçull, *Somni de Joan Joan.*
Somoza, Julio, *Cosiquines de la mi quintana*, Oviedo, 1884.
Soriano, G., veg. Justo García Soriano.
Spill, veg. Jaume Roig, *Spill.*
Spill del vescomtat de Castellà, llarg ms. inèdit de 1518; despullat (1960) a l'Arxiu de la Seu d'Urgell.
Spitzer, Leo, *Estudios etimológicos*, *AILC* I, 30-70; II, 1-43; III, 1-23, i pàssim en *RFE* i altres revistes
—, *Das Begriff Hunger.*
—, *Hispanistische Wortmiszellen*, en *Neuphil. Mitteilungen* XXII, 44-53, 120-28.
—, *Introducción a la Estilística Romance*, Buenos Aires, 1932.
—, *Katalanische Etymologien*, Hamburg, 1918.
—, *Lexikalisches aus dem Katalanischen und den übrigen iberoromanischen Sprachen*, Ginebra, 1921.
—, *Romanische Literaturstudien 1936-1956*, Tübingen, 1959.
Staaff, Erik, *Étude sur l'ancien dialecte léonais d'après des chartes du XIII^e^ siècle*, Uppsala, 1907.
Steiger, Arnald, *Contribución a la fonética del hispano-árabe y de los arabismos en el ibero-románico y el siciliano*, Madrid, 1932.
—, Alfonso X el Sabio: *Libros del Ajedrez dados y tablas*, París, 1937.
—, *Zur Sprache der Mozaraber*, en *Festschrift Jud* (títol enganyós: lèxic de baix-llatí lleonès dels Ss. XI-XIII ric només en termes de civilització material d'origen sobretot aràbic sense res de

lingüísticament mossàrab).
Stephanos Byzantios, ed. Meineke, Graz, 1958.
Studi Glottologici Italiani, p. p. de Gregorio.
Stichel, K., *Beiträge zur Lexikographie des Altprovenzalischen Verbums*, Marburg, 1890.
Stokes, Whitley, *Irish Glosses*, Dublín, 1860.
—, i A. Bezzenberger, *Urkeltischer Sprachschatz*, Göttingen, 1894 (vol. IV del dicc. de Fick).
StokesBezz, veg. Stokes, Whitley i A. Bezzengerger.
Stratico, Simone, *Vocabolario di marina*, 1813-14 (3 vols.).
Studia Neophilologica, Uppsala, 1928 ss.
Suma de Collacions, veg. *Ajustaments*.
Tagell, Francesc, *Relació de la mort de Climent XII i de l'elecció de Benet XIV*, ms. del S. XVIII, ed. de Joan Mascaró, Barcelona, 1971.
Tagliavini, Carlo, *Il dialetto di Comelico*, *A. Rom.* X, 1-200.
—, *Il dialetto del Livinallongo, Saggio Lessicale*, Bolzano, 1934.
Tallgren-Tuulio, O. J., *Estudios sobre la Gaya de Segovia*, Hèlsinki, 1907.
—, *Glanures Catalanes et Hispano-romanes*, en *Neuphil. Mitteil.* XIII (1911), 151-74; XIV, 12-34, 161-77; XVI, 64-105.
Tarifa dels corredors de Barcelona l'any 1271. Ed. A. de Capmany, *Memorias* II, apèndix, p. 72, en *Ordenances dels corredors de llotja*; Joan Coromines, *Entre dos llenguatges*, vol. I, Barcelona, 1976.
Taronjí i Cortès, Josep (*Un Mallorquí*), *Algo sobre el estado religioso y social de la isla de Mallorca*, Palma, 1877.
[—], *Diccionari mallorquí-castellà*, inacabat (A-E) (1878), fa alguns retocs al d'Amengual però essencialment no n'és més que una versió catalana a penes modificada.
T. del Xè, veg. J. Martí Gadea.
TdF, veg. Frederi Mistral.
T. Ant. Esp. = *Teatro Antiguo Español*, Centro de Estudios Históricos, M., 1916 ss.
Teixidor i Cos, *Flora Farmacéutica de España y Portugal*, Madrid, 1871.
Terenci, P., *Comèdies*, 4 vols., Fundació Bernat Metge, ed. i trad. de Pere Coromines completada per Joan Coromines, Barcelona, 1936-1955.
Terlingen, Johannes H., *Los Italianismos en Español desde la formación del idioma hasta principios del S. XVIII*, Amsterdam, 1943.
Terr. = Esteban de Terreros y Pando, *Diccionario Castellano, con las Voces de Ciencias y Artes y sus correspondientes en las 3 lenguas francesa, latina e italiana*, 4 vols., M., 1786-93.
Testament de Bernat Serradell de Vic, ed. Arseni Pacheco, *NCl.*, 103, Barcelona, 1971.
Textes Arabes de Rabat, veg. Louis Brunot.
Thes. Puer., veg. Onofre Pou.
ThLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, 1900 ss.
Thomas, Antoine, *Essais de Philologie Française*, P., 1897.
—, *Melanges d'Étimologie Française*, 2.ª ed., París, 1927.
—, *Nouveaux Essais de Philologie Française*, París, 1905, i veg. *DGén.*
Thorndike, E. L. - Barnhart, C. L., *Comprehensive Desk Dict.*, 2 vols., Nova York, 1958.
Th. Pu., veg. Onofre Pou.
Thumb-Hauschild, *Handbuch Sanskrit*.
Thurneysen, Rudolf, *A grammar of Old Irish*, 1946.
—, *Handbuch des Altirischen*, 2 vols., Heidelberg, 1909.
—, *Keltoromanisches*, Halle, 1884, i les seves notes etimològiques al *ThLL*.
Tiktin, H., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 3 vols., Bucarest, 1895 ss.
Tilander, Gunnar, *Los Fueros de Aragón, según el ms. 458 de la Bibl. Nacional de Madrid*, Lund, 1937.
—, *Livres du roi Modus et de la reine Ratio*, 2 vols., P., 1931.
—, i Vidal Mayor, trad. arag. de *In Excelsis Dei Thesaurus de Vidal de Canellas*, 3 vols., Lund, 1956.
Timoneda, Joan, *El Sobremesa*, Coll. Rivadeneyra, Madrid.
Tirant lo Blanc, veg. Joanot Martorell.
Tiscornia, Eleuterio F., *Poetas Gauchescos*, Buenos Aires, 1941.
—, ed. de *Martín Fierro* (veg.).
Tobler, A., i Lommatzsch, E., *Altfranzösisches Wörterbuch*, Berlín, 1915 ss.
Tofiño de San Miguel, Vicente, *Derrotero de las Costas de España en el Mediterráneo y su correspondiente de Africa*, M., 1832.
Tommaseo, N., i Bellini, B., *Dizionario della lingua italiana*, 8 vols., Torí, 1861-79.
TopHesp., veg. Joan Coromines, *Tópica Hespérica*.
Torcimany, veg. Lluís d'Averçó.
Toro y Gisbert, Miguel de, *Voces andaluzas*, *RH* XLIX.
Torra, P., veg. *DTo.*
Torras, Cèsar August, *Pirineu català. Guia itinerari de l'excursionista a Camprodon*, 4 vols., B., L'Avenç, 1902.
—, *Pirineu català. Guia itinerari*, reedició ampliada de l'anterior, 9 vols. (*Com. de Camprodon*, 1918; *Garrotxa*, 1918; *Vallespir, Conflent*, 1919; *Ripollès*, 1921; *Bergadà*, 1905; *Com. d'Olot*, 1910; *Vall de Ribes*, 1914; *Com. del Cardener*, 1922; *Cerdanya*, 1924). Hi ha diverses reedicions.
Torres Fornés, C., *Sobre voces aragonesas usadas en Segorbe*, València, 1903.
Torres Naharro, Bartolomé de, *Propaladia*, 1517; veg. Gillet.
Tovar, Antonio, *Diccionario etimológico vasco*, llegit en l'original lletres A, B i D.
Trautmann, Reinhold, *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*.
Traver i Tomàs, Vicent, *Antigüedades de Castellón de la Plana*, Castelló de la Plana, 1958.
Tresor de pobres, versió catalana del S. XIV de l'obra

de *Petrus Hispanus* (Joan XXI), B., Bibl. de la Revista Catalana, 1892.
Trobes en lahors de la Verge Maria, València, 1474 (primer llibre imprès català); ed. Martí Grajales, València, 1894.
Trubetskoi, N., *Morphonologie der russischen Sprache*, Praga, 1934.
Turmeda, Anselm, *Cobles de la divisió del Regne de Mallorques*, del 1398; ed. Aguiló, al *Cançoner*; ed. Marçal Olivar, *NCl.*, B., 1927.
Uhlenbeck, C. C., primera ed. alemanya (*Zur Vgl. Lautlehre d. Bk. Dialekte*) a les *Verhandelingen der K. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*, 1903.
—, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*, 2.ª ed., Amsterdam, 1900.
—, *De Woordafleidende Suffixen van het Baskisch*, Amsterdam, 1905.
Un Mallorquí, veg. Taronjí.
Usatges de Barcelona, ed. J. Rovira i Armengol, *NCl.*, B., 1933.
Valdés, Juan de, *Diálogo de la lengua* [1535], ed. Montesinos, *Cl. C.*, M., 1928; ed. Boehmer, a *Romanische Studien*, 1895.
Vall. o Valladares Núñez, Marcial, *Diccionario gallego-castellano*, Santiago de Compostela, 1884.
Vallivana, revista publicada a Morella en 1903-4 i 1957-71.
Valor, Enric, *Millorem el llenguatge*, València, 1972.
—, *Narracions de la Foia de Castalla*, Barcelona, 1953.
—, *Rondalles valencianes*, 2 vols., València, 1950-51. Cito sovint les notes marginals que posà c. 1950 al seu exemplar del *DFa.*
Vasmer, Max, *Etimologičeski Slovaŕ-Rússkogo Iazyka*, trad. al rus amb algunes addicions per I. N. Trubačev, 4 vols., Moscou, 1966-71.
Vayreda, Marian, *Recorts de la darrera carlinada*, Olot, 1898; 2.ª ed., B., Ed. Selecta, 1950.
—, *La punyalada*, B., Ilustració Catalana, 1904; 4.ª ed., B., Ed. Selecta, 1957.
—, *Sanch nova*, Olot, 1900.
Vayreda i Vila, Estanislau, *Fauna ornitológica de la provincia de Gerona*, B., 1883.
Vayssier, A., *Dictionnaire patois-français du département de l'Aveyron*, Rodés, 1879.
Venceslada, A., veg. Alcalá Venceslada.
Vent. Pel. o *Libre del romiatge del Venturós Pelegrí, ab les «Cobles de la mort»*, ed. Aguiló, al *Cançoner*, 1900.
Verdaguer, Jacint, *Obres complertes*, 7 vols., B., 1905-8; *Edició Popular*, 30 vols., B., Ilustració Catalana, 1913-25.
—, *L'Atlàntida*, B., 1877 i (definitiva), 1878, i l'ed. Junyent-Riquer amb les variants de les versions de 1877, 1878 i el facsímil del primer escalaborn de 1867 que procurem citar sempre, B., Aj. de Barcelona, 1946.
—, *Canigó*, B., 1886.
—, *Epistolari*, ed. Josep M. de Casacuberta, 3 vols., B., Ed. Barcino, 1959-71.
—, *Excursions*, ed. *Bibl. Pop. L'Avenç*, 26, B., 1904.
—, *Jovenívoles*, B., Ilustració Catalana, 1928.
Vergés i Paulí, Ramon, *Espurnes de la llar, costums i tradicions tortosines*, 6 vols., Tortosa, 1909-34, citem solament el v, únic accessible.
Vesió de Bernat de So, La, ed. A. Pagès, Tolosa-París, 1945.
Veu del Montserrat, La, Vic, 1878-1901.
Viana, G., veg. Gonçalves Viana.
Vicent Ferrer, sant, veg. Ferrer.
Vicente, Gil, *Obras*, ed. Hamburg.
—, *Poesías de Gil Vicente, publicadas por Dámaso Alonso*, M., 1934.
—, i l'ed. crítica de les seves obres per Carolina Michaëlis de Vasconcelos, en *Notas Vicentinas*, notas I a V, Ed. da Rev. «Occidente», Lisboa [1935].
Vidal de Besalú, Ramon, *Poetry and prose*, ed. W. H. W. Field, Univ. de Carolina del Nord, 1971.
—, *Razos de Trobar*, ed. J. H. Marshall, Londres, Oxford Univ. Press, 1972.
Vidal, Pere, *Cansoner català de Rosselló y de Cerdanya* (I, *Corrandes*; II, *Cansons del pandero*; III, *Balls y ballades*; IV, *Cansons populars*; V, *Relació de la vida del pastor*), Perpinyà, 1885-88.
—, *Guide historique et pittoresque dans le département des Pyrénées-Orientales*, Perpinyà, 1879; 2.ª ed., ibid., 1899.
VidesR o *Vides de Sants rosselloneses*, ed. parcial J. Coromines a *Anales del Instituto de Lingüística* III, Univ. de Cuyo, Mendoza, text reeditat a *LleuresC*; ed. crítica i completa pels seus deixebles Drs. Charlotte S. Maneikis Kniazzeh i Edward J. Neugaard, amb un glossari i una gramàtica, amb aportacions de Coromines, B., F. Vives i Casajoana, 3 vols., B., 1977.
Vidal Mayor, veg. Tilander.
Vidos, B. E., *Storia delle parole marinaresche italiane passate in francese*, Florència, 1939.
Vieira, Domingo, *Grande diciónario português*, 5 volums, Lisboa, 1871-4.
Vigón, Braulio, *Vocabulario dialectológico del concejo de Colunga*, Villaviciosa, 1896-8 (asturià oriental).
Vilallonga (= Villalonga), Llorenç, *Bearn*, B., Club dels Novel·listes, 1961.
Vilanova, Arnau de, *Obres catalanes*, ed. Miquel Batllori (I, *Escrits religiosos: Confessió de Barcelona, Lliçó de Narbona, Raonament d'Avinyó, Informació espiritual al rei Frederic, Epistolari*; II, *Escrits mèdics: Regiment de sanitat, Aforismes de la conservació de la memòria*), *NCl.*, B., 1947; també se citen les eds. parcials de Mz. Pelayo i d'*Analecta S. Tarrac.*
Vilanova, Emili, *Obres completes*, 12 vols., B., La Ilustració Catalana, 1906-8; *Obres completes*, B., Ed. Selecta, 1949.
Vilarrasa, Salvador, *La vida a pagès*, Ripoll, 1966.
Villangómez, Marià, *L'any en estampes: visions d'Ei-*

vissa, B., La Revista, 1956.
—, *Llibre d'Eivissa*, B., Selecta, 1957.
—, *La Miranda, Les Illes d'Or*, Palma de Mallorca, 1958.
Villani, Matteo, cronista florentí del S. XIV.
Villemarqué, *Poèmes bretons du Moyen Âge.*
Villena, Enric de, *Arte cisoria.*
Villena, sor Isabel de, *Vita Christi*, València, 1497; ed. Miquel y Planas, 3 vols., B., 1916-18.
Viñaza, Conde de la, *Biblioteca histórica de la filología castellana*, M., 1893.
Violant i Simorra, Ramon, *La vida pastoral al Pallars Sobirà*, B., 1937.
Viscasillas y Urriza, Mariano, *Nueva crestomatía hebrea, seguida de un breve vocabulario*, M., 1895.
Visner, veg. Doujat.
Viterbo, fr. Joaquim de Santa Rosa de, *Elucidário das palavras, termos e frases que em Portugal antigamente se usaram e que hoje regularmente se ignoram*, 2 vols., 2.ª ed., Lisboa, 1855.
VKR = *Volkstum und Kultur der Romanem*, Hamburg, 1928 ss.
Vocab. Aran., veg. Joan Coromines.
Vocabulario Marítimo de Sevilla, 1696.
VocCatAlem. = *Vocabulari Català-Alemany* de l'any 1502, ed. P. Barnils, B., 1916.
Voelkel, Maxim A., *Litauisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1923.
Vogel, Eberhard, *Diccionari portàtil de les llengües catalana i alemanya*, 2 vols., Berlín-Schoneberg, 1911-1916
—, *Neucatalanische Studien*, Paderborn, 1886.
Vor. o Jacopo da Voragine, *Flos sanctorum* o *Legenda aurea*, ed. Graesse; veg. *VidesR.*
VRom. = *Vox Romanica*, Zuric, 1936 ss.
Vullers, Io. Aug., *Verborum Linguae Persicae Radices...*, Bonn, 1867.
—, *Lexicon Lingua Persicae.*
Wagner, Max Leopold, *Beiträge zur Kenntnis des Judenspanischen von Konstantinopel*, Viena, 1914.
—, *Dizionario Etimologico Sardo*, Heidelberg, 1957.
—, *Gli elementi del lessico sardo: elemento catalano e spagnuolo*, en *Archivio Storico Sardo* III i en *RFE* IX (en castellà).
—, *Restos de latinidad en el Norte de África*, Univ. de Coïmbra, 1936.
—, *Notes linguistiques sur l'argot barcelonais*, B., IEC, 1924.
—, *Das peruanische Spanisch*, *VKR* XI.
—, *Über die vorrömische Bestandteilen des Sardischen*, *ARom.* i altres.
Walde, A., *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Winter, 1910.
—, i J. B. Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 3.ª ed., 3 vols., Heidelberg, 1938-1956.
—, i J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, 3 vols., Berlín, 1926-32.
Wartburg, Walter von, *Bibliographie des dictionnaires patois*, P., 1934.
—, veg. *FEW.*
—, veg. Bloch.
Webster, Noah, *New International Dictionary of the English Language*, Springfield (Mass.), Merriam, 1934.
Weigand, G., *Jahresberichte für rumänischen Sprache*, 1911.
Weisgerber, Leo, *Die Namen der Ubier*, Colònia i Opladen, ed. 1968.
—, *Rhenania Germano-celtica*, Bonn, 1969.
—, *Die Sprache der Festlandkelten*, en *Bericht des deutschen archäolog. Instituts, römisch-germanische Kommission* XX (1931), fonamental per a l'estudi del celta continental i dels celtismes a les llengües romàniques, reeditat en el llibre anterior.
—, *Zur Sprache der Galaten*, monografia publicada c. 1970.
Whatmough, Joshua, *The Dialects of Ancient Gaul*, Harvard Univ. Press, Cambridge (Mass.), 1970, però vaig usar més l'ed. fotostàtica provisional de c. 1950.
Wiener Sitzungsber. = *Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften*, Viena.
Wiener Studien, Viena, 1879 ss.
Williams, Monier, veg. Monier-Williams.
Julius Pokorny, *Wissenschaftliche Forschungsberichte, Keltologie*, 1952.
Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, 2 vols., Cambridge, 1933.
Woodbr. = Hensley Ch. Woodbridge, *Spanish nautical terms of the age of discovery*, Univ. d'Illinois, 1950. Útil estudi del vocabulari emprat en la *Colección* de Fz. de Navarrete, malgrat que no sempre distingeix els resums moderns dels texts originals (cal doncs verificar les dades indicades amb aquesta abreviatura).
W. u. S. o *WS* = *Wörter und Sachen*, Heidelberg, 1909 ss.
Yúçuf = *Poema de Yúçuf*, vers 1300, poema aljamiat fet per un morisc aragonès; veg. Menéndez Pidal.
Zaccaria, *L'elemento iberico nella lingua italiana*, Bolonya, 1927.
Zamora Vicente, Alonso, *El habla de Mérida y sus cercanías*, M., 1943.
—, *Notas para el estudio del habla albaceteña*, *RFE* XXVII.
ZCPh. = *Zeitschrift für celtische Philologie*, Halle, 1897 ss.
ZDMG = *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, Leipzig, 1847 ss.
ZDWF = *Zeitschrift für deutsche Wortforschung*, Estrasburg, 1900 ss.
Z. f. dt. Wortfg., veg. *ZDWF.*
Z. f. vgl. Spr., veg. *KZ.*
ZRPh. = *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1877 ss.

ABREVIATURES

Al costat de les abreviatures dels principals dialectes i llengües donem entre claudàtors les fonts lexicogràfiques més importants de què ens servim per a cadascun: exceptuem llengües com el francès, italià, anglès, alemany, llatí, grec, on es tracta de fonts universalment conegudes. La llista present no pretén ser completa, però crec que prestarà servei i estalviarà temps.

a. (davant un nombre) = any
a. (combinat amb una abreviatura de llengua o dialecte) = alt
a.-alt ant. = alt-alemany antic
a.-al. mj. = alt-alemany mitjà
abr. = abruzzès
ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó
acc. = accepció
ac. o *acus.* = acusatiu
adj. = adjectiu
adv. = adverbi
ags. = anglo-saxó, anglès antic
alb. = albanès
al. = alemany
alg. o *alguer* = alguerès [*AORBB* v i vi; Guarnerio; Parodi; Ciuffo]
alt-arag. o *a.-arag.* = alt-aragonès [Casacuberta, Elcock, Kuhn, Rohlfs, Griera, Krüger i recull propi en enquestes de 1965, 1966, amb algunes addicions fornides per Àngel Satué del parlar de Bergua, vall de Broto]
amer. = americà
a.-nav. o *anav.* = dial. basc de Navarra [llevat del Roncal i algunes altres valls on es parla b.-nav.]
and. o *andorr.*, veg. cat.
angl. = anglès
ant. = antic
antiq. = antiquat
àr. = àrab [Dozy, Freytag, Lane, Belot, Brunot, Marcais, Steiger, Fagnan, Lerchundi, Tedjini, Beaussier, Griffini, Boqtor, Probst, Cañes, Dieterici, Penrice, Leyden, RMa. = R. Martí, PAlc., Moscati, Solayman, FHarder, ALentin]
arag. = aragonès [Borao, Coll Altabàs, Puyoles-Valenzuela, Peralta, *DAcEsp.*, Gili; i veg. alt-arag., Sogorb (Torres Fornés); per a la llengua antiga: Tilander, Serrano Sanz, Pottier, Gorosch, Mz. Pi., G. de Diego, Julia Keller (*Alex.*), *Apol.*, *Liber Regum*, Cej. *Tes.*, etc.]
aran. = aranès [Coromines, *Voc. Ar.*, i molt copiosos materials inèdits]
arg. o *argent.* = cast. de l'Argentina
arieg. = parlar llenguadocià de l'Arieja [Fahrholz, Rohlfs, *Bouts*, *ALF*, *FEW*]
arm. = armeni
art. = *article*
alv. = alvernès, dialecte occità de l'Alvèrnia [Vinols, Michalias, Dauzat, *TdF*, *FEW*, *ALF*]
av. o *avèst.* = avèstic
b. = baix
B. = Barcelona
bàlt. = bàltic (= prussià antic + lituà + ltó)
b.-al. ant. = baix-alemany antic [Heliand, Holthausen, *Wb.*]
Bazt. = Vall de Baztan
bc. = basc
bearn. = bearnès [Lespy-R., Palay, Rohlfs, *ALF*, *FEW*]
Berg. = Berguedà
b.-gr. = baix-grec, veg. neogr. [Sophoclês, Du Cange, G. Meyer, *CGL*]
Bielsa = vall arag. a l'O. de la de Gistau [Casacuberta, Rohlfs, Badia, Coromines]
BiNa = BNP
bisc. = biscaí
b.-ll. = baix-llatí, llatí escrit i artificial de l'Edat Mit-

jana, a diferència del llatí tardà, que s'aplica a la llengua escrita dels segles III, IV i V i pot arribar com a màxim fins el VI i VII, i a diferència del llatí vulgar, que s'aplica a la llengua oral d'aquestes mateixes èpoques i de la resta de l'Antiguitat [Du C., Arnaldi, Sella, Baxter-J., i diverses fonts hispàniques en particular Bast-Bass.]
Bna. = Barcelona
b.-nav. = baix-navarrès, dialecte basc de la Navarra francesa o Benaparra (Donibane Baigorri, Hasparren, etc.) i part de la Navarra espanyola (Valcarlos, Zaraitze = Salazar) [Lande, Azkue]
BNP = Bibliothèque Nationale de Paris
B.-Pyr. = Basses-Pyrénées, departament francès [Lespy-R., Palay, Rohlfs, *ALF*]
bras. = portuguès del Brasil
bret. = bretó [Le Gonnidec, Vallée, Falc'hun, Ernault, V. Henry, Loth, Pedersen, Stokes-B., Pok., Walde-P.]
britòn. = britònic, branca cèltica que abraça el bretó, el gallès (= kymri) i el còrnic [Loth]
bulg. = búlgar
c. = cap a, cap a l'any
cal. = calabrès
Camp de T. o *CpTarr.* = Camp de Tarragona
Canç. = Cançoner
cap. = capítol
cast. = castellà
cat. = català
cèd. = cèdula
centr. = central
cerd. o *cd.* = cerdà
cf. = confronteu (confer)
cit. = citat (per)
cl. o *clàss.* = clàssic
coll. = collectiu
comp. = compareu
cond. = condicional
conj. = conjunció; i apariat amb 1.ª, 2.ª, 3.ª = conjugació
conjug. = conjugació
còrn. = còrnic, antic idioma cèltic de Cornualla [Jenner, Nance, Thurneysen, Loth, Pokorny]
CPT. = compostos
cub. = cubà
dan. = danès
dat. = datiu
dept. = departament
DERIV. = derivats
dial. = dialectal, dialecte
dicc. = diccionari
1.ª doc. = primera documentació
doc., *docs.* = document(s)
dolom. = dolomític = ladí central = dialecte retoromànic central (valls trentines i tiroleses)
ed., *eds.* = edició, edicions
emp. = empordanès
eiv. = eivissenc
engad. = engadinès
err. = errada
err. tip. = errada d'impremta
esc. = escandinau
esc. ant. = llengua rúnica i sobretot dels Eddes i les Sagas
esl. = eslau [Berneker, Meillet, Leskien, Vondrak, Pokorny]
eslov. = eslovè [Leskien, Vondrak]
escr. Renaix. = escriptors de la Renaixença entenent especialment els clàssics de la 2.ª meitat del S. XIX i fins a 1914
espt. = especialment
ex. = exemple
exs. = exemples
f. = femení, substantiu femení
fem. = femení
fig. = figuradament
f° = foli
fr. = francès
frànc. = frància
fris. = frisó
frl. = friulà
frprov. = francoprovençal, gran branca o dialecte del francès (sense res de provençal ni d'occità) parlada a Aosta, Savoia, Lionès, major part del Delfinat, Forez i quasi tota la Suïssa francesa.
fut. = futur
gaèl. = gaèlic (aplicat especialment al d'Escòcia, de vegades incloent-hi el d'Irlanda i de Man = manx
gall. = gallec
gc. = gascó (cf. bearn., aran., etc.)
gen. = genitiu
genov. o *gen.* = genovès
ger. = gerundi
germ. = germànic
gloss. = glossari
gòt. = gòtic
gr. = grec, especialment el de l'Antiguitat
gr. biz. o *b.-gr.* = bizantí, grec medieval
gr. mod. o *ngr.* = neogrec, grec modern
guar. = guaraní
guip. = guipuscoà
hisp.-am. = hispano-americà
hit. = hitita
H.-Pyr. = dept. des Hautes-Pyrenées
i. e. = id est, això és
IEC = Institut d'Estudis Catalans
Imp. = imperatiu
impf. = imperfet
Ind. = indicatiu
inf. = infinitiu
interj. = interjecció
intr. = verb intransitiu
ir. = irani
irl. = irlandès [Windisch, Stokes, Stokes-B., Ascoli, Mac Bain, O'Reilly, Thurneysen, Kuno Meyer, Pokorny, Pedersen, Vendryes]
isl. = islandès
isl. ant. = usat de vegades com a sinònim d'esc. ant.
it. = italià
ky. = kymri = gallès [Owen Pughe, Loth, Pokorny]

lab. = labortà, dial. bc. del Labort, part Oest del Pirineu bc. francès
l. c. = lloc citat
let. = *letó* [Endzelin]
lit. = *lituà* [Fränkel, Bender, Trautmann, Buga, Senn, Kurschat, Niedermann]
lit. o *liter.* = literari
ll. = llatí
llem. = llemosí
llgd. = Llenguadoc, llenguadocià
loc. = locució
lomb. = lombard (dial. it.)
longb. = longobard
m. = masculí, substantiu masculí
maestr. = dialecte del Maestrat
Mall., *mall.* = Mallorca, mallorquí
mar. = marítim
men. = menorquí [Moll, Febrer-Cardona, Camps-Mercadal, Guinart, Ruiz i Pablo, *I d'Or*, Hernández-Sanz i coses tretes dels treballs toponímics de JMascaró]
mer. = meridional
mex. = mexicà
Misc. = Miscel·lània
mj. = mitjà, mitjan
mod. = modern
moss. o *mossàr.* = mossàrab
ms., *mss.* = manuscrit(s)
n. = neutre, nota
nàh. = nàhuatl
nap(ol.) = napolità
neerl. = neerlandès (= holandès + flamenc) [Franck-v. Wijk-v. Haeringen, Verweis-Verdam, Kilian]
neogr. o *negr.* = neogrec [Somavera, Vlachos, Hepites, G. Meyer, Pernot, Hesseling, Rohlfs, *EWUG*], cf. b.-gr.
NL = nom de lloc
NLL = noms de lloc
nor. = noruec
norm. = normand (dial. fr. de Normandia)
NP = nom (propi) de persona
NPP = noms de persona
o. c. = obra citada
O. C. = Obres Completes
oc. = llengua d'Oc, occità
or. = oriental
Orden. = Ordenances
Ordin. = Ordinacions
orient. o *or.* = oriental
p. = pàgina
paleosl. = paleoslau
pall. = pallarès
part. = participi
part. p(ass.) = participi passiu
pelv. = pelví (irani mitjà)
per. = peruà
p. ex. = per exemple
pf. = perfet
pic. = picard
piem. = piemontès
p. j. = partit judicial de
pl. o *plur.* = plural
pol. = polonès
pop. = popular
port. = portuguès [Bluteau, Moraes, Figueiredo, Vieira, H. Michaëlis, Lima-Barroso, Nascentes, Cortesão, Leite de Vasconcelos, C. Michaëlis, Gonçalves Viana, *RLus.*, Dalgado, Nunes, Viterbo, Cornu, etc.]
pp. = pàgines
p. p. = publicat per
pqpf. = plusquamperfet
pràcr. = pràcrit
prep. = preposició
pre-rom. = pre-romà
pres. = present
pret. = pretèrit
1.ª doc. = primera documentació
Princ. = Principat de Catalunya
princ. = principis del
pron. = pronom
prov. = provençal (no usat en el sentit d'occità, però comprenent-hi sovint el Delfinat occitànic i l'alpí) o província
pruss. i *pruss. ant.* = prussià antic, llengua bàltica parlada a la Prússia oriental i documentada en els Ss. XV-XVIII en què quedà extingida [Trautmann, Mažiulis, Elbing, *Catecismes*, etc.]
publ. = publicat
Pyr-Or. = Pyrénées Orientales
quítx. = quítxua
rº = recto (oposat a verso = revers)
Renaix. = Renaixença
ribag. = ribagorçà
rodan. = rodanès (aproximadament = llengua de Mistral, provençal de Vauclusa i Bouches-du-Rhône)
roerg. = roergat (= dept. Aveyron)
ronc. = roncalès (dialecte basc avui extingit)
roms. = romanès
Ross., *ross.* = Rosselló, rossellonès (en l'abreviatura ross. s'inclou tota l'àrea dial. que comprèn Ross., Conflent, Vallespir, Capcir i Cerdanya alta i baixa)
rrom. o *reto-rom.* = reto-romànic
rs. = rus [Vasmer, Preobrazhenski, Makaroff, Boyer-Speranski, etc.]
S. = segle
sbcr. = serbocroat [Skok, Vaillant]
scr. = sànscrit
s. f. = substantiu femení
sic. = sicilià
sing. = singular
s. m. = substantiu masculí
ss. = següents
Ss. = segles
sselv. = sobreselvà (dial. reto-romànic de l'Alt Rin)
Subj. = subjuntiu
subst. = substantiu
sul. = suletí (dialecte basc de la Soule = Zuberoa, part or. del País Basc francès)
s. v. = sub voce / sub verbo

tip. = tipogràfic
tir. a p. = tirada a part
toc. = tocari
tol. = tolosà
Tort., *tort.* = Tortosa, tortosí
tosc. = toscà
tr. = verb transitiu
trad. = traduït (per)
tx. = txec
ucr. = ucrainès
v. = verb, vers (nombre d'un vers)
v° = verso (= revers)
V. = vegeu
Val., *val.* = València, valencià
var. = variant
veg. = vegeu
ven. o *venec.* = venecià
venez. = veneçolà
Vf. = Vilafranca
xil. = xilè

* = Mots que han d'haver existit però no estan documentats.
⁎ = Mots que han estat suposats però no han existit.

+ = Mots catalans no registrats fins ara en els diccionaris.

ALGUNES ADDICIONS IMPORTANTS A LA BIBLIOGRAFIA PUBLICADA EN EL VOLUM I, I ALGUNES ERRADES QUE S'HI HAN NOTAT

Les referències remeten al número de la pàgina i a la línia a les quals corresponen.

xv*a*7. Abenalauam, s. xii, Sevilla
Abenalbeitar, † 1248, Màlaga
Abenaldjazzar, † 1004, Tunis
Abenalhaxxà, s. xiii, Magrib
Abenalkhatib, † 1374, Granada
Abenbassam, s. xii, Lisboa
Abenbeklarix (-arbe), *c.* 1106, Saragossa Sud de Catalunya
Abencuzman, † 1159, Còrdova
Abendjobair, † 1217, València
Abendjóldjol, † 982, Còrdova
Abenhayyan, † 1064, Còrdova
Abenkhaldun, 1332, Tunis (emigrat d'Espanya)
Abenloyon, 1.ª meitat s. xiv, Almeria
Abensida, † 1066, Múrcia → Orient
Abenwâfid, † 1064, Toledo-Còrdova

xvi*b*3. *ALGc = Atlas Linguistique et Etnographique de la Gascogne*, dirigit per Jean Seguy i els seus continuadors tolosans (amb les aportacions màximes de X. Ravier i J. Allières), París, 1954 ss., 6 vols.

xvi*b*42. Angò *err. per* Mangò (veg.).

xvii*b*30. Giambatt. Basile (napolità), *Lo Cunto de li cunti*, *c.* 1620.

xxi*a*12f. Cayrol, veg. Cerdà.

xxi*b*3. *Cerverí de Girona,* ed. crítica i comentada per Joan Coromines, Barcelona, Curial, 1985-88, 2 vols.; vol. i: *Narrativa,* 1985; vol. ii: *Lírica* (en col·laboració amb B. S. Fitzpatrick), 1988. Supera realment totes les edicions anteriors.

xxi*b*23f. Coincy, Gautier de, *Miracles de la Vierge* (picard), *c.* 1223.

xxi*b*3f. Colom, Miquel, *Glossari general lul·lià*, 5 vols., Palma de Mallorca, 1982-85.

xxvi*b*1. *Col. Prerr.Salm*. 1974 és l'abreviatura adoptada per *Actas Col. Prerr. Salm.*

xxii*a*43 ss. Coromines, Joan. Hi afegim:
EntreDL = Entre dos llenguatges. Barcelona, Curial, 1976-77, 3 vols.
E.T.C. = Estudis de Toponímia Catalana. Barcelona, Barcino, 1965-70, 2 vols.
LleuresC = Lleures i converses d'un filòleg. Barcelona, Club Editor, 1971.
DECH = Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico, con la colaboración de José Antonio Pascual. Madrid, Gredos, 1980-91, 6 vols.
Breve Diccionario etimológico de la lengua castellana. 3.ª ed., Madrid, Gredos, 1973.
Toponímia Vasca y Vasco-románica en los Bajos-Pirineos i *Inscripción en vascoribagorzano del S. IV,* p.p. *Fo.Li.Va.* xii-xii, 1973, 299-319 i 5-19.

xxiii*a*16. Crespí, Bartomeu, *Al·lota enganada*. Comèdia inèdita mallorquina, princ. s. xix.

xxiii*b*22. Delpit Jules, *Glossaire des mots des dialectes gascons employés dans les 10 premiers vols. p.p. la Société des Archives historiques du dépt. de la Gironde*, Bordeus, 1873.

xxiii*b*20. En lloc de *DFebrer*, la sigla adoptada ha estat *Febr.Card.* pel dicc. menorquí-esp.-

fr.-ll., de princ. s. XIX.

XXIV*a*9f. *DTo.* El *Dict. catalano-latinus* de Pere Torra, encara que citant-lo per l'ed. de Vic 1757 ha estat sempre amb confrontació completa amb la de 1670, i comprovacions amb les del 1647 i 1653.

XXIV*b*3. Dupleich, *Dict. Patois-Fr. arrind. St. Gaudens*, és de 1843 (no 1943).

XXVI*b*31. W.H.T. Gairdner, *The Phonetics of Arabic,* Londres, 1925.

XXVII*b*10f. Grammont, *La Dissimilation Consonantique*, en la *RLR* L, 1907 es publicà només una considerable renovació de part de l'obra, publicada fonamentalment el 1890.

XXVIII*a*6. Griera, *Els ormeigs de pesca*, en *W.u. S.* VIII, 98 ss.

XXVIII*a*20. Guillem de Cervera, *Proverbis*, s'havia projectat publicar-ne l'ed. crítica i comentada en col·laboració amb Amadeu Soberanas. L'edició, ara llesta i en premsa, Curial, 1988, és de Joan Coromines (amb algunes valuoses comprovacions d'En Soberanas). [= Guillem de CERVERA, *Versos proverbials*. Edició crítica i comentada a cura de Joan Coromines. Barcelona, Curial, 1991.]

XXIX*a*25f. *Festschrift Jud* (o abreujat *Fs.Jud*), Zuric, 1943.

XXXI*b*30. Mangò, *Teatro Siciliano*, Palerm, 1961.

XXXII*b*5. J. Mas, *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, 12 vols., Barcelona, 1909-1914.

XXXIV*a*25. El *Mohît al-Mohît* és 1870 (no 1970).

XXXV*a*30. J.M. Pardessus, *Collection des Lois maritimes anterieures au XVIII siècle.* El vol. II, París, 1831, conté una excel·lent edició del nostre *Consolat de Mar*, que és encara bàsica i una de les millors, amb una bona trad. francesa, feta amb l'assessorament de J. A. Llobet i Vall-llobera; en el vol. IV hi ha, entre altres, les lleis marítimes de Marsella i Montpeller, 1253-23 (pp. 254-65), i les de Pisa, 1160 (571 ss.).

XXXVII*b*10f. J. Riera i Sans, *Cants de noces dels jueus catalans,* Barcelona 1974 (i 2.ª ed. amb correccions importants); *El cavaller i l'alcavota*, p.p. ell i Joan Sales i Vallès, 1976.

XLI*a*12. *StVicentF* (o *SVicentF*), veg. Ferrer, St. Vicent.

XLII*a*. Valor, Enric, veg. *s.v.* Giner i March.

ESMENES I ADDICIONS A LA LLISTA D'ABREVIATURES

XLIV*b*1f. Llegiu: A. Lentin.

XLV*a*27. *campid.* o *camp.* = *campidanès* = el dialecte sard meridional.

XLV*a*30. *CastPna.* = Castelló de la Plana.

XLV*a*35. Distingim ara *col·le.* = *col·lectiu* (mot de significat col·lectiu) de *col·l.* = *col·lecció*.

XLV*a*14f. *f.* postposada a una xifra = *de la fi* (p. ex. 101*a*3f. = pàg. 103, col. *a,* lín. 3.ª des de la fi).

XLV*b*18f. *H-Gar.* dept. de Haute-Garonne.

XLV*b*17f. *IEC S.F.* = *Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans.*

XLV*b*17f. *IEW*, veg. Pokorny.

XLV*b*17f. *IGC* = mapa d'Espanya de l'*Instituto Geográfico y Catastral* a 1/50.000. Sovint citat amb unes xifres que indiquen les coordenades geogràfiques (prescindint dels graus, que se suposen coneguts), p. ex. 08 x 57, vol dir: a 8 minuts de longitud per 57 minuts de latitud.

XLV*b*6f. Lleg. Mac-Bain *Etym. Dict. of the Gaelic Language* (gaèlic d'Escòcia).

XLVI*a*16. *logud.* o *log.* = *logudorès* = el dialecte del centre i centre-NO de Sardenya.

XLVI*a*16f. *Onom.Cat.* o *OnCat.*, materials i assaigs inèdits de l'*Onomasticon Cataloniæ* de Joan Coromines (que comprèn tota la toponímia i onom. major i menor antiga i moderna de tot el domini ling. català, més la V. d'Aran i les altes valls d'Aragó des de la de Gistau fins a Ansó, i al Sud fins a la línia Graus-San Juan de la Peña). [= Joan COROMINES, *Onomasticon Cataloniæ*. Barcelona, Curial, 1989-97, 8 vols.]

XLVI*b*3. *Pna.*= Plana.

XLVI*b*4. Pok., *IEW,* veg. Pokorny.

XLVI*b*30. *PVAranGc*: Joan Coromines, *El parlar de la Vall d'Aran, Gramàtica, Diccionari i estudis lexicals sobre el gascó.* Un gros volum d'unes 650 pp. (del format del present) és acabat i pub. per les eds. Curial, comença a imprimir-se 1988, comprenent tot el diccionari (etimològic i comparat) i la morfologia dels verbs; vocabulari exhaustiu de l'aranès i selectiu de tot el domini gascó, fins al Medoc, sobretot la zona pirinenca. Algunes vegades s'havia citat com *DAran.* o *PdVAran.* També aquesta és una obra que ha omplert tota la vida de l'autor des de 1924 fins avui. [= Joan COROMINES, *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona, Curial, 1990.]

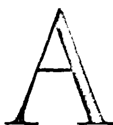
XLVI*b*31. *reco.* = recollit (recollit a, recollit per).

XLVI*b*35. *rom.* = romànic, a distingir de *roms.* = romanès.

XLVI*b*15f. *SColQ.* (o *StaColQ.*) = Santa Coloma de Queralt.

XLVI*b*14f. *sd.* = sard.

XLVI*b*1f. *sselv.* No sempre hem distingit el *sobreselvà* (dial. reto-romànic de l'Alt Rin) del *sotaselvà* (el de la zona intermèdia entre la Sobre selva i l'Engadina); quan ho fem abreugem *sbselv.* i *stselv.*



A, prep., del ll. AD 'a', cap a', 'per a'. □ *1.ª doc.*: orígens de la llengua.

Em limitaré a remetre a les gramàtiques i estudis gramaticals. Cridant especialment l'atenció sobre: Fabra, *Gram.* 1912, 122, 126, 130, 131n.2, 132, 133, 135, 141n.2, 151, 461n.1; *BDC* II, 4; *Gram.* 1946, §§ 67, 74, 77, 78, 80, 82, 83, 95, 113, 114; Par, *Sint. Cat. segons B. Metge*, § 745 i passim; *DCEC* I, 1; *ALF*, *Table* I, 1*a*, *b*, *c*; *AIS*, *Register*, I, 1; *BDC* IX, 60-63; i a *LleuresC*, pp. 67, 74, 98-99, 142, 144, 145, 149, 156, 265, 308, 330, 376.6f.; *TopHesp.* II, 67, 76, 189; *Du Nouv.* 212, 213, 237, 239; *VidesR* 8-9, 67, 71, 76; i diverses notes a les eds. de Cerverí i de les *VidesR* (f.º 105v1, n. 31, etc.). Per a les variants de forma *ad* i *an* és justa la repulsa que fa *AlcM* I, 4*a*, d'una teoria lleugera de Barnils, ja descartada també per algunes de les notes a què hem remès.

Ab, V. *amb*

ABABOL, 'rosella', mot local de l'extrem Oest, i aragonès, de l'àr. vg. hispànic *ḥababáu̯r*, collectiu de *ḥababáu̯ra*: aquest és una alteració del ll. PAPĀVER, -ĔRIS, id., per influència de l'àr. *ḥábba* 'grana de cereal', 'llavor de verdura'. □ *1.ª doc.*: *hababol* S. XIII, en el *Vocabulista* hispanoàrab del nostre R. Martí.

En general, però, ha restat en català només com a mot d'ús rural de diverses zones frontereres. Fraga *ababòl* i *ababolera* (*BDC* IV, 38), Barravés i Benasc *babòl* (*BDC* VI, 34), des d'on ha passat a ser usat també per alguns aranesos; en el País Valencià, així mateix, és un mot de pobles limítrofs, com Llíria (JGiner, 1955), i que vaig sentir també a Torís, i *AlcM* a Crevillent i a Benavarri. En el domini aragonès té extensió més considerable: vaig sentir-lo a Bielsa (1965), etc., se sent a la zona Ebre-Túria, fins al xurro del Villar del Arzobispo i ben cert més enllà. En àrab fou un mot exclusiu de l'ús espanyol, si bé d'allí estant sembla haver passat al Marroc. Donada la grafia aràbiga no sempre es pot precisar si es tracta d'una pronúncia *ḥababáu̯ra* o *ḥabapáu̯ra*: el trobem escrit amb aquesta forma femenina ja en Abenalǧazzâr (†1004), en *RMa* i en *PAlc* (Simonet, *Glos.*, p. 262); és segur que ja hi hagué *-b-b-* en la pronúncia dels nostres moros i moriscos, que canviaven la *p* romànica (perquè aquesta sorda no existia en àrab), però d'altra banda la pronúncia etimològica es mantenia en la de certs moros espanyols, i el granadí *PAlc* fins i tot ho assimilava en *ḥappapaura*. De *habapaura* per dissimilació prové el cast. *amapola*, que apareix amb *h* aspirada en diverses fonts dels Ss. XVIII-XX andaluses i judeo-espanyoles del Marroc. La forma romànica més pura s'ha mantingut en parlars luso-lleonesos: port. *papoula*, gall. *mapoula*, Bierzo i Sanabria *papoula* i *papoya*.

Tinguem en compte d'altra banda que una forma contracta com *PAPAURA o anàloga ja es degué produir en certs sectors del llatí vulgar, car d'ací és d'on passaria a alguns vells parlars germànics: franconià central ant. *papula* f., i b.-al. ant. *papilla*, ja en les glosses de Trèveris (Holthausen, *Altsächs. E. Wb.*, s. v.) si bé amb una explicació «malva» no sabem si prou exacta.

La forma cat.-arag. *ababol* no parteix del primitiu *ḥabapáura*, *-baura*, com la castellana, sinó d'un collectiu *ḥababáu̯r* extret del femení segons les normes gramaticals de l'àrab general. Per a més detalls i, en particular, per a l'explicació de la inicial *ḥa-* com a deguda a l'encreuament amb l'àr. comú *ḥábba* 'grana, llavor', veg. l'article, més extens, del *DCEC* (I, 181-2, *amapola*).

DERIV.: *Ababolera.*

ABAC, pres del gr. ἄβαξ, -ακος, per conducte del ll. *abăcus* id. □ *1.ª doc.*: *abba*, 1473 (Joan Esteve) i Albert el G. (*AlcM*); «la taula de comptar; *abacus*», 1575, OPou, *ThPu.* 91.

Mot ja antic en grec, però d'origen foraster, potser de l'hebreu (segons H. Lewy, 1895).

DERIV.: *Abàcul.*

ABACÀ, del nom *abaká* del tagàlog, per conducte

del castellà. ☐ *1.ª doc.*: c. 1890, *DBal.*; 1911, Vogel; 1916, Pons, *BDC* IV, 61.

Veg. *DCEC* I, 1. Fou també el castellà que el passà a d'altres llengües europees, com el francès, on ja apareix el 1664.

Abacial, abaciologi, V. *abat* *Abaconar*, V. *bacó* *Abacuar*, V. *vacu* (*VAGAR*) *Abadal*, V. *abat* *Abadanar*, V. *badana* *Abadeco, abadejo, abadenc*, V. *abat* *Abaderna, abadernar*, V. *baderna* *Abadessa, abadia, abadiat*, V. *abat* *Abaionar*, V. *baioneta* *Abaixador, abaixadura, abaixar, abaixavires*, V. *baixar* *Abajanat*, V. *bajà* *Abajó, abajonera*, V. *avajó* *Abalançar*, V. *balança* *Abaleig, abalejar*, V. *bàlec* *Abalienació, abalienar*, V. *aliè* (*ALTRE*) *Abalir*, V. *abolir* *Abalisar*, V. *balisa*

ABALTIR, 'ensopir, endormiscar', mot força estès localment, i no estrany a la llengua comuna, en el Principat, però a penes conegut fora d'allí o en el català antic; d'origen incert; fora del Principat no es troba en les llengües romàniques, llevat dels parlars moderns del Llenguadoc, però allí *s'abautì*, i a Mallorca i Menorca *esbaltir*, té sentits diferents, com 'tenir un mareig', 'atordir, atabalar'; tenint en compte això i que formes amb *e* (*embeltir, albeltir*) apareixen cap a Tortosa i València, podria ser que es derivi del cat. ant. i oc. ant. *béut*, **béuta*, 'begut, marejat' (antic participi de *beure*); tanmateix l'àrea circumpirinenca del mot i el caràcter bàsic del seu significat també fan pensar en un origen pre-romà, possiblement en relació amb el grup indoeuropeu de mots (sobretot balto-eslaus i il·liris) de forma BALT- 'blanc, esblaimat' i 'aigualós, inundat'. ☐ *1.ª doc.*: *abaltir*, 2.ª meitat del S. XIV, *Facet*; *esbaltir*, S. XVII; més tard ni *abaltir* ni *esbaltir* no tornen a aparèixer fins al S. XIX.

«So sab la vostra dolsa amor, / qui·m va ferir sus al meu cor; / per què, la nit, no pux dormir: / no·m pux pausar ni *abaltir*», *Facet*, v. 1148 (*Rom.* XV, 213, 221). Tenim, doncs, ja clarament el sentit més conegut avui, d'"endormiscar-se', en aquest poema del ms. de Carpentràs, p. p. Morel-Fatio, i de llenguatge normal, amb fonètica oriental (*vagada* v. 1137, *·l jova* v. 1100, *·l vostra* v. 1041, *jansor* v. 1131, *la missatgere* v. 1107, *anamorada* v. 1108, etc.). Però es tracta d'un ex. esporàdic. Tan poc general fou l'ús d'aquest verb, que cap lexicògraf no el recollí fins a les últimes edicions de Labèrnia i el *DAg* (*AlcM* no en dóna exs. d'escriptors fins als últims anys del S. XIX, no figura en el *DBal*, etc.); no el trobem en la cançó popular ni en els escriptors de lèxic més ric de l'Edat Mitjana ni de la Renaixença (sembla que no l'usaren mai Verdaguer, Maragall ni els grans mallorquins). Des de prop de 1900 això canvia, apareix en la ploma de diversos escriptors moderns, i des de llavors es va sentint i llegint més generalment. De fet tampoc no pertany, segons les meves notícies, al lèxic familiar de centres importants, no sols Barcelona, sinó tampoc Girona, Empordà, Pallars, les comarques de l'extrem Nord-est; si no m'enganyo un dels més antics escriptors de ressonància que se'n serví fou Narcís Oller. També, però, se sent en comarques que dins el Principat no són del Nord, del Migjorn ni del centre, car jo el tenia ja anotat des dels anys vint entre gent popular del Maresme (St. Pol de Mar). Aquest caràcter poc general contribuiria a la falta d'estudis sòlids en els treballs bàsics d'etimologia catalana (no se'n parla en el *Wb.* de Diez, en el *REW*, en el *Supl.* de Moll, etc.).

Hi ha variants d'interès. En els parlars occidentals la *-a-* no és indici clar sobre el timbre originari de la vocal, no havent-hi documentació antiga i estant davant *l* (*salvatge, balança, Falgars, alzina, ma(l)grana*, etc.); la pronúncia lleidatana *abolti*, que assenyala el *DAg.*, més aviat apuntaria cap a E. D'altra banda hi ha prior. *embeltir-se* «dormitar, endormiscar-se» (J. Bru, *Misc. Folk.* d'Arabia, p. 159), tort. *albertir-se* «endormiscar-se lleugerament, dormitar» (*BDC* III, 83), i si bé el mot sembla ser estrany a l'ús valencià gairebé pertot (no figura en Escrig, 1851, etc., ni en el lèxic de les obres de MGadea i altres escriptors val. de vocabulari més ric), tanmateix s'hi deu usar localment, segurament en alguna comarca de cap a Migjorn, puix que el *Dicc.* de MGadea recollí *albertir-se* «adormecerse; empezar a dormirse, aletargarse», *-tit, -timent*, amb variant *ambeltir-se*. Aquestes formes en *al-* resulten de la trivial invasió dels mots en *a-* pels en *al-* (*alcançar, almetla, albellatge*, etc.), d'on després les dissimilacions *albertir-se* i *ambeltir-se*: totes aquestes formes, doncs, es redueixen a la pronúncia fonamental *abeltir-se*.

D'altra banda tenim *esbaltir*. És la forma bàsicament mallorquina (i menorquina). També allà existí amb el sentit de 'condormir-se', en la *Comèdia Gral. de la Conquista de Mallorca*, de 1693: «estant pues adormida, / no sé si ja del tot o *esbaltida*» (*DAg*). En aquest sentit sembla antiquat a les Balears, però des d'ací és suau i progressiu el pas a d'altres accs.: «*esbaltirse*: desmayarse» (*DFgra.*); «*esbaltir*: perturbar los sentidos a uno; aturdir, atronar; *perturbare*; *esbaltida*: perturbación de los sentidos que se experimenta en la cabeza; aturdimiento, atronamiento, *stupor*» (*DAmen.*), i aquest és si fa no fa el sentit corrent a Menorca (*AlcM*) i el corrent a Mallorca en escriptors de la mena de Mn. Alcover i el seu grup (exs. d'*esbaltit* en *L'Ignorància, AlcM*; 2 de les *Rond.* de Mn. Alcover, en *AlcM* § 3; més en el *DAg.*).[1] Segurament més secundària, i poc corrent, seria una acc. *esbaltir-se* 'desfer-se en bocins petits', que pot sortir de la d'"estabornir' (> 'tendir a anullar'), que usava AMAlcover (*BDLC* X, 331), i que *AlcM* cita en ell mateix i en algun escriptor, però la trobem confirmada en d'altres, també recents («si --- ell sentís --- tal parleria, / és ben segur que amb un roc / el cap us *esbaltiria*», Guasp, *IdOr* IX, 34); d'ací pot concretar-se com a terme comercial en el sentit de 'disseminar una mercaderia, exhaurir-la', que el *DAg.* assenyala en dues frases comercials de Barcelona del S. XVII, que semblen provinents d'un text mercantil d'aquell temps.[2]

Fora del domini català el mot només es troba en parlars moderns del Llenguadoc. Allí té pertot la forma *abautì, s'abautì*; i no hi manca algun testimoni relatiu al letarg o somnolència, en el sentit català predominant: «s'endormir, sommeiller», és com explica el *TdF*, «anàvi m'*abautì*, quand m'avès destournat», vers del carcinol o montalbanès J. Castelà (1873), però més aviat es troba l'acc. (com ja hem vist també balear) *abaoutì* «pâmer, tomber en défaillance», *s'abaoutis d'aquì-a-qui* «il s'évanouit à toute heure» (Sauvages); «dins ieu tout *s'abautìs*» en Esteve Gleyzes (*TdF*), que era de l'Erau; Castres *abaoutì* intr. «s'évanouir, tomber en défaillance, sans connaissance» (Couzinié), Roergue *s'abautì* «s'évanouir - - -» (Vayssier).

Els intents etimològics que s'han fet amb el nostre mot han estat ben desorientats, bastant diversos però cap d'ells no té res de convincent: res s'acosta al possible i ni tan sols es pot pendre com a base de reflexions futures. Tanmateix donem-ne compte. Brüch, *Misc. Schuchardt* 1922, 27, volia relacionar amb un mot cèlt. *ball-* 'morir' (irl. ant. *at-baill*, ky. *ballu, aballu*), 'pesta' (còrn. *bal* «pestis»): ni això s'acosta al significat d'*abaltir*, ni explicaria la *-t-* (car formes com *at-bal-t-* són del pretèrit, i tenen una desinència merament dialectal en cèltic), ni donats els sentits i formes de l'arrel indoeuropea corresponent (Pok. *IEW*, 471) podem esperar res d'indoeuropeu, i afí a això, que s'aproximi més al que necessitaríem.

La pensada de Spitzer que la idea d'*abaltir* 'ensopir' hagi de sortir d'"espantar' és un prejudici que ja va contraure des de la seva nota de *Lexik. Kat.* (1921), 2-3, no se sap per què, i que ja semànticament és enterament arbitrària i impracticable; aquesta impossibilitat s'agreuja encara per la de les bases antigues de què partia: primer pensava en un *EXPAVITARE derivat de PAVERE ben infundadament (car una variant oc. ant. *espautar* és reducció fonètica de *espauntar* < *espaventar*, per tant no hi hagué mai tal mot en -ITARE).

Ja en la primera nota de 1921 (i després en la *ZRPh.* LIII, 303n.) pensà en l'it. *sbigottire* 'esfereir, esverar' i els seus germans dialectals, algun dels quals s'acosta un poc més, per coincidència, al mot català: a Sicília hi ha *abbauttìrisi*, però junt amb *abbagutt̀risi*, i en els parlars del Nord d'Itàlia es conserva la *-g-* i la *s-*, i pertot el significat és 'espantar';[3] i, rebutjant en la segona ja l'etimologia *EXPAVITARE, suggereix que sigui un mot infantil derivat de *BAVA* amb el sentit de 'fer caure la bava'. Ja el REW_3 (909, 3038) rebutjà tot això, i havent-ho esmentat al costat de mots romànics diferents, de la família de *BALLAR*, sembla que això provocà la idea de C. C. Rice (*Language* XII, 18-20) de partir d'un *BALLITARE 'ballar', 'fer gronxar'. No perdem més temps rebutjant idees tan fantàstiques, i desviades del nostre mot.

Aquest caràcter disculpa una de les més fantàstiques, la que suggereix *AlcM*: relacionar amb l'al. mod. *spalten* (que és abusiu qualificar de «germànic» car les formes en les úniques llengües germàniques relacionables amb el cat. i llgd., com el fràncic o el gòtic, tenen -LD- > a-al. *lt*, amb una figura *spildan, speld*, gòt. *spilda*, etc., Pok. *IEW* 986) tot amb el significat d'"estellar, badar, fendre' : SP- no podria dar *ab-* ni tan sols *esb-*; -AN no podria donar *-ir*; la forma romànica general en el Continent (des del Roergue fins a València), i l'única medieval, és *ab-* i no *esb-*, i en fi el significat no té res a veure.[4]

Passem a alguna cosa que tingui almenys un aire raonable. Jo mateix havia pensat en el verb ll. BALBUTIRE 'balbucejar, barbotejar'. Així almenys pensaríem com a base en un verb d'existència real, no en una combinació; una síncope de la síl·laba medial -BŬ- no xocaria, i pel costat del significat tindríem en compte que BALBUTIRE deriva de BALBUS 'balb', 'sense sentits'. Tanmateix la idea és forçada: ni el verb llatí ni altres formes verbals de la família, no s'han emprat com a verbs transitius ni reflexius (usos reals d'*abaltir* i congèneres) i les formes de la síncope en català i occità no semblen compatibles amb una síncope tan primerenca com la que faria falta per a la conservació de la -T- romànica.

Dada la gran freqüència dels verbs en -IRE derivats d'adjectius, tenim una base no menys sòlida admetent que *abaltir* derivi de *beut, beuta*, 'begut', 'marejat', 'ebri', del ll. BĬBĬTUS; d'aquest prové el port. *bêbado* 'borratxo', cast. ant. *bebdo, beudo*, posteriorment *beodo*; però també hi ha, no sols roms. *bet* (< *béet*), i encara gascó *bewet* «ivrogne, soûl» a l'Alta-Garona, Gers i Alts-Pirineus (*FEW* I, 352*a*, § 6), sinó precisament oc. ant. *bèu̯t* en trobadors del període clàssic, en el sentit d'"ebri': «mot gardans e curós, / viu paubramens e non es orgulhós, / per qué deu mielhs a paradís venir / que·l vils oms larx, que *beutz* se vay dormir» (*PSW* I, 143*a*), mot que recordo haver trobat també en els nostres Cerverí i G. de Cervera, i *Beut, Beuter*, són mots pertanyents al tresor dels nostres cognoms. Si al cast. *deudo, deuda*, correspon en català *deute*, si tenim *malalt(e)* o *malaute*, corresponen a ll. MALE-HABITUS, si al cast. *duda, dudar*, correspon en català *dubte, dubtar*, i al cast. ant. *muebda* correspon aran. *mauta*, i el cast. *liebdo, lieldo*, és en català *lleute* 'llevat', bé podem esperar que hi hagués també *-u̯t-* en el nostre mot. I que d'un adjectiu així es formés un verb derivat en el sentit de 'marejar, embriagar', 'ensopir', 'atordir, mig-adormir'. De fet tal derivació va produir-se: hi hagué cast. ant. *enbebdarse* (*Beitr. Förster*, 128), *se boiter* o *se bèter* en molts parlars francesos del Centre i de l'Oest (Bas-Maine, Alta Bretanya, *FEW* I, 352) i en occità antic mateix es formà *bevedairia* 'begoteig' («Säuferei») i fins el verb *beudar* o *se beudar*, en un dels monuments p.p. Bartsch: «guara·t de *beudar*, / si potz, per re, / car ton pretz perdrias al dessé» (*PSW* I, 142). I que tals formes es presentin amb *-t-* conservada no és mera suposició, car tenim, a part dels citats *se boiter*, haut-breton *bouette* «ivre-mort», etc., Nantes *papier boitte* «papier buvard» (*FEW* I, 352), fr. occid. *boite* «boisson» (*FEW* I, 350*b*), etc.

Ara bé, que d'un *beut, beuta*, es formés aviat **abeu-*

tir i d'altra banda **embeutir* i **esbeutir*, i que aquests prenguessin pertot *-lt-* en català i restessin amb *-ut-* en llenguadocià, és tan natural com que de *malaute* es derivés *emmalaltir*: de fet *malalt*, *galta*, *fornal*, *gual* han substituït pertot en català les formes amb *-ut-* o amb *-u*.

Reconec que en cat. i llengua d'oc en aquest participi BIBITUS predominen les formes amb *-d-*, però en els parlars d'oïl hi ha *-t-* conservada pertot. Potser la *-t-* ací es deuria que la formació derivada BIBIT-IRE com a base d'aquest mot ja existiria formada des del llatí vulgar, d'on síncope més primerenca. De tota manera admetem que esperaríem trobar també alguna forma amb *-ud-* en el nostre verb. El nom del poble de *Bèuda*, denominació ben antiga, sembla correspondre als llocs dits *la Beguda* ('la taverna') en la nostra toponímia. Per més que hi hagi les formes tortosines i valencianes *abeltir*, *embeltir* i semblants, són molt en minoria, i tot plegat ens fa pensar si no hem de preferir una base BALT- amb A i amb L des de l'origen. És cert que ni el canvi de *-u̯t-* (< B'T) en *lt* en català ni el de -LT- en *-u̯t-* en occità tenen res de difícil; és cert que admetre el pas d'*-elt-* (o *-eut-*) pretònic a *-alt-* (*-aut-*) no és gens sorprenent i és quasi tan natural com que hi hagi hagut *a'* des de l'origen, pertot arreu; i no obstant és clar que fóra més simple o més òbvia en tots dos dilemes la segona alternativa; i per més que el manteniment general de la sorda en BIBITUS sigui justificable, és clar que un ètimon amb -LT- etimològic ens llevaria un escrúpol que BIBITUS ens pot deixar.

D'altra banda una base BALT- té aire pre-romà, i de fet l'àrea circum-pirinenca del mot també es presta a suggerir un origen pre-romà. Dins aquest terreny ja, no podríem excloure procedències nacionals ben diverses (ben cert tampoc les no indoeuropees) però l'orientació més òbvia és pensar en l'arrel BAL-T-, de les llengües de l'Est d'Europa (que, si no la dissociem del més simple BAL-, la retrobem en totes les famílies de la gran estirp i per tant l'hem de tenir com a indoeuropea, i altrament aquí mateix hi hem relligat *BALCA*). Per a un mot pre-romà dels Pirineus orientals se'ns acut de seguida el sorotàptic, el lèxic del qual tenia especials afinitats en les llengües balto-eslaves i albano-il·líries, i BALT- es troba en aquestes, i justament en les bàltiques amb un sentit ben propi a fornir el que tenim: lit. *báltas*, *baltá*, 'blanc', letó *balts* id., amb el verb lit. *baltũti* 'blanquejar, tenir una lluentor blanquinosa' («weiss schimmern»),[5] que almenys pels sons és igual a *abaltir*. Que un mot per a 'esgrogueir-se, tornar-se pàl·lid' passi a significar 'desmaiar-se', i segueixi cap a 'caure en basca', 'cedir a la son, pegar becaines' (i pugui arribar fins a 'estabornir' i 'deixar exhaust'), no cal aturar-se gaire a demostrar-ho. En altres llengües veïnes i de lèxic afí al sorotàptic el sentit del mot pren altres biaixos, que no ens aparten massa del nostre, i més aviat poden indicar vies d'accés paral·leles o més o menys convergents. Sobretot a base de la noció de 'lluentor' es passa a la de 'maresma, aiguamoll': recordem els *lluents*, bassals de les terres de l'Albufera, i les *llaunes* empordaneses, grans tolles (lluïssor metàl·lica), de les platges i arenys costers. D'ací el letó *Baltina ezers*, nom d'un llac, i el nom mateix del *Mare Balticum* [S. IX]; això resta viu en les llengües antigues i modernes d'aquests grups: esl. comú *bolto-*, paleosl. *blato*, rus *bolóto* 'bassal, llac, aiguamoll', sbcr. *blàto* 'fangar, bassa', alb. *baltë*, *balt*, 'tolla, llot, argila'. Car, al capdavall, també per via de la idea d''enfangar-se, empantanegar-se' arribaríem a nocions com 'quedar impotent, atabalat, perdre forces, esmortuir-se', i en alguna mesura pogué haver-hi confluència entre dos brancs del mateix corrent d'idees.

Si la pista més certa es troba del costat de BĬBĬTUS o del de BALTA no gosaré decidir-ho i no sé pas quan es podrà fer.[6] El que sé del cert és que totes dues idees són incomparablement més raonables i dignes de reflexió que totes les que s'havien proposat fins ara.

DERIV.: *Abaltiment* [fi S. XIX, NOller]. *Esbaltiment* [DAmen.].

[1] Crec que és infundat atribuir al cat. or. la forma *esbaltir*, com ho fa *AlcM* sense altra base que un passatge de F. Matheu (1879), el poeta i autoritat dels Jocs Florals, que era de Barcelona i de lèxic generalment imitat, comú o de segona mà: la devia haver apresa del seu mestre Marian Aguiló o d'un altre mallorquí. — [2] Del *DAg* ho recull *AlcM*; i la definició d'*esbaltir* en Lab. 1839 (o Belv.) sembla ja referir-se a això mateix; en efecte els mots de Lab. que no són de l'ús comú del cat. central o que no coneixia ell de la seva regió Tortosa-Maestrat, són trets generalment d'alguns documents de caràcter mercantil barceloní que havia llegit en col·leccions com les *Memòries* d'A. de Capmany i anàlogues. — [3] Per a aquest mot dialectal italià, vegeu Mussafia, *Wien. Sitzber.* CX, 419; Sainéan, *BhZRPh.* X, 49-50. — [4] Aquesta desgraciada etimologia l'obliga a fer com si s'oblidés de l'existència de la forma *abaltir* i del sentit quasi general d''ensopir' i anàlegs; i a invertir les accs. del mateix *esbaltir* encapçalant per les més rares, i secundàries, de 'desfer a bocins' o 'disseminar'. — [5] Fraenkel, *Die Baltischen Sprachen*, p. 19s. i *Lit. Et. Wb.*; Voelkel, *Litauisches Elb.*, s. v. Per al conjunt més ample, Berneker, *Slav. Etym. Wb.*, s. v. *blato*; R. Trautmann, *Balt.-Sl. Wörterb.*; Pok. *IEW* 119. — [6] Hi ha alguns parlars llenguadocians on la -L- es manté fermament davant consonant dental, sense vocalitzar-se gens en *u̯*; molta més extensió tenen aquells on es vocalitza, i en general en llengua d'oc és més aviat davant dental on la vocalització de L en *-u-* té l'abast màxim. En total es tracta d'un conjunt dialectològic complicat en grau extrem, amb entrecreuaments quasi laberíntics, cf. Ronjat, *Gramm. Ist. des P. Prov. Mod.* II, § 331 γ l, i δ. Com hem vist, tots els parlars llenguadocians tenen *-u̯-* en aquest mot, en cap no hi ha *-lt-*. ¿Es podria fer valer això en pro de l'ètimon BIBITUS i contra BALT-? Que en català tinguem *-lt-* pertot i no *-u̯t-*

potser no es pot esgrimir gens com a argument en sentit contrari, mentre no surti més documentació en català a l'Edat Mitjana, car la *-l-* de *malalt* i *galta* avui en dia és ben general. Ni si entre les localitats occitanes on tenim *abautì* n'hi hagués alguna on la -L- es manté, en un fet fonètic de geografia tan complexa, potser no es podria descartar que es degui a propagació local d'una forma general llenguadociana. No sé, però, si un dia un dialectòleg molt coneixedor del detall d'aquests fets no ens podria aportar una clarícia d'aquesta naturalesa que, almenys, ajudi a decidir.

Abanar, V. (*DCEC bano*, *vano*, ABANAR) *Abaluda*, variant de *baluda*, V. *voluda* (*VOLTA*) *Abalum*, V. *embalum* (*VOLUM*) *Abalustrar*, V. *balustre* *Abancalar*, V. *bancal* (*BANC*) *Abanderar*, *abanderat*, V. *bandera*

ABANDONAR, del fr. *abandonner* id., deriv. de *laisser à bandon* 'deixar en poder (d'algú)', *bandon* 'poder, autoritat'; i aquest, derivat del fràncic BANN 'comandament, jurisdicció' (cf. al. *bann*, angl. *ban*, *banns*, *banish*). □ *1.ª doc.*: S. XIII, Llull, *Costums de Tortosa*.

Del francès va passar també a les altres llengües romàniques (oc., it., cast., port.). En castellà antic s'usa una forma alterada d'aquesta, per dissimilació, *abaldonar* (que és encara la usada vulgarment a l'Alt Aragó, oïda a la Vall de Tena, 1965), que donà naixença també al substantiu *baldón*: tots dos tingueren també algun ús, no tant, en català antic. Són moltes les accs. secundàries i figurades, i amb ramificacions ulteriors, de vegades negligides pels diccs.; p. ex. de la d'*AlcM* II, 3, 'descuidar si mateix o els propis interessos' (ja en el *Tirant*) prové l'acc. mercantil +*abandonar els preus* (fer o deixar que baixi el valor dels articles en venda) —quasi el *dumping* anglo-saxó—, sobre la qual veg. nota en la meva ed. del *Buen Amor* 1337*a*.

DERIV.: *Abandó* (Llull, *NCl.* III, 82.186). *Abandonació DAg. Abandonat*; *abandonadament* (c. 1330, Muntaner). *Abandonador* (S. XIII, *Cost. Tort.*). *Abandonament* (1803, Belv.).

Abanduat, V. *bandua* (*BAN*) *Abanegar*, V. *ban* (*BANYA*) *Abanet*, *abano*, V. *bano* (*ABANAR*)

ABANS, del ll. familiar AB ANTE, compost de AB 'des de' més ANTE 'abans' i 'davant'. □ *1.ª doc.*: orígens de la llengua.

Abans apareix ja en tots els autors del S. XIII, com Llull, Jaume I (*Cròn.*, c. 379, etc.), o les *VidesR* (cf. encara doc. rossellonès de 1323, *RLR* XXXII, 423). En aquell, tant es troba *abans* (*Gentil* 126, *Cont.* 123 i passim), amb ús adverbial, com *d'abans*: «ells cridaren pus fortment que *d'abans* no fahien» *Blanq. NCl* II, 98.25, combinació que després ha continuat força usada.[1] L'equivalent precís de la forma catalana només es troba en llengua d'oc, on avui és encara la forma predominant (almenys en els dialectes llgd. i gascó) i és general en la llengua antiga.[2]

En el llatí de l'Antiguitat ja tendí a introduir-se la combinació AB-ANTE en lloc d'ANTE, en l'ús del llenguatge familiar o col·loquial: la trobem per primera vegada en el S. II en la trad. ítala de la Bíblia, força sovint en funció de preposició d'acusatiu de lloc, 'davant de', i ja també, més rarament, com a adverbi, 'davant', crec que també 'abans (anteriorment)', veg. Wölfflin, *ALLG* I, 437-9. Combinació que no restà en el romànic hispano-lusità (*antes*), però es generalitzà en les altres llengues romàniques (fr. *avant*, it. *avanti*, roms. *äinte*).

En català i llengua d'oc es produí un desdoblament entre *abans* adverbi de temps i *avant* adverbi de lloc; la *-s* d'aquell és l'anomenada -S adverbial, que s'afegeix a tants mots anàlegs (*mentres, aixís, àls, sobres, corrents, de nits, vijares, llavors*... partint de *sots*, *vers*, *sus*, *fores*, *aprés*, etc.), i ací combinant-se amb la -T' es pronuncià *abanz* amb africada (que aviat deixà d'escriure's en forma conseqüent). Però l'altre aspecte del desdoblament, *-b-* en l'adverbi de temps i *-v-* en el de lloc, és molt més sorprenent (com feren notar molts, el *REW*, núm. 4, i *FEW* I, 2, el declara, sense pal·liatius, inexplicat). Tan anòmal és el fet, que arribem a dubtar de la justesa de l'anàlisi AB-ANTE (correcta i sense dificultat per a *avant*) o a cercar-li explicacions, que potser s'han de tenir en compte, però que no satisfan.[3] Podem, doncs, arribar a sospitar si en el cas d'*abans* l'origen AB-ANTE podria ser un miratge etimològic, i si no es tractaria en realitat d'APUD ANTE, p. ex. en un sentit inicial, com 'cap a abans, més o menys abans'; teoria en favor de la qual es podria argumentar.[4] Cal més aviat posar en relleu dos arguments forçosament bàsics: primer, *abans* amb *-b-* és exclusiu de les dues llengües romàniques (oc., cat.) que tenen la preposició *ab* 'amb'; segon, la diferenciació que va establir-se entre *abans* de temps i *avant* de lloc, exclusiva de les nostres dues llengües, es produeix junt amb la coexistència *ans* al costat d'*abans* en l'ús temporal, mentre que en cat.-oc. no hi ha tal duplicació en el mot d'ús locatiu. La *-b-* anòmala ha d'estar, doncs, relacionada amb tal duplicació i amb la convivència d'*abans* amb una preposició *ab*. El poble, usuari de la llengua, sentia raons més fortes encara que l'etimologia, les quals el conduïen de vegades a retocar instintivament detalls fonètics per adaptar-los a un sistema que percebia.

Abans i *ans* eren mots sinònims, coexistien com a quasi equivalents, i per tant la gent sentia *abans* com una espècie de compost d'*ans*, mentre que *avant*, de lloc, no tenia «variant» més curta, i per tant pogué fer evolucionar normalment la -B- en *-v-*; però *abans* fou sentit com a *ans* precedit d'una espècie de prefix o primer membre, que fàcilment s'identificava amb la preposició vivíssima *ab* (= ll. *cum*), i essent *b* i *v* dos sons acostadíssims (quasi les dues cares d'un mateix arxifonema), hom resistí aquí al pas de -B- a *-v-* sota l'imperi d'*ab* (per més que l'ètimon veritable fos AB- i no pas APUD-). Una contraprova d'això està en la

prompta creació d'una variant *əmbáns* al costat d'*əbáns*; pronúncia que encara avui té gran extensió vulgar en cat. oriental, etc., i que ja trobem en les *VidesR*: «tu auràs mayors riqueses que *embans* no avies», «sàpias que *embans* auries roques amolegades» (P176r2, 66r1); no crec que hi hagi encreuament amb *enant*, sinó que l'anàlisi popular d'*abans* com APUD ANTE, conduí a canviar la primera síl·laba en *amb*, així que la forma *amb* guanyà terreny sobre el tradicional *ab* (que com és sabut, sobretot en certes combinacions, ja retrocedia, en l'ús parlat, des de l'Edat Mitjana).

En la llengua moderna *antes* s'ha introduït en l'ús popular de molts llocs. Es tracta d'un castellanisme, i sembla clar que és així pertot. Sens dubte hi col·laborà un altre fet; tal com *llavontes* al costat de *llavons*, *llavors*, i formes vulgars com *desprenses*, *aixines*, *daixonses*, tal com *de correntes* al costat de *corrents*, *d'esquitllentes*, *d'escallimpantes*, etc., es creà, en lloc d'*abans* i sota la influència d'*avant*, una innovació vulgar *abantes*; i això, en combinació amb l'adverbi *ans*, conduïa a afavorir molt la propagació del cast. *antes*, que formava joc proporcional amb *ans* i amb *abans*-*abantes*. El cas és que en català modern *antes* ha entrat més o menys en l'ús vulgar de gran part del territori; *AlcM* exagera tanmateix quan, després de dir que «a moltes regions desapareix del llenguatge viu, cedint el seu lloc a *antes*», solament localitza *abans* a les Balears i a Barcelona; així i tot, *abans* segueix usat en el Continent en centenars de llocs, i fou precisament a Barcelona on —dins el Principat— *antes* s'estengué més. P. Fabra em deia que en els anys 1880-1900 *abans* era considerat a Barcelona com un mot de pagesos; aviat hi hagué alguna reacció, car recordo que en els anys 1907 a 1917, si bé la major part allí deien *antes*, ja ningú no hauria criticat *abans* com a rústic; i guanyava terreny, fins que vers 1925-35 fou *antes* el que havia caigut a la categoria de vulgarisme.

A les comarques del Principat conservà sempre gran ús. Sens dubte *antes* s'havia introduït fins als extrems: el tinc anotat fins d'Àreu de Vall Ferrera (almenys en *antes d'ahir*, 1933), i d'Eivissa (PzCabrero). A les comarques d'ultra-Albera més aviat es diu vulgarment *abantes* i això fins a l'extrem Nord (al Barcarès; a Formiguera de Capcir «*abantes me reposavi*», 1960). En el País Valencià és on *abans* ha reculat més i des de més antic, si bé allí es reparteixen la victòria *antes* i *ans*, que hi ha tingut sempre molt de favor popular. I això allí ja és antic, car es llegeix ja algun cas d'*antes* en el *ThPu* d'OPou (1575), si bé *ans* hi predomina molt.[5] A l'extrem Nord vaig sentir-hi «*enantes* hi feien alquitrà» a Bellestar de la Tinença, 1961. Però no s'ha de creure que *abans* sigui del tot estrany al País, car hi ha excepcions, sobretot a la Ribera Alta i al Migjorn: recordo que vaig anotar *antes* a tres o quatre pobles entre Alzira i Sumacàrcer, i que també vaig sentir *de ántes* a Càrcer, però a Càrcer també deien «açò és de *abans*» (1962), i també vaig anotar *abáns* a l'Alguenya i algun altre poble de l'extrem Sud (1963).

CPT.: *Abans-d'ahir* predominant en l'ús barceloní i de la rodalia més central (junt amb el vulgar *antes-d'ahir*), però *despús-ahir* (que també se sent algun cop a gent d'edat en aquesta zona) té molt gran extensió comarcal: Ross., comarques del NE., Oest, Centre, Ebre, Balears i País Val.).

[1] «Tornà·s asseure axí com *d'abans* estava», *Eximplis e Mir.* II, 107; «els seguien la bretolalla de Baget, que si *devans* <sic> feyen el concirós, per hipocresia fóra, ja que uns ab altres n'havien fetes més qu'en Pau Gibert», MVayreda, *Punyalada* II, p. 53. — [2] «So non crezon clerge que fan las falsetatz: --- *abans* conquerran Dieu Caïfàs e Pilatz», Peire Cardenal (Appel, *Chr.* 79.22); *G. de Rossilhon*, G. de Peitieu, Marcabrú, etc. — [3] La combinació té certa semblança amb la del francès *abri*, on també xoca la *-b-* en lloc de *-v-*; però en aquest és més fàcil d'acontentar-se amb un fet de falsa anàlisi del tipus dels mots italians com *abbondare*, *abborrire*, *abbaco*, *accademia*, *accidia*, *annoiare*, *avvoltoio*, *innanzi*, *innamorare*, *innacquare*, *innestare*, *Iddio*, etc. També ens recordem que el val. *ad*, gc. *ad*, semblen explicar-se per un ensordiment AT en posició final o davant sorda, i que potser la difícil explicació d'*adés* —it. *adesso*— es troba en la mateixa direcció. Però costaria de creure en l'existència d'un tal *AP = AB de fonètica sintàctica, sobretot en el nostre cas, i més donada la mort primerenca d'AB en romànic. — [4] En tot cas no fóra ferm oposar-li l'objecció que hauria d'haver quedat rastre de la -D d'APUD. Justament per aquesta raó molts han sostingut que el fr. *avec* 'amb', fr. ant. *avuec* 'amb això', no pot contenir APUD, sinó ser una combinació AB HOC: raó que en aquest altre cas tinc per un sofisma, com sigui que *avuec* és inseparable d'oc.-cat. *ab*, fr. ant. *o(d)*, i pel sentit és estirat pels cabells voler-lo fer venir de la idea de 'partint d'això'; i no hi ha sòlida raó fonètica, car la pronúncia ràpida d'una combinació fortament desgastada com APU(D) HOC (molt més desgastada que, p. ex., *od amie* o *od els*, incomparablement menys usats i pronunciats més acuradament) conduí ràpidament a la pronúncia negligida o incipient APU HOC i AP' HOC. També, doncs, s'hauria pogut pronunciar imperfectament APU' ANTE. Tanmateix, en el nostre cas les bases semàntiques i fraseològiques de la idea haurien de ser molt més rebuscades. En conclusió, cal mirar-la amb escepticisme. — [5] «la mija nit --- *ans* del alva: summum mane; *ans que hixca lo Sol* ---», p. 334. L'autor possiblement usà també *abans*, com a la seva nadiua Girona, i li ho esborraren els impressors.

Abaratiment, *abaratir*, V. *barat* *Abarbetar*, V. *barbeta* *Abarca*, V. *avarca* *Abarcar*, V. DCEC *Abarganyar*, V. *barganyar* *Abargar*, *abargues*, V. *bregar* *Abaritonat*, V. *barítón* *Abarloar*, V. DCEC (BARLOVENTO) *Abarnegar*, V. *barganyar* *Abaronar*, V. *baró* *Abarracar*, V. *barraca* *Abarraganar*, V. DCEC (BARRAGÁN I) *Abarrancar*, V. *barranc* *Abarriscar*, V. *barrisc* *Abarrotar*, V. *barrot*

(*BARRA*) *Abarserola, abarset, abarta*, V. *esbarzer* *Abasardar*, V. *basarda* *Abàsia*, V. *venir* *Abassar*, V. *bassa*

ABASSEGAR, 'acaparar', alteració de l'antic *abcegar* 'usurpar, infringir l'exercici d'un dret, d'un domini' pròpiament 'encegar, tapar la visió', i aquest, prolongació semierudita del ll. *obcaecare* (o *occaecare*) 'encegar', 'tapar' (derivat de *caecus* 'orb'); en la llengua moderna l'esforç per pronunciar ben audiblement la *b* (ajudant-hi la influència de *bassa* 'tcila, embassament') ha fet que es canviés la inicial *abce-* en *abasse-*. ☐ *1.ª doc.*: *abcegar* fi S. XIII; *aba<s>sagar*, 1839, Lab. («agavellar»).

Abassegar és ara un terme força usual, encara que sobretot en l'estil literari, i més entre la gent del Centre i Nord del Principat que enlloc més: «com unes germanes d'en Rafel, mitx beneytones, no servien per a res, ella fou qui *abassegà* 'l rem de la casa», M. Vayreda, *Puny*₁ XI, p. 182; «l'egoisme sol fer nierada en el cor dels fills quan són pujats per un pare o una mare *abassegadors*», Coromines, *La Vida Austera*₃, p. 65.8; veg. exs. d'escriptors de la Renaixença en el *DAg*. No s'ha proposat cap etimologia, car la que posà un estimat i respectat col·lega (en *AORBB* III, 19, *AlcM*) no és susceptible ni de discussió fonèticament.

No obstant, salta a la vista que *abassegar* no és més que una variant de l'antic *abcegar*, mot ben freqüent. En el famós procés de Camarasa contra el monstruós Pere de Palau, dels anys 1295-99, apareix sovint amb els sentits de 'frustrar, impedir l'exercici d'un dret': «ffo feyta una inquisició — contra alguns hòmens de Camarasa et en P. de Palau, batle --- *abcegà* la dita inquisició, que lo senyor rey no n'hac re» (C. Candi, *MiscHC*. II, 166), «la qual inquisició s'és *absegada*, que non és venguda a sentència» (ib. II, 161); sovint, amb el matís d'"escamotejar': «s'é *abcegada* una cavaleria, al senyor rey, en Camarasa, a sabut d'En P. de Palau, tinent-loc del senyor rey --- de dues cavaleries que deven éser, an-en feyt una, ab consentiment d'En P. de Palau» (II, 178); «depús él fo batle, s'an *absegades* dues cavaleries en Camarasa, que no an feit a vós negun serviy» (II, 161); i veg. encara II, 184, i II, 185; C. Candi explica: «la manera com fou *abcegada* (que equival a *filtrada* en llenguatge del S. XIII) certa cavalleria o feu reyal --- devent fer, entre dos ---, dugues cavalleries al Monarca, les adjuntaren, prestant-ne una sola 'per aleviar lo feu de major càrrech'» (II, 105).

Veiem d'altra banda que la forma més etimològica, amb *o-*, es troba encara en algun escriptor molt culte, i conservant el sentit directe i propi: «*obcegats* los ulls de ta ànima» Llull, *Gentil*, 58, i un altre en *Merav.* IV. Però *abcegar* es troba molt més sovint: «d'aquells qui seran trobats colpables en la dita inquisició, dels quals sien cobrats a-manves los béns que per la inquisició aparrà que hagen *abcegats* o preses no degudament», doc. de 1330 (*BABL* IV, 1443). Aquest ús de caràcter jurístic o administratiu és el que està més divulgat, de bon tros, en la doc. medieval, de manera que se'n troben testimonis pertot, ací i allà: «a mesions sien per vós, dit honrat lochtinent, emparats e segrestats de continent, per tal que aquells no sien en frau del dit creedor *abçegats* o transportats» llegeixo amb data de 1371 en el *Llibre de Cort* o Capbreu de Cinctorres (Morella) (1961); «foren preses --- per ço cor alscuns officials vostres allegaven que havien *abcegat* algun dret a vós pertanyent», a. 1380, doc. de l'Infant Joan (Rubió, *Diplom. de l'Or. Cat.*, 504).

És ben comprensible aquesta aplicació de la idea d'oclusió o tapament de tota sortida —*occaecare* (o *obc-*) *fossas* Columel·la, *occaecare artus* Virgili, *occaecare diem* Livi, *occaecatus sol* Plaute— al dret administratiu, tant a base de la noció d'"obturar la sortida' com 'llevar tota perspectiva', 'colgar sota l'oblit'. I així també es degué aplicar a la terminologia militar, en el sentit d'"embussar l'entrada d'un port, d'una cala, d'un accés naval': a la vetlla de la campanya del Cerimoniós, el rei Jaume despatxa ordres a Andreu Falet, batlle de Sóller, i els altres, que registri la costa i faci que *se abseguen* des del Cap de Formentor fins a la Palomera, a. 1343 (*BSAL* VI, 170*b*). Mot català tan divulgat que en trobem ecos, un poc vagues, i tan llunyans com el del granadí Pare Guadix, en l'any 1593: «*abaçagar* dizen en algunas partes de España, i en Estremadura (?), para significar 'humillar, abaxar o avasallar una persona a otra'» (cita del *DHiAcEsp.* 1960, p. 68*a*), dada de ben poc valor geogràfic, però que potser en té més pel matís semàntic, que sembla tirar ja cap al modern.

Car de tota manera és un fet que des de l'esfera administrativa el mot transcendia a la llengua literària i general, i amb matisos més amplis. De vegades en literatura es manté la consciència del sentit originari; de tota manera són textos que tenen encara el valor de reblar la seguretat de l'equació etimològica amb *obcaecare, occae-*. Així Bernat Metge adapta una cita de Cassiodor «sapimus, cum divina illuminatione bene gerimus, atque iterum desipimus cum, delictis *caligantibus*, *obcaecamur*», «los hòmens saben quant per divinal il·luminació usen de bé, e dessaben o ignoren quant per tenebres de crims e delictas són *abçegatz*» (*Lo Somni*, ed. Casacuberta; ed. Riq. 216.27). Però el sentit ja està més innovat en altres passatges de B. Metge: «riquesa, / ffavor ne honor temporal, / qui geten al foch infernal / tots cells que·y posen esperança; / car fan decantar la balança / comunament en greus pecats, / e fan-los morir *abseguats* / per ço que no troben mercé» (*Fortuna e Pr.*, v. 838). En fi, avançant més el S. XV, veiem indicis que el mot es decanta ja cap al sentit modern, si bé en usos ambivalents que es poden entendre de totes dues maneres, car quan Pere Torroella escrivia «amor qu'és tal(l) que·ls amadors *absegua*» no és gens inversemblant que entengués com avui 'acapara' (cf. supra *els pares abassegadors* en *La Vida Austera*), però al capdavall no feia més que adaptar apropiant-se'ls uns mots de Francesc Ferrer, on es llegeix *ensega* (cita de Riq., ed.

de Metge, p. 71). Moltes més cites de literatura antiga en els *DAg* i *AlcM.*

Basta aquesta enumeració de textos per deixar demostrada l'etimologia d'*abassegar*. De la idea d''obturar, privar tota sortida', es passava ben planerament a la d''acaparar' tant en un sentit mercantil com intellectual o afectiu, o en el de qualsevol de les activitats humanes. Ja en l'encapçalament de l'article he explicat el canvi fonètic d'una manera suficient. La confusió d'*ob-* i *ab-* (*a-*) ja no tenia cura: *obturare* i *aturar*, *occidere* i *auciure*, *obnubilare* i *annuvolare*; i, d'altra banda, *orrupte* (Ausiàs, etc.) i *abrupte*, etc. Reparem ben bé només que estem davant d'un terme solament usat, de primer, per homes de justícia, de cort o de cancelleria, quan no per predicadors i escriptors de moral; amb molt de punt tots ells, i aquells primer que tot, a pronunciar amb cura summa les lletres llatines: no es conformaven amb l'assimilació d'*obc-* en *occ-*, autoritzada fins en els cenacles clàssics, però una reacció medieval restaurà la *b* i llavors hagueren de venir els esforços per pronunciar-la en aquesta posició anòmala. ¿Com era possible llavors d'evitar que el pagès o l'home del carrer, en sentir-hi el començament del nom *bassa*, d'una cosa que la vida quotidiana els privava de perdre de vista, i al capdavall trobant que a la bassa és allà on va a parar tot, no es creguessin haver sentit *abassegar*? I més quan més d'un mestretites, per a ells prestigiós, acabava per ficar-los en el cervell, a còpia de repetir-los-el, aquest mot passe-partout *abcegar*, amb una *b* que no es resignava a deixar córrer.

Deriv.: *Abassegador* [1908, Coromines, supra; no encara en Lab., Bulbena ni Vogel, 1911]. *Abassegament* [1839, Lab.]. *Abcegador* [1429, *Decam.*]; *abcegament* [1399].

Abast, *abastament*, *abastant*, *abastar*, V. *bastar* *Abastardir*, V. *bastard* *Abastiment*, *abastir* *Abaston*, V. *asbest* *Abastonejar*, V. *bastó*

ABAT, del ll. abbas, abbatis; i aquest, de l'arameu *abba* 'pare' passant pel gr. ἀββᾶ. □ *1.ª doc.*: orígens.

Es troba en força textos literaris del S. xiii, com la *Cròn.* de Jaume I (cap. 19, 78), Llull, els *Usatges*, etc. Altrament, les qüestions semàntiques i institucionals que pot plantejar aquest mot no depenen gaire de la filologia i menys de la lingüística, cosa que ens permetrà de remetre als nostres bons dicc. històrics i al *DECH* (s. v. *abad*), sense dedicar-li més temps.

Deriv.: *Abadal* [1125]; *abadenc* (*DAg.*); *abb-*, 1068, Bast-Bass. *GLMCat.*, mot més freqüent en les fonts medievals cast. i gall-port., però que no fou estrany a les catalanes, i esp. en la variant *badenc* s'aplicà a: *a*) 'un hàbit religiós o monacal', S. xiv, Reixac,[1] *b*) l'abadejo o bacallà (cf. infra): «mig quarter de *badench* salat» en els comptes del convent de Montalegre, 1503-31 (Careta, *Dicc. de Barbr.*, s. v. *badejo*). *Abadessa* [Llull: *Blanquerna*, *NCl.* i, 125.25]. *Abadeu* men. 'nen petit' (Moll, *Misc. Alcover*), probablement per comparació de la petitesa, del cast. *abadejo* (pron. *-eho* > *-eo* en cat. vulgar; cf. *cangrea* entre els pescadors, < cast. *cangreja*), 'escarabató', cast. *carraleja* (*cantharis*, Nebr.; andal. *RFE* xxiv, 228), que també penetrà a València en el seu sentit propi («*abadechet*, cuca papera», Cullera, Gulsoy, *RValFil.* vi, 30). *Abadia* [960, Bast-Bass. *GLMCat.*; doc. de Besalú, del segon quart del S. xi, *RLR* iii, 275; per a dades i conjectures referents a la creació i transmissió del b.-ll. *abbatia* a Irlanda, Renània, els Alps, etc., veg. Weisgerber, *RhenGermCelt.*, 196]; té especial interès en cat. el sentit de 'rectoria, casa del senyor rector', avui estrany al cat. central, però general (cf. *BDLC* x, 170)[2] a tots els parlars occidentals, des dels Pirineus (Vall Ferrera, etc.) fins a Elx, incloent-hi tot el val., l'aragonès (*abadía*, Borao; *badía*, *BDC* xxiv) i l'aranès; en terra valenciana el tinc recollit de Benicarló, Traiguera, Boixar, Ares del M., Algemesí, Benilloba i Elx (*BDC* xvii, 53); avui no s'usa *abat* en el sentit de 'senyor rector', però s'hi usà en altre temps, ús que avui persisteix en francès, en algun parlar gascó antic i d'Aragó, així com en basc. *Abadiat* [1502, *DCatAlem.*, § 1754; docs. S. xv, *AlcM*, *DTo.*, *Belv.*, *DAg.*]. *Abadial*, però més corrent *abacial* [1839, Lab.]. *Abató* [S. xv].

Abadejo, nom regional del bacallà, estrany al cat. central (si bé en alguna comarca hi ha penetrat més recentment, amb la pronúncia del cast. mod., d'on *abadeco*, *AlcM*), però a les comarques de Ponent i Migjorn hi entrà ja d'antic, amb l'antiga pronúncia de la *-j-*: sentit *abadẹ́i̯žo* a Tortosa i Benifallet (1926), *bədẹ́žu* a Valls (1964), *bədẹ́i̯žu* a Alforja (1936), *badẹ́i̯žo* al Vilosell (1935), *badẹ́žo* a Artesa de Lleida (1964), i així enllà pel País Valencià (on també sento *baeǧẹ́r* per al bacallaner, *baeǧẹ́ro* a Vilanova de l'Assafor). El cast. *abadejo* [mj. S. xvi, Sta. Teresa] fou la font del mot català, gràcies al gran consum d'aquest peix, sec, en les riberes del Cantàbric i l'Atlàntic, on es practica la seva pesca en gran escala i on ha constituït sempre una gran base de l'alimentació d'Astúries (*abadexu*) i terres pròximes. No hi ha dubte que allà és un derivat d'*abad* en el sentit esp. gallego-lleonès de 'capellà' o 'rector de parròquia' (*abbaticulu, *AlcM*, és un llatí mai existent i no pas «llatí vulgar») i potser relacionat amb l'ús del bacallà que hom atribueix als frares i capellans rurals. Però l'explicació concreta del mot ha semblat sempre obscura i ha ocupat bastant els etimòlegs. Es pot veure el *DCEC* per a les explicacions que se n'han donades, entre les quals la que jo preferia (amb molta reserva): disfressa del mot *curadillo* 'bacallà sec' (derivat de *curar* 'preparar amb sal') desviat com si fos un derivat de *cura* 'capellà', idea rebuscada per enginyosa que sigui, i a la qual també es pot retreure el fet que llavors cal admetre que el port. *badejo*, gall. *badexo*, ast. *abadexu* (Rato, Vigón) haurien de ser també castellanismes (com sigui que allà el sufix diminutiu és *-elho*, *-ello*, *-eyu*), quan justament aquestes són les terres més productores, introductores i consumidores del *badejo*; d'altra banda, jo invocava ja llavors el fet que anomenar amb un diminutiu i no amb una formació

adjectival un derivat així, per més cert que fos que el bacallà es consumís en convents i rectories era com dir que l'*abade* consumidor era ell mateix un bacallanet i no pas un menjador de bacallà. Atenguem, doncs, al mot del baix-llatí *abbadagium*, que Fr. Joaq. de Sta. Rosa de Viterbo, «Elucidário das palavras que em Portugal antigamente se usárãm» (1865, p. 17), definia: «bebete, merenda, e qualquer outra refeição corporal, que se extorquia dos freguezes pelos pastores das igrejas: *bevragia, comestiones, pastus, potationes seu* abbadagia *exigere, quasi ex debito, non reformidant*; assim consta do Concilio Tarraconense, can. 10, apud Du Fresne».

Del fet d'haver-lo recollit Viterbo ja es dedueix, però, que aquest *abbádagium* baix-llatí s'usà especialment en les terres portugueses o gallego-lleoneses, per més que la seva terminació *-agium* sigui de baix-llatí gal·licà; i el dicc. asturià de Rato ens acaba d'aclarir que l'*abadexu* era el peix «que servía para pagar los tributos al *abad*, y de comida frecuente en las abadías». Usat així en el llatí monacal i parroquial, *abbadágio* es tornà, segons les tendències fonètiques d'aquelles terres, **abadaijo* i passà normalment a *abadeijo, bade(i)jo, -exu*. Es tracta, doncs, realment d'un derivat d'*abade*, però no diminutiu ni manllevat pel luso-lleonès al castellà, sinó a la inversa, com escau als fets econòmics i històrics generalment coneguts. Com que *abadejo* ja consta a València en el S. XVII segons el *DAg*, i per tant en data no gaire posterior a la primera castellana, fins i tot hem de pensar que potser el nostre mot s'importà directament del gallego-portuguès, no pas del castellà.

[1] Traduint el fr. «vestuz de robe de religion» en la *Questa del St. Graal* «un prom vél vastit d'un *badânch da raligió*» (15.6). — [2] Entrant fins al Camp de Tarragona: «el minyó que es llançava del terrat de l'*abadia* damunt de les cols», Puig i Ferreter, *Cercle Màgic*, p. 395.

Abatallar, V. *batre* *Abatanar*, V. *batan* *Abatiment*, V. *batre* *Abató*, V. *abat* *Abatollar, abatre*, V. *batre* *Abatzer*, V. *esbarzer* *Abçagar, abcegar*, V. *abassegar* *Abcent*, V. *absent* (*ÉSSER*) *Abdicació, abdicar*, V. *dir*

ABDOMEN, pres del ll. ABDŌMEN, -ĬNIS, id. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.

DERIV.: *Abdominal* [1839, Lab.].

CPT.: *Abdominoscòpia*.

Abdós, V. *ambdós* *Abecar, abecarrar*, V. *bec* *abducció, abductor, abduir*, V. *dur*

ABECÉ, compost del nom de les tres lletres primeres de l'alfabet. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.

DERIV.: *Abecedari* [1344, *Ordin. de Pere III*; «la emprenta; lo lloc a hon estan los *abecedaris*: arca patula», OPou, *ThPu.*, p. 176], pres del ll. tardà *abecedarium* id. Per contracció mig-infantil d'un derivat *abeceroles* (*AlcM*, no doc.) resultà *beceroles*, que ja s'usava en el S. XIII: «en aquel temple espiritual són escrites les *bescerolès*» en les *VidesR* (fº 261v21, amb var. *berseroles* B, traduint «spirituale *alphabetum*, id est spiritualis scriptura»), i en J. Roig: «són ballarugues, / chiulets, juguetes, / *baceroletes*, / fluxes liçons / de chichs minyons» (*Spill*, 13594).

CPT.: *Beabà*.

Àbecs, V. *acs* *Abegot*, V. *abella* *Abeixar* (*Spill*), variant alterada d'*ABUIXAR*

ABELLA, del ll. APĬCŬLA, diminutiu d'APIS íd., que en el llatí parlat de la baixa època s'usà cada cop més com a substitut d'APIS, i acabà per reemplaçar-lo del tot en les llengües romàniques de la Península i de França. □ *1.ª doc.*: S. XIII, Llull; *Costums de Tortosa*, 141, etc.

En l'Antiguitat, *apicula* tenia generalment valor diminutiu, però de vegades és ja una mera variant afectiva d'*apis*, com s'observa pel context d'algun passatge de Plaute (*Curc.*, v. 10) i va acabar per ser un veritable sinònim d'aquest, en virtut d'una tendència general del llatí familiar, veg. JBHofmann, *Lat. Umgangssprache*, § 129. Com que els *DAg*, *AlcM* i *DBal.* porten ja dades suficients, en matèria de doc. i d'accs. especials, em limitaré a anotar que en lloc d'*abella* la pron. vulgar local és en molts punts *bella* o *beia*, en particular a les Balears (incloent-hi Formentera, 1963),[1] però també a molts punts escampats del Principat (Cadaqués, p. ex., 1964) i del País Valencià (p. ex. a la Vall d'Ebo, 1963).

Abell 'eixam' [1405, context no ben clar en *AlcM*], avui *əbẹ́i̯* és més aviat conegut com a 'rusc', sentit que anoto segur, p. ex. en el Vallès (Gualba), la Costa Brava (Vidreres-Tossa, 1931) i Osona (Folgueroles, 1935); segons Griera, a Sant Hilari Sacalm anomenen *abey* el conjunt de les abelles quan són dins el rusc, reservant *eixam* per a les que l'abandonen (*BDLC* VII, 145); formació que té un paral·lel en el llgd. *abèl* (*TdF*), cf. oc. ant. *aranh* 'teranyina' i formes gallo-romàniques reunides per *FEW* (s.v. ARANEA, I, 2). *Abellaire*. *Abellar* m. 'conjunt de ruscs' [S. XIII]: «colomers negú no trenc, ne *abeylars* atressí —ne les abeles dels abeylars d'algú encloure <no gos> en carabaçes— ja sia ço que fera natura sien» *Costums de Tortosa*, p. 141; continua avui usat en moltes localitats, amb gran difusió toponímica, però també com a mot usual i apel·latiu: «hi ha per allà *abellar* ---», CastdlaP (1961), «passareu per l'*abellà(r)* d'en Gasparó i ---» Molig (1960). +*(A)bellar* 'libar (les abelles)' eiv.: «garrofa *beiada* és la que ja ha estat libada per les abelles» (Is. Macabich, *Di. de Ibiza*, 5-II-1964, col. 3). +*Abellatge*, val.: és una mata silvestre de consistència semblant a la de la palla (és com una espècie de *sega(d)issa* —expliquen allí mateix—, s'assembla al que a la Costa de Llevant anomenem *fenaletes* i també a l'estepa negra), amb què fabricaven tradicionalment el «capús» o «caraputxo» (o sigui el capciró o capdamunt) dels bucs d'abelles; nom que sento amb moltes variants en algun punt del

Nord del País (*erballaje*, Traiguera; *albeḷáče*, Tales), i sobretot Dellà-Xúquer: la forma primitiva *abeḷáǧe* a Moixent; més sovint amb l'acostumada intrusió d'*al-* (tal com *almetla* per *ametlla*): *albeḷáǧe* a Vallada i a Aielo de Malferit; despalatalitzant-se per dissimilació: *albeláǧe* a Benigànim, Quatretonda, Agres, Xaló; i després amb altres diverses alteracions fonètiques: *ambeḷáǧe* a Pinet; *ambeláǧe* a Bellús i a Beniarrés; *arbeláǧe* a Agres i al Campello; *el beláǧe* a Dénia i a Benigànim; *azbeláǧe* a Orba, Pedreguer i les valls d'Ebo i de Gallinera; *almelláǧe* a Benimantell i al Castell de Godalest (on en fan la *gaixbola* del furó); *alballage*, Cavanilles II, 325, «andropogon ischoenus». Es tracta evidentment d'un de tants noms romànics formats amb el sufix -AGO, -AGINIS, típic dels noms de plantes; i com que això argüeix una formació molt antiga, em sembla que es tracta més aviat d'un *APILIAGO, -AGINIS, ja format en llatí vulgar sobre APIS, i sens dubte transmès al català local del País pel mossàrab; per a la formació comparem *tinti(l)laina* ('Rhus coriaria'; *Voc. Aran.*, p. 111) de *TINCTILIAGO, -AGINIS (d'on prové també el nom del poblet de *Tantallatge* a l'Oest de Berga); *abellatjar* 'lloc ple d'abellatge' (*ambelaǧâr*, a Beniarrés).

Abelleig (Alomar, *AlcM*). *Abeller* [1139] 'rusc' (*AlcM*; eiv. *beyé*, PzCabrero; és una espècie espontània i silvestre de rusc (si be diferent del *seguer*) a Montan, Urgellet, 1957); *beyé* 'posseïdor i mercader de ruscs' als Llombards de Mall. (*BDLC* XIII, 14). *Abellera* (planta). *Abellerol*, ocell, 'Merops apiaster', que el 1575 el gironí avalencianat OPou (*ThPu*, p. 44) ja registra tant en la forma valenciana *abellarol* com en la gironina *bayarola*: anoto *ballerol* en el Segrià (Seròs), *bellerol* a la Ribera de Xúquer (Sumacàrcer), *əbəᵛərǫ́ls* com a nom d'un «ocell que es menja s'abeia» a Menorca (Migjorn G.); l'abellerol i el capsigrany han estat sempre ocells famosos per llurs coloraines i moviments atordits, d'on el pas de la variant mall. *bereiol* (metàt.) a la idea de 'ximple, beneit' (*BDLC* XII, 146; cf. Spitzer, *LexikK.*, 151); d'ací la derivació retrògrada mall. *beroi*, sovint usada per Mn. Alcover. Figura ja *abellerola* en Busa-N., a. 1507 («cantar la ~: sinsulo», B II, 4.15).[2]

Mall. *bereioler* 'posseïdor i mercader de ruscs' (*BDLC* XII, 264; XIII, 22). *Abelló* 'abellot, vagarro' ribag. (a les Viles del Turbó, 1965). *Bellot* 'abegot, vagarro' a Llitera (Alins, 1964); *beyot* eiv., PzCabrero, però en els Pirineus és més aviat una espècie de borinot: *bellot negre* o *bellot blanc* a Cerdanya (Er, 1959), i sentit a Andorra (les Escaldes, 1933) i a Tor i Àreu de Vall Ferrera (però ja no a Cardós).

Abegot o *begot*, 'mascle de l'abella, vagarro', també *bugot* (1616): «dins de les lurs cases se troben *bugots*, semblant en tot a les abelles, los quals cóvan la sement, de las quals neixen les petites abelles», en el *Ll. dels Secr. d'Agric.* del Prior de Perpinyà de Banyoles M. Agustí, 187v. Es tracta sobretot d'un mot molt viu en les terres del Migjorn, especialment el valencià transsucrònic, les comarques d'Ebre i Baix Segre, però també en comarques del Centre-Nord i del Nord-est; anoto *abegòt* a Benigànim, Bellús, Barx, tota la Valldigna, la vall d'Albaida, però em consta que no és estrany al valencià central (d'on el *DAg* cita un ex. no recent, Ss. XVIII-XIX); d'altra banda, G. Girona dóna *abugot* com a propi de la Plana i el Maestrat, i l'anoto en cat. occid. del Sud, quasi pertot fins a Lleida: *abogots* a Tortosa (Mestre, *Giripigues*, 204), *abegot* en el Priorat (Lloà, Gratallops, Torroja), *abugot* a l'Ebre (Ascó, Almatret, Torre de l'Espanyol) i a les Borges B. (*BDLC* VI, 53), *abigot* a Poboleda (*BullClPir.*, *Terrassa* II, 154), *abuǫ́t* a Sarroca de Lleida; però també ho tinc de terres de molt més al Nord: *abugǫ́t* a la Vall de Lavansa (ja prop de la Seu d'Urgell) i fins a l'Empordà anoto *əbəgǫ́t* a la Selva de Dalt.

D'altra banda, també es coneixen formes sense *a-*, si bé no sembla que es trobin en terra valenciana ni sé que avui sobrevisquin a Mallorca, car no les hi recull *AlcM*, però el *DAmen.* porta *bagot* «la abeja macho que no cuida sino de comer y holgar, mientras las otras de su especie labran la miel; abejón, zángano, *fucus*»; el *DFgra.* «*begòt*: beya grossa, abejón; el qui no fa sinó menjar, *zángano*», «el qui fa volant molt de renou: *abejarrón*; tonto, rudo, ximple, *bazorro*»; i també el *DAg* dóna *bagot* com a mallorquí, amb els significats de «tonto» i «zángano, gandul», com a propis de Mallorca, il·lustrant-lo amb dos trossos de M. F. de la Càrcer «fas la vida del *bagot*, qui no fa res tot lo dia» i «la mel que l'abella fa, ell —el *bagot*— sempre se'n fa senyor»;[3] també figura *abagot* «zángano» en el dicc. menorquí de Febrer i Cardona (primer quart del S. XIX). En la forma *bugòt* es troba en diverses comarques del Principat: jo mateix ho vaig recollir a les Garrigues (l'Albagés, 1935), *bagǫ́t* a la Vall de Camprodon.[4] M. Agustí, que ho usa al començament del S. XVII, era de Banyoles, el *DAg.* recollí *bugot* a Borredà i *AlcM* el localitza, ultra aquests llocs, a Gironella, Cardona, Solsona i en algun poble del Segrià i de la Conca de Barberà o el Camp, i *buòt* a la Pobla de Lillet.

Això no serà decisiu, però no se'ns escapi que totes les dades amb *ab-* són d'ara o del darrer segle, i totes les anteriors són amb *b-* inicial: 1) *bagot* 'zángano', Càrcer S. XVI; 2) *bugot* 'zángano', Agustí 1617; 3) *bagot* «burinot de abelles» DTorra 1660; 4) *bagot* 'raïm de pocs grans' i els seus derivats *bagotar* i *bagotejar*, aa. 1299, 1314 i c. 1400; 5) *babon* i *pocqon* 'abejón, zángano' mossàr. 1505.

Resten una sèrie de punts escadussers incerts, caps sense lligar; encara que no es tracti dels fets fonamentals i en part siguin detalls i fins algun punt menut, s'haurien d'aclarir abans dels treballs futurs, perquè ajuden molt a privar-nos d'arribar a una convicció.

a) ¿Ens hem d'inclinar a creure que *vagarro* i *begot* (*bagot/abegot*) tenen el mateix origen? *Vagarro* és avui l'únic mot generalment conegut en el català central per a 'mascle de l'abella (zángano)'. Els *DAg* i *DBal.* el donaren en la forma *bagarro*, el recollí per primer cop Belvitges (1803) escrivint-lo *vagarro* i

aquesta és la grafia que s'ha preferit després i adoptat el *DFa*, i *AlcM*, que no el localitza i en dóna algun ex. en escriptors centrals recents;[5] el parlar viu d'aqueixa terra no permet decidir si és *vag-* o *bag-* o *beg-*: la raó que ha decidit a aquella grafia és l'aparent relació amb *vagar* 'estar en vaga', però no és gens segur que sigui encertada, perquè *-arro* és en general (si no sempre) un sufix postnominal i normalment afegit a primitius de sentit concret, no a verbs ni a abstractes, i en català no hi ha mots com el cast. *un vago*: els mots en *-arro* o són antics o bé són derivats pejoratius o augmentatius d'un substantiu de sentit semblant;[6] el que és segur, és que *-arro* i *-ot* són sufixos de paper parallel, de valor quasi igual, i que tampoc no s'aparta gaire del d'-ONE (no tant el que aquest té en el català més corrent, com el del cast. *-ón* i de certes altres formes cat. i romàniques).

És natural, doncs, tendir a creure que *beg-ot*, *beg-on* (*pocqon*) i *beg-arro* (escrit *vagarro*) siguin formacions parallеles i del mateix origen. Per més que no ho puguem assegurar. I realment, si no en català hi ha almenys unes formes occitanes, evidentment germanes de *vagarro*, que comproven amb llur vocalisme, molt més pròxim al de *begot* i amb llur *b-* inicial, que no es tracta d'un derivat de *vagar*: el *TdF* dóna *bigar* «taon, grosse mouche», usat per la felibressa dou Cauloun (que era de Cavaillon (Vauclusa), territori on *v-* sona labiodental) i per Gautier (que suposo el poeta tolosà del S. XVII); Mistral afegeix «dans les Cévennes», «frelon en Limousin», «cousin en Rouergue», i fins un *bijar* (que no deu estar ben qualificat de gascó per Mistral, vista la *-j-*).[7] Hi ha encara un llem. *burgau* que el *TdF* dóna com a variant de *bigar*, i al qual correspon *burgot*, «frelon» en Rabelais, que hom mira com a manlleu del poitevin (cf. Sainéan, *La Langue de Rabelais* II, 271, 337-40; Plattard, *F. Rabelais*, p. 51), i que deu correspondre al llgd. *bigal* (var. de *bigar* en el *TdF*) si bé amb *-r-* per contaminació de *bourdon*. Observem, d'altra banda, que aquestes formacions en -ARR- i anàlogues són precisament molt freqüents pertot com a noms de bestioles i animals: cast. *tabarro* 'tàvec', *abejorro*, cat. *llobarro*, it. *ramarro* 'llangardaix', ll. *viverra* 'fagina', oc. *gimerre* espècie de mul, cast. *becerro*, ibero-pirinenc ISARR- 'cabirol' (d'on *isard* i l'arag. *sarrio*), etc.; i si no podem estar segurs que l'it. *bizzarro* 'geniüt', cat. *batzèrria*, fr. *bigarré*, i el seu grup, parteixen de tal base animal, tampoc no podem descartar aquestes possibilitats, que han estat indicades per d'altres (cf. Sainéan, *ZRPh.* XXX, 566, 558; *Sources Indig.* I, 117, i veg. més informació relativa a aquestes qüestion en els articles *BIZARRO* i *ABIGARRADO* del *DCEC*).

b) Spitzer, rebutjant la idea d'*AlcM* que *abegot* en el sentit de 'raïm petit i que no ha arribat a madurar bé' vingui del ll. APEX, -ICIS, 'punta', suposa (*Litbl.* XLIX, 33) que és una aplicació metafòrica d'*abegot* 'zángano'. Ja des del punt de vista del significat, la de Spitzer és una idea més natural: el 'raïm que no ha madurat bé' es compara naturalment amb l'abella inútil, però no és la punta de res. Un derivat despectiu en *-ot* es pot formar sobre un mot català, però no sobre un mot llatí que no ha passat al català ni al romànic pre-català, i que si hi hagués passat hi terminaria en *-tz* i per tant no s'hauria format en *-egot*, sinó en *-e(z)ot*.[8] Tot indica, doncs, que Spitzer està en terreny ferm i que *abegot* 'raïmet' és el mateix que *abegot* 'zángano' fonamentalment.

Reparem, d'altra banda, que hi ha un mot parònim que és fàcil que tingués més o menys influència en el nostre: ross. *àbecs* 'boll, pellofa que cobreix els grans de blat', car aquí sí que són subproductes agrícoles tots dos i l'un i altre de poc o gens de valor; però aquest és un mot només local i modern, i més propi del Llenguadoc, on s'estén des de l'Arieja SO. (Rohlfs, *Le Gc.*1, § 339) fins al Tarn, i des de l'Aude fins al Lot-e-Garona i centre de Gascunya (*ALF* 1452; AThomas *Rom.*, XXXVIII, 148, XL 105; *FEW* I, 26*a*): allí té, però, la forma *àbes*, *àbetz*, en què ja l'usà cap a l'any 1600 el poeta tolosà Goudoulí; aquest sí que correspon amb correcta evolució fonètica al ll. APĬCES 'puntes', i en aquest cas sí que és bona semàntica[9] perquè el boll és com l'aresta del blat;[10] en realitat, però, *àbecs* sona *àbets* en la pronúncia rossellonesa i així s'hauria hagut d'escriure, car no és mot pròpiament català (on APICEM hauria dat **àbeu*); de tota manera aquest important mot llenguadocià, i més o menys català, degué tenir poca o molta influència sobre el mot pròpiament català *begots* o *abegots* 'raïmets fallats', pròpiament 'zánganos'. Ara bé, la forma verament antiga d'aquest mot, ¿començava per *a-* o per *b-*?

El cas és que a l'Edat Mitjana solament se'n coneixen formes sense la *a-*; repetidament en les Ordinacions de Valls, on s'imposen penes a «qui gos metre *bagots* ni venema podrida en les portadores», ja en l'any 1299, i es mana que «nuyla persona gos *bagotar* per les vinyes», a. 1314 (*BABL* XII, 202, 205); si aquest verb s'usava per a 'espigolar raïmets per les vinyes'[11] també pogué emprar-se, amb lleu variant, en el sentit translatici de 'quedar-se algun peixet escadusser i desemparat, enmig d'una massa de pesca': «dirà Nostre Senyor: —Has pres algun peix? — Dirà aquest: —No, sinó que *bagotejava* los altres», en un Sermó de St. Vicent Ferrer (*BSCC* 1922, p. 124).— I també hem de constatar que, amb aquest sentit, coexisteixen, amb la forma en *-ot*, unes variants en *-ó*, que precisament són pròpies de les comarques més retirades i de llenguatge més conservador: a Cubells, poble vell i tradicionalista entre la Noguera i el Segre mitjà, recollia *DAg.* *bagó* 'gra de raïm' («he menjat un raïm *bagó* a *bagó*») i a la Vall de Barravés diuen *el baó* per 'un gra de raïm' (contestant a la pregunta que a Benasc i Viella responien amb *gran* o *grano*), *BDC* VI, 27. Ara bé, si podem fer cas d'una dada de Mn. Griera, amb aquesta forma en -ON' el mot s'usaria com a nom de l'insecte a Sant Hilari Sacalm: «*bagó*, borinot», *BDLC* VII, 145.

c) I això ens condueix a la forma mossàrab. *PAlc.* (1505) tradueix a l'àrab granadí —ple de mots mossàrabs—, *abejón*, *avispón* per *babón* (collectiu d'on

l'àrab forma un nom d'unitat *babóna*), p. 90, forma confirmada pel sobrenom d'un moro valencià *Mohamed Al-Babon*, que figura en el S. XIII en el Rept. de València (Simonet, s. v.): que és fàcil que això surti d'una pron. vulgar **bagón* és evident; però d'altra banda el mateix *PAlc.* coneixia una forma de sentit i fins de fonètica més primitius «zángano: *pocqôn*», de consonantisme, per dir-ho així, més intransigentment mossàrab, amb la -K- etimològica mantinguda,[12] seria, doncs, variant d'un altre estratus, probablement entrada primer en hispanoàrab, i en medis més conservadors i més fidels al mossarabisme (o bé regionalment distinta, de zones més apartades dels ambients més bilingües, propis de València).

Del conjunt d'aquestes interpretacions sembla deduir-se una major probabilitat d'una base pre-romana *BEK-OTT- (amb sufix parcialment alternant amb *BEK-ON- i *BEK-ARR-) que d'un *APICOTTU derivat del llatí APIS. Reparem que ja en principi tan fàcil és que un *begot* es torni *abegot* com que el canvi es fes en sentit contrari; més encara, convivint el menyspreat *begot* amb la més important *abella* (més útil, més temuda i en general més coneguda) la intrusió de la *a*- d'aquesta en la inicial d'aquell era quasi inevitable; això sol ja gairebé ens porta a *begot* > *abegot*; i encara, com ja hem vist, cal afegir-hi l'indici de les dades documentals...

No hem d'exagerar la certesa de les interpretacions preferides més amunt. Amb APIS restaríem en el terreny ben conegut i de refiar. El gal *BEKOS 'abella', admès a base de l'irl. ant. *bech* m. 'abella' i altres formes del cèltic insular (veg. Pok., *IEW*, 116), ja per M-L. (*ZRPh.* XXIX, 1904, 402; *REW*$_1$, 1014) per a unes formes *b(i)eco* del Llemosí i *bega* de dialectes italians del Po, i refrendat per celtòlegs com Dottin i Pokorny, donava lloc a certs escrúpols de Jud (*ARom.* VI, 1922) i de Bottiglioni (*ZRPh.* XLII, 304) que solament ho acceptaven amb reserves o parcialment (hi ha detalls fonètics no aclarits, i entrebancadors, en les formes insulars, i en les romàniques del Llemosí i del Po, si bé sembla que no tenen abast diriment); tant M-L. com Dottin hi incloïen com a derivat el català *begot.* Les objeccions feren efecte, altres etimòlegs s'abstingueren (res *FEW*), i el mateix M-L., tot mantenint el seu article en el *REW*$_3$, i defensant-lo amb bones raons, tanmateix transigí retirant-ne el català *begot*; transacció més aviat sorprenent, car precisament el fet d'afegir-hi sufix despectiu -OTT' més aviat reforça que debilita l'etimologia: així un nom general de l'himenòpter APIS es torna molt naturalment, amb tal sufix, el mascle desdenyat, i el pla humil de les relíquies pre-romanes és més adequat per conservar el nom del 'zángano', mentre que el de la llengua il·lustre és més apropiat per haver-se imposat en el nom de la reina i del preciós animalet mel·lífer.

¿Cal tornar a un ètimon *APICOTTU com el que forjà el pioner Montoliu? Per molt desacreditat que estigui, no podem blasmar gaire Moll per seguir-lo quan sorgeixen escrúpols per moltes bandes: cal judicar segons els mèrits intrínsecs de les solucions, i fins i tot si, havent de desaprovar els raonaments en què s'ha pretès fundar una etimologia,[13] resta alguna versemblança, si altrament trobem sortida barrada pertot, potser valdrà més aclucar els ulls i abstenir-se de cercar més, sense reprimir un visible arronsament d'espatlles. Però notem bé que -OTT' no fou mai sufix itàlic ni llatí, sinó que els sufixos en -TTO- es transmeteren al romànic en alguns mots d'origen pre-romà (vegeu, per exemple, *BARRET*, *BARROT*, *GOJAT*), de llengües on ja estan més o menys documentats com a sufixos, i des d'ací proliferaren en el període romànic arcaic (no en llatí vulgar).

A despit d'alguns detalls de caràcter heterogeni (hi ha formes britòniques i alguna de goidèlica que no coincideixen bé per menut), almenys no hem de dubtar que un radical BHEI-, com a nom de l'abella, es transmeté des de les tenebres indoeuropees a diverses llengües de la gran família; no pot haver-hi doncs dubtes, almenys sobre el principi, que un nom així té probabilitat cronològica d'haver existit en el cèltic continental; hi ha amplificacions amb consonants diverses: BHĪ- nu en dialectes alt-alemanys, BHI-N- en la major part del germànic (recordem l'al. mod. *biene*), BHI-T- en bàltic i algun parlar cèltic, BHIK- o BHE(I)K- en eslau i la major part del cèltic; i un *BEKOS gal correspon bé a l'irl. ant. *bech* m. 'abella'. Segurament encara cal afegir-hi un cinquè tipus amplificatiu BHEI-S-,[14] al qual sembla correspondre un nom *besaine* del rusc en parlars francesos i grisons, i un asturià occid. *besouco* (Hubschmid, *Fs. Jud*, 1943, 253), car he suggerit darrerament en el *DECH* (s. v. *abeja* i *vaca*) que el port. i lleon. ant. *besouro* 'abellot' i asturià *vaca-lloura* íd. corresponen a tipus etimològics *BESAURO- i *BEKALAURA, que ja per llur fesomia general i llur sufix típic es denuncien com a probables celtismes. Ara bé l'usar aquests tipus derivats amb sufix, justament per designar el 'zángano', o l'abellot precisament, i no pas l'abella, és el mateix que hauria passat amb el nostre BEK-OTT-, alternant amb BEK-ON- i -BEK-ARR-.

En definitiva, doncs, i a desgrat de les vacil·lacions de tots, em decanto per considerar que té més versemblança l'origen cèltic de *begot* que la derivació d'APIS.

[1] Notem a Pollença l'oposició entre *el Pla de les Bêies* (Ternelles) i el Carrer de l'*əbeá* (< *Abellar*), 1964, que mostra el caràcter recent de la forma amb afèresi. — [2] «jo el respectava massa aquest Oracle suprem dels biduïns i *beroys* de l'Institut i de la Lliga», *BDLC* XI, 272. Format tal com *xeroi* del verb *xeroiar* < *xoreiar* < *eixorellar.* — [3] Deu tractar-se del poeta mallorquí «Miquel Fernando de la Carcell» que, segons Joaquim Maria Bover, *BiblEBal.*, § 237, va morir l'any 1593. — [4] A Mn. Julià Pascual els hi descriuen a Vilallonga de Ter com a insectes que fan mel però no en els bucs, sinó en els prats i closes, a terra, servint-se d'herbes o buines per fer-s'hi aixopluc en una espècie d'olla, o bé fan mel per les parets. — [5] No en sé altres dades, sinó que l'uso jo i recordo haver-lo

sentit bastant a Barcelona i una ampla rodalia, almenys des de c. 1925-29 i a gent educada, de parlar depurat i tradicional, més sovint en el sentit de 'gandul', 'home peresós', però també en el de 'mascle de l'abella'; Belv., *DAg.*, *DFa.*, etc., el registren en tots dos sentits. És probable que sigui el mateix el terme tècnic de teixits (Pons, *BDC* IV, 68) *bagarro* 'llata dels telers --- que deixa desenrotllar una porció de l'ordit' (paper passiu, en contrast amb el de l'obrer, comparable al de l'abella mascle en contrast amb el de l'abella obrera). — [6] Potser hi ha alguna excepció, *cagarro*, *timbarro*; de tota manera no és clar que escapin de la regla, i en tot cas no en sé cap on es tracti d'un ésser animat, on *-arro* no tingui el caràcter que he definit. — [7] Confirmen: llgd. *bigar* «taon, frelon», *bigals* «moucherons, cousins» (Sauvages), Tolosa (a. 1637) *bigar* «taon, frelon, grosse mouche qui infecte les boeufs en été» (Doujat i Visner), Roergue *bigal* (*bial* a Rieupeyrós, *bibal* a Aubin) «cousin, moucheron» (Vayssier), *bigar* «gros cousin» en el gascó del Gers (Palay), però no en el del Bearn (Lespy-R.). No en Béronie, Calvino ni Dupleich. — [8] Un *APICOTTU és un impossible, «llatí vulgar» absurd: -OTTU no és vell sufix d'herència itàlica sinó formació d'arrencada forastera (cèltic, sorotàptic, potser en part germànic) que va proliferant en el romànic antic però no abans que C^e ha deixat de ser K, per tant de -CE no pot sortir en cap cas -COTTU, sinó -ZOTT' o -ČOTT'. És inadmissible com a indici del pas de *apex* a 'raïmet' la cita llatina que dóna *AlcM*: ací es tracta d'unes *virgae* o sigui les sarments, que naturalment tenien un *apex*, però de cap manera no justifica que raïmet s'anomeni 'punta'; com ja indica. — [9] L'al. *granne* 'aresta' es diu especialment de les barbes o pallús agut dels cereals (*grannen-weizen* és una de les varietats principals del blat, cf. *espelta*; menys la xeixa, em sembla). — [10] Alguns filòlegs occitans i estrangers han fet aquí per desgràcia un considerable embull, troca que no em puc entretenir a destriar del tot (cf. *REW* 106, 107, 131, i Wartburg *l. c.*). És més que dubtós que existeixi un oc. ant. *atz* d'aqueix sentit, que el *PDPF* explica copiant la definició que el *TdF* atribueix a un brevíssim i indocumentat article *acs*, i on sembla barrejar-se una pseudo-etimologia del nom de la ciutat gascona de *Dax*: sembla que algun aficionat local forjaria amb això un gc. *dax* (que seria també 'boll'), però és ben sabut que *a Dax* ve de *ad Acs* AQUIS 'en les Termes'. Altrament el cas és que aqueix oc. ant. *atz* 'boll' no sembla pas estar documentat, car no hi ha res d'això en Rayn., *PSW* ni cap font controlable; en canvi és ben conegut el cat. ant., cast. ant. i clàss. i gall.-port. *aç* f. 'línia de tropes, formació en batalla' (Desclot, Ant. Canals; *DCEC* s. v. *HAZ* II), provinent del ll. ACIES 'tallant, fil d'una arma' —que naturalment res no té a veure amb tot això—, i que seria confós per algun filòleg amb el suposat *acs* del *TdF* i degué donar lloc a algun malentès. D'altra banda, si es formà d'*âbetz* en algun punt un plural llgd. **âbetçes* és clar que, donada l'estructura accentual de l'oc. mod., s'havia de contraure de seguida en *abtses*, d'on probablement sortirà la forma *atšes* que el *FEW* troba isolada en el Tarn (on és sabut que *tch* i *ts* es confonen) i que un *abs* es confonia fàcilment amb *acs* (*d'acs*, en partitiu); inútil mirar més els detalls, car el fet que importa és que hi ha *âbe(t)s* quasi pertot en un vast territori, i d'aquesta forma s'havia de partir, i no pas encapçalar amb el suspecte mot «antic» *atz*, no documentat en cap font (fora de l'elemental Levy petit), com fa Wartburg, al·legant després «nicht durchsichtige lautentwicklung», galdós eufemisme en lloc de 'impossible fonèticament', com hauria calgut. Però volia fer venir això d'un ACUS o *aceres* «purgamentum frumenti», mot de glosses, terme llatí mal conegut, per bé que també l'usi algun tècnic agrícola antic (Walde-H., *acus* 1). També ajudà a l'embull l'existència d'algunes formes dialectals basques, vagament semblants, i d'algunes llengües indoeuropees, també homònimes: bc. dial. *agotz*, però també *akats* i *akarro*, si bé localment s'arriba fins a *abotz* 'criblures, balle de blé, arista de la espiga', i d'altra banda prussià antic *ackons* «Granne» (*gloss.* d'Elbing, núm. 277), lit. *akúotas* íd. (*IEW* 18.1-3f.); i això no solament ha ajudat a fer perdre l'esma a uns lingüistes, sinó que si hi hagué per ací algun vell mot pre-romà eusko-sorotàptic no podem descartar que també vagi contribuir a complicar els fets romànics. De tota manera és segur que res no té a veure amb aquesta incertíssima variant *acs* o *atz* 'boll' el no menys incert i raríssim cat. *acs* 'auró' (sobre el qual veg. nota a l'ordre alfabètic). — [11] ¿Es pot imaginar que com a postverbal d'aquest verb es formés un «*baduch*: singló de raïm» que el *DAg* no localitza: d'un **bagudar* amb metàtesi o cosa així? O amb alguna contaminació; caldrà pensar millor si *gotim* podria sortir d'un **gogotim*, per un encreuament de *gogot* amb *raïm*. — [12] Pot haver-hi exageració mossàrab, per ultracorrecció de l'arabisme P- > *b*-, tal com en *alpargata* de *abarkât*, *Rápita* de *râbiṭa*, o en *pataca*, *paparraz*, *hapapaura* (= *ababol*, *amapola*) (i més en Baist, *ZRPh.* XXXII, 43-4). D'altra banda hi ha l'assimilació vocàlica, típicament mossàrab, de *e* àtona a tota *o* veïna. Per tant no veig necessari de cercar l'etimologia de *pocqôn* en el ll. FŪCUS 'abellot', a què s'inclinaven Simonet i Dozy (*Suppl.*, s. v. *b*-), mot perdut en romànic i que ens emboliçaria en més grosses dificultats fonètiques, car l'alteració de F- en *p* sí que fóra molt insòlita. — Pel que fa a l'etimologia àrab d'Eguílaz, com indica Moll és una suggestió desencaminada de partir per a *abegot* 'raïmet', mot del Centre del Principat, d'un mot aràbic poc conegut que significa 'bocí' i 'dàtil de palmera', altrament *bqt* no és arrel aràbiga sinó tres o quatre mots escadussers (Dozy, *Suppl.* I, 103) d'origen romànic = cast. *pegado* 'enganxat'. — [13] Pèssim metòdicament és postular un inexistent *APICA extret de APICULA, sense exemples i mera-

ment rebuscat *ad hoc*, com feia Montoliu. Quasi tant com això, donar el fantàstic *APICOTTU com a «llatí vulgar» (Moll), com si llavors no necessités explicacions, i com si aqueix -IC- fos natural en un derivat nominal i es conegués cap cas de formacions comparables. — [14] No puc torbar-me ara a aclarir si també ve d'un representant pre-romà d'aquesta amplificació un roms. *bizǎ* 'abellot' i un flamenc *bize* que cita Sainéan, *l. c.*

Abellerol, V. *abella* *Abelliment, abellir*, V. *bell* *Abellot*, V. *abella* *Abemollat*, V. *bemoll* *l'aberbics* és errada per *la berbits* = oc. *berbitz*, fr. *brebis*, ll. *vervex* *Abercoc*, V. *albercoc* *Aberració, aberrant, aberrar*, V. *errar* *Aberillonar-se* (escrit *-ļonar*), V. *borralló* (*BORRA*) *Abessonar*, V. *bessó* *Abeston* (*DAg.*), V. *asbet* *Abeurada, abeurador, -dora, abeurall, abeurar, abeuratge, abeuró*, V. *beure* *Abexar, abeixar*, err. per *abuixar* (*abixar* val. S. XVII *DAg.*) *Abietaci, -etina, -etínies*, V. *avet* *Abigarrat*, V. *bigarrat* *Abigeat, abigeu*, V. *acte*

ABILLAR, 'vestir luxosament, endiumenjar', en fr. ant. *abillier* 'preparar, apariar' (avui *habiller* 'vestir', alterat per influència d'*habit* 'vestit'), pròpiament 'preparar un tronc el llenyater', derivat de *bille* 'rull, cada una de les peces, en forma de secció cilíndrica, en què es parteixen els troncs d'arbre, abans de convertir-los en posts o taulons', d'origen probablement cèltic; en català, encara que molt ben assimilat des d'antic, és probable que vagi ser pres del francès, ja a l'Edat Mitjana. □ *1.ª doc.*: mj. S. XV.

Freqüent en particular amb el valor adjectiu del participi: «feya fer sales / e bells convits --- / moms e grans festes; / les dames, prestes / al bell triscar, / baxa dançar, / may hi fallien: / totes venien / ben *abillades / e divisades* ---» JRoig (*Spill*, v. 1493); «lo Rey ermità hisqué de una cambra, e entrà al Consell molt bé *abillat* de roba de brocat rossegant» *Tirant* I, 82; i a principis del nostre segle s'ha represès molt aquest ús, fins per part d'escriptors d'estil tan genuí com Ruyra (cita en *AlcM*); reaccionant contra cert abús que se'n féu, Mn. AMAlcover recomanava que s'usés *endiumenjat* (*BDLC* XIV, 1925), però com a recepta això sovint no serveix, per diverses discrepàncies de matís i extensió, de manera que únicament hem de condemnar l'ús amb el valor no emfàtic, ni melioratiu, de *abillar* = *vestir*, francesisme inadmissible. Com a verb transitiu o reflexiu, també fou corrent en el S. XV: «lo mercader, / molt poderós, / --- m'afillà / e m'*abillà*, / com fa mester, --- / ell me tramés, / ben arreat / --- a Barcelona ---» *Spill* v. 1324; «com Phelip hagué rebut los diners que son pare li havia tramés, ell se *abillà* molt bé de brocat» *Tirant* I, 345.

Està ben aclarit que el fr. *habiller* 'vestir', si bé sentit avui com a derivat de *habits* 'vestits' (pres aquest del ll. *habĭtus* 'hàbits, actituds, arranjaments'), i influït modernament per aquest, però solament des del S. XV, no en fou derivat, com tampoc d'*habile* 'hàbil', sinó que nasqué, des del període més arcaic com a derivat de *bille* 'rull, espècie de tronc preparat pel llenyataire';[1] i com que aquest substantiu, d'origen pre-romà, va tenir també existència autòctona en la nostra llengua (veg. *BITLLA*), es podria admetre tant que *abillar* fos creació catalana paral·lela com que s'hi introduís partint del francès. En aquell sentit es pot fer valer, encara, que l'abstracte *abillament* és també molt usual, i ja ben antic, entre nosaltres, almenys des de fi del S. XIV, i no solament *abillaments* aplicat a robes de luxe, del qual *AlcM* dóna diversos exemples en els mateixos *Spill* i *Tirant*, sinó també amb accepcions més generals i pròximes a l'originari i ampli sentit de 'apariament, acte d'arranjar o arrear': «en l'any 1488, lo rey Dn. Fernando confirmà certes ordinacions fetes per la ciutat, o les manà guardar, sobre vestits y *abillaments*, joyes, moderació de gastos de sposalles y bodes y convits», Bruniquer (*Rúbriques* I, 100); i fins s'escau que el mot signifiqui 'enginy, artifici, arranjament', en el testimoni més antic de tots, en Eiximenis, sense gens de concreció: «cascuna (fembra) ab sos *abillaments* lo tirarà e li satisfarà». També tendiria a donar aparences d'autoctonisme (en contrast amb el caràcter enterament estranger o recentíssim en castellà, *DCEC* II, 860*a*) l'existència d'aquest verb des de l'oc. antic. Val a dir que en aquesta llengua hi apareix ben poc sovint i en textos tardans: Rayn. (III, 523; no en el *PSW*) solamen donava sengles exs. d'*habillament* «habillement» (context vague) en un doc. de 1535 i en els Furs de Bearn (c. S. XV), i Stichel n'hi afegeix, en el sentit de 'vestit', un de «garni<t>s e *abilha<t>s*» en el *Mystère de St. André* de c. 1500, però tanmateix també un de sol en un trobador clàssic del S. XIII.[2] Sense desconèixer doncs aqueixes raons en sentit contrari, reconeguem, però, que el descabdellament i fermesa força més gran de l'ús en francès que en cap altra llengua, i el caràcter tan freqüent i habitual dels manlleus de totes elles al francès en el camp del vestir, la parenceria i les modes, fan molt versemblant que el mot irradiés, a totes elles, més tard o més d'hora, des del Nord de França.

El popular i recent *abillar-la* 'tenir diners', i més encara *abillar* 'tenir, portar un objecte que un té (sense amagar-lo)' és un terme pròpiament argòtic (ho és del tot en la 2.ª acc.); com a tal i posant-lo en boca de pinxos i en context netament murriesc, en donaren exs. Coromines (*Presons Imag.* O.C. 854*b*), J. Vallmitjana i Givanel (*BDC* VII, 18; variant *b-*, p. 23); més tard *abillar-la* deixà de ser exclusiu d'aquesta gent, però continuà sempre com a mot del parlar baix i impropi de la parla correcta. Es podria mirar com un cas de degeneració d'un mot noble que els pillets desviessin des de 'vestir-se amb luxe' a 'exhibir ostentosament' (> 'dur abillaments' 'qualsevol objecte costós': *a. parlu i tralla de sorno*, diu un «nyèbit», per 'rellotge' i 'cadena d'or'). MLWagner (*Notes Ling. Arg. Barc.*, 26-28 = *Misc. Coelho* 314-5) aplegant doc. d'Andalusia i d'Orient, opina que el nostre mot murriesc no ve de l'antic *abillar* sinó d'un

mot gitano de nissaga hindú; per la documentació que es pot veure en Wagner resulta clar que en efecte hi ha un origen gitano, i no obstant sembla probable que la gent de la vida combinessin, en forma més o menys deliberada, i potser amb llur habitual propòsit de despistar amb expressions ambigües, un mot antic i noble de la terra, amb el vil i gitanesc.

DERIV.: *Abillament* (supra); *abillamenta* (Maldà, *Coll. B. Vida*, 49).

[1] Com deixaren ben aclarit Spitzer *ZFSL* XLV, 366-74, i *Litbl.* XLIV, 319; *REW* 1104; *FEW* I, 367*b*; precisant millor les indicacions de Gamillscheg, *EWFS* s. v., i de Brunot, *La Pensée et la Langue*, p. 216. També Moll escriví sobre el verb derivat, en català, d'aquesta soca, *BDLC* XIII, 349.—[2] Cito, a causa d'aquest isolament, el context, que és realment satisfactori: «aquel qu'es be vestit / es pertot be aculhit, / e que el fos raubayre; / e lo mal *abilhat* / es lo plus pauc presat, / e que fos predicayre, / o papa o emperayre», en la «*Gesta de Fra Peyre Cardinal*», que Rayn. posa al final de la seva selecció de les obres de Peire Cardenal (*Lexique Roman* I, 472); val a dir que convindria poder-ho assegurar en una edició més moderna i crítica de les obres d'aquest famós trobador satíric i generalment ben anticlerical, que sobta de trobar ací qualificat de «Fra ---» (Jeanroy, *Po. Lyr. des Troub.* I, 404, només diu un poc equívocament que «d'abord fut clerc»). L'estil d'aquest poema satíric —el més llarg dels que Rayn. atribueix en la seva extensa selecció— no sembla desdir pas del ben típic d'aquesta figura.

Abim, V. *abisme* *Abimbar*, V. *minvar* *Abimissar*, V. *abisme* *Abintestat*, V. *testar* *Abio-* (mots privatius en —), vegeu els mots corresponents en *BIO-* *Abís*, *abisament*, *abisar*, *abismal*, *abismar*, V. *abisme*

ABISME, probablement d'un ll. tardà i vg. *ABYSSĬMUS, format del ll. *abyssus* íd., afegint-hi el sufix de superlatiu -ISSIMUS (adequat al concepte absolut del mot); i aquest, pres del grec *ἄβυσσος* 'sense fons', 'abisme', derivat negatiu de *βυσσός* 'fons'.☐ *1.ª doc.*: en textos judeo-catalans dels Ss. XIII-XIV, i c. 1371, ja en diversos textos cristians.

Tant en francès com en castellà es documenta inicialment en textos judaics, no sempre fàcils de datar amb precisió, veg. Blondheim, *Rom.* XLIX, 16; en castellà *avismo* ja apareix en un doc. jueu d'Aguilar de Campoo, de 1219, així com en una traducció jueva de la Bíblia un poc posterior.[1] La gran influència bíblica sobre el llenguatge dels jueus de tot l'Occident (que ja es remunta al temps de la Ítala, versió anterior a la llatina de Sant Jeroni) explica precisament l'antelació judaica en un mot d'aquesta mena, que pertot entrà a través dels textos sagrats i de la catequització. Abans s'havia usat la forma més clàssica i culta *abís* (presa del ll. *abyssus*),[2] que té encara ample curs en temps d'Eiximenis, Corella i els Costums de Tortosa (*DAg*), i és també la documentada, junt amb l'altra, en la poesia dels trobadors. Però *abisme* figura també ja sovint en obres de catalans cristians, com les de Pere i Jacme Marc (c. 1370) i en el *Recull d'Eximplis e Miracles*, aproximadament coetani, publicat per M. Aguiló (*DAg*).

El grec *βυσσός* és un mot d'origen indoeuropeu afí als sinònims ll. *fundus*, germ. *boden-bottom*, eslau *dŭno*. S'ha dubtat sobre l'origen de la terminació *-isme* en el nostre mot, però em sembla convincent l'observació de Leite de Vasconcelos, *RLus.* IV, 268, que ha passat per ull a molts: en el llatí familiar varen formar-se bastants superlatius de substantius, amb caràcter afectiu, *oculissimus* 'estimat com les nines dels meus ulls' (Plaute, *Curculio*, 121), b. ll. *dominissimus*, als quals afegeixo *patruissimus* 'oncle fins al moll de l'os' (Íd., *Poen.* 1197).[3] Una idea tan impressionant i absoluta com la de 'pregonesa sense fons' es prestava a la formació d'un tal derivat afectiu. I l'hipotètic **abyssissimus* es reduí espontàniament a **abissimus* per haplologia, cf. *metipsimus* (< *met-ipsissimus*), d'on el cast. *mismo*, fr. *même*, i el ll. popular *ipsimus* ('l'amo, nostramo' en la parla dels esclaus, pròpt 'ell en persona, el Gran Ell'), al costat de formacions acariciatives com *Ipsitilla* aplicades a 'la Senyoreta', 'la jove mestressa'.

Descartem algunes idees errònies que han circulat. No hi ha raó per creure (com apunta el *REW*) que la forma hispànica i occitana hauria de ser presa del francès, car justament els superlatius en *-isme*, *-ismo*, sovintegen en el llenguatge popular (molts en valencià i balear, *és bonisma*, *l'Altisme*). Tampoc cal suposar que vagi emmotllar-se sobre *Altissimus* (Brüch), ni que hi hagués influència dels abstractes en *-ismus* (Wartburg), força allunyats en termes semàntics, ni podem deturar-nos en l'enginyosa idea de Rohlfs (*RLiR* XXI, 301) d'una expressió eclesiàstica *abyssus imus* 'abisme profundíssim', purament suposada i redundant (i que fins si hagués existit i s'hagués aglutinat hauria tingut l'accent en la *i* penúltima, com sigui que *imus* té vocal llarga). En canvi estan plenes de bon sentit les consideracions i comparances que ha afegit al meu article del *DCEC*, L. Spitzer, *ModLangN.* LXXI, 278; cf. per al llatí, *ALLG* XII, 287, i VIII, 293. En català literari tingué alguna circulació en els anys 1890-1920, una variant *abim* (manllevada del fr. *abîme*) que després ha caigut en oblit, mentre que el cultisme pur *abís* s'ha mantingut més o menys amb caràcter poètic. *AVENC* és un mot enterament independent.

DERIV.: *Abismar* (però en el sentit de 'malmetre' és un mer gal·licisme). *Abismal*, i com a tecnicisme sobretot, *abissal*; derivat del cultisme *abís*, del qual es formà el verb derivat *abissar* (parcialment alterat en *abisar*), molt usat en el S. XV i encara fins a la segona meitat del XVII: el 1651, Felip IV manà a la Comuna del Camp de Tarragona que enviés una partida d'homes a Siurana «per *abisar* lo castell»: «Els selvatans que 'anaren a Siurana per *abisar* lo castell per orde de S. M. lo Rey Nostre Senyor que Déu

guarde' foren, tots ells, 'sortejats ab albarans'...» (Arxiu Municipal de la Selva del Camp, Comptes de la Comuna del Camp, 1651; publ. per E. Fort i Cogul, *Notícia de Siurana de Prades*, Santes Creus, 1975). El mot s'ha mantingut viu a Mallorca (*DAg.*); *abissament*. *Abismós* (Verdaguer). De *abim*, prov. mod. *abime*, *abimà* «abîmer, harasser», segurament per mitjà d'un *abimassà que deu existir en parlars d'Oc, deu ser alteració el ross. *s'abimissar* «consumir-se, delir-se» (Grandó, Voc. Ross., *Misc. Fabra*), cf. rodan. *abasimà* (Roumieux, Morel en *TdF*, *abasimanto* en *Mireio*).

És versemblant que sigui també un derivat d'*abisme*: *abismar* > *embirmat* (amb canvi de «prefix») un mot mallorquí (AMAlcover; Manacor) per a 'perillós, inflamat, enverinat' (*ferida embirmada, eleccions embirmades*), que Alcover usava, així mateix, aplicat a persones com a «vivo rabioso» i alguns cops (*BDLC* XII, 240) sembla igual a 'actiu, intens'; però cf. *abismar* 'abatre, ensorrar' (*AlcM*, § 2), *abisar* 'arruïnar, esvair' (fi S. XV, *AlcM*, § 3), 'esbucar, enderrocar' (*un treboli ha abisat una olivera*) i *envismat* «ambirmat» en AFerrer (*Tresor dels Avis, AlcM*).

[1] Cf. Mz. Pidal, *D. L. Cast.* 23.14. — [2] (El dimoni) «aquel espasi mesurà quant del cel en *abís* casec» fi S. XIII, *VidesR. f. 9r.* 1. — [3] Leite ens parla de l'ús col·loquial portuguès d'una expressió com *coisíssima nenhuma* 'absolutament cap cosa'. Se'n podrien citar forces de semblants en el català del Parallel, i és ben cert que en trobaríem en l'ús del nostre Escalante o en el castellà dels Quinteros, Arniches o Muñoz Seca. En un pla més antic, si bé es tracta de fets més o menys diferents i un poc heterogenis, no deixaria d'escaure el record de creacions com *morisma*, *proïsme*, port. *préstimo* = castellà *préstamo* = cat. *préstet*, *-ec*, *lluïsme*, *regisme*, que almenys són, en conjunt, testimoni de la força, podem dir «invasora», d'aquest sufix en romànic popular. En llatí, per a d'altres exemples de l'abús popular del superlatiu veg. J. B. Hofmann, *Lat. Umgangssprache*.

Abissal, *abissar*, V. *abisme* *Abitlar-se*, V. *bitlla* i *abillar* *Abixar*, V. *abuixar* *Abjecció*, *abjecte*, V. *gitar* *Abjudicar*, V. *jutge* *Abjuració*, *abjurar*, V. *jurar* *Ablació*, V. *preferir* *Ablactació*, *ablactar*, V. *llet* *Ablagir*, V. *abragir* i *bleir* *Ablamar*, probablement encreuament d'*aflamar* (*FLAMA*) amb *abrandar* (potser amb influència d'*esblaimar*) *Ablandar*, *ablandir*, *ablanir*, V. *bla* *Ablatiu*, V. *preferir* *Ablaürar*, V. *blau* *Ablenador*, *ablenar*, V. *ble* *Ablució*, *abluent*, V. *diluir* *Abnegació*, *abnegat*, V. *negar* *Abocador*, *abocar*, V. *boca* *Aboçar*, V. *boç* *Abofegar*, *abofiar*, V. *bòfia* *Abogot*, V. *abella* *Aboia*, *aboier*, V. *ovella* *Aboiar*, V. *boia* *Aboldar*, V. *bolda* (*BALDA*) *Aboldronar*, V. *boldró*

ABOLIR, pres del llat. *abolēre* id. □ *1.ª doc.*: doc. de 1390 (*AlcM*); 1472, J. Esteve, *Li.Eleg.* En l'ús vulgar ha pres sovint el sentit de 'esvair-se, consumir-se' (*AlcM* § *c*). En aquesta acc. ho percebé el poble com un derivat o formació paral·lela de mots de sentit anàleg, i amb vocalisme *a* entre les dues consonants, d'on una var. vulgar *abalir* (que segons el *DAg.* ja sortiria en els Ss. XIV, XV): hi influirien mots com *esvairse*, *valer* (*desvalgut*, *invalidar*), *abaltir*. És usual en comarques del NE. i la sento també en els Comtats: «els passos s'han *əbəlit*» 'han desaparegut' a Cerdanya (Urtx, 1935), «ens-e se deu haver *əbəlit*» a la Bastida del Bulès (1960). Ja en un doc. rossellonès de 1626, en una fórmula per esquivar aparicions: «dient —si ets bona cosa, parla; y si ets mala *avaleix-te*!» (Alart, *InvLlCat.*); se n'ocuparen ja Spitzer, *LexikK.* 1-2, i Brüch, *Misc. Schuchardt* 1922, 26; l'àrea d'aquesta forma té sobretot una gran extensió en el Llenguadoc: Tolosa *(s')abalí* «disparaître, s'évanouir» (Doujat-Visner), Castres íd. i *abalí* tr. «maudire» (Couzinié) i semblantment a l'Erau (Pezenàs: Mâzuc), el Tarn (Gary) i el Gard (Sauvages); en particular es repeteix pertot l'acc. de 'esvair-se, desaparèixer (parlant de fantasmes)' (Sauvages, Mâzuc), d'on *abalisco's* imprecació perquè s'anorreï o allunyi alguna cosa (Gary, Couzinié); i no és forma recent car ja la trobem en el *Jaufré*: «eu no sai se·s rescon sotz terra / o ves cal part s'es *avalitz*; / per vos mi clam, Sant Espiritz!», «e·l feria e·l derocava, / e aquí meseis *avalia*», vv. 5345, 5357. Una àrea tan extensa i amb documentació ja antiga, es prestaria a interpretar fins i tot que aquesta variant pogué haver-se ja creat localment en llatí vulgar, per haver persistit alguna noció de l'etimologia del ll. *abolere*, que es mira com una espècie de variant de *alere* 'alimentar'.

Han existit encara altres variants vulgars alterades: *abollir*, Lacav., i en alguns rodals rossellonesos («és *abuḷit*» parlant crec del camí ral, a Perestortes, 1960); *dibolir* en el parlar vulgar de Barcelona, on degué entrar en joc la influència de mots com *dèbil* (*debilitar*), *desfer*, *demolir*; cap a l'Empordà s'ha usat una variant *debolir*: «quan es van haver *debolit* els merinyacs, no es va poder guanyar la vida fent-ne», deia una senyora de Vilanant l'any 1927 a Coromines (*Vida d'en Pep de la Tenora*, p. 53); Josep Pla en la biografia de Josep Pijoan o en la de Maragall (*Tres Biografies, O. C.*), també hi juga. D'altra banda se sent aquest *debolir* en comarques del S. del Principat ben allunyades de l'Empordà (p. ex. a Vallclara, Conca de Barberà, i per les muntanyes de Prades).

DERIV.: *Abolició* (*-ll-*, Lacav.; *-li-*, 1803, Belv.); *abolicionista*: es creà primer per als partidaris d'abolir l'esclavatge en els EE.UU., després per als que reclamaven la supressió de la pena de mort, en fi per als propugnadors de la supressió dels bordells reglamentats (1875, angl.), veg. BMigliorini, *VRom.* II, 269-70; *abolicionisme*. *Aboliment* (1390).

Abombament, *abombar*, *-bat*, V. *BOMBA*

ABOMINAR, pres del ll. *abominare* íd., deriv. de *omen* 'auguri, presagi'. □ *1.ª doc.*: mj. S. XV. Ja repetidament en el *Tirant*: «gloriejau-vos del

que deuríeu *abominar*», *Tirant* II, 60. «Per logicals térmens, segons ta doctrina, / refrenes la ira molt perniciosa, / y feres, egregi, fortment odiosa, / la forsa d'aquella qui tanta *abomina*» en el mallorquí Gaspar de Verí, a. 1503 (JqMBover, *BiEscrBal.* II, 503. 31.4).

DERIV.: *Abominable* (fi S. XIV, Eiximenis; també BMetge, *Tirant*, etc.). *Abominació* (Llull). *Abominós*. *Omen*, a penes usat en cat.; *ominós*.

Abonament, V. *bo* *Abonançar*, V. *bonança* *Abonar, abonaré, abonat*, V. *bo* *Abondant, abondar, abondo*, V. *ona* *Abonegar, abonig(u)ar, abono*, V. *bo* *Abonyegar*, V. *bony* *Aboquir*, V. *boc* *Aborció*, V. *avortar* *Abordar*, V. *bornar*; 'empendre', 'arrambar-se una nau a (...)' i *abordatge*, V. *borda* (de nau) *Abordat* 'habitant d'una borda', V. *borda* (edifici) *Aborígens*, V. *origen* *Abornar*, V. *bornar* *Aborrallonar-se*, V. *borra* *Aborrir*, V. *avorrir* *Aborronar*, V. *borró* (*BORRA*) *Abort, abortiu*, V. *avortar* *Abossar*, V. *bossa* i *bossoga* *Abossonar*, potser de *bussó, bossó*, 'ariet', V. *burxar* *Abotar*, V. *botar* *Abotargar, -gat*, V. *botarga* *Abraç, abraçada*, V. *braç*

ABRACADABRA, mot cabalístic que servia d'amulet i al qual s'atribuïen virtuts curatives; terme enciclopèdic rebut del francès [S. XVI] relacionat amb *abraxas*, altre terme màgic i cabalístic, també usat per a amulet i molt antic —sembla que ja en el Baix Imperi i en lletres gregues—; els detalls de la formació de l'un ni de l'altre no estan ben aclarits. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

Veg. O. Bloch, *DEtymFr.* I, 3; II, 381; Du C.; *Encicl. It.*, s. v.; Panzini, *Diz. Mod.*; *Migliorini*, VRom. II, 268; APrati, *Diz. Etim.* Es creu que la -c- resulti d'un malentès d'una -s- (en una grafia en una de les diverses escriptures antigues, en capitals, uncials, etc., on la figura de les dues lletres es confon). Potser ABRAC AD ABRA(C) (amb el ll. *ad* 'a', 'afegit a') amb repetició del mot *abraxas* (o *abrasax*) lleument incomplet. En català, veg. també *DFa.* i ja *DEnciclSalv.* 1930.

DERIV.: *Abracadabrant* (*DFa.*; *abracadabràntich*, *SLitCosta*), del fr. *abracadabrant* (1860). *Abraxas* (1868, *SLitCosta*; *DEnciclSalv.*; *DFa.*).

Abraçadora, abraçar, V. *braç*

ABRAGIR 'abraçar, enrevoltar' (variants *ablagir, bragir*), mot merament local, potser d'origen pre-romà, quasi idèntic al port. *abranger*, gall. *abranguer*, íd. □ *1.ª doc.*: *ablagir DAg.*; *abragir*, 1918, tarrag. *BDC* VI, 38.

Per a l'origen del mot gallego-portuguès, molt probablement indoeuropeu —sorotàptic—, veg. el meu estudi d'*ActasColPrerrSalm.*, 1974, pp. 128-9; *DECH*, s. v. *abrangir*. No és inversemblant que la forma catalana sense *-n-* sigui tan antiga com la portuguesa, resultant de dues variants morfològiques BREG-/BRENG- del present indoeuropeu. Queden ara descartats els suggeriments que feren Spitzer (*Misc. Alcover*, 466) i *AlcM* per al català, així com així vagues i impossibles: tant per raons fonètiques com semàntiques. La *-l-* de la variant *ablagir*, és deguda a una contaminació: confusió amb *ablagir* variant de *bleir* (a la *-g-* del qual també pogué ajudar per contracop això) i potser contribuint-hi *blegar-aplegar*.

Abraguerar, V. *braguer* *Abrainat*, V. *braina* *Abralar*, V. *abranlar, abrandar* (*BRANDAR*) *Abramar, -mat*, V. *bramar* *Abrandament, abrandar*, V. *brandar* *Abraonar*, V. *braó* *Abrasador, abrasar, abrasidor*, V. *brasa* *Abrasió*, V. *raure* *Abrasir*, V. *brasa* i *abrusar* *Abrasonar*, V. *braó* *Abraure*, probablement derivat de *raure*, ll. *abradere* *Abre, abreda, abreforc*, V. *arbre* *Abrent* 'fadrí paperer', V. *alabrent* *Abrenunci, abrenunciar*, V. *nunci* *Abrepoll*, V. *arbre* i *pollancre* *Abresquillat*, V. *bresquilla* (*PRÉSSEC*) *Abretolat*, V. *brètol* *Abrets*, V *arbre* *Abretons, abretassos*, V. *esbarzer* *Abreujament, abreujar, abreviació, abreviar, abreviatura*, V. *breu* *Abreyt*, mal llegir per *abreyc*, d'*hebreu* *Abric*, V. *abrigar* *Abricoc*, V. *albercoc*

ABRIGAR, del ll. APRĪCARI 'escalfar amb la calor del sol', derivat de APRĪCUS, -CA, -CUM, 'solei, assoleiat'. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

A les *VidesR*; molt probt. ja en la versió original dels traductors, en la vida de Sant Martí, car si bé aquesta vida no s'ha conservat en el ms. més antic *P*, sí en el *B*, també antic, i s'ha de creure que no deixaren de traduir la vida d'un sant d'interès tan general: encara que aquesta hagiografia altera el text original de Voragine una mica més que de costum, cosa semblant hi ha entre el text de les dues versions en altres passatges, i les diferències ací entre el de *B* i l'original, són de l'ordre habitual; degué haver-hi, doncs, omissió d'aquesta vida (i potser deliberada) per part de la família del còdex P. Vertint el ll. «partem pauperi tribuit, reliquam partem rursus induit» (Gr. 742.3) escriví «encontrà un home paubre tot nuu; per què, Sent Martí li donà ab la spasa la meytat del mantel que portava, e l'autra él *s'abrigà*» (*B* 258 *v*1); cf. els mots de Verdaguer «lo sant des del cavall, vestit de malla, / encès d'amor, d'un colp d'espasa talla, / per *abrigar* un pobre son ribetat mantell» (*Canigó* I, v. 9).

Ací en la construcció més normal; mentre que la versió arcaica emprà el mot també transitivament, però amb el valor de 'cobrir amb', 'emmantellar de' (si bé també transitiu però amb complement directe de l'embolcall que cobreix, i indirecte de la persona coberta), construcció que no descartà pas la llengua en temps posteriors, i que entre altres trobem algun cop en el mateix Mn. Cinto: «semblà que *m'abrigaven* una galleda d'aygua freda a l'esquena» en una carta del 8-I-1871 (*Epist.*, ed. Casac., I, 94); no és estrany que hagi restat més popular que enlloc en la parla rústica de Menorca, illa anostrada pels mateixos

anys en què s'escrivien les *VidesR*: «feia fred i es posà a ploure: es llaurador es llevà sa gallega (espècie de capa) i l'*abrigà* a s'ase; Na Paula, encara era allotella, va esclamar: —O Mare de Déu de l'ou! / Jesús, quin homo més xot! / ara qui fa fred i plou, / a s'ase *abriga* es capot!» (es tracta de la glosadora Paula Vivona, de la fi del S. XVIII); en variant anònima, p. 108, «damunt una roca sèc / en ço de Biniatzau, / i me vui abrigà 's sau / per por d'aplegà un mamèc», Camps Merc. (*Folkl. Men. de la Pag.* I, 200, 118); més en *AlcM*, § 2*a*; també pot succeir que llavors s'arribi a una espècie d'ús absolut, amb el valor de 'portar un a damunt una peça de vestir', del qual dóna proves *AlcM* (§ 2*b*) en Isabel de Villena i en els *Scachs* de Cèssulis, i del qual deu ser mera aplicació l'ús de *portar abrigat* en Eiximenis: «sobre tot açò portava un mantell, quasi burell, *abrigat*, quasi en la manera en què·s pinta dels apòstols comunament» (*Àngels*, III, cap. 24).

L'ús transitiu amb acusatiu de la cosa coberta, sigui amb el matís més corrent de 'protegir del fred, del vent o de la humitat', o simplement 'tapar de qualsevol manera', es troba també en els clàssics (Ausiàs, JRoig). D'altra banda de vegades és també 'embolcar en qualsevol forma', fins sovint implicant tota altra cosa que una protecció d'inclemències, car si en «aquelles trufes ('patates') l'herba les *abriga*» sentit a Conflent (Talau, 1960), el matís en aquest sentit és neutre, també tenim el matís greujós: «el vent esborronava les aigües i alçava un ruixim que els *abrigava* de mullena» Coromines (*Presons*, 1.ª ed., p. 162) (en aranès Mn. J. Condò, en la seva cançó del captaire: «ta amoinà, qoan un se llèue, / cau anà, at despiet det tems, / que ... e m'*abrigue* bèt roixat»), i és encara aquest el valor que li dóna Verdaguer (no pas 'dominar' com molts entengueren) quan resumeix el cant I de l'*Atl.* amb els mots «l'incendi *abriga* el Pirineu d'un cap a l'altre» (p. 42), i avui se sent per Mallorca «l'onada el va *abrigar*» (Selva, 1964). En fi, amb un valor ben neutral, pot simplement valer per 'cobrir, abraçar, compendre, estendre's fins a tal o tal lloc', sobretot mallorquí: «a Lluc hi ha auzines qui '*briguen* 50 metres» (Selva), «tal veral *abriga* molt: fins a ...» (Sóller, 1953).

Partint del llatí podem observar que l'arrencada d'aquest mot, conservat només en les llengües romàniques de Gàllia i Hispània, no es troba directament en el mot llatí clàssic cap d'aquesta família, l'adjectiu APRĪCUS, que ens és familiar des d'Horaci, Ciceró i tants clàssics: aquest és només un adjectiu, amb el valor de 'solei' (oposat a 'obac') o bé assoleiat, i del qual no ve pas el nostre substantiu postverbal *abric*; solament s'ha conservat aquell en sard i, en la toponímia, una mica pertot, p. ex. en el nostre vell cpt. *Vallabriga* de Ribagorça. Però ja s'usà en l'Antiguitat el verb APRĪCĀRĪ, que era deponent transitiu (no una veu passiva) i significava 'escalfar amb la calor del sol'. Sentit que es comprèn fàcilment, entre altres, des de la noció de 'tornar calent com un indret solei' i llavors 'protegir del fred, abrigar'. De vegades apareix també amb terminació activa i valor transitiu APRICARE, i llavors es pot esdevenir, ja en escriptors postclàssics, que tingui un valor un poc neutre i equívoc de 'circuir, enrondar', susceptible d'entendre's alhora amb un caràcter vague i comprensiu de 'protegir'; així, p. ex., en el *De Re Rustica* de Pal·ladi: «ventis frigidioribus altus paries resistat, qui locum possit, defensis sedibus, *apricare*» (XXXVIII, 2).

DERIV.: *Abriga* pall. 'manta' (Flamicell, *AlcM*) o *briga* (V. d'Àneu, Pol, p. 11). *Abrigador. Abrigall* (S. XIV, en la *Questa* del mall. Reixac): «cant él se viu axí nuu --- sí·ls pregà que li presta<s>sen algun *abrigay*»; avui mot especialment viu en l'acc. de 'peça de roba que porta el muntanyenc o pagès per defensar-se dels freds i precipitacions atmosfèriques' (guies excursionistes d'AOsona i CATorras passim; JRuyra, *AlcM*; *əbrigái̯* St. Joan Abad., 1930, i tot el Pirineu), 'roba de llit' (Pons i Mass., *Tresc. per les Serres*, 17), 'mantell de velles formes tradicionals que abriga les dones' a les quatre Balears (Castelló, *Ibiza y Form.*, p. 83), veg. les excel·lents il·lustracions d'*AlcM*; *abrigallar. Abrigam. Abrigament* [S. XIV, Conesa]. *Abrigassar* o *abrigussar. Abric* [c. 1500, *Vent. Pel.*; *Alt.*, p. 42]. *Desabrigar.*

ABRIL, del ll. APRĪLIS id. □ *1.ª doc.*: S. XIII (Llull, etc.).

Ens podrem abstenir de tota altra addició, en un mot tan ben estudiat pels reculls ben a mà, de caràcter més dialectològic i folklòric que el nostre. Limitemnos a dir que la variant popular aferètica *bril* és tan general a les Illes com rara fora d'allà; i recordar que sempre s'ha usat amb el valor metonímic de 'primavera', de vegades més o menys orientat cap a la noció de 'primavera de la vida, joventut': «i ja l'*abril* cenyia de roses lo meu front», *Atl.* I (p. 50).

DERIV.: *Abrilada. Abrilejar. Abrilenc* i *abrilat* (*DFa*), adjectius que és oportú de relacionar amb el de la dolça i ingènua *dansa* nord-occitana del S. XII: «a l'entrada del tens clar / pir joie recomençar / e pir jalous irritar, / vol la regine mostrar / k'ele est si amourouse; / ele à fait pirtot mandar, / non sie jusq'a la mar / pucele ni bachelar / que tuit non vénguent dançar / (...) / lo reis (...) est en cremetar / que on ne li vuelle emblar / la regine *avrillouse*: / a la vi', a la vie, jalous! / lassaz-nos, lassaz-nos!» (Appel, *Chr.* 48.2).

Abrillantar, V. *brillant (BRILLAR)* *Abrinat, -nar*, V. *bri* *Abriülls*, V. *obrir* *Abrivada, abrivament, abrivar* *Abró*, var. d'*auró* (d'existència real incerta, segurament mal recollida i de segona mà, per confusió «de mera paraula» i passatgera) *Abrogació, abrogar*, V. *rogatiu* *Abromar*, V. *broma* *Abroncar*, V. *bronc* *Abroquerar*, V. *broquer* *Abròtan, abrotanina, abrotanol*, V. *broida* *Abrulls*, V. *obrir* *Abrupció, abrupte*, V. *rompre*

ABRUSAR, 'consumir amb foc o ardor, socarrimar', del mateix origen que l'oc. ant. *brusar*, it. *bruciare* o

abbruciare, reto-romànic *brüžár* íd.; mots solidaris de l'oc. ant. *abrasar*, rrom. *baržár*, it. dial. *abbraciare* íd., derivats de *BRASA* i els seus congèneres romànics; l'explicació de la *u* d'*abrusar*, etc. és incerta, però probt. deguda a una contaminació ja antiga de certs sinònims, en primer lloc el mot romànic *BRŪSTŬLARE, d'on prové el fr. *brûler* i l'oc. *brustolar*, *bruslar* i *usclar* íd., el qual, per la seva banda, és modificació dels ll. ŪSTULARE i BŪRERE (participi BŪSTUM), mot extret del ll. clàssic ŪRĔRE (participi *ustum*) i del seu derivat *combūrĕre* id. ☐ *1.ª doc.*: *brusar* c. 1610; *abrusar*, c. 1640.

En una profecia «popular» escrita c. 1610 s'anunciava que, havent començat els Novíssims, l'any 1616 «la Àfrica *brusarà*, y los rius tornaran sanch»: ho sabem pel cronista Jeroni Pujades, que la donà a conèixer en el seu *Dietari* (II, 232). De *abrusar* no conec exs. anteriors a 1640, p. ex. en l'*Art de Artilleria (...) del Reyne de Mallorcas* citat per *AlcM*; car és sabut que els *Feyts d'Armes* atribuïts a Bernat Boades en realitat foren compostos per Fra Gaspar Roig i Gelpí c. 1673. És possible que ja s'usés en català en el segle anterior, car figura en forma catalana en B. Garret (*il Cariteo*) (1450-1514), en Torres Naharro (1511) i en altres autors castellans però catalanitzants del S. XVI, veg. Gillet, *Propaladia* III, 39. És a dir, mot molt tardà en català, que per tant hi ha fortes raons per creure que no fou realment autòcton entre nosaltres sinó tardana adaptació de l'occità ant. *bruzar*, o potser d'aquest i l'it. *abbruciare* alhora; no cal ni fóra possible precisar la font, car el mot circulava llavors amplament pel món mediterrani i fins s'usava en la *lingua franca*, com sabem d'Alger, d'on Haedo (1612) ens reporta *abrusar vivo* 'cremar...', que si no pot ser de procedència veneciana podia venir, tant com del català, de dialectes italians que tenen *-s-* sonora en lloc de la *č* (-SI̯-) toscana (cites de Schuchardt, *ZRPh.* XXXIII, 452).

El fet cabdal, en efecte, és que a Itàlia hi ha *abbruciare* (avui antiquat en la llengua comuna, però encara molt estès dialectalment, no estrany al toscà popular i usat des de molt antic), i que *bruciare* continua essent un dels mots cabdals de la llengua, l'expressió més corrent i general de la idea de 'cremar', i que tots dos s'hi troben des dels orígens de la llengua literària: en Dante ja «sì che 'l viso *abbrucciato* non difese» o «che il foco gli *abbruccia*» i també «ma perché mi sarei *bruciato* e cotto» ('ambustus, crematus'), en Boccaccio «come una carta di pecora *abbrucciata*», etc.; Jal assenyala *brusare navem* en un doc. de Gènova de 1213 com una cosa contra la qual s'amenaça els qui han de «chauffer un navire» —*calefare navem*— en l'acte de calafatar-lo. En els dialectes del Nord d'Itàlia tenen gran extensió les formes amb *-ʃ-* ('*s* sonora') en lloc de les toscanes en *-ci-* (*č* < -SI̯-), i no sols a Gènova, etc. sinó fins en part dels parlars venecians, car el que registra Boerio com a venecià justament és *brusàr* «abbruciare, ardere», com és també *camisa* = toscà *camicia*;[1] lomb. *brusà* (= *bruʃá*) «bruciare, abbruciare» igual que *camìsa*, i també *lusì*, *vesìn*, *pas*, *nós*, *piasè* 'plaer' (Cherubini), enfront de *ģaz* (Bertoni, *L'It. Dial.*, 85) 'glaç'.

Encara que no tan general ni potser tan antic, el mot es troba també en llengua d'oc des de l'Edat Mitjana. No és mot corrent dels trobadors, almenys els clàssics (no en *PSW* ni el gloss. de l'Appel), però ja figura almenys en una de les notícies biogràfico-literàries de Bertran de Born, on el mot és inclòs en uns versos de sirventès que la notícia atribueix al nostre arcaic Guillem de Berguedà: «e fetz una mespreisó / d'on om no·l deu razonar / que·l jorn de la naissïó ('de Nadal') / fetz dos crestiàs *brusar*: / Artús ab autre son par» (Born, ed. Appel, 22.34); Rayn. II, 251*b*-252*a* hi afegeix dos casos en trobadors tardans (Ss. XIII-XIV), Comte de Foix (*bruizar*) i Torcafols (*bruzar*), i no hi ha dubte que avui el mot segueix usant-s'hi localment, almenys a l'Est del domini: Barcelonnette *brusàr* «cuire (avec démangaisons comme l'ortie)», que segons *TdF* (*brusà*, *bruisà*) seria només prov. alpí. En els Alps centrals, en canvi, el tenim amb ferm i general arrelament en reto-romànic: romanx *brüžar*, engadinès *baržar* (= *bruschar*, *barschar*), expressions normals allí de la idea de 'cremar' (Planta-Schorta, *Diz. Rumantsch-Grischun*).

El quadro geogràfic de conjunt és, doncs, el d'un mot més aviat nord-italià i alpino-occità que no d'un antic terme comú it.-oc.-cat., reforçant els indicis documentals i filològics d'un vell manlleu en català ans que no un vell mot hereditari — vist que l'existència de mots afins com *brusent*, *brusir*, no és argument clar i fort en contra, i que fins l'aparició en G. de Berguedà a penes pot caure en la balança, essent versemblant que En Berguedà vagi imitar un ús de trobadors orientals, o en tot cas no catalans (i atès que la forma de l'atribució debilita encara més la certitud d'aquesta dada). Tinguem per possible, com a màxim, que algun element d'aquesta arrel vagi existir en català des dels principis, però molt engruixit i refermat després per l'aportació ítalo-occitana.

De tota manera és un fet cert que el mot va penetrar aviat en ambients populars nostres, i a la fi en ambients literaris ben genuïns. Avui no és pas, certament, estrany als parlars comarcals del Nord, cap a l'Empordà en tot cas: «el llistó (planta muntanyenca amb aspecte de palla) és *bruzát* pel sol» Rabós d'Empordà (1958). Corregué ja bastant en velles cançons populars: en una de recollida per Milà a Argentona amb el títol «el Alma condenada»: «aniràs com llenya al fons, / cremaràs y *brusaràs* mentre món serà món: / cremaràs y *brusaràs* com el ble dintre del llum» (*Romllo.* 17.12), i Milà tenia forta consciència que *abrusar* pertanyia al lèxic corrent de la cançó popular:[2] de fet *brusar* figura en versions d'una de tan vella com la del *Comte l'Arnau* i en altres hi ha una forma heteròclita *brusir* (cf. infra *brusent*) «a dintre del cor sentia / una brasa que em *brusia*, / encesa del foch d'amor» (*La Presó de Perpinyà*, Ss. XVII-XVIII, *Romllo.* 135BC).

En fi el mot penetra en el lèxic noble i corrent dels millors escriptors de la Renaixença, almenys des de

Verdaguer: «cremà per *abrusar-m'hi* les selves del voltant» *Atl.* (p. 64) i en l'exposició del cant següent «un Tità --- conta haver escapat d'una espasa de foc que *abrusà* sos companys» (p. 96); en Coromines, prosista de gust clàssic i exigent, però tan refractari al lèxic poc paït o artificiós, el veiem des de les seves obres més antigues, i amb expressiu i precisat matís: «la fredor amb què em tractavan me va fer entendre que no havia nascut per a agradar a les dones, i aquell gran foc que m'*abrusava* l'entretenia mentrestant amb els efectes de l'amistat i de la família» (*Presons Imag.* I, p. 45 i així ja en l'autògraf), i que no hi sentia res d'artificiós ni de literari rebuscat es veu per l'ús que en fa en les cartes a la promesa (després mare meva): «el veritable amor --- és una flama silenciosa que *abrusa* el cos i l'esperit, i santifica totes les idees i sentiments de l'home» (25-VII-1901).

Per aclarir l'origen comencem reprenent els mots de la nota que vaig dedicar-li fa més de 45 anys (*BDC* XIX, 20-21): «El report formal entre *abrusar*, oc. *bruizar* i it. *bruciare* és el mateix que existeix entre *besar*, *baizar* i *baciare* de BASIARE. Això ens condueix a una base *BRŪSIARE; per a -ŪSI̯- > -*us*- en català, cf. català antic *seús* SEGŪSIUS i el nom de lloc *Pertús*, *Portús*, de PERTŪSIU (fr. *pertuis*). —¿En quina relació està aquest tipus amb el sinònim seu que ha donat naixença al fr. *brûler*, prov. mod. *bristoulà*, it. *(ab)brustolare*? L'etimologia d'aquests mots, tan debatuda anys enrere, ha estat resolta fa poc, de manera convincent, pel llatinista Niedermann (*Fs. Gauchat*, 1926, 40-51), en la següent forma: al costat del verb URERE 'cremar' existia en llatí una variant BURERE (d'on *bustum* 'foguera' i el derivat *com-burere*);[3] essent ben conegut USTULARE com a freqüentatiu d'aquell,[4] es pot donar per segura l'existència per a BURERE del correlatiu *BŪSTULARE. És d'aquest que ve *brûler* amb l'epèntesi de *r*, que es produeix tan tovint en els mots que ja contenen una altra consonant líquida ("repercussió"): *estrella, brúfol, brunyol, brúixola* (< it. *bússola*), *cartró, tartana*, etc.— Aquesta solució, que ens estalvia d'acudir a la hipòtesi gratuïta de l'encreuament de *ustulare* amb un mot germànic, apareix com a molt probable. Però, ¿com conciliar-hi el nostre *abrusar*? Perquè seria ben sorprenent que dos mots d'igual sentit, de radical parcialment idèntic, *brus-*, no tinguessin res de comú en llur origen».

Fins ací la meva nota de 1929-31 resta ferma, i tot plegat el meu treball constituí un avenç en mostrar l'origen comú d'*abrusar* i *abbruciare*, fornir una aproximació a la base de *brûler* i precisar el detall fonètic d'aquella equació etimològica. Sobre la part difícil del problema, afegia llavors:

«Només veig un mitjà de reunir-los, que bé ha de correspondre a la realitat, puix que l'estructura dels dos mots no en permet cap més. Ha estat ja assenyalada per altres l'existència d'un participi *URSUS de URERE, forma vulgar en comptes del clàssic *ustus*, creada sobre el model de *arsus* o simplement analògica dels nombrosos participis en *-sus* (*cursus* de *currere*, *versus* de *verrere*, *tersus* de *tergere*).[5] D'aquest *ursus* o **bursus* ve *BURSIARE, com *acutiare* de *acutus*. D'on arribem al *BRUSIARE que cercàvem, per la metàtesi de la *r*, que precisament és molt freqüent davant *s*: bastarà citar els exemples, ben coneguts, de *préssec* PERSICUS i de *bressar* enfront del fr. *bercer*.»

I aquí jo mateix ja reconeixia llavors la gran objecció: «Estant la -S- de *bursus* darrere consonant en llatí, havia de conservar-se sorda, com ha passat en l'exemple citat de *préssec*. ¿Per què, doncs, *abrusar* amb *-s-* sonora? ¿Caldrà admetre que la metàtesi, en aquest mot, és ja de data llatina, i llavors, trobant-se la -S- entre vocals, pogué sonoritzar-se com totes les -S- intervocàliques que han passat al català?»

Per això jo mateix ja en el *DCEC*, s. v. *BRASA*, vaig reconèixer que ja no creia en la meva etimologia de 1930, almenys en aqueixos termes; l'objecció fonètica de la sonoritat de la -S- no té rèplica: la transposició de la -R- no pogué produir-se en les condicions exigides —com mostren els casos de *préssec* i *bressar*, i molts altres com *trossar*, etc.: el resultat hauria estat certament **bruixar* —i menys en un derivat en -IARE format sobre un participi rar, secundari i fins d'existència poc segura (URSUS). La idea convincent, la solució, la donà Jud uns anys més tard en la nota etimològica del *Dicz.Rumantsch-Grischun* (s. v. *barschar*), i justament ajuda a suggerir-la la dualitat grisona entre engad. *barschar* i romanx *brüschar*: es tracta d'un encreuament progressiu de *BUSTULARE amb el tipus *abrasar* (it. dial. o ant. *abbraciare* = engadinès *barschar*), derivat de *BRASA*: encreuament que en *brustoulà* i *brûler* no va fornir més que la *r*, i que en el nostre *BRUSIARE va donar tot el cos del mot llevat de la U. En italià la *c* de *bruciare* correspon a la *c* de *brace* 'brases'; en rètic, anàlogament; en llengua d'Oc i català, la *-s-* de *(a)brusar* correspon a la *-s-* de *brases*. I en efecte això és també el que es comprèn per la importància i l'edat de les formes occitanes: les importants, antigues i preponderants són allí, no pas *brusar*, sinó *abrasar* i les en *-tolar* i *-clar* (*brustolar*, etc.).

El que trobem en oc. ant. és sobretot *abrasar*. Repetidament en B. de Born (mj. S. XII) i en la seva obra personal mateixa: «puois qu' an ma terra adermada / et arsa et *abrasada*» (ed. Appel, 19.12) o bé «e·N Richardtz assetjet / borcs e chastels, e pres — terras e derochet, / et ars et *abraset*» (14.11, al qual ací en el text original correspon «tol lor chastels e derocha e abranda» v. 29); i Rayn. II, 252, ens en dóna tota una massa d'exs. en gran nombre de trobadors dels més clàssics: Peire d'Alvernhe, Folquet de Marselha, la trad. de Beda, dos exs. en Gaucelm Faidit. L'encreuament d'*abrasar* i B(R)USTULARE, essent com són mots ben sinònims, és una idea que satisfà del tot; més si veiem que el producte de l'encontre té extensió més limitada, i que en part del territori, ha restat forma menys estesa i vivaç que els dos contraients. En català mateix (fins i tot si no donéssim com a premissa segura que el producte de l'encreuament ens vingué bo i fet des de fora) els fets no en desdiuen: en les variants de la gran i antiga cançó del

Comte l'Arnau unes variants donen encara *abrasen* però en lloc d'això en d'altres (com la versió ripollesa s del *Romllo.*) tenim junts l'agent i el producte de l'encreuament: «són *brases* de foc que 'm *brusan*».

No és impossible que a aquest joc d'encreuaments contribuïssin altres verbs d'aquest sentit i de forma semblant, en què han pensat altres col·legues. De tots ells em sembla més rebuscat adduir-los; en part no coincideix tant el significat, quasi tots són mots més rars, i algun d'ells fins i tot caldria pensar si la forma presa en consideració pel col·lega no pot ser evolució fonètica de *BRUSTULARE més aviat que el que el col·lega pensa. De tota manera remeto a aquests treballs. que es poden veure directament, i s'hi trobaran alguns complements útils i potser algun detall cert i preferible, però de menor importància: Rohlfs *ASNSL* CLIX (1931), 281-4 (cf. Rohlfs, *It. Gr.* I, 468; *Litbl.* LII, 461); per a Cilento *abbruskà* «bruciare» (Rohlfs, *Litbl.* LVII, 436) i Servigliano *bbruscà* «abbrustolire» (*ARom.* XIII, 469) caldrà examinar millor si, en lloc de derivats de BRUCUS, no són reduccions de *bruschiare* BRUSTULARE; d'altra banda Moll, *AORBB* I, 214 (que en l'*AlcM*₂ ho retirà, adherint-se a les meves velles idees); Spitzer, *LexikK*, p. 35.

DERIV.: *Abrús* (*AlcM*). *Abrusada*. *Abrusadís, dissa*. *Abrusador* [*Escr. Renaix.* en *DBal.* i *AlcM*]. *Abrusament*. *Abrusir*. *Brusir*: veg. supra, d'altra banda se sent així en diversos parlars moderns, com a Eivissa (PzCabrero), i també ho he sentit algun cop a pagesos del Maresme: «el fred ha *brusit* totes les verdures» ('les ha rostides'), a Canet de Mar, 1956; especialment vivaç en el participi actiu *brusent*, molt difós pel País Valencià en el seu sentit etimològic de 'cremant, ardent:[6] *oli brusent*', àdhuc a la rodalia de la capital (*Pensat i Fet*, 1952, p. 27); Carles Salvador escrivia ja «l'oli està ja *brusent*» com a cosa de Benassal en *El Camí*, 9-VI-1934, i Ga. Girona donava això mateix com a propi del Baix Maestrat, la Plana i l'Horta; però alhora el mot pren el sentit de «qui va molt apressurat» en els mateixos llocs, també segons Ga. Girona (que assenyalava, de més a més, en algun d'ells una variant *bursent*), i realment llegeixo en l'escriptor castellonenc J. Porcar: «bous que fugen --- un rastre de petjades amb qualque sageta *brusenta*» (*BSCC* XV, 344); altrament en aquest sentit (o en un de complex i intermedi) el mot s'ha usat també en indrets del Princ. —mostrant així que hi concorre un encreuament amb *brunzent*—: «quin nom havia esmaltat en son cor lo foch *brusent* de la seva joventut» en el vigatà M. Genís i Aguilar, c. 1870 (*Julita*, p. 73), i a l'Alt Pallars anoto «on baixen tan *bruents*?» 'rabents' (Altron, 1959); *brusentor* «calda, calor forta» Monòver (SGuarner, *Canyís*, p. 149).

El verb derivat de *brasa*, que fou l'agent de l'encreuament que ha donat el nostre mot, ha existit també en una variant en *-ir*, corresponent a aquest *brusir*: *abrasir*, que *AlcM* localitza a Val., Alcoi i Sueca, *abrasidor* (*un sol abr-*) a Castalla (Valor, *Aleix*, 9); i a Benimantell (Godalest) sento «estes terres ia estan *abrazides* altra volta» 'assedegades' (1963); un *abrasit de fam* «un cualquiera» a Monòver (*Canyissaes*, p. 131). *Burilla* (de fumador) 'punta de cigarret' (= fr. *bout de cigarette*, angl. *butts*, cast. *colilla*, sudamer. *pucho*) és mot vulgar d'ús general en el Princ.,[7] que sembla derivat del tipus *ABURAR* (*DCEC*) o BURARE (*FEW*) 'cremar', no directament conservat segons sembla en català, però que sembla inseparable, en alguna forma, dels ll. *burere-comburere*, estudiats a dalt i per tant relacionat almenys indirectament, i de més o menys lluny, amb la família d'*abrusar*; tenir en compte també que a Tortosa en lloc de *burilla* diuen *arutxa*, segurament d'origen semblant però amb el sufix equivalent *-utxa*: potser, doncs, podríem pensar en alteració fonètica d'un **urilla* ~ **urutxa*, que s'acostaria més a URERE. Del fr. *brûler* (supra) deriva *brulot*, d'on es prengué el terme bèl·lic i nàutic *burlot* (*AlcM*).

[1] Cf. també *nosa* = *noce*, *pase* = *pace*, *lùser* «lucere», *cusina* «cucina». Les formes amb *č* i amb *tts* més aviat semblen correspondre a d'altres bases fonètiques: *veccio* «vecchio», d'altra banda *brazzo* «braccio», *lazzo* «laccio», *barcazza* «barca cattiva e grande», *luzzo* «luccio, pesce», *giazzo* «ghiaccio».— [2] Car, en una altra que li donen escrita, però en notació que jutja insegura: «en teníem set, / set que ens *abrassava*» (23.17), veient que s'ha d'esmenar vacil·la entre posar-hi *abrusava* o *abrasava*. — [3] En realitat *comburere* no fou un derivat directe de *urere* sinó *co-amb-urere* (*ambustio* i formes semblants estan realment documentades), amb doble prefix; però havent-se contret això molt aviat en *comburere*, els parlants tingueren la sensació que *burere* existia com a mera variant fonètica de *urere* i en conseqüència dirien també **bustulare* junt amb *ustulare*. *Burere* es troba realment en un parell de fonts llatines merovíngies i longobàrdiques, vegeu *ALLG.* II, 268. — [4] USTULARE deixà realment força descendència en oc. *usclar* i *uschiare* de dial. italians; també es troba *usclar* en alguns parlars nostres del Pallars, abans encara amb més extensió pel nostre Pirineu; entre altres prové d'aquí el nom del poble de *Montesclado* en aquella comarca, que en vells documents trobem escrit *Monte-usclado*, topònim pre-català. I no manquen formes com *brustolar* fins en parlars nostres, i molt més encara enllà dels Pirineus, com it. *(ab)brustolare*, *brustolire*, etcètera. — [5] AThomas, *Rom.* XXIX, 189 (cf. *REW* 213), deriva d'*ursus* el fr. ant. *aourser* 'socarrimar'. D'*ursus* hi ha algun *testimoni* rar en glosses (*CGL* III 65.41; per a algun aclariment útil, cf. *CGL* IV 196.1, III 616.18, VII 385). — [6] Un soldat de 1937 em deia que en una ciutat Dellà Xúquer sentí llavors cantar una cançó: «Vent de Ponent marcix la collita, / vent de Ponent lo cor debilita / i el glaça o el crema, gelat o *brusent*, / vent de Ponent» — [7] A separar d'això la *burilla* que fa el noi brut amb mocs secs: potser per *bolilla* diminutiu de *bola* amb la *l* dissimilada.

Abrutat, abrutir, V. *brut* *Abcés*, V. *cedir* *Abscisió, abscissa*, V. *escindir* *Abscondir, abscons*, V. *es-*

condir *Absència, absent,* V. *ésser* *Absenta,* V. *donzell* *Absentar, absentisme,* V. *ésser* *Àbsida, absidal, absidiola,* V. *absis* *Absintat, absinti, absintina, absintisme, absintita,* V. *donzell*

ABSIS, pres del ll. *absis, absīdis,* 'volta, cor d'església' i aquest del gr. ἀψίς, ἀψῖδος (o ἁψίς), 'nus', 'tomb', 'volta o cúpula'. □ *1.ª doc.*: *absis,* c. 1878, *DAg.*, J. Tarongí; P. Fabra, *GramCat.* 1912; *àbside* i *àbsida,* 1868, *SLitCosta. Absis* és l'única forma registrada per Fabra en la seva *Gram.* de 1912, l'única del *DAg.* i la preferida per *AlcM* (1.ª ed.). És la que es troba en la majoria dels arqueòlegs i excursionistes, ja en el S. XIX i al voltant de 1900, i la usada en les publicacions antigues de l'IEC, i és la que jo recordo haver sentit, amb caràcter més o menys general, entre els catalanistes cultivats en els anys 1918-1935. *Àbsida* és un gallicisme, adaptació del fr. *abside,* si bé amb una accentuació bàrbara o inconseqüent, car només pot correspondre al nominatiu llatí (que no acaba en *-de* sinó en *-s*), però no als casos llatins en *-d(e)*, i contradiu l'accentuació del grec (en qualsevol cas). No es comprèn la preferència concedida en els últims anys a la forma *àbsida,* si no és per la imitació del francès i el castellà. *Absis* i no pas *àbsida* escriví Verdaguer: «s'arqueja cap al cingle de Batera / --- / d'aquell roquer fantàstic colisseu, / y avuy, al desglaçar-se, la ruïna, / l'*absis* apar de trossejada Seu», *Canigó* IX, 18*d*.

Del mateix origen és *apsis* en l'acc. astronòmica (veg. la definició exacta en el *DFa.*, *àpside*), pròpiament 'tomb o volta extrema en l'òrbita d'un astre'.

Absoldre, absolta, absolució, absolut, absolutisme, absolutori, V. *soldre* *Absorbent, absorbir, absorció, absort,* V. *sorbir*

ABSTEMI, pres del ll. *abstemius* íd., derivat de la mateixa arrel que *temētum* 'vi' i *temulentus* 'borratxo'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta.* Només per casualitat *abstemi* s'assembla amb *abstenció, abstinent* i *abstinència.*

Abstenció, abstenir, V. *tenir* *Abstergent, abstergir, abstersió, abstersiu,* V. *ters* *Abstinència, abstinent,* V. *tenir* *Abstracció, abstracte, abstraure, -eure,* V. *treure* *Abstrús,* V. *intrús* *Absurd, absurditat,* V. *sord* *Abudoixar,* V. *bodoix* *Abufetejar,* V. *bufar* *Abugot,* V. *abella* *Abuirar,* V. *eixavuirar* (*AUGURI*)

ABUIXAR, 'aquissar, incitar els gossos o un altre animal', també *abeixar, abixar, uixar,* íd. i 'esquivar': mot dialectal, provinent, com el cast. ant. *aoxar, oxear,* d'una interjecció *(b)uix!, beix!* i variants semblants, encaminada a esverar o incitar la bèstia. □ *1.ª doc.*: *Abexar,* S. XV; *abixar,* S. XVI; *abuixar,* S. XVIII? i XIX.

Aquest pobre demanava almoyna --- pens yo que li *abexaven* los cans, e los cans no li feyen mal, mas lepaven-lo», «demanave almoyna a la porta del rich e --- lo senyor li *abexave* los cans», StVicentF (*Quar.*, 110.28; *Serm.* I, 266.28); en el sentit de 'esquivar, engegar, expulsar': «publicat / lo testament, / de continent / me renegà: / no m'abrigà / de res de dol / -- roba sancera / cert no·m dexà, / com m'*abexà* / tantost de casa / --- dix: 'a ta guisa / vés hon te vulles'», J. Roig (*Spill*, v. 862).

Partim de la idea que 'aquissar (els gossos)', 'esquivar (les mosques, un insecte)' i 'engegar, expulsar (un animal, una persona)' són les dues cares d'una mateixa medalla, i en el modern i sobretot occidental *uixar* tenim el matís intermedi, car aquest significa sobretot 'esquivar els insectes'. En el S. XVI el *DAg* registra una lleu variant fonètica *abixar* «azuzar los perros», també a València. I avui *abuixar* és forma de vasta extensió en els parlars occidentals: en tot el Pallars (des de Cardós i Vall Ferrera, *BDC* XXIII, 273), Àneu, Tremp, V. de Barravés (*BDC* VI, 18), Segre amunt des d'Artesa fins a Andorra i Puigcerdà (*AlcM*) i Segarra (*DAg*), i fins a tot el gascó de la Vall d'Aran: i això, tant amb caràcter de transitiu 'aquissar' «azuzar», com amb el de reflexiu *abuixar-se* 'escometre, abordar, envestir el gos'; en valencià una forma més semblant a l'esmentat *uixar* i del mateix sentit: «se quedà en la cua dreta, però sense poder *abuyxar-se* les mosques» MGadea, *T. del Xè* II, 309, «cada ú que s'*abuixe* les mosques com puga» (I, 97); «en la dinà, uno d'ells té que està de guàrdia, *auxan* les mosques en una ramucha de pi», *Canyissaes*, p. 92; *aošar* «fer fugir» a Elx (*BDC* XVI, 53); «*uuixar*: ojear ['espantar la caça']» Lamarca, *Dicc. Val.-Cast.*; Fonz *uixa-mosques* 'esquiva-mosques' (*AORBB* II, 262); murc. *use* «se dice para significar que se desea apartar las moscas» (Ramz. Xarrià, s. v.); *un abuixador de mosques* MGadea, *Dicc.*; *abuixir* a Lleida i Balaguer (*AlcM*).

Afegim d'altra banda que de *re-uixar*, canviat en **arr(e)uixar*, ve el bal. *arruixar* 'esquivar': «es pastor en trobava un darrera una soca d'olivera, l'*arruixava* i amb un tancar i obrir d'uis ja era damunt es puig veïnat» Arx. Lluís Salvador, p. 216; mall. *arruixar* 'esquivar (mosques, etc.)' (*BDLC* X, 1919, 253; XII, 321); men. «li sortia una somereta blanca --- provà d'*arruxar-la*, la somereta no 'n féu cas; maldà a fer-li pò, i sa pò l'agafà a ell», «es carbassot se posà a pigar per ses parets i d'una banda i de s'altra, i com si *arruxàs* gent cap an es pati, fins que's va fer benes» Camps Merc. (*Folk. Men.* II, 112, 111) i Ferrer Guinart, *Rond. Men.* 223; d'ací el derivat o cpt mall. *arruixador de mosques* (Ll. Vilallonga, *Bearn*, 18, 127) i eiv. *arruixa-mosques* (Villangómez, *Any en Estampes*, 61); segons *AlcM* s'usaria el verb també a Tort. i, en el sentit de 'renyar', a Val. (cf. *Canyissaes*, 130?); i Ant. Cayrol escriví «però la gent d'aquell poble, sia per la por, sia per dolenteria, les van *arruixar* fora del veïnat» (JordiPCerdà, *Cont. Cerd.*, 45).

La forma *abuixar* sembla que ja la tenim en una cançó popular que almenys hauria de ser del S. XVIII, si bé amb grafia imperfecta *-s-* en lloc de *-x-*: «mira, pobre, si t'hi baixo / te'n faré *abusà* pel gos» (Milà,

Romllo., 16.6B).

La conclusió ha de ser, doncs, que hi ha triple vocalisme d'una mateixa arrel expressiva *beix-bix-buix* (com ja observà Spitzer, *Misc. Alcover*, 466); i potser també amb consonant sonora *abujar*, si és exacta la forma que usa el gironí-alacantí Girbal i Jaume (1919), *AlcM*. Aquest diccionari diu que seria una formació onomatopeica damunt el lladrar dels gossos, com el fr. *aboyer*; però en realitat no hi ha res en comú amb aquest mot, que no sols és de sentit diferent sinó sense cap semblança fonètica, car és sabut que en francès es digué *abayer* (it. *abbaiare*) fins al S. XVII. Amb el que sí que hi ha gran semblança, és amb el cast. ant. *aoxar* (S. XVI), més correntment *oxear* (molt corrent des del S. XV fins avui, en què es pronuncia *ojear*) 'esquivar mosques', 'esquivar animals', 'espantar la caça' (*DCEC* III, 550): *aoxar* només se separa del val. *aüixar* perquè tanca una mica menys la vocal.[1]

Pel que fa a l'etimologia cal rebutjar en tot cas la idea de Chabàs que *abexar* vingui del ll. *abigere* 'empaitar', que no serviria fonèticament ni de cap manera (*AlcM* mira d'apedaçar-ho amb un **abigeare*, empitjorant-ho encara, en partir d'una variant desusada). Fonèticament ho arreglaríem prenent l'aorist del verb grec corresponent *ἀπῆξα*, que ens podria temptar en esdevenir una base correcta, almenys fonèticament, i pel fet que l'aspecte de la variant *beix*! és menys clarament onomatopeic que en les altres, però no haventhi notícia que tal hellenisme es vagi usar mai en llatí vulgar, cal rebutjar-ho amb la mateixa decisió. En canvi sí que hi ha notícia que passà a l'ús del llatí vulgar l'imperatiu del present del mateix verb grec, en la forma APĂGE 'fora, lluny d'ací', d'on el mot cast. *aba!* (de vegades amb addició del pronom reflexiu *ábese*, pl. *ábense*) del qual hi ha tantes notícies en l'ús familiar del castellà, des del S. XIV fins al XVI i més tard (*DCEC* I, 1). De manera que realment ens preguntem si en la forma valenciana *abeixar* no hi podria haver alguna romanalla mossàrab d'això (**ábeše*=cast. *ábese*). De tota manera, aquesta idea està lluny de ser ben convincent car per més que insistíssim a posar de relleu i donar importància a la *e*, ni tan sols això ens obligaria a dubtar gaire del caràcter onomatopeico-expressiu: tals alternances vocàliques es troben en moltes arrels d'aqueix caràcter. Pensem que fins i tot els citats fr. ant. *abayer*, it. *abbaiare*, fr. mod. *aboyer*, ll. *baubari* són mots onomatopeics de sentit, si no igual, comparable. Com a màxim admetria jo que *abuixar* s'encreuà a València amb un mot mossàrab diferent i potser provinent d'aqueix APAGE.

[1] No sé si hi ha també forma a València amb *o*, el significat de la qual hagi evolucionat ('engegar' > 'tirar, llençar') fins a esdevenir 'llençar, malgastar': «tant en derribos s'*aboixa* / que a l'autèntica València, / que és l'antic, la deixen *coixa*» *Pensat i Fet*, 1952, 22.

ABÚLIA, pres del grec *ἀβουλία*, id., derivat de *ἄβουλος* i aquest de *βουλή* 'voluntat, deliberació', amb prefix privatiu. ☐ *1.ª doc.*: 1911, *Dicc.* Vogel.

DERIV.: *Abúlic.*

Abulló, V. *albelló* *Abundància, abundant, abundar, abundor, abundós*, V. *ona* *Aburgesar*, V. *burg* *Aburnar*, V. *bornar* *Aburxar*, V. *abuixar* *Abús, abusar, abusió, abusiu*, V. *ús* *Abutit*, V. *botir (BOT)* *Aç*, V. *agut* *Aca*, V. *haca* *Acabacases*, V. *acabar (CAP)* *Acabalar, acabalat*, V. *cabal (CAP)* *Acaballes, acabament, acabança, acabar*, V. *cap* *Acabdillar*, V. *cabdill (CAP)* *Acabir*, V. *cabre* *Acabussar*, V. *cabussar, capb- (CAP)* *Acaçar*, V. *caçar*

ACÀCIA, pres de ll. *acacia* i aquest del grec *ἀκακία* id. ☐ *1.ª doc.*: 1851, *Dicc.* Valencià d'Escrig; 1859 (*acàssia*), DAmengual; ACCosta, *Flora de Cat.* p. 293; ja l'usà Verdaguer, en l'ed. de 1878 de l'*Atlàntida* (com a arbre propi de Grècia) (VII, 17.17); *CostManc.* I, 97; Colmeiro, *Enum. de las P. de la Pen. Ib.* (II, 287), a. 1886, encara no dóna més que *aromer* com a nom de l'acàcia en el Principat i a les Balears.

ACADÈMIA, pres del ll. *Academīa* o *Academĭa* 'l'escola de filosofia platònica', i aquest del gr. *Ἀκαδήμεια* id., pròpiament 'el jardí d'Academos, on ensenyava Plató'. ☐ *1.ª doc.*: 1591, i potser ja S. XV.

En l'any 1591 es fundà a València l'Acadèmia dels Nocturns. La dels Desconfiats, de Barcelona, data de l'any 1700. L'Acadèmia Mèdico-Pràctica de Mallorca va ser fundada el 1789 (Joaq. M. Bover, *BiEscrBal.*, biografia del Dr. Antoni Mateu, I, § 690). Altrament vegeu la *Gr. Enc. Cat.* I, pp. 62-73. L'accepció moderna del mot apareix a Itàlia a mj. S. XV, centúria en la qual es fundaren allí les primeres acadèmies, a Florència, Nàpols, Roma i Venècia. Per a la història del mot en les llengües europees i particularment a Itàlia, cf. Migliorini, *Ann. Bull. of the Mod. Humanities Assoc.*, nov. 1956, 21. En català potser ja apareix —si bé només amb referència a l'Antiguitat— en el *Comentari de les Quatre Virtuts*, del S. XV (*AlcM*, s. v. *academista*; tanmateix veg. *DAg*). El primer dicc. que el registra és Lacav. 1695.

DERIV.: *Acadèmic* (1695, Lacav.). *Academicisme. Academisme. Academistes* (S. XV, *DAg*).

Acalada, acalar, V. *calar*

ACALEF, nom científic de les ortigues de mar, pres del gr. *ἀκαλήφη* 'ortiga', 'ortiga de mar'. ☐ *1.ª doc.*: *acalefos*, 1868, *SLitCosta.*

Acallar, V. *callar* *Acalorament, acalorar*, etc., V. *calor* *Acaminar*, V. *camí* *Acamo(r)riat*, V. *DCEC* (CAMORRA) amb contaminació de *emmurriat* i el seu parent *morro*; la d'aquest predomina en *acamorrar-se* *Acampada, acampament*, V. *camp* *Acampanat, -anar*, V. *campanar* *Acàmpsia, acampte*, V. *cansar* *Acanada, acanador*, V. *cana (CANYA)* *Acanalar, acanalat*, V. *canal* *Acanament, acanar*, V. *cana*

(CANYA) *Acandir-se*, V. *càndid* *Acanir, acanissar*, V. *ca* *Acanonar*, V. *cana (CANYA)*

ACANT 'certa planta espinosa', 'ornament que n'imita la fulla', i, en forma prefixada, *ACANTO-*: mots manllevats o derivats (i compostos) savis del gr. ἄκανθος 'aqueixa planta' i de ἄκανθα 'espina', del mateix origen (per conducte del ll. *acanthus*). □ *1.ª doc.*: 1868 (*SLitCosta*), l'ornament, *acanto*; 1871, Joan Texidor, *Flora Farmacèutica* p. 681, la planta (*herba carnera*); tots dos, *acanth*, c. 1890, *DBal.*

Deriv.: *acantaci, -àcies* (1868, *l. c.*). La major part dels altres derivats i cpts. (en gran nombre), si bé amb algun detall incorrecte de forma i inacurat o antiquat de sentit figuren, amb molts més de desusats, en *SLitCosta.*

Cpt.: *Acantopterigi* [1868, *SLitCosta*], 'ordre de peixos d'aletes espinoses', format amb πτερύγιον 'aleta', diminutiu de πτέρυξ 'ala'; *acantocèfals, acantòfor*, etc.

Acantonar, V. *cantó* *Acanyament, acanyar, -at*, V. *canya* *Acanyissar*, V. *canya* i *ca* *Acanyolat, -olit*, V. *canya*

ACAPARAR 'abassegar', de l'it. antiq. *accaparrare* 'assegurar un contracte deixant paga i senyal' —avui més aviat *incaparrare*— per conducte del fr. *accaparer* que abans significà el mateix i després prengué el sentit de 'abassegar'; en italià és derivat de *caparra* 'paga i senyal', que per la seva banda es deriva de *arre* 'arres, paga i senyal', del mateix origen que el nostre *ARRES.* □ *1.ª doc.*: c. 1890, *DBal.*, la variant fonètica *acaparrar*, en el sentit primitiu, ja en el S. xvi i abans (1290?).

És ben errat de dir (com llegim en *AlcM*) que el català prengué el mot del castellà, on no fou acceptat fins a la fi del segle passat, i encara era rebutjat com a gallicisme blasmable fins més enllà de mitjan segle. És versemblant, al contrari, que fos la terra catalana —on la presència ja antiga de l'italianisme directe i de mots indirectament o aparentment afins (*encaparrar, aclaparar, caparro*), així com l'estructura de la vida econòmica, tenien el terreny ja preparat des d'antic— la que vagi constituir la porta d'entrada del terme mercantil foraster a la Península Ibèrica.

Per a la història estrangera del mot, a part del *DCEC*, cf. els diccionaris etimològics d'Ang. Prati (s. v. *arra*), Bloch, Wartburg (i, 144*a*, 1.9).

Hem de considerar la Itàlia de les poderoses repúbliques medievals mercants i plutocràtiques com la pàtria antiga d'aquest grup de mots. Allí —i fins negligint els documents i atenint-nos a la lletra literària— trobem *arre* per 'penyora' (el mot de conegut origen grecollatí) ja en Boccaccio, i en el sentit del nostre *ARRES* o 'paga-i-senyal', *arra* i el cpt. *caparra* des de c. 1300-20 (Domenico Cavalca); i allí apareix aviat el derivat verbal, amb el sentit de 'retenir una compra amb paga i senyal', amb diversos prefixos: *caparrare* des del S. xvi (Benv. Cellini), *incaparrare* (més usual avui) des del xvii, *inarrare* c. 1300 (i, amb el sentit general de 'prometre', en l'Ariosto), *innarrare* ja a mj. S. xvii; la variant *accaparrare* resta allí d'ús més regional i més estranya als escriptors florentins i cultes, i avui ha sortit de l'ús més comú, però s'hi troba des d'abans de 1800; tot això sense sortir de la literatura, car en la doc. hi ha dades més velles. Allí el prefix *capo-* (*cap-* davant vocal), amb el sentit d'element intensiu i emfatitzant, ha tingut més joc que en cap altra llengua germana, àdhuc el català, on també l'havíem descabdellat bastant (*capmàs, capbreu, cappa(d)re, caplletra, capfoguers, capsou* o *-soldo, capgirar, captenir*); allí p. ex. es formaren mots tan castissos com *capovolgere, capolavoro, capom(a)estro, capoluogo*, etc. Allí és, doncs, on una formació com *caparre* en el sentit de 'arres en ferm' (unes arres no merament retentives i prometedores) era més natural.

El primerenc tracte íntim del nostre món comercial i estatal amb els estats mediterranis d'Itàlia, i llur economia, féu que el mot aviat penetrés més o menys permanentment en la nostra llengua. *AlcM* cita sengles exemples de *acaparrar* i *acaparrament* en un tractat mercantil inèdit de 1579, on deu ser més aviat 'comprar per endavant deixant arres', però el context del segon, que parla de perjudicis comuns, sembla que apunta ja a la idea intermèdia del qui abusa a còpia de retenir més del necessari. Altrament alguna variant del mot devia estar en circulació catalana ja des d'abans, potser molt, car Finke (*Acta Arag.* iii, 8) publica, en un doc. que ell data de 1290: «ab sò que nós li acoregem, à *acaparades* ben 4 mília salmes ('càrregues d'animal') de gra». Cert que la grafia incompleta precedent *acor<r>eguem* ja mostra que hi hem d'entendre *acaparades* com a representació incompleta de *acaparrades*, i tampoc no podem estar segurs que el publicador ha tallat bé els mots i no calia analitzar *caparrades*; i ací és clar, pel context, que no hi ha encara noció d'agabellament sinó mer emparaulament amb més o menys garantia (altrament la data tan antiga de 1290, no sé si és ben segura).

En fi el mateix mot troncal del grup, l'it. *caparre* (pl.), va passar aviat al cat., on trobem ja *caparra* en un doc. mallorquí de 1403 (*AlcM*); avui el mot segueix essent allí el terme d'ús normal per a la 'paga-i-senyal' si bé en la forma *caparro* (1840, *DFgra.*; *DAmen.*; etc.), on s'entengué la terminació com la d'un mot de la mena de *ferre, morre, verre, beverre*, i fou adaptat com *caparro*, parallel a *ferro.* El valor i forma definitius del mot els rebérem, ben entès, com les altres llengües coetànies, del fr. *accaparer*, on quedà fixat amb aquest sentit i forma des del S. xviii, i on no sembla haver penetrat (amb el sentit antic) fins a 1562.

Deriv.: *Acaparador. Acaparament.* (Escr. Renaix.)

Acapolar, V. *capolar* *Acaponador, acaponat*, V. *capó* *Acapta, acaptador, acaptar, acapte, acaptiri* *Acapullar, -llat*, V. *capulla, capoll (CAPUTXA)*

ACAR, i el seu derivat *acàrid*, que es diu d'un grup de menuts aràcnids paràsits, pres del llatí naturalista *acarus*, i aquest, del gr. ἄκαρι 'el paràsit de la ronya'. □ *1.ª doc.*: 1868 (*acàrit*, definició defectuosa, *SLitCosta*); *àcars* c. 1900.

DERIV.: *Acariasi.*

CPT.: *Acaricida. Acarinosi.*

Acarada, V. *cara* *Acaramellar, -at,* V. *caramel (CARAMELL)* *Acarament,* V. *cara* *Acaramullar,* V. *caramull* *Acarar, -rat,* V. *cara* *Acarcanyar-se,* V. *carcany* *Acariaci,* V. *àcar* *Acariciador, acariciar,* V. *carícia (CAR)* *Acàrid,* V. *àcar* *Acarnissar-se, -ssat,* V. *carn* *Acaronament, acaronar,* V. *carícia (CAR)* *Acarrejar,* V. *carro* *Acarrerar, -rat,* V. *carrera (CARRO)* +*Acarrossar,* V. *carro* *Acartonat,* V. *carta* *Acarxofat,* V. *carxofa* *Acarxotar,* V. *carxot* *Acaserat,* V. *casar (CASA)* *Acassolat,* V. *cassola (CASSÓ)* *Acatalèctic,* V. *catalèctic* *Acatalèpsia, -èptic,* V. *catalèpsia* *Acatador, acatament,* V. *acatar (CAPTAR)* *Acatar,* V. *captar* *Acatarrar, -at,* V. *cadarn* *Acatiar,* i més sovint *encatiar,* formes vulgars de *inquietar,* V. *quiet* *Acatxapar,* V. *catxap* *Acatxar,* V. *acotar* · *Acaule, acaulescent, acaulins,* V. *col* *Acavallar, acavallonar,* V. *cavall* *Accedent, accedir,* V. *cedir* *Acceleració, accelerador, accelerar,* V. *celeritat*

ACCENT, pres del ll. *accĕntus* id., derivat de *cănĕre* 'cantar'. □ *1.ª doc.*: mj. S. XIII, G. de Cervera. «Jo no conech ablatius, singulars ne plurals, / ne abcens, ne *accents*, ne comptes d'alguatismes», escrivia l'autor dels Proverbis (estr. 1), afectant lleument una ignorància que no tenia pas. És un dels autors que escrivint en una llengua romànica qualsevol usà el mot en data més antiga, car no en recordo testimonis en llengua d'oc abans de les *Leys d'Amors*, S. XIV (Rayn. II, 19); n'hi ha en diversos tractats preceptius catalans del S. XIV, i el mot és usat molt sovint i en una ampla varietat d'accs. en el *Torcimany* de Ll. d'Aversó —p. ex. «leyal sonança se fa tostemps ab *accent* agut, ço és, en la final sílhaba de la dicció final del bordó...» II, § 7, com en un gran nombre de passatges, que aplega Cases i Homs en els índexs de la seva ed. (II, p. 427*a*)— així com en els tractats del S. XIV extractats pel *DBal* i *AlcM*, en Jacme Marc, etc. Ens abstindrem de donar detalls sobre les diverses accs. del mot, ben estudiades ja per aquests lèxics. L'acc. 4 d'*AlcM* 'modulació especial de la veu' no solament es troba en el S. XV en algun text italianitzant, com la traducció de Dante per Febrer, sinó que llavors ja devia tenir ús especial a Catalunya, si judiquem per un precepte sobre l'«*accentus legentium in choro sedis barcinonensis*» que documenta Du C. l'any 1423.

El mot i concepte de l'*accentus, -ūs*, no foren una creació espontània del llatí sinó un calc del grec: el verb προσᾴδω, pròpiament 'jo canto aplicant a ...', indicà aviat en la llengua hel·lenística la noció de 'marcar el τόνος' o accent modulat propi de la llengua grega, i d'aquest verb derivà l'abstracte προσῳδία (que hem pres del grec directament en el mot *prosòdia*); el llatí ho calcà amb un verb *accĭnĕre*, no gaire usat, derivat de *cănĕre* 'cantar', i sobretot amb l'abstracte *accentus*, que deriva materialment d'*accinere*, i calca el significat del seu abstracte. És sabut que els mots que tenien *ă* etimològica la canviaven en *ĭ* quan era en síl·laba oberta, i en *ĕ* en síl·laba tancada, sempre que la vocal deixava de ser en síl·laba inicial de mot, en afegir-se-li un prefix o formar un compost. L'extravagant pronúncia *əgzén* i *əgzəntuá* que *AlcM* atribueix per alguna estranya confusió a Barcelona, no existeix allí ni enlloc; tothom diu *əksén* i *əksəntuá* en tot el territori continental de la llengua (amb les acostumades variants valencianes).

DERIV.: *Accentuar* [S. XIV] en oc., *Leys d'Amors*; però segurament també s'usava ja en català, en tot cas l'adjectiu *(diccions) accentuals* ja figura c. 1390 en el *Torcimany* I, 62, II, 4; *accentuare* b. ll. fou una creació del gramàtic italià Hugutio, i l'usa també ja Dante, en el *De Vulgari Eloquio* I, xi, 5, ed. Marigo, p. 319; més prop de nosaltres en els Estatuts del *Col·legi* de Foix a Tolosa, a. 1457, Du C., i fr. ant. *accenter* en la *Hist. Joannis IV* d'Anglaterra; *accentuació*. *Concent, -ento, AlcM*, pres del ll. *concentus*. *Succentor* [1564 'sota-capiscol', doc. barc., *AlcM*], ll. *succentor*, format amb *cantor* 'cantaire' i el prefix *sub-*, és l'equivalent del cast. *chantre* < fr. *chantre*, o més aviat del seu derivat *so-chantre*. El mot tingué gran ús en els nostres bisbats de muntanya, i especialment en el de Vic, on conec moltes masies anomenades fins avui *El Sucentor* (*susəntó*), especialment a Osona i Lluçanès, i que evidentment prengueren nom d'un xantre o sota-xantre de l'església veïna, que les posseí; *succentoria* (1795, *AlcM*). *Incentiu* [S. XV o XVI?, *Hist. de Garí, AlcM*], pres del ll. *incentivum* 'que dóna el to musical', derivat de *incinere* 'acostumar a cantar', però influenciat per *incendere* i *incitamentum*.

Accepció, V. *acceptar*

ACCEPTAR, pres del ll. *acceptare* id., freqüentatiu de *accĭpĕre* id., i aquest, derivat de *căpĕre* 'agafar'. □ *1.ª doc.*: c. 1380.

En les *Ordenacions de la Confraria de J.C. e la Creu*, de Xàtiva, any 1381: «quant alcú volrà ésser reebut en confrare, no puxa ésser reebut sens --- inquisició de la sua fama e --- los dits confrares, axí examinats e *achceptats* ---, sien reebuts per lo prior ---» (*CoDoACA* XL, 222); també *Crònica* del Cerimoniós, i sovint en el *Tirant*, on sovint es parla d'*acceptar batalla*: «e si per temor de mi *acceptar* no lo gosàreu, siau cert yo·us reversaré les armes» (I, 22). Si bé aquesta família de mots no va passar a les llengües romàniques, en general, més que amb caràcter erudit, hi ha en català i en occità antic algun exemple excepcional de pervivència hereditària d'ACCIPERE. Particularment un cas, altrament esporàdic, de *acebre* 'percebre, notar' en la *Crònica* de Muntaner: «e totes aquestes gràcies poguí yo veure e *acebre*, e

tots aquells qui·l vaeren ne d'ell oýren parlar», capítol 7.[1] Altrament sols conec el participi it. *maleaccetto* i la seva correspondència occitana, que no sé si apareix enlloc més que en *Flamenca*: «egaiatz fon e *mal-aceutz*» (rimant amb *espeutz*, v. 2450, *PSW* «désagréable»). Generalment es pronuncia *əsəptá*, més aviat que *əksəptá*, fins i tot entre gent de pronúncia acurada (si bé després de c. 1925 va començar a estendre's la pronúncia teòricament normal amb *ks*, però encara predomina l'altra).

DERIV.: *Acceptible*, *acceptabilitat* [1430, *AlcM*]. *Acceptació* [S. xv, *AlcM*]. *Acceptador*. *Acceptatiu*, *-iva* [c. 1390, *Torcimany*, 512.45]. *Accepte* 'agradable, ben rebut' [c. 1450, J. Roig, J. Martorell]. *Accepció* [S. xiv, *AlcM*], del ll. *acceptio*, pròpiament acció de pendre (en tal o tal sentit). *Acceptor* ant. (*AlcM*).

CPT.: *Acceptilació*, terme de dret romà, *accepti latio*, pròpt. 'aportació d'un rebut'.

1 Amb enorme anacronisme *AlcM* suposa que això pugui ser una variant de la forma recent i local *sebre* en lloc de *saber* (estranya a tota forma de català que no sigui recent, i fins i tot avui limitada al bisbat de Girona i part de les Balears). Relliscada disculpable l'any 1927, quan l'*AlcM* era encara obra principalment de Mn. Alcover mentre Moll era un jovenet que tot just començava els seus estudis.

Accés, accessible, accessió, accèssit, accessiu, accessori, V. *cedir* *Accest,* grafia incorrecta per *acest,* V. *aquest (EST)*

ACCÍDIA, antiq., 'negligència gelosa en la pràctica del bé', pres del ll. tardà *accidia*, alteració d'*acedia* 'despreocupació, negligència', que prové del gr. ἀκηδία 'indiferència, negligència', deriv. de ἀκηδός 'despreocupat, negligent', de κῆδος 'compte, cura' amb prefix privatiu. ☐ *1.ª doc.*: Llull, c. 1275.

N'era mot predilecte i n'hi trobem molts exemples, p. ex. en la *Doctrina Pueril*: «*Accídia* és tristícia d'ànima agreujada de bé de son proysme, --- si Déus ponex en aquest món alcun home, *accídia* fa hom irar con Déus no·l ponex pus fortment --- per *accídia* són los hòmens tots jorns en mala volentat» (ed. Gili, p. 155); «lo diable ha *accídia* de tot lo bé que membra o entén, e ha tristícia con lo mal no és mayor» (ib., p. 156); «*accídia* hac lo demoni del bé que Déus donà en paradís terrenal a --- Adam e a Eva, e per assò consellà que menjassen del fruyt ---» (ibid., p. 157). Però no menys en la resta de la seva obra: «con se sdevé que hom --- no ha cura ne diligència de ço a què és creat --- d'esí neix *accídia* o perea, e és hom *accidiós* desamador de bé, e ha plaser de mal», *Merav.* (*NCl.* iii, 163); «*accídia* tenia en son poder un home molt rich --- no havia muller, ni·n volia haver, ni·ls béns que havia no profitaven a ell, ni a altre; tot dia sehia en la plaça, e scarnia tots aquells qui denant li passaven; hira havia con vehia fer bones obres; plaer havia con ohia dir mal dels hòmens», *Blanquerna* i, 106.15. En un mot, l'antítesi mateixa del noble caràcter de l'heroic i sant mallorquí. Seguí essent usual en diversos escriptors de la nostra Edat Mitjana, entre altres Eiximenis: «Diu Sent Agustí que *accídia* és enug», *Terç*, c. 141 (més en *DAg*), i bé farem en abstenir-nos d'assegurar que l'èxit escàs del gran predicador contra l'accídia fou responsable del desprestigi del mot, però també em guardaré de dir que aquesta idea sigui producte de la fantasia.

La pronúncia de la *ē* del gr. ἀκηδία com a *i*, és un fet general de la pronunciació tardana normal de la llengua grega, mentre que la duplicació de la *cc* és un fet esporàdic del llatí de baixa època, i que en el nostre mot trobem, p. ex., en la forma *accedia* de les *Glosses de Reichenau* (ed. Förster, 477; *BhZRPh* vii, 25; Ernout, *Mél. Desrousseaux* 161-2; cf. *ThLL* i, 355), i que es repeteix en una sèrie de casos, com *contricció*, *racció*, *accetós* (Cauliac, en *AlcM*), etc.; en el nostre, deguda especialment a la influència del parònim *per accidens* 'casualment, distretament'.

DERIV.: *Accidiós* [Llull]: «Si Déus fos *accidiós* no agra creat lo món, ne agra presa carn en Nostra Dona», *Doctrina Pueril*, p. 156; altres en *Merav.* iii, 163 (supra) i en *Blanquerna* i, 106.24.

Acció, accionar, accionat, accionista, V. *acte* *Accípitre, accipitrí,* V. *astor* *Aceball, acebament,* V. *civada* *Acebre,* V. *acceptar* *Acedia,* V. *accídia.* En forma sàvia pura, com a terme mèdic, *acedia.* *Acèfal, acefalia, acefalita, -lisme, acefalo-,* V. *cefàlic* *Acell,* V. *aquell* *Acendrar,* V. *cendra* *Acens, acèn,* V. *aci (EST)* *Acensalar, acensament, acensar,* V *cens*

ACER, del ll. tardà ACIARIUM id., deriv. de ACIES 'tallant, fil d'espasa, etc.'. ☐ *1.ª doc.*: fou ja freqüent a l'Edat Mitjana, tot i que no en tenim a mà exemples anteriors al S. xiv.

«Item *asser*, lo quintal dos diners» en un doc. rossellonès del S. xiv (*RLR* xxx, 73). Després és freqüent des d'Ausiàs («si com l'arnès d'*acer* a colps s'engruna, / e lo de ferr ---», 129v.) i Joanot Martorell: «una planxa de ferro rodona, hon hi stigués V puntes de *acer* fetes a taill de diamà, molt ben smolades» (i, 128), etc.

També en el *Vocab. Cat.-alem.* de 1502, § 788; en oc. ant. *acier* ja en diversos trobadors del S. xiii (Rayn. ii, 20). Modernament es pronuncia generalment *sẹ́r*, cosa que explica la conservació fònica de la *r* en monosíl·lab; però fora del cat. central, i fins en alguna comarca d'aquest, trobem, sigui la pron. *əsẹ́r* (més aviat literària), sigui formes sense la *-r*: *asẹ́* a la Vall de Cardós (Esterri, Estaon) però *sẹ́* al capdamunt (a Tavascan); de *sẹ́r* surt una pron. ultracorregida *sẹrn* pròpia de Ciutadella de Menorca (Moll, *Misc. Alcover*, 405). El mot llatí no solament fou heretat per les llengües romàniques (port. *aceiro*, cast. *acero*, oc. i fr. *acier*, it. *acciaio*) sinó també pel basc: guip. *altzeiru*, sul. *atxeidü*, ronc. i salaz. *atxairu*, *atxeiru*, Mitxelena, *Fon. Hist. Vca.*, 287. En llatí ACIARIUM solament apareix en glosses (Walde-H. s. v. *acieris*), entre

elles *accearium* ·*st(e)el(i)* en els quatre glossaris llatino-anglosaxons (Barbier, *RDR* II, 181).

DERIV.: *Acerar* i *acerat*, aquest ja en Joanot Martorell: «ab les selles *acerades* e les brides totes daurades» (Ag. I, 191); *cerà* a Eivissa (PzCabrero), i en altres comarques, entre elles l'Alt Pallars, on *cerar* és «afegir acer a les puntes de les eines» (Violant, *Enforn.*, *BCEC* XLVII, 16); *acerador*, *acerament*; *aceraó* b. pall., format amb el sufix d'abstracte -ATIONE. *Acereria*. *Aceró*: contracció del pall. *aceraó*, -ATIONEM (no com diu *AlcM*).

Acera 'vorera', castellanisme innecessari, V. *DCEC* *Aceraó*, *acerar*, *-rat*, V. *acer* *Aceratòsia*, V. *cerato- (CORN)*

ACERB, pres del ll. *acerbus* 'aspre al paladar', mot afí del ll. *acer* = cat. *agre*. ☐ *1.ª doc.*: mj. S. XV, *Curial*, i 1487.

En què el mallorquí Francesc Prats va escriure «la devota e salutífera contemplació dels misteris de la *acerba* passió del Senyor Nostre Jhesús» (JMBover, *BiEscrBal.* II, 154). No constitueix cap prova de l'ús del mot en català, el fet de figurar en la mal anomenada traducció de la *Comèdia* de Dante per AFebrer, car a penes es pot pretendre que aquest calc servil del text dantesc (mera eina per facilitar la lectura de l'original italià) estigui en llengua catalana. D'altra banda *acerbíssim* i *acerbitat* foren usats per Roís de Corella en el seu *Cartoixà*, i aquell ho fou per Isabel de Villena.

DERIV.: V. supra, i un *acerbat* mall. en *AlcM*.

+*Acerenar* 'garbellar', 'brandar', mossàr. català, V. *DECH* (ZARANDA; *DCEC* IV, 844*a*44, 841*b*2) *Acereria*, *aceró*, V. *acer* *Aceràcies*, *acerita*, V. *auró* *Acèrrim*, V. *agre* *Acertada*, *acertar*, V. *cert* *Accescència*, *acescent*, *acetàbul*, *acetat*, *acètic*, *acetilè*, *acetona*, *acetós*, V. *àcid (AGRE)* *Acevall*, *acevar*, V. *civada* *Acèver*, V. *sèver* *Ací*, V. *aquí*, *aquest (EST)* *Acíclic*, V. *cicle* *Acícula*, V. *agulla* *Àcid*, *acídul*, *acidular*, V. *agre* *Aciençat*, *acientat*, V. *ciència* *Acimat*, *acimbellar*, V. *cim*

ACIN, amb els seus derivats *acínic*, *acinitis*, *acinós* (*AlcM*) i el cpt. *aciniforme*: mots científics recents, formats amb el ll. *acĭnus* 'gra de raïm'. ☐ *1.ª doc.*: *ácino*, 1868 *SLitCosta*.

Acinèsia, V. *cinètic* *Acinglat*, *acinglerat*, V. *cingle* *Acitara*, V. *DCEC* (*citara*), i *AlcM*, *sitara* *Acivadar*, V. *civada* *Aclamació*, *aclamar*, V. *clamar* *Aclameir*, cf. *clam* 'crit de pietat, de desesperança'; potser encreuat amb un **aclivellir*, *aclevellir* (cf. *aclevillar* val., *aclivellar*, *clevill*, *clivellar*, *claviller*, amb variant *clavier*, amb un sentit com el valencià de *estar al darrer claviller* 'estar a punt d'acabar-se o arruïnar-se'). Però més aviat veg. *recremeir (CREMAR)*. Voler aclarir-ho amb un cert men. *clemis* és com voler il·luminar un crepuscle amb les tenebres, car no val res l'«explicació» que d'aquest mot suggereix *AlcM*. El que cal, en primer lloc, és donar documentació més segura i ampla de *aclameir*

ACLAPARAR, mot estrany al català tradicional i a la llengua de l'Edat Mitjana, sense altra parentela que la probable i imperfecta amb l'oc. *aclapar* 'colgar de pedres, apilotar rocs', que modernament s'ha usat també amb el sentit d''aclaparar'; l'un i l'altre deuen, doncs, derivar, en definitiva, de *CLAPA* 'amuntegament de pedres', i el nostre vindrà d'*aclaperar* derivat de *claper* id., segurament amb un sentit figurat de deixar com colgat de pedregar o de reduir a un munt de trossos com mineral esbocinat. ☐ *1.ª doc.*: 1803, Belv.: «*aclaparat*: derrotado, desjarretado», «*aclaparar*: enervare, debilitare».

Apareix usat ja en els prosadors de llenguatge més autèntic de finals de segle: «Tot lo pes d'un dia d'emocions gravitava sobre sas decandidas forsas, *aclaparava* son esperit», NOller, *Vilaniu*, p. 368; «*aclaparada* pel dolor s'arrancava 'ls cabells», Pons i Massaveu, *Trasc.*, 15. I, cosa més notable, en els *Focs Follets* (c. 1870?) de Marian Aguiló, «La fe ardent no s'*aclapara*», que essent d'un aplec de gloses, encara que creades, pel gran estudiós mallorquí de la llengua, i tractant-se probablement del testimoni literari més antic entre els escriptors de la Renaixença, suggeriria que el mot no era estrany llavors a certs ambients de Mallorca. Interessa també d'observar l'aparició en ambients rústics del Principat, sempre garantia d'ús més tradicional i revellit que el dels millors escriptors; així Joan Lluís no ha vacil·lat a posar-lo en les seves narracions de pastors pallaresos: «el nostre ramat el teníem *aclaparat* de por» (*Els Pastors i les Tempestes*, p. 8). Però especialment em sembla orientadora la frase que copsà Aguiló a Camprodon, i segons sembla de la boca d'uns bosquerols o llenyataires: «uns serradors *aclaparaven* un roure», ço que ens condueix en efecte cap a la idea de la reducció d'una poderosa matèria vivent, com és la gran tossa d'un roure, a un conjunt de rulls escampats per terra sense més vitalitat que un claper de rocs.

Allò, però, que ens condueix més resoltament cap a un nord etimològic és l'existència d'un verb semblant, encara que no igual, en llengua d'oc, on altrament ja té alguns antecedents medievals. En la *Vida de Sant Honorat* (prov., S. XIII) se'ns descriu una troballa macabra, la d'un cadàver trossejat tapat per un munt de pedres «et an ben conegut vivatz / que laïntz ac ome cassat, / que las peyras an *aclapat*» (*PSW* I, 12); el trobador Bremon Ricas-Novas usa *aclap* amb un valor abstracte però que implica el de l'amuntegament confús de rocam: «ab sos sirventés, d'on fa tan gran *aclap* / que par qu'embroc los vers, e que·ls mescl' en enap» (Rayn. IV, 21). Aquest verb *aclapar* el trobem també en el *Torcimany* del nostre L. d'Aversó (en present *aclàpi*, 1105.4). En els parlars moderns ens acostem, però, molt més al sentit del verb català, com sigui que en el prov. mistralenc *aclapà* no és solament «couvrir de pierres, enterrer»,

sinó que precisament hi pren així mateix el sentit de «accabler».

I és el mateix Mistral l'escriptor que ens ho comprova en la seva prosa. És en la història de l'escapada que fa el minyonet, que tement la *redorto* del seu pare si torna a casa després de la nova campana que ha fet a l'escola, fuig muntanya enllà, i quan torna de bella nit, rendit de cansament, ha d'entrar en una cabana, que era un catau de lladres, però s'hi queda adormit com un soc fins que el desperta la resplendor de la fogaina encesa pels lladregots, que han tornat «au mitan de moun som *aclapà*» («sommeil profond accablé de fatigue»), *Moun Espelido* (IV, p. 58). En els parlars locals moderns hi ha ací i allà sentits semblants amb evolució un poc distinta: Hautes-Alpes *aclapar* «frapper quelqu'un de façon à l'immobiliser», gascó central *aclapat* «affamé» (a Labouheyre, *FEW* II, 736*b* § 1) i especialment el bearn. *aclapàt* que no és solament *aclapat debat terre* «enfoui, enterré», o matisos ja més pròxims, com «lou besiat de Belloune, *en aclapant* poples e natious» («en écrasant peuples et nations» en Lamolère, a. 1827) i *de la sèrp aclapè lou cap* «du serpent il écrasa la tête», perquè Lespy tradueix *aclapat de patacs* precisament per «accablé de coups». En un mot, allà el sentit de la formació verbal més simple *aclapar* ha acabat per ser el mateix del del nostre *aclaparar*.

Però si la terminació del verb en les dues llengües no és ben bé la mateixa, hi ha d'altra banda confirmació, en català mateix, que l'arrel és *aclap-* amb sufixos i terminacions diversos. El *DAg.*, d'una banda, assenyala *aclaparat* amb el valor de «ple de clapes, de cops, de blaus, etc.», i ens dóna les derivacions divergents *aclapuçat* «aclaparat» (si bé amb interrogant) a València i *AlcM* assenyala *aclapit* «debilitat, molt atropellat d'una malaltia» a Sant Feliu de Guíxols, que essent confirmat per una observadora tan autèntica com ho implica la cita de Llofriu, Na Irene Roques, inspira tota confiança.

No dubtem, doncs, que estem davant d'un mot germà de l'oc. *aclapar*, evident derivat de *clapa* 'roc', 'pedra plana' o 'munt de pedres'. No és estrany que el català ho formés sobretot partint del derivat *claper*, que en el sentit de 'munt de roques' és el principal representant nostre d'aquesta família: el Dicc. mallorquí d'Amengual registra realment aquest derivat, en forma inequívoca tant pel que fa al sentit com per a la vocal *e*: «*aclaperar*: formar montones de cantos sueltos en las tierras de labor», amb *é* també en les formes del present «*aclaperador*: el que *aclapéra*». L'únic detall que ens pot deixar dubtes, doncs, és que en l'ús conegut el present és *aclapàra*. Però, en primer lloc, observem que preponderaven fortament en l'ús les formes arrizotòniques, per la gran freqüència de les frases a base de *estar aclaparat*, *un dolor aclaparador*, *el trasbals que l'aclaparava* (les altres, com *això m'aclapara*, són molt menys freqüents); i, així, doncs, no és gens estrany que la dilació vocàlica tendís a estendre *-arar* en perjudici d'*-erar* en aquest verb (cf. casos com *endanya* per *endenyar*, *ençata* per *encetar*, *abarbata* per *abarbetar*, i, en particular, *amara* en lloc de l'etimològic *amerar*). La influència del parònim *acaparar* 'agabellar', que no deixa de córrer sovint a frec de la idea d''aclaparar', i que, com hem vist abans, no deixa de tenir ja alguns antecedents medievals en la nostra llengua, devia acabar de decidir tota vacil·lació.

DERIV.: *Aclaparador* [1896, Massó, *Croquis Pir.*]. *Aclaparament.*

Aclarida, aclariment, aclarir, V. *clar*

ACLAST o ACLÀSTIC, pròpiament, que no fragmenta o refracta (la llum), terme savi format amb el grec ἄκλαστος id., derivat de κλάω 'jo trenco' amb prefix negatiu. □ *1.ª doc.*: *aclast*, 1868, *SLit Costa.*

Aclavillar, aclevillar, V. *clivellar* *Aclimatar,* V. *clima* *Aclide,* V. *clau* f. *Aclinar,* V. *inclinar* *Aclivella, -illar,* V. *clivella* *Acló,* V. *allò, aquell (EST)* *Aclocall.* V. *aclucar*

ACLOFAR, verb que, en formes molt anàlogues i amb significats semblants, es retroba en bastants parlars dels Alps i alta Itàlia, Nord i Sud de França i Aragó, esp. les ajustades al tipus *s'acoufler* 'estar arrupit'; es tracta d'un complex conjunt de formes d'origen incert i controvertit; no és, però, admissible que totes elles resultin de meres alteracions, independents entre si, del ll. CŬBARE 'jeure' o mots semblants; com que altres mots amb *-f-* interna, corresponents a formes llatines amb -B- (veg. *AGAFAR, GOLAFRE, TÒFONA, LLEFRE*), està provat que vénen d'un llenguatge indoeuropeu pre-romà, si bé afí a la llengua llatina, cal admetre la possibilitat d'una procedència semblant; podria ser un mot sorotàptic *cuflare* —no inconnex amb el ll. CUBARE, o bé d'una altra família— supervivent en diversos punts de la Romània, en el qual el català hauria traslladat la posició de la -L-. □ *1.ª doc.*: Lab. 1839.

Amb la definició «*aclofarse*: ajovar-se, assentar-se ab tota comoditat i repòs, *arrellanarse*; *aclofat*: aclocado, *accubatus*». D'un mot d'aquest significat especial no és sorprenent que trigués tant a ser recollit per la literatura i els lèxics. Notem, però, que era ja molt familiar a Verdaguer, des dels seus primers passos en el món literari, car ja l'usava en el seu primer escalaborn de l'*Atlàntida* (1867) als vint-i-dos anys: en el text definitiu del cant VIII (3*a*), deu anys més tard, «de les gentils Hespèrides lo tàlam s'*aclofava*, / llurs cims desarrelant-se, assèuhen-se a les valls», només va canviar *la terra s'aclofava* posant-hi *lo tàlam* 's'ensorrava, s'arraulia' (p. 27 del vell autògraf, p. p. Junyent i Riquer). Més probable és encara que es tracti del matís que precisa bé el *DFa* «anar-se abaixant un sostre, l'arc d'un pont, una volta, etc.», i que el *DAg* assenyala en un passatge del volum de la *Corona* de la Restauració de Ripoll «en mal jorn exa església *s'aclofava*», i que defineix, com a propi de Vic, «abaixar-se un sostre, anar-se abaixant una roca»; a Vic loca-

litza també el *DAg* «caure de genolls a terra per defalliment», «ajovar-se, sentar-se sobre les cames» i «aclocar-se les lloques».

Aqueixa interessant paraula no és, però, especial de Vic sinó estesa fins als quatre àmbits del Principat (crec que no fora d'allà), des de Barcelona al Pallars i des de l'Empordà fins a l'Ebre. L'usà també de bona hora la vallesana Maria de Bell-lloc: «quan fou a l'indret del Gorg negre se sentí assedegada, y s'*aclofà* a un marge d'aquell, a beure aygua» (*Jocs Florals* de 1880, p. 210). Alteració d'*aclofat* per influència de *repapat* i de l'onomatopeia *plof* («de cosa que cau en un cos blan» *AlcM*, *plofa* 'borralló de neu') deu ser +*aplofiat* que, segons Irene Roques, s'usa a Llofriu (Baix Empordà) per a 'assegut mandrosament' (*BDLC* XIV, 1925, 165). Ultra els exemples de diversos escriptors que dóna *AlcM* afegim encara «ma pobra mare, que Déu tinga al cel, tirava més per farcir els armaris que per llevar cargues a la que ja hi venia *aclofada de tota la vida*», MVayreda (*Punyalada*[1] X, p. 169, [4] p. 135); i «Santa Maria --- feu-me passar aquest segament de cames que em té *aclofada* i decandida, com una feble dona que sóc», clama la jove Madalena de Bajalta, PCor. (*Silèn*, cap. 17, p. 222).

Per guiar-nos vers una etimologia ens cal sortir del domini català.[1] A fora trobarem pertot arreu formes amb la -L- a la fi del radical: sembla, en efecte, que podem estar segurs que la forma primitiva fou del tipus COFL- o CUFL- (o AD-CUFL-). Ja a l'Alt Aragó tenim *está akofláu*, que sento a Biescas de Tena per 'estar aclofat, assegut, arrepapat' (1965).[2] També hi ha alguna cosa d'això en algun parlar d'Oc modern, per bé que el *TdF* només en dóna un article brevíssim i sense documentar ni situar gens: *acouf(l)à, -ado* «accroupi» part. p. de «*s'acoufá, s'acouflá*: se coucher dans son nid; s'accroupir sur ses petits»; sembla que això només és del dept. del Var.[3] Però en parlars dels dominis lingüístics fr., it. i rètic, tals formes són nombroses, ja ben conegudes i en part fins més o menys antigues i en parlaren ja alguns antics mestres.

El primer toc d'atenció vingué ja dels *Saggi Ladini* d'Ascoli (1873) (si bé poc concret i pensant més en COPULARE que altra cosa), però Schuchardt (1899, *Rom. Etym.* II, 50-51, 201-202) i M-Lübke (*Wiener Studien* XXIV, 1902, 327; *ASNSL* CXXII, 1909, 406) ja relligaven els mots de tots aqueixos parlars (sense oblidar el nostre) qualificant-los (no sense reserves o dubtes) de variant del ll. CUBARE 'jeure', 'covar' amb -F- «alt-italische» en lloc de -B-. L'escepticisme intransigent i transcendental d'erudits com Salvioni,[4] Spitzer,[5] sempre que es tractava de velles etimologies noromàniques de mots romànics (radical sobretot envers les pre-romanes), recercadors tan benemèrits (sobretot aquest) però que sovint causaren estralls, els féu recular. A l'Alta Itàlia el venecià té *cufolarse* «porsi a sedere in su le calcagna, ristringersi nelle cosce abbassandosi (atto ordinariamente delle femmine); acquattarsi, accovigliarsi, porsi coccoloni ---», *meterse a cufolón* «accoccolarsi, porsi a sedere sulle calcagna», *stare cufolon* «sedere sulle calcagna», *cufolà* «accoccolato, col capo fra le ginocchia» (Boerio); Módena *acuflér*, *cuflirs*, Bologna *aguflars*, 'arrupir-se, ajupir-se («hocken»), Bologna *méter in guflein* 'aclofar-se la gallina (per covar)'. És evident que tot això és inseparable del nostre *aclofar-se*, amb el qual coincideix ben bé pel sentit i sense gaire més divergència formalment que la diferent posició de la -L-. Això no continua més al Sud per territori italià, fora de Sicília, on no sé què pensar del sic. *accuffulàrisi* 'ajupir-se, arrupir-se' donat el seu isolament geogràfic.[6]

En els parlars locals francesos les dades del *FEW* ensenyen el mot estès per un ample territori de Normandia, el Maine i Vendômois, amb gran espessor en un semicercle des de 50 a 150 km. al NO., O. i SO. de París; d'altra banda, menys dens per Xampanya i també d'uns 70 a 150 km. de París cap a l'Est (unes 15 més 5 localitats), *FEW* I, 16 (dades coincidents i força ampliades en la 2.ª ed., p. 88*a*-46-60).[7] La forma és pertot, si fa no fa, *s'acoufler*, i el significat, molt predominant, «s'accroupir», en algun punt «s'affaisser», «se baisser, s'asseoir par terre, s'effondrer»: és a dir, precisament el nostre *aclofar-se*; dels patuesos ha passat a l'argot parisenc *s'accouffler* «s'accroupir» (1867-96); a Gaye (champ., prop d'Épernay) arribem al sentit verdaguerià i fabrià *écoufler* «s'effondrer (une toiture)», *récouflé* «écrasé par une charge» (com en Vayreda). Després hi ha un gros hiatus, però formant una petita illa lingüística el retrobem a Suïssa, en la Gruyère (Fribourg) *akwab̥l̥á, akub̥l̥á* v. tr. «asseoir lourdement», que com ja va veure Jeanjaquet (*GlPSRom.* I, 261; cf. Duraffour, *Rom.* LXI, 107) suposa *ACCUFFLARE, en relació amb el nostre grup.

En fi tenim la forma engadinesa que cridà l'atenció ja a Ascoli: alt-engadinès antic *acufler* que significa 'estar arronsat i doblegat sobre si mateix' parlant del fetus en el ventre matern («eingerollt sein, zusammengekauert bleiben») en un text del S. XVII, si bé en altres textos antics té accs. un poc diferents: 'jeure al costat d'una dona' en Travers (S. XVI) i en Bifrun (S. XVI) uns cops, 'jeure carnalment, coire', altres vegades 'unir-se, casar-se (home i dona)'. Aquests últims significats semblen orientar-nos cap a un ètimon COPULARE, però també seria possible que de 'aclofar-se en el llit', 'ajeure's' s'hagués passat com a eufemisme a la idea de 'jeure carnalment', d'on després 'unir-se'; en canvi l'acc. del fetus doblegat sobre si mateix a base de la idea de 'estar molt a prop els membres uns dels altres', que admet Pult (en el *Dicz. Rum. Grisch.*) és forçada en si, està refutada pel significat del mot en les altres llengües romàniques, i el canvi de -P'L- en *-fl-*, fins en rètic sembla ser fonèticament impossible.[8]

Tornant al conjunt d'aquest grup romànic, jo no dubtaria a insistir a pendre com a base una variant indoeuropea de la família del ll. CUBARE, malgrat de l'obcecació paleo-fòbica de Spitzer i dels titubeigs de M-L., Skutsch i d'altres. També tenim formes sense la -L- en alguns parlars alt-italians que reflecteixen una base *CUFARE, sense l'amplificació radical en -L-: friülà *cufà-si* que s'estén com a variant *cufarse* de *cufolarse* a algunes localitats del venecià amb el sentit

que he detallat per a aquest (Boerio l'admet com a variant secundària d'aquest); Poschiavo *cofì* 'dormir'.

Admès que alguns parlars sabèllics, el falisc i el peligni, tenen, com insisteix Skutsch, formes amb *-b-* o *-p-*, que fan dubtar que CUBARE tingués -F- en itàlic comú. Així i tot, encara no podem assegurar que en el grup estrictament osco-umbre no hi hagués -F- en altres dialectes (com sigui que el falisc és ja més pròxim al llatí); i en tot cas, sempre cal comptar amb la possibilitat, que després admeté M-L., que *CUFARE fos una ultracorrecció o «umgekehrte Sprechweise» per reacció exagerada contra la fonètica romana. Quant a l'afirmació que l'ètimon del mot llatí suposi -B- i ens prohibeixi pensar en -BH- i per tant -F-, d'això ja tenim dret a dubtar-ne fermament. Car és un fet que a la fi de les arrels indoeuropees sovint existeixen duplicats amb -B- i amb -BH- —en realitat es tracta d'amplificacions d'arrel, ara amb l'una, ara amb l'altra d'aquestes dues consonants— i ja en general es pot afirmar que la BH aspirada és un fonema més freqüent que la -B- pura (en posició inicial B- ni tan sols existia normalment).

Justament en aquesta arrel està provat que les dues variants existiren al costat de CUBARE: tenim grec *κῡφός* 'corbat, geperut', *κύφω* 'em vinclo endavant, em doblego', *κῦφος* 'gep', i scr. *kakubhá-* 'prominent', *kakūbh-* f. 'bony de muntanya o turó, pujol', 'cim' (ja vèdic, *RV* I, XXV 8*a*) amb la formació en -BHJ- *κύπτω* 'm'ajupo, m'inclino', *κυπτός* 'humil', *κύβδα* 'ajupit' (on *φi̯* ha esdevingut per fonètica normal *πτ*); i hi ha encara una tercera variant amb sorda aspirada KUPH-/KOUPH- en el persa ant. i avè. *kaufa-* 'gep de camell', 'muntanya', noruec *hov* n. 'altell, pujolet', lit. *kaũpas* 'munt, pila', paleosl. *kupŭ* id., lit. *kuprà* 'gep', *kaupiù* 'amuntego', letó *kuprs* 'gep': Pok., *IEW* 590.33ss., 591.22ss. És doncs perfectament possible que vagin existir formes en CUF- al costat de CUB-. El que ja és més incert és que aqueixes formes en CUF- fossin itàliques.

En la redacció del llibre present, en el *DECH* i en altres treballs meus publicats en els darrers anys (*TopHesp.* II, 253, 241; *EntreDLleng.* II, 184, 186, 198-9; I, 84; *ColPrerrSalam.* 1974, 127-8, 160, 366-7) van sortint cada vegada més mots pre-romans amb F, sobretot -F- interna, allà on esperaríem -B- segons les arrels llatines: veg. ací els articles sobre *AGAFAR*, *GOLAFRE*, *TÒFONA*, *LLEFRE* (potser també *safarós*, *DCEC* IV, 799*b*2, 1099*b*31, i cf. Schmoll *SprVkeltIdgHisp.* 98-99, 116n.). I com que aquests mots no es troben en les zones on seria raonable esperar relíquies paleo-itàliques, sinó sobretot en els Pirineus orientals, en gallego-portuguès, i també prou sovint en diverses zones occitanes i alpino-italianes, no és en l'umbro-sabèllic que ens fan pensar tant com en aquest llenguatge indoeuropeu que, des de Mz.Pi., Pok. i Schmoll, hem anat identificant com a sorotàptic, i que potser tingué també relació amb la llengua dels lígurs indoeuropeïtzats.[9] A aquesta llengua, d'un poble acorralat més tard per les grans invasions cèltiques, crec que hem d'atribuir el nostre *aclofar-se* i el tipus (AK-)KUF-L-ARE de les altres llengües romàniques que hem esmentat, car ja s'ha explicat moltes vegades que relíquies «lígurs» o «il·liro-venètiques», d'un llenguatge amb afinitats lèxiques especials amb aquests pobles i també amb celtes, itàlics i balto-eslaus, però més o menys diferent de tots aquests, es troben esparses ací i allà per tota la zona alpina i en múltiples zones gallo-romàniques.[10]

[1] Altrament ens quedaríem en vaguetats de fantasia com aqueixa «arrel onomatopeica» (!) CLOFF- d'*AlcM.* Almenys el 1929 Moll (*AORBB* II, p. 14) relacionava amb el *CUFARE de M-L., si bé temptejant vagues encreuaments. — [2] No sé si tenen més extensió per l'aragonès oriental tals formes fins a la nostra Ribagorça. Aquí és on trobem *acorchofà-s* «acurrucarse» a Benasc («*mos vem acorchofà* dichós d'un abre», Ferraz, p. 18), que des d'allí s'estén molt cap al Sud al llarg de la frontera lingüística, si bé ho recordo, fins cap a Fraga i el Maestrat; podrien resultar aquestes formes d'un encreuament d'*acotxar-se* cat. occid. (val. *aclotxar-se*) amb *acoflar-se* o *aclofar-se*, d'on **ac(l)otxoflar-se* amb metàtesi o dissimilació. De tota manera no cal pensar en un derivat de *carxofa* (vegetal de formació poc adequada a suggerir tal idea), per més que una tal contaminació pugui haver-hi ajudat. — [3] Solament allí ho posa la segona ed. del *FEW*, s. v. ACCUBARE (1969, p. 88*a* 2f.) «s'accroupir», sense citar tampoc la font. Potser Garcin, *N. Dict. Prov.-Fr.*, Draguinhan, 1823-31? — [4] *Postille* IV; *Rom.* XXVIII, 98. — [5] El seu suggeriment en *NphMgn.* XXII, 121n., que el tipus *CUFLARE sigui degut a un encreuament de CUBARE amb CONFLARE perquè la lloca s'infla o es boteix («sich aufbläst») per cobrir tots els ous, és una idea, si no absurda, almenys rebuscada fins a ser estirada pels cabells. Però, estamordit, M-Lübke acaba per dar-li entrada en el *REW*$_3$ 2351, segurament perquè Skutsch (*KJRPh* VIII, i, 41) també s'havia pronunciat contra un itàlic *CUFARE. També Wartburg guarda llavors silenci sobre el tipus *CUFARE i el mateix fa Pult, en l'article del *Dicz. Rumantsch Gri.* — [6] ¿Supervivència escadussera d'una àrea dialectal italiana molt ampla? O potser manlleu d'un cat. ant. **acoflar-se*, no transmès pels textos? — [7] Ara ja reconeix que s'errava en equiparar la *-f-* d'*acoufler* amb la d'un mot parònim, *acoufter*. Aquest surt de *couver* per intermedi d'un *acouv(e)ter* on la *-v-* havia de canviar-se en *-f-* a causa de la sordesa de la *-t-* següent. Res d'això no és practicable en *acoufler*. — [8] Refuto detalladament aquesta possibilitat fonètica amb dades retoromàniques en el meu treball de la *Festschrift Jud.* 1943, 563ss., reproduït en *TopHesp.* II, 173. Allí el resultat de -PL- o -BL- és pertot *bl* o *vl*. Hi ha un ex. isolat d'*amaflezza* 'amabilitat' en un document de 1666, però és un cas de germanització esporàdica (cf. *Vintschgau* < *Vinst-gau* < VENUSTA VALLIS, it. *Val Venosta*) pron. *fintš-gau*; *vau* 'lletra ve' pron. *fau*, etc. — [9] El *DFa* porta un mot *clofa* 'juntura de la cama amb la cuixa'. El lleida-

tà J. B. Xuriguera sembla que pel març de 1945 havia comunicat a Fabra una altra acc. «cavitat petita en el fruit, la pasta, etc.». Algú em diu que Xuriguera creia que *aclofar* és derivat d'aquest *clofa* i que Fabra li contestà aprovant-ho. Que *clofa* tingui aquestes accs. cap a Juneda (d'on és Xuriguera) és versemblant i també que Fabra li ho admetés i fins que ho recomanés com a addició al *DFa.*, però dubto que Fabra acceptés la idea de tal derivació amb caràcter d'etimologia d'*aclofar*, encara que amb la seva proverbial cortesia és ben possible que s'abstingués de mostrar a Xuriguera que tal idea és absolutament inversemblant. És evident que aqueix *clofa* no és més que una variant de *clova* 'closca' per contaminació del sinònim *clofolla*, i potser també amb alguna influència d'*aclofar*. Però és clar que de cap manera, a la inversa, un substantiu tan local no pot ser la deu del verb cabdal *aclofar*, incomparablement més important i general. — [10] La formació predominant CUF-L-ARE amb -L- podria tenir valor, per dir-ho així, diminutiu o atenuador, comparable al de formacions romàniques com *tremolar*, *remintolar*, FORICULARE (*REW*, 3439), FUSTULARE *REW*, 3619, *furguinyar*, *enriolar*, it. *battolare*, BAUBULARE *REW*, 1001, etc. Però més aviat creuria que es tracta d'una mera amplificació radical d'època indoeuropea CUF-L-ARE. És sabut que la -F- intervocàlica, i encara més sovint en la combinació -FL-, no experimenta sonorització, per tant no crec que sigui necessari postular una base amb -FF- duplicada. Per a uns noms de lloc *Cuflegl*, *Cuflons*, noms de pasturatges a Sobre-Selva, i potser provinents d'un CUF-L- (*-ICULUM, -ANOS) afí del ll. CUBILE, veg. *TopHesp.* II, 173n.

Aclotellar, V. *clatell* *Aclotxar*, V. *lloca*

ACLUCAR 'cloure els ulls', amb *clucar*, que és la forma antigament general, i *ulls CLUCS*: mots comuns només amb els oc. *clucar*, *cluc*, però paraules arrelades i bàsiques en tots dos idiomes, d'origen incert; suposen una base fonètica *CLŬCCARE que fóra raonable relacionar amb el ll. CLAUDĔRE i la seva variant vulgar CLŪDĔRE (it. *chiudere*), que també deixà descendència en les nostres terres, però en l'aspecte fonètic i formatiu tal connexió no és possible, ni suposant un derivat del ll. vg. *CLŪDICARE; com que hi ha, en diversos parlars afins al nostre, formes com *cucar*, *cugar*, *clutar*, *chuscar*, en el sentit de 'guinyar els ulls', que han de ser mots de creació expressiva, ens trobem en un dilema entre dues teories no prou versemblants: 1.a, que *clucar* no sigui més que una variant més, entre aquestes vàries, si bé amb extensió i antiguitat molt més grans i significat distint; 2.a, que *CLŬCCARE resulti d'una alteració de *CLŪDICARE per influència d'un altre mot, que podria ser la d'aquestes creacions expressives o d'un altre; com que al costat del ll. CALĪGO, -ĪGĬNIS, 'tenebra', 'vista llosca, encegament', i dels seus derivats CALIGARE i CALIGINARE 'afeblir la vista', existiren variants CALŪGO, CALŪGINARE, també hi pogué haver encreuament d'aquest amb *CLUDICARE (d'on **clūgicare* iací ja no hi hauria dificultat fonètica per arribar a **cluccare*): això últim té alguna major versemblança ja que es tracta de dos mots que existiren des del llatí vulgar; sense que hàgim de descartar que tots dos factors contribuïssin a l'evolució fonètica anòmala. ☐ *1.a doc.*: *clucar* i *clucs* tots dos ja fi S. XIII, R. Llull.

És un mot ja força freqüent en la llengua medieval i que des del principi es presenta amb el sentit simple i, fonamental dins la llengua, de 'tancar', encara que referit normalment als ulls i no sempre amb subjecte de la persona que els té; és doncs una noció primària i cabdal dins la vida diària, a diferència de les de 'guinyar', o pegar llambregades, fer l'ullet, mirar de reüll, esguardar de fit a fit, etc., de naturalesa més especial i afectiva. En un dels exs. lul·lians es tracta de privar de la visió un altre: «los jueus despullaren lo Salvador de tot lo món e escupiren-li en la cara e *clucaren-li* los ulls e ferien-lo e donaven-li colladcs», *Doctrina Pueril* (ed. Gili, p. 23); en altres passatges lul·lians tenim les altres construccions: «per assò *cluquen* e exorben los ulls entellectuals» (*AlcM*), i en les obres rimades p. p. Jeroni Rosselló (137) «estava lo meu fill entre els Jueus *cluchat*: / cascun colps li donava». «No porems, *clucats* huylls, passar» en un text de la segona meitat del S. XIII, que sembla encara un poc més antic que els de Llull, traduint «connuentibus oculis pertransire» (*BABL* VII, 40). No he comprovat si és exacta i segura la trad. «cligner des yeux» que dóna Saroïhandy a *clucar* en les Gloses de Munic de c. 1400 (*RForsch.* XXIII, 251). Vegeu encara altres testimonis de clàssics medievals, Ausiàs, etc., en *AlcM* i *DAg.* Com es veu és, doncs, mot d'ús ja molt freqüent i variat a l'Edat Mitjana, certament una constant des dels orígens de l'idioma.

També des de llavors ens ve l'ús de *cluc*: «ab los ulls *cluchs* detràs sos peus aní» en Ausiàs (II, 63) i «com los ulls estan *clucs*» en Llull (*AlcM*), que altrament també trobem en els dicc. de rims de Jacme Marc i L. d'Aversó (1501.3), i des dels més antics i tradicionals escr. de l'època moderna, com en velles glosades de Pere d'Alc. Penya: «per què tens sempre / aquets uys hermosos *clucs*? / ¿per què amb amor no me mires / ara que no u veu ningú?» (JqMBover, *BiEscrBal.* II, 88.16.2). En fi, ja figura, a mj. S. XIII, en Guillem de Cervera: «ceyl és trop desastrucs / qui lum porta e no veu: / mays li val qu'àn huyls *clucs* / c' oberts ---» (227*c*); «empeguit ab ulls *c(l)uchs*» en Fc. Oliver (*Rom.* LXII, 523).

Pel que fa al verb, la forma amb *a-* avui predomina tant que *clucar* a penes es pot dir que s'usi encara: en tot cas no el registren ja els dicc. moderns, Belv., Lab., DAmen.; sembla, de tota manera, que segueix essent la forma predominant en el País Valencià (única que registra Escrig 1851), i alguna vigència comarcal conserva encara en usos populars de comarques del NE.[1]

Avui, doncs, i ja deu fer segles de tota manera, s'ha imposat la variant *aclucar*, que és ja l'única registrada

per Belv., Lab., *DBal.* i els dicc. mallorquins, i és la usada pels escr. més tradicionals i excellents de la Renaix., en totes les accs. del mot: «és Hèsper que a l'Aurora badar sol les parpelles / ans d'*aclucar* les seves son ull enlluernat», *Atl.* x, 19*a*; «lo sol besa, *aclucant-se,* dels puigs la cabellera / que arrancarà, per fer-se'n molsós coixí, la mar», ib. IV, 4*a*; «va enterbolir sa testa jovenívola / fent-li perdre lo seny, hermosa estrella / que *s'acluca* en la nit de la follia», *Canigó* x, 206. Així com en prosistes: «y no havent *aclucat* l'ull, se llevà y tornà al niu de sos amors», N. Oller (*La Papallona,* 92); «no vaig *aclucar* un ull d'en tota la nit», M. Genís i Aguilar (*La Reineta del Cadí,* 10); o en una natural extensió: «un fadrí de l'obrador ---, que era l'únic capaç per fer anar los dos telers, avuy per demà que ell *acluqués* los ulls», Em. Vilanova (*Esc. Barcelonines,* 15).

En llengua d'oc també aquesta família pertany a totes les èpoques. El *TdF* dóna *clucà* com a mot provençal i llenguadocià en general, amb exemples en proverbis rodanesos i en el poeta J. Sicard del segle XVII, que era de Vaucluse, amb la variant *cluchà,* com és normal, en els parlars alpins i delfinesos; abunda ja en els trobadors: Guiraut de Bornelh usa una vegada *aclucar* —«la nuoich quan lo sons m'*acluca*» 'm'acluca els ulls' (Rayn. II, 410)— i alguna altra *se cluchar* 'aclucar els ulls adormint-se': «si bé·s someilla ni·s *clucha* / l'amors que·m farà languir» (*PSW* I, 264-5); també allà és *clucar* més freqüent que *aclucar* des dels orígens i allí sembla restar-ho fins avui, com sigui que d'aquell se'n citen encara exs. en Guiraut Riquier i en altres dos trobadors del període clàssic. De l'adjectiu *cluc* en tenim en algun altre trobador (Lantelmet d'Aigulhon, Rayn.) i en Arnau Daniel el tenim en l'ús més corrent («ac lo cor ni·ls oills *clucs*», *PSW*). És veritat que també hi trobem una variant excepcional en el *Donat Proensal* «*claücs*: clausis», amb un sillabeig *aü* assegurat per la rima[2] però sense confirmació enlloc, i aquesta forma té una explicació fàcil com a alteració deguda a la influència del verb *claure* 'tancar', natural en una llengua que tenia bastants casos de sufix adjectiu en *-uc*: *faissuc* 'feixuc', *pezuc* íd., *paoruc* 'poruc', *chazuc* 'xaruc, caduc', *belugar* ∼ *bolegar* al costat de *bolir,* gc. *bilhuc,* cogn. *Mâzuc,* etc. Altrament avui és la forma *clucà* la que hi segueix predominant com a verb en parlars moderns de principal importància: bearn. *clucà* «fermer les yeux (...)» (Lespy), gc. *clucà* i *cluc* (adj.) (Palay), *clucà* «fermer l'œil» en una part dels parlars llenguadocians registrats per Sauvages, i en delfinès amb *-ch-* com és d'esperar: «*cluchar*: fermer les yeux, dormir, cligner des yeux» (Martin, *Le Patois de Lallé*).

El problema de l'etimologia d'aquest mot ha estat estudiat porfidiosament i ja des d'antic, pels millors romanistes, i tots han reconegut que ací ens trobem davant certes antinòmies i indicis contradictoris, que ens deixen en roda: entre diverses pistes, cap d'elles infundada i cap d'elles satisfactòria. Comencem reportant el raonament de dos collegues, Jud i Brüch, com els dos que l'han investigat amb un escorcoll més crític o més minuciós. El primer article de Brüch, el 1935 (*ZRPh.* LV, 323ss. i espt. 328-30), dedicat al fr. *cligner* encara més que al nostre mot, tenia ben poc valor: les seves arbitràries combinacions tingueren, però, la virtut de provocar una instructiva refutació de Jud (*VRom.* II, 1938, 300-1): mostrant-li que una evolució de D'L en GL (> *gn,* en el fr. *cligner* i influint en el nostre *clucar*) no és acceptable, perquè no hi ha tal evolució en mots com *querquedula, ficedula, scindula, glandula, pendulu,* li cridà l'atenció sobre l'orientació que per a l'origen del nostre *clucar* podien dar-nos formes sinònimes com el roergat *cucà, clutà, cutà,* Poitou *clieurer, cleuver, cloiter,* Loches *clisser,* piem. *cugnè;*[3] afegim-hi altres formes occitanes: Clarmont d'Erau *cloucà* «fermer les yeux», i també «cligner, lorsqu'on joue aux cuguets» (Pastre), llengd. *cloucà* «fermer l'œil» (Sauvages), i observem que ací la *ou* en lloc de *ü* traeix la influència d'un factor estrany al tipus cat. i oc. ant. *clucar;* altrament Sauvages dóna encara d'altres variants *plugà, clugà, clutà* i *cugà*; i que aquest («*cugà*: fermer les yeux») és el de Pezenàs, a la costa, prop de Montpeller (Mâzuc).

D'altra banda la forma castellana *cucar* no és solament de Cuenca com diu Spitzer, sinó també *cucar el ojo* «guiñarlo» no sols a Múrcia (Ga. Soriano, p. LX) sinó també aragonesa (i Siesso l'any 1720 diu que s'usava per avisar o per fer disparar un tret a algú).[4] En fi, des del castellà, segons Schuchardt (*Wiener Sitzber.* CCII, iv, 18), passà al bc. *kukatu* 'guinyar' («zwinzeln»), vora el qual hi ha un bc. *kukutu* 'amagar-se', que per la seva banda es dóna la mà amb l'it. infantil *far cucù* (o *far bubù*) per 'fer por a algú' (mostrant-se-li de sobte com un «papu»). Acabava Jud la seva nota observant que el port. *choscar* i gall. *chuscar*[5] s'han de relligar amb el bc. *klisk* «guignant» i no vénen d'un *CLAUSICARE o *CLUSICARE com havia suggerit Brüch. La conclusió a què apuntava clarament Jud és que tot aquest grup de sinònims, tan ramificat, no té cap etimologia de llatí vulgar, sinó un valor de creació expressiva, fonosimbòlica.

En termes generals crec que hem d'acceptar la rectitud d'aquestes idees.[6] Tanmateix em cal fer-hi una objecció, que no pretén ser absoluta sinó mostrar que no satisfan del tot, per dues raons: 1.ª, que en mots com 'guinyar' o 'mirar d'amagat, de cua d'ull' (jugant a fet-i-amagar o en qualsevol moment) hi ha nocions que es presten molt a creacions fonosimbòliques diverses, del tipus tan generosament exemplificat; però menys, un mot antiquíssim en l'idioma i que expressa una noció simple i de naturalesa tan objectiva com la de cloure els ulls (amb altres de to tan seriós i quasi abstracte com 'tancar-se a la raó', 'caure en abaltiment', 'morir-se', 'obcecar-se', 'oprimir', 'pondre's un astre'). 2.ª, que ja no estem davant formes de patuesos —recents, locals, pintoresques—, sinó d'un mot constant des del S. XII en un vast territori, que abraça des del Llemosí fins a Alacant i Maó. Que aquella formació expressiva hagi contribuït, i potser molt, a

cristallitzar la forma i sentits del nostre mot, no podem dubtar-ne, però ¿és això realment tot? Cal reconèixer que fóra més convincent, per a una constant així dins l'idioma, partir d'un terreny menys movedís.

Per aquest costat només s'acosta a quelcom de possible la hipòtesi d'un ll. vg. *CLŪDICARE. Però ací la fonètica històrica cat.-oc. ens barra el pas. Que no hi vegin obstacle homes com Wartburg (*FEW* I, 798ss.), Spitzer (*ZRPh.* XLVII, 104) i Moll (*AlcM*)[7] no ens convenç donat el poc respecte que aquests erudits han mostrat tan sovint per la guia fonètica. Preneguem-ho com a expressió de la versemblança de principi que existeix per aquest costat; però, deixant subterfugis (com els que rebusca Wartburg), afirmem sense vacillació que el resultat fonètic de *CLUDICARE en cat.-oc. únicament podia ser **clutjar*.[8] Ara bé, el segon article de Brüch sobre la qüestió, que el mateix Jud li publicà en *VRom.* IV (1941, 99-101), ja no fou tan desorientat com el primer — sigui perquè la lliçó escrita de Jud li bastés de si per fer-lo reflexionar més, sigui perquè el mateix Jud li vagi suggerir per carta prèvia alguna recerca concreta, com solia fer amb els seus collaboradors. Brüch en aquest parla del mot ll. CALĪGĬNARE 'patir de visió feble' («schwachsichtig sein») en el bordelès Marcellus Empiricus, al costat del qual i de CALIGO 'vista dèbil' existirien *CALUGINARE, CALUGO, d'on sortiria oc. ant. *caluc*, *-uga* 'curt de vista', norm. *galu* 'guerxo'.[9] Brüch suggerí doncs que de CALUGINARE podia sortir el fr. *cligner*, abans *cluignier*, amb contracció insòlita de CALU- en CLU- per influència de la família de CLAUDERE; i afegí que el nostre *clucar* podia ser el producte d'un encreuament on la part de CLAUDERE fos més marcada: seria *CLAUSICARE (al qual ell atribuïa erradament la paternitat del citat gall.-port. *choscar*, *chu-*) encreuat amb *CALUGINARE, d'on un *CLŪGICARE.

Ara bé, aquí em sembla que «es crema», vull dir que per més que Brüch no sigui un savi del calibre d'un Wartburg o d'un Moll, tanmateix arriba més a frec del possible, que no ells. Contra l'existència d'un ll. vg. CLŪDICARE des del punt de vista formatiu no hi ha res a dir. *Chiudere* de CLŪDERE és la forma normal de l'italià. En català mateix deixà rastres: Llull va usar *cluir*, com ho documenta *AlcM*; hi ha *cluire*, part. *clus*, *clusa*, en oc. ant.; en la nostra toponímia és freqüent *La Clusa*, sigui en el sentit de 'congost', sigui en el de 'santuari' (d'on també alemany *klause*, i recordo que l'apellatiu *clusa* apareix en la Questa de Reixac). Una derivació *CLUDICARE és tan irreprotxable com FODICARE de FODERE, o PENDICARE de PENDERE. Havent-hi CALUGINARE al costat, amb un valor quasi igual, i essent equivalents en valor els sufixos -ICARE i -INARE, el poble podia tenir la impressió que CLU- de CLUDICARE i CALU- de CALUGINARE constituïen un radical comú amb variants molt lleugeres, i en conseqüència barrejar els dos mots dient *CLUGICARE, amb -CARE de l'un i -G- de l'altre, com sigui que *caluː* sona quasi idèntic a *cluː*. Ara bé, amb una base *CLUGICARE, la dificultat fonètica es redueix a zero, car en tal seqüència de consonants és normal la síncope: recordem FIGICARE > *ficar*, LIGICARE > it. *leccare*, oc. *lecar*, STRAGICARE > *estracar*, etcètera.

Sense negar la influència que els tipus expressius com *cucar*, *clutar* i anàlegs pogueren aportar-hi, em sembla doncs que aquest altre encreuament s'ha de considerar almenys tan versemblant com aquells.

DERIV.: *Cluc* existeix també amb altres valors: «havent vençut --- lo mal del poagre, que a molt poc vingué que no fes *cluc* sa vida», Maldà, *Collegi de la B. Vida*, 233. *Jugar a l'acluc* 'jugar a l'acuit' a Vall Ferrera (perquè al qui «para» li posen un drap als ulls perquè no vegi on s'amaguen els altres, Tor 1932); *aclucar* tarr., *BDC* VI, 38; *aclocalls* «antiparres per als animals» tort., *BDC* III, 82; *temps cluc* 'núvol' terme de pescadors, *BDC* XIV, 64; *cluca* terme d'astronomia popular, *BDC* XVIII, 126, 306; sembla que a Eivissa *aclucar* vulgui dir 'escolar': «s'ha d'*aclucar* s'aigu», parlant del Pla d'Albarca, que a l'hivern sovint és inundat (1963). *Aclucada. Aclucadís. Aclucador. Aclucament. Fer la clucaina* (*AlcM*), localment pron. *clucanya*, d'on el derivat *aclucanyar-se* i *clucanyada. Clucament* en Llull. *Clucales* (també *cucales* on sembla haver-hi dissim.), amb una term. segurament deguda a una interpretació de *cucala* 'cornella' (ocell nocturn, que va a les fosques) per etimologia popular.

[1] No ho he sentit però ho dedueixo d'haver-lo llegit en les cartes que s'escrivien els meus pares quan es casaren; en un to juganer: «ara quan *cluco* els ulls et veig (...)», «quan *cluques* els ulls (...)», li escrivia ell a ella en dues de 1902. Potser és una forma popular de Girona, que ell imitava en broma amoixadora. El cas és que mai no els ho vaig sentir dir a l'un ni a l'altre. — [2] Ed. Stengel, 58*b*4; cf. Chabaneau, *RLR* XIII, 143. — [3] Hi afegia encara noms del joc de l'acuit com it. centr. *far il cuccu*, i d'altres de sentit semblant a la Suïssa alemanya i a Bèlgica. No deixa d'haver-hi, en efecte, algun lligam entre les dues idees, a través de la de 'mirar d'amagat' i 'guinyar els ulls, mirar de cua d'ull'. També Spitzer, en les diverses notes que dedicà a aquest complex (*ZRPh.* XLIII, 588-9; XLVI, 601; XLVIII, 104), parlà de formes semblants, si bé posant de relleu que en algunes d'elles hi ha influència de la imitació del cant del cucut que sovint fa el qui s'amaga, d'on una variant oc. ant. *olhs cucs*, junt amb Cuenca *cucar el ojo* que és «guiñar» però també és «hacer burla, mofa», vora el qual hi ha ast. *esclucar* «aclarar; primeros cantos del cuclillo anunciando la primavera». Aquestes idees vénen ja de Schuchardt, que amb raó posava de relleu l'al. *gucken* 'mirar des d'un lloc amagat', relacionant-hi: Lucca *cuccare* 'cridar *cu, cu*', en el joc de la *cuccarella*, o sigui d'acuit; *cucà* «guardar sott'occhi» mot infantil a Poschiavo, cast. *cucar* «guiñar de un ojo» (*Rom. Lehnw. im Berb.* 39, cf. 76-77). — [4] I encara més lluny: argot port. *cucar*, port. colonial *cocar* 'estar a l'aguait' (a Angola, MLWagner, *RPortFil.* III, 335). — [5] Cf. *chuscar*

«guiñar» en el gallec del Límia (Schneider, *VKR* XI, s. v.); PzBallesteros, *Canc. Pop. Gall.* II, 251, cita *chuscar* en unes cobles del Ferrol, *chiscas os ollos* per «tú los guiñas» en unes de cap a Betanzos o La Coruña, i *choscas* en altres comarques. — 6 No contribueix a convence'ns-en l'adhesió de Krüger, *RFE* XXXVII, 273, car és sabut que Krüger té un prejudici clos a favor de tals explicacions. — 7 En tot cas és evident que res no pot tenir a veure amb *aclucar* el ll. CLAUDICARE 'coixejar' o CLAUDUS 'coix' (mot sense parentiu amb *claudere* 'tancar' en llatí). Què té això en comú amb la idea de cloure els ulls? Embolica que fa fort... — 8 En condicions fonètiques sui-gèneris, especialíssimes, es troba el tipus *PEDICULLUS 'petge, peu de llit, etc.', condicions que afavorien extraordinàriament una síncope prematura: abans de l'accent, intervenció dissimilatòria de la geminada següent -LL-. Així i tot, fins en aquest, el resultat en ast. va ser *pegollo* (MzPi., *Dial. Leon.*, § 12.1). Veritat que hi ha *pecót* en gascó, per aquelles condicions especialíssimes, sense paritat en el cas de *CLUDICARE; així i tot tinguem present que el gascó és un llenguatge que sovint es mostra refractari a tota sonorització (*TopHesp.* II, 133); però l'evolució del tipus *jutjar*, *fotjar*, *metjar*, *assetjar*, *heretge*, *petjar*, *arratge* és general. — 9 D'aquest grup de mots havia tractat molt Schuchardt. Cf. també les meves notes de *RFH* VI, 14, 10, 1-15, 37. I els articles del *FEW* i el *REW*.

ACME, 'el punt crític d'una malaltia', 'el punt més alt de tota cosa', i ACNE, 'erupció cutània': mots sovint confosos i fins mal distingits des de l'origen, provinents del gr. ἀκμή 'punta', 'caire', i d'altra banda ἄχνη 'eflorescència, vegetació sobre una superfície'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta* (tots dos).

Vegeu les conclusions, en part contradictòries, del Webster-Merriam i d'Onions, *Oxf. Dict. of Engl. Etym.*; de tota manera sembla que ja hi ha confusions en mss. d'Aetios (S. VI).

DERIV.: *Acmita* deriva d'aquell. *Acnode* i *acnèmia* són altres termes tècnics d'origen diferent: aquell, cpt. del ll. NODUS 'nus'; aquest, privatiu del gr. κνήμη 'cama'.

ACOBITIAR, 'acollir hospitalàriament', o *cobitiar*, mot mallorquí probablement degut a una alteració de l'antic i oc. *cobeitar* 'mirar amb ulls amorosos, desitjar, cobejar', *cobeitat* 'cobejança, desig', derivats del ll. CŬPĬDUS 'desitjós, cobejós', d'on deriven així mateix els oc. ant. *cobeïda* 'cobdícia', *encobir* 'desitjar amorosament', també supervivent a Mallorca en la forma *encobeir* 'emparar, mirar amb afecció'; el sentit modern del mot mallorquí s'ha orientat per la influència dels mots anàlegs *cobrir*, *donar cobert*, *cobricelar*, *cubertar*, *covar*. □ *1.ª doc.*: 1885, *Contarelles* de Jordi des Racó.

«Ses pobres monges hagueren de buidar d'aquell convent i *acobitiar-se* dins es de la Concepció» i també sense *a-* «p'es pobres que hi estan *cobitiats*» (*o. c.*, pp. 95, 154). En les seves altres obres, mossèn Ant.-MAlcover va usar molt el mot en la variant *acobitiar*. Crec que no és d'ús gaire estès dins Mallorca, sinó especial de la banda de Manacor. En tot cas no l'havia recollit cap lexicògraf fins que ho féu el mateix Mn. Alcover en el *BDLC* III, 1906, 5. Més conegut és el mall. *encobeir*, que ja registrava en el *DFgra.* amb l'equivalència «amparar» i el *DAmen.* com a «cobrar afició, *encariña(r)se*», i *encobeiment* «afició, *cariño*»; o sigui, aquell amb un sentit molt semblant al d'*acobitiar*, i aquest, més pròxim a l'etimològic; «posar a una persona o a una cosa gran estimació» (*BDLC* VII, 331), i sovint usat per AMAlcover (*BDLC* I, 162, 297); «no vuy que estigues --- penosa: / jo no puc *encobehi* / es 'vè de veure patí / sa part que tenc més gelosa», Bar.Crespi (*Allota enganada*, 12; cf. eiv. «*encuvaít* entretenido», PzCabr.).

És arbitrària i mancada de tota versemblança, sobretot en l'aspecte formatiu, l'única temptativa etimològica que s'ha fet, la de Spitzer (altrament en una nota breu i vacil·lant, *LexikK.*, § 5), que *AlcM* qualifica —amb graciós eufemisme— de «prou satisfactòria», i que formula més explícitament així: «d'un derivat del ll. CUBARE, el ll. *CUBIUM, s'hauria fet **cobi*, llavors **còbit* (cf. *premi* > *prèmit*, *geni* > *gènit*, *collegi* > *collègit*), i damunt **còbit* s'hauria format *acobitiar*». Quatre asterics seguits; total, per acabar guardant silenci davant la inexplicable derivació en *-iar* amb *i*, i no explicar-nos per què la -B- llatina no va donar *-v-* sinó *-b-*. El mateix «ll. *CUBIUM» és un mot imaginat d'existència incerta, i que en tot cas solament hauria existit en el llatí vulgar balcànic i potser alpino-italià.[1] Altrament el mateix Spitzer sembla haver abrigat dubtes sobre aqueixa seva noteta juvenil, car dóna a triar entre aqueixa artificiosa construcció i una formació paral·lela a un «fr. *acouveter*», sobre la qual s'explica menys. És evident que una cosa i altra s'han de mirar com vagues temptatives de poc valor.

Quant a l'origen d'*encobeir*, aquest és clar; es tracta sens dubte d'una variant dels mots oc. ant. *encobir* i *cobeïda*, fr. ant. *encovir*, al capdavall derivats d'oc. ant. *cobe* 'desitjós, cobdiciós', ll. CŬPĬDUS. *Encobir* 'desitjar amorosament' és dels mots més clàssics dels trobadors; p. ex. en la famosa declaració d'amor de Jaufré a Brunissén: «oimais non o deg celar: / vos etz cela qu'ai *encobida*, / vos etz ma mortz, vos etz ma vida! / vos etz cela que a desliure / me podetz far morir o viure!» (Rayn. I, 138; Appel, *Chr.*, v. 625). Com que es tractava d'un derivat romànic occità de l'adjectiu *cobe* (*PSW* I, 266), és natural que la formació vacil·lés entre *-ir* i *-eir* (on es conservava millor la terminació de CUPIDUS), i així en el femení usat amb valor d'abstracte, *cobeïda* 'cobdícia', tal com l'usa Marcabrú, tenim la terminació més plena: «jovéns triatz non à vida, / que ferit l'an dui cairel: / malvestatz e *cobeïda*» (*PSW* I, 266*b*). Altrament *encobir* és freqüentíssim, com és sabut, en els trobadors (Bornelh, etc., Rayn. II, 421*b*), i també en francès antic («o une femme alout gezir / que li avoit fait *encovir*», Benoit de Ste. Maure, etc.). El pas del sentit de

'mirar amorosament' a «cobrar afició, *encariñarse*» i des d'ací a 'emparar, protegir' a penes cal explicació.

La forma catalana presa per CŬPĬDUS, fou naturalment *cóbeu, cóbea,* ben freqüent en les *VidesR.* 171r1, 201v2, en R. Llull, el *Curial,* etc. (cites en *AlcM* i passim);[2] i d'ací sortien els abstractes *cobeeza* (*Homilies* «senes mala *cobeeza*» 2v16, *EntreDLl.* I, 133)[3] i *cobeetat*, que també figura en els textos lul·lians (cita del Llibre de Cont. en *AlcM*). Però la forma comuna, tant en oc. antic com en els nostres medievals, és *cobeitat*,[4] que es troba a cada pas, en tota mena de textos de les dues llengües: tal com el verb *cobeejar* (< *cobezejar*) es contragué aviat en *cobejar*, també és natural que *cobeetat* vagi passar aviat a *cobeitat* 'cobejança'. Els exemples de *cobeitat*, i de l'adjectiu derivat secundàriament *cobeitós*, es troben a grapats encara en els nostres Guillem de Cervera, Cerverí de Girona, etc.: inútil donar-ne cites. En català el verb *cobeitar* format sobre *cobeitat* sembla haver estat rar, però era força freqüent en els trobadors: «e non *cobeitar* gran censa ('tributs') / ni·l ben d'aquest mon dolén», Peire Cardenal, i també en Marcabrú, etc. Arnaut Daniel l'usava amb complement de la persona amada «pos tan vos *cobeitan miey huel*» (Rayn. II, 421*b*) i és ja la forma que hem d'entendre (segons el compte de les síl·labes) allà on mss. del *Boeci* posen *cobeetar* (Appel, *Chr.*, 105, 173); fr. ant. *coveitier* avui *convoiter*. El canvi des de la idea de 'desitjar amorosament (una persona)' a 'pendre-la sota la nostra protecció' era ben fàcil i 'donar-li hospitalària acollida' què és sinó la protecció mateixa, per excel·lència?

És clar, de tota manera, que aquesta transició de significat havia de ser facilitada pel veïnatge de tants mots en *cob-* i inicials anàlogues que designaven concordement la noció de cobriment o embolcallatge: en primer lloc *cobrir, donar cobert*, junt amb l'antic *cubertar* 'tapar amb una coberta', del qual *AlcM* dóna dos exs. en docs. de 1409 i del S. XIV; afegim-hi encara *cobricelar*, i *covar* (cobrir la lloca) queda també a prop, fins i tot mall. *acubar* 'afectar de xafogor' és encara un mot que havia de contribuir a la pressió semàntica en aquesta direcció.

Em sembla, doncs, clar, que *cobitiar* no és més que el resultat d'una transposició de la *i* en el grup *-i̯t-* de *cobeitar*. No fóra estrany que el poble vagi tenir la impressió que *cubertar* i un **cubeitiar* eren lleus variants fonètiques o formatives l'un de l'altre, cosa que havia d'influir fortament en el canvi de significat. Però en tot cas l'arrel etimològica es troba de la banda de *cobeitar* i *cobeitat* provinents de CUPIDUS i no pas de CUBARE, com ho prova ja la *-b-* (no *v*) i tota l'estructura formal del mot. Per a occitanismes a Mallorca, veg. *LleuresC.*, pp. 257-8, *DCEC* II, 603*b*31, i ací s. v. *broix* (*BRÒFEC*). Altrament ens guardarem d'assegurar que més que un occitanisme o un arcaisme català, no sigui això un mossarabisme d'origen paral·lel, o que la transposició de *-eitar* en *-itiar* no sigui deguda a una pronúncia imperfecta dels moriscos mallorquins dels Ss. XIII-XVI, que encara no sabien pronunciar prou exactament els mots catalans.

DERIV.: *Cobiti. Acobitiament, acobitiador.* D'*encobeir*: *encobeïment* (V. supra).

Cobejar. Fou primitivament *cobeejar* (< *cobedejar*), derivat en *ejar* de *cóbeu* CUPIDUS: «a les dones seglars digam que humilment venguen vestides --- per ço que no tempten la nostra ànima a *cobeejar* les vanitats d'aquest món», Llull (*Blanq.* I, 255.27); «veguer e batles --- deven *cobeejar* justícia e lealtat, e deven viure honestament», *CostTort Ol.*, 380; *cobeeyant* a. 1306 Finke (*Acta Ar.* III, 149). Ja contracte en *-bejar*: «provoquen los hòmens a *cobejar-les*», Eiximenis (prosificat, *EntreDLl.* I, 111.4); *cobeyat*, trad. *covoitié*, Reixac, *Questa*, 199.15. Aviat represès pels Renaixentistes: «Doncs, com l'àngel rebel·lat, / que *cobejava* ésser Déu, / crema, cor desventurat», MAguiló, a. 1844 (*AntPoèt.*, 1975, 51); «tan bon'espasa he vista --- / és de virtut sens falla: bé ho ha mostrat; / lo meu cor la *cobeja*: / me la vols dar?», Milà i F. (*Pros Bernat*, v. 198).

DERIV.: *Cobejable* [«la doctrina que considera ·l delit com un moviment irracional de l'ànima cap a allò que sembla *cobejable*», Coromines, *Vida Austera*₃ IV, cap. 3, p. 278, ja en l'autògraf de 1907; no encara Lab., cites posteriors en *AlcM*]. *Cobejador. Cobejament* [Llull]. *Cobejança* [*cobeejança*, Llull; «per què, és l'ome bé orp --- qui per *cobeeyança* d'aver, per la amor de Déu ---», *Senescal d'Egipte*, *NCl.* XLVIII, 146; represès per algun escr. Renaix.: «defensant-se feréstegament y sense més amparo que ses pròpies forses, de les infames *cobejances* d'un malvat», MVayreda, *Puny.*₁ VIII, 154, però la major part, fins c. 1920 preferiren *cobdícia*, infra]. *Cobejós* [Ausiàs].

Cobdícia. Prolongament mig-savi del b. ll. CŬPĬDĬTĬA [S. X i ja abans] resultant del ll. clàssic CUPIDITAS, -ATIS id. D'aquell també el cast. *codicia* (cast. ant. *cobdicia*), port. *cobiça*, cf. *DCEC* I, 834*b*-835*a*. En cat. [1354]: «com alguns bons ginadors fossen venguts a Roses per seguir-nos ací, no haguès cura de trametre'ls ací ab Nós, per *cubdícia* de la paga que fer Nós volguès» (*BABL* V, 90); «e açò no dich per *copdícia*, que ans vull que·s faça públicament» doc. ross. de 1380; «les àvols fembres --- los officials --- lexen-les romandre --- e, ço que és pijor, per *cobdícia* del rescat ne difamen algunes, contra veritat», Eiximenis (*DComp.*, 81); «ni *cobdícia* de toldre --- no ha fet parlar axí mon companyó», *Curial* (*NCl.* II, 255); també apareix en els Proverbis del mallorquí En Pacs, S. XV, reemplaçant *cobesa* de Guillem de Cervera [*Prov.*, 1072*a*]: «e dich a mi: ¿què faré, / invidiós ab *cubdícia*? / sutzetat ligat me té, / lo cor tinc ple de malícia, / trist de mi!» en el mallorquí Fc. Prats, a. 1487 [JqMBover, *BiEscrBal.* II, 154.2.2]; *cobdícia* de arrendar: «temeritas redemptionis», OPou (*ThPu.*, 127). Els escr. Renaix. (que aviat restauren *cobejar*, *-jable, -jós*) s'atingueren llargament a *cobdícia*, com a abstracte: «el filisteu hipòcrita que pren per muller la rica hereva de *cobejada* fortuna --- afronta la dignitat humana que és en ella, i posa per damunt de tot la pròpia *cobdícia*», Coromines, *Vida Austera*₃ II, ca-

pítol 4, p. 140.14 (en l'autògraf corregí *cobdiciada* en *cobejada*, però hi deixà *cobdícia*).

DERIV.: *Cobdiciar* [c. 1410, StVicentF., *Sermons* I, 238.5]. *Cobdiciós* [S. XIV]: «la mia ànima és estada *copdiciosa* de guanyar bens temporals», BOliver, *Excitatori*, *NCl.*, 69, trad. *lucri cupida*; «coses alleneguoses e *cupdicioses*», id. 48.

CULTISMES: *Cupiditat* [BMetge], ll. *cupiditas*, *-atis*. *Concupiscent* [no Lab. 1839], ll. *concupiscens*, *-tis*, part. de *concupiscere* 'desitjar ardentment'; *concupiscència* [Llull, *Blanq.* I, 123.3]; *concupiscible* [Ausiàs]; *concupiscibilitat* [Eiximenis].

[1] Ja fa temps que s'ha denunciat (*VRom.* II, 1938, 163; *TopHesp.* II, 119-20; Rohlfs, *Le Gc.* §§ 169-170) la falsedat de l'etimologia *CUBI-OL-ARE que havia proposat AntThomas (*Nouv. Ess.*, 228) per al gc. *coeilà*, *coyalar*, *cujalà*, etc., que vénen de CUBĪLE amb la vocal epentètica normal entre Ī i L, i no pas de *CUBIUM. Veg. també ací *covil* (*COVAR*). Fora d'allò, el tipus *CUBIUM solament sembla ben establert en romanès, car les formes alt-italianes que hi arrengleraren al costat M-Lübke, etc. (*REW*, 2355) en realitat són proves ben discutibles (potser tot resulta d'una derivació retrògrada de CUBICULUM i anàlegs). — [2] Afegim-hi *cóbeu*, *Blan. NCl.* I, 102.12; III, 85.6; «hom *cóbou* tostemps és freturós, car sa volentat no pot sadollar», Llull (*Doctr.Pu.*, p. 253, també *cóbou* p. 4); «hom castrat --- és *cóbeu*, foll e presumptuós», Eiximenis (*Terç* II, 13, 17, 20); el femení «voracitat *cóbea* de mal guany deu ésser refrenada», *CostTort.* (Ol., p. 388). — [3] «No és null home --- qui tant desig aver riquees com home *cóbou* ne --- qui sia tan pobre com és hom qui ha *cobea*», *DoctrPu.*, p. 153; *Blanq. NCl.* II, 14.22; *cobesa*, *cobeesa*, *VidesR.*, f° 6. — [4] Llull, *Desconhort*, v. 205; *cobeetat*, v. 197.

Acoblament, *acoblar*, V. *cobla*

ACOCOLIR (i *recocolir*), *acocolar*, *acoconar*, *aco goir*, *acogonir*, *acugussar*: no és improbable el judici d'*AlcM* que totes aquestes formes siguin «pertanyents a la família de mots romànics formats damunt el *kokkok* de les gallines i que tenen el significat d'"ajupir', cf. *REW* 3795». Però cal fer-hi reserves, car el que caldria primer és documentar millor aquestes formes, que en part tenen l'aire de resultar de contaminacions més o menys passatgeres d'altres mots (entre ells algun mot baix com *acollonir* o derivats de *cagar*) o resultar de confusions individuals dels lexicògrafs improvisats de qui tant hagué de servir-se Mn. Alcover. De tota manera s'han de separar d'això *acugular* amb la seva variant *acogolar* i *acogar*, que són pronúncies dialectals d'un *a-colg-ol-ar*, *-lgar*, derivat de *COLGAR* (de cendres, etc.). Esborrar *acogatar*, mot inexistent (alteració comesa pel detestable Aladern amb el castellanisme *acogotar*); *acogomar*, que és derivat del nom de bolet *cogoma* (pròpt. 'ajupit com un bolet'); *acugunir*, que deu ser simple mala lectura en lloc de *acogonir*, i *acugufar*, que deu ser mala lectura per *acugussar*.

Acofinar, V. *cofí (COFA)* *Aco(l)gar*, *acogolar*, V. *colgar* *Acòlia*, V. *còlera*

ACÒLIT, 'escolà i altres servents eclesiàstics', pres. del ll. tardà ACOLȲTHUS, ultracorrecció d'ACOLUTHUS, i aquest, pres del gr. ἀκόλουθος 'company'. □ *1.ª documentació*: S. XIII, *VidesR.*, *Usatges*.

Veg. la cita d'aquests en *AlcM*. En les *VidesR.* el ms. porta *cditz*, corruptela evident de *còlitz* sense *a-* però amb el mateix sentit («li fo amonestat per los seus *cditz* perquè no l'havia vista», f. 80r2, n. 77, traduint el ll. *sociis* i parlant d'un sant que no s'adona d'una creu). La forma ultracorregida del llatí tardà apareix ja en mss. de St. Agustí i en les *Etymologiae* de Sant Isidor (VII, xii, 29): «*acolythi*, graece, latine ceroferarii dicuntur: a deportandis cereis, quando legendum est Evangelium». La formació d'aquest mot és ben clara etimològicament en la llengua grega, on resulta de dissimilació d'aspirades en ἀ-κόλουθος *sm̥-kóloudh-os*: aquest, format amb *s(e)m* 'un sol, un mateix' i κέλευθος 'camí', amb apofonia regular *e/o*, pròpt. 'el qui va pel mateix camí' > 'company'. El mot fou aplicat modestament als servents eclesiàstics pels Pares Grecs, i els acòlits romans en llur zel «exageraren l'hellenisme» del mot posant-hi erròniament *y* en lloc de *u*. Avui una altra ultracorrecció ha fet que en diverses comarques valencianes i de l'Ebre es pronunciï *acòlic* per *acòlit* 'escolà' (sentit a Benifaió d'Espioca, 1962).

DERIV.: *Acolitat*.

Acollar, *acollat*, *acollatar*, V. *coll* *Acollença*, *acollent*, *acollida*, *acolliment*, *acollir*, V. *collir* *Accollonar*, *acollonir*, V. *colló* *Acolorar* (inclòs l'antic *acolorar* 'dissimular impertinències', que *AlcM* deriva arbitràriament de COLERE), *acolorir*, V. *color* *Acoltellar*, *acoltellejar*, V. *coltell* *Acomanar*, V. *manar* *Açomar* i *acombar*, mots a esborrar, que no han estat mai catalans, veg. *DCEC* (AZOMAR, COMBO) *Acomboiar*, V. *comboi (VIA)* *Acometre*, V. *metre* *Acomiadar*, V. *comiat* *Acomodar*, V. *còmode (MODE)* *Acompanyament*, *acompanyar*, V. *company* *Acomparar*, V. *parar* *Acompassar*, V. *compàs (PAS)* *Acomplir*, V. *complir (OMPLIR)* *Acondiciar*, V. *condícia* *Acondicionar*, V. *condició* *Acondolit*, V. *doldre* *Acondormir*, V. *dormir* *Aconductar*, *aconduir*, V. *dur* *Acongoixar*, V. *angoixa* *Aconhort*, *aconhortador*, *aconhortar*, V. *conhortar*

ACÒNIT, pres del gr. ἀκόνῑτον id. □ *1.ª doc.*: 1695, Lacav.; 1757, *DTo.*; 1803, Belv.

Com ho mostra l'accentuació, es prengué del grec i no pas de la forma llatinitzada *aconītum*. Altrament el mot ja circulava des de molt abans en llengües modernes; p. ex. fr. ant. *aconite* ja en els *Faits des Romains*, any 1213 (500, 30), cf. precisions semàntiques en Flutre, *Rom.* LXV, 481, 507; és ben possible que ja es trobi en textos catalans medievals. Tanmateix el

mot genuí és *TORA*.

DERIV.: *Aconitic; aconitat; aconitina.*

Aconseguir, V. *seguir* *Aconsellar*, V. *consell* *Aconsigadura, -igar*, V. *aconseguir (SEGUIR)* *Aconsolar*, V. *consolar (SOLAÇ)* *Aconsonantar, aconsonar*, V. *sonar* *Acontegí, acontèixer, aconteixement*, solament la forma molt dialectal *acontènyer* fou genuïna; per a aquest mot, veg. *DCEC* (ACONTECER) *Acontentar*, V. *content* *Acop, acopament, acopar, acopat*, V. *copa* *Acoplar*, pronúncia acastellanada en lloc de *acoblar*, V. *cobla* *Acoquinament, acoquinar, -inat*, V. *coquí* *Acorador, acorament, acorar*, V. *cor* *Acord, acordable, acordadament, acordador, acordament, acordança, acordar, -dat*, V. *cor* *Acordellar*, V. *corda* *Acordió*, V. *cor* *Acordonar*, V. *corda* *Acormullar*, V. *caramull* *Acornar*, V. *corn* *Acoromullar*, V. *caramull* *Acorralar*, V. *corral* *Acorredor, acórrer, acorriment*, V. *córrer* *Acorriolar*, V. *corriol* *Acorroçar*, V. la nota de Gulsoy, en *Sanelo*, pp. 313-4, s. v. *corruixes* *Acorruar*, V. *corrua* *Acorrucar-se*, V. *DCEC* (ACURRUCARSE) *Acorruir-se*, V. *corrua* *Acorruixar-se*, V. la nota de Gulsoy, en *Sanelo*, s. v. *corruixes*, pp. 313-4 *Acossar*, V. *cós (CÓRRER)* *Acossolar*, V. *cossol* *Acost*, V. *costa* *Acostalar*, V. *costal*, *DCEC* (CUESTA) *Acostament, acostar, -at*, V. *costa* *Acostumança, acostumar, -mat*, V. *costum*

ACOTAR, 'abaixar o inclinar el cap o una altra part superior del cos', mot d'origen obscur, si bé segurament emparentat amb els més dialectals *acotxar, acatxar, acatar*, en el mateix significat; probablement hi ha també algun parentiu amb el cast. *agachar* i el fr. ant. *esquatir* de sentit anàleg — d'aquest surt l'anglès *to squat* 'ajupir-se, aclofar-se'; sembla haver-hi alguna relació amb el ll. COACTARE 'ajuntar', 'estrènyer, forçar' (d'on 'doblegar certs membres del cos' i d'ací el sentit modern), per bé que en català les formes en *-tx-* suposarien més aviat un derivat *COACTICARE, i d'altra banda la combinació *-at-* de les formes catalana i francesa difícilment pot venir de -ACT-; possiblement hi hauria substitució de COACTARE per una forma *COAPTARE per virtut d'una «etimologia popular», però en tots els idiomes hi ha encara algunes altres dificultats fonètiques i d'altra índole. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv. «*acotarse*, inclinar el cos envers la terra, *agobiarse, encorvarse*»; i ja en cançons populars de c. al S. XVIII o poc abans; i, en el sentit d''arranar una branca', S. XV, però que més aviat sembla un altre mot.

En context poc clar aquest, però es dedueix el significat del de *brocada* 'tros de sarment que es deixa a un cep en podar-lo': «sarmens elets / hi mès Déu / (...) / puys, *acotades*, / mès en *brocades* / e encanyà; / e concertà, / del seu costat, / més arreglat / e millor rech», J. Roig (*Spill*, v. 13505); no és clar amb quin mot concorda i la puntuació també apareix dubtosa; potser es tracta d'una substantivació, i convindria una lleu esmena de *en* en *e* («*acotades mès*, e brocades, e encanyà ...»). De tota manera aquest altre sentit, sense ser netament inconciliable (una forma natural d'escapçar una branqueta és vinclant-la secament cap avall) és força diferent, de manera que s'ha cregut que és un mot essencialment distint, i jo mateix vaig cercar-li una altra etimologia en el *DCEC* I, 28*b* (cf. també Moll, *AORBB* I, 187, al costat de III, 66), atès també el fet que es retroba amb sentits anàlegs en algun altre parlar romànic (oc., gall., potser fr.): no hi havia conclusions clares, i la qüestió segueix en l'estat de cosa dubtosa, si bé no improbable. D'una acc. especial no és ben segur si, suposant que siguin dos mots, pertany a l'un o a l'altre, la de 'travar una roda posant-hi un roc a sota perquè el vehicle no pugui anar endavant ni enrere', que *AlcM* atribueix al Conflent (§ 6) i que és també del Rosselló: «per dessota, / aqueix roc qu'és davant la roda, i que l'*acota*: / trenca-lo a bocins», Saisset, *Catalanades*, p. 193.[1]

En tot cas en el sentit d''abaixar cap a terra el cap, etc.', el nostre mot apareix des dels més antics escr. Renaix. i en la cançó popular: «diran: —la galan viuda!— / Yo n'*acotaré* 'l cap y me posaré a riure», Milà, *Romllo.* (231C), «los dolents, al temps passat, / moíen gran cagaixa, / ara van tots *acotats*, / am la vista baixa», íd. (190): la darrera cançó, recollida a Argentona, jutjant pels fets comentats i com ho fa, es degué escriure c. 1823 o poc abans, però la primera ha de ser més antiga, potser d'un segle o més. Imita l'estil d'aquest gènere el mateix Milà, en el seu «Cas Veritable»: «Ja no pot més; cau a terra: / ara prega --- *acota* 'l cap; / ara sembla que 's conforma, / ara n'arrenca un gran ay ---» (*O. Cat.*, ed. Gili, 307, v. 38).

Avui *acotar* és mot generalment usat en el català central i fins als darrers àmbits del dialecte central i les Balears, i es troba en els principals escr. Renaix.: a part de les cites de Verdaguer (*Atl.*), NOller, EmVilanova, Ruyra, Joan Alcover; «la tenia a la falda i ella s'*acotava*, cedint als braços del Bajalta, que li omplia tota la cara de petons», Coromines (*Prometeu*$_1$, cap. 11, § 2, p. 189). I en el llenguatge parlat, fins a les localitats més extremes d'aquesta àrea: «ens havíem d'*əkutá* per passar per aquell carreró» sentit a Gósol (1962); quasi adverbialment: «per aquell forat hi passen *əkutát* per anar a pescar» a les Ferreries de Menorca, 1964.

En l'obscuritat que regna sobre l'origen del nostre mot, sembla prometre algunes lluïssors de claredat la coexistència de variants, més aviat dialectals, *acotxar* (en tant que sinònim del nostre, no en l'afí al fr. *coucher*, d''abrigar, ficar al llit'), i amb una altra vocal i el mateix doble consonantisme *acatar* i *acatxar* (tarr. i cat. occid.). Car aquest ens acosta molt al cast. *agachar*, que tradueix *acotar*, i si d'una banda la parella *agachar* ~ *cabeza gacha* és tan paral·lela de la nostra *acotar* ~ *cap cot*, també fa concebre esperances de donar-nos claricies la major antiguitat de la datació de *agachar* (ja S. XIII, si bé poc freqüent fins c. 1600, escassedat comparable a la del mot català, i explicable per ser «voz baxa, de pastores y rústicos», c. 1700, o potser més aviat com a mot d'ús especial-

ment afectiu), junt amb el fet que també allà es digué altres cops *acachar* (Ss. XIII, XV), que s'acosta a les formes nostres amb *-c-*, mentre que d'altra banda en els països veïns tenim formes amb *a*, però que d'altra banda tenen *-t-* i no pas *-it-* (com més aviat s'hauria d'esperar en resposta de la *-ch-* castellana) i amb un *kw-* inicial originari que ens acostaria a la sospitada etimologia: car això és el que suggereixen alguns parlars italians —per cert bastant esparsos—: Val Anzasca *kwatá-s* «accoccolarsi», *in kwatún* «(essere) accoccolato» (*ARom.* XIII, 175), i a l'altre cap d'Itàlia, Salento *k(w)atišare* 'trepitjar' («calpestare») (*RIL* XCII, 1958, 789): justament la forma de Val Anzasca, i aproximadament totes dues, correspon molt exactament al resultat que esperaríem de COACTARE.[2]

Hi ha *gacho* en castellà, al costat de *agachar*, el mateix que en català *cot* (*cap cot*) al costat d'*acotar*, paral·lelisme de forma rigorós. I tant en una llengua com en l'altra, l'adjectiu és d'aparició més limitada i tardana que el verb. *Cot* no es registra fins a algun dicc. de fi de segle (*DAg.*), no crec que es trobi en els més vells escr. Renaix. (sols *AlcM* en dóna testimonis, des d'obres tardanes de Guimerà i N. Oller), i sobretot és estrictament un mot del Principat (sobretot del dialecte català oriental, i de l'Ebre),[2] estrany a les Balears, rar en l'ús ciutadà i que ni en les comarques no se sent molt. En castellà *gacho* també sorgeix molt més tard que *agachar*, només des del S. XVII, i té un ús més afectiu encara i més limitat que *agachar*. No ens sobta la diferència pensant en l'etimologia COACT-, car si aquesta base topa ja amb algun escrúpol fonètic en el cas del verb, partir de COACTUS per a l'adjectiu *gacho* i *cot* topa en l'aspecte fonètic amb obstacles francs i insuperables; en castellà es podrà admetre en rigor la desaparició de la w < ǫ en posició pretònica (cf. *catorce*, *calaño*, *cascar*, *gastar*) i llavors també costa menys d'admetre que A no passés a *e*, però de COÁCTUS fóra forçós **güecho*. En català és evident que *cót* amb la contracció de *ṷa* en *o* —i més essent *o* tancada— i la manca de resultat palatal del grup CT només són concebibles davant l'accent. En un mot, tant *gacho* com *cot* han de ser essencialment adj. postverbals; i en això no hi ha res de sorprenent, com sigui que amb mots de sentit semblant també s'han creat *jup* partint d'*ajupir* i *cluc* partint d'*aclucar* (un cas com el de *junt-ajuntar* o *esmús-esmussar* pogué servir de model).

Entre les variants abans citades, no tinc d'*acatxar* exs. antics, i avui és propi del País Valencià, de Tortosa i d'Eivissa,[3] per bé que allà s'estén avui per tota la zona i hi té un ús molt popular i arrelat; allà mateix també s'usa l'adjectiu *catxo* o *catx*,[4] que torna a aparèixer esporàdicament en el Rosselló amb el sentit de 'mut, tranquil' (*Misc. Fabra*, 184). Crec ara que hem de descartar la idea que *acatxar* 'acotar' sigui un castellanisme, per més que el canvi de -CT- en *ch* sigui un fet solament possible en castellà: això fóra una idea defensable si l'aragonès i el mossàrab coincidissin almenys, en aquest punt, amb el vell dialecte de Castella. Sense aqueixos reforços fóra en tot cas ben inversemblant que un mot d'aquest caràcter, tan popular i afectiu, hagués pres arrels en una zona tan àmplia; i el nostre dubte s'ha de tornar negació quan veiem que al costat d'*acatxar* hi ha *acotxar*,[5] amb *o*, i que al costat d'això hi ha el paral·lel de *acotar-acatar*. Almenys serà, doncs, necessari admetre que si el castellà *agachar* vingués de COACTARE hi hauria hagut coincidència amb formes derivades: sigui COACTICARE (la que s'admet com a base del fr. *cacher* 'amagar'), sigui un *COACTIARE que hauria donat normalment *acatxar* en el domini mossàrab. Reforça l'argument el fet que el port. *agachar* 'encongir, acotar' és també antic [com. S. XVI], amb variant *acachar* (c. 1600), i en gallec, i en parlars locals portuguesos (com el d'Atalaia), significa també 'amagar'. Com que allí el tractament *-ch-* de -CT- és impossible, i de -CTI- hi fóra possible com a mossàrab, aquesta procedència ara s'imposa. Quant a *acatar* en el sentit d'acotar, inclinar les parts altes del cos, pròpiament només sembla estar avui documentat en el Rosselló (*AlcM*, § 3), si bé en el fons el mot per 'reverir, obeir', més genuí en castellà, però també prou usat entre nosaltres [1521, §§ 1-2, *AlcM*], és un sentit evolucionat d'aquell.[6]

Per al cast. *agachar*, incloent-hi els seus congèneres no s'ha proposat altra etimologia que el ll. COACTARE, però s'hi adhereixen els principals romanistes (per més que alguns parteixen de COACTUS, el participi de COGERE, del qual seria derivat aquell): Diez, *Wörterbuch*, 260; MzPi., *Rom.* XXIX, 352-53; M-L., *REW*, 2003; Jud, *Rom.* L, 125; Wartburg, *FEW* II, 805*b* i 815*a* (aquest, barrejant-hi mots d'origen diferent, com el cast. *cacho* i *gachas*). Ha quedat clar que això, almenys en part, s'ha de reemplaçar per un derivat *COACTIARE transmès pel mossàrab. Així i tot el tractament fonètic resta més aviat estrany, car en principi, si hi comparem cast. *cuajar* COAGULARE, i per altra banda els mots en *-echar* < -ACTARE, hauríem d'esperar més aviat **kwečár* com a resultat de COACTARE.

Presten un cert suport a aquesta etimologia les formes d'altres llengües romàniques: it. *quatto* «chinato», genov. *quaccio*, piem. ant. *quačč* (< -CTU). D'altra banda el fr. ant. i dial. *esquatter*, *esquatir* (amb *kw* en els parlars actuals que conserven la *ṷ*), 'esclafar', 'acotar', d'on l'angl. *squat* 'ajupir-se, aclofar-se', i les altres formes romàniques aplegades per Wartburg (articles COACTARE, *COACTIRE, *COACTITARE, luxe de variants llatines potser superflu), engad. *cuatar* 'enterrar', Pavia, Bergamo *quatà* 'cobrir'. Resta sobretot la grossa objecció que en català i en francès hauríem de tenir *-it-* i no pas una simple *-t-*. L'explicació d'això ¿seria una influència dissimilatòria de la C- inicial? És una idea que no convenç, almenys com a única.

Potser hi hagué una alteració per etimologia popular o metacedeusi. Potser COACTARE fou reemplaçat per un *COAPTARE, -PTIRE. Això sembla que hi degué almenys contribuir, tal com sembla que ERUCTARE fou reemplaçat per un ERUPTARE, d'on *rotar*, *rot*, i no *-oit-*: el radicals -RUCTARE en aquest mot i -ACTARE en el nostre restaven orfes de tota paternitat

(no nego la possibilitat que en els casos del fr. *lutter* i *flotter* no vagi haver-hi també quelcom d'això); el poble havia de preguntar-se, puix que CO- era un prefix inequívocament: què és -ACTARE? En canvi mudant-ho en *COAPTARE (de so quasi idèntic) hi entrava l'ètimon del cast. *atar*, del cat. *deix-atar*, i això ja tenia solta: venia a ser quasi 'lligar (una amb altra) les parts del cos que s'acota'. Potser, doncs, realment es troba ací la solució. Però no oblidem que si els obstacles fonètics que hi ha són més aviat petits, no deixa d'haver-n'hi més d'un, que d'altra banda l'aspecte semàntic no és tampoc evident, i que sempre queda el perill d'una homonímia casual. I veg. *CATXO*.

DERIV.: veg. supra.

[1] La base semàntica d'això sembla coincidir bastant amb certs usos més o menys locals del Sud i del Nord de França. Flaubert, que de vegades presenta usos més aviat provincials en els mots francesos, quan pertanyen a capes distingides en la societat local, ens descriu, en el darrer capítol de *Salammbô*, com Mâtho, agullonat i botxinejat despiadadament pel poble cartaginès que l'executa, «continuait à marcher; au coin de la rue de Sateb, il *s'accota* sous l'auvent d'une boutique, le dos contre la muraille, et n'avança plus» (p. 350.10). I en *Mireio*, és ben bé «étayer» en la lluita a mort dels dos campions a la Camarga: «lou Camarguén trantaio, tasto / pèr *coutà* soun esquino vasto; / mas a sis iue neblous ié sèmblo, quatequant / qu'a soun entour tout fai que courre», v, 42.2. De fet és partint de formes com aquestes que hom ha pensat en un derivat de CUBITUS 'colze'. És el que essencialment feren el *FEW* I, 17, i Moll (*AORBB* I, 187), si bé de vegades parlant de l'AC-CUBITARE en qüestió com si fos un derivat de CUBARE (però al capdavall tot és u o una sola arrel). La gran objecció és que CUBITUS sonoritza la -T-, i no la conserva com a *-t-*, i això tant en el Nord (*coude*) com en el Sud de França. Reconec que no és objecció que tanqui de cop (car no deixa de trobar-se una variant *coubte* per al 'colze', com en Rabelais, III Livre, prol. ed. B-Lettres, p. 6); però això són coses excepcionals. — [2] També el trobem en el Maestrat: *còto, -ta* 'acatxat' (Garcia Girona: *queda't ahí còto*), Gandesa *coto* 'quiet'. — [3] Villangómez, *Llibre d'Eivissa*, pàgina 213. *No ha acatxat molt lo llom* 'no ha treballat mai gaire', Vinaròs, 1961. «No puc *akačáme*», Torreblanca; «els gamellons eren de canyes o de fustes, penjats al sostre: els acatxaes i bevies ---», Alcúdia de Crespins, 1962. — [4] *Cabra banya-catxa* 'la que té les banyes girades cap avall per damunt de les orelles' a Benicàssim (*BDLC* IX, 201); «se desfogaven dient altres baldòries per l'estil, a tot lo qual ell se ria a *barra caja* y feha el sort», MGadea, *T. del Xè* I, 146. — [5] Hi ha d'altra banda en alguns llocs (segons sembla en les terres altes del Centre-Nord del Principat), una variant *aclatat*, que té, però, un matís tirant al d'"arraulir-se', 'arronsar-se' i 'amagar-se', i que sembla resultant d'un encreuament entre *acatat* i *aclapat*, però potser alhora amb influència d'*enclotat*. És un mot predilecte de MVayreda: «caminàvem de fosc i jèiem de clar, *aclatats* dins d'un bosc o tancats en alguna masia», «ens *aclatàrem* a terra, única manera d'amagar-se, en un país en què les muntanyes són rodones i llises com clepsa de frare, i deixàrem passar lo perill» (*Carlinada*, § 4, pp. 7, 65), «com un conill entre la brossa, aparegué un home: era un dels qu'*aclatats* dies ha entre les mates del bosc, vigilava el moviment de la cova», «abans del migdia del dimecres, ja estava *aclat<at>* dins d'un bosc de tall, a un tirat de fona del molí, des d'on dominava la caseta», «els més caigueren a baix, algun quedava mig penjat, com pellingots de drapaire y'ls demés tornaren a *aclatar-se* a la tuta», «la partida baixarà per la Collada Roja, --- podrem seguir-la de lluny y veurem on s'*aclata*» (*La Punyalada* XX, 307; VII, 127; XXII, 311; XV, 233). Algú em diu que ha sentit frases com «la mort del seu fill el deixà *aclatat*», «la llarga malaltia l'ha deixat *aclatat* al llit» per 'prostrat, aclaparat', potser cap a Sta. Coloma de Queralt, però no és dada precisa ni de la qual gosi fiar-me. — [6] És sobretot del cat. occ. i del Migdia de l'oriental. A Reus el mot *ajupit* no s'usa i es diu sempre *acotxat* (1933). 'Abaixar': *acotxa la rama y culliré la poma*, Priorat, J. Bru, *Misc. Folkl. Arabia*, p. 159. «Una roca que en diuen *Besaculs* perquè el camí és tal que s'hi ha passar *acotxat*», anotava a l'Ebre Coromines, 1923. «A la font de Peguet hi cal beure *akočát*» sento a la Baixa Ribagorça (Montanyana, 1957). Però no és solament d'ells, car Coromines escrivia «quan li toca la tanda, amb la por de no poder-se aguantar, *acotxa* el cap sota l'aixeta» (*Silèn*₁, cap. 12, p. 163).

Acotar, acotació, 'posar cotes o acotacions', V. *quota* *Acotnat*, V. *cotna* *Acotolar, acotonar*, V. *escotar* *Acotxar* 'inclinar', V. *acotar*; en el sentit de 'abrigar', 'ficar al llit', és pres del fr. *acoucher, coucher*, 'ficar al llit', en data antiga (provinent del llatí COLLOCARE, d'on ve el nostre *COLGAR*) *Acovar*, V. *covar* *Acovardar, acovardir*, V. *covard* *Acovilar* 'refugiar', V. *covil (COVAR)* *Àcrata, acràcia, acràtic*, V. *aristocràcia* *Acre* adj., V. *agre* adj. *Acre* 'mesura', V. *agre* subst. *Acreció*, V. *créixer* *Acreditar, acreedor*, V. *creure* *Acreixement, acréixer, acrescent*, V. *créixer* *Acriaçar, acriaturar*, V. *crear*

ACRÍDID, derivat savi del gr. ἀκρίς, -ίδος 'llagost'. □ *1.ª doc.*: derivats d'aquest mot —*acrídia, acris, acridòidic*— i cpts. —*acridiforme, acridofàgia, acridogènia*— figuren ja en *SLitCosta*, 1868; *acridòfag* Lab. 1839.

Acridina, acridínic, V. *agre* *Acril, acrílic, acrilat*, V. *acroleïna (AGRE)* *Acriminar*, V. *crim* *Acrimònia*, V. *agre* *Acristallar*, V. *cristall* *Acristianar*, V. *cristià* *Acritud*, V. *agre*

ACRO-, element integrant de cpts. grecs, provinent

de l'adjectiu ἄκρος, -α, -ον 'extrem' o de les seves formes substantives ἄκρον 'extremitat' i ἄκρα 'cim'. D'ací: *acrofòbia. Acromegàlia*, cpt. amb μέγας, μεγάλη, 'gran'. +*Acrònim* [1961, *Breve Dicc. Et. Cast.*; *AlcM*$_2$ 1968; no *AlcM*$_1$ ni *DFa.*]. Els mots següents s'han pres de cpts. o derivats ja existents en grec. *Acròbata* [1868, *SLitCosta*], del fr. *acrobate* [1797] i aquest del gr. ἀκρόβατος 'que camina sobre la punta dels peus', cpt. amb βαίνω 'jo camino'; *acrobàtic* [1868, *SLitCosta*], *acrobatisme*; *acrobàcia* és formació incorrecta, imitada del fr. *acrobatie. Acròmion*, del gr. ἀκρώμιον id., cpt. amb ὦμος 'muscle, espatlla'. *Acròpolis* [1906, Costa i Ll.], pres d''Ακρόπολις, format amb ἄκρα 'cim' i πόλις 'ciutat'. *Acròstic* [1695, Lacav.], del gr. ἀκροστιχίς, cpt. amb στίχος 'vers'. *Acroteri* [*acrotera* i *acroteria*, 1868, *SLitCosta*] d'ἀκρωτήριον 'promontori', 'extremitat'.

ACROAMÀTIC, pres del gr. ἀκροαματικός id., derivat de ἀκρόαμα 'allò que escoltem amb plaer' i aquest de ἀκροάομαι 'escolto'.

Acromàtic, V. *crom*

ACS, 'auró, acer campestris', mot d'existència insegura;[1] més que una confusió de lexicògrafs potser fou una adaptació més o menys esporàdica i semiculta del nom grec d'aquest arbre, ἄκαστος, feta per botànics i tècnics forestals: d'ací **acst* i *acs*. Tal adaptació existí realment en alguns punts del Llgd., Provença i Alps: *agast*,[2] *ajast*, *aiast*, *agar*, veg. *TdF*, s.v.; *ALF* (m. 478, *érable*; i 701, *houx*, amb confusió); Schuchardt, *ZRPh*. XXXII, 351n.; A. Thomas, *Rom*. XL, 105; *FEW* I, 11*b*. En català registrà primer el mot el *DTo* 1660, i d'ell segurament el tragueren Lacav., el menorquí Antoni Febrer (princ. S. XIX) i Frc. Pelai Briz.[3] Pot tenir algun valor més directe una dada del *Tresor* de Griera, que atribueix *acs* 'acer campestris' al Rosselló, com sigui que en aquesta obra s'hi compilen alguns noms de plantes trets dels botànics rossellonesos Companyó (1864), Conill i Rolland, *Flore*. No hi ha, doncs, garantia de la realitat d'aqueix mot en català, però no és improbable que hi hagi tingut alguna existència més o menys local o passatgera, com a reflex mig-savi del nom grec. A penes cal recordar que és fantàstica la teoria de Wartburg d'una influència lingüística popular del grec en el Baix Roine, per Marsella: no hi hagué «griechische kolonisierung» sinó una forta colònia mercantil i explotadora però sense colonització demogràfica ni quasi cap influència lingüística.

[1] No pot ser err. tip. de *ars*, tanmateix, com havia dit Moll (*BDLC* XVI, 12), perquè el nostre *arç* és l'albespí, un arbust (*crataegus, rhamnus*, espècie d'aranyoner) i no pas el ll. ACER, cast. *arce*, nom de l'arbre. — [2] «Souto un bousquet d'*agast*, tihòu e pin-pinhoun», *Calendau* III, 21.7. — [3] Que és autor del recull de poesies «Lo Brot d'*Achs*», 252 pàgines, publ. a Barcelona el 1866.

ACTE, pres del ll. *actus*, *-ūs*, 'acció de fer moure o moure's', 'acte, fet', 'funció', 'gest', 'part de l'acció teatral', derivat de *agĕre* 'moure, impulsar'. □ *1.ª doc.*: *actu*, Llull; *acte*, en el sentit de fet realitzat per algú, i en el d'escrit de constatació formal, S. XIV.

Actu és freqüentíssim en les diverses obres de Llull, i això en els matisos més diversos dels valors filosòfics del mot, sense excloure'n el de l'essència pura i nua del 'diví': «essència simple, *actu* pur sens fi e començament: tu m'as donat mon fill Blanquerna ---» (*Blanq. NCl.* I, 83.27); altres diversos matisos filosòfics cita *AlcM*, s.v. *actu*, dels llibres d'*Intenció* i d'*Arbre de Sci.*; i en l'espècie d'apèndix del *Blanquerna*, de data molt antiga, es compten per moltes dotzenes: «*actu* de justícia és justificar --- *actu* de injúria és injuriar ---» (ib. IV, 159.8; 159.7f. i passim en les pp. 153, 158, 159, 160, etc.). Altrament ja tenim *acte* en el sentit de 'fet que hom realitza' (*acte carnal* 'coit', etc., *AlcM*, § 1) en Eiximenis i diversos autors dels Ss. XIV-XV. I és freqüent amb el valor de 'fet que hom realitza', sense, però, que es deixi de trobar també, en cat. ant., amb aquest valor, la forma *acta*, certament menys sovint, però ja des de la primera centúria de la nostra literatura: «los jutges són creeguts de tots los procés dels pleyts --- sens escrit, per lur plana paraula, així com si *actes* hi avia feytes per mà pública», «ans deu hom recórrer als origenals, o a les *actes* dels Jutges; car lo translat dels origenals qui és en les *actes*, es creegut així com escriptura pública», *Cost. de Tortosa*, pp. 106, 62. *Acta*, però, no prové de l'abstracte *actus*, sinó del concret *acta* neutre plural del participi passiu de *agere*, pròpiament 'coses obrades'.

Tanmateix, des dels orígens fins avui en dia, el masculí *acte* ha estat més corrent en català que no el femení *acta*; en textos de totes les èpoques i nivells socials: «de dita seguretat se fassa *acta* < lleg. *acte* > públich per lo notari de dita vila» (Ca. Candi, *Miscell. Hist. Cat.* II, 192); diverses accs. en OPou: «me plau que lo *acte* del debitori sia escancellat» (*ThPu.*, 130); «lo *acte* o escriptura del arrendament» (129), «lo notari --- fer *acte* o registrar o continuar la venda» (137), «*acte* public; litterae publicae», «de la venda ja se n'ha llevat *acte*», «*acte* fals: litterae adulterinis signis obsignatae» (137), «vists per mi exactament *actes* vells, he volgut declarar-ho» EGBruniquer, 1641 (*BABL* VI, 109); tan popular que serveix per crear la frase tòpica amb què el poble humil anomena una capital de vegueria «a la Guàrdia los bufons, que sempre fan bufonades, / a Montblanc són los sabuts, allí on se formen *los actes*, / Vilavert ---» (Milà, *Romllo.*, 390.9), «ser una còsa un *acte* de notari és lo mateix que ser formal, sèria ---», MGadea (*T. del Xè* III, 1).

DERIV.: *Acta* (vegeu supra). *Actitar* (S. XIII, *Consolat de Mar*, segons *AlcM*), freqüentatiu del verb *agere*; *actitament*. *Actiu* («pus fortment amador de la vida contemplativa que de la *activa*, e a ufiçi d'abat covè vida *activa*») *Blanquerna* (II, 26.10)[1] (*verb actiu* cap a l'any 1390, Aversó, *Torcimany* I, 207); pres del llatí *activus* id.; *activitat* (1381), del baix llatí *activi-*

tas, que, fora d'algun cas isolat en gramàtics, roman com a terme principalment filosòfic («vis agendi» la defineixen els filòsofs escolàstics) i en castellà no sorgeix fins al S. xvi; *activar*. *Actor* [S. xv, terme cavalleresc; S. xiii jurídic 'demandant', *CostTortosa* I ii, 17; també l'usa Llull però en el sentit d'"autor', en què és alteració del ll. *auctor*], ll. *actor, -oris*, 'el qui obra o és agent de quelcom'; *actriu* [*DBal.*; abans es troba només *actora*, 1695, Lacav.; 1803, Belv.; el més culte *actrix, -icis*, de primer es digué, mal adaptat, *actrís*, 1839, Lab., *DAmen.*, *SLitCosta*]; *actoria*. *Actual* [Llull]; *actualitat* [Llull]; *actualitzar*. *Actuar* [1378], del b. ll. *actuare*; *actuació* [com a terme forense, Lab., 1839, *DAmen.*; per a la conveniència d'usar *les actuacions* en lloc del castellanisme *els autos*, terme de leguleis i picaplets, de primer pron. bàrbara, veg. *LleuresC.*, p. 27]; *actuari* [1702, *Const. Cat.*, 1803, Belv.; com a terme jurístic]; com a terme tècnic de finances, és un concepte desenrotllat en anglès en el S. xix, veg. Ulrix, *De Germaansche Elementen in de romaansche talen*, Gent, 1907; Richter, *KJRPh.* xi, i, 112, que des d'allí s'estengué pertot], *actuarial*, *actuós*.

Acció [Llull], del ll. *actio, -onis*, 'facultat d'obrar, activitat, acció':[2] «la amor de l'amat és en *acció*, e l'amor de l'amich en languiment, passió» *Blanquerna* (iii, 37.2); ja antic per a l'obrar teatral: «theatrum --- allargar lo bras y fer *actió*: extenso brachio addere de gestu» OPou (*ThPu.*, 154); 'acte i facultat de fer valer legalment uns drets' (S. xiii, *CostTort.* ix, xxv, 21), del qual no és més que una acc. translatícia la de 'part que té un soci en una societat anònima' (1803, «pecuniae quantitas qua quisque --- sibi lucri ius parit» Belv.), i d'aquesta és una aplicació popular la de 'dret a disposar de certa quantitat en una associació de regants', d'on després 'quantitat d'aigua a què una acció dóna dret': a l'Horta de València *una acció d'aigua* són 2500 litres per minut per a una fanecada («s'ha hagut de vendre una part però encara li queden 2 *aksyóns* d'aigua», Aldaia, 1962). *Accionar* (c. 1800: «Rem gestu exprimere» Belv., «gesticular, expressar-se amb gestos»: «la Senyora Comtessa de Múntar, sent tan expressiva en parlar i en *accionar*», Maldà, *Coll. Bona Vida*, 108), d'on el derivat *accionat*, «proporció de las accions ab lo que's diu: *manuum concinna actio vel compositus modus*», 1803, Belv.: mot catalaníssim tan usat pels millors escr. Renaix. (NOller, etc.), que els permetia reemplaçar amb bell avantatge el cast. *ademán*, fr. *geste*, al. *Gebärden*, *Gebärdenspiel*, i que estem deixant caure culpablement en lamentable decadència (amb la complicitat dels nostres cataròmans mestres de català): també en Em. Vilanova (*PlRient*, capítols finals); en Pons i Massaveu: «no creien sinó que un sant m'hagués tocat al cor --- 'com una mitja' --- deia el pare, fent l'*accionat* de girar-la» (*Colla del Carrer*, § 15, p. 216); en MVayreda: «no sé què de terriblement sugestionador que tenien sa veu, son *accionat* y ses mirades llampegantes» (*Sang Nova* V viii, 401); de vegades també en plural: «lo que no tenien rovellat era l'entusiasme per la causa, el foc de llurs mirades ni la vivesa de llurs *accionats*» id., *Carlinada*, § 2, p. 32. *Accionista* (1803, Belv.: mot que el castellà no imità del català fins a 1870, *DCEC*).

Agent [Llull, molt més tardà en cast., 1560; plenament substantivat: «*agent* de algú: negotiorum actor vel administrator», 1650-53, *DTo*], ll. *agens, -tis*, participi actiu de *agere*; *agència* [Llull]; *agenciar* [Belv.]. *Agenda*, imitat del francès si fa no fa pel mateix temps que en cast., en què ja el blasmen com a gallicisme c. 1855; ll. *agenda* pròpiament 'coses que s'han de fer'.

Àgil [1650-53, *DTo.*; 1803, Belv.], ll. *agĭlis* id.; *agilitat* [1650-53, *DTo.*]. *Agitar* [1803, Belv.], llatí *agitare*, freqüentatiu de *agere*; *agitació* [1695, Lacav.; S. xv, *AlcM*].

Abigeat, *abigeu*, derivats tècnics del ll. *abĭgĕre* 'endur-se', format amb *ăgĕre* 'menar, empènyer', i *ab-* 'des de', per degradació vocàlica de *a* en *i*.

Coacció [1803, Belv.], pres del ll. *coactio, -onis*, 'acció de forçar', derivat de *cōgĕre* 'ajuntar per força, constrènyer' (participi *coactus*); *coactiu* [1803, Belv.]; *coaccionar*.

Reacció [1803, Belv.]; com a mot filosòfic, caràcter que hom li reconeix també en la primera aparició cast., 1737; *reaccionar* [1891, NOller], cf. *reobrar*, que era més tradicional; *reaccionari* [escr. Renaix.]; *reactiu* [1886, *AlcM*], *reactivitat*, *reactor*; *reactància* de l'ang. *reactancy*, creat sobre *to react* 'reaccionar'. *Retroactiu*, *retroactivitat*, *retroacció*.

Derivats del gr. *ἄγω* equivalent del ll. *ago*, *agere*. *Isagoge*, pres del gr. *εἰσαγωγή* 'introducció', de *εἰσάγω* 'introdueixo'; *isagògic*. *Metagoge*, de *μεταγωγή* 'translació'. *Paragoge* [*-oges*, h. 1390, L. d'Aversó, *Torcimany* i, 264] del gr. *παραγωγή* 'derivació gramatical', derivat de *παράγω* 'condueixo cap a'; *paragògic*. *Sinagoga* [c. 1390, Aversó, 139.3],[3] pres del ll. *synagōga* i aquest del gr. *συναγωγή*, pròpiament 'reunió, lloc de reunió', derivat abstracte de *συνάγω* 'aplego, reuneixo'.

[1] Ja freqüent en Llull (cites *AlcM*, a les quals se'n podrien afegir moltes, en frases de to planer, quotidià, ben poc emfàtic; interessa el contrast amb el castellà, on *activo* apareix per primer cop en el segle següent però resta fins al Renaixement un mot de gent de caràcter més aviat especial (J. Manuel, paladí de la vida pragmàtica poc imitat, gran aristòcrata individualista), de tal manera que encara Lope de Vega en la *Filomena* se'n riu com d'un mot de culterans (*RHisp.* lxxvii, 297). — [2] Per al valor en la llengua clàssica, cf. Max Hölzl, *Bedeutg. u. Gebrauch des Wortes* actio *bei den lateinischen Schriftstellern*, en el *Programm des Gymnasiums zu Dresden-Neustadt*, 1894, 44, p. 4; i Hölzl-Wölfflin, *ALLG* ix, 116-125, 292-297. — [3] També entre els nostres jueus medievals hi hagué algunes formes alterades comparables a les castellanes que detallo en *DCEC* i, 30 (on la referència a la *Bíblia* dels Ss. xiii-xiv, *Bib. Med. Rom.*, s'ha de canviar en *Num.* 4.34, 16.2, 31.13).

ACTINO-, forma prefixada del gr. ακτίς, ακτῖνος 'raig de llum'. D'ací cpts. com *actinòmetre* [1868, *SLitCosta*, *-tro*], *actinògraf*, *actinologia*, *actinoquímica*, *actinoide*, *actinomorf*, *actinòpode*. I els derivats *actínic*; *actini*, *actínia*, aquest a causa del seu aspecte brillant, com si guspiregés.

ACTITUD, de l'it. *attitùdine* 'aptitud', 'positura, actitud', probablement del mateix origen que *aptitud* (V. *APTE*); el segon significat el degué pendre, en italià, per influència de *atto* 'acte' i la seva família. ☐ *1.ª doc.*: 1803, Belv. Que ja el cita com a terme de pintura (p. 10.17*f*) amb la definició «actus, motus, situs corporis»; Lab., 1839. Com a terme d'arts plàstiques ja era corrent en italià des de mitjan S. XVI (Vasari); i Carducho, el primer que l'usa a Espanya (si bé d'origen italià) dóna fe que el 1633, per més que ja s'hi hagués fet usual, era encara percebut com a mot italià. Allà el canvi de significat s'explica per influència del sinònim *atteggiamento*, derivat de *atto*.[1]

[1] Etimologia que segueix essent generalment acceptada. Darrerament Migliorini, *AGI* XXXII, 118ss., surt en defensa d'una derivació d'*actus*, en un article que no ha estat al meu abast. El fet que diccionaris etimològics recents i tan prestigiosos com el d'Onions i el de Prati no adoptin l'opinió d'un home de tanta autoritat no és raó que ens obligui a revisar la idea; val a dir que Prati s'ha abstingut d'opinar oblidant-se (prudentment) del mot en el seu diccionari. Cf. més dades en *DCEC*.

Actiu, *actor*, *actual*, *actuar*, V. *acte* *Acubar*, *acubó*, *acubor*, *acubós*, V. *cup* (*CUBELL*) *Acudir*, V. *percudir* *Acuindar*, *acuindament*, *acundar*, V. *condícia* *Acugular*, amb *acocolir*, V. *colgar* *Acuit*, *acuitar*, V. *cuitar* *Acüitat*, V. *agut* *Aculada*, *acular*, *aculer*, V. *cul* *Aculeat*, *aculeïforme*, *aculi*, V. *agulla* *Aculivar*, V. *acuvilar*, *covil* (*COVAR*) *Acull*, *acúller*, V. *collir* *Aculturar*, *aculturació*, V. *cultura*, *culte* (*COLDRE*) *Acuminat*, V. *agut* *Acumbent*, V. *sucumbir* *Acumulació*, *acumulador*, *acumular*, *acumulatiu*, V. *cúmul*

ACUNÇAR, 'arranjar amb art, polir, disposar convenientment', verb de la llengua antiga, germà de l'it. *conciare*, *acconciare*, del mateix significat, provinents tots dos d'un mot ll. vg. *COMPTIARE derivat de COMPTUS 'adornat, elegant', pròpiament participi de COMĔRE 'arreglar, ornar'. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XIII, Desclot.

«Com se *acunsà* hun rich moro de les muntanyes ab lo rey d'Aragó», Desclot, cap. 39. Abunden bastant els exemples en els Ss. XIV i XV: «aquests mals --- hu --- me fa de sperança pertir / com no vey res que m'avanç d'una spenta / en *acunsar* nostre desliurament», Jordi de St. Jordi. Especialment es deia de l'encast de les pedres precioses: «lo lustre dels ulls, que par que sien robins *acunçats*», *Tirant*, cap. 284. En el cas següent sembla que tingui un valor com eufemístic per 'posar-se d'acord uns conspiradors, revoltar-se'; en la guerra contra Joan II: «si, ço que a Déu no plàcie, la dita Ciutat ere *acunsada*, sie de vostra mercès cogitar si portarie comoditat presentar-se vostra magestat ab tot lo poder davant», doc. de Lleida, a. 1464 (Lladonosa, *Montsuar*, p. XVIII). De vegades es troba *encunçar*, sigui aplicat a la cria dels ocells de caça (exemple del *Decameron* X, § 3), sigui a un acord polític: «desconsellasen al compte que no prestàs la fidelitat ne *se encunsàs* ab lo rey» (*Fi del Comte d'Urgell*, p. 8). Veg. cites més detallades en Faraudo, *Misc. Fabra*, pp. 150 i 153.

És clar que aquest mot del català antic coincideix, fins a semblar calcat, amb els sentits i forma de l'italià *acconciare* i *conciare* «accomodare», «ammaestrare», «pacificare», mots que s'han mantingut en ús més o menys constant des dels orígens (Jacopone, G. Villani, Boccaccio) fins avui, encara que estiguin més o menys antiquades part de les accs. en l'una o l'altra de les formes, especialment en *conciare*; vegeu-ne també testimonis dialectals en els mapes «*rattoppare (i calzoni)*» i «*vagliare*» de l'AIS (1556, 1483). En els dialectes regionals avui està molt arrelat, sobretot en la zona alpina i en la meitat Nord del país, però també més al Sud, almenys fins als Abruzzi i més enllà (Matera, Agnone, Teramo). Pel Nord la seva àrea abraça encara de ple tot el domini reto-romànic, des de la Sobreselva, per l'Engadina (*chöntscher*, *-tschar* 'adobar pells'), fins al Tirol i el Friül. Cf. Ascoli, *AGI* I, 264, 496. L'etimologia *COMPTIARE, derivat de COMPTUS i COMĔRE 'arranjar, ornamentar', ja va ser vista per Diez, *Wb.*, 366; *REW*, 2107; *ZRPh* XLII, 537, 555. Sobta una mica de veure que el mot sigui totalment estrany al gallo-romànic i a l'hispano-portuguès, mentre que es troba amb tals característiques d'evident autoctonisme fonètic en català antic, i amb una documentació que presenta els més evidents senyals genuïns. En efecte, solament va passar a França amb caràcter de manlleu, val a dir que en bon nombre de textos, molt repetidament i en molts llocs, però tots ells italianitzants (encara que se n'hi inclogui fins i tot algun de medieval com el Marco Polo), veg. *FEW* II, 991; i el mateix cal dir de les formes *aconchar*, *concha* i anàlogues que apareixen repetidament en el castellà dels Ss. XVI-XVII (*DCEC* I, 877, n. 3; també quelcom s. v. *aconchar*).

A desgrat d'això podem descartar rotundament la sospita que en català sigui degut a una espècie de calc del mot italià (que apunta *AlcM*). La correspondència fonètica és perfectament regular: -MPTI̯- dóna normalment *ci̯* italià, i no és menys normal que el seu resultat sigui *ç* català, darrere nasal. El pas de la vocal *o* davant *nç* a *u* no té tampoc res de sorprenent: mots com *unça* de ŬNCIA, *junça* (al costat de *jonça*) de JŪNCĔA, així com els duplicats *agrunçar*, *engrunçar* al costat de *engronçar*, *GRONXAR*, *arrunçar* al costat d'*ARRONSAR*, *escurçar* de EX-CŬRTIARE, *dins* de DE-ĬNTUS, *intrar* de ĬNTRARE, *vinça* al costat de *vèncer*, etc., presenten un vocalisme parallel i fins en part igual.

DERIV.: *Cunç* 'endreç, bon ordre, polidesa' [Mun-

taner]: «què us diré? Tantost com l'estol del rey Carles fo denant Nicotena, pensaren tuyt de desarborar e·s meteren en *cunç* de batalla», cap. 67; més exemples Fr. Ant. Canals, el *Decameron*, doc. de Capmany, *Misc. Fabra*, 152. Més exemples de *metre en cunç de batalla*, en Muntaner, §§ 82, 175; «navegadors *encunts* acompanyats», *Consolat*, ed. Moliné, p. 213; «liurar un libre per ligar-lo e metre *en cunç*», doc. cancelleresc de c. 1400 (Rubió, *Docs. Cult.* núm. 273); «ballestes mal *en cuns*», doc. ross. de 1369 i altres de posteriors (*InvLC.*, s. v. *encun*).

Acunçament [Ausiàs March, *Miscel·lània Fabra*, 150]. *Acunçador* [Jaume Ferrer de Blanes, ibid.]. *Acungar* o *acongar*, que apareix en tres exemples del Llibre de Tres i el de Sent Soví, si no és mera mala «lliçó per *acunzar* (= *-çar*), veg. les cites en *AlcM*, ha de ser producte d'un encreuament amb un sinònim: quelcom de semblant potser a *arrengar, arranjar, arreglar, fargar.*

No és tan clar l'origen del mot *bescunçar* o *bisc-, -çat*. Però tanmateix en sembla probable que sigui un mer pejoratiu de COMPTIARE (> it. *conciare*, cat. *acunçar, enc-*) amb el prefix *bes-* d'aquesta naturalesa (cf. *bescomptar-se, bescantar*, etc.). Eiv. *viscuns, viscunsat* «error, equivocado» (PzCabrero). Men. *anar biscunsat* «anar equivocat, pendre mentalment una cosa per altra»; *biscuns, -cunça* 'biaix, inclinació'; fer ses coses *a la biscunça* 'fer-les malament, a la torta' (Moll, *Ciutadella*, Misc. AMAlcover, 427, que cita també mall. *bescunsa*). Hernz. Sanz cita també *biscunça* en un doc. de l'*Arch. de Alayor*, 1729, p. 209. Ara bé, en el sentit de 'biaix' ja tenim *bescuns* en R. Llull: «car l'aygua és redona, mou-se environ e en perlonch, segons lo seu *bescuns* de sa rotunditat, per la qual se moven les ondes a la terra, e se·n mou la mar de Anglaterra; car lo *bescuns* s'enclina a la 1.ª part a un temps, e en l'altre temps s'enclina a l'altre part», *Merav.* II, 33. Hi ha també *biscùn* i *escùns, escunc*, en bearnès (Palay, s. v.), i una forma mutilada, semblant a aquestes del Bearn, a Tortosa *bescum*.[1]

[1] Crec, per tant, que també tindrà en definitiva el mateix origen el pall. i ribag. *escunçar-se* 'donar-se el cas, escaure's, esdevenir-se'. El significat més etimològic pot ser 'ajuntar-se', que constato a Moror (C. de Tremp): «los tres barranquills *s'askúnsen* a baix del barranc» (1955); «trobar-se» («tot això *s'eskúnsa* al mateix costat», Castrossit) 'escaure's' (Bisaurri i St. Feliu de la Múria, *s'esúnθa* Cercuran); després, tr. 'trobar, ensopegar (algú)': *si l'eskúnsa a casa* Pont de Suert, Surp; *m'he escunsáu don Antonio* «me he encontrado casualmente» Benasc (Ferraz, 55). D'on el substantiu *un escunç* 'casualitat, encontre' Viu de Llevats; i també es pot compendre el més evolucionat mall. *en escunça* 'obliquament' (per a la forma de fer una mossa a les orelles del bestiar menut, Pollença, *BDLC* IX, 315. En canvi no crec que hi hagi gaire relació amb el cast. *esconce* 'racó', l'origen del qual estudiaren Spitzer i Schuchardt relacionant-lo amb ABSCONSUM (*ZRPh.* XXXIX, 1919, 496-7; XLI, 256). Val a dir que Spitzer retira aqueixa etimologia del mot castellà, en *ZRPh.* XL, 128. El gc. *biscòr* «de travers», si va realment amb l'ètimon basc de *Biscarri*, com diu Rohlfs, *ZRPh.* XLVII, 398, també s'haurà de separar. D'altra banda és possible que hi hagi hagut contacte secundari amb mots d'origen diferent, com semblen ser-ho aquests.

Acundament, acundar, acunydament, -dar, V. *conèixer* *Acunyar*, V. *cuny* *Acupuntura*, V. *agulla* *Acurat*, V. *cura* *Acurçar, acurtar*, V. *curt* *Acurullar*, V. *curull* *Acurumullar*, V. *caramull* *Acusar, acús, acusació, acusador, acusatiu*, V. *causa*

ACÚSTIC, pres del gr. ἀκουστικός id., derivat d'ἀκούω 'jo oeixo'. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.; *acústica* com a nom de la ciència, 1803, Belv.

Acutangle, acuti-, V. *agut* *Acutorsió*, V. *agulla* *Ad*, V. *a* *Adacsa*, V. *dacsa*

ADAGI, 'dita proverbial', pres del ll. *adagium* id. □ *1.ª doc.*: 1650-53, *DTo.*: «*adagy, proverbi* o *refrany*: adagium, proverbium, paroemia; adagio». També *adagi* en Lacav., etc.

Especialment en el P. Valencià la semblança amb els mots, tan nombrosos, en *-atge*, conduí a canviar-ho en *-ge*, forma molt difosa des de la col·lecció *Adages y Refranys* publicada per Carles Ros l'any 1736 (reimpresa recentment), on llegim per exemple: «un altre *adage* o refrany hià, que diu: *qui bé s'està no·s moga*» (p. 4); o bé a la *T. del Xè* de MGadea I, 315; II, 5. A distingir del terme musical *adàgio*, usat, sigui amb valor adverbial (*això adàgio, no tan de pressa*), sigui substantivat com a designació d'un tros o temps de música lent («*l'adàgio* de la Setena simfonia»): aquest és un mot diferent, pres de la locució adverbial it. *ad agio* 'en forma pausada', literalment 'amb comoditat' (*agio*).

Adalerat, V. *adelerat* (*DELER*)

ADALIL, mot antic, de vegades usat literàriament avui, de l'àr. *dalîl* 'guia', deriv. del verb *dall* 'ensenyar el camí'. □ *1.ª doc.*: S. XIII, *Cròniques* de Jaume I, Desclot, etc. Seguí essent ben usat fins a la fi de l'Edat Mitjana: «volent exir, / segur fugir, / de Pharaó, / de la presó / de Egipte vil, / per *adalil* / pren Moÿsès» Jaume Roig (*Spill*, v. 12462).

En diversos parlars hispànics la seqüència de les dues *l-l* en aqueixa posició se sentí com a molesta, i hi hagué dissimilació o eliminació: d'ací el cast. *adalid*, i *dalí* en el català de l'Ebre, on encara s'usa per designar el primer dels peons que tiren la barca de pescar, pel camí de sirga (1923; *BDC* IX, 65). En castellà la forma *adalil* és encara usada en textos del S. XIII, com la *1.ª Cròn. Gral.*, les *Partidas*, i la *Gr. Conq. Ultr.* (Rivad., 653, junt amb *adalir, -lid*, d'altres passatges o mss.); cites MzPi, *Ley. Infant. Lara*, 237.6. Més generalment és el guia d'una host o tropa, però

també pogué significar el d'un viatger, com ho prova MzPi.

En portuguès antic cau la *-l-* interna i no la final, d'acord amb el sistema fonètic d'aquella llengua, on ja es troba també des del S. XIII: «o *adail* é mui sabedor / que o guiou per aquela carreira» (RdsLapa, *Ctgas d'Escarnho*, p. 660).

Adamantí, V. *diamant* *Adamascat*, V. *domàs* *Adaptació*, *adaptar*, V. *apte* *Adaram* (també *daram*), V. *DCEC* (ADARME) *Adarga*, *adargar*, V. *darga* *Adassa*, V. *dacsa*

Adavantar: és dubtós que existeixi aquest mot, almenys a l'E. Mj.: llavors generalment, i potser sempre, han llegit alguns moderns *adeuantar* malament en lloc del comú medieval *adenantar* (deriv. de *denant* [que el cast. dissimilà en *delante*], DE INANTE); en algun text modern s'ha calcat el cast. *adelantar* improvisant un cat. *adavantar*, imitació desencertada i ben innecessària, car *avançar* és el que s'ha dit sempre en català i no ens calia per res recórrer a imitacions

ADDICIÓ, 'acció d'afegir', pres del ll. *additio*, *-onis*, derivat de *addĕre* 'afegir'. ☐ *1.ª doc.*: doc. de 1392.

El ll. *addō*, *addĕre*, era un antic cpt. de *dō* format amb el preverbi *ad-* que expressa de per si la idea d'afegiment o de direcció cap a la cosa a la qual hom n'adheria una altra; les aparences eren que, com en altres verbs parallels, com *red-dere*, *tra-dere*, *per-dere*, es tractés d'una degradació vocàlica de *dăre* 'donar' (conforme amb les lleis fonètiques del llatí, en les vocals breus en síllaba oberta); en realitat, però, hi hagué, en aqueixos cpts. en *-dere*, superposició i barreja de l'arrel indoeur. DHĒ 'posar' (gr. τίθημι) amb DŌ 'donar'; i *addere* venia molt més d'aquella que d'aquesta.

DERIV.: *Addicional* [Lab. 1839]; *addicionar* [1695, Lacav.; 1803, Belv.]. Altres deriv. de *addere*: *addenda*, plural neutre de *addendus* 'que s'ha d'afegir'; *addend*, terme aritmètic, d'aquest mateix participi llatí. *Additament* [S. XV], en lloc del qual Llull havia usat algun cop *addiment*. Amb *addició* no s'ha de confondre el terme jurístic *adició* (*-d-* simple) 'acceptació d'una herència' [Lab. 1839 amb *-dd-* erroni], derivat de *adire* 'anar o dirigir-se a un lloc', cpt. de *ire* 'anar'.

Addicte, V. *dir* *Adducció*, *adductor*, *adduir*, V. *dur* *Adecentar*, V. *decent* *Adefesi*, *-èsit*, V. *DCEC* (ADEFESIO) (*AlcM* grafia erròniament amb *-ss-*) *Adelat*, V. *delator* *Adelerar*, *adelerat*, V. *deler* *Adelitar*, V. *delícia*

ADELO-, forma prefixada del gr. ἄδηλος 'amagat, no aparent', negatiu de δῆλος 'evident, visible'.

Adelobranqui, *adelocèfal*, *adelòcer*, *adeloderm* (err. *-mis*), *adelogen*, *adelòstom* [*-ostomo*], *adelopneume* [*-oneumo*] i algun altre, en *SLitCosta*, 1868.

Ademés, V. *més* *Ademplir*, V. *omplir* *Ademprar*, V. *emprar* *Àdena*, V. *ànec* *Adenançar*, *adenant(ar)*, V. *avant*

ADENO-, forma prefixada del gr. ἀδήν, ἀδένος 'glàndula'. ☐ *1.ª doc.*: *Adenologia*, Lab. 1839. *Adenitis* 'inflamació de les glàndules', 1868, *SLitCosta*, que porta també *Adenàlgia*, *adenofaringi* (*-ich*), *adenoftàlmia*, *adenogràfic*, *adenosclerosi* (*-osis*), *adenotomia* i d'altres.

Adependre, V. *dependre* (*PENDRE*)

ADEPTE, pres del ll. *adeptus* 'adquirit', participi de *adipisci* 'aconseguir, abastar', derivat de *apisci* id. ☐ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta* (només en el sentit de 'iniciat en l'alquímia, la màgia o una societat secreta'); 1907.

Ben segur que se'n trobarien exs. en autors de la fi S. XIX (Torras i Bages, V. Almirall, etc.); en tot cas en aquella data escrivia Coromines: «¿Seré condemnat i avorrit com un *adepte* d'Aristippus de Cirena, aquell gentil home de món que posava la felicitat com a fi de la filosofia?», *Vida A* (*O. C.*, 723*b*).

Adequació, *adequar*, *adequat*, V. *igual* *Aderg*, *adergar*, V. *enderga*

ADÉS, adverbi que expressa la idea de temps molt pròxim al present: d'ús general en la llengua antiga i encara generalment emprat en els dominis valencià, occidental, cerdà i d'altres; comú amb l'oc. ant. i mod. *adès*, it. *adèsso*, on significa 'ara' o els mateixos valors que en català; com que també ha estat viu en algunes fases de les altres llengües romàniques, i en particular és probable que ho sigui en el roms. *adés* 'freqüentment', significat que si fa no fa es retroba com a 'constantment' en les llengües de l'Oest, aquest mot ha de venir ja del llatí vulgar, on hauria de tenir una forma com *ADDĔSSO o *ATĔSSO; d'etimologia molt incerta: s'han suggerit com a ètimon combinacions com AD ID ĬPSUM (TEMPUS) 'en aquest mateix temps' o AD DĒNSUM 'incessantment, contínuament' o (JAM TEMPUS) ADĔSSE 'ja l'hora arriba', però totes elles ensopeguen amb dificultats fonètiques i d'altres, de manera que només es podrien admetre si ja en llatí vulgar una d'elles s'hagués contaminat amb una altra o amb algun altre mot de sentit semblant (com AD PRĔSSUM 'després'), supòsit d'escassa versemblança en un mot tan antic i d'àrea tan extensa, ço que ens deixa molt escèptics sobre tot el conjunt, i ens obliga a pensar també en la possibilitat d'una procedència no-romana. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XII, *Homilies d'Organyà*.

On es troba ja amb el sentit de 'fa un moment, suara' —el mateix que avui predomina en els parlars moderns— «audir e entendre devem Sent Mateu, l'apòstol e evangelista, què dix en Evangeli, que *adés* avez ozid», 7r22 (*EntreDLle*. I, 148). I realment aquesta acc. és ja bastant freqüent a l'Edat Mitjana: «al venir *adés* de Belvís» en doc. d'Aiguatèbia, princ.

S. XIII, PPujol, *Docs. en vulgar* VII, 16, p. 16; «Nós avem parlat *adés* ab lo rey d'Aragó ---», Desclot, cap. 104; «esta lenya d'on la aguès? —Sényer, de l'ort la portí *adés*», *Set Savis*, v. 1788; i en Eiximenis, *Terç* (*NCl.* VI, 43, 143); de vegades amb el matís un poc més distant, de 'fa poc temps': «al venir *adés* de Belvís, Bernadot ab los aragonès hac de nós 60 sols.», en un doc. d'Aiguatèbia (Conflent), del començament del S. XIII (Pujol, *Docs. en vulgar* VII, 16).

Sobretot en el període medieval, abunden també les altres accs., el comú denominador de les quals és pertot la idea de gran proximitat al moment en qüestió, normalment 'proximitat al present'; pot ser, doncs, 'dins pocs moments des d'ara (cap al futur)'. Així en les *VidesR.*: «en nom de Jhesucrist --- home veyes *adés* ---» (223r2, trad. «in nomine Jhesuchristi --- vide ---» (Gr. p. 683); i en la *Cròn.* de Jaume I: «e açò sia *adés* feyt» (cap. 55); «per cert yo l'ociuré *adés*», *Set Savis*, v. 2395; «rossinyol, tu no cants, / e mostre·m tos infans, / c' *adés* los menjaray» en el nostre Cerverí (*Rossinyol* v. 57); «qu'él no·y enantaria *a adés* entró n'agués scrit als reys d'Espanya» a. 1312 (Miret, *Templ.* 379); «vós nâ vaurâts *adés* lo comensament», *Questa* (trad. Reixac, S. XIV, 6.37); «sapiats que cové que vós e vostre fill muyrats *adés* en lo foch», *F. Contastí* (*NCl.* XLVIII, 87); «segons que·<n>s apar per scriptures antigues, de les quals los ditz messagers són apparelatz de fer fe <'donar fe, garantia'> *adés* al dit Sr. Rey» a. 1317 (*RLR* XXXI, 77); sovint combinat amb *de present*: «e pus axí és, *adés de present* responem cumplidament a nostro avonclo ---», Muntaner (cap. 145, i igualment cap. 390). O bé es pot tractar de 'tot seguit després de quelcom que narrem': «e diu que, si no l'à *adés*, / la sua vida pocha és», *Lleg. Sevilla* (*LleuresC.*, 222, v. 160); «de tot encant és entès que ha espay de deu dies a pagar --- si doncs, quan tenen l'encant, no deyen *adés* a pagar», *Costums de Tortosa* (380); «que us faria prestar d'aquella que collida és, aytant com muntàs la dècima de un ayn, per ço que vós poguéssets los affers començar *adés*», a. 1318 (Finke, *A. Arag.* III, 349); «gran desplaer havia com jo no me·n podia portar *a adés* aquells 40.000 florins, per ço com se pensava que foren bons al espeegament del viatge», a. 1323 (Finke, *A. Arag.* III, 437); «la comanadoria de Gardeny non puxe haver *a adés* gran profit del dit terme», a. 1359 (Miret, *Templ.*, 410).

Sovint, com en italià i altres llengües de la família, *adés* va pendre el sentit de 'ara, en el moment present'. També l'usava amb aquest valor Cerverí de Girona en la *Faula del Rossinyol* (c. 1270 o poc abans): «però *adés* m'acort /c'un mal hi à sí fort / c'om no n'ha garió» (v. 33); «si·l Concili no·s fa *adés* ---», Llull (*Concili*, *NCl.* III, 121, 207); «en la Cort no à noves *a adés* noveles que·us fassen a escriure; salvant ---», a. 1311 (Finke, *A. Arag.* I, 271); «yo quant *a adés* no·us pusc fer saber --- en especial sso que él m'à dit», a. 1313 (id., ib. III, 234; un altre de 1330 III, 546); «que·ls o greÿa molt, mas que no era, quant *adés*, en volentat de pendre muyler», *Filla del R. d'Hongria* (*NCl.* XLVIII, 30); «com la dodalia --- e los pròmens del dit loch qui passats són, e *aadés* viven», Besora, a. 1368 (*BCEC*, 1909, p. 273); i en Eiximenis: «en estiu ---, en autumne --- en hivern --- en la primavera --- e *adés*, en lo pascal ---», *Terç* (*NCl.* VI, 51).

Però encara importa més posar de relleu els casos, força freqüents en la llengua arcaica, en què *adés* té el sentit de 'constantment, incessantment', que és com apareix ja en Guillem de Cervera, a mitjan S. XIII (941*b*): «Magdalena parlava / de Dieu sovén, *adés*: / per ço car molt l'amava, / l'era del cor tan prés»: sembla haver-hi una gradació intensificadora 'no sovint sinó a cada moment'; també en altres passatges de Cerverí de Girona: «e·l rossinyol fés lays / al mils que poc e mays; / però, sitot cantava, / dins e·l cor sospirava e regardava *adés* / sos fills qui l'éron prés» (*Rossinyol*, v. 75); i en Llull: «per açò creix *adés* ma desconsolació e mon marriment, a totes les vegades que lig en est libre», *Blanquerna* (I, 230.3; mal entès en *AlcM*). Com veurem això reapareix en altres llengües romàniques del període arcaic.

Ja una mica des del principi, i sobretot en avançar els darrers segles medievals, es va estenent cada cop més l'ús de certes combinacions del mot amb d'altres, i encara més amb si mateix. La fórmula repetida *adés adés*, sense interrupció, s'usava precisament a manera d'intensiu d'aquest mateix significat arcaic 'en forma incessant, constant', 'seguit, sense interrupció': «de gran goyg que ach no podia parlar, mas plorava e abrassava e besava *adés adés* lo comte», *Filla del R. d'Hongria* (*NCl.* XLVIII, 45), i ja en les Cròniques de Jaume I i de Muntaner: «de la vila d'Alçamora combatien-los *adés adés*» (cap. 236), »e·ls prohençals despertaren-se a mal so, e tantost l'almirall En Roger, llevant rem *adés adés*, dexà·ls guarnir e apparellar» (cap. 152). Més corrent, i encara usada modernament (especialment en la llengua literària), és la repetició espaiada, per indicar una alternativa en el temps o en altra cosa: «sia que lo hom *adés* sia en un stament bo, *adés* sia en altre, mal», Llull, *Merav.* (ed. Ag. II, 222), «e lo Capità anava *adés* a la un cap, *adés* era a l'altre», *Tirant lo Blanc* II, 240 (molts altres exs. en la novella, I, 111, II, 126) i sovint en els clàssics medievals. Altres combinacions comprenen *sus adés* (com *adés de present*) i *ara --- adés* comparable a *adés --- adés*, sovint també *ara e adés* implicant que hi ha suma tant com alternativa de les dues possibilitats.

Modernament l'ús de *adés* ha deixat de ser general: a Barcelona és un mot oblidat, i en general ho és en la major part del territori dels dialectes oriental i baleàric. A les Illes Balears, avui solament es conserva en la locució *adés i ara*, del valor que acabem de veure, només que girat en ordre contrari. L'ordre medieval el trobo supervivent en alguna localitat valenciana, particularment en la pronúncia relaxada i contracta *ayadés* 'a cada moment', que sento a Alfàs (1963): «*ayadés* assoma 'l cap». *Adés-i-ara* és ben viu a tot Mallorca i Menorca, i sovint en forma plena, fins en ambients ben rurals: els bosquerols de Bunyola m'ex-

pliquen que han de *bəsonà ədẹziarə pə́r s úy* ('afegit-hi tronquets o brạnques pel forat del mig') per alimentar la sitja o carbonera (1963); sens dubte, però, és més freqüent en el llenguatge comú la variant amb afèresi: «jo estudiant les meves lliçons, des d'un terrat, alçava, *desiara*, la vista del llibre per mirar la fortalesa maleïda, i pensava en vós» (Gabriel Alomar, carta a Coromines, 7-vii-1907); a Ciutadella de Menorca *desiara* 'a vegades', *BDLC* x, 1918, p. 28.

Però si el mot s'ha fet vell en aquests dialectes, i la restauració en la llengua literària s'ha limitat a les locucions cptes. *adés* --- *adés*, i *adés-i-ara*, que han restat merament literàries, en canvi el mot ha romàs ple de vida en el sentit de 'suara, no fa gaire' a Cerdanya, i sobretot en tot l'àmbit del valencià i del dialecte occidental. A qualsevol part d'aquest territori frases com «mira, d'allò que díem *adés* --- pensava que ---» (Borràs Jarque, *BSCC* xiv, 453), són d'ús general. He sentit frases com aquestes personalment a Algímia de la Baronia (1961) i en una munió de pobles valencians; tanmateix ¿quin objecte tindria enumerar-los puix que és una característica tan coneguda del valencià i tan general en tot el seu territori?[1]

Però l'àrea d'*adés* viu es prolonga cap al Nord al llarg de tot el domini català occidental: per Pena-roja (*BDC* ix, 69), Tortosa (*BDC* iii, 82), la Ribera de l'Ebre (*Misc. Folkl. Arabia*, p. 175) i al llarg de la frontera lingüística per Massalcoreig i els altres pobles del Baix Segre (1935), al llarg de les Marques d'Aragó fins a l'alta Ribagorça: Sopeira (Oliva, *I Congrés Intern. de la Ll. Cat.*, 422), Taüll («*adẹ́s* les hem apuntat», 1953), etc. No és, però, un mot exclusiu de la zona pròxima a Aragó, sinó de tota l'amplada del dialecte fins al límit amb el català oriental almenys: el tinc anotat de moltes converses amb gent de Mollerussa, Agramunt, Artesa de Segre i tota aquesta rodalia; més al Nord continua Segre amunt (p. ex. a Les Anoves, *diẹ́bom adẹ́s* ..., 1957) sense interrupció fins a enllaçar amb la zona cerdana, on el mot ha cridat sempre l'atenció com una singularitat molt coneguda en el parlar comarcal.[2] La pronúncia és en totes aquestes zones *adẹ́s* amb *e* tancada, com correspon a la fonètica històrica de la ḛ̇ en la gran majoria dels parlars catalans. Però ja hem d'esperar que el timbre romànic etimològic *ę́* s'haurà conservat a l'Alt Pallars (*Entre-DLle.* ii, 37), i així és en efecte com ho vaig sentir, no solament a Farrera i Vall de Cardós (Estaon, 1934, «*l'hi dibe adę́s*», «*adę́z o em pozàt*»), sinó també a la Vall de la Noguera Pallaresa, a Rialb, Caregue, Espot (1958), i si de nou trobo *adẹ́s* amb *e* tancada a Llarvén (1958) és perquè aquest poble es troba ja en l'aiguavés del Flamicell i per tant té el vocalisme català general (com la Conca de Tremp, l'Alta Ribagorça, etc.).

Completades les dades catalanes podem passar a les altres llengües. A Ponent del nostre territori, la vida del mot va ser escassa. Hi hagué un cast. ant. *adiesso*, però els testimonis n'estan limitats a uns pocs textos del S. xiii i a la zona Nordest de l'idioma. Berceo té el parlar de la Baixa Rioja, mig castellà-mig aragonès, i en ell el mot apareix repetidament, en part amb el sentit de «entonces», en part amb el de «luego, al punto»: en *S.Mill.*, 459, i almenys en quatre passatges dels *Milagros* (880*a*, 677*b*, 888*d*, 895*d*) (en part d'ells escrit amb una *s* senzilla, però el ms. dels *Milagros* no és rigorós en aquest punt); fora d'això només apareix en un passatge del ms. aragonès del *Libro de Alexandre*, i també en aquesta 2.ª acc.: «*adiesso* que plegó <'llegó'> dixo a sus fonsados: / dezirvos quiero nuevas ont seredes pagados» (*Alex.*, p. 290).

Enllà del Pirineu, en canvi, seguim de ple en el domini propi del mot, amb la llengua d'Oc. Al País Basc, que forma, naturalment, el pont entre els dos països, sabem almenys que el mot ha estat usual a la Sule: *adesa* «il y a un moment, tout à l'heure»: no cal dir que això és un manlleu del romànic, i el fet de veure'l limitat al suletí entre els dialectes bascos, és indici que en aquesta llengua fou importat des del bearnès *adès* «à l'instant, récemment; naguère» (i no des d'Aragó), cosa també confirmada pel cpt. *adesara* «aussitôt»[3] < oc. *adés ara*, semblant al mall. i cat. antic *adés i ara*, *ara-adés* ja esmentats, i realment *adèsaro* «à l'heure même, à présent; tout à l'heure», no solament està registrat en el *TdF* sinó exemplificat amb la 1.ª d'aquestes accs. en el poeta Fabre d'Oulivet (1768-1827), que era llenguadocià, de l'Erau i en el tolosà Goudoulí (princ. S. xvii, veg. Doujat). Avui l'àrea del mot sembla ser bastant general, car des de l'alt Pallars segueix sense interrupció per l'aranès *adès*, i el *TdF* el localitza en parlars que impliquen una àmplia dispersió: en el Roine, el Delfinat i el Baix Llemosí: en aquest amb el sentit de «sur-le-champ», com en català antic, en els altres en el nostre avui comú de «tantôt, il n'y a qu'un instant» (*adès plouvié* «il pleuvait tantôt») si bé també amb la moderna desviació —tan general avui en el francès popular— que ha sofert *tantos(t)* «dans l'après-midi» que és la que *TdF* atribueix al delfinès.

Els antecedents oc. ant. del mot presenten, amb els de la nostra llengua, un parallelisme gran, que augmenta el nostre marge de seguretat. Potser l'ex. més antic és el de Berenguer de Palol, trobador per cert rossellonès si bé sense mescla catalana en el seu llenguatge, i aquí veiem ja el sentit de 'constantment' que hem comprovat tan antic en la nostra llengua: «veivos *adès*, en pessant, jorn e ser», i aquest sentit es repeteix molt: «mas Brunissens l'à sí vencut / que'l fai estar sí esperdut / que sol no sap en qué s'emprenga / ni·l pot dir son cor ab sa lenga, / qu'*adès* a paor de fallir, / per qué non l'ausa son cor dir», *Jaufré* (Appel, *Chr.*, v. 529); «quant al monestir son vengut, / amdui s'en intreron e·l cor; / per un pertus poc vezer fòr / Guillems, quez homs no s'en pres garda; / *adès* apinsa e agarda / de Flamenca cór' intraria», *Flamenca*, v. 2411; «Catol(a), anc de ren no fo près / un pas, que tost no s'en lognès, / et enquer s'en logna *adès*, / e ferà, tro seatz fenitz», Marcabrú (Appel, *Chr.*, 85.47); i d'altres encara, de Bertran de Born (Appel, *Chr.*, 35.22) i Folquet de Marselha (Rayn. ii, 25*a*); escau encara incloure en aquesta sec-

ció les variants cptes. *adès-adès* en Girart de Rossilhon i *per adès* en el trobador tolosà Guiraudó lo Ros (1.r terç S. XIII, Jeanroy, *Poes. Lyr.*, § 240: «que ges ergueil *peradès* non es bos» (majorment havent-hi *totas vetz* com a variant d'altres mss.), i al meu entendre és també aquest el sentit en l'ex. de *adès que* ['sempre que'] en *PSW* § 5. Sens dubte les altres accepcions principals es troben també en els trobadors: 'tot seguit' «vuelh que·ns anem *adès* disnar», Peire Vidal; «A donzela, leva tost sus. E dis: —Ja non atendrai pus / c'*adès* non an vezer qui és», *Castiagilós*, v. 220; «al mieu companh siatz fizels ajuda, / qu'eu non lo vi, pois la noitz fon venguda: / e *adès* serà l'alba», G. de Bornelh (Appel, *Chr.*, 56.5) (també *Jaufré*, *Chr.*, 3.459); *adès quan* 'tot seguit que' en l'Evangeli de Jesús i en L. Cigala (*Chr.*, 9.77, 32.47); en fi tenim *adès* en el sentit de 'recentment, acabat de' («rosa, cant *adès* es nada», *Jaufré*, *PSW*) i també el sentit italià de 'ara', que al meu entendre és simplement el que veiem en un altre passatge de *Flamenca*: «e per bon dreg serai cogotz; / mais ja no·m cal dire 'serai', / qu'*adès* o sui, que ben o sai» (v. 1122), així com el sentit alternatiu: «qu'*adès* es say, *adès* es lay» en el *Breviari d'Amor* (*PSW*).

També en francès del Nord va existir el mot i hi viu dialectalment; trobem allí *adès* en bon nombre de textos antics i avui hi persisteix en una llarga i no estreta faixa de la part oriental, sobretot des del Delfinat fins a Lorena (Metz), amb algunes puntes isolades fins a la ratlla de Flandes (rouchi de Valenciennes) i àdhuc quelcom d'escadusser a Normandia. A l'Edat Mitjana apareix en bastants textos de c. al S. XIII i algun de posterior i anterior; és freqüent, p. ex., en la *Queste del Saint Graal* (ed. Pauphilet, 65.22, 62.5, 68.27, 82.23, 102.19); el significat més freqüent sembla ser en francès el de 'sempre, constantment', que es veu ben clar en la *Queste*, almenys en el primer passatge d'aquests, i en el poema *L'Image du Monde*: «Deu fu devant et er *adès*»; però també s'hi troben els altres, entre ells l'ús alternatiu «*adès* avant *adès* arrière», *Vigiles de Charles VII*. Modernament encara el sentit de 'sempre' és el més estès allí, des de Normandia i Metz fins a Suïssa, però en alguns punts (Savoia) «encore» (*ALF* 458; «toujours», *ALF* 1318), o bé acumulant-se, «maintenant, toujours, sans cesse», en el Franc-Comtat (Bresse, Doubs, Jura); no hi manquen doncs parlars on és 'ara', o bé «alors, en ce moment» (rouchi); *FEW* I, 30.

Sens dubte enlloc no ha arribat a mantenir-se el mot amb una fermesa tan constant i alhora tan divulgada com en italià. Tothom coneix *adèsso* 'ara'. Tanmateix notem que el que s'ha usat o s'hi usa quan hem d'expressar 'ara' no sempre ha estat *adèsso* sinó també *ora*; en l'italià clàssic i antic aquest tenia sens dubte una amplitud i varietat d'usos més gran que avui en dia: és ben segur que en els grans clàssics medievals *adesso* no es troba gens sovint. En Petrarca la concordança de McKenzie registra més d'un centenar de casos d'*ora*, en Dante també figura aquest a cada pas, mentre que *adesso* apareix només un cop en l'*Inferno* («O gente, in cui fervore acuto / *adesso* ricompiè ...»), i també solament un cop es troba en els versos de Petrarca: «dianzi, *adesso*, ier, deman, matino e sera --- passeran ---» (*Trionfo della Divinità*, 65). Hi ha, doncs, ací una preferència pel mot més ple quan es tracta de reforçar l'expressió lingüística de la idea, per la necessitat d'oposar-la a d'altres moments ('abans', 'demà', 'el vespre', etc., entre els quals s'arrenglera *adesso*, en ordre cronològic) o per marcar la transcendència de la greu hora present (en què el *fervore acuto* ho omple tot); ja llavors, en canvi, *ora* i la seva variant *or* serveixen quan el caràcter present del moment no importa tant: «*Or* vedi, Amor, che giovenetta donna ---» (*Canz.*, 121.1); «*Or* che'l ciel e la terra e'l vento tace» (*Canz.*, 164.1); o pren caràcters més vagues pel mateix fet de la repetició o alternativa: «quando fra l'altre donne, *ad ora ad ora* ---» (*Canz.*, 13.1).

Accentuant-se més i més aquestes preferències amb el temps, la naturalesa pròpia de les llengües modernes, més analítiques i insistents, preocupades per la claredat inequívoca i emfàtica de l'expressió, ha fet que la llengua italiana moderna hagi ampliat cada cop més l'aplicació d'*adesso*, i l'abast de la seva aplicabilitat fraseològica: *ora*, mot amb cos reduït, amb més facilitat per passar desapercebut, s'ha usat menys i menys sovint, *adesso* cada cop més, de manera que en l'ús actual *adesso* resta quasi sol per expressar la noció temporal i *ora* prepondera solament en l'ús dialèctic o com a eina gramatical: *adèsso viene...*, *li trovo adesso...*, *pur adesso ci penso...*, *dove saranno adesso?*, mentre que es diu, p. ex., «se tu vuoi questo è vero; *ora* ti dirò *che*...», o bé l'oposició amb moments precedents: ... *ora si è aggiustato il motore* (després d'esforços poc reexits).

Adesso degué començar essent un terme de sentit emfàticament *temporal* i amb poca cosa més que un sentit amplament temporal, sense estar lligat a la idea d'un instant determinat, només sempre vagament pròxim al moment present (tal com en les altres llengües) i ha acabat concretant-se al moment present, i volatilitzant-se el sentit de l'històric *ora* fins a convertir-lo en una eina gramatical o una variant estilística o emfàtica de la noció principal; hi ha bastant de semblança en la diferència entre *adesso* i *ora*, amb l'oposició alem. entre *jetzt* i *nun*, no tanta però encara un poc amb la francesa *à présent* però *or* i *maintenant*, amb l'anglesa entre *at present* i *now*. Sempre, doncs, és el terme vell i històric en l'ús comú de la llengua (*ora*, *or*, *now*, *nun*) el que ha quedat relegat al segon paper, i l'altre de sentit més vague, però més carregat de força verbal i allusiva (potser per raons i amb matisos diversos) el que ha pres l'expressió emfàtica i forta del moment actual: *jetzt* (= angl. *yet* 'encara'), *a(t) present* literalment 'en el present'. Observem de passada que l'anglès usa també *presently*, però aquest sovint expressa la idea de futur immediat (*presently I shall write to him*!) és a dir que, amb aquesta variant de forma, s'hi repeteix la força ambivalent del cat. ant. *adés* 'suara' i 'sur-le-champ'.

Si reprenem l'aspecte històric, veiem que *adèsso* aparegué ja en la llengua literària des d'un poc abans de la data de l'*Inferno* dantesc, en Dante da Maiano i Francesco da Barberino; en part amb valors temporals divergents del modern —amb la qual cosa es repeteix la història de totes les llengües romàniques—, en Barberino 'tot seguit', en Dante da Maiano ja 'ara' però altres cops 'llavors'; i també aquí es repeteix l'ús repetit o alternat *adèsso adèsso* «a momenti» en l'Ariosto.

En fi el mot es presenta viu i vigorós en la llengua romanesa: l'adverbi *adès* allí es tradueix «souvent, assidûment, fréquemment»; hi ha també una variant més breu, *des* «souvent, fréquemment»: *vine des* «il vient souvent». Les aparences són que es tracta simplement de l'adverbialització de l'adjectiu *des* [de DENSUS] «épais, dense, compacte, serré, touffu»: *iarbă deasă* 'herba espessa', *piepten des* «peigne fin» (Damé). Tanmateix hi ha un fet que em sembla provar que la llengua no hi sent, o no sempre hi ha sentit, un mer ús adverbial de l'adjectiu *des*, i és la formació de la locució composta *adesea-ori*, «maintes fois», on *ori* 'vegades' es combina amb una espècie de plural format damunt *adès* (i no pas damunt l'adjectiu, *des*, a desgrat de l'aspecte adjectival i derivat que té *adès*);[4] després, abreujant, s'ha dit també *adesea* adv. «souvent» amb el mateix valor, extraient-lo d'allí.

És aquest mot roms. *adès* el que va suscitar la lúcida tesi del gran mestre de la fonètica i lingüística general, que transcric, car ens introdueix breument en el problema etimològic: «Maurice Grammont étudie le fr. *adès* qui se retrouva dans toutes les langues romanes et en particulier dans le roumain *adès*. Il montre les difficultés phonétiques et sémantiques que présente l'étymologie de ce mot par *AD-IPSUM ou quelque chose de semblable. Il insiste sur ce fait qu'en vieux provençal le sens est plutôt 'sans cesse, toujours' et en roumain 'souvent, fréquemment'. En conséquence il adopte l'explication par AD-DE(N)SUM ou plutôt *AD-DESSUM, en rapprochant les doublets tels que *cūpa/cŭppa, Iūpiter/Iŭppiter*. Enfin, il donne un autre exemple de classique *-e(n)su* devenant -ESSU. C'est l'esp. *tieso* 'dur, solide', que Diez avait déjà expliqué par TĔNSUM, très bonne étymologie si l'on songe au doublet possible *TESSU». És la síntesi de la conferència de Grammont, que es publicà en el *Bull. Soc. Ling. de Paris* XII (1903), CVI-CVII.

Comentava Ronjat, deixeble de Grammont, «bo, només que es pogués justificar el canvi de quantitat de la E» (*RLR* LXIII, 158). Jo que també ho sóc, penso el mateix i afegeixo: la nota de Grammont en gran part es basa en fets molt importants i sense rèplica, i constitueix un avenç clar sobre l'etimologia AD IPSUM 'al mateix' que amb poc canvi s'ha anat repetint des de Diez a Wartburg i Ang. Prati. Ja en l'aspecte semàntic, concreta més i millor, puix que hem vist que l'acc. 'sense cessar, constantment, sempre' és la més comuna o una de les més comunes en el període antic tant de l'oc. com del fr. i el cat. i que això és quasi el mateix que el sentit de 'sovint, assíduament' propi del romanès, que tan de prop es toca amb el de DENSUS 'dens, espès' pervivent així mateix a Romania.

Amb quina facilitat es fan els canvis semàntics, que així cal suposar, ens ho mostren: *a*) it. *spesso* = *densus*, dóna 'sovint'; *b*) notem frases com fr. *il devait partir incessamment* ('constantment' > 'tot seguit'); angl. *just now he was there* 'ara mateix, suara = fa un moment'; cat. ant. *sempre* 'tot seguit, immediatament'. Doncs, també des de la noció de 'contínuament' romanesa i fr.-cat. medieval arribem quasi sense adonar-nos-en a la de moment immediat al present (abans o després) i d'ací a l'it. mod. *adesso*, puix que fins aquest aparegué primer amb sentits més imprecisos com 'tot seguit' o 'per moments'. Com a base semàntica AD-DENSUM fóra, doncs, més aviat millor que AD-IPSUM en uns llenguatges (it. val.) i en els altres molt millor, i pertot arreu base més concreta, menys suposada.

Les principals dificultats, en les dues etimologies que bàsicament s'han proposat, són les fonètiques; encara que en totes dues l'ètimon grosso modo s'acosta bastant a la forma romànica, hi ha sempre alguns detalls fonètics que s'hi oposen invenciblement. Per evitar-ne un, M-L., en el *REW*₁, 1909, núm. 164 (seguit pel *FEW*), canvià AD IPSUM en AD ID IPSUM (TEMPUS), 'en aquest mateix (temps)' (que alhora més aviat augmentava, encara que ben poc, l'escassa versemblança semàntica), destinat a explicar per què s'havia conservat la -D- en francès, oc., cat. i arag.: suposant contracció en ADDẸPSU des del llatí vulgar. D'una banda això era fugir del foc per caure a les brases car llavors ensopeguem amb la *-d-* senzilla de l'italià: hi hauria hagut d'haver una mena de dissimilació de la geminació *-dd-ss-* > *-d-ss*; la idea alhora esdevenia més rebuscada, i que una locució així, tan complicada ,s'hagués generalitzat ja en llatí vulgar (però sense quedarne cap rastre escrit) a tota la Romània (fins a la dels Balcans, ja abans, per tant, del S. IV), fins a quedar-hi com congelada i sofrir des de llavors pertot una forta síncope, és una idea ben forçada.

Però en el terreny fonètic hi ha d'altres dificultats: Ẹ oberta pertot (i no Ĭ > ẹ), -PS- solament en italià pot donar *-ss-*, el romanès hauria conservat *-ps(u)*, en fr., oc. i cat. caldria *-i̯s(s)-* (> cat. *ix*) i no pas *-ss-*. Per explicar-les proposava M-L. admetre que *ADDIPSU havia estat contaminat per AD PRĔSSUM 'après, després'. De nou un fenomen desacostumat, excepcional, actuant des de l'època imperial unànimement a tota la Romània! Si almenys AD ID IPSUM i *après* fossin sinònims! Però els sentits eren ben diferents pertot (o quasi). D'altra banda no li havia escapat a M-L. la forta igualtat entre el roms. *adès* i *des* 'espès', 'sovint', i per tant ja llavors en l'ed. de 1909 admetia l'ètimon DENSUS per al roms. *adès* (*REW* 2558) separant-lo dels seus germans en les altres llengües romàniques. En la 3.ª ed. del *REW*, obrint els ulls davant aquesta inconseqüència, es decidí per la solució de Grammont, esborrà del tot l'article AD ID IPSUM i partí pertot de AD-DENSUM.

Així les inversemblances resten limitades als detalls fonètics. Però reconeguem que l'objecció fonètica resta ferma; fins si fem els ulls grossos davant la *-d-* simple italiana, no s'expliquen la Ẹ oberta de totes les llengües ni la -ss- doble, ben clara i general en italià (i arag.-riojà antic). No podem acceptar l'explicació que en suggereix Grammont: davant una -NS-[5] no hi cap una duplicació de la consonant (amb abreujament compensatori) com en els casos de *cuppa, Iuppiter*; el suposat parallel *tieso* no tingué mai *ss* i l'explicació que suggereix Grammont per a aquest mot castellà és enterament falsa.[6] Per explicar l'*-ẹs(so)* unànime de les llengües romàniques, no es troba, doncs, altre recurs que el mateix de l'encreuament amb AD-PRESSUM, a què recorre de nou M-L. en la nova etimologia: un mot encreuant-se des del ll. vg. i pertot amb un adverbi de sentit diferent.

És, doncs, lícit de pensar a cercar una etimologia diversa, car reconeguem que altres idees no tenen prou fonament.[7] El verb llatí ADESSE s'usà certament amb significats de temps pròxim a l'actual. Recordo algun passatge de Lucreci en què se'ns parla dels temps imminents, els *saecla* pròxims, *jam tempus adesse*. I pensem en casos com el del cat. *és vijares*, oc. ant. *vejaire m'és*, ESSE VIDEATUR; veg. en la meva nota del *BDC* XIX, 39-41, les dades fraseològiques llatines que conduïren a aquesta espècie de metempsicosi heteroclítica per la qual una frase llatina d'infinitiu, petrificada, es convertí en l'adverbi-adjectiu *vijares*. Que aquest ús de *adesse* era ben freqüent per a nocions de temps pròxims a l'actual (com els expressats per *adés*) es veu en els autors més llegits: «quae omnia *adesse* a t q u e i m p e n d e r e uidentur» en Ciceró (*Ad Quint.*, 14, i justament amb el verb *uideri*), «nondum *adesse* fatalem horam» deia Neró quan se li acostava la fi (Suet., *Ner.*, 49), «uesper *adest*!», exclamava amb joia Catul (621), i un altre es plany que «prope *adest* cum alieno more uiuendum est mihi», Terenci (*Andr.*, 1.1), *aderat indicio dies*, en TLivi.

¿Fóra imaginable que generalitzant-se i quedant petrificat l'ús d'un JAM ADĚSSE (en el sentit de *jam adesse tempus*) en sortís *già adesso, ja adés* 'tot seguit'? Almenys així fugiríem d'arbitrarietats semàntiques i de la necessitat de cercar encreuaments forts i violents amb un mot tan diferent com AD PRESSUM 'aprés'. Per a la *-o* italiana potser es podria admetre una reacció exagerada contra apòcopes com *inver'* (en lloc de *invers*) < *inverso, com(e)* en lloc de *como* < QUOMODO; o bé, que quan sortiren de l'ús els adverbis en -Ē acompanyants dels adjectius en -US: *tranquille* al costat de *tranquillus, anguste* al costat d'*angustus*, havent-se pres el nostre *adesse* per un d'aquests adverbis seria substituït per *ADESSU, cf. cast. *a menudo* en lloc del port. *amiude*, it. *spesso* 'sovint' en lloc de SPISSĒ; i, en sentit contrari, cast. *través, revés*, tot i que vénen de TRANSVERSUS, REVERSUS. La persistència de la *-d-* en cat., oc. i fr. *adès* ens obligaria tanmateix a cercar-hi una influència del tipus it. ant. *desso* 'aqueix', ID IPSUM, que hauria fet que això fos sentit com un *ad-desso* (cf. les duplicacions secundàries del tipus *addirare, addesare, àttimo, allòdola, allodio, allocco, Affrica, annacquare, innamorato*), i aquesta influència de *desso* ja bastaria també per explicar la *-o* de l'it. *adesso*, i la *-u* que hem de suposar en l'origen del roms. *adès*. Cf. *insieme/insimul*, s. v. *ENSEMS*.

Pel que fa espt. al roms. *adès* i la seva variant adverbial *des* (citada dalt) no caldria llavors posar en dubte que la connexió aparent amb l'adjectiu DENSUS té molt de real; però es podria admetre que es tracta d'una relació per etimologia popular: l'adverbi d'origen fraseològic ADESS(E) hauria caigut sota la influència de l'adjectiu parònim *des* DENSUS, a la qual cosa es prestava el sentit d'aquest, d'on l'aparició d'una variant *des* per a l'adverbi i l'aproximació de sentit 'tot seguit' > 'seguidament, assíduament'.

En conjunt aquesta etimologia no xoca amb objeccions fonètiques insuperables, ni parteix de la hipòtesi d'una base llatina d'existència no provada o de semàntica poc aplicable, i em sembla per tant almenys tan defensable com les altres dues. Tanmateix reconeguem que ens en falten proves fraseològiques i sintàctiques i que tampoc ací manquen els escrúpols fonètics ni la necessitat de recórrer a alguna contaminació. Resto, doncs, també en fort dubte davant aquesta teoria.

D'altra banda hi ha dos arguments que evoquen la idea d'un origen pre-romà: *a*) darrerament s'ha vist que hi ha un cert nombre d'adverbis romànics que són d'origen pre-romà: it. *anche*, cat.-oc. *anc* (en composició *anc-ora, anc-ara*), gall.-port. *ainda*, oc. ant. *er, ar* (amb port. ant. *er, ar* 'encara', 'ara'), cat. ant. *cor* 'només', port. ant. *erga, ergo* (i cast. ant. *ascas*), fr. ant. *mon*, gall. *asemade*: veg. el meu estudi de *Col-PrerrSalam.*, 1974, pp. 130-137; *b*) les petites discrepàncies fonètiques que presenta el nostre mot en les formes de les diverses llengües germanes es prestarien molt a l'admissió d'una base lleugerament discrepant en diverses parts de la Romània, provinent d'adaptacions divergents de sons no romànics. Podríem suposar que en unes bandes es partí d'una base *ADẸSSO (romanès), en les altres d'una base *ATĚSSO (> it. *adesso*, oc.-fr. *adès*, cat. *adés*). Hi ha certament adverbis i partícules indoeuropeus d'inicial AT- o anàlogues i de sentit no gaire allunyat del nostre. Sens dubte no puc assenyalar-ne cap d'igual per la forma ni ben coincident pel sentit. Però la llengua dels sorotaptes, que amb els seus parents lígurs pogueren fornir un mot arrelat en els Alps i els Pirineus i en els vessants interns i externs d'uns i altres, i la dels parents més distants illiro-venètics que pogué deixar empremtes en romanès, no són llenguatges coneguts, si bé indoeuropeus; per això no fóra estrany que les terminacions discrepessin.

Ens recordem, en primer lloc, del gr. ἀτάρ «alors» en *Iliada* XII, 133, «mais, cependant» en Homer, Heròdot, Plató, altrament «or donc, eh bien» en altres passatges de Plató i d'Homer; però al costat d'això hi ha αὐτάρ «ensuite, d'autre part» (Homer), i αὖτε «de nouveau, encore, aussi». Ara bé aquest mot té parents o afins en altres llengües de la família: el

ll. *at* era sobretot 'però' i així mateix significà 'de nou' (en *at-avus*); gal *ate-*, brit. ant. *ate*, irl. ant. *aith* 'de nou', d'on l'irl. mj. *athach* 'algun temps'; gòt. *aththan* 'però'; lit. *at-*, *ata-*, *ati-* 'de nou, re-', pruss. ant. *at-* id.; persa ant. *atiy-* 'molt, d'allò més', etc. (Pok., *IEW*, 70); d'altra banda gal *etic* 'i també' (Thurneysen, *ZCPh*. XVI, 287; Pok., *IEW*, 344.27, 609.24), tocari *atac* 'des d'ací'. En fi, suposant un llenguatge amb n̥ > *a*: scr. *atha* 'llavors, igualment', tocari *entw* 'per tant', isl. mod. *ennθá* 'encara' (*IEW*, 50, i el meu citat estudi d'*ainda*, p. 132). Al costat de l'irl. mj. *athach*, gal *etic*, gr. *ἀτὰρ*, etc., ¿fóra tan audaç de suposar l'existència d'un *ATESSO, de terminació i sentit poc diferents, en una llengua indoeuropea intermèdia entre aquestes?

Tot allò és veritat, ens deixa encara lluny de la base *ATESSO, que cerquem. I així i tot la idea d'un origen pre-romà amb variants en la base indoeuropea, se'm presenta tenaçment, tenint en compte l'it. antiq. *testeso*, amb variant no tan antiquada *testè*, i significat 'suara', o sigui perfectament sinònim del nostre *adés*. En Boccaccio «pur *testeso* mi diceva Nello», «Quando tu mi tiravi *testeso* i capelli», en Dante «e quello che mi convien ritrar *testeso*», «perchè la faccia tua *testeso* un lampeggiar d'un riso dimostrommi», i fins a Bembo «*testeso* anticamente»; més tard la forma apocopada *testè* «io ho *testè* ricevute lettere da Messina», «voi vi partiste pur *testè* da me» i d'altres en Boccaccio i posteriors (veg. Alunno, *Fabbr. del Mondo*, §§ 294-295): sembla que *testè d-* (*m-*, *r-*...) sigui reducció fonètica d'un *testes' d-* apòcope proclítica de *testeso d-* (cf. *inver'* < *inverso*). I essent sinònims *testeso* amb el nostre *adés* valencià, que suposa *ATESSO, ¿com es podrà tenir per versemblant que dos mots tan semblants, de sentit igual i tots dos d'origen desconegut, no tinguin res a veure? *Testeso* em sembla simplement una forma pre-romana reduplicada per èmfasi (A)TES-(A)TES-, molt comparable al ll. PERPERAM, cèlt. *alalios* (i sorot. *alalikios*, *EntreDLle*. II, 147, 187), pruss. *anga-anga* 'si' (*IEW* 37.40), gr. *ἀνάγκη* (ib. 45.9), gr. *ἀγωγή*, ll. CARCER, CUCURBITA, hisp. *corcova* (*DCEC* s. v.), scr. *píparti* 'fa travessar', rom. BUL-BULL- > cat. *BOMBOLLA*. En conclusió la hipòtesi d'una base pre-romana que hagi vingut a parar en ATESSU > *adés* i ATES-TES- > *testè(so)* és versemblant, però caldrà esperar que n'apareguin proves més pròximes i més concretes.

[1] No és gens corrent de trobar *adés* en la ploma d'escriptors de dialecte central. Un cas interessant per la data i per la personalitat és el de Milà i Fontanals: «Mes lo gegant feréstech la destral pren: / la fa ballar per l'ayre, la baix' *adés*», *Pros Bernat*, v. 123. ¿Obeïa això a un intent de restauració d'un mot important del llenguatge medieval, en aquesta obra primerenca de la Renaixença, escrita per un literat tan savi com Milà? ¿O es tracta més aviat d'un desig de donar a la narració una mica de color local lingüístic, vist el caràcter ribagorçà que correspon a la història del comte Bernat de Ribagorça? Notem així mateix l'ús de *adés* en el sentit —només medieval, estrany, que jo sàpiga, al ribagorçà modern— de 'tot seguit', 'immediatament'. — [2] Justament per donar color local l'imita Narcís Oller, en la narració de l'estiueig pirinenc de Pilar Prim («si ara, *adés* mateix, acaba de sortir d'aquí», p. 85). — [3] Prefereixo copiar la traducció que dóna Azkue en francès, perquè ha estat observat que sovint les equivalències castellanes que dóna de les definicions dels mots basc-francesos, quan aquests no són mots bascos comuns, no són de fiar: sembla que comet certs malentesos en el maneig del francès. Aquí, en efecte, la trad. castellana que dóna «tan pronto» no és bona equivalència de «aussitôt» i no deu tenir bon fonament. — [4] Altrament recordem que en l'ús romanès modern la major part de les funcions pròpies de la prep. romànica AD han estat assumides per *la*, mentre que *a* ha restat principalment com una eina gramatical una mica fossilitzada i de sentit bastant vague, sobretot com a exponent dels infinitius del verb: *a găsì*, *a luce*, etc.— [5] Nasal etimològica: DN̥SUS > *gr. δασύς*, alb. *dεnt* 'espesseeixo'. — [6] Es digué *teso* en els Ss. XIV i següents, sempre mentre es distingiren la sonora *-s-* de la sorda *-ss-* (grafia que no es troba mai en aquest mot). La forma amb diftong és recent: no apareix fins a 1570, i es deu a una analogia tardana de les formes rizotòniques del present i mots afins: *tiendo*, *tiende*, *tienda*, *tiento*, etc. Mentre que es troba *teso* des de les *Sumas de H. Troyana* del S. XIV i el *Rimado de Palacio* fins a Nebrija, i autors del XVI; igualment port. *teso* amb *-s-* sonora. Veg. *DCEC* IV, 418*b*, 2-11, 420*a*, n. 2. Res a veure entre això i *adesso*. — [7] Es comprèn, doncs, que s'hagin buscat tantes altres explicacions (veg. *REW*$_1$, 164) però, com diu Prati, totes són encara pitjors; s'explica a causa de la *-d-* senzilla italiana que ell digui que encara AD IPSUM és menys inversemblant, però cal reconèixer que AD DENSUM en conjunt causa menys escrúpols. Segurament la pitjor de totes és l'última (*Mél. J. Melander*, 1943, 109-112) car suposar que aquest adverbi de temps vingués d'un adjectiu de direcció amb el significat de 'directe' fóra ja una extravagant pensada: però tal adjectiu, de més a més, no ha existit mai i es deu a un estrany malentès de G. Tilander, sempre mal etimòleg, que veient un hàpax *aders* —atribuït a A. de Maruelh— en el Rayn. al costat de *adès* entengué que era derivat de DIRIGERE (quan és un cas de la grafia oc. *ad-* amb el valor de *az-*, i es tracta d'un derivat de ERIGERE, oc. *ẹrzer* 'aixecar, cast. *erguir*'): ¿què pot tenir a veure això amb *adesso*?

Adesar, *adesada*, V. *desar* *Adesenar*, V. *deu* *Adesiara*, V. *adés* *Adestrament*, *adestrar*, V. *destre* *Adéu*, *adéu-siau*, V. *déu* *Adevinar*, V. *endevinar* (*DÉU*)

ADHERIR, pres del ll. *adhaerēre* 'estar enganxat', i aquest, de *haerēre* id. ☐ *1.ª doc.*: doc. de 1453. «De açò volguéssem escriure e *adherir-se* ab lo voler

dels vostres honorables missatgers», doc. rossellonès (*RLR* XLIX, 289); semblantment en un altre de 1462 (*RLR* LXV, 88) escrit de Barcelona a Perpinyà. També sovint en el *Tirant*: «de bon grat haguérem *aderit* al que l'altesa vostra hagués manat» (Ag. I, 4; també I, 240, etc.).

DERIV.: *Adherent* [S. XV, *AlcM*; «amagant-se dels seus parents y *adherents*, com St. Joseph s'amagava d'Herodes i sos ministres», J. Segura (l'arxiver de Queralt), *A Estones Perdudes*, p. 197]; *adherència* [S. XV, *AlcM*]. *Adhesió* [1803, Belv.; abans *adheriment*, 1695, Lacav.] *Adhesiu*; *adhesivitat*. *Coherent* [S. XV o XIV?, *AlcM*], del ll. *cohaerens* id., deriv. de *cohaerere* 'estar enganxat'; *coherència*, *cohesió*, *cohesiu*. *Inherent* [S. XIV, *AlcM*], del ll. *inhaerens*, *-tis*, part. act. de *inhaerere* 'estar adherit a'; *inherència* [fi S. XV, *AlcM*]. *Hesitar*, *hesitació*, de *haesitare* 'titubejar, vacil·lar', freqüentatiu de *haerere*: mots a penes usats en català.

Adhibir, V. *prohibir*

ÀDHUC, 'fins i tot', pres del ll. *adhuc* 'fins ací, fins ara' en qualitat de mot semi-popular, compost dels ll. *huc* 'ací, cap ací' i *ad* 'a, fins a'. ☐ *1.ª doc.*: amb el sentit 'de més a més, ultra això', docs. de 1196, 1203; sentit modern, 1759.

En els textos primerencs, en català (o en baix-llatí de Catalunya, barrejat de català) trobem bastant el mot amb un sentit que ja no és el llatí i no és encara precisament el de la llengua moderna però ja s'hi aproxima; sembla que es tracta sempre de l'acc. 'de més a més, ultra això' (o cosa semblant): «*aduch* ego, domna Ermengards de Narbona, rogo ---» al començament d'un dels paràgrafs o disposicions del testament d'una dama del nostre país (evidentment per afegir un mandat secundari a la seva prescripció principal) amb data de 1196 (Miret, *BABL* I, 45); també en el següent es tracta sens dubte d'una raó addicional afegida al fonament principal: «per la promissió que tu as feta *aduc* a Nostra Dona Sancta Maria --- te recebem», doc. d'entre 1201 i 1204 (Miret, *TemplH*, 548).

És clar que *àdhuc* no va passar al català per via rigorosament hereditària i popular, car llavors s'haurien perdut la -D- i la -C (com, en efecte, s'esdevingué en castellà, on el mot prengué la forma *aun*). Al sentit del català modern era fàcil d'arribar des del llatí clàssic, sigui a través d'aquesta etapa intermèdia ('fins ací o fins ara', des d'on es podia passar a 'això i tot' o a 'ultra això', potser alhora o potser a una acc. mitjançant l'altra); o bé partint d'altres matisos ja possibles en llatí clàssic: Marouzeau (*Traduction Latine, Conseils pratiques*, p. 48) desenrotlla el significat de *adhuc quaerebat* com «il en était e n c o r e à chercher». També és probable que el mot llatinitzant, des d'antic vagi ressentir-se de la influència del parònim purament català *hoc*, que en català havia pres un sentit molt semblant, p. ex. en aquesta frase típica del llenguatge de Llull: «nostre senyor Déu, *hoch* durment, pot metre la sciència intel·lectual», o bé en «tots lo conexien, *hoc* los cans lo conexien», St. Vicent Ferrer (Ribelles, *Biblgr.*, 332), «corrien-nos besar les mans e·ls peus, *hoc* les faldes de les armadures», *Cròn.* del Cerimoniós, 364.

El cas és que, en la llengua actual, *àdhuc* apareix convertit en un sinònim clar, breu i manejable de 'fins i tot, inclús', i el sentit llatí ja no s'usa.[1] La primera doc. precisa d'aquest ús la trobo en el Capbreu pallarès de Castellarnau, de l'any 1759 (82*bis*, passatge que transcric a l'article *MENA*, sobre *menairó*); apareix sovint en els escrits del B. de Maldà: «a mitgdia, lo mar a perdre's de vista; y en dies molt clars, *aduc* las montanyas de Mallorca» (*Excursions*, p. 2), «los naturals portan la pesca a las ciutats de Barcelona y Girona, *àduc* fins a Marsella, ocupant en la dita pesca vint barcas» (ib., p. 77), «als nobles --- no volent-hi veure cap francès, *àdhuc* realista» (*Coll. de la B. Vida*, 202), també ib., p. 143, i algun cop amb el matís de 'incloent-hi, no exceptuant-ne' (menys emfàtic): «encarregant-se --- amb ajuda d'altres, *àdhuc* Poneta Vega, de les taules».

El mot pertanyia, doncs, a la llengua catalana literària tradicional. No era popular a Barcelona ni a la major part de les comarques. Amb l'excepció de la de Tortosa, on ja el 1928 em feia observar Carles Riba que s'usava fins als nivells baixos i de la parla col·loquial, i amb una pronúncia *àdo* (a la creació de la qual potser no fou estranya la influència d'*hoc*, assenyalada dalt). Com ens ho comproven sovint les *Espurnes de la Llar* de Vergés i Paulí: «ni *ado* a la sogra mai tenim l'acudit de dir-li mamà política», «*ado* per a anar per casa, usen un llenguatge estrany», «quines disposicions més acertades --- *ado* en petiteses» (vol. v, 49, 64, 110, també 62). Muntanyes amunt s'estén l'ús popular al Nordoest cap als Ports: també s'hi sent *ados*, forma popular augmentada amb *-s* adverbial, *AlcM*, i jo tinc anotada aquesta variant de boca d'un pagès d'Arnes, habitant en un mas de la Vall del Tormo (1955).

Però, sobretot a principis del nostre segle, el mot havia quedat tan oblidat en la llengua viva dels parlars centrals, que alguns ni sabien pronunciar-lo bé (a algun amic d'edat recordo haver sentit llavors pronúncies tan bàrbares com *əddúk*), estat que es va superar cap a 1920-30, eixamplant-se'n de nou la difusió; com a contracop, alguns escriptors preferien no servir-se'n, per defugir un possible regust pedantesc, sentiment que va acabar per superar-se altre cop i figurar fins en la ploma dels estilistes millors i més parcs en arcaismes: «per 'xo no m'enquimera gaire lo que succeheix, *aduc* qu'en la revolta se m'hi han enfonzat bona part de mes ilusions, perquè prefereixo una ferida, y rabiosa, a una llaga morta y freda», Vayreda (*Sanch Nova* V II, 343), «biografies --- empeltreïdes de supòsits sense fonaments i *àdhuc* de llegendes», Coromines (*V. d'en Pep de la Tenora*, p. 12).[2]

[1] A Mallorca sembla, però, quedar-li a l'acc. llatina alguna vitalitat. El *DAmen.* ho deixa veure posant, junt amb «és apreciable *àdhuc* amb aquestas

circumstàncias *aun con estas circunstancias*» i junt amb «*ni aduc*: ni aún, ni apenas, siquiera», també «se usa para significar la duración o existencia de alguna cosa en el estado anterior, para afirmar la igualdad de una cosa a otra de que se habló antecedentement». I de fet així escriu alguna vegada Mn. AntMAlcover «vaig agrair llavò i seguesch *aduch* agraint l'interés que En Ferrà demostrava pel Diccionari» (*BDLC* XI, 1920, 328). — 2 El que escriviren de bo sobre el cat. *àdhuc* Tallgren, i Spitzer en els començos de la nostra filologia ja figura més elaboratací. Remeto tanmateix als seus treballs, on pot quedar encara algun detall útil: *Glanures* IV, 94; Spitzer, *NphMgn.*, 1913, 157ss.; *ZRPh.* LI, 299.

ADÍ, 'ufana, substància', mot local del Maestrat, de l'àr. *dîn*, pròpiament 'religió, llei, costum', prengué vulgarment el sentit de 'força, vigor', *EntreDL.* III, p. 143.

Adiamantar, V. *diamant* *Adiar*, V. *dia* *Adició (d'herència*, a distingir d'*addició)*, V. *eixir, ir* *Adient*, V. *dir* *Adimplir*, V. *omplir* *Adinàmia, adinàmic*, V. *dinàmic* *Adinerar, adinerat*, V. *diner*

ADIP, 'xacal', de l'àr. *đi'b* id. □ *1.ª doc.*: textos valencians de 1449 i de c. 1500 (*Procés de les Olives*).

També sembla ser el mot *adib* que figura en el *Torcimany* d'Aversó (1337.4) i en el dicc. de rims de JMarc. En cast. ant. *adive* (veg. *DCEC*).

ADIPÓS, derivat savi del ll. *adeps, adĭpis* 'greix'. □ *1.ª doc.*: *DOrt.* 1917.

DERIV.: *Adipositat. Adiposi. Adípic. Adipo-* forma prefixada en cpts. cultes del mateix mot: *adipocellulosa, adipocera* [*-cire*, 1968, *SLitCosta*, forma afrancesada]. Del gr. *ἄλειφα* mot germà i del mateix sentit del ll. *adeps*, deriven *ἀλείφω* 'jo unto' i *συναλείφω* 'jo confonc, mesclo', i d'aquest, *συναλοιφή*, ll. *synaloepha*, pròpiament 'fusió, acció de fondre o confondre', d'on es prengué el terme poètico-gramatical *sinalefa* [c. 1390, *sinalimfa, Torcimany* d'Aversó, I, 268; *sinalefa*, 1805, Belv.]. *Alifàtic* [c. 1925, Fontseré, anot. al *DOrt.*]. *Alipte* [S. XV, Cauliac; 1868, *SLitCosta*], pres del gr. *ἀλειπτόν* 'untat'; *alipteri* [1868, *SLitCosta*], gr. *ἀλειπτήριον*.

CPT.: *Alicíclic* [*DFa.*] cpt. de *alifàtic* amb *cíclic*.

Adir, V. *eixir, ir;* V. *dir*

ADIVES, 'inflamació de la gola en les bèsties', de l'àr. *đi'ba* id. □ *1.ª doc.*: 1412-18, A. d'Erill.

En el sirventès d'A. d'Erill: «tu est dret mul[l]: per ço·t beus les *adives*» (*Canç. Saragossa*, 241; veg. aclariments en la nova ed., *BABL* XXIX, 216.156). «Haguí·m begut / ja les *adives*, / a mi nocives, / al cos y bossa», J. Roig (*Spill*, 2129). Com sembla comprovar l'aparició repetida en el *Procés de les Olives* («per a guarir-li aquelles *adives*», «trahent ab l'açot les *adives*», *5v, 9r*) i com ho prova el text del *Somni de J. Joan* —«que puix que no·ls hi han untat / d'oli d'olives, / li han crescut tant les *adives* (...)» 2943— els guarien aquesta malaltia amb l'aplicació d'oli; això explica l'alteració fonètica que, per etimologia popular, sofrí el mot en portuguès antic: «tres bestas nom vi de maior cajom, / nem perdudas tam sem razom: / ca teendo-as sãas e vivas / e bem sangradas com sazom, / moirerom-lhi todas com *olivas*», *Canc. de Dom Denis* (ed. Lang), v. 2772;[1] avui *olivas* o *olívias* en el Ribatejo (*RLus.* XVII, 116 n. 1).

En castellà es documenta des del *Libro de los Cavallos*, 29.21, de fi del S. XIII, i allí els textos medievals ho escriuen sempre amb *-v-* (*adivas*): J. Ruiz, *Gaya* de Segovia (p. 48) i Nebrija. Per a l'aclariment de l'etimologia i història del mot en romànic són bàsics el *Gloss.* de Dozy, i l'article de C. Michaëlis de Vasc., *RLus.* XIII, 428-30. Per etimologia popular, en castellà més tardà, *adivas* es canvià en *abivas* [princ. S. XVII, dicc. de Victor] i des d'allí això es transmeté al fr. *avives* [1530],[2] it. *vìvole*, d'on l'al. *feibel, feifel*, i angl. *vives, fives.* Mentre que el català i el castellà antic conservaren la forma aràbiga originària. Mal guiat pel deplorable dicc. d'Eguílaz, *AlcM* entén erròniament que la transmissió (que fou de l'àrab al romànic) es féu en sentit contrari. Vegeu-hi en canvi l'oportuna il·lustració de la frase *beure's les adives.*

1 Desitjar-ne a una bèstia era la maledicció clàssica entre mossos de llaurança: «aquí, Naranjo! A, Bragado! / Malas *adibas* te den / --- O, pues si dexo el arado, / la aguixada os he de her / entre los cuernos pedazos», Vélez de Guevara, *La Serrana de la Vera*, v. 056. — 2 Veg. W. F. Schmidt, *BhZRPh.* LIV, 77-79; Sainéan, *Sources Indig.* I, 246.

Adivinar, adiví, adivinança, adivineta, V. *déu* *Adjacent, adjaent, adjacència*, V. *jeure* *Adjecció, adjectiu, adjectivar*, V. *gitar* *Adjudar*, V. *ajudar* *Adjudicar, adjudicatari*, V. *jutge* *Adjutor, adjutori, adjuva, adjuvant, adjuvar*, V. *ajudar* *Admesa, admetent, admetre*, V. *metre*

ADMINICLE, pres del ll. *adminiculum* 'puntal, aspre', 'ajuda'. □ *1.ª doc.*: 1671.

DERIV.: *Adminicular. Adminiculatiu* [S. XV, *AlcM*].

Administració, administrador, administrar, administratiu, V. *ministre* *Admirable, admiració, admirand, admirar*, V. *mirar* *Admirall, admirant*, V. *almirall* *Admissible, admissió*, V. *metre* *Admixtió*, V. *mesclar* *Admonició, admonir, admonitar, admonitor, admonitori*, V. *monitor* *Adnascència, adnascent, adnat*, V. *néixer*

ADOBAR, 'arranjar, reparar', abans sobretot 'reparar armes o fortificacions' (i també 'assaonar pells', 'preparar un menjar'), i primitivament 'armar cavaller donant-li un cop a l'espatlla': del fràncic *DUBBAN 'empènyer', 'copejar', a causa del costum de pegar el

cop al novell cavaller en armar-lo com a tal; d'ací es passaria a 'arreglar les armes' i a d'altres accions semblants. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

El sentit cavalleresc el tenim repetidament en Ramon Llull, en el *Libre de l'Orde de Cavalleria*: «e per assò tots aquests perills deven ésser mostrats e denunciats al scuder, ans que sie *adobat* cavayler» (20), «hun asaut scuder tot sol, en son palafré cavalcant, anava a la cort per ésser *adobat* a noveyl cavayler» (5).

El significat del mot en germànic no era més que 'empènyer' —frisó ant. *dubba*— o 'colpir' 'donar un cop', del qual trobem proves en anglo-saxó i en escandinau; es troba ja algun testimoni en aquestes llengües de l'aplicació al cavaller quan l'armen (*dubban tô riddere*), però els germanistes estan d'acord que no ve de l'escandinau sinó del germànic occidental (Brøndal, *Bull. de la Soc. d'Ét. Germ.*, 1930, *Rom.* LVI, 157; Gamillscheg, *Rom. Germ.* I, 182; cf. Diez *Wb.*, p. 6). Cal doncs partir del fràncic *DUBBAN, llengua afí al frisó i a l'anglo-saxó; per això és de creure que aquest germanisme es transmeté directament només a les llengües romàniques de França i al català, amb la qual cosa coincideix el fet que és en aquestes llengües on el desenvolupament romànic del mot es mostra incomparablement més ric que en castellà, portuguès, etc., als quals degué passar d'hora des del francès, com a terme tècnic dels costums de la Cavalleria, però hi tingué un descabdellament de caràcter més limitat i reflex. Per a les relacions entre l'evolució semàntica gallo-romànica i la hispànica, veg. *FEW* III, 168*b*.

És de creure que la forma primitiva romànica seria *dobar* sense *a-*,[1] que més tard pren una *a-* suplementària (a la manera de *agafar*, *aconsolar*, *arrossegar*, *acontentar*, incloent entre ells germanismes com *arrapar*, *arranar*, *amanir*, també sense A- en germànic). No deixa d'haver-ne quedat algun testimoni en la nostra llengua arcaica. El ms. *B* de les *VidesR*, posa «ayxí co l'*adobava*», però en *P*, més arcaic, es llegeix *dobava*;[2] un text coetani, els *Set Savis* també porta «com m'à *dobada* / aquesta palissa tant honrada» (v. 1863). En una fórmula de les tarifes rosselloneses documentada el 1318, i força repetida (allí mateix, entre altres llocs), sembla que s'ha d'analitzar «drap doble adobat o a *dobar*, ąğa 12 diners».[3]

És versemblant que els primers escalons de l'enorme ampliació d'accs. que prengué el mot a Catalunya (des del temps de la repoblació de la diòcesi de Girona, i part d'Ausona, Elna i Barcelona, dirigida pels francs de Hludowîk arran de la reconquesta de la capital) ascendissin de dret des de l'acció de posar les armes al cavaller novell, i disposar-les-hi o arranjar-les-hi. Això conduiria al sentit de reparar armes i armadures ofensives, després també les defensives: «los aportà denant l'espase trancada e --- sí la donà a Baorts si la poria soldar --- e a Galeàs, e dix-li: '--- no crâu yo gens que ela sia *adobade* per mà d'om mortal', e Galeàs pres l'espase --- e mantinent se soldaren les pe<s>ses», *Questa del St. Graal* (trad. Reixac, 196.11); «les armes --- e féu-les *adobar* de tot lo que necessari era», «fa *adobar* les banderes e les armes», *Tirant*, cap. 19 i Ag., vol. II, 53; «hajam picadors, e piquen de les pedres de la montanya, e que les *adoben* així con hom fa a bigoles e a trabuquets», *Jaume I*, 240 (*adobar un castell de fust*, 210); altres cops el complement acusatiu d'*adobar* no és l'arma sinó el cavaller atacat amb una arma: «sí que en tal manera *s'adobaren*, que cascú despès sobre l'altre totes quantes armes havia» <és a dir li va llançar o rompre a damunt ascona, llançó, espasa, etc.>, Muntaner, cap. 192; i entre aquestes armes que hom *adoba* poden figurar —tal com els trabuquets de Jaume I— les naus de guerra: «les 10 galees noves --- e dues veylles que havem feytes *adobar*», Muntaner, 254, «congoixava's molt que la nau no fos *adobada*», *Tirant*, cap. 86.

D'altra banda es pot tractar de fortificacions (la gran armadura defensiva dels llocs, per dir-ho així): «tots los aloers són tenguts --- a fer gayta, obra, e a fer val<l> e altres coses que·deven fer per defeniment del castel», *Commemoracions de P. Albert*, 157, «féu portar pedres per *adobar* lo mur de Figueres» en la *Crònica* de Tomic (173). I és clar que des d'ací es passava ja a la reparació de qualsevol construcció: «*adobar* la casa ruhín del lloguer: disturbatam et ruinosam domum ex fructu locationis reficere», O. Pou (*ThPu.*, 129), o *adobar lo pont* (*Tirant* II, 133), i d'*adobar lo pont* es venia a *adobar camins*, que ja trobem documentat en el S. XIII «de Perpenyà --- ·ls sobrepausatz dels ortolàs --- agen cura dels camís --- e si s'engorgaven <'obstruïen amb bassals'> que --- fassen aquels *adobar*, e que pagen so que costaran d'*adobar* aquels de qui seran les fronteres e si --- afolatz los aurà pac sò que costaran d'*adobar*», document rossellonès de 1292 (*RLR* IV, 510).

Així progressivament va anar passant a qualsevol mena de reparació, si bé es nota en la primera època com és de freqüent que el complement directe sigui de persona (com a conseqüència de l'antigor màxima de l'*adobar cavaller*) amb la noció de 'reconciliar' «per tal que trobàs carrera e via com se pogués *adobar* e avenir ab la Sgleya de Roma», Desclot (cap. 168); «yo e aquells 12 concellers de la host *adobam-los* axí que tots fossen com a frares», Muntaner (cap. 229) (veg. també en els *Costums de Tortosa* i *Cròn.* de Jaume I, *DAg.*, § 4). Aviat, però, el complement de cosa reparada o preparada és ja no menys estès, i en *Blanquerna* de Llull, veiem ja quasi tota mena d'aplicacions reunides: «L'apostoli lo besà e manà que dos cardenals lo seguisen tro al ermitatge on devia estar, e que si en aquel loch fahia nulla cosa a *adobar*, que los cardenals --- ho *adobasen*» (*NCl.* II, 257.7); «con lo metge li hac posada la pólvora que li solia posar, Evast ligà e *adobà* la nafra al malalt» (*NCl.* I, 113.7); i en particular hi és molt repetida l'aplicació a la preparació dels guisats, del menjar: «Narpan dix a Blanquerna que auciés una ocha d'aqueles que tenia en past, e que la *adobàs* a dinar», «aprés la tèrcia lo diaque se'n retornava e *adobava* alcunes erbes o legum a Blanquerna; en l'ort --- Blanquerna laborava ---

e enfre migdia e ora nona ell anava menjar» (*NCl.* I, 270.4; II, 259.8); ja hem vist que en les *VidesR.*, del mateix temps, s'aplica a la reparació del calçat, de manera que, des de fi del S. XIII, degué ja poder-se aplicar a qualsevol reparació.[4]

Sovint, i ja des del segle literari inicial, veiem l'expressió negativa *mal adobar*, per 'deixar mal parat', amb la possibilitat que en una interrogació indirecta, darrere *com*, el mot *mal* estigui només implicat (no exprés): «molt se merevellà com vaé aquell axí *mal adobat* de llebrosia», *Amic e Melis* (*NCl.* XLVIII, 137), «la lebrera a ella se acostà, / sobra la palissa se santà; / la lebrera era muylada, / tota la pal<l>issa li ha sol<l>ada, / e la dona --- pres un coltel --- 'Certes, dona, mal o faès / com la labrera ociès' / 'Sényer, vejats com m'à *dobada* / aquesta pa<l>lissa tant honrada'», *Set Savis*, v. 1863.[5]

Entre les accs. més especials i ben desenrotllades en català, dues demanen especial comentari: podrien ser especialitzacions de la idea global de 'reparar, arranjar', però també sembla factible d'arribar-hi directament des de la noció germànica de 'copejar'. En la preparació de l'assaonament de pells, intervé, i abans degué fer un paper més important, la idea de batre o almenys refregar; d'una banda perquè aquest procés pogué consistir en part a abatanar o copejar els cuiros en el molí batan, d'altra banda perquè abans s'impregnaven de sal i sempre s'hi han refregat fortament tanins: d'ací el sinònim *engordir* (derivat de *gord* 'dur, contundent') amb què el veiem en una disposició del Mostassaf de València, que assenyala el *DBal.* per a l'any 1322: «null hom --- no guos --- *adobar* o *enguordir* negun cuyr de bou o de vaqua si no ab --- sal --- tan solament». Amb aquest sentit ja trobem el mot en la Tarifa de Bna. de 1271: «dotzena de moltons *adobats*» (*EntreDL* I, 156-61, § 93); parlant dels paraires de Perpinyà, en doc. de 1306 (Finke, *AArag.* III, 156); i amb aquest valor ja el trobem en el *Libro de la Cadena* de Jaca (276) en doc. de l'any 1218: «pecias crudas pannorum quas faciebant foria villae --- preparare et *adobare* vel texire».

L'altra és la de 'fertilitzar (la terra vegetal) posant-hi fems o altre adob'. En aquesta acc. no en tinc testimonis medievals, ni la veig registrada fins al dicc. de Belv. (1803) (— las terras: laetificare, fecundare», «*adop de las terras*: laetamen, fimus»), però avui té ampla extensió, segons *AlcM* des de Valls a la Costa de Llevant, en el Maestrat, a Urgell i Ribagorça i en dóna ex. Enric Valor (que sol reflectir sempre el parlar de Castalla o Migjorn valencià); no sembla ser de les Balears,[6] però allí hi ha la base en el sentit que ja recull el *DFgra.* «*adobar* llaurada: desterronar», «posar llisa la terra, després de sembrar-la, cavant voreres, racons i llobades, esclafant terrossos» a Manacor i Artà; potser també en la fertilització de la terra es partí de la idea de 'colpir-la obrint-la perquè hi entrin els fems (o algues, cendra, farratge, canyís, nitrats)'.

DERIV.: *Adob* [ja freqüent fi S. XIII: Jaume I, 25: «molt li havia costat l'*adop* que havia feyt entre --- e son germà lo bisbe», 43; docs. de 1274 i 1307, *AlcM* § 3; Llull: «en lurs fayçons no aja *adop* ni maestria», *Blanquerna* I, 155.26]: es pronuncia generalment *ədóp* (cat. central, bal., Morella), però *adǫ́p* a les Borges Bl. (*BDLC* VI, 51) i això s'estendria fins a Gandesa i Vinaròs (*AlcM*), *adob de draps* val. 1322 (*DBal.*); per a condiments i confitaments: «raÿm que·s pot guardar en *adop*: uva conditanea», OPou, *ThPu.*, 63, «cuynar — posar en *adob*: condire; *adob*: condimentum» ib. *Adoba* i més sovint *doba*, per a una forma de fer el bou, etc. *Adobada. Adobadís. Adobador* [espt. 'curandero' S. XIV, *Corbatxo*]; *adobadoratge. Adobadura* [1345]. *Adoballes* (Ruyra). *Adobament* [1365, *AlcM*]; *adobamenta. Adobant* 'curandero' men. (Ferrer Guinart diu que fins llavors encara es deia, en lloc de *curandero*, p. 211; Camps Merc., recull «oracions d'*adobants*» = salutacions per curar malalties, *Folkl. Men.* I, 43; II, 96). *Adobassar* no és un mot rústic ni propi de Caldes de Montbui (com creuen *DAg.* i *AlcM*) sinó molt estès, almenys en el dialecte central. *Adober* abstracte: l'acció d'adobar, 'el greix per adobar': que per un estrany error *AlcM* accentua *adóber* (!): un dels molts abstractes en *-ér*, com *un never* 'una nevada', tan corrents en ross. i Pirineus orientals. *Adoberia* [*adobaria*, 1420, *AlcM*]; mateixa grafia en *-aria* «la casa llamada la *adobaria* dels sabaters», a. 1802 (*BSAL* VIII, 131*b*). *Adobet.*

CPT.: *Adoba-adoba. Adobacadires. Adobacossis. Adobamitges. Adobapaelles. Adobateulades. Adobiclaus* [1599].

[1] Estrany híbrid sense cap realitat aqueix *ADDUBBARE que posa *AlcM*, amb cos germànic, i cap i cua llatins. No: hi ha pas directe de germ. DUBBAN a romànic *dobar*. — [2] «Li liurà lo seu cau<s>ser *per adobar*, e ayxí co·l li *dobava*, él se nafrà la mà sinestra, per què cridà autament ---», f° 99r2. La primera vegada potser també podríem descompondre *per a dobar*. — [3] O sigui 'per adobar, no adobat encara', al costat de *drap doble adobat*, el que ja ha sofert el procés de l'assaonament (*RLR* V, 97, n. 4; XXXII, 150); i és possible que en la primera frase ja hi hagi modernització de la grafia *drap dobla dobat* com a *drap doble adobat*, que sonaven iguals. En testimonis locals moderns és clar que ja és menys segur que no hi hagi afèresi, com quan a Farrera de Pallars vaig anotar *ļárt per dobá l ǫ́ļa* (1933) o en les dades de *doba*, *doba-doba*, *doberia*, registrades per *AlcM*; i tanmateix és ben possible que algunes d'elles siguin també conservacions més que afèresis. — [4] Amplitud semàntica que no s'ha imposat en castellà, d'acord amb l'observació que ja hem fet. Tanmateix no deixen de trobar-se-n'hi casos. Ja en els *Castigos de D. Sancho* (principi S. XIV) pot valer en general «componer, tratar, ajustar» (*Rivad.* LI, 142); Nebrija admet «*adobar* vestidos: reconcinno; *ad. como quiera*: reficio». En el basc guipuscoà el romanisme *adoba* és «el remiendo» (NTomás, *Hom.MzPi*, 1925, III, 646) o sigui el nostre masculí *adob* amb l'*-a* de l'article basc. —

[5] Com que «e·ls laxaren nafrats e fort *mal adobats*» ja figura en el *Llibre dels Mariners* del S. XIV, parlant de persones que hom ha batut i colpit (*DAg.*), potser això també surt directament dels cops donats a l'armat cavaller; llavors *mal adobat* seria irònic (armat cavaller --- malament: només el cop a l'espatlla però no l'honra). Això mateix es dedueix de *Tirant*, cap. 59, on dos cavallers han quedat *mal adobats* després de combatre en terrible duel. — [6] Es podria entendre que ho impliqui l'*AlcM* en dir que *adob* en aquest sentit «és viu a quasi tot el territori de la nostra llengua». Però no consta en aquest sentit *adobar* ni *adob* en els *DFgra.*, *DAmen.*, *DAg.* ni el mateix *AlcM.* Al contrari en el *BDLC* VI, 246 i VII, 11-15, dóna llista de poblacions del Continent, i fa constar que a Mallorca diuen «femada».

Adoctrinar, V. *doctor* *Adolar*, V. *doldre, dolar* *Adolcir*, V. *dolç*

ADOLESCENT, pres del ll. *adulescens* (o *adolescens*), *-tis*, 'home jove', part. act. de *adolescĕre* 'créixer', mot de la mateixa família que *aliment, índole*, etc. □ *1.ª doc.*: S. XIII, *Costums de Tortosa.* L'usà també Jaume Roig, *Spill*, 12536.

Notem que és inexistent la pronúncia *adulәssẹ́n* amb *ss* geminada que *AlcM* atribueix a Barcelona: tals mots han sonat sempre, almenys des del S. XIII-XIV, amb una *s* senzilla a tot el territori de la llengua (llevat a Mallorca, on hi ha la pron. molt dialectal amb *ts*).

DERIV.: *Adolescència* [c. 1390, Torcimany, 1965; S. XIV? *Ajustaments* de la Bibl. Univ. Bna., *DBal.* i *Regles d'Amor* de Mascó; c. 1490, F. Alegre]. *Adult*, pres del ll. *adultus*, participi passiu del verb *adolescere*: «*pubill* és dit tro a 14 ans complits --- *adult* és dit de 14 ans complits ensús tro que ha 25 ans; et fembra, de 12 ans complits ensús tro ha 25 ans», S. XIII, *Cost.Tortosa*, 263.

ADOLIÓ, sembla ser una alteració d'un abstracte **udolaó* (= ULULATIONE), derivat de *udolar* si bé amb influència de *bonió, -or*, derivat de *bonir*: a Menorca *adul* és el postverbal de *udolar* (Camps Merc., *Folkl. Men.* II, 32); a Menorca diuen *galió*, forma alterada per contaminació d'un altre verb, o simplement: *bonión* > dissim. *bolió(n)* > **golió* > *galió* amb més dissimilació (també en cat. or. hi ha formes locals com *gonió*).

Adolir, adolit, V. *doldre* *Adollament, adollar*, V. *doll* *Adolorar, adolorir*, V. *doldre* *Adomar*: és infundada l'atribució d'aquest mot a Barcelona (*AlcM*), on no ha existit mai; tampoc no s'hi ha dit mai *adondar*: aquest és un mot important de la llengua antiga i de les Balears; d'aquell no tenim proves que hagi existit mai enlloc (potser en val.?, però els diccs, val. tampoc no el recullen): és molt possible que no passi d'una confusió dels corresponsals de l'*AlcM* entre *domar* i el bal., ross. i cat. ant. *adondar* (aquest és possible que sobrevisqui localment en algun punt del cat. oriental, però no a Barcelona, ni l'he sentit mai a l'Empordà, a on l'atribueix *AlcM*) *Adomascat*, V. *domàs* *Adonable, adonar-se*, V. *dar* *Adoncs, adonques*, V. *doncs* *Adondar*, V. *domar*

ADÒNIC, derivat savi del ll. *Adonis*, gr. *'Άδωνις*, nom de l'amant d'Afrodita. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.

DERIV.: *Adonita*; *adonidina. Adonitzar.*

Adopció, adopcionisme, adoptar, adoptiu, V. *optar* *Adorable, adoració, adorador, adorar, adoratori, adoratriu*, V. *orar* *Adordonar*, V. *orde* *Adormir, adormiscar, adormissar*, V. *dormir* *Adorn, adornament, adornar*, V. *ornar* *Adossar, adosserar*, V. *dors* *Adot*, V. *dot* *Adotzenar, -nat*, V. *dotze* (*DOS*) *Adou*, V. *deu* f. *Adovellar, adovellat*, V. *dovella* *Adquirent, adquirir, adquisició, adquisitiu*, V. *qüestió* *Adragant, adragantina*, V. *tragacant* *Adragea* (Eiximenis, *IIICr.*, *NCl.* VI, 51), *trageya* (doc. 1392, *InvLlCat.* Alart), *dragea* (1331, *AlcM*) = fr. *dragée*, cast. *grajea* (veg. *DCEC*) *Adragulls*, molt probt. no és més que una confusió que ACosta va fer amb *abre(g)ulls, abrulls* (veg. *obrir*) i que hom va repetint sense control *Adrament*, V. *atrament* (*ATROÇ*) *Adrassana*, V. *drassana* *Adreç, adreça, adreçador, adreçar*, V. *dret* *Adredes*, confusió que han fet alguns entre el cast. *adrede* i el cat. *a dret cient* (*A GRATCIENT*) *Adregar*, encreuament de *aregar* amb *endergar* (*adergar*) *Adret*, V. *dret* *Adrissar*, V. *drissa* *Adriola*, V. *lladriola, guardiola* (*LLADRE*) *Adroga*, V. *droga* *Adrogació*, V. *rogatiu* *Adroguer, adrogueria*, V. *droga* *Adruls*, forma aranesa, equivalent de *-ulls*, però probt. errònia en lloc de *abru(l)ls* (en tot cas ha de ser errònia la localització a la Vall de Ribes, on si de cas hi hauria *-ulls*), V. *obrir* *Adscripció, adscriure*, V. *escriure*

ADUAR, mot moro per a un grup de tendes de campanya o habitances, de l'àr. *dawwâr*, 'campament les tendes del qual formen cercle entorn del bestiar', que en la llengua es confon amb *'adwâr* plural de *dâr* 'pati circular, habitatge, casa': derivats tots dos de l'arrel *dwr* 'voltar', 'formar cercle'; Dozy, *Gloss.* i *Suppl.*

Aducar, V. *DCEC* (*ADŬCAR*) *Adufa, adufle*, V *alduf* *Aduir*, V. *dur* *Adul, adular*, V. *udolar*

ADULAR, 'afalagar, llagotejar', pres del ll. *adūlari* id., dit especialment dels animals que afalaguen, acaronant l'home (o una altra bèstia). □ *1.ª doc.*: 1640-50, *DTo.*

Definit «*adulor*, palpor, assentor, blandior» i (en un altre ordre alfabètic) «fer lo bus o complaure». També en escr. Renaix., etc.

DERIV.: *Adulador* [«assentator ---» i «gusta de *aduladors*», *DTo.* id.]. *Adulació* [S. XIV, *AlcM*; 1695, Lacav.; 1757, *DTo.*] *Adulatori.*

Adult, V. *adolescent* *Adúlter, adulteració, adulterar, adulteri, adulteri, adultre*, V. *alterar* (*ALTRE*) *Adumbrar*, V. *ombra* *Adunança, adunar*, V. *un* *Adur*, V. *dur* *Adurent, adust, adustió*, V. *urent* *Advecció, advectiu*, V. *vehicle* *Adveniment, advenir, advent, adventi, adventici, adventual*, V. *venir* *Adveració, adverar*, V. *ver* *Adverbi, adverbial*, V. *verb* *Advers, adversar, adversari, adversatiu, adversitat, advertència, advertiment, advertir*, V. *vessar* *Advinent*, V. *venir* *Advocacia, advocació, advocar, advocat*, V. *veu*

AEDE, 'el qui cantava i componia poesia en els llocs públics de la Grècia arcaica', adaptació del gr. *ἀοιδός* 'cantor', derivat de *ἀείδω* (*ᾄδω*) 'jo canto'. □ *1.ª doc.*: c. 1920, *Odissea* de Carles Riba, i obres poc posteriors dels humanistes catalans (*aeda*. que s'havia usat algun cop ja abans, era una adaptació inacurada, a través del fr. *aède*).

Aenzar, 'caçar amb reclam', V. *enze* *Àer, aeració, aeri, aeri-, aero-, aeròdrom, aeronauta, aeroplà, aeroport, aeròstat*, V. *aire* *Aesca, aescar*, V. *esca* *Aesmar, aesme*, V. *estimar*

AFABLE, pres del ll. *affab'lis* 'a qui es pot parlar', derivat de *fari* 'parlar'. □ *1.ª doc.*: mj. S. XV, Joanot Martorell.

És ja freqüent en la 1.ª part del *Tirant*: «Lo virtuós rey se posà a riure e, ab cara *afable*. los féu molta festa», «ab cara molt *afable*, féu-li principi ab paraules de semblant stil ---», «e d'altra part deu ésser *afable* e graciós en totes coses» (ed. Ag. I, 72, 14. 97). Se'n citen bastants exs. en textos des de c. 1500, i formà part del vocabulari usual dels escr. Renaix. Com a ex. més famós entre els mestres moderns recordem l'introit de l'*Oda a Horaci* de Costa i Llobera: «Príncep *afable* de la docta lira ---».

DERIV.: *Afabilitat* [1380-90, Eiximenis. *DBal*, on n'hi ha també exs. del *Tirant* II, 69, etc.] *Afabilíssim* [*Tirant* I, 70]. D'altres derivats de *fari*: el ll. *effari* 'expressar' amb el negatiu *inneffabilis*. d'on cat. *inefable* [mj. S. XV, *Tirant*. c. 4]; *inefabilitat*. *Afàsia* [1868, *SLitCosta*, mal definit i escrit], deriv. del grec *φάναι* 'parlar' (equivalent del ll. *fari*) i *afàsic*: *disfàsia* amb el prefix *δυσ-* 'malament'. Cf. també *INFANT* (amb *nefand, prefaci*, etc.), i *FAULA*.

Afabrir, V. *febrir* *Afabulació*, V. *faula* *Afadic, afadigar*, V. *fatiga* *Afaenar*. *afenat*, V. *feina* (*FER*) *Afagonyar*, V. *fogony* (*FAVOR*) *Afaiçonar*, V. *faiçó* (*FER*)

AFAITAR, ha significat en general 'adornar, embellir', des d'on s'ha especialitzat en el sentit de 'rasurar'; primitivament tingué el sentit general de 'dedicar-se a alguna cosa, arranjar-la en forma rebuscada', prové del ll. clàssic AFFECTARE, ll. vg. *AFFACTARE, 'afectar, rebuscar', derivat de AFFĬCĔRE, 'afectar, disposar', que per la seva banda era derivat de FACERE 'fer'. □ *1.ª doc.*: S. XIII (Llull; *Set Savis*; A. de Vilanova); *afaitador* ja 1196.

«Dones --- entre les altres, havia·n'i una qui --- s'era molt *afeytada* en ses fayçons, de colors e d'altres coses», Llull (*Blanquerna*, *NCl.* II, 237.25). Una acc. de les més corrents a l'Edat Mitjana era 'dedicar-se', 'aspirar a': «--- assajats vostra marit. / ---. En lo verger un pomer hà / lo qual él molt amà / e de aquel faré foch fer / car totes coses me sofer / --- / e apeylà son ortolà, / dix —tayla est arbre --- / —Certes axò no faré pas --- / —Dóna la destral tu a me / e yo mateixa taylar-l'e / --- / La dona pres la destral / e *afayte·s* de son mal / e cant deu colps hi à donats ---», *Set Savis*, v. 1778; «regidors de la ciutat --- deven ésser haüds en gran reverència; on, devetsací notar que no tots aquells qui s'hi *affaiten* <o sigui 'no tots els candidats'> deven ésser rebuts e messes a aquest offici, mas aquells qui --- puxen versemblant aprofitar en la cosa pública», Eiximenis (*Doctrina Compendiosa*, p. 99).

Des de l'Edat Mitjana tenim ja la major part de les accs.: 'embellir-se amb artificis': «vídua pintada e *affaytada* gran infàmia dóna de si mateixa; clarament crida que marit vol», Eiximenis (*Dones*, capítol 97); 'rasurar el pèl de la cara' no sé si ja és la que figura en J. Roig, *Spill*, 884, car fóra més natural que vulgui dir que s'hi aplica, hi posa la voluntat i habilitat que calen (per més que casualment es tracti d'esforçar-se 'per ser barber'): «te poràs fer / de cap de guaytes / --- / o si t'*afaytes* / ser bon barber», v. 884; però *AlcM* en dóna un de clar en els *Scachs* de Cèssulis (S. XV).

Una altra accepció que, al principi, fou d'abast molt ample, 'avesar, acostumar' figura en força textos del S. XV com: «desigen e aprés consenten; per què, *affaiten* lurs ànimes a alguns pecats» en la traducció del *Boeci* per Genebreda (S. XV), i d'ací es passà a 'amansir, domar o adondar un animal' (que servirà a l'home), que *AlcM* localitza en el Berguedà, Cardener, Andorra i Pallars central, i que jo tenia recollida de tots els pobles de Cardós i Vall Ferrera, parlant dels bous i cavalls que s'usaran per llaurar (*afaitá* a Tor i Esterri de C., *faitá* a Farrera i Estaon, tots dos a Àreu, si bé *faitá* allí és 'rasurar', 1932-34); del sentit de 'acostumar, amansir' degué ser aplicació irònica la frase vulgar *demà m'afaitaràs* parlant d'un als desitjos del qual refusem de prestar-nos. Ara bé, deu venir d'aquesta acc. l'ús d'*affaitador* que veig en un doc. de 1196 del Cartulari de Poblet: «Signum Pertavi *affaitador*; signum J. de Barbastre, *affaitador*» (183). I cf. encara *DCEC* (AFEITAR).

DERIV.: *Afait* [1413, St. Vicent F.: «ací ha-n'hi nenguna qui·s meta en la cara *affayts*?», p. 132; «ab sos *afayts* los orbs engana e fa·s polleta», *Colloqui de dues dames* en el *Canç. Satiric Val.*; «lo qui fa olors y unguents y *afayts*: pigmentarius», OPou. *ThPu.*, 163]. *Afaitament* [c. 1310-20. *Jafuda*, *AlcM*]. *Afaitada*. *Afaitadís*. *Afaitador* [1896, supra]. *Afaitat* m.

CPT.: *Afaitagossos*. *Afaitapobres*. *Afaitapagesos*.

Afaitaporcs.

AFALAGAR, junt amb el cast. *halagar* i el port. *afagar* id., prové de l'àr. *ḫálaq* 'allisar, aplanar', 'polir', 'tractar bondadosament' (primitivament 'crear', 'compondre, forjar una falsedat'). □ *1.ª doc.*: fi S. XIV, Pere el Cerimoniós, Eiximenis, Bernat Metge.

«Pregué·l [a Orfeu] instantment que·m volgués acabar ço que m'havia comensat explicar desús; ladoncs ell comensà *afalagar* ab la una mà la sua barba, e guardant fellonament vers mi, ab lo bastó que tenia en l'altre donà gran colp en terra» (*Lo Somni* III). L'ed. Guàrdia imprimia *comensà a falegar*, l'ed. Riquer *comensà afalagar*, 280.11. En rigor totes dues anàlisis són possibles però és més probable la segona, perquè segons Par (*Sint.*, p. 292), Metge, de les 19 vegades en què usa *començar* + infinitiu, en 13 no hi posa cap preposició, en 2 hi posa *començar de*, i només en 4 construeix *començar a*: el fet d'usar *comensat explicar* una ratlla abans reforça aquesta probabilitat. La variant *falagar*, en efecte, s'ha citat sovint en qualitat de forma pròpia del català antic, figura impresa en el text de diversos clàssics medievals, i no és improbable que vagi tenir alguna existència, en qualitat de variant minoritària, si bé caldria comprovar millor la tradició ms. en el passatge d'Ausiàs «ell *falaga*, mas, ab maça, dóna colp que trenca ·l front». En altres casos és probable que es repeteixi el cas de Bernat Metge: «Axí acostuma *afalagar* la iniqua fortuna, quant del tot vol destroyr al qui enguana», *Tirant* (on l'ed. Ag. I, 49, imprimeix *acostuma a falagar*, però és més probable que hi hagi *acostumar* construït sense preposició).

Molts indicis són els que asseguren que *afal-*, forma general avui, també fou predominant des dels orígens, si no hi va ser única (potser amb alguna excepció poètica afavorida pel vers o per fonètica sintàctica, car tampoc no és de fiar la cita que dona *DAg.* de les *Collacions*). És la forma que figura en la *Cròn.* del Cerimoniós, en Jaume Roig ,en el *L.Eleg.* de J. Esteve (altres en *AlcM* i *DAg.*), i és la que es troba en Eiximenis, repetidament: «per ses blandícies falses *afalegat*» en el *Llibre dels Àngels* (*DAg.*) i en el *Llibre de les Dones*: «no só infant o minyó que ab nous m'*afalaguen*»; també és la que tenim en un dels primers testimonis, el del *Recull d'Eximplis e Miracles*: «tenia una perdiu en la mà, e un jove que ho véu dix --- vejats con està aquell vell *afalagant* la perdiu axí con si fos fadrí poch» (I, 318), en un passatge anecdòtic, que també llegim en Eiximenis.

En l'època moderna el mot s'ha mantingut vigorós en la llengua literària, i no menys en els parlars populars, on continua usant-se fins als últims límits del català, de vegades amb variants d'interès, més o menys locals, en les accs. translatícies i secundàries: Benasc *afalagà* «acariciar, hacer fiestas, consolar --- únicamente se emplea para --- acariciar a un niño cuando llora o sufre: *afalaga a ixo moset, que yé malo* --- 'que está enfermo'» (Ferraz, p. 18); a Eivissa «*afalegà*: acariciar» (PzCabrero); V. d'Àneu *afalagar* «llamar al ganado para contarlo» (Pol, p. 8). Altrament no insistirem gaire més en els fets del català, com sigui que se'n troba ampla informació en *DFa.*, *AlcM* i *DAg.*

Més enllà dels límits de la llengua, el mot és comú amb el cast. *halagar* i el port. *afagar*, tots dos genuïns, freqüents i tan antics com els respectius idiomes literaris. El port. *afagar* resulta de l'evolució fonètica de *afaagar* < *afalagar* dins la fonètica normal d'aquest idioma: coincideix doncs perfectament amb la forma catalana. En castellà antic és clar que és *falagar*, en lloc del modern *halagar*, i s'hi documenta sense interrupció des de la primera meitat del S. XIII, car ja apareix en Berceo: «quando ovo est pobre dest mundo a passar / la Madre gloriosa vínolo convidar: / fablóli muy sabroso, queriélo *falagar*» (*Milagros*, 134*c*). Però en la llengua medieval trobem també, i fins hi predomina, la forma *afalagar*, que trobem ja en el *Libro de Alexandre*, coetani quasi d'aquella cita: «A los unos castiga, a los otros apaga, / que de dar, que de promessa, a todos *afalaga*» (68*b*); i aquesta és també la variant que veiem en la trad. de Gower («acariciar», *Confissión del Amante*, a. 1399, p. 941), en López de Ayala, en Enrique de Villena, etc., amb caràcter molt general fins a mitjan S. XV, i avui segueix essent la forma viva en asturià (Rato, Vigón).

Sembla, doncs, que la forma amb *a-* vagi ser primitiva pertot, i que a Castella es vagin contraure les dues primeres *aa* de *ahalagar* per la pronúncia dèbil i intermitent que ja en la llengua antiga tenia la *h* aspirada (representada gràficament per *f*), sobretot entre vocals. Altrament des dels parlars castellans, en diverses etapes successives (i potser des de diverses direccions dialectals), el mot va passar al basc, des d'una època que ha de ser molt antiga, sobretot en el cas de la variant *balakatu* (*pal-*) 'afalagar, llagotejar' («schmeicheln», M-Lübke ,*ASNSL* CLXVI, 50), i més tardanament *ferekatu* 'acariciar' en el Labort, i «restregar» allí mateix i en el Baztan.

L'etimologia aràbiga d'*afalagar* va causar algunes vacillacions i dubtes entre els romanistes del segle passat. Però no sols moltes de les temptatives divergents que es feren llavors mereixen el complet oblit en què ja es deixen avui, sinó que també estan superades moltes de les variants d'explicació semàntica i aclariment auxiliar dels detalls en l'evolució hispànica de l'arrel aràbiga; tot i poder-se considerar aclarits els problemes, és evident que un mot tan important, que hagué de penetrar en l'hispano-romànic des d'una data molt reculada, ens situa en fases del romànic preliterari que no podem reconstruir completament, i que encara són més les zones obscures que clapegen el nostre coneixement de l'àrab popular d'Espanya; en conseqüència resten encara alguns detalls obscurs, i hi ha possibilitat d'algunes convergències, que no sempre arribem a destriar ja en forma perfecta.

Tanmateix en l'essencial el problema etimològic quedà resolt des del treball de Baist, *RForsch.* IV, 1886, 357-8, amb els aclariments que després hi hem aportat Spitzer (*Lexik. Kat.*, 6-9), i jo mateix (*DCEC*

II, 868-70, on deixo diverses informacions complementàries, històriques i bibliogràfiques, superades en part), i alguns altres que es poden trobar en els treballs de Gonçalves Viana (*Apost.*, 27-29) i algun altre, especialment Neuvonen;[1] i en aquests termes l'acceptaren també M-L. (*REW* 3997*b*) i Steiger (*Contrib.* 231).

L'àr. *ḫálaq* és un mot ben conegut, d'ús clàssic i vulgar, que ultra el sentit fonamental de 'crear', des d'on es passà sovint a 'compondre', 'forjar una aparença més o menys fallaç', i després passà a 'allisar, aplanar' («he made it smooth, equable or even», Lane), sovint amb el matís de 'polir un objecte' (pròpt. 'donar-li aspecte llis, perfecte'); altrament també veiem que en la 3.ª forma, *ḫâlaq*, és 'tractar (algú) bondadosament', i ben mirat és innecessari i impossible de decidir de quina d'aquestes i altres variants de l'arrel prové precisament el mot romànic, car per als hispans totes elles constituïen una unitat i apareixien com a variacions semàntiques d'una mateixa idea central. Altrament era fàcil de passar directament de la idea d''allisar, aplanar' a la de 'acariciar, afalagar', com ho prova el fr. *flatter* 'adular', 'amoixar'; i el significat original i material d''allisar' ha existit fins en el mateix romànic, com ho prova el port. *afagar*, que sovint apareix amb el sentit de 'llevar grops i arrugues', 'posar al mateix nivell les peces de fusta acoblades', com documentà Gonçalves Viana.

Tanmateix ara es pot donar per segur que l'evolució cap al sentit de 'acaronar, adular' es va produir ja en l'àrab vulgar d'Espanya, encara que a penes en tinguem testimonis ben directes. Car la forma intensiva *ḫállaq* està documentada per *PAlc.* en el sentit de «sonsacar», és a dir 'apartar algú d'una altra persona per mitjà d'afalacs', cosa que suposa necessàriament que el primitiu *ḫálaq* tingué ja també més o menys el sentit d''afalagar'.[2] Per tant és supèrflua la hipòtesi de Neuvonen que el mot vagi passar d'una de les llengües romàniques, potser el portuguès, a les altres tres —tipus d'hipòtesi a què sempre té una desorbitada propensió aquest erudit finlandès—, en el nostre cas hipòtesi indefensable donada la primerenca alteració i eliminació de la *-l-* portuguesa i netament inadmissible tenint en compte l'antiguitat i popularitat igual del mot en els tres idiomes hispano-romànics.[3]

DERIV.: *Afalagable* [J. Roig, *Spill*, 9090]. *Afalagadura* [1472, JEsteve, *Eleg.*] o *falagadura* [S. XIV o XV, *DAg.*] *Afalagador* [1640-50, *DTo.*; escr.Renaix.; *falagador*, cançó pop. *Romllo.*, *DAg.*]. *Afalagament* [S. XV]. *Afalac* [molt freqüent des del XV, i ja almenys des de mitjan segle, Ausiàs March, etc.] *DAg.*, *AlcM*; molt menys freqüent i només antiga la variant *falac*, que a penes es troba més que en un text del S. XV: «e lo diable, veent que no podia ab ella per *falachs* ni per menasses, en forma de milà volava-li demunt lo cap», *Recull d'Eximplis e M.* I, 197. *Falagós* eiv. *Falaguer* [mj. S. XV], ja sovint llavors, Ausiàs, *Boeci* de Genebreda, *Eix. e Miracles*, etc., i probablement ja en Ant. Canals, c. 1400, on, però, deu ser mal transmesa la forma *falaer*, que en cita *AlcM*, car una tal evolució fonètica no fóra possible; derivat comú amb el cast. ant. *falaguero* [mj. o fi S. XIII, i força sovint en el S. XIV] i el port. *afagueiro*; ja es troba en mossàrab, en la forma femenina *falakéra*, en el nom del jueu espanyol *Sem Tob ben Falaqêra* ['Sem el Bo fill de Na Falaguera'], del qual donaren notícies S. Bernstein (en *Biṣṣaron*, Nova York 1941, núm. 11-12, 1-4), i J. Millàs i Vallicrosa, *Sefarad* II, 1942, 219-220; *falagueria* [doc. mall. de 1246; S. XV, *Boeci*, *DAg.*]. *Falaguejar* [c. 1390, *Torcimany*, 652, 20].

[1] Les aportacions de W. Nelson Francis i de Carlton Rice en *PMLA* LII, 892, són menys importants i encara menys segures que les de Neuvonen, *Los Arabismos del Esp. en el S. XIII* (veg. allí els índexs), que com ja indico en part són molt incertes; menys útil encara la de Brüch (*ZRPh.* XXXV, 685). — [2] RMartí tradueix les formes derivades *taḫállaq* i *ḫállaq* per «conformare», però ací es tracta de l'acc. 'adaptar al caràcter o costums', com confirma la comparació amb el dicc. de Beaussier, cosa ja un poc més allunyada. De tota manera això comprova la gran freqüència i varietat dels usos morals i figurats de l'arrel *ḫálaq* en l'àrab hisp. i magrebí, de la qual no ens dóna gaire idea el *Supl.* de Dozy (I, 398) en aquest cas. — [3] Més encert podria tenir quan suggereix que *halagar* derivés de *halago* (o el cat. *afalagar* de l'antic *falac*), de manera que el substantiu fos l'únic arabisme directe. Tanmateix els dos indicis en què es fixa per suposar-ho no són acceptables, car el verb castellà —contra el que ell afirma— es documenta des del mateix temps que el substantiu (en català abans i tot), i d'altra banda és fals que no hi hagi verbs entre els arabismes romànics; n'hi ha bastants, entre ells cast. *achacar*, *baldar*, *embelecar*, *destartalar*, aquest i d'altres encara, sobretot si hi afegim els catalans com *BALAFIAR*, *atalbar* (potser amb *ATABALAR*), *ENGALZAR*, *(D)ESCARCATAR*, *TRAÜLLAR*, *MARTAFALLAR*, *ARGUELLAR-SE*, etc. (cf. *EntreDL* III, 150, 139, 105, 108, 138, 144, etc.). Reconeguem que llavors quedaria explicada per si sola la *a-* de la forma bàsica *afalagar*. En efecte, fóra possible de fer venir *falac-halago* de l'àr. vg. *ḫalaq* 'llis, sense asperitats' (Dozy, *Suppl.*, l. c.), suposant que aquest es vagi substantivar després, amb el valor d''allisament'. Però com que això resta també hipotètic, i el port. *afago*, i fins el cat. *afalac*, tenen *a-* tant com el verb —i en castellà antic existeix igualment *afalago* (*Alex.*; «caricia» Gower, p. 404)—, i per tant semblen ser postverbals —i no pas a la inversa— és més versemblant de continuar atenint-se a la derivació verbal directa del verb *afalagar-halagar-afagar*. L'afegiment d'una *a-* és sempre fàcil en verbs romànics (veg. els nostres *AGAFAR*, *ACLUCAR*, *ACUNÇAR*, *ACLOFAR*, *ACOTAR*, *afebrir-FEBRIR*, etc.) i la retrobem en el cas d'un arabisme tan important com ACHACAR cast. Altrament

sembla que la derivació per mitjà de prefix, amb *a-*, no fou única, perquè es féu també amb *en-*, d'on *enfalagar* usat per Llull, Ausiàs i un parell d'altres autors del S. XV i que no em sembla significar «enlluernar» (*AlcM*) sinó 'afalagar' i 'seduir'; avui (un poc contaminat per *falla*) s'usa encara en el Rosselló: «més d'un cop lo pobre turista, / en lloc del bel païs qu'*enfallega* la vista, / trapa un temporal apuntat», Saisset (*Catalanades*, 188) (no crec que hagi existit un «ll. vg. **infallicare*» que suposa *AlcM*).

AFALANGRAT, mot d'existència dubtosa: la dada d'*AlcM* té escàs valor, com sigui que els mateixos autors de l'obra no en tenien més que una cèdula que no inspirava confiança, perquè en demanaven confirmació a última hora el 1926 (*BDLC* XIV, 325): ignorem si en van rebre i més si tal confirmació, cas d'existir, era satisfactòria, car aquest fascicle del diccionari sortí als pocs mesos, i s'observa que en aquest sector tots els articles van signats per MnAMAlcover (no per Moll), i aquest article sortí sense signatura; si hi ha tal mot potser és una alteració de *aflacat* qui sap si amb alguna contaminació (o confusió individual i passatgera) amb l'arabisme *falac(r)a* (*AlcM*) (cf. també *falaguer* en el sentit eivissenc 'fluix, dolent'), però segurament hauria valgut més esborrar aquest articlet.

Afalconada, afalconar, V. *falcó* *Afallerar,* V. *fallera (fel* o *fall-)* *Afamar, afamat, afamegat, afameït* (*afamaït*, grafia errada), *afamejat,* V. *fam* *Afan, afanar,* V. *afanyar*

AFANÍPTER o AFANÒPTER, compost savi del gr. ἀφανής 'invisible' (derivat de φαίνω 'jo aparec') i πτερόν 'ala'. □ *1.ª doc.*: tots dos, 1868, *SLitCosta.*

DERIV.: *Afanita* [1868, *SLitCosta*], del mateix adjectiu grec, perquè a diferència d'altres menes d'amfibolita no té grans visibles [doc. en anglès, *aphanite*, des de 1862, *N.E.D.*]; *afanític* [1868].

Afanós, V. *afanyar*

AFANYAR, d'un verb ll. vg. *AFFANNARE id., comú a totes les principals llengües romàniques d'Occident; d'origen incert, segurament estrany a la llengua pròpiament llatina i potser també a tot l'itàlic indoeuropeu; possiblement derivat d'un mot AFANNAE que apareix algunes vegades en llatí i grec vulgars amb el significat de 'paraules embullades i obscures, barbotejades penosament com a excusa', des d'on es passaria a la idea de 'situació enredada, difícil, maldecaps', i d'ací 'afanys, esforços per sortir del pas'; problema no aclarit encara, en part pel nostre coneixement insuficient del llatí i grec col·loquials, i potser també perquè hi intervingueren llengües de l'Antiguitat que no coneixem prou, com les pre-romanes de Sicília i Sud d'Itàlia, o alguna del grup indoeuropeu il·liro-sorotàptic. □ *1.ª doc.*: S. XIII: Llull, Desclot, *Consolat de Mar*; la variant amb *-n-* (*afanar, afan*) apareix també llavors, i fins un poc abans, en docs. de mitjan segle, així com en les *VidesR* i els *Costums de Tortosa.*

Convé tractar en un mateix pla, i des de bon principi, d'*afany* junt amb *afanyar(-se)*, car tots dos són igualment antics i d'igual importància; i, quant a llurs orígens anteriors al català, potser fóra tan poc prudent i procedent d'assegurar quin precedí l'altre com voler esbrinar si fou primer la gallina o l'ou; tampoc és oportú en una exposició històrica de separar les dues variants fonètiques, amb *-ny-* i amb *-n-* —*afanar, afan*—, que essencialment hem d'interpretar només com a prova que l'ètimon tingué -NN- doble (que dialectalment pot donar *n* en lloc de *ny*, i més a fi de mot). Plantejada en aquests termes la qüestió, la síntesi semàntica, amb la filiació evolutiva dels significats, es pot formular així: A) 'sofrir i fornir grans esforços i penes per fer quelcom o sortir-se d'un cert pas'; B) 'guanyar treballant' amb les variants de matís *a*) que accentua la mera adquisició i *b*) que subratlla la idea de 'merèixer-s'ho'; C) 'esforçar-se guanyant temps, cuitar a fer-ho'; D) 'guanyar il·lícitament (defraudant o prenent-ho a algú)'. Cal rectificar dos punts en *AlcM*: el sentit bàsic i etimològic no és el de 'fatiga' («cansar-se») sinó un esforç o pena (que entre altres coses, és clar, podrà cansar), ni implica la idea de 'pressa' («treballar amb pressa i sense perdre temps», en l'origen, car aquest matís (C) és merament regional i de data recent). Comencem observant que B, C i D són desenrotllaments propis del verb i que per tant el substantiu *afany* correspon principalment a l'acc. A. I ara heus ací la documentació antiga o més valuosa amb què comptem en cada un d'aquests sentits.

A) «Gran meraveylla me dó de Déu com pot a un hom comenar tant de poble a regir, com sia cosa a un hom comenar tant de poble a regir, com sia cosa que tot hom sia *affenat* de réger si mateix e sa muller e sos infans», Llull, *Merav.* (*NCl.* IV, 246); «e començaren de ferir en los Serrayns sí fortment que·ls cavalls eren *afaynats* de passar sobre los serrayns morts», Desclot, cap. 5; «que·ls uns no feyen *afany* als altres», Muntaner, cap. 296; «la fona no pesa e per consegüent no fa *afany* a aquell qui la porta», Eiximenis (*12èn. del Crestià*, cap. 227); «aytant com les carreres de paradís són greus e ab gran *afany*, d'aytant cové que hom sia enfortit», Llull (*Gentil*, 278). Amb aquest sentit tenim el més antic testimoni datat exactament: «venir sens greu *afan* no podets» en un doc. de l'any 1249 (*BSAL* VI, 131). D'altra banda ens serveix per aclarir la transició cap a l'acc. B) (per més que en rigor encara sigui A), el passatge següent dels *Costums de Tortosa*: «e·ls pares e --- les mares --- són tenguts als fills --- emancipats, si són pobres, de fer lurs necessàries, si doncs los fills e les filles no són tals persones que·s poguessen *afanar*, e guaaynar, e per avolea, e per flaquea de lurs persones, no·s volguessen *afanar*, ne trebaylar» (ed. Oliver, 250): la contigüitat amb *treballar* i *guanyar* mostra ací que són

mots de sentit ben diferenciat, per bé que ens ensenya alhora com es passà de l'un a l'altre, que tan sovint es presentaven inseparables.

B)*a*) «Si lo missatge --- s'exirà de son senyor sens rahó justa, que perda ço que aurà *affanat* per lo temps que aurà servit», doc. del Priorat, de l'a. 1315 (*BABL* XI, 318, a Cabassers); i així el tenim ja en el *Consolat de Mar*: «si los mariners iran a cosiment ['amb jornal no prèviament fixat'] --- lo senyor de la nau los és tengut de donar loguer segons que ells *affanyaran*» (cap. 181, p. 204; i semblantment cap. 226). Avui en frases proverbials com «això són diners ben *afanyats*» o «tot lo que tenim s'ho van ben *afanyar* els nostres pares» que són de l'ús general. La frase d'Eiximenis: «avarícia --- per lo qual peccat los tramet nostre senyor Déu moltes males anyades en lurs splets; e molts *affanys* en lurs persones» (*Dones*, 169), deu trobar-se en el camí de A a B*a* i potser ja té més d'aquest que d'aquell.

B)*b*) «Li dix que mort avia *afanada*», *VidesR*, p. 108*r*2, traduint «meruisses» de l'original de Voragine (301). «Lo rey apeylà son consel, e dix-los quina justícia avia *afanyada*, ne quina devia sofrerir aquella que aytal honta havia feta», *Filla del R. d'Hongria* (*NCl.* XLVIII, 37; cf. variants textuals en l'ed. Bofarull, *CoDoACA* XIII, 60); «com podets sofrir que Melis, traydor vostra, vos servescha ne vos estiga davant, com ell ha *afanyade* mort», *Amic e Melis* (*NCl.* XLVIII, 129); i la dada més antiga que veiem és la d'un doc. de 1265: «nul frare non <s'>entremeta dels hòmens qui han *affanada* mort» (Miret, *Templ.*, 548). Encara el trobem en frases proverbials com «el jornal que guanya, l'*afanya*».

C) Aquesta accepció bé podem dir que és de data només moderna, si bé ja sembla apuntar en un cas com el del *Curial* (I, 32): «Lo Marquès, ab molt gran *afany* --- muntà a cavall». De tota manera no hi ha dubte que ja fa alguns segles que devia quedar empremtada en l'ús viu. El tenim ja en un romanç tradicional tan vell com el de la *Filla del Carmesí* («Carmení» alguns): «ya la·n veig a la finestra / que s'*afanyava* a cosí» (var. recollida per Milà, *Romllo.*, 205 G, a Bellpuig). I en tot cas pertany ja als escriptors de més pur solatge de la Renaixença, des de l'*Atlàntida*: «cuyta, oh!, que és hora: *afanya't* si tens prou pit, davalla» (VIII, p. 126); en Costa i Llobera: «*afanyosos*, sens alè, pujaren la serralada» (*Poesies*, 17), en Pons i Massaveu (cita del *DBal.*). Avui potser enlloc no és tan vivaç aquesta acc. com en les comarques del Nordest i bisbat de Girona (en les quals *cuitar* s'usa menys que en el dialecte central) però certament fóra erroni de creure que és una especialitat d'allà, puix que també l'anotem no sols en escriptors de pertot (i jo l'he sentida bastant entre gent de Barcelona i rodalia), sinó que és viva a les Balears en general, en particular a Eivissa («*afanyar-se*: apresurarse», PzCabrero) i també a Ponent de l'Ebre: *afâna't* 'vés de pressa' vaig anotar a Vall-de-roures ja el 1934, en valencià («apresurarse, acelerar», Escrig, 1851).

D) Es tracta d'una acc. privativa del llenguatge familiar i pintoresc (no pròpiament murriesca, per bé que no quedi lluny d'aquest ordre d'idees), però limitada a la variant amb *-n-*, i solament documentada en data recent: vivíssim a Barcelona, s'estén almenys per tot el Principat, des de Cerdanya fins a Solsona i Valls (segons *AlcM*), i es fan notar els usos freqüents i personals que li dóna Narcís Oller en el seu llenguatge de caient tarragoní: «va espessint-se 'l grupo ab gent de tota lley, fins ab los *afana-rellotges*, y'ls municipals y polissons que'ls han emmenat tantes vegades a Casa la Ciutat» (*Notes de Color*, 83), «s'atrevia ja a encendre, ab un misto d'esca, algun cigarret *afanat* al pare» (*Rurals y Urbanes*, 136).

Podria sorgir el dubte de si la *ny* ($\underline{n}$ palatal) fou realment pronunciada des d'antic. ¿No podria ser el resultat d'una alteració de la llengua tardana —una ultracorrecció, una contaminació, etc.? D'algun dels textos més antics i catalans ens consta, però, per les rimes: en la *Vesió* del rossellonès Bernat de So (1315-85) tenim *affany* rimant amb *tany* (TANGIT) 'pertany' (*Rom.* LIV, 48). D'altra banda els casos de *yn* o *ny*, encara que no estiguin en rima, són massa nombrosos en mss. medievals perquè pugui semblar probable que tots siguin alterats o erronis. Ja n'hem vistos uns quants. Més: «ab major *afany* e ab major perill guarda lo pastor les gra<s>es ovelles que les magres», «gran *afany* sseria trametre a aqueles gents e apendre lur lenguatge», Llull (*Blanquerna*, *NCl.* II, 74.21, 207.22; també en la *Doctrina Pueril*, *affany*, p. 246; *afay* grafia incompleta en *Arbre Sci.* II, 444, i *afayn* en *Contempl.* 148; «en paraís és lo contrari, car no·y ha *affanys*, ne tribulacions», St. Vicent F. (*Sermons* I, 67.28); és clar que hi ha d'altres autors que usaren *afan*, i en particular poetes com Cerverí, que l'acobla en rima amb *gran* en el *Maldit*, v. 408, però sovint és a causa de llur llenguatge aprovençalat, com ens ho mostra el fet que glossant el mateix text Eiximenis posa *afany* (en el *vers* 377 de la seva versió). En fi, ja n'hem donat molts altres casos, abans, junt amb altres d'*afan*, *afanar*, *afanós*, i d'altres que es poden veure en els diccionaris citats.

Per l'estudi d'aquest conjunt seria legítim d'arribar a la conclusió que és sobretot en el substantiu *afan(y)* on apareix la variant amb *-n* (encara que hi hagi moltes excepcions en totes dues direccions), de manera que és força versemblant la deducció que aquesta representació de la -NN- naixeria i preponderaria en la posició final de mot. És una deducció que també podem fer en el cas de *engan* al costat de *enganyar*, i fins el de *dan* al costat de *danyar* (notem que un **danar*, fins i tot, és ben inusitat), i que en general això correspon bé al gran conjunt fonètic de que tot forma part. Però que a penes cal dir que posteriorment tant *afany* com *afanar* s'estengueren enfora d'aquests límits, si més no per analogia, també gràcies a divergències dialectals. La forma amb *-n-*, en efecte, obtingué sempre predilecció a Mallorca: car si en el Continent és quasi pròpia de l'acc. D, i prou, a l'illa la trobem en tots els sentits, com ens ho mostren Bartomeu Ferrà en les seves *Comèdies* (I, 14), o l'ús

per part d'historiadors de greu i civil llenguatge: «era tan gran l'entusiasme que despertaren entre els expedicionaris les predicacions de dos frares dominics, que tots s'*afanaven* a ajudar al servei dels ginys» (Ribas de Pina, *Conquista de Mall.*, 59).

Donada l'extensió de la variant amb *-n-* no palatal en les altres accepcions, es podria pensar que D sigui deguda a un manlleu fet al castellà, on realment també existeix, si bé sembla que amb un caràcter més jargonesc que en català, o més dialectal: l'usa Pérez Galdós, i pertany a la llengua popular de Bilbao («robar, hurtar, quitar, coger», Arriaga, *Lex. Bilb.*, p. 33),[1] però dada la gran extensió dialectal de les formes catalanes en *-nar* en totes les accepcions, crec que ara hem de descartar el castellanisme en aquesta, que retrobem també en el lisboeta *fanar* (MLWagner, *VKR* x, 17). És la mateixa evolució de sentit que en l'argot barc. *fatigar* 'robar' (*li ha fatigat el rellotge*); però en català no té realment gens de caràcter argòtic (com vaig dir a tort en el *DCEC*) sinó merament familiar i expressiu: ho havia sentit sovint a gent com Carles Riba o PCoromines, sense excloure'n el cas de plagi literari.

Passem al problema etimològic i comparatiu. És un mot comú amb l'it. *affannare*, oc., cast. i port. *afanar*, fr. ant. *ahaner*, de sentits ben semblants als del català, i estrany, només, al romanès i al reto-romànic; en francès va ser sempre un poc menys vivaç, i ha durat més com a substantiu *ahan*, que com a verb, tot i que fins amb valor substantiu ha tingut sempre un abast lingüístic més parcial y menys literari. Mot antic a tot ser-ho en italià (vivacíssim ja en Dante i els toscans dels Ss. XIII-XIV, etc.), i amb doc. segurament encara més remota i abundosa en la llengua dels trobadors (des de cap a l'a. 1000, *Boeci*), car forma part de la fraseologia més típica, i desenvolupada, dels trobadors: «qu'astrucs sojorn' e jai / e malastrucs s'*afana*», «per midons qu'aissí m'*afana*», Ventadorn, «e reis que logier atenda / de senhor, be·l deu *afanar*», B. de Born, «que<ela> son *afan* i perdria, si m'entendia cobrar», Zorzi (Rayn. II, 29; *PSW* I, 25), «per ley qui m'a virat bas d'aut, / d'on tem morir, si·l *afans* no m'assoma», Arn. Daniel (Appel, *Chr.*, 25.7), etc.

Un dels punts dificultosos en la comparació fonètica d'aquestes formes es troba en el tractament castellà, on esperaríem *ñ* en lloc de *n*, i *-no* en lloc de *-n* apocopada (anàlogament això últim quant al portuguès *afão*); això, més encara que la *-f-* no aspirada en castellà (més o menys justificable) ens duria a sospitar que en castellà sigui occitanisme degut a la terminologia trobadoresca, car les formes en *-ño* en castellà han estat sempre rares: *afaño* rimant amb *un año*, una vegada en Juan Ruiz (1070*c*), algun rar cop *afañar* antigament i després *afañáu*, *-ada* «enteco, ruin» parlant sobretot d'espigues i panotxes: però això és enterament excepcional. En rigor podrà explicar-se *afán* com un postverbal a la manera de *desdén*, verbal de *desdeñar*; es podria creure que en el nostre, des del nom s'estengués al verb. Molt d'això degué haver-hi, en efecte, però reconec que ara no em convenç admetre que la *-f-* s'expliqui per una pronúncia expressiva com la del fr. *ahan*, *ahaner*, i em sembla que tot i el caràcter bàsicament popular del mot castellà (*afán* es troba ja en el *Cid*, Berceo i altres doscentistes, *afanar* des de mj. S. XIV), podem admetre que, tot i essent hereditari el mot, sota la forta tutela semàntica i literària de l'occità, sofrí aquestes irregularitats de forma.

En tot cas, sigui autòctona pura, o producte d'una transacció provençalitzant, aquesta forma hispano-portuguesa, la italiana, i la major vitalitat de tot el conjunt enfront del francès del Nord, s'oposen a deixar-nos admetre que sigui un mot d'origen germànic, sigui fràncic o escandinau. Rebutgem doncs resoltament l'etimologia defensada per Brüch (*ZRPh.* XL, 1917, 103; XLIX, 291; LII, 1929, 413) i per Vising (*Nord. Tidsskrift for·Filologi* IV, 6, 65) i acceptada només per Gamillscheg (*RGerm.* I, 193-194), o sigui per filòlegs sovint poc crítics en tractant-se de germanismes; fins Wartburg (*FEW* I, 47-48) la rebutjà amb bones raons; M-L., en la 1.ª ed. del *REW*1, 252, no preveia cap possibilitat germànica (i a penes arriba en la 3.ª ed. a admetre com a sostenibles les idees del seu deixeble Brüch, en termes del més complet escepticisme). Aquesta idea es pot abandonar del tot, tenint en compte que res de semblant no es troba en les llengües germàniques occidentals ni en gòtic, que en escandinau un *annan* 'guanyar' no apareix més que en alguns dialectes suecs moderns, i que a penes hi ha cap testimoni d'un derivat *af-anna* 'treballar en el camp' en algun text escandinau antic;[2] en realitat aquests testimonis es deuen haver de considerar, en sentit contrari, com a exemples del cas poc freqüent, però ben comprovat, de romanismes o francesismes en escandinau medieval tardà, que s'ha pogut constatar en mots com *BARATAR*, *BRASA* i algun altre: així es comprèn que aquest esporàdic mot estranger fos incorporat a viva força en una arrel germànica de sentit ben diferent.[3]

En canvi és versemblant que el nostre mot aparegui ja en alguns textos del grec i del llatí familiars dels segles tardans. És un terme col·loquial i ben poc freqüent, del qual en llatí no tenim testimoni sinó en Apuleu, allí repetidament parlant d'un que procura sortir de maldecaps i embulls, amb explicacions enredades, que a penes barboteja: «haec et alias similes *afannas* frustra ablaterantis» (*blaterantis* «débiter des niaiseries, bavarder»), «ore semiclauso balbuttiens nescio quas *afannas*». Ja Götz (*ALLG* II, 341-2, 597) es va plantejar si això tenia relació amb l'it. *afanno*, i Graur (*Rom.* LIV, 1929, 503) hi contesta que sí, citant alguns testimonis grecs d'aquesta expressió.

De fet podem afegir ací que en els *'Εθνικά* de Stephanos Byzantios, s. v. (ed. Meineke, 1849, p. 147) es llegeix: «*'Αφάναι ·χωρίον Σικελίας ἄσημον, ἀφοῦ ἡ 'εἰς 'Αφάνας' ἐπὶ τῶν ἀδήλων καὶ ἐκτετοπισμένων. Τὸ ἐθνικόν, Αφαναῖος*».[4] O sigui que es deia 'anar a *Apha(n)nas*' referint-se a tota cosa obscura, o a coses «étrangéres, éloignées» (*ἐκτοπίζω*). En el Thesaurus d'Estienne hi ha encara la mateixa frase

en datiu quiescent (ἐν 'Αφάνναις), Suidas registra la glossa σχινδαψός ἀφάνα o sigui 'mot sense sentit', així com una glossa *apinae* ·φάννας (amb variant ἀφάννας en un dels mss, *CGL* II, 9.40), on ara podem compendre que es tracta de l'equivalència llatinitzant APINAE, identificada abans com a nom llatí de la mateixa població, situada a la Dàunia o sigui l'Apúlia. De fet APINAE és conegut per Plini, i algun altre autor llatí (Marcial o Martianus Capella), que usen també *apinae* en el sentit de «bagatelles». Com que una *ă* interna en síl·laba oberta es degrada en *i* en llengua llatina, però no en osc ni en grec, no sorprèn que vagi haver-hi una variant en *-inae*; però és d'esperar que *-anae* romangués vigent en el territori austral d'Itàlia; i sobretot havent aparegut una variant amb *-nn-* (*n* duplicada), és natural que sigui aquesta la forma vocàlica en què el mot ha passat al romànic, car també tenim *nn* en tots dos passatges en els diversos mss. d'Apuleu; en un dels dos passatges d'aquest, un dels mss. ho escriu amb *f* senzilla, l'altre amb *ff*, i en l'altre passatge aquest punt resta ambigu.

Grammont (*RLR* XLIV, 131, cf. Ribezzo, *RivIGrIt.* XVIII, 96) reclamava com a base del mot romànic una FF doble, però val a dir que fins essent senzill aquest so, en els mots llatins (normalment d'origen estranger) on el trobem, sovint hom l'alterà en -FF- per adaptació a un consonantisme més corrent en llatí. I majorment en els verbs en AF- (com en general en molts en AL-, AN-, etc.), on es cregué que eren compostos de AD + consonant.

Pel que fa a la variant francesa en *-h-* aspirada, s'ha de mirar com a resultat de la influència d'un so elemental, onomatopeic o interjeccional *han!*, expressió gemegosa del qui fa un esforç penós, tal com explicà bé Spitzer (*ZRPh.* XLVIII, 82, igual que Sainéan, *Sources Indig.* II, 61), però no és sostenible l'opinió d'aquest en quant vol fer-la extensiva a l'etimologia de tota la família romànica del nostre mot, car no trobo que una síl·laba *fan* tingui en absolut cap valor imitatiu ni fono-simbòlic; també perquè no es veuria per quina raó el francès havia triat *h*, i en canvi *f* les altres llengües.

En síntesi aquesta etimologia a base de la frase greco-llatina familiar i tardana és força convincent i no em penedeixo d'haver estat el primer que la reportés i acceptés en un dicc. etimològic, el *DCEC*; a desgrat de la reserva i titubeig de les notes d'Ernout-M., de Walde-H. (I, 21 i 844) i dels altres. Pel costat semàntic he de posar ara de relleu que es pogué partir de la noció d'"explicació evasiva i penosa', que constatem en Apuleu cap a la d'"esforç penós per sortir d'un mal pas' i d'ací la resta, tant com pels canals semàntics concurrents (i ben possiblement no menys reals) que ja vaig deixar consignats en el *DCEC* i ara en el resum inicial. Atesa la referència a Apúlia i les del Mediterrani sud-itàlic que també impliquen la presència en Suidas i, ben clarament, en Apuleu, és ben legítima la teoria d'una procedència osca que ha defensat després Pisani (*Festschr. Rohlfs*, 1958, 372ss., i no sembla que l'extensió romànica de l'àrea del mot ens en hagi de dissuadir.[5]

Sens dubte resta molt d'obscur o escassament convincent en totes les fases antigues d'aquesta etimologia. Fins que els llatinistes i lingüistes d'especialització antiga no ens en donin investigació ben detinguda —les notes de Walde-H., Ernout-M. i fins del *ThLL* són per desgràcia brevíssimes, insuficients— no podrem avançar més fermament. No perdem de vista ara que al costat de l'osc, i encara més, hi havia per aquest sector d'Itàlia llenguatges com el messapi, de la branca il·liro-venètica, i ja no itàlica. I si no estem pas segurs que els parlars sorotàptics fossin, abans que tot, il·liro-venètics, no podem negar a Pokorny i d'altres que ben sovint coincidien en el lèxic. Ara bé hi ha una altra paronomàsia —no estem segurs si casual— a tenir present.

Començo transcrivint del *DCEC* (II, 484*b*40ss.) i *DECH* el que hi tinc publicat sobre *fanar*. El port. *fanar* és 'despuntar les orelles, eixorellar, escornar' i 'circumcidar', també gall. *fanar* (Sarmiento, *BRAE* XV, 37): van amb els noms de persona i de lloc portuguesos i castellans reunits per Silveira (*RLus.* XXXV, 73) incloent-hi ast. *fana* 'esllavissada de terres', port. *fanadura* 'circumcisió, tallada, amputació' (ja en Pantaleão d'Aveiro, S. XVI, *RLus.* XVI, 95) i cast. ant. *fañado* 'desorellat' en la *Montería de Alfonso XI*. Interessa abans que tot l'antiguitat del mot, que apareix en el sentit de 'mutilar, tallar (les orelles)' una vegada en les *Cantigas* («outros das orellas foran *fanados*»). Rodrigues Lapa (*Ctgs. d'Esc.*, p. 699) assenyala *fanar* 'traspassar, morir', en dos docs. gallecs de 1287 i 1299, i proposa llegir *seer fanado* 'mutilat, esguerrat' (com a eufemisme per 'mort', si fa no fa) i *fanar-se* 'quedar mutilat' en dues cantigas de escarnho de mitjan S. XIII [lliçons conjecturals, però convincents, en l'obra de dos trobadors, que semblen gallecs i dels anys 1255-58 o 1240-60, veg. els detalls que dono en el *DECH*]; una forma cast. lleonesa *fañado* deu existir realment, puix que l'empra Valladares per traduir el gall. *fanar* («mutilar, cortar, cercenar», Lugrís, «dejar mocho», Vall.), però Figueiredo el dóna com a gallec en el sentit de 'marcir', i amb aquest l'usa un escriptor gallec tan castís com Castelao («umha *fanada* ilusión», «Galiza conta con algo mais que umha hestória *fanada*», *Escolma Dón.*, 168.19, 300.25).

És ben probable que hi hagi relació amb el NP *Fan*, *Fáñez*, del cast. preliterari i cidià, que MzPi qualifica de «ciertamente prerromano».

Però sobretot és evident que s'haurà de pendre en consideració en el problema de l'origen del fr. *faner*, oc. *fanar* 'marcir', que molts (Bloch, Wartburg, *FEW* III, 461*b*, etc.) han cregut procedent del ll. FENUM 'fenc'; però M-L. (*REW*, 3241) resta indecís i jo descarto la idea, no sols per no separar-lo del mot lusitànic (que postula clarament -NN- geminada), sinó perquè la *a* de *faner* és massa antiga en francès perquè sigui compatible amb la base FEN-, i en occità és ja medieval. Ja Gamillscheg (*EWFS*) va veure que havia de ser pre-romà, però és evident, per la F-, que s'erra en creure'l cèltic. En canvi la base fonètica FANN-, que

ell postulava, s'imposa tant per al francès i occità com per al port., gall. i lleonès-castellà.

Cal reconèixer que tot això es pot enllaçar bastant clarament amb els sentits i forma del nostre tipus AFFANNARE, car per al significat podríem partir de 'torturar' > 'mutilar', i amb l'acc. 'marcir' compararíem l'ast. *afañau* «enteco, ruin (maíz, trigo)», i el gall. *fanancos* «matorrales de plantas impenetrables que circundan los pantanos» (Sarmiento, *Catál. de Voces Gall.*, 195*v*), amb sufix *-anco* inequívocament preromà, tenint en compte que aqueixes plantes solen créixer poc ufanoses a causa dels alluvions, i del escorrims i inundacions contínues.

Però si això és pre-romà i la F- barra el pas resoltament a tota connexió cèltica, ibèrica o basca, no quedaria altra escapada que vers l'illiro-sorotàptic. La probabilitat messàpia assenyalada no s'hi oposa pas, ben al contrari, i la forta vitalitat lusitana i occitana hi presta clarament suport; i des de llavors també deixem d'estar segurs que la *h* aspirada francesa de *ahan* no pugui ser tan originària com la -F-.

He de cuitar, però, a reconèixer que no veig en el lèxic indoeuropeu arrels en BH- o en GH- que es prestin gaire a suggerir una base sorotàptica concreta. Sempre restaria alguna obertura si ens resignéssim a una construcció: BHAT-N- format sobre BHAT- 'colpir', 'ferir' (celto-llatí BATTUO, i els gladiatoris *Andabatta*, etc., que es veuran en el nostre article *BATRE*; sbcr. *bátati* 'batre, colpir', rus *bat* 'garrot', *IEW*, 111); o BHODH-N-, format sobre BHEDH- 'punxar', 'cavar' (ll. FODIO, gal *bedo-*, lit. *bedù*, que és quasi panindoeuropeu, *IEW* 133, 39ss.), o fins un BHEN- afí de l'irl. ant. *benaid* 'colpeix', bret. mj. *benaff* 'talla', ky. ant. *etbinam* 'jo lacero', però justament essent EI/I el vocalisme etimològic d'aquest (*IEW* 117.3*f*) hi hauria dificultats morfològiques i fonètiques que no em semblen superables per arribar a una base BHN̥- o BHON-. En un mot, tot això seria imprudent constructivisme. M'abstindré, doncs, de llançar-me més enllà. Però és clar que encara fóra menys prudent descartar el sorotàptic o separar *fanar* d'*afanar*.

DERIV.: *Afany-afan*, V. supra [1249, etc.]; el segon, avui rar, però encara en els Ports de Beseit (*afant* grafia errònia, a Pena-roja, *BDC* IX, 69). *Afanar*, *afanada*, *afaneta*, *afanós*: «trists e desaventurats, passàvan molt *afanosa* vida», *Curial*, *NCl.* III, 99, o *afanyós* [S. XV].

[1] Hi ha una variant *afangar* en el lleonès SE. de Cespedosa de Tormes (*RFE* XV, 25), «coger, arrabatar», d'explicació obscura; segurament per contaminació (és massa lluny del basc per suposar-li una infl. basca), potser d'una var. fonètica de *arrancar* (cf. cast. *rengo*, al costat de *renco* i *ranco*, *-go*). — [2] Es tracta de l'arrel ANS-/UNS-, generalment de la forma UNS-, i que si arriba a tenir formes en *ann-* és per l'alternància de la conjugació d'algunes formes, que en uns pocs dialectes ha arribat a revestir la forma *ann-* per analogia; altrament el sentit general és ben allunyat en aquesta arrel ('afavorir, concedir', cf. al. *gunst*), *IEW* 47. — [3] Infundada l'afirmació de Gamillscheg que el cat. *afanyar* hagi significat 'treballar en el camp'; es tracta d'una de tantes aplicacions de la idea de 'treballar' que prengué el nostre mot partint del de 'patir': tal com *treballar*, *laborare*, al. *arbeiten*. — [4] S'observa que una part dels mss. escriuen 'Αφάνναι i els altres 'Αφάναι, i que hi ha APINAE en textos llatins, si bé Plini (N. H. III, 11.16) assigna *Apina* a la Dàunia, cosa que no està en contradicció amb això, perquè Stephanos sovint anomena Σικελία la Itàlia inferior (com en el cas de Σινδεσσα). *Aphannae*, doncs, és en el Continent i no pas «a Sicília», com sembla dir el bizantí en el passatge citat. Essencialment seria, per tant, el fenomen del «floreig verbal», pel qual es fingeix una frase a base d'un topònim que casualment s'assembla a un mot conegut amb el sentit que donem a la frase: cat. *anar a Manlleu* 'a manllevar diners', cast. *estar en Babia* 'embadocat'; en grec coincidia això amb ἀφανής 'invisible, incomprensible'.— [5] S'hi oposa Hubschmid (*RForsch.* LXXIV, 160) però per raons que em semblen fútils.

Afarcellar, *afardellar*, V. *farcell* *Afarfalanar*, V. *farbalà* *Afarratjar*, V. *farratge* *Afarrussar*, V. *farro* *Afart*, *afartada*, *afartament*, *afartapobles*, *-pobres*, *afartar*, *afartegada*, *afartó*, V. *fart* *Afatxar*, pres del fr. *fâcher*, per l'oc., quan en fr. la *ch* encara sonava *č*; *afatxós* *Afatéixer-se* sembla alteració d'una variant d'*afetgegar*, però aquestes notes d'Elx foren recollides i publicades molt descuradament per Barnils i Griera, i ací cal sospitar una forma inexacta *Afavoridor*, *afavoriment*, *afavorir*, V. *favor* *Afear*, mots antics, l'un derivat de *FE*, i l'altre, en part germà, i part manllevat del cast. *afear* (*DCEC*, *FEO*) *Afebliment*, *afeblir*, V. *feble* *Afecció*, *afeccionar*, *-nat*, *afectació*, *afectar*, *afecte*, *afectiu*, *afectuós*, *afició*, *aficionar*, *-nat*, V. *fer*

AFEGAR, veg. *ofegar* (potser influït per FAECATUS 'ple d'escòries').

AFEGIR, abans *afiger*, del ll. AFFĪGĔRE 'afixar, clavar fortament una cosa sobre una altra', derivat de FĪGĔRE 'clavar, fixar, enganxar, aturar'. □ *1.ª doc.*: *afiger*, Llull.

En el qual és ja freqüent: «Molt home nesci no sàpia egualar ni *afiger*, segons que·s covè, tanta de quantitat entellectual sobre la sensual» (*Contempl.* 294.27), i no dubtem que correspon a aquest infinitiu el present que tenim en «axí con hom *afig* aygua a l'agràs quant hom lo pica» (ib. 366). També pot servir-nos per documentar indirectament aquesta forma el derivat: «vós, poder, vós podets saber e voler, aytant com sots sens *afigiment* e sens minvament, e sens null camjament» (*Blanquerna* III, 107.15), adreçant-se a Déu. *Affiger* és encara la forma que llegim en els diccs. de rims de JMarc (1372) i de Ll. d'Aversó, que fa constar explícitament l'accent en la *i* (1479.4), i en un doc. de Vallfogona de Ripoll, de 1393 (*BABL* XII, 195), i degué viure llarg temps a Mallorca, judicant

per formes com *afigent* que hi trobem encara en el S. XVII: «casos raros de la confessió pel P. Christ. de Vega --- trad. de castellà en nostre vulgar mallorquí per Ignasi Fiol, *afigent-se* a la fi les interrogacions més importants ---», any 1670 (en JqMBover, *Bibl-EscrBal.* I, 296).

El pas de la flexió en *-er* al tipus en *-ir* ja no trigà a produir-se en la major part del territori lingüístic (sembla haver-n'hi ja algun cas en Llull, però que caldria constatar millor, en *Contempl.* 29.33, car hi posen *afigir*) i en tot cas n'hi ha des dels Ss. XIV i XV (veg. *DAg.* i *AlcM*): «sens *afegir* ne levar res», *Tirant* I, 237. En el País Valencià tenen encara gran extensió les formes amb *-i-* radical si bé seguida de *i* (MGadea, *T. del Xè* III, 25), i en un doc. de Xodos de data no recent anoto «li *affigiré* uns rafals». Les formes rizotòniques no incoatives segueixen essent normals en les regions de Migjorn (València, Balears): «via amunt! que demà seria tard —Vixca Alà!—tots responen. —Vixca sempre!—ell *afig*», Ga .Girona, *Seidia*, 48; «mun pare i mu mare són de Felanitx: / quan mun pare em pega, / mu mare m'hi *afig*», cançó popular mallorquina; així mateix en plural: «*affegint-hi* la quinta part més, ço és que si pesava 15 onces se n'i *affigen* tres», OPou, *ThPu.*, 332. Entre les accs. secundàries notem espt. la de 'enganxar' que ja veiem en un doc. de Barcelona de c. al S. XIV (Ca. Candi, *MiscHistCat.* II, 198, i que avui és ben usual en el dialecte central, a Eivissa («añadir, pegar», PzCabrero), sovint amb la variant 'juxtaposar', que sento fins a l'Alt Pallars: «Coma-Maire i Coma-Menre són *afežides*, separades només per la Roca de la Basera» (sentit a l'alta Vall d'Àssua, 1957).

Una forma *fegir*, que podria ser prolongament del ll. FIGERE, si no és regressió obligada per conveniències mètriques, es llegeix en el poeta Francesc Oliver de la 1.ª meitat del S. XV (*Canc. de Saragossa*).

El participi passiu antic, provinent normalment del ll. vg. AFFICTUS (cf. *fit, fita, fitar, fitó*, del simple FĪCTUS vulgar, en lloc del clàssic FIXUS), era encara usual en la forma *afit* en el S. XIII: «car en la dicció ha moltes de vegades doble enteniment, on falirà alcuna letra o y serà *afita*», Llull (*Contempl.*, 155); i *AlcM* n'hi cita un altre, on *afit* està assegurat per la rima amb *delit* i per les síl·labes del vers. D'ací es derivà l'abstracte *afitó* [1576, Sóller, *AlcM*] per 'addenda' (que bé podria ser un ll. AFFIXIO, -ONIS, > **afissó*, canviat en *afitó* quan FICTUS substituí FIXUS amb caràcter definitiu), i que avui continua essent ben viu a les Illes, almenys a Pollença, i a Menorca; no sols a Ciutadella (Moll, *Dial. de Ciut.*, en *MiscAlcover*, 421), on pren el sentit de 'feina de recàrrec, petita però molesta per la seva reiteració', sinó que ho fou a tota l'illa, segons sembla amb el sentit de 'recàrrec de contribució, o sigui un afegit a la talla' que veiem en els docs. d'Alaior: «llibre de cobranças y pagaments de tallas y *afitons*», des de 1573 fins en 1583, seguit d'altres de títol igual o semblant en els anys 1591-1625, 1601-1624 i encara el 1625 i 1659, mentre que en el S. XIX se substitueix això per *tallas* y *tallons* (HndzSanz, *Arch. Mun. de Alayor*, pp. 61, 128, 172, 228). En la resta del domini *afitó* ha estat substituït per *afegitó*, el caràcter secundari del qual (refecció de *afitó* sota la influència de *afegit, -ida*) és visible per la *-t-*, mantinguda després que la substituí en la forma de l'arrel el consonantisme analògic. Forma avui molt viva en val., mall., etc.: «segon *afegitó* de 'Tipos, Modismes...'», MGadea, *T. del Xè* III, 1.

Entre les altres llengües romàniques aquest verb sembla haver mort sense deixar cap rastre en francès ni port., i quasi cap en el domini castellà; solament algunes formes mig llatines de present *afiet in illo valle, et afiet ad ecclesia* a. 1091, i *affige* in kareira, *afige* in termino de --- a. 934 (àdhuc el simple *fiet se* a. 938) en docs. lleonesos, citats per MzPi (*Orig.*, §§ 47.4, 70.3). En canvi s'ha mantingut vigent en l'it. *affìggere* i en llengua d'oc, on ja es documenta antigament en un parell de docs. de c. al S. XIV (Montpeller, *PSW* I, 27; Rayn. III, 321), i en gascó resta la forma forta *abíge*, viva avui al llarg del Pirineu, des de la Vall d'Aran fins al Bearn, amb els mateixos sentits que en català.

En llatí clàssic té sobretot el sentit de 'afixar, clavar fortament una cosa sobre una altra'. Però hi ha ja, en algun clàssic, exemples que anuncien de prop els matisos que ha pres en català: «Hispania Tarraconensis *affixa* Pyrenaeo» en Plini, i en algunes glosses som ja quasi en el sentit modern d'"enganxar': «tabulata quae ab inferiore parte trabibus *adfiguntur*» en les Glosses de Reichenau (Förster-K., *Afrz. Übungsbuch*, 8.1).

DERIV.: *Afegida. Afegidor. Afegidura* [1421; en el sentit del cast. *añadidura*, del qual dóna ex. de Víctor Català *AlcM*, és un calc poc recomanable d'aquest mot, que valdria més canviar sempre en *afegit* m. o bé *afegitó*]. *Afegiguera. Afegiment* [Llull, supra, 1309]. *Afegit* m. [Lab. 1839]. *Afegitó* [Lab. 1839], val. i mall., cf. supra; també *afegitall.*

Confegir, probt. primer es digué *configer*, com ho trobem encara en els textos arcaics, des de mj. S. XIII, en Guillem de Cervera, on *no config bé* significa 'no arribo a articular ben exactament els mots que llegeixo i entenc': «e ligir dits <'significa'> ligir can hom la letra lig, / e triar ez eslir, / sitot bé no *config*» (9*d*); «fassa hom *configer* a son fill, e d'assò que *configerà* --- covó que sia feta construcció en aquell libre mateix», Llull (*Doctrina Pueril*, pròleg) del llatí CONFĪGĔRE 'clavar dos objectes l'un amb l'altre' (*configere transtra clavis ferreis; Christo confixus sum cruci*, exclama St. Dimas), d'on passà a 'ajuntar els sons en llegir'; la forma antiga es mantingué almenys fins al S. XVI: «los fadrins deven amar les letres --- que dretament les pronuncien --- les ajusten e les *configen*», S. XV, en el ms. d'*Ajustaments* o *Suma de Col·lacions* de la Bibl. Univ. Bna., 291*v*; «o font d'on emana tan gran melodia, / molt copiós libre on les arts se ligen / aquell infús saber [sic] de hon se *configen* / les coses supremes en tu s'infundia» a. 1502, Gaspar de Verí, JqMBover, *BiEscrBal.* II, 503.28.3 (hi ha detalls suspectes en la llengua d'aquest text); més modernament es troba *confegir*, si bé dubto que

sigui exacte l'exemple que hom en cita de Llull (*AlcM*), però en tot cas apareix ja en els Ss. XIV-XV en el sentit de 'confeccionar, confitar' (exs. en els *DBal.* i *AlcM*);[1] *confegidor* 'confitador' [fi S. XV, *Scachs* de Cèssulis]; *config* m. [*Spill*, v. 11052]; *parlar de configentes* 'confegir' mall., format com d'*esquitllentes, a les palpentes* i anàlegs. D'*afegir* s'ha extret a Eivissa «*desfexí*: desunir, despegar» (PzCabrero), on *-x-* deu ser grafia errònia.

[1] «Mostalla, mirra, orenga --- pinyons --- e sia *confegit* ab mel». Recept. val. de Micer Joan, a. 1466 (*BABL* VII, 407); *tot confegit* 'adherit sense solució de continuïtat' (un terme rural amb un altre, sento a Banyoles, 1964). Alguns esc.Renaix. de la mena de Pons i Massaveu i Em. Vilanova sovint usaven *confegir* com un mer sinònim de 'pronunciar'.

Afeginat, afeinassat, V. *feina* (*FER*) *Afeitar*, V. *afaitar* *Afeixar, afeixugar*, V. *feix* *Afeixir*, variant ocasional i sense valor de *apeixir* (*péixer*) per influència de *afartar* *Afeli*, V. *heli* *Afemar*, V. *fems* *Afembrar, afemellar*, V. *femella* *Afer, aferat*, V. *fer* *Aferam*, V. *fer* adj. *Aferent*, V. *preferir* *Afèresi, aferètic*, V. *dièresi* *Afermada, afermalles, afermança, afermançar, afermar, afermir*, V. *ferm* *Aferrada, aferradís, aferrall, aferrallar, aferrament, aferrar, aferrassar, aferratall, aferraveles*, V. *ferro* *Aferrissar, aferrissat, aferrussada, aferrar*, relacionats amb *FERRO* però veg. més aviat *FARRO* (sentit primitiu) *Aferum*, V. *ferum* (*FER* adj.) *Afesomiat*, V. *fesomia* (*FÍSIC*) *Afetgegament, afetgegar*, V. *fetge* *Afí*, V. *fi* *Afiament, afiançar, afiat*, V. *fiar* *Afiblall, afiblar, afiblonat*, V. *fiblar* *Afibolia*, V. *amfibologia* *Afic, aficada, aficadís, aficall, aficament, aficar*, V. *ficar* *Afició, aficionar, -nat*, V. *fer* *Afidar, afidàvit*, V. *fe* *Afig*, V. *afegir* *Afiganyar, afigat*, V. *figa* *Afíger*, etc. V. *afegir* *Afiguerat*, V. *figa* *Afiguració, afigurar*, V. *figura* *Afilador, afiladora, afiladura, afilament, afilant, afilar, afilat, afilerar*, V. *fil* *Afiliació, afiliar, afillament, afillar, -illat, afillolar*, V. *fill* *Afille, afíllia*, V. *fillo-* *Afiló, afilonada, afilurar*, V. *fil* *Afinació, afinador, afinament, afinar, -nat*, V. *fi* *Afincar*, V. *finca* (*FICAR*) *Afinitat*, V. *fi* *Afirmació, afirmar, afirmatiu*, V. *ferm* *Afissar*, V. *fiçar* o *enfissar* *Afistonar*, V. *fistó* (*FESTA*) *Afistular, -lat*, V. *fístula* *Afit, afitó*, V. *afegir* *Afitar, afiterar*, V. *fita* *Afitorar*, V. *fitora* (*FITA*) *Afix, afixació, afixar*, V. *fix* *Aflacar*, V. *flac* *Aflairar, aflaire*, V. *flairar* *Aflamar, -mat*, V. *flama* *Aflancar, aflaquiment, aflaquir*, V. *flac* *Aflat*, V. *flat* *Aflautar, -tat*, V. *flauta*

AFLIGIR, pres del ll. *afflīgĕre* 'donar un cop contra alguna cosa', 'abatre', i aquest de *flīgĕre* 'copejar'. □ *1.ª doc.*: ja en alguns textos dels Ss. XIII i XIV.

Se'n cita algun ex. escadusser en Llull (veg. *AlcM*), on de tota manera és rar, mentre que *aflicció* i derivats hi apareixen més sovint. I ja n'hi ha diversos casos en Eiximenis, en particular en el *Llibre de les Dones*, en un dels passatges on és més segura la prosificació d'un poema juvenil (doncs, de c. als anys 1350-60) que diria: «no li sies mesquiner / ne molestar no la vulles, / ne la vulles *affligir* / contínuament de paraules, / ne li sies gatinyós / car fer-l'ies desperar / e venir tost a ---» (la prosificació va canviar en «--- ne la vulles molestar ne *affligir* de paraules contínuament ---», cap. 54, *EntreDLl.* I, 176, v. 72); «que lo qui dejuna a si mateix *aflejisca*» també en Eiximenis (*Scala Dei*, 22). I ja és freqüent en el *Tirant*: «ab amor infinida rebé la *aflegida* donzella», III, 281 (i 3 o 4 més en els *DBal.* i *DAg.*).

DERIV.: *Aflicció* [Llull]: «vella era, e son cor, per *afliccions* e per vellea, li donava treball», *Blanquerna* I, 117.22; vegeu-ne altres exs. de Llull i altres medievals en els *DBal.* i *AlcM*; *afliccionat, -ada* [Llull, Canals, etc.], *afliccionejar* [Llull]. *Aflicte* [Llull; *Curial*, 43]; *aflictar* [Ausiàs]; *aflictiu* [Eiximenis]. *Afligible. Afligiment* [«*los afligiments*, les llàgrimes desfoguen lo cor ---», NOller, *La Papallona*, 124].

Confligir, rar en català, pres del ll. *conflīgĕre*; *conflicte*, ja en Joanot Martorell: «e donà batalla als moros, hon hagué molt gran *conflicte*, que y morí molta gent de una part e d'altra» [*T. lo B.* I, 22], i en Jaume Roig [«per tants *conflictes* / que són en tu, / aconsolar / te vull un tant», *Spill*, v. 15.000].

Infligir, pres del ll. *infligere id.* [c. al S. XVII, *Const. de Cat.*, *AlcM*; *inflicte, -a*, doc. de 1373]; *infligidor* [S. XIV]; *inflictiu*.

Aflongir, -jar, V. *flonjo* *Aflorament, aflorar*, V. *flor* *Aflotar, aflotonar*, V. *flota* *Afluència, afluent, afluir*, V. *fluir* *Afluix, afluixador, afluixar*, V. *fluix* *Afocat*, V. *foc* *Afofar, afofolar*, V. *fofo* *Afogar* (calar foc), *afogassar, afogat, afoguerat*, V. *foc* *Afogar* 'ofegar', V. *ofegar* *Afolcar*, V. *folc* *Afoll, afollador, afollament, afollar* 'malmetre', V. *follar* *Afollar* 'embogir', *afollit*, V. *foll* *Afonar, afonacases, afondar, afondir*, V. *fons* *Afonia, afònic*, V. *fònic* *Afonsar*, V. *fons* *Afonyament, afonyar*, V. *fonyar* *Aforador, aforador, aforar*, V. *fur* *Aforcament, aforcar* no són mots catalans sinó castellanismes arbitraris i passatgers *Afores*, V. *fora* *Aforestar-se*, V. *forest* *Aforinyar*, V. *furgar*

AFORISME, 'dita breu que hom dóna amb el caràcter de regla', pres del gr. ἀφορισμός 'definició', 'aforisme', derivat de ἀφορίζω 'jo separo, defineixo', i aquest, de ὁρίζω id., derivat de ὅρος 'fita'. □ *1.ª doc.*: 1695, Lacav.; 1757, *DTo.*; 1803, Belv., etc.

Els diccs. no en donen exs. literaris fins al *Llibret de Versos* de T. Llorente; segurament en trobaríem d'anteriors. En francès ja es documenta *aphorisme* des de 1490 (*RForsch.* XXXII, 11), en cast. des de 1590 (i alterat en *anforisma*, ja en Juan Manuel, principi S. XIV).

DERIV.: *Aforístic, aforística. Aforisma* és un altre derivat del mateix verb, per a la formació del qual veg. *DCEC*; *aporisma* [S. XV].

Aformigar, aformiguerar, V. *formiga* *Aforrar, aforrollar*, V. *forro* i *folro* *Afortir*, V. *fort* *Afor-*

tuït, afortunat, V. *fortuna* *Afoscar, afosquir*, V. *fosc* *Afossar*, V. *fossa* *Afrancar, afranquir*, V. *franc* *Afrau*, V. *frau* f. *Afreiturar*, V. *fretura* *Afrenar, afrenellar*, V. *fre* *Afressar*, V. *fressar* *Afreturar, afreturejar*, V. *fretura* *Afreulir, afrevolir*, V. *frèvol* *Africació, africat*, V. *fregar*

AFRODISÍAC, pres del gr. *ἀφροδισιακός*, derivat de *'Αφροδίτη* 'Venus'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*. Que registra també *afrodísia, afrodisiografia*, i *afrodita* 'que es reprodueix sense cooperació de l'altre sexe', extret secundàriament d'*anafrodita*; i *hermafrodita*, cpt. amb *'Ερμῆς* 'Mercuri', divinitats masculina i femenina, al·ludint als atributs d'un i altre sexe, que mostren llurs estàtues.

Afront, afronta, afrontació, afrontar, afrontat, afrontós, V. *front*

AFRO-ROMÀNIC. És sabut que Antoni Griera fou autor d'un article famós, que amb el títol d'«Afro-romànic o ibero-romànic» (*BDC* x, 1922, 34-53) pretenia demostrar que en les llengües romàniques de la Península Ibèrica, especialment en el lèxic, obraren dos corrents lingüístics, que determinaren la diferenciació de l'hispano-romànic: un de provinent de la Gàl·lia, que fou decisiu en la història del català, i un altre provinent d'Àfrica, que donà un colorit característic al castellà i el portuguès, i en especial a llur lèxic. No tot en aquest article era erroni, car l'autor hi havia reunit (no sense alguns consells de Jud) una sèrie de fets de geografia lexical verament importants i orientadors, inspirats especialment en treballs de Schuchardt i de Jud. Però la forma acrítica, barrejadissa, inintel·ligent i, en part, exagerada, en què els presentà, i la inhabilitat i manca de tacte amb què hi tractà savis molt superiors als seus modestos i confusos coneixements, com Meyer-Lübke i MzPidal, féu que aqueix estudi caigués sota crítiques severes, en gran part merescudes, i que l'enfonsaren sota un general desprestigi. L'atac severíssim a què el sotmeté Amado Alonso (*RFE* XIII, 1926, 1-38, 225-261), llavors jove lingüista, de talent incomparablement superior al seu, i la rèplica de què el féu objecte M-Lübke, l'anorrearen. Els treballs d'Amado Alonso per la seva banda contenien també considerables errors i exageracions, però en el darrer article de la sèrie, publicat molts anys més tard a la *Miscel·lània Fabra* (Buenos Aires 1943, 81-101), Alonso va arribar a una tesi acceptable i verament excel·lent en la gran majoria del seu contingut. Prenent-ho pel començament, el primer que plantejà la qüestió i abordà el tema fou realment Hugo Schuchardt, que ja el 1867 cridà poderosament l'atenció sobre les analogies entre el llatí africà i el llatí i romànic hispano-lusità, en el *Vokalismus des Vulgärlatein* (II, 279).

No és aquest el lloc de tornar a fons sobre la qüestió, de la qual ja vaig donar un judici en la necrologia d'Alonso, publicada en els *EstRAramon* II, 1952. Però com que altres treballs més urgents em privaran segurament d'escriure gran cosa més sobre aquest tema, vull tanmateix aprofitar aquest lloc per donar a conèixer concisament i sense comentaris algunes dades poc conegudes i importants que constitueixen indicis ben orientadors sobre la qüestió.

Com que el tort de Griera consistia a donar entendre que les separacions, dins la Romània, consistien quasi sempre en una separació uniforme de l'hispano-portuguès enfront de tota la Romània del Nord, amb la qual aniria sempre el català, Meyer-Lübke, en un important article de la *ZRPh*. XLVI, 1926, 120, posà de relleu que hi havia una pila de casos en què era tota la Península Ibèrica, junt amb Occitània, la Itàlia meridional i Romania, les que coincidien entre elles, i que sovint eren només el Nord de França amb la Gàl·lia cisalpina i els Alps (fins i tot de vegades comprenent-hi la Itàlia central) les que s'apartaven d'aquelles. Referint-se al tema amb una actitud un poc semblant (si bé atenent una mica menys a les característiques privades del català i un poc més a les itàliques meridionals), Rohlfs quasi al mateix temps aportava noves i abundoses proves, sovint menys conegudes, de les grans concordances lexicals del Migdia d'Itàlia amb Romania, i amb Sardenya i Espanya, en el mateix volum de la *ZRPh*. XLVI, 162-164. Molt pertinent a la matèria fou també el treball de Max L. Wagner, cinc anys més tard (*ARom*. x, 222) —més orientat vers els problemes sards i africans—, que demostrava com el sard no posseeix quasi elements berebers o pre-romans enparentats amb el bereber, i tanmateix no deixa d'oferir-hi alguna rara però curiosa coincidència; però en canvi hi ha notabilíssims punts de contacte entre les relíquies llatines que han passat als dialectes berebers, l'arcaic tresor de lèxic llatí conservat específicament per Sardenya i el Migdia d'Itàlia i també el conservat per la Península Ibèrica. Tant Rohlfs com Max L. Wagner insistiren després molt en aquests temes, desenrotllant (sobretot Wagner molt més) els aspectes concernents a les qüestions ibero-romàniques: em limito a assenyalar aquí el punt d'arrencada de les investigacions posteriors d'aquests dos grans romanistes sobre aquest tema, que no és aquest el lloc de perseguir a fons.

Entre els especialistes del lèxic llatí vulgar col·loquial i tardà, n'hi ha hagut també des d'antic alguns que han treballat en aquesta direcció. Entre ells em limito a referir-me a notes de dos, que ja daten de començos del nostre segle, en els vols. VII i VIII de l'*ALLG*, Bernhard Kübler i Ph. Thielman. Kübler, junt amb Sittl i amb Gaston Paris, creien que la tercera part de l'*Appendix Probi* prové de l'Àfrica. Com que la variant *mascel*[1] per *masculus* solament es trobava en aquesta font del llatí vulgar i en una inscripció d'Itàlica (*CIL* II, 140), Kübler s'estenia en *ALLG* VII, 594, i VIII, 449, sobre les grans analogies entre el llatí africà i l'hispànic. Ph.Thielman, després d'establir el caràcter sud-itàlic del llenguatge del *Satyricon* de Petroni (*ALLG* VIII, 245), demostrà les grans analogies que el lèxic d'aquesta font i el del Llibre de Sidrach presenta d'una banda amb el llatí hispànic i d'al-

tra banda amb el llatí africà, *ALLG* VIII, 245, 513ss.

Es parla tant de llatí africà, que es pot plantejar la qüestió de si arribà a constituir-se una variant realment vulgar i permanent d'afro-llatí. ¿O hem de creure que els llatinistes que en parlen s'atenen solament a un lèxic més o menys literari i artificiós que des del temps del cartaginès Sant Agustí, en el S. IV, es prolongués només un parell de segles, fins cap al temps de l'altre cartaginès Corippus. ¿No arribaria a apuntar una evolució de nivell romànic, submergida tot seguit aquesta llengua sota la maror d'una reacció líbico-numídica, ben aviat coronada i rematada per les hosts mahomètiques del S. VII? No ens en informen gaire els especialistes, i jo, que no ho sóc gens, no ho puc suplir gaire, per bé que estic convençut que aquest tipus lèxico-lingüístic —sobre el qual ens donen tan sovint valuosos indicis no sols el bereber sinó l'àrab vulgar i medieval magrebí— tingué molta més importància i fixesa que això. I si fou així, ¿es tractava només d'una població urbana púnico-cartaginesa, de la ciutat de Cartago i algun altre centre excepcional (Sigilmessa, etc.)? Car llavors podríem comptar menys, nosaltres romanistes, amb la importància per a nosaltres d'aquest ordre de coneixements, i esperar menys orientacions per aquesta banda, ara o en el futur, donat el fet que les fonts literàries com Sant Agustí o Corippus i llurs iguals, pel seu caràcter de gent educada i d'estil literari, són poc illustradors per a nosaltres en llurs escrits.

I si, com em decanto a creure, el fet transcendí amplament de l'esfera rural i tingué caràcter més durable del que hom podria suposar, ¿cap a quina banda de l'Àfrica mediterrània caldria investigar més? No puc ajudar quasi gens en aquest sentit, però tanmateix vull cridar l'atenció sobre una dada. Gràcies al gran viatger i geògraf persa arabitzat Al-Khurradâdbih, ens consta que en el S. IX hi havia encara gent cristiana i més o menys romànica, o almenys barrejada, que sobrevivia, entremig dels africans purs, en la zona de la Tunísia actual i àdhuc més a l'Est i el Sud. En l'edició comentada que l'erudit Hadj-Sadok va donar del llibre del Khurradâdbih (datat de l'any 885 d. C.), no solament figuren (pp. 6.3, 6.7) els passatges del savi irani referents a aquesta gent, sinó que el comentador hi ha afegit (pp. 91-92, notes 58, 70, etc.) lúcides notes i molta bibliografia. Les notícies del Khurradâdbih són que Gabes (Tripolitània en el límit de Tunis) era llavors la ciutat dels africans de llengua no-aràbiga, *'Afâriqa*^{t} *al-a*ᶜ*âğim* (el mot *'â*ᶜ*ğam* en àrab, efectivament, s'ha referit sempre a tot allò que és estranger pel que fa a la llengua). ¿De quina llengua eren aquests *Afâriqa* ('africans')? El que el persa i Sadok ens diuen és que eren poblacions autòctones, de raça no-líbico-bereber.

Però encara aclareixen un poc més, car el Khurradâdbih explica que eren «gent influenciada per la civilització greco-romana, generalment anomenats 'gent de raça barrejada'». Encara que avui per *'Afâriqa* s'entén solament habitants de la *'Ifrîqiya* (o sigui precisament Tunísia junt amb Tripolitània i amb Constantina), en aquell temps sembla realment tractar-se d'una població menys africana, en cultura i en llengua, que les altres, car consta que en el S. IX i fins més tard (fins a un moment molt avançat cap a la Baixa Edat Mitjana) eren encara cristians. Ens diu també el persa que quedaven grups d'aquesta gent, dispersos en molts llocs de Tunísia i Tripolitània, i que fins n'hi havia en alguna part de Cirenaica i del Zâb. Una notícia geogràfica precisa més: un dels principals centres d'aquesta gent fou Sufètula (*Subâiṭila*), al Sud de Tunis, a uns 70 km de Kairuan, on havia regnat fins llavors el «Rei *Ğurğîr* el *Rūmî* ('el cristià')», que s'ha pogut identificar amb el patrici Gregori protegit pels bizantins. Si bé totes aquestes notícies no són enterament inequívoques, constitueixen almenys un fort indici geogràfico-històric, concreten la zona on per més temps és probable que romangués un nucli fortament llatinitzat, al mateix temps que de religió cristiana, i que possiblement alguna forma de llengua llatina, evidentment ja en evolució romànica,[2] vagi sobreviure allà, en ambients bastant rurals, a la conquista mahometana, durant moltes generacions, p. ex., i qui sap si per alguns segles.

[1] No importa per a la nostra qüestió que després s'hagi vist que també hi ha algun ex. més d'aquesta forma, tanmateix ha romàs bastant singular. — [2] Només els especialistes podran afirmar, si el canvi de -F- en la *-b-* de *Subâiṭila* és deguda als *Afâriqa* de Gregòrios, però que tant l'àrab com el bereber estan ben lluny de repugnar al so de *-f-*, en tot cas és un fet.

AFRÓS, francesisme inadmissible usat per alguns en lloc d'*esgarrifós, horrorós*: del fr. *affreux*, derivat d'*affres* 'esfereïment, horror', d'origen germànic. □ *1.ª doc.*: 1901, R. Caselles.

Afruiterat, V. *fruit*

AFTES, pres del ll. *aphthae*, i aquest del grec ἄφθαι id. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.

DERIV.: *Aftós*.

Afuar, afuada, afuat, afusat, V. *fus* *Afuetar*, V. *fuet* *Afullolar*, V. *full* *Afumar, -mat*, V. *fum* *Afurar, afurat*, V. *fura* *Afuriar*, V. *fúria* *Afurir*, V. *fura* *Afusar, -sat*, V. *fus* *Afusellada, afusellament, afusellar*, V. *fusell* *Afusió*, V. *fondre* *Afustar*, V. *fust*

AGÀ, del turc *agâ* 'cavaller, senyor'. □ *1.ª doc.*: Lab. 1839; *DCEC* I, 48.

Agabell, agabellador, agabellament, agabellar, V. *gabella*

AGAFAR, abans *gafar*, ara encara dialectal, mot comú amb l'oc. *gafar, agafar*, d'origen incert, probablement pre-romà, d'un radical segurament sorotàptic GAF-, pertanyent a l'arrel indoeuropea GHABH- que és

comuna a gran part de les llengües d'aquesta gran família: cèltic *gabi-* 'agafar, aferrar', 'aguantar', eslau *gabati* 'agafar, empunyar', bàltic *gab-* (lit. *gabenù*, etc.) 'arreplegar, emportar-se', i també existent en les llengües itàliques, en sànscrit i d'altres. □ *1.ª doc.*: fi S. XIV; oc. *gafar* almenys des del S. XIII.

També en bastants docs. catalans del S. XIV es troben exemples del substantiu derivat *gafa* (instrument per subjectar) anys 1373, 1385, 1391, etc. (*AlcM c, f, g*), que implica la preexistència del verb *gafar*, del qual, i de la forma *agafar*, apareixen testimonis des del tombant dels dos segles: «un altre m'ach tantost *gaffat* / per la un braç» (en metre de codolada) en el *Testament d'En Serradell de Vic* (any 1419), fº eIIIr; «quan l'ànima és exida del cors, tantost los demonis la *agaffen* e li lliguen una cadena al coll», St. Vicent Ferrer (Sermons I, 280.24). De tota manera és segur que la forma verbal *agaf*, en el *Dicc. de Rims* de Jaume Marc (1371) i tant la 1.ª persona *gaf* com *agaf* i la tercera *gafa*, apareixen en el *Torcimany* d'Aversó (circa 1390, §§ 1377.1, 2, 104). *Agafar* i *pendre* s'han fet sempre forta concurrència en totes dues llengües. Una diferència ha estat sempre que *pendre* implica generalment la idea de posar mà a una cosa amb intent d'endur-se-la i en *agafar* aquest intent no hi és; sovint aquest va implicar el matís d'"aferrar', 'engrapar' o 'empunyar amb força', això més marcadament en llengua d'oc que en català, on aquest matís es va atenuar del tot no quedant-hi més que la idea nua de pendre.

En total *agafar* era un verb intensiu, amb caràcter ponderatiu i afectiu de la noció de presa. Això és el que fa que *gafar*, *agafar*, fos un mot poc apropiat per a textos doctrinals i de to merament òbjectiu i intellectual (vers o prosa), i és per això que, a diferència de PRĒNDĔRE, prolongament d'un mot llatí, no comencem a trobar-ne documentació fins més tard. La forma primitiva *gafar* sense la *a-* afegida és la que resta més general durant llarg temps. En la trad. de l'*Inferno* dantesc per Andreu Febrer (a. 1429) no la podem mirar com a suspecta d'un calc de l'original italià, car hi tradueix un vers de sentit diferent: els dimonis de Malebolge que a grans cops de fitora submergeixen els condemnats en la *pégola* ardent, els amenacen «però se tu non vuoi di nostri graffi / non far sopra la pegola soverchio» traduït «si no vols d'ests crochs ésser *gaffat*» (XXI, 50); «ans que nos *gafassen*», c. 1500, *Procés de les Olives*.

El caràcter intensiu i expressivista tendí a accentuar-se més encaridament que enlloc entre els valencians, entre els quals havia pres curs el mot acastellanat *garra*, i per tant començà d'usar-s'hi *agarrar* amb el valor d'"agafar, garfir, aferrar' [cf. *DCEC* (GARRA) = mossàrab *garfa*]; la influència fònica del sinònim *aferrar* degué ajudar-hi. Això no ha anat guanyant terreny sinó progressivament, fins a acabar convertint *(a)gafar* en un mot ben rar en l'ús modern valencià; el concepte vulgar és que «no és valencià sinó només català», ço que començà essent una idea errada i ha acabat per ser quasi veritat almenys en la zona central del País. És possible que en el S. XVI ja començés a sentir-se aquesta decadència valenciana d'*agafar*, car en el *ThPu.* d'OPou (1575) es nota que és *pendre* el que s'usa quasi pertot amb el valor d'*agafar*: los dits són desiguals, ans quant se pleguen són iguals y, per millor *pendre* les coses, axí convé (p. 261). De tota manera també s'hi troba «lo esparver ha *gafat* la perdiu: accipiter unguibus cepit perdicem» (p. 57).

Exemple per on es veu que és a tort que Rayn. i altres lexicògrafs francesos de la llengua d'Oc tendeixen a creure que oc. ant. *gafar* és 'mossegar': «un lop rauchós lo *gafet*» en una hagiografia (que sembla del S. XIV, Rayn. III, 414*b*), però realment en l'*Elucidari de la proprietatz* (Arieja, S. XIV) només en un dels exemples ens podem apartar un poc de la definició catalana, traduint «viscoza superfluitat de uelhs que si *gafa* ab las palpelas» per «s'attache», però en els altres tenim exactament el mateix matís que en català: «*edra* pren nom de *haerere*, qui vol dire *gafar*», no és certament «mordre» sinó 'agafar-se, adherir-se'; això és ben clar en el context amb el participi actiu: «vermelhó es tan *gafant* color, que quan es encorporat, a penas si pot delir que no layshe alcun senhal» (fº 266, citat vol. III, p. 23): 'és un color que pren tan fortament que ---». *Agafar* apareix també en occità alguna vegada des de temps medieval: «lo demoni enganós / nos *agafa* coma leós» (*PSW* I, 31), que sembla una poesia de l'escola tolosana trescentista.

El cas és que avui en català *agafar* es manté fortament a tot el Principat i les Illes, no excloent-ne Menorca (Camps Merc., *Folk. Men.* I, 269), fins a les valls més occidentals de Ribagorça: «Ixordigues? Ixo, no *agafà-ne*, perqué ixordigue», a Benasc (1964).

En terra val. ja he explicat que es digué llarg temps, fins en el llenguatge tan tradicional i popular dels proverbis: «a bona porta et *gafa* la fam!» (Carles Ros, *Adages*, 1736, p. 46); o sigui 'el que és ací no daran pas almoina'. El mateix Carles Ros l'usava en el llenguatge intransigentment valencià de les seves *Poesies*: «y al qui açò vol *agafar* / lo ahuquen (los xichs) de tal manera ---)». També veiem que Sanelo, c. 1800, en el seu llenguatge decorós, si bé intransigentment valencià, evita sempre *agarrar* i usa normalment *agafar*: «batistot que *agafa* als pobres»; i el veig igualment en un opuscle valencià ms. del S. XIX sobre la manera d'«*agafar* tellines» (Dolphin, *Catalogue 42*, 1963, núm. 187). Fins en l'Horta jo mateix vaig sentir *agafar* a dos informadors rústics valencians; el d'Alboraia, el 1958, va dir-ho dos cops. No hi ha dubte, però, que avui és molt rar a tota la comarca de l'Horta, de manera que Germà Colon no esperava altra cosa que *agarrar*, i no obstant Carles Salvador creia més legítim i recomanava l'ús d'*agafar* fins en l'estil ben valencià (*Qüestions de Lleng.*; i en un article del setmanari núm. 42, *Valencia Supl.*, 3-XII-1954). En general és veritat que avui en terra valenciana, com m'explicava J. Giner i March, *gafar* s'usa solament en el sentit del cast. *lañar* ('reparar o engafetar amb un filferro') i *gafa* = *laña*.

En llengua d'oc la forma *gafar* ja es troba un cop

en el *Roman de Fierabràs* (S. XIII o ja XII?) i un parell de vegades en *Guilhem de la Barra*, a. 1319, de Castelnaudarri; amb pronúncia gascona tenim *gahà* al llarg dels Pirineus, i també *gafà* d'alguns parlars llenguadocians i fins llemosins, si bé en sentits un poc secundaris; però ara predomina *agafà* «attraper, happer; accrocher, suspendre», que el *TdF* documenta no sols en J. d'Aubian (Castres, S. XVIII) i *agafaire* = *arrapaire* en el tolosà Vestrepain, i en el felibre A. Arnavielle, que era d'Alès, ja prop del Baix Roine, sinó també «coume lou negadís s'*agafo* sus d'un ro(c)», en Màrius Bourrelly que ja era d'Ais de Provença, o sigui amb el matís fortament marcat d'"aferrar-se desesperadament'. Almenys al llarg de la costa és la forma que avui arriba des d'allí fins al límit del català, car fins a Vingrau (el darrer poble d'Oc, abans de Salses) anotava jo «hi havia d'èr-la *agafat* a la p(a)ret» (1960). Per a l'extensió de cada una de les accs. occitanes, confoses pels dicc., veg. Wartburg, *ZRPh.* LXIV, 571.

En català s'ha cregut sovint que *agafar* sigui l'única forma tradicional, i *gafar* una afèresi vulgar. Crec que, a l'inrevés, es tracta d'una variant conservadora del llenguatge rústic. Observem la freqüència en les antigues cançons populars, que col·leccionà Milà: «l'hostalera, de malícia, / *gafa* 'l llum y se'n va al llit» (a Olot, 35.13), «ya l'en *gafan* y l'en lligan / y'l posan en lloc sagrat»; unes 'dames' suspectes de bandolerisme «yo prou las *agafaria* --- / lo capità ya ha manat que las *gafin* y las lliguin» (129.3, 10); d'altres 27.3, 88.30, 55.12. I arriba fins als extrems de la llengua: «jo n'hai 'gut *gafat*, de taupes», a Estaon (1934); *ell gafà* 'ell va agafar' a Formentera (1963), si bé també *agafar* a Eivissa (PzCabrero).

En el meu treball dels *ColLPrerrSalam.* 1974, posava jo *agafar* dins el conjunt dels verbs catalans d'origen pre-romà indoeuropeu, incloent-hi *tancar*, *arrencar*, *pair*, *padoir*, *abragir*. Molt de temps s'ha dubtat de l'origen, però avui ja no és sostenible de pensar en un germanisme o un arabisme d'origen substantiu, perquè res no hi havia de ver ni de fundat en el que s'havia dit en aquest sentit, veg. *DECH*, i ja *DCEC* (GAFA). En canvi s'imposa a la nostra atenció la perfecta coincidència amb un mot indoeuropeu que significa precisament 'agafar'. Hi ha en efecte un mot en cèltic, balto-eslau, etc., que té ni més ni menys aquest sentit: irl. ant. *gabim* 'jo agafo', ky. *gafael* (pron. *gav-*) 'aguantar', còrn. *gavel* 'aguantar, empunyar', bret. ant. *an-gabal* «saisir»; però ja apareix com a mot gàl·lic des de molt abans de la fi de l'Antiguitat: l'imperatiu *gabi!* 'aguanta, tingues fort!' està documentat en la segona inscripció gal·la de la Nièvre posada en el pes d'un fus, en què la filadora li mana això al pes, referint-se al fil de filar, veg. les notes de Gerin i la de Weisgerber, *Sprache der Festlandkelten*₂, p. 19; bret. mj. *ka(f)font* i bret. mod. *kavont* 'tenir'; i no hi ha dubte que en les quatre columnes de noms propis en GABA- (GABE-) aplegades per Holder n'hi ha moltes més que revelen la presència d'aquesta arrel en el celta continental (ací mateix veg. *GAVELL* < GABAGLA).

Però és sabut que el cèltic antic (en totes tres branques) és una llengua sense F, per més que aquest so hagi sorgit en les llengües del grup gaèlic en data moderna (com a alteració d'una *v*) i que la grafia *f* aparegui en les del grup britònic, com a mera representació gràfica del so de *v*. D'altra banda, però, es veu que aquesta arrel va tenir una gran difusió indoeuropea. Breument recordo esl. *gabąjǫ*, *gabati*, pol. *gabać* 'agafar, empunyar', bielo-rus *habać* i eslovac *habat'* 'pendre, agafar', rus *ḫábit'* 'arrabassar' (amb una sorda inicial secundària); lit. *gabenù* 'jo m'emporto (alguna cosa)', *gãbana* 'braçat (d'herba)', *gobùs* 'àvid', lit. dial. *guõbti* 'arreplegar'; per altra part, mot no del tot estrany al sànscrit, on almenys resta el derivat substantiu *gâbhastiḥ* 'avantbraç', 'mà'; en fi és la mateixa arrel que en les llengües itàliques ha donat el ll. HABĒRE 'tenir', osc *haf-* i umbre *sub-ahtu* (< *sub habitod*), etc.[1]

Endemés tot ens indica que la consonant interna d'aquesta arrel era una *-bh-*, no sols perquè gairebé tots els lingüistes admeten que a ella pertanyen el scr. *gâbhastiḥ* i el grup del gòt. *gabei* (a.-al. ant. *kepi*) 'riquesa' i *gabig* 'ric' (amb a.-al. ant. *kepik*, ags. *giefig*, isl. ant. *gǫfungr*), que clarament es remunten a una -BH-, sinó perquè —és més— la B era un so bastant menys freqüent que BH en indoeuropeu, i pràcticament inexistent en arrels del tipus normal, a base verbal.[2] Fins si recusésim, doncs, el testimoni del sànscrit i del germànic, podríem estar segurs que es tracta d'una arrel GHABH-.

I essent un fet establert que -BH- donava -F- en sorotàptic, s'ha d'admetre que va existir un sorotàptic GAF- 'agafar', majorment veient que els mots amb GAF- antic tornen a aparèixer amb força en el domini gallego-portuguès: *Gafanha* freguesia 3 km a l'E. d'Aveiro (S. de Porto), *Gafanhão* en el concelho de Castro Daire (Viseu) i *Gafanhoeira* en el d'Arraiolos (Évora); un *Outário* (> *outeiro*, cast. *otero*) *de Gafanes* i un altre lloc *Gaferrim* apareixen en les inquisições de 1258 (Cortesão, *Onom. Med. Pg.*), i encara tenim *gaifa* 'contagiosa' en algunes fonts gallegues, en tot cas trobem gall. *gueifas* «orejas del arado» (Carré) i és probable que un i altre siguin prolongació d'un *GAFJA derivat ja pre-romà d'aquest verb.

D'aquest GAF- 'agafar' d'època pre-romana, i de classificació sorotàptica, s'imposa ara admetre que provenen molt simplement el cat. i l'oc. *(a)gafar*, junt amb els seus derivats substantius (*gafa*, *gafet*, *gafo*, etc.), que, partint del català, hàn aconseguit després una vasta expansió internacional, fins a cobrir algun d'ells la major part dels dominis lingüístics europeus.

DERIV.: *Gaf* oc. ant. [S. XV, Rayn. III, 414] 'gafet', que també degué existir en la nostra llengua i d'ací deriva *gafet* [docs. cat. de 1410, 1429 i 1443, *AlcM*], JRoig, *Spill*: «d'aquell covent --- / los tancadôs / e los *gafets* / huy són desfets; / los forrellats / romputs, / trencats / ---», v. 7397; *gafet* «haeftlein» en el *Vocab. cat.-al.* de 1502, § 372; oc. ant. *gafet*, amb un parell de testimonis del S. XV (o poc abans), i d'altres més aviat posteriors de *gafot*, *gafi*, i *gafon*,

gafonel, que alguns absurdament han volgut confondre amb *go(n)fon* 'golfo de porta'; *PSW* IV, 13; *gafeter*; *gafetet*; *engafetar* [1523, *AlcM*].[3]

Gafarró [1302, doc. mall. en *AlcM*]; *gafaró*, en el valencià Micer Johan, a. 1466, *BABL* VII, 32, occità modern *gafaroun* (*RLR* LXVII, 316), segurament derivat de *gafar* com a moixó que va agafant llavoretes ací i allà; a separar del cpt. *agafa-rocs* nom de peix, també oc. *gafferocs* (*gafferoes* en *RLR* LXVII, 275, és grossera err. tip.), però hi ha també val. *gafarda* 'pastorella', *Motacilla alba* o *sulphurea*. *Gafarrot*.

Gafa [1373, etc., veg. supra; *gafa* ex. carcassès un poc dubtós, S. XIII probablement, *PSW*]; *agafa* [*DAg.*, *AlcM*].

Agafada. *Agafadís*, *-dissa*. *Agafador*; *agafadura*. *Agafall* [*DAg.*]; *agafallós* o *gafallós*. *Agafament*, *agafamenta*. *Agafatall*. *Agafatós* [Lab. 1839; *DBal.*, *DAg.*]: quin home més *agafatós* 'amable però pesat, de qui un no arriba a desfer-se sinó amb gran paciència' és del dialecte central, i jo el recordo molt usat cap a 1920; *agafiscós* no existeix, sinó que és una confusió individual de mal lexicògraf amb *llefiscós*; i *agafitós* és un altre disbarat perpetrat pel mateix desaprensiu Aladern amb *enfigatós* ~ *engafitós* (derivat aquell de *figa*, *enfigassat*, i aquest metàtesi de *enfigatós* sota la influència de *agafatós*). Per a *gaf*, *gafet* i anàlegs (oc. ant. *gafel*, gc. *gaheraria*), 'leprós', mots a penes existents en català, però molt vius en gascó, i des d'ací propagats al cast. ant. *gafo* id., veg. *PSW* IV, 12, etc. (i Polge, *Mél. Phil. Gersoise*, 1959, 39), i la informació que en dono en el *DCEC*, on cal, però, rectificar la postulada etimologia aràbiga que ens entestàvem tots a cercar-li, a causa dels prejudicis existents contra l'origen europeu del nostre radical; ja allí feia notar amb alarma la manca unànime de documentació en totes les fonts de l'àrab parlat i real, però contribuïa a resignar-m'hi l'avantatge de reaccionar contra una etimologia absurda i generalment admesa: la hipòtesi germànica de Brüch. Des del país dels cagots (Gascunya) el mot es propaga d'hora al castellà.

CPT.: *Agafallops*. *Agafamosques*. *Agafa-roques* (cf. *gafa-rocs* supra). *Agafa-sants* (*DAg.*). *Agafa-sopes*.

[1] D'altres eixamplen encara més l'extensió d'aquesta arrel, en especial atribuint-la al germànic: els uns admetent-hi la família de l'al. *geben*, angl. *give*, 'donar' —a la qual cosa trobo massa greus escrúpols semàntics—, d'altres la de l'al. *haben*, angl. *have*, contra la qual hi ha raons fonètiques potser encara més inequívoques, a desgrat de les aparences; per bé que en aquest cas intervenen contra la formulació d'un judici definitiu certes complicacions provinents de punts, en definitiva encara obscurs, en la teoria de les arrels indoeuropees en el nivell cronològic remotament llunyà —sobretot ara que estem ja segurs que era un gravíssim error de la lingüística clàssica (dels neogramàtics incloent-hi fins l'escola de Meillet) la datació de la llengua mare indoeuropea en una època tan recent com el quart o cinquè mil·lenari a. C.—, torna a haver-hi qui pensa en un parentiu entre el ll. *habere* i el germ. *haben*, per una alternança consonàntica d'un tipus especial (qui sap si impressiva o intensiva), cf. el cas del rus *ḅábiĭ*, i certes anomalies de les formes osco-úmbriques (per a les quals veg. Ernout, *Le Dial. Ombrien*, 86), i per al problema germànic veg. les eds. antigues del Kluge, i encara cf. Walde₂, i fins el que escrivia Pok., *IEW* en el 528.37 (i 407.2). Amb això últim ja entrarien en joc no sols el germànic, de ple, sinó també l'irani, el grec i l'albanès: es pot dir tot l'indoeuropeu. Dubtós tot això, no cal dir-ho. — [2] Això no sols en posició inicial, on una B- és un so raríssim, solament present en forma clara en mots expressius o onomatopeics (o en manlleus), sinó perquè també en posició medial quasi només apareix, ultra els casos discutits i dubtosos en extrem, en un petit nombre d'arrels verbals, on es troba en alternança amb una -BH- i de vegades -P-, i on sol constituir una ampliació d'una arrel més simple mancada d'aquests elements, que llavors, d'ordinari, segueixen amb caràcter immediat, a una altra consonant o a un diftong subjecte a apofonia, incloent-hi especialment les «sonants» i, sobretot, la nasal M. Ara bé en el nostre cas no hi ha això i es tracta forçosament d'una arrel primària, sense amplificacions, que per tant és segur que terminava en -BH-; en els casos dubtosos en extrem cal posar el nom de l'edifici, TREB-, que considero purament nominal, a desgrat de la formació d'algun verb, segurament denominatiu, en irlandès i osco-umbre: cèlt. *treb-*, germ. *θrop-*, que tanmateix no deixa de tenir una variant *θorp-*, amb la labial darrere la *r*; i és clar que queda fora de sèrie algun substantiu isolat, com el nom de la poma, angl. *apple*, esl. *(j)àbloko*. — [3] Per terres d'Oc aquest derivat s'estén encara més que el primitiu (*agafar*), i amb un sentit quasi tan general com aquest: «emé li man darrié lou dos / *engafetado* tóuti dos» = les deux mains accrochées», Mistral, *Nerto* IV, v. 66.

Agala, *agalla*, V. *gala* *Agalàccia*, *agalàctic*, *-acta*, V. *llet* *Agalipar*, V. *gàlib* *Agaliu*, *agalivança*, *agalivar*, *agalivós*, V. *galivar* *Agallinar*, *agallir*, V. *gall* *Agambar*, *gambar*, V. *acampar* (*CAMP*), contaminat per *gambar* ~ *gamba* (*CAMA*) *Àgam*, V. *gamo-* (*ENGENDRAR*) *Agàmia*, *agàmic*, *agamogènesi*, V. *gamo-* (*ENGENDRAR*) *Aganar*, V. *gana* *Aganir*, *aganyir*, *-it*, V. *gana*, contaminat per *CANYA* (*cana*, cf. *escanyolit*) *Aganxar*, V. *ganxo* *Agaons*, V. *gaons*

ÀGAPE, pres del ll. *agăpe* 'amor, amistat', 'àpat fraternal dels cristians primitius', i aquest del grec ἀγάπη f. 'amor'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

Més tard es van usar formes ultracatalanitzades com *àgap* (1911, Alomar), *àgapa* (Vogel, etc.), cf. *ÀPAT*.

CPT.: *Agapant* (*DFa.*), compost amb ἄνθος 'flot', pròpiament 'flor de l'amor'.

Agarbar, V. *garba* *Agarbellar*, V. *garbell* *Agar-*

berar, V. *garba* **Agarbí*, no existeix tal mot (*AlcM*); s'havia de tallar *vent a garbí* (o sigui 'un vent de la banda de garbí'). *Agarbir-se*, *agarbonar*, V. *garba*

AGÀRIC, pres del ll. *agarĭcum* i aquest del grec ἀγαρικόν id. □ *1.ª doc.*: 1455, *Coneix. Spícies.*

Una variant reduïda *agari* en el receptari val. de Micer Joan, a. 1466, en el qual (com també en la dada de 1455) sembla tractar-se de l'acc. secundària 'droga, ungüent, feta amb el bolet agàric, etc.'; i també en el *Passi en cobles* i el *Procés de les Olives*, de fi del S. xv o c. 1500. Cal sospitar que el mateix nom d'ungüent pronunciat **agàrip* (influència de *gàlib*, etcètera) sigui el punt de partida de la forma *agàripa* del *Tresor dels Pobres* (S. XIV?) citat en el *DAg.*; i potser *agarones*, planta remeiera, 1766 (*DAg.*), és una altra variant (o falta de lectura) per *agarina* (que s'ha usat com un extret dels agàrics, *DFa.*) i pot haver tingut altres aplicacions relacionades amb el fitònim. El mot tingué ampla difusió hispànica. La forma *agàrich* —que en realitat pot valer com a doc. nostra car té l'aire de ser manlleu català, ja apareix en un inventari aragonès de 1488 (*BHisp.* LVII, 447), i des del cast., on la var. *gárico* figura en Nebrija 1495, va passar potser al mossàrab, on *PAlc.* registra *gariacón* el 1505.

DERIV.: *Agaricàcies*, *-acis*. *Agaricina*. *Agarina* (supra). *Agaricoide*.

Agarrada, V. *garra* (*GARROT*, *AGAFAR*) *Agarrafat*, V. *garrafa* *Agarrant*, V. *garra* l. c. *A l'agarrapunya*, V. *garra* l. c. *Agarrat*, V. *garra* l. c. *Agarristar*, *agarristós*, V. *garra* l. c. *Agarrofar*, V. *garrofa* *Agarrotar*, V. *garrot* *Agasalla*, V. *agasajar* (*DCEC*)

ÀGATA, 'varietat preciosa de quars', pres del llatí *achātes*, gr. ἀχάτης m., id., alterat per influència del gr. ἀγαθή 'bona'. □ *1.ª doc.*: c. 1380.

«Aquí·s trobava molt sofre e coral e la noble pedra preciosa *àgates*», Eiximenis, *Reg.*₂, xxxix; *àgata*, 1650, DTo.; una variant *àgueda* en doc. de 1789 *DAg.* En una famosa *Horaciana* de Costa: «I, a sa carícia, les pedres rústiques / prenen finures d'*àgata*».

DERIV.: *Agatí*.

CPT.: *Agatífer*. *Agatoide*.

Agatinyar, V. *gat* *Agaús*, V. *gaús* *Agavellar*, V. *gavella* *Agegantar*, V. *gegant*

+AGAVE, del ll. mod. botànic *agăve*, aplicació del gr. Ἀγαυή (nom mitològic de la filla de Cadmos i Harmonia), pròpiament 'la il·lustre' (de l'adj. ἀγαυός d'aquest sentit). □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta* (accentuat *àgave*; *DFa.*; en anglès ja usat en el S. XVIII).

Agavellar, V. *gavell* *Agegantar*, V. *gegant*

AGEMOLIR-SE, 'ajupir-se, humiliar-se', probablement metàtesi d'un **ajumelir-se* resultant d'un encreuament dels sinònims *AJUPIR-SE* i *HUMELIR-SE* 'humiliar-se'. □ *1.ª doc.*: fi S. XIX.

No entrà en la tradició lexicogràfica fins als nostres dies (manca fins a les darreres eds. de Lab. i Bulbena; «sich ducken» 1911, Vogel). Però ja l'usava Narcís Oller: «a la fi s'*ajamolí* la dona jurant no parlar-ne més» (*Rurals i Urb.*, 104). És, amb tot, més aviat un mot del NE. del Princ. (estrany a l'ús barceloní, si bé enaltit per escriptors recents de pertot). El *DAg.* recollí, no diu a on, un *ajumir-se*, del qual no tenim altra notícia i que no sabem si és un producte divergent, del mateix encreuament, o confusió d'un col·lector de segona mà. La forma *ajumolir-se*, que pot ser el punt de partida també, l'assenyala *AlcM* en una narració de 1926. La forma *ajomollir-se* impresa en *Solitud* de V. Català (220, *DAlc.*), i que és la que, rectificada per comarcans de la il·lustre escriptora, degué donar lloc a l'article de Vogel, presenta un bon exemple del matís i contextos en què apareix el mot, però la seva *-ll-* no sembla ser autèntica enlloc, potser mera errada tipogràfica, potser inexactitud de l'autora (que pel que fa a la forma dels mots sovint no mirava prim), per alguna confusió o preocupació lingüística.

El mot *umelir-se* és de creure que també es vagi usar en català antic, si bé no en tinc testimoni més que en l'occità medieval, del vell trobador gascó Cercamon: «anc res no fo no s'*umelis* / vas Amor, mas ill n'es fera» (Bartsch, *Chr.*, 47.30; ed. Dejeanne I, 17). És sabut que *humil* i els seus derivats (entre ells aquest, *umelitat*, *umeliu*, *-iliu*, etc.) apareixen en dotzenes de versos dels trobadors catalans, i amb sentits molt ampliats, com 'modest, indulgent' (cf. en Llull, *omeliar Cont.* 45, *homiliar Cont.* 140), sobre els quals veg. notes en les eds. de Cerverí i de G. de Cervera que tinc enllestides, en col·laboració amb B. S. Fitz-Patrick i JSoberanas.

No hi ha doncs cap relació etimològica entre *agemolir-se* i *GÈMOLA* 'borró, poncella', si bé la influència d'aquest pot haver cooperat poc o molt en la metàtesi, i en la fixació del sentit del mot.

DERIV.: *Agemoliment*.

Agençament, *agençar*, V. *gent*, *genta*, *gentil* (*GENT*) *Agència*, *agenciar*, *agenda*, V. *acte* *Agènesi*, *agenèsia*, *agenèsic*, V. *gènesi* *Agenollar*, V. *genoll* *Agent*, V. *acte* *Agepir*, V. *ajupir* *Agerasia*, *agèrat*, V. *geronto-* *Agermanament*, *agermanar*, *agermanat*, V. *germà* *Agerola*, V. *gírgola* i *reig* *Agèusia*, V. *gust* *Agibellar*, V. *nivell* *Agible*, V. *acte* *Àgil*, *agilitat*, *agilitar*, V. *acte* *Aginyar*, V. *enginy* *Aginyolar*, V. *llinya*

ÀGIO, pres de l'it. *aggio* id., segurament per conducte del fr. *agio*. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

Però el que entrà primer foren els derivats francesos *agiotage*, que ja apareixen com a cat., *agiotatge*, i *agiotista* en el Lab. 1839; ocasionalment es va assajar una catalanització *agi* (*DAmen.*), que no va reexir. Sobre el mot italià, veg. Spitzer, *ZFSL* LIII, 284-90. En francès l'italianisme financer ja havia entrat el 1706. El mot italià sembla ser el mateix que *agio*

'comoditat', des d'on 'interès que paguem a canvi de les facilitats que ens atorguen', cf. angl. *commodities* 'provisions de primers aliments o matèries'.

Agitació, agitador, V. *acte* *Aglà*, V. *gla* *Aglaçar*, V. *glaç* *Aglanar, aglaner*, V. *gla* *Aglapir*, V. *glapir* *Aglenya*, V. *glenya* *Aglevar, aglevat*, V. *gleva* *Aglomeració*, V. *glomerar* *Aglòs, aglòssia*, V. *glossa* *Aglutinació, aglutinador, -inar, aglutinina*, V. *gluten*

Agmatologia, cpt. savi del gr. ἄγμα, -ατος 'fractura', i λόγος 'tractat'.

Agnàtic, 'que no té mandíbules', format sobre el gr. γνάθος 'barra, mandíbula', amb prefix privatiu ἀ-.

Agnació, agnat, agnatici, V. *cunyat* *Agnició*, V. *conèixer* *Agnocast*, V. *anyell* *Agnòstic, agnosticisme*, V. *conèixer* *Agnusdei*, V. *anyell* *Agomboiar*, V. *comboi* (*VIA*) *Agombol, agombolament, agombolar-se*, V. *gomboldar* *Agomfi, agomfiasi*, V. *golfo* *Agonal, agonia, agònic* 'de l'agonia', V. *angúnia* *Agònic* 'que no forma angle', V. diagonal *Agonístic, agonitzant, agonitzar, agonòteta*, V. *angúnia*

ÀGORA, 'plaça pública a Grècia', pres del grec ἀγορά 'aplec, reunió' i 'plaça pública', derivat de ἀγείρω 'aplego'. □ *1.ª doc.*: 1911, Alomar.

CPT.: *Agorafòbia. Panegíric* [1695, Lacav.], pres del gr. πανηγυρικός 'discurs solemne en una reunió pública', derivat de πανήγυρις 'reunió de tot el poble', cpt. de πάν 'tot' i un altre derivat de ἀγείρω 'aplego'; *panegirista* [1695, Lacav.].

Agosarat, V. *gosar* *Agorrinar-se, -nat*, V. *garrí* *Agossat, agossir-se*, V. *gos*

AGOST, 'vuitè mes de l'any', del ll. vg. AGŬSTUS id., clàssic AUGŬSTUS, nom posat en memòria de l'emperador O. August. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII, *VidesR.*

Hi havia hagut, com en altres llengües romàniques, una variant fonètica, de pronúncia més relaxada, *aost*; a les *VidesR.*, traduint *kalendae augusti*, les trobem totes dues: «vuit dies en les kalendas d'*agost*» en el ms. bàsic *P*, «d'*ahost*» en *B* (144v1); fou especialment una forma rossellonesa, que retrobem en docs. de l'època: «li pagua, que li donem nombrantz, de mig mes de ffebrer, que fo guarda, entró a 8 dies del mes d'*ahost*», a. 1309 (Alart, *RLR* VIII, 57), i en un altre doc. de la comarca, de 1314 (*RLR* XXIX, 69), però ja *agost* en un de 1314 (*RLR* XXX, 263), forma que avui predomina i s'estén més o menys pertot, fins al capdamunt del Pallars (Cardós i Vall Ferrera, 1932-34), i *agósto* fins al capdamunt de Ribagorça (en els sectors, com Benasc, on la *o* final es conserva darrere grup de consonant, 1965).

DERIV.: *Agostar* (Gandesa, etc.) o *agostejar* [Lab. 1839; maestr.], mots d'ús i extensió més limitada en català que en castellà *agostar*, sobretot usats cap a l'Ebre i enllà; *agost(ej)ador, agostejament, agosteig. Agostenc* nat o pertanyent a l'agost [Lab. 1839], dit especialment de certs gèneres de peix i de certes menes de fruits, en particular les figues, que a les Illes reben aquest nom distintiu quan no són *figues-flors* (allí molt ufanoses i excellents), d'on la dita comuna (mall., eiv.) «qui es menja ses *flors*, que es mengi ses *agostenques*» o «que no deixi ses *agostenques*» (MnAMAlcover): com a eivissenc trobo «qui es menja ses flors, que es mengi ses agostengues (*El Pitiuso*, 1967, p. 9), variant amb *-g-* que no tinc confirmada i que potser no és errada tipogràfica; *agostencó. Agoster, -era. Agostí. Agostis* (*DFa.*).

Agotador, agotament, agotar, V. *gota*

Agotoiat, eiv.: *potser* encreuament d'*aclotellar/acollatar* amb *agotar*, amb dilació *o-e* > *o-o*, però com que aquells tenen *-ḷat* i no pas *-yat* en les zones de distinció de *ḷ* i *y(l)*, potser es parteix d'un derivat de *colla* 'escrot', com *acollonit, -nat*.

Agotzil, -tzir, V. *algutzir*

AGOTZONAT mall. [1885, AMAlcover, *Contarelles*], *agotzonar-se* [1896, id., *Rond.* I], no recollits pels diccionaris (ni *DFgra.* ni *DAmen*, ni Tomás Forteza) abans d'*AlcM*; els quals tampoc no recullen el sinònim *posar-se a l'agotzó* (que és sens dubte com s'ha d'analitzar, i no pas, arbitràriament, com *AlcM*, a *la gotzó*); probablement també valdria més analitzar o separar *a l'agatzoneta* 'ajupit' (cast. *acurrucado, en cuclillas*, fr. *accroupi*), locució ja registrada pels *DFgra. DAmen.* (*g-*): deuen ser variants (mossàrabs o mossarabitzants?) del grup *acotxar-se, acatxar-se, ACOTAR-SE*, especialment pròximes a la forma cast. *agachado*; a separar del també mall. *gotzo* 'grassó' (*DAmen.* mal escrit *goczo* i *gozo*; no *DFgra.*; TForteza, *Gram.*, § 147, amb etimologia impossible) que pertany a la família de *butza* [*ESBOTZAR*], cf. Spitzer, *LexikK.*, p. 28, 'panxa'. Per a la *-tz-* mossàrab, cf. el que dic de *gatzoll* (*DALLA*) i de *bronzo/brondo* (*BASSETJA*). **Agotnar-se* (només *DFa.*) sembla que sigui errada tipogràfica o de còpia per *agotzonar-se*.

Agraciar, agraciat, V. *gràcia* (*GRAT*) *Agradable*, V. *grat* *Agradació* (*DFa.*), *agraduació* (*AlcM*), V. *grau, degradació, degradar* *Agradança, agradar, gradós*, V. *grat* *+Àgraf* 'el qui no escriu, el qui refusa d'escriure cartes a ningú', *agrafia*, V. *gràfic*

AGRAIR, antigament *grair*, mot germà de l'oc. ant. *grazir* id., que també es troba (en la forma *gracir*) en portuguès antic (i algun cop en cast. dialectal arcaic); prové d'un ll. tardà GRATIOR 'jo dono les gràcies', derivat de GRATUS 'agraït' i de GRATIA 'agraïment', però no pot, per evidents raons fonètiques, sortir d'un infinitiu *GRATIRE (d'on vénen l'it. *gradire* i el cast.-port. *agradecer*) sinó d'una pronúncia *GRATIRE amb -TI- corresponent al sinònim GRATIAS AGERE i al citat present GRATIOR. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Grair es troba ja bastant en la *Cròn.* de Jaume I: «nós dixem als nostres: ben devem *grayr* a nostre Senyor, car ço que nós no havem nos dóna» (172), «los ho devets molt *grair*» (86), i en Ramon Llull:

«gràcias façam a Déu --- no bastam a *grahir* lo bé que n'havem rehebut e·n rehebem tots jorns: preguem --- tots los àngels e·ls sants de paraís, que *graesquen* per nosaltres», *Blanquerna* (*NCl.* I, 202.25); sovint amb la *-z-* encara conservada ,d'acord amb la fonètica arcaica i occitana: «endemés és hom bo, con té los set sagraments e con hom *graseix* a Déu los set dons que lo sant Spirit dóna», *Merav.* (*NCl.* III, 92.95), i així també en les *VidesR.*: «e sàpies que Él t'o *grasirà* mot», f° 147r1. La forma sense *a-* és la predominant en tota l'Edat Mitjana, mentre que *agrair* s'imposa almenys des del S. XVI, i ja n'hi deu haver algun ex. anterior, si bé són insegurs els dos exs. que en cita *AlcM* trobant-se en textos refets posteriorment (cf. els fets semblants assenyalats en *AGAFAR*, *ACLUCAR*, etc.).

Aquest verb nostre té una correspondència rigorosa en l'oc. ant. *grazir*, documentat copiosament des dels trobadors més antics; ja en Guilhem de Peitieu: «si·m vol midons s'amor donar, / pres<t> sui d'él penre e d'él *grazir*, / e d'él celar ---» (Appel, *Chr.*, 11.37) i en tots els trobadors més clàssics (Faidit, Sordel, Montaudon, Vaqueiras, etc.), en *Jaufré*, la *Crozada*, o sigui que és un mot universal en la llengua, i constant en aquesta forma i significat des dels orígens.[1] En italià hi ha *gradire* i en cast. i port. *agradecer* que vénen d'un *GRATIRE derivat de GRATUS amb el mateix significat que el mot oc.-català, però que en discrepen fonèticament. No hi ha el més petit fonament per suposar, ni seria possible segons la fonètica admetre, que l'it. *gradire* sigui un manlleu de l'occità,[2] car l'evolució de -T- intervocàlica en *-d-* toscana i italiana és normal abans de l'accent, però de cap manera una *-z-* occitana ni la *-z-* caduca catalana no poden sortir en cap cas d'una -T- intervocàlica llatina.

Observem, en canvi, que en castellà dialectal arcaic, però sobretot en portuguès-gallec antic, hi ha formes amb *-c-* que corresponen al consonantisme catalano-occità. I això ja en les *Cantigas* d'Alfons el Savi i en moltes cantigas d'escarnho i d'altres dels Ss. XIII i XIV: «quen te podera *gracir*!» en la *Cantiga* 32, 7*b* (còdex F, *RFE* V, 154); «do que dixi peçovos perdon / e *gracir-vo-l'ei* se mi perdoades» en la cantiga d'escarnho 239.31 de la collecció Rds. Lapa, i igualment en un gran nombre (194.35, 262.9, 263.13, 313.7, 412.8, 428.23; gloss., p. 704); d'altres en Joan Zorro, en Joan Núnez Camonês del *Canc. da Ajuda*, en Fernan Rodrigues de Calheyros del *Canc.* de la *Bibl. Nac.*,[3] i d'altres del *Canc.* de la Vaticana que hi afegeix Lz. Aydillo (*RHisp.* LVII, 592).[4] Això va desaparèixer més ràpidament en castellà arcaic, però també allí se'n troba algun exemple escàs, en dos textos de mj. S. XIII, un en el poema d'*Alexandre* 1014, l'altre en el *Martirio de S. Lorenço* de G. de Berceo, estrofa 19 (Rivad. LVII, p. 90*b*). Com que el sentit d'aquestes rares aparicions i del més freqüent port. antic és el mateix del cat. ant. *grair* i oc. *grazir*, no podem dubtar que es tracta d'un mot romànic idèntic: la consonant té forma sorda en port.-cast. i forma sonora en cat-oc. però fins aquesta petita diferència està d'acord amb el que havíem d'esperar a priori; tal com *preço* PRETIUM respon al nostre *preu*, *poço* al nostre *pou* PUTEUM, *p(a)aço* al nostre *palau* PALATIUM, *atiçar* al nostre *atiar* i oc. *atizar*; *aguçar* a l'oc. *aguzar*, cat. ant. *aguhar* ACUTIARE; tal com *peço* PETIO és la 1.ª persona de l'indicatiu de PETIRE > *pedir*, i *meço* hi existí en la llengua arcaica com a present del verb *medir* METIRI; als nostres abstractes en *-esa*, oc. *-eza* -ITIA, -ITIES, respon el port. amb *-ice* i *-eça*.

Que ací tinguem un deriv. del grup de GRATUS-GRATIAS no se'n pot dubtar, en efecte, i realment no deixa d'haver-hi algun testimoni tardà, en glosses, de tal derivat: GRATIOR com a equivalent de *gratias ago* en el còdex de Berna A 91.18, estudiat per Loewe (*Prodromus* 160); el *CGL* el cita entre les variants de *grator* = *gratulor*, i *gratatur*·χαίρει. En certa manera podríem dir que és un metaplasma en -IRI d'aquest verb *gratari* de la primera conjugació. Però ha quedat aclarit que un infinitiu en -TIRI, -TIRE, només ens pot explicar l'it. *gradire*, amplificat després en *agradecer* per l'hispano-portuguès. És veritat que la primera persona -TIOR justificaria l'assibilació de la -T-, tal com en els dits *peço* i *meço*; però llavors només hauríem de tenir la palatalització de la -T- en la 1.ª persona singular i en la 3.ª del plural: ¿s'hauria estès a tot el verb des d'aquestes dues persones? No deixa d'haver-hi algun cas de tals extensions, com el nap. ant. *pezzire* PETIO 'captar' indicat per Jud (*ZRPh.* XXXVIII, 1917, 35). Però és un cas molt rar, que difícilment podem esperar veure repetit: més aviat, tot reconeixent que actuà també aquesta influència, podem donar la raó a Nobiling, quan mira el port. *gracir* com un derivat de *graça* GRATIA (cf. els verbs cat. en *-eir*, oc. ant. *-ezir*, derivats dels abstractes en -ITIA).

Acabem aclarint que el sicilià *aggrajiri(-si)* «lodarsi» (C. Salvioni, *Per la fonetica*, pp. 22 i ss.) és un manlleu del català i no pas del francès (com conjecturava, contra tot fonament i esperança, Maccarrone, *ZRPh.* XLIV, 311). Hi ha un mot rar ⁺*aglerir* en una carta privada del S. XV amb el sentit de 'posar d'acord', 'fer anar d'acord', que sembla ser una variant d'*agrazir* en el sentit del fr. *faire agréer*, angl. *to agree* (*cause to agree*): «*agleriu-me* ab En J. Muntmany, qui m'ha mès en compte los saquins a trenta-set sous, e vós diguès-me que anaven a trenta-sis sous» (*NCl.* IX, 105.15): degué haver-hi rotacisme, seguit de dissimilació de les dues *r-r* (*agrazir* > *agrarir* > *aglarir*).

DERIV.: *Agraïble* [*AlcM*]. *Agraïdor* [*Llull*]. *Agraïment* [S. XVII, Pseudo-Boades]; 'gratificació: «me van dir qu'em donarien un *agraiment*, y yo no he vist encara un chavo», *Canyissaes* 73.

[1] Sembla ser purament suposada una variant oc. ⁎*gradir* que van admetre M-L. (*REW* 3848) i *AlcM*: res d'això en Rayn., *PSW*, Appel, *PDPF*, etc. *Grazir* és l'única forma que correspon a la catalana i no sembla haver-n'hi hagut d'altra. Almenys això val per a tota l'Edat Mitjana, i si avui apareix *gradì* en alguna part de Provença, cosa que no consta del

cert, serà només com a prolongació de l'àrea italiana. Si no m'enganyo avui el mot és antiquat en la llengua mistralenca, però *grasì* segueix ben viu en tota l'extensió del llenguadocià i en gascó, pertot amb -*z*-: el *TdF* en cita força exemples en felibres i poetes moderns, de Gascunya i Llgd. (fins a l'Erau i el Gard), tots amb -*s*-. És veritat que ho encapçala amb *gradì*, però és sabut que Mistral sovint es guia per prejudicis, etimològics i altres, en els mots que no són vius en el seu rodanès; com hem observat molts, les cites d'autors són la guia més segura en el *TdF* («der zuverlässigste teil seines materials», *FEW*, Beiheft, p. 40*a*). — [2] Com fa M-L., l. c. Errònia i impossible fonèticament és també l'explicació que apunta Wartburg, *FEW* IV, 254, n. 17, cf. II, 1291*b*, com ja vaig indicar en *DCEC* II, 1640. — [3] Veg. el gloss. de l'ed. C. Cunha. — [4] Cf. l'*Elucidário* de Viterbo.

Agram, V. *gram* *Agramar*, V. *DCEC*, s. v. (I, 55*a*33-41) (ara tendeixo a creure que el mot és autòcton en els dominis val. i cat. occid., on he oït *azgramár* fins a Tiurana, en el Segre, 1957) *Agranar*, *agranada*, *agranall*, *agranallar*, V. *gra* *Agrapar*, V. *grapa* *Agrar*: no existeix *Agrari*, V. *agre* (camp) *Agràs*, *agrassar*, *agrassera*, *agrassó*, *agrassot*, *agrasta*, V. *agre* *Agraüller*, V. *abriülls* (*OBRIR*) *Agravar*, *agravi*, *agraviar*, *-iat*, V. *greu*

AGRE, adj., del ll. ACER, ACRIS, ACRE, 'agut', 'penetrant', que ja en el llatí de l'Edat d'Or començà a aplicar-se als aliments de gust picant, i més endavant s'especialitzà en els de gust àcid o agre, anàlogament al que s'esdevingué, en diferents variants, amb els altres derivats de l'arrel de ACER, a saber ACĬDUS 'àcid', ACĒTUM 'vinagre', ACERBUS 'amarg'. □ *1.ª doc.*: S. XIII, Llull, etc.

En llatí en general no era més que 'agut, punxegut' o 'penetrant, rigorós' i matisos semblants. Però ja en algun dels clàssics més grans, i en altres escriptors del pinacle de la llengua, pren accepcions referents al gust, amb el valor de 'picant en general', i a l'acidesa interna, sovint amb el matís del nostre *acre*: *acres humores* Ciceró, *manducare quae sunt acerrima* Celsus, *acer stomachus post vinum* ('acidesa d'estómac') Horaci, en el qual trobem ja fins i tot algun cas com *acria rapula* 'bleda-raves agres', on ja té sentit idèntic al romànic. O millor, el sentit romànic predominant.

Car els altres no desaparegueren, almenys del tot, si bé sovint es creà la impressió que eren aplicacions analògiques o figurades del gustatiu, en diverses fases de les llengües germanes, i fins en català; i àdhuc avui mateix diem encara *un geni* o *caràcter agre*, *un so o crit agre* 'agut',, *un metall agre* 'trencadís', i especialment *un camí*, *un paratge de serra*, *agre* 'aspre, escarpat'. Això últim fou molt viu fins al castellà del S. XVI, i ho veiem sovint en autors d'estil planer, si bé distingit, com Pérez de Hita o en les *Cartas de Relación* d'Hernán Cortés: «una villa --- en recio lugar, porque está en una ladera de una sierra muy *agra*», «el puerto --- es tan *agro* y alto --- tan dificultoso de pasar ---» (*RFE* X, 401), «començó la batalla con grande trabaxo, respeto que la tierra era *agra* --- y assí los Christianos començaron de subir de todas partes ---», «en una ladera muy *agria*» (*Guerras C. de Granada* II, 69, 98).

Una situació semàntica anàloga observem en català des dels temps de Llull, on constatem també aqueix doble vessant semàntic: «ohí devant si una veu molt *agra* e squiva; molt fo meravellat Blanquerna --- viu, a través per la forest, venir dues dones --- mas la una dona plorava e planyia fortment», però d'altra banda ja, en el mateix llibre, «menjar faves, beure vi mudat e *agre*» (Blanquerna, *NCl.* I, 216.4, cap. 43, 58). I en el S. XVI segueix havent-hi encara les diverses accs.: «*agre* de verdor: acerbus, cosa fort y picant», al costat de «*agre* com de vinagre: acidus», «ésser *agre*, fer-se *agre*: ace(sc)o», «salsa *agre*: oxiporium», «potatge *agre*: oxigarum», OPou, *ThPu.*, 193, 192.

Encara que (potser per influència del llatí) no manquen excepcions com aquesta, en llatí vulgar l'antic femení en -IS fou reemplaçat en la llengua tardana per la declinació de femení en -A: *acer*, *acra*, *acrum*, que ja veiem en glosses (*CGL* III, 467.3, etc.) i que es generalitza en les llengües romàniques: roms. *acru*, it. *agro*, *-a*, fr. *aigre*, oc. *agre*, *-a*, cast. antiq. *agro*, *-a* (després *agrio*), port. *agro*. La variant més sàvia *acre*, s'introdueix en totes les llengües afins tardanament [1555, cast.], i potser no més tard que en aquestes en català. Del superlatiu *acerrĭmus* es prengué *acèrrim* [1803, Belv.; escr. Renaix.].

DERIV.: *Agresa* o *agrea*, més corrent *agror* [Llull; *Spill* 6388; OPou «*agror*: acror, -oris; gust de *agror*: acetosus], i menys general *agrura* [val. c. 1500, bal.; DTo.; Lacav.]; *agrurenc*. *Agralenc*. *Agraó*, ultracorrecció d'*agror* contra el model *tardor* < *tardaó*, *regor* < *regaó*, *picor* < *picaó*. *Agrejar*. *Agrella*, *-elles* [1575, «oxalis», OPou, *ThPu.* 48*b*; 1577, *AlcM*; Cavanilles II, 330; sentit des de l'extrem N. fins a l'extrem S. del domini, p. ex. *grẹ̄la* 'herba silvestre, sucosa' a Benimantell, 1963]; *agrelleta*; en canvi diuen *agretes* a Cardós i Vall Ferrera (1932-4), *angretes* a Boí (1972)[1] i *agrets* a Benigànim (per a una herba semblant a aquesta i a la julivèrda, 1962; 1695, Lacav.); la variant val. *agriella*, *agriguella*, *agrilla*, pot resultar d'un *ACRICELLA amb l'evolució normal catalana de la -C- > zero, o més aviat d'un *ACRIDIELLA amb evolució mossàrab, diminutiu d'*acridium* que St. Isidor registra per a la *scammonea*. Enric Valor dóna *agriella* com a equivalent de l'*agrella* del *DFa*.

En els estanys del delta del Llobregat l'*agret* és el nom d'un ocell aquàtic (1933). *Agrenc*, adj. (*AlcM*) tort. com a nom de bolet semblant al bitxac, Vergés (*Espurnes* V, 38).

Agrer 'que fa tornar agre', per exemple *bóta agrera* (*BDLC* X, 367). *Agrir* i *agrit* [1695, Lacav.]. *Agrívol* (*AlcM*): amb aquest adjectiu sembla haver estat identificat (potser només secundàriament) el +nom menorquí d'un peix volador, espècie de cabot: «de la

mar --- en l'aire hi vibra un gran *agrivu*, gros com un aucell; de vegades se sosté casi immòbil, llavors fa ànguls i desapareix súbitament» (Arxid. LlSalvador, *Les Bal.*, p. 135), que potser s'originà en mossàrab, més aviat de *GRIVA* (GR- > *agr-*) o *VIBRA* (< VIPERA) o amb una combinació d'aquests dos, cf. *grivia* com a nom d'un peix, crec que semblant al llobarro (*labrax*), que és del gènere *labrax*. *Agrós*; en lloc d'això he sentit *agripós* no sols a Cerdanya i a Tremp (*AlcM*), sinó també a la Vall d'Àneu (?) «que tira a agre» i en tot cas a la de Boí ('de gust entre agre i amargant', 1972), i 'agrenc' aplicat als pinçons o groselles a la Vall de Barravés (Senet, 1957): la terminació és singular: cf. l'explicació donada s. v. *agàric* per a la forma *agàripa* nom d'una droga o ungüent preparat amb aquest bolet [S. XIV]; el més convincent en principi fóra suposar un compost **agri-asprós* dissimilat en **agriprós* i després en *agripós*, si bé és veritat que la dissimilació de les *ss* (com en *escopir* < EXCONSPUERE) és un fenomen poc corrent.[2]

Agràs [doc. de 1262: en una tarifa o inventari: «ous, 80: 20 d<iners>; *agràs*: 10 d<iners>», Ferran Soldevila, *Pere el Gran* III, 434]; i corrent des de llavors «axí com hom afig aygua a l'*agràs* quant hom lo pica», Llull, *Contempl.* 366; «que negú no gaus vendre *agràs* --- si no era --- de la seua vinya», doc. ross. de 1310 (Alart, *InvLC* «la tua entrada en aquest món és estada ab pecat e ab colpa --- desestruga condició, la nostra, com abans que pequem ja som en pecat enfangats! --- los nostres pares han menjat l'*agràs* e les nostres dents se són mussades», Oliver, *Excitatori* (104); «*agràs*: uva acerba», «potatges --- *agràs*: omphacium; vinagre: acetum», OPou, *ThPu* (63, 192); derivat comú amb les llengües veïnes: cast. *agraz* [«moça va: el *agraç* maduro ye ya», refranys arag. del S. XIV, *RFE* XIII, 366.17; «vino de agrases: vino de racimos todavía non madurados», any 1399, J. Gower, *Conf. del Amante*, 74], port. *agraço*, i diverses formes gallo-romàniques [*FEW* I, 18*a*; *REW*3 92], bc. bisc. *agarratz*, *arakatz* (infl. de *araga* FRAGA) 'grosella gran', també *ag(a)ratz* i *aragarratz* (Supl. a Azkue); mentre que la forma *agresta* [«rovells de ous debatuts ab ~ com si fossen carabassas», en el Llibre de Robert Coch, a. 1568, que potser ja ve del S. XV, *BSAL* VIII, 118*a*], i les altres formes *agresta* i *agrasta* (que hom cita d'aquesta font mateixa, *AlcM*), junt amb l'it. *agresto*; i la forma fr. *aigrest* (que llegim en Rabelais: «bougettes pleines --- de *aigrest* qu'il [Panurge] gettoit sur les robbes et bonnetz des bonnes gens», *Pantagruel*, cap. 16, ed. Plattard, p. 85) i el judesp. *agristada* (*RFE* XXXIV, 24), estan en relació amb el ll. tardà *agresta* en Celius Aurelianus, S. V, que sembla ser el mateix mot alterat per influència del ll. *agrestis* 'silvestre, aspre'; *agrassada*; *agrassenc*; *agrassera* [1588; *BDC* XVII, 1]; *agrassons* [*BDC* XVII, 27; *DBal.*]; *agrassot* tarr. [*BDC* VI, 38], *agrassotar*.

CPT.: *Agredolç* [Ss. XV-XVI, Robert Coch en el cap. 114], de vegades substantivat: «la vaga temença d'un refús a la porta li sosllevava el pit amb l'emoció sincopada de frisoses ànsies, *agredolç* que feia trasbalsador el goig, per tal com de l'un a l'altre el seu cor li anava i venia ---», PCoromines; *agredolçor*, *agredolçura*.

Altres derivats i compostos de cultisme tècnic són *acridina* [1868, *SLitCosta*] i *acroleïna* (id.), format amb el ll. *oleum* 'oli'; *acrílic*, amb gr. ὕλη 'matèria' D'*acre*: *acrimònia* [1616, Agustí] del ll. *acrimonia* id.; *acrimoniós*; *acritud* [Lab. 1839].

D'altres mots de la mateixa família de mots llatins: *Àcid* [Lab. 1839], del ll. *acidus* id.; *acidar*, *acidesa* o *acidor*; *acidol*; *acídul*, antic *diminutiu*; *acidular* «afegir un àcid a alguna substància, i, més particularment, àcid sulfúric a l'aigua» (Ed.Fontserè, *CiFiNat.*, p. 72), *acidulat*, *acidulació*; *acidosi*; *aciditat*.

CPT.: *Acidifer*; *acidificar*; *acidímetre*, *-metria*. *Acescent*; *acescència*.

Acetós [S. XV, *AlcM*], del ll. *acetosus* 'semblant al vinagre', deriv. de *acētum* 'vinagre'; *acetositat*; *acètic* [Lab. 1839, s. v. *acetat*], acetat [id.]; *acetilè* [fi S. XIX]. *Acetàbul* [1868, *SLitCosta*], ll. *acetabulum* pròpiament 'vinagrera'. *Acetona* [1868, *SLitCosta*], del qual el biòleg alemany Gmelin, † 1848, extragué regressivament *cetona* (al. *aketon*, *keton*).

[1] Sense estar ben segur de la identificació crec que és el mateix. N'he vist cap als 2000 alt. en els pasturatges alts de la part central de la Vall de St. Nicolau (Pleta-Mala): moltes tigetes paral·leles amb grànuls cap amunt; agrada molt al bestiar i mastegant la tija li sento, com em diuen, «un gust *agripós*», entre agre i amarg, que recorda una mica el de la regalèssia; la *n*, deguda a alguna contaminació, potser la d'*amarga*. — [2] Semblen més forçats *agrirapós*, amb la *rapa* del raïm, i *agri-grepós* amb *grep* 'balb'.

AGRE, m., 'indret freqüentat per un animal o afavorit per una planta', 'disposició natural per fer tal o tal cosa', pròpiament 'camp cultivat (on es fa una planta determinada)', del ll. AGER, AGRI, 'camp, territori', que des dels orígens tendí a especialitzar-se en el sentit de 'camp conreat', d'on el pas a 'indret on es fa una planta', etc. □ *1.a doc.*: S. XIII i sobretot des d'Eiximenis (fi S. XIV).

«A fines del S. XIII y principios del XIV la cría de halcones alcanzó en Ibiza y Formentera una cierta importancia ---. Había *agres* o criaderos, en Formentera (Cap de Pòrxol, Cala Saona), las Salinas, Jondal ---» (Castelló, *Ibiza i Form.*, 26). Aquests paratges els coneixem bé, de primera mà, a Mallorca i altres terres, perquè era famós, entre molts, l'*agre de falcons* d'Andratx, doc. de 1427 (*BSAL* V, 216); en un de 1347 detallen «tres falcons, dos terçols e un prim que ha trets de l'*agre* de Formentor, los quals nós devem trametre al senyor Rey --- cinch sols. de Mallorques menuts, axí per sos treballs de traura lo dit *agre*, e de cercar lo *agre* del Castell de Pollensa» (*BSAL* II, 120*b*); «paren a falcons gentils e desfan los *agres* dels dits falcons» en un altre que almenys és anterior a 1448 (també mallorquí, del Llibre del

Mostassaf), i almenys d'astors hi havia *agres* en el Princ., si bé ja els havien fet perdre en temps de les darreres *constitucions* de Catalunya (*AlcM*).

Això és tant o més usual a França, especialment en occità medieval, i en altres terres romàniques, on la formació i origen del mot han restat més clars que en francès, en el qual l'evolució fonètica normal n'ha fet *les aires des faucons*;[1] forma etimològicament més ambigua; en els Estatuts de Marsella, de c. al S. XIII, es parla de *los aigres dels falcons* (p.p. Constans, *RForsch.* XXIII, 672); en la trad. romànica del text llatí, forma només en part afrancesada, i en els testimonis aplegats per Rayn. (s. v.) tenim ja l'oc. pur *agre*.

Freqüent com és en la doc. i en la lit. legal-administrativa, gràcies a la predilecció dels nobles i príncceps per la caça de ribera i falconària, això no degué ser més que una de tantes aplicacions del mot als indrets afavorits i freqüentats per plantes i animals. Pel que fa a aquests, prenia en general el sentit dels fr. «nid, extraction», i també el dels cast. «querencia, costumbre» referint-se als hàbits que contrauen els animals pel que fa a llur hàbitat o llur vida en el terrer, ateses també les facilitats que li dóna llavors per posar-se a cobert d'atacs la familiaritat amb els indrets: «lo color sèc trop voluntier son *agre*, per paor d'auzel de cassa, que sia leu a gandida», en el *Bestiari* occità del Cançoner R («*Las Naturas d'alcús auzels* ---»), que no sembla ser gaire posterior a 1200 (Appel, *Chr.* 125. 113); observa Spitzer (*MLN* LIII, 186-8) que oc. ant. *agre*, en aquest sentit, està ben documentat amb igual valor, en llengua d'Oc, a Montalbà del Carcí en el S. XVII, i avui és viu en el Roergue i el Cantal, mentre que no hi ha motiu per esmenar això en *aiga*, com havien pensat a fer-ho UTHolmes i fins Levy i Appel. De Spitzer veg. també ja l'estudi de *Nph. Mgn.* 1913, 157ss., sobre els diversos sentits del mot català; al qual podem afegir ara el gascó aurès *agre* «endroit où un animal va habituellement» (Rohlfs, *Le Gc₂*, § 419, p. 101).

En general i amb abast que cobreix el conjunt romànic, s'ha de partir de la ben treballada i total monografia del mateix Rohlfs *Ager, area, atrium*. Com a conclusió dels seus treballs s'arriba a l'evolució semàntica cat.-oc. 'territori, paratge' > 'indret on una planta o espècie animal sovintegen' > 'paratge nadiu d'una bèstia, indrets on sol jeure, llocs on la pasturen' («äsungsplatz») > 'paratges nadius o patris de la gent' > 'estatges predilectes' > 'costums, instint, senyals familiars' («gewohnheit, instinkt, vertraute anzeichen»); cf. Wallensköld, *NphMgn.* XXII, 70.

Ara bé, de tot això podem fornir també una bona collita de dades ja antigues o amb fort arrelament propi en català, i encara amb alguna propagació semàntica ulterior. Un ample repertori de totes les possibilitats ens l'ofereix la nota de MnAMAlcover en el *BDLC* X, 1918, 33-39. En especial, i al cap de tot, veiem a Mallorca l'acc. 'paratge del camp on una planta creix abundosament o amb més ufana': *un agre d'esclata-sangs* (*BDLC* III, 1906, 7), «no hi ha *agre de faves* com aquell». D'ací l'aplicació a la idea de 'tarannà, naturalesa pròpia, essència, d'una rodalia (o fins d'un país en general)'. De tot això ens va llegar Costa i Llobera una obra mestra, amb el seu grandiós florilegi *De l'Agre de la Terra* (1897), ara clàssic, adesiara sublim.

Però fou ja Eiximenis el qui en època ben reculada exemplificava l'accepció nova tot agermanant-la amb els seus afins etimològics: «aquí reffrenava mils ses males cobejances, e que axí devia ésser per special *agre* e natura de la terra» (*Regiment*, cap. 24); no s'ha perdut, doncs, el lligam amb el sentit llatí de 'camp conreat'[2] («*agros incultos rura dicebant* i. e. pascua et silvas, *agros uero, qui colebantur*» ja feia constar Servi sobre els més vells romans) però va prenent el biaix dels camps que tenen el tirat d'anar bé per a tal o tal producció o tractament; i per això ja en el mateix Eiximenis apareix també el sentit generalitzat de 'natural' o 'índole pròpia de qualsevol ésser, de qualsevol concepte o condició': «no tots aquells qui·s mostren pobres e flacs prengats e tingats per aitals, car a vegades, algunes persones, axí hòmens com dones, e senyaladament uns que han gitat a mal ço del llur, trobarets de tan mal *agre*, que offici fan de pledejar a tort o a dret, e altra faena no volen fer», *Doctrina Compendiosa* (p. 71).[3]

Vet ací, doncs, ja emmotllada des del S. XIV, la matriu on queda des de llavors l'ús d'*agre*, no sols a les Illes, sinó en els millors i més genuïns autors del Principat, i en l'ús local de les comarques més conservadores: «aquell té l'*agre* del treball», diuen a tants llocs com a Santa Coloma de Queralt (*BDLC* X, 367); «així fou com ella, amb les presses del magatzem, que no admetien espera, va rompre el glaç de la deixadesa que la tenia presonera i --- recobrà l'*agre* del treball, feliç entre aquells dos homes ---», Coromines (*Pigmalió₁*, cap. 9, p. 132). I en sentit contrari és freqüent l'ús negatiu *perdre l'agre* (*DBal.*), no solament en el Baix Empordà (Llofriu, *BDLC* X, 365) sinó en el vell ús barceloní, i variant el verb: «ni sabia combinar paraules com si, de repent, hagués oblidat l'*agre* d'enraonar o hagués perdut la lletra, quedant-me només la veu», Em. Vilanova (*Plorant i Rient*, 172.13).

Ja, doncs, no sols és l'agre del treball sinó de les més diverses coses, mentre no es tracti merament d'un hàbit desencarnat, sinó d'un tirat íntim, del qui troba jaient o íntim afecte per fer-la, un gra de sal o d'entusiasme, en un mot, doncs, l'empremta inesblaimable de l'agre de l'animal per tornar sempre a un lloc, o a practicar un costum (cast. *querencia*): «la seva malaltia és una crisi del propi ideal, i quan els pobles senten esmortuir-se aquesta fe, perden l'*agre* de les empreses econòmiques», Coromines (c. 1906, vegeu els *Diaris i Rec.*); «feya tant temps que no posaven els peus a la parròquia que havien perdut l'*agre* de baixar-hi», RCasellas (*Els Sots Feréstecs*, p. 292); «el senyor Jeroni, que no es veia amb cor de comandar el traüt de la casa --- sentia un defalliment i un segament de cames que li feien perdre l'*agre* de la vida, amb un esblaimat anhel de repòs i de pau»; però, tot

seguit, amb una espècie de recaiguda cap al sentit etimològic de 'essències pairals d'un noble solar', quan el seu hereu declama amb viril reacció «si ve un nou flagell, els de dalt combatran amb nosaltres, i l'*agre* de Montsant prevaldrà», Coromines (*Silèn*₁, cap. 13, pp. 166, 167); per tant no és estrany que fins arribi al gust o to que inspira una obra literària, com quan Amadeu Vives explica que han passat cinc mesos sense poder escriure a Coromines, després de llegir l'obra, i per això «aquí van les notes que tenia preses --- i van en forma esquemàtica, perquè havent perdut ara una mica l'*agre* del llibre, podria, si les volgués coordinar massa, deformar-les poc o molt sense adonar-me'n» (carta a Coromines, 24-v-26, publ. en els *Diaris i Rec.* d'aquest). Segurament, però, no hi ha apariament més freqüent que *agre de casa*, al qual condueixen per tots costats els aspectes tots d'aqueix sentit: «l'idili es condormí en aquelles afraus platxerioses --- encantat d'aquell *agre* de casa que allò tenia, d'aquell aire de pàtria que allí es respirava», MVayreda (*Sang Nova* vi, i, 467); «i llavors agafà camí enllà, i en Pere tornà ençà, que l'*agre* de casa l'havia amarrat tot d'una», en el narrador cerdà Cayrol (P. J. Cerdà, *Cont.*, p. 71).

Deriv.: *_Agreferir_ i *_agregar_ (*AlcM*), absurds disbarats, purament momentanis, que no han existit mai com a mots (per *agredir*, *aregar*). *_Agrenyajar_ tampoc no ha existit mai: diplografia d'un ms. del Pseudo-Boades en lloc d'*agreuyar* = *agreujar*, com escriu el mateix text a la p. 223 (*DBal.*). *Agrari* [1839, Lab.; *censos agraris* més aviat sembla ser adj. modificador d'un subst., en la sinodal barcelonina de 1673 *DAg.*, que no un substantiu, com entén *AlcM*].

N'és duplicat popular l'adj. mall. i eiv. *agrer* 'bo per a determinat conreu' (*BDLC* x, 1918, 34) (*AlcM*); des de molt antic quedà substantivat com a nom d'un dret o tribut que es pagava pel conreu:[4] «decimas et primicias et thascas et *agrers*» en un pergamí original de 1064 (*Cart. de St. Cugat* ii, 305); la forma catalana fou sempre aquesta, encara que en baix llatí s'usà localment *agrarium*, i més tard (en el francès local a l'alt Llenguadoc) *agrier*, títols que porten avui aquests docs.: «venditores <sumus> — de quo *agrario* --- affrontationes ---», a. 1146 (en el cartoral d'Espirà de l'Aglí, gran Cartulari Alart, lxii, fº 113); «lo taschal de Gavà és del senyor Rey --- e a·y *agrers*, en los quals pren N'Arnau ---, es custuma que donen el dit taschal per l'*agrer*», 1282, Hinojosa, *Reg. Señ. Cat*, 356.

Hi havia consciència de la derivació d'*agre* 'camp' (ll. agerr), mot primitiu que llavors s'usava encara de vegades fins en català, car Jaume I de Mallorca, l'any 1287, deia, ara que es reservava «la *decima de l'agre*», ara «*la decima e l'agrer*» (sobre les terres ja artigades, prohibint conrear la resta), i fixava els drets *de quart et d'agrer* (a raó d'1/5 i d'1/15 de la collita), pagadors al batlle pels habitants de Tuïr (Desplanque, *Inv. Arch. de Thuir*, pp. xiii, 3 i 12); «vendra la terssa part dels *agrers* de blat e de vi, de la pastura --- Belurtz --- de Orbanyà», a. 1308 (*RLR* viii, 49); «si alqun --- reduu alsquns *agrers* ho altres terre meritz a certz cens», a. 1318 (*RLR* xxxii, 160); i encara es parla del *deume e agrer* en un doc. de 1411 (Alart, *InvLCat.*, s. v. *cossura*). En bearnès trobem un ús ben semblant: els homes d'Ossau no voldrien que es conreï res en el Pont-Long (llur immensa devesa) «per negun *agrer* que hom los ne dessa» (a. 1325 B, 199, bis), i a cada pas surt *préner agrer* 'cobrar un dret de conreu', a tot el Cartulari d'Ossau: «homi laborador no·y crobiran ['protegiran'] ni *agree* non preneran» (a. 1319, A, 66.20), anàlogament en quatre docs. de 1445 i 1463 (ib., 243.8, 243.10, 244.152, 153).

Agrós, 'el qui sent un agre'.

Agrest, 'inculte, silvestre, camperol', del ll. *agrestis* id., possiblement amb caràcter popular en l'època antiga, vista la gran freqüència i to planer dels testimonis medievals: «fort salvatge e *agrest*», Desclot, *Cròn.* (*NCl.* iv, 73.12), «ans que vajes en los lochs *agrests* fer penitència», Llull (*Blanquerna*, *NCl.* i, 59.19); 'desert, deshabitat': «los mercaders se deven posar —axí és entendre que sia en loch *agrest*— ab los mariners de carregar e de descarregar», «si lo senyor del leny és en loch *agrest*, e ells no troben bastaixs o hòmens qui·u façen --- són tenguts de carregar ---», *Consolat de Mar*, caps. 28, 29 (p. 78); i encara el 1466, en el *Receptari* valencià de Micer Joan (veg. cita en *PORRINA*, *BABL* vii, 407) i en dos docs. rossellonesos de 1587 (*RLR* liii, 410, 412). La sospita del pas al fons lèxic hereditari, es reforça pel fet que el femení era *agresta*: en Bernat Metge rima amb *requesta* (*Fortuna e Prud.*, 62), en Turmeda amb *foresta*, *tempesta* i *festa*. D'altra banda *lletuga agresta* s'enllaça clarament amb la variant *agresta* del mot *agràs* (de vegades *agrasta* per compromís entre les dues formes): «donar almoyna a persona avariciosa amargura li és --- ab *letuga agresta*, amargua, a amargor», St. Vicent (*Quaresma*, 172.32).

Cpt.: *Agrícola* [Llull], pres del ll. *agrĭcŏla* 'pagès', format amb *cŏlĕre* 'conrear'; *agricolia*, derivat només lul·lià (que un lul·lista ha provat de restaurar modernament, potser sense gaire necessitat); *agricultor* [1803], pres del ll. *agricultor*, *-oris*, 'cultivador del camp'; *agricultura* [1575, OPou, *ThPu*: «de les ahines e arts de -», p. 82]: en cast. des de c. 1440 [*DECH*, però rar fins al S. xvi, en què ja veiem *agricoltura* el 1535 en Fz. de Oviedo, iii, 192; escr. del S. xvii, *AlcM*]. *Agrimensor* [1839, Lab.], cpt. amb ll. *mensor* 'mesurador' (nom d'agent del ll. *metiri* 'amidar'), en cast. des de 1740, però el mot castís en català ha estat sempre i és encara *acanador*, *acanada*, *acanar*; *agrimensura* [1868, SLitCosta], format més tard sobre *agrimensor*. *Agrologia* [1868, *SLitCosta*]. *Agromania* [1868, *SLitCosta*]. *Agròmetre*. *Agronomia* [1839, Lab.], format amb el gr. *νέμω* 'jo administro, divideixo'; *agrònom*, *-mo* [1868, *SLitCosta*]; *agronòmic* [id.]. *Agropecuari*. *Agrostologia* [1868, *SLitCosta*], cpt. de *λόγος* 'tractat' amb el gr. *ἀγρώστης* 'camperol' i *ἄγρωστις* 'agram', aplicats de vegades al conjunt de les herbes silvestres. *Agrotècnia*.

Agrio- forma prefixada del gr. *ἄγριος* 'campestre, sal-

vatge' [*agriotímia*, etc., *SLitCosta*]. *Agrípnia* [1868, *SLitCosta*] del gr. ἀγρυπνία 'insomni', cpt. de ὕπνος 'somni' amb ἄγριος o amb ἀγρεύω 'jo caço', relacionats tots dos més o menys de prop amb ἄγρος 'camp'; *agripnòtic*.

Pelegrí [S. XIII: Llull, *Cost. de Tortosa*, Ausiàs, etc.; com a NP *Pelegrí*, *Cròn.* de Jaume I, 16; *peregrí*, encara en el *Consolat de Mar* i en JRoig, *Spill*, v. 11412], del ll. PERĔGRĪNUS id., derivat del ll. *perăgrare* 'viatjar pel món, pels camps', cpt. de *ager* 'camp', amb la normal degradació llatina de la Ă en síl·laba oberta (que no arriba a complir-se en *peragrare* per harmonia vocàlica però sí en l'adverbi *perĕgre* 'anant pel món, a l'estranger'): la major part de les llengües romàniques i occidentals han acomplert ací la dissimilació -R-R en -L-R- (que ja es troba de vegades en el llatí tardà, des del S. IV), d'on it. *pellegrino*, oc. *pele(g)rin*, fr. *pèlerin*, al. *pilger*, angl. *pilgrim*, etc., i fins en cast. antic es troba *pelegrino* en algun text del S. XIII, i avui en molts parlars vulgars d'Espanya i Amèrica (Cuervo, *Obr. Inéd.*, 219); si el castellà ha restablert la *-r-* del llatí clàssic és gràcies al fet que en aquesta llengua quasi només *romero* és mot d'ús popular, i *peregrino* ha tingut en quasi totes les èpoques un to més o menys llatinitzant; *pelegrina* 'petxina'; *pelegrinatge* [Llull]; *peregrinació* [Llull]; *peregrinar* [S. XV, *Tirant*], més aviat que *pelegrinar*; en el sentit adjectiu 'estrany, molt desconcertant' ha quedat sempre (ja Llull)[5] la variant amb *-r-*; *peregrinitat*.

Pel que fa al significat de 'suro que dóna l'alzina surera que no ha estat mai pelada' [c. 1880, escrit *pelegrí*, *DAg.*] es va assegurar (Barnils, *BDC* III, 56) que està per *pela-grisa*, explicació (consagrada per la grafia avui general *pelagrí*, *DFa.*, *AlcM*), que suposaria que en l'origen es diria només de l'arbre que encara té el pelagrí, mera hipòtesi possible; encara que sembla explicació molt convincent, mereixeria ser acollida amb més dubtes mentre no s'hi documentin variants amb *-s*, perquè, 1.r, si és concebible que un **pelagrís* passés a *pelagrí* per una espècie de metaplasme, el verb *espelagrinar* (que el *DAg.* ja recollí des de l'Empordà fins a Tossa i que també s'usa a Sant Pol de Mar i més enllà) sembla desmentir-ho; 2.n, tal metaplasme s'hauria hagut de produir en un **pelagrís*, però fóra més natural, donat el sentit i els hàbits formatius de la llengua popular, que s'hagués format més aviat *un *pelagrisa* per a l'arbre, i la **pelagrisa* per a la qualitat de suro, i en aquests el metaplasme no podia produir-se; 3.r, *gris* és un adjectiu d'ús poc popular, que jo no he sentit usar mai, ni enlloc, a cap pagès ni bosquerol, sinó sempre a gent ciutadana; 4.t, la forma fem. en català és *grisa* i no pas *gris*; en un mot, és una explicació convincent per a un filòleg superficial com ho era Barnils, no tant per als dotats d'esperit crític. Es podria especular sobre la possibilitat d'alguna explicació llunyana tenint en compte el nom de *Pelagret*, llogaret del terme de Celrà (encara en la zona fortament surera), que semblaria contenir el sufix -ETUM col·lectiu de noms d'arbre; o un derivat de *pellagra*, malaltia que ataca la pell; tanmateix això és poc versemblant donat el caràcter savi i segurament recent d'aquest nom de malaltia. Sospito que *pelagrí* deriva del verb *espelagrinar*, d'ús tant o més general que *pelagrí* —i no pas viceversa— i que aquest verb sortí per repercussió de líquida (tal com *polacra* de *polaca*, *pollegral* de *pollegal* POLLICARE) d'**espeleguinar*, format des de *pelar* com *estireganyar*, *estiregassar*, *escagarrinar*, *espelegar* (*DAg.*), *espernetegar*, *espeterregar*, *espelagarsar*, *espelersegat*, *apeligarsat* (*AlcM*), *esfilagarsar*, cf. *espelagrinat* 'esparracat, vestit pobrament' en el baix-empordanès de Llofriu (*AlcM*), justament en el rovell de l'ou de l'explotació surera, i que ens mostra com el mot no té res en comú amb el gris, ni està lligat forçosament amb els arbres, sinó amb la idea d'"espellifat', 'pelat', amb pells a tires, o sigui *es-pel-eguinat*. És ben fàcil de suposar que primer va usar-se l'**espelegrí*, derivat postverbal, i llavors, en les terres de parlar «salat», com ho són les de l'explotació surera ¿no era fatal que eliminessin *es-* prenent-ho per una impertinent repetició de l'article vulgar?

[1] D'on la locució *de bon aire* 'de bona o noble nissaga', soldada en francès clàssic com a *debonnaire* 'de bon natural'. — [2] Germans del ll. AGER són el grec ἄγρος i el germ. *akrs* 'camp'; formes paral·leles en les altres famílies indoeuropees. Del darrer surt l'angl. *acre* aquí conservat encara com a nom d'una mesura de superfície, i que, amb aquest sentit, ha passat recentment a tenir algun ús en els països romànics. — [3] Els qui preferirien fer venir el francès *debonnaire* de AREA haurien de reparar bé en totes les accs. catalanes, i veure si els casos com aquests no els en dissuadeixen. — [4] En bearnès algun cop és també una espècie de col·lectiu amb valor de 'els camps, els conreus': «los baradatz de Lascar esser en lo propri terrador de Lascar et *agrers* de l'avesque», a. 1481, *Cart. d'Ossau*, p. 189; potser era simplificació de *fius agrers* 'feus agraris' com llegim ibid. l'any 1425. Però també en el Bearn el significat més corrent és el que ara registrarem en cat. — [5] «De alambrichs, de ampolles, de capses e d'altres vaxells *peregrins*» (Metge, *Somni* III, 288.16).

Agredir, agressió, agressiu, agressor, V. *progrés* *Agredolç,* V. *agre* I *Agregació, agregar, agregat,* V. *gregari* *Agrejar, agrella, agrelleta,* V. *agre* I *Agremiat,* V. *gremi* *Agrer,* V. *agre* II *Agresolat,* V. *gresol* *Agressió, agressiu, agressor,* V. *progrés* *Agrest,* V. *agre* II (i I) *Agresta, agret, agreta,* V. *agre* I *Agreujar,* V. *greu* *Agrícola, agricultor, agricultura,* V. *agre* II *Agriguella, agrilla,* V. *agre* I *Agrifoli,* V. *grèvol* *Agrimensor, agrimensura,* V. *agre* II *Agrimar-se*: sembla ser un castellanisme, per cert ben poc usat (no ho he sentit ni llegit mai, manca en l'*AlcM*, *DAg.*, Vogel, *BDC* XXI, Lab. 1839-88), veg. *DCEC* (*grima* i *arrimar*)

AGRIMÒNIA, pres del ll. tardà *agrimonia* id., al-

teració del gr. ἀγρεμώνη. □ *1.ª doc.*: S. XIV (*Tr. dels Pobres, DAg.*); més tard *agremònia* en el receptari val. de Micer Joan (322), 1466, i *agrimoni* en les *Flos de Med.* de c. 1500.

Agripós, agrir, agrívol, V. *agre* I *Agrisar,* V. *gris*

AGRÓ, igual que el fr. ant. *hairon* (avui *héron*), oc. *aigron*, it. *aghirone* o *airone*, es prengué del germ. HAIGIRO d'igual significat (primitivament *HRAIGARO, a-al. ant. *heigaro*, al. mod. *reiher*). □ *1.ª doc.*: Llull. «--- dementre que lo *agró* enaxi volava ab lo cranch que aportava en son coll ---»; «En un estany havia un *agró*, acustumat de pescar longament», *Merav.* (II, 111). També el trobem en força altres textos medievals, com la *Filla de Contasti*: «lo rey gità un astor a un *agró* ---» (*NCl.* XLVIII, 76). Modernament l'agró és encara ben conegut, però sobretot és un ocell valencià, per la gran importància d'aqueixa mena de caça a l'Albufera, on jo mateix en vaig veure algun, i al Palmar me'l descrivien com a molt notable «per la seva cua, coll i cames molt llargues (1962); ja Lamarca el registrava com a equivalent del cast. *garza*.

En fr. el mot és més ben conegut que enlloc (*héron*), si bé també ho és l'it. *aghirone* o *airone*, i l'oc. *aigró(n)*, que ja trobem usat per Bertran de Born: «cinh' e grua et *aigro* blanc e nier» (XXXI, 40) i n'hi ha un parell de testimonis més en trobadors una mica posteriors (*PSW* I, 38; Rayn. II, 39). En canvi el cast. *airón* no és més que un italianisme documentat rarament i només des de 1571. Dels seus antecedents germànics s'ocuparen sobretot Gamillscheg (*RGerm.* I, 184) i Kluge (*ARom.* VI, 305-6). Al costat de l'a-al. ant. *haigaro*, veiem ja una forma mig romanitzada *hairo*, des dels *Miracula Sanctae Helenae*, S. XI. Però les formes romàniques no vénen pròpiament del conegut *haigaro*, que també passà al finès *haikara* i a l'a-al. mj. *heiger* (Lexer, s. v.); però, com reconeix Kluge, es pot suposar que hi hagué una variant *HAIGIRO —d'on les formes romàniques—, que apareix, en etapa fonètica mig-francesa, en els *Miracula Sanctae Helenae*, del S. XI, i amb una divergència en la vocal medieval (cf. també Kluge, *Et. Wb.*, ed. 1920, p. 370; i *Urgermanisch*; Bruckner, *ZRPh.* XXIV, 72; Diez, *Wb.*, 8; *REW* 3991; Whatmough, *Dial. of Anc. Gaul*, p. 145, que a tort sembla insinuar un origen cèltic).

Altrament no fou la base comuna de totes aquestes variants, l'única, ni tampoc la més antiga, que conegué el germànic; car avui tenim l'al. *reiher*, abans HRAIGARO, i és des d'aquesta que resultà l'altra, per eliminació dissimilatòria de la primera R; crec que no és tan segur que hi hagi relació amb l'al. *häher* 'gaig' (que ja és antic i es remunta almenys fins a l'al. mj. *hëher*), però com que tot i essent ocells ben diferents, no deixa d'haver-hi entre ells certes afinitats, ens guardarem de descartar la idea. Aquests vells mots alemanys formen part d'un ample conjunt indoeuropeu, amb base *KARKIA (bret. *kerc'heiz* f., etc.), que és la que sembla haver romàs com a forma de l'hispano-cèltic, heretada després pel cast. *garza* i portuguès *garça*, id., tots dos documentats des del primer segle literari; veg. per a aquest conjunt el *DCEC* II, 701*a* (amb importants adds. en el *DECH*). La forma catalano-occitana ha de provenir del fràncic (cf. noms d'ocell d'aqueixa procedència, com *ÒLIBA, ESPARVER, ESMERLA, FALCÓ*, etc.)

DERIV.: *Agroner*: un falcó *agroner*.

Agròleg, agrologia, agròmetre, agrònom, agronomia, agropecuari, V. *agre* II *Agror, agrós,* V. *agre* II *Agrumar, agrumeig, agrumollar,* V. *grum* *Agrunsa, agrunsadora,* V. *gronxar* *Agrupació, agrupament, agrupar,* V. *grop* *Agrura,* V. *agre* I *Aguiat, aguaitar,* V. *guaita*

AGUANTAR, probablement pres de l'it. *agguantare* 'agafar, aferrar', 'deturar (una corda que s'escapa)', 'resistir (una tempestat)', i aquest segurament derivat de *guanto* 'guant', per al·lusió als guants de ferro amb què els guerrers empunyaven la llança o aferraven les altres eines pròpies i de l'adversari, transmès a les llengües hispàniques sobretot com a terme de navegants i gent de mar. □ *1.ª doc.*: c. 1800.

Entorn d'aquesta data ja pertanyia al vocabulari comú: al de la gent culta i distingida igual que al del poble: «la campana --- dels quarts queda *aguantada* dintre del llanternó, y, sobre, remata ab un àngel de coure, de un estat de home», B. de Maldà, *Excursions*, p. 59; el registrà Belv. (1803) «*a.*: sufrir, tolerar; ferte, sustinere», «*aguantar el joc*: mantenir-lo, perseverar en ell», amb el postverbal «*aguant*: forsa, fermesa, resistència; robur, fortitudo; constantia, tolerantia». I cap a mitjan segle se'n serveix Milà i F., en una composició de to popular: «--- vina, vina, Felisseta, / a fora vila a jugar. / —Avuy no, que la Coloma / lo seu nen m'ha encomenat. / —No hi fa re: mira --- / —Jo 'l vull, jo 'l vull— / Y entre totes / no l'*aguantan* més d'un quart» (*O. Cat.*, ed. Gili, 306, v. 8). Del pregon arrelament del mot en la llengua viva d'avui, de la seva àmplia extensió dins els recursos lingüístics i socials del català modern, de la seva vasta panòplia semàntica, no podem entretenir-nos a donar idea: ni cal, perquè els articles del *DFa.*, *AlcM*, *DAg.* i *DBal.* ens en relleven suficientment. Em referiré, però, en particular, a la bona col·lecció de passatges d'escr. Renaix. que n'aplega aquest recull, des de *La Papallona* de Narcís Oller («amb la cremor de les meves mans que no podries *aguantar*», p. 66). Solament si pensem en la fonda projecció social que va pendre entre nosaltres, en els Ss. XVI-XIX, la vida i el llenguatge dels navegants i del comerç marítim, compendrem com un estrangerisme d'origen nàutic s'ha ficat tan endins en les essències catalanes.

El mot es troba així mateix en el cast. *aguantar*, on no es documenta fins a Oudin, 1607-16, en port. *agüentar* 'aguantar, sostenir',[1] llgd., roerg. i prov. *agantà* 'agafar, empunyar', it. *agguantare*; tot indica que d'aquest el va pendre el sard (MLWagner, *Die festl. it. Einflüsse*, *ARom.* XVI). En castellà no es va

fer d'ús general fins als Ss. XVIII-XIX, probablement no abans que en català, i podem estar tant o més segurs que no és més antic en portuguès ni en llengua d'Oc.

Quant a l'italià, pel que fa a la llengua literària comuna, no tenim gaires proves que sigui força més antic, com sigui que la Crusca no en dóna autoritats fins cap a 1700, i les de les altres màximes fonts lexicogràfiques (Tommaseo, Jal, Ang. Prati) comencen també només des de c. 1600. De tota manera, en primer lloc, ja el fet que en un poema «èpic», i almenys d'estil solemne, com el *Ricciardetto* de Forteguerri, aparegui ja c. 1710-20 en un episodi de caràcter i narració tràgics —*ecco che un mostro* agguanta / *le donne e gridan come disperate* ——, denuncia en el mot quelcom de més antic, general i venerable que en les altres llengües germanes; veiem alhora, amb això, que el quadro semàntic té més amplitud en italià, car ací s'usa amb el valor de «afferrare, prender forte con mano, e dice presa violenta e per nuocere»; però al mateix temps té també les accs. hispàniques: «non sempre di forza: anche cogliere cosa che richiegga destrezza»; i també els sentits més trivials que ens són familiars: *agguantare il biglietto* (simplement tenir-lo agafat en forma que no se'ns escapi dels dits), *agguantarsi a cosa per non cadere*, etc. Molt particularment, però, l'it. *agguantare* fou des del principi un terme d'ús nàutic, i com a tal l'illustren la *Nautica Mediterranea* de Bartolomeo Crescenzio (a. 1607), el *Vocab. Nautico* de Pantero-Pantera (1614),[2] el dicc. bilingüe de Duez (1674)[3] i, sintetitzant-ho tot, el *Gloss. Nautique* de Jal (I, 80-81); l'imperatiu italià *a(g)guanta!* apareix des del principi com una ordre formulària i consagrada que dóna el còmit als mariners: «è tener fermo» (Crescenzio), «tiens bon!» «le commandement qu'il faisait quand il voulait que l'on cessât de haler sur un cordage», o quan volia que els remitgers suspenguessin llur vogar.

D'altra banda són indicis ferms de l'origen italià la seva presència en els diversos dialectes d'aquest idioma: sic. *agguantari* 'agafar', 'resistir', napol. *agguantare* 'agafar, fermar, assegurar (un cap de corda)', 'suportar', venec. *guantar* 'agafar', milan. *inguantà* 'agafar'; també la major varietat semàntica que hi té; i en particular el fet que ja aparegui *uantar* «agguantare» en un text venecià de 1312-1319 (Ugo Levi, *Monumenti del Dialetto di Lio Mazor*, § 39; Salvioni, *KJRPh.* VIII, i, 138). En fonts nàutiques italianes més modernes trobem encara les accs. «prendere presto e tener fermo alcuna cosa», «star saldi, impugnare», *agguantare un fortunale all'ancora* «resistere ad esso», *agguantarsi* «mantenersi fermi»; i en particular és notable *agguantare un naviglio* «avvicinarlo e superarlo di velocità» (Corazzini), d'on prové el gall. *aguantar* 'afanyar-se i avançar molt en qualsevol feina', i lleon. *aguantar* 'cuitar' (A. Garrote; C. Espina, *La Esfinge Maragata*; J. M. Goy, a la Puebla de Lillo), *aguantar a andar*, *aguantar a escribir* «andar, escribir de prisa» (Puyol, *RHisp.* XV, 3); anàlogament fr. *aganter* 'atrapar, assolir un nau que persegueixen'.

És clar, doncs, que el mot italià va entrar com a terme nàutic. I això fins i tot en llengua d'oc, on és probable que alhora entrés per contacte terrestre a través dels Alps, en les altres accs.; però l'ús especialment nàutic hi existeix també, i en la llengua de Mistral hi fa un paper ben conspicu.[4] En castellà-portuguès la procedència nàutica és més palpable que enlloc — i el català es troba a mig camí entre això i les condicions occitanes. En la font castellana més antiga és 'sostenir amb la mà el que es posa en un vaixell, perquè no doni batzegades', *aguantar el remo* 'acostumar-se a manejar-lo', que ja figuren en Oudin; en el P. Cobo (1639) figura *aguantar la borrasca a palo seco*, i avui continuen en ús diverses accs. marines, detallades en els *Dicc. Marítims* de Fz. de Navarrete (1831)[5] i de Lorenzo-Murga (1864), i ja en la *Práctica de Maniobras* de Fernández de 1732: «si el viento fuere de bolina o largo, se *guantará* la braza de barlovento y se arriará poco a poco», *aguante de vela, aguante de bolina, buque de mucho aguante.* És clar que inclús en castellà el mot aviat es propagà també a d'altres terrenys semàntics, i que ja Salas Barbadillo († 1635) va usar diverses vegades *aguantar* amb el sentit de 'suportar (qualsevol cosa)'. El fet, però, que a l'àrab del Marroc passés només com a mot nàutic, és una prova més que, durant llarg temps, a Espanya, no tingué altre caràcter que aquest: *wanṭâr* no té altre sentit a Rabat que el de «durer le vent, souffler longtemps» (Brunot).

En italià el mot fou inicialment un derivat de *guanto* 'guant de ferro' de l'armadura dels guerrers, mot que a Itàlia tingué més antiguitat, gràcies a la procedència longobàrdica directa, i caràcter molt més arrelat i popular, que no a la Península Ibèrica. Aquesta procedència es fa sentir encara netament en el sentit d''aferrar, engrapar violentament' que hem vist exemplificat en el *Ricciardetto*, i que, parlant d'una fera monstruosa, Tommaseo subratlla en la definició «presa violenta e per nuocere»: el guerrer que aferra amb el guant d'armes no ens tracta pas amb més cautela que el lleó que garfeix, ungleja i clava la grapa. Cf. les locucions it. *dar nel guanto* 'caure en mans' i cast. *echar el guante* 'aferrar'. I d'altra banda el mariner que subjecta la corda per llavorar una vela enduta pel vent desfermat, o detura en sec l'embranzida de la voga acceleradora, cal que clavi grapada amb la mateixa energia que el cop de guant de ferro del cavaller.

Un altre capítol dels costums i la vida medievals, a tenir en compte en aquest sentit, és el de la caça i falconeria, car el cavaller que manejava falcons no ho feia sense enfundar-se les mans en un guant de gruixuda i ben treballada pell: veg. l'informe d'un doc. valencià de 1463 que ens forneix el doc. citat a propòsit d'*agús* (s. v. *agut*; *AlcM*) aferrar i retenir el falcó, *aguantant-lo* perquè no s'envolés era, doncs, *a-guant-ar*.

Va proposar aquesta etimologia italiana i nàutico-cavalleresca Cuervo (*Dicc. Constr.* I, 1886, 265-6)[6] i jo vaig acabar-la de demostrar en el *DCEC* (I, 59-60).

Deriv.: *Aguant* [1803, Belv.]. *Aguantable*. *Aguantador*.

Cpt.: *Aguantacortina*. *Aguantaparet*.

[1] També s'hi troba *aguantar* i, dialectalment, *agantar* 'fermar, subjectar' (Entre-Douro-e-Minho, Leite de Vasconcelos, *Opúsculos* II, 296). La forma *agüentar* es deu a la preferència d'aquesta llengua pel sufix *-entar* (*amamentar*, *apouquentar*, *amolentar*, *apodrentar*, *apousentar*, *aviventar*, *ensujentar*, etc.). — [2] «pigliare e tener bene stretta alcuna cosa». — [3] «tenir ferme, tenir bon, prendre et tenir bien serré». — [4] Passim en *Calendau*; també: «Li Santo / a sa capello miraclento / tout dre te menaran — *Aganto*, acò di [un cop dit això], si dos remo, e viro soun barquet» (*Mireio* X, 7.6). S'havia anat acostant amb el barquet mentre li deia això, i una vegada dit, detura l'avenç dels rems, gira el llagut i se'n torna. Justament l'acc. italiana («quand il voulait que les rameurs suspendissent la nage», Jal). No és clar l'origen semàntic del girondí *agantà* «tromper, donner le change» (Moureau), segurament a base de la idea d''agafar, aferrar (algú)'. Encara menys el del cast. germanesc *guanta* 'bordell' (1609: *RHisp.* XIII, 40). — [5] 'Llavorar una corda que fluixejava', 'sostenir, resistir', 'aguantar a la capa', *aguantar atrás y abozar delante* o viceversa *aguantar delante* .... — [6] Uns quants anys abans (*Rom.* 1883, 105), Cuervo havia pensat per al castellà en una etimologia germànica directa, que a causa de la *gu-* o *agua-*, i pel gran desenrotllament i popularitat assolits pel mot en cat.-oc.-cast. hauria pogut seduir-nos, però que des del principi es veié amb fonaments semàntics molt més vagues, i, un cop coneguda la història del mot, ha pogut descartar-se del tot. Pensava en una arrel germànica WAN-, representada pel danès *vente*, suec *vänta*, esc. ant. *væntа* 'sospitar', 'tenir esperances (d'alguna cosa)', 'estar en espera', de manera que l'acc. bàsica del mot romànic hauria de ser la d'*aguantar-se* 'romandre, quedar-se'; d'altra banda hi hauria també entrebancs fonètics (aqueixos mots escandinaus suposen una base *WANATJAN); i així mateix cal pensar que l'àrea dels mots romànics ens duria a cercar un origen gòtic i allí la vocal del mot hauria de ser *ê* i no pas *â* (gòt. *wênjan* 'esperançar', 'estar en espera').

Agüar, *agüat*, *agusar*, V. *agut* *Aguard*, *aguardar*, V. *guardar* *Agudesa*, *aguditzar*, V. *agut* *Aguerriment*, *aguerrir*, V. *guerra* *Aguiar*, V. *guisa*

ÀGUILA, descendent mig-savi del ll. AQUĬLA id. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XIII, Llull.

«Lo cavaller sguardave si veuria alguna *àguila* o cornella o esparver, o algun altre auçell en lo qual pogués conèxer ço que desirava a saber», Blanquerna (*NCl.* I, 230.23). «Diu lo fabulari que --- respòs lo cigne: —Car yo no són aucell real, e són tan perеós e tan fexuc que jamés no puc fer neguna valentia, axí com l'*àguila* e l'astor e·ls altres aucells reals», Eiximenis (*Terç*, cap. 463, *NCl.* VI, 121.2). Aquesta és la forma general en català antic, i la que avui tendeix a tornar a predominar sobre *àliga*. Aquesta es deu a una metàtesi fortament afavorida per fets molt respectables de la forma interna de la nostra llengua: primer la influència d'*ala*, que en semblava base radical, segon el fet que *-ic*, *-iga*, és un sufix derivatiu en català, però no ho és de cap manera *-ila*: altres llengües com el castellà i l'italià tenen almenys molts noms de lloc populars en *-ila* (en català inexistents), altres com el port. *águia*, l'oc. *agla*, el fr. *aigle*, escapaven per l'evolució fonètica a aquest factor.

La declaració d'*AlcM* «*àguila* pertot, esp. entre la gent llegidora», «*àliga*, principalment entre les persones menys cultes» sense ser netament falsa és enterament desafinada (la benemèrita obra, com tendeix a fer-ho pertot, estén al Continent l'estat propi de Mallorca-Menorca). No sols no és cosa de gent més o menys «llegidora» sinó que, en tot el segle XIX i 1.r terç del XX, *àliga* fou la forma usual en tot el Continent, precisament en la selecció llegidora i catalanista, un poc més certament entre la gent no reclosa a la vida de ciutat (la gent del meu braç i de la meva generació ho vàrem dir sempre així, fins a Barcelona). En literatura *àliga* és no sols l'única forma usada per Verdaguer (*Atl.*, 28, 38, 50, 54...; «amb son germà lo comte de Cerdanya / com *àliga* que a l'*àliga* acompanya ---», *Canigó* I, v. 2), sinó la molt predominant en els escr. Renaix.; Belv. (1803), Lab. [1839...], Bulbena, Vogel, registren *àliga*, no pas *àguila*; una forma *aguilot*, *aguilat*, *aguilard* (per *aligot*...) ni tan sols ha existit mai. Només a les Illes *àguila* ha predominat sempre (els *DFgra.* i *DAmen.* exclouen o desdenyen *àliga*, i *àguila* llegim en Costa i Llobera, etc.).[1] Fou Fabra el primer que, sol·lícit de la unitat històrica i interregional de la llengua, preconitzà la tornada a *àguila*; des de llavors aquesta forma ha guanyat bastant de terreny, no veig raó de planye'ns-en, i ara sí que la majoria de la gent «llegidora» tornem a dir-ho així.

Àliga ja s'usava en el S. XVI (doc. de 1577, Segarra, *HSC*, 211). Entre la gent del camp, en Terra Ferma, solament tinc anotada la forma *àguila* en alguns petits claps dispersos, fora dels quals no ho diu, en el camp, ningú (no és cosa de cultura): en alguna petita zona de l'Alt Empordà (a Espolla ...), a Guils del Cantó (Urgellet), en algun punt escadusser del Pallars.[2] La forma metatitzada és general fins a l'últim extrem de Ribagorça (la registro sovint a la vall de Benasc), i segueix encara endins de l'Alt Aragó, sinó que allí es trasllada l'accent a la manera aragonesa: *alíga* a la Vall de Gistau (1964), *alíka* a Bielsa (1965). Segueix igual en català occidental cap al Sud, p. ex. *àligues* en el Montsant (la Morera, 1935), però un poc més al NO. se sent una forma reduïda *álya* (1935). De llarg a llarg del País Valencià, en totes les zones muntanyoses, és solament *àliga* el que tinc anotat: Benifassà, Herbés, Morella, Cervera del Maestrat; Xúquer enllà, a Alzira, després a Oliva, la Font d'En Carròs, Teulada, Vall de Gallinera, Beneixama, per

tots els caients de l'Aitana (Sella, Finestrat), a la Vall de Godalest... (1961-63). Només a la Font d'En Carròs fluctuaven entre una forma i l'altra, i a Teulada m'observà l'informant que ell deia *àguila* però que els llauradors pronunciaven *àliga*. No lluny d'allà degué haver-hi una zona antiga de resistència de la forma conservadora, car a Tavernes de Valldigna, el que se sentia era *ái̯les*.

En el domini del dialecte rossellonès les coses es compliquen perquè des d'antic es tendia allí a eliminar els esdrúixols. Solament a l'Alta Cerdanya resistí l'esdrúixol, i allí encara se sent *áligə* fins avui (Estavar, 1959), i amb caràcter més isolat anoto el mateix (junt amb algun altre proparoxíton) a Flaçà de Conflent. Per allò, la reducció secundària, sigui a *álgə* sigui a *ágglə*, que és pròpia d'aquelles terres en general; però en algun punt molt conservador —i això fins a l'extrem Nord, en el Capcir— existí *l'áli*, encara mantingut per la toponímia: als Angles l'informant m'aclaria que *lu Rok de l'Ali* volia dir «de l *ákklə*», i el de Formiguera, assenyalant el mateix cim, digué *də l ákklə*. A la Vall de Noedes la coexistència d'un veral dit *l əligé̜* amb un cim *Roc də l ágglə* fa pressentir el mateix estat de coses. I en d'altres llocs la repugnància pel proparoxíton conduí a una solució **álgyə* avui pronunciat *l álgi*, a Tuès, si bé algú interrompé observant que aquell home parlava malament, per *l álgə*. Altrament sento *álgə* a la Roca d'Albera, i d'altra banda a tot el Conflent: a Vernet i Castell de Canigó, Escaró, Estoer (*Roc de l'álgə*, i cuiten a explicar-me que «s'hi posen *ləz álgəs*»), Orellà, Évol i Jújols, i em calgué arribar fins al caire del Fenollet per sentir la forma occitanejant *ágglə*, a Tarerac.

Acabem observant que a Alzira constato que els falcons reben de la gent el nom d'*áligez le̜bré̜res* (1962).

Deriv.: *Aguilenc* [1575 «lo qui té lo nas *aguilenc*: aquilinus; lo qui té lo nas rom ---», OPou, *ThPu.*, p. 247; però el terme català legítim és *nas d'àliga*, Belv.].[3] **Aguilenyar* (*AlcM*) forma inexistent: és un 'vell llogaret i església muntanyenca' dita *Guilanyà*, AQUILINIANUM, nom romà derivat del NP *Aquilinus*. *Aguilera. Aguileta.*[4] *Aguiló* [*Spill*, v. 6743; *aligó*, Verdaguer, *Canigó* I, 2.4]. *Aligard* (Olot). *Aguilard* cognom (és clar que no és cap NP germànic, com voldria *AlcM*, ni tampoc alteració d'*Aguilà(r)*). *Aligat* (Vayreda, *Fauna Ornit.*); *aligató* (Alcover, *Rond.* I, 28). *Aligot* [1803, Belv.; Verdaguer,[5] *Atl.* IX, p. 244]; antic *aguilot*, St. Vicent Ferrer, *Sermons* II, 211.19. *Aliguenya* (*aguilenya*, 1780, Palau), no és pròpiament derivat d'*àguila* sinó provinent d'*aquilegia*. *Aguilando* i altres variants valencianes per 'capta nadalenca' o 'estrena', no ve d'*àguila*; etim. i variants, aplegades *DCEC* I, 62-63 (s. v. *aguinaldo*) (i *alguirando*, Belv.).

1 Allà també existeix *àliga*, però com a forma rústica: és la que usava AMAlcover (*Rondalles* I, 28). — 2 A Farrera (1934), dada de la qual em malfio perquè altrament en tots els pobles de Cardós i Vall Ferrera vaig sentir *àliga*. No cal dir que hi ha hagut sempre alguns punts on cercles afins al mestre d'escola (bé pot ser també el cas d'Espolla), s'han apartat de l'ús comú. Z. Rocafort el 1899 (*BCEC* IX, 70) donava *àliga* com a forma pròpia de la Pobla de Segur. Anoto *àliga* a Barruera (1953), Manyanet, Cabdella, Llessui (1958), etc. — 3 També es va usar algun cop *aguileny* en cat. ant.: «lo nas --- no era *aguileny* ne era de bugia», B. Metge, *Ovidi Enamorat*, ed. Riquer, 94.9: és el mateix text on s'assenyala algun altre mot sorprenent com *mels*; acceptem-lo com a bo mentre no es demostri el contrari. — 4 'Moneda de 5 cèntims': a València, Rafelguaraf, Sumacàrcer (1962), on també en diuen *gallets;* M. Gadea, *T. del Xè* I, 69. A Alacant en diuen *monetes*. — 5 De *aligot* s'extragué regressivament *àlic roig* [*DFa.*] com a nom del flamenc: s'eliminà *-ot* com a impropi, pel seu valor despectiu, i s'afegí *roig* com a distintiu d'un ocell apreciat i de forma altrament poc diferent d'un aligot.

Aguió, aguiar, V. *guisa*

AGULLA, del ll. vg. ACŬCŬLA id., pròpiament diminutiu del ll. ACUS 'agulla' □ *1.ª doc.*: fi S. XIII (Llull, etc.).

Des dels orígens ja apareix en diverses accs. De l'agulla de cosir n'hi ha bastants exemples medievals: doc. ross. de 1323 (*RLR* XXXII, 546), en un de barceloní de 1380 (*BABL* VI, 471), molts en el *Tirant* («vés per amor de mi e porta'm una *agulla* de cosir ab un poch de fil blanch», Ag. I, 359, etc.). Com a nom d'un peix el veig en uns bans dels anys 1349-56.[1]

El clàssic ACUS s'ha conservat en l'it. *ago*, en romanès, sard i en els parlars del Migjorn i Centre d'Itàlia, mentre que en el Nord d'aquest país i en les altres llengües romàniques (reto-rom. *aguoglia*, *guila*, fr. *aiguille*, oc. *agulha*, cast. *aguja*, port. *agulha*) es va generalitzar el diminutiu ACUCULA, que ja es troba en glosses llatines en lloc de ACUS; de la banda d'ençà dels Alps totes les llengües romàniques postulen la quantitat ACŪCULA, comprensible tractant-se del diminutiu d'un mot de la 4.ª declinació; la variant ACŬCULA dels parlars rètics i italians deu ser deguda a infl. d'ACŬLEUS 'agulló', que en francès i en català fou alterat, viceversa, en -ŪLEUS.

En català té especial importància l'acc. 'rec o sèquia secundaris que van a parar al canal o sèquia principal'. És antiga i es troba repetida en moltes parts del territori lingüístic. Potser en cap no se'n parla tant com en el Rosselló, però també és ben viu a les Hortes de València, de Castelló, etc. Es documenta des de 982 «cum ipsos abeveratorios et ipsa *agulia*» (doc. ross.), en un doc. narbonès de 990 (cites Bast-Bass., 529) i sovint des de princ. S. XIV: «quadam *aculea* vocata Peyral» en un doc. de 1317 de Cornellà del Bèrcol; l'*InvLCat.* d'Alart n'aplega molts més, des de llavors a 1389, relatius allà mateix, a Toluges, Tatzó, etc. (*aculea payral*, 1341, 1347). De vegades s'estén al vall ple d'aigua que rodeja la muralla d'una plaça forta o altra fortificació: «no gaus taylar arbre viu que sia en la *agula* que es entorn lo dit port de

Port Venres», any 1318 (*RLR* XXXII, 154); ús que s'estengué, almenys ocasionalment, fins al francès mitjà, car Froissart parla d'uns que «s'eschaperent par l'*aiguille* du chastel».

Altrament també està arrelat en diverses comarques del Llenguadoc, almenys a tota la part plana (E. i N.) del dept. de l'Aude; Sabarthès n'assenyala 1 cas en el cantó de Castelnaudarri, 2 a Lezinhà, 2 a Corsà i 6 a Peiriac, sovint amb la definició de «ruisseau d'écoulement de l'étang», altres en termes més generals «ruisseau», «rigole», «canal»; i vers el Nord això no s'acaba allà perquè encara en el Cantal hi ha un rierol afluent de l'Alagnon (a Laveissière) dit l'*Aiguille*. Muntaner c. 1330 ja parla d'una *agulla* llenguadociana cap a Agde (c. 152).

En l'època actual, en el Rosselló, he sentit a parlar molt d'agulles a tota la Salanca, a la Ribera (Vilanova), Cornellà del Bèrcol, Brullà, etc. Però ja he dit que és un ús que es retroba a moltes comarques de regatge, generalment planes, incloent-hi la zona mallorquina d'Alcúdia, el Segrià, el delta del Llobregat, etc.; també la faixa marítima de l'Empordà (l'Armentera, St. Climent Sescebes); i algunes de més muntanyoses que planeres, com l'Alta Cerdanya (unes quantes en el cadastre de Sallagosa del S. XIX).

No presenta gran dificultat semàntica concebre que una tira rectilínia prima i llarga, no menys resplendent de lluny que una tija d'acer, vagi poder ser comparada a una agulla. D'altra banda es pot especular sobre la idea que AQUALIA plural de AQUALE 'lloc aigualós' i 'canal' passés a **agǫlla* (tal com VADUM pot esdevenir *Gòu*) o a **aguẹḷa*, i des d'ací, ajudant-hi algun fenomen d'ultracorrecció o dialectalisme (al català *ull* corresponen *uelh*, *uolh*, *uollo* en oc., mossàr., arag., etc.), una etimologia popular el dugués a confondre's amb *agulla*.[2] Em sento, però, escèptic sobre aquesta possibilitat. La posició més ferma em sembla que és admetre que no hi ha cap necessitat que ens obligui a apartar-nos de la primera idea, que és més planera i òbvia (si bé no evident). Un fet que es podria allegar contra la hipòtesi AQUALIA: una de les més importants i antigues a Sollana (Horta de València) és la *Séquia l'Obẹ̄ra*, que em sembla provinent d'un àr. *sāqiya al-'ubäyra*, pròpiament, 'sèquia de l'agullola'. amb *'ubäyra* diminutiu normal de l'àr. *'ibra* 'agulla (de cosir, etc.)': seria doncs traducció d'un romànic mossàrab *aqûḷa* =*agulla*, i això desmentiria per tant la forma mossàrab **aqwäḷa* AQUALIA, que havíem estat temptats de postular.

Algun testimoni de fraseologia d'interès: *posar agulles a la màrfega* 'entrebancar, tornar espinós un afer': «si ella s'hi aplana no seré pas jo qui posi *agulles* a la màrfega», MVayreda (*Punyalada* X, p. 171). Explicar una cosa *punt per agulla* a l'alta Ribag. equival al cat. centr. 'fil per randa' i al val. 'fil per agulla': «tot ho esplicarem *punto per agulla*», Grist, Benasc, 1964.

DERIV.: *Agullada* 'picada', 'instillació' [S. XIV]; *agullar* [id.]. *Aguller* [1384; St. Vicent Ferrer: «no han res ni volen ésser senyors de hun *aguller* de fil, ans o han tot lexat per amor de Déu», *Sermons* I, 48.13]; *guyé* 'alfiletero' eiv. [PzCabrero]. *Agulleta*; *agulleter*. *Agullot* 'la peça de ferro agut del timó que es fica en el góndol', St. Pol de Mar, l'Escala, 1930-7 [1467, *DAg*.].

Agullada [1460]: «ab los diables / qui fa laurada / gran *agullada* / ha menester / ---», Jaume Roig, *Spill*, v. 6998; «lo *agulló* o *agullada*: stimulus», OPou, *ThPu*., p. 82, no és derivat d'*agulla* sinó del ll. ACULEUS 'agulló' (veg. supra), mot derivat de ACUS; per una altra banda var. locals: la *goḷáda* a Lavansa (1958), *agullada* o *ullada* a Àneu (Pol, p. 9), *unllada* a Benasc («tiengo una *unllada* de freixe», Ferraz, 106, per confusió amb 'unglada'); igual en tot el domini occità i gascó, aran. *agüiḷáda* (Rohlfs, *BhZRPh*. LXXXV, § 229, prov. *agüiado* (*TdF*), la *uḷáda* a Arcavell, *agullada* a Cardós i Vall Ferrera, etc. En llatí es troba ja l'adjectiu ACULEATUS, i podem suposar que primer es digué PERTICA ACULEATA amb el valor del llarg bastó amb agulló a la punta, que després, abreujant, fou substantivat en UNA ACULEATA, base al costat de la qua lhi hagué una variant vulgar AQUILEATA, de la qual vénen el port. *aguilhada*, el cast. *aguijada* i el r.-rom. *aguagliada* o *ugliada*; veg. *DCEC*, s. v. *aguijada*.

Agullat nom de peix (*AlcM*),[3] d'on altre peix dit *agulladell* [mussola --- rejada, escat --- *aguyadell* --- e tot altre pex semblant», bans de St. Celoni, a. 1370, *BABL* XII, 147]; hi hagué també *agulladol* [Dénia, a. 1320], que *AlcM* sembla creure accentuat en la *o*, però tampoc no accentua el NL penedesenc *Agullàdols* que dóna a continuació, això certament fals; quant al nom del peix, com que un diminutiu en *-dòl* fóra ben estrany, val més suposar també *agullàdol*. Un +ACULEATĬLIS comparable a *foliatilis*, *vibratilis*, *aquatilis*.

Agulló 'la punta de l'agullada',[4] 'la punta d'un punxó' [especialment el que rematava la cana o alna d'amidar el drap]: «tot drap de lana, o de li o de cànem, qui·s vena a cana, ab *aguyló*», tarifa de Barcelona, de 1271; *Entre Dos Llenguatges* II, 97, ço que de vegades es prohibí, Perpinyà 1310, *RLR* X, 58, d'on després 'fibló d'insecte' [S. XV, Genebreda i *Ajustaments* de les Collacions de la Bibl. Univ. Bna.: «les abelles són molt yroses e per gran fellonia punyen hom en la nafra ab lur *agulló* o fiblen», *DBal*.] i 'burxa o motiu que ens empeny' [Eiximenis, «Déu --- contínuament lo provoca per diversos *aguyllons* empenyent-lo a trebayllar, e lo pereós --- com si era mort», *Terç*, 193; «mostra com està prop la vergonyosa destrucció de son anamich, ab aquests *aguylons* empeny los coratges ---», Ant. Canals, *Scipió*, p. 63]; també «la part superior i quadrada del rem, oposada a *la pala*», l'Escala 1937. Del ll. vg. ACŪLEO, -ONIS, en les *Glosses* de Reichenau, en lloc del clàssic ACŪLĔUS (var. *aquileus* en glosses, d'on el cast. *aguijón*, port *aguilhão*): de la mateixa base que el cat., el fr. *aiguillon* (cf. el tractament de *aiguille*), oc. *agulhon*, a.-arag. *agullón*, arag. ant. *agujón* (*RLiR* XI, 25; *BDR* I, 125; *aguyón* en la *Conf. del Amante*, a. 1399, de Gower, 7, 473); del ll. vg. passà també al bc. *akulu* 'agullada'; és la forma molt predominant: bisc., guip..

sul., ronc., *akuïlu*, *-uïlo*, també en l'a.-nav. pirinenc del Baztan i Zaraitze, que és possible que fos la forma única inicial, encara que avui aparegui *akïlo*, *akilu*, a Aratia —al SO. de Bilbao— i a Sanpere de Labort, que recorden el cast. *aguijón* però potser surten de reducció de *-kuïl-*: veg. Azkue i Mitxelena, *Fon. Hist. Vca.*, 196.[5] *Agullonar* [S. xv]; *agullonada*, *agullonador*, *agullonejar*; *agulloner*; *agullones*.

Deriv. i cpt. de forma sàvia: *aculeat*, *aculi*. *Aculeïforme*. De *acus* 'agulla': *acupuntura*. *Acutorsió*.

[1] «De *agulles* e de serrans ---», que Balari (s. v. *boga*) cita de l'Arxiu municipal de Bna. És un peix blau d'una terça o dues, i de 2 o 3 pams, deien a St. Pol. OPou, *ThPu.* (p. 64) en la llista de peixos «*agulla*: acus; *agullat*: galeus aculeatus». — [2] La idea es faria més versemblant si poguéssim demostrar que el mot es propagà des d'un centre de llenguatge mossàrab, com les terres valencianes, on l'evolució fonètica de -ualia a *-wẹ́la* és normal i on tothom tenia consciència de l'equivalència fonètica tipus mossàr. *wẹ́lo* = cat. *ull*. No hi ha dubte que els moros valencians (amb els lleidatans, de l'Ebre, d'Alcúdia, etc.) foren els grans mestres en qüestions de regatge. Però s'hi oposa la doc. rossellonesa del S. x. — [3] Ja Sanelo (24 i ii3*v*.) havia registrat en bans valencians «*agullat*, galeus aculeatus, pece (pez conocido)». N'havia vistos a St. Pol, 1925: peix no gormand, de poca estima, oliós, de 3 o 4 pams, armat de punxes, de color cendra fosc. — [4] 'La punta de l'*agullada*' en les *VidesR.*: «dura causa és causigar l'*aguló*», f. 52*v*2 n. 51, traduint «contra stimulum recalcitrare». També en Llull, *AlcM.* — [5] Sembla haver-hi hagut una forma mossàrab andalusa de verb en *-llar*, per a 'apunyalar el senglar mentre pernabat amb els gossos', si bé resta un poc equívoca; Barahona de Soto, *Diál. Montería*, c. 1620, pp. 276-7, dóna successivament *agullar* i *aguillado*, amb esmena marginal *abullar*.

Agusar, V. *aguar* (*AGUT*) *Agussiar*, V. *aquissar*

AGUT, del ll. acūtus, -a, -um, 'punxegut, punxant', pròpiament participi passiu del verb acuĕre 'fer punta, aguditzar'. □ *1.ª doc.*: fi S. xiii.

En Llull ja el veiem tant en el sentit figurat com en el material: «l'enteniment, aytant com és pus *agut* e pus sotil, és pus aparellat a entendre», «en cada boca ell havia dents molt *agudes* e molt trencants» (*Contempl.* 187.11, 356); i en Muntaner «d'él pot hom dir l'eximpli que·s diu en Cathalunya: que spina, com púnyer deu, *aguda neix*» (cap. 182). En St. Vicent Ferrer en tenim exs. ben expressius en els sentits, més figurats, de l'esperit penetrant o eixerit: «los mestres *aguts* e sabents no·s convertien per lo preÿch de Jhesu Christ --- e los saigs e gros<s>és, aquells se convertien», i com espt. es fa avui a València amb les criatures espavilades, en diminutiu: «ara, di, mon fillet: —Ave Maria — Ell respondrà *agudetament*: —Aave Maria» (*Quaresma*, 227.76; *Sermons* i, 156.8).

Molt freqüent antigament la substantivació per a 'clau petit', que fou espt. occitana i del Nord de la terra catalana: «si lo senyor havia --- manllevat en algun viatge lo loguer dels mariners --- lo loguer del primer viatge se deu pagar --- de aytant com la nau se restaurarà <'salvarà'>; e si no·s restaurava sinó sol un *agut*, sia del loguer a pagar del mariner», *Consolat*, cap. 93 (ed. Buchon, p. 129). En llatí tardà el trobem ja en les glosses de Plàcid («clavus: interdum *acutus*, interdum gubernaculum», *ALLG* vi, 274); s'aplicà espt. als del sabaters («minutis clavis, id est *acutis*, sola caligis vinciantur», en St. Isidor, *Etym.* xix, 34.13), però també ja llavors, com en català antic, era especialment el de les naus (*acutum* «clavus navium», en el Dioscòrides lombard del S. vi (Stadler, *RForsch.* xiv, i, 603; Heraeus, *Hermes* xxxiv, 167).

Deriv.: *Agudesa* [*-ea*, Llull; *Tirant* ii, 95; etc.;*-esa*, S. xv, *AlcM*]. *Agüar* 'fer tornar agut, afilar, aguditzar' (sovint grafiat *aguhar*, mot trisil·làbic) [fi S. xiii]: «los romans --- l'encausaren <Neró> --- e quant él vesec que no podia escapar, él *aguà* lo fust que tenia, ab les dens, e 'naprés él lo·s mès tot per lo ventre, e en aytal mort él morí», *VidesR.* 133*r*2 (ms. P), traduint *fustem dentium morsibus exacuit* (Gr. 377, 24), passatge on el ms. *B* porta *agusà* (en el 92*r*1 *aguzada* P = *agu*<*a*>*da* B); «tota la escriptura, hoc e la sciència dels sants, molt pus directament són ordenades a entendre caritat que no a subtiliar o *agüar* la nostra curositat», B. Oliver (*Excitatori*, *NCl.* 16); «en les ramelles / d'arbres curtades, / ben *agüades*, / vives penjà», «los jóvens verts / e inexperts / --- del niu cuytats / y poch *aguats* / ---», JRoig, *Spill*, vv. 15942, 298:[1] això partint d'usos com: «espanyols --- són estats reputats en altres coses per hòmens grossers --- jatsia que ara *se* comencen un poch a *agüar*», Eiximenis, *Terç* iii, 185.27: del ll. vg. acūtiare,[2] que ha donat paral·lelament cast. i oc. ant. *aguzar*, fr. *aiguiser*, it. *aguzzare*; en el Nord de Catalunya s'ha generalitzat, en canvi, la variant *agúsa* (pròpia de la posició postònica de ti), *LleuresC.* 210-1, 298-9 estenent-se a tot el verb, i allí es diu *agusar* 'esmolar, llossar una eina' (Montesquiu d'Albera, 1960), com ja en les *VidesR.*; d'ací el postverbal *agús* 'acció d'ensenyar, espavilar' [doc. de 1463, que *AlcM* no entén]; *aguser* sembla ser 'llossador d'eines de sega', doc. ross. de 1311: «de totz nostres espletz --- entenem-ne a livar sò de què darem a seguadors, e a maxoners e a seyoria, e a deumes, e as-*agusers* e banders» (*RLR* xxix, 59); *agüaire* (pedra ~), document de 1504 (*AlcM*). *Aguditzar* refecció de *agusar* [c. 1926, *AlcM*] molt blasmada en cast. pels ultrapuristes (*BRAE* i, 1914, 150). *Acuïtat* forma recent imitada del fr. *acuité* [«aquesta vetlla sofria amb més *acuïtat* per causa d'aquest dubte», 1930, Puig i F., *Cercle Màgic*, 69] format sobre el fr. *aigu*, *aiguë* sota la influència del ll. *acuere* 'agusar'; si bé ja n'apareix algun cas escadusser en el S. xv (en la nostra trad. de Cauliac, *AlcM*, o en el nord-italià Angelo Galli de mitjan segle, *ZRPh.* xlv, 574).

Cpt. cultes: *Acutangle* i la forma prefixada *acuti-*.

De la mateixa arrel que *acuere* 'aguditzar', deriva el ll. ACIES 'tallant, fil d'una arma', d'on cast. ant. *az* f., pl. *azes*, 'tropa ordenada en batalla' (*DCEC* II, *HAZ* II amb *h-* errònia en cast.), cat. ant. *aç* f., pl. *aces*, 'línia, front de batalla', fi S. XIII, Desclot; sovint documentat en Ant. Canals († 1419, val.): «Scipió ordenà son camp de batalla --- en diverses órdens de *atzes* sàviament ordenades», «aprés de tantes batayles per mi vensudes, aprés de tantes *azes* de gents mortes e dissipades» (*Scipió*, *NCl.*, 62, 48, 64, 67, 68); més en Faraudo, *Misc. Fabra*, p. 149; alguna vegada també 'rengle de gent civil' (*DAg.*, darrer ex.).

[1] Sentit de 'espavilat, eixerit', que de vegades pren avui un matís un poc ampliat, en valencià, *un fadrí aguadet* «un mozo medrado», avui a Morvedre, veg. l'ed. Chabàs. El sentit d''espavilat' s'acosta molt al també translatici de «escalivar-se, esmenar-se», actualment mall., molt viu (*BDLC* III, 7; Spitzer, *LexikK* 10); si fa no fa 'corregit' en les Comèdies de Bart. Ferrà (*IdOr.* I, 22); «en Pepet, a pesar de lo que te vaig dir, no s'ha *agüat* gens, segueix fent de les seves», Gabr. Cortès, *IdOr.* VIII, 94. — [2] Documentat en glosses i en la Ítala, almenys el nom d'agent *acutiator*, amb la trad. *samiarius* i *ἀκονητής* (Rönsch, *Itala u. Vulgata*, p. 137.3), *ALLG* I, 235.

Agutzil, V. *algutzir*

AH, mot de creació expressiva. ☐ *1.ª doc.*: Llull.

Ahinar, *ahinament*, V. *renillar*

AHIR, de l'antic *hir*, provinent del ll. HĔRĪ id., al qual s'afegí una *a-*, com a molts mots de funció semblant (*avui*, *així*, *ací*, *allí*, *aviat*, *allavors*, etc.). ☐ *1.ª doc.*: *(h)ir*, S. XIII; *aïr*, princ. S. XV, *Sermons* de St. Vicent Ferrer.

La forma *ir* apareix en diversos textos del S. XIII (com les *VidesR.*, o els *Set Savis*, v. 1965), i d'altres des del principi del S. XIV fins a finals de l'Edat Mitjana: «lo yorn d'*ir*», *Questa* de Reixac (82.14); «molts prínceps (...) qui cobejaven gran longea de viure, los quals *hir* foren e ja hui no són», Bernat Oliver (*Excitatori*, 91), «així com *hir* yo vos preÿquí de la Ascensió ---», St. Vicent Ferrer I, 35.16; carta d'un ambaixador reial, a. 1315 (Finke, *AArag.* III, 282), docs. ross. de 1435 i 1457 (*RLR* XLIX, 274; L, 325), etcètera.

Cap a aquest temps ja es comença de trobar *ahir*: un altre sermó de St. Vicent Ferrer comença «així com *aïr* vos preÿquí ---» (I, 147.16), i en les sèries de docs. rossellonesos apareix des de 1592 (*RLR* LV, 90), no sense paral·lelisme amb la substitució de *hui* per *avui*, i potser més aviat un poc abans que aquest. L'afegiment d'una *a-* s'ha de mirar essencialment com un resultat del relleu i èmfasi en què ens interessa de posar aquesta mena de determinacions temporals, de tanta importància en la vida col·lectiva (doncs lingüística) i en el diàleg; amb el mateix caràcter d'addició d'un element constitutiu de partícula, que en *avui*, *així*, *allà*, *aviat*, cast. *ayer*, *afuera*, *donde*, cat. *aon*, *dins*, *davant*, etc.[1]

Com que ja és bastant antic l'afegiment d'aquesta *a-* adventícia, en la major part dels parlars on les *-r* finals s'han perdut pertot llevat en els monosíl·labs, *ahir* va passar a ser pronunciat *ei*, com escau a tot polisíl·lab, que és el que s'esdevé a les Illes i a tot el Principat; tanmateix es comprèn que en alguns punts extrems d'aquesta àrea l'addició de la *a-* fou un fenomen de data més tardana, i allà —tot i que també acabà la *a-* per introduir-s'hi— s'havia ja estabilitzat la pronúncia amb *-r* sensible, i aquesta roman fins avui. Això s'esdevingué en tot el territori dialectal rossellonès, en quasi perfecta coincidència amb la frontera política —fins a Arles de Tec, si bé no a Prats de Molló, on ja diuen *əí*— incloent-hi l'Alta Cerdanya: *əírt* a Llo (1959), i igual o *əír* a Sallagosa, Angostrina, Portè (*AlcM*; en part pronunciat *əíra*, tal com es diu *kǫ́rə* per *cor*, etc.). Una altra zona semblant de *aír* en el Matarranya i ratlla de València (zona encara allunyada de la de conservació valenciana de la *-r* final): així ho anoto en els Ports de Tortosa, com també a Penaroja, Ràfels i Bellmunt de Mesquí (1928, 1955). Tanmateix la pron. general és *ei* fins a l'extrem NO. del territori (Cardós i Vall Ferrera, etc.) així com també a Eivissa (PzCabrero). A l'Alta Ribagorça i Alt Aragó, anoto *ayére* a Benasc, *ayẹ́* a Plan de Gistau, *ayẹ́r* a Bielsa (1964).

Pel que fa a l'evolució de la Ĕ de HĔRI com a *í*, seria fàcil de fer com si no hi hagués problema. Admès que hi sigui, potser també es podrà arribar a una solució del dubte, amb un estudi detingut i descabdellat. Estic menys segur que es pugui arribar a una decisió veramen apodíctica. En tot cas és un problema que depèn més d'una investigació molt complexa i vasta de dialectologia i fonètica comparada del conjunt cat.-occitano-hispànic, que no pas té un caràcter lexicològic o d'història del lèxic. El dubte està en primer lloc entre si es tracta d'un fet de diftongació, amb reducció ulterior de *iei* a *í*, o bé d'un fet de metafonia, i no descartem que s'hi combinin totes dues coses.

HĔRĪ tenia generalment -I final llarga; encara que una variant *herĭ* existí també (llei dels mots iàmbics, i això passà a *here* en boca d'altres), en podem prescindir perquè almenys és segur que aquestes formes haurien conservat la É sense cap canvi en cat.-oc. És clar que el cat. *(h)ir* està en report amb el diftong de l'oc. *ier*, que és la forma molt predominant, si no única, en la llengua dels trobadors: «lo móns --- *ier* lo vim mal e oi pejor», Peire Vidal (Appel, *Chr.*, 69.26) i copiosament en els trobadors més clàssics (Bornelh, Montaudon, Miraval, Riquier, Peire d'Alvernhe, etc.).[2] El gascó *ǧé* 'ahir', aran. *ǧẹ́* (també *ažẹ́*, sobretot a l'alta vall, veg. en el meu *VocabAran.* la distribució detallada de les formes), és el resultat normal de *ié* antic segons la fonètica gascona, tal com *ǧés* 'ell surt', *ǧése* 'sortir', correspon a oc. ant. *ic(i)s*, ĔXIT (cf. oc. ant. *isseria*, fr. *issu* = oc. ant. *eis-*

sit, aran. *ǧeskü̈t*). La tendència natural de l'estudiós ha de ser a pendre això com a resultat d'un *iei* originari, causat per diftongació condicionada, i que en l'evolució posterior redueix ràpidament el triftong *iei* a *ié* davant una consonant implosiva: tal com FĔRĬO passa tot seguit a *fier* per *fieir*, o QUAEREO *quieir* passa a *quier*.

Tal com en el sufix tenim, gairebé universalment, en occità antic, *-ier*, en el masculí, tot i que el femení *-ieira* o (amb reducció inversa) *-eira*, ens ensenya que hagué d'haver-hi *-ieir* en el masculí, si bé molt aviat reduït a *-ier* a causa de l'existència d'una consonant implosiva que el travava; anàlogament, amb altres implosives, tenim aviat *leis* 'ella' molt més que *lieis*; *pietz* o *peitz* per PĔCTUS i per PĔJUS i rarament es troba ja *pieitz*; *lieg* LĔGIT, *leit* o *liech* LĔCTUS 'llit' pertot amb un diftong que és natural suposar arreu producte d'un triftong originari. Però com que aquest triftong, allà on hi ha estat, s'ha reduït en català a *i*, semblaria natural admetre que també el català hagi partit d'aquest triftong originari en el nostre adverbi: tal com FĔRĬO ha dat cat. *fir*, QUAEREO > *quir*, *mir mira* són les formes MĔREO, MĔREAM del verb MERERE 'merèixer'; com al cat. ant. *estirs* EXTĔRIUS correspon oc. ant. *estiers*; o com tenim *pits* de PECTUS, *llit* de LECTUS, *ix* de EXIT; o tal com hi ha *mills* MELIUS o *pinte* = aran. *piente*, oc. ant. *p(i)enche*, *pienti* PĔCTINEM.

Potser no podem excloure tampoc la possibilitat que la *i* del nostre *ahir* vagi tenir una gènesi diferent, i que la *i hi* resulti d'una metafonia causada per la -Ī: com en *mis*, primera persona del perfet de *metre*, oposada a la tercera *mès* —MĬSSĪ ~ MĬSSĬT— *pris* ~ *pres*, *fiu* ~ *féu*, *vinc* VĔNUĪ ~ *venc* i tota aquesta llarga sèrie (-ĬSTĪ > *-ist*, etc.), *mit*, *prin*, *penit* imperatius en -I de verbs en -IRE (cf. *VidesR* I, 45), *pliu* imperatiu del verb antic *plevir*. ¿Fóra possible, doncs, que HĔRĪ hagués passat directament a *hir* per metafonia, sense diftong previ? Ací és on ens veiem estiregassats entre arguments contradictoris. Notem que tots els exemples catalans de metafonia que acabo de citar són d'una Ẹ etimològica tancada (< Ĭ o Ē), fins i tot si ens allarguem fins a la toponímia, en col·lectius com *Carlit* (probablement un genitiu com DESERTUM CARDUĒTĪ o CARDUELĒTĪ), alt-arag. *Lapedomit* LAPIDEM ULMĒTĪ, gc. *Labrit* a.c.d. *Albret* (VILLA (A)LEBRĒTĪ a.c.d. [PAGUS] ALEBRĒTUM). L'explicació per metafonia ens conduiria a suposar que una -Ī podia metafonitzar inclús una Ĕ oberta etimològica.

Sembla haver-n'hi un cas, cat. *vin* (més tard *vin-ne* reduït a *vine*, explicació que se sol admetre); anàlogament MzPi i Am.Castro van explicar (*RFE* VIII, 184), el cast. *ven* de VĔNĪ sense diftong (enfront de *viene* VĔNĬT) per l'acció de la metafonia; en canvi l'aran. *véne* 'vine' surt de *ven-ne* i ací no veiem diftong ni hi veiem metafonia. És, doncs, un conjunt de fets complicat i amb molt detalls opinables: el caràcter únic de l'ex. *vin* (*vine*), la major afinitat que hem de reconèixer en general als fets catalans amb els occitans que no amb els castellans, quan això ens obligaria a separar el cat. *hir* del seu germà immediat l'oc. ant. *ier*, tot això no ens permet de donar com a provat que *hir* sigui explicable per metafonia, i sense diftongació.

D'altra banda més enllà del castellà hi ha encara una llengua que pot aportar ací un argument de gran pes. El portuguès diu avui *ontem* (AD-NOCTEM) per a 'ahir', però en la llengua antiga hi trobem *heire*. És forma molt documentada i que persistí bastant de temps: quatre vegades en el *Canc.* de la Vaticana, una en el Colocci-Brancuti, un parell en la *Demanda do Graal* (encara *ir-noite* 'ahir vespre', dos cops en els autos de Chiado, del S. XVI).[3] Això no es pot explicar per HĔRĪ (menys pel citat arcaic *here*) però sí per un *HĔRĬE, que si no com a forma llatina primitiva s'explicaria ben fàcilment per analogia del contraposat HODIE. Explicació tan natural i planera que sembla deixar aclarides ja sense escrúpols futurs la història del mot occità *ier* i la del port. ant. *heire*, i per tant sembla reforçar encara la versemblança que s'hagi d'eliminar la idea d'una metafonia en català, llengua intermèdia entre aquelles dues.[4] I el cop decisiu el pot aportar encara el fet que també el lleonès i l'arag. sembla que en aquest punt tenien diftongació condicionada i no pas vocal simple com el castellà: car l'asturià diu *ayeri* (Vigón); i a l'Alt Aragó, l'*ayé* de la Vall de Gistau i l'*ayere* de la de Benasc, com sigui que es troben en valls on són ben rars encara els casos de diftongació espontània (Benasc i Gistau *peu* PĔDEM, etc.), els hem de mirar com a resultats del tipus luso-occità *HERIE i no pas de HERI.

CPT.: *Despús-ahir* [*despus-hir*, 1462, *AlcM*] que, amb la variant mall. *despuis-ahir* i alguna altra de menor, s'estén encara avui a tot el territori de la llengua, llevat del barceloní i algunes comarques pròximes, on es prefereix *abans-d'ahir* o *ans-d'ahir*: fins a la vall de Benasc, *despus-ayere* (Ferraz, p. 49); un concurrent més limitat es *dellà-ahir*, propi d'una franja N. del rossellonès, almenys *dəḷáirə* a Évol (Conflent, 1960), Cerdanya *dellà-ahir* (*BDC* II, 50), Olot *denllà-ahir* (*DAg.*) igual que aran. *delážė* (però *despus-ahir* ja a tot el Rosselló estricte, Marenda i fins a Illa, així com a Andorra); un altre concurrent medieval fou *l'altr'ir*, que llegim en la *Questa* de Reixac («lo cavaler qui ses armes li'n portà *l'altr'ir*», 97.36, traduint fr. *avant-hier*); aquest, però, podia tenir sentit més vague, car en «*l'altr'ir lo yorn de Pantagosta*» (106.19) seria 'fa bastants dies', puix que ja ha passat cosa d'un mes; sentit que sol tenir més aviat en l'oc. *l'autr'ier*, d'ús tan freqüent en els trobadors (Marcabrú, etc.).

És interessant la combinació que assenyalem en el glossari de les *Vides Rosselloneses*: «*jaïr* o *ja ir*: 'aquel qui't saludà *jair-matí* era la tua muler', P136*r*2, nota 67, '*yaïr* nasc Jhesú Christ', f. 158*v*1, n. 20 (= Voragine, 463.22). Sembla sortir de JAM HERI 'ja ahir', amb un valor de *ja* afeblit, comparable al de l'it. *già*. Tanmateix l'aranès *jassé* o *gessé* 'ahir' més aviat sembla venir de HERI SERO 'ahir al vespre', cf. fr. *hier soir*, it. *ersera*. No és fàcil de conciliar les

dues formes. La forma general en català antic, que és *(h)ir*, es troba també en les *Vides*, i en el cas següent notem que és parlant del vespre: 'eu vos dixí *ir* a vespre', 148*v*2».

No és impossible que amb tots aquests fets tingui poc o molt en comú la gènesi de l'expressió usada avui en el Capcir per dir 'ahir': *žezíəs* a Puigbalador, amb afegiment d'una *-s* adverbial, i a Formiguera, sense aquesta, sentit moltes vegades (un cop *žəzíə* amb *ə*, quasi sempre amb *ẹ* pretònica, com a Puigbalador), en frases com *žezía anèri a me pasežá*, *žezíə sigèri fòrsə ukűpát*, *žezíə teŋgèri ---*, *žezíə se murík* (1960). L'origen és encara menys clar que en el *jaïr* de les *VidesR* i el *ğesé* de la Vall d'Aran, car si aquí provéssim d'explicar-ho per HERI SERO (fr. *hier soir*) toparíem amb el caràcter sonor de *-z-*, i la Ē de SERO de cap manera no podria donar compte de *-íə*. ¿Potser un *že(r)s̆*, evolució de HĔRI amb *-s* adverbial, al qual s'hagués afegit *-dia* (en una frase com l'emfàtic *avui dia*) suposant que *žezdíə* se simplifiqués fonèticament en *žezíə*? O bé un HERI-HERI repetit per raons d'emfasi ('ahir-ahir' > 'ahir precisament' > 'ahir'), en el qual hi hauria *-s* adverbial en tots dos membres (Puigbalador) o només en el primer (Formiguera): *žez-i̯es* canviat en *žezía* per influència del quasi-sinònim *l'au̯tre-día*, que a Formiguera mateix s'empra amb el valor de 'despús-ahir'. Llavors no hi hauria hagut consonantització de *i̯-* més que en el primer membre (en posició inicial) i no en el segon.

Això ja s'aguanta, però és una explicació rebuscada i complicada; i si la consonantització d'un *i̯e-* de diftongació és un fet notable però normal en gascó, ja dubto més que sigui versemblant en el llgd. de l'Aude i més encara en el català (un poc occitanejant) del Capcir. Una de dues, o aquesta explicació s'acosta a la veritat i llavors ja no hi ha quasi res en comú amb la forma de les *VidesR* i de l'aranès (puix que no hi ha JAM, ni SERO), o si persistim a voler-los relligar tots tres, o bé almenys el darrer amb l'un d'aquells, ens trobem en la impossibilitat d'explicar la forma capcinesa, i especialment la seva *-s-* sonora. Potser, donc, en definitiva, es tracta de formes inconnexes, amb una semblança molt incompleta entre elles. Problema que deixem plantejat, confiant que així més endavant es pugui resoldre.

[1] Impuls que de vegades pren altres formes, com quan en francès *hier*, que era monosíl·lab encara en tots els poetes del S. XVII (Lafontaine, *Faules* IX, 1.61, etc.), avui s'ha tornat *hïer*; en algun cas sembla com si el llenguatge del nostre S. XV es governés en la tria d'una o l'altra variant (en autors que les usen totes dues, com potser ja li passa a St. Vicent, veg. supra) per raons d'equilibri rítmic de la frase, que en definitiva poden coincidir amb això, i per tant hi pogueren ajudar. — [2] Rayn. III, 525; *PSW* III, 114. De les poques excepcions de *er* (en Aimeric de Pegulhan, Girart de Rossilhon i algun més), no es pot exagerar la importància, com sigui que la reducció de *ie(i)r* a *-e(i)r* és sempre una possibilitat, i més si entren en joc certs dialectals de l'Oest, variants mss., i factors accentuals de fonètica sintàctica (*er matín, er sér, er éis*). Tanmateix no nego que no fos ben desitjable una recerca total i a fons de totes les formes occitanes. Si no m'enganyo he vist també algun cop la variant triftongal *ieir*, i fóra natural de tota manera que a penes n'hi hagi rastre en textos. — [3] Algun cop amb variant *eiry*. Veg. Cornu, *Rom.* XI, 91; C. Michaëlis, *RLus.* XI, 56-58; Ant. Nascentes, *An. de la Univ. de Chile*, 1936, p. 16 de la tir. a p. — [4] Fins i tot si, en lloc de postular cap base discrepant en llatí vulgar, preferíem partir d'algun fet de fonètica sintàctica, que donés base per a una transposició (combinacions davant algun mot d'inicial vocàlica, com *heri antemeridiem*, per cert idea poc versemblant com sigui que totes les combinacions freqüents tals com HERI SERO, HERI MANE, HERI NOCTE, etc., són amb mots en consonant inicial). Sempre restaria el fet de la coincidència occitano-portuguesa, amb el probable abraçament del català. És veritat, d'altra banda, que el cast. *ayer* ja no va d'acord amb l'oc. i el port. ant., car justament davant una combinació palatal hauríem hagut d'esperar que el castellà no diftongués (cf. *ven*, *lecho*, etc.). Fets complicats, doncs. Però no és l'únic cas en què el tascó castellà s'aparta alhora dels seus dos veïns, de l'E. i de l'O.: justament es tracta de fets no inconnexos quan veiem el cast. *mío*, *tuyo*, *judío*, *Dios* oposar-se alhora al cat. *meu*, *teu*, *jueu*, *Déu* (oc. *mieu*, *tieu*, *juzieu*, *Dieu*) i al port. *meu*, *teu*, *judeu*, *Deus*. Crec que tothom estarà d'acord a reconèixer que en qüestions de diftongació i metafonia el cat. i l'oc. van inicialment molt d'acord, tant com s'oposen al sistema castellà. L'indici del castellà sembla particularment dèbil per la complexitat extrema dels fets de metafonia, i per les grans divergències que en qüestions metafòniques es presenten entre el català i el castellà i amb les altres llengües romàniques. Una nasal següent ajuda sempre a tancar les vocals que la precedeixen, per tant ja per això el cas únic de *vin* (cast. *ven*) VENĪ té poca força orientadora. Hi ha encara algun altre imperatiu, *entín* de *entendre*, on es tractaria de Ĕ, però és forma més tardana (no en les *VidesR*), suspecta de resultar d'una igualació analògica; i la seqüència implosiva ND tancava molt fortament la Ĕ anterior. Són tants els fets de metafonia en què el cast. i el cat. prenen actituds ben oposades: cat. *núvia* però cast. *novia* (sense diftongació) NŎVIA, i viceversa *tèbia* i en canvi *tibia*. Qui abordi a fons aquest afer podrà en fi usar a fons les formes del verb fort del català primitiu (particularment els Pf. 1 i Imp. 2 amb metafonia) tal com ens els presenta ara, molt més completament, el volum introductori de les *VidesR*. (pp. 45-46, 54-64): ací no cal posar-hi més.

Abontar, V. *aontar* (*ONTA*)

AHUCAR o HUCAR, 'llançar crits amb veu estrafeta o bestial, especialment per excitar o esporuguir

els animals i les persones', mot comú amb oc. ant. *ucar* i fr. antiq. i dial. *huchier* 'escridassar', 'fer cridar per a un judici o per complir un precepte': probablement d'origen onomatopeic si bé ja molt antic, i amb algunes afinitats en llengües germàniques i altres d'Europa, però més aviat sembla ser formació paral·lela en totes elles que no pas creada en germànic i transmesa des d'aquest. ☐ *1.ª doc.*: finals del S. XIII.

Ja en la *Crònica* de Jaume I (fets de 1237): «Tornam-nos-en al Pug pel camí de Murvedre --- e al passar que·n faíem, exien bé ·m· sarraïns a la costa de Murvedre, e cinc hòmens a caval, e cridaven e *aücaven*, mas no·s gosaven acostar a nós; e, ab la voluntat de Déu, passam, e anam-nos-en al Pug» (§ 221, ed. Casac. IV, 68); «viren la muntanya de Panissàs, que parteix Catalunya e Rosselló, hagueren gran goig e materen grans crits e *aücaren* axí com si ja haguéssan conquesta tota la terra (*NCl.* IV, 114.10; molt corromput en els altres mss.; com si aquest ús ja no fos gaire conegut quan es copiaren, en el S. XV).

El trobem després en Ramon Llull en el sentit d''esquivar un animal escridassant-lo amb clams d'amenaça': «en la cort --- un ca estrany --- viu que·l rey e·ls cavallers l'*aücaren*, e los cans d'aquella cort tots lo morderen e·l gitaren del palau», Llull (*Cont.*, 108). De la veu bestial proferida per gent incivil: «Yo --- / prou envellit / --- mas ansiós / d'aquests pubils, / jóvens gentils, / e d'alguns vells, / que com ocells / passen chillant / e sibillant / com les cigales, / corbs e cucales: / van *ahucant* / — dels lops fent cant, / sonant ses trobes / ---», JRoig (*Spill*, v. 193), i el substantiu: «ella·s levava / e·s perfumava / --- sovint anava / de nit al nou / bany d'En Çanou, / --- / al despullar, / véreu ballar / en bells tapits, / — *ahuchs*, salts, crits / ab ses vehines ---», v. 2658. Ço que Chabàs comenta «palabra aún en uso en Valencia, como sinónima del cat. *udolar*, o sea ahuecar la voz, poniendo las manos junto a la boca para formar bocina; así aplauden los labradores en sus serenatas, de esta manera rechiflan, y hacen también lo que llaman el *cudolet*, que consiste en publicar a gritos y con esta voz las faltas de cualquiera moza; para lo cual se esconden separadamente dos personas en diferentes casas, y desde allí llaman la atención con estos gritos y escándalo» (p. 282); «gent d'*ahuch*: campana de fusta» en els *Adages* de CRos, a. 1736 (p. 57).

L'accepció 'perseguir algú escridassant-lo per molestar-lo o esporuguir-lo' la tenim en la *Questa* de Reixac: «lo escridaren e lo van *ahucant* e blastomant la hora q'âl fo nat» (p. 192); «per guardar los troters de baralla et de castigar-los que no criden ne *aüquen* ne fassen brogit», doc. de c. 1280 (Ca. Candi, *MiscHiCat.* II, 313); «que neguna persona no gos *ahucar* ne ferir ne tirar peres a negun jueu ne juýa», doc. de 1321 (*BABL* VI, 98).

En el llenguatge dels escriptors de la Renaixença mostra més vitalitat el substantiu que el verb; el veiem ja en l'*Atlàntida*: «y en *aúchs* horrorosos y gemegó esclatava / com pobra agonitzanta en sos darrers badalls»;[1] i en un escriptor tan independent com Coromines: «quan la voluntat indòmita d'En Tomàs de Bajalta acabava de llevar-la del fang amb l'ímpetu de la seva filantropia, heus aquí que els desigs lúbrics dels vells l'hagin de percaçar, com la canilla famolenca que segueix amb els *ahucs* el mal caçador de la llegenda» (*Pigmalió*, cap. 12, p. 173).

Tanmateix són bastantes les comarques i les àrees socials i semàntiques on el verb continua essent ben corrent: maestr. «*aucar*: fer *aucada*; *aucada*: ovació, ordinàriament de burla» (Ga. Girona); «per què plorar tant i *au̯kár* tant?», a Castell de Guadalest (1963); a Àger «*ahucar*: afrontar, esbroncar, tirar en cara alguna cosa» (Porcioles, *Notes folkl.*, p. 33); «perquè jo, amb tota pressa / lo he *haucat*: / y lo llop se n'és anat», *Relació de la Vida del Pastor* (del ross. Pere Vidal, 1888, p. 19). Passa sobretot per mot típic d'Eivissa: «*ucà*: gritar de modo especial del país, como de Asturias» (PzCabrero); Castelló usa *uc* en les seves *Rond. Eivissenques* (p. 63) i en *Ibiza y Form.* (p. 111) el descriu «el *uc* es un grito peculiar de los jóvenes campesinos: algo así como un grito de guerra, cuya gutural pronunciación es imposible transcribir con exactitud: *a tu... i ha ha ha ha hai!* suena en los oídos por las noches en la campiña; es, a veces, un alarido solitario y bravío; otras, es como una llamada»; a mi mateix m'explicaven a St. Miquel de Balansat que *uká* és «fer un *úk*», i que això és «un crit per cridar algú» (1963). Ara bé fóra erroni de creure que això està extingit en el centre del Principat, car jo mateix ho he sentit fer en dues ocasions a Riells de Montseny (1964) a pagesos joves per la muntanya, i m'explicava Mn. Pere Ribot que *əúkən* les criatures i xicots quan es criden per la muntanya amb aquell crit característic.

En deriva un subst. f.: «L'age *menaçat* --- per fer *auca* e despit al dit Johan», Cervera, 1424 (*BABL* XVII, 70). Sembla que vol dir 'empait a crits' en MVayreda «posar en peu de guerra tot el país, pendre totes les collades y engegar *ahuques* que, com gossos, rastregessin totes les balmes, vores i coves de la comarca» (*La Punyalada* XIII, 213). «*Auca*: òliba» a Sopeira (*CoLlCat.*, 423).

En llengua d'Oc el mot era molt antic: ja el trobem en el *Boeci*, del S. XI: «non à aver ni amic ni parent, / e donc apella la mort ta dolzament, / cride e *ucha*: 'morz, a mé quar no vés?'», v. 130 (text que usa la grafia *cha* amb el valor fonètic de *ka*); sembla que figura, almenys com a variant, el substantiu *uchador* en el sentit de 'nunci, crida' en una cançó d'Eble (1200 o princ. S. XIII, Appel, *Chr.*, 96.22); i efectivament aquest és el sentit amb què el trobo en la *Grande Charte de Saint Gaudens* (Comenge), de l'any 1203: «on faran *ucar* que benan lor ving», 'le feront publier à son de trompe' (p. 58); on seguia usant-se en deriv. en els Ss. XVI-XVII: «los consuls --- an acoustumat de crear un bàylet sive *hugnua* <lleg. *huqua*> per fer lo enquans», traduït «crieur» pel publicador de la *Gr. Charte* Mondon, d'un doc. de 1542 (p. 150) i «valets de ville --- faire tous inquants; et à cette

fin sont appelés *huques* en langue vulgaire», any 1665 (p. 180). Des del bearnès el mot va passar al basc b.-nav. *ahuki*, *ahuku* «convoi, cortège funèbre», que es deu referir als famosos planys i lamentacions fúnebres en vers, improvisats per les poetesses populars, que són típiques de la vall de Baretons (més basc *indeithu* = cast. *endecha*).

La cronologia respectiva i la *-ch-* demostren que el cast .ant. i dial. *ahuchar* (*juchar*, *ahuchear*) és un manlleu d'origen francès. En francès *hucher* [S. XII] s'ha emprat com a terme del llenguatge de la caça («montería») durant molts segles, i hi viu encara en molts parlars. Amb caràcter autòcton apareix en parlars fronterers en els Pirineus i els altres extrems del territori gallo-romànic: baix arag. *aucar* «gritar; aullar desaforadamente burlándose de alguien; abuchear» (Lz. Puyoles-Valenzuela), piem. *uchè*, picard *huquer*.

Sens dubte tenia raó Spitzer (*LexikK.*, 145-7) en subratllar el caràcter onomatopeic del mot, que és inseparable d'oc. mod. *ahuco* «hulotte», ribag. *auca* 'òliba' (Oliva, *CongrLlCat.*, 423), caràcter més que més clar en quant en francès hi ha també *huer* (amb el tractament de la -C- senzilla entre vocals llatines), i en quant hi ha un port. jargonesc *ugar* 'cridar, alarmar'.

Puix que és així, escau posar en dubte que l'existència del mot en altres idiomes sigui un indici sòlid de procedència no romànica: neerl. mj. *huuc*, rus *aúkat'* 'cridar (algú)', sbcr. *jaúkati* «urlare, gemere, gridare per dolore», pol. *húkać* 'cridar amb tosquedat i xiscladissa'; igual poden ser onomatopeies independents. L'única raó sòlida que addueix L. Wiener (*ZRPh.* XXXV, 454-6, amb cita d'altres formes germàniques) per sospitar una procedència teutònica del mot francès, és el seu ús recurrent en fórmules jurídiques per cridar a judici; contra això no tindria gaire pes l'argument de l'aparició de *(h)uccus* 'exclamació' en notes tironianes, la data de les quals no podem precisar exactament, però sí que cal reconèixer que altres possibles pistes germàniques que s'havien indicat no tenen valor;[2] en aquest sentit només queden la *h-* aspirada del francès (que tractant-se d'una onomatopeia ja no és indici segur) i la que va indicar Grammont:[3] la possibilitat que es tracti d'un derivat romànic format sobre el nom germànic de l'òliba (a.-al. ant. *hûwo*, d'on el diminutiu UWWILA > *òliba*); que seria bona si no fos forçada en l'aspecte morfològic, car en un derivat d'aquesta data no es veu possible ni una formació en -ICARE ni amb una terminació germànica anàloga.

Crec, doncs, que realment estem en presència d'una arrel onomatopeica, per més que una procedència germànica no fóra, al capdavall, incompatible amb una creació en definitiva elemental i imitativa. L'aparició en usos legals i administratius encara té menys pes, no solament perquè ja a França la història del mot es prestava a mirar-la com a secundària, sinó que l'absència completa de tals usos en català, i el matís de crit bestial, o rude i malcriat, de moros i gent de l'extrem migjorn, que es presenta constant en una llengua on el mot ha tingut una història tan llarga i popular, comproven que aquest caire semàntic no hi tingué antiguitat ni importància. Acabaran de confirmar-ho les dades castellanes, que es poden tenir en compte, a condició de no perdre de vista que es tracta de manlleus del francès (ja no matèria primordial, com la cat.-oc.), però que essent un manlleu molt antic i estès corrobora encara que els estrats primitius en francès pertanyeren al vocabulari de la caça i dels animals, no gens del dret.

En castellà es presenta en formes com *huchear*, que es revelen, en efecte, ja per la seva *-ch-*, com a mots adventicis del Nord de França. El sentit bàsic (definit pel *DAcEsp.*, i definit i exemplificat pel seu *DHist.* i les altres fonts) és «lanzar los perros en la cacería dando voces»; a Extremadura *juchear* (*BRAE* IV, 93) s'aplica també a persones; a Andalusia (MzPi, *RFE* VII, 1315) és viu *ajuchear* «dar voces de desaprobación o de desagrado», i a tot Espanya es diu en aquest sentit *abuchear* (on apareix *-b-* antihiàtica afavorida pel veïnatge de mots de sentit connex com *vocear*, *voces*, *buche*), mot que sembla ser de sentit tauromàquic. Com a síntesi d'això, en certa manera (o en part com a base interjeccional d'aqueix grup de formes) tenim *hucho!*, usat per González de Eslava (fi del S. XVI) com a crida per a les aus caçadores; i més corrent amb prolongació de la vocal final (percebuda com a combinació amb una altra interjecció) *hucho-hó!*, molt comú en els Ss. XVI i XVII per cridar el toro a la corrida, i també algun cop a la caça (*RHisp.* XXXV, 5-12; MzPi; Covarrubias), *hucho-hú* en H. de Talavera († 1507, *HispR* XXVI, 284). Pel que fa a *hucho* el més simple és mirar-lo com a derivat de la forma verbal *huchar*, avui persistent a Binèfar de Llitera i a Bogotà, *juchar* a Santo Domingo, en el sentit d''aquissar' i 'esquivar, abuixar', més corrent encara en la variant derivada *ahuchar* 'cridar el falcó' (J. de Tolosa i A. Cabrera, c. 1590), a l'Aragó 'cridar' o 'burlar-se d'algú xiulant i escridassant' (a. 1720, Siesso), 'aquissar' (Borao), *ajuchar* id. (en països del Mar Caribe).

DERIV.: *(A)huc* [Muntaner, i veg. supra]. *Ahuca* (*DAg.*); *auca* ribag. 'òliba' (veg. supra). *A(h)ucada* maestr. (supra); *ahucador*, *ahucament*.

[1] VIII, 3c; el primer esborrall, de 1867, portava *en gemechs horrorosos*, però ja ho havia canviat en *ahuchs* abans de presentar el poema als Jocs de 1877. — [2] El sentit de l'al. dial. *hauchen* (mitteldeutsch oriental, escrit *hûchen* en el S. XIII), en què es fixà Brüch (*ZRPh.* XXXVIII, 694), que era 'bleixar, alenar', ja ens trauria la idea del cap, i si bé hi ha un *hauka* 'udolar' en parlars noruecs (Fick, *Vgl. Wb.* III, 490), sembla tractar-se d'una creació onomatopeica moderna. — [3] *Trentenaire de la Soc. des Langues Romanes*, Montpeller 1900, p. 300 (*RLR* LX, 101).

Ahuixar, V. *abuixar*   *Ahurt*, *ahurtar*, V. *aïrtar*
Ahui, V. *avui*   *Ahuir*, *ahuirar*, V. *auguri*

AI, interj., mot internacional de creació expressiva. □ *1.ª doc.*: Llull.

Refiant-nos dels dicc. hist. que exposen bé el quadro de conjunt dels usos, ens podem limitar a afegir a alguns punts especials alguna dada menys coneguda. Ja a l'Edat Mitjana es troba substantivat en accs. com 'plany agut, xeric de dolor', com en el maliciós passatge del *Tirant*: «no pots un poch cridar aquell saborós *ay*», cap. 205; i molt afavorit per Verdaguer, ja en l'esborrall de l'*Atl.*, de 1867: «per sempre despedint-se ab un *ay* d'agonia». Entre les combinacions més curioses em limito a esmentar *ai-festa!*, enterament estereotipat com a exclamació de goig íntim, estrictament típica de la diòcesi de Girona (des de molt al N. de la ciutat fins a Blanes, inclusivament, Jq. Ruyra, *O. C.* I, 149*b*, i sobretot d'ús femení i infantil, però certament sense exclusivitat).

L'expressió d'una persona que se sent dèbil, per doldre's d'una desgràcia, sovint amb matís retòric, que a l'Edat Mitjana fou sobretot *las!* (pròpiament adjectiu, 'desgraciat'), o en forma femenina, *lassa!* i *lasseta!*, tan freqüent en lírica, des de molt abans de Cerverí («yo·n sé, *lassa*, d'un compare / que n'ach trenta») i no menys en oc. ant., *lassa, trista, què faria?* en el *Colloqui* valencià *de les Dames* (S. XV); en Llull: *Ah lassa, cativa* (*Blanq.*, 8), *ha las, mesquí* (*Merav.*, 7); en francès la combinació estereotipada ha estat *hé-las*, aviat privada de femení com a mot únic, *hélas*. En català hi hagué també *ai las*, que ja trobem cap a la fi del S. XIV en la *Carta de Sant Bernat a sa germana* escrita per Antoni Canals: «*ay las*, que perduda és la taciturnitat o callament de la regla, tolta és la santedat de la religió ---!» (*CoDoACA* XIII, 484), on potser ja apunta la pèrdua del valor subjectiu i personal, feminitzable, que sempre restà, però, normal en la nostra llengua; no és sinó en el S. XX, en què, per calc del francès, molts li han donat aquest valor (des del grup CRiba-JCarner, però sobretot els seus imitadors).

Fóra infundat, és clar, de creure, que els usos d'altres combinacions siguin de menys bon català. La més internacional (it., cast., etc.) *ai de mi* —entre nosaltres s'ha usat poc la variant it. sense *de*— és tan antiga com la llengua literària: «dix: *ay trista de mi, mesquina*», Llull, *Blanq.*, 6. Una altra molt afavorida des de la Renaixença fou *més-ai!*, que ja venia estereotipada des de la cançó popular dels segles baixos, i que Verdaguer acarrossava d'aquests i usa ja des de les fases més antigues de la seva obra (ja en el cant I de l'*Atl.*, pp. 34, 50): en el fons, doncs, una creació més raçada i nostra (avui que la seva fortor floralesca ja s'esvaneix) que el més artificiós *ai-las* dels esnobs de cenacle ribià, el caràcter calcat del qual es denuncia ja per la pronúncia in-catalana —servil grafisme— amb *l-* i no *ll-*, contra la catalana pura amb *ll-* que encara usava el ja un poc macarrònic Pere Serafí en el S. XVI: «*ay-llasseta*, què faré, / ni què diré? / Valga'm Déu qu'estich dolenta ---» (Milà, *O. Cat.* VI, 188).[1]

[1] No es pot dir que hi hagi una variant **aix* en lloc d'*ai* a Valls, com posa *AlcM*: es tracta de la pronúncia *reiš, lleiš*, per plurals com *reis, lleis*, vulgar en el Camp de Tarragona, que hom posa en boca de les criatures.

Aicel(l), aicest, aiçò, V. *est*   *Aidar*, V. *ajudar*

AIGUA, del ll. AQUA id.; la *i* inesperada que presenten pertot el cat. *aigua* i l'oc. *aiga* no està explicada satisfactòriament, i no és segur —encara que no sigui inversemblant— que es relacioni, sigui amb la pronúncia *ak/u̯a* (amb frontera sil·làbica entre la *k* i la *u̯*), que sembla estar comprovada en alguns textos llatins antics, o sigui amb la variant *augua* (més fàcil de compendre com a evolució fonètica) que es registra en molts punts dispersos de la Península i del Migdia de França. □ *1.ª doc.*: doc. de 1169.

On es tracta dels «boschages et las *aiguas*», en el cartoral de Poblet (192). Més doc. antiga trobem en un precepte disciplinari dels templers, en l'any 1204, on es permet a un «tolre son vi e dar-li *ayga*» (Miret, *Templ.*, 546), en les *VidesR.*, en Llull, en Bernat Metge (amb grafia *aiga*, en el *Somni*, *NCl.*, 93.2, 123.20), etc. Pel que fa als significats, usos etnogràfics i paremiològics, etc., ens acontentarem amb les indicacions dels dicc. històrics, remetent com a suplement al substanciós i ric estudi de Fritz Krüger, *Sach- und Wortkundliches vom Wasser in den Pyrenäen*, *VKR*, 1929.

Convindria afegir-hi només unes indicacions sobre l'acc. d'*aigua* com a 'riu', 'xaragall' o corrent d'aigua. És sabut que aquesta metonímia s'ha produït en diversos idiomes, i que en romànic la trobem també en el Nord de França, des del *Roland* («une *ewe* merveilleuse et grant») i a partir de Bèlgica (való *ewe* «ruisseau»). En la nostra Edat Mitjana la trobem ja en les *VidesR.*, on *fluvium* (ed. Gr. 516.30) està traduït per «con él volc passar una *ayguа*» (P175v2); en Llull, en el *Llibre de les Bèsties*: «en una plana, per hon passave una bella *aygua*, estaven moltes bèsties, que volien elegir rey» (*Merav.*, *NCl.* II, 88); en el *Blanquerna* (II, 208.2), en *Merav.* (Ag. I, 47, 133), en la *Crònica* de Jaume I, en la *Questa* de Reixac, que anomena *una aigua* el riu Severn (35.34); i així continua en la cançó popular dels segles baixos: «com passarem aquesta *aygua*? / no hi ha pont, tampoc palanca» (Milà, *Romllo.*, 546B).

I si bé els escriptors de la Renaixença han interromput aquesta forma tradicional, avui continua viva en comarques apartades, i especialment en els Pirineus, no solament fixada en la toponímia: no sols hi ha els afluents de l'Alt Cardener, l'*Aigua de Valls* (a Gósol) i l'*Aigua d'Òra* (que els forasters escriuen erradament *Aiguadora*), que desaigua a Navès provinent de la Serra d'Ensija; d'altres a Guixers i a Saldes (l'*Aiga del Pont*, que baixa de l'Espà); l'*Aiga de Palomera* afluent del capçal dret de la Ribera Salada. A l'Alta Ribagorça, la Valira de Castanesa es forma en ajuntar-se l'*Aigüeta* de Baciver amb la de Serra-Negra; a Benasc, l'*Aigüeta les Vaticielles*, cap a Estòs,

i un doc. de 1531 prohibia als de Grist i als de Benasc, referint-se al riu màxim de la vall, que «puedan amprivar desde el *agua* Ésera a Oriente» (llegeixo en el *Lucero*). Altrament això no era pas estrany als antics parlars castellans, com sigui que ja Berceo ens parlava d'*una agua caudal* (*S. Dom.*, 230) i l'*Alexandre* hi dóna el mateix nom o bé *una agua de prestar* (776, 2416).

Passem a puntualitzar qüestions fonètiques.[1] En el Principat es reparteixen el territori les dues pronúncies modernes *ái̯gwə* i *ái̯gə*. En línies generals podem delimitar-les dient que la segona comprèn inclusivament una línia divisòria que arrencant d'Andorra, abraça encara la Seu d'Urgell, St. Llorenç de Morunys, Solsona, Segarra, Igualada, Penedès, Vallès i arriba a mar pel Nord de la capital: és fals que s'estengui fins a Barcelona, com diu *AlcM*; dins aquest ample territori les zones on la forma reduïda és més general són el domini rossellonès i la compresa entre el Ter i el Montseny, mentre que entre el Ter i l'Albera, de Vic a l'Oest i al Sudoest del Montseny hi ha (sobretot recentment) algunes excepcions; Solsona i algun altre indret del límit ja vacil·len, però hi ha encara *ái̯gə* a Guixers, a Saldes, *ái̯gwə* ja a Oliana, i de ple en el Camp, el Priorat, el Segrià, etc. i *ái̯gwa* a tot el Pallars (llevat d'una pronúncia *ái̯go* que sento, sobretot, en pronúncia descuidada a Freixa de Sort i a Tavascan).

És ben conegut, d'altra banda, que avui *ái̯go* és general a Mallorca i (*ái̯gu*) Menorca; mentre que la Vila (sense excloure'n el popular barri de la Penya) i alguns pobles d'Eivissa diuen *ái̯gwə*, en els altres, però, i a Formentera, *ái̯gu* (on diuen també *lḗŋgu*). També topem algun petit nucli de *ái̯ga* a l'extrem N. valencià (anotat així a Bel i algun poble més a l'Oest), però a la zona entera de les comarques dels Ports i del Maestrat es conserva *ái̯gwa* (inclús Rossell i la Pobla de Benifassà), o bé relaxat en *ái̯wa*.

És sabut que un bon tros més al Sud comença la típica pronúncia val. *áu̯ya*. La partió es troba al Sud de CastdlaP, car anotem encara *ái̯gwa* en aquesta ciutat (almenys entre molta gent d'allà i fins d'extracció ben popular), i fins a Figueroles d'Alcalatén i Vilafranca del Maestrat, com també a la Serra d'En Galceran, Bell-lloc, Vilafamés, Borriol i Torreblanca, si bé és veritat que ja vaig sentir *áu̯ya* a Vistabella, la Vall d'Alba i fins Orpesa. Segueix això cap a Borriana, Nules i la Plana en general, incloent-hi fins a Artana i Veo, si bé arran de la frontera encara sentim *ái̯wa* a Tales i Aín. A l'Horta pertot *áu̯ya* (excepció *ái̯wa* a Serra de Nàquera); mentre que del Xúquer enllà s'hi oposa alguna illeta. P. ex. a Moixent,[2] i també ho diuen així, almenys alguns vells, i en els noms de lloc, a Dénia, el Genovès, l'Olleria, però ja torna a ser *áu̯ya* a la Font de la Figuera, i així segueix en el muntanyam de més al Sud incloent-hi encara tota la Marina.

En canvi, en l'extrem Migjorn del País Valencià, hi ha de nou en part *ái̯gwa*, si bé usen la variant valenciana a Mutxamel, Alacant, Novelda, Elx, el Pinós i Santa Pola, però anoto *ái̯gwa* i *ai̯gwḗta*, almenys en noms de lloc, a Xixona, i no sols en aquests: l'informant de Petrer adverteix que el «límpio valencià d'ací» és *ái̯gwa*, però els *xiquets* ja diuen *áu̯ya* (i a ell mateix se li va escapar algun *áu̯ya*), i també a Crevillent; el mateix Canyís, a Monòver, usava *áiua* (en la dita proverbial *s'ha tancat la nit en áiua* «empeorar, malograrse algo», *Canyissaes*, 128, 25); de l'altra evidentment surt *ávya* que vaig apuntar al Palamó (1963).

Hi ha, doncs, una transposició dels dos sons contigus en valencià. Aquesta constatació no és, però, una explicació, o almenys una explicació que satisfaci. No podem deixar de preguntar-nos per què nasqué una pronúncia que es fa tan revessa a tot foraster, i tant com a aquest a qualsevol fill del Principat o de les Illes; i la tenacitat amb què es manté a quasi tot el País, o almenys a tota la zona de les dues «governacions» medials, ens fa pensar per moments que potser es tracta d'una pronúncia molt antiga, si bé mirada de primer com tan baixa que no penetrà en literatura. I per què només en la zona més morisca? Potser heretada del mossàrab? Si en aquest s'usà en certes zones *áugu̯a*, fóra imaginable que en altres la pronúncia es desviés cap a *áu(g)i̯a*, o que resultés, en el moment de catalanitzar-se el país, d'un compromís entre la forma mossàrab i la catalana, tant si aquella fou *augua* o *au̯a* o *auga*. Caldrà estar a l'aguait de possibles fets excepcionals que sorgeixin de la documentació abans d'acceptar o (encara més) descartar tals idees.

En direcció a l'Alt Aragó la forma *aigua* arriba molt enllà. Per més que en algun punt es debiliti en *ái̯wa* (que és també el que és general en aranès) hi ha *ái̯gwa* fins a la mateixa frontera lingüística: a Merli, Llaguarres, Perafita de Fades i Benasc. Es fica àdhuc no sols en els pobles ribagorçans de llengua castellana, i és general a tota la vall de l'Ésera: a Seira (*Campo l'Aigua*, i l'*Aigüeta* o riu de Barbaruens), a Campo (*Aiguasalenz* AQUAS SALIENTES, i l'*Aigüeta de Viu*, o riuet d'aquest poble), fins a Graus. A la Vall de Gistau vacil·len entre *ái̯gwa*, *agwa* i especialment *áu̯gwa*; més Cinca avall, els d'Escuaín i de Puértolas diuen que és *ágwa*, però reconeixen que fins a Bestué (que encara és un poc més a l'Oest) diuen *ái̯gwa*.

Fets moderns tot això, i que almenys en llur major part es mostren fàcils alteracions de la forma standard catalana de totes les èpoques. Ara bé, aquesta forma no és menys general en llengua d'oc, si bé aviat reduïda pertot (llevat d'algun vell parlar gascó) a *aiga*. Realment és aquesta la que ens apareix constantment des dels trobadors del S. XII (com Ventadorn, Montaudon, etc.). Avui s'estén així fins al baix-llemosí de la Creuse, l'Alvèrnia i els Alts i Baixos Alps (amb derivats com *aigagno*). Que, sota pronúncies com *ayve* o *ève* dels parlars francoprovençals, i d'altres francesos, palpiti un antic *ái̯və*, no és inversemblant, però això no crida l'atenció, ni interessa gaire, car és un fet general del francès i d'aquesta mena de parlars que

una -K- postvocàlica, fins si és explosiva, es palatalitzi en i̯.[3] Però en occità i català, una palatalització amb tal extensió és absolutament anòmala.

S'ha cercat, doncs, des de ben antic una explicació. És clar que Wartburg i M-Lübke es degueren sentir en un embaràs davant el problema, car hi passen, en llurs diccionaris, com per mal que no vol soroll, sense parlar-ne (*FEW* I, 114-5) o limitant-se (*REW*, 570) a remetre a la tesi de Zuric, que C. Hürlimann dedicà l'any 1903 a aquest problema, i que M-L. va comentar breument amb aprovació en *Litbl.* XXIV, 335-6. No podem pas assegurar que aquest acurat esforç vagi solucionar el problema, encara que reconeguem que en digué coses més serioses que d'altres que en parlaren.[4]

És cert que un sil·labeig *ak/wa*, amb la Q (*k*) de AQUA articulada implosivament, en lloc de confegir la síl·laba com a *a/kwa*, podia evidentment conduir a una vocalització de la K (= Q) en i̯; com que, d'altra banda, una W en principi de mot o de síl·laba es converteix normalment en *gu̯* (reduïble a *g*), l'element *ak-*, en el mot que ens preocupa en el cas present, s'hauria convertit en *ai-*, i l'element *-wa* s'hauria canviat en *-gua*, donant el resultat *aigua*; el pas de W inicial de síl·laba a *g(u̯)* el tenim exemplificat en els perfets forts HABUIT, HABUISTI > *agwe*, *agwist(i)* i després *ag(>ac)*, *aguist*; DEBUIT, DEBUISTI > *dec*, *deguist*; VOLUIT, VOLUISTI > *volc*, *volguist*; TENUIT, TENUISTI > *tenc*, *tenguist*; i fins i tot POTUIT > *podgwe* > *poggwe* > *poc*, POTUISTI > *poguist*; l'única diferència seria que en *ag* i *aguist* la *w* ha deixat de pronunciar-se pertot —i en AQUA > *aigua* en part s'ha conservat la *w* fins avui (allà on no hi ha reducció fins a *aiga*)— perquè el cat. conserva la *u̯* en el grup *gwa* però no en les seqüències *gwe*, *gwi*, sempre reduïdes als fonemes *ge*, *gi*, en tot el domini occità i tot el català (*guerra*, *guisa* > *gèra*, *giza*). Recordo que a la universitat de Barcelona jo donava aquesta mateixa explicació, en els anys vint, si algú em demanava com m'explicava la forma catalana, sense conèixer la tesi de Hürlimann (ni podia llavors llegir l'alemany): és una explicació natural.

També és fàcil trobar-hi escrúpols: per què no es veuen evolucions semblants o iguals, per què no es veuen dissociacions paral·leles del grup KW en mots anàlegs.[5] És ben lícit replicar que no hi ha mots ben iguals a AQUA en la llengua:[6] que EQ no és el mateix que AQ, ni era gens difícil que en un verb, en posició pretònica, AQ evolucionés en forma diferent que en el substantiu i sota l'accent, i que per tant no es produís la dissociació sil·làbica en el verb derivat EXAQUARE, d'on el cat. *eixaugar* (*eixaguar*) 'treure de l'aigua', 'exhaurir' i el cast. *enxaguar* (*enjuagar*). Puix que dubtem de la dissociació del grup AQUA > AK/WA no hauríem de fer el desentès si hom ens posava el dit sobre la llaga —diguem-ho així— donant-nos proves filològiques, que en llatí tal dissociació es produïa verament. En els versos llatins ĂQUA compta generalment com dues síl·labes breus, perquè la primera A era una vocal, en si, breu. Però l'eminent llatinista Lucien Havet (que no s'ocupava de formes romàniques) donà proves que, en Lucreci i en el poeta Laevius del S. I a. C., es troba de vegades mesurat AQUA amb la primera síl·laba llarga «per posició», i per tant aquests poetes sovint sil·labejaven AQ/VA i no pas Ă/QUA (*Revue de Philologie* XX, 73ss.), conclusió que obtingué aprovació, almenys la d'un bon jutge com Skutsch (*KJRPh.* IV, 91). Per altres vies i amb fins diferents Schürr deduí una conclusió semblant de l'*Appendix Probi* (III, 112, 14-15).[7] La idea que va existir el sil·labeig AQ/U̯A és doncs una idea seriosa, i que per tant no podem deixar de sospesar en l'acceptació o repulsa de la tesi de Hürlimann, aprovada per M-L., ni podem ja descartar aquesta a la lleugera. D'altra banda, ni tenim encara proves prou segures que aqueix sil·labeig arribà fins al romànic amfi-pirenaic dels temps visigòtics que està a la base del cat. i l'oc., ni tampoc és clar que el resultat a esperar de AK/WA fos normalment *aigua*. S'hi pot fer una objecció molt convincent: si FACTU ha donat cat. ant. *feit*, després *fet*, si LAXAT ha donat *lleixa*, si PACTA ha donat *peita*, i tenim encara *tret*, *guaret*, *llet*, etc., ¿no hauríem d'esperar que el resultat de AK/WA fos almenys **eigua* (i potser tot seguit **egua* i no pas *aigua*)?

Tan palpable és aquesta objecció que segurament molts la miraran com a decisiva i l'explicació de Hürlimann com a refutada, pensant que en el temps de Hürlimann, a l'any 1903, els romanistes centreeuropeus poc es basquejaven pel català (quan no l'ignoraven del tot) i solament feien cas de les llengües de França, i en occità el resultat *fait*, *laissa*, *paita* (*pacha*) d'aquells mots no podia alarmar-los. I, no obstant, també hem d'afegir que si en català tenim tan sovint el resultat de la mena *e(i)t* altrament tenim *flaira* FLAGRAT, *empaitar* IMPACTARE, *pairar-se* de PARIARE, *caire* de QUADRUM, *faixa* i *caixa* de FASCIA i CAPSA, etc. Per tant els fets fonètics són complexos i difícilment es pot arribar a resultats inequívocs i apodíctics per aquests sols camins. I, en conclusió, l'explicació de Hürlimann no es pot donar, ni com a refutada ni menys com a provada amb gens de certitud, i ni tan sols es veuen perspectives d'arribar per aquest costat gaire més enllà.

Una explicació diferent ja la va suggerir Ascoli en l'*AGI* I, 300. AQUA, després de passar per *agua*, hauria esdevingut *au̯gua* per una anticipació parcial de la *u̯*, i fóra aquest el que després, per una dissimilació, s'hauria convertit en *aigua*; M-L., *l. c.*, s'ho mira com a «recht bedenklich», i jo no voldria pas assegurar que sigui injust en fer-hi reserves. D'altres s'han mostrat més receptius per a la idea (sembla decantar-s'hi MLWagner, *VKR* IV, 1931, 225) o fins l'han acceptada resoltament (Ronjat, *Gr. Ist. P. Prov. Mod.* II, 92; Crescini, *Manualetto Provenzale*, p. XVII). Realment *augua* no és cosa principalment deduïble d'interpretacions de formes alpines,[8] sinó forma persistent fins avui i en molts parlars diversos. Levy (*Litbl.* XVI, 227) posava en dubte l'opinió de Crescini perquè ell no tenia notícia, amb aquesta forma, més que dels bearn. antiq. *augue*, *augoe*, registrats per Lespy-R. Del cos-

tat gascó tenim avui notícies més amples, certes i antigues. A la Vall d'Ossau es deia *áu̯gu̯ə* en el S. xv: «l'*augoe* aperade la Ulheda» en un doc. de 1425 (Cartoral A, 138; si bé el cartoral B, de llengua més unificada amb el bearnès normal, ho reemplaça per la forma *koiné* «aygue») i fins el cartoral B en l'any 1456 l'accepta en un nom propi, el de *Bertran de Tresaugue*, jurat de Biele (254). I sembla que tal forma s'havia usat ja un parell de segles abans, molt més a l'est encara, en el gascó del Comenge, com sigui que en l'any 1203 hom disposava que «las *augues* e·ls boscz del senhor deven spleytar los homes de St. Gauden».[9]

En altres dominis lingüístics en trobo més proves. En judeoespanyol les que dóna Wagner, *l. c.*: els jueus de Constantinoble diuen *augua*, els del Marroc *au̯u̯a*, els de Bulgària *algu̯a*.[10] En aragonès ha tingut força extensió: no a Bielsa, Echo ni Ansó (*agua*, *aua*), però sí a Gistaín, Casacuberta va anotar *áu̯gu̯a* (*BDC* XXIV, 161, y també allí *yeugua* 'egua' ib., p. 183); repetidament ja en un inventari aragonès de 1469: «un scalfador de arambre, grande, pora scalfar *augua*», «un barril de *augua naffra* <'aiguanaf'>, otro de *augua ros*» (*BRAE* IX, pp. 120, 119, núm. 41, 19, 20), i en un ms. dels *Fueros de Aragón* que sembla ser més aviat del S. XIV que del XV (ms. Sarag., 154) tenim ja «si el *augua* cobrirá el senyal desús-dito, sconbre la ceyquia entro al molino de-juso puesto, entro que el *augua* venga a su senyal como suele» (Tilander, *Los F. de Aragón*, p. 375). Tals formes segueixen cap a Ponent: en un doc. d'Osma de l'any 1212,[11] ja entre Rioja i Burgos.

I realment és en el Nordoest de la Península on això apareix més copiosament: *augua* ja en el lleonès del *Libro de Alexandre*, S. XIII (cap a la c. 1323); *áu̯gwa* en els parlars zamorans o mirandesos d'Hermisende, Calabor i Rionor.[12] I en el parlar gallegoasturià de l'Acevedo-Fernández *augua*, *fraugua*, *senauguas*, *estautua*, *yeugua*. I per damunt de tot això, no sols té gran extensió en els parlars de Galícia i Nord de Portugal avui en dia, sinó també gran antiguitat: hi ha *augua* en el poeta portuguès Pedro Meogo del Canç. de la Vaticana (*RFH* I, 32), «oito cervos do monte á *augua* do monte volviam» en el mateix cançoner (núm. 797, cf. la cita de Lang en el *Canc. de Don Dinis*, p. 135, v. 1884); en mirandès ja es documenta *augua* l'a. 1532 (Leite de V., *RLus.* VII, 283). En el seu cançoner gallec, Milà i Fontanals publicà *augua* en una cobla recollida per Rosalia Castro, en una per Murguía i en una per Saco i Arce (*Rom.* VI, 59). Avui s'assenyala *áugua* en parlars portuguesos de la Beira, i del Minho (*RLus.* II, 245; Leite de V., *Opúsculos* II, 474), i la presència del derivat *au̯gu̯ẹ́ru* 'recipient per a aigua' a la Serra da Estrela (mentre que a Baião i a Amarante és *au̯gẹ́i̯ru*, *VKR* IV, 258) ens duu encara més al Sud.[13]

En fi, aquesta forma hagué de trobar-se en mossàrab. Encara que Asín sembla voler-ho corregir, el ms. aràbic del Glossari Botànic de Sevilla de c. 1100, porta *awqwa fēferī* com a nom *ağamí* del 'pebre aquàtic', que em sembla interpretable amb caràcter d'adjectiu *au̯qu̯a peperī* 'aigua pebrina o piperina' (Asín, *Glos. Bot.*, p. 25, i XLII, hi dóna una interpretació inacceptable per raons sintàctiques i d'altres). Forma que tindria gran importància si hi podíem enllaçar el val. *áu̯i̯a*, en una forma com la que més amunt hem posat —sota reserva— en el teler.[14] Fins és possible que en català mateix s'arribi a assenyalar alguna forma com *augua*.[15]

Amb aquesta massa considerable de proves, encara que molt disseminades, provinents una mica de pertot, no podem dir ja que la tesi del pas de *agua* a través d'*augua*, per arribar a *aigua*, es basi en una suposició poc o molt hipotètica, ni sigui una combinació amb bases escasses. Un es demana una justificació del fet que aquest fenomen una mica singular vagi consumar-se només en català i llengua d'oc, per què fou así amb un caràcter tan universal i des d'una època tan reculada. Val a dir que no trobem raons prou fortes per apaivagar tan forts escrúpols. També, doncs, aquesta explicació resta ben legítima però lluny de ser provada en forma satisfactòria.

Encara se'n pot idear una altra. Un seriós dialectòleg, especialista del való i dels altres parlars francesos de l'extrem Nord, emeté i defensà la teoria que una sèrie considerable de noms de lloc i genèrics d'aquella regió provenia d'un germ. *AWIA 'aigua corrent', derivat en germànic d'una base equiparada a l'al. *aue* 'prats aigualosos' i al gòt. *ahwa* 'aigua' (congèneres tots ells del ll. AQUA i amb la mateixa etimologia indoeuropea si bé en la seva fonètica teutònica); sembla que el mateix Marchot o algun col·lega havien pensat a relacionar aqueixes formes dialectals franceses amb l'oc.-cat. *aigua*, i que per això l'esmenta, però limitant-se a insinuar breument que vingui d'aqueix mateix ètimon germànic, en una forma gòt. *AUJŌ 'la (cosa) aquàtica'; idea sostenible pel que fa a parlars tan penetrats de germanisme i com a nom d'una mena de prats, però descartada pel que fa al nom de l'aigua mateixa i en llengües del Migdia.

Caldria fer-hi dos canvis substancials (tot prescindint llavors del fets belgues, inconnexos): que es vagi partir del mateix substantiu gòt. AHWA i que aquest vagi donar lloc a un encreuament híbrid, de la mena de *gual* (VADUS × *germ.* WÂT), fr. *haut* (ALTUS × HÁUH), fr. *guêpe* (VESPA × WEPSA): resultant de la combinació de AHWA amb AQUA, si admetem que aquest es trobaria ja en la fase sonoritzada *AGWA, un híbrid *AHGWA, on el so de H implosiva s'hauria vocalitzat en *i̯* (de fet tenim WAHTEN > *guaitár* en germanismes, el mossàrab responia a CT llatí amb *ḥt*, i no és inversemblant que tot el romànic passés a través d'aquest com a fase intermèdia). Reconeguem que això ja no fóra manlleu d'un mot tan essencial a un llenguatge extern (foraster i culturalment inferior) sinó conjunció de les formes de dues llengües que conviuen en un mateix territori (i la intrusa, socialment afavorida), i concedim fins i tot que davant el matís fortament velar de la H s'explicaria que la *a* es mantingués molt oberta sense tirar gens cap a *e*. És doncs una explicació sostenible, i fins em

semblaria excessiu de declarar-la poc versemblant. Però sens dubte és rebuscada; i en l'absència de tot nexe especial entre el món dels senyors medievals i aquest especial camp semàntic, no podem pas mirar-la com a més versemblant, sinó més aviat menys que les anteriors.

DERIV.: *Aiguada* [mj. S. XV, Jo. Martorell; «camp qui crex per *ayguada*: ager alluvius», 1575, OPou, *ThPu.*, 79; «*aygada*: aguacero», eiv. PzCabrero].[16] *Aiguader* [S. XIII, *Consolat*, cap. 66, doc. de 1293; com a nom d'ofici, «lixa; moço del *ayguader*: lixula», OPou, *ThPu.*, 161; «lo qui no beu vi: abstemius», ib. 189; *CastCatMancom.* II; mall. en general, però a Orient *əi̯gotẹ̄*, *BDLC* IV, 288; *-dero* benasq. 'moixó que nia i cria dins els forats dels arbres «tovos de drinto»', Benasc, 1964]; *l əi̯gədẹ̄rə* 'l'aigüera de rentar els plats' a Bagà-Saldes, 1936; en el llgd. fronterer de Vingrau, *d'ei̯gadi̯ẹ̄ras* són cocons o cadolles; *aiguador* [1315]; *Àigua-d'Òra* mal explicat *AlcM*, veg. supra.

Aigual 'aiguamoll, bassal, sobretot a muntanya' [doc. de 972: «de Oriente *aquale* Scti. Stephani», Roda de Ribag., Abadal, *Comt. Pall. i Rib.*, núm. 219; «de occidente in ipsum *aquale*», Alaó 979, ib. número 259; *aigual* doc. de 976 però en còpia 1373, *RLR* III, 271; *ipso agual* docs. b. ll. 1090, 1110, Balari, *Orig.*, 1031; «asprures e amagatalls e floms e ayguals e fonts ...», Eiximenis, *Regiment*, cap. 235; amb altres sentits, Ss. XIV-XV, *AlcM*; *-gol* «regueret d'aigua que corre entre gleva, que ve del mollal», Bosch de la Trinxeria, *Bu. Ass. Exc. Cat.* XII, 227; *-gual* J. Seb. Pons, *Canta-Perdiu*, 102]: mot quasi només usual en els dos vessants pirinencs des del Cadí fins a mar; l'«Afrau d'*Aigols-Podrits*», Coma de Fresers, entre Núria i Setcases, Guia CATorras de Camprodon; a Prats de Molló expliquen que la *Fantica* és un *igòl* més aviat que una font (cap a Coll Danser), i que «la font de Cal Majoral feia un *igòl*»; en el terme de Vilallonga-Tregurà hi ha molts *igòls* (veg. la monografia Amigó-Pascual), però no solament ho usen com a genèric sinó ben viu («allí hi ha *igòl* o mollera»): clotets on de vegades hi ha aigua; però a Setcases, 1936, tothom ho deia encara amb *ei̯-*: «prop del Llavaig hi ha un camp que tot són *əygǭls*». Això s'estén cap al Sud, en el Ripollès («Palanca dels *Igols*» en terme de Vidrà), i si la memòria no m'enganya ho he sentit també a l'Alt Pallars i fins a Sóller; en tot cas *əi̯gǭl* isoladament a Olèrdola (1955); cap al Nord sense la *i̯*: *əlz əgǭls* en terme de Pardines, i amb *-al*: *un əgál* 'coma per on baixa aigua' a l'Alta Cerdanya: molts a Naüja, també a Osseja i a Palau de Cerdanya; però vora mar, a la Salanca, reapareix *əi̯gál* per 'aiguamoll extens, o estanyol' que comunica amb l'estany gran al Barcarès i a Salses; «D. és un *aigal*, que comunica amb la mar --- tot això és dins l'Estany»; *Els Igals* a Morellàs [ja *Aiguals* en el cadastre de 1823]; «en el Pou de les Oelles hi ha uns *əi̯gáls* (on elles s'abeuraven)», a St. Hipòlit; i també el sento cap als Aspres: a Caixàs, Torderes i Llauró, com a St. Marçal («en el Serrat de les Fonts hi ha uns *igàls* per a fedes i no pas fonts»). Resultat d'un derivat AQUALE que no fou pas solament català, sinó també gascó: «une autre score et *goau* --- aperat lo Luy bielh --- la *agau* bielhe et canau antigue aperat lo Luy bielh», docs. de 1457 en el Cart. B d'Ossau, p. 296, en el Gers *agau* «canal de dérivation de moulin dans un barrage de rivière» (Polge, *MélPhilGersoise*, 1964, 5, 49-50), i molt estès en el rumantsch dels Grisons (*Agual*, *Aualets*, *Ual*, *Adawal*, etc., per Val Müstair, Engadina, Sutselva, etc., veg. Planta-Schorta); en parlars ross. i veïns *aiguerols* 'aiguamolls'.[17]

Aigualada 'rosada nocturna' [*DAg.*: Berga, Andorra; Ed. Fontserè notes al *DOrt.*, com a propi de la Vall del Segre; de fet el sento a Ponts, Ars, 1958, i pertot a Cardós i Vall Ferrera, 1932-34; a Llesp i Barravés «la rosada de la matinada de St. Joan», 1953; la que xopa les herbes de muntanya quan han de venir pluges, Boí, 1971], aranès id. (*ai̯walâda*; *TdF eigalado*, *aig-* llgd. «vin trempé outre mesure; sauce trop longue; rinçure; eaux de l'amnios»); a Tor de Vall Ferrera 'planta dolenta que creix en els conreus'. *Aiguala*; *aigualejar*; *aigualer*; *aigualera*: «també canta el rossinyol per las frescas aygualeras», Milà, *Romllo.*, 361C4: les altres versions porten «per las frescas arboledas» o «las altas arboledas»; en el seu exemplar pòstum Milà va rectificar aquesta versió del Vallespir en «al matí quan cau l'*aygatje*»; i «cantaran els passarells / per las frescas *aygualeras*», correspon a la cançó 362.4, recollida als Banys d'Arles; Lab. 1839. En els Pirineus és 'aiguamoll' («els dos clots s'ajunten en unes *igwəlẹ̄rəs*» 'aiguamolls' a Molló, 1935), però ho sento en el sentit de 'rosada' a Sorita, al Priorat i a Granyena de les Garrigues, 1935. *Aigualós* [S. XV: «a cada renyó, per los quals se purga la humitat serosa o *ayguadosa* de la sanc, y també lo que és *ayguadós* de la sanc arteriosa», OPou, *ThPu.*, 293]. *Aigualir*, *-it* [1803, Belv.; Lab.; N. Oller]. *Aiguanós* (probt. primer adj. substantivat 'hidropesia' [fi S. XIII; *VidesR.*]: «que la malautia, bevén aiga, no li tornàs a *ayganós*», P55r1, n. 5, traduint *in idropisim* del llatí; *aiguanosat* adj. 'hidròpic': «fo una femna *ayganosada*, qui fo aduyta al loch de la sua passió», ibid. 103r1, traduint *hydropica*; *ayguanús*[18] 'hidropesia' en dos textos Ss. XIV o XV (*AlcM*, *DAg.*); i *ayguanuçat* 'hidròpic' (c. 1385, Eix., *Terç* i cit. *DBal.*). *Aigarelles* 'beguda sense substància' a Corçà d'Empordà (1964); *aiguar*, *azaigar*.

Aiguarassa. *Aiguar*, i més sovint *aiguarrada*. *Aiguassa*. *Aiguat* [Jaume I; *vi aiguat*, *VidesR.*, 272v1, 272v3, trad. *vinum lymphatum*]. *Aiguasso* 'avinguda del riu', Benasc («baixa un *aiguasso* que fa por», Ferraz, p. 19), segurament de l'abstracte ll. AQUATIO en cas recte. *Aiguat*, 1660, *DTo.* «inundatio, alluvio ...»; S. XVIII, *AlcM*; molt viu, espt. a Barcelona i Costa de Llevant. *Aiguatge* [veg. supra; 'rosada' a St. Pol de Mar i a Vilafamés]; *aiguatjada* a St. Pol.

Aigüera ant. 'espècie de claveguera' [fi S. XIII, Desclot i S. XV, *AlcM*] o 'desaigüe d'aigües brutes', d'on 'lloc de rentar la vaixella' [1575, OPou, *ThPu.*: «va-

xella de la cuyna --- *ayguera* de la cuyna o çafarex: lavatrina», p. 228], sign. avui estès a tot el domini continental, fins a l'Alt Pallars i Andorra;[19] també *ayguera de sala* per a 'aquàrium [peixera]' [1575, OPou, ib.]; designa, d'altra banda, diversos tipus especials de rec i arranjaments d'aigua de regatge o d'altre caràcter agrícola, en particular un tipus molt comú de sèquia, des de la Vall d'Aran (*aigoèra*), passant per comarques pallareses (com la V. d'Àssua, a Rodés, on hi ha la *font del Comellot de l'Aigüera*, etc.), la zona Segrià-Garrigues (Granyena, Sarroca, Llardecans, 1935) i seguint cap a terra valenciana;[20] també rossellonès, però a Talteüll una *əygę́rə* és un cocó o cadolla tapat; cf. encara *CostMancom.* II; i el lleon. i beirão *aigüeira* «arroyo, reguera» (Sanabria, etc.; Fz. Duro, *MemHistZam.* IV, 468; *RFE* V, 30). *Aigüerola* nom d'un moixó, Cardós, Vall Ferrera, V. d'Aran (*aigoaròla*), gascó *aygarole*, Palay). *Aigüerada*; *aigüeral*. *Aigüerull*; *aigüerulles*. *Aiguós* [S. XIV, Eiximenis]; *aiguositat*.[21]

Derivats de forma cultista: *aquàrium* [fi S. XIII *acàrius*, Llull, *Arbre de Sciència* II, 115, 114, com a nom de signe del Zodíac; *aquari*, id., 1660, *DTo.*; per a una peixera, fi S. XIX]; *aquàtic* [1617, Agustí; 1695, Lacav.], abans també *aquàtil* [1660, *DTo.*]; *aquatat* (Llull); *aquós* [S. XV, Cauliac]; *aquositat* (id.). *Aquarella* [Lab. 1864, Vogel], de l'it. *acquarella*; *aquarellista* [id.].

DERIV. amb prefix: El ll. ADAQUARE que tan vivaç i abundosa prole va donar en llengua d'oc,[22] també deixà rastres en comarques del NE. del cat.: *ayguar*, fi S. XIII ['diluir amb aigua, amarar', *VidesR.*, gloss.]; *adaiguar* 'regar' encara en doc. ross. de 1313 (*adaygar*, *RLR* XXIX, 75, cf. el context, s. v. *BASSA*). Formació amb la qual coincideixen amplament les accs. d'IN-AQUARE, *enayguar* [mj. S. XIII, tr., *Proverbis* de G. de Cervera, 42, que Ant. Thomas explica «couper d'eau (en parlant du vin)»: «si·l vis te fay doler e vols massa parlar, / cayla e vay jaser, e fay l'autr' *enayguar*»; id. en Jaume I, *Cròn.*, 382]; avui també 'regar' a tot l'Alt Empordà (*«ənəįgábə əm lə puərá̤ŋkə»*, a Cantallops, 1958, etc.); avui *s'ennaigar* en el Ross. és 'ambicionar un menjar, encapritxar-s'hi';[23] *estar enaigats* les criatures és un mal del qual es donen explicacions vàries, descriptives i etiològiques, algunes potser secundàries (com la que reporta *AlcM* de la Seu d'Urgell); potser hauria vingut de la idea d'"anar-se'n *com aigua*, tenir diarrea';[24] *enaiguadura* [nom d'aqueix mal, que junt amb *enaiguar-se* ja figura en la *Flos Medic.* del S. XV, *AlcM*]; *enaiguetes*; *enaiguatejar*, *enaiguatit*; *enaigualir*, *enaiguir*.

+*Desaiguar*:[25] fou omès en *DFa.* i altres, per un estrany i inexplicable oblit, car no solament és d'ús general en tots els dialectes catalans, sinó que és l'expressió més popular i genuïna, en tot el domini lingüístic, de la idea de 'desembocar' (un corrent d'aigua en un altre, en el mar, etc.) [S. XVII, en el manresà Magí Canyelles; molts exs. en les diverses constr. —refl., tr., intr.— en Verdaguer, etc.: *AlcM*]; +*desaigüe* m. (o *desaigue*: que *AlcM* no registra amb una grafia ni l'altra, si bé dóna un masculí (!) *desaiga*, localitzat a l'Empordà);[26] més general i freqüent que enlloc és l'ús de *desaigüe* m. a tot el País Valencià i zones immediates del Principat, aplicat allí especialment als desaigües i albellons de les terres conreades, i als escorrims dels recs, sèquies i altres dispositius de regatge; entre molts que tinc anotats: *un desáu̯ye* és un rec que dóna sortida a les aigües d'una partida (de marjal, etc.) a Sollana (p. ex. el *desaigüe del Romaní*); als Marxos hi ha uns *dezáu̯yes* amb sèquies cobertes, per on l'aigua *s'azgǫ́la*, a Pedreguer; a Guardamar, la Rasga «és un *dezáįwe*»; a Olocau del Rei, en forma aragonesa, *un desáu̯ge* (1961-63); *desaiguador*; *desaiguament*.

Sotaigat, a la Costa de Llevant (1920...) i a Mallorca: *una roca sotaigada*, *un escull sotaigat* (*sǫtəįgát*, St. Pol, etc.) 'cobert per una capa soma d'aigua de mar'; *el Morro d'en Feliu està sotaigat*, sentit al Port d'Andratx (1964).

CPT.: *Aiguardent* [c. 1400, St. Vicent F., *Sermons* I, 102.4; de primer femení «lo oli pesa menys que les altres, exceptat la *ayguardent*», 1575, OPou, *ThPu.*, 25; i així encara en els textos dels Ss. XV-XVIII recollits per *AlcM*, si bé ja *lo aygua ardent* en doc. de Sóller de 1596];[27] *aiguardenteria* no és «botiga on venen aiguardent» (*AlcM*), Lab. 1839; sinó 'fecina, fàbrica o destilleria d'aiguardents i altres licors' (a Bocairent n'he vist ruïnes d'una de força antiga, etc.); *aiguardentat*, *aiguardentí*, *aiguardentós*. *Aiguabarloc* 'barreja de neu fosa amb fang' (Ripoll; JAmades, *BDC* XIX, 75), amb un segon membre obscur, potser un derivat en *-oc* del pall. *bard* 'fang', arag. *bardo*, etcètera.[28]

Aiguabarreig [no Lab. 1839; però apareix ja en molts treballs geogràfics i excursionístics de fi S. XIX i c. 1900, com els més antics volums de les guies de CATorras, Solé i Santaló, A. Osona, *GeogrGralCat.* de Carreras C.; dicc. Bulbena, 1919, no 1905; *CostMancom.* II]; *aiguabarrejar-se* (només *DFa.*, no *AlcM*, etc.), i sembla ser tret d'*aiguabarreig*, no a la inversa. *Aiguabatent*; *-batre*; *-batut*. *Aigua beneita* [DTo., 1660];[29] d'on *aiguabeneiter*, *aiguabeneitera* (*BDC* XX, 298; més freqüents encara en la forma abreujada *una beneitera*).

Aiguacama [mallorquí 'vi de poca substància', 'brou o qualsevol altre líquid de poca substància', registrats pel dicc. d'Amengual, però no en altres fonts mallorquines (*DFgra.*) i *AlcM* només el dóna en el sentit de 'brou de poca substància', i com a propi de Binissalem, que és d'on era Amengual: hi ha parallel d'expressió entre aquest ús de *cama* i el de *pie* en el cast. *aguapié* nom del vi insubstancial]; *aguapié* és ja mossàrab andalús en la forma *aguapí*, port. *aguapé* (cf. *DCEC* I, 68*b*10, i l'article *ZUPIA* del meu dicc.), de manera que *aigua-cama* és possible que sigui calc o imitació de quelcom de molt antic en aquesta regió.

Aiguacuit [1455, *Conex. de Spícies*; també en un doc. del S. XVII, citat per Careta, *Dicc. de Barbr.*, s. v. *cola*; així com en el doc. barceloní de CCandi, *MiscHistCat.* II, 198, que citarem s. v. *MOTLLO*;

DTo., 1660]: no és compost coordinat sinó subordinat; és versemblant que es tracti del calc d'una expressió de farmacèutics o alquímics de la baixa E. Mitjana: *aquae coctio* 'decocció (de cola) feta d'aigua' o potser més aviat *aquā decoctum* 'decuit (de cola) en aigua': tant *decoctum* com *coctio* en el sentit de 'decuit' ja es documenten en Plini i altres fonts posteriors però de l'Antiguitat; l'expressió es popularitzà en els dialectes, tornant-la coordinada per una mena d'etimologia popular, de manera que tant en el País Valencià («*ayguacuyta*: la còla», Carles Ros, *Adages*, 1736, p. 111, s. v. *cola*) com a les tres Balears es diu *aiguacuita* (eiv., PzCabrero), forma que si estigués ben transcrit (?) el text citat per *AlcM* ja seria usada en un doc. mallorquí de 1309 (un altre en cita el *DAg.* també incert).

Aqüeducte [*aquaducto*, en el *dicc. Torra* de 1660, *aquaducte*, 1803, Belv., Lab. 1839; *aqüe-*, *DAg.*], pres del ll. *aquae ductus*, *-ūs*, 'conducte d'aigua'; antigament catalanitzat però amb el sentit de 'qualsevol conducció d'aigua', S. XIII.[30] +*Aigua-florida* mall., 'espècie de perfum o aigua de tocador'.[31] *Aigofondo*, *DAg.* i *BDC* XX, 203. *Aiguafort* [1400, *AlcM*; «*aygua fort de argenter*: aqua argentariorum, chrysulca», 1660, *DTo.*] 'gravat obtingut amb aquest àcid damunt un metall'; el *DAmen.*, 1857, registra també *gravat a l'aigofort* i ja llavors es devia dir *un aiguafort*; el mall. Bart. Maura (n. 1844) fou un gran gravador d'aiguaforts i alhora s'usà figuradament per a una vigorosa narració: el llibre del seu germà Gabriel Maura, *Aygoforts*, és de c. 1890, 2.ª ed. 1913; *aiguafortista* [1945, Josep Pla, *AlcM*] +*Aiguagelada* 'gelat d'aigua amb ou, fruites, llet', etc., mall. [*DAmen.*]; +*aigogelader*, +*aigogeladeria* [id.].

Aigües-juntes 'confluència de dos rius o riuets', combinació típica de les comarques del Solsonès i de l'alt Cardener, oït a Ardèvol, Vallferosa, Llobera, Lladurs, Cambrils d'Odèn (generalment no se sent més que *aigəžúntəs* o *aigw-* (aplicat p. ex. a la de la Ribera Salada amb la d'Odèn, o amb la de Canalda). *Aigualleix* 'aigüerol', 'terres d'alluvió vora un riu' [*CostMancom.* II, s. v.] i *aigualeixos* s'usaria per als alluvions del Ter a Bordils (*AlcM*), però no sé si no es tractarà d'algun doc. antic (on *l-* = *ll-*), com aquest vigatà de 1238-42: «in parochia Scti. Andree de Tonna, in --- Torderiam et totum illud *aqualeix* quod est subtus jupam [*l.* ripam.] ipsius campi» (*CaCandi*, *BCEC*, 1903, 272); cpt. amb el verb antic *(l)leixar* = *deixar* per als 'alluvions que deixen les avingudes'. **Aiguallum* [??, *AlcM*₂, sentit vague, i amb definició més vaga, que augmenta la desconfiança amb què hom acull sempre el lèxic de l'autor citat;[32] no *DFa.*, *AlcM*₁, *etc.*]. *Aiguamans* [Ss. XIII-XIV, de la locució *donar aigua a mans*, que apareix encara en textos posteriors, on ja s'han contret les dues *aa*: «estave denant lo rey, donant-li *aygamans*», *Amic e Melis*, *NCl.* XLVIII, 129; «donar *aygua mans*: dare aquam lavandis manibus», OPou, *ThPu.*, p. 188; *BDC* XX, 213; *aqua-inmanus* en inscripcions pompeianes, *DCEC* I, 58*a*59]; *aiguamanil* rebutjat amb raó pel *DFa.* com a castellanisme desusat: no n'hi ha doc. catalana fins a la cita de M. dels S. Oliver que en dóna *AlcM* (i cf. *BDC* XX, 203, 213); el *DAg.* no el documenta i es deu fundar en MSOliver, mentre que en cast. es documenta des de 1069, i com a llatí només apareix isoladament *aquamanile* en un autor del S. VI (*DCEC* I, 58*b*2). *Aiguamarina.*

Aiguamel [S. XIV, *AlcM*; «*aigua mel*: *mellicratum*, mulsa»; +*aiguamelat*, *-ada*, *DAmen.*]. *Aiguamòix* [1803, Belv.; no Lab. 1839; com a sinònim de *moixal*, definit «l'aigua que surt a gotes de terra, que regala per les roques, que no és bona per beure» anotat a Bassegoda per Coromines l'agost de 1898; *CostMancom.* II], mot propi de tota la diòcesi gironina, i fins a Vic i Conflent.[33] *Aiguamoll* [mj. S. XV: «e concertà / del seu costat / més arreglat / e millor rech; / may serà sech / ni *aiguamoll*, / sisca, fenoll, / --- / no hi creixeran», JRoig, *Spill*, v. 13513: com es veu, en l'origen tingué categoria gram. d'adjectiu: un lloc *aiguamoll* pròpiament '(un paratge) moll o estovat per l'aigua', i sembla que això encara continua en el S. XVI, en OPou, *ThPu.*: « *camp moll o aiguamoll*: ager uliginosus», p. 79; però ja havia canviat, el 1754, en la relació urgellesa que cita el *DAg.* i en Belv. («caenosus locus, lacus»); i ja apareix així des de l'*Atlàntida* de 1867:[34] avui general des del Nord del Principat[35] fins a la Marina d'Alacant.[36] *Aiguamort* (*DAg.*). *Aiguamurta* [1584].

Aiguanaf [1254]: més documentada antigament està la variant de terminació femenina *aiguanafa*: *aygue-nafa* en un doc. de Barcelona d'aquella data (Carreras Candi, *MiscHistCat.* II, 254), repetidament en St. Vicent Ferrer,[37] *aigua nafa* i *la nafa*, en els *Colloquis de Tortosa* per C. Despuig, 1557; cita de Careta, *Dicc. Barbr.*, s. v. *aigua*). Sembla ser traducció parcial de l'àr. *mâ' nafḥa* 'aigua d'olor'; tal com l'equivalent cast. *agua de azahar* és traducció parcial de l'àr. *mâ' zahar* avui usual en el Marroc, pròpiament 'aigua de tarongina'. Com que *nafḥa* significa 'olor, aroma',[38] també degué existir en l'àrab hispànic la combinació *mâ' náfḥa*. Degué ser un mot propi de l'àrab de l'Orient peninsular, car només figura en RMartí, no en PAlc. En els parlars murcians s'ha usat *aguanafe* [1631, López Tamarid, en Mayans, *Orig.* II, 256], resultant d'una pronúncia *-ä*, *-e* de la *-a* femenina aràbiga (*ta marbuta*), molt estesa en l'àrab valencià; i aquesta variant de pron. en *-e* és la que constituirà el punt de partida de la forma en *-af*, que ha predominat modernament en català [1803, Belv., s. v. *aygua*; Lab. 1839; N. Oller, *La Papallona*, 174]; també han tingut algun curs l'it. *acqua nanfa* o *acqua lanfa*, i fr. antiq. *eau de naffe* [S. XVI, *DGén.*; Devic]; veg. encara algun detall més en *DCEC* I, 59*b*.

Aiguaneix 'lloc on neix aigua', que l'*AlcM* localitza només a la Garrotxa, i com a nom de lloc, a la vall d'*Aiguaneix* en el vesant N. del Puigmal, entre Er i Sallagosa; sembla provinent d'una combinació AQUAE NASCIO 'neixor d'aigua' (*nascio* renovació de *natio* 'acte de néixer', d'on ve també el cat. *naixó* o *neixor d'aigua*);[40] locució composta que pot haver tingut bastan-

ta d'extensió en els nostres Pirineus, des de l'època en què a l'Alta Ribagorça encara no es parlava més que el pre-català que vaig estudiar en *Est. de Top. Cat.*: car d'ací sembla que degué sortir també el nom d'un dels grans paratges de la Vall de Sant Nicolau (entre Aigüestortes i Estanyllong), els *Prats d'Aiguadàssi* (probt. < *-nassi*), al mig dels quals neix vora el camí una de les deus més constants i abundoses, i d'aigua més freda i pura, de tot el nostre Pirineu.

Aiguaneu 'pluja barrejada amb neu'; localitzat a Puigcerdà, *AlcM*; sentit a molts llocs, entre ells *aiguanyèu* a Alins de Llitera: 'aigua barrejada amb neu que cau quan no fa gran fred'; *aiguanevar* intr. 'caure aigua barrejada amb neu' a Llesp i Vilaller, 1953. *Aiguapoll* [1803, Belv., s. v. *aygua*]: «*tornarse aygua poll* una cosa»: frustrar-se lo que s'esperava o desitjava, salir huero» (també Lab. 1839, etc., i *DBal.*); sembla haver-se referit primer a l'ou que ha fallat per haver-lo consumit ja el pollet que s'hi formava. *Aiguapoldro* 'aigües podrides', benasq. (Ferraz, p. 19): < *aigua-pod'dro* < *pódedro* metàtesi de PUTRIDUS. *Aigua-prima.*

Aiguarràs [1803, Belv.; però és probable que ja s'usés des del S. XV, i que del català sigui reflex un *agua-ras* que ja apareix en un inventari aragonès de 1488 (*BHisp.* LVII, 447); cast. *aguarrás* apareix des de 1633; port. *aguarrás*; milanès *aquarasa* «essenzia di trementina» (Salvioni *Dial. Mod. della C. di Milano*, p. 164); com que el fr. *rase*, terme de marina, designa un compost de r e s i n a, sofre, vidre esmicolat i oli de balena, amb què envernissen els vaixells per defensar-los de la broma (Littré, des de la segona meitat del S. XVII), aquesta forma junt amb la milanesa semblen indicar que es tracta d'un AQUA RASIS combinat amb RASIS 'pega en brut'.[41]

Aigua-roja 'l'aigua fangosa que ocupa grans zones costeres en l'Albufera valenciana' com sento molts cops en el Palmar: «el *rabo-de-gat* i les *orelletes* són plantetes que es fan a l'*aigua-roja*». *Aigua-ros* 'aigua de roses' [segle XIII, Arnau de Vilanova]:[42] de la combinació genitiva AQUA ROSAE 'aigua de rosa'; *aiguarosser* men. 'morratxa'; *aigua-rossera* (*BDC* XX, 217). *Aigua-sal* [c. 1450, JRoig, *Spill*, v. 8185; vocab. del suro, *BDC* XIII, 89].

Aigua-senyada, pròpiament 'aigua beneita', que hom havia usat en parlars catalans del Nord, com en aranès i en bearnès: *aygue-senhade* «eau bénite» (Lespy); d'on el derivat *aigua-senyader* 'pica d'aigua beneita' rossell.,[43] en gascó abreujat en *aigoa-senhè*, que és com ho diuen tant en aranès com en bearnès (Lespy). *Aigua-toldre* [1476, JoEsteve, *Li. Eleg.*, b3*v*]. *Aiguavent.*

Aiguavertent (*DAg.*). *Aiguavés* [*aiguavers*, doc. ross. de 1306; *RLR* VII, 50; *CostMancom.* II, i *BDC* XX, 203]; avui ben viu a l'Alt Empordà [1898, cèd. de Coromines, a Biure d'Emp.], a Eiv. (PzCabrero) i a Mall., on no és exacte que només s'usi en el sentit de 'vessant de teulada', car també es diu de les muntanyes (a Bunyola m'assenyalaven diversos paratges «a l'*aigovés* des Teix» (1963); molt viu en llengua d'Oc, des de Bearn («l'*augabees* de la part desuus», a. 1440, en el Cart. B d'Ossau, 226.36) fins al Baix Roine («amount, sus l'*aigo-vers*, lou pastre pensatieu / en l'ounour dóu païs enausso uno mounjoio / per marcà li pasquié mounte a passà l'estieu», Mistral, a. 1878, *Au Miejour*, v. 2): cpt. amb l'abstracte llatí VERSUS, -ŪS, en el sentit etimològic de 'girant, línia, filera'; *aiguavessant*, 1518, freqüent en l'*Espill del V. de Castellbó*, f. 59v, 62v, 98r, amb referència a Estamariu, Alins i Tor; i molt estès en cat. occ. pirinenc («Comadelo és un pic i *aiguavessant*» a l'alta Ribagorçana, a Bono, 1957) i en tot el Nord i Migjorn del País Valencià (el Boixar, 1934; «l'*aiguavessant* aplega hasta la carena», Parcent, 1963; l'usa Enric Valor, de Castalla, *AlcM*; *BDC* XX, 203).

¹ Deixo la fraseologia per als altres dicc. Notem només que *pendre aigua* es deu usar popularment per 'endinsar-se en mar, embarcar-se', a Mallorca: «ja havia pres *aigo*, i era més lluny de Mallorca que el doble de sa possessió a Ciutat», narració popular de l'Arx. Lluís Salvador, p. 224. — ² Amb tanta consciència popular que, havent afectat distreure'm, per posar-li els dits a la boca, i dit un nom de lloc amb la forma *áu̯ya*, l'informant cuità a desmentirme dient *ái̯wa* ---. — ³ Jutjant per certs derivats sembla com si *aigua* hagués penetrat fins a punts de Lombardia. En la poesia inicial italiana trobem *aigua* en Guittone d'Arezzo, i en la cançó «siciliana» comentada en el *De Vulgare Eloquentia* dantesc: «anchor che l'*aigua* per lo focho lassi» (I, xii, 2). Però no és segur que això de 'sicilià' s'hagi de pendre al peu de la lletra, i el *lungiamente* de l'altre poema que Dante hi aparia («Amor, che lungiamente m'ài menato»), ja revela que es deu tractar de formes afrancesades de llengua literària, o almenys deixades pels normands en la Sicília dels Hohenstaufen. — ⁴ La teoria de Dauzat, que sigui un mot prestat pel francoprovençal a l'oc. i cat., *RLR* LXVI, 45 i ss., i *Essais de Géogr. Ling.*, N. S., 1938, 13 (ja refutada per Rohlfs, *ASNSL* CLXXV, 274), es pot descartar sense més raons, com a merament absurda: ho és, en mots d'aquest caràcter i d'aquest significat, admetre manlleus d'un llenguatge romànic (i, per si fos poc, sense existència literària) a un altre; propi d'un erudit sense crítica. La de Tuttle (*ASNSL* CXXXIII, 170-5) partint d'un *AQUIĀ (degut a *aqua pluvia*) no es pot sostenir gaire més. V. encara Moll en la seva *Gram. Hist.*, 143. — ⁵ La duplicació de la K en l'it. *acqua* o *piacque* ¿vindria precisament d'una tendència a tal dissociació, tendència feta estable després amb la doble *kk*? Ja pot ben ser (cf. el cat. *poble* > *pobble*); fins i tot tenim fets ben iguals en part del català occidental: pall. *èggwa*, *tḙ̀bbya*, *sèquia* > *sḙ̀ggya* (> *sḙ̀ggla*) (*EntreDLle.* II, 43). Només que ja veiem el que passa llavors en it. i cat. occ.: la dissociació solament roman estable si una part de l'oclusiva es manté dins la segona síl·laba. Fóra un error elemental i evident imaginar que AQUA pogués arribar a *aigua* passant per la forma italiana o per un **aggu̯a*

7

semblant al cat. occ. *eggua*: és evident que un cop duplicada en *acqua* la Q de AQUA ja no es podia sonoritzar, i que una geminada com la de *acqua* o *eggua* està destinada en fonètica catalana a una mera simplificació (*eggua*, *aggua*, tornarien a *egua*, *agua*), però no a cap vocalització. — [6] Això és precisament el que ha calgut dir en analitzar l'evolució fonètica d'AQUA en francés propi: AQUA > *ẹu̯e* > *ẹáu̯e* > fr. mod. *eau*, amb la mateixa diftongació que en BELLOS > *bẹu̯s* > *bẹau̯s* > fr. mod. *beaux* (al costat de *bel* BELLUM). També en *eaue* s'ha hagut d'admetre una diftongació inusitada, sense cap altre exemple igual, car la vocal en el cas de *beaus*, *no(u)veaus*, *carreaus*, *bateaus*, etc. és sempre una Ĕ oberta llatina, i en *eaue* és una antiga A llatina, que el francès canvia, ben cert, en *e*, però era una *e* ultra-oberta, més oberta que la Ĕ, i que durant centúries es mantingué distinta d'aquesta, i al principi ni tals sols rimen. Contra els qui dubtaven de l'explicació del triftong de *eaue* com el de *noveaus*, per la desconfiança que causa la manca de tot cas parallel amb Á llatina, se'ls hagué de fer observar que AQUA és un mot sense parallels. — [7] L'article on arribà en aquest resultat —que conec per la nota posterior del mateix Schürr, en *Wörter und Sachen* XII, 247-8— era més raonada, en *ZRPh.* XLI, 118, 126-7, 134-5, però no ha estat al meu abast, i no puc judicar ben bé, per tant, la solidesa del seus fonaments. Ni en l'un ni en l'altre Schürr no s'ocupa del nostre *aigua*, però suposa que aquest sillabeig explicaria les formes *eue* i *ewe* del francès antic en lloc d'una forma **ou̯e* que ell creuria la pròpia del parisenc. Ignoro i fins dubto si en aquest darrer punt té raó. De nou em sembla que en això (com en la polèmica dels que neguen el parallelisme de *eaue* amb *noveaus*) parteix d'idees apriorístiques, que no tenen prou en compte la unicitat de l'estructura AQUA. Per a *aigua* ens bastaria saber del cert que el sillabeig AQ/UA es funda també en l'*Appendix Probi*. — [8] Crec que es tractava de l'engad. *ova*, Bregaglia *voga*, i *uva* d'alguns parlars lombards (*REW* 570). — [9] Mondon, *La Grande Charte de Saint-Gaudens*, p. 46. És veritat que en aquest passatge no disposem més que de la còpia de 1544, que altera o modernitza bastant el llenguatge de la redacció de 1203. De tota manera la forma va existir en aquesta zona pròxima a la vall d'Aran, si no el 1203 almenys en el S. XVI. — [10] Forma interessant perquè podria usar-se per suggerir que l'alguerès *algua*, que amb raó ha intrigat molts lingüistes (el mateix M-L. hi fa conjectures en la nota esmentada) sortís de *augua* més que de *aigua*. Deducció atrevida sens dubte, i que potser no s'ha d'acceptar. — [11] MzPi, *D. Ling., Castilla*, núm. 208, 1.49. Després en el mateix doc. *viertien*, forma a la qual MzPi posa un *sic*, però no en *augua*, que li devia ser conegut d'altres fonts de Castella o Lleó. — [12] Krüger, *HomMzPi*, 1925, II, 130. Hi ha, de més a més, *fraugua*, *eugua* i *leugua* ('farga, egua, llegua'), *eugua* però *legua* a Hermisende, *yeugua* i *leugua* a Rionor (mirand.); a Santa Cruz formes menys anòmales: *auga*, *yeuga*, *lẹu̯ga*. — [13] Crec que *áu̯gu̯a* i *áu̯ga* coexisteixen en els arcaics parlars gallecs del Límia. En tot cas veg. les moltes cites que dóna Schneider d'una i altra forma per a tota l'àrea luso-gallego-leonesa en la seva monografia del gallec limiense en *VKR* IX, 130-1. — [14] A Benissa diuen *eu̯gi̯a* per 'egua' (*BDLC* IV, 246). ¿Hi ha en això alguna evolució més o menys parallela a la que podria semblar conduint d'*aigua* a **àuguia*? ¿O alguna altra cosa dins aquest ordre d'idees? — [15] Les dades que en puc donar no estan establertes prou clarament. En una llarga llista de senyes dels pescadors del Cap de Creus, pel patró Baltasar Batlle datada en l'any 1882, i en una altra d'ell mateix i d'Onofre Pont del 1885 i el 1894, de les quals tinc fotocòpia, apareix *augua* i *auguas* una dotzena de vegades almenys (especialment en títols de zones, *Auguas de Culip*, *Auguas de Culleró*, etc.). Però la bona gent fa esforços per escriure en una cosa que vol ser «castellà», i que en algun punt arriba a ser xampurrat, i més sovint una espècie de català pur sense voler. Com que avui, en la investigació directa, ni jo ni d'altres hem sentit a Cadaqués altra forma que *aigua*, em pregunto si això d'*auguas* és una forma realment existent o una fantàstica deformació d'un que voldria parlar en castellà. Cal esperar aclariments més segurs i inequívocs. En un text mallorquí del S. XV o XVI de la *Consueta de Sant Crispí*, que Romeu i Figueras publica en el seu *Teatre Hagiogràfic* III, 185.5, apareix també *augua*; però com que no lluny d'allí també apareix alguns cops *aygua*, per més que el publicador en posar-hi nota demostra que no és err. tip. de l'ed. actual, no podem descartar que sigui una errada del copista antic. — [16] Del qual potser és mera variant *agada*, no sé si amb el sentit de 'vinassa' o 'oliassa' una forma rossell. *agada*: «el dillús menjarem bescuyts --- / el dimars menjarem l'*agada*, / festa és ---», Milà, *Romllo.*, 581. — [17] A Mentet els *əigərólz* de Bacivers: «en diuen l'Estany-Lluny perquè allò sempre eren *əigəróls*», Pià; també a Prats de Lluçanès); cf. Coromines, *Prometeu*, cap. 11, II, p. 188. — [18] Forma segurament deguda a contaminació del verb *anusar* derivat de *nus*, que es deu haver usat també amb sentit patològic; cf. *desanusar-li el cor* 'retornar algú d'un desmai cardíac' en N. Oller, *La Papallona*, 179. — [19] Arcavell, 1936, Farrera i els altres pobles de V. Farrera (a Àreu 'lloc on posen els ferrats'), 1932-5. — [20] Especialment a l'extrem Nord, on m'expliquen el genèric (*Aigüera de Muntull*, etc.) merament com a 'sèquia', i enllà del Xúquer, de Gandia (Oliva, Benidoleig) a Benidorm, zones on és una espècie de desaigüe o de sèquia abarrancada o barranquet arreglat per a regatge: Alfàs, Polop, Benidorm, Godalest, Confrides: en part només recollit com a NL o genèric, però al Castell i a Alfàs ho sento també com a apellatiu i a Polop m'avisen que «al Racó d'Irles hi ha *au̯yẹres*»; el mot en efecte comença en *au̯y-* en tota

aquesta rodalia. — [21] **Aiguot, AlcM*, error de còpia per *aiguol*, mala grafia de *aigol* = *aigual* (veg. supra). — [22] Rodan. *aseigà* (*TdF*) (amb llgd. *asaigà*, gc. *adaigà*, bearn. *adagouà*, roerg. *asagà*) «arroser à grande eau; humecter, mouiller, tremper, combuger»; present *asáigo* fins en el B. Roine (A. Crousillat), cites del *TdF* en felibres del Gard i de Castelnaudarri, però *asagà* a Castres i *asagua* en uns *Costums de Gascogne.* Gironda *adaig(u)at* «aqueux (du vin ou d'un ragoût où il y a trop d'eau)» (Moureau). A la Vall d'Aran *adaigoà* és el mot per a 'regar'; i encara que AD- davant vocal perd potser més sovint la -D- en gascó, hi ha també casos de -D- conservada tot al llarg dels Pirineus, com Luixon *adescà* «donner la becquée» (*RLR* XLVI, 388), bearn. *adescà* «nourrir» (Lespy). — [23] «L'home golós de tot *s'annayga*: / mai se trapa content ni fart», Alb. Saisset, ed. Marty, 114.4f. — [24] Contra la qual cosa és evident bon tractament el de fer-los menjar gallina bullida sense salsa, com fan a la Seu. En el Canigó, a Corsaví, em deien que del gra de gavarrera en fan una confitura «que és bona per a la mainada que són *ənəigáts*». És sabut que els gavarrons restrenyen violentament les criatures que se'ls mengen en la planta, i alguna virtut així en deu servar encara la confitura. — [25] També fou oblidat pel *DTo.*, Lacav., Lab. 1839, *DBal.* i d'altres, potser simplement conseqüència de les complicacions que causa el duplicat *-guar* ~ *-gar.* Figura en Belv., *DAmen.*, Vogel. — [26] També admet una grafia *desaiguo* que localitza a Mallorca, català oriental i Pla d'Urgell, amb cita del Calendari Folklòric de Serra i Boldú. Però és clar que tot això no són més que casos de la pron. *aigo* per *aigua*, general a Mallorca i existent a diverses altres comarques. En les enquestes de l'*Onomasticon* he sentit el verb *desaig(u)ar* en tot el domini lingüístic, molt més populars i generals aquests que els seus concurrents *desembocar* i *desguassar*, d'ús més erudit aquell, i més limitat, més comarcal, aquest. Quant al substantiu, he sentit en bastants punts del Nord el femení *la desaigua, una desaiga.* Però molt més el masculí *əl dəzáįgə* o *dezáįgwe* i semblants. El verb i el substantiu tenen també aplicació tècnica i industrial (p. ex. en adoberia, *BDC* XIX, 51). — [27] Però avui és encara femení en l'ús popular mall.-men.: «dassa *s'aigordent*: veuré si és forta encara», P. d'A. Penya; *IdOr.* I, 51; «vui *aigoardent* de sa bona, / d'aquella que beveu vós», Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 99. En cast. apareix també *agua ardiente* a princ. S. XV, «bebida fuerte, de gran efecto» en Gz. de Clavijo, ed. Estrada, CLXXIII, 192/21. It. *acquarzente* sembla haver estat calcat del cpt. hispànic, car allí no apareix fins a la segona meitat S. XVI (Soderini, en Zaccaria). — [28] *BDC* XXIV, 161; *DCEC* I, 403*a*, 32ss. Sobretot tenint en compte que sovint hi ha alternància triple *rr-rd-rl* en aquesta mena de mots prerromans (cast. *BARRO*, *DCEC* I, 414; i veg. *DCEC*, s. v. *chirle* amb les cites que dono allí). I que pogué intervenir-hi encara la infl. de *LLOT.* — [29] Per a l'extensió i antiguitat d'aquesta forma, veg. *BENEIR.* És sabut que no és general dialectalment: p. ex. *aįgwa-beneída* a Vall Ferrera (1933). — [30] «Quan algú ha servitut de menar aygua per camp --- d'altre a regar lo seu camp --- deu aver carrera prop de la riba d'aquel *ayguaduyt* tro a aquel loc d'on aquella aygua ix», «totes les places de la ciutat --- e·ls senders e les aygues e los *ayguaduyts* --- públichs són», *Costums de Tortosa*, 134, 426; docs. de 1396 i 1424, *AlcM* s. v. *aiguedut.* Avui el poble segueix catalanitzant-ho almenys parcialment: *l'aiguaducte de Sagunto* diuen a Alfara de la Baronia, 1961. En castellà es va usar *aguaducho* [mj. S. XIII, *Alex.*: *DCEC* I, 58*a*, 42ss.; més doc. per a «avenida de agua» a Bilbao, i en antigues fonts judeocastellanes a la Bíblia de Scio VI, p. 256; d'ací ⁺*aiguarruig* o *huarruig* «venida o caída impetuosa de agua, chaparrón», Escrig, 1851, que deu ser mot local de Llíria, manllevat del castellà i amb *-rr-* per contaminació del cat. *ruixat*]. — [31] Manca en els dicc. mallorquins i *AlcM.* Si és la de flor de taronger seria l'aiguanaf: «heu de preparar l'habitació de la senyora: ha enviat a dir que ve d'aquí una estona; mirau si hi manca res i posau-li *aigua florida* al tocador», Ll. Vilallonga, *Bearn*, pp. 17, 125. — [32] A continuació «el pa rost» [!!]. Se'ns fa costa amunt, i fins rost, d'empassar-nos aqueix pa. — [33] Com a terme extrem Sud puc indicar els vessants selvatans del Montnegre, on vaig sentir *aįgəmǫ́š*, en una masia del terme d'Horsavinyà, 1931. Després a l'Escala «són uns *aįgəzmǫ́šus* que hi ha melca alta»; «la Font del Reclau és un *aįgəmǫ́š*», Medinyà; «allí hi ha un *aįgəmǫ́š*», Banyoles. Més isoladament a Malla (Osona): «a Fontanelles no hi ha cap font: només hi ha un *aiguamoix*», 1935; *aįgəmúš* «llacuna» a Catllà de Conflent (*ZRPh.* XLV, 250). No s'ha de confondre amb aquest mot, com han fet alguns, el nom del riu aranès *Aigoamòtx*, afluent de la Garona a Tredòs, que és l'equivalent del mot cat. *aiguamoll* en fonètica gascona (cf. *mòtx* 'moll', *còtx* 'coll' i *EntreDLle.* II, 18, § 29). D'altra banda *aiguamoix* no és un canvi de terminació de *aiguamoll*, com diu *AlcM*, sinó un cpt. parallel a aquest però format amb l'arrel de *MOIXAL*, *moixer*, *moixera.* — [34] «Duero y Tajo que l'or y plata escolen / --- / y dauren y perlegen deveses y *ayguamolls*», II, 17*d*; a la versió de 1867 «or de sas fonts deixavan per marges y *ayguamolls*». — [35] Sentit a l'Alt Pallars (Àreu, 1933); cf. el citat *Aigoamòtx* de la Vall d'Aran, en el Sud del Princ., a Montferri (*Els Aiguamolls*, 1954); cf. *CostMancom.* II, s. v. — [36] El sento a la Pobla Tornesa (1961) i al Puig de Santa Maria; d'altra banda a Vilallonga de l'Assafor, Benigembla, Benasau, Castell de Castells. Pertot amb la transposició valenciana *auyamǫl.* A Sollana em diuen que el Petxinar al llarg de l'Albufera és «un roggle d'*auyesmolls*». — [37] «No sie artificial, axí com aygua ardent ni *aygua nafa*, mas natural, axí com de riu o de font o de pou», «preciós ungüent,

axí com *aygua naffa*, de una erba *pistici*: era cosa molt preciosa», *Sermons* (I, 102.4; *Quaresma*, 272. 37.—[38] Defrémery, *Journal Asiatique*, 1862, 93.—[39] Murcians també *nafa, aguanafa* (Ga. Soriano) i *agua de nafa* (1726). En un inventari aragonès de 1469 veiem una forma *augua naffra, BRAE* IX, 119, que ha rebut la *-r-* per influència de *nafra* 'ferida', 'llaga'. — [40] Seria doncs un abstracte en nominatiu. En lloc d'això també podríem pensar que tant en *Aiguaneix* com en *Aiguadàssi* es tracta d'un compost amb imperatiu <AQUA NASCE!> 'neix, oh aigua'. En tot cas **Aiguanassi* es canviaria en *Aiguadassi* sota la influència dels infinits noms de lloc *Aigua de* ---. Reforça aquesta etimologia el nom de vessant *Aigüissi* dalt de la serra, uns 4 km més a l'O., on brolla l'aigua pertot; el qual, tenint en compte l'extraordinària seqüència *gwí*, ha de venir forçosament de AQUA ĔXĪ! 'ix aigua', imperatiu de EXIRE. Quant a *Aiguadassi* em sembla força menys versemblant una combinació mig-sàvia *Aigua *aundassi*, nominatiu de *abundatio*. — [41] Nobiling opinava que contenia el nom de la ciutat d'Arràs, a Picardia (*ASNSL* CXXIV, 340), però no en donà cap prova ni argument; algun detall més en *DCEC* I, 60*b*. — [42] «Beven molts en estiu --- d'un axerop que és apellat juleb qui·s fa d'*ayga-ros* e de pa de sucre blanc ---», Arn. de Vilanova, *Analecta Sa. Tarr.* XXII, 8; «cahec la un de la una banda e l'altre de la altra stramordits; e l'emperador --- féu-los donar *aygua-ros* a mans e a las caras, tant que tornaren en lur seny», *Filla de Contasti, NCl.* XLVIII, 96; «saltà en mig de la paella o caldera, e no li féu nengun mal, ans li dava de vejares que fos *aygua-ros*», St. Vicent F., *Quar.*, 321.162; id. *Sermons* II, 275.3. I freqüentment en el *Cançoner* popular: «la n'ha treta en dansa: / el mitjanceret porta las morratxas / el més petitet *aygua-arròs* tirava», Milà, *Romllo.*, 282.16; «yo li dich —Déu te guart, perleta— / --- qui és aquest galan jove que llensa tant d'*ayguarròs*», ibid. — [43] En una oració recollida a Vinçà, que ens comunicà el 1939 la poetessa Simona Pons de Gay. I usat ja per A. Saisset «crida al secors i se remena / pel mullader — Com un dimoni dins d'una *aiga-senyader*», *Perpiny.*, 37.

Aïllament, aïllar, V. *illa* *Aimada, aimador*, V. *amar* *Aimant*, V. *amar* i *imant (DIAMANT)* *Aimar*, V. *amar* (el cognom *Aimà(r)* és obvi que ve del germ. ADEMAR i no pas d'un *HAIMHARD) *Aimia*, V. *amiga (AMAR)*

AIMINA, 'una mesura de gra', de l'antic *esmina* i abans *emina*, provinent del ll. HEMINA i aquest del gr. ἡμῖνα id., derivat de ἥμισυς, ἡμι-, 'mig, meitat de', perquè era la meitat d'un sester o quartà. □ *1.ª doc.*: *esmina* a. 1249, Lleuda de Cotlliure-Tortosa (*RLR* IV, 252); «una *esmina* de vi», c. 1200, en el Capbreu de Besora, lín. 21, llegit a l'arxiu de Solsona (1964).

«*Esmina* de forment, *esmina* de ciurons, *esmina* de linós», etc. En el text dels *Costums de Tortosa* veiem la forma més etimològica, en aquesta mateixa lleuda: «*emina* de forment, 6 diners; sester de forment, <1>2 diners ---» (417). *Esmina*, modificat per intrusió del prefix tan corrent *es-*, ho veiem en el Capbreu de la Vall de Ribes, c. 1283: «una *esmina* de sivada, una *esmina de* ---» (*RLR* IV, 56). El grup *-sm-* sol vocalitzar-se en *-i̯m-* (com *raima, eima, almoina* < *almosna* ELEEMOSYNA) i ja per aquell temps trobem la forma *eym-* «notz, la *eymina*, 2 diners» a la Reva de Perpinyà de 1284 (*RLR* IV, 375). *Aimina* junt amb *sester* en un doc. de Solsona de 1265 (Serra V., *BCEC*, 1908, 163), i en un de Puigcerdà de 1288: «de sal, de 6 sesters una *aymina*, per mesuratge» (*RLR* IV, 505). Avui és encara una mesura usada, a l'Alt Pallars en particular, on a la Vall Ferrera (Tor, Àreu), me la donaren com a mesura de gra, equivalent a mig quartà, o sigui vuit punyeres (1932-33).

DERIV.: *Aiminada* [1292, doc. ross.]: «exceptam-ne regadura, per què <'per la qual amb la qual'> ·n rega hom 20 *ayminades* de terra» (*RLR* IV, 513). *Aiminal* [1592].

Aín, fonèticament impossible l'etimologia d'*AlcM*: potser del celtoide AGINNUM amb *i* mossàrab?

Aïna, V. *eina* (cf. *DCEC* I, 65n).

Ainet i *Aineto*, les etimologies que reporta *AlcM* són disbarats; la de M-Lübke (*BDC* XI, 17; cf. *E.T.C.* I, 128, 150), defensable, poc versemblant; basc?

AIÒS, cat. ant., i gall. ant., crit fet per la xurma, o dirigit a la xurma, per animar-la a fer moure una nau, també usat en les *Cantigas* per anomenar Jesús: sembla ser el gr. ἅγιος 'sant, sagrat', que usarien els remitgers del Mediterrani com a invocació religiosa que els augmentés les forces. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII, Jaume I.

En la *Crònica*: «cant vingués la miga nuyt, que les galees levassen les àncores, e que nuyl hom no cridàs *ayoç*, mas en semblant d'*ayoç* que ferissen ab un fust en la proa de les tarides ---», «manam los hòmens pendre a les cordes, e cridam *ayoç!*, axí con fa hom al varar d'una nau o al traure, e mogueren lo castell» (97, 208, §§ 59, 161, i nota de Soldevila, 34*b*8f.). Imitant artificialment la llengua medieval posà Garcia Girona en el seu epos ingenu de la Reconquesta en el Maestrat «quan jo cridaré *ajòs!* lladoncs tireu» (*Seidia*, 130): no cal dir que és una imitació mal grafiada de Jaume I o d'un altre text medieval.

Un rastre viu d'això ha quedat només en algun punt de Mallorca, on la locució *ni de gran aiòs* vol dir 'ni d'un bon tros, amb molta diferència': així solia usar-la el manacorí Mn. Alcover: «a veure si vos n'agafa una mica d'enveja, vosaltres que, fins ara, no heu tengut més que sòn --- que tant prest vos retéreu, no fent la tasca promesa, *ni de gran eyòs!*» (*BDLC* VI, 114).

El professor Walter Mettmann, savi galaicòleg, que no sembla conèixer l'existència de l'expressió catalana

(Jal no parla de l'un ni de l'altre) en proposa una explicació que em sembla convincent, en el seu glossari de les *Cantigas* d'Alfons el Savi. Allí també figura com a crit de la xurma amb un valor semblant al de Jaume I, parlant d'uns mariners que baixen o amainen una vela: «baixaron a vea, chamando '*ayoz!*'» (5.146). Però en altres *cantigas* de la collecció es parla evidentment de la Divinitat i concretament de Jesús i la seva Mare, i es fa constar que és un mot grec: «Mais que tu es Madre d'aquel que *Ayoz* / chamad' é dos Gregos» (265.122) i «en terra se deitaron, pedindo por *Ayoz* / perdon a Santo Tomás» (419.51), demanant, doncs, a Sant Tomàs que els perdoni en nom de Jesús o de Déu. No dubto, doncs, que es tracti de *ἅγιος* 'sant, sacrosant', que en baix grec tingué des d'antic aquest ús, com és un fet conegut; així mateix, que el nexe *γι̯* s'hi reduïa a *i̯* és ben sabut també.

No xoca gens que, sens dubte a conseqüència de l'ús a tall d'interjecció, i en boca d'homes del poble, que ho usen cridant per animar-se, es traslladés el lloc de l'accent (cf. *olà* i *olé* al costat de *òla*, *óle*; *ajàs*, *jàs*! de HÁBEAS; *oidà*, etc.); més encara pel fet que al costat de *ἅγιος* hi havia, des d'antic, l'adjectiu parònim *ἁγνός* 'sant, pur, sagrat', quasi amb el mateix valor i també aplicat a les coses divines. El pas a l'ús mallorquí no costa de compendre: és com si es digués 'd'una llarga estricada', en un prolongat i fatigós trajecte, cobert pels remadors amb esforç, animant-se amb un continu cridar *ayòs*.

Aïrable, *aïrament*, *aïrar*, V. *ira*   *Airala*, V. *erer* (*ERA*)

AIRE, del ll. ĀĔR, ĀĔRIS, i aquest del gr. *ἀήρ*, id. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

En Llull apareix la forma *àer*: «per açò car lo solell està en l'*àer*, és illuminat l'*àer* e la terra, e és scalfat l'*àer* e la aygua e la terra», *Merav.* I, 68 (*NCl.*); «mas tan solament que age boche e lengua ab que moga l'*àer*, en lo qual sia formada la paraula», id. (ed. Ag. I, 105); «en l'*àer* alenam e·ns orejam», *Contempl.* 80; *Blanquerna* (*NCl.* III, 146.9); que és també la forma usada per Bernat Metge (*Somni* III) i algun altre clàssic medieval, i no estranya al cast. arcaic (Berceo, *S. Mill.* 439). Sens dubte és d'aquesta d'on sortí la port. *ar*, quasi general en aquest idioma (ja molt freqüent en els poetes del S. XIII, veg. Rds. Lapa, *Cant. d'Escarnho*, p. 666, i encara avui fins gallega, si bé aquí en concurrència amb *aire*); per a d'altres variants arcaiques castellanes, veg. MzPi., *Oríg.*, 85-86; en llengua d'oc, encara que no manca algun cas antic d'*àer*, el modern *aire* predomina de molt i des dels orígens; l'it. *ària*[1] sembla provenir de l'acusatiu hellenitzant *ăĕra*.

Del català antic *àer* no ha quedat més que rastres esporàdics, en la forma familiar *à*, solament en alguna locució especial (*en l'à*) i estrictament limitada, de més a més, a les Illes, almenys a Eivissa («*enlá*: en el aire», PzCabrero), i a Mallorca: «*una gran idea en lá*; sí: *a l'ayre, en lá*, espera qui espera està aquella idea ---; per això aquella gran idea està *en lá*, com la jaya Miquela», Mn. AMAlcover (*BDLC* VI, 1910, 112-113); com es veu, a Mallorca és principalment en aqueixa frase feta irònica ('com la infeliç jaia Miquela', sempre bocabadada, en suspens), que fa comptar amb una espera o esperança vana, fútil; altres cops amb el matís de 'poc segur quant a estabilitat' (*BDLC* VII, 1912, 100; id. 31); en tots els sentits i frases normals s'usa, ben entès, *aire* a Mallorca com pertot; i a Menorca sembla que ni allò, car allà Camps i Mercadal ens indica *en l'aire* «en va», en ús fins a la pagesia (en el seu *Folkl. Men.* II, 41).

Altrament *aire* és ja de bon tros la forma predominant a la nostra llengua medieval. La seva existència en els autors del S. XIII podem deduir-la, en els *Set Savis* (veg. infra), i de l'ús de *desaire*, és la que trobem quasi en tots els del XIV i tots els del XV: puix que és la que veurem en Eiximenis, en el *Senescal d'Egipte* o en *Tirant lo Blanc*: «no tinch mal sinó de l'*ayre* de la mar, que m'ha tot comprès» (ed. Ag. II, 14) (cites de Muntaner i de la Crònica del Cerimoniós en *AlcM*).[2]

En llatí, AER no era el mot hereditari usat des dels orígens de Roma, car en l'origen ho fou ANIMA: «spiritu in pulmones *anima* ducitur» ('l'aire que per la respiració s'introdueix en els pulmons'), i frases semblants es troben de vegades encara en Ciceró i el seu auditori; en el S. III a. C., Enni tracta encara *aer* com un mot grec més o menys tolerable si bé sentit com a foraster, però ja Plaute i Ciceró han arraconat l'ús arcaic, i des de llavors *aer* s'ha tornat el mot normal: fou gràcies als usos abstractes i translatícis ('psyche', 'coratge', etc.) que havien anat abassegant cada cop més els recursos d'*animus* i *anima* de la llengua arcaica, que el llatí viu i comú es va afillar *aer* tot seguit en una forma tan completa; del regust supervivent d'aquella lluita, pogué encara restar algun perfum instintiu, o alguna levíssima ditada, en el tractament una mica savi, del qual queda vague record en la forma cultista revestida per la variant *àer* dels Ss. XIII-XIV, record ben de pressa superat en els segles posteriors de la llengua.

Altrament la gamma semàntica i fraseològica del mot està ben tractada, i amb tanta amplitud, en els altres lèxics, que hi podrem passar de pressa. Més que res, donaré algunes dades concretes i poc conegudes, remetent, en canvi, als estudis del panorama interromànic que li dedicaren Spitzer, *MLN* LXXI, 278; Rohlfs, *Ager, Area, Atrium*, Borna-Leipzig, 1920, p. 51, etc. i *Litbl.* XLV, 227; *FEW* I, 135; Am. Castro, *RFE* IX, 329; *FEW* I, 134-135; *REW* 240, etc.

És coneguda la gran difusió que ha pres *aire* en el sentit de 'vent', valor que en català documentem ja en el S. XV («en lo qual verger dava l'*ayre* molt tempradament», *Eiximplis e Mir.* I, 111), en cast. des de c. 1300 (*GrConqUltr.*), i que s'estén fins al portuguès i a algunes zones de França, no solament a Gascunya (V. d'Aran, i en les valls que ja toquen amb el Bearn, com la de Lescun-Arrens, vegeu la monografia de

Rohlfs), sinó també a una zona separada dins el Centre i E. de França (Lorena, Valònia, Picardia) així com al suís al. *luft*. En el nostre domini lingüístic, la registrem pertot, fins a Mallorca (*DAmen.*), i als parlars del migjorn valencià (*Collaet de l'Aire* a la Torre de les Maçanes), i fins a les Marques d'Aragó (la Granja d'Escarp, Viles del Turbó, Vall de Benasc a Cerller), i endins de l'Alt Aragó (Bielsa, 1964). (*Caminar o moure's*) *d'aire* 'de pressa, llestament', força usat per Verdaguer (ja *Atlàntida* VI, 12*b*, original de 1877; i VI, *53d*, en el primer esborrall, de 1867).[3] *En l'aire* s'ha tornat en català sinònim de 'cap amunt', que ja observem en el S. XVII en el Pseudo-Boades, quan indica situació («se'n veyé *en l'ayre*, de sobre Girona, una creu vermella», 128), i en Lacav. (1695) quan indica direcció (*tirar una mosquetada en l'ayre*). D'aquí em sembla haver-se extret la frase avui freqüentíssima *a mig aire de la muntanya*, que per tant no cal creure que pugui venir del ll. AGRUM o AGER. La locució *a l'aire* tan típica dels parlars rossellonesos (l'anoto, p. ex., a Perpinyà i fins als Angles de Capcir i en particular a molts pobles vallespirencs, St. Joan de Pla-de-Corts, Montalbà, Bellpuig) vol dir 'pel que es veu, pel que sembla', 'segons sembla pel que diuen', 'es veu, deu ser ---' («*a l'aire* això és així») que *AlcM* (d)no entén pas bé. *Trencar l'aire*: «una vanitat de criatura mal pujada, que constituhia el fons de son caràcter; mentres aquesta no 'n patia, tot anava bé: mes, desgraciat de qui li trencava l'*aire*!», M. Vayreda, *Sang Nova* (I, xiii, 95).

Especialment en la llengua medieval sembla pendre un sentit com de 'llibertats platxerioses': «pus que axí és que nosaltres jamés no·ns volem donar a penitència, ne a neguna pena, per satisfer a N. S. Déu de nostres peccats, ans nos donem aytant de plaer e *ayre* con nós volem; per tal, lo piadós --- Senyor, per ço que no·ns perdam per nostres peccats, retrau·nos de fer mal, he torna·ns a si mateix donant-nos tribulacions», Eiximenis, *Ll. de les Dones*, cap. 176, 125v2; «lo foll qui·s partex de Déu e·s dóna a servir lo món, per l'*ayre* de son cors», *Fill del Senescal d'Egipte*, *NCl.* XLVIII, 162.

Tot això, doncs, em sembla que encara es pot explicar, en definitiva, partint d'AER; però quan un bon amic de Camprodon m'escrivia: «he encapçalat la carta --- anomenant-lo amic, i --- és que l'hi considero, i significa que pot disposar de mi i de casa meva *als seus plaers i aires*» (carta de 1969) vénen ganes verament de preguntar-se si ací tenim un desenrotllament de la idea eiximeniana de «nos donem tant d'*aire* com volem» o hi tenim l'oc. ant. *aizes* 'comoditats' (ADJĂCENS); de fet *aire* com a variant fonètica d'*aize* es documenta en dos trobadors del S. XIII, un de Beziers, i dos exemples en el narbonès Guiraut Riquier (*PSW* I, 39). Aquest origen és encara més evident en els usos de *desaire* que comento infra.

En fi, una menuda expressió del valencià d'Alberic, que estalviaria l'ús del *panquemao* manxec i castellà: «industria que ha hecho famoso el nombre de Alberique son los célebres panquemados o *pa d'ayre*» (Sarthou, *GeogrGralRVal.*, p. 80).

DERIV.: *Airada* [Verdaguer, *Atl.* VI] (que espt. és 'torticoli', p. ex. a Àreu i a Tor de Vall Ferrera, i certament a molts altres llocs). +*Airatge* 'corrent habitual de vents': «una barriada de cases que rebran l'~ del Montseny: alguna vegada a l'hivern se'l miraran tot ell cobert amb mantell blanc», escrivia a Malgrat el vell amic J. Caralt (1964). *Airegada. Airejar* [*-r-se*, Belv.]; *ayrejar* apareix ja en el S. XIV en el llgd. meridional de l'Elucidari (*Rayn.* II, 30) i avui és viu en llgd., carcinol, gc. i bearnès (*TdF* s. v. *eirejà*); *airejós* (Lab. 1839; *DAg.*). *Airet* (Bosch de la Trinx., *Records*, 170). +*Airillon* benasq. ('vent geliu'): *fa un airillon que talle* (Ferraz, p. 19). *Airina* andorrà, *BDC* II, 76.

Airós [1660, *DTo.*: «aereus»]: en ús vigorós des de princ. del S. XIX en literatura: «las senyoras que ballavan --- vestien de dominó, trage que no dexava de caure'ls molt bé, y més si eran bonicas o *ayrosas* de cos», Maldà, *Excursions*, p. 168; «Arnaldó ab plaher retrau / dels sarrahins manta usansa / --- y tanta trova plasent, / tan bell so y *ayrosa* dansa», Milà F., *Arnaldó de Baseya* (*O. Cat.*, ed. Gili, p. 313, v. 50); amb el negatiu: de què ploreu filla? / --- prou ho sabeu vós, / que m'haveu casada amb un *malayrós*, / que me fa llevar-me molt abans del jorn, / em fa cercar aigua amb uns corbeions», Milà, *Romllo.*, 280.10.

Airívol (només *DFa.*, no *AlcM*). *A desaire* 'per mal cap, malament' [S. XIII]: «bé valgra més, dix l'emperayre / que ara com va, *a desayre*: / senyor era del regnat / e ara és traydor provat», *Set Savis*, v. 1662; «conqués lo regne de Mallorques, e·l tolch a sarrahins, ab molt d'afany que ·n soferí ell e ses gents, axí per batalles, com per *desayre* de viandes, com per malalties», Muntaner, 16; com es veu, sobretot pel segon d'aquests exemples, encara que relligat amb *aire* per la nostra llengua, això constitueix un manlleu de l'oc. ant. *desaize* (que ja més enllà dels Pirineus algun cop es converteix en *desaire*): «manque, disette; gêne, incommodité; calamité, dommage; obstacle» (*PDPF*), negatiu de *aize* 'proximitat' = fr. *aise* ADJĂCENS; cf. el camprodoní *aires* que he citat a dalt, car Muntaner usa també el positiu *a son aire* amb el valor del fr. *à son aise*: «jo havia feta fer una anda en què havia l'infant, e anava *a son aire*, e la dida» (durant el viatge de l'Infant de Mallorca des de Tarragona a Perpinyà, § 269, Casac. VII, 57.25). Freqüent encara més en Desclot: «leu és de dir a vós que passem lo coll de Panissàs, e vós que stiguats en vostra tenda a gran *ayre*», «lo rey de França nos à trameses assí a vós, cor él non és *bé a ayre* de parlar ab nuyl hom» [= fr. *bien aise*], §§ 145, 109 (*NCl.* IV, 163.11, 11.3, i de nou, encara, V, 8.6, 61.20).

L'altre sentit es manté en tots els exs. medievals que aplega l'*AlcM*, llevat només el participial de Jaume Roig: «ben adreçat: / un peu calçat, / altre descalç, / gipó al falç, / tot squinçat, / ben *desayrat* / e sens camisa», *Spill*, v. 870; en aquest sentit deu ser derivat de *aire* el verb *desairar* («despicere, pro nihi-

lo habere aliquem», Belv.; «*desayre*: despreci, afront; *desayre*, descuerno; despectus, contemptus, despicentia»); el verb és ben usual en els millors escrRenaix , com N. Oller, com quan *Pilar Prim*, cap al mig de la seva història (quan s'adona que la seva filla està enamorada), declara que *no vol desairar una senyora*, parlant dels senyors Roig tot i que tant ella com la seva filla troben que són «apegalosos»; *desairar* «mépriser, disgracier» ja es troba en l'oc. Peire Cardenal (S. XIII, *Rayn.* II, 31) i aquest ha de ser verament derivat d'*aire* AER, no pas de *aize*; *desairós*.

El cpt. *enlaire* 'cap amunt' apareix altres vegades amb el sentit de 'en sopols' i d'ací 'en suspens, en va' (ja vista a prop. del mall. *en l'à* analitzat a dalt), potser ja en el *Procés de les Olives*, val. de fi S. XV: «mes ¿qui·m met a mi en estes fahenes, que n'haj' a donar lo comte a negú; / y ab tu vinga, *en l'ayre*, yo a tu per tu, / puix no vols vestir-te ni menys te nomenes?» (747). El cas és que d'ací deriva el verb *enlairar* [no *DTo.*, Belv., ni Lab. 1839, i és només del Princ., no val. ni bal.], però ja el veiem en Verdaguer des del seu començ: «*enlayrada* la pensa» (1867, VI, 15*a*), i roman després molt usual en tota la seva obra, així com en Narcís Oller, Maragall, Pons i Massaveu i bastants coetanis;[4] *enlairador*, *enlairament*, *enlairassar*, *enlairejar*. En forma sàvia: *Aeri* [c. 1500, *aèreo*, Albert, *Quesits*, 15*v*: històricament errònia la nota de castellanisme que posa *AlcM* a aquest ús, mer llatinisme segons el tipus corrent en l'època (avui ho seria, és clar)]; pres del ll. *aëreus*; *aeració*; *aeritat* (Llull).

CPT.: *L'airecel* [1902, Jq. Ruyra]: «des del seu niu --- contempla les profunditats de l'*airecel*» (*Pinya de Rosa* II, 127), «anàvem pujant cap a la ciutat alta --- ara pel dessota d'arcs travessers que negregen dins l'*aire-cel*; ara per la gola d'un gruixudíssim mur esportellat», *La parada*, 132; «els ocells --- era precís veure'ls aleshores, tot just d'eixarpats, impregnats encara d'aspre ferum bosquetana i alenosos d'amplituds d'*aire-cel*», ib., p. 65. Bella expressió i poètica (que no conec en llengües veïnes [ni oc.] ni en sé antecedents documentats abans del S. XX, però que no té res d'invenció; l'he sentida molt a tot el terçó NE del Princ. (des de Ponent de Vic, etc.) i a les terres d'ultra-Albera, algun cop amb aqueix imatjat sentit de 'profunditats atmosfèriques' «le grand-air», però més encara amb el valor de 'destacant sobre el cel', 'al caire de l'horitzó': «aquells pins que veieu a l'*airecel*», «els vèiem a l'*airecel*, i com que pugem ja no es veuen»; sentit que no ha vist *AlcM* però que defineix perfectament el *DFa.* (veg.): «érem ja vora la carena de la muntanya, i davant nostre, vèiem els arbres dibuixar-se a l'*airecel*; l'ocell volà amunt i desaparegué a l'*airecel*». A Formiguera de Capcir m'asseguraven que no podia deixar de topar un pastor i la seva ramada perquè «les egues se vesen *ə l ai̯rəsę́l*» (1961).

L'expressió ja no és usual a Mallorca, on diuen en canvi *a cara de cel* (que he sentit a Alaró, 1963); en algun punt de Conflent en lloc d'això vaig sentir *a esclaracel* (*ə əsklái̯rəsę́l* a Conat, 1960), segurament per encreuament amb un verb occitanoide *esclairar* «luire; faire jour» (*PDPF*) i una locució *a l'esclairada* (*esclairada* «éclat, splendeur», *PDPF*). *Aireferit* [no DTo., ni Lab. 1839; 1901, Marian Vayreda]: «ell caminava a grosses batzegades com un *ayreferit*, obrint-se pas entre les verdisses, ab la empenta de un allau», *La Punyalada* XXIV, p. 376 (4.ª ed., 288); Jq. Ruyra, aplicat a una barca avariada pel temporal (*Pinya de Rosa* II, 127; dubto que es justifiqui l'accepció 'malalt d'un cop d'aire' que el *DAg.* dóna com a sentida a Besalú i Camprodon; tampoc no és gaire corrent l'ús reflexiu *ayreferir-se*, que va ampliar més tard Víctor Català): es tracta d'un equivalent de *llampferit*, que es deu basar en la primitiva fraseologia pirinenca, com sigui que en el basc de l'Alta i Baixa Navarra i del Labort s'usa *airegaizto*, pròpiament 'mal aire', amb el sentit de 'llamp'.

CPT. SAVIS AMB LA FORMA PREFIXADA aero-: *Aerostàtic* [1803, Belv.]; d'on s'ha extret *aeròstat* [1917, *DOrt.*]; *aerostàtica* f. 'part de la física' [c. 1920-30, add. de Fontserè al seu *DOrt.*]; *aerostació* [1868, *SLitCosta*]. *Aeronauta* [Lab. 1839]; *aeronàutic*, *aeronàutica*; *aeronau* «globus dirigible», *Eduard Fontserè*, *Ci. Fís. i Nat.*, p. 116. *Aeromàntic*, *-màntica* [1803, Belv.]. *Aeròmetre* [Lab. 1839], *-metria* [id.]. *Aerologia* [1839]; *aerològic* [adds. de Fontserè, c. 1920-30]. *Aerografia* [Lab. 1839]. *Aeròlit* [1868, *SLitCosta*; 1917, *DOrt.*]. *Aerodinàmic* [*DOrt.*, 1917; Pla, c. 1945]; *aerodinàmica* [c. 1925, adds. de Fontserè]. *Aerobi* (format amb gr. *βίος* 'vida'); *aeròbic*; *anaerobi*. *Aeroplà* [c. 1905 de llavors daten els primers vols de Vedrines a Barcelona, els de JCanudas vénen poc més tard a tot Catalunya, i des del principi es digué *aeroplà*, llevat de pocs que digueren *aeriplà*; *avió* no s'introduí, i minoritàriament, fins cap a 1918]; *aeròdrom* ve uns deu anys més tard, format segon el model d'*hipòdrom*, amb el gr. *δραμεῖν* 'córrer' [de primer només *camp d'aviació* o *d'aeroplans*]. Menys usada la forma prefixada a la llatina: *aerífer*, *aerificar*, *aerificació*, *aeriforme* [tots ells 1868, *SLitCosta*] i *aerinau*, que més generalment s'ha dit (híbridament) *aeronau*. En canvi és híbrid en sentit contrari *aeroport*.

Araboga sembla ser un compost de l'antic *àer*, *a(r)* (veg. supra), usual en el Maestrat i Morella: «fan *arabogues*: intermitències de pluja menuda i breu; *arabogues* de neu: quan són de neu trida i a vegades mesclada en pluja» (Ga. Girona, *Voc. Ma.*, p. 39); *AlcM* defineix «pluja fina, d'aigua mesclada amb neu», localitza a Morella, Benassal i Alcalà de Xivert, i en cita ex. del castellonenc Gaietà Huguet: «lo cap nevat de Penyagolosa, anunci de la freda *araboga* que l'Aragó ens aventa», perquè en efecte les *arabogues* són tant o més el vent glaçat que porta aqueixa calamarsada que el gebre o calamarsa mateixos: jo tinc anotat haver sentit «va fer una *araboga*», Portell de Morella, 1961; *Mas d'Arabogas* just a la frontera lingüística (Todolella-Olocau, i amb *-as*, 1961).[5]

Per tant és una idea satisfactòria de veure-hi un cpt. del mot que significa 'vent' o 'aire'; el conjunt

del mot és paral·lel al de *calabruixa* [*-bruix*, *-bruixó*] i *calamarsa*, majorment essent segur que aquests quasi-sinònims d'*ara-boga* provenen d'una antiga base *cara-bruixa*, *cara-marça*, per dissimilació de la *-r-*, però és clar que la connexió amb *àer*, *ar*, o el seu plural AERA, és molt més convincent; i ho seria del tot si trobéssim una explicació bona per al segon component *-boga*. Val a dir que per a això ja no veig solució clara. ¿Potser *àer a voga* 'aire veloç, que corre com una nau a voga tirada'? Forçat almenys, fraseològicament, i semàntica poc convincent. *Àer ab volves* 'aire amb volves (de neu)', caldria que hagués perdut la *l* darrere *o*, canviat *vo* en *go*, i transposat després *g* i *v*: tot possible, però conjunt fonètic forçat, i justificació deficient de la frase. Es pot pensar en altres combinacions, amb PULVIS o PULVERA (amb P > *b* arabitzant, cf. aran. *povín*, *-ilh*, pall. *volví*, 'torb', *BDC* XXIV, 319; Cor., *VocAr.* 98) o amb VOLVENS; tot, menys i menys versemblant. ¿Podríem pensar en una variant *-broga* de *bruixa* (que entra en *calabruix*), concebible en la combinació pre-romana que indico com a base versemblant per a l'etimologia del cat. *BRUIXA*? Potser sí. Però si de tota manera ens vèiem impel·lits cap a un origen pre-romà en el segon component, hauríem de pensar que potser és tot el mot *araboga* sencer el que és d'origen pre-romà, i l'enllaç amb AER no s'hauria de retenir.[6]

1 Del sentit de 'tonada' 'cançoneta' el terme modern teatral *ària* i *arieta*. — 2 No cal parlar d'altres variants. La forma *àrịe* que se sent popularment en una ampla rodalia als dos costats de l'Ebre (p. ex. a Juncosa de les Garrigues, 1935) no té res a veure amb el port. i mall. ant. *ar* (> *à*), ni té gaire en comú amb l'it. *ària*, car resulta de la transposició de tot grup *ịr* en *-rị-* dialectal d'aqueixes terres (*cúrio*, *càrie*, *perió*, *bòria*...). — 3 Cf. el passatge de Coromines: «pujaven per un corriol amunt, amb tan *bell aire*, que la Lluïsa no podia seguir ---. En Tomàs, en tombar el cap, la veié asseguda amb un bleix penós que li sosllevava els pits» (*Pigmalió*$_1$, cap. 8, p. 124). I possiblement d'algun ús així podrien sortir noms propis com *Carrer de Bellaire*, a Cotlliure (1960). — 4 «Prop del cel on s'*enlaira* com a penjar-hi niu», *Atl.*, 54; «passant a tothora per aquell tràngol del polític militant, que tan bon punt l'*enlayra* a menjar ab reys, com lo llensa a aprofitar las engrunas de pa d'una fonda de sisos», *La Papallona*, 37. En canvi no el va usar a penes Coromines, i Fabra reaccionà enèrgicament contra els qui n'abusaven, pretenent que no s'havia d'usar mai *elevar* sinó *enlairar*; en el llgd. del Tarn s'usa avui *ennairà* «élever en l'air», que encara que estrany als altres parlars d'Oc, sembla com si fos assimilació d'*enlairar*. — 5 «Les *arabogues* --- s'han tornat pluja forta, ramassades violentes que la solitud del camp fan aumentar», en el castellonenc Sànchez Gozalbo, *Bolangera de Dimonis*, 42. — 6 L'alternativa preferible, i semànticament seductora, fóra pensar en un cpt. mossàrab arabitzat (cf. el cas de *BENAGAI*) AERA PLUVIA (neutre plural) semblant al cat. *vent pluig*—que les *arabogues* al capdavall són vent pluig (geliu com ho sol ser aquest), admetent que un pre-aràbic *a(e)raploịa* fos arabitzat en **arabroya*, dissimilat en **araboya* i a causa de la repugnància de l'àrab per a la combinació *uy* canviat en *arabû(w)a* > *araboga* (veg. *Costurera*, *Formentera*, *Formentor*, *Montuïri*, etc., en *E.T.C.* II, 282).

Aital, V. *tal* *Aitambé*, *aitampoc*, *aitan*, V. *tant* *Aitana*, *Aitona*, *Aituà*, no tenen valor les etimologies admeses en *AlcM* (*Vitesano* per *Uịtesano* és mera grafia abusiva d'erudit actual, per tant l'ètimon havia de començar per OKT-; desconegut aqueix mot aràbic; noms sense relació entre ells; a favor de l'etimologia de Sanpere hi ha bons arguments) *Aitant*, V. *tant* *Aix*, V. *eix* i *ai* (nota)

AIXA 'eina per a desbastar la fusta', del ll. ASCIA 'aixa' i 'destral'. □ *1.ª doc.*: princ. S. XV, St. Vicent Ferrer.

«Quan algun hom vol fer una caxa, pren l'*axa* en la mà e obre-la» (*Sermons* II, 13.26); *AlcM* en dóna dos exs. de c. l'a. 1500 (però el d'*axa d'armes* de l'inventari citat és mala grafia del gal·licisme *atxa* 'destral'). OPou, *ThPu.* (junt amb *plana* = dolabra): «*axa*, ascia; *passar per axa*: exalburnare», p. 193). Als qui no som d'aquests oficis a penes ens és conegut més que el nom compost *mestre d'aixa* 'fuster que treballa en naus, fuster de drassana': un besavi meu matern ho era, a Sant Feliu de Guíxols. A dins del País Valencià, però, el *mestre d'aixa* és el fuster de carros (Torrent, 1962).

A Barcelona, segons els documents de l'arxiu municipal, des de 1711 s'ajuntaren els mestres d'aixa amb els calafats, per formar un sol gremi (Careta, *Dicc. Barbrismes*, s. v. *calafat*). La locució catalana passa al castellà en les formes *mastredaje* i *maestro de aja*: catalanisme flagrant aquella, i aquesta a penes ho és menys, com sigui que en castellà -SCI- havia de donar forçosament *ç*; i realment l'única forma genuïna en castellà és *AZUELA* equivalent del nostre *aixola* (infra), article del *DCEC* al qual remeto, perquè s'hi trobarà algun complement; també port. *enxó* i oc. ant. *aissola*, junt amb oc. ant. *aissa* («herminette» i «hache», segons *PDPF*). S'usa la frase feta *li talla l'aixa* en català quan a un li funcionen bé els recursos i el saber adquirit, quan una cosa li surt bé, almenys així ho usava Coromines (après a St. Pol?, a l'Empordà?) parlant d'un discurs reeixit: «he començat amb un breu exordi --- estava molt bé de paraula; allò que es diu: *em tallava l'aixa*» (*Diaris i Records* III, 30-VII-1931). No té relació amb aquest mot un val. *aixa*, interjecció de creació expressiva per fer recular les bèsties, semblant als comuns *ooixque* i *xo*, que sento a Morvedre[1] (1962).

DERIV.: *Aixola* [*eixola*, c. 1200, G. de Berguedà, *ARom.* XXIII, 48, veg. cita s. v. *cunyde CONDICIA*]: modernament 'eina que els pastors, i d'altres, usen, sobretot per fabricar esclops' tant a Tor (1932) com

en el Conflent (a Fillols, 1960: d'on el *Roc de l'Aixola*, contrafort del Canigó); lleon. ant. *exola* (MzPi., *Oríg.*, 313), del ll. ASCIOLA, cf. el que dic supra. *Aixol* [1418, *AlcM*], avui 'eina que veig usada a bord pels mariners i pescadors de St. Pol de Mar per tallar-hi fusta o llenya' ((1930), de forma bastant diferent de la gravada en *AlcM*: dues fulles a un costat i altre del mànec, de llargària semblant entre elles i quasi tanta com la del mànec, més primes totes dues que en el gravat i a penes corbades, en un costat amb el tallant en direcció vertical, a l'altre horitzontal; variant *uixol*, MVayreda (*Carlinada*, cap. 2, p. 32); d'ASCIOLA o d'una forma llatina masculina ve el bc. comú *aizkola, axkora* 'destral', manlleu de gran antiguitat (baix Imperi), amb variant en composició a. nav. *aizkol-begi* «ojo del hacha», i l'alabès antic *azkoltxo* «azuela» (Mitxelena, *FonHistVca.*, 317, 319n.11; *Euzkera* III, 1958, 61); *aixolet*. *Aixó* [1388, *AlcM*].

Aixada [949], del ll. vg. *ASCIATA, pròpiament 'estri proveït d'una ASCIA o aixa', referint-se a l'eina descrita a dalt amb aquest nom aplicat aquí a la fulla de l'aixada; derivat comú a tot el romànic hispano-pirinenc: port. *enxada*, lleon.-arag.-mossàr. *exada* ∼ *axada*, *-ata*, oc. *aissada*, i d'altra banda cast. ant. *açada* [Berceo; *aszata*, 978] avui *azada*; detalls sobre aquest en MzPi., *Oríg.*, 313-4; *DCEC* I, 345 (i IV, 929*b*28ss.); ACastro, *RFE* VIII, 19. Doc.º abundant des dels orígens: *exada*, a. 949, *Cart. de St. Cugat* I, 29 (cit. a *CABÀS*); a. 1077, doc. de la *Collecció Moreau* (cit. a *CÀVEC*); *axada* en Llull, *Blanquerna* (cit. ibid.), ed. *NCl.* II, 43.25; *d'exada* (aglutinat?), doc. tortosí de 1341 (cit. *CAMA* 'camatimó', *BABL* XI, 411); «*axada* o lligó: pastinum», OPou, *ThPu.*, 84, 131. La variant *eixada* no és cacografia sinó pronunciada així, des d'antic, en part del cat. occid., i així ho sento encara avui en pobles del Pallars (*un ei̯šáda* a Àreu de Vall Ferrera, però *a(i̯)šáda* és més general). *AlcM* cita una forma purament baix-llatina *aixata* de l'a. 901, i *exada* en textos del XIII i XIV. La forma vulgar més corrent a les Illes és *xada* (eiv., PzCabrero, *ch-*), més aviat rara en el Continent. Continua endins de l'Alt Aragó *i̯šáta o la i̯šáta* a Bielsa (1965). Allí es troba també un masculí secundari *aixato* i variants locals: «ha escarrato la borda con el *ixato*», a Bielsa (id.), *con un išáu̯ de madéra* a Echo; altrament variant no estranya al català occidental: *aixat* [1546] des d'Almatret (1935) a Urgell i Bonansa (*AlcM*). De fet això té probabilitats de venir ja del llatí vulgar. En un glossari llatí (*CGL* III, 204.32) es troba ja ASCIATUM traduït per ἀξινώρυξ, és a dir la combinació d'una ἀξίνη 'destral' amb un ὄρυξ 'càvec' («pioche»), l'equivalent doncs d'una espècie de pic, magall o aixadell; i Palladi parla de *ascias in aversa parte referentes rastros* (*ThLL*), o sigui una espècie de tràmec (amb dues puntes forcades). Doncs una eina semblant degué ser la designada al principi pel ll. vg. *ASCIATA. Inicialment es devia tractar d'un adjectiu que qualificava un substantiu com *marra, raster* o *ligo*: ço que ens duu a compendre la variació en el gènere (*asciatum, asciata*).

DERIV. d'aixada: *Aixadar* 'cavar amb aixada', que *AlcM* localitza en el B. Ross., Tremp i Gandesa, però també ho he sentit en val.: «anava a *aixadar* materals a la Botaina» (Algemesí, 1962); *aixadada. Aixadell*, Princ., sobretot NE., i molt general; *aixadella* més aviat val. i Sud del Princ.; *aixadelló, aixadellot* eiv.; *aixadet, aixadeta. Aixadius* 'terres que es conreen amb l'aixada, en els costats dels camps llaurats amb arada' (Garrotxa i Osona): «els segadors, de tornada del fons de l'Empordà, passaren també amb ses lluentes eines, deixant arreu els camps pelats, i la palla agombolada a garballons, vora els *aixadius*», «aprofiten la saó per a fer els *aixadius* i goretar les terres de repòs», MVayreda, *Sang Nova*₁ IV, ix, 301 (₂ II, 37, 72); potser sentit semblant ⁺*exadera* en doc. de 1373 (Miret i S., *TemplH.*, p. 556, cit. *FER* [*fer a* 'haver-se de']). *Aixadó* [1498, Cèssulis, *AlcM*] mot del cat. occid. si bé s'estén fins a parts veïnes de Cerdanya, del Camp i del Maestrat: és com un magall (Boí, 1973; Violant, a Sarroca de Bellera, *BCEC* XLVII, 23; Bonremei a la Ribagorçana, 1957) o un aixartell (Àreu, 1933), *aixadonet*; *aixadol, aixadot*; «especie de pico que por el otro extremo tiene una hacha larga» (Pol, *Àneu*, p. 8).

CPT.: *Aixadampla* (*AlcM* en el Penedès, Camp i Eiv.) i que se sent ja com a mot soldat, puix que a Arcavell em citaven en plural les *ašadàmples* com una de les eines de conreu que usen (1936).

[1] Segons *AlcM* aniria per als equins i fóra comú a tot el Regne; Josep Alemany (*BRAE* III, 64) seria «para hacer retroceder a la yunta», com el cast. *ceja* i el lleon. *túis* (no sé, però, si la discrepància en l'ús no correspon més aviat a aquests mots que no al valencià). D'ací un verb val. *aixar*.

Aixafada, aixafadissa, aixafar, forma dominant ara en cat. central, però recent, veg. a la tradicional *XAFAR*; no existeix *aixafagallar* que hom ha atribuït a Verdaguer per errada tipogràfica (en *Atl.* V, 14*b*), per *aixaragallar*, V. *xaragall* *Aixafegor*, V. *xafogor* *Aixafinar*, V. *xafar* *Aixafogor*, V. *xafogor* *Aixagualls, aixaguar*, V. *eixaugar* *Aixalavar*, V. *llavar* *Aixalda, aixalduc* (dels quals *AlcM* dóna una estranya, inconcebible, explicació), V. *xalda* (*XERA*, *EntreDLle.* III, 168, n., 4f.) *Aixalatar, aixalegar, aixaliall, aixaliar, -at*, V. *exili* (cf. *aixẹllar* = *eixalar*, en *ALA*)

Aixaló o *drap de Xaló* [Bna., 1271, *EntreDL* I, 165 i 158, § 64]: és convincent l'etimologia toponímica francesa que indica *AlcM*; cf. el context en el document de 1271: «la peça de drap de *Xaló* e de Pruïns e de Sent Tomer», com sigui que Provins i Saint Omer són a la mateixa regió de França que Chalons-sur-Marne, i cf. en el § 63 «drap de Flandres, e biffes d'Arras e de París e de Sent Danís ---», etc.

Aixaloc, V. *xaloc* *Aixambergat*, V. *xamberg* *Aixamicat*, V. *mica, xemicar* *Aixampar*, V. *xampar* *Aixampurrar*, V. *xampurrar* *Aixancar*, V. *eixancar, -arrar* (*ANCA*) *Aixanés(c)*, V. *aixena* i cf. *jana* *Aixanguer, -guerar*, V. *eixanguer* *Aixanicar*, V. *eixerit* *Aixap, aixapar*, V. *xapar* *Aixapeït*, V. *assapeït*

(*CEP*) *Aixàpiga*, V. *xàvega* *Aixar*, V. *aixa* *Aixara* o *xara*, veg. *Jara* (*DCEC*) *Aixaragall, aixaragallar*, V. *xaragall* *Aixarcolar*, V. *eixarcolar* *Aixardegat*, V. *eixarreït* *Aixarmar*, V. *erm* *Aixarnador*, V. *eixernedor* (*EIXERIT*) *Aixarop, aixaropar*, V. *xarop* *Aixarpar*, V. *arpa* *Aixarragat*, V. *eixarreït* *Aixarrancar*, V. *eixancarrar* (*ANCA*) *Aixarretar*, V. cast. *desjarretar* (*GARRA*) *Aixart* 'corral sense sostre', potser mot viatger de la família del cast.-àr. *ALIJAR* m. (*DCEC*)?; i *aixart* 'empelt' (*exert* 'surculum', en *Spill*, de JRoig i *DTo.*, 1650), potser mot importat de la família del cast. *enxertar* (INJERTAR, *DCEC* II, 1001), i amb alguna influència mútua amb l'anterior *Aixartell, aixartella, aixartellar*, V. *eixartell* (*EIXARCOLAR*) *Aixartigar*, V. *artiga* *Aixat*, V. *aixada* *Aixatada, aixatar*, V. *deixatar* *Aixauar*, V. *aixovar* *Aixàvega, aixavegó, aixaveguer*, V. *xàvega* *Aixàvol*, V. *saboga* *Aixec, aixecada, aixecalinar-se*, V. *aixecar*

AIXECAR, del ll. EXSĬCCARE 'assecar (un toll, un corrent d'aigua)', derivat de SĬCCUS 'eixut, sec'; antigament, en efecte, volia dir 'eixugar (un corrent, una font)', però aviat es va especialitzar, ja a l'Edat Mitjana, en el sentit d''elevar el llit d'un riu o canal (entrebancant-ne el curs o obturant-lo amb barratges i preses)' i d'ací es passà a 'alçar el nivell d'un terreny baix' i després a 'alçar' en general. ☐ *1.ª doc.*: 'eixugar-se una font, etc.', mj. S. XIII; *execada* 'clos tancat amb preses en el llit d'un riu', doc. de 1260; *execar* (el nivell de l'aigua), doc. de 1306; en avançar el segle XIV ja es troba per a 'elevar (diversos objectes)' i també per a 'elevar la pensa, l'enteniment'.

Que el verb *eixecar* o *aixecar* en el sentit de dessecar o eixugar les fonts o aigües, sempre conegut i tan viu en la llengua antiga i en els dialectes, és un derivat de *sec*, ll. SICCUS, és evident, tant com que *eixordar* és derivat de *sord* o *eixugar* de *suc*, i sempre s'ha vist així; però com que en la llengua antiga s'usà generalment *alçar* o *llevar* en el sentit de 'elevar' o 'posar dret' i *aixecar* era un mot estrany a la llengua tradicional— poc conegut en amples zones del domini, rar en el País Valencià (on passa per ser-hi foraster), ço que augmentava la impressió que aquest i aquell eren dos mots radicalment distints, i aquest és encara el concepte comú—, convé començar per aclarir que *aixecar* 'alçar' és també antic; car els dicc. històrics corrents, entremig de molta documentació moderna i d'escr. Renaix., no en donen de la llengua antiga, i fins l'*AlcM* només en cita un testimoni medieval en la *Cròn.* del Cerimoniós.

En realitat, però, no sols n'hi ha en aquesta crònica uns quants i no pas un sol, i apareix des dels lèxics més antics (Nebrija, etc.), sinó que el trobem encara en altres autors medievals, entre ells en obres literàries, ja del S. XIV; així en el *Facet*, v. 381: «lo dur pits se amoleix per ella / e fa perdre tota tristor / e *axeque* tro·l cel lo cor» (de nou en el v. 1639 però ací és 'assecar-se': «can fembra --- no decebrà / la mar, certes, *s'axecarà*»). En un text literari de mitjan S. XV (inspirat en Teofrast): «inclina lo cors, vincle los genolls, mou los peus, *exeque's* de puntes e tot se carmena, abonda en paraules e no clou res» (*CoDoACA* XV, 245). El sentit figurat i intellectual, que aviat es va desenrotllar partint del físic, és precisament molt freqüent en una obra d'aquest segle, la versió catalana del *Breviari d'Amor*, ben espletada per Balari en el seu dicc.:[1] «--- la gent legua qui no han l'enteniment *execat* en les coses espirituals», «--- amar nostre senyor Déus --- e en aquesta amor cascun deu *execar* fortment son enteniment»; afegim-hi encara que les quatre eds. antigues del *Spill* de Jaume Roig, des de c. 1500, coincideixen a donar «una ·n penjaren --- / gran fetillera / e metzinera: / de nit venia / --- e arrancava / dents e quexals / dels qui en pals, / alts *execats*, / eren penjats» (v. 1769);[2] en fi, en tot cas, el trobem en un text mallorquí de princ. S. XV: «axí com ara la caramida ha tanta virtut que, si és posada devant lo ferro, *exequa* lo ferro en alt --- lo lambre, per semblant manera, tira a ssi la palla» (*BABL* VI, 142).

Aclarit, doncs, que *aixecar* 'alçar' és mot antic i arrelat en tota la llengua, tan estès i venerable com *aixecar* 'dessecar, eixugar', d'etimologia tan clara; i donada la perfecta identitat fonètica, i el caràcter a penes menys general en l'edat i l'hàbitat dels dos, no hi ha, doncs, altra objecció que la semàntica, que es pugui fer contra la identificació etimològica.

També hem de dissipar la impressió que *aixecar* és un mot d'extensió geogràfica limitada o de caràcter antitradicional dins la llengua literària. En realitat sembla haver estat comú a tot el domini lingüístic[3] i acceptat sempre pels jutges més exigents.[4] En canvi, l'àrea del mot no s'ha desbordat mai del territori de la llengua: és, doncs, dels mots que reflecteixen més fidelment la robusta unitat i individualitat de la llengua catalana.[5]

Tot ben estudiat, no hi ha, doncs, res que s'oposi, si no és el canvi de significat, a l'etimologia SICCUS, EXSICCARE, que amb tanta insistència rebutjava Spitzer, i a la qual tantes dificultats trobaren Vogel, Tallgren i Moll.[6] Primerament EXSICCARE era verb ja ben usual a l'Antiguitat, i no solament aplicat a la idea d'assecar un vegetal o d'exhaurir el líquid d'un recipient, com ho veiem en les obres de Ciceró i en les cartes del seu germà «arbores hiemali tempore *exsiccatae*» (*Divin.* II, 14), «lagenae furtim *exsiccatae*» (*Ep. Fam.*, 16.26), sinó precisament aplicat a riuets i canals: «sulcos insecuti aestus *exsiccant*» ('les calors incessants eixuguen els recs', Plini, 18.65.5), «*exsiccavi* vestigio pedis mei omnes rivos aggerum» en la Vulgata (Is., 37.25), i Sant Ambròs emprà *exsiccatio* amb un sentit que deu ser ben semblant, si no igual, al del cat. ant. *execada*.

Aquest mot del vell català tradicional designa, en tot cas, el llit d'un riuet pirinenc, o altre curs d'aigua, que hom ha fet eixugar o reduït a un curs escàs, per deixar-hi els peixos en sec o al fàcil abast del pescador (el mètode que, per això, s'anomena *pescar a l'aixec* en el Pallars, descrit per Joan Lluís, *Rec. Vida de Pas-*

tor): en el Capcir tenim moltes notícies antigues d'una de famosa a l'aiguabarreig de l'Aude i la Lledura,[7] en la qual reservava el dret de pesca ja Pere el Gran abans de ser rei, el 1260.[8] Això continua viu en l'Alt Pallars, on avui l'*aixecada* és, però, ja en un prat eixut que ha estat guanyat al riu o barranc eixugant-ne un tros: Pere Arnalot em parlava a Alós d'Àneu, l'estiu de 1935, d'un dallaire que treballava en una *aixecada*, etc., i allí a la vora, a Isavarre, m'ensenyaven 25 anys més tard un prat així, que en diuen l'*aįšakáda*; a Andorra això ha quedat fixat toponímicament per un duplicat, perquè el mateix riu que baixa dels Cortals d'Encamp i que anomenaven, el 1952, el *Ruissec*, desemboca a la vall de la Valira a través de la partida anomenada l'*Aixec* (*E. T. C.* II, 16). Així es comprèn que les avingudes tèrboles i impetuoses d'aqueixos riuets pirinencs han fet ben fàcil d'elevar el terreny en llur part baixa, convertint-ne els llits en un fèrtil «aixec».

Com que també passa que llavors s'eleva alhora el nivell de l'aigua, quan no és possible d'obturar-la, el mot s'aplicà al mateix temps a l'aigua mateixa que s'elevava, i així a Conat el meu informant pastor em ponderava la profunditat de les aigües dient-me que «hi havia una *əšəkádə* d'áįgə aixís!» (1960). És ben possible que amb aquest valor s'usi ja el verb, aplicat al curs de les aigües, en un doc. rossellonès de 1306, on s'aparia amb *currere facere*, amb complement de les *aquas*, i s'encomana aquesta missió necessària a uns que «habeant curam et posse *execandi* et currere faciendi omnes aquas», *InvLC*.

Des d'aquests usos s'explica en forma ben satisfactòria la generalització de sentit d''elevar el nivell d'un terreny o d'una aigua' fins a 'alçar' en general; i no té res de sorprenent que la creació d'un tal verb s'hagi esdevingut precisament en català, la principal llengua literària nascuda en els Pirineus[9] (un corollari en seria que a la part del domini més allunyada d'ells és on el nou verb *aixecar* prengué menys volada i fermesa). També en terrenys pantanosos, *aixecar* un aiguamoll o dessecar-lo equivalia a alçar el nivell d'unes terres baixes (cosa que es féu poc entre Túria i Xúquer, perquè el país vivia del conreu de l'arròs): el primer testimoni d'això el tenim ja en el S. XIII, en les *VidesR.*: «e així cuydava omplir la cisterna e·l lac *exequar*» (P257r2). I aplicat també a una porció costera de la mar: «Sant Clement --- en lo dia de la sua festa, la mar *s'execa* en aquel loc, e entrò la riba, per espasi de tres milers», P250v1 (*se secha* en B; traduint *mare recedit*, 786).

En el seu sentit etimològic el verb s'aplicà també a l'aigua de les fonts, i amb aquest valor el trobem així mateix amb gran extensió, i tant amb ús intransitiu com reflexiu. Aquell el tenim en el testimoni romànic més antic del verb, a mj. S. XIII, en Guillem de Cervera: «riu secaran corrent / e fonts *execaran*: / Sans Agostins no·n men / qui o va recomtan» (*Prov.*, 827*b*; també en l'1103*b*; i ja hem vist que n'hi ha així mateix un cas en el *Facet*); igual vaig sentir-ho al capdamunt de Cardós, a Tavascan: «un patamoll que no *eixeque* mai, perquè hi rage una font» (*BDC* XXIII, 286); de vegades es deriva d'ací un adjectiu postverbal: *ara la font de la Salanca és ešę́ka* a Cardós; i més avall, a Aidí, l'usen junt amb el verb reflexiu: «la font no l'han vista mai *ejšę́ka* però aquest any s'a *įšekát*» (1958). Ja en la *Questa* de Reixac: «davelà per bâura, e cant él fo davelat la fontane *s'axacà* --- mas hom no la pot *axacar* ---» (117.38, 118.2). Aquest ús reflexiu aplicat a fonts el tinc anotat de tot el Pallars, la Conca i Ribagorça: a Moror, Envall, Senyiu, Castrossit i Güel (1958); i no és sols del Pirineu car també vaig oir-lo a Eivissa «allà (hi ha fonts) si no s *əšę́kən*», a Sant Miquel de Balansat (1963).

Tornant, però, a l'ús d'alçar el nivell de les aigües o entrebancar-ne el curs, i del del verb que significa 'elevar', emprat amb aquest valor, en tenim testimonis en territoris ben llunyans del català. Així el verb *levà* en occità. El *TdF* ens dóna detalls de *levado* «chaussée, digue» en el dialecte rodanès i d'altres; Krüger també troba *levado* «clôture --- sur une rivière» en el vessant Nord dels Pirineus (*Die Hochpyr.* A, II, 386); concretament *levada* «barrage sur un cours d'eau» a l'Alvèrnia (Vinols), i a l'Ardecha (allà on -ATA > *-á*) tenim *lo̜ levá* per a «Staudamm» (Dornheim, *VKR* IX, 360).

Per compendre que això no ve de la idea d'alçar un mur sinó el nivell de l'aigua ens pot bastar l'observació que el nom de lloc *Água-Levada* es repeteix en diversos punts del Nord de Portugal (una freguesia d'aquest nom prop de la ria d'Aveiro, una altra 18 km al NE. del Porto). Però és que amb aquest mateix sentit es va usar *levantar* en context clar en molts antics textos forals aragonesos, com els *Fueros* del S. XIII, on *levantar una cequia, una canal* és «represar el agua ---»: «si en un mismo río foren dos molinos e la agua del molino de iuso engorga al de suso --- pues que fore feito el molino de suso, el sennor del iusano no *levantasse* so cequia o sos canales ---»; i en el contemporani *Vidal Mayor* trobem *alçar* amb valor anàleg: «si --- la presa de la rueda de iuso fuere *alçada* más que ante, et por ende es embargada la de suso ---» (Tilander, *Fueros de Ar.*, p. 452, § 287.2); i avui encara observava jo un tal valor de *levantar* a les terres andines del Plata: «para poder *levantar* el agua los hacemos por medio de enramado, pisado con piedras i lajas» (diari *Los Andes*, 4-X-1940).

Altrament també en cat. ant. s'usà amb valors així el verb *llevar*, puix que en un doc. ross. de 1315 veiem «el die que foren *livatz* los exaugedors el rech no correch» (*RLR* XXX, 267). No nego que aquests usos no són estrictament parallels a la innovació semàntica 'assecar o entrebancar el curs de l'aigua' a 'alçar el nivell del corrent' i 'el del terreny per on corre', però comproven de sobres que les dues idees han estat inseparables pertot, i coincidint en una mateixa expressió lingüística. En la ribera del Xúquer les *argoleges* són també el terreny que augmenta de nivell per l'assecament dels continus alluvions, sinó que allí el resultat és que en sentit contrari el verb

pujar es diu d'aqueixes terres assecades: com m'explicaven a Carcaixent «*Les Argoleges* era un terreno prou fondo, i de les riuades del Xúquer ha anat *pujant* i ara està tot *argolejat*» (1962).[10]

DERIV.: *Aixec* ['vegada': «sortir-ne amb un *aixec*», 1840, i les altres accs. mall. en el *DAmen.*; *DAg.*; per a l'ús adj., veg. supra]. *Axecada* [*ex*-, 1260; i veg. supra]. *Aixecador* (per a Valls, veg. supra). *Aixecalinar-se* [1855, *DAmen.*]. *Aixecament* [1803, Belv.]. *Aixecària. Aixequera.*

[1] En dos mss. diferents, tots dos medievals, un d'ells potser ja del S. XIV (al qual pertany sens dubte el llenguatge de l'original); l'altre, de grafia i formes marcadament orientals, escriu *axacar* en en lloc de *execar* del primer. — [2] El ms. bàsic de Chabàs porta, en lloc d'això, «ben alt *muntats*», que potser és el text de l'autor, cosa insegura en aquest cas; de tota manera això prova almenys la convivència corrent dels dos mots, i potser pertot, des de fi de segle. — [3] Cap al Nord, el Ponent i l'Orient això ja no es posa en dubte. El sentim fins a les valls més altes del Pallars (Tor, 1932), de la Ribagorçana, etc. És d'Eivissa («levantar», PzCabrero) i de Menorca, i és dels mots amb més popular i variada gamma d'accepcions, fraseologia i variants a Mallorca. Popularment, a les tres illes, està molt estesa l'alternança entre la variant arrizotònica *aixicar* i el present *aixeca* (*BDLC* III, 295; igual entre els pastors del bestiar de llana de Manacor, *BDCL* VII, 158). «Senyor, dau-me la mà vostra / i ajudau-me a *aixicà'm*: / que sense la vostra ajuda, / no'm puc tenir ni salvà'm», oració popular a Menorca; men. *aixecar* o *llevar gra* (Camps Merc., *Folkl. Men. Pagesia* I, 26, 302). Estant limitada aquesta *i* a la posició àtona i a uns pocs parlars balears, és evidentment recent, sense interès històric; i com ja indica *AlcM*, tant Tallgren com Spitzer, n'abusaren en llurs arguments etimològics: tan desencaminat és usar-la en pro o en contra de les idees de l'un com de les de l'altre. A Eivissa s'hi afegeix popularment l'acc. 'estalviar': «si hi estaren arregalats En P. i Na G., i si n'*aixecaren* de sous!» (J. Castelló, en Villangómez, *Ll. d'Eiv.*, 215). També és ben viu a l'Alguer (nova prova que ja era d'ús general en el S. XIV): en el conte d'Useri *la princesa s'aixeca* = 'es lleva (després de dormir)', *BCEC* 1907, p. 53; acc. semblant p. 62; de més a més allí pren el sentit de 'criar o *pujar*' (un infant), p. 50, lín. 13, o un poltre nou-nat (ib., lín. 13 de la fi): sigui això evolució espontània a través de la idea de 'fer pujar', o calc d'un mot sard o italià, com *allevare* 'criar'. És corrent de dir que «no és mot valencià»: l'exclou el dicc. d'Escrig 1851, i no hi ha dubte que en terres valencianes, balears i del Principat la repartició sinonímica entre *alçar*, *llevar* i *aixecar* difereix més o menys. A Mallorca la gent vulgar diu que *llevar-se* «no és mallorquí», a Eivissa creuen que *s əšékə* és el mot eivissenc i que «no és valencià», etc.; i això mateix afirmen molts valencians: Escrig, 1851, l'exclou, i alguns l'eviten com a «cosa catalana» (!), error fàcil perquè realment minva molt la seva gamma semàntica i fraseològica com més s'avança cap a Migjorn. Però l'exclusió és un prejudici allí de cercles refractaris a la unitat de la llengua. Altres fonts lexicogràfiques no hi coincideixen: MGadea, de tendència tan localista, tanmateix el registra (i amb senyals d'usos propis: *aixecar un edifici*, *aixecat* 'allunyat del sòl'), *AlcM* dóna variants de pronúncia valenciana, i localitza la frase irònica *vine ací i t'aixecaré* (d) a València i a Vinaròs. Les edicions *ACD* del *Spill* en el S. XVI, que hi canvien «ben alt muntats» en «alts *execats*» són justament les edicions preparades a València i amb tendència a modernitzar-ne el llenguatge (cf. Chabàs en la seva ed., pp. 367-374). Alguns dels derivats innovadors són precisament innovacions de les terres de Migjorn (zona Ebre-Maestrat): *aixecada*, 'alçada, talla d'algú' a Tortosa (Vergés i Paulí, *Espurnes de la Llar* V, 83) i a Falset (*ALCat.*, 58); *aixecària* id. a Cornudella (*AlcM*); *aixecar-se el dia* a Tortosa i *aixecament* a València segons *AlcM*. Els *əčəkədós* a Valls són els qui formen el segon pis dels «Xiquets» o castells, sota dels «Terços». En efecte es pronuncia *əčəká*, amb *č* i no *š*, en tota aquesta zona, però ja se sap que això no té cap importància històrica, puix que en el parlar del Camp se substitueix per *č* no sols tota *š* inicial sinó, com a conseqüència, la de tots els verbs (i molts substantius) en *aix*-: *atxafar*, *atxampar*, *atxiquir*, *atximicar* (*atxàvega*, *atxebuc*, etc.). Com he indicat, registrat a Eivissa. *AlcM* confirma que a València i les Balears el present del verb es pronuncia amb *ẹ́* tancada, i en general en el Princ., i només en «alguns llocs» amb *ę́*; en efecte: em consta que només ho he sentit en alguna part no central del cat. oriental. Però aquesta poca extensió no pot comptar gens contra l'ètimon SICCUS, car la propagació analògica de la *ẹ́* (igual que de la *ọ*) és el que es troba més correntment: *éntra*, *combréga*, *péga*, *réga*, *geméga*, *panxéga*, *vénja*, *réma*, *avésa*, *pésa*, *désa*, *tém*, *créix*, *sémbra* (molta menys extensió tenen els fonètics *èntra*, *dèsa*, *sèmbra*), i en d'altres, com *pésa*, *péga*, la *è* només ha restat en el substantiu corresponent. — [4] Vegeu el variat repertori d'exemples d'escriptors del S. XIX, fins els de gust més exigent, en el *DBal.* i *AlcM*. En un dels moments solemnes de l'arcaïtzant *Mort de Galind* de Milà i F.: «despara siulant cayrell, / que a trobar lo bon comte se'n va tot dret / --- / Galind confessa a un monge los seus secrets; / aprés lo cors *aixeca* y va dihent: / —Adéu, bona maynada, sant monge, adéu» (ed. *O. Cat.*, Gili, 300.44). Segurament degué començar per usar-se en parlar i estil apagesat, i un poc baix, com suggereix la primera aparició en el *Facet*, on abunda la frase brutal, però ràpidament s'elevà, com sovint s'esdevé en termes d'aqueixa procedència, car els altres textos del XIV citats són ja d'estil noble. — [5] Res ni a Aragó ni a l'Aran ni en altres parlars gascons o occitans. Hi ha en basc dialectal una de les colpidores coincidències d'atzar, que només assenyalo per evi-

tar que algú s'hi perdi si llegeix en els Proverbis del basc-francès Oihenart, S. XVII, núm. 139 «Eneco *axeca hi harzari*» = «Eneko, saisis-toi de l'ours», amb el verb *hašekatu* suletí i baix-navarrès «faire des charges de fourrage», derivat de l'adverbi *ašeka* «à la recherche de fagots», format, amb la desinència adverbial *-ka*, sobre *haše* «fagot, charge, monceau», romanisme basc provinent del ll. FASCIS 'feix' (Azkue I, 86*b*). *Hašekatu* ben limitat dialectalment, formació recent i de tipus innovador en basc, no deu ser-hi gens antic; ni amb el caràcter d'influència auxiliar hem de pensar en una acció d'aquest localisme en l'orientació semàntica del verb català. — 6 Les idees dels tres primers corresponen a un estadi ja ben endarrerit avui, i si se'n parla ací és per memòria i reverència de llurs noms i per la manca de recerques posteriors. Vogel (*Neukat. Studien*, 187) suposà sense cap fonament l'existència d'un substantiu **el* sec en el sentit del 'sòl'. Tallgren (*NphMgn.* XX, 1919, 44) intuïa que havia de ser EXSICCARE però amb un sign. marinesc rebuscat «lever les voiles pour les sécher à l'air et au soleil», que no sols no té la més vaga comprovació sinó que només podia arribar a 'alçar' per un camí ben tortuós i improbable. Spitzer en notes juvenils lleugeres i poc informades (*Hamburg. Jahrbuch* XXXV, 1917, vi, p. 5; *NphMgn.* XXI, 1920, 21; *ASNSL* CLI, 264), que rectificava ell mateix l'una amb l'altra, pensà primer a relacionar amb el cast. *sacar*, fr. ant. *sachier*, després amb el cat. ant. *jaquir*, it. *gecchire* 'deixar': com es veu, totes dues coses impossibles o greument difícils en l'aspecte fonètic, i sense base semàntica ni en els altres terrenys (el ferm establiment de l'origen germànic i història semàntica de *sacar* i de *jaquir*, que s'ha aconseguit més tard, ho mostra encara més clarament). De les reflexions de Spitzer sols conserva algun valor la seva indicació que l'entrada d'*aixecar* en el present terreny semàntic seria facilitada (com en cast. la creació de *levantar* i en italià la generalització d'*alzare*) pel buit creixent que anava deixant LEVARE en esdevenir cada cop més sinònim de 'llevar, treure, privar de'. Moll diu que l'etimologia «*EXSICCARE resulta molt possible però...» i es manté escèptic. Advertim que EXSICCARE és clàssic i no necessita asterisc. — 7 Em parlaven de l'*ašəkádə* que hi ha en aquest paratge encara en la meva enquesta de 1960. — 8 «Nos Petrus --- heres Cathaloniae, concedimus vobis --- quod in illa *execata* que vocatur *Execada de la Madró*, quam pro nobis tenetis in Capcirio, in termino de Regali ('Ral') et de Formiguera, nullus sit ausus piscare sine vestra propria voluntate», Alart, *Priv.*, 231. Se'n segueix parlant en bastants docs. el 1265, 1405, 1421, i amb el mateix nom propi i nom genèric, veg. *InvLC*, s. v. *eycchecata* i *execar*. Com que en el de 1265 s'usa el nom propi en la forma, un poc diferent, *eychecatam de Ça Madre*, i això és al peu de la gran Serralada de *Madres*, no dubtarem que es tracta d'un cèltic MÁTRŌNŌM, genitiu plural de MATRONAS 'les deesses Mares de les Dèus' (en part amb accentuació llatinitzant MATRŌNOM, part amb l'accent cèltic conservat). De tota manera està a la vista que aquí es tracta d'una institució local antiquíssima. Però de cap manera no és res de peculiar al Capcir, car en un doc. de 1405 es tracta de la Tet: «peschar --- exceptat ab caussinada e *execada*, en la ribera de la Thet». — 9 L'ús hidràulic deu existir també en el llgd. de l'Alt Arieja: una rasa d'aigua s'anomena un *eišekadú* («kleine [Wasser]graben») a la vall de Saurat. Potser una rasa de desaigüe: Fahrholz, *Wohnung und Wirtschaft Ariege*, 94. — 10 Per acabar, anoto uns mots que presenten un vague eco de semblança amb el nostre, per meres paronomàsies, car no hi ha via raonable que condueixi dels uns als altres: quant al cast. ant. *enxeco* 'incomoditat, treballs, molèsties', és un arabisme d'ús antic i limitat, que vaig estudiar en el *DCEC* II, 296, i que no ens daria base semàntica adequada, ni en general cap base per a la creació d'un verb, i de sentit tan important i allunyat; com a màxim es podria estudiar la possibilitat que vagi contribuir per contaminació a alguna de les accs. mallorquines del substantiu *aixec*; tanmateix els sentits de 'alçament, rebel·lió', 'coça (< que es fa alçant les anques)', 'vegada, tongada', no són difícils de compendre partint de la idea d'alçament. L'it. *azzeccare* 'colpir, encertar amb un cop' és un longobardisme, amb una africada sibilant que solament es justifica, a Itàlia, i tampoc no convé pel sentit. En alguns textos occitans medievals es troba un *eissegar* en el sentit de 'partir per parts iguals o semblants' (*PSW*), que deu venir de EX-AEQUARE; això ni ens acosta al sentit del nostre *aixecar* ni explicaria que en català tingués la sorda simple *-k-* i no *-gu-*, per més que s'hagi assenyalat un rar mot arag. ant. *execar* que sembla significar 'compartir, dividir' en uns estatuts moriscos de Saragossa de 1331 (Tilander, *Hom. Rubió i Lluch* I, 331ss.; *Studia Neophil.* XII, 29ss), però en aragonès la *-k-* pot representar una sorda llatina simple i en català no.

AIXEL, 'pobre d'aigua', adj. pallarès que sembla provinent del ll. EXĪLIS 'mesquí, esquifit' i 'pobre, parlant del terreny', alterat en la vocal accentuada per influència de l'adjectiu *eixec* 'sec, esgotat (parlant d'una font)', ll. EX-SĬCCUS. No en conec altres dades que haver-ho sentit jo mateix a Bretui (dalt de Montcortès) el 1957: «aquest és un país molt *ai̯šẹ́l*» i les que dóna *AlcM* de Tremp i de Talarn: «aquell tornall és molt *aixel*», «la terra al cap de les parets [ço que sembla err. de còpia per *dels prats*] és *aixel*». Com es veu, doncs, per totes tres frases, és un adjectiu, i no pas un substantiu masculí com diu *AlcM*; i, cosa que es conjumina bé amb EXĪLIS, un adjectiu arcaic d'una sola terminació per al masculí i el femení. Val a dir que aquest adjectiu no sembla haver deixat descendència romànica, fora del romanès (*REW*). EXĪLIS s'aplicava a les persones i als membres del cos, sobretot amb el sentit de «maigre, grêle, petit, chetif»,

però també *exilis aqua* «un filet d'eau» en Ammianus Marcellinus (S. IV), *exilis omnium* «privé de tout» en Plaute, i Columella usa *exilitas* justament per «stérilité du sol». ¿Arcaisme llatí salvat excepcionalment de la primerenca romanització de la terra d'Isona (AESO), que és la Conca de Tremp? ¿Semicultisme notarial popularitzat? La influència de EXSĬCCUS, precisament molt vividor en aquesta mateixa comarca (veg. *AIXECAR*), és natural.

AIXELLA, del ll. AXĬLLA id. □ *1.ª doc.*: mj. S. XV, i en un text occitanitzant ja en el XIII.

En Jaume Roig descrivint de mal borràs el cos d'una vella: «la vella fembra / del temps no·s membra: / tendrà la pancha / ab plechs, con mancha, / ab semblant pell / com terçanell / o chamellot; / parrà bossot / buyt, la mamella, / put-li la *exella*; / cap alquenat, / front estirat, / no tendrà dents / ---», *Spill*, v. 1184; *AlcM* en dóna algun testimoni de c. 1500; «les *axelles*: ala, axilla», OPou, *ThPu.*, 250, «la pudor de la suor de les *axelles*: hircus», ibid. 233. Continua essent el mot usual fins als extrems de la llengua; en el parlar vulgar d'alguns llocs el mutilen en *xella*, sobretot a les Illes (eiv., PzCabrero); a la major part del Princ. hi ha tendència a dir, amb superabundància, *sota l'aixella*, i fins a reemplaçar-lo per un cpt. *el sotaixella* (així a Barcelona i al Pallars Sobirà, 1932-4), implicant vagament que s'hi distingeixi el múscul, o lligament carnós de muscle i braç, de la cavitat inferior. Prové del ll. AXĬLLA id., mot diminutiu de la família de ĀLA (< AXLA), que en la llengua arcaica designava també l'aixella i després es reservà per al membre del cos dels ocells; AXILLA s'ha conservat com a romànic en català i en les llengües de França i Itàlia.[1] El nostre mot es llegeix ja en una lírica de Cerverí de Girona: «car blans semblans te tra·l cor sots l'*exela*, / e·l cors, axí com fis amans, conquer» (7Ug/52R.25, 'una cara falaguera t'estira i atrau el cor de dessota l'aixella...'), però això no és més que la fonètica catalana de l'oc. ant. *aissela*, i aquests versos semblen imitats d'un passatge semblant de Peire Vidal (Rayn. I, 43).[3]

DERIV.: *Aixelló* (*AlcM*). *Aixelleró* «quadrado, pieza que se pone en las camisas debajo de la manga» (Sanelo 70), en var. *eixelleró*, que correspon a la var. valenciana *eixelles* «sobaco» (JRoig, Sanelo) mot usual avui no sols a Sueca (Borràs Jarque, *BSCC* XIV, 385), que *AlcM* recull pertot a les Illes, P. Val. i cat. oriental;[2] com a terme de comparació de cosa o persona accessòria: «en eixa casa hi havia... / jo no dic qui, ni qui no: / han cusit una camia / i han perdut s'*axilleró*» men. (Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 134). La variant mallorquina *əšəlá* = *eixalar* probablement no és més que una alteració fonètica assimilatòria amb poca o cap influència d'*aixella*.

[1] No hi ha hagut altra forma antiga que AXILLA; un **ascella*, que posa *AlcM*, no ha existit en llatí, i és només la grafia del mot italià malentesa. En català central i balear la vocal *ẹ́* de *aixella* correspon a una Ĕ teòrica, però això no passa de ser la substitució trivial (cf. el mateix cas en *mamella* MAMILLA) d'una terminació poc corrent per una de general (com molts canvien *donzèlla* en *donzélla*, i bastants *ventrèll* en *ventréll*). — [2] *Exelera* o *exeleta* per 'aixella' en dues còpies d'un doc. de 1458, p. pel P. Baraut en la monografia del santuari del Miracle (Solsona): segurament és *exelleta* la forma ben llegida, cf. *aixelleronet* a Llofriu. — [3] Com a duplicat tècnic savi *axilla* «angle o racó que fa la unió d'una fulla amb la seva branca», Ed. Fontserè, *CiFiNat.*, p. 139.

Aixamicar, aixemicar, V. *xemicar, mica* *Aixemugues*, V. *samuga*

AIXENA o XENA, 'mesquita, matèria que es treu de les comunes per usar-la com a adob'. Mot que no tenim prou documentat. Un amic, Andreu Russinyol, ens diu que és un terme pagès usat a Sentmenat i la seva rodalia: *l əšę́nə*. Manquem de tota confirmació en altres fonts[1] i comencem per no estar segurs si la *a-* pertany o no al substantiu; Russinyol vacil·lava, i preguntant-ho ara a altres tres persones del poble, opinen que és *šę́nə*. Una idea a estudiar millor és si podria venir d'un plural neutre ll. EXIĔNDA 'coses que han de sortir', o sigui que s'han de llevar d'on són i treure-les de la casa; cf. la definició que donen, el *DFa.* i els altres, a *mesquita*: «substància que es *treu* de ---»: seria una mica un eufemisme, com ho és el sinònim «mercaderia» i, al capdavall, el mateix *mesquita.* Ni contra aquesta idea, ni en l'aspecte fonètic, almenys, no hi hauria objeccions; tampoc no s'hi oposaria el timbre de la *è*, car si és veritat que fóra normal Ĕ > *ę́* (MERENDA > *berena*), es nota que en els mots en *-ena* hi ha sovint invasió de la *è*, com en *mullèna* MOLLIĔNDA, *faèna* < FACIĔNDA, *ofrèna* < OFFERĔNDA, *esmèna* EMĔNDAT, -ĔNDA (exemples que alhora comproven el caràcter natural de tals formacions participials d'obligació, amb tendència a passar a abstractes col·lectius), fet ben explicable per la considerable freqüència dels mots de terminació o sufix *-è*, *-ena*. Hi ha un *aixena* 'pua que es clava al dit o a la mà', segons *AlcM* en dos pobles de l'alta zona Pallars-Ribagorça (Bonansa i Senterada), mot del qual tampoc no hi ha confirmació (articlet signat per Alcover i no sabem reportat per qui): al capdavall una pua així també és una cosa «de les que s'han treure». Aquest ens hauria pogut orientar cap al ll. tardà SCINDULA variant de SCANDULA 'llata, post usada per cobrir teulades', però aquest supòsit ensopegaria amb dificultats fonètiques, pel grup ND'L (i àdhuc la inicial, cf. *centella, -illa*, SCINTILLA).[2]

DERIV. possible seria *aixanesc* 'reunió de dones que fan gresca' que el *DAg.* reporta de la Plana d'En Bas (Garrotxa), i *AlcM* d'Olot i Rocabruna, i que MVayreda aplica, en la forma *aixanés* al rebombori que fan uns homes renegaires (*Puny.*, 224): es partiria de la idea de 'cosa sobrera, menyspreable', cf. expressions comparables com *fer mullader*, *fer safareig*, *merder*, etc. No fóra gaire versemblant, en canvi, relacio-

nar-hi l'*enxaneta* o *xaneta dels Xiquets de Valls* (V. *ENJANETA*).

[1] Llevat del dicc. enciclopèdic Salvat (1930) que ignorem d'on tragué «*xena*: mesquita» i és una recopilació de ben poc valor. — [2] Potser és el mateix mot un *xena* «molèstia, fastig causat per algú» que *AlcM* dóna com a recollit a Palafrugell: vindria del fr. *gêne*, etimologia que ens obliga a desconfiar de tot plegat, en un mot que no sabem indicat per qui; una de dues: o la *x-* és exacta i llavors no sols l'etimologia és falsa sinó que la definició és probablement imprecisa i tendenciosa, o bé es pronuncia amb *ž-* i llavors és realment aquest l'origen però el mot no es pot mirar en absolut com a català. Cf. encara un *eixenegar* 'extirpar, fer desaparèixer' que veiem en l'*AlcM* i del qual tampoc no podem fiar-nos. Potser, aquest, de EX-ENECARE (ll. *enecare* 'rematar').

Aixemicar, V. *xemicar* *Aixera*, V. *xera* *Aixereca, aixerecar*, V. *xereca* *Aixeregat*, V. *set* f. *Aixereta*, V. *DCEC* (*jareta*) *Aixeribir*, V. *eixerit* *Aixernedor*, V. *eixernit* (*EIXERIT*) *Aixerrat*, potser per *eix-errat*, V. *errar* *Aixerri, aixerriar* (femar), V. *xerri* *Aixerriar* 'engegar', *-rriat* 'eixelebrat, esguerrat', probablement de *eix-arriar* (*ARRIAR*) *Aixerrit*, V. *eixarreir*

AIXETA, mot peculiar del català (que des d'aquest s'ha estès a parlars veïns de tot a l'entorn), d'etimologia incerta; és versemblant que en l'origen *aixeta* i un altre femení **aixetaó* designessin l'acte de fiblar una bóta i el broc o canonet que tapen aquesta fibla —significats que encara té *aixetó* en els dialectes, i en alguns hi ha també *xetó* 'salsa d'alls deixatats'— i que siguin derivats del verb *aixetar*, variant de *DEIXATAR* en el sentit de diluir, afluixar o desfer una cosa ferma, sòlida, que ve del ll. tardà EX-APTARE 'deslligar'. □ *1.ª doc.*: S. XIV: doc. de 1363 i Eiximenis.

«E diu que lo parlar axí buyda e fa evaporar lo cor axí com *axeta* o duÿl de vexell destapat buyda lo vexell fins que res no y roman dins», *Terç del Crestià*, 392; també en un tros del *Llibre de Coses assenyalades*, 295, del barceloní PJComes (S. XV) on es parla d'unes *axetes* que ragen vi i unes que ragen aigua (veg. el *DBal.*). El mot abunda en la doc. des d'un poc abans d'Eiximenis; ja el veiem també en un doc. mallorquí del S. XIV referent a les aigües de Ciutat de Mallorca: «Primerament fem ampliar la forma de la *axeta*», *Còdex Çagarriga* 220, i l'*Inv. Ll. Cat.* d'Alart (s. v. *exeta*) n'aplega molta entre 1363 i 1433, començant per la grafia *exeta* de 1363 de la qual compto sis testimonis, i seguint amb dos de *ayxeta* o *axeta*, un de *xeta* i un de dos *sxetes* (a llegir evidentment, més aviat, *doss xetes*); de quatre d'aquestes consta que són de «veixell» o tina; de dues, que són *de fust*; de set que són de coure; p. ex. «duas *xetas* cupri de vayxell», any 1380 (ibid. i s. v. *vaixell*), «la *exeta* de coura», any 1384 (s. v. *coure*);[1] un estudi més detingut d'aquests materials i encara més dels grans cartularis formats per Alart, als quals dóna referència, podria confirmar més la impressió que vaig treure que es tracta sobretot de recipients domèstics, i més per a vi que per a altra cosa; però en altres fonts documentals es veu que això no és tot: «tres *axetes* de coura ficades en la paret» en doc. de Barcelona de 1437 (*BABL* XII, 157); i més avall, del mateix any: «dues olles ab lurs cubertors, tot de aram, qui eren[2] castades --- en la paret --- a scalfar ayga per lo dit obrador; e cascuna olla havia una *axeta* de coura» (pp. 157-8); en un altre del cap i casal, referent a 1477, (si bé no sé si el text transmès és de llavors o de 1601), manen que unes «*axetes* de coure de la font del hort de la Lonja fossen daurades» (Moliné, ed. del *Consolat*, p. 329).

I n'hi ha documentació de tot el domini: «dos *axetes* de coure», al costat d'«hun grifo de coure», en un doc. de Senija (Marina d'Alacant) de 1615;[3] «un cup ab una *axeta* y sis o set posts per bresca», 1652 (Daniel Recasens, monogr. de *La Secuita*, p. 97); i *AlcM* en dóna ja un doc. mallorquí de 1386: «que negú no gos traure o tocar les *exetes* que són, o d'aquí avant se metran, per los canons de l'aygua». OPou, *ThPu.*, posa «la *axeta*: fistula» parlant del celler (p. 19) i *les axetes per hon raja la aygua*: sipho, -onis, p. 16.

Possiblement amb alguna excepció en l'extrem Migjorn valencià,[4] sembla que avui el mot segueix essent d'ús general pertot. A les Illes, no sols les Balears, sinó Eivissa («espita, llave, grifo», PzCabrero, mal escrit *echeta*). Cap al Nord fins avui segueix usant-se fins a la frontera lingüística (*AlcM*), si bé més generalment en la forma aferètica *šẹ́ta* (Benasc; V. d'Àneu, «grifo», Pol, 28), i el vaig sentir a tots els pobles de Cardós i Vall Ferrera, en la forma *la čẹ́ta*[5] aplicada a les de bóta. També en rossellonès avui: *Font Grossa* o *de l'Aixeta* a Catllà, i, fins ultrapassant la frontera, *ün ašẹ́ta* (de bóta), a Vingrau, 1960; *ai̯šéto* a l'Alt Arieja ('zapfhahn der *barīko*', Fahrholz, 47, i cf. Krüger, *VKR* II, 185), i formes semblants (*ašẹ́ta, -ẹ́to*) s'internen molt en les Valls gascones, no sols a l'Aran sinó més a l'Oest (Palay)[6] i àdhuc més al Nord, vegeu l'*Atlas Ling. de Gascogne* per Séguy (mapa *robinet*);[7] però aquest va insistir sempre que es tractava d'un manlleu del català.

No cal dubtar tampoc que, en direcció cap a l'Oest, el cente de difusió del mot és en el domini català, per més que allí aparegui en la forma *ḫéta* amb *j* castellana, cosa que en part s'explicarà per la identificació amb el cast. vulgar *jeta* 'morros bestials' i potser encara més perquè en aragonès ha existit des d'antic el verb *jetar* [ja 1739, *DAut.*, s. v. x][8] = cat. *deixatar* ∼ *aixetar*, i hom tingué consciència de la interdependència semàntico-etimològica entre els dos mots, com sigui que aquest verb és tant o més de la vall de l'Ebre (i per tant es pronuncia amb *ḫ* ja fa centúries) que del Pirineu; en el substantiu ja van registrar *geta* «grifo» (junt amb «jeta» 'bocassa') DMPeralta i Borao; a Benasc hom vacilla entre *š-* i *ḫ-* però en el SO.

de la Vall, a Saünc, ja només vaig sentir *les ḫẹ́tes* «grifos» (*Fuen de Les ḫ-*), *aḫẹ́ta* tant a Plan i Gistaín com a Ansó, Echo, Casp i la Pobla de Íxar segons Casacuberta (*BDC* XXIV, 159), també a la Vall de Vio (on concorre amb *canilla* per a l'aixeta del barril, *VKR* X, 217), i a Bielsa m'ensenyaren *la ḫẹ́ta* d'unes *cubas* (1964). *Jeta* igualment a Sogorb (Torres Fornés) i a Múrcia (Ga. Soriano, *j-*, *g-*). El caràcter general, i la gran antiguitat, del mot català, queden fortament provats pel fet que s'usi fins a l'Alguer,[9] i que vagi passar al sard *iscetta* o *scetta* «cannella», manlleu del català, com ja precisà MLWagner, *Arch. Stor. Sardo* III, 393.

En efecte, aquesta força expansiva corrobora el fet cabdal que es tracta d'un mot, comú, i no estrany a la llengua distingida i tradicional, fins en els segles de la decadència. El fet és que l'usava tothom en el S. XVII: durant l'alçament nacional dels Segadors, la soldadesca dels Terços «lo vi que no era bo / etjegavan las *axetas*» (en la versió de la gran cançó recollida per Verdaguer a Osona, Milà, *Romllo.*, 81.15A), i un gran exponent de l'aristocràcia nadiua escrivia cap a 1800: «ma fantasia rajarà com font plena d'aigua, oberta l'*aixeta*, molts bulliciosos conceptes» (Maldà, *Coll. B. Vida*, p. 70).

La recerca etimològica d'aquest mot no ha estat afortunada: ningú no l'havia intentada i jo m'hi vaig esgarriar en el *DCEC*.[10] Només s'havia dit que havia de venir de l'àrab, però l'origen que indica el *DAcEsp.* per a l'arag. *jeta* (identificat amb el mot per a 'morros inflats') és òbviament negada ja per la fonètica.[11] Tan manifest era això, que es comprèn millor que en trobar una explicació raonable per al cast. *jeta* 'morros',[12] m'hi vagi llançar fàcilment admetent que el mot català fos un manlleu fet a l'aragonès amb el pas de 'boca bestial' a 'boca d'aigua de la font'; és humana la tendència a no creure en el «vàcuum» (ni en l'etimològic, per dir-ho així), i així s'explica que Moll també hagi admès sense resistència crítica (en $AlcM_2$) aqueix error meu de 1951. Que havia de ser errònia la meva idea ja m'ho féu observar Jean Séguy al cap de poc; ens escrivia que ve de «AXE + dimin. -ITTA; en effet le robinet est chez nous d'importation toute récente: c'est une simple cheville de bois (AXIS) qui servait, et sert encore, à fermer et ouvrir le tonneau» (semblantment, a la nota que després publicà en la *Festschrift Rohlfs* 1958). Contestava el *DCEC*: «esta idea en lo que tiene de positivo se debe desechar, pues no sólo sería sumamente extraño un dim. femenino del masculino AXIS, sino que además éste nunca ha significado "cheville de bois" ni en latín ni en romance, únicamente 'eje', idea que nada tiene que ver con la de 'grifo'. Por lo demás, como reconoce el propio Séguy, el gascón *šẹ́ta* es importación reciente, y por lo tanto la repartición geográfica del vocablo en Gascuña tiene poco interés para la etimología». Però Séguy insistí per carta a mostrar-me que la meva idea tampoc no era viable, que el mot català havia de ser autòcton, i cap de tot aquesta família dialectal, i ajudà per tant a fer-me rebutjar la meva idea tant com la seva. Malaguanyat amic a qui no regatejo gens aquest mèrit. Ara bé, altres idees en què un pensaria tampoc no se sostenen,[13] però em sembla que es pot acceptar la següent.

Puix que *eixatar* és en l'origen 'prémer una cosa per treure'n el suc' i prové de EX-APTARE, com ja va establir molt bé En Moll el 1929 (*AORBB* II, 28), això ja dóna alguna base per a un derivat deverbal de forma *aixeta*, majorment essent idèntiques, en la fonètica d'uns parlars catalans, les pronúncies de *aixetar* i *eixatar*, i en la dels altres, quasi iguals i ben fàcilment intercanviables; i puix que el sentit de *aixetar* = *DEIXATAR* no és solament 'prémer en aquella forma' sinó també 'diluir, desespessir', 'deslligar o desfer la fermesa i solidesa d'un cos o substància', com quan barregem, amb llet o amb ous o amb oli o vinagre, una pasta més sòlida i dura. També, doncs, *aixeta* seria l'afluixada o deslligament d'un obstacle que no traspua, que s'oposa a l'expansió d'un element líquid; que la resistència sigui rígida o fermament regastinyosa ja importa poc.

Pensem, d'altra banda, que EX-APTARE és simplement el negatiu de APTARE (cast. *atar*), i que el nostre *deixatar* no és morfològicament diferent de *des-atar*, verb castellà;[14] en tot cas estiguem certs que ací tenim, en el prefix EX-, el matís de desfer, negar o dissoldre, que predomina, ja en el llatí tardà, sobre el valor antic merament aspectual, i que encara s'accentua més en el llatí vulgar i glossemàtic: on ja no solament ho veiem en *exanimis*, *exsanguis*, sinó també en *exaedifico* 'enderrocar', *exalbidas* 'desemblanquides', *excalcius* 'descalç', *exsacrum* «odibile», *excantare* 'desencantar', *ex-sapidus* 'insípid' (veg. *DCEC jauto, -do*), etc., i tants altres a què es pot passar ràpida revista en l'ordre alfabètic del *CGEmendatarum* de Goetz. Com Sanelo explica (D3v2, Gulsoy, p. 369), *axetar* era «desliar algo con caldo» (ja en el *ThPu.*), i la salsa de què dóna recepta el valencià Micer Joan, en el S. XV, havia de ser «*exetada* ab de bon vi e fin vinagre tro sia a fur de engüent» (*BABL* VII, 431).

Ah, aquells *xetons* que anàvem a degustar en el Mas de damunt Sant Pere de Ribes amb Fabra, Casacuberta i Pau Vila! Que tan llamínerament descriu Aguiló «salsa que es fa amb vitxo ben trinxat, alls, oli i vinagre, i picat i d e i x a t a t en el morter com l'allioli, es posa al bacallà bullit» (tant se val que grafiem amb *xe-* o amb *xa-*).[15] Però això coincideix ben bé per la forma amb el *xetó* «trozo de madera para tapar el agujero que se hace en los barriles para que salga el vino», que Pol documenta a la vall d'Àneu (p. 28); i a l'altre Esterri, el de Cardós, em deien que *šatọ́* o *četọ́* és el «forat que es fa a una bóta amb una tribana per tastar-ne el vi» (amb *xatonar* 'fer un xató a una bóta, fiblar-la' allí mateix i a Estaon, *BDC* XXIII, 320); «*xetonar*: acción de agujerear un barril» segons Pol.

La parella *xetó* ∼ *xató*, en les seves dues accepcions és, doncs, un derivat abstracte del verb *xetar-deixatar-axetar*; i *aixeta*, sinònim del *xató* ∼ *xetó* de l'alt Pallars, n'és simplement un altre, aquest amb el caràcter

de mer postverbal en *-a*, car va començar per ser l'acte de 'tornar fluent, afluixar, o minvar la densitat' de la substància continguda en un recipient, principalment una bóta o barril. Amb això es combinaven diversos ingredients o components semàntics: amb el pre-literari de l'equivalent del cast. *des-atar* —per dir-ho així, *des-subjectar* una aixeta que obtura el pas del vi—, venia la idea de permetre'n permanentment, més o menys, la fluència: «me'n vaig com una *axeta*: me voy como una canilla», dit del qui té diarrea (hi coincideixen Sanelo, MGadea, Lab.; *AlcM*, *c*, mall. i men., etc.), perquè les aixetes a l'antiga no solament s'anaven afluixant de dia en dia, si no les tornaven a estrènyer, sinó que sempre traspuaven i fins deixaven anar gotes de tard en tard i acabaven per amollar el líquid (per això hem vist pertot el calderonet sota de cada bóta del celler, o dels aljubs de les terres ben eixutes); d'altra banda la possibilitat d'obrir-la o afluixar-la fàcilment (EX-APTARE) era precisament la raó de ser i funció essencial de l'aixeta (que altrament s'hi hauria posat un tap soldat amb pega); *xetonar* a les valls d'Àneu i Cardós es descriu com «la acción de agujerear el barril» o de 'fiblar la bóta', no pas d'obturar-la; i l'àrea d'aquest verb, amb aquest sentit, s'estén per Sort fins a Tremp i Artesa de Segre (*AlcM*). Les confirmacions ens surten al pas pertot: a Balaguer expliquen el verb *xetar* —el punt de partida d'*aixeta*— com «fiblar la bóta, fer-hi un forat per treure'n el vi» (*AlcM*); *axetonar* «foradar amb una barrina la bóta» a Urgell (*DAg.*), «fer un foradet a la bóta per tastar el vi, i tornar-lo a tapar amb l'*aixetó*» a Puigcerdà (*AlcM*).

Podem, doncs, donar ja per aclarida la filiació semàntica. I que *aixeta* és postverbal en *-a* d'un verb n'és contra-prova l'altre derivat *xetó* (*xató*), que tant en el sentit de plat fet amb deixatament d'alls (cf. la recepta *hey axatarà un vermey d'ou*, d'una cuinera mallorquina, en la cita que dóna *AlcM* de *La Ignorància*), com en el pallarès de 'perforació d'una tona o barril', són antics derivats abstractes en *-aó*, llatí -ATIONE, amb contracció de les vocals; segons el fet tan conegut i repetit: *una llauró* < *llauraó*, LABORATIONE, urgellès *xollaó* f. (*AlcM*); *regó(r)*, *picó(r)* = cast. *picazón*, *tardor* TARDATIONE, *xafogor* EX-SUFFOCATIONEM, *naixó d'aigua*, *tenaó* ('retrunyiment de tempesta'). Paral·lelament, *aixeta* deriva del verb (tal com *conversa* al costat de *conversació*, *tarda* 'tardança' al costat de *tardaó* > *tardor*), i per això podem compendre que el verb *aixetar*, palatalitzat naturalment, en ocasions, com a *aixitar*, vagi poder donar també un postverbal *aixita*, que és la forma que llegim en lloc d'*aixeta* en alguns docs.: «al un vaixell una *aixita* de coure» en un de l'any 1662 (*E. U. C.* x, 136).

DERIV.: *Aixetó*, *xetó* o *xató*; *aixetonar*; *aixetonet*, V. tots ells supra.

[1] Cf. «duas spinas cupreas de vaxell», ibid., s. v. *vaixell* (potser a relacionar amb una mena de broc com el que va donar el cast. *espita*). — [2] Err. tip. per *encastades*, pel canvi de pàgina. — [3] Pere M. Orts en una seva monografia de la zona Altea-Vila Joiosa, VII, pp. 2, 6. — [4] *Aixeta* «grifón o llave», Escrig 1851 i en el de MGadea; i ja en el Sanelo *aixeta* «canilla de cuba o tinaja, espita» (E25r1) «--- puesta en la parte inferior para sacar el vino» (D3v2). Crec que no es coneix gaire avui, en algunes zones més enllà de Dénia, per la costa, i entre Guadalest i Penàguila (a Alcoleja només sento *La Font del Grifo*), però sí potser cap a Castalla (Enric Valor en parla força, en *Millorem el Lleng.*, 1972); *AlcM* localitza fins a Pego i Alcoi; no solament ho vaig sentir pel Maestrat (Vilafranca) sinó també pel Palància (*l'aixeta de la font* a Estivella; i a Petrés de cisterna: *L'Aljub l'Aixeta*). Mn. Griera pretén tenir *oixa* d'Albaida (*BDC* xx, 231) però degué llegir malament per *aixa*, i això no passarà de ser una dada erràtica d'algun «croniste» mal informat que ho prenia per un diminutiu de l'eina de fuster; altrament també privaria de donar a això cap valor als qui sabien el tarannà acomodatici de Griera, el fet de veure que pretén (ib. xx, 217) absurdament que *aixeta* és un derivat de l'*uix* de la bóta (ll. OSTIUM): ara bé, un uix és gran com cent *aixetes* (*BDC* xx, 124) i serveix per ficar-s'hi a dins un home a netejar la tona o botassa! — [5] Com és sabut *š-* inicial (qualsevol que sigui l'origen) es torna *č-* a tota la meitat Oest del Princ. incloent-hi el Camp de Tarr. En el Pallars Sobirà *canélla*, no desconegut, s'usa menys, com insistien a Farrera. A Tor precisaven que *kanẹ́ḷa* era més petita, 1932. — [6] *Suppl.* II, 642; al costat de *achéte* un regressiu *ache* i un *uchéte* amb contaminació de *uix* 'porta'. — [7] Per a les denominacions del *robinet* o aixeta a França en general, cal remetre al ben descabdellat estudi monogràfic de W. Hering, *ZRPh.* LVII, 387-420, per més que aquest aporta poc d'útil per al nostre mot i problema. Les denominacions dialectals que més s'hi acosten —lor. *anche*, p. 406 n., su-fr. *guinchette*, p. ex.— encara en resten lluny avui en l'aspecte fonètic i més encara en llurs formes originàries i antigues. — [8] Junt amb un derivat *xeto* (ja en les Ordenances de Saragossa, masculí de forma comparable a la del nostre *aixeta*), que vol dir «colmena vacía untada con aguamiel», on el sentit del verb s'inclina cap al matís de «empastifar, greixar». — [9] Però allí no *ašẹ́ta* (*AlcM*) sinó la comentada forma amb afèresi *čẹ́ta* (Guarnerio, *AGI* VII, fi del vol.). — [10] Aviat vaig adonar-me'n, vaig consignar-ho així en l'exemplar de mà i en la retractació que s'imprimeix ara en el *DECH*, remetent a l'article d'ací. — [11] Geogràficament ja no és gaire versemblant que vingui de l'àrab un mot que en el S. XIV apareix sobretot en el Rosselló i zona Girona-Barcelona. Els mots que volen dir això en àrab són ben diferents: *PAlc.* tradueix *canilla de cuba* per *forroga*; en el Marroc, Lerchundi per *bezbúz*; i l'egipci Boqtor tradueix *robinet* per *ḥanfîya* i per *lwlb* (*lûlb*?). L'arrel *šätt* 'separar' està poc desenrotllada, *šaṭṭ* 'costejar un riu, excedir' és un poc més popular (d'ací el conegut *šäṭṭ* 'ribera') però no explicaria la *é* encara que tingués sentit adequat;

vagament ens hi acostem formalment amb un *šiṭṭa* d'aquesta arrel, però aquest és un mot ben rar (només en RMartí, segons Dozy, res en els dicc. clàssics) i significa 'pinta'. Inútil parlar més de l'àrab. — 12 Altrament aquesta explicació (veg. *DCEC* s. v. *seta*) tampoc no l'he vista després tan ferma, i cal reconèixer que no és pas segura (veg. *DECH*, i ja en el *BreveDEt.*). Però ací no cal que ens en ocupem, car és clar que la semblança entre el cast. *seta* ~ *xeta* 'bolet', 'morros botits', i el cat. *aixeta* és vaga i casual, i els mots solament han vingut a sumar-se, per una convergència tardana i local, a Aragó, on és segur que *jeta* 'aixeta' és un catalanisme, sense gran valor per als investigadors. — 13 El significat del ll. *excipere* 'recollir, emmagatzemar un líquid (en un dipòsit)' és prou corrent, i d'ací deriven *exceptoria* i *exceptorium*, freqüents en les glosses amb els sentits de «cisterna, lacus, ἐνδοχεῖον»; podríem imaginar, doncs, que un EXCĔPTA 'aigua emmagatzemada' vagi passar, com ho ha fet *dipòsit*, a significar 'recipient'; i això no és enterament arbitrari, puix que en algun punt escadusser de l'interior de Mallorca *aixeta* s'assenyala amb el sentit de 'pouet al fons del cup, que per un *grifó* en rep el vi' a Inca, i 'piqueta que intercepta els residus d'oliva en la tafona', a l'immediat poble de Mancor (*AlcM*); però res d'això no té més que doc.° recent, no es concep que de la idea de tals piquetes es passi a un forat o tap com el de l'*aixeta*, i que això es presenti unànime en la copiosa doc.° citada dalt, per un espai de més sis centúries i en zones incomparablement més vastes; en canvi s'explica que *aixeta* passi del «grifonet» esmentat a designar el petit recipient caracteritzat per aquest. — 14 Al capdavall només un cas més d'aquella sèrie que estudiava jo en *LleuresC.*, 353: *deximflar* = *desinflar*, *dexenujar* 'des-enutjar', oc. ant. *deiserrar*, *deisarrezar*, cat. ant. *dexobte* 'de sobte'. S'erren del tot E. Richter i fins Moll en creure que EXAPTARE (> *aixetar*) s'expliqui per alguna evolució de la idea de 'adaptar'. És la negació del cast. *atar*, senzillament. Ni en llatí no era, almenys simplement, 'adaptar': «ex quo pendeant *exapta* catenis tintinnabula», com deia Plini (36.19.8), més aviat ens parla d'uns picarols que saltironaven amollats per les cadenes, que no pas d'una 'adaptació' d'una cosa a l'altra. Fins en el mateix passatge d'Apuleu (bo i vague com resta, en el seu estil massa ornat) «visus est quiete proxima, dum magno Deo coronas *exaptat*» es pot creure que la idea de trenar i destrenar les flors de la corona van alhora. — 15 Ben cert que no ve de cap *château*, com haurà cregut mant golafre, ni de cap *chef*: és cuina catalana, grassa i forta, i no pas les maioneses deliqüescents i amanerades d'un gurmet francès.

Així, V. *sí* *Aiximicar*, V. *xemic* (*MICA*) *Aixingló*, *aixinglonar*, V. *singló* *Aixiquir*, V. *xic* *Aixiribillar*, *aixiribir*, V. *eixerit* *Aixirimicat*, V. *xemic* (*MICA*) *Aixirment*, *aixirmentar*, V. *sarment* *Aixiroi*, V. *xiroi*, *eixorellar* (*ORELLA*) *Aixís* 'herba del cànem», V. *assassí* *Aixivernar*, V. *hivern* *Aixixinar*, V. *assassí* *Això*, V. *eix* *Aixol*, *aixola*, V *aixa* *Aixoll*, V. *soll* *Aixollar*, V. *xollar* *Aixona*, *aixonar*, V. *eixonar*

AIXOPLUGAR o *aixoplugar-se*, tret del sinònim *soplujar-se* i de la seva variant *aixoplujar-se* —derivat de *pluja*— per influència del cat. occidental *esplugar-se*, que vol dir el mateix i és derivat de *ESPLUGA* 'gran caverna que sovint serveix d'aixopluc', del llatí SPELUNCA (ll. vg. SPELŪCA) id. □ *1.ª doc.*: *aixaplugar-se* («sotaplujarse»), Lab. 1839; *aixuplugar-se* *DAg.* i en escriptors de finals de segle.

No recordo que n'hi hagi exemples en Verdaguer ni en alguns altres dels escriptors primerencs del S. XIX, i també trigà a entrar en la tradició lexicogràfica (no Belv., *DTo.*, etc.); de tota manera aviat apareix en les guies i narradors excursionistes almenys des de cap als anys 80, i aviat tendeix a generalitzar-s'hi la variant *aixoplugar*; un dels primers escriptors que semblen haver-lo usat en una narració merament literària és G. Vidal i Valenciano (1867 o c. 1870), que emprava la forma *xoplugar-se* (*DAg*). Ja n'intentaren l'estudi etimològic Spitzer, *Nph. Mgn.*, 1913, 157ss., *Litbl.* XXXV, 396; i Tallgren *Glanures.* Aquell pensava primer en una deformació de SUPPLICARE, partint de la forma de l'oc. ant. *soplegar*, que ultra 'pregar, suplicar' tingué també el sentit de «se plier, s'incliner, se soumettre» i Spitzer imaginava que d'ací s'hagués passat a 'ajupir-se sota un cobert'; però havent-li cridat Tallgren l'atenció sobre la coexistència amb *sopluig* i *soplujar-se*, acabaren per estar d'acord que devia ser derivat en alguna forma o altra de *pluja.*

Les formes en *j*, en efecte, si bé així mateix són ben rares en autors de la Renaix., ni figuren (tan poc com aquelles) en diccs. antics, ni balears o valencians, tanmateix pertanyeren més a la llengua tradicional, jutjant per la data, provinença i caràcter dels primers textos en què apareixen: *soplujar-se* és la forma verdagueriana, i ja figura en l'*Atl.*: «al cim, pus lo diluvi segon era vingut, / per *soplujar-s'hi* munten ab pressa una cabanya, / des d'on puguen mirar-lo, segurs y a peu exut».[1] Per raons morfològiques, però, és més probable que el punt de partida de tot fos el substantiu *sopluig*, en el qual es comprèn millor la funció del prefix *so-*: pròpiament 'protecció sota la pluja' (Lab. 1839 posava *sotaplujar-se*). I en efecte *sopluig* figura, no sols en escriptors del Princ., sinó també en textos mallorquins, com el de *La Roqueta* que cita el *DAg.*; i en un dels més antics poemes de Costa i Llobera: «Reyna de les Muntanyes, / Verge de Lluch, / Vós qui a romeus y pobles / donau *sopluig*» (*Castell del Rey*, 116); *AlcM* hi afegeix cites de *sopluig* en Raimon Caselles i de *soplujar-se* en el primer llibre de Ruyra.

Les formes en *-ugar* i en *-uc* són més aviat del català oriental i les úniques barcelonines. No solament em són familiars de Barcelona i amples zones pròximes, sinó que tinc nota precisa d'haver-les sentides molt a

la part pirinenca del domini oriental, en el Ripollès ("allà hi ha un *əšəplúk* quan plou», a Besora de St. Quirze, 1953; «els polls [o pollets] estan a *šəplúk*», Orís, 1954) i en el Berguedà («unes roques que un s'hi posa a *šəplúk*», 1964); de la banda Empordà-Girona recordo més aviat *soplujar* i *sopluig*; d'*aixoplugar* *AlcM* dóna exemples de Massó i Torrents i Raimon Caselles. En la llengua literària recent *aixopluc* ha guanyat terreny: cita de *Solitud* en V. Català i de *xopluc* en Josep Carner. No estic segur que aquestes formes hagin tingut ús popular a les Illes; potser sí, vist el passatge de Villangómez (*AlcM*); i a la costa del Port d'Andratx em deien que hi havia un *aixopluc* en el caló o recés provisional de la Cova d'en Frareta (1964).

Les dades locals i literàries, tendeixen, doncs, a comprovar que *aixoplugar* és també un mot de la família de *ploure* i *pluja* igual que *sopluig*, *-ujar*, majorment tenint en compte que també s'han usat formes intermèdies: segons *AlcM* *aixoplujar* a la Segarra i l'Urgell i *soplugar* (amb *-g-* però amb *s-*) a la Selva del Camp; de manera que aquesta deu ser una forma correcta i no errada en el passatge de *La Veu del Montserrat* de 1886 recollit pel *DAg*. Però es tracta d'explicar-nos les formes en *-g-* des del punt de vista formatiu i fonètic. Moll (*AORBB* III, 1930, p. 44 i *AlcM*) diu que es tracta d'una modificació «de *soplujar* per metàtesi de palatalitat»; però ací l'amic fa un petit escamoteig fonètic, car un trasllat de la palatalitat, amb aquesta base, hauria donat *šopluzá* (= **xoplusar*). No es parli, doncs, de metàtesi. I preguntem-nos si no es podria tractar d'una formació de llatí vulgar: EX-SUP-PLU(V)ICARE, derivat de PLUVIA i PLUERE, o bé simplement *SUBPLUVICARE amb canvi modern de *s-* en *eix-* tal com en *eixoblidar*, *eixobrir* i les formes en *deix-* = *des-* que he aplegat a propòsit de *AIXETA* i *DEIXATAR*. Tals formacions prolongades en -ICARE són ben possibles (FIGICARE) i veg. les suposicions i cites que he fet en l'article *ACLUCAR* i en el *DCEC* IV, 531*a* 1-4, s. v. *TRAGAR*, on ja vaig referir-me a l'origen d'*aixoplugar*. Hi hauria, però, encara, una dificultat en la *u*, car els clàssics *pluere* i *pluvia* tenen Ŭ (i els vulgars PLOIA, PLOVERE tenen Ŏ); caldria, doncs, sigui recórrer a una contaminació per part dels cat. *pluja* i *soplujar*, sigui admetre que la -ŬU- doble de *SUPPLŬUICARE s'havia ja contret en una Ū des del llatí vulgar (*SUPPLŪCARE). Aquesta complicació acaba de destruir la versemblança de tal postulat de llatí vulgar per a una formació solament documentada en part del català i en data tan recent.

La següent és l'explicació bona. En diversos llocs del català occidental tinc sentit l'ús del verb *esplugar-se*. Corrent per la serra de Montsec, el 1957, a Peralba de Meià, i havent-nos sorprès, a mi i a l'informador de l'*Onomasticon*, una llarga i forta tamborinada, em tranquil·litzà ell anunciant-me que ens *esplugaríem* en una gegantesca cavitat que ja es dibuixava damunt els Carants a les muralles montsequines; quinze dies més tard m'ensenyaven a Tiurana en el «Cinglo de les Penes" una gran balma «que s'hi havien anat a *esplugar* gent». Tots dos anomenaren després *esplugues* aquestes cavernes, i aquest substantiu l'he sentit viu a dotzenes de llocs per tota la vall de la Noguera Pallaresa i la mitjana del Segre. Vegeu *ESPLUGA*. Podem, doncs, estar segurs que *aixoplugar-se* és simplement el producte de la superposició d'aquest *esplugar-se* amb l'*aixoplujar-se* citat de l'Urgell i la Segarra, mera variant aquest, assimilada, del comú *soplujar-se*.

DERIV.: Tant per al verb parallel *soplujar* com per als derivats *sopluig* i *aixopluc*, veg. a dalt.

[1] VI, *2c*. No figura encara en l'esborrall de 1867, però sí en l'original de 1877.

Aixorc, V. *eixorc* *Aixorca*, cast., V. *DCEC* (*ajorca*) *Aixorejar*, V. *orejar* +*Aixorellons* 'espècie de tòfones', V. *ceribions* *Aixorit*, V. *eixerit* *Aixormar*, V. *xurmar*, *xumar* *Aixorrancament*, *aixorrancar*, V. *sorra* *Aixortar*, *-tat*, *aixortó*, V. *avortar* *Aixorubejar-se*, V. *eixerit* *Aixós*: si aquest nom existeix a Fenollet, no és català, i res no té a fer en *AlcM* (altrament cf. la meva alarma referent al desconegut **Altanaig*) *Aixotar*, *aixotonar*, V. *xot* +*Aixovallar*, V. *xollar*, *illada*

AIXOVAR, 'quantitat que en diners o en altres béns s'aporta al matrimoni', avui aplicat especialment a la que aporta el fadristern, de l'àrab *šuwâr* que té aquell significat, amb l'article *aš-šuwâr*. □ *1.ª doc.*: *exovar*, 1139, doc. de Santes Creus (MzPi., *Oríg.*, 6.1, *3a*. ed., p. 56).

És també la forma que apareix en els Costums de la Vall d'Àneu, del S. XV (*RFE* IV, 46), i en Poblet, cartulari, p. 167 i cartulari Sant Cugat, 1189, 3, p. 317. En Llull apareix repetidament, crec que sempre referint-se al que donen a la núvia els seus pares: «con pendràs muller no ages enveja de gran *exovar*», «per so que grans *axovars* pusquen ésser donats, són fets molts peccats», *Doctr. Pueril* (ed. Gili, p. 70; i capítol 64); *Blanquerna* I, p. 120.11; *Blanquerna* II, p. 112.26; *Comm. P. Albert*, 164). En el Rosselló havia corregut una forma alterada com la portuguesa: «aquesta pena se pagarà de l'*eixoal* de les dones, cant a aysò que pertayn a eyles», document de 1306 (*RLR* VII, 56). En el País Valencià va usar-se una forma un poc diferent i amb un significat evolucionat: *eixabuar* «aparato para los niños recién nacidos» (Sanelo); *eixaguar* és també la forma que usà, en el País central, Bodria: *eixaguar*, en *Llibret de Recorts* (*BDLC* VI, 273), i que avui pronuncien encara *ai̯šau̯ár* a Alcalà de Xivert i a la Vila Joiosa, si bé predomina la forma comuna en la resta del País (segons *AlcM*); hi ha encara *ašaguar* en judeoespanyol (MLWagner) i sembla que una variant així també es troba ja en àrab (encara que també podria resultar d'una diferenciació romànica). Tenim d'altra banda arag. ant. *axovar* 'heretat que la muller rep dels seus ascendents' i port. *enxoval*.

El mot en tots aquests llenguatges només es documenta, doncs, aplicat al dot, especialment al de la núvia, i això és també l'única acc. que Dozy (*Gloss.*,

223, i *Suppl.* I, 800*a*) i Lerchundi documenten en àrab occidental i hispànic. El cast. *ajuar*, en canvi, pren també el sentit de 'mobiliari de casa'. En aquesta llengua, tot i que *axuvar* ja apareix en el *Poema del Cid*, sembla que el significat és també només l'aportació de la núvia al matrimoni durant tota l'Edat Mitjana. Per als detalls i proves d'aquesta documentació semàntica en castellà i per si ja hi ha alguna anticipació del significat ampliat en àrab oriental i en castellà des de c. 1500, veg. *DCEC*, s. v. *ajuar*.

DERIV.: *Aixovaret.*

Aixuartat, V. *avortar* *Aixuiar*, V. *xulla* *Aixuït*, V. *oir* *Aixuixi*, V. *així* (*SI*) *Aixurriaca*, V. *xurriaca* *Aixurriar*, V. *xurria* i cf. *arriar*

AÏZOÀCIES, derivat de *aizoon*, nom savi de la més coneguda d'aquestes plantes africanes i mediterrànies, format amb el gr. ἀεί 'sempre' i ζωός 'viu' *DFa.* Veg. el Webster-Merriam.

Aja, protesto que *AlcM* m'atribueixi que he dit que és d'origen cèltic; mai ho he dit: en *E.T.C.* I, 108, 155, demostro una etimologia basca, però sense relació amb la vaguetat que hi posa Guiter, que no sap gens de basc (que hi hagi relació amb AGINNUM 'Agén' no és absurd, si bé amb dificultats fonètiques, i aquest tampoc consta que sigui cèltic) *Ajaçar*, *ajagut*, *-uda*, V. *jeure* *Ajar*, V. *haver* *Ajaure*, *ajeure*, V. *jeure* *Ajoc*, *ajocada*, *ajocar*, *ajoca-sapos*, V. *jóc* (**ajoca-sapes* *ACCV* i *AlcM* és errada de còpia) *Ajogassat*, V. *joc* *Ajomollir-se*, V. *agemolir-se* *Ajonjolí* (*aljonolí* en Nebrija), V. *DCEC* *Ajorcar*, V. *jurcar* *Ajornalar*, *ajornament*, *ajornar*, V. *jorn* *Ajovador*, *ajovar*, V. *jou*

AJUDAR, del ll. ADJŪTARE, freqüentatiu de ADJŬVARE, derivat de JUVARE id. □ *1.ª doc.*: doc. de 1099.

No havent-hi problema etimològic em limito a dues qüestions històriques. El català modern s'aparta, fent-lo transitiu (*ajudar-lo*, *ajudar-la*), de la norma, comuna a les llengües romàniques, de construir *ajudar* com a verb intransitiu, que és també el que es féu durant molts segles en la nostra llengua: «Jhesuchrist --- que·m fé ma maire *desliurar* <?> / e *li aydet* al infantar», Cerverí (*Oració de T. D.*, v. 8); «deu-*li ajudar* a vendre e a comprar ses mercaderies», doc. rossellonès de 1284 (*RLR* IV). És la construcció general en la Cròn. de Jaume I, en R. Llull, etc.: «haver vera sperança en Déu que li *ajudàs* en la bataylla», «lo qual ca ladrava molt fortment, per tal que el pastor se despertàs, e que *li ajudàs* contra lo lop» (*Meravelles*, III, 111, 5, i molts més, com 113, 94, etc.); "Déu vol *aydar* a sa honor», Llull, *Cavall.* (34); «que vèjan e conègan que a la dretura *ajuda* tostemps N. Senyor», Muntaner (4.6); «al donzel *li ayudà* tant quâ él muntà a caval", «va *ajudar a* son anemich», *Questa* de Reixac (23.12, 51.15 i passim); en Eiximenis, entre molts passatges, en els prosificats en el *Ll. de les Dones*: «deu-hi fer hom ço que en si és --- e lavors Déus *ajuda-li* e sopleix ço en què l'hom fall» (*EntreDLle.*); «que *aydàs* en totes coses que pogués *a* sos compa<ny>ons», *Amic e Melis* (*NCl.* XLVIII, 123); «que si ú d'ells rebia dan, / los altres *li ajudaven*», Turmeda (*Div. Mall.*, *NCl.*, p. 120); «donant la mà al cavaller, *li ajudà* a levar», *Curial* II, 17; «faltaren molts hòmens d'armes per *ajudar-li*», *Tirant* (Ag. I, 368); en St. Vicent F. (*Sermons* I, 33.21; II, 38.9), etc.

No solament fou general això a l'Edat Mitjana, sinó que continuà tenint fins avui molta més extensió del que es creu generalment; sobretot a Mallorca: «si *a* un altre he d'*aydar* més val *aydar an* aqueix», en les glosses de Tià de Sa-Real (cobla 93), «tinguérem el gust d'acompanyar-la i *ajudar-li* en les seves recerques», Moll (*BDLC* XVI, 148); però no solament allà sinó encara en escriptors continentals de llenguatge especialment conservador, com el Baró de Maldà (*Coll. B. V.*, 110), «cridant als rossinyols que *li ajudessen*», Genís i Aguilar, *Julita*, p. 48. També en castellà existí aquesta construcció antiga, que resulta ben palesa en textos aragonesos medievals (S. XIV, *RFE* XIII, 371), i no es perdé aviat, per bé que allà les característiques sintàctiques de la llengua dificulten sovint una constatació inequívoca (però cf. Cuervo, *Dicc. Constr.* I, 285ss.*b*).

En l'origen aquest fou un dels verbs de forta anomalia en el radical, amb alternància deguda a una síncope, lligada amb el trasllat de l'accent entre les formes d'arrel àtona o accentuada: el ll. vg. AIÚTAT i formes anàlogues havia de donar *(ell) ajuda*, i l'infinitiu i les altres formes d'igual accentuació havien d'escurçar-se en *aid-* (flexió del present *ajut*, *ajudes*, *ajuda*, *aidam*, *aidats*, *ajuden*); passava això igualment que en llengua d'oc i en francès arcaic (*aiu*, *aiúës*, *aiúë*, *aidons*, *aidiez*, *aiúent*); en l'evolució posterior, el francès tot seguit generalitzà la forma sincopada (*aider*), mentre les seves dues llengües germanes, sense decidir-se tan de pressa, daven mostres d'una tendència (menys accentuada en llengua d'oc) a afavorir cada dia més la forma plena.

En alguns del textos catalans de la primera època podem encara observar l'alternança amb tot rigor (*ajut* ~ *aidam*); en bastants ja hi ha alguna excepció (no sabem si imputable a l'autor o als copistes), però només en el sentit d'estendre el radical *ajud-* i no en el d'ampliar l'extensió fonètica de l'ús d'*aid-*: l'alternància sembla haver estat encara ben observada en la *Questa* de Reixac: «él t'*aydarà* en tas cuytas --- él prech --- que m'*ayut*» (102.27, 29), «--- per m'*aydar* --- per qâ·us raquir yo d'*ejuda*» (79.24, 26), «<que él ---> *ayudà* --- e que *ajut*» (123.8, 14), i així mateix *ayuts* Subj. Pres. (130.16) però «*aydats* al vostro novel cavaller» (42.116), de manera que Todesco errà certament quan, en dos passatges intermedis entre 79 i 102, on el mot no es llegia bé, suplí en part *aiudar* quan hauria hagut de posar *aidar*; és veritat que també sembla haver-hi «va *ajudar* a son enemich» (51.15), i «al donzel *li ayudà* tant quâ é muntà a caval" (23.12), però no estem segurs que això sigui cosa de l'autor, i menys en els dos exs. únics *ayden*,

128.33, i «N. S. no li *ayde*» (143.20), que semblen anacrònics i mal copiats. Altrament no és impossible que, ja en el parlar de tals textos, comencessin a aparèixer les formes analògiques, segurament només amb extensió del radical ple.

Tot això, però, no comença de constatar-se fins cap a l'acabament del S. XIII; altrament *que ls ajud a retenir* --- doc. de 1099 (*RBiblgrC.* IV, 10), «qui·ns *ajude* així com pot», doc. d'Alt Urgell a. 1251 (PPujol, *Docs. Vg.*, 26), *aydador* en els *Usatges* (*AIEC* I, 316); *aidant*, *Cròn.* del Cerimoniós (252); *ajuda* però no *ayda* en Muntaner (4.6), i formes com *ayda* tampoc no em són conegudes en la *Cròn.* de Jaume I, les *VidesR.* ni RLlull; *de sa ajuda*, J. I, 22; en Llull «Déu vol *aydar* a sa honor» (*Cav.*, 34) però «confiant en l'*ajuda* del Altisme» (*Gentil*, 4), per més que en Llull ja es troba molt avançada la propagació de la forma més plena *ajud-*. La variant *aid-* del radical ha tingut, però, la vida dura en certs ambients, en els quals es va propagar fins al singular del present: «no --- n'és tengut aquel --- ans tots aquels qui aquesta força li auran *aydada* a fer», «ha justes raons --- que se·n pusquen *aydar* e valer» (també "feelment se menen e s'*ayden* ---»), *Costums de Tortosa*; «que *aydàs* en totes coses que pogués a sos companyons», *Amic e Melis* (*NCl.* XLVIII, 123), «dels que hi venien / --- / alguns mataven / --- les fembres braves / --- cert los diables / com los mataven, / crech los *aydaven*, / e lo dimoni ---» (*Spill*, v. 1722).

Hi ha hagut, en efecte, diverses zones de popularitat d'aquesta forma, en particular en algunes parts i textos de València: «dins lo cap trobaràs dos pedres --- la roja *ayda* a tota demanda que hom vol fer e<n> que hom l'a portat ab si ---»; i avui segueix a nivell popular en alguns claps valencians: «Jesús es va antestar a prosseguir el seu viatge; --- Bé *t'aidaré* a enganxar la tartana — va dir Jordi», Enric Valor (*Jornada*, Val., 18-XII-62; *Aleix*, 30); i, segons *AlcM* també se sent a Oliva. A Mallorca, entre els pastors de llana de Manacor: «en tot lo qual *li ayden* l'amo, sa madona ---» (*BDLC* VII, 171, 174), i en escrs. de fons conservador, un poc pagès, com P. d'Alc. Penya («TOMEU: Ai, ai, *aidau-me* a sortir», *IdOr* I, 64); en general a tota la zona de les Marques d'Aragó, des de Maella i Mequinensa fins a Durro i Monesma («pa *aidá-li*", i a molts pobles més, des de Tamarit cap al Nord, 1957).

Sobretot en els últims segles havia tingut extensió molt general en català occidental, com en dóna molts testimonis la cançó popular (que també en recull, però de més antics, en alguna zona oriental): «*aydau-me*, los meus amichs, / qu' algun dia vos *aydave*», recollida a Menargues per Milà (*Romllo.*, 113B20); s'observa l'oposició en les variants entre Espluga de Francolí (xipella) i les 8 versions orientals: «encontran un home que 's *deya* Simon: / Simon Ciriney, *ayde* a dú la creu»; mentre que algunes de les altres, en particular la recollida a Argentona, ho canvien en «Simó l'hi *ajuda*, *ajuda* 'l Senyó» (*Romllo.*, 13.21); si bé a Argentona mateix: «Valga'm la Verge del Carme, / la del Carme y del Roser, / y de Montserrat: *aydau-me* ---!» (parla del Serraller, c. 1780, però aplicant una fórmula molt més antiga); és versemblant que els espècimens antics d'aquests passatges religiosos mantinguessin encara la vella alternança fonètica medieval *ajúd-* ~ *ayd-*, com la de Montserrat: "qui sou vós, la bona dona, / qu'ane mi m'aveu *aydat*? / --- *ajuda'ns* a tota hora, Princesa de Montserrat» (val a dir que a St. Joan Abad. li donaren a Milà *ajudeu-nos tota hora* en el segons vers, *Romll.*, 32.8).

DERIV.: *Ajuda* [S. XIII, veg. supra]; en l'acc. de 'lavativa', que era encara pròpia del parlar de les classes humils barcelonines a l'època de la meva infància, ja princ. S. XV (St. Vicent F., *Quaresma*, 149.94), «purga --- *ajuda*: enaema, clyster», OPou, *ThPu.*, 1575, p. 239; també usat en els parlars romànics veïns, des d'on passà molt d'hora al basc, on *aiuta* és, però, peculiar del d'algunes valls pirinenques (Aldudes, Baztan i Sule). *Ajudable* [Llull] (actiu com el fr. *secourable*, etc.). *Ajudada. Ajudament* [Llull], *Ajudador* [1128] i *Ajudant* [Llull], si bé al costat d'*aidador*, *aidant* (V. supra); *ajudança* i *aidança* mall. tots dos; *ajudantatge* mall., i generalment *ajudantia. Ajuder.*

Ajut, que estic segur d'haver trobat ja alguns cops a l'Edat Mitjana (en tot cas deu ser el mot *ajut*, *ajud*, en els dicc. de rims de JMarc, a. 1372, i Aversó (§ 1373) on no sembla pas ser forma verbal. *AlcM* no en dóna dades [fora d'un escr. oriental de c. 1900], ni el registren els diccs., ni tan sols els moderns fins al *DAg.*, que en dóna una de no ben datable, de c. S. XVI; tampoc s'assenyala en oc. ant., i avui allí és només bearnès i alpí segons el *TdF*, oc. delfinès *aju* «aide» (Martin, *Pat. de Lallé*) i a penes res més en el *FEW* I, 34. No és pas evident però sembla tanmateix haver-hi un cas en un doc. de l'Alta Ribagorça, de c. 1251: «no·us té aul loc, estirs: --- no·l tenim en bon *ejut*» (Pere Pujol, *Docs. en Vulgar*, 16.53).

Avui no és un mot barceloní, ni el crec tampoc valencià ni balear, però té un ús molt ample en el Princ., sobretot en la llengua literària i no amb caràcter erudit ni pedantesc sinó amb ampla fraseologia de to literari-popular (recordem que es produí un fort augment en el seu ús en els anys 1915-40). El ll. ADJŪTUS, -TŪS, 'ajuda, assistència', apareix des de St. Agustí i altres escriptors cristians des del S. IV; i l'it. *aiuto* id. ha estat una constant ben corrent en la llengua des de princ. S. XIV. A desgrat de les aparences, crec que és mot hereditari o almenys molt antic i genuí en català, si bé la forta predilecció de la llengua antiga pel cultisme *adjutori* féu que la gran majoria dels autors desdenyessin *ajut* preferint-li aquell en el camp de les idees, i ells, en el terreny més pedestre, i el poble en tots, li preferí *ajuda*, quedant així *ajut* molt menys corrent que els seus dos rivals i negligit per tant en els lèxics i oblidat pel poble en molts llocs, contribuint-hi molt el fet que aquest masculí sigui estrany alhora al fr., al cast. i al llatí més corrent i clàssic.

Adjutori [des del S. XIII], antigament també *ajutori* (Llull, *Blanquerna* I, 206.24) o bé *aujutori* (amb vocalització popularitzant de la *-d-* implosiva, molt repetidament aquest en les *VidesR.* des del començament (*LleuresC.*, 350) i en les parts centrals de l'obra, etc. (veg. el glossari de l'ed., p. 86): pres del ll. *adjutorium* id.[1] (menys freqüent i menys clàssic que *juvamen*, però ja usual des del S. I d. C.) i en català, encara que avui més o menys antiquat en el llenguatge comú de les diverses regions, s'usa encara ruralment a totes tres; passà també *aggiutóriu* (o *aggit-*) al sard, segurament en qualitat de manlleu i més aviat del cat. que del ll. ni de cap dial. it., encara que vacil·li sobre això MLWagner (*ARom.* XVI, s. v.; *DizESdo.*, 63); més directament del llatí es prengué l'oc. ant. *ajutori*, que en gascó apareix en forma semipopular *aytòri* (Palay, s. v.), ja usat en el Jaufré: «a la Taula Redonda --- pucelas --- trobavo mantenensa, / *aitori*, socors e valensa ---» (v. 52, de nou v. 218, etc.); i en parlars antics de Lleó *aidorio* o *aiudorios* (prov. de Valladolid i Zamora, aa. 1257, 1283, Staaff, *Anc. Dial. Léon.*, 48.60, 99.12), que seguia essent usual encara en parlars judaïtzants de baixa època (*un ayudorio* 'una ajuda' estergint *adjutorium simile sibi* de la Vulgata, *Eccl.* XVII, 5, veg. la Bíblia de Scio VI, 175).

Coadjuvar [S. XV]; *coadjutor* [S. XIV], *-toria.*

CPT.: +*Ajutdéu* s'usà amb el sentit de 'tant de bo' bastant sovint a l'Edat Mitjana (altres vegades, *Déus ajut* amb el mateix valor, i avui encara és molt usual la frase *Déu ajut* 'tant de bo' i espt. *Déu-ajut-quan---* 'qui sap quan' amb valor alhora escèptic i desideratiu: *ajut* subjuntiu arcaic en lloc de *ajudi*): veiem *ajutdéu* «*ausades*, utinam» en el *Lèxic llati-valencià* del bisbe En Jaume d'Aragó, del S. XIV (publicat per P. Galindo Romeo i F. Alcayde Vilar, Sarag., 1922-1927, 17 pp., a la p. 10, amb alguns errors de transcripció, entre ells l'evident que fan ací imprimint *aiatdeu*).

[1] També en baix llatí, espt. en l'hispànic de les glosses: «cum Dei *adjutorio*», al costat de la versió més clàssica *adjuvante domino Jh. Chr.*, i reproduït en el text romànic de les glosses de San Millán: «cono *ajutorio* de nuestro dueno, dueno Christo» (núm. 89, MzPi., *Oríg.*, p. 7).

Ajunt, ajuntament, ajuntar, ajunyir, V. *junyir*

AJUPIR i més sovint *ajupir-se*, mot solament català, d'ús molt extens en els parlars moderns però no general a tots, i estrany a la llengua antiga i tradicional: sembla ser alteració de *agepir-se*, variant dialectal menys estesa encara, fins a Mallorca, on es troba, però que es pot derivar, sense dificultat, de *gep* amb el sentit 'posar-se encorbat'; *agepir-se* s'haurà canviat en *ajupir-se* per la influència labialitzant de la *p* següent, afavorida per sinònims, en particular un verb *crupir* 'ajupir-se, acotxar-se', que sembla haver existit en català (com en fr. *s'accroupir, croupir*) judicant per alguns noms de lloc; l'adj. *(cap)jup* s'extragué d'*ajupit* i no pas a la inversa. ☐ *1.ª doc.*: 1803, Belv.: «*-rse*: agacharse, agazaparse, acurrucarse; *sese incurvare, demittere*; *ajupit*, agachado, etc.».

En el qual mot Lab. 1839 canvia la definició del reflexiu en «acorar-se, abaxarse» i hi afegeix el transitiu *-pir* «obligar a fer lo que repugnava; subjicio». També el recolliren aviat els diccs. regionals: «*ajupirse* o *ajopirse*: posarse ajegut de panxa: agacharse; per beure a la font: echarse de bruces», *DFgra.*; «*ajupirse*: encorvarse hacia la tierra la parte superior del cuerpo; doblar mucho el cuerpo hacia la tierra ---; *ajupir* tr. hacer que alguno encorve ---» i «echar por el suelo alguna cosa extendiéndola» (que deu ser l'accepció a què es refereix el *DFgra.*). I el val. d'Escrig, 1851: «*ajopirse*: agazaparse o agacharse, acurrucarse». Tomàs Forteza en la seva *Gram.* de 1881 el posa com a ex. dels verbs que a Palma canvien en *o* la *u* pretònica quan va davant *i* (§ 333): atenció de Forteza que revela la pertanyença del mot, ja per aquest temps, al llenguatge acceptat pels mallorquins ciutadans i de bon estament; en el Continent l'usen pertot els bons escr. Renaix., Teodor Llorente, Ruyra, Pons i Massaveu (*Trascant per l. S.*, 17). I apareix sovint en l'*Atlàntida*, ja en el primer esborrall de 1867: «les pomeres a rengles, y poncemers altívols, / al dols pes *ajupint-se* de sa novella flor», «fangosos y plens d'aygua s'arrapen a una serra, / que encara al gran diluvi la testa no *ajupí*» (versos conservats amb poc canvi en la versió definitiva, II, 26*b*; IX, 7*b*), i en d'altres, afegits en la versió de 1877-8: «a sa claror rogenca, què veuen puix *s'ajupen*?» (VII, 29*a*), i en participi: «lo veya com montanya, tot coronat d'estels; / y, *ajupit*, sens decaure, davall sa volta immensa, / servant amb ferma espatlla la màquina dels cels» (I, 7*c*).

Comencem subratllant la importància d'un fet cabdal: *ajupir*, sigui quina vulgui la data de la seva 1.ª doc. literària, ha de ser un dels mots importants i antics de la llengua, i ja pel sol fet de ser un verb pertanyent a l'antiquíssima categoria dels verbs en *-ir* de conjugació no incoativa. Això el relliga indissolublement al verb arcaic (avui perdut) *crupir*, que *ajupir* vingué a reemplaçar. És un verb d'ús avui no ben general, però conegut amb més o menys gran difusió local en tots els dialectes de la llengua, llevat de l'alguerès: vegeu les dades detallades que dóna Moll d'aquesta difusió en *AlcM* i en *AORBB* III (1930), 163; encara que en el detall d'aquestes dues llistes, no tot coincideix bé, s'acosten molt entre elles i amb les altres que en tinc. En resulta que el mot s'usa en el Rosselló, Conflent i Vallespir, però no en el Capcir ni a bona part de la Cerdanya (Montlluís, Sallagosa, Puigcerdà, Martinet), a l'Empordà (si bé no en alguns punts extrems, Maçanet, Cadaqués); no en el Pallars Sobirà ni a la major part de Ribagorça, si bé ací almenys hi ha excepcions:[1] car a Benavarri, Griera anotà *čupí* (*BDC* VII, 69) i jo mateix a Vilacarle vaig sentir «l'ęrba s'a *čupít* i s'ha amarat» (després d'un ruixat, 1957).

Amb aquestes excepcions sembla ser quasi general avui en el Principat, per bé que poc corrent en alguna altra comarca: a Reus, el 1934, m'observava un amic

que no s'usa, tan generalitzat està allí el servir-se d'*acotxat*. Continua encara pel Nord valencià, on *AlcM* en dóna testimoni per a Vinaròs, Alcalà de X., Morella, Benassal, Llucena i Castelló de la Plana («*atjopir*", *BDLC* x, 198), fins a Morvedre; d'allí cap al Sud sembla que, almenys, se n'esclarissa l'ús en el valencià central, de Riba-roja, Llíria, Gandia, Pego i Benigànim (*AORBB*), però rependria (*AlcM*) per Sueca, Cocentaina, Biar i en particular la zona alcoiana: «a la paret de la fonda de la Morellana se vea *ajopit* un ninot dins un forat, al qu'els grechs dien Atlant» (*T. del Xè* I, 74), si bé sembla que torna a eclipsar-se per la Marina, des de Tàrbena i Benissa fins a Alacant, Monòver i Elx. Pel que fa a les Illes, en tenim molts testimonis de tot Mallorca i dels pobles menorquins veïns, cap a Ciutadella, però no de Mercadal enllà, cap a Maó. En fi a Eivissa, encara que segons Moll fóra desusat a la Vila i a St. Mateu d'Albarca, però en tenim altres dades positives.[2]

Pel que fa a l'adjectiu *jup* disposem de ben poca informació: manca a la major part dels diccs. (no en *DFgra.*, *DAmen.*, Belv., Lab. 1839-88, i fins el *DOrt.*); no sembla haver estat recollit sinó pel *DAg.* (que el dóna com a mall. en *cap jup*) i Bulbena («dial.»); *AlcM* no en dóna testimonis ni confirma que sigui mall. sinó cat. or. i occid.; en efecte algun cop se sent, i recordo haver-lo llegit en alguns textos del Princ. que no tinc a mà. En tot cas, doncs, és evident que ha de ser extret d'*ajupit* segons el model de *cot* ~ *acotat*, *catxo* ~ *acatxat*, *tip* ~ *atipat*, *cluc* ~ *aclucat*, etc.; i no pas a la inversa.

Com diu Moll (*AlcM*) l'etimologia d'aquest mot «és mala d'explicar d'una manera completament satisfactòria». Tanmateix Moll i jo hem arribat cada u per la seva banda a una explicació semblant i no enterament diferent de la que ja suggerí, breument, i en forma no gaire convincent, Eberhard Vogel el 1886, en unir-lo amb «l'it. *gobbo* 'geperut', b. ll. *gybbus*, ll. *gibbus*, *-eris*, d'on ve el cat. *geperut*». En el sentit semàntic la idea és convincent. El qui s'ajup mostra l'esquena encorbada com la d'un geperut: en certa manera podrem dir que és un que «*s'ageperuda*» si se'ns permet aquesta creació ocasional. Diez, seguit per Cuervo (*DiccConstr.*), citaven roms. *a se ghebosà* «agacharse», derivat de *gheb* 'gep', sens dubte per conducte d'un adj. *ghebós* 'geperut'. Ja en una cèdula meva de l'estiu de 1942, remetent al meu article d'*AILC* I, 146, sobre el cast. *ajobar*, anotava jo: «és clar que amb aquesta forma es podrà igualar el cat. *ajupir*, i que tots dos vindrien en definitiva de GIBBUS; amb *o* > *u* per la *i* següent (*tossir* ~ *tus*, etc.); per a la *-p-*, cf. *geperut*, *jupa*, mossàr. *apat*, cat. *retre*, etc.

Per al significat, cf. cast. *agobiar*, el significat primer del qual és "inclinar o encorvar hacia la tierra la parte superior del cuerpo" (Cuervo, *DiccConstr.*, s. v.) de GUBBUS, fr. *accroupir* emparentat amb l'esc. ant. *kroppr* 'gep' (*REW*$_1$ 4787) i amb l'al. *krüppel* 'esguerrat' (en l'origen segurament 'geperut'), gr. *κύπτειν* «se pencher a terre», etc., *κυπτάζειν* «être aux aguets», etc., derivats de *κῦφος* 'gep'; la història de la relació entre l'al. *buckel* i *sich bücken* 'encorbar-se', amb els quals es relaciona *bucklig* 'geperut' i la que hi ha entre *höcker* 'gep' i *hocken* 'ajupir-se' semblen ser més complicades però en definitiva també hi ha alguna relació i també s'hi ha posat en relació l'angl. *cower* i l'al. *kauern* 'estar encongit, arrupit' amb el gr. *γυροῦν* 'corbar'. Parodi va adherir-se a la idea de Vogel (*Rom.* XVII, 1888, 52-53) resumint-la «da *GUBBO- per GIBBUS». I Moll en la 1.ª ed. d'*AlcM* es limitava a dir que hi havia relació amb GIBBUS, però «sembla exigir una forma originària *JUBBUS». Essent evident que una tal variant no pot haver existit, ací restava la dificultat: el GU- de Vogel i Parodi podia explicar una forma amb *g-* oclusiva, i el nostre *ajupir*, pel sentit, per la *-p-*, i fins en rigor pel que fa a la *-j-*, podia sortir de GIBBUS, però llavors no quedava explicada la vocal velar de *ajupir*.

La història del cast. ant. *ajobar* en aquest sentit em va semblar il·luminadora o almenys suggestiva, i per això vaig remetre al meu article d'*AILC*, 1942, sobre aquest mot, article que després vaig descabdellar més en el *DCEC* (I, 70). Aquest mot cast. antic apareix amb el sentit de 'aixecar una càrrega' en el Poema de Alexandre i en el *Buen Amor* de Juan Ruiz, però aquest sentit es basa en el de 'encorbar-se sota un pes', 'pendre aires de geperut', i per tant és paral·lel del sic. *aggibbari* 'encorbar-se sota un pes' i it. *sgobbare* 'portar una càrrega' i 'treballar assíduament', tots dos provinents, al capdavall, de GIBBUS i les seves variants. Ara bé el que per al català interessa particularment és veure que en l'*Alexandre*, si bé el ms. *P*, aragonès i més tardà, porta *ajobar* igual que Juan Ruiz, el ms. lleonès, de text més originari, porta encara *agebar*. Resulta clar, doncs, que en castellà hi ha un canvi fonètic, en aquest derivat del mateix GIBBUS, i que ha sofert la mateixa labialització per la qual suposem que passà el nostre *ajupir*. En l'article del *DCEC* no era oportú parlar del problema d'*ajupir* i per això no vaig publicar-hi la meva idea de 1942. Però Moll, sense que jo hagués de dir-li-ho, ja es va adonar, en la 2.ª ed. de l'*AlcM*, d'això mateix, i remetent al meu article, conclou que *ajupir* «sembla admetre la mateixa explicació».

La clau de la solució satisfactòria sembla ser que primer es diria *ajepir* amb el sentit de 'ajupir', i que després hi hagué una labialització per obra de la labial *-p-* següent, tal com en *encepegar* > *ensopegar*, *reblir* > *rublir*, *remandre* > *romandre*, *congeminar* > *conjuminar*, cast. *entrepeçar* > *tropezar*, etc. I aquest *ajepir* existeix realment a Mallorca: és una forma registrada com a variant pel dicc. de JJAmengual, que sol recollir moltes variants dels conservadors parlars vells del centre de l'Illa (entorn de Binissalem, on vivia ell): solament fa constar que val el mateix que *ajupir* i *ajepir-se a beure* = *ajupir-se a beure*. Si ens arribem a convèncer, doncs, que *ajepir* té probabilitats de ser la forma originària, s'hauran acabat els nostres escrúpols. I realment costaria més de concebre que un cop alterat el significat i forma del mot fins a significar, no pas 'formar gep' sinó 'abaixar el

cos, acostar-se', hagués sofert una alteració per influència de *gep*, canviant-se *ajupir* en *agepir*: és més natural el procés contrari, i que, per raó de la nostra manca de documentació anterior al S. XIX, disposem de tan poques proves d'un *agepir* antic i primitiu.[3] Però no dubto que, per acabar de llevar-nos escrúpols, convindria documentar-la millor i des de més antic.

A la influència de la consonant labial s'afegiria en català la d'un o més sinònims del nostre mot que tenien la vocal intrusa. Pogueren contribuir-hi, en efecte, *arrupir-se* i *ajocar-se*. Si aquell fos antic, la seva influència ja bastaria quasi; només que la seva etimologia és també un problema, la seva documentació és encara menys abundant i ben establerta que la d'*ajupir*, segurament també menys antiga, i és fàcil que sigui més aviat *ajupir* el que tingué gran paper en la creació d'*arrupir*. Quant a *ajocar* pogué influir també, pel fet de tenir sentit connex i començar per *aj-*: no tan evident ací tot plegat. Certa contribució pogué venir per aquests costats. Però potser el més adequat seria un antic verb *acrupir* o *crupir* o *acrupir-se*, que també degué existir en català, com en el fr. *s'accroupir* i l'oc. ant. *acrupir* («e si l'à tot issabosit, / de sun caval a terra més / que re no ve ni sap on s'es, / e·l caval estet *acrupitz*», Jaufré, v. 5721).

En les monografies i cèdules de l'*OnomCat.* hi ha el nom *Salicrup*, compost d'aquest antic verb. En tenim dues o tres localitzacions en indrets de la Catalunya Nova; una de les més conegudes havia estat una antiga possessió independent o llogaret cap a Vilanova i la Geltrú i Calafell (documentat en el cens de Pere III, a. 1359, *CoDoACA* XII, 28), però n'hi ha d'altres, i en l'*OnomCat.* en tinc documentació més antiga. Pel context d'un dels docs. més antics es veu que hi havia consciència de la formació com a compost fraseològic, referent a un indret accidentat, amb un petit cingle en el punt més important, que donava lloc a la frase *sali-crup*! 'salta i queda't ajupit' (salt amb caiguda elàstica, d'un que baixa amb les cames vinclades, mig ajupit, a fi d'esmortuir el cop).[4] Hi ha altres documentacions toponímiques tant o més antigues. Els pobles de *Gratallops* (Priorat) i *Cantallops* (Empordà) i algun altre sinònim en el vessant Nord de l'Albera, apareixen en part dels docs. més antics en la forma CRUPPI-LUPOS i d'altra banda GLATTI-LUPOS (també CLAPPI-LUPOS), que va tenir successivament els sentits d'"amagueu-vos (ajupiu-vos) oh llops' i també 'glapiu (glatiu) llops'; després *Clati-llops* dissim. en *Catillops* i canviat per etimologia popular en *Cantallops* o *Gratallops* —com si els llops *cantessin* o *gratessin*, quan el que realment fan és estar 'ajupits o amagats' en llur cau, o bé 'udolar, glapir'; doncs, noms que apuntaven al fet que en el terme d'aquells pobles de vegades s'havien sentit glapir els llops o s'havia constatat que s'hi *acrupien* a la muntanya.

La documentació antiga d'aquests diversos noms de lloc, que ací no podem ara pensar a aplegar ni a retreure (passen de mitja dotzena, tots ells des de l'Alta Edat Mitjana), comprova, doncs, suficientment l'existència del verb *crupir* 'estar ajupit' en el català pre-literari, germà del fr. *s'accroupir* 'ajupir-se' i de *croupir* 'consumir-se baixant de nivell les aigües estancades' (< 'ajupir-se'). I la influència d'aquest vellíssim sinònim pogué ser el factor decisiu en el canvi d'*agepir-se* en *ajupir-se*: així s'explicaria encara millor que, havent-se esdevingut l'alteració des de l'Alta Mitjana, hagin quedat tan pocs rastres de l'originari *agepir* fins al dia d'avui. Que en la història lèxica no sorgeixi el verb *ajupir-se* fins a 1803, i que vagi dur una vida larvada i modesta durant un seguit de segles, no és objecció que valgui, en un mot de categoria tan ínfima, que havia de ser desdenyat per la llengua clàssica, i pogué restar durant alguns segles confinat a un ús merament comarcal.

DERIV.: *Ajupida. Ajupidís. Ajupidor. Ajupiment.* Per a *cap-jup*, veg. supra.

[1] Seria desusat, segons *AORBB*, a Vilaller, Bonansa, Pont de Suert, Benavarri, Tamarit de Llitera i Fraga. — [2] PzCabrero escriu malament "*eyxupirse*: agacharse», però Griera hi va anotar *əžufí*, *BDC* I, 30; forma que segons *AlcM* fóra de Formentera, i es deuria a encreuament amb *arrufar*. — [3] Th. Braune, *ZRPh* XLII (1922), 140, cita una forma catalana *ajapir*. Seria, doncs, el mateix que l'*ajepir* d'Amengual. Sens dubte és possible que aquest germanista, interessat en filologia romànica, vagi rebre notícia fidedigna d'una tal variant catalana, que llavors ja no es remuntaria a Amengual; però *AlcM* no en dóna notícia i Moll dubta que existeixi. — [4] També hi ha *Salacrou* i *Salicrou(p)*, noms de lloc occitans. No menys antics allà: *Salacroup* és un «lieu détruit près de St. Beaulize, canton Cournus», en el Roergue, que es documenta ja com a *mas de Solacrop* l'any 1102; i un *molí d'a Solacrop* en el Carcí, cap a Caussade (T-et-Garonne) en un doc. de c. 1187 (Brunel, *Les plus anc. ch. en langue prov.*, pp. 11, 228 i gloss.). Crec recordar que no són els únics, i que en d'altres la forma *Sal-* està documentada des d'antic (ací alterada per la influència de *solar*, SOLUS). Avui més conegut com a cognom *Salacrou* (en qualitat de cognom occità passà també a cognom cat. *Salacruch*, *Salacrú*, *Salicrú*, veg. *AlcM*, però són formes reflexes de les occitanes afrancesades, portades per immigrants occitans, després catalanitzats).

Ajust, *ajustada*, *ajustadís*, *ajustador*, *ajustament*, *ajustanya*, *ajustar*, *ajusticiar*, V. *just* *Ajut*, V. *ajudar* *Ajutjar*, V. *jutge* *Ajutori*, V. *ajudar* *Al* 'dolent', V. *àvol* *Al*, pron. n., V. *als* (*ALTRE*)

ALA, 'part del cos dels ocells', del ll. ĀLA id. □ *1.ª doc.*: Llull.

«E viu, sobre la porta de aquella sgleya, que era pintat, un hom qui havia *ales*», «una volp demanà a l'àguila per què havia *ales* ni ploma, ni bech ni ungles» (*Merav.* II, 96; *Blanq.*, 56). «Una *ala* de hòmens d'armes: *ala* cataphractorum», OPou, *ThPu.*, p. 175. 'Cada un dels dos vessants de la teulada': *una ala de*

llosat, espt. usual en els Pirineus (Àreu de Vall Ferrera, 1933), etc. (també cast. ant. «*ala de tejado*, subgrunda», 1495, Nebr.); aplicació especial d'aquesta comparació natural és *ala de muntanya* per 'vessant', en les serres, que és mall. i val., i no menys corrent a moltes comarques del Nord («Can Freixenet és a la mateixa *ala de muntanya* que la Torre»), sovint en el sentit més vague de 'tros de muntanya que se separa de la principal' (sentits tots dos a Camós; *AlcM* § 26) i, més àmpliament, 'zona muntanyosa', en narracions dels trabucaires: «tota aquella *ala de montanya* estava aterrorisada, fent-s'hi la vida poc menys que impossible», M. Vayreda (*La Puny.* XVII, p. 265), «com baixavas a marina, tota la gent tremolava, / y ara està en tranquilitat aquell' *ala de montanya*», c. 1810, en una cançó d'en Becaina (Milà, *Romllo.*, 127.32). *Donar ales* 'animar' és també de la cançó popular: «los fadrins que festejan --- quant són ab donzellas tenen massa llibertat: / ay! las llurs mares las donan — *alas* y ocasió / que, ab l'ajuda del dimoni, — és la llur perdició» (id., 66.4f, i ja en l'ed. de 1853, núm. 77). Deixem per als altres diccionaris completar les accs. i fraseologia.

DERIV.: *Alació. Alam. Alar* v.; *alat, -ada* [JRoig, *Spill*, 9616] (s'usa en eiv. amb el sentit de 'guerxat', carta de Macabich, 1964, cf. *AlcM*, § 2*bc* i 3); *alada* f.; *alar* adj. (Nebr.), substantivat *alars de xàrcia* a l'Albufera val. per a les grans mànegues o braços d'una xarxa que acaben en un cóp, i davant els quals es posen els mornells; sembla haver-hi comparació amb *alares* «zaragüelles» cast., que veiem des de princ. S. XVII com a terme de germania (Juan Hidalgo) o de caça (Barahona de Soto, *Diál. Mont.*, 383, a propòsit de *reteja*; Cej., *TesLCast.* VII, 101).[1] *Alatge. Alera* «llosa que es posa de rastell sobre una paret o bardissa» maestr. (Ga. Girona, p. 26).[2] *Alerada. Aleró* («ab sa tragella, / exada, pala, / son camp eguala, / fa-hi cavallons / ab *alerons*, / obre boqueres, / clou talponeres ---», JRoig, *Spill*, v. 14798, amb nota valuosa de Chabàs); *aliró*.

Fer aleta, de primer sentit naval (potser 'cercar treva, o mantenir-se a la defensiva'): «lo bergantí de la terra farí primer; y la fusta de moros tantost féu *aleta*, y sobrevingué la barca dels regoseus y jenovesos, y posàran la dita fusta y fragata en mig, per hon coydàran trebocar» en una *crònica* eivissenca de 1562 (Macabich, *Sta. Maria la Major*, p. 39); de la loc. moderna *fer l'aleta* veg. els exs. de M. Vayreda, *Sang Nova* III, § 11, 225, i Coromines, *La Dona Lletja, A recés* III, p. 168 (en cast. ant. com a nom d'un ocell, Juan Manuel, *Caball.*, Rivad. LVII, 251*a*36; «ala pequeña: axilla», Nebr.); *aletejar* [Verdaguer, *Atl.*, 226], *aleteig* [id.]; *aletó, aletut. Alier* 'soldat defensor d'un dels flancs de la nau' [S. XIV: «tot notxer, proher, ballester, *alier*, spatler, cruïller e remer», C. Candi, *Misc. Hist. Cat.* II, 248; hi havia 4 *aliers* en una galera de 134 tripulants, a. 1382, Rubió, *Diplom. Orient Cat.*, 570]: sembla ser pres del fr. ant. *alier* (que d'ací passà també a l'it. *alighiero*, AngPrati, *RLiR* XIX, 79-82; *DCEC* I, 130, des de les *Partidas* i *DAcadEsp.*, 1780, Supl.). *Aló. Alota.*

CPT.: *Alabategar. Alabatent. Alabatre* [1882, N. Oller]. *Alacaigut* [1886, *Canigó*]. *Alaestès. Alaferit. Alalligat. Alallonga. Alapintat. Alatrencat* [*Atl.*]. *Alicaigut. Ali-romput.* +*Alitratxo*, nom d'ocell, en Xuriguera, *Margarit*, 41: si és de Juneda, pot ser importat dels pobles, molt pròxims al S., que són ja de substrat mossàrab —Ulldemolins, Vilanova de Prades— i allí potser vindria d'un ALI-TRACTIOR, nomin., 'més estirat d'ales' o ALAE TRACTIO 'estirament de l'ala', que no seria pas un nom desencertat per a un esparver o altre ocellot semblant (?). Cpts. savis: *alíger, alípede.*

Desalar. Eixalar 'tallar les ales' [1803, *axalat*, Belv.; *eixalar*: «les d'or potentes ales / --- l'*exalen* roges flames, y cau, y ab les cucales / y cisnes de les aygües, les cou l'incendi viu», *Atl.*, 54 (ja apareixia en el primer esbós del poema: «ni a l'àliga li valen les delitoses ales: / prop del sol, on s'enlaira com per a fer-hi niu, / l'*eixala* el viu incendi y cau ---», I, 34b); un *eissalatat* «déployé», no sense relació (ja en oc. ant.), pròpiament 'deixar sense ales, tallar les ales a'; no té res d'estrany al parlar popular: no en el parlar vulgar de Barcelona, però sí a la pagesia del cat. central, etc., o a l'Alt Pallars: Àneu *aixalà*, «cortar las extremidades a los pájaros para impedirles el vuelo; cohibir a una persona algo que no le permite moverse libremente» (Pol. p. 8); però el nom d'*Eixalada*, del convent conflentí destruït per un cataclisme l'any 876, no és versemblant que estigui en relació pròxima amb *eixalar* 'tallar les ales' però es pot identificar amb el vallespirenc *eixalada* 'esllavissada, escorrancada gegantina, allau de terres'.[3] Per ventura hi ha relació amb un oc. arcaic *esser eissalatz*, que trobem en la Cançó de Santa Fe (v. 361) potser amb el sentit de 'davallar volant' o 'deixar-se caure'.[4] No neguem, doncs, que hi hagi un enllaç o altre amb l'it. *scialare* i, particularment, amb el ll. EXHALARE, potser a base de 'desvaporar violentament' o 'llançar-se com una exhalació', però potser encara és més versemblant que s'hagi produït ací un convolut o suma complexa dels dos homònims romànics EXHALARE i EX-ALA-RE 'tallar les ales', amb barreja inextricable dels significats d'un i l'altre.

[1] Schuchardt precisa el sentit de 'llaç escorredor' («dohne») més aviat que 'xarxa parada' («setzgarn»), en cast. (*ZRPh.* XXVI, 404). Del cast. passà a l'argot barceloní *alaras* 'calçotets' (Vallmitjana, *AlcM*). — [2] Sembla que n'hàgim de distingir l'alt-arag. *alera*, o *alera foral*, 'dret de pasturatge reconegut legalment', que ja llegeixo en docs. antics de les valls mig-catalanes, conservats en els arxius d'Allí: «lexaron por eslayre el empriu o *alera* del término de Chesta» (a. 1462, arxiu de Plan de Gistau), «del lugar de Liri --- drecho de pazer sus vezinos y habitadores --- de sol a sol, y según *alera* foral tansolamente», doc. benasquès de 1578 (*Lucero*); si bé també hi ha *alero* a les valls de Tena i Jaca amb un sentit més topogràfic, com d'"empriu' (p. ex. «La Salzosa es *alero* con Tramacastilla», «Escuach es *alero* de aquí, de Tram-», Saqués, 1966), 'pasturat-

ges en comú amb un poble veí' («El Saso es *alero* con Guasillo», Banaguás): això s'ha de relligar amb el bc. *alha* «pasto», bc. bisc. *ale* «alimento» (en guip. 'fruita'), bc. suletí *alhera* «conduire au pacage» (amb desinència direccional *-era*), en els quals Mitxelena admet -L- etimològica basca de tipus «fortis» (*FonHistVca.*, § 28 i pp. 207, 320): seria doncs un mot proto-basc i no pas manlleu del ll. *alere* 'alimentar' ni de *ala*. — [3] Significat que em definiren, encara ben viu, els muntanyencs (1959-60) a totes les seccions del gran terme de Prats de Molló (Parcigola, Valldequers, Canidell i les altres), que per la naturalesa mateixa dels indrets es constata amb evidència en El Tec, Corsaví i Sant Marçal, i també abundant en topònims de la Menera, Sant Llorenc, etc., i que fins descendeix pel vessant Nord del Canigó (Estoer; no, però, a les altres comarques del territori ross.). — [4] En tot cas no pot ser 'bufar' (com diu Ant. Thomas), perquè diria *ag eissalat* (no pas *fo eissalatz*). Quan Santa Fe és ja moribunda en la pira, cremada de viu en viu, un *Angels veng de<l> cel* i apaivaga o refreda la foguera: «quan sobre·l fog *fo eissalaz* / l'encendis fo refrejura(t)z». O sigui planant en vol per damunt de les flames. Podria ser, doncs, que signifiqués 'davallar bruscament, llançar-se daltabaix'.

ALA II, herba, 'Inula Helenium', del ll. tardà ALA, mot d'origen foraster en llatí. ☐ *1.ª doc.*: princ. segle XV, Màcer.

El recull també OPou, *ThPu.*, 48*b* (a. 1575, «helenium», 49*b*); i figura en diversos botànics mossàrabs, Albucassis de Córdova (+1014) i sovint en l'Anònim sevillà de c. 1100 (precisant que és el *qosṭ* 'gallec' (Asín, *Glos.*, p. 8), i en el nostre Abenbeklariš (Simonet, *Glos.*, s. v.). En llatí ja apareix en algunes glosses, i, abans, en St. Isidor: «inula, quam rustici *alam* vocant, radice aromatica, oloris summi cum levi acrimonia» (*Et.*, ed. Lindsay, XVII, xi, 9); abans ALUM en el Pseudo-Apuleu i en Plini, que el donen com a mot de Gàllia. Ha estat cregut d'origen cèltic o germànic (cf. al. *alant*, que ja es troba en a.-al. ant.), però Kluge (*ARom.* VI, 300) es mostrà vacillant en la qüestió, i Bolelli (*It. Dial.* XVII, 136) suggereix que tant en germànic com en ibero-romànic sigui una relíquia pre-indoeuropea; hi ha encara d'altres possibilitats i retinguem sobretot que no és mot hereditari més que en català, castellà i alemany; cf. *DCEC* I, i IV, s. v.

ALÀ, 'llebrer gran i d'instints ferotges', mot d'origen comú amb el cast. ant. *alán* (avui *alano*) i el basc antiq. *arai(a)* id., que en altres llengües veïnes sembla ser manllevat del català; d'un ALĀNE d'origen incert, potser del gòt. ALANS 'crescut', participi del verb ALAN 'alimentar', 'créixer'. ☐ *1.ª doc.*: c. 1298, Llull.

«Havia un *alà*, ab lo qual volia que·s combatés un lop tot lo pus mal que fos en la cort del Leó», *Merav.* II, 133. Sempre va designar un gran ca, de ferotgia temible i força enorme. Recordem la famosa batalla de Tirant lo Blanc amb l'*alà* (que havia portat el Príncep de Galles entre «molt grans *alans* molt braus, de presa»), «tant brau que negú no tenia gosar de acostar-s'hi», «aquell *alá* de tant mala condició», «lo *alà* era molt gran e soberch» (cap. 68). «*Alà*: canis molossus», OPou, *ThPu.*, p. 56. També cast. *alano*, que antigament fou primer *alán* [Berceo, *Alex.*, *1.ª Crón. Gral.*, i és encara forma usada en el S. XIV per l'Arx. de Hita], mentre que *alano* és una forma refeta (com *escribano*, *guardiano*) i que no apareix ben assegurada fins al S. XV. Un basc ant. *aray-a* «alano, perro» apareix en el dicc. del S. XVI que ens conserva les formes de l'antic dialecte basc d'Àlaba (Landucci, a. 1562, Mitxelena, *Bol. Soc. Vgada Am. País* X, 9): ara bé, en basc és normal que la -L- entre vocals es torni *-r-* i que -ANE passi a *-ae* > *-ai* (-ANU hauria donat *-au*). D'altra banda it. *alano*, i un oc. ant. *alan* es troba alguna vegada («dague», err. tip. per *dogue*, en el *PDPF*); quant al port. *alão* ha de ser manlleu del castellà, que altrament hauria perdut la -L- intervocàlica.

Però com va assenyalar W. von Wartburg, en el *FEW* I, 57, el primer testimoni occità, que només és del S. XIV, sembla ser obra d'un català; els primers francesos són de font occitana, i el més antic que cita Tobler parla d'*alans d'Espaigne*; tot indica, doncs, que són les llengües del Pirineu les que propagaren el mot en totes les direccions. Hem de creure que la forma primitiva fou *ALANE pertot arreu, amb una adaptació, per metaplasme castellà, al tipus *escanciano* SKANKJAN, *guardiano* per *guardián*, *ermitano* (i *ermitaño*) per *ermitán*, *sacristano* per *sacristán* SACRISTA, -ANIS, i anàlegs. Tots ells, casos de mots germànics, o bé mots adaptats a la declinació germànica. Per tant *alan(o)* podria ser un germanisme, com ho són els castellans *dogo* i *podenco*.

D'altra banda l'àrea primitiva d'*alà* en romànic és limitada: descartats el portuguès i el francès, per tal com presenten evidents senyals fonètics de manlleu (la forma fr. *chien allant*, en el *Llibre de caça* de Gastó de Foix, de 1387, que Sainéan, *Sources Indig.* I, 62, no valora bé, és evident alteració de l'oc.-cat. per etimologia popular, com si fos 'gos marxador'), aquesta àrea queda reduïda a Àlaba, Castella i Catalunya, i potser occità i italià. En aquests dos apareix des de primers del S. XIV [Matteo Villani], data tardana tractant-se de la llengua d'Oc, que desperta sospita, agreujada pel fet de ser català el qui l'usa primer, escrivint occità. Afegint-s'hi la terminació -ANE, aquesta àrea suggereix clarament un origen gòtic. Ara bé, ALANS és un mot conegut en aquesta llengua, amb el sentit de 'crescut', participi passiu del verb ALAN 'créixer', etimològicament 'alimentar', que és el sentit del mot en esc. ant. *ala*, ags. *alan*, irl. *ail*, ll. *alo*, i fins i tot en gòtic és versemblant que es conservés encara aquest sentit puix que Úlfilas va traduir ἐντρεφόμενος pel participi actiu *alands*; però el que, sense dubtes, es conserva en gòtic, és el sentit de 'créixer'.

Ara bé, el suposat sentit etimològic 'crescut, gros' convé admirablement al gos alà: «y otros perros fuertes y grandes --- a los quales solemos llamar lebreles o *alanos*» (Huerta); Covarrubias explica que són «perros ferocíssimos, que salían a pelear con los enemigos, y que habiéndole echado a uno un toro y un caballo, desdeñó acometerlos por ser "presa ratera" para él; y echando al mismo un elefante, al momento se fue para él y le rindió»; afegeix que la frase proverbial, dita d'un home pesat, *ir como alano colgado de la oreja*, ve del seu costum d'aferrar els toros i els senglars per aquesta part; també Fernán Caballero parla dels alans que rendeixen els toros. Ja hem vist en quins termes s'hi refereixen Joanot Martorell i R. Llull; un document mallorquí de 1591 (*AlcM*) diu que els turcs desembarcats a Mallorca per atacar l'illa, no tingueren coratge per defensar-se'n amb llurs espases. Deixo en l'article del *DCEC* (I, 78-79; IV, 909*ab*) algun detall sense traduir ací, que avui ja no sembla digne d'especular-hi.

ÀLABA o (A)LABA 'aiguavés de la teulada', 'paleta d'una roda de molí', dialectal dels Pirineus centrals i amb variants mallorquines, antigament també *àlep* [1455], comú amb el cast. *álabe* (abans femení) i port. *aba* (< **áaba*), de sentits semblants, roms. *áripă* 'ala', i mot també representat en parlars francesos (*aube*) i occitans, i en algun dialecte italià; d'origen incert, veg. *DCEC* I, 73, on s'admet com a possible, amb fortes reserves, l'ètimon ALĬPES 'alat'; amb informació detallada, que es pot completar encara amb dades i idees de Meyer-Lübke (*ZRPh.* XXXI, 1907, 582-6), Schuchardt (ib., 721-5), H. Sperber (*ZRPh.* XXXVIII, 537-43), JCoromines (*BDC* XXIII, 274), Krüger (*VKR* IX, 27, 73).[1] Podem afegir-hi encara que hi ha, sens dubte, si no identitat, considerable comunitat d'elements, d'una banda amb el bc. *albo* (a. nav., guip.) «costado, lado» (cf. *álabe* «pared lateral de una tienda», en dos textos cast. de c. 1300, *DCEC* I, 73*b*20).

Emparentat també amb *aliure* 'aspi, bastonet d'aspiar el fil' [1420, *AlcM*], mot del cat. occidental pirinenc[2] (ALIBRUM en St. Isidor,[3] oc. *alibre*,[4] b. ll. *alabrum*),[5] per al qual veg. *BDC* XXIII, 274, i que sens dubte és el que, en forma aragonesa, apareix com *aribol*[6] (*Dicc.* de Peralta); d'altra banda l'arcaica forma *alapáu* «cacharro en un molino formado por brazos de madera, movidos por el agua», que el meu informant de Ceresuela (Alt Sobrarbe) havia vist en un llogaret del terme (avui desaparegut), que en deien justament *El Molino* (1965), i que deu venir de l'ètimon d'*alaba* (amb la -P- encara conservada), per una derivació en -ATUM o bé per encreuament amb CACĂBUM 'carcau, CÀCOL'. I el gascó *agalápa* «aileron de la roue du moulin», recollit en la monografia de L. Paret sobre el parlar d'Arrens (Alta Bigorra), p. 66, que sembla ser un compost AQUA-ALAPA, notable per l'arcaisme que revelen la forma *aga* (no *àigoa*) del mot 'aigua', i l'ordre i forma de la composició del mot.

1 Una forma *alans* d'un doc. de 1440, *AlcM*, és evidentment algun error de lectura (per *alaus*?). *Alarb* (Artà), per etimologia popular. És a tort que *AlcM* repeteix l'etimologia àr. *dáulab* del pèssim dicc. d'Eguílaz, d'evident impossibilitat fonètica: mot estrany a l'àrab propi, d'estructura forastera a l'àrab, i solament documentat en fonts hispàniques i africanes, i només des del S. XV ('roda hidràulica' i 'roda en general', Dozy, *Suppl.* I, 477*b*-478*a*); no sols no és la font del romànic *álabe* sinó que és el resultat de l'encreuament, en àrab magrebí, del mot romànic *álabe*, sens dubte viu en mossàrab, amb l'àrab general *dául* 'cercle, roda'. — 2 Abans de la dada de 1420 de l'*AlcM* ja trobem en un doc. de la Seu d'Urgell, any 1400: «altra banasta gran; un *aliure* ab lana; unes balances ---» (*BABL* VI, 476). Avui no solament a l'Urgell-Noguera (Pradell i Balaguer), la Seu d'Urgell, Baixa Ribagorça i Pallars Sobirà, com dic allí, amb tots els pobles de Cardós i Vall Ferrera, sinó també a la Vall de Boí: hi recullo una dita folklòrica: «Tu, rei-petit, tan petit, tan petit, qué hi fas aquí? — Tu, pit-arroi, del pap roi, cames d'*aliure*: posa't a una llosa, que em faràs riure». «Perquè el pit-roig és un moixó toix, que es deixa agafar en els paranys de llosa, i té unes cametes magretes com un *aliure*» (1973): «servia per debanar la madeixa, torcent-la, i fer un cabidell». A Peralta de la Sal *laliuro* (deu ser masculí i per tant l'article serà només *l'*, car allí la vocal de suport és *-o*; Griera suposa que el verb sigui *lliurà* allí, *ALC*, *ZRPh.* XLV, 234, cal dubtar-ne). Més dades en Krüger, *HPyr.* = *VKR* VIII, 258. — 3 Després de descriure el *colum* 'filosa' i el 'fus', dóna l'«etimologia» de l'«*alibrum*, quod in eo *liberantur* fila, id est solvuntur» (*Etym.* XIX, § 29, 2). Cf. Sofer, 116-7, amb bibliografia, sense novetats. Hi ha variant *aliber* en el ms. E. *Alibrum* (junt amb *cantabrum*), que treu de glossaris o del mateix Isidor, els suposa cèltics Whatmough, fixant-se en el sufix, entenc (*Dial. of Ancient Gaul*, §§ 158, 159, pp. 103, 105). — 4 Només un *alibre* «aube d'une roue de moulin» en el *TdF* sense localitzar ni afegir res més. D'altra banda *alabier* «arbre de la roue d'un moulin», segons *PDPF*. No en *PSW* ni Raynouard. — 5 D'aquest *alabrum* baix-llatí, citat per Simonet, per encreuament amb PALA, PALUS i la seva família, ha de sortir el mossàrab *palábra* (plural *palabrît*) «devanaderas» en *PAlc.* (200*b*18), i ja en el nostre *RMa.*, *balabra* «girgillus» (amb glossa aragonesa *cercyello*), àr. marroquí *pelîbra* «devanadera pequeña de caña» (Lerchundi). — 6 A Benasc recullo *ariulo* «palo para hacer madejas de lana» (1965). *Aribo* i *aribar* en Borao, i en el *DAut.*, com a «voces vulgares en Aragón». A Ansó, Casacuberta recollí *aribar* «posar un fil en madeixa» (*BDC* XXIV, 160) i jo vaig sentir-hi *o aribo* per a una mena molt primitiva i petita de 'debanadora' (gascó *moret* o *demoret*), «la que sirve para hacer las madejas» (1966). Aquest *aribo* deu sortir de *ariblo* (< *alibro*) per dissimilació eliminatòria d'una de les dues líquides, cf. *ba-*

ruste i *baluste* (= cast. *balustre*) en el mateix Ansó (*BDC* XXIV, 161); anàlogament el benasq. *arilo* = Peralta *aliuro*.

Alabaix, V. *ala*

ALABANDINA, 'pedra preciosa que es creu provinent de la regió costera anatòlia dita *Alabanda*', 'Αλάβανδα; del cast. *alabandina*, ja hi ha alguna dada en el S. XV (Pottier, *BHisp*. LVII, 447) i potser *alamandina* en el S. XIII (alteració amb etimologia popular), i aqueixa etimologia fou donada ja per Sant Isidor; *almandina* sembla ser una altra forma alterada del mateix mot.

ALABAR, 'elogiar', segurament pres del cast. *alabar*, que prové del ll. tardà ALAPARI 'jactar-se, gloriejar-se'. □ *1.ª doc.*: 1631, 1571. «Sia de tot *alabat* lo Senyor», en doc. de 1631 inclòs en la collecció de l'intercanvi epistolar entre els municipis de Perpinyà i Barcelona (*RLR* LXII, 303). Històricament és veritat que *alabar* no formava part del lèxic de la nostra llengua, i que hi entrà per influència castellana. D'*alabança* no tenim testimonis anteriors al S. XVI, dicc. de Nebrija; i d'*alabar* no se'n veuen d'anteriors al que cito, si bé hem de creure que no és menys antic que *alabança* (de fet $AlcM_2$ en dóna un, que no tinc comprovat, de 1571). Encara que el ll. tardà ALAPARI 'alabar-se' s'hauria pogut conservar en català com en castellà, el fet és que solament en castellà va conservar-se hereditàriament, car àdhuc en portuguès (on *gabar* és més genuí) ha de ser un manlleu del castellà, que altrament hauria perdut la -L- entre vocals.

Però observem que, en català, és un manlleu tan antic o més que *resar*, no bandejat pel *DFa*. (*resar* no apareix fins un poc més tard en els textos), més arrelat, encara, que aquest (car està més estès *dir una oració*, i àdhuc *pregar* i *pregàries*) i degut a la mateixa causa, procedent del mateix ambient lingüístic; car segurament penetrà i es consolidà gràcies a l'estil religiós, en frases com *alabat siga Déu*, *alabem el Senyor*, *cantar-ne les alabances*, en els segles en què tan amples sectors de l'Església catalana renunciaren a la defensa de la llengua. En arribar la Renaixença, els restauradors es trobaren davant el fet consumat de l'arrelament que havia pres el mot. El van usar els poetes més grans i purs de la Renaixença: *alabar* i *alabança* abunden ja en Verdaguer, Costa i Llobera i Maragall — «entonem cants d'*alabança* al bon Déu que ens va criar». Geogràficament és general l'ús, sense excloure'n els rossellonesos ni mallorquins: «si un desconegut te cerca / ab cara de bon amic, / y s'*alaba* de qu' ês ric», P. d'A. Penya; se'n servia molt Mn. A. M. Alcover, p. ex. «*alabar* --- tots aquells que han favorida l'obra del Diccionari --- aquells *alap*, aquells festeig ---» (*BDLC* XI, 1920, 234); i fins se'n troben casos encara en l'obra primerenca d'escriptors tan fortament puristes com Josep Carner, i en tota la d'un purista rigorós, no ultrancer, com Joaquim Ruyra: «els estetes clàssics, amb un bon sentit que no sé com *alabar*, recomanaven ---», i en la seva magistral *Fedra*: «Vés --- / entre aquells homes que l'incest estimin i *alabin* l'adulteri» (*O. C.*, p. 661*b*, 1463); bona prova que aviat va posar arrels és que en el S. XVII un imitador tan erudit de la llengua clàssica com el pseudo-Boades (*DBal.*) no vacilla a servir-se'n; el conservador llenguatge del refrany se'l va assimilar ràpidament («*alaba't ruc*, que a vendre et duc», etc.), figura en tots els diccionaris dels Ss. XVII-XIX (des de la 1.ª ed. del *DTo*. a l'última del *Lab.*), i no gosen proscriure'l ni els diccionaris de barbarismes de princ. del XX (Careta).

Sens dubte és veritat que podem usar *elogiar* i *elogi*, mots que no causen cap entrebanc, i substitució que es practicà molt en la primera meitat del nostre segle. Però aquests solament es poden emprar en una part dels casos: és impossible de dir *elogiar Déu*, o *fer elogi de la Providència*, i en general *elogiar-se* per *alabar-se* o *jactar-se*. En aquests casos solament *lloar* és possible, i aquest és un mot arcaic que detona terriblement en l'estil planer, que és impossible en la conversa o en el diàleg escrit, i àdhuc en la correspondència; una forma flexiva de tan cabdal importància com *jo lloo*, de més a més, a penes gosa ningú usar-la ni tan sols en l'estil elevat.

Recordo clarament que fins Carles Riba m'havia dit espontàniament que considerava inevitable, tard o d'hora, l'admissió d'*alabar*. Solia ell dir, a propòsit d'altres mots, que quan un mot foraster formava derivats o prenia accepcions, catalans i estranys a la llengua d'origen, la prova de la catalanització estava feta, i l'ostracisme es tornava illegítim (cf. *fondo*, *amoïnar*, *arrissar*, etc.). I això ja passava amb *alabar*, que entre nosaltres havia adquirit la nova acc. jurídica i notarial 'aprovar, aconsellar legalment': el testador *alaba* o no un pacte, l'advocat dictamina *no us ho alabo* 'no us ho aconsello, no us ho aprovo', dels quals trobaríem illustracions en les *O. C.* de Coromines.

Això no és arribar a dir que hem de desistir del tot en la resistència contra aquest vell intrús, per antic que sigui. Si l'IEC marca indirectament la seva preferència deixant, en el dicc. normatiu, la definició i tots els exs. en l'article *lloar*, tothom ho trobarà ajustat, admetent potser un article: «*alabar* tr.: lloar, elogiar; *pron.* vantar-se, jactar-se». Però no és just de ser més severs amb ell que amb *llàstima*, *senzill*, que històricament també foren castellanismes i que són menys necessaris, com sigui que es reemplacen sense dificultat pels més genuïns *malaguanyat*, simple; o que el certament molt menys necessari i menys recomanable *cabdill*, que el poble no usa i que sempre val més reemplaçar per *capitost*.

Sobre l'etimologia del cast. *alabar*, i dades i detalls pertinents a aquest, es trobarà més en el *DCEC* I, 73; IV, 900ss., s. v. Sobre el ll. ALAPARI 'alabar-se', veg. Rönsch, *ZRPh*. III, 104; J. Martin, *Wiener Sitzungsber*. CLXXXI, VI, 94-95 (i glosses, *CGL* VI, 47), que l'assenyalen a l'Ítala i en altres textos cristians des del S. II d. C., avulgarats però no específicament hispànics, com Commodià (no sembla confirmar-se l'apa-

rició en Plaute). La seva formació és controvertida, si bé sembla haver-hi alguna relació amb el ll. ALĂPA 'bufetada', però no és gens clar si és a través de la idea de 'jactar-se amb cops al pit, etc.' o d'una altra manera, com 'amenaçar amb bufetades', que és el que sovint s'ha dit.

En el substantiu, el sentit etimològic de 'cop, bufetada' seguia usual en autors merovingis de llenguatge genuí, com Gregori de Tours («multis eam et crebro conviciis lacesserit, ac interdum pugnis se *alapis*que caederent», *Hist. Franc.* IX, 33.34), i n'han quedat també descendents en el romànic pirinenc: en particular el cast. dial. del N. *lapo* 'bufetada', originàriament alt.-arag. (*BDC* XXIV, 173), i extret segons sembla de *un a]lapa* (d'on arag. *exalapar* 'rompre, esqueixar'); i l'oc. ant., sobretot gascó, *alebar* 'colpir violentament', 'mutilar', amb el seu deriv. *alep* 'mutilació', que ja trobem en docs. del Cartulari d'Ossau, aquell des de 1338, aquest des de 1187-1225.[1]

Sembla que d'ací hagi de venir un verb curiós, *alebar* 'maltractar', que apareix en un parell de passatges dels *Sermons* de Sant Vicent Ferrer: «li tanquaren la porta; no li volien dar pa ne vendre, e estech pensant —O, si trobava aquell sant proffeta—; e com ho demanava, *alebaven-lo* --- Jhesu Xrist, que sabia totes coses, vench-li a l'encontre» (*Quaresma*, 194.180; també amb una *-r-* adventícia): «usant de venitats, nengú no la increpa --- e si-s torna a Déu, *alebrar-l'an*» (ib., 5.151); en una comèdia popular castellonenca de la qual em facilità còpia ASzGozalbo el 1961, veig *alevat*, que sembla venir també d'ací, més aviat amb el sentit d''encantat, parat' que en el de 'peresós' (o 'esguerrat'): quan arriba l'amo amb la burra carregada, diu la mare a les filles: «àneu --- ajudeu-li a descarregar... *alevaes*!», «ias lo taçó, *alevà*, i vés traent el sopar», «ho veus, com està, *alevat*?»; cf. ast. orient. *alevase* «perder el juicio, enloquecer» (Vigón, *Voc. de Colunga*, Supl.).

DERIV.: *Alabament* [1308, només castellanisme usat per un rei moro, *AlcM*]; *alabança* [S. XVI, supra]; *alabanciós*, val., amb influència de *jactanciós*; *alabancer* [1868, *SLitCosta*].

[1] «Mort o *alep* o plague leyau --- pagar per mort 1000 soos --- per *alep*, 600 soos de Morlaas, al *alebat*», «cada une plague o cada une *alep* (ms. B) de cors pee 66 sols. sie conegude», 82.31, 34; 40.5.

ALABARDA, de l'a.-al. mj. *helmbarte* id., compost de *barte* 'destral' i *helm* 'empunyadura', o sigui, pròpiament 'destral de mànec llarg'; mot que entrà per conducte del francès o bé de l'italià. □ *1.ª doc.*: 1523.

Ultra el doc. mall. de 1523 i la pragmàtica de 1539 citats per *AlcM*, el veiem ja en el *ThPu.* d'OPou, que en l'enumeració de les armes arrenglera «*alabardes y partesanes*: hastilia lato ferro» entre *esgrimidor* i *cimitarra* (p. 173); també és de procedència ultrapirinenca en cast. [1548]. Brüch, *ZRPh.* XXXVIII, 692-3; Kluge, s. b. *hellebarde*; en alemany des del S. XIII, mentre que el fr. *hallebarde* (abans *alabarde*) apareix el 1333, i l'it. *alabarda* c. 1510-20 (*labarda*, segona meitat S. XVI). La història de la transmissió del mot roman obscura, per les influències que han exercit entre elles les formes d'aquestes tres llengües.

DERIV.: *Alabardada* [S. XVI; *AlcM*, *DAg.*]. *Alabarder* [1510].

ALABASTRE, pres del ll. *alabaster, -tri*, i aquest del gr. ἀλάβαστρον id. □ *1.ª doc.*: *alabast* i *alabaust*, des de fi S. XIV; *alabastre* doc. de 1420 (*DAg.*).

«La imatge de Santa Maria, de pera d'*alabast*» en un doc. rossellonès de 1399 (Alart, *InvLCat.*). De *alabaust* cita un altre doc. de fi S. XIV el *Dicc. de Barbarismes* de Careta; i aquesta forma apareix sovint en el XV sigui en el sentit propi o en el de 'vas d'alabastre'; diverses vegades en la *Quaresma* de 1413 predicada per St. Vicent Ferrer: «acostá's a Jhesú Xrist, e havia un *alabaust* ---», traduint de l'Ev. de St. Mateu (cap. 26) «accessit ad eum mulier, habens *alabastrum* unguenti pretiosi et effudit super caput eius» (*Quar.*, 25.149); i encara en el *Tirant* «pujaren alt en una gran sala, tota obrada de *alabaust* (II, 23); més en *AlcM*; forma que també es troba com *alabaustum, -trum*, en baix llatí, i que deu ser deguda a contaminació del greco-llatí *balaustium* 'flor o vareta de magraner', d'on prové el nostre *balustre*, *-austre* (cf. també *fastus-faustus*). En el S. XIX es va restaurar només *alabastre*: «En Ovarra fundava monestir sant; / ses celles acullien monges cantants, / que ara preguen per l'arma del pros finat; / allí, en vas d'*alabastre*, ab Tèudia jau», Milà, *Pros Bernat*, v. 405. Les pedreres d'alabastre són sobretot importants en el País Valencià, on és ben popular aquesta forma, en la zona de Barxeta-Quatretonda, o en el *Cabecet de l'Alabastre* de Tibi (1962).

DERIV.: *Alabastrí* [1886, *Canigó*]; *alabastrina*. *Alabastrita* [1868, *SLitCosta*]; +*alabastró* 'espècie de gerro d'alabastrita sense nanses' [id.].

Alabat, V. *alabar*   *Alabategar*, *alabatent*, *alabatre*, V. *ala*   *Alabaust*, V. *alabastre*   *Alabear*, V. *làpida*   *Alaboc*, V. *abocar* (*BOCA*)

ALABRENT, 'el fadrí de papereria que fa els fulls, tirant al molí la massa de draps preparats, i traient, després, de la tina, la quantitat de pasta necessària', també *labrén* i en castellà *laurente*, d'origen incert; potser resultant d'una comparació en el llenguatge tècnic de l'ofici, possiblement amb un nom d'animal; no és impossible que aquest sigui l'oc. *alabreno* 'salamandra', que s'anomena molt en les creences folklòriques com un animal fantàstic, subterrani i monstruós, objecte de pràctiques màgiques i que viu exposat a l'acció del foc, característiques que en part es podrien retrobar en la fabricació antiga del paper. □ *1.ª doc.*: doc. de 1767; 1840, Lab.; *laurente* cast., 1817.

Com que el vocabulari tècnic dels antics oficis està deplorablement mancat d'estudis a la Península, caldrà esperar que es reculli més documentació sobre el dels paperers i que algú en faci un estudi lexicològic,

per poder fer cap pas ferm en l'estudi històric i etimològic d'aquest mot curiós.

El que en diré no és gaire diferent ni gaire més decisiu que el que ja vaig deixar indicat en el *DCEC* (III, 55), amb un caràcter ben incert i provisional. El *DAg.* va recollir *alabrén* en els molins paperers de Beseit (Ports de Tortosa, Alt Matarranya) com a nom del qui «tira els draps preparats a les maces del molí paperer, per fer la pasta» i diu, d'altra banda, que *labrent* és el paperaire que té el motllo on posen la pasta líquida, en les fàbriques de Capellades (Anoia). Aquest motllo és el que devien anomenar una *caixa d'alabrent*, cosa que ens dóna la primera doc. del mot; un inventari datat en el molí paperer de Borgunyà (Gironès) porta, en doc. de 1767: «item, lo mosso, virgo, *caxa del alabren* y ponedor, tot usat»: Cahner em diu que en docs. posteriors, recollits en el llibre de JMMadurell i Marimon, *El Paper a les terres catalanes*, vol. I (F. Vives i Casajuana, 1972, p. 501), ha vist altres exs. de la mateixa frase en docs. en castellà referents al Principat, però cap de més antic en la rica documentació d'aquest llibre. El *DAcEsp.* va recollir el cast. *laurente* en el seu dicc. de 1817,[1] definint-lo com a «oficial que en los molinos de papel tiene por cargo principal asistir a las tinas, con las formas, y hacer los pliegos»; i Labèrnia, que era del Maestrat, copiant aquesta definició acadèmica, li dóna en català les formes *alabrent* i *abrent*, i, en el dicc. cast.-cat., *labrent*.

La *b* catalana no pot correspondre normalment a la *u* castellana; si hi ha alguna correspondència d'aquest tipus és, en tot cas, en sentit oposat: *lliura*: *libra*, *llaurar*: *labrar*, *roure*: *roble*, PAULUS > *Pablo*; com mostra aquest darrer exemple, el castellà de vegades altera aquests grups amb caràcter secundari, i en tot cas un canvi espontani de *ur* en *br* no es produeix, i en català tal mena d'alteracions és precisament contrària a totes les normes; això, junt amb el fet que la fabricació tradicional de paper és cosa forastera en terres castellanes, i de vella i constant tradició entre nosaltres, ens fa creure que sigui la forma castellana *laurente* la que resulti d'una alteració de la *-br-* de la catalana, per una ultracorrecció de la correspondència normal *labrar* = *llaurar*, i per influència del nom propi *Lorente* ll. LAURENTIUS.

Com que Catalunya i el País Valencià són les terres on els moros introduïren l'antiga fabricació del paper, i són famoses les antigues papereries dels dos llocs que hem citat, i les fàbriques d'Alcoi, en la zona més arabitzada de València,[2] el mateix la inicial amovible *al-*, que les raons històriques, invitarien a cercar per al mot un origen aràbic. Però per aquest costat no veig pistes versemblants; passat que es tractés de *ᶜibrânî* 'hebreu', mot usat en el vulgar d'Espanya i d'Àfrica, per més que manqui en Dozy, puix que el registren *RMa.* (pp. 140 i 412) i Beaussier; no és que hi hagués cap dificultat fonètica, car la pronúncia vulgar hagué de ser *ᶜebrâni* o *ᶜebrêni*, però suposar que els jueus fossin usats especialment per a la fabricació de paper durant la dominació musulmana no és més que una conjectura gratuïta. ¿Es podria tractar, doncs, malgrat tot, del nom propi cast. *Laurente*, *Lorente* 'Llorenç'? Però no solament desanimen d'aquesta idea els indicis fònics explicats, sinó que tampoc no s'hi veuen bons fonaments semàntics.[3]

Més versemblant, vista la colpidora semblança fonètica, i la forta base d'aquest altre mot, és que hi hagi alguna relació amb el famós nom occità de la salamandra, *alabreno*. Aquesta és la forma bàsica d'aquest nom (que també és conegut en variants *labreno* i *alabranda*, lionès *albrande*). Des d'antic, *alabreno* és un nom que ha interessat els romanistes, veg. Schuchardt, *ZRPh.* XXVII, 1904, 614; *REW*, s. v. SALAMANDRA, Sainéan, *Sources Indig.* II, 327.

No és un mot que Mistral doni en forma vaga en el *TdF* amb localització, fonts i popularitat poc concretes. Perquè ell mateix va usar-lo en passatges cabdals de les seves obres, que ens en mostren la fonda projecció en el món fantàstic de les creences populars. Quan el seu pare encomana a la jove *Nerto* que vagi a salvar el Papa, assitiat en el palau d'Avinyó, entrant-hi des de Castel-Reinard a través d'una llarga i tenebrosa galeria subterrània, que servirà així mateix perquè s'hi escapi el Sant Pare, li aconsella que es faci precedir per la llebrera *Diana*, que li servirà «d'avans-courriero; / e se i' avié souto lis arc, / qualque bestiàri, per asard, / (l'on pòu pas saupre), / uno *alabreno*, / o 'n serpatàs ---» (*Nerto* I, cap al v. 550, p. 64); ambient de terror misteriós i subterrani amb expressa al·lusió a les forces màgiques del perillós animal, que ens aclareix un altre passatge, el de *Mirèio* quan les velles, en la desesperança de la vida del ferit Vicent, manen: «Au Trau di Fado, pourtas-lou! / Tant mai la plago es dangeirouso, tant mai la masco es pouderouso! / Zóu dounc! au Trau di Fado, a la coumbo d'Infèr, / quatre lou porton --- Dins li peno / que di Baus formon la cadeno, / en un rode que l'*alabreno* / t r è v o, e qu'en virouiant marcon li capoun-fèr» [el sacre, l'altre animal màgic que, com la salamandra, *trèvo*, «hante», el forat de la Gran Bruixa Tavèn, on «esquitllaran», junt amb Mireia, el cos de Vicent (*Mireio* VI, 22.6)].

Veiem ara almenys la gran ombra que la Salamandra mítica projectava en les creences populars de les terres del Migdia. I així almenys acabem d'explicar-nos l'etimologia d'*alabreno*. Que es tractava d'una deixalla de la SALAMANDRA greco-llatina dels bestiaris i tractats de màgica, ja ho sabíem, i pensàvem si la degradació vocàlica i una dissimilació de nasalitat l'havien conduïda, seguits de metàtesi, a *SALABENDRA > *-BRENDA; però, per a la resta, havíem de pensar en un origen pirinenc, amb deglutinació de la s-, presa per article IPSA i ND > *n* amb fonètica gascona-catalana.[4] Però tants fenòmens excepcionals, i no fundats en el lloc d'arrelament màxim del mot, en terres del Roine, movien a escepticisme; i hom es preguntava si no valdria més postular un origen pre-romà diferent. I no dic que en això no hi hagi molt de cert, o que no hi ajudés també, d'alguna manera, l'altre nom d'animal a què em refereixo després.

Però degué haver-hi encara col·laboració de la influència d'altres mots arrelats en el Baix Roine, com els que cito en nota,[5] i en particular el verb *enlabrenà* 'embruixar', que llegim en la mateixa història de *Nerto*: el jugador fatal que ho perd tot, se sent «fasciné» quan l'arrossega la passió cap a la ruïna: «quand la fourtuno vòu pas rire! / --- / m'avién segur *enlabrenà* / --- jouguère a mort e perdeguère» (*Nerto* I, p. 32, c. al v. 100). Això pogué partir d'una variant fonètica de l'it. *avvelenare*, cast. *envenenar* (**embrelenà* > *enlabrenà*), i degué haver-hi influència recíproca, que acabà per identificar del tot la forma dels dos mots en un radical únic *(a)labren-*, per designar alhora l'animal màgic, de nom provinent de SALAMANDRA, i el de l'acció d'embruixar, fascinar; aquest crec que hauria donat també *hal(le)brener* 'rendir de fatiga' usat per Rabelais (Spitzer, *BhZRPh.* XXIX, 37).

No sé si aclarirem l'origen de l'*alabrén* paperaire, però almenys hem pogut aclarir el sentit i el procés creatiu del nom de l'animal màgic, i hem arribat a percebre tota la seva ampla base en el terreny de la màgica popular. I segurs que una comparació popular no mancava de base, podem imaginar que l'home que vivia en cofurnes sota el nivell del canal del molí, i exposat a la bravada ardent de les tines de pasta, en estuba xardorosa, per fer-ne el paper, bé podia ser comparat amb una *alabreno*. El mot pogué ja venir de França per comparació feta allà, o bé hi hagué un temps en què l'*alabreno* 'salamandra' era també coneguda dels nostres, que al capdavall el terreny de la màgica era internacional.[6] Per acabar, ignoro quin és el contingut real del nom d'un *Joannes Rogerius* ***Labran***, *faber ferrarius*, declarant en un procés d'Organyà de 1573 (Carreras Candi, *MiscHistCat.* II, 92), i per tant no goso conjecturar si ací pogué haver-hi quelcom de relacionat amb el paperaire *alabrent*.

[1] Potser ja en alguna de les eds. anteriors, però en tot cas no encara en la de 1780. — [2] Però sembla que allí no s'usa el mot. MGadea, que era alcoià, en el seu dicc. l'anomena «*sacador*: el oficial que saca, aún tierno, el papel de la tina» i dóna la qualificació de «català» a *alabrén*. — [3] Si no és que ens fixem en el suplici de sant Llorenç, rostit sobre unes graelles, ço que ha conduït a un ús furbesco *lorenzo* o *lorenza* 'reixa', i a una frase proverbial it. *arrostito sulla gratella come San Lorenzo*, i a l'aforisme meteorològic «San Lorenzo della gran caldura, Sant' Antonio dalla gran freddura: l'uno e l'altro poco dura». Migliorini, *Dal Nome Proprio al Nome Comune*, p. 132. Si l'alabrent està exposat a gran calor, hi hauria doncs alguna base. Però tot això és ben dubtós. — [4] Tanmateix l'epítet en aparença merament tabuístic *la blando* (també *la sourdo*) que com eufemisme usen els provençals parlant de l'*alabreno* «per por d'esmentar el nom veritable», com explica Mistral en la nota 17 a *Calendau*, cant XII, en l'origen no seria tal adjectiu sinó una forma de SALAMANDRA conservada en alguns llocs en comptes d'*alabreno*. Recordem que a Grassa, en el país de *Calendau*, es conservava fins al segle passat l'ús de l'article *sa* de IPSA, ço que hagué de facilitar aquesta deglutinació. — [5] *Alabre*, que sembla variant d'*alarb*, deu ser 'devorador ferotge': «sian mort sus nòsti cambo! *alabre* / de sang uman e de calabre, / dins nòsti bos e nòsti vabre, / un moustre, un flèu di diéu, barrulo ---» («avide», *Mireio* XI, 54.4); «Colo de-z-Ais, cresten *arèbre* / de la Sambuco, vièi genebre, / grand pin que vestissès li baus de l'Esterèu ---», *Mireio* XI, 65.1 (trad. «crêtes abruptes»). — [6] Per a una altra comparació animal sembla que ja no hi hauria tanta base: el fr. *halbran* 'ànec silvestre jove', antigament *halebran* (Ménagier, S. XIV) o *alebran* (Rabelais, V^{e} Livre, cap. 14, ed. Plattard, p. 46), provinent de l'a.-al. mj. *halberent* (pròpiament 'ànec a mitges'). Veg. en el *DCEC* algun camí d'influència possible. En tot cas influències secundàries és probable que hi fossin entre tots aquests mots. (Bertoldi els atribueix afins castellans i un origen pre-romà, *ZRPh.* LVI, 180.) I encara un almerienc *laurel* 'liró', per al qual, *DCEC* III, 106*a*48.

Alacai, *alacaio*, V. *lacai*   *Alacaigut*, V. *ala*

ALACRÀ, de l'àr. vg. *al-ʿaqráb* (clàssic *al-ʿáqrab*) id. □ *1.ª doc.*: 1460, *Spill*, JRoig.

«Les dones --- per llurs --- manyes, / són alimanyes, / serp tortuosa --- / tavà, mustela, / vespa, *alacrà*, / rabiós ca ---» (v. 7707); veg. també l'ex. de Roís de Corella que en cita el *DAg.*, i els dels lexicògrafs valencians, des del de Ros i el de Sanelo: «*alacrá*: alacrán; asecilla ["esecilla"] con que se traban los botones» (f. 26, i cf. Gulsoy). El cast. *alacrán* és més antic [S. XIII] i tingué sempre abast més general dins el seu domini: *escorpión* fou sempre allà un mot savi, que ja necessitava ser explicat quan l'usaven els astrònoms del Rei Savi en el S. XIII; i passà també al port. *(a)lacrau* (i fins al gallec, amb altres variants, veg. *DECH*; *DCEC* I, 74; IV, 900ss., s. v.). En el nostre domini lingüístic el mot llatí ha perviscut sempre amb caràcter popular, en la forma *escorpí*, comuna als quatre dialectes del Nord; l'àrea d'*alacrà* i les seves variants comença només des de la Serralada Ibèrica; en la zona valenciana, a partir del Maestrat Sud: Serra d'En Galceran, la Pobla Tornesa, el muntanyam de la Calderona (Serra, Bétera, Olocau, Llíria, Cassinos), etc., el Centre (Renat, *El Camí*, 14-IV-34), i Dellà-Xúquer fins a la Font de la Figuera i l'extrem Migjorn (Mutxamel, etc.).

En aquelles terres hi ha variants vulgars, de les quals interessa particularment, com a explicable directament per l'àrab, *arreclau*, que vaig sentir en el Sud del Matarranya (Bellmunt de Mesquí, la Torre de Vilella, 1955), on es combina, amb la vocalització de la -B, com en portuguès, una metàtesi que retrobem en certs parlars aragonesos i del Migjorn lleonès (Salamanca, Cespedosa). En el País Valencià està localment molt estesa una forma deguda a confusió amb el nom de malaltia *aliacrà* 'icterícia' — també arabisme i que en la seva evolució fonètica s'ha ressentit viceversa de

la influència d'*alacrà*. Segurament es cregué algun temps que el mal dels ictèrics podia venir d'una picada d'escorpí, animal de color comparable (ben contrari, però, de pàllid, val a dir-ho); avui en general ha aclarit aquest error la gent mateixa, però ja s'havia introduït l'alteració;[1] per al nom de l'animalet sento (1962-1963) formes en *alia-* i anàlogues (*ḷia-*, *aḷia-*, *dia-*), a tota la zona al Nord del Xúquer, a partir del Baix Maestrat i incloent-hi tots els pobles de Valldigna i arran de Gandia (Xaraco), i fins a Benigànim, Barxeta, Alcúdia de Crespins i Sallent de Xàtiva. Però més al Sud distingeixen millor: diuen *alakráns* a Quatretonda, Ontinyent, Castelló de les Gerres, el Ràfol, Benicolet, Terrateig, Lutxent, Moixent, Vallada, Xaló, Mutxamel.[2]

DERIV.: *Alacranat*, *alacranera* (MGadea).[3]

[1] Així m'ho aclareix la gent popular, en alguna localitat, com Museros; a d'altres (Llombai) s'ho expliquen perquè els ictèrics «es tornen del color» del «*ḷiakrá*» ('escorpí').—[2] A Xaló distingeixen clarament: «quan l'*alacrà* alça la esteva...», però «el nyesto és bo per curar l'*aliacà*». A Castelló de les Gerres, on fan *aḷakrá* fem. el nom de l'animal, m'adverteixen que a Terrateig hi ha una dona que cura l'*aliaká*. A Barxeta, on avui confonen, deu ser confusió recent perquè em parlen d'*aliakrá* (f.) amb tots dos sentits, però en toponímia encara diuen *La Maḷá delz alakráns*. A Benigànim l'informant em feia la confidència, quan li preguntava per l'aràcnid: «és *el liaká*: io l'he tinguda», i vaig aclarir que deia *el liaká* per a l'aràcnid i *la liacà* per a la malaltia. La forma *aḷakráns* que em digueren d'aquell a Manuel no és inequívoca (catalanització de *l-* en *ll-* o *alia-* > *alla-*). A Olocau de Carraixet vacillen entre *ḷiakráns*, *alakráns* i *poḷẹ́ts de muntáṇa*, que allí és el nom més popular. Té força extensió, sobretot cap a Migdia, fer femení el mot (amb plural en *-aes*, com si vingués de *-ada*): així ho sento a Sallent de Xàtiva, Mutxamel, Barxeta, Castelló de les G., Montesa, d'altra banda a la Pobla Tornesa (*un aliakrá čikotẹ́ta*; el plural en *-aes* només constatat a Sallent, i no cal dir que vaig anotar plurals en *-ans* a quasi tot el País). Els xurros de Tous diuen *los aleacanes* per a 'escorpins'.— [3] El mot *ᶜaqrab* és ja clàssic en àrab i general a tots els països i èpoques de la llengua; li venia de velles etapes del semític, car li és comú amb l'hebreu bíblic *ᶜaqrab* «scorpio» i fins potser altres llengües semítiques del NO. (*Ακραβιν* < *maᶜᶜleh ᶜaqrabîm* 'muntanya en la part austral de Palestina'); si, doncs, tenia alguna cosa en comú amb el gr. *κάραβος* 'cranc' (cosa possible vista l'afinitat semàntica, i atès que el mot grec no té etimologia indoeuropea) hauria de ser en el sentit que un i altre mot poguessin tenir un remotíssim i problemàtic parentiu egeu.

Alacritat, V. *alegre* *Alada*, V. *ala*

ALADERN, del ll. ALATĔRNUS id., mot d'origen no indoeuropeu. □ *1.ª doc.*: *aladern* i *allitendre*, 1795, Cavanilles; oc. *aladern*, ja en un doc. dels Ss. XIII-XIV; en botànics mossàrabs des de c. l'a. 1000; si el nom del poble de *Talltendre* (cf. prov. *taradeu* 'aladern') n'és una variant, ja apareix com a *Taltennar* l'any 839.

Sembla haver designat sempre dos arbrets d'aspecte semblant (en la família de les ràmnies i en la de les oleàcies), el *Rhamnus alaternus*, i varietats de *Phillyrea* (l'*angustifolia* i la *media*, o *ligustrum vulgare*), veg. Colmeiro, *Enum.* II, 9, i IV, 36-37; Rolland, *Flore Pop.* IV, 23, i VIII, 11. Cavanilles, com a valencianes, recull la forma *aladern* i espt. *allitendre* (II, 323); Fco. Gil (1794) dóna com a valencians *alabern* per al *Rhamnus myrtifolius*, i *alluendre* per a la *Phillyrea Angustifolia*; en el Princ. recullen *aladern* Esteve Boutelou, cap a Montserrat el 1806 (*Phill. Ang.*), *adern* o *lladern* Golobardes (1817, *Rh. alat.*, però *aladern*, Serradell, *Sota Terra del Club Munt.* I, 126); també dóna *aladern* Barceló per a Mallorca; a Menorca el recullen, aquell, J. Ramis, a. 1814, i Febrer Cardona: «*aledern*: fr. *troesne*, ll. *ligustrum*».

És un nom ben viu en el Rosselló (sobretot en les terres seques de les Corberes, és clar) com en dóna fe el proverbi que recullo a Òpol: «l'*ələdẹ́rt* — crema tot verd / i l'*əuliu̯* — crema tot viu» (1960); però, amb pronúncia més conservadora, *ələdẹ́rn* a Estagell i a Banyuls de la Marenda (1959), *lladern* a Arles (Edmont). No sé si en el Segre Mitjà diuen *adern* o *(a)ladern*, car a Serenyana i a Ugern (1957) m'assenyalaren indrets dits *Ladarneda* (una costa) i *Font de la Darneda*, i els informants no em saberen donar raó del nom de l'arbre (tot i que per allà se'n veié algun), però cal deduir-hi la presència del nom de l'arbust a base d'aquest collectiu; com que, fora de terres d'aire salí i sec, com moltes de la zona costera, no és una espècie arbòria de les freqüents, molta gent deixa en oblit el nom de la planta, però també en altres paratges s'ha mantingut el collectiu, com en la Vall de *Les Dernogues* a Juncosa de les Garrigues (< *laderno(s)a*, pluralitzat); no obstant, més cap a l'Ebre el coneixement d'aquella es manté millor i m'anomenen l'*aladẹ́rn* a la Torre de l'Espanyol i *aladẹ́rt* o *-dẹ́r* a la Serra de Cardó (Rasquera, 1936). Avançant cap al Sud recordo *La Selleta* o collada *de laerná*, en el Maestrat, entre Tírig i Catí (< *aladernar*, si bé crec que ells ho senten com un femení *erná* i article).

A les muntanyes de la Calderona n'hi ha molts i l'informant m'hi ensenyà l'*aḷitẹ́ndre* —que ells usen per guarir de les terçanes—, la forma ja recollida per F. Gil i A. J. Cavanilles com a valenciana. Guardem-nos de despatxar això superficialment com el producte d'una «etimologia popular», car ens consta bé que el mot s'havia mantingut en mossàrab, que conserva normalment la -T- intervocàlica: *laṭîrno* en Ibn al-Djazzar (fi S. X)[1] i *aṭ<e>rno* en Abenbeklariš i en Abenalbéitar (Simonet, *Glos.*, 297; Dozy, *Suppl.* II, 444); d'ací també mossarabismes andalusos i baix-aragonesos, com *linterna* en C. Clusius (1576, i Fz. de Navarrete, S. XVIII), *alitierno* que Rojas Clemente

(1807) recollí a Titaguas (Serrans), *alitienzo* (que Simonet cita, segons crec, del llibre de Loscos i Pardo sobre Alcanyís, 1867). També ho vaig anotar a les Illes: *ələdę́rn* (*Racó de n'Aladern* o *n ələdę́rk*) a Cala Ratjada; un *aladern*, sinònim de *revell*, m'ensenyaren els pescadors de Cabrera; *ələdę́rn* a Menorca (Mercadal); i els de Mancor em mostraven cap dalt a Lluc *Es Morro de s'ələvərná* dit així «perquè hi ha *ələvę́rns*».

Ara bé, aquesta variant amb *-v-* ha tingut extens arrelament: no dubto gaire que ve d'ací el nom del poblet de *Lavern* en el Penedès; i en una cançó recollida en el *Romllo.* per Milà «un gran foch d'*alavern* y de l'aulina» figura en la versió recollida a Besalú o a Olot (no a les altres, 33.5B).

El mot llatí s'ha mantingut a Itàlia, i fins potser literàriament (*alaterno*, *-na*, Targioni), però sobretot en parlars locals: piem. *latern*, Perugia *laterno*, Roma *lanterno*, en algun parlar toscà, i després en el Sud: *litierno* a Salerno, *al(a)tierno* a Bari i a Potenza. *Aladerru* en el sard de Sàsser. En llengua d'Oc es documenta ja «albres appellats euses, *aladerns*, royres» en un llibre municipal de St. Pons d'Erau, que sembla ser del S. XIV o potser ja XIII (*PSW* I, 46); i aquesta forma segueix, com a *-er*, tenint vigència allí mateix i en els parlars de l'Aude, Alt-Garona, Montpeller i Gard (Rolland). En castellà ha predominat una forma femenina *aladierna* o *ladierna* [*DCEC* I, 75, 1575; Nougué, *BHisp.* LXVII], potser deguda a influència del gènere femení dels noms llatins d'arbres (cf. *haya* = cat. *faig*?); port. *aderna*, gall. *aderno.*

En llatí el mot es documenta primerament en Plini: «*alaternus*, cui folia inter ilicem et olivam» (XVI, 26), i després seguidament no el trobem sinó en Columella i algun altre autor de color geogràfic menys clar; car Plini és tan ple de mots hispànics que a penes cal reconèixer-li menys aquesta qualitat que a Columella. Ara bé, els etimòlegs llatins estan almenys d'acord que no és mot indoeuropeu ni aboriginalment llatí; el fet que hom el reporti també en una obra de Tarquitius sobre antiguitats etrusques, féu que Niedermann i Ernout (veg. Walde-H.) li suposessin també nissaga etrusca; és curiós però que el dicc. d'Ernout-M. ja no reculli aquesta idea i es limiti a donar-lo com a mot d'origen desconegut.[2] No esperem d'arribar a conclusions certes. De tota manera la naturalesa del terreny a les terres ibèriques i occitanes, favorables a la producció de l'arbust, i la quantitat més gran de variants antigues, i no fàcilment explicables, no ens disposen malament envers la idea d'un mot d'origen ibèric (recordem també vells noms castellans-mossàrabs com *palo de Bañón*, *palo mesto* o *mesto*).

El cas és que voldríem estar segurs de com s'expliquen les terminacions de les variants val. *allitendre* i cast. *ladiérnago-labiérnago.*[3] *Allitendre* es podria interpretar com una espècie d'ultra-descastellanització d'un *aliterno*: i no nego que això tingui força convincent. Però ací cal plantejar-se d'on ve el nom del poble de *Talltendre*, en la Solana de Cerdanya, al Nord de Bellver, precisament la part més seca de totes les terres cerdanes, i on certament creix l'*aladern* més que enlloc més de la comarca; i em sembla que M-L. es mostrà ben ingenu en admetre (*BDC* XI, 1923, 121) la versemblança d'un nom de lloc equivalent del cast. *tallo tierno*; no hi ha cap indici per admetre que l'hel·lenisme THALLUS, solament continuat pel castellà, vagi donar mai descendència en català ni altra llengua romànica, ni és de creure que una insignificant tija tendra pogués donar el nom d'una població, ja documentada en el S. IX: amb la grafia *Taltennar*, figura en efecte a l'Acte de consagració de la S. d'Urgell (n.º 149).

Ara bé, hi ha variants occitanes que recorden estranyament aquest nom, en particular *taradèu* nom de l'aladern a Marsella (*TdF*); però així mateix, amb una sonora inicial, que al capdavall podria resultar d'assimilació a la *-d-* interna, trobem encara formes locals com *dalader* com a pròpies del nom de l'arbust a Montpelier i a Avinyó, i que Belon ja dóna com a mot «meridional» l'any 1558 (Rolland IV, 23); el cognom modern *Daladier*; *daradel*, registrat pel diccionari d'Azaïs[4] (que reflecteix sobretot formes de cap a Beziers), *daradè* al Var i vora el Roine, i la variant regressiva *darado*, pròpia del Var. Tot això, junt amb el nom del poble de Cerdanya, em sembla resultar d'una continuació d'una base TALETERNĂRO- que coexistiria amb ALETERNĂRO-,[5] base del mossàrab valencià *allitendre* (on -ÉRNARO- passà a *-enro-*, cf. l'*alitienzo* d'Alcanyís, l'*alitierno* de Titaguas, etc.) i que també ens podria explicar l'*-ago* de les formes mossàrabs castellanes.

Hi haurà alternança TALE- ~ -ALE: ¿es vol indici més clar que això d'un origen ibèric? (*Ibi-Tibi*, *Prat-d'Ip-Tivissa*, etc.). Comencen així mateix en TA- noms d'arbustos ben semblants, com *TAMARIU*, i el mall. *tamarell*, que Joan Rosselló cita junt amb l'aladern (en *Manyoc*, 229). En tot això hi ha evidentment molta part d'especulació incerta, que cal deixar oberta per al referèndum de la investigació futura. Però importava des d'ara deixar ací jalonada una alineació, qui sap si fecunda.

DERIV.: *Aladerneda*, *aladernar* (veg. supra); *-rnar*, *-rnet*, *-rnó* (*AlcM*).

[1] لطيرنه, que Simonet vol interpretar *lathierna* castellanitzant-ho, però el *he* final més aviat és una *-o*, i el *ya* de prolongació pot entendre's com ho fa ell, o com una mera indicació que és vocalisme *ẹrn* i no *-arn.* — [2] ¿No estava Ernout ben d'acord amb la idea de Niedermann? Sabé després altres coses? Potser és més aviat Meillet que no se sentí convençut. — [3] *Ladiérnago* en Ant. Palau 1784, *layérnago* a Huelva, *labiérnago* en Gómez Ortega (1770), mal pronunciat com *aviéznago* a Córdova i com a *gobiérnago* a Granada (Rojas Clemente, 1807), evident deformació de *oviérnago* (cites de Colmeiro, IV, 37). Per explicar la *-v-* del cat. i oc. dial. *lavern* semblava molt raonable pensar en la influència de *vern.* Però que aquest celtisme hagi actuat en aqueixes formes andaluses ja fa de mal creure; còm dic en el *DCEC*, *laburnum* seria una influència natural

a Andalusia, però és un arbre diferent. ¿Variant de data pre-romana? — [4] Postulen ALE-, TALE, i no pas ALA-, el cerdà *Talltendre* i les formes mossàrabs *allitendre*, *alitierno*, etc., i encara la del Tarn-et-Garonne, *auderc* que Rolland reporta de Lagrèze. — [5] Amb aquests occitans *daradel-taradeu* potser hauríem d'apariar encara el nom del poble vigatà de *Taradell*, que de fet posseeix un terme molt sec i ple d'arbustos d'aquesta mena. En canvi, ja val més deixar de banda el *Talladell* de Segarra, car per ací ja ens en anem cap a *La Talladella* i *La Tallada*, d'un altre origen. D'altra banda no intento sondejar ara si formes locals italianes com *ilatro*, *lillatro*, *literno* poden guiar-nos cap a indicis preromans (ALÁTERNO-?); cf. per a això Rohlfs (*Roman. Philol.*, vol. II; Bertoldi, *St. Etr.* X, 1936, 295-320; Alessio XX, 109-149); quant a la possibilitat que *Ítrabo* (p. j. Motril, al SE. de Granada) vingui d'una base on es combinin les característiques d'*ilatro* i de *lavierna*, resta vaga, tractant-se d'un topònim de sentit incert.

Aladó, V. *ala*   *Aladre*, *aladriga*, V. *arada*

ALADROC, 'espècie d'anxova fresca', segurament d'una antiga forma **alazdroc*, i aquesta, de l'àr. *al-'ázraq* 'el blau' (pron. *alazrâq* en àrab vulgar). □ *1.ª doc.*: 1379.

En un doc. rossellonès d'aquesta data, figuren, dins una llista de peixos, «amploya, *aladroch*, sucles ---» (Alart, *InvLCat.*, s. v. id., i s. v. *llus* i *xucla*): *sucla* està ací per *xucla*, i *amploya* és una variant de l'anxova. *Aledroc* en *Flos de les Medicines*, S. XV (*AlcM* s. v.). També fou recollit per Sanelo («*aladroch*: muestra de sardina», f. 28); Chabàs (*El Archivo* II, 153); «cast. *anchoa*, *boquerón*», A. Boscà (*GGRV*, vol. Val., p. 493); «boquerón», Sallent (*BDC* XI, 34); i tant el *DAg.* com *AlcM* el donen com a propi de Mallorca, Menorca i Val. Comenta Giner i March (1955): «*aladrǫ́k* amb *ò* oberta a València, id. 'boquerón' a Alcoi; al *DCEC* vostè dóna a *alache* el significat 'boquerón', però recorde que el *boquerón* a Andalusia eren uns peixets menuts (molt consumits a Màlaga, Córdova, Sevilla, Cadis, Huelva) que es fregeixen en manolls, el que a València diem *aladroc*; l'alatxa és ben diferent, de la família de la sardina, però un poquet més gran, més grosset i de carn més basta: pesa com tres o quatre sardines, té unes escates més bastes, la seua carn és molt menys fina i és peix barat (el tinc anotat d'Alacant, Xixona i Teulada, i a València com a mot usual entre pescaters); l'*aladroc* tan estimat pels andalusos, a València es menja poc: no val la pena ni de fregir-los. Thous, el pare, publicà pel 1925, un llibre de versos titulat *Aladrocs* 'coses menudes, de poc valor'». Com a castellà, *aladroque* passà a usar-se a Múrcia (Ga. Soriano), veg. *DCEC* I, 75*b*).

Observo allà que és efectivament un peix de color blavenc, i accepto per tant aquesta etimologia de l'*AlcM*, admesa també per Steiger (*Contr.*, 311n); aquest hi donava altres exs. del canvi de *-aq* en *-oc*, i cità un marroq. *zrîqa*, nom de peix. Chabàs (*El Archivo* I, 330) i J. Ribera (ib. II, 145) s'havien referit al nom del famós sarraí valencià rebel *Al-Azdrac* o *Al-Azrac* pròpiament 'El Blau', nom relacionat amb el motiu de *Els Blauets* amb què encara són conegudes les poblacions de la Marina d'Alacant.[1] Moll (*Misc. Alcover*) recollí com a propi de Ciutadella *aladroc*, en el sentit de «home esburbat, que obra de pressa i sense reflexió», i sospita que en sigui derivat el menorq. *aladroga* que ja recollí el dicc. de Febrer i Cardona (primer quart S. XIX): «*aladrogas*: chicoleos, graciosidades, jugueteo», que avui és general a tota l'illa, i a Ciutadella té un sentit més sever, «acció pròpia de gent --- de poc senderi», «acció reprensible» (*Misc. Alcover*); més que pròpiament «derivat» deu resultar d'un encreuament d'*aladroc* amb *la droga* en el sentit de 'falsedat, mentidà', que té aquest mot internacional, tant en català antic com en molts parlars francesos, etc. (veg. *DROGA*).

[1] *AlcM* afegeix que a Tortosa porta el nom de *aladrac* la 'Genetta genetta', salvatgina de la família dels vivèrrids, de color grisenc i taques negroses; no tinc altres notícies de tal mot tortosí.

ALAFAIA, 'espècie de tela de cotó o de seda ordinària', d'un més antic *alnafaia* que prové de l'àr. *annafâya* 'rebuig, part d'una cosa que té qualitat inferior' (derivat de l'àr. *nâfà* 'rebutjar'). □ *1.ª doc.*: *anafalla*, 1607, Val. (*DAg.*); *alafaya*, 1695, Lacav.

Ja Lacav. fa constar que, si bé de seda, és teixida amb un fil més grosser: «bombix, spissiori filo texta»; «*alafayas* negras o de color, val la cana, una lliura deu sous» en la Tarifa de preus de 1704. El mot aràbic *nafâya* és ben conegut, documentat entre altres pel nostre *RMa.* i pel granadí *PAlc.*, i derivat del verb *náfà*, nom d'acció *nafy* en *RMa.*, en *PAlc.* «desterrar, echar», d'on deriva, en qualitat de participi, el famós *munfî* 'bandejat' (d'on «brigand, voleur», Dozy, *Gloss.*, 317); Dozy, *Suppl.* II, 706. De l'abstracte àr. *nafâya*, amb article, sortí primer *alnafaia*, i això es reduí després per via fonètica a *alafaia*, amb la mateixa simplificació fonètica que *ALIFAC* de *al-nefac*. El mateix origen tingué el cast. *añafea* 'paper d'estrassa', només és que en aquest la terminació aràbiga *-aia* evolucionà cap a *-eya* > *ea* (*DCEC*, s. v.); però més enllà tenim de nou port. *anafaia* 'fil que dóna el cuc de seda en començar de filar' (més grosser que la resta); en cast. *anafaya* s'usà també amb el sentit del cat. *alafaia*, en textos de 1635 i 1680, i Covarrubias l'interpreta com *anafalla*. És infundat cercar a aquest mot aràbic un origen grec d'un nom de planta, com pretengué Eguílaz, del qual feren cas a tort el *DAcEsp.* i *AlcM*; aquests donen un crèdit immotivat a aquest detestable dicc. d'arabismes, les dades del qual solen ser de segona mà i basades en una erudició sense valor, mai comprovada.

+ALAGA, varietat de pi pirinenc, mot local dels nostres Pirineus centrals, d'origen pre-romà.

Fins ara no l'he vist en fonts escrites, però ja me'n parlaren força a la Vall de Boí l'estiu de 1953, i des d'aleshores n'hi he vistes moltes. És com una mena de pi rojal, oposat com aquest al pi negre, però més robust i gros que el pi rojal de les terres baixes: de ramatge poderós, branques en part caigudes, part retortes cap amunt, i de fusta poc aprofitable.

Creix en altituds relativament baixes per a aquella alta i ardida vall: vaig observar-ne una de molt grossa el 1970 al N. d'Erill, en els baixos de Pedregana, entre 1500 i 1800 alt. A Barruera m'explicaven: «és una mena de pi amb pela diferent, més blanca; n'hi ha molts en aquest terme, i en lloc de pinyes fa unes *burrugues*, una espècie de *llaor*, però que no són bones per a res». També n'hi ha bastants en els baixos de la Ribera de Sant Nicolau, menys a la de Caldes, car de 1700 per amunt a penes es troben més que pins negres i avets. No sembla, doncs, desenraonat, per l'assenyalament que hom en donà al *DAg.* («branques com un desmai, la millor trementina, fulla rossa», car l'alaga és pi rojal), d'admetre que sigui el mateix arbre que l'*aulora*, que hom localitzava en una altra vall de més a l'Est, St. Llorenç de Morunys; mot a comprovar millor en els aspectes botànic i fonètic: car un enllaç, a base d'*ALǪGŬLA o *ALAUGŬLA[1] (> *alòula*, com TEGULA, i després *aloura* > *aulora*?) no es pot dir que fos rebuscat.

En tot cas és clar que aquest mot no té res a veure amb el cast. *álaga* 'espècie de blat', de sentit inconciliable i d'accentuació diferent, per al qual veg. el *DCEC* (provinent del ll. ALĬCA). El mot pirinenc nostre deu ser d'origen pre-romà. Com que existeixen alguns parònims en llengües indoeuropees, es podria pensar en una procedència sorotàptica. Cf., en primer lloc, lit. i letó *ẽglė́*, pruss. ant. *addle*, eslau *edla-edli* f. (txec, pol., eslovè *jĕdla*, rus *elĭ*, *ĕlka*, paleoslau i búlg. *jelá*, etc.), tots ells amb el sentit d'"avet', veg. Berneker, *Slavisches Etym. Wb.*, s. v.; Pok., *IEW*, 290.2; el canvi de sentit no fóra gaire greu, i en sentit fonètic no diria que fos forçat suposar que un sorot. **ęgla* d'*e* ben oberta (el prussià *addle* suggeriria precisament un timbre ultra-obert) fos adoptat com *ÄGALA pels ibero-bascos romanitzats i sofrís metàtesi.

D'altra banda podem pensar en altres dos enllaços indoeuropeus. Donada la forma del tronc i copa d'aquest arbre: l'arrel EL-/ŌL(E)- «courber, ployer», d'on d'una banda el sànscrit *alaka-* «boucle de cheveux», *arālaḥ* 'tort, arquejat, abombat' i 'espècie de resina', *āla-vālaṃ* 'clot entorn d'un arbre per regar-lo'; d'altra, gr. *ὠλήν*, *ὠλένη* 'colze', arm. *oln* 'vèrtebra dorsal', scr. **alni-* > pràcr. *āṇi-* 'part de la cama al volt del genoll', scr. *aratní-ḥ*, avè. *arəθna-*, persa mod. *āran* 'colze', 'colzada', etc., per a la formació indoeuropea del qual, veg. Benveniste, *Or. F. N. en Ie.*, 105, cf. Pok., *IEW* 308, Bartholomae, *Air. Wb.*, 196. I donada la forma de l'escorça de l'alaga també podríem pensar en l'arrel homònima EL- 'podrir-se, florir-se', sobretot germànica (hol. *uilig* '<fusta> consumida, podrida', suec i nor. *ul* 'ranci', 'florit'), però sembla que hi ha també un scr. *ālakaṃ*, *ālaṃ*, 'metzina', que segons Pok., 305.16, podria tenir el mateix origen. El mal és que l'enllaç amb el nom de l'avet és incompatible fonèticament amb els altres dos, i això resta força convincent a totes tres possibilitats. Partint del meu assenyalament del mot pirinenc en el *DCEC*, Hubschmid va conjecturar un enllaç amb un friül. *ala(z)z* «pino mugo» (*RF* LXXIV, 115-6) atendible, i problemàtic, car és dubtós que aquesta forma friülana (altrament poc coneguda) suposi una base derivada en -JO- i que aquesta provingui d'un radical ALAK- (*ALAKĮO-); en realitat la semblança entre *alaz* i *alaga*, en mots d'arrel tan breu com la d'aquest, resta ben vaga i pot ser casual.

[1] És clar que la vaga assonància de tota terminació en -AU-A amb mots i noms gals o cèltics com *alauda*, *alausa*, *bascaudą*, *acauna*, *musgauda*, *besauro-* (veg. *besouro* a l'article *ąbegot* ~ *ABELLA*), NEMAUSOS, BAITIAUCIO- (> *Besòs*, cf. BAITILON- > *Bedelona*) ni a penes com a indici provisional de pista és atedible, mentre hi hagi més comprovació de l'alternativa -AGA que de les altres.

Alaime: no té valor l'etimologia hebrea que cita ací *AlcM*, desmentida fonèticament per la variant *alasme* d'un doc. de 1358: en realitat tots dos hapaxs són lectures incertes de docs. no llegits en forma fidedigna.

Alallarg, *alalligat*, V. *ala*

No existeix l'*alamanyós*, *alamanyosa*, que suposa *AlcM*: la grafia «*alemanyos*: germanicus», Nebrija, és el plural b. ll. *alamannos* (amb *nn* entesa com *ñ* = *ny*).

ALAMARÀ o ALAMAR, origen incert, potser de l'àr. *ᶜamâra* 'sedeny de pescador («pèls de cavall»)', 'guarnició d'un vestit'. ☐ *1.ª doc.*: 1606 o ja segle XVI.

«Un lit de camp, ab sos pilars y cortines --- gornides ab flocadura, y *alamares*, blava», en doc. de 1606. Gudiol en la seva *Indumentària Litúrgica*, diu que el seu ús en la forma dels maniples ja quedà fixa en el S. XVI; la variant *alamar* la recull *AlcM* a Morella, en un doc. valencià de 1614.[1] El *DAg.* dóna, però, *alamaretes* i *alamares* com a usual en el Principat en el S. XVIII, i això és el que ens consta de Barcelona: «en lo any 1765 se posà la nova música de la ciutat --- anant vestits los músichs ab casacas de grana, al principi ab *alemaras* de plata; las jupas, giras o botas, de la casaca, grogas, de *alamaras* de plata», Maldà, *Excursions*, p. 161. En castellà hi ha *ALAMAR*, d'accepcions semblants; veg. *DCEC* I, 76*a*, article a consultar per a d'altres detalls; des d'aquest, segons Zaccaria (*Elem. Ib. L. It.*), el mot passà a l'it. *alamàri* «affibbiatura» tenint en compte que el 1620, Franciosini encara el registra només com a castellà, no italià, en el qual es documenta només des de 1658, amb variant *alemar* en dialecte milanès. Establí l'etimologia del mot cast. Dozy, *Gloss.*, 54-56: en àrab és mot només magrebí, del Marroc, etc., i Dozy creu que no és

d'origen semític, ja que no correspon al sentit de l'arrel aràbiga ᶜ-*m-r*, sinó pres del bereber *amrâr* 'corda'. En tot cas cal tenir en compte que en romànic el mot entrà en contacte, i es confongué localment poc o molt, amb el grup del cast. *ALHAMAR* 'espècie de manta o cobertor' (variant *harambel*, port. *alfambar*); per a detalls d'això i altres qüestions menors, amb la refutació d'opinions errònies, veg. els dos articles del *DCEC* (I, 76*a*, 124-125).

[1] També un *alimara* en doc. mall. recent, però potser mal llegit.

ALAMBÍ, de l'àr. *al-'anbîq* id., i aquest del grec *ἄμβιξ*, *-κος*, 'espècie de vas', 'alambí'. □ *1.ª doc.*: S. XIV.

Els dos testimonis catalans més antics són en imitacions del passatge de Boccaccio («la casa mia era piena di fornelli, e di *lambecchi*, e di pentolini ---», ed. 1940, p. 227): «la casa mia, y era plena de fornells ,de *alembis* e de barals», Narcís Franc, *Corb.* (*BDLC* XVII, 74); i en el *Somni* de Bernat Metge: «ellas --- pinten-se --- aprenen destillar --- lurs --- lochs secrets trobaràs plens de fornells, de *alambrichs*, de ampolles, de capses e d'altres vexells peregrins».[1]

La forma *alambí*, plural *alambins*, ja en inventaris vigatans de 1413 i 1423: «uns *alambins* de terra», «uns *alambins* per fer aygues» (*DAg.*); en un doc. mallorquí de 1560 «que l'aygua de mar se puga beura, pasada per *alambí*» (*BSAL* VI, 222*b*); un de Barcelona de 1481 «per tota obra de coure feta, com són poals, olles, cànters, escalfadors, caçes, perols, *alambins*, calderes ---» (Moliné, ed. del *Consolat*, p. 233); i és la que admet com a consagrada el *ThPu.* d'OPou: «*alambins* per fer aygua: destillatorium; chymicum, -ci», p. 226; més en *AlcM* dels Ss. XV-XVII, on predomina força la variant en *-í*, *-ins* (o *-ís*), amb un parell d'excepcions; *alambrí* en algun escriptor vigatà, i *alambric* (1478) en doc. de la mateixa procedència (*AlcM*).

La forma en *-í* i *alambinat* continuà viva, fins en el Principat (*DAg.*, *DBal.*, *AlcM*; «passar per tots los *alambins*», Belv., Lab. 1839), i general a Mallorca fins en medis ben populars: és la que sentia jo a Llubí parlant de la *fàbrega* (1964); *alambins* diuen a Manacor, *BDLC* XIII, 20; i és popular com a comparació de l'home alcoholitzat; en un diàleg de G. Cortès: «P. Uep! Dóna fondo! No fos cosa que... A. Què, *alambí*?» (*IdOr.* VIII, 9); en el Principat no en manquen exs. ni en escr. Renaix. «escorrent per l'embussat *alambí* de sa crítica», Pons i Massaveu (*Colla del Carrer*, § 16, 235).

D'origen parallel són el port. i cast. *alambique*, arag. ant. *alambich* en un inventari de 1444 (*BHisp.* LVII, 447); encara que al fr. *alambic* i a l'it. *lambicco* no és impossible que el mot fos transmès des d'Espanya, més aviat potser seran rebuts directament des de l'ús de l'àrab per part de destilladors bilingües, car aquell ja es documenta en el S. XIII, i ja hem vist que la variant *lambecco* ja es troba en l'italià del XIV almenys. Cf. *DCEC* I, 76. L'eliminació de certes consonants finals, com la *-q* de *'anbîq*, és un fet molt estès en arabismes (*alacrà*, *sicló*, *mostassà*, perderen la *-b*, *Almatrà*, *Benicàssim* i tants altres noms de lloc una *-d*, una *-m*, una *-ḥ*, etc.); en particular la *-q* desapareix en *tabà* = cast. *tabaque*, i *alfení* = cast. *alfeñique* (*EntreDLle.* III, 71, 121), *atzaura* < *zau̯raq*, *alberge* < *biršiq*; fenomen al qual, en aquesta última manifestació, pogué ajudar el timbre profund, fondament estranger i difícilment audible, del *-q* quasi gutural de l'àrab, i d'altra banda la influència de les terminacions catalanes més corrents; en el nostre cas a major raó la del sinònim *serpentí* (i *examinar* al costat d'*alambinar*).

DERIV.: *Alambinar* [1803, Belv.; Lab. 1839]; *alambinat*, preferit per ells i *DAg.*, *DBal.*, etc. a *alambicar*.

[1] És la forma que dóna Riquer (III, 288.15), no sé si amb bona base en els mss., mentre que Guàrdia i d'altres donen *alambich*, forma d'algun altre ms., i més probable en B. Metge, com a menys alterada; i no és inversemblant que d'altres mss. en duguin una altra. Tampoc és impossible que l'escriptor vagi usar la forma en *-ic*, puix que ací calcalva l'it. *lambecchi*.

ALAMBOR, I 'varietat de taronja o poncem de fer confitura'; II 'contraparet o paret en escarpa' (d'on 'convexitat', 'ufanor del cos'); encara que no sembla fundada històricament la grafia sense *-r* muda que s'ha usat per a aquell, deuen ser dos mots d'etimologia diferent que han vingut a coincidir, potser tots dos d'origen aràbic, si bé incert, però que han arribat a confondre's en una sola forma; aquell potser de l'àr. *al-ḥammâḍ* 'àcid', adjectiu que, substantivat, s'ha aplicat a aquesta mena de citrus; aquest, possiblement, d'un àr. *al-*ᶜ*ubûr* variant vulgar de ᶜ*ubr* 'marge' (d'on s'hauria passat a 'escarpa, paret inclinada'); les modificacions fonètiques que haurien sofert els dos mots no són impossibles segons la pronúncia hispànica de l'àrab, i és versemblant que s'acabessin de completar, per la confusió fonètica entre els dos mots semblants, en romànic. □ *1.ª doc.*: I, 1739, dicc. de Ros; II, circa 1700, *Const. de Cat.*; en cast. i en port., ja S. XVI, i en cat. abans i tot, judicant pel derivat *alamborar*, en doc. de 1391.

El nom del citrus figura també, escrit amb *-r*, en l'*Agricultura General* de JAValcárcel, publicada a València, 1765-95; i des del punt de vista botànic dóna bona informació sobre el *Citrus vulgaris Risso*, designat amb aquest nom, Colmeiro, *Enum.* I, 522. «*Alambor*: toronja» ja va ser recollit pels dicc. valencians de Carles Ros (1739), Sanelo (c. 1800, E. f. 26), Escrig («cidra, fruto», 1851), etc.; el *DAg.* recollí *alambó* «espècie de poncem de què solen fer confitura» a Mataró.

Pel que fa a II, el *DAg.* recull de les *Constitucions de Catalunya* la definició «revestiment de pedra i morter per separar la bassa de la paret del veí, a fi de no donar humitat», i veg. en l'*AlcM* el passatge de les Pragmàtiques a què es refereix això; Belvitges recull

alambor com a mot antiquat equivalent de «contraparet».[1] És, doncs, una espècie d'aljuba o paret inclinada en forma d'escarpa, que reforça, per sota, la paret de la bassa. Des d'ací es passa a les altres accs. recollides per *AlcM*, totes de fonts recents, sobretot mallorquines (manca en els *DFgra.* i *DAmen.*, fora d'Escrig, 1851 «escarpa»): 'inclinació o convexitat donada a una paret, a parts del carro, al cos humà'. En fi, partint de la idea de 'convexitat', aplicada sens dubte a les carns, s'arriba sens dubte a la idea d'ufanor del cos d'una persona, i després a la dels vegetals, que registra en el Baix Empordà, i que podem exemplificar en Joaquim Ruyra, el qual sens dubte la coneixia de la Costa Brava o d'allí mateix: «i veuen que arriben / uns regis cavalls; / els munten les fades --- / oh fresca *alambor* / de galtes gemades / i llavis en flor!» (*El País del Pler, O. C.*, p. 966*b*).

En castellà, on apareix des de 1583, *alambor* no sembla haver tingut altra acc. que la d'"escarpa o superfície inclinada d'un mur', 'cara d'una pedra o d'una peça de fusta, desviada lleument de la direcció perpendicular'; encara que el *DAut.* i el de Terreros, en donin altres sentits ben diferents, es basaren en un malentès, car no disposaven d'altra base que un passatge de Lope de Vega, que contenia evidentment la segona de les accs. citades, aplicada a les peces del fustam lateral d'una màquina de guerra «que sus escarpas y *alambores* forma» (*Jerus. Conq.* XVI, v. 67).[2] També en portuguès *alambôr* (ja usat per Mendes Pinto, mj. S. XVI) significa igualment 'escarpa'. No existint els significats falsos (del *DAut.* i Terr.), queden sense base les etimologies de Baist, Eguílaz i Dozy, que s'hi fundaven, i que també topaven amb obstacles fonètics.

Resta només l'etimologia del *DAcEsp.*: àr. *ʿubr* 'marge o ribera de riu', també 'costat d'una vall'. Encacara que no tinguem proves gaire directes i clares de l'ús del mot en hispanoàrab, es tracta d'una arrel vira que no tinguem proves gaire directes i clares de l'ús del mot en hispanoàrab, es tracta d'una arrel vivaç i productiva de l'àrab general (*ʿbr* idea general de 'travessar un paratge', 'passar a l'altra banda d'un límit, obstacle', etc.), que tingué un amplíssim desplegament i restà productiva en tots temps.[3] Des de *ʿubr* es passa a *ʿobúr*: tant pot ser un antic plural com una pronúncia popular del mateix mot en singular (cf. l'evolució paral·lela en el mot *RACÓ* < *rukún* < *rukn*).[4] De tota manera des d'aquest *al-ʿobúr* passem a una forma romànica **alabor* que és ja quasi el resultat fonètic que ens caldria, per poc que actués la influència d'algun mot parònim. Des de la idea de 'marge inclinat' es passaria sense dificultat a l'escarpa, etc.

Quant a l'etimologia d'*alambor* nom del citrus, Eguílaz volgué relacionar el mot amb un àr. *ḥanbûl*, però Steiger (*RLiR* XIX, 233-9) mostra que aquest designa plantes sense cap relació amb la nostra ('Prosopis spicigera L.' i 'Anagyris foetida L.'), i proposa una etimologia ben atendible: l'àr. *ḥâmiḍ* i *ḥummâḍ* són adjectius, sinònims, en el sentit de 'àcid, agre', i al costat d'aquest hi havia una variant *ḥammâḍ*: totes dues variants s'aplicaren substantivades com a nom de l'agrella; pel que fa a *ḥâmiḍ* (en variants de pronúncia locals) designa un «citron acide de petit format», a Rabat (S. XVI) i a Fès (en aquella població en bereber), i *RMa.* l'usa d'altra banda per designar una magrana àcida. Per altra banda no solament *ḥummâḍ* s'ha aplicat com a adjectiu a la taronja, com ho veiem pel Tâǧ al-ʿArûs i altres fonts, sinó que en Ibn-Iyâs († 1524) i en un altre autor també egipci, *ḥammâḍ* o *ḥummâḍ* semblen referir-se precisament a l'alambor.

El canvi de *â* en *o*, estant compresa aquesta vocal entre l'emfàtica *ḍ* i la labial *m*, i més, donada tota l'estructura del mot, és natural, car és evident que s'hi havia de pronunciar la *â* com una *å* fortament velar o més aviat *ọ*; no és rar que *-ḍ* passi a *-r*, i de tota manera que es torni *-l* és ben normal, i la dissimilació la canviava en *-r*; el pas de *mm* a *mb* (que sembla repetir-se en la forma *ḥambaẓ* 'agrella', usada a Aràbia) és una diferenciació, comparable al fenomen de *bb* > *nb*: aquest, freqüent en àrab. Per damunt de tot, la conclusió més acceptable i de fiar, és que entre *ala(m)bor* 'escarpa' i *alammor* 'citrus', tan semblants, hi hagué combinació en les terres hispàniques; aquell rebé d'aquest la *m* i aquest acceptà la *b* d'aquella, cap a les quals ja podia existir alguna propensió en un i altre cas. Es poden veure encara alguns detalls i algunes precisions en el *DCEC* IV, 908*a*60-*b*37; I, 76*a*49-*b*39.

DERIV.: *Alamborar* 'fer alambor a una obra' [doc. de 1391]: *alambonat* mall. De I: *alamborer* [1851, Escrig], *alamboner* (*DAg.*).

[1] De Belv. copien aquest *alambor* Lab. 1839 i el *Dicc. Fabra* tots tres s'oblidaren de registrar, en l'ordre alfabètic corresponent, el mot *contraparet*, que sens dubte usen en el sentit que les *Constitucions de Catalunya* donen a *alambor*. — [2] Des d'ací, a Múrcia la forma amb metàtesi, *arambol*, va passar a «abertura para dar salida a las aguas sucias»: igual que el sinònim *atarjea* passà del revestiment de la canonada a la canonada mateixa. — [3] Veg. Lane (vol. VI), 1938*a*; Dozy, *Suppl.* II, 91; *RMa.*, 140*a*, 613: «transfretare», «transfretare (terram)», en present *naʿbur*. Ja *ʿubr* en el Djauharí (1007) i el Saganí († 860) i, amb vocalització *ʿabr* o *ʿibr*, en tots els altres diccs. clàssics. «The bank or side of a river» en els mateixos i en el Zamaḫšarí, «of a valley» en aquest i en el Firuzabadí. Al capdavall deriven també d'aquesta arrel el sentit de *ʿubûr* «entrée», en Boqtor, i potser a base de la idea de 'llindar que hom trepitja', el de *ʿubâr* «pavimentum» en el glossari hispanoàrab de Leyden. — [4] No em consta quin tipus de plural s'usava en aquest mot en hispanoàrab, i és possible que en aquest fos *ʿubûr*, segons les possibilitats admeses per Wright (*Ar. Gramm.* ed. 1933, I, 205C). No se sap en quin sentit registra *RMa* *ʿubûr* al costat del verb *naʿbur*, potser com a complement plural en el sentit de 'travessar els marges d'un riu' (o potser 'travessar el llindar'?). La forma *ʿubur* la cita també Lane en

dos passatges (aquí sembla més aviat pron. familiar de *ᶜubr* i potser en una altra de les accs).

Alambre, cast. V. *DCEC* (amb el derivat *alambrada*).

Alamera 'salzereda' o 'albereda', castellanisme, en terra valenciana molt arrelat, per alteració del cast. *alameda* collectiu d'*ALAMO* 'alber', per al qual veg. el *DECH* (que amplia i rectifica *DCEC* I, 77-78; IV, 908-9); a Eivissa, 1963, em digueren que els pagesos donen a *alamera* el sentit de 'plàtan', detall que interessaria (cf. *DCEC* IV, 909*a*4-8), però que no tinc confirmat i que acullo amb desconfiança.

ALAMÍ, de l'àr. *'amîn* 'verificador de pesos i mesures', 'inspector d'aigües', de l'arrel *'áman* 'ser fidel', 'confiar'. □ *1.ª doc.*: 1250.

En la carta atorgada per Jaume I aquest any als moros de la Vall d'Uixó se'ls permet «que puguen fer alcaldi et *alamí* per si mateixos»; Sanelo registrava encara «*alamí*: alcayde» (f. 26). Fora del País Valencià s'usà sobretot en textos aragonesos o moriscos: «*alamís* de la dita cequia» 'l'autoritat que la regia', en un text de Taraçona, que pretén ser de 1106, i en realitat era una falsificació, però ja forjada en el S. XIII (*Est. E. Med. Cor. Arag.* III, 507); també en d'altres en baix llatí aragonès des de fi del mateix segle (Du C.), i en les Corts castellanes de 1313 i (*alemín*) 1322; «hombre fiel y de probidad» en les *Leyes de Moros* del S. XIV (*Mem. Histórico Esp.* V, 427). *GGRV*, prov. d'Alacant, p. 1010, afirma que a Novelda digueren *alambí* (?). Per a les diverses accs. en àrab, Dozy, *Suppl.* I, 39*b*.

DERIV.: *Alaminatge* [1462].

ALAMONS, *de balança*, en dos inventaris vigatans de 1412 i 1413 (*DAg.*): no em semblen ben definits per *AlcM* com a 'plats de balança' sinó que han de ser els braços de ferro que els uneixen i els fan de suport; sembla tractar-se d'una altra acc. de l'oc. ant. *alamon* (c. 1500, Alps-Marítims), encara conservat en llgd. i frprov., prov. *aramoun*, que en part designa el mantí o esteva de l'arada, i en part l'«avant-train du char», com el fr. *armon*: tot provinent de l'a-al. ant. *aram* ('braç' (*FEW* I, 119*b*); d'ací vindran també *armó* 'encep o curenya de canó' [1640], cast. *armón* id. (S. XIX), *DCEC*, s. v., i el mot penedesenc, gandesà i rossell. *aramons* 'mena de ceps importats de França per resistir la filloxera' (*AlcM*).

Alamont, V. *munt*

ALANQUINS, alteració fonètica de *nanquins*, perquè s'havia importat de l'Índia i la Xina, i es tenia per provinent de la ciutat xinesa de *Nanking*. Lab. 1839: «*alanquins*: tela de cotó estreta, forta y de color groguenc: *mahonés*; gossypina tela sic dicta»; *DBal.*: «— (color d'): nanquín, tela de algodón que se fabrica en Indias y en Europa, otros le llaman *mahón*». El Vocab. dels Teixits de R. Pons (*BDC* IV, 64) testifica també la procedència de Nanquín. Bastants ho escrivien malament: en una gatada de Pitarra de c. 1865 (c. als núms. 10-15 de la collecció) volen fer portar a una noia «un vestit de *l'anquins*».

S'ha usat també, però conservant la forma *nanquins*, en les llengües veïnes. Cast. *nanquín* fou recollit primer a les Canàries, el 1846 (S. de Lugo, *BRAE* VII, 338; Pz. Vidal, *Col. de Voces Prov. de Canarias*, La Laguna, 1946, s. v.), i el *DAcEsp.* l'admeté el 1925 o 1936; en francès es documenta des de 1766, en anglès des de 1755; i àdhuc en portuguès (veg., però, *Dalgado*, *Gloss. Luso-Asiát.* II, 100). La forma catalana resulta d'una dissimilació *nanquins* en *lanquins*; la forma que es troba generalment no és aquesta sinó *alanquins*, que potser resulta simplement d'una mala anàlisi de la pron. en *color dənənkíns* i combinancions semblants. També és possible, i fins probable, que primer es vagi dir *ananquins*, i que la falsa anàlisi en aquest fos afavorida per la influència de *ANASCOT*, tela semblant, en el sentit que totes dues foren d'ús familiar en el S. XVIII, i de mitjana qualitat (els alanquins de bon cotó, i l'anascot de llana prima) i usats per a vestits de dona o bé de monja.

Alapidar, V. *làpida* *Alapintat, alar*, V. *ala*

Alap, alum d'- (1271, Tarifa barcelonina; Costums de Tortosa, 417), pròpiament alum importat de la ciutat d'Alep, a Síria, cf. *Entre DLle.* (I, 156.13): no és ben segur on s'accentuava el mot, car en àrab han existit totes dues accentuacions.

Alarb, alarbi, V. *àrab*

ALARDO, 'desfilada de tropes o d'altra gent que les imita', de l'àr. *al-ᶜarḍ* 'revista de tropa', pertanyent a l'arrel *ᶜáraḍ* 'mostrar'. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

En la *Crònica* de Jaume I, es tracta d'una revista militar en terra fronterera de moros. Més tard apareix aplicat a una desfilada ostentosa de gent que corteja o acompanya dones: «acompanyada / de fabres pardos, / ab balls, *alardos*, / can<t>s e cançons, / ab molts brandons, / ella tornava», J. Roig, *Spill*, v. 2704, i veg. el comentari de Chabàs. Ha quedat, en algunes poblacions del Migjorn valencià, com a nom de les funcions tradicionals populars que representen, amb vestits antics i comparseria, fets relatius al temps dels moros; en particular a Alcoi: «la Embaixà de Sen Jòrdi en Alcòy: és un simulacre de batalla entre moros y cristians --- el dia de l'*alardo* o combat ---», MGadea, *T. del Xè* I, 71.

També en castellà antic s'usà la forma *alardo* en lloc de *alarde*, particularment en la *1.ª Crón. Gral.*, 661*a*31, i en la *Gr. Conq. de Ultr.* (618*a*22, amb err. tip. *alador* a l'ed. Rivad.). No és segur si el català de València i de la Reconquesta prengué aquesta forma de l'ús pròpiament castellà o d'una variant morisca, romanitzada de manera més o menys permanent per gent que conservava alguna tradició lingüística mos-

sàrab. Lexicògrafs moderns han cregut repetidament i en forma ben errònia que en els textos medievals catalans s'havia d'accentuar *alardó*; i així encara dubta si s'ha de fer l'editor del *DAg.*; a continuació, aquest dicc. recull «*alardó* (Pla del Llobregat), estacada petiteta que's fa per aturar la terra que el riu grata». No és inversemblant que una tal renglera d'estaques vagi ser comparada a una desfilada (de pals, i ja no de persones); com que no sembla haver-hi altra dada d'aquesta acc., que *AlcM* treu del *DAg.*, ens preguntem, doncs, si aquest *alardó* no és una accentuació errònia per *alàrdo.*

Alarif 'encarregat moro d'obres, mestre d'obres', arabisme rar en català (doc. de 1315, *DAg.*), per al qual basta veure el *DCEC* I, 80.

ALARIT, pres del cast. *alarido,* d'origen incert, segurament mot de creació expressiva. □ *1.ª doc.*: en una narració oficial de 1519, però resta poc freqüent en els textos fins al S. XIX.

El *Manual de Novells Ardits* de la ciutat de Barcelona se'n serveix en la narració de la visita d'un alt personatge, rebut «inclinant les banderes, e donant grans *alarits* y tirant bombardes» l'any 1519.[1] No figura ni en molts dels dicc. del període decadent; no en les primeres eds. del *DTo.* si bé l'afegeix aquest en la de 1652 (sí des de Belv., però sense frases, definició lacònica). És veritat que ja l'usà Verdaguer, i en l'*Atl.* des de la primera versió, de 1867, en què ja figurava «entre sospirs tristíssims y gemegor de nina, / vénen vius a punyirli lo cor sos *alerits*» (v, 23*b*), però això li valgué el blasme de Milà i Fontanals: «esta palabra, que parece castellana, ''ls *alarits*'»; des de llavors l'ha imitat algun bon escriptor, però la major part han seguit evitant-lo: no l'admeten els dicc. mall. *DFgra.* i *Amen.*, i *AlcM* i molts altres el donen com a castellanisme. Sens dubte ho és i encara el sentim com a tal.

En català s'ha creat algun mot comparable, però de forma i matís diferent. En particular *alirets*. Aquest s'ha emprat sobretot en terres del Nordest, i espt., o quasi únicament, amb el valor de 'crit estrident de joia';[2] no en sé dades fins cap a 1900, en obres de Víctor Català i Jq. Ruyra «amb quins *alirets* les saludàrem», *Pinya de Rosa* I, 25; de més a més, +*els alirets*, ens explicaven a Jos. Seb. Pons i a mi, en els vessants del Canigó, en la visita que férem el 1960 a la Bastida del Bulès, que és el nom d'un pas especial del contrapàs (com les *remenadilles*); deu anar acompanyat d'alguna exclamació estrident). Sembla com si a Mallorca s'hagués usat un poc un femení *alarida* de sentit semblant al castellà, però no ha estat comentat ni confirmat, i ens preguntem si és de fiar.[3] A Eivissa usen *allero* «garips» (Castelló, *Rond. Eiv.*, 74), «*atleru*: gritería» (PzCabrero).

No és gens estrany que s'hagin creat en català aquestes formes paral·leles a la castellana, quan n'hi ha d'altres en diversos idiomes: gr. ἀλαλᾶ crit de guerra, i crit de dolor i alegria (d'on ἀλαλάζειν 'cridar d'aquesta manera'); cast. dial. *alalá* crit amb què comença un tipus de cançó popular propi del Nord d'Espanya; fr. *hallali* 'crit que llança el caçador per excitar els gossos; port. ant. *algarido* (S. XV o fi XIV) variant antiga i poc freqüent de *alarido* [S. XIV], que és també gallego-portuguès, la qual pot ser variant fonètica del mot castellà, o més aviat deguda a un encreuament d'*alarido* amb *algara*: totes dues interessen en el sentit d'acabar de confirmar que el mot castellà i portuguès no pot sortir de cap variant formativa del ll. ULULATUS 'udol', que en portuguès hauria perdut les dues L intervocàliques. El que hem de creure és que aquest mot hispano-portuguès surt d'un **alalido* originari, paral·lel al mot grec i al fr. *hallali,* per obra d'una dissimilació de les dues laterals (dissimilació en direcció invertida a causa de la gran freqüència dels mots en *al-* i pel fet que, tenint més força expressiva i onomatopeica, la *-l-* havia de quedar en primer lloc).

En tot cas després del meu ben descabdellat article del *DCEC* va quedar definitivament provat (cf. la ressenya de Spitzer, *MLN* LXXI, 278) que el mot castellà no pot venir de l'àrab, on no hi ha res de comparable ni res que resisteixi a un examen crític (un verb *ġárida* 'cridar' és raríssim, no se'n coneixen derivats substantius i toparia amb la falta de *-g-*; el crit monoteista *le ilâh illa allâh* 'no hi ha altre déu que Allah' té caràcter diferent i exigiria una evolució fonètica inadmissible; un *harîr* 'glapit de gos' no s'ha usat com a crit de guerra i tampoc donaria bona base fonètica ni és mot prou usat. En realitat el caràcter de creació expressiva per a *alarido* és ben satisfactori, descansa en paral·lels convincents, però no essent *alarit* un mot històricament català seria ociós repetir ací les demostracions i refutacions detallades, que es podran veure en el *DCEC.*

[1] No gaire després de la coronació de Carles V (visita d'aquest). En una solemnitat així potser es deixen les paraules d'un personatge castellà o castellanitzat, que donava instruccions. De tota manera en aquest Manual aviat apareixen els castellanismes. Una altra possible doc., encara anterior, sembla trobar-se a propòsit d'una altra visita reial a Barcelona, la projectada d'Isabel la Catòlica, en l'any 1481: «E mes, que, al cap del moll, sie bastit una forma de castell de tela ab sos torratxos, qui mostren esser turchs, ab banderes; e que lo dit castell sie combetut e scalat, e serà pres; e seran fetes algunes testes de turchs, mostrant aquelles com homens morts e degollats, e los de les quintanes posaran les dites testes en lo cap de llurs lances. E fet dit acte, ab gran *alerig* tireran denant les dites magestats e metran-se en tret de fer junctes en mar».

Text citat en nota, a la p. 331, del volum I del *Llibre de solemnitats de Barcelona,* edició d'A. Duran i Sanpere i J. Sanabre (Barcelona, Institució Patxot, 1930). Però aquesta em guardaré de dar-la com a segura car inspiren desconfiança la inexplicable terminació *-ig* d'aquesta forma i tota la darrera frase presenta usos estranys (*tiraran* què? *en*

tret de). No podem assegurar que això estigui ben llegit o sigui exacte. Potser mala interpretació d'una abreviatura *aleg'* = *alegre*? O un *aléuig*, amb *-ig* = *-ğ*, postverbal de *a(l)leujar*, mot que realment està documentat per la rima *aléuig-agréuig* (postverbal d'*agreujar*) en el Torcimany d'Aversó (1392.1), i que no ha desaparegut del tot, a Menorca, si bé a Ciutadella diuen *allauj* (*AlcM*) amb *a* secundària analògica. Seria 'alleujament, deslliurança' (> *satisfacció*?) o bé 'descàrrega', no ho sé i és idea sens dubte insegura però que en tot cas no podem descartar. En tot cas és de notar que les dues vegades es refereixi a reis de llengua castellana. — [2] La segona ed. d'*AlcM* hi afegeix un passatge de Miquel Llor (1927) on té el valor del cast. *alarido*, cosa que sembla impròpia i és suspecta de ser deguda a la intervenció d'un barroer «corrector de català»; «autoritat» sense autoritat, cita que no puc aprovar. [3] En una narració de les torbacions del S. XVI, datada de 1511: «Vist per los de Inca, que axí se n'anavan sens combatre'ls, isqueren de la vila obra de 700 hòmens, meteren-se per lo vinyet ab moltes *alarides*, cridant-los 'peccores, peccores'!» Encara que vagi publicar-la un bon coneixedor, Quadrado, en *Forenses y Ciud.*, p. 269n. (2.ª ed.), ajuda a la desconfiança el fet que en la 1.ª ed. hi hagi *alarites* en lloc d'això. ¿Potser adaptació temporal del cast. *alarido*, potser creació parallela, i en tots dos casos caiguda aviat en desús?

Alarma, alarmant, alarmar, V. *arma*

ALASFOR, 'espècie de safrà', de l'àr. *al-ᶜuṣfûr* id. □ *1.ª doc.*: 1315.

Dos casos en les llistes de Rendes reials valencianes d'aquesta data (*CoDoACA* XXIX, 120, 122); Eiximenis usà la variant *alasflor* (*Regiment*, 30), on la *-l-* apareix repetida, alhora per repercussió i per influència de *flor*. El mot aràbic ja apareix en Abenalbéitar (primera meitat S. XIII) i era força anterior, car ja l'imità en el S. XII Gerardo de Cremona donant-li el valor adjectiu de 'groc' (*Isis* XII, 42); el cast. *alaçor* es documenta des de Juan Ruiz, c. 1340 (nota a la meva ed., v. 1614*d*), cf. *DCEC* I, 81.

Alasme, V. *alaime*

ALASSET, 'fonaments subterranis d'un edifici', mot ribagorçà, usat a Bonansa (*AlcM*) i a Benasc («han feto els *alassets* tan una illesia», Ferraz., p. 19). Del mateix origen que l'alt.-arag. *alacé* (*BDC* XXIV, s. v.), arag. *alacez* (Borao, de primer plural de *alacet*); o sigui d'*isâs* plural de l'àr. *'ass* 'principi, fonament', 'fonament d'edifici', d'on prové també el cast. ant. i dial. *ALIZACE*, *alizaque*, port. *alice(r)ce*, *DCEC* I, 135.

Alat, V. *ala* *Alatar*, V. *DCEC* I, 80 *Alatge*, *ala trencat*, V. *ala* *Alats*, V. *lateral*

ALATXA, 'espècie de sardina grossa i de qualitat inferior', del ll. ALLEC, ALLĒCIS (o HALLĒC) 'espècie d'escabetx', 'el peix que s'amania amb aquest escabetx'; transmès pel mossàrab *läč* a l'àr. *lač* (collectiu) sobre el qual formà l'àr. vulgar el nom d'unitat *láča*, amb article *al-láča*, d'on el nom català i castellà. □ *1.ª doc.*: 1313.

Ja el trobem en una llista de peixos que es venien a Balaguer en aquesta data (*BABL* XII, 422), i en una altra de mallorquina de 1361-1365 (*BSAL* VII, 120*a*). «Una alflàvia dolenta, miga de *alucas* salades», en un doc. de 1546 (Alòs, *Inv. de Castells*, 50), sembla mala lectura per *alac<h>a*. Per a l'ús en terres valencianes, veg. les precisions que he reportat de Giner i March, s. v. *ALADROC*. En castellà és mot especialment propi de Múrcia, segons G.ª Girona, si bé el *DAcEsp.* no li fa restriccions regionals. En llatí s'usà des de Plaute com a nom d'una salsa pròpia per a peix, a manera d'escabetx, però St. Isidor ja puntualitza que a part d'aquest sentit és també una mena de peix de poc valor (en aquest sentit es pot pendre el diminutiu) adequat per amanir-lo amb la salsa en qüestió, i el fet de parlar-ne juntament amb les sardines dóna a entendre que és precisament l'alatxa: «sardinas --- vocari; *allec* pisciculus ad liquorem salsamentorum idoneus: unde et nuncupatus» (*Etym.*, ed Lindsay XII, vi, 39).

No està ben aclarit en realitat quina de les dues accepcions fou la primitiva, puix que no ens és coneguda l'etimologia del mot llatí. En dialectes del Sud d'Itàlia apareix *alìče* (Calàbria) com a nom d'una mena d'"anxova' (Rohlfs), sic. *alìccia*, *aleci* (Traina), mentre que Coray a les Illes Lípari recollí *aláča* i al costat d'aquest un equivalent *alici*: la forma en *í* deu ser autòctona, i la forma en *á* potser és d'origen català o castellà (*VKR* III, 362; cf., però, també *dentáša* al costat de *déntiši*, p. 363). En àrab magrebí tenim *lâğ* 'espècie de peix que es cria en el llac de Bizerta', segons el Cazwiní i l'Idrissí, àr. marroq. i alger. *láča* (Lerchundi, Beaussier); i del nom de *Bibalacha*, que consta ja en el S. XVII com a denominació d'una porta de la ciutat de Granada encara anomenada així (< *Bâb-al-Láča* 'porta per on entraven el peix els pescaters'), es dedueix que també s'usà en l'àrab de Granada (Simonet, s. v. *lach*). El resultat del llatí HALLĒCEM en mossàrab degué ser *léč(e)*, arabitzat en *läč*, i d'ací l'àrab vulgar extrauria el nom d'unitat *láča*.

No és gaire estrany que l'àrab reduís això a la seva vocal fatha, car el sufix mossàrab freqüent provinent de -ACEUS, -ACEA, també devien pronunciar-lo els moros (per llur pobresa de distincions vocàliques) oscillant entre *ä* i *á*, i es pot creure que en els mots que sentien com d'origen mossàrab (i així els ho indicava clarament la *č*) evitarien el timbre *ä* creient-lo fruit de la tendència a arabitzar més fortament la pronunciació.

Pel que fa al sentit de *poca alatxa* «poca traça o punt o poca ànsia en lo treball», propi del Maestrat (Ga. Girona), 'poc seny, poca-vergonya' a les Balears, sembla que en realitat es tracta del mot agitanat

lacha 'vergonya' (d'on *poca lacha* 'poca-vergonya' > 'deixadesa').

Alatzà, nom d'un color de cavall [S. xv, Dieç, *AlcM*], pres del cast. *alazán*, que sembla provinent de l'àr. *al-'azᶜar* 'ros', 'rogenc', veg. *DCEC* I, 80*b*; afegiu-hi que una variant més etimològica *alazar* sembla estar documentada en judeo-espanyol (*RPhilCal.* XXXI, 1968, 510ss.).

ALBA, 'aurora', 'túnica blanca de sacerdot', de l'antic adjectiu *alb*, *alba*, que és sinònim i prové del llatí ALBUS, -A, -UM, 'blanc'. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Cròn. de Jaume I: «un matí, entre·l sol exit e l'*alba*, vench-nos missatge d'En Exemén d'Orrea, que era en Burriana; e nós jaíem en nostre lit e tocaren a la porta ---», «e passam sobre Paterna e sobre Manizes, a un guau que un adalil sabia, on tots los altres eren passats; e quan fom delà al pla, declarí·s l'*alba* e era divendres; e anam-nos-en jaure a la torra d'Ezpioca» (cap. 182, ed. Bno. III, 106; cap. 187, IV, 12); en Llull: «Blanquerna se levava a la miga nit --- e·l diaque venia, que li ajudava a dir les matines; aprés l'*alba*, cantava la missa ---», «mils canta lo gall en la *alba*, que malvat clergue, luxuriós e avar, en la sgleya» (*Blanq. NCl.* II, 258; *Merav.* II, 68); Desclot: «quant vench sus al matí, com l'*alba* aclaria e el sol devia aparer sobre terra ---» (cap. 159). En terres del NE. designa tant el crepuscle vespertí com el matinal: a l'estiu —em deien a l'Alta Cerdanya— hem de treballar «d'una *álbə* a l'altra» (Eina, 1959), i a l'Alt Empordà anotava PCoromines el 1898 *a albes colgades* 'de negra nit' («se'n tornaven *a albes colgades*», a Torroella de Fluvià).

En el S. XIX, i per influència dels poetes floralescs —sobretot balears i pirinencs— de la Renaixença, ajudant-hi influxos occitanoides, es va usar bastant pertot la variant fonètica *auba*, contra la qual s'ha reaccionat en el nostre segle: no és exacte que sigui forma popular «a Barcelona, Manresa, Alcoi», com posa *AlcM* (m'observava Giner i March, el 1935, que era supèrflua a València la condemna que en feia Carles Salvador, en el seu *Vocab. Ortogr.* de llavors); és cosa balear i de la muntanya Centre-Nord del Principat, ja no rossell. ni del Pallars. Com a nom de la túnica sacerdotal, s'usa pertot, i amb *l* (fins a Tor de Vall Ferrera, 1932).

De l'arcaic adjectiu *alb*, *alba*, solament ha quedat algun ús marcadament poètic (matís ponderatiu): «amb els avets altíssims i les *albes* roques», Massó i Torrents, *Croquis Pir.*, 99. Altrament queda en la toponímia, estereotipat: *Vilalba*, *Torralba*, *Pedralbes*, *Espinelves*, *Montaub* a l'Aigua d'Ora, *Montau*, *Roquesalbes* a Garraf, però minvant molt des de l'Ebre cap al S. i SE., on es troben cada cop més els noms com *Torreblanca* (N. de Castelló), sense que, però, hi manquin del tot els noms com *Valldalba* (uns 20 km al N. de Castelló, probablement evolució fonètica d'un **Vallalba* > *Valdalba* mossàrab), *Ribesalbes* d'Alcalatén i algun més (contrast parallel entre Aragó i la Manxa; port., entre el Nord del Tejo i l'Alentejo; cf. PRoca i Garriga, *RFE* XXXVIII, 251-6). Supervivència de l'antic adjectiu, *aup* 'deixant o rastre d'aigües d'una nau', en mall. (*BDLC* XIII, 195), veg. *ALBAÏNA*. El nom del poble d'*Alp* a l'obaga de Cerdanya (*Albi* o *Alb* a l'Acte de Consagració de la Seu d'Urgell, número 187) no és gens segur que sigui idèntic a aquest adjectiu; el que és ben segur és que no té res a veure amb el ll. i alpí *alpes* 'grans muntanyes, pasturatges' ni és nom de cap pic ni cap riu (contra el que diu *AlcM*: vol dir el Puig o Tosa d'Alp, i el riuet, que *prenen* nom d'aquest poble i no pas l'hi donen).

DERIV.: *Albada* [c. 1500, *Viudes e donzelles*]; molt viu en la cançó popular de c. al XVII: «Nines de Montseny ja fóssiu casades, / la meitat o més, o totes plegades! / No daríeu torment a pares y mares, / tampoc als galants que us fan les *albades*», Milà, *Romllo.*, 282.4, recollida en el Gironès (*aubades*, en la versió A_1); Porcioles, *Folkl. V. d'Àger*, p. 16; tocar *albada* 'tocar diana': «em semblava que tot just m'havia adormit quan, a punta de dia, el corneta va tocar *albada*», PCoromines, *Presons Im.* VI (*O. C.*, 864*b*14), acc. que manca al *DFa.* i a *AlcM*. *Albadella* 'campana petita de la Seu de Vic que servia per cridar a l'oració matinal': «quan l'*albadella* me cridava al chor ---», Verd., *Canigó* XII (ed. Pop., p. 339); *albadana*; *albader*; *albadina* [1416], *albadiner*.

Es deriven directament de l'adjectiu *alb*, *-ba*: *Albat*, pròpiament 'vestit de blanc', que en l'origen s'aplicà també a gent adulta: «enaprés *albatz* onpliren tota la casa ---» (d'un moribund), *Vides de Sants Rosselloneses*, 100r1 (trad. ll. *albati*); generalment l'infant que mor en els primers anys [Llull, *Cont.* 59]: «quart infern és aquell on entren los infants *albats*, qui no són bateyats», Llull, *Doctr. Pueril* (ed. Gili, p. 279); descartar del tot la idea, en què s'havia pensat, que això tingués un origen aràbic, cf. Julià Ribera, en *Misc. Alcover*; *un əu̯bát* 'nen mort de bolquers', Espinelves, 1935; eiv. *u̯bat* «párvulo muerto», PzCabrero; sovint aplicat als que moren abans del baptisme, però a Tor de V. Ferrera *un albát* era un mort quan ja era batejat, 1932; i en un doc. de Besora de Cardener s'aplica a un de més grandet: «de sepultura d'*albat* deu aver lo rector --- emperò entén-s'i *albat* en tro a 7 ans», a. 1369, Serra V., *BCEC*, 1909, p. 274; es retroba també en alguns parlars occitans però només ací i allà (el *FEW* I, 60, l'assenyala a Biròs de Coserans i en un text antic de les Landes, al qual es deu referir el *PDPF*, car altrament manca en *PSW* i Rayn.); en lloc d'això diuen *aubà* a Tortosa (Moreira, *Folkl. Tort.*, 716); *aubatet* eiv. *Albatjar* (*DAg.*). *Albaiat* contribució valenciana, a. 1315 (*CoDoACA* XXXIX, 110), no ve de *albus* sinó de l'àr. *'abyaḍ* (fem. *baiḍa*) 'blanc'. *Albenc* [c. 1500, *Viudes e donz.*]. *Albí* [1868, *SLitCosta*; *albinisme* id.]. *Albines* en el *Curial* (II, cap. 7) sembla que no s'ha de pendre per un derivat d'ALBUS ni accentuar-lo en *-ès*, sinó com una catalanització del fr. *aubaine* 'ganga, benefici vingut d'on no s'espera', que sol derivar-se del ll. ALIBI 'en un altre lloc' (veg. nota d'ed. *NCl.*). *Albit* o *àlbid*?

(*Rom.* x, 517). *Albita.*

Albor [Ramon Llull], paraula molt afermada en altres llengües veïnes, en particular en castellà [c. 1140, *Cid*]; +*alborejar* 'trencar l'alba': «hi predica un jovenet — que fa la cara d'un àngel: / vinguen, vinguen anells d'or — y manilles y arracades / y també 'l manto de seda — qu'al seu cap *arboreave*» ('llançar resplendors brillants'), recollida a Agramunt per Milà, *Romllo.*, 12.10 (i v. 24) amb moltes versions sols diferents en part, i ja en la 1.ª ed. de 1853, núm. 27. *Albaris* «terra rogenca» (Quatretonda, 1962), però *albarissos* 'argila blanquinosa' a d'altres punts del País Valencià i de Ribagorça (Eresué, 1965). *Albeig* 'blancor', en el considerable poeta eivissenc Isidor Macabich: «afalac d'aus blanques i de blanques veles, / amb *albeig* d'esteles... / Port meu encantat!» (veg. Villangómez, *Llibre d'Eiv.*, p. 88).

Albugo, albugini, llatinismes (*AlcM*); sentits semblants: *àlbula, albúm* (ibidem). *Albumen* [1868, *Societat Literària Costa*]; *albúmina* [id.], pres del francès *albumine* duplicat de l'anterior [al cast., passà ja el 1858], *albuminós* ibid., amb els cpts. *albuminiforme, albuminímetre, albuminúria*, i deriv. *albuminat, albuminina, albuminosa* (id. tots ells). *Albura. Albena* mot alpí, que crec no representat en català, com a nom de la perdiu blanca o «lagopède» [ALBĒNA, Jud, *BDR* III, 66, amb sufix d'aspecte cèltic]. *Eixalbar* 'emblanquinar' [1369]: «item, d'*exalbar* la cambra tota en torn --- la qual és ja *exalbada* e pintada de nou» (mal analitzat *dexalbar*), doc. ross., Alart, *InvLCat.*, s.v. *de-*; *esxaubada* [a. 1395, *axalbar*, 1447 ib.]. *Àlbum* pròpt. 'cosa blanca o en blanc', llatinisme modern que des d'Alemanya passà al francès, i d'ací al cat. i al cast. (on ja el denuncia com a gallicisme Baralt el 1857) i l'usà a Mallorca Tomàs Aguiló, c. 1850.

CPT.: *Alba-espina* ross. (que no hi ha gaire més raó de considerar gallicisme, que el tenaç prejudici de Moll de pendre per castellanismes o gallicismes els mots que no essent gaire usuals en cat. medieval s'han perdut avui a les Illes); *albespí* ja Cerverí, segona meitat S. XIII: «sitot m'esmay, cant la cigala canta / e·ls *arberspís*, e·l rossynols se'n laixa» (12/68.2, potser a esmenar en *albespís* o *albrespís*); cf. oc. *aubespin*, en el *TdF aubespin, arbrespí*; Jeanroy, *Rom.* LXV, 244. *Alba-roja. Albibarbat. Albicaude. Albicorni. Albiflor. Albificar. Albimà. Albípede. Albipenne.*

Albacar, V. *barbacana*

ALBACORA, figa —, o *d'albacor*, de l'àr. *bākûra* id., que és el substantiu individual de l'adjectiu *bākûr* 'precoç'; també *albacora*, espècie de tonyina, deu ser provinent d'aquest adjectiu, tenint en compte que sembla haver estat aplicat de primer, i més pròpiament, als exemplars joves d'aquest animal. ☐ *1.ª documentació*: Ss. XV i XVI; en la 2.ª acc. S. XIX, i, com a castellà, ja 1535.

De la Menescalia de Dieç cita *figues albacors seques* l'*AlcM*: «figues primerenques o *alboquores*», el 1472, en el *Liber Elegantiarum* del val. Joan Esteve. OPou: «*albacores o figues-flors*: grossus» (*ThPu.*, a. 1575, p. 61); el *DAg.* com a valencià *figa bacora* «figa-flor». A Mallorca està molt amplament divulgat l'ús, sobretot, de la forma en *-or*, i aplicada en especial a l'arbre, sigui amb *de* o sense preposició: «Brondant pel vell cornaló / de la clasta casolana, / bona ombra fa la baldana / de la *figuera aubacor*», Guasp (*IdOr.* IX, 97), «ja més tranquil, llavorés, encenia / lo carboner la sitja de carbó; / i s'abrigava a l'ufania / d'una figuera borda d'*aubacó*», ACaimari (*IdOr.* VI, 33); la popular glosa, sovint citada, la vaig sentir així a Campos: «en essê en es capdamunt / de *sə figẹ́rə ubəkọ́*, / tant si 's figa com figó / en arribar-lí la cui» (1964).

Encara que solament sigui mot d'ús general en les regions de Migjorn, també viu encara en comarques al N. de l'Ebre, car Marian Roca, que és del Camp o de Reus mateix, l'inclou en la llista de les classes de figa que més recorda: «*figues de bacó*, sejoles, de tres per càrrega, de coll-de-dama» (en *Xaloc*, març de 1973). En castellà *albacora* des del *DAut.*, murc. *bacora*. Com a aràbic Höst coneixia *bākûr*, en el S. XVIII, com a usat en el Marroc per a 'figues de primavera' (Dozy, *Suppl.* I, 106*a*); aquesta forma funciona alhora en la llengua d'origen com a nom col·lectiu de la planta, enfrontada amb el «nomen unitatis» *bākûra*, i com a adjectiu en el sentit general de tota cosa 'precoç' (*DCEC* I, 81).

Com a nom de peix està menys difós en català que en castellà, però tanmateix el *DAg.* recull també *bacoreta* com a peix valencià «albacora», i sembla que també s'usa a Mallorca i a la Costa de Llevant (*BDC* XI, 34). Cast. *albacora* ja es troba el 1535, i el *DAcEsp.* observa que en algunes bandes només designa aquest peix quan és jove, cosa a la qual deu apuntar també l'ús preferent de *bacoretes* a València.

En cast. és força usat, més que enlloc, a les costes andaluses i americanes (*albacora*, B. Brunet, *Nación Bs. A.*, 9-II-41), però també en el Cantàbric; d'allí va passar al basc, on diuen *albokera* a Lekeitio, *albakera* a Guipúscoa i Biscaia en general; i allí es troba també la forma de terminació masculina, en ast. or.: Colunga *albacor* (Vigón); port. *albacor, -ora*, i de procedència hispànica en italià, on tenim *a(l)bucore* en obres de viatgers i altres autors hispanitzants del S. XVI (Zaccaria). En aquesta acc. no s'ha registrat el mot com a aràbic fins a data moderna, en el dicc. marroquí de Lerchundi, però la preferència indicada fa creure que fou també una aplicació de l'adjectiu per a 'precoç'.

Albada, albadana, albadella, albader, V. *alba* *Albadoc*, cf. s. v. *badar* (*BADOC*) *Albaiat* (*AlcM*₂ escriu *albayat*) del mateix origen que el cast. *albayalde* (veg. *DCEC*)

+ALBAIDA, designa una espècie d'estepa blanca, de l'àrab. *bâịda* 'blanca', veg. *DCEC* I, 81; Cavanilles II, 335; sentida la variant *ubâịdə* a Andratx (1964);

andal. *albaida* a Bédar (Almeria), 1947.

ALBAÏNA, 'calma blanca, manca completa de vent en mar', degué començar per significar 'calitja', des d'on passà per altra banda al sentit de 'boira ploranera, ximxim', que té a Mallorca, i també a 'desmai, pèrdua dels sentits' (per comparació amb el desmai del vent, en mar): derivat del ll. ALBUS 'blanc', probablement *ALBĬCĪNA 'cel blanquinós'. □ *1.ª doc.*: fi S. XIV, *Cròn.* del Cerimoniós («navegar com més poguem [e] per les *albahines*, que·y estiguem en mar tro lo diumenge següent»).

És, doncs, una bona traducció de l'angl. *dead calm*, fr. *calme plat*, cast. *calma chicha*, i de l'expressió avui viva a la Costa de Llevant, +*calma sangrenta* (St. Pol de Mar, 1920-40); cf. la meva nota de la *Miscell. Fontserè*, 1961, 143-4. Reapareix en *La Filla del Rey d'Hongria*, del S. XV: «esdevench al monestir on era sa muller; la nau estech en *albayna*, que no havia vent ne's podia moure; lavors dix lo comte: —Pus no avem temps d'anar avant, vets aquel monestir e pregats-los que'ns venen pa» (*NCl.* XLVIII, 56; *CoDoACA* XIII, 76).

El mot sobreviu avui, però més aviat en altres sentits. En el NE. del Principat, s'ha passat de la idea de vent que desmaia al desmai d'una persona, sentit en el qual la pronúncia, partint d'*aubaïna*, es redueix sovint a *ubəinə*, i així apareix sovint en les obres de Marian Vayreda: «l'aigua amb que m'havia ruixat la Coralí pera retornar-me de la *obehina*», «després li vingué com una *obehina*, perquè entengué que anaven a engegar la mola, lo que, donat lo lloc que ocupava, era la seva mort», *La Punyalada* (IX, XIII, 1.ª ed., pp. 156, 210), «al rebre el papà aquesta notícia, va tenir mitja *obeïna*», *Sang Nova* (IV, xiii, 317; 2.ª ed. II, 46). A la pagesia mallorquina, en general, significa, en canvi, 'roina, ximxim' (*BDLC* III, 10; Sóller, 1953).

Com ja veieren Tallgren (*Glanures Cat.* I, 160) i Moll (*AORBB* I, 191), es tracta d'un derivat d'ALBUS 'blanc'. Crec que devia començar per significar 'calitja, cel blanquinós', d'on, per una banda, l'estat del mar més freqüent quan hi ha calitja, o sigui la calma, i d'altra banda 'boira', d'on 'boira ploranera, ximxim'. De fet a Múrcia diuen *calma blancor* en lloc de «calma chicha» (*DAcEsp.*, GSoriano), i jo mateix n'he sentit a dir *calma blanca* a Formentera (1964) i *mar blanca* a Sant Pol de Mar («doncs què ¿vols que tot el dia faci *mar blanca*?», 1956). D'altra banda el primitiu ALBUS ha sobreviscut a Mallorca amb aqueixos sentits marítims: *aup* 'aigües, rastre o deixant d'una nau' (*BDLC* XIII, 195), també 'zona tranquil·la de la mar entremig de dues de lleu oratge' i, a Pollença, sinònim del present *albaïna* 'calma total' (*AlcM*).

Aquells dos filòlegs no explicaren satisfactòriament ni el sentit ni la terminació, que no pot ser ni *ALBAT-INA (on no s'hauria perdut la -T-), ni *ALBACINA, que fóra difícil de justificar des del punt de vista llatí, sinó *ALBĬCĪNA, derivat d'ALBICARE 'blanquejar'; cf. formacions romàniques com els cast. *blanquecina* i *mortecino*, amb el mateix valor del sufix, atenuant.

Un equivalent exacte del nostre mot sols es troba en *Aubazine*, poble del Llemosí (Corrèze),[1] però hi ha mots de forma i sentit bastant semblants en altres llengües romàniques: port. dial. *albazèilha* «claro do ceu num dia ennevoado» (a Guimarães, Leite, *Opúsc.* II, 230), rossell. *albé* 'vent de llevant, vent de mar' (Grandó, *Misc. Fabra*, 180, cf. el lomb. *álbera*, Arbedo *alba* 'boira', Salvioni, *Rom.* XXVIII, 91) i l'it. *albagìa*, que havia significat 'manca de vent' (*Rom.* LXXIII, 518; Tommaseo, s. v. *albasìa*) i d'ací passà, per una banda, a 'brisa suau' en diversos dialectes del S. i N. d'Itàlia, Rètia i Occitània (Salvioni, *l. c.*), i per l'altra a 'posat altiu, orgullós', que és l'acc. literària des del S. XV;[2] el pas de la idea de 'calma, flema' a 'actitud soberga' el veiem semblantment en l'it. *sussiego*, i una dualitat semblant a la que hi ha entre el sentit etimològic d'*ALBICINA 'calitja' i el modern de l'it. *albagìa* es repeteix en l'it. *bòria* 'orgull', germà del nostre *boira*.

[1] Pot ser antiga la indústria d'aquesta població, de la qual ens donen notícia Béronie-Vialle (s. v. *Ooubozino*): «il y a des blanchisseuses de toiles qui font blanchir à la rosée ou au serein les toiles du pays; quand une personne est extraordinairement brune nous lui disons: *as pla besoun d'onà fa un tour o Ooubosino*». — [2] *Albagìa* és derivat de l'adjectiu *albàgio* '(drap) de color blanc', que pot correspondre a un tipus *ALBAX, -ACIS.

Albaixinies, V. *albixeres*   *Alballatge*, V. *abella*   *Albaneca*, V. *DCEC* (I, 82*a*, *ALBANEGA*)   *Albanell*, V. *alba*

Albaneyra, que és el modern *Banderola* (JCorominés, *E.T.C.* I, 256, 392), és improbable semànticament que vingui d'una combinació ALBA NIGRA, i més encara l'origen lígur, en què pensa *AlcM*; més fàcil fóra que sigui un equivalent mossàrab de *Banyera*, pronunciat *Banneira* pels moros (no hi ha el so de *ŋ* en àrab, però hi havia consciència que NN donava *ŋ* en català, d'on aquella arabització ultracorrecta, i després la diferenciació *nn* > *nd* en català)   *Albaquella*, *albaquia*, V. *DCEC* (I, 390*b*4, BAQUÍA, BAQUIANO) (*albaquella*, 1315, anterior a la 1.ª doc. cast., és ultracorrecció d'*albaqueia*, amb *-i-* secundària i àr. *qî* pronunciat normalment *que*)   *Albar*, V. *alba*

ALBARÀ, 'document en què consta un permís, obligació o altres declaracions, particularment de caràcter mercantil', de l'àr. *barâ'a* 'dispensa', 'rebut, carta de pagament', de l'arrel *b-r-'* 'ser lliure', 'alliberar, absoldre'. □ *1.ª doc.*: Muntaner.

«A cascun patró ell donà un *albarà* sagellat ab son sagell del senyor rey» (*Cròn.*, cap. 39), «no havien haüt *alberà* d'ell d'entrar en lo camp» (id., 94); «e levà's de allí hon stava e entrà-se'n dins la sua cambra, escriví un *albarà* e posà'l-se en los pits», *Tirant* (ed. Ag. II, 187); OPou registra ja bastantes de les seves aplicacions modernes i antigues (1575, *ThPu.*, 116, 128, 130, 131, 133, 217): «syngrapha, chirogra-

phum; fer *alberà* a algú de tot lo deute: scribere alicui universum debitum; no voler fiar, ni ab *albarà* ni ab fiança», «posar *albarà* a la casa per llogar o vendre: proscribere domum»,[1] «hoc chirographum», «*albarà* de rebuda ---; *albarà* de lloguer ---; *albarà* de pagar la despesa ---», i fins dóna models dels «*modos de fer albarans*: *Albarà de deute*, Yo Pere Gual confés deure a vós, Benet Pasqual ---» (p. 129). Continua avui essent usual i popular en tot el territori lingüístic: en el Principat («ella és filla de l'Aduana, / allí on fan los *albarans*, / y ell és fill de bona casa, / allí a la vora 'l portal» (Milà, *Romllo.*, 417) i pertot, fins a Eivissa («*euberà*: albalá», PzCabrero) i fins al Migjorn valencià (a Alfàs m'explicaven que els *albarans* del reg d'allí duen un pi i un peix, símbols heràldics del poble, 1963).

El mateix mot aràbic va donar el port. *alvará* i el cast. *albalá*; aquest antigament havia estat femení, com el mot aràbic, com veiem en Juan Manuel, en López de Ayala i en l'antiga doc. aragonesa: «la malicia d'aquellos qui priestan lures averes --- recebidas las pagas --- por el perder de las *albarás* o por la muert de las testimonios, retiénense las cartas et atienden engañosamientre que puedan demandar de cabo aquellas pagas» (*Fueros de Aragón*, § 124.1), «feita la segunda paga, quoando ovo tiempo que podiesse aver aueilla *albara*» (Vidal Mayor), «por las grandes malicias et engaynos que fazian los judíos en los tiempos passados, faziendo las *alvaras* de las pagas en letra judienta», *Fuero de Navarra* (en la cit. obra de Tilander, p. 240: més doc. del cast. *alvalá* en Gower, *Conf. del Amante*, p. 530, Gz. de Clavijo, ed. Estrada, CLXXIII). Per a l'etimologia aràbiga, veg. *DCEC* I, 82*a*; Freytag I, 102*a*; Dozy, *Gloss.* 63; Neuvonen, 74; Eguílaz, 100, 102, suposa ridículament que en l'acc. familiar val. 'taca d'excrement en el faldar de la camisa' sigui un altre mot aràbic (*baraz*, cf. ací *ALBARÀS*).

DERIV.: *Albaranar* [1417]. *Albaraner* [1436, *mercader albaraner*, 1613, cita de Careta, *Barbrismes*, s. v. *galeó*]. *Albaranet* [1371: «*lo albaranet*: tessera, tesserula», parlant de la farina pesada al pes del forment, OPou., *ThPu.*, 218].

[1] Acc. també documentada per l'Arx. de Hita en el cast. *albalá*, ed. Janer, 1484.

ALBARÀS, 'espècie de lepra blanca', de l'àr. vg. *barâṣ*, clàssic *báraṣ*, id. ☐ *1.ª doc.*: 1460, JRoig.

«Ix d'aqueix fanch, / hon jaus mullat / de sanchs, sullat, / tinyes e ronya; / tu, sens vergonya, / en lo fangaç, / ple d'*alvaraç*, / me par hi jagues, / ab altres plagues, / prou verinoses / e doloroses, / e no les sents», llegim en el ms. del *Spill*, v. 12086. D'ací també el cast. *albarazo* [1495, Nebr.; *albaraz* en la *Gral. Estoria*; *albarraz*, 1251, *Calila* (Rivad. LI, 39] i port. ant. *alvaraz* (ja en les *Ctgs. de Sta. Maria*, i *Canc.* Colocci, 446, C. Michaëlis, *RL* XIII, 243-4). En l'àrab de Castella trobem també *baraṣ*, *albaraz*, en les *Leyes de Moros* del S. XIV (o *Çunna* de Segòvia, a. 1462, *MemHistEsp.* V, 427). Més detalls i proves de l'etimologia en Neuvonen, 180-1, i particularment en el *DCEC* I, 83, on es rebutgen les etimologies errònies de Eguílaz, *Glos.*, 102, i Steiger (*VRom.* X, 19).

Albarca, V. *avarca*

ALBARDA, de l'àr. *bárda^{c}a* id. ☐ *1.ª doc.*: S. XIII, *Costums de Tortosa*.

També en Eiximenis: «posen-nos —dix lo cavall— un vil cabestre d'ase al cap, e un bast o una *albarda* de mul a les costes», *Terç*, cap. 228; OPou: «*albarda* o bast: clitella ---» (*ThPu.*, 38). Fora de Barcelona, on avui s'ha imposat la forma literària, es pronuncia *əubárdə* a quasi tot el català central i la part Sud de l'occidental, així com a Menorca, però ja no en l'occidental pirinenc (*albárda*, p. ex., a Tor de Vall Ferrera, 1932). L'accentuació vulgar hispano-aràbiga *bardá^{c}a* (*PAlc.*) s'ha conservat en el mall. *aubardá* [*alberdans*, 1431, *AlcM*], eiv. *uberdà* «albarda» (PzCabrero).

Del mateix origen i significat, cast. [c. 1240; *Biblia med. rom.* 31.34] i port. *albarda*. Veg. *DCEC* I, 83; Neuvonen, 181. Per a l'origen persa del mot aràbic (que essent quadrilíter difícilment podria venir del semític), veg. Freytag, I, 106*b*, i Elis Wadstein, *Le Monde Oriental* IX (1915), 56-62; per a descendents europeus no hispànics, veg. *DCEC* s. v. *BARDA* I. Una acc. notable és la de +'collada', que vaig sentir per a *aubarda* a Maials (1935), cf. l'*Albarda Castellana* a Montserrat, *Cova de l'Albarda* a l'Alta Garrotxa (Vayreda, *La Punyalada* XX, 1.ª ed., p. 301), i cf. *Els Bastets*, formidable serra tota d'estructura esqueixalada, a llevant de St. Llorenç dels Piteus i Nord de la Serra de Busa; al. *sattel* 'collada', argentí *albardón* «loma que sobresale en una llanura»,[1] explicable per comparació amb els dos pendents laterals de l'albarda, val. *albardó* «una carena» sentit a Alzira, 1962.

DERIV.: *Albardar* [S. XV, *AlcM*], per a l'acc. 'ensarronar, enganyar amb bones paraules' (cat. oriental, *AlcM*; maestr. *albardonar*, ib.), cf. roms. *înselà* id., su. fr. *faire une monture à qn.* «le berner, l'ennuyer» (cites en Spitzer, *Misc. Alcover*, 471). *Albarder* 'el qui fa albardes' [1575, OPou: «*albarder y baster*: clitellarius», p. 161], que ja ve de la fase mossàrab, com sigui que *Albardair* ja figura repetidament com a nom de moro en el Rept. de València (ed. Bof., 523, 560), i avui segueix essent més viu en el Migjorn valencià que enlloc [Cocentaina, 1963]; *albardera*; *albarderia*. *Albardó* [1420, *AlcM*] mot sobretot valencià [*l'azbardó* d'un mul, a Bel de Benifassà, 1961; i cf. supra]; *albardonar*; *albardoner*. +*Albarduscos*, malnom popular que donen els pobles veïns a la gent d'Atzeneta (Llucena, 1961) no serà derivat d'*albarda* sinó variant arabitzada del mossàr. i cast. *pardusco*, tal com els noms tan freqüents de moriscos, *Al-'Azraq* 'el Blau', *Al-Aḥmar* 'el Roig', *Al-'Aṣfar* 'el Groc', etc.

[1] Ascasubi, *Santos Vega*, vv. 1012, 7665; Rob. J. Payró, *Pago Chico*, 139, 199; Sastre, *Tempe Argentino*, cap. IV, p. 46; Ant. Serrano, *La Prensa de*

B. As., 27-VII-41; P. Inchauspe, ib. 6-VIII-44; M. Booz, en el diari *Los Andes*, 15-IX-1940; Carpena, *La Nación*, 29-IX-1940.

ALBARDÀ, 'bufó poca-solta', de l'hispano-àrab *bardân* 'home que diu xavacanades', de l'arrel aràbiga *b-r-d* que expressa fredor i poca-solta. ☐ *1.ª doc.*: 1399 (escrit *alberdà*, *Ardits* I, 117); S. XV, en el *Recull d'Eximplis* p. p. Aguiló: «*albardà*, home fent *albardaneries*: buffo, scurra ---», 1472, JEsteve, a7v°*b*.

També cast. *albardán*, que ja apareix a finals del S. XIII, en la *1.ª Crón. Gral.*, MzPi., *Poesía Jugl.*, p. 33. No hi ha cap motiu per admetre que el català vagi pendre'l del castellà i no directament de l'àrab (com suggereix Neuvonen, 219); *albardana* f., com a epítet en l'Arx. de Hita, 1232*d* (i *albardán*, 259). Del castellà va passar al bc. *alberdau* «regocijado» que apareix en el biscaí dels *Refranes y Sent.* de 1596, i *alberdania* en Gavon-Sariac, etc. (Mitxelena, *BSVAP* 1966, 289). En àrab només s'ha documentat *bârid* en aquesta acc., participi actiu de la dita arrel, però Dozy, *Gloss.*, 66, es refereix a l'equivalència dels tipus morfològics *bârid* i *bardân* en àrab vulgar, y totes dues formes estan ben documentades en el sentit de 'fred' (Freytag I, 106*a*). Vegeu el mateix glossari per a l'aplicació de la idea de fredor a la de niciesa, calembur sense gràcia, en àrab, i *frío* en aquest sentit és corrent en el castellà dels Ss. XVI-XVII, segurament com a calc semàntic de l'àrab. També gall. ant. *albardán*, *-dão* (*Cantigas*, 401.7n, apèndix 1.10*d*); *DCEC* I, 83*b*.

DERIV.: *Albardanejar*, S. XV, *Fi del Comte d'Urgell* («allí se trobave un orat qui anave *albardenejant*», mal llegit *albardeuejant* en l'ed. *NCl.*, 93). *Albardaneria* [1472, J. Esteve: «*albardà*: home fent albardaneria», *Liber Eleg.*].

ALBARDÍ, planta gramínia semblant a l'espart i a la boga, de l'àr. *bardî* 'papirus'. ☐ *1.ª doc.*: 1797, Cavanilles, *Observ.*, II, 324, com a nom del *Lygeum Spartum*, Linn.

És un mot sobretot valencià, que he sentit en particular a Guardamar (com a equivalent de *masseta*, 1963); però no ho deu ser exclusivament car també vaig anotar *albardín* en el parlar d'Alins de Llitera, mig-català mig-aragonès, com a nom d'una planta en forma de tija amb un plomallet, que es fa en les basses (1964). Per a l'origen aràbic, cf. *DCEC* I, 83; Dozy, *Gloss.*, 66-67; per a formes magrebines, veg. Schuchardt, *ZRPh.* XXXIII, 384-9, que registra *berdî* «espadaña» en *PAlc.* i *bardî* en l'àrab del Marroc i Algèria (Lerchundi, Beaussier); més magrebí en Colin, *Hespéris* VI, 61 (Ǧbâla sept. *abĕrdi* 'espècie de jonc'). S'ha registrat també un cast. *albardín*, que el *DAcEsp.* admetia ja el 1884, i Schuchardt creu pres del català de València, cosa gens inversemblant, si bé l'afegit de la *-n* no és prova decisiva (cf. *azacán* de *saqqâ'*, etc.). Steiger i Hess v. Wyss (*VRom.* II, 72n.) creuen que tenen el mateix origen el cast. *rosa albardera* 'Paeonia Broteri' i port. *albardina* 'peònia silvestre'.

DERIV.: Com a col·lectiu s'ha usat un cast. *albardinar*, amb el qual potser hem d'identificar *El Bardinal*, nom d'un molló de Llíria afrontant amb Alcubles, i partida de Llíria: em diuen en aquesta ciutat que és apel·latiu en el sentit de 'lloc on tiren runa i escombraries' (potser es tracta d'un erm mollerós on es fa l'albardí; ¿o seria variant mossàrab de l'arag. *pardinal*, cat. pirinenc *pardina*, aranès *pardía* (PARIETINA) 'ruïnes d'edifici despoblat'?).

Albardó, albardonar, albardoner, V. *albarda* *Albareda, albarell, albarella*, V. *àlber* *Albarenc*, V. *alba* *Albargina*, V. *albergínia* *Albarís*, V. *alba* *Albarrana, albarrani*, V. *barri* *Albarsana*, V. *herba-sana* (HERBA) *Albarzer, albarzeral, alberzerola*, V. *esbarzer* *Albarzó*, V. *DCEC* BARZÓN, I, 417-8 (és pueril l'objecció d'*AlcM*, ja que és una forma manllevada solament trobada a Biar, poble fronterer de Castella, per tant la *z* sonora pertany a la fonètica del castellà, que en aquesta zona va conservar les sonores fins al S. XIX, i àdhuc el XX, a Énguera, etc.). *Albat*, V. *alba* *Albatàrrec* no es pronuncia mai *albatāřek* en el llenguatge local (contra el que diu *AlcM*) sinó *albatāři* (o, popularment, més aviat *lo batāři*), que és també la forma etimològica, cf. *E.T.C.* I, 211-213 *Albatros*, V. *alcatràs*

ALBECA, 'part exterior de la llenya de l'arbre', mot comú al català i alguns parlars occitans, derivat d'ALBUS 'blanc', pel seu color, que és més blanquinós que el de l'escorça i el del cor; però com sigui que el sufix *-eca* no és llatí i ALBHOS és indoeuropeu amb descendència a quasi totes les llengües occidentals d'aquesta família, si bé podria ser un derivat del llatí format en romànic, això és dubtós, i es més aviat probable que es tracti d'un *ALBĬCCĀ ja format en una llengua cèltica o del substrat indoeuropeu veí del cèltic. ☐ *1.ª doc.*: 1575, OPou.

Entre les parts de l'arbre, amb l'equivalència llatina *alburnum* (*ThPu.*, 59). D'aquest dicc. passà al de Torra [1650, «*albeca*, blanch o greix del arbre», s. v. *arbre*]. Ja l'usà Verdaguer en l'*Atlàntida*, parlant de monstres marins: «altres ab ell l'abisme n'escup, que dins l'*albeca* / de l'arbre que s'aterra tenien aspre niu» (cant VIII, p. 214). El mot és d'ús general avui en el dialecte central i part, almenys, del rossellonès; si bé en tota la zona pre-pirinenca es pronuncia *aubèca*: veg. *CostCatMancom.* I, s. v. *aub-*; «un arbre baumat, que ja no té cor i només li queda l *əubę́kə*» sento a Les Llosses (1954). La mateixa forma bàsica es troba en una part del territori occità, i sembla existir-hi ja a l'Edat Mitjana, si bé és estrany als trobadors i no sabem d'on tragué un oc. *albeca* f. «aubier d'un arbre» el *PDPF* (no en *Rayn.*, *PSW*, Brunel, Pansier ni els gloss. dels docs. de Paul Meyer); de tota manera avui existeix en el delfinès del Champsaur (*ooubécha* «aubier», D. Martin, *Le Patois de Lallé*, Alts Alps, cap al trifini amb l'Isère i la Droma); en diverses zones de Gascunya s'usa el masculí cor-

responent *aubék* («*aoubec*: aubier, bois entre l'écorce et le coeur de l'arbre», en el Comenge, Dupleich, *Patois de St. Gaudens*; i lluny d'allà a la costa de la Gironda, Moureau, *Patois de la Teste*).

Hi ha en romànic i fins en català diverses denominacions de l'albeca formades amb la mateixa arrel. En bona part no fa escrúpol admetre que són d'origen romànic, car es tracta de sufixos ben representats en romànic i fins en llatí. Cast. *albura* [1629, Huerta], que ja és ll. tardà *albura* (*CGL* III, 439) i no ha estat estrany al català (veg. *AlcM*). Ll. ALBURNUM id., documentat en Plini, i que ha donat una forma fr. ant. *aubour*, oc. ant. *alborn* (Schultz-Gora, *ASNSL* CXLIII, 101-103), i se'n citen formes *alborno, alborne* i *borne* en castellà (*DCEC*, s. v. *borne* v), cf. *FEW* s. v., núm. 6. Fr. *aubier*. En català mateix tenim *albenc*, pròpia dels nostres Pirineus centrals: *l'albẹ́ŋ* a Àreu de Vall Ferrera (1933), *l'olbẹ́ŋ* a l'Alta Ribagorçana (Bono, 1957), *albenco* «pino malo» a Benasc (1964), *albẹ́n* a Viu de Campo (1964). En aquest el sufix és ja pre-llatí, però no és gaire inversemblant que sigui un derivat format ja en romànic, donada la gran productivitat de *-enc* en català. Però *-eca* i *-ec* no són sufixos catalans ni occitans vius; i per tant és molt més difícil admetre que *albeca* i *aubec* siguin creacions purament romàniques, més que més estant documentats en inscripcions i fonts de l'Antiguitat, a la Gàl·lia, formes com *Albici*, *Albece*, i altres en *Albicc-*, *Albic-* (Whatmough, *Dial. of Ancient Gaul*, ed. xerogràfica, pp. 80, 82, 83). I realment és un fet que -ICCOS, -ICCA, és un sufix copiosament representat en la documentació cèltica (veg. Holder, etc.).

De fet no hi ha necessitat de partir del ll. ni de suposar una excepcional creació rom., puix que ALBHOS 'blanc' es remunta fins a l'indoeuropeu: no solament és llatí *albus* i umbro-sabèl·lic *alfos*, sinó que en derivats, en noms propis i en aplicacions especials, va deixar abundant i ben comprovada descendència en germànic, en balto-eslau, en grec, i hi ha proves de la seva existència en llengües cèltiques i altres del substrat toponímic occidental (Pok., *IEW*, 30-31): gr. *ἄλφος* 'eczema o sarna blancs', germ. **alb-it-* 'cigne' (a.-al. ant. *albiz*, ags. *aelbitu*, esc. ant. *elptr*), paleosl. i rus *lebedĭ* id. (amb variants en polonès, txec i serbi, que suposen esl. comú **olb-edĭ*), lit. *bal-añdis* 'colom', i noms de lloc *Alba*, *Albium*, *Albis* (> al. *Elbe*), molt repetits des de l'Antiguitat com a noms de lloc en les zones cèltiques, lígurs i itàliques, que almenys en bona part provenen d'aquest adjectiu indoeuropeu (cf. encara ky. *elfydd* 'món', comparable a l'esl. *svĕtŭ* 'claror', 'món'.

Sembla, doncs, raonable d'afirmar que tenim dret a postular una base substràtica *ALBĬKKOS, -ĬKKĀ;[1] si bé és difícil decidir si es tracta d'un terme d'un dialecte cèltic continental, o bé a incloure en el concepte un poc vague del sorotàptic, car si bé l'indoeur. BH apareix representat per -F- en les relíquies sorotàptiques més típiques, també hi ha formes amb -B- que semblen procedents de dialectes d'aquest grup (majorment si admetem que incloïen els parlars europeus que indoeuropeïtzaren els lígurs).

DERIV.: *Albecós* (*AlcM*).

[1] A l'aragonès de la Vall de Gistau l'albeca es diu *baθáro* (Plan, 1964), ço que podria ser alteració d'un *ALBICCIAROS (> **albeθáro*), segurament derivat de *ALBIKKIOS.

Albeçre, *AlcM*, d'etimologia aràbiga (cf. *DCEC alcatenes* i *zaragatona*) *Albelatge*, *albellatge*, V. *abellatge* (*ABELLA*)

ALBELLÓ, 'conducte subterrani per on s'escolen les aigües sobreres o brutes', de l'àr. *al-bällû^{c}a* 'la claveguera', de l'arrel *bâli^c* 'engolir'. □ *1.^{a} doc.*: S. XIII, *Costums de Tortosa*.

On el mot apareix repetidament, p.ex. p. 127: «tothom pot fer claveguera o estremera en son alberc, en qualque loc se vuyla, a sa pròpia volentat, et encara fer *albeyló*, ab sa pròpria messió, per la carrera públa, de sots terra, tro al Rech o a la Barbacana o al Vayl». També en docs. del Mostassaf de València, de 1322: «cascun vehy pot la claveguera o l'*albelló* de l'estremera o altres aygues de les sues cases metre et menar en la claveguera, o en l'*albelló* públich», «les immundícies, ço és les legees et les pudors de les clavegueres et d'estremeres et d'*albellons*, si no són nedejades et reffeytes fan lo cel pestilenciós» (*DBal.*). També havia estat ben usual a Barcelona, com es veu per la documentació antiga de l'arxiu de la ciutat: en una disposició del S. XV els Consellers donen permís als manobres per «fer escurar clavegueres e *albollons*», i en una ordinació de 1530 els Consellers i prohòmens, per prevenir emanacions («males olors») que poden fomentar la pesta estatuïen que no fos «permès a algunes persones —ciutadans o habitadors de la ciutat ni altres— scurar, buydar i netejar, per si o per altri, privades algunes o *albollons*» (Careta, *Dicc. de Barb.*, s. v. *albanyal*).[1]

Encara que el mot continua bastant viu en diverses zones del Princ., sobretot el Migjorn («*aubelló*, nom tarragoní[2] de la claveguera», *CostMancom.* II, 69), i conservi plena vigència a les Illes, enlloc no té tanta vitalitat com en el País Valencià. Aquí, doncs, ens detindrem a precisar els significats valencians, més que més essent aquesta l'única regió on el mot es manté en ús en la terminologia urbana i no solament rural.

Sanelo, c. l'a. 1800, el definia, com en general els altres diccionaris, «cloaca, conducto de inmundicias, *albañar*» (E26rb, p. 69). Ens informa Giner i March en una carta de 1955, rectificant i aclarint una nota antiga on donava *albelló* com a equivalent valencià del «català» *claveguera* (*El Camí*, 14-IV-1934), que sens dubte és també una bona traducció de «cloaca» però «més aviat correspon al cast. *alcantarilla*», i concreta aplicacions (confirmades per Ferrer i Pastor, que és de la Font d'En Carroç, Gandia): «en els carrers urbanitzats i asfaltats és el forat al costat de la vorera, per on s'escola l'aigua (generalment bruta, no sempre), d'on l'aigua passa a la claveguera, i també el

conducte que mena a la claveguera, si bé en alguns pobles (com Font d'En Carroç), això es diu l'*androna*; en una pica de dins de casa, és el forat de la pica, per on surt l'aigua; en un abeurador, el forat de sortida de l'aigua; en un safareig (cast. *alberca*) d'una sénia, el forat i conducte de sortida de l'aigua, etc». Amb això potser es relaciona la definició que dóna Covarrubias a la variant cast. *arbollón* «desagüe de un estanque».

D'altra banda el mot no té en el País Valencià un ús menys viu per designar conductes d'ús agrícola i rural, i amb aquest caràcter l'hi tinc anotat pertot i en molts pobles, des dels Ports de Tortosa fins a la comarca d'Alcoi i més enllà. Bona part d'aquestes motes permeten de precisar el detall de les accs. (entre les quals no manquen també les urbanes, com a Xilxes el *Carrer de l'Arbelló*): a Morella *elz obelóns*, són les canals de drenatge, i és el nom d'un paratge de terres en un mas llunyà de la ciutat; en el Genovés *l'Albelló* és una espècie de conducció que va per davall de terra; en el Camp de Mirra, el fet que es tracti de l'*Alt de l'Arbelló* ja mostra, essent orònim, que és un dispositiu agrícola en terra muntanyosa.

A Xirivella definien un *arbeló* com un orifici longitudinal per a respirall d'una sèquia subterrània, i cosa semblant deu ser a Tormos, puix que és el nom d'una sequieta mateixa, el *Braçal de l'Ambeló*; en fi a Billena de Travadell això ha conduït al sentit de 'deu, ullal' (*A. del Bancal del Clot, A. del Tio Roc*). Ultra la variant literària, trobo les formes *aubeló* a Fredes, *obeló* a Tírig i a Morella, *ambeló* a Serratella i d'altra banda a Tormos i a Billena, *arbeló* a Sorita, Catí, Xilxes, Xirivella i el Camp de Mirra; un informant usava aquesta darrera forma i un altre la d'*albelló* a Petrer.

De les accs. balears informa suficientment *AlcM*. Allà l'ús té caràcter principalment rural: a Solleric qualificaven de «un *əubəló*» els naixements d'aigua *Sa Fontassa* i *Sa Font de Sa Soca*; a Costitx, en temps rúfol, em deien que en aquell temps «plover» (plujós) «tots ets *əubəlóns* ratgen».

Al mot català correspon en castellà comú *albañal*. Però formes anàlogues a la catalana s'han usat també en aquesta llengua, almenys en el parlar de les parts orientals: arag. ant. *albullón* («deve seer destreito quiscuno de los vezinos de mondar el *alb.* que está delant sos casas», *Fueros de Aragón*, § 279.3) o *albollón* (en el ms. arag. del *Libro de Alexandre*, si bé també el ms. lleonès porta *abaion*), i en zones veïnes, a Castella (Furs de Sòria i de Zorita), *albellón* en altres fonts aragoneses, murcianes («cauce de riego», doc. de 1356, Ga. Soriano, p. 191) i altres de posteriors més difícils de localitzar (*Tragedia Policiana*, etc.), *arbollón* fins i tot en un doc. de Guadalajara, de 1496 (*BHisp.* LVIII, 86). En general el que es troba pertot és *albañal*, almenys des del S. XVI, car abans, des de les obres alfonsines del S. XIII, més aviat es troba *albañar*, que és encara la forma registrada per Nebrija i usada per alguns escriptors del S. XVI. En portuguès és sobretot un mot dialectal de la Beira, en la forma *alvanel* o *alvaneu* 'aqüeducte baix dins de les mines', trasm. *alvaneira* «canal artificial, por baixo do lastro das estrebarias, e destinado a arregueirar as águas para fora de casa», al costat del qual en la mateixa província s'usa *alvanhal* per a un canal semblant, una mica més gran i fet en el camp «para enxugar as terras muito molhadas» (*RLus.* v, 25), però aquest ha de ser castellanisme, que altrament en portuguès no hi hauria *nh*.

La forma catalana i la castellana-portuguesa vénen de dues variants diferents d'un mateix mot aràbic, pertanyent a l'arrel *bâlic* 'engolir': la catalana ve de *bällûca*, la castellana de *bällâca*.[3] L'evolució fonètica catalana és clara i senzilla; en castellà, el primer resultat va ser **alballar* (amb *-r* afegida com en *alfajor, alcabor, albañir*), després *albañar*, amb dissimilació (i ajudant-hi *baño* per etimologia popular).

DERIV.: *Albellonat, -ada*, 'conduït per un albelló': *l'aigua passe aubellonada*, Priorat (Vilella Baixa, 1935); substantivat *albellonada* f. 'canal a manera d'albelló': «el riu Girona ací va per una *ambelonâ*» (Beniarbeig, 1962). Maestr. *bullonera* 'botera, albelló, cast. *albañal*' (Ga. Girona, p. 102).

¹ La forma *albelloris*, impresa en les *Hist. Troianes* de Guiu de Columpnes (S. XIV) i recollida en *AlcM*, és evident error de lectura per *albellons*. — ² Entenguem la «província». *AlcM* el localitza, ultra el Camp, a Gandesa i Ulldecona. Jo el tinc bastant sentit pel Priorat i Garrigues: *loz aubelóns*, conducte d'aigua tapat, per on l'aigua passa *aubellonada*, a la Vilella Alta; una de les partides rurals de les Borges Blanques, el Toll de l'Olla, em diuen que s'anomena així per «un *bulunerét* per on baixen les rovinades» (dim. de *bulló* < *albelló*); al Vilosell, partint de l'*abolló* s'ha convertit en un femení, usat com a nom del Barranc de *la Bulló*, però és apellatiu i em defineixen *una buló*, pl. *les bulóns*, com «clavegueró» i 'forat perquè desaigüi l'agua d'un camp' (1935); però a Vallclara, poble immediat al Vilosell, si bé ja de la Conca de Barberá, es diu *abulló* m. («los *abullons* de la carretera», cast. 'alcantarillas', «són a fer *abullons*» = cavar rases en un camp perquè l'aigua se'n vagi i no s'hi facin aiguamolls). Des del Baix Penedès i Segarra cap al Nord, en general ha caigut en desús. Però es propagà a alguna part de la zona Cerdanya-Ripollès, si bé més aviat amb sentit secundari i tendint a quedar fixat en la toponímia. A Dorres (Alta Cerdanya), vaig sentir *əl buló* com a equivalent, si fa no fa, de 'les escombraries, els fems' (1959). A l'alta vall de Camprodon, el Clot del *Bəló*, afluent esquerre del Torrent Negre, en el Bac d'Abella, es caracteritza per ser «ple de llot», com adverteixen espontàniament els informadors, afegint que no té res a veure amb la casa de *Batlló* (pron. aquesta amb *ll*), contra el prejudici d'Amigó, autor de la monografia de Vilallonga de Ter (número 1011-12). — ³ És inútil postular uns hipotètics masculins **bällûc* i **bällâc*, com voldria Neuvonen, 253: la *-a* final s'absorbí en el *cain* conso-

nant que, per al sentiment acústic de la gent romànica, sonava (i solia ser transcrita) com una espècie de *a* gutural.

Albenc, albenca, V. *albeca* *Alber,* V. *alba* i *albaïna*

ÀLBER, m., 'arbre blanc, arbre semblant al pollancre', del ll. tardà ALBĂRUS id., mot rar en llatí, derivat d'ALBUS 'blanc', amb un sufix no llatí; només ha deixat descendència segura en català i esporàdicament en alguns parlars del Sud de França, dels Alps i algun rastre local italià més dubtós; encara que aquesta limitació pot ser, en alguna mesura, secundària, corrobora la presumpció, fundada en el sufix, que seria format en una altra llengua indoeuropea veïna de la llengua de Roma. □ *1.ª doc.*: 1202.

En un doc. d'aquesta data es parla d'uns «*àlbers* quos modo sunt in mea *albareda*», *Cart. de St. Cugat* III, 363; «que les vostres marjals e llocs ergullosos fossen plantats de olms, de verns, d'*àlbers* e de xops», aconsellava Eiximenis (*Regiment*, 29.10) als valencians; «del manament --- / lo món omplir / degués complir --- / —Bé saps l'exemple / —dix— de Sent' Ana; / com canya vana, / pòpul, chop, *àlber*, / olm, vern e sàlzer / qui fruyt no fan / e al foch van», JRoig (*Spill*, v. 6167). Sovint en inventaris, com a nom de la fusta de mobles, com en aquests dos de Barcelona: «dos barres de fusta de *àlber*, / abtes a cullir les taronges dels tarongers del hort de la Llotge», a. 1460 (Moliné, ed. del *Consolat de Mar*, p. 350), «una pastera d'*àlber*», 1487 (cita de Careta, *Dicc. Barb.*). Més doc. antiga en el *DAg*.

Modernament ha estat usat bastant pels escriptors de la Renaixença, poetes i prosadors, i encara que més sovint l'han escrit *alba*, el fet d'usar-lo, almenys en part, com a masculí ens ensenya que continua en general la tradició del medieval *àlber*, encara que sigui, com és d'esperar, amb *-r* muda: «terreno deliciós per sos bells caminals rectes --- y molts arbres frondosos, principalment *albas blancs*», Maldà, *Excursions*, p. 103; *una tronca d'alba* escrivia Verdaguer en el bosqueig de l'*Atlàntida* (1867) VIII, 20*c*, i «de l'herba se'n puja a unes ginestes, / de la ginesta a *una alba* on nia l'oriol» en la versió definitiva (VI, p. 158); «l'*alba* de fulles tremoladisses deia al pollancre: —Per què t'enfiles tan amunt --- I el pollancre, desgarbat i tímid responia a l'*alba*: —I tu, per què ets tan posturera? Totes les teves fulles em fan l'ullet», deia Pere Coromines (*Les Llàgrimes de Sant Llorenç* IV, ii, 3, *Obres Completes*, 401*b*5) amb graciosa imatgeria que, junt amb la concordància, ens mostren com en gran part ha predominat el gènere femení, a causa de la pronúncia del català central. Així és, en efecte, com se sent en els parlars populars d'aquest domini («hi ha *un àlbə* molt *alta*», Vallgorguina, 1931).[1]

Però la pronúncia occidental, *áu̯be* (Benifallet, 1926), ens aclareix que es tracta del masculí *àlber* amb *-r* regularment emmudida, conclusió assegurada per la creació d'un plural analògic *àubens* (Flix, La Granja d'Escarp, 1935); altrament en alguns pobles d'aquella zona, si bé un poc més a l'Est, preval la pronúncia xipella amb *-i*: *aubi* a les Borges Blanques (*BDLC* VI, 53), i l'Albi, i fins en el plural analògic en *-ins*: *áu̯bins* Vinebre, Vilella Baixa, Porrera, Ulldemolins, Pobla de Granadella, l'Albi, Vallclara, Vinaixa (1935-36),[2] el sentiment del masculí s'ha mantingut fins en alguns pobles orientals veïns de la franja fronterera entre els dos dialectes (*Clot dəlz áu̯bəs* a Navès, 1964).

Un accident ha estat causa de la mort d'aquesta paraula fora del Principat: en les regions germanes del Migjorn (com certament en manta zona del Nord) *àlber, àlbers*, es degué alterar generalment en *albre*, produint-se així una homonímia amb ARBOR, ço que obligà a aclarir-ho amb manlleus o amb l'addició de qualificatius. En terres valencianes, i per aquesta raó, el mot ha caigut en desús pertot, si no m'enganyo, estat de coses potser ja reflectit en el S. XVI pel *ThPu.* d'OPou, que dóna només «*arbre blanc*: populus alba» (i per raons semblants *arbre poll*), p. 52. Però que el mot degué haver existit fins a la punta extrema del nostre territori ho revela el detall que a Guardamar anomenin *Quadra de l'ábre* la partida que en els pobles circumdants de llengua castellana designen com a *Cuadra del Álamo* (1963).

En fi, la prova més ferma i incommovible de l'ús d'*àlber* provinent d'ALBĂRUS en el català normal i de sempre, ens la dóna el col·lectiu *albereda*, que és tan antic com la llengua i s'ha usat pertot on es parla, no sols amb el valor de nom propi (com a topònim es troba fins en el País Valencià), sinó amb caràcter apel·latiu; i encara que en certs llocs se li hagi ampliat el significat (en forma anàloga al que passa amb el cast. *alameda*), abraçant-hi sovint alguns altres arbres i arbustos, els millors parlants mantenen encara la consciència de la distinció entre *albereda* i *a(r)breda*; a la Vilella Baixa m'explicaven que en una *au̯beréda* hi ha canyars però que es tractava en primer lloc de *áu̯bins*. Fets semblants, tant en el nom de l'arbre com en el col·lectiu, s'estenen pel Nord a la llengua d'Oc i fins a l'esquerra del Roine: Mistral usava per a aquell una forma corresponent a la nostra ambigua: «a la primo aubo, / coustejo un bos, un grand bos d'*aubo*» i poc més enllà «--- dins li draiòu de l'*aubaredo*» (traduint «de grands peupliers blancs» i, aproximadament, «dans les sentiers de la tremblaie», *Nerto* VI, vv. 2 i 134).

ALBĂRUS és un mot estrany al llatí clàssic, però es documenta ja en una glossa (*CGL* III, 264.33) (dins una sèrie de noms d'arbre, titulada «περὶ δένδρων») amb la traducció λεῦκος —pròpiament 'el blanc'— que designava indubtablement el nostre arbre (cert que la llengua clàssica no coneix, per a aquest, més que el femení λεύκη, però el neutre λεῦκον amb igual sentit apareix en grec modern). El llatinista Zimmermann féu esforços (*ALLG* XII, 365; XIII, 252) per explicar-se morfològicament la formació d'aquest derivat d'ALBUS, -A, -UM, sense sortir dels fets docu-

mentats en llatí, comparant-lo amb la formació de *Caesar* (derivat de *caesus* 'tallat, objecte d'excisió', junt amb *Caeso*) i formes semblants, amb penoses combinacions analògiques per explicar-se els detalls de la terminació, i tot desestimant el fet que tals formacions cauen dins el terreny de l'onomàstica, donava per assentat que es tractà primerament d'un diminutiu.

M-Lübke, demostrant la inversemblança de tot això (ib. XIII, 50, posà de relleu que ni tal derivació sodonaria compte de l'ús per designar precisament un nom d'arbre, ni menys l'aplicació d'un diminutiu a un arbre gran i de forma precisament allargassada: concloïa admetent que es tracta d'una formació no llatina. De fet, com hem vist a l'article *ALBECA*, per més que hàgim d'estar segurs del caràcter indoeuropeu del mot i partir de l'ieur. ALBHOS 'blanc', no hi ha raó que obligui a considerar que és llatí ni itàlic un mot d'aquesta família, car el lèxic no dóna menys base per atribuir-lo al cèltic o lígur (sigui o no «sorotàptic» aquest); i, com sigui que les formacions en -ĂROS estan precisament molt descabdellades en aquestes llengües (mentre que en llatí la fonètica històrica hauria exigit formalment la degradació en -ERUS, i en les altres llengües itàliques caldria *-f-* en lloc de la *-b-*), podem donar aquesta conclusió com a segura.[3]

Per bé que no sigui en forma palesa o ben inequívoca, l'àrea del mot reforça aquesta conclusió i en un sentit no tan favorable al cèltic com a les llengües para-cèltiques. Val a dir que avui el tipus ALBĂRUS,[4] esdevingut ambigu per raons fonètiques i analògiques semblants a les dels dialectes catalans, deu haver desaparegut en molts llocs, víctima de l'homonímia sobretot: no sols en italià normal, on s'ha confós enterament amb *àlbero* 'arbre'; ja hem vist el que passa en la llengua de Mistral, però sembla que formes com *aubro* (*aubra*) sobreviuen en parlars de Provença, dels Alps i d'alguna vall valdesa i delfinesa. D'altra banda formes com *álbere* han passat als parlars alamànnics de la Suïssa oriental (i fins més enllà, en direcció a Alsàcia i Àustria), així com al romànic de Rètia i Lombardia, si bé en part es tracta de l'auró o del «pioppo» (Jud, *BDR* III, p. 4n.; Kluge, *Wb.*, 10). D'altra banda M-L. n'indica alguna supervivència a Sardenya (autòctona o intrús genovès?) i sembla que ressorgeix en el Sud d'Itàlia, per bé que el sic. i calabr. *arvanu*, *-annieḍḍu*, haurien de presentar una dissimilació partint d'*àrvaru*, i el sentit allà no és 'àlber' sinó 'trèmol' o una espècie de vern: això és almenys el convenciment de Rohlfs, *ARom.* VII, 450; VI, 294. El que és segur, doncs, en conclusió, és almenys que el català és la llengua romànica on aquest mot de substrat ha sobreviscut més robustament, però en altre temps la seva àrea degué ser més àmplia, sobretot cap a la direcció dels Alps. Cal deduir-ne que hem de pensar en el grup sorotàptic-lígur molt més que en el cèltic, com dóna a entendre així mateix l'absència en castellà i en francès.

DERIV.: *Alberenc*, *albarell*, *albarella*, com a nom d'un bolet (*AlcM*). *Albereda* [*bareda*, 1202, veg. supra]; per al sentit precís, veg. supra la dada de la Vilella Baixa; a l'Ebre s'usa una forma amb metàtesi *aụbadẹ̀ra* (Benissanet, que a Móra, 1936, m'expliquen com a 'arbreda, generalment d'àlbers'); és molt notable la forma d'Ulldemolins (1936), amb consonantisme mossàrab conservat *aụbirẹ̀ta* (també a la Vilella em semblà que l'informant vacil·lava entre *aụberẹ̀ta* i allò, per més que acabà decidint-se pel normal *aụberẹ̀da*); en els docs. del Consell de Cent s'esmenta sovint l'*albereda* o *àlbers* més enllà de la Riera de Sants i cap a Molins de Rei o Sant Boi, fins més enllà de la qual arribaven de costum els Consellers en anar a rebre reials persones i magnats de primer pla (cites del *DBal.*, en Comes, a. 1583, i del *DAg.* en els *Ardits*, de c. 1460 i 1450-60). Ignorem d'on surt el mot *albera* 'ribera plantada d'àlbers', solament registrat en el *DFa.*, però dono per segur que resulta només sigui d'un malentès (que convindria esborrar del llibre) d'un topònim, sigui d'una alteració fònica o gràfica d'*alberera* per *albereda* (cf. *aubadera* supra).

Com a resultat de la crisi formal soferta, el mot *àlber* ha estat substituït en part del territori per formes homònimes, de la mateixa família però no iguals; ultra *alba* de què he parlat, el val. *pòpul albér o blanc* indicat per Cavanilles (*Obs.* II, 329); i en particular *albar* (pron. *albá*), la forma que avui predomina en el Pallars Superior: a Espot i Vall d'Àssua (Rialb, Seurí, 1958), i a tota la Vall de Cardós (des de Farrera, 1934, i veg. més dades en Krüger, *Hochpyr. A.* I, 48), si bé com a topònim resta *álbe*, quasi allí mateix, a Dorve, ço que em fa creure que és una substitució bastant recent; a Seurí *l'Albar de Llecai* és una partida on em diuen que «hi havia molts *albás*»: això dóna a entendre que la substitució s'operà partint d'un ús d'**albrar* (després dissimilat), com a col·lectiu en -ARE, amb el valor d''albereda', més tard aplicat a l'individu, quan aquest donà peu a malentesos amb ARBOR, car de fet l'arbre es diu *álbre* a gran part del Pirineu; el valor col·lectiu apareix conservat en docs. del Matarranya, com una llista de béns dels veïns de la Torre del Comte (original, de 1463): «cases, corrals --- olivàs, orts, terres, posesions hermes et laurades, regadius e *albars*, bèsties groses e menudes» (*Bol. de Hist. y Geogr. B. Aragón* I, 130). Més a l'O. i Nord, la mateixa forma designa altres arbres semblants: comenger *aubà* «viburnum opulus», que ja apareix com a topònim, *Padoen del Aubar*, el 1203 (Mondon, *Grande Charte de St. Gaudens*, pp. 205, 213); i a l'alt Aragó, de cap a cap, *albar* és el bedoll,[5] almenys fins a Jaca: ho observo a Saünc, Plan, Bielsa, Torla, Linás de Broto i a tota la Vall de Tena (Panticosa, Oz, etc., 1964-65).[6]

¹ És clar que sovint la frase no ens ho aclareix (Font de *l'áụbə* a Clariana de Cardener, 1964), i, fins en català occidental, el plural és sempre ambigu: *álbes* a Estamariu (1935), *áụbes* a l'Ebre i a Massalcoreig (1926, 1935). *Terra delz álbes* a Dorve, tant podria ser femení com masculí, donat el funcionament de l'article en l'Alt Pallars. — ² En

alguns, com a Porrera, tinc nota d'haver-ho sentit amb *-b-* fortament oclusiva (d'acord amb l'observació de Sanchis Guarner, que l'oclusió es conserva sobretot allí on la *v* no és bilabial, ajudant a la no neutralització dels dos fonemes), ço que de per si ja descarta el pensament que es pugui tractar d'una *v* originària. — [3] En sentit semblant *REW* 318 i Walde-H., s. v. *albus*; ambigu, sense indicacions, Pok. *IEW* 30.8. Sobre els noms propis aplegats per Zimmermann il·lustra W. Schulze, *Zu lat. Eigenn.*, 119. Per a bona part d'ells, més aviat que en l'itàlic o l'etrusc pensaria jo, en una procedència semblant a la del nom d'arbre. Justament crec que és aquesta l'explicació de l'homònim antroponímic *Álvaro* (cf. *Albarius*, *CIL* x, 88, *Albarenius*, *CIL* v, 2845, paral·lels al gr. *Λεύχαρος*), de nou ací l'àrea obliga a triar entre cèltic (castellà) i sorotàptic (portuguès), dilema que no podem decidir, però en tot cas la forma del nom exclou tant l'itàlic, com el germànic i l'ibero-basc. — [4] Dades del *REW* i el *FEW* I, 60. — [5] Pron. *albá* a Benasc, Saünc i Vall de Gistau, 1964, *albár* amb plural *albá(r)s* o *albares*, més a Ponent. Ferraz tradueix «álamo» (p. 19), però me'n vaig fer ensenyar pels meus acompanyants, i eren bedolls. I aquesta és la definició que després em donaren a totes les valls aragoneses. — [6] Cap a Jaca i Canfranc ja no se sent gaire, i des d'Aísa i Aragüés cap a Ansó, coincidint amb el fet que el bedoll hi és més aviat rar, si l'anomenen és confonent-lo amb el trèmol (*triámol* o *triámbol*); a Torla ja sento alguns cops la combinació *triámbol albar.*

ALBERCOC, de l'àr. *birqûq* (també *barqûq*) id., nom d'origen greco-llatí; encara que no és ben coneguda la història remota i la transmissió del mot, sembla ben aclarit que es tracta en definitiva del ll. PERSICA PRAECOCIA 'préssecs primerencs' (de l'adjectiu *praecox* 'precoç'), pres a través del gr. *πραικόκιον* 'albercoc'. □ *1.ª doc.*: c. 1350.

«Que naguna revenedora no gos comprar figues, prunes ne *albercochs* ne neguna altra fruyta fresca tro migdia haja tocat», en una col·lecció de bans de l'arxiu municipal barceloní, entre 1349 i 1356 (*DBal.*). L'usaren també Eiximenis (c. 1390) i A. Turmeda (1398), *AlcM*, i ja el va registrar OPou: «*albrecocs*: mala armenica vel *precocia*, vel *precoca*» (p. 61). Avui se'n coneixen moltes variants: em són familiars *əbrikǫ́k* de Girona i *bərkǫ́k* de Barcelona, etc., però també *ubərkǫ́k* (o *əu̯bərkǫ́k*) té gran extensió en el dialecte central, i semblant a aquella registra *AlcM brikǫ́k* a l'Alt Empordà i Vallespir, *brikǫ́t* en altres localitats del Vallespir i Capcir, *alberikǫ́k* (o *au̯b-*) en el Pallars Sobirà. D'altra banda *alberkǫ́k* s'usa a Carlet, així mateix o bé *aberkǫ́k* a Xixona (Giner), *ambercoc* a Gandia (*BDLC* XII, 315) i a Benigànim *abarkǫ́k* (1962); a l'Alguer dirien *barracoc* (*BDLC* XIII, 269). D'altra banda té molta extensió fora del Princ. el significat figurat 'beneit, babau', fundat en el gust bajà i sovint insípid del fruit (a Mèxic en diuen *chabacanos*), acc. que dóna lloc a molta fraseologia popular a les Balears, però que no és menys estesa en terres valencianes: «aquell *alberkǫ́k*» a Petrer, etc., «mira si són *amberkǫ́ks*!» Banyeres de Mariola, *Casa de l'Alberkǫ́k* (probt. d'això) Pinós de Monòver, i amb el valor d'«estúpid» usa *abercoc* Canyís (*Cañ.*, 127).

Del mateix origen el port. *albricoque*, el cast. *albaricoque* [c. 1330, variants en *RDTP* IV, 477-8] i les diverses formes de França i Itàlia, per a les quals veg. l'estudi monogràfic de Hasselrot, *Studia Neophilologica* XIII, 45-78, 226-47. L'àr. *birqûq* (Dozy, *Gloss.*, 67-68; *DCEC* I, 84) va donar primer *albricoc*, variant citada, i port.-cast. *albricoque* d'on després cast. *albaricoque* amb anaptixi (així ja en Juan Manuel, *Cab. e Esc.*, 252*b*19); que el fr. *apricot* es manllevà del català, en la forma dialectal avui gironina-rossellonesa, no pas del castellà, hi estan d'acord Lausberg (*ZRPh* LXVIII, 110) i Wartburg (en Bloch₂). Altrament una forma més semblant a l'aràbiga i a la catalana va existir també a Castella: *albarcoque* (*G. de Alfarache*, *ClC.* v, 26.12, i amb *-v-* en Nebr.), i avui es conserva a l'Argentina. També és de procedència hispànica l'it. *albercocco* o *albicocco* (des de c. 1510, veg. Zaccaria).

En definitiva és clar que el mot aràbic prové del llatí (com suggereix ja la forma quadri-consonàntica)[1] i Marcial usava ja per anomenar-lo aqueix adjectiu, «vilia maternis fueramus *praecoqua* ramis; / nunc in adoptivis persica cara sumus» (cf. Simonet, *Glos.*, s. v. *barcóc*) o sigui que ja llavors oposaven els cars préssecs als barats albercocs. Però val a dir que la via de transmissió del mot no està ben aclarida, i encara que no hem de dubtar de l'etimologia en definitiva, en el meu llibre posava ja de relleu l'escrúpol fonètic que causa la *v-* del gr. mod. *veríkokko*, que és ja de data antiga; *βερεκόκκιον* en Artemidor d'Efès, S. II d. C., *βερίκοκκον* en els *Geoponica*, així com, en una acc. secundària 'pruna', *βερέκοκκα* en el glossari molt antic del pseudo-Ciril, que ja es troba en un ms. del S. VII; veg. les conjectures que faig en la meva obra sobre possibles modes i camins de transmissió.

DERIV.: *Albercoquer* [*albrec-*, 1575, OPou, *ThPu.*, 52], sento *aberkokẹ́* a Sant Jordi del Maestrat (1961), *amarkokẹ́r* (< *amba-*) a Alginet; *berkokẹ́r* a Dénia (1962); amb el col·lectiu +*albercoqueral* (*amarkokerál*, Alginet), mentre que es diu *albercoquerá(r)*, no sols a les tres Balears (*AlcM*) sinó també en el Princ.

[1] Dioscòrides usa la forma primitiva *πραικόκιον*, i declara formalment que és d'origen llatí.

Albercuix, V. *alberg*   *Albereda*, *alberenc*, V. *àlber*

ALBERG, del gòt. *HARIBAÍRGO 'campament', 'allotjament' (al. *herberge*, a.-al. ant. *heriberga*), compost de HARJIS 'exèrcit' i BAÍRGAN 'conservar, guardar'. □ *1.ª doc.*: S. XII, doc. de la Corriu; 1271, Llull.

En el qual ja apareix sovint: «Home qui vulla ben nudrir <'educar'> son infant, no deu tenir en son *alberch* home mal nudrit, per so que son fill no n'apre-

na», *Doctr. Pueril* (ed. Gili, p. 255); «dix Evast --- injuriós seràs contra mi e Aloma, e contra los pobres de Crist, qui han molta almoyna dels béns d'est *alberch*, lo qual serà destruhit si tu te partexes de nosaltres», *Blanquerna* (*NCl.* I, 58.9). Però ja apareix també en un doc. de la Corriu (Cardener) de mj. S. XII (Pujol, *Docs. Vg.*, 4-23), i —parlant de la casa d'habitació on hom ha venut una mercaderia— en la Tarifa dels Corredors de Barcelona, de 1271 (*EntreDLle.* I, 155, lín. 7, i §§ 86, 88, cf. 44). I en una munió de textos posteriors: «De la via pública tro al *alberch* de Severich», en el Llibre Roig de Prats de Molló, 1643 (f. 80*v*), que sol reproduir documents del Llibre Verd (a. 1305), avui perdut;[1] i en el *Spill* (a. 1518) del Vescomtat de Castellbò: «lo lloch de Massana és despoblat, en lo qual havia tres *alberchs*, ço és lo *alberch* d'En Feu, lo *alberch* d'En Massanet, lo *alberch* d'En G. del Bosch; lo lloch de Albàs --- en lo qual solia haver quinze *alberchs*, ço és ---» (Coll de Nargó, f. 39r), i molts exs. semblants en la doc. castellonenca del S. XVI (Traver, *Antigs. de Cast. Plana*, pp. 213-217). Com es pot observar a l'Edat Mitjana i més tard, apareix en català quasi sempre amb el sentit de 'casa d'habitar'.[2]

Del mateix origen que el mot català són el cast. *albergue* (probt. catalanisme, per raons fonètiques, si bé ja apareix també en el S. XIII), oc. *alberc*, it. *albergo*; mentre que el fr. ant. *herberge*, que ha conservat més exclusivament l'acc. militar, prové del fràncic *heriberga*. Les formes etimològiques amb *-r-* sense dissimilar es conservaren en el castellà medieval en diversos derivats: *arbergada* en el Poema d'Alfonso XI (v. 1290), *arverguería* en doc. de Burgos de 1276 (MzPi., *Docs. Ling.*, 202.10). Segurament encerta Gamillscheg en admetre que en la major part de les llengües romàniques prové del gòtic *HARIBAÍRGO (pron. *-bę̄rgō*), *Rom. Germ.* I, 367; *RFE* XIX, 145; cf. W. Gerster, *VRom.* IX, 103-151, i Wartburg, *ZRPh.* LXVII, 337-8.[3] I en efecte, difícilment hauria pogut sortir del fràncic, entre altres raons perquè sembla haver viscut en mossàrab.

D'ací segurament el NL mallorquí *Albercutx* (ja *Bercuix*, mal llegit *Bertuix*, en un cronista de la Conquesta, *DAg.*), llogaret a la Costa Brava de Pollença (*E. T. C.* I, 255, § 322), que no n'és derivat ni «diminutiu», com diu *AlcM*, sinó simplement el plural mossàrab *albèrgos*, que l'àrab assimilà com *alberquš* (com sol fer, perquè no posseeix el so de *g* oclusiva), i més tard es traslladà l'accent, com passà normalment en la toponímia balear en mots d'aquesta terminació: *Costitx* (ablatiu COSTIS 'en les costes, els costers'), *Mortitx* MURTIS 'entre les murtes', *Felanitx* (< *Fenalitx* FENALES), *Cugulutx* CUCULLOS 'els curulls o cogollons', *Crestatx* 'les crestes o les clastres'; també algunes vegades conservant allí la *-(i)-* com a fricativa, tal com en el Continent, encara que això a les Illes sigui més rar (potser *Saraix*, ibid. § 408*a*).

DERIV.: *Alberga* [1024].[4] *Albergar* [S. XII, doc. de Cerdanya: «*albergen* los clerge[r]s», Pujol, *Docs. Vg.*, 5.6, i ja en un doc. de c. 1088, de Serrallonga, Vallespir, *RLR* III, 284] així com en Llull (*Blanquerna* II, 11.27); en la *Questa* del mallorquí Reixac [S. XIV], on apareix encara la variant *arbergar*, si bé hi és més freqüent *albergar* o *aubergar* (130.18, 140.30) i en el 141.7 on convindrà llegir *arberjat* (traduint fr. *herbergiez*), i no pas l'estrany *arborins* que hi posa Todesco. *Albergada* [Jaume I]. *Albergatge*. *Alberguer*, *albergueria* [S. XIV].

[1] I allí en diversos passatges. La sigla que duu en aquest permetria llegir *albèrech*, forma que crec haver-hi trobat en un passatge anterior escrita clarament. — [2] No caldria gaire bona voluntat per restaurar-ne l'ús en aquesta acc. Fins i tot si *alberg* en el sentit italianitzant de 'hostal, fonda', o en el d''aixopluc', fos realment viu en el nostre català, fàcilment podrien conviure les dues accs.; en realitat avui *alberg* en aqueixos altres sentits genuïns ha caigut quasi del tot en desús. Si el reviscoléssim en el sentit verament nostre, tindríem un excel·lent substitut de *vivienda*, que diguin el que diguin els qui han inventat grosserament un *vivenda*, sempre conservarà un lleig regust acastellanat. En el País Valencià és popular usar amb aquest valor *habitança* («en aquella partida hi ha unes *habitancetes* ---» sento a molts pobles, com Crevillent), que també fóra un bon i planer substitut del castellanisme. — [3] En tot cas descartem sumàriament la idea de Braune (*ZRPh.* x, 1888, 262ss.) de partir d'un altre cpt. del mateix verb en germànic, *adalberga* (format amb *adal* 'noble'), no sols per raons semàntiques i de conjunt lexical, sinó perquè aquesta base no explicaria algunes de les formes romàniques: s'hauria conservat la *-d-* en italià, i en llengua d'oc tindríem **azalberga*. — [4] I doc. de 1173: «habemus *albergam* et seniorivum», Cart. de Poblet, 110); 'dret a albergar de franc en un mas', doc. d'Olius (Solsona) de 1271 (*BCEC*, 1908, p. 142); «aquesta nit, gran vespre, vench ací un hom a cavall, tochar a la porta, e demanava *alberga*» (*Filla de Contasti*, *NCl.* XLVIII, 79).

Alberge, *albergener*, V. *préssec*

ALBERGÍNIA, d'una variant de l'àr. vg. *al-bedengéna* (àr. clàss. *bādānǧâna*), que prové del persa *bādingān* id.; de les citades formes aràbigues vénen diversos descendents romànics (cast. *berenjena*, port. *beringela*, it. *melanzana*), però la catalana deu venir d'una variant aràbiga diferent, potser d'una forma morisca tardana **al-berǧina* més adaptada al sistema de la llengua aràbiga. ☐ *1.ª doc.*: 1328; Llibres de Cuina de la fi del S. XIV.

El publicat en el *BSCC* (XVI, 160, 177) porta una vegada *albergínies* i dues vegades *albergina*; l'edició del llibre de Sent Soví, publicat per Faraudo, i que aquest data de c. a l'a. 1400, porta *albergínies* (*BABL* XXIV, 37). El *DAlc.* no en dóna doc. anterior a la de *Sentència sobre los delmes e primícies del regne*, impresa a València el 1487 (que hom atribueix a Jaume I, però que almenys en el text citat no deu ser

gaire anterior a la data d'impressió); d'altra banda apareix *abargínia* en el *Liber Elegantiarum* de Joan Esteve (a8vºa) (1472) i des d'OPou (1575) es registra en molts diccionaris («*albergínies*: malum insanum», *ThPu.*, p. 48*a*).[1]

A part de la doble forma *-ina* i *-ínia*, que ja és ben antiga, avui el mot es presenta dialectalment dins el català amb moltes variants. La forma *albargina* (que no és una mera «corrupció valenciana d'*aubergínia*» com deia Ed. Mtz. Ferrando, *El Camí*, 2-IX-1933) és corrent en els dicc. valencians, i ja en Sanelo (26, si bé en el ms. una mà posterior afegí una *i* darrere la *n*, tant en singular com en el plural), però també hi ha *albarchiña*, en el de Lamarca; *albergina* i *albargina* són formes usades totes dues a València (J. G. M., 1934, 1935), aquesta és usual a Alacant (id.) i a Gandia (*BDLC* XII, 315), i en efecte un pagès d'ací, parlant d'«una taula de *barčines*», vacillava entre aquesta forma i *albarčines* (1962); en els redolins del Palmar veig que a l'Albufera hi ha una partida «les *Albarchines*».

Fora del País Valencià aquesta forma sense la *i* posttònica avui té molt poca extensió, de manera que segons *AlcM* només apareixeria a Tamarit de Llitera (*albęrčinǫ*), tanmateix també existeix en alguna zona pirinenca, almenys de l'Oest, car he sentit *alberčines* a la Vall de Boí (si bé ho deia un home que no sé si era d'allí o de l'Alta Ribagorçana, 1970), i pogué haver-hi estat més estès abans, jutjant per l'onomàstica: Ca l'*əbəržinę* («hortolà que que fa albergínies») és una masia del terme de Tellet, en els Aspres, i en el Segre Mitjà a Gavarra, hi ha *Ca l'au̯frežina*, que deu ser una alteració d'*aubergina* (per influència de *fregir*).

A Mallorca i Menorca pertot *-íni(a)*: *əu̯bəržinia* amb plural *əu̯bəržínis* a Felanitx i Artà (*BDLC* IV, 245, i veg. *AlcM*), i a Ciutadella de Menorca ja llegim *albergínies* en un doc. de 1328, que ens dóna el testimoni més antic del mot (*BSAL* IV, 33*b*, 34*b*). Pel que fa al Principat, *əzbəržíniəs* és la forma vulgar a Barcelona i en altres zones del dialecte central, però fora d'això en el Princ. predomina molt la pronúncia *əu̯bəržíniə*. Una forma semblant a la catalana es confirma pel castellà del Baix Aragó: *albergena* a Binéfar (Coll Altabás), a Casp i a La Puebla de Íjar (López-Valenzuela).

La *i* tònica no hem de pendre-la com a resultat d'una metafonia causada per la final *-ia* (a la manera de *sínia, síquia, celístia*), vist que es troba igual en la forma sense *i* posttònica (antiga i originària segons l'etimologia); com que en català a penes hi ha cap rastre de variant amb *é*,[2] cal admetre que aquesta *í* es deu a una pronúncia amb imela del tipus tardà («imela granadina», del qual es troben també força testimonis en l'àrab tardà de València), detall important, que dóna suport a l'explicació genètica a què ens veurem conduïts després. Posa de relleu la importància de la forma catalana el fet que d'ella i no pas d'altra llengua és manllevat el nom francès *aubergine*, d'ús avui general (si bé no es documenta fins a 1798), i també la forma més estesa en occità, *aubergino*, que si bé també sense documentació antiga, sembla ser avui la usada en la gran majoria del territori (salvant només Provença, on s'usa, des de Niça fins a Marsella i el rodanès, *merinjano* i variants, provinents segurament d'Itàlia, *TdF*). Pel que fa a la nostra terminació en *-ia*, en tot cas és afegida i estranya a l'etimologia, però aquesta addició no és pas un cas únic en arabismes. *Cartagènia* per *Cartagena* és la variant que es troba en la *Crònica* de Jaume I i en altres textos antics (cites en l'índex de l'ed. Soldevila, § 423), i en algun altre apareix *Cartagínia* (en el Llibre de rendes reials, de 1315, *CoDoACA* XII, 291).

Fets semblants observem en altres arabismes de la toponímia: *Alcanissia, -nència*, té una gran extensió en noms de lloc representants de l'àr. *kanîsa* 'basílica, església cristiana', espt. en els dominis valencià i balear, però també en altres parts de la Península, com a variant d'*Alcanyís, Alcañices, Alcanizes* (que té justament aquest ètimon); l'erudit arabista i toponimista portuguès David Lopes cita allí testimonis d'*Alquinitia, Alk-* (*RHisp.* IX, 46); i és sabut que el port. *lezíria, -írias*, «os férteis terrenos de Riba-Tejo» (abans *Lezira, Lizira*, docs. de 1222, 1305, Lopes, p. 48) és la forma que ha pres a l'Estremadura portuguesa l'àr. *al-ǧăzîra* 'l'illa', que entre nosaltres ha donat origen a *Alzira*, però també a noms de lloc nostres de forma més semblant a aquelles portugueses. El fet que en tots aquests casos sigui nom local fa pensar que es tracti de formes provinents d'un antic adjectiu gentilici (o «nisba») en *-î, -îya* (tenint en compte que aquesta terminació perdia l'accent i esdevenia esdrúixola, normalment, en àrab vg. sempre que la síllaba precedent era tancada o tenia vocal llarga, condició que es dóna en tots els casos que examinem). De tota manera cal advertir que també hi ha addició de *-ia* en alguns arabismes d'altres menes, no solament el nostre sinó també, p. ex., *albaxenia* (o *-xínia*) variant de *albixeres*. Encara que en aquests casos no fóra inconcebible que s'hi hagués afegit primitivament com un sufix (català, o més aviat l'aràbic de què parlem; tanmateix, cf. el tipus *cantúria*), més aviat sembla que cal preferir una altra explicació més mecànica, potser una espècie de repercussió de la vocal tònica de timbre palatal, en *í* o en *é*.

Sigui com vulgui, no és pas en aquest detall, més aviat menor i que no afecta més que una part de les formes catalanes, on rau el punt difícil i obscur en l'evolució fonètica catalana de l'àr. *badanǧāna*, vulgar *bedenǧêna*. Les altres formes romàniques d'aquest presenten una evolució molt més simple i normal: cast. *berenjena* [princ. S. XV], it. *melanzana* (o *petonciano* sobretot en el Sud), port. *beringela*.[3] L'únic detall no gaire corrent és el canvi de la *-d-* (també *ḍ*) aràbiga en *-r-* o *-l-* romànica. En el *DCEC* (I, 444*a*) ho explicava per un intermedi assimilat **benenǧêna* amb dissimilació ulterior (Steiger parla d'un canvi «esporàdic» realitzat sense causes concretes en mots com *seguirilla*, però en el fons això no basta com a explicació). Tot i que les altres dificultats fonètiques

de la forma catalana, on també hi ha *-r-*, obliguen a certa reserva —com sigui que en català la *-r-* apareix en una estructura sil·làbica diferent— m'inclino a creure tanmateix que en el fons tal explicació és certa, si bé admetent que el canvi es produí ja en àrab vulgar, donant la forma propagada després pertot.

Altrament l'etimologia del nostre mot no ha estat prou estudiada. Només n'hi ha notes breus, insuficients: Engelmann, *Gloss.*, 239 (nota breu no revisada per Dozy); Eguílaz, 344; Steiger, *Contr.* 133; *FEW* I, 202; i fins el meu citat article, són tots notes breus o brevíssimes; només Devic (1876), p. 14, i Dubler (*Al-And.*, 1942, 367-90) s'esplaien més, però fins aquests es refereixen princt. a les qüestions semàntico-naturalistes i tots es desentenen de les anomalies de la forma catalana (el *FEW* reconeix que les relacions formals entre les formes romàniques «sind nicht abgeklärt»).

Pel que fa a l'Orient tampoc la història del mot està ben explicada, per més que els arabistes (Lane, Belot, Devic, Eguílaz) coincideixin a reconèixer que en àrab és un mot d'origen persa. L'origen estranger en àrab és segur i fins evident, ja per la inusitada complexitat sil·làbica del mot. La seva primera doc. és en el S. XIII, en el botànic hispano-àrab Abenalbéitar (Màlaga, † 1248, *bāḏinğān*) i en el nostre *RMa.*, *bāḏinğān*, que dóna el mot sense explicació (p. 34, deixant en blanc la trad. llatina, que degué cercar en va);[4] després l'usa sovint el Firuzabadí c. 1400, en el seu lèxic aràbic *Qamûs*, però ell era persa i encara que usa el mot en definicions de la seva obra, no el registra en el seu lloc com a aràbic, veg. Lane, 145*b*; indici bastant clar que el mirava com un mot que li era familiar com a persa i circulava en àrab, però no el mirava com a pròpiament aràbic; en fi tenim *bidingina*, collectiu bidingín, en l'àrab granadí de *PAlc.*; *bādanğân*, *-ingân*, en els *Analecta* andalusís d'Almacarí, que (tot i marroquí i † 1631) empra sobretot mots medievals i usuals en hispano-àrab; i en molts lèxics moderns de tot el Nord d'Àfrica i en particular d'Egipte (Tağ al-Arús, Boqtor); Lane dóna com a correctes *baḏanğân* i *baḏinğân*, però com a pronunciats avui *bāḏinğân*, *baidinğân* i *bīdinğân*, i accepta que ve del persa *bādingân* (Dozy, *Suppl.* I, 47, 59, hi afegeix poques dades i no s'explica sobre l'origen del mot aràbic).

Pel que fa al persa, es disposa sobretot d'informació transmesa pels àrabs, i solament sé que ja figura en el *Gazophylacium Persicum* del P. Angelus a S. Joseph (Amsterdam, 1684), que ja reconeix la identitat del mot oriental amb el mot italià. Donem per segura la procedència del persa, si bé allí no es veu la formació ni l'etimologia del mot, només la seva clara fesomia irània.[5]

No essent clara la representació fonètica de l'àr. *bäḏinğâna* en el cat. *albergina*, ens interessaria l'explicació i informació referents al persa per si en aquest es trobés alguna variant que, transmesa potser a l'àrab, expliqués el català. Però només veiem que en persa hi ha bastants noms de vegetals, no inconnexos, i de forma semblant, que també han passat a l'àrab: *nārang* > àr. *nārânğ* > cast. *naranja*; *turung* > àr. *turúnğ* > cat. *taronja* (si bé en aquest no està descartat que vingui de l'arameu) amb el seu derivat *turunğân* (> cat. *tarongina*, cast. *toronjil*); i especialment *bādreng* (o *-ang*) 'llimona',[6] del qual tenim ja dades ben antigues puix que és *vātrang* (*-ēng*, *wādrang*) en pelví.[7] Encara que, essent tan freqüent la terminació *-ang*, *-ng*, en iraní, aquesta semblança amb el nostre *badanğân*, *-dinğân* (on *-ân* pot ser el sufix que tan sovint s'afegeix en totes dues llengües orientals) ens garanteix menys del que pot semblar l'origen irani, i en particular la connexió entre *bādreng* 'llimona' i *badinğân* 'albergínia', de tota manera havent-hi semblança molt gran entre els dos noms i considerable analogia en la naturalesa i forma dels fruits, és versemblant que hi hagi un enllaç més o menys considerable entre els dos en irani.[8] Tanmateix no podem arribar més enllà d'una versemblança, i de tota manera no trobem en irani una explicació de les anomalies fonètiques del cat. *albergín(i)a* enfront del seu ètimon aràbic.

¿Podem creure, doncs, que es tracta d'una alteració merament catalana? Moll, en la 1.ª ed. de l'*AlcM*, suggeria que fos degut a una alteració de *bādinğâna* per influència d'*alberge*. De fet és una idea versemblant. ¿Qui sap si no és desencertada? Però no hi crec. En la 2.ª ed. ha retirat aquest suggeriment, segurament pensant, com penso jo, que no es pot creure que el nom d'una hortalissa important i molt coneguda s'hagi governat per la influència d'una mena poc corrent i poc coneguda de préssec; més que més si pensem que el nom de l'hortalissa ja es documenta en terres catalanes des del S. XIII (en forma aràbiga) i des del principi del XIV (en forma romànica); i que el mateix *alberge* és una alteració fonètica mossàrab del llatí PERSICUS, els detalls fonètics de la qual no estan pas aclarits; de manera que, en sentit contrari, és més probable que sigui *albergín(i)a* la que ha influït sobre l'evolució de PERSICUS en *alberge* que no a la inversa.

Si no de l'Iran, l'alteració anòmala de *bādinğâna* és més probable que vingui de l'àrab magrebí. Per als moros l'estructura del mot tenia un aire fortament exòtic, mentre que alterat en **barğāna* esdevenia un mot d'estructura aràbiga normal: tres consonants radicals més la terminació *-ân(a)*, sufix corrent en àrab. Cal, doncs, només admetre (com ja ens hi inclinaven els fets indicats abans) que el pas de *bädinğäna* a *bäringana* s'havia complert ja en àrab vulgar, i llavors la mutilació en **barğāna* seguia sense dificultat.

DERIV.: *Alberginiera* [1803, Belv.].

[1] Denominació llatina segurament relacionada d'una banda amb la forma italiana *melanzana*, i per l'altra amb les creences, molt esteses llavors, que l'albergínia causava molts mals greus (de la qual ens dóna notícies Devic), si bé no podem precisar si la creença sorgí primer i causà alteració del nom per etimologia popular, o si al contrari és el nom italià (influenciat per *mela* 'poma', ll. *malum*) el que inspirà la creença. — [2] Tanmateix, segons *AlcM*, diuen

ubəržẹ́niə a Eivissa i la nova ed. hi ha afegit *albarǧẹ́na* com a usual a Elx. Aquesta ed. ha afegit també *albargína* de Cullera, que deu ser err. tip. per *albarǧína*. — [3] Hi ha també una variant en *-el(a)*, com la portuguesa, en l'àrab magrebí, espt. a Tunis. Eguílaz i Steiger donen a entendre que la forma portuguesa vingui d'aquesta variant aràbiga, que no expliquen. En realitat es tracta d'una simple dissimilació (afavorida en portuguès pel fet que no hi ha mots genuïns allí en *-ena*, però sí molts en *-ela*), que probt. es complí per separat a Portugal i a Tunis. — [4] Segons Devic també en el Razí, ço que ens duria molt més enllà, car aquest metge africà és del començ del S. x, però sovint se solen treure les seves dades d'Ibn al-Haššâ, que l'extractà i explicà, i aquest coterrani seu és del S. XIII. — [5] No figura en el dicc. pelví de McKenzie ni en el de Nyberg, i no en diu res el *Grundriss der neupersischen Etymologie* de Horn. — [6] McKenzie, *A Concise Pahlavi Dict.*, pp. 86, 121; Horn, p. 35 (no figura en Nyberg). Horn, p. VIII, observa que l'etimologia no és clara si bé pot orientar aquesta correspondència persa *b-* = pelví *v-*, que no és la normal. Res en els diccs. indoeuropeus. — [7] Un compost persa de *badreng* va passar també a l'àrab: persa *badreng bōya*, que en pelví és *wādrang bōy* 'bàlsam de llimona' (McKenzie), i en àrab, *bāđranbûya*, ja documentat en el sevillà Abenalauuam (S. XII) i en el Šekurí (Dozy, *Suppl.* I, 47) i que en àrab designa la «citronnelle, mélisse», o sigui la mateixa planta que la tarongina (veg. supra). Igualment semblen d'origen persa altres noms de planta aràbics: Abenaldjazzar cita un *bađranǧa* (que potser és el nom persa de la llimona) com a idèntic a *bađarunǧûya* i a *bâd(a)rûǧ* (sense més explicacions en Dozy I, 48*a*). Segons Lane, *bābūnaǧ* 'camamilla' o 'flors de camamilla' (ço que ja ens acosta a la tarongina) ve del persa *bābūnah*. No m'entretinc en tot això, que no ens illumina sobre el cat. *albergínia* (tampoc el fet que en l'àrab d'Egipte, segons Boqtor, s'usa també una variant *bādahanǧân* per al nom de l'albergínia) però que de tota manera assegura l'ambient irano-aràbic del nom de l'albergínia i suggereix la complexitat del grup de formes entorn d'això. Que el nom de l'albergínia s'ha transmès sovint a Orient a plantes més o menys semblants, ho veiem pel fet que a Egipte el tomàquet rep, segons Boqtor, el nom de *bādinǧân faranǧî*, o sigui 'albergínia francesa', i que, acompanyat d'altres epítets, el nom de l'albergínia designa encara d'altres plantes, la llista de les quals es pot veure en Lane, 145*c*. — [8] Sens dubte *-ân* és un sufix molt productiu en irani i en semític: no deu ser en va que la parella *badengân* ~ *badreng* ens recorda la parella *turunǧân* ~ *turung* a què m'he referit a dalt. Que l'albergínia ha estat anomenada sovint per la seva curiosa forma oval, ho prova ja el seu nom anglès *egg-plant*: si per als nord-americans és una «planta-com-ou» ¿per què en altres països no havia de ser una «planta-com-llimona»? Qui tingui present la immensa varietat de llengües del Gran Iran i la complexitat de llurs fonètiques, intuirà que l'oposició entre el *-de-* del nom de l'albergínia i el *-dre-* del de la llimona, ni descoratja la idea d'una derivació ni cal esperar l'assenyalament dels dialectes o del llenguatge precís (Pamir, Sogdiana, Khorassan...?) on es produeixi tal caiguda de *-r-* sinó d'un especialitzat en dialectologia irània. Jo em recuso: allà on iranistes com Horn o Nyberg guardaren silenci no m'escauria altra cosa.

Albergó, V. *ausberg* *Alberguer*, *albergueria*, V. *alberg* *Alberjó* (planta), V. *alberge* (*PRÉSSEC*) (cambra), V. *borja* *Albèrnia*, V. *bèrnia* *Albernús*, V. *barnús* *Albèrxic*, *-xica*, V. *préssec* *Albespí*, *-pina*, V. *alba* *Albetriar*, V. *albirar* *Albí*, *albificar*, *albinisme*, V. *alba*

ALBIRAR, 'pensar, considerar' ant., i avui més aviat 'percebre des de lluny, arribar a veure al lluny': del ll. ARBĬTRARI 'judicar, apreciar' i, en formes arcaiques i tècniques de la llengua, també 'espiar ,examinar, veure sense ser vist', derivat d'ARBĬTER, -TRI 'àrbitre, el qui judica amigablement', pròpiament 'testimoni que ha vist una cosa pel seu compte, sense ferho per compte d'un altre'; tant en català com en llatí, i tant en el verb com en el nom, es passà de la idea de percepció física a la de percepció intellectual, i viceversa, per l'analogia figurada entre les dues menes d'acció; etimologia que no topa amb cap entrebanc pel que fa al sentit, ni en el de 'percebre al lluny, afigurar', i només ofereix petits detalls d'aparença anòmala en l'aspecte fonètic, que en definitiva també són explicables. □ *1.ª doc.*: en el sentit intellectual, fi S. XIII, i el substantiu *albir* (antigament *albire*) pel mateix temps; en el sentit visual, 1458.

Tant *albirar* com els seus derivats *albirança* i *albiració* són ja freqüents en les obres de Ramon Llull; el verb, en el sentit intellectual, apareix en tota mena de textos dels Ss. XIV-XV, veg. *AlcM* i *DAg.*: p. ex. en Llull «aquella visió serà tan gran glòria que no és cor que la pusca *albirar*; ni boca, parlar»; també apareix llavors prou sovint com a reflexiu *albirar-se* en el mateix sentit. De l'important substantiu abstracte abunden també els testimonis des del primer segle de la llengua literària, llavors tant o més sovint en les formes arcaiques *albire*, *albiri*, com en *albir*: «fo molt ferm Jhesu Christ a atrer-nos, per so car nuls temps, salva la libertat de l'*albire*, anc no poc ---», *VidesR.*, P f. 86*v*, n. 111 (traduint el ll. *arbitrio*, i substituït en el ms. B per la variant sàvia *albitre*); «ela fos testimoni de la divinitat, que encara, per *albire* de si e per sa etat, fer no o podia», id., P46r2; i en els *Costums de Tortosa* «tot crim, en què certa pena no hà, posada en aquest libre --- deu ésser punit e determinat a *albiri* e a conexença dels Jutges» (p. 365), codi en el qual apareix ja també la forma després general *albir*: «que ladoncs les deu donar lo jutge a son *albir*; e que l'*albir* sia convinent» (26); i vegeu-ne molts més en *DAg.* i *AlcM* i *DBal.*

Aplicat a la vista física *albirar* és més aviat rar en català antic, molt menys corrent que l'altre sentit en tota l'Edat Mitjana. En el passatge de les *Històries Troianes* que en cita *AlcM* § 1, «qui és vuy que les vostres potències *albirava* e, de fet, les vesia», el fet de dur com a complement les *potències* demostra que en realitat es tracta encara de l'acc. intellectiva, si bé el completiu *e de fet les vesia* o veia, amb l'enllaç *e de fet*, indica que per a l'escriptor les dues idees se sentien com a íntimament inseparables i conduint naturalment l'una a l'altra. En un doc. de 1458 ja s'aplica el mateix *albirar* a un acte visual, si bé encara embolcat amb el matís d'estimació: parlant d'una aparició «interrogatus si li parie molt gran, dix que de grandària de un infant de 2 o 3 anys ---; interrogatus si pogué *albirar* si ere home o dona, dix que no sab si's tenie res al cap: tanta por se meté en ell que no u pogué *albirar*» (Baraut, *Santuari del Miracle*, p. 169).

El cas és que *albirar* és definit com a cosa visual des de diccs. dels segles immediats posteriors (*«a. de lluny*: prospicio» en el *DTo.*), però en aquesta acc., més usual en el llenguatge popular i de les terres muntanyenques del Nordest, es generalitza molt la forma *aubirar*, sovint pronunciada, com és corrent en aquest diftong quan és àton, i més si és inicial, igual que *u, o*; d'ací que més que aquella, aviat predomina una grafia poc motivada *ovirar*; aquella es troba encara en cançons populars (donades per Milà d'un collaborador que les recollia a les Guilleries i Alta Garrotxa, Tortadès-Guitarriu): «la burreta era cega y l'amo no va *auvirà*, / pàssan per la dressarota y el coll se li va trencà», «me'n vaig al carrer a jogà pilota: / jo no sé què 'm tinc, no *auviri* pilota» (*Romllo.*, 325, 292.22), i mal escrit ja en una que sembla remuntar fins al S. XVI: «un pomeret --- un ocellet s'hi ha agafat: el cassadó l'hi ha *ovirat*; / diu — cassadó, no'm tiris pas» (ib. 528B).

I així continua en la Renaixença, des dels poetes més antics i influents: «ay, lo meu cor s'ennua [se'm nua], tot s'enfosqueix! / sols un núvol *oviro* de cavallers», Milà i Font., *Mort de Galind*, v. 65; i des del primer bosqueig de l'*Atlàntida*, de 1867 (vers canviat en el text definitiu, II, 23*d*): «quant a sa espatlla trenca per tersa volta 'l dia, / ab corona de palmes a un llac l'*ovirà* junt». No és estrany, doncs, que des de llavors resti general aquesta grafia fins al segon decenni del S. XX, en què Fabra i la gent de l'*IEC* s'adonaren de la correcta identificació del mot i, rebutjant una infundada etimologia amb què es pretenia legitimar la forma i grafia decadent, restauraren amb aquest sentit la grafia i ús d'*albirar*.[1] Ràpidament ho adoptaren i ho generalitzaren els escriptors, fins els més independents i cultes: «tots els camins *albirats* fins aleshores els veia closos per aquell espadat terrible de la condemnació dels meus», Coromines (ja en l'autògraf de *Les Llàgrimes de Sant Llorenç* II, vii, p. 124).

Com que *obirar* (*ov-*) havia estat tan usat pels seguidors de Verdaguer i era estrany al lèxic popular ciutadà, cal indicar que no es tracta pas d'un ús impopular ni rar en terres de muntanya: tinc nota d'haver-ho sentit a pagesos i rústics, moltes vegades, des de 1928, sempre per a 'veure al lluny' (Vallgorguina, 1931), i dotzenes de cops gent que em guiava, assenyalant una masia, m'han preguntat *l'əu̯bírə*? (Taradell, Castell d'Aro), *l'ubírə*? (Aranyonet), o han reconegut que *no s'ubírə* (Gósol), o que *gairebé s'ubírə* (Fogars de Montclús), o que «*ja s'əu̯bírə* d'aquí estant» (Sta. Creu de Joglars), o m'han identificat uns «camps que *s'ubírən* allí baix» (Vilamacolum, 1958); molt viu, doncs, en tot el triangle Maresme-Lluçanès-Alt Cardener-Empordà, no és, però, rar tampoc en català occidental: *aubirar* a la Granja d'Escarp, «aquell mas no sé si l'*au̯birarà*», Capçanes (1935-6). Un escriptor de llengua ingènua i pirinenca com Joan Lluís usava també *obirar* 'veure de lluny' des dels seus primers escrits, i un altre passatge de la mateixa obra sembla poder-se usar com a indici que en punts del Pirineu central té ús amb un sentit més etimològic de 'examinar amb la vista' i fins potser en la forma clàssica: «fa estona que *albiro* els estels per trobar l'Estrella del Pastor» (*Els Pastors i les Tempestes*, p. 9).

El nostre mot en la mateixa forma *albirar* es perpetuà en llengua d'oc, on apareix en massa des dels trobadors clàssics, amb el sentit estimatiu de la nostra llengua medieval. No és, però, que en l'idioma del Nord demostri freqüència més gran ni desplegament més popular que en el nostre, i per tant, almenys en l'aspecte filològic, no es veu fonament per a la sospita que el català pogué rebre'l per un manlleu occità. Altrament també allà, almenys en la zona veïna a Catalunya, s'ha desenrotllat l'aplicació visual: el narrador de La Bastida de Seró (Nordoest de l'Arieja) l'hi usà sovint en els contes publicats a la *Bouts dera Mountanho*, ja vol. IX, 94, i en el XXIX, 104: «le mecí *albirabo* a dreito, a gaucho, nou rebenhò pas d'at bese ta poulit». Un passatge de l'epopeia tolosana de la *Crozada* ens ensenya ja un ús afí 'fer punteria afinada': «lo trabuquetz *albira* et abriva sos gietz / e donec·li tal colp, a la segonda vetz, / que lo fer e l'acier e·ls fustz e·ls clavelets / fer e trenca e brisa ---» (v. 3435), passatge valuós perquè ens assenyala un altre pont entre la noció estimativa i la de visió esforçada i treballosa.

Altrament, una tal comunitat vocabular entre les dues idees és un fet de vasta extensió en el món romànic: el fr. ant. *choisir* «apercevoir» i oc. ant. *causir* «voir, discerner» (i així en cat. ant. mateix *cosir, scusir*, *EntreDL.* I, 201 n. 110) i de vegades «viser» ha estat també, des d'aviat, el *choisir* i *causir* moderns 'triar, escollir' < gòt. KAUSJAN més aviat 'comprovar', «prüfen», però també 'escollir' (al. *erkoren*, angl. *choose*), accepció intellectiva i ben pròxima a la d'"arbitrar, apreciar'. El cast. *juzgar* ha pres a Guatemala el sentit d'«espiar, observar» (Batres J.; Malaret, *Bol. Acad. Arg. de Letras* X, s. v.). En fi, és una forma ben inequívocament fidel a l'ètimon ARBITRIUM la que reemplaça *albirar* 'percebre visualment' en tot el Pallars i zones veïnes: sento ja *abedriar* en aquest sentit a Alzina de Montsec («lo Grau de Beniure no sé si l'*abedriarà*» <des d'ací>, 1956); l'informador de Massi-

vert, quan li preguntava: «¿veu aquell clap de pins negres?», responia: «no l'*abedrío*» (1957); el de Cabdella, *encara l'abedrío* i, després, *no l'arribo a abidriá*, el de Rialb *no l'abedriarẹ̄m* 'no l'afigurarem' (un barranc que volia ensenyar-me); i així ho han fet constar els collectors de la comarca: *avidriar* Violant, a Sarroca de Bellera (*La Vida Pastoral al Pallars Sobirà*), «divisar, ver» Pol a la Vall d'Àneu (p. 10). I el mateix cast. *divisar* ¿no havia estat també primer una operació de la intelligència, freqüentatiu de *dividere* amb el valor de discernir, practicar una distinció?

Aqueixos parallels assenten ja de manera sòlida la identificació d'*aubirar*, *alb-*, 'veure al lluny' amb el descendent d'ARBITRARI més conegut. D'altra banda tinguem present que, no per ser menys conegut, és menys cert que el doble vessant semàntic hi era ja, en llatí, des dels orígens. Benveniste, en *Le Vocabulaire des Inst. Indo-européennes* II, 121, ha demostrat, amb gran pertinència de proves que el sentit més antic d'ARBITRARI va ser pròpiament 'veure sense ser vist', en què apareix encara de vegades en Plaute (*Aulul.*, 607), i que el seu primitiu ARBITER fou originàriament un 'testimoni que ha vist sense ser vist ni invitat a veure': no l'hi invitaven ni menys l'hi forçava cap interessat, jutjava segons els fets que ell mateix havia vist amb els ulls —o amb la intelligència— pel seu compte, i així podia dar una decisió espontània i no legalista però amigable per a tots; és clar que això també conduïa a l'abstracte *arbitrium* en les accs. també antigues, més divulgades, «décision de l'affaire entière», «pouvoir souverain d'apprécier». Hi coincideix Ernout en el *Dict. Étym.*: «*arbitror*, *-aris*, observer, épier, être témoin de», com es veu pel passatge plautí que cita (*Mercator* 1005) on els dialogants s'exhorten a entrar en un lloc discret (*eamus intro*) per evitar «arbitri ut sint qui praetereant per vias», d'on conclou que el sentit propi i primitiu d'*arbiter* (amb *ar-* variant dialectal de *ad-* 'arran o en presència de') degué ser «témoin qui par son arrivée assiste à quelque chose». El sentit visual del cat.-oc. hi fou, doncs, amb intensitat i matisos diferents segons els llocs i èpoques, al costat de l'estimatiu, des dels orígens.

Resta l'aspecte fonètic, que en gros no pot causar cap escrúpol, ni n'ha causat, ni podia causar-ne per poc que es recordés que -TR- entre vocals passa a una simple *-r-* en català i a *i̯r* en llengua d'oc, que darrere una altra *i* hi confonia el seu element vocàlic. Aquest aspecte no pot, doncs, somoure gens, ni als ulls de ningú, la certitud de l'etimologia. Ni n'hauríem de parlar si no ens adrecéssim també als qui filen prim en aquestes coses. En l'article recollit a *Lleures i C.* (183-188) sobre -TR- en català, vaig establir la norma general que la -T- d'aquest grup —si no s'hi ha perdut una vocal entremig PRESBYTĔRUM > *prevere*— es prolonga normalment en *-dr-* en la nostra llengua, i que les excepcions més o menys aparents, amb caiguda total (*pare-mare-frare*, *rere*, *Pere*, cat. ant. *pera* 'pedra') es poden explicar amb raons diverses i especials; per a *albirar* pensava llavors (1953) en un vell occitanisme (p. 188), després m'he convençut que això en tot cas no és gens evident, donada la història, riquesa i popularitat constant que presenta el mot en la nostra llengua. D'altra banda, no és aquest l'únic detall fonètic que entrebanca: essent breu la I d'ARBITRARE (i ARBITER, ARBITRIUM) hauria hagut de passar en romànic a *e*, evolució que no es constata enlloc en l'una ni l'altra llengua; és versemblant que els dos detalls anòmals siguin solidaris.

I poden haver-hi concorregut diverses causes. D'una banda és versemblant que una sigui la influència del verb sinònim, i de terminació i àrea comunes, *consirar* CONSIDERARE, on la I és llarga i la *i* era d'esperar: acció recíproca entre els dos mots, car ací es podia esperar en català *consiurar*, *consiurós* = *consirós* —forma que verament existeix en Llull (i altres cites en la n. 5 de l'article)— però que va quedar en minoria i aviat s'eliminà: podem creure que a causa del -TR- d'ARBITRARI, sense vocal entremig, també sorgí d'hora un *CONSĪDRARE en bona part del territori, i en aquest cas el pas a *-i̯r-* és normal fins en català (d'on simple *-r-* quan ja precedia *i*): *caire* QUADRUM, *cadira* < *cadieira* CATHEDRA. D'altra banda el cas de *vidre* VĬTRĔUM (cast. *vidrio*)[2] ens mostra que en ARBĬTRĬUM ja era d'esperar que, per metafonia, la Ĭ restés tancada com a *i* romànica, cat. ant. i oc. *albire* (*-iri*);[3] no està pas descartat que l'ordre del grup complex consonàntic (tal com en CAPREOLUS > *cabirol*, CONFLUENTES > *confolens*) determinés ací l'aparició d'un *ALBỊTIRU, i llavors la pèrdua de la -T- ja esdevindria normal; però potser és més versemblant que havent passat ARBITRJU primer a *albiidru*, transposant-se la semivocal, la *-d-*, ja dèbil de per si, i encletxada entremig dels sons consonàntics *i̯* i *r*, s'eliminés del tot.

Ara bé, que hi havia tendència a propagar la J de l'abstracte ARBITRIUM als altres membres de la família, en tenim una munió de proves: castellà antic *albedriar* 'resoldre lliurement' (GDiego, *Contr.*, 25), sic. *albitriari*, port. *albidrar*; en inventaris aragonesos molt antics trobem p. ex. «dozientos potes de tierra *alvidriados* en cient sueldos» (a. 1373, *BRAE* IV, 348),[4] i ja hem vist més amunt exemples del pallarès *abedriar*, *abi-*, a balquena. Més, tenim moltes proves d'aquesta intercalació de vocal entre T i R, ja en el llatí vulgar i tardà, notats gràficament en una forma només aproximada: «*arbiterium*: arbitrium» en diverses glosses ben antigues (*CGL* II, 567.37; VI, 90), en no sé quantes Notes Tironianes (Pirson, *KJRPh.* VII, i, 62), en un epigrama de l'*Anthologia Latina* i en altres fonts de la baixa Antiguitat (Heraeus, *ALLG* XII, 90; Georges, *Lat. Wortformen*), sense comptar testimonis ja netament medievals que recollí Du Cange. I si M-L. posava com a base de la família (núm. 604, almenys en la 1.a ed. del *REW*) un ARBITRIARE, no és pas gens segur que no ho fes pensant en aquestes coses, i no pas per una mera distracció (com cregué Moll, *AORBB* I, 196).

DERIV.: *Albir* [*-ire*, S. XIII, supra; *albir* rima en *-ir* ja en Turmeda, 1398]. *Albiració* [Llull]. *Albira-*

ment [S. XVII]. *Albirança* [Llull: «aquell qui guerreja per ~ de rahó e de discreció de son enteniment», *Blanquerna* I, 232.16]. *Obirador, obiradora,* MVayreda, *Punyalada,* p. 61. *Albedriar,* veg. supra. En forma sàvia. *Àrbitre* [S. XIII, Cost. de Tortosa; a evitar el vulgar *àrbrit,* en què tant insisteixen alguns], ll. *arbĭter, -tri,* id.; d'on *arbitral* [mj. S. XIV, *AlcM*], *arbitratge* [S. XIX, encara manca en els diccs. de principi del segle]. *Arbitri* [S. XIII, Usatges; doc. de 1318, Finke, *Acta Ar.* III, 362; però la variant *arbitre* predomina des de Llull[5] fins al S. XV (exs. en *AlcM*; *DAg.*; Careta, s.v. *albedrio*)], del ll. *arbitrium* (veg. supra); *arbitrista*; una derivació *albetriar* tingué curs també en català antic ja a fi S. XIII;[6] *arbitració* [Cost. Tortosa; Eiximenis, *Dones*, cap. 301, *Prosif.* VI, v. 15, *EntreDL.*, 201]; *arbitrador* [1311, *AlcM*]; *arbitrament*; *arbitratori*. *Arbitrari* [S. XVII, *Const. Cat.*], del ll. *arbitrarius* id. (per al sentit del qual, veg. Ernout-M.); *arbitrarietat*.

[1] Conjecturaven que era una forma provinent d'AUGURIUM, amb un suposat **avir* o **auvir* que des d'una noció com 'auguri' o 'pressentiment' hauria passat a 'visió imprecisa, treballosa'; i transmetentse al verb 'veure endevinant'; idea defensada per Montoliu (*Est. Et. Cat.*, s. v.; *BDC* IV, 53-54, cf. 56); i acceptada, de primer, fins per Spitzer (*NphMgn* XXII, 121n.). Montoliu pretenia confirmar-ho amb *AVERANY*, que sortiria d'una forma d'AUGURIUM semblant a aquella, però aquest mot té un altre origen, sense relació amb *augurar* ni amb *albirar*. Però ja Nonell, *Gram. de la Ll. Cat.*, p. 157, reconegué la bona etimologia ARBITRARI, i s'hi adheriren Tallgren (*Glanures* I, 162-3) i fins Spitzer (*Litbl.* XXXV, 396). — [2] Oc. *veire*, en canvi, ve de VĬTRUM (com el fr. *verre*, it. *vetro*). — [3] Que per tant no fou originalment postverbal d'*albirar* sinó prolongació directa de l'abstracte llatí. Posteriorment sí que el joc analògic amb tants altres postverbals va fer que la forma *albir* reemplacés aquella. — [4] On el mot pren el mateix matís d''avalorar a bell ull' que té *albirar* en un inventari nàutic català del mateix segle (cit. *DAg.* i *AlcM*), «clavó e perns vells que *albirarà* a quatre quintars». — [5] «Accídia ni altre peccat no són tan forts --- que pusquen destruhir a hom lo franch *arbitre*», *Blanquerna* (*NCl.* I, 108.27). — [6] «Los damundits *albetriadors* meten mans d'*albetriar* la sal del cap del stany, de munt en munt, e escriuen cascun munt a son senyor, segons que és la quantitat del munt aestimada o *albetriada*», doc. eivissenc, Macabich, *Feudalismo*, p. 10.

Albissons, V. *albó*   *Albita*, V. *alba*

ALBÍXERES, 'gratificació per una bona notícia', mot avui oblidat quasi pertot en català, però molt freqüent en la llengua medieval, on algun cop encara designa les notícies mateixes: germà del cast. *albricias*, port. *alvíçaras*, i provinent, com aquests, d'una forma de l'àr. *bišâra* o *búšrā*, que té ja aquelles dues significacions, i que en l'àrab d'Espanya s'usaria en una variant vulgar **bišra*. ☐ *1.ª doc.*: S. XIII (Jaume I) en el sentit corrent; 1351 en el de 'bona notícia'.

En la *Crònica* de Jaume I apareix sovint, en part en plural (*AlcM*), i també en singular, ús poc corrent fora d'aquest text: «demanà'ns *albixera*, e nós dixem que la li daríem segons les noves que 'ns aduia», «e dix-nos: senyor, *albixera* --- e nós dixem: amichs lexats-nos vençre la batayla e puys donar-vos-em *albixera*» (ed. Ag., 259, 434). Aquesta és no solament l'acc. més divulgada sinó de molt la més corrent, però indubtablement va existir també l'altra, de 'bona notícia' (sense referència a gratificació), la qual, fora de l'àrab, a penes es coneix més que en català. Gulsoy llegeix en els Manuals de Consells del municipi de València (inèdits): «a 'N B. Rocha o a 'N J. Paloma, per les *albixeres* e bon novell que havien portat, 2500 sous»; en un sermó de la Quaresma de St. Vicent (1413): «Jhesu Xrist resuscitat dix a Sent Gabriel — Vés, porta *albixera* a la mia mare» (308.115).

Entre les formes romàniques, el català va servar la més semblant a l'aràbiga, car, per més que el mot té diverses variants en la llengua d'origen, la seva arrel és amb *š* i totes les variants allà són amb aquesta consonant (alterada en les llengües germanes). Però això va suscitar la qüestió de si el mot català s'accentuava a la *í* (com ho escrivien Fabra, *Gram.*, 1912 i *DOrt.*) i els *DAg. i Bal.*, o en la *é* com digué Moll (*AORBB* II, 340; *AlcM*$_1$),[1] però si aquells només es fundaven en l'indici de l'accentuació en la *i* per part de les altres llengües romàniques, aquest no en tenia d'altre que l'accentuació de l'ètimon en àrab, que admetia ser *bišâra*; i si aquella raó tenia rèplica, aquesta en té tant o més, com sigui que en àrab hi ha diverses variants i la preferida per Moll és ben incert que sigui el veritable ètimon.[2]

Importava aclarir si el mot sobrevivia en algun punt. I en efecte és encara molt recordat a l'Oest de Tàrbena, a Castalla. Justament Enric Valor i Vives, observador fi i constant del llenguatge, no sols escriptor ben important, sinó fill d'allí i estudiós tota la vida dels costums, lèxic i tradicions populars, va comunicar-me (1952) la definició de la *processó de les albíxeres* —accentuat així per tota la gent de la vila—, «comitiva que ix el dissabte de glòria resant els 'passos', des del convent, i puja al castell, on hi ha l'ermita, a visitar la Verge i donar-li la bona nova de la Resurrecció». Giner i March interrogà al cap de poc diversos fills de Castalla, amb el mateix resultat: tots coincideixen que no hi ha altra accentuació que en la *í*; la mare d'E. Valor, d'uns 75 anys, diu que tenia consciència que *albíxeres* vol dir pròpiament 'la bona notícia que donen a algú', i, detallant els passos de la processó, precisava que de les dones que, pujant la fatigosa costa del Castell, arribaven primer a l'ermita, es deia que guanyaven *les albíxeres*: aquestes deien a la Mare de Déu unos «trobos» o versos valencians tradicionals, comunicant-li la resurrecció del Fill, i d'això en deien *cantar les albíxeres* (ara ho fan en castellà, però ella recorda trossos de l'antic text en català, i

amigues seves, encara vives, el recorden sencer). Encara més tard (agost del 55) m'escriví Giner, que sembla que *albíxeres* s'usa també a Parcent (N. de Tàrbena i bastant a llevant de Castalla). Jo mateix vaig assegurar-me encara més, en fer a Castalla l'enquesta onomàstica el 1963, preguntant a gent estranya a la família d'En Valor (que ja no hi vivia), i em tornaren a parlar de la processó i vaig sentir amb orelles pròpies la pron. *anệm a gwaṇár lez albišeres!*, definida «anem a donar a la M. de Déu la bona nova de la resurrecció de Jesús, el dia de Pasqua». En resum, doncs, el mot ha anat antiquant-se en terra valenciana, i fins allà baix, però n'ha quedat memòria en diversos pobles enllà de Benicadell-Mariola.

Hi hagué algunes variants en català antic, la més coneguda *albixena*. Un doc. reial de 1285 encarrega que donin «150 sous pro *albixena* adventus principis» (nota de Coll i A. a l'ed. de Desclot, *NCl.* v, 160); «era elet un bisbe; e cor era confermat per l'apostoli, aquel scuder anava fer *albíxena* al capítol e als parents d'aquel bisbe», Llull (*Blanq., NCl.* I, 227.11, id. en la gran edició, *BDLC* IX, 122; si bé el text de València ho canvia en *demanar les albíxeres*). Ara bé, aquesta variant s'explica només amb l'accentuació esdrúixola, per un canvi com el de *jàssena* < *jàssera*; *tòfona, tòfena* < *tòfera*; *almàguena* < *almàguera* 'mangra'.

D'altra banda hi ha formes derivades o repercutides amb *i* posttònica. En altres mss. de Jaume I i Muntaner tenim la forma més general *albíxeres* (*AlcM*), però *albaixinia* 'recompensa per bona notícia' figura en l'ed. Casacuberta de Muntaner, cap. 133 (IV, 45.28); i en el cap. 182 de Jaume I *albexenia* figura en el ms. H, de 1343 (Casac. III, 106.3f.). Força més tard encara «a 17 de Janer 1526, havent scrit lo rey de son casament a la Princesa de Portugal, deliberaren donar al correu qui portà la carta, per *albaxinies* o strenes, 12 lliures» en les Rúbriques de Bruniquer (I, 266). Careta (*Dicc. Barbr.*, s. v. *albricias*) cita *albexiries* en un doc. de Barcelona de 1492.

AlcM$_2$, tot rectificant les dades d'*AlcM*$_1$ i tot admetent que sembla haver estat proparoxíton, hi fa la reserva «encara que les variants *albaxínies* i *albexénia* semblen més tost indicar una accentuació paroxítona»; no nego que això recorda *albergina* > *albergínia*, però és clar que Moll no es mou en terreny gens segur, i em sembla que més aviat és imprudent de posar accent gràfic a aquelles variants, per a les quals sí que no hi ha cap indici ni mitjà de saber on s'accentuaven: igual podrien ser derivats en *-ía* a la manera d'*alegría* al costat de *alegre*, sinònim seu amb el paper d'abstracte (*noves de gran alegre* es deia abans); o bé pogué haver-hi contaminació d'algun quasi-sinònim o hi hagué verament repercussió a la manera d'*albergínia*, sigui espontània o amb influència de mots com *alleluia*, i amb un desenrotllament com el de *cantúria, boscúria*, o port. *lezíria* < *algezira*, o el mateix cast. *albricias* de *albriças*; però ¿per què aquest fenomen anòmal no pogué produir-se també en *albíxena* > *albíxenia*? I sigui que això restés així o que ulteriorment hi hagués pas a *albixenía*, en tot cas res d'això no ens dóna cap indici que condueixi a l'accentuació de la forma primitiva.

Resumeixo ara la informació referent a les formes de les altres llengües romàniques, per a les quals podrem refiar-nos que hom ho complementi consultant directament el *DCEC* I, 90-91. El cast. *albricias*, que ja apareix des del *Cid* i Berceo, fou de primer *albriças* i més primitivament *albiçra*, valuosa i il·lustradora forma primitiva que trobem encara en textos moriscos (*Recontamiento de Alixandre*, S. XVI, *RHisp.* LXXVII, 589), que dóna la clau de l'explicació de la forma castellana: apareixent immediatament davant la *r*, la *š* es despalatalitzà, llavors es traslladà la *r*, i coincidint *albriça* amb els abstractes en -ITIA, això conduí en certs casos a formes en *-ces* (= -ITIES, port. dial. *alvices*, en el Zifar *albrizes*). En portuguès i parlars llindants no manquen algunes formes quasi iguals a la catalana: trasm. *albíxaras, albíxeres* (*RLus.* XIII, 111), mirand. *albíxaras, albíxulas* (Leite, *Est. de Phil. Mir.* I, 461), però la forma dominant portuguesa *alvíçaras, alvíceras*, denota que hagué d'haver-hi *šr* originari, que en part sofria l'alteració consonàntica del mateix tipus que el cast., i en part no, però que sempre normalitzà la pronúncia d'aquest grup de consonants difícil intercalant-hi una vocal intermèdia secundària; si fem convergir vers un origen únic les formes de les tres llengües, ens remuntem, doncs, a una base única *bišra*.

Ho confirma encara el fet que en altres bandes una *t* intercalada trenca el grup: *alvistra* en el ms. lleonès de l'*Alexandre* (1603, 2489), *alvistra* en la *Guerra de Navarra* (poema occità del S. XIII, escrit cap a Tolosa), i d'ací, per una banda, el bearn. *aubriste*,[3] i per l'altra el basc *albiriste, albista* (biscaí per a «noticia» segons Azkue, junt amb *albiriste* «objeto que se da a quien trae una buena nueva»), però el biscaí Domingo Agirre usa sempre *albiste* en *Auñemendiko Lorea.*

Pel que fa a l'àrab *bišrā*, és veritat que no figura, que jo sàpiga, en els diccionaris: Lane (208) i Freytag (I, 124*b*) només porten les formes *bušrà, bušâra, bašr, bušr* i *bišâra*, documentades des dels lexicògrafs orientals més antics, i que aquell defineix alhora com a «joyful annunciation», «joyful or glad tidings», «good news» però també «a gift to him who announces a joyful event». Tanmateix el fet que en tants textos aràbics manqui tota vocalització en síl·labes de la forma de la inicial d'aquest mot, fa que en realitat ignorem si, així com hi ha *bišâra* junt amb *bušâra*, no hi hagué també *bišra* al costat de *bušra.*

En realitat sembla que és aquesta última forma (deixant com a incògnita la seva vocal) la que els àrabs consideren la bàsica en el mot, puix que amb ella encapçala Lane el seu article. En els glossaris hispànics trobem *búšrā* (en el de Seybold, 167), *búšrà* en el nostre *RMa.* (494) o bé *bušâra* (ib. 37; *PAlc.*); de *bišâra* no conec altre testimoni que la rima amb *Wādalḥiğâra* 'Guadalajara' en una *ḫarğa* de Judà el Levita, c. 1110 (cita de MzPi., *Orig.*$_3$, p. 430; *Esp. y su Hist.* I, 703;

DAlonso, *RFE* XXXIII, 307, 309). L'accepció etimològica del mot en àrab és ben possible que fos la del mot parent *bišr* (Freytag) —de forma, per cert, quasi igual a la del nostre suposat *bišra*— 'alegria que es mostra en el semblant', tenint en compte que en la mateixa arrel hi ha *bâšar, bâšara*, 'pell de la cara'.[4]

DERIV.: *Albisarar* (o *-xarer?*) en el còdex judeo-romànic Sassoon (1366-88) barrejat de català i occità, per traduir hebr. *basser* «annoncer des nouvelles», judcast. *albriciar* (Bíblia de Ferrara), Blondheim, *Rom.* XLIX, 30.

[1] Ga. Girona l'usa en el seu poema *Seidia*, en rima amb *dreceres*, pp. 253, 277. Però ell mateix en l'ed. del *Vocab. del Maestrat* accentua *albíxeres* aclarint que és «fora d'ús» i que «en la forma *ambíxeres* és usat encara a Tàrbena». Però com que Tàrbena és molt lluny del Maestrat, no sabem en quina forma n'havia rebut notícia, potser per carta (on l'accent pogué mancar i suplir-l'hi algú a la lleugera): en tot cas aquesta dada accentual no és de fiar. Ara bé, es veu que avui el mot a Tàrbena s'ha desusat, almenys entre la gent jove i de mitja edat, pel que m'escrivia el 1950 l'antic mestre del poble, Vicent Perles i Monjo, que hi nasqué. — [2] Potser li semblava que havent-hi tants casos on una *â* llarga aràbiga es torna *é* romànica hi havia evidència fonètica. No és així: el canvi per imela només es produeix en «tarqîq», i ací, estant davant de *r*, la *â* està en «tafḫîm», de manera que com a resultat de *al-bišâra* més aviat esperaríem un cat. **albixàra*. Reconec que estudiant la toponímia es veu que no manquen complicacions, i que tot tenint vigor general la regla, hi ha excepcions, per la pronúncia cultista o conservadora dels alfaquís i ulemes (que ací, però, hauria afavorit la *á*) i pel veïnatge d'altres sons palatals: la memòria no em recorda casos en què una *š* precedent triomfi d'una *r* següent.— [3] No solament «étrenne pour une bonne nouvelle» sinó encara «bonne nouvelle» (com en català antic) [Lespy], així i *aubiste* en Palay. — [4] Si tingués alguna realitat el valencià *albixer* 'el qui comunica una *albixeria*', registrat pel dicc. de MGadea (que defineix *albixería*, amb matís xocant, «notícia per lo regular desfavorable i dudosa») podria correspondre a un altre mot de la mateixa arrel aràbiga, *bašîr* 'el qui porta bones noves' (RMa., 38; Freytag, *l. c.*). Per cert que si aquest *albixería* té fonament, coincideix amb l'explicació que he suggerit, per a aquest derivat, en *-ia* més amunt.

ALBÓ, 'espiga de la porrassa', i *albessons, aubessons* i variants semblants, per 'asfòdel, gamó, porrassa', resulten de l'evolució fonètica d'un *ALBUCIONEM, derivat del nom ll. ALBUCUS de la mateixa planta; en part a través d'una variant vulgar o tardana *ALBUTIONE, que es canviaria, passant per *albozon, albezon*, en *albeó*, forma que en efecte es troba antigament. ☐ *1.ª doc.*: S. XV.

Llavors llegim, en efecte, que Díeç, en la Manescalia, en recomana les arrels en una recepta (*DAg.*). En les *Flos de les Medecines*, ms. del mateix segle a la nostra Bibl. Univ., hom recepta «reells de liri blau, *albeons* e trementina», «prenets ruda e orcell e de *albeons*, sigayró, dragontina» (*AlcM* s. v. *albeó*). Avui *albó*, més que més pronunciat *aubó*, és un mot sobretot de Mallorca i Menorca per designar l'espiga de la porrassa: *aubons*, Joan Rosselló, *Manyoc de Fr. Mall.* (80); *BDLC* XIII, 116, i jo mateix he sentit *s əubó də sə porəsẹ́rə* a Llucmajor, *l ubǫ́ də lə porásə* 'la tija —' a Banyalbufar (1964), *Pla dels Aubons* a Selva (1963); a Menorca una endevinalla popular vol que hom entengui «*aubó*» quan diuen que «neix mascle i mor femella» (Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 253, 268), perquè (com consta també en el *BDLC* XIII) d'això en surt la *caramuixa*, que és mot del gènere femení.

En llatí l'asfòdel o gamó duia el nom d'ALBUCUS, que ja li dóna Apuleu, mentre que Plini ho aplica només a la tija. D'ací es derivaria primer ALBUCIUS ('ἀσφόδελος' *CGL* VI, 47; sovint en glosses), d'on provindran el mossàr. *abuč* (Simonet, *Glos.*, *abúču* 'asfodel' en l'Anònim sevillà de c. 1100, Asín, p. 4), el gc. *aubòs* en el Lavedà, que en part s'altera també en *aubòt* o en *aubò* (Palay) i, en una combinació, el sd. *tarabùttsulu* (*ARom.* XV, 1931). En fi l'alt-aragonès *abóθo* 'gamó', que m'ensenyen a Bielsa, els *aboθos* que «para los tocinos» em recomanen a Saqués de Tena (1965) i *abozo* o *agozo* que em comunicaren d'Ansó (1935); a Torla *abozos* eren clarament 'asfòdels, gamons' i me'ls descrivien com «hojas largas y delgadas empleadas para la pastura del cerdo»; *abóθa* «lirio silvestre» a Echo (1936). Amb els derivats toponímics *Canal de las Aboceras* a Oz de Tena i *Sarrat-o-'bozo* a Fanlo.

La forma del català antic i balear s'explica partint d'una forma derivada d'aquesta, *ALBŬCIONE, que en el parlar vulgar i tardà es pronunciaria ultracorrectament *ARBUTIONE (invitant-hi la semblança amb ARBUTUS 'arboç', que, viceversa, passà d'ARBUTEUS a ARBUCI̯U, com es veu per la conservació sorda de *-ç*); llavors la -TI̯- se sonoritzava i Ŭ-ó es dissimilava en *e-ó*, d'on *albezon* que, segons l'evolució normal catalana, passava a *albeó*.

En canvi, en parlars moderns del nostre Ponent, en els Pirineus, tenim formes que presenten la sibilant com a sorda, i per tant reflecteixen la -CI̯- originària. A les muntanyes de la Vall de Boí hi ha molts asfòdels o gamons, i allí he sentit adés *au̯besǫ́ns* (1968) adés *arbesǫ́ns* (1970) adés *alb-* (1977). En valls més ponentines, tinc anotat *albesǫ́ns* a Fontjanina, com a menja dels porcs, i n'hi vaig veure en el *Covarxo dels Albessons*, cap a 1600-1700 alt.; a Aneto *au̯besǫ́ns* (1957); a Benasc *albissó* o *albesson* (1965); Àngel Sallent havia comunicat *albissons* a l'*AlcM* com a sentit a Borén (V. d'Àneu), i sembla que en algunes bandes ho deformen, per contaminació, en *malvissons*. En fi, a les muntanyes de la Baixa Vall d'Aran vaig sentir la forma reduïda *aïsuǹ* (*Vocab. Aran.*, 17), en altres parlars gascons hi ha *au̯issoun* (R. Lizop, *Armanac dera Mountanho*, 1923, 45), *auissou* a la Vall d'Aura

(Marsan), i en altres localitats araneses vaig sentir *aubisúñ* (per a d'altres valls gascones, etc., Rohlfs, *BhZPh* LXXXV, § 151); *aubòs* 'Iris' a Bigorra (Rouch) però Camelat creu que és l'asfòdel.[1]

DERIV.: *Albonada*; *albonar*.

[1] Es deu estendre molt més al Nord, car en el Cantal, el *Dict. Topogr.* d'Amé registra *Aubusson* com a nom d'una partida rústica t. Sansac, i com a nom d'un poble i riuet t. St. Julien-de-Jordanne [*Albusso* a. 1561].

ALBOFOR, 'encens', de l'àr. *baḫûr*, àr. hispànic *buḫûr* id. □ *1.ª doc.*: +*bofor* S. XIII, *albofor* 1455.

Aquell porta «odor del mesch ne del *bofor*» (*DAg.*, s. v. *albofor*, que entén com a «perfum»); en el ms. *Conexença de les spícies* de la Bibl. Univ. de Barcelona, de l'any 1455, que cita *AlcM*, 'encens' («--- à bona flayra, mas fa-la millor quant hom ne met al ffoch»). És un mot rar en català, del qual no conec altres testimonis, si no és el derivat +*abuforat* en Antoni Canals (que significa 'perfumat', no 'ornat, embellit' com suposa el glossari): «que per sis meses sa untassen d'oli de murta, e que par altres sis meses usassen d'aygües fragants destiŀlades; e que axí ornades e *abuforades*, passassen la cambra secreta del rey» (*Arra de Ànima*, *NCl.*, 156).

És un mot de l'arrel aràbiga *bḫr* 'exhalar (vapor, olor, fum)', d'on provenen *báḫar* 'pudor' i *buḫâr* 'fum, exhalació': es tracta del clàssic *baḫûr* 'encens' (documentat des dels primers lexicògrafs, com el Djauharí, a. 1007), Lane, 158*c*-159*a*; Dozy, *Suppl.* I, 54; els magrebins el pronunciaven *buḫûr* «sahumaduras» (*PAlc.*, 390.26), «aromates, parfum» Beaussier (Steiger, *Contr.*, 235); fora del català solament trobem port. *albafar* «perfume, incenso», que prové del citat *baḫar*.

Albor 'blancor', V. *alba*

ALBOR, nom d'un peix d'aigua dolça, d'origen incert: problema mancat d'estudi dels naturalistes, dels quals depèn; hi ha relació tant amb el ll. ALBŬRNUS com amb l'àr. *bûrī* (d'on ve el cast. *albur*), noms de peixos iguals o semblants, i és probable que hi hagi hagut alteració o combinació més o menys gran de l'un amb l'altre. □ *1.ª doc.*: 1650, *DTo.*

Que l'afegeix primerament en aquesta edició, definint «*albor*, *peix*: acarnan, -anis», però no fou atès per lexicògrafs posteriors (Lacav., Belv.). Després el recollí Lab. 1839 («espècie de peix de riu; *alburno*, *breca*; *alburnus*»), i no el dicc. mallorquí d'Amengual però sí el d'«Un Mallorquí» (Tarongí) i el *DAg.*, sense precisions (molt dubtós que *alborn* del Dicc. Bulbena tingui fonament). El *DFa.* el dóna com a nom d'un «peix teleosti d'aigua dolça semblant a la carpa i de color argentí: *alburnus lucidus*». Pel que fa al significat estaríem, doncs, en terreny ferm per admetre, com sol fer-se, que prové d'aquest nom llatí, sobretot si el sentit atribuït i la identificació feta pels naturalistes és ben exacta; car el nom llatí no és una creació dels ictiòlegs i l'usaren, com a nom d'un peix d'aigua dolça, tant Ausoni com Polemius Silvius. Els lexicògrafs llatins creuen que era l'«ablette», peix blanc de riu (Ernout dóna el mateix significat a *albulus*, i admet que tots dos fossin primer adjectius, aquell amb terminació imitada d'*eburnus*).

Hi ha, però, un greu entrebanc fonètic: en català llavors hauríem de tenir **alborn*. Dificultat que s'oposaria també, i agreujada encara per la *ú*, a derivar d'ALBURNUS el cast. *albur*, que és el nom d'un peix de riu, teleosti, malacopterigi, semblant al mújol o llíssera, i també de color blanc; mot molt més important en aquesta llengua que el nostre.[1] Tanmateix Wartburg (*ZRPh.* XLI, 188; *FEW* I, 62*b*) va afirmar que el mot castellà tenia també aquest origen, i, per salvar l'obstacle fonètic, admetia que el castellà l'havia pres del bearn. i gascó *aubour*, també peix d'aigua dolça, en el qual l'evolució fonètica de -URNU en *-our* és normal. Però A. Castro (*RFE* XV, 42n.), i jo en el *DCEC* (591) demostràrem que aquest manlleu no era possible en castellà, perquè a princ. del S. XIV no s'havia perdut encara la *n* de *-rn* en bearnès ni s'hi havia canviat la *o* en *ou*; ara bé, el nom castellà es documenta com a mot ben conegut des de llavors en el *Libro de Buen Amor* (com també en el *Cançoner* de Baena, i en Nebrija): «sávalos e *albures* e la noble lamprea / de Sevilla e de Alcántara venién a levar prea», 1114*a*.

Ben al contrari es van poder aplegar proves clares que el castellà ve de l'àr. *bûrī*, que és un mot ja molt antic i ben arrelat en àrab, nom del mateix peix que el cast. *albur*, amb el qual l'identifica PAlc., i el nostre RMa. el tradueix per *mugilis*, tal com fa Nebrija amb l'*albur*; però ja molt abans apareix a l'Àfrica, on el recull ja l'Idrissí (1154 d. C.), i avui és general no sols a Rabat sinó a tot el Nord del Continent fins a Egipte (Brunot, *Vocab. Marit. de Rabat et Salé.*, s. v.): sembla segur que es tracta originalment de l'ètnic de la ciutat egípcia de Bura, múltiples raons que, junt amb la impossibilitat fonètica, descarten tota sospita que en àrab pugui venir del Bearn ni d'Espanya o França. No és tan impossible, en canvi, que en gascó sigui un manlleu de l'arabisme castellà, com sigui que allà no es documenta fins a 1480 i a Bordeus el 1612. De tota manera, a favor de l'origen llatí d'aquest, parlen clarament la *n* de la forma de Saintonge *aubourne*, del land. ant. *auborn*, i del manlleu basc *alburun* «eine art weissfisch», que segons Azkue és alt-navarrès i segons Uhlenbeck és propi de la Baixa-Navarra (*Vgl. Lautl. d. bk. Dial.*, p. 37) —i sul. *alborna*, labort. *alburno*—, i que vindrà del Nord i no pas d'un cast. *alburno*, de clara fesomia erudita.[2]

El dilema es fa, però, encara més fosc i difícil de resoldre en català, car aquí la *ó* ens acosta al mot gascó i romànic, però no és argument decisiu, com sigui que una *û* aràbiga seguida de *r* (i més havent-hi després una *-i*) té un timbre fluctuant entre *u* i *o*, que tant podia ser percebut d'aquella manera com d'aquesta, i també la manca de *-n* s'oposa a l'origen romànic; i, en un altre sentit, si la documentació és molt menys

sòlida i antiga que en castellà, el major allunyament geogràfic de Bordeus i dels altres centres fluvials occitans no afavoreix tampoc la idea d'un occitanisme.

Les raons de pes solament podrà dar-les un ictiòleg que examini bé si hi ha, si no identitat, almenys gran semblança entre el peix castellà-aràbic i el català-occità. Si el nostre és l'*alburnus lucidus* i de color argentat, Huerta (segons Eguílaz) diu que l'*albur* és el fr. *gardon*, que segons Littré és el *leuciscus idus*, i el saintongeois *aubourne* és el *leuciscus vulgaris*: els noms savis confirmen doncs que tots són peixos blancs o brillants-blanquinosos; segons Palay el gc. *aubour* és la *vandoise* —cèlt. VINDISIA 'blanquejant'— «poisson blanc, *blanchar*». La *Nomenclatura Ictiológica* de Lozano (Md., 1963) no dóna dades del cat. *albor*, si bé aporta molta confirmació (§§ 264-8) de la identitat del cast. *albur* i de l'àr. *bûri* (Tunis, Egipte) amb el nostre *lliss(er)a* i *mújol.*

[1] Car allí pren secundàriament els sentits de 'peripècia decisiva en els jocs de cartes', 'contingència de què depèn un èxit', dels quals podem deduir fins a quin punt era popular i conegut aquest nom de peix. Per a la certitud de la identitat dels dos mots, veg. la demostració en el meu diccionari, *l. c.* i IV, 910*b*9-21, i per als usos americans del figurat, cf. Fdo. Ortiz, *Catauro*, 237. — [2] Per al mot gascó cf. encara Rolland, *Faune Pop.* III, 142; Ant. Thomas, *Rom.* XXXIII, 139; XXXV, 254. Per a l'arabisme, Dozy, *Gloss.*, 74.

Alborç, alborcer (*-rs, -rser*), V. *arboç* *Albornús*, V. *barnús* *Alboroc, alboloc* (d'on potser el top. *L'Aroc*, de Torís), V. *DCEC* (ALBOROQUE) (I, 88, i *DECH*) *Alborot, alborotar*, V. *avalotar, esvalotar* *Albors, -orser*, V. *arboç* *Albre, albreda, albrer*, V. *arbre*

ALBUDECA, 'espècie de meló', de l'àr. *buṭṭáịḅa*, diminutiu de *baṭṭiḅa* 'mena de meló o síndria d'escàs valor'. □ *1.ª doc.*: 1252.

En la Lleuda de Tortosa (que després passà a Cotlliure): «quintal de grans de carabasses, o de cogombres o d'*albudeques*, dos diners» (*RLR* IV, 251; Capmany). També s'hi reporta Eiximenis com a producte valencià: «albergínies, melons, *albudeques*, cogombres» (*Regim.*, 26). I figura des dels reculls més antics del lèxic: en el *Liber Eleg.* de Joan Esteve (*DAg.*) i en OPou: «*albudeca*: pepo, anguria» (*ThPu.*, 48*a*). Amb caràcter figurat s'usa *budeca* a Mallorca per a «muchacho» (Amengual) amb un valor insultant o com a sinònim de *caganiu*, i és el mateix mot, com ja se n'adonà Blondheim (*Rom.* XLIX, 31-32; Tallgren, *NphMgn.* XXI, 149, anava desorientat). Cf. Steiger, *Contr.*, 233, i veg. *DCEC* I, 91. Car hi ha un cast. *albudeca* però és manlleu del nostre mot, i Laguna, Covarrubias i el *DAut.* com a nostre el donen més que castellà. Del català ve també el girondí *aoubièque* «sorte de petite calebasse de la grosseur d'une orange» (Moureau) i un arag. ant. *budefa* (en el ms. P del *Libro de Alex.*, 792*b*). La forma pròpiament castellana és *badea*, judeo-cast. *bateha* (Blondheim), port. *pateca* (Schuchardt, *Wiener Sitzber.* CXXII, xii, 56-57n.).[1]

[1] Com que no ens toca esbrinar l'etimologia del mot aràbic, que ni improbable ni ben clar que sigui semític, em limito a assenyalar la imprecisa semblança amb el persa clàssic *bağča* 'melonar, camp de melons', d'on avui persa *bâğče*, tàdjik *boğča*, rus *baḫča* (Oranski, *Vvedénie v Iransk. Filol.*, 285n.2).

ALBUFERA, de l'àr. *buḥäịra*, 'estany, estanyol', dim. de *baḥr* 'mar'. □ *1.ª doc.*: 1315.

En la llista de Rendes reials Dellà Xúquer «Sobre la quinta del peix, per guarda de la devesa e de la *albufera*» (*CoDoACA* XXXIX, 95). Si no m'enganyo, no fa referència a la valenciana la *Crònica* de Jaume I, o bé no n'usa el nom (ni quan parla del setge de València i de la presa de Silla, § 263). Amb un valor ben general se'n serveix Ausiàs «si com la mar un punt no se n'altera / si hom ne trau una gran *albufera*» (*NCl.* CXVI, 140). En castellà apareix *albuhera* des de les *Partidas*, la *1.ª CrónGral.*, la *GralEstoria* (*DCEC* I, 91), la *GrConqUltr.* (Rivad., 313) i en Juan Manuel: «el rey preguntó por qué lloraba et ella dixo --- por le fazer plazer, mandó el rey fenchir de agua rosada aquella grand *albuhera* de Córdoba en logar de agua, et en lugar de lodo fízola fenchir de açúcar et de canela ---» (*Conde Lucanor*, ed. H. Ureña, 143); la forma *albufera* del castellà modern és catalanisme (a l'E. Mitjana la *f* era mera gràfica). Port. *albufeira.* Avui és molt popular pertot la forma *bufẹ́ra*, no sols a Mallorca, car fins la d'Elx és tant o més corrent que es digui així. A part de les grans i més conegudes n'hi ha moltes d'escassa importància, en el País Valencià, quasi sempre dites localment *La Bufera*, si bé en part són petits noms de lloc (Almudaina) o indrets avui assecats (Benillup, 1963).

DERIV.: *Bufereta* mall. *Albuferenc* 'bot que va amb perxa per l'Albufera de València (a diferència del *ravatxol*, que circula amb motor)' [El Palmar, 1962].

Albugini, albugo, album, àlbum, albumen, albúmina, albuminoide, albuminat, albuminós, -osa, albuminúria, albura, V. *alba*

ALBÚRNIA o *búrnia*, 'cert vas de terrissa, per a líquids' (avui més aviat de llauna, per tenir-hi oli), de l'àr. vg. *búrnia*, àr. *burnîya*, id. □ *1.ª doc.*: *burnia* darrer terç del S. XV; *alburnia*, 1527.

En el *Libre d'Art de Coch* de Mestre Robert (de Nola), que és de llavors: «pendràs figues que sien seques e bé melades --- e quant seran bé aplanades, hages una *búrnia* nova e neta e met-hi ---». Més doc. en el *DAg.* i *AlcM.* Avui sobretot *ambúrnia*, usual a Mallorca i a Urgell i Nord d'Urgell. En àrab normal *burnîya* 'espècie de tassa de terrissa envernissada' (de vegades també *barnîya*), sense arrel coneguda; però els mots d'aquesta forma, coincident amb la dels ad-

jectius de pertinença (*nisba*), quan la síl·laba precedent a la *ī* era llarga retrotreien l'accent, *búrniya*, com ha passat en català; hi ha en canvi un cast. *albornía*, documentat des de 1617 (amb *alburnía*, 1525). Dozy, *Suppl.* I, 78*b*; Freytag I, 115*b*; Eguílaz, 116; *DCEC* I, 88.

Alça, V. *alt* *Alcabala, alcabaler* [1504], V. *DCEC* I, 91-92 *Alcabot*, V. *alcavot* *Alçacoll, alçacul, alçada, alçador*, V. *alt* *Alcaduf, alcadufada, alcadufar*, V. *catúfol*

Alcafan 'corda que serveix per aguantar l'arbre en els llaguts de l'Ebre' (Costa-Raig, *BDC* IX), cf. cast. ant. i port. ant. *alcáfar* 'gropa del cavall', àr. *kafal* 'coberta del cavall' (*DCEC* I, 93; IV, 910*b*35); per a una possible relació amb un marroq. *kafan* 'mortalla', *AlcM*, cf. ll. *funus*, alhora 'mortalla' i 'corda'.

Alcahieda, V. *alcaid*

ALCAIC, pres del ll. *alcaicus* i aquest del gr. *ἀλκαϊκός*, derivat d'*Ἀλκαῖος*, Alceu, poeta grec. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab. el dóna només amb la definició de 'pertanyent al poeta Alceu'. Veg. les estrofes amb què l'il·lustrà Costa, en les *Horacianes.*

ALCAID, de l'àr. *qâ'id* 'capità', 'governador d'una ciutat', participi actiu del verb *qâd* 'manar', 'conduir un exèrcit'. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Ja apareix en la *Crònica* de Jaume I: «e l'*alcayt*, e tots los veyls, e·l poble de la terra, exiren contra aquestes galees al port de la Ciutadela» (168); també en els *Costums de Tortosa*, ed. Oliver, 22: «si entre·l senyor e son exaric serà pleyt ne demanda --- el senyor la demanda deu fer termenar --- en poder del *alcayt* dels sarraïns». Del tristament famós Pere de Palau consta que «es bayle de Sancta Línia et *alcayt*», Camarasa, 1295-9 (Ca. Candi, *Misc. Hist. Cat.* II, 161). Més doc. medieval en *DAg.* i *AlcM.* Més tard, poc hi ha, és clar, però en alguna zona ni el personatge ni el nom no sortiren de l'ús, com és ara a la Vall de Guadalest: «Yo Pere de Ordunya, *alcait* y procurador del Castell y Marquesat de Guadalest» encara prenia disposicions el 1604, com anoto en els docs. del Castell. Fou també cast. i port. *alcaide*, aquest documentat des de 1175, aquell des de 1076; veg. Neuvonen, 89-91, per a detalls sobre la institució i el seu nom, en terra castellana sobretot. Tracto de les antigues variants fonètiques en el *DCEC* I, 94*a*. És el mateix mot *caid*, institució existent a les terres musulmanes.

DERIV.: *Alcaidessa* [1398; JRoig, *Spill*], rarament *alcaida*, usat per Isabel de Villena. *Alcaidia* [1315, *AlcM*]. De la mateixa arrel que *alcaid*, verb *qâd* 'conduir o manar', deu ser derivat un nom de tribut *alcahieda* o *alquieda*, variants que trobem en contextos molt semblants en les dues llistes de tributs reials de València, de 1315 (*CoDoACA* XXXIX, 109, XII, 290, mal entès i amb conjectura etimològica fonèticament impossible en *AlcM*): «lo dret del quirat[1] de la duana dels moros de la villa d'Elch ab --- calónies et *alquieda*, abatuts salaris e messions, pot valer --- 13.500 sol.»; deu ser el mateix mot que *qiyāda*, pròpiament 'l'acció de comandar', i també «alcaidía, alcaldía» (*PAlc.*), «la dignité de commandant» (gloss. de De Goeje als seus Fragmenta historicorum), «la troupe de soldats qu'un caïd a sous ses ordres» (en el Beladhorí, † 892), Dozy, *Suppl.* II, 416; degué ser doncs el tribut que pagaven els moros pel govern o representació d'alcaid entre ells, o en compensació de no ser admesos a fer de tropes de l'alcaid cristià.

[1] Que era també un tribut, cf. *alquirate*, Eguílaz, i no pas cap moneda.

ALCALADA, peça que formava part dels arreus de les cavalcadures, potser de l'àr. *al-kallât* o *al-killât*, plural de *killa* (*kalla*), 'vel, mosquitera', suposant que es tractés primer d'un mosquer que protegís el cap de les bèsties, d'on després passaria a una peça de metall adherida a la cabeçada, que és el que significa més clarament en part dels testimonis d'aquest mot antic poc freqüent. Recollit només per *AlcM* i sols en un doc. de 1365, un de mj. S. XV i un altre de 1493. En el primer es tracta d'una peça d'argent que va amb les *regnes de capsanes de cuyr*, però en el darrer el veiem apariat amb *cabeçades* i *pitral*, i també en el segon, encara que siguin d'argent daurades, també consta que van en les *capçanes*; com que es tracta d'arreus de luxe tots tres cops, usats per grans personatges, potser això explica el que sempre siguin d'argent, condició que pogué no ser essencial a l'objecte. No descartem doncs que encerti Asín (*Al-And.* IX, 18) en suggerir l'aproximació a l'àr. «*al-kalla* 'el mosquiter»', puix que aquest formava el plural en *-ât*, encara que els lèxics aràbics vocalitzin *killa*, perquè del mateix origen deu ser *alcala* 'pavelló de llit' documentat en un doc. portuguès de 1209 en baix llatí, i per tant degué existir també una vocalització *kálla*; cf. Eguílaz, 127; Dozy, *Gloss.*, 80; *DCEC* s. v. *alcala*; al costat del qual hi ha el vocalisme *alquella* en tres docs. cat. del S. XV (*AlcM*) amb el mateix sentit, la *e* del qual, darrere la lletra *kāf* correspon a una pronúncia *kalla* més que a *killa*; i al costat d'*alquella* hi ha *alquellada*, amb el mateix sentit que *alcalada*, en un altre inventari d'Anfós el Magnànim (ibidem); i notem que tant aquests tres *alquella* com *alquellada* consten com a «sobredaurats».

ALCALDE, de l'àr. *qâḍī* 'jutge', participi actiu de *qáḍà* 'resoldre', 'jutjar'; però en català no s'usà antigament més que com a nom dels jutges de moros o aplicat a institucions d'immediat antecedent islàmic; en l'ús modern ha substituït el nostre terme legítim *conseller* o *jurat en cap* (i en una part de les funcions el *batlle*), mentre que *alcalde* es prengué del castellà si bé recolzant-lo en l'antecedent dels moriscos nostres. □ *1.ª doc.*: com a càrrec de moros nostres, 1315; amb referència a institucions com la Seca, d'antecedents islàmics, fi S. XV; en el sentit modern,

c. 1710.

«Prenen cascun any los *alcaldes* moros per salari de la *alcaldia* lur, 190 sols.» (1315, *Rendes reials Dellà Xúquer*), *DAg*. Sovint llavors es conserva en una forma més semblant a l'àrab: «derrocaren moltes parets de les cases dels dits moros, e en la casa de l'*alcadi* meteren foch», València a. 1460 (i sovint en aquest text, Gual Camarena, *CHCA* IV, 486 i passim; accentuant a tort en la *i*), i així apareix sovint en el *Tirant* (veg. *DAg*.). De vegades, però, es tracta d'un càrrec no sense jurisdicció sobre cristians, però amb autoritat en la Seca i institucions semblants imitades dels moros: «lo Sereníssimo Rey don Ferrando --- en l'any 1493 --- atorga que'ls alcaldes de la Seca sien tenguts de fer prestar seguretat de juy als litigants en lur cort per actes mercantívols» (disposició afegida al *Consolat de Mar*, ed. Moliné, p. 216); «aquest dia fonch feta una crida de part de la Majestat del Sr. Rey, sobre lo Collegi dels *alcaldes*», a. 1500 (*Ardits* III, 167); per un doc. de 1479 en Carbonell (cit. *AlcM*) es veu que es tracta d'un funcionari plural i d'importància un poc secundària («no tenen loch sinó del cavaller»), potser de tipus judicial, i segurament també d'antecedents moros (l'aparien amb el *mostaçaf*).

A. Badia ha posat de relleu alguns detalls de la història del mot, espt. en català, en *Homen. a Millàs i Vallicrosa* I (1954), 67-82. En una carta escrita poc després, Giner i March troba que relaciona massa l'ús modern d'*alcalde* a València amb el dels moriscos, i observa amb raó que així com a Castella l'ús com a nom del jutge, i amb poder alhora executiu, era normal i com a tal els alcaldes actuaven en nom o delegació del poder reial, i com a funcionaris reials, això fou estrany sempre al Regne de València [i a totes les terres catalanes]. En el Regne, Felip V, després de l'abolició dels furs, dissol els jurats i nomena el primer alcalde de València, que es fa càrrec de la Casa de la Ciutat; i de llavors ençà s'ha dit *alcalde* a València; cosa que es fa extensiva a les principals ciutats i poblacions del País. És a tort que se'l presenta com a continuador dels jurats i del Jurat en Cap, que eren càrrecs electius i populars, elegits per les parròquies de la ciutat (en els darrers temps, per insaculació), mentre que l'alcalde era de nomenament reial i rebé atribucions judicials noves, de font règia; anàlogament als altres jurats, substituïts des de llavors per «concejales». És el mateix que passà a Barcelona, amb el Conseller en Cap.

En un ample sentit, doncs, és veritat que *alcalde* és un castellanisme, i la resistència que se li ha fet en el Continent i encara més a Mallorca, on AMAlcover el titllava de castellanisme i preconitzava substituir-lo per *bat(l)le* (*BDLC* VII, 406, etc.), era motivada. La toponímia confirma la impopularitat del mot, després de l'expulsió dels moriscos. En terres balears, en canvi, *batle*, com a cap del municipi, s'ha fet general. I és que realment una part de les funcions d'aquest hi coincidia, sobretot a les Illes i el Principat (en terres valencianes, la supervivència més considerable de grans senyorius fins a data molt recent feia sentir millor que *batle* era una altra cosa). El fet és, de tota manera, que el mot *alcalde* és inoït en la toponímia d'origen onomàstic, mentre que les combinacions de *bat(l)le* hi són molt freqüents i les trobem pertot en les tres regions, en noms com *Mas del Bat(l)le, del Batlle-Vell*, de *la Batllessa*, etc.[1]

En castellà, en canvi, *alcalde* ja apareix a la fi del S. XI i esdevé freqüent des del XII: Neuvonen, 108-110. Des de llavors conviu amb el vell mot llatí *juez*, i les dues denominacions es distribuïren entre els diversos tipus de funcionari judicial, si bé en temps medieval *alcalde* és normalment un jutge de caràcter especial; més tard se li acumulen funcions municipals, que acaben per predominar, però fins quan Lope de Vega i Calderon escriviren llurs comèdies de l'*Alcalde de Zalamea*, aquest funcionari conserva encara no pas poc del seu caràcter primitiu.

La segona *l* és deguda a un efecte de l'articulació especial de l'emfàtica aràbiga *ḍ*, per al qual veg. Steiger, *Contr.*, 162-5; altrament hi hagué en castellà una variant *alcade*, poc freqüent allí, però ho seria més en l'època arcaica, car des del castellà passà al fr. *alcade* [1323, usat només amb referència a Castella] i al basc *alkate* [1130, Mitxelena, *Fo. Li. Va.* I, 44 i n. 31]. El port. ant. *alcalde* restà sempre un funcionari judicial.

DERIV.: *Alcaldada. Alcaldejar. Alcaldessa* [S. XIX]. *Alcaldia* [veg. supra, 1315].

[1] Excepció ben poc freqüent és el *Racó de l'Alcalde Major* a Muro d'Alcoi, poble de grandíssima tradició morisca, i on prové indubtablement d'una tradició de moriscs.

ALCALI, del b. ll. *alcali*, i aquest, de l'àr. vg. *qalī* (àr. *qily*) 'sosa'. □ *1.ª doc.*: Lab. 1839.

Si bé confós amb l'adjectiu *alcalí* i amb l'accentuació d'aquest; distingits, *SLitCosta*, 1868. Adoptat per totes les llengües modernes: it. *àlcali* [S. XVI, abans de 1577], cast. *álcali* [1555], fr. *alcali* [1509], angl. *alkali* [1578]. L'accentuació inicial en les llengües meridionals prova que no es prengué del francès, i la simultaneïtat de dates en totes (salvant la nostra, on el caràcter de la nostra lexicografia hi lleva importància) fa improbable que passés al castellà des de l'italià (com digueren Steiger-Hess, *VRom.* II, 57, 60-62) o des del castellà al català (*AlcM*): a totes degué passar directament des del baix llatí.

DERIV.: *Alcalí* [1839]; *alcalinitat, alcalinitzar. Alcaloide* [1868, *SLitCosta*]. *Alcalescent, -escència* [id.]

CPT.: *Alcalímetre* [1839, Lab.]; *alcalimetria.*

Alcalla, alcallaire, V. *alcolla*   *Alçament*, V. *alt*

ALCANÀRIA, 'carxofa', mot només recollit en un articlet per *AlcM*, 1928-9 (com a mot usat a Guardamar, darrer poble de la nostra llengua), amb accentuació a la *a*, detall que no tenim confirmat i que no sabem si hem d'acceptar o posar en dubte; del mateix origen aràbic i més ben conegut és el cast. provincial

alcanería documentat des de 1599, amb variant *canaría*, ja en l'*Arte Cisoria* d'E. de Villena, 1423, on l'accentuació sembla assegurada per la vacil·lació en la vocal antepenúltima; prové de l'àr. magrebí *qannārîya* id., emparentat amb el gr. κινάρα, 'espècie de card' (Dioscòrides, la distinció del qual amb el més freqüent i antic κυνάρα o κύναρος ἄκανθα, que hom identifica amb l'arç, no està ben establerta.) Boqtor diu que el mot àrab és propi de Berberia, i tots els testimonis que en cita Dozy (*Suppl.* II, 411*a*) corresponen a Espanya o al Ponent d'Àfrica. *DCEC* I, 96*b*.

Alcanç, alcançar (poc recomanables), V. *encalçar* (*CALÇA, calçar*) *Alcandia* [1315], V. *DCEC* I, 95-6 (on es rectifica l'etimologia errònia, encara donada en *AlcM*₂), mot més conegut en castellà (encara en Barahona de Soto, «si fuere tierra que carece de trigos y cebadas, habrá panizos o mijos o *alcandias* o maíces», *Diál. Montería*, 249).

ALCANDORA, ant. 'espècie de camisa fina', de l'àr. *qandûra* id. □ *1.ª doc.*: 1366.

També en Eiximenis: «vest comunament, a la carn, *alcandora* prima, e aprés jubet prim ---» (1381-6, *Terç, NCl.* VI, 53), i en JRoig, parlant de dones: «tu no adores / ses *alcandores* / ni les ligaçes, / per ses caraces / ni luent pell, / menys pel cervell: / no te'n tribules!» (*Spill*, v. 10052); més doc. medieval en *DAg.* i *AlcM.* Contra l'opinió de Covarrubias, seguida per Simonet (*Glos.*, s. v. *candora*) i Eguílaz, és inversemblant que vingui del ll. *candidŭlus, -ula*, 'blanc (d'un blanc escaient)', com sigui que el mot existeix o ha existit en persa, i les alcandores podien ser blanques (cat., 1366) però sovint no ho eren les granadines (Eguílaz) ni les valencianes (1420, *AlcM*); també és probable que de l'àrab vagi passar al bereber i no pas al contrari, tenint en compte l'existència en persa; per bé que una variant *quedwâra* (bereb. *gedwâra*) ja es troba com a afro-aràbiga en l'Idrissí (S. XII), i avui les formes com *qandur-*, *taqandurt* tenen gran extensió i arrelament en els parlars berebers i en l'àrab del Marroc i Algèria, fins a Tunis (Dunant).

D'altra banda no és solament estrany a l'àr. clàssic i literal, sinó que manquen testimonis del seu ús en l'àrab d'Orient, per bé que apareix una vegada en les *Mil i una nits*. La primera doc. aràbiga de la forma *qandûra* sembla ser en el S. XIII, en el nostre *RMa.*; si bé potser ja apareix una forma amb *n* en el text de l'Idrissí, o almenys un plural derivat *muqandarât* 'camises' es recull en el glossari d'aquest autor que en publicaren Dozy-Goeje; veg. Dozy, *Suppl.* II, 410*a*, i cf. Engelmann, *Gloss.*, 84 (les dades i doctrina del qual no semblen haver estat gaire controlades en l'addició de Dozy). Que en temps de RMa. el mot ja estava molt arrelat en àrab hispànic[1] ho prova el fet que al costat d'ell es creés un verb *qândar* «abbreviare vestes», per bé que tingui caràcter segurament post-nominal, car la *qandûra* o *alcandora* era precisament una camisa o túnica curta (segons una glossa de *RMa.* i altres dades).

De l'àrab passà també al cast. *alcandora*, on ja es documenta en diversos autors del S. XIV (Juan Ruiz, Leomarte), i directament o indirecta passà al basc *alkandora*, guip. i biscaí (si bé en aquest també figura alterat com *arkondara*): allí és especialment camisa d'home, i *athorr* (potser també arabisme) és la de dona (Larramendi; LzMendizábal, *Le. Vca.*, 31); potser des del català es transmeté ocasionalment a França (*arcandore*, 1408; *arcandolle*, 1459: *FEW*, s. v. *ḳandūra*). No està gens aclarit si en persa ve de l'àrab o en àrab del persa (on suposo que ja es troba en textos clssics, puix que figura en el lèxic de Vullers).

Ni l'aspecte del mot és gaire conforme al semític ni en veig o sé que se'n trobi arrel en irani (manca Horn, McKenzie, Vullers *Radices*); sigui com vulgui no podem pensar en una pura coincidència verbal (tot i mancar de dades en l'àrab d'Orient), car la definició de Vullers demostra ben notables coincidències en la forma de la cosa: «genus vestis: lacinia brevissima et multis vinculis instructum», com també les *alcandores* descrites en la llista valenciana de 1420 van totes orlades de *françes*, *randes* o *benes*.

[1] *Alcandora* «túnica, vestido interior» figura també en una font morisca castellana del S. XIV o XV (*Leyes de Moros* o *Suma, Ley y Çunna de Segovia*, *MemHistEsp.* V, 427).

Alcanna, V. *alquena* *Alcantar*, V. *cantar* (?) *Alcàntara, alcantarilla, alcàntera* (val. *canterilla*, sentit a Orpesa, Nàquera, etc.), V. *DCEC* I, 96 *alcapç* [S. XIII], de l'àr. *al-ḥabs*, V. *DCEC* I, 259*a*47ss. (ARCAZ, n. 2) i *EntreDL.* III, 89, origen confirmat per l'antiga alqueria d'*Alcapz* a Alzira, que també apareix en la variant *Alhapz* en el Rept. de Val. (*CoDoACA* XIII, 354, 384); cf. *alcas* «aposento donde los cortantes encierran el peso, encima de la tabla donde cortan la carne» (Sanelo II, 5v., cf. Gulsoy, p. 370) i d'altra banda Dozy, *Suppl.* II, 383*b* *Alçapedra, alçapeu, alçaprem, alçapremar, alçar*, V. *alt*

ALCARAÜIA i *alcaravia*, nom d'una umbel·lífera anàloga al comí, de l'àr. vulgar *karawía*, àr. *karauyā*, id., mot emparentat amb el gr. κάρον. □ *1.ª doc.*: S. XIII (ja 1250).

Arnau de Vilanova: «e en hivern, devets, aprés menjar, usar batafalua, *alcarahuya* e alegria, so és guigoli» (*AnSacTarrac.* XXII, 14); en un altre passatge del mateix Arnau: «sens comí e sens *carahuia*» (erròniament *carahuja* en *NCl.* II, 164); i en els *Costums de Tortosa*: «lautó, tea, mantega, *alcarauya*, alquena, carbó» (ed. Oliver, p. 405). També apareix en el *Regiment* d'Eiximenis en dues variants: «grans així com --- tremussos, arròs, alquena, adcercó, roja, pastell, comí, batafalua, *alcaraülla*» (25.29), «fruits estranys e drogues orientals --- alquena, *alcaraüia*, comí ---» (26.9), on aquella demostra que aquesta es pronunciava *-úya* i no pas *-via*. Més dades encara en *AlcM*, totes les quals es podrien accentuar en la *u* (també en Sanelo *alcarahuya*: *alcaravea*, especia, *carum*), a desgrat dels editors que en part han escrit

-*avia*; d'aquest no veig altra prova que en les *Receptes* valencianes de Micer Joan, de 1466: «para guarir hom qui aja --- tisiguea, sia pres celiandre sech e *alquarabia* e batafaluga e regalícia e faves panesques ---» (*BABL* VII, 410). «La grafía *alcarauhia* de textos valencianos de 1250 (Gual Camarena ---) y de 1343 (Sevillano Colom ---) no parece hablar en favor de una *y* consonántica» és una estranya suggestió de G. Colon, car el que no es veu és com es podria interpretar d'altra manera. En l'Alcoatí hi ha una forma llatinitzant *caravi*, en la combinació *e·l caravi* que Faraudo (seguit per *AlcM* s. v. *elc-*) no analitza bé.

Va passar també al castellà i portuguès, en els quals és on apareixen les formes amb *v*: cast. *alcaravea* [c. 1400] amb variants *alcarabía*, *alcarovea*, *alcorobía* (*DHiAcad.*$_1$), port. *alcaravia*, *-rovia*, arag. ant. *alcarabiella* (1488, cit. junt amb *simient de fenollo*, *BRAE* IX, 131); *alcarahueya* (S. XVI). En àrab hi va haver diverses vocalitzacions: la que interpretem amb més seguretat és *caravía* de *PAlc.* (97*a*22); avui *karâuya* a Orient (Síria?, *Mohit*), *karâwiya* allí també i, ambiguament, *k-râw-ya* a Egipte (*Bq.*, Dozy, *Suppl.* II, 462*b*); Freytag (IV, 31*b*) *karauyā*, *karawīyā*, *karw-*; Steiger, *Contr.*, 205; *DCEC* I, 98*a*. L'accentuació *alcaraüia* sembla deguda a un trasllat comparable al que registrem en *TAFULLA* (*TRAÜLLAR*); *EntreDL.* III, 109. Les rectifiacions que vol fer-me G. Colon (en una noteta dels *Studia Lapesa* 1975, III, 171-2, altrament dedicada més aviat al cast. *albanía*) es basen sobretot en malentesos o en supòsits subjectius.[1]

Manquen recerques sobre l'origen últim del mot, que de tota manera no pertany al fons heretat per l'àrab semític; i en tot cas és clar que de l'àrab el van pendre les llengües hispàniques i el b. ll. *carvi*, i que d'altra banda el mot àrab està emparentat amb el gr. *κάρον* (o *κάρος*) id.[2]

[1] Pel que fa al valor de la grafia *alcaravia*, realment ambigua, abans de precipitar-se a rectificar-me hauria hagut de comprovar críticament si Nebrija feia distinció sistemàtica de la *u* i la *v* mitjançant la doble lletra; i hauria vist que hi ha moltes excepcions: sense anar més lluny ll. *caruis* en el mateix article, i *alcarauan*, *aue de la noche* en el següent; i una mica pertot: *auunculus*, *euado* (s. v. *ermano*, *escabullir*), etc., amb dotzenes de mots en *ua-*, *ue-*, *ui-*. — [2] Aquest el suposa indoeuropeu Pok., *IEW*, 939.3, incloent-lo, si bé com a cosa insegura, en un ample grup de parònims, que designen insectes i altres coses mínimes, pertanyents a l'arrel (S)KER- 'tallar'. Incert.

Alçària, V. *alt* *Alcarrassador*, V. *alfarrassar* *Alcarseria*, V. *alcàsser*

Alcassaba [1535] 'fortalesa', V. l'article *ALCAZABA* del *DCEC* I, 100*b*; del diminutiu *quṣáiba* de l'àr. *qáṣaba* prové el nom de lloc *Alcoçaiba* (*Cròn.* del Cerimoniós) sense res a veure amb el port. i àrab *quṣáifa* 'barri de les meretrius' (*AlcM*), diminutiu d'un altre mot; de la mateixa arrel aràbiga ve *alcassaba*, en el sentit de 'joia en forma de canonet' [1383], en el qual l'àrab ha donat el murc. *arcazaba* 'canya seca del blat de moro'; com a variant d'*alcaçaba* 'canonet per adornar els vestits' sembla haver-hi un +*alguecebra*: «robes que lo notxer en Jacme, que mort havia, <havie> en la nau: una gona de verni --- una stora barberescha 3 s.; item una *algecebra* 12s.; item un taulell d'escachs --- 6 ganseralls de fil ---» doc. de 1416 de les Drassanes de Barcelona (*Consolat de Mar*, ed. Moliné, p. 356; amb repercussió de líquida *-ba*>*-bra*, tal com en *Alcossebre*, *alfàbrega*. *Alcanadre*, *macabre*.

Alcàsser 'palau moro', V. *DCEC*, s. v. *alcázar*; a la mateixa arrel aràbiga s'atribueix *qaṣrîya* 'espècie de cubell o caldera' (Abenhayan, RMa., *Gloss.* de Leyden, etc., Dozy, *Suppl.* II, 357*a*) que sembla haver donat en algun poble a la ratlla de Castella el nom d'una cavitat subterrània per al líquid dels trulls cubell o caldera' (Abenhayan, *RMa.*, *Gloss.* de Ley- (*AlcM*).

Alcatara 'alambí', V. *DCEC* I, 168 (*ALQUITARA*)
Alcatifa, V. *catifa*

ALCATRÀS, 'espècie de gran gavina semblant al pelicà', mot comú a les tres llengües hispàniques i transmès des d'Espanya a d'altres llengües occidentals, d'origen incert; probablement alteració de l'àr. *ġaṭṭâs* 'espècie d'àguila marina'. ☐ *1.ª doc.*: *alcatroz* 'gavina', 1795; *alcatràs*, 1897, AMAlcover.

Orellana, en el seu llibret sobre els ocells de l'Albufera (p. 7), registra «*alcatroz*: es el mateix pardal, que per altre nom dihuen *gavina blanca*»; des d'on va passar a alguns dicc. valencians. Pel que fa a *alcatràs* ha restat estrany als dicc. de les varietats catalanes, fins i tot als mallorquins, tot i que se'n veuen bastants a les costes de Mallorca; i no és exclusiu d'allí, car una forma un poc alterada, *catrast*, s'usava a Blanes segons JRuyra per a una «au marina, pescadora, més grossa que la gavina i de més força i atreviment ---» (*Obr. Comp.*, p. 867). A Mallorca s'usa també el sentit figurat de 'beneit, ximple' (*BDLC* X, 1919, 486; *-trassos* ib. XIII, 206) que registra *AlcM* en les *Rondalles* de Mn. Alcover. És també port. i cast. *alcatraz*, que ací ja es documenta des de 1386, i en diverses obres de l'època dels descobriments. Des de les llengües hispàniques va passar a l'it. antiq. *alcatrazzo* [1510, Zaccaria, s. v.], al fr. *alcatras* (1588-1664) i altres formes (K. König, *ZRPh.* LVIII, 398; *BhZRPh.* XCI, 12-13) i a l'anglès, on canviat en *albatross* [1769, i com a francès ja 1751ss.], es va aplicar a un altre gran ocell marí, amb una alteració fonètica explicable pel color blanc d'aquest (així alterat, *albatros*, ha tornat al Continent i avui s'usa una mica pertot).

L'etimologia *ġaṭṭâs* va ser proposada per JJHess von Wyss (en Steiger, *Contr.*, 313). Segons Dozy, *Suppl.* II, 217*a*, que es funda en Yaqut i d'altres, el *ġaṭṭâs* seria el cabussot o cabussó, però les fonts modernes aplegades per Hess l'identifiquen amb l'Haliaë-

tus albicilla, espècie d'àguila de mar. És una etimologia acceptable semànticament, i l'única dificultat fonètica està en el canvi de *g* en *c*, com sigui que les formes documentades amb *g* només es troben en anglès (*algatross*, S. XVI) i en francès (*algatroz*, 1701) i sembla que són secundàries. El canvi es pot explicar per etimologia popular, acceptant en aquest sentit el suggeriment de Devic que hom va assimilar el pelicà amb un *catúfol* o caduf (port. *alcatruz*, cat.*alcatuf(o)*) pel costum de portar aigua en el seu pap voluminós, veg. el gravat de l'ocell en *AlcM*; potser es repeteix aquest canvi en el mot castellà *almocatracía* < *almogatacía* (*DCEC*).

El nom castellà s'ha aplicat en alguns punts d'Amèrica a varietats del pelicà: a Cuba («*alcatraz*: ave acuático-marítima --- aquí de nadie --- usado el nombre de *pelícano* --- pelecanus fuscus», Pichardo), etc., i a la part castellanoparlant (Rep. Dominicana) de l'illa d'Haití el pelicà no es coneix més que per *alcatrás*, pl. *alcatráses*, fins al punt que el nom de *pelícano* hi és totalment desconegut, per més que hi són nombrosíssims, sobretot als estuaris dels rius (J. Sales); a la costa de Xile, en canvi, on jo mateix n'he vistos, no són pelicans sinó uns ocells negres com uns corbs, que es posen en els esculls marins juntament amb les gavines (me'n donaren el nom a Quintero, 1943). *DCEC* I, 99*b*.

ALCAVÓ o *alcavor*, 'recambró o cavitat en el forn', 'mina o galeria subterrània', de l'àr. hispànic *qabû* (àrab *qábw*) 'volta, cúpula'. □ *1.ª doc.*: 1460, JRoig.

«Viu roçegar, / puys squarterar, / una fornera, / sols per terçera / e conduir / son fill dormir / ab ses loçanes / parroquianes, / en l'*alcavor*; / ab gran rigor / la executaren: / lo fill soltaren / ---» (*Spill*, 1877, cf. el comentari de Chabàs). Mot quasi només valencià, si bé també és ben viu a Fraga, on *alcavó* (pl. *alkabọ́ns*) i *alcavonada* designen certa protecció que es fa per protegir un desaigüe i per a aquest desaigüe mateix (1956). En el País Valencià predomina molt avui la forma etimològica sense *-r*; sense altra excepció que a Bocairent, on vaig sentir *alkavọ́r* i *alkavorẹ́t* per a dos menuts afluents de la Rambla de Vinalapó, el de *Rainer* i *l'Alcavoret de Buenos-Aires* (1963); tanmateix també en l'acc. secundària 'l'escalfor que conserva el forn després d'apagat', que em dóna a conèixer d'Alcoi J. Giner i March (diferenciat allí d'*alcavó* 'minat'), d'on generalitzat al sentit de 'calentor suau' (Badenes, cita en *AlcM*).

Jo també el vaig sentir a molts pobles més enllà del Túria, i en les dues accepcions bàsiques; el mateix Giner i March em comunicà des d'Alcoi *alcavó* «minat per treure aigües o per passar una conducció d'aigües en túnel», i l'alcoià Martí Gadea l'usà sovint en una acc. com aquesta: «les aygües que els entren per una mina o *alcavó* que ve de la presa del riu», «la Font del Arch de Sella --- vingué un any molt sec y casi es secà del tot, el poble tratà de fer una cava o *alcavó* pera vore si eixia més aygua» (*T. del Xè* III, 9; II, 57); o bé per a una perforació no destinada a aqüeducte: «la Penya Foradâ --- dihuen que la foradaren a pic els moros pera facilitar la comunicació en les valls d'Alcalà de la Jovâ y Ebo --- tingueren tanta pacència pera fer eixe *alcavó* o forat ---» (ib. I, 174).

L'acc. hidràulica la trobo en molts pobles, des de Xàtiva fins a la Marina i Nord d'Alacant: «la Foia s'omplí d'aigua en temps de pluja, i hi hagueren de fer un desaigüe per a tirar l'aigua a la séquia de Ranes: per això en diuen *Elz alkavọ́ns*» (Canals, 1962); a l'Olleria m'explicaven que «un *alkavọ́* neix, i no és aigua de pluja» (n'hi ha tres en el terme, anomenats amb noms de propietaris, a la Canyada, etc.); a la Font de la Figuera «desaigüe (en terra seca)», si bé en els pendents bastant alts, secs i deserts a la cara O. del Caporutxo, en la frontera lingüística, hi ha uns *alkavọ́ns en áu̯ya* ('amb aigua'); a Gorga n'hi ha dos (que uns pronunciaven *l'alkavọ́* i altres *el ańkavọ́*), un d'ells apartat i l'altre molt prop del poble, on *puen* l'aigua quan n'hi ha escassedat; a Tibi em parlaven d'un *alkaọ́*, i m'explicaren també que *La Font Trobada* «és un *alcavó* molt gros»; en fi a la Vila Joiosa té aigua molt bona *La Font de l'Alcavó*.

Però en altres localitats es tracta de l'altra acc. A Real de Montroi me'l definiren (a propòsit del top. local *Alcavons*) «repiset dalt del forn del pa» (1962), i també ha de ser alguna espècie de cofurna en lloc elevat, a Almudaina, puix que es tracta de l'*Alt dels Alkavọ́ns*, i a Alcosser de Planes, on, com a prova que el cim dit *El Calvari* havia estat un fortí dels moros, em digueren que «encara hi ha *alkavọ́ns*»; potser també a Balones, on hi ha l'*Ańkavọ́ del Figueral*, i a Benillup (*L'alkavọ́* i *Lloma 's alkavọ́ns*); mentre que no tinc cap indici per saber si l'*Alcavonet*, nom de lloc de Cocentaina, i l'*Alcavó*, altres dos a Planes d'Alcoi i a Sella, es referien a una cosa o a l'altra.

Fora del català de València només s'ha conservat a Múrcia, en la forma *alcabor* o *arcabol* «hueco de la campana del horno» (GSoriano, s. v.), que el *DAut.* ja dóna com a propi de Múrcia. Ja assenyalaren l'etimologia aràbiga Dozy, *Gloss.*, 77, i *Suppl.* II, 306*a*; Eguílaz, 123; MLWagner, *RFE* XXI, 241; i el *DCEC* I, 92*a*, i IV, s. v.; sabíem que Dozy registrava *qabw* «voûte» i amb un trasllat normal de l'accent, hisp.-àr. *qabô* en RMa. («fumarium»). El Himyarí (S. XIII, dades transmeses en el XV) recollia en l'àrab d'Espanya *qbw* «réservoir voûté», en frase combinada *qabw* *ᶜalà qubba* «dôme sur coupole», i el plural *'aqbâ'* «arcades d'un aqueduc» (p. 277). A l'afegiment de la *-r* contribuirien en català la influència dels parònims *calentor* (o *calfor*) i *suma(d)or* 'degotall' (a Bocairent entremig dels dos *alcavors* desaigüen en el Vinalapó dos *sumaorets*); potser també la d'*ALAMBOR*.

DERIV.: *Alcavonet* (supra). *Alcavorar* (*AlcM*).

ALCAVOT, 'tercer, proxeneta', de l'àr. *qawwâd* id., que sona amb una *â* tirant a *o*. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

En els *Costums de Tortosa*: «si li matarà un hom o femna, o li serà *alcavot* o farà per ell alguna legea»

(ed. Oliver, p. 66); ja a mitjan segle, en Guillem de Cervera (1166*c*). I tant el masculí com el femení en JRoig: «viudes --- son lurs criats / los *alcavots* / e galiots ---»; «quant fon vella / deya·s donzella, / tota devota: / fon *alcavota* / d'una vehina, / bona fadrina» (*Spill*, 9543, 4202) i ja en un doc. del Priorat, de l'any 1315: «tota fembra que sia *alcavota* de nulya filya de prohom, o de sa muler o de nuyla altra fembra, que sia punida» (Cabassers, *BABL* XI, 318); avui es pronuncia vulgarment *ərkəbǫ́t* a Barcelona i en general en el Princ., mentre que la forma literària amb *l* és vulgar a les regions de Migjorn. Idea desencaminada l'acceptada pel *DAlc.* d'adoptar una grafia recent *alcabot* com a literària, sense altre fonament que la pronúncia actual amb *-b-* a Mallorca i Menorca: la grafia amb *-v-* fora d'allí ha estat unànime i de pertot, i la *-b-* és una alteració recent sense importància, merament local i deguda a diferenciació davant la vocal posterior *ò*.

En àrab *qawwâd*, si bé no sembla estar documentat fins a *PAlc.* («alcagüete», però el femení *kawwâda* és en Almacarí i en *PAlc.*, l'abstracte *qiwâd* 'alcavoteria' en *RMa.* i *PAlc.* i el verb *qiyâda* o *taqâwwad* «lenocinium exercuit» en *RMa.* i en el Mansurí, Dozy, *Suppl.* II, 416-7) i pertany sense dificultat a l'arrel de *qa(w)ad* 'conduir un cavall per les regnes', 'dirigir', que és de la llengua general i de sempre, per una derivació de tipus normal i copiosíssima: el *qawwâd* és, doncs, la denominació que significa naturalment 'el qui es dedica en forma habitual a seduir, a menar, algú, tal com conduïm un cavall per les regnes'.

Del mateix origen són el portuguès *alcoviteiro* (també *alcoveto*, *alcoiote*, gallec antic *alcayota* 'alcavota' ja en les *Cantigas*), i el cast. *alcahuete*, *-eta* [c. 1260 i 1251] (amb variant *alcayote*, *-ayuete*, en textos del S. XIII i princ. XIV).

La pronúncia general en els parlars aràbics moderns, i segurament ja des d'antic, fou *qawwôd*, o almenys amb una *â llarga*. En el *DCEC* I, 93, i Steiger, *Contr.*, 329, discussió raonada i documentada sobre si el cast. *alcahuete* resulta d'una pronúncia *qawwēd* amb imela (desusada en una combinació així) o d'una evolució romànica del mateix *qawwâd* que en català; el port. *alcoveto*, com *alcoviteiro*, pogué crear-se partint del verb *alcovitar*, i per tant en el fons tampoc no discreparia aquesta llengua del català.

DERIV.: *Alcavoteria* [1290, «tot serraý --- qui en casa, o en ort· de lur senyor --- aculiran *alcavoteria* d'altres serrahins --- que prenan 20 assots», doc. de Barcelona, *BABL* XI, 301; també en Eiximenis, *Dones* (prosificació IV, 21.6, *EntreDL* I, 195). *Alcavotada*. *Alcavotejar* [1410, *AlcM*]. *Alcavotenc*.

ALCEA, pres del gr. *ἀλκέα*, ll. *alcea*. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.

Alcedínids, V. *alció*

ALCIÓ, pres del gr. *ἀλκυών*, *-όνος*, id., ll. *alcyon*. □ *1.ª doc.*: c. 1850.

«Y aixís com *alcions* ajupits en lo mar, / s'amaguen meditant dels pins en les fileres, / blancs d'hàbits, blancs de cor, com neu que 's veu brillar / de lluny en les altes singleres», en el poema *La Gran Cartoixa* del príncep Bonaparte Wise traduït per Milà i F. (*Obr. Cat.*, ed. Gili, p. 305). No figura encara en Lab. 1839, sí en *SLitCosta* (1868), i en l'*Atlàntida*, introducció.

DERIV.: *Alcioni*, *alcionari*, *alciònids*. En lloc d'aquest, també s'ha dit *alcedínids*, derivat savi d'un ll *alcedo*, *-dinis*, variant llatina del mot grec.

Alcista, V. *alt* *Alçó*, V. *alt* i *arçó* *Alcofoll*, *alcofollar*, *alcofollera*, V. *alcohol*

ALCOHOL, del b. ll. *alcohol* 'essència obtinguda per trituració, sublimació o destil·lació', que des del S. XVI, rebé aquest significat en el llenguatge dels químics, i des del S. XVIII, per l'ús freqüent amb aplicació a tal essència en quant s'extreia del vi, quedà fixat com a nom especial de l'esperit de vi; abans designava les polsines d'antimoni (cat. ant. *alcofoll*), en particular les usades per les dones per ennegrir-se els ulls, sentit en el qual provenia de l'àr. vg. *kuḥúl* (àr. *kuḥl*) 'antimoni o galena emprats a Orient amb el mateix fi': de la mateixa arrel que l'àr. *'ákḥal* 'negre'. □ *1.ª doc.*: en l'acc. antiga, 1249; la moderna fou ja usada entre els tècnics europeus de princ. S. XVII, i no degué trigar a circular entre els nostres, si bé no apareix en diccs. catalans fins a 1839-40.

«Quintal de *coffol* --- 3 drs.» en la lleuda de Cotlliure de 1249 (*RLR* IV, 251) versió d'un text que amb variants apareix aplicat a Tortosa («<dóna de corredura> carga de *cofoyl* una mealla», *Costums de Tortosa*, p. 329, i altres passatges de l'ed. Oliver) i en docs. de Barcelona, a. 1252 («quintal d'*alcofol*, II drs», Capmany, *Mem.* II, 21); en la tarifa dels corredors de Barcelona, de 1271, després del *quintar de plom*, «lo quintar d'*alcofoll*; una pugesa de corredures ---» (*EntreDL* I, 157.41); *alcofol* en un escrit dels Consellers de Bna. a la duana d'Alexandria, a. 1301 (Careta, *DiccBarbr.*); «molt gran e insoportable pudor e corrupció de sofre, de plom e de *alcofoll*», any 1427 (Ca. Candi, *Sant Hilari Sacalm*, p. 87). Tots ells en el sentit d'antimoni o de les pólvores cosmètiques que se n'extreien. Més doc. medieval d'aquest *alcofoll* en *DAg.* i *AlcM.*

Del mateix origen i amb el mateix significat medieval, el port. ant. *alcofor* i el cast. *alcohol* (*-fol*) [1278]: «se puso *alcofol* en los ojos, et tinxo sus sobreçejas e conpúsose de sus afeytes» (Alf. x, *General Estoria*, *RFE* XV, 41), que fonèticament ja es pronunciava *alkohól*, com ho grafiava Nebrija «*alcohol*, piedra conocida: *antimonium*»; una variant *alcohor*, *-cahor*, semblant a la portuguesa, en lleonès i el Cantàbric; també apareix amb el sentit antic el fr. *alquifoux* [*-ifou*, 1697: *BhZRPh.* LIV, 160], potser rebut a través de la variant castellana *alquifol* (que es documenta amb el sentit d''òxid de cobalt' el 1782).

Potser a través del castellà dels científics alfonsins i toledans, o directament de l'àrab, es propagà per Europa la forma sense *-f-*: el fr. *alcool*, en l'acc. cosmètica, ja apareix en el S. XVI (Paré), si bé Voltaire ja li dóna un sentit aplicat al vi; a l'italià [fi S. XVIII] i a les altres llengües europees ja només passà amb el sentit dels químics (Zaccaria), que almenys des del S. XVI l'usen com a terme genèric per a substàncies obtingudes per trituració, sublimació o destil·lació; el fet, però, d'usar-se amb gran freqüència en la combinació *alcohol vini* 'tal substància, obtinguda del vi' (així, ja per aquell temps, en Paracels) féu que en l'ús elemental i escolar tendís a fixar-se en el sentit d'"esperit de vi'.

Aquesta última és l'expressió que fins llavors s'havia usat pertot (it. *spirito di vino*, angl. avui abreujat en *spirits*, etc.); en la nostra terra igual, de manera que a principis del S. XX encara dèiem tots *esprit de vi*, i l'ús d'*alcohol* tenia fort regust pretensiós de tècnic, que hom rebutjava en l'ús familiar fins de la gent més culta.[1] En el Principat es féu un tenaç esforç per usar *alcofoll* amb el nou sentit químic (Lab. 1839, no registra altra forma, amb el valor nou i amb l'antic, i encara Careta persistia en el porfidiós intent); *alcohol*, en els diccs. mallorquins *DFgra.* i *DAmen.*, i a Barcelona, *SLitCosta.* Dozy, *Suppl.* II, 446*b*; Neuvonen, 147; Cuervo, *Obr. Inéd.*, p. 313; Rosenblat, *Bibl. Dial. Hisp.-Am.* I, 99; Steiger, *RLiR* V, 266-8; *DCEC* I, 101*b*-102*a*.

DERIV.: *Alcofollar* [S. XIV, Eiximenis, *Dones*, en un passatge prosificat: «la cara pintada, / e los *huylls alcofoylats*, / pintat ab altra figura ---», III, 18; cast. «*alcoholar*: fuligine tingo», Nebrija]. *Alcofollera* [c. 1500, *AlcM*; cast. morisc *alcafolera* «vasija en que se guarda *alcohol*», Leyes de Moros o Çuna de Segòvia, c. 1400, *MemlHistEsp.* V, 427]. Del tecnicisme: *alcohòlic* [*SLitCosta*], *alcoholat* (id.), *alcoholitzar* [*-isar*, id.], *alcoholització* [id.]; *alcoholisme*.

CPT.: *Alcoholòmetre* [*-o*, *SLitCosta*]. *Aldehid* [1868, *SLitCosta*] format amb les inicials d'*alcohol* i *dehidratat*, per més que es tracti d'oxidació més que deshidratació; *aldehídic*; per la seva banda s'extragué d'aquest nom un radical *aldo-* per formar *aldol*, *aldosa* i diversos compostos.

[1] Igual que a Barcelona, a València, on, com m'observa G. i March, la pronúncia, allí predominant, *alkọ́l* (amb vocal closa, inusitada en aquesta terminació) denuncia ja l'entrada recent i tècnica.

ALCOLLA, i avui dialectalment *ancolla*, 'vas, recipient, de terrissa', etc., de l'àr. *qụlla* id. □ *1.ª doc.*: 1276.

«Una picaça, 33 formages, 3 bacons de cansalada menys una perna, 6 *alcolles*, 2 calderes e una lossa» (Soldevila, *Pere el Gran* I, ii, A-7.64); «aduyxeren-nos cent pans e dues *alcolles*». Més doc. antiga en *AlcM* i els altres diccs. Avui el mot ha sofert una dissimilació (potser ajudada per la influència d'*ampolla*, amb el timbre *ọ* del qual també coincideix a Menorca) convertint-se en *ancolla*: «*encolla*: aufabieta» (Ferrer Guinart, *Rond.* 218), «dins certa cova, de ses moltes que hi ha a Beniguarda ,hi havia tres *ancolles* enterrades; dues, plenes de monedes d'or, i una, plena de monedes de plata» (Camps Merc., *Folkl. Men.* II, 41). En la mateixa variant el mot sobrevisqué en alguna comarca de Migjorn del Princ.: docs. de 1565 i 1580, de l'Alt Gaià (i en un escriptor de l'Alt Camp, *AlcM*) i en sentits parcials o secundaris és encara mallorquí;[1] *abcola* en doc. de 1410 (*AlcM*), *encolla*. Va passar també a un cast. ant. *alcolla*, hapax de les *Partidas*, i port. ant. *alcola*. Per a les formes magrebines corresponents, veg. A. Steiger, *Festschr. Jud*, 1943, 652; *DCEC* I, 192.

DERIV.: *Ancoller*. *Ancolleta*. *Argoleta* 'botija, càntir' a Mequinensa (*AlcM*). En lloc d'*alcoller* el que es troba només és *alcallaire* 'fabricant d'alcolles', en dos passatges del *Rept.* de València (*AlcM*), i *alcollaire* com a nom d'altres dos moros, allí mateix (una altra vegada *Alcuyllari*, aquest insegur perquè podria ser ètnic de *Cullera*), que pel fet que *-aire*, sufix del Principat, és inexistent o molt rar en valencià (així com per la *á* d'aquella variant), es veu que és un derivat mossàrab, resultant de la mossarabització d'un *alcaller* 'terrisser', forma conservada pel cast. *alcaller* [1555]: «yo he oído decir que esto que llaman Naturaleza es como un *alcaller* que hace vasos de barro», *Don Quijote* (II, cap. 30, *ClC* VI, 229): aquest és evolució normal de l'àr. *qallāl* 'terrisser', derivat (segons la norma vigent en àrab) de la mateixa arrel que *qulla*; per influència d'aquest *alcallar* o *alcaller* es modificà ocasionalment *alcolla* en *alcalla* [1344, *AlcM*], que també apareix en un doc. lleonès de 1043 (per tant no hi ha errada, com jo havia pensat, en l'article *alcaller* del *DCEC* I, 94).

[1] Amengual: «pedazo de vasija quebrada, *cachivache*, frustum vile», «*ancolles*: muchedumbre de trastos», «*aplegar ses ancolles*: impedimentis locum liberare», «*dur a coll* o *passetjar ses encolles*: andar con el hato a cuestas», «hombre ridículo, embustero e inútil». Potser partint de la idea 'testos de terrissa per reforçar una paret en el lloc més vulnerable' pot haver estat encara la font del prov. mod. *ancoulo* 'contrafort, arcbotant d'un vell edifici', *TdF*.

ALCORA, un dels plurals de *qárya* 'alqueria' és *qúrà* (no pas *qoria*, *AlcM*) i d'ací podria venir *Alcora*; però com que aquest plural no és cap dels que figuren en Dozy (*Suppl.* II, 341*a*), que dóna tres (ben diferents d'aquest), potser hauríem de pensar en *qúlal* (RMa. i Dozy), plural de *qulla* 'alfàbia, ampolla de terrissa', vist que la fabricació d'alcolles i ceràmica ha estat des de sempre l'especialitat d'Alcora: *al-Qólal* > **Alcola* (eliminant la *-l* àtona, terminació xocant en romànic i plètora de *eles*) i > *Alcora*, per dissimilació o pel fenomen estudiat en *EntreDL* (III, 167-8).

Alcoraia, no de *qurái*ᶜ*a* 'carabasseta' sinó naturalment de *qurâiia* 'petita alqueria'.

ALCORROC, 'ocell de l'Albufera': «és de la gran-

dària d'un colom --- blanquisc, el pico algo més llarc, permaneix sempre en l'Albufera» (i més sobre els seus costums en Orellana, *Pardals de l'Albufera*, any 1795, p. 7); com que segons MGadea, *Dicc.*, «cuando se ve molestada --- toma un huevo o hijuelo en cada zarpa y los traslada a otra parte del Albufera», es va comparar la figura de l'ocell amb un negrall a cada pota amb la d'un home calçat d'esclops, i deu venir de l'àr. *al-qarrâq* 'escloper' [S. XIII], 'el qui fabrica el *qurq*' mena d'esclop o sandàlia de suro' [princ. segle XII], derivat aràbic normal d'aquest (per al qual veg. *DCEC* I, 103*a*, cast. *alcorque*, i la glossa catalana, en plural, *alcors* RMa.), amb la pronúncia també normal de *â* (fatha en tafḫîm, entre *q* i *r*) normalitzada en català com a *o*.

Alcors, V. *alcorroc* *Alcorsa* [c. 1500, *AlcM*], V. *DCEC* (I, 103*b*), art. *alcorza* *Alcorsí* 'escambell', V. *DCEC* IV, 980*a*19-25 i *b*7-12 (addició a CURSI)

Alcosebre, no se sent altra pronúncia que *Alcossebre*, grafia que no s'ha de modificar, car no és raonable semànticament l'etimologia donada per *AlcM*: no solament s'ha de tractar del mateix ètimon aràbic que *Alcoçaiba* (veg. supra), sinó probablement del mateix lloc (car a la *Crònica* del Cerimoniós només consta que s'hi podia anar en poc temps des d'Almassora, Borriana i Nules, però no precisament que fos entre aquests llocs); -*ä* segons la pronúncia tardana de l'àrab valencià (veg. *alcove*, en *ALCOVA*) i *r* repercussiva.

ALCOVA, 'cambra adjacent a una sala i destinada a dormitori', de l'àr. *qúbba* 'volta, cúpula' 'petita cambra adjacent a una sala'. □ *1.ª doc.*: *alcuba* ja un cop el 1309; *alcova* 1640 *DTo.*

En el *DTo.*, amb la definició «zeta» o sigui = *diaeta* 'departament, habitació, cambra isolada, sala', 'pavelló'; Lacav. dóna la mateixa grafia *alcova* amb la mateixa definició; Belv., Lab. 1839, etc., donen *alcoba* «cubile», *alcobeta* «cubiculum». Avui és un mot enterament general a tot el domini lingüístic, des d'Alacant fins a Cerdanya i Conflent-Perpinyà, i des de Ribagorça fins a Maó. Pronunciat amb -*v*- en les terres balears, valencianes i tarragonines; amb *ò* a tot el Principat i enllà de l'Albera, amb *ó* a Mallorca i Menorca[1] i en el País Valencià, o almenys en part d'aquest. La pronúncia popular amb *r* (*arcova*) és més o menys general en el Principat, tant que a principis de segle molts tenien la impressió que és la que havia de preferir la llengua literària.[2] Crida verament l'atenció la data tardana, car realment no en coneixem testimonis medievals, i per això algú ha pensat que vagi entrar per conducte del castellà (com sovint admet Neuvonen).

Va passar també al portuguès *alcova*, mentre que el francès *alcôve* [1648] és d'evident origen hispànic, i l'it. *alcova* no és inversemblant (per raons geogràfiques ací, no fonètiques) que tingui la mateixa procedència: no es documenta fins a principis del S. XVIII ni apareix en els textos llatins de la Itàlia medieval. si bé, com observa Zaccaria, tampoc en castellà és mot documentat des de gaire antic. Observació, al capdavall, pertinent, car en castellà l'acc. moderna no apareix fins al S. XVI, i abans només apareix amb intermitència, i en altres accs., 'cambra on es pesen mercaderies' [1202, Furs de Madrid i Guadalajara], 'cúpula' (3 o 4 exs. medievals), i s'explica que un mot de tals sentits especials no hagi estat recollit en una lexicografia com la del català. Que el mot s'usava en l'àrab de València ho comprova l'acc. tècnica 'cúpula del forn' pròpia de la vella indústria ceràmica valenciana, i que apareix en una forma *alcobe* (amb -*e*) o almenys *alcoba* amb -*b*- (Almela, *Vocab. Ceram. Manises*, *BSCC* XIV, 372), la qual es denuncia per aquests detalls fonètics com a presa tardanament de la boca dels moriscos valencians que manejaren aquesta elaboració fins al S. XVII, i que pronunciaven la -*a* aràbiga com a -*ä* o fins -*e* (cf. l'observació a *Alcossebre*, supra, etc.).

En la llengua originària, però, el sentit modern d''alcova' es troba també des del S. XIV (Nouairí), per tant no hi ha res que indueixi a creure que és una innovació romànica, castellana, i és lícit admetre que va passar directament des de l'àrab a les tres llengües hispàniques ja en l'Edat Mitjana, si bé circumstàncies accidentals del descabdellament arquitectònic fan que no aparegui fins més tard en la documentació. De tota manera seria ben improbable que un mot d'ús tan universal en el territori fos un manlleu tardà de la llengua veïna.[3]

I hi ha encara una raó fonètica: el cast. *alcoba* es va pronunciar sempre amb -*b*- i no -*v*-, quan es distingien els dos fonemes (no sols en Cascales, com posa de relleu Cuervo, nota 1 a la *Gram.* de Bello, sinó ja en tots els exemples del S. XIII), mentre que no sols el portuguès i el català coincideixen en la -*v*- sinó també el francès i l'italià (que no podent haver-lo pres del portuguès, hi ha forta raó, doncs, per sospitar que el vagin manllevar de la nostra llengua); el tractament de -*bb*- aràbic com a -*v*- és normal en català (*atzavara*, *rova*, *gavany-engavanyar*, i tots els casos ho demostren), mentre que el castellà pogué conservar la -*b*- sigui a causa de la geminació (com en *aldaba* i en part *zábila*) sigui per una acció de la vocal *o* com en *cobija*, -*ar*, *cobarde*, *encobar*. Discrepància fonètica que indica entrada directa des de l'àrab.

Més dades i detalls sobre la història del mot en àrab, veg. Dozy, *Gloss.*, 90-91; *Suppl.* II, 297*a*-*b*; Neuvonen, 176-7; *DCEC* I, 101. Es tracta del mateix mot que ha donat cast. *alcubilla*, i diverses formes semblants en la toponímia castellana i portuguesa (Silveira, *RLus.* XVI, 149-152).[4]

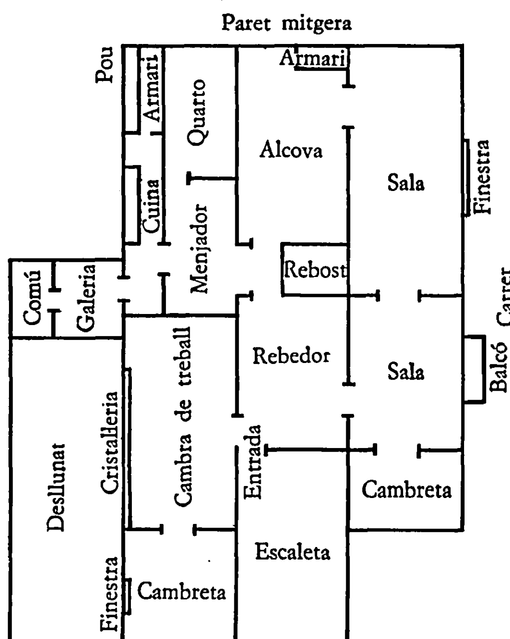
És útil d'observar, com m'escriu J. Giner i March (1958), el caràcter de l'alcova en les antigues cases tradicionals de la ciutat de València i els seus afores: era sempre en el fons de la casa, lloc calent a l'hivern i fresc a l'estiu, al peu de la paret mitgera, amb un armari obert en aquesta, davall de la biga central de l'edifici i coberta per una volta. I en les altres terres catalanes els fets no difereixen gaire d'aquests, veg.

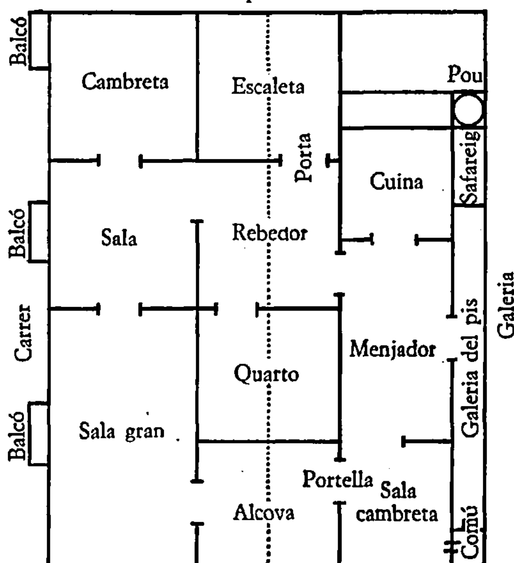
BDC xx, 171. Això explica l'evolució semàntica del mot, ja en àrab: 'cúpula' > 'alcova'.

Deriv.: *Alcovat* (*DAg.*, *AlcM*); *alcovar, -at* (*DFa.*). *Alcoveta* [1803, Belv.].

[1] *əlkǫ́və* i no pas *ərkǫ́və* (*ALCat.*) a Ciutadella, rectifica Moll, *BDLC* xiii, 183. — [2] «Sóc l'alenada tèbia de les *arcoves* d'amor, l'elixir que van beure Tristany i Isolda --- la fuetada luxuriosa ---», Coromines, *Les Presons Imaginàries*[1], p. 112. No és cas isolat en els arabismes: *arcavot, arcalde*, cast. *arcaduz*, cat. dial. *arjub, armanac*, i alguns altres, i potser l'origen aràbic no hi és estrany, si bé en aquest cas hi contribuiria l'etimologia popular *arcada* (com en el cast. *arcaduz*). — [3] Al costat del topònim *Alcuba* tenim *qúbba* «cúpula, pabellón, todo edificio labrado de bóveda» com a genèric en les *Leyes de Moros y Çunna de Segòvia* dels Ss. xiv-xv (*MemHistEsp.* v, 427). — [4] Encara cal advertir que, mal sigui condicionadament, la manca de doc. catalana medieval no és completa. *Alcuba* per 'caixa de la balança' (com en cast. ant.) en el *Llibre del Mostassaf* mallorquí, a. 1448; *Alcubeta* com a nom de l'*Alcoba* de l'Aljafaria de Saragossa, en la *Cròn.* del Cerimoniós; en fi *l'alcuba de Madona la Regina* (dues vegades) en doc. mallorquí de 1309, ja ha de tenir més o menys el sentit modern (cites d'*AlcM*). *Alcuba* és també la forma que revesteix a Llucmajor i a Inca, allò que els ceramistes de Manises anomenen *alcobe*.

Planta de dos tipus de pis valencià, segons JGiner La primera és del centre de la ciutat, primera meitat S. XIX. La segona és un tercer pis, fora de la ronda i de la segona meitat del segle. La ratlla discontínua és la jàssena central.





Alcú, -cun, -cuna, V. *algun*

ALCÚDIA, no és sols nom de lloc molt repetit en terra valenciana i balear, provinent de l'àr. *kúdya* 'pujol', car conserva certa vida en alguns punts del País Valencià; el meu informant toponímic de Xilxes (Plana de C.), pagès modest i d'extracció popular, em deia que a la partida *El Bony* «hi ha dos *serradalets* o *alkúdyes*, però tot és tapàs, voltat d'arròs» (1961).

Alçurament, alçurar, V. *arsura* (ARDOR) *Aldà, -ana, adj.*, V. *oldà* +*Aldagaria* 'minúcies dolces', V. *darga* *Aldana* f., V. *andana* *Aldaró*, V. *auró*

ALDARULL, 'esvalot, rebombori', mot recent i només català, d'origen incert; com que també s'ha dit *aldaruia* amb el mateix sentit, i el mall. *aluleia* significa quasi el mateix, és probable que tot això provingui d'un significat figurat del ll. eclesiàstic *halleluia* 'exclamacions d'alegria', potser partint de la remor de l'alleluia de Pasqua, amb tocs de campanes i brogit de tota mena, mot en el qual s'haurien alterat dues de les *l* per dissimilació, i on la influència del sinònim *fer trull* o *trui* 'moure tumult, tabola' hauria ajudat a canviar la terminació *-uia* en *-ull* i al canvi de significat. □ *1.ª doc.*: 1891.

D'aquesta data és el primer testimoni registrat: «s'armà un *aldarull* de demanadissa ---» en *La Febre d'Or* de Narcís Oller. No l'havia recollit llavors cap diccionari (manca a totes les ed. de Lab.) i ho feren primer Bulbena (1906) «barullo, avalot» i el *DAg.* («barullo») que l'atribueix al Camp de Tarragona, d'acord amb l'aparició en Narcís Oller. Però avui és un mot d'ús general, en tot el dialecte central, i si bé té caràcter familiar, surt sovint en els diaris, en frases

com «s'han produït *aldarulls* entre els estudiants»; per a 'bullanga': «la policia reprimí severament un *aldarull*» (polític, etc.). Però el mot no s'haurà propagat per aquesta via escrita només, car figura també en els millors prosadors, almenys des de l'any 1900: «ens movíem molt, però em semblà notar que de feina no en fèiem gaire, y que tot aquell *aldarull* era ab segona de canvi», 1902, Man. Vayreda (*La Punyalada* xx, 295), «llur cridòria i *aldarull* sonaven com a cosa mínima i ridícula en l'oberta immensitat», JRuyra (*Pinya de Rosa* II, 161), «a la caserna de Sant Agustí els veïns havien oït un fort *aldarull* i un o dos trets d'arma de foc», Coromines (*Pigmalió*$_1$, cap. 8 p. 118). *AlcM* hi afegeix encara exs. d'un escriptor gironí i d'un de vigatà.

Ací s'intenta per primera vegada trobar l'etimologia. A desgrat de l'aparença que sempre dóna *al-*, no pensem en cap origen aràbic, car allà no hi sé res de semblant, i tampoc no hi inviten ni la data ni el fet de ser un mot només català oriental, estrany al valencià i al balear. Deixant per a la fi altres pistes que no ens donen res de ferm, exposo la que em sembla més convincent. La suggereix l'ús del femení sinònim *aldarulla*, ja registrat pel *DAg.* i confirmat per *AlcM*, que el localitzà en el Penedès ja en la 1.ª ed., i si bé allà ho transcrivia *əldərúlə*, la 2.ª ed. ho rectifica en *əldərúịə*, segurament perquè algú d'allí avisà que no ho deien d'altra manera; com que el Penedès no és de les comarques on es pronunciï la *-ll-* (*-yl-* antiga) com a *y*, la forma ortogràfica *-ulla* s'hauria hagut de canviar també en *-uia*.

Tanmateix agraïm aquesta dada poc precisa perquè això ens posa sobre una bona pista. El terme litúrgic *(h)alleluia* sovint ha donat lloc popularment a usos pintorescos i figurats, de la naturalesa més diversa: pensem en el d'*aleluyas* a l'Amèrica del Sud i en l'aplicació a diversos pastissets i menuderies semblants (que detallo en el *DCEC*, s. v.; Fdo. Ortiz, *Catauro*, 241): ara bé, si *aleluyas* ha significat «frioleras, bagatelas» en el Plata (*Martín Fierro*), en el Perú, Equador, Colòmbia i Santo Domingo és «excusas frívolas» i «marrullerías, mañas» (que ja no ens deixa gaire lluny de la idea nostra de 'brogit insubstancial'); també prov. *alleluio* «circonlocutions, ambages» (*TdF*); *perdre l'alleluia* en el sentit de 'perdre l'esma', 'el coneixement'; que en aquell o en sentits semblants es diu a moltes bandes; en aquell, p. ex., a Menorca,[1] i a Mallorca *perdre aleluià* (que AMAlcover grafiava abusivament *perdre l'aluiar*, *AlcM*).[2] Però a casa nostra mateix trobem coses més acostades, crec que partint del brogit eixordador del Dissabte de Glòria, en el moment en que l'Església canta l'*alleluia*, que no és solament el toc ritual de campanes, amb tritlleig formidable, sinó que els nois corren picant amb maces i trucant portes (Alcalà de Xivert), i rodant els xerracs (Barcelona), «galegen» els homes tirant escopetades (Manresa) i les dones batent els llits per matar la mengilla (ibidem), canten les criatures pels carrers (id., Menorca, Vinaròs, Balaguer, Cabdella) i pertot el Principat i Eivissa, almenys, surten a cantar les caramelles, veg. Griera, *BDC* XVIII, 44-47.

Que aquest havia estat sempre el començ de la festa més brogidosa de l'any ens ho recorden molts textos tan clàssics com la *Crònica* de Muntaner, on s'hi fan coincidir les festes de la coronació d'Anfós el Benigne, «sí que a colp oírets lo major *brogit*, de trompes, del món, e tots altres esturmens», en la «vespra de Pasqua, --- cobrada *alleluia*, que --- començàs cascun a fer festa; e --- con hagren cobrada *alleluia*, e les campanes tocaren, tothom fo aparellat --- de començar la beneita festa --- ab nostres trompes, e tabals e dolçaina e tamor e d'altres esturmens» (§ 297, ed. Soldevila, 938*b*17, 10).

Tinguem present que a Mallorca han usat *aluleia* els escriptors més populars del S. XIX, per «cridòria o xerradissa forta, *chacota*», «crits i rialles de befa o alegria» i fins «befa descarada»: «y fent *aluleya*, truyet y bogiot ---», «dir això y sentir una gran *aluleya* va esser tot u» tots dos en Pere d'A. Penya, també *luleya* en un article de «L'Aurora»;[3] afegim-hi: «a Bearn hi hagué intents de sublevació, i dos exaltats --- es posaren a tocar les campanes; però la gent té sentit comú i quan baixaren a la plaça els reberen amb una *alulea* que encara se'n recorden», LlVillalonga (*Bearn*, pp. 7, 69) i més d'alcoverià: «a Mallorca n'hi hagué que adoptaren la pronúncia llatina que jo preconisava però ho hagueren de deixar córrer perquè els altres els feyen *lulea*», «quina *aluleya* m'haurien feta si les Corts no m'arriben a votar ---!»[4] Reparem en *fent truyet y bogiot* que acompanyen *fent aleluya* en el passatge de P. d'A. Penya i *fer truy y luleya* en les Rondalles d'Alcover (VI, 39), car la influència de *fer trull* és justament el que ens explica l'alteració de la term. d'*alleluia* > *alderuia* en el masculí *aldarull*, i fins el canvi de *y* en *ll* que ha quedat consagrat generalment en el nostre mot; alhora, per reacció contra la pronúncia dialectal del tipus *fer truy* per *fer trull* i en col·laboració amb la ultracorrecció del tipus *alcaraülla*, *penjoll*, *fallanca*, *atzagallada*.

La locució *fer trull* (*-ị*) és certament abans que tot mall. i men., però també hagué d'usar-se en el Continent i fins n'hi ha en el *DAg.* un testimoni de Barcelona; i és de creure que fou partint del Principat, i no pas de les Illes, que es propagà fora dels nostres límits, cap a Ponent: d'ací, com vaig indicar en el *DCEC* (IV, 819), el cast. *ir de trulla* que ja apareix en Malón de Chaide (1588) i en el *Gn. de Alfarache*: «todos iban de *trulla*, alborotados por la fiesta» (*ClC* I, 229.21); així s'ha estès fins a l'Atlàntic: gall. *trulla* «bulla de gente», «turba, multitud» (que en el *DECH* documento en Castelao i en Valladares; i veg. encara en el *DCEC* més elements anàlegs). Altrament el pas de *all-* a *ald-* per diferenciació (com en cast. antiq. *bulda*, *celda*, cat. *píndola*, etc.) i el de la *-l-* en *-r-* per dissimilació són fets tan comuns que no cal entretenir-s'hi: en cast. *píldora* els trobem acumulats tots dos. De fet una forma *andeluya* com la que suposem figura en el ms. salmantí, S, del *Buen Amor* de JRuiz, allí on els altres mss. porten «cantando *aleluya* anda toda la villa» (recepció de *Don Amor*, v. 1240*d*). Igual

dissimilació, amb l'accentuació balear ja citada: eiv. *endaluà* 'crit o veu dels pastors' *AlcM*, i «l'espantall dels ocells» definició de Griera que interpretarem 'brogit per espantar-los'.

Hi ha d'altres mots i indicis que tendirien a orientar-nos cap a una altra procedència, i en part la idea pot tenir alguna cosa de real, en part hi deu haver semblança casual, però tot això és ben poc convincent o bé gens clar. Entorn de l'article *trola* 'mentida', 'mentida graciosa', del *DCEC* tenim un conjunt de mots romànics semblants a *aldarull*, que segurament hi tenen alguna relació més o menys directa.

En especial ast. *trolla* «conjunto de labores que producen confusión y desorden», *trollar* «bregar, moverse, trabajar con mucha actividad», gall. *troular* «triscar, enredar, divertirse», gall. i minhoto *troula* «diversión frívola en hombre», i d'altra banda cast. ant. *hadrolla* (1593-1625) «trapaza, engaño que se hace comprando o vendiendo», grup l'analogia del qual amb *aldarull*, més aviat augmenta si tenim en compte la procedència, que allí vaig fonamentar, del grup del fr. *drôle* 'graciós, bromista, informal', cast. bilbaí *drola* 'mentida graciosa'. Tanmateix, si bé podem concedir que també vagi haver-hi en *aldarull* influència d'aquesta font (no ben distingida ni discernible del grup de *trull*), tant la *ó*, com la probable etimologia, i els altres contactes (allí indicats) de l'antic *hadrolla* (que encara té altres punts obscurs), tot això prova que aquí no hi ha la font que importa. Hi ha sí una semblança curiosa amb el bc. biscaí *aldarri* 'clamor',[5] *aldarrika* «clamando, anunciando a grito pelado» (que Azkue troba a tota la zona costera de Biscaia). Però ja es veu tot seguit que difícilment hi pot haver cap relació genètica amb el nostre *aldarull*, fora que tots dos sortissin d'un *ul-lu-lu* onomatopeic-expressiu,[6] amb dissimilacions vocàliques i consonàntiques, explicació vaga, mal fundada i ben inversemblant.[7]

Deriv.: *Endarullar*, argot, 'parlar' < *ald-* dissim.

[1] «Fer passà(r) un camell / per dins es cós d'una agu(ll)a: / es pobre perd *s'allelúa* / perquè li lleven sa pell» (J. Vivó, †1780, en Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 228). — [2] Afegim-hi encara l'albigès *allelu-yas* f. «histoire courte qu'on fait pour s'excuser» (Castras), llem. *aluiar* «pousser des cris de joie» (i algun altre en *FEW* IV, 378). — [3] Que aquest mot ve d'*alleluia* salta a la vista. És versemblant que AMAlcover no volgués passar per aquesta etimologia, segurament perquè «de lo sant no se n'ha de fer *lulea*» com consta en *L'Ignorància*, en un article que potser és d'ell mateix: aquest text i un de les *Contarelles* d'ell són els únics que escriuen *lulea*, forma alterada i probablement preferida per ell per aquesta mateixa raó; al mateix prurit es pot deure la fantàstica etimologia aràbiga que es va proposar en la primera edició, i que Moll molt encertadament ha esborrat en la segona, sense gosar proposar l'evident. Alteracions fonètiques semblants del mot *halleluia* es troben pertot, ja *aulelie* en Gauthier de Coinci i altres textos fr. dels Ss. XIII-XIV (Godefroy, Tilander, Wartburg), *auleluie* pel mateix temps en el Franc Comtat. — [4] Hi ha relació d'això amb el balear *alèi* 'befa que es fa d'algú a crits' (Moll, *Ciutadella*, en *MiscAlcover*) —mall. *cridar alei* 'esbroncar' (*BDLC* XII, 110)—, que en alguns punts de Mallorca vol dir «xerradissa forta entre molts» (del qual *AlcM* rebutja etimologies improbables però en proposa una altra que encara és més inacceptable), si bé aquest és inseparable de la interjecció balear *alèi* usada amb repetició per fer burla d'algú o avergonyir-lo, i que és l'equivalent de l'*elis-elis*! o *ela-ela*! del Principat, mots de mera creació expressiva; però les accs. indicades primer proven que hi alhora combinació amb *aleluia-aluleia*. — [5] Explica Azkue, traduint en basc *aldarri egiten euen* per 'voceaban': «antes los afiladores voceaban de pueblo en pueblo, mas ahora tocan el silbato *ulu-ulu*», ço que només prova que hom creu allà poder traduir el so de certs xiulets d'aquesta manera, i que el mateix Azkue sembla haver pensat en tal procedència per a *aldarri*. — [6] Més probable és que hi hagi relació de *aldarri* amb un mot basc general i vellíssim *deadarr* 'crit, clam', que ja apareix en el S. XVI en l'arcaic dialecte basc d'Àlaba: «*deadarra*: grito», «*deadarr andia*: clamor», «*deadarr egin*: gritar» (Landucci), i una variant *dadar* apareix en l'*Auñemendiko Lorea* (I, 144.25), de Dom. Aguirre, biscaí tirant a guipuscoà. Com que *al-* 'poder' es combina a manera de prefix en molts cpts. bascs (*aleder*, *alegin*, *alegia*, *albaz*, *albear*), potser l'*aldarri* que ens ha interessat resulta de *al-dadarre-a* 'el cridar tant com es pugui', amb simplificació haplològica de *da-da*. Si és així, encara és més evident que la semblança del mot basc amb el català és purament casual (altres aparents connexions dins el basc les descarto per la manca de nexe semàntic, com ara amb *aldagarri*, *arri*, *ari*, *aldarri*).— [7] Amb aquest Spitzer (*LexikK*, 134) relliga l'ús de *truyetjar* en les Rondalles d'Alcover («desqu'ell hi *truyetja* y se'n cuida», VI, 154), i tot el problema etimològic del nostre *TRAÜLLAR*: com que *truyetja* vol dir 's'atrafega' hi ha relació alhora amb *trull* 'brega, maldar' i amb *traüllar*, però això no prova gaire més sinó que els dos mots s'havien nuat dins la consciència d'Alcover, car *traüllar* ha d'anar a part —com prova el seu trisil·labisme— per més que no descartem que aquest nus el vagi fer prou gent perquè tingués alguna conseqüència lingüística.

ALDEA, 'poblet, llogaret', de l'àr. *ḍâi̯ᶜa* 'camp', 'llogaret'; en català aquest mot es rebé directament de l'àrab i tingué ús considerable a l'Edat Mitjana en les comarques catalanes pròximes a l'Ebre, i fins en tota la terra valenciana, però no aconseguí despullar-se de regust foraster i, havent acabat per eliminar-se pertot, avui sona pertot com un castellanisme, es pot mirar com a tal i s'ha de considerar poc recomanable (a reserva d'alguna tolerància en aquelles comarques). ☐ *1.ª doc.*: S. XIII, *Cròn.* de Jaume I i Desclot. En aquella apareix sovint, però amb referència sem-

pre a terres reconquerides de poc, i generalment de Castella (470) o d'Aragó endins (cf. encara «que les enviassen per les *aldees* de fora» (36), «anam-nos en a Nompot, que és *aldea* d'Alacant» (245; avui Montfort(e), illa lingüística castellana al costat de Novelda i Monòver, la qual acabava de reconquistar); igual en Desclot, en la del Cerimoniós i en bastants documents medievals; per a tot això, veg. *DAg.* i *AlcM*;[1] en el *Tirant* sol referir-se a terres africanes. Devia aconseguir algun ús a l'Edat Mitjana fins en algunes parts del centre i Sud valencians, si fem cas del context en JRoig: «no merexeu / semblant tendror, / --- / vós, En grosser / --- / de Guillamona / content seríeu!; / tant amaríeu / una *aldeana,* / dona serrana, / qui visten capes ---», «viu fort pelea / en una *aldea,* / en un carrer» (*Spill*, 2733, 3338), i encara aquí plana una aura xurra o aragonesa, per bé que concedim que no tothom la discerniria de l'element pròpiament valencià.

No perdem de vista, però, que en terres veïnes a l'Ebre, l'arrelament local fou indubtable, espt. referint-se a la comarca morellana: «tot lo terme de Morella e de les *aldeyes*» (Privilegis de Catí, a. 1345, *BSCC* xv, 88) era frase molt bregada i consagrada, de manera que en la doc. comarcal es troba a cada pas «la conservació dels drets de les *aldees* <de Morella>» (c. 1398-1400, que llegeixo 1961 en el Capbreu de Cinctorres), i això seguia cap al Matarranya (la Torre del Comte era «*aldeya* de Vall-de-roures», a. 1397, *BolHiGeogrBAragón* I, 287) i fins al Baix Ebre, on encara se sent, fins al Priorat, en to catalanesc: a Marçà, 1936, em deien que Mussefre «és un poblet molt petit, com una *aldę́a*» (cap al Pratdip i Vandellòs).

El mot aràbic es va transmetre amb gran vigor al port. *aldeia* i sobretot al cast. *aldea,* on es documenta des de 1030. En àrab és molt antiga l'acc. 'camp', que ja trobem en el S. IX, p. ex. el plural *ḍiyâ*^{c} en Ibn-Khurdadbêh, viatger i geògraf persa, si bé arabitzat (De Goeje, *Selections from Arabic Geogr. Lit.*, p. 12.11, i 84), potser l'etimològica; però l'acc. 'llogaret' ja hi és també general. No és impossible que aquella es vagi usar també en l'àrab d'Espanya, car no aniria malament per explicar noms de lloc valencians com l'*Aldaia* de l'Horta, i més la *Sima d'Aldaia* en l'Alta Valldigna (E. de Barx). En la forma més estesa va quedar fixat en el nom de L'*Aldea,* agregat de Tortosa.

DERIV.: *Aldeà, -ana* [1460, supra], que no és segur que pertot es vagi pendre del castellà.

1 També «les *aldeyes* de Terol», a. 1391, en doc. del'ACA, Arx. del M. Racional, 519.31v, que crida l'atenció a l'amic Riera i Sans. No cal dir que el mot es mostra vigorós tot seguit que entrem en la part aragonesa de Ribagorça, si bé allà no són llogarets sinó grans cases isolades que havien tingut certa jurisdicció pròpia, en especial a muntanya: *Portaspana* de Graus, *La Matosa* de Torrelabad, *Castamblán* de Yardo (1965) no consten més que d'un o un parell d'edificis però se'n parla com d'*aldeas* d'aquests pobles.

Aldebid, aldebídic, aldo-, V. *alcohol* *Aldemenys*, V. *menys* *Alderó*, V. *auró* *Aldèrsia, aldèssia*, V. *audàcia* (*GOSAR*) *Aldifara*, V. *DCEC* (*ALIFARA*, I, 132*a*1-8) *Aldre*, V. *als, alre* (*ALTRE*) *Aldúcar*, V. *DECH* (*ADÚCAR*)

ALDUF, 'pandero', mot antic pres de l'àr. *duff* id. □ *1.ª doc.*: Llull.

Veg. en els diccs. la cita in extenso dels passatges lul·lians (*Merav.*, *NCl.* II, 108.9, el principal). No sé que en català aparegui enlloc més, llevat el dicc. de Nebrija-Busa, on apareix *aldufrabal*, errada tipogràfica per *alduf tabal* (*AlcM* suposa un *rabal* 'rabequet' que no ha existit mai ni pot, ja per raó fonètica, haver existit).

Va passar també al port. *adufe* 'espècie de tamborí' [«o *adufe* tanger, sonar», *Canc. Vaticana*, 883; Lang, *Canc. Don Denis*, p. CIX], avui encara usat a la Beira i l'Alentejo per a una «espécie de pandeiro rectangular com duas pelles» (*RLus.* II, 243); i al cast. ant. *adufe* [S. XV], amb les variants *adufle* (metàtesi de la *l* d'un *aldufe*) que apareix en la *Gral. Estoria* (fi S. XIII) i en el Pentateuc judeocastellà del S. XIV (*HispR* x, 38), i *adufre* (*DHiAcEsp*$_1$); *AlcM* cita també un *adufle* a Tortosa. L'àr. *duff*, que ja apareix en diccs. de la llengua clàssica i en algun vell text oriental (Dozy, *Suppl.* I, 447*b*), pertany a una arrel antiga i ben descabdellada en la llengua (si bé de caràcter més aviat nominal); a Espanya ja es documenta en el nostre *RMa.*, i en les *Leyes de Moros-Çunna de Segòvia* (Ss. XIV-XV, *MemlHiEsp.* v, 427) en *PAlc.* («pandero»), etc. A la mateixa arrel pertanyen *daff* 'post, doga, tauló' i *dáffa* 'post', 'porta' i altres objectes semblants de fusta, el qual en l'àrab d'Espanya es vocalitzà *dúffa*, com ja testifica el nostre *RMa.*, s. v. *porta* (p. 529) afegint-hi la glossa «quando una porta claudit totum hostium» (Dozy, ib., i *Gloss.*, 48-49), ço que es podria interpretar com 'batent de porta, porta d'un sol batent'.

Ara bé, com que aquesta paraula *duffa* també significava 'trapa', 'batent de porta', 'finestró' i 'barratge de fusta', ha donat d'altra banda en la nostra llengua un *aldufa* 'porta', que *AlcM* troba en un doc. català de 1448, referit a un bany de la moreria valenciana, avui es conserva viu en alguns pobles del Xúquer, on degué significar 'comporta de sèquia i de presa', i ara a Antella designa un «lloc o dispositiu d'una sèquia destinada a rebre-hi o amollar-hi aigua»: a la Sèquia Reial del Xúquer, en terme d'Antella, hi ha l'*aldufa real*, que és un desaigüe d'aquesta sèquia, que en porta aigües al riu, al SE. i no gaire lluny del poble, per un canalet d'uns 200 m. de llarg al mig del fruiterar i arrossar; també m'expliquen que hi ha «altres *aldufetes* que són per agarrar aigua» (1962).

DERIV.: *Aldufer* 'tocador d'alduf' (Nebrija-Busa).

Alè, V. *alenar*

ALEATORI, 'incert', pres del ll. *aleatorius* id., derivat d'*alĕa* 'dau', 'atzar'. □ *1.ª doc.*: 1904, NOller. Manca encara a tots els diccs. del segle passat; recent també en castellà (1884).

Aleco, mal escrit per *a l'eco* (*ECO* 'tornaveu') *Alecrín*, no crec que sigui mot nostre: sembla ser un mot indígena d'Amèrica, per a un peix de les Antilles rar fora d'allí, i no català (*alecrius* per *alecrins* sembla ser una confusió del pèssim dicc. de Lombart) *Alecua*, *AlcM* mal grafiat i mal accentuat per *Alêqua* (*EntreDL* I, 55, amb una altra etimologia) *Alefris*, V. *DCEC* (I, 106, *-iz*) *Alegra*, V. *legra* en *DCEC*

ALEGRE, del ll. vg. *ALĬCER, genitiu *ALĔCRIS (clàssic ALĂCER, ALĂCRIS), 'viu, animat' □ *1.ª doc.*: S. XIII.

L'usen Jaume I, Desclot ,Llull, les *VidesR*; aquell diverses vegades: «nós veem-los molt *alegres* e pagats, que anch nuyl temps no ·ls havíem vists tan *alegres* ne tan pagats» (380); «molt fon *alegra* Aloma d'estes paraules», *Blanquerna* (ed. 1914, I, 27) i encara que aquest sigui en la part conservada només en l'ed. de València, també el tenim en aquesta obra en algun altre passatge: «aquelles gents són totes negres, e adoren ydoles ,e són hòmens *alegres* e qui temen justícia molt fortment» (*NCl.* II, 214.19), on endemés el sentit no sembla ser el corrent modern sinó el de 'viu, eixerit', però Llull l'usa encara amb l'altre en «per la sperança en què stava de la glòria celestial, stava tots jorns *alegre* e pagat» (*Merav.* I, 110). També apareix amb aquest en les *VidesR*: «la regina --- fo molt *alegr'* e<·l rey> --- e tot lo pòbol del regne ne fo molt *alegreýt*», 70v1, n. 71 (traduint *plebs laetatur* ed. Graesse 184.28; altres casos en el glossari).

Crida l'atenció en la llengua antiga l'ús freqüent de l'acc. etimològica de 'viu, actiu, eixerit', que alguna vegada arriba ja a confondre's amb el sentit de 'sa, no malalt'. V. Todesco (*MiscAlcover*, 99-109) ja féu notar que amb aquest sentit, corresponent al fr. *dispos* i al ll. clàss. *alacer* (també en un doc. urgellenc de mj. S. XIII, p. p. P. Pujol, *Docs. en vulgar*, § 16), apareix sovint en la *Questa del St. Graal*, copiada pel mallorquí Reixac en el S. XIV, on sol correspondre a *sains et haitiez* de l'original francès (ed. Pauphilet) més aviat que al mot *halaigre*, afí del nostre en francès antic; *alegre* 'sa' apareix sense acompanyament del sinònim, en algun altre text i repetidament en les *VidesR* (veg. el glossari d'aquestes). La combinació *sa e alegre* es troba sovint en els textos medievals: «scriví al senyor rey, e féu-li a saber com la reyna era *sana e alegre*, e que havia haüt hu bell infant mascle», *Filla de Contastí* (*NCl.* XLVIII, 85); anàlogament en un doc. de 1324, p. p. Finke (*Acta Arag.* III, 464), en la *Quaresma* de St. Vicent Ferrer (62.64) i en molts altres textos medievals («sans *et alegra* tornerà», CaCandi, *MiscHiCat.* I, 172) (cf. Camps Merc., *Folkl. Menorq.* II, 16). Accepció que estava una mica pertot en l'ús medieval o arcaic de les llengües veïnes, particularment en llengua d'Oc.

Oc., ja S. XIII: «—Era sans? —Hoc, se Deus m'ajut, e *alegres* e dalechós», *Jaufré*, v. 1651, i avui encara s'hi admet: «*alègre* --- allègre, gai, dispos, enjoué» (*TdF*); fins al punt que en aranès i altres parlars gascons *alègre* ha esdevingut l'expressió normal i exclusiva de la idea de 'sa'. Però també trobem això en les altres llengües hispàniques: en castellà antic sovint en testaments i disposicions anàlogues: «hyo, don F. Gómez, *sano e alegre*, do ---», doc. d'Osma a. 1217 (MzPi., *Docs. Ling.*, 210.7), «*sana hi alegre*», doc. de la terra de Palència, a. 1228 (ib. 225.7), «yo dona Seguyna, *sana et alegre* et en toda mi memoria, et sin premia ninguna, otorgo ---», doc. de Cartagena de 1256 (Ga. Soriano, p. 147); i en Berceo, *Mil.*, 824*a*, *alegre* sembla valer per 'sa' simplement, que és el que constatem també en gallec antic: «aqueles que ý cayam --- se nõ levantavã *alegres*», *Crón. Troyana* II, 94.19. La de 'eixerit, actiu' és certament l'acc. més clàssica en llatí però la de 'joiós' es troba també en llenguatge de l'Antiguitat, p. ex. «alacris: *laetus*, alacriter gestiens» en les *Etym.* de St. Isidor (X, 1).

Quant al vocalisme, cap llengua romànica no ha conservat la forma clàssica ALĂCER, sinó que totes parteixen d'una forma vulgar amb vocalisme degradat d'acord amb una llei de fonètica històrica del llatí arcaic, i sembla que s'hi generalitzà la pronúncia ALĔCRE corresponent als casos oblics, però accentuada en la vocal penúltima, com explicà M-Lübke, *Einführung*, § 112. Per a la possibilitat que en alguna d'elles s'hagi propagat la I del nominatiu vulgar *ALĬCER, veg. *DCEC* I, 107*a*; tanmateix sembla molt probable que les formes del cast. *alegre* i port. *alegre*, per raons fonètiques, resultin de l'adopció de la forma *alegre* pròpia de l'occità antic, més que més si tenim en compte que també va passar, des de la llengua d'Oc a les zones bascòfones de Navarra, on *Alegre* ja figura com a nom de persona en docs. de 1212 i 1230 (Mitxelena, *FoLiVa* I, 45) i avui el manlleu *alegere* s'usa en el dialecte baix-navarrès i en el biscaí.

En català, en canvi, almenys en el català del Principat i de les Illes, *alegre* no solament ha tingut evolució fonètica normal, sinó que és un mot d'ús més aviat més popular que en castellà, si bé més de la llengua ciutadana que de la rústica; i no sols no sembla haver estat subjecte a una influència trobadoresca sinó que la reculada del femení analògic *alegra* (molt general a l'Edat Mitjana, Llull, Isabel de Villena, etc., però avui *alegre* f. a València) demostra precisament una tendència oposada a la de la llengua d'Oc. El vocalisme català correspon netament a la Ĕ del romànic comú, puix que té *ẹ* tancada unànime en tots els dialectes.[1]

A l'Edat Mitjana és freqüent que *alegre* aparegui substantivat amb el sentit d''alegria': «lo goig ni l'*alegre* que ell hac, qui·l vos puria dir?», *Blanquerna* (*NCl.* II, 252.28), «lo *alegre* que hac en lo palpament e en la vista que el mercader feya dels besants», *Meravelles* (*NCl.* II, 57), «com lo bon hom e la sua muller enteseren la donzella, sí n'hagueren fort gran *ale-*

gra», *Filla Contastí* (*NCl.* XLVIII, 75) (i *VidesR*, veg. el glossari).

DERIV.: *Alegrar* [Jaume I, etc.; «*alegrar-se* del bé de algú y donar-li el parabién o bon prou», OPou, *ThPu.*, 304]; *alegrament* [Llull, *Merav.*, ed. Ag. I, 14]; *alegrant* [*Cròn.* Cerimoniós]. *Alegria* [Jaume I: exs. de Llull en el *DAg.*, i de Llull i altres en el *DBal.*]; reemplaçat de vegades per *alegre(s)a* [S. XIV, *AlcM*, i val.], *alegretat* [*VidesR*, veg. gloss.; S. XV] i sobretot *alegrança* [Llull, *Merav.* I, 41, 112; avui encara usual a Mallorca — *s əlәgránsə que va tenir* sento a Andratx, 1964, és fals que s'usi a Bna., com diu *AlcM*]. *Alegració. Alegrada. Alegradís, -dissa. Alegrador. Alegralla. Alegratge* [S. XIV, poc castís en català, molt en oc. ant.]. *Alegratívol* o *alegrívol* mall.

Alegroi, -oia [Verdaguer: «Mallorca tu ho sabries, si era cant d'*alegroya* sirena o era el teu», *Atlàntida* X, 39*b*; també ja en Bosch de la Trinxeria i PBriz, *DBal.*; *alegrois* 'demostracions d'alegria' molt estès almenys en el Princ.; ni l'un ni l'altre no figuren encara en Lab. 1839]. +*Alegreït* 'alegrat', *VidesR* (veg. supra). Per a *alegorejar*, veg. el glossari d'aquestes *Vides* i per a l'oc. *alegorat* (degut a un encreuament amb *legor* 'lleure') (comentari de Lewent a Cerverí, *MLQ* VII, 432; però el sentit encara avui és 'alegrat, alegroi': «en reguejant dins li garà <'guarets'> / lou bouié siblo, *alegourà*», Mistral (*Nerto* III, 51.8). Cultisme: *alacritat* [1498, en una trad. del ll., *AlcM*; rar avui; en grans prosistes: «mes lo que pertot arreu succehia, se practicava aquí ab més vigor y *alacritat*», a. 1879, Milà, *Obr. Cat.*, ed. Gili, p. 193], malaguanyat mot, que permetria una elegant substitució dels castellanismes *acometivitat*, *soltura*.

CPT.: *Alegrement*: Jaume I (*DBal.*); *alegrament*, *Blanquerna* (*NCl.* I, 243.19), però *alegrement* en St. Vicent F.: «Jesuchrist en la sua vida hagué gran diligència per amor de nosaltres, e veus com corrie *alegrement*, e com fahie grans passos», *Sermons* II, 82.23; doncs, no és cert que el femení *alegra* sigui general en els clàssics valencians.

[1] Així devia ser ja en el S. XIV, vist el fet que el mot apareix grafiat constantment *alegre* (i no pas *alâgra*, com sol fer Reixac generalment quan és una *ə́* mallorquina) en la *Questa del Sant Graal*, 11.15, i passim (dotzenes d'exs. amb la grafia *é* constant).

Alei, V. *aldarull* *Aleix*: ningú no pronuncia *əlę́š* en català central (*AlcM*) sinó *əlẹ́š*, on és nom ben popular i tradicional *Alejar*, V. *ala* *Alelat*, V. *DCEC* (LELO) *Aleluia*, V. *aldarull* *Alem*, V. *alenar* *Alén*, mala grafia d'*allèn* (veg. *ELL*)

ALENA, 'eina tallant, en particular emprada pels sabaters', de l'antic i dialectal *alesna*, i aquest del germ. occid. *ALISNA (deduït de l'a-al. ant. *alansa*, *alunsa*, al. dial. *alesne*, angl. dial. *alison*), derivat de ÂLA id. (al. *ahle*, ags. *æl*, etc.). □ *1.ª doc.*: S. XV; i dient ho d'una arma, S. XIV.

AlcM cita un sol ex. d'això, en un *Ordonament de Bathayla que's fa en Barchinona*, que prohibeix d'entrar en el palenc «*misericòrdia*, ne *alena* ne aguyló», o sigui tres armes petites de punta agudíssima (que haurien permès de rematar amagadament un ferit). Del segle XV tenim testimonis de l'eina d'ofici (sabater, baster) per perforar cuiro (el que cita Careta *DiccBarbr.*, s. v. *lesna*) i «dalles de dallar herba, pales de ferro o *alenes*, fil de ferro ho de aram» en un inv. barceloní de 1481, anex al *Consolat de Mar* (ed. Moliné, p. 233); un de la variant més etimològica *alesna* en el *Libre d'Animals de Caçar*, ms. de començaments del XVI conservat a la Univ. de València. Avui es continua usant *alena* si fa no fa a tot el domini, per bé que segons les dades de pronúncia (que és amb *ə́* a Mallorca i Menorca, *ę́* en cat. oriental i *ẹ́* en els dialectes occidentals) donades per *AlcM* (articles *al-* i *le-*), es diria *lẹ́zna* en cat. occidental i valencià, i molts escriuen *lena* o *lesna* (*la lena* Em. Vilanova), erradament perquè la *l-* no canviada en *ll-* ja ensenya que en el sentiment de la llengua s'ha conservat la *a-*.

No hi ha ni el més vague indici que el català vagi pendre el mot de la llengua d'Oc (com diuen *REW* i *FEW*), i essent mot comú a totes les llengües romàniques d'Occident convé admetre que va ser pres ja pel llatí vulgar del germànic occidental arcaic: it. *lésina*,[1] fr. *alêne*, oc. ant. *ale(se)na*, cast. *lezna* (que avui ha triomfat del clàssic i antic *alesna*, preferit des de c. 1300 fins cap a 1700: *DCEC* III, 83*b*). En el Rosselló sembla predominar la forma comuna, puix que Saisset l'usa en rima, parlant d'un sabater: «tenia pas més gust a manejar l'*alena*, / esgarrava tota la fena» (*Catalanades*, 248), però hi ha una arcaica variant en algunes zones de l'interior: Grandó dóna *alzena* (*Misc. Fabra*, 181), i al peu del Canigó a mi em ponderaven que «la llengua de la vipera talla com una *əlzénə* a Estoer (1960).

Aquesta forma pot estar en relació amb la variant *alesena*, que es troba en oc. antic, però no descartem que tingui ja antecedents germànics, vist que la del neerlandès mitjà és *elsene*, i hi ha *elsen* en l'anglès, molt conservador, d'Escòcia. Veg., per a això i per a tota la informació germànica, Kluge en el seu dicc. etimològic (s. v. *ahle*) i en *ZRPh.* XLI (encara que sobretot dialectal, la forma *alesne* es troba també en a-al. ant., en glosses). Més aventurades, si bé també erudites, les idees de Brøndal (*Moths scythes*, pp. 4, 9, 14 i 25), que opina que l'origen llunyà del mot es troba en una llengua de l'Àsia Menor, des d'on passà directament, a través de l'irani de les estepes, d'una banda al scr. *ārā* id., de l'altra al finès *ara* id., i finalment al germànic.

[1] Rohlfs (*ASNSL* CLXXVII, 142) afirma que la pronúncia florentina és *léʃina*, tot reconeixent que el manual de Bertoni-Ugolini recomana *lèʃina*; duplicat que s'explica en un mot tècnic, estrany en el seu sentit propi a la gran majoria dels usuaris de la llengua comuna, mentre que ha penetrat en aquesta en conjunció semàntica amb el derivat *lesinare*, que ha pres el significat figurat d'escatimar, mostrar-se mesquí, en el qual el joc de l'analogia verbal

fàcilment altera el timbre de la *e* de les formes rizotòniques.

ALENAR, 'respirar', del ll. vg. *ALENARE, metàtesi del clàssic ANHĒLARE id. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Ja apareix en les *VidesR*, *alenava mot fort* en el ms. *B*, que potser era la forma de l'original;[1] i diverses vegades en Llull: «aquell cors viu per menjar, beure, *alenar*, sentir calt e fret» (*Merav.* I, 279).[2] Mot conservat també en oc. ant. *alenar*, fr. ant. *alener*, it. ant. *alenare* id., si bé les llengües germanes avui només en mantenen el derivat fr. *haleine*, it. *alena*, generalment reduït a *lena* (aquest molt vigorós sobretot en el sentit figurat d''embranzida, activitat emprenedora').[3] En llatí ANHĒLARE fou alterat vulgarment en *ALENARE, per una metàtesi provocada per la influència del sinònim *halare* (i els derivats *halitus*, *exhalare*), forma vulgar que gairebé podem considerar documentada, ja que almenys ho està el derivat ALENA, en alguna glossa (si bé tramesa imperfectament pel ms., el copista del qual l'alterà per una confusió pseudoerudita amb l'adjectiu *alienus*) referent als qui pateixen d'ofec, «*anhelitum*: qui per *aliena* laborant» (*CGL* III, 597.38). Altrament és bastant segur que *anhelare* i *halare* tenen en definitiva arrel comuna, i fins que aquell ve d'una lleu variant d'aquest (d'on la insòlita grafia amb *h* darrere *n*) sigui per una combinació amb l'arrel d'*anima*, *-mus*, 'esperit', i abans 'buf', sigui amb un prefix rar i insegur *an-*, per més que totes dues explicacions xoquin amb dificultats molt serioses (veg. l'article dels dos verbs en Ernout-M.).

De *anhelare* derivava el llatí clàssic un adjectiu *anhelus* i un substantiu *anhelĭtus* (cast. ant. *aneldo*), d'on el ll. vg. derivà **anhelitare*, generalment amb la metàtesi, que en féu *ALENITARE, sinònim i concurrent de ALENARE (ANHE-): aquell és el que es va conservar en el cast. *alentar* (> port.), i gc. girondí *alentà* id.,[4] i va passar també —amb una evolució fonètica més normal— a *alendar*, que es troba també dialectalment en català i altres parlars hispànics: «sa criatura / no la torcà, / com fa lo ca, / ni·l mirà <a> burça, / com fa la sturça, / ni l'*alendà*, / com leó fa», JRoig (*Spill*, 5073); «Jhesu Xrist los donà *alé*, e proceheix de aquell que *alenda*», Sant Vicent Ferrer (*Quaresma* 248.100, altre ex. 312.45) (altres exemples en Joanot Martorell i en els *Eximplis e Miracles* compilats per Ag., veg. *DAg.*), avui resta aquesta la forma usual en aranès i en quasi tot el cat. occidental, des de Cardós i Vall Ferrera (1933-4) fins al Baix Segre i el Matarranya; forma que també s'estén des de la Montaña de Santander i Burgos fins al llevant i centre d'Astúries. Per a tot això, veg. *DCEC* I, 107*b*.

El llatinisme *anhelar* ja apareix algun cop en escriptors medievals, i algun cop amb el sentit propi (*Història Troiana*, fi S. XIV), també amb el figurat de 'desitjar fortament', pel mateix temps (B. Metge, Crònica del Cerimoniós) si bé va estar tan poc arrelat que no el registra cap diccionari fins Lab. 1839. Els seus derivats *anhel* [Maragall], *anhelós* [V. Català], *anhelant* són encara més recents.

DERIV.: *Alè* [Llull, passim en la forma *alèn*, *DBal.* i *AlcM*, si bé *alè* apareix també en algun text lul·lià; més exs. dels Ss. XIV-XV en *DBal.*; s'observa que és *alé* i no formes amb *-nd* el que s'usa en llocs on apareix *alendar*, com en l'ex. de St. Vicent Ferrer citat supra, a Tor i Àreu de Vall Ferrera, etc.; avui mall. i eiv. (PzCabrero), valencià i més o menys general]. *Alenada* [1695, Lacav.; escr. Renaix. des de l'*Atl*, *DBal.*]. *Alenadís*. *Alenador*. *Alenall*. *Alenós*.

De *alendar*: *alende* —ll. ANHELITUS, *ALENĬTUS—; no és probable que fos usat per Llull, car només el veig en la part de *Blanquerna* transmesa solament per la infidel ed. valenciana de 1521: «cosa que·s deu molt evitar --- la dida --- que sia de mala complexió, ni que tinga corrompuda la calitat ni lo *alende*» (ed. 1914, p. 13; *NCl.* I, 30.23), però sí St. Vicent Ferrer: «a 45 anys los hòmens són vells --- e les dones podrides, que beven lo vinaç, que de tres passes les sentiran que·ls put l'*alende*», «tots se tapaven lo nas: tan fort li pudie l'*alende*!» (*Sermons* I, 219.21, II, 120.8); avui usual sobretot en la frase figurada *no saber alende d'algú* 'no cantar-se'n gall ni gallina': «se'n tornà anar del pòble, y ja no s'ha sabut *alende* d'ell» (MGadea, *T. del Xè* I, 358, i ja id. en I, 226); hi hagué antigament una variant molt més rara *alent* que *AlcM* cita de les *Faules Isòpiques* i, mal llegida, *alenc*, en la trad. de Marco Polo. També el femení *alenda*, ja en el *Ll. de les Dones* d'Eiximenis (*DBal.*), i «si algú ve a vellea --- l'esperit se aflaqueix, l'*alenda* li put, la cara torne rugada», B. Oliver (*Excitatori*, *NCl.* 16), en el *Decameron*, i avui a Tortosa, Montblanc, i sento en el Montsant (Albarca) *no fa una alḝnda d'aire* (1935). *Alendador* [1488]. En el Matarranya s'usa *eixalendar* (*ai̯šalendá*) per 'alenar' (Bellmunt de Mesquí, 1936, J. G. M.), forma que ha tingut alguna prolongació més enllà de la frontera lingüística en un hapax *ensaneldar* del S. XIII (en el castellà de les *Partidas*) i ast. or. *asaliendar* (*DCEC* I, 107*b*37).

De *alens* és deformació, amb innovació semàntica, el mall. *fer es darrers alems* 'morir-se', 'apagar-se', o simplement *fer ets alems* (*DAg.*), que MSOliver combinava amb *badayar*: «avuy badayen y fan els *elèms* y van a morir per a sempre» (*Obres* V, 198; i ja en PdA. Penya); a Menorca *fer un alem* 'aturar-se una curta estona de caminar o treballar', singular secundari; el canvi de *-ns* en *-ms* no deu ser degut a influència d'*oremus* (*AlcM*) sinó simplement al fet que en mallorquí *-ms* es redueix (vulgarment almenys) a *-ns* (el mateix dicc. dóna en aquest mot la pronúncia *əlḝns* o *lḝns* a Manacor i altres punts de Mallorca): ultracorrecció afavorida per la influència d'*extrems* i, entre els cultes, per la d'*elements* (cf. la grafia *elems* en Penya i en Oliver): *fer l'extrem* «donar el peix les darreres boquejades», «los estrems que jo passí aquella hora que·m morí» (*Venturós Pelegrí*), «fins al darrer estrem de la mort» (*Comalada*), cites d'*AlcM*.

[1] Traduint «concito gradu --- interclusos anhelitus ---», ed. Grasse, 664.36. El ms. P, generalment

més fidel, porta, però, *alenia*, f. 217v2, que tant podria ser grafia descuidada per *alenaua* com impf. d'un verb **alenir*, del qual no es coneixen altres notícies en cat. ni en oc. antic. — 2 Enlloc no és un mot antiquat en cap sentit, però amb tendència a refugiar-se en els matisos emfàtics i accs. figurades, restringit l'ús per la concurrència creixent de *respirar*. En l'ambient conservador d'Eivissa, és on el sento més vigorós: *ələ́nə*, on els barcelonins diríem *respira*, St. Vicent de la Cala (1963). — 3 No hi ha ni hi va haver un cat. *alena* per més que se'n servís Andreu Febrer, el desaprensiu «traductor» de Dante. — 4 Encara que *alentar* també es troba en els trobadors, sembla que és sempre en el sentit d''entretenir-se' (o semblants), que té *s'alentar* en Bertran de Born (ed. Appel, 26.45; Stimming, gloss.; Lewent, *ASNSL* CLXIII, 304), en el qual és derivat de lent. — 5 «*L'alé* de la nostra boca», MGadea, *T. del Xè* III, 40. «Lo moviment que tenen los lleus és del ayre que prenim y llançam, y si retenim lo *alé*, ells també cessen», OPou, *ThPu.* 288. La variant lulliana no és morta, almenys en el NO.: «unes serps que atrauen los moixons amb *l alẹ́n*» em deien a Erill-Castell (1957); més, a Ribagorça, segons *ALCat.*, 61.

Alenda, alendar, alende, V. *alè* *Alentir*, V. *lent* *Alentorn*, V. *tornar* *Alenya*, V. *alquena* *Àlep*, V. *àlaba* *Aler, alera, alerada, aleró*, V. *ala* *Alerç*, V. *DCEC*, *ALERCE* (I, 107), no sé que s'usi enlloc del nostre domini; a la bibliografia afegiu els dos opuscles de Miguel Colmeiro, *Investigaciones* (i *Nuevas investigaciones* ---) *sobre la antigua madera conocida en Sevilla por el nombre de* alerce, *comunicadas a la Acad. Sevillana de Buenas Artes*, Sevilla (6+13 pp.), 1852; Cornu, *Rom.* VII, 109; XIII, 284; Cuervo, *RHisp.* II, 18; MLWagner, *ZRPh.* XL, 545; Dozy, *Gloss.*, 98

ALERTA, adv. i interj., de l'it. *all'erta* id., i aquest del substantiu (o participi substantivat) *erta* 'aixecada', 'pujada', pròpiament participi del verb antiquat *èrgere* 'dreçar, alçar' (provinent del ll. ERĬGĔRE id.); la locució interjectiva *all'erta*! va servir de primer per exhortar els soldats a aixecar-se i posar-se en guàrdia en cas d'atac. □ *1.ª doc.: a la herta*, 1497; *alerta*, 1623.

En el *Procés de les Olives* dels valencians Fenollar, Gaçull, etc. ja es llegeix *anar a la herta* (cita de l'incunable en el *DAg.*, de l'ed. Ag. en *AlcM*). Restà de moment isolat, encara que l'expressió aviat degué fer forrolla en el parlar militar (doc. de 1640, *AlcM*; «jo los faré estar a l'erta», Lacav., 1695) i ja no triga gaire a aparèixer amb sentits un poc estesos, en textos literaris i epistolars: «Qui no aguarda la mort, tostemps *alerta* / per alcansar la palma de victòria, / qui se alegra, qui riu, y qui en memòria / no té qu'ha de morir per cosa certa, / --- / ningú pot res sens Déu ---», versos del mallorquí Antoni de Verí, de 1623 (JMBover, *BiEscrBal.* II, 497, v, 2.2); «estar sempre *alerta* y com atalaya y sentinella, en orde a la conservatió de tota esta terra y pahís» en la correspondència entre els Consells de Perpinyà i de Barcelona, a. 1660 (*RLR* LXV, 94). I el trobem també en vells romanços de bandolers, com aquest, referent al «Serraller»: «*alerta*, minyons, als fems, / que ya tenim lo que'ns falta» (Milà, *Romllo.*, 117.21).

En italià es troba *stare all'erta* des de la 2.ª meitat del S. XV (Lorenzo de' Mèdici), i *erto* 'aixecat' des de Dante (Terlingen, *Los Ital. en Español*, p. 173). De l'italià va passar així mateix al fr. *alerte* [S. XVI] i a les altres llengües germanes, en particular el cast. *alerta*, per al qual veg. Gillet, *Propaladia* III, 251-2, i *DCEC* I, 108, on es troba des de Torres Naharro (que es va passar mitja vida a Itàlia i molts anys a València), a. 1517 (potser ja 1489). Igual que en francès, es van crear en castellà un adjectiu *alerto* [1.ª meitat S. XVI, Castillejo; també en l'*Araucana* d'Ercilla, Hurtado de Mendoza, Mariana, i fins en el *Quixot* II, 59; *ClC.* VIII, 84, si bé en altres obres de Cervantes, com una comèdia, també es troba invariable, *con ojo alerta*]; en català *alert* s'ha usat esporàdicament en autors recents. Un verb derivat *alertar* (que també s'usà en castellà, S. XVII) tingué ús entre nosaltres (i ha restat en francès, etc.): «la gent --- que lo governador de los Comptats, ha *allertada* per dit socorro, se conterescan [?] segons las órdens tenim», a. 1649 (en la dita correspondència, *RLR* LXIII, 97); d'ací una espècie d'imperatiu plural *alertau*!, que usà AMAlcover en les seves *Rondalles*, per al qual Spitzer, *BDC* IX, 87 i *AlcM*.

En glosses llatines hi ha un adjectiu *alers, -rtis* (o bé *allers*) 'savi', 'industriós, enginyós' («doctus, eruditus», «sollers»), que es podria explicar com una antiga formació llatina (Walde-H.) parallela a *iners* i *sollers*, i que hom va voler relacionar amb el romànic *alerta* (G. Landgraf, *ALLG* IX, 361-2; Ernout, *Éléments Dial.*, 104; però ja no opina en Ernout-M., s. v. *ars*), però com que *alers* no apareix mai en textos, Heraeus, *ALLG* X, 515, rebutja la idea, recordant que *alarma* té un origen semblant (it. *all'arme*) (El. Richter, *KJRPh.* XII, i, 84, hi afegeix alguna raó menys ferma) i sospita que es tracti, més aviat, d'una llatinització del mot romànic.

DERIV.: veg. supra (*alès*, *AlcM*, formes de poc valor, potser reducció vulgar d'un plural o adverbial *alers* < *alerts*).

Aleshores, V. *hora* *Alesiar, alesiat*, V. *lesió* *Alesna*, V. *alena* *Alet, aleta* 'persona llesta', V. *elet* de *elegir* (*ELEGIR*) *Aleta, aletada, aleteig, aletejar, aletó*, V. *ala* *Aletria*, V. *DCEC* (I, 108; cat., S. XIII, hapax, en cast. només doc. des de 1726)

ALEUNA, mot local dels ports de Tortosa, per a una cornisa de cinglera, sembla d'origen aràbic, potser de *läulab* que designa diversos objectes giratoris o espirals. Solament en el *Vocabulari tortosí* de Mestre i Noè (*BDC* III, 1915, 83), definit *assagadell*, al qual dóna per la seva banda la definició «cercle de pedres al voltant d'un cingle ple de malesa»; jo mateix he

sentit anomenar els *assagadells* en els Ports, simplement com a nom dels relleixos o cornises de cingleres, que, com solen ser els cingles, són de forma, si no precisament circular, almenys enrondadora o cenyidora (CINGULUM > *cingle*); per *malesa* potser entén més aviat el sentit d''estimballs' que té el mot en les nostres muntanyes. En aquestes serres, i un mot en *al-*, invita a pensar en un origen aràbic. Com que una *-b* final generalment s'elimina en els manlleus romànics (*al-ᶜaqrab > alacrà, siqlab > sicló*), i més en final àtona, es pot pensar en *al-läu̯lab*, admetent que la segona *-l-* passés a *-n-* per dissimilació (*nadella < ladella*), més que més amb la tendència que hi ha a preferir les finals àtones en *-na* (*jàssena, tòfona*, cast. *cópano* CAUPULUS, *carámbano* CALAMULUS), i en aquest cas, essent doble o recolzada la *l* anterior, era la segona la més dèbil i dissimilable. *Läulab* és una arrel que ja està registrada en diccs. clàssics, i que en *RMa.* figura com a verb i participi amb el sentit de 'arrodonir' i 'rodó', però que sobretot està representada en el substantiu *läu̯lab* i en autors moderns de tot el Nord d'Àfrica i d'Espanya (Dozy, *Suppl.* II, 558-9), amb els sentits de 'caragol, vis' 'espiral' i després per a molts objectes i eines: «vertebra» en el Gloss. de Leyden (S. XI), 'trull' en l'espanyol Abenalbéitar (S. XIII) (< 'caragol'), 'balda' a Algèria (Hélot); en particular «tornum putei vel molendini» en el nostre *RMa.* (p. 612), «cigoñal para sacar agua», *PAlc.* (168*a*39), el qual representa com a *léulab* la pronúncia granadina; avui a Algèria «cheville tournante, goupille» i «vis d'une boîte» (Beaussier).

Aleurona (*DFa.*, *AlcM*), derivats científics del gr. ἄλευϱον 'farina' *Aleviar*, mal llegit per *aleujar*, *alle-* (*LLEU*) *Alevós*, *alevosia*, castellanismes recents i innecessaris, per a la substitució dels quals veg. *LleuresC*, 24-25, i per a l'origen, *DCEC* (I, 108-9), *aleve*

ALEXIFÀRMAC, 'contraverí', pres del gr. ἀλεξιφάρμακον, cpt. de ἀλέξω 'jo aparto' i φάρμακον 'metzina'. □ *1.ª doc.*: 1862, *SLitCosta*; que registra també *alexipirètic* 'febrífug' (cpt. del mateix verb amb πυρετός 'febre').

Alf i *Alp*, poblats de Cerdanya, dels quals dóna *AlcM* etimologies clarament errònies; com que ja apareixen tots dos des de 839 (com a *Alfi* i *Albi* respectivament) i es troben a un i altre costat del Segre, quasi davant per davant, és versemblant pensar que fossin fortaleses enfrontades, fundades per dos pobles indoeuropeus diferents i enemics, amb nom comú de l'arrel ieur. ALBH ('blanc', etc.): *Alf* amb fonètica sorotàptica, *Alb* (> *Alp*) amb fonètica celtoide.

Alfàbega, V. *alfàbrega*

ALFABET, pres del ll. *alphabētum* id., format amb els noms de les dues primeres lletres gregues ἄλφα i βῆτα. □ *1.ª doc.*: Llull.

Veg. els testimonis dels Ss. XIII, XIV i XV que donen *AlcM* i *DBal.* Fins recentment no ha arribat a preponderar en l'ús sobre els seus concurrents més populars i no menys antics *abecedari* i *beceroles*.

DERIV.: *Alfabètic* [1803, Belv.]. *Alfabetitzar* [mitjà S. XX]. *Analfabet* [diccs. de fi S. XIX], gr. ἀναλφάβητος; *analfabetisme*.

ALFÀBIA, 'gerra gran, tenalla', de l'àr. *ḫâbiya* id., pròpiament participi actiu de l'arrel *ḫb'* 'amagar', 'guardar, conservar'. □ *1.ª doc.*: 1363.

En un doc. del Rosselló de 1363 (en baix llatí) «unam *alfabiam* terre»; l'*InvLlCat.* d'Alart en collecciona més d'una vintena de la fi del mateix segle, molts menys de posteriors (de tota manera *alfavies de oli* encara el 1605, s. v. *trabuch*). En el *DAg.* un inventari vigatà de 1427 i un de valencià de 1585; *AlcM* uns quants de mallorquins de 1388-1489. Les *alfàbies* o *aufàbies* «orza» figuren entre les produccions tradicionals dels forns de Manises (Almela, *Voc. Ceràm. Manises*, 373). És un mot molt viu sobretot a les Illes: mall. i men. *aufàbia* (*AlcM*), *aufàbia* a Menorca (Camps Merc., *Folkl. Men.* II, 51), i també a Eivissa («tinaja», PzCabrero): «qui buidava es sac dins una olla, qui dins un test o dins una *aufàbia*, qui dins un gerró o dins sa safa ---» (Castelló, *Rond. Eiv.*, 23). Avui predomina molt la forma *auf-*, però gent educada continua usant la forma amb *l*: AMAlcover *alfàbia* «gerra d'oli de grans dimensions» (*BDLC* XII, 322), i el Sr. Estarelles de Bunyola em descrivia el procediment de «posar *alfàbies* empotrades per millorar les condicions acústiques» (1963). Altrament, encara que *AlcM* no ho digui, també s'ha usat i encara s'usa en alguns punts del Princ., on ja el *DTo.* recull *alflàvia*, igual Lab. i *alflàuia* (mal llegit *-ania*) apareix en un inventari de 1546, *Inv. de Castells*, 50): en efecte allí es va introduir una segona *-l-* per repercussió; prop de la carena de St. Llorenç del Munt hi ha la *Font de l'Auflàbia*. *DAmen.*: *aufabia* «vasija grande de barro cocido y algunas veces vidriado: desde el asiento va siendo más ancha y capaz, y forma como una barriga hasta el gollete, que es más angosto; *tina, tinaja*; *dolium*, *hidria*». Del català va passar a alguns parlars d'Oc, i l'usa el mateix Mistral: «boufre de ràbi, / courmen badant coume uno *fàbi*» (trad. «jarre», *Calendau* VI, 52.5). En canvi no ha deixat descendència en castellà ni portuguès.

És un mot de l'àrab comú, i ja antic: *ḫâbiya* «a large jar», ja registrat en els diccs. clàssics del Djauharí (1008) i el Firuzabadí (c. 1400); el Faiyumí (1333 d. C.) fa observar que s'hauria de dir *ḫâbi'a* per l'arrel a què pertany però l'ús ho ha canviat en *ḫâbiya*. En efecte, l'arrel *ḫb'*, que és molt clàssica, significa no sols 'amagar, ocultar' (mateixos diccs.), sinó també, segons el Faiyumí, 'guardar, conservar'; Lane, 693; Dozy, *Suppl.* I, 347*a*. En àrab occidental ha estat particularment viu: *ḫâbya* o *ḫábiya* «idria» en el nostre *RMa.* (91, 419), *ḫábia* «tinaja de barro» en *PAlc.* (414*a*30); «tina o tinaja, vasija grande de barro», etc. en el Marroc (Lerchundi), «grande jarre; cuve pour la teinture; grand chaudron en métal chez les teintu-

riers», «fosse où l'on fait le goudron», *kalâm ḥâbiya* «mensonge, histoire» [com si diguéssim 'conte de les Mil-i-una nits', on de fet es parla tan sovint de tresors enterrats en gerres], a Algèria; i cosa semblant diuen Humbert, Marcel i l'egipci Boqtor; cf. Eguílaz, 169; Steiger, *Contr.*, 230 (que també l'assenyala a Tunis, etc.).

DERIV.: *Alfabiada. Alfabier* [*auf-* *DAmen.*]. *Alfabieta* [Girona, 1361; mall., 1476]. *Alfabió.* Segurament d'un verb *alfaviar*, amb pronúncia descurada i dissimilada **alfəiá* (cf. *vivanda* > *vianda*; *ivaç* i *viatz*, *aviat* de VIVACIUS; *I-la-Febror* ~ *la Febró*, prop de Prades, VILLA FABRORUM; ll. vg. *faïlla* < FAVILLA, etc.), sortí el verb *alfiar* 'tirar aigua amb regadora' que segons *AlcM* s'usa a la Ribera del Sió.

ALFÀBREGA, abans *alfàbega* que és encara la forma balear i valenciana, de l'àr. *ḥábaqa* id. □ *1.ª doc.*: fi S. XIV (1397) i Eiximenis.

Que elogiava: «julivert, menta, *alfàbega*, ruda ---» (*Regiment NCl.*, 26.26); en un inv. rossellonès de 1397: «dues ollas de *alfauega*, e una solsera e 2 poals terre»;¹ *alfàvega* també en Cauliac, S. XV (*AlcM*). La forma sense *-r-* va ser general durant molt de temps, fins al punt que no conec notícies de la forma amb *-r-* fins al S. XIX (Belv. 1803).² G. Roca i Seguí (1742-1813) s'aferrissa contra una «boca de xàvega, / barres de ca / --- / galtes de síndria, / color d'*aufàbega*, / cap d'aubergínia, / pèl de safrà» (JMBover, *BiEscrBal.* II, 273.32.2). Amb *-r-* és avui quasi general en el Princ. (des de l'Empordà a Tarragona i a Tremp, pron. en *AlcM*, i Lleida *aufabreguer*); només resta la forma sense *-r-* a Tortosa³ i a la franja extrem Oest;⁴ amb *-r-* l'han usat, però, els millors escriptors del Nord: «en les finestres --- testos --- la Tereseta hi té ses clavellines y *aufàbregues*», Em. Vilanova (*Del meu tros*, 110), «ella s'inclina / com *alfàbrega* a son test / quan algun peu la trepitja», Verdaguer (*Canigó* VII). *R* repercussiva de la *-l-* anterior.

Però en les regions germanes la forma etimològica ha restat general. La rossellonesa *alfalga* (Conflent, segons Moll, *AORBB* II, 57), *emfalga* (Corberes, en la citada nota de F. Roque), s'explica partint d'*alfàb(e)ga* (per l'eliminació dels esdrúixols en el dialecte modern, però *-brega* hauria passat a *-brèga*). A les Illes no sols *alfàbega* o *auf-* és general a Mallorca (*BDLC* XII, 80) sinó també a Menorca (Ferrer Ginart, *Rond.* XIX) i a Formentera vaig sentir *ufábəgə* (1963). Que en terra valenciana no s'usa res més que *alfàbega* hi estan conformes tots els diccs (ja Lamarca) i ho confirmen Giner i March (1934, 1935) i dades de pertot («un pomell de roselles, i geranis, d'*alfàbegues* i espígol», Mateu i Llopis, *Acció Val.*, 20-I-1931); així ho vaig sentir, en efecte, fins a l'extrem Migjorn: *alfàbiga* a Vilallonga de l'Assafor, varietat *alfàbiga de pastór* a la Vall de Gallinera (1963) i també MzRuiz usava *alfàbega* (*Canyissaes*, 104).

Als parlars hispano-romànics el mot aràbic va passar en dues variants d'accentuació: la vulgar *ḥabáqa* ha predominat en port. *alfavaca* (tanmateix *alfávega de cobre* 'parietaria lusitanica' ja en Mestre Giraldo, en l'any 1318, Michaelis, *RLus.* XIII, 231-2), i encara més en castellà, on s'hi ha afegit normalment una metàtesi de *alhabáca* en *albaháca*, documentat ja 1495 (Nebr.); la forma més antiga *alhabaca* resta en el judeo-castellà del Marroc (*BRAE* XIV, 569). Mentre que en català (i dialectalment en les llengües ponentines) ha restat en vigor l'accentuació de l'àrab antic i literal *ḥábaqa*, que en el domini castellà consta com a forma del SE.: murcià *alhábega* (testificat ja per Laguna, c. 1550, per López Tamarid (1631), avui Ga. Soriano (sense *-h-* Lemus, *Vocab. Panocho*) i estès fins a Albacete (*RFE* XXVII, 243). Una oposició accentual semblant observem en d'altres arabismes (*ALMÀSSERA* — cast. *almazára*). Veg. encara Dozy, *Gloss.*, 62; Eguílaz, 99; DCEC I, 81.

DERIV.: *Alfabeguer* 'test d'alfàbrega' (Ss. XIV-XV, *AlcM*), que era també la forma usada pels ceramistes tradicionals de Manises (Almela, *Vocab. Cerám.*, 372); *aufabreguer* la planta a Lleida. Aquesta és mall. *aufabeguera*, exs. en *AlcM*, Guasp (*IdOr.* IX, 130) i ja usada c. 1850 per MAguiló: «en té la cabellera / --- / olors d'*aufabeguera* / quan passa deixa anar» (*Antol. Poèt.*, 1975, p. 112).

¹ *Solsera* deu ser un recipient (com ho són també les ollas i els *poals*), que en altres inventaris consta utilitzat per tenir-hi salses («una solsera per tenir auruga», inv. de 1433, ibid.). — ² No solament Nebrija-Busa (1507) s'até a *alfabegua*, i OPou, 1575, porta «*alfabega*: ocimum; *alfabega boscana* ocimastrum» (48*b*), sinó el *DTo.* (*alfabaga*, eds. 1640-1757). Tanmateix des del català va passar al fr. *fabrègue*, poc estès val a dir. — ³ Si bé *AlcM* hi situa *(au)fàbrega* però no li ho atribuïren bé, com sigui que coincideixen en *aufàbiga* Mestre Noè (*BDC* III, 87), Moreira (*Folkl. Tort.*, 327) i Vergés Paulí: «altar que guarnirien en testos d'*aufàbigues* les garrides pageses» (*Espurnes de la Llar* V, 66). — ⁴ Barnils donava *eufádie* per a Fraga (*BDC* IV, 32, 40). Segons una nota de 1956 comunicada llavors a l'IEC és una errada per *aufàbia.* Nota de font dubtosa (vaig oblidar d'aclarir-ho): Coromines? Moll? De fet sembla que tal forma alterada amb *-d-* existeix i no sols en parlars portuguesos del Nord (*arfádega*, *-diaga*, *orfádiga*, Leite de V., *Opúsc.* II, 95, 251 i ja recollit per Bluteau, c. 1700, i Gves Viana, *Apost.* I, 41), i potser occitans (Francis Roque comunica *emphasègue* «basilic» des de Vingrau, a la ratlla del Rosselló), sinó també cap a Pallars-Ribagorça: *uufrádega bórda* vaig sentir a Manyanet, 1957.

ALFACS, probablement de l'àrab *fakk* 'mandíbula, barra', 'gola'. □ *1.ª doc.*: S. XVI i princ. S. XVII.

No tenim notícies de l'ús del mot en romànic, ni del nom propi, a l'Edat Mitjana: si no m'enganyo, com a nom propi de les goles de l'Ebre o dels sorrals i illetes adjacents, no apareix en les grans Cròniques catalanes. Les primeres dades les trobem —casualment sens dubte— en autors castellans (que escriuen,

és clar, *alfaques*): el 1620 en Maldonado, i amb poca diferència en Lope de Vega; n'hi ha una ja de bastant segura en unes *Relaciones* de Rojas, però també és de 1613;[1] per bé que ja trobem una grafia *alfaixs* (com si s'hagués pronunciat **alfaics* però la *i* deu ser mer descuit d'escriba o error de lectura), el 1588 en el *Llibre d'Entreveniments d'Eivissa*: «se partiren totes 22 per los *Alfaixs* de Tortosa» (*AlcM*). En la nostra lexicografia no apareix «*alfac*, banc d'arena», fins a Belv. (1803) i Lab. (1839). De l'etimologia només es va ocupar Eguílaz, 160, que tot suggerint altres dos ètimons manifestament impossibles, ja es decanta pel que (a desgrat de l'escepticisme de Baist, *RForsch.*, 378) vaig acceptar ja en el *DCEC* I, 111, com a probable. No val res l'admès per Asín (*Top.*, 59), àrab *ḫaqq* 'esquerda, escletxa', mot de realitat problemàtica, i en tot cas estrany a la llengua viva i a totes les fonts lexicogràfiques fidedignes.[2]

L'àr. *fakk*, en canvi és un mot ben conegut en l'àrab de pertot i de sempre, i pertanyent a una arrel ben productiva en la llengua, amb el sentit d''obrir', 'badar, fendre' i amb derivats fins i tot en l'Alcorà (Penrice); el persa arabitzat Er-Râghib (fi del S. X d. C.) precisava: «the opening a thing so as to form an intervening space or a gap or breach», i a part del sentit de 'badar', totes les fonts cabdals antigues, des de c. l'a. 1000, a Orient, registren també «he separated a thing from another thing» (Djauharí, a. 1007, Saganí, Fayyumí, Firuzabadí, c. 1400); en particular ens interessa l'acc. 'dislocar, desllorigar (un os)' («he dislocated a bone, put it out of joint»): Saganí, Fayyumí, Firuz., Boqtor, Mohit i l'espanyol *PAlc.*: «desconcertar mienbros, desencasar güesos, desgovernar»; probt. el nostre *RMa.* ja vol dir el mateix en traduir (tant la forma I com la VII) per «retorquere», i el passiu *tafakkak* és «être disloqué» en Almacarí; d'ací el cast. *alfaqueque*, provinent (en un sentit divergent) del nom d'ofici *fakkâk*, que el nostre *RMa.* tradueix per «chirurgicus» (156*a*12, cf. fe d'errades de l'ed. Schiaparelli).

El substantiu *fakk* deriva normalment d'aquesta arrel partint de la idea de la separació de les barres i disjunció dels ossos que tanquen la boca. També està documentat per aquells quatre antics lexicògrafs orientals com a nom de la mandíbula o barra («jaw or either part of the two lateral portions of the lower jaw», ja usat a l'Iraq en el S. X, Dieterici), i es pot estendre fins a 'comissures dels llavis' («the place of meeting of the sides of the mouth», en el Fayyumí i ja en Al-Azherí, †980 d. C.).[3] Vegeu Lane, 2430; Dozy, *Suppl.* II, 274-5. Ara bé el nostre *RMa.* tradueix *fakk* per «fauces», que en llatí és pròpiament 'gola' però ja en llatí clàssic aquest mot s'usava per 'entrada (d'un port)', i en diverses formes romàniques s'ha especialitzat en el sentit de 'desembocadura d'un riu a la mar' (it. *foce*, port. *foz*) o 'd'un barranc en un riu', etc. (cat. *fou*, mossàr. *fotx*). No dubtem, doncs, que RMa. podia usar el mot aràbic en el sentit de 'gola d'un riu', puix que al capdavall el sentit bàsic de *fakk* era «the opening», etc., i que era tant corrent que designés les mandíbules com les comissures de la boca.[4]

El cat. *Alfacs* i el cast. *Alfaques* es refereixen generalment o sempre als de Tortosa, bancs de sorra que formen les Goles de l'Ebre i l'entrada del famós *Portfangós* de l'Edat Mitjana (en què el delta a penes existia, ço que explica que els nostres grans cronistes no parlin d'Alfacs); la definició 'banc d'arena' que donen a *alfac* lexicògrafs catalans recents és una inducció mancada d'autoritat; és veritat que aquesta és l'acc. que té *alfaque* en port. segons Moraes (ja S. XVI), segons sembla sense relació necessària amb ports o rius, però això deu ser un significat secundari, explicable per la circumstància que aquests bancs abunden enfora de les goles del Tejo, davant Lisboa, i que gran part dels bancs d'arena que es formen pertot arreu, i els que més interessen als navegants, es troben en paratges com aquell.

Més important que la dificultat semàntica en aquesta etimologia és l'escrúpol que pot causar el fet que la *a* de *fakk* no s'hagi canviat en *e*, com és regular en aquesta posició. Crec que es deu tractar d'un arabisme que ja penetrà en romànic des de data molt antiga, quan la fatha aràbiga encara es pronunciava més a prop d'*a* que d'*e*.[5]

[1] Es tracta de l'embarc dels moriscos expulsats: «embarcáronse para Orán y Argel los de Aragón y Cataluña en los *alfaqueques* de Tortossa», *Relaciones de algunos sucessos postreros de Berbería*, Lisboa, 1913, f. 32r, errada evident en lloc de *Alfaques*, tot i que Dozy (*Gloss.*, 108) voldria veure-hi estranyament el nom d'una espècie de nau.—[2] Com acostuma, el treu d'una font tan infeliç com el diccionariet de Belot, «crevasse dans la terre». Cap notícia en les fonts serioses, Dozy, Lane, Beaussier, etc. Ni tan sols existeix una arrel *ḫaqq* en àrab. — [3] Alguns lexicògrafs, el Rabbí Yona (Abu 'l-Walid) i Payne Smith, en els diccs. bilingües d'arrels hebrees o caldaiques l'usen en plural (*fukûk*) —no sé si en el matís de barres o en el de comissures—; però si no ho entenc malament, el singular *fakk* també s'aplica amb valor plural-col·lectiu. — [4] Més desenrotllaments que mostren l'expansió de l'arrel en aquesta mena de sentits en l'àrab magrebí: *fakkí* 'maxil·lar' a Egipte (Boqtor), *fakâk* «mors, frein, bride» allí mateix (Bq.) i a Algèria (Humbert). — [5] Que *Alfacs* no aparegui en fonts catalanes fins al S. XVI o més tard, i en portugueses fins al XVII, és clar que no contradiu aquest supòsit, perquè el nom devia existir des de l'Edat Mitjana, però amb un caràcter local que no el feia a propòsit per aparèixer en narracions conservades. Neuvonen, 269, vol explicar tots els casos de *a* < *fatha*, en condicions semblants, com a cultismes. Pot tenir raó en el cas d'*aljama* i en algun altre, però aquesta explicació no satisfà tractant-se dels cast. *achaque*, *alcándara* i altres arabismes catalans i castellans. Es comprèn, en canvi, que un mot tan arrelat com el cast. *achaque*, cat. *xacra* (*xaquia*), degué entrar en data molt reculada. I quant a *Alfacs*, així com així,

ha de ser anterior al començament del S. XII, en què Tortosa i la seva zona van ser reconquerides definitivament i quasi del tot repoblades.

+ALFACARA o *terres d'alfacara*, referint-se a una classe de terres, mot antic i de significat no ben precisat, propi de la Plana castellonenca, d'origen aràbic incert: com que sembla haver designat pròpiament un enginy destinat a elevar l'aigua de regatge a un nivell superior (i les terres que així es reguen), és probable que vingui de l'àr. magrebí *faqqâra* que designava una mena de canalització. ☐ *1.ª doc.*: 1338 i sovint a fi de segle.

Mot que ja m'havia cridat molt l'atenció l'any 1961, quan el nostre venerable i savi A. Sànchez Gozalvo em va permetre generosament despullar els seus copiosos extrets dels Llibres de Vàlues de Castelló de la Plana, despullament del qual tinc moltes notes a la vista.[1] El 1972 un altre erudit i principal deixeble seu, J. Sànchez Adell, em demanava orientació etimològica sobre el mot, amb mires a acabar d'aclarir la cosa: «s'hi parla de distintes classes de terra i conreus: vinya en l'horta, vinya al sa(r)s, mallol, terra en l'horta, al secà o al sas, marjal, etc., i hi surt *terra d'alfacara*; de vegades diu *tantes fanecades a l'alfacara*; o bé *l'alfacara*, com qui diu *l'alqueria* o *la cénia*; els llocs a què es refereixen, incorporats avui al nucli urbà de Castelló, no tenen relació amb terrenys arenosos o alfacs; es tracta de parcelles menudes entre 0,5 i 3 fanecades, o sigui de 400 a 2500 m²; no són tampoc molt abundants puix solament les posseeixen 9 propietaris; tenen un valor de 39 sous per fanecada, mentre que el dels horts tancats és de 139 sous, el de 'terra en l'horta' és de 51, i el d'olivar, és de 29; coincideix amb el de 'vinya al sars', també de 39». Li vaig contestar amb la conjectura etimològica, que amplio i preciso més avall. Les notes que després ha publicat (*Saitabi, Rev. Fac. F. i L. Val.* XXIII, 1973, 157-158, cf. 162, 160, 161, 159; i *BSCC* LII, 1976, 37, 36) desemboquen en la conclusió que el mot ja apareix el 1338 i que significava pròpiament «un tipo de ingenio destinado a proporcionar riego, mediante elevación del agua, a las tierras situadas a nivel superior al de la acequia». En efecte, que la terra d'alfacara és quelcom inseparable de la idea de regatge i de terra seca es dedueix també de les notes que en tenia jo, i en particular: «2 fanecades de terra regues a b a l f a t a r a»,[2] «3 fdes. de t. regues ab *alfatara*», «5 fanecades de terra de regadiu e una d'*alfatara*», totes elles en el Llibre de Vàlues de 1398, i del mateix és també «2 fdes. de terra s e q u e s ab *alfatara*» (que Sz. Gozalvo transcrivia en les notes sobre *Forn de la Rajola*).

Com llavors vaig contestar, l'àr. *faqqâra* significa avui a Algèria «canalisation souterraine; canaux souterrains reliant des nappes d'eau», segons Beaussier (pron. avui allà *faggâra* però es tracta d'un fenomen fonètic modern d'aquest dialecte, en terres de substrat bereber). L'existència d'aquest mot en l'àrab de les terres catalanes sembla assegurada, perquè *faqqâra* està registrat en *RMa.* (p. 514), és veritat que sense definició i només amb la indicació que pertany a l'arrel *fqr*, que significa 'ser pobre'; però aquesta arrel de més a més significava 'cavar (la terra), perforar, excavar un vall o sèquia', i és de creure que *RMa.* es refereixi a aquesta significació o sigui al sentit concret que avui donen a Algèria a aquest mot derivat. Li preguntava si no podien ser, doncs, terres drenades amb albellons o irrigades per alcavons, i l'invitava a estudiar-ho per menut en la documentació, confrontant-ho amb l'examen de les terres suburbanes castellonenques de què pogués tractar-se; car afegia que atès el sentit de 'pobre', més corrent en àrab vulgar en *faqîr* i la resta d'aquesta arrel, també es podia pensar (hipòtesi no comprovada) que hagués significat 'terraprim, terra magra'; però de tota manera de l'acc. d'acció tallant o perforant no deixa d'haver-hi algun altre testimoni vulgar en Dozy: *faqâra* 'espasa oscada o esportellada' en Abenkhallikan, *fáqara* (*ᶜain*) 'buidar (l'ull a algú)' a Síria, 'esventrar o buidar les entranyes d'una bèstia' a Algèria.

Una vegada trobat el sentit propi del castellonenc *alfacara*, confirmat pels passatges citats de *regar ab alfacara*, sembla que tot s'aclareixi en forma coincident. No són albellons però sí tanmateix una canalització d'aigua; i per canalitzar, cal perforar; d'altra banda són terres seques (com consta en la cita que he donat), i no pot ser d'altra manera, puix que en aquella comarca de sassos i olivar es troben per damunt de la sèquia, i solament s'ha aconseguit portar-hi aigua fent-la partir d'aquesta per elevació: així, doncs, ens hi condueix alhora l'altre sentit de l'arrel aràbiga 'ser pobre'.[3]

[1] La gran majoria de les dades que vaig copiar de Sz. Gozalvo eren del Llibre de 1398, però també n'hi havia una de 1371 referent al camí de la Garrofera. — [2] En les primeres transcripcions els erudits castellonencs creien llegir *alfatara* (així en la gran majoria de les notes que em deixaren transcriure el 1961), però ja llavors es van adonar que en el Llibre de Vàlues de 1398 es llegeix inequívocament amb *c* en dos dels passatges («damunt la Çafra --- una fanecada e miga de terra alí mateix, e a·y miga fda. d'*alfacara*» i «1 fda. d'*alfacar* atinent del camí de Vilareal»; en aquest s'ha d'analitzar amb elisió *alfacar' atinent*, car no veig que Sànchez Adell ho hagi trobat mai com a masculí, ni es retroba cap *alfacar* en les notes que tenia de Sz. Gozalvo). Sz. Adell havia ja rectificat la *-t-* en *-c-* en tots els passatges, quan em va escriure: ja se sap que les dues lletres llavors eren quasi iguals. — [3] No és impossible que un *alfacra* que *AlcM* recull referent a Elda en les Rendes reials de 1315 sigui el mateix mot, car en tal combinació fonètica (darrere geminada) l'accent podia recular en vulgar, i *alfáqqara* reduir-se a *alfacra* després. Depèn de si *ab l'alfacra* va inclòs com a subjecte de *munten*, o és només *munten los delmes*, i aquell circumstancial vol dir que donen els delmes i d'altra banda donen *l'alfacra* (sigui una terra, o sigui un dret que es paga

per regar amb *alfacara*): el context no és prou explícit, i a primera vista sembla que és simplement un dret (sense relació amb cap enginy de regar). Llavors té raó Moll amb el seu suggeriment etimològic; car realment aquest *ḥokr* o *ḥokor* també es vocalitzava amb fatha, com sigui que Lane (*Manners and Customs*) va registrar-ho a Egipte amb la transcripció *hekr* i entre aquestes tres consonants la fatha pot sonar adés *e*, adés *a*. De tota manera la fonètica s'oposa a relacionar això amb *alfarda*.

Alfacra, V. *alfacara* (nota última) *Alfadida* [1466], a afegir a l'article *alhadida* del *DCEC* *Alfaia* (*AlcM*, *alfaya*) no és mot català [veg. *DCEC* (ALHAJA)]

+*Alfaig*, 'pelegrí musulmà venerable' («a tots los *alphaigs* e moros de Marrochs desplau molt que·l rey de Granada fos destroït», Artal Dezlor des de Cartagena, a. 1308, *BABL* II, 324), cast. ant. *alfaje*, fr. ant. *aufage*, de l'àr. *ḥaǧǧ* 'pelegrí (a la Meca)', cf. *DCEC* I, 111.7-10 (ALFANA)

Alfal o *alfau* (1465, 1467, *Diccionari Aguiló*, *AlcM*), mot desconegut, potser a llegir amb *j* en lloc de *f* (veg. *ARJAU* i la seva variant *aljal*)

ALFALS, provinent de l'àrab, com el cast. *alfalfa*, el gall. *alforfa* i l'arag. *alfalz*, però el detall de l'explicació i transmissió de les formes no està ben establert, i en àrab és també d'origen estranger (persa *aspest*) i amb formes aràbigues diverses; probablement el nostre *alfals* prové d'una forma aràbiga vulgar *al-fáṣfaṣ* (són més coneguts àr. *fiṣfiṣa*, *fáṣfaṣa*, *faṣṣa*), que potser es canvià en *alfàlfeç* (forma existent en català medieval); si bé no està del tot aclarit si el modern *alfals* surt d'una contracció d'aquesta, o d'una alteració d'**alfalf*, o bé més aviat d'una variant *asfas* més semblant a la persa. □ *1.ª doc.*: *alfàlfeç*, 1487; *alfals* Ss. XV i XVI; *alfaç*, 1496, *Somni de Joan Joan*; «*alfalç*: seges», *Vocab. Cat.-Al.* de 1502, número 1274.

La principal contribució a l'estudi de l'etimologia és encara la de Dozy, *Gloss.*, 100-101 (cf. *Suppl.* I, 271), però dir que l'evolució dels sons «és explicada molt clarament per Dozy» no és més que revelar que, en fonètica, l'etimòleg de l'*AlcM* era tant de la màniga ampla el 1929 com el savi holandès el 1869. Les aportacions d'Eguílaz, 156, i Bertoldi (*VRom.* V, 99n), són menys importants; Steiger (*Contr.*, 168n) amb Hess (ibid., 389) precisaren les dades aràbigues i orientals, i en el *DCEC* I, 110*b*, vaig renovar la qüestió amb noves consideracions que de segur no acabaren d'aclarir-la. Ara ens hi acostarem més, si bé potser no dissiparem tots els dubtes. Caldria, per fer-ho, un estudi a fons i de conjunt realitzat per un lingüista, o un grup, que posseís la informació i la dialectologia de tot l'immens domini aràbic, i pogués afegir-hi bones nocions de botànica i d'història comercial, amb considerables coneixements hispanistes i iranològics; esperança difícil i que trigarà a realitzar-se. Mentrestant completem la informació hispànica.

En català apareix *alfals* primerament en els Ss. XV (*Menescalia* de Díeç, *AlcM*) i XVI: «foeno ad equorum --- etiam quae vulgo forragia, *alfalses*, daxas --- apellantur», en el text llatí d'un *Concilium Tarraconense* de 1561 (Du C., Eguílaz); «*alfals*: herba medica», 1575, OPou (*ThPu.*, 48*b*); i com a testimoni indirecte un sic. *alfauczi* (entendre *-áuttsi*), de 1519 (*ZRPh.* LXIV, 156), que és segurament manllevat del català. Abans es troba una variant arcaica *alfàlfeç*, però documentada només una vegada, en un text medieval, segurament valencià i en tot cas anterior a 1487, de data mal precisada.[1]

Avui *alfals* és un mot d'ús gairebé general dins els límits del Principat, llevat dels bisbats de Girona i Elna, on diuen *userda*; però s'hi pronuncia *aufals* a Barcelona i pertot; a les Balears *aufaus*;[2] ja a la Parròquia de Ripoll usen *ufáls* (reducció vulgar força estesa) i no *userda* (1953), i fins a Cardós, Vall Ferrera i Alta Ribagorçana (Sapeira) sento *au̯fáls*; cal arribar fins a la zona fronterera per sentir la *l* inicial: *alfálθ* a Vilacarle i a Roda de Ribagorça (1957, *alfáls* a les Viles del Turbó) i de nou *alfálθ* a Aiguaviva de Bergantes (*RFE* XXXIII, 49), forma que ens interessa, per tal com prova, junt amb les aragoneses que veurem, que el mot s'introduiria pronunciat amb *-ç* (avui *-θ*), com correspon a una sibilant sentida de boca dels moros, preciosa deducció d'importància etimològica.

També ens intriga el fet que en terres valencianes (almenys des de l'Horta enllà) predomini molt una forma *alfàs*, no sols a Sueca (*BDLC* XII, 301) i les altres poblacions Dellà Xúquer que indica *AlcM*, perquè jo mateix vaig sentir *alfassos* a Llutxent (1962) i Giner i March em confirma (1956) que és la forma més estesa en el dialecte, pertot menys *alfals* a la comarca de Gandia (*alfals* registra també Cavanilles II, 336); forma ja documentada antigament en el *Somni de J. Joan* de Gaçull (1496); «no hi cal posar en lo pesebre / del vell civada / — / dau-li *alfaç* o bon segó» (v. 2087).

En aragonès té molt ampla extensió una forma semblant a la del català; car si bé Borao donava també altres formes com *alfaz* (que no sabem d'on treia), posa en primer lloc *alfalce*, que coincideix amb el que se sent en tota l'amplada de l'Alt Aragó: Casacuberta va oir *alfálθ* a Gistaín, Plan i Bielsa, *alfálθe* no sols a Echo i Ansó sinó també, enllà de l'Ebre, a la Puebla de Íxar (*BDC* XXIV, 159*b*); sense interrupció des del límit català: *alfálθ* a Capella (Krüger, *Hochpyr.*, A, I, 117), i vaig sentir això mateix a Saravillo (entre Gistau i Bielsa), *alfálθe* a Linás de Broto i a Jasa (ja prop de Jaca), i en plural a la Vall de Tena *alfálθes* Saqués, 1965-6);[3] *alfalce* s'usa fins a Navarra (Iribarren, junt amb formes alterades com *alfance*, *alfangel* i semblants) i fins a parts de la Rioja (si ens informa bé *GdDD*, 368). La forma *alfálfez* igual a la del cat. medieval es retroba en antics documents aragonesos, com ja va indicar Borao i de fet apareix en un de 1475 (*BRAE* IV, 25, i un altre en el *DHiAcEsp.*₁).

El nostre mot, si bé en una forma divergent, apareix

en castellà, *alfalfa*, des del *Glosario de Palacio* de c. 1400, potser ja abans (si és atendible una dada assenyalada per Pottier, *BHisp.* LVIII, 356, ja en un doc. murcià de 1290); per a variants americanes, etc., veg. el *DCEC.* A la llengua de l'Oest a penes va arribar a entrar, si bé potser remuntà des dels moros de Portugal, amb caràcter vacillant, car s'assenyala un gall. *alforfa*;[4] però el port. *alfarfa* no hi té res a veure, car és l'espart [1253], de l'àr. *ḥálfa* (avui prov. *aufo*), encara que molts els hagin confosos (Engelmann en el gloss. de Dozy, i cf. C. Michaëlis, *RLus.* XIII, 430-1).

L'original del nostre nom en àrab és un mot estrany a l'àrab antic i poc conegut en la llengua general: es comprèn que després de propagar-se molt, durant una època, portat per corrents populars i comercials, més tard decaigué en l'ús comú i avui ha quedat en els hereus hispànics de l'àrab magrebí; i en àrab, no gaire més que en parlars apartats, sobretot en terres africanes de l'interior. Per això en àrab a penes es documenta més que en algunes fonts lexicogràfiques modernes, d'Orient (*fiṣfiṣa* i *fisfisa* en el *Tâǧǧ al-ʿarûs*, i Freytag) i dialectals magrebines, i sobretot en fonts hispàniques: *fáṣfaṣa* en el nostre *RMa.* i en *PAlc.*, i *fiṣfiṣa* en Abenalbéitar († 1248), que va anar a viure a Orient però havia nascut a Màlaga, i que ja fa constar que és un nom d'origen persa. Aquesta forma plena es registra encara com a algeriana (no consta amb quines vocals, en Beaussier) però ja no és coneguda en el Marroc (Lerchundi). En canvi es conserven, en zones reculades, formes de sillabeig més alterat: Prax, que recollí dades en la zona interior intermèdia entre Algèria i Tunísia, hi va sentir *fṣáfṣa* i una forma més simplificada, *fáṣṣa*, està més estesa, car Prax la recollí a Tuggurt (uns 600 o 700 km. al SE. d'Alger, Beaussier), fou ja anotada a principi del S. XVI per Lleó l'Africà (que descriu sobretot el Sudan), i també la registraren l'egipci Boqtor i Lerchundi al Marroc (*fezza*) i a Síria (*fúṣṣeh*).

Si la diversitat de formes en àrab, i la manca d'una arrel aràbiga que les expliqui, ens creen un problema, almenys és clar l'origen últim del mot. L'origen persa indicat per Abenalbéitar i confirmat per Nöldeke, *ZDMG* XXXII, 408, és segur i clar: allí en la llengua moderna es vocalitza diversament *espist*, *ispist*, *uspust* 'alfals' (des del persa, transmès al balutxi, *aspust*), però ja s'hi documenta des d'abans de la conquista islàmica, en el pelví *aspast* id. (McKenzie, no Nyberg); i, com han indicat diversos iranistes (Horn, *Grundriss d. pers. Etym.*, § 79, amb biblgr.), la seva formació, com a compost de mots de ben coneguda ascendència indoeuropea, és transparent: persa ant. *aspa-* 'cavall' (= ll. *equus*, avè. *aśva-*) + l'arrel *ad-* 'menjar' (= ll. *edere*, angl. *eat*, amb ED-TO- > *asta-*), com si diguéssim 'pinso de cavall' (parallelament en gòtic es formà *aíhwa-tundi*). Hi ha una forma persa arabitzada *'isfist* (la que dóna Abenalbéitar com a ètimon).

Hom troba poc clar que en lloc de *isfis* en àrab es vagi fer *fisfis-*. Pensem si es tracta d'una geminació per arribar a una estructura radical no gens rara en les llengües semítiques, i de fet per aquí deu estar la raó, car Hess (*l. c.*) ens informa que, en llengua siríaca, al costat de *aspestā*, aquest manlleu irani apareix també en la forma *pespestā*. Aquesta explicació de l'origen del mot, i aquesta procedència asiàtica, aclareixen bastant les incògnites que ens deixaven els fets aràbics. És sabut que l'altre nom de l'alfals i la seva varietat *melga*, en ll. HERBA MEDICA (~ MELICA), també duu la memòria d'haver estat importat de les terres del Nord de l'Iran, la Mèdia: terres més verdes i pratícoles que les d'Aràbia, Síria i Egipte. En repetir-se el cas amb el nom irani meridional, els puristes àrabs rebutjaren el terme, que no fou admès per tant en la llengua comuna; entre el poble tampoc l'ús del farratge exòtic no degué consolidar-se pertot, però propagat per caravanes circulà àmpliament el seu nom; la seva estructura confirmava l'atmosfera forastera que respirava i els parlars aràbics locals l'adaptaren en formes diverses, i fou a la Península on s'aferma més el conreu del farratge, d'acord amb les condicions agrícoles més semblants a les de la Mèdia i per tant l'ús de la planta com a pinso, i en conseqüència quedà més fixat l'ús del mot.

No és inversemblant que en entrar en semític es creessin tot seguit dues formes aràbigues *faṣfaṣa*^{t} (o amb vocalisme *i*, adaptació divergent de la *ä* o *ę* ultraoberta del persa) i d'altra banda *_fáṣfaṣ_, nomen unitatis i nom collectiu respectivament, potser fins i tot és que en aquella la *-t* de l'irani fou presa per una varietat del *ta* marbuta (després caduc); a d'altres alteracions locals s'hi pogué arribar en forma semblant a com es transformaren alguns altres noms de planta d'estructura reduplicada, com cast. *azufaifa* < ar. *az-zufáiẓaf*. Una explicació raonable de les formes romàniques era partint del suposat collectiu *_fáṣfaṣ_ admetent una dissimilació de les dues *ṣṣ* en *l-s* (> *al-falfas*, una mica com *escopir* de EX-CONSPUERE, port. *cuspir*), i llavors, presa la *-s* final per la del plural, creació del singular *alfalfa* castellà; realment cap això apunta la forma *alfàlfeç* del català i l'aragonès medievals. El català *alfals* (de primer, com hem vist, *alfalç*) es fa difícil de decidir si resulta d'una contracció d'aquest *alfàlfeç* (en veritat contracció no gaire fàcil de justificar en fonètica històrica), o bé si es passà des d'un *_alfalf_, més semblant al castellà, a *alfals* per un fenomen com el de *matalàs* per l'antic *matalaf*; cal advertir, però, que els qui han parlat d'un cat. *_alfalf_ com d'una forma coneguda (Steiger, Bertoldi) ho fan sense fonament, copiant-se els uns dels altres, d'una forma merament suposada o bé confosa amb la castellana (només una variant castellana *alfalfe*, que sembla van usar Cienfuegos 1627, citat per M. Colmeiro, i potser algun aragonès).

Els detalls de la forma catalano-aragonesa resten, doncs, subjectes a força dubtes. I encara més perquè, donada l'ascendència llunyana, s'ha de posar en examen encara una tercera possibilitat: també podria ser, vista la diversitat de formes aràbigues, que una de més semblant a l'original irani fos carretejada fins a Occident, i que un *_aṣfaṣ_ semblant a l'*aspest* (> *asfes* ~

asfest) irani, sense la reduplicació secundària semítica, vagi donar el val. *alfàs* [1497, *AlcM*, gairebé tan antic com *alfalç*] per dissimilació de les *ss* ajudada poderosament per l'*al-* dels arabismes; llavors l'*alfalç* general catalano-aragonès resultaria d'un compromís entre *alfàs* i l'*alfàlfeç* antic, de gènesi semblant a la de l'*alfalfa* castellana; i ben mirat la forma *faṣṣa*, després acorralada cap al Sudan, el Sàhara i l'Atlas marroquí, podria sortir d'aquest **aṣfaṣ* suposat. Com que de tota manera el val. *alfàs* no és gaire fàcil d'explicar com una alteració d'*alfals*, aquesta suggestiva idea no manca de versemblança, si bé està destinada a restar ben incerta mentre no es trobi documentació antiga d'*alfàs*. No fóra pas aquest cas l'únic en què un iranisme, severament reprimit pels puristes i alfaquins aràbics, a penes es conegui més que com a orientalisme hispànic (*farnaca* 'llebreta', *dau*, *basa*, *toca* i algun altre), tot i haver circulat a través del Nord d'Àfrica.

DERIV.: *Alfalsar. Alfalser. Alfalsera.*

[1] «De *alfalfeç* sia donada delma --- si no·s darà a les bèsties del senyor ---», en la Sentència sobre els Delmes atribuïda tradicionalment a Jaume I però coneguda només en els Furs de València publicats en aquella data: reflecteixen un text més antic, però potser no gaire anterior, sobretot en les seves formes, al S. XV. Consta que d'aquesta font va pendre Sanelo «*alfalfeç*: alfalfa yerva» (E25v, amb nota de Gulsoy, p. 295). — [2] *əu̯fáu̯s* a Mallorca (*BDLC* IV, 272), *əlfáu̯s* a Ciutadella (Moll, *BDLC* XIII, 183). — [3] Alwin Kuhn (*RLiR* XI, 102) ho confirma per a tota aquesta ampla zona, àdhuc a Echo, i incloenthi la Serra de Guara (Bolea i Loarre), però amb evident ignorància del català, ho pren insosteniblement per un cas de *f* canviada en θ, segons la vaga i rebregada teoria de l'«equivalència acústica». Per al mateix Echo, i per a Ansó, dóna en canvi un *alfálfe*, però això sí que deu ser una... equivalència acústica —o, diguem les coses pel seu nom—, un error d'audició per part d'ell, car està contradit per Casacuberta; i també Bergmann va oir *alfalce* a Ansó (*Grenzgebiet Ar.-Navarra*, 66). — [4] Que és la nostra «Medicago sativa», forma que, partint de la dissimilada *alfarfa* (usada en castellà per alguns clàssics), alterà de més a més la vocal, per confusió amb la designació d'una altra planta, de nom aràbic i molt semblant, cast. *alholva* «Trigonella foenum graecum», que és en portuguès *alforfa* (i cf. cast. *alforfón* 'fajol').

ALFANEC, 'espècie de falcó' (forma variant o errada *alfanet*), V. *DCEC* I, 111 (s. v. ALFANEQUE I); *alfaneque* 'recinte de tela que voltava una gran tenda o un pavelló de llit' (ALFANEQUE II, en el *DCEC*), que reapareix en González de Clavijo (195.32, ed. Estrada CLXXIV), degué passar també a designar, a Catalunya i Aragó, una +mena de tela o pell usada amb aquest fi, d'on: «un super-lecto de *alfanec* cooperto de annamath», doc. de fi S. XI en el *Cart.* de Fanlo (111); «las pieles cordobesas o espanescas, también llamadas *alfanechas* (a veces cubiertas de gualabrú negro), tan apreciadas en el Afranğ, y por una de las que entregó, cierta mujer llamada Cusca, una tierra y viña en Premià, en 1009» (Ca. Candi, *Misc. Hist. Cat.* II, 25). Per a un peix, *alfaneca*, veg. Barbier, *RLR* LVII, 295ss.

ALFANGE, 'sabre moro', V. *DCEC*; també adaptat com a femení *alfanja* [1561, *AlcM*, del qual *alfanga*, en un text eivissenc de 1602, *Entreveniments*, p. 56, pot ser mera grafia imperfecta].

DERIV.: *Alfanjada* [1561].

ALFAQUÍ, 'sacerdot i doctor musulmà', de l'àr. *faqîh* 'teòleg i jurisconsult' (de l'arrel *faqaha* 'compendre, ser intelligent'). □ *1.ª doc.*: 1413.

Referint-se a Azmet Hanaxa, home docte que vivia a la vall d'Alfàndec (Valldigna, veg. la nota de Sanchis Sivera): «així ·s convertí hun *alfaquí* en aquests dies passats», St. Vicent Ferrer, *Quaresma*, 199.80. És sabut que la jurisprudència i la teologia musulmanes formen un sol cos, basat en l'Alcorà (cf. Dozy, *Gloss.*, 108; Neuvonen, 151; *DCEC* I, 112, ALFAQUÍ). Per això i per la semblança fònica el mot s'ha confós sovint, almenys entre els cristians, amb *ḥakîm* 'savi, especialment filòsof o metge' (de l'arrel *ḥakama* 'saber'), que va donar el cast. *alfaquín* (en els Llibres alfonsins d'astronomia, 1260-70); d'aquest, més aviat, ve *alfaquim* en la *Cròn.* de Jaume I: «e l'*alfaquim* qui anava per trujamà» (ed. Ag., 122); igual p. 122, i amb lliçó incorrecta, p. 167, «un *alfaquin* nostre de Saragoça», amb el derivat *alfaquimat* (1315, *Llibre de rendes Val.*); per a *alfaquim* en el sentit de 'savi' i potser 'secretari, intèrpret', *Al-And.* XX, 31.

Alfara 'menjada' (?), V. *alifara*

+ *Alfarcar* en un text castellonenc de 1730 (Traver, *Antigs. Cast. Plana*, p. 30; per al context, veg. *llefardar* en *LLEFRE*), potser és derivat o alteració del castellà *alfarje*, veg. *DCEC* I i II (ALFARJE).

ALFARDA, en el sentit de tribut, de l'àr. *fárḍa* id., de l'arrel *f-r-ḍ* 'manar', 'imposar'; en el de 'peça de vestir de les dones', de l'àr. *fárda* 'cada una de les dues peces que constitueixen un tot (batent d'una porta, etc.)', 'cada una de les dues peces de drap amb què les dones es cobreixen el pit, el ventre i les cuixes'. □ *1.ª doc.*: 1) 1315, en els Llibres de rendes reials (*AlcM*); 2) 1398, B. Metge.

La dama coqueta mana a la serventa: «leva 'm aquell mirall petit que m'has posat detràs l'orella, e posa'l pus luny un poc; adoba'm l'*alfarda*, que no ·m cobra tant los pits», *Somni* (III; *NCl.*, 110.16): «yo só qui compre / *alfarda*, treça, / listada peça, / bell drap de coll ---», JRoig (*Spill*, v. 2155), cf. el comentari de Chabàs; s'han donat ben vàries explicacions errònies del que era l'*alfarda*, a rectificar perquè sempre es tracta de la peça que tapava part del cos de la dona, en particular el pit; cf. Steiger, *Festschrift Jud*, 1943, 661-2 (rectificant *BRAE* IX, 512-6; Baist, *R.-Forsch.* IV, 378); veg. *DCEC* I, 112.[1] Com a nom d'un

impost o tribut, arabisme d'ètimon diferent, també es va usar, en català medieval, per a un tribut reial; i avui, en el Baix Cinca, per al dret que cobra l'arrendador de l'aigua de reg; també a l'Alt Aragó *alffarda* era un impost sobre el dret d'aigües, en un text de Jaca de 1376 (*Arch. de Filol. Arag.* x, 248). En el mateix text de 1315 on *AlcM* cita un ex. del conegut *alfarda* 'tribut dels moriscos al nostre rei', en dóna, amb sentit igual i contextos quasi idèntics, en altres passatges, de *alfarra* i *alfarex*, cosa que fa suspectes aquestes formes de ser meres faltes de lectura: cal comprovar en el ms.; sobretot la segona, que *AlcM* vol fer venir d'un mot aràbic diferent *ḫarǧ* (no de *ḫarâǧ*, que només vol dir 'cadastre, fixació del valor de les finques'), cosa no impossible si bé d'escassa versemblança, perquè el mot té en general significats molt diferents i el de «impôt territorial, y compris les impôts sur les troupeaux ---», solament s'ha trobat a Oman, en un racó d'Aràbia, si bé és veritat que hi ha altres formes de la mateixa arrel, alguna també amb el sentit d'un cert impost (*ḫarǧa* a Egipte, Dozy, *Suppl.* II, 359), d'altres amb sentits més llunyans però no inconnexos, i en formes un poc divergents, alguna de les quals podria ser una base adequada a aquest suspecte *alfarex*.

DERIV.: Almenys en té l'aparença *alfardó* 'mena d'anella que va posada en l'eix dels carros, en les tancadures de les portes [docs. val. de 1415 i 1438, *AlcM*]', etc.; la 1.ª aplicació, que avui viu en terres valencianes (MGadea, Ga. Girona), ja apareix el 1575 en el *ThPu.* d'OPou («*alfardó*: la clavilla ---, la cuberta o caxa del carro», amb la trad. llatina *sufflamen*, que és «sabot ou chaîne à enrayer»); a identificar evidentment amb el murc. i arag. *alfardón* «arandela ---» (Ga. Soriano) i segurament amb *alfardó* «azulejo de forma exagonal ---», propi dels obrers de la ceràmica de Manises (Almela, *Vocab. BSCC* XIV, 373). Ratifico el que deia en el meu *DCEC* I, 112-3, i les meves conclusions etimològiques d'allà, només amb la reserva que la derivació de l'àr. *fárda* 'cada una de les dues peces que formen un tot' continua semblantme la més probable (sigui pel camí indicat per Moll o en la forma que jo preferia); i que l'àr. *farḍ* 'escut' és un mot de sentit i realitat incerta, per més que sigui ben conegut i copiosament documentat en el de «notch» 'osca' (Lane, 2334). *Alfardar*, verb que *AlcM* cita del *BSCC* sense definició, derivaria d'ací si signifiqués 'cobrir l'armadura d'una teulada amb bigues' (possible segons el context citat), amb el sentit cast. antiq. i cubà d'*alfarda* (veg. la nota). *Alfarder* 'cobrador de l'alfarda' [Lab. 1839, i NL del Maestrat].

¹ En castellà va passar secundàriament a designar una mena de biga, la «alfajía», acc. ben comprensible partint del significat aràbic, puix que es tractava de «cada uno de los dos palos o vigas que, en un cuchillo de armadura, tienen la dirección del tejado», mot antiquat quasi pertot, llevat de Cuba, on tingué el significat propi (Pichardo), però «por extensión la aplicamos a toda clase de vigas de madera» (F. Ortiz, *Catauro*, 24).

Alfardatx, forma inexistent (manca Lab. 1839, solament en una mala i tardana ed. de Lab.) en lloc de *fardatxo* *Alfarder*, *alfardó*, V. *alfarda* *Alfarex* (?), *alfarra* (?), V. *alfarda*

ALFARRASSAR, 'avaluar inspeccionant-lo un producte agrícola', de l'àr. *ḫarraṣ* 'apreciar, avaluar'. ☐ *1.ª doc.*: 1851, Escrig, i altres fonts valencianes modernes; un cast. *alfarraçar* ja figura en lleis de moros castellanes del S. XIV o XV; un *alcarraçador*, que sembla ser variant fonètica o gràfica d'*alfarrassador*, 1461.

Sanelo ho recollí en l'abstracte «*alfarraç*: tanteo, cómputo prudencial que se hace de alguna cosa quando no se mide ni pesa; *aojo*» (II, 4*v*). Escrig definia *alferraçar* «calcular alzadamente sobre una cantidad de frutos en verde o ya maduros», forma amb *e*, que avui és pròpia només de Llíria, d'on era, efectivament, Escrig; s'estén als pobles xurros veïns: *alferrazar* a Xelva i Viver, *alferrasat* al Villar del Arz., Sogorb i Navajas (dades de Giner i March) però fora d'això en valencià es diu pertot *alfarrassar*. No en tenim doc. antiga, però d'un doc. de 1461 de l'Arxiu Gral. de València reporta *AlcM* «a mi dit en Jacme com *alcarraçador* dels dits blats», tot preguntant si vol dir 'pesador'; a base d'aquest context (val a dir que insuficient) fa l'efecte que vol dir 'alfarrassador'; mantinguem reserva, en canvi, sobre si la *-c-* és una errada de lectura o de còpia en lloc de *-f-*, o és una variant fonètica en la representació del *ḫ* aràbic, cosa també possible, car aquest resultat es dóna en altres mots, si bé força menys sovint (cf. *carxofa*, *alquena*), i és menys freqüent en els transmesos a nivell popular que en els de transmissió erudita. Sigui com vulgui, l'ús d'*alfarraçar* en forma romànica està ja documentat per «apreciar, tasar los frutos para imponerles el diezmo» en el glossari de les *Leyes de Moros del S. XIV y Suma, Ley y Çunna de Segovia* de 1462 (*MemlHistEsp.* v, 427ss.), i *alfarraçador* «el que tasa o apreciar la cosecha de un campo».

Com em descabdella, explica i exemplifica satisfactòriament Giner i March en una llarga nota (1955) que he de renunciar a reproduir, *alfarrassar* és una operació que practiquen (generalment homes de la classe pagesa o agrícola) amb tota mena de fruits agrícoles: sovint arbres fruiters (tarongers i de tota mena) però també els altres vendibles, com tomaques, carxofes, moniatos, dacsa, patates; i es fa per inspecció de la collita en el camp, madura o encara verda, per «arribar a saber la quantitat de collita que té un arbre, un grup d'arbres, un bancal, un camp extens, en un espai determinat: generalment un camp, però també una partida rural, un terme municipal, una *mànega* tocada per una plaga del camp, una zona agrícola, etc.». Es fa «a ull», però no pas 'a bell ull', sinó amb resultats que solen ser molt exactes, sense deixar, quan cal i es pot, d'amidar (almenys amb les mans), altres cops dissimuladament però, practicada l'operació com ho és generalment, per professionals d'aquesta vella tèc-

nica, se sol fer amb resultats d'una gran precisió. Sembla, en canvi, que les accs. dialectals castellanes (*alfarrazar* «pactar el pago de una cosa por otra» en el dicc. aragonès de Peralta) o la finalitat de fer-ho per un delme, són coses secundàries (o potser en part hi ha mera impropietat en els detalls de la definició).

És notable l'aplicació especial, que consta per a Elx «taxar les càrregues de dàtils que hi ha, abans de collir-los» (*BSCC* XVII, 283), com sigui que això mateix ja consta en l'original aràbic: *ḫáraṣ* «conjectura definivit palmam agrumve quantus esset dactylorum vel frugum proventus» (Freytag I, 475*b*), aplicació especial, documentada des de molt antic en àrab: així ho precisen tots els lexicògrafs orientals antics, des del Djauharí (1007), passant pel Zamaḫšari, el Mutarrizí i el Fayyumí fins al Firuzabadí (cap a l'any 1400): Lane 723*a*.[1] No hem de partir del substantiu abstracte de l'àrab per a 'conjectura, avaluació aproximada', perquè aquest és *ḫirṣ* (Lane, 723*b*, des del Djauharí; Freytag; el vocalisme *ḫarṣ* només en diccs. sense valor), i encara que fos *ḫarṣ*, en aquesta combinació l'àrab vulgar no intercala vocal en el grup consonàntic. Hem de partir de la forma II del verb, *ḫarraṣ* que tenim en el nostre *RMa.* amb la bona traducció «existimare». D'aci es va passar primer a *afarrassar* sense *-l-*, que és la forma encara usada a Múrcia (Ga. Soriano) i a Castelló (variant *aferrassar*, *AlcM*), amb una addició de la *a-* com la que retrobem en altres arabismes, del tipus d'*afalagar*, *aforrar*; i després es canvià en *alfarrassar* per la intrusió de l'*al-* dels arabismes, que tan sovint s'esdevé a València (*alforrar*, *alvançar*, *almetla*, *almidó*, etc., etc.) i a Castella (*almena*, *almendra*, *alfaneque*, II).

El detall de la forma del mot té, sens dubte, una altra explicació possible. Podríem postular en àrab l'existència d'un derivat, segons l'estructura habitual dels noms d'ofici, *ḫarrâṣ*, per anomenar el pagès designat per alfarrassar collites, o el professional d'aquesta tècnica. Que un mot d'aquesta forma ha existit en àrab no hi ha dubte, car es troba en *RMa.* entre els derivats de *ḫarraṣ* o *ḫaraṣ* «existimare, aestimare» i, encara que no en dóna el significat, la formació d'aquest tipus *qattâl* és tan normal amb un valor així que és ben raonable atribuir-li aquest significat, majorment estant ben documentat en el sentit de 'mentider' des del Djauharí, el Fayyumí i d'altres (Lane), cosa que podríem interpretar en el sentit de 'calculador inexacte', 'alfarrassador que s'erra, només s'aproxima o enganya interessadament' (cf. encara una altra interpretació semàntica del *Taǧǧ al-ᶜArûs* en Lane). D'aci vindria *alfarràs* en romànic amb l'aglutinació normal de l'article en el substantiu; i d'aquest derivaria el verb. Suggereix aquesta interpretació el nom del poble d'*Alfarràs*, a la Baixa Ribagorçana, al mig d'una horta fèrtil: és lícit imaginar que vingués del nom d'un alfarrassador d'aquelles comarques que vagi centrar allí les seves propietats. Tanmateix aquesta teoria és molt més hipotètica i em sembla menys probable: 1) perquè *alfarràs* no consta enlloc en romànic com a designació de persona, i en canvi és pertot i sempre el nom d'acció o abstracte derivat d'*alfarrassar*; 2) ni tan sols hi ha suport gens ferm en toponímia, car l'etimologia d'*Alfarràs* és ben incerta,[2] i no és veritat contra el que s'ha dit, que hi hagi suport en altres noms de lloc.[3]

DERIV.: *Alfarràs* 'operació d'alfarrassar' [1851, Escrig]; diu Giner (1955) que a l'Horta i la Ribera és més general usar amb aquest valor *alfarrassar* substantivat, però que diuen *alfarràs* els de Gandia i una part de la gent de l'Horta; MGadea l'usa bastant en el sentit figurat, sens dubte primer irònic, de 'destrossa, devastació de productes rurals': «els gossos, raboses, fardajos, y dasta llebres y conills de montanya, li fan (al llaurador) un *alfarraç* en les vinyes, a penes el raím comença a madurar» (*T. del Xè* III, 70), i algun cop ho generalitza fins a usar-lo per a qualsevol mena de destrossa o consumpció: «quant van a un bodegó o fonda, fan un *alfarraç*» (ib. II, 319); segons un costum típic i tradicional dels pagesos de Catarroja, que veig explicat en un periòdic local que s'hi publica en ocasió de certes festes anyals, il·lustrat verbalment per gent del poble, l'*alfarràs* és +«el banc de pelar fulla», operació prèvia que es feia en la temporada de la pelada de la fulla: comprenc que tots els llauradors del poble deuen vendre cooperativament la collita de la fulla (formant un «banc»), després d'alfarrassar-la cada any. És versemblant que de la mateixa arrel d'*alfarrassar* derivi un antic mot murcià +*alfarsia*, que García Soriano (p. 191) troba en un text de 1447: «hay penas mayores y criminales que dicen, que son de muerte o de captiverio, las quales se acostumbran de juzgar por *alfarsia*» (potser referint-se a un rescat que es cobrava de tals penes per càlcul del dany causat pel criminal).

1 Fins es podria suposar que aquesta aplicació als dàtils fos estrictament etimològica, admetent que aquesta arrel derivés d'un substantiu que signifiqués 'dàtil' o un altre fruit semblant. És en el que jo havia pensat, fixant-me que hom dóna per a *ḫarṣ* el significat de 'branca de palmera' (Belot) o 'branca de palmera sense fulles' (Freytag crec). Però és una acc. ben mal documentada, que no confirmen Lane ni Dozy. D'altra banda és veritat que *ḫurṣ* o *ḫirṣ* és indubtable en el sentit de 'anell d'or o de plata' (des del Djauharí, el Zamaḫšarí, c. 1145, etc.), 'arracada amb una pedra o perla' («bead») (també a Orient des d'antic) i amb aquesta acc. apareix ben representat en el Magreb (*RMa.* i moltes fonts més modernes, Dozy I, 362*b*). Ara bé Nyberg en el seu *Pahlavi Dict.* (p. 218) sospita que un pelví *ḫirs*, que es troba en algun text, significa 'anell' i que d'aci fou manllevat l'àr. *ḫirṣ*, si bé s'afanya a reconèixer que «this is a mere guess». Fóra, en efecte, concebible, si aquest iranisme s'assegurés, que partint del concepte de 'joiell' en general, o del de la boleta o gra («bead», castellà *abalorio*) que hi ha en l'arracada, vagin passar els àrabs a aplicar-ho al dàtil o a un altre fruit preuat i de forma arrodonida. Però, com es pot veure, això no és més que una suposició incerta. — 2 La que proposa *AlcM* és accep-

table, car *ḥarrâs* pertany a una arrel ben coneguda, i Dozy documenta el mot en el Mawerdí. També es pot pensar en el nostre *ḥarrâṣ* 'mentider' com a malnom tornat nom de persona. — [3] Asín atribueix aquest origen a l'*Alfarrasí* valencià, peró és una idea insostenible puix que aquest té *-s-* sonora: feia etim. catalanes sense saber un borrall de la nostra llengua. Com ja suggereix la forma *Alharrasin* del Repartiment, es tracta d'*Alḥarrāzîn* 'la sabateria'.

Alfàs 'farratge', V. *alfals* ('part de la nansa', V. *faç*)

Alfè, no és un cpt. de *fe* 'fenc', com diu *AlcM*, amb ALBUS 'blanc', puix que justament és de color rogenc ('trifolium rubens, trifolium incarnatum'), sinó una mera variant de *fe* amb aglutinació de l'article *el*, consagrada per la necessitat de parlar clarament diferenciant dels homònims *la fe*, *fer* adj., *fer* verb

ALFENÍ o ALFENIC, ALFANI(C), 'espècie de pasta de sucre i oli d'ametlles, molt dolça', de l'àr. *fānîd*, i aquest del persa *pānîd*, que designen dolços semblants. □ *1.ª doc.*: *alfaní*, 1403; *alfenic*, 1575.

Alfaní apareix en el doc. valencià de 1403, en el *Receptari* de Micer Johan (1466, que crec també valencià; cites d'*AlcM*, s. v. *alfanic*) i en JRoig: «ella tenia / un sols fill car: / de cavalcar / e d'homenia / gens no·n tenia: / tant lo guardava, / y l'apartava / de tot perill, / que féu son fill / hom femení, / fet d'*alfaní* / e d'orelletes, / çucre, casquetes, / e viciat, / tot mal criat, / fet a son loure» (*Spill*, v. 1012). La variant *alfanic* s'usa espt. en diversos parlars valencians (ja documentada allí el 1665, en un text citat per la Bibliografia de Ribelles), entre ells a Castelló: «estos jóvens se figuren que io me canse, com si fore d'*alfanic*!» (Guinot, *Esc. Castellon.*, p. 44). En canvi és amb *-e-* la forma que registra OPou (1575): «*alfenic* o sucre cordellat: penidia, -orum» (citat entre *sucre candi* i *sucre roig*, p. 197). D'altra banda la forma sense consonant final es va mantenir a les Illes.

Escrivia Martí Pont (1672-1766) mall.: «oh taula regalada! / Oh divino menjar molt suavíssim! / vianda apreciada, / *eufaní* de los cels molt gustosíssim» (JMBover, *BiEscrBal.* II, 131.1.4). I a Menorca Camps Merc., si bé ens adverteix que avui és paraula quasi oblidada, diu que «en 'pla' de Menorca *trobar una cosa un aufení* vol dir 'trobar-la un sucre, fer-se'n llepadits'», i en el seu mateix llibre la veiem en una poesia de J. Vivó (1715-80) (tot i que alguns ho han entès com si fos *au·fènix*): «el que ho ha despreciat, / aquest mereix corregir, / i en raó li podem dir / que no 'n té necessitat; / perquè un qui va atalentat / tot ho troba un *aufení*» (*Folkl. Men.* I, 216, 231).

El mateix mot aràbic va donar el port. *alfenim* i el cast. *alfeñique* [c. 1340], per al qual s'han de veure Dozy (*Gloss.*, 112, i *Suppl.* II, 284*a*) i el *DCEC* I, 115 (i IV 912*b*); les fonts hispano-aràbigues confirmen l'ús en l'àrab de la Península: Abenalbéitar, *RMa.* (*fānîd* o *faịnîd* «zucharum»), i *PAlc.* *finîd* o *finid* («alfeñique»). Com ja va indicar Dozy, es tracta d'un manlleu del persa *pānîd* «species dulciorum, saccharum» (Vullers). No puc assegurar si és coneguda la derivació d'aquest mot persa dins l'irani,[1] ni si és encertada la idea, gens inversemblant, que sigui un derivat de l'avèstic *paθnī* 'senyora' (Bartholomae, *Airan. Wb.*, 844; pertanyent a l'arrel panindoeuropea dels sinònims gr. *πότνια*, *δέσ-ποινα*, ll. *potis* 'poderós', etc.). De tota manera, que en àrab el mot és d'origen irani està confirmat no sols per la seva absència en els lexicògrafs clàssics sinó per la manca d'una arrel semítica de sentit adequat (*fnd* vol dir 'delirar' o 'mentir') i també perquè la mena de *fanîd* 'alfení' citada en primer lloc és el *fanîd siğzî* o sigui 'alfení provinent del Sidjistan'; d'altra banda el b. ll. *penidia, -orum*, que OPou dóna com a traducció del seu *alfenic*, és evidentment un altre manlleu d'aquest mot persa, fet per l'altra ribera del Mediterrani. L'addició de la *-c* de la variant *alfenic, alfa-*, i del *-que* del castellà, podria explicar-se potser per una pronúncia alterada de la *-d* aràbiga com a *-k*. També pogué haver-hi confusió amb un mot aràbic diferent: *faniq*, que en l'espanyol Abenbadrun (c. 1200) significa «molliter habita atque educata (puella)» i deriva de *fánaq* 'fer-se el llepafils, el desmenjat' («fastidire», *RMa.*), significat que s'hauria conservat en el derivat cast. *alfeñicarse* «remilgarse», «adelgazarse». Més detalls i altres derivats d'aquest mot aràbic en el *DCEC*.

[1] Manca en el *Grundiss* de Horn, i res semblant en els diccs. pelvís de Nyberg ni McKenzie, car és ben incert que pugui relacionar-se amb el persa i pelví *panīr* 'formatge'.

Alfènid [*DFa. alfènid*], nom d'un aliatge de níquel, etc.: segons el Webster-Merriam és derivat del cast. *alfeñique*, V. *alfení*; «perquè sembla una capa de sucre amb què es cobreix un altre metall», però més aviat hem d'entendre-ho en el sentit de derivat, per químics, de l'àr. *al-fanîd*, original del mot castellà

Alferes, pres del cast. *alférez* abans 'banderer' i avui 'sub-tinent' (per a la història i origen aràbic del qual, veg. *DCEC* I, 116)

ALFERESSIA, 'malaltia epilèptica dels infants', mot d'origen aràbic si bé d'etimologia incerta, probablement degut a una confusió popular entre les locucions aràbigues *an-nâr al-fārisîya*, que designa una forma maligna d'erisipela (el *foc pèrsic*), i *al-ᶜilla al-fāliğiya* nom d'una mena de mal relacionat amb la paràlisi o l'hemiplegia. □ *1.ª doc.*: 1460, *Spill* de JRoig.

Aquest, que era metge, l'usa en un passatge on queda ben caracteritzat com un mal greu de les criatures, i el fet de figurar al costat d'*epilèpsia* sembla suggerir que no fossin mals molt diferents: «mudar de dides / --- / altà-li'n una / que --- / ab almorzàs --- / turmes, rasoles / --- feya tastar, / li féu guastar / la bona let; / lo pobrellet / pres-lo l'espasme, / barretes, asme, / *alferecia*, / epilepcia / e molt alforro, / torcé lo morro: / hagué bocatge / e foch salvatge» (v. 5247). El Receptari de 1466 del valencià Micer Joan (veg. l'ed. de Moliné en *BABL* VII, 425) dóna una «recepta per a guarir *alferecia* --- sia pres[s]a

erba cavallar e sia piquada, e sien-ne freguades les palmes de les mans e les soles dels peus, e les bar<r>es, al que à lo mal». Avui no sembla que sigui mort a l'Urgell, segons el que en diu Serra i Boldú (veg. *AlcM*), ni en tot cas no ho és a Ribagorça: «le va donà el mal d'*alferecía* y va chetá més baballa...!» 'le dio la epilepsia y echó más espuma...' (Ferraz, p. 20, com a usual a Benasc).

Del mateix origen, el cast. *alferecía*, que apareix des de Laguna (1555), i es descriu com un mal greu i convulsiu que ataca les criatures; igualment en el *Quixot* (II, xiv, 50). Per a més detalls referents al castellà, i d'altres de pertanyents a la discussió de l'etimologia, veg. el *DCEC* I, 115-6 (i IV, 912). Resumiré ací aquesta discussió. A primera vista és molt convincent la conjectura d'Eguílaz, *Glos.*, 165, que es tracti d'una «corrupció» del nom grec del mateix mal, ἐπιληψία; suposant que el mot hagués passat a través de l'àrab, fóra normal el canvi de *p* en *f*, el de *e-* en *al-* i fins el de la *-l-* en *-r-* (que de tota manera s'hauria comprès per dissimilació); d'altra banda, en grec aquesta denominació ja es troba en Hipòcrates, i és ben raonable que un mot de tal sentit vagi passar a l'àrab. Però el fet és que no hi ha cap rastre de tal hellenisme en àrab, i en aquesta llengua el nom general de l'epilèpsia és *ṣarᶜ*; i Dozy, *Gloss.*, 112-3, arriba a la mateixa conclusió negativa. No és de creure que un nom així escapés a l'atenció de tots els lexicògrafs examinats.[1]

En canvi és conegut en àrab *an-nâr al-fārisîya*, que segons les dades de Muller i de Dozy (*l. c.* i *Suppl.* II, 735*a*), s'usa al Marroc, i figura ja en Avicena i altres autors, però com a nom de l'erisipela. Aquest nom significa pròpiament 'foc persa' i ja és sabut que *fārisî* és la forma aràbiga de 'persa'. Justament *foc pèrsic* s'ha usat en català (*DAg.*) i en castellà, on *fuego pérsico*, segons el *DAcEsp.* (1884), era el mateix que el *fuego sagrado* o *fuego de San Antón*. És molt versemblant admetre que *nâr al-fārisîya* fos el mateix que això, i fins el mateix que el *foch salvatge* esmentat per Jaume Roig com un mal que acompanya l'*alferecia* d'aquell pobre infant. Fins es podria admetre que, amb el curanderisme que tant ha afectat les malalties de criatures, i amb les creences populars de les mares, això sol ja vagi determinat el pas del nom de l'una a l'altra malaltia.

Però veig bastant segur que el trànsit no va produir-se sense que intervingués alguna confusió amb un altre nom de malaltia, puix que en castellà un arabisme d'etimologia diferent, *alfeliche* (*DAut.*) i *alfirez* (Laguna en *DHiAcEsp.*1) signifiquen el mateix que *alferecía.* Dozy s'inclina a relacionar aquell amb l'àr. *fâliğ* 'hemiplegia', 'apoplexia', 'paràlisi' (en *RMa.* i d'altres); Dozy creu que els imitadors cristians cometrien una confusió entre aquesta malaltia i les convulsions, pel fet que en el llibre d'Avicena les dues malalties s'estudiaven consecutivament; explicació que no sembla necessària: l'estat de l'epilèptic ajagut, quan comença de minvar l'atac, és comparable al d'un paralític, i el poble pogué confondre tots dos mals.

Altrament, cal encara tenir en compte que aquest altre mot ha designat així mateix, tant en castellà com en àrab, mals relacionats però diferents. En àrab el participi *maflûğ*, que en principi és 'atacat de paràlisi', s'ha aplicat també a l'hidròpic (en el glossari lusoaràbic de Leyden). En castellà hi ha *filiche* a Andalusia en el sentit de 'desmai, privació dels sentits' («le dio un *filiche* y estuvo traspuesta media hora», Alc. Venceslada).[2] I cosa semblant passa amb *alferecía*, que a Màlaga (segons Toro Gisbert, *RHisp.* XLIX, 328) és avui la 'congestió cerebral' i des d'ací s'estengué fins a 'congestió o inflor de les cames' (en Juan Valera).

Ara bé, la confusió entre els dos noms aràbics de malalties que hem citat és tant més segura que fou facilitada per un derivat de la segona, que tenia forma encara més pròxima a la de *nâr al-fārisîya.* Només en tenim notícia per un passatge dels Annals del califa Alhàkem II, que el savi arabista E. García Gómez publica (carta seva de 1958) segons un text del Razí transmès per Abenhayan. En el seu § 214 conten que Alhàkem (971-975 d. C.) se'n va de Medina Azzahra per curar-se millor de la malaltia *fāliğîya* (*ᶜilla l-fāliğîya*) «de la qual no s'acabava de refer del tot». García Gómez opina que aquest és l'ètimon real d'*alferecía*, cosa que, almenys amb aquest caràcter absolut, no em sembla acceptable, perquè llavors no es justifica el canvi de *ğ* en *-ç-* (no palatal, i de més a més sorda i no sonora com *ğ*); també seria imprudent de pendre com a ètimon una locució documentada una sola vegada, i que pel seu caràcter adjectiu mostra ja que no era expressió normal d'una malaltia determinada sinó definició d'una afecció *comparable* al *fâliğ.*

Potser com a conseqüència de la seva teoria G. Gómez dóna primer una traducció «su dolencia de alferecía» i en la seva carta aclareix «más literal sería *dolencia apoplética*». En realitat, sobre la identificació del mal solament podem assegurar que era anàleg al *fâliğ*, que ja hem vist amb el sentit que va des d'‘apoplexia' fins a 'paràlisi', com sigui que es tracta d'un adjectiu en *-î*, *-îya*, derivat d'aquest. No seria l'alferessia o epilèpsia infantil puix que es tracta d'un califa d'edat ben llunyana a la infància! També és improbable que fos resultat de cap apoplexia, car el fet de «no acabar-se de refer del tot» no revela un mal de tanta gravetat, ni és probable que si hagués sofert un atac tan greu es pogués mantenir com a califa, i fins canviar de residència o capital, bo i afectat d'un mal tan fort. De fet es pot tractar de qualsevol dels mals que hem enumerat més amunt (congestió, convulsions, hidropesia, foc pèrsic, etc.), tots ells més o menys comparables al *fâliğ* i a l'alferessia. De tota manera, l'ús d'aquest derivat adjectival havia de facilitar la confusió popular de *al-fārisîya* amb *fâliğ* i els seus derivats.

[1] *GdDD*, 2437, entestant-se en l'etimologia grega d'Eguílaz, pretén justificar-la amb una forma basca *alperizia.* Suport absolutament mancat de valor puix que *alperizia* ve del cast. *alferecía* amb el canvi de *f* en *p*, que és normal i forçós en basc. — [2] Que *alfeliche* és realment l'epilèpsia infantil està comprovat, de tota manera, per un passatge d'un ar-

ticle que l'andalús Estébanez Calderón publicà en un periòdic malagueny de 1839: «cúbrelo con tus alas protectoras, oh padre, y presérvalo de las viruelas, del *alfeliche*, del colorín y de las demás enfermedades que combaten la infancia» (en la continuació de la Rivadeneira, vol. LXXIX, 474*b*).

ALFERSA, només està documentat com a mot valencià, des del dicc. d'Escrig (1851), que dóna *alferça* «entre manyans, *sufridera*»; això és la peça de ferro que els ferrers (o manyans) posen sota el que han de foradar amb el punxó perquè aquest no s'esmussi ferint l'enclusa. A l'etimologia d'Eguílaz (*Glos.*, 165) *firza* 'allò que separa una cosa d'una altra', cal fer algunes reserves perquè solament el diccionari de Kazimirski, obra gens fidedigna, recull aquest mot amb aqueixa definició. De tota manera es deu tractar d'un mot aràbic d'aquesta arrel, puix que és ben coneguda i bastant productiva, amb el sentit bàsic de 'separar una cosa d'una altra', ja documentat pels més importants lèxics orientals de l'àrab clàssic, des del Djauharí (Lane, 2365), i continuà figurant en fonts magrebines: *RMa.* dóna la forma VII com a equivalent de «discernere» i el gloss. de Leyden la VIII amb la definició «differt» (veg. altres mots derivats amb tals sentits en Dozy, *Suppl.* II, 252);[1] fins *firza* està realment ben documentat: només és que, en lloc de ser 'cosa que separa', els lèxics clàssics (Djauharí, Fayyumí, Firuz.) li donen el sentit de la cosa separada «a piece or detached portion of a thing that is set apart, or removed, or separated» (Lane, 2366). La procedència aràbiga és, doncs, segura, i l'ètimon indicat per Eguílaz, si no ben exacte, almenys és aproximadament cert.

1 No hi comptem el terme d'escacs *farza* 'reina', que passà al cast. ant. *alferza* [1283, *DCEC* I, 116*b*, 11-14] perquè aquest mot aràbic (*RMa.* i *PAlc.*) ve de l'irani, forma analògica extreta de *firzân* (persa *farzîn*, pelví *fracin*), Nyberg, *Manual of Pahlavi* II, p. 74.

Alfiar, V. *alfàbia*

ALFICÒS, 'espècie de cogombre', mot valencià, de l'àr. *faqqûṣ* (vulgarment *foqqôṣ*), denominació de procedència oriental, que avui designa pertot una espècie de cogombre, i primer era una mena de meló. □ *1.ª doc.*: 1721, com a valencià, *DAut.*; 1423, l'usa en castellà Enric de Villena.

«De las frutas que se cortan e mondan e parten: melones, çidras, pepinos, *alficoçes*» en la seva *Arte Cisoria*: Villena visqué i aprengué molt a València, va escriure en català i en la seva llengua, i llavors ho fa amb molts catalanismes, però aquí pogué usar un mot que li fos conegut de la seva terra. En castellà no se'n donen testimonis d'altres escriptors, i és mot propi de la zona SE. afrontant amb el valencià, sigui en aquesta variant o en una forma *alpicoz*, que ja localitzava allà Rosal el 1601, copiat per Covarrubias: «*alpicoces* en Murcia son cohombros» (Gili, *Tes.*, s. v.); el *DAut.* ho precisa millor: «*alpicoz* en el dialecto de la Mancha es cohombro, que en Valencia llaman *alficoz*, de cuya vecindad tomaron esta voz, en especial los de Murcia». Tanmateix la forma *alp-* s'ha usat també a l'Horta de Múrcia, on avui se li ha aglutinat la *s* de l'article plural (*los alpicoces*): *salpicoz* en Lemus (*Vocabulario Panocho*).[1]

En la nostra llengua el mot és només valencià, i propi de la zona des de la capital cap al Sud. Cavanilles (*Observaciones sobre la Historia Natural del Reino de Valencia*, 1797, II, 265) fins i tot el dóna com a producte exclusiu de Novelda, i això fa que el primer lexicògraf que el recollí fou MGadea, en la variant *amficòs* (veg. allí detalls sobre la planta). De fet aquesta és una variant bastant estesa, que *AlcM* assenyala a Alacant i Cocentaina (*alficòs* a Alcoi), i que s'usa també amb sentits translatícis. Amb un matís indulgent se sent amb el valor d'"home toix, badoc': a Beniarrés un home del poble, per disculpar-se d'una distracció, em deia «io sóc un *amfikộs*!»; allí prop, a Agres, *L'Amficòs* i *L'Amficosset* designen dues grans penyes de forma fàl·lica en el vessant de Mariola (1963). Però a l'extrem Sud deu tenir caràcter popular *alf-* a Monòver, car és la forma que usava Canyís (p. 95, i cf. infra).

En l'àrab d'Espanya s'usava una forma *fuqqûṣ*, vocalisme en el qual coincideixen el nostre *RMa.* (aquest amb *-s*, lletra 'sin') i *PAlc.* (*focoça*, nomen unitatis), amb la traducció «cucumer», «cohonbro, cohonbrillo» (el darrer detalla varietats, 'alficòs d'ase', 'alficòs amargant», *al-ḥimâr*, *al-marrî*). I modernament *faqqûṣ* ha estat recollit per molts observadors de Tunis, Marroc i Algèria (Dozy, *Suppl.* II, 273, referit pertot a una espècie de cogombre, si bé el viatger Rohlfs diu que en el Marroc ha passat a designar una mena de dàtil; cites de Trípoli i el Sudan en Steiger, *Contr.*, 358, 369). Però a desgrat d'aquesta àmplia i ja antiga difusió hispànica i magrebina,[2] i a desgrat de la variant amb *-p-*, no penséssim a cercar-li un origen hispànic, o sigui mossàrab,[3] car tenim la certitud que el mot és molt antic en àrab i portat des de molt més a l'Est.

Coincideixen en què és un mot propi del dialecte aràbic d'Egipte fonts tan antigues com el Firuzabadí (c. l'a. 1400) i l'Obab del Saganí († 1262), i així consta ja en la vellíssima obra *Al-ᶜAin* o *Kitab-Leith*, que l'Azherí (†980) atribueix a Al-Leith Ibn Setyan, de 798 d. C. Tots ells asseguren que era un meló quan encara no és madur,[4] però Lane (2427*c*) aclareix tot seguit, documentadament, que avui a Egipte és el nom del cogombre, en particular una varietat de fruit blanc («*cucumis sativus*, particularly *cucumis sativus fructu albo*»).

De tota manera no tenim proves que el mot pertanyés al fons originari de l'àrab, i més aviat sembla que no, car el sentit d'aquesta arrel aràbiga, que amb caràcter verbal és de l'àrab de pertot i de tots els temps (ja en els mateixos lèxics orientals, Leith, Saganí, etc., i en les fonts magrebines i hispàniques) era 'rompre', 'aixafar', que difícilment serviria de base per designar un cogombre.

D'un encreuament o contaminació d'*alficòs* amb el nom d'una altra planta semblant, el *celiandre* o *-andri*, resultà +*celicrossi*, que a la Plana i el Maestrat és el nom d'una varietat de cogombre (segons ens informa G. Colon, *BSCC* XXXIV, 303): vist que els *Quesits* d'Albert el Gran (trad. de fi S. XV) recomanen juntament el menjar cogombres i *celicrossi* (la *r* d'aquest pot ser la de *cogombre* o de *celiandri* o bé merament repercussiva).

DERIV.: *Alficossar. Alficossera. Alficossenc*, aplicat a una varietat d'ametlles grosses: «Y vostens què han fet ahí sentats? — Mos ham entretingut menchan *almeles alficosenques*» (*Canyissaes*, p. 81).

[1] Temo que en el *DCEC* vaig induir a error donant una variant *alpicòs* com a existent en la nostra llengua (de mi ho cita *AlcM*₂). No en tinc nota. — [2] MLWagner es va interessar molt pel sard *facussa* 'mena de cogombre allargassat', terme propi del Sulcis, zona conservadora dins el Campidano, *ARom.* XV (1931), 213 (amb cita de dades magrebines), i *ARom.* XVIII, 492. Després de pensar en un mot viatger portat per uns colonitzadors genovesos que havien residit també en el N. d'Àfrica, acabà per admetre que l'hi havien portat els «Maurúsii», berebers confinats a Sardenya pel rei vàndal Genserik. Seria un cas ben extraordinari d'aportació africana, i no hi ha indici per creure que el mot tingui origen bereber (i d'un temps anterior a la conquesta d'Àfrica pels àrabs), puix que era mirat com a aràbic a Egipte ja en el S. VIII. Com que el Campidano és la zona sarda on més abunden els catalanismes, és clar que deu ser un manlleu de la nostra llengua si bé amb la *i* alterada per alguna contaminació sarda. O més aviat podem sospitar que el sard ens ha conservat memòria d'una antiga forma catalana **alfacòs* o **alfecòs* més fidel a les formes aràbigues, i alterada tardanament per influència dels mots catalans genuïns *ficòs* 'estaca clavada a terra per fermar-hi un animal' (derivat de *ficar*) i *fic* 'berruga' 'fruiteta d'una espècie d'ars' (de FICUS). — [3] Una *p* mossàrab es pot canviar en *f* per arabització, però no pensem a relacionar amb l'orònim *Picòssa* 'turó agut' (gens rar des de l'Ebre enllà), p. ex., car també el pas de *f* primitiva a *p* (per ultracorrecció de la influència aràbiga) es comprova en mossarabismes (cf. *DCEC*, s. v. *alpechín*). En aquest cas hi degué ajudar la contaminació de *picar*, a causa del gust acídul o picant de moltes menes de cogombre, cf. angl. *pickle* 'cogombret que se serveix en els Estats Units com a entremès, de gust realçat amb un poc de vinagre'. — [4] D'ells ho pot pendre el Mohit (S. XIX), que no el localitza i que recull mots vulgars de Síria, però és una vasta recopilació que en té de pertot. La dada del Mohit, tal com la reporta Dozy, és insuficient per entendre-ho bé (es podria entendre que relaciona amb un meló sense identificar-l'hi), però val més atenir-se al que hi comprèn Lane, coneixedor directe i sapientíssim de les coses i del lèxic d'Egipte.

ALFIL, peça dels escacs, de l'àr. *al-fîl* 'l'elefant', i aquest del persa *pîl* id., perquè aquesta és la figura que té en les peces usades a Orient. □ *1.ª doc.*: *orfil*, S. XIII; *arfil*, doc. de l'any 1300.

En les glosses catalanes al nostre *RMa.* (p. 540, s. v. *scacus*) figuren ja, com a nom de les peces, dos cops *orfil* per a la nostra; per a la reina, *dona* i també *regina*; *peon*, *roc*, *equus* i *scac mat.* «Dos *orfils*» era encara la forma que usava en el S. XV l'adaptador del *Libre de Bones Costums sobre lo joch dels scachs*, de Cèssulis (cita de Careta, *DBarbr.*, p. 460). Aquesta forma en *o-* és deguda a una contaminació d'*orifany*, nom català antic de l'elefant. Però també trobem *arfil*, que llegim en un doc. de l'any 1300: «don Johan, que volia esser Rey e ara és *arfil*». Són formes degudes a una dissimilació en *alfil*; *arfil* també es troba en castellà [1300 i més tard], *orfil* allí el 1660, *alfil*, 1283, Nebr., etc. (*DCEC* I, 117). Pot ser casual el fet que en català no tinguem dades de la variant *alfil* fins a Lab. 1839 — mot que cal pronunciar agut i fugir del gros barbarisme *àlfil* que se sent a certs escaquistes. En àrab *fîl*, com a nom de l'elefant, és ja dels més antics lexicògrafs orientals [Ibn as-Sikkit, †848 d. C.] i occidentals [*PAlc.*; *Leyes de Moros* Ss. XIV-XV]: Lane, 2474*b*; Dozy, *Suppl.* II, 294*b*; cf. cast. MARFIL (*DCEC*).

ALFIREM o *alfilem*, 'espècie de cobretaula o de vel del cap, usada pels moriscos o importada pels moros', de l'àr. vg. *ḥiram* (àr. *iḥrâm*). □ *1.ª doc.*: 1387; *alfilem*, 1366. Veg. l'article del *DCEC* sobre el cast. ant. *alfareme* (I, 113).

Alfindi (Alcoatí), V. *DCEC* (*alinde*) *Alflàvia*, V. *alfàbia*

ALFOLBA, 'cert farratge', de l'àr. *ḥúlba* id. □ *1.ª doc.*: en diversos tractats del S. XV, *AlcM*. Però en el *Receptari* valencià de Micer Joan (*BABL* VII, 328) veig una variant *alfobes* (que el *DAg.* cita també d'un invent. de Sta. Coloma de Queralt) deguda a dissimilació. Veg. *DCEC* I, 127*a*, s. v. *alholva*. En el NO. d'Aragó, a Aragüés, sento *albǫ́lba* (1965), forma alterada per la fonètica basca.

ALFOMBRA, per *catifa*, castellanisme, per a l'origen aràbic del qual, veg. *DCEC* I, 117*b*.

ALFÓNDEC o *alfòndic*, de l'àrab hispànic *fúndaq* (àr. *fúnduq*) 'fonda', 'hostal on s'allotjaven els mercaders amb llurs mercaderies', i aquest del gr. πανδοχεῖον 'fonda' (pròpiament 'lloc on reben a tothom', de πᾶς 'tot' i δέχομαι 'jo rebo'). □ *1.ª doc.*: 1176.

En el Llevant «els *alfòndics* eren grans edificis, en el barri del port, on les colònies franques tenien el dipòsit de les mercaderies, i on els mercaders podien allotjar-se; com que a Egipte era prohibit als cristians de tenir propietats, els *alfòndica* els eren cedits a precari pel govern; entorn de l'*alfòndic* s'organitzava la vida de la colònia mercadera, en forma altament au-

tònoma», L. Nicolau d'Olwer, *L'Expansió de Cat. en la Mediterrània Oriental*, 35.1ss. (cf. 20.10, 32.9, etc.). «En los *alfóndechs* ni en los obradors no us hi cal cercar, sényer, car no y tracta hom quax sinó de vendre e de comprar», Llull (*Cont.*, 113); *AlcM* cita docs. de 1381 i de 1403 relatius als *alfóndecs* d'Alexandria i de Tunis; etc. També existeix una variant *fóndec* (en doc. reial de 1326, Finke, *A. Arag.* III, 512). Però no es referia solament al Llevant sinó també a les nostres terres rescatades dels moros: «ipsum *alfondelg*. quod est apud Tortosam --- quod *alfondec* ---» (el primer cop deu haver-hi lliçó errada per *-dech*), a. 1176 (*Cartulari* de Poblet, p. 107); de Novelda: «val l'*alfondech* del dit loch, cascun any, de loguer, tro a 40 sol.», a. 1315 (*CoDoACA* XXXIX, 123); de Callosa d'En Sarrià: «existía un *alfondec* o mesón y taberna al que acudían los moros, que jugaban y se embriagaban allí y reñían», doc. de 1414 (Salvà, *Callosa* I, 54).

En baix llatí apareix ja *alfondicus*, el 1101, en un doc. hispànic, llatinització que és freqüent i quasi general en el S. XIII (d'on la forma *alfòndic* que donen Nicolau i el *DFa.*, però en català apareix generalment l'altra). Més tardanament va estenent-se a fondes on posen visitants o viatgers de tota mena, com en Joanot Martorell: «cascú que tenia catius los portava al *alfóndech* on posava Tirant» (*T. lo Blanc*, Ag. I, 338). Per un conducte diferent el mateix mot aràbic va donar *FONDA* (veg.). I amb el contingut morisc i comercial, el cast. ant. *alhóndiga* (*DCEC* I, 127; IV, 913, i *DECH*);[1] Dozy, *Gloss.*, 138-9; Neuvonen, 37-38; Devic (Littré, vol. V), 37.

DERIV.: *Alfondeguer* [1458, i ja S. XIII]: «La tasca de l'ambaixador <de Jaume I a Egipte, R. de Comas> era d'obtenir del soldà la concessió d'un *alfòndic* i d'establir-hi, en nom del rei, un *alfondiguer* i un cònsol», Nicolau d'Olwer, *o. c.*, 34.25; ja s'havia format abans de la reconquesta, amb el sufix en forma mossàrab: *funduqâir* «stabularius» (*RMa.*).

[1] *Fóndiga*, doc. de Sevilla, de 1294, MzPi., *D. Ling. Cast.*, 355.12, 13. Tendeix a especialitzar-se per a dipòsit de certs productes: «*alhóndiga de pan*: horreum», Nebrija, basc dial. *alondegi* «sitio de vinos» en el Baztan (× bc. *-tegi*, *-degi*, 'cabana'), guip. *alondero* «vinatero».

ALFORÍ, 'graner o departament d'un graner', de l'àr. vg. *hurí*, àr. *hury*. ☐ *1.ª doc.*: en la nostra llengua no n'hi ha notícia fins al S. XIX; en castellà es documenta des del S. XIII.

És mot solament valencià, però la seva àmplia i antiga difusió toponímica no permet dubtar que fou heretat directament de l'àrab local valencià i balear. Entre molts més: *Els Alforins* (o Fontanars) extensíssima partida (i ermita) a l'Oest d'Ontinyent, amb molta població rural, avui erigida en municipi; *Tossal de l'Alforí* entre Penyagolosa i la Mola d'Ares (*GGRV*, Cast., 39; *Alfort* és una errada en *AlcM*); *L'Auferí* gran serra que es desprèn al Nord del Montsant cap a Margalef (dissim. d'*əufurí*); *Alforí* alqueria del terme de Ciutadella, etc. No el veig recollit en lèxics fins a Escrig, 1851 «*alfolins* pl. alfolíes o alfolís en dos acepciones» (amb un *alfoliu* inexistent err. de lectura per *alfolins*).

Sembla haver-se conservat més viu en els parlars de l'extrem Migjorn: a Monòver: «la casa de la Riba --- en una recarà, miran al Michdia; no li falta res: té bodega, en cubs i prensa; almasara y cherré pa'l oli; la cambra, en es *alforins*, pa el blat y la sivà» (*Canyissaes*, p. 104; de nou p. 123). A Elx, però, ha passat a aplicar-se a un departament «que hi ha en l'almàssera per dipositar-hi les olives». En castellà abunda molt més la doc., car el mot hi fou molt usat en quasi tot el domini durant l'Edat Mitjana i més tard; segons el *DAut.* allí predomina *alfolí* [c. 1260] sobre *alhorí*, *alforí* [c. 1300], *alholí* (JRuiz, Nebr.) i n'hi ha d'altres; veg. *DCEC* I, 117*b*. En àrab la forma clàssica *hury* ja figura recollida per lexicògrafs orientals (com els iranis Meidaní, †1141, i Firuzabadí) com a graner públic de blat («horreum frumentarium regium», Freytag IV, 388*b*) i usat per l'àrab Abenbatuta (†1377) i l'egipci Maqrizí (†1441), Dozy, *Suppl.* II, 756.

Com és regular en mots d'aquesta estructura, en vulgar la *y* consonant es torna *-í* accentuada (*horí*, *PAlc.*, 98.39, i així s'accentua en parlars africans moderns, Steiger, *Contr.*, 270). No hi ha acord sobre si era mot autòcton o manllevat del ll. *horreum*, ni indicis per afirmar-ho o negar-ho, car el ll. *horreum* és també un mot sense etimologia ni parentela indoeuropea (Ernout-M., Walde-H., res en Pok.) i d'altra banda no hi ha arrel aràbiga de tal sentit.

ALFORJA, generalment *alforges*, de l'àr. *ḫurǧ*. ☐ *1.ª doc.*: 1523.

En un dels inventaris de castells p. p. R. d'Alòs, i altres docs. del segle. Ja el registra OPou «*alforjes* o beaces: corycium, hippoprae» (*ThPu.*, 315). Usat avui a tot el territori lingüístic, si bé el mot d'origen llatí, preferit a l'Edat Mitjana, *beaces*, continua preponderant a Mallorca. Va passar també al cast. *alforjas* [c. 1400], port. *alforge*, bearn. *forje* 'alforja', gc. pirinenc *broudye* 'pell de moltó cosida en forma de sac', 'manteguera' (*VRom.* II, 167). En àrab és un mot general i de tots els temps, ja documentat a Espanya per l'Akhbar Madjmua, S. XI (Dozy I, 359*b*), a Orient pel Djauharí, c. l'a. 1000, etc (Lane, 719), i corresponent a l'arrel *ḫrǧ* en el sentit de 'fer sortir, transportar', productivíssima i bàsica en la llengua; el mot «organes» (potser mossàrab) amb què el tradueix *RMa.* s'ha d'entendre amb un valor com el del nostre *àrguens* o *arguenells*.

DERIV.: *Alforger*.

ALFORRO, de l'àr. *ḥurr* 'lliure, de condició lliure'. ☐ *1.ª doc.*: *alforre*, doc. de Barcelona, a. 1290 (*BABL* XI, 301).

En les diverses variants *alforre*, *alforro*, *forre* i *forro*, apareix també als *Costums de Tortosa* (*criatura franca e alforra*), a la *Crònica* de Jaume I (*alforro*, *forre*), en un document barceloní de 1360 (*alforre*,

P. Longàs, *HomMzPi* III, 559) i diversos documents del S. XV (*forro*, a. 1405, *BSCC* XIII, 35; *franques e alforres*, a. 1455, *CoDoACA* VIII, 465; *franch e alforro*, a. 1468, *BSAL* X, 14), sempre en l'acc. 'lliure, franc de servitud' (o 'llibert, esclau afranquit'). Aquesta i l'acc. 'lliure, sense traves ni obligacions', 'solter' (*forro*, J. Roig, *Spill*, 3179, 10424; *forro* 'fradistern' a Pineda, *AlcM*) apareixen ja en l'àrab hispànic. Del mateix origen i sentit, cast. *horro* (S. XI) i port. *forro* (S. XII). Accepcions secundàries: *forro* 'despullat, mancat de vestit o altres adherències' (*Cançó dones*, 11; *Coll. dames*, 224), *anar forro* (cat. occ., val.) o *anar de forro* (o *a forro*) (val.) 'anar desembarassat, anar a peu i sense càrrega'; de 'lliure' hom passà a aplicar *forra* a les ovelles i altres femelles que no estan prenyades (a la Plana i a la Garrotxa) o a les que són eixorques (a tot el Principat, *BDLC* IX, 194), i *forro* prengué el sentit més general d'"improductiu, erm' (Cabrerès); *eixir-se'n de forro* 'sortir de franc, sense pagar' (València).

A distingir del val. i eiv. *alforro* 'espècie de bèrbol infantil o borradura', ja usat per JRoig (*Spill*, 5249) (veg. la cita supra en *ALFERESSIA*), de l'àr. vg. *ḥurr* 'malaltia inflamatòria' (cf. àr. *ḥarr 'calor'*) (veg. *DCEC* I, 127-8, ALHORRE).

DERIV.: *alforria* 'afranquiment d'esclau' (*Costums de Tortosa*, 64, 87); *alforrer* 'esclau alliberat'; *alforrar* 'alliberar, donar llibertat a un esclau o pres' (Muntaner, *Crònica*, § 247), *-rrat* 'desembarassat' (val.), *anar alforrat* 'anar en mànigues de camisa' (val.; MGadea, *T. del Xè* I, 152, 278); *forrar-se* (Bagà, Pego) o *aforrar-se* (Ribagorça, Pallars, Segarra) 'avortar';[1] *alforrar-se* o *aforrar-se* 'abstenir-se' (val.; Villena, *Vita Christi*, 168) i *no alforrar-se-les* o *no aforrar-se-les* (o *no alforrar-se* o *no aforrar-se*) 'no tenir consideració per a ningú ni per a res' (val.); *alforrar* (val., eiv.) o *aforrar* (cat. occ., val.) 'estalviar'; *alforro* o *aforro* 'estalvi' (val.); *alforrament* o *aforrament* (val.); *alforrador* (val.) o *aforrador* (cat. occ., val.); *aforrollar* 'estalviar' (?) (Penedès, segons *AlcM*). M. C.

[1] Alterat en *esforrar* 'avortar, parir abans d'hora (la cabra)' a les Riberes del Sió i del Llobregós (*BDLC* IX, 189, 193). D'on el derivat *esforraiar* mall. 'malmetre' (*esforrayen*, Pres. 6, *BDLC* IV, 185), 'desfigurar' (*esforrellen el nom*, ib. VII, 310).

Alfortoner (doc. de 1409) està per **aufertorer*, de *ofertor(i)*, oferta (cf. *DCEC* III, 954*a*, HORTERA, INFURCIÓN).

ALGA, del ll. ALGA id. □ *1.ª doc.*: c. 1350.

En un ban de l'Arxiu del municipi barceloní, entre les dates de 1349 i 1356 (*DBal.*): «que tot pescater o pescatera o --- qui vena peix, que l'haje a vendra al pes de la liura carnicera, net de arena e de *alga*». En la Renaix.: «--- allà ciutats florien / --- ab música d'aucells; / ara en palaus de marbre les foques s'hi congrien / y d'*algues* se vestexen les prades dels anyells», *Atl.* I, 2*d*. Avui és d'ús bastant popular, més o menys pertot, més que més *alga* col·lectiu; sobretot vivaç a Mallorca («*unə mǫtə d álgə*» 'mata d'algues', Deià, 1964), potser no tant en català central (però jo ho sentia també de vegades als pescadors del Maresme, c. 1925) i menys en la costa rossellonesa: al Barcarès m'avisaven que ells en diuen *herba de roc* (1960); en tot cas el mot enlloc no és mort. També s'aplica a ulvàcies que creixen en aigües no marines, particularment en sèquies; en terra valenciana, en lloc d'això sento *nalga*: «aquella séquia tenia *nálga* i ---», anoto a Alcúdia de Crespins (1962).[1]

DERIV.: Per als col·lectius varien les formacions, sense comptar els mots d'altra arrel, usats per designar només cada un dels grossos claps negres (més que una mata però no tant com un bosquet) que es transparenten a escassa fondària, que a Sant Pol de Mar es diuen *sapes*, cap a l'Empordà *antines*, amb variant men. *altina*, a Eivissa *un nẹ́grə*. Amb *algar* (que en principi és més gran) cal tenir compte, perquè hi ha homònim (potser més d'un), en tot cas l'arabisme *algar* «cueva», Sanelo I, 26v = cast. *algar* (l'un i l'altre d'etimologia, si bé no de vitalitat, ben segura) i port. *algar* [mj. S. XIII], de l'àr. *ġâr* 'caverna, cavitat', i d'àmplia persistència toponímica. Però deriva d'*alga*, en els afores de Castelló de la Plana: «el stany con el *algar* y los exutals ocupan grandes extensiones: la marjalería era escasa», segons docs. de 1588 (Traver, *Antigs. Cat. Pna.*, p. 138), i usat ja abans amb manifest valor apel·latiu en el *Llibre de Vàlues* de 1468, «item, un *alguar*, 400 sol.»; molts n'hi ha al llarg de les costes, com *s əlgá dər r̄əfəlẹ́t*, nom d'una platja o cala a Alcaufà (St. Lluís de Menorca, cf. mapa Masc. 12-I-9).[2]

Alguer [1859, *DAmen.*] (el nom de l'Alguer sard és d'etimologia ben incerta);[3] viu especialment a la costa valenciana, parlant de paratges del fons (on hi ha algues): a Cullera, *l'Alguer del Perelló*, *l'Alguer del Forn*, *l'Alguer del Cap* <*de Cullera*>, els dos darrers a una fondària d'unes 12 braces i amb *la barbada de l'alguer* al davant (1962); a Benidorm m'assenyalen una ratlla del fons bastant llarga: «seguint *l algẹ́* [sic, sense *-r*?] per *barbada de fora* i *barbada de dins*»; a Moraira sembla tractar-se d'una mata d'algues; potser també (o 'antina') a Dénia, 1963; els pescadors de la Penya a Eivissa també diuen *s əlgẹ́* en lloc de *əz nẹ́grə* (1963), a Fornells de Menorca *əlgəró* 'bosc d'algues' (1964).

Pel que fa a l'accepció 'rebombori, xivarri' és mallorquina (*BDLC* VIII, 1914-5, 19, 241), i no està explicada: no sé si per al·lusió a la nostra ciutat sarda (sigui per les revoltes que hi sufocà el Cerimoniós i les lluites amb Arborees i genovesos per mantenir-nos-hi, ¿o potser pel caràcter popular de la gent d'allí en contrast amb la flema mallorquina i la calma sardesca?), cf. *gresca* < *grezesca* GRAECISCA (paral·lel pel que fa a l'actitud catalana envers tals lluites mediterrànies, i fins es podria pensar siací no hi hauria reducció d'un *el-gre(ze)sc* amb aglutinació i canvi de sufix).

Alguera. Algueret. Algós.

[1] ¿Seria això el resultat d'una aglutinació morisca de l'article *al-alga* > **analga* dissimilat? No s'expli-

ca clarament. — [2] També enllà dels límits lingüístics: doc. bearnès de 1450 sobre «béner erbe, feus, *augà*, lac e toye» (*Cart.* d'Ossau, B250); d'on els quatre llocs bearnesos dits *Laugà*, d'un dels quals seria el notari d'Ossau Guiraut de *Laugar* (ib., 251). — [3] Aprofito l'ocasió per indicar unes dades bibliogràfiques que no se solen tenir en compte en parlar del dialecte i caràcter dels algueresos: MLWagner, *Litbl.* XLI, 408-9; Rubió i Lluch, *KJRPh.* I, 552; Alcover, *BDLC* XI (1920), 14 i 15; M-Lübke, ib. XIII, 85. Notem que l'ús amb article, *L'Alguer*, avui general, i molt recomanable, es troba ja repetidament en el S. XV (Turell), mentre que si no m'erro la *Crònica* del Cerimoniós vacilla en aquest punt. Ni això ni allò dóna orientació etimològica vàlida.

ALGADA, 'certa afecció cutània', només en el *Collectori Cirurgical* de Cauliac (de 1463-92); *AlcM* hi afegeix una variant *algaz*, d'un altre passatge del mateix capítol de l'obra i que és fàcil d'identificar-hi del tot, donat el context, majorment si el suposem forma elidida per *algaza*: «*algaz'*, enpanys,[1] lentigues, etc. --- són infeccions de la conna»; i no és gaire estrany que, en aquesta, la *-d-* es tornés *-z-*, sobretot si és una forma occitana (Cauliac era professor de Montpeller), car hi ha algun altre cas de $d > z$ entre vocals, fins en arabismes (*sosa* < *sau̯da*). És acceptable l'etimologia aràbiga que suggereix Moll; però advertim que en *RMa.* no hem d'entendre la definició «igneus» com un adjectiu aplicat a cosa que crema sinó com a substantiu, 'objecte relacionat amb el foc', com ens aclareix el mateix lèxic traduint-ho també per «cinis»,[2] i *PAlc.* definint *gadá*[3] per «cisco de hogar» (169*b*36) i «recoldo, ceniza caliente» (379*b*14). És pot identificar amb l'àr. antic *ġaḍā* (Djauharí, Fayyumí, Firuz.), nom d'una mena d'arbre de fusta molt dura, que el viatger Palgrave precisa com un gran arbust del gènere *Euphorbia* propi de la Península aràbiga; ara bé, subratllen el Fayyumí i el Harirí la característica que el foc que es fa amb la seva llenya té gran durada i se'n treu un carbó «duríssim»;[4] d'ací, doncs, el pas a la idea de 'caliu', 'brasa viva', en hispano-àrab, d'on passà a aplicar-se a una malaltia irritant o inflamatòria de la pell (o un herpes urent, amb granulació comparable a la cendra, cf. cast. *sarpullido*).

[1] No separar *en panys* com en l'ed., car no hi escau ací preposició, i es tracta evidentment d'una altra afecció cutània, amb nom semblant al de l'*empeine* castellà, mena d'herpes o bèrbol, ll. vg. IMPEDIGINEM, ll. *impetīgo, -inis* (V. *DCEC*), per més que no hi hagi altra documentació catalana del mot; esperaríem més aviat *empeins* o *empéins*. Es pot pensar en una grafia mallorquina *â* = *ɔ́*; o més aviat en un *empayns* pronunciat *əmpəins*, i amb còpia inexacta de *-yns* com a *-nys*. — [2] *RMa.*, p. 192, i amb l'altre sentit pp. 150, 420; escrit pertot *ġaḍā*, en el darrer passatge també, però afegint-hi la variant gràfica amb addició de *ta* marbuta darrere la *ā*. — [3] L'accentuació en la final de vegades reculava en àrab vulgar en mots d'aquesta forma, cf. el cast. *achaque*. — [4] Pertany a una arrel aràbiga coneguda i antiga amb caràcter verbal, i d'aplicacions bastant importants i nombroses, Lane, 2269*a*; cf. Dozy, *Suppl.* II, 216*a*.

ALGÀLIA, 'substància caracteritzada per una intensa fortor o flaire', de l'àr. *ġâliya* 'mesc'. □ *1.ª doc.*: mj. S. XIV, poema d'Eiximenis.

«Ne sovén ab los hòmens / no deu ella parlar, / ne odor com *algàlia* / o mosquet deu portar» (*Entre DL* I, 190; IV, 11.5), prosificat «--- ne portar grans odors axí com mosquet o *algàlia* ---» (*L. de l. Dones*, cap. 29); «en un lit perfumat de benjohí, *algàlia*, almesch fi» i «manà que perfumassen lo lit, y en los lençols y en los coxins féu posar *algàlia*», *Tirant*, Ag. I, 350; II, 150. És falsa l'accentuació en la *í* que hom sovint hi ha posat, com es veu per·la rima de JRoig: «una malvada / reïna fada / —deya·s Athàlia, / farta d'*algàlia*, / com a çabia—[1] / de malaltia / Déu li ferí / fill, qui·n morí» (*Spill*, v. 9354). OPou entre les *adrogues y olor*: «*algàlia*: zibetum; almesch: moscus ---» (p. 199), «gat de *algàlia*: felis zibethi», p. 55. També port. i cast. *algália* [c. 1330]. Eguílaz, 175; Neuvonen, 150.

El duplicat *algàlia* 'sonda per a la bufeta', que apareix primerament en el *Diccionari Torra*, 1650: «instrument de cirurgià: chatater, aenea fistula, chirurgicum instrumentum quo urinam proliciunt», és d'origen diferent: b. ll. *argalis*, *algalia*, id., b. gr. *ἀργαλεῖον* [gr. clàss. *ἐργαλεῖον*) 'eina' (derivat de *ἔργον* 'obra'), i va donar també el fr. *algalie* [*algarie* en el S. XVI] i el cast. *algalia* [1606, primer *argalia*, 1551], veg. Hatzfeld-Darm.-Thomas, *Dict. Gral.* i *DCEC* I, 119; cal rebutjar el suggeriment de Gamillscheg (*EWFS*) de derivar-lo del ll. vg. *ARGANUM (< *ὄργανον*, ètimon del nostre *argue*), car *ἐργαλεῖον* ja pertany al grec antic (Tucídides, Plató).

DERIV.: *Algaliar*, *algaliat* — «yo la viu vestir e despullar, *algaliada* e ben perfumada», *Tirant* II, 270; *algaliada* subst. fem. [c. 1500, *AlcM*].

[1] L'explicació de Chabàs d'aquest mot com a variant de *sabuda* és impossible, no tant per la *i* com per la falta de *-d-* i perquè tampoc és sentit que escaigui al context. Es deu tractar de *sabea* 'dona de Saba', fem. de *sabeu*, la terra dels perfums intensos. Cf. *jüia*, *romia*, *mia*, femenins antics de *jueu*, *romeu*, *meu*.

Algaiat i *Algallat*, que recull *AlcM*, són la mateixa serra, el nom de la qual no té altra forma que *Algaiat*, per tant és falsa l'etimologia aràbiga allí suggerida.

Algama no sols són evidentment impossibles les dues etimologies que indica *AlcM* (*Algam* és acusatiu d'un *Alga* i no té verament *-m*) sinó també l'accentuació, que és en la *A inicial* (no pas *-áma*) i per tant cal més aviat escriure *Àlguema* (*TopHesp.* I, 272n.), nom sens dubte pre-romà, més aviat indoeuropeu (sorotàptic més que cèltic).

Algar, V. *alga* *Algara* i *algarada*, arabismes manllevats del castellà, per als quals V. *DCEC* I, 120*a*; i fins potser també *algarejar*, derivat d'aquell, i *algarer* [1413, poc comú en cat.], que podria ser també una formació ja realitzada en el mossàrab valencià (cf. *alfondeguer*); aquell potser també és manlleu del cast., si bé n'hi ha un cas esporàdic en doc. de 1304: «Nalabez ab la sua companya *algareyan* entrà entre ells, si que al primer colp li mataren los de Berà tres hòmens a cavall» (Finke, *A. Arag.* III, 123) *Algaraví, algaravia*, V. *àrab* *Algarejar, algarer*, V. *algara* · *Algarina* [1699], V. *DCEC* (ANGUARINA)

ALGARRADA, 'màquina de guerra petita, que disparava projectils', de l'àr. *ʿarrâda* id., de l'arrel *ʿarad* 'llançar al lluny'. □ *1.ª doc.*: freqüent ja en la *Cròn.* de Jaume I.

«Havia una de aqueles *algarrades*, la meylor que anch hom pogués veer, que ben passava de 5 tro a 6 tendes, que entrava dins en la ost» (112), «vench un dia messatge a nós, que combatien Penacadel, e que y paraven *algarrades*, e combatien-los sovén e menut a escut e a lança» ((388), «e els sarraïns meteren mà a la meylor *algarrada* que y havia, e feriren-hi bé 10 colps — e pesava'ns tant com qui·ns ferís a punyades en les costes: no·ns pesara tan con los colps que hoíem dar, mentre menjàvem, en lo castell de fust» (224, etc.). També port. ant. *algarrada* (*RLus.* XXVII, 9), oc. ant. *algarada* [S. XIII, *ZRPh.* XLVII, 421], cast. ant. *algarrada* [c. 1220; *Libro de Alex.*, 702, 1047, 1057, 2056; *GrConqUltr.*, *Rivad.* XLIV, 129, 342]. En àrab magrebí es troba no sols la forma etimològica sinó també metàtesis *raʿʿâda* (Dozy, *Suppl.* I, 356*a*) i *ʿaddâra* (> *algadara*, en una crònica de principis S. XIV). *DCEC* I, 120*b*.

Algatzara, V. *gatzara* *Algaz(a)*, V. *algada*

ÀLGEBRA, 'part de les matemàtiques', 'art de restituir en el seu lloc els ossos desllorigáts', del b. ll. *algebra* id., i aquest de l'àr. *ǧābr* 'reducció', pertanyent a l'arrel *ǧbr* 'reforçar', 'guarir', 'restituir'. □ *1.ª doc.*: 2.ª acc., 1463-92; 1.ª acc., 1695.

Cauliac (*Coll. Cirurgical*), no solament per a l'art de redreçar els ossos espatllats: «quint libre de *Algebra* e stació e restauració de ossos trencats e deslogats», sinó també per a la mateixa lesió o desllorigament: «lo separat se ajusta consoldant les nafres e reduint les *algebres*». Per a la ciència matemàtica, en Lacav. (*Gazoph.*) «numerorum magna scientia». En castellà trobem aquella des de Nebrija (1495) («arte de encasar uessos; ars luxatoria»), l'altra en Covarrubias (1611). El fr. *algèbre* ja es troba el 1554 (i ja en el S. XIV però potser en la 2.ª acc.); l'it. *àlgebra* des de Galileu (i *arcibra* a fi del S. XVI: Zaccaria); en anglès des de 1541.

En àrab apareix *al-ǧābr* amb l'acc. moderna des dels escrits del gran científic centro-asiàtic *Al-Khowarezmí* (irani de l'Aral, arabitzat) en l'any 825, i en Abu Kamil (crec *al-ǧēbr*) a. 950, i va ser llatinitzat per l'italià Gherardo da Cremona (1114-1187) en la seva traducció del primer d'aquests savis, després, en el *Liber Abbaci*, també en llatí, de Leonardo Pisano (1202) (Karpinski, *MLN* XXVIII, 93; cf. Zaccaria, s. v., i Asín, *Glos. Bot. Hisp.-Mus.*, p. 239). Es discuteix sobre el perquè d'aquesta denominació en matemàtica, i només sembla ben assentat que el nom complet d'aquesta ciència en àrab era *ʿilm al-ǧabr wa l-muqâbala* 'ciència de les reduccions i les comparacions' (Engelmann en Dozy, *Gloss.*, 123; Skeat, *Engl. Etym. Dict.*, s. v.), ço que explica el port. ant. *almucábalo* 'àlgebra'.

L'accentuació de *ál-* prova que ni el català ni les altres llengües romàniques (portuguès, cast., italià *àlgebra*) van pendre el mot directament de l'àrab (que llavors n'haurien fet *algèbra*), sinó a través del baix llatí. La 2.ª acc., que és sobretot hispànica, potser es prengué directament de l'àrab, com sigui que no consta on s'accentuava amb aquest sentit.

DERIV.: *algebraic* [1803, Belv.; en italià també es digué primer *algebraico*, després desbancat per *algèbrico*, pres del francès, forma que ha tingut poc ús cat. i cast.]; sembla que s'usà un *algefrach* «desconcertament de membre» (probt. encreuament amb *fractura, fracte*), que Alart cita del Nebrija català (però que no retrobo en l'ed. de 1562). *Algèbric. Algebrista* [1803, Belv.].

Algent, V. *àlgid* *Algeps, algepsar, algepser, algepsó*, V. *guix* *Algerra*, V. *gerra* *Algés*, V. *guix*

ÀLGID, 'molt fred', pres del ll. *algĭdus* id., derivat de *algēre* 'tenir fred'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*, com a adjectiu de la febre que causa fred i de les regions polars.

Com que el període àlgid de certes malalties, acompanyat alhora de fred glacial, és al mateix temps crític per a la vida del malalt, s'ha donat erròniament a *àlgid* l'acc. de 'culminant' (en cast. des de mj. S. XIX, en cat. cita d'Aulèstia en *DAg.*) denunciada sovint com a bàrbara, però vigorosa encara i que no es deurà pas poder eliminar.

DERIV.: *Algidesa*; *algiditat*.

CPT.: *Algefacient*. D'altra banda la terminació sufixada *-àlgia* (de *gastràlgia, neuràlgia, cefalàlgia*), *algèsia* (i *analgèsia*), i els cpts. *algòmetre* i *alginuresi*, no vénen del ll. *algere*, sinó del gr. *ἄλγος* 'dolor'.

Algoder, no de *ġadîr* 'aiguamoll', és clar, sinó del seu diminutiu *ġudāyyir*.

+ALGOLEJA, 'sector de terra d'alluvió vora un riu', de l'àr. *wālāǧa* 'recolzada d'un riu', de l'arrel *w-l-ǧ* 'entrar, penetrar dins de'. □ *1.ª doc.*: ja c. 1610, Escolano (*albueleje*), en forma més aviat morisca; en la catalana pura, *arboleja*, 1797, Cavanilles: «Deseaba ver las *arbolejas* de Bogét, para examinar el proyectado canal de riego» (de Tous), *Observ.* II, 36.

Avui el mot es troba sobretot en una condició intermèdia entre l'ús lliure com a apellatiu, i el caràcter

de terme topogràfic genèric amb freqüent fixació toponímica. A Alcúdia de Crespins, una cosa i l'altra: hi ha una partida dita *L'Algoleja*, i referint-se a un indret proper a aquest, i també vora el Cànyoles, però no el mateix, afegien: «tingau en compte que tot això és una *algoleja*», explicant-ho amb el verb derivat «s'ha *algoleğát*»: 's'ha omplert d'aigua del riu'. A Polinyà *la Golẹ́ča* és un sector de terra que queda entre el marge del Xúquer i la mota o cordó del riu, i m'explicaven que un poc més enllà, a «La Platgeta», «entre el riu i el cordó, no hi ha *golẹ́ča*» és a dir que hi deu haver codolar o areny gros (que ells en diuen *platja*), mentre que *goletja* és terra fina d'al·luvió; entremig, a Alzira (parlar apitxat com a Polinyà), la séquia d'*argolẹ́čes* és en un meandre a l'esquerra del Xúquer (3° 12 × 39° 07), i allí m'expliquen que *tẹ́ra <d>argolẹ́ča* és fina, prima i bona de treballar (1962).

De més a més ho tinc anotat en molts altres pobles de les comarques Dellà Xúquer, i amb alguna variant fonètica: *azgolẹ́ğa* a Sumacàrcer, *l'algolẹ́ğa* a la Nucia. No asseguro (i menys ho podem fer quan es tracta d'un mot que té homònims o quasi-homònims) que a Benissa (1963) volguessin dir el mateix quan em descrivien una part dels pendents de la gran Serra de Bèrnia dient que «fan una *zgolẹ́ğa* i uns pinars»: crec, però, que es tracta del mateix perquè la zona descrita era la del peu de la muntanya, on uns quants grossos barrancs sovint s'hi escolen amb importants avingudes; a Benigembla, vora el riu Gorgos (entre Pego i Callosa) el dubte s'accentua, en *l'Azgolẹ́ğa* <de> Martínez, que és amunt per la serra del Sud de la vall; perquè l'informador, interrogat sobre el terreny, la descrivia com «un lloc costerut» i m'ho explicava «perquè s'*ezgǫ́la*» (esllavissa, 1963).[1] No tinc notícia que el mot hagi estat recollit per cap lexicògraf.

No és evident que hi hagi parentela fora de la nostra llengua, i encara menys està ben assegurat que no sigui d'etimologia purament catalana, si bé allò és ben probable i això últim ho és poc.[2] Sembla realment tractar-se d'un arabisme ja documentat des d'abans en altres terres. El nom d'*Alwäläğa* figura en l'Idrissí (S. XII) com a nom de la rodalia (*al-iqlîm*) de Zorita de los Canes (prop de Pastrana, a l'Alcàrria).[3] En particular és clar que quan ens conten que el poeta murcià Safwân Ibn-Idrîs solia asseure's vora *al-walâğa* entenen 'la recolzada del riu Segura', on encara es dóna el nom *la Arboleja* a una partida, travessada per la *Acequia de Algualeja*, veg. Elías Terés (*Al-Walâğa topónimo árabe, Al-And.* XXXIII, 1968, 291-309, espt. 304ss.) i Vallvé (ib., 1972, 176),[4] que no semblen tenir notícia del mot català.

Però en el mateix País Valencià tenim testimoni aràbic del mot que ens interessa, com sigui que Escolano en les seves *Décadas* (II, p. 584), vacil·lant sobre l'etimologia d'un altre topònim, *Alcoleja* (sense relació de cap mena amb el nostre genèric), explica que «quiere decir en arábigo fortaleza pequeña, o tierra cerca de río, de la palabra *albueleje*»; és evident que no hi havia lloc a vacil·lació, i que *Alcoleja* és allò (àrab *al-qulâiᶜa*); però no obstant, l'altra dada és útil per al nostre cas: entenguem *al-wäläğä* (pronúncia tardana, radicalment morisca, de la *a* com a *ä*, quasi *ẹ*); sembla cosa aclarida (així ho creu també Sanchis Guarner) que Escolano tenia un moro (un morisc valencià, jo diria) que li donava dades sobre el vocabulari aràbic (quan s'erra tan sovint no sol ser per això sinó per les seves aberracions acrítiques). I és que efectivament es tracta d'un mot ben conegut i ja clàssic, però en particular ben identificat en la nostra àrea.

Dozy (*Suppl.* II, 839*b*) trobava en Abenalabbar, en Almakkarí i en Yaqut que «les fértiles vallées de la Huerta de Valencia et la H. de Murcia portaient le nom de *walağa*»; l'Akhbar Mağmûᶜ parla de la *walağa* que es troba entre el Guadalquivir i el Guadaira; el mot figura en els docs. aràbics de Sicília (p. p. Lello); i el nostre *RMa.* vol dir sens dubte el mateix en definir-lo com a «litus», com sigui que ara i tot és viu a Tunis com el «plateau formé par le coude d'une rivière, en forme de presqu'île» (Beaussier). No hi ha problema etimològic dins l'àrab puix que el verb *wálağ* per a 'entrar, penetrar en' és de l'àrab comú, i el femení *walâğa* ja figura en fonts clàssiques, no sols com a «passage donnant accès» sinó com a 'recolzada d'una vall', i això no sols en lexicògrafs sinó ja en l'antic erudit aràbic Ibn-al-Aᶜrabí, que vivia a les terres de l'Indos, a la primera meitat del S. IX («a bend or place of bending of a valley», Lane, 2965*c*).

DERIV.: +*Algolejar-se* (supra).

[1] Potser seriaací un homònim, sigui *Alcoleja* 'el castellet' (àr. *qulâiᶜa*), sigui un *al-ğuwâira* (diminutiu de *ğâr*), amb metàtesi, en el qual deu pensar Saavedra quan es pregunta si en l'Idrissí vol dir 'la cova'. El cas de Benissa, d'altra banda, mostra que també hi ha el nostre *algoleja* cap a la muntanya, i és evident, per la inversemblant connexió etimològica que admetia el meu informant, que aquest no tenia més que un coneixement vague del mot. — [2] En rigor el verb *algolejar*, que hem vist usat, podria ser el punt de partida i no un derivat, i es podria tractar d'un derivat en *-ejar* d'un mossàrab **agual* (> **algual*) provinent d'AQUALE (cat. *aigual, aigol*, 'aiguamoll'). Un **algualejar-se* 'omplir-se d'aigols' hauria pogut passar a *algolejar-se* 'cobrir-se d'al·luvió'. Ni l'aparença aràbiga del mot, ni el significat precís hi inviten en forma clara ni tampoc ho desaconsellen netament, i tant els detalls fonètics com la circumstància geogràfica tot i induint-nos cap a l'àrab, no s'oposarien rotundament a l'explicació suggerida. Però entre tots fan que una explicació per l'àrab sembli més oportuna, i la que es troba per aquest costat és ben satisfactòria. — [3] Ed. Saavedra, *Idr.*, p. 45, cf. 48; ed. Ubieto, p. 109. — [4] En altres noms semblants sembla que hi ha mera homonímia, sobretot en la població portuguesa de *Golega*, districte de Santarem, tot i que no és més que dos km a la dreta del Tejo. Però crec que ja no és terra gaire baixa, i ja es troba a

uns 150 km de Lisboa; de tota manera esperaríem *-eja* i no pas *-ega*. No sé ben bé si mirar com a definitiu el meu escepticisme respecte de la identitat amb un nom molt repetit en els encontorns de Tudela de Navarra en els Ss. XII-XIII, en terres valuoses per a conreu i segurament no lluny dels marges de l'Ebre: «vendimus illam *albolecam* que fuit de --- aliam *albolecam* --- cum *alboleca* predicta --- supraditas *albolecas*», any 1177; «medietate de orto, una *alboleca*, un palacio, una cambra --- per una *alboleca* con la casa forana», a. 1244. Hi ha *-bo-* i no pas *-go-*, però això, que no és mai decisiu, ací, de més a més, admetia excepcions, segons el doc. més antic, i més abundós, de 1158: «de *alboleca* in barrio de Galiurr que P. Scte. Crucis et fratres sui vendiderunt ad Jucef Albofaçanum --- vendimus in Tutela unam *algoleca* in barrio de Galiur per 32 morab. --- de illa *algoleca* et de illo casal que se tenet cum illa *algoleca*, ad furo de Tutela de compra; et est *algoleca* iusta illam casam de Sango Abarca et iusta illam *algolecam* de Andreo» (*Est. Ed. Med. Cor. Arag.* V, 612, 646-7, 596) o sigui que en sis dels onze casos es tracta d'una terra immediata a una casa o dins d'un barri, i en els altres no veiem si ho és o no; la descripció que es podria deduir no és, doncs, prou precisa per decidir res, i en rigor *-eca* podria entendre's com a grafia de *-éča* i no de *-éka* (tanmateix no *-eǧa*); a desgrat del marge que aquests punts no aclarits ens deixarien, el caràcter constant de *-ol-* i enlloc el *-gual-* que esperaríem en els Ss. XII-XIII és fort indici que ací tenim una altra cosa.

Algom, V. *algú* *Algòmetre*, *-tria*, *algor*, V. *àlgid*
Algorfa 'garrofa': no existeix (confusió d'Escrig)

ALGORISME, 'notació pròpia a una forma particular de càlcul matemàtic', de *Al-ḫuwārizmī*, sobrenom del matemàtic irani arabitzat Abu Ǧa^{c}far Mohàmmed Abenmussa, les traduccions del qual introduïren l'alta aritmètica i l'àlgebra en l'Europa medieval. ☐ *1.ª doc.*: c. 1275, Llull.

«Gire·t a les xifres e a les figures del *algurisme* e de la alba <lleg. *l'àbac* o almenys una forma deformada *l'àlbac*>, qui pus leugerament són vistes e enteses» en la *Doctr. Pueril* de Llull, § 74.5. Tenim després *algorisme* (sense definició) en Aversó (766.4), c. 1390; i modernament la forma i acc. castellanitzants *guarisme* [1803, Belv.; escr. Renaix.]. El nom del gran matemàtic irani arabitzat (derivat del nom del seu país el *Khwarezm*, vora la mar d'Aral) s'accentua ja *ḫuarizmi* en àrab vulgar. Cf. Dozy, *Gloss.*, 130, i *DCEC*, s. v. *guarismo* (II, 818). En castellà el mot es va desdoblar modernament (*guarismo* i *algoritmo*) per influència del gr. *ἀριθμός* 'número' i del seu cpt. *logaritme*. També en català s'ha emprat la forma *algoritme*, que el *DFa.* i molts, amb força raó, rebutgen com a híbrid. També trobem en Llull una forma *alguarisme*, que és la que ja llegim llavors (i potser ja una mica abans) en Guillem de Cervera (4): «no sé --- ne abcens ne accents ne comptes d'*alguarismes*». I com a nom d'un tractat de matemàtiques: «libre appellat *l'Algorisma* --- Incipit *Algurismus* ---», c. 1405 en un inventari del Rei Martí (Bofarull, *Marina cat.*, p. 122).

Algrunçar, *-sar*, V. *gronxar*

ALGÚ i ALGUN, -UNA, del ll. vg. *ALICŪNUS id., contracció d'ALĬQUIS 'algú', 'algun', amb ŪNUS 'un', 'u'. ☐ *1.ª doc.*: tant *algú* com *alcú*, i les formes adjectives *-un*, *-una*, són ja freqüents en els textos del S. XIII.

Particularment en Llull apareixen tant la forma amb *-g-* com la forma amb síncope més antiga, amb *-c-*. *Algun*, p. ex., en *Merav.* II, 92 (*NCl.*), en *Blanquerna*, també una i altra ja en les parts de l'obra transmeses pel ms. antic: *algun àguila* (I, 230.23), *alguna* (I, 198.9), però també *alcuna* (I, 153.18). *Alcú* apareix en un doc. rossellonès de 1284 (Alart, *RLR* IV, 361), però també *algú* en un de 1324 (Finke, *Acta Ar.* III, 462). També se cita *algú* (pron. substantiu) en els *Costums* de Tortosa, *alcús* en els Usatges, i *algun* ('algú') figuraria ja en un doc. de 1201-4 dels Hospitalers (si bé no assegurem que no es tracti en aquest d'un passatge traduït un poc més tard del baix llatí).

El cas és que encara hi ha fluctuació molt estesa en Eiximenis: en el *Terç del Crestià*: *algun* i també el plural *alscuns* (*NCl.* VI, 46.35); en la *Doctrina Compendiosa* (ed. Bof.) topem *alcú* i *alscuns* com a pron. substantius, però també *alguna* i d'altra banda *alcun aventatge* (pp. 314, 319.12, 316, 320.11). Però ja en aquells finals del S. XIV va preponderant molt la forma amb *-g-*: fins en algun autor de zona arcaïtzant com el Reixac mallorquí de la *Questa* (*alguna marevâla*, 27.32); i en el XV la *-g-* s'ha generalitzat.

Com a prova aprofito casos alhora interessants fraseològicament: «lo pare *algunes de vegades* haguere-la matada, sinó que la mare la mantenie», St. Vicent, *Sermons* II, 171.1; *algun jorn* 'alguns dies' en el doc. de 1462, que citarem més de llarg, s. v. *JORN*. Avui la forma amb *-g-* regna sense variant i en tot el domini (si no és en altres coses, car en algun punt ho observo pronunciat amb *-r-*: «ho he sentit a dir *amb argúns*» = 'a alguns', Borges Blanques, 1936). *Algun temps* 'temps enrere' («*algun temps* en el Puig de la Caritat hi anaven a donar les oferenes», Ogassa, 1935).

Una formació paral·lela ha restat, amb limitacions segons els llocs, en la major part de les llengües germanes: port. *algum*, *-guma* (gall. *algumba* = *-úñǝ*), més tard en funció substantiva reemplaçat per *alguém* (creació analògica, no de ALIQUEM); cast. *algún*, *-uno*, *-una* (i més tard es crea *alguien*, veg. *DCEC*); oc. ant. *alcú*; fr. ant. *aucun* 'algun', més tard reduït a significar 'cap, ningun'; it. antiq. *alcuno*; en les últimes llengües en concurrència amb el preponderant oc. *caucú*, fr. *quelqu'un*, it. *qualcuno*. Per al detall dels fets i de

llur història, cal veure, en català i en totes, les gramàtiques històriques.

Algom 'alguna cosa': no té res a veure amb el cast. *algo* (fr. ant. *alques*), i també dubto molt que hi hagi cap lligam directe amb el ll. ALIQUOD: es tracta d'un encreuament merament català de *quelcom* amb el seu sinònim general *alguna cosa* (formació proporcional segons el model de *quelcom* ∼ *qualque cosa*). Limitat a les terres del Nord-Central del Principat, passa per ser específic de Cerdanya (*BDC* II, s. v.; id. en la cita de Ruyra per *AlcM*); jo l'he sentit de cap a cap de la comarca: Talltendre, Ger (1935), Puigcerdà (1921), Palau, Càldegues, La Tor (1959); i encara que a Er ja em cridava l'atenció l'ús de *kəlkǫ́m*, el sallagosard Cayrol usa *algom* (JPCerdà, *Cont. Cerd.*, 49); aigües avall continua vivaç pel Cadí i cap a la Valira, on el noto a Adraén, Bescaran i les Escaldes d'Andorra (1952); *AlcM* assegura que també en el Pallars Sobirà (on, si de cas, ha de ser ben poc usat, i jo mai no l'hi he sentit); en tot cas s'usa així mateix poc o molt pel Ripollès, Berguedà, Cardener, i segons el *DAg.* a la Garrotxa (Plana d'En Bas). L'ús del mot és sobretot en frases afirmatives o indefinides, rarament en les interrogatives directes (no he sentit mai «*vol algom?*» que hom sol reportar de Cerdanya) i potser es diu també, encara que ho repeteixen els forasters per fer brometa, com si es tractés d'un menjar *gom* misteriós; veg., en canvi, els exs. que cita *AlcM* i els que jo tinc anotats en el país, cap dels quals no té aquest caràcter. La pronúncia, o almenys, de molt, la més estesa, és amb *ò*.[1] Per més que sigui una creació analògica, no deu ser recent, car el romanç 108.10 del *Romllo.* de Milà, que no és de llenguatge recent (cf. *hagué*) i potser ja és del S. XVII o XVI (com els fets que relata), i del qual hi ha dues versions recollides a Vic i una a Ripoll, trobem «*əį* hagué perdiu per barba / y encara hi hagué *algom* més».

CPT.: *Alguntocom*, creació local en lloc de *ontocom* (veg. *ON*).

1 Així ho tinc anotat pertot. *AlcM* ho porta amb *ó* en una part dels llocs, i així ho he sentit a algun foraster, però cal tenir en compte que molts barcelonins prenen per vocal tancada el fonema *ò* de les comarques pirinenques. Als qui imiten el *quelcom* nòrdic també se'ls sent el disbarat ortoèpic *kəlkǫ́m*.

Alguadoc, que *AlcM* cita en un doc. mallorquí de 1735 amb el sentit genèric de 'cerimònia religiosa musulmana' (*ablucions*, com a ex. d'una d'elles, hi figura també, però no hi ha cap indici que s'usi amb aquest valor específic), és probable que vingui de l'àrab *wad*^{c}, vulgarment pron. *wâd(â)*^{c} (amb ^{c}*ain*, so gutural, si bé no pas una velar *k*), que ha designat en l'àrab magrebí diversos actes, llocs i cerimònies de caràcter àmpliament religiós («offrande religieuse», «présents», «fête d'un marabout», Dozy, *Suppl.* II, 792*a*) de l'arrel *wada*^{c} 'conciliar, apaivagar, reconciliar', etc. (Lane, VIII, 3051*a*, «valefacere», *RMa.*).

Alguarisme, V. *algorisme*   *Alguassa*: forma aragonesa (no mossàrab, error d'*AlcM*, que lamentablement m'atribueix a mi, veg. els detalls de l'etimologia en el *DCEC* I, 123)   *Alguatzir*, V. *algutzir*   *Alguer*, *alguera*, *alguerò*, V. *alga*   *Algun*, *alguna*, V. *algú*

ALGUEBER, hapax aràbic de la *Crònica* de Jaume I; com a hapax és de sentit dubtós i d'explicació molt incerta, i només amb grans reserves podem admetre que el context (els sarraïns d'Almenara demanen que Jaume I els atorgui 30 jovades de terra pertanyents als «*alguebers*, ço són d'aquels qui havien desemparat lo lugar, qui se n'eren fuyts») permeti entendre els antics prohoms i *xeikhs* moros del poble: llavors (deixant de banda l'arrel *ġ-b-r*, en què s'hauria pogut pensar) seria *käbîr* 'cap, capità', 'amo', 'majordom', 'el de rang més elevat' i també 'home vell' (Dozy, *Suppl.* II, 438*a*).

+*Alg(u)ecebra*, V. *alcassaba* (II)

ALGUTZIR, 'oficial de la justícia o del municipi', de l'àr. *wazîr* 'ministre', 'visir', de l'arrel *w-z-r* 'suportar un pes' d'on 'carregat o encarregat d'una feixuga missió'; ja en l'Edat Mitjana, i molt més en els nostres dies, s'ha anat degradant la importància d'aquesta missió fins a convertir-se avui en el modest *agutzil* dels ajuntaments i jutjats locals. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII, Jaume I.

«E tornaren ab nós l'*algutzir* e·l cavaller, de qui no·ns membra·l nom: e havien tan gran poder abdós en la vila, e l'*algutzir* de tot en tot, que tot ço que ells faessen ab nós hauria valor» (ed. Ag., 424.11). A la mateixa forma catalana deu correspondre la llatinitzada que llegeixo en un doc. reial relatiu a les Pitiüses: «dilectus *algutsirium* nostrum Joannem de Valterra, militem, patronum galeotam <sic?>, nostris predecessoribus regibus Aragonum quam nobis impensa ---», a. 1422 (I. Macabich, *Formentera*, 584).

Tot i que partim de l'àrab *al-wazîr*, no costa d'explicar aquest vocalisme català amb *-gut-*, si reparem que en àrab vulgar el mot devia pronunciar-se amb una *a* de timbre velar, a causa del *w-* precedent —*al-wâzîr*— d'on primerament *algotzir*, canviant després la *o* àtona en *u*, com tan generalment s'esdevé en la nostra llengua quan segueix *í* com a vocal tònica. Al costat d'això degué haver-hi també una pronúncia més sàvia o formalista amb *a* pròpia, que és la que ha donat el cast. *alguacil*; semblantment dades catalanes de procedència més meridional: «rey no portant / davant bandera / --- / ni lo mantell / Frederical, / sense fiscal / procurador, / posentador / ni *alguazir*», JRoig, *Spill*, v. 13105, «quatre madrines / la remiraren, / e deposaren / --- no ser prenyada: / fon enforcada / --- havent mentit / les pastoraces / de madrinaces, / lo llur fals dir / la féu morir / --- també ·s morí, / dins, lo fadrí, / sens batejar, / e féu errar / los *alguasís*; / ans que·m partís / ---» (ibid., 3503); la mateixa forma en Ausiàs, X, i avui segueix usant-se així, més que res, en terra valenciana: l'*algwazil* tinc anotat en els afores de Gandia (Benipeixcar), l'*agwazil* a Montitxel-

vo; l'*agwazíla*, forta propietària, ha donat nom en el Fondó de les Neus a un barranc principal.

La defallença de la 1.ª *-l-* en el nostre cas no hi ha cap dubte que es deu a dissimilació.[1] En el Principat s'estén molt la forma *əgudzil*, pròpia del català central; si bé en altres bandes, com generalment en valencià, no hi ha africació (l'*aguzíl* a Àreu i Tor de Vall Ferrera); a Mall., en canvi, la pron. vulgar és en general *əzgodzí* (*BDLC* x, 60). Una forma *algatzir* en els *Ardits* barcelonins de 1392, veg. *AlcM*, s. v.; *agutzí* eiv. 1555.

En castellà trobem *aluazil* des de 1075 (*alhuazil*, a. 1115), *aguazil* des del Poema del Cid. En portuguès *aguazil*. A l'Espanya musulmana el *wazîr* no era el primer ministre, sinó un funcionari subaltern d'aquest, sovint el governador d'una ciutat (veg. Engelmann en Dozy, *Gloss.*, 129-30); en castellà antic trobem les accs. 'governador d'una localitat, amb jurisdicció civil i criminal' (*1.ª Cròn. Gral.*), 'oficial inferior de justícia' (*Partidas*).

Des de les llengües hispàniques la paraula que estudiem va passar a les altres romàniques: en italià *algozilo*, *agozile*, etc. després s'han antiquat; però apareixen des de mj. S. XVI formes manllevades del castellà; i ja abans sorgeixen variants preses del català, com ho revela el canvi de *-ir* (amb la nostra *-r* muda) en *-ino*: *agozino* escrivia Ramusio c. 1510, *algozino* en docs. napolitans des de 1540; també milanès *agozzin* «birro, sorvegliante di galeotti» i altres formes pròximes, des de l'Aretino, el Tansillo, l'Allegri, etc. (Zaccaria, s. v., i supl.). Del sic. ant. llatinitzat *algutzerius* no estem tan segurs de si hi passà des del català (apareixent des de 1309) o directament de l'àrab; cf. Vidos, *Parole Marin.*, 181-5. Al francès passà, també des de la forma catalana, *argousin* 'vigilant de galeres' que ja trobem des del S. XVI (Rabelais, Du Bellay, si bé també la forma castellanitzant *argousil* en Brantôme).

DERIV.: *Algutziria.*

[1] És sabut, altrament, que es tracta d'una eliminació gens rara en arabismes, com *abercoc*. M-Lübke (*RFE* VIII, 231) fixant-se en el mossàrab *abûğ* o *agûğ* 'asfòdel' ALBUCIUM, creu que es tracta pertot de «dissimilacions per la pronúncia velar de la *-l-* (> *u̯*) catalana», explicació que no és pas un model de claredat, i que es presta a alguna objecció en diversos casos.

Alhelí, V. *DCEC* I, 126*b* (no existeix *alheliu*, error de còpia per *alhelins*) *Alhora*, V. *hora* *Ali (fer-)*, V. *aliar*

ALIACRÀ, 'icterícia', de l'àr. *al-yaraqân* id. □ *1.ª doc.*: S. XIV.

El *Libre de les Medicines particulars*, traduït del text d'Ibn Wâfid en aquell temps, dóna una recepta que «val contra la tos --- e contra *alieracam*» (*BABL*, 1943, 157). Fora d'aquesta dada, tant o més aràbiga que catalana, sembla que no n'hi ha més que doc. moderna i espt. valenciana; llevat que Lab. (1839) recull correctament *aliacrà* 'icterícia' m. (i Belv. com a antic i sense accentuar). Solament sé que *aliacrà* s'usa a Eivissa (PzCabrero), i d'altra banda (segons *AlcM*) des de Falset, Calaceit i Tortosa fins a Benidorm.

En el val. central aquest nom de malaltia es confon amb el de l'escorpí (*alacrà*). Tinc apuntat personalment *al̥akrà* i també *l̥akrá* a Serra de la Calderona (1962, potser aquell per a l'escorpí i aquest per al mal, si bé no s'explicaren prou bé); *liakrá* f. (amb plural *liakráes*) a Olocau de Carraixet, que revela com la gent hi percep un abstracte en *-ada*; *l̥iakrá* (per a totes dues coses), a Llombai i a Alzira; però per a totes dues *alakrá* a Museros; a Benifairó de Valldigna *diakráns* («un mal que es diu així perquè es queden grocs com un *diakrá*» = 'escorpí'); *aliakrá* a Barxeta; a Castelló de Rugat un dels informants deia *aliakrá* i m'explicava que a Terrateig hi havia una dona que el curava.

Endemés, cap al Migjorn, apareix una forma de consonantisme més simple i potser més etimològica. Ja Porcell (1565), metge saragossà nascut a Sardenya però d'origen català, deia en castellà *aliacá*; i jo vaig oir *aliaká* a Xaló, on recomanaven *ŋésto* ('espècie d'aladern') per guarir-lo; a Benigànim l'informador l'anomenà *el liaká*, però cal sospitar que també diguin *l aliaká* com a femení, car ell mateix m'explicà «io l'he *tinguda*»; i així deu continuar fins a l'extrem Sud, com sigui que Canyís també deia *aliacà* a Monòver (p. 100), si bé l'alcoià MGadea usava *aliacrà* per al mal (*T. de Xè* II, 13).

En castellà solament coneixem l'ús del mot en la franja oriental de la llengua (veg. *DCEC* I, 128*a*; IV, 913*a*), i si bé Palmireno (que era d'Alcanyís, tercer quart S. XVI), en diu *aliacrán*, té molta més extensió una forma corresponent a la nostra de l'extrem Sud: *aliacán* a Múrcia (Lemus, *Voc. Panocho*) i així segueix viu a Almeria i altres zones del Sud.[1] La gènesi d'aquesta forma no és inequívoca: *Al-yaraqân* amb metàtesi **aliacarán*, d'on *aliacrán*; però també podria ser *al-yaraqân* > **alialacán* (amb *-r-* àr. > *-l-*) i haplologia *li̯a-la* > *-lia-*.

Aquesta paraula no té arrel aràbiga que jo sàpiga, ni és gaire generalment coneguda en àrab (almenys no la recull Lane, val a dir que molt incomplet en la lletra *y-*), tanmateix Freytag (IV, 518*a*) l'atribueix ja al Djauharí i el Firuzabadí, i en tot cas, *yaraqân* ja figura en *PAlc.* (i no sols per a 'icterícia' sinó també com a nom de la hidropesia); *yarqân* també en el nostre *RMa.* però aquest només a la primera part i amb la traducció *turbo* (que en principi sembla equivaler a 'baldufa' però també podria ser 'terbolí' i altres coses). *Yaraqân* pot ser metàtesi per un **yaqarân* tenint en compte les formes romàniques, majorment atès que, a Egipte, apareix, amb una metàtesi diferent, *rayaqân* (Boqtor).

Tanmateix és veritat que no ens consta en quina direcció és produiria la metàtesi, però potser fou més aviat partint de **yaqarân*, car sospito que era una arabització del nom grec ἰκτερός del color groc i de la icterícia, puix que és també la ἰκτερίας, pedra precio-

sa, celidònia (Boqtor), i l'ocell ἴκτερος (segons el dicc. caldeo-aràbic de Payne Smith, Dozy, *Suppl.* II, 851).[2]

Pogué haver-hi primer un **iqtrân*, que passaria a *i(a)qarân*, per un desafeixugament de l'estructura del mot, comparable al que constatem en *Iskandaría* < *Alexandria*, *Iskánder* < *Aléxandros*, *ᶜasqar* < EXERCITUS, *yāqût* < HYAKINTHOS, etc.

DERIV.: *aliacranat.*

[1] No m'explico bé, d'altra banda, la forma *el mál de layán* que sento a l'alt-aragonès de Bielsa (1965). Potser d'un *ḻaglán* > *laglan* > *lagyán*? — [2] El fet és que una variant *'araqân* és ben clàssica i coneguda, no sols des del Djauharí i el Firuzabadí sinó també per Avicena; i que, en el sentit de 'neuliment de la collita' («a blight», «robigo segetis»), es troba no sols en aquells dos sinó també en el lèxic atribuït al Karmaní (1065) (Lane, 50*a*). D'altra banda hi ha d'haver així mateix comunitat d'origen amb *al-yarqā* 'neuliment' que Golius assenyala en el Demirí (1365, mort al Caire el 1405) i amb *y-r-k* «chrysoprase», Dozy, *Suppl.* II, 851*a*; però tot plegat això poden ser també reduccions diverses de ἴκτερος, Tot això ajudat per la influència de l'arrel aràbiga ubiqua *ᶜ-r-q* (*al-ᶜIrâq* 'Mesopotamia', *al-ᶜiraqân* 'Basra + Kufa', *ᶜirq* 'vena, artèria, arrel, fibra', *ᶜaraq* 'descarnar', etc.).

ALIAR, del fr. ant. *aliier* (fr. *allier*) 'ajuntar', 'aliar', i aquest del ll. ALLĬGARE 'lligar a (alguna cosa)', derivat de LĬGARE 'lligar, fermar'. ☐ *1.ª doc.*: *aliança*, 1461; *a(l)leyar* 'fer un aliatge de metalls', 1285, 1338, 1409; *aliar-se*, 1803, Belv., però *aliats* i *aliar-se* ja s'usaren molt en ocasió de les Guerres de Successió i dels Segadors.

«Lo dit embaxador ha explicat que lo dit Rey vol e desige se complesca lo matrimoni --- e encare vol e desige se fassa *aliança* entre ells», en una notícia de 1461, i freqüent en altres de fi del S. XV, recollides pel Manuel de Novells Ardits (*DAg.*) i altres fonts coetànies (*AlcM*). El verb *aliar* com a terme de metal·lúrgia és ja molt freqüent en la variant *aleyar* (que sofrí la influència de *ley* 'llei de metall') en els docs. de monederia i anàlegs des de c. 1400 i segurament abans: «Com lo maestre volrà ffondre argent --- deu *aleyar* son argent ab coure e ab billó segons la *ley* de la moneda que deurà ffer», p. ex., en un doc. de la seca de València de l'any 1417; molts exs. més en els docs. d'aquesta seca, veg. *BDC* XXIV, 112.I*b*1; i bastants més ibid., p. 102 i *AlcM* (ací un de Barcelona, 1409); també ja en docs. de 1285 (Botet) i 1338 (escrit *alleyar*, *AlcM*, s. v.).

D'altra banda, pel que fa a l'ús polític-militar, el verb *aliar*, junt amb el substantiu *aliat(s)*, no es consolidà fins més tard: en totes les llengües és un manlleu del francès (també en angl. *to ally*, it. *allearsi*), i el seu ús no es difongué amplament fins a les grans guerres europees dels Ss. XVII i XVIII, pertot precedit en l'ús corrent per l'abstracte *aliança* (it. *alleato* mj. S. XVIII, però *alleanza* S. XVII; per al castellà, veg. *DCEC* I, 128*b*, per més que ací ja es trobi algun cas escadusser del verb i participi en el S. XV); en català primerenc és rar que es trobi aplicat a d'altres usos que els monetaris i polítics (*aliar* 'ajuntar [una companyia de tropa], en doc. de 1630, *AlcM*).

DERIV.: *Aliança* [1461]; *aliançar* [1859, *DAmen.*; ja antiquat en el S. XIX, però es degué usar en el XVII abans de generalitzar-se l'adopció de l'ús polític d'*aliar*, tal com s'esdevingué en cast.]. *Aliatge*, neologisme calcat del fr. *alliage*, que en català no circula fins al S. XX: abans es deia *lliga de metalls* (únic que coneix encara Careta, *Barbr.*),[1] rares vegades *aleyament* (així 1409, *alley* 1388, en *AlcM*); *AlcM* cita d'altra banda un hapax *aliatge* en una cèdula de procedència desconeguda posant-li amb interrogant la definició «aleació» [castellanisme recent que no registra ni *AlcM*]: però el context de la cita és problemàtic i el text «Aritmètica 1521» d'on procediria és desconegut (pot tractar-se d'una invenció de lexicògraf aficionat). Sigui com vulgui, *aliatge* era un neologisme necessari i estrebat en parallelismes legítims.

Fer ali, loc. familiar per 'avenir-se, apariar-se, lligar-se amb una persona' [1875];[2] segurament postverbal d'*aliar-se* segons el model *desvari* ~ *desvariar, canvi* ~ *canviar, nunci* ~ *(a)nunciar, marturi (-iri)* ~ *marturiar (-iritzar), oli* ~ *oliada, ànsi(a)* ~ *ansiar*, etcètera.

Aliarda 'saquet o bossa per posar-hi diners' [1430, *DAg*][3] i mall. *aliardo* 'bergant', 'home de poc valor':[4] mots evidentment inseparables l'un de l'altre, i probt. resultants de la convergència o influència auxiliar de diverses filiacions, entre elles la del verb *aliar-se* (amigar-se, conxivar-se); tanmateix no és aquesta la font bàsica; més encertada fou la primera idea de Spitzer de derivar del fr. *liard* 'moneda de poc valor' [1430] (per a l'etimologia del qual, veg. Bloch), d'on per una banda 'bossa per tenir-hi moneda engrunada' i per l'altra banda 'home que no val sinó un liard (= fr. *vau-rien*)'; les influències de *aligard* 'aligot' i dels noms de persona provinents de HILDEGARD (*Aliardis, Audiart*) dels quals partiren després Spitzer i Moll serien molt menors i secundàries; de *liard* es formaria *liarda* com a nom de la bossa de liards (*una liarda* > *un'aliarda*) i aquest influí alhora (com també ho mostra la terminació en *-o*) en la creació de *aliardo*.

[1] Com a nom abstracte d'acció: «Com lo maestre volrà fondre e volrà fer fondició --- deu *aleyar* son argent ab coure e ab billó --- quan serà feta la *liga* deu metre per cresol o per caça ço que li plaurà» en el doc. citat de 1417, *BDC* XXIV, 112, I, II; sovint també usat en el sentit de 'quantitat d'un metall que hom lliga amb un altre' (en els docs. del S. XV, citats ibid. 107*b*). — [2] «Se dirigí a saludar a la núvia, a qui encara no conexia; bé —esclamà—, ja m'agradas, petita, ja m'agradas --- ja farem *ali*, ja farem *ali*! — continuà 'l pagesot, provocant entre 'ls seus grosseras riallas», Feliu i Codina, *La Dida*, cap. 53, p. 248. Exemples de Briz i Soler, Guimerà, Em. Vilanova, Pons i Massaveu, V. Català, en *DAg.* i *AlcM*; com a terme del joc de cartes (Borredà, *DAg.*) deu ser aplicació especialitzada d'a-

questa. Marian Vayreda usà *fer àlies*: «Tu, Albert, qu'ets el més castigat, y que jo crec que Déu te castiga per la lley que li tenias quan fèyau *àlies*, y perquè no 'n vares passar els taps quan ho tenias a mà» (*La Punyalada*$_1$ XIII, p. 206). Però venint de l'Alta Garrotxa això no s'ha de pendre més que com una ultracorrecció de la pron. local *-ia* > *-i*, car no es veu per quin camí semàntic l'adverbi (o substantiu) *àlias* 'altrament dit', hauria arribat a significar això; no consta bé que s'hagi dit *fer àlia* 'combinar unes coses amb altres' (hapax citat, *DAg.*, de font tèrbola, Careta). — [3] Indefensables les etimologies que en proposaren Spitzer i Moll (*AORBB* I, 195; *AlcM*), i en primer lloc ja per raons fonètiques: cast. *landre* 'bossa amagada dins la roba', àr. *ʿiâr(a)* 'mesura de grans o líquids', basc *aliana* 'portamonedes rústic'. De més a més aquest ni tan sols es pot dir pròpiament que existeixi (si existís seria diminutiu, potser merament ocasional, d'un primitiu hipotètic **alia* o **alio*, però segurament no és ni això aquest hapax de lexicògraf): probablement error de lectura que féu Pouvreau en un *aliaua* = *aljaba*. — [4] Mot molt usat sobretot per AMAlcover, vegeu-ne els exs. que en citen Spitzer (*Lexik K.*, pp. 13-14; *Misc. Alcover*, 472; *BDLC* XII, 1922, 198), però no creguem que sigui creació recent ni estrictament manacorina, car *Son Mut Aliardo* és una possessió de Llucmajor (mapa Mascaró ,38D9), que ja apareix en el mapa Despuig, S. XVIII, en la forma un poc alterada *Mutiliardo.*

Àlias, V. *altre* *Aliat*, *aliatge*, V. *aliar* *Àlibi*, V. *altre* *Alibilitat*, V. *aliment* *Alicàcabi*, etim. correcta en *AlcM* (però cal accentuar com a esdrúixol) *Alicates*, del castellà id. (veg. *DCEC*) *Alicorn*, V. *unicorn* (*CORN*) *Àlic roig*, V. *àguila* *Alidada* [Lab. 1839], V. *DCEC* ., 130

+ALIDEM, 'certa salsa', probablement de làrab *al-'iđen* 'crida, convocatòria', en el sentit de 'convocació o aplec de condiments diversos'. ☐ *1.ª doc.*: S. XIV.

En realitat no sé que aparegui en altre text que en el *Llibre de Cuina* del S. XIV publicat en el *BSCC* (vol XVI): «si vols fer *alidem* ab ous, ages cebes e juyvert e aygua e sal, e mit-ho a coure, e pica un poch de les cebes ---» (p. 168), «salsa a tota carn de olla; *alidem* ab ous; *alidem* en altra manera; geladia e a carn a ssaluar ---» (p. 160), «ous ferrats; *alidem* ab carn; arròs ---».

La forma del mot, amb article aglutinat, ens orienta cap a l'àrab, on l'arrel *'ađan* 'anunciar, fer oir' és de pertot i de tots els temps (si bé potser derivada del no menys general *'uđn* 'orella'); en particular està generalitzada la IV forma *'âđan* «annoncer une chose» des dels més antics escriptors i lexicògrafs d'Orient (Lane; Dozy, *Suppl.* I, 15*b*) fins a *PAlc.*: així mateix *'iđn* «ordre, commandement d'un supérieur»: és clar que en vulgar amb la forma *iđen* («mandamiento del señor», *PAlc.*); tenia en particular accepció religiosa (*iđân*), i transcrit *alidén*, amb el sentit de «pregón, convocatoria que se hace en la parte exterior de las mezquitas para que el pueblo acuda a la oración» en les *Leyes de Moros del S. XIV y Çunna de Segovia,* del 1462 (*MemHistEsp.* V, 427), i d'ací surt, com a participi actiu, el nom del muetzí (*mu'âđin*).

La descripció del *L. de Cuina* ens mostra un breu aplec d'ingredients diversos cridats a col·laborar en la cuina morisca; hi ha el pas de *-en* a *-em*, que veiem sovint (*magatzem* < *maḫzin*) com a ultracorrecció de la tendència morisca espontània en sentit oposat (*muqaddäm* > *almogatèn*, *ḥaššûm* > *cotxó(n)*, etc.); val a dir que a l'especialització dins el sentit culinari degué cooperar la influència d'*alioli* i *aliaigo* (< *oli-i-aigua*), com sigui que hi entraven *oli*, *cebes*, etc.

Aliè, *alienació*, *alienar*, *alienat*, *alienista*, V. *altre* *Alier* 'defensor de l'abordatge', V. *ala*

ALIFAC, 'malaltia dels cavalls', de l'àr. *al-näfaḫ* id., passant per **alnefac* amb assimilació de *ln* en *l* (potser ajudada per la influència d'un mot semblant). ☐ *1.ª doc.*: S. XV, Manescalia de Díeç.

Avui és viu espt. amb el sentit ampliat de 'xacra (de les persones i animals)' i més que res en terra valenciana: MGadea, *T. del Xè* II, 21; en una narració popular morellana: «té més anys que un roure, --- està mol treballat i arrastre un carro de *alifacs*», revista *Vallivana*, febr. 1962, p. 3. Pel que fa a la forma *alifafa* que *AlcM* comunica de Sta. Coloma de Queralt i Empordà, no crec que es pugui mirar com a pròpiament catalana: evident castellanisme de veterinari (cast. *alifafes*); el mateix dic d'un *alifasses* que li fou donat a St. Feliu de Pallerols, de la variant cast. *alifaces*. No val la pena d'insistir més en el que dic de l'etimologia en el *DCEC* I, 131 (cf. ALIFAFE II en *DECH*); encara que en àrab general l'article *al-* s'assimilava a una *n-* inicial, amples sectors de l'àrab hispànic prescindien d'aquesta regla.

ALIFARA, 'berenada rústica per celebrar un tracte o una festa', mot català i aragonès d'origen aràbic; l'etimologia precisa no és segura, però tenint en compte que abans era una quantitat que es pagava en diners per refermar el tracte en qüestió, afegint-la al preu a manera de propina, és probable que surti (amb assimilació d'una consonant i dissimilació de l'altra) del més antic *alifala*, i aquest, de l'àr. vg. *al-däḫâla* 'porció que un rep d'alguna cosa, ingrés'. ☐ *1.ª doc.*: doc. de Poblet de 1223.

«Vendimus --- domui beate Marie Populeti, in manu fratri Guillelmi, preceptoris grangarum de Tamarito, unam terram --- in termino Tamariti --- et recipimus de vobis fratre Guillelmo, preceptores, precium predicte terre, cum *alifala*, 40 solidos denarios iaquenses» (publ. per Muñoz Rivero, *Paleogr. Diplomática Esp.*, pp. 149 i 384, on cal llegir *alifala* amb fàcil esmena de *abfala*, grafia palesament errada). Ací és, doncs, encara la quantitat que es paga en moneda com a corroboració d'una venda. També és això en

un doc. de la nostra Ribagorça, de l'any 1228: «dictis 30 solidos, cum medietate de ipso, *aliala* --- recepimus» (en docs. d'Ovarra, p. p. Martín Duque, 171).

En terra pròpiament aragonesa en trobem força doc. sovint aplicada, no ja a diners, sinó a coses que s'afegien, amb aquesta qualitat de propina, al preu del contracte; ja en dos docs. de 1062 i 1063 de la zona de Boltaña: «dederunt illis, *alihala*, galleta de bino, duos panes ---», «*aliala*, duas galletas de bino, quattuor panes ---» (Gili Gaya, *Hom. MzPi* II, 101, 101; *RFE* XIV, 275); en aquests, doncs, ho tenim encara amb el *ḫ* aràbic conservat com a *h* (o emmudit) i no canviat encara en *-f-* per la romanització. En un del Baix Aragó, de 1173, llegim, però, *alifala* (*Al-And.* X, 84), cf. *alihaleros* infra, i el mateix Eguílaz (*Gloss.*, 198) destruint la seva etimologia, dóna moltes cites navarro-aragoneses de «sunt pacati de precio et de *aliphala*».

Certament avui dia està generalitzada la forma dissimilada *alifara* amb *-r-*, tant a l'Aragó com en la nostra llengua (on és un mot propi sobretot del català occid., si bé estès fins a alguna altra comarca veïna, oriental o valenciana). El significat avui ha tendit a fixar-se en el sentit de 'menjada que hom ofereix per refermar el pacte' i, altres vegades, feta en altres ocasions sonades, com festes, etc. Així també a Benasc: «ista nit anirem de *lifara*» («comilona, merendola», Ferraz, p. 71).

Fora d'això no cal ara afegir gran cosa més a la meva demostració etimològica del *DCEC*. Allí ja cridava l'atenció sobre altres formes que mostren el sentit bàsic de 'cosa que es dóna d'afegit': Solsona *alifara* 'combustible afegit al foc per última vegada abans d'anar-se'n al llit' [*DAg.*], cat. ant. *aldifara* (aquest encara amb la *-d-* conservada) 'vestit distintiu que havien de portar damunt dels altres les jueves i morisques': «les juýes deven portar *aldifara* sobre totes les altres vestidures, axí com fan les *sarraÿnes*», *Costums de Tortosa* (ed. Oliver, p. 57), d'acord amb l'ús tunisenc actual *daḫâla* «robe de dessus» (Dozy, *Suppl.* I, 427*a*).

Com allí explicava, és el mateix ètimon del castellà ADEHALA (veg. *DCEC*) 'propina, emolument', que en àrab deriva del verb *daḫal* 'entrar, ingressar', sinó que en català i aragonès s'ha partit de la pronúncia *al-d-* sense assimilació de la *l* de l'article (cf. cast. *aldaba*, *aldea*, *aldiza*, *aldrán*, etc., cat. *aldaia*, *Aldover*, *alduf*, etc.) i en canvi després assimilació catalana de *-ld-* en *l* (*Besalú*, etc.). *AlcM* porta un article *alfara* fundat en dades en part provadament errònies, com sigui que atribueix aquesta pronúncia a Pena-roja (on precisament consta que es diu *alifara* (M. Pallarès, *BDC* IX, 69) i a «Castelló», però és *alifara* el que ens consta del Maestrat (Ga. Girona, i el mateix *AlcM*, s. v. *alifara*) i terres veïnes (*BDC* XIX, 76).[1]

DERIV.: *Alifarada.* Arag. *alifarero*, que ja consta el 1063 «sunt auditores et *alihaleros* Billito de Almalieli et don Dideç» (S. Juan de la Penya, MzPi., *Orig.*, p. 46; Gili Gaya, *Hom. MzPi.*, 103).

[1] Pascual Tirado hauria escrit *alfara* en una de les seves proses castellonenques. No ho he comprovat en l'imprès. Però encara que sigui així, ¿va escriure-ho ell o li ho corregí així algun dels arabistes aficionats (Pasqual Meneu, etc.) que intervenien en aquelles edicions? És forma suspecta en tot cas, no havent-n'hi més que comprovacions falsejades i una etimologia fonèticament impossible, com ja vaig indicar en el *DCEC*; l'excusa que dóna $AlcM_2$ per justificar l'etimologia *fara* 'convivium' és clar que no es pot acceptar, car un mot de sentit tan diferent com *alimara* 'lluminària' no podia causar el canvi general i antic d'**alfara* en *alifara*, amb augment d'una síl·laba. Com a molt (i no cal!) podríem admetre que la influència del vague parònim *alimara* contribuís a la reducció d'*aldifara* en *alifara*.

Aliger, *aliforme*, V. *ala* *Àliga*, *aligany*, *aligard*, *aligó*, *aligot*, V. *àguila* *Alimanya*, V. *animal* (*ÀNIMA*)

ALIMARA, 'foguera que serveix com a senyal o per celebrar una solemnitat', de l'àr. *'imâra* 'senyal' (també 'crit de guerra', pròpiament 'senyal per donar una ordre', de l'arrel *'âmar* 'manar'). □ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

Sovint ja en les cròniques, la de Desclot (139) i la de Jaume I: «e quan vench a la nuyt faeren be 100 *alimares* de foch en les galees» (304), «faeren ses *alimares* los sarrains envés la montanya, hon era la major partida dels sarrains» (150); algun cop també en singular: «quant vench que·l sol fo post --- faeren una *alimara*, e sempre de mantinent faeren-ne altre» (343); també en versions dels Usatges, com aquest passatge de l'a. 1280: «com en l'usatge de Barchinona sia contengut: si·l Príncep per negun cas assetgat serà --- et él amonestarà --- per fars o per *alimares* ---» (CaCandi, *MiscHiCat.* II, 45). Citarem *alimares* en doc. de 1395, s. v. *maçola.*

En el sentit de 'lluminàries', es tracta un descabdellament purament català, un poc posterior, que ja apareix a fi del S. XIV (*AlcM*), en el *Tirant* (*DAg.*), i en docs. de formes una mica modernitzades, de les Rúbriques de Bruniquer: «el Rey D. Martí --- el diumenge següent <27-v-1397> --- venia de Sicília, --- y li fou feta gran festa y *alimàries*» (I, 233), «a 18 --- de setembre <1456> --- foren fetes per lo clero de la Seu --- solèmnes luminàries e *aulimares*» (I, 281); d'un altre doc. municipal barceloní de 1453 Careta (*Barbr.*, p. 468) cita «*alimares lluminàries* en acció de gràcies». Des d'ací, a les Illes sobretot, es passa progressivament a un sentit on predomina el matís de 'festa, celebració', com mostren les cites següents:

«Cantau moltes himnes —per tanta victòria, / pregau a les muses— ab tots que se entonen, / feu grans *alimares* ---», Gaspar de Verí, any 1502 (Jq. Bover. *BiEscrBaleares* II, 502.23.3); i en docs. eivissencs del S. XVII: «en temps de *alimares* se faran gramallas de domàs carmasí --- dits Jurats lo temps que faran ditas festas» (I. Macabich, *Feudalismo*, 19), «1662, se celebraren en la present Illa d'Eivissa las festas de las *alimares* del príncep nostre Sr. D. Carlos II» (id.,

Sta. M. la M. Crón., p. 80); des de contextos com aquests es degué desenrotllar l'acc. eivissenca «*alimare*: carícia» (PzCabrero), cf. gironí *festes* 'manyagues'. Mentre que en el domini rossellonès el mot pren el sentit d'"escarafalls' (cites de Saisset i Casaponce en *AlcM*): «podeu pensar si abans d'entrar dins l'arç en féu d'armanacs i d'*alimares*: la sotana, arromangada; ara un peu, ara un braç, ara em piqui, ara m'esqueixi, bé en tragué de sospirs ---», Cayrol (PJCerdà, *Cont. Cerd.*, 76); 'grans demostracions de favor' en un poeta del S. XV (*DAg.*).

La variant *alimàries* és moderna, des del S. XVI o XVII (cita de Bruniquer, supra; Comas, *Libre de Coses Asseny.*, en *DBal.*; 1590, *DAg.*; pseudo-Boades) i avui especial dels bisbats de Girona (cites de Begur i de Girbal en *AlcM* i *DAg.*) i d'Elna (Saisset, Casaponce): «*alimari* s. m. grand feu allumé sur les tours, pendant la nuit, pour annoncer l'ennemi» (Jampy, *Lliris --- Canigó*, s. v.), i es deu a la contaminació del sinònim *lluminària* (veg. una cita del més contaminat *ilumaria* cast., S. XV, en el *DCEC*). En llengua castellana *alimara* solament es coneix d'algun text escrit a l'Aragó (inv. de 1403, *BHisp.* LVII, 448) o València (Covarrubias): no es pot dir que hagi estat mai un mot castellà. Per a l'ètimon aràbic, veg. Dozy, *Gloss.*, 141; *Suppl.* I, 37*b*. No passen de confusions personals les variants *allimàries* i *animares* (*AlcM*).

ALIMENT, pres del ll. *alĭmentum* id., derivat de *alĕre* 'alimentar' □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Com a terme jurídic en els *Costums* de Tortosa: «transactió no pot ésser feyta d'*aliments* sens auctoritat de Jutges, ço és a saber, d'*aliments* esdevenidors, car dels passats ben se pot fer» (II, 5). Més tard apareix, en sentit metafòric, en Bernat Metge, etc.; OPou amb caràcter de terme biològic: «qualsevol part vivent té menester *aliment*: la vida se pren de les artèries, lo *aliment*, de les venes» (*ThPu.*, p. 274).

DERIV.: *Alimentar* [S. XV, *AlcM*]; encara no ha penetrat ben a fons en l'estil popular, cf. la pintoresca corrupció *aliamentar*: «aquells canalets *əliəméntən* ses salines», que he sentit a Formentera (1963) (confusió de gent rústica amb *elements* i *aliament* de *aliar*); *alimentador*, *alimentadora*. En lloc de l'acastellanat *alimentici*, la llengua popular genuïna ha creat *alimentós* [1868, *SLitCosta*] que el *DAg.* registrava en el Llobregat i *AlcM* a tots els àmbits del Princ. i el Conflent; *alimentari* [Lab. 1839]; *alimentista* (id.).

Alible, ll. *alibilis*; *alibilitat* [1868, *SLitCosta*]. Molt rar en català ha estat l'ús de la forma presa del ll. *almus* 'alimentador, que vivifica': «cert l'*alma* vera <Maria> / yo <Salomó> la previu, / per ella fiu, / Déu inspirant, / yo profetant, / los bells dictats: / càntichs cantats», JRoig (*Spill*, 11242); més tard només en la frase *alma mater* aplicada a una universitat. *Alumne* [-*no*, 1839, Lab.], pres del ll. *alŭmnus* 'cria, nodrissó' (originàriament participi passiu arcaic de *alĕre* 'alimentar': < **alumĕnus*, format en itàlic amb la mateixa desinència indoeuropea que els participis grecs en -μενος); *alumnessa*; *alumnat* [*AlcM*$_2$, 1968] imitat del mot *alumnado* que es va crear a Amèrica i que en els anys de 1940 encara no s'usava a Espanya.

Del ll. *coalere* 'enganxar-se, adherir-se' s'han derivat els cultismes recents *coalició* (d'on *coalitzar-se*) i *coalescent*, terme de física, d'on *coalescència*, del qual Ed. Fontserè reclamava a Fabra, ja c. 1925, l'admissió en el *DOrt.*

Alienació, *alinear*, V. *línia* *Alió* (Alt Camp) no ve de cap nom romà sinó de l'àr. *al-ʿuyûn* 'les fonts' (cf. *Massalió* < *Manzal al-ʿuyûn* 'hostal de les fonts') *Aliquanta*, V. *altre* *Aliquer*, V. *DCEC* I,134*b*50: en realitat sembla que el que porta Cavanilles és *aliquier* (II, 331), que ens mostra la procedència ultrapirenaica; cf. alt-arag. *aliquera* a Echo 'arbust bosquetà que fa el fruitet dit *alícas*' (1964), bearn. *aligardous* (Aspa), 'gerds de muntanya', encreuat amb *jourdoûs* = cat. *jordons* (Lespy) *Aliquetes*, V. *alicates* *Alíquota*, V. *altre* *Alirets*, V. *alarit*

ALÍS, '(pa o pasta) sense llevat, àzim', mot germà de l'oc. ant. *alís* id. i del fr. ant. *alis* 'atapeït, compacte (pasta del pa)', d'origen incert, probablement del ll. ALLĪSUS 'trencat, capolat', que en la baixa època ja apareix amb el sentit de 'àzim', segurament perquè el fet de no esponjar el llevat obliga a masegar-lo més quan el fenyen. □ *1.ª doc.*: fi S. XIV.

Segons el *DAg.* la dita «pa *alís* fa mal ventrell» es troba en Turmeda [1398], mentre que *AlcM* atribueix aquesta frase al *Flos de Medicina* del S. XV (Bibl. Univ.); potser hi ha atribució errada en l'un o en l'altre, però com que la frase té aire de proverbi també és possible que aparegui en tots dos; altrament el *DAg.* dóna també «set dies mangeràs lo pa *alís*» d'un altre text no precisat del S. XIV. En tot cas *AlcM* en cita tres o 4 exs. en textos del S. XV i primers del XVI. N'hi ha d'altres d'aquell temps: «com fa lo prevere que pren la hòstia de pa *alís*» en la *Quaresma* de 1413, de St. Vicent Ferrer (229.110); <Jesús, a la seva església> «l'archa o tora / --- / manna soberga / --- / los sacrificis, / *alisos* pans / --- / les cerimònies / e querimònies, / ja malastrugues / --- / les desechà / e rebujà», JRoig (*Spill*, 13585) o sigui que ho deixà per a la religió judaica; «pa *alís* o sens llevadura: panis azimus», OPou (*ThPu.*, p. 218). Avui segueix usant-se poc o molt en totes tres regions cabdals de la llengua, i si els balears tenen la impressió errònia que no és un mot del Principat, és només perquè rarament s'usa allà aquesta mena de pa que tant es consumeix a Mallorca (els qui hem passat setmanes a la pagesia mallorquina, massa hem viscut aqueixa diferència); també eiv. *alís* «ázimo» (PzCabrero).

Més rar, allà i pertot, és aplicar-ho a la pasta, paper amb el qual en el *BDLC* es registra *pástə əliə* a Esporles (IV, 293), amb una pèrdua de la -*z*- intervocàlica que té bastant d'extensió en els parlars de l'illa, i sobretot en mots que tenen una líquida (*raboa*, *roella*, també, més pagesívolment, *acuar*, *à* < *ase*, etc.); d'ací de vegades s'extreu un masculí analògic

pa alí, que es veu en un doc. de Sóller de 1735 (*AlcM*, s. v. *pa*, § 1). Altrament a Mallorca la gran importància de l'ús del pa alís ha fet que s'hi desenrotlli el sentit secundari de 'melancòlic' (per la fador del pa alís), que ja usà T. Aguiló, Alcover, etc.: «no mos ne temem de treballar tantes d'hores, perque aquella gent --- lluny de demostrar-se cansats ni *alisos*, se veu que hi xalen de bona manera» (*BDLC* XV, 1909, 188), amb la qual cosa retornem al sentit etimològic llatí de 'masegat'.

Fora del domini català, el mot, si bé amb vitalitat només local, existeix en llengua d'oc. No figura en els trobadors, però ja el recollí el *Donatz Proensals* (principi S. XIII) un parell de vegades amb la traducció *azimus* (8a.31, 52.30). Avui no és gaire conegut (res en el *TdF*) però el trobem en el gascó de la Gironda, i també amb el sentit etimològic: La Teste «*alis*: usé, rapé: se dit du linge» (Moureau, *Le Patois de L. T.*, suppl.). Un poc més conegut és el fr. ant. *alis* 'atapeït, compacte (pasta del pa'), ja en el S. X.

Ant. Thomas (*Rom.* XXXVIII, 359) l'assenyalà en uns versos llatins del francès Héric (+880) on es fa ja el joc de paraules entre *pa alís* i el fr. *Alise* de la famosa ALESIA dels gals. Per més que Gamillscheg nega l'etimologia ALLISUS (*ZRPh.* XLIII, 1923, 524) fixant-se en el fet que ja en el S. X apareix escrit en francès amb *-l-* senzilla, m'inclino a acceptar l'ètimon ALLĪSUS «broyé» proposat per A. Thomas, tenint en compte que essent participi de ADLĪDERE, mot derivat amb proverbi AD- (de LAEDERE), la consciència d'aquest caràcter conduí a tractar la L com a inicial seguida de *a-* en francès, i en català -DL- simplificat no fou tractat com una LL, i per tant no passà a *ḷ*; al mateix temps es pot tenir en compte que el llatí vulgar reduïa LL a L en posició pretònica davant I, cf. GALLINA > GALINA > fr. *geline*, mall. *galina*, BALLISTA > cat. ant. *balesta*, port. *baesta*, *baesterio* > *besteiro*. Realment «*azyma*: id est *alisum*» ja apareix en una glossa greco-llatina de data arcaica (*GCL* III, 597.14; VI, 122),que al mateix temps constitueix segurament el testimoni més antic de l'acc. panificadora. Així i tot admet que la manca de palatalització de la -LL- en català, i la conservació com a *-l-* (no *-r-*) en gascó, es pot allegar com un motiu de pes per mantenir aquesta etimologia (també acceptada per Spitzer, *Kat. Etym.*, 5, i *AlcM*) entre les més o menys dubtoses.

Altrament no se'n veu d'altra, les explicacions fonètiques donades són satisfactòries, i en l'aspecte semàntic és ben acceptable, donat el caràcter compacte del pa *àzim*, en què insisteixen totes les cites catalanes i franceses, que obligava a pastar-lo (masegar-lo) més feixugament que l'esponjat per l'acció del llevat; notem també que *pa* és un mot que en general s'aplica figuradament a les coses compactes: un *pa* d'arrels, un *pa* de bresques o de mel, un *pa de gent*, *un pa de sucre*, *un pa de lletra*, etc. (testimonis de tots en *AlcM*, s. v. *pa* II.1; recordem també *un pa com unes hòsties*). No confonguem amb aquest mot el cast. *aliso* 'vern', que algun botànic ha usat erradament com a cat. *alís* (*AlcM*), ni el cultisme botànic *alís* '*alyssum maritimum* o *a. spinosum*' que ha tingut algun ús tècnic com a catalanització del nom científic citat.

ALISCARA, terme del dret feudal, d'origen germànic, corresponent al b. ll. HARMISCARA, fr. ant. *haschiere*, que s'aplicava a una pena corporal avergonyidora; versemblantment compost dels mots germànics antics *harm* 'ignomínia, ofensa, dolor infligit a algú' i un segon component dubtós (*skara* 'grup d'homes en formació' o *skâra* 'objecte tallant'?), probablement *kara* 'aflicció, pena íntima'; en català i occità la forma contreta *armscara*, *arscara*, es canvià en *alscara*, *aliscara*, per dissimilació. □ *1.ª doc.*: S. XIII, *Usatges*, i ja en el S. XI.

Surt en català en la trad. de dos Usatges; el publ. per Rovira Armengol (*NCl.*) porta, p. 56 «si solament és pres e guardat, e no'n sofer calúmnia ni onta, ni és retengut lonc temps, sia esmenat per *aliscara* e per omenatge» traduint «si vero solummodo captus et custoditus, et nullam calumpniam vel contumeliam passus, nec longo tempore retentus, emendetur per *aliscaram* et per hominaticum», acaba afegint «si maior est ille qui ceperit quam ille qui captus fuerit, liberet ei militem de suo valore, qui faciat ei *aliscaram* et hominaticum»; i ha començat explicant «si quis se miserit en *aguayt* et consideratamente requisierit militem et cum fuste cederit eum, emendet illum per mortem»; és l'usatge 6, i veg. el text semblant d'una altra aparició del mot en l'usatge 7, en el Glossari de Bastardas-Bassols (I, 82-83).

En un document dels anys 40 o 50 del segle XI, procedent del Segre Mitjà (publicat per En Joaquim Miret i Sans, *BABL* VIII, 430), veiem clar el caràcter d'escarn i ignomínia que distingia aquesta pena, en què obligaven a marxar com una dona miserable (descalça) amb una filosa a la cinta: un cavaller que havia atracat covardament una senyora, aprofitant el moment en què passava un còrrec (*rego*; potser per violar-la), havia de venir als peus d'ella descalç i amb la filosa, i per a més vergonya, en presència d'una altra dona del mateix estament que l'ofesa: «emendavit B. Guilelmus per ipsum asaltum quod asallivit Trasgonza mulier de Onofredi --- per ipsum asaltum quod fecit B. Guilelmus ad Trasgonza in ipso rego --- debuit abere unam feminam qui fuisset de tan bonam legionem quomodo est Trasgonza, qui fuit asallita; et debuit venire --- ad *aliscara*, in sua mansione, ad Trasgonza et suos pedes: debuit venire discalcia[1] et in sua cinta unam chonollam <= fr. *quenouille*, oc. *conolha*> debuit aportare».

És evident que es tracta de la mateixa pena que ja figura en capitulars de Carlemany en la forma llatina *armiscara*, en les de Carles el Calb com a *harmscara* (d'aire més netament germànic) i també en textos alemanys: b-al. ant. *harmskara* f., a-al. ant. *haramskara*.[2] Aquest mot va deixar descendència clara en francès antic i mitjà, *haschiere* «souffrance, tourment, chagrin, etc.», que perdura en molts parlars de Bèlgica i Lorena amb sentit igual o lleus evolucions.[3] Parla també extensament i sàviament de *harmiscara* Du

Cange (incloent el nostre *aliscara* en el seu article) i *AlcM* hi afegeix, tots dos amb més bibliografia (ultra la que en donen el *REW* i el *FEW*). Du Cange tot donant per suposat, com tothom, l'origen germànic, diu «de eorum etymo vix certum quid traditur», i Amerbach i d'altres fins dubtaven de la identificació del primer element: pensen en l'al. *arm* 'braç'. Descartem ja això, car és clar que es tracta de HARM, el mot anglès i germànic antic comú, ben conegut. Però no en el sentit modern de 'dany' sinó en l'antic, amb el qual està documentat des dels temps d'Alfred i de Lluís el Piadós: b-al. ant. *harm* 'escarn, ofensa, ignomínia' («beschimpfung, schmerzende rede, kränkung»), a-al. ant. *haram* id., ags. *hearm* 'injúria, ofensa' («beleidigung, schaden»), esc. ant. *harm* 'aflicció' («kummer, sorge»).

Però ni el dicc. de Kluge, ni Mitzka, ni Wartburg, ni Meyer-Lübke no deixen anar un mot sobre la identificació del segon component; és més: ni tan sols precisen si aquest comença en la K o en la S (¿Kluge potser creia això? si és que a ell es devia la correcció de proves, puix que el seu dicc. separa *-skara* en començament de línia). Els erudits aplegats per Du C. semblen donar tots per sobreentès que és *-skara*; ço que fóra clar si fos un compost creat després de l'any 1000 o si fos segur que els *armiscara* de Carlemany no conserven una *-i-* molt antiga i llatinitzen, però un genitiu arcaic *harmis* no sembla pas objectable, ni en gòtic ni en el fràncic primitiu. Sense prejutjar res, seria bo establir quin pot ser el significat del segon element, i per això caldria indagar en quin fet material consistia la pena vergonyosa que s'infligia.

Hem vist la del passeig amb filosa i hàbit efeminat, però n'hi pogué haver d'altres. Camillus Peregrinus, comentant una capitular de Lluís II (tercer quart S. IX), afirma que consistia a fer-lo passejar collat sota una sella de cavalcar; el nostre Callís, jurista d'usatges, a donar moltes voltes entorn del castell de l'ofès, bo i descalç i per terra pedregosa; l'historiador francés Chéruel, S. XIX (i crec l'*Encyclopédie*) a «porter sur ses épaules un chien pendant un certain espace de chemin».[4]

Aquestes explicacions són les que conduirien cap a alguna pista etimològica a base de SK-: *skâra* ha indicat objectes tallants: a-al. ant. *skâra* 'tisora' (del plural a-al. ant. *skâri* > al. *schere*), asc. ant. *sker* 'escull que romp les onades', suec *skär* id = anglo-escocès *skerry* 'penya-segat', pangermànic SKËRAN 'tallar'; però el fet és que això ens conduiria cap a una idea de 'tall o fissió d'ignomínia', i Du C. té raó en rebutjar la idea de ferida física (sense comptar que la major part o totes aquestes formes impliquen matís vocàlic KE i no pas KA).

Com que la idea de 'marxa', comuna a totes les formes de pena indicades hi és visible (per més que no estigui establert si és el detall decisiu) ¿hi ha, doncs, base lingüística per entendre així un radical -SKAR- o -KAR-? No es veu gens clarament, i això és el que deu haver causat aquest conspicu silenci dels germanistes. Si de cas sols per la banda de SKĂRA s'hi entreveu alguna vaga aproximació. La família de l'al. *schar*, fr. ant. *eschiere*, indica una formació militar, una renglera, batalló o falange de combatents, i no hi ha dubte que tals formacions estan destinades a posar-se en marxa, i fins i tot generalment ens les imaginem avançant o acudint a un camp de lluita o a un lloc a ocupar: ¿podríem partir d'aquesta idea qualificatòria? Suposar que HARM-SKARA fos una *eschiere*, una *Schar* que va a un lloc amb el penat enmig d'ells (almenys modernament el mot arriba a significar 'munió de gent qualsevol que van junts'). Sense tancar-hi la porta reconeguem que forcem més o menys un matís secundari amb l'objecte d'etimologitzar el nostre mot a base de la idea de 'comitiva infamant, colla de càstig'. Cap de les descripcions no implica que hi hagués una comitiva o un escamot, sinó la marxa d'un home sol a la vergonya (Bòria avall!).

Potser hem de reconèixer, puix que el primer element HARM només ens forneix l'adjectivació (ignominiós) que KARA ha d'encloure l'element substantiu: la pena, l'aflicció, el càstig. I realment significa més o menys això: b-al. ant. *kara* i a-al. ant. *c(h)ara* 'dol', 'plany', 'pena, lamentació' («grief, lament», «wehklage, trauer»), amb el derivat *karag* 'afligit' (ja usat en el *Heliand* en b.-alemany comandat per Lluís el Piadós, deslliurador de Barcelona) = angl. *chary*, al. *karg*; amb l'avantatge que això està documentat en les tres branques germàniques: gòt. *kara* «sorge», *karôn* «grieve, be troubled», ags. *cearu* «kummer, besorgnis», esc. ant. *kǫr* ~ *karar* 'llit de malaltia, de dolor'. Tenim, doncs, bones raons per sospitar que es tracta d'un germ. antic HARMIS-KARA 'pena o aflicció ignominiosa', que tant podria pertànyer al gòtic com al fràncic i fins ser comú a tots dos o venir ja dels avis d'Ariovist i Armini.

Dos mots més per a la variant catalana *aliscara*, la identitat del qual amb HARMISKARA s'admet des de Spitzer (*Kat. Etym.* en *NphMgn.*, 1913). Car això és nostre i estrany al francès; només en sabem, de més a més, un testimoni occità, en Bernart de Ventadorn, sempre amb el sentit d'"aflicció': «Amors encara / --- / molt viu a gran *aliscara* / et a dolor angoissosa», veg. *PSW* I, *51b* (cf. Rayn. III, 149), amb forma ben establerta pels filòlegs citats per Levy. L'evolució fonètica degué ser HARM(I)SKARA > *ar(m)scara* dissimilat en **alscara*. El pas de HARMIS- a HARMS- pogué ser ja de fonètica germànica. Per què, doncs, reaparegué la *i*? Probablement perquè els homes de llei i jutges feudals del Migdia, que no havien oblidat el b. ll. *armiscara* de les capitulars carolíngies, i sobretot mantenien en la memòria l'estructura tetra-sil·làbica, es quedaren entremig d'això i la forma rigorosament catalana, pronunciant *aliscara*.

[1] Per fer més coent la ignomínia el tractaven de femella i de dona pobra, «descalça» i amb «cinta» o cenyidor. — [2] Per a aquests i els altres mots de llengües germàniques que ací interessen, vegeu Kluge, *Etym. Wb* (ed. 1921), s. v. *harm*; *schar*; *schere* 1 i 2 i *scheren*; *scharte*; *scherge*; *karfreitag*

i *karg*; Onions, *Oxf. Di. Engl. Et.*, s. v. *harm, care, chary*; cf. Kluge-Mitzka en els dits articles (pp. 290, 353, 643, etc.): ací no ens cal fer cas de les preocupacions nacionalistes d'aquest (que nega els manlleus de l'alemany a l'anglès i a l'escandinau) perquè no afecten els punts dubtosos referents a *harmiskara*. — [3] *REW*, 4052; *FEW* XVI, 172 (no coneixen l'existència del mot en català, i Wartburg esmenta només amb un sol mot l'oc. ant. *aliscara*, sense explicar-lo). Es creu que un fr. antic i mitjà *haschiee* de sentit i àrea semblants (amb verb derivat *haschier* en Villon «causer de la peine») surti d'allò per «canvi de sufix», ço que ja és molt menys clar: de tota manera haurien de precisar que ací deu haver-hi encreuament amb *hacher, hachée*, derivats de *hache*, germ. HAPJA: cf. en aquests els significats «déchirer, briser», «couper malproprement», «mettre en loques», «détruire», *hachée, hachis*, «méprise, imprudence» i d'altres matisos encara més semblants, que arrenglera el *FEW* XVI, 146, 147, i compareu amb *hachier* «serrer jusqu'à étrangler» que Wartburg cita de la Crònica de Metz (any 1434) posant aquest en l'article HARMSKARA. — [4] Detalls que no inspiren gaire desconfiança (tot i que Chéruel ho aplica a la variant *hachée*, on hi ha encreuament amb altra cosa, com hem vist) perquè no semblen partir de cap teoria etimològica, i coincideixen tots ells amb el nostre doc. de 1040, en el principi general de la marxa ignominiosa. Ja hem de pendre amb pinces la de l'historiador de Trèveris Brower perquè es funda en un suposat ètimon baix llatí *scararii* «ministeriales» que porten missatges (imaginant que el feien servir de correu!), i la d'Amerbach que creu que li atenallaven el braç amb uns fòrceps o tisores (al. *scheren*), però Du C. ja ho rebutja observant que els testimonis impliquen tots un càstig d'ignomínia i no pas una tortura corporal.

ALISIS, *vents* —, junt amb el cast. *alisios* i it. *alisèi*, és una adaptació del fr. *vents alizés*, d'origen desconegut. □ *1.ª doc.*: 1859, *DAmen* (*alissis*).[1]

No en Lab. 1839 ni 1864; *SLitCosta* (1868) dóna una forma *alisodi* (que li copia Lab. 1888, però no en tinc altra notícia en cap llengua); *alisis* en $AlcM_1$ (1929), forma acceptada en el *DFa.* (res encara en el *DOrt.*). En castellà el *DAcEsp.* el porta el 1884 (no encara el 1833), com a castellà el porta Jal (1848, però manca en Friederici). Forma vacil·lant i manifestament manllevada de França en portuguès, *aliseus* o *alisados* (però *alísios* en el Brasil). It. *aliſèi* no és menys recent. I les altres llengües usen mots molt diferents (angl. *trade-winds* literalment 'vents de tràfic comercial', neerl. *passaatwind* [1638], al. *passatwind* [1655], que tenen aires de ser presos d'un port. ant. *ventos de passada*, que no crec documentat). L'únic mot ja un poc antic és el fr. *vents alizés*, que es documenta des de 1678 (Guillet), 1686 (abbé de Choisy,[2] *Voyage au Siam*) i c. 1740-50 (Montesquieu). D'això sembla deduir-se que totes les llengües l'adaptaren del fr. (conclusió evident pel que fa al port.).

Littré suggereix (1888) que sigui un derivat de l'adjectiu cast. *liso* (veg. *DCEC*), fr. *lisse* 'llis', pel caràcter constant d'aquest vents; de la mateixa manera podríem imaginar que es vagi deduir del nom dels Camps Elisis (oc. *Aliscamps*), per comparació d'aquest caràcter amb la tranquil·litat de l'últim sojorn dels pagans; o que resulti d'una alteració d'*etisios*, transcripció del gr. ἐτησίαι ἄνεμοι 'vents etesis: els que alenaven constantment en l'Egeu durant els quaranta dies de la canícula' (amb $\eta = i$ segons la pronúncia renaixentista), però no hi ha base documental per a cap d'aquestes hipòtesis.

Cap de les explicacions que reporta Jal (en un llarg article del seu *Glossaire Nautique*, 1848, pp. 100-101) no té cap versemblança, si no és l'etimologia bretona, *avel e leiz* (*avel* 'vent'), però també aquesta és dolenta, no sols com a expressió merament imaginada, que ell explica com a «vent en plein», però fins això és falsejat perquè el bretó *leiz* (igual que ky. *llaith*) no significa 'ple' sinó 'humit' (pertanyent a una arrel cèltica general i ben coneguda amb el sentit de 'fondre, dissoldre, anorrear, matar' Victor Henry s. v., Pok., *IEW* 657.29). Wartburg, en un nou article del *FEW* (v, 383*a*), s'adhereix, sense donar raons ni aportar cap dada, a l'etimologia de Littré, contra la qual comença per haver-hi una greu objecció fonètica: la *-z-* sonora de *alizé* s'oposa a la *-ss-* del fr. *lisse* 'llis'.[3] Davant aquest quadro més val dir que l'origen de *(vents) alizés, alisis*, és inconegut.

I solament podem reconèixer algun valor a dues de les idees exposades: el gr. ἐτησίοι, *-ιαι*, puix que es tracta d'un adjectiu ben conegut per a una mena de vents constants (encara que sigui en el Mediterrani i en període més curt), admetent que un navegant humanista a la manera de Colom o de Vespuccio vagi llegir malament *elisii* (*-sié*) en lloc de *etisii* (o *-siae*), errada afavorida per la influència dels mots que anem a citar, i que aquest error vagi acabar per fer forrolla, adaptat a formes més corrents per marins francesos. I això potser és el que ofereix perspectives més prometedores.

O ¿tanmateix seria Littré qui més es cremava? Solament ens ho podrien fer pensar alguna de les formes antigues que invocava Littré (i alguna de les dialectals que arrenglera Wartburg, sense posar-les en relació amb el nom del vent): en algun text del francès antic i mitjà *alis* no s'aplica al pa sinó a d'altres coses amb sentit pròxim al de 'llis': «ot Beauté le vis / cler et *alis*» en un vers del *Roman de la Rose*, «*alises* sont les choses serrées comme les cailloux, et le pain broyé: choses si bien condensées qu'il n'y a aucuns pores apparens», escrivia en el S. XVI Bernard Palissy (que tot i tornat franchimand era de la Garona, diòcesi d'Agén).

Cal dir que hi ha llarg tros des de 'compacte, no porós, llis' fins a la idea de 'vent constant' (i ben sovint no gaire pacífic ni allisador de la mar: *et les vents alizés inclinaient leurs antennes*). De tota manera és veritat que té molta extensió en els

parlars occitans de ponent i del S. la forma del tipus *alisà* 'allisar', «polir, lisser, flatter, rendre uni»; i en particular a la terra de Palissy, a Agén, trobem *alìs, -izo* «uni comme une glace», *alizà* «lisser, polir, corriger doucement», landès *alìs, -e*, «usé, exténué»; entre una vintena de localitzacions que aplega el *FEW* de coses semblants a això (amb *-s-* sonora), només una s'aplica al vent i és justament a Agén *alisado* «bouffée de vent»; però els qui usaren *vents alizés* no eren pas d'Agén. Ens hem acostat al que ens convindria trobar, però encara resten dues objeccions cabdals. La forma amb *-s-* sonora és exclusivament d'Oc, pertot hi ha *-ss-* sorda en els parlars d'Oïl (i justament la terminació de *alizés* és d'Oïl i no pas d'Oc, torbadora contradicció); un mot de la navegació oceànica no té gaire versemblança que hagi nascut en la costa atlàntica de llengua d'Oc, que és solament la de Gascunya, quasi només les Landes i Gironda Sud: terres d'aiguamolls i sense ports.

[1] Per no faltar al costum de donar una cita literària catalana poso ací una traducció (anònima) del famós sonet *Les Conquérants* de José María de Heredia, que vaig copiar l'any 1945: «Com un vol d'esparvers eixint del niu pairal, / cansats de suportar llurs misèries tibades, / de Palos de Moguer capitans i mainades / se'n van, ebris d'un somni d'heroisme brutal. / Partien per cercar l'aurífer mineral / que Cipango en ses mines retenia, allunyades; / i als vents alisis duien les veles desplegades / al caire misteriós del món occidental. / Cada vespre, esperant un endemà de glòria, / l'atzur fosforescent de la mar Equatòria / els encantava el son amb miratges daurats: / que, a la proa abocats de blanques caraveles, / contemplaven, pujant per uns cels ignorats, / del fons de l'Oceà, unes noves esteles!» (--- et les vents *alizés* inclinaient leurs antennes / aux bords mystérieux du monde occidental ---). — [2] Té raó Jal de posar de relleu que llavors *vents alizés* seria un nom recent, fixant-se en el fet que Nicot encara no el porta en el seu diccionari (a. 1584), que recull tots els termes de navegació. — [3] Potser encara és pitjor l'etimologia que dóna Wartburg a la família de *LLIS*, fr. *lisse*, o sigui encreuament de LĪXARE 'passar bugada' (!) amb ALLĪSUS 'trencat, capolat' (ètimon del nostre *pa alis* pa sense llevat'), fr. ant. *alis* '[pasta] compacta'.

Alitranca, V. *retranca* +*Alixar* 'casa de pagès moresca', V. *DCEC* I, 132 (*alijar*) i IV, 913*b* *Aljaferia*, nom saragossà, doncs no català, que posem, però, ací, perquè la doc. catalana d'aquest nom no és menys antiga: en les Grans Cròniques (Muntaner, ed. Casac. IX, 13.28, 14.16, 14.21; etc.) i ja en doc. de 1305 dels fons valencians de l'A.A.A. (Catàleg de MtzFerrando, 1272): la seva etimologia donada en *AlcM*, segons MzPi, no topa amb objeccions lingüístiques, car partint de tal nom propi és natural una derivació adjectiva *al-Ǧa^{c}farîya* 'la d'Abu-Jàfer'; a tenir en compte, només, que ja corria des d'abans el mateix adjectiu aplicat a coses brillants o precioses: *ḏahab ǧa^{c}farî* (una espècie d'or) en Abenalauam (S. XII), *ḫazz ǧa^{c}farî* (classe de drap de seda) en Almakkarí (Dozy, *Suppl.* I, 198*a*) *Aljal*, V. *arjau*

ALJAMA, 'conjunt dels jueus o dels moros d'una localitat', 'sinagoga', de l'àrab *ǧamâ^{c}a* 'conjunt de persones' (especialment *ǧamâ^{c}a^t al-yahûd* 'conjunt dels jueus'). □ *1.ª doc.*: *Cròn.* de Jaume I (moros); 1346 (jueus). *AlcM*, *DAg.*, *DCEC* I, 135-6. Del mateix *ǧama^c* en el sentit de 'conjunt d'éssers (humans o no)' deu venir +*jama* usat per 'canilla' a Castalla (EValor).

ALJAMIA, 'llengua romànica xampurrada que parlaven els moros', mot que després, en la forma *ALGEMIA*, passa a aplicar-se també al valencià popular parlat per la gent plana de les terres del Migjorn, i que en boca dels moros designava el llenguatge romànic imperfecte que ells aprenien: de l'àr. *^{c}aǧamîya* 'llengua estrangera', derivat de *'â^{c}ǧäm* 'bàrbar, estranger'. □ *1.ª doc.*: *algemia*, aplicat tant a l'àrab (*Tirant*) com al català locals (*Spill*), ja era molt corrent a mitjan S. XV, i segurament no menys antic que a Castella, en què ja es testifica uns cent anys abans.

En el *Tirant*, en el capítol 350 (= 335) (que es troba vora el límit entre les parts dels dos autors, i la frase potser és encara de Martorell), el trobem aplicat simplement a l'àrab que parla llavors Plaerdemavida: «en la companyia d'aquelles mores ve una donzella molt graciosa, qui parla molt bé l'*algemia*, ab molta gràcia» (Riq., 970.6). Però Jaume Roig, pel mateix temps, l'aplica al llenguatge català planer parlat per la gent de l'Horta, que naturalment era ple d'arabismes, mossarabismes i altres expressions demòtiques i vulgars: «aquest meu scaig / de parlament, / --- / serà en romanç: / noves rimades, / --- / no prim scandides, / al pla texidès: / del *algemia* / e parleria / dels de Paterna, / Torrent, Soterna, / prenent manobra / ---» <'material de construcció'> (v. 687, amb com. de Chabàs). En castellà el trobem ja en el *Poema d'Alfonso XI*, aplicat al castellà normal, com ho feien els moros: «--- vos, escudero, / sabedes bien la arabía: / seredes bien verdadero / de tornarla en *aljamía*» (v. 1293, cf. Simonet, *Gloss.*, p. VIIIn.). I amb el mateix valor trobem *^{c}aǧamîya* (o transcrit *aljamía*) en les «Leyes de Moros del S. XIV y Suma, Ley y Çunna de Segòvia, de 1462» (*MemlHiEsp.* V, 427). Veg. Dozy, *Gloss.*, 145; cf. Eguílaz, 202-3. Per a l'accepció de 'llengua romànica xampurrada pels moros', cf. Schuchardt, *ZRPh.* XXXIII, 450. No sé que el substantiu *aljamia* hagi designat mai l'*escriptura* d'una llengua romànica en lletres aràbigues o hebraiques (*AlcM*) si no és en algun ús recent i impropi. Això es diu *escriptura aljamiada*. Adjectiu que també s'aplicava als moros *aljamiats* o sigui als que sabien parlar romànic (*DCEC* I, 136).

Aljau, V. *arjau* *Aljava* 'buirac' [1430, *DAg.*, *AlcM*], de l'àr. *ǧâ^{c}ba* id., veg. *DCEC* I, 135

ALJÒFAR [1538, *DAg.*] o *perles aljofres* (S. XV);

potser no fou sempre mer castellanisme; per al mot en castellà i en àrab veg. *DCEC* I, 137*b*16ss., IV, 913*a* 26ss.; *ǧâuhar*, però, no és estrictament aràbic sinó pres del persa, on ja el llegim (*gauhār-i nābisūd* 'perla intacta') en el Firdaussí (fi S. X), veg. Saleman-Žukovski, *Persische Grammatik* 1940 (§ 53n.), i Horn, *Grundriss der neupers. Etym.* (p. 211, § 948): amb parentela en pelví i en sànscrit (*gotra-* 'matèria, substància primera').

Aljonolí, suposo mera errada de lectura per *aljonjolí*, V. *DCEC* I, 71 (*ajonjolí*)

ALJUB, 'cisterna rústica', de l'àr. *ǧubb* 'pou', 'cisterna'. □ *1.ª doc.*: S. XIV.

Com a nom del *Cap de l'Aljub*, vora mar i prop de l'extrem Sud de la terra catalana, ja apareix en llistes tributàries de 1315 (*CoDoACA* XXXIX, 109; XII, 279). Recollit per la tradició lexicogràfica des dels dicc. de rims de 1372 i de fi del S. XIV (Aversó, 1340.2, que no dóna definició al seu *aljub*, rima única de *cub*, però ha de ser això) i el Nebrija de Busa. També en inventaris i docs., des de 1403, *DAg.* (i *AlcM*). El primer exemple literari el trobarem en JRoig, parlantnos d'una edificació: «obrà-hi celler, / torre, *aljup*, / prempsa, trull, cup / e nous vexells / ---» (*Spill*, 13525). Des del domini català s'estén aquesta forma per Aragó, on ja apareix *aljub* c. 1250 en el Vidal Mayor, avui pron. *alchub* id. (Borao). Localment apareix avui amb general arrelament a tot el territori balear i valencià i a tota la zona migjornenca i seca del Princ. (terres de l'Ebre, el Camp, Conca de Barberà i Baix Segre). Amb caràcter més esporàdic i aplicacions més aviat translatícies o secundàries, s'ha usat també més al Nord, fins i tot cap al centre del domini rossellonès, segurament en els Aspres, i allà fins a Corbera de Dalt n'hi ha un testimoni toponímic (*Còrrec de l'əžúp*); una altra rodalia on té arrelament és la zona entre Vic i Moià: a Castellcir hi ha una bassa que en diuen *əḷ žúp*, en el Sot del *Jub*; també vaig sentir el mot (1935) cap a St. Bartomeu del Grau i algun altre punt d'Osona, i a Muntanyola anomenen un *žup* una «barraqueta i dipòsit on deposaven les aglans sota una capa d'aigua per conservar-les» (1935); altrament l'aplicació a una mena de bassa o safareig es retroba en altres comarques del Principat (descripció en el *CostMancom.* II, s. v. *enjub* i *xub*, des d'on degué passar aquesta grafia suspecta o dolenta al *DFa.*).

Heus aquí les variants locals que tinc registrades jo mateix dins l'àrea pròpia del mot. *Anžúp* a tot l'extrem Migjorn del Princ.: la Pobla de Cérvoles, la de la Granadella, l'Albagés, el Cogul (també *anžupét*), Granyena de les G., *enžúp* a Alcanó i al Lloà (1935-36). *Alǧúp* a Benicarló i a Castelló, *arǧúp* a St. Jordi, Cervera, Peníscola; *alǧupẹ́t* a la Vall d'Uixó i (*č*) Olocau de Carraixet, *alčúp* a Llíria, *čup* a Benimodo, *arčúp* (molts) a Alzira) i (*ǧ*) a Pedreguer, *azǧúp* a Alcanalí i a Alfàs (molts); és notable l'etimològic diminutiu *l Alǧubẹ́t* a Onil (el mapa de l'*IGC* 02' × 37' ho corromp en *Juvet*); i l'ús femení que m'assegura a Llíria la frase «allí hi ha *un alčúp molt antiga*». El mot s'estén fins als parlars xurros: a Alcúdia de Beo hi ha no sols un nom de lloc *L'Aḫúp* sinó que em parlaven de «*un aḫúpe kon un brimbál*» (o sigui 'una llinda') (1961).

No menys a les illes. A Mallorca vaig limitar-me a anotar *əžúp* a Lorito i *əu̯žúp* a Consell, però sabem que aquella forma s'usa als Llombards (*BDLC* XIII, 15), aquesta a Bunyola (p. 272), *ənžúp* a Binissalem, Biniamar i Mancor (*BDLC* IV, 273) i Alcover ens parla de «s'Aujub des Lleters, des camí de Manacor, devers una hora lluny de Ciutat» (*BDLC* XVI, 129). PzCabrero dóna *aljup* a Eivissa. A Menorca són vius i rurals tant el nostre mot com *sistẹ́rnə* però insisteixen que aquesta és més petita que un *ənžúp* (Alaior, 1964), i a Ciutadella vaig veure els dos llocarrons anomenats *ədz əržúps* i *ədz əržupə́ts*; per a la grandària esmentada i les arcaiques formes dels *aujubs* menorquins, veg. el gravat de dos dels d'Alaior i un de Mercadal en el llibre de l'Arxiduc Salvador (II, 311 i 312, que en part reprodueix *AlcM*).

El català amb l'aragonès, i el portuguès, han mantingut en aquest mot la forma *ǧubb* amb el vocalisme de l'àrab normal: ja en les *Cantigas* d'Alf. X trobem *aljube* (*Boim. de Filol.* XII, 311); i ací el tenim en el sentit secundari 'masmorra', que existí també en castellà i ja en àrab, i que degué existir també en català: «negrós *aljub* la terra los mostra en ses entranyes», Verdaguer (*Atl.* VIII, p. 246). Aquest vocalisme és l'únic que registren les fonts lexicogràfiques aràbigues, fins i tot en algun text aràbic de Castella (*ǧwb*, i transcrit *alchupe*, en *Leyes de Moros S. XIV y Çunna de Segovia S. XV*, *MemHiEsp.* V, 427).

En castellà predominà una forma *aljibe*, que suposa una pronúncia **ǧibb* vulgar i local en àrab (com a castellà ja es troba *algib* el 1202, *algibe* el 1278); veg. dades i estudi de la història i explicació del mot en el *DCEC* I, 137. No sembla tractar-se d'una particularitat de pronúncia de l'àrab d'Egipte i Palestina (com digué Neuvonen, 150) ni d'una forma extreta del plural, com suggerí el *DAcEsp.*, car si bé es troba un plural *ǧibâb* en algun lexicògraf clàssic, en hispano-àrab el plural era *aǧbâb*, i a Orient està més ben documentat el plural *ǧubûb* (que ja usà Ibn Batuta, veg. Dozy, *Suppl.* I, 169*a*); sinó d'un efecte d'una alternància entre vocals breus (*a* > *i* i *u* > *i*) per influència d'un veïnatge consonàntic palatal, del qual aplegàrem exs. Colin (*Rom.* LXIII, 379n.4) i jo mateix, BDC XXIV, 18-19 (cf. encara *gipó* = cast. *jubón*).

No descarto, però, que en aquest cas hi ajudés la influència del quasi-sinònim *bi'r* 'pou'. En àrab *ǧubb* és mot ja clàssic, d'Orient i de pertot, tot i que es tracta d'una arrel de sentit no verbal però arrelada amb diverses aplicacions substantives.

Partint de l'acc. 'masmorra, volta subterrània' es degué crear el terme arquitectònic *ogiva*, com indicaren G. S. Colin (*Rom.* LXIII, 377-81; cf. LXIX, 541-7) i Torres Balbás (*Al-And.* VIII, 455-82; XV, 214-7). En castellà *bóveda de aljibe* «aquella cuyos dos cañones

cilíndricos se cortan el uno al otro» es documenta des de 1661, però degué existir des de molt abans. Des del castellà degué passar al francès, ja en l'Edat Mitjana car en aquesta llengua, ja en els Ss. XIII-XV, es troba *croix* o *croisée d'augibe*, després escrit *ogive*; la forma del francès antic passà al català, on trobem «carreus, finestres, *augives* y sinch claus picades» en un doc. igualadí de 1625 (*AlcM*). En francès resulta documentat ja el 1245, en català antic, segons Torres, *giva* el 1381, 1383 (bis), 1477 i 1478 (en castellà amb aquest sentit *algiba* els anys 1524, 1529, 1532, 1542 i 1546. La *i* demostra que el punt de partida hagué de ser a Castella, però l'alteració en *aug-* s'hagué de produir en francès, i d'ací el mot tornà en la forma alterada a les llengües hispàniques modernes i a les altres. D'aquest *algiba* degué ser pres *arquiva* 'dipòsit d'aigua potable en les naus' (*DAg.*).

DERIV.: *Aljubar* 'recollir aigua en aljub' (1539); *aljuber* o *aljuper*. Dim. *aljubet* o *aljupet* (supra). D'*ogiva*: *ogival* [S. XIX].

Aljuba 'túnica mora', V. *gipó* *Aljubar*, V. *aljub* i *gipó* *Aljuber*, *-uper*, *-upet*, V. *aljub*

+ALJUVA (versemblantment millor ortografia que no pas *aljuba*), 'contrafort o paret de reforç per apuntalar-ne una altra que s'inclina': com que també es troba *adjuva*, sembla tractar-se d'un mot mig-savi format per arquitectes partint del llatinisme *adjuvar* 'ajudar', ll. *adjuvare*. □ *1.ª doc.*: *aljubas*, 1639; *adjuva*, Lab. 1839, i c. 1910, P. Bertrana.

AlcM cita «en los dos pilars o *aljubas*» en un doc. de 1639 i una definició «puntal de pedra per reforçar una paret o marge» que no sabem qui els va comunicar des de la Ribera de Sió (i donen una pronúncia *aṷžúbę* que, atribuint-la a la mateixa Ribera, és evident errada de còpia per *aṇžúbę*). Coneixia viu el mot des d'una visita al Castell d'Algerri, el 1956, en què m'ensenyaren amb aquest nom el gran contrafort o paret amb què s'hagué de reforçar la paret forana de la imponent ruïna, que es decanta amenaçadorament dalt del poble.

Després, rellegint el sinistre passatge del *Josafat* de Bertrana (cap. 9, ed. Selecta, p. 87), l'hi vaig veure en una orientadora variant: «quan tingué tapada aquella mena de tomba oberta en el gruix de l'*adjuva*, semblà asserenar-se un xic». No és improbable que l'usin a la ciutat dels Setges per tradició de les venerables «pedres de Girona», car es tracta d'un mot poc conegut (manca *DAg.*, *DBal.*, *DFa.*, etc.) i d'una variant encara menys divulgada; és veritat que ja figura amb la mateixa grafia en Lab., i des de 1839,[1] però Bertrana l'usa amb el sentit de 'mena de paret' (les internes del campanar de la catedral), ben constatat en molts llocs, mentre que Lab. el defineix vagament puntal.

AlcM en dóna algunes altres dades locals i recents: *anjuba* «puntal de pedra que forma peu de murada i serveix per reforçar una paret o marge» a la Granadella i Sta. Coloma de Queralt; *enjub* que atribueix al Pla d'Urgell ha de ser una confusió de lexicògraf aficionat amb *aljub-enjub*, car no hi ha confirmació enlloc de tal forma masculina, i no hi ha possibilitat d'enllaç amb el sentit del nom de la cisterna.

Per tant no veig altra etimologia possible que relacionar amb el verb llatinitzant *adjuvar* (del qual ja hi ha algun testimoni medieval en català, *AlcM*), perquè l'*aljuva* ajuda a mantenir dreta la paret amenaçada.

S'hi podria fer objecció fixant-nos en una curiosa variant local que En Joan Sales va anotar en una de les precioses enquestes toponímiques amb què va ajudar-me (1955): *əṇgúzes* «contraforts de pedra per sostenir una paret» li definí als Omells de Na Gaia (Segarra) un home que li parlava de cases del poble que en tenen; però si li cridà tant l'atenció fins al punt d'anotar-ho a l'enquesta toponímica és perquè el mot coincidia exactament amb la pron. i el sentit que també li donen a Vallclara, d'on és oriünd i que es troba relativament lluny dels Omells (a la Conca de Barberà); també ho ha sentit alguna vegada a les muntanyes de Prades. De fet *AlcM* dóna *enjusa* a Valls «contrafort que dóna resistència a una paret» i *anjusa* al Pla de Cabra «puntal de pedra per reforçar una paret». ¿Seria aquesta la forma etimològica? En principi ja és menys versemblant, estant reduïda a una àrea tan circumscrita: reparem que de Prades als Omells només hi ha 23 km. en línia recta, i altres tants de Vallclara al Pla de Cabra o Valls, i que tots són en les parts de llurs comarques que afronten entre elles. L'àrea d'*aljuba* ~ *-uva* s'estén a quasi tot el Principat.

Hem de creure, doncs, al contrari, que això és degut a una ultracorrecció de la pronúncia *afua* per *afusa*, *roella* per *rosella*, pallarès i ribagorçà *-ua*, *-oa* (en els topònims collectius en *-osa*), etc.; majorment fàcil per tal com l'*alju(v)a* reforça naturalment més aviat per davall (*dejús*, *enjús*) de la paret que vol decantar-se. Altrament el mot degué propagar-se cap a Aragó i enllà, arribant fins al basc dialectal *jupu* «sostén»[2] la *-p-* del qual (< *-b-*) ens aporta una benvinguda confirmació del fet que és el consonantisme labial i no pas la *-s-* el que és antic. És clar que la *-l-* de *aljuva* es deu a la intrusió freqüentíssima de l'article àrab, que veiem en tants casos com *almetla* (*almendra*), *almena*, *almidó*, *alvançar*, *almorzar*, i en noms de lloc com *Albocàsser* i el mateix *Algerri* < bc. AGIRRE. I *-p-* < *-b-* per ultracorrecció de la sonorització romànica (*cubell/upelu*, *cuba/cupa*).

1 Del Lab. el copia algun dicc. recent, dels que arrepleguen de segona mà, i també segurament el de J. Tarongí (1878), car no n'hi ha altra dada mallorquina (ni tan sols *DAmen.*, *DFgra.*). — 2 Mot rar que Azkue recollí només en un text biscaí de c. 1800, el ms. d'Otxandiano, deixat per Zabala; observació que ja vaig comunicar a Tovar que s'hi referia en la primera redacció del seu *Diccionario Etim. Vasco.*

Aljuya, Cambrils de (*AlcM*) no existí mai, car és evidentment un error de lectura per *Cambrils d'Alinyà*.

ALL, del ll. ĀLIUM id. □ *1.ª doc.*: S. XIV.

«Per tal que no sien tenguts per gent minva ne de poch linyatge no volen jamés menjar *ayls* ne cebes ne --- ·l linatge dels quals jamés no menjà quax altra cosa», Eiximenis, *Terç*, cap. 417. El compost *all-i-vinagre* s'usava figuradament per a una mena de color de teles: «una capa de viado de *allivinagre* mesclado, las vías amariellas, blancas e vermellas» en un inventari aragonès de 1372 (*BRAE* IV, 345), «unes mànegues de lana, de color d'*all-e-vinagre* folrades de bordat blanch» en un inv. de la Torredembarra de 1430 (*DAg.*). *All* fou recollit per la tradició lexicogràfica, des del dicc. de rims de JMarc de 1372 (§ 1209), el dicc. cat.-alemany de 1502 («knoblach», § 1210), etc.

Avui és d'ús general a tot el domini. Amb la pronúncia *ái̯*, pertot on es distingeix de la *ll* l'antiga *yl*: tant en el Maresme, com a les Balears (p. ex. «*ay*: ajo», PzCabrero); *ál̦os* encara a l'Alt Aragó (a Bielsa vacillen entre això i *áḥos*, 1965). Es diu de certes plantes silvestres que criden l'atenció pels seus bulbs, o per un gust semblant: *alls de bruixa*, em diuen a Vallcebollera (i a molts llocs: Aitona, 1935, etc.), són una mena d'alls silvestres que es poden menjar i tenen gust d'all; crec que és això mateix en topònims d'alta muntanya, on no li posen distintiu: la *Costa dels Alls* a la vall de Peguera d'Espot (1962); *el Recinglet dels Alls*, on dorm el bestiar, a les serres de Benigembla. Crec que és el mateix que en diuen *alla* a les muntanyes de la vall de Boí 'espècie de ceba que es fa espontània pels prats de la baixa muntanya' (1953, 1968), i potser també el que en altres valls veïnes anomenen *alls-de-serp*, planta silvestre que fa una flor com uns lliris blaus (Àreu, 1933), que jo mateix vaig oir amb aquest nom, i la vaig veure amb un lliri morat, pujant de Bono cap a les Maleïdes (1957); potser el mateix que a Nerill i altres pobles de l'Isàvena apareix en la toponímia amb el nom d'*Allagàs*.

Mot conservat generalment en romànic, i que en llatí clàssic apareix amb la grafia ĀLIUM, amb -L- simple: *allium* solament apareix amb geminada en autors de l'època imperial, és contrari a les connexions etimològiques, i no sabem ni si en els mss. antics d'aqueixos autors tardans tenim ja la *-ll-* (els llatinistes del *ThLL* no semblen haver comprovat aquest darrer punt, perquè el director JBHofmann creia estranyament que les llengües romàniques confirmaven la *-ll-*); els gramàtics del llatí tardà aprofitaren aquesta grafia *-ll-* perquè tenia l'avantatge de desfer equívocs amb el pronom *ălium*, i guiant-se per formes emparentades dels dialectes grecs i itàlics, dialectes on *-ll-* és el resultat normal de *-l̦i̯-*.

DERIV.: *Alla* [S. XV, i veg. supra]. *Allada* [S. XIII, Arn. de Vilanova], OPou entremig de la *julivertada*, la *pebrada* i la *capirotada* esmenta entre els «potatges» «*allada* o *allet* o *allyoli*: alliatum» (*ThPu.*, 192); diferent a Menorca: «espècie de sopa semblant a sèmola, entre gent pobra: se bullia xuia, trossos de butifarra, cuixot i sobrassada, i quant era cuit s'hi posava farina en lloc de sopa» (Ferrer Guinart, *Rond.*, p. 211).

Allet [1575]: estant només en fonts valencianes (OPou, *ThPu.*, supra; Escrig, 1851) i cast. *ajete*, es pot creure que resulti d'una arabització del mossàr. *al̦áta* (= cat. *allada*) > àr. morisc *aylätä*. *Allar* 'camp d'alls'. *Allassa* 'cabeça d'alls' [S. XV] o 'forc d'alls' en diversos textos dels Ss. XIV i XV (*DAg.* i *AlcM*), espt. el que s'usava per «coronar» els delinqüents que corrien la vila assotats pel botxí [ja «*allaça*: coroza» en una crida de 1628, en Sanelo, II, 4v]; mentre que a l'alt Aragó l'*al̦áθa* és una «herba boscana semblant al +*alkoθón*» (Bielsa, 1965) (aquest mateix pot ser un cpt. d'*all* en el sentit de 'all coent' *COCIBUNDUS > **kozeón*).

+*Allastre* potser nom d'una planta, de la qual només tinc notícia per escriptures en baix llatí de 977 i 979 «pelagis propter pischationem et ipsa silva cum ipsis chonilibus et ipsos *aliastros* qui ibidem sunt», «et ipsos *eliastros* ---», en dos docs. de St. Cugat (Nicolau d'Olwer, *Arch. Lat. M. Aevi*, 1927) (núm. 392 i 396, del *Cart.* suposo); format segons el model del parònim *ullastre* OLEASTER.

Allols, una mena de «perlas pequeñas», doc. de fi del S. XI del Cartulari de Fanlo: «uno crucifixo de plata superdeaurato cum petras preciosas, et cum *allols*, et cum suo pede de plata» (bis: 92.6, 92.33, cf. p. 59), que presenta una curiosa i important repetició del procés semàntic que hi ha entre el ll. vg. ŬNIONE 'espècie de perla' i el fr. *oignon* 'ceba', angl. *onion*: a tenir en compte per part dels etimòlegs que han cregut poder identificar aquest mot amb el ll. cl. ŪNIO, -ONIS, 'unió', cosa desmentida pel vocalisme divergent; cf. angl. mj. *oynyon*; esc. ant. *union*, ags. *ynne*.[1] *Allenc* ross. *Aller*. *Allós*. *Àllera* 'all disforme' (Montblanc, *ALCat.*, 75), que altres han escrit malament *allara*. *Aller*. *Allissa*. *Allejar*. Derivat savi *alliaci* [1868, *SLitCosta*].

CPT.: *Allioli* [S. XV, Robert, *Art de Coch*, cit. en Careta, *Barbr.*; *Procés de les Olives*; OPou, supra], quasi pertot pronunciat *alioli* (Barcelona, etc., «lo plat de cols amb *alioli*», Maldà, *Collegi B. Vida*, p. 182) per dilació; llevant d'on diuen *aioli* (Maresme, Bal., etc.); *all-i-aigua* (*-go*) men. (Camps i Merc., *Folkl. Men.* I, 121): *all-i-pebre*, *all-i-vinagre*, supra.

[1] Sense descartar del tot la idea que, més que parallemisme, hi hagi identitat de mots amb ŬNIONES 'perles', dissimilat en **oliones* (> *al-* altra dissim.), amb canvi de *-ones*, sufix sentit allà com a incongruent, pel seu valor augmentatiu, amb unes perles petites, i reemplaçat, per tant, amb *-ols*. Combinació més rebuscada.

Allà, V. *ell* *Allada*, V. *all* *Allafa*, hapax de 1409, que ve de l'àr. *láffa* «paquet, ballot», «lío de cosas» (Dozy, *Suppl.* II, *539b*, *539a*), com indica *AlcM* *Allancejar*, V. *llança* *Allandar*, ross. 'esbatanar' [1887, Saisset], prolongació de l'àrea de l'oc. mod.

alandà id., gc. pirinenc *de lann en lann* 'de bat a bat' (Aran, Cautarés), d'origen incert (veg. Coromines, *VocAran.*, 74-75; cf. *ZRPh.* XXIX, 513ss.; *FEW* I, 85; i cf. ací els articles *batre* i *batan*) *Allanguir, -it,* V. *llanguir*

AL·LANTOIDE, pres del gr. ἀλλαντοειδής 'abotifarrat', cpt. de ἀλλᾶς, -ᾶντος 'botifarra', εἶδος 'forma, aspecte'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta* (*-oides*).
DERIV.: +*Allantoic* [id.] i +*allantoat* [id.].

Allapidar, V. *làpida* *Allar*, V. *llar* *Allarar, -rat* (mot suspecte de sortir d'un malentès de *allerat*, V. *lleure*, i cf. *llar*) *Allarg, allarga, allargar, allargassar, -at, allargos*, V. *llarg* *Allaró*, V. *allerar* (LLEURE) *Allassa*, V. *all* *Allau*, V. *llau* *Allauj*, V. *lleu* *Allavons, allavores, allavors*, V. *llavors* *Allè*, V. *alià* (*ALTRE*) *Allebeig, vent* -: no ha existit (mal tallat per *vent a llebeig*) *Allebrar, allebregat, allebrerat*, V. *llebre* *Allecorar, -at*, V. *llecor* *Allegació, allegar, allegat*, V. *llei* *Allegant* mall. 'afable, animós', alteració d'*elegant* sota la influència d'*alegre* i *allegat* *Allegoria, allegòric*, V. *altre* *Allegro*, V. *alegre* *Alleiar*, V. *aliar* *Alleluia*, V. *aldarull* *Allèn*, V. *allà* (*ELL*) *Allenegable, allenegada, allenegall, allenegar, allenegós*, V. *llenegar* *Allens, allent*, V. *allà* (*ELL*)

Allentir-se, hapax suspecte (probt. error de lectura, potser per *s'allensassen* 'es llancessin' o *s'allerassen*), d'existència tan poc versemblant com el fantàstic «llatí» *LICENTIRE, pel qual hom pretén explicar-lo.

Allenyar, -ador, V. *llenya* *Aller, àllera*, V. *all* *Allerar, allerat*, V. *lleure* *Allero*, V. *alirets* (*ALARIT*) *Allèrgia, allèrgic*, V. *energia* *Allesiar, -iat*, V. *lesió* *Allestèsia*, V. *estètic* *Allestar, allestir*, V. *llest* *Allet*, V. *all* *Alletament, alletar*, V. *llet* *Alleugerar, alleugerir, alleujament, alleujança, alleujar*, V *lleu* *Alleujar*, V. *llotja* *Allevadís, allevador, allevança, allevar*, V. *llevar* *Allevar* 'llaurar formant gleves', V. *gleva* *Alleviament, alleviar*, interpretació incorrecta de *alleujar, -ament* *Allí*, V. *ell* *Alliaci*, V. *all* *Alliberació, alliberador, alliberament, alliberar*, V. *lliure*

AL·LICIENT, pres del ll. *allĭciens, -tis*, 'que atrau', participi actiu de *allicĕre* 'atraure'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta.*

Alliçonador, alliçonar, V. *lliçó* (*LLEGIR*) *Alligació, alligar*, V. *lligar* *Allimar*, V. *llima* *Allindanar, allindar*, V. *llindar* (*LÍMIT*) *Allioli, allipebre*, V. *all* *Allisada, allisador, allisar, allisonar*, V. *llis* *Allisiar*, V. *lesió* *Allistament, allistar, allistonar*, V. *llista* *Allitar, allitegat*, V. *llit* *Allitendre*, V. *aladern* *Al·literació, alliteratiu*, V. *lletra* *Alliurar* 'aspiar', V. *aliure* (*ALABA*) *Allivellar*, V. *nivell* *Allò*, V. *ell* *Allobat, allobir*, V. *llop* *Allocar*, V. *lloca* *Allocució*, V. *loquaç* *Allodial*, V. *alou* *Allogar*, V. *lloc* *Allomadura, allomar*, V. *llom* *Allongament, allongar*, V. *llong* *Allonre*, V. *enjondre* *Allonzar*, V. *llonza* *Allop*, V. *aloc* *Al·lòpata, al·lopatia, al·lopàtic*, V. *patir* *Allopiria*, error per *alopicia* (*alopecia*) *Allós, allossar, allossó*, V. *llossar*

AL·LOT, el nom balear del xicot o minyó, resulta de l'antic *arlot*, amb assimilació del grup de consonants; *arlot*, però, significava 'home o noi de mala vida', 'bergant, trinxeraire', i prengué a les Illes el nou significat a còpia d'aplicar-lo a nois entremaliats, i generalitzant l'aplicació familiar a criatures que no fan bondat o no fan tot el que haurien de fer (tal com s'ha esdevingut amb molts termes sinònims, com els cat. *bordegàs, marrec, bergantell*, l'al. *knabe* = angl. *knave*, l'angl. *boy* primitivament 'persona de baixa condició', l'it. *ragazzo* de primer 'ragatxo, lacai'); quant al cat. ant. *arlot* és un terme molt estès en llengües veïnes, segons sembla imitat del francès antic (*arlot, herlot*), però d'etimologia en definitiva incerta. □ *1.ª doc.*: *allòt*, 1840, *DFiguera*, 1859 *DAmen.*

Apareix en gran nombre d'escriptors (com P. d'A. Penya) i de textos populars des del començament del segle (grafiat sovint amb *-tl-*); *arlot* 'trapella, brètol, ja en Llull i coetanis. Per als usos i matisos del mot a Mallorca, veg. AMAlcover, *BDLC* IX, 1916, 118-122; ultra l'*AlcM* cf. el llarg article del *DAmen.*; per a Menorca, *BDLC* IX, 159; per a Eivissa, *BDLC* IX, 229. Una de les aplicacions particulars és *allot de barca* 'grumet', ja en PAPenya, que altres reemplacen per *allot de barco* (*DAmen.*) i a Eivissa *allot de bordo* (PzCabrero; Castelló, *Rond.*, p. 31). El mot degué començar per ser de to popular i humil, però han acabat per usar-lo escriptors tan fins (o exigents en aquest sentit) com Joan Rosselló o L. Villalonga: «l'altre dia sentia dos *allots* que es feien confidències davall els xiprers del jardí» (*Bearn*, p. 6.61).

Un cert temps fou bastant general la mala grafia *atlot*, fundada molt possiblement en la desencaminada etimologia ADULTUS (T. Forteza, *Gram.*, p. 7, n. *c*), que és superflu refutar; avui estan enterrades totes dues, i des de les notes de AMAlcover i F. de B. Moll, s'admet l'evident identitat amb el cat. ant. *arlot.* És sabut que *rl* s'assimila generalment a Mallorca en *ll*: *pella* 'perla', *pallar* < *parlar*, *fèllera* < *ferla* FERULA, etcètera.

L'ús de mots despectius o injuriosos, aplicats en to irònic-indulgent, altres cops fingidament sever, a la quitxalla, és un fet molt conegut i quasi universal. Ultra els exs. que n'he donats més amunt en trobaríem a grapats: cat. *macip* 'minyó', cast. *mancebo* < MANCIPIUM 'esclau'; Princ. *canalla* 'mainada'; cast. *rapaz*, port. *rapariga*; al. *bursche*, neerl. *boersch* = angl. *boorish* 'home grosser'; alamànnic *buobe* = al. *bube* 'pillastre', neerl. *boef* «rogue, knave» (veg. encara cites de casos anàlegs o de signe oposat, com *puta*, o ll. *puer* 'esclau', en el meu treball sobre *ragazzo, Entre DL* III, 173-177).

El cat. ant. *arlot* 'trapella, home de mala vida' és

un mot molt conegut, des del temps de R. Llull, que l'usa sovint, p. ex. en *Blanquerna* (*NCl.* II, 180.22, de vegades com a equivalent de *tafur*, ibid. II, 115.11); «eh! Rapaç, femater, *arlot!*», Eiximenis, *Terç* (*NCl.* VI, 43, 43, 131); *malvestats e arloteries* en les prosificacions del *Llibre de les Dones*, f. 36v (*EntreDL* I, 240); de vegades s'observa ja, quan es va acabant el període clàssic, que aquest qualificatiu perd severitat i s'aplica a persones de curta edat: «e com trobà / Sant Agostí / aquell fadrí, / riba la mar, / volent buydar / l'aygua d'un clot, / li dix: —*Arlot,* / què penses fer?— / Ab alt saber / lo chich respòs / ell escoltant: / l'infant parlant, / perdé·l de vista; / ab cara trista / restà pensant / ---» (*Spill*, 15482 i com. de Chabàs).

De la parentela romànica d'aquest mot ja vaig tractar detingudament en el *DCEC* I, 208; IV, 924-5. L'oc. ant. *arlot* i cast. ant. *arlote* apareixen des de mj. S. XIII, mentre que en francès *arlot* (de vegades *harlo, herlot*) ja apareix c. 1150, i des del francès va passar a l'it. ant. *arlotto* o *alrotto* (etim. popular, aquest segon) i a l'angl. *harlot*, on ja apareix des de les albes del S. XIII en el sentit general, avui més aviat en el de 'prostituta' (que no apareix fins al XV).

L'etimologia última se sol mirar com un problema insoluble, sobre el qual s'abstenen d'opinar els principals etimòlegs (res en el *REW*, en el *FEW* ni en Bloch; Onions només dóna dates). El qui se n'ha ocupat més seriosament fou Spitzer, sobretot des del seu treball de *Studies in Philol.* (N. Carolina XLI, 1944, 521-5): suposa[1] que *herlot* va ser primitivament el nom dels membres de la *mesnie He(r)lequin* —o sigui més o menys l'esbart del Mal Caçador, en el folklore català, o de l'*estantigua* en el castellà—, admetent per a *Herlequin* l'etimologia de Malone (veg. *ARLEQUÍ*),[2] ags. *Herla king* 'el rei Herla' (= Wodan, el Júpiter germànic, déu del Tro), dedueix *herlot* de *Herla* a manera de diminutiu. Objeccions decisives contra aquesta teoria no en veig, però resten dubtes de pes, com els següents (que no exclouen futurs esforços amb èxit dins aqueixa línia): *a*) depèn de la certitud de l'etimologia de *Herlequin*; *b*) s'haurà de documentar molt sòlidament el trànsit semàntic 'membre de la dita Mesnie' > 'home de mala vida', sobretot perquè es nota la data tardana i caràcter imperfecte d'aquests parallels: *arlouyn* 'alcavot, amo de bordell' —sense *h*— en un autor tan tardà com Villon; *c*) tenint una base germànica el seu ètimon, el fr. *arlot* ~ *herlot* hauria de començar constantment amb *h*- aspirada, i no és així.[3] Spitzer insistí més tard (contra aquestes objeccions que li feia jo en el *DCEC*), en el seu article sobre *Arnaut* en els *Mélanges Hoepffner*, i en la seva recensió del meu llibre (*MLN* LXXI, 279), i cal reconèixer que almenys reforçà bastant l'aspecte semàntic (*b*), veg. encara ací la n. 1. Després d'això i tot, subsisteixen raons de dubtar, forta en particular la raó fonètica: la pèrdua d'una *h* germànica a l'Edat Mitjana no és mai autòctona en el Nord de França, mentre que afegir-la a mots que no haurien de tenir-ne és un fet força freqüent (*haut, hurler, hanste*, i ací mateix cf. en els articles *BURXAR, AÜRTAR*, etc.); ara bé, tractant-se d'una etimologia tan nòrdica com l'admesa, la intromissió de formes occitanes en francès fóra sorprenent.

D'altra banda les altres etimologies que s'hagin proposat són encara més problemàtiques. Skeat, partint d'una acc. 'soldat saquejador, ribald', ho derivaria del germ. *hari* 'exèrcit' amb un sufix germànic *-lot* representat per exemples rars i incerts.

Diez, *Wb.*, 25, ho relacionaria amb el ll. ARDELIO (en glosses *ardalio*), mot familiar i poc freqüent, en un parell d'autors del S. I d. C., amb el sentit de 'manefla', algun cop 'golafre' i fins 'trapella'; però fonèticament això no ens duria a *arlot*. ¿Caldria insistir-hi a base d'alguna variant? Però el gr. ἄρδαλος, d'on se sospita que derivi aquell mot llatí, queda ben lluny. Si tinguéssim una variant *ARDELUS, encara;[4] fins llavor, però, en faria dubtar molt aquesta addició d'un sufix, tardà i no llatí com *-ot*, a una soca hellenitzant segurament preliterària. Veig que Delbouille escriví també sobre *arlot* (*Etymologica W. v. Wartburg*, 167-185), segons *AlcM* sense resultats etimològics.

En fi, afegeixo que *arlot* recorda el prov. *arlèri* «fat, fanfaron, faiseur d'embarras, homme ennuyeux, extravagant, léger, folâtre», que va usar el mateix Mistral en *Calendau*, apostrofant càlidament la seva llengua tan traïda: «lengo d'amour, se i' a d'*arlèri* / e de bastard, ah! per Sant Cèri, / auràs dóu terradou li mascle a toun coustat» (IV, 22.1); i en el *TdF* (afegint que també s'ha usat com a nom pintoresc d'òrgan obscè) en dóna l'etimologia: pròpiament vol dir 'fill d'Arles del Roine' (cosa que documenta amb textos de L. Mery i A. Crousillat); la desviació semàntica es comprèn pel renom de 'massa eixerits' que tenen entre els veïns i els franchimands els fills d'Arles: recordem el cant de *Nerto*, on reporta llur gelosa independència, els esforços astuts que fan per no sotmetre's (ensibornant-lo hàbilment) al *roi René*, i aquesta fama la documenten (s. v. *Arle*) les dites proverbials en què els presenten com a gent molt llesta, que es perd de vista: «as de biais, emai sies pas d'Arle: 'tu as bonne grâce, tu es adroit'»; «*que longo* d'*Arle*! 'quel lambin!'».

Ara bé, si aquest adjectiu-substantiu de sentit ja malèvol, *arlèri*, es formà amb un sufix popular i pintoresc *-eri*, també podríem imaginar que se n'hagués format un altre amb *-ot*, de significat més sever, que si d'una banda estaria d'acord amb el sentit pejoratiu de *-ot*, d'altra banda correspondria a tants noms gentilicis de llocs com fr. *cheminot*, it. *mendrisiotto, vegliotto, badiotto, valsuganotto, chioggiotto, bordigotto,* amb formacions en un o altre sentit parallels, com *massaliota, niçard, sallagosard, auvernhat, bellunatto*; *segarreta, vilellet, ganxet.* El mot es pogué propagar ràpidament cap al Nord gràcies al gran paper que als ulls de la gent d'Oïl feren, des de l'època primitiva, la gent d'Arles (*les Aliscamps*, gesta, recorda el paratge arlatenc famosíssim),[5] en cançons èpiques o en epopeies reals: és sabut que *lou rei dis Arlòt* és el nom que rebia el cap de les bandes de

pillards que precedien els croats de Simó de Montfort, quan atacava la bona gent del Midi amb devastadors del Nord i amb traïdors de la terra d'Oc.

No em faré fort en la idea, que no crec haver demostrat, però que em sembla digna d'ulterior estudi. I em limitaré a apuntar la meva sospita que l'etimologia de Spitzer tingui tant de veritat i tant d'incomplet com aquesta: i es tracti d'un empelt d'*Arles* sobre el tronc del germ. *Herlekin*, ço que explicaria la manca parcial de *h*- (cf. nota 2, fi).

DERIV.: D'*allot*: *allota* [*DFgra.* i PAPenya]. *Allotada* [*DFgra.*]; *allotaia*; *allotam*, *-allotarro*, *-tàs*; *allotatge*; *allotea* 'multitud d'allots' (*BDLC* III, 7; IV, 188, *DAlc.*). *Allotejar* [*DFgra.*]. *Allotello*. *Allotell* [Pollença, *DAg.*]. *Allotenc* [*DFgra.*]. *Alloter*; *alloteraia*, etc. *Alloteria* [S. XVIII, *DAg.*]. *Allotetxo*. *Alloti*. *Allotó*. *Allotim* [*DFgra.*]. De *arlot*: interessa pel seu sentit la locució *cavalcar d'arlot* 'al galop', que veiem en la *Cròn.* de Jaume I, 60 (sembla de mal explicar: ¿potser a manera d'encariment de *trot*, per tal com un *arlot* és mirat amb més severitat que un *troter*?). *Arloteria* [Eiximenis, supra].

[1] Ja tira cap ací amb la idea de relacionar-lo amb un fr. ant. *herle* 'brogit' en *Litbl.* XLVIII, 33n., que enllaça amb suggeriments de Sainéan, *Sources Indig.* I, 341, 250, i II, 6. — [2] Acceptada també pel *FEW* XVI, 200-2. Wartburg, en canvi, comenta allí (nota 11) l'etimologia de Spitzer per a *arlot*, mostrant-s'hi també no sols escèptic, sinó més sever que jo: exagera en afirmar que no es troben formes amb *h*- aspirada en les variants de *(h)arlot*. Cal reconèixer que en el terreny semàntic les moltes formes dialectals de *harlequin* aplegades en el *FEW* presenten en bona part sentits semblants als de *arlot*: «vaurien», «souteneur», etc. — [3] Segons Godefroy (article escàs, desgraciadament), dels 4 testimonis, dos són sense *h*-; cf. encara pic. *arlot*, i les nombroses formes sense *h*- en Du C., moltes de les quals vénen del Nord de França. — [4] Per si, tanmateix, valgués en aquest sentit, cito un mot *hardeau* de Rabelais: «il eut un filz nommé Tenot Dendin, grand *hardeau* et gualant homme», *Tiers Livre*, cap. 41, ed. Plattard, p. 184, que el localitza en el Poitou, definint-lo «un gars». Sainéan, *La L. de Rab.* II, 139-40, li dóna una etimologia ben independent i no desenraonada (es troba en B. Des Périers, N. Du Faïl): «le mot était usuel en Anjou, Maine, Poitou; fréquemment dans les Noëls de ces provinces, souvent appliqué à Jésus; dans l'origine, injurieux 'qui mérite le hart, pendart'; dans une lettre de grâce de 1380 «villenie et parole injurieuse», dans une autre de 1397 on qualifie des jeunes filles de «sanglantes *hardelles*»; *hardel* 'corde' et *hardel* 'vaurien' sont un seul mot, et *-deau* 'vaurien', acc. gardée en Picardie et en Champagne, apparaît dans le *Mystère de la Passion d'Arras*, v. 8439». — [5] *TdF* (s. v. *arlequin*): «*Hellequin* en vieux français s'est dit de fantômes armés qui apparaissaient la nuit dans le cimetière des *Aliscamps*, à Arles» ens fa pensar si aquesta etimologia i la de Spitzer es podrien combinar en lloc d'excloure's.

Allotjar, *-ament*, V. *llotja*

AL·LUCINAR, pres del ll. *alucinari* id. ☐ *1.ª doc.*: 1803, Belv. (refl. només); 1839, Lab. (també com a tr.).

La bona grafia llatina és *alucinari* amb una sola *-l-*, si bé en la baixa època s'escriví amb *all-*, segurament per la idea, que avui percebem encara però que manca de fonament, que era derivat de *lux*, *lucis*, 'llum'; en realitat l'etimologia del mot llatí s'ignora, car tampoc es justifica la grafia *haluc-* amb *h-*, preferida per altres.

DERIV.: *Allucinació* [Belv.]; *allucinament* [id]. *Allucinant*. *Allucinador*.

Alludir, V. *ludibri* *Alluentar*, *alluentir*, V. *lluir* *Allumar*, *allumenar*, V. *llum* *Allunament*, *allunat*, V. *lluna* *Alluntar*, *allunyament*, *allunyar*, V. *lluny* +*Allupat*, *-ar-se*, 'cobrir-se de molta roba', V. *llop* *Alluvial*, *alluvió*, V. *diluir* *Alm*, V. *aliment* *Almadia*, V. DCEC I, 140*b* *Almadic*, *almadec*, V. *EntreDL* III, 80

ALMADRAVA, 'el lloc on es pesquen les tonyines, i el clos de xarxes amb què les pesquen', de l'àr. *maḍraba* 'lloc on baten o donen cops', 'almadrava', dita així perquè les tonyines que hi agafen són matades a cops o afitorades: és un derivat de l'arrel *ḍ-r-b* 'copejar, ferir'. ☐ *1.ª doc.*: 1803, Belv.; i ja deu ser el mateix *almadraga* en el dicc. de rims de JMarc, 1372.

Belv. i Lab. 1839 ho grafiaven en *-aba*, i aquest definia «filat pera pescar tonyina, *thynnorum rete*; lo paratge ahont se pescan: *piscaria*». Coromines, quan visità la de Roses l'any 1898, ho explicava així: «ormeig molt gran de pesca, format per dues bandes de xarxa que arriben al fons del mar, i deixen com un corredor amb vàries recambres, on se fica el peix, que ve a parar a l'última, en què hi ha una altra xarxa solada al fons: s'aixeca aqueixa i l'animal surt a flor d'aigua i allí el maten a cops». Devia ser l'almadrava mateixa de Montjoi que projectava visitar Bosch de la Trinxeria per aquells anys (*AlcM*). Encara que JMarc no defineix *almadraga*, difícilment podria ser això cap altre mot, car per aquell temps el mot aràbic seria transmès pels nostres pescadors cap al Nord.

Apareix, en efecte, en la forma *madrago* a Provença; així ho escriu Mistral en el cant V de *Calendau*, on descriu la gran pesca de tonyina que va reeixir al seu heroi després d'installar-ne una en una fonda cala de Cassís (*La Madrago*, títol del cant, i V, 4.1, etc.); d'allà passà també al fr. *madrague*, ja registrat en l'ordenança de pesca de 1681 (Sainéan, *Sources Indig.* II, 157-158). Aquesta alteració es pot explicar per la influència d'un altre arabisme, parònim, *almatrac* 'matalàs', que apareix en variant femenina plural *almatrages* en un inventari de 1299 (*BABL* VI, 70); i, com a nom de dues fundes de cuiro, de matalàs, usades (potser ocasionalment) per guardar-hi diners, en dos docs., mallorquí i barceloní, de 1388 i 1429 (cit.

AlcM, s. v. *almedraga*); en aquest sentit ve doncs d'un origen ben diferent, àr. *maṭraḥ*, però és un significat bastant afí al de 'bossa de xarxa'.

Quant a l'*almadrava*, heus ací les formes que he oït de viva veu. A Llançà havien pescat tonyines a la Farella on hi havia *madrava* del Marquès de Camps (em digueren el 1958, però, que abans les pescaven amb un art); a Dénia anomenaven *la madráva* el sector coster de Verger, que a Setla pronunciaven amb *-b-* (*la madrába* o *l'alm-*); l'*almadráva* a Benidorm; a la Vila Joiosa n'hi havia dues: *l almadráva* del Paradís i una altra. A Mallorca, a Cala Rajada vaig veure *un əu̯mədrávə*, gran xarxa per agafar tonyines, que tenen fondejada durant mesos, i marcada per una gran corona de suros flotants. A l'Illa de Cabrera me'n parlaven junts gent de mar de Palma, Campos, S'Estanyol i l'habitant de Cabrera: el més lletrat distingia entre dues menes: *sə morúnə* i *s əu̯mədrávə də kóp* —que era de gran envergadura— que uns altres anomenaven *l'almadrava* ras i curt: la distinció consistia en la forma del cèrcol de xarxa (els de Campos discrepaven un poc en això), i en tot cas en que l'una té la malla més atapeïda que l'altra (1968). També a Menorca pronuncien *mədrávə* amb *-v-* (Moll, *AORBB* II, 341) i així mateix vaig sentir-ho jo a Fornells.

De l'àrab va passar també al castellà *almadraba*, però Nebrija i PAlc. escriuen el mot castellà amb *-v-* en llurs diccionaris. En castellà d'altra banda el mateix mot va significar també 'bòvila, teuleria', comprovació de l'etimologia perquè també per fabricar rajola i teules han de batre el material, i de fet *PAlc.* recull *maḍrába* «tejar» com a aràbic, i el verb *ḍarab* està documentat en el sentit de 'fabricar teules i rajola' en el Cartàs: Dozy, *Suppl.* II, *5a*. Dozy en el *Gloss.*, 148-151, voldria donar un ètimon diferent a les dues accs., deixant aquest només per a 'rajoleria, teuleria', mentre que per a l'ormeig de pesca vindria d'un **mazraba* 'lloc on quelcom queda reclòs', derivat de *zarab* 'tancar a dins, recloure' i de *zurûb* 'xarxes (per tancar-hi peix)'. Res a dir-hi pel sentit, i encara que fonèticament això és menys senzill, no és impossible que es convertís *zr* en *zdr*: **almazdrava*, reduint després el grup (cf. SICERA > *sidra*); però el fet és que l'únic que en àrab es documenta com a nom de la xarxa de tonyina és *maḍraba* (plural *maḍáрib*) en *PAlc.*, i segons Eguílaz (207) així es llegeix en un manuscrit de Ceuta. Més dades en el *DCEC* I, 140-1.

La data de la nostra documentació, força més tardana que en castellà, on ja apareix a fi del S. XIV en López de Ayala, es comprèn millor tenint en compte que aquest mot en català tingué un vell concurrent, d'origen mossàrab: *una tonaira*, derivat *THUNNARIA del ll. THUNNUS 'tonyina' amb el tractament *-air*, *-aira* del sufix -ARIUS (cf. *Moraira*, *çabatair*, *colombaire*, etc.) propi del mossàrab. Hi ha encara un homònim de l'arabisme en català: +*madrava* recordo haver-lo sentit en serres costeres de l'entorn del Camp de Tarragona (cap al Vendrell i Cambrils) i Nord del País Valencià, per designar el matissar espès i quasi impenetrable que creix en aquells vessants: en el fons deu ser el mateix mot aràbic, si bé amb el sentit de 'cosa que s'ha d'abatre a cops de podadora o ganiveta per poder passar'.

DERIV.: *Almadraver*. Al Port d'Andratx em deien que a Cala 'N Begur hi calen +*mədrəvílǝs* (1964), però és probable que això sigui un castellanisme, car sospitant-ho vaig preguntar «¿com se'n diu d'això en mallorquí?» Em respongueren que *əumədrávəs*, sense defensar aquella expressió (cf. la distinció de grandària entre *moruna* i *aumadrava de cóp*, registrada a Cabrera).

ALMADROC, 'salsa d'allioli amb formatge, etc.', paraula mossàrab que deu resultar d'una alteració del ll. MORĒTUM del mateix significat; és segur que és una alteració deguda a la influència d'un altre mot aràbic o mossàrab de sentit semblant perquè n'hi ha dos o tres que ho són, però és difícil decidir entre ells: potser l'àr. *madrûs* 'picolat', o una variant mossàrab del cat. ant. *morterol*, que també designa una mena d'almadroc. ☐ *1.ª doc.*: S. XV.

Es llegeix ja en dos textos del S. XV, l'*Art de Coc* de Robert de Nola i el *Flos de les Medicines*: «si vols fer *almedroc* ages formatge ralat e ---» (veg. també *AlcM*). El Nebrija cat.-ll. arreglat per Busa porta «*almadroc de alls y formatge*: moretum» (ed. 1560, f. 5*vb*). El mot segueix viu a València, on Giner i March em defineix *almadrǫ́k* com a «allioli amb formatge i altres ingredients» i també en el sentit figurat de 'barreja confusa de coses diverses' (1955), i potser hi va haver també una variant amb terminació semblant a la castellana: «*almedrot o altra salsa*: moretum», *DTo.*, 1650.

Car en la llengua veïna és tant o més conegut: «Este vuestro amo debe de haber comido *almodrote*.» —«Sí, señor —respondió él—, mas no con ajos», en la *Miscelánea* de Zapata (S. XVII) (*MemlHiEsp.* XI, 397); així figura en els gloss. aragonesos de c. 1400 (definit amb una variant del nostre mot *allioli*). Nebrija dóna «*almodrote de ajos e queso*: moretum» i Covarrubias en dóna quasi una recepta culinària, que acaba «se va despegando y rayendo de las paredes del mortero, y juntándose en el hondo para poderse machacar» (més dades en el *DHiAcEsp.*, i cf. *DCEC* I, 155, i IV, 915*a*, on deixo coses més incertes o menys valuoses per al català).

Hi ha una forta i important variant dialectal, que Alcalá Venceslada va recollir a Huelva, *almorraque* «manjar compuesto de aceite, vinagre, sal y cebolletas, pimientas y tomates picados», que si per una banda s'aproxima a la term. catalana, per l'altra ens condueix molt a prop del ll. MORĒTUM amb què amb raó ja relacionaren el mot Nebr., Busa, Covarr., Torra i Simonet (si bé sense explicar l'anòmala evolució fonètica). Pel sentit, però, és evident que estaven pel bon camí, car així el dedueix Forcellini dels autors llatins: «genus cibi --- allio, apio, ruta, coriandro, bulbo, caseo, aceto --- sectis, et pistillo operose tritis, minutis, coactisque in mortario --- conficitur»; i així

no dubtarem que a l'Edetània, la Contestània i la Bètica, terres de pregona tradició llatina, es degué conservar el nom d'aquest menjar, descrit per Ovidi i cantat en un poema especial, que s'ha atribuït a Virgili.

La forma de Huelva seria, doncs, la més fàcil d'explicar, com sigui que el canvi de **moret* en **morrat*, *morrac*, pot justificar-se per la fonètica de l'hispanoàrab; però en les altres formes va haver d'obrar la inducció d'un altre mot. I com que el cat. *almadroc* té exactament la forma d'un participi passiu aràbic, bé podria ser la d'un mot que volgués dir 'picolat, capolat', i aquest seria *madrûs*, el participi de *dáras*, que el nostre *RMa.* i el glossari de Leyden tradueixen «terere» i *PAlc.* en dóna el participi *madrúç* i futur *nadrúç*, definint-lo «majar con majadero, moler, quebrar desmenuzando, majar con maça o maço» (298.1). Més en Dozy, *Suppl.* I, 433.

Per acabar de llevar-nos tot escrúpol que encara deixés l'etimologia MORETUM, i alhora entrebancant, per desgràcia, la conclusió final, cal reconèixer, però, que pogueren actuar en aquest sentit alterador altres mots, entre els quals serà difícil d'arribar a una tria segura.

Car igualment pogué ser un altre mot mossàrab el que vagi actuar de pertorbador. Nebrija tradueix amb *moretum* un cast. «*morteruelo, especie de salsa*», i en català fou *morterol*, descrit en el *Llibre de Cuina* del S. XIV com un menjar una mica diferent (amb carn, etc.), però que tanmateix contenia els ingredients del nostre: «si vols fer *morterol* fes bon brou de moltó, e de gallines, aprés ages cuxes de moltó, mal cuytes, e capolades menut, del magre e carnsalada grassa e --- ages --- dos ous debatuts ab del *morterol*, e mit-lo en la olla ben menat e ---»;[1] el cas és que el *morteruelo* castellà figura així mateix, traduït per *tucetum* (= cast. *picadillo*), en els dits glossaris aragonesos, i Enrique de Villena digué que el fetge de porc es cuina «picado en *morteruelo* o en otros adobos». Doncs bé, l'equivalent mossàrab de *morteruelo* degué ser en principi **mortról* que amb una doble dissimilació podia fàcilment passar a **motrod* (cf. *dalîd* > *adalid*, MONASTERIUM > *Almonacil* > *Almonacid*, i en sentit contrari *rabád* > *raval* i anàlegs), i la collisió d'una forma així amb *moret* (< MORETUM) era inevitable. Al capdavall és segur que la semblança de MORETUM amb *almodrote-almedrot, -oc*, no és casual, com sigui que els llatinistes creuen que aquell mot llatí i MORTARIUM estan emparentats, sigui com a mots llatins tots dos amb un radical comú (Walde-H.) sigui que aquell provingui d'una variant hispano-cèltica.[2]

I hi ha encara una tercera font possible d'aquesta acció pertorbadora, que ja no em convenç tant. Asín (*Al-And.* IX, 20) suggeria que *almodrote* vingués «quizá del ár. *muḍárriṭ* 'pedorrero', participio activo de *ḍrṭ* 'peer', por el efecto que acostumbra a producir la salsa de almodrote». A ell he de deixar la responsabilitat d'aquesta premissa. Si és una dada certa, encara que com a etimologia això és impossible fonèticament, es podria admetre que *moret* es vagi canviar en hispano-àrab en *maḍrûṭ* 'petat' per efecte d'una etimologia popular dels moros[3]

[1] *BSCC* XVI, 177; després tornat a publicar per Faraudo, *BABL* XXIV, 27. Cita in extenso en *AlcM*, junt amb d'altres d'Arnau de Vilanova, St. V. Ferrer i *Flos de Medicina*, que confirmen en gran part la diferència; però no és natural modificar, com fa *AlcM*, l'explicació que en donava com a mer descendent de MORTARIUM, suposant que ve de MORETUM (si bé influït per aquell i per *madrûs*): innecessàriament complicat, i inversemblant puix que tanmateix és una cosa diferent del *moretum* i l'*almadroc*. — [2] Això és el que se m'acut observant que Whatmough (*Dialects of Anc. Gaul*, 95.97, cf. 90.131, p. 121) registra un cèlt. *moreto-clatus*, que ell voldria interpretar 'mà de morter' («pestle»), crec que deduint-ho només del valor del sentit de l'arrel cèltica del segon component. Estic conforme amb l'etimologia i amb l'explicació per una eliminació dissimilatòria de la -T- intermèdia en *MORTETO-KLATOS. Tot això confirma, doncs, l'íntima connexió de MORETUM amb MORTARIUM; només em sembla que el significat de *moretoclatus*, donat el sentit de l'arrel KLATO i la term. participial, també pot ser justament 'moretum' 'almadroc'. Seria doncs *moretum* un mot del cèltic continental, que Virgili coneixeria de la seva pàtria gallo-cisalpina i que d'altra banda ens haurien transmès els celtibers a la gent hispana. — [3] Aquesta etimologia, modificada així, seria molt convincent si *maḍrûṭ* fos una forma normal en àrab, però essent un verb intransitiu, caldria un participi actiu, *ḍâriṭ* (o bé el *muḍârriṭ* de què vol partir Asín, car també s'ha usat aquest verb en II forma: Wüstenfeld, en Dozy, Suppl. II, 8*b*). Que aquesta arrel era la corrent entre els moros per dir això (i és sabut que en parlaven molt i reconeixien a la cosa diverses «virtuts» injurioses, etc.) és segur, segons el testimoni de *PAlc.* («peer: *nádrat* ---», 334.23) i dels clàssics (Lane, 1786*b*, Ibn Khallikan, etc. en Dozy). De tota manera essent així *maḍrûṭ* era una forma extravagant però teòricament possible. En definitiva això ja és més forçat que les altres dues influències.

Almadum, Torre de l'- (talaia marítima cap a Peníscola, *DAg.*) duent article és quasi un apellatiu i per tant indico que degué significar 'fort de vigilància, guarnició fixa', car *madûm* és «permanent» en àrab segon Boqtor (Dozy, *Suppl.* I, 478*a*), *dáwwam* «durare» en *RMa.*

Almagerra, V. *manjarra* i *EntreDL* III, 124-5

Almagest [S. XIV, Canals; *Almagesci* en l'*Egidi Romà* és errada de lectura per *Almagesti*] de l'àr. *al-maǧisṭī* i aquest del gr. *μεγίστη συντάξις* 'la compilació major' (llibre de Ptolemeu) (Dozy, *Suppl.* II, 569*b*; *AlcM*).

ALMAGRAN o *almagram* 'cert tribut que pagaven

cada any al rei els moros valencians', de l'àr. *maġram* 'pagament, contribució'. □ *1.ª doc.*: 1267-8.

MtzFerrando resumeix així (en el seu *Catàleg dels Docs. Valencians de l'AAA* I, 739) aquest document: «--- pagar alfarda, *almagrán*, bisante, pechos o peitas, qüestias, cenas, alquiler de tintorería, alfóndico, etc.». *AlcM* dóna un ex. de la mateixa forma en la llista de tributs reials de 1315, en un passatge relatiu a Elda. Segurament es deuria poder llegir *almagram* en un o tots dos d'aquests textos, d'acord amb l'àrab. Però com que l'hispano-àrab en part canviava la *-m* en *-n* (veg. *DCEC*, s.v. *marrano*, i el meu treball d'*EntreDL*, vol. III), la lliçò *-an* no és menys possible, i com observa Moll la variant *almagerà* (entenguem *almaguerà*), que figura en un passatge, semblant però diferent, d'una altra ed. de la mateixa llista tributària, ha de ser el mateix mot, i aquesta variant amb la nasal emmudida prova que els nostres també oïen formes amb *-n*. En àrab *maġram* és derivat amb el sentit de «escotadura, sisa de lo que se ven- normal de l'arrel *ġaram* 'pagar', de fet documentat de» en *PAlc.*, i en un sentit probt. més semblant al nostre («contribution, péage») ja figura en l'egipci Maqrizí († 1441, *Història dels Soldans Mamelucs*, Dozy, *Suppl.* II, 210*b*).

ALMAINA o millor ALMÀDENA, 'espècie de maça', veg. *DCEC* I, 140 (ALMADANA).

ALMAISSAR, 'espècie de tovallola que els moros es posaven al cap', de l'àr. **maįzar* forma que tenim dret a postular, per al vulgar hispànic, en lloc de la general aràbiga *mi'zar*. *Almayçar* com a mot català està documentat en dos inventaris de mj. S. XV (cites d'*AlcM*). Hi ha variants *almasitzar* (1549, per ultracorrecció de la tendència *resina* > *reïna*), *almaritzar* (1537) i *almalisar* (1494) —amb rotacisme i dissimilació— en docs. dispersos en *AlcM*. En castellà és més conegut, veg. *DCEC* I, 141*b*, i IV, 914.

Almàixera, V. *almàssera* *Almajanec*, a llegir *almanjanec*, V. *manganell*, i *DCEC* III, 229*a*10-11 *Almalafa* si la comproven els fets locals, l'etimologia de Dubler citada per *AlcM* pot ser certa, si bé cal rectificar la forma en *mallâḥa* (Dozy, *Suppl.* II, 611*a*; cf. un altre *almalafa* d'origen diferent en *DCEC* I, 142*a*)

ALMANAC, de l'hispano-àrab *manâḫ* 'calendari, almanac', d'origen incert: probablement és el mateix que l'àr. *manâḫ* 'parada en un viatge', d'on 'signe del Zodíac' i 'calendari'. □ *1.ª doc.*: S. XIV.

Es troba ja en el tractat d'Astrologia de Gilbert i Corsuno escrit per encàrrec del rei Pere el Cerimoniós (que regnà de 1336 a 1387) i en un doc. de 1390. Hi havia diverses obres esmentades com «libre appellat *almanach*» entre els del rei Martí (c. 1405, Bofarull, *Marina Cat.*, p. 121).

L'it. *almanacco* apareix c. 1345 en un text que fa referència a les Taules Toledanes (S. XI). El fr. *almanach*, des de 1391. El cast. *almanaque*, en tres poesies del *Canc.* de Baena, una de les quals de Villasandino (c. 1350-c. 1428), i les altres dues de dos poetes contemporanis que polemitzen amb aquest. En castellà el mot va conservar durant molt temps caràcter savi, com es veu per la grafia *almanach* de Nebr. i *almanak* d'*Aut.* I el b. ll. *almanac(h)* apareix en l'anglès Bacon el 1267.

Quan a l'àrab *manâḫ* 'almanac' només es troba en el lèxic del català R. Martí, segle XIII, i en el de l'àrab granadí degut a *PAlc.* (1505), on, a més, trobem *manâḫ* en el sentit de 'rellotge de sol'; llevat d'aquestes dues fonts hispàniques, el mot és aliè a l'àrab en la nostra ac., i només es troba en la de 'clima, temperatura de l'aire en un país', en diccionaris moderns de l'àrab de Síria i d'Egipte. D'aquests antecedents filològics podem deduir que l'indret des d'on el mot es difongué per les llengües europees degué ser l'Espanya musulmana, centre dels estudis astronòmics i astrològics de la baixa Edat Mitjana.

L'etimologia última del mot, segons les investigacions actuals, és obscura.[1] Simonet va cridar l'atenció sobre la paraula *manacus* que figura en alguns manuscrits de Vitruvi (S. I d. C.) com a nom d'un cercle en el rellotge de sol, en el qual l'ombra de la busca indica els mesos o dotze signes del Zodíac; segons Forcellini i d'altres aquesta paraula vindria d'una forma dòrica *μανάχος*, àtic *μήναχος*, derivada de *μήν* 'mes', però tant *μανάχος* com *μήναχος* falten en els diccionaris grecs i són evidentment mots forjats per l'autor d'aquesta etimologia; és més, el *manacus* atribuït a Vitruvi no és forma digna de crèdit, i la crítica moderna només accepta en el text d'aquest escriptor la grafia *menaeus*, més ben fundada en els manuscrits i procedent de la forma grega coneguda *μηνιαῖος* 'mensual'.[2]

Engelmann es va referir a la paraula *ἀλμενιχιακά* (però Du Cange escriu *ἀλμεναχικά*), citada per Eusebi (segle III) amb referència a Porfiri, el qual, parlant de la creença dels egipcis en l'astrologia, en els horòscops i en els anomenats «senyors de l'ascendent», diu que els noms d'aquests es presenten en els *ἀλμενιχιακά*, juntament amb les diverses facultats que tenen per guarir mals, les «sortides i postes» i els presagis del futur. No és impossible de veure en aquests objectes, la natura exacta dels quals desconeixem, i que evidentment no eren calendaris, els antecedents dels nostres almanacs, però ni és cosa fàcil explicar la transformació d'aquest mot en *manâḫ*, ni consta la forma exacta de la paraula; potser es tracta també d'una corrupció posterior, perquè segons Dozy han fracassat els esforços dels especialistes per tal de trobar-li una explicació etimològica en copte, que és d'on hauria de procedir una paraula egípcia d'aquesta època.

Quant a l'origen àrab, Dozy el rebutja del tot, per manca d'analogia semàntica entre *manâḫ* 'almanac' i l'arrel *n-w-ḫ* 'ajeure's el camell', 'descansar', amb el seu derivat *manâḫ*,[3] que ell mateix documenta en el sentit de 'lloc on hom para en el curs d'un viatge', 'residència', 'campament'. Amb tot el respecte per

l'autoritat del gran orientalista diré, tanmateix, que veig una possibilitat de relacionar *manâḫ* 'almanac' i 'clima' amb *manâḫ* 'estació en un viatge', si tenim en compte que les constel·lacions o signes del Zodíac eren mirades com als dotze indrets en què el sol es detenia en el seu viatge anual a través del cel, d'on vingué el fet d'anomenar-los *mansiones* en llatí medieval, és a dir, 'parades en un viatge'.[4] És fàcil que *manâḫ* 'signe del Zodíac' es convertís després en 'almanac', llibre basat en les conseqüències d'aquests signes, i per altra part en 'rellotge de sol', on el Zodíac era marcat, i en 'clima', mirat com a resultant de la influència d'aquests signes M. C.

[1] És bàsic l'article *almanac* del *New English Dictionary* de Murray i Bradley. A més, veg. Engelmann i Dozy, *Gloss.*, 154; Dozy, *Suppl.* II, 734*b*; Simonet, 329-30; Du C., s. v.; Forcellini, s. v. *manachus*; Mahn, *Etym. Untersuchungen*, 129-134. Els altres etimologistes es basen en aquestes fonts. — [2] En conseqüència, com noten els autors del *N.E.D.*, només podria admetre's relació entre l'hispano-àrab *manâḫ* i el pseudollatí *manacus* si poguéssim provar que aquesta lliçó corrompuda va tenir molta difusió a l'Edat Mitjana i que fou adoptada per un astròleg àrab coneixedor del llatí. I ni d'aquesta manera s'explicaria el *ḫ* aràbic, com no fos que admetéssim la influència del mot aràbic al qual em referiré més avall. — [3] En àrab clàssic és *munâḫ*, però a Espanya es deia *manâḫ*, canvi habitual en paraules d'aquests tipus i enregistrat en el nostre cas per *RMa.*: *manâḫ* «cubile». — [4] Les expressions *mansiones solis*, *mansiones lunae* són freqüents en la literatura astrològica i astronòmica de l'Edat Mitjana, veg. J. M. Millàs i Vallicrosa, *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a Catalunya*, 251-4; M. Steinschneider, *Über die Mondstationen und das Buch Arcandam*, en *Z. d. deutschen morgenländischen Gesellschaft*, XVIII, 135ss. En particular es troba aquesta expressió en els *Mathematica* d'Alhandreus, llibre d'astrologia contingut en diversos mss. dels Ss. X i XI de la Bibl. Nacional de París, obra que és un dels representants més antics de la influència oriental en l'astronomia europea i que és plena de paraules aràbigues (*albotain* 'ventre' és el nom d'una de les *mansiones* de la lluna, p. ex.). Segons Thorndike hi ha relació entre Alhandreus i l'obra que va escriure a Catalunya el cèlebre Gerbert, i Millàs no dubta de l'origen hispànic del tractat d'Alhandreus, vista la gran similitud existent entre els noms de les *mansiones* lunars i els del famós calendari cordovès de Ben Said. És probable, vist tot això, que *manâḫ* figuri en aquest calendari com a denominació de les mansions de la lluna i els signes del Zodíac, i en tot cas em sembla segur que el b. ll. *mansio* és traducció de l'àr. *manâḫ*, si tenim en compte que Plini (VI, 26.6; XII, 32.5) utilitza *mansiones camelorum* per expressar el significat més corrent d'aquest mot aràbic, és a dir, el lloc on passen la nit les caravanes. En textos llatins posteriors se substituí *mansiones* per *casae* (p. ex. *casae ubi sol manet* en Millàs, p. 301), i tant el *DFa.* com el *DAcEsp.* enregistren *casa* per 'signe del Zodíac'. La relació constant entre 'clima' i 'signe del Zodíac' pot exemplificar-se en dotzenes de passatges dels textos llatins publicats i extractats en l'important i erudit llibre de Millàs.

Almalisar, V. *almaissar* *Almanco(s)*, V. *menys* *Almandina*, V. *alabandina* *Almanganell*, V. *manganell* *Almangra*, *almangrar*, *almánguena*, *almanguenada*, *almanguenar*, *almangra*, V. *mangra* *Almanjanec*, V. *manganell* *Almarà*, *-rada*, V. *DCEC* I, 144 *Almàrcec*, error de lectura per *almàrtec* *Almàrcera*, V. *almàssera* *Almarge*, V. *marjal* *Almaritzar*, V. *almaissar* *Almarjal*, V. *marjal* *Almarraixa*, *-rratja*, *-rratxa*, V. *morratxa* *Almàrtec* [S. XIII], V. *DCEC* I, 145*b* (II)

ALMÀSSERA, 'trull de moldre olives', de l'àr. *mâʿṣara* id., derivat del verb *ʿáṣar* 'pitjar, esprémer'. ☐ *1.ª doc.*: 1315; c. 1450 i c. 1500. «Les almàçares en que fan oli los moros», en la llista tributària de 1315 (*CoDoACA* XXXIX, 110).

Encara que normalment és la de l'oli, es féu extensiu també a trulls usats per premsar altres matèries. En el seu llibre sobre Callosa d'En Sarrià ens explica Salvà (I, 55) que hi havia, a mitjan segle XV, una *almàcera* de cera, que posseïa el senyor d'aquella vall En Guerau Bou (†1459), per a la qual «mandó construir En Pere una prensa de madera, y en ella trabajaban dos moros entendidos; mas por haber muerto uno de ellos e ídose otro a tierra de moros, no habiendo quien pudiera sustituirlos, desapareció esta industria». Deu tractar-se (almenys teòricament!) de la d'oli en el *Procés de les Olives* de fi del mateix segle: «de ferli tenir / y ester de l'*almàcera* / les portes ubertes» (764). En unes ordinacions de Benissa, de c. 1573, que em deixaren llegir a la Casa de la Vila, vaig veure dos cops *los almacerers* i un altre «la mesura que tenien los *almarçarers*», però la primera *r* aquí no es veia clarament, i el 1963 vaig sentir allí una vegada *armàseres* i quatre cops *azmásera.*

Registro el mot uns cops ben viu, altres més aviat com a topònim a quasi tots els pobles valencians, des de Llucena fins a Elx, amb predomini de la forma *almàrsera*, almenys a tota la part des del Xúquer fins a Alcoi. *L almásera* a Llucena i a les Valls de Segó (*L'Almàssera* grupet de poques cases, i *Camí de l'Almàssera* a Quartell). Roll de l'*almássera* a Alfara del Patriarca, *Ra(d)é(r) l'Almàssera* a Carlet, i *L'Almassereta* encara a Castelló de la Ribera. Però ja a Petrés, prop de Morvedre, sento a parlar, isoladament, de l'*almársera* del Castell, i des de la rodalia de Xàtiva i Valldigna aquesta forma amb *-rs-* se sent pertot. Al Genovés diuen que *La Molcta del Palàcio* era «una *almàrsera* de fer oli»; *l almarserẹ́ta* a Canals; a Torrella un veïnat *La Marserẹ́ta* i *L Almàrsera* es recorda com un vell edifici destruït dins el poble, que d'altres anomenen *El Palàcio*; Benissoda *l almásera* edifici

dins el poble, en el qual «xafigaven vi»; *Les Almàrseres* vell carreró a Agullent; a Barxeta parlaven d'«una *almàrsera* de fer oli» i hi ha topònim l'*Almàrsera del Pont*, i també hi ha nom així a Gandia, a la Vall de Gallinera i a l'Alqueria d'Asnar; i com a apellatiu constato *un almàrsera de l'oli* a Alcoi i *un r̄uŋgló* ('rulló, corró') *d'almàrsera* a Margalida. Des de Mariola i les Serres al Nord de la Marina, tenim la forma sense aquesta *r*: *azmàsera* (*ezm-*) a la Vall d'Ebo, Alcanalí i Benissa, *almàsera* a Gaianes i a Elx.

He donat l'etimologia d'acord amb el *Gloss.* (161) de Dozy i el *Suppl.* (II, 134*b*) (cf. Eguílaz, 118), que parlen sobretot del mot en àrab i en castellà, on es presenta accentuat *almazára*, que allí no es documenta fins a 1604, mentre que el poble d'*Almàssera* (N. de l'Horta de Val.) ja figura com a *Almaçera* o *Almàssara* des de 1258 (Huici II, 198, 181). En castellà, segons el *DAut.*, era un mot dels regnes de Granada i Múrcia, i totes les autoritats que en dóna el *DHiAcEsp.* són de murcians (Pérez de Hita, Polo de Medina, Selgas) llevat d'Alarcón, fill de Guadix. Es tracta d'una pronúncia vulgar de l'àrab granadí: «molino de azeite: *maᶜṣára*» accentua *PAlc.* En canvi la forma valenciana ha conservat l'accentuació de l'àrab literal. Igual oposició registrem entre *ALFÀBEGA* i el cast. *albaháca.* I pel que fa a la variant valenciana amb *rs*, sembla que la *r* ha de ser un reflex del *ᶜain* aràbic, encara que no en coneguem altres exemples.

Hi ha un quasi-homònim que presenta més dificultat fonètica i en la nostra llengua no està gaire representat. *AlcM* troba a Cullera *almàssera* per «lloc on fan el primer planter de les hortalisses, abans de plantar-les en el lloc definitiu on han de créixer» (precisant que és una barraca allargassada feta de canyes i coberta de palla d'arròs); amb definició semblant, *almàixera* a València; en efecte «*almayxera*: almaciga» ja fou registrat per Sanelo (I, 26v). El cast. *almáciga* apareix des de 1513 en l'Agricultura d'Herrera. Dozy, *Gloss.*, 147, en donà una etimologia inacceptable, però la d'Eguílaz, 206, àr. *mázraᶜa* s'ha de posar en estudi perquè vol dir «camp sembrat» (arrel *z-r-ᶜ* 'sembrar') és un mot ben documentat en hispano-àrab i s'assembla bastant a la forma valenciana. Però no explicaria la pèrdua de la *-r-* en castellà, i no hem de mirar la *e* postònica valenciana com a epentètica entre *z* i *r*, perquè també hi ha murcià *almajára*, comprovada per l'ús de Gabriel Miró i per un vers de Vicente Medina que ens assegura l'accentuació *-ára* (Ga. Soriano): de nou, doncs, l'oposició accentual que hem vist per a l'homònim; que hi va haver sempre vocal davant la *r* i que és antiga la forma amb *x/j* ho comprova la forma *almajarana* «semillero» que he sentit a gent d'Almeria.

Essent així és preferible partir de l'àr. *mášǧar* 'bosquet', 'arbreda', o un nomen unitatis corresponent *mášǧara*, i de fet (*'arḍ*) *mášǧara* és conegut per a '(terra) abundant en arbres o en plantes dotades de tija' (Freytag II, 396; Dozy, *Suppl.* I, 730*a*); el fet que a Egipte un altre mot de la mateixa arrel, *šaǧarîya*, que significa 'bosquet', tingui de més a més l'accepció «pépinière» (o sigui 'almáciga', 'lloc de planter') (Boqtor en el dit *Suppl.*, 730*a*) suggereix la probabilitat que *mášǧara* tingués també el mateix significat doble.

En la nostra llengua no restaria cap problema fonètic, car és natural que *šǧ* es pugui simplificar en *šš* (> *š*), d'una banda, i la variant amb *-ss-* així com la *-c-* castellana s'explica per la dissimilació de la *š* en *s*, que ens consta que sofria aquesta arrel en l'àrab granadí i avui a Algèria (Dozy, *Suppl.* I, 728*b*, article *šaǧar*). Resta el problema de la *-g-* castellana, per al qual i per a alguns altres detalls indico una solució acceptable en el *DCEC* I, 139*b* i nota 3.

DERIV.: *Almasserer* 'el qui cura d'un trull' [1497, *Procés de les Olives*, *DAg.*; i veg. supra a Benissa].

Almatrac, *almatraga*, V. *matalàs* *Almatret*, l'etimologia està ben aclarida, *TopHesp.* I, 117; veg. ibid. 37, per a la d'*Almassora*, sobre la qual es pot tenir en compte que, segons el Dr. Antonio Arjona de Córdova (1973), en el terme de Luque hi ha un turó dit *La Almanzora* amb restes de població ibero-romana en el cim i voltat pel riu Guadajoz, ço que prestaria suport a una de les dues etimologies en dubte per a *Almassora* i *Alsamora* *Almedraga*, V. *almadrava* i *matalàs* *Almegó*, V. *melga*

+*Almasset* 'espart bord' (Castalla), veg. *massega.*

ALMEIXIA, de l'àr. hispànic *maḥšiya* 'espècie de túnica usada pels moros'. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

V. les cites del *DAg.* i d'*AlcM*; a afegir les de l'*InvLlCat.* d'Alart de 1390, i ja 1385: «una *almeixia* [«*almetxia*»?] de tripa pro balneando et una tovallola», i en la *Cròn.* de Jaume I hi ha també «no aduxeren altres armes sinó *almexies*» (ed. Ag., 224.3) ço que no s'ha d'interpretar com el nom d'una arma (Giese, *VKR* I, 176) sinó en el sentit que no duien altra protecció que les túniques; la grafia *almoxia* de 1374 recollida per *AlcM* no sabem si és variant fonètica o mera errada de lectura; el passatge de JRoig és un poc equívoc sobre si era vestidura de damunt o «jusana», car comença: «que de sus vist / cot e mantell / de gros burell; / roba jusana / de fina lana: / prima, listada, / vert, blau pintada, / duya *almexia* / ---» (*Spill*, 4077, amb comentari de Chabàs, que potser no puntua bé). Veg. encara, i sobre l'etimologia, *DCEC* I, 147*b* (article *almejía*). Potser no se n'ha de separar un mot que, en contextos altrament ben iguals, ha estat llegit en dos docs. valencians consecutius en la mateixa collecció, dels anys 1463 i 1466 (*AlcM*), com *almexia* primer i després *aluexia* (sembla error de lectura per *alme-*), designant una peça de fusta i ferro posada a dues sínies, que devien ser immediates, l'una *jusana* i l'altra *sobirana*, car l'arrel d'*almexia* 'túnica' és *ḥ-š-w* amb el sentit de 'forrar, doblar, farcir' (Dozy, *Suppl.* I, 291-292), i per tant així com es digué d'una túnica que cobria l'altra roba per damunt, també es pogué dir d'una protecció de fusta i ferro que cobrís o defensés la sínia.

Almeja (cast.) per *cloïssa* (deformat ocasionalment

com *almenge*, *BDC* xiv, 3), veg. *DCEC* i, 146-7, i iv, 914.

Almella, -elda, -ela, -etla, almetler, V. *ametlla*

ALMENARA, i, 'talaia en lloc elevat on s'encenen fogueres de senyal', mot antic i nom de lloc, que també fou el nom d'una mena de llumenera o fanal, de l'àr. *mänâra* 'far, foguera', derivat de *nâr* 'foc'. □ *1.ª doc.*: en la 1.ª acc., com a nom de lloc, 1178; en la 2.ª, 1410.

«Una *almenara* ab dos brochs de lautó» en un inventari de la botiga d'un jueu de Santa Coloma de Queralt (*DAg.*, *AlcM*). Acc. rara en català i no gaire freqüent en castellà, on el trobem, però, en la *Confissión del Amante* de Gower (ja 1399, «farol», p. 35) i «*almenara de açófar*: lucerna polymyxos» en Nebrija. Per a 'talaia amb foguera de senyals' és molt més conegut, si bé amb tendència des del principi a fixar-se com a nom de lloc — molts i ben coneguts, no sols la notòria valenciana de prop de Morvedre, i la serra i poblat d'Almenara prop d'Agramunt, sinó bastants més, com *Les Menares*, serra alta de gran vista i molt estratègica damunt la Fatarella; i probt. *Almenarilla*, de nom sovint deformat (*Aumeradilla*, etc.) en les defenses orientals de Lleida; de la valenciana ja en tenim testimoni el 1178 (*BSCC* xvi, 386); d'ella i les altres, molts més en els Ss. xii i xiii. Per a l'etimologia, Dozy, *Gloss.*, 163; *DCEC* i, 148. En àrab *mänâr* i *mänâra* es troben tots dos més o menys amb tots dos sentits (potser al principi foren simplement col·lectiu i nom d'unitat del mateix mot), en tot cas en romanç restaren sovint intercanviables, com sigui que Covarrubias dóna *almenar* per a un fester o fanal de teies, i l'*Almenara* valenciana sona com *Almanar* el 1098 i *Almenar* en el Poema del Cid (*RFE* v, 8, 12); no asseguro, doncs, si l'*Almenar* de la Noguera és això (com el país es presta a creure-ho) o correspon a l'homònim (ací ii).

+ALMENARA, ii, 'forat o trinxera per on amollen l'aigua d'una sèquia', de l'àr. *mänhar* 'canal', 'llit d'un corrent', de la mateixa arrel que *nahr* 'riu', 'canal', *n-h-r* 'rajar, escolar-se'. □ *1.ª doc.*: 1655.

A Castelló de la Plana «los jurados --- en su preocupación --- de mejorar cuanto al riego afecta --- compran en 1655 la heredad llamada del Estret, en Almaçora, para construir en ella una *almenara*» (Traver, *Antigüeds. de CastPlana*, p. 63). També vaig llegir *almenareta* 'espècie de cadireta o comporta' en les Ordenances de la Font de Quart (de les Valls) que si bé eren en còpia moderna no semblaven pas de data recent.

És un mot ara poc conegut, si bé s'estengué també fins a Aragó, definit «zanja para devolver al río el agua que sobra de las acequias», en l'ordenança d'Hortes de Saragossa. Avui es conserva viu en diversos pobles de l'Horta i la Ribera: me'l donen ja, viu com a terme de regatge, a la Pobla de Vallbona (*alm*- amb variants *aumenara* i *menara* que deien d'altres); a Torrent, com una espècie de sistar per distribuir les tandes del reg; veig una *almenara* a Llombai, rampa per on salta l'aigua en direcció a Catadau; a la Ribera Alta de Xúquer, a Cotes, enumeren l'*almenára (de) Gargori* entremig dels noms de les sèquies del terme. A Sumacàrcer n'hi ha moltes, unes deu (me n'anomenen sis amb noms que semblen de propietaris, *Almenara de Caldique*, etc.) i ho defineixen «per on deixen anar l'aigua de la sèquia al riu quan ne sobra» (1962); i encara a la Ribera Baixa, a Riola, com a nom d'una gran comporta o casa de comportes. Avui resten més vivaços, i estesos a major nombre de pobles, dos termes que signifiquen dispositius semblants, el *sistar*, i el *calipont*; a la comarca de Xàtiva aquest: a Llocnou de Fenollet encara coneixien *almenara* però usaven més aviat *galipònt*.

Com vaig indicar en el *DCEC* (article ii, p. 148), es tracta del mot ben documentat en àrab *mänhar* 'canal', i no hi ha necessitat de partir del seu plural *manâhir* com voldria Dozy (*Suppl.* ii, 728*b*), a fi d'explicar l'accentuació romànica, car en hispano-àrab es traslladava sempre l'accent a la final en els mots d'aquesta estructura. En canvi és ben lícit d'admetre que al costat de *manhar* existia un nom d'unitat *mänhára* (femení) car es tracta d'un fenomen formatiu comú en àrab. Tanmateix la term. en *-ar* també es transmeté al català, i potser amb el caràcter col·lectiu, car hi ha un *Toll de l'Armenà* entre Carcaixent i la Pobla Llarga, a les vores del «Barranquet», que al mateix temps que rierol té caràcter de sèquia mare, vora del lloc on s'aiguabarreja amb el Barranc de Manuel (que és alhora sèquia); ara bé, en el parlar de Carcaixent apareix ocasionalment la pèrdua de la *-r* final i per altra banda *Alm-* > *Arm-* no és gens rar en els arabismes valencians; ja en terme de Castelló de la Ribera, a uns quatre quilòmetres d'aquest però diferent, hi ha també un paratge de sèquia dit l'*Almenà*.

Almenys, V. *menys* *Almerçar*, V. *mercat*

+*Almeria*, «del 1300 al Cuatrocientos aparece el derecho de *almería* o 'dret de noces', cantidad que abonaban al señor los sarracenos que contraían matrimonio», Gual i Camarena (*IV Congrés d'Hist. de la Cor. d'Aragó* i, 471), mot aràbic que no figura en Dozy (*Suppl.* ii, 586*a*), *DCEC*, *AlcM*, etc.; pero l'arrel *m-r-y*, que vivia amb el sentit general de «extraire, tirer quelque chose», «presser les pis d'une chamelle», en viii forma apareix com a «avoir la jouissance» (d'un benefici) en Abenkhaldun, el comparatiu *'ámrà* és 'més productiu' en Abenalauuam i en un altra acc. hi ha també un mot d'aquesta arrel en *RMa.* (pp. 184, 357): podem suposar, doncs, que **märíya* s'usés en hispano-àrab en el sentit de 'cosa relativa al gaudiment d'una persona'. Mot diferent de l'ètimon (també aràbic) d'*Almeria* i del poble *Maria* de Mallorca.

Almesc, almescat, almesquer, V. *mesc*

No té existència real el mot *almesquer*: seria 'lle-

doner' en una narració de miracles de la Verge de Lledó, que s'haurien esdevingut el 1366 (Traver, *Antigs. de CastPlana*, p. 257) però com que no és text coetani sinó una falsificació dels Ss. XVIII o XIX, és una invenció inspirada en el cast. *almez* traducció del nom del santuari *Almesquí*, V. *mesc* *Almessió*, encreuament de *messions* amb el sinònim *almerç* = *esmerç* *Almet*, V. *elm* *Almetla*, *almetler*, V. *ametlla* *Almicantàrada*, accentuació i forma incorrecta per *almicantaràt* o *almuc-* (veg. *DCEC* I, 150) *Almidó*, *almidonar*, V. *midó*

ALMIRALL, abans *almiral*, i degué començar per ser *amiral*, amb una inicial d'aquest mot molt difosa en les llengües d'Itàlia i França; tant l'it. *a(m)miraglio* i el fr. *amiral*, com el cast. i gall.-port. *almirante*, el b. ll. *amiratus*, i la forma catalana, tenint en compte que s'aplicaren primer a caps militars de tota mena, i només cap al S. XIII tendeixen a fixar-se com a nom de caps de la marina, provenen en definitiva de l'àr. *'amîr* 'cap, comandant' (derivat de *'âmar* 'manar'), proveït de terminacions diverses, afegides per les llengües romàniques, que solament en part (com la baixllatina i la castellana) s'expliquen probablement per la transmissió a través del grec bizantí (*ἀμιράς*, *-ράδος*); les altres són d'origen més obscur, i transmeses des del català o l'italià a les llengües del Nord, possiblement partint d'un malentès de combinacions freqüents en àrab, com *'amîr al-baḥr* 'comandant de la mar', *'amîr al-mu'minîn* 'comanador dels creients', nom de generals suprems dels musulmans, on els no entesos en àrab no feren cas del segon terme, quedant només *amir-al-*. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Apareix ja en el Consolat de Mar i en les seves parts antigues; també, i en diverses variants, en un doc. de 1289, emanat del rei: «que diga al *almaray* que aquesta armada qui ara ·s fa en Catalunya, vol lo senyor rey que hi sia en Berenguer de Montoliu sotsalmirals, en son nom --- que si l'*almiray* ve, que no l'ampre del préstec» (*AIEC* II, 356). El trobem així mateix en Muntaner: «en les galees dels sarraïns --- no ·s pensaven que ·ls crestians fossen tan folls que ab ells se volguessen combatre; mas l'*almirall* dels sarraïns era savi hom de mar e era estat en molts fets d'armes ---» (§ 19, ed. Casac. I, 51). De la vida posterior del mot es pot observar que aquesta forma restà sempre la més vigorosa: si en el *Tirant* apareix algun cop *almirant*, també s'hi troba *almirall* (veg. *DAg.*), i una i altra cosa és en la part tardana deguda a Galba, però encara en el S. XVII els defensors d'Eivissa contra els corsaris turcs són anomenats popularment *almiralls* (Macabich, *Feudal.*, 56).[1]

Es nota que el català és, doncs, una de les llengües on el mot es fixa més d'hora amb el seu caràcter modern, i això no sols quant a la forma sinó també per l'aplicació, entre nosaltres quasi exclusiva, al comandant de l'esquadra o la marina, en general la marina militar, des de la més antiga època literària, cosa més tardana en les altres llengües.

En l'occità trobadoresc *almirat* és 'emir, general sarraí' en la *Cansó de la Crozada*; *amoralh* en la *Preison de Damiata* són els defensors àrabs d'aquesta ciutat (Appel, *Chr.*, 121.53, 7.436), i *Rayn.* II, 72, dóna dos exs. d'*amiratz* i un d'*amirat* en tres trobadors clàssics, sempre amb el mateix valor; la forma *amiralh* amb el sentit marí no apareix fins a un text de Marsella en el S. XIV, i és des d'ací que passa al francès, on apareix solament en el XV, i d'ací a l'angl. *admiral*, també del XV.

És doncs ben errònia l'afirmació de Moll que la nostra llengua prengué la seva forma, *almirall*, del francès, car tot demostra, al contrari, que en francès ha de ser de procedència catalana o bé italiana (on també apareix *armiraio* a Gènova c. l'a. 1300, amb el sentit marí, i *amiraglio* o *amm-* en Dante, Boccaccio, etc.); probt. no hi ha disjuntiva sinó convergència cap a França des dels dos corrents alhora.

Seybold, *Bull. de Dialectologie Romane*, IV, 1912, 119, va donar fortes dades i raons per creure que l'especialització marina i la forma en *-al(io)* reberen un impuls decisiu en la Cort normanda de Sicília, en el S. XII. Idea que s'ha acceptat generalment i que compta amb base suficient per fer-la acceptable, em sembla, a condició d'admetre que la cosa sorgí, més o menys alhora, des d'allí, des de Catalunya i des de Pisa-Gènova.

D'altra banda, en totes aquestes llengües es troba ja anteriorment, i des de dates semblants a la nostra, però llavors és amb el sentit d'"emir, general sarraí', i més sovint (llevat d'Itàlia) amb terminacions diferents, com *amirafle*, *amiracle* en francès i anglès des de textos dels Ss. XIII i XIV, i en francès en cançons de gesta bastant tardanes, ço que fa compendre que aquestes són terminacions de fantasia, encaminades a donar un superficial color local «pagà» o «musulmà»

En castellà i gallego-portuguès es presenta, en canvi, amb formes d'aire més real, i des de textos molt antics, però ací hi ha més formes amb *-te*.[2] Tenim ja allí *amirate* per a personatges de l'escala feudal, i ben terrestre, en textos dels Ss. X i XI en baix llatí: «exsolbat princeps V argenteos; comes, IIII; *amirates*, III; equestres II; pauper obolum unum ---», en el text llatí de les glosses de Silos; «sunt fermes de salbetate --- E. Asnari de Jacka; et sunt testes Sancio Enekones *amirate*, Galindo ---», en un doc. aragonès de 1063 o 64 de S. J. de la Penya (MzPi., *Orig.*, 45; també en el Cartulari de Fanlo, 89 i 88). En les *Partidas* hi ha *almirante* (ed. Acad. II, xxiv, p. 260) i sí hi apareix també *almiral*, potser no és casualment que aquest hi té l'acc. catalana: «*almiral* es dicho aquel que es cabdiello de todos los que van en los navíos» (id., id., p. 259); *almirant* c. 1275 ja en la *1.ª Crón. Gral.*, 21*b*13.

En gallego-portuguès antic trobem ja des del segle XIII *almiral*, *armiral*, *almiralho* (*Cantigas*, 35.14 i 17, 87.8), però després hi ha preponderat la forma *almirante*; i que el mot no hi significava en si un cap de navegants s'observa perquè, quan ho és, calia precisar *do mar*: «diséronme hoje, ay amiga!, que non / é meu amigo *almirante do mar*, / e meu coraçon ja

pode folgar», en Pay Gómez Chariño (*BRAE* XVII, 684), com es fa també en els docs. castellans de 1255 i 1260 (HRLang, *RHisp.* LXXVII, 195n.).

Tothom està d'acord que el mot en totes les seves variants prové en última instància de l'àr. *'amîr* 'emir, general', 'comandant'. El pas de *am-* a *alm-* en arabismes (per intrusió de l'article aglutinat) és un fet tan corrent que és superflu parlar-ne. Però les terminacions presenten un problema complicat i multiforme. Sobre el problema hi ha molta bibliografia, que en part vaig deixar prou utilitzada o refutada en el *DCEC*: Dozy, *Gloss.*, 164-5; Gebhardt, *Programm Greiz*, 1912; Eguílaz, 224-5; *FEW* I, 88-89; Ang. Prati, *Diz. Et. It.*, 40; Scheludko, *ZRPh.* XLVII, 422; Sainéan, *Sources Ind.* II, 393. Les terminacions més fàcils d'explicar, i també les més antigament datables, són les del tipus castellà-occità-gallec en *-te.* A Occident es poden datar des del cronista carolingi Eginhard († 844), que ja porta *amiratus* (*MonGermHist.* I, 190).

Baist (*RForsch.* IV, 368-9) completà la demostració de la idea d'Amari (*Storia dei Musulm. di Sic.* III, 351-2) que aquestes formes vingueren del grec bizantí, on apareix ἀμηρά (pron. igual que *amirás*), genitiu -άδος; és veritat que Amari no pot testificar aquesta grafia grega ni les italianes, en els docs. sicilians, abans del S. XII, però és de creure que n'hi hagi testimonis més antics en el grec d'Orient, car els bizantins estigueren durament enfrontats amb els emirs sarraïns des de mitjan S. VII, quasi dos-cents anys abans de la crònica d'Eginhard, i en grec l'afegit de -άς, -άδος, com a sufix personalitzant i nacionalitzador, s'explica per si sol.

Per a les altres formes, mal que siguin tan múltiples, no es poden despatxar dient que són afegits de fantasia, con vol Sainéan, si no és en les que ja he caracteritzat així. En tot cas no la més estesa, en *-al*, que després fàcilment es canvià en *-all*;[3] no ens podem acontentar amb dir que *-al* és una addició capritxosa sense base històrica, majorment vista l'enorme extensió geogràfica d'aquesta variant. Tan gran, que acaba per retornar-lo, així canviat, a terra musulmana, on *almarâliyā* (o *almirālîya*) ja apareix designant els almiralls cristians (a manera de plural, o potser d'abstracte-col·lectiu, 'l'almirallat') en l'andalús Abenkhaldun (fi S. XIV). Aquell 'ignoramus' es justifica només com a reacció contra la idea d'Eguílaz (ja refutada per Baist, però admesa encara per Prati), de partir d'un compost *'amîr ar-raḥl*, que hauria designat inicialment el comandant dels vaixells de transport i tràfic comercial.[4]

Em decanto per tornar a la idea d'Engelmann: que en *-al* tenim l'aglutinació de l'article del complement aràbic de les nombrosíssimes combinacions en estat constructe. *'Amîr al-* es podia combinar amb dotzenes de complements diversos: *Amîr al-ᶜâsqar* 'comandant de l'exèrcit', *Amîr al-mâ'* que es va dir de vegades per a caps de navilis (literalment 'comandant de l'aigua'), i molts altres; sobretot *Amîr al-baḥr* (*baḥr* 'mar') i *Amîr al-Mu'minîn* foren usadíssims. Aquell és el nom més corrent de l'almirall de l'esquadra, i ja fou assenyalat en l'historiador egipci Abu 'l-Maḥâsin (†1465), autor dels Annals d'Egipte (Dozy, *Suppl.* I, 37) i en Boqtor; que la data d'Abulmahasin no sigui gaire antiga no té res d'estrany, perquè essent un compost de formació òbvia en àrab, els lexicògrafs no s'han preocupat de registrar-lo i és ben cert que es degué usar des de molt abans: *amîr al-baḥr* 'comanador de la mar' = al gall. ant. *almirante do mar*, etc. En particular *'amîr al-Mu'minîn* 'Comanador dels Creients' és una designació ben generalment coneguda (d'on el nostre famós *Miramamolí*), per al comandant suprem dels Almohadis (batalla de les Naves, etc.) i de tants altres grans caps musulmans d'Espanya i de Mauritània; com assenyalà Seybold (*l. c.*) apareix sovint en la llatinització de fantasia *Admirabilis Mundi*, des d'abans de 1200: ara bé, això no té altra base que una disfressa llatina d'una etimologia popular romànica *almiral-món* o *amiral-del-món*, imitació aproximada de *mo'minîn* > *moni(n)* entès com si signifiqués 'mundà, mundial, del món'. Es comprendria fàcilment que la gent no entesa en àrab, en sentir tan sovint aquestes combinacions diverses amb *amir-al*, no comprenent gens el paper del component final, i no entenent gaire o ben poc, inclús el sentit d'aquest com a mot isolat, tiressin a creure que era una ponderació, o una concreció reforçadora però supèrflua: 'l'admirable del món' 'l'home més poderós del món'; *amir-al* 'de la mar' (els qui sabien una mica d'algaravia podien conèixer *baḥr* 'mar'); la tendència havia de ser, doncs, a eliminar 'del món' o 'de la mar' com a afegits innecessaris a un nom ja prou clar i excessivament llarg.

DERIV.: *Almirallat* [Muntaner; *almirallatge* és calc només ocasional i inadmissible del cast. *almirantazgo*].

[1] «Si los anys, tolta la virtut, no·t deuries desperar de plaura-li, exí com faÿst, creent tu que ella volgués, per ventura, que tu fosas l'*asmirolt* d'Irlanda», Corbatxo, *BDLC* XVII, 100, forma ben rara que no sembla digna de crèdit (errada per *armiralt* o *asmiralt*?). — [2] *Almiraje* que apareix en castellà el 1255 i 1260, com a castellanització d'un *almiralle* (també aquest en dos textos del S. XV), que pel sentit que revela de la correspondència entre *all* i *ajo*, *espill* i *espejo*, *cull* i *coge*, ens suggereix que siguin formes preses del català. — [3] Per un «canvi de sufix» sempre fàcil, i fomentat encara per la difosa vacil·lació fonètica entre *-lhs* i *-ls* en textos tardans, i en altres condicions sintàctiques, i alhora per alguna acció d'etimologia popular a base del parònim *mirall*, en el sentit de 'mirall de cavallers': recordem la llatinització *admirabilis mundi*.— [4] Idea dolenta: 1.r perquè si una haplologia de *ra-rra* és un fet rar però possible, el resultat hauria hagut de ser llavors **amirral* amb *-rr-* o, més naturalment, **amirraḥal* (els grups del tipus *-ḥl* intercalen sempre una vocal, cf. el nostre *rafal*); 2.n la combinació *'amîr ar-raḥl* és merament suposada; i encara que, separat, *raḥl* no es pot dir que en aquest sentit estigui

indocumentat, és molt més corrent en altres concrecions de la idea —molt nombroses— 'camell', 'càrrega d'un camell', 'ramat', 'bagatge', veg. Dozy, *Suppl.* I, *517a*; cert que és també el nom d'acció del verb *ráḥal* 'transportar', etc. i que hi ha un testimoni únic, en Abenkhaldun, de *ar-raḥl al-'andalusî* «navires de transport qui entretenaient la communication de l'Afrique et l'Espagne». 3.r Per damunt de tot: un *amirat* o *almirall* no figura mai com a dirigent d'una activitat mercantil ni civil, sinó guerrera, sigui d'exèrcit, de noblesa o de marina.

Almiron (1466, Micer Joan), nom de planta pres, no pas del castellà, sinó del mossàr. *amiron, amairon* [fi S. x], que va donar cast. *almirón* («a. o cicórea: intubus», 1495, Nebr.); *DCEC* I, 152, provinent del ll. *AMARIONE derivat de AMARUS 'amarg'.

Almiserà, insostenible l'etim. d'Asín, car ningú no ha dit mai *Almiserat*: de l'àr. *al-misrân(i)* dual, 'límits dels dos territoris' (*EntreDL* III, 170).

Almívar, d'origen àrabo-persa, veg. l'article *almíbar* del *DCEC* I, 149-50.

Almocígol (*DAg.*) forma mossàrab = cast. *murciégalo* (> *murciélago*) *Almodí, almodinatge, almodiner*, V. *almud* *Almofreix* [1472], V. *DCEC* I, 156*a* (ALMOFREJ)

ALMOGÀVER, 'antic soldat d'infanteria lleugera, tropa de xoc', de l'àr. *muġâwir* 'incursor, el qui pren part en una algara o expedició audaç en terra enemiga', participi actiu del verb *ġâwar* 'realitzar una expedició'. ☐ *1.a doc.*: docs. i Cròniques de fi S. XIII.

Apareix sovint en la *Cròn.* de Jaume I: «En Pero Moça féu una cavalgada ab cavallers, e ab hòmens de la ost, e ab *almugàvers*», «e poguem ésser tro a 130 cavallers de paratge, e d'*almugàvers* tro a 150, e peons tro a 700» (152, 233); «Et plures *almugàvers* ---», doc. de 1291, que extracto de CaCandi, *MiscHiCat.* I, 239. Les bones i detallades descripcions d'aquesta tropa que donen les *Cròniques* de Desclot i Muntaner són molt conegudes, i *AlcM* les reprodueix in extenso; no cal dir que en Muntaner surt a cada pas, i que tothom recorda els molts esments que en fa el darrer en les campanyes de Sicília, Anatòlia, Grècia, Gerba, etc. L'almogàver era un soldat de xoc, devastador i saquejador, que «feia carxena»: com dóna per descomptat Muntaner, entre la gent civil era més temut que amat, com es veu encara pel passatge de JRoig: «--- castell / ple d'*almugaves* / e de gens braves: / moltes squadres, / cullerats, lladres, / saltejadôs / e robadôs» (*Spill*, 13139).

Llur memòria persistí viva i palpitant, de manera que en la guerra dels Segadors s'organitzà un cos d'*almugàvers*, que ens descriu Miquel Parets en la seva crònica (*DAg.*) i que prengué part en la gloriosa batalla de Montjuïc el 1641 (*BABL* VII, 6). En català la grafia *almugàver* amb *-u-* fou molt general, quasi sense excepció, a l'Edat Mitjana i fins més tard: no tinc nota de la variant *almo-* en català fins a Lab. 1839 (Belv. encara *almu-*); variant vocàlica que retrobem en *almugatèn* i *mustassaf* (per 'mostassà' com escriu MGadea, *T. del Xè* II). Per a l'àrab, veg. Dozy, *Gloss.*, 172; Neuvonen, 254; *DCEC* I, 156.

Del català va passar el mot a Itàlia, on també s'escriu amb *-u-*: *mugàvero* des de Giov. i Matteo Villani (princ. S. XIV), una Crònica de Bolonya de 1307, Pucci i d'altres: dels testimonis que en cita Zaccaria resulta que allà s'aplicà també a una tropa lleugera de cavalleria i que s'estengué de vegades a gent no catalana; l'exemple últim de Matteo Villani podria aplicar-se a una mena de dard, si bé el context no és inequívoc, sentit translatici que el mot prengué a Itàlia per les ascones i bordons que amb tanta destresa ells llançaven. Cf. també Ezio Levi, *Gli Almogàvari d'Italia* [forma recent imitada del castellà] en *Giorn. Crit. della Lett. It.*, 1929 (i cf. *AIEC* VIII, 434). En canvi el cast. *almogávar* i el port. *almogávar* [*almograve* ja en les *Cantigas*] es prengueren directament de l'àrab, i un i altre es documenten des de mj. S. XIII.

De fet els nostres *almogàvers* no rarament eren gent del Baix Aragó (on ja n'hi ha alguna notícia des de princ. S. XII) o moriscos fronterers i fins purs sarraïns, sense que això impliqui que els catalans purs no preponderessin entre ells (que és el que donen a entendre les grans *Cròniques* per l'ordre amb què els anomenen). A Castella foren mirats sobretot com una tropa de la Confederació catalana —Corona d'Aragó— si bé també usada de tant en tant a Castella, almenys en lluites contra els moros; ja s'anomenen allí en les *Partidas* i en la *GrConq. Ultr.*, c. l'a. 1300 (Rivad. XLIV, 411); s'usaren espt. fins als Ss. XV-XVI en la lluita contra Granada, com es veu per Hurtado de Mendoza; «yo junto en Andúxar mis adalides y *almogábares* para correr la campiña de Córdoba y la vega de Granada --- El Rey» (Lope de Vega, *Pedro Carbonero*, *Te. Ant. Esp.* VII, 120-21). Possiblement (però no és clar) ja hem de llegir *almogáuares* en lloc de *almoguares* en un doc. de Sevilla de 1294, p. p. MzPi., *D. Ling.*, 355.29. La forma *almogava*, assegurada per la rima en el Poema d'Alfonso XI (potser 'incursió d'almogàvers'?), sembla explicar-se com a manlleu del català partint del plural *almugaves*, que hem vist assegurat per la rima en Jaume Roig.

DERIV.: *Almogaveria* oposat a 'cavalleria' [«lo megaduc ab la cavalleria va ferir als hòmens a cavall, e En Rocafort ab l'*almogaveria* als hòmens de peu», en Muntaner, § 234, *Casac.* VI, 93.2]. *Almogaveresc.*

Almohades [*Cròn. de Jaume I*] o *almuhadis*, de l'àr. *muwáḥḥid* 'unitari', participi actiu de *wáḥḥad* 'unificar', *DCEC* I, 157

ALMOINA, evolució fonètica de l'antic *almosna*, i aquest, provinent del ll. tardà *alemósina* id., forma que prengué el terme greco-llatí ELEEMŌSȲNA rebut pels cristians del gr. ἐλεημοσύνη 'pietat, compassió', abstracte derivat de ἐλεήμων 'compassiu', ἐλεεῖν 'apiadar-se, compadir-se'. ☐ *1.a doc.*: c. 1200, *Homi-*

lies d'Organyà.

On ja trobem un cop *almoina* però més sovint l'arcaic *almosna*: «per zo apela om l'*almosna* caritad, més que altra re, qar és onranza de Déu màs que nula res, qar cel qui dóna *almọsna*, a son proxme fa bé, e a Déu plader e amor e onranza»[1] (2r8), també *almosnes* en el 5*v*10, i en el 4*v*7 tenim: «devem puxular Nostre Seinor ab pregs e ab oracions e ab dejunis e ab oficis e ab *almoines* e ab oblacions ---». En les *VidesR.* tenim «no menjà de pa cor una *almoyna*», P125r1, n. 9 (una pocha *almoyna* B = *bucella panis* del llatí), però una altra vegada *quereguès aymoyna* P105, n. 44 (= *almoyna* B = ll. *elemosinam*, ed. Graesse, 291). Des de Llull, en català és general la forma en *-yna*: «los pobres de Crist, qui han molta *almoyna* dels béns d'est alberch», *Blanquerna* (*NCl.* I, 58.9) i semblantment en *Merav.* («aquell pobre pregà lo cambiador que, per amor de Déu, li faés *almoyna* de un diner», II, 49; III, 83.19, 83.21) i *Doctrina Pueril* (ed. Gili, pp. 90, 210, 227, etc.). El mateix trobem en els principals escriptors medievals: Eiximenis, *DComp.*, 315; BMetge, *Sermó*, 44.27; Reixac, *Questa*, 144.14, 202.35.

Hi ha evolució parallela en l'oc. ant. *almosna*, fr. ant. *aumosne*, al. *almosen*, angl. *alms* (< *ælmysse*, < **almyssen*), i port. primitiu *elmosna*, després metatitzat *esmolna* > *esmola*. En canvi en it. *limósina*, cast. *limosna*, la que es perdé no fou la vocal interna sinó la inicial E-. Detalls sobre el castellà (i d'altres) en *DCEC* III, 100. Una forma oc. ant. *almoina* també es troba algun cop, com ara en el Nou Testament de Lió, que és llenguadocià.[2] Avui també en parlars d'aquest dialecte i gascons: aran. *amòina*, Comenge *amoueino* (= *amwei̯no*), Dupleich, *P. de St. Gaudens*, etc.; forma que penetra fins al basc per la banda de França: *amoina* o *amuina*, en tots els dialectes basc-francesos i fins a Zaraitze (no és *amoin*, com digué Azkue, interpretació que corregeix Mitxelena). L'evolució de la -s- implosiva sonora (davant consonant sonora) en *i̯*, normal en català i molts parlars d'Oc: cf. *mainada*, *vailet*, cat. arcaic (*VidesR.*) *preiren*, *respoiren* < *presren*, *resposren*, *Eina* < *Esna*, etc. En lloc de la *i̯* alguna vegada hi ha evolució en *-r-* (cf. *ordilles*, *peborde*): «solia dir l'*almorne* 12 diners», en un doc. dels Templers, de 1181 (*AlcM*).

Quant a la inicial *al-* amb *a*, data de molt antic: *alemosina* es troba ja en una fórmula merovíngia del S. VII (si bé copiada en el IX), pertanyent a la diòcesi de Meaux (Pirson, *RForsch.* XXVI, 865).

DERIV.: *Almoiner* [Llull, *Contempl.*, 297; OPou, *ThPu.*, 160]; *almoinera*; *almoineria* [*almosneria*, doc. urgellès de 1047, *BABL* VI, 355]. Un verb *almoinar* per 'captar almoina' s'havia usat antigament [Llull, *Contempl.*, 45; Felip II concedí l'any 1580 als administradors d'El Miracle de Solsona de poder *almoinar* en tots els territoris de la Corona d'Aragó, Baraut, *Sant. del Miracle*, p. 178; variant *almornar*, 1181, *AlcM*]. Ara bé, aquest mot va aconseguir gran difusió en la forma manllevada catalano-occitana en *-i̯na*: aran. *amoinà*, gràcies sens dubte als romeus de Compostela: manlleu directe del gallego-portuguès al cat.-oc., sense que n'hi hagi cap testimoni en parlars castellans intermedis: d'ací els derivats *moinante* «especie de pordiosero, pícaro o gitano, que estafa y saca dinero engañando al que le cree enfermo, llagado o cosa así», que en gallec consta com a «voz de Santiago»; i que ha esdevingut portuguès general *moinante* 'gandul', 'lladregot' («müssiggänger, tagedieb, faulenzer», MLWagner, *VKR* X, 15); d'altra banda l'abstracte *moina* «gazmoñería» (i també personificant «gazmoño»), Álvarez Giménez (*Los defectos de lenguaje en Galicia*), port. *andar na moina* «faulenzen» (Wagner, *l. c.*), i més secundàriament *moina* f. «merenda» a Viana-do-Castelo (*RLus.* XXVIII, 272); el verb en canvi fou aportuguesat com a *esmolar*, que apareix algun cop en les *Cantigas d'Escarnho*: «ben *esmolou* en sa vida quen deu Santaren ao Conde», defínit «pedir esmola» (Rds. Lapa, *CantEsc.*, 78.18, p. 697).[3]

[1] Per a la possibilitat d'una lliçó *asmosna* en el primer cas, que potser es continua en un *aymoyna* que apareix dues vegades en el ms. P de les *VidesR.*, veg. *EntreDL* I, 131, n. 12. — [2] *VRom.* V, 280. Duraffour ho pren erradament com el resultat d'un emmudiment de la -s- intervocàlica. — [3] Com a testimoni indirecte d'aquesta influència dels pelegrins gallo-romànics cap a Galícia i Portugal, podem mirar el port. *ralêu* «pam pequeno que dam aos pobres os religiosos bernardos de Alcobaça» (costa estremenha, a mig camí del Mondego a Lisboa) del qual dóna notícia Monte Carmelo *Orthographia* 1767, p. 86): car el cast. *ralea* 'mala nissaga, mala vida' és un gallicisme de falconeria, com vaig demostrar en el *DCEC*.

ALMOIXERIF o MOIXERIF, de l'àr. *mušrif* 'tresorer o superintendent financer', participi actiu del verb *'ášfar* 'inspeccionar'. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII, Desclot, i una i altra forma ja en la *Cròn. de Jaume I.*

Documentació en el *DAg.* i *AlcM* (s. v. *almo-* i *mo-*). Va donar també el port. *almoxarife* i el cast. *almoxarife* (avui escrit amb *-j-*), que en la forma *almoxerif* ja apareix el 1081 i *-xar-* des de 1253. Veg. Engelmann (en Dozy, *Gloss.*, 179); Eguílaz, 235; Neuvonen, 157; Steiger, *VRom.* X, 49n.2. No veig que enlloc estigui documentat com a nom d'un governant o personatge amb títol de senyoria o sobirania, si bé és natural que, sobretot a Menorca, no havent-hi reietó ni emir, se li reconegués poder i fins drets de tal, primer per imposar el lliurament dels tributs i després per heure-se-les amb el sobirà català quan desaparegué el regne musulmà de Mallorca.

DERIV.: *(Al)moixerifat* [1315]; *almoixerifada* (1520)

Almoneda [c. l'a. 1400], veg. *DCEC* I, 157: en la nostra llengua a penes s'ha usat més que en el País Valencià, on avui sobreviu comarcalment (en el Maestrat, i també se'n serví per a 'subhasta', MGadea, *T. del Xè* I, 249): altrament s'ha de mirar avui com a castellanisme.

Almoràvits, de l'àr. *murâbiṭ* 'ermità guerrer', 'ermità', 'devot', participi actiu de *râbaṭ* 'lliurar-se amb zel a un afer (militar, religiós o altre)', V. *DCEC* I, 158 (*almorávid*), IV, 1028 (*rebato, arrebatar, rábita*).

Almordassa, V. *mordassa*

Almorig, no hi ha tal «sufix» (*AlcM*) *-itx*, ni té res a veure amb el nom del Mor de la Garrotxa, però deu ser nom mossàrab, probt. provinent d'un ablatiu pl. en -ĪS (potser MŪRĪS 'en les parets o muralles'), tal com els alludits topònims balears.

Almorratxa, V. *morratxa* *Almorzar*, V. *esmorzar*

Almos, Serra d'-: no 'pollancreda' sinó el nom de l'arbre, i aquest seria 'àlbers' (en plural), veg. *Top Hesp.* II, 211n.

Almosta, V. *embosta*

Almotalaig: Escrig (1851) grafia *almotalaj*, que deu ser error de còpia per *almotalaf*, i és molt problemàtic d'altra banda que això sigui més que una adaptació ocasional o personal del cast. *almotalaje.*

Almotlada, V. *motllo*

ALMUD, 'una mesura de capacitat', de l'àr. *mudd* id. ☐ *1.ª doc.*: mj. S. XII.

«Quatuor *almuts* de civada» en un doc. de 1157 d'Abella de la Conca (*BCEC*, 1909, 22), i «tres *almuts* de civada censals et V garbas, II d'espelta» en un de l'alta vall del Segre, que ja seria de la primera meitat del segle (Miret i Sans, *Docs. en l. cat.*, tir. a p. de *RHisp.* XIX, p. 16). Veg. més doc. medieval en *AlcM* i de les ordenances de la mostassaferia valenciana, a. 1322, en el *DBal.* La seva capacitat varia segons les comarques i èpoques: a València, segons Cavanilles, valia 5 litres amb 133 (ed. Casas, I, pp. XV-XVI); per a la vall de Boí, en relació amb la capacitat de la *punyera*, veg. aquest article. Sovint en esmentar-lo no es pensa en la mesura sinó només en el recipient usat per amidar-hi la cosa que ha de tenir aquesta mesura, estri molt utilitzat, sempre a la vista, i que per tant pot emprar-se amb altres objectes; sovint per cobrir-hi un llum: «Jesucrist, portant axí la santa creu --- exalçave molt aquella --- a manera de candela cremant; la qual dejús l'*almut* no devia ésser amagada, mas axí com a candalobre portada», B. Oliver, *Excitatori*, 153; «qui les doctrina <les dones> / pert disciplina / --- / l'or lança al riu, / met vi novell / en odre vell, / ab rot ambut; / lum jus l'*almut* / ell vol posar» (*Spill*, v. 7982). S'explica així que els rústics el prenguin com a terme de comparació per anomenar turons que li siguin semblants per la seva especial figura cònica. A Xert hi ha les dues grans moles conegudes per *L'Almud* i *La Barcella*; a Aielo de Rugat hi ha, davant per davant de *La Barcella*, un cim de 212 alt. anomenat *el Mig-Armud* (3° 15 × 39° 01) (1961-63), i d'altres encara en el País Valencià.

Va passar també al cast. *almud* [1028] i port. *almude*; ben viu encara a l'Alt Aragó, on a Bielsa em citaven *el almut* com a divisió del *cuartal* i la *fanega* (1965). Veg. Simonet, *Gloss.*, 386; Neuvonen, 39-40; *DCEC* I, 159. És incert però no inversemblant que en àrab el mot vingui del llatí (potser per conducte del grec); com que també es troba en una altra llengua semítica, MLWagner (*Restos de Latinidad en el N. Afr.*, 12) admet una transmissió ben complicada: semític > llatí > nabateu > àrab, que en part deu ser errònia, car de tota manera és segur que hi ha una arrel indoeuropea MED/MOD 'mesurar', a la qual pertany el verb germ. *mitan*, el gr. *μέδιμνος*, el ll. *modus* 'mesura = moderació', etc. (Pok., *IEW*, 205.30): és ben dubtós, doncs, que el ll. *modium* sigui d'origen semític.

DERIV.: *Almutada.* Hi hagué una variant en àr. *mudy* (aquesta de segur origen greco-llatí), hispanoàr. *mudî* (*RMa.*), que va passar també al cat. *almodí* [docs. val. de 1430 i 1446, *AlcM*] i a l'arag. *almudí* 'mesura de 6 cafissos';[1] d'altra banda es va dir àr. *dâr al-mudî*, pròpiament 'casa de l'almud', que en forma abreujada *almudî* va passar al romànic amb el sentit de 'casa on dipositaven el gra': en castellà d'Aragó i de Múrcia [1659] i al català: «fon enforcada / al Mercadal, / hon lo dogal / li fon tallat, / --- /: gran moviment / al ventre veren: / prest la meteren / dins l'*almodí*; / bé sé per qui / lo ventre ubert / --- / fon prenys trobada / ---» (*Spill*, 3485): encara hi ha un *Almudí* a València (Chabàs) «situat en lo carrer del Salvador, y és un vast edifici --- a on se deposita el blat o forment destinat a la venda» (MGadea, *T. del Xè* I, 250); Sanelo ja inclou «*almodí*: alhóndiga» (I, 27, 28); vaig veure que a Onda *la Plaça de l'Almodí* és el Mercat del blat i que a Morvedre hi ha l'*Almudí* del comte de Gaussa (1961); i a Jaca l'*Almudin*, que era a l'Ajuntament (1965). D'ací: *almodí* [1315] o *almodinatge* [1457] 'impost sobre els cereals que es venen' (*AlcM*). *Almodiner* 'oficial encarregat de mesurar-ho' [1458]; també a Lleida es conservà l'ofici municipal d'*almudiner* després de la repoblació cristiana (Lladonosa, *Ciutat de Lleida*, p. 68).

[1] «que *almodí* d'algeuz, calcina, millero de tellyas --- non se vendan a más precio», en els Furs de 1350 (*RFE* XXII, 25); «diez sueldos de pena --- por cadahun *almodí* qui falso o mesclado trobado será», en les *Ordinacions* de Saragossa de 1414 (ibid., p. 115) i en unes d'Alcanyís. Veg. *DCEC* I, 160; IV, 915.

Almudafàs, V. *mostassà*

ALMUDAINA, de l'àr. *mudáyyina* 'ciutadella', pròpiament diminutiu de *mädîna* 'ciutat'. V. *DCEC* I, 160, *almudena.*

És *Almudèfer* no *Almudefar* (*Mudefor* en el cens de 1359, potser amb *o* mal llegida per *e*).

Almudella, V. *om*

ALMUGATÈN, 'capità de la tropa de peu', de l'àr. vg. *muqaddäm* (àr. *muqáddam*) 'cap, capità', pròpia-

ment participi passiu del verb *qâddam* 'posar (algú) com a cap'. □ *1.ª doc.*: c. 1270-80.

En un doc. del temps del rei Pere (Soldevila, *Pere el Gran* I, ii), referent a Cocentaina. És sabut que apareix diverses vegades en Muntaner, i que va donar en port. *almocadem*, *mocadão*, en castellà *almocadén* [c. 1260], amb diverses variants, *almucatén* [S. XIV?]. En català tenim ensordiment de la geminada *dd* (com en *retre*) i sonorització del *qaf*, fet corrent; per al vocalisme *mu*, veg. el que he dit sobre *almogàver* (*-mug-*). D'altres qüestions, sobretot fonètiques, tracto en l'article del *DCEC* I, 152-153.

ALMÚNIA, 'hort', 'granja', de l'àr. *múnya* id. □ *1.ª doc.*: 1315.

En general apareix convertit en nom de lloc; en la llista tributària valenciana de 1315, on surt repetidament, en part sembla conservar encara algun valor apel·latiu, veg. *DAg.*, *AlcM.* Com a àrab el registren *RMa.* («hortus») i altres fonts de la llengua viva magrebina com a «vaste jardin» (o sigui 'hort', no 'jardí'), Dozy, *Suppl.* II, 620. Va passar també al castellà, amb docs. des de 916 i Ss. XI-XII; Dozy, *Gloss.*, 180; Eguílaz, 241; Neuvonen, Oelschl., Tilander, *Fueros de A.*, p. 276; MzPi., *RFE* V, 12, cf. 6; *DCEC* I, 161. En particular apareix en la compilació jurídica aragonesa de mj. S. XIII, *Vidal Mayor* (III, 20; VIII, 21.18, 22, 25) per a «casa con espacio de tierra dentro de los límites de una villa»; també a Portugal «casal, herdades», Machado *Btim. de Filol.* VI, 279. Una variant *almún* sembla haver existit a Aragó (Vidal Mayor IV, 13.36) que potser autoritzaria a suposar un col·lectiu aràbic *muny*.

És *Almussent*, no *Almusent* (*E.T.C.* I, 238).

ALMUSSA, 'espècie de caputxa, que modernament han usat sobretot la gent d'església', mot que en variants com aquesta o bé *muça* o *muceta*, està estès en totes les llengües romàniques i les germàniques occidentals, b. ll. *almucia* o *almucium*, d'origen incert; potser resultant d'un encreuament entre els sinònims *amictus* i *capucium*. □ *1.ª doc.*: c. 1220 o 1230.

«Ymatge --- n'hi havia una de Semiramis, regina de Ninive, que primer trobà bragues e guant e portar anells als dits e mitanes e caperó e *almuça* de cap», Eiximenis, *Regiment*, cap. 31; «una *almussa* de bruneta folrada de pell negre --- una *almuça* negra de terçanell vermell folrada ---», inv. de Vic, 1437 (*DAg.*); i textos del S. XV en *AlcM.* Més tardana és la forma *mussa*, que apareix en el següent: «Damunt lo ruquet una *mussa* de cetí carmesí» en el *Llibre d'Antiquitats valencià*, en un doc. d'aquesta centúria. Posteriorment s'usa sobretot aquesta i a Mallorca, p. ex., a la processó de la Conquesta, de l'any 1645: «lo Senyor Bisba anave --- com se acostuma, ab lloba, *mussa* y barret» (*BSAL* VII, 217*b*); avui el trobo, per exemple, en la Biografia de Costa i Llobera per Torres (p. 203) .

Port. *murça* [1624, M. S. de Faria, en Bluteau]; oc. ant. *almussa* [c. 1200, peça de luxe, que porten grans senyors i reis, P. Vidal; *Jaufré*: «e ac *almussa* d'escarlata, / tota de sebelin orlada», Rayn. II, 57*a*]; fr. *aumusse* [S. XII]; it. *mozzetta* [2.ª meitat S. XVII]; campid. *armussa* (< cat.), *mussetta*, logud. *muzzetta* (< cast., Wagner, *RFE* IX, 227); cast. *muceta* [1592], que el *DAut.* dóna com a particularment usada a la Corona d'Aragó i descriu «a modo de esclavina, que se ponen los Prelados sobre los hombros, y se abotona por la parte de adelante»; Lope de Vega, però, i algun altre l'apropien a no eclesiàstics: «celebré mucho --- / el verme --- / con una *muceta* riza / de peregrino de amor», i la forma, rara en castellà, *muça* en el *Canç.* del S. XV, i en un dramàtic del XVI; veg. els textos en el *DCEC* III, 466-7. També el tenim en les llengües germàniques veïnes: angl. mj. i mod. *amice* (pron. *ǽmis*, encara amb el mateix sentit; en canvi l'a.-al. mj. *almuz*, *armuz*, que cap al S. XV s'abreuja en la forma actual *mütze* significa 'gorra' o una mena de boina.[1] En baix llatí trobem *almutia*, *almutium*, *armutia*, des d'una data força antiga (la forma italianitzant *mozzeta* en el *Codex Iuris Canonici*).

Com a etimologia s'ha proposat l'it. *mozzare* 'escapçar, esmotxar', a-al. mj. *mutzen*, *mützen*, 'podar'; però, sense comptar que és una idea que no convé gaire en l'aspecte semàntic, s'hi oposen netament les formes en *alm-*, *arm-* i *am-*, que són les més antigues i ben segur les primitives. Justi, *Zeitschr. für d. Alertum* XLV (1901), 420-6, fundant-se en la premissa que la inicial *al-* revela indubtablement un origen aràbic, vol partir d'un àr. *mústaqa* 'gec o vestit ample', 'abric de pells amb mànigues llargues', que per la seva banda prové del persa mj. **muštak* (> persa *mušta*, *mištī* 'vestit de seda', armeni *muštak* 'sobrepellís'); el mot aràbic és rar, car no figura sinó en l'oriental Abenkhal·likan (3.r quart S. XIII), i manca en els diccionaris; seria, doncs, ja difícil a priori que des d'aquí pogués passar al romànic, però la caiguda inexplicable de la síl·laba final obliga a rebutjar completament aquesta etimologia, que ja des del punt de vista històric és inversemblant,[2] malgrat de l'aprovació que li varen concedir Kluge, Lokotsch, Nascentes, Suchier (*GGr.* I, p. 838) i d'altres. I tampoc podem pensar en l'àr. *muṣállà* 'catifa usada per orar', com apunta Gamillscheg (*EWFS*, s. v. *aumusse*). De fet no hem d'aferrar-nos a una etimologia oriental puix que la síl·laba *am-* o *alm-* va poder néixer de molt diverses maneres.

Contra això no es pot fer valer la primera aparició del mot en una obra que hem de qualificar de catalana, per l'autor català i pels nombrosos catalanismes que conté, tot i estar escrita en llengua d'Oc: el poema *Abril issia* de Ramon Vidal de Besalú. Allí figura *almussa* en quatre versos (en el primer el mot és il·legible en el ms. però és clar en els altres tres). S'hi conta la història d'un «almassor» d'un rei o soldà (s'entén, del «Marrocx» i no d'«Espanha», tots dos països s'esmenten) al qual el rei confereix l'honor de portar un «capel / vermelh, azaut e gent e bel» com

a insígnia de l'agraïment que s'ha guanyat per les seves proeses.[3] Tot i que Vidal declara «almussa l'apelan payan» '*almussa* l'anomenen els pagans' (o sigui els musulmans) no hem de pendre això com un testimoni fefaent: res no hi ha en aquest poema ni en tota l'obra de R. Vidal que reveli que ell tingués coneixement directe de les coses dels moros ni del Marroc. És una història que inventa ell i situa en l'ambient de vaga moreria que regna en les Cançons de Gesta franceses. Ho prova ja l'ús que fa del mot *almassor* (mot inexistent en la realitat mauritana i aràbiga, degut a un malentès del nom propi d'*Almansor*) i la connexió per etimologia popular que fa R. Vidal entre els mots *Almassor* i *almussa*.

L'única idea aprofitable, al meu parer, és l'altra que suggereix el Prof. Gamillscheg: encreuament del llatí *amictus* o *amiculum*, que designen ornaments eclesiàstics semblants o iguals a l'almussa, amb el b. ll. *caputium* o *caputia* 'caputxa'. De fet tot indica que *almutium*, *-utia*, va néixer en el baix llatí de l'Església i dels reis; i que aquests encreuaments es van produir ho comprova el fet que en anglès es digué primerament *amyte* (Wycliff) provinent de *amictus*, i solament més tard aparegué la forma *amice*; ara bé, les variants angleses en *am-* poden ser les originàries, posteriorment canviades en *alm-* en el Continent, per intrusió del pseudo-article aràbic (com en *almetla* per *ametlla*, *almosta* per *embosta*, etc.). D'altra banda hi pogué contribuir la influència del quasi-sinònim *almàtica* per DALMÀTICA.[4] Cf. AMIT (i Cerverí).

DERIV.: *Musseta* [1618].

[1] Aqueixa abreviació pot ser independent de la que ha afectat part de les formes catalanes i les castellanes i italianes, idiomes on pot explicar-se perquè es vagi pendre *al-* per l'article aràbic. En alemany, en canvi, es degué pendre *armutz(e)* per un compost de *arm* i *mutze*. — [2] Res en la doc. del mot no indica una procedència oriental. El canvi de *st* en *ç* només es produeix en els arabismes del castellà i el mossàrab, no pas en les altres llengües. Ara bé, aquest mot està documentat molt abans a França, Alemanya i Catalunya, i el sufix *-eta* és un altre indici que no és un mot genuí a Castella. — [3] WHWField, ed. d'*Abril issia*, Chapel Hill, 1971, versos 329, 363, 385, 388, traduïts p. 66; comentats p. 95. — [4] George C. S. Adams, *Studies in Philology* (North Carolina) XXXIV, 49-51, també vol partir d'*amiculum*, però suposa que el canvi en *AMUCIUM es vagi deure a l'encreuament amb un cèlt. *MUCIA deduït de l'irl. *múchaid*, gaèl. *mùch*, 'abrigar, acotxar, sufocar'. Primer caldria provar l'antiguitat d'aquest mot cèltic, però sobretot és ben inversemblant que un substantiu llatí s'encreués amb un verb cèltic per explicar un terme del baix llatí eclesiàstic.

Almussara, V. *mussara*

ALMUTAT, també *almubtat*, 'el planeta de majors dignitats', terme d'astrologia, que pot venir potser d'un àr. **mubtât* de l'arrel *batt* 'decidir, acomplir, proveir'. Figura en el Tractat d'Astrologia de Tresbens, S. XIV: ací mostra lo nat en quin temps de la sua vida li vendrà lo bé e guany per l'*almubtat*» i després «guarde la natura de l'*almutat*, que si significarà guany, en quin estament serà la substància de la natura de l'*almutat*, so és, del Planet». El dicc. de Boqtor dóna per a aquesta arrel *batta l-'amar* «conclure, prouver bien», *batt 'am-r(i)* «décision», *batt ar-ra'y fī 'amar* «décider, porter son jugement sur une chose»; *al-batt mā yakûn lihi* --- «certainemanet il aura ---», i *battî* «décisif, définitif», usat adverbialment «en définitive»; en la mateixa arrel posa encara el *Suppl.* de Dozy (I, 50) mots d'altres fonts de l'àrab real: *fī batt* 'a part' en el Beladhorí, i en particular el molt conegut *battîya* «tonneau, baril, barrique» que precisament es va usar com a terme d'astronomia des d'abans d'Alfons el Savi, nom d'una constel·lació que en els *Libros del Saber de Astronomía* d'aquest rei s'explica «tynaja dizen en arábigo *betya*, et en ella tienen los omes guardadas todas las cosas corrientes que son necessarias ---». Crec que no cal més com a indici de la versemblança que altres astròlegs vagin formar amb aquesta arrel un mot per designar una entitat astrològica decisiva o ben dotada.

ALNA, 'mesura de llargària que equival si fa no fa a un metre', del gòt. ALINA 'colzada', compareu alem. *elle*, ags. *eln* 'alna', ll. *ulna* i gr. *ὠλένη* 'colze' i 'colzada'. ☐ *1.ª doc.*: S. XIII.

En l'*Ordonament de les dones e donzeles quins ornaments degen portar*, que el Rei de Mallorca va dictar per a les rosselloneses en l'any 1306, manava que les teles o drap «que·s canen jasén doble sobre tauler, e qui s'i donen tornes àxí com a Montpeler, mas drap de li, e brus, e draps de cadirs stretz, se pugen vendre ad *alnes*, així co és acostumat» (*RLR* VII, 1875, 55); ja en un doc. un poc anterior, del S. XIII: els draps de llana no «costen de 20 sol. de Barchinona la cana e 7 sol. jacheses l'*alna* de Leyda --- e si altra *alna* avia en la terra, que vaya al fur de Leyda» (*AIEC* I, 272); veg. encara, en *AMPLE*, testimonis d'*alna* en el Maestrat, anys 1331 i 1402.

Més tard veiem que es va consolidar la preferència barcelonina per a *cana* i la dels dialectes occidentals per a *alna*, car OPou explica que el ll. *spithama* és «palm de sastre --- dels quals en València 4 fan *alna*, en Barcelona 8 fan cana --- huyt palms de Barcelona són set de València» (*ThPu.*, p. 77); i així veiem *alnes* en un doc. de la Seu d'Urgell de 1585 (CaCandi, *MiscHiCat.* II, 81). Altrament veg. *AlcM.*

Va passar també al castellà, on Nebrija recollia «*alna, medida de paño*: ulna curta»; més tard el castellà, a causa de la raresa del grup consonàntic *ln*, ho reduí a *ana*, forma que ja hi trobem el 1528, i en el testament de Fernando de Rojas, de l'any 1541: «un paño de lana de boscaje, de hasta diez y ocho *anas*; yten otro paño --- de hasta diezyseis *anas*; yten --- de hasta ocho *anas*» (*RFE* XVI, 378). La forma gòtica documentada és *aleina*, l'*ei* de la qual es pronuncia *ī*:

com que aquesta vocal llarga no correspon a les formes de les altres llengües indoeuropees, hom ha suposat que *aleina* sigui una errada de grafia per *alina*. De totes maneres la vocal que s'accentua és la inicial, i així no hi ha diferència des del punt de vista romànic. La forma *alna*, en temps de Covarrubias i del *DAut.*, ja només era valenciana. Aquest germanisme ha donat també el fr. *aune* i l'oc. *alna*. Per als fets germànics, veg. Kluge, *ARom.* VI, 299ss.; Pauls Grundriss3, I1, 117; i *Et. Wb.*, s. v. *elle*; *DCEC* I, 197.

DERIV.: *Alnar* [1390]. *Alnatge* [1534].

Aló, V. *ala* i *hala*

ALOC, nom d'un arbust, sobretot conegut a les Balears i en el dialecte central, d'origen incert; podria venir de l'àr. *ḫalûq*, nom d'una substància olorosa de color vermellós, perquè una de les menes d'aloc és aromàtic, i l'arrel d'una planta anàloga a l'altra mena s'usa per enrojolar-se les galtes. □ *1.a doc.*: 1575, OPou.

Que dóna *halocs* com a traducció de *bupleuros*, *-otis* (49). Els millors diccs. (*DFa.*, *AlcM*, etc.) coincideixen, però, a identificar a aquest arbust amb una verbenàcia olorosa, el *vitex agnus-castus L.* (que hom tradueix per cast. *sauzgatillo*, però és d'una altra família que el nostre *gatell* o *gatsaule*). Segons *AlcM* se n'assenyala la presència amb aquest nom a diversos pobles del Maresme i del Baix Empordà, també en el Lluçanès i així mateix a Mallorca i Menorca.

De fet jo l'havia sentit anomenar (pronunciat *əlǫ́k*) a entesos i il·lustrats pagesos de Sant Pol (1930); i a Menorca, entre Ferreries i Ciutadella, m'anomenaren *ədz əlǫ́ks* de Santa Gibet, explicant-me que era el nom d'un arbre (1964). Tanmateix es veu que també es va usar el mot en terres valencianes, si bé com a nom del *bupleurum rigidum L.* i *Bupleurum falcatum* Lam., segons Colmeiro amb la grafia *Haloch*, que suposo li ve de Cavanilles: així escriu aquest, en efecte, a II, 327; i a la p. 337 dóna *alop* però com a nom del *Senecio Doria*, que és una composta, per tant suposo una herba, i ben diferent d'aquells arbustos (d'altres valencians n'han dit *allop* d'aquesta).

Dozy, *Gloss.*, 284, trobant *haloch* com a nom del *bupleurum* en el llibre de Fischer sobre la pintura valenciana («Gemälde von Valencia», I, 227), deia «le mot *aloque* ou *haloque* (vin rouge-clair) nous avons dit (p. 184) que c'est l'arabe *ḫalûqî* 'rouge-clair', l'adj. du substantif *ḫalûq* qui désigne une sorte de parfum d'une couleur rouge-clair; or les arabes donnent le même nom au bupleurum et à la cynoglosse ou langue-de-chien,[1] à savoir *'aḏân al-'árnab*[2] (voyez Berggren, pp. 835 et 846); et Ibn-al-Baitâr (I, 23) dit, en parlant de la racine de cette dernière plante, que si l'on s'en frotte le visage pendant qu'elle est encore fraîche, elle le rend rouge (*ḥámmara-hu*) et embellit le teint; il est donc assez vraisemblable qu'on a donné à cette plante le nom de *ḫalûq* à cause de la couleur que sa racine donne au teint». Colmeiro (*Dicc. de los nombres vulg.*, 227) ho recull i no ho rebutja, si bé sembla no haver quedat convençut: «*Jalôk* es palabra árabe y designa un perfume de color rojo claro, pudiendo por tanto convenir mejor a otras plantas; llaman algunos *aloch* al sauzgatillo (*Vitex Agnus-Castus L.*) que es aromático y cuyas flores son violadas».

I realment, tenint en compte el caràcter complicat de les equivalències botàniques, i essent així que el perfum i el color vermell són atributs de coses diferents, encara que amb coincidència de noms, serà oportú de guardar certa reserva. Essent *agnus-castus* una de les dues plantes, el *vitex*, observem que és un cpt. del gr. *ἄγνος*, vell nom de l'arbust «gattilier», en l'himne homèric *A Hermes*, i en Plató; i d'altra banda encara que *castus* s'hagi interpretat com a nom de la castedat (JRoig recomana un cinyell d'agnuscast per a aqueix menester, *Spill*, v. 10093), deu ser com a conseqüència arbitrària del nom, i sembla més natural relacionar-ho amb el gr. *ἄκαστος* 'auró': aquest semble haver donat d'una banda l'oc. *agás* 'auró', i per una contracció semiculta, potser *ákasto* va passar a **acst*, car *acs* s'ha usat també com a nom de l'auró en català.

Si, doncs, hi va haver botànics o hel·lenitzants que vagin usar un *ἀγνόκαστος*, combinació de *ἄγνος* i *ἄκαστος* (espècies al capdavall comparables, almenys vagament), podríem esperar que tal com *ákastos* es contragué en *acs*, **ἀγνόκαστος* es vagi contraure en **agnocs*, i que aquest, popularitzant el grup consonàntic *gn*, es canviés en **aglocs*, dissimilat finalment en *alocs*. Combinació fonètica innegablement rebuscada.

En conclusió, doncs, sembla una cosa més fundada atenir-se a la idea de Dozy, sobretot tenint en compte que vermellós ho és no solament el color que dóna l'arrel del *bupleurum* sinó que també són de color negre vermellós els fruitets del vitex agnus-castus (*AlcM*).

[1] El *cynoglossum officinale* segons *DFa.* és una borraginàcia, la besneula. — [2] *Orella-de-llebre* és el que és el *bupleurum rigidum*, umbel·lífera.

+ALOCRIA, nom d'un pagament a manera de cens, potser derivat mig-savi del ll. LUCRUM 'benefici, lucre'. □ *1.a doc.*: en docs. pallaresos de 1602.

Llegeixo en el Capbreu inèdit de Rialb que em sotmet en l'original En Joan Lluís: «domum in loco de Saurí --- pro censu --- facio un cester de sivada venal y una migera de vi, y un sou de *alocria*» (f. 76*v*), «un cester de civada y quatre sous cada any per soldades, et pro *elogrio*, quatre diners y decima de tots bestiars et pullis» (f. 77*r*), «faciunt pro censu die Natalis Dni., pro *alocria*, quatre diners» (f. 80*v*). Un derivat de LŬCRUM de la forma *ELUCRIUM donaria certament una bona base fonètica, però fa escrúpol postular una tal derivació quan no són coneguts tals derivats: ni **elucrare*, ni **adlucrare*, ni **illucrare*, ni **oblucrare*; només hi ha un *alograr* 'aconseguir' en un mallorquí del S. XIX (*AlcM*), però venint de l'alteració d'un castellanisme, això té poc valor. Tanmateix deu haver-hi algun bon fonament en la idea: po-

dem sospitar que es tractés d'una confusió notarial de *lucrum* amb *eloquium* 'declaració formal, llenguatge' (ajudant-hi *alodium*), que nascuda en el baix llatí dels notaris com a terme jurístic, va arribar a posar algunes arrels en el dret consuetudinari popular d'aquelles valls.

Alodial, alodiari, V. *alou*

ÀLOE, pres del ll. *alŏe*, i aquest, del gr. ἀλόη id. □ *1.ª doc.*: mj. S. XIII.

«-- cubebes, pebre lonch, *lignum aloe*, riubàrber e tota altra speciaria qui ·s vene a liures --- una meaylla de corredures ---», *Tarifa de Barcelona* de 1271 (*EntreDL* I, 155.8); «tal odor exia del engüens / que tot ceyl loc n'era olens, / car de mirra e d'áloès, / e de mosquet, ceyl engüent és», *Lleg. rimades de Sevilla*, fi S. XIII (*LleuresC.*, 224.304; per a l'accentuació, cf. ibid., 219). En aquests casos es tracta, doncs, del *lignum aloes* greco-llatí (pròpiament 'fusta d'àloe'), nom d'una matèria aromàtica que s'extreia d'una planta com l'àloe; Arnau de Vilanova va usar *linyàloe* (grafiat *liyaloe*, *NCl.* II, 109). També se n'extreia el sèver, que és el que deu significar en un doc. de 1265 «item una cabseta de fust plena d'*àloe*» (Soldevila, *Pere el Gran*, 451). Renuncio a donar més detalls i més doc., que ja donen bé *AlcM* i *DAg*. El nom de la planta és de procedència grega i en definitiva semítica (cf. hebr. *'ahālīm*, i veg. JBHofmann, *Et. Wb. d. Gr.*) si bé adaptat a la família del verb ἀλοάω 'jo bato', i ἀλέω 'jo molc'.

DERIV.: *Aloètic* [1868, *SLitCosta*]. *Aloïna* o, menys ben format, *aloesina* [1868, id.].

CPT.: *Aloèxil* (amb ξύλον 'fusta, arbre', *SLitCosta*).

Aloer, aloetat, V. *alou* *Aloètic, aloïna,* V. *àloe* +*Aloi, aloier,* V. *eloi* *Aloixa, aloja* (beguda), V. *alosa* III

ALOJA, 'fada, dona d'aigua', origen incert; però com que es deia especialment de les que es creia que vivien a l'estany de Banyoles, potser del ll. ALLŬVĬES pròpiament 'inundació', en el sentit de 'lloc inundat', referint-se a les maresmes de les vores d'aquest estany. □ *1.ª doc.*: 1885.

Veg. l'estudi folklòric de P. Alsius i Torrent *Las Alojas del lago de Bañolas* en la «Revista de Gerona» IX, 1885, p. 130. No va ser registrat encara per Labèrnia (cap ed.) ni el *DOrt.*, per més que Verdaguer vagi popularitzar-lo en el cant de la fada de Banyoles: «Tota la nit he filat / vora l'estany de Banyoles, / al cantar del rossinyol, / al refilar de les goges: / mon fil era d'or / --- / les madexes eren rosses, / --- / De les Estunes al fons / lo texien quatre *aloges*, / llur teler és de cristall / d'evori la llançadora: / veus aquí 'l vel que han texit / tot exprés per una boda», *Canigó* VI; amb la nota: «Les Estunes són un gran banc de roca trocejat per algun terratrèmol, de quals enormes esquerdes la tradició n'ha fetes palau de les *aloges*: Alsius, *Ensaig Històric de Banyoles* ---». També Reig i Vilardell en la seva col·lecció de monografies dels pobles del Principat té consciència d'aquesta vinculació local, per la forma en què oposa *aloja* a *goja* [essencialment mot del domini rossellonès-cerdà] i per la major freqüència amb què usa aquell parlant de Banyoles (II, 60, 67-69). És clar que més tard va usar-ho Verdaguer parlant d'altres llocs (Cerdanya: «se sent algú que plora / vers Font-Romeu i Núria: / de les *aloges* és l'esbart, que astora / nostra suau cantúria», *Canigó* XII, 259, i un passatge en prosa, *AlcM*).

Però essent a l'estany de Banyoles el primer niu del mot pensem en un descendent del ll. ALLŬVĬES 'inundació, al·luvió', amb un tractament fonètic anàleg al de RUBEA > *roja*; igual podríem parlar d'*alluvia* plural neutre o femení de l'adjectiu *alluvius*, també substantivat *alluvium* '(format per) al·luvió', usats per sant Isidor i d'altres. De tota manera potser no seria un descendent estrictament hereditari, sinó terme mig-llatí de monjos i notaris copsat aviat i adoptat pel poble (no figuren aquests mots en el *REW* ni el *FEW*): imaginem els frares del monestir de Banyoles escarrassant-se, en l'alta Edat Mitjana, per convèncer el poble rústic i pagà que aquelles remors no venien de nimfes ni dianes o janes sinó de les aigües fressoses. Si LL hi ha donat *-l-*, no pas *-ll-*, tant pot ser per això com per una dissimilació de palatals o simplement per la consciència que *al-* era *ad-*, element postís (que entrebancaria la palatalització de la geminada).

Alomància, grafia errònia per *halomància*, V. *sal* *Alombor*, V. *alambor* *Alona*, V. *lona* *Alonja*, V. *DCEC* I, 71*a*28-44 (*ajonje*, AJONJOLÍ) *Alop*, V. *aloc*

ALOPÈCIA, pres del ll. *alopecia* i aquest del grec ἀλωπεκία id., derivat de ἀλώπηξ, -εκος 'guineu', animal que sovint perd el pèl. □ *1.ª doc.*: 1695, Lacav.

També des de Lab. 1839, i ja abans en el dicc. menorquí de Febrer i Cardona.

Alós 'ós', 'espècie de nansa', V. *ós*

ALOSA, I, moixó semblant a la cogullada i al pardal, del gal ALAUDA id., mot que ja fou adoptat pel llatí clàssic; per més que en parlars catalans locals també es trobi *aloa* o *alova*, no hi ha raó per creure que en català *alosa* sigui un provençalisme. □ *1.ª doc.*: potser 1372, JMarc (599); 1803, Belv.

Quan torna a haver-hi lírica de nivell íntim i popular en la nostra literatura, o sigui en el S. XIX, aviat apareix el mot, que surt sovint en Verdaguer: «piteja lo pinsà, canta l'*alosa* / y, eco del cel, lo rossinyol hi glosa / angèliques passades que ha après al paradís» (*Canigó* I, XV, 4). Els barons més erudits i «seriosos» no curen de parlar de tals coses ni de saber-les bé, i això explica que el mot no aparegui en els nostres més antics lexicògrafs, ni en els nostres grans lírics del S. XV (de tirat filosòfic i noble, Ausiàs, etc.,

car els anteriors escriuen aprovençalat i haurien usat formes occitanitzants); és revelador el fet que, en castellà, homes de la primera època, tan savis com Nebrija i Laguna, també es mostrin ignorants en aquest punt: Laguna posa la forma francesa *aloeta*, i Nebrija prenia *alondra* per un nom del rossinyol («luscinia»).[1]

Com vaig demostrar repetidament i amb abundor d'exemples en els meus treballs dels anys 40 (*LleuresC.*, 299, 210, 255) el tractament de la -D- entre vocals com a -*s*- (= -*z*-) és el normal quan va darrere l'accent, en la nostra llengua i en la major part dels seus parlars locals.[2] *Alosa* en efecte és la forma que se sent a quasi tot el Principat (fins al capdamunt del Pallars, a Tavascan, 1934) i també degué ser-ho des del principi en altres parts del domini (*AlcM* el dóna com a forma de Conflent).

En alguns punts, a les regions del Nord, s'han conservat formes divergents: *alòva* sembla haver-se usat en algun punt del Maresme,[3] *lówə* en el Vallespir;[4] en el Rosselló propi, des d'Elna fins a Ribesaltes i Illa domina *ləuẓétə*, i no cal dir que també en el Capcir; segons el *DAg. alova* a Camprodon i a Menorca: això, efectivament, és el que registra el dicc. menorquí de Febrer i Cardona a principi del segle passat (amb l'accent que posa a les *oo* obertes); a Mallorca JMBover (*Not. Isl. Mall.*, 19) dóna *aloeta* per a *alondra*, mentre que altres fonts (*DAmen.*) no donen més que *cucuiada* o *cogullada*, que no sé si només s'aplica a l'*alauda cristata* ('cogullada') o a totes dues; i el curiós *sóllera* que sembla provinent del diminutiu ll. *ALAUDŬLA per una interessant evolució (veg. infra).

En valencià, almenys el central, aquest mot no s'ha mantingut en forma autòctona, car la forma *alhoja* o *alòixa* (com vaig indicar en *AILC* I, 166-170) resulta d'una confusió de lexicògrafs. El nom popular allí sembla ser en general *terrerola* (Renat, *El Camí*, 14-IV-1934) i d'altres diuen *cogullà(da) sense monyo* (Escrig, 1851); també a Quatretonda em confirmaven que ningú no coneix allí *aloja* ni *alosa*, i diuen *kuḷáes*; potser en alguna part s'hi ha arrelat el castellanisme *alondres* (A. Boscà, *GGRV*, vol. gral., p. 530).

Observa J: Sales que l'alosa és un moixó de les terres baixes, inexistent a les muntanyes, on en canvi és freqüent la cogullada, cosa que explica sobrerament que aquesta hi sigui ben coneguda tant com desconeguda aquella (el mot *alosa* és desconegut p. ex. a les muntanyes de Prades, incloent els pobles als seus peus, com Vallclara, etc.). Per a l'evolució que ha conduït al cast. *alondra*, i variants dialectals en aquesta llengua veg. el meu citat estudi dels *AILC* i *DCEC* I, 163.

El ll. ALAUDA és el nom, relativament tardà, d'aquest ocell, que no hi apareix fins poc després de l'era cristiana, en Plini i en Suetoni (Bolelli, *It. Dial.* XVII, 136): Suetoni fa constar explícitament que en realitat és un mot gàl·lic. Així ho mostra ja la típica terminació -AUDA, com en altres mots pre-romans de les Gàl·lies: *bagauda*, *bascauda*; altrament no se li coneix parentela en cèltic, per tant potser fóra excessiu assegurar això últim.[5] En tot cas des del llatí s'ha transmès a totes les llengües romàniques llevat del romanès, el sard i el gallego-portuguès, i fins sembla haver passat a alguns parlars bascos (cf. Arrue, *Euskera* III, 103-4, aquí potser no en data molt antiga i tampoc recent). A Itàlia, però, va predominar des d'antic el diminutiu *ALAUDULA (*lòdola*),[6] que ens interessa perquè d'aquest podria sortir també un nom mallorquí d'un moixó, molt afí, *sóllera* [1600], que vaig intentar explicar en el meu treball de la *RFilHisp.* V, 5 (reproduït en *TopHesp.* I, 258; cf. *EntreDL* II, 130), que no és, però, l'alosa sinó el cruixidell, moixó d'aspecte ben semblant (cf. el gravat en *AlcM* III, 384):[7] **lodlə*, **lóll(er)a*, i canvi de *l*- per l'article *s'*.

DERIV.: *Alovat*, nom d'un moixó, *BDC* X, 57.

[1] No podem assegurar, és clar, que JMarc entengués el nom del moixó en posar-lo entre les rimes en -*òsa*; ho pot donar a entendre el fet rar que el seu imitador Aversó elimini el mot, potser pensant que la seva gent floralesca voldrien usar més aviat *alauzeta*, recordat per tots des de Ventadorn; i què podria ser altrament? (el nom de peix?). — [2] Estan antiquades les notes de M. de Montoliu (*Est. Etim. Cat.*, 8) i Jaberg (*Rom.* L, 294) que per aquesta raó cregueren que *alosa* era un provençalisme (així com així llavors hauria calgut *alausa* o *(a)lauseta* i no pas amb *o*); l'estudi de Jaberg conté, en canvi, indicacions de valor sobre el nom en romànic. — [3] A Malgrat hi ha el Carrer de *ləz ələ̀bəs*, i preguntat el meu vell informant d'allà, m'assegurava que «n'hi cantaven moltes». *AlcM* en dóna encara d'altres localitzacions en el NE. del Princ., de les quals, però, és enterament fantàstica la de «Barcelona» i dubto molt de la de «Girona». — [4] A propòsit d'un topònim *Aloia*, a Montesquiu d'Albera em deien que hi havia *lówəs*. — [5] Les etimologies que li han cercat alguns són ben incertes. Pok., *IEW*, es limita a constatar el caràcter de la terminació (115.27), i no en diu res a propòsit de les arrels a les quals podríem pensar a relligar-lo (683.23-28; o pp. 28, 29, 26). — [6] Cf. Merlo, en la revista romana *I Dialetti di Roma e del Lazio* II, 1921, 81. — [7] «Explicació enginyosa però atrevida», comenta Moll, i almenys en això últim crec que té raó. La variant *súllera*, pròpia de Menorca, Campos i Sóller, potser no s'hi pot objectar, perquè de tota manera aquest mot hauria de venir de data mossàrab, i en arabitzar-se el país, oint *ọu* els moros, n'haurien fet *ū*. En tot cas faria bé Moll d'aclarir millor si en aquests llocs *súllera* és nom del moixó o té solament els sentits «figurats» que localitza, precisament, a Menorca i a Campos, i que en part no és gens clar que siguin el mateix mot. Quant a *sóllera* no solament és un moixó d'aspecte semblant a l'alosa sinó que per la descripció de Joan Rosselló (*Manyoc de F. M.*, p. 58) es veu que solament passa a l'hora de la sortida del sol, quan corren i canten les aloses, i un i altre es cacen amb reclam.

ALOSA, II, mot rar, i mal documentat, en català, com a nom de la 'saboga', peix de riu i de mar:

del gallo-llatí ALAUSA id.; cf. *BDC* VIII, 20, i XI, 34 (lèxics poc fidedignes); veg. *DCEC* I, 164.

ALOSA, III, 'espècie d'hidromel', mot d'història obscura emparentat amb el cast. *aloja* (abans *aloxa*), el fr. ant. *aluisne*, l'al. ant. i dial. *alahsan* i el ll. tardà ALOXĬNUM: d'origen incert, car una part d'aquestes formes podrien sortir del gr. *ἀλόη ὀξίνης* 'àloe agre', però la catalana més aviat correspon a formes *alósanus* i *alosantus* 'donzell', que apareixen en altres glosses llatines, en les quals sembla haver-hi hagut influència antiga d'un mot diferent. □ *1.ª doc.*: 1381-86, Eiximenis.

Vegeu el meu detingut estudi del *DCEC* I, 162-3, basat en part en treballs ben fundats de Kluge, *ARom.* VI, 300 (i *Et. Wb.*). Essent-ho, és raonable creure que Kluge ja devia estudiar a fons (tot i que no en faci esment) la possibilitat que un dels mots que entrin en joc sigui un avantpassat de l'angl. *ale* i esc. ant. *ǫl* 'cervesa', que en anglès designa una beguda anàloga però diferent de la cervesa, i tenint en compte la forma ags. *ealu*, genitiu *ealoθ*, deu provenir d'un *ALYTHI paleogermànic (> finès *olut*), que sembla remuntar a una base ALUD- indoeuropea amb el sentit bàsic d''amarg' (Pok., *IEW*, 33; Onions, *Oxf. Dict. of Engl. Et.*).

Alotxa, V. *DCEC* I, 71*a*28-44 (*ajonje*, AJONJOLÍ; però la identificació que *AlcM* vol fer amb aquest és òbviament impossible en l'aspecte fonètic, i endemés resulta d'un malentès).

ALOU, del fràncic ALÔD 'patrimoni lliure', compost de AL 'tot' i ÔD 'possessió'. □ *1.ª doc.*: *alod*, com a forma catalana arcaica, darrer terç S. XI.

«Ni de achelas *alods* et de la onor que odie abes --- no te·n tolrei» (lectura indubtable en el facsímil del pergamí original, en la publ. de Miret i Sans, *BABL* VII, 105), o sigui 'ni et foragitaré d'aquells *alous* i del feu que avui posseeixes'; «suo *alod* est en Urg», en un doc. cerdà de c. 1182 (lliçó no menys clara en el facs., *BABL* VII, 164); és d'interès també la forma *aulode* que veiem tres vegades en un doc. de 973 del Cartoral de Sant Cugat (I, 83), ço que essent còpia ja no és tant de fiar i podria interpretar-se com a reflex d'una forma catalana *alou* o com alteració d'un *alou-de*, compromís més tardà entre *alode* i *alou*. Pel que fa a *alaude*, que apareix en docs. datats de 939 i 953 en el mateix cartulari (I, pp. 19 i passim), que almenys en part consta que no són trets de pergamí original sinó de còpia més tardana, es tracta sens dubte d'una llatinització sense autoritat del diftong cat. *ou*, on la *u* no prové d'un AU originari sinó de la vocalització de la -D segons la nostra fonètica històrica.

Bast.-Bass. (88-91) documenten el b. ll. català *alodu* des de 868. També en aragonès tenim la forma amb *o* des de docs. ben arcaics, com *alode* que cita MzPi (*Orig.*) en un de 1090; semblantment en un de 1126: «dedit illo abbate --- per illas casas facere tota illa *alod* qua habet Fanlo in Osieto, quod tenuisset et expletasset toto illo fructu quod exibat de illa *alode* X annos --- et isto placito expleto, Fanlo quod recuperasset sua *alod* et ille tenuisset illa *alod* XIII annos et explectasset toto illo fructu» (*Cart.* de Fanlo, 116).

Interessa notar que el mot és femení en els dos documents més arcaics cat. i arag. (ja no en el de 1182), gènere sens dubte heretat del germànic (esc. ant. *auðr*, ags. *ēad*, cf. Pok., *IEW*, 76). Cf. Gamillscheg, *R. G* I, 167.

El b.-al. ant. *alud* 'possessió lliure' no figura en el *Heliand* però sí en vells monuments menors i en vells topònims (Holthausen, *Altsächsisches Wörterb.*, s. v.), és paral·lel a l'a.-al. ant. *al-ôd* (aquest sembla ser merament postulat), i tots dos són compostos de *ôd* 'propietat rústica' («Gut, Grundbesitz»). No hi ha notícia certa que vagi existir en romànic una forma amb *au*. La que figura en la Llei Sàlica és *alodes*, en les Glosses de Reichenau *alodem* (Förster-Koschwitz, *Altfranzös. Übungsbuch*, 902). Tant l'oc. ant. *alǫ́* (algun cop *aloc*) com el fr. *alleu*, antigament *alue*, postulen una base amb ǫ; Diez, *Wb.*, 13, només cita un oc. *alau* per negar que tal forma existeixi; fins Th. Braune (*ZRPh.* X, 1887, 266-7), que havia pensat a suposar un ALAUD- es veié obligat a reconèixer que topava amb obstacles insuperables (treball, endemés, avui antiquat).

És probable que la forma gòtica d'aquesta paraula no vagi existir mai; en romànic només s'han conservat formes provinents del fràncic: la castellana *alodio* és molt tardana [1619] i mera adaptació del baix llatí gallicà o català, en els quals resulta d'una llatinització de la forma romànica: en aquest sentit s'ha de rectificar el que diu MzPi., *Orig.*, § 19.1, i el que han afegit a Kluge, *Et. Wb.*, les eds. pòstumes d'aquesta obra (s. v. *allod*): els «westgotische Urkunden» de què parlen són els docs. catalans.

És curiós de notar que en alguns parlars moderns de les terres de la nostra llengua, el mot s'ha conservat fins avui en el nivell popular: a Ribes de Freser sento parlar d'una «carretera d'alous» amb el sentit de 'camí d'agricultura, de conreus': «per Ardena hi passa una *kərətérə d əlǫ́us*» (1935, més que més interessant perquè la *o* oberta confirma el vocalisme de l'oc. antic i del fr. antic); veg. més dades en *AlcM* § 5 (és clar, però, que no té fonament que això s'usi a Barcelona ni Girona, com dóna a entendre la notació fonètica); per a les Balears, veg. allí § 4 i cf. Camps Mercadal, *Folkl. Men. de la Pagesia* I, 315n.6. És molt suspecta la variant *aleu* que Finke cregué llegir en un doc. de 1326 (*A. Arag.*, 831), car només *ǫu* es converteix en *eu* (mai *ǫu* ni AUD): més que encreuament amb *feu* (*AlcM*) hem de creure que és falta de lectura o d'impressió.

DERIV.: *Aloer*: «El mas de la Clapera et d'En Brugat e d'En Lombart se apelen antigament *aloers*» en doc. rossell. de 1321 [«possédant des alleux», *RLR* XXXII, 413; *aloerii*, 1329], més doc., des del S. XIII, en *AlcM*; però la forma *alouer* d'alguna versió dels Usages (citada allí) és certament modernitzada per

aloer (creació analògica del S. XVI, allí mateix). *Aloetat* [1392]. *Alodial* [1330], del baix llatí *alodialis* derivat erudit de la citada llatinització *alodium*. Caldria rectificar la grafia *al·lodial*, amb *ll*, acceptada en el *DFa.*

Alova, V. *alosa*

Alp: fóra preferible suprimir des de la ratlla 6, tot el que porta l'*AlcM* sobre el nom d'aquest poble, car és ple d'errors (no hi ha cap riu ni muntanya que es digui *Alp* en territori català, només la *Tosa d'Alp* i el *riuet d'Alp*, que naturalment prenen nom del poble), la Cerdanya evidentment no té res a veure amb els *Alps* i ací la base etimològica és ALBH-, no ALP-: veg el que he dit sobre *Alf*.

Alpaca, V. *DCEC* I, 164.

Alpera (que en realitat és un nom de lloc manxec), molt improbable que vingui de PETRA, tal com suposa *AlcM*, puix que és de creure que sigui mossàrab (on tal reducció de -TR- és inconcebible, no ja increïble): probable que hi hagi relació amb el mall. *Alpara* i versemblant que *Al-* no sigui article sinó part integrant del mot en tots dos casos (per a *-ara* variant de *-aira* en certs parlars mossàrabs, veg. *EntreDL* I, 100-101.

Alpist, *alpistre*, veg. *DCEC* I, 166 [val. *alpist*, 1617, *DAg.*], *alpistre* tort., *ampistre* a Alfàs (Marina d'Alacant) i *ampiste* (1963-1965) en el Baix Segre (Massalcoreig); sembla que puguem (?) creure casual la curiosa semblança amb l'avèst. *pištra-* 'farina' (Reichelt, *Altawest. Elementarbuch*, § 660) i el grup indo-balto-eslau *pit-* 'aliment'.

Alquella i *alquellada*, V. *alcalada*

ALQUENA, 'la polsina o pólvores a què es redueixen les fulles de cert arbust, usades per tenyir', de l'àr. vg. *ḥinna* (àr. *ḥinnâ'*), nom de l'arbust i de l'alquena. □ *1.ª doc.*: 1271, Tarifa dels Corredors de Barcelona.

«Lo quintar de dàtils, 2 diners --- La carga d'*alquena* e de herba colera, 4 drs. --- Sossa e sofra, e ferre ---». En els *Costums de Tortosa*: «mantega, alcaraüya, *alquena*, carbó, tota ortaliza ---» (Ol., 405). Eiximenis: «València --- abunda en grans, així com --- tremussos, arròs, *alquena*, adcercó, roja, pastell, comí --- fruits estranys e drogues orientals --- així com safrà, alazflor, arròs, *alquena*, alcaraüia, comí, alfalç» (*Regiment*, *NCl.*, 25.27, 26.8). És el *henné* de la cosmètica moderna. Ja d'antic va donar també el port. *alfena* i el cast. ant. *alfeña* (*Gr. ConqUltr.*, després *alheña*, J. Ruiz, 422, rim. amb *pequeña*, i *Lapidario*, c. 1265); i, amb tractament del *ḥ* com en català, b. ll. *alchanna* [S. XII, en l'italià G. da Cremona], sic. *alcanna* (o *lacanna*, *ZRPh.* LII, 168), it. *alchenna*, oc. ant. *al(a)quana* (*qua* = *ka*) (*ZRPh.* XLVII, 419), i rarament cast. *alcana* (Villena, 1423); en les *Leyes de Moros* de Castella o *Çunna de Segovia* (Ss. XIV-XV) surt *alhenán* per a la planta amb què les mores es tenyien les ungles (que deu ser un plural *al-ḥinân*) (*MemlHiEsp.* V, 427ss.). Cf. Dozy, *Gloss.*, 138; Devic, s. v. *henné*; Neuvonen, 152; *DCEC* I, 126*b*; variants *alcanna* i *alenya* (< cast.) en *AlcM.*

DERIV.: *Alquenar-se* 'tenyir-se d'alquena' [1566, *DAg.*]; *alquenat*, *-ada*, ja en les prosificacions del *Ll. de les Dones* d'Eiximenis, mj. S. XIV (*ungla -ada*, III, 28); sovint en JRoig, sigui en el sentit propi: «fingí·s prenyada --- e afegint / al pit cotons: / los mugorons / duya *alquenats*, / morats, tenats, / mostrant senyal ---»; sigui en el de '(cosa) de color d'alquena': «la vella fembra / --- / put-li la exella, / cap *alquenat*, / front estirat, / no tendrà dents / ---» (amb com. de Chabàs), «lo dimoni --- les dones --- / té capbrevades / en son capbreu / a cens no cert: / tal l'i fa vert, / tal atzurat, / --- / groch o tenat / o *alquenat*» (*Spill*, vv. 4767, 1185, 10504).

ALQUERIA, de l'àr. hispànic *qarîya* 'llogaret', 'mas' (àr. *qârya*). □ *1.ª doc.*: S. XIII, ja freqüent en les Grans Cròniques.

Muntaner (ed. Bof., 4.4; cap. 203, etc.), Marsili, Jaume I, on té encara el sentit de 'poble o llogaret': «anaren a un *alqueria* per nom Incha» (143). Aquesta antiga acc. ha quedat petrificada en la toponímia: *l'Alquerieta* raval d'Alzira, *l'Alqueria d'Asnar*, poble de la comarca d'Alcoi, *l'Alqueria de la Comtessa* i *l'Alquerieta de Guardamar*, pobles de l'Horta de Gandia. *S'Alqueria Blanca* i d'altres a Mall., *Sa Curia Cremada*, *Ses Tr(es-a)uqueries* a Menorca (*AlcM*).

Generalment, però, es tractava en català antic d'un mas gran i vell o d'un petit rodal de cases de propietari comú: «no era en Roma qui·ns gohàs deffendre los camps ni les *alqueries* que estaven fora la ciutat, e aquest esvaÿa les nostres hosts», A. Canals (*Scipió*, *NCl.*, 48). Sembla tractar-se d'una errada o d'una variant del mateix mot en la forma *laqueria* que veiem en una obra d'Eiximenis: «l'hom gran e poderós, e lo bacallar o escaltrit --- tots aquests aitals bé passen ab vós e ab altres officials, ab poder de precs e ab do de qualque *laqueria* que·s valrà poc, e a vegades ab menaces dels grans hòmens», *Doctrina Compendiosa* (*NCl.*, 90).[1]

També en el *Tirant*, però només parlant d'Àfrica, i en la part de Galba: «e cascun d'aquests que tendrien lochs, masos o *alqueries*, tots fossen haguts per franchs e liberts» (ed. Ag. IV, 8). On el mot ha restat més vivaç és segurament en el País Valencià, des de la Plana cap a Migjorn; de manera que a l'Horta se segueixen creant *alqueries* noves fins al nostre temps; segons ens explicava a Giner i March i a mi el vell Salavert de Patraix, entès en el coneixement de les coses antigues del país, no es parla d'*alqueries velles* si no tenen de 150 o 200 anys per amunt, i pertot constata Giner que les dites així mostren antiguitat superior als 200; altrament és concepte popular i ben repetit que moltes vénen del temps dels moros, i són bas-

tants els entesos en aquestes coses que ho demostren o raonen per la construcció, materials i disposició (1955 i ss.).

De tota manera, a penes és menys vivaç el concepte a les illes Balears; si bé a Mallorca i Menorca la forma vulgar és sobretot *auqueria* (que constato ben viva a Sóller, 1953). El mot existí també, és clar, en el Migjorn del Princ., sobretot a l'Ebre, però allí es perdé en l'ús quotidià després de l'expulsió dels moriscos, i solament va quedar-ne algun record petrificat com a NL; com a fita extrema Nord, potser podríem assenyalar *l əu̯kəríə*, masia entre Tous i Sta. Coloma de Queralt (cap a Fiol), 1930 (que no crec que sigui un **Oqueria* 'lloc de cria d'oques'). Sobre la pronúncia popular i el concepte forneixen molts indicis les enquestes toponímiques. S'observa a Vila-real (i d'altres pobles) que les *alqueries* (allí terme genèric ben vivaç) s'anomenen només en el sector pla del terme, del poble per avall (mentre que diuen *mas* o *mazę̂t* del poble per amunt, 1961). Té gran difusió la pronúncia *alkría*, si bé sentida com a vulgar, però sovint quasi no se sent d'altra manera: així ho constato a Borriana, Canet de Berenguer, Alfara del Patriarca, Montroi, Gandia, etc.; a Llíria vacillaven entre *la kría bláŋka* (que van dir primer) i *l'alkería bl.*; a Alaquàs l'informant va dir molt repetidament *alkería* (citant-me'n 8 pel seu nom) però primer un altre havia dit *l'alkría álta*; a Albalat dels Sorells i a Museros *l alkriéta.*

Del mateix origen port. ant. *alcaria, alqueria,* i cast. *alquería.* Dozy, *Gloss.*, 86; Neuvonen, 245-6; *DCEC* I, 166. En castellà es troba de primer una forma *alcaría,* en doc. de 1253, a la *GrConqUltr.*, 636, 642, a l'Arx. d'Hita (1197), i fins i tot encara en algun andalús del període clàssic (*G. de Alfarache, ClC.* II, 198.13); *alcarea* en doc. murcià de 1272, Ga. Soriano, p. 191; si bé ja *alquería* des de c. 1460 i fins i tot el 1253 (*Fs. Wartburg,* 1958, 583); aquella és la forma que esperaríem no sols en castellà sinó també en català, donada la posició en *tafḫîm* de la *a* aràbiga, de manera que més que a una acció especial de la *i* tònica, la forma *alqueria* amb *e* serà deguda a la influència del sufix romànic *-eria.* No es relaciona amb el nostre mot el port. ant. *alqueire* nom d'una mesura de capacitat, ni el lleon. *alquer* «media ochava de trigo» (Castro, *RFE* v; 39) [1399, Gower, *Conf. del Amante,* 254], que vénen de l'àr. *käįl* «emina, medida» (*PAlc.*; Dozy, *Suppl.* II, 506*a*), per més que en Gower (on no s'ha de llegir *alquez*, el qual és un altre arabisme per a 'mesura de vi', *DCEC* I, 166.56-60) sembla significar «fanega».

+DERIV.: *Alquerià. Aquerieta* [1614 i veg. supra].

¹ El ms. C porta *lacaria*, p. 143. *AlcM*, citant-ho de l'ed. Bofarull es pregunta si vol dir 'menuderia, futesa', però seria un hapax inexplicable i sense cap suport.

Alquérmens, alquermes, V. *carmesí*

ALQUIBLA, 'punt de l'horitzó, o lloc de la mesquita, cap al qual els musulmans han de girar els ulls per pregar'; de l'àr. *qibla* 'el Sud'. □ *1.ª doc.*: c. 1455, en el *Tirant* de Martorell.

«No·ls daria pau ni treva si ells ja no juraven a *l'alquibla* --- que dins temps de sis mesos ells e tots los seus ixquen fora de tot lo Imperi ---» (Ag. II, 120). Amb la pronúncia morisca tardana de *-a* com a *-ä*: «ella sabia / lo perro ca / fer la çalà / en semblant hora / --- / lo camí gira / ves la mesquita / --- / lo vell moret / ix de *l'alquible*: / pres-lo terrible / por d'avalot ---» (JRoig, *Spill*, 3645, amb com. de Chabàs). Apareix també *quibla* a Castella, en les *Leyes de Moros* o *Çunna de Segòvia*, Ss. XIV-XV (*MemlHiEsp.* v, 427).

Alquicé, alquicem, V. *cassot* *Alquieda,* V. *alcaide*

ALQUÍMIA, de l'àr. *kīmiyâʼ* 'pedra filosofal'. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII, Llull, etc.

En el gran filòsof ja apareixen diverses vegades el mot i el seu derivat *alquimista.* Aquell, p. ex., en el *Fèlix de les Merav.*, 82.12 (*NCl.*), i ja en el paràgraf anterior, on es llegeix que «Fèlix demanà al philosoph si *alquímia* és art per la qual hom pusca fer trasmutació de un metall en altre», i en el mateix cap. 4 de la VI part es parla quatre o cinc vegades de *la art de la alquímia* i surt el mot *alquimista* (*BSAL* II, 179-180); entre altres, en aquest, on tenim que «lo *alquimista* dix que artificialment pot hom simplificar los elements», observem la forma cauta i general en què s'expressa.

Altrament ja llavors es prenien, entre nosaltres, precaucions contra els xarlatans que oferien l'impossible: «negú --- d'aquí anant gaus assajar de fer --- nula *alquemia* ni nula altra art de fer argent ni aur, ni motifficar argent viu, ni assagar negunes causes que en aquestes s'acosten --- aquel qui ho assajarà, que serà pres e punit com falsari de moneda», doc. rossellonès de 1295 (*RLR* v, 80). Per al mot aràbic, Dozy, *Gloss.*, 186; *Suppl.* II, 506*b*; Neuvonen, 159; *DCEC* I, 167-8. Mot internacional, difós, a l'Edat Mitjana, per les llengües occidentals, probablement des de Catalunya o des de Toledo: el cast. *alquimia* ja apareix c. 1250, i el fr. *alchimie* o *alquemie* també des del S. XIII.

Per a l'origen del mot àr. es discuteix entre el grec *χυμεία* 'mescla de líquids', deriv. de *χυμός* 'suc' (Dozy), i el copte *chame* 'negre' (seria 'l'art dels egipcis, gent de pell morena') (Lagarde, *ZDMG* XXX, 534ss.; Muss-Arnolt, *MLN* v, 493). Per més que alguns darrerament es decanten per la segona explicació, manca un estudi més detingut, car les raons que donen aquests erudits no són pas decisives.

La forma més moderna *químic, química,* des de 1695 (Lacav. escrit *ch-*; *chimia,* 1703, *DAg.*), cf. fr. *chimie,* 1554, cast. *química,* 1616.

DERIV.: *Alquimista* [Llull, supra; en el poeta mallorquí Antoni de Verí, a. 1623, JMBover, *BiEscr.-Bal.* II, 498, XI, 2.4: «mecànica, filosopha, *alquimista*

/ --- sens vista / ---» *alcamista*, S. xv, Cauliac, *AlcM*]; alguna vegada *alquimiaire* en el S. XIV; *alquimiat* [S. xv, *AlcM*]; *alquímic*.

DERIV. I CPTS. del gr. *χυμός*: *quim*; *quimós*; *quimificar*, *quimificació*.

Alquinal [1490, Galba, *Tirant* cap. 351], V. *DCEC* I, 168*a*46-54 *Alquissem*, *-sser*, V. *cassot* *Alquitirra*, V. *DCEC* I, 168 (*alquitira*) i *DECH* *Alquitrà*, *alquitranar*, V. *quitrà* *Alrada*, de *olrada* < *olorada*, V. *olor* *Alre*, V. *als* (*ALTRE*) *Als*, V. *altre* *Alsius*, nom que es pronuncia i s'hauria de grafiar *Alzius*

ALT, del ll. ALTUS, -A, -UM, id. □ *1.ª doc.*: orígens (*Hom. d'Organyà*).

«Lo diable --- portà·l in Mont Oliet, lo plus *alt* mont qui és en la tera de flum Jordà, e mostrà-li tot lo món» (6r15). Ací no és possible ni cal donar detalls sobre matisos i usos del mot; limitem-nos a algunes dades soltes. L'acc. figurada 'elevat, noble, sublim', parlant de Llull: «puys d'aquest la fama per tot lo món sona / tan gran y tan *alta*, a tots se entona, / sols canonizar-lo altre ja no resta», a. 1502, Jordi M. Alber (JMBover, *BiEscrBal.*, p. 8.11.7). Aplicat als animals moguts: «és que aquesta gossa *va alta*» (empord., P. Coromines, 1898). Per a l'ús de substantivar aquest adjectiu (com els parallels *ample*, *llarg*, *fondo*) «set metres d'*alt*», peculiar de les llengües hispàniques, veg. F. Krüger, *RFE* VIII, 311. Dit de la mar profunda o llunyana de la costa, ja 1575, OPou («*alta mar*: pelagus», p. 74; dades un poc més tardanes en *AlcM*, § 10).

Des d'antic va començar-se a usar *alt* com a adverbi, construcció que resta general en tota l'Edat Mitjana, des dels textos del S. XIII als del XV: *Cròn.* de Jaume I, cap. 42 ('en veu alta'); sovint en la combinació *sus alt* («vesia Sent Sadorní puyar per aquela escala entrò *sus aut*», *VidesR.*, 253*v*2 = *usque sursum* de Voragine; «vós, sényer, avets volgut que paraís sia sus *alt* sobre la terra», Llull, Muntaner, etc.); i en totes («pujar *alt* hòmens grossers», Metge, *Fort.*, 72), «prestament obriren les portes, e tots los qui pujar volgueren pujaren *alt*», *Tirant* (Ag. I, 150); després li fa concurrència creixent la combinació *dalt*, però l'antiga es manté en part més tard[1] («pujar los càrrecs *alt*: sursum trahere onera», «cloura la carta --- lligada ab un fil *per alt*: --- superne», OPou, *ThPu.*, 1575, 8, 183); a Moià es devia mantenir encara en els Ss. XVII-XVIII, com indica la prosòdia de la versió allí recollida d'un romanç: «aquí *alt* <*əki ál*> --- a Moyà / hï ha üna roca, / hį entra 'l sol ixent ---».[2]

L'ús adverbial només persisteix pertot en frases com *passar per alt* (no fer cas) o *anar per alt* ('passar per la part de dalt', la darrera només usada a pagès: «la carretera per baix, la drecera *per alt*»), que en punts més allunyats es pot combinar encara amb alguns altres verbs («l'aiga bot per *alt*: és la deu de Sant Aniol», en el de Finestres, 1964); hi ha encara alguna altra frase feta: *per alt enllà* (pron. *pər alt ənlá*), més propi de la regió gironina: «ella digué: / la vostra amor és lleugera / <és> la ploma que va per l'ayre, / y se'n va *per alt enllà* / com l'oli sobre de l'aygua»; *llegir alt per alt* 'llegir superficialment', angl. *to peruse*, *to browse*: «en l'edició de les *Obres Completes* de Balmes hi ha un o dos volums tallats, que he llegit *alt per alt*» (P. Coromines, carta de 1926, *Diaris i R.* II, 257). També s'ha mantingut en molts llocs, sobretot cap als Pirineus i les Illes, en els complements *d'alt* (~ *de baix*): *El Camí d'Alt* a Camprodon, etc.; a Sineu vacillaven entre *Sa Ritxoleta d'alt* i *de dalt*.

En aquest ús adverbial és on primer es va produir l'aglutinació *en alt* > *nalt*, pròpia antigament del dialecte rossellonès; i que encara es constata, aplicada especialment d'aquesta manera, en algunes localitats extremes o conservadores: a Vallestàvia, racó canigonenc: hi ha el *Camp de Nalt* (cap a la Font-Fresca), i a Formiguera de Capcir (on també se sent *damunt* o *amunt*), però especialment «més *nau*, entrem en el Bac de les Planes», «pugem a *nau*, a la Tallada», *La Passada de Nau* (~ *La Passada de Baix*). Però partint d'aquest ús adverbial,[3] en el rossellonès popular modern (com en gran part dels parlars d'Oc, en tot cas els llenguadocians i gascons pirinencs pertot), *nalt* ha vingut a reemplaçar l'adjectiu *alt*, almenys en tot el Rosselló, Conflent i Capcir;[4] fins a Portvendres i Bages. Observem que *nalt* no apareix solament en funció d'epítet sinó també com a predicat: al Barcarès els pescadors es planyien que «*Lo Roc de les Cabres* és *nalt* i nos trenca els filats» i m'ensenyaven que el «Puig Neulós és el *més nalt* de l'Albera», a Baó que «*La Garriga* és el que és més *nalt* dins el terme»; en tot cas no es diu pas solament de l'altura topogràfica sinó de tot: «una dona *nalta*» a Portvendres, *una paret nalta* a Catllà.

Substantivar *alt* amb el sentit de 'cim, tossal' no és un ús general, sinó especialment típic d'algunes valls pirinenques i de comarques valencianes. En el Nord està fortament representat a Andorra (l'*Alt de Comapedrosa*, l'*Alt de la Capa* i molts), des d'on s'estén més aviat cap al Pallars (l'*Alt de la Riba* a Caregue) que de la banda de Cerdanya. En el País Valencià no el recordo del Nord, però ja comença de la Plana cap a Migjorn: l'*Alto Senyor* (forma mossàrab?) a Fondeguilla; l'*Alt del Valenciano* em diuen a Vilamarxant que «és un *alt*» o serrat; sobretot n'hi ha molts a Gandia, a Onil, també a Biar, Confrides, Finestrat, la Torre de les Maçanes; el cim més alt de la Serra de Mariola, a Cocentaina, és l'*Alt de Montcabrer*; el de la Serrella és, en forma un poc redundant, *Dalt de l'Alt* (que a Alcanalí sento *Dalt l'Alt*, i a Benasau corrompen en *Alt de l'Alt*).

DERIV.: *Altet* 'turonet', viu sobretot en valencià: «Turballos dalt d'un *altet*, / a mi pujar pòc em còsta: / les xiques del Ravalet / per no filar trenquen l'osca», cançó popular que ens reporta l'alcoià MGadea, *T. del Xè*, I, 183; i així sento l'*Altet de Torró* a Fontanars, «Els Niueros són uns *altets*», «--- és un barranc i *altet*» a Monòver (i com a genèric 4 casos

de *l altę de* ---), «el Mas de l'*Altet*» a Alcoi, «l'Avenc de l'*Altet*» a Barx. En el Principat és més viu *altell*, no documentat fins als escr. Renaix.

Alter(o) adj. 'elevat' és propi de l'Alta Ribag. («El Perdiguero yé un pico *altero*» em deien a Benasc, «La Sèquia nueva és la més *altera*», més que la Sèquia del *Mič*, a Grist); també en el Rosselló: «Puigneulós / --- cresta *altera* / la més dalta de les muntanyes de l'Albera», Saisset, *Coses i altres*, 13; però el mot apareix substantivat des d'antic (és l'equivalència fonètica normal del cast. *otero*, gall. *auteiro*), d'una banda per l'Alt Aragó (a Plan de Gistau sentia *un altéro* per un 'turonet', a Bielsa «te pones en un *altêr* y veràs ---» (1965).

En el domini valencià és ja antic («La Fila dels *Alters*» en un doc. de 1588, per a una sèquia derivada que s'obrí terme amunt per guanyar terreny als estepars, Traver, *Antigs. de Castellón de la Plana*, p. 144) i segueix en ús oral (1961) i literari: «aquell any no feren era en l'alqueria del Sr. J., i el blat que sembrà en els *alters* de Fadrell el bateren en l'era que tenie Vicent» (Guinot, *Esc. Castell.* 9); fins ací, doncs, més que 'otero', 'turó', té el sentit de 'sector alt dins el terme', però més al Sud és allò: Fermí Cortés en una monografia que m'escriu sobre Polinyà de Xúquer inclou 9 turonets dits *Alter de* ~ (*Alter de l'Alberell*, etc.), i així n'anoto diversos exs. al Puig de Santa Maria, Puçol, Torrent i Fageca. Per al cast. *otero* i la seva extensió, es pot veure MzPi., *Orig.*, 429 i 110-111 (no tot el que diu del valencià és, però, exacte o segur).

De tota manera, en el nostre domini lingüístic és sobretot en la forma diminutiva *alteró* que el mot s'estén sense interrupció des de la punta Sud fins a la ribera Nord de l'Ebre (Garrigues i Priorat), si bé allà, en part, en forma alterada per la influència del cat. *turó* (mot pre-romà, sense relació etimològica amb aquest derivat d'*alt*): «d'aquell *alteronet* en diuen el Puig de ---», Cervià de les Garrigues, «aquell *alturọ́*» 'turonet' a Vilanova de Prades, «una muntxona vol dir un *alturó*» explicaven a la Vilella Baixa.[5] Més enllà vaig sentir «aquest *altiró*» a Garcia, i Bladé en el seu llibre diu que «molt prop de Benissanet només hi ha un *altiró*: l'anomenada *costa dels Terrers*» (*Beniss.*, p. 28);[6] per al Maestrat Ga. Girona defineix *alteró* i *alteronet* com «collet, llometa, puget» (p. 28); «el Vall d'Albayda --- tot ell planeja pròu, agraciant-lo les moltes llomes y *alterons* del terreno», MGadea (*T. del Xè* I, 239).

Però en terra de marjals i albuferes no es tracta ja d'un turó apreciable sinó d'una altura minúscula: «d'ençà els segles que han passat, la neteja d'aquestes sèquies ha format un gros *alteró* de gleva, producte de l'arrossegament, essent aquests *alterons* les primeres marjals conreades, distribuint el parcelatge en quadrilongs paral·lels a la recta d'aquestes sèquies», JBPorcar (*BSCC* XIV, 86); a Silla assenyalaven a la costa de l'Albufera un *alteró* que en diuen «el Cau de les Raboses»; al Palmar no sols una cosa així sinó també qualsevol dels petits munts de fang que emergeixen a flor d'aigua al mig de l'estany i que després sovint queden colgats per les flotes de canyar a la deriva; a la costa de Massanassa, els Germanells és un lloc pràcticament pla —mers «*alterọ́ns* de fang»—; a Algemesí són *alterons* els indrets un poc més elevats al mig dels baixos fons de l'almarjal, que es presten a fer-hi casetes (en compto 4, que en part en diuen *la Caseta de* ---). En canvi a la part ja més muntanyosa del País *l alteró* o *alteronet* designa un tossalet de més relleu; i això ja a Bellmunt de Mesquí, les Useres, Benimodo, Patraix, Montserrat, Montroi, Real, Llombai, Picassent, Castelló de la Ribera, Gaianes i Crevillent; els xurros de Tous diuen també *alterón*, de manera que en el Realenc d'Alzira (on hi ha menys gent d'ací que d'allà) els uns ho diuen en aquesta forma i altres en la catalana; i també a Múrcia usen *alterón* (Ga. Soriano).

D'*alter* deriva també alterós [cap als anys 1455, «la nau de Tirant era molt major e més *alterosa* que neguna dels moros, emperò era sola», edició príncceps, capítol 100, edició Riquer, p. 232]; prové d'usos d'aquell tals com «presonera de las presons del rey *alterós* y de las més *alteras*», Milà, *Romllo.*, 228B; i esdevé molt usual des de les albes del S. XIX: «la dita torre d'En Massanès queda situada en paratge més *alterós* de la demés caseria de Badalona», «las iglésias, ab los convents de monjas Caputxinas --- y lo de Caputxins en paratge *altarós*,[7] més amunt de les casas de Masavà», Maldà, *Excursions*, pp. 117, 66; «boscos *alterosos*» ja en la 1.ª versió, 1867, de l'*Atl.* VI, 14*c*; cf. a Cuba: «*alteroso*, por 'alto, elevado'; poéticamente es bien usado», Pichardo, *Diccionario de Cubanismos*, p. 20.

Altària [S. XV, I. de Villena, avui més usat a les regions del Migjorn, des de Tortosa (Vergés i Paulí, *Espurnes de la Llar* V, 103-4); Artà, *BDLC* XI, 39]; més al N. li fa concurrència amb èxit *alçada*[8] [S. XVII, Bruniquer] o bé, amb compromís entre els dos mots: *alçària* [1493], *AlcM. Altura* [S. XV, Dieç, *Menesc.*, *Eximplis*, *AlcM*; ja en el *Tirant* de Martorell: «los poms alt de les tendes --- perquè les havien parades en una poca d'*altura* parien molt millor», ed. Ag. I, 191; «una creu processional de plata daurada de l'*altura* d'un home, cosa molt admirable», eiv., S. XVII, I. Macabich, *Feudalismo*, p. 26], formació molt antiga també en cast. [1219], però comuna amb l'italià i el portuguès i no menys genuïna en català i en oc.,[9] on ja apareix cap a 1200 (Monjo de Montaudon, i en textos llengd. i gascons del S. XIV [Rayn., *PSW*]) i avui usual en provençal rodanès *auturo* («éminence, haut lieu en général», nota de Mistral al cant I de *Calendau*, p. 46.33);[10] *altúria*; *alturejar*. *Altesa* ['excel·lència', R. Llull, també *altea*; «Avicenna ensenya a ordenar la cosa pública, e diu --- e jatsia que aquesta ordinació no sia bastant segons l'*altesa* crestiana, emperò Avicenna posa en aquesta manera alguns punts fort necessaris a bon regiment de la comunitat», Eiximenis, *Regiment*, *NCl.* XIII, 124.25; usat antigament com a tractament català per als sobirans, no pas *majestat*, Muntaner, cap. 272, etc.].

Altiu [Llull, *Cont.*, 89], «a paraules *altives* e ergulloses»; «allò qui·m diguist del milà e del ocell *altiu*», S. xiv, A. Capellà, *De Amore*, S. xiv, p. xxii (= de milvo et lacertiva ave»); però l'acc. moral era ja la més usada, igual que en castellà: «la alma *altiva* viene / a perderse con çelo, / sy su vezino tiene / de más que él un pelo», Sem Tob, *Prov. Morales* (ed. Rivad. c. 222); i d'ací l'abstracte *altivetz* (= cast. *altivez*) un poc alterat en Eiximenis: «per quinyes maneres l'om pot humiliar la malícia o audàcia e *altivesch* de sa muller», *Terç*, i, 279.19.20, més dels Ss. xiv-xv en *AlcM*; veg. *EntreDL* i, 202-3n.; també oc. ant. *autiu* «hautain, altier»; *altívol* [«lo Canigó no el tiraran a terra, no esbrancaran l'*altívol* Pirineu», Verdaguer, *Canigó*; sovint en l'*Atl.*, *DBal.*; Milà, *DAg.*]; *altivesa*, i els neològics *altivitat*, *altivós*, *altivar-se*. *Altíssim*, del superlatiu llatí *altissimus*, sovint abans semi-popularitzat com a *Altisme* (Llull, *Blanquerna* i, *NCl.*, 165.8; o: «qual deu esser doncs l'ome consagrat / pacífic ab Déu i ab lo proïsma / prompta en fer bé, semblant a l'*Altisme*» en el mallorquí Francesc Prats, a. 1487, *BiEscrBal.* ii, 160.50.9).

Altar [S. xiii, Llull (*Blanquerna*, *NCl.* ii, 94.3); Desclot; «feren una ara d'*autar* a aquel déu, --- en cascun dels *autars* ---», *VidesR*, 222v2, n. 16].[11] Compost d'*altar*: *lo cobre-altar* («stragulum» amb «*lo altar* altare», OPou, *ThPu.*, 166); *altarer*; *altaret*.

Cal distingir etimològicament de l'adjectiu ALTUS la interjecció *alto* del llenguatge militar, provinent en última instància de l'al. *halt* id. (imperatiu de *halten* 'detenir, aturar') i que igual que a les altres llengües romàniques ens arribà durant les guerres del S. xvi, segurament més per conducte de l'it. *alto* que del cast. *alto*, als quals es deu l'afegiment de la *-o*; de seguida prengué també el valor substantivat de *fer alto*, que ja tenim en una relació rossellonesa de 1597 («Alf. Corço, ab son ecèrcit, està detingut y ha fet *alto* --- en lo Pont St. Spirit», *RLR* lvii, 479); amb el valor primitiu d'interjecció, apareix en vells romanços: «li diu — *Alto* a n-el rey! / — se desenveina l'espasa / Pau Gibert ---» (que segons els fets deu ser de mj. S. xviii, Milà, *Romllo.*, 124E); cf. *DCEC alto* ii (i, 173b30-42).

Alta 'nota d'ingrés (en una collectivitat, en la vida normal)', etc. [S. xix], creat per contraposició a *donar de baixa*. *Altaner*, cast. per *altiu*; *altaneria*. *Altejar*, *altejant*. *Alterut*. *Altetat*.

Altilena [cap a 1276?; *altanela*, 1374]: cal acollir amb la més gran desconfiança el poc que s'ha dit d'aquest joc mal estudiat. Tant el pare Jaume Villanueva en el document de 1276, com el seriós publicador de les *Ordinacions de Valls* de 1325 en el *BABL* xii, 369, llegien *altileua* (o sigui *-lleva*) i no pas *-lena* (Moll sembla fiar-se de la lectura d'un dels seus anònims collaboradors d'arxiu). Així almenys tindríem un cpt. de dos elements coneguts ('llevar alt'?). Repeteixo que cal un estudi més atent, car és ben inversemblant que tingui gaire relació amb l'it. *altalena* 'espècie de gronxador' [S. xiv?, també mal estudiat i de formació gens clara]: en tot cas no sembla haver-hi gaire de comú en el sentit dels dos mots, puix que el nostre devia ser un joc d'atzar, segons els docs., que insisteixen tant a prohibir-lo. *Altima* (?), probt. mera errada d'*AlcM* (en tot cas mai no he sentit cosa semblant en el Maresme). *Altitud* [S. xiv, *AlcM*, *DAg.*], pres del ll. *altitudo* id. *Altonet*. *Altor* [Francesc Eiximenis].

Enaltir [escr. Renaix.; no Lab. 1839; tampoc el cast. *enaltecer* es troba abans del S. xix, sense parallels en les altres llengües]; *enaltidor*; *enaltiment*. *Exaltar* [Llull], pres del ll. *exaltare* 'alçar, exalçar'; *exaltament* [Llull, *Blanquerna*, *NCl.* ii, 242.25]; *exaltació* [Llull]. *Peraltar* [*AlcM*; no en els diccs. del S. xix ni *DFa.*], potser pres del cast., on *peralte* ja apareix el 1633, i *peraltar* princ. S. xix (o abans); *aperaltat* (N. Oller).

Alçar [S. xiii: «sàpies *alçar* ton enteniment sobre ta natural raó», Llull, *L. de Santa Maria*, 330; des del princ. freqüent com a refl., amb el sentit de 'revoltar-se': «per lo cobrar que faeren del alcàcer e d'*alçar-se* contra los chrestians, que·l rey que·ls perdonàs», *Jaume I*, 445; «tots los lochs qui s'eren *alçats* se reteren», Muntaner, 22], del ll. ALTIARE, formació (ja documentada algun cop antigament, *ThLL*) del llatí vulgar, creada sobre ALTUS, i que ha deixat descendència en totes les llengües romàniques; en els textos dels Ss. xiv-xvi tenim ja documentats quasi tots els usos particulars del mot: «la virtuosa senyora respòs-me ab paraules afables no *alçant* los ulls de terra», *Tirant* (Ag. i, 146); «de continent que l'agueren *alçat* rey, manà que prenguessen tots los embaxadors» (id. i, 59); «los garfis ab que *alcen* les cargues», «alçar les àncores: evellere anchoras», «*alçar* los ulls al cel», «*alcen Déu*: exaltatur Christus», OPou (*ThPh.*, 71, 73, 167).

Però llavors no hi ha encara l'acc. 'desar' avui no més valenciana, si bé allí general a tot el País (*AlcM*, § 12), molt viva i sentida com a genuïna («els conserven ben *alçadets* en l'armari de les sehues antigalles», MGadea, *T. del Xè* i, 49; iii, 5); en cast. avui espt. viva en el SE. i a Amèrica del Sud, però no solament d'allí i ja antiga (*G. de Alfarache* ii, 280.6; Cuervo, *Dicc.*, § 10*c*), i que des d'allí degué passar al basc, on tampoc no és recent si bé no general (*altxa*, *altxatu* 'amagar, guardar', propi del Roncal, Zaraitze i Baztan, mentre que a Guip. i la Sule *altzatu* no és més que 'aixecar', Azkue; Schuchardt, *Prim. L. V.*, § 86); en català, fora de Val., hi ha algun altre matís, merament local, però no sense afinitat, «colocar» a la Vall d'Àneu (Pol), mall. 'cobrar' (*BDLC* x, 352, 496).

Alçador ['palanca de les moles del molí', 1410; «lo *alçador*: sublevatorium; lo rodet, les pales on pega l'aygua ---», OPou, *ThPu.*, 216]; *alçament* [S. xvii, pseudo-Boades, *DBal.*]; *alça* f. [sabateria, 1803, Belv.; altres tecnicismes, Lab. 1839; borsa, *alça* i *alcista*, Narcís Oller, *La Febre d'Or*]; +*alcitx* 'compartiment per desar' val.;[12] alçura 'parts altes' bal.: fruit de l'encreuament d'*alçada* amb *altura* (tal com per *altària* es va formar *alçària*) (a Ciutadella em deien «ahir ja va

veure s'*alçura*, avui ha de veure la part baixa del terme»; a St. Lluís de Menorca «allí hi ha unes *alçures* que ---» 'uns altells, uns turonets', 1964; sembla haver-se usat antigament a Mallorca, si és correcte el text que cita Quadrado de 1451: «sperant lo dit lochtinent en una *alsura* o coll, los dits hòmens de Porreras attengueren ---», *Forenses y C.*₂, 365); d'ací, amb dissimilació per **alçurós*: *alçarós* men. 'situat en lloc alt' (a Migjorn Gran, Camps Merc., *Folkl. Men.* II, 74; «ses cases estan molt *alçaroses*» a Maó, *AlcM*, que afirma que s'usa també en el Cardener, cosa que no tinc pas confirmada i que cal posar en quarantena); i eiv. *alçarut* 'pujol, turonet' («pregunta si hi ha algun *alçarut* que li diguin ---», St. Miquel de Balansat, St. Carles, Corona, 1963).

Tot el grup de *alçura*, *alçarós* i *alçarut* és xocant i suscita sospites queací hi ha quelcom de més independent del verb *alçar* que no ho mostren les aparences. Especialment és notable la terminació d'*alçarut*, que vaig sentir a dotzenes de pagesos eivissencs: mossarabisme per *-ot*? Ja veurem que el verb *alçurar-se*, en tot cas, no ve de *alçar*. Qui sap si també aquests provenen de ARSURA partint de la idea de 'lloc ressecat, elevat'? Sobretot si tot això fos de data mossàrab (el cas que tots són mots estrictament balears).

Per al bal. *capalçar*, veg. *cap*. *Realçar* [1695, Lacav.], calcat del fr. *rehausser* [S. XIII]; *realçament* [1695]. *Sobrealçar*.

Exalçar [Llull, *Blanq.*, *NCl.* I, 157.1, 260.27; «sabríets-me vós dir què és Déus? Car --- se *exalçaria* la mia volentat en amar Déu pus fortment que no l'am», *Merav.*, *O. C.*, I, 12; Muntaner; StVicentF *Quar.*, 226.33], potser pronunciat *eixalçar* a l'Edat Mitjana, com correspondria al fet que té formes hereditàries en les llengües germanes: fr. ant. *eshalcier* [S. XII, *exhausser*, des del XV només], oc. ant. *eissaussar*, cast. *ensalzar*, de manera que és possible que ja existís un *EXALTIARE (?) en llatí vulgar; en les *VidesR.* el mot vacilla entre la forma *exausar* i *exansar* (veg. el glossari, i cf. f. 201*r*1, n. 1, i 200*v*2, n. 19), que indubtablement es pronunciaria amb *eš-* i que sembla deure la seva *n* a una contaminació dels quasi-sinònims *avançar*, *atansar*, etc.; també hi ha «*exalzar* l'església de Crist et *axanzar* offici de cavaleria» traduint «ad exaltandam Christi ecclesiam et exercendum officium militie» en un text de la 2.ª meitat del S. XIII, publ. *BABL* VII, 33; *exalçament* [Llull; *Tirant*, Ag. I, 281; II, 81]; *exalçador*.

CPT.: *Altaliça* [S. XV], calcat del fr. *haute lice*. *Altament* ultra el significat de 'en alta veu' i el de 'en forma excellent' (tots dos ja en Llull), s'ha usat ja d'antic com a mer adverbi intensiu 'molt, fortament' [S. XV, Ginebreda], valor amb el qual no és de cap manera suspecte d'anglicisme (com s'ha dit alguna vegada) — per més que l'anglès hagi descabdellat encara més aquest ús de *highly*, i que el cast. i el francès recorrin a expressions diferents.[13] *Alta-reina* 'achillea, ageratum', modificació del nom *altamisa real* (veg. *artemisa*), com s'indica *DCEC* I, 171*b*49, explicació evident (puix que era «reial» se li digué 'reina' i no *missa*) i no gens «complicada» (*AlcM*). *Alta-veu* usat adverbialment: «totes les bèsties cridaren *alta veu* que la guineu anàs defora», Eiximenis (*Regiment*, 87.27). +*Altaveu* [no encara *AlcM* ni *DFa.*] = cast. *altavoz*; cf. angl. *loud-speaker*, que ha estat calcat per l'it. *altoparlante* (> cast. argentí *altoparlante*) (Migliorini, *VRom.* II, 1938, 269), fr. *haut-parleur*. *Altibaix*. *Altificar* [Eixim.]. *Altiloqüent*. *Altímetre*, *altimètric* i *altimetria* [Lab. 1839]; que mancaven encara en el *DOrt.*, 1917, foren admesos en el *DFa.* a indicació d'Ed. Fontserè. *Altiplà*, *altiplanície*, recordo que començaren a circular cap a 1925-30 (no en *DFa.*) com a calcs encertats de l'it. *altipiano*. *Altisonant* [Lab. 1839]; *-sonància*. *Altitonant* [*DFa.*]. *Alto-cúmulus*, *alto-núvol*, *alto-estratus* [*DFa.*, a indicació d'Ed. Fontserè].

Daltabaix, de vegades també com a loc. prepositiva: «ab la sanc que se'n troba, no s'ha escapat: / *daltabaix* d'una penya s'haurà tirat» [c. 1810, romanç del Becaina, Milà, *Romllo.*, 126.44].

D'*alçar*. *Alçacortina*. *Alçacul*. *Alçapedra* (1594). *Alçapeu*.

Alçaprem [1776 «no vullch fer *alzaprems*, ni guste de ramalloles y marors», en la *Rond. de Rondalles*, val., de Carles Ros; «vectis ad sublevanda pondera», 1803, Belv.,[14] però ja devia existir en el S. XVI i fins a l'E. Mitjana, car des del català sembla haver-se propagat com a terme de gent de mar al cast. i al francès, on ja es documenta en aqueixes dates], derivat parasintètic de *alçar* i *prémer*, pròpiament 'eina per alçar pressionant', usat sobretot en la locució *fer alçaprem*. No en tenim testimonis literaris fins a la Renaixença, en què ja va usar-lo Verdaguer en l'*Atlàntida* (ja en l'original de 1877): «l'heroe veyen / fugir y ay! ab Hesperis, llur mare hermosa, a coll; / los *alsaprems* de ferro li tiren y rocassos / ---» (VI, 52.1); avui mot bastant general a tot el territori lingüístic (*atzaprem*, Albert Saisset, *Catalanades*, 249, amb una *tz* que envaeix anàlogament bastants mots rossellonesos).

El nostre coneixement tan imperfecte del llenguatge nàutic i tècnic del cat. ant. explica que sigui tan tardana la documentació en la nostra llengua; i no obstant hem de creure que és des del català (potser ajudant-hi l'oc.) que el mot es propagà a les altres llengües romàniques, on en tenim doc. anterior —que així serveix per suplir la nostra—, car en aquestes llengües o no existeix el verb *prémer* o la forma del mot presenta detalls fonètics anòmals, que poden explicar-se per la transmissió des del català. Així ho va reconèixer Antoine Thomas (*Rom.* XLIV, 1915, 328-9, cf. addicions de Bertoni, *ARom.* III, 1919, 132); altrament, el mot ha restat rar més enllà dels Pirineus, i Thomas solament assenyala un testimoni isolat de fr. ant. *hauce-prime* en un text que seria del S. XIII,[15] i en un text provençal *aussaprem* «espècie d'étrier sur lequel l'arbalétrier posait le pied pour tendre son arbalète».[16]

Més ben documentat està en castellà, on *alzaprima* «palanca o cuña para levantar algo» es troba ja en el

navegant i historiador d'Índies Fernández de Oviedo, a. 1535, i com a terme nàutic ha aconseguit arrelar-se a l'Argentina (veg. les dades en el *DCEC* i, 176*a*46ss. i n. 3);[17] de tota manera és probable que àdhuc en castellà es vagi pendre del català tenint en compte que el verb *premer* a penes va usar-se a Castella, si no és en algun text molt arcaic, i la *i* allí pot ser deguda a l'analogia de l'alternància *viste ~ vestir, sirve ~ servir* i a la consciència que el mot tenia relació amb *imprime, reprime*; també com a terme nàutic o tècnic i des del català degué arribar a alguns llocs de Portugal, on no apareix més que en algun dialecte espars: trasmontà *alçapréme* «poste, barrote a pino, a pegar num sobrado ou numa trave a cair-se» (*RLus.* v, 24), Alentejo *alçaprema* «pedra que se colloca debaixo dos grandes pesos para se firmar a alavanca ao levantà-los» (*RLus.* iv, 55; xx, 138; cf. Krüger, *VKR* i, 234); d'*alçaprem* (prenent *al* per article) sortí així mateix un arag. *ceprén* «palanca» (Peralta; a Aragüés, prop d'Echo, existeix fins avui un *Barranco* i *Cerro del Ceprén*, però ja no saben què significa),[18] i suposo que a través d'Aragó va passar a alguns parlars bascos: Roncal *alzapena* «palanca, levier» (Azkue), amb variant *altxaprima* i verb *altxaprenatu* (o *-pernatu*) a Baixa Navarra i al Baztan.

D'*alçaprem* deriva el verb *alçapremar* [princ. S. xix, Belv., FebrCard]: «me figurí veure als Atlants *alsapremant* aquelles roques», Verdaguer, pròleg a l'*Atlàntida* (p. 8); «veurà com entre tots *alsapremem* la muntanya», M. Vayreda, *Sang Nova,* ii, i, 118; i això passà també (ultra les formes basques i aragoneses citades) al cast. dial. *alzaprimar*, que ja fou usat per Mateo Alemán (1599): «alzaba un poquito el un cantón de la tapa, cuanto podía meter una cuña de madera, y *alzaprimando* un poco más, metía un palo rollizo torneado como cabo de martillo» (*Alfarache*, ed. Sopena, i, 279); *alçaprémer* fou usat per Narcís Oller (i encara que difícil, no és impossible que sigui forma originària i no forma de compromís entre *alçapremar* i *prémer*); *alçapremera* (*DAg.*).

[1] Resta també viu en alguns punts extrems de la llengua, en particular per la banda de Ribagorça, on, segons la fonètica normal del dialecte, té la forma *alto*, com ara a la Vall de Benasc: *la Fuen d'Alto* (o *Font d'Alto*) a Liri. I d'allí s'interna molt per l'Alt Aragó: a la vall de Gistau sento que els pastors manen al gos d'atura *da-les ta alto* (~ *da-les ta baixo*), *O Čiradiello d'Alto* (~ *O Čiradiello d'Abaxo*). A Bielsa conten, parlant d'un dels cims màxims del Mont Perdut: «Per Pineta Jesú Cristo llegó *alto* a Murmurés»; i damunt del Plan hi ha *El Plan d'Alto.* — [2] Milà, *Romllo.*, 292C; les altres 7 versions recollides s'aparten de la de Moià en aquest vers. — [3] Potser també hi contribuiria una mala separació en l'ús substantiu *un alt*, car a Fontpedrosa usen *nerm* enlloc de *erm*, cosa que ha d'haver nascut en la combinació *un erm.* — [4] De la banda del Vallespir pròpiament dit, i espt. en la toponímia menor, resten formes com *Pujaut* al Tec, *əlz r̄ogz áls* a Montesquiu d'Albera (l'informant protesta que allí no es diu *nál*). Altrament com a nom de lloc, vaig registrar també *Rocauta* en un poble tan nòrdic com Comes d'Eus, arran del límit Conflent-Fenollet. i *El Devès ált* a St. Hipòlit de la Salanca. Per cert cap allà hi ha alguns pobles on el grup final *-lt* conserva encara la pronúncia de la *-t*. A Talteüll vacil·len entre *sər̄át nált* i *nál*. En direcció Oest i SO. la forma *nalt* arriba fins a Tuès, Ralleu, Fetges, Saltó i Fontpedrosa (crec que ja no a terra cerdana); pel Nord, fins a la frontera lingüística, des del Capcir fins a Estagell, Talteüll, el Barcarès; cap als Aspres fins a Cameles i Bages. A Capcir pronuncien *náu* amb *u* i sense *-t* (*prad náus* a Matamala). — [5] Forma que isoladament reapareix cap a Alcoi: «hi ha un *alturonet* que en diuen Tossal del Moro», Penàguila, 1963; i també a l'extrem Sud: l'*Alturó des Casetes* al Pinós de Monòver (1963).— [6] Forma que reapareix a la Vall del Cànyoles: a Moixent i a la Font de la Figuera («darrere el Caporutxo hi ha un *altiró* que se'n diu ---»).— [7] També Moll escrivia *altarós* 'col·locat amunt', entre els representants d'altus, *AORBB* i, 1928, p. 192; grafia que ha rectificat tàcitament en *AlcM.* — [8] També en un romanç en cat. occid., S. xvii, «y saltava una paret: / set canes ne té d'*alçada*», Milà, *Romll.*, ed. 1853, núm. 45, 112.13; d'ací passa *-ades* a 'altures, llocs alts': «Mana nostre comandant: —Minyons, preneu las *alsadas*!», Milà, id., ed. 1882, 91.17. Continua en ús fins al llenguadocià fronterer de Vingrau: «hi havia aiga de la *naućada* d'ün home» (1960). — [9] En l'acc. nàutica 'altura d'un astre' i 'latitud cosmogràfica', es documenta ja en portuguès des de 1541 (Jal). — [10] Usual als millors escriptors des de l'arrencada de la Renaixença: «de l'estèril Cadí per lo crestall, / on l'estràmpol isard, per refrigeri, / troba sols, amb lo liquen de l'*altura*, / les gotes de rosada i l'aigua pura / de la font regalada del Cristall», *Canigó*; «Rages dalt l'*altura*, / Font del Toron-Alt, / aigua tota pura, / sembla que murmura / càntic celestial ---», va inscriure el poeta Vinyes en la font que raja al costat del cim de Sant Gregori d'Osor. — [11] No és rar que aparegui com a topònim, i potser en bona part es tracta del mateix mot; en particular en alguns casos es pot tractar d'antigues *ares* paganes a déus silvans, solament cristianitzades en el nom; però quan es tracta de petits cims, costa de creure que sigui això i pensem més aviat en una formació paral·lela a altarium > *otero*, val. *alter(ó)*. Si és en terra mossàrab potser és simplement variant fonètica d'aquest, puix que dialectalment allà es donava el tractament -aria > *-ara* i també en masculí *-ar*: a Bolulla això sembla restar funcional car parlant-me d'un lloc on hi ha un barranc, dues coves i una lloma, em deien «allí hi ha un *altár* ---» (1963); i en altres bandes pot ser formació en -are, car en el Canigó (Vernet-Castell) *l əltá də Llubo* no és més que un «rocater entre pins i lleixes, on calmen els isards» (1960). Quan és un coll o depressió pot ser més aviat allò altre: *Coll*

dels Altars, damunt Pineda i d'altres, que ens recorda els innombrables *Coll d'Ares*, *Port de les Ares*. La gent del Camp de Tarragona, sobretot a Reus, sol anomenar «*luz əltâs* də Prádəs» les cingleres de la Mussara, força imponents vistes des de la terra baixa. A la Vall de Boí 'gran llosa elevada per damunt de les altres', que sovint deixa pas per sota, com *L'Altar de les Remenegueres*, que permet passar des d'aquest pletiu a l'Estany de la Llosa, per sota la cresta que baixa del Pic de Coma-loforno, i crec que és el «forno» que ha donat nom a la dita coma famosa; o bé la *Roca de l'Altar* a Aigüissi, damunt l'ermita de St. Nicolau.—12 «Amb les cent lliures guanyades, ficades en un *alcig* de les alforges, Joan-Antoni anava alegre com unes pasqües», Enric Valor, *Rond. Val.* III, 13; formació ben curiosa, d'aire vagament mossàrab, de la qual Valor hauria de dir: 1) si només es diu cap a Castalla; 2) si per allà es coneixen altres casos de sufix semblant. — 13 El trobem en autors tan poc suspectes de calcar una expressió tan estrangera, com Nicolau d'Olwer (veg. cita, s. v. *alfóndec*), CaCandi («ortografia *altament* defectuosa», «data *altament* remarcable», *MiscHistCat.* I, 167; II, 10) o AMAlcover («consuetut fondament cristiana i *altament* significativa», *Cont.*, 158). Cf. també al. *höchst* id., rus *vysóko* id. — 14 Per aquells mateixos anys es registra també com a valencià (Sanelo, «*alçaprem*: alzaprimar el edificio», 28r1) i com a menorquí (Febrer i Cardona: «*àlsa-prém* = *manuella*, levier, vectis», «*alsa-premar*: soulever par le moyen d'un levier»). — 15 Tret d'una cita de l'*Archéologie Navale* de Jal, que no puc verificar; tan rar en francès que el mot (en cap de les seves formes ni llengües) no figura ni tan sols en el *Gloss. Nautique* del mateix Jal, ni en Godefroy. — 16 No menys rar: manca en *PSW*, Rayn., *PDPF*. El *TdF* a penes el recull, i en les formes *aussopren* (s. v.) i *ausso-prens* (II, 1153), com a propi aquest de l'Erau; però els defineix defectuosament, esforçant-se per relacionar-los amb *prendre* i amb *premsa* (prov. *prenso*), amb els quals no hi ha connexió: és sabut que avui *-m* es confon allí amb *-n*. Esporàdicament en trobem rastre en algun altre parlar d'Oc: roerg. *aussoprên* «cale qui soutient l'effort d'un levier (surtout dans une grande opération, lorsqu'on fait levier avec une barre)», gc. o bearn. *haussaprim*, *-imà* (Palay), potser pres aquest del castellà. — 17 També degué passar, amb significat figurat, al dominicà *aisoplimo* «orgullo» (Brito), car aquí les líquides en fi de síl·laba es vocalitzen en *i̯*. — 18 D'ací *ceprenar* «mover algo con palanca» (Peralta), que s'ha mantingut més viu: Àngel Satué diu que seguia usant-se a Bergua (V. de Broto) en els anys de 1950 per 'esforçar-se a aixecar un pes amb palanca', o per 'desfer-se dels lligams que fermen una persona o bèstia'.

Altafulla en *AlcM*, en lloc de *BDC* XIV llegir *BDC* XXIV (= *EntrDL* III, 107); mal entès el que diu de les bruixes: la dita *Alta-fulla i xemeneia amunt*! (veg. el *Rondallari Cat.* de Maspons i Labrós) és el que conten que diuen les bruixes quan s'envolen a cavall d'una escombra sortint pel canó de la xemeneia, i *fer Alta-fulla* vol dir això.

Altamandria, V. *DCEC* I, 171*b* *Altament*, V. *alt*
Altamira, *-misa*, V. *altimira*

Altanaig, ni modernament ni antigament no es coneix tal «poblet del Conflent» (tampoc *Aixós*, citat abans): no és prudent de reproduir les afirmacions i dades de E. Guiter (com fa *AlcM*₂) sense un sever control, car com mostrà Moll en la recensió del llibret de Guiter sobre el menorquí, i jo mateix sobre *Er* (*E.T.C.* I, 87), aquest erudit no mira prim en les seves dades.

Altar m., V. *alt*

ALTAR, intr. 'agradar' o ALTAR-SE, 'agradar-se d'algú, ser aquest del gust d'un', mot avui oblidat però freqüent en la llengua antiga: anteriorment *aaltar*, i abans *azautar* o *adautar*, derivat dels adj. cat. i oc. antics *adaut* (*azaut*) 'bonic, escaient', mot que prové del ll. vg. tardà ADAPTUS 'adequat, útil' (modificació del ll. APTUS 'adequat, apte' sota la influència dels seus parents ADAPTARE 'ajustar, adaptar' i ADEPTUS 'adquirit, reeixit'); la *u* es tornà *l* en aquest mot tal com en *malalt*, *galta*, *delme*, etc. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

En molts textos d'aquesta centúria: «ell sabia la custuma dels hòmens, ni quals coses eren aquelles de què ells *se altaven* pus fortment», Llull (*Merav.*, *NCl.* II, 121). Com a intransitiu: «vejats-la o fets-la veure, e si us *altarà* vós la prenets, e si no, vós la leixats», cap. 248 (p. 351), «vehem los cavals aquels que·ns *altaven* e compram-ne 46», *Cròn.* de Jaume I (cap. 220); «mudar de dides / --- / una, dorm massa, / l'altra, let grassa / --- / altra, cabruna; / *altà·li·n* una / que era veada / sols d'ansalada, / alls y formatge ---», JRoig (*Spill*, v. 5224). La forma catalana arcaica hagué de ser *aaltar* (una vegada perduda, segons la nostra fonètica, la -D- intervocàlica), i així ho trobem encara en el capítol on Muntaner conta la jovenesa de Roger de Flor: «aquell prohom, frare Vassall, *aaltà·s* tant d'aquest fadrí Rogeró, que així l'amava com si fos son fill» (ed. Nicolau d'Olwer, *NCl.* VII, 17.7; ed. Casacuberta, cap. 194, VI, 6.17). Més corrent, però, en la fase antiga de la nostra literatura és trobar una variant en què la -D- apareix com a *-s-* (*-z-*), a la manera occitana: «En tal manera --- perlats e stats denant lo rey e sa cort, que·l rey e tot son concell *se asaut* de vostres paraules», Llull (*Merav.* II, 116). I en el nostre cas aquesta forma persistí anòmalament fins en autors prosaics més aviat tardans, segurament per una triple raó: primer perquè era mot freqüent en la lírica (de llenguatge sempre aprovençalat); després perquè el seu antònim o oposat *desalt* 'desplaer, actitud malagradosa' amb la seva *-s-* (catalana pura) do-

nava la impressió, als qui no tenien ja ben usuals aquests mots, que *de-salt* i *a-zalt* fessin joc; en fi, i sobretot, perquè aquella variant desfeia el perill de certs equívocs que podien produir-se amb els derivats de *alt* (ALTUS) (*ella no és alta* podia entendre's de l'estatura o de la gràcia, però *no és azalta* era inconfusible). Així és com veiem que Eiximenis (contra el que solem observar-li) usava encara en el mot present la forma amb *-z-*: «anar massa polit --- dona religiosa --- dóna a entendre que no ama Déu ne *s'asalta* de son servey», *Llibre de les Dones*, cap. 227[1] (ms. A 160*v*2; val a dir que el ms. menys bo, B, i l'incunable, porten ací *ne s'alta gayra de s.s.*).

Per aquesta mateixa raó l'adjectiu restà més refractari a la fonètica del català pur, i RLlull, tan poc amic d'aprovençalar la seva prosa, en l'adjectiu prefereix la forma amb sibilant: «com Fèlix fon partit de so pare e fo en un gran boscatge --- encontrà una *azalta* pastoressa qui guardava bestiar», «dix-li que lo conill havia *azalta* semblança» (*Merav.*, *O. C.* I, 5, 244). No és que en aquest cas el llenguatge viu no hagués estat afectat per l'evolució fonètica normal, però aquesta conduí aviat a una forma *alt*, que es confonia amb el continuador de ALTUS. El matís i la fraseologia permeten constatar que més d'un cop sota l'aparent representant de ALTUS no hem de vacillar a reconèixer ADAPTUS.

Així ho veiem encara ben sovint en la prosa díEiximenis: «altres <ocells> canten fort melodiosament e *alta* a aquells qui·ls peixen bé, així com són papa gais, rossinyols ---», «oh, aucell meravellós! Oh, aucell gloriós --- al qual desija veure tot ull e posseir-lo tota gran senyoria! Oh Déu! ¿E qui no desijaria veure aquesta *alta* creatura, la veu del qual adelita tota pensa?», «los altres metges veent-lo guarit, meravellaren se d'ell, creent que ell mateix se fos guarit ab qualque *alta* medicina» <cf. oc. ant. *adaut* «adroit, habile, approprié»>, «a París s'esdevenc que una dona honrada s'era ornada e pintada fort *altament*, e especialment s'havia posat al cap un capell de fort bells cabells manllevats», *Terç del Crestià* (*NCl.* VI, 138, 144, 99, 64), «de aquesta matèria trobaren coses fort *altes* en los *Libres dels Macabeus*, e aquí trobaren lo zel de aquell honorable Matatias», *Regiment* (*NCl.*, 76.28).

Una supervivència de l'antic *azaltar-se* sembla trobar-se encara en el rossellonès d'avui, si bé amb una lleu alteració de *s əzəltá* en *sə žəltá*, per influència d'algun mot de sentit semblant (com *joia* o el fr. *jouir*) «tanían tan de migroulè / qua sa *jaltában* pas da rè», A. Saisset.[2]

No caldrà que recordem gaire que *s'azautar* o *s'adautar* és un dels mots més clàssics (junt amb l'adjectiu *azaut*, *ad-*) del llenguatge occità dels grans trobadors: «anc non ac en la cort baró, / cavalier, donzel ni donzela, / sesta, ni sest, ni sel ni sela, / de las novas no *s'azautès* / e per bonas non las lauzès», *Castiagilós*, v. 447;[3] «Monges, manjars ses gabar e ses rire / esser non pot fort *azautz* ni plazens / e·il nostre sabon tan be far e dire / per qu'an bon pretz sobre las autras gens: / et anc Fransés dejús non fo jauzens!», ponderava aquell Albert panegirista de la unió occitano-catalana (Appel, *Chr.*, 97.30); i amb el sentit etimològic de 'hàbil': «escudier per servir / vos son bo a tenir: / *azautz* ne ajatz dos, / bels e savis e pros» en l'*Ensenhamen* d'Arnaud Guilhem de Marsan (ib., 112.71); «un *asaut* donzel obrí la porta», Llull (*Blanquerna* I, 207.20), «e·t volem donar per muller una *asalta* donzella molt bella e bé nudrida» (ibid. I, 61.12). «Na Renart parlà al Rey e dix que lo Conill havia *asalta* semblança, e era bèstia humil», Llull, *Merav.*, *NCl.* II, 147). Aquí restem, doncs, ben a la vora encara del sentit etimològic d'APTUS i ADAPTARE. Observem que la relació semàntica i formativa entre *azalt* 'bonic' i *a(z)altar-se* és rigorosament parallela a l'existent entre *bell* i *abellir* 'agradar' (i també es digué *bell m'és* per 'm'agrada').

El ll. ADAPTUS és un mot estrany al llatí de l'Antiguitat, però que apareix ja un cop en un text gallo-llatí del S. VII (*Mélanges Wilmotte*, 519). De tota manera la seva formació és evident, car en ell es combinaren APTUS 'adequat, convenient, capaç' amb ADAPTARE 'adaptar, adequar, ajustar': la proporcionalitat APTARE 'aplicar, disposar, apropiar, adequar' ∼ APTUS 'adequat', al costat de ADAPTARE, exigia que junt amb aquest existís ADAPTUS i per tant era inevitable la seva creació; majorment existint, junt amb aquest, des del llatí clàssic, ADEPTUS 'adquirit, reeixit' (sigui com a ver adjectiu, sigui com a participi de *adipiscor*), que feia l'efecte de ser una forma amb vocalisme degradat (a la manera de *ineptus* en lloc de *in-aptus*, *commendare* en lloc de *com-mandare*, *inertia* en lloc de *in-art-ia*, ço que en el fons no era pas erroni). Altrament és de creure que l'evolució fonètica del mot no fou de tipus integralment hereditari, i que així com el fr. ant. *aate*, amb la conservació de la -U com a *-e*, revela certa influència del baix llatí en el sentit d'haver-se mantingut la pronúncia en *-ụ-* en català i occità sense assimilar-se del tot a la -T- següent. Cf. *REW*, 146; *FEW* I, 28.

DERIV.: Del verb *azautar*, *aaltar*, es deriva un substantiu postverbal oc. *azaut*, cat. *(a)alt* amb el valor abstracte d''agradança' (com ja veié Montoliu, *Est.-EtimCat.*, 8). Així tenim: *a alt* 'a gust, a voluntat, a l'albir': «senyor de nau o de leny, qui prometrà a mercaders de levar quantitat de roba o quintalades, e no porà --- és tengut de donar als mercaders leny qui vàlega tant o més que·l seu --- e açò és *a alt* dels mercaders, si·u pendran o no», «si --- los mercaders hauran noliejat al senyor de la nau --- mil quintars e ells ne metran mil e cinch cents o mil e dos-cents --- si la nau o lo leny no gitava ni·n sostendrà dan algú, lo senyor de la nau --- sia *en son alt* que la meta en poder de la senyoria», *Consolat de Mar*, cap. 139 i 142 (pp. 154, 158); «una polida --- gentil burgesa --- me mostrà festa / e·m féu saber / son bon voler, / lo grat e *alt*, / ab prou *desalt* / del seu burgès», JRoig, *Spill*, v. 1525; i encara en el poeta mallorquí Francesc Ferrer, del S. XV: «jo·ls vos diré tots per menut: / Mossén Berenguer Vilaragut, / Mossén Próxi-

da --- e mossén Corella, / de mossén Pere Caralt, / Frare Basset, e aguí bon *alt* / d'un de Mallorques mercader / que de son nom no sé lo ver» (JMBover, *BiEscrBal.*, 456.1.8.).

Azalt amb aquest valor de substantiu postverbal apareix repetidament en un ban de Barcelona, dels anys 1300-1303 (copiat en el *dicc. Balari*); en el *Blanquerna*, el substantiu *asalt* «gust, satisfacció» (ed. *NCl.* I, 298.5); també en Eiximenis, *Terç* (*NCl.* VI, 35). Una formació paral·lela es conserva també en el provençal rodanès: «lis Arlatén, fier e jalous / de soun independènci antico / --- avién vóugù n'en faire *asaut* / davans lou rèi di Prouvençau» «en faire montre», Mistral, *Nerto* IV, v. 180; *altiment* (hapax del *Fasset*), més corrent oc. ant. *azautiment*, id. *Desalt* 'desplaer, desaprovació', veg. els exs. citats supra en Eiximenis i Jaume Roig.[4] «Él fâu tant en poche d'ora que --- dâyan — qua *esaltement* avia comansade cavaleria», Rexac (*Questa*, 11.22). També *desalt* adj. 'lleig' (vig.); al qual és idèntic *desal* 'cap de bestiar de poc valor' ripoll. (*BDC* XIX, 126).

1 Pocs capítols abans es troba l'esmentat *desalt* 'desagradança' en el mateix *Llibre de les Dones*. — 2 Així en l'ed. original = ed. Marty, 233.10. En aquesta el mot apareix en altres passatges de l'ed. Marty, on no disposo de l'original no depurat, però deu ser igual. — 3 Que aquest verb no és derivat de ALTUS ni té *-s-* etimològica es veu, entre altres dades, pel fet que *adautar* 'agradar' ja apareix en una escriptura de 1178 del cantó de Cornús en el Roergue (en canvi el mateix doc. porta *Guiral*, germ. GEIRALD), C. Brunel, *Les plus anc. chartes en langue prov.*, 102.18. — 4 Cf. oc. ant. *dezazautar* «déplaire» i *dezazaut* «homme désagréable, déplaisant»; d'une forma _*dezadaudat_ gascona, amb haplologia, deu sortir Gers *dezaudat, -ado* «mal fait, sans grâce, sans forme» (Cénac-Moncaut, s. v.).

Altària, V. *alt* *Altarreina*, V. *alt* *Altea* (planta malvàcia), V. *DCEC* I, 172*a*21-23 *Altell*, V. *alt* *Alter*, V. *alt* *Alteració, alterar*, V. *altre* *Altercació, altercar, altercat*, V. *altre* *Altern, alternança, alternar, alternatiu, -tiva*, V. *altre* *Alteró, alterós*, V. *altre* *Altesa, altet, altibaix, altificar, altilena*, V. *alt* *Altímetre, altimetria*, V. *alt*

ALTIMIRA, nom d'una composta, l'*Artemisia Vulgaris L.*, pres del ll. *artemisia*, id., alterat per una etimologia popular que hi volgué veure el concepte d'altesa de mires (potser per les virtuts curatives que s'atribuïen a aquesta herba). □ *1.ª doc.*: S. XV.

AlcM en cita un testimoni en el *Flos de Medicina* del S. XV. «*Altimira*: arthemisia» en el *ThPu.* d'OPou, a. 1575 (48*b*). Cavanilles dóna com a valencià *altamira* (II, 337); i hi ha una munió de variants, que *AlcM* documenta en textos de botànics i de naturalistes del S. XV (o molt poc anteriors); veg. *DCEC* I, 290. Va aconseguir popularitzar-se bastant en molts llocs; crec que el nom de lloc *Les Temiros* a Cabdella, nom d'uns prats prop del poble, prové també d'aquest nom de planta (< *estemiro* < *artemira*?). A l'etimologia popular esmentada degué ajudar el rotacisme, fenomen fonètic molt estès en la toponímia dels nostres Pirineus. També hi ha alguna relació amb els fitònims *altarreina* (que hem inclòs en l'article *alt*) i *altamandria*, per als quals veg. *DCEC* I, 171.

Altina, V. *antina* *Altipet, altiplà, altiplanície, altiró*, V. *alt* *Altisén*: no sé que existeixi altra cosa que *Altissen(t)* (que alguns grafien a tort amb *-s-* simple) *Altisme, altisonant, altíssim, altitud, altiu, altivesa, altívol, alto*, V. *alt*

Altorricó(n), grafia bàrbara encaminada a disfressar d'aragonès el nom del nostre poble *El Torricó* o *Lo Torricó*.

ALTRE, del ll. ALTER, -ĔRA, -ĔRUM, 'l'altre (entre dos)'. □ *1.ª doc.*: orígens de la llengua.

És clar que figura ja en el nostre primer monument literari: «Déu e l'esperit d'om, qui ja sempre durarà e totes *altres* coses periran» (*Homilies*, 1*v*22, i passim). Callarem la major part del que en aquest article es podria dir, remetent a les gramàtiques històriques i diccionaris cabdals, que ja en tracten bé; i ens limitarem a alguns extrems que es poden datar o localitzar fàcilment, i no s'ha fet o es fa amb dades molt divulgades i no tan poc accessibles. Des del principi el romànic tendeix a usar *altre* en combinació amb els dos articles *el* i *un*, amb caràcter no gaire diferent del que tot seguit pren l'ús dels articles amb els noms comuns; només és que ací ho retarda poc o molt i fins s'hi mostra parcialment refractari (en alguna llengua de la família). L'ús amb l'article definit s'avança al de l'indefinit *un*: el castellà en general (i en part el portuguès) diu *el otro* però *otro* i no pas *un otro*, i coses semblants s'observen en la fase arcaica de les altres llengües romàniques, incloent-hi el català en els seus usos literaris més antics.[1] Dialectalment els límits de l'ús d'*un altre* abracen si fa no fa tot el domini lingüístic, i fins per l'Oest vénen a coincidir amb la frontera lingüística, no sense algun afebliment local a l'extrem, menys per la banda valenciana, on sembla ser cosa de l'extrem Sud («vull vore si crompe *atra* mula», «*atre* dia serà», en Canyís, p. 104) que per Ribagorça; encara més, el nostre ús s'estengué i s'estén a certs parlars aragonesos: *un otro* en alguns inventaris de la coneguda col·lecció aragonesa medieval (p. ex., el de 1379, *BRAE* II, 711), i avui fins en algun poble limítrof baix-aragonès (Olocau del Rei, 1961) si bé fins a l'Alt Aragó predomina la manca d'article, p. ex. d'*otra manera* (a Plan de Gistau, 1965).

Endemés, en certes combinacions semblants a aquesta, la manca d'article es troba fins en l'ús genuí i més intransigent, si es vol marcar el matís de vaguetat completa: «més madures reflexions m'han portat a considerar-ho d'*altra manera*», Joaquim Ruyra (*Misc. Prat de la Riba*, p. 158).[2] Cap al Nord no hi ha límits en català, com sigui que això continua en

les llengües ultrapirenaiques, i cap al NO. amb tanta antiguitat que en gascó (si bé en textos antics es troba la grafia *un aute*) es perdé la *-n-* com a intervocàlica en el gascó pirinenc, i resultà *uaute* en algunes valls, i a la d'Aran *iaute*.[3]

Segurament hem de separar d'aquesta qüestió la del català central *a altra hora* en el sentit de 'massa tard, espt. parlant de la nit': «quan el temps amenaçava pluja, s'alçaven *a altra hora* de nit, per posar a sota 'l porxo l'*obra* encara tendra, i el dia que tocava desenfornar ---», PCoromines (*Presons*$_1$, 165). Moll ho qualifica de «català continental» en termes generals, contrastant-hi menorq. *quin' hora* 'massa tard' (*AORBB* II, 1929, p. 60). És clar que allí aquest *altra* no correspon a un sentit raonable del mot i que deu haver-hi deformació d'alguna locució diferent: això mateix (com documenta Ant. Thomas, *Rom.* XXXVIII, 1909, 400) es deia en fr. ant. *estre heure*, oc. ant. *a estrora*, it. *straora*, i ens preguntem si EXTRA, que va tan bé amb aquest sentit 'fora d'hora', podria ser també l'origen de la nostra locució (caldria primer l'assimilació **astr'hora* > **artrora*), però és forçar la fonètica i ULTRA no aniria menys bé pel sentit i fóra natural una diferenciació *oltr'ora* > *əltrórə*, com la que es produeix en *si məl convé, palpís, clatell* i en el mateix derivat *a oltrança*, en la seva variant antiga *altrança* (> cast. *a todo trance*, *DCEC*), *altratge* per *oltratge*; explicació que sembla la més satisfactòria, si bé també cal pendre en consideració la idea que vingui de *a alta hora*, amb repercussió de líquida, cf. port. *alta noite* (*Litbl.* XXXV, 73), cast. *a altas horas de la noche*.[4] Quedi en estudi, però de tota manera no vindrà de ALTERA.

Vulgarment avui el mot es presenta sovint en formes alterades: *atre* i *antre*, i almenys en el Principat té força extensió *altro* i *atro*.[5] Per més que avui en l'ús barceloní i en general entre la gent d'illustració mitjana, *atra* ha reculat molt en el Princ., és sabut que l'actitud d'alguns valencians del primer terç del segle de mirar la supressió del vulgarisme *atre* com una parcialitat d'ultra-Ebre, era ben infundada. En l'ús rústic solament es nota que *atre* té menys extensió en la zona entre el Llobregat i el Camp.[6] L'ús del vulgarisme *antre* està clarament vinculat a la combinació amb *un* (*dóna'm un antre pa*, mai *l'antre* sinó *l'altre* o *l'atre*, en boca dels mateixos que deien allò): hi juga doncs l'assimilació nasal, i és forma que encara s'oïa molt pels anys 20-30 entre el poble barceloní; això s'estén vastament cap al Nordest, i potser en alguna comarca té un ús més ample, però en general només aquest, fins en terra rossellonesa («trobareu un *ántrə* llisera» sentia en el Canigó, a Estoer, 1960); no sé si allà es limita a això, car tant a Illa de Tet com en el Capcir vaig notar sovint l'ús del vulgarisme *untrəmę́n* per 'altrament' (1960, 1962), però també en aquest cas (metàtesi d'*antroment*) hi ha després dues nasals.

Pel que fa a *atre*, aquesta és la variant més antiga i més estesa: *l'atre dia* es llegeix ja en un ms. del S. XIV (el P de les *VidesR.*, 65r1, n. 5).[7] Avui l'extensió geogràfica de la forma colloquial *atre* (*-o*) cap a Ponent és molt vasta: «allí hi ha *un atru kulę́t*» al peu del Cadí, a Tuixén (1964), *l atr aŋ delá* 'ara fa dos anys' a Pinell de Solsonès (id.), «hi ha *d átres* coves mes no tenen nom», Gurp de la Conca (1957), i fins als límits lingüístics: *l átro camí* a Lasquarri, *el atro canta* a Llaguarres (id.); més encara, car per bé que avui *otro* ha envaït fortament l'alt-aragonès (*d otra manera*, Plan), que en altre temps es deia allí *atro* ens ho ensenyen els pronoms *nusátros* i *gusátros* de la mateixa Vall de Gistau, etc. No nego que l'ús popular en terres valencianes es manifesti més adherit que enlloc a aquesta variant (si bé es tracta d'una diferència de data certament ben recent), que així ho vaig sentir si fa no fa pertot (almenys a Monòver, l'Horta i d'altra banda fins a la Plana i Maestrat: Betxí, Culla, Canet lo Roig).

Pel que fa al plural *altres* quan no té ús definit (*els altres, aquells altres*, etc.) ni és un indefinit que concreta o puntualitza (*uns altres*) ni predicatiu (*són altres les que m'agraden*) sinó francament indeterminat, s'aparia sovint amb una espècie de *de* vagament partitiu: *d'altres*. Alguns correctors de català han tendit massa a generalitzar aquest ús, i en tot cas trobo que tenia raó En Moll quan c. 1960 m'escrivia que li sembla excessiu: no dubto que això no ha de ser imposat, en efecte. S'observa en l'ús dels millors i més planers escriptors de dialecte central, que ho usen sobretot quan és complement (*en veig d'altres que* ---) i més que res quan precedeix la preposició *a*: «de vi en distribuïm *a d'altres* convents», Ruyra (*Entre Flames*, p. 50), «que la dongui a *d'altres* diaris» en una carta de Pous i Pagès, a. 1911, al director d'«El Poble Català», «això ha passat a *d'altres* ben sovint, tant si ho creus com si no», PCoromines (*Pigmalió*$_1$, cap. 16, p. 214).

En canvi en l'ús barceloní això no es diria (o bé molt menys) amb preposicions diferents, especialment les que acaben amb consonant *amb, per, en*,[8] sens dubte un poc més amb les que acaben en *ə* (*contra d'altres* ---, *sense d'altres*), de manera que si observem l'ús exemplificat *ja hi ha d'atres* --- (Conca de Tremp) i el que veurem de *ja d'altres*, es fa evident que hi ajuda decisivament el desig d'evitar el hiatus violent *a á*: pel meu sentit lingüístic l'ús de *a d'altres* és normal i recomanable (no imposable) i ja corrent i idiomàtic en els escriptors del S. XIV: «per ma fe, comare, que us en creu, car ja d'*altres* veguades he ohit dir semblant a molt savi hom», Eiximenis, *Dones*, cap. 29 (A28r*b*, igual l'incunable, 24r1.3, i la versió no prosificada) (però jo no vull quez a mi Jacme March / sia notat que tot lo fax me carch / car ja *d'altres* n'havien molt tractat / mas, al meu seny, jo l'he mas ampliat» (cit. *RevValFil.* V, 6).

És idiomàtic en el dialecte central un ús com *no en volia saber d'altra*; no tan usual, però dins la mateixa línia: «la instrucció no fou dirigida contra els veritables autors dels delictes (perquè aquests no podien ésser *d'altres* que els afusellats) sinó contra dels còmplices i encobridors», PCoromines, *Prometeu*$_1$, ca-

pítol 9, II, p. 158, on, com es nota, ja no hi ha el matís d'indefinida vaguetat observat abans.

De la procedència etimològica només hem d'aclarir que ALTER, -A, -UM era ja clàssic però en concurrència amb ALIUS. Aquest assumia el pes més gros de l'ús, aquell era 'altre entre dos' (ço que el duia a funcionar com a sinònim de *secundus*); si pensem que ALIO- és la forma bàsica heretada de l'indoeuropeu (gr. *ἄλλος*, germ. *eli* 'altra cosa', cèlt. i sorotàptic ALALIO-, *alalikios*), compendrem que es tracta d'un antic comparatiu ALI-TERO- cf. gr. *ὑψίτερον*, *πικρότερος*, *φιλώτερος*, *ευδαιμονέστερος*, etc., que per tant significà primitivament 'més altre, més aviat l'altre'. Però el llatí vulgar aviat va abolir là distinció i no ha quedat rastre d'ALIUS en romànic (si no és en l'adverbi romanès ant. *aimintre* 'altrament', per al qual cf. Skok, *ARom.* VIII, 147-8).

DERIV.: Més que això tenim conservació d'un cas flexional diferent en el pronom substantiu *altri* i el seu equivalent antic i dialectal *altrui*. Es tracta en tots dos casos de l'antic datiu: aquell és el datiu del llatí clàssic, ALTERĪ; aquest el del ll. vg. ALTERUI (formació paral·lela a *cui* enfront de *qui*, i al ll. vg. *illui* per *illi*): de l'un provenen l'it. *altri*, cat. *altri*, cast. ant. *otri*, més tard *otrie*, avui obsolet, de l'altre vénen el fr. *autrui*, i la forma *autrui* predominant si no única en oc. ant. D'acord amb aquest valor etimològic, la llengua antiga usa sobretot en datiu *dar-ho a altri* («la ventura és cosa que no ha intenció a si mateixa ni *a altri*», Llull, *Blanq.* III, 3; «donar los diners a *altri* a usura o cambi», OPou, *ThPu.*, 119), i per bé que en general se li afegeix analògicament *a*, alguna vegada encara apareix sense preposició en textos molt arcaics: «¿qual prod és ad om qui a pres *altrui* aver o per engan o --- e pren sa penetència e no ren aquel aver?», *Homilies* (5r10); per analogia això s'estén a l'ús en altres complements: el directe «folla cosa és amar *altri* més que Déu», Ant. Canals (*Carta*, cap. 12), «cercau *altri* que no·us sia sospitós», *Tirant* (Ag. I, 108), amb *per* «lo que no volríeu per a vós no deuríeu desijar *per altri*», *Tirant* (III, 362) i en particular *d'altri*: «si ha haguda cobejança de la muller *d'altri*», Eiximenis (*Tractat de Confessió*, 13), «ni vull haver més consell d'ell ni *d'altri*», *Tirant* (I, 360).

Acaba en fi, cosa molt més rara pertot (fora de l'italià) per poder usar-se també com a subjecte: «si hun hom cau e·l pou pregon --- no·n porà exir si *altri* no li ajude», *Sermons* de St. Vicent Ferrer (126r14 en el volum inèdit que estudia Will. Harrison); també en cat. medieval això resta molt més rar, per bé que (segurament en qualitat de cosa curiosa) ja en recullen diversos casos (des dels *Costums de Tortosa*, S. XIII) *AlcM* i *DAg.* (però cap *DBal.*). Pel que fa a *altruy* és una forma que aviat sortí de l'ús, car ja no apareix després del S. XIII, en què també el trobem en Llull, Jaume I i algun altre text, en especial les *VidesR.* Partint de casos com els que s'observen en les *Homilies*, que tenen valor equívoc (ja un poc el citat i més): «bo és *altrui* aver a pendre, mas mal és a rendre», «om que aja *altrui* aver» (5r22, 5r20), *altrui* es converteix en avançar el segle en un adjectiu possessiu: «no és legut, fil, que hom tola l'*autruy*», *VidesR.*, 219*v*1, «e·ls manà que reebessen lo lur e que gequissen l'*autruy*», ibid. P215r1; funcionant ja com un adjectiu possessiu, això pot pendre llavors una -*s* analògica quan concorda amb un plural: «quant seria morta fos envolpada en *altruys* draps», 54*v*2 (però de cap manera això no pot venir d'un genitiu llatí *ALTERUIUS, *AlcM*). Avui, no sols *altrui* està ben oblidat, sinó que *altri* ha reculat molt en l'ús viu, fora de les Illes; a Barcelona i fins en moltes parts del Princ. (encara més en el val.) *altri* és en efecte un mot desusat, però basant-se en l'ús antic i dialectal, i en alguna excepció fraseològica, continua amb certa vigència literària, i més en algunes comarques, però més que de supervivència geogràfica es tracta de la fraseològica: frases com *a casa d'altri* —i potser encara més «treballar per *altri*»— són encara ben conegudes i ben admeses en el llenguatge comú, i això s'estén a alguna altra de les combinacions amb *d'altri* o *per altri*: N. Oller (i en una novel·la d'estil tan barceloní i menestral com *La Papallona*) va usar *recórrer als serveis d'altri* (175) i també és del llenguatge viu «guanyar diners *rentant per altri*» (Pons i Massaveu, *AlcM*), cas especial del «treballar per *altri*» que hem esmentat.

Als, del ll. vg. ALID, que segons una norma del ll. dial. i arcaic[9] que afectava sempre la combinació -IO- > -I- o -II- (*mediis* = *medius*), va reemplaçar el ll. ALIUD 'altra cosa', neutre de ALIUS: sobrevisqué en el fr. ant. *el*, oc. ant. *al*, cast. ant. i port. ant. *al*. En llengua d'oc tant o més corrent que això és que se li afegeixi una -*s*, originada en els casos en què el mot tenia les aparences d'un ús adverbial [*fer als*, molt freqüent (Llull, Muntaner, etc.), *als no·ns ocorre, si als qu no l'acorreguéssem de*] i per la influència de formes gramaticals anàlogues com *res*, *mills*, *pi(t)s*, *menys*.

En català no es coneix ni ha existit mai altra forma que *als*; car l'article *àl* d'*AlcM* és un mer supòsit infundat sense cap base en la llengua real, consistent en unes frases de Ros, inventades per aquest com a calc del castellà, com reconeixen el mateix Moll i Gulsoy; i el § 2 consisteix en una falsa anàlisi del mot *alre*, error que Moll ha mantingut estranyament després que en vaig demostrar ja fa 40 anys el caràcter insostenible, en forma que no ha trobat rèplica. Jaume I: «aurem nostre acort, e farem ço que fer devem e no res *als*» (*Cròn.*, 71), «lla hon cascú veu son senyor natural, no pensa en *als* mas a guardar la persona e la honor d'ell», «tot quant vós manets, som aparellat yo ara e tostemps de fer e no *als*», Muntaner (*Cròn.*, 30, 80). Així resta viu fins al final de l'Edat Mitjana. És d'interès la loc. més complexa *si als que no* 'si més no, almenys', que trobem en les *VidesR.*: «pregan los nautuners que, *si als que no*, acorreguessen per cent muytz de blat a la fam dels famejans» (10r1), «dóna·m, *si als que no*, esperansa de la tua desijada amor», Andreu el Capellà, *De Amore* (p. x), i també en aragonès antic *si ál que no* «por lo me-

nos» en el *Vidal Mayor* de c. 1250 (1.43.26, 1.70.39, 1.70.51). Com deia jo en el gloss. antic de les *Vides*: «cf. cat. *si més no* (cerdà, *BDC* II, 56), it. *se non altro, se altro no*; no es veu clara l'explicació del *que*, potser relacionat amb casos occitans de *que* expletiu com els que estudia Spitzer, *Misc. Fabra*, 267-8; cal sospitar que es tracti d'una alteració de *si alques no* (fr. ant. *alques*), perquè si bé *alques* és 'quelcom' i no pas 'altra cosa', ja es comprèn que 'si un poc no' es convertia de natural en 'sinó una mica' i 'almenys'.

Al costat de *als* existia (i viu encara) un sinònim *alre*, que prové sens dubte d'una variant *ALIR del llatí vulgar en lloc de ALID. Resumeixo d'una banda i alhora amplio la meva demostració de 1934 (*BDC* XXII, 244-249, cf. *BDLC* XV, 1935, 1.r qd., i 172-174). És comú al cat. i a la llengua d'Oc, on el trobem des del S. XII;[10] i en català és ja freqüent en tot el XIII, des de c. 1200: «fe·li jurar que li dés 4 morabatins quan *alres* no·n poc aver» (Lleida, anys 1200-10, *BABL* VII, 168), «faza --- delme --- e no *alres* --- que no li poguesen *alre* demanar», a. 1248 (Altron, alt Pallars, *BABL* VII, 184), «prenga lo civader 2 civades --- et tot l'*alre* romangue al senyor rey», doc. reial de 1276-85 (CaCandi, *MiscHiCat.* II, 311), «respon que no·i sabie *alre*», Tàrrega a. 1293-1300 (*BABL* VII, 231); literàriament el tenim ja força sovint en Llull: «Na Ranart dix al rey que la menjàs, car no havia *alre* que li donàs a manjar mas si mateixa» (*Merav.* II, 146; *Blanquerna, NCl.* II, 198.2, etc.).[11] Cal rebutjar sense vacil·lació l'etimologia abans acceptada, que hi veia un compost de l'equivalent *als* o *àl* amb *re* 'res'. Per les raons següents:

1) Perquè el mot es pronuncia *àlre* i no pas *alrè* (l'accent *alré* que posa el *DAg.* manca de fonament, d'acord amb Moll). Efectivament així sona a Menorca (*AlcM*),[12] en el Segre Mitjà i a Cerdanya (Volart, *BDC* II, 50).[13] I així s'accentua la forma occitana fins avui: *aure* al Gavaldà i els Cevenes «autre chose»,[14] en el llenguadocià del Gard (*âourë* Sauvages), al Delfinat (Martin, *Le Patois de Lallé, âourre* «autre chose»), a l'Alvèrnia (*aure*, Michalias, *Gloss. d'Ambert*), en el Forés (*âᵘrẹ*, Gardette, *Pouemes dou Paisan*, 105), als Alps (Arnaud-Morin, *L. Vall. de Barcelonnette, àoure*) i finalment és un mot ben usual a Provença.[15] Devia ser espontani en el llenguatge familiar de Verdaguer, però es comprèn que la desaprovació del cenacle floralesc degué dissuadir-lo de servir-se'n.[16] I així sonava antigament, d'altra manera no s'explicaria la grafia *alra*, que és corrent en català antic: «Sényer, bé podets veser / que yo no he poscut *alra* fer», *Set Savis* (v. 1925); «Pus lo rey o volia, no s'i podia *alra* fer», *La Filla de l'Emperador Contastí* (*Rom.* XXX, 538; *NCl.* XLVIII, 84). Mateixa grafia en *La Comtessa Fidel* (*NCl.* XLVIII, 106), i en el ms. bàsic, A, del *Llibre de les Dones* d'Eiximenis, cap. 353 i 361 (A, 241v2, 245v1).

Ara bé, si *alre* fos un compost de *al(s)* + *re*, tindríem *alrè*, com tenim *perquè*, oc. *calcún*, etc., sempre amb accentuació en el segon element, com és de llei en català i en llengua d'Oc en tots els mots compostos. És en va suggerir que hi vagi haver un desplaçament com el del balear *pèrque* en lloc de *perquè*, o dels castellans *péro* < PER HOC, *sino* < SI NON, a causa que «en les partícules és allà on l'accent té més mobilitat»; precisament perquè les partícules, mots invariables, o sigui adverbis, conjuncions i prep., d'una o dues síl·labes, esdevenen fàcilment proclítiques. Però essent *alre* un pronom, no és partícula i per tant això no se li aplica. Aquests desplaçaments d'accent no solen ser, per altra banda, fenòmens generals: així com trobem *perquè* en el català continental al costat del *pèrque* de Mallorca i Menorca, cat. i it. *però* al costat del cast. *pèro*, etc., hauríem de trobar també *alrè* juntament amb *àlre*, i com hem vist allò no ha existit mai.

2) Perquè l'ordre de composició: *al* primer i *re* a darrere, no és normal. Així com diem *algú altre*, *cap altre*, i no pas *altre algú* o *altre cap*, i en francès, *nul autre*, *quelqu'un d'autre*, *rien d'autre*, i en llengua d'oc *ren autre* o *ren aurre* (*TdF*), hauríem de tenir, no pas *als res sinó *res als*, que de fet és molt corrent en la llengua antiga (i amb un valor un poc diferent del d'*alre*!), v. gr. «que *res als* no amé mas que ell fos honrat», Llull (*Desconhort*, v. 23), «que de *ren al* no·s rancura ni·s clama», Ventadorn (*Be m'an perdut*); Rayn. cita un cas únic de l'ordre contrari: «ni *al res* no·m fai viure» en Peire Rogier (*Tan no plou*), però en realitat —això ens ha d'obrir els ulls— cal llegir *alres* (que és com ho imprimeix Appel en la seva ed. d'aquest trobador, Berlín, 1882, 41) i veure-hi un exemple més del mot que estem discutint, proveït de la -*s* del cas subjecte. L'etimologia que refuto, ben mirat, no és més que el fruit d'uns errors dels filòlegs principiants de l'edat heroica dels provençalistes.

3) Si *alre* contingués el mot *res*, significaria 'res més' i s'usaria únicament, com s'usa *res*, en frases negatives, interrogatives o dubitatives (per entendre'ns breument, podríem dir *res* amb el valor de l'angl. *anything*, no el de *thing*). No obstant, *alre* és perfectament sinònim de *als*, i s'usa tant o més sovint que aquest (comparem els exemples del dos mots que cita *AlcM*) en frases afirmatives i amb significat positiu; cf., per exemple: «molt me enujava / cascuna nit / sovint al lit / com s'orinava / --- / d'*alre* pudia / quant li venia / son ordinari / ---», JRoig (*Spill*, 2383); «que vullau servar la pau, o fer guerra, o fer *aldre*, nosaltres devem usar virtut» (Joan Esteve, *L. Eleg.*); «d'*alre·m* faitz doncxs valensa, / quar de falsa crezensa, / Maire de Dieu, / no m'a ops penedensa», Lanfranc Cigala (Appel, *Chr.*, 102.96); i la frase llenguadociana de 1185 que ja he citat.[17] Volart cita com a usuals actualment a Cerdanya les frases «si tinguessis cent unces, bé diries *alre*»; en el *TdF* llegim «*quaucarèn aurre* 'quelque autre chose', *parlén d'aurre* 'parlons d'autre chose», *tout l'aurre li siguèt facile*».

Més hi ha, car fins en les frases interrogatives i anàlogues (angl. *anything*, no *a thing*) també el paper de *alre* és incompatible amb el paper que hauria tingut, o que hauria pogut pendre, aqueixa formació com-

posta: «que·us iria *alre* comtan?» ja en el *Castiagilós* (v. 388), «e qué·us iria *alre* disent?» en el *Jaufré* (v. 10.595); allí mateix «non trobarés / home c'*alres* vo·n voila dir / si doncs no volia morir» (v. 4851) és 'una altra cosa (concreta)' no pas 'qualsevol altra cosa'. En fi, inútil subtilitzar, perquè aquesta incompatibilitat encara és més evident en casos que ja he citat i que citaré fora d'aquest paràgraf.

4) La força d'aquesta mena d'argument creix encara si tenim en compte que tot sovint trobem frases en què *res alre* figuren junts (prova flagrant que el *-re* de *alre* no és el mot *res*), i això en fonts ben arcaiques, com les *VidesR.*, on una de les dues versions més antigues (B130v1) porta «la gonela ab lo mantel, e *res* no vul *alre*» (traduint *nihil aliud requiro*); cosa freqüent en el *Llibre de les Dones*: «aquesta santa vida contemplativa --- *res alrra* fóra: aquesta yamés no té lo cor segur ne reposat», cap. 353 (A241v2, *res alre* B), «per sola obra de N. S. Déu --- que *res alra* sots ell no·y és bastant», cap. 361 (A245v1), «axí que si *res alre* ama tot ho fassa per amor de Déu», id., id.

En oc. tals usos apareixen a grapats des del S. XII fins avui; ja en Raimbaut d'Aurenga «a Dieu la coman e l'autreg, / que mais *ren alre* dir non deig» (*PSW* v, 54), «de vós non volle per present / castel, ni terra, ni argent, / ni *ren alre* che vós ayás» i «che aor ny argent non mi play / ni *ren alre* que vós agiás» en el *Blandin de Cornoalha*, vv. 1661, 1853 (més en *Rom.* II, 195, 198, d'aquest poema), «d'aquesta nafra non ti sai *ren alre* dir» en la Cirurgia de Raimon d'Avinhon (fi S. XII, *ARom.* XXV, 20, 43); «es cavaliers --- fers e sobriers, / que *re* no vai *alres* qerén / mas batailas ab tota gen», *Jaufré*, v. 861, «per orguoll e per gran sobrieira / que *ren* non saup *alres* per qué, / aussís mon paire, e pueis pres mé», id., 6433. Modernament, a cada pas en l'obra poètica de Mistral: «se vai tuà, sèns plus s'enchaure / dóu gai soulèu ni de *rèn aurre*», «senso *ren aurre*», «que *rèn aurre* / noun rèsto a faire qu'a s'enclaure», *Calendau* (I, 31.6; II, 43.5; IV, 5.4).

5) Al costat de *alre* existeix la forma *aldre*, que apareix algun cop en occità antic: «que si m'en voletz creire ja *aldres* non faratz», *Crozada*, 91.5. I és bastant freqüent en català medieval: «*aldre* hi haurà mester» en la *Cròn.* de Jaume I (36), «no·y á *aldre* mas que m'ublic a vós servir e amar», Llull (*Contempl.*, 22), i es nota sobretot en textos valencians del S. XV, com el ja citat de JEsteve, Roís de Corella, I. de Billena, i sobretot en St. Vicent Ferrer: «com parla de penitència, haveu a fer *aldre*, hoc, que serveu los manaments de Déu» (*Quar.*, 83.145, de nou 15.85), «no ere peccat mortal, que no·y podie *aldre* fer» (*Sermons* II, 120.1). «Pensant que alguna escusació sia --- he ardiment de parlar, e pur com *aldre* seguir se·n degués, yo són en tal punt que si en altra manera me·n vogués regir no poria», *Curial* I, 121, «cas que axí fos com vós diets, yo no·y poria *aldre* fer», ib. II, 173. Ara bé, la *r* de *res* essent inicial, és una *r̄* llarga, i com a tal només pot anar en principi de síl·laba: fóra incomprensible que davant d'ella es formés una *d* epentètica; al costat de *conreu* o de *somriure* no existeixen pas les variants **condreu* ni **sombriure.*[18]

6) Si en *alre* hi hagués hagut *re* < REM, hauríem de trobar en occità antic i en provençal la variant **alren*. Ara bé, aquesta forma ni la registren enlloc els repertoris de Rayn., Lévy, Brunel, Mistral, etc., ni realment va existir mai.[19] El text abans citat de L. Cigala usa les formes *quaucun*, *ben*, *fon*, i malgrat això té *alre*. És més, en els dialectes moderns que han mantingut fins avui les *-n* finals, com és el cas del provençal rodanès, delfinès i alpí, que diuen *ren*, *pan*, *vin*, etc., trobem, igual que pertot, *aurre*.

Per totes aquestes raons, és evident que l'etimologia admesa fins als anys trenta va quedar rebutjada inapel·lablement, i s'imposa considerar *alre* com una simple variant de *als*. Ningú no pot mirar com a tan certa l'explicació positiva que vaig suggerir llavors, i que em sembla encara bona,[20] per més que es basi en una variant del llatí vg. no documentada fins ara. Acabem de veure que *al(s)* ve de ALID forma arcaica en lloc de ALIUD, testificada sovint. Per a *alre* ens caldrà postular una base *ALIR, que havia de donar *alre* de la mateixa manera que SEMPER > *sempre*, QUATTUOR > *quatre*, INSIMUL > *ensemble*, SEQUENTER > oc. ant. *seguentre* (fr. ant. *soentre*, alt-it. *soventri*), PATER i anàlegs > *pare* (*mare*, *frare*), VIDEATUR > *vijare(s)*, -ATOR > *-are* (*baare*, *bevere*, etc.), MAJOR > *maire*.

Als llatinistes restaria a dir la darrera paraula sobre la gènesi d'*ALIR. Però ens bastarà saber que tant podríem mirar-la com una variant originada en el llatí estrictament dit, com en altres llengües i dialectes itàlics. És sabut que una de les característiques de la llengua umbra era la substitució del so de *d* per una mena de *r*, notada *ř*, p. ex., *eř-ek* 'id.', *piř-e* 'quid' (v. Planta, *Grammatik d. oskisch-umbr. Dialekte*, vol. I, pp. 398-9; II, 579): així com al pronom llatí *quid* hi corresponia *piře*, bé podríem admetre que a *alid* correspongués **aliře*; de fet en umbre està documentat un *arsir* allà on en llatí esperaríem *alius*. No intentarem primfilar sobre els detalls d'aquesta forma, que no cal, ni fóra possible donat el coneixement imperfecte a què han arribat els lingüistes sobre aquesta llengua.[21]

Però potser no caldria moure'ns del terreny del llatí estricte, si bé en alguna fase vulgar o arcaica; car, pel que fa a la posició final de mot i en el compartiment de pronoms i partícules, trobem *quirquir* per *quid-quid* en Varró;[22] en lloc d'*apud* testifica un *apor* Festus, i en el bronze de Fucina es llegeix *apur finem*;[23] i si *ař-* és normal en umbre allí on el llatí comença per *ad-* (*ařipes* = ll. *adipibus*), no deixa d'haver-hi algun cas de tal *ar-* en llatí de Roma (ll. arcaic *aruorsum* = *aduersum*, i el ll. *arbiter* sembla clar almenys en aquest punt, com sigui que *arbitrātū* es tradueix en umbre per *ařputrati*). I potser ja ens allunya de l'umbre el pensar que *meridies* surt de *medidies*, que hi ha *merulla* en llatí vulgar i romànic (*REW*, 5463) per *medulla*, que això arribà a determi-

nar ultracorreccions com el ll. *cādūceus* < dòric κᾱρύκειον (àtic κῆρυξ 'herald'), i que en els estudis sobre Palladi s'han pogut documentar en llatí vulgar, no sols *merilas* 'medullas' sinó encara, parallelament, *peres, maredus, marcerat, irus* (Svennung, pp. 126-7; Rohlfs, *It. Gr.* I, 352). Veg. casos de formes itàliques o llatines diferents de la romana en *AIXÒ, ALLÒ, BRÒFEC, DELER, TÒFONA* i d'altres (sense parlar d'algunes coses més incertes com la hipòtesi feta en *BARRACA*).[24]

Aliè, 'd'altri, estrany', pres del ll. *aliēnus*, id., derivat de *alius* [c. 1370, *Ordin.* del Cerimoniós, *AlcM*]; en algun text arcaic apareix una forma *allè, -ena*,[25] correspondència esporàdica del cast. *ajeno*, port. *alheio* id. (únics representants hereditaris del mot llatí, veg. *DCEC* I, 69); *alienar* i *alienat* [des de Llull]: «trenta mília marcs són *alienats* als negocis de Santa Esgleya», *Blanquerna, NCl.* II, 232.5; entrà des de llavors amplament en l'ús literari: «de la vida transitòria / he tot mi *alienat*, / en Jhericó so entrat / voltant a tu la memòria», a. 1487, Francesc Prats, JMBover, *BiEscrBal.* II, 154.3.6; *alienament, alienador, alienació* [*mental*, 1868, *SLitCosta*], d'on *alienista*; *desalienar* (ACayrol, JPCerdà, *Cont. Cerdanes*), *desalienació*. *Alterar* [Llull, *AlcM*]; de vegades *alterejar*, Llull, pres del ll. *alterare* id., deriv. de *alter* (restà com a terme filosòfic: «Aristòtil vol provar --- transustanciar --- que sol generant --- o *alterant* sia ---», Fc. Prats, a. 1487, JMBover, *BiEscrBal.* II, 15726.5, però també com a contraposat a *sossegar*, OPou, 1575, *ThPu.*, p. 301); *alteració* [repetidament en Llull, *Blanquerna, NCl.* III, 107.4]; *alterament* [Ausiàs]; *alterant*; *alterable* [tots dos Llull]; *alteratiu* [S. XV, *AlcM*]. *Altercar* [S. XV], pres del ll. *altercari* id. (derivat de *alter* en el sentit de parlaments alternatius, veg. Ernout-M.); *altercat* [Lacav.; escr. Renaix.]; *altercació* [1392, a. de paraules, 1472, JEsteve, *LiEleg.*, b1r.3]. *Altern* [Lab. 1839, només *fulles alternes*, bot.], pres del ll. *alternus* id., deriv. d'*alter* en el sentit de 'segon'; *alternar* [1701, *AlcM*; en cast., Quevedo el mirava com a terme culterà, *RHisp.* LXXVI, 341]; *alternació* [1695, Lacav.]; *alternatiu* [1757, *DTo*]; *alternativament* [1695, Lacav]; *alternativa* f. [c. 1600, Bruniquer]; *alternança*, terme de ling., c. 1930 en cat., S. XIX en fr.; *subaltern* [1695, Lacav.]; *subalternació* [id.], *subalternar, -ant* [1803, Belv.]; compostos: *alterniflor, alterníped, alternifoliat* [*-ullat*], 1868, *SLitCosta*. Dels fr. *altruisme* [1830, derivat de *autrui* 'altri', per adaptació al llatí, creació de Comte per oposició a *egoisme*] i *altruiste* es prengueren a fi del segle passat *altruisme* i *altruista*; +*altruístic*.

Adulterar [1399, BMetge i *Tirant*, en el sentit de 'cometre adulteri', 'alterar, falsificar', 1803, Belv.], pres del ll. *adulterare* 'falsificar, corrompre', 'cometre adulteri', deriv. de *alterare* (amb degradació regular de la *ă-* tornada interna); *adulteració*; *adúlter, -era* [*aültra* 'adúltera', c. 1250, G. de Cervera, 1072*d*];[26] *adulteri* [*Hom. d'Organyà*, 'fornicació amb casat o casada', 4v22; 'adulteració, falsificació', 3r14; *aülteri*, «David avia feyt —», *VidesR.*, 97r1, n. 64], ll. *adulterium*; *adulterí* [1449].

CPTS.: *Altrament* [Eiximenis, *AlcM*; per a l'ús popular d'*altrament* o *endemés* per començar una·frase, estrany a les Bal. i a Barcelona, però molt estès en el Princ., i per a girs anàlegs en portuguès i en alemany, veg. Spitzer, *Litbl.* XXXV, 75; amb caràcter més literari també s'han usat com a eines estilístico-sintàctiques amb el valor del fr. *d'ailleurs*; per a alguna var. fonètica dialectal, veg. supra a propòsit de *antre* = *altre*]. *Altressí* '*també*' [la variant *atresí* és freqüentíssima des dels orígens: «com lo sein qui sona --- *atresí* elex tot --- és vanitat ---», *Hom. d'Organyà*, 1v9; «vênch a l'aspase de Lanselot e sí la prês, e l'e<l>m *atrasí*» en la *Questa* de Reixac, S. XIV, 45.38 i passim]. *Altretal* [Llull, *Merav.* VII, cap. 1]; el plural era *altrestals*, vulgarment *atrestals*,[27] i això féu (a causa del gran ús que en aquest mot tenia el plural) que es creés un singular analògic: «viu la nau *etrastal* con él l'avia vista debans», Reixac, *Questa*, 81.12; que també va usar-se adverbialment amb el sentit de 'igualment, també': «Amich brochà son cavall, ab la llance en la mà, e Arderich *atrestal*» (*Amic e Melis*, *NCl.* XLVIII, 133). Al costat de *altretant* [Reixac, *Questa*, 94] també es creà de la mateixa manera una forma adverbial *altrestant* [S. XV, *AlcM*].

CPT.: del gr. ἄλλος 'altre' (= ll. *alius*): *Allegoria* [c. 1390, Aversó, *Torc.* I, 311], pres del gr. ἀλληγορία 'metàfora, allegoria' (ll. *allegorĭa*), format amb ἄλλα 'altres coses' i ἀγορεύω 'jo parlo'; *allegòric* [S. XIV, *AlcM*], gr. ἀλληγορικός; *allegorical* [Llull]; *allegoritzar* [mj. S. XV, *Curial*]; *allegorisme, -ista* [1868, *SLitCosta*]. *Allestèsia*. *Allòfana* [1868, *SLitCosta*], format amb φαίνω 'aparec'; *allofanat*; *allofànic*. *Allopatia*, V. *homeopatia*. *Allorítmia*.

1 En les *Homilies* no apareix *un altre*: «no·ns o manà gens per *altre*, mas él nos o veng dir» 7r6, «per zo que·ls falses judeus no·l anassen cercar en *altra* terra» 7v2, «si bé no·s torna om de bon cor a N. Seinor, non o farà d'*altra* causa» 5r3, «per zo apela om l'almosna caritad més que *altra* re» 2r8. La combinació amb l'article definit, en canvi, s'hi troba ja, si bé amb menys extensió que en l'ús modern i clàssic: «de la una part conoxem e de l'*altra* prophetams» 2v6, «aquesta ciutad que om apela Tirus significa --- e l'*altra*, que om apela Sidon, significa ---» 7v7; tanmateix: «aquel qui à caritad --- no mou barales entre uns frares e *altres*» 2v18, «totes *altres* coses periran» 1v22. Així continua encara, almenys amb caràcter predominant, en les *VidesR.* i bastant en altres textos del S. XIII: «com l'apòstol vengés a la porta d'*altra* ciutat, él vi ---», *VidesR.* 6v1, «dix que om li preposàs *altra* qüestió pus greu» 8v2, «en *altre* loc» 9v1, «*altra* naveta» 10r2, «con ab *altre* en luyn terra anàs» 11v1, i en canvi «fo mès en la càrcer, e en l'*atre dia* <l'endemà> lo pretor manà c'om li amenés» 65r1. Encara sovint en Jaume I: «què farien pus él havia presa *altra* muyler» (8), «li pregava que li recaptàs treva de nós a altr' any» (392). Això va minvant en els

textos posteriors però es triga encara bastant a assolir el nivell mitjà actual. — [2] No ho confonguem amb el mal ús, amb raó blasmat, d'alguns (sobretot periodístic), «vaig servir-me d'*altre* amic meu ---», «vaig fer-ho amb *altre* motiu (de tal o tal cosa). — [3] Cf. Rohlfs, *Le Gascon*, 130, i els meus treballs aranesos. En el Cartulari d'Ossau *un aute*, p. ex. en doc. de 1277 (A52.7, a rectificar així en l'ed. Tucoo segons el facsímil, lín. 28). — [4] De fet en l'*Antologia Poètica* de Marian Aguiló publ. el 1950 s'ha imprès en una poesia de c. 1850 «se sap que tavernejava / totes les nits fins *alta* hora», p. 100. Però ¿no hi ha errada d'impressió? I si això és popular a Mallorca, fóra prova de pes, però llavors és estrany que Moll no se'n faci eco en aquella nota. — [5] Les formes amb *-o* (creades ocasionalment en casos en què importava molt evitar ambigüitats femenines, i que per això més tard transcendirien del mer ús individual) se sentien encara bastant pels anys 1910-20 en un to molt familiar i en cercles íntims: PCoromines se'n servia quasi sempre en la correspondència familiar dels anys 96-06, i fins i tot usa *altro* en el seu primer llibre (*Presons*1, p. 128). Llavors ja ben aviat això va eixir del llenguatge respectable i avui ja no se sent ni en la conversa més planera o deixada. En *nosaltros, vosaltros* (*-atros*) tingué molta més extensió i ha presentat molta més persistència (perquè amb pronoms personals la distinció dels sexes fa sovint falta per entendre's o té força aplicació tàctica). Però s'han donat tantes dades sobre les infinites variants vulgars i dialectals d'aquests pronoms (*naltros, noltros, natros*, etc.) que és inútil tornar-hi. — [6] De la part del terme de Montferri que es troba més enllà del Gaià sembla un ús vell i estereotipat dir-ne *l altrə bándə* (1955); dubto que això es pronunciés així parlant del Llobregat, la Tordera, etc. — [7] Loc. que, com hem vist, hi té el sentit de 'l'endemà', tal com en diversos parlars transpirinencs. Mentre que en el dialecte central això significa precisament 'fa pocs dies'. — [8] Sens dubte l'ús s'amplia com més avancem cap al Nord: «un dia, lo lion *an d'altres* animals / deia ---», Saisset, *Catalanades*, p. 129. — [9] A Espanya sabem que va persistir més que enlloc no sols el neutre *alid* sinó fins el masculí *alis* queací es documenta encara en inscripcions cristianes (Carnoy, *Le Latin d'Espagne*, 2.ª ed.; *KJRPh.* XI, I, 85). — [10] Ja en textos clàssics com el *Castiagilós* (v. 388) i Raimbaut d'Aurenga (*PSW*). Brunel, *Les plus anc. chartes en l. prov.* en dóna 5 exemples en docs. del Roergue del S. XII; i aquest en un de Lodeva de 1185: «meten en peinnora --- tots los frugz --- que d'aquest forn e d'aquest box sobredig issirau, o de caza o d'*alre*» (p. 207). És també freqüent en els dos grans romans de mj. S. XIII: «—D'aver e d'omes e d'onor / del tot vos don la seinoria. / —Domna, vós vuel que siats mia, / mais ja *ren* del *alre* non voil», *Jaufré*, v. 7955. «L'ostes non sap *alre* qué dire, / mas de joi comenset a rire», *Flamenca*, v. 3083. — [11] Alart en dóna en el seu *InvLC* exemples ross. de 1306, 1376, 1380, 1383, 1409. «De venema e de tot l'*alre*», Besora de Cardener, a. 1369 (*BCEC*, 1909, p. 300). «La ànima roman axí sadola del sentiment del Senyor que neguna altra cosa no vol ne desiga, ans lavors li és mort *alrre* haver ne *alrre* possehir, lavors cessen en ella tots altres desigs e goigs», Eiximenis, *Dones*, cap. 373 (A254r2). «Pots usar de la mia vista: car l'*alrre* que demanes, ab negunes pregàries no·u pories acabar», A. el Capellá, *De Amore*, p. 46. «Axí del colomer com de tot l'*alre*, et dix que no·y sabia res», doc. de Segarra a. 1396 (Guardialada, *BABL* X, 415). «Lo render no pren *alre* sinó los dits delmes», a. 1518, *Spill* de Castellbò, 50v. — [12] El mateix Moll ens dóna una mostra del seu ús, en la loc. *com alre no*, que sens dubte vol dir 'si res més no': «aquestes objeccions --- serveixen, *com-alre-no*, per augmentar la nostra cautela i prudència en les afirmacions» (*BDLC* XV, 76). — [13] D'aquella comarca tinc apuntat: «tal i tal i tal lloc és d'ací, *l álr̄ə* és de Bassella», a Ugern, 1957. De Cerdanya jo només ho tinc sentit a l'Alta Cerdanya: «*l álr̄ə* és d'Ur» (en aquest poble), «tot *l álr̄ə* és del Punxó» a Portè; a Bolquera, això mateix, si bé dient *lu álr̄ə* (1959); però Volart parla de Cerdanya espanyola. Amb la seva loc. *fer alre* 'fer cas' comparem it. *non farne altro* «non pensarci più» (Petrocchi, II, 80, col. 2 fi). Potser és evolució d'un ús semblant a aquest el que veig en un passatge de St. Vicent Ferrer: els bandits del desert, en veure-hi Jesús, el saluden sense dir-li res, i ell els pregunta «Voleu *alre*, hòmens? — No, sinó que no anam per acèn», volum Harrison, 92r2; però també hi ha l'acc. més coneguda: quan el dimoni tempta Jesús en el desert i Jesús l'eludeix: «quan --- no l'havie pogut vençre, tantost pensà *alre* e —diu lo evangelista— *assumpsit eum diabolum usque deorsum*», 93r31. — [14] «Si reemplaça pas per d'*aure*», «ai ben *aure* a faire», Alibert, *Gram. Occitane* I, 86. — [15] *TdF aurre*, amb exs. de dos poetes fills d'Ais; com veurem, el mateix Mistral se'n serveix a cada pas en la seva èpica. — [16] El cas és que el seu original de l'*Atlàntida* de 1877 portava: «Qui en terra us ha posades, per sempre vos hi deixa / --- / no vullau saber *alre* de mon amor, poncelles, / anau al cel a obrir-vos abans d'entendre 'l món», V, 30*a*, i així arribà a imprimir-se en la 1.ª ed. (1877), però ja l'ed. «definitiva», de 1878, ho té canviat en *no vullau saber altre.* Això ni tan sols és català (caldria almenys *saber altra cosa*, o *saber més*, que és com ho havia escrit ell en el bosqueig de 1867). L'esmena no és d'ell, doncs, sinó d'un barroer censor floralesc. Però des de llavors Mn. Cinto es degué decidir a no tornar a provar d'usar-ho. — [17] Podríem ampliar la prova fins a l'infinit: «à lonch temps que la ocupació de la Vayll d'Aran és feta, e encare que del cardenal poria *alre* esdevenir, lo fet poria pendre molt gran alongament», doc. de 1312 (Reglà, *La V. d'Aran* Ss. XIII-XIV, p. 291); «pus que hom ha lexats pec-

cats --- deu hom perseverar fins a la fi, tot l'*alre* se perdria ---», St. Vicent F., *Sermons* I, 56.12. Observem aquest passatge, que amb un *als+res* quedaria absurd: «açò per deute ho faries, *açò alrre* emperò faries per pura franquesa», Andreu el Capellà, *De Amore*, p. 12. — 18 Un parell d'objeccions superficials que es podien fer a aquest argument van quedar de sobres refutades a les pp. 247 (nota 1) i 173 dels meus citats articles. — 19 Schultz-Gora, home de tan vastes lectures com curt de gambals, confirmava en la *ZRPh.* LIII, 1933, 87-93, la inexistència de la forma ∗*alren* en el cos immens dels textos occitans medievals, però no en treia cap conseqüència per a l'etimologia i es limitava a parlar de «erstarrte Zusammensetzung». Aquesta etiqueta podria, com a molt, explicar-nos per què els trobadors oriünds de comarques on s'ha perdut la *-n* no coneixen la forma ∗*alren*, mentre usen ocasionalment formes com *canson*, *dezén*, *ren* i anàlogues; no pot justificar de cap manera la caiguda de *-n*, únicament en el mot *alre*, en aquelles regions com Provença i gran part de Gascunya i les altres, que han conservat sempre les *n* finals. Ja hem vist com Mistral usa sempre *aurre* al costat de *ren*. — 20 Vaig formular-ne llavors una altra que insinuava Jud en una carta, en la qual no crec ara que hàgim d'insistir: en frases com *facere aliter* o *existimare aliter* l'adverbi *aliter* s'hauria pogut convertir en el pronom *alre*, que també podia usar-se en tals contextos (de fet les frases com *censeo aliter*, *esse aliter*, susceptibles del mateix són freqüents en Terenci, *Ad.*, 492, 515, 603, 928; *Hec.*, 398, 637; *Pho.*, 529, 530; en Petroni una llacuna ens priva de saber si l'autor va escriure *discere aliter* o *alia*, LVIII, 13, i els filòlegs vacil·len entre suplir això o allò), admetent un tractament excepcional si bé no del tot inconcebible del grup -TER. Publicat l'article, el meu estimat mestre cuità a escriure'm lamentant que hagués fet gran cas d'una observació, encaminada, deia, a fer-me pensar detingudament en un problema que reconeixia difícil. I és que realment s'ha de descartar aquesta etimologia, com sempre s'han de descartar totes les etimologies que tenen escassa base semàntica per poc que topin amb la fonètica normal. — 21 El so de *ř* que es creu ser un fonema semblant a la nostra *r* (*èra*) simple, però tirant a palatal (com en txec), està representat en l'alfabet indígena per una espècie de *qoppa* paleohel·lènica, i en l'alfabet llatí per la combinació *rs*, de manera que en realitat aquest *arsir* vol dir *ařir*; essent fàcil un fenomen inductiu en una combinació així (assimilació, metàtesi, etc.) quasi podríem dir, doncs, que el nostre ALIR està documentat. — 22 *De L. Lat.* VII, 8, cf. J. Schmidt, *ZVglSprfg* XXXII, 415ss.; Lindsay-Nohl, *Die Lat. Spr.*, p. 328. — 23 Wölfflin, *ALLG* XII, 375; Thurneysen, ib., XIII, 34-35; Pok., *IEW*, 51.21. — 24 No deu mancar de relació amb *alre* un hapax adverbial *nescalre* que apareix en els Estatuts de Marsella, potser provinent de *ne(i)s qu'alre* (pròpt. 'ni tan sols que altra cosa ---'?), però com que això és terreny poc ferm, més necessitat de dilucidació per mitjà de *alre* que no capaç de fornir-li'n limitem-nos a remetre a les notes de Constans, *RForsch.* XXIII, 674; *Ann. du Midi* XX, 45ss.; Thomas, *Rom.* XXXVIII, 344. — 25 Se'n féu eco Montoliu en una nota dels seus *EstEtimCat.*, i a base d'això hom va proposar llavors que s'usés per reemplaçar el castellanisme *agè*, *agena*, que empraven d'altres. Fabra, no aprovant-ho, amb raó, va recomanar que quan fos indispensable s'emprés el llatinisme cru *aliè*, *-ena*, però que sobretot es procurés evitar-ho tot, puix que no era indispensable, i no usar més que els mots que ens són propis: *estrany -a*, *d'altri*. Sembla que la raó està destinada a prevaler, per més que de moment potser es va fer més cas de la primera indicació que de la segona, única que agradava a Fabra. Quant a *allè* va ser rar sempre, si bé se'n troba algun cas autèntic: «L'ereu d'aquel qui *aylena* cosa aurà aüda, per força o per paor --- no és tengut sinó ---», «tutor --- marmessor ni negú qui *alens* feyts ministre ni procur --- no pot comprar ---», *Cost. de Tortosa* (ed. Oliver, 88, 202), «lex --- estar aquelles coses axí com *allenes*» (traduint *tanquam aliena*) Andreu el Capellà, *De Amore*, p. 18. Moll m'escrivia fa onze anys que solament ho trobava en una cançó recollida a St. Joan de Sineu («es qui sembra a terra *allena*, / perd es temps i sa llavor, / jo qui n'he sembrat amor / no coïré sinó pena»); però trobo que això no té valor car es tracta d'un calc evident d'una poesia popular castellana molt coneguda. — 26 També *aültra* i el masculí *aültre*, en les *VidesR*, 100v2 n. 137: «Judit, per so que plagués a l'*aültre* ela·s vestí molt ben», «*aültra*» f. Tant allí com en G. de Cervera els mss. ho corrompen en *altra* o *vulcra*, però la mesura del vers i l'equivalència en el text llatí obliguen a restaurar la forma *aültra*, *-tre*. *Adúltera* figura ja en el text corresponent de la Doctrina Moral de Pacs, S. XV (nota de Llabrés a G. de Cervera). Veg., sobre semblants formes en altres, *DAg.* i *AlcM*; en els *Costums de Tortosa*: «enjúria és qui a altre crida — perjur, putana, cornut, *aültre*, renegat o altres coses semblants» (ed. Oliver, 371); «si alcú força puncela --- la prena per mulyer --- e si alcú força *avoltra* no *verge*, e la emprenya, examen», *Usatges*, 112; per a la *-v-* del fr. ant. i oc. ant. *avoutre*, veg. EHMayer, *ZRPh.* XXXV, 1912, 332-5; Brüch, *ZFSL* LVII (1933), 202-10. «Si la cugucia és feta los marits no volens, éls e los senyors, per eguals part, auran tota la part de les mullers *avoltadrius*», *Usatges*, 113. — 27 Ja en un doc. feudal de fi S. XI (1074ss.): «ad ipso filio tuo cui tu --- dimiseris tua honore, *atres tals* pignores lui metrei --- et *atres tals* sacramentos lui jurarei»; acaba amb un *ater si* (= *altressí*): «et *ater* si postad li·n darei», *Liber Feudorum Major* II, p. 232.

Altrejar, V. *atorgar*   *Altressí*, *altrestant*, *altretal*, *altri*, V. *altre*

Altron: *AlcM* dóna una mala etimologia: ve de l'arcaic *tron* 'aplatat, camús', també *trony*, celtisme emparentat amb el fr. *trogne*

Altrui, altruisme, -ista, V. *altre* *Altura, alturó*, V. *alt* *Aluca* (??), V. *alatxa*

ALUDA o LUDA, del ll. ALŪTA 'cuiro preparat amb alum', mot de la mateixa arrel que ALŪMEN 'alum'. □ *1.ª doc.*: 1370.

En un doc. de Cervera de 1373 *aludeta*, diminutiu (*BABL* VI, 197). En un de 1370 apareix ja el primitiu: «un missalet --- ab posts, ab *aluda* negra cubert» (Miret i S., *Templ. i Hosp.*, 558). En un inventari aragonès ja es llegeix l'any 1362: «en un talegüelo d'*aluda*, daquia en cinco solidos» ('fins a cinc sous, si fa no fa 5 sous', *BRAE* III, 92). Del català va passar a usar-se entre rufians castellans amb el sentit de 'prostituta' o «mujer» [1609, Juan Hidalgo, *Vocab. de Germanía*], per una metàfora paral·lela a la del cast. *pelleja* i ll. *scortum*. Hi ha també un fr. ant. *alue* poc freqüent (només 3 testimonis en els diccs. de Tobler i de Godefroy) en el sentit de 'mena de cuiro usat per escriure-hi cartes' en el *Chevalier de la Charrette* de Chr. de Troyes, en el *Romanz de la Poire* (S. XIII) de Messire Thibaut, i *bourse d'alue* en Ét. Boileau, *Reglement sur les métiers de Paris* (AntThomas, *Rom.* XXXIII, 210). En català el *DFa.* dóna alhora *aluda* i *luda* amb definicions semblants, i *AlcM* diu que aquest és usual en els dialectes valencià, oriental i occidental.

DERIV.: *Aluder* [1401; «alutarius entre els noms d'oficials, OPou, *ThPu.*, 161]. Un *ludada* 'espècie de bena per adornar el front de les dones' (S. XIX) més aviat català, el registra com a castellà el *DAcEsp.*

Aluf, V. *uf, a l'—* *Aluià(r)*, V. *alleluia* (*ALDARULL*)

ALUJA, 'espècie de calamars de grans dimensions', mot menorquí emparentat amb el mossàrab *lagueina* o *luaina*, i el port. i gall. *lula*, noms del calamars: tots plegats han de procedir en definitiva del ll. *lollīgo, -gĭnis*, id.; l'evolució fonètica, anòmala en tots tres, es pot explicar, almenys en part, per alteracions degudes a l'àrab dels moriscos. □ *1.ª doc.*: principi S. XIX, *Dicc. Men.-Cast.-Fr.-Ll.* de Febrer i Cardona.

Moll en el seu Vocab. de Ciutadella també registrà *aluja*, que identificava amb l'*Ommatostrephes vulgaris* i afegint que potser venia «de l'àr. *al-luaina* 'el calamar'». En tot cas aquest mot, no pot ser d'origen realment aràbic perquè una arrel *lwn* no es pot dir que existeixi en àrab: és rara, segons Dozy, *Suppl.* II, 561, i sense analogia semàntica amb res que es pugui aplicar al nom d'un mol·lusc.

En el diccionari Alcover, En Moll no sols ho explica millor, afina més, sinó que en dóna gravat i descripció detallada; s'adona ja del parentiu amb el ll. LOLIGO, modificats pels àrabs, i ara encapçala amb la forma *alutja* segons la pronúncia maonesa. Però el Dicc. inèdit de Febrer i Cardona, de princ. del S. XIX, dóna també la forma *aluja* en coincidència amb Ciutadella: «*aluja*: pex, especia de calamar»; és una addició tardana, car va intercalada en lletra petita i sense traducció a les altres llengües (p. 31*a*).[1] La grafia més ben documentada en llatí és LOLLĪGO (Ernout-M. i Walde-H.), i la confirma l'it. *lolliggine*. Realment el mot no és àrab sinó mossàrab, per més que, per un procés freqüent (en part degut als moriscos i jueus expulsats d'Espanya), fos propagat a l'àrab del Marroc: *lagüein* col·lectiu, i *lagüeina* nom d'unitat, figuren com a traducció de «calamar» en el vocabulista granadí de *PAlc.*, i *lewâyen* o *luâina* en el dicc. marroquí de Lerchundi (Simonet, *Gloss.*, 288-9). I encara un altre descendent hispànic: port. i gall. *lula*: aquesta com a forma usada en el NE. de Galícia (Viveiro), i a Pontevedra, la dissimilaad *lura* «especie de xibia sin concha» (Sarmiento, *Cat. de V. Gall.*, 232r, 85v, 82v, 81r, 100r, 188v, 199r, A15r).

Les formes discrepen molt l'una de l'altra, si bé resta clar que tot plegat ha de relacionar-se amb el nom llatí. Una explicació raonable del mot lusogalaic fóra suposar que LOLLĪGĬNE passaria a **lulín* (cf. cast. *orín* AERIGINEM, AUR-, *herrín* FERRIGINEM, etc.), forma d'aparença diminutiva, i d'aquí s'extragué el pseudo-primitiu *lula*, cf. *lulão* 'motacilla tricirrata' a la Póvoa de Varzim. Una explicació raonable de les formes mossàrabs seria que el resultat fonètic a esperar allí, o sigui **luliịne*, hagués alterat la segona *-l-* en *w* per dissimilació i *-iịne* s'hagués diferenciat o arabitzat en *-ein(e)*: llavors l'adaptació al sistema aràbic de noms d'unitat en *-a* contrastant amb col·lectius privats d'aquesta vocal, i d'altra banda l'adaptació al tipus vocàlic *-u-aị-* dels diminutius àrabs, hauria fet la resta. I una explicació raonable del mot menorquí fóra que es partís d'un canvi de sufix *LOLLŪGO, -INIS, tal com en romànic o llatí vulgar coexisteixen *ferrigo* i *ferrugo, caligo* i *calugo, aurigo* i *aurugo* (it. *eruggine, caluggine*, cat. *ferritja* al costat del cast. *herrumbre*, etc.): llavors *LOLLŪGĬNEM hauria passat a **loluge(n)*, després dissimilació vocàlica *o-ú* > *a-ú* i **laluja* hauria estat analitzat com una forma amb article i eliminada la *l-* (potser en dir *unalaluja* s'hauria cregut que ací hi havia article aràbic *al-* que posteriorment ben sovint s'elimina en català).

Tanmateix no hi ha dubte que una explicació més unitària de les tres formes hispàniques tindria força convincent encara que fos més complicada; i haventhi molta deixa mossàrab tant a Portugal com a Menorca potser faríem bé de pensar que les irregularitats portugueses i les menorquines, per un camí o altre, podrien potser trobar una explicació a base de variants hispano-àrabs diverses, totes o en part degudes a deformacions per arabització. Més que més existint a Mallorca, almenys a Llucmajor, una variant *aluda* (i *aludó*), que sembla presentar encara una forma alternativa i diferent (dir que és deguda a una «contaminació» d'*ALUDA* 'cuiro assaonat amb alum', com fa *AlcM* no convenç pas). ¿No hi hauria potser una base **alulla* ~ *alula* comuna a les dues Balears i dissimilada en forma divergent, però d'altra banda coin-

cident amb el gall-port. *lula* (puix que *-l-* intervocàlica portuguesa pressuposa necessàriament -LL-)? ¿Caldria llavors partir de *LOLLUGO, -UGINE —amb variants locals— pertot? Almenys potser és preferible cercar camins d'explicació més semblants entre el balear i les formes documentades en mossàrab: admetre potser que unes i altres vénen de *LOLLUGINE i que totes van sofrir la deglutinació del pseudo-article L-. L'àrab no admet mai la seqüència *ui̯*; llavors potser hi hauria hagut en mossàrab (o respectivament hispano-àrab) **oltúi̯ne* canviat en *al-* i després *al-luu̯ein* adaptant-ho al tipus del diminutiu aràbic, etc.

[1] No deu ser conegut en el Continent: almenys tinc nota que el 1936 vaig preguntar a St. Pol què significava *aluges* i contestaren que no ho sabien.

Alule. Vaig suggerir el 1937 (article que ara es pot veure en *EntreDL* III, 143) una etimologia aràbiga per a aquest terme dels ceramistes de Manises, que es pot mantenir (a desgrat d'una anomalia fonètica) si podem estar segurs que Almela va llegir correctament les lletres (crec que es fundava en fonts només escrites); voldria només estar-ne prou segur per descartar la possibilitat que no hi hagi equívoc amb els mots aràbigs *al-uθāl* o *al-'áθla* (d'arrel comuna) i que designen diversos utensilis (entre altres un tub per sublimar), veg. l'article *aludel* del *DCEC*.

Alulea, aluleia, aluleier, V. *aldarull*

ALUM, 'sulfat d'alúmina', del ll. ALŪMEN id. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

En la Tarifa dels Corredors de Barcelona de 1271 es fixa ja aranzel per a l'«*alum* d'Alap, de Tirimsè e de Bugia» (d'Alep, de Tlemessèn i del conegut port algerià), també per al de «Bolcam» (*EntreDL* I, 155ss., § 1314). En els *Costums de Tortosa* la *carga d'alum çuquereyn* <'d'aspecte sacarí'> i la *carga de tot alum* paguen 4 diners (entremig de la de cera i la de ginebre, que en paguen 6) (ed. Oliver, p. 389). Muntaner, parlant de Focea: «los grecs qui hi estaven, qui eren més de 3000 persones, tots lauradors de l'*alum*, qui en aquell loc se faïa» (§ 234, *Casac.* VI, 93.2).

OPou posa (entre l'almangra i l'ambre) «*alum*: alumen» i «alum de roca: alumen rupeus» i recomana aquest en la seva recepta per fer brasil (junt amb la goma aràbica polvoritzada), (*ThPu.*, 199, 182). Com que a la Península s'importava pel port de Barcelona s'explica que des del català es vagin propagar les formes *alum, alume* i *alún*, que tingueren curs en castellà en els Ss. XIII-XVIII, al costat de la normal *alumbre* (*DCEC*). Cf. *ALUDA*.

DERIV.: *Alumar, alumaire, alumat* [1523]. *Alunera* [1542]. *Alúmina. Aluminar*; *aluminat* [1868, *SLitCosta*]; *aluminació* [id.]. *Alumini* [1868, *SLitCosta*], de l'angl. *aluminium* id. (modificació de *aluminum*, format el 1812 per Davy com a derivat savi, que és encara la forma corrent en els EE. UU.). *Aluminic* [1868, *SLitCosta*]; *aluminita* [id.]. *Aluminós. Aluminosi.* I els cpts. *aluminotèrmia* (*DFa.*) i *aluminòxid* [1868, *SLitCosta*].

Alumne, V. *aliment* *Alutja*, V. *aluja* *Alvançar*, V. *avant* *Alveari, alvèol, alveolar, alveolat, alví*, V. *obi* *Alverguetes* i *alvirgelles*, V. *verga* *Alzena*, V. *alena*

ALZINA, del ll. tardà ILICĪNA, femení de l'adjectiu ILICĪNUS, que reemplaçà el clàssic ILICEUS: l'un i l'altre designaven només adjectivalment la fusta i el fruit de l'arbre (*materia ilicina, glans ilicina*) si bé en el període romànic el mot va acabar per aplicar-se com a substantiu substituint el ll. ĪLEX, nom clàssic de l'arbre mateix. □ *1.ª doc.*: *olzina*, 1186; *alzina* 1575, OPou (amb el sentit d''aglà' aquesta forma ja 1283).

Antigament es troben formes amb *o-* inicial, p. ex. «ipsas *olzinas*» —on l'article revela que no era topònim— en un doc. de 1186, del Cartulari de Sant Cugat (III, 304); «nulla persona --- no gos --- tallar ne trer --- fusta de roure <o> de *olzina*», en el *Consolat de Mar* (*NCl.* II, 32), i semblantment «un fust de *utzina*» en doc. barceloní de 1390 (CaCandi, *MiscHi.-Cat.* II, 202), «25 parells de manuelles de *ulsina* per obs del pontó, la hora que fa exercici», invent. de les Drassanes, a. 1489 (ed. Moliné del *Consolat*, p. 371). En la nostra toponímia tant es troba, en noms antics i importants, *Alzina* com *Olzinelles*, i tan fàcil és que *ol'* passi a *əl'* (*polpís* > *palpís*, *ol(o)rada* > *alrada*, i veg. els casos aplegats s. v. *altre, altra hora*) i *ou'* a *əu̯* (*plourà* > *pləu̯rá*) com que hi hagi *al-* > *ol-* (directe o passant per *au*). Les dades que tinc a mà de la forma en *al-* són tardanes: Busa-N. (1507, 1560) porta només *alzinera*, OPou «*alzina* o carrasca» (*ThPu.*, p. 53) (o sigui, segons l'hàbit d'aquest diccionari, la forma del Princ. seguida de la valenciana). Des de llavors els diccionaris donen *alzina*, general en els escr. Renaix.: «un viarany que 's clou entre falgueres / los guia a un bosc d'*alzines* y oliveres» (*Atl.*, introducció, p. 34).

L'àrea de difusió dels tipus lèxics *alzina* i *carrasca* és antiga i deu haver variat poc. Aquest, encara avui és el nom del País Valencià i vall de l'Ebre, l'altre a tota la resta (incloent-hi la del Segre). Veg. detalls en *AlcM* amb els quals concorden els de l'*OnomCat.*[1]

Quant a les variants, *əlzínə* (*alz*) és la forma de quasi tot el Principat (salvant el bisbat de Girona) i els Comtats; pel Pallars arribem fins a la frontera (Cardós i Vall Ferrera, etc.); i forma una gran illa la zona on ha pres la forma *aulina*, que quasi coincidia amb la diòcesi gironina, i avui només està un poc en retrocés per l'extrem Sud i Est, retrocés que es constata per algun testimoni que en resta en memòria de vells (*AlcM* diu que a Malgrat) o per la toponímia, ençà del Ter per la Selva i fins al vessant N. del Montnegre: en tot cas, si jutgem pel col·lectiu *aulet*, que resta no sols com a NL sinó ben conegut com a apel·latiu encara en aquell vessant (1931). Sembla que degué formar-hi excepció tota la zona planera de l'Empordà, on de dalt a baix sembla trobar-se només *əl-*

zínə; però ja en els vessants llevantins del Bassegoda se sentia *əu̯línə* (1898, P.Coromines), avui és general fins arran de Camprodon (a Bolòs, 1932)[2] i fins al Ter per la banda d'Amer, fins endins del Gironès (encara avui a Adri, 1970), i entra per les Guilleries.[3]

Pel Nord el domini rossellonès torna a ser terra d'*əlzínə*, amb l'excepció del Vallespir estricte: l *(ə)u̯línə* a Costoja, la Menera i Serrallonga i, fins a l'esquerra del Tec, a Montferrer.[4] Només en una llenca de l'extrem N. degué existir la forma en *auz-* en el Continent: en el Dept. de *Py-Or.* només registro *əu̯zínə* o *uzínə* en els pobles mig-llenguadocians o ja occitans, de Vingrau, Trevillac i Tarerac (1960); cap a la Ribagorçana no és de fiar el que diguin a la vall de Boí pròpia (on a penes n'hi ha) però l'informant de Llesp (nat a Vilaller) usava *au̯zína*. Aquesta forma amb *u̯* és la popular a totes tres illes Balears: *les əu̯zínəs* de Lluc!; Selva, Sóller, Banyalbufar...; Menorca: Moll; també a Eivissa ho sento així: *s uzínə*, a Sant Carles de Peralta, 1963.

La forma *olzina* —com hem vist, la medieval— és la que s'ha mantingut fins avui a la nostra Ribagorça (començant ja dalt de la serra que parteix amb la Conca de Tremp: a Fígols hi ha, almenys, dos noms de lloc amb el col·lectiu *l'olziná*, *l ulziná*, 1957, igual a Areny, i a Sant Esteve del Mall *l olθiná*), i el nom d'arbre individual segueix viu com a *olzína* o *ulzína* a Aulet, Sopeira, Lasquarri (*una olθína*), Soperuny.[5]

Més a Ponent, vora l'Isàvena, comença la forma igual a l'aragonesa: *ḷeθína* a Roda, la Pobla,[6] El Mont de Roda, Llaguarres, Jusseu, Alins de Llitera (1957, 1965). Crec que pertot designa l'arbre i no el fruit.[7] Des d'allà l'arag. *leθína* s'estén profundament per les altes valls cap a l'Oest: Ceresuela, Sinués, etc. (1965-1966). En domini aragonès el sentit predominant de *lecina* és 'aglà': Bielsa, Echo, Ansó (*BDC* XXIV, 173), Otín, Duaso (*DCEC*); a Bielsa em precisaven encara el 1965: «la *leθina* se cría en la carrasca, las bellotas en el *kašiko*» ['roure'].

Aquest ús no sempre ha estat estrany al nostre domini lingüístic. Deia En Moll en un treball de 1929: «además del significat propi de 'steineiche', té, a una extensa comarca del cat. occidental, el sentit de 'eichel' ['aglà'] --- *alzinera* 'steineiche': en aquelles localitats on *alzina* ha pres el significat de 'eiche'» (*AORBB* II, 62); però no és que l'hi hagi «pres» sinó que l'hi ha conservat, com passa en alt-aragonès i ens ho comprova en català un document solsoní de 1283, que mostra encara una distinció igual a la de Bielsa: «glans et *alçines* (p.p. Serra i Vilaró, *BCEC*, 1908, 171): o sigui que, almenys en aquella comarca, llavors *glans* eren només les del roure, d'acord amb el context, i les altres quedaven com a nom de les GLANDES ILICĪNAE, com a denominació abreujada, les *glandes* de l'*ilex*, nom de l'alzina en llatí, sense excloure'n el llatí vulgar: fr. *yeuse*, oc. *euze*, it. *elce*, sard *élighe*, cast. arcaic *ilce* (preservat com a topònim i amb un derivat *ilzera* en un doc. santanderí de 1210), encara conserven, ja esgrogeuint-se, un record del temps en què el tipus ILEX era vigent. Avui en català la zona d'*alzina* 'aglà' s'estendria segons *AlcM* des de Solsona a tot el Segre mitjà (d'Organyà) i poc o molt fins a la Conca, Sió i Urgell, i a les mateixes localitats és on s'usa *alzinera* per a l'arbre [1507, Busa]: aquest derivat, en efecte, és el que he constatat en vigor en el Cardener (des de Lloberola de Biosca i Llobera) cap al Segre (Serenyana d'Oliana) i cap al Nord fins a Cambrils d'Odèn i Lavansa (1957-1964).

Completo les dades presents i catalanes recordant que el nom, en tant que s'aplica a diferents varietats d''*ilex*' o '*quercus*', es distingeix amb certs adjectius: *alzina surera* [1650, *DTo.*; usat més aviat entre ciutadans i en comarques on abunda poc, en les altres *un suro, els suros*], *alzina borda*, *alzina glanera* ('quercus ballota'); aquesta, d'aglans grosses i dolces, pot ser la que vaig sentir anomenar *alzina castanyera* en el Lluçanès (Lluçà-Sta. Eulàlia, 1964).

En l'aspecte etimològic i comparatiu, cf. l'article *encina* del *DCEC* (II, 259) on deixo alguns punts sense repetir o renovar-los ara. El tipus derivat ILICINA és el que ha prevalgut també en les altres dues llengües hispano-romàniques —cast. *encina*,[8] port. *azinha*, en part *azinho*—, no sense algun rastre escadusser en el Sud d'Itàlia (*elcina* en el napolità Sannazzaro, † 1534). La història semàntica i formativa ha estat paral·lela en les dues llengües ponentines, com ho hem provat ja amb les formes aragoneses. El llatí clàssic usava com a adjectiu només ILIGNUS o ILICEUS, però un adjectiu ILICINUS, -A, -UM, forma vulgar i més tardana, apareix en un escoliasta d'Horaci i en una inscripció (*ALLG* VI, 110; *CIL* VIII, 2165, també doc. baix llatí hispànic de 914). L'evolució fonètica es féu en part, com en català, per la pèrdua de la vocal interna: al nostre Oest i Sudoest això no és inoït, però escàs: *elzina* en l'aragonès del Vidal Major (mitjan S. XIII, 4.24.2), *älčína* fou mossàrab (però només consta en Abenbeclarix, que escrivia a Saragossa, c. 1100, i que potser reflecteix un parlar encara més oriental).

Pel que fa al portuguès l'evolució degué fer-se a través de **eezinha* (perdent-se la -L- d'hora).[9] Per al castellà vaig poder demostrar en el *DCEC* (amb raons i doc.) que hi hagué *a*) afèresi antiga de **elezina* en la forma *lezina* [1063, i després molt en arag. i fora d'allà]; *b*) propagació de la nasal en *lenzina*, i *c*), en fi, deglutinació de la *l-* quedant *enzina* [1124]. Noms de lloc importants com el manxec *Fuente la Encina* o el salmantí *La Encina*, com vaig documentar, tenen encara la forma *Fonte Lezina* els anys 1043, 1201, 1213, i no contenen *lezina* com a nom de l'arbre sinó l'ús adjectiu FONS ILICINA 'font alzinal'. Hi hagué, doncs, canvi heteroclític de categoria gramatical. V. en el meu llibre la doc. i la refutació de la teoria abans admesa (Cuervo, etc.) que hi veia una evolució a través d'una forma **elzina*, semblant a la catalana, però amb una assimilació de *l* a *n*, contrària a totes les normes.

En les formes hispàniques ILICINA resulta, doncs, d'un sobreentès en les combinacions com MATERIA ILICINA (*glans ilicina, ligna ilicina, silva ilicina*) o sim-

plement (ARBOR) ILICINA, abreujament paral·lel al que constatem en *FAIG*, *FIGUERA*, etc. El canvi de la Ī llarga de ILEX en *e-*, *a-*, podria explicar-se tant per una mera dissimilació (del tipus VĪCĪNUS > *vezí(no)*), com si es partís d'una variant amb Ẹ pertanyent ja al llatí vulgar, puix que està provat que tots dos vocalismes coexistiren en la llengua mare; si a Castella alguna forma arcaica (*Las Ilzes*, *ilzera*) sembla prova clara que es partí de la forma clàssica ĪLEX, en portuguès i català la possibilitat d'aquella dissimilació fa impossible decidir si es parteix de Ī- o E-; el fet, però, que llengües tan afins com la d'Oc (*euze*), el sard (*élighe*) i l'italià (*elce*) suposin la forma E- més aviat ens faria inclinar cap a la segona alternativa,[10] i ho assegura l'antic derivat *aulet* (< *elzet*), *auleda* ILICETUM, -ETA, on la dissimilació no podia produir-se.

DERIV.: *Auzineta*, herba semblant a la 'brutònica', 'Teucrium Chamaedrys L.' (Princ., Serradell, en *Sota Terra*, *Club Muntanyenc* I, 124; *alzineta* bal., *AlcM*) nom explicable per la vella comparació, a causa de les fulles, amb una alzina minúscula arran de terra (gr.-ll. *chamae-drys*, com digueren els mateixos botànics). *Alzinar* m. [*alzineral*, 1507, Busa; *alsinar*, 1650, *DTo.*], usat avui amb la mateixa extensió que el primitiu [veg. supra, a Ribagorça]; en tinc a mà dades mall., *auz-*, *BDLC* XIII, 40, i pallareses, Surp, 1958; *au̯zinâ* a Noedes de Conflent, a Ciutadella, etc. +*Alzineda* es diu de vegades (*DFa.*, no *AlcM*; els corresponsals d'*AlcM* i *DAg.* l'usaren per definir *auleda* i *aulet*), i a les Balears es canvià en *alzinada* (*AlcM*). *Alzinall* 'alzina petita', mot de la Garrotxa i l'Alt Empordà (Rabós, 1958, comparant-hi les *garrolles*); M. Vayreda, *La Punyalada*, p. 24; *CostCatManc.* I, s. v.; *aulinai* a Besalú (*BDLC* IX, 349). *Alzinella. Alzinera*, veg. supra. *Alzinó.* Mena de bolets (potser no ben bé la mateixa): *alzinoi* (aquest sobretot molt conegut en el Maresme: Arenys de Munt, 1931), *alzinenc*, *alzineró. Alzinot.*

Alzinar-se, sentit figurat, 'dreçar-se mostrant tota la força i grandària del cos' (no 'posar-se en sentit vertical', com defineix malament *AlcM*), mot gens conegut en literatura abans de 1902 (Jq. Ruyra), després bastant difós: s'ha dit que era un derivat d'*alçar* (amb *z* per influència d'*alzina*), però la idea que expressa és ben diferent de la d'*alçar* i amb aquest no s'explicaria l'estranya derivació amb *-in-* (com a màxim podem admetre que la influència d'*alçar* haurà contribuït a orientar el matís cap al desplegament del cos en sentit vertical): en realitat es tracta, com ho confirma el regust pintoresc i el matís enèrgic del mot, d'una metàfora comparable a les derivacions de *encirar-se* (de *ciri*) i *empinar-se* (cast. i val.); cf. la comparació encunyada «fort com una alzina» (tan corrent com *fort com un roure*): als qui es meravellen que un arbre que no sol ser tan encirat com un pi hagi pogut crear un tal derivat observem que la idea bàsica és tant la de demostrar una presència prominent i imponent (cf. el conegut passatge de *La Parada*) com la de projectar molt amunt el cap del cos, i en particular notem que en matèria de creacions lingüístiques importen més les oposicions sinonímiques i diferencials que els conceptes absoluts: l'alzina és un arbre altíssim si es compara amb els seus parents inseparables el garric i la coscolla: *garric que s'alzina* > *home que s'alzina* (es diria de primer, potser, aquesta coscolla o garrolla *s'ha alzinat molt* i això s'estendria a d'altres usos, entre ells a l'home).

Aulet [«possitis facere artiguas pus no destruyats *aulets* ne casta<n>gés», 1462, doc. de St. Hilari S., Ca. Candi, *St. Hilari*, p. 105; doc. de les Guilleries, a. 1551, *DAg.*]: crec que són més aviat artificials (en tot cas secundaris) els matisos de 'tendre' o 'de carbó' que hom li ha atribuït:[11] és simplement el col·lectiu arcaic en -ETUM de *alzina*, sinó que en lloc de derivar d'ILICINA ve directament del primitiu ILICE: avui més o menys viu encara a tota la Selva i Guilleries (sentit encara com a apel·latiu, *allí hi ha un aulet*, en els boscos de l'obaga del Montnegre, 1931);[12] «bosc d'alzines» precisaven a Espinelves (1935);[13] *auleda* menys viu però bastant estès com a nom propi; per a l'explicació de l'evolució fonètica de l'*ul* d'*aulet* i d'*aulina* (supra) partint de *elzet*, *elzina*, a través de *aldet* > *ellet*, veg. *LleuresC.*, 216.

[1] A penes pot haver fluctuat algun poc en la zona Reus-Falset. Possiblement hi hagué alguna superposició dels dos, per allà, amb aplicació de *carrasca* (o de la forma repercutida *carrascla*) a alguna varietat; no tinc confirmació que s'usi *carrascla* a Segarra (*DAg.*), sí cap al Montsant i parts del Priorat. De tota manera *alzina* és l'expressió popular fins a Granyena de les Garrigues (1935), i en el Lloar (NO. del Priorat) m'asseguraren que allí es diu *alzina* i no pas *kar̄áska* (1936); *AlcM* registra aquell fins a la Conca i rodalia de les Borges (Blancafort, la Floresta). — [2] «Un gran foch / de llenya seca d'*alzina*» en el romanço 33 del *Romllo.* de Milà, 33, a la majoria de les variants recollides, però la versió B_1, provinent de Besalú o Olot, porta *aulina.* — [3] A Vilanova de Sau (1968), la dona deia *un əlzínə*, però l'home (de parlar més conservador) *un əu̯línə*, i un nom de lloc dins el terme d'aquell mas, l'*Aulina Bonica*, li donava la raó. Però més al Sud, a Espinelves, en terra coberta d'alzinars, no admeten més que *əlzínə* (1935). En el Lluçanès i el Berguedà pertot constato *əlzínə*. — [4] Però a les terres de l'Albera i dels Aspres ja sento *əlzínə*: Albera, les Illes, Reiners, Tellet. — [5] «En diuen Tossal de las *Olzinas* perqué enta allà hi ha unas *olzinas*», 1957. Em deien *alzína* a Llastarri i a Queixigar, pobles ja més orientals i eren informants joves. — [6] Aquí en un important topònim *Rin de la Carrasca*, però és esporàdic; i, viu, només *ḷeθína.* — [7] Només a Alins de Llitera i a Ceresuela vaig curar de pendre nota que m'ho havia fet precisar així, en algun altre sembla poder-se deduir d'una frase anotada, en algun altre, de l'ús del col·lectiu indicat. A Sinués (Vall de Tena) sembla que ja és l'aglà. — [8] En el domini castellà el límit entre l'àrea de predomini de *encina* i la de *carrasca* cau més al Sud que en català: en terres de Morella, en el límit de les llen-

gües s'afronten *carrasca* per la part nostra amb *ansinas* en el costat castellà, com vaig anotar a Olocau del Rei (1961). — [9] Per a explicar la *a-* del portuguès i la del català no cal pensar en la influència del tipus cast. *aliso*, bc. *haltz(a)* 'vern' (que ell creu d'origen gòtic), com fa Schuchardt, *Bask. und Rom.*, 36n., arbre tan diferent: factors fonètics basten en català, i en portuguès hi ajudava l'estructura (raresa dels mots populars amb *e*: inicial àtona i en síl·laba oberta). — [10] Recordo breument la polèmica entre M-Lübke i Niedermann sobre l'explicació del vocalisme *ẹ*, que aquest creia explicable per un *ILLEX per abreujament combinat amb geminació de la consonant (*ASNSL* CXIV, 456-7) i que M-Lübke mira com una forma itàlica del grup sabèl·lic: *Zur Kenntnis des Altlogudoresischen* (7-10), *Einführung z. rom. Phil.*, i la rèplica a Niedermann (*ASNSL* CXV, 397-9), amb raons que s'han hagut d'acceptar (així Rohlfs, *It. Gr.*, § 28n., § 81 (p. 65, n. 2); les formes nap. *eləčə*, sic. *iliči*, it. *elce* (no **ellice*, cf. *pollice*), sd. *elighe* (no *iḍḍighe*) s'oposen a una geminada, *elex* figura en Gregori de Tours, i en les altres dades filològiques llatines i sabèl·liques les raons que s'han donat en contra són opinables. — [11] *AlcM.* El *DFa.* defineix *aulet* com a 'alzinar d'alzines joves' i *aulina* (com si fos un mot diferent d'*alzina*), com 'alzina jove': això, evidentment fantàstic, i allò dubto molt que ho sigui menys. Definicions donades per amics que no coneixien bé els mots. — [12] I encara el 1961 sento la frase «baixareu per l *əulẹ́t* avall» a un vell pagès de Joanuix (prop de St. Hilari Sacalm). «Un *əulẹ́t*» m'expliquen vagament com «una baga» a Taradell (1935) comentant el topònim l'Aulet del Bou. En escriptors de la zona, de llenguatge noble però viu i arrelat: «*aulets i rauredes*», Bertrana, *Proses Bàrbares*, 73; «*aulets i pinedes*», Ruyra, *Pinya de Rosa* II, 88. — [13] Però a Banyuls de la Marenda em designaven *una ulẹ́də*, aclarint que és «una arbreria», i després vaig constatar que eren alzines, 1960.

Ama, V. *amo* *Amable*, V. *amar* *Amaçar*, *amaçolar*, *amaçonar*, V. *maça* *Amadas*, V. *amar* *Amadelfes* [1868, *SLitCosta*; *AlcM*], del gr. *ἅμα* 'junts' +*ἀδελφοί* 'germans' *Amador*, V. *amar* *Amaganyar*, V. *maganyar*

AMAGAR, mot antic i comú al català i a la llengua d'Oc, d'origen incert i d'ètimon desconegut; deu haver-hi algun parentiu amb el cast. i gascó *amagar* 'fer acció d'anar a executar alguna cosa, en dany d'algú', també d'origen obscur: possiblement es va passar des del significat nostre a l'altre, per mitjà de l'accepció 'acotxar-se', 'arrimar-se a terra fent-se poc visible', que trobem en molts parlars del Sud d'Espanya i de Portugal, i per la de 'dissimular, disfressar (un intent') (d'on 'esbossar-lo, deixar-lo entreveure'); i com que així es fa impossible de relacionar el mot castellà amb el germànic, l'existència d'un verb important i antiquíssim, comú a totes les llengües romàniques del Sudoest, i inexplicable per fonts més modernes, fa creure que es tracta d'una romanalla de llengües pre-llatines. □ *1.ª doc.*: *S.* XIII (Llull, Jaume I) i potser ja c. 1195, Guillem de Berguedà; *amagare se* en 3 docs. catalans en baix llatí dels anys 1141-1164 (Bast-Bass. col. 7) 'defugir el deixar-se veure'.

Que ja l'usaria en el sentit més corrent en la llengua d'avui (veg. l'ed. Ugolini, *ARom.* XXIII, 35, v. 8); trobador català i amb altres obres datades de 1191-1194, però escrivia en llenguatge més aviat occità. Val a dir que és una lliçó discutible, que només duen dos del mss. (veg. *AMAINAR*). En tot cas és ja molt freqüent i amb tots els usos moderns en textos literaris en català pur des de la primera generació literària, com Jaume I i Llull: «cridaren que ells cremarien lo monestir e totes les dones --- l'abadesa e totes les dones s'*amagaren* e fugiren, e hagren gran pahor de mort», «avia una cova, en la qual un pastor tenia *amagada* una fembra, la qual avia levada a son marit e ab la qual peccava», «sants hòmens qui, *amagadament* e a palès, vajen enfre los infeels», *Blanquerna* (*NCl.* I, 133.26; II, 63.26, 211.10), «*amagar* no·s poran ne contrestar no poran ---», *Doctr. Pueril* (ed. Gili, p. 35); «e·ls hòmens de peu anaren-se *amagar* per les cases, cascú con mils podia», «si us volets, metrem-lo dins una cortina o en un loc *amagat* e hoïrà con parlarà ab nós», «donam-los-hi *amagadament*, sí que l'altre no 'n sabé re», Jaume I (*Cròn.*, 135, 354, 423).

Cito encara, en textos posteriors: «nuyll pescador --- que peix aport --- no·gos *amagar* ne celar, a neguna persona qui a vendre li·n deman», Balaguer, a. 1315 (*BABL* XII, 419); *amagadament* en Eiximenis, *Terç* (*NCl.* VI, 31) i *Doctr. Compendiosa* (ed. Bof., 314); «quan tu vols fer peccat, *amagues-te* dels huylls de les gents», St. Vicent F. (*Serm.* I, 63.28). Encara estem en el mateix sentit, sinó que usat absolutament, en «casat, defunt, / may fon trobat / amonedat: / la viuda *amaga*; / ultra axò, ·s paga / del creix e dot, / com millor port», JRoig (*Spill*, 6869).

L'ús del mot s'estén, en el sentit d'ocultació, amb caràcter universal, a totes les zones de la llengua (eiv. «*amagar*: esconder», PzCabrero), i pertot amb formes idèntiques.[1]

Només en llengua d'oc tenim el mot amb una importància i fixesa comparable. Apareix ja algunes vegades en trobadors clàssics: ultra el passatge citat de G. de Berguedà, en el provençal Raimbaut de Vaqueiras, els llenguadocians Matfré Ermengaut i n'At de Mons, i en diversos textos en prosa o en vers didàctic dels Ss. XIII-XIV (Rayn. II, 11.62, cf. infra *amagatall*). Pertot, sentit essencialment igual al principal català d'ocultació: almenys això és normal en tota la zona del SE. de Gascunya, meitat Sud del Llenguadoc (lato sensu) i provençal rodanès («*amagà* cacher», *d'amagat*, *amagatal* 'amagatall' en els lèxics de Tolosa i el Tarn: Doujat-Visner, Gary), i en trobem testimonis clars en els rodanesos Anselme Mathieu (*TdF*) i Mistral: en *Mireio* «De Sant-Chamàs lou riche, ounte èro lou marcat, / venién de vèndre sa toucado, / e.

tout en fasènt la charrado, / sus l'espalo, a l'acoustumado, / pourtavon sis argent dins si roupo *amagà*» (VI, 2.7);[2] i arribem fins als Alps, a la vall de Barceloneta: «*s'amagà*: se bien couvrir» (Arnaud-Morin);[3] en allunyar-nos més, doncs, es marquen matisos cada cop més diferents però sense girar-nos d'esquena a la nostra idea bàsica: Sarladès (entre Cahors i Perigueux, ja Dordonha) *omogà* (< *amagà*) «rassembler» (Colas).[4]

La qüestió cabdal és: ¿hi ha realment relació etimològica amb el cast. *amagar*? Car ací sí que, amb una forma idèntica, categoria igual i usos sintàctics ben semblants, tenim un significat que sembla radicalment diferent (Cuervo els creu inconciliables); i per tant, o arribem a demostrar que hi ha una mera coincidència casual i que són dos mots d'origen inconnex, o bé, si no, tenim un significat i una ampliació geogràfica del mot que no poden deixar de guiarnos, almenys cap al seu passat més llunyà i cap al seu sentit bàsic; qui sap si, fins i tot, cap a trobar-li un ètimon.

Deixant, doncs, en l'article del *DCEC* (I, 178) algunes coses menys importants i que semblen poc guiadores per a nosaltres, exposo de nou l'essencial del problema castellà. El sentit precís es defineix autoritzadament com «hacer ademán de ir a ejecutar alguna cosa en daño de otro»: «el rey está mirando hacia Zamora, y Bellido está a sus espaldas como que le *amaga* con la daga», Guillém de Castro (Cuervo, 398*b* 22f.), «hasta que llegue este tiempo, el Señor se detiene y espera, y entre tanto algunas veces *amaga*; y, en llegando aquel tiempo, hiere y asusta», P. Rivadeneira (ib., 398*b*9f.).

Verament el sentit que hem exposat és ben diferent del nostre. I si bé es podria pensar que un sentit tan matisat no infereix un mot tan bàsic de la llengua, tanmateix la massa imponent de testimonis clàssics i ja medievals aplegada per Cuervo en el seu *Dicc. de Constr.* (I, 397-400) —començant pel Fuero de Madrid de 1202, i Montoro, en el *Cançoner* de Baena, c. 1400— denota un mot verament constant i essencial de la llengua. Per bé que Cuervo va aplegar alguns exs. en què *amagar* no vol dir anunciar un mal, sinó una acció favorable o indiferent, no aconseguí demostrar que aquest altre matís sigui originari ni ben antic, car són exs. rars i tardans (B. de Valbuena, Quevedo, Terreros), i s'hi llegeix entre línies un to com irònic, amb matís d'antífrasi ponderativa («*amagas* con la vida y das la muerte», H. de Mendoza, «*amaga* con favores i ejecuta con desdenes», Calderon): deixem, doncs, això de banda. Per a l'estudi de l'origen és fonamental el seu article (cf. ja en *Rom.* XII, 105-108) i també el de Spitzer, de 1942 (*AILC* II, 6-8).

Tots dos s'inclinen per veure-hi el germ. MAGAN 'tenir força', 'poder': Cuervo observa que quan hom diu que *una teja puede caer* expressa el mateix que si es digués que *amaga caer*, o bé *quiere llover* 'vol ploure', frase idiomàtica per 'està per ploure', en rigor és 'amenaça ploure'. Spitzer crida l'atenció cap als sentits que el fr. ant. *esmaiier* 'torbar, inquietar, esfereir' provinent d'un derivat de MAGAN (s'ha interpretat com un EX-MAGARE 'llevar o pendre les forces')[5] ha revestit en diversos parlars francoprovençals: Vaud *amayé* 'amenaçar, fer acció de', Crémieu *ameyé* 'pegar una bufetada', Entremont *amayeré* 'persona que amenaça contínuament amb fer sense arribar a complir-ho'.

Aquesta evolució semàntica de EX-MAGARE 'llevar forces' i 'esfereir' cap a *amagar* 'amenaçar' és, efectivament, concebible, i l'etimologia s'ha de considerar possible. No deixa, però, de tenir rèplica: d'una banda, els casos que acabem de veure de parònims com el *MACCARE en la forma de Servigliano i l'*esmagar* mal entès per Raynouard ens proven ja com és de fàcil, en aquest nus de mots semblants, de topar amb paronímies convergents però no històriques; d'altra banda, que fins si isolem el cast. *amagar* del cat. *amagar*, les construccions i formacions del germ. MAGAN resten encara ben lluny dels exemples castellans més anàlegs; i finalment que en els mots francoprovençals no està pas dit que no s'hagin d'enllaçar amb el mot hispànic (mentre aquest resti una incògnita etimològica) més aviat que amb el franco-germànic.

Però ja el mateix Spitzer reacciona contra Cuervo, en el sentit de considerar inseparables el cast. *amagar* del cat. *amagar*: ja des del punt de vista geogràfic, la continuïtat sense solució de dos mots idèntics el tornava amb raó escèptic envers la possibilitat d'una mera coincidència. I ja va marcar probables enllaços en el terreny de la semàntica dialectal. Encara que no tots semblen ben convincents, en tot cas hi ha parlars on sembla que el sentit de l'un vagi destenyint-se cap al de l'altre. L'acc. castellana es continua pels parlars gascons de l'Oest: bearn. *amagà* 'amenaçar': *cop amagat n'ey pas plaa dat* 'cop amb què ja hem amenaçat després no es pot dar fàcilment' proverbi bearnès, en Lespy-R., que aquests comenten amb «veux-tu te venger? Tais-toi», i sembla que per això justament els torna a la memòria que entre ells *amagà* significa «dissimuler» i «cacher» (car fins allà, alhora, arriba el significat bàsic i català, com ho comprova el derivat *a l'amagade* «en cachette»).[6] Sentits més o menys afins trobem més internats en terra gascona: Moureau defineix *amagà* «ne pas menacer en vain» a La Teste de Buch[7] i a les Landes *amagà* «arranger, soumettre», Métivier, *Agric. des L.*, p. 710.[8]

Altrament ni en la nostra llengua antiga no manca algun text arcaic on tenim aquestes accepcions aberrants, a la fi del S. XIII, en les Llegendes de Sevilla i en el Procés de Pere de Palau (que es formà a Camarasa el 1295 contra aquest cínic explotador del poder delegat pel rei): a tots dos trobem també el significat comú 'escondir, ocultar': «volie *amagar* veritat al senyor rey» (en el Procés, CaCandi, *MiscHiCat.* II, 166), «la verge --- temerosa --- levà·s matí / e ab Josep tenc son camí, / los trenta sous d'aur *amagats* / qu'u dels tres Reis ag presentats» (*Lleg.*, v. 1118).

Però sense tardança veiem aquí mateix que altres vegades és 'embolcallar' (com ho prova l'oposició amb

l'immediat *decelar* 'escondir'): això, explica, «fon --- / en una cava *decelat*: / fo aquel tresor *amagat* / ab una gonella sotil» (v. 1123: o sigui 'amagat, celat, en una cova, i de més a més embolcat amb la gonella inconsútil'); d'altra banda hi tenim 'guardar, desar': la reina estèril, que havia trobat un infant expòsit, fingeix que va de part i «féu-se secretament portar / l'enfant, c'avia fayt *amagar*» (*Lleg.*, v. 77); després, però, pren el sentit de 'desaparèixer', 'deixar o quedar sense força': «Aycel qui morts fa suscitar / --- / e los contrets pla fay anar / e fa·ls demonis *amagar*, / sab, seyor, de mi, certamens, / qu'en res metge eu no suy gens» (*Llg.*, v. 774) i «En Pere de Palau, *amagan* los dretz del senyor Rey, dix que aquel pleyt devie anar em poder de la cort d'En G. de Fluvià» (*Proc.*, p. 182).

I així finalment arribem a 'dissimular, trampejar (una cosa) davant els ulls d'algú': «aprés que·ls jueus l'agren ligat / e complida lur volentat, / Jesús *amagà* son poder / e volc-los dar del tot plaer / --- posaren en creu Sa persona, / e ---» (*Lleg.*, v. 1197), «comprà·l En Pere de Palau estant hoficial del senyor Rey, *amagan* la fadiga et lo terç del preu que lo senyor Rey ne deu aver --- la qual cosa val de renda de 2 a 3 cents sols., et no·n fo demanat lo senyor rey, ne hom per él, ans li fo *amagada* la fadiga et lo terç del preu que deu aver» (pp. 178, 179). Heus ací com des d'"ocultar' arribem al sentit bearnès de 'dissimular, disfressar' que està a la base del castellà i gascó de 'amenaçar dissimuladament, equívocament'.

I no fou solament per aquesta via que es pogué produir el trànsit. Car els dialectes espanyols migjornencs i portuguesos ens en ensenyen una de més palpable encara. Car si fins a l'Aragó arriba l'acc. catalana 'ocultar, escondir' (Borao), d'ací es passa a «agacharse» usat a Aragó (*DAut.*), a Múrcia (Ga. Soriano) i a Andalusia (Alc. Venceslada), sovint amb el matís de 'aplicar-se estenent-se al sòl per esdevenir imperceptible' que molts hem sentit a soldats i caçadors de la banda d'Almeria: «*se amagó* la liebre», «*amágate* que nos barren a balazos», «*me amagué* cuando ametrallaban».

Per ací, en efecte, també s'arribava des del sentit medieval i català-occità fins al bearnès-castellà de 'dissimular', 'amenaçar equívocament'. I això degué ser ja tan antic[9] que és l'únic que conec en terres portugueses: Évora *amagar-se* «acaçapar-se, coser-se com o chão para se ocultar» (*RLus.* XXXI, 118), trasm. *amagar* «deitar, descansar, sossegar»,[10] mentre que del sentit de «ameaço, terror», només tenim algun escàs testimoni antiquat en el substantiu *amâgo* (Viterbo; *RLus.* XXVI, 117). Àdhuc d'aquesta evolució potser va existir ja alguna insinuació en el català medieval: «tot jueu se deja *amagar* o a g e n o l l a r tota vegada que encontre alcú prevere qui vaja combregar o·n venga --- e negun hom --- no contrast als jueus que no·s pusquen *amagar* per la raó damunt dita en son alberch o en son obredor» si bé més avall apareix també l'acc. corrent «la festa del Sant Cors preciós de --- Christ que negun juheu --- no gosen exir --- fora dels Caylls --- mas que estien enclosos e *amagats*», doc. de 1302 (*BABL* VI, 97, 98).

Doncs, la gran antiguitat de l'acc. 'ocultar', el caràcter important i essencial que té en les idees i en el sistema semàntic de tot idioma, i el principi geogràfico-lingüístic de les àrees extremes coincidents (cat.-oc. i port.) tot fa creure que l'acc. originària és 'ocultar' i no pas 'amenaçar', com suggeria Spitzer. I contra l'escepticisme de Cuervo veiem, amb força esclatant, l'existència del nexe semàntic que va des d'"ocultar' a 'amenaçar' passant per 'disfressar', 'dissimular', 'fer acció equívoca d'executar una cosa (sense complir-la)': no solament en el Bearn sinó també landès *amacà* «masquer, mal accoutrer», *amacà-s* «se masquer» (Palay), i fins en resta algun deix castellà, *amago* «imitación, remedo» en alguna peça del teatre clàssic (Lope de V.) i *hacer amago* no és precisament 'amenaçar' a Xile sinó 'fingir que volem fer una bella cosa'.[11]

Majorment interessant tot això per tal com ens mostra una *-k-* intervocàlica en *amacà* a Gascunya (també en el dicc. bearnès de Lespy) que difícilment podem mirar com a alteració, vist que la fonètica gascona en zones del SO. conserva les sordes intervocàliques, i l'antiguitat d'aquest detall el confirma el basc, on el dialecte labortà usa *amakatu* «exciter les chevaux avec toute sorte de cris» (= «amagar con pegarles») i per altra banda el baix-navarrès *amaka* «à cache-cache, jeu d'enfants» (*jugar a amagar*). Ara bé, no sols aquest detall ens tornaria escèptics davant l'etimologia germ. MAGAN, sinó que si el sentit més antic és 'ocultar' no queda ni la remota analogia semàntica que li cercaven amb un mot germànic que vol dir 'poder' Per damunt de tot: ¿per què el germànic en un mot peculiar a les quatre llengües menys germanitzades de la Romània?

Les altres etimologies assajades són, però, encara més estirades pels cabells. I venint del bo d'En Brüch (*ZRPh.* XXXIX, 1919, 202) no ens estranya una semàntica tan simplista i artificiosa com la d'un *amagar* 'embruixar', derivat de MAGUS, perquè l'"embruixament' és un mal que ens amenaça («jemand behexen ist ja, anders gewendet, jemand Übles in Aussicht stellen»!), per més que ja sorprèn més de veure-hi transigir M-Lübke (*REW*, 5237) i Moll (¿qui creuria en aqueix *MAGARE 'fer prestidigitació' > 'amagar'?: en *AlcM*$_2$ sembla encertadament retirar la idea i reserva la seva opinió). Ningú no voldria desenterrar la d'E. Vogel *AMBAGARE 'silenciar fent embuts o ambages', d'on 'ocultar' i d'altra banda 'amenaçar per mitjà de circumloquis' (*Neukat. Studien*, 78), fins i tot si no fos impossible d'admetre el canvi de MB en *-m-* en occità i en els dialectes portuguesos i bètico-mossàrabs. Més defensa té d'involucrar (com ja féu Spitzer) en això el grup luso-gallego-lleonès de *esmagar* «aplastar, machacar» (Port., Gal., Salamanca),[12] gall. *esmagar* «aplastar, estrujar, espachurrar» (*BRAE* XIV, 117), però l'origen ben conegut i ben local d'això (*maga* 'massa de peix fet malbé', cf. gall. *esmagarse* 'podrir-se', G. de Diego, *Contrib.*, 109) ens anima ben poc a tirar per aquest camí, tot i que l'hi involucri

Rohlfs en una noteta de *RLiR* XXI, 304-5: ¿qui creuria que d'una font tan modesta i tan local de l'Atlàntic pogué rajar un corrent cabdal en tres llengües literàries des del S. XII? Tampoc la formació amb l'*es-* necessari per a aquest sentit, i menys l'aparició dels inconciliables significats 'ocultar' i 'amenaçar' no ens hi animaria.

M'afanyo a indicar que algunes pistes en què he pensat tampoc m'afalaguen, per més que la primera colpeixi per semblança de forma i fins de sentit: si en els dialectes del S. i SO. és 'abaixar' (*amaga la cabeza!*), l'àr. clàssic ^{c}*ámuq* «être profond (puits)», *ta*^{c}*ámmaq* «se plonger dans l'étude», ^{c}*amâqa* «profondeur» (d'on potser un *Fondo de l'Amaca* en el terme de Peníscola), ^{c}*amîq* «profond», i fins algun enllaç s'insinuaria amb l'acc. castellana vist que *RMa.* dóna a les formes II i V el sentit de «rendre (ou être) arrogant» (^{c}*amîq* 'orgullós de' ibid.); l'objecció que en la major part dels parlars hispànics i magrebins (fins a Síria) això ha estat reemplaçat per una pronúncia *ġámaq*, *ġamîq*, etc. (*PAlc.*, *RMa.*, fonts algerianes, *Mohit*, etc., Dozy, *Suppl.* II, 173) potser no seria decisiva podent haver coexistit en data antiga les dues variants; però ni és probable això com a base semàntica del sentit cat.-oc. i del castellà, ni hi ha més que rars verbs que vinguin de l'àrab (*afalagar*, cast. *achacar*), i sobretot tanca de cop la inversemblança d'un verb d'origen aràbic més enllà dels Pirineus, ja en Raimbaut de Vaqueiras, en Mistral, en els Alps i el Perigord.

L'àrea del mot en territoris de lèxic arcaïtzant, la seva vasta extensió des dels orígens literaris, fins la gran varietat semàntica amb què es presenta des de primera hora, tot invita a sospitar alguna remota deu en llengües pre-llatines. Jo crec que per no arriscar-nos ens hem d'acontentar amb aquest suggeriment. La resta, doncs, vagi només per torna i en descàrrec de consciència.

Hi ha en basc un mot *amaka*, que, com ja hem vist, funciona i deu ser interpretat pels bascòfons com un adverbi. I de formació transparent, segons el tipus normal dels adverbis en *-ka*: entre altres aqueixos adverbis els usa la llengua per designar els jocs, i com que *ama* és 'mare' en basc, la criatura que juga *amaka* «al escondite, juego de niños» i, com sovint ho fan, s'amaga darrere el cos de la seva mare asseguda, ha d'entendre això com '(jugar) a mare'. Però és una explicació sols acceptable en el nivell de l'etimologia popular: la idea de 'jugar a mare' per 'jugar a l'acuit' no cap sinó en un cervell infantil, de manera que fins si no es tractés d'una forma basca tan local com la de Baixa Navarra, i fins si oblidéssim que un basquisme en trobadors de Provença del S. XII seria xocant, no gosaríem recordar que *estalviar*, cast. *barruntar* i l'adjectiu *esquerre* d'àrea romànica no més petita, són basquismes assegurats: *esquerre* és un cas excepcional justificat per l'existència d'un tabú lingüístic. Ara bé, que a desgrat de tot la font del nostre mot fos bascoide i es tractés d'un dels nombrosos verbs euskèrics en *-katu* ja no ho descartaria. Però fóra cercant-ho per algun altre camí.

He rebutjat l'acostament amb MAGUS entre altres raons perquè és un mot de sentit molt estret i d'ambient molt cultivat. Sabem massa poc del vocabulari dels primers invasors indoeuropeus per poder excloure la possibilitat que tinguessin quelcom d'emparentat amb la família lèxica de l'indoeuropeu oriental a què això pertanyia. El gr. *μάγος* 'astròleg', 'sacerdot zoroàstric o mazdeista' i *μαγεία* 'bruixeria, encanteri' són manlleus coneguts de l'irani antic. Els hi retrobem amb aquest senti però també amb altres de més amplis. Ja en les Gâthâs de l'Avesta (el més antic doc. indoeuropeu junt amb els comptes micènics) tenim *maga-* m. 'lliga', 'lliga secreta' «bund», «geheimbund» (Reichelt, *Awest. Handbuch*, 472); hi ha d'altres sentits que no és ben segur si constitueixen una unitat lèxica o un manyoc d'homònims, car el gâthic *maga-* m. no és solament això i 'saçerdoci' i 'ritus' zoroàstrics (i d'ací sembla que deriva el persa ant. i irani comú *magus* 'mag, fetiller') sinó també 'do, donatiu' i d'altra banda també hi ha un avèstic tardà *maγa* 'forat, fossa' (Humbach, *Die Gathas des Zarathustra*, p. 67). Només d'un sé correspondència clara a la Índia: *maghám̩* «Gabe», que ja és en els Vedes, i que també és sànscrit amb els sentits 'potència, força' i 'riquesa'; però això té parentela coneguda no sols en el gr. *μῆχος* 'remei, recurs' (i el seu grup hel·lènic) i en germànic, sinó també en balto-eslau (paleosl. *mogǫ* 'jo puc', rs. *moči* 'potència', i al rus *vsemoguščí* responia el prussià ant. amb *wisse-mussīngin* 'omnipotent', en el catecisme III) (Pok., *IEW*, 695.22-36, 730.29).

Però d'altra banda hi havia així mateix una variant d'aquesta arrel amb sorda KH alternant en lloc de GH: lit. *mokéti* 'poder' i 'compendre' (Fraenkel, *Lexis* I, 169-170), també *mokti* 'apendre', *mokslus* 'aprenent' (Bender, *Lith. Etym. Dict.*), prussià ant. *mukinaiti* 'ell aprèn' (catecismes I, II, III, 171) i al *wisse-mussīngin* del catecisme III, respon *wisse-mokin* en el dialecte prussià del catecisme II; tocari *mokats* 'poderós'. Si és que el sorotàptic tingué alguna cosa d'això (sigui amb -K-, sigui amb -G-, sigui amb tots dos), encara em guardaria de suggerir si es partí de la idea de 'lliga o poder secret' o de 'puixança en general' o d''art, arteria', o alguna altra de les documentades en aquest grup indoeuropeu oriental, per arribar primer a la d''ocultació' (cf. encara l'ave. tardà *maγa* 'fossa') o a la de 'dissimulació, disfressament'. Cf. benasquès *amágate á ixo foráu* (Ferraz, p. 20). De tota manera em sembla que l'existència de sentits bastant diversos en romànic pot suposar que l'arrel es transmeté ja al llatí vulgar circumpirenaic amb diverses accepcions inicials més o menys afins l'una de l'altra.

DERIV.: *Amagadís* [Verdaguer, *AlcM*; 'fugisser': «del marit, En Magí, després d'aquella aparició *amagadissa*, no creiem que se'n parli més», Alexandre Galí, nota al *Collegi de la Bona Vida*, p. 47]. *Amagadons* mall. *Amagador* [S. XIII, *CostTort.*, *AlcM*]. *Amagament* [Llull]; *amagamenta*. *Amagat* [Llull; 'furtiu', 1324, «si alcuna tayla *amagada* a Vilafranca

era feyta, en alcun castel», Cartoral de Vilafranca de Conflent, f. 5r; «là moltitut dels pecats mortals qui dedins son cos són *amagats*», Reixac, *Questa*, 139.26; *planél magát*, a Baiasca, Pallars Sobirà, 1960]. *Amagatall* [S. XIII, Marsili, *AlcM*: «Aquell qui és pura veritat e sab perfetament los *amagatalls* del meu cor», S. XIV, Oliver, *Excitatori*, p. 32, general en el domini lingüístic, fins eiv. —*amagatay* escondrijo, PzCabrero—, i ja se'n serví Verdaguer en l'esbós primer de l'*Atl.*, a. 1867: «en l'aspresa cercaven com ella *amagatalls*»; mot molt antic també en occità: «s'amaguet d'els et avia borsas e *amagataylls*» en una trad. de la Passió, *Rayn.* II, 62]; *amagall* [Eiximenis, *AlcM*]; *amagalla*; *amagatany, amagatam, amagot. Amagatejons* [Alcover, *Rond.*; potser és també d'ell mateix l'article anònim de 9-I-1926, en «El Adalid» de Palma, reproduït per *BDLC* XIV, 229, on figura com a substantiu: «inimic Mn. Alcover d'*amagatetjons*, com diu ell mateix, és ben pública la manera com ha reunit l'inventari del lèxic de la nostra llengua»]. *Amagató* a Men. i Ribag. («*mos ficarem a un buen amagatón* y no mos trobaran; d'*amagatons* «a escondidas o a la chita callando» mall. S. XVI, *DAg.*, i *fe-u de amagatons* 'hacerlo a escondidas', Ferraz, p. 20). D'*amagatotis* [Em. Vilanova i J. Ruyra, avui molt general] potser manllevat del val. o cat. occid. d'*amagatotes* (Pons i Massaveu, *L'Auca de la Pepa*, *AlcM*) (ço que explicaria la -*i*-, o bé pronúncia xipella transmesa a Barcelona, des de Solsona o Sta. Coloma de Queralt); en valencià per encreuament amb d'*amagons*: a *amagatontes* [1770, *Rondalla de Rond.*, contret *amag*-; a *amagatontes*, M. Gadea, *T. de Xè* III, 29; Maestr. «los vint, *amagatontes*, pujant per detràs d'ella, / l'han cercada ---», Ga. Girona, *Seidia*, 64]. *Amaguera*.

CPT.: *Amagacorda, amagacorretja, amagaesquena,* noms de jocs infantils. *Amagacreus, amagamalles.*

1 El dir *magar* no és enlloc un fet de llengua, sinó més aviat de paraula: pronúncia alhora relaxada i imperativa-brusca, familiar: *maga't*! diran ràpidament criatures que juguen, i això una mica pertot; usos entorn d'aquest, en llenguatge una mica acriaturat o ultra-familiar: «aquell xiquet el *magaren* en aquella cova», Tavernes de Valldigna (1962); caricaturitzant l'esporuguiment infantil d'una que s'ho estava fent a les calces, i que procura embarassadament eliminar les conseqüències: «al punt que la veu Na Tisbe <la lleona>, féu fer la seua a ses cames / --- / s'*amagà* dins una cova, / en la qual --- treu cap, treu, *maga*...!, / pogué fer algunes feynes / de que s'era... descuidada», G. Roca i Seguí (1742-1813), JMBover, *BiEscrBal.*, 277.41.2. — 2 De vegades sembla que, en connexió amb això i el matís alpí, la idea tira cap a 'embolcar, tapar bé, acotxar': «lou gai reiaume de Prouvènço / dins lou sen de la Franço a la fin s'*amaguè*», XI, 72.7: tot i que la traducció porta «s'endormit» serà més aviat la idea bàsica d'"acotxar-se dins la roba del llit', però amb tot això ens apartem ben poc de la idea d'*escondir-se'. Cf. encara *Mireio* VI, 79.1. — 3 Ronjat, *Gramm. Ist. des P. Prov. Mod.* I, 313, cita *amegà* «envelopper» en un doc. landès de 1300. No puc pendre seriosament la seva etimologia d'*amagar* (d'un *MACA primitiu de MACULA!). — 4 De 'embolcar sota un cobert' a 'arreplegar sota un cobert' ¿O s'hi arribaria per un altre camí? De tota manera no sembla inconciliable. — 5 És bo de notar, a propòsit, que l'ex. únic que creia trobar Rayn. d'un *esmagar* «cacher» no és tal; ho entenia malament i era 'inquietar-se, desanimar-se', més o menys com el francès ant. *s'esmaiier* (com explica Levy, *PSW* III, 235). Tampoc crec que Servigliano *amacà-sse* «aprirsi (delle nuvole)» (cap a les Marques, *ARom.* XIII, 248) vagi amb el mot castellà o el català, cf. it. *ammaccare* 'contusionar', 'copejar', de la família del nostre *MACAR* (d'on 'fendre', 'fer-se un esquinç en la nuvolada'). — 6 I el del Nordest, 'embolcar', 'aplegar': també hi troben «réunir»: Gaston Febus «dens sa couroune *amagarà* / dab lous liris francés cadenes de Nabarre» en una poesia bearnesa de 1876; veg. també Palau *amagà* i *amac*. — 7 Potser no és més que una definició defectuosa a base del proverbi citat per Lespy-R., que de tota manera demostra que el sentit castellà arriba fins a la Costa girondina. No es veu tan clar si encara estem en la mateixa arrel amb *s'esmagà* «se donner du mouvement» i *esmac* «mouvement brusque, inattendu» del mateix Moureau, potser encreuament amb un altre element, però amb -*mag*- del nostre. — 8 Palay troba també, a la Gascunya marítima, el sentit «arranger, disposer» i en construcció reflexiva «s'installer, se mettre à l'aise». En aquesta zona, es veu, van combinant-se les acc. derivades del tipus castellà amb les del català, i les nòrdiques occitanes, que hem vist des de Sarlat a Barceloneta, i entrevist en l'ús mistralenc. Fets d'interpretació no gaire clara ni inequívoca però que no deixen de reforçar la impressió d'una arrel comuna, amb algunes ramificacions semàntiques que ja devien començar aviat. — 9 En un derivat ho tenim ja en el vell llenguatge andalús de la caça, de princ. S. XVII: «en viendo la liebre, desvíese --- llevando el paso del cavallo tan bastante que jamás la pierda de vista, porque la liebre se va *arremagando* y quebrando, y suele llevar el paso corto», Barahona de Soto, *Diálogos de la Montería*, p. 304. Amb alguna traslació i debilitació semàntiques andal. *remaguear* 'ser flojo, mostrarse reacio', *remaguero* 'flojo, poco activo' (Alc. Venceslada). — 10 «Ja deve estar *amagado*: são 10 horas», que Bessa, *A Gíria Portuguesa* (1901) dóna com a portuguès popular, però usat especialment a Tras-os-Montes. — 11 Veg. les cites en les notes 8 i 9 d'aquell article. Compareu *amagote* 'llagot, enganyifa' en el *Libro de Buen Amor*, v. 1478, que ens fa present Krüger, *RFE* VIII, 187, a propòsit d'*amagar*, però res no tenen a veure amb això *magadaña* ni *macandón* (*DCEC* III, 183) d'origen conegut; i l'arag. *macatrullo* «torpe, obtuso» (Borao) sembla un compost de *macar* i *trull* o *trulla*, que no ens interessa. — 12 «*Esmagar* umha chinche», «*esmagar* umha necesidade» en Castelao.

Escolma Don., 149.18, 56.31, 57.31, 58.8.

Amagatzemar, V. *magatzem* *Amagot*, V. *amagar* *Amagrir*, *-grit*, V. *magre* *Amainadat*, V. *mainada*

AMAINAR, 'perdre força (el vent)', 'fer minvar l'extensió (de les veles)' 'abatre o calmar la intensitat de diversos fenòmens físics o morals', d'origen no ben segur, probablement germà de l'oc. *amainà*, francès antic *amainier*, 'domesticar, amansir', abans *amaisnar* (**amaisonar*), derivat de *maiso(n)* 'casa, estatge' (llatí MANSIO, -ONIS). ☐ *1.ª doc.*: 1497, i probt. ja c. 1400 o fins i tot fi S. XII (si bé en textos no ben segurs); de tota manera existiria ja en català en el S. XIV, perquè consta ja el 1399 en castellà, a on havia passat des de la nostra llengua.

«Esforça's a metre la vela a mij' asta, / y *amayna* tantost fallint lo timó», e nel *Procés de les Olives*. No puc entrar aquí a fons en l'esforç per establir quina és la lliçó més certa en els dos passatges més antics que s'ha cregut que contenen aquest mot: la traducció del *Libre d'Erbes* de Màcer i el poema «Eu non cuidava chantar» de Guillem de Berguedà; el que és evident és que Faraudo i Ugolini-Riquer, que hi rebutgen la lliçó *amainar*, no coneixen gens o gaire l'existència d'aquest mot i li prefereixen com a lliçó mots trivials i adotzenats (*assuavar i amagar*), que els uns no s'han ni tan sols adonat de la lliço alternativa *amainar* i el primer tampoc l'ha presa en seriosa consideració, i que cap dels tres no coneixen els treballs sobre l'antiguitat, l'etimologia i la catalanitat bàsica d'*amainar* (potser ni tan sols saben que *amainar* hagi tingut altre sentit que el divulgat de disminuir el velam, únic existent en italià, que és la llengua del més erudit dels tres). El principi de la «lectio difficilior» també ens conduiria, almenys, a pendre *amainar* amb alguna preferència. Pel que fa al Màcer, el context admet igualment els dos mots, i per tant, sols pel seu caràcter de «lectio difficilior», ens inclinaríem a preferir-lo.

En el vell Guillem de Berguedà hi ha ocasió d'argumentar més; diu «Eu non cuidava chantar --- del Joglar / --- c'audí l'autrier clamar / de Mon-Sogr'ab-la-corona, / que no·l det, a l'ora nona / del peis, e fe·l *amainiar*. // Barós ¿e com o poc far / puois en l'albere l'avia? / Si n'agués a comprar, / ben tart l'en dera» (ed. Ugolini, *ARom.* XXIII, 35, v. 8; cf. ed. Riquer II, pp. 32-33). El ms. D que porta aquesta lliçó és el de data més antiga (i precisa, a. 1254), els altres mss. els uns són copiats en la segona meitat o finals del XIII, els altres en el XIV; en lloc d'això els mss. W, A, i K porten «fe·l a manjar (-gar)», que és impossible perquè sortirà *manjar* en rima amb aquest pocs versos més avall (una repetició en rima és inadmissible) i perquè la construcció amb *a* entre *faire* i *manjar* és incorrecta (i denuncia la corrupció d'un mot en *ac-*), altres dos (C i R, tots dos del S. XIV) porten *fes l'amag(u)ar*; «lectio facilior» i tampoc la interpretació «hizo esconder el pescado» no em satisfà gaire. Caldria, és veritat, admetre que *amainiar* té un pal de massa (quatre pals seguits en lloc dels tres d'*amainar*, ço que és una distracció de tipus corrent, i ací potser afavorida per la influència del fr. ant. *amainier*, *-aisnier*, que és el que coneixeria el copista modenès del ms. D); i entendre 'no li va donar peix i el va fer pairar-se', 'estar-se'n', 'li va fer calmar la fam', idea que té més substància i oportunitat que la d'amagar-li el peix (¿quina necessitat hi havia d'amagar-l'hi si el pobre joglar depenia d'ell?). Que els mss. canviïn un mot que no és trivial per mots inapropiats (com *amagar* i *manjar*) és un fet repetidíssim. *Amainar* té de més a més l'avantatge d'estar afavorit pel fet d'explicar-nos la *n* de la lliçó majoritària *amanjar*, *amangar*, que ja hem vist que és impossible però que així rep una explicació. I, si no en Berguedà, ja veiem que el mot apareix en aquest sentit en dues, o almenys una font, dels altres segles medievals, i en textos més recents però de llenguatge tradicional, de totes les terres de la llengua.

Amb aplicació a tota mena de coses que s'apaivaguen o es rebaixen: lo forn calent --- ardent, refredar-se o *maynar*: deferveo», «destapar lo forn --- aguardar que passe la gran bahor, o que *mayne*: spectare usque dum vis ignea remittatur, donec fervor exhalet, donec tepescat», OPou (*ThPu.*, 218, 219). En els més castissos prosadors del català oriental: «lo so de la bandúrria --- crexia y 's precipitava, com si la vaga pena que abans expressava, se convertís en desesperació; després, poc a poquet, tornà a *amaynar*, y lo so 's féu més lent --- tot just perceptible, com si 'l desmay seguís al desvari de l'anterior desespero», Feliu i Codina (1875), *La Dida* (cap. 48, p. 230); «mossèn Joan --- demanant seny als esbojarrats y *amaynant* les passions de sos aymats feligresos», MVayreda (*Sang Nova* IV, v. 273); «amb la nit no *amaina* / pas el fred; cuitem: / allí hi ha fogaina / i ens hi escalfarem», JRuyra.[1]

Però segurament enlloc no és tan popular aquest tipus de significat com el veiem en terra valenciana. En J. Giner i March me'n dóna (1956) un repertori de frases corrents: 'amansir-se': «(el bou o toro) quan arriba a la mort ja *amaina* molt», «eixe cavall ja *amainarà*», i amb persones «veges si l'*amaines* un poc: està molt furiós» (copsat en conversa a Xàtiva, 1955, transitiu i també reflexiu): «venia molt calent, però al trobar-se amb Quiqueta *es va amainar*»; i després 'minvar, anar de baixa', quan un llarg ruixat fort «ja *amaina* [ço que sentim pertot, però allà s'arriba també a]: «quan el tren passa el pas a nivell, el maquinista *amaina* la marxa». Jo també vaig apuntar-ho una mica pertot durant les enquestes onomàstiques: 'afluixar, abatre (l'empenta d'algú)' en la d'Algímia-Gilet (1958), «degut a la fàbrica la producció en el camp *amáine* molt» a Fondeguilla, i diversos cops parlant del reg «però l'aigua de la séquia no ha *amainat*» (a Estivella, etc., 1961); i en el Maestrat Ga. Girona escrivia «parades i terribles --- les turbes agarenes / *amainen* son alé» (*Seidia*, 56).

Enlloc aquests usos extra-nàutics no es mostren amb la força que tenen en la nostra llengua, si bé

afloren també tot al voltant, en parlars dels més populars i tradicionalistes: a Provença, parlant d'un animal poderós com la tonyina (tal com el toro a València): «li toun mourrejon / --- un tour de man vous li reviro / lou vèntre en aut / --- despouderà, lo peis *amaino* ---» («le poisson se rend», *Calendau* v, 37.7), a l'antic Aragó (princ. S. xvi 'desaparèixer, perdre's' o bé 'amansir'»,[2] a Galícia transitiu i intransitiu,[3] mentre que a Castella i a Itàlia són justament els usos nàutics els únics que consten.

I per cert ja abans allí que aquí —una confirmació més de com els romanistes més escoltats han anat a triar en aquest mot la font més improbable— car ja el tenim en la traducció feta el 1399 de la *Confissión del Amante* de Gower (per cert text on s'observa un bon nombre de lusismes o lleonesismes): «quando el tal viento corre, deve el sesudo bien regir su nave, que, puesto que al comienço mansamente se muestre, después se faze tan malo para *amaynar* que todo lo quiebra, así el mástel como el entena» (34.6),[4] en el relat de la navegació de Díaz de Gámez (1431-1450), en la *Gaya de Segovia* (1475), en l'extret del Diari de C. Colom (*amañar*, 12-x-1492, reportat pel P. Las Casas, *BiDialHispAm.* iv, 358), i si de primer és *amainar las velas* (*Quixot*, 1.ª part), després també *amainar* vol dir el mateix usat absolutament (Cuervo, *Dicc.* i, 400-1), i n'hi ha encara testimonis en abundor en tota mena de relats de navegació hispànics del S. xvi, en C. de Barros, Fz. de Oviedo, *Almirantazgo de Castilla*, Fz. de Navarrete. Mentre que a Itàlia això no comença a fluir fins aquesta centúria, i de primer en traduccions dels textos o usos hispànics, entre elles la d'un de nostre, en el *Consolato di Mare*; llavors Am. Vespucci, i en les traduccions i adaptacions hispàniques Ramusio (1510) i Sassetti; en fi *(am)mainare* («raccôrre le vele») no comença de ser verament italià, com demostrà objectivament Zaccaria, fins a l'Ariosto.

No obstant, una suggerència posada en el teler (no sense prudent reserva) per Flechia (*AGI* iv, 372), va fer suposat que el mot podia ser procedent d'una forma fortament dialectal del migdia d'Itàlia, de Nàpols,[5] on *ammainare* o *mma-* (que naturalment pot ser hispanisme, potser ja catalanisme) podria correspondre fonèticament a un derivat de VAGINA 'beina' o 'funda', com si fos IN-VAGIN-ARE 'embeinar', com sigui que a Nàpols i alguns altres parlars del Sud d'Itàlia NV es pot assimilar en *mm* (*immideja* = *invidia*, *ammentare* 'inventar');[6] i aquesta pensada tingué la fortuna de ser adoptada per M-Lübke (*ZRPh.* xxxii, 1909, 501-2, aprovat per d'Ovidio, *AGI* xiii, 367), d'on va passar a d'altres.

Però era ja una pensada dolenta de suposar que un terme de navegació s'hagués estès a tota la Romània des d'un centre tan poc important en la història nàutica com Nàpols, i els padrins de la idea no es cansaren a posar en clar a quin país apareixia abans l'expressió nàutica, ni si en altres llengües romàniques mostrava altres significats més amplis i bàsics, que donaven peu naturalment, però amb caràcter secundari, a l'aplicació velera. Com que això és així fins a l'evidència, en el *DCEC* (i, 179; iv, 918*b*) ja vaig descartar aquesta etimologia i tornar a la d'Ant. Thomas (*Rom.* xxxvi, 1907, 416): oc. *amainà* 'domesticar, calmar', germà del fr. ant. *amaisnier* (de **amaisoner*, derivat de *amison* 'estatge, casa').[7] És clar que essent la nostra més llengua de navegants que l'occitana, i estant-hi el mot documentat amb més abundor i antigor que en l'altra, hem de partir de Catalunya com a centre de difusió, i que el mateix indica la irradiació cap a Castella, Portugal i Itàlia. Ara bé, no sols en llengua d'oc sinó en català l'evolució fonètica és irreprotxable, cf. MANSIONATA > *maisnada* > *maiinada* > *mainada*, MAGIS NON (FACIAM) > *mais no* > *mai no* = ll. *nunquam*, amb la vocalització ben coneguda de la s davant sonora (*almoina*, *raima*, *vailet*, etc.). El mot es propagà amb el nou ús nàutic fins al Nord de França, on sembla tenir menys vitalitat que en les llengües del Mgidia, i allà es confongué amb *amener* 'menar, aportar', confusió que per ella mateixa és ja un fort indici de poc arrelament i d'adaptació d'un estrangerisme.[8]

[1] *País del Pler*, *O. C.*, 968*a*. En refer més tard el seu text, obeint al prejudici d'una prosòdia rígida (més d'un cop forçant-lo o afeblint-lo), ho retocà l'autor en «la nit no l'*amaina* / mai el fred», cosa que ara ens és útil com a confirmació que (com ja mostraven les altres cites) s'admeten juntament la construcció transitiva i la intransitiva d'*amainar*. — [2] En un romanç ple d'aragonesismes, imprès cap a 1510: «casar --- no me lo quiso otorgar, / sino con una condición que en arras le hubiese de dar: / que trajese tres cabezas... / la una de Oliveros, la otra de don Roldán, / la otra de Urgel de las Marchas --- / Calledes, moro esforzado --- / que no hay cabeza de ésas que la vuestra no haga *maynar*», *RFE* vii, 41. — [3] «Amansar a uno, hacerle bajar los humos» en Rosalia de Castro: «nunca tua sorte terca / c' a dicha *amainará*», «teño dolores de par to, / non me queren *amainar*» en un romanç popular (*Dicc.* de la R. Acad. Gallega), «por *amainá-l-a* concencia» i *amainar-se* 'calmar-se' en Castelao (*Es colma Dónega*, 201.19, 221.2). — [4] G. Colon aporta algunes útils precisions cronològiques i semàntiques (*ZRPh.* lxxviii, 69-70), en altres sembla que no té raó (més d'un cop naufraga quan els textos nàutics no li «tiren un cap»). — [5] El que li dóna la idea és un hapax: hom havia llegit *nuaiinanu le vele* per *ammainano l. v.* (crec en una antiga imitació del Tasso en calabrès), isolament de la dada que obligava al prudent titubeig amb què s'expressava Flechia; però potser hauria estat més prudent de creure que simplement això era una mala lectura d'aquest seguit de pals: *mmainanu* i no pas *nuaiinanu*. — [6] Que en principi la possibilitat hi era no en dubtem, és clar: com a calabrès Rohlfs troba *mbajinare* però també *mmajinare* per a «rinfoderare (una spada, un coltello); avvolgere pesci nella farina». — [7] Per al francès antic, a part de Godefroy, veg. les dades de Tilander, que hi documenta

força el sentit de 'apaivagar, conciliar' (*Rom.* LII, 460-1). En parlars occitans dóna A. Thomas alvernès *mwiná* «apprivoiser, adoucir» (Vinzelles), marchois antic *s'amoinà* «se calmer, se résigner» (1586), parlars nòrdics on la *a* pretònica es presenta com a *o* (> *u̯*); oc. ant. *maisnamen* «accueil, bonne réception». Veg. en el mateix sentit Charles V. Aubrun, *Misc. Coelho*, 279-80. — [8] Poc estudiat històricament (Vidos, *Parole Naut.*) el silencia, se cita un cas d'*ameiner les voiles* en Aubigné S. xv, i sembla que ja hi ha un cas d'*amaine* a l'Edat Mitjana, però en data tardana.

Amaitinar, V. *DCEC* I, 180

AMALGAMA, 'aliatge de metalls, especialment el format pel mercuri amb un altre o altres metalls', pres del b. ll. *amalgama*, alteració del sinònim *algama* que, junt amb les variants *algamala*, *algamana* i *almagala*, prové de l'àr. *ǧamâᶜa* 'reunió' (arrel *ǧ-m-ᶜ* 'aplegar'). □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.: «mescla del argent viu ab qualsevol metall menos ab lo ferro».

Recordem les paraules del gran patrici i savi eximi que morí a l'exili per ensenyar a la gent hispana la passió de Catalunya «entre la voluntat d'unió i la impossibilitat d'*amalgama*» (L. Nicolau d'Olwer, 1950). I tornant al sentit propi, s'està d'acord que el b. ll. *amalgama* (ja corrent en el S. XIII: Devic, p. 9) ve de l'àrab, però que el seu ètimon precís és inconegut; va indicar Devic que devia venir de l'arrel *ǧ-m-ᶜ* 'aplegar', 'ajuntar carnalment', vist l'ús comú en les obres d'alquímia de comparar amb la còpula carnal l'amalgama del mercuri amb els altres metalls; com a etimologia precisa suggeria amb grans reserves sigui *ᶜamal al-ǧâmᶜa* 'l'obra o pràctica de la reunió', sigui *muǧâmaᶜa* 'acte de consumar el matrimoni' i (per més que Baist, *RFgn.* IV, 398, preferís el primer) acabava reconeixent que cap de les dues combinacions no l'havia trobada en els alquimistes àrabs.

De fet podem donar per força segur que l'àr. *al-ǧamâᶜa* 'aplec (de gent)' (d'on ha sortit el nostre *ALJAMA*) es degué usar amb el sentit d'"amalgama', car el fr. *algame* 'barreja d'or i mercuri' figura en els dicc. de Cotgrave i Oudin; no hem d'estranyar-nos de la transcripció del *ǧ* aràbic per *g* en un mot que hagué d'entrar per via sàvia, d'una banda perquè així el pronunciaven els savis coptes i en general la població d'Egipte, després perquè el fonema *ǧ* es representa sovint per la grafia *g* en tota mena de manuscrits medievals.

Junt amb aquesta forma van existir en el mateix sentit *algamala*, on la gutural aràbiga *ᶜ* apareix representada per la *l* (fortament velar en el francès primitiu, d'on el pas a *u̯*), amb metàtesi d'això *almagala* i amb dissimilació *algamana*.[1] Combinant *almagala* amb *algama* sortiria **almagama* > *amalgama*: també hi pogueren contribuir els nombrosos abstractes d'origen grec (*aroma*, *flegma*, etc., i potser espt. ll. *salgama* 'barreja de fruites amb sal'),[2] i no perdem de vista que l'accentuació final dels mots en *-ma* segons la pronúncia francesa facilitava les metàtesis i canvis semblants en les síl·labes pretòniques. Aquests mots cultes, propis d'una ciència hermètica, es desfiguren fàcilment en els còdexs antics, sovint mal copiats, i això dóna lloc a les moltes variants i formes alterades (cf. *zenit*, *atzimut*, *almicantarat*, etc.). A la nostra Península el mot degué entrar segurament des de França, pres del baix llatí o del fr. *amalgame* [S. xv, *amalgamer* S. XVI], car en castellà tampoc n'hi ha documentació antiga [c. 1780, Terreros] i en temps d'Oudin (1616) encara no es coneixia equivalència castellana per al fr. *algame*.

Podem descartar l'etimologia (Diez, etc.), grec *μάλαγμα* 'cataplasma per ablanir', que no presenta base semàntica adequada.[3]

DERIV.: *Amalgamar* [1839, Lab.]; *amalgamable*, *amalgamació* (id.), *amalgamat* (*BDC* IV, 64).

[1] Rabelais usa ara un, ara l'altre, en els diversos passatges de les seves obres. En el *Tiers Livre*, cap. 26, *almagala* es refereix a una mescla d'or i mercuri; en el cap. 38 anomena així els ximples pedants amb fums d'alquimista o de matemàtic: «fol d'algorisme, fol d'algebra, fol d'*alguamala*» (ed. Plattard, p. 172); en el *Cinquiesme Livre* (que si no és tot d'ell és d'un íntim col·laborador) «voyez cy (monstrant le viet d'aze) le vray *algamana*: cestuy bonnet doctoral est nostre unique elixir» (cap. 18). — [2] *Salgama* ha deixat descendents en neogrec, GMeyer, *Lat. Lehnworte im Neugriechischen*, *Wiener Sitzungsberichte* CXXXII, II. Com que també hi hagué un verb derivat *salgamare*, no és inversemblant que el model d'aquest actués en la formació d'*amalgamar* i consegüentment en tot plegat. — [3] No és veritat que signifiqui 'acció de pastar', fènyer', car això es diu *μάγμα*, i *μάλαγμα* és derivat de *μαλακός* 'tou, bla'. MLWagner (*Restos de Lat. en el Norte de Áfr.*, 13) hi torna, suposant que es passà per un àr. *malǧam* 'ungüent', del qual no cita cap prova. Ell m'havia dit que se servia generalment de Gasselin, *Dict. Fr.-Ar.* (2 vols., París 1890-1). Vaig examinar aquesta obra a Xicago, i no és de fiar, pel que dic en el *DCEC* I, p. XLIII. Compilació d'obres múltiples, sense indicació de fonts, i que conté bastants mots suspectes. En algun diccionari antic es troben dos o tres mots escadussers que semblen contenir una arrel *lǧm*, algun d'ells amb un sentit com 'pomada', però ni en les obres clàssiques ni en Dozy, *Suppl.* II, 538, es pot dir que quedi provada l'existència d'aqueixa arrel (el més fidedigne és un *mulâǧǧam bi-ð-ðahab* 'daurat' hapax de les *Mil-i-Una-Nits*, però Dozy posa en dubte que sigui una lliçó correcta). Així com així la idea d'"ungüent' tampoc dóna un bon punt de partida.

AMALUC, 'llom o anca de les persones i dels animals', de l'àr. *ᶜaẓm al-ḥuqq*, 'os del *ḥuqq*', o sigui del 'flanc, llom'. □ *1.ª doc.*: c. 1880, *DAg.*; en llengua d'oc ja es documenta en la primera meitat del S. XVIII i sembla que ja a la fi del S. xv.

DAg.: «*ameluchs* (*amaluchs*) (Empordà, etc.) cos-

tats, ronyons: *deixa-li portar aquest sac ple, ja té bons amelucs* (Tordera)». El meu pare no ho usava però ens contava que l'avi patern (nat a Biure d'Empordà, el 1835) en lloc de planye's dels lloms deia que li feien mal *əlz əməlúks*. El 1928 vaig sentir una dona de Tordera que, queixant-se de dolor, deia que s'hauria de fer una «pintada als *əməlúks*». No figura en el Lab. ni en diccs. anteriors, i els primers que ho registren són, després del *DAg.*, Vogel (1911) *amaluc* «Hüfte»; el Bulbena català-cast. i el *DOrt.* (1917) donen *maluc*.

El diccionari *AlcM* en dóna una cita de Víctor Català i, tot definint-lo com «l'os de l'anca de les bèsties i, *per extensió*, de les persones»,[1] el localitza a Cerdanya, Ribes, Olot, Amer i Llofriu. La variant *maluc* ja fou recollida pel dicc. mallorquí d'Amengual (1879) «parte lateral del cuerpo, que está sobre los muslos: *cadera, coxendix*; el hueso de la cadera; h. de la c. del animal», i el *Dicc. Menorquí* de Febrer i Cardona, ja a primers del segle recollia *malucs* (p. 406*a*) però amb la definició «omoplatos, ossos darrere les espatlles», que no rep confirmació enlloc.[2] JRuyra defineix *maluc* «l'os de cada costat de la pelvis» i PBertrana escrivia «La Francisca, les faldilles arrebossades a la cintura, sostingudes en els *malucs* amb una agulla de cap»; potser predomina a Mallorca la variant *moluc* «cadera, hueso de la cadera», que és la que dóna d'allà el *DAg.*, i els pastors de Manacor parlen del *moluc de les ovelles* (*BDLC* VII, 160); a Collsuspina (entre Vic i Moià) em parlaven del *məlúk* d'una bèstia de càrrega.

Com que provinents de terres valencianes no n'hi ha notícies, però sí moltes en llengua d'oc, sembla probable que el mot ens vagi venir de la vella escola mèdica i veterinària de Salerno, responsable de la transmissió de tants termes aràbics d'anatomia, i que degué passar més tard a la universitat de Montpeller, sempre dirigent en les ciències mèdiques. Això mateix ens exigeix de suposar la fonètica: transmissió per via culta, de tècnics, car altrament en *ḥuqq* la consonant següent i la precedent haurien determinat la pronúncia de la *u* com a *o*; però els tècnics s'atenien a una pronúncia literal de les vocals aràbigues (*a* sempre *a*, no *e*; la *u* no s'obrí en *o* en l'arabisme anatòmic *nuca*, etc.).

De fet la documentació del mot no sols és forta en llengua d'oc sinó espt. vora el Baix Roine. L'Abbé Sauvages, en el seu dicc. llenguadocià de 1756, que recull sobretot el lèxic del Gard, ja va registrar «*amalù*: la hanche et proprement la tête supérieure de l'os de la cuisse ou du fémur; selon M. Astruc,[3] c'est un mot arabe qui signifie le croupion, ou l'os sacrum: en sorte que c'est par extension qu'on le dit de la hanche». El *TdF* porta *amalù* i llgd. *amaluc*, amb ex. d'Albert Arnavielle (n. a Alès, 1844) «roumpràs au sòu toun *amalù*», amb el verb *amalugà* «déhancher, éreinter» i exs. en poetes nascuts a Nimes i a Tarascó, S. XIX; però també ho llegim en l'obra poètica de Mistral: «Óurriàs éu-meme pren lou fèrri, / e 'me lou fèrri caud ié rimo lou *malù*» = «la croupe» (*Mireio* IV, 57.7), «alin liuen lou pauràs vai toumbà d'abouchoun, / *amalugà* ---» (*Mireio* IV, 64.4), «per vint lègo de courso *amalugà*» = «éreinté» (*Calendau* XII, 11.3).

El mot avui s'estén fins al Roergue, en part alterat en *embolúc* però també *omoluc* (allí les *a* pretòniques es canvien en *o*), *moluc, emoluc* «hanche» (Vayssier); com que hi ha també el verb *embalucà* «déhancher, éreinter» crec que hem d'entendre que hi hauria primer *emmalucar*, format amb el prefix *en-*, i que això es va diferenciar en *emba-*, d'on aquesta variant amb *emb-* tant en el substantiu con en el verb. Altrament veg. *FEW* I, 190*a*, que assenyala *amalugà* «faire du mal a qn.» fins a Clarmont d'Erau. Seguint la idea del doctor Astruc l'etimologia fou assenyalada per Devic (*MSL* V, 37ss.) *ᶜaẓm al-ḥuqq* «os de la cavité cotyloïde». La idea va ser acceptada pel *REW* (849) i el *FEW* (l. c.), i no va deixar d'aportar confirmació de la versemblança d'aquest origen l'assenyalament d'*amaluc* «hanche» en un doc. de Boucoiran (Gard, prop de Ledinhan, districte d'Alès) de l'any 1491.[4] De manera que encara que Sainéan (*Sources Indig.* II, 414) i Spitzer (*Die Neueren Spr.* XXX, 264ss. i ja en *Kat. Etym.*) s'hi vagin oposar, com que no allegaren raons de pes (llevat de les formes regressives a què em referiré), podem desatendre'ls sense escrúpol.

Realment és veritat que hi ha un mot *mai* a la Guienne (*TdF*) amb el mateix significat, a La Teste de Buch *maîll* «hanche, le haut de la cuisse» (Moureau), gc. *malh*, Banheras de Bigorra *mailh* (Rohlfs, *Le Gc.*, 70; Zauner, *RFgn.* XIV, 456), i que això degué transmetre's al bc. baztanès *anka-mail* «cadera» (cpt. amb *anka*) (Azkue, s. v. *anka*, i Supl. a Azk.: *anka-mail*). Per més que fos concebible que de la idea de 'mall' es vagi passar a 'os de l'anca', això no és objecció de pes, i més aviat hem de creure que es tracta d'una mera convergència homonímica, car en tot cas partint de *mall* MALLEUS el mot per a 'anca' hauria hagut de ser **malhuc*, i no s'explicaria ni la *-l-* per *lh* ni la inicial amb *a-* de la major part de les formes; sense comptar que el sufix *-uc* fóra una raresa. Molt més fàcil que això últim fóra encara admetre que aquest *malh* s'extragué de *maluc* per derivació retrògrada combinada amb etimologia popular MALLEUS. I el que sembla comprovar-ho, i indicar que, abans, fins a Gascunya hi hagué *amaluc*, és que en basc també trobem *almaka* id. (Mitxelena, *Pasado de la l. vasca*, p. 151) i això fàcilment pot resultar de **amalka* < *amaluk-a* (amb article), donats els hàbits fònics d'aquesta llengua.

En tot cas des del punt de vista àrab aquesta etimologia no topa amb cap objecció, i al contrari tenim proves que tals compostos de *ᶜaẓm* 'os' foren usuals en l'àrab magrebí i es transmeteren al romànic, en una forma parallela: de *ᶜaẓm al-fîl* 'os de l'elefant' vingué el cast. *amarfil, almalfil, marfil* (veg. *DCEC* III, 264*a* 17-18); la mateixa trasmissió de la idea de 'os de l'anca' a l'anca mateixa tenim en el cast. i gall. *cuadril* < *cadril* < *hueso caderil* (ib. I, 952). Per a un

incert cpt. d'un mot de la família de l'àr. *ḥuqq*, veg. *marraquinca* i *MARRANXA*.

Deriv.: *Esmalucar* 'esllomar' (« no vogus tan fort, que vas a riscos d'*esmalucar-te*», Ruyra, *Pinya de Rosa*; *BDLC* xi; «estic *esmalucat* de tant cavar» anotava PCoromines d'un pagès de Llers, 1898; «may hauria cregut que hi hagués tantes de noyes --- tan *esmolucades* d'espalles, tan esgarrades ---» AMAlcover, *BDLC* xi, 252); no és segur que es vagi formar sobre la forma mutilada *maluc*, car també es pogué derivar d'*amaluc* (cf. *esgrassotar* derivat de *agrassot*, *DFa.*; *desgafar*, de *agafar*, *AlcM*), i fins podria ser doncs que d'*esmalucar-se* es vagi extraure secundàriament l'afèresi *maluc*, com a Eivissa se n'extragué *esmaluc* (PzCabr). *Malucada* 'ciàtica' mall. (*DAmen.*)

[1] Què sigui per extensió de què, en realitat no es pot dir: ja hem vist que a Tordera i Alt Empordà ho diuen de les persones, P. Bertrana i JRuyra també entenen *malucs* parlant de gent, etc. — [2] ¿Hauríem de recordar-nos que *ḥuqq* fou també «haut du bras», no sols «haut de hanche»? Tanmateix el prov. *malù* es defineix «omoplate» ultra «hanche d'une bête de somme». — [3] Metge molt reputat que va néixer a Sauves (Gard) l'any 1684. — [4] *Bull. Hist. et Philol.* de la *Commission des Travaux Scientifiques*, 1907, 380-405; PMeyer, *Rom.* xxxviii, 163.

Amalladar, V. *amallada* *Amallar*, V. *malla* *Amanadar*, V. *mà*

Amandregat, segurament deu estar per **amadregat*, derivat arcaic de MATER 'mare' (cf. *madrina*, *padrí*, en lloc de MATRINA PATRINUS) amb propagació de la nasal i influït per *mandra*, i *amadrigat*, de MATRIX

Amanèixer, V. *matí* *Amaneramant*, *amanerar*, V. *manera* (*MÀ*) *Amanerós*, V. *mà* *Amanès*, V. *manès*

AMANIR, mot germà de l'oc. ant. *amanoïr*, *amarvir*, i de l'it. *ammannire*, fr. ant. *amanevir*, 'preparar, disposar a punt', que provenen del gòt. MANWJAN 'peparar': romanitzat aquest com a *ADMANŲIRE, en les formes italianes i en la catalana, passant a *AMMANNIRE en resultà la forma senzilla moderna, i en la resta de les formes romàniques es conservà encara el grup consonàntic -NŲ- resultant *amanoïr*, *-anovir*, *-anevir* (o bé *-anvir* > *-arvir*); la data tardana en què apareix el mot en català fa dubtar de la procedència directa del gòtic; car, si bé no es pot assegurar, també ens hauria pogut arribar per via italiana. ☐ *1.ª doc.*: 1695, Lacav.; apareix també en relats i cançons populars des de primers del segle, i potser ja en el xv.

El *Gazophylacium* de Lacav. el recull en els dos sentits corrents avui en el català central: «*amanir lo menjar* o *les viandes*: cibos coquere, condire; *amanir lo dinar*: prandium curare; *manar que se amanesca lo sopar*», d'altra banda «apparare, praeparare: *ell se amaneix pera respòndrer, pera fugir*: fugam meditatur, parat; *amaniuvos vosaltres*: praesto estote»; «*amaniment*: *se fan grans amaniments pera aquesta guerra*: ingenti cura --- ad hujus belli apparatum». No figura en dicc. anteriors, com Busa-N. (1507, 1560) ni OPou, i el *DTo.* no va registrar-lo fins a l'ed. 1757 (a exemple del Lacav., i seguiren Belv., Lab., etc.).

I realment ni el dicc. Alcover-Moll ni jo no en tenim testimonis medievals, cosa que crida l'atenció en un verb important i que ve del gòtic. En trobem alguns testimonis que poden ser una mica anteriors al de Lacav.: «vinguessen ben endrezats i *amanits* en lo camp» en la *Història de Pierres de Provença y de la Gentil Magalona* (*AlcM*), p. p. Miquel i Planes segons l'ed. de 1650 (i crec que ja té en compte una ed. de 1616), però pel llenguatge aquesta obra no sembla en res anterior al S. xvii; pot ser fins i tot que siguin anteriors els exs. en cançons tradicionals recollides per Milà: «la pubilla Barata és la principal: / sempre és *amenida* per baixà al carrer», «ja s'entran per l'estable, *amanintne* lo rocí» (*Romllo.*, 563, 159). En fi, si és ben fundada la datació, una frase «cent hòmens *amanits* per portar lo Rey a Poblet» figuraria en un text del S. xv segons el *DAg.*[1]

Al capdavall la millor garantia de l'autoctonisme del nostre mot ens la dóna encara l'ús modern en la llengua parlada i en la dels bons prosistes de la Renaixença: «mig any després ja s'*amanien* les coses: se casarien pel segar», Pons i Massaveu (*Trascant per les Serres*, 49), «espera't una miqueta més: lo sopar no està *amanit*», Pin i Soler (*La fam. dels Garrigues*, 29), «*amaneix* l'ensiam, tu, Francisca, si't plau» i «l'expansió és lo mellor *amaniment* d'una taula de convidat», N. Oller (*Vilaniu*, 348, 102); per a l'ús popular és clar que se'n poden donar mil proves, del català central i de tots els racons del Princ., cf. *BDC* xix, 76; xx, 171. No sembla ser estrany a l'ús rossellonès i pel que fa al valencià, continua en ple vigor almenys en tota la zona Nord: la zona Maestrat-Tortosa és precisament una d'aquelles on revela més productivitat i l'usen els escriptors populars d'aquelles terres i de la Plana: «ja del palau s'obrin les portes i ixen, / canasta al muscle, un bon cop de sirvents, / atres ab grans barrals, i s'*amanixen* / a repartir a tots los concurrents», «ja planten los alarbs la empaliçada, / vora del mur --- / aquests *amaniments*, tant dins com fora / de Burriana, provoquen gran maror», GaGirona (*Seidia*, 163.153), «la dona *amanix* los cobertors pera la taula», Pascual Tirado (*BSCC* vi, 232); i em sembla que, almenys, no és estrany al valencià central: Escrig (1851) «*amanir*: prevenir, poner o tener a la mano alguna cosa; también *amanirse*».[2]

Tanmateix per aquesta banda hi ha també un fet sospitós, car el mot no té, o té escassa vida, a les Illes. Si no m'erro és estrany a Mallorca i, segons sembla, del tot, almenys en l'ús popular i de la pagesia, car la dada de Valldemossa, que hom atribueix a Aguiló, sembla descansar en un malentès; el *DAg.*: «*amanir la vianda* (Valldemossa): cuinar»; però aquesta definició ¿ve d'Aguiló mateix o d'un collaborador anònim? ¿Figura en la cèdula de l'original o és un afegit del publicador barceloní? Car *amanir la vianda* o la *carn*, és un castellanisme que ha aconseguit alguna admissió

(sens dubte moderna) en l'ús mallorquí en un sentit netament castellà, ja registrat, val a dir-ho, pels *DFgra.*, *DAmen* i Tarongí: «guardar la carne de un día para otro para que se ponga tierna y sazonada: *manir*, *mortificar*; *mollire*, *mollescer*» (amb els derivats *amanida*, *amaniment*, *amanidor*, en el mateix sentit *DAmen.*); aquest terme no ha de ser inclòs dins l'article *amanir*, car és el cast. *manido*, *manir*, de significat absolutament diferent del del mot català i d'etimologia també ben diversa (MANĒRE, *DCEC* III, 232-3), i només és de lamentar que les coses no s'hagin deixat ben clares en *AlcM*.

Cert que el terme, «estès en el llenguatge viu per tot Catalunya i el Regne de València» (*AlcM*), sembla haver estat en ús a Menorca, puix que ja el registra a primers del segle passat el dicc. quadrilingüe inèdit de Febrer i Cardona: «*amanir*, *amanir-se*: aderezar, condimentar; aprestarse, aparejarse; *cibos condire*, *coquere*; *sese expedire*, *parare*; *amaniment*: guiso»; voldríem saber si el mot és realment popular avui a Menorca, o si ho és solament cap a Maó, car l'ús menorquí, i especialment el maonès, és molt més accessible a les influències modernes del Principat que el de Mallorca.

Ni la poca o nulla força a les Balears ni la manca de documentació en textos de l'Edat Mitjana no són arguments decisius, en un mot d'aquesta naturalesa, per provar una entrada tardana en la llengua. Reconeguem que els diccionaris històrics italians també despatxen la informació d'*ammannire* en no gaires ratlles. Verbs de tal naturalesa poden quedar confinats bastant de temps a accs. poc apropiades per entrar en els clàssics. I tanmateix no podem eliminar la sospita que el català vagi pendre el mot d'una font romànica ultrapirenaica cap a la fi de l'Edat Mitjana — quasi forçosament hauria de ser l'it. *ammannire*. Guardem-nos certament d'assegurar-ho, però en les porfidioses lluites per la conquesta de Sardenya en els Ss. XIV-XV, per la defensa de Sicília, pel predomini naval en el mare nostrum, per la conquesta d'avantatges mercantils sobre Gènova i Pisa, etc., hi hagué temps perquè mots de la mena d'*ammannire* es transmetessin a l'ús popular català, i després d'alguns segles de quarantena per part de l'ús aristocràtic i tradicional, acabessin per ser tardanament però plenament admesos. Caldrà més estudi i informació per decidir.

Les paraules afins en les llengües de França i Itàlia estan, en canvi, documentades amplament, des de molt antic, i en formes tals que difícilment permeten dubtar de llur origen germànic. L'oc. ant. *amanoïr*, *amarvir*, 'preparar', està documentat en massa des dels textos més antics: Marcabrú, *G. de Rossilhon*, *Jaufré*, *Crozada*, *Santa Enimia*, etc., sens dubte més sovint en el participi (*amanovit*, *amanavit*, *amarvit*, etc.),[3] però també en infinitiu: «lo cardenals e·l coms fan carpenters venir --- / e·ls castels e·ls calabres e·ls peiriers *amarvir*» (*Cansó de la Crozada*), «voill qu'om s'egaill / de proessa, que non tresaill, / e que n'estia *amanoïz* / aissi cum s'era ·l temps erbutz», Marcabrú, «ab tant se leva em pes, car estec ben aizitz, / l'evesque de Tholosa, de respondre *amarvitz*», *Crozada*, v. 3254, «ieu lhi respondic *amanavitz*», *G. de Rossilhon*, etc., veg. *PSW* I, 55, *Rayn.* IV, 144; II, 69; i avui encara *amarvit*, *-bit*, a Llenguadoc, *marbit* en alguns parlars gascons, roerg. *abarmit*, *-ido*, 'prompt, actif' (*TdF*, s. v. *amarvi*); avui perdut quasi pertot a Provença i Gascunya, però *amabit* (< *amaṷit* amb caiguda normal de la -N-) era encara viu en el Bearn en el S. XV («lo sabé tant *amabit*» 'prêt, disposé à faire', en l'*Històri Sante* del S. XV, Lespy-R.) i avui resta vivaç en tota l'amplada del llenguadocià. És probable que vagi passar al basc, ja des de l'occità; si bé és veritat que Bera-Mendizábal, que recull *maneatu* per a «aliñar, condimentar» i el dissimilat *baneatu* en el mateix sentit i en el de «fabricar, formar, manufacturar» no és una font prou segura, i tot això manca en Azkue però aquest silenci potser s'explica per les preocupacions ultra-puristes d'Azkue; i tanmateix hi ha bisc. i guip. *maneatu* «aviarse, disponerse, aprestarse».

En la llengua i els parlars del Nord de França avui també s'ha antiquat en general (quasi pertot llevat d'una zona entre Borgonya i el Franc-Comtat, on *amanvir*, o *amanvier*, sembla ser el mateix mot, si bé amb el sentit de 'adquirir, procurar-se quelcom' (*FEW*, lín. 26ss.), però va ser molt viu i general en francès antic: *manevi* «dispos, alerte» ja en el *Roland* i fins a princ. S. XIV, *amanevir* «préparer, ajuster» des del S. X fins al XIII, molt documentat en judeo-francès, i amb moltes variants prefixals des de l'Edat Mitjana (avui encara *démanevé* «dissipé, égaré» en els parlars valons; veg. *FEW* XVI, 515-6.

En italià, des del S. XIII fins als nostres dies, *ammannire* «preparare, apparecchiare»: «è più utile sapere pochi ammaestramenti di ben fare che averne apparati molti, e non gli avere *ammanniti* e in un punto» en el Varchi (mj. S. XVI), «si stavano *ammannite* co' grembiuli» en els sonets de Franco i Pulci (S. XV), i ja en el S. XIII en Jacopone da Todi: «colui è bene *ammannito* / che di Cristo si è vestito»; en infinitiu, *ammannire il desinare, la cena*, s'usa a Florència (Gargiolli) —encara que sigui més corrent en italià dir *preparare* en aquesta acc.—, i en combinació verbal «già il saggio vecchio avea gli otri *ammanniti* / e l'altre cose necessarie al vitto» (Fortiguerri). El toscà clàssic medieval va usar més aviat *ammannare*, que apareix repetidament en Dante (Tommaseo, s. v.), i és sabut que en la Florència dels Medici jugaven així amb el nom del famós arquitecte B. Ammannati († 1592), però això ho podem pendre com una modificació heteròclita de la forma en *-ire*, qui sap si deguda a la collisió amb *preparare*, que ha restat sempre el mot més usual en l'italià literari i en la «lingua comune»; però Petrocchi, que no és generós en l'admissió dels mots tenyits de dialectalisme, l'admet tanmateix, damunt la ratlla, i com a exemples corrents *ammannisci la cena* i *ammannite quelle stanze per dargli il colore*.[4] Altrament el mot en els dialectes sembla estar difós, en les formes *ammanovire* i *ammannire*, per quasi tot Itàlia (Gamillscheg, Wartburg) (en algun punt del Nord passat als verbs en

-ARE: *amanvar* a Ferrara, *amonovar* en antics textos de Módena).

L'origen germànic, donada la doble forma bàsica NW ~ NN, i la terminació en -IRE, no sembla pas que es pugui posar en dubte; altrament en això han estat d'acord quasi tots els romanistes: Diez, *Wb.*, 633; *REW*, 5341; *FEW* XVI, 515-6; Gamillscheg, *Rom. Germ.* I, 367-8.[5] L'únic argument que feia impressió entre els esgrimits pels contradictors de l'etimologia germànica, és que s'ha dubtat de la germanitat o almenys de l'antiguitat del mot en germànic. De tota manera MANWJAN 'preparar' està ben documentat en gòtic, i és un derivat normal de l'adjectiu que significava 'prest, disposat, a punt', *manwus*, amb el qual Ulfilas traduïa *ἕτοιμος*.[6]

Val a dir que aquests mots estan isolats en el concert de les llengües germàniques, i per això hi hagué alguns germanistes (com fa valer Brunel) que havien pensat si eren derivats d'algun llatinisme de la família de *manus*, per més que en temps d'Ulfilas encara, sobretot el llenguatge dels ostrogods,[7] havia estat poc en contacte amb el món de llengua llatina (molt més amb el món grec). Però si no m'enganyo la majoria dels germanistes creu que *manwus-manwjan* eren mots germànics genuïns per bé que no hi figurin en el lèxic de les llengües occidentals ni escandinaves: pertanyen, de tota manera, a una arrel bastant estesa en el lèxic de les llengües indoeuropees del grup *centum* (grec-il·liri-itàlic comú-cèltic i fins l'hitita *maniịaḫḫ-* 'lliurar, fer a mans, administrar') i fins i tot n'hi ha representants segurs en germànic si bé en una forma radical amplificada MN̥-T-: esc. ant. *mund* f. 'mà', ags. i a-al. ant. *mund(-t)* 'mà' i 'protecció', 'tutoria', 'sobirania feudal' (Pok., *IEW*, 741.1-5; per al tipus de formació de l'adjectiu *manwus*, ibid., 42.30).

DERIV.: *Amanida* fem. que era l'únic mot que s'usava per dir 'ensiamada', o l'internacional 'ensalada', fins a 1940; avui s'ha estès *un amanit*, que ja em va cridar l'atenció des de la primera tornada a la pàtria 1952-3, amb extensió sobtadament general, tot i que abans només s'havia registrat a Ribagorça, *AlcM*: degué propagar-se des d'alguna comarca, segurament per l'afluència de refugiats occidentals a la fi de la guerra (i potser gràcies a l'extensió de menges fortes, crues i poc nutritives, que imposaren les circumstàncies de post-guerra). *Amanidor* 'rebost, cuina', propi de Sabadell i Vallès occidental (*DAg.*; *BDC* XX, 171). *Amaniment* 'preparatiu' [1695, Lacav.; maestr. veg. supra; «guiso» men., Febrer C.], 'condimentació' (Belv.); *amanimenta*. *Amanitori* 'preparatius importants o complicats' maestr. (Moll, *AORBB*, 1930, p. 139, 5341). +*Apermanir-se* només sentit una vegada, a Girona, 1932, 'preparar-se («ja li he dit que s'*apermaneixi*, que el vindran a veure»), encreuament d'*amanir-se* amb el vulgar *aperparar-se*. Per al cast. *amañar* que, en part va venir a coincidir amb *amanir*, en una part de les seves accs. però que en la major part se'n separa netament, i que té certament una altra etimologia, veg. *DCEC* I, 249 (especialment 249*b* 52ss.); indubtablement hi hagué contacte entre els dos mots, i no sense alguna influència recíproca, però secundària.

[1] Per desgràcia no precisa la font, i si això fos extret del *Manual de Novells Ardits*, i, pitjor, de les *Rúbriques* de Bruniquer, potser «S. XV» es refereix a la data del fet, i sovint, sobretot en la 2.ª col·lecció, la redacció de les frases correspon al S. XVII i no pas al temps dels fets que conten. — [2] Id. en el dicc. de MGadea; indicis paleogràfics i semàntics proven que *amanyt* és errada per *amanyat* en Sanelo (d'un altre origen). — [3] *Amanüit* apareix també per a 'preparat' en Muntaner, però només en el Sermó (cap. 272); és sabut, però, que aquests versos els va escriure Muntaner en occità una mica catalanitzat. — [4] Cf. encara els derivats *ammannimenti* 'preparatius' en alguns autors antics, Siena *ammannime* «ammannimento di oggetti», Arezzo *amanime* id. o «apparecchio» ja en Redi S. XVII. — [5] Jo també rebutjo sense vacil·lar l'esforç de C. Brunel (*Rom* LXI, 1935, 216-8), i Ang. Prati, s. v. *manna*, per veure-hi un derivat del ll. MANUS, per mitjà d'un MANUA 'manat, embosta, feix' i 'manya, habilitat', que sens dubte ha existit, i que en rigor (si bé menys clarament) hauria pogut servir de base semàntica per al nostre verb. Prati no sembla tenir en compte l'existència del mot en les altres llengües romàniques, Brunel perd de vista que unes formacions *ADMANUIRE, *ADMANUARE, *ADMANUIZARE (> *amanoier* en el *Roman de Renart*), no tenen absolutament cap versemblança, i que de més a més l'evolució fonètica cap a *rv* en llengua d'oc i cap a *nn* en italià demostra que no es tracta de creacions romàniques tardanes sinó d'un mot admès ja per llatí vulgar. Sens dubte manlleu molt antic de la gent romana del Nord i del Limes. — [6] No és gens inversemblant que de MANWUS derivi l'adverbi *manves* (oc. ant. *marves*) 'tot seguit', però com que també és possible l'etimologia MANIBUS (ablatiu de MANUS) és preferible deixar-ho per a examen detingut en article especial. De tota manera és un pur disbarat l'accentuació *manvés*, *-ès*, que han donat a aquest mot alguns publicadors de textos antics. — [7] Notem que el fet que aquest goticisme no hagi passat gens al castellà-portuguès, ni potser directament al català, fa pensar si fins dins el gòtic aquest terme tan poc estès en germànic, era peculiar del dialecte ostrogòtic i estrany al dels visigods. Deducció en tot cas incerta, tenint en compte que sembla que quan els gods traslladaren llur capital a Toledo ja havien encetat llur procés de romanització lingüística, i per tant s'explica que haguessin deixat antiquar bona part de llur vocabulari.

Amanlleutar, V. *manllevar* (*LLEVAR*) *Amanollar*, V. *manoll* (*MÀ*) *Amanós*, V. *mà* *Amansament*, *amansar*, *amansida*, *amansiment*, *amansir*, V. *mans* *Amant* 'amador', V. *amar*

AMANT (corda nàutica), del gr. *ἱμάς*, *-άντος*, id., i en general 'corretja', 'regnes' i altres lligaments.

☐ *1.a doc.*: 1254. És la corda que baixa al llarg de l'arbre i serveix per hissar l'antena. Ja apareix en un doc. barceloní d'aquesta data, entremig d'altre cordam (*sègoles*, etc.), CaCandi, *MiscHiCat.* II, 258; *amans* també, en plural, junt amb altres ormeigs de nau, en un doc. de Mallorca, de 1352 (Rubio, *Diplomatari de l'Or. Cat.*, 267); *AlcM* en dóna molts docs. medievals, 1331, 1354, 1457, i se'n troben d'altres. No hi ha, doncs (com ja vaig indicar el 1935, *EntreDL* III, 181) cap raó ni pretext per creure que el vàgim pendre del genovès, com admet (segons la seva habitud), Vidos.

El mot es va transmetre alhora als parlars italians i d'altres (en francès potser sí que és manlleu de l'italià, veg. Vidos, *ARom.* XVI, 1932, 261; *RLiR* IX, 325-326). Avui no és usual entre els pescadors i mariners de la Costa de Llevant (Maresme, Empordà), almenys no a Sant Pol de Mar ni a l'Escala, llocs on s'usa amb aquest sentit *enflonc*, si bé també coneixen l'existència del sinònim *amant*. En grec, ja apareix amb el mateix sentit en Apol·loni de Rodes, i designant moltes menes de corretges, cinyells i regnes, forma part del lèxic de totes les èpoques, des d'Homer, Sòfocles, etc. Tenia ĭ- breu, que s'havia de canviar en *e* romànica, que estant en posició pretònica conduïa fatalment a la confusió fònica amb el participi del verb *amar*. Deriva normalment de l'arrel indoeuropea comuna SEI/SI- 'lligar, trenar corda' (*IEW*, 891-2).

DERIV.: *Amantina* (1331); *amantinar* 'estirar les amantines'.

Amantar, amantellat, V. *manta* *Amantina, amantinar*, V. *amant (corda)* *Amantinar*, V. *mantí (MÀ)* *Amanuense*, V. *mà* *Amanuït*, V. *amanir (nota)* *Amanves*, mal separat i mal accentuat (*amanvès* és un pur disbarat), per *a manves* *Amanyac, amanyagador, amanyagar*, V. *manyaga* *Amanyar, amanyat*, castellanisme merament local, per al qual, veg. *DCEC* I, 249 (249*b*52) *Amanyocat, amanyogar*, V. *manyoc*

AMAR, 'estimar', del ll. AMARE, id. ☐ *1.a doc.*: orígens de l'idioma (*Homilies d'Organyà*, etc.).

«Caritad és pròpriament que om *am* Déu màs que nula res», «dels rics òmens d'aquest segle, qar pensen de lurs riquezes e no seguexen la paraula de Déu e *amen* les terrenals coses e meinspreden les celestials», *Hom.*, 1v17, 3r11; «devetz *amar* él e les sues coses», doc. urgellès de 1251 (PPujol, *Docs. en Vg. Urg.*, 26); «e com la pastoressa Déu *amava* e servia, e en ell se confiava, ha-la presa a la sua glòria», Llull (*Merav.*, ed. *O.C.* I, 9); «molt temps estech ab sa muler / e ac d'ela dos fiyls, per ver / los quals molt coralment *amà*», *Llegendes Rim. de Sevilla* (v. 211, forma que hi predomina, però veg. infra). Aquesta és l'única forma verament catalana, i la que predomina de molt a tota l'Edat Mitjana (l'única usual en prosa). Continuà en ús en els segles decadents, almenys en la poesia popular: «yo que bé que·l pago / Déu que m'ha criat! / per conte d'*amar-lo* / l'hem agraviat» en un romanç o cançó religiosa, publicada per Milà, *Romllo.*, 50.14 (recollida no consta on, ¿potser en el Camp de Tarragona?).

Era també la forma general en occità antic: «ma dona m'assaya e·m prueva / quossí de qual guiza l'*am*; / e ja per plag que m'en mueva, / no·m solverà de son liam», G. de Peitieu (Appel, *Chrestomathie*, 12.4), «pregava / la molher son senhor, N'Alvira, / d'on ilh n'avia al cor gran ira; / pero mais *amava* sofrir / sos precx que a son marit dir», *Castiagilós* (v. 57), «le sieus cantars plac mout a totz, / car mout avia clara voz / --- / qui saupés qu'el fos cavalliers / ben *amer'* om plus son cantar», *Flamenca* (v. 2503), «Toza, que desonratz / es qui *ama desamatz*», G. de Bornelh (Appel, *Chr.*, 63.129). Només, en efecte, en algun parlar de l'extrem N. del domini d'oc es produeix el canvi de *á* en *ái* davant nasal, a la manera francesa.

Per influència d'algun trobador llemosí o alvernès de la zona limítrofa occità-ll.d'oïl es posaren de vegades en circulació tals formes diftongades entre les trobadors, on són molt rares; segurament per afectació de septentrionalisme, a causa de la procedència nord-llemosina de moltes de les *albas*, *pastorelas*, *cansós de gaita* i gèneres semblants, algun trobador usa tals formes diftongades en alguna cançó d'aquest tipus, com ho fa una pastorella atribuïda a Marcabrú, on trobem, en gran nombre de rimes, *humayna*, *ufayna*, *vilayna*, *layna*, *setmayna*, etc. (i fins *enjayna* 'enganya' incorrecte fins segons la fonètica d'oïl, ço que revela el caràcter artificial d'aqueixes formes, Appel, *Chr.*, 64).

Semblantment, en algun trobador de la baixa època, apareix esporàdicament *aim-* en lloc de *am-* en el nostre radical verbal: així *aimansa* en Aimeric de Peguilhan (en lloc de l'abstracte *amansa* que havia usat Ventadorn: *Rayn.* II, 64*a*), *aimador* en el Breviari d'Amor de Matfré Ermengaut (Appel, *Chr.*, 115 i 344). En progressar la decadència de la poesia occitana, la influència de la llengua d'oïl, que des del desastre albigès envaïa més i més el Midi, féu que la forma *aim-* penetrés fortament a Catalunya, per una confusió creixent de la llengua occitana allemosinada amb el francès del Nord; des de llavors les formes en *aim-* es propagaren molt entre els poetes catalans de llenguatge aprovençalat. Així *aymar* ja apareix una vegada en les *Llegendes Rim. de Sevilla* (c. l'a. 1300): «Pilat cert er'e erguylós, / e fo·ls plasent e amorós / e *aymava·ls* com a germans» (v. 427); G. de Pròixita (c. 1400) també usa *jo aim* (*NCl.* LXXVI, XI.9).

Aquesta variant penetrà sobretot fortament en el mot *aimia* (ultracorrecció impossible fins en francès, on no ha existit sinó *amie*, ni era admissible altra cosa, segons la fonètica històrica francesa). I en els segles decadents de la nostra literatura, el radical *aim-* tendí a fixar-se com a forma normal en la poesia amb aspiracions no merament popular: «jo que no l'*aimo* gaire, jo que no l'*aimo* no --- la vida del pastor» en *Muntanyes regalades*; en una cançó popular recollida per Violant i Simorra en el Flamicell, figurava *aimar* (ms. de *La vida pastoral al P. Sobirà*, 1938). Altrament aquesta forma, segurament partint de la mateixa

font, s'ha popularitzat en certs parlars llenguadocians, i fins a la nostra ratlla fronterera: a Vingrau per dir que els agradava de menjar caragols, em deien *əlz aịmę̣n* en lloc de 'els amem' (1960). En rependre el bon to del llenguatge literari, amb la Renaixença, de moment se seguí emprant *aimar*, i alguns (ajudant-hi la impopularitat del verb, substituït ja llavors en el llenguatge viu per *estimar*), entre els poetes dels cenacles floralescs, visqueren tota la vida convençuts que l'única forma literària catalana era *aimar* (essent *amar*, creien ells, forma castellana). No tots entre els qui feien això eren escriptors de mal gust estilístic i lingüístic (vegeu-ne testimonis en *AlcM* s. v. *aim-*).

Mn. Cinto mateix va usar *aim-* en diverses líriques, i en llançar-se a la gran empresa de l'*Atlàntida* encara ho feia: «no tinc ja pàtria dolça ni res de quant *aymí*» en el primer esbós del poema, l'any 1867, VI, 12*b*; «d'Espanya que tant *aymo* vull-te donar la clau» I, 47*b*, encara en la redacció de 1877 i en l'ed. d'aquell any; però en l'edició definitiva, de 1878 (no sabem si guiat per si mateix o més aviat pels seus mentors Milà o Balari) ja ho ha rectificat en *amí* i *amo*. Els homes de «L'Avenç», no vacillant ja en aquest punt, miraren tots i sempre *aimar* com una forma macarrònica i abandonada; altrament ells rarament usen el mot *amar* (en qualsevol forma) en el seu llenguatge normal, atenint-se al viu i colloquial *estimar*, i només hi recorren en moments de to molt elevat, de tensió conceptual i estilística suprema, sovint acompanyant-ho amb formes arcaiques en la flexió: «jo t'*am*, jo t'*am*, llibertat santa, filla del gran amor de la meva jovenesa!» exclamava Pere Coromines dins el seu calvari de Montjuïc (clam fervorós que vaig verificar en el manuscrit autògraf i primer, meravellat de trobar-lo en la seva ploma, *Presons Im.*₁, p. 46).

No ens cal parlar de les formes de les altres llengües romàniques, que totes han conservat més o menys el ll. AMARE. En els seus remots orígens proètnics aquesta arrel degué tenir un sentit sexual, potser fins i tot eròtic. En el teatre llatí es nota que indica l'amor d'un sexe a l'altre, molt més que l'afecte cordial entre persones del mateix sexe, i més que l'estimació intra-familiar de qualsevol mena: *amat? sapit!* fa exclamar Terenci a un seu observador d'edat madura, que ja en torna de la severitat ,i mira amb comprensió les passions del jovent, sanes al capdavall per al destí de l'home: i no ens equivoquem perquè les converses dels esclaus còmplices ens revelen allí mateix de quina mena d'amor es tractava.

Sembla que ens guien com a indici (mal que sigui vague i fins incert) del llunyà passat indoeuropeu els vells textos indoiranis: l'avèstic tardà *ama-* m. és en general 'força, potència' però es deia especialment de la potència de l'home en el caire sexual (*Yt.*, 8.14), cosa que, és clar, féu possible que també girés cap al biaix d''ímpetu, embranzida' (*Ya.*, 9.17, 9.27; *Yt.*, 14.145) i que pogués ser exaltat com el nom d'una deïtat zoroàstrica (*Yt.*, 14.44); i així mateix es tornés adjectiu (*ama-* m., *amā* f.) amb el valor de 'fort, poderós' i *amavant-* 'fort, poderós' i 'potent'; parallelament a la Índia i en altres llengües arcaiques de la gran família: scr. *ámavant-* adjectiu i el substantiu masculí *amaḥ* queden per la banda de la força, però *ámīti* és 'ell prem, pressiona' («bedrängt») i l'esc. ant. *ama* 'torturar', de manera que no fóra estrany que en un món primitiu i pastoral l'arrel hagués començat per aplicar-se a la idea de 'practicar el coit', 'fer (l'home) de cavall-pare', car des d'ací fins a la frase terenciana no hi ha més que una gran atenuació, amb refinament en les maneres. Qui sap si encara pervivia algun regust obscur o velat d'aquest matís en el llatí vulgar, que això ens explicaria millor la universal tendència de l'honest poble romànic a recórrer als eufemismes *estimar*, *querer*, *chérir*, *voler benc*.

DERIV.: *Amable* [Llull, «lo Libre de Doctrina Pueril, lo qual féu un home a son amable fill», *Blanquerna*, *NCl.* II, 242.19, ací doncs encara en l'acc. etimològica 'digne de ser amat'], *amabilitat* [Llull] i el cpt. *amablement* [id.]. Amb el mateix sentit usava *amador*: «natural cosa és que tota creatura ama sa semblança; e aytant com les unes coses són pus semblants a les altres, d'aytant són pus *amadores*» (*Merav.*, *NCl.* I, 136); i llavors s'usava també amb el sentit actiu, en Llull, en un doc. de c. 1260 (*AlcM*), en les *VidesR.* (variant llemosina): «els seus *aymadors* per gelosia — se nafraven», P221v2 (cf. 67r2, 105v2, i *Sent Aymador*, P193r2). *Amament* (Llull). *Amant* [Llull 'amador, enamorat', *Blanquerna* II, 152.24], d'on *amança* o *amància*, tots dos algun cop en Llull (com en oc. ant., veg. supra). *Amat* '(la) persona amada' [Llull, *L. d'Amic e d'Amat*, etc.]; *amada*; també s'ha usat el cpt. *benamat*, *-ada* en català (igual que fr. *bienaimé*, oc. *benamat*: «Ah Magalì, ma *benamado* ---»): «esbravava la seva desolació cridant el nom del seu *benamat*, no perquè ell li pogués respondre, sinó per articular el seu clam», PCoromines (*Prometeu*₁, cap. 7, p. 126). *Amatiu* i *amativitat* [Llull]. *Amatori* [Lab. 1839], pres del ll. *amatorius*, en trads. de Ciceró i Ovidi.

Amè [1917, *Dicc. Ort.*; *-eno*, Belvitges, *DTo.*, 1640, Lab. 1839, etc.], del ll. *amoenus*, possiblement (?) derivat de *amare* (i en tot cas percebut com a tal pels llatins); més usuals han estat sempre en cat. el ponderatiu o superlatiu *ameníssim* [«terra *ameníssima*, / tota de rech», JRoig, *Spill*, 7230]; *amenitat* [1437, *AlcM*; *DTo.*, 1640]; *amenitzar* [*-isar*, Lab. 1839].

Amic [mj. S. XIII, doc. urgellès, PPujol, 20: «En D. de S. M. vostre *amig*»; sovint en Llull en tots els matisos, *Libre d'Amic e d'Amat*, etc.], del ll. AMĪCUS, -CA, -CUM, adj. i també subst.; *amiga*, des dels orígens (com també *amic*) ja en el sentit d''amada', sovint pejorativament [fi S. XIII, «amava una dona --- e féu tant que la hach per *amiga*», Desclot, cap. 4], també oc. *amiga*, etc.: aquest s'usa sovint en la forma fonètica llemosina i fronterera d'oïl *amia* (veg. supra, sobre *aimar*), i en aquest sentit obtingueren difusió més gran i més primerenca les formes ultra-allemosinades *aimi*,[1] *aimia*; aquesta passa al català, amb caràcter més general que *aimar*, fins en prosa: «negú no menà se dona ne s'*aymia* ab él», S. XIV, Reixac, *Questa*, 15.21;

«si lo cavaller qui irà al torneig nulls temps hach *aymia*, quinys paraments aportarà?», *Curial* I, 115; per tant no és estrany que *aimia* hagi sobreviscut poc o molt al desprestigi del macarrònic *aimar*, i l'usin fins i tot escriptors de «L'Avenç» com Maragall o PCoromines (val a dir que en contextos de tipus especial només).

Amigable [ja en el segle XIII: «frare Gallard de Josa, comanador de Tortosa --- de la una part --- En Pere Jordà, e --- de la ciutat de Tortosa, de l'altra --- a composició *amigable* vingueren ---», *Costums de Tortosa*, ed. Oliver, p. 488; on ja tenim aquesta bella institució de dret català, que és el sentit amb què probablement el mot es transmeté a la ll. castellana, on *amigable* es documenta des de Juan Manuel i Nebrija; també oc. ant. *amigable*, *-cable*, fr. i angl. *amiable*; també en doc. rossell. de 1314 (*RLR* XXX, 260)], amb el cpt. *amigablement* [Llull, *Blanquerna* I, 231.2; «partim d'ell molt *amigablement*», doc. de 1326, Finke, *A. Arag.* III, 511]; *amiguèvol*, imitació ocasional i no recomanable de l'it. *amichevole*; *amigar-se* [dicc. de Nebr., S. XVI, i *amigat, -ada*, 1362 i 1580, *DAg.*]; *amigança* [Ruyra; l'usa en cast. l'Arx. de Hita, 669]; *amigatxo*, *amigàs*; *amigoi*, *amigot*. *Amical*.

Enemic [*enemigs*, *Homilies d'Organyà*, 6v2; Llull, *Blanquerna*, *NCl.* I, 214.8], del llatí ĬNĬMĪCUS id. (format amb degradació de la A breu quan esdevé interna); la pron. *inimic* en català (AMAlcover, *BDLC* XI, 298, etc.) és un vulgarisme per assimilació a la tònica i no recomanable; des d'antic per antonomàsia 'el diable' (*Cova de l'Enemic*, que avui una part dels pescadors, per eufemisme, anomena *de l'Amic*, a la costa extrema SE. de Mall., m. Mascaró, 46E4, no gaire lluny d'un altre paratge coster *ǝr dimǫni*, 1969); una altra formació vulgar fou *desamic* [no n'és ne *amich* ne *desamich*», doc. rossell. de 1380,Alart, *Inv.-LC*] i vulgarment es formà per compromís *desenemic* [S. XV, «si és amich et que deya ésser *desenemich*», Albert de Bretanya, 602; *desinimic*, oració popular men., Camps Merc., *Folkl.* I, 33] avui segueix en ús en el poble en el sentit propi, i també en el de 'repeló, reveixí' (men., Arx. Ll. Salvador II, 302; Tor de Vall Ferrera, 1932, mentre que a Àreu i a Cardós en deien *anemiks*).

Amistat [*~ de fembra és esquivadora*, Llull], del ll. vg. *AMĪCITAS, -ATIS, que tardanament degué reemplaçar *amicitia*;[2] i parallelament *enemistat* [S. XIII, Llull i *Costums de Tortosa*], d'on *enemistar-se* [segle XVII, pseudo-Boades; no existí la base en el ll. bàrbar que suposa aquí *AlcM*]; amb canvi de sufix *amistança* [Llull; en cast. ant., 1450; Arx. de Hita, 867, i *Rim. de Palacio*], amb els derivats *amistançar* [1373]; c. 1390, Aversó, 64.37, 574.19 i *amistançat* [S. XV, Tomic; eiv. «amancebado», PzCabrero, etc.]; *amistançament* [escr. Renaix., *DAg.* cita doc. sense data, que sembla Ss. XV o XVI]. *Amistós* [Belv. i escr. Renaix., no en dicc. anteriors, però en cast. no es registra tampoc fins al *DAut.*, i ja n'hi ha algun ex. medieval en oc., no en les altres ll. rom.]; *enemistós*.

Amor [*Hom. d'Organyà*: «caritad és --- aquesta é l'*amor* de Déu o de tot cristià», 1v19], del ll. AMOR, -ŌRIS, id., per més que *amor* fou antigament femení amb caràcter molt general, aviat apareix també algunes vegades el masculí (*amors* m., *Blanquerna*, *NCl.* II, 154.10).[3] Entre els sentits especials, són antics els derivats de la idea de 'favor, benvolença'; *ab amor* 'voluntàriament, sense coacció': «si lo senyor de la nau havia *ab amor* manlevat --- lo loguer dels mariners, per què l'haver multiplicàs a conquist ---», *Consolat de Mar* (cap. 93, p. 129); 'condonació d'una multa': en un doc. de la Pobla de Lillet, de 1415 (*Hom. a Rubió i Lluch*, II 420) o en un de Solsona, de 1434: «si lo contra farà, pac per cada pesada minva, lo ban de sinc sous, sens ninguna *amor*» (*BABL* XI, 326).

En la loc. *per amor* la *a* sol emmudirse: «plorant les tues culpes, los pits batent, / perdona a qui t'agreuja, *per mor* de Déu», Milà, *Pros Bernat*, v. 44. Això pren gran importància com a locució prepositiva amb el sentit de 'a causa de', 'a fi de'. Ja en les *VidesR.*: «ela·l conjurà fortment --- per què, él o pres *per amor* d'ela», «primerament fo *per amor de* l'orde *a* demostrar» (veg. el gloss. de l'ed.); «esdevench-se que·l senescal fo fort malalt, e tant que quax tot sechà; e quant lo rey o sabé, fon fort dolent, per *amor del* servey que li havia feyt», *Senescal d'Egipte* (*NCl.* XLVIII, 147); de vegades també apareix en una forma més complexa, on s'afegeix *en-*: *VidesR.*, f° 1 i 99v2, i en la variant allemosinada: «*emperaymor* d'aysò Sent Laurens --- no sentí lo cremament de les flames», 170v1; «com los dits P. de R. e P. des P., ayan defraudat --- *emper amor* d'açò --- lo dit R. de Gurb cita los dits ---», doc. de 1374 (CaCandi, *St. Hilari Sacalm*, p. 155); «lexades les coses necessàries --- *enperamor* d'açò --- he volguda ordenar aquesta petita obra», BOliver (*Excitatori*, *NCl.* 16).

Modernament se n'han servit escriptors de llenguatge literari-popular de pertot, també barcelonins: «Tu, dormidor! Estona ha que *per mor de* tu m'he hagut d'estar llimant només, sense poder picar», Maragall traduint al. *wegen* (en *E. d'Ofterdingen* I, 580*b*); «enfonsat en aquella boira d'odioses quimeres --- ni m'adonava que els jocs dels meus fills havien parat *permor*[4] de la meva tristesa», PCoromines, article de 9-II-1912 (*O. C.*, 1147); «per què no em dius que m'estimes / ara que tots dos som lluny / d'es mal cavaller ton pare, / que no he mort *per mor de* tu?», Pere d'Alc. Penya, JMBover, *BiEscrBal.* II, 88.17.4; «però primer és el públic que ningú, / i ara pateix tothom *per amor d'*u», id., *Poesia Pop.*, p. 74.

En rossellonès és una locució de forma tan fixada i antiga que la *r* hi va obrir el timbre de la *o*, impedint que es pronunciés *u*: «la peste, aquey mal aspantous, / imbantat pal Cel fourious / *par mor* da castiga lous maldats de la terra», Saisset, ed. orig. (ed. Marty, 233.4). En l'ús rossellonès predomina el sentit final ('per tal de'), i això correspon a la preposició, ja ben soldada *pramou de*, *pramou que*, dels parlars gascons i llenguadocians; n'anoto frases pertot: «els filats *permor de pescar*» a Canet, «una taparada *pǝrmor dǝ* fer venir l'aiga» a Cornellà de Conflent, «hi ha onze

voltes *pərmor* de muntar al cim» a Estoer, «*pərmor* de deslliurar la vaca tota la vacada s'arrincava» a Conat, i fins serveix per formar construccions d'infinitiu amb subjecte: «*pərmor* dels estivants menjar» ('perquè els estiuejants poguessin menjar') a la Bastida del Bulès; quasi pertot, doncs, apareix amb la *o* oberta i la *a* omesa, només a Bompàs vacil·laven entre «lo bastiment fet *pər əmúr də* treballar el paper» i *pər mor o pər əmor* (1960). Però no es cregui que no se senten frases semblants en altres parts del nostre domini: a Eivissa «*pər mor də təní áịgu*» a St. Vicent de la Cala (1963).

En fi serà interessant d'observar aquí que aquesta locució no ha restat enterament estranya als castellans (veg. *DCEC*, s. v. *amar*, nota 1), i va passar des de bastant antic al basc, des dels més antics textos literaris: *ene amorekatik* traduint *propter me* en Leiçarraga (1571), i *amoreak gatik* (en fonètica més analítica) ja es troba amb el sentit de «para que» en Axular (S. XVII) i en suletí cap a 1630 (Mitxelena, *Fon.-HistVca.*, 120). Sant Vicent Ferrer va innovar-ho inclús fent-ne una conjunció: «Jhesuchrist te vol fer aquesta honor, *per amor com* has tenguda bona vida» (*Sermons* I, 274.22).

Amoreta [*Cançó dels Tres Tambors*: Milà, *Romllo.*, 175; Lab. 1839].

Amorós [fi S. XIII: «un sguardava l'altre ab semblant *amorós*», Llull, *Blanquerna*, *NCl.* II, 40.26; «Pilat cert er' e erguylós / e fo·ls plasent e *amorós*», *Lleg. Rim. de Sevilla*, v. 426]; recordem bells passatges del cançoner popular: «a Aragó hi ha una dama que és bonica com un sol / --- / ay *amorosa* Anna Maria, robadora de l'amor»,[5] «lo front blanch y espayós / la cella del ull ben feta, / *amorosa* en el parlà, / qu'això és cosa de donzellas», *Romllo.*, 314A II. Pren després el sentit de 'suau, tènue, afable': «vi *amorós* o delgat: vinum suaue vel lene», *OPou*, *ThPu.*, 21; «don Francisco per alt lo trobarà, que em sembla que deu estar *amorós* com una corda d'espart», MVayreda (*Rec. Carlinada*, cap. X, p. 163). *Amorosir* 'entendrir, ablanir' [Lab. 1839; escr. Renaix.: «asseguda al costat del llit amb una xicra de cordial a la mà, *amorosia* l'Adela els llavis del malalt», 1901, PCoromines, *La Dona Lletja* V, p. 178]; *amorosiment*, *amorosidor*; *amorositat*, *amorosia*; *amorosiu*, *-osívol*.

Amorar [Llull; «a tres anys que haja, la mare deu dir axí, *amorant*: —Mon fillet, veus ací raymet e panet e ---», St. Vicent F., *Serm.* I, 156.5] d'un subst. *amorança* potser deriva el verb ⁺*amorança(r)*, que s'usa a Benasc «templarse la temperatura cuando empieza a deshacerse la nieve»: *dan isto sol amoransará pronto* (Ferraz, p. 21), però potser encara és més versemblant que resulti d'una convergència del derivat d'*amor* amb *abonançar* (amb assimilació i dissimilació?); en un altre manuscrit benasquès d'anys endarrere llegeixo *morança* «abonanzat». *Enamorar* [tr. Llull, que també usà *enamorar-se*]; *enamorat* [c. 1300: «fo un rey / --- lo qual fo fort *enamorats*, / d'una donçela, per vertats», *Lleg. rim. de Sevilla*, v. 369], *enamorada* [S. XIII, *Cost. de Tortosa*];[6] *enamoradís* [ja en les prosificacions del *Llibre de les Dones* d'Eiximenis, mj. S. XIV: «qui veu sa muyller *enamoradiça*, presumir pot que son fet vendria a pijor», *EntreDL* I, II.1]; *enamorament* [Llull]; *enamorança*. *Enamoriscar* [escr. Renaix.; s'usa també en el castellà de Cuba i de Canàries, Fdo. Ortiz, *Catauro*, p. 130].[7]

Enamorós [c. 1555]: «Bella, de vós só *enamorós*: / ja fósseu mia! / La nit y'l jorn quan pens en vós / mon cor *sospira*»,[8] cobles «novament trobades» pel valencià Joan Timoneda. *Enamorívol*. *Desamar* [Llull]; *desama* (Jaume I); *desamable* i *-bilitat* [Llull]; *desamic* [Llull; i veg. supra]; *desamistat* [Ss. XIII-XIV, *Consolat*, Muntaner], *desamistança*; *desamor* [S. XIII, Jaume I, Llull], *desamorat*, *-orit*, *desamorós*; *desenamorar* [Llull].

CPT.: *Amaficar* i *amaficació* [Llull]. *Amorificar* [id.].

[1] «*Aimi*, *aimi*, *aimi*, deus! / amoretes m'ocient», en una cançó ja molt antiga de la zona franco-occitana, Bartsch, *Altfranz. Romanzen und Pastourellen*, Leipzig, 1870, 144; recordem el gran descabdellament pres en les *Cantigas d'Amigo*, autòctones però també influïdes pels trobadors occitans, a Galícia i Portugal, des del S. XIII (cf. Lang, *Liederbuch des Don Denis*, p. LXXI). — [2] *Amicitas* no està encara testificat en cap text antic (no *ThLL*, *ALLG* I, 239, XIII, 1893, 330) sí en algun de medieval més aviat antic («ille tamen in nostra *amicitate persistit*», S. IX, *Cronicon Emilianense*, núm. 180). D'ací les formes de les cinc llengües d'Espanya i França. Llur evolució fonètica ha sorprès alguns, car en oc., cat. i cast. esperaríem sonorització de la primera -T- abans de la síncope (això, però, no és raó per postular un *AMICIETAS amb contaminació de *societas*, com volia Ronjat, *Rom.* LIII, 230, idea ja insostenible vist que *societas* no degué pertànyer al llatí col·loquial, puix que no ha deixat prole romànica), car realment formes com **amizdade* degueren existir pertot fora del francès del Nord, i foren substituïdes per formes en *-tat*, *-stat*, per reacció cultista i segons el model d'abstractes paral·lels en *-tat* i *-stat* (cf. cat. *malvestat*, on també ha de ser secundària la *-t-*, per anàlogues raons fonètiques), tal com *verdat* fos substituït més tard per *vertat*, *veritat*, etc. De fet aquella forma es documenta en castellà i portuguès arcaics, d'on amb simplificació consonàntica regular, el cast. ant. *amizad* i el port. *amizade* (però Beira *amezidade* < *amizedade*, Santos, *RForsch.* V, 171). — [3] És sabut que el femení és universal en oc. ant.; entre nosaltres resta tenaçment en la poesia popular fins a dates modernes: «si me volguésseu donà l'*amor*, jo us daré *la meva* / —L'*amor* no us la puc donà: / temps ha que *la* tinc promesa: / la tinc promesa a un soldat / qu'ha set anys qu'és a la guerra», Milà, *Romllo.*, 363C; «Al cap de los quinze dias ya li destapan la cara: / aquí teniu *dols' amor*, aquí teniu la posada», mitjà S. XVIII, romanç de Pau Gibert, Milà, *Romllo.*, 124A (I); es fa eco d'un ús poètic el valencià MGadea: «l'*amor la* pintaren *cega*, dita valenciana»,

però amb comentari «l'*amor* es pot dir qu'és universal y etèrn», MGadea, *T. del Xè* III, 6; endevinalla menorquina: «al qui no té amor, l'hi fa venir, / i al qui *la* té, l'hi fa reverdir» = «lo llessamí», Camps i Merc., *Folkl. Men.* I, 273. En el Continent la pronúncia popular és *əmǫ́r*, amb *-r* sensible; a Mallorca predomina *əmǫ́* tret de l'expressió «per l'amor de Déu» on sol pron. la *-r* (cf. *əmǫ́r*, als Llombards, *AORBB* VII, 17). — [4] Fabra ho va escriure així, tot junt, com una preposició, en la *Gramàtica* de 1918. Després s'ha omès. Jo votaria perquè es restablís, almenys com a alternativa, aquesta grafia. Notem que *mor* no és res, *'mor* és lleig i *per amor de* en rigor vol dir una altra cosa. — [5] En la primera edició del *Romllo.* és la tornada que Milà donava en la versió bàsica; no en l'ed. de 1882, però en aquesta ho posa en la 218.4B i a d'altres. La cançó següent potser és del Penedès, perquè la recollí el seu germà Pau. — [6] Amb vocalisme inicial alterat, popular, en una cançó que sembla del S. XVI almenys, potser en part del XV: «quant més valdria soleta seguí / que d'un pastó ser la *inamorada,* / quant més valdria soleta dormí / que un pastoret s'*enamori* de mi»; *Romllo.*, 542, ja en l'ed. de 1853, núm. 56; *la ẹ-* > *la į-* però *s'en-*; propagant-se després per obra de l'analogia: «Ya se n'*inamorave* d'un fadrí aragonès», 548. — [7] Narcís Oller va usar *amoriscar-se*. Potser d'un +*amorisquetes* és reducció *morisquetes* en un conte d'Oller (sembla ser també Narcís) que segons el context deu significar 'coqueteries' i no pas 'burles' o 'enganys' com diu *AlcM*. — [8] Així recordo haver-ho llegit en una antiga *edició*; Milà i F., o el seu editor imprimeixen *respira* en les *Obr. Compl.* de Milà, VI, 187.

Amàrac, V. *marduix*

AMARANT, pres del ll. *amarantus* i aquest del gr. ἀμάραντος id., pròpiament 'immarcescible', derivat privatiu de μαραίνει 'es marceix'. □ *1.ª doc.*: 1695, Lacav. en la forma afrancesada *amaranta* (imitada del fr. *amarante*), que és també la que recullen Belv. i Lab. 1839.

DERIV.: *Amarantàcies*; *amarantita*.

AMARAR, 'aigualir el vi o un altre líquid', 'remullar una cosa fins que el líquid la penetri': la forma antiga *AMERAR* degué ser la primitiva, i encara que l'origen no és ben cert, és versemblant que provingui d'un verb *EMERARE, derivat del ll. MERUS 'pur', amb el sentit de 'fer que el vi deixi de ser pur'; avui es diu encara *amerar* en els dialectes occidentals i valencians (que no confonen amb *a* la *e* abans de l'accent). □ *1.ª doc.*: *amerar* ja apareix sovint a la fi del S. XIII, en R. Llull.

P. ex.: «embriagava's l'amich de vi, qui membrava, entenia e amava l'amat; aquel vi *amerava* l'amat ab sos plors e ab les làgremes de son amich», *Blanquerna*, *NCl.* III, 95.13 (cf. en l'ed. d'*Amic e Amat*, *NCl.* XIV, 104.14); la mateixa grafia amb *e* trobem encara en el *Libre de Contemplació* —«la aigua pren la color del vi *amerat*», 311.12— i en un altre passatge de *Blanquerna*: «De totes coses de menjar fon Blanquerna acostumat --- de menjar, per tal que natura no se habituàs en ell a una vianda més que a altra; e fon-li vedat lo vi fort e lo massa *amerat*, e forts salses, qui destruexen la calor natural».[1] El trobem també, ben concebut i ben escrit, en Eiximenis: «les infantes --- deven ésser nodrides en beure poch, e aquell poch sia vi bé *amerat*», *Llibre de les Dones*, cap. 16, ms. A, f. 20v1; «que begats de l'aigua --- o del beure'n, vin agre bé *amerat*» en el *Terç del Crestià* (*NCl.* VI, 55).

Avui el mot segueix ben viu en la seva forma antiga, amb *e*, en tots els parlars occidentals i valencians: *amerà* a Benasc (Ferraz, 21): «echar agua o aguar una cosa --- añadir agua al vino, o a un puchero que, puesto a la lumbre, necesite de ella: —*amera* la olla»; a Tortosa, en el sentit propi (Moreira, *Folkl. Tortosí*, 570), i en el figurat: «la ploma del mestre, *amerada* de patriotisme», Vergés i Paulí (*Espurnes de la Llar*, V, 131). Ga. Girona defineix *amerar*: «empapar, mullar una cosa en aigua o altre líquid», com a usual en el Maestrat, Plana i Horta de València, i dóna els exemples *amerar calç*, *amerar olles noves*, *amerar-se de suor*, *de pluja*; i així l'usava en *Seidia*: «la sangosa marca intensa / que'ls *amera* la camisa i saragüells» (204), amb la *é* accentuada. En la zona central de València ja Sanelo recollia «*amerar la cals*: macerare calcem» (II, 2v), Lamarca, «*amerar*: recalar» (o sigui 'penetrar poco a poco un líquido por los poros de un cuerpo, dejàndolo húmedo o mojado'), i Giner i March ens té confirmat que no hi ha altra forma que *amerar* en valencià (el mateix el 1934, en «El Camí», del 14 d'abril, que en el Dicc. de Rimes de Ferrer i Pastor, i en notes de 1955); de Monòver Canyís ens reporta la dita «val més cofí *amerat*, que nou, fiat» (cofí ja envellit pels regalims de moltes collites d'olives, *Canyissaes*, 95).

Jo mateix ho vaig apuntar així, oït de viva veu, a moltes enquestes valencianes: «la pedra de calç es posa en un calziner (rodona de pedres a la intempèrie) perqué s'*amére amb la pluja*» a Bel; *l'ameradó(r)* a Castell de Cabres i a Canet lo Roig, nom de sengles fonts, on devien *amerar* cànem o espart, *elz ameradǫ́s* a Vinaròs; a la Serra d'Espadà, el Toll de l'Espart, m'expliquen a Aín que es diu perquè hi anaven a *amerá* l'espart; i en el Migjorn també *ameraven* l'espart els d'Alfàs i de la Vila Joiosa (aquests darrers, en els *Ameradors del Moixó*).

És clar que en els parlars orientals la *e* pretònica sona *ə* i per tant no hi ha distinció fònica. Això fa que avui s'escrigui *amarar cànem* (*CostCatManc.* II, s. v.; Hegener, *Die Katalanische Terminologie der Hanfkultur*, 27-30); en el Conflent, a Llar em parlen de la *kálz əmərádə* o «grassa», oposada a la calç seca o viva; a Campos de Mallorca, de *əmərá* llenya; i a Eivissa, PzCabrero com a equivalent de «embeber, empapar» escriu *amarar*. I no ens hem de meravellar,

per tant, que ja en algunes de les grafies antigues es trobi la *a*: «*amarar la cals*: macerare calcem» en el gironí Onofre Pou (a. 1575, *ThPu*, p. 6), i fins i tot ja apareix de vegades en mss. de Ramon Llull: «en lo anap del vi *amarat* són totes mesclades les parts del vin e de la aygua» (*Merav. NCl.* IV, 304). Així i tot fins a Mallorca es manté llargament la grafia amb *e*: el *BSAL* (vols. VII-VIII) va donar molts docs. més o menys vells de Sineu, Algaida, Binissalem, etc. sobre els llocs on es podia *amerar cànem*, i en un de 1513 consta que s'ha d'*amerar a la Riera* (*BSAL* VIII, 90*b*).

La tendència en els parlars balears, centrals i rossellonesos ha estat cada dia més a fer el present *amara*, forma analògica a la manera de *ençata*, *endanya* (per *endenya* INDIGNARE), i es comprèn que en el nostre cas això s'hagi propagat més que en cap verb, perquè l'etimologia popular[2] que hi veia la idea de submergir en «una mar» de líquid o d'inundar d'una mar de suor (cf. cast. *sudar a mares*) era ben natural; més encara, per tal com hi ha testimoni que l'espart sovint s'*amera* a mar (com m'ho explicaven espontàniament en la Marina d'Alacant, a Alfàs, 1963; i segurament a Estellencs de Mallorca, on *ədz əmərədọ́s* són immediats damunt la mar). I no obstant, així i tot, encara hi ha a Mallorca qui pronuncia en el present la forma etimològicament més correcta: a Costitx m'ensenyaven com *s əmę́rə* (1964).

El nostre mot no ha quedat confinat a la nostra llengua, car també s'estén a diversos parlars occitans i de l'Orient castellà: en aquells, gràcies a la influència de la *r* següent (com molt sovint s'esdevé en gascó, etc.) s'ha estès bastant la forma amb *a*: aranès *amarà* (Cor.), Comenge «*amarà*: délayer; gâcher; abîmer»;[3] en el *TdF* «*amarà*: tremper, inonder, submerger», especialment llenguadocià, i amb ex. de l'agenès Jansemín: «del sang de sous miei-frais dount es tout *amarat*»; gascó *amarà* (Palay): «délayer en eau la farine pétrie»; en el Gers 'pastar'. Però allà també s'han mantingut en bona part formes amb *e*: ja en un doc. avinyonès de 1460 apareix *vinaigre amerat* «filtré, séparé de sa lie» (Pansier, s. v.), i a la Baixa Vall d'Aura (*HPyr.*) un *amerat* és un «mélange de son, pommes de terre, etc., qu'on donne aux porcs» (parlar d'Anères, *Bouts dera Mount.* VIII, 119).

En el territori de llengua castellana, la forma amb *e* s'ha conservat generalment. L'arag. *amerar* segons Peralta i Borao es «mezclar el agua con vino, etc.: *amerar la olla* 'echar agua en olla de nuevo'»; a Sogorb «*amerarse* 'empaparse' de humedad, especialmente las personas cuando llueve», «empapar de agua los vajillos de madera», «llenarse de agua los poros de las obras de barro: *una olla, los ladrillos*» (Torres Fornés, p. 200); hi ha *amerarse*, *amerado* a Múrcia (Ga. Soriano, Lemus); i ja ho trobem en el navarrès López de Corella (1547) i en el sard Porcell, que va viure a Aragó, com també un *merar* en el *DAut.* En fi a mi mateix em deien a Castiello de Tena: «bebo el vino *amerado* con agua de litines» per 'aigualit, barrejat' (1966).

Tenint tanta extensió les accs. 'barrejar amb aigua la calç' i 'posar el cànem a estovar en aigua', que certament coincideixen amb el sentit del llatí MACĔRARE 'humitejar, ablanir', es comprèn que Moll (*AORBB* III, 17-18) vagi donar-ho com a etimologia segura. Però en *AlcM*1 ja observa la dificultat fonètica. La E de MACERARE era breu i es pronunciava per tant sense accent tant en les formes rizotòniques com en les accentuades en la desinència (MÁCERAT, MACERÁRE), per tant havia de sincopar-se i donar *maurar*, que realment és una forma existent en català amb el sentit de 'fènyer, pastar'. Si s'hagués conservat la E, hauria hagut de ser per un tractament savi, i llavors encara quedaria inexplicat per què no havia donat més aviat **maserar* o *macerar*; admetent així i tot que, en una espècie d'evolució semi-erudita, hagués caigut -C-, tanmateix hauríem de trobar **(a)maerar* en els textos nostres del S. XIII, i les formes aragoneses i castellanes haurien de ser catalanismes; passaríem per això, però ja seria encara més sorprenent de trobar catalanismes en els Alts i Baixos Pirineus, en el Gers i a Agén. Doncs, també hem de descartar l'etimologia MACERARE.

Que sigui un derivat de MĔRUS 'pur' ja ho va suggerir l'Acad. Esp. des del *DAut.* (s. v. *merar*): «mezclar --- agua --- con vino --- por llamarse en latín *merum*». Només és que *amerar* es diu del vi i no pas de l'aigua: en barrejar dues substàncies ningú no pensa primordialment en l'aigua, la menys valuosa, i així pertot arreu es diu *aigualir* o *amerar el vi*, *aguar el vino*, *couper le vin*, *den Wein wässern*, *annacquare il vino*, *merum infuscare*, *rigare*; una expressió '*envinar' l'aigua* em sembla difícil de concebre, i de fet també Corella i Porcell digueren *vino amerado*, amerar *el vino*.

Però hi ha una manera de salvar essencialment aquesta idea: que és postular un verb llatí *EMERARE (cf. el cast. *esmerar*, oc. ant. *esmerar* «épurer, perfectionner», *esmerat* 'pur'), en el nostre cas aplicat a l'acció de fer que el vi deixi de ser pur. I com sigui que aquesta és l'única solució sostenible en l'aspecte fonètic, s'imposa acceptar-la (Moll s'ha adherit en *AlcM* a aquesta idea que vaig defensar ja en el *DCEC* I, 191).

DERIV.: *Amera. Amerada. Ameradís. Amerador* (ultra els ja citats del Maestrat; *Ameradors* de cànem a l'Alcora; *L'Amerador* a Pego; Cabeç dels *Ameraọ́rs* a Xixona, etc.). *Amerament. Amerim. Amerinar. Ameror.*

[1] Pot semblar estranya la prohibició del vi molt amarat, i com que això és en el passatge on no disposem del ms. sinó només de l'ed. de València (*O. Co.*, p. 14) es pot sospitar si hi ha errada per *e no massa amerat* (o *lo massa poch amerat*); però un passatge de la *Doctrina Pueril* justifica la lliçó i ens ho explica: «vi massa forts destruu la calor natural --- e vi *massa amarat* és occasió que hom sia embriach, si beu vin fort» (ed. Gili, p. 253, basada en un ms. del S. XV que no distingeix clarament la *a* de la *e* àtones). No hi ha mal a beure vi, i cal, si es fa amb moderació; per tant, hi hem d'estar acostumats. — [2] Només en aquest sentit d'eti-

mologia popular es pot admetre doncs la derivació de MARE que va proposar Tallgren (*Glanures* I, 168) i acceptar el *REW* (5349). — [3] I *arremarà* «délayer de nouveau», Dupleich, *Patois de St. Gaudens*.

Amarar = fer amaratge, V. *mar*

AMARELL, rossell., nom d'una mesura d'àrids, és el mateix que el llengd. central *amarel* 'petita quantitat de gra i coses semblants', però tots dos són d'origen desconegut. □ *1.ª doc.*: 1907, Casaponce.

Josep S. Pons l'usa com a nom d'una mesura d'olives: «la colla desplega a terra un borràs: / oliva granada, a terra cauràs! / --- / se'n torna la colla, és ple l'*amarell*; / el cant que ressona enyora el temps vell» (*Olives i violes*, v. 37). Grandó, *Misc. Fabra*, 181: «mesura de capacitat per a gra», amb cita de Mn. Casaponce, segurament dels *Contes Vallespirencs*:[1] «els cirurgians d'abans, per paga s'acontentaven d'un *amarell* de segle»; i Pau Berga ho digué de les patates «l'ensaca com un *amarell* de trufes» (cita d'*AlcM*). És possible que sigui el mot que ja figura en el *Torcimany* d'Aversó (c. 1390), i fins ho faria creure el fet d'haver posat *amarelh* com a últim d'una llista de 39 rims en *-elh* (amb *e* oberta occitana, o sigui *é* cat. Ĕ) i darrere *canistelh*, que va precedit de *tamborelh* i de *Martorelh*.[2]

Ningú no ha dit res de l'origen ni de la història d'aquest mot rossellonès, i ni tan sols sé quina és la capacitat d'aquesta mesura, ni hi ha en català, ni en occità antic, ni en l'occità modern comú, un mot semblant (no en *TdF*; tampoc no es veu res d'això en l'índex del *REW* ni en els glossaris de Palay, Doujat-Visner, Béronie, Calvino, Pansier, Brunel). Però és clar que es tracta del mateix mot que el roerg. *amarèl* m. «petite quantité de grain, de farine, ou de légumes au fond d'un sac: *un omorèl de farino*» (que Vayssier registra en la fonètica local com a *omorèl* o diminutiu *omoreloû*), i en el Tarn *amarel* m. «petite quantité de grains, de légumes»; el Wartburg dóna encara *amarẹl* «petit tas de grain, de haricots» en el Segalà (al Sud de Rodés).

Això va barrejat en el *FEW* VI (1960 i ss.), 371*a*, en un dels articles més confusos i heterogenis de l'obra.[3] No és aquest el lloc ni em puc entretenir a desembullar aquesta absurda madeixa, posada sota l'encapçalament de l'incert pre-romà *MARRA 'pedra' (al qual d'altres atribueixen el sentit de 'clapissa, tarter, barranc muntanyenc'); de tota manera l'assignació del nostre *amare(l)l* a aquest maremàgnum i la idea de relacionar això amb aquest vague complex pre-romà és del *FEW* (res d'això en el *REW*, etc.). I això porta encara, em sembla, una altra confusió de detall, la d'identificar-ho amb un altre mot: Roergue *amarrel* «bouquet d'arbres, fourré, touffe de plantes» (que Vayssier en manté ben separat, amb *-rr-* i en un altre article, encapçalat *ama-* i no pas *omo-*, car això deu venir d'una altra part del departament on la *a* pretònica no es pronuncia *o*), que és el que en el Tarn significa «paquet de linges» i com a verb en *-elà* significa «mettre (le linge) en tas». És evident que això és una altra cosa, en primer lloc pel significat, després perquè té *-rr-* i no pas *-r-*: o sigui que aquest altre mot sí que ve de *amarrar* 'lligar'; així mateix, la majoria dels mots diversos apilotats en aquest article del *FEW* tenen *r* llarga (RR): sigui quin vulgui l'origen d'aquest vague conjunt de mots, el nostre *amarel* no hi té res a veure, com ens ho mostren tant la *a-* com la *-r-* senzilla i no doble, i el significat enterament inconnex.

Rebutjat això, m'abstindré de donar cap etimologia, perquè no veig cap lligam convincent amb res conegut. El rastre més seriós seria cercar per la banda de MENSURA i MENSURARE (cat. *mesuró* nom d'una mesura de sòlids, oc. ant. *amezurar* «régler»), G. de Born. (fr. ant. *amesure*, oc. ant. *amesuransa* «estimation, modération», barn. *mesurette*, arieg., roerg. *mesuret* «mesure le grain, 5 litres», Lesparre *mesureau*, Gironde *mesereau* altres mesures, *FEW* VI, 719*b*, 28-33, 727*a*), però si ja en català la hipotètica caiguda d'una -S- fóra poc versemblant, la presència del mot en llenguadocià i el significat que hi ha de 'resta, escaig de gra' (no cap mesura) obliga a descartar-ho del tot. Tampoc es veu res per la banda de AMARUS 'amarg' (cf. prov. *amarèu* 'fruit amarg de la prunera de Sta. Llúcia'), ni de EX-MERARE (oc. *esmerar* «épurer, affiner») ni del cast. *amarillo* 'groc' i els seus antecedents (*DCEC* I, 182-5). ¿Vindria potser d'un nom propi, cosa no sense exemple en els noms de mesura?

L'àrea i el significat podrien fer pensar en un mot pre-romà: la terminació -EL suggeriria el lígur (cf. Holder, 1415; Cor., *E.T.C.* I, 90-91) o sorotàptic, la inicial *am-* fa pensar en el prefix AMB- tan descabdellat en cèltic i indoeuropeu (veg. ací *EMBOSTA*, *AMBLET*, *AMBAIXADA* — *ameixats*) i l'arrel intermèdia recorda l'indoeur. ME- 'mesurar',[4] però és clar que aquest *AMBI-MER-EL- 'mesura' o 'sac de mesurar' no fóra més que una construcció una mica arbitrària, per més que s'inspirés en el paleosl. i esl. comú *mĕra* 'mesura' i els seus congèneres.

[1] Però s'excedeix Grandó en dir que és un mot del Vallespir: Pons i Berga no eren pas vallespirencs.— [2] Però no sols no hi ha definició sinó que el fet d'ajuntar-lo amb aquests mots, com si l'hi haguessin suggerit, encara que pot valer com a indici positiu, és un flac indici, tenint en compte que acaba de posar *Martorelh*, com sigui que *Amarell* era també nom propi (cognom rossellonès del S. XIV, *AlcM*; aquest deu tenir un origen diferent: sigui el germ. ADEMAR sigui l'adjectiu AMARUS). — [3] Va firmat per Hans E. Keller, si bé en aquest confús amuntegament també degueren tenir part el mateix Wartburg, alguna part ja M-Lübke (cf. *REW*, 5369), i segurament J. Hubschmid, Battisti (cf. el seu *Diz. Etim. It.*, p. 35, etc.) i d'altres també hi hauran contribuït. Aquí hi va tot: fr. *marron* 'castanya', gascó *marrigue* 'landa, talús, tanca', fr. dial. i llgd. *marelle* «cailloutage, pierrettes, jeu de pions», etc., fr. mj. i dial. *merelle* «gage, gain» i, per acabar-ho

d'adobar, l'oc. mod. *amarrà* «ramasser, réunir, accumuler» que és el conegut terme nàutic per a 'lligar' estacar'! —[4] Scr. *māti* 'ell mesura', irani ant. *mā-* id. lit. *matûju* 'mesuro', irl. ant. *air-med* 'mesura', gr. *μέτρον*, ll. *mensus est*, scr. *mā-na-m̥* 'mesuratge', Pok., *IEW*, 704. El gr. *μέρος* 'part' i *μείρομαι* s'atribueixen més aviat a una altra arrel, i si hi ha lligam fóra més llunyà.

AMARG, modificació del més antic *amar* per influència del verb *amargar*; *amar* ve del ll. AMĀRUS id., i *amargar* del ll. vg. AMARICARE, del mateix sentit, i derivat de AMARUS. □ *1.ª doc.*: c. 1270, Cerverí de Girona.

Aquest gran literat nostre escrivia en un llenguatge molt més occità (encara que transigint sempre amb mots catalans), però en els seus poemes llargs i didàctics la porció de lèxic i formes catalanes hi augmenta bastant; en els versos lírics usa sovint *amar*, que és l'única forma occitana (p. ex. *amar* 'cruel, hostil' en el 76/59.29 i 34/21.9) però ja usa *amarch* almenys una vegada, i assegurat per la rima, en el seu llarg i satíric *Maldit Ben-dit*, amb un sentit com 'atrabiliari': «femnes / --- los paubres fan pus richs / --- / e·ls escars, pros e larchs, / e dous li pus *amarchs*» (v. 202). També en rima en altres poetes ben antics: «colguant me leu e vestint me despull, / e trop leuger tot fexuch e gran carch, / e quant me bany me pens que no·m remull / e sucre dolç me sembla fel *amarch*», Jordi de Sant Jordi; «alguns han dit que la Mort és *amarga* ---», Ausiàs XCII; «ingla: so és, cirera *amargua*», Aversó, 216.5. No cal dir que ja hi ha molts exemples de la forma moderna des del S. XIV «la fortuna --- gira la cara al hom, enganant-lo ab ses *amargues* dolçors», A. Canals, *Scipió e Aníbal* (50), «res que menje no sent dolç, ans me par *amarch* com a fel», «e recorda'm d'aquella *amarga* nit que mon senyor Tirant se rompé la cama», *Tirant* (ed. Ag. I, 308; III, 118); «cosa *amarga*: amarus», «fer-se *amarc* --- amaresco», OPou, *ThPu.*, 193.

Altres escriptors més arcaïtzants devien vacillar entre les due formes *amarg* i *amar*, car les usen juntes —«aquestes viandes són *amares*, quan hom les comence a menjar --- la segona vianda és confessar tots sos peccats: e és un poch *amarga*», St. Vicent Ferrer (*Sermons* II, 24-25)— o ho deixen endevinar, perquè tot atenint-se en l'adjectiu a la forma *amar* hi usen juntament mots derivats de la forma amb *-g-*. És el que ja observem en Llull, que empra *amargor* (*Doctrina Pueril*, ed. Gili, pp. 63, 84) junt amb: «les viandes qui són dolces te paren *amares*» o «si les afliccions, qui són *amares*, per penitència vols aleujar a ton cors, cogita en los turments infernals e en la glòria de paradís, car adonchs ---» (ib. 236, 66). Molt repetit aquest contrast en les *VidesR.*: «la passió de Jesuchrist fo per la dolor *amara*», 83v2, «fo *amars* per rasó de pena mot cruel», 99r1, i alhora «O Francès, tu pren *margoses* causes per doces», 215r1, i *amargosament*, 68v2 (traduint *amara* i *amarissime*, notes 38 i 104); en la *Questa* de Reixac hi ha «pus *amar* quâ fel» (46.39), però més endavant contrasten en un mateix període «yo era *amar* pus quâ fel» (si bé segueix dient «*amargor* --- *amargor*») i «dur com a péra e *amargós* con a fel --- pus *amar* quâ fel» (51.29-33, 50.18-26).

Una història força semblant podem reconstituir en el port. i cast. *amargo* [1062], si bé en castellà la forma en *-go* sembla haver-se generalitzat des d'un poc abans. Cf. un procés parallel en el cas de *BAIX*, també degut a la influència del verb *BAIXAR* BASSIARE sobre l'adjectiu *bas* BASSUS; i sembla que el mateix s'havia produït en mossàrab, judicant per *'amâriqa* o *'amâriqo*, nom d'una planta semblant a l'eringi o card corredor (potser la *centaurea amara* L.), en Ibn Aldjazzar (fi del S. X; veg. Simonet, *Gloss.*, s. v.).

El llatí clàssic només coneix AMARUS, acompanyat del substantiu abstracte *amaror, -oris*; i en alguns autors de baixa època apareixen, ultra l'atenuatiu *amarulentus*, verbs com *amarare*, *amarizare*, *amarescere*, que vénen a ser com el nostre *amargar*; també sembla que hi ha un *amaricosus* esporàdicament, i en forma insegura.[1] El verb AMARICARE, encara que estrany a la llengua clàssica es troba ja prou sovint en autors cristians, començant per la Bíblia Ítala, en alguns Pares, en glosses i en algun vell escriptor hispànic: «quia salutiferum est, etiam si *amaricet*, bibendum est», en St. Martí de Braga (S. VI); St. Jeroni l'evita en la Vulgata amb l'excusa que és una traducció massa literal de *παραπικραίνω*, però sembla que la veritable raó que pesava sobre ell és que el sentia com a mot massa vulgar.[2] El cas és que aquest verb s'ha conservat en general en les llengües romàniques, que fora de la Península s'han mantingut, en canvi, fidels a la forma clàssica de l'adjectiu AMARUS: it. *amaricare*, *rammaricarsi*, oc. ant. *amargar*, i fins i tot el judeofrancès *amarjer*, i d'altra banda it. *amaro*, oc. *amar*, francès *amer*.

DERIV.: *Amargor* [Llull, veg. supra; «los marits --- aitan gran dol se'n procuren / e aitanta d'*amargor*», mj. S. XIV, prosif. del *Llibre de les Dones* I, v. 77; «li faria tastar la sua lança e la *amargor* a què sap», *Tirant*, Ag. II, 244; «*amargor*: amaritudo», OPou, *ThPu.*, 193]; encara que avui proscrit pels puristes ha estat sempre bon català també ++*amargura*, amb un matís més moral, ja sovint usat en el S. XIV (proverbis aràbics cit. pel *DBal.*; c. 1390, Aversó, 349.15; i molt freqüent en Eiximenis[3] i en St. Vicent Ferrer;[4] és sabut que el mot forma part del vocabulari tradicional del folklore eclesiàstic, passos de processons, etc. [d'on el topònim freqüent *Carrer de l'Amargura*, sovint com a nom no sols d'indrets urbans o vilatans, sinó també de llogarets muntanyencs, de l'Alt Vallès, etc.]; «En Joan estava trist d'una punyent *amargura* que li pesava damunt del pit», PCoromines, *La Mort d'en Joan Apòstol* V, p. 75; *AlcM* en dóna encara un ex. en la traducció del Boeci per Genebreda, princ. S. XV. *Amarguesa* [com a ant. Lab. 1839; *-guea* val., *-esa* escr. Renaix., *AlcM*]. *Amargós* [*VidesR.*; Llull; St. Vicent F., *Quaresma*, 280.60; «lo comte Guillem de Varoïch, del qual rebí aquest *amar-*

gós orde de cavalleria, *Tirant*, Ag. I, 157, mort *amargosa* II, 196]; *amargositat*; *amarguejar*; *amargot*; *amargotejar*; *amarguenc*.[5]

Amargar [veg. supra; fi del S. XV, *AlcM*, però ben segur no era menys antic que el castellà i occità *amargar*, dels quals ja hi ha testimonis al principi del S. XIII, Berceo, Gavaldà el Vell, en *Rayn.* II, 68*b*]; «paraulas dels hòmens / --- / que si ara són dolsas ya vénen a *amargà*», Milà, *Romllo.*, 299.16; avui ben popular fins al mateix límit lingüístic de les Corberes: «els caragols *márgən* molt» [Talteüll, 1960]; *amargat*; *amargant* [S. XIII, *VidesR.*: «fel *amarganz*» traduint «fellea», 7r2, n. 37; «menjant hervas y fonolls, / menjant hervas *amargantas*», «quant demani de menjà, doneu-li herbas *amargantas*», Milà, *Romllo.*, 12.32, 258.18; «quan inhumanes dones / --- / la testa a Orfeu llevaren, / menys *amargantes* que llur cor, les ones / en sa falda de perles la copsaren», *Atl.*, 200; i avui popular fins als parlars llenguadocians de les Corberes, *mərgán*, *mərgánta*, a Vingrau, 1960]; *amargantor* («un trago d'aygua / que la boca se m'asseca y l'*amargantó* me mata», Milà, *Romllo.*, 29 C, cançó recollida a Girona); *amargantós*.

Cultes del ll. *amarus*: *amarescent*; *amarulent*, *-lència*; *amaritud* [S. XV, *DAg.* i *AlcM*]. *Amarinat* [1868, *SLitCosta*].

Els mots *amaritjor*, *amaritjós*, usats per Enric Valor, són formes molt estranyes de les quals convindria tenir més informació.

[1] Gargillus Martialis, S. III, si bé en els mss. es llegeix *amaritosus*. — [2] Veg. Blondheim, *Rom.* XLIX, 21; *CGL*, s. v.; *ThLL*; Cabrera, *Dicc. de Etimologías*. «*Amaricaverunt*: irritaverunt», *CGL* VI, 58. D'aquest verb, en forma mig-sàvia, deu venir l'aran. *amarügà*, *-gada*, 'irritar, irritada' i altres formes llenguadocianes i gascones com bearn. *amaligà-s* «s'irriter» (*lou sou s'amaligue*, Lespy-R., amb influència de MALUS), roerg. *omoruc*, *-úo*, «amer ---» ((Vayssier); no en el *TdF*. — [3] Ex. del *Llibre dels Àngels* en el *DAg*. Molt sovint en el *Llibre de les Dones*: «si lutxúria ames, covè --- que visques en moltes misèries e *amargures*, en grans remordiments», cap. 225, «ne he consolats aquells que he vists posats en dolor e en *amargura*», cap. 327, i ja en algun capítol anterior; així en el ms. bàsic i més antic, A (f. 159r1 i 223v2), i en el segon passatge l'incunable ho posa igual, mentre que en l'altre l'incunable i el ms. més tardà, B, que és de la mateixa família de l'incunable, ho alteren en *amargors*. — [4] «Donar almoyna, a una persona avariciosa *amargura* li és», *Quaresma*, 172.32. — [5] *Amarguent* 'amarg' que usa A. Cayrol (JPCerdà, *ContCerd.*, 32) sembla forma merament incorrecta, confusa d'això i *amargant*.

AMARIL·LIS, 'planta de jardí semblant a un lliri o narcís', pres del ll. *Amaryllis*, *-ĭdis*, nom d'una pastora cantada per Virgili en les Ègloges. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

DERIV.: *Amarillidàcies* o *-illídies*. *Amarillina*.

Amarinar, V. *mar* i *amarg* *Amarjalat*, V. *marjal*

AMARRAR, origen incert, probablement pres del fr. *amarrer* 'fermar amb corda de vaixell', i aquest del neerl. mj. *aanmarren* o *aanmaren* 'lligar a (una altra cosa)', derivat de *ma(r)ren* 'lligar'. □ *1.ª doc.*: 1678.

En redactar l'article del *DCEC* tenia ja alguns dubtes sobre la història i fins l'origen d'aquest mot, que ara més aviat s'han accentuat, almenys pel que fa a la història i procedència de la seva forma catalana; però la manca de revisió del problema per part dels especialistes des de llavors, i l'extrema deficiència dels estudis històrics sobre els mots nàutics catalans, quan aquests no pertanyen al lèxic del *Consolat* i les altres fonts medievals, farien prematur de voler sotmetre ara la qüestió a una revisió a fons.

L'única novetat important que puc aportar ara és que el nostre mot sembla ser —contra el que tots crèiem aleshores— estrany al català de l'Edat Mitjana i a l'occità medieval. Pel que fa a aquest no hi havia altra dada que la del *PDPF* [«*amarrar*: amarrer, attacher à la terre», «*amarratge*: *amarrage*»], molt suspecta, per no dir nul·la, mentre no en coneguem la font.[1] Quant al català, la data que acceptàvem —segon quart del S. XIV— es fundava exclusivament en la cita que donen *AlcM* i el *DBal.* d'un passatge de Muntaner, però aquests diccs. per a Muntaner se serveixen de la mala edició de Coroleu (potser també de la de Bofarull, que no és menys dolenta). Ara bé consultada l'ed. Casacuberta resulta que en aquest únic passatge medieval no figura el mot *amarrar* de l'ed. Coroleu,[2] i per tant en català el mot no està documentat fins a la fi del S. XVII, data recent que està d'acord amb la vitalitat molt menor i sabor menys genuí que ha tingut sempre el mot català en comparació dels seus germans cast., portuguès i francès. Com que també en italià la doc. d'*amarrare* és recent [1813, si bé sembla que ja començava a usar-se en el S. XVII],[3] queda definitiu que el nostre mot pertany al vocabulari nàutic de l'Atlàntic, i ha restat essencialment foraster al Mediterrani fins bastant després de la fi dels segles medievals.

Com a doc. catalana del mot, quedem doncs reduïts a un doc. mallorquí de 1678: «ha tret de dit vaxell a Pau Esbert y lo ha dexat *amarrat* ab dos grillons», citat per *AlcM*, i que si bé no s'aplica a l'amarradura de cap nau, de tota manera tractant-se d'un pres que treuen d'un vaixell, i molt possiblement algun mariner o navegant, és quasi segurament un reflex de l'ús nàutic. Altrament el mot no apareix fins al *Gazophylacium* de Lacavalleria (1695): «*amarrar a una nau*: navem rudentibus ligare, alligare, illigare, religare, vincire».[4] Fora d'això ja hem de passar als escr. Renaix., que usen el verb des de l'*Atl.* de Verdaguer: «entre escuma, a flor d'aigua un pal obira, / y quan lo braç per *amarrar-s'hi* estira / altra onada 'l sepulta escumejant», «y a la estrellada cúpula dels astres acostant-se, / per *amarrar-s'hi* aixecan los braços de gegant» (Introd., p. 28; IX, p. 240).

En canvi en les llengües atlàntiques l'antiguitat és molt més considerable. El portuguès *amarrar* es ja molt freqüent en el S. XVI, i apareix ja en la primera meitat (*Com.* d'Albuquerque, *Roteiro* de Joam de Castro, en Jal). El cast. *amarrar* ja apareix el 1492 i el 1534, ultra Garcilaso († 1536). El fet que en castellà i en portuguès el mot sigui d'ús general,[5] mentre que en francès no és més que d'ús nàutic, podrien fer dubtar de l'origen septentrional; però més antic és encara en francès, puix que hi sorgeix en el S. XIII, en els *Rôles d'Oléron*, i en la costa normanda també té ús general (*FEW* I, 1). D'altra banda la data més tardana del mot castellà-portuguès, el caràcter recent del mot a Catalunya, Provença i Itàlia, i sobretot el fet que en francès antic es trobi també el simple *marrer*, d'on es va treure *démarrer* [1491], no poden deixar dubtes sobre la procedència francesa. El mot francès, per la seva banda, com va indicar Baist (*Z. f. dt. Wortfg.* IV, 272), ve del neerl. antiq. *aanmaren, maren, marren* (avui *meren, aanmeren*) o, més exactament d'una forma **aanmarren*, ja que la *-rr-* és constant en francès antic; es tracta d'un mot germànic propi sobretot del neerlandès, però amb alguns representants en frisó antic (*mere* 'lligam') i en dialectes alemanys (veg. Braune, *ZRPh.* XXI, 214).

Podem ara donar per rebutjades definitivament les diferents etimologies aràbigues i la napolitana, en què s'havia pensat; veg. la meva refutació en el *DCEC* (I, 186; IV, 919) i d'altra banda el caràcter atlàntic del mot acaba de provar que aquestes eren idees errades.

DERIV.: *Amarra* [Lab. 1839; falta encara en Lacav. i Belv.; en cast., ja 1492; en francès S. XII]. *Amarrada. Amarrador* [*-dero*, Lab. 1839]. *Amarradura. Amarrament. Amarratge. Amarrotar* [tort., val., eiv.: Castelló, *Rond. Eiv.*, 55], encreuament d'*amarrar* amb *agarrotar. Desamarrar* [Lab. 1839, no Belv.].

[1] No en *Rayn.*, *PSW*, Pansier, Stichel ni els glossaris dels *Docs. Ling.* de P. Meyer. Aquests mots que Levy afegeix en el *PDPF* al *PSW* i a *Rayn.*, sovint vénen de Pansier o dels docs. publicats més tard per P. Meyer i C. Brunel. Això i alguna altra font ferma és segur que serveix de font a les addicions del *PDPF* en les parts més avançades de l'obra; però en les lletres A i B, hi ha bastantes addicions en el *PDPF* que són de fonament ben dubtós, i d'antiguitat molt incerta. Fa l'efecte que al començament del seu llibre, Levy cregué legítim fer-hi addicions que treia de lèxics moderns, com el *TdF*, Rochegude, etc., quan aquests autors creuen que el mot ja existia a l'Edat Mitjana; creença que com s'ha vist en realitat té ben poc valor. Fins i tot sembla que al principi Levy afegia bastants mots que no es coneixen més que pel *TdF*. En aquest cas observem que la tria i definició dels dos mots *amarrar*, *-rratge*, coincideix perfectament amb els mots del *TdF*. Aquest no en dóna altre testimoni que el de tres felibres provinents de Marsella, Tolon i Agde. És veritat però que el verb *desamarrar* ha estat documentat pel *PSW* (II, 211), si bé en un sol passatge, i és eloqüent de veure que es tracta dels Establiments de Baiona (Ss. XIV o XV) o sigui de l'Atlàntic. En fi hi ha un *amare* en un llarg inventari de 1480 provinent de Sant Sever (SE. de les Landes): Millardet (*Recueil de Textes Anc. Landais*, p. 118; XXVI, 12 i glossari) creu que significa «lien»; el sentit que dóna el context no és clar («que esclops ni galoches, bimi, *amare*, tistetz ni conhetz --- no paguin taulatge») i pot ser aquest; de tota manera seria encara un reflex de l'ús atlàntic puix que és a les Landes. Sembla que fou combinant aquest *desamarar* de Baiona amb l'*amarà* provençal que Levy va postular l'oc. ant. *amarrar*. — [2] Segons els dits diccs. el passatge, cap. 130, portaria «En Ramon Marquet e En Berenguer Mallol faeren affranallar les galees ab franells llarchs, e *amarraren* tots los rems en frenells llarchs» (*AlcM*: «ab frenells llarchs», aquest *en* = *ab* és també suspecte). Però el text de l'ed. Casac. porta: «En R. M. e En B. Maiol faeren en frenells llargs les galees, e metre tots los rems en frenells». Casac. glossa els quatre mots que segueixen a *Maiol* amb una nota explicant-los «feren *amarrar* amb uns frenells o amarres llargs». Sembla que realment en el ms. que ell segueix hi ha la llacuna d'un verb entre *faeren* i *en frenells llarchs*, llacuna que segons el català modern podria ser del verb *amarrar* o bé de *enfrenellar*. Però segurament el mot que s'hi va saltar l'escriba seria *enfrenellar* i no pas *amarrar*, car *enfrenellar* ha sortit precisament en una frase un poc anterior, quatre ratlles abans («venc a les onze galees ab quinze de les sues, *enfrenellades*, davant»); i si ho admetem així la falta de l'escriba s'explica perfectament per haplografia: en *faeren enfrenellar ab frenells llarchs* l'escriba va saltar des de *enfrenell(ar)* a *en frenell(s)*. Es comprèn que *amarrar* deu ser, doncs, una conjectura que el publicador Coroleu (o Bofarull) es va creure amb dret a interpolar en el text de Muntaner per suplir la falta que hi notava d'un mot. — [3] Segons Ang. Prati *amarrare* no està registrat fins al vocabulari nàutic de Stratico, i *ammarrare* fins al poc acurat de Guglielmotti, de 1889. Abans Oudin (1639 o 1663) ja usà *corde da ammarrare lo sperone* per traduir el fr. *rides*, però en l'ordre alfabètic no registra el mot sinó només l'italià genuí *armeggiare* (variant del nostre *ormejar*). És a dir que en el S. XVII ja devia haver-hi qui usava *amarrare* parlant en italià, però no es considerava generalment paraula correcta o recomanable. De *amarra* Prati no dóna tampoc data anterior a la de Stratico, si bé Vidos diu que ja es troba en el S. XVI: poca diferència de tota manera. Doncs: manlleu francès bastant modern. — [4] El *Glossaire Nautique* de Jal tampoc no porta doc. del nostre *amarrar*, s. v. *amarrer*, etc. Cita s. v. *amarra* un «vieux catalan» *marra*, però a la *m* no posa tal mot, sinó només *marra* 'braç de ferro de l'àncora', mot que segurament no té cap relació amb el verb *amarrar*. — [5] A Cuba ha eliminat enterament l'ús d'*atar*; en molts dels exs. castellans més antics es

tracta d'amarrar un home a un arbre o a una columna: «un cura --- al qual tomaron los moros y lo *amarraron* a un naranjo», Pz. de Hita, *Guerras C. de Granada* (1604, ed. Blanchard), II, 17; «algún preso *amarrado* a la cadena», Tirso de Molina, *Condenado*, ed. Losada III, vi, p. 160.

Amarrir, V. *marrà* *Amarrotar*, V. *amarrar* *Amartellar*, V. *martell* *Amarulent*, V. *amarg* *Amarx*, *amarxar*, V. *marxar* *Amàs*, V. *massa* *Amasat*, *amasegar*, V. *mas* *Amassar*, V. *massa* *Amat*, V. *amar*

AMATAR, mot que figura en dos textos del S. XIV parlant de naus (*Filla de Contastí*, *Cròn.* del Cerimoniós),[1] no sembla correcte que signifiqui 'cuitar' (*AlcM*) ni 'perseguir' o 'fer atenció a' (Schädel, *KJRPh.* VII, i, 209) ni 'fer senyals a' (com es podria creure, i jo mateix ho havia pensat) sinó 'ajuntar-se naus que formen un estol, o van de conserva', i per tant es tracta del mot conegut que significa 'ajuntar-se, fer pinya', derivat de *mata.*

[1] (L'almirall) «nos dix que a Sta. Ponça no havia molta gent e que y poríem be pendre terra; e encontinent, nós, oït açò, faem *amatar* e fer senyals a totes les galeres», *Cròn.*, 135; «cridem aquells d'aquella nau e, si la se'n volen menar, no la auciam --- Per què encontinent *amataren* e cridaren a aquells de la nau», *Filla de Contastí*, *NCl.* nº 48,71.

AMATENT, 'diligent, atent, afable', alteració de les formes més antigues *admetent* i *metent* que havien significat el mateix (derivades del verb *metre* i el seu derivat *admetre*), amb influència de l'adjectiu *atent.* □ *1.ª doc.*: 1803, Belvitges.

Que dóna *amatent*, *-ta*, com a equivalent del cast. *pronto* i dels ll. *promptus* i *celer*; Lab. 1839, *-ent*, *-a* «velòs, lleuger, apressurat; *pronto*; citatus, festinus, incitus»; i la loc. adverbial *de amatent* «apressuradament, citatim». Ja va usar-lo Milà i Fontanals en la *Cançó del Pros Bernat*: «mireu, mireu, ja arriba lo missatger: / nuu de tot drap venia, vestit de pell; / lo bon Ricolf al porxe corr' *amatent*» (v. 328); «expira! de ses viles y sos ramats só hereva, / si 'ls vols jo te'n faig gràcia; suplanta'l *amatent*», Verdaguer, *Atl.* I (p. 64), «quan gemega lo violí, para l'orella *amatent*», id. pròleg de *Nerto* (p. 8); «no bastava l'*amatent* solicitut de la mare y la cambrera: cada segon era, per a aquells argent-vius, una hora», Narcís Oller, *Vilaniu*, 114 (per on es veu que en la llengua normal s'usa tant com a adj. de term. igual per al femení i masculí, com de dues terminacions, com ho registraren Belv. i Lab. i ho usà Verdaguer en *Canigó* VII); «jo no vegí més que un tascó de pa d'unes tres lliures --- agafar-lo i rebotre-l'hi per la cara va ser tot u; sort per ell que fou *amatent* a regirar-se i no li arribà sinó d'escallimpantes», MVayreda, *La Punyalada* VI (4.ª ed., p. 97); «una colla de dones, solteres i casades, verges acabades d'aponcellar --- anaven sempre allí on ell havia de parlar --- i eren *amatents* a donar-li aigua quan tenia set, i a ventar-lo i a espitregar-lo en venir-li una mena de desmai ---», PCorominès, *Joan Apòstol* I, p. 44; «*amatent* a complir les ordres que li donaven, la voluntat de creure li llevava la por», id. *Silèn*₁, XVII, p. 217; «visqueu *amatent*, en el graciós bornar de les nostres festes, que un dia com aquell qui juga, i un altre, com qui rellisca, fareu més camí en el cor de les dames que ---», id., *L'Amor Traïdor*, IV, p. 76.

Vet aquí, doncs, desplegats en repertori els usos del mot en el català central. A Mallorca el sentit és un poc diferent; el *DAg.* el defineix com a «amable, accessible» i ho posa amb la grafia *admetent* (que podria expressar una pronúncia geminada *əmmətént*, mai *ədm-*, segons les normes fòniques de l'illa), i de fet amb aquest valor ho veiem en gloses i cançons d'allà: «tu ets blanca com la pega / i vermeia com un corb, / *admetent* com l'argelaga / i alegre tant com un mort» (recollida per Moll, *Amoroses*, 105), i en frase semblant el veiem (aproximadament 'agradable') en la ploma d'AMAlcover (*BDLC* IX, 1917, 318). Suposant que aquest sigui el sentit primitiu i que des de 'amable, afable, accessible' es vagi passar a la idea de 'servicial, aparellat a prestar un servei', l'acc. del Princ., tindrà raó En Moll en el que digué en *AORBB* I, 1928, 189, inspirant-se en una nota de Tallgren (*NphMgn.* XX, 44), cf. també Spitzer, *Kat. Etym.*, s. v. De tota manera convindria suposar que a l'acc. més coneguda hi ajudà la influència d'*atent*, *atenta* (cf. la frase tan corrent *contestar amatent*), cosa ben natural. D'altra banda l'evolució sembla haver-se produït també en altres parlars romànics, car en el patuès francoprovençal del Val d'Illiez (Valais, Suïssa) veiem *ametẽ*, *-ẽta*, amb el valor de «laborieux» (*RDR* III, 44), que fàcilment es pot haver desenrotllat des del que ha prevalgut en el nostre català (passant un poc més enllà, des de la idea de 'diligent').

Tanmateix crec que no hem de desatendre la possibilitat d'una convergència amb altres canals — al capdavall no sense afinitat amb aquest, almenys en l'arrel. Car en escriptors molt més antics trobem *metent* amb un sentit molt semblant al prevalent en la llengua moderna. En el *Libre de les Dones* d'Eiximenis: «jatsia que persona religiosa dega ésser sobre tota altra humil e reverent e caritativa --- emperò no deu ésser apariant ne molt vanament cortesa ne molt *metent* ne faleguera a persona del món» (cap. 126, f. 89r1, en l'incunable 88v1). També ací tenim, doncs, un sentit si fa no fa com el d'"amable'. I el cas és que això ja ho trobem més de cent anys abans, en Cerverí de Girona, en el *Plant d'En Ramon de Cardona* (a. 1276): «él fazia gen honrar e servir / totz sos amics, e fo fortz defendens / dels enemics, larcs e pros e *metens*», ed. Ri., 39.15.[1]

En conclusió em sembla que no hem de posar un dilema, per més que en frases com *dona metent*, *persona metent*, *home metent*, es podia passar també a un fals anàlisi *don' amatent*, etc. La cosa més probable és que l'antic *metent* i el cultisme més recent *admetre* vagin confluir i col·laborar en la creació de l'adjectiu modern.

Deriv.: *Amatença*, rar, algun cop a Mall. (*AlcM*).

[1] Riquer, sempre tan flac en coses de llenguatge, tradueix malament «desprendido», refiant-se, com fa sempre, de la pobra guia del *PDPF* (on troba *metre* amb definició «dépenser», però també hi podia trobar, afinant més, *se metre* + inf., «se mettre à, s'occuper de» i *metre* «exposer, sacrifier»).

Amatinar, V. *matí* *Amatiu*, *amativitat*, V. *amar* *Amatollat*, V. *mata* *Amatonament*, *amatonar*, V. *mató* *Amatori*, V. *amar* *Amatrassar*, V. *matràs* *Amaurada*, *amaurament*, *amaurar*, V. *maurar* (*MACERAR*)

AMAUROSI, 'espècie de ceguesa', i el seu derivat *amauròtic*, presos del gr. *ἀμαύρωσις* 'enfosquiment', derivat d'*ἀμαυρός* 'fosc'. □ *1.ª doc.*: *-òtic*, Lab. 1839.

AMAZONA, pres del gr. *'Αμαζόνας*, acusatiu de *'Αμαζόνες* plural d'*'Αμαζών* (ll. *Amazon*, *-ŏnis*), nom irani d'una tribu escita, on conten que guerrejaven les dones, muntades a cavall. □ *1.ª doc.*: 1481-90, en la trad. de Quintus Curci i en el *Tirant* (capítol que ja sembla de Galba).

Deriv.: *Amazònic*, referent a la selva del riu Amazones (que prengué el nom d'una història de guerrers femenins de l'interior d'Amèrica, reportada per alguns exploradors); *amazonita* [*-ss-*, 1868, *SLitCosta*].

AMB, prep., alteració de la forma *ab*, normal en la llengua antiga, provinent del ll. apud 'a casa de, vora de, en mans de', que en el llatí vulgar de la Gàl·lia i de la nostra terra, va reemplaçar el llatí cum 'amb'; la forma *am* apareix ja de vegades a l'Edat Mitjana (sobretot davant consonant, i més quan precedeix els pronoms *me* i *nos*, combinacions en què influïa l'assimilació), i de la combinació de *am* amb *ab* ha resultat la forma avui predominant. □ *1.ª doc.*: orígens: *ab*, 979; *am*, S. xiii.

La història d'aquesta preposició pertany a la Gramàtica. Ací he de renunciar a tractar-ne amb gens d'amplitud, i em limitaré a esmentar els fets cabdals, donar bibliografia i citar algun detall orientador i poc conegut. Per a la història de les formes catalanes és bàsic sobretot l'estudi de Gulsoy en la *RLiR* xxix, 38-59. J. Cases-Carbó ja va donar en la *Misc. Fabra* (article de 1928, publicat el 1943, pp. 37-41) algunes dades sobre aparició de la forma *am* (i algun *amb*) en textos medievals: en una cornisa de la catedral de València, del S. xiii, apareix en set inscripcions, que semblen coetànies, la forma *am* davant noms de dona, precedits tots de la partícula *na* («Bertran *am* na Berenguera sa muller», p. ex.); *am* apareix alternant amb *ab* en els *Usatges* i en tres passatges de la *Crònica* de Desclot. Gulsoy hi afegeix força més doc. que convindrà consultar directament en el seu article ben accessible. Donaré algunes altres dades que ell no cita.

Trobem ja l'ús d'aquesta preposició en docs. nostres ben antics, com el de 1014 que publicà Alart, i un altre dels anys 1021-52, provinent de Besalú, forma *ab*, tots dos en la *RLR* iii, 276, 275, des de llavors les aparicions d'aquesta forma (que és encara la de les *Homilies d'Org.*, 1v.11, etc.) es fan tan copioses que és inútil de citar-ne més. En les *VidesR* *ab* predomina enormement (de vegades amb *p* en el ms. bàsic *ap* lo cap enclí (110v1, n. 78), però també hi ha alguns cops *am*, com en el f° 193r2, lín. 14, 18, 20 i és característic de veure que en tots tres casos va davant d'un pronom personal d'inicial consonàntica, *am nós* l'últim, *am tu* els dos primers; mentre que en el mateix passatge surt *ab los autres* (lín. 10) i en tot aquest llarguíssim text apareix constantment *ab* davant vocal. Un contrast semblant s'observa ja en les fonts despullades per Cases-Carbó: *am mi* dos cops en Desclot (i un altre davant una altra consonant, *am la ajuda*), *am pera*, *am fust*, *am dues* en els Usatges (però *ab una* en aquest mateix passatge, pp. 55 i 59 de l'ed. *NCl.*). Bast-Bass., 122 donen alguns exs. de *ab* (+ vocal) en docs. catalans en baix llatí, juraments feudals i anàlegs, dels anys 979, 984, 986, 993 i uns quants del S. xi.

O sigui que de vegades ja s'estén *am* a combinacions de la preposició amb diverses consonants (posició implosiva) però és constant pertot *ab* quan segueix vocal (posició explosiva). I fins més tard encara sorprenem en bastants textos els exemples que proven que, de primer, només apareixia *am* quan seguia una nasal (i per tant es produïa una assimilació); en un doc. rossellonès de 1324 (que porta en canvi *ap* davant *f*): «una balesta *ap* fil e *am* notz, ad ops d'adobar les balestes» (*RLR* xii, 123). S'explica que no es mantingués un ús tan casuístic, però durant molt de temps *am* només va propagar-se als casos en què la consonant s'articulava en fi de síl·laba (posició implosiva, o sigui seguida de consonant), mentre que *ab* es mantenia sempre davant vocal. És un ús que encara s'observava a molts punts del Princ. en la meva joventut (no a Barcelona, ni enlloc en la conversa de la gent ciutadana, és clar, en la qual *am* ~ *amb* ja havia estat generalitzat per diverses generacions); així ho anotava jo encara en la pagesia del Maresme, en els anys 1920-1930: *əm tú*, *əm mí*, etc., però *əƀ éḷ*, «la Maria es va casar *əƀ əṇ Žuán*», ho sentia jo pels masos de Sant Pol de Mar el 1931, ho apuntava a Santa Susanna, etc., i així mateix en altres comarques (*əƀ un ọ́rə y ərīƀərẹ́u̯* em deien a Oix, alta Garrotxa, el 1929). I quan ÀMAlcover deia sense precisió (*BDLC* ix, 1916, 151) que *ab* és la forma que se sent fins avui en els pobles del Baix Empordà i en algun de Cerdanya, suposo que es referia a aquesta mena de combinacions només.

Aviat, però, s'establí un compromís entre les dues formes, i així va néixer l'ús d'*amb* davant vocal, que ja comença d'observar-se en algun text tan antic com el *Curial* (*amb un*, *amb una*, *amb ales*, *amb amorosos besars*, si bé en la novel·la predomina encara *ab*: cites de Cases i d'*AORBB* i, 1928, 126). Tenaçment la llengua literària es mantingué fidel durant segles a la grafia uniforme *ab* —que ja era més ortogràfica que fidel a la realitat—. Que això ja a finals de l'Edat

Mitjana era en gran part artificial ho podem deduir indirectament de la grafia *abdós, abdues,* que ensopeguem tan sovint en els mss. dels S. xv —veg. l'article *ambdós*— com sigui que una reducció fonètica de *-md-* o fins *-mbd-* a *-bd-* és sense precedents i seria oposada a totes les tendències fonètiques del català.

Tanmateix *ab* és el que volien mantenir encara els cenacles floralescs, de manera que quan Pin i Soler en un article dels anys 1870 provà de modernitzar-ho escrivint *amb,* això degué «fer escàndol»: els literats no van imitar-lo, i calgué l'actitud revoltosa de la gent de «L'Avenç» perquè guanyés terreny des de 1890 aquesta reforma; de moment, fins al primer decenni del 1900, encara escrivien *am* davant consonant i només davant vocal *amb,* fins que l'*I.E.C.* decidí simplificar-ho en promulgar les Normes.

No tractarem ací de les variants locals, qüestió pertanyent a un tractat de Dialectologia. La forma després valenciana, *en,* confusionària, es revela existent ja en diversos llocs del domini lingüístic (també en textos molt nòrdics del Princ.), mitjançant testimonis esporàdics sigui directes, sigui, per ultracorrecció, *amb* intrús en lloc de *en,* ja de vegades en fonts medievals. Entre els valencians això ja es devia generalitzar molt en el S. XVI, puix que veiem com fins un literat tan conscient del seu llenguatge com Joan Timoneda (tot mantenint l'arcaica 1.ª persona sense *-e*) hi queia a mitjan segle: «Tota la nit, qu'*en* vós estich / he somiat; / y quant *recort* sol, sens abrich, / trobe·m burlat ---» (*Bella de vós só enamorós..., BRAE* v, 508).

En el S. XIX la distinció entre *en* «valencià» i *am(b)* «català» tendia a quedar fixada i fins vinculada al límit en el riu de la Sénia, per bé que encara durant molt de temps *en* fou la forma tortosina (així en el catecisme dialectal del bisbe tortosí Rocamora, *BDLC* VII, 1912, 119). En la zona central valenciana quedava memòria de l'ús vell de *am* en alguna família de llenguatge conservador (se'n feia eco l'escriptor Badenes i Dalmau), o bé en alguna vall extrema, fins davant vocal, *am ella, am al Sr. Rector,* a Tàrbena (*BDLC* x, 1918, 175), si bé cal tenir en compte que això allà dependria també de l'origen mallorquí dels repobladors de princ. S. XVII. Avui la forma confusionària ha quedat definitivament superada en la grafia de la llengua literària dels valencians com pertot (no en la parlada).

Per la resta, em refiaré sobretot de la bibliografia: pel català els treballs de Gulsoy i Cases; de més a més, AMAlcover, *BDLC* IX, 1916, 148-158; Calveras, *AORBB* I, 1928. Per al conjunt gallo-romànic i llatí-vulgar, E. Richter, *ZRPh.* XXVI, 1903, 532-551 (reaccionant davant un famós i audaç treball de Mohl); Huber, *ZRPh.* XXX, 583-4; Gamillscheg XLIII, 1923, 515, que amb molta raó rebutja una fantàstica explicació tabuística i homonímica de Wartburg; Graur, *BSLP* XXXIII, 225-298 (cf. M. Roques, *Rom.* LIX, 468-469).

La gran qüestió fóra saber quan, com i per què el llatí CUM fou reemplaçat per APUD en la llengua parlada de la Gàllia i del Conventus Tarraconensis: ço que ha donat lloc a la preposició *ab* substituta de CUM en occità i català, i a *o, od,* del francès antic (probablement també el fr. mod. *avec,* a l'Edat Mitjana només adverbial, *avuec* 'amb això', que segurament és també resultat d'una pronúncia ràpida AP(U)-HOC, deguda al fort desgast d'una combinació tan freqüent i col·loquial, i no pas la forçada etimologia AB HOC que alguns hi volgueren veure). Ens consta filològicament que això ja havia començat des de molt d'hora: fins un literat tan savi com el merovingi Gregori de Tours hi queia quan es distreia: «Iudaei filius, cum *apud* christianos pueros ad studia litterarum exerceretur ---» (p. 15, Martinus, 9). Diversos erudits n'han assenyalat proves en el baix llatí de les Gàllies des de les dates més arcaiques: P. Geyer, *ALLG* II, 26-33; Pirson en registra en pamflets del S. VII, apèndix a les Fórmules de Sens (*Mélanges Wilmotte* II, 1909, 485-522); Cornu, *ALLG* XIII, 287, en l'aquità Sulpici Sever, i en el pseudo-plautí *Querolus*; també, més ambigus, en el gal Salvià, que almenys precisament amb aquesta ambigüitat, podrien donar suport al supòsit que es passà de 'apud' a 'cum' per un malentès.

Hi ha, però, l'explicació de diversos lingüistes seriosos, segons els quals pogué haver-hi calc d'una ambigüitat que existia en el cèltic continental d'aquests territoris, abans de la romanització. Sembla, en efecte, com ja intuí i posà fortament de relleu Mohl, que el gal KON (germà indoeuropeu del ll. CUM) tenia tant el valor de 'apud' com el de 'cum'; Graur, amb aplaudiment de Roques, es declara francament per l'explicació substràtica; i G. Devoto (*Storia della lingua di Roma,* 304-6) en dóna com a indici indirecte l'ús del kymri, on la preposició *kant* assumeix molt diverses funcions prepositives (= ll. *ad, ab,* i també *apud* tant com *cum*). No ens internarem més en aquestes obscures qüestions, que hem de reservar per a dies en què s'hagin trobat més nombrosos textos gals, i més llargs i clars, que no en disposem avui.

AMBAGES, 'circumloquis', pres del ll. *ambāges* f. pl. 'marrades, sinuositats', derivat de *agere* 'conduir' més el prefix *amb-* 'entorn'; a penes s'ha usat mai en català (manca fins en els diccs. del S. XIX), si bé ja se'n va servir a princ. S. XV, A. Febrer, traductor de Dante en el seu mal «llenguatge» artificial i improvisat.

AMBAIXADA, pres de l'oc. ant. *ambaissada* 'encàrrec', 'ambaixada', que provenia en última instància del gal AMBACTOS 'servidor', per conducte del germànic (gòt. *andbahti* 'funció, col·locació d'algú', 'servei', ags. *ambiht,* a-al. ant. *ambaht,* al. *amt*) o del b. ll. *ambactia.* □ *1.ª doc.*: 1398, Turmeda.

La parella *ambaixada-ambaixador* en les seves correspondències comunes a les diverses llengües romàniques (incloent-hi l'anglès, on és manlleu, si bé no recent, del romànic) ha resultat en definitiva d'influències recíproques entre elles, influències que han comportat moviments de vaivé, des de França a Itàlia i

després en sentit contrari. Ja abans hi havia hagut un intercanvi una mica comparable entre el cèltic i el germànic; i en l'Edat Mitjana el baix llatí hi aportà també una contribució de primer pla. Entre els països romànics la família apareix amb arrelament popular màxim en el Migdia de França; el mínim fou en castellà, portuguès i anglès, que ja reberen les formes i conceptes bo i fets; el Nord de França hi féu sens dubte també un gran paper, però en una època reculada, en què el vehicle lingüístic era sobretot el baix llatí; el català ocupa una posició intermèdia, entre el paper secundari del castellà i l'essencial de la llengua d'Oc, i actuà sobretot de transmissor, cap a la resta de la Península, de l'onada lèxica transpirinenca.

Ja bastant d'hora el trobem amb un sentit de 'missatge privat però transcendent', en les *Cobles de la Div. del R. de Mallorca* parlant d'un grup de dones joves: «donaven aparent la una degués recitar a mi la lur *embaxada*» (4); *ambaxador* (sovint escrit *emb-*) compta encara amb doc. anterior puix que ja apareix en Muntaner i en docs. d'aquell temps (un de 1325). Tots dos els trobem sovint en el *Tirant*: «prestament fé venir a Diafebus, e manifestà-li la *embaxada* e com volia que los dos hi anassen sens altre companyia», «aprés manà al *embaxador* que explicàs sa *embaxada*» (ed. Ag. II, 45, 76); i *embaxador* hi surt a cada pas (*embaxadors* del rey moro al d'Anglaterra, I, 39, «venia *embaxador* per lo rey al comte e a la comtessa», I, 68, etc.); *embaxada* i *embaxador* figuren en el Vocabulari català-alemany de 1502 (§§ 59, 1966, i la seva presència en una font poc abundosa pot ser indici del cas que feien els estrangers de la forma i descabdellament que la institució havia pres entre nosaltres).

Tanmateix si en català no és pas recent ni mancà d'un descabdellament esponerós, quan en temps de Jaume II i dels seus dos successors la cort catalana desplegà una activitat sense repòs en les corts i repúbliques mediterrànies, més antiga és encara la documentació dels dos mots en llengua d'Oc i en italià, on ja els trobem almenys des del S. XIII. El fr. *ambassade*, *-adeur*, ha passat per ser un italianisme ja antic, i és segur que almenys en part la seva forma és deguda a la influència de les llengües del Sudest, tant l'occità com l'italià; tanmateix és probable que tingui bona part de raó Mario L. Alinei, en el seu estudi monogràfic de 1963, en posar de relleu la gran proporció d'autoctonisme que hi hauria també en el desenrotllament semàntic i fins fonètic del mot en francès del Nord; només és que el desenrotllament allí fou en una època, els segles carolingis, en què solament comptava el baix llatí gal·licà però no el vulgar francès.[1]

Altrament en it., per més que *ambasia* 'servei' ja aparegui en un text ll. de Lombardia escrit el 769, i *ambascia* 'pena, dolor' (<'treball') (*Inferno* XXXIII, 96) i 'fatiga, dificultat respiratòria' (*Inferno* XXXIV) ja aparegui en Dante, el tractament fonètic del grup -CTI- o -HTJ- indica procedència gallo-romànica, segurament occitana (si el mot fos enterament indígena no hauria pogut donar altra cosa que *-zz-/-cci-*: *tracciare* TRACTIARE, *dirizzare* DIRECTIARE, *succiare*, *suzzare*, SUCTIARE).

Això mateix indica la freqüència del nostre mot en fonts del baix llatí merovingi: *ambactia* en Columbà; *amba(s)sia*, *-ascia*, *-axia*, 'encàrrec', en les Leges Salica i Burgundionum, etc.; i el més gran descabdellament derivatiu d'aquesta família lexical en el Migdia de França, on a part d'*ambaissada* i *ambaissador*, trobem l'infinitiu *ambaissar* 'complir un encàrrec' (en un text del S. XV, *FEW*, s. v. AMBAHTJAN), *ambaissat* 'afer', 'conducta', 'ambaixada (amb concreció en l'aran. *ameixats* 'atuells, recipients', que amb el seu *-m-* < -MB- a la gascona demostra precisament un radical indigenisme), *ambaissaria* (amb el nostre *embaxeria*, infra).

Tanmateix tampoc en llengua d'oc no seria enterament regular el desplegament fonètic de AMBACTIA en **ambaiça*, **ambaissa* (*ambaissada*, etc.), puix que esperaríem **ambaça* (*-assa*), cf. *traçar*, *dreçar*;[2] però concebem molt bé que entrant el mot tardanament en l'ús vulgar, ara vingués del baix llatí jurídic o bé de l'ús vulgar germànic, el grup -CTI- o -HTJ- vagi donar *-i̯ç-* (*i̯ss*), i que aquest grup occità, quan va passar a Itàlia i a Espanya, vagi canviar-se en *š* (*-x-*, *-sci-*).

El quadro fonètic és, doncs, amb la seva complexitat i les seves transaccions i inconseqüències en tots sentits, un reflex eloqüent de la història de corrents encreuats i moviments de vaivé que presenta la història del mot dins el complex romànic (hi pogué ajudar el fet que per la seva estructura de formació amb prefix *en-* tenia l'aire d'un derivat verbal però sense cap de soca, i per un fet de metacedeusi tendia a ser incorporat a la família del verb *baissar*, per molt que semànticament se n'apartés). El paper de l'italià seria posterior, en el sentit que aquest mot vell, pres de la llengua d'oc, va ser influït semànticament més tard per l'evolució que havia sofert a Itàlia cap a la idea específica de 'missatge d'un sobirà', 'representació diplomàtica', sorgida segons sembla en les corts dels prínceps italians i de les repúbliques del Nord, potser especialment Venècia.

Però és clar que les petjades i senyals d'aqueix vaivé fonètic també s'han d'explicar, alhora, pel vaivé geogràfic que en si mateix implica l'activitat dels ambaixadors: casta de gent destinada a viure, per dir-ho així, a cavall de les fronteres lingüístiques ,parlant ara una llengua ara l'altra.

En una etapa més remota hi havia hagut també un intercanvi d'influències entre el cèltic i el germànic. Però ara està provat que la font última havia estat el cèltic, gal AMBACTOS 'servidor', format amb el prefix AMB 'entorn', tan descabdellat per la família cèltica. Aviat, però, des d'allí, fou nacionalitzat en la Germània primitiva, i en gòtic proveït del prefix germànic *and-*. Altrament en germànic el trobem amb gran amplitud pertot, i des de les formes més antigues de totes les llengües fins a les modernes i medievals: a-al. ant. *ambaht* 'servidor', al. *amt* 'càrrec, funció', neerl. *ambacht* «métier, profession» fins avui; esc. ant. *ambôtt* 'criada' (ja p. ex. en el *Helgakviða*, v. 41*e*), *embætte*

n. 'servei, càrrec' («dienst, amt», en la *Nat. S. Johannis Bapt.*, del *Homiliubok* de c. 1200, ed. Wisén, p. 10), etc.

Veg. Baist, *Z. f. dt. Wfg.* IX, 32-33; Mahn, *Etym. Untersuch.*, 169-71; Kluge, s. v. *amt*; *REW*1, 448 (rectificat *ZRPh.* XXIX, 491); *REW*3, 408*a*; *FEW*, l. c.; Gamillscheg, *Rom. G.* I, 379; Terlingen, *Los It. en Esp.*, 163-5; *DCEC* I, 224.

DERIV.: *Ambaixador* [1325, i supra; *emb-* també en JRoig, *Spill*, 10902; «ésser *embaxador* de pau: deferre mandata pacis», OPou, *ThPu.*, 174]; *ambaixatriu* o *ambaixadriu*. *Ambaixeria* ant. 'comissió privada' [«procurar-se negocis, *embaxeries*, marmessories», en una prosificació del *Llibre de les Dones*, d'Eiximenis, mj. S. XIV, VI.14].

[1] Lliçó d'obertura de la càtedra de lector d'italià a la Universitat d'Utrecht, 1963, publ. en opuscle de 39 pp. per Mouton, L'Haia, el mateix any. Segurament té raó en posar de relleu, que el francès és l'única llengua, on el grup -CTI- apareix en aquest mot tractat en la seva forma rigorosament normal i fonètica. D'altra banda no convenç en suggerir que *-ade* en aquest cas sigui una forma semi-llatina i no pas de manlleu romànic, i menys encara *-adeur*. Hi hagué refecció en part, posterior, de formes més normals en francès o en baix llatí, per influència de les formes occitanes; i en l'aspecte semàntic hi hagué també un corrent de retorn des d'Itàlia cap a França; de tota manera no des del Mezzogiorno com s'ha suggerit sovint sinó des de les grans «Comune» del Nord, en els temps més brillants d'aquestes. Potser la forma primordial francesa fou *ambasse* que amb el valor d'*ambassade* encara figura en Montaigne (vegeu-ne el glossari) i que després va acabar per antiquar-se del tot. — [2] El cas de *faiçó(n)* FACTIONEM es deu a la influència de *faire* FACERE, *fait* FACTUM.

AMBDÓS, AMBDUES, 'tots dos (dues)', del llatí AMBO-DUOS, combinació vulgar dels ll. clàssics AMBO 'tots dos' amb DUOS o DUAS (acusatiu de DUO 'dos') □ *1.a doc.*: S. XIII freqüent ja en Llull i en Jaume I, en la forma *amdós*, *amdues*.

Segons la nostra fonètica històrica MB s'assimilava en *-m-* amb caràcter general des dels orígens de la llengua literària. Ens cal, doncs, esperar com a resultat del ll. vg. AMBO-DUOS, la forma *amdós*. I així ho trobem en efecte en tots els textos de la primera època, almenys quan es basen en mss. verament antics. Com ara la *Crònica* de Jaume I: «sobre aquestes paraules, que foren tractades e acordades d'*amdues* les parts» (ed. Ag., 7, 6, segons el ms., cosa que l'ed. de València reemplaça per *de abdues*). *Amdós* llegim en un doc. rossellonès de 1314 (*RLR* XXX, 261), i ja en un de la Vall de Ribes de c. 1283: «los mases *amdós* de Rial fan, enfr' *amdós*, un fey de pa<l>la» (publicat per Alart, *RLR* IV, 55). Així mateix en molts passatges lul·lians, com en *Blanquerna* (*NCl.* I, 275.22) i: «un draper auçís un merchader --- havia dos fills; la un era gran, e clamava la mort de son pare; e eren grans bandos en la çiutat enfre *amdues* les parts --- enfr' *amdós* les parts ---», ibid. II, 113.9. Com a conseqüència de la fluctuació que hi havia hagut en el S. XIII entre el plural del tipus *los mes* i el de tipus *los mesos*, s'introdueix llavors també *amdosos*, espècie de plural amb doble signe *s*; però també aquesta innovació popular ens mostra el grup *md*: «En Adam --- stava tota la humana natura, e en nostra mare Na Eva; e en *amdosos* fo exalçada la humana natura», *Merav.*, *NCl.* I, 106.

El llatí AMBO, AMBAE, AMBO, era una forma de numeral col·lectiu (heretada de l'indoeuropeu), cf. grec ἄμφω, diferenciada del mer numeral DUO, DUAE, DUO. Es conserva sense gaire canvi en el gall.-port. *ambos*, cast. ant. *amos* (després refet *ambos* per reacció llatinitzant). En general les llengües romàniques li preferiren una forma combinada AMBO DUO, com una espècie de compromís entre els dos quasi-sinònims, i quan es féu sentir la tendència a abolir l'antiga terminació de nombre dual, el ll. vg. introduí una declinació DUI, acusatiu DUOS, que es manté antigament en algunes de les llengües germanes, p. ex. oc. ant. *dui*, acusatiu *dos*, femení *duas*; alhora s'introduí aquesta nova declinació en llatí vulgar en l'esmentada combinació, i com que aquesta ja estava soldada, es digué AMBO-DUI, AMBO-DUOS, amb forma fixa del primer component. D'ací oc. ant. *amdui*, nominatiu, junt amb el cas oblic *amdós* i el femení *amduas*. La forma *amdui*, existí també en el català arcaic (amb la U conservada com a *u*, per la influència metafònica de la -Ī del final). En el nostre mot la terminació arcaica es mantingué bastant, però aviat s'establí un compromís entre *amdui* i *amdós*, d'on *amduis*, que per l'evolució fonètica normal es converteix en algun text antic en *amdu(i)x*. Així, en efecte, ho trobem encara en Muntaner: «madona la regina --- que anàs en Sicília ab los infants *amdux*», cap. 94).

Com a resultat d'una evolució fonètica trobem més tard, en forma assimilada *endós*; així en passatges d'Eiximenis (XIIèn. del Crestià, *NCl.* VI, 82) o en un doc. d'Estagell de 1384 (*RLR* XVI, 22, 23). Avançant les dates, es va trobant cada cop més la grafia *abdós*, *abdues*, *abdui*, que ja he explicat en l'article *AMB* com a resultat d'una ultracorrecció ocasionada per la grafia ja llavors artificiosa *ab* en lloc de *amb*. Això es fa molt general en els mss. del S. XV: «Aníbal e Scipió elegiren un turcimany qui entengués la lenga de *abduy*» (Ant. Canals, c. l'a. 1400, *Scipió e Aníbal*, *NCl.*, 45), on veiem que perdut el sentiment funcional de l'antiga declinació bi-casual, ja s'usava l'antic cas recte *abduy* fins com a cas complement. «Zacaries e Elysabet --- aprés que hagueren estat algun temps *abduy*, partiren lo llit e dormie quiscú en sa cambra», St. Vicent Ferrer, *Sermons* (II, 15.5): l'expressió era doncs usada amb caràcter emfàtic, en el sentit de 'dos junts'; que és també el que es nota en JRoig: «no vull del món / sinó sols vós: / puys som *abdós*, / hajam plaer, / ab bon voler / e fin amor» (*Spill*, 5760). D'altra banda, en altres passatges d'aquests *Sermons* veiem també la forma *abduys* (I, 25.26; II, 184.8). En JRoig,

el ms. ens dóna encara de vegades *abduy* sense *-s* (que Chabàs corregeix a tort): «acordaren / fos son marit / --- / Joseph / --- / *abduy* parents / foren consents: / lur volentat, / pel parentat / al casament / fon prestament / consolidada».

Des del S. XVI aquest vell numeral degué caure en català en forta decadència: continuà usant-se literàriament, però la llengua parlada aviat va mostrar tendència a atenir-se només a la combinació *tots dos, totes dues.* ¿S'ha conservat en alguna banda amb caràcter col·loquial? Ben poc haurà estat, si de cas. No obstant potser en una alguna comarca extrema; a Les Illes (Baix Vallespir), vaig sentir a un informant rural, que em donava dades sobre l'afrontació entre el terme del poble i el de Ceret, i després d'explicar-me on era el terreny de l'un i on el de l'altre, acabà dient que en el Pla o Coll de la Biga n'hi ha *d əmdọ́s* (1960); ignoro si hi hagut també alguna cosa d'això en altres terres.

És sabut que el castellà antic usa bastant la locució *entr'ambos*, que va acabar per soldar-s'hi: *entrambos decían* ---. Ara bé això va existir també soldat, des de molt antic, en els Pirineus, si bé *Entramos, -amas* perdé en part la síl·laba *En-* presa per una preposició locativa. D'ací el topònim *Tramesaigües* = cast. *Entrambas-aguas*, referint-se a un indret on corren juntes les aigues de dos corrents fluvials que s'hi aiguabarregen. El nom es repeteix a Andorra, en els Pirineus gascons, etc. Però això no és un exemple únic. A la Vall alt-aragonesa de Tena hi ha el poble de *Tramacastilla*, < INTER-AMBA CASTELLA 'tots dos castells' (amb plural neutre en -A). I trobem noms semblants en el nostre Nordoest: *Tremsarrats* a la Guàrdia d'Ares, en l'Alt Urgell (< *Entram Serrats* 'tots dos serrats'); *Tramessàs* INTER-AMBO SASSO, finques en el Sas de Soperuny i Vall de Cornudella de Valira (on no sols no s'eliminà la term. dual de AMBO, sinó que fins hagué de propagar-se analògicament al substantiu; és un indret entre dos «sassos» o serrats erms, anomenats *El Sas* i el *Sassieso* (< dim. SASSELLUS). *Tremopuiol* (que alguns alteren en *Tremonpuiol*) és també a Ribagorça, i allí observem gramaticalment el mateix. En el Bearn veiem en la Vall de Baretós una pagesia o «ferme» que l'any de 1385 s'esmentava com a *Tamarpoey* (PRaymond, *DictTop. des B-Pyr.*) i devia venir del plural neutre INTER-AMBA PODIA > **(En)tramapoe(i)e*, amb metàtesi **Tarmapoey* > *Tamarpoey.*

És un llatinisme el terme de joc *un ambo.*

CPT.: +*Ambivalent.*

Ambefi, V. *bifi*

AMBIENT, pres del ll. *ambiens, -entis*, 'que envolta', participi actiu del verb *ambire* 'envoltar, encerclar', 'pretendre', i aquest ,derivat de *ire* 'anar', amb el prefix *amb-* 'entorn'. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.

«Lo ayre suau que circueix tots los cossos». La pronúncia forastera *əmbyẹ́n* fou causa que alguns introduïssin una forma bàrbara *ambent*, que la gent veraçment instruïda aviat abolí i avui es va ja oblidant, i usant-se molt *ambient*, amb adaptació correcta; irreprotxable si pronunciem *əm/bi/ẹ́n* en tres síl·labes, com fa tothom que vulgui parlar bé. Tenen més valor per al concepte ideològic, i cultural, i la història internacional del mot, els importants treballs de Spitzer i Karl Michaëlsson,[1] també il·lustradors per a l'ús català. Molt menys freqüent, però etimològic, és l'ús d'*ambient* com a adjectiu: «Descartes, Hobbes o Spinoza cercaven una explicació mecànica de l'univers, mes en realitat no trobaren altra cosa que la fórmula raonada de l'*ambient* sentir», PCoromines (*Vida Austera III* x, *O. C.*, 234*b*10).

DERIV.: +*Ambiental*, +*ambientar*, +*ambientació*, neologismes que han circulat ja molt des del segon quart del segle (no tant el darrer, usat com a títol, 1974, d'un assaig final que incloguérem en *Diaris i Rec. de PCoromines*). Altres derivats erudits d'*ambire*. *Àmbit* [1561; «lo campanar és obra nova --- no corresponent a la grossària i *àmbit* de l'edifici per ser més primet i més blanc en sa conclusió, de color de perla», Maldà, *Excursions*, p. 59; tarrag. *BDC* VI, 39; vulgarment alguns digueren *ambi*], ll. *ambĭtus, -tūs*; Ad. Horning (*ZRPh.* XXIX, 513ss.) va tractar quasi només de continuadors dialectals a França d'aquest mot llatí. *Ambició* [fi Ss. XIV i XV, ja en Eiximenis i en el *Tirant* de Galba, *DAg.*; en castellà ja apareix algun cop a l'E. Mj., sobretot en la forma nominativa *-icio, -icia*, però encara a mj. S. XVI, Valdés el dóna com a necessari però desusat], del ll. *ambĭtio, -onis*, id., pròpiament acció de pretendre; *ambiciós* [1398. BMetge i textos del XV i XVI, *DAg.*] ll. *ambitiosus*; *ambicionar* [1695, Lacav. Belv., no *DTo.*]; *ambiciositat*, 1398, *DAg.*].

1 «Milieu and ambiance: an Essay in Historical Semantics», en *Philosophy and Phenomenological Research* III, 1-42; i en *Studia Neophilologica* XII, 91-119.

AMBIGU, pres del ll. *ambĭgŭus* id., derivat de *ambĭgĕre* 'estar en discussió', i aquest de *ăgĕre* 'conduir' amb prefix *amb-* 'entorn'. □ *1.ª doc.*: 1457 (*DAg.*).

De la mateixa derivació, amb vocalisme diferent hem vist *ambages*. D'una aplicació i pronúncia franceses del mateix mot s'imità *ambigú.*

DERIV.: *Ambigüitat* [1333; c. 1390 «vici en sentència», Aversó, *To.* I, 127; «usan de verbositat, / y varien lo stil, / error, fora veritat, / vulgar *ambigüitat*, / y altres defectes mil / ab que fan la obra vil», en el mall. F. d'Olesa, 1.ª meitat S XVI, JMBover, *BiEscrBal.* II, 7.15.4].

Àmbit, V. *ambient* *Ambixeres*, V. *albixeres* *Amblador, amblar*, V. *ambular*

AMBLET i AMBLERA, 'anella de redorta per estacar l'arada al jou o un andà a un altre', mot pallarès provinent del cèlt. **AMBILATIO-* (compost de AMBI- 'entorn de' i un element cèltic incert, potser parent del de *LLATA* o del ll. LATUM, ieur. TLĀ- 'col·locar,

aguantar'); és mot emparentat amb el fr. dial. *amblais*, al. *amblätz*, 'amblera', i sembla provinent d'una forma precatalana **amblaiz* heretada del cèltic pel llenguatge primitiu del Pallars. ☐ *1.ª doc.*: 1929, data de publicació d'aquest fascicle d'*AlcM*.

L'únic que ha recollit aquests mots, de la Vall d'Àneu, definint aquell «anella petita de redorta per estacar un andà a l'altre», i el femení «anella de redorta que serveix per lligar l'arada al jou»: és a dir una traiga, però de material molt rústic i senzill. Llegint-ho l'any 1931, jo que acabava de veure el treball de Jud, vaig adonar-me de la identitat dels mots, i en vaig fer una cèdula, que tinc a la vista (sembla que també se'n va adonar després JHubschmid, i ho ha publicat en *Pyr.-wörter vorrom. Urspr.*, 18-20, i *Enc.-LiHisp.* I, 146).

L'etimologia cèltica havia estat trobada, en efecte, per Jud, el meu mestre (publicada en la revista *Bündner-Monatsblatt*, Coira, 37-51), a propòsit de l'engad. i sobreselvà *umblaz*, que vol dir 'traiga', fr. ant. *amblais*, fr. dial. *āblé*, *-è*, que des de Suïssa prolonga la seva àrea pels dialectes de l'oberdeutsch: grisó, suabià, tirolès, carinti i estirià *amblätz*, *-pl-*, *-itz*, Hesse *emess*, tots ells amb el mateix sentit. Jud dedicava aquest article en general a l'origen del tipus *LATTA, el nostre *LLATA*, segurament també cèltic (cf. *DCEC* III, 48), i hi va posar en relació el mot que ara ens ocupa, com a combinat amb el prefix cèltic tan productiu i conegut AMBI- 'entorn', a base d'una formació *AMBILATTIUM (que per tant seria la llateta o vergella que enrotlla); també assenyalava un femení a Gascunya, bearn. *moulade* (i a les Landes amb prefix *remoulade*): com que la *ð* és la forma que pren una *-z-* més antiga (-TI-, Cᵉ) en part del gascó, això també podia tenir un origen semblant, a condició que fos amb una forma sonoritzable, o sigui més o menys *AMBILATIA femení (o neutre plural), a base de **amelade* > *(a)moulade*. Wartburg acceptà aquesta explicació (*FEW* I, 83-84) detallant bé les formes dialectals franceses, que, sovint escrites *amblet* (segurament amb *-t* merament gràfica), s'estenen en una faixa des de l'Oest a l'Est del centre de França (francoprovençal, fr. central i del SO.), des del Maine, Poitou i Saintonge fins al Morvan, Savoia i Ginebra.

Hi assentí Kleinhans (*Litteris* II, 87) si bé posant de relleu que la base havia de ser més aviat *AMBILATIUM amb -T- senzilla; i si d'un coneixedor del cèltic com ell hem de donar per sobreentès que això està ben fundat des del punt de vista de les bases pre-romanes, també cal reconèixer que no solament hi coincideixen les formes gascones sinó també les franceses antigues i dialectals (-ATTIU hauria hagut de donar *-az* i sembla que les altres no s'hi oposen o hi coincideixen); així ho va reconèixer el mateix Jud (*Rom.* LII, 1927, 340, n. 6), i el mateix han vingut a dir Gamillscheg (*ZRPh.* XLIII, 525-6), Bruneau (*Rom.* LIII, 229) i Bolelli (*It. Dial.* XVII, 138; XVIII, 204).

Cal veure si això no condueix a dubtar de l'enllaç amb *LLATA* i fa pensar en una altra arrel documentable en cèltic més o menys clarament, com TLĀ-, TLĀ-T-, la mateixa del ll. *latus*, *-a*, *-um* 'portat' (supletiu de *fero*, *tuli*), grec τλᾱτός, τλῆναι, 'suportar, aguantar', representada per l'irl. ant. *tlāith*, ky. *tlawd*, 'suau, dèbil, pobre', pròpiament 'aguantador', bretó *talm* 'llibant, fona' (*IEW*, 1061.1-6; o fins l'arrel indoeur. STEL/STL/(S)TLĀ- 'posar, estendre', 1018-1019).

Des del punt de vista català només hi ha una dificultat fonètica, sobretot relativa a la *é*, també una mica a la *-t* i la *-r-*, que no semblen correspondre bé a una base palatal -TI̯-. Però essent un mot de la més reculada de les valls del Pallars Sobirà, hem de pensar en una romanalla del llenguatge pre-català de la zona, i podem admetre per a aquest un resultat **amblaiz*, **amblaiza*, on *ai* vagi catalanitzar-se després més completament en *é*; i sigui que la *z*, ací signifiqués *ð* (cf. el gascó i el cat. preliterari), sigui que valgués per *-dz*, aquest so era natural que es reduís a *-t*, cf. el que ha passat amb *malvat*, *aviat*; en la forma femenina tant podríem suposar un derivat en -ARIA (> *ambleðera* > *-eera* > *amblera*) com rotacisme d'*ambleza* o *ambleða* en *amblera* (cf. el citat gascó *moulade*).

Ambo, V. *ambdós*

AMBÓ, pres del greco-llatí *ambo*, *-ōnis*, 'vora arrodonida', 'púlpit ambó'. ☐ *1.ª doc.*: *ambon*, *SLit.-Costa*, 1868.

Ambosta, *ambostada*, V. *embosta*

AMBRE, de l'àrab *ᶜánbar* 'catxalot', 'ambre gris, substància que es forma en els budells d'aquest cetaci, en l'Oceà Índic'. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XIII, Llull.

«Per lo odorar odora hom flors, *ambre*, almesch e sent hom bona o mala odor», *Merav.* (*NCl.* III, 17); altres passatges de Llull en *AlcM* i *DBal.*, amb la mateixa forma, que és també la que apareix en Bernat Metge, i altres fonts dels Ss. XIV-XV; així ho registrà també OPou: «perla ---, *ambre* de saltiris: succinum, electrum, lessum» (314), «ADROGUES --- *alum de roca*: ambra» (199, aquí, doncs, com a mot llatí, amb sentit i forma una mica diferent, potser un altre mot).

Com en tants arabismes hi hagué sovint tendència a pendre-ho en la forma proveïda d'article *al-ᶜánbar*, i en resultava *lambre*, que veiem en d'altres fonts: «dotze quoerns de grans de *lambre*» en un doc. ross. de 1350, «e·ls milós patre-nostres de *lambre*», doc. ross. de 1371, i el mateix en altres també del Rosselló, de 1377, 1378, 1385 i 1400, en l'*InvLC* d'Alart, i dos cops en un de mallorquí de princ. S. XV (*BABL* VI, 142, 143). També la veiem en la *Quaresma* de St. Vicent Ferrer, en Frc. de la Via (cita de Careta, *DBarbr.*, s. v.); i en aragonès, en inventaris de 1365 i 1378: «unos paternostres de *lanbre*, con un esonbradueñas, d'argent» (*BRAE* IV, 343, 215). Com que a l'Edat Mitjana la *l-* inicial es pronunciava quasi sempre com a *ll-*, és ben probable que això ho llegien com a *llambre*; i per això no hi hauria dificultat fonètica a derivar d'aquí el verb *llambrejar* i algun altre mot d'inicial semblant (qui sap si fins i tot *llambregar*):

els reflexos de l'ambre justificarien, en efecte, el sentit pres pel derivat *llambrejar*. El mateix arabisme va passar a l'it. *ambra*, fr. i oc. mod. *ambre*, angl. *amber*, port i cast. *ámbar*; aquest apareix primer en la forma *ambra* c. 1330, després com a *alámbar* i formes semblants en el S. xv. Veg. Dozy, *Gloss.*, 188, i *Suppl.* II, 179; Dalgado, *Gloss. Luso-Asiát.*, s. v. *ámbar*; *DCEC* I, 187.

DERIV.: *Ámbrat* (o *ambàric*, forma menys recomanable). *Ambreta. Ambrita. Ambreïna* (millor que *ambarina*).

Ambrosia (substància dels immortals, *ἄμβροτοι*) V. *morir*

AMBULAR, pres del ll. *ambulare* 'caminar'. ☐ *1.ª doc.*: 1839, Lab., com a mot poètic. *Amblar* 'caminar una cavalcadura a bon pas movent alhora les potes d'un mateix costat' és el descendent popular del mateix mot llatí [c. 1390: «*ambla* per *amblar* de bèstia», Aversó, 210.1; no en Lacav., 1695, si bé es pot deduir d'*amblador* i *amblant*]; com a expressió obscena, ja S. XVI, dicc. de Nebrija i *DTo.*, 1650.

DERIV.: *Ambulant* [1839, Lab.]; *ambulància* [fi S. XIX; Lab. 1888, no 1864]; *ambulatori* [1695, Lacav.]; *ambulatiu* [S. xv, *AlcM*]; *ambulacre* [c. 1925, Fontserè, add. al *DOrt.*], ll. *ambulacrum*.

Deambular [1918, *AlcM*; i S. XIX, però no figura encara llavors en els diccs. ni en el *DOrt.*]; *deambulació* (1868). De *amblar*:[1] *ambladura* [fi S. XIII, Desclot]; *amblador* [1476, «rocí *amblador*: equus gradarius», JEsteve, *Lib. Eleg.*; 1695, Lacav.]; *amblament* [S. xv, *DAg.*]; *amblant* [S. XIV, «dones --- fort nobles e honrades, de les quals cadahuna cavalcava en son cavall, fort bell e gras e ben *emblant*», Andreu el Capellà, *De Amore*, p. 51, traduint «suavissime ambulante»; 1695, Lacav.].

D'un **deamblar* variant intermèdia entre *deambular* i *amblar* degué ser derivat postverbal *demble* bal. [1859, *DAmen.*] que s'usà de primer per a una mena de pas de les cavalcadures («pasitrote», men.): «fa ensellar --- tornà a posar s'ase al *demble*, i de cap an es Lloc-d'enfora s'ha dit», Camps i Merc. (*Folkl. Men.* II, 34), d'on fig. 'procediment, marxa' (AMAlcover, *BDLC* VIII, 1915, p. IV), 'tarannà, naturalesa' («la significansa seua, lo seu *demble*», AMAlcover, *BDLC* I, 139; Camps Merc. II, 87, cf. 109); etimologia ja indicada i exemplificada per Spitzer, *LexikK.*, 43;[2] *dembletjar* «moverse como temblando», *DAmen. Preàmbul* [1390-1400, *preàmbol* títol de la introducció a la *Doctrina Moral* de N. Pax, JMBover, *BiEscrBal.* II, 81],[3] pres de l'adjectiu ll. *praeambulus* 'que camina davant'.

[1] *AlcM* entén malament que *emblar-se* en la *Cròn.* de Jaume I és una grafia incorrecta del mateix mot amb el sentit de 'anar-se'n', però en realitat vol dir 'escapar-se furtivament', es tracta del mot *emblar* 'furtar, robar, pendre'. — [2] La *é* de *demble* és la *ə* neutra, com s'ha d'esperar en una derivació així, tant a Mallorca com a Menorca (en les localitats indicades per *AlcM* que no confonen); el *DAmen.* també escriu *démble* i registra quasi només l'acc. etimològica «especie de trote corto que suelen tomar por sí mismas las caballerías», afegint-hi només la frase *no té demble ni galop* «que se aplica a las personas que son inútiles para todo», la qual ens mostra el pont per on es traslladà la llengua per arribar a les posteriors accs. figurades. La forma *demblar* amb caràcter verbal es mantenia a Menorca —almenys a princ. S. XIX, en què Febrer i Cardona hi registra «*demblar*, amblar, ambler, tolutim incedere» junt amb *demblador* i *demblant* aplicats al cavall i *demble* «portante, amble, tolutarius ingressus»—. Hi ha d'haver algun contacte entre *demble* i el tort. *deble*, acudit, i no és inversemblant que aquest surti de *demble* amb el sentit de 'humor, tarannà', d'on 'frase humorística' alterat per alguna contaminació (potser la de *doble*, *treble*, 'mots de doble o triple sentit'). — [3] Deformat en un escriptor jocós «y tiran-sé luego en terra / --- / este trist *proàngol* féu, / entre suspirs y manadas: / —ay desditxada de mi, / ay ---», G. Roca i Seguí, fi S. XVIII, Bover, op. cit. II, 278.68.3.

Amburgà, amburgada, amburgàs, no deriven d'*Hamburg* [idea ridícula de Griera, recollida sense rebutjar-la per *AlcM*], car es tracta del nom de la gran partida d'*El Burgà(r)*, que ocupa gran part del terme de Tivissa cap a l'Ametlla, segurament alteració de *Brugar* 'gran estesa de brucs'.

Amè, V. *amar*

AMEBA, 'animalet microscòpic de forma canviant', pres del gr. *μοιβή* 'canvi, transformació', derivat del verb *ἀμείβω* 'canvio, faig alternativament'. ☐ *1.ª doc.*: 1933, *DFa.*, i usual des de princ. del segle.

DERIV.: *Amebeu* [Lab. 1839], gr. *ἀμοιβαῖος* 'que es fa alternadament'. *Amèbic. Amboide.*

ÀMEC, 'substància estireganyosa, groga i amarga, que elaboren les abelles, i es troba en alguns canons de les bresques', del mateix origen incert que el cast. *(h)ámago* id. i 'entranyes', i el port. *âmego* 'moll de les plantes', 'substància íntima de les coses'; probablement d'un ll. vg. *AMĬDUM 'midó' (ll. AMYLUM, romànic *ámido* o *amidón*), per la consistència tirosa o lletosa que és comuna a l'àmec amb el midó i amb la medulla de moltes plantes. ☐ *1.ª doc.*: 1839, Lab.; *mach*, 1821.

El *DAg.* cita d'un doc. vigatà d'aquesta data: «les bresques que porten a vendre als serés n'hi ha que són molt carregades de *mach* y altres de poll, y encara que el *mach* sia groch, és cosa que se'n va per l'ayguа». Forma poc estesa, si bé la registrada pel *DFa.*, i a mi me la van indicar a Vilassar de Dalt («la pasta feta amb el pollen de les flors i guardada per les abelles»), també al Penedès (i crec que també a Conesa, on no en tinc, però, nota clara); i *AlcM* a Sta. Coloma de Queralt i a Rupit. En tot cas *àmec*

té molta més extensió, i és la que registren els altres diccs. (Bulbena, Vogel, *AlcM*) i Lab. 1839 escriu *àmach*, amb la definició que he donat a dalt.

L'he sentida pel Sud del País Valencià (a Pinet es planyien del gust amargant que donava a la mel d'algunes arnes, 1963); *AlcM* la localitza a Castelló de la Plana, Maestrat i Tortosa, en el Baix Empordà, i a Menorca, Eivissa (*BDC* I, 29) i algun punt de Mallorca; per al Priorat (Poboleda) també es registra *àmit* («pol·len que les abelles dipositen dins el brescam per a menjar del poll», Pinyas, *BullClPir.* de Terrassa II, 154) i a l'Albagés, no gaire lluny d'allà, a les Garrigues, em donaren la mateixa definició (si bé asseguraren insistentment que deien *ànic* i no pas *àmic*); però a la major part de Mallorca usen *ame* (Amen. escriu *ama*), i es registra *àmet* en un poble d'aquesta illa i a Rojals (muntanyes de Prades).

Vaig donar l'assenyalament de les altres formes ibèriques i vaig suggerir l'etimologia del mot en el *DCEC* II, 874-5, en els termes que reproduiré alleugerint-los d'alguns detalls que ara i aquí poc interessarien. En castellà fou registrat primer pel dicc. cast.-anglès de Percivale, a. 1591 «*hamágo*: bees meate», o sigui 'aliment d'abelles'; Oudin (1607-16): «*hamaga* o *hamago*, certain miel qui est de mauvais goust: selon aucuns la mangeaille des abeilles» i «*hamagoso*: qui a le goust et saveur de ce miel»; manca en els altres dicc. antics, si bé Terreros (c. 1770) també dóna *ámago* i el *DAcEsp.* ja el 1843 portava *ámago* amb la primera definició, grafia que les eds. del S. XX han canviat infundadament en *hámago*.

D'altra banda registra l'acc. «fastidio o náusea», explicable pel mal gust de la mel amb l'àmec, i que ja trobem en la dedicatòria de la segona part de *Don Quixote de la Mancha* «la priessa que de infinitas partes me dan a que le embíe, para quitar el *hámago* y la náusea que ha causado otro don Quixote, que con nombre de segunda parte se ha disfrazado». En el sentit propi figura en una *Declaración de las colmenas* (a. 1621) de l'aragonès Jaime Gil: «--- la obra que las abejas pusieron fue muy mala y cargada de *ámagos* y calcañuelo». Avui és viu a molts llocs, almenys en les accs. secundàries i en el Sud d'Espanya: «*sacar el hámago a otro*: hacerle trabajar con exceso» (AlcVenceslada, *Vocab. Andaluz*), i a Múrcia *vas a echar el ámago* 'vas a echar el quilo, vomitar mucho' (vocab. de Lemus i Rmz. Xarrià, mentre que Ga. Soriano hi posa la forma alterada *hágamo*). Del plural freqüent *los ámagos* s'ha extret una forma *sámago* «parte más blanda de un leño, no conveniente para la construcción» (*DAcEsp.*, 1884, Fdo. Ortiz, *Catauro de Cubanismos*, p. 88).

D'altra banda *âmago* en portuguès és un mot molt conegut i antic per a «a medula das plantas; a parte mais íntima de uma coisa ou pessoa; a alma; a essência: *o âmago da questao*» (Fig.; Moraes: «o coração, cerne ou centro da árvore», i id. id.). C. Michaëlis n'aplegà materials importants (*RLus.* XIII, 244-50): *âmago de cidra* 'polpa sucosa d'aquesta fruita', ja dos cops en Mestre Giraldo (a. 1318), i en el S. XVI Garcia da Orta ho diu de la de la taronja i d'una fruita asiàtica, i del cor i l'albeca dels arbres i arbustos, acc. que reapareix en Lopes de Castanheda (c. 1550) i altres renaixentistes; també accs. figurades 'interior d'un continent' en Mendes Pinto (1541), 'part millor i essència de cosa abstracta' en Héctor Pinto i en Amador Arraes (S. XVI); i Ferreira de Vasconcellos diu que el tipus del portuguès enamorat és «*âmego* e timbre dos Espanhoes» (c. 1537, *Eufrosina*).

No es pot dubtar a rebutjar les etimologies que s'havien proposat. La de Spitzer (*AILC* II, 1942, 9) suposaria que s'hagués accentuat antigament *amágo* i que s'hagués traslladat l'accent per una mera pedanteria pseudo-llatinitzant dels autors del Renaixement, idea que segurament ja no hauria proposat si hagués conegut el cat. *àmec* i la unanimitat de l'accentuació inicial en les tres llengües ibero-romàniques (pitjor tenint en compte les formes vulgars amb metàtesi, que són també portugueses *águemo* i *ágamo*, i murcianes),[1] i la forma *âmego* que en portuguès ja es troba en el S. XVI (en F. de Vasconcelos i Am. Arraes) comprova indiscutiblement l'accentuació esdrúixola. D'altra banda aquesta derivació *amágo* vindria del sentit català de *amagar*, idea poc convincent ja en termes abstractes de semàntica, però sobretot fóra ben estrany que justament la forma amb *a* interna es trobi en castellà i en portuguès, on *amagar* significa cosa ben diferent de 'amagar' (Diez, *Wb.*, 421-2, que havia tingut aquesta idea, ja la descartà per aquestes raons).

Però la idea de Cornu (*GGr.* I, 776) és encara més insostenible: variant del port. arcaic *meiógoo*, *meógo*, 'el mig o centre de les oses', que vénen de *meioogo* MEDIUM LOCUM (fr. *milieu*) idea suggerida per una pretesa variant *meiagoo*, hapax que no és més que un error de lectura.

Descartades aquestes etimologies, en vaig proposar una de raonable, fixant-me sobretot en la nostra variant *àmet*, *ame*, i en el sentit del port. *âmego*: la base *AMĬDUM 'midó' que postulan com a pròpia del llatí vulgar les diverses formes romàniques: it. *àmido*, port. *âmido*, reto-rom. *ámad* o *ámed*, i que admetent una variant accentual és també la del fr. *amidon*, cat. *midó*, sard *madone*, cast. *almidón*. S'ha de tractar d'una alteració del clàssic AMYLUM, de la mateixa mena que la que va afectar un hel·lenisme no massa diferent, com ADEPS (vg. ALEPS) < ἀλείφω, i relacionada amb l'alternança *dingua* ~ *lingua*, *dacrima* ~ *lacrima*, *carudium* ~ *carulium*, etc. És evident que *AMĬDUM es podia canviar en **ámeo* > *ámego*, i la *a* postònica castellana no pot fer-nos el més petit escrúpol, tenint en compte *cuébano* < COPHINUS, *amiésgado* < DOMESTICUS, *cuérrago*, *cuérnago* CORRŬGUS 'còrrec', *tráfago* ~ *tráfico* i dotzenes de casos anàlegs. Pel que fa a l'aspecte semàntic, recordem que l'àmec i el midó són substàncies vegetals, i tinguem en compte que són moltes les plantes que tenen un moll lletós i d'aspecte amilaci, i que el pol·len elaborat per les abelles fins a donar l'àmec és tirós com el midó. Pel que fa a l'element final del nostre *àmet* > *àmec* o bé *ame* denotaria un tractament mig-savi que no sorprèn en

substàncies botàniques. Veig que Moll en la nova ed. d'*AlcM* ha admès aquesta etimologia del meu llibre com a «probable i ben raonada».

[1] En realitat l'accentuació *amágo* no es comprova enlloc a Portugal ni a Castella, car Percivale està ple d'accentuacions falses d'aquest tipus. Només se cita *amágo* «primera capa de madera blanca en los árboles nuevos» en un racó de Galícia (Moura, cap a Ourense, *Cuad. de Est. Gall.* III, 426) (no sé si recollida per una font fidedigna). Únicament la nostra variant *mac*, potser deguda a una confusió amb *mac* 'roc', o més aviat a una influència d'*amarg*, tan natural en el nom d'una substància tan coneguda per l'amargor: segurament a l'acció conjunta dels dos mots, en zones on l'apicultura és cosa més artificial o d'arrels poc populars i menys antigues. Passat que hi hagi influència d'apicultors aragonesos, que tenen aquesta tendència accentual molt forta, i amb extensió possible fins a terra bascongada (on es justificaria pel basc), cf. alabès *macón* «betún de color pardo oscuro con que las abejas untan las colmenas antes de empezar a trabajar» (Baráibar, 1902).

Amela, V. *ametlla* *Amelar*, V. *mel*

AMÉN, adv., 'així sigui', de l'hebreu *amen* 'certament'. ☐ *1.ª doc.*: Ss. XIII-XIV, Cerverí, *Costums de Tortosa*, Muntaner.

En la primera edició de l'*AlcM* es feia l'estranya afirmació que aquest mot es pronuncia *amèn* amb *e* oberta a tot el territori de la llengua. És sabut que no hi ha cap parlar català on es pronunciï altrament que amb *é* tancada, llevat de Menorca i Mallorca. Potser molts van avisar els autors de la veritat (en tot cas degueren veure-ho en el meu exemplar, que vaig facilitar quan es preparava la 2.ª ed., a fi d'ajudar a l'eliminació d'errors, com n'hi ha a tots els diccionaris del món), i en la 2.ª ed. l'error s'ha rectificat a la llista de pronúncies. Però és estupend que hagin mantingut l'estrany *amèn* com a títol de l'article, i que en el cos de l'article continuïn accentuant així el mot en les frases que citen de l'Empordà, Montblanc, Tortosa i València. Unes ratlles abans (article *ambosta*) s'escandalitza En Moll perquè jo havia escrit que atribuïa una pronúncia insular a llocs continentals sense tenir-ne dades. M'inclino a creure que això no ho fa, o no ho fa sovint (i que possiblement en el cas d'aquest altre mot la pronúncia continental que poso en quarantena té més extensió que jo no creia: excusi'm doncs, si és servit), però no pot dir que faig «afirmacions gratuïtes» si en el cas flagrant d'*amén* va procedir així. ¿Què havia d'imaginar jo si els dos casos es troben en el mateix full del diccionari? I retirin ja aquesta ortografia *amèn* (almenys com a capçalera d'article), que si és admissible entre els balears tothom troba xocant en l'ús literari general.

Amenaça, amenaçador, amenaçar, V. *menaça* *Amenament, amenar*, V. *menar* *Amència*, V. *ment* *Amenestrar*, V. *ministre, menestral* *Amenitat, amenissim, amenitzar*, V. *amè* (*AMAR*) *Amenorrea*, V. *menorrea, menopàusia* (*MES*)

AMENT, pres del ll. *ammentum* 'corretja', per la forma de l'espiga a què estan adherides les floretes d'aquesta inflorescència. ☐ *1.ª doc.*: naturalistes del S. XX.

DERIV.: *Amentaci*.

Amentegar, V. *mentir* *Amera, amerador, amerar*, V. *amarar*

AMERICANA, 'espècie de gec', 'espècie de ball de societat', anomenats així perquè l'aparició o generalització d'aquestes coses es va anticipar poc o molt a les colònies espanyoles d'Amèrica, respecte de la nostra terra. ☐ *1.ª doc.*: 1882.

La peça de vestir s'esmenta ja en diverses obres de N. Oller: «la manera graciosament descuydada de portar lo bolet y la *americana* li dava més aspecte de artista que d'estudiant de jurisprudència», *La Papallona*, 17. I el ball, en E. Vilanova, c. 1885-90.

Amerrar, V. *amarrar* *Amerx, amerxar*, V. *marxar* *Amés*, V. *més* *Amesurar, -rat*, V. *mesura*

AMETISTA, pres del ll. *amethystus* i aquest del grec ἀμέθυστος id., pròpiament 'sobri, no borratxo' (derivat de μεθύω estic borratxo') perquè es creia que aquesta pedra defensava de l'embriaguesa. ☐ *1.ª doc.*: *amatís*, c. 1270-80, Cerverí de Girona; *amatistes* pl., 1398, Turmeda.

Cerverí ja posa *amatís* en rima apariat amb *robís, lis, vis*, etc. (28/22.41). «Les donzeyles --- totes porten lurs testes garnides de saffirs, *amatistes* e raubís» en les *Cobles de la Divisió*, de Turmeda. OPou en la seva llista de pedres precioses, després de l'*esmeril* i els *granats*, i davant *perla*, posa «estanca-sanc, és vermell espès» traduït al llatí per *haematistes*, grafia que deu ser ben llegida, essent compost de *sang* el primer nom, i essent aquest altre un derivat del gr. αἷμα 'sang', amb el qual es veu que ell identificava, per la semblança dels noms, l'ametista; com que aquesta identitat no deu ser exacta, i en realitat té més de pseudo-etimologia cultista que d'identificació objectiva, se'n podria deduir que el coneixement de l'ametista i del seu nom no era encara corrent llavors. Altrament vegeu l'article *amatista* del *DCEC* (I, 186), on es pot trobar algun altre detall pertinent per al català. El mot grec i llatí era femení a desgrat de l'aspecte masculí de la term. D'ací la *-a* que va afegir-s'hi.

AMETLLA, del ll. AMYGDĂLA, pres del gr. ἀμυγδάλη id.; allò que van heretar, però, les llengües romàniques foren formes vulgars del mateix mot, AMĬGDŬLA (-IDDULA) i AMĬNDŬLA sobretot, amb descendents de totes dues des del català antic, i no és ben segur si la més general ve, com sembla, de la primera d'aquestes. ☐ *1.ª doc.*: *amenla*, 1249 (b. ll. de Cat. *amin-*

dula 1034); *ametlà*, *-ella*, ja en autors de fi S. XIII.

La variant *amenla*, que avui no es manté enlloc en català, apareix en textos antics amb notable profusió —ja en el baix llatí del país *amindula* el 1034, si bé com a nom de la localitat avui dita *l'Ametlla* a l'Urgellet, terme de Cabó, *amendolers* allí mateix, sembla en el mateix doc. però en forma catalana i del nom de l'arbre, *BABL* VI, 352—, i també tot seguit en docs. en català: en la lleuda de Cotlliure de 1249 («esmina d'*amenles* --- 4 drs.; esmina d'oruga, 8 drs. ---», *RLR* IV, 253), text que s'aplicà a Tortosa, amb esmenes, dins el mateix segle («carga d'*ametles*, 4 drs.», *Cost. de Tortosa* IX, X, 10, *DAg.*, *AlcM*); «8 drs. *amenles*», a. 1262, etc., «12 diners *almenlas*», a. 1264 (Soldevila, *Pere el Gran* III, 429 i passim, 451); *amenles* també en la Tarifa de Barcelona de 1271 (*EntreDL* I, 155-161.118), en doc. rossellonès de 1284 (*RLR* IV, 375) i fins en alguna obra literària (Eiximenis, o *Eiximplis e Miracles*, *DAg.*). Val a dir que a aquesta abundor deu contribuir el fet que els publicadors i lexicògrafs fan molt menys cas de la variant sense *n*, estranya a les llengües clàssiques i al català modern; però no manquen els testimonis antics i escrits de l'altra, no sols el que hem vist dels *Costums de Tortosa*, sinó *amelles* ja en doc. de 1295 (p.p. Alart, *RLR* V, 87), «gità fulles e flos e *etmetles*» en St. Vicent Ferrer (*Quaresma*, 180.112) i *AlcM* en cita bastants testimonis literaris medievals, des de Llull i textos especialitzats dels Ss. XIV-XV (*amella* en el Vocab. cat.-al. de 1502, § 812; *amelheta*, Aversó).

Avui és el mot usual en tot el domini lingüístic, i encara que amb pronúncies locals diverses, totes són degudes a les evolucions fonètiques (o lexicals) de tipus general i fins normal, i semblen correspondre totes al tipus originari *amedla*. En els llocs tinc anotades les que cito, per ordre geogràfic (per al rossellonès i balear veg. sobretot les que es dedueixen dels derivats, infra): *əmmę́llə* a Barcelona i en general tot el català central, *ammę́lla* Pallars fins al capdamunt (Tor, Tavascan, 1932-4), i en el Sud: *mę́lles* a la Pobla de Cérvoles, *amę́lla* a Almatret, *amę́lla* a Gratallops, *amél·la* a Ginestar d'Ebre; la variant *almetla* degué estendre's cap al Nord almenys fins al Gaià,[1] si bé avui en aquestes terres la *-l-* ha passat naturalment a *u̯*: *əu̯mę́ləs* a Rodonyà (1964), *au̯mę́lla* a Siurana de Prades, *au̯mę́lla* a la Granja d'Escarp (1935), *aumelles* anotàvem des de Móra, Ebre avall (1923).

En terra val.: *amę́l·la* a Bel, *amę́la* a Cabanes, *armę́la* a Vilafamés, Castelló de la P. i Vall d'Uixó, que és també la forma general en el valencià: en el dialecte central (des de Llucena, *BDLC* XII, 295, fins a Carlet, J. G. M.), de nou *amę́l·la* a Benigànim, Gandia (1962) i Xixona (J. G. M.), *almę́l·la* a Albaida (J. G. M.), Alcalà de la Jovada i Petrer (1963), *mę́l·la* a Llíber (id.) i a Teulada, *armę́la* a Elx (1963). El Comellar de *səz mœ́lləs* a la sortida del poble d'Andratx. Veg. més dades de pronúncia, coincidents, en *AlcM*.

Ara bé, les llengües romàniques tenen en llur majoria formes provinents de la variant llatina-vulgar amb -N-: port. *amêndoa*, cast. *almendra*, fr. *amande*, it. *màndorla*, amb nombroses variants dialectals, que pertot tenen *-nd-*, si bé amb variants bastant diverses en els parlars del Nord i del Sud, tant pel que fa al consonantisme final (i a evolucions fonètiques secundàries), com en el fet que moltes tenen vocalisme corresponent a ĭ, pel Sud i per les illes. Com a testimoni de formes sense -N- només tenim un mossàr. *amédola* (c. 1100, *DCEC*, lín. 24) i part de les formes occitanes, *amella*, *amela*, *esmela* (i *amells*, *amelliers*), en textos del S. XIII, etc. (*Auzels Cassadors* i quatre o cinc més: *PSW* I, 57; *Rayn.* II, 62), per més que allà també trobem formes amb *-n-* des d'antic (*amenla*, valdès ant. *amandola*), i avui veiem *amenlo* en el Llenguadoc, *amendo* i *amendoulié* a Marsella, etc. (al costat de *-é(l)lo* d'altres parlars llenguadocians, gascons i llemosins).

Fins ara es tenia, doncs, la impressió que el català feia excepció a aquest concert de formes vulgars nasalitzades, únic llenguatge important que havia restat fidel al consonantisme primitiu, i això d'una manera total (M-Lübke, *Einf.* 175; *REW*, 436; *FEW* I, 91). Després, la gran quantitat de formes antigues amb *-n-* ha vingut a revelar que ni el català hi havia restat refractari. S'ha reaccionat i ara *AlcM*₂ seguint el documentat article d'Aebischer (*Est. MzPi.* I, 1951; I, 8-12), donen a entendre que la base AMĬNDŬLA fou unànime en vulgar i que la forma del català modern resulta d'una assimilació de *amenla* en *amella*. Això no és impossible, però va en tot cas més enllà del que es pot demostrar, i fins, si ho prenem en rigor, és més aviat improbable. Les formes molt antigues sense *n*, que hem assenyalat, són massa nombroses per ser totes secundàries, i en les modernes la manca de tota variant nasalitzada és massa absoluta. Fins prescindint de l'hapax mossàrab, és més convincent d'admetre que en català i en llengua d'oc, coexistiren les dues variants.

Totes dues des dels orígens. Es comproven una i altra, en l'Antiguitat, en les fonts vulgars: *amiddola* en l'Appendix Probi, *amiddola* en glosses (III, 586.24, 607.16, 616.24), d'altra banda *amyndala* en Notes tironianes, *amandola* en Oribasi i en altres glosses. El que fou general en llatí vulgar és el canvi de la vocal postònica, *amygdăla* > *amigdŭla*, car altrament s'hauria conservat una vocal postònica en català i en castellà, i no hauria pogut entrar mai la -D- en contacte directe amb la -L-: hi hagué adaptació llatina a la llei de les vocals breus en síl·laba oberta. D'altra banda és veritat que la forma nasalitzada devia preponderar molt des de l'Antiguitat, car no solament és molt més estesa en romànic sinó també la que ha passat a l'angl. *almond* i a l'al. *mandel*, i hagué de néixer ja en el grec vulgar, puix que és també la que trobem en rus, *mindál* 'ametller', *mindálina* 'ametlla', forma que ha de venir directament de la llengua d'origen, com s'ha d'esperar en terres dependents de Bizanci, i com ho comprova la conservació de l'accentuació i del timbre de la vocal grega. El llatí va rebre el mot del grec, que no li ve de l'indoeuropeu sinó segurament d'una llen-

gua egea.

DERIV.: *Ametllat* ['cert menjar de pasta d'ametlles', mj. S. xv, *AlcM*, però ja devia estar arrelat a princ. S. xiv, puix que d'ací es manllevà, un poc adaptat, el cast. *almendrate*, sobre el qual veg. la meva nota a l'Arx. de Hita, v. 1335c; «*amellat*: amygdalaceum decoctum» citat per OPou, *ThPu.*, 192, entre les «escudelles espesses», entremig de l'*avellanat* i la «llet d'*amelles*: lac amygdalaceum»; avui nom d'un gelat prismàtic de llet vainillada, etc. embolcat en una crosta de xocolata; *ametllat* (*DAg.*) és la mena de roca més coneguda com a *pinyolenc*]. *Ametllada.*

Ametller [*ameller*, Llull; *-etller*, 1323, *RLR* xxxii, 548; «regalada primavera: / floriran los *atmetllers*, / los que fan la flor vermella», Milà, *Romllo.*, 361.2, versions replegades a Barcelona i a Olot; *almetler*, val., Cavanilles, *Obs.* ii, 331]; pres nota de *amallés* Vingrau (1960), Coll-*Metller* a la Clusa, *əmə̣llé* o *əmmə̣llé* o *ame-* en general en el Princ., *aumellé* a les Borges B., Granja d'Es., i Seròs, *ammellé* o més aviat *aumellé* a Ascó, *amellé* la Fatarella (1935-6); *amelé* St. Jordi i Alcalà de Xivert, *armelé* Vall d'Alba, Vilafranca, Llucena i Vilafamés, *armelér* Carlet, *amellér* Cárcer i Barx, *mellér* Parcent i el Castell de Guadalest, *almellér* Albaida, Benimassot i Alacant, *almelé* Monòver i Novelda, *əmə̣llé* a Sant Josep d'Eivissa (1961). A Ribagorça en general és femení *amellḗra* o *amellḗra* (1957); l'*Almellḗra* nom d'un mas a la Vila Joiosa potser no és nom d'arbre sinó antic epítet de la casa.

Ametllerar, el col·lectiu, és la forma generalment usada en el Princ. i les Illes (*un əmə̣llərá* a Alaró, i Menorca, a Migjorn Gran); *melleral* o *armelleral* a Setla-Mirarrosa, *almelleral* a Alcalà de la Jovada i Agres, *melleral* Xaló i Castell de Castells, *amalleral* Balones, *amelleral* Bolulla i Confrides; una forma més simple pel Nord: «allí hi ha un rodal d'*armelár*» a Castelló de la Plana, *amerál* a Canet lo Roig (1961). En terra rossellonesa anoto *mə̣llə̣rédə* a Eus (damunt Prada); també diuen alguns *ametllerada* a les Illes. *Ametlleram.*

Ametlleta. Diferent: *ametlló* [*amenlons*, 1252, *AlcM*]; *amenlons*, 1271, Tarifa de Barcelona, *EntreDLle.* i, 155.31; «*amenlons*, 58 esportes», Empordà, c. 1290, *BABL* vii, 242; *amenlós*, 1295, *RLR* v, 87; «--- portal de Barcelona --- casa nova en tot lo que era de muralla, pintada de color de *admetlló*, ab diversos dibuixos blancs», B. de Maldà, *Excursions*, p. 64; «pansa i *almelló*, al primer preu vendre-ló», refrany usual a la vall de Callosa, Salvà, ii, 124; *ametló* ['galló de l'ametlla' a València, Ribera, Alcoi i Castalla, J. G. M., 1955; *aumelló* a les Borges B., *BDLC* vi, 54, etc.]; *ametllonada*; *ametllonat.*

Com que hi degué haver un adj. *ame(t)lina* (<*amygdalinus, -na*) és molt possible que d'ací es formés *salsa came(l)lina* 'espècie de salsa blanca d'ametlles': «si vols fer *salsa camilina*, fe let de metles que no sien parades, ab brou de gallines, aprés pica los fetges de lles gallines e destenpra'ls ab la dita leyt e mit-ho a bollir e mit-hi sucre e ---» (*Llibre val. de Cuina*, S. xiv, *BSCC* xvi, 165), recepta que *AlcM* (s. v. *camallina*) retroba amb algunes variants en el *BSAL* viii, 117), i en dos passatges del *Libre de Coc* de Robert de Nola; probablement la forma completa *salsa blanca amellina* seria analitzada falsament *salsa blanc came(l)lina* i, descartat *blanc* com una redundància impertinent, fora de lloc; observem que es tracta de llet d'ametlles o sigui salsa blanca d'ametlles, i que també en el *Llibre de Tres* (S. xiv), 155, es posen immediats *salsa blanqua* i *salsa camalina* jugant amb aquestes denominacions.

Duplicats savis, tècniques diverses: *amigdales* [segle xv, *AlcM*] per la forma d'aquesta glàndula; *amigdalitis*, amb cpt. *amigdalotomia*, o *-lectomia*. *Amigdalàcies. Amigdalina*; *amigdàlic.*

[1] Fins i tot podríem pensar si la pronúncia vulgar del Nord *amm-* (que molts escriuen *adm-*), sortí de *alm-* per una dissimilació de les laterals, o, com tendim a creure en general, d'una espècie de propagació de la geminació (la grafia *etmetles* de St. Vicent és compatible amb una cosa i altra, car ja llavors *setmana* devia sonar *semmana*): si no es pensa gaire en aquella possibilitat és perquè el pas de *am-* a *alm-*, fet tan corrent en terra valenciana, s'observa poc en el Nord.

Ametrallar, V. *metralla*

AMFIBI, pres del gr. ἀμφίβιος 'que pot viure de dues maneres', compost del prefix ἀμφι- 'tots dos' i βίος 'vida'. □ *1.ª doc.*: 1695, Lacav. (*amfibio*, no en el *DTo.*); *amfibi*, Belv., Lab.

No són derivats de *amfibi*, però sí altres cpts. de ἀμφι- i amb el sentit influït per aquell: *amfibologia* [1803, Belv., Lab.], resultant d'una alteració del més ben format *amfibòlia* (que ja havia usat Llull, si bé en els mss. de la Lògica del Gatzell s'ha cregut llegir *affibolia* i *phibolia*, *AlcM*): en realitat el gr. ἀμφιβολία 'ambigüitat' (deriv. de ἀμφίβολος 'ambigu, amfibològic') es formà amb el verb βάλλω 'jo tiro', però fou modificat per una falsa relació que hom establia amb *amfibi* i amb mots com ταὐτολογία 'repetició del mateix concepte' i altres cpts. de λέγω 'jo dic'; *amfibòlic* i després *amfibològic* [Belv.]. *Amfibol* [1868, *SLitCosta*], del fr. *amphibole* [1801], pròpiament 'ambigu', per al·lusió al gran nombre de varietats conegudes amb aquest nom: *amfibolita* [id.].

Com a tecnicismes científics o històrics s'han format altres cpts. de ἀμφι- (*amfípodes*, *amfisci*, etc., *amfibrac*, *amfímacre*, *amfipròstils*, etc., ja Lab.). *Amfiteatre* [1695, Lacav.; 1839, Lab.], pres del ll. *amphitheātrum*, gr. ἀμφιθέατρον id., aquest format amb θεάω 'jo contemplo' (com *teatre*). *Amfitrió*, dit així pel famós hostatge que Ἀμφιτρύων, -ωνος, el rei de Tirint ,espòs d'Alcmena, va donar a Zeus; nom propi format amb aquell prefix. *Amfictionia* [1868, *SLitCosta*, s. v. *anf-*], gr. ἀμφικτιονία 'confederació de pobles que viuen a l'entorn', amb κτίω = κτίζω 'jo habito'; *amfictions*, *amfictiònic*. *Amfigastri*, de γαστήρ 'ventre'. *Amfigen* [1868, *SLitCosta*], *amfígena*. *Am-*

fineures, amb νεῦρον 'nervi'. *Amfisarca*, amb σάρξ 'carn, polpa'. *Amfiteci*, amb θήκη 'capsa per dipositar'; *amfitrop, amfitropia* [1868, *SLitCosta*]. Quant a *amfisbena* [id.], és del gr. ἀμφίσβαινα, cpt. de l'adv. ἀμφίς 'per dues bandes' amb βαίνω 'jo vaig'; *amfisbènids*.

ÀMFORA, pres del ll. *amphŏra* i aquest del gr. ἀμφορεύς 'gerra de dues anses', derivat de φέρω 'jo porto' amb prefix ἀμφι- 'pels dos costats'. □ *1.ª doc.*: 1575, OPou.

«Julius Capitolinus bibisse ---: és cert que se begué en un dia una *amphora* de vi tan gran com la que estava en lo Capitòlio ---» (*ThPu.*, p. 211).

Deriv.: *Amforal*; *amfòric.*

AMIANT, 'mineral usat per fer teixits incombustibles', pres del ll. *amiantus*, gr. ἀμίαντος 'sense màcula', 'incorruptible', 'amiant', derivat privatiu de μιαίνω 'jo taco, sollo'. □ *1.ª doc.*: *amianto*, 1803, Belv., Lab.

Amic, amical, V. *amar* *Amida*, V. *mida* i *amoníac* *Amidada, amidar*, V. *mida* *Amidina, amido-*, V. *amoníac* *Amidó, amidonar*, V. *midó* *Amièlia*, V. *mielitis* *Amiga, amigable, amigança, amigar, amigat, amigatxo*, V. *amar* *Amígdala, amigdàlic*, V. *ametlla* *Amil, amilaci, amilè, amilènic, amílic, amilo-*, V. *midó* *Amina, amino-, aminodont, aminol*, V. *amoníac* *Aminorar*, V. *menor* *Aminvament, aminvar*, V. *menor* *Aminyonar*, V. *minyó* *Amiotròfia*, V. *muscle* *Amirallar*, V. *mirar* *Amissió*, V. *metre* *Amist*, V. *mesclar* *Amistança, amistançada, amistançament, amistançar, -çat, amistat, amistós*, V. *amar* +*Amit*, V. *midó*.

AMIT, 'llenç que el sacerdot es posa sobre les espatlles, sota l'alba, per celebrar els oficis divins', i abans 'espècie de manta o mantell', pres del ll. *amĭctus, -ūs*, 'embolcall, cosa que cobreix', 'vestit', derivat de *amicire* 'embolcar', que fou compost de *amb-* 'entorn de' i *iăcere* 'llançar, tirar'. □ *1.ª doc.*: tercer quart del S. xiii, Cerverí de Girona, en l'acc. antiga; 1415 i altres docs. del S. xv, en l'acc. eclesiàstica, *AlcM*.

«No vullats lo fals marit, / Jana delgada, / no·l vullats en vostre lit / --- / mills vos hi valrà l'*amit* / ---» en una graciosa cançó popular d'amiga del poeta de Jaume I (99/1.19). El ms. únic porta en lloc d'això *mills vos y valrà l'amic*, lliçó evidentment alterada, contra la rima i amb sentit trivial, sense pudor ni gràcia: en realitat vol dir que el *marit* en el llit d'ella hi farà un paper tan passiu i desairat, que li servirà de molt menys que una vulgar manta, de fred que estarà el pobre home (mentre que ell...): els publicadors baden... i no s'adonen tampoc de la rima, com l'ingenu copista del S. xiv. També *amit* en occità antic, i en forma molt culta fr. *amict*, cast. *amito* [Berceo, segon quart S. xiii], *DCEC* i, 193*a*.

Amitger, amitges, amitjanar, amitjos, V. *mig* *Amixia*, V. *mesclar* *Amnèsia, amnèsic*, V. *mnemotècnica*

AMNI, 'membrana que envolta l'embrió', pres del gr. ἀμνειός (també ἀμνίον), 'vas usat per a la sang en els sacrificis', 'amni', derivat de ἀμνός 'anyell', perquè és plena com aquest de sang (amb líquid amniòtic). □ *1.ª doc.*: *amnios*, 1868, *SLitCosta*.

No s'ha de confondre amb la planta *amni* (Lab. 1839), que OPou ja registra entre les «herbes y albruxells», traduint al llatí com a *amnium* (p. 48*b*); per a aquell, veg. *DCEC* i, 193, per a aquest, ibid., s. v. *ameos*, p. 191.

Deriv.: *Àmnic. Amniòtic*; *amniotitis.*

Cpt.: *Amniorrea. Amniomància* [1868, *SLitCosta*].

Amnistia, amnistiar, V. *mnemotècnia*

AMO, 'mestre, principal, propietari', extret de l'antic i dialectal *ama* 'dida' i 'mestressa', que prové de l'hispano-llatí AMMA 'dida', mot infantil, de creació expressiva; *ama* i *amo* semblen ser mots presos del mossàrab i aragonès, on tenien ús tan general com en castellà; *amo* s'ha generalitzat després en la llengua partint de l'ús valencià i nàutic, perquè tenia sobre el cat. ant. *senyor* i *mestre*, l'avantatge d'evitar els usos ambigus d'aquests mots, de ser una expressió més respectuosa que el segon i més popular que tots dos, i molt viva entre la gent de servei i els mariners. □ *1.ª doc.*: *ama*, 1354; *amo*, també en el S. xiv.

A diferència d'*ama*, que solament ha pres fortes arrels pròpies en terres valencianes, *amo* s'ha convertit en català en un dels mots constants i ferms de la llengua. I això no arrenca pas d'ahir. En el S. xiv ja en tenim un testimoni en la traducció del *Corbatxo* boccaccesc, escrita en bon llenguatge per Narcís Franch: «l'oma --- dels animals altres ha més excellència; e donchs, *amo* de tot deuria ésser aquell lo qual los sagrats estudis e la philosophia an --- separat» (ed. Moll, *BDLC* xvii, 67); «si hun scuder se afferme ab hun senyor a 12 anys per certa cosa, e aquell lo serveix 11 anys e 11 meses e, en lo darrer mes, ell s'en anave als enemichs de son *amo* o senyor», St. Vicent Ferrer (*Sermons* ii, 59.22). En la primera època es nota que sovint va acompanyant els seus sinònims i concurrents *senyor* i *mestre*, com si estigués destinat a aclarir-los: «algun fadrí, stant a carta ab algun *mestre* qui·l gos acullir --- sens --- consentiment del dit son *amo*», doc. mall. de 1486 (*BSAL* vii, 146*a*), i ja «los *amos* de las casas» apareix en les Rúbriques de Bruniquer en una partida referent a 1452 (que l'arxiver barceloní Careta ens reporta en el *DBarbr.*, s. v. *indemnisació*), i en un text rossellonès de 1521 (Alart, *InvLC*, s. v. *galloferia*), si bé les cites anteriors són més avantatjoses (més aclarides pel context i de data real més assegurada).

Aviat s'observa una marcada tendència cap a l'especialització en l'ús del llenguatge de la gent de mar, en què es propagà (partint potser tant o més de la nos-

tra llengua, que del castellà i portuguès) a les altres llengües romàniques (i fins l'anglès), en la combinació *nostr' amo* (sovint deformat en *nostr'omo* per una transparent etimologia popular, que sembla arrencar d'Itàlia) i amb aquesta tendeix a fixar-se en el sentit de 'contramestre' o 'segon de bord'. Això en tot cas ja ho veiem a casa nostra, arrelat a mj. S. XV, segons una obra de llenguatge tan vigorós, noble i pur com el *Curial*: «e, entrat en la sua galera, anvides parlava, e los jóvens reyen d'ell dients: —O, quin beguí! O, com és santa persona *nostr'amo*!» (*NCl.* III, 44). No em puc detenir més en l'ús antic, i poc hi afegiré del modern, com sigui que d'un i altre se'n trobarà fàcilment molta més informació en els *DAg.*, *AlcM*, i altres fonts molt accessibles; en especial, V. en el *DBal.* diversos bons exs. d'importants escr. Renaix., que mostren les arrels fondes i generals que avui ha pres en l'ús de les comarques més conservadores del Continent; i els altres usos de la combinació *nostr' amo*, en particular referida ruralment a Nostre Senyor, el Pare diví.

Tot plegat revela un fons de matís alhora fondament respectuós i propi de la gent de servei (dins la qual figuren, al capdavall, els mariners envist els seus caps), i així mateix ancorada, almenys en les primitives arrels, en un ambient d'íntima i benevolent familiaritat: en un mot, tots els senyals són d'un mot que arrenca dels estrats socials inferiors i de les esferes familiars íntimes. Rastre indirecte de la derivació des del femení *ama*, en tant que nom de la dida o mare que cria, molt més que de les nobles senyores i senyors del castell medieval. Suplementem-ho, posant de relleu que avui està estès fins als límits més nòrdics del domini, més enllà de l'Albera, a la Garrotxa (Vayreda, *Sang Nova*, IV, vii, 288) i Pallars amunt fins a Cardós i Vall Ferrera (l'*amo* més aviat que *el cap de casa*, a Farrera, 1933). D'altra banda l'ús d'*amo* per al pagès que està al cap d'una explotació rústica, tan propi de Mallorca[1] i Menorca[2] també és indici d'alta antigor local, que no deixa de fer pensar (tractant-se d'un mot estrany encara al català dels repobladors, en el S. XIII) en una herència morisca-mossàrab, que hagués sobrenedat en la inundació lingüística aràbiga.

El femení *ama*, en canvi, ha quedat confinat a la terra valenciana (no nego que en alguns llocs i en certs usos especials no tingui alguna acceptació en el Pallars, com diu *AlcM*, però reconec que no recordo haver-l'hi sentit i almenys no en tinc nota); l'ús a Ulldecona i a Eivissa, al capdavall, a penes sobreïx d'aquests límits. I això comença des del Nord del País: *Corral de l'Ama* a Sta. Magdalena de Polpís, 1961, i veg. en *AlcM* la cita del castellonenc popular Pascual Tirado.

L'ús prevalent en el valencià comú ens el precisa J. G. M. (1955): «perfectament arrelat, siga en el sentit de 'mestressa', o en el de 'majordoma del capellà o senyor rector', o bé en el de 'dida'; en aquest està certament en concurrència amb el mot general *dida*, del català de pertot i de tots els temps, i que no és menys usat allà que *ama*, però sí més designatiu, mentre que *ama* és més afectiu i familiar; i s'empra, més sovint que en altres funcions, com a vocatiu». Els exemples que ja en registrem en JRoig confirmen alhora l'especialització en els dos més importants d'aquests valors, la data antiga, a mj. S. XV, la pertinença especial a la llengua familiar de la gent de l'Horta (la famosa «*algemia* de Soterna»): «les males fembres / elles ordiren: / fals part cobriren / --- la falsa artera / més-se en lo lit / molt embellit, / de vuyt palms alt: / féune bell salt / la que·s deya *ama*!: / trencà·s la cama, / lo cap e braç ---» (*Spill*, 4791): és a dir planejava dir-se *ama de cria*, 'mare alletadora', o si es vol 'partera' (que sempre alletarà, curt o llarg); d'altra banda també era ja 'mestressa': «hora matexa / fon l'*ama* d'exa / drachma dehena» (ib., 14015). Se'n cita ja un ex. en el sentit de 'alletadora, dida' en un doc. de 1354, on es parla de l'*ama de cria del senyor infant* (sembla doncs, un dels fills del Cerimoniós); però amb això no sortim forçosament de l'ús valencià — sigui on es vulgui que aquest doc. estigui datat, car és sabuda la predilecció que a Barcelona hi ha hagut sempre per les dides valencianes, tradició encara servada per les famílies velles del nostre Cap i casal, almenys fins als anys de la darrera república.

Alhora això ens pot donar un indici per endevinar el camí per on el mot *ama*, amb el seu inevitable corol·lari *amo*, guanyaria certa acceptació en l'ús de tot el domini lingüístic, i per tant acabaria per donar agafador a la innovació creadora del masculí *amo*, que tingué èxit més durable i total, gràcies a les circumstàncies de «détresse» o embaràs lingüístic, amb què ensopegaven els més arcaics sinònims *mestre* i *senyor* (tornat sovint un mer títol o fórmula, o un terme religiós o d'alt coturn), tal com hi he fet al·lusió ja al començament d'aquest article. Si reconeixem que també hi hauria aportació aragonesa, de totes menes, car tinguem ben present que l'afluència de serventes, criats i dides d'Aragó ha estat també una constant en la nostra història social, les aportacions rurals de les terres balears i de l'Ebre, l'afluència de dides del migjorn peninsular, que no ha escassejat, i fins de Galícia i Castella, tindrem potser un quadro complet i objectiu de les circumstàncies que en aquest cas conduïren a l'adopció general d'un mot inicialment no català, *amo*, que almenys no s'ha de considerar un ver «castellanisme»: com a màxim podrem parlar d'un hispano-mossarabisme.

Pel que fa a la relació entre el masculí i el femení, està fora de dubte que la primacia és d'aquest. En les altres llengües, el masculí ni existeix. En llatí AMMA sí que existí ja, però només s'hi documenta com a nom propi de dona (*CIL* XI, 705), i Sant Isidor i diversos glossadors el citen com a nom vulgar de l'òliba, que aquell explica dient que se li dóna aqueix nom per la creença popular que alleta els nadons:[3] i d'això es dedueix que ja estava en ús amb el sentit de 'dida' (cf. Heraeus, *ALLG* XIII, 154). No hi ha dubte, però, que, inicialment designava la mare en tant que dóna mamar als seus fills —cf. el primer

passatge citat de JRoig— i que només conseqüentment va passar a aplicar-se a la dida: car *amma* està enfront del ll. familiar *mamma* 'mare, mama' en la mateixa relació que el ll. *atta* al costat de *tatta* 'pare, papa', gr. *ἄππα* al costat del ll. *pappa* id.: són pronúncies infantils descurades i imperfectes, tals com la forma *mi apá* (que se sent a l'Argentina i altres terres de llengua castellana) en lloc *mi papá*. De la idea de 'mare que alleta' es va passar per una banda, en castellà i hispànic general, a 'mare de família', 'mestressa de casa', 'mestressa sigui com sigui' [Santillana, mj. S. xv] i per l'altra a 'dida' [Alfons X], d'on 'criada superior' [1539, Guevara] i 'mestra de pàrvuls, mestra' [Berceo].

Formacions paral·leles, però, retrobem en moltes llengües; bc. *ama* 'mare',[4] gaèl. *am* 'mare',[5] al. *amme* 'dida',[6] esc. ant. *amma*, alb. *εmε* 'mare',[7] suec *amma*, isl. *amma* 'àvia' (en front de *mamma* 'mare'), gr. *ἀμμάς* 'mare espiritual' (Pal·ladi en relació als anacoretes de la Tebaida, *ThLL.*, s. v.; *ALLG* xiii, 154), scr. *amba*,[8] fenici *amma* 'mare',[9] hebr. *em*, àr. *'umm* id., àr. africà i bereb. *imma* (Simonet, s. v. *nena*); en les *Leyes de Moros* (S. xiv) o *Çunna de Segòvia*, 1462 (*MemHiEsp.* v, 427) se cita *'áma* «sierva, criada, concubina» i alhora *ᶜámma* «tía paterna», com a usuals entre els moriscos de Castella. Cap d'aquestes formes no és ètimon de les altres, sinó que totes elles van originar-se paral·lelament i amb independència mútua. En romànic només trobem, fora del castellà (i probable mossàrab), el gall.-port. *ama*, amb les mateixes accs. que en castellà,[10] i el roms. *îmă* 'mare'.[11]

1 *L'amo* i *sa madona*, amb diferents articles, no és indici en aquest cas de cap memòria continental —molt menys castellana—, car ja és sabut que, en el fons l'article ILLE no és estrany als estrats més elementals del vell parlar mallorquí (*la mar*, *el rei*, etc.), i precisament no manquen indicis que fan dubtar que el romànic precatalà de les illes usés IPSE: aquest fou justament una importació de l'ús vulgar del català de les masses repobladores continentals. Justament allà *amo* s'oposa absolutament a *senyor*: «si és senyor, que *duga* guants; / i si és *amo*, mocador; / i, si és fill de conrador, / que tenga calls per ses mans». — 2 En el mateix sentit es pot fer valer la tendència menorquina a aglutinar l'article *l'*, per més que el bo d'En Ferrer i Guinart confongui amb això el mot *elisió*: «*l'amu*: pagès, masover, un qui es cuida d'un lloc o possessió. Se fa total elisió de l'article amb el nom: *ha passat* un *l'amu* (*RondMen.*, p. 212). No ho vaig anotar d'altra manera: *l ámu ṇ ḷurẹ́ns* a Mercadal; qui no s'ha recreat amb les aventures barcelonines —Ruiz i Pablo— de *L'Amo 'N Xec de S'Uastrà* — 3 «Strix, nocturna avis --- vulgo *amma* dicitur --- lac praebere fertur nascentibus», *Etym.* xii, vii, 42. — 4 En realitat sembla que es pot donar amb el caràcter de mot del basc comú, com ho fan Schuchardt (*BhZRPh.* vi, 24) i Larrasquet (*Le Bq. de la Soule Nord-Orientale*, p. 60, cf. 21), per més que Manterola no digui tant (però ell mateix el localitza en la major part dels dialectes). Schuchardt observa que l'alt-nav. *amia* > guip., b-nav. i ronc. *amiña* 'àvia' es deu a un encreuament del bc. *ama* 'mare' amb el romànic AVIA. *Sasiama* 'xuclamel' (Rohlfs, *ASNSL* clxxxvi, 124) és quasi un calc del cast. *madre-selva*, gc. *seubo-mai*. En el dicc. del vell llenguatge basc d'Àlaba, per Landucci (mj. S. xvi) ja és la traducció del cast. *madre* (en forma articulada, com és normal, *amea*). La formació dels diminutius segons el sistema basc de la palatalització de la consonant, fa que el diminutiu de *ama* fos en principi *aña*: d'ací el bilbaí *aña* «ama de cría, nodriza», *aña seca* «niñera» (Arriaga, *Revoladas*, vocab., s. v.). D'ací el derivat asturià *añar* 'bressar nens en el bressol' (orient d'Astúries, Vigón). — 5 Per més que Thurneysen (*Keltorom.*, 85) cerqués una altra explicació, però no veig que tingui prou en compte les formes paral·leles de tantes llengües. — 6 Avui bastant antiquat, però no desuet: s'entén encara, i Carolina Michaëlis no dubtà de servir-se'n en el seu gros estudi de 1897, *Die Ammenstreit, ZRPh.* xx, 163ss., quan encara dominava en ella més el sentit nadiu del seu alemany que del portuguès adoptat. — 7 Gustav Meyer, *Hist. Gramm. d. Alb. Spr.*, 85. — 8 En el *Vikramorvaçi* (v, 9.5) de Kalidassa, *ámba* s'usa com a expressió de respecte dirigida a una vella ermitana, en el text sànscrit, i després el posa en boca d'Urvaçi, que parla pràcrit çauraseni (ed. Sh. Pandit, v, 12.4), però al final Ayus l'usa de nou en sànscrit adreçant-se a la seva mare, la jove Urvaçi, v, 12.9. Ara bé la forma de la llengua única viva, el pràcrit, és ja *ammo*. De manera que la variant amb *mb* potser no és més que una ultracorrecció del pracritisme; de fet el mot reapareix en una veïna llengua dravídica, el canarès, en la doble forma *amma* i *amba* 'mare'. Cf. Mayrhofer, *ZDMG*, vol. 100, 619ss., i *Et. Wb. d. skr. Spr.* (i, 45); Kretschmer i Thumb-Hauschild (*Handb. d. Skr.* § 259, vol. ii, p. 47) citen formes emparentades en llengües anatòlies. — 9 W. I. Knapp, *Mod. Lang. Notes* i, 236. — 10 Per a la història semàntica i abundant doc. literària del mot gallego-portuguès veg. C. Michaëlis, en l'estudi citat. Ja va usar-lo Alfons X en les *Cantigas* (122, 282) parlant de miracles que ocorren a criatures petites. — 11 Sainéan, *ZRPh.* xxx; 307ss. Entre la seva opinió i la de Candrea-Densușianu (que parlava especialment d'un hebraisme), Giuglea i Sădeanu (*Rev. Fil. Romanică și Germ.* vii, 132) es decanten més aviat per la nostra, amb alguna reserva i matisació.

Amoblar, V. *moble* *Amocar*, V. *moc* *Amodolonar*, V. *molló* *Amodorrament*, *amodorrar*, *amodorrir*, V. *modorro*

AMOÏNAR, pres del cast. *amohinar* (més sovint *amohinarse* 'molestar-se', 'sentir-se picat'), mot avui bastant antiquat en aquesta llengua, derivat *de mohino*, 'desgraciat', 'enutjat, molestat', port. *mofino* 'infeliç', 'molestat, turbulent', adjectiu d'origen incert,

potser de l'àr. *mûḫim*, *muwâḫḫim* 'malsà, perniciós, enutjós', de l'arrel *wâḫum* 'ser malsà', 'corrompre'. □ *1.ª doc.*: *amohinar* en català, 1650; en castellà, 1535, 1539.

Apareix primerament en el *DTo.*, crec en l'ed. d'aquella data (si no, 1660, i en tot cas és en la de 1755, però no en la de 1640): «*amohynar*, enfastijar o anujar: fastidio, -idis; molesto; stomachum facere, molestum esse; *amohinar ab paraules*: opplere aures vaniloquentia». També en el pseudo-Boades (c. 1673: «mostrant que stava *amohinat*, axí com l'altra volta», *AlcM*). Lab. 1839: «*amohinar*, cansar, enutjar; *amohinarse*, cansarse *molt* en l'averiguació d'alguna cosa». Alguns escr. Renaix. l'evitaven, però d'altres, no precisament acastellanats (com Pons i Massaveu i V. Català) no han tingut inconvenient a servir-se'n. En va dir alguna cosa Montoliu, *Est. Univ. Cat.*, 10; el *DOrt.* es resistí a admetre'l, peró Ed. Fontserè (circa 1925-30) el reclamava a Fabra, i aquest em digué pel gener de 1931, que calia ja acceptar-lo, tot reconeixent el manlleu del castellà; i a propòsit d'això em preguntava per l'etimologia, que ell sospitava aràbiga; fou, doncs, ja inclòs en el *DFa.*, per cert sense *-h-*, contra les regles ortogràfiques normals.

En castellà és sobretot un mot dels escriptors clàssics, si bé ja figura, almenys 3 cops, en el *Menosprecio de Corte* d'Ant. de Guevara (a. 1539, *ClC.*, 61.21), però és sobretot un mot dels clàssics, amb construcció en general reflexiva, i sovint llavors amb un matís bastant semblant al català, com ens mostren sobretot els primers dels exs. següents: «—Vete, que ya me *amohinas* / con tus temores estraños. —Catalina: Fuerza al turco, fuerza al scita», Tirso de Molina, *Burlador* III, 184; i més sovint reflexiu: «pusiéronme los huevos y sesos en la mesa, y cuando vio la tortilla el glotonazo de mi arriero, dióse a reir, cual solía, con toda la boca; yo *me amohiné*, creyendo que gustaba de refrescarme la memoria, estragándome el estómago», *Guzmán de Alfarache* (ed. Sopena I, 86), «—Moriré sin confesarme, que no ha de pagar ninguno / las penas que yo pasare / —¿Qué más hiciera un gentil? / —Esto que le he dicho baste; / que, por Dios, si *me amohino*, / que ha de llevar las señales / de la cadena en el cuerpo», Tirso de M., *Condenado por desc.* III, xi, p. 164; «—Acabad ya de templar. --- No templéis, que *se amohina*. —Quien templar puede escuchar / sufrirá una medicina», Lope de Vega, *El Mármol de Felisardo*, ed. Acad., XIV, 253*a*; «aquí fue el gritar del pueblo, aquí el *amohinarse* el tío Alcalde, aquí el desmayarse Preciosa y el turbarse Andrés de verla desmayada», Cervantes (*La Gitanilla*, ed. *ClC.*, p. 110).

La decisió de renunciar a la lluita contra aquest mot, per més que hagués estat un intrús, s'imposava ja als cercles de llengua depurada, que ja l'havien admès després d'unes quantes generacions, com ho proven escriptors de la Renaix., molt més respectuosos de la bona llengua, com Oller (només indulgent en obligar-l'hi la seva consciència de narrador, quan cedeix la paraula a certs personatges), que no pas el poc escrupolós Roig i Jalpí, car aquell l'usa ací i allà en *La Papallona* (1883), fidel reflex del pur català de les classes menestrals i petit-burgeses de la Barcelona d'ara fa cent anys: «tu saps que 'l pobre pare, *amohinat* ab lo negoci, no pensava en luxos», «*amohinant-la* ab una tal lletania d'ordres y contraordres, que era impossible de recordar», «no sabia si ells s'havien ficat al teatro, dins de qual vestíbul hi havia una *amohinosa cua*» (pp. 44, 6, 86).

Ara això ho accepta tothom com un fet consumat al qual no és possible de fer cap retoc. Tampoc és possible, però, de dubtar que primer aquest mot havia entrat per una imitació familiar del castellà dels clàssics: essent evident que es deriva de *mohino*, la *-f-* del port. *mofino* ho comprova simplement, i el fet que avui s'hagi antiquat en l'ús comú dels castellans no ens ho pot emmascarar. Interessa de veure que la força expansiva d'aquest mot tan matisat i expressiu, que veiem en acció en els mots planers i elegants dels Cervantes, Tirso, Lope i Alemán, fou alhora causa de la seva entrada pel mateix temps en els altres idiomes romànics més accessibles a la llengua del que va ser un robust i puixant imperi: l'it. *ammoinare* «annoiare, irritare» es troba en molts importants escriptors del S. XVII (Zaccaria), encara que després eliminat allà per la reacció d'una llengua literària de tan ample i insuperable arrelam, en períodes d'intel·ligent reacció depuradora, però encara resta en el dialecte romà i el napolità («gravare, affannare»), en el tarentí *ammuinarsi*, irpinate *ammoinàrese* «affaccendarsi», calabr. *ammujinàrese* id., *ammuinari* «prendersi fastidio, affannarsi» (cf. Rohlfs, *ARom.* VII, 457), Abruzzi *ammuinarse* «infastidire», sic. *ammuinàrisi*, tant que arribà a fer-se fort en la ciutadella sarda: sobretot campid. *ammuinài*, però també logud. *ammuinare* «aburrir» (MLWagner, *ArchStorSdo.* III, 392; *RFE* IX, 239).

Amohinar no és més que un verb evidentment derivat de l'adjectiu *mohino*, menys divulgat pel món i sense tanta força expansiva, però més antic. El topem primer a princ. S. XV, en un atac del diligent versaire Juan A. de Baena: «Johan García, muy ladina / es mi arte que procedo, / e non es, segunt concedo, / tal la vuestra, vyl, *mohyna*, / muy astrosa, fornezina»; ací com encara en Sánchez de Badajoz i fins algun cop en Cervantes és 'infortunat, desgraciat': «un hijo y otro me dio, / y fui tan *mohina* yo / que ambos se los he enterrado», «gente *mohina* y desdichada» (*Quixot* I, xxx, 146). Tanmateix el sentit més clàssic és quasi el d'*amoïnat*, de vegades amb un cert matís d'impaciència i avorriment: «llamaba a la puerta de su dama un galán, y ella ya *mohina*, aunque le conosció, díjole que quién era», Timoneda (*Sobremesa*, Rivad. III, 179).

Un matís que a penes era menys corrent per aquell temps, era d'enuig barrejat amb tristesa: si bé Juan de Valdés reconeix l'altre (que així alhora ens dóna el testimoni més antic del verb nostre): «tomamos algunas vezes *mohino* por desgraciado o desdichado en el juego --- y dezimos que *se amohina* quando toma al-

guna cosa por agüero»; tanmateix això ho ha dit forçat per un interlocutor, després de començar explicant que quan parla amb italians (en la política d'imposar «la lengua del Imperio», no tan desassenyada llavors com avui) procura usar, perquè l'entenguin, els termes comuns a les dues llengües, i per tant dirà més aviat *malencónico* que *mohino*; i en aquest sentit era realment molt usual: «quedé yo del caso pasmado; el autor desabrido, los farsantes, alegres, y el poeta, *mohino*» (Cervantes, *Coloquio de los Perros*, *ClC*, 326); «había en el calabozo un mozo tuerto, alto, bigotudo, *mohino* de cara, cargado de espaldas y de azotes en ellas ---» (Quevedo).

Ara bé el cast. *mohino* és evidentment inseparable del port. *mofino*, de sentit no idèntic però ben semblant, i que és un mot molt arrelat i conegut: «infelíz; acanhado; avarento; turbulento»: en la primera d'aquestes accs. apareix ja sovint en Gil Vicente, al princ. del S. XVI: veg.-n'hi molts exs. en el dicc. de Vieira, i recordem el famós *Auto de Mofina Mendes*, una de les peces cabdals, del bell teatre primitiu del gran escriptor; és sens dubte el sentit més clàssic allà, car segurament no és casual que l'únic ex. que en dóna Bluteau, en Bartolomé Paxão (1643), sigui d'aquest, i que Moraes ja no s'escarrassi a provar-lo amb testimonis d'escriptors; d'altra banda el substantiu *mofina* tret de l'adjectiu, amb el sentit de 'desgràcia' i també amb el de 'mesquinesa', és freqüent ja en els clàssics portuguesos des de la primera meitat del S. XVI (Moraes).

La cronologia castellana i el sentit tan predominant en portuguès prova que el nostre mot va significar, doncs, primitivament 'desgraciat' i solament, després, passant per 'afligit' es va passar a les altres accs.; a això arriba el portuguès però amb caràcter essencialment dialectal: a Alfândega da Fé *amofinas* «tribulações, desgostos, pesares», i també *mofina* «desgraça, infelicidade» (*RLus.* XIV, 299, 300).

En l'etimologia d'aquest adjectiu s'ha vacil·lat. La idea més difosa ha estat que derivava del substantiu *moho* 'floridura', així Diez (*Wb.*, 218) i M-Lübke (*REW*, 5713); hom observava el sentit moral que és comú a alguns mots de la família d'aquest: *moho* «desidia o dificultad de trabajar, ocasionada del demasiado ocio»; i sobretot en parents més o menys remots venec. *muffo* 'malhumorat', i en diversos dialectes alemanys: *muffen* 'fer el bot, estar de mal humor' (Baviera), *gemüffe* 'rondineig, mormol', *muff* «homo austerus, morosus, occultus», *muffer* 'criticaire', fris. *muffig* 'malencònic, irritable'.

Paral·lels que ens guardarem de rebutjar però que no s'imposen pas, i que es presten a diverses objeccions, almenys rebaixadores del seu valor; en principi cal reconèixer que hi ha paral·lels, per més que siguin merament semàntics i ni en el sentit ben rigorosos: al. *faul* 'podrit' i després 'peresós' (a Suïssa 'mala persona'), però ni tot això ni el cat. *florir-se* 'migrar-se d'impaciència no ens acosten prou encara al sentit de *mohino*, fins i tot l'it. *venire la muffa al naso* 'irritar-se, rebre despit': sobretot puix que tenim esbrinat que el sentit primitiu de *mohino* és 'desgraciat'. I resta el cop pitjor en la morfologia: si es tracta d'un derivat amb sufix adjectiu romànic (i deixem córrer des d'ara la idea d'un terme que entrés ja bo i format des del germànic, puix que aqueixos mots ni es troben en gòtic ni apareixen sinó en alguns parlars alemanys i no abans de 1475, Baist, *RFgn.* I, 110-1),[1] el port. *mofino* no s'explicaria sinó com a manlleu del castellà, puix que allí -INUS té la forma *-inho* i és increïble aquest manlleu donada la gran antiguitat del mot portuguès, la seva aparició des del principi en autors de llenguatge tan castís i pur, i la seva independència semàntica.

Potser fixant-se en aquest *-ino* portuguès, ell que tenia tant de nas per al valor dels fets estructurals, ja em preguntava Fabra si *amohinar*, *mohino* y *mofino* no eren d'origen aràbic, descartant tàcitament la coneguda etimologia de M-Lübke. No hi havia pensat ell sol, car també la inicial *mo-* invita sempre a cercar per aquest camí. I així s'ha pensat en diverses etimologies aràbigues; que passo en revista i refuto en el meu estudi del *DCEC* III, 408-410, i que ara en part no tornaré a refutar, perquè són evidentment inferiors i partien de mi; em limito a esmentar de nou la que es pot trobar en algun estudi etimològic, si bé és de les més fluixes: un àr. **muwâḥin* 'irat, colèric', puix que no sols presenta greu dificultat fonètica, i és un mot merament suposat sinó inversemblant: ni tan sols la seva arrel *wâḥan* és a penes coneguda (només en el *Qamûs*, c. 1400, manca en totes les fonts de l'àrab vulgar i hispànic), i quant a la forma *wâḥan*, de la qual aquell terme hauria de ser el participi actiu, no existeix en cap diccionari, ni en aquell.

Resta només la idea que vaig proposar ja, i vaig acceptar, llavors: l'arrel *wáḥum* 'ser malsà', 'corrompre', 'enfebrar', pertany a l'àrab de pertot, ja figura en la llengua corànica i clàssica i està registrada molt sovint en autors i lèxics africans (Dozy, *Suppl.* II, 790); i a part del verb *wáḥḥam* «corrompre, infecter l'air» (el participi del qual és *muwáḥḥim*), hi ha l'adjectiu *mûḥim* «malsain, corrompu, insalubre, putride, vicié (air, eau)», ben viu a Algèria segons Beaussier (sense vocals) i Ben Sedira (*moukhem*) — que sembla ser el participi actiu de la IV forma, altrament no esmentada. Ara bé, un altre adjectiu de la mateixa arrel, *waḥim*, que generalment vol dir 'malsà' i 'perniciós', s'usava en l'àrab d'Espanya, segons *RMa.*, si bé amb el sentit de «tediosus». És doncs, ben versemblant que *mûḥim* vagi ser també hispano-àrab, i que aquí ja vagi ajuntar el sentit de 'malsà' amb el d'"enutjós', que explicaria bé el cast. *mohino* i el port. *mofino*, puix que la *-m* final es pronunciava *-n* en el vulgar hispànic (veg. el que dic sobre *MARRANO* en el *DCEC*, i ací mateix els casos citats d'*almugatèn*, *magatzem*, *cotxó*, etc.) i no són rars els casos de trasllat de l'accent en mots d'aquesta estructura: començant pels nostres *almugatèn*, *mostassà*, *magatzem* (i els altres que arrenglera Steiger: *mudníb*, *mutequedím*, *meçquén*, *marfâ*^{c}, *ma*^{c}*gêna*: *Contrib.*, pp. 97.94, 93 i 92).

Per a les qüestions referents al substantiu castellà *mohina* 'molèstia, mal humor' i *mohín* 'ganyoteta o gest generalment femení', aquest potser manllevat de l'italià *moìne* 'gesticulació', sense relació etimològica amb el mot castellà i possiblement derivat de MOVERE,[2] bastarà remetre al meu citat article, n. 9 i p. 409*b*25-36.

DERIV.: *Amoïnós* [1884, N. Oller, veg. supra]. *Amohino(s)* [1650, *DTo.*; Lab. 1839; exs. de Pons i Massaveu i Em. Vilanova, *DBal.* i *AlcM*]; substituïble per *amoïnament* [*DFa.*]; *amoïnadís* [*DFa.*], *amoïnador.*

[1] Veg. la meva n. 4 per a una altra etimologia germànica, encara més arbitrària, de Gamillscheg. — [2] Etimologia que acabaria de descartar, com a merament casual la semblança amb el cast. *mohina* i *amohinar*, car en italià no pot haver desaparegut una aspirada davant la *i*, i que en castellà aquesta hi era és tan segur com per al portuguès *mofino*, cf. la pronúncia aspirada de *mohíno* avui encara a Talavera la Vieja, prov. de Cáceres (*RFE* XXIII, 238).

Amoixador, amoixinar, amoixir, amoixonar (fer moixonies), V. *moix* *Amoixonar* (caçar moixons), V. *moixó* *Amolada*, V. *mola* *Amoladonar*, V. *molló* *Amolador, amolar, amolaire*, V. *mola* *Amolcir*, V. *molsa* *Amolestar*, V. *molestar* *Amolet, amolinar, amoló, amolonar*, V. *mola* *Amollar, amollegar, amollir, amolls*, V. *moll* *Amollonador, amollonament, amollonar*, V. *molló* *Amoltonar*, V. *moltó*

AMOM, 'certa planta tropical de llavors aromàtiques', pres del ll. *amomum*, gr. *ἄμωμον*, que alguns botànics han identificat amb aquesta zingiberàcia. ☐ *1.ª doc.*: *amomi* (forma de genitiu llatí, usada en receptes), 1455, *AlcM.*

Amonedar, amonedat, V. *moneda*

AMONESTAR, prové indirectament del ll. *admonēre* id. (derivat de *monēre* id.), potser per un encreuament amb *molestare* 'molestar'. ☐ *1.ª doc.*: S. XIII.

Ja apareix en un arcaic doc. urgellenc de l'any 1250 dels publicats per PPujol (*Docs. en Vulgar de la diòc. d'Urgell*, 15.56), «la vida dels eretges; e *amonestad* que él ---». No es pot precisar bé la data del següent dintre del mateix segle, si bé de tota manera és de la segona meitat: «gràcia de divinal aspiració --- *amonesta* los ffylls d'Església, per sobirana entenció proveer a ssalut d'ànimes» traduint «*monet* --- providere ---» (*BABL* VII, 32). En una versió dels *Usatges* datable de 1280: «com en l'usatge de Barchinona sia contengut: si·l Príncep per negun cas assetgat serà --- et él *amonestarà* --- per fars o per alimares ---» (Ca. Candi, *MiscHiCat.* II, 45), on el sentit del mot no passa de 'fer senyal, enviar un avís a distància'.

Però també el tenim, ja en Llull, en el matís més corrent: «e no·s mou a obrar ni a fer so que l'*amonesta* lo demoni», i en el substantiu «la divinal virtut m'ajuda contra falses *amonestacions*» (*Cont.* 70.20; *Blanq.*, 6). «Astant ab lo prom él l'*amonâsta* e li diu ---», Reixac, *Questa*, 53.12, i de nou 151.4 escrit l'*emonâsta*: que tenen l'interès de mostrar-nos que en el S. XIV el verb sonava a Mallorca, en present, amb *ê* (*l əmonǽstə*, mentre que avui és *-ę́stə*, almenys en català central). «Tirant tornà *amonestar* la sua gent», «Alexandre --- com --- degués pendre per medicina un abeuratge a ell aparellat per Phelip metge seu, rebé les letres de Perminio en les quals l'*amonestava* que Phelip metge, corromput --- per Darhi --- li havia promès que·l faria morir», *Tirant* (ed. Ag. II, 244, 159).

No hi ha avui acc. especial més divulgada que la de publicar des de la trona els matrimonis projectats per saber si hi ha impediments, amb la qual el verb s'usa en tots els ambients, i pertot (fins a Aragó, en els parlars de les altes valls, afins al català: *ya los han amonestatos*, Bielsa, 1965).

És un mot estrany totalment al llatí però comú a les principals llengües romàniques: port. *amoestar* [fi S. XV, Cortesão, i un cas de l'any 1100: *DCEC* IV, 919*b*48], cast. [segon quart S. XIII] i oc. [princ. S. XIII: *Rayn.* IV, 253; Appel, *Chr.*, gloss., p. 210*a*] *amonestar*, fr. ant. *amonester, -nêter* (avui *admonester*), it. ant. *ammonestare.* Tots ells, llevat del darrer, que és rar, són freqüents des dels orígens de les respectives llengües literàries. El significat no mostra discrepància gaire important entre ells, ni segons les èpoques; per més que, com observa Bloch, a l'Edat Mitjana, era en totes les llengües tant 'advertir (sense blasme)' (d'on ve l'acc. eclesiàstica, i com hem vist en els nostres Usatges fins podia arribar a 'donar un avís'), 'aconsellar', 'exhortar, animar', com 'renyar, fer una reprensió', que és el matís que avui es manté més vivaç, no hem d'exagerar aquesta diferència, car l'amonestació severa també és freqüent en l'ús medieval pertot; en tot cas la cronologia absoluta i la respectiva freqüència en les èpoques inicials proven que no hem de pensar en una propagació des del francès a les altres; i en realitat qualsevol dels dos matisos pot ser igualment l'originari, car el trànsit és fàcil en tots dos sentits.

S'ha discutit amb persistència sobre l'origen de l'element *-est-*: fa temps que se'n parla molt menys, no pas perquè el problema vagi quedar resolt amb raons ben decisives, sinó per haver arribat al convenciment que no se'n troben que ho siguin del tot. Els uns han cregut que es tracta d'un *MONESTUS, participi de MONERE, els altres que hi va haver un encreuament amb MOLESTARE (o amb MODESTUS o HONESTUS, i qui sap si amb alguna aportació d'aquests a la influència d'aquell), sense que s'hagi arribat a donar la balançada entre els dos parers oposats. JUlrich (*Rom.* VIII, 264), Wartburg (*FEW* I, 36*a*) i Spitzer (*ZRPh.* XLVI, 542, comp. *Language*, XIV) es decantaren per la primera alternativa; mentre que Cornu (*Rom.* III, 377; VII, 365), Gamillscheg (*EWFS*, s. v.) i M-Lübke (*REW*, 180) es declaraven per la segona.

És un cas difícil, que s'ha de considerar encara indecís: potser —i per ventura és una esperança ben incerta— es podria resoldre amb una recerca monogràfica, de caràcter lexical i morfològic, si anava acompanyada de molta percepció d'estil i semàntica, en el baix llatí primitiu de tota la Romània. Tant en el *DCEC* com ací he estimat prudent limitar-me a subratllar alguns punts de vista que em semblen més sòlids que d'altres, i un poc més orientadors.[1] 1.r El fr. antic *moneste* 'notícia', que podria fonamentar l'existència de *MONESTUS, només està documentat en un parell de textos de finals de l'Edat Mitjana, i fins apareix en un ms. del *Roman de la Rose* com a variant textual de *moleste* 'molèstia': caldria investigar bé els detalls d'aquest punt i veure si hi ha base més ampla, car d'aquí depèn que hàgim de considerar *moneste* com a forma antiga o al contrari, com una prova de l'existència de l'encreuament.

2.n El castellà *amonestar* no es presenta mai amb diftong en la síl·laba *-nes-*, ni tan sols en Berceo i els altres textos del S. XIII, en els quals apareix en formes del singular del present: si es comprova més, i hi afegim testimonis d'una pronúncia *ǽ* en mallorquí antic (i en general català medieval), com els que he apuntat abans, això seria prova que no és descendent popular d'un ll. vg. *MONĔSTUS. 3.r D'altra banda és molt improbable que es tracti d'un representant savi d'un baix llatí *ADMONESTARE (una vegada més desaprovem la forma com *AlcM* «tira al dret» amb aqueixa mena de «llatí»), com sigui que ni Du C. ni Cuervo no han assenyalat en baix llatí aquest mot: des del començament, en traduccions medievals de textos llatins al romànic, es nota que hi havia consciència del caràcter purament romànic d'*amonestar, amonestament* (*-tació*) enfront del ll. i b. ll. *admonere, admonitio.* Aquests dos punts de vista aparentment contradictoris —caràcter erudit fonèticament però absència en llatí— sembla que només es poden conciliar admetent l'encreuament d'*admonere* amb *molestare* en el llenguatge de clergues i estudiants, de primer potser amb caràcter humorístic, com suggereix M-Lübke.

DERIV.: *Amonestació* [Lull, supra]. *Amonestada. Amonestador. Amonestament* [Llull]. D'altres derivats del ll. *monere.* De COMMONERE 'advertir, avisar', cat. ant. *comonir* [freqüent com a terme feudal en els Ss. XI-XIII; 1050, *AlcM*,[2] més tard de vegades escrit *comunir*, 1428, ib.]; *comoniment* [-mun-, 1242, P. Pujol, *Docs. en Vulgar*, 8.48]; *comonidor* 'el qui intima' [1470, id.], 'espècie de campanaret o porxadeta adjacent o superposada a l'església, des d'on el rector surt a maleir o exorcitzar la «cuca» o el mal temps que amenaça', construcció de la qual es veuen exemplars en pobles de l'Alt Vallès i Lluçanès, però sobretot en el Pallars i Vall d'Aran (que són les comarques on recordo haver-ne vistos bastants).[3]

Cultismes: *Admonir*; *admonició*; *admonitiu*; *admonitor*; *admonitori. Monitori* [1620; 1695, Lacav.], *monitor* [mj. S. XIX; manca *DTo.*, Lacav., Belv.], *monició*, derivats directes de *monere*, ja llatins. *Mònita* [1815, *AlcM*, sovint en escr. Renaix.], del títol del llibre *Monita Privata* 'advertiments privats' que s'atribueix als jesuïtes; *monició. Premonitori.*

Monument [*moniment*, Llull, 'sepulcre, en especial el Sant Sepulcre o les tombes dels sants': la *-i-* i aquest sign. són quasi constants a l'E. Mitjana, no tant el segon; el *DTo.*, 1640-1757 encara no registra altre sentit, i *moniment* seguia encara essent vulgar en el nostre segle, sobretot parlant de l'altar simbòlic de Setmana Santa], pres del ll. *monumentum*, 'monument commemoratiu', del qual ja es troba una variant *monimentum* en textos llatins arcaics i vulgars (forma també conservada en cast. ant., oc. ant. i gall.: *moimento* 'monument', Castelao, *Escolma Dón.*, 93.6, 249.20); *monumental, monumentalitat.*

[1] Ja s'ha fet notar que els participis en -ESTUS, com *movestus* 'mogut', pertanyen al Nord d'Itàlia, quan justament el tipus *amonestar* és quasi del tot estranger a aquest país. Fora d'allà només degué existir l'isolat *comestus* 'menjat', que no pogué obrar sinó en el Centre i Oest ibèrics, puix que COMEDERE aviat desaparegué en les altres llengües romàniques; i avui l'etimologia de *LLEST*, per un antic participi de LEGERE ha quedat absolutament demostrada (si no és als ulls d'algun rutinari), però ja es veu que tant aquest com COMESTUS s'aparten del tipus *monestus* en el sentit de no tenir desinència -ESTUS sinó merament la comuna -STUS. Pel que fa a **carestus*, que s'ha cregut punt de partida de *CARESTIA*, és un suport fràvol, ja que es tracta d'un altre problema sense resoldre. Sembla que va existir un cast. ant. *amonestat* en la *Vida de San Ildefonso* (princ. S. XIV, v. 125) amb el sentit de 'recomanació, caràcter comendatori' (*cartas de muy grand amonestat*), ço que podria estontolar la idea d'un encreuament amb HONESTUS i el seu abstracte HONESTAS, -ATIS; no desdenyem tampoc del tot l'existència d'un substantiu *moneste* en l'anglès del *Romaunce of the Rose* de Chaucer, ni de la forma verbal simple *monestar* (bis en Daudè de Pradas, Rayn., *l. c.*), que es retroba, i amb sentit interessant, en el francoprovençal de l'alta Gruyère *monaẖtá* «ennuyer qqn. par des reproches, lui dire qu'il a mauvaise conduite» (Cornu), però res d'això no constituiria argument fort, ni si totes aquestes coses no tinguessin la gran debilitat de ser hapax i inspirar per tant certa desconfiança. — [2] Frases com «cunctos homines --- unde Raimundus iamdictus me Guilelmum iamd. *comonrà* --- et de iamd. *comunimentum comonir* no·m vedaré», d'un doc. de Besalú, 1020-1050 es troben arreu (*RLR* III, 274, 276, 279, 283, 285). — [3] «Pegat a la paret, dalt al campanar, és lo *comunidor* a modo de una petita torreta, y també pegat a ésta lo aposentet del rellotge», B. de Maldà, *Excursions*, p. 124; *BCEC* v, 142; J. Soler i Santaló en dóna passim fotos i descripcions en la seva *Guia de la Vall d'Aran.* A la terra baixa la irrespectuosa severitat de gent menuda i pedant, amb autoritat local, ha destruït quasi pertot aquestes venerables i ingènues relíquies del vell pensar del poble. La grafia amb *u*

(no hi ha relació amb *comunió*, és clar) és dolenta. A Matamala de Capcir el campanaret anomenat *La Campaneta* és un veritable *comonidor* però no es coneix aquest nom en la comarca (1960); a la Vall de Camprodon Mn. Julià Pascual em descriu el *Reliquer* de Treguרà (1976) com un veritable 'comonidor' (ell diu que ve de *comminador*, ço que no crec); a l'església de la Costa del Montseny es descriu un «típic comunidor» (*AIEC* VIII, 445); *komunitôryo* crec que és merament adjectiu en el Còdex mossàrab Escurialense, de 1049, Simonet, *Glos.*, s. v. El verb apareix en la forma *comenir* 'exorcitzar (el temps)' en el Ripollès i Vall de Ribes (*comenir el temps* a Ogassa, Romeu i Fig., *RDTP* VII, 310-2); i en oracions populars del S. XV: «la forma --- com sa deu *comenir* lo mal temps e núvols --- digas la *admonició* dejús scrita: *comonesch-te* de part de nostro Senyor» (St. Bartomeu del Grau, *RHisp.* XXVIII, 400, 421).

AMONÍAC, pres del ll. *ammoniăcus* '(goma) amoníaca', i aquest, del títol grec *Αμμωνιακός*, pròpiament 'del país d'Ammon', nom egipci de Júpiter, perquè portaven de Líbia aquesta goma, on hi havia un cèlebre temple d'Ammon. □ *1.ª doc.*: *armoniac*,[1] 1409 (i altres fonts des del S. XV al XVIII, *AlcM*); *amoníac*, 1839, Lab.

DERIV.: *Amoniacal* [1868, *SLitCosta*]; *amoniat* [id.]; i *amoniür* [id.]; *amònic*; *amoni* [1868, id.], extret d'*amoníac*, com a nom del radical.

CPT.: *Amonièmia*, *amoniúria*. Del radical d'*amoni* es van formar *amida* [angl. *amide*, 1863], *amidina*, *amido-*; amb el cpt. *sulfamida* [amb ll. *sulphur* 'sofre' o *sulfat*]; i *amina* [angl. *amine*, 1863], *aminol*, i els radicals *amino-* i *aminoazo-* (amb acumulació, en aquest, d'*azot* 'nitrogen'), d'on després es va formar el cpt. *vitamina* [creat en alemany *vitamine* el 1913, amb *vita*, *vital*, perquè de primer es creia que contenien un *amino-àcid*]. *Aminodont* no és cpt. format amb aquest mot sinó amb el gr. *ἀμύνω* 'defenso' i *ὀδούς* 'dent'.

1 L'alteració en *arm-* (també corrent en cast., des de Nebrija, i en anglès antiquat), ultra la influència omnipresent del radical de *armar*, i la de noms de plantes com *armolls* i de productes importants com *armini* i *bol-armini*, potser es deu espt. a la de la forma *armoni* en lloc de *amom* o *amomi* (veg. supra) que es troba en alguns textos (1707, *AlcM*) i és deguda per la seva banda al sinònim *cardamom*: planta del Nord d'Àfrica, d'on s'importava la goma amoníaca.

Amor, V. *amar* *Amoral*, *amoralitat*, V. *moral* *Amorar*, V. *amar* *Amoratar*, *amoratat*, V. *morat* (*MÓRA*) *Amordassar*, V. *mordassa* (*MOS*, *MOSSEGAR*) *Amordegi*, V. *marduix* *Amorejar*, V. *amar* *Amoret*, *amoreta*, V. *amar* *Amorf*, V. *metamorfosi* *Amorfallar*, *amorfoiat*, V. *marf* *Amoriar*, V. *amorriar* *Amorós*, *amorosiment*, *amorosir*, V. *amar* *Amorralar*, *amorrallar*, *amorrar*, V. *morro* *Amorrar-se* 'patir de rodaments de cap', V. *modorro*

AMORRIAR, també *amoriar* i *morriar*, 'ajupir-se i ajuntar-se el bestiar a l'hora de la calor fent-se ombra uns caps als altres', mot germà de l'astur. *miriar*, lleon. *marizar* (o *amarizar*), sard *meriare*, it. dial. *meriggiare*, d'igual significat: també en català surt de *meriar* per influència d'*amorrar-se*, i tots plegats vénen del ll. MERĪDIARE 'fer la migdiada', derivat de MERĪDIES 'migdia'. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.

«*Amurriarse*: rehunirse lo bestiar de llana a la sombra, *acarrarse*». «--- arribats a les primeres vedrunes de l'empriu, vegeren les remades del senyor *amurriades* allà lluny, a l'ombra de les carenes de la jassa», MVayreda, *Sang Nova* (1900) IV, vii, p. 288, deu ser el primer testimoni literari; vegeu-ne d'altres d'escriptors del Vallespir, Ripollès i Pallars en *AlcM.*, que el recull també localment a l'Empordà, Osona, Berguedà, Segarra, Ribagorça, Lleida i fins a València, i ho atribueix només a les ovelles; Amades, *BDC* XIX, 77. Jo també he constatat que es diu en general del bestiar de llana, i així ho afirma Pol a la Vall d'Àneu («*murrià*: cuando el ganado lanar, después de pacer, hace la digestión cabeceando al sol», p. 22), però l'aplicació més ampla que li dóna Vayreda no manca de fonament car a Setcases m'ensenyaren que «les vaques *əmuřiən* a l'*əmuřəyəḍó* de Querolnevós» (1936).

En les pronúncies que tinc anotades predomina avui la *u* fins el domini català occidental, i és natural anant davant *i*, però tanmateix ho vaig notar amb *o* ben clara, com ho escriu Lab., a Maials, a Grist (V. de Benasc, amb *u* el verb però *amoryadọ́s* el nom), crec que també a Granyena de les Garrigues, i en l'alt-aragonès de Ceresuela.[1] Predomina la forma *amurrià*, *amo-*, amb *a-*, però deien *murrià* sense la vocal, a part del Vallespir (Casaponce) i de la V. d'Àneu, a Estaon (Cardós), Borén, Arestui, i també ho he sentit així en algun punt de Cerdanya (Er) i de l'Albera (Montesquiu); a Seurí i a Ceresuela, de totes dues maneres. Avui almenys hi ha *-rr-* doble quasi pertot, però vaig sentir-ho amb *-r-* senzilla en alguns punts: Gessa (Vall d'Aran, junt amb *-rr-*, ací), en les Garrigues (a Maials), a la Baixa Ribagorçana (*amuriá*, a Almenar, 1956), i a l'Alta Ribagorça (Merli, Grist, 1965). No tinc cap nota enlloc d'haver-ho sentit ni llegit més que com a intransitiu,[2] però no asseguro que alguns no diguin *amorriar-se* tal com ho posa Lab., puix que també ho ha escrit així algun cop En Joan Lluís.

En el *DCEC* (I, 186) ja vaig donar l'etimologia i la parentela del mot, a propòsit del lleonès *amarizar* o *marizar*, demostrant alhora que no existeix el significat «copularse» (ni la construcció *amarizarse*) que un acadèmic etimòman havia atribuït despreocupadament al lleon. *amarizar* sota el pretext que derivava de MARITUS; però els versos del bucòlic salmantí Fr. Diego González († 1794) demostren que no hi ha tal cosa: «cuántas veces dejaste --- los amados corderos --- en medio de la siesta *amarizados*», «soñé que *amarizadas* mis ovejas dejaba en la espesura» (Ri-

vad. LXI, 184, 193*b*). A Salamanca existeix també *marizar* «sestear el ganado lanar», *marizo* «tiempo y lugar en que sestea el ganado lanar»; l'àrea s'estén fins a la zona veïna en territori portuguès: «*amariçar* (o gado): acarrar no verão, juntar-se muito unido» en el parlar trasmontà de Mogadouro (*RLus.* v, 26). El tractament de -DI̯- com a -*ç*- és regular en castellà i portuguès, cf. cast. *bazo, hozar, raza de sol, calabozo, almuerzo* (amb -*ç*- tots ells en portuguès: BADIUM, FODIARE, RADIA, CALA-FODIU, ADMORDIUM, etc.).

Les altres formes romàniques presenten el tractament de -DI̯- com a -J-, amb possible fusió d'aquesta -J- amb la -Ī- precedent. Heus-les aquí. Astur. *miriar* «estar el ganado en el mosquil (sitio donde se reúne para librarse de las moscas)» (Llano Roza de Ampudia, *Cuentos Asturianos*, 1925, glos.), santand. *midiar, miar* (Alcalde del Río);[3] oc. ant. *meliana* 'migdia', 'migdiada' MERĪDIANA (Tobler, *ZRPh.* XIII, 546-8), fr. ant. *meriene* id., Vènet *Marežana*, Valsugana, Tasino *maredana* 'boscatge espès de coníferes on amorria el bestiar' (Prati, *RDR* v, 116-7); sard logud. *meriare*, campid. *ammerjai* «passare il meriggio all'ombra gli animali», *merì* 'migdia' (M. L. Wagner, *ASNSL* CXXXIV, 317); Val Anzasca *merigá* «meriggiarsi delle vacche» (*ARom.* XIII, 177), Germàsino (vora el Ticino) *ndá a merüč* «il ritirarsi del bestiame all'ombra sul mezzogiorno» (*Festschr. Jud*, 1943, 719), Trentí *marezar* 'fer pernoctar les ovelles', Gadera *amerieia* '(el bestiar) fa migdiada' (Mussafia, *Wiener Sitzber.* CIV, 61); en fi toscà i it. *meriggiare* «riposarsi all'ombra (le pecore) nelle ore calde», *mèria* (*stare sulle merie* «sul fresco della notte)» (més encara, en parlars italians i romanesos, *REW*, 5530).

Resta només a explicar per què en català tenim *mo*- en lloc de *me*-, i -*rr*- doble. Allò podria ser simplement per la influència labialitzant de la *m* precedent, tal com per ex. a l'Alt Aragó *veixiga* s'ha canviat en *boš̌iga* (*bu*-) a la Vall de Gistau (d'on el cast. *mojiganga* de l'antic *boxiganga*); això i allò per una de les contaminacions que hi cerca MLWagner (*ZRPh.* LXIX, 361-2, cf. el meu comentari en *DCEC* IV, 918-9). Però el factor decisiu em sembla que va ser el que ens expliquen els mateixos guardians del bestiar a casa nostra: en ajuntar-se el bestiar de llana a l'hora de la calda ajupen el cap a terra, s'hi *amorren* a fi de cabre-hi més nombrosos i fer-se més ombra: els pastors conflentins de Mosset m'ho explicaven dient que allí hi veuria «es motós *əmur̄áts*, a l'hora de la calor» (1960). Bé sembla que aquests efectes s'hagin produït així mateix en altres terres prou allunyades car en els Abruzzi diuen *murriya* o *murraya* per 'ombre'. I d'altra banda potser queda entre nosaltres, almenys en la toponímia, algun testimoni del fonetisme primitiu, car el nom de *Merialles* en el Canigó, paratge cantat per Verdaguer, collada en indrets molt airejats i ombrius, ben propis per a l'amorriada, pot venir de MERĪDIALIA, d'on sortirà també el logud. *meriaju* 'paratge ombrívol per al repòs de migdia' i el santand. *mediaju* «braña donde el ganado sestea» (Ga. Lomas; *BRAE* xxv, 391).

DERIV.: +*Amurriament* 'acció d'amorriar' tort. (Mestre Noè, *Giripigues Tort.*, 68). *Amorriador* 'indret on solen amorriar' [c. 1920, *AlcM*]. Anoto *amur̄iadó* al Soleràs, Fórnols de Cadí i Aiguabella de Flamicell, *mur̄iadó* a Estaon, Borén i Arestui, *əzmur̄iadó* a la Sentiu de Sió, Tuixén i St. Martí d'Albars (però *əm*- a Sta. Eulàlia de Puig-Oriol), *amuryadó* (o *amo*-) a Merli i a Grist. *Amorriada* (*AlcM, amu*-).

[1] Més usat allà *laz gwẹ́lạs kalorában*, però també *amor̄eában* o *mor̄eában* (1965). Una *o* és així mateix el que suposa l'aranès *amuriá, amur̄iá* (amb *u* i no *ü*). — [2] «Quan les ovelles *mur̄iən* els gossos van a beure a la Font dels Camps del Quiquet», Er; «en aquella font van a *amur̄iá-i̯*», Seurí, etc. — [3] *Contrib. al léxico montañés*, en *Rev. de Santander* v, 1932, 198ss., s. v. Ací hi degué haver pas de *meriar* a *mediar* per influència de *me(di)odía.* I això es comprova per un important manlleu romànic en basc: bisc. *biao* «siesta», que a Léniz, Oñate, etc., és encara *bixao* < **beyano*, amb *b*- de *m*-, i per tant remunta a **meyano* < **meydiano*, Mitxelena, *Pasado de la l. vasca*, p. 101.

Amorro, V. *modorro* *Amorronyat*, V. *múrria* (*MORRO*) *Amortallar, amortar*, V. *morir* *Amortir, amortització, amortitzar*, V. *morir* *Amorzar*, V. *esmorzar* *Amoscar*, V. *mosca* *Amossar*, V. *mos* *Amosta, amostar*, V. *embosta* *Amostrament, amostrar*, V. *mostrar* *Amotar*, V. *mota* *Amotinament, amotinar*, V. *motí* (*MOURE*) *Amotllament, amotllar*, V. *motllo* *Amotxar*, V. *motxo* *Amoure, amovibilitat, amovible*, V. *moure*

Ampelidàcies o *ampelídies*, '(plantes) que fan un fruit arraïmat, com el de la vinya', derivat savi del gr. ἄμπελος 'cep de vinya'. □ *1.ª doc.*: *ampelidich* (= *ampelidi*), 1868, *SLitCosta.*

Altre derivat del mateix mot grec: *ampelita* [1868, id.], pres del gr. ἀμπελῖτις, així dita perquè s'ha emprat contra certs cucs que ataquen la vinya.

CPT.: *Ampelografia* [1868, id.], *ampelògraf* [1868, id.]. *Ampeloteràpia.*

Amper, del nom del físic francès *Ampère* (1775-1836), fundador d'aquesta branca de la ciència elèctrica.

CPT.: *Amperímetre.*

Amperolada, V. *hamperol* (*HAM*) *Ampit*, V. *pit*

AMPLE, del ll. AMPLUS id. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Ja apareix en la *Cròn. de Jaume I*, en els *Costums de Tortosa*, i sovint en les obres de Llull, i dels principals escriptors medievals: «supleix tu, Senyor, los defectes de la mia ignorància, puix tan *ample* e clar camí te mostra la mia justícia», *Tirant* (Ag. I, 26), etc. No és rar que ja llavors s'usi substantivat: «les taules --- ajen tres palms d'*ample* tan solament», *Cost. de Tortosa* (I, i, 2), «egualaven les cordes, e lavors

prenia tot lo riu de *ample*», *Tirant* (II, 142); ús que avui se sent pertot, sobretot en la construcció «tant o tant d'*ample*», però que en algunes terres i comarques quasi reemplaça l'ús de tot abstracte derivat d'això: a Mallorca crida l'atenció l'ús molt més considerable que en altres bandes de frases com «*s' ample* des torrent creix quan ---» (Lluc, 1964). Loc. adverbial *a l'ample* 'sense encongiment, fora de teulades' («el minyó era ben corporat, amb la robustesa del qui ha viscut i treballat *a l'ample*», A. Cayrol, JPCerdà, *Contalles de Cerdanya*, p. 13).

DERIV.: *Amplada* [1839, Lab.]; més tradicional: *amplària*, que és general a totes les regions, mentre que aquell a penes és més que del Princ. [S. XIII: «totes les taules e·ls pedriçs e les graes que són ne seran, de --- tro a ---, ajen tan solament d'*amplària* dos palms e mig», *Cost. de Tortosa*, ed. Oliver, p. 11; «à 20 alnes d'*emplària*», «ha --- 7 alnes de *amplària*», Privilegis de Catí, anys 1331, 1402, *BSCC* XIV, 350, 346; eiv., «anchura», PzCabrero; també és d'un llenguatge més conservador en el dialecte central: B. de Maldà, *Excursions*, p. 42]; també s'havia usat *amplesa* o *amplea* [tots dos, Llull, *AlcM*]. *Ampliar* [S. XIV, Còdex Çagarriga, mall., *AlcM*; veg. Gulsoy, *Rev. Val. de Filol.* VI, 6], pres del ll. *ampliare* id.; *ampli*, *àmplia* [S. XX; no en Lab.; Fabra en recomanà l'admissió en una Conversa Filològica de c. 1925]; *ampliació* [1490, en el *Tirant* de Galba]; *ampliador*, *ampliatiu*. *Amplitud* [1498, *AlcM*]. *Amplor*. *Amplura* [1402].

Eixamplar [c. 1284, Llull]: «alcuns hòmens qui volien *examplar* la fe catòlicha», *Blanq.*, *NCl.* I, 263, 18; «delitar-se en la dita amor ab goig --- de moltes bones persones --- com l'afecció de la amor sostén als qui ab hom participen, levors *se exampla* lo goig de la caritat», Ant. Canals (imprès *exempla* [?], *Arra de Ànima*, *NCl.*, 141); pron. *aịšamplá* cat. occid. però més sovint *ačamplá* (Borges Bl., *BDLC* VI, 31); manllevat probablement pel sard, cf. Wagner, *ARom.* XVI.

Eixample m. [parlant de l'ampliació de l'àrea urbana de Barcelona, Careta, *DBarbr.*, a. 1901, ja ho havia sentit a gent indocta, però se sentia poc fins cap a 1925-30 en lloc del castellanisme *ensanxe*] o *eixampla* f. [c. 1880, escr. Renaix.]; *eixamplada* [1283, *AlcM*]; *eixampladís*, *eixamplador*, *eixampladura*, *eixamplament* [S. XI, *AlcM*]; *eixampliar* [S. XVII], *eixampliament*; *eixamplitud*; a Alcalà de la Jovada vaig sentir +*ečamplíu̯* 'espai per a la pastura' (1963), que no deu ser un mer derivat d'*eixamplar* sinó més aviat un encreuament de *empriu* (*ampr-*) amb *eixamplar*, *eixamples*.

CPT.: *Amplificar* [c. 1500, *AlcM*]; *amplificació*. *Amplius-me* (vulgarment *amplis-me*), veg. *AlcM*.

Amploia, *amplova*, V. *anxova* *Ampoina*, *ampoinera*, V. *peònia*

AMPOLLA, del ll. AMPŬLLA 'flascó, ampolleta ventruda'; mot ja clàssic en llatí però resultant en el llatí arcaic d'una derivació diminutiva *AMPOR-LA, d'un ll. arcaic *AMPŎRA provinent del gr. ἀμφορεύς 'gerra, àmfora' (després refet, per reacció del grec, en la forma AMPHŎRA). □ *1.ª doc.*: doc. rossellonès de l'any 1249.

On s'estatueix el que es paga per un «centenar d'*ampoles*» (*RLR* IV, 253). També figura, segons sembla, amb el sentit d'"ampolla gran de vi', en Llull i en les *VidesR*: on un diable, a qui «per cascun forat del seu vestir penjava una *ampola*», en preguntar-li què eren «tantes *ampoles*» contestava que «en eles port beuratges dels frares», traduint el baix-llatí «per omnia foramina pendebant *ampullae*» (f. 40r1, n. 11); «la crida de Toÿr [o sigui el nunci] deu tener e aver una *empola* que tengua 1 quarton de vin, e no més», 1304 (*RLR* VII, 44). No es veuen raons per creure que en cap d'aquests testimonis tinguem un sentit diferent del del català central modern, on el mot designa el receptacle de vidre cilíndric usat normalment per contenir vi i altres líquids d'ús alimentari quotidià, si bé és possible que algun d'ells conservi un sentit més pròxim a l'original del llatí. Això, de tota manera, és el que veiem en altres casos, en què es tracta de líquids d'ús curatiu, químic o cosmètic: «los --- lochs secrets trobaràs plens --- de alambrichs, de *ampolles*, de capses e d'altres vexells peregrins», BMetge, *Somni* III, Ri., 288.15. Però el predomini de l'altra noció, més planera i quotidiana, per la qual el mot ha esdevingut l'única versió castissa del fr. *bouteille*, cast. *botella*, angl. *bottle*, al. *flasche*, it. *bottiglia*, no és de cap manera cosa moderna ni limitada geogràficament.

En cap mesura no es pot mirar com una particularitat de Barcelona, com ha afirmat algú, afirmació ben contrària de la realitat,[1] car és precisament a Barcelona on l'ús de *botella* ha fet més progressos, afavorit per la pressió convergent de *bouteille* i dels seus reflexos castellà i anglès (també manllevats del francès, en temps més o menys moderns, igual que l'it. *bottiglia* i el cat. *botella* en el sentit d"ampolla'). Tanmateix s'ha de creure que aquest ús d'*ampolla* ha estat bastant general en el domini lingüístic (sense que això signifiqui que no s'hi mantingués també l'ús d'*ampolla* en accs. més pròximes a la bàsica llatina, com devia passar quan s'encunyà la frase feta *bufar i fer ampolles*).

El cas és que *ampolla* també s'usa —més o menys profundament— no sols en el Principat en general, sinó fins en les regions extremes: a Eivissa («*ampolla*: botella», PzCabrero), en el Maestrat, i fins a les avançades més nòrdiques de la nostra llengua: joc de «les ampolles de vi blanc» al capdamunt de Berguedà i Cerdanya, el pastor de Conat (Conflent septentrional) m'ensenyava com s'ho feia per fer-se cafè en les altres prades «*molgut* amb una *əmpúḷə*», i *əmpúḷə* em deien fins en el parlar mig-llenguadocià de Vingrau (1960); també deu fer allusió a la vulgar ampolla de vi, salses, etc., per la facilitat amb què es pot tenir neta, la frase, que deu ser usual a Olot: «el senyor Rector de Valldepedres, qu' era cuydat, apedassat, espolsat y portat com una *ampolla* per sa majordona» (MVayreda, *Sang Nova* I, vii, 56).

Aquest ús és el comú dels escriptors més planers, bons i despreocupats de purismes, en totes les comarques del Principat: des de Josep Pla (*AlcM*) a PCoromines[2] i Narcís Oller: «una gran taula greixosa, plena d'*ampolles*» (*Notes de color*, 114). Tampoc no podem dir que això sigui una innovació peculiar a la nostra llengua: en l'ús arcaic i un poc aragonitzant castellà del *Libro de Apolonio*, potser *ampolla* vol dir «botella» més aviat que «redoma, frasco»,[3] i Nebrija encara dóna «*ampolla para bever*» com a traducció de «ampulla p o t o r i a», i en els mss. de St. Isidor *ampulla* reemplaça *baccea* 'ampolla per a aigua i per a vi' (*Etym.* xx, v, 4)

No hi ha dubte que començaria per ser un recipient de forma ventruda i més aviat de terrissa, si judiquem per l'etimologia. És sabut que en l'origen el ll. AMPŬLLA, per bé que ja sigui clàssic i fins arcaic (Plaute, Ciceró, etc.) fou una espècie de diminutiu arcaic del vellíssim hellenisme AMPORA, que encara havia de blasmar l'*Appendix Probi* («*amfora*, non *ampora*») i que no era més que la forma d'acusatiu del gr. *ἀμφορεύς* 'àmfora', o sigui *ἀμφορέα*, que vulgarment s'havia de contraure en grec com a **αμφορῆ*, forma evidentment existent encara que l'evitin els textos clàssics. Ernout, *Morphol. Hist. du Latin*, p. 93 i Ernout-M.

D'ací primer 'ampolleta, fiola', que d'una banda va passar a 'bombolla' o 'butllofa' però d'altra banda es convertia també, essent un receptacle de vidre, en el nom de la '*bouteille, bottle*'. No desconeguem, és clar ,el volum de les supervivències de sentits més conservadors en el mot romànic, predominants fins en el català d'algunes zones —el valencià Sanelo i el menorquí Febrer i Cardona ja c. 1800 no registren altra acc. que la de «ampolla», sigui 'butllofa' o 'bombolla'; és també la principal conservada en les llengües veïnes, fins l'occità antic i modern, si ens atenim al *PDPF* i el *TdF*, on fins i tot descendeix a designar la llàgrima, i des d'aquesta o directament des de 'bombolla' el gc. *ampouro*, des de la Vall d'Aran fins a la d'Ossau ha pres el sentit de 'resina d'avet' (Cor., *Voc. Aran.*; Palay, s. v. *amp-* i *emp-*; Séguy-All., *ALingGc.*, m. 149; *Rohlfs, Le Gcs*, § 419, p. 102), ço que reapareix en els Alps de Val Anzasca (*ARom.* XIII, 162), i que en altre temps degué allargar-se fins al basc, on almenys el biscaí usa encara *anpulu* per a «gota redonda», «burbuja», «lágrima» (Manterola, *Canc. Basco* III, 1880, p. 352; i *DECH*, s. v. *ampolla*).

DERIV.: *Ampollada*; *ampollal*; *ampollar* [mitjà S. XIII, Ros]; *ampollat*; *ampollenc*; *ampoller*; *ampolleta* [1434], partint del duplicat *ampulla* (cf. *fiola*). Per via sàvia: *ampullós* pròpiament 'inflat a manera de bombolla' [S. XV, *AlcM*]; *ampullositat*. *Ampullaci*; *ampullat*.

CPT.: *Ampulliforme*.

[1] Hi havia més raó per proscriure l'ús de *botella*, i admetre *ampolla* com a únic legítim o almenys recomanable, que en molts altres casos on el *DFa.* i els puristes s'han esforçat per dificultar o abolir l'ús de termes corrents. Si no es féu va ser per transacció amb els entrebancs que hi veien molts a terres del Migjorn, i amb la preferència d'alguna gent «entesa» en afers alcohòlics (sommeliers, vinaters, restauradors, gustadors habituals). Hauria estat sens dubte simple i enraonat de reservar *botella* per a l'ús genuí, la de cuiro, fr. *gourde*, cast. *bota.* En aquest cas es tingué una prudència més aviat encongida (actitud potser preferible sempre a la tendència prohibitiva a què es decanten tant els savis a mitges quan es tracta de vocabulari). Això té l'inconvenient que *botella* guanya terreny en l'última centúria i perilla de convertir *ampolla* en un mot antiquat en l'ús barceloní o ciutadà. Convé reaccionar amb energia. — [2] Recordo que el 1918, repetint distretament els mots d'un company, li demanava una *botella* per al vi que ens enduríem, i replicant «ben pensat», em va portar molt naturalment la de cuiro. — [3] En tot cas era un recipient de vidre gran, si bé contenia bàlsam, car hi unten de dalt a baix el cos d'un adult que creuen mort, 297*b*.

Ampra, *amprar*, V. *emprar* *Amprèssec*, V. *prèssec* *Ampuguera*, V. *polze* *Ampullós*, *ampullositat*, V. *ampolla* *Amputació*, *amputar*, V. *disputar* (*PODAR*) *Amudella*, V. *almudella* *Amugronar*, V. *mugró*

AMULET, pres del ll. *amulētum* id. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.

AlcM el troba en Narcís Oller (1891). Transmès potser pel francès [1558, *RForsch.* XXXII, 9] o pel castellà [1624]. No és d'origen aràbic (suposició infundada: *ZDMG* XXXVIII, 140-2; *MLN* v, 493).

DERIV.: *amulètic.*

Amulnar, V. *molí* *Amullerar*, V. *muller* *Amunicionar*, V. *munir* *Amunionar*, V. *munió* *Amunt*, *amuntador*, *amuntanyar*, *amuntar*, *amuntegament*, *amuntegar*, *amunterar*, *amuntó*, *amuntonar*, V. *munt* *Amunyecar*, *amunyicar*, V. *munyeca* (*MUNYÓ*) *Amura*, *amurada*, V. *mur* *Amuradament*, *amuradar*, *amurallament*, *amurallar*, *amurar*, *amurat*, V. *mur* *Amurgó*, *amurgonament*, *amurgonar*, V. *murgó* *Amurriada*, *amurriador*, *amurriar*, V. *amorriar* *Amusar*, V. *musar* *Amusc(o)*, V. *mesc* *Amussament*, *amussar*, V. *esmussar* *Amusteguir*, *amustigar*, *amustir*, V. *mústic* *Amut*, V. *almud* *An*, *ana* (prep.), V. *a*

ANA-, prefix d'origen grec (*ἀνὰ-* 'amunt, enrere, de nou, contra'). Arrenglerem a continuació una sèrie de tecnicismes i mots savis que s'hi han format. *Anabaptista* [1803, Belv.]; *anabaptisme* [1839, Lab.]: formats amb *βαπτίζω* 'batejo'; *anàbasi* [1868, *SLitCosta*], pres del gr. *ἀνάβασις* 'pujada' (de *βαίνω* 'jo vaig' i *ἀνὰ* 'amunt'): recordem la retirada dels 10.000 historiada en l'Anàbasi de Xenofont; *anabàtic* [id.]. *Anabolisme* (format a base de *metabolisme*, *catabolisme*), *anabòlic*. *Anacàmptic* [*-ticament*, 1868, *SLitCosta*], format amb *κάμπτω* 'jo em giro, capgiro'. *Anacatarsi*

[1868, id.], amb *καθάρσις* 'neteja'; *anacatàrtic*. *Anàclasi* i *anaclàstic* [1868, id.], amb *κλάω* 'trenco'. *Anàclisi* [1868, id.], amb *κλίνω* 'em decanto'; *anaclínic* o *anaclinal*.

Anacoreta [1803, Belv.; Lab.; escriptors de la Renaix.: Verdaguer, PCoromines, etc.]; *anacorètic* [1803]; pres del ll. *anachorēta*, gr. *ἀναχωρητής*, derivat d'*ἀναχωρέω* 'em retiro' (de *χώρα* 'terra').

Anacreòntic [1839, Lab.; Costa i Llobera, etc.], derivat d'*Ἀνακρέων, -οντος*, nom (format amb aquest prefix) del poeta de Teos (S. VI a. C.), del qual l'Antiguitat ens ha transmès ja força més imitacions (*Anacreontea*) que obra personal.

Anacronisme [1803, diccionari Belvitges], pres del gr. *ἀναχρονισμός* 'acte de posar una cosa fora del temps corresponent, deriv. de *χρόνος* 'temps'; *ἀναχρονίζομαι* 'cometo anacronisme' (introduït en anglès des de 1626 i en francès des de Balzac (+1654)) i format per contraposició amb *sincronisme*; *anacrònic*.

Anadiplosi [1839, Lab.], format amb *διπλοῦς* 'doble'. *Anadipsia*, amb *δίψος* 'set'. *Anàdrom* [1868, id.], de *ἀναδραμεῖν* 'córrer amunt'. *Anafalantiasi* [1868, id.], de *φάλανθος* 'calb de la banda del front'. *Anafase*. *Anafilaxi*, de *φυλάττομαι* 'guardo' (format segons *profilaxi*); *anafilàctic*. *Anàfora* [1839, Lab.], gr. *ἀναφορά*, format amb *φέρω* 'porto, m'enduc'; *anafòric* [1839, id.]. *Anagènesi*. *Anagiris*, nom de planta [1868, *SLitCosta*], del nom científic *anagyris*, grec *ἀνάγυρις*, potser format amb *γῦρος* 'cèrcol', 'clot per plantar'; *anagirina*. *Anàglif* [1868, *o. c.*], de *ἀναγλύφω* 'jo cisello' (i cpt. *anaglifoscopi*). *Anagnost* [1839, ant., Lab.], *ἀναγνώστης* 'lector'. +*Anagnòrisi*, gr. *ἀναγνώρισις*, derivat de *ἀναγνωρίζω* 'jo reconec'. *Anagoge* [1839, Lab.], *ἀναγωγή* 'acció d'elevar l'ànima', derivat d'*ἄγω* 'jo moc, condueixo'; *anagogia* [S. XV, R. de Corella, *DAg.*; *anigogia*, ja en Llull]; *anagògic* [1803, Belv.], *anagogical* [princ. S. XV, Sant Vicent].

Anagrama [1676, *AlcM*; 1695, Lacavalleria: *-amma*], extret (segons el model de *programa*, *diagrama*, etc.) de *ἀναγραμματισμός* id., format sobre *γράμμα* 'acció d'escriure'; *anagramàtic* [1868, *o. c.*], *anagramatitzar* [1839, Lab.], *-atista* (id.) o *anagramista*.

Analectes, gr. *ἀνάλεκτα* 'coses recollides', derivat de *ἀναλέγω* 'jo recullo'; *analèctic*. *Anàleg* [*-logo*, 1695, Lacav.; *-log*, Belv., Lab.], del ll. *analŏgus*, gr. *ἀνάλογος* 'relacionat, proporcionat, semblant', derivat del dit verb, probt. imitat del fr. *analogue* (que ja apareix, junt amb *analogie* des de 1503, *RForsch.* XXXII, 9), si bé recolzant en *analogia* (mentre que en castellà el *DAut.*, el 1724, encara diu que *análogo* és «voz puramente griega»); *analogia* [mj. S. XV, *AlcM*; Lacav.; 1757, *DTo.*]; *analògic* [*-icament*, 1695, Lacav.; *-ògic*, 1803, Belv.]; *analogisme* [1839, Lab.]. *Analèptic* [1868, *o. c.*; confós com *analèctic*, 1839, Lab.]; *analèpsia* [id. id.], gr. *ἀναληπτικός*, *ἀνάληψις*, *ἀναλαμβάνω* 'reprenc'.

Anàlisi [1803, en els diccionaris de Belvitges i de Lab.], del gr. *ἀνάλυσις* 'dissolució d'un conjunt en les seves parts', deriv. d'*ἀναλύω* 'deslligo' (de *λύω* 'jo amollo, desfaig'); *analític* [1803, Belv.; Lab.]; *analitzar* [*-isar*, 1839, Lab.], segurament imitació del fr. *analyser* [1746]; *analític*, *analista* [1868, *o. c.*], *analitzador*. *Anamnèstic* (i *anamnèsia*, 1868, *o. c.*), gr. *ἀνάμνησις* 'acció de reviscolar un record', format amb *μιμνήσκω* 'em recordo'. *Anamorfosi* [1868, *o. c.*], fomat sobre *μορφή* 'forma' a base de *μεταμόρφωσις* 'transformació' (cpt. *anamorfoscopi*). *Anapest* [*-sto*, 1695, Lacav.], ll. *anapaestus*, gr. *ἀνάπαιστος*, de *παίω* 'jo copejo' i *ἀνα-* 'enrere, en contra', per la posició de l'ictus en aquest metre, contrària a la que té en el dàctil; *anapèstic*. *Anapiràtic*, deriv. de *ἀναπειράω* 'prenc i reprenc un exercici'. *Anaplàstia* [*-plasis*, 1868, *o. c.*]. *Anaplerosi*, *anapleròtic* [1839, Lab., deformat en *-pleurosi*], amb *πλήρωσις* 'acció d'omplir'.

Anaptixi [*DFa.*], gr. *ἀνάπτυξις* 'desplegament' (cf. *ἀναπτυχή* 'expansió'); +*anaptíctic* (ho usem els lingüistes). *Anaptòtic*, que han usat alguns amb el sentit de *aptòtic* (de *πτῶσις* 'desinència'), és mal format. *Anasarca* [mj S. XV, *AlcM*], amb *σάρξ*, *-κός*, 'carn morta'; *anasàrquic*. *Anasísmic*. *Anastomosi* [1868, *o. c.*], gr. *ἀναστόμωσις* 'acte d'obrir', derivat de *στόμα* 'boca'; *anastomòtic*; *anastomosar-se* [1868, *o. c.*]. *Anàstrofe* [*-ofia*, terme anatòmic, 1868, *o. c.*], *ἀναστροφή*, derivat de *στρέφω* 'jo giro'.

Anatema [1695, Lacav.; Belv.; *Atl.*]; *anatematisme*; *anatematitzar* [S. XV, *AlcM*; *-izat*, Ss. XIV i XV, *DAg.*; 1695, Lacav.]; *-ització*, *-itzador*.

Anatomia [S. XV, *DAg.*; *notomia*, S. XV, Comes, Coses Ass., *DBal.*; *anatomia*, 1695, Lacav., 1757, *DTo.*; *otomia* 'autòpsia', MGadea, *T. del Xè* II, 36; MLWagner, *Notes Ling. sur l'Argot Barc.*, 71n., amb etimologia fantàstica, cf. *DCEC* I, 199*b*], pres del ll. *anatomĭa*, derivat (segons el model de *dicotomia*)[1] del grec *ἀνατέμνω* 'tallo de dalt a baix' (de *τέμνω* 'jo tallo'); *anatòmic* [1695, Lacav.; Belv.]; *anatomier*, *anatomista* [1839, Lab.], *anatomitzar* [1803, Balv.]. *Anatrèptic*. *Anatripsia* [1868, *o. c.*], gr. *ἀνάτριψις* 'fricció'. *Anàtrop* [1868, *o. c.*?].

[1] Aquest [1839, Lab.] és del gr. *διχοτομία* 'divisió en dues parts', derivat de *διχότομος* 'tallat en dos' (i cpt. del mateix *τέμνω* amb l'adverbi *δίχα* 'en dues parts', *dicotòmic*). Del mateix verb grec és derivat *ἐπιτομή* 'escurçament, compendi', d'on *epítome* [S. XV, Tomic, com a mot grec; 1695, Lacav.; Belv.].

Anàbasi, *anabàtic*, *anabolisme*, *anabòlic*, *anacàmptic*, V. *ana-*

ANACARD, 'arbre asiàtic de la família de les terebintàcies', pres del b. ll. *anacardus*, que és una deformació del gr. *ὀνοκάρδιον* 'card d'ase, espècie de card'. □ *1.ª doc.*: 1455, *L. de Conexensa de les spícies*.

El *DAg.* el troba també en una obra de 1607; el registra Sanelo; en una espècie de genitiu de recepta apareix *anacarti* en una tarifa de preus de 1707; i com a adjectiu *mel anacardina* figura en Cauliac a mitjan S. XV (*AlcM*). En castellà *anacardo* des de Laguna, a. 1555. Diefenbach registra el b. ll. *anacardus*

com a equivalent d'*onocardion*, gr. ὀνοκάρδιον, nom d'una espècie de card, probt. el que en castellà se'n diu *ajonjera*, i la formació del nom grec indicaria que són els cards d'ase (cf. el nostre nom de riu i comarca *Cardener* CARD-ASIN-ARIUM). D'altra banda *anacardis* figura en glosses llatines per a una herba semblant al ricí. En realitat, però, el grec ὀνοκάρδιον va significar originàriament 'cor d'ase', i en efecte Laguna diu que el fruit de l'anacard és semblant al «corazoncillo de un páxaro». Encara que avui designi una planta molt diferent de l'ὀνοκάρδιον, de la identitat del nom no se'n pot dubtar; i en tot cas el gr. ἀνακάρδιον que citen alguns no és un mot conegut, sens dubte una mera suposició, perquè no es compendria en un nom així la funció del prefix ἀνα-. Indubtablement hi va haver una alteració del baix llatí per influència d'altres noms de plantes i de medicaments en *ana-* (*anagallis*, *anapel*, *anagiris*, *analèptic*, *anacatàrtic*, *anacarnina*, sense comptar l'*ana* amb què començaven les receptes).

DERIV.: *Anacardí* [mj. S. XV]. *Anacardiàcies*. *Anacardina* [Lab. 1839]. *Anacàrdic*.

Anacatarsi, *anacatàrtic*, V. *ana-* *Anac*, V. *enagar* *Anàclasi*, *anaclàstic*, *anaclínic*, *anaclinal*, *anàclisi*, V. *ana-*

ANACOLUT, pres del ll. *anacolūthon*, gr. ἀνακόλουθος 'que no segueix, inconseqüent', derivat d'ἀκόλουθος 'company de camí'. ☐ *1.ª doc.*: en la forma mal adaptada del francès, *anacoluta*, 1868, *SLitCosta*.

Recordo que quan es posà en marxa la Fundació Bernat Metge, cap a 1925, ningú no l'usava, i si de cas, ho dèiem a tall de mot francès o estranger, però que C. Riba i Joan Petit aviat ho usaren ben sovint, amb adaptació correcta; i com que era necessari, tots els imitàrem.

DERIV.: *Anacolútic*.

Anacoreta, *anacorètic*, *anacreòntic*, *anacreòntica*, *anacrònic*, *anacronisme*, V. *ana-* *Anada*, V. *anar* *Anadilla*, V. *ànec* *Anadiplosi*, *anadípsia*, V. *ana-* *Anadons*, *anador*, V. *anar* *Anàdrom*, V. *ana-* *Anaerobi*, V. *aire* *Anaf*, V. *anap* *Anafalantiasi*, *anafase*, V. *ana-* *Anafaia* (*-alla*, 1607 i Sanelo), V. *DCEC* (AÑAFEA)

ANAFIL, 'trompeta dels moros', de l'àr. *nafîr* 'senyal d'atac', 'anafil', de l'arrel *n-f-r* 'llançar-se a l'atac d'algú'. ☐ *1.ª doc.*: 1299.

En un doc. de Valls, datat d'aquest any, si bé copiat en el S. XVI (*BABL* XII, 203). De tota manera *lanafil*, amb article ja figura en les *Cròn.* de Jaume I i de Desclot (ed. Buchon, 164). I en un doc. de 1330: «tocar cascuna nit la trompeta ho *nafil* en lo castel de Cochliure», i Alart en l'*InvLC* en cita algun altre ex. del S. XIV. *Nafil* figura així mateix en Eiximenis (XII *del Crest.*, *NCl.* VI, 104). No he gosat fer la separació de l'article en la cita de Desclot, perquè veiem que d'altres atribuïren secundàriament la *a-* de l'article arbic a l'article català, i així en feren un femení: «veus que soptosament sonaren a gran clasch totes les *naffills* romanes», Ant. Canals, *Scipió*, *NCl.*, 71. «Rey no portant / davant bandera / --- / procurador, / posentador / ni alguazir, / sens sons clangir / de *añafils*, / trompes / ---», JRoig (on el ms. porta *dañafils* i les eds. A i B *de ñafils*, *Spill*, v. 13107). També port. *anafil* (*anafim*, *danafil*), cast. *añafil* (amb *nn* > *ñ* en la combinació amb l'article aràbic), que apareix des de mj. S. XIII (*Alexandre*, *Fn. González*; *DCEC* I, 226) i oc. ant. *anafil* (o *nafil*, *ZRPh.* XLVII, 434). Dozy, *Gloss.*, 196; *Suppl.* II, 700*a*; Neuvonen, 162.

DERIV.: *Anafiler* [*na-*, 1361].

Anafilàctic, *anafilaxi*, *anàfora*, *anafòric*, V. *ana-*

ANAFRE, 'fogó portàtil per guisar en les barques', variant valenciana del cast. *anafe* 'fogó portàtil', de l'àr. hispànic i magrebí *nâfiẖ* id. ☐ *1.ª doc.*: 1912, F. Martínez i Martínez, *Folklore Valencià*.

En castellà apareix *alnafe* el 1599 i *anafe* des de fi del S. XVIII; però la variant *anafre* també apareix com a castellana, en el Duc de Rivas i avui a Xile (*Rev. Folkl. Chil.* II, 327). Altrament veg. l'article del *DCEC* I, 197*a*.

Anafrodísia, *anafrodisíac*, *anafrodita*, V. *afrodisíac*

Anagall [*DFa.*] o *anagalls* [1839, Lab.], nom de planta, pres del ll. *anagallis* i aquest del gr. ἀναγαλλίς, ίδος, id.

Anagament, *anagar*, V. *enagar* *Anagènesi*, V. *anagiris*, *anagirina*, *anàglif*, *anagrifoscòpia*, *anagnost*, *anagnòrisi*, *anagoge*, *anagògia*, *anagrama*, *anagramàtic*, V. *ana-* *Anaia*, V. *andana* *Anal*, V. *anus* *Analectes*, *analèctic*, *anàleg*, *analogia*, *analògic*, *analogisme*, V. *ana-* *Analèpsia*, *analèptic*, V. *ana-* *Analfabet*, *analfabetisme*, V. *alfabet* *Analgèsia*, *analgèsic*, V. *àlgid* *Anàlisi*, *analista*, *analític*, *analitzar*, V. *ana-* *Analogia*, *analògic*, *analogisme*, V. *ana-* *Anals* (= *annals*), V. *any* *Anament*, V. *anar* *Anamnesi*, *anamnèstic*, V. *ana-* *Anamorfosi*, *anamorfoscopi*, V. *ana-*

Ananàs, 'pinya d'Amèrica', pres del port. *ananás* i aquest del guaraní *naná* ☐ *1.ª doc.*: *anana*, 1839, Lab.

Anant, V. *anar*

ANAP, 'vas per beure', mot antic molt usat, avui oblidat gairebé pertot, del fràncic HNAPP, cf. al. *napf*, a.-al. ant. *hnapf*. ☐ *1.ª doc.*: en escriptures catalanes mig-llatines dels Ss. XI i XII, i en textos literaris de fi S. XIII.

«Vexela de auro et de argento, id sunt *enapos* V et gradals II», a. 1030, testament d'Ermengarda, filla del Comte Borrell de Barcelona (*RBiblgrCat.* VII, 7, n. 1). *Anap* en un doc. de 1120, on es parla de vaixella fina, CaCandi, *MiscHiCat.* II, 88. Més testimonis

de la variant *enap* en el S. XIII, cita Gudiol, *La vaxella de fusta durant el segle* XIII, B., 1910. De fet, eren de fusta la major part, si bé també de vegades de vidre i bastants de metall, sovint metalls preciosos, almenys l'argent: la Tarifa dels Corredors barcelonins de 1271, al costat de *dos anaps*, que deuen ser de fusta (*EntreDL* I, 155s., §§ 77, 112 i gloss.) també inclou «*un enap d'argent*» (núm. 76). L'usà RLlull sovint: *enap* en *Blanquerna* (*NCl.* I, 105.11), «homes qui --- si tornaves viu no·t darien un pa ne un *anap* d'aygua» (*Doctr. Pueril*, ed. Gili, p. 242). I en els *Costums de Tortosa*: «Vestedures feytes, *anaps* d'argent o d'altres arneses, peres precioses o altres --- que --- no·s poden partir profitosament ---»; però després en la *Lleuda de Tortosa* es deu tractar dels vulgars anaps de fusta, pel poc preu que paguen: «miller de *enaps*, dóna de corredura, cinc diners», «miller de *enaps* de bruc cavats, 18 drs.» (ed. Oliver, 147, 390, 419). Bast-Bass. (99s.) citen un ex. de *enaps* l'any 1022, un de *anaps* de 1034 i alguns de llatinitzats des de 940.

Kluge va reunir testimonis en baix llatí, gal·licà o germànic, de *hanappus* «Trinkgeschirr, Trinkgefäss» en glosses llatines del S. IX (*CGL* V, 583.8) i en les Glosses de Cassel (S. VIII) de la forma *hanap*, amb una *a* intercalada entre la *h* i la *n*, per obra de la pronúncia romànica, que sens dubte es poden considerar reflex del fràncic (*ARom.* VI, 233-4), si bé no és menys antic l'a.-al. ant. *hnapf* (avui al. *napf*, *Et. Wb. d. dt. Spr.*). L'origen germànic no pot oferir dubtes, per més que el mot a penes tingui parentela germànica (ags. *hnæp*) i menys indoeuropea coneguda (cf. *IEW*, 561). Veg. variants *nap* i *naf* en *AlcM*, i també *anaf* b.-empord. 'eina hemisfèrica que serveix per enfondir l'obra plana de terrissa' sembla ser el mateix mot, puix que a la Bisbal això també es diu *anap* (*AlcM*, § 2) i té la forma d'un plat de pagès; podria ser que això provingui de l'a.-al. *hnapf*, car en un terme de tècnica és ben possible que es vagi propagar un mot alemany des de Suïssa fins al NE. de Cat.; majorment constant que venien gent de Borgonya a fabricar anaps a Catalunya: «Uguetus burguyó, *enaperius*» en un doc. de 1286, adduït per *AlcM*.

Anapest, *anapèstic*, *anaplàstia*, *anaplerosi*, *anapleròtic*, V. *ana-*

ANAR, d'una forma AMNARE, evolució d'una variant *AMLARE que es produí en llatí vulgar per una pronúncia descuidada del ll. AMBULARE 'caminar, estar de marxa'. □ *1.ª doc.*: orígens (docs. cat. del S. XII).

Des de bon principi el trobem ja en el sentit modern, en què, en combinació amb formes de present com *va*, *vaja*, *vés*, provinents de VADERE, ha vingut a tenir el sentit, despullat, vague i elemental, del ll. *ire*: «quan Nostre Séiner Jhesu Crist anave per les terres de Jherusalem ab los seus diciples ---», «quan N. S. *anave* per la terra, sí *anà* él per les teres d'oltra mar; per qué él s'aproxmave a la Passió que devie redre en Jherusalem —tot per zo que·ls falses judeus no·l *anassen* cercar en altra terra— ja veng él en les ciutatz ---», *Hom. d'Organyà* (3v6, 7r23, 7v2); «bel fil, portats-vos-en aquest libre a la cort hon *enats*, e mostrat-lo a tots aquells que volen ésser cavaylers novells», Llull (*Ord. de Cav.*, 6*v*); «no saberen rengar la batayla ni *anar* justats», Jaume I (*Cròn.*, 17). Apareix al mig d'un doc. lleidatà mig llatí de 1158: «B. de M. qui *anava* vas Isllerde --- *anava* al comte --- *anavan* cum illo in Espania» (Balari, *Orig.*, 689).

En textos medievals molt antics i en passatges una mica posteriors però de llenguatge molt conservador, trobem encara el valor més ple i concret en què correspon més aviat al cast. *andar*, fr. *marcher*, ll. *ambulare*, cat. mod. *caminar*: «com lo se·n menave pres e él no volie *anar*, pres-lo pez collons e ---» en un doc. del S. XII escrit a La Corriu, en l'alt Cardener (P. Pujol, *Docs. en vg. de la diòc. d'Urgell*, 4.34); força sovint en les *VidesR*: «quant fo prop del loc, no poc *anar*», «tota la nuyt *anaren*», «conec que Déus no o volia que él *anés*», «con éls no poguessen *anar*» (passatge on tradueix el ll. *ambulare* de Voragine, 599.23), 149r1 (n. 20), 193v1, 141r1, 198v2; i no menys en Llull: «un scuder vench cavalcant en son palafrè, qui *anava* molt tost», *Blanquerna* (*NCl.* I, 227.8, de nou I, 206.26, 262.11; II, 219.16); o en la *Cròn.* de Jaume I, on correspon a això, de més a més, el valor d'*anadura*: «Nós abraçats ab l'altar ploram tant fort e tant de cor, que per *anadura* d'una gran milla no·ns poguem partir d'aquell plorar» (cap. 451, ed. Ag., 452.9).

Tal fraseologia roman bastant de temps, i l'usava encara Eiximenis en els poemes que després prosificà: «a menar lo cap e·ls labis / cascuna d'elles aprèn / davant lo mirall en casa: / davant lo qual estaran / espay d'*anar* una leuga, / guardant com los estarà, / enaxí lur cors girar / e·l labi d'amont levar ---» (III, 54, *EntreDLle.* I, 180, i cf. nota). Però no solament sobreviu poc o molt, fins després, en aquesta mena de frase, car: «jasie que·ls dits corredors si partissen de mi ja lo divenres a vespre --- e tota la nit no feessen sino *anar*: emperò per los passes, que hi són mals, que no hi pot entrar sino un hom --- per roques e per bosquatgies, no pogren ésser a la dita molina tro lo dissapte», doc. pirinenc de 1325 (Finke, *Acta Arag.* III, 480); i un poc més llargament, segons sembla, en certs textos valencians: «com cahia ma drassares; com stava, ma tenies; com *anave*, ma portaves; com venia, ma reebies», Ant. Canals (*Arra de Ànima*, 165); «hun hermità --- isqué de la sua cella --- e ere dejuni; e axí com *anave*, trobà hun hom mengant de matí, e, vehent açò, dix entre si: Oo, mesquí ---», St. Vicent F. (*Sermons* II, 111.23); i així es troba encara en alguns passatges del *Tirant* de Martorell (on no hi ha raó per suposar influència castellana): «per bon espai que foren estats besaren-se, e fon tan saborosa la besada que poguera hom haver *anat* una milla ans que l'una boca no·s partí de l'altra» (*NCl.* IV, 176.5, id. en la princeps i Ri., 782).

Per aquest temps això restava només com un record

del passat distant, i l'acc. debilitada moderna és la que regna en el català de totes les èpoques, com en les llengües romàniques de França, Itàlia, etc. Feta aquesta observació, que no manca d'abast etimològic, haurem de deixar de banda les qüestions i detalls semàntics, estilístics i morfològics, en un mot de vida tan frondosa, ja tractades en altres obres, i concentrar-nos en l'estudi dels orígens remots.

Sobre això s'ha discutit llargament, perquè hi ha discrepàncies greus i anòmales entre les formes de les llengües romàniques, i entre totes elles i la llatina: les antinòmies eren grans i reals fins al punt que amb els anys d'estudi i en multiplicar-se les hipòtesis, i descobrint-se encara dificultats més recòndites, cresqué la bibliografia i s'arribava a la impressió d'un gran problema sense esperances de solució. Les divergències eren pitjors que les visibles al primer aspecte entre port. i cast. *andar*, cat. i oc. *anar*, fr. *aller*, friül. *la*, it. *andare*,[1] macedo-roms. *îmnare* (i istro-roms. *amnà*), i formes rètiques amb *m* (romanx *mein* 'anem', Tumliasca *amnad* 'aneu'). A l'anar apaivagant-se, en el segon quart del nostre segle, l'ardor de la polèmica, la major part comprengué que es podien deixar morir moltes hipòtesis llançades sense agafador, i corrent-ment es refermà la conclusió que almenys el fr. *aller* i el friül. *la* vénen del ll. AMBULARE per mitjà d'una pronúncia vulgar descuidada *AMLARE, la generalització de la qual s'havia de compendre per l'ús freqüentíssim d'un mot així, agreujat encara per l'ús corrent en perífrasis modals i en imperatius i veus de comandament,[2] apuntades només en una incipient pronunciació.[3]

El fet és que en textos vulgars llatins de la baixa època s'observa la mateixa repartició de les formes VADO i anàlogues, en el singular i tercera persona del plural dels presents, al costat de formes d'AMBULARE en les altres persones i temps, que avui regeix encara en català, occità, italià, francès, etc., entre *vais* i *aller*, *vado* i *andare*, *vaig* o *vau* i *anar*; aquesta restricció de l'ús d'AMBULARE a les formes verbals accentuades en la desinència va ser un altre factor poderós en les fortes alteracions fonètiques sofertes pel radical d'aquest verb, alteracions que no era possible de corregir per mitjà de les formes accentuades en el radical, des del moment que aquestes no estaven en ús (Rohlfs, *ASNSL* CLXIII, 312-3).

Pel que fa a les formes de consonantisme nasal, com la catalana i la castellana-italiana, continuaren encara després dues opinions oposades i molt esteses: els uns les igualaven etimològicament al fr. *aller* (Rohlfs, *l. c.*; Schuchardt, *ZRPh.* XXVI, 393;[4] comunicació de Brøndal al V^e Congrés Intern. de Ling. Romànica, de 1934, amb diagrama imprès que tinc a la vista; als quals vaig aportar noves raons en el *DCEC* I, 203-4), mentre que d'altres afirmaven que aquestes vénen d'un ll. vg. *AMBĬTARE freqüentatiu d'AMBĪRE 'rondar, fer voltes' (M-L., *REW*, 409; Wartburg, *FEW* I, 84; etc.). A l'argument de M-Lübke que l'etimologia AMBULARE per a *anar-andar(e)* no es basa més que en el postulat sense demostrar que tots els mots romànics per a expressar aquesta idea tenen un origen únic, és fàcil de replicar que l'aportar una demostració correspon més aviat als qui creguin en orígens diversos; i puix que la doble hipòtesi AMBULARE i *AMBITARE tampoc no permet una explicació fonètica regular de les formes romàniques, és preferible de no recórrer a la suposició d'aquest verb *AMBITARE escassament adequat en l'aspecte semàntic i que no descansa en cap base ferma.

En efecte, només el cast. i port. *andar* es podrien mirar com a reflexos fonètics normals d'aquest ètimon, vist que la síncope i la sonorització de la -T- serien anòmales en l'it. *andare*, forma que ja sorgeix en textos toscans tan antics com un doc. de 801, i en altres de meridionals tan arcaics com els del Codex Cavensis, en els anys 822 i 824 (veg. nota 1). Però és que el cat. *anar*[5] s'hi oposa encara més, puix que ací només -ND- primari es redueix a *-n-* (però *venda* VENDĬTA, *renda* RENDĬTA, *pendís* PENDIT-ICIU, *retendir* RETINNITARE, *llindar* LIMITARIS, *condícia*, etc.), i amb més raó la llengua d'oc, que conserva sempre el grup ND.[6] Si el provençal, llenguadocià, etc., s'oposen a una -ND-, el gascó amb la seva *-n-* conservada entre vocals no s'oposa menys a un ètimon amb -N- intervocàlica, i el català *anar* és per la seva banda incompatible amb una -NN- (que hi hauria donat *-ny-*), de manera que com a antecedent comú possible de l'oc.-gasc.-cat. *anar* no queda sinó el mateix *AMNARE[7] que veiem conservat en romanès i en reto-romànic, i aquesta base immediata podria convenir fins i tot al castellà, portuguès i italià si admetéssim una diferenciació com la que registrem en l'antic *legunde* < *legumne* 'llegum' (S. XIII, *Libro de los Cavallos*, 95.11), Bierzo *escando* 'escon' SCAMNUM, astur. *colonda* COLUMNA, val. *llanda* 'llauna' LAMINA. Per la seva banda AMNARE[8] ve de *AMLARE per assimilació, com ho admet el mateix M-Lübke per a les formes romaneses i rètiques. Altrament *andar* i *andare* també es poden compendre com a resultants del pas directe de *AMLARE a *AMDARE, per comunicació a la -L- de l'oclusió bucal en què consisteix la *-m-*.[9]

Renunciant a publicar la massa de dades que tinc sobre l'ús d'*anar* (que llego aplegades a futurs continuadors), en dono en apèndix unes poques sobre detalls poc atesos.[10] La forma amb *-n-* arriba en tots sentits fins als límits del domini lingüístic: per Ponent fins als darrers pobles de Ribagorça: «Un portiello ta *anà* al llugà d'Aneto», Benasc (1965), «Cuqueta, ¿on te'n *bǫz anà*: ta Catalunya o t' Aragó?», Fontjanina; «ixes cordés qu' han d'*anà* a las Vilas», Vilacarle; «*anirêm* a segà», Llaguarres (1957).

Com és sabut, en qualitat de futur i condicional es fan concurrència des del principi, *anaré*, *anaria*, i amb caràcter supletivista *iré*, *iria*, d'on va resultar més tard la forma de compromís *anirę*, *aniria*, avui quasi generalitzada, llevat de les diòcesis d'Elna i Girona, om ha persistit *iré*, *iria*: això ja antic car entre els dotze exs. que en documenta Alart des de 1302 a 1407 (*InvLlCat.*) tots 12 són d'*irà*, *iria* i semblants. En l'imperatiu *ve-l-li donar* 'vés a donar-li' en les *Llegendes*

Rim. de Sevilla, v. 1155. En plural, en lloc del més corrent *anat* o *anats*, també es troba en els Ss. XIII-XV *vets* (*vet*) VADITE: «e *vets-vos-en* tuyt al pont de Girona», Desclot, 147; «los bons prelats --- havien la ànima sensitiva, axí com sent Agostí, sent Jerònim e sent Martí; e ara, *vet-los* a cerquar!»; «quan véu que les sues concubines no venien, dix —Com és açò?; *vet* a saber què és açò—; e quan foren lla, digueren que no·y volien anar, que massa havien peccat», St. Vicent F. (*Sermons* I, 204.14; II, 52.17). I una forma així es troba fins com a indicatiu: «¿posats los senyals de vil fembra e *vets* honestament?», Eiximenis (*Dones*, cap. 26, f. 26r2).

La història fonètica sui gèneris de l'evolució fonètica d'AMBULARE fins al cat.-oc. *anar*, tal com l'he exposada més amunt, a través d'etapes AMLARE ~ AMNARE ~ AMDARE, fa comprensible que al costat del resultat dominant amb *-n-* en aquestes llengües, hi trobem també ací i allà algun rastre d'un radical *anda-*, almenys en alguns derivats de la familia, que per tant no hem de mirar com a formes poc genuïnes o manllevades del castellà o l'italià,[11] sinó com a supervivències escadusseres d'un moment pretèrit de vacil·lació. També hi ha hagut alguna cosa d'això en l'occità medieval, que els filòlegs no han establert amb prou seguretat.[12] De tota manera amb caràcter genuí trobem tals formes infra, en els derivats *anadura* (*and-*), *andamis*, *andador*, *fer andes*, *andeguer*, *andoiar*, *andúrria*, *andola* i (s. v. *via*) *viandant*.

DERIV.: *Anada* [*Cròn.* de Jaume I i doc. de 1274, *AlcM*; avui molt repetit en l'acc. de romiatge o aplec a un santuari: l'*anada* a Montserrat; per Sant Miquel es fa una *anada* o aplec a l'església de les Torres de Cabrenç des de La Menera, 1959]. *Anador* [1272; *anadons* 'caminadors' frag.]; la variant *andador* hi és alhora com a nom d'un indret [1381][13] i d'una persona o funcionari [1391; ban barceloní de c. 1450, *DBal.*] (això com en castellà, *Rev. Arch. Bibl. y Mus.*, 1873, 142-3).[14] *Anadura* [Jaume I, veg. supra, també Llull]; *andadura*: «cavall que va a l'*andadura*: equus gradarius», OPou, *ThPu.*, p. 34. *Anament* [S. XV, *AlcM*]. *Anant* [*anants i vinents*, 1285; Eiximenis, etc.].

Andami, *andamis* [1374; *Bol. S. Cast. Cult.* XXXIV, 1958, 304; XXVIII, 62; per al qual i per al seu origen, mossàrab potser, més que cast. o cat. regional, veg. *DCEC* I, 202, i *DECH*, encara que en l'acc. de 'bastida' i en alguns derivats ha rebut clara aportació castellana]; *andamiada*, *andamiatge*. *Andana* [segon quart S. XIV, Muntaner]; *andanada*, *andanar*, *andanós*. *Andante* [fi S. XIX] de l'it. *andante*, terme musical; *andantino*. **Andeguer*, documentat en femení 'rodaire, arriscada, aventurera': «aquell Ramon / qui darrer fon / comt' en Tolosa, / deliciosa, / molt *andeguera*, / sa muller era: / ab art t r o b a d a / matà, penjada, / sàviament / mas ferament», JRoig (*Spill*, 15867); del qual sembla ser alteració —alhora fonètica i per adaptació al cast. *andariego*, *-ega*, més vivaç i ja antic [tercer quart S. XIII]— la forma *andarega* que apareix un cop en el *Tirant* de Martorell [«les donzelles / són molt parleres e *andaregues*», cap. 206].

Anderi (?, *DAg.*). *Andes* eiv., *fer* ~ 'fer passos, caminar': «mestre! —digué Sant Pere— ell, casi-casi, ja no puc *fer andes*: si no trobam alguna coseta per fer un mòs, i aviat, no sé què serà de naltros...» (Castelló, *Rondalles Eiv.*, p. 62). *Andoiar* mall. i men. 'anar i venir sense fer res de bo' [*DAg.*, s. v. *end-*; BFerrà, *Comèdies*, *IdOr.* I, 100]; «trescar molt sense necessitat» (Ciutadella, Moll, *Misc. Alc.*); *andoi* 'afectat d'andoiar'.[15] *Andola*, en l'origen mot diferent de l'anterior, si bé resultant de la confluència d'un mot aràbic (potser per via castellana) amb aquesta arrel i el topònim *Andorra* (*andorrer*, *-era*) (en una acc. 'espècie d'embotit' que és més aviat *andolla*, hi ha encara suma del fr. *andouille*). D'aquest *andola* deu ser errada de lectura o altra alteració, *andosa*, 1403, *AlcM*. *Andalanga* (*DAg.*) altra forma mal comprovada; veg. *DCEC*, s. v. *andorra*, (I, 207-8); de la variant *andorra* (cast. *andorrear*, no sense influència de *bandúrria* i de variants del cast. *andorga*), mall. *andúrria* 'antipatia'.[16]

Desanar [Llull] i més sovint *desanat*; més freqüent en oc. ant., però també apareix bastant sovint entre els nostres: «li desenà lo cor» (trad. *esvanoï*) *Reixac* (*Questa*, 178.8); Senescal d'Egipte, *NCl.* XLVIII, 149; avui només balear, esp. amb el sentit de 'defallit de no menjar': «menjava qui tenia / qui no, anava *desenat*» en el menorquí JVivó, † 1780 (Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 211), mall. jo *dəzœ́n* i *dəzənàt* 'abatut, sense forces' (*BDLC* XIII, 116; *AlcM*).

«*Córrer l'andola* 'vagar, anar per mal camí'» en el castellonenc Borràs i Jarque, *Bol. Sociedad Castell. Cultura* XIV, 90; «anar u a buscar *picos pardos* vol dir anar a córrer l'*andola* o *andorra*», MGadea, *T. del Xè* III, 105. Del murriesc i familiar *andola* 'pesseta' exs. en PCoromines (cita en *AlcM* i en *Prometeu*, cap 4, p. 79).

CPT.: *Andarivell* [c. 1390, *andirivelhs*, Aversó, 1515.27, 1494] 'cap de corda emprat per a diversos usos nàutics, espt. per passar certs arreus d'una part a l'altra de l'embarcació o perquè els tripulants s'hi agafin en moure's quan la nau branda', pres de l'it. dial. *anda-rivel* = it. *anda-rivieni* 'vés i torna' [1441], veg. *DCEC* I, 204; *andarivellar*. *Vaivé* [S. XV; «al eixir de Igualada --- lo pedregam fort del camí --- perillant coches --- y personas de donar alguns tostorros y *baybens* del trenta-hu-de-bastos ---», c. 1800, B. de Maldà, *Excursions*, p. 80], de *va i ve* (d'on sembla haver estat manllevat el cast. *vaivén* [mj. S. XVII], *DCEC*, s. v. *ir*).

Benanant [segle XIV, Muntaner]; *benanança* [segle XIII: «fo en molt gran *benanança* son cors ---», Llull, *Blanquerna* I, 265.4; «companyó en les tues *benananses*», *VidesR*, 258v1, n. 11, traduint «in prosperis», 813]; *benanada* (*DAg.*). *Malanant* ant. 'desgraciat' [Llull]; *malanat* [S. XIII, *AlcM*]; *malanança* [Llull]; *malandando*, deformació pintoresca d'aquell [c. 1890, EmVilanova; cf. *malandança* en Ruyra], que no significa 'infeliç' (*AlcM*) sinó 'trapella, home de poc profit' (probt. per compromís amb el

cast. *malandante*, i potser amb influència de *malandrí*, *malandro*, o el vulgarisme *escando* = *escàndol*).

[1] L'it. merid. *annari* no sembla ser importació del Nord, contra el que s'ha dit amb certa persistència (Subak, *KJRPh.* XI, i, 186-7; Rohlfs, *ZRPh.* XL, 337-9; *It. Gramm.* II, 324). Les dades de Salvioni proven el contrari en forma indefugible (*RIL* XL, 1047; *KJRPh.* IX, i, 106-7; *RDR* IV, 174-5), i encara s'hi han afegit les de Parlangeli (*RIL* XCII, 1958, 758) i d'altres, de baix-llatines, de Wiener (*ZRPh.* XXXVII, 569-95). El fet que els sic. *annamu*, *annati*, que addueix el mateix Rohlfs, i que ell deu mirar com a importacions toscanes, siguin pròpies de la posició arrizotònica, d'acord amb la norma que ell mateix va assenyalar com a determinant, dóna a entendre que en això s'ha obcecat Rohlfs. — [2] Sobre l'ús del ll. *ambulare* en el llenguatge castrense, veg. Heraeus, *ALLG* XII, 269-70. També Bartoli va aportar sobre això dades importants en *KJRPh.* VII, i, 110-111: en l'*Arriani Tactica et Mauricii Artis Militaris* (ed. J. Scheffer, Upsala, 1664) l'ordre de comandament *ambula*! apareix ací i allà, i observa amb raó Bartoli que en les fórmules *largiter ambula*! (79), *aequaliter ambula*!, l'adverbi es pronunciaria lentament i clarament però no el verb. — [3] Per a l'ús d'*andar* com a verb modal (que en castellà-portuguès només està més desenvolupat que en les altres llengües), que es troba, i amb trets originals, en totes i cada una de les llengües romàniques (cat. *anar per*, veg. infra nota 10), veg. les dades de Cuervo, *Dicc.* I, 459-60; Harry Meier, *VKR* VI, 301-16; i jo mateix (n. 8 del meu article). Però això ja havia començat amb gran força des de l'arrencada del llatí imperial: el llatí vulgar revelava ja llavors un grau avançat de desgastament semàntic i gramaticalització, en frases com *utres inflati ambulamus*! de Petroni (XLII, 4), on més que 'anem (pel món com) uns bots inflats, unes gran bombolles buides' ja més valdria traduir 'som'. — [4] L'eminent lingüista va tornar i tornar sobre el problema: ell mateix fou l'inventor del famós *AMBITARE; en aquest article de 1903 va acabar per riure-se'n, i sembla ser la conclusió que havia adquirit penosament com a certa. Abans (*Rom.* XVII, 1888, 417-21; *ZRPh.* XV, 117-9; XXIII, 325-31) havia vacil·lat entre això i un pensament més inclinat a la teoria poligenètica (que encara no havia rebutjat del tot en una nota més tardana, *ZRPh.* XXX, 83-84). — [5] La importància decisiva del qual ja fou assenyalada per un dels més antics i savis estudis, Vilhelm Thomsen, *Mém. de la Soc. de Ling. de Paris*, XVII, 1879; i un treball de 1917 del seu deixeble Brøndal. — [6] Reichenkron, *ZFSL* LIV, 188, i Lewent, *ASNSL* CLXX, 91-99, s'entestaven vanament a explicar oc. *anar* per un anterior *ANDARE. Rohlfs, *ASNSL* CLXV, 82-83, va fer notar a aquell que les formes *manar* MANDARE i anàlogues que ell cita, no estan en el mateix cas, perquè, comprovació feta, resulten correspondre a textos de Catalunya i de Gascunya, on la reducció de -ND- és normal. Contra la influència de *venir*, que voldria al·legar Lewent es presenta l'objecció evident que *ve(n)* té *n* caduca en els trobadors, mentre que *an* 'vagi' rima constantment amb *n* fixa, en tots ells i ja en la *Cansó de Santa Fe*, de princ. S. XI, que és tan rigorosa en aquestes coses. — [7] La impreparació del Sr. Enric Guiter (que es ficà a voler refutar el meu article en *RLR* LXXXII, 341-9) arriba fins a ignorar que el resultat de -MN- en català no és *ñ* com en castellà sinó *-n-* (*Studia Spitzer*, 1958, 136-7; *LleuresC.*, 261; M-Lübke, *Das Kat.*, p. 48). — [8] En rigor AMNARE pot anar sense asterisc tenint en compte que *amnavit* es troba en una inscripció de Cartago, de sentit bastant clar: AD MAGISTRV NON AMNAVIT. L. Wiener (*ZRPh.* XXXVII, 569ss.) voldria corregir-la en *amnuit* per *abnuit* 'renega', però cf. *Bull. de la Soc. des Antiq. de Fr.*, 1905, p. 127, i no es veu necessitat de corregir. També Novati, *Studi Mediev.* I, 616-7, l'admet com a forma autèntica. És veritat que els uns la daten del S. VI però d'altres, del VIII. Novati observa que molts parlars de l'Alta Itàlia presenten prolongacions d'aquesta forma. En tot cas abunden a l'alta Itàlia les formes que no responen a una -ND- sinó a una altra combinació nasal: Rohlfs (*Gr.*, 395, 420) hi cita *anar* en el parlar rústic de Pàdua, Verona, Vincenza i Bobbio, *nà* en el Ticino, Lombardia i Trentí, *annare* a la Lunigiana, *annà* a Elba. — [9] Després del *DCEC* no hi ha hagut gaires novetats sobre la qüestió, car poc hi ha aportat Malkiel (*Word*, 1957) i res Guiter. Major interès té l'adhesió que hi han aportat talents crítics com els de Moll (*AlcM*$_2$) i Rohlfs (amb lleus reserves, però fets importants, *RLiR* XXVIII, 97-98). Suposar que *anar* pugui venir d'ADNARE 'dirigir-se nedant a un lloc' més que inversemblant es mirarà com a estrafalari. Les pensades fantàstiques que s'havien publicat abans són innombrables: recordo que Uhlenbeck equiparava l'it. *andare* a l'ètimon del pali *andhati* 'va', gr. *ἤνθον* 'vingui', scr. *ádhvā/adhvan-*, i avè. *aδvå* 'camí, viatge': això fa somriure com a ingenu però almenys no era ridícul. — [10] L'ús modal *anar per*, peculiar al català, a què he fet al·lusió abans, es troba des dels orígens fins als escr. Renaix.: «Co·ls juseus *anesen per* penre Jhesuchrist, els reseberen seyal de baysar d'En Judas», «Balaam, quant *anava per* maleir lo pòbol d'Irahel, fo enpatxat per l'àngel», *VidesR.*, 106r2, 210r2, traduint de Voragine: «ad capiendum Christum pergerent» (295.25), «ad maledicendum Israel pergens, ab angelo impeditus est» (650). En St. Vicent F.: «corrent *va per* atènyer a Jhesú Xrist que passava per hun carrer», «dexa los libres, e ell *se'va per* metre's en hun desert», «hun ladre que sie pengat, quan los saygs *van per* portar-la-se'n» (*Quaresma*, 85.26, 99.74, *Sermons* I, 50.31). «*Van per* muntar-se les tallantes proes, / com al sol del desert enceses boes, / per morir l'una o l'altra a rebolcons ---», Verdaguer, *Atl.*, introd. v. 7; «Quan recull de terra els coixins escampats i *va per* apilar-los a l'oto-

mana, s'adona de ---», PCoromines, *El Perfecte Dandi*$_1$, p. 25. Val a dir que la construcció més estesa en romànic amb valor semblant també ha existit sempre en català, amb força menys emfàtica i expressant un futur també molt pròxim si bé un poc menys immediat: «com lo portaven al loch on lo havien a escapçar --- hun paralítich cridà --- e ell respòs — Lo Senyor per qui yo *vayg* a morir, te don sanitat en virtut del seu nom», St. Vicent F., *Sermons* II, 207.7. — [11] També algun cop han existit aquests manlleus, que es poden reconèixer llavors per un matís pintoresc. En el vell ús de la Garrotxa i d'altres bandes, un caminar garbós: «vaig seguir-la d'ull, fins que els arbres del bosc me la prengueren, admirat de la gràcia del seu *andar*»; fins per la curiosa terminació es veu en «temps ha que et veya venir, y tu diràs si t'he fet may cara fosca; si no m'haguessin plagut els teus *andandis*, prou t'hauria esquivat», MVayreda (*La Punyalada*$_1$, VII, p. 129; X, p. 171). — [12] Lewent, *Ann. du M.* LI, 292, assegura que Cerverí de Girona usa *anda* per *anar*, però no es comprova la cita que en dóna. Veg., però, nota a 35/36.31 de la nostra ed. *Rayn.* II, 79*b*, dóna un cas de *sobrandès*, impf. de Subj. de *sobr-andar*; més segur *sobrandon* «die Oberhand gewinnen» en Daudè de Pradas, comprovat per les rimes amb *demandon* i *espandon*, en *PSW* VII, 690. — [13] *Andadó* «mirador de madera, una especie de *solana* o *carasol*, construido en lo alto de las casas y orientados al Mediodía», Benasc, foto en Ferraz, *ARib.*, 22. *L'andador de la sénia* tort., Moreira, *Folkl. Tort.*, 274. Un *andaor* és el mateix que un *arrastraor*, semblant a «ceres» (cast. *aceras*): quan eren de pedretes en deien *rastellets*: Llombai, 1962. — [14] Inferior i dependent del notari d'una confraria: «han feta elecció de la cita confraria, d'escrivà, del discret M. Pelegrí, notari, salari de 15 lliures; e --- han elegit per *andador* de aquella R. Barceló, ab salari de dotze lliures», doc. mall. de 1577, *BSAL* VIII, 89*a*. «Plaça del Rey --- caseta --- avuy l'habita 'l guardador del Museu Arqueològic y *andador* de l'Acadèmia de Bones Lletres; desde sa construcció fins a l'any 1835 ---», *BCEC*, 1907, 184. — [15] En relació amb *andoiar*: «*endear*: vagar, vaguer, vagari; *endead* ---» en el *Dicc. Menorquí-Cast.-Fr.-Ll.* de Febrer i Cardona (princ. S. XIX), que deu estar per **andaiar*, cf. *anaia* (*ANDANA*) i *andeguera* i *andes* supra; també hi ha *andegar* i, amb propagació de la nasal *andengar*, que ja usava (amb mala grafia de les vocals), JVivó (1715-80): «còrps, tindreu mal *endanger*, qui sou bòns de carn pudenta; / perque açò és gent diligenta / --- / com es corp arribarà, / ells la tindran dins es ventre» (Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 222); Moll ho definia 'començar a caminar' (cf. *BDLC* XIV, 163). — [16] «Ou esta música, / funesta Mònica / qu'ab sa mandúrria / En Nofre et fa: / dexa s'*andúrria*, / cés tanta ràbia, / acab sa fúria, / que prou n'hi ha» en l'humorista G. Roca i Seguí, c. 1790, JMBover, *BiEscrBal.* II, 273.26.1. PAPenya, *AlcM.*

Anarcat, V. *enarcat* (*ARC*) *Anarquia, anàrquic, anarquisme, anarquista*, V. *monarquia*

Anàs, els qui no sabem tant com el Sr. Guiter només hem dit (*EstTopCat.* I, 223, 146; M-Lübke, *BDC* XIII, 8) que és un nom pre-romà, no que sigui «basc» o «cèltic».

Anasarca, V. *ana-*

ANASCOT, 'roba de llana' emprada per als vestits de certes pageses [«fandillas de pisana i gipó d'*anascot* y rebosillo», Fr. de P. Capella, com a vestit d'una pagesa mallorquina, *Una dona com no n'hi ha gaires*, «La Renaixensa», fulletó, 1900, p. 784; mutilat a Menorca com a «*ascot, roba*: anascote, serge d'ascot, flamineum textum pertenue», Febrer-Cardona] del fr. ant. *anascot*, per al qual veg. *DCEC* I, 199.

Anasísmic, anastomosi, anastomosar-se, anàstrofe, anatema, anatematitzar, V. *ana-* *Anàtids*, V. *ànec* *Anatomia, anatòmic, anatrèptic, anatrípsia, anàtrop*, V. *ana-*

ANC, ant., 'mai', partícula d'origen desconegut, comuna al català antic amb totes les llengües romàniques del Centre, del Nord i d'Orient, que en unes significa el mateix i en les altres vol dir 'àdhuc, encara'; probablement d'origen pre-romà però potser indoeuropeu; tenint en compte l'it. *anche* que té aquest darrer sentit i el compost *anc-ara* (cat. *ENCARA*, fr. *encore*, it. *ancora*) potser el seu valor primitiu seria 'fins ara (no), fins ara mai', i podria resultar d'un cpt. format amb el -KꝮE generalitzador indoeuropeu i una partícula AN que ha deixat descendència en les principals famílies indoeuropees, amb significats com 'altrament, qui sap, potser'; aquest ANQUE, en les llengües més pròximes a la nostra, degué ressentir-se, en el seu significat, de la influència del ll. UNQUAM 'mai, algun cop'. ☐ *1.ª doc.*: orígens (*Homilies d'Organyà*, etc.).

«Enaxí trobam que Él dejunà XL dies e XL nuytz, que *anc* no beg ne mengà, e enaprés sí ag fam» (5v2); en molts docs. dels primers temps com: «no vizí *anc* que eretges feesen vertuds» en doc. de Gósol de l'any 1250 (PPujol, *Docs. Vg. Urg.*, 15.30, passim allí). En Llull i en la *Cròn.* de Jaume I: «que can nós casam ab la reyna dona Lienor, sa tia, que *anch* no·ns deren terra ne haver ab ella» (368), on veiem el matís, també molt freqüent llavors, pel qual esdevé quasi l'equivalent d'una mera negació emfàtica i generalitzadora, sense idea precisament temporal. Això ens demostra vivament la identificació del mot amb l'it. *anche* i anàlegs, car és també un ús ben corrent des dels trobadors més antics i clàssics: «pueis met l'escut a son cap, / e *anc* per bruida ni per gap / ni per neguna re qu'ausís, / non laisset que no s'adormís», *Jaufré*, v. 3180, «mercés es perduda, per ver, / —et ieu non o saubí *anc* mai— / quar cil qui plus en degr' aver, / no·n à ges, et on la querrai?», Ventadorn (*Quan vey la lauzeta*, v. 42), «cavallier, datz-mi cos-

selh d'un pessamen / —*anc* mais no fuy issaratz de cauzimen—: / res non sai ab qual mi tengua de N'Agnés o de N'Arsén!», G. de Peitieu (*Companhó, faray un vers covinen*, v. 23). En llengua d'oc, però, com en català, el sentit temporal és el més corrent («si *anc* nulhs joys poc florir, / aquest deu sobre totz granar», G. de Peitieu, «lo reis lo pres de felni' a reptar --- / a obs los Grex Roma volia tradar: / però Boeci *anc* no venc e pessat», *Boeci*, Appel, *Chr.*, 11.9, 105.67).

Tornant al català, l'ús com a adverbi temporal és el més corrent en tots els segles de l'Edat Mitjana: «*hanc* no fon ne serà hom qui ---», Eiximenis (*Doctrina Comp.*, 317.7); que veiem vivaç encara fins a la fi d'aquella Edat: «per ma fe *anch* no viu tan gentil creatura», *Curial*; i *AlcM* i el *DAg.* en donen encara d'altres testimonis des del principi fins a l'acabament del S. XV.[1] En certa manera pot servir-nos encara de complement un passatge del *Cronicón Villarense* navarro-aragonès (*Liber Regum*), de primers del S. XIII (on pot ser manlleu del cat. o bé del gascó): «Adrianus --- fo peior: est tormentó todos quantos *anc* ne pudo conseguir de los qui credían de Christus, e fízolos morir a mala muert» (*BRAE* VI, 206, i veg. l'ed. L. Cooper).

La de l'origen d'aquest mot nostre no és una qüestió pròpia del català sinó un dels problemes lèxics cabdals de la romanística. Car es tracta d'un mot amb una importància de primer pla en grans idiomes germans, i representat en totes les llengües romàniques, llevat del castellà i el portuguès,[2] des de llurs orígens; per si fos poc s'hi suma, de més a més, el de l'origen i formació d'*ENCARA* i els seus congèneres romànics, evidentment inseparable del de l'it. *anche* i els seus parallels. Es tracta, en efecte, de l'oc. *anc* [princ. S. XI, *Boeci*, usadíssim almenys fins al S. XIII i més tard, *Rayn.* II, 81-82], del qual ja hem parlat suficientment, i de l'it. *anche*, abans que tot.

Aquest és una constant de tots els temps de la llengua, i té sentit diferent del nostre: no és temporal sinó una de les peces gramaticals bàsiques de l'italià: 'fins i tot', 'àdhuc', 'també', de vegades 'encara' i 'de més a més'; d'ús general en totes les èpoques, formes i dialectes de l'idioma, des dels orígens, ja molt abans de Dante; una variant *anco* es troba en bastants dialectes, en particular a Toscana, i apareix també ja en textos literaris i des de l'Edat Mitjana: ni aquesta, però, ni *anca*, que es troba avui en alguns del Nord i del Nordest, no tenen l'extensió general d'*anche*. Retorom. *aunca*, com en italià, ben conservat sobretot en els Grisons, però també mantingut més o menys en el grup dialectal de l'Est i el Centre d'aquesta llengua. El caràcter antic i quasi general de l'entrada del mot en llatí vulgar està comprovat, de més a més, per la seva presència en sard i en romanès.

El logudorès antic *ancu*, de sentit sinònim de l'italià, apareix ja repetidament en el *Condaghe de Bonàrcado*, que només conté escriptures dels Ss. XII i XIII (p. p. M. L. Wagner, *VRom.* IV, 1940, 249), font pura, encara sense barreges catalanes, i amb raríssims casos de mots suspectes de ser manllevats de l'italià; és veritat que el mateix M. L. Wagner, massa obsequent als prejudicis de W. von Wartburg, va suposar més tard (*VRom.* V, 162) que fos un cas primerenc de toscanisme, i li ho podríem admetre si es tractés d'un terme de civilització, però això sembla insostenible tractant-se d'una partícula. En fi tenim el roms. *încă* «dès, encore, déjà»: *încă o dată* «encore une fois», 'una vegada més', *înca de la anul 1800* 'des de l'any 1800', *încă d'atunci* «dès alors, dès cette èpoque», *de mult timp încă sosise* «il était déjà arrivé depuis longtemps» (cf. els cpts. o deriv. *încalte, încaltea* id. format amb *alt* 'altre' i *încai, incăilea* 'almenys'). Com és sabut, en romanès el so de *în* és el resultat fonètic normal de tot AN.

El francès no va mancar sempre d'aquest mot, per més que els senyals externs semblin ser de menys vitalitat allà: amb un sentit com el català-occità hi trobem de vegades *ainc*: Godefroy (V, 599*c*) en cita 8 exs. en textos dels Ss. XII-XIII, dos ja en Wace (mj. S. XII), Gauthier de Coincy, etc. És veritat que manca en els textos més clàssics del francès antic, puix que no apareix en el *Roland* i potser mai en autors com Chrétien, Marie de France, etc.,[3] però això, en gran part almenys, s'explicarà per la confusió que fan molts filòlegs (el mateix Godefroy) i que aviat devia produir-se en els parlants entre *anc* i *ainz* 'abans, al contrari', confusió complicada per la proximitat fònica entre les nasals franceses *õ* i *ã* que conduïa a la contaminació amb *onc, onque(s)* UNQUAM 'mai', i finalment a una superposició completa entre el nostre mot i ANTE i UNQUAM (com la que fa Godefroy almenys amb aquest i en part amb l'altre) i això havia de resultar fatal per a la vida de *anc* en francès.

En la mateixa forma *ainc* tenim el resultat de la barreja creixent amb *ainz* ANTE, car en el nostre no seria d'esperar en fonètica normal que la A, en síl·laba travada, s'hagués diftongat. I realment la forma *anc* que havíem d'esperar en francès mateix (i sembla que va persistir en parlars del Berry, segons cita del *FEW*) es troba també en algun text (de c. al S. XIII): segons God. un cop en *Parise la Duchesse*, en una *Vie de Sainte Catherine* i un parell d'exs. en la de *Ste. Euphrosyne*. Sobretot, però, el trobem dues vegades en un text tan arcaic com la *Vie de Saint Léger* (S. X): «ambas lawras li fai talier, / *hanc* la lingua, que aut inqueu / cum si l'aut toth vituperét», traduint «incidere linguam labiaque praecepit» (v. 158, estr. 27), «la labia li restaurat: / si cum des anz Deu pres laudier, / et *hanc* en aut merci si grand: / porlier lo fist si cum des anz» (v. 183, estr. 31); o sigui: 'li fa tallar tots dos llavis i encara (i també) la llengua', 'i encara en va rebre una gràcia tan grossa' (veg. Förster-Koschwitz, *Afrz. Übungsbuch*, p. 87). És a dir que en el francès arxi-primitiu del S. X sonava *anc*, com en cat.-oc. però amb el sentit de 'encara, també' propi de l'italià. Segurament, doncs, si en el Nord de França el mot caigué en desús, o en forta decadència, abans que en català i en llengua d'oc és degut a la

confusió amb *ainz* i amb *onc* UNQUAM.

I d'això en tenim encara proves en la composició del mot amb altres partícules, que es produeix en les principals llengües. Si en italià es troba des d'antic la combinació *anch'oggi* i hi ha *ancamò* 'encara ara' en parlars del Nord d'Itàlia i del Friül i Tirol (format amb MODO), també tenim *ancui* 'avui, avui mateix' en francès antic (*enqueu* viu encara en molts parlars francoprovençals), mot d'ús general en francès antic, des del *Roland* (potser ja en *St. Léger*, veg. supra, *ancui de male mort morra* en el *R. de Renart*), *anquenuit* 'anit mateix' (Ss. XII-XIII: Godefroy I, 285*a*, 299*c*); parallelament *ancui*, en occità antic (Jaufré), *ancanueg* (*Flamenca*, 1418, 7454, etc.; *enqenuit* 'aquesta nit', *G. de Rossilhon*, v. 2533). Això acaba de provar, doncs, que *anc* havia existit des del principi en francès i amb el sentit italià de 'encara, fins i tot', o accepcions pròximes a la romanesa de *încă* 'des de', 'ja'.

En fi la composició d'importància capital fou pertot la que ha quedat intacta i perdurable en l'it. *ancora* (d'ús constant des d'abans de Dante), que és doncs *anch(e) ora* 'encara ara'; i que ha restat no menys cabdal en francès *encore*; on *ore*, igual que en italià *ora*, no és HŌRA (> fr. *heure*) sinó 'ara', és clar, car així ho comproven diàfanament l'oc. *encara*, i el cat. *encara* (cat. ant. *encar*): notem que en la llengua d'oc *ancar* i *ancara*, *ancaras*, resten tant o més freqüents que *encara*, *enquera*, etc.: *ancar* en el Monge de Montaudon i en Raimbaut de Vaqueiras; *ancaras* en *Jaufré* i en molts altres (Appel, *Chr.*, 43.73, 101.61, 3.402), mentre que dubto que mai es trobi *encara* amb *e-* abans de la *Cansó de la Crozada*, de mj. S. XIII (ibid., 7.109).[4]

Només el cat. sembla haver generalitzat *encara* des dels orígens literaris: «cel qui à caritad no ret mal per mal, e cels qui estan mal fa avenir; e *encara*, aquel qui à caritad no à envega a nula re ---» (*Homilies*, 2r15); «*encara més*, la Nativitat de Jhesuccrist fo enseyada e manifestada per creatura», 18v2; «que sí faria mil mília setgles e molts més *encare*», Llull (*Merav.*, *O. C.* I, 73); «J. Crist --- no volch *encara* que moríssem tro açò haguéssem complit», Jaume I (*Cròn.* 1), «*encar'* evênch més ---», Reixac, *Questa*, 99.30; «*encara* dix més ---», doc. de Gósol, a. 1250 (PPujol, *Docs. Vg. Urg.*, 15.16, etc.), ajudant segurament, a aquesta trivialització de la inicial, la poderosa influència dels nombrosos *enans*, *enaprés*, *enaixí*, *encontra*, *endemà*, etc.

En tot cas és clar que *ancara*, it. *ancora* és cpt. del sinònim *anche* + *ora*, i de l'arcaic *anc* del St. Léger 'també, encara' amb l'oc.-cat. *ara*; no pas un cpt. de *onque* (UNQUAM) (per més que *oncore* es trobi algun cop en francès antic per una contaminació ben natural i fàcil), car la suma de dos mots d'aquest sentit no podia donar el significat de 'també ara'; i no és menys clar que és invertir la lògica dels fets suposar que el tipus pan-romànic *ANQUE o l'it. *anche* s'hagin pogut extraure de *ancora* per regressió.[5] En fi, un altre cpt. occità antic ben conegut és *anc-sé* reforç emfàtic de *anc*, que en lloc del corrent oc. ant. *de-sé* 'sempre', usaren Guiraut de Bornelh (Appel, *Chr.*, 40.12) i alguns altres trobadors (fins RLlull, si bé escrivint *ensé*, en el *Desconhort*, v. 104).

Basti això doncs per situar-nos, i arribem als esforços per assolir l'etimologia última. Han estat nombrosos des de la fundació de la lingüística romànica, sovint temeraris, i tots amb ben poc resultat. Ja Diez s'hi desesperà, després de dedicar-hi tota una pàgina del seu *Wb.* (p. 17). Pensà successivament en una alteració del fr. ant. *onc* UNQUAM, i ho deixà córrer reconeixent que no era versemblant que l'it. *anche* tingués significat i forma tan secundàries respecte de l'occitana (majorment essent inacceptable la seva comparació amb oc. ant. *anta* < *aunta* HAUNITHA, puix que ací no podia haver-hi reducció de *au* a *a*); intentà després veure-hi una alteració del cast. *aún* (< *aú* ADHUC): evolució fonètica indefensable i justament el tipus *ANQUE és estranger a l'única llengua romànica on es troba *aún* o on s'ha conservat descendència d'ADHUC.

Ningú, doncs, no ha volgut tornar més per aquests passos inviables. M-Lübke (*REW*, 488) després de descartar tres o quatre notes de vells i antiquats cercadors, evidentment sense defensa (ATQUE, UNQUAM, la regressió de *ancora*), solament declara suggestiva la idea d'Ebeling (*ZRPh.* XLIII, 1923, 285) d'un encreuament de *ainz* amb *onc* que vagi donar *ainc*,[6] però amb raó replica que això és inaplicable a l'italià, el rètic, etc.; per més que Spitzer més tard vagi repetir aquesta mateixa combinació en la revista romanesa *Dacoromania* (V, 1930, 468-71) és visible que això comença per ser incompatible amb les accs. 'des de', 'ja' i 'encara' pròpies del romanès, que justament no ha tingut mai un sentit que s'acosti al d'UNQUAM (encara menys que l'italià).

Després va sortir Brüch (*ZRPh.* XLI, 1921, 582-3) amb una de les seves malfamades «papierne Kombinationen», que amb raó se li han retret: seria el ll. DENĬQUE 'finalment' (per cert estrany al llatí vulgar i a totes les llengües romàniques), on, havent-s'hi percebut una preposició DE-, hauria estat substituït per l'altra preposició llatina Ā = AB (també estranya al romànic!); ja fonèticament això és impossible (la Ĭ no s'hauria perdut en roms., en it. ni en sard, hauria donat *ang* en català i occità arcaics, quan tenim ja *-c* en les *Homilies d'Organyà* en Boeci, G. de Peitieu, etc., i el compost hauria estat **angara* amb *g*), per damunt de tot ni el sentit italo-romanès de *anche-încă* ni el català-gallo-romànic de *anc* 'mai' tenen res a veure amb 'últimament'. A penes podem pendre seriosament una pensada recent de K. Lewent (*Rom.* LXXXII, 304): un *HANC format sobre el ll. HĀC 'amb aquesta' per parallelisme amb HINC 'd'ací' al costat de HIC 'ací': de nou ¿què té a veure això amb el sentit real de *anc-anche*?

Amb raó concloïa M-Lübke que l'origen del tipus *ANQUE és desconegut («woher?») i Wartburg (*FEW* I, 100) ho repetí sense més explicació. En el «I Coloquio sobre Lenguas Prerromanas de la Península

Ibérica» reunit a Salamanca el 1974 ja vaig fer notar en la meva ponència (*Actas*, Salam., 1976, 136-7) que això equivalia pràcticament a suggerir una etimologia pre-romana, i vaig adherir-m'hi enquadrant el cas en tot un conjunt de partícules ibero- i gallo-romàniques, que explicava com a supervivències del substrat indoeuropeu d'aquestes terres, incloent-hi entre altres el gall.-port. *ainda* (sinònim de l'it. *anche*), el cat. ant. *cor* 'sinó', l'oc.-port. *er* 'ara, encara', el port. ant. *erga* 'llevat de', el fr. ant. *mon* 'certament', el gall. *asemade* 'd'una vegada, de seguida', etc.; les unes cèltiques (*asemade, mon*) altres sorotàptiques (*ainda, er*...). Per a *ANQUE suggeria concisament AN indoeuropeu (grec ἄν 'de segur, per exemple')[7] + la partícula indoeur. -QUE. Preciso ara: no seria el -QUE copulatiu del llatí, sinó aquesta partícula amb el valor generalitzador que s'ha conservat en certs pronoms i partícules llatines: *-cunque, undique* (*ubique*), *quandoque, usque, quisque, utique, denique* ~ *donique* ~ *donec, uterque*. Valor que es retroba en certes combinacions gregues, com ὅστε, 'el qual, semblant a' (< SOS-KṲE), ὅτε 'quan', ὥστε 'com, de manera que', o bé vèdiques (*kaç-ca* = ll. *quisque*).

Pel que fa a AN, no hi ha dubte que un mot d'aquesta forma degué existir més o menys en tot l'indoeuropeu: no és solament el ll. *an* «est-ce que peut-être, est-ce que vraiment», «ou bien est-ce que» (*an credis? an non putas? an fortasse... mi incertum est abeam an maneam*...) perquè també el grec havia tingut una partícula antiga (àtica, perduda per la κοινή hellènica), ἄν 'de segur que', 'per exemple', 'altrament', a base de la qual es desenrotllà la partícula combinada εἰάν > ἐάν, 'si per cas' (amb el condicional εἰ 'si') i en gòtic restava *an* 'ara bé', 'car'; el sentit bàsic potser va ésser 'altrament, en tot altre cas' amb valor també bastant generalitzador, car així s'explica que des d'ací es descabdellessin els compostos com l'irl. ant. *an-d* 'ací' i l'adjectiu pronominal indoirani ANIOS 'altre', AN-TEROS 'l'altre entre dos' (igual a la parella *alius* ~ *alter, -a, -um*), aquest conservat ultra el scr. *ántaraḥ* i alguna forma irània, pel germànic (*andar, ôθer*) i el baltoeslau: esl. comú *vŭtorŭ* 'el segon', lit. *añtras* 'altre' (Pok., *IEW*, 37.26-40).

En particular hi ha un cpt. bàltic que s'assembla a l'hipotètic *AN-QUE com un ou a un altre ou: lit. *an-gu* 'o', 'si' (d'interrogació indirecta = al. *ob*), pruss. ant. *anga* «ob», *anga-anga* «ob oder ob» (*IEW*, 417. 10f. i 37.31). Qui es recordi de les colpidores semblances del vocabulari bàltic, i particularment el del prussià antic, amb les romanalles sorotàptiques ¿deixarà de sentir-se impressionat per la semblança del lit. *angu* amb el toscà *anco*, o del pruss. *anga* amb reto-rom. *aunca, roms. încă*?[8] ¿Caldrà recordar-li les afinitats del dàcic i l'il·liri amb el sorotàptic i el bàltic, o del lígur indoeuropeïtzat amb el venètic? Car és veritat que la term. *-gu, -ga* del bàltic més aviat que a un -KṲE com el greco-italo-indoirani correspon a un GHE indoeuropeu (rus *-že*) però al capdavall eren partícules de forma i funció quasi iguals, i observem que el llatí les confonia, car si va formar amb -GHE el seu demostratiu *hi-c*, el llatí vulgar l'acompanyava amb la variant HIQUE ~ HOQUE (HOQUE ANNO > it. *uguanno*, cat. *enguany*).

Podem suposar, doncs, que AN-KṲE va ser creat en certes varietats de l'indoeuropeu arcaic amb un valor generalitzador com 'mai que', 'mai que potser', 'si mai...' des d'on es podia arribar tant al sentit de 'o encara', 'o també', com al sentit de 'mai que, si mai', i d'ací, amb negació, *anc no* 'mai no', *ieu non o saubí anc mai*, com escrivia Ventadorn. Per acabar notem que si el grup indoeuropeu que ens va llegar això no fou u sinó uns quants llenguatges veïns i amb lèxic comú, del grup sorotàptic (> català) — lígur (> retorom., para-tirrè, oc., alt-italià), il·liri (> dàcic > roms.) —, tot esdevindria ben comprensible. No descartem tampoc la possibilitat que l'itàlic no-llatí o noromà dels sabel·lis hi participés. Però cal excloure el cèltic, on -KṲE hauria donat -PE (car un tractament com el goidèlic està descartat, vist que només hi hagué uns pocs goidels entre els celtes de l'Espanya occidental i potser central, i en l'àrea del romànic ANQUE només visqueren celtes de la P.

D'altra banda, cal reconèixer que en l'evolució semàntica temporal de l'occità-català-fr. *anc*, es féu sentir la influència del sinònim francès *onc*, oc. ant. *oncas*. I en fin ens podem atenir a l'explicació que dóna el *REW* per al roms. *-că* de *încă*: ja el llatí vulgar de Dàcia degué reduir aviat ANQUA a ANCA gràcies a l'ús proclític i al gran desgast d'una partícula així (altrament esperaríem *-pa* o bé *-ce* en romanès). En fi no ens estranyem que la supervivència d'aquest preromà indoeuropeu *ANQUE en quasi tota la Romània no atenyi l'hispano-romànic: la Bètica es romanitzà des del S. II d. d. C., quan encara el llatí vulgar no havia sofert cap forta influència transapenínica i per això cast. i port. no posseeixen ANQUE, tal com DUNQUE ha donat des de l'it. *dunque* fins al fr. *donc* i el cat. *doncs*; ara bé, la base *DUNQUE és indoeuropea i certament afí al ll. TUNC 'llavors', però ni per la forma (D-, -ṲE) ni pel sentit, no hi coincideix pas del tot, si bé certament és tan indoeuropeu com el mot llatí, només que remuntant a una base (ítala?, sorotapto-lígur?), lleument diferent de la usada pel llatí de Roma.

Per acabar, recordem que la forma *anque* o *enque*, usada per alguns autors del Principat i de les Illes,[9] modernament, amb el sentit de 'encara que' no té absolutament res a veure amb el cat. ant. *anc* 'mai' (de sentit incompatible), sinó que prové —per més que alguns hagin usat pedantescament una falsa grafia *anc que*— del cast. vg. *anque*, usat ja per Santa Teresa com a reducció vulgar de *aunque*.

[1] És ben estrany el passatge del *Corbatxo* de Narcís Franch: «aquest loch --- a mi per abitació no és dat, per sò com de poder-y pus, d'equí avant, entrar, la mort me à tolt, a la qual tu corres; és ver que és *anch* pus dura habitació que aquesta y de menys perill, e deu<s> saber que qui per son poch saber hi cau, may sens lum celestial exir no·n pot», *BDLC* XVII, 19. Italianisme de traductor? Però com que el context resulta inconseqüent fins suposant això,

sembla que hi hagi error del ms. potser per «és ver que *anch* pus du. ha. que aq. *no és ne* de menys perill». — [2] És errònia la cita d'un astur. i gall. *anque* que fa M-Lübke: es tracta de casos (altrament esporàdics i poc genuïns) del vulgarisme castellà *anque* per *aunque*, cpt. d'*aún* (veg. infra), que res no té a veure amb el nostre mot. — [3] God. cita un ex. de *ains mes* en el *Lai d'Ywenec* de Marie, que encara que s'hi usi amb el mateix valor que *a(i)nc* mais d'autors coetanis, és dubtós, mostrant l'evident confusió amb *ainz* ANTE. El vocab. de Breuer dóna un ex. de *ainc puis ne* 'mai des de' en el *Graal* de Chrestien (v. 6384) que no sé si està ben assegurat pels mss. Sembla que Ebelius estudia aquest passatge en la nota que citaré. — [4] La variant *encar*, formada amb *ar* (variant de *ara* freqüent en oc. antic i no rara en el cat. medieval, cf. fr., it. *or*) és corrent a la llengua antiga (Muntaner; StVicentF, *Serm.* I, 44.2, etc.); avui poètica només, si bé subsisteix en l'ús oral d'alguna comarca extrema de l'O. i el S. (pron. *eŋká*) —«encà hi hai saon», Roda de Ribagorça; Alins de Llitera, Torre de l'Esp., Pobla Tornesa, 1957-61— l'usa molt el pallarès Joan Lluís en parlaments populars (*Pastors i Temp.*, p. 9, etc.); però *eŋkára* anoto a StEsteve del Mall, Vilacarle, Viu de Campo. Entre les combinacions de més interès, notem *encara més* 'ultra això': *VidesR*, fº 55r2; Fabra, *Mem. Patxot* (I, 4). *Encara que* ja en Eiximenis (*DoComp.*, *CoDoACA* XIII, 317.11). *Encara sort que* --- (PCoromines, *Prometeu* XII, iii, *O. C.*, 297*b*38)=*encara bo que* ---= cast. *menos mal que* ---. — [5] L'etimologia del tipus *encore* ha donat lloc als supòsits més disbaratats. Wartburg, Gamillscheg i d'altres (fins Prati hi transigeix) han afirmat que l'it. *ancora* és un manlleu del francès! ¿És possible mancar de sentit comú fins a l'extrem de creure que una partícula bàsica d'una llengua literària màxima de la Romània pugui ser un manlleu d'una altra? Per al Sud d'Itàlia s'ha parlat més d'importació perquè allí, en part, es troba pronunciat amb *o* oberta (Bertoni, *ARom.* XXII, 159). Qui sap, però, si més aviat és una *ò* deguda a l'encontre amb la vocal final de *anche*, *-o*: hi ha raó per creure-ho. Però els errors grossos no s'aturen aquí: Gamillscheg (*EWFS*) admet que *encore* vingui d'un encreuament de HAC HORĀ 'en aquesta hora' amb IN QUA HORA 'en la qual hora' (per què un relatiu?), no adonant-se que el fruit de tal encreuament hauria de ser *INAQUORA, que segons la fonètica no podia perdre la A de INA-. Si Bloch exposà una idea forçada però encara sostenible HANC HORAM 'aquesta hora' (en acusatiu), Wartburg en l'edició pòstuma del seu diccionari (on li fa tota mena de canvis innecessaris) imagina el centpeus següent: «de *hinc ha horā* ou *hinc ad horam* 'de là à cette heure'». Què té a veure? — [6] Encara es veu obligat a fer-hi intervenir la influència de *puis* per explicar la *i* de *ainz*. Sobretot aquest *ainc* amb *i* és exclusivament francès antic, estrany a les altres llengües i secundari, com hem vist, fins en francès antic. — [7] M-Lübke, en la *Rom. Gramm.* III, 495, ja havia pensat a relacionar amb el ll. AN, però en el *REW* no se'n declara «satisfet». — [8] Això ja suggerí a MLWagner, *Litbl.* XLI, 410-1, la idea de considerar el mot romànic «urverwandt» amb el balto-eslau en *Litbl.* XLI, 1920, 410-1; la pena és que fent cas de l'obcecat retret de Wartburg (*Rom.* LIII, 233), que li recomanava l'arbitrària etimologia de Brüch, Wagner sembla haver retirat després la idea i acceptat per això l'origen toscà del mot sard. — [9] «Si he fet bé o mal, aviat ho sabré, però *anc* que sa publicació no em dongui més que lloc a penediments, renuncio des d'ara al dret de reptar al conseller», MVayreda, *Carlinada*, pròleg, ed. Selecta, p. 13; «el pescador sol orientar-se per les senyes de les coses i cerca --- la realitat *anc* que no sigui més que per donar-li nom», PCoromines, *Jardins de St. Pol2*, p. 69; «un temps, lo consol tenia / de somiar-te sovint, / i em bastava una paraula / --- per oblidar ma orfanesa / *en que* fos per una nit», MAguiló, *Antol. Poèt.*, 1975, a. 1858, p. 51; «si vols esser mig senyor, / una oficina et convé, / *anc* que una «o» no sàpies fer», PdA. Penya, *Po. Pop.*, p. 29. També Menorca (Ferrer G., *Rond.*, p. XXXIII) i Eivissa (*BDLC* VII, 369, i *ənkə sígə* --- Sta. Eulàlia, 1963). Caigueren en l'estranya confusió d'aquest vulgarisme concessiu amb l'adverbi de temps *anc* 'mai' gent de coneixements com el P. Nonell (*Gram. Cat.*, 108-9, amb moltes cites modernes), R. Aramon (*AORBB* V, 314) i fins hi havia caigut Moll (en un treball primerenc, 1928, *AORBB* I, 194). Ja vaig demostrar aquest gros error en el *DCEC* I, 332*b*51.

ANCA, 'cada una de les dues meitats del cos damunt la cuixa', pl. 'part posterior del cos d'un cavall o bèstia de càrrega', del fràncic *HANKA 'flanc o costat d'una persona o animal', cf. neerl. mj. i a.-al. mj. *hanke* id., especialment 'la part alta dels membres posteriors del cavall' i primitivament 'os corbat', emparentat amb l'esc. ant. *hǫnk*, danès *hank*, 'ansa, empunyadura, sivella', i el verb germànic que significa 'penjar' (angl. *hang*, etc.). □ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

Ja des dels orígens apareix traduint el ll. *femur* (Voragine, 802.17) i aplicat tant a la part baixa dels flancs de l'home com a les natges de la dona i al cap d'arrere de les cavalcadures: al sant turmentat «li tolgren la carn --- entrò a *les anques*», *VidesR.*, 254v2; una dona acusa un home que «mi volc aontar --- me tocà les *anques*», *Set Savis* (v. 514); «pot tenir la camisa entorn de les *anques* e de les cuxes», *Costums de Tort.* IX, xiv, 1, que Oliver explica en el glossari pel «nalgas, asentaderas»; «levà·l un en les *anques* del caval», Jaume I, *Cròn.*, 308; «muntà a caval, e·l donzel cavalcà en las *anchas* del caval per luy a tanir <per> los flanchs», «saltà mantinent sobre les *anquas* de son caval e portà devant --- lo cos da son frare», Reixac, *Questa*, 23.13, 133.13. Resulta caracteritzador del matís de part vergonyosa del cos de l'home en els següents: «un savi una vegada conside-

rant un vil hom qui axí li responia, féu-lo arreguçar e batre poderosament per les *anques*, axí con a minyó», Eiximenis (*Terç*, f. 128v); «quan lo portaren a Monti-calvari, ell se despullà tot nuu --- mas alguna bona persona li posà hun drap entorn de les *anques*, per panyos, per honestat», St. Vicent F. (*Sermons* II, 163, 30); veg. encara en un doc. de Barcelona de 1441-46 (Careta, *Dicc. Barbarismes*, s. v. *dislocar*). Sembla que OPou el fa sinònim més sovint o sempre del ll. *nates*, cast. *nalgas*.[1]

Modernament s'entén en general, o quasi sempre, de la part glútia, sigui de l'animal o de la persona, i això fins als Pirineus i endins d'Aragó: el baró de Maldà ens conta sardònicament com en *terreny lliscós dóna d'anques a terra lo Marqués de Castellvell* (*Coll. de la B. Vida*, p. 110); també hi ha ironia en la frase *trobar-se d'anques al foc* 'en una dura amenaça': «cap de vosaltres, tant si la té com si no la té una unça, està assegurat de no trobar-se d'*anques* al foc a la hora menos pensada», MVayreda (*La Punyalada* I, p. 45); «que *ancas* tien esta muller!», Bielsa (1965); com a equivalent de la *gropa del cavall* a Cardós no coneixien altra cosa que *les anques* (Estaon, 1934); en la Manescalia del S. XV transcrita per Balari a la B. Nat. de París (*DBal.*, s. v. *cavall*) com a atribut de la «bellesa que ·l cavall deu haver»: «les yllades, grans e amples; les *anques*, plenes e amples e queucom caygudes, ab canal per lo mig e gran tret de nu a nu».

Per a l'ètimon germànic, veg. Gamillscheg, *R.Germ.* I, 229; Falk-Torp, *Norw.-Dän. Et. Wb.*, s. v. *skank* (p. 379); M-Lübke, *W. u. S.* X, 139, i *REW*, 4032. En romànic el mot ha deixat descendència directa i genuïna en it. i oc. *anca* i fr. *hanche*, mentre que el cast. *anca*, donada la seva data més tardana [S. XV] i el seu ús quasi totalment limitat als animals, és probable que sigui manllevat de les altres llengües de més al NE. en qualitat de terme d'equitació o manescalia; sembla, però, que també tenia arrels pròpies en aragonès i mossàrab («*unquón* cadera o cuadril», *PAlc.*); a-arag. *ancón* 'colze' (*BDC* XXIV, 160) i 'anca' (*RLiR* XI, 208 *anconera* «brassard recouvrant le coude», *Rom.* LXX, 69). La presència en mossàrab (confirmada per *besanques* infra) condueix a admetre com a molt probable que el mot germànic ja vagi passar regionalment al llatí vulgar com a germanisme de l'argot legionari de la cavalleria dels exèrcits del Rin.

DERIV.: *Eixancar-se* [fi S. XIV, Eiximenis, *Terç*], format amb prefix EX-: avui val., maestr., mall., men., ross.: Camps Merc., *Folkl. Men.* II, 109,[2] «re que en mitja hora sem arribats al Voló --- Bestis i postillon, tothom és *aixancat*; / los arnesos són molls --- lo brancard flaca, mig trencat ---», Saisset, *Perpiny.*, 91); *eixancament, eixancada, eixancadura*; *eixancallar*;[3] *Eixancarrar-se* [*aix-*, Belv., Lab.; escr. Renaix.; *eixanc-AlcM*, etc. Benasc, Ferraz, 69]; avui formes amb metàtesi en molts llocs: Barcelona *eixarrancar-se*;[4] Junceda-Lleida *escarranxar-se* (JBXuriguera, 1964);[5] Ponts *escanxarrar-se* (Montanyà, *Topogr. Mèdica de P.*, p. 212).[6] A Benasc degué usar-se **(e)ixancadar-se* metatitzat en **ixadancar-se* d'on *ixadanc* que hi vaig sentir en el sentit de 'guitza, coça' (1965). *Les besanques*, part del cos de l'ocell, que ja OPou (1575, *ThPu.*, p. 47*a*) posa entre les «parts dels ocells» i Sanelo recull («*besanques del ocell*: nalgas del ave», II, 7v), no deu ser derivat format amb prefix BIS- (prefix al sentit del qual no correspondria), sinó un genitiu amb afèresi (A)VIS HANKAS 'anques d'ocell'; tant la presència només en fonts valencianes com la conservació de la -I- donen a entendre que és un mot de procedència mossàrab (cf. supra el citat derivat mossàrab en *PAlc.*), i aquest genitiu confirma la data d'entrada primerenca d'aquest germanisme en llatí vulgar. *Ancada. Ancam. Ancó* (cf. supra). *Ancut, -uda*.

CPT.: *Ancaboterut. Ancacostats. Anca-rossegant. Ancatrencat.*

[1] Fins en la p. 268 on ajunta els músculs de l'*anca* amb els de la *cuxa*, excloent-los dels dels *renyons y esquena*; més clar encara en la p. 278 (trad. *nates, naticulae*), p. 250 («les *nalgues o anques*: nates, clunes»). — [2] Eiv. «*aixencarse*: espatarrarse», PzCabrero. «—*Eixanca't* damunt un ca d'aquests dos, i jo m'*eixancaré* damunt s'altre— --- trobaren aquells dos homens qualcant damunt es cans», mall. (Arx. Ll. Salvador, p. 200). «Lo cavall --- fuig i 's desboca / --- i a terra cau de boca / quedant allí *eixancat*», maestr. Ga. Girona, *Seidia*, 60.— [3] B.-emp. (Víctor Català); *əšəŋkəḷát* 'eixancarrat' alt emp. Boadella, 1939). — [4] *Ai̯šāraŋká* o *ačāraŋká* a les Borges d'Urgell (*BDLC* VI, 36). — [5] La forma amb metàtesi es produí també en dialectes castellans de l'O. i Sudoest: *escarrancharse* «abrir las piernas», Zamora (Fz. Duro, *Mem. Hist. Zam.* IV, 468), «montar a horcajadas» extremeño (*BRAE* IV, 87), «esparrancarse» salm., cub., venez. (*BRAE* VII, 450), canar. (id. id. 335). Del verb deriva un substantiu cat. occid. *escarranxa* que assenyala allà el mateix JBXurriguera, amb el significat en què el *DFa.* registra *carranxa* 'espai entre les cuixes i les cames obertes': aquest deriva d'una variant del verb, amb afèresi: *xancarrar* > *carranxar*. *Escarranxar-se a crebar* 'trencar-se de riure' a Cerdanya (Ant. Cayrol, *JPCerdà Cont.*, 17). — [6] *Eixamparrallat, -allar-se* ('eixancarrat, *-ar-se*' escrit *-ellat* del qual *AlcM* registra dos exs. en JRuyra) i *eixampallar-se* (ibid.) en el Baix Emp., resultant aquell de metàtesi d'*eixampallarrat* i, tots dos, d'encreuament d'*eixamplar-se* amb *eixancallar-se* ~ *eixancarrar-se*.

Ancantra, pall. (*AlcM*) encreuament de *cànt(e)ra* (veg. *càntir, -ter*) amb *alfàbia* *Ancessor, ancestral*, V. *cedir* *Ancià, ancianitat*, V. *ans* *Ancó*, V. *anca*; i en l'acc. 'cala, entrant de la costa' (a. 1374), V *DCEC* I, 200*b* *Ancolla, ancoller, ancolleta*, V. *alcolla*

ÀNCORA, del ll. ANCŎRA id., que es prengué aviat del llatí, com a terme de sentit més precís que la denominació estrictament catalana *ferro*. ☐ *1.ª doc.*: S. XIII.

Ja apareix en Llull, en la *Cròn.* de Jaume I i en les

VidesR: «troberen lo cors de Sent Clement en un vas de péra, e l'*àncora* de-costa él», 250v1 (traduint *ancoram juxta eum*, 78629).

Apareix, doncs, aviat en català, i no hi és certament més tardà que en castellà, tot i que en aquest predominà una forma d'aspecte fonètic més romànic, amb síncope, *ancla* (ja S. XIII; *RFE* VIII, 13), si bé també s'hi usà *áncora*, des de les *Partidas* (II, xxiv, Acad., p. 264); la conservació de la vocal postònica en la nostra llengua prova, però, que és un cultisme, afiançat més aviat tardanament en lloc del més popular *ferro*, encara usat avui (*AlcM*, § 4; *BDC* XII, 36; XIV, 80, 87), però exposat a malentesos. El ll. ANCŎRA era un antic manlleu del gr. ἄγκῦρα, però molt assimilat ja des del S. II (a. C.) en què apareix.

DERIV.: *Ancorar* [1780, men., *AlcM*; *DAg.*]; més popular, ja d'antic, *fondejar*. *Ancoratge* [1439]. *Ancorer* [Lab., *DAmen.*] del qual deu ser pres el cast. *ancorel* [1831], però d'aquest sembla haver estat manllevat més tard un cat. *ancorell* (Lab.); *ancorera*; *ancoró*; *ancorot*. *Desancorar*.

Ancorca, V. *DCEC* (I, 201*b*)

ANCUSA, pres del ll. *anchūsa* 'orcaneta' i aquest del gr. ἄγχουσα id. ☐ *1.ª doc.*: 1803, Belv., Lab.

DERIV.: *Ancusina*; *ancúsic*.

Ancut, V. *anca* *Anda* prep. (dial. val.), alteració del cast. *hasta*, per a la qual, veg. *DCEC* II, 885*b*33-35 *Anda* 'llitera', *andà*, V. *andes* *Andador*, *andadura*, *andalanga*, V. *anar* +*Andadera* 'oreneta', ribag., V. *oreneta* *Andami*, *-amis*, V. *anar*

ANDANA, 'sèrie de vaixells o d'estris nàutics' aplicat també (sobretot en les terres de Migjorn) a d'altres objectes o moviments disposats en sèrie, mot comú a gran part de les llengües i parlars de França i de les penínsules i illes ibèriques i itàliques (fr. *andain*, it. *andana*, cast. *andén*, etc.), d'origen incert; les formes catalanes més conegudes probablement són manlleu de l'it. dial. *andana* i potser d'alguna forma mossàrab semblant; la base comuna a totes les llengües romàniques sembla ser *ANDAGĬNE, segurament alteració del ll. ĬNDAGO, -AGĬNIS, que designava un 'cercle o cordó d'homes o arnesos amb què rodejaven la caça' o un 'cordó fortificat per impedir incursions enemigues', d'on sèrie de naus disposades en forma semblant, i altres sèries comparables. ☐ *1.ª doc.*: 1318.

«Tot leyn ho barcha ho altre naveli qui·s meta en lo dit port [de Cotlliure] que --- s'aga a metre en *andana*, segons que li pertanyerà, sotz pena de 10 s<ous>», segons estatut del Rei Sanxo de Mallorca (*RLR* XXXII, 153), que ja Henri i Alart (*InvLC*; Jal, *Gloss. Naut.*, 134*a*) explicaven «à son rang», «en file, en rangée». Michelot, *Portulaire de la Méditerranée* (1704), explicava que a Portvendres «on range les galères per *andanes*, la proue en mer, ayant un fer du côté de l'Est, et trois amarres à terre de côté et d'autre». Torna a aparèixer en un doc. de 1325, referent a una «pola», en *Acta Arag.* de Finke (III, 497). I en Muntaner: «l'estol era partit de Pisa, e --- en la ciutat de Bonayre --- hi havia 14 naus grans --- e tot aquest navili l'almirayll féu metre en *andana* davant la palisada de Càller --- e axí aparellà·s, que --- negú dins la palisada no pogués entrar» (cap. 284); altre doc. mall. amb aquesta acc., l'any 1387 (*AlcM*), etc.

Hi ha, però, d'altres accs. ja arrelades en terres del Migjorn: 'conjunt de canyissos per criar-hi cucs de seda i després estendre-hi el capoll obtingut' (Tort., Val., Pego, Sanet, *AlcM*, § 4*a*, ço que en el Migjorn del Princ. s'aplica a uns canyissos dels fideuers, § 4*b*); ja OPou el 1575 parlant dels cucs de seda anomena «los *canyiços o andanes*: tabulata, -orum, cannicia; posar les *andanes* ---» (p. 322), i com que sovint ell posa primer el mot usual a Girona i en segon lloc el de València, així degué fer-ho allí; en terres valencianes, en efecte, on la sericicultura és indústria tan popular i de tan antigues arrels, el mot pertany des d'antic a l'ús més quotidià, familiar, viu i antic de la llengua: «sovint anava / de nit al nou / Bany d'En Çanou --- / feya fer --- letovari --- / yo dich, ausades, / del que hi restava, / que bé·s pagava / de cada *andana* / cert Na Farfana / sa banyadora ---», JRoig (*Spill*, v. 2695, i coment. de Chabàs). Com que avui *andana* se sent molt, generalitzat, *una andana de...* 'una sèrie, un reguitzell de coses' en terra valenciana, comptant-hi l'Horta (oït a Carlet, 1962), donat el vell arrelament local de la indústria dels cucs de seda, per més que en JRoig no hi hagi, en tots cas, allusió a aquest, i no s'hi hagi d'excloure un ús fundat en el nàutic, és més probable que es parteixi de les activitats sericícoles.

No hi ha dubte que així mateix *andana* és una part de la part alta de la barraca valenciana, sigui perquè allí hi criïn cucs de seda (*AlcM*, § 5) o per altra cosa; en tot cas consta també l'ús, més al Sud, per a parts de la casa popular, i més sòlida i alta que una barraca: «els *Conills de Portxe* nomenen encara en València als antics velluters o texidors de seda, per tindre el taller regularment en el pòrtxe o *andana*, que dihuen els llauradors», MGadea (*T. del Xè* I, 55); que amb això es deu referir a la seva terra d'Alcoi, com sigui que en aquesta ciutat mateixa hi ha el *Tòu de l'Andana* com a nom d'un arc sota el qual passa un carrer (1963). I no sabem si no hi ha també una evolució del mateix més o menys activada per la influència d'*antana* 'tornall' (infra) i d'*andar* variant d'*anar*, en el valor que li donen a Nules de 'subdivisió d'una partida rústica': la de l'*Alcúdia* es divideix en tres *andanes* (la 1.ª, 2.ª, 3.ª *Andana*) i a la dels *Quartals* hi ha també l'*Andana (de) Gavarra*, etc. (1961).[1] Com que l'andador és un funcionari municipal amb la missió de portar anuncis o «veredes» per partides llunyanes, bé pot haver-hi també enllaç amb el sentit de *fer l'andana* «fer una crida el nunci anunciant el funeral d'un difunt i demanant per a ell un parenostre», que darrerament s'aplicava així a Pego (*BDLC* X, 1918, 179; *AlcM*, § 2), però havia estat cosa de Be-

nissa, Dénia, etc., i consta d'aquesta ciutat en un doc. de 1625, com a acte molt solemne d'una comitiva d'*andadors* i verguers (*El Archivo* I, 149), cosa que per tant devia referir-se a fets més crematístics o transcendents que el mer anunci d'una defunció.

Es comprèn que el mot va caure més i més sota la influència del grup d'*anar* (*andar*) i derivats; i ara entenem del tot el sentit, bastant entremaliat, d'anada poc edificant a un cert lloc, que ens documenta JRoig en la València del S. XV; en la qual han vingut a sumar-se segurament diverses fonts, de les indicades ja, però particularment la valencianíssima de les rengleres de cucs de seda. Gens estrany d'altra banda, vist això, que a Mallorca *anar-se'n d'andanes* sigui 'passar el temps sense treballar', que a Alcoi[2] i a Alacant (*AlcM* II, § 5) s'apliqui a una mala persona, i que en l'ús menorquí *fer una andanada* (Ciutadella, Moll, *MiscAlcover*; *AlcM*) o *fer una andana* sigui 'cometre una mala acció': «Adam i Eva van fer una *andana*: faltaren als pactes, i Déu els hi desdí el Paradís» (Camps Merc., *Folkl. Men.* II, 7; *AlcM* II, §§ 3-5).

Vaig explicar, documentar en detall i demostrar, en el *DCEC* I, 205-7, l'evolució romànica per la qual es va arribar al castellà *andén* i a l'italià i català *andana* partint d'INDAGO, -INIS, 'conjunt d'homes i dispositius per encerclar la caça', 'cordó de fortificacions per impedir incursions de l'enemic', fins a les accs. 'renglera de naus ---', 'renglera de canyissos de cucs ---',[3] etc. Em sembla que no cal repetir ací aquella llarga i detallada demostració, sobretot tractant-se d'un mot, que tot i haver pres arrels considerables en la nostra llengua, no pertanyia al seu fons primitiu i estrictament català. Vegeu, doncs, el meu article. En tot cas la forma *andana* no pot resultar d'una evolució fonètica catalanesca: -AGINEM no dóna *-ana* en català sinó *-a(t)ge* i en part (per evolucions més dialectals) *-aina* (cf. *farratge*, *plantatge*, *imatge*; *tortellatge*, *abellatge*, altrament *tintilaina*, *voliaina*, *becaina*); i sobretot és evident que -ND- s'hauria canviat en català en una simple *-n-*.

En canvi en la fonètica de l'italià, on *-ND-* ha de romandre sense canvi en tots els dialectes, -AGINE, quan té evolució estrictament popular, en la major part dels parlars se sincopa regularment com *-ana*: *ferrana*, *lantana*, *frana*, *fiumana*. I com ens ho mostra el passatge de Muntaner, i en general les disposicions nàutiques primitives, terreny en què molt vam apendre dels italians, el nostre *andana* nàutic[4] és un manlleu de l'it. *andana*. Aquest és conegut en una bona varietat d'accs. populars: «posto dove i funai vanno da sù e da giù per far le funi», «striscia di fieno o altro formata falciando», 'espai entre dues rengleres d'arbres' (Vi. Monti); d'altra banda, però, coses ja referents a les embarcacions o a la mar «fila di bastimenti ancorati a canto uno dell'altro a piccola distanza» (Vi. Monti, *Proposta d'aggiunte al Vocab. della Crusca*, Palerm, 1817; Fincati, *Diz. di Marina*, Gènova, 1870; Jal, *Gloss. Naut.*, s. v.; Tommaseo). «stiva di mercanzie in una nave», «stiva di botti o di casse disposte in fila» (Monti, etc.).

Aquestes accepcions compten, d'altra banda, amb abundant documentació en molts dialectes: logudorès septentrional *andaina* 'tira o passeig d'arbres' (que és absurd considerar catalanisme com suggeria, amb el seu habitual poc preu per la fonètica, Spitzer, *ZRPh.* XLIII, 487), sard *andana* «ordine, fila» (Spano), i en particular el genovès *andània* (= it. *andana* «fila di bastimenti ---», Jal, p. 134*a*); en l'*AIS andana* (o lleus variants, *andagna*, p. ex., en el punt 511 de Toscana) està amplament estès amb el sentit de 'camí que s'obre el dallaire en avançar dallant un prat, i fila d'herba que va deixant al llarg del seu pas' en una gran zona del Piemont, Lombardia, Vènet, Emília i punts esparsos de Toscana i de més al Sud (*AIS*, 1393).

D'altra banda ja hem vist que *andana* presenta una varietat i antigor d'accs. en l'ús popular en terres balears i encara més valencianes, que fóra sorprenent si s'hi hagués desenrotllat partint de l'ús nàutic (i més en comarques com l'interior de l'Horta, d'Alcoi, etc.). Fa la impressió que ací tenim una supervivència mossàrab. Ni un italianisme pur ni un pur mossarabisme haurien probablement prosperat gaire en l'ús definitiu de la llengua si no s'hagués donat el cas que totes dues fonts confluïen en aquest mot. I realment també en mossàrab el grup -ND- s'havia de conservar intacte, i era usual que en aquell llenguatge -AGINEM donés *-ain* o *-aina* i no pas *-én* com en castellà: mossàrab *plantain* 'plantatge', *sartaina* (*sartaneja*, *sartene-ja*) SARTAGINEM. Igualment fàcil era que certs parlars mossàrabs en fessin *-ağna* i que ací la *ğ* no pogués sobreviure a les refeccions que imposaren al lèxic mossàrab les onades successives de l'arabització primer i de la catalanització després.

Pel que fa a *antana*, l'aranès *antara* és 'la franja dels conreus que queda sense llaurar en cada extrem, perquè és on gira l'arada', 'espai de dos pams en els horts usat com a sementer' (Cor., *VocAr.*, p. 6); cat id. *antana* (*BDC* IV, 39; IX, 99; *DAg.*, s. v. *entara*, *entana* a l'Escala) igual sign. i 'vorera d'un carrer': «pintant en la una porta de la sagristia un Sant Pere --- sobra y en la *entana* de ditas portas», doc. vigatà de l'a. 1700 (F. Solà, *Monogr. Hist. de Puig-l'agulla*, Vic, 1916, p. 65), mall. *əntánə* 'tornall' (el sentit aranès) a Llucmajor (*BDLC* IV, 287; VI, 156), mentre que a Manacor i a Petra ho alteren en *andana* per confusió amb el nostre mot. Més extensió té la dissimilació *antara* (carrer de l'*Antara* a Pego, 1962), que també pot acabar per tornar-se *antera* com ho diuen a l'Alt Aragó (Casacuberta, *BDC* XXIV, s. v.), en el Baix Aragó (*antera* 'margen o línea plantada de olivos' a Binéfar: Coll Altabàs) i a d'altres llocs, per una trivialització del sufix. En el *VocAr.* vaig explicar-ho per un *ANTANA, derivat d'ANTE 'davant' molt d'acord amb les dues accs. catalanes del mot, i no veig necessitat de canviar-ho; cf., de tota manera Jud, *Rom.* XLVII, 481; Schüle, *VRom.* II, 259; Moll, *AORBB* I, 193; JHubschmid, *Rom. Helvetica* XXX, 87. La forma *antera*, *ent-*, és certament ja antiga: «tot laurador, qui aja a laurar propi blat, que aje a fer 8 solchs d'*en-*

tera», Vallfogona de R., a. 1393 (*BABL* XII, 193). Avui «extrems del camp que queden sense llaurar» a Fraga (*BDC* IV, 39), «lo ribet que fa una *antẹ́ra*» a la baixa Vall de Boí (Barruera, 1953). No sé, però, si és el mateix l'*antera* nom d'un joc d'infants a Eivissa (Castelló, *Ibiza y Form.*, 77-78).

En el fons crec que hem de mirar com a duplicat d'INDAGINEM > *andana*, una forma ben diferent, que possiblement vindria d'una altra base mossàrab, veg. *NAIA*.

DERIV.: *Andanada* [Lab. 1839], del cast. *andanada* derivat d'*andana* de canons. *Andanar*. +*Alendera* 'bastón largo que se usa para dirigir a los bueyes», Àneu (Pol, p. 9), potser metàtesi amb dissim. **enandera* INDAGIN-ARIA?

[1] *Séquia Andana* en una localitat pròxima, al costat de *Sequia Marsella*.—[2] «Tot està sugècte al hòme / mentres fa lo que Déu mana, / però si fa el seu capritxo / ya li podem dir *andana*, / puix d'hòme se torna bitxo», MGadea, *T. del Xè* II, 65.—[3] Des d'aquestes, després, per una banda les accs. de 'filera d'enginys de pesca' o 'renglera d'objectes nàutics diversos' que detalla *AlcM* en els I, §§ 2 i 3; per altra accs. com «zarzo de mimbres sobre el que se seca al sol la fruta» en el Baix Aragó, a Casp-Íxar (Puyoles-Valenzuela), etc.—[4] No cal parlar gaire d'*andana* reemplaçant l'*andén* dels ferrocarrils espanyols, o l'*andana* en un carrer o edifici (*AlcM* I, § 8): és sabut que es tracta d'un neologisme dels anys 1920 (acceptat per Fabra en una Conversa Filològica d'aquell temps): se cercà de reemplaçar el castellanisme escandalós *andèn*, llavors en circulació, mitjançant un mot semblant, de la mateixa etimologia, i ja paït centúries ha per l'idioma.—[5] *Naia* 'besàvia', mot pirinenc (*AlcM*) dóna una base semàntica bastant raonable per a les accs. §§ 7, 8 i 10, i la localització de Bagà, etc. és bastant pròxima a la de Puigcerdà.

Andandi, andante, andantino, andar, andarega, andarivell, andatges, andeguera, V. *anar* *Ander*, V. *andes*

ANDERRIS, 'clemàstecs' o 'capfoguers' (i secundàriament 'trastos inútils'), mot local d'alguns punts del Rosselló i de la zona Ripoll-Olot, germà de l'oc. ant. *andès*, oc. dial. *anderre*, fr. *landier*, gascó *landrè*, d'origen pre-romà, emparentat probt. amb el cèlt. ANDERI 'vedella', 'noia' (irl. ant. *ainder*, ky. *anneir*, *enderic*) i el basc *andere* 'dona jove', que potser no és d'origen indoeuropeu ni pròpiament basc sinó pertanyent a un substrat més antic, propi de diverses terres occidentals o almenys de l'Oest d'Europa. ☐ *1.ª doc.*: *anderris* «clamàstechs», 1803, Belv.; en llengua d'oc, el plural *andès* ja a mj. S. XIII i freqüent des del XIV.

Sembla figurar en un doc. o tarifa (de Bna. o nòrdica), del S. XV: «Tenalles, gaolls ho dalls bosquers, *enderins* ho cavalls de foch ho fogons, tribenes e ballestes» que el *DAg.* cita (s. v. *gaoll*) d'una ed. del Consolat de Mar (1518, fº 102v, no sé si ja en l'ed. de 1498; id. ed. Moliné, p. 233). *AlcM* dóna «*endèrins* o clamalls de foch o fogons», dels Capítols d'Ordinació de Drets del General de 1481: tot és evidentment el mateix document i *clamalls de foch* és alteració de *cavalls de foch* 'capfoguer', per una conjectura que ho igualà a *cremalls* = *clemàstecs*, conjectura impertinent car llavors no té solta *de foch* (potser és aquest l'únic fonament de la definició «clemàstecs»). L'accentuació *endèrins* és increïble; potser un *enderíns*, però val a dir que aquest derivat en *-erins* és també suspecte: la cosa més versemblant és que hi hagués error de lectura en lloc del conegut *enderris* o *endernis*.

Belv. i Lab. (1839) coincideixen en el que diuen d'aquest mot, car si bé el segon el qualifica de dialectal i el primer d'antiquat, volen dir el mateix: Belv. sol posar aquest qualificatiu a mots dels quals té nota, però no coneixent-los i no obtenint-ne confirmació, els adorna d'aquesta etiqueta, per més que sovint siguin termes que mai no s'havien conegut gaire però s'usaven en algun lloc apartat. En el mapa 1787 de l'*ALF* trobem *andę́rnis* limitat a Ribesaltes (p. 797), mentre que en els altres pobles dels *Pyr.-Or.* hi ha el tipus *capfoguers*, car es tracta, en efecte, del mapa «chenêt», o sigui els ferros del foc o capfoguers, que són diferents dels clemàstecs. De fet l'àrea del nostre mot és limitadíssima en català, car, fins en el domini dialectal rossellonès, no sé que s'usi fora d'allí més que a Montalbà —a la frontera lingüística de Fenollet, i poble de llenguatge ja mixt de llenguadocià— en la forma *ẹlz andę́rs* «els ferros del foc» (segons Griera, *ZRPh.* XLV, 1925, 249, mateixa forma *BDC* XX, 247), en variant semblant a la de Ribesaltes, *andern* en el Capcir (*BDC* III, 119), i el mateix Griera dóna *ləndérn* vagament com a rossellonès en el *BDC* IX, 36.

La forma assenyalada per Belv. i Lab. degué haver tingut ús abans, sigui amb el significat que ells li donen o amb el de capfoguers, en una zona de més al Sud, on avui el terme encara es coneix si bé l'usen amb sentit vague; simplement com a 'estris, entriquells' vaig sentir-lo a les Guilleries: a Vilanova de Sau em deien «a Tortadès hi ha una cabanya que en diuen *La Fusteria*, que hi tenen els *əndę́ris*» (1935) i *AlcM* confirma que *enderris* és «objectes inútils o que fan nosa, *trastos*, *cachivaches*» no sols a Rupit sinó en la zona al Nord que uneix aquesta amb la rossellonesa: Olot i Ripoll. Es comprèn que havent sortit de l'ús corrent, el mot i fins la cosa, la gent no conservi memòria del terme més que com una cosa de l'antigor i d'utilitat escassa; ben possible que es tractés d'un tipus antic de capfoguers o clemàstecs, avui reemplaçat per altres de més eficaços o de fabricació més difosa, i en guardar l'antic els pagesos d'una generació més vella, els d'una altra generació, conservant aquest objecte amb altra ferralla inútil (en una cabanya com la de Tortadès) els joves han acabat per creure que era un terme genèric per a vells estris d'escassa utilitat (ajudant-hi el parònim *ENDERGUES*).

En territori pròpiament gallo-romànic el mot s'ha

conservat molt més, com sigui que es tracta en el fons del nom normal francès dels capfoguers, *landier* (amb l'article *l-* aglutinat), i ben representat en l'occità medieval: vegeu-ne molts exemples de textos en prosa, dels Ss. XIV i XV, en el *PSW* (I, 63) en forma més freqüent *enders, andeir, andès*, però també un cop amb la nostra -RR-: *hun anderre* (*RLR* XV, 15.14); altrament el llegim ja una vegada en un text clàssic, el *Jaufré*: «una bestia grans e estraina / --- cambas longas e grans pès; / majors non es us grans *andès* / ---» (v. 236); «de --- calderiis, *anderiis*, patellis ---» veiem en un doc. en b.-ll., del Carcí, de 1289 (cantó de Montclar, Lot-et-Gar., en els *Rôles Gascons* d'Anglaterra II, 400*a*, n. 4); altres variants antigues en la zona avinyonenca, *andes, endes, àndel, andeler* (Pansier), i el *TdF* el posa sota *enders*, llgd. *andès* «grand trépied de fer servant à supporter un chaudron»; en el Roergue, hi ha també en part la *-rr*: *endèrre, ondèrre, endèr, ondèl* «trépied ---» i *ondorrièyros* (ací *a* > *o*), s. v. *quèrbos* «ustensile de cuisine qu'on suspend à la crémaillère». A l'Alt Arieja predomina avui *andę́r* (Fahrholz, *W. u. W. Arie.*, p. 40) però això deu ser reducció fonètica d'una forma més antiga amb la mateixa diferenciació en *-rn* que hem trobat en rossellonès, car a Massat (ja arran del Coserans) tenim *andèrn* «chenet» (*Arm. dera Mount.*, 1934, 23).

En fi a Gascunya tenim formes amb la *l-* de l'article aglutinada com en francès, almenys en les valls veïnes al Comenge: *landrès* a tota la Vall d'Aran (Cor., *Voc.-Ar.*, 75*a*) i a Sengouanhet (*B. dera M.* VIII, 137) entre Aran i Sent Gaudens, i ha d'arribar molt més cap a Ponent, almenys ho fa pel vessant espanyol: *es landrę́s* a Bielsa (1965). Que el mot tingué a França una elevada antiguitat, ens en dóna almenys la seguretat l'aparició d'una forma *andesus* en un text carolingi del S. IX (el Capitulare de Villis, *ZRPh.* XXXVII, 542), la terminació de la qual, altrament, ni és fàcil d'explicar ni li hem de reconèixer gran importància, com sigui que el fet de tractar-se d'un hapax ens deixa gran latitud per veure-hi una grafia alterada.

No em cal entrar a fons en la qüestió etimològica, ja molt estudiada per Schuchardt (*Litbl.* XXXIX, 42; *An Mussafia*, p. 6) i M-Lübke (*ZRPh.* XXX, 422; *Die Betonung im Gallischen*, 39n.; *REW*, 499), comptant ja amb les dades i temptatives de Benoit, *Die Bezeichnungen für Feuerbock im Frz.*, p. 19 (cf. *ZRPh.* XLIV, 403ss.), i havent estat seguits després pels celtistes. A desgrat d'alguna vacil·lació inicial de M-L., s'està d'acord que es tracta d'un mot pre-romà i segurament cèltic, parent de l'irl. ant. *ainder* 'dona jove, noia', ky. *anneir* 'vedella', amb el derivat *ANDERĪCOS > ky. ant. *enderic* 'toro', la presència del qual en cèltic continental rep encara alguna corroboració pel nom de persona *Anderus*, d'una inscripció de Narbona.

El nom degué, doncs, venir d'alguna comparació o connexió amb el nom d'un animal, tal com la que ha donat lloc a la denominació catalana *cavall foguer* (*BDC* IV, 8) o *cavall de foc* (que ja hem vist en el doc. del S. XV); altrament en occità trobem encara *ander* amb una acc. 'rosella, cascall', que confirma la idea d'ésser femení o donzella; en particular és un fet conegut que els capfoguers antics han tingut pertot un cap d'home o animal, esboscassat més o menys clarament, a la punta (d'on el cat. *capfoguers*), i hi ha proves arqueològiques que els Belgae de la Gran Bretanya hi representaven caps de toro (Pokorny). Que el mot era molt antic en cèltic està comprovat per aquestes dades, i els dubtes de Pedersen (*Litteris* II, 83) semblen només referir-se, al capdavall, al caràcter indoeuropeu del mot en cèltic.[1]

Però això no significa que no fos un mot antiquíssim a l'Europa pre-romana occidental, car des d'antic s'ha vist (cf. Schuchardt) que hi ha parentiu amb el bc. *andere* o *andre* 'senyora', i de fet aquest apareix ben representat en l'onomàstica ibèrica i aquitànica: en aquella *Andere, Anderus, Anderca*, i *Anderexso* (a analitzar *andere-xso*)[2] dels aquitans prova que la forma basca més antiga és *andére* dels dialectes suletí i baix-navarrès, no pas el bisc. i merid. *andra̜* «señora, mujer» ni tampoc el més estès *andre* del guipuscoà, labortà i alt-navarrès (Mitxelena, *Fon. Hist. Vca.*, 161; *Zephyrus* XII, 201; *El pasado de la l. vca.*, 139).

Pokorny, en diversos estudis importants,[3] ha posat de relleu que és molt probable la comunitat d'origen entre el mot cèltic i el basco-ibero-aquitànic, i que en definitiva l'origen deu ser pre-indoeuropeu. Realment fa impressió l'enumeració que dóna d'elements semblants en llenguatges de tipus camític: tuareg *ender* «être en chaleur», Zenaga (Senegal) *ender* «brûler, flamber», Šilh *nder* «bondir, sauter», amb els quals combina el sard *θanda* 'rosella' (= al sentit occità), a base de suposar que *θ-* sigui l'article camític i el sentit primer fos 'noia ardent' una mica pertot, d'on després 'la dona que ja no és donzella', i 'animal calent' ('vedella', 'toro', etc.).

En definitiva un cas conspicu de la seva teoria del substrat pre-indoeuropeu estès des de l'Atlas fins a les Muntanyes Pictes d'Escòcia. No està tan provada aquesta teoria que ens en puguem refiar, però desconfiem més encara de certs indoeuropeistes que la miren amb horror (qui sap si per preocupacions racistes): tan sovint els qui hem treballat en les fases antigues del basc i del pre-celta i pre-germànic ens hem trobat amb elements comuns, que a penes podem creure efecte d'una casualitat.

Resta explicar la terminació catalana en -RR estesa, com hem vist, a diversos punts de l'occità meridional. Es pot pensar en explicacions diverses.[4] ¿Influència de FERRUM (> oc. *fer*, ribag. *ferri*, cat. *ferro*)? M-L. suggeria com a explicació una influència de l'accentuació cèltica: observant que el fr. *landier*, oc. *andè(r)s* demostrava una accentuació cèltica d'*ANDĔRE, accentuació damunt la Ĕ breu, anòmala per a gent llatina, suposava que per això s'hagués canviat en *ANDĔRRE a fi de reduir-ho a un tipus normal. Explicació enginyosa, un poc rebuscada, i a la qual també és pot objectar que tals alteracions convencen si condueixen a una terminació corrent en la llengua adop-

tadora: però -ERRE és terminació ben xocant en llatí.

Induir-nos a acceptar-ho al·legant la necessitat de deixar expedita una etimologia altrament aclarida, fóra perdre de vista que en català i llenguadocià Sud o gascó hi ha encara una altra anomalia fonètica: la conservació de la ND sense assimilació en el cat. *anderris*, *-ernis*, llgd. Sud *andern*, etc. Potser es podria trobar una explicació conjunta a les dues anomalies, admetent que en aquests parlars de l'extrem Sud es parteix d'una forma derivat ANDERERR-, amb terminació iberoide -ERR afegida (la col·lectiva o augmentativa del cerdà *camperri* 'estesa de camps', i de tants topònims): llavors síncope **andrerri*, *-erni*, i aviat eliminació de la primera *r* per dissimilació, ço que tindria alhora l'avantatge triple d'explicar-nos la variant del gascó i l'alt-aragonès *landrès*, on *-ndr-* s'hauria conservat gràcies al fet que allà -RR en posició final donà aviat *-r*, i davant la *s* del plural va desaparèixer. En tot cas, doncs, en *anderris* i *andern* tenim una terminació -ERR de nissaga ibero-basca[5] que en una forma o altra s'introduí en el mot.

[1] L'atribució a l'ieur. ANDHOS 'flor' (*IEW*, 41.3-8, gr. ἄνθος, etc.) és en efecte ben dubtosa. No sóc prou especialitzat en l'indoeuropeu per decidir en última instància si la idea seductora d'un parentiu del cèltic ANDER- 'noia' amb el seu sinònim παρθένος (a base d'un alternant PANDHER ~ PARDHEN-) fóra en rigor (ni que sigui amb les més grans reserves) sostenible. La cosa és tan òbvia (i d'altra banda és sabut que l'etimologia de παρθένος ha estat sempre mirada com un problema obscur), que, no parlant-ne les fonts més accessibles, la cosa raonable és creure que deu haver-hi alguna objecció decisiva o fortíssima en contra, i que es deu tractar d'una falsa aparença aproximada, tant com en el cas de ll. *uirgo* ~ angl. *girl*, d'aparença també seductora però amb obstacles fonètics que realment semblen insuperables. Per a més informació sobre el cèltic ANDER-, veg. Holder III, 615.23-32; i K. Horst Schmidt, *ZRPh.* XXV, p. 130; *DCEC* IV, 100, n. 6-7. — [2] Potser hi hauríem d'afegir el NP gascó *Aner*, i l'important topònim *Anères* (Quoate-Bats, cantó St. Laurent-Neste): tinguem present que *-n-* gascó entre vocals no pot ser -N- però és -ND-. — [3] Article de *Journal of Celtic Studies* I, 1950, 131-3; *Wissenschaftliche Forschungsberichte*, *Keltologie*, 1952, 135; i finalment *ZRPh.* LXVIII, 418-21.— [4] En tot cas Schuchardt es desorientava en pensar que *anderris* fos un femení en *-èrria* (com si fos el cas *histori* < *història*) a base d'una forma basca articulada *-ere-a*. — [5] Fins i tot no fóra absurd suggerir que aquest *andererr-* pogués ser contracció d'un bascoide *ander-ederr* 'noia formosa' (la imminent haplologia de *der-der* pogué ajudar a tal contracció). Això ja sembla rebuscat, i potser valdria més no insistir-hi.

ANDES, ant. 'llitera amb dues barres horitzontals perquè la portin uns homes', del ll. AMĬTES 'barres de les andes', plural de AMES 'perxa'. □ *1.ª doc.*: segon quart S. XIV, Muntaner.

«Ixca la mia senyera, e feyts portar mi en una *anda* entro siam ab los moros malvats; que yo·m pens, puys yo sia lla, ne ells vejen la *anda* hon yo vaig, que tantost Nós los metrem en vençó», Muntaner (cap. 27 i un altre més avall); «jo havia feta fer una *anda* en què havia l'infant, e anava a son aire, e la dida --- e havia 20 hòmens, qui per tandes portaven al coll l'*anda*» (l'Infant de Mallorca, des de Tarragona a Perpinyà), id. cap. 269 (ed. Casac. VII, 5725). Però sempre va ser molt més usual d'emprar-lo en plural (per a l'acc. secundària del sing. *anda* que assenyala *AlcM* en Ausiàs, compareu la del mateix Ausiàs que dóna s. v. *andes*, d'on arrencà aquest sentit): «com --- sa mare la pregàs que menjàs algun poch, per ço que en unes *andes* a la ciutat dur-la poguessen», *Curial* (*NCl.* III, 148). El tractament fonètic, passant per *amdes*, és regular, amb conservació de la -E darrere el grup no homogeni *md*. En oc. ant. es troba algun cop un *ant* com a nom de cert instrument de fusta, rarament.[1]

En català, predominant cada cop més el concurrent *llitera*, l'ús del mot no passà de l'Edat Mitjana. Es mantingué una mica millor en les llengües de l'Oest: gall. i port. antics *âmedes* (*Cantigas*, *Graal*, «*e âmedes* fezeron / log' en que o levavan»: *RFgn.*, 1962, núm. 74, p. 34; *RLus.* XI, 40-41), després algun cop substituït per *andes* i ja *andas* des del S. XVI. Cast. *andas* (S. XIV) i algun cop encara *andes* en el XIII. El llatí AMES, -ĬTIS, era masculí i així es veu encara en portuguès antic, però més tard allí mateix, i en cast. i cat., es torna femení, cosa fàcil sobretot en català gràcies a la forma del plural i segurament facilitada pertot per la influència de PERTICA, cf. *fust* > *fusta*, etc.; d'ací també el pas de *andes* a *andas*; *DCEC* I, 205*a*.

DERIV.: *Andà* (derivat de AMES que fóra més regular de grafiar *andar*, sufix -ARIS, -ARE) 'barrera d'alguns metres de llarg formada per barres horitzontals amb barrons travessers, amb unes quantes de les quals es fa el tancat d'una jaça de bestiar', 'aquest clos o jaça mateix' [1889, Bosch de la Tr.]: *andà* «camps o artiga on fan dormir lo bestiar de llana, acorralat ab cledes per a femar la terra» (en *Butll. Assoc. Exc. Cat.* XII, 226); PCoromines anotava a Bassegoda el 1898: «*andar*: rotllo tancat per bardes o *gledes*, on hi fa nit el bestiar (cast. *aprisco*)»; el rossellonès M. Jampy «parc des brebis où des chèvres placé dans un champ pour le fumer» (*Lliris, roses i violes collits a les muntanyes de Canigó*, s. v.); «de Font-romeu — reina pura — / Verge humil per Déu triada, / com criada, / quan venim vos visitar, / acolliu-nos a l'*andà*», JSebPons (*Canta-Perdiu*, 178, trad. «dans l'enclos»); Grandó definia «bergerie» (*MiscFabra*, 181); Volart definia el de Cerdanya «les barres de fusta que es posen a l'entrada d'un envallat construït amb quatre esparres, per a tancar-hi el ramat que passa les nits a camp ras», «per extensió s'aplica a tot l'envallat o *cercat*» (*BDC* II, 51); afegint-hi les dades d'escriptors veiem, doncs, que és de tot el nostre Pirineu, des de la Tet i l'Empordà fins a les Ma-

leïdes.

Car jo tinc anotat *l' andà* a Cerdanya, des de Ro i Angostrina, i definit 'la portella (del corral)' a la V. de Barravés (*BDC* VI, 33), *andàs* a la Pobla de Lillet, Bescaran, la baixa Valira d'Andorra (1935), tots els pobles de Cardós i Vall Ferrera,[2] «orri és un lloc on munyen, amb *andàs*» a la Vall d'Àssua (Seurí, 1959), Vall de Boí, Les Paüls (1957); veg. encara *BDC* IX, 96; XVI, 10; XIX, 77; XX, 30; Krüger, *HPyr.* (*VKR* VIII, 50); Wartburg, *ARom.* IV, 265; *Rohlfs*, *ZRPh.* LII, 71 (cf. *Le Gc.*$_1$, p. 34 i § 89). Encara que és mot estrany a l'occità comú, antic i modern (*TdF*, *PDPF*), sobreïx més o menys de la nostra frontera Nord: arieg. *andà* «parc à moutons» (a Queragut, *B. dera M.* XXV, 70), «geflochtene Hürde» a Seix de Coserans, alt-aranès *andás* pl. 'tanca, generalment de forma quadrada, feta amb una renglera d'estaques clavadas en terra, per tancar el bestiar durant la nit' (Co., *VocAr.*, *5a*).

L'evolució fonètica i semàntica del mot partint de AMITES 'perxes', 'barres' és tan clara que no cal entretenir-s'hi: no pensem, doncs, en AMBĬTUS (el contacte semàntic amb el qual fóra més vague, i suposaria partir de l'acc. de 'clos' que els muntanyencs senten unànimement com a impròpia o secundària), com férem Moll (*AORBB* I, 1928, 193; *AlcM*) i jo mateix (*VocAr.*), ni menys en ANTA (Wartburg, alhora impossible fonèticament) sinó en el que ja indicaren Krüger i Rohlfs. D'altra banda tothom s'equivoca en creure que la terminació pugui ser -ANUM (llavors el plural, pertot dominant, hauria hagut de ser **andans* i el que trobem pertot és *andàs*); es tracta, doncs, d'un AMIT-ARE originari, format a manera de col·lectiu.

Altrament sembla que el mot havia existit en algun sentit semblant en mossàrab, i allí conservaria la *-r*, car tenim en àrab magrebí i en bereber *andar* en el sentit d'"era de batre el gra', i després 'paller' (Schuchardt, *Rom. Lehnw. im Berb.*, 53, n. 1), que degueren ser transmesos per un mossàrab **amṭár*.

Ander [1395].

[1] D'on un gc. *lant*, o *lans*, «brancard pour porter des cercueils» (Palay). — [2] «Baranes per guardar el bestiar a muntanya», Tor, «serveixen per fer la pleta», Esterri de Cardós, «tanques de tres metres de llarg cada una, formades per barres llargues entrecreuades amb bastons, que serveixen per fer una pleta», Farrera (1932-4).

Andoi, *andoiar*, *andola*, *andolla*, *andorra*, *andorrejar*, *andorrer*, *andosa*, V. *anar* *Andosc.*, *-osca*, V. *DCEC* I, 208, i IV, 920 *Andossiau*, *andossién*, V. *adéu-siau* (*DÉU*)

Andratx: com que ja figura en la *Crònica* de Jaume I, i sembla que ja n'hi ha algun testimoni del temps dels moros, amb *-ntr-* —essent fantàstic de pensar en un origen cèltic, i tant o més, d'igualar-lo amb el cast. *andrajo* (que no té l'etimologia aràbiga suposada per Asín, veg. *DCEC*, i ve d'un mot en -ALIU), i no gaire menys relacionar-lo amb l'*Andarax* de les Alpujarras (altrament d'etimologia problemàtica)— essent aquella costa plena de coves,[1] pot ser ANTRA 'cavernes' (*antrum* és llatí ja des de Virgili), si bé amb doble signe de plural (com *Empúries*, *Arbúcies*, *Blanes*, etc.): *ANTRAS > àr. *anṭraš*, amb el mateix trasllat de l'accent i el mateix pas a *-č* que en *Crestatx* (CASTRAS o CRISTAS), *Portinatx* (SPORTINAS), *Costitx* (COSTIS, abl., 'a les costes'), *Mortitx* (MURTIS), *Felanitx* (FENALES), *Cugulutx* (CUCULLOS), etc. Doncs, un homònim mossàrab del poble gascó pirinenc d'*Antras*, en el Coserans (Arieja, distr. Saint Girons), prop del qual hi ha diverses esplugues de renom, entre elles *la Spugo Cabano*.

[1] I no pas de les petites. «Tantes avencs» hi ha —em deien, parlant d'un sector dels més importants de la costa andritxola— que de tot allò en diuen *S'Avencà(r)* (1964).

Andreci, V. *andro-* *Andrina*, *andriner*, *andrino*, 'aranyó' (i, per encreuament amb *aranyons*, probablement, *andrillons* < *andrinyons*), V. *DCEC* (*ENDRINA*)

ANDRO- forma prefixada del gr. ἀνήρ, ἀνδρός, 'home, persona masculina': *androgin* [1695, Lacav. *-gino*; Lab. 1839]; gr. ἀνδρόγυνος id., cpt. amb γυνή 'dona'; *androginia* [1868, *SLitCosta*] *androginisme*; *androginòfor*. *Andreci* o *androceu*, ll. mod. *androecium*, format amb οἰκίον 'casa'. *Androdioècia* *Andròfor* [1868, *o. c.*]. *Androide* [1868, *o. c.*]. *Andromonoècia*. *Andromorf*. *Andròspora*. *Androsporangi*.

ANDRÒMINA, generalment usat en plural, *andròmines*, mot popular, comú amb el castellà i el portuguès, amb un significat comú com 'embulls', 'trastos inútils'; origen incert, potser deformació del nom d'*Andròmeda*, protagonista d'una història mitològica, tan fantàstica que contada a la gent es degué pendre com a expressió eminent de la idea de 'faula, mentida, embolic'. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.

En aquest dicc. i en el Lab. 1839, només apareix amb el mateix sentit que en castellà i a València: «fraus, fallacia», «trapasseria, enredo ab què es pretén al·lucinar; *andròmina*, tramoya». Que ve a ser el mateix que defineix el *DAut.*: «voz con que vulgar y baxamente se da a entender a otro que miente, o busca excusas y cuentos con que ocultar la falsedad con que obra o con que quiere engañar; y assí se dice mui comúnmente *con bravas andróminas* se viene vuestra merced». Sentit que s'ha mantingut entre els valencians: «embull, qüestió intrincada» (amb ex. del castellonenc Guinot, en *AlcM*), o bé «faula, enganyalla»: «ix sa mare de la promesa i li diu que Maria no hi era: que havia anat a mercat o no sé quina *andròmina*» en les *Narracions* d'Enric Valor; de la idea d'"embolic, combinació enginyosa' deu venir l'ús que en feia MGadea, quasi amb el sentit de 'joc de mots, xisto, calembur', car després d'exemplificar la «Llei de l'embut» amb una cobla al·lusiva i irònica

que compon, acaba dient «comprenen vostés l'*andròmina?*». Aquest, amb l'ex. de Valor i un de Ruyra (*AlcM*) són els únics exs. en què el veiem en sing.

Però els escriptors del Princ. li donen des del S. XIX el sentit nou de 'estris inútils', 'objectes merament curiosos', el qual, però, no és solament d'allà sinó també d'Eivissa: «trastos viejos» (PzCabrero): «lo timbal, pandero y'ls ferrets, la bola de fusta y demés *andròminas*, mal vengudas y may més cobradas, varen passar a una altra companyia de volatiners», Emili Vilanova (*Del meu tros*, 199), «lo sastre y'l caçador --- s'atrafegaven --- embaraçats com a firetayres y fressejant com fures, hi trasbalsaven un sens fi d'*andròmines*», Pons i Massaveu (*Trascant per les serres*, 52); vegeu-ne més, de N. Oller, JRuyra i VCatalà en *AlcM*, que localitza aquesta acc. en tot el català central, des de l'Empordà fins al Camp de Tarragona; sovint com a terme vague i molt comprensiu, incloent-hi, com a nom irònic, peces de vestir —sigui velles, sigui gentils però usades—; «el nostre Avi --- havia vingut a raure al poble --- esparracada la roba, sense camisa, amb un tros d'espardenya a cada peu, i el sac de les *andròmines* a l'esquena», PCoromines (*L'Avi dels Mussols* III, *O. C.*, 550a); quan se li ha posat la roba que el Cavaller anomena «les seves gales» contesta la Comtessa Elionor: «Oriana es sentirà orgullosa del compliment que li faig emprant les seves *andròmines* id. (*L'Amor Traïdor*, *O. C.*, 615*b*).

També és un mot portuguès: *endrómina* 'ardit', 'acte d'aprofitar-se d'algú amb astúcia' (Fig., Bessa, Michaëlis), en el Brasil «negociata, esperteza, trapaça, ou como na gíria portuguesa, mentira, logro, ludíbrio, pantomimice» (Pereira da Costa, i *andrómina* a Pernambuco), Lisboa *endrominar* 'enredar amb falòrnies' (Wagner, *VKR* X, 18). I dóna també algun senyal de vida antiga i pròpia en el castellà d'Amèrica: mex. *indrominado* 'borratxo' (*hin-*, Ramos Duarte), Bogotà *indormia* «maña, arbitrio»[1] (Cuervo, *Apunt. L. Bog.*, § 942, p. 67[5]) que podria resultar d'una reducció de **indrómida*.

S'ha escrit bastant, i ben poc encertat, sobre l'origen del mot, ideant un ètimon basc merament imaginari i semànticament allunyat; o bé les diverses etimologies proposades successivament per Spitzer, francament contradictòries les unes de les altres, gens convincents i totes més o menys rebuscades. Sembla inútil de repetir la refutació que vaig donar de tot això en el *DCEC* I, 209-210. En canvi ara veig com a tan versemblant com aleshores, que el mite d'Andròmeda, molt popularitzat en els ambients renaixentistes per les traduccions de les *Metamorfosis* d'Ovidi, es vagi pendre com a exemple eminent del conte meravellós i increïble: s'hi prestava la història de la jove exposada al monstre marí, socorreguda per Perseu, que fa cap a cavall del seu meravellós Pegàs, i finalment canviada per Atena en una constel·lació celeste. És eloqüent el paral·lel de *QUIMERA* 'idea fantàstica', 'tràfec, baralla', 'ràbia, tírria'. L'única novetat ací és el pas ulterior de 'embull, embolic' a 'entriquell, objecte curiós però inútil' (cf. *anderris*, *endergues*, que en català pogueren influir-hi).[2]

[1] En relació amb *andròmines* i variants, com aquest hisp-am. *indormia*, està *endimaris*, *-ari*, 'trasto inútil', 'persona menyspreable', mot local de la zona Garraf-Sitges, que *AlcM* estén massa: és tan estrictament local (no n'he tingut cap notícia fins als 70 anys) que dubto que s'usi, com diu, en el Camp de Tarragona i en tot cas és infundat parlar de Barcelona (confirmo Sitges 1978). Deu haver-hi encreuament amb el grup d'*endergues/anderris* i, en la terminació, mots com l'arag. *a(r)tularios* (veg. *ATUELL*), b. ll. *actuarius*, o un castellanisme *acuaris* < cast. *ajuar(es)*. O es pot pensar en un diminutiu b-gr. com **ανθημάριον*. — [2] El canvi de *-d-* en *-n-* essencialment deu ser degut a dilació de la nasalitat, més que a influència del nom d'home *Andromenes*, per bé que aquest també pogué ajudar-hi, entre estudiants, puix que la seva història, si bé molt menys adequada al cas, també era famosa: «De *Andromene* ut scribis, ita putaram; scisses enim mihique dixisses», Ciceró, *Att.*, 13.25.1.

ANDRONA, 'passadís estret entre dues cases', 'vall o trinxera que serveix per a l'escorriment de les aigües', del ll. *andron*, acusatiu *andrōna*, id., pres del gr. *ἀνδρῶν, -ῶνος*, pròpiament 'part de la casa reservada als homes'. □ *1.ª doc.*: 1302.

El tenim ja en un doc. barceloní de 1302 («l'escala que vós manàs fer en aquela *endrona* qui és e·l palau de Santaeulàlia»; en la trad. del *Decameron*: «entre la casa de la dona e la casa d'un seu veí havia un carreró, que hom apella *androna*». El mot forma part de la terminologia tradicional del Dret civil català, i així el registren Belv. («callejón: inter parietes angustum spatium luci recipiendae») i el *DAg.* («carreró, tros descobert que separa una casa de l'altra»), *BDC* XX, 90. Com que aquests espais, tant o més sovint que per a la llum, s'usen per a escorriments i desaigües, s'explica que cap ací hagi anat l'evolució semàntica en terres valencianes i que allà s'hagi estès també a l'ambient rural i hortícola, fora dels recintes urbans. La documentació en baix llatí barceloní permetria precisar algun detall de la cosa en el S. XI (7 docs. des de 1044 en Bast-Bass., 102).

A Cullera expliquen: «*La Espillera* és una *androna* del carrer Tal que servix d'escorriment d'aigües de pluja i va al riu»; però a la Llosa de Ranes defineixen *andrǫna* «una *zanja* tapada amb pedres per a un desaigüe destinat a llevar un aiguamoll»; a Fortaleny n'han fet sinònim de «cano de sèquia», i el mateix valor sembla tenir a Riola i Algemesí (on me'l deien com a topònim *L'Androna*, vora sèquies); cap a Gandia, a la Font d'En Carroç és el 'forat de l'albelló' (dels camps), i hi ha el *Cocó de l'Androna* en plena serra de Segàrria, a Beniarbeig. A Menorca, potser no surt del sentit tradicional, però també ha deixat de ser patrimoni de juristes; a Ciutadella hi ha *es carrer de Ses Andrones*, i també a Alaior *S'Androna* és el nom d'un carrer, que ja figurava en la llista de c. l'any 1800 (Hz. Sanz, p. 74); més notable és, però,

que Febrer i Cardona l'iguali a «matorral; terre inculte couverte de buissons; dumetum, frutetum», 38.

L'origen del mot, en definitiva, es troba en el grec *ἀνδρῶν, -ῶνος*, ja mot dels tràgics i àtics (Esquil, Xenofont, etc.), però allà no és més que una part de la casa: la reservada per a dormitori dels homes, d'acord amb la derivació del gr. *ἀνήρ, ἀνδρός*, 'home, persona mascle'; mentre que en llatí ja apareix com a nom del passatge estret entre dues parets (Plini, Vitruvi); un sinònim *andronitis* va sofrir el mateix canvi en passar del grec al llatí. Però aquest canvi de significat no és motiu per dubtar de la procedència greco-llatina del mot romànic (cf. per a l'Emília i algun altre parlar, Bertoni, *ZRPh.* XXXV, 1911, 67-68; Wiener, *ZRPh.* XXXVI, 391-4); per al venecià, trentí i italià comú, Olivieri, *Saggio sulla top. vèneta*, 244; Ang. Prati, s. v.), puix que així com així el sentit romànic ja es documenta en llatí, i fins la forma d'acusatiu *androna*, amb *-a*, que s'ha generalitzat en romànic, es pot mirar com una prova més de la procedència, en definitiva, grega. Es pot suposar que primer es diria de les habitacions dels esclaus i mossos, que serien a les parts més humils dels baixos de la casa, i des d'ací el mot passava naturalment a l'espai adjacent entre una casa i l'altra.

DERIV.: *Andronada.*

Andúrria, V. *anar*

ÀNEC, de l'antic *ànet*, i aquest del ll. ANAS, ANĂTIS, id. □ *1.ª doc.*: 1275.

El batlle de Perpinyà establia en aquest any que «negú revenedor ni regater no aus comprar --- entorn la vila de Perpenyà --- perdius ni *ànetz*, ni folges, ni todós, ni saxels ni altra volateria» (*RLR* IV, 358); també llegim *anetz* en un doc. perpinyanenc de 1313 (*RLR* XXIX, 68), i amb grafia mig-llatina «inter ochas et *anads* VII, et decem gallinas» en un de l'a. 1100 (*BABL* VII, 389); forma que encara trobem en la *Doctrina Moral* del mallorquí Pachs a principis del S. XV: «*l'ànet* viu en l'ayga la luor d'una stella e pensant que fos pex, volch — lo pendre e no y trobà res» (*DBal.*). No sembla que la variant *ànec* (*ànech*) es trobi fins al S. XV, en la *Cirurgia* de Cauliac, i OPou admet juntament «*anada* o *anec*: anas» (*ThPu.*, 45), a accentuar segurament tots dos en la vocal inicial. El plural *anads* en 3 docs. de 1066 a 1100, Bast.-Bass., 100.

El pas de *ànet* a *ànec*, és un fet que es retroba en altres mots de forma semblant, com *préstec* de *préstet*: en general es tracta de la preferència de les terminacions corrents en perjudici de les més rares, que pot actuar més fàcilment en una term. consonàntica quan es tracta d'una síl·laba àtona (cf. fets com els exemplificats en *mústic*, *nòlit*, etc.); i també hi entrà en joc el canvi freqüent de *-ca* de plural en *-ts*, amb la seva ultracorrecció. Avui la forma *ànec* és d'ús general a tot el Principat i la que revesteix el mot en la major part del País Valencià: fins a l'extrem NO. (Cardós i Vall Ferrera; Barravès, *BDC* VI, 18; Benavarri, *BDC* VII, 69) i fins a l'extrem Sud. És veritat que *pato*, forma igual a la castellana i segons sembla manllevada,[1] ha penetrat profundament en les terres de l'Horta i del Sud, i que en alguns llocs conservadors de terra valenciana s'ha mantingut *ànet*, i fins amb *-t* final: sento a dir *patos* a Elx, a Alcoi i en algun poble de Gandia, com Oliva. A l'Albufera de València m'explicaren que en el Palmar diuen *patos*, però saben que s'ha dit *ànets*, i que encara «ho diuen els *hortolans*»; consta fins i tot en la toponímia de l'Albufera, car la gent de Sueca explica que la *Mòta dels Ànets* «és una escorrentia en la partida del Malvinar», i en efecte consta en les llistes impreses de les «replaces» de «tirades dels pardals» de l'Albufera, que l'any 1964 se subhastaven a Sueca (Fermí Cortés).

Àneda, au de pas, ha tingut gran extensió en la nostra llengua, prescindint bastant del sexe de l'animal. Generalment no es té noció d'això últim, i sobretot en les zones d'albufera o de delta, on abunden els ocells de pas, el femení *àneda* és el preferit per a això. El trobem ja en Arnau de Vilanova, i en diversos textos del S. XIV, on *AlcM* en cita testimonis que no semblen al·ludir a un animal especial. A Eivissa (*BDC* I, 32) i a Tortosa i Ribera de l'Ebre s'ha afermat molt una variant amb metàtesi, *àdena* (Arabía, *Misc.Folklòrica*, p. 162; Mestre Noè, *BDC* III, 82); a Benifallet *àdenes* sentia ja com a nom d'uns ocells de riu a l'Ebre (1923), i en les notes preses en aquell viatge precisava el meu pare: «*àdenes* f. pl.: ocells silvestres gallinacis; s'usa com a genèric, que abraça els cercets, els collverds i les *àdenes*, en sentit estricte, que són més grans que els cercets i més que un colom dels grossos». Hem vist que OPou admetia *anada* al costat de *anec*, i encara que és versemblant que s'accentués en la inicial, cal advertir que he sentit *náda* (i fins i tot amb afèresi) en el Baix Segre, a Aitona (1935), *anáę* a Fraga (*BDC* IV, 39). També a l'Alta Ribagorça és popular *àneda*, a Benasc (1965).

Però és sobretot a les Illes on aquesta forma s'ha mantingut. A Mallorca, com a vella forma del llenguatge conservador s'usava *àneda*;[2] però després la variant reconeguda generalment com a mallorquina ha estat *ànnera* (Forteza, *Gram.*, 64; AMAlcover, *BDLC* IV, 197; *AlcM*), i jo mateix vaig sentir-ho així a diversos punts de l'Illa (*Cova de Ses Ànneres* a Llorito, etc.);[3] m'escrivia J. G. M. que «*anera*» també s'usa a Elx.

DERIV.: *Anedó* [S. XIII, *Costums de Tortosa*: «d'oques o de paons --- nexen poyls o colins <lleg *conils*?>, o *anedons*, coloms o d'altres aus o besties», ed. Oliver, 422; *BDC* X, 58; Muntaner]; mall. *anneró. Annerot. Aneder. Ànega* 'ànec femella' (vigatà, *DAg.*).

Anadilla 'eix de la mola' [en un doc. medieval de Lleida, *DAg.*; després apocopat en *nadilla*, amb docs. en *AlcM*]; d'ací també oc. ant. *anadilha* id. i 'frontissa', del ll. ANATICULA 'picaporta', 'eix de la mola', 'remenador' (Ernout, *Les Éléments Dial. du Vocab. Latin*, 107-8), d'on provenen així mateix l'arag. i cast. ant. *anadija*, *nadija*, després *navija* o *nablija* (per con-

taminació de CLAVICULA: Dám. Alonso, *RFE* x, 306-7; GDiego, *RFE* xv, 341); gascó *andilho*, *-ilha* (Vall d'Aran; «espèce de loquet» des del Coserans fins al Lavedà, Rohlfs, *RLIR* vii, 153; i en el Gers «support de la meule d'un moulin», Cénac), llgd. *anadilho* o *nadilho*, prov. *anedilho* (*TdF*).

[1] No assegurem, però, del tot que l'àrab dels moriscos no contribuís a aquesta intrusió. L'àrab *baṭṭ* és el nom clàssic de l'àrab per a 'ànec': coincidència, perquè ni en castellà ve de l'àrab ni en àrab pot ser mossarabisme, com demostro en *DCEC* i, 693-4. No solament el contacte amb els moriscos arabitzats sinó també les condicions expressives i onomatopeiques del mot (que també documento allà en altres llengües) pogueren, doncs, ajudar al que fou, de tota manera, bàsicament un intrús. — [2] Així l'humorista G. Roca i Seguí, c. 1700: «surt, cara d'àspia / --- surt morros d'*àneda* / dents d'os de bístia, / seyetas d'àncora, / coll de pinsà», JMBover, *BiblEBol.* ii, 273.33.1; el mateix Bover en la *Not. de la Isla de Mall.*, 1834, p. 21, donava *ànada* com a correspondència del cast. *pato*. — [3] Cf. *mèllera* 'merla', *fèllera*, *sóllera*. És una forma que no deixa d'intrigar. Car recorda curiosament la més estesa en els dialectes d'Itàlia, incloent-hi l'it. literari *ànitra*, trentí *ànedra*, ven. *ànara*, i la forma *ànatra* que és de bastants parlars toscans, i *ànnatra* «anas boscas e qualche altro anatide maggiore» a Servigliano en les Marques (*ARom.* xiii, 248). Ang. Prati suposa que *ANĬTRA existí en llatí tardà. Tanmateix potser hi ha convergència casual, tenint en compte d'una banda la *nn* geminada, relacionable amb l'esquema *geminada* interna +*-era* del tipus *mèllera* (supra) i d'altra banda la freqüència dels derivats com *plàtera*, *càssera* (*casserola*).

ANÈCDOTA, pres del gr. *ἀνέκδοτα*, neutre plural d'*ἀνέκδοτος* 'inèdit', derivat privatiu del verb *ἐκδίδωμι* 'jo publico'. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.; Febrer i Cardona; 1839 Lab.

El francès *anecdote* ja s'usava a la fi del S. xviii i l'it. *anèddoto*, en el segon quart del xviii i potser serviren almenys com a impuls per a l'adopció del mot en català i en castellà (on tampoc no es documenta fins a la fi del S. xviii), però l'arrencada principal pertot es deu trobar en els *Anecdota* de Procòpios (S. vii), història que acumulava detalls poc coneguts.

Deriv.: *Anecdòtic* [no Lab.; Pons i Massaveu, *AlcM*]. *Anecdotista*. *Anecdotari*. *Anecdotisme*.

Àneda, *anedó*, V. *ànec* *Anegar*, V. *negar*

ANELL, del ll. ANĔLLUS 'anell petit', diminutiu d'ANŬLUS 'anell'. □ *1.ª doc.*: S. xiii: Llull, Jaume I.

«E havien feyt un buçó e una pertxa que li havien ferrat al cap primer, e *anels* que havia deçà e delà, on se tinguessen les cordes, ab que derrocassen les cases de N'Atbran» (*Cròn.*, 329); «més val lo azamant en l'agulla que lo safir en l'*anell* d'aur» (*Merav.*, *O. C.*, i, 157); «acostà's a ell e demanà-li l'*anell* de la Capitania, e Tirant se levà la manyopa de la mà, e tragué's l'*anell* e donà-lo-y», *Tirant* (Ag. ii, 108); tota mena d'usos especialitzats o tècnics: *CostCatManc.* i, s. v.; *BDC* xii, 5, 76; xiv, 4; xiii, 90; xvii, 94; xix, 78; xx, 247.

Deriv.: Al costat d'*anell*, el català (a diferència de les llengües germanes, fr., it., cast., oc. ant., en les quals és pràcticament inexistent) ha descabdellat molt el femení *anella* [doc. de 1379, i 1403, *DAg.*, *AlcM.*; «les petites atxes portaven en l'*anella* de l'arçó de la sella», *Tirant* (Ag. i, 211); «les *anelletes*: anuli» parlant del llit i de les seves cortines, OPou, *ThPu.*, 234; «la sardana --- és la mòbil, magnífica *anella*, / que amb pausa i amb mida va lenta, oscil·lant / --- / Tota ma pàtria cabrà en eixa *anella*, / i els pobles diran: / la sardana és la dansa més bella ---», Maragall: usual igualment pertot on es parla la llengua, fins a l'extrem NO.: 'la de trucar a una porta', 'la de fermar la dalla', 'la que uneix l'arada al jou (o *traiga*)' a Cardós i Vall Ferrera, 1932-4; *BDC* iv, 65; xvi, 7; xx, 153; formació explicable no sols pel sistema català dels femenins-augmentatius (Wartburg, *BDC* ix, 52), sinó encara gràcies a l'acció del quasi-sinònim ARMĬLLA, que ha donat lloc a la variant local *arnella*; *anelleta* [1429], *anellet* [1485]. *Anellada*. *Anellat*. *Anellar*, *-llat* [princ. S. xv]; +*anellar* adj. («estès lo det *anelar* envers él», *VidesR.*, 46r1, n. 10, trad. *digitum annularem*, 116.23). *Anellejar*. *Anellenc*. Formes sàvies: *ànul*, ll. *anŭlus*; *anular*, *-ari*, *anulós*. *Anèl·lids* [1868, *SLitCosta*]. Cf. *ANUS*.

Anèmia, *anèmic*, V. *hemo-*

ANEMO-, primer element de compostos savis, format amb el gr. *ἄνεμος* 'vent'. *Anemòmetre* [1868, *SLitCosta*]; *anemometria* [id.], *anemomètric*, *anemometrògraf* [id.]. *Anemografia* [id.], *anemògraf*, *anemograma*. *Anemoscopi*. *Anemone* [«anemóna», princ. S. xix, el men. Febrer i Cardona, p. 38] el *DFa.* i *AlcM* només admeten l'accentuació *anemone*, però l'accentuació i forma *anèmona* [1868, *SLitCosta*], encara que injustificada, ja no té remei, majorment havent estat consagrada per un clàssic («una edat càndida / qui es coronà d'*anèmones*», Costa i Llobera, *Horacianes*, 49), pres del ll. *anemōne* i aquest del grec *ἀνεμώνη* id., que passa per ser derivat de *ἄνεμος*, perquè es bada fàcilment al contacte del vent;[1] *anemònic*; *anemonina*.

[1] És veritat que els hel·lenistes discorden sobre aquesta etimologia, acceptada per Prellwitz, Solmberg, i darrerament per Frisk, mentre que JBHofmann i HLewy prefereixen la derivació del nom semític d'Adonis, i Boisacq vacil·la, citant bibliografia (que cal estudiar directament perquè les raons que donen uns i altres no resolen el dubte). De tota manera el mot degué ser percebut pels grecs com un derivat d' *ἄνεμος*.

Anepigràfic, V. *gràfic*

ANEROIDE, '(baròmetre) que funciona sense mercuri, per la pressió de l'aire sobre una tapa flexible', del fr. *anéroïde*, format pel seu inventor Vidi amb el grec *νηρός* 'fluid, líquid' (també *ναρός*), amb el prefix privatiu *ἀ-*. ☐ *1.ª doc.*: c. 1885, Artur Osona, que en les seves guies declara donar les altituds segons un aneroide de butxaca.

Anestèsia, *anestesiar*, *anestèsic*, V. *estètic*

ANET, 'anethum graveolens', pres del ll. *anēthum* i aquest del gr. *ἄνηθον* id. ☐ *1.ª doc.*: S. xv.

Ja figura en el *Liber Eleg.* de Joan Esteve, a. 1472 (*DAg.*) i en un parell de textos tècnics de la mateixa centúria (*AlcM*); «*anet*: anetum», 1575, OPou (*ThPu.*, 48*b*); Cavanilles, *Observ.* II, 328; «anêt: eneldo», Febrer i Cardona (p. 38). Del mateix origen it. *aneto*, oc. *anet*; mentre que el cast. *eneldo*, *aneldo*, i el port. *endro*, provenen d'un diminutiu ll. *ANETHULUM; *DCEC* II, 272*a*; *REW*, 454-5. Del romànic va passar al basc, en diverses variants segons els dialectes antics i moderns: *anedo* bisc., *anero* b.-nav. «cierta hierba de aroma muy fuerte», d'altra banda *aneta* 'fonoll', a.-nav., b.-nav., lab., sul.; des de l'antic basc local o d'un parlar gascó, potser, a.-arag. *anerros* 'évol o saüquer baix, que agrada molt a les vaques' (Canfranc, 1966); caldrà però estudiar millor si la influència del nom d'alguna altra planta com *cigüerro* no pot haver actuat sobre això i sobre el b.-nav. *anero*.

DERIV.: *Aneta* [Eiximenis]. *Anetol*.

Aneulat, V. *neula*

ANEURISMA, pres del gr. *ἀνεύρυσμα* id., derivat d'*ἀνευρύνω* 'jo dilato' (de *εὐρύς* 'ample'). ☐ *1.ª doc.*: mj. S. xv, Cauliac; *anaurisme*, 1803, Belv.

DERIV.: *Aneurismal* [Cauliac].

Anex (*DFa.*₁ i *DFa.*₂) o *annex*, *anexar* o *annexar*, *anexió* o *annexió*, *anexionar* o *annexionar*, V. *nexe*
Anfaç o *anfàs*, V. *faç*

ANFÓS, nom antic del nero, encara d'ús general a les Illes, probablement del nom de persona *Anfós* 'Alfons', potser per certes qualitats humanals que se li han fantasiat; de fet sembla que *alfons*, *alfonso* (o *anfóssols*?), també s'han usat com a nom de l'*anfós*. ☐ *1.ª doc.*: Llull.

Que sembla al·ludir al gust suculent de la seva carn en dir que «leó, *anfós e salmó*, que fa pus bell nomenar que gall ne moltó». També en la *Vesió* de Bernat de So (1315-85) s'enomenen «lampreses e salmós, / savogues ez *amfós*, / estorjons e dalfís», v. 118 (que Am. Pagès volia eliminar amb una de les seves habituals ineruditès esmenes, canviant-ho en *amsós*, que pretenia igualar a *anxoves*, *Rom.* LIV, 38). Apareix sovint ja en docs. medievals: «corbally, reig, *amfós*, carina e altres peixos», any 1313, en una llista de Balaguer (*BABL* XII, 421), «la liura del *anfós*, més de — 3 ds.», ban de Barcelona, 1349-56, *enfós* en una llista mallorquina de 1361-5 (*BSAL* VII, 119*b*), «mujals, lisses, reg, corbay, *amfós*, anguilles», a St. Celoni, a. 1370 (*BABL* XII, 148); en llistes rosselloneses de 1378 (*roger*, *amfós* ---), 1379 (amb *corball*, amb *reig*), 1418 («*amfosses*, bogaravells, *esturjons* ---»), de l'*InvLC* d'Alart; «los *emfosos*» en una versió del Robert Coch de 1568 (*BSAL* VIII, 118*a*); en llistes eivissenques de 1655 («los *enfosos*, déntols, pagres») i 1728 (*BSAL* V, 180*a*; III, 266*b*, 267*b*).

No crec que s'usi ja en el Continent, però es manté ben viu a les Illes: «Na Catalina m'agrada / perque té es parlâ amorós, / i sa boqueta d'*anfós* / i es nas de rata-pinyada» (Moll, *Amoroses*, 97). JMBover donà *amfós* com a nom mallorquí del cast. *mero* (*NotIsMall.*, 1834, p. 22); a Menorca Febrer Cardona (p. 38); Castelló diu que a l'Espalmador i a la Sabina (entre Eivissa i Formentera), pesquen «*anfosos* (meros) y *dentols*, amb nanses, llenses grosses i palangres» (*Ibiza y Form.*, p. 121); a Deià i a Cala Rajada m'explicaven que pescaven *s əmfós* amb gambins (1964, 1968); M. Duran i Ordinyana, savi oceanògraf, em confirmà a Palma que és el nero que havia menjat jo a Sa Calobra; igual em definien els *əmfósus* a Fornells de Menorca, i a Cabrera el pescador que vaig veure havia agafat *cinc əmfósos* amb vuit llences (1968).

Rebutgem l'etimologia àr. *al-fût* 'el peix' de Steiger, *Contr.*, 129, no sols pels greus obstacles fonètics, sinó perquè no tindria solta haver anomenat amb un nom tan vague un peix tan particular i no pas dels vulgars i freqüents. És raonable, en canvi, que el vagin batejar amb un nom propi de persona, que no és pas el primer cas amb noms de peixos, ni en general d'animals (potser els mateixos *roger*, *lluç*, *juriola*; *bernat*, *martí*, *francolí*), especialment quan es tracta d'un peix de gust refinat, mereixedor del nom d'un rei: cast. *pejerey*, cat. *reig* REGIUS, *emperador*; el mateix *anfós* porta el nom de *rei*, *reiet*, *moll reial*, *moret vermell*, cast. *cardenal*; se li atribueixen qualitats quasi-humanes: *boqueta d'anfós*, *anfós jueu*. Particularment pensem que l'única etimologia raonable que s'ha pogut dar fins avui de *NERO* és el nom de l'emperador *Nero*, *Neronis*. I realment sembla que el mateix *anfós* ha dut el nom d'*alfonso* segons el *DTo.* i Esteve, *Voc. dels Peixos* (*AlcM*), i que en el *Libre del Mostaçaf*, de 1369, segons el *DAg.* *alfons* era un «peix de tall que es venia a cinc diners la lliura».[1] *Enfú* (també *anfús*) és un peix força diferent a Menorca, petit, de la família dels ofídids, un «sonso»; no pensem d'aquest tampoc que pugui venir del *fût* 'peix' aràbic, i encara que tampoc és clar que sigui una variant d'*anfós*, almenys no hi hauria gran dificultat fonètica (mossàrab per HILDIFUNS?).

[1] Podríem inclús pensar que *amfossols* no sigui més que una ultracorrecció d'un *alfonsos*. Però es veu que tenen raó el *DAg.* i *AlcM* en mirar-lo com un diminutiu accentuat en *-òl*. PzCabrero en el vocab.

d'Eivissa tradueix «*anfós, anfosol*» per «mero, merito». El menorquí Febrer i Cardona registra *anfossòl* «mero pequeño, petit mero».

ANFRACTUÓS, pres del ll. *anfractuosus* 'tortuós', derivat d'*anfractus*, *-tūs*, 'marrada, sinuositat', i aquest de *frangere* 'trencar' amb prefix *am-* 'pels dos costats'. □ *1.ª doc.*: 1905, Bulbena.

DERIV.: *Anfractuositat* [id.].

Anganell tort. 'nou del coll', V. *DCEC* I, 51*a*, 38-41, d'*al-galell* per dissimilació *Anganelles*, *anganells*, *anganilla*, *-illes*, V. *DCEC* I, 212 (*ANGARILLAS*)

ÀNGEL, pres del ll. *angĕlus* id., i aquest del grec ἄγγελος 'nunci, missatger'. □ *1.ª doc.*: orígens.

Ja el tenim a les *Homilies d'Organyà*: «que Jhesú Crist nos den <'digni's'> portar denant los *àngels*, e·l cel» (3v4, n. 33). «E açò féu aquell *àngel* que Déus nos envià», Jaume I (*Cròn.*, 116); freqüent en Llull: *Blanquerna*, *NCl.* I, 193.12; «la carn que·l fill de Déu pres de Nostra Dona val molt més, sens tota comparació, que tots los *àngels* e archàngels» (*Merav.*, *O. C.* I, 78); és sabut que el *Libre dels Àngels* és una de les obres cabdals d'Eiximenis. No ens torbarem en les accs. secundàries ni en la fraseologia. Tanmateix recordem que *àngel* és nom d'un peix, com una bestina grossa, si bé no tan ample, i de color negrenc o de cendra (Sant Pol de Mar, 1925) [1650, *DTo.*]. La loc. *passar per l'àngel* 'perdre's, ser suprimit': «a la presó només s'hi veien cares fosques, de pensar que l'hora d'esbarjo d'aquell dia, amb la pluja, *passaria per l'àngel*», PCoromines (*Presons Im.* II, *O. C.*, 857*a*5). En certs parlars occidentals sona vulgarment *ắnžil* («Carrer l'Àngil» a Vinaròs, 1961). Per a l'origen remot, cristià i pre-cristià, i la parentela indoeuropea del mot llatí i grec, veg. Meillet, *Les Interférences entre les Vocabulaires* (en *Ling. Historique et Ling. Grale.*$_2$, 1926).

DERIV.: *Àngela* o *Àngela Maria*, espècie d'interjecció afirmativa [1839, Lab.; escr. Renaix. en *DBal.*], comuna amb parlars castellans (ast., Canàries i països cast. del Caribe),[1] Cuervo, *Ap.*$_7$, p. 400; *BRAE* VIII, 414. *Àngelus*, duplicat llatinitzant-litúrgic [c. 1890, Bosch de la Tr., pròpiament 'oració a honor de l'Encarnació que es deia a entrada de fosc, començant per *Angelus Domini* ---' = 'l'Àngel del Senyor']. *Angelet* [Verdaguer, *AlcM*; avui popular en molts llocs per 'albat'; a Prunet i Bellpuig en els Aspres, *Serrat dels Angelets*, em contaven els informants que «hi havia hagut un cementiri i hi van trobar cossos d'albats», però en realitat es tracta d'un record dels valents *Angelets*, que lluitaren contra la Repartició de Catalunya en el S. XVII].[2] *Angelic*. *Angèlic* [fi S. XV, *Passi*; «altre temps ni altra terra no anyora, no: / son germà partí a Lleida, *angèlic noy*, / per apendre doctrina de sacerdot», Milà i F., *Pros Bernat*, v. 272]; *angèlica* [1650, *DTo.*]; *angelical* [Llull; «Sancta Maria --- la natura *angelical* ---», Eiximenis, prosif. del *L. de les Dones*, VII, 20; «los *angelicals* ulls de la Princesa», *Tirant*, Ag. II, 90]; *angelicar*, *angelicina*. *Angelina*, *angelins*. *Angeló*. *Angelot*: en el sentit de 'sarcocolla', en què és també oc. ant. *angelot*, cast. ant. *anzarote* (després *azarote*, i en el S. XV *angelores*, *BRAE* X, 186), en realitat és manlleu de l'àr. *'anzarût* (*DCEC* I, 348) si bé adaptat per etimologia popular a *àngel* (a causa de les ales blanques d'aquest, Spitzer, *ZRPh.* XLVI, 575), com sigui que l'antic segons la *Concxensa de les Spícies* del S. XV, *AlcM*, era de gotes blanques.

CPT.: *Arcàngel* [Llull, supra; Eiximenis], del llatí *archangelus*, gr. ἀρχάγγελος id., format amb ἀρχι- 'cap, cabdal'. *Evangeli* [*Homilies*, 6; Llull;[3] Desclot], pres del ll. *evangelium*, gr. εὐαγγέλιον id., pròpiament 'el bon anunci, la bona nova', 'els mots de Jesús'; *evangeliari* o *evangelier* [1423]; *evangèlic* i *evangelical*, S. XIII, Arnau de Vilanova; *evangelista* [*Homilies*, fº 7r22; *VidesR*, 5v2] abans *evangelister*, *envangelitzar* [Llull]; *evangelització*; *evangelitzador*.

[1] Coincidència tan extensa fa ja improbable l'explicació quasi onomatopeica que suggereix *AlcM*. Una modificació d'*Àngel de Maria*, amb allusió a l'Anunciació (cf. l'ús interjectiu d'*Ave-Maria*) és una possibilitat força més versemblant: cf. *Àngela-vidal* a Llofriu (*AlcM*) < *Àngel Divinal*. — [2] L'alçament començà justament a Prats de Molló (poc al Sud d'allà), en ocasió del restabliment de les gabelles intentat per Lluís XIV [Vidal, *Guide des Pyr.-Or.*, p. 205]. Segurament el nom que els van donar s'explica simplement pel fervor patriòtic dels nostres compatricis del Nord. — [3] «Hac cantada l'*avengeli*, en la qual J. Cr. dix ---», *Blanq.* II, 233.15; III, 149.17. Vulgarment el mot s'usà com a femení, com si pertanyés a la sèrie de *misèria*, *històri(a)*, etc.; així es fa encara en el Conflent — el cirer *de ləz bənžẹlis* a Clarà, 1960.

Angelats, del nom de persona germànic INGILHARDS (com *Bernat* < BERNHARD, *Raimat* < RAGINBARD) i no pas pre-romà, com diu *AlcM*, desviat (com li escau!) per Guiter.

Angerra, V. *gerra*

ANGEVERA (mal escrit *engevera*), veg. *DCEC* I, 135*a*51-*b*12, 22-34, i *EntreDL* III, 126-7 i nota a la meva ed. de l'Arx. de Hita, 560*b*.

ANGINA, pres del ll. *angīna* id., derivat d'*angĕre* 'estrènyer, ofegar'. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.

Vulgarment *l aṇžịna* 'el gargamelló' (Estaon de Cardós, 1934).

DERIV.: *Anginós*.

ANGIO-, forma prefixada del mot gr. ἀγγεῖον 'vas, receptacle'. *Angiologia* [1839, Lab.]. *Angiosperma*, i *-spermàtic* [1839, Lab.]. *Angiotomia* [1839, Lab.]. *Angiectàsia* [1868, *SLitCosta*]. *Angiocàrpic*. *Angiorràgia* o *angiorrea* [1868, *SLitCosta*]. *Angioscòpia* [id.]. *Angioma*. *Angiosi* [id.]. *Angitis* [id.].

ANGLE, del llatí ANGŬLUS 'racó', 'angle'. □ *1.ª documentació*: Llull.

«Dues maneres són de demostracions: una és com la cosa se demostra sens que no·y pot ésser feta calumpniació <'desmentiment, escepticisme'>, axí com en quadrangle, on ha més *angles* que en triangle», *Blanquerna* (*NCl.* II, 130, 11); «figura de cinch *angles*», *Cont.* (*O. C.*, 323). No solament geomètric en aquell temps sinó també simplement 'racó': «en la nau --- cant éls agren sercat tots los *anglas* de layns», Reixac, *Questa* (151.27); «en l'*angle* de l'ort, davant lo presseguer major, mon pare --- tenia soterrat tot lo seu thesor», *Curial* (*NCl.* III, 139). Es comprèn, doncs, que el mot, partint del sentit de 'racó', pogués arribar a significar 'cova': «en poch no presem los sarrahins en un *anglet*, qui aquí és, en aquella serra que devant vós és; e quant créyam posar las mans sobre eyls, exiren d'aquel loch bé 60 sarrahins ab lurs armas, e, de las nostras mans sostrets, retornaren en l'*angle*», «en l'alba armaren-se los cavaylers en lurs cavayls, e els hòmens a peu combatian la montanya hon era l'*angle* o cova», Marsili (*Cròn.*, ed. Quadrado, pp. 118 i 119): almenys en el primer ex. dels tres, el text llatí de la crònica porta *antrum*: aquest passatge és doncs suspecte de resultar d'una adaptació al cat. *angle* 'racó', per etimologia popular, d'un mot diferent, sigui el ll. *antrum* o sigui l'àr. *al-ġâr* 'la cova' o més aviat el seu diminutiu *al-ġuwáir*; *AlcM* cita dos passatges més del Marsili, on *angle* apareix en usos més corrents («no s'atroba en aquela alcun *angle* de tristor», «no és entrat enqueridor en los *angles* dels vostres secrets»).

DERIV.: *Anglada* 'angle o meandre que forma un riu': «l'aygua d'Ebre haĝa començat de donar grans dons <'danys'> --- en la riba qui és dellà ·l pont de Berchat en avall, tro a la adoberia, et del pont a avall derrocan et consuman aquella riba et fahén *englades* aquí et entran-se'n molt dins terra --- Bercat ---», doc. de Tortosa de 1342 (*BABL* XI, 428; tant aquest mot com *Angle*, freqüents i ja antics com a topònims, com ja indica *AlcM* i *Bercat* deu ser l'àr. *birkât* 'bassals'). *Ipsa Anglada* apareix com a nom d'un lloc vora el Ter, en docs. de 1057, 1139 citats per Bast-Bass. (103), on es pot veure documentació del b. ll. *angulus* i derivats en altres escriptures catalanes d'aquest temps.

CULTISMES: *Angular* [Eiximenis, la pron. del català central és *əngulár* i no pas *əngulá*]. *Angulós*.

CPT.: *Equiangle*, *equiangular*. *Triangle*. [Llull, supra; «lo os del front, que comença --- y va casi per *triàngulo* al més alt del cap: *coronale*», OPou, *ThPu.*, a. 1575]; *triangular* adj.; *triangular* v., *triangulació*, *triangularitat*; *triangulatura*. *Quadrangle* [Llull, supra]; *quadrangular*.

Anglé: sens dubte err. tip. per *Anglí* en *AlcM*.

Anglès, nom de la vila de la Selva: l'etimologia d'*AlcM* és tan desencaminada com la de Montoliu (què haurien vingut a fer ací els anglesos i ja abans del S. IX!): és versemblant que es tracti d'ECLĒSIIS 'a les esglésies' referint-se a les dues: la de la Cellera d'Anglès i la d'Anglès propi, amb *n* secundària com en *Anglesola* ECLESIOLA, o la d'*engal* = *igual* AEQUALIS, *angúnia* AGONIA (la grafia *Vallis Anglensis* de 860 és una llatinització de notari; és sabut que en el català arcaic el plural dels mots en *-s* era sense desinència, *VidesR*, vol. I, p. 15, i que en la toponímia se'n troben casos encara més nombrosos).

ANGOIXA, del ll. ANGŬSTĬA 'estretor', 'angoixa', derivat de ANGŬSTUS 'estret', 'acongostat'. □ *1.ª doc.*: Llull.

«No sabia qual conseyl se presés per la gran *angoxa* de pensaments en los quals era»; i vegeu-ne més exs. en *AlcM*, *DAg.* i *DBal.*, d'Eiximenis, *Boeci* i Egidi Romà: aquest en la variant *anguxa*. *Angústia* duplicat culte usat algun cop a l'Edat Mitjana, però avui això fóra castellanisme, i intolerable.

DERIV.: *Angoixós* [Llull]: «si sentí Jhesu Crist greus treballs e *angoxosa* mort per nosaltres, doncs, sostingam nós, per la sua amor, aspra vida», «Déu --- volch aquella carn donar a pobretat, menyspreament, turments, treballs e *angoxosa* e vil mort», *Blanquerna* (*NCl.* I, 162.15; III, 132.22). *Angoixar*, *-oixat* [Llull, *AlcM*; Ss. XIV-XV, *DAg.*]. *Angost* no existeix en català i és abusiu o condemnable l'ús que n'ha fet algun escriptor lleuger. *Angustiar*, antic llatinisme, avui oblidat i condemnable; *angustiós* és mer castellanisme. *Congost* [1372, *Dicc. de Rims*, de JMarc;[1] principalment reduït a topònim, encara que genèric; el *DAg.* el testifica ja en el S. XV, referint-se al de la Garriga a Aiguafreda] del ll. vg. CONGŬSTUS,[2] adj., 'estret, contracció de COANGUSTUS [que apareix en llatí tardà, en Cassiodor],[3] afavorida per la freqüència dels mots llatins en CON- — forma que deriva del ll. ANGUSTUS sota la influència del verb COANGUSTARE (Ciceró; *Digest*; *Bellum Hispaniense*; *CGL* V, 585.2). De CONGUSTUS es va derivar CONGŬSTĬA,[4] d'on el cat. (avui bastant antiquat) *congoixa* [fi S. XIV: «la pensa qui és ocupada en ànsies terrenals, tostemps viu en *congoxa*», Ant. Canals, *Carta de St. Bernat*, *CoDoACA* XIII, 454, «lo Comte --- qui véu plorar la Mare e lo fill, pres en si molt gran *congoxa*», «estant en aquestes *congoxes* portaren nova al Rey com los embaxadors moros venien», *Tirant* I, 17, 44; «fent oració en l'ort / Jhesús, aprés de la cena, / sentint *congoxa* de mort, / l'ànima vostra, serena, / sedejant nostra salut: / elegís morir en creu», Francesc Prats, a. 1487, JMBover, *BiEscrBal.* II, 154.4.3];[5] d'on el verb *congoixar-se* [*-xar* intr., doc. mall. de 1435; *-xar-se*, en diversos textos de mj. S. XV, espt. Ausiàs LXXXVIII, i *Tirant*: «dient-li que no·s devia tant *congoxar*», «com la bella Agnès véu axí fortment *congoxar* a Tirant, dix ---», Ag. II, 61; I, 178; també tr., *Tirant*, cap. 203; «tot lo dia anava, trista, / de cambres, a dins sa cambra, / i axí, entre cuatra parets, / ab ellas *se congoxava*», GRoca i Seguí, c. 1790, JMBover, *BiEscrBal.* II, 276.15.4]; del català es va pendre el cast. *congoja* (que no apareix fins a 1495): per a tot això i per a la presència del cast. arcaic *congosto*, i de formes anàlogues en portuguès i en occità, veg. *DCEC* I, 215; *congoixós* [doc. de 1405];[6] *acongoixar*;

acongoixador; *acongoixament*. *Acongostar*, *-tat*.

[1] Alart documenta *al Congost* en docs. ross. sovint des de 1292 i, en forma més llatina, *in valle Congusti* a. 887; *ipso congusto* (el de Bula), 1023 (*Inv.-LCat.*, s. v.). Cap a l'Alt Aragó trobem el *Congustro de la Croqueta* en l'Isàvena damunt Ovarra, i bastants més fins a Echo (*Barranco de lo Congusto*, 1966). A l'Aude 6 localitats, dites *Lou Congoust* en el Sud i Est del dept. (documentades com a *Congusto* des de 926, Sabarthès *Dict.*). Més en el *DCEC*. — [2] Freqüent en autors dels Ss. III-IV, des de Commodianus; veg. Heraeus, *ALLG* XV, 375-6; *ThLL* III, 1364.8ss.; Jos. Martin, *Wiener Sitzber* CLXXXI, VI, 58. — [3] *Psalm.* 118.45. — [4] «Per traiectum congustiarum» en Jordanes, *ALLG* XV, 276. — [5] La variant *conguixa* que PCor. anotava («modorra, ensopiment, tristesa dels dies nebulosos, quan fa estuba») a l'Alt Empordà, 1898, és la que retrobem en el *Somni* de Bernat Metge (*NCl.* I, 24.33); doc. ross. de 1456 (*RLR* L, 200); *congoxa*, doc. segarrenc de 1396 (*BABL* X, 407), etc. — [6] «Nos es stada molt desplazent e *conguxosa* la relació», 1405; 1437: *RLR* XVIII, 548; XLIX, 278.

Angolí, V. *anull* (*NOIA DE SERP*) *Angretes*, V. *agrella* (*AGRE*)

ANGUILA, del ll. ANGUĪLLA id., al qual corresponia regularment ANGUĪLA en el llatí vulgar central, segons una norma fonètica antiga. ☐ *1.ª doc.*: 1249.

«Sàrria d'*anguiles* o de peix salat, 8 drs.; miler de sípies, 8 drs.; miler de veyrats, 9 drs. ---», en la lleuda de Cotlliure, d'aquesta data (*RLR* IV, 254); s'hi poden afegir els docs. de 1252 i 1361, de Barcelona i de Mallorca, que cita *AlcM*. Mot i forma d'extensió general a tot el territori lingüístic, fins al migjorn valencià i pel Nord fins a la frontera lingüística: el Barcarès (1960),[1] Cardós (*aňg-*) i Vall Ferrera (*əňgíles*, 1933), i fins al llarg de les altes valls aragoneses (car vaig sentir *aňgíla* fins a Echo i tot, 1965). Frase feta, per 'fer-se un negociet o propina': «tenia el cap farcit d'astúcies, de rateries, de martingales, per a fer *una anguila*, cobrar una comissió o combinar un negoci estrafalari' (PCoromines, *Prometeu* IV, i *O. C.*, 246*a*37).

La gran qüestió referent a *anguila* és el problema intra-hispànic i interromànic relatiu al tractament de la -LL- com a -L- darrere de vocal llarga. Vaig estudiar-lo detingudament i a fons en el *DCEC* I, 216-217 (i IV, 921). La -LL- doble es reduïa regularment a -L- simple ja en llatí vulgar quan precedia una Ī, Ē, etc., però amb una extensió limitada dins el llatí vulgar, on aquest fenomen no afecta més que les formes llatines a la base de les llengües romàniques centrals: català, gascó, occità en general, francès i reto-romànic, però no el castellà-portuguès per una banda ni l'italià-romanès per l'altra (fet eloqüent que prova com ja en temps dels romans existia el fet diferencial del futur territori català dins el conjunt hispànic). Els fets fonètics i les dades filològiques proven en forma concloent que el cast. mod. *anguila* és un mot manllevat del català, per la ja vella propagació del gran consum de l'anguila que es fa en el País Valencià i el Principat cap a l'interior d'Espanya (mentre que la forma estrictament castellana *anguilla*, predominant fins al S. XVI i fins el XVII, ha quedat avui confinada al castellà popular d'Amèrica). Per a proves i detalls veg. aquell article.

Angula, nom de la minúscula cria de les anguiles, en català és un manlleu del castellà bascongat, exportació bilbaïna, i allí ve d'una evolució basca del llatí ANGUĪLA.[2]

DERIV.: *Anguilar* o *anguilejar*: «Guadiana, Duero y Tajo que l'or y plata escolen / --- / per llits de pedres fines *anguilejant* rodolen», «y boes grans que tenen l'*anguilejar* d'un riu», *Atl.*, 80, 214; «fugir», Saisset, *Catalanades*, p. 249; el qual, però, usa en sentit semblant també *anguilar-se*: «los debrissos d'aqueixa armada / corrien --- / cercant forats per s'amagar; / los soldats en varen 'trapar: / fàcilment s'hi van *anguilar* / i van tenir vida salvada», «encertant lo moment que cap no m'espiava, / m'*anguili* cap a l'hort, i cames cap ací!» (ibid., pp. 199, 68); *anguilejant*, *anguilejament*, *anguileig*. *Anguilada*. *Anguilam*. +*Anguiló*, *Toll de l'-*, en el riu Bergantes, a Sorita (com a col·lectiu fóra estrany; si volgués dir 'anguila petita' és poc probable que hagi servit per a un nom de lloc; ¿potser 'serp d'aigua'?).

CULTISMES: *Anguillúlids*; *anguilliforme*.

[1] Distingeixen entre l'*anguila pagesa* i l'*anguila maresa*: aquesta no té res en el ventre, les altres sí, no surt més que en els mesos d'octubre i novembre i diuen si «ve dels antípodes». En lloc d'*anguila*, a Formiguera de Capcir deien *əňgílə* però n'hi ha ben poques en aquestes aigües geliues de les altes valls pirinenques i aquesta forma és manllevada del francès. — [2] Veg. en el *DCEC*, 216*b*25-36, i Arriaga, *Lexicón Bilbaíno*, 40-42. Observem que la -L- senzilla entre vocals llatines es canvia en *-r-* en basc, mentre que *-l-* basca, en els mots d'origen llatí pressuposa necessàriament -LL- doble: això correspon, doncs, al tipus ANGUĪLLA del llatí clàssic, ço que interessa per la qüestió que havia plantejat Mitxelena, referent a la forma basca *aingira* de tipus agasconat (*DCEC* IV*a*56). El consum d'*angules* és cosa d'importació forastera en els Països Catalans. En el Palmar de l'Albufera em deien: «els pescadors d'ací no aprecien les angules i s'oposen que se'n pesquin: és una pesca introduïda per l'oficialitat castellana; de cada quilo d'angules ixen 100 quilos d'anguiles: és un balafi» (1962).

Angula, V. *anguila* *Angular*, *angulinervat*, *angulós*, V. *angle*

ANGÚNIA, resulta d'una alteració del b. ll. *agonĭa* —provinent del gr. ἀγωνία— 'angoixa mortal', per influència del nostre *ANGOIXA* (i del seu original ll. ANGŬSTĬA). ☐ *1.ª doc.*: 1695.

La forma i significat del mot modern es registren

des del *Gazophylacium* de Lacavalleria: «ANGUSTIA o *angunia del ánimo*: angor, anxietas, sollicitudo», «ANGUSTIAR, o *anguniar al ánimo de algú*; *causar angustia o angunia al* --- aliquem angere, discruciare --- *lo que causa angustia o angunia al ánimo*: angorem afferens --- *Angustiarse* o *anguniarse*: *tenir lo ánimo en angustia o angunia* --- *angustiat*, *anguniat*: anxius ---»; Belv. i Lab. 1839 tot registrant encara les formes acastellanades *angústia*, *angustiar*, posen ja la definició principal a *angúnia*, *anguniar*. I aquest és el mot que rep el prestigi dels bons prosistes de la Renaixença.

És freqüent ja des de la primera obra novel·lesca d'Oller: «quin afany, quina *angúnia*, quan veya que 'l deixava entre lo zumzeig de las onas», «no passis *angúnies*: tot s'arreglarà», «--- digué la Madrona a la dida, tot regraciant-li la seva bondat y emprenent lo camí de casa seva, no lliure encara d'*angúnies*» (*La Papallona*₁, pp. 33, 125, 162). «Aquests retorns a la vida eren col·lectius --- havia caigut una idea gloriosa en el calaboç, una gota de llum disolta en aquell ambient de sutge, i en el cervell masegat per l'oratge de les *angúnies* desesperades començava a fer-s'hi una calma retornadora», «sóc reina i sóc deessa --- només te vui a tu per a --- cremar als teus peus l'encens que asseca les llàgrimes dels ulls i s'enduu com fumera les *angúnies* del cor» (PCoromines, *Presons Im.* XIII, XII). «De nit i de dia em turmentaven visions esgarrifoses --- deixant-me capolat, amb les suors d'una mortal *angúnia*», «el llibre s'ha acabat --- ideacions d'un estat d'ànima que s'ha esvaït, *rauxes d'angúnia*, com us volia titular, quan us començava a donar forma en les boscúries tenebroses», id. (*O. C.*, 882*a*, 886*b*, 458*b*, 460*b*).

L'essencial sobre l'etimologia i formació del modern *angúnia* varen dir-ho Moll (*AORBB* I, 193) i fins ja Spitzer (*Etym. a. d. Kat.*, en *NphMgn.*, 1913, 157ss.). El mot mig-savi *agonia*, ja a l'Edat Mitjana, en català, dóna proves d'una evolució semàntica que l'aparta de la vinculació a les angoixes del moribund i fins de tot malalt. Ho veiem ja en un clàssic com el *Tirant*, i tant en la part de Martorell com en la del seu imitador: quan Tirant ha caigut daltabaix: «con la Princesa ho sabé fon posada en gran *agonia* e, lamentant-se, dix: —O mon senyor Tirant --- mort sou vós, mort! Car qui cau de tan gran altura com vós sou caygut, no se pot sperar longa vida posseyr», «veigme en exili entre gents bàrberes --- O, mort, --- dóna terme a la mia incomparable dolor e intol·lerable *agonia*!» (cap. 221, 361, Ag. III, 98; IV, 119); i vegeu-ne encara un altre del S. XV en *AlM* s. v. *agonia*.

Quant a la llengua parlada, aquesta obra hi afegeix: «*agoniat*: acubat, massa tancat, que ofega: *an aquesta cambra hi vaig fer aqueixa altra porta perquè me quedava massa agoniada* (Gaià)», i com a verb transitiu «donar angoixa o molèstia molt grossa, cast. *acongojar*, *apurar*, 'deixa'm estar, no m'*agonies*!' (Val. Maestr.)». Ús que podem exemplificar en valencians del Sud i del Nord: «siga per la tufarrera o per el enreo de la gàbula, yo estava *agoniat* pa posà es garrofins: fea capelles pero no en caíen», *Canyissaes*, p. 48; «Abdalí --- diu: —Dona, sóc l'amo / de València... / —Què hau fet de mon pare?— torna / a dir ella *agonïada*», Ga.Girona, *Seidia*, 132. I la mateixa forma primitiva trobem encara amb aquests sentits en escriptors i fonts de les tres Illes: eiv. «*agunías*, náuseas, congojas», PzCabrero; *agonía* 'angúnia' en les Comèdies de Bartomeu Ferrà (*IdOr.* I, 112); i amb alguna variant a Menorca: «Jo no venc per agraviar, / ni per moure confusions / --- / —Ja poreu tenir per cert / que m'hau causada *argunía* perque som sa seva fia / per defensar-ló si perd», en JVivó (mj. S. XVIII: *Camps Merc.*, *Folkl. Men.* I, 230).

Si tinguéssim ben datades les velles cançons del romancer del Princ., potser podríem fixar les dates en què aquest *agonia*, primitiu de forma, i ja no de sentit, va anar girant-se cap a la forma moderna. Segurament són més antigues les primeres, on no hi ha encara la *n* paràsita: «Quan ne foren al sopar, no pot sopar d'*agonía*: / —Què teniu, el senyor Comte, que no sopeu d'*agonía*? / —Comtessa, 'nem-nos al llit, que en el llit jo vos diria», Milà, *Romllo.*, 237 (igual, ja a l'ed. del *Romllo.* de 1853), «quan la viuda ho sabrà, tindrà llarga malaltia / --- rossinyol, bon rossinyol, no em donguis tant' *agonía*, / si em duus novas de l'amor --- ara bé 'ns podem casà ---», id. 375.7; però més endavant ja apareixen formes intermèdies, amb l'accentuació grega en *-ía* però ja amb la nova *n*: «sense Ell pendre mort, am molta d'*angonía* / Jesús n'està passant: / mentre 'ls deixebles dormen / el mestre està vetllant», id., 42.38 (recollida en el Penedès).[1]

Altrament aquest procés de barreja entre dos mots i conceptes, no ha estat cosa exclusiva del català, car també se'n troben mostres en parlars italians i occitans: a Servigliano (Marques) «*angunìa*: agonia» (*ARom.* XIII, 248), i particularment en provençal, on sembla quedar un poc més de contacte amb el sentit de l'hel·lenisme medical, però apartant-se'n ja bastant en l'aspecte semàntic i netament en el fonètic: «adounc me fau anà au Demòni? / O marrit sounge de l'*angòni*! / Maire de Dieu! qué devendrai?», Mistral (*Nerto* VI, 432), «coume un grand vièi qu'es a l'*angòni*, / eu pareissié tout *malancòni*» (*Mireio* X, 6.5).[2]

El cultisme radical i mèdic *agonia* 'congoixa de la mort' es documenta des de 1479 (*AlcM*).

DERIV.: *Anguniar*, *anguniat* [1695, Lacav.; Belv.]: «lo que ha *anguniat* prou al Sr. Anton d'Amat --- era ser ja 3 quarts d'una i no havia encara arribat --- la senyora donya Manuela», Maldà (*Coll. de la B. Vida*, p. 97); «senyalant-me una llunyana fumareda --- —Ja bilen la carbonera --- Jo espantat de la direcció que marcava el fum: —Si no n'hi ha d'encesa. Déu meu, Déu meu! —En Pep no tornà raó, i seguírem la marxa més *anguniadament* que abans», MVayreda (*Punyalada* XII, p. 155); *anguniador*. *Anguniejar*. *Anguniós* [1803, Belv., Lab.].

Deriv. del cultisme integral *agonia*: *agoniar*, *agoniat* (veg. supra). *Agoniós* 'angoixós' (*DAg.*). *Agonitzar* [*-isar*, 1650, *DTo.*]; *agonitzant* [*-isant*, 1695, Lacav.;

1757, *DTo.*; els neologismes *agonejar*, *agonejant*, introduïts per algun escr. Renaix., no han estat acceptats] («les ones, enternides de veure'l tan hermós *agonisar*», *Atl.*, 34; fins quan, pels anys 1920, la llengua literària més aviat preferia en general la terminació *-isar*, ja era popular pronunciar «l'oració dels *agonitzants*», etc. amb *-tz-*).[3] *Agònic* [escr. Renaix.,[4] no Lab. 1839]. En grec ἀγωνία significava 'lluita greu, estat de lluita' (el sentit del cultisme mèdic es desenrotllà partint del de 'lluita entre la vida i la mort'), i era derivat de ἀγών 'lluita en general' (sovint 'lluita atlètica', etc.). D'on derivan els cultismes radicals *agonista*, *agonístic*, *agonística* [1839, Lab.]. *Antagonista* [1803, Belv.], pres del gr. ἀνταγωνιστής 'el qui lluita en contra'; *antagonisme* [escr. Renaix.]; *antagònic* [id.]. *Protagonista* [Lab. 1840], cpt. de πρῶτος 'primer' i ἀγωνιστής 'actor'.

[1] No veig clar què hi ha en el romanç 576, on també figura el mot, però no me'n fio, perquè no veig si el text està ben transmès. — [2] També en parlars gascons segurament, hi ha alguna cosa d'això, almenys a la Vall d'Aran, però allí sense la *-n-* afegida, i amb conservació de la forma primitiva: a la baixa vall el meu vell informant de St. Joan de Toran deia *agunía* amb el sentit de 'angoixa', i precisava que parlant d'un moribund no es deia així sinó que havia de ser en plural, *ez agunies*. A l'alta Vall *agunía*, i a l'alta Vall Ferrera *agonies*, significaven concretament 'la ranera de la mort'. — [3] Així ho recordo jo mateix, de quan encara ningú no hauria gosat pronunciar *realitzar*, *brutalitzar*, *comptabilitzar*, etc., per por de ser mirat com un pedant. Però AMAlcover ja nota el 1918: «a Barcelona i altres bandes del Principat, *əgunidzá*, a les Balears *əgonizá* i a València *agonisár*». Però ja Verdaguer escrivia «pobra *agonitzanta*» en el primer escalaborn de l'*Atlàntida*, a. 1867 (VIII, text canviat en l'estr. 28*d* de la versió definitiva). — [4] «L'estat *agònic* del malalt». Aviat es desenrotlla després el sentit figurat aplicat a coses, que estan a les acaballes: «a la claror darrera / d'aquell *agònic* jorn muntava la fumera, / per damunt de l'altar, en amples espirals», en el més famós sonet de G. Alomar, *La Columna de Foc* (1911).

Angústia, *angustiar*, V. *angoixa* *Anhel*, *anhelant*, *anhelar*, *anhelós*, V. *alenar* *Anhidre*, *anhídrid*, *anhidrita*, *anhidrosi*, V. *hidro-* *Anibles* (Muntaner), del plural *ḥanābil*, de l'àr. *ḥânbal*, V. *DCEC* I, 124-5 (*ALHAMAR*), en pronúncia vulgar tardana *ḥanebil* *Anierar*, V. *niu*

ANIHILAR o ANIQUILAR, 'anorrear', pres del b. ll. *annichilare*, ll. tardà *annihilare* 'reduir a no res, considerar com a res', derivat del ll. *nihil* 'no res'. □ *1.ª doc.*: *aniquilar*, Llull; *anihilar*, S. XV.

«Temptà l'Amic amor, si·s poria sostenir en son coratge sens que no remembràs son amat, e cessà son cor de pensar e sos ulls de plorar; e *aniquilà's* amor», *Libre d'Amic e Amat*, *NCl.* XIV, 69.30. La forma més clàssica *anihilar* apareix en la *Vita Christi* d'Isabel de Villena (1497). L'una i l'altra han restat sempre cultismes estrictes, si bé amb tendència sobretot en el S. XIX a propagar-se a cercles més amples dins la llengua literària. En castellà apareix *anichilar* (pron. més sovint amb *-k-* que amb *č*) només des del S. XV. La forma medieval *nichil* (amb el seu derivat *annichilare*), en lloc de la clàssica *nihil*, fou deguda a un esforç per fer audible la *h* i evitar així la contracció en *nil*, considerada vulgar: en lloc de la *h* es va pronunciar primer una *chi* grega (= *jota* castellana), i després *k*. Una pronúncia *anitxilar* es troba també documentada segons la grafia dels mss. de Llull (en altres passatges de les seves obres).

DERIV.: *Anihilació*, *anihilador*, *anihilament* (escr. Renaix.). *Nihilisme* i *nihilista* són cultismes molt recents.

ANILINA, del fr. *aniline*, derivat d'*anil* 'anyil, indi', que es prengué del port. *anil*, i aquest de l'àrab *nîl* id., amb article *an-nîl*. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

També s'ha usat en català *anyil* com a terme científic, manllevat del cast. *añil*, que es prengué de l'àrab directament (*DCEC* I, 228*b*).

Anill, *anillament*, *anillar*, *anillet*, V. *renillar*

ÀNIMA, del ll. ANĬMA id., primitivament 'aire, alè, buf'; la forma hereditària fou *arma* en català, usual encara en tota l'Edat Mitjana, i més genuïna que l'altra, però aquesta, presa del llatí, li féu concurrència des dels orígens literaris —a fi d'evitar l'equívoc amb *arma* 'instrument ofensiu i defensiu'— i, usant-se cada cop més, acabà per reemplaçar-la del tot. □ *1.ª doc.*: *arma*, c. l'a. 1200, *Hom. d'Organyà*; *ànima* esdevé més i més freqüent des de la fi del S. XIII.

«No viu om solament de pa, mas de les paraules de Déu viu om; e és bé veritad, car enaixí com lo cors mor si no à pa terenal, aitambé mor l'*arma* si no à pa celestial, aizò és la paraula de Déu», *Hom. d'Org.*, 6r8. Ací l'autor parla en estil simple i eloqüent, amb un símil accessible a tothom: devia ser l'única forma sentida llavors com a catalana. És també la forma que trobem quasi generalment en els autors del S. XIII i primera meitat del XIV: «entrò que l'*arma* se partí del cors», «e aquí él garní lo cors e l'*arma*, ab lo cors e ab la sanch de Jhesuchrist», *VidesR.*, 55v1, 80r1. Un autor de català tan pla i tan refractari a la influència occitana com Muntaner, encara no n'usa d'altra cap als anys de 1330: «posant les mans encroades davant los seus pits, dix l'oració --- e com la hach dita, l'*arma* partí's del cors e anà-sse'n en Paraýs ab gran alegre», «senyor ver Déus, a vós coman m'*arma* e mon cors», «com açò hach dit llevà los ulls al cel, e l'*arma* li partí del cors, en l'any de 1285» (54, 235, 290).

El to popular del mot s'observa pel fet que és la forma que es documenta (*DAg.*) en diverses oracions de gent laica transcrites en mss. dels Ss. XIV-XV i en un ms. de sermons per al poble de c. l'a. 1300, que Ag. o Bofarull transcriviren a la Seu de Barcelona; no

és menys provat l'ús en llenguatge blasfematori: un doc. mallorquí de 1396 (*BSAL* III, 36) prohibeix «jurar per l'*arma* de Déu». És veritat que Llull ja usa sovint la forma *ànima*, o almenys així ho fan els mss. preferits en l'ed. de les *O. C.* (vegeu-ne diversos casos en *AlcM*) —i no ens podem detenir ací ni en la crítica dels textos ni en llur anàlisi estilístic—, però també s'hi troba la forma *arma* («los benahuirats con hi seran en *arma* e en cors», *Contempl.*, 127); i, de tota manera, que un escriptor tan amarat de llatí i de teologia com el Doctor Benaventurat vagi donar entrada a aqueixa forma llatinitzant, bé cal esperar-ho; d'aquesta forma n'hi ha ja fins i tot un exemple en les *Homilies*, però observem el contrast d'estil amb el passatge abans citat: ací l'autor expressa un lloc comú de predicadors i calca d'un sermó corrent: «sapiats, seinors, que tot lo bé que om fa ni diz --- tot és caritat e salvament de l'*ànima*».

El vehicle de l'entrada d'aquest llatinisme el tenim ací, i la raó de la seva propagació està a la vista: *arma* era un mot equívoc que podia donar lloc a freqüents malentesos, tot sovint fins i tot a molestos jocs de paraules. La insistència dels oradors de sermons a servir-se d'*ànima* aviat féu forat i es propagà. Però és evident que cap lingüista no consentirà a mirar *ànima* com a representant històric del mot llatí en la llengua. En italià *ànima* es mantenia normalment segons la fonètica històrica de l'idioma: esdrúixol i *i* àtona són normals allà; fora d'allà la ĭ passava a *e* des del llatí vulgar i la postònica havia de caure: fr. *âme*, oc. ant. *arma*, cast. i port. *alma*. En el contacte de les dues nasals la primera es diferenciava (cf. MINIMARE > *mermar*, etc.).[1] En llengua d'oc, la pronúncia *ànima* no podia prosperar a causa del fet que aquesta llengua, des del S. XIV i fins el XIII, havia esdevingut inapta per pronunciar cap proparoxíton; altrament observem que els occitans que usen *arma* són sobretot els trobadors — o sigui gent del S. XII i sobretot començament del XIII, quan *arma* no era menys general en català.[2]

De tota manera és un fet que, encara que inicialment per un llatinisme, des del S. XIV la llengua comuna admet les dues formes. Però la lluita es prolonga llargament. En la *Questa del Sant Graal* traduïda pel mallorquí Reixac ja endins del S. XIV trobem ja algun cop «lo cos e las *ànimas*» (55.15) però domina encara amplament la forma antiga (41.19, 82.1, «prech per la mia *arma*», 66, etc.). En Eiximenis sembla que estan bastant equilibrades les dues formes; i és interessant d'observar els passatges: almenys quan és evident que parla l'autor, en el *Dotzèn del Crestià* escrit entre 1381 i 1386, apareix *ànima*: «en Empordà un pagès leixà per la sua *ànima* un bou, e leixà a sa muller un bell gall» (*NCl.* VI, 93), però després parla la dona i diu «sien los cent sous del gall meus e los dotze diners del bou sien per *arma* d'aquest meu desconeixent marit» (ib., 94), i no hi ha dubte que al mateix temps juga ací la terminologia tradicional testamentària (però no cal dir que el dret nostre no era pas un terreny adequat per florir-hi la influència trobadoresca sinó el vell ús secular de la llengua civil, tradicionalista); altrament després hi torna i ací sembla que hi hem de sorpendre una frase proverbial, mig metrificada i tot: «Déu te darà al cos ben viure a passar, / e puis te farà l'*arma* salvar» (ib., 151).

I fins a mitjans del segle següent la lluita entre les dues formes encara no estava resolta del tot: en el *Curial* trobem algun cas de totes dues formes: *ànima*, p. ex., en el III, 211.16 (*NCl.*), però també «los turchs desarmaren aquell cors sens *arma* e, trameses les armes a Curial, fonch tramès ---» (*NCl.* III, 200), on certament hi ha un joc de paraules amb *arma* 'instrument de defensa i ofensa', que ens forneix un testimoni preciós d'allò que ja hem assenyalat com a mòbil cabdal de la propagació del que al principi no havia estat més que un llatinisme en què queien predicadors servils: però salta a la vista que aquest novellador renaixentista i prosista elegant no ha pas anat a cercar això en una imitació rutinària de trobadors, sinó en un ús que encara era viu. I ja veig que entre els qui saben que el gran Ausiàs usa sempre *arma*, ell que ha deixat per sempre l'«estil dels trobadors», hi haurà qui clamarà que ací manté inconseqüentment un provençalisme; però escoltem els versos de Jaume Roig: «pecat no poch, / digne de foch, / del mundanal / e infernal, / a l'*arma* i cos» (*Spill*, v. 9599). Provençalisme en Jaume Roig! Segur que per aquell temps la balança ja s'inclinava per *ànima* («per dret laurar / e fer guaret / e bon esplet, / t'*ànima* y cos / juny-los abdós, / jus jou sancer, / tots d'un voler / ---», escriví ell mateix, v. 12443). La lluita, en efecte, ja s'acabava, i en el llenguatge civil, educat, del *Tirant lo Blanc*, i en tants altres clàssics del S. XV, ja no trobem més que *ànima*: des de llavors *arma* va quedar antiquat.

Ni tan sols en un ambient tan conservador com el de la toponímia ja no en podríem observar rastre; ni en noms que deuen obeir al vell llenguatge de la superstició, com *Penya (de) les Ànimes* (en diversos punts del domini, com a la Vall d'Ebo, 1962). Fins en l'extrem Nord, on el dialecte dels rústics rossellonesos s'ha plegat a la repugnància occitana pels proparoxítons, fins allà i tot partim de formes locals que vénen de l'esdrúixol *ànima*: entre Tuès i Nyer, un lloc de nom superstició com aquell, dit *l'Ànima Blanca*, els de Nyer en diuen *éįmə bl.*, i entre la gent de Tuès vaig notar que fluctuava entre *ánimə* i *ənimə*; a Tresserra, en els Aspres, hi ha la partida dita *Les Aimes*; i fins a Angostrina, en l'Alta Cerdanya, hi ha un *Prat de les Aymes*, que Brousse ens explica perquè havia pertangut a l'església i els rèdits servien a «entretenir les cierges de la chapelle où se dit la messe pour les âmes du Purgatoire» (*La Cerdagne Fr.*, p. 366).

Al costat d'ANIMA existia en llatí ANIMUS, l'ús del qual va decaure fortament en llatí vulgar, com a mot de sentit més abstracte —més aviat 'esperit, embranzida espiritual'— i no patrocinat per l'ús popular de l'església. Les llengües romàniques l'havien abandonat del tot, per bé que aquelles (it. i les hispàniques)

que restaren en íntim contacte amb el llatí escrit i que no renyiren —o almenys del tot— amb l'estructura proparoxítona, després en restauraran més o menys l'ús, però amb caràcter cultista. Per a la història de la repartició semàntica entre *ànimo* i *ànima*, veg. la monografia de Margherita Morreale (76 pp., Univ. de Granada, 1957).

Com sol passar en aquesta mena de llatinismes, el català medieval en féu *ànimo*, mantenint la terminació llatina. És la forma usada sovint per Joanot Martorell: «e cascú deu sforçar lo seu *ànimo* en semblants actes», «pren exemple de la tua flaqua persona, de poc *ànimo*» (ed. Ag. I, 69; II, 41). Hi ha ja algun intent esporàdic de catalanitzar-la del tot, dient *ànim*, a la fi del S. XV (cita de *Viudes e donzelles*, en *AlcM*), però encara en el S. XIX es deia i escrivia més aviat amb *-o*, i no és fins en plena Renaixença que s'ha eliminat del tot. Altrament el català s'ha mantingut molt més reservat davant l'ús d'aquest mot que el castellà (on es generalitzà fins popularment des dels clàssics), i ha fet sempre un ús molt més ample d'*esperit*. No convindria canviar-ho.

DERIV.: *Animeta* [1575, en el sentit de 'peça de roba blanca que serveix per tapar el calze en la missa', OPou, *ThPu.*, 166, trad. *palla* i citat entre «los corporals» i «lo càlser»].[3] *Animer* [1672]. *Anímic. Animisme*; *animista*. El cast. *almilla* «especie de jubón ajustado al cuerpo» [1540] es creà com a diminutiu de *alma*, donant-li aquest nom per la seva íntima unió amb el cos; d'ací rebérem nosaltres *armilla* [S. XVIII][4] tot i que avui el nostre mot resta viu i en el castellà corrent s'ha antiquat (*DCEC* I, 138*a*16-25, *b*13-29); *armillera, armilló*.

Del masculí *animus* són derivats els següents: *Animós* [Ausiàs; «en les forts batalles sou vós un *animós* leó e tostemps sou vencedor», *Tirant*, Ag. III, 13]; *animositat* ['coratge, fortalesa d'ànima', Llull, *Blanquerna*, *NCl.* III, 181.3]; *animosament* [B. Metge]. *Animar* 'donar coratge' [fi S. XV, I. de Villena]; *animat, -ada*, 'que té ànima' [Llull, B. Metge]; *animació* 'abundància de vida' [ex. de Bosch de la Trinxeria, *DBal.*; «el passatge de la Virreina, bull d'animació», Xènius, *Glossari*]; *animant. Desanimat* 'exànime' [S. XV]; *desanimar* [S. XIX]; *desanimació*; +*desànim*, que alguns han usat i usen amb el sentit de 'descoratjament' i que no gosaríem condemnar. *Reanimar*; *reanimació*.

Animal, forma mig-sàvia provinent del ll. *anĭmal, -alis*, 'ésser que respira', 'animal' [Lull]. *Animalada* (rarament *animalesa, animaleria*); *animalejar*; *animaler. Animalet, animalot*, i sobretot *animaló* [tots tres Belv.];[5] *animalic. Animalitat* [Llull, *Merav.*, *O. C.* I, 31]. *Animalitzar. Animàlia* [S. XV, *AlcM*], del plural neutre ll. *animalia* usat amb valor col·lectiu: conservat amb caràcter més popular en altres llengües romàniques, entre elles cast. ant. *animalia*, que ja en el S. XIV apareix alterat per metàtesi allí com *alimaña* (*DCEC* I, 133*a*), forma també usada —*alimanya*— algunes vegades en català: modernament amb caràcter de castellanisme, però possiblement fou popular i amb algun arrelament local en valencià: «[les dones] per llurs usances / axí diverses, / e tan perverses / obres e manyes, / són *alimanyes*, / serp tortuosa / són, e rabosa, / mona, gineta —», JRoig (*Spill*, 7698).

CPT.: *Unànime* [1624; *unànimement*, 1587], pres del ll. *unanimis*; *unanimitat* [S. XIX]. *Magnànim* [c. 1455, *Tirant*, cap. 15], del ll. *magnanĭmus*; *magnanimitat* [fi S. XIV, Eiximenis]. *Exànime* [escr. Renix.], ll. *exanimis*. *Pusillànime* [*pusillànim*, 1490, en el *Tirant* de Galba], cpt. amb *pusillus* 'petitó'; *pusillanimitat* [fi S. XIV: «- -, qui no és sinó dolentia e frevoltat de pensa», Eiximenis, *Dones*, cap. 172, f. 122r1; 1490, *AlcM*]. *Equànime* [escr. Renaix.], ll. *aequanimus*, format amb *aequus* 'igual'; *equanimitat* [S. XV]. *Inànime. Longànime*; *longanimitat*. *Animadversió* [Lab. 1839], ll. *animadversio*, derivat d'*animadvertere* 'adonar-se de', amb el significat modificat per influència d'*aversió*.

[1] La *l* del cast.-port. és una solució menys corrent, potser ja resultant d'un esforç per pronunciar *anma*, mantenint la diferència amb el ll. ARMA. — [2] La posició dels catalans que parlen de provençalisme quan llegeixen *arma* és, doncs, ja superficial en això: són gent que en llengua d'oc mai no han passat més enllà de la vulgata trobadoresca. És sabut que avui la major part dels parlars i escriptors occitans usa *amo*. Fins a quin punt això és resultat d'un esforç fallat per pronunciar *ánima*, i fins a quin punt és francesisme, ja no ho podem aclarir ací. Fa estrany que fins un erudit bastant informat com R. Aramon hagi escrit que en català antic *arma* és un «provençalisme» (nota al passatge de la seva ed. del *Curial*, III, 20). Moll ja vacil·lava en la 1.ª ed. de la *A* d'*AlcM* (1928) treball juvenil. — [3] 'Xinxeta, llumenet, ble encès': «a les dues de la matinada, l'*animeta* d'oli que feia llum a dins de la nostra celda va aclucar-se, i aquest dèbil canvi de la claror a la fosquedat, va despertar-me», PCorominès, *Pres.* VII, *O. C.*, 868*a*22. — [4] Ja surt bastant en romanços i cançons més aviat antics, com el primer, datable de 1748, recollit per un gironí: «que'm só fet soldat / --- l'*hermilla* de mitja seda / l'alforro d'encotonat...». Doncs ¿potser entrà com a nom d'una peça d'uniforme de soldats o mossos d'esquadra? També, però figura, llavors, com a peça de vestuari bonic femení, a Orís, etc. Milà, *Romllo.*, 178, 259C, 228B i C, 1f. Molts valencians i balears usen encara *jupetí* o *guardapits* i rebutgen *armilla* com a foraster. — [5] Per a l'*animaló de vinya*, de tanta fama a Mallorca: Joan J. Amengual, «Descipción de las vides, vulgo *animaló*, su género --- y medio de perseguirle», Palma, 1842.

Aninou, V. *any* *Anió*, V. *ió* *Aniquilació, aniquilar*, V. *anihilar*

ANÍS, del ll. ANĪSUM, provinent del gr. ἄνισον, mot d'origen oriental (variants ἄνησον, ἄνηθον, *anicetum*). □ *1.ª doc.*: 1284.

«Comí e *anís*, quatre de la carga de tres quintals»,

en una lleuda rossellonesa d'aquest any (*RLR* IV, 375). Des del català, gràcies al nostre comerç de drogues amb el Llevant, el mot s'estengué al castellà, on no es documenta fins a 1495. Ha sofert sempre la concurrència de l'arabisme *MATAFALUGA*, molt de temps predominant.

DERIV.: *Anisat*, i menys correctament *anissat* [1839, Lab.]; *anisar*. *Aniset*. *Anísic*. *Anisol*.

Aniso-, V. *iso-* *Anit*, V. *nit* *Anivellador*, *anivellar*, V. *nivell* *Aniversari*, V. *any* *Anjub*, V. *aljub* *Anjuba*, V. *aljuva* *Annal*, *annalista*, *annals*, *annata*, V. *any* *Ànnera*, *anneró*, *-erot*, V. *ànec*

ANNONÀCIES, família d'arbres i arbustos tropicals, derivat llatí del nom del gènere *Annona*, típic d'aquesta família, nom provinent de l'arauac *anón* llatinitzat en aquella forma en memòria del ll. *annōna* 'queviures, provisions de gra'. □ *1.ª doc.*: 1932, *DFa.*; Webster-Merriam.

Anocient, contaminació de *innocent* amb *no-scient* (= *inconscient*) *Ano-*, V. *anus*

ÀNODE, 'pol positiu d'un generador elèctric', pres del gr. ἄνοδος 'camí ascendent', derivats de ὁδός 'camí' amb el prefix ἀνα- 'amunt'. Tant aquest com el contraposat *càtode* (gr. κάθοδος), format amb el gr. κατα- 'avall', entren en la lexicografia catalana només des dels diccionaris de Fabra.

DERIV.: *Anòdic*. *Catòdic*.

ANODÍ, 'que calma el dolor', 'que no causa dolor, insignificant', pres del gr. ἀνώδυνος 'que no causa dolor, que el tempera', derivat de ὀδύνη 'dolor'. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.; 1839, Lab.

Possiblement transmès pel fr. *anodin* [1503, *RFgn.* XXXII, 10] o el cast. *anodino* [1555].

DERIV.: *Anodínia*.

Anòdic, V. *ànode* *Anodínia*, V. *anodí* *Anoer*, *anoga*, *anoguer*, *-gueral*, V. *nou*, f. *Anoètic*, V. *noètic* (*CONÈIXER*)

ANÒFELS, 'gènere de mosquits que porten la malària', pres del gr. ἀνωφελής 'inútil', 'nociu', derivat de ὄφελος 'utilitat'. □ *1.ª doc.*: *DFa.*

Anoia (no és *Noia*): amb raó va rebutjant *AlcM* les etimologies de noms de lloc que Montoliu cercava en derivats del ll. AMNIS 'riuet, riera', f. i m., però ací potser no té raó de fer-ho, car una base *AMNŬCŬLA *amniculus*, *-icula* (cf. *OVUCULA > empord. *avoia* = *ovella*) és versemblant en l'aspecte geogràfic-semàntic i sense la més petita objecció fonètica ni formativa (per a *i̯* < *-yl-* en aquesta zona, veg. *EntreDL* I, 36 i n. 26; i la gent de Martorell pronuncia *l ənóyə* amb *o* tancada).

Anoll, V. *any*

ANÒMAL, pres del ll. *anomălus* i aquest, del grec ἀνώμαλος 'irregular', derivat de ὁμαλός 'igual, llis'. □ *1.ª doc.*: 1803, 1839 (*anómalo*, Belv., Lab.).

Anormal, pres del fr. *anormal* [S. XIII], alteració del fr. *anomal* 'anòmal', per influència del ll. *norma* i *normalis*; ni en castellà [1855] ni en català [*DBal.*, c. 1890] els diccionaris del S. XIX (o els anteriors) no registren *anormal* (*anómalo* només en el *DAut.*); i aquesta alteració, de procedència francesa (més fàcil allí pel desplaçament francès de l'accent) es va comunicar, no sols a les llengües hispàniques, sinó també a l'it. *anormale* i a l'anglès, on no apareix tampoc fins als Ss. XVIII-XIX (en el XIX canviat en *abnormal* en anglès: Onions); sembla que entre nosaltres hi hagué ja algun tempteig d'introducció a l'Edat Mitjana, car se cita ja un cas esporàdic d'*anormal* en el S. XIII, en els *Costums de Tortosa* (*AlcM*) i en el tractat de dret aragonès, escrit pel bisbe català Vidal de Canyelles, cap a 1250 («Vidal Mayor», ed. Tilander, 2.13.38, «*demanda anormala*»).[1]

DERIV.: *Anomalia* [1803, 1839], del gr. ἀνωμαλία. *Anomalístic*. *Anormalitat* [*DFa.*; ni en *AlcM*].

[1] El b. ll. *anormalis* (S. XV) o *anormalus*, que solen citar, és una llatinització del mot francès.

Anomenada, *anomenador*, *anomenament*, *anomenar*, *-nat*, *anominació*, V. *nom* *Anònim*, V. *onomàstic* *Anoòpsia* i *anòpsia*, V. *òptic* *Anorèctic* (és incorrecte *-ètic*), *anorèxia*, V. *orèxia* *Anorgànic*, V. *orgue* *Anormal*, *anormalitat*, V. *anòmal* *Anorreador*, *anorreament*, *anorrear*, *anorresar*, V. *res* *Anòrtic*, *anortopia*, V. *orto-* *Anostrament*, *anostrar*, V. *nostre* *Anotació*, *anotador*, *anotar*, V. *nota* *Anou*, *anouer*, V. *nou* f. *Anque*, V. *anc* *Anquejar*, V. *anca*

ANQUILOSI, pres del gr. ἀγκύλωσις id., derivat d'ἀγκύλος 'encorbat'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

DERIV.: *Anquilosar* [id.]; *anquilosament* [c. 1945-50, Josep Pla]. *Anquilòtic* [*DFa.*].

ANS, d'una variant del ll. ANTE 'davant, davant de', 'abans, abans de', igual a la que tenim en *ABANS*, sense l'element preposat *AB-*; també l'it. *anzi*, oc. ant. *ans* i fr. ant. *ainz* tenen una terminació semblant amb *-s* o consonant anàloga. □ *1.ª doc.*: orígens.

Ja apareix en les *Homilies*: «Sidon significa lo poble, qui *ans* del aveniment de Jhesu Crist menava Diable a mort», 7v8. També el veiem en les *VidesR.*, en Llull amb els seus diversos valors, en la *Cròn.* de Jaume I: «al quart jorn *ans* de Santa Maria (474). Tot això, sigui expressant anterioritat de temps (eventualment de lloc si hi ha moviment cap a un indret), sigui expressant preferència; vegeu encara l'ex. rossellonès de 1312 que cito per extens en *destrènyer* (*RLR* XXIX, 65). D'ací que també es pugui convertir, des dels orígens, en una conjunció adversativa que val el mateix que 'sinó que' i ve a fer l'ofici del llatí clàssic *imo*; ja en Jaume I: «no hauríem paor que el perdessen *ans* seria arribat tot l'estol» (97), «aquesta cosa no és digna, *ans* és de tot en tot molt lega» (en

un doc. dels Templers de c. 1260, Miret, *Templ. i H.*, 340).

Això en català sol anar entre dues proposicions completes amb verb cada una, i aquest *ans* sovint va seguit d'un mot que reforça la contradicció, ponderació o encariment: *ans al contrari*, *ans tot* o *ans de tot en tot*, *ans encara*, *ans molt*...; en italià, l'ús d'aquest *anzi* se simplifica i gramaticalitza (tant com el del ll. *imo*) fins al punt que pot apariar simplement dos adjectius o mots enterament simples i parallels marcant només una gradació o rectificació molt lleument apuntada i construccions d'aquest tipus es troben també en català en alguns textos del S. XV: «se deurien guardar molt de metre's en aquest amorós *ans* dolorós camí», *Curial* (*NCl.* I, 20), que tractant-se d'una novella d'atmosfera tan italiana fa pensar en una influència de l'estil d'aquesta llengua. Hi pot haver part d'això, però almenys està empeltat en un tronc ben hispànic, car ja tiren cap allà construccions de textos arcaics d'Aragó, amb *ante*: «que alguno non sia osado logarse a las ditas lavores a torna peón, ni --- a hun estayllo <cast. *a destajo*>, *ante* aquéllas faga a jornales por cadaún día», «en las sobreditas cosas --- non sia recebida fiança --- *ante* aquéllas sian exseguidas --- por todas cosas juxta su continencia» (Furs aragonesos de 1350, Tilander, *RFE* XXII, 14, 27).

Des del punt de vista de l'extensió geogràfica, observem que avui la vitalitat d'aquesta forma és una mica desigual segons les regions, i encara que n'hagin fet bastant d'ús escriptors del Nord, de llenguatge alhora tradicional i digne però planer i personal, com Maragall, Ruyra i Verdaguer («tot l'hi prengué el sepulcre, on baixarà *ans* de gaire», *Atl.*, 222; *Atl.* V; *Canigó* VII), és una forma molt menys usual a les Illes, al Nord del Princ. i en el parlar de Barcelona, que des d'allà cap al Sud; val a dir que l'àrea de popularitat ja comença amb força des del Penedès (on se senten molt les frases com *ans de baixar*, p. ex. Font-rubí, 1954), i que és la forma ben general en el Camp, l'Ebre i tot al llarg del País Valencià (per limitar-nos a l'extrem Sud: *ans d'acabar* a Petrer, *ans d'aplegar* a Novelda, 1963).

El ll. ANTE tenia funcions ben semblants a les que caracteritzen el nostre *ans*: no hi ha, doncs, problema etimològic. D'altra banda també és clar, que en la nostra llengua, *ans* i *abans* són formacions enterament parallеles. Per a *ABANS* hem hagut de donar explicacions per compendre per què hi ha *ab-* i no *av-* (fr. *avanti*, fr. i cat. *avant*, etc., ll. AB-); però si llevem aquest element anteposat, *ans* és igual a *abans*. Ni tan sols hi hauria obstacles prohibitius que ens apartin de dir que en el nostre *ans* podem veure la prolongació del cast. *antes* (que simplement ha afegit *-s* adverbial al mot llatí), puix que si les combinacions com *-nts*, nominal o verbal, tenien una *t* més ferma (gràcies als singulars i persones en *-nt*), amb acció analògica incessant i sense la collaboració de la fonètica sintàctica (*ans de*, *ans que*), les formes dels altres idiomes romànics mostren sens dubte que els fets no són tan simples.

L'italià *anzi* i el fr. ant. *ainz*, al costat de la forma catalana i d'*ans* de l'occità antic, presenten una terminació menys clara: si la llengua dels trobadors aviat confon amb les altres sibilants l'africada *ç* o *z*, fins i tot ací hi ha *-z* en algun text arcaic, que ens acosta al tipus franco-italià: «meillor vassals non vid *ainz* hom» en el fragment d'*Alexandre*, «aujaz un songe qui toz es faus: / enuit m'ere avis aus *anz-jornaus* / que cons Girarz ---» en *Girart de Rossilhon* (ja *ans* en G. de Peitieu: «faray chansoneta nueva, / *ans* que vent ni gel ni plueva», Appel, *Chr.*, 2.32, 1.639, 12.2). I és orientadora sobretot la forma que trobem en el pre-castellà de les glosses del S. X: *ances* en les de San Millan i en les de Silos, explicant el *prius* de les frases «de fructibus suis *prius* non gustat nisi ex ipsis aliquid Deo offerat» i «si duxerit, non *prius* accipiat communionem nisi quem reliquit de saeculo exierit» (núm. 47 i 183). En català l'arcaic *tu vençs* només en data tardana fou reemplaçat analògicament per *tu vences*, i fins després han quedat *les falçs* i *les calçs*, de manera que el nostre *ans*, ben mirat tampoc no desdiu d'aquestes formes *anzes*, it. *anzi*. Hi ha encara l'adverbi (o comparatiu?) oc. ant. *anceis*, fr. ant. *ainçois* 'abans', que té els aires d'un cpt. *anz-eis* ANTE IPSUM, o que fins si és un mer neutre-comparatiu de la mena de *sordeis* al costat de *sordeior*, en tot cas ens mostra que hi ha *anz* amb *-z* (= *ç*) i no una mera -T(E), com en cast. *ante esto*.

Amb això tornem, doncs, a la vella qüestió plantejada per Ant. Thomas (*Rom.* XV, 1886, 572-4) i Gröber (*ZRPh.* X, 1887, 174-6) i represa per Skok (*Rom.* L, 195-199). Postular un *ANTIUS «comparatiu de ANTE» ni que sigui invocant la possibilitat que PRIUS vagi actuar com a model analògic no acaba de convèncer (per més que Thomas s'hi agafi per donar una explicació no menys mecànica de *puix*, fr. *puis*, etc., i que hi hagi una variant *anzo* en algun arcaic com Uguçon da Lodi): carreguem massa en moltes coses en el compte del llatí vulgar, i oblidem massa el paper de la fonètica sintàctica i de les innovacions tardanes del romànic merovingi i carolingi. D'una banda les combinacions tan freqüents com ANTE HOMINES, ANTE ALBAM, ANTE ALTERUM, ANTE ISTUM, ANTE OMNIA, etc. havien de tendir ja per si soles a crear una pronúncia ANTI̯ O-, ANTI̯ A-, ANTI̯ E- que havia d'assimilar-se en *anči̯ o-*, *anči̯ a-*, *anči̯ e-*, i d'altra banda es formava una pressió analògica «proporcional» partint dels adverbis ANTEA, POSTEA, que afavoria i consagrava aquest *anči̯-* fins a fer-lo definitiu; mantinguem ben present *ançeis* (*ainçois*) que bé pot continuar ANTE IPSUM, i d'altra banda no oblidem que l'it. *ogni* deu la seva *gn* justament a la coincidència de les combinacions de OMNE(M) (*omnę arbore*, *omnę homine*, *omnẹ hora*) amb el plural neutre OMNIA.

Una prova més de l'antiguitat d'aquest radical ANTI̯-*anči̯-* en llatí vulgar ens la dóna un vell romanisme del basc. Com explica Schuchardt (*Primitiae Linguae Vasc.*, § 95) el basc *aitzin* prové de ANTE, però serà més precisament aquest ANTI̯- d'on el fr. ant. *ainz*:

aitzin es troba ja en els textos bascos més arcaics com la bíblia de Leiçarraga (Lluc xv, 18), també en suletí antic (= fr. *devant*), en trad. de St. Mateu (v, 16), i Azkue hi afegeix b. nav. *aintzin*, amb la primera *n* conservada, i ronc. *aintzina* «víspera».[1]

DERIV. o CPT.: Cat. ant. *enans* 'abans', freqüent, des de Llull almenys, en els Ss. XIII-XIV ('de preferència', 'primerament'): «guardaren *enans* les dones que l'altar ni la creu on és representada la passió», *Blanquerna* (*NCl.* II, 94.4), «*enans* que éls hi fossen ab bé 700 peons», «*enans* del dia, a Terragona», Jaume I, *Cròn.* (98, 159); avui antiquat pertot, exceptuant el valencià meridional on sobreviu ací i allà (Vilamarxant, Fontanars, Callosa, 1962-3, MGadea, *T. del Xè* I, 347; II, 21).

Ancià 'vell, antic' adjectiu [*ancians*, Llull, *Blan-* I, 92.21), *-ana*;[3] més rarament aplicat a coses: «hac una font molt bella e una capella *anciana*», *Blanquerna* (II, 257.17), ús enterament antiquat des del S. XIV, com en general tot ús adjectiu; com a substantiu per a 'home vell' encara s'usa (veg. exs. de Verdaguer, infra, i *AlcM*) però amb caràcter purament literari i no general. Igual que el cast. *anciano* (que s'ha mantingut més viu), i que oc. *ancian*, no és mot autòcton, i menys pot ser descendent d'una formació *ANTIANUS (que no hauria pogut donar altra cosa que **ançà*, **anzano*), sinó manllevat del fr. *ancien* 'antic, vell' adj., però el sil·labeig *anciien* (3 síl·labes) del francès antic prova, com indicà Gamillscheg (*ZRPh.* XLIII, 529), que no es tracta de cap mot heretat del llatí vulgar sinó d'una formació purament francesa (encara que de data arcaica) sobre l'adverbi *ainz*;[4] *ancianitat* [1596, *AlcM*].

Anterior [fi S. XV, *AlcM*], pres del ll. *anterior, -oris*, id., adjectiu comparatiu; *anterioritat*; *antero-* element prefixat: *anteroposterior, -inferior, -superior, -exterior*, etc.

Ante-, element prefixat, pres del ll. *ante*: per a aquestes formacions veg. el segon element: per exemple *antediluvià* (s. v. *diluvi*), *antepenúltim, antebranquial, antecambra, antesala*. Cf. *ABANS* i, infra, *AVANÇAR, AVANT*.

[1] Ens queda el dubte de si és una formació de caràcter adverbial, o un paral·lel de l'adjectiu fr. ant. *anciien*, cast. *anciano*; al capdavall dubte poc transcendent essent així que *anciien* també era derivat de l'adverbi *ainz*. — [2] Sobre *Blanq.*, *BDLC* IX, 123. «Diga-hi don Bñ. G. qui és pus *ancià* que jo», Jaume I, *Cròn.*, p. 398; «un prom vel ab le barbe blancha, e sí parèch molt *ansià*», Reixac, *Questa*, 6.23 (traduint «uns preudons --- vielz e *anciens*»). «Com fon a la porta de la tenda, ixqué-li un cavaller *ancià*», *Tirant*, Ag. I, 191; «los *ancians* frares del monestir», *La Comtessa Fidel*, *NCl.* XLVIII, 115; «lo savi *ancià*, que des d'un cim l'ovira / sent estremir lo cor com una lira», Verd., *Atl.*, 308. — [3] «E encara moltes de les *ansianes* se vestiren totes de seda», *Tirant* I, 122. — [4] *Anciien* no és ben bé el mateix que *ainçien* però la diferència és poca i es pogué passar d'aquest a aquell sota la influència de l'alternança accentual *laine/lanier, ainz/anceis*; altrament *ainz* sortia de *ançi-* i l'adjectiu potser es creà ja quan encara la *i* no s'havia transposat.

APÈNDIX. *Avant*. Atesa la manca de problema etimològic i el fet que mots d'aquest caràcter elemental pertanyen més a la gramàtica, general o històrica, que al diccionari, en tractarem nomésací i amb caràcter d'apèndix. Apareix des dels orígens, S. XIII, i freqüent des de Llull i les *Grans Cròniques*, sigui amb el sentit de moviment o el de situació avançada: «e anà *avant* en son viatge», Llull (*Merav.*, *O. C.* I, 6), «e *avant* parlaré d'ell, e dels feyts del molt alt senyor En Pere ---», Muntaner (Bof., 6.5), «pensats de menar lo fet *avant* ---», Desclot (§ 2), «al qual de huy *avant* jo puix lexar ---», *Blanq.* (§ 3). En altres fonts arcaiques igualment, car si bé a les *Homilies* el que es troba són els cpts. *en-ant* (2v3) i *d-avant* (1v2, 3v16)[1] o *d-enant* (3v4), l'altre és clar que estava igual en ús, com en les *VidesR.* (on en el gloss. hem recollit només els articles cpts. o derivats *aventar* ~ *anantar*, més ben grafiat *enantar* (o *denantar-se*, Llull, *Merav.* II, 88, etc.);[2] una variant d'*enantar* és viva avui encara a Ribagorça: *nantarse* 'avançar, cuitar' a Gavasa (Condó, *BCEC* VI, 195), «apresurarse» a Benasc (Ferraz, 80, segons el qual s'usaria a gran part d'Aragó). També s'havia dit *enantir*: «prelats qui *enantir* ameu tant lurs possessions», *Blanq.* (*NCl.* III, 183.24).

No cal dir que el mot *avant* ha continuat sempre ben viu en la llengua general; si bé és veritat que en l'ús modern de les Illes, i fins del dialecte central, manté un nivell un poc menys vivaç en la llengua parlada d'estil popular que les seves combinacions innovades *endavant*, mall. *ənvánt* —aquest espt. en la combinació *mez əmvánt* 'més enllà', *més envant d'allò hi ha* --- (Orient, 1963, etc.)—, que no en l'estil oral de certes comarques més allunyades, en particular les del Princ. Sud, i les valencianes: no és que combinacions com *camí avant* o *cerro avant* o *més avantet hi ha*, d'ús fressadíssim a totes les comarques de dalt a baix del País valencià, tinguin, però, és clar, res de peculiar a aquesta regió; un poc més particular seria la locució d'allí *i avant*! 'ras i curt, i prou';[3] etc.

DERIV.: *Avantatge*, que trobem freqüent des del S. XIII: «Nós dixem-los que mester era que éls se cuytassen primer que·ls altres, que altres castells nos parlaven pleyt de render-se: e si els havien l'*avantatge* dels altres, que axí haurien major bé de Nós», Jaume I (§ 243, ed. Ag., 289.13; Casac., v. 32); «haver algun *aventatge* de viandes», Eiximenis (*DComp.*, 320.11); «e vós concordau la batalla a tot *avantatge* seu e dan meu», «no vendrà a batalla ab nosaltres sinó a tot son *avantatge*», «en altra manera més *avantatge* hauria l'om que Déu», Joanot Martorell (Ag. I, 165; II, 198, 160); el cast. *ventaja* (*DCEC* I, 336*a*) se sol pendre com a adaptació del fr. *avantage*, si bé hi hauria raons tant o més fermes per creure que és pres del cat. oriental que del francès (amb les adaptacions que he explicat allà), puix que en la llengua medieval

feia en el seu ús un paper primordial l'accepció cavalleresca, que veiem ja tan documentada, en la nostra llengua medieval, pel *Tirant* i per una munió de textos des del temps de Desclot («de les lances yo·us do l'*avantatge* al present», *Curial* II, 24), que és indubtablement el terreny semàntic en què el mot s'afermà primer; pel que fa a la nostra llengua, encara que la pronúncia moderna (per reacció acastellanada) *ventáǧa* se sent a molts punts, també es conserva, però, el masculí *bentáǧe* (Borges Bl., *BDLC* VI, 54, etc.), que jo mateix he sentit a molts punts dels dos dialectes occidentals (quan no en la forma radicalment conservadora *avantáǧe, ab-*). *Avantatjar, avantatjat* [1505, *AlcM*], men. 'excellent ,afamat' (« la font de Macarella és molt *əvəntəǧádə*», Ciutadella, 1964); *avantatjós* i *avantatjosament* [mj. S. XV, *Curial*, tots dos]; *desavantatge* [S. XIV], *desavantatjat, desavantatjós.*

De ABANTE es derivà ja en llatí vulgar *ABANTIARE que donà directament l'it. *avanzare*, fr. *avancer*, oc. *avansar*, cat. *avançar*, mentre que el cast. *avanzar* [mj. S. XV], de primer només usat com a terme comercial (Covarrubias) o militar, és un mot probt. pres inicialment del català si bé ajuntant-s'hi ben aviat i amb caràcter preponderant la influència it. i francesa. En català, en canvi, és un mot de la llengua de sempre, ja documentat en el S. XIII «e pensant de *avançar* lo fet», Desclot, § 3, i amb aplicació tan àmplia com avui i com en les llengües romàniques de Fr. i It.: «la presència de la celsitut vostra en gran part *avança* al que en lahor havia hoÿt», «e trobant-se lo virtuós comte en edat *avançada* de 55 anys ---», *Tirant* II, 234, 13.

Modernament, sobretot, a les Illes i en cat. or., s'ha estès molt la variant rizotònica *avença; avensar* es troba ja sovint fins en textos medievals: —«mentre jo tinguí los diners del teu monestir, jamés no poguí guanyar ni *avensar* un diner ans tots temps fuy pobre», *Rec. d'Eximplis e M.*, S. XV, I, 11—; i la llengua moderna tendeix també a usar-lo de preferència: quan significa 1) 'estalviar', 2) 'bestreure o anticipar diners', 3) 'ultrapassar, sortir més enfora',[4] o 'avantatjar' (*avençava en bellesa a les altres*), 4) 'fer que una cosa succeeixi abans' (*avençar els exàmens, avençar l'hora del sopar*), 5) *avençar una idea, una hipòtesi* 'llançar-la en forma provisional, insinuar-la', 6) 'anticipar un pensament que s'exposarà més plenament en un moment posterior';[5] d'acord amb aquests matisos, *avenç* 'quantitat estalviada', 'progrés moral' (recordem que el cenacle literari, revista i centre editorial i llibreter de *L'Avenç* comença cap a 1890).

Avanç [c. l'a. 1600]; *avences* 'mesada avançada als tripulants' men. [1780, *AlcM*] «anticipos»; una variant que s'ha propagat bastant en les comarques valencianes és *alvançar*.[6] *Avançada* [S. XIX]; *amb gràcies a l'avançada* és la forma més natural i corrent de dir 'anticipades, regraciant per endavant'; *avançador* [V. nota, supra]; *avançament* [doc. de 1437]; *avancívol. Desavançar* [c. 1370, Cròn. del Cerimoniós], *-ençar; desavanç* [mj. S. XV], *-enç.*

Avanter maestr.

CPT.: Abunden ja d'antic: *avantbraç* [*Tirant* I, 102, 212; II, 237]. *Avantguarda* [*Tirant* I, 118]. *Avantcambra. Avantcor. Avantdit* [doc. de 1244]. *Avantllotja. Avantmuralla. Avantpassat. Avantport*; i els neologismes *avantposar* i *avantsala* en lloc dels comun amb *ante-.*

[1] *Davant* es troba també en *VidesR.*, f. 8, *Blanq.* (I, 208.9; II, 252.7), en un doc. tort., 1343 (*BABL* XII, 47), etc. (en tots ells la grafia és *devant*). *Davantal* derivat en català des d'antic [1403, *DAg.*] passà com a manlleu sovint al cast. (veg. *DCEC*) i al francès: *davanteau* 2 cops en Rabelais i també *devanteau* en el Poitou i en algun altre parlar del centre de França (però *devantier* en el Berry, etc.); Sainéan, *Langue de Rabelais* II, 169; *davantalada, davantalat, davantaler, -lera. Davanter* [Lab. 1839]: el primer escriptor a usar-lo seria Milà, mj. S. XIX: «Galind del riu Essera passa 'ls destrets: / pocs cavallers menava y bons servents, / un fort baró de Jaca va *devanter*», *Mort de Galind*, v. 4. *Davantera* 'avantguarda' [Desclot, § 5 i les altres *Grans Cròniques*]. La combinació *endavant* és poc freqüent a la llengua antiga (on no trobem normalment més que *enant, avant* o *en avant* usats amb aquest valor); tanmateix ja s'hi troba algun cop, i en particular assenyalo en Antoni Canals, amb el valor de 'a l'encontre': «aquel qui mata si mateix és flach e mol, qui no ha cor per sostenir la pena qui li ve *a l'endavant*, ans per fúger a aquela se mata» (*Scipió*, NQ. 40). El que cal condemnar severament és la locució *en endavant*, horrible calc del cast. *en adelante*, que han usat alguns recentment (pocs per sort, a la premsa, etc.). Demanat el parer d'En Moll i el d'En Joan Sales (1956), estan d'acord amb mi a desaconsellar-la: aquell troba que «no li agrada i que es diu *d'ara en avant* a València i *d'ara endavant* a les Illes [i al Princ. això mateix o *d'aquí endavant*], aquest la condemna del tot (afegint amb raó que és cacofònica). En realitat és un calc servil del castellà (on *en adelante* sortí fonèticament de *end(e) adelante*, *DCEC* II, 250*b*3ss.), que cal evitar en absolut. — [2] És sabut que aquest verb pren aviat el sentit de 'tirar endavant un procedir o procediment' d'on 'processar' [Jaume I]; *enantament* [Llull]. També *enançar* [princ. S. XV, *AlcM*], forma de compromís amb *avançar*. — [3] «Com ne diuen d'aquella font? — *La Font, i avant!*», Vilanova d'Alcolea, 1961. — [4] «En el forn de calç s'hi posa un rest de pedres que *əbę́nsin*, i així ---», Gualba (1931). — [5] En els parlars occidentals té més aviat *a* en tots els sentits: «passats los comtes del Roser, essent *avansador* lo Rnt. Joan Bruna, y passats tots los comtes tant del gastar com del entrat, quede en favor del *avans* del Roser, la suma de onse lliures», en el Llibre de la Confraria d'Estaís, a. 1733, prop d'Espot, que llegeixo a la Vall d'Àneu. — [6] Del Sud: «lo que per un costat *alvança* per l'atre ho atrasa», MGadea, *T. del Xè* I, 75; i del Nord: «el que més vol córrer, més poc *alvança*», que Borràs i

Jarque recull a Càlig (*BSCC* XV, 171); jo mateix sentia *albansá camí* a Ares i a Vistabella del Maestrat [1935]; i *un alváns* 'una bestreta' a Castelló dlP. (1961), mentre que GaGirona dóna *arvançar* per *avançar*.

Ansa, ansada, ansar, ansat, V. *nansa* *Ansega,* V. *mansega* *Ansera, anseró, anserol,* V. *nansa* *D'ansians que,* V. *ençà* (*EST*)

ANSINS, 'les dues peces de fusta en forma de U que es passen per sota el coll dels bous, per subjectar l'arada al jou', mot germà del port. *ancinho*, arag. *oncino*, it. *uncino*, que designen menes de ganxo de fusta d'usos rústics semblants, provinents tots del ll. UNCĪNUS 'ganxo'; en català el mot ha sofert la influència de *ANSA*, per la semblança de forma d'aquest objecte. ☐ *1.ª doc.*: c. 1880.

El *DAg.*, atribuint-lo a la Plana de Vic, defineix: *encí* «cada un dels dos collars de fusta que subjecten el coll del bou al jou»; Griera, *BDC* XI (1923), 81, dóna un bon gravat d'E. Roig del jou de coll i defineix «barra de lledoner, corbada en forma de U, que es col·loca sota el coll dels bous i s'ajunta al jou mitjançant una clavieta: l'*encí* es lliga al jou mitjançant les *agulles*, Lluçanès, o *fustell*, passador de ferro, Palamós», lloc en el qual el mot es pronunciaria *ənsínk*; Amades (*BDC* XIX, 78) «*ansí*» o «*ansó*: part del jou» (totes dues formes atribuïdes a Rupit, però de la segona no hi ha altra notícia enlloc, i s'ha de témer que sigui una mera errada de còpia). *AlcM* i *DFa.* donen definicions que corresponen bé al gravat de Griera, escrivint Fabra *ansí*, i aquell *encí*, que localitza de més a més a Olot i Alt Empordà, i afegint que a Figueres diuen *encim*, i a St. Hilari Sacalm i Calaf *vencí* — forma evidentment deguda a una explicable confusió amb els *venci(ll)s* de lligar garbes.

Els ansins són, doncs, dos grans ganxos de fusta, de puntes iguals i girades cap amunt. I és clar que hem de relligar aquest mot amb una sèrie de mots, quasi iguals, dels parlars romànics veïns que hi designen altres grans ganxos de fusta, d'ús rústic i de forma molt semblant.

Alwin Kuhn a l'Alt Aragó assenyalava *onθinos* a Echo i a Loarre (Sierra de Guara), *unθinos* i *alθinos* a Embún (a l'O. de Jaca), definint «ganchos del baste para la carga» «die grossen Lasthaken ---», *RLiR* XI, 134, 106; *ZRPh.* LV, 1935, 591); Bergmann va trobar *enθinos* a Berdún i al Roncal per als 'ganxos de fusta en angle recte sobre els quals descansen, a cada costat, els dos coves o arguenells («kästen») que s'usen per traginar terra o sorra' (*Grenzgebiet Aragon-Navarra*, 46, 67); Krüger ho confirmava, tot afegint que a Cenarbe diuen *onθinos* (*BDC* XXIII, 1935, 66), i que són 'ganxos de branca d'arbre per a subjectar la llenya damunt una cavalleria'.[1]

Però també ho trobem molt més lluny: Portugal, almenys en dialectes. Leite de Vasconcelos registrava *insinho* «engaço» <'ganxo'> a Baião, en el Nord, i en el Minho *ancinho* (*Opusc.* II, i, 51); en el trasmontà de Vila-Real *encinho* «instrumento de lavouro com dentes para apanhar palha ou outros objectos meudos, espalhados pelo chão» (*RLus.* XII, 94), i Messerschmidt ho transcrivia *ẽĩšĩnu* 'rasclet de fusta per fer això amb el fenc o la palla' a la Serra da Estrela (*VKR* IV, 1931, 162). En fi, és sabut que *uncino* és un mot de l'italià general per a 'ganxo'; però a les Marques (Servigliano) pren la forma *ancí* («lo gra fa l'ancì» 'le spighe fanno il collo', *ARom.* XIII, 248).

Tots aquests estudiosos estan d'acord que les diverses formes aragoneses, portugueses i italianes citades vénen del ll. ŬNCĪNUS 'ganxo', només que Leite afegeix que és port. *ancinho*, port. pop. *encinho*, i que en aquesta *a-* inicial hauria actuat la influència, sigui del ll. HAMUS 'ham' sigui del port. *engaço* (gall., cast. *angazo*, que ell fa venir d'un *HAMICACEUS també derivat d'HAMUS).[2] Cap d'ells no fa referència al mot català, però trobo evident que tenen raó per als altres mots i per al català també. L'etimologia proposada per Griera (i acceptada per Moll, *AORBB* II, 1929, 63) la trobo sense valor: seria un participi INCINCTUS de INCINGERE 'cenyir': això no solament és més rebuscat com a formació i menys convincent pel sentit, i no solament està desmentit per la terminació en català —caldria un **encint*, que havent-hi *-nt* és increïble que es pogués reduir a *-í*, notem que una reducció com la de *redon* a *redó* o *blan* a *bla* no hi ha aquesta *-t* que la impedeixi— sinó que és incompatible amb la forma de les altres llengües, que exigeixen totes -INU,[3] i que la major part tenen també la U- o O- inicial conservada. De tota manera és ben possible que en català vagi ajudar al canvi de la vocal inicial la influència d'*ansa*, mot de sentit comparable.[4]

[1] Bergmann cita un *uncinu* de García de Diego, *RFE* XV, 234-9; però el que addueix aquest autor (*RFE* IX, 1922, 148) és un gall. *anciño* «escardillo», més llunyà de sentit, si bé també pot interessar. — [2] Cf. Jud, *Rom.* XLIII, 279n, per a una forma toponímica italiana amb aquesta inicial. — [3] La terminació *encinc* de Palamós, que tan bon indici de -INCTU semblà Griera, és simplement el ben conegut fenomen local de la -IN' en el Baix Empordà (i Cadaqués) pronunciada *-íŋ* (segurament no hi ha tal *-c*, només una escriptura aproximada): com en *esquellerincs*, *reveixincs*, *reientinc*, *tomanyincs* per *esquellerins*, *reveixins*, etc., veg. *LleuresC*, 303n.2.— [4] El pas de *on-* inicial a *en-* és una trivialització d'inicial ben freqüent, com ja vaig indicar per al nostre mot i per a algun altre de semblant, en el *DCEC* IV, 696*a*36ss.

ÀNSIA, pres del ll. tardà *anxĭa* íd., ll. *anxius*, *-a*, *-um*, 'ansiós'. ☐ *1.ª doc.*: Llull.

En aquest ja apareix sovint: «hom envejós no està sens tristícia, *ància*, falsetat e engan», *Doctrina Pueril* (ed. Gili, p. 163), «e lo rey no n'ha cura, ni ha *ànsia* sinó de cassar e de deportar», *Merav.* (*O. C.* I, 230), el plural *ànsies* en *Blanquerna* (*NCl.* III, 57.21). També en les *VidesR*: «*ànsia* perdurable» (f. 220*r*2, n. 9) traduint «anxietatis perpetuae» (603.33). En un doc.

reial de 1387 «estam ab *ància* del estament del Delfí de Gerona et de les infantes, fills nostres molt cars» (CaCandi, *MiscHiCat.* I, 258). El plural també en la *Carta de St. Bernat a sa germana* d'Ant. Canals: «la pensa que és occupada en *ànsies terrenals*, tostemps viu en congoxa» (*CoDoACA* XIII, 54); «Jhesú Xrist ysqué del desert --- no havia menjat de tot aquell dia --- e feren apparellar vianda --- santa Marta en special, que havie *ànsia* de Jh. X., e Jh. X. hac *ànsia* d'ella alt en parahís», St. Vicent F. (*Quar.* 271.22). Com a accs. modernes secundàries crida l'atenció la menorquina *tenir ànsia de* 'tenir cura de' (de les cabres p. ex.) a Migjorn Gran (*BDLC* VIII, 241); «una dona no fa poc / tenir *ànsia* d'una casa: / pastar, cendre i fer bugada / i tení *ànsia* dets al·lots», Camps Merc. (*Folkl. Me.* I, 89); «*tenir ànsia*: guardar, tenir esment», Ferrer Guinart (*Rond. de Men.*, 227).

DERIV.: *Ansiós* [c. 1390, Eiximenis, *DComp.*, 320.2], «certes amor és cosa que compleix la persona d'*ansiosa* temor», *Tirant* (Ag. II, 256); *ansiositat*. *Ansietat* [fi S. XV, *AlcM*]; *ansiea* [S. XIV, *DAg.*, *DBal.*]. *Ansiar*, *-at* [S. XV, *DAg.*].

Ansolta, V. *absolta* [*SÒLDRE*]

ANT, 'espècie de gran cèrvid africà', de l'àr. magrebí i hispànic *lamṭ*. □ *1.ª doc.*: 1428.

«Per provisió de un bou salvatge o d'*ant* e d'un ayne qui són en lo dit real», en un doc. valencià de 1428, que *AlcM* no analitza, imprimint *dant* com si la *d* pertanyés al mot, però anant precedits de *de* els termes paral·lels sembla que *d'* és la preposició, puix que al capdavall aquest cèrvid no és un «bou salvatge». Una forma *dante* sembla realment trobar-se en algun text castellà, però és per aglutinació de la preposició en la combinació freqüent *(a)darga d'ant(e)*. Veg. *DCEC* I, 219-20 (la forma *lampṭ* que ha donat algú com a aràbiga és una impossibilitat fonològica en aquesta llengua).

DERIV.: *Antejat* (1789, *AlcM*).

Anta, V. *DCEC* I, 219*b*, i *DECH*

ANTAGALLAR: com que en castellà no hi ha doc. abundant ni gaire antiga del verb [1831, dicc. de marina de Fz. de Navarrete] ni del substantiu *antagallas* [1732, A. Fernández, *Maniobras de los Navíos*; 1842, Vallarino;[1] ni l'un ni l'altre no foren admesos en el *DAut.* ni fins a eds. recents del *DAcEsp.*] i si en català encara és més recent [1868, *SLitCosta*; 1911, *AlcM*; manca en *BDC* XIV i XII] pot ser en gran part per l'escassedat de doc. nàutica catalana (sobretot tenint en compte que no hi ha res semblant en it. ni fr., com nota Jal, i l'aspecte català d'un verb castellà en *-allar* i amb *an-*) és possible que sigui una variant d'*entegellar*, *entage-*, 'posar maons o rajoles en compte de canyes per sostenir la teulada' (val., *BDC* XX, 205; deriv. de *tegell*: 'treure els rissos' s'hauria comparat a 'llevar tegells'), que en boca de mariners de la zona Alacant-Cartagena-Andalusia vagi sofrir una alteració en la consonant interna, provocada pel caràcter foraster de la *ǧ* catalana, que els andalusos intentaven imitar, i ajudada per alguna contaminació castellana (*agalla*, *agarrar*, *agarrotar*).

DERIV.: *Antagalles* [1868, *SLitCosta*].

[1] Veg. les cites en Jal, *Gloss. Nautique*, 143, i *DHiAcEsp.*

Antagònic, *antagonisme*, *antagonista*, V. *angúnia* *Antana*, V. *andana* i *anar* *Antany*, *antanyana*, *antanyasses*, *antanyós*

Antanyora, *DAg.*, paraula mal documentada: manquem dels detalls necessaris per tenir indicis clars de si ve de 'ball d'antany' o més aviat d'*entranyora*, derivat d'*entrenyorar* (*ENYORAR*) *Antara*, V. *andana* (i *anar*) *Antapit*, V. *ampit* (*PIT*) *Antàrtic*, V. *àrtic* *Antebraç*, millor *avantbraç*, V. *braç* *Ante-* (veg. *ans*); hem prescindit d'alguns mots poc importants, derivats, amb aquest prefix, de mots ben coneguts *Antec*, V. *economia* *Antecambra*, V. *cambra* *Antecapella*, V. *capella* *Antecedència*, *antecedent*, *antecedir*, *antecessor*, V. *cedir* *Antedata*, *antedatar*, V. *dar* *Antediluvià*, V. *diluvi* *Antedit*, V. *dir* *Antefirma*, V. *ferm* *Antejat*, V. *ant* *Antelació*, V. *preferir*

Antelm, de l'antropònim germ. ANTHELM: no té gaire relació amb ANSELM (només el segon component -HELM), que abusivament ha estat sovint donat com a nom del nostre eminent poeta i filòsof, audaç renegat, *Antelm Turmeda* (com fa el mateix *AlcM*, s. v. *Entelm*; no, però, s. v. *Antelm*, fem. *Antelma*, 1523, *DAg.*): forma viva encara en pobles de la costa, en la variant mutilada *Telm* (confós *ən-* inicial amb la partícula *En-*, i fins amb *Sant*, d'on it. *Sant Elmo*); alguns *Son Antelm* a Mallorca. *Antemural*, V. *mur*.

ANTENA, 'verga de la vela llatina', del ll. ANTĒMNA. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII (Jaume I, Ramon Llull).

«Trencà la cima de l'arbre de la nau del sagristà, e ab l'*antena* donà en la nau», «farem un trabuquet de les *antenes* e del lenyam de les naus» (*Cròn.*, 479, 112); «vench tanta fortuna que la *entena* se trenchà e lo timó», St. Vicent F., *Quar.*, 254.126; «tot l'estret de Gibaltar passaren combatent --- que les veles tenien clavades ab l'arbre de la nau, e volgueren acalar *la antena* aprés que los moros los hagueren leixat e no pogueren ---», *Tirant* (cap. 100, ed. pri.; Riq., 232.1*f.*); «dels vaxells --- *antena* --- los caps de les *antenes*», OPou, *ThPu.*, p. 70. Veg. encara (s. v. *TISORA*), doc. barceloní de 1443 (CaCandi, *MiscHCat.* II, 213). I passatges de Verdaguer com «per dar primer a Hesperis socós, a l'arrapar-s'hi, / del dors atlètic d'Hèrcules la pren y, a reculons, / al veure-la tan bella, fogós, per abraçar-s'hi, / deixa esmunyir l'*antena*, que roda ab l'hèroe al fons», *Atl.* VII (220). L'*InvLC* recull bastants testimonis d'*entena (de nou)* en docs. ross. des de 1311 a 1420.

Avui, en la barca tradicional dels pescadors de la Costa de Llevant l'antena està formada per la unió de les dues grans peces que, lligades a la meitat, la inte-

gren: el *car* (meitat de proa) i *la pena* (la de popa): St. Pol de Mar (1920-30), l'Escala (1937), Mallorca, etc.; encara que alguns, més joves i parlant més laxament, obliden *pena* i ho reemplacen per *antena.*

No es tracta solament de l'embarcació marina, perquè també a la gran zona lacustre (el Palmar) descrivint-me l'ormeig de l'*albuferenc* em deien que «la trossa del dogal a la serreta hi subjecta l'*antena*» (1962). *Antenes* són també les del molí de vent balear (veg. el treball de Moll, *BDC* XXII). La pronúncia balear és *əntǽnə*; *antę́na* l'occidental, i *əntę̣́nə* l'oriental. a Puigpunyent em mostraren el vell *molí amb antênes,* a la ventosa Formentera vaig veure com havien d'«acalar *səz əntǽnəs* de les ales del molí». Deixem les altres accs. per a diccs. més enciclopèdics.

Com quedà establert en el *DCEC* I, 220*ab*, la forma real llatina va ser ANTĒMNA; i aclarit que el mot és autòcton en català (amb el tractament MN > *n*, normal en la nostra llengua) i potser en totes les llengües romàniques, menys el castellà, on *antena* [cap a l'any 1410] ha de ser un manlleu del català o del gallec [car també n'apareix un cas espars en les *Partidas* d'Alfons el Savi, II, XXIV, Acad. II, 264].

DERIV.: *Antenada. Antenal. Antenam. Antenat. Antenola* [1467]. I els mots savis derivats *antènula,* o compostos *antenífer, anteniforme* (*DFa.*).

Antenat 'fillastre', V. *néixer* (més usual en castellà, on avui predomina *entenado, DCEC*) *Antepassat,* V. *pas* *Antepenúltim,* V. *últim* *Antepit,* V. *pit* *Anteposar, anteposició,* V. *posar* *Antera* V. *andana* (i *anar*) *Anterior, anterioritat,* V. *ans* *Antesala,* V. *sala*

ANTI-, 'contra-': hem prescindit d'alguns mots poc importants, derivats, amb aquest prefix, de mots ben coneguts.

Antibiòtic, V. *bio-*

ANTIC, del ll. ANTĪCUS, ANTĪQUA, ANTĪCUM, id., reemplaçat més tard en llatí clàssic mateix, per ANTĪQUUS, d'acord amb el femení. □ *1.ª doc.*: c. 1250, Guillem de Cervera.

Des de l'origen apareix amb el mateix sentit que avui: Muntaner ens parla de la seva Peralada, «*antiga* vila» (cap. 125), «sarraïns havia molts en la nostra terra, e *antigament* que 'ls havia tenguts nostre linatge en Aragó e en Catalunya», Jaume I (*Cròn.*, Ag., p. 443).

A l'Edat Mitjana es desenrotlla molt en català el sentit de 'vell, aplicat a l'edat de les persones (i animals)', que n'arribà a fer una expressió de la idea d'"ancià': «dixem nós al rey de Navarra que dixés primer, per ço con era pus *antich* e sabia més en les coses que nós», «en P. Pomar, qui era cavaller *antich*», Jaume I (192, 51), també en Desclot, en Llull, en Eiximenis i encara en el *Tirant*: «a vós, rey prudentíssim, *antich* en benaventurada vida» (Ag. I, 61).

És un ús que no es troba en les altres llengües romàniques, ni tan sols, que jo sàpiga, en occità antic: només un poc en fr. ant. (*le vieil antif,* Aucassin et Nicolette) i allà menys que entre nosaltres. Per tant hem de mirar com a estrictament català (no aprovençalat) l'ús que en fa Guillem de Cervera, en el qual arriba a pendre el sentit estrictament substantiu de *un antic* per 'un vell, un ancià, un vellard'; una deixa d'això va ser el nom *Antic,* usat en català com a antropònim: prenom encara freqüent en els Ss. XVI-XVII.

En bons manuscrits llatins es troben *anticus, -icum,* al costat del femení *antiqua* (Ernout-M.); i aquesta és la flexió que hem de pendre com a punt de partida de totes les formes romàniques, de manera que fins en castellà medieval es digué normalment *antigo* [Berceo, *Mil.* A, 727*d*; *Sacrif.*, 123], que resta com a forma corrent en els Ss. XIII-XV junt amb el fem. *antigua,* i fins va passar com a forma vulgar al castellà d'Amèrica (*DCEC* I, 221). De les llengües romàniques, unes van generalitzar el radical del masculí —port. *antigo, -iga,* it. *antico, -ica*—, mentre que el castellà més tardà introdueix un masculí analògic *antiguo* (que és ja la forma triada per Nebrija, c. 1495; alguns parlars francesos tenen també *antif,* S. XIII, etc., altres *anti,* i el fr. mod. *antique,* d'ús més limitat, és un llatinisme).

La seductora teoria etimològica d'un gran lingüista admet fins i tot que l'única forma primitiva en llatí fou, no sols *antīcus,* sinó també un femení *antīca,* derivat preliterari de ANTE 'abans', amb un sentit com 'anterior, del temps d'abans', i que tal com *mortus* (MR-TO-) va passar a *mortuus* —a causa del contraposat *uīuos, -uus,* però en romànic només han deixat petjada MORTUS, -TA—, també en el nostre mot la influència del contraposat *nouos* féu que *anticus, -ca,* es canviés en *-iquus, -iqua*: així ho raonà Thurneysen, *ALLG* XIII, 30-31, si bé aquest no és el lloc de pendre posició davant aquesta tesi (no es tractaria, doncs, del cas del ll. cl. *cum* < arcaic *quom*). En tot cas és segur, doncs, que el romànic antic a penes mostra cap prolongació d'ANTIQUUS, encara que aquesta forma es trobi en els clàssics.

És una raó de més que tenim per posar en dubte que puguin haver quedat gaires descendents genuïns de ANTIQUA, i més d'ANTIQUUS, en parlars verament catalans; *antigo* (*costumbres antigos*) entra encara, fins i tot, més o menys en domini aragonès (en el parlar fronterer de Cercuran, al peu SO. del Turbó; sens dubte sento *antiguos* a Bielsa, però això és de 1965). Indubtablement la pronúncia *antiu̯a* té avui gran extensió en terra valenciana, i amb força propagadora, car al costat se li ha creat un masculí *antíu̯*. I no és solament cosa de l'extrem Sud, com dóna a entendre *AlcM* (que ho cita només a Biar i d'Alacant enllà, amb un *antiuament* a Alzira), sinó poc o molt per tot el País: «allí neix la font *antiwa*», Crevillent; el Raval (em diuen a Elx), a diferència de la Vila, «és l'*antíu̯*, la meitat de baix»; «*molt antíu̯*» sento a Casinos i a Canet de Berenguer; a Xert hi ha *la Basseta (de)l Molí 'Ntiu*» (una partida *el Malentiu* a Cervera del

Maestre deu ser alteració d'això, 1961-3). Però tot això ho tinc per una creació recent partint d'un castellanisme localment afortunat *antigua*; car d'informants més vells, i de llenguatge més conservador, no solament sento pertot *antic, -iga*, en comarques més refractàries a la penetració (Gandia-Marina, etc.), sinó fins i tot en les més exposades, i en gent d'expressió molt popular: «un *alčúp molt antiga*» a Llíria, «pero açò és cosa molt *antiga*!» a la Vall d'Uixó (1962) (Escrig, 1851, no reconeix altra cosa).

DERIV.: *Antigament* [Jaume I, supra]; la grafia *antiguament*, fora del castellanisme modern, que veiem en algun text antic com els *Cost. de Tortosa*, probt. no té més valor fònic que, p. ex., *amaguar* per *amagar*, observació que val per a d'altres mots següents. *Antiquíssim* [S. XVII], llatinisme després molt estès. *Antiguitat* o *antiguetat* [*-iquitat*, *Tirant*, Ag. I, 267; II, 77; Llull sembla haver usat totes dues formes *-quitat* i *-guetat*; encara que els lexicògrafs i normalitzadors li han preferit sempre *-iguitat*, la forma *-iguetat* era la més viva en el cat. central del primer terç del nostre segle]. *Antiguea* 'el temps antic, l'antigor' mall., men. [AMAlcover; *-igęə AlcM*; «la figura atraient d'Ella hi asseia / posant-li dins la falda el tendre Fill: / ja el rastre polsimat de l'*antiguea* / de sa policromia minva el brill», Guasp, *IdOr.* IX, 99].

Antigor 'vellura del temps i de les coses i costums antics' [S. XIII, *Usatges*, *AIEC* I, 304; «cançons de l'*antigor*», Verd., *Canigó* XII]. En terres del Migjorn s'ha conservat amb un sentit que oscilla entre 'terra habitada o conreada des de molt antic' fins a 'indret amb restes arqueològiques', cosa de la qual ja trobo testimoni en un doc. d'afrontacions locals que llegeixo (1961) a l'arxiu municipal de Xodos: «affronta ab un *antigor* de paret vella --- al pas que baxa de la Tenyadeta», a. 1594; també «dit *antigo*» en un capbreu de la Secuita de l'a. 1699 (que em facilita el doctor Daniel Recasens, 1955),[1] on el context permetria entendre que es tracta d'un camí vell, però pot ser el mateix que pertot; i ben prop d'allà, *l əntigǫ́* és el nom d'una partida del terme a Cambrils. Passant per Tortosa (Moreira, *Folkl. T.*, 182), se segueix dintre d'aquest ordre d'idees per tot el Nord del P. Valencià, almenys fins al Túria, oscillant entre la idea d'un camí o sèrie de llocs seguits i la d'un paratge concret: «¿vol continuar aquella *antigó* cap al poble?» (enumerant-me uns llocs), a Canet lo Roig; «los Castavells és a la mateixa *antigǫ́* dels Noguers» a Xert; «Camí dels *antigǫ́ns*» a Puçol; «els *Antigǫ́ns* del Mudàfer», nom d'un indret amb ruïnes en el terme de Morvedre; a Riba-roja m'explicaven que ells també usen *antigǫ́r* en el sentit de 'dipòsit de restes arqueològiques', però a l'informant li ho vaig sentir, tot conversant, usat adjectivalment: «*Ventes de Poio* és el nom *antigor*: ara en diuen la Reva, nom de la companyia que ho explota» (1962).

A les Illes hi ha coses semblants. Se senten molt, per tota la pagesia de Mallorca, noms com *Et Sementer dets Antigons* a Sta. Maria del Camí;[2] «el tesoro de moros, que la tradición popular supone hoy escondido en los lugares de *antigors*, nombre con el que son designados los locales talaióticos» (Mascaró i Passarrius, *Ampurias* XXIV, 1958, 187). Tot, formes provinents d'un antic abstracte en *-or* (¿o combinat amb algun cas de supervivència d'un grup genitiu RUINAE O VIA ANTIQUORUM?), si bé el fet d'usat-ho sovint en plural ha fet que *-órs* aparegui reduït a *-ǫ́s* d'on després *-ons*, fins a Morverdre. No sembla que a Menorca s'usi altra cosa que *antigots* però és amb el mateix valor: jo mateix vaig veure uns *antigots* a St. Lluís; Camps i Mercadal ho definia «restes de construccions antigues» en *BSAL* IV, 150*b*, i parlava d'això mateix referint-se a Albranca (*Folkl. Men.* II, 59), però en narrar una llegenda: «havien dixat un moro ocult per aquells *antigots* i boscatges d'Albranca, i que, si bé molt vey, encara vivia» (id. II, 76); i en un passatge precedent l'usa amb un altre sentit (que és també de Mall. i del Camp de T.), en la dita «terra d'*antigot* — fa de tot» (explicat 'terra negrosa, afemada per s'homo antic, molt productiva', ib. I, 287); aquesta variant no s'explica tan clarament, però repugna separar-la de l'altra i donar un valor despectiu a la term. i per més que no veig que *-ors* pogués mudar-se fonèticament d'aquesta manera, la transmissió aràbiga (és quasi forçós creure que això ja ve d'abans de la Conquesta) deixa vagament portes obertes (que no semblen practicables per vies verament catalanes ni merament fòniques).[3]

Partint del cast. provincià *antigo*, es creà, exactament amb el mateix sentit de paratge de troballes antigues, un collectiu *antigal*, avui molt viu en tot el Nord de l'Argentina (Luis Alfonso, *Bol. Ac. Arg. de Letras* XIII, 668-70; troballes de sepulcres i objectes múltiples a Purmamarca, Jujuy, *Semana de Antropologia*, Bs. As., 1941).[4]

Antigalla [1673; 1695; *-igualla*, 1611; *-galla, -galles*, *DTo.*, 1650 (1479)], igual que el cast. *antigualla* [1548] i fr. *antiquaille* [1490], sembla ser adaptació de l'it. *anticaglia*. *Antiquat* [S. XIV]; *anticat, -cadament* [1464, 1468]; *antiquar-se*. *Antiquari* [1803, Belv.]

[1] *AlcM* ho anota encara de més al Nord: Rodonyà i el Vendrell. — [2] Prop de S'Arboçar, a Can Moragues, on per cert el mapa Mascaró no assenyala cap troballa. — [3] Qui sap si hem de pensar que els moros vagin formar un plural del tipus femení o recent en *-ât*, que darrere un *qaf* aràbic no fóra estrany que es canviés en *ò* ¿o ANTIQUITATEM > *antigtât* amb simplificació dissimilatòria afavorida per l'encreuament amb *antigor*? — [4] Potser hi ha una formació semblant en *-à(r)* a Ribagorça: *Passantigà* és el nom d'una partida de Castanesa (PASSUS ANTIQUARUM?, O -ARIS?).

ANTICIPAR, pres del ll. *antĭcĭpare* id. □ 1.ª *doc.*: mj. S. XIV i 1398 (*AlcM*); «*anticipar la paga*: representare», OPou (*ThPu.*, 1575, p. 129). *Ansebar* amb adaptació a la fonètica dels mots hereditaris havia estat usat pels nostres jueus medievals (Blondheim, *Rom.* XLIX, 23).

DERIV.: *Anticipació* [1364], *anticipable*, *anticipador*, *anticipament*; *anticip* [1868, *SLitCosta*], cast. *anticipo* [mj. S. XIX] ha estat generalment rebutjat, amb raó, en català, on ja tenim els millors *bestreta* i *anticipació*.

Anticor, V. *cor*

ANTICRESI, pres del ll. *antichrēsis*, gr. *ἀντίχρησις* 'ús d'una cosa en lloc d'una altra', derivat de *χράομαι* 'jo empro'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

DERIV.: *Anticrètic*.

Antidot, *antidotari*, V. *dosi* *Antifaç*, V. *faç* *Antifernal*, V. *parafernal* *Antifla*, V. *antífona* *Antiflogístic*, V. *flogist*

ANTÍFONA, pres del ll. tardà *antiphōna* 'cant alternatiu', i aquest, derivat de l'adjectiu gr. *ἀντίφωνος* 'que sona en contestació a (alguna cosa)', deriv. de *φωνή* 'veu'. □ *1.ª doc.*: S. XIII (*antifena*).

Ja apareix en Llull: «cantava ab los monges, en l'esgleya, *antifenes*, proses, ymnes, resposes, e esponia als monges les Scriptures», *Blanq.* (*NCl.* I, 276.12); també en les *VidesR.*: «la Esgleya en set *antifanes*, les quals se canten ans de l'aveniment de Déu, demostra la multitut de la sua malautia, e per cascuna *entifena* la Esgleya demana remey» (2r1, i tot seguit torna a sortir molts cops amb totes dues grafies). Forma bastant general en tota l'Edat Mitjana, que apareix encara en el S. XV (*AlcM*; l'altre passatge que aquest cita de *Blanquerna*, és de la part on no disposem més que de l'ed. modernitzada). La forma més fidel al grec, i moderna, *antífona* [1695, Lacav.], potser estava ja en ús en el S. XIV (si jutgem pel derivat *antifoner*). Per al sentit i forma del mot en romànic, cf. Spitzer, *MLN* LXXI, 279. En rossellonès vulgar apareix *batre l'antifla* 'córrer la gandaina' (Saisset) que és un ús figurat d'*antifna* = *antífona* (síncope deguda a l'absència d'esdrúixols en el dialecte local).

DERIV.: *Antifoner* [*entifener*, 1277, 1311]; «unum librum *enteffener* et responsser sentoral», 1379; *entiffoner*, 1379; *antiffener*, 1387; Alart, *InvLCat.*; *antifoner*, 1417, *BSAL* X, 226, *AlcM*. Modernament *antifonari* [1839, Lab.]. D'ací potser *tafanari*, vegeu *DCEC* I, 221.

Antífrasi, V. *frase* *Antigalla*, *antigó*, *-igor*, *-igot*, *antiguea*, *antiguitat*, V. *antic* *Antilogia*, *antilògic*, V. *lògic*.

ANTÍLOP, pres del fr. *antilope*, i aquest de l'angl. *antelope* (pron. *ǽntiloᵘp*); nom que els anglesos van donar a l'antílop en reminiscència del b. ll. *antilops*, pres del gr. *ἀνθάλωψ*, *ἀνθάλοπος*, nom d'un animal mal conegut o fabulós. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

Buffon (1764) va usar aquest nom en francès prenent-lo de l'anglès, on ja s'usava des de 1607. Alguns fabulistes anglesos i francesos ja usaren lleus variants del mot en faules llatines parlant d'animals asiàtics fabulosos. El català i el castellà (on es registra si fa no fa des del mateix temps que en català) degueren rebre el mot del francès. Veg. *NED*, *DCEC* I, 221*b*, Skeat i Onions, s. v.

ANTIMONI, pres del b. ll. *antimonium*, que sembla procedent d'una variant de l'àrab *'uṯmud*, *'iṯmid*, id. □ *1.ª doc.*: *antimònia*, S. XV, *Flos de les Medicines* (*AlcM*).

També Lacav. (1695) registrava només la forma amb term. femenina; que Belv. i Lab. (1839) ja reemplacen per *antimoni*. En castellà apareix també *antiminia* c. 1440 en A. Torres (CCSmith, *Add. to Corominas Dict.*), després *antimonio* des de 1537. Veg. Devic, 10; *DCEC* I, 221. En baix llatí es troba des del S. XI, i hi apareix una variant *alcimod*, que potser es pot pendre com a prova de l'existència en àrab d'una variant **ṯimûd* (amb article **aṯ-ṯimûd*), des de la qual el baix llatí pogué arribar fàcilment a *antimonium*, per influència dels mots llatins en *-monium*, *-monia* (*acrimonia*, *ammonia*, etc.) i dels nombrosos termes d'alquímia greco-llatins en *anti-*. El mot aràbic està relacionat amb el gr. *στίμμι*, *στίβι*, i l'egipci *smdt*, però se'n desconeix la història.

DERIV.: *Antimonial* [1839, Lab.] *Antimoniar*; *antimoniat*; *antimònic*; *antimonina*; *antimonit*; *antimoniós*; *antimoniür*.

ANTINA, 'roca o altell submarins amb algues', 'mata d'algues sotaiguades', mot de les costes del Continent, que a les Illes té la forma *altina*: potser la forma originària sigui un derivat d'*alt* aplicat a un lloc més elevat en el fons de la mar, però no està gaire explicat el canvi d'*altina* en *antina* que això suposaria. □ *1.ª doc.*: 1876, en treballs hidrogràfics.

En el pla de la *Comisión Hidrográfica* (1876) de l'*ensenada* de Benidorm, «Bajo de la *Entineta*» davant la Punta del Castell (extrem S. del poble, amb només 60 centímetres de fondària, tot i trobar-se uns 40 o 50 metres mar endins (*GGRV*, prov. d'Alacant, p. 14). No registren encara el mot, en cap de les seves formes, les fonts lexicogràfiques anteriors al nostre segle (manca Jal, Lab., *DAmen.*, *DFgra.*, Febrer i Cardona, *BDC* XII i XIV). El trobem (encara que potser no en àrea ben contínua) tot al llarg de la costa continental, des del Nord de l'Empordà fins a la punta Sud del domini lingüístic. No l'he vist usat més que per Josep M. de Sagarra en *All i Salobre* (p. 19), novella on usa el vocabulari del Port de La Selva i el Cap de Creus: «la va veure que anava amb dues noies més --- avall del moll; ell s'hauria volgut fondre dintre d'una *antina* d'algues, no va gosar mirar-la ---».

Més al Sud: 'cada una de les roques sotaiguades que hi ha pel coster, a llevant de Sant Pol':[1] «hem calat defora s'*antina* més alta», St. Feliu de Guíxols, «sa corrent mos arronsava cap a s'*antina* de garbí» (ib.); «cada una de les roques que hi havia en filera, a flor d'aigua, entre Montjuïc i el Puig Tàber» (*GGC*, *Ci. de Barcelona*, 14, no diu en quina data, que no deu ser recent de tota manera). A Cambrils designa

un turonet submarí amb les algues que el vesteixen, em diuen R. Amigó i A. Manent, que recullen els noms marins d'allí. Al Perelló de l'Albufera defineixen *antina* com 'roca on neixen olivaretes i altres algues', i sembla, doncs, que es tracta de mar; però el mateix informant d'allà n'anomena tres (la de Jumara, que és ja un poc terra endins, i altres dues que pel nom també semblen ser més aviat a l'Albufera); Mata de l'*Antina* a la costa de l'Albufera, a Sueca. A Dénia distingeixen *alguer* 'mata d'algues' de *antina*, que m'expliquen com la mata més el «plağerǫ̂t» que la forma, i em citen l'*Antina Llarga*, accident coster. Després de l'*Antineta* de Benidorm, arribem ja a Santa Pola, on em diuen que hi ha unes *entínes* davant el Pinet dites *Les Entinetes d'Amorós* (1963); i, sortint ja del nostre domini: «*entina*: planta submarina que forma grandes manchas en el Mar Menor» (vocabularis murcians de Sevilla i de Ga. Soriano); *Punta de las Entinas* en la costa, 32 km. al SO. d'Almeria i a uns 18 d'Adra, amb un poblet dit *Entinas*, prop de Dalías, en el pj. de Berja.

Ara bé, a les Illes se sent una forma diferent, *altina*, Alcúdia i Llucmajor, «roca a flor d'aigua, on està aferrada l'alga a grans motes» (*AlcM*), o «mota d'alga en el fons de la mar» (mall. *AORBB* II, 341). Jo mateix en efecte vaig anotar *una altina* 'una mata d'algues' a Portopetre (Felanitx); els pescadors de Cabrera deien *altina* conversant entre ells i amb l'enginyer marí Duran i Ordinyana (en preguntar-los jo per *antines* ho havien dit primer així) i em van explicar que hi entenien la «clapa d'algues quan alterna amb clapes de roca» (si no hi ha clapes en diuen *es pelat*) (1968). A Menorca ja l'arxiduc L. Salvador (1897) ens diu que els «gambins de gafar sards», «werden mit Algen zugedeckt und auf einem unterseeischen Riff (*altina*) gestellt» (II, 335): els tapen d'algues i col·loquen damunt un 'escull submarí'; a la costa de Maó, a l'Illa d'En Colom, hi ha la «Punta de ses *Altines*»; a Fornells un em deia que «hi ha moltes *altines*, com a *bòves*», que és com a «*d'álgə*», i l'altre distingia entre un *algueró*, que és «un bosquet d'algues, amb algunes interrupcions» i una *altina*, que és una «mata d'alga» (1964).

¿Figura ja un derivat d'aquest mot a la *Crònica* de Muntaner? A la història de la batalla naval de Marquet i Mallol, davant Palafrugell, «hir matí partiren les cinquanta galees de Roses ab moltes barques e llenys, e ab l'oratge passaren les Medes de Torr<e>ella --- e puis tot lo dia hagren del treball; e ells ab l'oratge eren-se meses en la mar, e ab l'*altinell* me mudaren; e hir tot dia navegaren, sí que nós los fem que han passat lo cap d'Aiguafreda» (cap. 130, ed. Soldevila, 788*b*) i Casac. en la seva ed. (IV, 38.3) explica amb interrogant «*altinell*: petit escull, banc o roca soma». Però llavors no ho entenc bé: ¿es referiria a un escull vora les Medes, que el mal temps els obliga a evitar apartant-se'n molt? La construcció del conjunt quedaria llavors ben forçada. Com que es comprèn que un canvi de vent és el que els obliga a «mudar», sembla que l'*altinell* estigui contraposat a l'*oratge*; jo em decantaria a veure-hi un representant del ll. ALTANUS (que segons Jal apareix en Plini i en St. Isidor, i que l'un defineix com a vent terral i l'altre com a vent de fora); avui oc. *autan*: *vent autan* «vent du sud, vent de la pluie»: llgd., gc. *autà*, llem. *autò*, roerg. *altà*, *altò* «vent du midi ou du Sudest» (*TdF*). En una paraula, *altinell* ha de tenir un sentit ben llunyà del del nostre mot.

Resta possible que *altina* sigui un derivat d'*alt* o ALTUS, a la manera d'*altell*, *altet*, *alter*, *alteró*, llocs prominents a fora de l'aigua. Però ¿per què s'hauria canviat *altina* en *antina*? La dissimilació entre *enes* canviant-ne una en *l*, o entre *eles* canviant-ne una en *n*, és sempre un fenomen fàcil, mentre que la dilació de consonants és sempre un fenomen molt desusat, i encara que suggeríssim influències auxiliars, per ben trobades que fossin, sempre els faltarà força convincent. Però pitjor fóra prescindir d'ALTUS igualant amb el lomb. *antina* 'muntant de porta', 'finestró' (derivat del ll. ANTA, veg. *RLiR* XII, 51, i *REW*, 492), car per a això no es veuria cap agafador semàntic.

En el *DCEC* III, 561-2, jo havia suggerit un enllaç, però semblava molt forçat des del punt de vista botànic. *Ontina* és el nom de l'Artemisia aragonensis, planta molt corrent sobretot a Aragó —més al Baix que a l'Alt—, molt estudiada pels botànics des del S. XVIII; també es troba a Catalunya, on se'n diu *botja pudenta*, i també a Castella la Nova, Múrcia i Andalusia llevantina; és menys freqüent a Navarra i Castella la Vella, i n'hi ha una varietat típica del Nord del País Valencià; a la major part d'aquests llocs, i espt. a l'Aragó, la recolliren amb el nom d'*ontina* (d'on el col·lectiu *Ontinar del Salz*, agregat de Zuera, a l'esquerra del Gállego, p. j. de Saragossa), i jo també la vaig sentir anomenar, si bé en la forma *antina*, en el nostre Cinca, a Torrent (1956), però a Almeria, Bayarque i Huéscar diuen *entina*.

Vaig fer la conjectura que aquest nom de planta, bàsicament aragonès, vingui del basc, suposant que el basc modern *ondo* 'planta d'arbre', 'tronc' (lab.), 'soca' (ronc., sul.), 'arrel' (basc comú), 'llinatge, raça' (i fortament representat com a sufix, toponímic o altre, *madariondo* 'perera', etc., *Ibarrondo*, etc.), provingui d'un proto-basc *ONTO (i no pas del ll. FUNDUS),[2] i sembla que Mitxelena (*DCEC* IV, 1057*a*, 58-60) i altres autoritats bascològiques estan conformes amb aquest caràcter proto-euskèric del mot. Almenys, doncs, aquesta etimologia del nom de planta aragonès se sosté bastant bé des del punt de vista aragonès i basc. I llavors, postulant el supòsit que el nom mediterrani català també tingués un origen botànic i substràtic, imaginava que *ontina-antina* hagués significat inicialment pertot 'mata, matoll', sigui d'algues, sigui d'artemísia; cosa que em convencia bastant en l'aspecte semàntic del nostre *antina*, i que procurava recolzar quant al nom aragonès, en el fet que la planta aragonesa porta el nom de *BOTJA* en bastants punts catalans (*botja pudenta*, Costa), i d'Andalusia: *boja* a Almeria, *boja blanca* a Baza, *boja de olor* a Huéscar, *boja yesquera* a Albox. L'etimologia substràtica

del nostre mot hauria, doncs, reforçat bastant l'etimologia basca del nom aragonès des del punt de vista semàntic. Però és natural que ens mantinguem força escèptics en aquest aspecte de la qüestió: un enllaç basc per a un nom aragonès és versemblant sens dubte, per a un nom d'una cosa mediterrània ho és molt menys.

En conclusió, que *altina* vingui de ALTUS és versemblant en l'aspecte semàntic. Però hi ha una grossa objecció fonètica, i des d'ací entrem en un dilema ben difícil de resoldre: que el canvi de *altina* en *antina* es vagi produir per confusió del nom del turonet submarí vestit d'algues amb un nom pirinenc molt semblant que designés, sigui una planta terrestre diferent, sigui un terme genèric per a 'matossar', és un recurs complicat i no pas ben convincent.

[1] S'ha de tractar de Sant Pol de St. Feliu, i «Sant Pol de Mar» és una errada d'*AlcM*, car justament St. Pol de Mar i pobles veïns —on en lloc d'això diuen *sapa*— forma una excepció en l'àrea contínua del mot: he corregut molt pel mar allí en els anys 1914-38 i 1952-58 sense sentir-hi mai aquest mot.— [2] No hi hauria hagut dificultat fonètica per a això, que des del punt de vista semàntic també fóra sostenible, cf. sard *fundu* 'mata de planta', neogrec φοῦντα id. (MLWagner, *Diz. Et. Sardo*, s. v.). La versemblança des del punt de vista general i dels fets bascos ja és una altra cosa. De tota manera deixem de banda com a casual la vaga semblança de l'arag. *ontina* amb el b. nav. *autina*, sul. *autiña* 'sarment' (mot al qual Bouda-Baumgartl, *N. vcos. de plantas*, 64, cerquen una etimologia caucàsica particularment arbitrària fins dintre la flaquesa general de les idees de l'escola caucasista).

ANTINÒMIA, pres del ll. *antinomĭa* i aquest del grec ἀντινομία 'contradicció en les lleis', derivat de νόμος 'llei'. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.

DERIV.: *Antinòmic.*

Antipapa, V. *papa* *Antipara, antiparó* (cf. *antribals*), *antiparonar, antiparra*, V. *parar* *Antipatia, antipàtic*, V. *patètic* (*PATIR*) *Antipendi*, V. *penjar* *Antiperístasi, antiperistàtic*, V. *estàtic* *Antipirètic, antipirina*, V. *piro-* *Antípoda*, V. *peu* *Antiquar, -quat, antiquari*, V. *antic* *Antiqüela*, V. *llentia* *Antiquíssim, antiquitat*, V. *antic*

ANTIRÚ, mot incert, d'aspecte interessant: si tinguéssim la seguretat que el mot havia existit a la pagesia mallorquina, podríem conjecturar si era una romanalla mossàrab del ll. ANTERIOR, -ORIS (substantivació sense dificultat fonètica ni semàntica, suposant un intermedi àrab) però atinguem-nos a l'actitud escèptica d'En Moll.

ANTISCIS, pres del ll. *antiscius*, gr. ἀντίσκιος, derivat de σκία 'ombra' amb prefix ἀντι-, i amb el sentit 'que fa ombra en sentit oposat'. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.

Derivats parallels de σκία són *ascis* (o *ascians*) i *amfiscis*, amb ἀ- privatiu i ἀμφι- 'tots dos'.

Antisèpsia, antisèptic, V. *sèptic* *Antispasi, antispast*, V. *espasme* *Antistrofa*, V. *estrofa* *Antítesi, antitètic*, V. *tesi* *Antitragus*, V. *tragus*

ANTO-, forma prefixada del mot gr. ἄνθος 'flor'. *Antologia* [1839, Lab.], pres del gr. ἀνθολογία id., pròpiament 'collita de flors', cpt. amb λέγω 'cullo'; els llatins havien calcat el mot grec formant *florilegium*, que també va passar al català; *antològic*. *Antocianina*, format amb κυανός 'blau marí'; *antoclorina. Antòfil. Antòfor* [1868, *SLitCosta*]. *Antòfita. Antotàxia. Antoxantina. Antozou, -zoari. Antera* [1839, Lab.] del gr. ἀνθηρός, -ηρά, -ηρόν 'florit'.

Exantema [1839, Lab.], gr. ἐξάνθημα 'eflorescència'; *exantemàtic* [id.]. *Perianti. Poliantea.*

Antònim, antonímia, antonomàsia, antonomàstic, V. *onomàstic* *Antorxa, antorxera*, V. *torxa*

ANTOSTA, mot especialment propi del català occidental i comarcal, generalment amb el sentit d''envà', en alguns llocs 'marge per deturar l'aigua', probablement derivat d'un verb **antostar* i aquest del llatí OBSTARE 'oposar-se' amb prefix ANTE- 'davant'. □ *1.ª doc.*: 1803; i en un doc. aragonès ja 1471.

Els diccionaris de Belvitges i Labèrnia [1839] com a mot comarcal equivalent d'«escudeller» i de «mainell» («anaquel, andén: *pluteorum vel repositoriorum divisiones*»). També el donen com a aragonès, amb el sentit d''envà' els vocabularis aragonesos de Peralta (1836), Borao, etc.; i ja figura en un doc. de la zona d'Osca, de l'any 1471 (*BHisp.* LVIII, 86). Aquest és el sentit més estès també en català (testimonis literaris de Ribagorça i Pallars, en *AlcM*$_2$). Amb aquest sentit s'usa a tota la franja catalana de les Marques d'Aragó, des de Sopeira fins a Fraga (*Congr. Int. Ll. Cat.*, 228, 425; *BDC* IV, 29), i en tot el Pallars jussà i sobirà (*BDC* XX, 274; Krüger, *Hochpyr.* A, I, 420; «tabique» Pol, Àneu, p. 9; «un calàs de blat està format per dues *entòstes*» Farrera, 1933). D'altra banda, més a l'Est significa 'espècie de marge o paret per aturar l'aigua, que es fa de gleves, terra, etc.' (en el Camp de Tarragona, *BDC* VI, 38;[1] *antostra* en el Penedès), 'escudeller o prestatge de cuina' (Cerdanya, Ripollès, Berguedà, Osona). També en gascó trobem *endosto* «couverture de chaume, paillasson de jardinier» (Palay), bearn. i landès *a l'endos(t)* «à l'abri du vent, de la pluie» (*ALF*, mapa 4), «abri qui protège contre le vent, contre le soleil» (Lespy). De tota manera el mot aragonès ha de ser de procedència catalano-gascona (s'usa a Ansó, Rohlfs, *BhZRPh.* LXXXV, § 176), car a una *ò* oberta d'aquests idiomes i a la ŏ del llatí, correspondria segurament *ue* si fos un mot genuí.

Mentre que en gascó, tot i que el mot no s'usa a la Vall d'Aran ni a d'altres punts del Comenge, el significat dóna senyals d'autoctonisme: *a l'endǫsto*

«sous un rocher formant abri» en el punt bearnès 693[2] de l'*ALF*, «les plantes se mettent *a l'endǫ́sto*» en la localitat adjacent de Nay (punt 694). És sabut que el pas de NT a *nd* es pot admetre com a normal en bearnès. D'altra banda l'origen postverbal no és pas una mera hipòtesi perquè en gascó hi ha un verb *endoustà* (Palay); i si *AlcM* no testifica un verb *antostar* gaire segurament, de tota manera dóna *antostada* (més substantiu que participi, en el Camp i la Pobla de Lillet). Jo diria que el menorq. *entost de* 'en lloc de', en comptes de derivar-lo de *tost* 'aviat', bastant llunyà pel sentit i l'ús, segurament l'hem de mirar com un postverbal *a antost de*.[3] Un suport d'aquesta etimologia romànica d'*antosta* sembla donar-nos-el bastant fermament la derivació paral·lela de *RIOSTRA*, format com a RE-OBSTARE i pertanyent igual que *antosta* al vocabulari de la construcció.[4]

[1] Allí *əntǫ́stə* segons Montoliu però el que jo he sentit pertot és *əntǫ́stə, antǫ́sta.* — [2] Cf. *Andouste* muntanya en el terme de Sante Colome, a 3 km. d'Arudy d'Ossau, que ja consta com *Andoste* l'any 1443; és veritat que també podríem pensar en algun origen pre-romà, com potser ho és el nom del Lac d'*Artouste* (ja *Artoste*, 1538) i les poblacions d'*Assouste* i *Souste*. (P. Raymond, *DictTop.-BPyr.*J. — [3] Suggereixo breument, sense entrar a fons en la qüestió, que el basc *antuste* que Azkue defineix «soberbia, vanidad» i d'altres «soberbia, jactancia, altivez, vanagloria» sigui un romanisme de la nostra família: mot important de la llengua que es troba en el dialecte guipuscoà i alt-navarrès i ja figura en Leiçarraga (1575), i el basc-francès Duvoisin l'escriu amb *h-*. La relació semàntica vindria a ser com la del cast. *amparo, amparar*, al costat de *mampara.* Val a dir que l'etimologia *andi+uste* 'gran creença' (admesa per Uhlenbeck, *Vgl. Lautl.*, 74) és ben defensable. — [4] Renuncio, doncs, en principi a un enllaç més llunyà: persa *dastah* «pilon» pertanyent a la família del persa *dāštan* 'aguantar' «halten», ave. *dāšta-* «erhalten, erlangen» (Pok., *IEW*, 252.32, 159.29). D'un pelví **dastag* (pare del persa *dastah*) deu ser manllevat l'àr. vg. *dastağ* «pilon, anse, poignée, planche, rabot», *dastar* 'clavar amb una clavilla', *dustar* «clavo de madera, sovina, tarugo» (*PAlc.*), «clavilla ligni» (*RMa.*), «fiel de la balança, fiel del mismo peso» (*PAlc.*, etc.), *dastara* «scie à main» (Dozy, *Suppl.* I, 441*b*, i allí també els articles *dast, dastî*). Fonèticament, de tota manera, no podríem partir de l'iranisme de l'àrab vulgar, i postular un mot sorotàptic emparentat amb aquest grup irani és perspectiva ben difícil ja en l'aspecte fonètic i ben inversemblant en tots els altres, majorment essent innecessària.

ANTOVA, mot que el *DFa.* recull només dels corresponsals d'Agramunt i Balaguer (*BDC* XX, 109): sembla derivat d'un verb **entovar* i aquest de *tova* 'maó', en el sentit de 'lloc unit a un forn o fogar per un envà de maons' (que transmeten bé la calor).

ANTRAX, 'vesper maligne', pres del ll. *anthrax*, i aquest del gr. ἄνθραξ, -ακος, 'carbó', 'àntrax'. ☐ *1.ª doc.*: c. 1900; abans *àntrechs* (pl. o sing.), 1490, Lluís Alcanyís.

No va reeixir el poc encertat intent de catalanització *àntrec*, que havien provat alguns.

DERIV.: *Antràcit.* Partint del sentit de 'carbó: *antracita* [*antràcit*, 1868, *SLitCosta*]; *antracític*; *antracitització. Antracè*; d'on la forma prefixada *antra-* [*antraquinona*, etc.].

ANTRE, 'cova oculta, profunda', mot poètic pres del ll. *antrum* i aquest del gr. ἄντρον· ☐ *1.ª doc.*: «els *antres* tenebrosos d'aquella mar revolta / retronen y s'escruixen al gran capgirament», Verdaguer, *Atl.* VIII; «els *antres* on habita el bellmarí», JRuyra.

Per a una versemblant supervivència toponímica, vegeu el que he dit d'*Andratx. Trescuro*, estanyet fosquejant damunt Espot (Pallars) < (AN)TRUM OBSCURUM.

ANTRIBALS, 'davantal fet de cànem de sac, que cobria el pit, la panxa, i, bifurcant-se, les cuixes dels segadors', mot de la pagesia mallorquina, que sembla ser un duplicat arabitzat de *antipares*, que significa quasi el mateix si bé aquestes no arriben tan amunt. ☐ *1.ª doc.*: c. 1920.

He copiat la definició d'*AlcM*, que atribueix el mot a Llucmajor i Porreres; Maria Ant. Salvà, que era la corresponsal a Llucmajor del *Dicc. de Dialectes*, va comunicar a l'*IEC* c. 1920 la definició «espècie de davantal de pell de cabra o de pell de moltó amb la llana tosa, lligat a la cintura per la part superior i a les cames per la part inferior: els pagesos els porten per resguardar la roba» (*BDC* XX, 298*b*, cf. el vocabulari dels segadors de Llucmajor p. p. *BDLC* XIV, 207); descripció, doncs, que no els fa pujar tan amunt com *AlcM* i mostra encara una semblança més gran amb les *antipares.* Aquesta és una peça de vestir de funció semblant i de forma no gaire diferent, si bé a diferència d'*antribals*, és de totes les èpoques i de molt més ampla difusió en el territori de la llengua (*BDC* III, 84; VII, 69, 79; XIX, 78).

Tenen en comú que les *antipares* eren també una peça mig morisca, puix que formava part de la indumentària típica dels almogàvers (Muntaner, 112); i d'altra banda, avui tant les antipares com els antiparons[1] i els antribals són propis dels segadors mallorquins: «pren les varques y'ls didals, ajustê't les *antipares*», G. Maura, *Lo Segador*; «un pagès quan va a llaurar, se posa ses *antipares*», cançó mallorquina (cites del *DAg.*). Les *antipares* defensen els segadors dels peus amunt fins dalt de les cames, els *antribals* fins més amunt: fins a la cintura. Crec, doncs, que els *antribals* eren la supervivència, en l'arxi-conservadora pagesia d'aquella part de Mallorca, de la forma d'*antipares* que durien els vells mallorquins abans d'arabitzar-se. L'àrab rebutja la consonant *p*, i, al costat dels «nomina unitatis» en *-a*, té el col·lectiu sense *-a*, que en l'àrab vulgar d'Espanya (testimoni *PAlc.*) so-

vint funcionava com un mer plural. En arabitzar-se els mallorquins, doncs, convertiren llur mossàrab *antiparas* en un **antibar*, que segons la tendència de l'hispanoàrab a canviar la *r* en *l* (*EntreDL* III, 163-7) va passar a **antibals* i aquest a *antribals*: la *r* paràsita s'explicaria simplement per repercussió de la líquida, però hi pogué ajudar *TROBIGUERA*, una altra peça de vestir usada a Mallorca des d'edat remota.

[1] ¿Seria *antiparons* també una forma una mica arabitzada, però de Menorca: un plural *antiparûn* amb la terminació del plural normal aràbic en *-ûn(a)*? O es tracta realment d'un diminutiu cat. en -ONE?

Antull, antulladís, antullar, antullat, V. *ull*

ANTROPO-, forma prefixada de compostos savis formats amb el gr. *ἄνθρωπος* 'home, persona'. *Antropòfag* [-*go*, 1839, Lab.], pres del gr. *ἀνθρωποφάγος* id., cpt. amb *φαγέω* 'jo menjo'; *antropofagia*. *Antropoide*, *ἀνθρωποειδής*, format amb *εἶδος* 'figura'. *Antropologia* [1839, Lab.]; *antropòleg, antropològic. Antropometria*; *antropomètric. Antropomorf*; *antropomòrfic*; *antropomorfisme*, *antropomorfita. Antropocèntric*; *antropocentrisme. Antropofòbia. Antropogènesi.* I els derivats *antròpic* i *antroponisme*.

No resisteixo a la temptació de posar ací el que he d'anomenar la meva impressió (més que les meves conclusions) sobre el nou estat que la descoberta dels textos micènics crea en la debatuda i difícil qüestió de l'etimologia del gr. *ἄνθρωπος* en relació amb l'*ἀνήρ, ἀνδρός*, 'home, persona masculina' del grec i de l'indoeuropeu comú. Aquell està ara ben comprovat en els tegells micènics amb la grafia cuneïforme *a-to-ro-qo-*: és veritat que aquesta grafia *to* podria correspondre a la *δ* grega tant com a la *θ*; a reserva d'aquest detall tenim doncs ara la prova que en grec ja era usual un *ἄνθρωqṷος* o *ἄνδρωqṷος* (cf. M. Lejeune, *Phonétique du Mycénien et du Gr. Ancien*, § 31, n. 12), amb el mateix sentit que el mot clàssic, en els Ss. XV o XIV abans de Jesucrist.

Entre els indoeuropeistes i hel·lenistes més aviat prevalia l'opinió que *ἄνθρωπος* era un mot que s'assembla amb l'i-e. comú NER/ANER- 'home', gr. *ἀνήρ, ἀνδρός*, per coincidència, i que per dificultats fonètiques s'havia de renunciar a veure-hi un compost d'ANER amb OK^{u}O- 'ulls, cara, aspecte' format a la manera d'*αἴθί-ωψ, κύκλωψ, μύωψ, πολυωπός, βοῶπις, πρόσωπον*, etc. No solament tenim ara la prova definitiva que la *π* de *ἄνθρωπος* ve d'un k^{u} i per tant correspon a un compost amb el mot que vol dir 'ulls', 'aspecte', sinó que costa cada cop més de creure que la primera part del compost i *ἀνήρ* no tinguin res a veure l'un amb l'altre, i que es pugui pensar en un mot més aviat obscur per a la idea de 'pèl, barba' (Pok., *IEW*, 41.25ss., cf. 765.16).

Ara bé, per a un concepte tan fonamental, el grec de pertot arreu, cinc-cents anys abans d'Homer, ¿ja hauria format un compost amb una base semàntica tan especial, de tan poca extensió inter-indoeuropea i de tan poca antiguitat en la llengua? L'aspiració, única dificultat fonètica, deu ser deguda a alguna contaminació, que aquesta sí que pot ser merament grega. Potser justament aquest mot *ἀνθερεών* 'barba', en el qual es pensa per a l'etimologia.[1] Cf. *δρ-ωψ* = *ἄνθρωπος* en Clement d'Alexandria c. 200 d.C., < *νρ-ωψ*, i l'hom. *νώροψ χαλκός*, que tanmateix, segons el dictamen conjunt de Kuiper, Bailey (*Jou. of the Roy. Asiatic Soc.*, 1953, 104ss.) i Mayrhofer (*Bibl. Orientalis* XIII, 1956, 113), contenen NER- 'força vital', i per tant són veritables duplicats d'*ἄνθρωπος*. Per a la descendència sorotàptica de NER- 'home', veg. Holder, *Altcelt. Spr.* II, 719, i el meu treball referent a NER-ANKO- > *Naranco*, en la meva ponència dels Col·loquis de Salamanca de 1974.

[1] Més que una arrel especial ¿no seria la d'*ἀνθέω* 'jo floreixo' (*IEW*, 40.1f.), d'on 'broto', aplicat als pèls de la barba, o bé a la noció d'"ésser jove' ('vitulus', 'virgo', 41.3-8)? Puix que *ἄνθρωπος* s'aplica també a la dona (a diferència d'*ἀνήρ*) és inversemblant que el seu nom vingui de la idea de 'barbut'.

ANTUVI, generalment d'*antuvi*, *al primer antuvi* i frases semblants, com el cast. antiquat *antuvio*, derivat del verb *antuviarse* 'fer-se endavant, sortir a l'encontre', que prové del ll. ANTE OBVIARE 'sortir endavant a trobar (algú)', derivat de OBVIAM 'a l'encontre'; encara que avui els termes s'han invertit i el mot és ara més viu entre nosaltres, el català l'ha pres del castellà en temps més aviat moderns i per això no és d'ús general en el territori lingüístic, i el català no l'ha conegut més que en la forma derivada *antuvi* però no en la verbal *antuviar* que li serví de base. ☐ *1.ª doc.*: 1839.

No figura encara ni tan sols en els diccionaris dels segles decadents, ni en el Belvitges (1803). Labèrnia (1839) registra, però «*de primer antubi* adv.: de cop, de repent; *de antuvión*; subito, repente». A València havia penetrat ja una forma que ens sona com a més acastellanada: «*entuvió*: antuvión» (Sanelo, 72r1); «*d'antuvió*: de antuvión o de repente», «*antuvió*: antuvión o golpe o acometimiento repentino; fracaso imprevisto y repentino» (Escrig, 1851). També s'hi ha usat *al primer antuvi*. Si no és excepcionalment, el mot no s'ha usat a Mallorca ni Menorca, ni, que jo sàpiga, més enllà de l'Albera.

En el Princ., però, ja estava ben assimilat en el segle XIX. Ho comprova el fet que se'n serveixen els millors escriptors de la Renaixença. Verdaguer ja l'usava en la seva joventut, quan va redactar el primer escalaborn de l'*Atlàntida*, el de 1867, on l'estrofa 51 del cant VI deia: «Y tustant l'edifici ja' s reyen del diluvi, / quan, entre pols i escumes, a baix, en lo borboll, / l'hatxa de l'hèroe vehuen, y ja al primer *antuvi*, / rebaten-li 'ls terrossos, que pujaven a coll»; val a dir que en la redacció més reeixida, de 1877, ho havia canviat en una versió ben diferent, on no hi havia res de semblant; però tornà a usar-ho molt més tard en *Los tres Lliris (Flors de Maria)*: «Nostra Senyora abans del part fou verge --- / per Déu-vosguard li diu, de bell *entuvi* ---».

Predomina de molt l'ús en frases adv., de les quals la més corrent és: «de *primer entubi*, li llevà 'l barret y la pipa --- després li tirà 'ls brassos al coll», MVayreda, *Punyalada* XVII, 268; «de primer *entuvi*, vegi el senyor Bru» en Narcís Oller, «ja de primer *antuvi* se li havia fet simpàtic» en Pons i Massaveu. Menys corrent és fer-ne un veritable substantiu, i llavors sovint és també combinat amb *primer*, en frases certament ben expressives i bones, com aquestes: «disposava per un cas donat, entre mossos y pastors, d'una mitja dotzena d'armes, precaucions suficients per a sostenir un primer *entuvi*, però axís y tot sempre era de témer la falconada de l'Esparver», Vayreda, *Punyalada* XVIII, 274. «Quan eixí d'aquell maleït infern relliscant damunt de la molsa --- va sentir un *primer antuvi* de llevar els punys al cel», PCoromines, *Supèrbia* III (*A recés dels T.*, p. 231). Més tardanament es generalitza la forma *d'antuvi* (bastant usada per Carles Riba i coetanis), i justament és d'aquesta l'única de la qual trobo l'ús en un mallorquí, ben recent i gens tradicional: «consti, *d'antuvi*, que no volem fer cap suposició», MForteza (*Jueus Conv.*, p. 19).

Com a una prova més del caràcter adventici del mot podem pendre la forma alterada amb *-d-*, que es deu usar cap a la Costa Brava, i a la qual va renunciar Joaquim Ruyra: en l'article que va escriure defensant l'ús del bo i tradicional *pendre* (en lloc de l'arbitrari i innovador *prendre*), i com a exemple de la preferència que han de merèixer les formes ancorades en el passat perdurable de la llengua: «per això nosaltres, que sosteníem les nostres formes dialectals (selvatanes i empordaneses) *anduvi* i *anduvies*, no les sostenim ja, després que el senyor Montoliu, en un treball meritíssim,[1] ens ha demostrat que llur arrel és *ant-*: volem unir el nostre esforç al dels que diuen, segons la vella norma, *antuvi* i *antuvies* que són molts».

Contrastant amb aquest caràcter recent i escàs en cat., en cast. trobem el mot des de molt abans i enquadrat dins una important família. Nebr. (1495) i *PAlc.* (1505) tradueixen el substantiu *antuvio* per «praeventio, praecessio» i per l'àrab *taqdîm* (102*b*15): aquest és el nom d'acció de *qaddam* «devancer, avancer, préférer» (Dozy, *Suppl.* II, 315*b*), ja àrab clàssic per a «faire marcher qn. en tête, le faire précéder les autres, le mettre à la tête» (el mateix *PAlc.* dóna al substantiu *taqdîm* sentits concrets entorn de la idea de 'encapçalament, capitanatge': «mayordomía, maestradgo en orden ---», Dozy, 316*b*). Més important encara és que el verb *antuviarse*, *antuviar*, que Nebrija (*antuviarse*) explica per «praevenio, praecedo», va ser una constant en castellà des del S. XIII fins al XVII, de manera que allà apareix ja en textos d'antiguitat tan remota com el *Libro de Alexandre* (c. 1250, tots dos mss.): «quislo yo preguntar, ca non me dezié nada, / quién era o dont venié, o quál era su andada; / *antoviós<e>* él, díxom <aq>esta paravla<da>: / entiende, Alexandre, qué te quiero fablar, / íx<e>te de Europa, passa <en> Ultramar, / avrás todos los regnos del mundo a ganar» (1107*d*), «*antuviós<e>* el rey, cuydólos alcançar» (1588*a*); de *antuviarse* 'avançar-se, anticipar-se' els lexicògrafs n'han aplegat molts exemples des del S. XIII fins al XVI;[2] el participi-adjectiu *antuviado* apareix ja en la *1.ª Crón. Gral.*, c. 1295, en els *Castigos de D. Sancho*, princ. S. XIV (*tiempo antuviado*),[3] i encara en Quevedo.

Avui amb el sentit de 'precipitat' viu encara en el SO. de Santander (García Lomas). I sembla que el vehicle de transmissió al català pogué trobar-se especialment en el castellà popular, i una mica ajargonat o murriesc, que correria entre la gent soldadesca, i en la turba bilingüe de les terres baixes valencianes, tenint en compte que *antuviada* «golpe de ventaja» figura en Torres Naharro (que visqué allà) i en un dels *romances de germanía* de Juan Hidalgo en el S. XVI:[4] i de fet és en un valencià de mj. S. XVI, però escrivint una poesia castellana d'aquesta mena, en Joan Timoneda, on trobem el primer testimoni d'aquest grup de mots en terra nostra: «pues prestado hallastes / que yo llevo el manto, / ¿de dónde sacastes / vos dinero tanto? / Ya sé mi quebranto: / de los que *entuviáis* / ---» (*BRAE* III, 564). I en cat.: «lo *entuviador* / de escarcelles / lo chich centelles». (G. Guerau de Montmajor, Val., 1586, còpia 1780, *RHi.* XXXIV, 561). Si hi afegim encara que el derivat *antuvión* és «acometimiento repentino» en Cervantes i en Lope de Vega[5] (d'on prové l'*entuvió*, *ant-*, de Sanelo i Escrig), serà ja inútil de cercar més indicis de l'arrelament molt anterior i del caràcter més robust d'aquest mot en la llengua veïna que en la nostra. El verb *entuviar* de Timoneda va passar, però també com a manlleu, al mall. *entobiar* «engatusar, embaucar» (*DAg.*) i, amb influència del genuí *entabanar*, «atontar»: «la ciutat de Montpeller y tot, *entobiada* pel centralisme francès, s'és recordada ---» (AMAlcover, *BDLC* IV, 1).

S'ha repetit, doncs, ací la història d'*AMOÏNAR*: mots del llenguatge pintoresc i familiar que han pres arrel en la nostra llengua, mentre anaven quedant cada vegada més desgastats i amb més regust de vellura en el castellà comú. En fi tinguem molt en compte que el mateix *antuviar* en castellà s'havia creat com una invenció —no sabem si gaire antiga— del llenguatge arcaic, segurament estranya encara al llatí vulgar.[6] Car el seu primitiu, el verb *uviar* 'arribar', 'sortir a l'encontre', és un dels mots més vius en el castellà medieval, on el trobem pertot [1102] des del *Poema del Cid* i amb ampla difusió i varietat fonètica, semàntica, etc.: *DCEC* IV, 720*b*50ss.

En castellà es tracta, doncs, simplement d'un continuador del ll. OBVIARE 'sortir a l'encontre', al qual s'anteposà de vegades, en el llenguatge parlat d'Hispània, el prefix ANTE-, que pogué tenir caràcter merament reforçador i precisador del sentit. És clar que amb OBVIARE degué marxar de bracet l'adverbi OBVIAM 'a l'encontre, a trobar (algú)', tant o més clàssic que el verb i fins més usat, en combinacions com *obviam ire*, *prodire*, *se ferre*, *fieri*, tan freqüents en Ciceró, Plaute, etc. Fins és versemblant que una combinació com **ante obviam* vagi tenir ja algun ús esporàdic i local en formes decadents del llatí vulgar:

ho podríem induir de l'existència d'una combinació semblant, *in obviam*, que veig en Gregori de Tours: «ascendentibus autem illis in mentem, egressi sunt sancti martyres *in obviam* Augusti, et factae sunt facies eorum tamquam sol in virtute fulgens: ceciditque Augustus in terra et adoravit eos» (S. VI, *Passio Dormientium*, p. 21).

[1] Es tracta d'una noteta, no gaire instructiva, dels *Estudis d'Etim. Catalana*, 12. El de Ruyra és un estudi, i més interessant, publicat a *Catalunya*, 16-V-1914, planyent-se de les innovacions d'AMAlcover que conduïren a la desgraciada adopció transaccional de l'inusitat *prendre*. Suposo que deu entendre una accentuació *andúvies* (no hi ha accent a l'ed. de les *O. C.*, pp. 830-1). Són variants que es deuen haver d'explicar per contaminació de la família del cast. *andar*, *andurrial*, *andurria*, possible en un mot sense arrels seculars en la llengua. — [2] Gillet, índex de la *Propaladia* de Torres Naharro; E. Cotarelo, *BRAE* V, 514-5; *DHiAcEsp.* — [3] «Antiguo, antaño, tiempo pasado o anterior, adelantado, añejo», Rivad. LI, 184. — [4] Allò que avui es diu «un madrugón» entre gent d'aquesta mena, com nota R. Salillas (*RHisp.* XIII, 38) en publicar el text del *romance*. En el seu *Vocab. de Germanía* de 1611, defineix Juan Hidalgo *antubiar* com «dar de repente o primero» i *antuviada* «el golpe que dan». — [5] En autors d'estil tan «germanesco» com Pedro Espinosa (*Voces vulgares y mal sonantes*, 196.24) i Quiñones de Benavente, mitjà S. XVII: «¡Fuera! —dije— --- criminales, / estrellados con la gente: / dos hampones *antuviones* / y dos chirlos relucientes; / tenganse: / miren que los mataré!», *Entremeses*, ed. Cotarelo, p. 522. — [6] En això és en el que es mostren unànimement miops tots els lexicòlegs que se n'han ocupat fins ara: Ga. de Diego (*Contrib.*, 23ss., 39), Montoliu (*l. c.*), Moll (*AlcM*, s. v. *antuvi*), i fins M-Lübke, *REW* (6026, 6027). Mai no han existit «construccions» de «llatí vulgar» com *ANTEOBVIUM tal com ho posen alguns d'ells! Fins i tot és ben problemàtic que hi vagi haver ja un llatí vulgar *ANTEOBVIARE: observem que això no es troba amb caràcter autòcton en cap altra llengua romànica que el castellà, ni tan sols en portuguès (un *antuviar* es troba poc o no gens en aquesta llengua, i si fos genuí allà hauria de tenir la forma **antuivar*). La meva nota del *DCEC* IV, ja està afinada, si bé potser massa concisa. Més dades castellanes d'*antoviar* i *antuviar* en els segles XIII-XVI, Cotarelo, *BRAE* V, 514-515.

Anu, *ànua*, *anual*, *anualitat*, V. *any* *Anuar*, V. *nus* *Anuari*, V. *any* *Anuent*, *anuència*, V. *anuir* *Anugar*, V. *nus* *Anugar-se*, V. *núvol* *Anuiar*, V. *enutjar*

ANUIR, 'accedir', pres del ll. *annuere* 'fer signes a (algú)', 'assentir amb un senyal', deriv. de *nuere* 'fer senyals'. ☐ *1.ª doc.*: 1487.

Mai no ha estat més que un terme de dret escrit, del qual es registren diversos exs. des de llavors.

DERIV.: *Anuent* [1443]; *anuència* 'consentiment' [1839, Lab.], últimament un poc més usat. *Renuent*; *renuència*. *Numen* [1803, Belv.], pres del ll. *numen*, pròpiament 'voluntat i poder divins', 'divinitat', d'on 'inspiració'. *Nutació*, del ll. *nutatio* 'balanceig', derivat de *nutare* 'fer senyals amb el cap, balancejar-se', freqüentatiu de *nuere*; *nutual*, derivat savi de *nutus*, *-us*, 'anuència, voluntat'.

Ànul, *anulació*, *anular*, V. *anell* *Anullable*, *anullació*, *anullar*, V. *nul* *Anull*, V. *noia* II (de serp) *Anunci*, *anunciació*, *anunciador*, *anunciant*, *anunciar*, *anunciata*, V. *nunci*

ANUR, 'sense cua', derivat privatiu del gr. *οὐρά* 'cua'. *DFa.*, *AlcM.*

Anurèsia, *anurètic*, *anúria*, V. *úric*

ANUS, 'ses, esfínter', pres del ll. *anus* 'anell', 'anus'. ☐ *1.ª doc.*: mj. S. XV, Cauliac.

DERIV.: *Anal.*

Anusar, V. *nus* *Anuvolar*, V. *núvol* *Anvers*, V. *vessar* *Anvides*, V. *envides*

ANXOVA, pres d'un dialecte del Nord o del Sud d'Itàlia, on les formes com *anciöa* o *anciova*, resulten de l'evolució fonètica regular del ll. vg. *APỊÚA, provinent del gr. *ἀφύη* id.; la variant *amploia* o *amplova*, nom d'una anxoveta o sardina jove, en tot cas és adaptació del genovès *anciöa*, deguda al coneixement del fet que PỊ dóna *č* en els parlars de la Riviera italiana. ☐ *1.ª doc.*: 1383; *amploya*, 1317.

En un doc. rossellonès de 1383 «unum barrillum anxove», Alart, *InvLC.* En un privilegi per a la pesca en el Cap de Creus, de l'any 1484 (en còpia de 1585), es regula «la pesquera de l'*anxova* e sardina que·s fa a Tavallera» (gran cala entre Cadaqués i la Selva) (Fred. Rahola, *Mem. AcBLB* VIII, 1904, 482); «un barrill de *enxova*» en doc. de 1588, *AlcM.* També figura *anxova* en el dicc. de Nebrija adaptat per Busa (1507), «*anchova*: encrasicholus» en OPou (*ThPu.*, 64). Avui, si no m'enganyo, és general a tot el territori lingüístic per a l''Engraulis encrasicholus' des del Nord (Plaja, *Proa* de Palamós, jul. 1960, p. 8), pron. *əŋšǫ́bə*, fins al Sud (*aŋčǫ́va*). Amb alguna acc. figurada 'cop, punyada, pinya' en mallorquí (*BDLC* VIII, 1915, 239) i menorquí (Ferrer Guinart, *Rond. de Men.*, 212), 'ventositat' també a Menorca (*AlcM*).

L'evolució del gr. *ἀφύη* en romànic ha donat lloc a formes bastant diverses, i que semblen de característiques fonètiques estranyes i sorprenents, però han quedat aclarides. La *υ* grega, so estranger al llatí, intermedi entre *i* i *u* (més o menys la *u* francesa, *ü* alemanya), va ser imitada pel llatí vulgar sovint per mitjà de les combinacions UI o IU (compareu *γῦρος* > *GIURUS > roms. *jur*), per tant no pot sorpendre que

ἀφύη vagi ser transcrit per *APĮÚA; a una forma com aquesta sembla referir-se la grafia *apyia* que cita M-Lübke (*REW*, 520) del *CGL* III, 256.66. Com que les diverses formes romàniques no es poden explicar per l'evolució de cada idioma, hauran de provenir d'un centre romànic d'irradiació comú: it. *acciuga*, sic. *anciova*, prov. *anchoio*, fr. *anchois* [1546], *RFgn.* XXXII, 9, cast. *anchoa* [fi S. XVIII; *anchova*, 1495], port. *anchova*; el basc *antxu* pot sortir de **antxoa* (*antxua*) per un fenomen corrent, en data recent, en aquest idioma, i per tant pot ser un mer castellanisme sense importància. En grec el mot està ben documentat des dels temps clàssics, i allí se'n dóna una explicació etimològica com a compost, que no ens toca establir ací críticament, però que almenys assegura una antiguitat remota en aquella llengua. Que un nom romànic com aquest, i d'origen en definitiva grec, vingui d'Itàlia no ens pot estranyar, i allà hi ha també la *č* que crea una dificultat pertot, però no hi ha la *ó* ni hi falta explicació dels altres detalls.

Només a Sicília, Gènova i Provença és regular l'evolució del grup consonàntic PĮ com a *č*, per tant des d'aquestes zones s'han d'haver difós les diverses formes romàniques, i des del Migjorn d'Itàlia és probable que hagi partit l'it. *acciuga* (d'aquest pot sortir el sbcr. *ančuga* usat avui a Ragusa, *ZRPh.* L, 522-3); però pel que fa a les altres formes romàniques, amb *ó*, Sicília queda descartada: allí la Ŭ llatina (i fins la Ō) dóna *ú*; i tampoc el prov. *anchoio* sembla autòcton, per una raó semblant (*ou* < ọ en occità modern). La cosa més probable, doncs, és que la forma predominant en general es vagi difondre des de Gènova. I n'hi ha una preciosa confirmació indirecta en una altra variant, que designa una mena especial de sardineta o anxova jove en parlars catalans i provençals: *amploia*.

En docs. rossellonesos des de 1317: «vendre sarda o vayrat o *amploya* o altre peys», en un de 1344 va en llista amb *ravella*, en un altre de 1379 amb el *seitó* (Alart, *InvLC*, en aquests dos articles i en *sarda*); avui aquesta forma s'usa a bastants llocs: en la llista de noms de peixos de Dénia (p. p. Chabàs, *El Archivo* II, 153), com a nom de la «sardina jove, petita anxova» peix valencià (A. Boscà, *GGRV*, p. 492), «sardina jove», *DAg.*; a Tarragona,[1] i en uns versos d'un vell pescador de Cadaqués (programa de festes de 1974): «no tenint altre peix, / els barrils omplen d'*amploia*». També es degué usar en els afores de Barcelona, car en la descripció de l'eixaugada d'un art escrivia Pitarra «junts van estirant, / y l'*amploya*, brillejant, / per dintre l'art ne fa bots» (*Gra y Palla, Singlots Po.* II, 215).

D'altra banda *maire d'amplova* en el Rosselló i *amplova* a Niça. A Gènova la forma *anciöa*, que hi està en efecte documentada, degué ser adoptada pels provençals de Niça, i d'altres llocs de la costa mediterrània, com *amplova* ~ *amploia*, amb el canvi de *ci* en *pl*, pel coneixement que ells tenien que el grup llatí PL, italià *pį*, dóna *č* a la costa de Gènova (*ciongio* PLUMBUM, *ciatta* PLATTA, *cianze* PLANGERE). Amb el mateix cop assegurem que el cat. *anxova* i les formes semblants del portuguès, del castellà i del provençal (d'una d'aquestes dues passaria al francès) són també provinents de la costa italiana si bé sense la ultracorrecció de *č* com a *pl*.[2]

DERIV.: *Anxovera. Anxoveta*; *anxovina. Anxovada. Enxubat*, dit d'un lloc tancat d'on l'aire es renova difícilment (*DFa.*): participi i verb *enxovar-se* han estat usats per diversos escr. Renaix. amb aquest i matisos semblants, si bé aplicats, no solament als llocs, sinó també a les persones que s'hi troben i a coses estretament relacionades: «tota aquella gernació allí *enxubada* es disgregà», NOller, *La Febre d'Or* (1891), «era un forat petit, fosc, *enxobat*, ronec», Pons i Massaveu, *Auca de la Pepa*; *enxovament* «bochorno», exs. de Pons i Massaveu, *Trascant per les Serres* (en un altre passatge de N. Oller, cit. *AlcM*, s. v. *enxovar-se*, arriba a significar 'arraulir-se'); és convincent l'explicació semàntica que en dóna el *DBal.* (s. v. *anx-*) com a derivat d'*anxova*: «embanastar, meter las sardinas en una banasta o barril; met. embanastar, apiñar personas en un local estrecho como sardinas en banasta; *anxovat*: bochornoso, sofocante, asfixiante».[3]

[1] En el Questionari 61 bis de l'Obra del Dicc. Gral. de la Ll. Cat. de l'*IEC*, § 11, que conservo des de 1924, consta el nom rossellonès, i aquí, com a sinònim de «meleta». — [2] No és segur que part de les formes no italianes no vingui d'algun altre dels punts del Migdia o del Nord-est d'Itàlia, on es produeix el canvi de PĮ en *č*. A les Illes Lípari diuen també *ančọva* (*VKR* III, 362), però no és segur que això sigui allí indígena o manllevat del Nord a través del català o el sicilià. Pel que fa al neerl. *ansjovis* (*anšovis*) i al. *anschovis* [1653], no vénen del basc (com es diu en el dicc. de Kluge) sinó d'una forma portuguesa, catalana o italiana. En el *DCEC* I, 201, ja vaig refutar l'explicació errada que donaven Křepinský i Skok de les formes amb *pl* i amb *č*: no cal repetir-ho. — [3] Si el verb s'usés sovint en present sabríem del cert si té *o* o *u*, però això ben rarament succeeix (de fet recordo haver sentit alguna molt rara vegada *s'enxuba*, però essent rar no és prova de cap força, car també es vacilla entre *s'embussa* i *s'embossa*, i això no ens ha privat d'adoptar allò). En els dos passatges de N. Oller es trobaria segons *AlcM* *-ovar-se* en l'un *-ubada* en l'altre; caldria comprovar quina de les dues grafies es troba a l'original, puix que ell era de Valls, on es distingeixen les dues consonants. De tota manera s'explica l'alteració de *-ovar* en *-ubar*, per influència del sinònim *estuba* = *enxubament*, i d'*enxub* variant local d'*aljub*; però no pensem que el nostre pugui ser veritable derivat d'*aljub* perquè no hi ha base semàntica prou convincent, i d'altra banda la cosa corrent és *anjub*, *enjub* (o *aljub*) i aquella *-x-* és més cosa de grafia imperfecta (inclús pot haver-hi influència d'*anxovar*) que de pronúncia. Segur que una de les dues grafies en Oller és deguda a la despreocupada intervenció d'un «savi». Però quina, serà impossible de saber-ho, si

no es disposa dels autògrafs.

ANY, del ll. ĂNNUS id. □ *1.ª doc.*: orígens.

«E per tal que hom sàpia los nostres *anys* e·ls seus: havia ell dos *anys* e mig més que nós», «de deu *anys* e ensús», Jaume I (*Cròn.*, 21, 10, etc.); igualment en Llull i en molts docs. de l'època antiga, com el reglament de les confraries valencianes, de 1329, allà on es disposa què han de fer els «majorals del *ayn* passat» (*CoDoACA* XL, 80). En els docs. antics, sobretot els del Rosselló i tota la zona pirinenca, en general els de tot el català occidental i encara d'altres, es troba generalment en la variant *an*, de manera que en el Rosselló no trobo l'altra fins a 1398 «tramesés a Arnau Porta, regent la procuració reyal --- l'*any* 1398» (*RLR* III, 269n.), i *an* és la forma que trobem en les *Homilies d'Organyà* («aquesta senta quarentena, qar zo és lo dezme dels dies de l'*an*», 7r15) i en les *VidesR*, passim; fins avui *an* és encara la forma que usen a Ribagorça (des de Benavarri fins a la Vall de Boí) i en algunes altes valls del Pallars.

A l'Alt Aragó darrerament ha predominat *año* sobre *ano* (fins a Bielsa, 1965), si no és en algun derivat, i en el nostre Benasc, on segueixen dient *un an, dos ans, l'an passáu* (1965). I en el Rosselló *any* degué imposar-se ja fa moltes generacions, car avui és la forma que se sent vivament i lliure fins en el Capcir *œn ā̧n, trez ā̧ns, l a̧n pasát*, a Formiguera, 1960); però és versemblant que quedi un rastre petrificat de la forma antiga en la construcció *ən catorze* (i semblants), que amb el sentit de *l'any catorze* se sent pertot, almenys en el Rosselló pròpiament dit: «la Guerra *d ən kətúrzə*» Cornellà del Bèrcol, «la Guerra d *ən sətántə*» La Torre d'Elna, «la gent de Perillós van baixar a viure ací *ən Catorze*» Òpol (1960).

DERIV.: *Anyada* [1380, *AlcM*; 'paga anual' 1435; «confés haver rebut sinc ducats per la paga de la primera mija *anyada*» 1575, OPou, *ThPu.*; 'collita de l'any', doc. de 1380, «la conversa es generalisà, parlant de l'*anyada*, del bestiar, de les obres ---», Bosch de la Tri., *Lena*, 170]; *anyador*. *Anyal* «nit de la festa *anyal* major», JRoig, *Spill*, v. 11567; la forma *fest' anal* és la que s'usa encara a Cardós i Vall Ferrera, *EntreDL* II, 47. *Anyer*; *anyera*.

Anyesca 'cabrida que ha fet un any' a Alcoi (*BDLC* IX, 240); *añisca* 'ovella entre 2 i 3 anys' a Sallent de Gállego (1966). Sembla ser una mera coincidència la que hi ha amb el basc *neska* 'noia', que després s'ha descobert que existia també amb el sign. de 'nimfa' en el sorotàptic, i quasi segurament no sols el dels nostres Ploms d'Arles sinó també el de la costa de Provença (cascadejant vall de *la Nesco*, cantada per Mistral en *Calendau*) i fins a Macedònia (*EntreDL* II, 151; *Nesko* en la inscr. d'Ezerovo, ib. III, 288). ¿O seria el basc el que ho manllevà del sorotàptic? (cf. el sinònim *snuqua* junt amb *niska* en els Ploms d'Arles). En tot cas és manlleu del basc una forma local gasc. *anesco* dels H.-Pyr.; i potser àdhuc les dues romàniques citades supra. De tot això en tot cas cal separar el cast. *andosco*, *-ca*, arabisme (*DCEC*, s. v.).

Anyívol 'que un any fa fruit i l'altre poc', 'delicat, malalt'; de la idea de 'delicat, *llamenc amb un menjar' es degué passar a la de 'contrari, refractari a aquest menjar', que *AlcM* localitza a Manacor i que en efecte s'hi usa en frases com «devora els apressos solen sembrar cebes marines perque els calàpets, que en són *anyívols* no s'arrambin a s'aprés a mamar les oveies» (*BDLC* VII, 179; IX, 287; cf. Spitzer, *LexikK*, 80); i probablement per un procés semblant, en el Priorat van arribar fins a '(animal) salvatge': «hi posen rateres per a animals *an̨ívols*» a la Morera de Montsant (1936). *Anyós* sembla ser castellanisme [1505].

Anoll 'bòvid d'un a dos anys' [1201, «.i. bove et xiii. *anols*», Cart. de Poblet, p. 196: avui molt usat a tot el Pirineu, des del Conflent fins a la ratlla d'Aragó, el sento molt a tot l'Alt Pallars i Ribagorça, fins a Lasquarri, 1957, i des d'allí segueix *anollo* a Benasc, *anullo* a l'Alt Aragó —*BDC* XXIV—, i en aranès i gascó pirinenc *anoulh*: Rohlfs, *Le Gc.*, § 230]; *anolla* 'vedella de la mateixa edat' [1740 «una baca, una *anolla* y vuyt borrechs», Capbreu d'Estaís, pall.; sentit a la mateixa àrea: «la meua *ənọ́lə*» a Ralleu; «toros, bous, *anolles*, vedells, ovelles», ACayrol, *Cerdà Cont.*, p. 47; *nolla* Vall d'Àneu, Pol, p. 24]; *+anoller*, *-era*, aplicat a la llet d'una vaca que té una cria ja gran: «ista llet yé *anollera*» [Benasc, Ferraz, p. 22], cast. *añojo* [S. XIII, Berceo, *SDom.*, 587].

Cultismes: *anu*, *ànua*; *anual* [1378]; *anualitat* [segle XIV, *AlcM*]. *Anuari*. *Annals* [potser ja S. XIII, *Cost. de Tortosa*; *anals*, *Verdaguer*]; *annalista*. *Annata* [1695, Lacav.].

CPT.: *Ninou* 'Cap d'Any' [1330; *Cròn. del Cerimoniós*; JRoig, «un cas estrany / en lo món, nou, / jorn de *ninou* / se esdevench», *Spill*, v. 1650], antigament *aninou* que és la forma que es troba en la *Cròn.* de Jaume I («e tenguem lo Nadal a Alcaniç e l'*aninou* en Tortosa», 466; «tro *aninou*», ib. 433, que hom ha separat malament *tro a n.*): avui es diu encara *aninò* en aranès i *aninovo* en gallec (Valladares, etc.); però *ninou* és la forma que se sent ja pertot en català (avui antiquat en català central però encara viu en les comarques de tot el domini continental des de l'Empordà fins a Ribagorça i fins a València, si bé a Pallars i Ribagorça tendeix com a la V. d'Aran a especialitzar-se en el sentit d''estrena de Cap d'Any'; no és, com s'ha dit absurdament, una pronúncia dolenta o alterada de *any-nou* (com ho mostren ja la forma gascona i la gallega, llengües on la NN doble no s'ha palatalitzat mai), sinó provinent de la construcció DIES ANNI NOVI en genitiu 'dia d'Any Nou'.

Aniversari [1204], pres del ll. *anniversarium* 'que torna al cap d'un any', cpt. amb *vertere*, *versum*, 'girar', 'tornar-se'n'; *aniversarier*.

Antany [1289, doc. de Tortosa: «un polí d'enguan; l'albarà de *-ntan*», *BABL* VI, 68, 69; «—¿E encara n'hic ha de la cendrada d'*antany*? —Hoc haver, encara, còpia!; que yo promet a Déu que la corona que·us fiu l'any passat, que yo la·us allongaré enguany

fins a la coa!», Eiximenis, *Terç, NCl.* VI, 112; antiquat avui en el Continent, almenys en català central pertot, però segueix viu a les Illes: *BDLC* VI, 372; a Sineu, parlant de S'Estorell, sento la glosa que «*antany* s'endugué un frare / i enguany un bergantell», 1964; «fa tres anys que som casats / i cada any hem matat porc: / fora s' altr' any i *antany,* / i enguany, que no n'hem mort», Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 115]; *antanyasses,* irònic, Ruyra, etc.; *antanyana* (Lab., 1839).

Enguany [*onguan,* S. III, en les *VidesR*]: «o Andrea, o Andrea, *onguan* peresques! --- Andrea en aquel moment casec en molt greu malaltia --- ayxí que él se morí», 76v1, traduint «o Andrea *hoc anno* pereas», 200.1f., i veg. l'ed. de les *Vides* I, 121, i nota al passatge per a la transmissió del text; «li pagés primerament lo deute que él ha feit *enguan*» en doc. urgellenc del mateix S. XIII; mot antiquat des de molt abans del nostre segle en el català central —indicacions errades en *AlcM*—, si bé no del tot en alguna comarca del Nord-est, però molt viu des del Penedès cap al Sud i l'Oest, i segueix encara acceptable en la llengua literària i de la gent educada pertot; usual també en part del rossellonès: capcinès *engany* en *LleuresC,* 307: d'ací també it. *uguanno* i lleonès *aguañu, aguano, iguaño*; *DCEC* I, 229*b*15; per raons fonètiques és evidentment impossible d'explicar-lo per HOC ANNO (com el cast. *ogaño* i potser el fr. ant. *oan*; i no ajuda gens afegir-hi IN HOC ANNO, que en cap cas no explicaria *gu̯*): cal partir de HOQUE ANNO, amb HOQUE forma de llatí vulgar equivalent de HOC, com indico en *TopHesp.* II, 73 i 130 i en el *DCEC*: l'evolució fou **ogu̯any* (cf. it. *uguanno*) > *ongu̯any* (com en les *VidesR*, supra) i després *enguany* amb dissimilació de les vocals labials. En efecte, la forma *enguany* figura en docs. ross. de 1349 i 1372 (*InvLC*), *enguayn* en doc. de 1290 (Finke, *Acta Ar.* III, 12) i en Eiximenis (*DComp.*, 85, i *Terç, NCl.* VI, 112). *Enguanyasses.*

Sobreany 'cavall o equí de més d'un any (uns 15 mesos)' [*sobrá̜ṇ*] mot ben viu des de Vic cap al Nord i en tot el cat. occid., potser més que enlloc en el Pallars Sobirà (*EntreDL* II, 47), que resulta d'una contracció de l'expressió *animal de sobre any* (1428, 1443, *AlcM*): també alt-arag. *un sobreaño* (Echo, 1966).

Bienni [1483, *AlcM*], pres del ll. *biennium* id. (amb degradació de la *ă* en passar a interna); *biennal* [1531]; *biennar. Trienni* [princ. S. XV], *AlcM*, llatí *triennium*; forma avulgarada *un trènit* [1640]; *triennal*; formats parallelament: *quadrienni* i *quadriennal*; *quinquenni* amb *quinquennal*; *sexenni*; *septenni*; *decenni*; *decennal, decennari. Millenni* [no *DFa.*₁, *AlcM*]; *millenari* [*DFa.*₁]; *millennarisme, -rista. Perenne* [a. 1803, Belv.], ll. *perennis* id.; *perennal* [1650, DTo.]; *perennitat.*

En alguns textos antics *any* (o *an*) estan tan gramaticalitzats —com en oc. ant.— que la combinació l'*any quan* o *l'an con* hi funciona com un equivalent de *quan*, p. ex. en les *VidesR.*: «e foren atrobats los lurs corses en temps de Contastí *lancon* fos retuda la pau a l'esgleya», 124v2 (nota 145); cosa molt freqüent també en Cerverí de Girona que si bé en això sembla seguir el llenguatge dels trobadors, parallelament, però, usa també *tot l'an* en el sentit de 'sempre, tostemps' (89/13.47).

Anyadir, i cat. ant. *enadir*, V. *addició* i *DCEC*, s. v. *añadir* (I, 225*a*58, *b*7, 23ss. i n. 2).

ANYELL, del ll. AGNELLUS 'anyellet', diminutiu de AGNUS 'anyell, xai'. □ *1.ª doc.*: escr. de 1015-19.

En un doc. de Benasc d'aquesta data «donastis mihi precium viginti *obellas* et suos *angelos*» (Martín Duque, *Col. Dipl. de Obarra*, 56.7)), on, com es veu, el baix llatí està barrejat amb mots catalans (observem les arcaiques grafies *ngᵉ* = *nyᵉ*, i *-l-* = *ll*, distingida del matís més palatal de la grafia posterior *yl*, ací representada per *ll*). De l'època arcaica també, i segurament amb el mateix valor fonètic, és la grafia *ayel*: «pelisses de grosses *ayels*», doc. de 1181 (Miret, *TemplH*, 541), «del blat e dels *ayels*», doc. rossell. de 1283 (*RLR* IV, 60); en Llull: «la pastoressa --- corría detràs un lop, qui se'n portava un *anyell*» (*Merav.*, O. C. I, 6), «--- en la carneçeria, lo qual guardava los *anyels* que vehia ligar e auçiure als carnicers» (*Blanq.*, *NCl.* II, 89.24).

És el mot de la llengua catalana clàssica de tots els temps i, amb més o menys vitalitat, de pertot: avui estès popularment fins als parlars de l'extrem Nord (*ənẹ́l* a Formiguera de Capcir, 1960),[1] i Est (cordérito, choto» a Eivissa, PzCabrero). En català occidental (incloent-hi els parlars valencians) és arrelat des d'antic *corder* (no castellanisme); en l'època moderna, tot restant *anyell* mot usual, el llenguatge vulgar i parlat de Barcelona i rodalia immediata dóna preferència a *be*, i el del bisbat de Girona, i en general Nord-est i fins Nord de Barcelona, a *xai*, mots aquests dos de creació expressivo-onomatopeica i que en les últimes generacions tendeixen a guanyar terreny. Abans de la guerra en guanyava *be*, des de la guerra més aviat *xai*. Això és tan poc desitjable com allò: el mot de més dignitat ha estat sempre l'*anyell* de la llengua comuna: és l'únic entès i usable pertot i per tant el més digne, o l'únic digne, del favor de la gent educada, de tot dialecte.

Del català o parlars molt afins degué pendre *añel* el riojà Berceo (*Sacrif.*, 149, 1.ª meitat S. XIII). Com que en portuguès i gallec s'ha mantingut el ll. clàssic AGNUS en forma no diminutiva,[2] no és inversemblant en principi el suggeriment de Carolina Michaëlis (*KJRPh.* IV, 338) que a la generalització del diminutiu en el cat. *anyell* i del mot substitut cast. *cordero*, cat. occid. *corder*, vagi contribuir el desig d'evitar una homonímia amb ANNUS 'any' (que no es podia produir en gallego-portuguès, on NN no es palatalitza): és clar, però, que això en català solament pogué actuar com un factor d'abast limitat i auxiliar, com sigui que l'it. *agnello*, fr. *agneau* i oc. *anhel* (llengües on tampoc NN no es palatalitza) ens ensenyen que ja el llatí vulgar

havia començat fortament a afavorir l'extensió de l'antic diminutiu — hipocorístic AGNELLUS, que amb caràcter acariciatiu ja figura en Plaute (cf. l'ús d'altres diminutius amb el mateix caràcter en escriptors tardans de l'antiguitat, *agnulus* en Cassiodor, *agniculus* en Sant Agustí i Sant Ambrosi), i l'adjectiu *agnellinus* en Antim.[3]

DERIV.: *Anyella* 'ovella tendra', mot sobretot de l'extrem Nord [*anyela*, doc. rossell. de 1296, *RLR* v, 95], que avui encara se sent molt per aquelles terres;[4] 'nom de planta' (?); *anyellada. Anyellar* 'parir l'ovella' [1611, Agustí; usual avui sobretot a l'extrem Nord: Formiguera de Capcir, 1960, etc.]; *anyellet, anyeller, anyellenc, anyelló*; *anyellina.* Del ll. clàssic AGNUS deriva directament el derivat AGNINUS (o -INA o -ICIUS) que designa la llana o la pell de l'anyell:[5] «quintar d'alcofoll: una pugesa; un centenar d'*aynines*, 2 drs.; pena de conils, un dr.; guarnatxes de cunils ---», Tarifa de Barcelona, de 1271 (*EntreDLle.* I, 157, 42); «una cota mesclada ab pel d'*eyines*», molt repetit en els docs. p. p. Rubió i Lluch (*Diplomatari de l'Orient Cat.*, 281, doc. de 1352, etc.). La forma masculina *anyins* [1319, *AlcM*] ja en doc. de 1308, copiat en el *Llibre Roig* de Prats de Molló (1643, f. 14) «encant --- non audeat vendere lanam coussam nech *anynos* couses nech pelles» en un doc. de la mostassaferia de València, de 1322 (*DBal.*).[6] A l'Alt Aragó això s'ha convertit en nom del velló o boldró de la llana d'un xai: *añino* a Ansó (Kuhn, *RLiR* XI, 205; *ZRPh.* LV, 624); a Bielsa *añín*[7] es degué dissimilar en *añil*, que és com m'ho deien allà parlant-me de la tosa o esquilada (1965), o bé és derivat en -ILE, també en el valencià de Llucena (*anyill* «anyell», *AlcM*, Penàguila, probablement malentès). En altres parlars pirinencs i occitans en aquest sentit s'ha format un derivat en -ICIUS *ņísos* 'velló de l'anyell' a la Vall Ferrera (Àneu, 1933), roerg. *onisses* (< *anisses*) «agnelin, laine des agneaux» (Vayssier).[8]

CPT. CULTE: *Agnus-cast* 'espècie d'aloc' (com a recepta per guardar la castedat: «de sarments lit / e d'*agnus-cast* / fornix ton trast, / e d'un cantal / te fes capçal, / lançols d'ortigues / ab què t'abrigues; / muller de neu, / com Francesch féu!» (JRoig, *Spill*, v. 10093), cf. supra *ACS* i *ALOC.*

[1] No acabo de veure clar per quin procés s'ha creat en part del Rosselló una variant *aniell.* Tendències dissimilatòries no sorprenen en un mot d'aquesta estructura, i que d'altra banda l'amenaça d'homonímia amb *anell* obligués a mantenir un element palatal en una forma o altra s'explica (i així serà). Crec haver sentit *əniẹ́ḷ* per allà en algun punt. Però el cas és que Saisset ho compta com a trisíl·lab, i llavors costa més d'entendre: «al lloup era pas més la besti tan cragnida / dals pobras patits *aniells*» (vers enneasíl·lab què ha quedat coix en l'ed. Marty, p. 233.12, en donar-li la grafia *anyells*); no puc, però, creure que fos *AGNICELLUS (cf. *agniculus*). — [2] Port. *anho*; en el gallec de Moura (Ourense) *naño* és «el cordero al nacer» (*CuadEstGall.* III, 429) amb aglutinació de la *n* de l'article indefinit, ço que sembla denotar un ús poc general del mot. — [3] És insostenible fonèticament, i perfectament innecessària, la teoria que suposa que *xai* vingui del ll. AGNUS (s'hauria pogut arribar a **s'any*, **sany*, qui sap si arribar fins a **xany*, supòsit ja forçat, però de cap manera passar a *-ai*). — [4] *Jaça de les anyelles* a Ralleu (Conflent) que alguns han pres com a nom propi de lloc (cadastre napoleònic), però ara em diuen que ells ho usen merament com a apel·latiu. El que no sé és si referint-se a unes ovelles joves (o 'ovelles amb anyell'?). Possiblement són les que encara no han parit, com sigui que el mot *feda*, que reemplaça *ovella* en el dialecte rossellonès, etimològicament significava 'ovella parida', amb caràcter específic. No estic ben segur que el nom del gran *Pla d'Anyella*, en els cims entre Berguedà i Cerdanya (entre Toses, Castellar i Alp) vingui d'això, car fa un poc estrany que un muntanyam tan extens hagi pres nom d'una bèstia sola (tampoc veig clar que tingui relació amb el tipus bascoide *Anya* 'devesa', val a dir-ho, *E. T. C.* I, 175-179; I, 132). PLANA AGNILIA adj. n. pl. 'plans ovins' (dissim. N-N > *d-n*)? — [5] Paral·lelament cast. *añino*, *DCEC* I, 228-9. — [6] Sembla que es refereixi al mateix «*anyí* --- sutze ---» en doc. de 1288, de Puigcerdà (*RLR* IV, 508); i «*anyí* --- veriada ---» en Camps i Mercadal, *Folkl. Men.* I, 160. En canvi no veig clar el sentit en Jaume Roig: «diumenge tallen, / dissapte ballen, / cuynen divendres, / ab faves tendres, / cebes e alls, / carn a tassalls, / galls e *hannins*», v. 7427, potser 'carn d'anyell'?; amb *-nn-* en el ms., que Chabàs canvia en *hanins* pensant en el fr. ant. *ane* 'ànec', cosa que en català no s'explicaria fonèticament, i tampoc no sé que tingui prou base en francès. — [7] Escruixit de la idea que algú pugui pendre la meva cita d'aquests testimonis romànics de l'adjectiu AGNINUS com alguna mesura d'aprovació per part meva d'una absurda etimologia que ha circulat del NL mall. *Santanyí*, m'anticipo a desaprovar-ho. Nom de la cristiandat preislàmica (és ridícul, doncs, recolzar la idea en un segell municipal), en la qual no hi ha dificultat fonètica ni de cap mena a partir de SANCTA AGNÉS. acusatiu AGNÉ(M) (cf. *Santagaldana* nom preislàmic a Menorca, etc.), puix que *-ainé* havia de tancar-se en *-ainí* segons les normes àrabo-mossàrabs. ¿Qui sap res de l'advocació de les esglésies balears en temps visigòtics? Que *Sanctus Agnus* es convertís en un nom objectiu de Jesús, i més, en un topònim, és ja sense exemple i idea forçada; pensar que es pogués fer això amb l'adjectiu AGNINUS és, si més no, una extravagància. Però totes esdevenen possibles quan entren en joc prejudicis de sagristia o preocupacions municipals.— [8] *La Passade de Fondanhiis*, doc. bearnès de 1456 (*Cart. B.* d'Ossau, p. 257) més aviat que res d'això serà nom de lloc amb base adjectiva FONS AGNINUS 'font dels anyells'.

Anyins, anyines, anyissos, V. *anyell* *Anyil,* V. *anilina* *Anyiscar,* V. ací *aquissar* i *DCEC*, s. v. *enguiz*

car, *-gar* (s. v. *endilgar* i *guizque*) *Anyiva*, V. *geniva* (amb dissimilació de la *y-* de la variant *yenyiva*) *Anyívol*, V. *any*

ANYOC, 'aplec de fruits apinyats i sortits del mateix brot', mot dialectal d'origen incert, que sembla emparentat amb el cast. *añicos* 'bocinets' i el gall. i port. *anaco* 'tros', d'origen probablement pre-romà; algunes connexions cèltiques i indoeuropees incertes i sobretot el triple sufix *ANN-ŎKKO-, *ANN-ĪKKO-, *ANN-AKKO- confirmen aparentment el caràcter preromà, potser cèltic, amb un sentit com 'bocins i grupet d'objectes menuts'. ☐ *1.ª doc.*: 1399.

En el *Llibre de la Mostassaferia* d'Igualada de 1399 «que nigú logador o tirador de verema no gos pendre raÿms ab cistella ne *anyochs* de vinya de altri» (*DAg.*, *AlcM*). El *DAg.* assenyala *anyoc* 'redol de coses agafades entre si' — *anyoc de bolets*, *de patates*, etc. a la Plana de Vic. Però és sobretot un mot ben viu a Mallorca: escrivia Mn. AMAlcover a Esporles parlant d'un bosquerol carboner: «En Moll l'espluga --- y en treu un bon *anyoc* de mots ben rimats» (*BDLC* XIII, 1923, 8). El cast. *añicos* és mot ben conegut, usat en la frase *hacer añicos*, com ho féu ja Cervantes, per bé que en el seu temps se sentís com un vulgarisme: Pedro Espinosa (Antequera, 1578-1650) citava la frase «hízolo mil *añicos* y mil zorrumos» com a exemple de les seves *Voces Vulgares y Mal sonantes* (ed. Rdz. Marín, 15.22). En el *DCEC* I, 228, li vaig dedicar un article, i com que de llavors ençà a penes he avançat en les conclusions provisionals i incertes, i tanmateix ja prou orientadores, a què arribava, valdrà més transcriure aquell article mateix en línies generals.

El gall. *anaco* significa 'tros (p. ex. de pa)' (*VKR* X, 147; Valladares) i es diu *cair en anacos* o *a anacos* (*RLus.* VII, gloss. de 1850, s. v.; amb cita d'una cobla gallega en Tiscornia, *M. Fierro coment.*, p. 446);[1] aquesta forma s'estén fins al portuguès del Minho (Figueiredo), mentre que en la resta del domini lingüístic té curs la variant *naco* 'tros (de pa, de pernil, de tabac, etc.)', que des del Brasil va passar a l'Argentina, especialment amb el valor de 'gros fragment de tabac' (Tiscornia, *l. c.*). És evident que *anaco* i el castellà *añico* són derivats d'un radical comú amb sufixos diferents, i amb la representació de la NN que és normal en els dos idiomes; per més que en castellà hagi quedat limitat el mot a la locució *hacer añicos*.

El cat. *anyọc* no significa el mateix i ja per això no és tan segur que tingui el mateix radical que el mot hispano-portuguès, si bé val a dir que l'allunyament dels significats no és prou gros perquè l'enllaç es torni inversemblant. Encara que *anyoc* sigui un mot dialectal és ben probable que el sinònim *manyọc*, que pertany al català comú, resulti d'un encreuament d'*anyoc* amb *manat*,[2] i llavors anem a suposar que *anyoc* hagué de formar part del català comú. Els dubtes que pugui inspirar l'enllaç amb el mot castellà i gallego-portuguès vénen més aviat de la semblança amb certs mots occitans i de més enllà. A la Vall d'Aran s'usa *nòc* 'manyoc, cosa arraïmada', 'pom de flors', que confirmaria la NN etimològica, però en altres pobles ara nesos diuen *nyòc*, *nyoquet*. Aquestes podrien ser formes manllevades del català, i també podríem atribuir un origen hispànic al bearn. *gnoque*, *gnosque*, *mougnòc*, «bosse, bigne, tas» (*qu'èren touts en gnoque*), *agnoucà-s* «se pelotonner, se mettre en boule» (Palay), però el delfinès *nióc* «groupe ou grappe de fruits; gros fragments de pâte dans une soupe» (Martin, *Le Patois de Lallé en Bas-Champsaur*, parlar en el qual no escassegen els casos de *ñ* dissociada en *ni̯*) és massa lluny per poder venir d'Espanya; mentre que això recorda l'it. *nòcchio* 'manyoc, menjar arraïmat', 'pinyol de fruita', *gnòcco* 'mandonguilla', l'origen del qual no està ben aclarit (el que dóna *REW*, 5967, no gaire convincent en termes fonètics per a l'italià, per a les formes catalano-occitanes és impossible).

En fi, aquestes analogies extra-hispàniques resten poc precises, una mica vagues i poden ser casuals. També convindria aportar algun suport a la isolada forma delfinesa, que altrament pot ser manlleu italià o català (Martin es vanta d'haver viscut a Catalunya i saber bé el català).

En canvi, fa impressió l'alternància triple de sufix *ANNŎKKO- / *ANNAKKO- / *ANNĪKKO- que semblen presentar el cat. *anyoc*, el gall.-port. *anaco* i el cas. *añico*, dins la idea general de 'grupet de bocins o coses menudes', 'grup de trossos', 'tros, fragment'. Majorment tenint en compte que els sufixos en -KK- foren molt vivaços en el cèltic continental, i precisament, més que en altres combinacions, precedits d'aquestes tres vocals -AKKO-, -ŎKKO-, -ĪKKO-. ¿Hi hauria algun enllaç en el lèxic cèltic conegut o alguna base per creure que una arrel indoeuropea hagués pres la forma ANN- en cèltic? Ni ho veig clar ni tampoc com a mancat de tota perspectiva. Em limitaré a assenyalar l'irl. ant. *an-art* 'drap de tela'. Si en aquest tinguéssim un sufix *-art* (potser en relació amb el conegut sufix -RETO- del cèltic comú, que sovint, combinant-se amb radicals en -A-, pren la forma tardana *-art*, cf. els celtismes dialectals francesos *somart*, *savart*, i el que en dic a l'article *villuerto-vilorto* del *DCEC*), i si hi hagués relació amb l'arrel indoeuropea PEN- per a 'roba, teixit' (cf. també ll. PANNUS 'drap'), hi hauria alguna confirmació del caràcter cèltic d'un ANN- amb la pèrdua cèltica de la P- indoeuropea. Però tot això resta incertíssim,[3] i tampoc podem dir que semànticament sigui ben convincent la concreció d'un sentit de 'lliços' o 'bocins de tela' cap al de 'trossos', 'manyocs d'objectes o fruits menuts'.

DERIV.: *Anyocar*. *Anyocada*.

[1] Per al gallec vegeu ara més documentació i molt de fiar en el *DECH*, s. v. *añicos*. El gall. *anaco* ja apareix, d'altra banda, en un doc. de 1535 (*Cuad. de Est. Gall.* II, 604). — [2] Dir com fa *AlcM* que *anyoc* «sembla relacionable amb *manyoc*, però és poc explicable la pèrdua de la *m-*» és invertir arbitràriament els termes. Galdós eufemisme «poc explicable» per a processos d'evident impossibilitat fonètica. — [3] Pok., *IEW*, 788.32ss. declara «obscura» la formació de l'irl. mj. *an-art*. La forma més

coneguda del sufix -RETO- en cèltic insular és del tipus *-rad*, *-red*, *-rod* (cf. *IEW*, 866.13ss., 905.27). Sens dubte l'arrel indoeuropea PEN- per a teixits i coses de roba està ben establerta, i té ampla i clara representació grega, itàlica i germànica, però més vaga i menys clara en cèltic. Deixem, doncs, això en suspens.

Anyol (tubercle), V. *bunyol* (nota) *Anyorar*, V. *enyorar* *Anyurpir*, V. *urpa* *Anzinat*, forma en la qual es combinen el cat. *enginyat* i una forma aragonesa o mossàrab de la família del cat. *eina* (oc. ant. *aizina*)

Aoblar 'udolar', mot jueu resultant d'un encreuament del cat. *udolar* o el cast. *aullar* amb el llatí *jubilare*.

Aoixar, V. *abuixar* *Aombrador*, *aombrar*, *aombratge*, *aombrós*, V. *ombra* *Aon*, V. *on* *Aondar*, *aondós*, V. *abundar* (*ONA*) *Aontar*, V. *onta* *Aorar*, V. *adorar* *Aorbar*, V. *orb* *Aordenar*, *aordonar*, V. *orde*

AORIST, pres del gr. ἀόριστος 'il·limitat, indefinit', derivat de ὁρίζω 'jo limito'.

DERIV.: *Aorístic*.

Aornar, V. *ornar* *Aorrir*, V. *avorrir* (*HORRIBLE*) *Aorsar*, V. *orsa*

AORTA, pres del gr. ἀορτή id., derivat d'ἀείρω 'jo elevo'. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.

DERIV.: *Aòrtic*. *Aortitis*.

CPT.: *Aortectàsia*. *Aorteurisma*.

Aosades, V. *ausades* (*GOSAR*)

+AP, 'qualitat' hapax en català antic: «sercat-me fiyla de prohom, / tal que sia bé cortesa / e en tots *aps* bé apresa», *Set Savis* (S. XIII, p. p. Mussafia, v. 174), del mateix origen que oc. ant. *aip* (que sembla ser d'origen cèltic, veg. *FEW* I, *55b*; com dic en el *DCEC*, s. v. *aleve* (I, 109*b*14), no trobo possible per al mot occità —del qual sembla vell manlleu el basc *aiphu* 'fama', 'celebritat', comú a tots els dialectes llevat del biscaí i amb molts derivats— l'origen aràbic, que admeto jo per a *aleve*, port. *aleive*, i que M-Lübke (*REW*, 300) i Spitzer voldrien fer extensiu al mot occità: per a aquest és ben versemblant l'etimologia cèltica.

APA, interjecció, mot de creació expressiva, en el qual han vingut a entrar en una mena de transacció les formes i els valors de *au*, *upa*, *ep*. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab. El *DBal*. i *AlcM* n'apleguen una bona varietat d'usos en els bons prosistes de la Renaixença.

Sembla que *apa* no s'usa en terres valencianes ni balears. Sens dubte *au* (que ja té antecedents en llatí i formes anàlogues en castellà antiquat, etc.) és més tradicional. Com que al costat d'*upa* s'ha usat també *aúpa* (veg. espe. en castellà, *DCEC*, s. v. *upa*, *upar*, *aupar*), en certa manera es pot dir que *apa* resulta d'una transacció entre *au* i *(a)úpa*. També amb *ep* hi ha forts punts de contacte: notem en particular que en el cast. de l'Argentina és general l'ús d'*epa* per cridar l'atenció o fer parar, com en català *ep*, i que en el de Costa Rica es diu *upe!* per 'ave-maria', quan un es fica en una casa o hi crida l'atenció (veg. els articles *upa* i *ao* del *DCEC*). Alguna vegada es diu *àpala* en to molt familiar (com *úpala* per *upa*).

Apacible, V. *plaure* [i sobretot el castellà *apacible* *DCEC* (PLACER)] *Apadrinar*, V. *pare* *Apagador*, *apagallums*, *apagament*, *apagapenol*, *apagar*, V. *pagar* *Apagesat*, V. *pagès* *Apagoge*, *apagògic*, V. *paragoge* *Apaiat* (*AlcM*), mala grafia en lloc de *apallar* 'amuntegar (palla, etc.)', V. *palla* *Apaisanat*, *apaïsat*, V. *país* *Apaivagar*, V. *pau* *Apalador*, V. *pala* *Apalancar*, V. *palanca* *Apalar*, V. *pala* *Apalès*, V. *palès* *Apalissar*, V. *pal* *Apallar*, *apallerar*, V. *palla* *Apallissar*, V. *pallissa* (*PAL*) *Apalluquir*, V. *pellucar* *Apamar*, V. *pam* *Apanar*, V. *pa* *Apansir*, V. *pansir* (*PANSA*)

APANYAR, mot principalment valencià i de l'extrem Oest i Sud del Principat, no genuí o poc castís, probt. pres del cast. *apañar*. □ *1.ª doc.*: «no hi hagué funció, desembre 15, per estar ocupats en *apanyar* lo teatro», en doc. val. de 1639, *BRAE* II, 545.

No veig possible d'afegir res d'important al que dic extensament sobre l'origen i història d'aquest mot en el *DCEC* I, 231-233.

Apanyorar, potser per un encreuament d'*apanyar* i *arraorar* (deriv. de *raor*) *Apanyuscar*, *apanyussar*, V. *apanyar* *Aparador*, *aparadora*, *aparament*, *aparar*, *aparat*, *aparatós*, V. *parar* *Aparaular*, V. *paraula* *Aparcar*, V. *parc* *Aparedament*, *aparedar*, V. *paret* *Aparegut*, *apareixença*, *aparèixer*, V. *parer* *Aparell*, *aparellada*, *aparellador*, *aparelladura*, *aparellament*, *aparellar*, *aparellet*, V. *par* *Aparença*, *aparent*, *aparentar*, V. *parer* *Aparès*, V. *parer* *Apariament*, *apariar*, V. *par* *Aparici*, *aparició*, V. *parer* *Aparió*, V. *par* *Aparpalar*, V. *perpal* *Aparracar*, V. *parrac* *Aparrat*, V. *parra* *Aparrinar*, segurament no és més que una errada de còpia per *aporrinar* (*PORRA*) *Aparroquianar*, V. *parròquia* *Aparrussar*, segurament degut a un encreuament dels sinònims *aparracar* (*PARRAC*) i *apanyussar*, orientat per la influència d'*apariar* *Apart*, *apartament*, *apartar*, *apartat*, V. *part* *Aparvent*, V. *parer* *Apassionament*, *apassionar*, V. *patir*

ÀPAT, 'menjada abundant o honradora', 'cada una de les dues o tres menjades importants que fem durant el dia', mot modern d'història recent i d'ús no general en les terres catalanes, d'origen obscur; potser adaptació irregular d'un mot francès *appât* 'acte d'alimentar o apeixar' (derivat indirecte del ll. PASCERE 'alimentar, fer menjar'), que tampoc és mot normal en aquesta llengua, però que hi existí amb aquest sentit

i pogué tenir-hi més extensió en el francès local del Migdia o del Centre en els segles últims: la consciència popular que el català mantenia reculat l'accent tònic en mots com *avide*, *solide*, *scandale*, *estomac*, on el francès l'ha traslladat a la final, pogué fer que el poble català hi canviés el lloc de l'accent (potser ajudant-hi la influència del ll. *appĕtens* 'àvid, afamat'). □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.

Aquest diccionari el registra només com a mot vulgar per a «comilona, *comessatio*»; Lab. 1839 com a familiar per a «berenada abundant; comilona, merendona; *lauta merenda*» (tots dos marquen l'accent en la inicial); i també altres lexicògrafs el veuen primer sota aquesta llum: «comida, francachela», «toda comida en general», *DBal.*; però aviat els escr. Renaix. l'ennobleixen: «sempre que arribo a casa trobo l'*àpat* a punt», Genís i Aguilar (1878), *La Mercè de Bellamata*; «per tenir lo tomàtec barato y atipar-se d'arròs en tots los *àpats*», Emili Vilanova, «y vaja: d'*àpats* com aquet, que 'n vinguen!», Pons i Massaveu. Careta i Vidal (1901, *Dicc. de Barb.*, s. v. *menjar*) escrivia: «la paraula *àpat* sabem d'algú que, per no haver-la sentit dir més que a persones d'humil estament, la té per grollera --- no sabem veure que *àpat* tinga menys noblesa que el fr. *repas* ni l'it. *pasto*, qu' expressen la mateixa idea; a menys que per noblesa 's tinga empobrir i acastellanar l'idioma». I en això estava en terreny ferm: la distinció entre *àpat*, *dinar* i *menjar* és un recurs indispensable conquerit per la llengua moderna, que ha anat elaborant aquestes diferències, tornant-se un instrument més útil per això en nobles esferes de la vida; ja fa bastantes generacions que la llengua literària ha deixat aquells bolquers i ha d'imposar el respecte a les seves utilitats i riqueses.

Però la defensa d'aquest interès va ajudar a plantejar malament un problema d'història. Els etimologistes haurien hagut de veure despreocupadament que no hi havia raó d'explicar una adquisició moderna de la llengua per les normes lèxiques i fonètiques del català primitiu, i si no s'haguessin obstinat a cercar al mot un passat venerable i llunyà la investigació hauria avançat més de pressa. Ja en l'ingenu Careta tenim en germen la indicació de les pistes etimològiques que després ens obsessionaren a tots: la que es pot deduir de l'equiparació amb els representants italià i francès de PASCERE i la més explícita que «en los primers temps del cristianisme se deyen *àgape* els convits de caritat en què s'ajuntaven els faels»: l'etimologia que faria goig a Careta. Vet ací el sobri comentari d'En Moll: «Montoliu proposà (*E. U. C.* VI, 191 <= *Est. Etim. Cat.*, 14>) el ll. APPASTU 'acte de péixer', però s'hi oposa la fonètica pel fet de la pèrdua de la S i pel canvi d'accentuació, sense que hi valgui suposar una accentuació llatina *ÁPPASTU que seria inexplicable (cf. OJTallgren en *NphMgn.* XVI, 20). Griera afirma (*BDC* XVII, 1929, 131ss.) que *àpat* ve del greco-ll. AGĂPE 'sopar de germanor entre els primitius cristians', 'sopar'. Ben diferent és l'opinió de Spitzer (*AILC* II, 1942, 10), segons la qual *àpat* seria un postverbal amb transposició d'accent, format damunt un verb que no consta que existeixi en català, però sí en provençal modern: *apatià* 'assaciar', derivat de *pàtis*, *pàtus*, 'pasturatge': cal que reconeguem que aquesta teoria no és més convincent que les exposades anteriorment».[1]

Després de dir que estic conforme amb el judici d'En Moll, ens cal parlar més de l'etimologia AGAPE. Car ací se'ns entrebanca el gros problema de l'origen del nom basc del sopar, que ha preocupat tant els especialistes: té moltes variants dialectals, una de les més esteses, bisc., guip., lab. *ap(h)ari*, però també lab. i b. nav. *auhari*, sul. *aphairu*, *aihari*, basc occid. *abari* i d'altres. Mn. Griera en les seves notes[2] va relacionar *apari* amb el nostre *àpat*. Solament si partim del postulat que hi ha d'haver una relació entre el cat. *àpat* i el mot basc, la idea fa forta impressió. Car tenint en compte que no és rar que la *-r-* s'intercali secundàriament entre vocals en l'evolució històrica de la fonètica basca (si bé no es tracta d'una llei, ni d'un fet d'aplicació regular),[3] pensem que un **apage* pogué donar **apaï* i després *apari* en basc. Però això és suposar molt, tant en català com en basc. Una metàtesi AGĂPE > **ápage* és concebible, però en català ens trobaríem en un dilema d'inversemblances fonètiques (si fos antiga esperaríem **ábai*, **abe* com a evolució, si fos més moderna s'hauria arribat primer a **ágəp* i llavors ja difícilment hi podia haver metàtesi);[4] i en basc això equival a prescindir de la majoria de les formes dialectals.[5]

Seria, doncs, solament a base del postulat que que el mot basc i el mot català estiguin en relació, que l'etimologia AGAPE esdevindria seriosa, car en basc també s'hi oposen la majoria de les formes antigues i dialectals. Però fixem-nos-hi bé: aquesta interdependència entre el mot basc i el català no és més que una petició de principi.

Eliminades, doncs, aquestes etimologies, tornem als nostres raonaments del començament. El cat. *àpat* és un mot sense història antiga. D'altra banda, si bé no sembla ser enterament estrany als dominis rossellonès i català-occidental, és abans que tot del català oriental, i estrany al País Valencià i a les Illes. També el to popular, pintoresc i afectiu que acompanya necessàriament una expressió que al principi tothom dóna per equivalent de «merendona», «comilona», «francachela», és indici d'una entrada moderna en la llengua i per via irregular. Ben cert que no pot venir d'un ll. vg. APPASTUS, però sí que podria ser el resultat d'un préstec modern del mot francès que correspondria a aquesta base. I aquest mot certament deu haver existit. De tota manera en escriptors francesos del S. XVI en trobem rastre. Littré i P. Michel (en el glossari de la seva edició dels *Essais*, 1965) estan d'acord que Montaigne usava el verb *appâter* (*appaster*) simplement en el sentit de «nourrir»: «ils en faisaient provision et les *appastoient*», «un gendre qui sceüst *appaster* commodément mes vieux ans et les endormir», «nous *appastons* le cheval», són contextos de Montaigne prou clars perquè no ens quedi cap dubte, i no caldrà ja als nostres lectors que els recordem que

aquesta *s* de l'ortografia del temps de Montaigne era muda ja feia uns centenars d'anys.

Sembla que no era ell sol que donava tal valor i semblant matís al verb, i fins al subst. corresponent, en aquesta època: «il fut *apasté* d'un evesché» en A. d'Aubigné, «en lieu d'*appaist* et bonne nourriture, / ils vont donnant esventée pasture» en Cl. Marot. Fins avui és encara admès com un ús familiar el d'"apeixar': «donner à manger à quelqu'un qui ne peut pas se servir de ses mains: *il faut l'appaster comme un enfant*» (documentat des de Furetière, a. 1690). Sembla que això avui ha anat quedant localitzat en els parlars del francès central: Centre *appater* v. tr. «nourrir abondamment», *s'appater* «porter les aliments à la bouche» (Jaubert); i, en el substantiu, Blois *être d'un bon appât* «manger de tout et beaucoup», Vendôme *appât* «nourriture», *être de bon appât* («ouvrier) qui est brave à table», veg. *FEW* VII, 698, que dóna encara *appaster* «nourrir» com a propi del llenguatge dels poetes de la *Plêiade*, i *s'appaster de* «se nourrir de» com a usat per Clément Marot (c. 1530); d'ací encara la formació diminutiva *appasteler* «nourrir» que Edmond Huguet (*Dict. de la L. Fr. du XVI S.*) documenta copiosament en Calví, Palsgrave, Paré, Pasquier i altres coetanis.

Això ens basta. Des del país de les «galimafrées», des de la terra dels «gourmets», el mot *appât* degué passar a Catalunya, com va passar a l'escand. ant. *past* 'menjar, àpat'. No es tractà al principi d'una menjada qualsevol sinó d'una magnífica atipada (com se'n ressent encara l'ús que fa d'*àpat* Pons i Massaveu). Tothom tenia consciència que el francès és una llengua que ha fet avançar l'accent fins a la darrera síl·laba: *estomac*, *scandale*, *plêiade*, *agape* mateix; *pillule*, *avide*, *acide*, *solide*, *rigide*, *rapide*, *perfide*. Justament per això més d'un mot savi que prenguérem per via de França reculà l'accent més del que calia: *ovale* > *òval*; qui sap si això és la raó que tinguem un cultisme *sòpit*, que en el fons potser és més aviat el fr. *assoupi* que el ll. *sopītus* per més que vagi ser ajustat al patró d'aquest.

El poble nostre degué tirar espontàniament per aquesta banda, i els erudits, que devien recordar-se del ll. *appĕtens* (*homo appetens* 'homme cupide' Ciceró, *appetentia ciborum* «appétit» Plini, *appetitus* 'gana, etc.), és ben possible que en aquest cas reforcessin la tendència popular. Més tard, com sovint passa, la llengua prestadora va restringir l'ús del mot prestat, que potser sempre havia estat més aviat cosa del francès local del Midi o del Sud-oest, com la d'aqueix Montaigne que practicava allò de «que le gascon y aille si le françois n'y arrive pas», i que admirava la gràcia amb què els seus «*lettreferits* ou savanteaux périgourdins» se servien de la llengua (*Essais* I, cap. 25, p. 176).

El cas és que és només en els parlars de Gascunya i Bearn on trobem un altre rastre d'aquesta extravasació del francès local: en lloc del bearnès tradicional *apèix* «repas» (Lespy), altres parlars del Bearn i de Gascunya usen també avui *apè* (Lespy, Palay) i *apèt* (Palay): i en aquest i ja segurament en el segon trobem una immixtió creixent del fr. central *appat* 'atipada'; bé podria ser que una part de les formes dialectals recents del mot basc es ressentin també d'aquesta acció posterior.

¹ No hi tal «llatí *patuus*» com el que posa ací En Moll: es tracta d'una mera transcripció coetània d'aquest mot occità al llatí. En realitat no ja més convincent sinó més forçada encara que les altres és aquesta idea, que Spitzer va improvisar per justificar amb un altre exemple la seva falsa etimologia de *ÀMEC* (veg. aquest article). En primer lloc en aquest cas ni amb «transposició de l'accent» no seria possible tal postverbal, perquè ací hi ha encara una vocal *i* o *u* entremig (*apatuà*, *-tià*). Després *apatuà* no és 'assaciar' sinó 'fer péixer' però únicament el bestiar, car és derivat del mot *pàtu* 'paixiu, pasturatge' (veg. l'article *PATI* d'ací i del *DCEC*). Temps ha que Spitzer cavil·lava sobre el problema d'*àpat*, i el 1924 ja havia suggerit que fos «regressió d'*apatuscar*» (*ZRPh.* XLIV, 82); en tots dos suggeriments hi ha encara subjacent la idea Careta-Montoliu-Tallgren d'un derivat de PASCERE, amb el qual obscurament Spitzer devia relacionar tant *pati* com *apatuscar*: cosa naturalment impossible també per a aquests altres mots (l'etimologia dels quals, com s'ha vist en el *DCEC*, no té res a veure tampoc amb PASCERE). — ² Ja en els *Philol. Studien K. Voretzsch dargebracht*, 1927-9. El mateix Voretzsch ja retreia a Griera que la manca de les necessàries formes intermèdies entre AGAPE i *àpat* fa dubtar de la seva idea. — ³ Cf. *amar* '10' ~ *amaika* '11', *bidai* ~ *bidari*, *ernagi* ~ *ernari*, *argizagi* ~ *argizari*, *buruzagi* ~ *buruzari* (cf. Uhlenbeck, *Vgl. Lautl.*, 60-61, 62). Per això Schuchardt admetia que *barazkari* 'dinar' ve de PASCUARIUM. — ⁴ Griera dóna a entendre reducció de AGAPE a **ape* i una *-t* afegida. Això últim és ben poc versemblant. Allò més aviat s'ha de qualificar com a fonèticament impossible (i més partint de la idea de no sonorització de la -P- intervocàlica, o sigui tractament culte: com podia llavors desaparèixer la -G-!) Altrament això ens allunya de la forma basca i per tant lleva l'única base d'aparença un poc sòlida a tot el conjunt. — ⁵ Justament les formes més antigament documentades en basc són les que més s'aparten del català i del mot greco-llatí: *afalzaga* «sin cena» (sufix privatiu *-zaga*) apareix en els *Refranes y Sentencias* biscaïns de 1597; *afaritara* (sufix directiu *-tara*) 'cap a sopar' en els Pasquins de Tolosa de 1619 (Mitxelena, *Textos Arc. Vascos*, p. 128, v. 36); *avari* «cena» ja apareix en el *Fuero General de Navarra* (S. XIII?, o S. XIV?), III, v. 8, p. 87; Caro Baroja, *Fo. Li. Va.* I, 89. Tinguem en compte que una -P- intervocàlica llatina de cap manera no es pot canviar en *-v-* ni en *-b-* segons la fonètica basca. La veritat d'altra banda és que els bascòlegs han discrepat greument sobre l'etimologia del mot basc, que Schuchardt creia provinent d'un *APPARIUM 'apariament'. Mitxelena ha tractat a fons i molt re-

petidament de la qüestió (després d'Uhlenbeck, *Vgl. Lautl. d. Bk. Dial.*, 69, 70; 33, 58, i Azkue, *Morf.*, 102.31, 11.3, i altres llocs), i la cosa més prudent és remetre als treballs de Mitxelena: *Fon. Hist. Vca.*, 221, 266, 317, 328, 246, 264; *Misc. Martinet* (La Laguna I, 127-8n.); *BSVAP* XI, 455; XII, 126: la conclusió que ell accepta i que potser s'imposarà és que és un derivat del basc *ao* 'boca'. Certament és un problema complicadíssim, i el dubte de si la intervenció de *ao* pot ser deguda a una etimologia popular és d'aquells que difícilment es poden reprimir. Per això jo mateix el 1971 (en les comunicacions dirigides a ell i a Tovar sobre el *Dicc. Etimológico Vasco*) vaig rompre una llança —amb grans reserves i escepticisme— a favor de la idea de pendre en consideració per al basc l'ètimon AGAPE, tot descartant-la per al català. Però després, cada dia crec menys, i per raons purament basques, en aquesta possibilitat.

Apatia, V. *patètic* (*PATIR*) *Apatiament*, *apatiar*, V. *pacte* *Apàtic*, V. *patètic* (*PATIR*)

APATITA, derivat savi del gr. ἀπάτη 'engany', perquè sovint ha estat presa falsament per altres minerals. *DFa.*, *AlcM*, Webster-M.

Apatuscar (i *apatussar*), V. *DCEC* I, 234, s. v. *apatusco* *Apatxar*, V. *patxo* *Apatxe*, V. *DCEC* I, 230 *Apauvar*, V. *pau* *Apeament*, *apear*, V. *peu* *Apedaçar*, *-çat*, V. *pedaç* *Apedrec*, *apedregada*, *apedregadissa*, *apedregador*, *apedregament*, *apedregar*, V. *pedra* *Apedussar* i derivats, potser deguts a un encreuament d'*apedaçar* amb *apatussar* (= *apatuscar*) *Apegadís*, *apegadura*, *apegalís*, *apegalós*, *apegament*, *apegar*, *apegatat*, V. *pega* *Apeixar*, *-xat*, *apeixir*, *-eixit*, V. *péixer* *Apelfar*, *-fat*, V. *pelfa* *Apeliant*, V. *apellar*

APEL·LAR i antigament APELLAR, del ll. APPELLARE 'adreçar la paraula', 'cridar (algú)', 'apellar, fer apel·lació'; modernament l'ús cada vegada més predominant del mot en el sentit jurisprudent ha fet que es generalitzés la pronúncia llatinitzant amb *ll* doble. ☐ *1.ª doc.*: c. 1200, *Hom. d'Organyà.*

Tant en el sentit de 'cridar (algú)' com en el de 'donar tal o tal nom': «audir --- Nostre Seinor --- com nos *apelà* dolzament: —Tornad-vos a mi --- ab tot vostre cor ---», 4v17, «Sapiatz --- que per zo *apela* om l'asmosna caritad --- qar és onranza de Déu», 2r8. És clar que aquesta grafia *-l-* s'ha d'entendre, com és normal en el sistema gràfic de les *Homilies*, i de tants altres textos arcaics, com a expressiva del que més tard fou el so de *ll* (amb la reserva dels fets estudiats en *EntreDL* I, 13-48, i mapa, p. 109); així segueix encara a la *Cròn.* de Jaume I, si bé ací ja es troba sovint *apellar* grafiat amb *-ll-* (tanmateix *appelat*, ed. Ag., p. 68.2).

Que aqueixa *-ll-* era una consonant simple i no pas doble es desprèn de la forma de subjuntiu *apell*: en Llull trobem el mot tant en el sentit de 'cridar (algú)' com en el de 'declarar, anomenar': «en est món sots vengut per ço que hajats mèrit, per lo qual Déus haja rahó que·us *appell* a la sua glòria» (*Blanq. NCl.* I, 114.14), «totes les bísties s' ecordaren que donassen tots dies una bèstia al lehó, per ço que no les treballàs en son cassar; e·l lehó les en *apellà* quíties» (*Merav. NCl.* II, 100), «¿menjarets vós lo bou, si jo·us fas dir a ell que·l menjets, e si ell vos *appella* quiti de la fe que li havets promesa?» (ib., 144). En mss. posteriors que ja confonen els dos matisos palatals *yl* i *ll*, si bé d'obres encara del S. XIII, l'aparició de grafies amb *-yl-* demostra que en aquest mot la consonant era una palatal simple i no pas, com avui en gran part del territori continental, una *ll* geminada: «cant ell viu lo pinell nat, / son ortolà ha *apeylat* / e diu-li ---», *Set Savis* (v. 473).

Les rimes, d'altra banda, confirmen que era així i que així continuava fins als textos valencians del S. XV: «lo pobrellet / pres-lo l'espasme / --- / de pergamí / li féu mamella; / ella hi *apella* / moltes madrines, / mil medicines, / menescalies / ---», «per tots fon rota / l'esgleya tota, / sola fon ella: / per ço s'*apella* / seu lo dissapte», JRoig (*Spill*, vv. 5256, 10650). No sé del cert si antigament en el present sonava amb *ê* neutra mallorquina, com ho podria fer creure la rima en Gaspar de Verí (a. 1502), passatge que comprova que la pronúncia no era amb *ll*: «no prengau a vici — si ara m'*apella*, / perque veig tot l'orde — qui va destorbat, / car, venint al corro, — semblant novitat / ha entreohida — la mia orella» (JMBover, *SiblEscrBal.* II, 502.19.1).[1] Si no m'erro, a les Illes la pronúncia amb *ḽ* palatal ha continuat sense concurrent: a Eivissa, doc. de 1509: «que les parts, si pertindran greuge, se púgan *apellar* de la sentència per dit oficial o Vicari general» (Macabich, *Sta. M. la Major*, *Cròn.*, p. 118); «per això *apellàrem* a les universitats alemanyes, per això enviàrem els tres joves pensionats a Halle» (AMAlcover, *BDLC* VI, 1911, 220), i l'IndPres. 1 és *apell* amb el sentit de 'apellar' (ib. VIII, 248). Fins en terra valenciana sembla que ha romàs, almenys en part, aquesta pronúncia: *apellada*, Salvà, *Callosa d'En Sarrià* (II, 106); «Devocionari de la pàtria l'*apellariem* nosaltres» (el *Llibret de Versos* de Teodor Llorente), Sz. Gozalbo, *BSCC* XV, 267.

Avui la pronúncia antiga amb *ḽ* ha caigut en un desús i oblit tan complet que la gent de Barcelona i de gran part del Principat ni tan sols ho entendrien si ho sentien així, i jo mateix m'hi hauria de comptar fins que vaig ser molt gran. No obstant, els pastors i gent muntanyenca en general, encara usa aquesta pronúncia quan es tracta del sentit de 'donar veus a un animal per fer-lo venir': fins en el vessant Nord del Montnegre, encara en ple Maresme, deien que un home els *pẹ́ḽə* els seus porcs cridant --- (1931) i això continua igual fins més enllà de l'Albera: «¿no heu sentit com *ləz əpəḽábə* les ovelles?» (als Angles de Capcir, 1960); vora el camí del Port del Comte, en terme de la Coma i la Pedra, hi ha un lloc dit *L'Apellado(r)*, en un paratge apropiat per fer-hi venir les

ovelles.[2]

Ja fa moltes generacions que com a terme legal es pronuncia amb *ll* (així ho escriu Lab. 1839, i si els diccs. anteriors no ho indiquen així potser és per manca de distinció gràfica); altrament observem que a les Illes (segons *AlcM*) fins en aquest cas es manté l'antiga pronúncia, i d'altra banda notem que amb aquest valor és molt genuïna la construcció reflexiva *apellar-se*: així ho he sentit sempre als vells jurisconsults fins a Barcelona, pronúncia tan antiga com la llengua, com ens mostra un passatge de Cerverí de Girona que, alhora, amb la seva rima, prova la pronúncia amb *ḷ*: «Jhesuchrist / lo jutjament farà / que no·y aurà un tan ardit / que pus se pusca *apellar* / ne pusca raysó allegar: / no·y aurà un qui puys *s'apell* / ni·l valran escrit ne libell» (*Oració de tot dia*, vv. 71, 73); «si --- donés veyares ad éls que agudes causes fossen --- a dapnatge de la vila, e d'aqueles a él hom *s'apela*, que a l'endemig --- no entren em possessió», a. 1324, *Cartoral de Vilafranca de Conflent*, f° 9v; «que·ls hòmens de la Cénia, si *apellar-se* voldran, *se* hagen a *apellar* entro a quantitat de 60 sous», a. 1343 (*Llibre de Privilegis d'Ulldecona*, 47).

Deriv.: *Apell* 'apellació': «tenien de salari cascú 40 Ll., lo Jutge de *apells* 12 Ll. y los saigs cascú 6 Ll.», a. 1350 (*Rúbriques de Bruniquer* IV, 1); «la qual conexença se haje a fer --- cas de apellació per lo jutge de *appells*», *Consolat de Mar*, 224; «M° Jauma Salbà, Governador d'Eyvissa, y M° J° N° (Nicolau), balle d'*epells*, y M° Luis de Vigo, vicari», a. 1549 (I. Macabich, *Sta. M. la Major, Cròn.*, p. 25); «apellatio interposada devant lo jutge de *apells* del present magistrat», doc. rossellonès de 1627 (*RLR* LXII, 295). *Apellació* [S. XIII, *AlcM*; i veg. supra, s. v. *apell*, en el *Consolat*, etc.]; *apellatiu*. *Apellador* [1399; i veg. supra com a terme pastoral]. *Apellament*. *Apellant* (*Consolat*, *AlcM*; d'ací potser com a pronúncia arabitzant l'eiv. *apeliant* 'afable, comunicatiu', pròpt. 'que apella al sentiment de simpatia'). Com a aragonesismes [crits de guerra: *Cròn.* de Jaume I] *apellido* [id.] i després 'cognom'. *Apellussar-se* (*DCEC* I, 235). *Interpellar* [1618], pres del ll. *interpellare*, id., de la mateixa arrel que *apellare*; *interpellació*; *interpellador*; *interpellant*.

[1] Crec que una pronúncia amb geminada no la tingué aquest verb encara en tota l'Edat Mitjana. És veritat que el ms. bàsic del *Llibre de les Dones* d'Eiximenis separa *appel/lar* entre dues ratlles en el cap. 185, f° 132r2, però això en realitat prova tan poc com la separació *ensen/yat* del f° 132r1. En canvi en el cap. 206 (f.° 146r2) separa *s'apel/la*. — [2] C. Aug. Torras, *Guia del Cardener* (*Pir. Cat.* VIII, 357) escriu *Apallador* i assegura que és «aproximadament a mig camí de la pujada» i per això «s'hi acostuma a donar palla al bestiar de carga». En realitat és quasi a 3/4 del camí des del poble al Port, i jo no tinc altra notícia de tal mot *apallar* o *apallador*; essent un terme tan rústic sembla que s'hauria de pronunciar amb *ị* fins en aquesta zona, essent derivat de *palla*, i jo vaig sentir *əpəḷədọ́*. I és que En Torras probablement ignorava la pronúncia *apellar* amb *ḷ*.

Apellar, 'formar pell', V. *pell* *Apellofat*, V. *pellofa* *Apellucar*, V. *pellucar* *Apellussar*, V. *apellar-apellar* *Apenar*, *-nat*, V. *pena* *Apencar*, V. *penca* *Apendicitis*, *apendicle*, *apendicular*, *apèndix*, V. *penjar* *Apenes*, V. *pena* *Apenjollat*, V. *penjar* *Apenitenciat*, V. *penedir* *Apensadament*, *apensar*, *-sat*, V. *pensar* *Apensió*, V. *penjar* *Apenyar*, V. *penya* *Apeonar*, V. *peu* *Apèpsia*, V. *pepsina* *Aper*, V. *apariar* (*PAR*) *Aperaltat*, V. *alt* *Apercançar*, V. *caçar* *Apercebiment*, *apercebre*, *apercebut*, *apercepció*, *aperceptiu*, *apercibir*, V. *concebre* *Aperció*, V. *obrir* *Aperduament*, *aperduar*, *aperduat*, V. *perdre* *Aperear*, *aperesit*, V. *peresa* *Apergaminat*, *apergaminar*, V. *pergamí* *Aperillar*, *aperillós*, V. *perill* *Aperiòdic*, V. *període* (*EPISODI*) *Aperitiu*, V. *obrir* *Aperrucar*, V. *perruca* *Apersonament*, *apersonar*, *apersonat*, V. *persona* *Apert*, V. *obrir* *Apertànyer*, *apertinença*, V. *tànyer* *Apertura*, V. *obrir* *Aperussar*, V. *perussa-Prússia* *Aperutxar*, segurament derivat de la família del cast. *aperar* 'apariar o disposar coses del camp' (*DCEC* I, 236*a*42ss.) a la qual pertany el cat. *aper* (veg. *PAR*) *Aperxada*, *aperxador*, *aperxament*, *aperxar*, V. *perxa* *Apesantit*, *apesar*, *apesarador*, *apesarament*, *apesarat*, *-arar*, V. *pes* *Apestador*, *apestament*, *apestar*, *apestós*, V. *pesta* *Apètal*, V. *pètal* *Apetència*, V. *petició* *Apetgegar*, V. *afetgegar* (*FETGE*) *Apetibilitat*, *apetible*, *apetició*, *apetidor*, *apetir*, *apetit*, V. *petició* *Apetitir*, V. *petit* *Apetitiu*, *apetitiva*, *apetitós*, *apetiu*, *apetivitat*, V. *petició* *Apetonar*, V. *petó* *Apetxinat*, V. *petxina*

ÀPEX, pres del ll. *apex*, *apĭcis*, 'punta'. □ *1.ª doc.*: *àpice*, 1803, 1839, Belv., Lab., que a finals de segle alguns provaren amb poc encert de catalanitzar en *àpiç* (*apis*).

Deriv.: *Apical*. *Apicular*, del dim. *apiculus*, que s'ha usat també com a tecnicisme *apicle*; *apiculat*.

Cpt.: *Apiciforme*; *apiciflora*.

API, del ll. APĬUM id. □ *1.ª doc.*: *api*, c. 1400.

El *DBal.* en dóna una cita del *Màcer*, que és de primers del S. XV o finals del XIV; *AlcM* una del *Libre dels Nudriments dels ocells que pertanyen a caça*, que també és d'aquest temps i una de la *Manescalia* de Díeç, de mitjan S. XV. La pronúncia vulgar *àpit*, la crec avui general en cat. oriental i occidental,[1] Mall. i ultra-Albera (s'estén fins a l'occità del Tarn: *TdF* i de la Vall d'Aran), i ja la trobem documentada en el gironí OPou, el 1575 (*ThPu.*, 48*b*), mentre que en terra valenciana sembla que es conserva popular *api*. No és mot de forma erudita, car davant Ị més vocal la combinació PỊ (com CỊ, etc.) conservava sorda la consonant (duplicada en llatí vulgar, cf. *sàpia*, etc.); a Menorca diuen *àbit* per 'api'[2] però és una forma mossàrab alterada allí per la influència de la pronúncia aràbiga (llengua que no posseeix el so de *p*).

Deriv.: *Apiter*. *Apiol*.

[1] La tinc anotada de Torà, de tots els pobles de Cardós i Vall Ferrera, etc. — [2] Ferrer Guinart, *Rond.*, p. xxi; Moll; *DAg.*

ÀPIA, vell germanisme per a 'destral', del mateix origen que el fr. *hache*, potser pres de la llengua d'oc, on tanmateix predomina *apcha* sobre *àpia*, veg. *DCEC*, s. v. *hacha* (antic gallicisme arrelat en castellà i també usat en el llenguatge cavalleresc català de l'Edat Mitjana).

Apiadar, V. *pietat* *Apialar*, V. *peu* *Apianar*, V. *piano* (*PLA*) *Apiar*, *apiari*, V. *abella* *Apiatat*, V. *pietat*

Apiatxar: és enterament fantàstica la notícia que aqueix mot deforme s'hagi usat mai a Barcelona ni en cat. oriental (¿s'ha usat realment a les Illes?, ¿potser algun desembarcador de Maó?); *AlcM* registra també una variant *apiotxar* com usada en algun altre port de les Illes: semblen termes del furbesco d'alguns ports italians, com *crepar* i grosseries així.

Apical, *apici-*, *apicle*, V. *àpex* *Apícola*, V. *abella* *Apiconada*, *apiconador*, *apiconar*, V. *picar* *Apicultor*, *apicultura*, V. *abella* *Apifonat* i *apiponat* s'usarien en el Pont de Suert: potser derivats de *pífia* amb alguna influència d'*apedaçat* i de *pipó*, però cal dir que no he sentit mai aquests mots en aquella terra i caldria començar per establir quina de les dues és la forma usual, i si fou donada per gent coneixedora o per algun lexicògraf improvisat *Apífug*, V. *abella* *Apigotar* (?), V. *pila* *Apilada*, *apiladissa*, *apilador*, *apilament*, *apilar*, *apilarar*, *apilastrat*, *apilocar*, *apilonar*, *apilotada*, *apilotament*, *apilotar*, V. *pila* *Apinyadís*, *apinyament*, *apinyar*, *-nat*, *apinyolar*, V. *pinya* (*PI*) *Apinzellar*, V. *pinzell*

Apiornar, mot local, d'existència prou dubtosa, mal documentat (usual a Vic segons *DAg.*): potser per **apoirnar* provinent d'un **apaisnar* derivat amb síncope de l'oc. ant. i fr. ant. *paisson* 'pastura, apeixament' *apaissar* «nourrir, repaître, paître».

Apiotxar, V. *apiatxar* *Apiponar*, V. *apifonar* *Apiramidat*, V. *piràmide* *Apirèctic*, *apirèxia*, V. *piro-* *Apirrossat*, V. *pirrossa* (cf. *PORRA*) *Apissarrat*, V. *pissarra* (*DCEC* PIZARRA) *Apitarrar*, V. *pitarra* (*PAPARRA*) *Apitat*, V. *pit* *Apiter*, V. *api*

Apitgerat, grafia isolada (en un escriptor poc informat, *DAg.*) segurament per *apitxerat*, derivat de *pitxer* (pròpiament 'amb perfil de línia elegant com un *pitxer*').

Apitjar (??), V. *apitxat* *Apitoflat*, *apitonador*, *apitonament*, *apitonar*, *apitrada*, *apitrador*, *apitrament*, *apitrar*, *-at*, *apitregar*, *apitrerar*, *apitronar*, V. *pit*

APITXAT, indico breumentací (tinc sobre això escrita una nota que no trobo) que el nom d'aquest parlar essencialment valencià (els dialectòlegs l'hem fet extens a parlars de Ribagorça i Aragó, de característiques semblants) definit per l'absència de sonores palatals i sibilants, i de v labiodental, no crec que vingui, com se sol dir, del verb català *pitjar* 'prémer' (l'aplicació semàntica del qual potser és concebible però no gens evident), sinó d'una metàtesi d'un **atxipat*, que no crec documentat en aquesta forma, però sí que ho és en la variant *atxibat* (també s'ha escrit *agivat* i grafies semblants), nom que se li va donar també.[1] Aquesta és derivada del nom de Xiva dels Serrans: denominació molt justa perquè no cal dir que els xurros —des de Sogorb i Vilamalefa, passant per Xiva i Xest, fins a Tous—, són els més decididament incapaços de pronunciar els sons $\check{g}$ i z, i que aquest tipus de pronúncia es va propagar per l'Horta en els Ss. xv-xvi formant taca d'oli des dels Serrans, el centre geogràfic dels quals l'ha constituït i constitueix precisament Xiva, vila cabdal dins aquesta comarca.

Aquest és nom estrany no sols al lèxic castellà i català, i no menys inexplicable per l'àrab, com és evident pel fet que el so de $\check{c}$ no existeix en aquesta llengua (si bé fou acceptat de vegades per l'hispanoàrab, de fonts principalment hispàniques). El nom, però, es repeteix en una altra zona de fort substrat mossàrab, i també en una localitat de vella tradició, en *Xiva de Morella* (gentilici *xivatans* d'aire antic). La grafia antiga en tots dos casos era *Chiba*,[2] i crec que es tracta d'una pronúncia una mica arabitzada en lloc de *Chipa*, continuador normal del ll. CĒPA 'ceba'[3] en mossàrab.

En la variant etimològica *atxibat*, el contacte mantingut amb la forma morisca *Chiba* va fer que també s'hi arabitzés la -P- en *-b-*, mentre que en la forma predominant amb metàtesi, *apitxat*, es conservaria la *-p-* de l'etimològic **Chipa*, ajudant-hi alhora la influència pseudo-etimològica del cat. *pitjar* (¿existeix realment un *apitjar* en el sentit de 'pitjar' com admet *AlcM* atribuint-ho a Calaceit i Eivissa, localitats justament veïnes de pobles o zones de llenguatge *apitxat*: o hi ha un malentès?).

[1] Com tinc testificat en la nota que no trobo. Ho van usar diversos escriptors o folkloristes de la zona central valenciana, de la mena de F. Martínez-Martínez, Bertran i Baldoví, MGadea, Escalante, CRos, no recordo quants d'ells; jo mateix sé que ho vaig sentir cap a Torrent o Riba-roja. — [2] L'oficial *Chiva* és deguda al patró del cast. *chivo*, *chivato*, amb el qual naturalment no té res a veure. Tant el Xiva serrà com el morellà s'escau que són a la distància màxima de les comarques valencianes on es manté la distinció de v i b. — [3] No intento provar que el conreu de les cebes sigui una riquesa especial de la zona serrana, sobre tot no disposant de la nota que tenia escrita. Que sigui molt important a la zona central valenciana és segur; d'allí és típica la «barraqueta de cebes» (per conservar-ne a l'engròs) i pertot té molta fama la *ceba valenciana* en general (p. ex. a Mallorca), la de comarques valencianes com Gandia, Xàtiva, etc. en particular.

Apívor, V. *abella*

APLACAR, 'apaivagar', derivat savi del ll. *placare*

id. □ *1.ª doc.*: 1494.

Antigament l'usaren només alguns humanistes del nostre començat Renaixement: «per *aplacar* la ira del déu Bacho», Francesc Alegre (*AlcM*), «Orfeu / del gran Plutó cantant *aplacà* la ira», Pere Serafí; també en els *DTo.* (1650) i Lacav.: alguna vegada, i ja abans, la forma merament llatina «aquell qui sens dissimulació o ficció ama son proysme, tost *placa* o ablaneix Déu lo Pare», Ant. Canals (c. 1399), *Carta de St. Bernat*, cap. 13. En la Renaixença el sentit del mot es debilita fins a significar 'esmortuir, minvar l'energia' (veg. ex. vulgar barceloní, i un de Pons i Massaveu en *AlcM*), segurament ressentint-se de la influència de *placa* i de l'ús que han fet els mestres d'oficis d'*aplacar* per a 'adherir làmines' (de fustes, etc.), d'on usos mixtos on es combinen els sentits material i moral, percebut segurament per aquells com si fos translatici: «*aplacar-hi l'orella*» 'aplicar-la-hi' (Bosch de la Trinxeria, *DAg.*), «molt *aplacat* al cos lo llarc mocador negre, la pentinadora ---», NOller, *La Papallona*, 196; localment s'ha usat algun cop *aplafar* per encreuament o confusió d'això amb *esclafar*.

DERIV.: *Aplacament* [1695, Lacav.]; *aplacador*, *aplacable*. *Implacable* [fi S. XV, Roís de Corella; *implacablement*, Eiximenis, *Terç*], pres del ll. *implacabilis* id.; *implacabilitat*; *placable* [JRoig, *Spill*, 11125].

Aplaçar 'col·locar', gal·licisme (veg. *plaça*); 'ajornar', castellanisme, V. *DCEC* (*PLAZO*) *Aplanada*, *aplanadís*, *-issa*, *aplanador*, *-dora*, *aplanadura*, *aplanall*, *aplanament*, *aplanar*, *aplanassat*, *aplanat*, *aplanavires*, *aplanavius*, V. *pla* *Aplançonar*, V. *planço* (*PLANTA*) *Aplanejar*, *aplanerar*, V. *pla* *Aplanetat*, *aplanètic*, V. *planeta* *Aplanir*, *aplanissada*, *aplanissar*, V. *pla* *Aplantillat*, *aplantinat*, V. *planta* *Aplanyar*, a esborrar, en els escrits de Barnils formiguegen les errades de còpia i impressió (per *apanyar*) *Aplànyer*, *aplanyir*, V. *plànyer* *Aplatar*, *aplatufar*, V. *plat*

APLAUDIR, pres del ll. *applaudĕre* id., derivat de *plaudĕre* 'donar cops', 'aplaudir'. □ *1.ª doc.*: 1695, Lacav.

I en Belv. (1803) i els altres diccs. del S. XIX. També en castellà és mot d'entrada tardana i netament erudita, car a penes hi ha cap ex. anterior al S. XVII (se'n cita un del sol, de mj. S. XV), i si bé és freqüent des de la primera meitat del XVII, llavors era mot dels escriptors culterans (que n'abusaven molt). Entre nosaltres ja l'usaren molt els prosistes de la Renaix.: cites de NOller, Verdaguer i Pons i Massaveu, en els *DBal.* i *AlcM*.

DERIV.: Com que en el castellà dels Ss. XVI-XVII va entrar el substantiu *aplauso*, amb sentits una mica desviats dels del ll. *applausus*, *-us*, també s'usà en cat. *aplauso* amb un sentit com de 'satisfacció, complaença' en què el trobem des d'abans que el verb, en doc. de 1622, així com en Lacav. (1695) i en un romanç que conta fets de c. 1600 o 1700: «paraula de casament / luego ens donàvem --- / quinz' anys havem viscut junts, / vivíam ab gran *aplauso*; / per las guerras de l'Itàlia / yo viudeta som quedada» (recollit per Milà, *Romllo.*, 109.21 a Argentona). Però Belv. rebutja el mot, si bé Carles Ros prova d'aclimatar-ho com *aplaus*, els escr. Renaix. no l'accepten i creen *aplaudiment*, amb el sentit de mer abstracte d'*aplaudir*, i *aplauso* queda rebutjat com a castellanisme (sobretot des de que es consolida la premsa diària en català c. 1906 i 1910). *Aplaudidissa*; *aplaudidor*. *Plausible* [1803, *Belv.*], llavors usat amb un vague sentit de 'satisfactori': «també lo cant dels aucellets fan *plausible* aquella soledat» (Maldà, *Excursions*, p. 109), pres del ll. *plausibilis* 'digne d'aprovació', derivat de *plaudere*.

Aplaujar, encreuament d'*aplacar* amb *alleujar* o *assuaujar* *Aplauso*, V. *aplaudir* *Aplec*, *aplega*, *aplegada*, *aplegadís*, *aplegadissa*, *aplegadura*, *aplegamans*, *aplegament*, *aplegar*, V. *plegar* *Apletar*, *apletiuar*, V. *pleta* *Aplicable*, *aplicació*, *aplicada*, *aplicament*, *aplicar*, *aplicat*, V. *plegar*

Aplixar, que el *DAg.* localitza cap a Girona, resulta d'una contaminació, per part d'*aplegar*, de la variant *aprixar* que el *DAg.* localitza cap a Vic, per a 'acostar, aproximar': formes avui quasi oblidades d'un mot que degué tenir abans una extensió comarcal més ampla, variant d'oc. ant. *apreissar*, *apressar* «presser», *preissar* «presser», *preissa*, «presse, mêlée» (*PDPF*), provinents d'*AP-PRESS(I)ARE, d'on ve el cat. *aprés* i la família de què tracto en el *DCEC* (*APRISCO*, *APRISCAR*) (AP-PRESS-ICARE).

+*Aplofiat*, V. *aclofar* *Aplom*, *aplomada*, *aplomador*, *aplomallat*, *aplomament*, *aplomar*, *aplomat*, V. *plom* *Aplucar*, alteració local de *aclucar* per contaminació o confusió de *plegar*; *aplucasseles* és evident errada de còpia o d'impremta per *aplucacelles*, *-asselles* (cpt. amb *celles*) *Aplujat*, V. *ploure* *Apnea*, *apneic*, *apneumàtic*, V. *pneuma* *Apo-*, prefix de tecnicismes pres del gr. ἀπὸ 'de, des de', '(traient o separant) de'; veg. *DFa.*, amb explicacions altrament suficients sobre l'origen.

Apobrida, *apobridor*, *apobriment*, *apobrir*, V. *pobre*

ÀPOCA, 'rebut públic i solemne', pres del ll. *apŏcha* i aquest del gr. ἀποχή id., derivat de ἀπέχω 'jo rebo' i aquest de ἔχω 'jo tinc' (amb prefix ἀπο- 'de'). □ *1.ª doc.*: escr. de 1342 i 1380 (*AlcM*); el *DAg.* el cita en el S. XV en Roís de Corella i en un altre doc.; OPou (*ThPu.*, 138), traduint ll. *apocha* i seguit dels mots «fi i diffinició: acceptilatio».

Apocament, *apocar*, *apocat*, V. *poc* *Apocàrpic*, V. *carp* *Apocinàcies*, V. *cínic* *Apocopar*, *apòcope*, V. *síncope* *Apòcrif*, V. *cripta* *Apocrisiari*, V. *crisi* *Apode*, V. *peu* *Apoderador*, *apoderar*, *apoderat*, V. *poder* *Apodiar*, V. *pujar* (*PUIG*)

APODÍCTIC, 'demostratiu, assegurat per demostració necessària', pres del gr. ἀποδεικτικός id., deri-

vat de ἀποδείκνυμι 'jo demostro' i aquest de δείκνυμι 'jo mostro'. *DFa.*, *AlcM.* Algun cop s'ha usat també recentment *dèictic* com a terme de lògica i de lingüística (derivat de δείκνυμι, en el sentit 'demostratiu (gramatical, etc.)' però s'hauria de regularitzar en *díctic* i si es fa hi ha perill de malentès.

Apòdosi, V. *dosi* *Apòfisi*, V. *físic* *Apogeu*, V. *geo-* *Apògraf*, V. *gràfic* *Apofonia*, *apofònic*, V. *fonètic* *Apoiatura* o més aviat *apojatura*, V. *pujar* (*PUIG*) *Apolainar*, V. *polaina* *Apòleg*, V. *lògic* *Apolegó*, *apolegonar*, V. *pugó* (*PUÇA*, *polegó*) *Apolidet*, *apolinyar*, *apolir*, *apolit*, V. *polir* *Apolític*, V. *polític* *Apolitxonament*, *apolitxonar*, V. *politxó* (*PAL*, *palitxó*) *Apologètic*, *apologètica*, *apologia*, *apologista*, *apologitzar*, V. *lògic* *Apoltronar*, *apoltronir*, V. *poltró* (*POLTRE*) *Apollastrat*, *apollat*, *apollegar*, V. *poll* (de gallina) *Apolsar*, V. *polze* (cf. *apollegar* en *POLZE*) *Apollerar*, V. *poll* (de gallina) *Apollinat*, V. *pollí* (*POLL* de gallina) *Apolloncat*, V. *perllongar* (*LLONG*) *Apomar*, V. *poma* (en el sentit de 'tomar, copsar', V. *tomar*) *Apomellament*, *apomellar*, V. *poma* *Apomponar*, *aponament*, *aponar*, V. *pondre* *Aponcellar*, *aponcellat*, V. *poncella* *Aponderar*, V. *ponderar* *Apondre*, *aponentar*, *-tat*, V. *pondre* *Aponeurosi*, *aponeuròtic*, V. *nervi* *Apontonar*, V. *pont*

Apopar 'donar mamar' és mot aranès (més corrent *popar*), inclòs abusivament pel detestable dicc. Aladern (veg. Cor., *DAran.*); *apopinar* potser s'usa realment a Cirès que és limítrof de la vall d'Aran.

APOPLEXIA, pres del ll. *apoplexĭa* i aquest del grec ἀποπληξία id., derivat de ὠάποπλήττ 'jo deixo estupefacte, aterro', i aquest de πλήττω 'colpeixo, fereixo'. ☐ *1.ª doc.*: 1460, JRoig.

«És-se ofegat / de *'poplexia*», *Spill*, v. 1577. Darrere *de*, en certes combinacions una *a-* pot ser omesa avui en valencià per fonètica sintàctica, i ja se'n veu algun cas en textos antics. *AlcM* l'exemplifica en la traducció d'Albert el Gran (c. 1490). OPou en la llista de malalties: «sciàtica --- naxença en los dits o donzella: *paronychia*; *apoplexia* ---» (*ThPu.*, 238). Vulgarment a Eivissa «*pupuxía*: apoplegía» (PzCabrero).

Deriv.: *Apoplèctic* [1490, Albert el Gran]. *Hemiplexia* [*DFa.*, *AlcM*], format sobre el gr. ἡμιπληγής 'mig ferit', segons el model d'*apoplexia*: el mot grec és derivat del mateix πλήττω amb ἡμι- 'mig': altres llengües europees distingeixen entre *apoplexie* i *hémiplégie* (fr.), entre *apoplexy* i *hemiplegia* (anglès), però aquesta complexitat hauria dificultat l'eliminació de la pronúncia acastellanada *apoplegia* (afavorida pel fet que en català l'única expressió popular fou sempre *feridura*). *Paraplexia*, potser més que pres d'un mot semblant creat ja en grec, és degut a una combinació dels nostres *apoplexia* i *paràlisi*.

Apoquiment, *apoquir*, V. *poc* *Apoquinar* 'pagar': encara que també registrat en aquesta forma com a «familiar» en algun diccionari castellà, sembla ser alteració de *apujinar* —amb *j castellana* (*apuḫiná*)— que és com tothom pronuncia aquest mot a Barcelona i català central; mot d'argot, format, suposem, sobre el cast. *pujar* 'oferir més, ésser més-dient' [mot sense relació ni amb el nostre *pujar* ni amb *poc*, relacionat etimològicament amb el cast. *empujar*]; quant a un participi *apoquinat* 'apocat, pusil·lànime' és un mer barbarisme (usat solament per un escriptor innovador a ultrança): tant *apoquinar* com *apoquinat* s'haurien d'esborrar de tot diccionari català (no figuren és clar en el *DFa.*), com a mots de caló, no catalans.

Aporcament, *aporcar*, V. *pórca* *Aporcellanat*, V. *porcellana* *Aporigar*, *aporigat*, V. *por* *Aporema*, V. *porus* *Aporisma*, V. *aforisma* (*AFORISME*) *Aporregar*, *aporreig*, *aporrejada*, *aporrejador*, *aporrejat*, *aporrinar*, *aporronar*, V. *porra* *Aportació*, *aportador*, *aportament*, *aportar*, V. *portar* *Aportellar*, *aportellament*, V. *porta* *Aporugar*, V. *por* *Aposació*, *aposador*, *aposar*, *aposentador*, *aposentament*, *aposentar*, *aposento*, V. *posar* *Aposició*, *apòsit*, *apost*, *aposta*, *apostador*, *apostar*, V. *pondre* *Apostasia*, *apòstata*, *apostatar*, *apostàtic*, V. *estàtic* *Apostema*, *apostemació*, *apostemar*, V. *posterma*

APÒSTOL, pres del ll. *apŏstŏlus* id., i aquest, del grec ἀπόστολος 'enviat', 'apòstol', derivat de ἀποστέλλω 'jo envio', i aquest, de στέλλω 'ordeno, disposo, envio'. ☐ *1.ª doc.*: *Homilies d'Org.*

«--- aquela sement qui cadeg en la bona terra demostra --- primerament no entenien los *Apòstols* de qué Nostre Séiner o dezie, e ja dixeren --- fes-nos entendre aquesta paraula», 3r16. També en *Blanquerna* (*NCl.* III, 137.7) i en general sovint en les obres de Llull. Antigament s'usà algunes vegades una forma molt catalanitzada fonèticament, *apòstel*: «los seus *apòstels* e disiples» en un doc. 1323 (Finke, *Acta Arag.*, 588). Potser va existir a l'alta Ribagorça una variant sincopada **apo(s)tlo* > **apollo* (amb una evolució com la de *Catllar* < *Castellar*), car a Soperuny (potser la més aspra i reculada d'aquelles valls) em van dir que el «Pilaret de Tonic» estava dedicat a «*san čuán apáulo*».

Deriv.: *Apostolat* [1650, *DTo.*] *Apostolessa* o *apòstola*. *Apostòlic* [1460, JRoig, *Spill*, v. 14903], antigament sovint se substantiva fent-ne el nom del Papa: *apostòlic* [*Cròn. del Cerimoniós*], però més sovint en la forma més romanitzada *l'Apostoli*, que és ja la que es troba en les *VidesR.* [«panà·l la comunió l'*Ap-*», f° 75v1, n. 79, traduint *a pontifice* 198.19], en Llull [«lo Sant Pare *Apostoli*», *Blanq.* I, 201.23], en Jaume I, etc.; *apostòlica*; *apostolical* [*Blanquerna* II, 135.10]; *apostolicitat*.

APÒSTROF, 'signe d'elisió', i APÒSTROFE (figura retòrica; ex-abrupte): aquell, pres del ll. *apostrŏphus*, grec ἀπόστροφος id., pròpiament 'que aparta o s'aparta', aquest del ll. *apostrŏphe* 'figura consistent a interrompre de cop el fil del discurs per dirigir amb

vehemència la paraula a algú altre', gr. ἀποστροφή id., pròpiament 'acció d'apartar-se': derivats d'ἀποστρέφω 'jo aparto' (στρέφω 'tombo'). ☐ *1.ª doc.*: *apostrofa* «senyal d'una vocal repellida», 1695, Lacav.; Belv. (1803) i Lab. (1839) ja posen *apòstrofo* i *apòstrofe* respectivament.

DERIV.: *Apostrofar* [1695, Lacav., no *DTo.*; segueix estrany al llenguatge col·loquial: és inventada, i mal lligada, la frase que s'atribueix a Barcelona en *AlcM*].

Apotecari, apotecaria, apotecariesc, V. *botiga* *Apotegar* (??), mot poc versemblant només donat per un mal diccionari arreplegadís (cf. *rebotegar*)

APOTEGMA, pres del gr. ἀπόφθεγμα id., derivat d'ἀποφθέγγομαι 'jo declaro, enuncio'. ☐ *1.ª doc.*: *apoftega*, 1695, Lacav.

La pronúncia avulgarada *apotema*, que s'ha sentit més d'un cop en aquest mot, no s'ha de confondre amb el terme de geometria *apotema*, derivat savi del grec ἀποτίθεμαι 'jo deposo o tiro avall'.

Apoteosi, apoteòsic o *-teòtic,* V. *teo-* *Apotxonar,* V. *petó*

Apòzema, pres del ll. i gr. ἀπόζεμα 'decocció', derivat de ζέω 'jo bullo' (intr.), ἀποζέω (transitiu). ☐ *1.ª doc.*: *aposema*, 1695, Lacav.

Usat rarament i amb caràcter estrictament tècnic, a diferència de *pócima*, forma que ha pres en castellà, allí molt divulgada.

Apradar, V. *prat* *Aprat,* V. *aparat* (*PARAR*) *Aprear,* V. *preu* *Aprecariat,* V. *precari* (*PREGAR*) *Apreci, apreciable, apreciadura, apreciar, -ciat, apreciatiu,* V. *preu* *Apregonament, apregonar, apregonir,* V. *pregon* *Aprehendre, aprehensió, aprehensiu,* V. *pendre* *Aprémer,* V. *prémer* *Apremi, apremiant, apremiar,* V. *prémer* *Aprendre,* forma històricament no-catalana i encara, com sempre, artificiosa, per l'única forma catalana *apendre,* V. *pendre* *Aprenedís, aprenent, aprenentatge, aprensible, aprensió, aprensiu,* V. *pendre* *Aprenys,* V. *prenys* *Apreparar,* V. *preparar* (*PARAR*) *Aprés,* adv. V. *després* (*PRÉS*)

APRÉS, m. 'espècie de corralet estret i llargarut usat per munyir-hi les ovelles, o per comptar-les fent-les-hi passar', mot només conservat a les Illes i en algunes valls pirinenques, que també ha designat en alguns llocs altres menes de corrals d'aplegar-hi caps de bestiar, derivat d'un verb *apressar*, ll. vg. *APPRESSARE, freqüentatiu del ll. APPRĬMĔRE 'estrènyer (contra quelcom), oprimir' (participi APPRĔSSUS, -A, -UM), que era derivat de PRĔMĔRE 'prémer, pitjar, estrènyer'; és sinònim i company del cast. *aprisco* que significa el mateix i que deriva de l'antic verb *apriscar* (*aprisca, aprisco,* reducció d'*apriesca, -co*), provinents d'un derivat *APPRESSICARE del llatí vulgar. ☐ *1.ª doc.*: princ. S. XIX.

El recull llavors el dicc. menorquí de Febrer i Cardona (p. 48) «corral de ovejas, *bergerie*, ovile»; «ell i sa dona van tenir fet un *aprés*, una mena de corral, ahont arresserarse des ponent», Camps Merc., *Folkl. Men. de la Pag.* II, 7: «el paraje en que se ordeña la leche», *DAmen.*, amb la frase «o munyir o llevar s'*aprés*: que enseña que en la ocasión oportuna se ha de hacer lo que corresponde, o se ha de quitar la ocasión: *o herrar o quitar el banco*» (igual en el *DAg.*, com a mall.); va usar-ho Ma. A. Salvà en la seva traducció de Mireia, definint-ho «lloc on es tanquen les ovelles per munyir-les» en el seu glossari; «corral llarguer i estret on es munyen les ovelles», definia Mn. Alcover per al bestiar de llana de Manacor (*BDLC* VII, 178), i per al cabrum d'allà mateix (*BDLC* IX, 313, plural *əprẹ́sos* m., si bé alguns, en singular el canvien en femení llevant-hi la *a-*: *una prés petita*), en efecte s'aplica a l'un i l'altre bestiar també a d'altres pobles de Mallorca com vaig constatar a Llucmajor (1964).

Ha passat per ser un mot estrictament mallorquí i no van registrar-lo els diccionaris del català continental, però s'hi havia usat a diverses comarques, si bé avui a les nostres muntanyes aquestes construccions han anat caient en desuetud. En les muntanyes de Montgrí s'hi veu encara un corralet en ruïnes, que tant a l'Estartit com a Torroella en diuen ara *l əparẹ́s* i m'explicaren que volia dir un lloc per al bestiar menut, crec que precisant que era per munyir-lo (1964). Ja el 1936 a la Vall de Camprodon vaig apuntar ben viva la paraula a Setcases, pronunciada sense vacil·lacions *əprẹ́s* «lloc per munyir». Avui encara a Vilallonga el coneixen molts i explicant el *Serrat de l'Aprés* (damunt el poble a la Solana) deien que «hi feien passar les ovelles a l'hora de munyir-les», altres persones de la vall afegien que també per comptar-les; és veritat que des dels anys 40-50 els meus col·laboradors d'allà i jo mateix sentírem també *aprest*, però interrogats de nou els informants vacil·laven entre això i *aprés*.[1]

Avui és un mot perdut a la major part del nostres Pirineus (ja a Farrera de Pallars ho constatava jo el 1933), mentre que Amades el dóna per a la Jonquera en el Vocabulari dels Pastors (*BDC* XIX, 79). Però es degué estendre fins més enllà de la frontera lingüística car *Laprès* és nom d'una «ferme» i un coll de muntanya, on hi ha una «bergerie», en el SE. de l'Aude (Duilhac, prop de Tuixà, no gaire lluny de Salses i Estagell, Sabarthès, *Dict. Topogr.*). A les Muntanyes Maleïdes hi ha el *Pletiu de l'Aperiesso* a la Vall de les Salenques (Aneto, 1957), però com a mot viu allí avui usen *bergàs*, que és també el nom usat a les valls d'Aran i de Boí.

En fi, Griera en recull notícia a Caçà de la Selva i a Olocau del Rei (parlar ja aragonès, si bé dependent de Morella) però amb un sentit més ample, com el del cast. *aprisco* (*BDC* XVI, 11). En castellà *aprisco* és més conegut en un sentit vague i ample de 'lloc per guardar o aixoplugar ovelles'; però apareix com a nom de l'*aprés* de munyir, no sols avui a Salamanca (La-

mano) sinó ja en la *Celestina* (acte XIV) i probt. és el sentit que té en el glossari aragonès de Toledo, de c. 1400.

El verb *apriscar* en castellà fou molt viu: «un pastor de estremadura que *aprisca* en aquella altura», 1496 (Juan de la Encina, f° 99v1), i l'Arxipreste de Hita, Alonso de Palencia i Torres Naharro n'amplien més o menys el significat, fent aquell *apriscarse* sinònim d''aplegar-se diversos éssers i objectes'; del castellà va passar (en qualitat de manlleu pastoril de la zona de la Serra da Estrela) al port. *apriscar* i *aprisco.*

Com vaig explicar, aquesta *i* resulta de la simplificació castellana de *ie* a *i* en certes combinacions de consonantisme complex (quan hi ha en contacte palatal o *s*), en forma paral·lela a com el ll. PERSICUS, cat. *préssec*, s'ha reduït en cast. a *prisco.* Altrament per als detalls de l'origen de l'*aprisco* i *apriscar* hispano-portuguès, veg. *DCEC* I, 242 (cf. IV, 922*a*55ss.). Un mot afí és *aprixar* 'acostar' (APPRESSIARE), que he explicat més amunt, s. v. De tota manera és clar que la idea deriva de la noció d'oprimir o acorralar el bestiar contra les parets d'un lloc estret.

[1] Com explico i detallo en *EntreDL* II, 96-98 vaig poder constatar que això en gran part és degut a la creença errònia d'alguns d'ells que aquest nom es relaciona amb el del balneari i poblet veí de l'Alt Vallespir, *La Presta,* que algú ha pronunciat, en forma ben errònia i recent *La Prest* calcant la pronúncia afrancesada dels turistes (veg. allà les dades històriques sobre el nom del Vallespir, tan tradicionals com modernes). També l'etimologia del nom de *La Presta* està esbrinada i no té res a veure amb això. Hi hagué alhora una espècie d'etimologia popular i ultracorrecció de fonètica sintàctica (a causa de *el Ros[t] de ---*, *un tes[t] de flors, un res[t] de cebes*) i sembla que també un periodista mallorquí i algun de menorquí escriviren *aprest, AlcM.*

Apresar (del ll. PRAEDA, no *pendre*), V. *presa* *Apresonador, apresonament, apresonar,* V. *presó* (*PENDRE*) *Apressar, -ssat, apressegar* (encreuament amb *atrafegar*), *apressurar* (poc genuí), V. *pressa* *Aprest,* V. *prest* (cf. *APRÉS*) *Aprestador, aprestar, aprestir,* V. *prest* *Apret, apretada, apretador, apretar, apreto* (cast. per 'tribulació, maldecap'; terme d'argot barceloní per 'prostituta') *Apretor, apretunyar, apretura,* V. *DCEC* I, 240-2 (*APRETAR*) *Apreuar,* V. *preu* *Aprimador, aprimar, aprimorat,* V. *prim*

A priori, terme de lògica, ll. *a priori* 'amb anterioritat o prescindint de l'experiència', construcció d'ablatiu del mot comparatiu llatí *prior* 'anterior'; *apriorisme*; *apriorístic.* Contraposat: *a posteriori.*

Aprísia, vell terme de dret català [c. 1400, etc.], pres del b. ll. *apprisio,* forma ultracorregida de *apprehensio, -onis,* 'acció d'agafar, apoderar-se': *aprisiari*; també va usar-se una altra catalanització *aprisió.*

APTE, pres del ll. *ăptus* id., pròpiament participi d'*ăpiscor, ăptus sum,* 'fermar-se o subjectar-se a', 'obtenir'. □ *1.ª doc.*: c. 1344, *Ordinacions del Cerimoniós.*

Tant el *DAg.* com *AlcM* n'apleguen ja un bon nombre d'autoritats en autors i docs. del S. XV i fi del XIV.

DERIV.: *Aptesa* o *aptea*: tots dos en Eiximenis i en molts textos de fi S. XIV i del XV; «parau bé sment en lo que us diré: en les guerres més val *abtesa* que fortalesa» i «voleu que vençam aquests cruels moros per força d'armes o per *aptea* de guerres?», *Tirant* (Ag. I, 69 = Riq. 54) (per a representants d'aquesta formació en cast. i oc., veg. *DCEC,* s. v.). *Aptitud* [1695, Lacav.], pres de ll. *aptitudo. Inepte* [1398, BMetge, *Somni*, 206.1, Riq.], pres d'*inĕptus, -ta, -tum,* id., derivat privatiu d'*aptus* (tal com *inermis* de *arma, exercere* de *arcere,* etc.), amb la degradació normal de la *ă,* quan passa a interna; *ineptitud* [fi S. XIV, Metge, *Valter e G.*]; també *inapte* (Eiximenis) i *inaptitud*: duplicat que darrerament tendeix a fixar-se en el sentit de 'beneit, ximple' i 'incapaç' respectivament; *inèpcia* [S. XVII], llatí *ineptia. Adaptar* [1487: *-r-se* 'disposar-se a': «aquell qui s'*adabta* la carn de Christ pendra / sol dels justs vianda, ab lo verb unida / prepara la vida ---», Francesc Prats, JMBover, *BiEscrBal.* II, 161.160.1], pres del ll. tardà *adaptare* id., derivat del clàssic *aptare* id. (i aquest, de *aptus*); *adaptable, adaptabilitat*; *adaptació, adaptament*; *adaptador, adaptatiu, adaptatori*; d'altra banda veg. *ALTAR-SE* (amb *asalt,* etc.).

Àpter, V. *dípter* *Aptot, aptòtic,* V. *símptoma* *Apuagonar, apugonar,* V. *pugó* (*PUÇA*) *Apuialar, apujalar,* V. *puig* *Apujar,* V. *pujar* (*PUIG*) *Apunt, apuntació, apuntador, apuntadures, apuntalador, apuntalament, apuntament, apuntar, apunterar, apuntillar, apuntuar,* V. *punta* *Apunyalar,* V. *punyal* (*PUNY*) *Apunyegar,* V. *puny* *Apuput,* V. *puput* *Apurador, apurament, apurar, -rat,* V. *pur* *Aquanea,* V. *haca* *Aquarel·la, aquarel·lista, aquari, -àrium, -àrius,* V. *aigua* *Aquarterar, -elar,* V. *quarter* (*QUATRE*) *Aquarteronar, aquartonar,* V. *quart* (*QUATRE*) *Aquatat, aquàtic, aquàtil,* V. *aigua* *Aquedar,* V. *quedar* (*QUIET*) *Aqüeducte,* V. *aigua* *Aqueferat,* V. *quefer* (*FER*) *Aquei, aqueix,* V. *eix* *Aqueixalat,* V. *queix* *Aqueixar,* V. *queixar* *Aquelò, aquellò, aquell, aquellavò(r)s,* V. *ell* *Aquèn,* V. *aquí* (*EST*)

Aqueni, 'fruit que no es bada', pres del ll. botànic *achaenium* id., derivat del gr. *χαίνω* 'jo m'obro'. *DFa., AlcM.* Cf. angl. *achaene,* etc.

DERIV.: *Diaqueni.*

Aquens, aquenses, V. *aquí* (*EST*) *Aquerat,* V. *quera* *Aquest, aquí,* V. apèndix a *est* *Aquiescent, aquiescència, aquietador, aquietar,* V. *quiet* *Aquifoliàcies,* V. *grèvol* *Aquilí, aquiló, aquilonar,* V. *àguila* *Aquilotament, aquilotar,* V. *culot* (*CUL*)

Aquilotxa [1493, mena de moneda] deu ser pres d'una forma italiana derivada d'*aquila* 'àguila' (cf. mo-

denès ant. *agoin* id., altre derivat d'AQUILA, Bertoni, *AGI* XVII, 363).

Aquillat, V. *quilla* *Aquina*, *aquines*, *aquineta*, *-etes*, *-inos*, V. *aquí* (*EST*) *Aquintanar*, V. *quintana* (*CINC*) *Aquissador*, *aquissament*, *aquissar*, *-ssat*, V. *quisso* *Aquistar*, V. *qüestió* *Aquitar*, V. *quiti* *Aquò*, V. *acò*, *això* (*EST*) *Aquós*, *aquositat*, V. *aigua*

ARA I, 'altar pagà', 'peça de l'altar', pres del ll. *ara* 'altar'. □ *1.ª doc.*: 1460, JRoig, *Spill*, 12959.

Sobre la supervivència del ll. ARAS 'altars' en llocs pròxims a un pas de muntanyes on els caminants feien ofertes propiciatòries a Mercuri i altres déus protectors dels ports (*Coll d'Ares*, *Mare de Déu de les Ares*, *G(u)aldares*, etc.), dono algunes dades en *E. T. C.* I, 251, 254; II, 70; *TopHesp.* I, 245; del diminutiu ARŬLAS sembla venir el nom d'*Arles de Tec*, prop del G(u)aldares i del Coll d'Ares.

ARA II, adv. 'en aquest moment', veg. HORA.

ÀRAB, ARÀBIC i ALARB, formes que ha rebut en català el nom de la llengua i la nació semítiques pròpies i arrelades a la península d'Aràbia i invasores d'Espanya (ll. ARABS, -ĀBIS, àr. *ᶜarabî*, *'áᶜrab*, etc.); han donat lloc a usos figurats i a diversos derivats de sentit secundari o translatici. □ *1.ª doc.*: *aràbic*, la forma més clàssica en català antic, S. XIII.

«Ha ordenat que tretze frares menors estudien en *aràbic* en un monestir apellat Miramar», Llull (*Libre d'Ave Maria*, *NCl.* XIV, 136.6; *Blanquerna* II, 57.23, etc.). «Enviam les cartes e missatges en *aràbich*, con los manàvem e·ls donàvem dia que en un mes s'apareylassen d'exir de nostra terra», Jaume I (*Cròn.*, Ag., 385). Ultra aquest ús substantivat i aplicat a la llengua es troba també, ja antigament, l'aplicació a l'individu i a la nació, i l'ús més estrictament adjectiu, que és fàcil de completar amb els diccs. històrics; la forma femenina de l'adjectiu va ser antigament la pròpiament erudita *aràbica* («--- apellada en lengua *aràbica* ---», Llull, *Contempl. O. C.*, 352) però també *aràbiga* (*goma aràbiga* en el Màcer), que no trigà a fer-se predominant i és la que ha quedat. En el nostre ús coetani la forma *àrab* va ser poc corrent fins als primers decennis del nostre segle, però s'afermà des de c. 1920, espt. parlant de la llengua, amb caràcter de substantiu.

Des de llavors la forma *àrab* ha tendit a generalitzar-se amb aquest caràcter però usant *aràbic*, *aràbiga*, amb caràcter d'adjectiu, mentre que per a les persones s'usen conjuntament *els àrabs* o *els alarbs* (*un àrab* o *un alarb*), si bé *alarb* tendeix llavors a quedar fixat més aviat per a l'ús referent als temps medievals. En el S. XIX amb valor substantiu només s'usava *alarb*: «lo pros Bernart s'acosta, Galind parlà: / —Massip: he vist la lluyta, dels finestrals, / y com enderrocaves al fort *alarb*», Milà, *Pros B.*, v. 194.

Altrament *àrab* i les seves variants s'haurien de distingir millor (que no fan alguns) de la nació, persones i raça del Nord d'Àfrica (bereber, camítica, no pas semítica ni pròpiament aràbiga) i dels hispànics musulmans, als quals només escau el nom de *moros*, o bé el de *sarraïns* (ambigu en aquest sentit), mentre que per a aqueixos només escau amb referència a la llengua, que adquiriren per arabització idiomàtica (en part tardana): l'aportació sanguínia o demogràfica dels àrabs en aquestes terres (i més a Espanya) fou més escassa del que es creu vulgarment. Pitjor encara quan la confusió s'estén fins a la religió mahometana.

Des del S. XV *alarb* apareix usat amb sentits pejoratius, de divers caràcter moral: «les peixcadores / --- ab tal abús / als parçonês / e traginês, / als de la quinta, / a sobre-pinta / los fan les barbes: / falses *alarbes*, / set preus demanen / e gens no s manen / per llurs jurats», JRoig (*Spill*, 7472). En els nostres dies s'ha fixat amb el sentit de 'home feréstec, d'acollida hostil': «cap dispeser el podia veure el senyor Jaume, un bútxara carregat d'orgull, que passava moltes tongades menjant com un *alarb* a la seva sala, sense parlar amb ningú», PCoromines, c. 1901, *La Dona Lletja* (IV, *O. C.*, 497*b*); bc. dial. *alarbe* (ronc.), *alabre* (sul.) «individu sauvage». En el sentit propi *alarb* fou també el nom de la llengua i nació, i resulta de l'aglutinació de l'article semític en *al-áᶜrab*; no és freqüent de trobar-lo en escriptors antics amb aquest caràcter [S. XVII, pseudo-Boades] però hi existí.[1] Amb el valor figurat apareix a Menorca una forma provinent de l'adjectival *ᶜarabî*, *-îya*: «*alarbi*: homo mal garbat, mal vestit, sense gràcia», Camps i Marc. (*Folkl. Men.* I, 324).

DERIV.: *Aràbic* (supra), ll. *arabĭcus*, *-ica*. *Arabià* [Eiximenis; S. XV, Carbonell, *DBal.*]. *Arabina*; *arabinosa*. *Arabista*; *arabisme*. *Arabitzar*; *desarabitzar*.

Arabesc s'usà com a adjectiu, aplicat a la llengua i sobretot a l'art,[2] però aviat quedà fixat com a nom substantiu d'uns adorns, imitat de l'it. *arabesco* [1499], veg. *DCEC* I, 244. De *alarbi*, men. *arbinot*.

Algaravia 'llengua aràbiga' [S. XIII: «Miquel Péreç, sabia *algaravia* e anava a vegades a Almeçora per traure catius dels sarraïns», Jaume I, *Cròn.*, Ag., 235, etc.], de l'àr. *al-ᶜarabîya* 'l'aràbiga', adjectiu substantivat; veg. més sobre aquest mot en *DCEC* I, 120*ab*; pren secundàriament el sentit de 'cridòria confusa'; també *algaraví* eiv.: *algaraviejar*.

D'un derivat d'*alarb* (com **alarb-erall*) amb sentit semblant, però sobretot com a resultat d'un encreuament amb *hebraic*, que s'usà amb el mateix valor,[3] resultà un mot comarcal *+alabrai* 'cridòria incomprensible de gent que no s'entenen': «sonaren alguns trets y entre l'*alabray* de crits inintelligibles se percibí clara una veu que deya: —Talaya avall, els del còrrec!», MVayreda (*Punyalada*, XXIV, 375).

Mossàrab, provinent de l'àrab *mustáᶜrib*, participi actiu de *'istáᶜrab* 'tornar-se o esdevenir semblant als àrabs', forma desena de l'arrel verbal que significa 'ser àrab'; probablement ens transmeté la forma *moçárabe* el castellà, on ja és freqüent a l'Edat Mitjana [1115; *muçaravi*, 1024, *DCEC* I, 244*b*30], car també l'evolució fonètica de *çt* a *ç* és estranya al ca-

talà pròpiament dit (mentre que és evolució normal en àrab vulgar d'Espanya, i així mateix es propagà al dialecte romànic mossàrab i fins al castellà); una forma *mostàrab* no és inoïda en català (la veig usada en algun escrit de PCoromines, dels anys 1905-10, que suposo devia apendre-la d'algun collega de l'*IEC*, car ell no sabia àrab ni ho pretenia).

[1] A Mallorca *alarb* és «cullera de molí d'aigua», *BDLC* III, 7, però pot tenir raó *AlcM* en creure que és una alteració del tipus cast. *álabe* (veg. ací *ALABA*). — [2] L'ús que en fa amb un valor i altre Milà és, naturalment, reflex, però fundat en les seves lectures: «cubert de flors i pedres, al cap un elm, / al pit una corassa d'art *arabesch*, / bellament niellada, d'or y d'argent», «(Zaldívar) no entén llengua romana ni l'*arabesch*, / mes los corns y les gralles bé les entén», *Pros Bernat*, vv. 353, 117. — [3] Els dos mots se solien usar apariats com a paradigmes de parla incomprensible: «neguns lengatges --- ne ebrahic ne algaravia, no són bastants a dir --- del ben qui és en N. S. Déu», trad. del *Breviari d'Amor* en *DBal.*; «lo dit moro parlà en *algaravia* e no·l pogueren entendre», «un juheu de Saragoça, qui sabia *algaravia* ---». Cites *AlcM*, *DBal.*

Araboga, V. *aire* (compostos) *Aràcnid*, *aracnoide*, *aracnòleg*, *aracnologia*, V. *aranya*

ARADA, i, en els dialectes occidentals, *aladre*, provenen tots dos de l'antic *aradre* per dissimilació, i aquest descendeix del ll. ARĀTRUM id., derivat instrumental del ll. ARARE 'llaurar'. □ *1.ª doc.*: *aradre*, S. XIII; *arada* apareix ja en alguns mss. medievals.

Ja en Llull: «més val lo ferre en la *aradre*, que lo aur ni lo argent en la caxa», *Merav.* (*NCl.* II, 68; *O. C.* I, 175); «Car Dioclecià, emperador, de l'*aradre* e dels bous lo llevaren quan fon fet emperador», Eiximenis, *Regiment* (*NCl.* XIII, 178.9); en dos docs. de Ribes, de l'any 1380, apareix en un «I *aradra*, un jou», en l'altre «*eradra* --- corbell ---» (*BABL* VI, 470, 473). Encara que les dues formes modernes ja apareixerien a l'Edat Mitjana, la llengua escrita s'esforçà a mantenir pertot la forma originària amb les dues *r* durant molt de temps: «nengú que haja mesa la mà en lo *aradre*, e gita's atràs, no li val res», St. Vicent Ferrer (*Quaresma*, 65.164), i en un inventari d'Igualada, de l'any 1564: «una *aradra* ab tot son bon gorniment» (*BDLC* XVI, 103); el dicc. Nebrija de Fra Busa (1507, s. v. *solc*) encara escriu «solc de *aradre*». Per aquest temps a València hom ja s'havia decidit per la forma del valencià modern: «per apartar / l'estil de larch, / descolle l'arch / e pus no estire: / l'*aladre* gire, / torne al camí», JRoig (*Spill*, 9583). Quant a la forma *arada* dels dialectes orientals, resultat d'una dissimilació inevitable, i consagrada perquè així el mot venia a tenir una terminació comuníssima, *-ada*, era encara afavorida pel fet que aviat la inicial *a-*, confusible naturalment amb la dels articles *la*, *una*, i amb la d'incomptables pronoms i adjectius femenins —en un mot que s'emprava molt més sovint en singular que en plural— conduí ràpidament, allà on la *-e* àtona final sonava igual que *-a*, a fer del mot un femení en *-ada*,

La forma femenina —com ja es pressent per una part del contextos citats— aviat guanyà molt de terreny, i alhora va introduir-se la dissimilació *arada*, amb pèrdua de la segona *r*; és un estat de coses que ja trobem en algun ms. dels grans medievals: en el mateix Llull apareix *la arada* en un altre passatge del *Fèlix de les Meravelles* (II, 92.20). OPou (1575) que s'esforça a combinar les formes usuals en el Principat (i en la seva nadiua Girona) amb les acceptables a València, on viu i fa carrera, posa encara «*aradre* o *arada*: aratrum» amb l'etimològica davant, però ja l'oriental en segon lloc. A l'extrem Nord s'usà (segons la fonètica local, coincident amb l'occitana), *arayre* («negun qui paus la mà a l'*arayre* e guart a enrere», *VidesR*, 254v1, trad. *aratrum*, 801.24), i avui encara se sent així en el Capcir (Font-rabiosa, 1960). Més al Sud tenim ja la forma comuna, si bé sovint amb distincions locals: a Vilallonga de Camprodon anomenen *əráđə* només la de metall, però *llaura* la vella arada de fusta (1935).

La forma amb dissimilació en *-l-*, *aladre*, no sols és general en el País Valencià (G. Renat i Ferrís, *El Camí*, 14-IV-1934), fins a l'extrem Nord (Portell de Morella, 1961; *Mas de Trenca-aladre* en el Boixar), sinó en el cat. occidental: sentida a Vinebre, Sarroca, Castelldans (1935), les Borges (*BDLC* VI, 53), Fraga (*BDC* IV, 38); el dialecte ribagorçà, naturalment, conserva *aládro* (Jusseu, 1965). En el *DCEC* I, 249*a*41-45, em faig càrrec d'altres qüestions hispàniques i preromanes, que no caldrà rependre ací; veg. també els articles, en part de caràcter més ergològic o etnogràfic, de Ant. Thomas, *Bull. de la Soc. d. Parl. de Fr.* I, 1894; W. Foerster, *ZRPh.* XXIX, 1ss.; AGriera, *BDC* XI, 80; Caro Baroja, *RDTP* V, 3-96.

El ll. ARATRUM era el derivat instrumental normal del verb llatí i indoeuropeu ARARE 'llaurar'. Aquest es mantenia encara en català antic almenys en els Ss. XIII-XIV: «Déus ha creat --- lo foch per calfar, e lo bou per arar ---», «cant lo bou e el cavall se foren presentats a hom per servir-lo, lo hom cavalcà lo cavall, e féu *arar* lo bou», Llull (*Doctr. Pueril*, ed. Gili, p. 9; *Merav.*, *NCl.* II, 91); «una rela de ferre de *arar*», doc. rossellonès de 1384, i *aren* en present plural en un altre de 1307, infra (Alart *InvLC*, s. v. *rella*; *RLR* VII, 57); espt. es deia per a 'arrasar una ciutat i convertir-la en camps': «eu destroyré aquela ciutat e puys la *araré*», «ferís lo pobol malvat e la ciutat *arada*», *VidesR.*, f° 57r2, 108r1.

DERIV.: *Arada* 'la feina de llaurar' sembla haver-se mantingut amb caràcter de terme de cançonística: Milà i F. en les seves notes al *Romllo.* deixades per a ús pòstum explica que la cançó 289, recollida a Menargues, «es canta en tonada de *arada*» (Pujol-Puntí, *O. del Ca. Pop. de Cat.*, p. 42) i en la glossa menorquina, cit. *AlcM*. *Arader* 'fuster d'arades', men., ofici del meu informador d'Alaior (1964), si bé també s'estén a 'mestre de carros' (Ferreries, *BDLC* XIII, 6); *aladrer*. *Aratge* nom d'una imposició: «done quescun

any al batle una quarta de froment per *aratge* he menyar, segons que es acustumat en temps de messes», Vic S. XIV (*BABL* VIII, 381). *Arable. Arador* [S. XIII, *AlcM*]; *aratori.*

Arec adjectiu aplicat als animals que es presten a llaurar, que llauren [1282: «un parell de bous *arechs*», Hinojosa, *El Régimen Señorial en Cat.*, p. 354], «besties *aregues*», 1310, *Manual de Consells* (N. Primitiu, *Mem. Asambl. Cronistas*, 1960, 126n.); «tot lo bestiar *arech*, e vedels e polins qui segueixen lur mares que *aren*», doc. rossell. de 1307 (Alart, *RLR* VII, 57), i ja «de bestiario *arech*», a. 1299, i «bestiis *aregis* et non *aregis*», a. 1229 (més en docs. de 1367, 1385, 1411, 1419, 1674, potser ja un *bovem ariegum* de 1173, Alart, *InvLCat.*, s.v.).[1] Donat el sentit de *arec, -ga*, es comprèn que *aregar* hagi passat a significar 'domar (un bou, etc.)' (eiv., PzCabrero, s.v.; mall. i en diverses comarques del Princ.), després 'ensinistrar' (una persona, etc.: Bart. Ferrà, *Comèdies* I, 87).[2]

Aladriga [mj. S. XIII]: «Rex recipit --- de qualibet saumata de dentals, unum dental; de qualibet saumata de stevis, unam stevam; de qu. saumata de *aladrigues*, unam *aladriguam*; de ciphis, scutellis ---», Lleuda de Perpinyà (*RLR* IV, 368); «qui trascha --- *aladrigues* del dit bosch <de Campcardós> --- pague·n de una *aladriga* --- e per cascun dental ---», V. de Querol, a. 1308 (*RLR* VIII, 51), «qui trascha *aladrigues* ho steves del bosch ---», 1311, «fustes per steves, *ladrigues*, dentals ---», 1427 (Alart, *InvLCat.*, s.v. *esteva*), i anàlogament en docs. de 1310, 1318, 1348, 1351, 1384, 1399, 1427 (*InvLCat.*, s.v. *aladriga*; i encara compra d'una *aledriga* en un doc. de 1421, Desplanque, *Archives de Thuir*, 57b). Formes que serveixen per denominar la cameta de l'arada (veg. la figura I en l'article *arada* d'*AlcM*), i que postulen evidentment un derivat *ARATRĪCA (cf., espt. per a la fonètica, Fouché, *Phon. Rouss.*, 116).[3] D'una pronúncia mossàrab del mateix mot és probable que provingui l'eiv. *alatric* «chuchería, avío» (PzCabrero), partint de la idea de 'vell trasto de fusta ja abandonat'. D'un diminutiu *ARATRICULA (amb dissimilació *aradr-* > *anadr-*) ha de sortir el pall. *nedrilla* 'camatimó' (Moll, *AORBB* I, 196, i *AlcM*); d'altra banda el gascó bigordà era *r̄edríḷo* «le timon (de la charrue)» (Elcock, *AORBB* VIII, 136), que a la Vall d'Aran vaig recollir en la forma *r̄ederiḷa*.

[1] Cosa semblant s'havia usat també a l'occità de Guiena, en el S. XIV: «ferrament am que·l menestrayral guazanharà sa bita, ni fer, ni ordilha de molin, ni estruments d'*arec*, no sia penhorat» en els Costums de Gontaud, c° de Tonneins, Lot-et-Gar., Delpit, *Mém. Soc. Bordeaux*, VII, 105. — [2] Moll, *AlcM*, posa estranyament «l'arada davant els bous» pretenent que *arec* deriva de *aregar*, mot recent, mentre que d'*arec* n'hi ha exs. a grapats des dels orígens de l'idioma, i reapareix en les llengües veïnes (oc., supra): en aragonès amb un sufix de funció semblant, «illa hereditate de Plazensa sicuti illa de Boleia, cum duos iugos de boves et duos novellos <'novillos'> *arales*», a. 1134, en el *Cartulario de Fanlo*, p. 118. Les etimologies reportades pel mateix Moll, totes desencaminades, unes més que altres: la de Montoliu va contra les normes de formació de mots, la de Spitzer contra la fonètica, però la de Moll subverteix aquesta violentament i alhora la formació de mots: té l'excusa d'haver estat desviat per unes formes atribuïdes a Llull, però que signifiquen una altra cosa i no tenen res a fer amb això. El sufix *-ec* és l'equivalent del cast. *-iego*, port. *-ego*, ll. tardà -AECUS. Com que aquest és suspecte de ser pre-romà (més que hel·lenitzant) i com que l'arrel és indoeuropea (cèltica, etc.) i -AIKO- és sufix celtibèric molt conspicu, l'únic dubte que resta en aquesta etimologia és si la derivació d'*arec* és romànica o si no es tracta d'un cèltic ARAIKO- 'propi per a llaurar. Hi ha més versemblança en això, o bé en el sorotàptic. — [3] Com sigui que -ĪCA és un sufix cèltic és versemblant que aquest mot fos també d'aquesta llengua. És veritat que allí el mot per a 'arada' era AROTRO-, de manera que segurament seria un *AROTRĪKĀ cèltic, amb lleu modificació ARATRĪCA per influència de l'ARATRUM llatí. El cèlt. ÁROTRO- es conservà com a nom de l'arada, si bé dissimilat en *ÁROTU, en el gascó pirinenc *àret*, veg. la meva nota, de *Top. Hesp.* (cita en els índexs alfabètics).

Aragai, aragall, V. *xaragall*

ARAIG, 'nit', mot caló, d'origen gitano. ☐ *1.ª doc.*: 1897.

«Se m'acaba el paper, és tard i he d'anar a matar l'*araig*», explicat en nota «anar a dormir», carta de PCoromines a JMassó i Torrents, del 15-II-1897, imitant el parlar dels presidaris comuns, companys dels presos polítics de Montjuïc. Vegeu-ne altres exs. en *AlcM*; com explica MLWagner, es tracta d'un mot d'origen gitano, per al qual es pot veure *ZRPh.* XXIX, 544, i que ha donat també formes d'argot castellà *aracha, laracha, rache.*

Araire, V. *arada*

ARAM, 'bronze', 'coure', del ll. tardà AERAMEN 'objecte de bronze', 'bronze', derivat del ll. AES, AERIS, 'coure' i 'bronze'. ☐ *1.ª doc.*: doc. de 1162.

En el testament de P. de Seró [cap a Artesa de Segre] de 1162: «una ola de *aram*» (Miret, *RBiblg.-Cat.* VI, 18); també en un doc. de 1163, referent a la *rouriça* (Miret, *TemplH.*, p. 224), bolet del color de la fusta vella del roure. Guillem de Cervera (c. 1250) recomana que per més «c'om vos am / --- / no camjets per *aram* / aur, ne seyn per foylor» (*Prov.*, 24c), sembla, doncs, tractar-se més aviat de 'coure', si bé no es pot descartar el bronze del tot. Avui el mot s'aplica de vegades a totes dues menes de metall. Els qui usen alhora *coure* en distingeixen l'*aram* com un metall diferent, i llavors designa indiscutiblement el bronze: així m'ho precisaven a Tor de Vall Ferrera el 1932, i

a Esterri de Cardós em deien el 1934 que el coure servia per fer aixetes, i l'*aram* per fer calders.[1] En principi podem creure que aquest és l'ús més propi; i afanyem-nos a afegir que *aram* és avui un mot bastant antiquat en el parlar més corrent de Barcelona i d'altres ciutats (per més que no hi soni desusat); resta, però, encara ple de vigor en els ambients més rurals i en gent de pertot. Ara bé, també n'hi ha bastants que usen més *aram* que *coure* i li donen el valor d'aquest.

En efecte ens ensenya la toponímia que en certs llocs hi ha *mines d'aram*, que solen dir-ne *el Cau de l'Aram*, i per tant això ha de ser el metall simple, el coure, no l'aliatge: en sé un al Pinós de Monòver (1963) i un altre a Olius de Solsona (1964), i a l'alta Ribagorçana (Artiga de Cierco) diuen *la Mina de l'Aram* (1957); també hi ha *La Font de l'Aram*, una a la Roca d'Albera (que ara alguns afrancesats anomenen *la Font Minerale*), una altra en el Montnegre, baixant d'Horsavinyà cap a Pineda: un vell em deia que és perquè l'aigua «té gust d'*aram*», volent dir el lleuger regust que deixen a l'aigua les calderes, calderons i perols d'aram: sembla més aviat referir-se també al coure. No hi ha dubte que a d'altres pobles de Cardós entenien 'coure', puix que a Tavascan deien que eren d'*aram* les peces de deu cèntims, i a Estaon això i les paelles; a Morellàs (Vallespir) m'ensenyaven un lloc on un falsificador feia *xavos d'aram* 'de coure'. No tinc dades de l'ús viu del mot en terres insulars ni valencianes (fora de l'esmentada del Pinós i de «*aram*: cobre» a Eivissa, PzCabrero), sí a d'altres localitats, on no sé si es refereix a un metall o l'altre (Illa de Tet, Àreu). Cf. encara EdFontserè, *CiFiNat.*, pp. 72, 74, 110, 112, 113.

Més doc. antiga, que en majoria es refereix al bronze, però en algun cas vol dir sens dubte 'coure'. El context és clar en aquell sentit pel que fa als següents: «calderes d'*aram* o de coure o de stany», doc. de Puigcerdà de 1288 (*RLR* IV, 508); «moneda d'or --- no crega en *eram* ni minve en or», *Usatges*, 87; «ell serp de coure, / aram, lautó, / en pal bastó, / mès a través / per Moÿsés», JRoig (*Spill*, 13881); «per tota obra de coure feta, com són poals, olles, cànters --- sia pagat --- en açò no són compreses coses fetes de lautó, ho de *aram*», doc. de 1481 (Moliné, ed. del *Consolat*, p. 233); «VAXELLA DE LA CUYNA: morteret de *coure* --- olla gran de *coure o aram*: cucuma ahenum --- olla de *aram* estanyada: olla aenea stanno illita», OPou (*ThPu.*, 227). És possible que les *VidesR.* en parlar de *lo bou de l'aram*, on havien de sucumbir uns cristians entenguin (f° 235v1) 'bronze' puix que tradueix «bovem aeneum» (718.9, però no ben segur, car *aeneum* de vegades és equívoc). En els docs. valencians de monederia del S. XV es parla sovint d'aliar *coure* amb *argent* (aa. 1417, 1476, *BDC* XXIV, 112.1, 13, 126.10), i com que també s'hi esmenten *dos garbells de aram* (a. 1465, ben a prop d'un *garbell de coure*, 125.38, 125.27) sembla també ser 'bronze'; no puc estudiar-ho a fons en aqueixos textos (també «dos calderes per a llavar grans de *aram*», 123.30).

En castellà AERAMEN passant per *arambre*, amb dissimilació arribà a *alambre*, i el mot hi apareix en textos medievals i aragonesos amb el mateix valor doble que en català, veg. *DCEC* I, 76-77; *launes d'arambre* és encara «planchas de cobre» en la 1.ª carta de Colom (Barcelona, 1492) com es veu en la lín. 31 de la p. 3 del facsímil de C. Sanz. En el nostre poble fronterer, Mont-roig de Tastavins (en el Matarranya), un doc. de 1706 en aragonès l'usa encara amb el valor de 'coure': «ocho calderos de *arambre* --- tres ollas de bronce grandes y dos de *arambre* --- cinco cántaros de *arambre* --- tres cazos de *arambre*. Dos almireces de bronce» (*BolHiGeogrBAr.* II, 89; però d'altra banda *arambre* és 'bronze' en un inventari murcià de 1616, *BRAE* XIII, 495). A la fi, però, en castellà, el sentit de *alambre* s'ha fixat com a 'filferro'; i aquesta evolució no ha romàs del tot estranya a certs parlars veïns: oc. mod. *aran* 'filferro', i no solament m'anomenaren el filferro com a *fil d'aram* (*argolles de f. d'a.*) a Castelló de la Plana (1961) sinó que a l'Alta Ribagorça, a Bivils, vaig veure que, en dir *aram* tot sol, volien dir 'filferro' (1957).

Pel que fa a la forma del mot podem precisar encara que el pas fonètic de AERAMEN = ERAMEN a *ARAMEN que s'observa en cat., cast. i oc. es ja anterior a l'etapa romànica, car l'afí AERAMENTUM ens el documenta ben d'hora: en el Sermó de la Baixada de Crist a l'Infern, S. VI (o ja S. IV?), es llegeix *aramentum* en un dels mss., que potser no reflecteix el text original, però que en tot cas és copiat aproximadament cap a l'any 900 (Pirson, *KJRPh.* IX, i, 54).

DERIV.: *Aramejar. Aramar*; cf. bearn *aramat* 'enrojolat', 'socarrat' (Lespy); *aramatge.*

[1] En dir que «fabricaven *aram*» a la Farga de Vilarodona de Gaià, el vell ferrer del poble (1964) sembla referir-se també al bronze.

Aramblador, llegiu *arramblador* (*ARRAMBAR*) *Aramó*, V. *alamó* *Aranell*, V. *nariu* (*NAS*) *Aranger, arangera, arangí, aranja, aranjat*, V. *taronja*

ARANYA, del ll. ARANĔA 'teranyina', 'aranya'. ☐ *1.ª doc.*: orígens.

Ja en la *Cròn.* de Jaume I: «semblava 'ns obra d'*aranya*, que tant hi haguéssem mès, e que·u perdéssem en una poca d'hora» (Ag., 281): locució al·lusiva a l'obra pacient de l'aranya que amb temps i paciència prepara als seus enemics una mort traïdora, ineluctable. Els significats derivatius provenen o bé de la forma escamarlada del cos de l'aranya o de la seva acció agressiva, picadora i verinosa. En aquest sentit aviat es va aplicar al peix del gènere *trachinus* reputat per les ferides que dóna amb les seves verinoses pues [1361-5],[1] el qual ja dugué aquest nom en llatí tardà: «*aranea*, genus piscis, dictus quod aure feriat: habet enim stimulos e quibus percutit», St. Isidor (*Etym.* XII, vi, 18).

Ací també té el punt de partida la locució *a l'aranya-estira-cabells*: l'Hereu Escampa escapa de mans de

la justícia llançant així els diners: «Teniu: *a l'aranya-estira-cabells* — Tira un grapat de moneda al pas de la porta --- es tiren per terra amb l'afany d'arreplegar els diners, i no deixen passar els agutzils», PCorominès, *De Plaer* — (VII, *Putxinellis*, p. 222).[2] En un altre sentit l'entrellaç de membres llargaruts de l'animaló dóna lloc al nom de la làmpada o gran llàntia penjada ('salamó'; no «canelobre», *AlcM*, *DFa.*) de molts braços: c. 1800 (Belv., B. de Maldà): «[la capella de St. Antoni de Pàdua] és la més fonda de totas las demés de la iglésia ab --- cruzero ab dos archs al ayre, pendents en los referits dos *aranyas* de cristall» (*Excursions*, p. 25); i d'ací, per comparació, 'estalactita' (tort., Vergés i Paulí, *Espurnes de la Llar* V, 36).

DERIV.: *Arany* eiv. 'mena de caragol de mar', que a la Penya d'Eivissa em definien com a semblant als *bombos* i PzCabrero explica com a «marisco roto» (¿té, doncs, propensió a aparèixer trencat i pels esquerdissos recordaria les pues del peix-aranya?);[3] per a *arany* o *parany* (oc. ant. *eranh*) enginy per agafar ocells, veg. la nota que poso en el passatge corresponent de la *Faula del Rossinyol* de Cerverí de Girona. *Aranyal*. *Aranyenc*. *Aranyer*. *Aranyeta*. *Aranyó* (insecte).

Aranyol. *Aranyola* o *aranya* [ACosta, 1859], nom de planta, cast. *arañuela* 'planta ranunculàcia', nom parallel al roms. *alior* ∼ *arior* 'Euphorbia cyparissias' (evolució fonètica de *ariñor*, normal en romanès), segons Giuglea i Sădeanu (*Rev. de Fil. Rom. şi Germ.* VII, 133) s'explicaria com a derivat de ARANEA 'ronya' (parent mediat del cast. *araña* ∼ *arañar* i sobretot del romànic (A)RONEA ∼ ARANEA > romànic *RONYA* i romanès *rîe* 'sarna'), explicable perquè la llet o suc d'aquest euforbi s'usa popularment per guarir la sarna (i segons Martzel l'al. *gnatze* significa alhora 'ronya' i 'Euphorbia cyparissias'); addició d'interès que fan els lexicòlegs romanesos a l'article *arañar* del *DCEC*. *Aranyosa*.

Cultismes, derivats o cpt. del gr. ἀράχνη 'aranya', 'teranyina' (germà del ll. *aranea*): *aràcnid*; *aracnoide*; *aracnòleg*; *aracnologia*.

CPT.: *Tela aranyina* [S. XIV: aquesta *tela* que ha nom *aranyina*, és tela prima en semblant de *tela d'aranya* ho en tel prim de ceba» en Alcoatí, 14, que també porta el títol «la tela *taranyina*»; contret ja i soldat c. 1500: «car mil *teranyhines* hi deven tenir», *Procés de les Olives*, 1595; «qui en tenebres camina / per loch hont may és stat, / sol rebre alguna ruïna, / o alguna *taranyina* / lo té tan embarasat / que no ve a son obtat», Fc. d'Olesa, 1.ª meitat S. XVI, JMBover, *BiEscrBal.* II, 7.12.4; del català passà al sard: *BDC* X, 145]: l'evolució fonètica es complí a través d'una dilació **teraranyina*, seguida d'haplologia (és naturalment fantàstic el «llatí» (!) TELA ARANEINA, suposat per *AlcM*).[4] Estan molt divulgades les infinites variants dialectals de *teranyina* degudes a alteracions fonètiques divergents de *tela-aranyina* o *-nyana* o *telaranya*: *teranyana*, *telaranya*, *teraganya*, *teratanya*, *teredanya* (*taradáṇa* ribag., Bonansa, 1957), *teradany*, etc. (veg. *AlcM*, *DAg.*; *BDC* XXI, 273, s. v.); tort. *taranyana*, *BDC* III, 11; frag. *tararanya*, *BDC* IV, 43; tarrag. *titaranya*, *BDC* VI, 50; pall. *talarany*, *BDC* XXIII, 311; alt-arag. *tiraraña*, *tirataña*, *talaraca* (*BDC* XXIV, 182; per als quals, veg. *DCEC* IV, 411*a*32-48). *Teranyí*. *Teranyinada*. *Teranyinaire*. *Teranyinat*. *Teranyinós*. *Enteranyinar* [escr. Renaix.]; *desenteranyinar*, *-ador*. *Esteranyinar*; *esteranyinador*, *-dora*; *esteraranyar*; *esterarany*.

[1] *Arens* citat junt amb *pagels* en un doc. mallorquí p. p. *BSAL* VII, 120*a*. Deu ser el mateix de 1361 que amb la forma *aranyes* cita *AlcM* de Roger, *Història de Pollença*. Molt conegut a tota la Costa de Llevant, etc. en dóna detalls Plaja, en *Proa* de Palamós jul. 1960, p. 8. No sé si té cap realitat una variant *adanya* que Plaja atribueix a Cadaqués; o és un altre peix?, cf. el nom de peix venec. *adano* estudiat per Schuchardt, *ZRPh.* XXI, 650ss.—[2] Loc. imperfectament reproduïda i defectuosament definida en *AlcM*, a base del mal dicc. d'Escrig-Llombart; no té res a veure amb el castellà *arañar* 'esgarrinxar', de sentit apartat. El *DAg.* i *DBal.* la donen correctament i Ed. Fontseré en reclamava en aquesta forma l'admissió a Fabra, c. 1925. Primerament sembla que es digueren *a estira-cabells* i *a l'aranya*, com a locucions sinònimes i concurrents (així Lab. 1839 i Belv.) i després es combinaren. — [3] *S'Arany Gros* i *s'Arany Petit* no són dues cales (*AlcM*) sinó dos illots al mig del port natural d'Eivissa, comparats a un arany que emergeix de l'aigua. — [4] Un adj. *ARANEINUS ni existí en ll. ni pogué existir-hi, car no es formaven així els adjectius sobre temes en -EUS, -EA. ARANEA significava ja 'teranyina' en llatí. L'única cosa un poc estesa en romànic és el tipus TELA ARANEA, i tampoc no hi té una gran extensió: it. *ragna*, *ragnatelo*, oc. ant. *aranh*, *aranha*, fr. ant. i mod. *araignée* (a. c. d. el fr. ant. *araigne* 'aranya'). *Tela arany-ina* és una creació merament catalana. ¿Quan s'acabarà el vici dels «salts mortals» lingüístics des del temps de Cèsar fins al de Carles V? Com si la llengua hagués interromput l'existència des del llatí imperial, per no rependre la vida fins al S. XIII.

ARANYÓ, fruiteta de l'arç negre o aranyoner, arbust que es fa en els prats i muntanyes, de forma i gust semblants als d'una pruna minúscula i aspra: d'una forma afí al cèltic *AGRANIO, -ON, o *AGRĪNIO (irl. ant. *airne*, kymri *eirinen* 'pruna'); la -G- s'ha conservat en les formes dialectals *agranyó*, *agrinyó*, *arangó*, de certes valls pirinenques i mallorquines, i tenint en compte el basc *aran* o *okaran* 'pruna' i el prov. *agreno* 'prunyó', que semblen procedents del mateix origen és probable que la forma del cèltic pirinenc fos més aviat *AGRANIO, -ON, que la forma amb -Ī- conservada a Irlanda. □ *1.ª doc.*: 1575, OPou.

Que defineix «*aranyons*: pruna caesia vel silvestria» (p. 61). Potser no gaire posterior és un vell romanç de terres ripolleses: «Ay terra dels *aranyons* / per anar a Palomera / una pubilla que hi ha / ---

adéu, galan terra, adéu --- / Puigbó, Querrubí, Moreta / ---», així la versió B, mentre que la versió A portava «*Ay* terra d'*Aranyonet* / per anar ---», si bé a Milà i F. li ho donaren deformat en *Avinyonet* (*Romllo.*, 364) però totes aquestes localitats són juntes entre Gombrèn i Sant Jaume de Frontanyà, on es troba l'esglesiola i veïnat d'*Aranyonet*, dalt de la Serra de Merolla, collectiu d'*aranyó* en -ĒTUM, el nom del qual ja figura com *Araionedo* en un doc. de 982, i *Aranionedo* el 1011 (Alsius, *Nomencl.*, 238). Flordeneu tenia «sos ulls d'*aranyó* y son front de lliri / ennnuvolats en boyres de tristesa» (*Canigó*, cant x).

Avui la difusió d'aquest nom és amplíssima, en totes les terres de la llengua (val. *aranyoner*, Cavanilles, *Observ.* II, 331; cat. or. *aranyó*, *CostMancom.* I, s. v.). Dono juntament, sense entretenir-me a fer la separació (evident), els llocs on he sentit la forma normal, *aranyó*, *aranyoner*, del nom de la fruiteta i de l'arbust: Òpol, Vingrau, Estagell, Ralleu,[1] Conat, Beders, Riu del Pendís, Cardós i Vall Ferrera, Braní, Aiguabella, Sant Bartomeu del Grau, Muntanyola, Espinelves (1935-1960). A Ribagorça i entrant ja per Aragó: *aranyon* a Llaguarres i a Benasc,[2] *arañonera* Bielsa («arto»), *arañonero* a Linás i a Panticosa, *arañons* a Echo (1965-6). A les muntanyes de Prades s'anomena *garranyó* el fruit i *garranyoner* l'arbust (Joan Sales V.); però la forma *aranyó* reprèn de ple des de l'Ebre, i ja cap a Morella tinc *araṇ̃óns* a Castellfort, *araṇ̃oné* a Ares del Maestre (1961); de nou a l'extrem Sud: *araṇ̃onẹ́rs* a Bocairent i a la Vall de Guadalest (Benimantell, 1963);[3] *AlcM* assenyala encara *ərəṇ̃ó* per dins de Mallorca (Petra, Llucmajor).

Però a molts rodals esparsos resta una forma més conservadora. Ja a Arcavell, a l'entrada d'Andorra, vaig sentir *agreṇ̃ón* (1936) i *graṇ̃oné* com a nom de l'«arç» se'm va fer trobadís de nou en els Ports de Morella(Fredes, el Boixar, 1961); més curiós és encara de veure que una forma així ha deixat rastre a Mallorca: *agranyó*, *agranyoner*, a Campos (*AlcM*), «que dins la verda bardissa / maduren ja els *garanyons*», Guasp (*IdOr.* IX, 107), *garanyoner* fou usat també per AMAlcover en les seves *Rond.* i segons *AlcM* s'usa també a Petra, Vilafranca de Bonany, Ariany i fins a Bunyola, *garanyons* en aquelles dues poblacions. Ara bé és una forma estesa en llengua d'oc: *graṇ̃ún* i *graṇ̃ụ́ẹ* o *graṇ̃ụ́ẹra* a tota o quasi tota la Vall d'Aran (Cor., *VocAr.*, 44), gascó *agragnoû* o *aragnoû* (Rohlfs, *Le Gc.*, § 90, p. 34), *agragnoè* (Palay), alt-llgd. *agragnous* «sorte de prunelle sauvage, très âpre» (a Lezinhà, *RLR* LXVI, 14); i reapareix encara a l'extrem occidental aragonès: Ansó *griñón*.[4] Abans ja hem dit que a les muntanyes de Prades se sent *garranyó* i *garranyoner*. No crec que hi hagi transposició consonàntica *agr-* > *gar-*, però sí reducció inicial *agr-* > *gr-* i potser pertot on avui tenim *gar-* o *garr-*, com sigui que l'anaptixi *g(a)r-* era fàcil en tota terra ibèrica i fatal pertot on intervingué l'àrab (cf. *Granata*, *-ada* > àr. *Garnata*, *Fraga* > àr. *Faraga*, *Franča* > *Afranǧ* o *Faranǧ*).

L'etimologia cèltica del mot és coneguda des de l'article de 1907 de M-Lübke, *ZRPh.* XXXI, 586-7 i la nota de Schuchardt de 1906 (*BhZRPh.* VI, 11), que van assenyalar alhora el seu parentiu amb l'irl. ant. *airne* i el kymri *eirinen*, tots dos 'pruna', i alhora amb el basc *aran*, nom de la pruna en aquesta llengua. Partint de les formes romàniques M-Lübke suposava que la base cèltica fos *ARANIO. Ja Jud (*ASNSL* CXXIV, 94) féu notar que les formes del cèltic insular pressuposaven un consonantisme amb -GR-, alguna cosa com *AGRINA; Kleinhans (ibid., p. 358) ho ratificà, precisant que la forma irlandesa suposava *AGRĪN-.

Les formes romàniques que aplego són precioses, doncs, com a confirmació de l'etimologia cèltica: és fàcil de compendre que en gran part hi hagué en romànic i en basc una reducció fonètica com la de l'it. *nero* NIGRUM (cat. *Montner*) i del cat. i oc. *flairar*, port. *cheirar* FLAGARE; car ací s'explica una ulterior reducció *ai̯ranịon-* > *aranịon-* seguint una altra *i̯*; cal sospitar que també *agrunhu* 'pruna' a la Serra de Gata (Fink, *VKR* II, 1929, 84) resulti d'una regressió d'**agrunhon*, perquè si bé en els parlars portuguesos té molta més extensió la forma *abrunho*, que hom sol explicar per PRUNA o *PRUNIONE (cat. *prunyó*), ni la *a-* ni la *-br-* tenen bona explicació fonètica amb aquesta base llatina, i més raonable sembla admetre que *prunhões* es vagi canviar en *abrunhões*, *abrunhos*, per un encreuament romano-cèltic dels dos mots.

D'altra banda un important mot provençal, que hom negligeix i Mistral usa en totes les seves obres, traduint-lo «prunelle»: «i code, que la Crau n'es pleno, / coume un bouissoun de sis *agreno*», *Mireio* V, 35; «d'*agréno* e d'arbousso e de cuèrni», *Calendau* III, 34.7; «coume un flo(c) d'*agreno*» 'comme un tas de prunelles' junt amb el collectiu o nom de l'arbret: «e la fleirour de la genèsto, / de l'aubespin, de l'*agrenàs* / fai trefoulí ---», *Nerto* IV, 155; III, 549.

Altrament hi hagué formes amb l'oclusiva encara més clarament conservada. Car al Pont de Suert i a les Valls de Boí i de Barravés senceres (ho anoto al Pont, Vilaller, Boí, Taüll, 1957-1962; Krüger, *Hochpyr.* A, I, 53, hi afegeix Senet i Durro) diuen *arañgóns*, i a l'aragonès de la Vall de Gistau (Plan, Gistaín, *BDC* XXIV, 160) *arangón*, i aquesta forma es devia estendre altre temps fins a l'Ebre o més enllà per Aragó o terres veïnes de llenguatge mossàrab, car és sens dubte la que Abendjóldjol (fi S. x) representa com a *aranqûn*.[5] Em sembla clar que ací tenim el resultat d'una metàtesi molt antiga de AGRANJONE en *AJRANGONE.

Pel que fa a la forma basca, també Mitxelena està d'acord amb la tesi cèltica acceptada per Schuchardt, M-L. i Rohlfs;[6] però jo hi afegiria que si bé *aran* 'pruna' és forma molt estesa en els dialectes bascos (almenys des de la Sule fins a Guipúscoa i Àlaba) hi ha *okaran* en el basc biscaí (Lz. Mendizábal, *La Le. Vasca*, 168), i aquest pot sortir d'un **akran*/**okran* anterior, amb pas de *gr* a *kr* (cf. biscaí *kresal* = guip. *gezal* 'salnitre, aigua salitrosa, salmorra', probable-

ment ll. AQUAE SAL); per al canvi de *akran en ok(a)-ran podríem pensar llavors en una etimologia popular basca a base de oko «racimo» o dels nombrosos mots compostos en ok- provinents del basc ogi 'blat', 'pa' (okel 'vianda', okai 'blat', okore «empanada», okotz 'calze de flor', etc.).

Els treballs posteriors de celtistes o romanistes entesos en pre-romà han vingut a confirmar essencialment els resultats de M-L. (cf. *REW*, 294; *FEW* I, 54*b*), Jud i Kleinhans; cf. Pedersen *Vgl. Gr.* I, § 60 i *Litteris* II, 86; Bertoldi, *BSL* XXXII, 133n.; U. J. Hubschmied, *RCelt.* L, 264; Ann. Cronenberger, *Die Bzchngn. des Schlehdorns im Gallorom.*, Jena 1937, XL + 98 pp. (cf. AWThompson, *ZRPh.* LIX, 331-2); T. Bolelli, *It. Dial.* XVII, 135; XVIII, 203. Des del punt de vista indoeuropeu i cèltic, Walde-Pok. I, 173; Pokorny, *ZVglSprfg.* L, 46ss.; i *IEW*, 773, admeten que el mot cèltic és parent de l'esl. comú i rus *(j)ágoda* 'fruiteta, baia', lit. *úoga* id. i 'cirera', gòt. *akran* 'fruit', ags. *æcern*, angl. *acorn* 'aglà', i que si bé l'irl. mj. *āirne* 'aranyó' suposa *AGRĪNIA, els mots kymri *eirin-en* 'pruna' i *aeron* 'fruits d'arbres' no són inconciliables amb una base celto-romànica *AGRANIO (com sigui que en *eirinen* entra en joc una metafonia), i hi ha encara bret. mj. *irin* (avui *hirin*) 'aranyó'. Hi afegeixo, doncs, que al costat d'*AGRANIO i *AGRĪNIA degué haver-hi una tercera formació en -ĒNĀ d'on el prov. *agreno*: és sabut que en els dialectes gàl·lics el resultat fonètic de -EINO- tan aviat és -ĒNO- com -ĪNO- (veg. els articles *MINA-MENA* i *VIRAR*).

DERIV.: *Aranyoner*; *aranyoneral*. *Granyó*; *garanyoner*; *nyanyaró*.

[1] Allí amb metàtesi *əŋərú* i *əŋurunę́*. D'una forma assimilada com aquesta deu sortir *əuriŋó* que vaig recollir a Nèfol (Cadí de Cerdanya). Formes de l'arbust amb haplologia: *əruŋḗs* a Conat, *l'Anyoner* nom de partida als Torms (Garrigues). — [2] Allí no és sols l'aranyó i aranyoner, sinó també *araŋón bláŋko* o simplement *arañones* (Aragüés) com a nom de l'arç blanc i *artos*. — [3] Diu que és «semblant a l'espinal però amb fruiteta d'un altre color». El *Bancal de l'Aranyoner* és un dels passos de l'alta Serra d'Aitana. — [4] Allí al costat d'*arañón*, però designant «un frutito silvestre más menudo y negro». L'informant observava que alguns deien *negriñón*, però el fet és que és nom de lloc, i que com a tal només diuen tots *Barranco de os Griñóns* (1966). — [5] Que per tant no hem de corregir en *aranyûn* com volia Simonet, *Glosario Mozárabe*. — [6] *ASNSL* CLXXII, 1937, 135, que hi afegeix encara una forma gascona *aralet* 'aranyó' usual a la vall d'Arrens, ja no lluny de la frontera basca. Mitxelena, *Pasado de la le. vca.*, 140; *Fon. Hist.*, 140, fa notar que en els parlars basc-francesos el mot es distingeix clarament del basc comú *aran* 'vall', com sigui que aquest és *haran* des de Leiçarraga (1571) i el nom de la pruna és *arhan* des del suletí Sauguís (S. XVII). No sembla que hi hagi gaire parentiu entre el mot basc i el cast. *arándano*, gall-port. *arando*, per a l'origen del qual, veg. *DCEC* I, 266-7, si bé no fóra absurd d'admetre que aquest nom de l'avajó o Vaccinium myrtillus vagi ajudar a la transformació del tipus cèltic en el basc *aran* 'pruna'.

Aranyol, *aranyola*, V. *aranya* *Aranyoner*, V. *aranyó* *Aranyosa*, V. *aranya*

ARANZEL, pres del cast. *arancel*, antigament *alanzel* o *alenzel*, mot d'origen aràbic però d'ètimon incert: sembla que de primer significava 'llista de quantitats recaptades' i que venia de l'àr. *al-'anzāl*, plural de *nuzl* 'producte, fruit' (de l'arrel *n-z-l* 'baixar, fer baixar'). ☐ *1.ª doc.*: S. XVII, i potser ja un cop l'any 1369.

No tinc al meu abast el doc. valencià de 1369 (Orxeta; *Cat. de la Doc. valenciana de l'A.C.A.*, número 1272) que cita MzFerrando i per tant no puc comprovar si realment conté el mot que ens interessa ni amb quin grau d'autoctonisme. Car no hi ha dubte que s'ha de mirar com un mot essencialment castellà, d'entrada recent en l'ús, almenys en el de la major part del nostre territori; hi està conforme *AlcM*, que només en cita un exemple en una història local de Manresa del S. XVII amb una accepció de 'llista, catàleg', pròxima a la de l'àrab, i en un doc. de 1691 de l'arxiu de Felanitx, on apareix escrit *aranzell*.

És versemblant que a Mall. el mot vagi tenir, però, alguna circulació local i fins en forma més originària, car *L'Enzell* és avui el nom d'una possessió en el terme de Vilafranca de Bonany (mapa Mascaró 28I10-H11), i a aquest nom respon *N'Anzell* en el mapa del cardenal Despuig, de l'any 1784: doncs, possessió antiga i de nom tradicional; és possible, per tant, que *al-'anzāl* en el sentit primitiu de 'els fruits, els productes agrícoles' vagi tenir curs en l'àrab mallorquí i que allà hi vagi haver una catalanització de *-êl* en *-ell* (cf. *martafell*, *EntreDLle.* III, 139; *arguell*, id. 144) i en part dissimilació *-l-l* > *-n-l* en lloc de la dissimilació *-r-l*, del castellà.

Encara que no siguin mots presos directament de l'àrab sinó per conducte del castellà, la *-z-* del cat. i port. *aranzel* i del sard *ranzélu* és conservació de la pronúncia sonora del cast. antic: a Castella el mot es documenta ja força sovint des del S. XIII: *alenzel* el 1294, i *aranzel* en diversos textos dels Ss. XIII i XV, després sovint des de Nebrija, el *Quixot*, etc. S'havien donat diverses etimologies aràbigues òbviament errònies (que encara cita *AlcM* com si no s'apartessin absolutament del terreny raonable, cites que no condueixen a res i hauria valgut més anul·lar), fins que fundant-me en unes bones indicacions de Neuvonen (247-8) vaig formular, en el *DCEC* I, 245-6, l'única sostenible.

Tota la documentació castellana correspon al significat 'tarifa de preus' o 'tarifa de drets que es paga per alguna cosa', o a accs. a què s'arriba fàcilment partint d'aquestes. Només el doc. castellà més antic, *alenzel* de 1294, se n'aparta, amb el sentit de 'benefici o lloguer que es treu d'una cosa'. Per tant es deu relacionar amb el significat de 'producte d'un arbre' que té

l'àr. *nuzl* en els espanyols Abulualid i Abenalauam (S. XII), molt conforme amb la de 'produir fruits' que té la IV forma de *n-z-l* 'baixar' en el mateix Abulualid; com que el plural de *nuzl* és *'anzâl*, aquest mot en el sentit de 'productes, beneficis' es va poder aplicar molt bé a les llistes de quantitats recaptades que havien de portar els cobradors de gabelles o alcabales, lloguers i drets de duana, i tals llistes són el que sembla designar en el doc. de 1289: des d'on, fins a 'tarifa dels drets que es poden cobrar' era facilíssim el trànsit.

DERIV.: *Aranzelari.*

Arar, aratori, V. *arada* *Aravany, -nyador,* V. *averany* *Arbelló, arbellol,* V. *albelló*

Arbequí i *arbequina* varietat d'oliva i olivera, que es mira com a típica de la zona d'Arbeca, de la qual pren nom; veg. *BDC* X, 103; *AlcM*, amb cita d'uns versos de Guimerà; a Sarroca de les Garrigues em descrivien l'«oliver *arbequí* de soca» el 1935; Ed. Fontserè reclamava *arbequí* per al *DOrt.*, c. 1925. Per encreuament amb *bequerudes* nom d'una mena d'olives que es cultiven a l'Est del Principat (*AlcM*): *olives arbiquerudes*, de què el *DBal.* dóna un passatge en el narrador costumista J. M. del Bosch, *Lo Segador* (fi S. XIX).

Arbessó, V. *albissó,* etc. (*ALBÓ*) *Arbitrable, arbitració, arbitral, arbitrar, arbitrari, arbitrarietat, arbitratge, arbitratori, àrbitre, arbitri, -itre, arbitrista,* V. *albirar*

ARBOÇ, del ll. ARBŬTĔUS, -ĔA, -ĔUM, adjectiu corresponent a ARBŬTUM, nom de la cirereta, i ARBŬTUS, nom de l'arbust que la fa, en llatí clàssic, que en llatí vulgar hagué de ser reemplaçat en alguns punts per una pronúncia *ARBŬCIU (potser com una repercussió de la vacil·lació entre ALBŪCUS i *ALBŪTIU que es registra a la nostra terra com a nom dels *ALBONS*, gamons o asfòdels). □ *1.ª doc.*: 1409.

Les primeres dades es refereixen al xarop que es feia amb les ciretetes: en una llista de les mercaderies d'una nau capturada per uns corsaris: «són stades perdudes, d'en Salvador Rapat, mariner, ab la nau d'En B. Amar, les quals foren preses per P. Rey, genovès: --- dos barralets de *aygua de arboz*, que costaren 2 sous; item, una bossa de Mecina ---», doc. de Barcelona, de 1416 (Moliné, en l'ed. del *Consolat de Mar*, p. 355); «altra ampolla, ab cinch liures, mija de *aygua de arboç*» en el doc. valencià de 1409 citat per *AlcM*. Com a nom de l'arbust o de la fruiteta, el trobem ja en els dicc. de Joan Esteve (1472) «arbutus», Nebrija-Busa «madroño, árbol conocido» i OPou: «*arbosser* o madroño» entre els arbres i «*arbosses o madroños*: unedo» entre les fruites (*ThPu.*, a. 1575, pp. 52, 61).

Si un dia es fa una monografia dels noms i variants locals d'aquesta planta es plantejaran molts problemes menuts, a resoldre amb gran còpia, no sols de formes modernes ben localitzades, sinó amb doc. antiga d'apel·latius i de topònims.[1] No caldrà ací anticipar-ho, entre altres raons perquè ja vaig donar-ne algunes indicacions en el *DCEC* I, 496*b*16-34.[2] Els problemes que s'entreveuen de bon antuvi, en la considerable diversitat de variants, tenim la impressió que es poden resoldre en el sentit que en *arbocer*, nom de l'arbust, es creà una variant *arbrocer* > *albrocer* > *alborcer*, procés fàcil en posició pretònica, i aquest darrer repercutí en el nom de la fruiteta, donant *alborços* o *albroços*.[3]

Comprova que ací està el màxim factor pertorbador el fet que el català central ,on es diu *arboços* (per a l'arbust) i *cireres d'arboç*, però no el derivat *arbocers*, és el domini dialectal on els fets resten simples i no s'han creat tals variants com *alborços/albrocers*, etc. L'estat de coses valencià, reflectit ja per OPou i els diccs. moderns des de Sanelo,[4] forma amb el que mostren des del principi els escriptors centrals de la Renaixença, a partir de Verdaguer (ex. en *AlcM*), ja en el primer escalaborn de l'*Atlàntida*, de 1867 («encinglant-se la cabra pels *arboços*», II, 12*c*).[5] Els altres dialectes, però, segueixen l'altre sistema, incloent-hi també el rossellonès i el català occidental, i allí en efecte sorgeixen ja les formes d'arrel alterada: a la banda de Migjorn (a la zona pirinenca pocs arboços hi ha): *arbosẹ́* a la Pobla de Cérvoles i a Margalef, *au̯barsẹ́* a Juncosa i Pobla de la Granadella, *au̯bersẹ́* a Maials, *azbrusẹ́* a Ascó, *azbrosẹ́* als Torms, Rasquera i Torre de l'Espanyol (aquests són els termes on hi ha més arboços de totes les terres catalanes, 1935-6), i així continua fins molt més al Nord, on l'arbust ja comença de minvar.[6]

A les Balears el que s'usa per a la fruiteta és el femení *arboça*, i això a totes tres illes: eiv. «*erbosas*: madroños», PzCabrero, *ərbósəs* sento a Ciutadella, i *ərbósə* o *əzbósə* a Banyalbufar, per tant no és estrany que en el derivat apareguin també les formes alterades: *əzbosẹ́* en aquest poble i el col·lectiu del nom d'arbust *un əzbosá* a Bunyola. No és exclusiva d'allà la forma femenina, que ja hem topat abans en el Matarranya, i que és també la de Provença (*arbousso* 'cirereta d'arboç' en *Calendau* III, 34.7).

Sembla, doncs, que ens puguem dar per contents amb aquesta explicació de les formes d'estructura radical alterada, tan generals en el País Valencià. Aquestes comprenen: la més normal *alborcer* Vilafamés, Carlet, Alzira, Confrides, *alborcera* a Serra de la Calderona; en forma més alterada *albrosẹ́* a Sorita, *azborsẹ́ra* Algar de Palència, *amborsẹ́r* Benifairó de Valldigna; d'on la fruiteta *albọ́rsos* a Serra, Carlet, Gandia, Alzira i Carcaixent, *ambọ́rsos* a la Valldigna (1961-3).

No em quedaria vacil·lació si no fos per certes formes del Nord castellà, que ja preocuparen Schuchardt i que em suscitaren (sembla que a ell també) la sospita d'un intermediari al·loglòtic: basc, aquelles, potser també àrab-mossàrab? *Vorto* 'arboç' en el gloss. aragonès de Palacio (c. 1400), i en els parlars castellans d'Àlaba, Biscaia i Rioja, alabès i santanderí *al-*

borto (1826), santanderí *aborto*, *algorto*.[7] El trasllat de la *-r-*, i més en formes ja d'antiga data, i davant una -T- intervocàlica llatina, ha de provocar forta sospita de la intermediació d'un antic dialecte basc; això pogué estendre's més: en veritat és incert (si bé no absurd) que vagi amb això el nom de l'alta fondalada de *Borts* al capdamunt de la Vall de Cardós (com suggeria jo en el *BDC* XXIII, 233), però *Arbetoneral*, partida d'Agüero (p. j. de Jaca)[8] bé sembla derivar d'aquesta arrel.

Essent versemblant que hi vagi haver aquest intermedi basc o ibèric en el Nord, ¿podríem pensar també en un tal iberisme en el Migjorn? Encara més alguna transmissió àrabo-mossàrab. Hi ha unes poques formes sospitoses d'això: *bǫ́rso* 'cirera d'arboç' i *borsẹ́s* 'arboços' a Sant Jordi del Maestrat, *abǫ́rsos* m'ho donen a les Serres d'Alzira com la forma més antiga en el país, *boç* a Calp segons *AlcM*. Són tan poques que no és difícil de mostrar-s'hi escèptic, majorment no havent-hi perací la *-t-* que ha semblat decisiva per a l'origen bascoide de les formes del Nord.

L'única cosa que donaria peu a la recerca d'anomalies és que en l'etimologia ARBUTEUS, reconeguda per tothom, hi havia un gros escrúpol fonètic. Segons les normes històriques dels nostres sons una -TI̯- intervocàlica s'ha de sonoritzar, donant primer *-dzʲ-* tot seguit *-dð-* o *-ð-* que aviat acabà en *-u̯*: *preu*, *palau*, *pou* (en els femenins *pobreða* > *-esa*, *-ea*, etc.), el tractament en *-ç* correspon a les combinacions sordes, no sonoritzables, en CI̯ o -TTI̯-: *braç*, *llaç*, *faç*, *peça* (PETTIA), etc. Dir que aquest punt és negligible o que admet excepcions, citant *plaça* de PLATEA, és demostrar una actitud inadmissible per al lingüista, o confirmar l'existència de l'obstacle, car justament *plaça* és ben sabut que s'explica perquè aquest antic hellenisme fou incorporat a l'estirp llatina de PLATTUS, tornant-se PLATTEA la base del llatí vulgar pertot arreu.

L'explicació d'aquesta dificultat l'he donada en síntesi a dalt: ALBŪCUS 'asfòdel' fou canviat en ll. vg. ALBŬTIUS d'on *albezó* > *albeó* > *ALBÓ*; degué haver-hi en terra catalana contacte íntim entre el nom dels dos arbustos (no mancats de llunyana similitud en sí i de nom tan semblant), i llavors, viceversa, l'originari ARBŪTEUS es tornà ARBŬCIU, d'on és ja normal que surti *arboç* amb sorda.

DERIV.: *Arboça* (supra). *Arboceda*: Serra de l'Arboceda, avantmural del Montnegre des de Pineda fins a Sant Pol. *Arboçar*[9] (supra); *arboça* [mj. S. XV, *AlcM*]. *Arbocer*, *arbocera* (supra). *Arbutina*. Notem que l'etimologia *ARBUSTIA que *AlcM* proposa per a *arbúcia* és inadmissible fonèticament (-USTIA > *oixa*) i en l'aspecte morfològic; cf. supra, nota 3, i veg. a *ARBRE*.

[1] Queda ja desbrossat algun problema: en el desacord sobre el nom del poble de l'*Arboç* (camí del Vendrell a Vilafranca) entre MzPi. i Moll (*AlcM*) és evident que té raó aquest últim, pels arguments sense rèplica que ell ja dóna, confirmats per la doc. antiga (que tinguérem ben en compte amb Fabra i Casacuberta en establir el 1933 l'ortografia oficial dels municipis del Principat). — [2] També Schuchardt, *ZRPh.* XXVIII, 193; XIX, 451; G. de Diego, *Contrib.*, 25-26, 185. Tot provisional, fins la meva nota, ja més orientadora (si bé aquestes hi afegeixen encara algun detall útil). — [3] Sanchis Guarner (*RFE* XXXIII, 28, 42) explica *albróθa* forma d'Aiguaviva de Bergantes per contaminació d'*álbre* 'arbre', i no dubto que en part té raó. Però a condició d'adonar-se que l'empenta inicial fou en el nom de l'arbust *arbocer* > *albrocer*, i que hi contribuí tant o més l'alteració més mecànica per repercussió, dissimilació i transposició de *r* (com ho prova ja la disjuntiva *alborç-/albroç-*). En *albroça* actuà encara la influència de *brossa* 'mateta': processos complexos, en què és justament la convergència la que consolida l'alteració i dóna aqueixa gran extensió geogràfica al fet. — [4] «*albors*, *-sos*, madroño(s); *alborser*: madroño, árbol» (f° 26); «*albors*, *-rser*: madroño», Lamarca; «*alborsos* = 'arbós', cast. *madroños*», MGadea, *Vocab.*, p. 75. — [5] I així fins a les comarques més independents i conservadores d'aquest domini dialectal, com el fons de les Guilleries: *ərbǫ́sus* pl. a Querós (1935). En l'alguerès *albǫ́š* «madroño» (*AORBB* VII, 66), junt amb fets fonètics sards, deu actuar la influència de *boix*. Però ja en el domini rossellonès tenim el nom de l'arbust en -ARIUM: *əlz ərbusẹ́s* partida entre Òpol i Vingrau (1960); per tant no és estrany que allí apareguin formes amb el radical alterat: *Còrrec dəlz əzbúrsus* a Cosprons (Portvendres). — [6] Per ex. a Gavarra (Segre Mitjà); en algun punt d'aquesta banda potser el derivat s'aplica a la fruiteta, car em parlaven d'un vessant on «hi ha molts *arbosẹ́s* a la tardorada» (1957). — [7] Ga. Lomas; Alcalde del Río, s. v. *muérgano*. — [8] Elcock, *1.ª Reun. de Top. Pir.*, 118. És sabut que hom ha pensat (i jo mateix no ho rebutjo, en el *DCEC*) a explicar el port. *medronho*, cast. *madroño*, i altres noms anàlegs de l'arboç, en un *ARBITRONEUS, ERB-, en relació amb l'astur. *albedro* [*DAut.*] i el port. *érvedo* ERBĬTUS, parallel a ARBUTUS, i aquest *arbetoneral* ho recorda. Cf. encara prov. *mourvenedo* (*Calendau*, XII, 37.2), val a dir que aquest es tradueix allí «genévriers», de manera que, pel que fa a aquest, potser és preferible creure en una vaga i insignificativa consonància. — [9] «alaudem in vineis et ad ipso *arbozar*», doc. del Vallès, a. 1087, *Cart. de St. Cugat* II, p. 295.

ARBOCELLES, mall. 'pinces per agafar pedres precioses' (*DAg.*, *AlcM*; *esbocelles*, *DAg.*), si sortís d'**albocelles*, potser supervivència mossàrab de vells jueus mallorquins, provinent de *BORFICELLAS per *forbicellas*, diminutiu del ll. *forfices*, *forbices*, 'tisores, pinces', contaminat pel sinònim *armolls*, *armolletes* (*MOLL*).

També es pot pensar en combinacions amb altres mots: FURCILLAS,[1] cf. it. *forfecchia*, it. dial. *forbicchia*, 'tisores d'orella' i 'perxa forcada per collir raïm'

(*REW*, 3437), it. *forbicina*, lomb. i emil. *forbezeta* (*REW*, 3435); o·bé més aviat un *MORDICELLAS (derivat de MORDERE, cf. el ross. *amorda(t)xes* 'molls al foc', *AlcM*). Semànticament està del tot allunyat del cast. antiq. i dial. *borcellar*, port. *esborcelar*, per als quals, veg. *DCEC* I, 474*a*34ss.

1 Ribag. *forcella* 'aspre forcat' (*AlcM*); basc *urkila*, *urkullu* «sostén de ramas», basc dial. *urkil*, gascó *hourcère* 'filosa forcada' (*DCEC* II, 946*a*35-41).

Arbocer, *arbocera*, V. *arboç*

ARBONÈS, 'vent del NNE.', també *albornès* i *narbonès*, dit així perquè prové del costat de Narbona. □ *1.ª doc.*: *alborneç*, 1891, Dicc. Val. de MGadea.

Definit inexactament per aquest com a 'vent Nordoest'. Segons els «Noms dels vents» publicat per Griera el 1914 (*BDC* II, 77, 86), a base de dades dels corresponsals de la S.F. de l'IEC, *arbonès* s'usa a Vic, Lluçanès i la Garriga, i *narbonès* a Prats per a «vent del Nord-est, del costat de Narbona», i el *Suppl.* de l'*ALF* (article *vents*) també registra *arbonès* per a diversos punts, tots del Rosselló o molt veïns (p. 758, 757, 863). Jo havia anotat a Sant Pol de Mar (1925) el refrany de mariners «*aragonès* al vespre — llebeig al dematí» amb traducció (potser només aproximada) 'llevant al vespre ---', i aquesta forma alterada per etimologia popular, *aragonès*, la localitza també l'article del *BDC* a Centelles. Al Perelló de l'Albufera m'explicaven que l'*albornés* és «un vent de llevant, però a l'estiu és al Nord» (1962); *albornés* en lloc de *arbonés* s'explica com *alborcer* per *arbocer* (veg. *ARBOÇ*), però en altres poblacions valencianes es conserven altres formes, sigui l'originària (*arbonés*, *arbonesada* a Cullera, *AlcM*) sigui *alboneig* 'tramuntana' (a Elx, *BDC* XVII, 53) degut a la influència de *llebeig* (cf. el refrany supra); i *AlcM* registra encara un val. *albornet* «vent en popa». No convé fonèticament l'etimologia àr. *barrānī*, en què pensava Steiger, *Contrib.*, p. 311n. El pas de *narbonès* a *larbonès*, per dissimilació, i després separació del fals article. *Narbona* i *Narbonès* han passat també a *Arbona*, *Arbonès* com a cognoms.

ARBRE, del llatí ARBOR, -ŎRIS, id. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Ja sovint en Jaume I, R. Llull, *Consolat*, *VidesR.*: «dats-me fusta, que molta n'ha aquí de ledó e d'uns *arbres* e d'altres», *Cròn.* (ed. Ag., 205), «creatura que à ésser e viure, axí con són erbes e *arbres*», *VidesR.*, f° 18v2, etc. Quant a significats secundaris em limito al de 'pal de nau', que també apareix ja des dels orígens: «nau o leny qui sia noliejat a quintarades, si li fall exàrcia, axí com *arbres* o àncores o timons, lo senyor ne deu comprar», *Consolat de Mar*, cap. 145, p. 160, «e trencà la cima de l'*arbre* de la nau del Sagristà», «totes les naus --- estigueren a *arbre* sech», Jaume I (*Cròn.*, 477, 94); Careta, *DBarbr.*, s. v. *pal*, hi afegeix una cita del *Tirant*; i OPou detalla: «*lo arbre*: malus, la part més baxa del *arbre*: pterna; lo mig del *arbre*: trachelus; lo més alt del *arbre*: carchesium» (*ThPu.*, 73).

Presenta actualment moltes variants fonètiques. *Abre* és la més estesa, i la trobem de vegades ja en el S. XIV, p. ex. en la *Questa* traduïda pel mallorquí Reixac: «¿no sabets vós que aqâst és l'*abre* que nostre mare primera plantà?», «lavòs dix Eva --- est ês l'*abre* de la mort» (165.36, 159.21, val a dir que *arbre* també s'hi troba i més sovint, p. ex. 159.18, 19, 165.33 i passim). Avui és *abre* l'única forma viva a Barcelona i a quasi tot el català central, igual a les Balears, molt predominant també en cat. occidental i valencià i coneguda fins i tot en algun punt del rossellonès.

Árbrə, per més general que hagi restat sempre en literatura, a penes se sent popularment enlloc: forma excepció una zona del Centre-Nord del Principat, especialment Osona; sento *árbrə* a gent enterament rústica de Balenyà, Taradell, Santa Eugènia, Sant Julià de Vilatorta, Roda de Ter (1935), cap al Nord arriba a Santa Pau (1934) i fins a algun poble de l'extrem oriental del Pallars (a Freixa de Sort, 1958: no sé si hi ha continuïtat fins ací). Però *ábre* si fa no fa pertot, fins en el Nord-oest: general a Cardós i Vall Ferrera (1932-34), i fins a l'alta Ribagorça (Cercuran, Espés, 1957, Benasc, 1965). A l'extrem Nord del català central apareixen altres formes: *álbrə* és de la part més alta de l'Empordà: Garriguella, Rabós, Espolla (1958), Agullana, Biure (1931), Boadella (1939), i almenys en altre temps devia baixar més al Sud, car es llegeix en un doc. de 1811 de Sant Jordi Desvalls (*BABL* VI, 484). Ara bé, més a Ponent, en aquesta combinació, la *l* s'ha de vocalitzar, i de fet és *áu̯brə* el que se sent a Llorona de Bassegoda (1932), Molló (1935), Setcases (1936) i fins a Sant Privat de Bas (1933), forma ja tradicional a l'Alta Catalunya: en antics goigs de la M. de D. de Queralt damunt de Berga: «a la soca d'un *aubre* / molt hermós i florit, / han trobat a Maria, / Mare de Jesucrist» (Milà, *Romllo.*, 74.1); tanmateix per la mateixa zona i més al Nord apareix la forma reduïda *áu̯rə* a Olot (*BDLC* III, 1906, 94; XII, 232; i així l'hi sento jo també 1933), a Camprodon, Vilallonga de Ter (1935), St. Aniol d'Aguja (1932) i Prats de Molló (1930, 1960). A la Ribagorça central: *árbels* a Llaguarres (1957) i vacillant entre *álbe* i *álbres* a Lluçàs (1956), i a Alcarràs *álbre* (1964).

Tanmateix la forma comuna *ábre* és també la general a tota la zona plana i cèntrica del català occidental (Balaguer, Lleida, Anglesola, Tàrrega: *BDLC* IV, 275). Entrant ara per terres valencianes *ábre* predomina a tot el Nord (Vilar de Canes, Vilafamés, Castelló, Vistabella, i en general al N. de la línia Benicàssim-Llucena) i més encara per tota la zona central fins força més enllà del Xúquer; tanmateix se sent *álbre* ací i allà en pobles del Nord: masades de Morella i d'Ares (1935), Portell, Castellfort, Benassal (1961); *ábre* és ben general a tot el Centre valencià (Puçol, 1962 i pertot). Però *álbre* reprèn des de les

poblacions de cap al Benicadell, ací amb caràcter generalitzat: Bocairent, Albaida, Aielo de Malferit, Alcoi, Xixona (1950-1963) i almenys és la forma popular cap a Monòver (Canyís, p. 31); Alcover (*BDLC* IV, 275) hi afegeix Benissa, Ibi i Biar. Pel que fa a les Illes, *ábrə* sembla que és unànime (mall., men., *BDLC* VIII, 240), també a Eivissa (PzCabrero), i ací la cosa notable és que el plural que s'hi sent és *əz ábrəns* (Penya d'Eivissa, St. Mateu d'Albarca, 1963).

En fi, entre les formes més notables hi ha la que ja és antiga en rossellonès: *aibre*. El punt de partida d'aquesta és una antiga dissimilació *asbre* (comparable a *sastre* < *sartre*, *asmari* < *armari*). I així ho trobem, en efecte, en alguns textos nòrdics arcaics: «à composat per una soqua de *asbre*, la qual era en lo rech de Thoÿr», doc. de 1377 (Alart, *InvLCat.*). Per tant no s'ha d'esmenar el text de Cerverí de Girona, en *Lo Vers de l'Acusador*: «qu'eu trob ligén c' aman fay bona fi / ben esperan, pus a bon *asbre* ·s li» (ed. Ug. 8/ed. Ri., 93, v. 40) per més que ni Kolsen (*NphMgn.* XXXIX, 314ss.) ni Riquer no ho entenen, però «·s li» és 'es lligui, s'adhereixi' i el sentit és el del proverbi castellà «quien a buen árbol se arrima, buena sombra le cobija»; cf. encara *asbrer*, infra, en el *Tirant*.

No obstant, aquesta forma aviat evolucionà fonèticament en la direcció normal en els mots com *almoina* < *almosna* ELEEMOSYNA, *mainada*, *vailet*, *raima*, canviant-se per tant en *aibre*. Així ho trobem ja més d'un cop en les *VidesR.*: «pren, donques, altre exempli: d'un *aybre* que aja sobre si la resplandor del sol: dementre que hom la tayla, lo colp él receb, mas la resplandor senes tot taylament està», f° 31r1, «per femna fo folia, e per femna fo saviesa; nud fo Adam e nud fo Crist; la mort fo per l'*aybre*, e la vida fo per l'*aybre* de la crou», f° 86v1 (i veg. encara 146v2, 167r2, 182v2, 185v2, 190v1). És també freqüent en molts textos medievals de la zona: «nul hom no aus plantar *aybre* fruter o no fruter --- e totz los *aybres* qui --- no són fruyters, que·ls agen a taylar ---», doc. de 1292, «pusca talar --- en lo dit bosch de Querenssà de tota la rabassa de fust, e que no·n tallen *aybre* negun qui fos bo a selcles», doc. de 1309 (*RLR* IV, 513; VIII, 69), i vegeu-ne encara d'altres de 1323 (Alart, *InvLCat.*, s. v. *plantada*), i de 1311 i 1312 (*RLR* XXIX, 57, 63).

Altrament no es tracta pas d'una evolució despariada o sense paral·lels, car la mateixa veiem en *maibre* per *marbre*: «4 morters de pedra *maybre*» en doc. de 1421 (Alart, *InvLCat.*, s. v. *pedra*), altres exs. de *pedra maybre* en un doc. de 1388 i en dos de 1389 i un de *panni maybrins* en dos docs. de 1307 (Alart, *InvLCat.*, s. v. *maybre*).

Ara bé la forma *aibre* és avui quasi general en el domini dialectal rossellonès (Fouché, *PhonHist.*; Grandó, *MiscFabra*; Volart, *BDC* II, 51). Incloent-hi Cerdanya, fins part de la Baixa Cerdanya: Guils (1935), Vallcebollera, Portè, Sallagosa, Ro, Er (1959); i després general en el Conflent, Rosselló i àdhuc part del Vallespir: a La Menera, les Illes, Albera, Montesquiu, Sant Cebrià, Tuïr, St. Hipòlit, Clairà, Vingrau, Tarerac, Saltó, Els Angles, Formiguera (1959-60), de manera que per trobar altres formes ens hem d'acontentar amb l'extrem S. i SE.: *áu̯rəs* a Valldequers de Prats, *árbəs bláŋs* a Cotlliure, *ábrə* a Tatzó (1960).

Passem ja quasi als compostos, amb la combinació *arbre blanc* [Eiximenis, *DAg.*]. Usual a gran part del nostre territori continental: *əlz árbəs bláŋs* lloc en els afores de Cotlliure. Això forma part del concepte del que en diuen *arbres de ribera* (*CostCatMancom.* I, s. v.). A Gósol em diuen que són *arbres de ribera* però no *àlbers* (com diu de Vic el *DAg.*), a St. Pau de Seguries em deien que és sinònim de *beç* o sigui 'bedoll', al Vilar d'Urtx que és una mena de pollancre baix, però a Estamariu m'ensenyaren que era diferent del *glop* (que allí és el nom del pollancre), a Roda de Ribagorça apariaven sense confondre'ls *abre-bl̥áŋkos* amb *čópos*; no és exclusiu del Nord, car també en el Migjorn valencià hi ha l'*arbre blanc* a la Nucia, però allí és un 'àlber'.

DERIV.: *Arbram*. *Arbrar-se*. *Arbrat*. *Arbratge* (Jq. Ruyra).

Arbreda [escr. Renaix.: *Atl.*; *La Papallona* de N. Oller; Teo. Llorente]; *alboreda* [S. XV?, *Ordin.* Castelló, *AlcM*; «ne ficaren altres dues <fites> al cap de la *alboreda* que·s diu d'en Azquó, de fora la paret de la dita *alboreda*», 1402, *Priv. de Catí*, *BSCC* XIV, 347; «e axí anant --- veren luny una gran *arboreda* e tiraren vers aquella part e, com hi fossen, trobaren una gran céquia d'aygua ---», *Curial* II, 81; «posaren-se per les *arboredes*, cascú ab sa dama», *Tirant*, Ag. III, 45; avui *arboreda* segueix usant-se a Tortosa o Ribera d'Ebre, Arabía, *Misc. Folklòrica*, o. 162]: *aubrèda* segueix molt viu pel Baix Ter (Cervià, Canet de Verges, 1964); «ses luxurioses *aubredes* van desapareixent destralejades per l'artigayre», MVayreda, *La Punyalada*, pròleg, p. 31; i pronunciat *aurę́da* és vivíssim a tots els pobles de la Vall d'Àssua (Llessui, Sorri, etc.), on me'l defineixen «és un bedre, com un pastural». En alguns punts del Migjorn valencià *un arbolio* 'una arbreda' (Alcoi, 1963) possiblement és romanalla mossàrab (ARBORĒTUM > **arborido*). *Arbrediu* (*DAg.*).

Arbrer, pertanyent a diversos tecnicismes. 'Barra central de certs artefactes', 'en particular, de la ballesta' [1413, St. Vicent Ferrer, *Quaresma*, 131.68; diversos inv. de mj. S. XV, *AlcM*]; «una ballesta desencavalcada, que ara novament han trobat, que no sta ligada lo braç ab lo *asbrer* ab fil, com acostumen les altres de estar», *Tirant* (ed. pri., cap. 99; Ri., 226; per a la *s*, veg. *asbre-aibre*, supra); en una endevinalla rossellonesa del S. XVII: «—Al bosch neix, al prat peix, lo ferrer lo fa, la dona lo fila? —L'*arbrer*, qui·s fa del fust; la nou, de la banya del servo; la arch, que fa lo ferrer; la corda, que fila la dona» (Alart, *RLR* XI, 8); modernament és en particular notable el sentit d''esòfag', viu en alguna comarca pirinenca i a les Illes (*AlcM*), sobretot a Eivissa («*bré*: esófago», PzCabrero); a propòsit del mal desig popular «mal et

rompesses *l əbrę́*», em deia el doctor I. Macabich (1963) que, consultat un carnisser, l'hi havia descrit com «una víscera del pit, de forma ramificada»; mall. *fer s'arbré(r)* 'obrir en canal' (*BDLC* XII, 340; Spitzer, *ZRPh.* XL, 217-8).

Arbreria 'arbreda, bosc, conjunt d'arbredes' rossellonès (Banyuls de la Marenda, 1960), valencià («hi ha oliveres, algun garroferot, terra-pa i *abrería*», St. Jordi; «allà comença l'*abrería*», Vilanova d'Alcolea, 1961). *Arbrissa. Arbrissell. Arbrissó. Arbriu. A(r)-brenc.*

Arbret [«*albret*: arbustum» en el cap. *Caça dels pardals*, junt amb «*lo vesc*: viscus», OPou, *ThPu.*, p. 55]. *Arbruixell* 'arbust' mot d'extensió molt limitada, sobretot valencià [1575, «hortalisses --- altres herbes y *albruxells*, agrelles, ala --- broyda, dacsa, gavarrera», OPou, *ThPu.*, 48*b*; «*albruxell* o arbret que no és arbre ni herba, frutex», «les vergues del *albruxell*: virgultum, surculus», ib. 58, 59; «aquella plantada del vuy florit *abruxell*», Bodria, *Llibret de Recorts*, *BDLC* VI, 1911, 272].¹

Arborar 'posar dret un arbre, en particular l'arbre d'una nau' [document de Barcelona, 1254, publ. per Carreres Candi, *Miscellània Històrica Catalana*, II, 264; «tantost *arboraren* e cal[l]aren e feren vela», Desclot, 129 i d'ací *arborar àncores*, *Consolat de Mar*, *DAg.*; «que un arbre gran sia posat et *arborat* en la gol[l]a del grau de Tortosa», prop la barracha del gol[l]er», doc. de Tortosa, a. 1340, *BABL* XI, 397; doc. rossell. de 1649, *RLR* LXIII, 96]: que podem mirar com a resultat fonètic no sincopat del derivat de ARBOR- en posició pretònica (més conservadora que la proparoxítona, en una combinació consonàntica complexa).

D'això es passa després a les idees d'"alçar banderes, especialment en una nau' (Muntaner; doc. del S. XV, Comes, en *DBal.*)² i 'proveir d'arbres' (Eiximenis; «ribera que hi ha molt ben *arborada* de diversos arbres», *Tirant*, *Ag.* I, 126),³ i després a través del matís de 'enlairar enèrgicament' [*Tirant*, etc., *AlcM*], s'arriba (sobretot en el refl. *arbǫrar-se* i el part. *arborat*) al sentit de 'exaltat, acalorat', tan viu en els escr. Renaix. (*'la set que l'arbora, l'amor que l'arbora'*, *DAg.*): «Mallorca. --- el primer dels presos que va albirar-la ens va cridar a la reixa, *arborat* d'una illusió impensada: la presó s'havia fet gran», PCoromines (*Elogi de les Muntanyes*, 1921), «les meves ciutats són esperits vigilants --- les meves multituds cremaran *arborades* com una teia», id. (en una part de les *Cartes d'un visionari* que quedà inèdita en el llibre [a. 1918], veg. *Diaris i Records*, vol. II), on veiem com el mot va passant a l'esfera ideal d''incandescència' (però això no significa que vingui del ll. RUBOR, com el cast. *arrebolarse*, com s'ha pensat algun cop, encara que arribi a significar materialment 'enrogir, inflamar-se'); el teatre, amb «siluetes de dones joves --- amorosides pels velluts-xifó o *arborades* de tuls i de sedes i moarés, és d'una elegància metropolitana», id. (*L'Esq. de la Torratxa*, 25-X-1929; *Di. i Records* II, 288); també usa *arborar-se* MVayreda (cita de *La Punyalada*, p. 98, s. v. *GUASPA*) i eiv. «*esborà*: encresparse el mar, (en)arbolar» (PzCabrero); *arborejar* intr. sembla aplegar la idea de 'ramificar-se' amb la de 'color' en JRuyra: «en la seva carassa magra no hi ha més que blancor, llevat de la tinta blavissa que li acoloreix esblaimadament les nines dels ulls i de les venes que li *arboregen* pels polsos» (*O. C.*, 83).

Amb matís material, parlar mariner, *arborar* expressa objectivament la idea de clavar o plantar l'arbre de la nau (*ərbǫ́rən* encaixant amb la paramola, St. Pol de Mar, 1928): d'on el *banc d'arborar* (intermedi en les grans barques entre el banc de proa i el del terç, en el qual va clavat l'arbre; a l'Escala n'hi ha que ho diuen bé, d'altres pron. *burá* o *əlburá*, 1937); també *banc arborer* a Tortosa (Moreira, *Folkl. Tort.*, p. 517); *əlburədúrə* 'el pal que sosté la vela, el conjunt de cordes' a l'Escala, 1937; *desarborar* [Muntaner, batalla naval de Nicòtera], *desarborat*, *desarborament*.

Enarbrar 'enasprar o apuntalar una planta dèbil', nota de Verdaguer a l'última versió de l'*Atl.* (orig. de 1877): «per què a mon coll, oh filles, *enarbro* vostres brassos» (v, 28*a*); cf. el fr. *s'enarbrer* 'encabritar-se (un cavall)' (ja en els *Faits des Romains*, a 1213, 490.27, *Rom.* LXV, 489). *Arboradís*; *arborador*; *arboraire*; *arborament*.

Cultismes derivats: *Arborescent*, *arborescència* [abstracte; i també 'arbust ramificat en forma d'arbre', Ed. Fontserè, *CiFiNat.*, 176]. *Arbori. Arboritzat*; *arborització.*

Arbust [1839, Lab.], pres del ll. *arbustum* id., i primer 'bosquet', 'sementer d'arbres', derivat del ll. arcaic *arbos* (per *arbor*); *arbustiu*. *Arbúcia* [*Costum.-CatMancom.* I, s. v.; *AlcM*].

Benasc *albera* 'tascó que serveix per asclar llenya' («'pieza de madera o metal que sirve para hender cuerpos sólidos': *pórtame l'albera que trencaré llenya*», Ferraz, p. 19-20): no sé si de *arb(r)era* dissimilat o de ARBOREA > *arboẹra*.

CPT.: Ultra *arbre blanc* i *arbres de ribera* (supra). *Arbreforc* (VCatalà, *AlcM*). *Arbrepoll* (NOller, *AlcM*). *Arbrespín* (*DAg.*, però potser més aviat aranès o altrament occità, i potser és error per *albespín*). Cultes: *Arboricultura*; *arboricultor*; *arborícola*. *Arboriforme.*

¹ ¿Potser antic manlleu de l'italià? Andreu Febrer usa *arbruscells* calcant *arboscello* de Dante, *AlcM*, ço que, però, no prova gran cosa donat el caràcter artificiós i mal català de la seva obra. Cf. el topònim *Albuixec* a l'Horta valenciana? — ² «Prengué a sa mà lo estandart real --- y aquell *arborà* y alsà en alt hi·l posà en lo lloch ---», doc. Bna. 1620 (Bofarull, *Marina*, 109, 110). — ³ Hi ha amb dissimilació *arbolat*, que no hem de creure castellanisme, quan és del català muntanyenc: «en lo Vedre hi ha peixent i és *arbolat*», sentit a Castellviny (Pallars Sobirà, 1958).

Arbrocer, V. *arboç* *Arbúcia*, V. *arbre* *Arb(r)uixell*, V. *arbre* *Arbust*, *arbustiu*, V. *arbre* *Arbutina*, V. *arboç*

ARC, del ll. ARCUS, ARCŪS, id. □ *1.ª doc.*: S. XIII; *ipsos archs*, quasi topònim en doc. de 1078, del Cart. de St. Cugat (II, p. 355).

AlcM el testifica en el *Consolat de Mar* com a nom de l'arc de ballesteria. Ribagorça (començant des del curs de la Noguera) està inclosa dins la isoglossa de conservació de la -U darrere tot grup de consonants, per tant allà s'ha conservat *arco* fins en la zona de dialecte català pur, i a Areny el nom del Carrer *delz Árkos* (1957) és arcaisme dialectal, no pas castellanisme.

Com a nom de l'iris ja el tenim en el S. XIII, en la *Crònica* de Jaume I: «levà·s un orre temps de levant e féu un *arch* blau e vermeyl d'aquests que ·n dien de sent Martí» (474); «lo tro e lo lamp e l'*arch de Sant Martí*» en la traducció del *Corbatxo* per N. Franch (S. XIV), *BDLC* XVII, 43: més testimonis d'aquest en escriptors medievals citen *AlcM* i el *DBal.*; denominació general avui en el nostre domini lingüístic, salvant que en algun punt diuen més aviat *l'arquet de St. Martí* (Formiguera de Capcir, 1960) i cap a Ribagorça *l'arc de Sant Joan* (a Durro, *AlcM*): a les Viles de Turbó (Cercuran) és popular el proverbi meteorològic «el *arco San ḫuan* — aigua pa deman» (anuncia pluja: *para-li el baci* recomanen a les terres de la costa, almenys quan surt al matí). Segurament té raó Rohlfs en suposar que en aquesta denominació *Sant Martí* ve d'una substitució cristiana d'un mite pagà (*ASNSL* CLXXV, 69). Per a les terres veïnes, veg. els estudis de S. Merian, *Die französische Namen des Regenbogens* (Halle 1914); G. Bähr, *El arco iris y la vía láctea en Guipúzcoa*, *RIEB* XXII. OPou: «allí hon carrega la bóveda o *arc*: incumba; viola de *arc*; lyra; lo *arc* de la ballesta: arcus aereus; lo *arc* de fust: arcus ligneus; lo *arc* de Sant Martí: iris, iridis» (*ThPu.*, 91, 168, 171, 172, 336).

DERIV.: *Arcat* adj. [mj. S. XIV: «que·s fan dir dones del temps, / e dones de la verdura / --- / qui porten celles *arcades*, / e de quatorze colors / van pintades, e pinçades / ---», Eiximenis prosificat en el *Llibre de les Dones* I, 26; *EntreDLle.* I, 170; també en el *Llibre dels Àngels*, *DAg.*]; *arcar* tr. (Lacav.); *arcada* f. [doc. de 1404, citat s. v. *arquet* en *AlcM*; *Tirant*, cap. 289, part que potser encara és de Martorell, c. 1460] «allí hon carrega la bóveda o arc: incumba; *arcada*: hic arcus», OPou, *ThPu.*, p. 91; «a l'Albi tenen un maig qu' és bo per fer-n' una *arcada*, / que n'és tort y geperut: gran falta li han trobada; / nantres sí que en tenim un, / una pessa ben llestada», Milá i F., *Romll.*, 357.1; té en particular el sentit d'"arcada d'un aqüeducte, d'una font' [Verdaguer; el del Mas Comte de Perpinyà, *DAg.*], el de Benasc (Ferraz, p. 23), el de Xert, les moltes de les velles sèquies de Sumacàrcer, etc. *Arquejar* tr. 'batre la llana amb una verga flexible' [1436, *AlcM*], +intr. 'flectir-se' («ja punyen y ja 'njeguen los bons destrers, / los bons destrers *arquejen* sota llur pes», Milà i F., *Pros Bernat*, v. 109), refl. 'corbar-se' («en gran amfiteatre la timbera / *s'arqueja* cap al cingle de Batera», Verd., *Canigó* IX); *arquejament*; *arquejador* 'el qui bat la llana' [«ni a neguns *arqueyadors* ni pintenadors de lana, ni a lavadors ni a lavaneres de lana, ni a filaneres ---», doc. rossell. de 1311, *RLR* XXIX, 55; 1312, *AlcM*].

Arquer [«un *arquer* trasch-li ab una sageta, que li partí lo cor», Llull, *Blanq.*, *NCl.* II, 173.7]; *arquera* 'espitllera' [S. XIV, *Cròn. del Cerimoniós*, 199]; avui aran. *arquèra*, bearn., gascó *arquère* (Lespy, Palay), prov. *arquiero* (*TdF*), tots els quals avui signifiquen més aviat «petite fenêtre, lucarne étroite et longue», però antigament havien designat una 'espitllera': de significat i origen parallels, el fr. *archière*, a.-al. mj. *arkener*, *erkel*, al. mod. *erker*, gr. mj. ἄρκλαι (< b. ll. *arcula*) (LWiener, *ZRPh.* XXXV, 465). *Arqueria* 'sèrie d'arcs' (Lladonosa, *Ciutat de Lleida*, p. 93, amb referència a 1490-94). *Arquet* [S. XV, *AlcM*; «viola de arc: lira; lo *arquet*: plectrum cetaceum», OPou, *ThPu.*, p. 68]; *arquetada*; *arquetejar*. *Arquillo*; *arquillada*. *Arquitxons*. *Arcuació* [1868, *SLitCosta*], pres del ll. *arcuatio*; *arcual*. *Enarcar*; *enarcament*. *Sobrearc*.

Arçó [S. XIII, Desclot, Menaguerra; «les petites atxes portaven en l'*arçó* de la sella», «com tingué la cama damunt los *arçons* de la sella, vench lo senyor d'Agramunt ---», *Tirant*, *Ag.* I, 211; II, 248; «lo *arçó*: manubrium ephippii», OPou, *ThPu.*, p. 35], del ll. vg. *ARCIO, -ONIS, derivat de ARCUS (en el sentit de 'arc de la sella'), comú a totes les llengües romàniques d'Occident, i igualment antic en totes elles: vegeu *DCEC* I, 294-5; avui *arçons* segueix essent usual en els parlars locals:[1] a Arcavell (Urgellet-Andorra) són un dels arreus de les cavalleries (1936), a la Vall de Boí són el tipus local d'"arguenells' (consten de *picolls*, la fusta que baixa pels dos costats de la bèstia, *braços* —mòbils, que s'alçen per sujectar l'herba, etc.— i *barres*: els travessers; Taüll, 1953); *desarçonar*.

CPT.: *Arç-botant* [1759], pres del fr. *arc-boutant* (> cast. *arbotante*, 1504, 1681; *brotante*, 1575), cf. *BOTERELL*, *DCEC* I, 500*b*. *Arquivolta*, cf. *DCEC* I, 253.

[1] En les *Novelletes menorquines* de Ruiz i Pablo, ed. *IdOr.*, 48: «l'espasí amb puny d'or, magnífiques pistoles d'*arjó* ---», forma que no trobo confirmada: err. tip.?

ARÇ, nom de diferents arbustos espinosos, principalment l'arç blanc, rosàcia del gènere *Crataegus*, mot pre-romà hispànic, emparentat amb l'arag. *artos* id., astur. *artos* i mossàr. *ârča* 'esbarzer' o 'argelaga'; és possible que hi hagi algun parentiu amb el basc *arte* 'alzina', i com que en algunes comarques es diu *arça*, la forma originària podria ser *ARTĔA o *ARTJO. □ *1.ª doc.*: 1650, *DTo.*; és possible que *Campo Artoso*, afrontació en un doc. pirinenc de 954, contingui una variant de l'adjectiu *arçós*; el mossàr. *arča* i *arsa* ja es documenta en autors dels Ss. X-XII.

En el *DTo.*: «*ars, arbre espinós*: oxiacantha». Serra i Vilaró, *Les Baronies de Pinós i Mataplana* III, 81, llibre ric en doc. de l'Alt Berguedà, diu que *Cam-*

po Artoso, que ell en diu «*Camparçós*», figura el 954 com una afrontació de Roset. Altrament no hi ha grans novetats a aportar al que ja vaig resumir en l'article *arto* del *DCEC* (I, 97). Com que dos jutges tan excellents com Rohlfs (*Le Gascon*, 2.ª ed., § 15) i Moll (*AlcM*, 2.ª ed.) s'han adherit a les meves conclusions en aquell article, serà avantatjós començar reproduint-lo i fent-hi les addicions que s'hi puguin aportar. *Arto* és un mot principalment aragonès en llengua castellana (Echo: *ASNSL* CLXVII, 250; Fonz: *AORBB* II, 256; Borao),[1] però també s'usa *artos* «zarzas» a Astúries (Rato; *artu* = *escayu* en el bable oriental de Colunga, Vigón). A part del *crataegus* designa diverses menes d'esbarzers o argelagues i mates semblants, veg. les cites de Colmeiro en el *DHiAc. Esp.*

El català *arç* és d'ús general en tot el Nord del domini: segons *AlcM* «tota Catalunya i el Maestrat», però en terra valenciana arriba encara poc o molt més al Sud.[2] Personalment el tenia llavors anotat a l'Alt i Baix Urgell, Ripollès, Osona, Garrigues, Priorat; després, però, el vaig sentir no menys abundosament en el Solsonès (*Font de l'Arç* a Ladurs), Berguedà (*Camp de l'Arç* a Saldes), Pallars Jussà i Sobirà,[3] i fins a l'Alta Cerdanya: a Porta (*ársus*), Dorres i Osseja (com a nom d'una mata que fa *morellons*, fruiteta, 1959).

En mossàrab trobem formes que provenen d'un tipus *ARTĔA: *'árṣa* «cambrón» en Abenaldjazzar (S. x); *'árĝa* «zarza» en el saragossà Abenbeklariš ('fill del Beclarès', c. 1110), grafia que en realitat vol representar *arča*; i, com a nom, «francès» (és a dir mossàrab del NE) en l'anònim sevillà de c. 1100.[4]

Una forma femenina corresponent, *arça*, avui és viva en el Rosselló (passatges de PBerga i ECasaponce en *AlcM*), i existí més al Sud: «ara ve la primavera: las *arsetas* floriran, / floriran clavells i lliris / y las rosas de tot l'any», Milà F. (*Romllo.*, 139, en la versió F recollida en el Gironès). Sembla que el masculí «*arços*: esbarzer» també es diu en punts del Rosselló (glossari de les *Catalanades* de Saisset, p. 249), però tenim més comprovada en el domini dialectal rossellonès la forma femenina.[5]

Rohlfs (*ZRPh.* XLVII, 397; LII, 67, 72; *RLiR* VII, 152; *BhZRPh.* LXXXV, § 53) va suggerir que hi hagué parentiu entre *arto* i el basc *arte* 'alzina' (cf. el compost *artegi* 'garrigar', «taillis»), fent observar que els garrics o alzinois porten sovint el mateix nom que molts arbustos espinosos, cf. cast. *chaparro* «carrasca» al costat del basc *sapharra* «bosquecillo», «seto», cast. *chaparral* 'espinar': el significat primitiu comú seria 'bosquina baixa, silvestre i espinosa'. Algunes confusions del Gloss. de Simonet relatives a aquest mot ja foren rectificades per M-Lübke, *RFE* VIII, 232, cf. REW_3, 615a[6] (cf. també l'article *zarza* del *DCEC* i ací *ARTIGA*).

Si no tinguéssim les formes mossàrabs (i alguna altra), el que es podria sospitar és que el cat. *arç* estigui per *arts*, plural equivalent del cast. *artos*, pres per un singular, puix que en català modern *arts* i *arç* sonen igual; però el mossàrab és fort indici de l'existència d'*ARTĔA, i del masculí corresponent pot sortir el nom català, Fins i tot, si la teoria basca de Rohlfs es pogués pendre literalment i sense complicacions, podríem interpretar que aquest ARTE-A no és més que el nom basc de l'alzina en la seva forma articulada, afegint-se-li l'article -A. Però àdhuc deixant de banda aquesta suposició incerta, la teoria del pas de *art(o)s* a *arts* > *arç* es podria argumentar amb bones aparences de suport.

A Sorpe, en l'alta Vall d'Àneu, hi ha *la Carrua* ('còrrec, estimball de troncs') *de l'Arto* no lluny del *Clot d'Arç*.[7] A Coll de Nargó, un toll del Segre s'anomena *Racó 'ls Ars*, cosa que suggereix que hi vagi haver un singular *art*.[8] El nom *Coll de l'Art* el sé en un parell de localitats, en especial un veïnat ben conegut en el terme d'Ogassa, damunt les Mines de Surroca (Rip.), i de fet això és parallel del nom força repetit de *Coll d'Espina* o *Collsuspina*. *Coll d'Artedo* en el terme de Bivils (Alta Ribaforça) és revelador d'un nom de planta en el radical, gràcies al seu sufix collectiu -ETUM i *Font d'Arté* a Berganui;[9] també tenim la Collada de l'*Artó* en el terme d'Abella de la Conca; està comprovat per dotzenes de noms de Pallars i Ribagorça que allí els collectius de noms de plantes en *-osa* (del tipus d'*avetosa*, *carrascosa*) es redueixen a *-oa* (que sovint passa a *-ova*, etc.); ara bé, al costat d'aquest *Artó* tenim el nom de l'antiga pagesia d'*Ortonoves* en el terme de les Anoves, damunt Oliana; i al costat d'*artos* hi ha *Ortoves* o *Ortogues* a Viacamp. No cal dir que en aquestes formes s'ha barrejat HORTUS per etimologia popular, com ha passat també en el poble d'*Ortoneda*, Conca de Tremp, i en el de la *Parròquia d'Hortó*, poc aigües avall de la Seu d'Urgell.[10] I el més clar és *la Font dels Artos* en el terme de Dorve, a la sortida de la Vall d'Àneu.

Com a conclusió de tot això arribem a la certitud confirmada encara per l'afrontació de 954 indicada per Serra i Vilaró: que *artos* també va existir en el català preliterari com a nom de l'arç o d'una mata semblant. I no obstant tampoc no podem dubtar de la força de les formes mossàrabs *arča*,[11] *arsa*, *arču*, com a prova del tipus ARTĔA, ARTIO, majorment anant acompanyat això pel rossell., cerdà i gironès ant. *arça*, i de les nombroses combinacions *els arços*,[12] *Comarçosa*, *Font de l'Arç*, *Camp de l'Arç*, i d'altres que ja he especificat. No hi pot haver, doncs, disjuntiva entre les dues possibilitats. Hem de concloure, al contrari, que a Catalunya se sumaren, i que *arts* hi coincidí amb *arç*, *arça*, ARTIO o ARTEA.

DERIV.: Maestr. *arcino* «endrino». *Arçar*; *arçada*; *arçosa* (cf. n. 3). *Arçot*.

CPT.: *Arbullòner* (nota 2). *Arçaus* < *arç aub* < ALBUS.

[1] Després vaig sentir jo mateix *arto* 'aranyoner' ja a Viu de Campo; *un faixo d'artos*, V. de Gistau; anàleg a l'*arañonera*, però distint, Bielsa; *artos blancos* i *negros* a Orós i a Arguisal; espt. l'arç blanc, Linás de B. i Echo; també el sento a Gavín i el col-

lectiu *los Artales* a Senegüé; el pròpt. dit fa *biturones*, que són vermellets, mentre que els *arañones* els fa l'*arto bajo o negro*, Aragüés. 1965-6. Més dades en Krüger, *Die Hochpyr.* A I, 53. *Artacines* allí mateix com a nom d'una mala herba que es fa entre les patateres (1966) sembla ser un derivat del mateix, cf. n. 9.—[2] Vaig apuntar-lo fins a la Pobla Tornesa i l'Alcora; també a Fredes, Sorita, Morella i Benicàssim. En aquestes tres poblacions *ársos* en plural. A Fredes unit amb l'*aranyoner*; a Sorita explicaven que en el Barranquet de la Sarsa hi havia «molts de *ársos* i *albarzés*». Fins a Torís, a l'O. de la capital, es degué usar car d'allà tinc nota que l'+*arbul̦onę́r* és entre *arç* i *coscolla*: encara que sembla que això sigui una explicació meva més que de l'informador; tanmateix el mateix *arbulloner* sembla ser un antic **arç bulloner*. De tota manera el valencià central usa *espinal* en lloc de l'*arç* del Principat, observava Renat ja el 14-IV-1934 en *El Camí*. Des de l'Horta valenciana cap a Migjorn no vaig sentir el mot enlloc. — [3] «Clot d'Arç» a Sorpe, «Coma d'*Arç*» a Montcortès. Com que d'aquest també en diuen *Comaçosa* (amb *rç* > *ss*), tenim prova que allí l'adjectiu *arçós* ha de ser molt antic, i amb *rç* radical, que en el compost es reduí amb el temps a *s*. — [4] En l'anònim es va produir una confusió inextricable entre *'árğa* i *'uréğa* 'orella', deguda segurament a apunts que l'autor devia pendre sense vocalitzar, confiant la vocalització posterior a la memòria. Veg. el que diu Asín, i observem que allò que ell, en el passatge segon citat, vocalitza falsament *'urğu blîṭa* o *'urûča ballîṭa* 'mandràgora' és el mateix que Abendjóldjol, Abenaldjazzar i Abenbeklariš donen com a *'arğo ballîṭo* (= *arčo bellido*). Per a confirmació notem que en la p. 184 diu que en romànic la mandràgora s'anomena *mûra*, nom que en el primer passatge ha donat com el del fruit de la *'árğa*. Per tant s'ha d'esmenar *'urğu* en *'árğu*, o potser més aviat *'árğa*, i *'urûča* en *'árča*. Aquest *'árğu* seria la forma corresponent al cat. *arç*, i *'árğa* al rossell. *arça* (això si aquest no és un nomen unitatis tret de *árğ(u)* segons el sistema aràbic). — [5] *Ársə* 'esbarzer de móres' a Òpol (i allí *la Font de l'Arça*) 'romeguera' a Salses, amb partida *L'Arça* entre Garrius i Santa Coloma. Ant. Cayrol (PCerdà, *Contalles de Cerdanya*, 76), que és de Sallagosa, usa *arça*, i així ho sento a la Baga de l'Alta Cerdanya: a Llo, Ur i Naüja. A Er l'identificaven amb la *garravera*, i precisaven que fa la fruiteta dita *grattecul* en francès, afegint que a la partida *Els Arcers* hi ha «un munt d'*arces*» (1959). Veg. també el curiós topònim *Salarsa*, que explico en *EntreDLle.* II, 130. I és ben concebible que el nom del poble d'*Alsamora* entre Tremp i la Ribagorçana surti d'*arça-móra* i no de l'etimologia aràbiga que vaig raonar en E.T.C. I, 265, cf. I, 267, 25, 118. — [6] Notes posteriors als treballs de Rohlfs i meus poca cosa útil han aportat (JHubschmid, *Orbis* IV, 218; *Pyrenäenwörter vorr. Urspr.*, 61n. 175), o bé res, si bé provant d'introduir-hi confusió: sembla ser el que intenten Harri Meier, *RFgn.* LXV, 258-9, i G. de Diego, *RFE* XLII, 1-18. No crec tampoc que hàgim de donar valor a la semblança amb el grec *ἄρκτιον* 'bardana' (deriv. d'*ἄρκτος* 'ós'), en Nicandre de Colofó (S. II a. C.) i en Dioscòrides. Planta tan diferent. Sens dubte crida l'atenció que l'almerienc Abentarif (S. XII) tradueixi *ἄρκτιον* per *bardûneš*, aquest en el glossari de Sevilla (Asín, 33-34) és «especie de espino, cardillo». Però en això no hi ha més que una coincidència de noms, i probablement una confusió d'herbolaris induïda per aquesta semblança. — [7] El fet que en aquest un dels meus informants pronunciés *árts*, segurament manca de valor, i es deurà precisament al veïnatge entre els dos noms. — [8] Potser desvirtuat pel fet que en el mateix terme hi ha també un *Toll de l'Arç*. — [9] En *Le Gascon*, 2.ª ed., Rohlfs afegeix artàch «arbuste, buisson» recollit a la vall de Banyeres de Bigorra.— [10] *Ortedó* poblet bastant important entre la Seu i Fórnols de Cadí, també havia estat *Artedon*, només és que ací igual pot tractar-se d'un derivat directe del basc *arte* 'alzina': ARTE-DUN, mantenint la -D- intervocàlica per romanització tardana, o per la consciència del caràcter compost del nom. — [11] Simonet cita encara el nom del poble d'*Archilla* a la prov. de Guadalajara, que ja figura com a *Archiella* en el Fuero de Guadalajara; i algun altre topònim del Sud d'Espanya. — [12] *Arços* en plural no sols és la forma que vaig anotar en les localitats que ara he esmentat, sinó encara a Arcavell, St. Pau de Seguries, St. Bartomeu del Grau, L'Estany, Pobla de Cérvoles, el Lloar, la Vilella Alta.

ARCA, 'caixa gran', 'nau closa de Noè', del ll. ARCA id. □ *1.ª doc.*: 'caixa gran' S. XII; en el sentit de 'sepulcre prehistòric', a. 875; usat com a molló, 818.

En un doc. del S. XII ja es tracta d'una caixa on es tenen dipositats objectes de valor, comercial, alimentari i semblant: en una llista de depredacions fetes a gent d'entre Segarra i Urgell (Hostafrancs, Concabella, Torà, Ofegat, pobles compresos entre Guissona, Agramunt i Cervera): «tolgren a 'N B. Fe<r>rer --- una tona, e tolgren a 'N P. To<r>ró una *arca*, e tolgren a 'N Lagaiós vint sols, e tolgren a 'N A. Ro<i>g una tona» (Pere Pujol, *Docs. en Vulgar Urgell* VI, p. 15); potser era simplement una gran caixa de farina o gra, com les esmentades en els docs. del S. XV que citen el *DAg.* i *AlcM*; doc. ross. de 1307 (*RLR* IV, 380, veg. infra sobre *arquibanc*). De l'arca de Noè parla ja sovint Llull (*AlcM*).

L'ús toponímic el tenim ja documentat en molts documents primerencs, sobretot del Nord del Principat i de les terres rosselloneses: any 875 (d'Oleta) i 968 (de Molig), Ramon d'Abadal, *Eixalada i Cuixà*, pàgines 146, 198; *Arcas* en un de Montseny de l'any 908, i en un de 910 del castell de Cervelló: «a colle ubi *archa* antiqua constructa est», *Cartulari* de Sant Cugat (I, 6, 7); sembla que ja n'hi ha un de 817 en un doc. d'entre Rosselló i el Baix Fenollet (M. Pratx). CaCandi (*MiscHiCat.* I, 176-8) deixa establert que el

mot significa 'sepulcre', o sigui 'dolmen', i no pas 'casa' o 'abric' (= *garita*), com voldria Cartailhac (*Ages Préhist. de l'Esp. et du Port.*, 1881, p. 181) ni 'fita, molló', com hauria volgut Balari:[1] ell mateix cita *archa* aplicat el 1086 al sepulcre nou de Santa Eulàlia que llavors es va fer a Barcelona. L'aplicació termenal la documenten Bast.-Bass. (134) copiosament des de 818.

Amb usos com aquest el mot tingué gran difusió romànica: a Galícia, Portugal, Lleó, Migdia de França,[2] Suïssa francesa, alemanya i rètica,[3] etc. i fins en inscripcions de l'antic Vènet i en grec modern;[4] i no escasseja la bibliografia en aquests territoris: A. Cotarelo (*BRAE* x, 610; xiv, 104); Monteagudo (*RFE* xxxviii, 110-11); Leite de Vasc. (*RL* x, 164); J. da Silveira (*RLus.* xxiv, 189); Jaccard, *Essai de Topon.*, p. 11; Bruckner, *VRom.* i, 241; Schorta, *VRom.* vi, 20-22; F. Fita, *Ciencia Crist.*, jul. 1880, p. 95; Segura, *Veu del Monts.*, 1895, 347; algun suplement interessant en *EntreDLle.* ii, 129-30. Salvant algun cas en què el mot pogué designar un dipòsit o arca d'aigua («mãe de água») o bé una vall encaixonada (*Valldarques?*), es tracta pertot del que deixo indicat.

+Es digué l'*arca del cos* pel tòrax, pit o caixa, com veiem en el B. de Maldà (*Coll. de la Bona Vida*, p. 233); també es va dir en castellà (*GrConqUltr.* xliv, 75; d'on el lleon. *adolecer* o *estar picado del arca* 'ser tísic', *BRAE* ii, 631).

Fer arca en el sentit de 'anar a cops de roc els xics o la gent baixa dels pobles' és només valencià (des de l'Horta per Alcoi fins a la Marina almenys): Lamarca, *BDLC* vii, 423; MGadea, *T. del Xè*, i, 215;[5] Salvà, *Callosa* ii, 128; sembla que no té relació etimològica amb el nostre mot, sinó manllevat de l'àr. marroquí *ḥárka* 'milícia de moros', àr. clàss. *ḥáraka* 'marxa, expedició', pròpiament amb el sentit d'"expedició militar' (*AlcM*, *DCEC* ii, 881*b*).

Deriv.: *Arqueta* [1181, *AlcM*; d'ací probt. manllevat el cast. *arqueta*, que ja llegim c. 1280, *1.ª Cròn. Gral.*, 193*b*2]; viceversa el cast. *arquilla* fou més tard pres pel català [1541, *DAg.*, *arquella*, 1689]. *Arquejar* i *arqueig* [1839, Lab.]; és arbitrari suposar (*AlcM*) que els hàgim pres del cast., on també són recents; potser al contrari (cf. *BALANÇ*).

Cpt.: *Arquibanc* [1307: «unam archam, --- duos *archibanc*» i ja abans «sis archas, un *arcquibanch*», doc. rossell., *RLR* iv, 380, 377; d'ací manllevat arag. «hun *arquibanc* ferrado», 1369, *BRAE* ii, 708], de vegades dissimilat en *artibanc* [i *antibanc*, 1430, *AlcM*], que és també la forma aranesa i d'algun altre parlar gascó (Cor., *VocAr.*; Palay, s. v.; Krüger, *Hochpyr.*, A, ii, 270), però roerg. *archibanc* (*-onc*, S. xviii, Vayssier; *TdF*).

Arquimesa [1555, *AlcM*; «*archimesa*: scrinium» afegit a la secció de *Deutes y Crèdits*, OPou, *ThPu.*, p. 114; *arch-* document de 1628, en *Careta*, *DBarbr.*, s. v. *forsar*; «m' han venud a un renegad --- / de dia 'm fa picà espart --- / quan lo moro va ser fora, mora m'afluixa cadena: / al moro ja li preníem, ja li llexam l'*arquimesa* / --- y en trayem cent escuds d'ella», romanç antic conservat en tres versions, una d'Arles, una altra potser de Calaf, Milà F., *Romllo.*, 267.3*f*]: no és clar que sigui pres del cast.: cal tenir en compte que en cast. no es documenta fins a 1598, i que en català existí preliteràriament *mesa* 'taula', pron. tots dos amb *-s-* sonora;[6] de tota manera un *arquitaula*, que han provat d'introduir alguns, és un mot sense valor que hem de mirar com a inexistent.

[1] *Orig.*, 623; també Maxence Pratx, *Congrès Archéologique de France*, lxxiii, 1906, 464-484, i Pere Vidal, *Ruscino* iii, 1913, 77-78, s'hi adhereix. Però els mateixos Vidal i CaCandi donen cites del mot *caixa* aplicat igualment a un molló en un doc. d'Arles, en un de Vallmanya de 1628 i en un de 1579 de la zona de Calmella, Castellnou, Prunet, en context detallat que no deixa lloc a dubtes: es tracta, sí, d'un terme limítrof però consisteix en un «hedifficì de *caixa*», o sigui d'un dolmen o sepulcre prehistòric, com pertot. És clar que aquests edicles prehistòrics recorden una gran caixa o arca, i que trobant-se en llocs molt coneguts, i sovint visibles de lluny (com la *Pedra Arca*, que veig damunt Aiguafreda i el Congost, cf. altres noms catalans en *BDC* x, 6; xi, 24; xvii, 63) són l'objecte més adequat per marcar límits i afrontacions (així establertes en forma inviolable). Del prejudici que el mot significa en si 'partió de termes' o cosa semblant són responsables les falses etimologies (impracticables fonèticament i poc raonables en tots sentits) ll. arcēre, 'separar' (que ja obsessionava St. Isidor, i que després s'ha anat repetint pertot) i ll. arx 'ciutadella' o un mot pre-romà (cosa poc probable, a desgrat d'algun nom d'aparença més o menys fluvial, com *Valldarques* o els que preocuparen Montoliu, idea que *AlcM* no rebutja del tot). — [2] *Arch(i)a(s)*, *Artgas*, *Archun*, *Arckhas*, noms de prats, etc., en Planta-Schorta, *Rät. Namenbuch*, 362.6, 365, 382, 422, 447, i fora de l'Engadina, 35.4, 141.5, 314, 470.9.— [3] *La Peyre-Arche*, muntanyes en tres termes municipals d'Alvèrnia, Amé, *DictTopograph. du Cantal*, s. v. — [4] Gustav Meyer, *Sitzber. Wien*, cxxxii, ii, 11. — [5] I espt.: «les *arques* o batalles campals a pedra seca, fetes de pòble a pòble» (ibid., p. 251). — [6] Sense relació amb això: «dels alarbs vingué l'ús del arch de ferradura y dels *archimesos* o finestrals ab trencallums», Milà i F., *La Veu del Monts.*, 1881, p. 242. Deu ser una alteració del cast. *ajimez* (< àr. *aš-šimāsā*), sota la influència d'*arquitrau*, *arquivolta* (cast. *archivolta*), i altres compostos de *arca* i d'*arc*; si bé no sense interès vista la història més aviat tèrbola del cast. *ajimez* i dels seus significats (*DCEC* i, 69-70).

ARCÀ, pres del ll *arcanus*, *-na*, *-num*, 'secret, amagat, ocult'. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.

ARCABÚS, pres del fr. *arquebuse*, i aquest del neerl. mj. *hakebus* (avui *haakbus*, al. *hakenbüchse*),

alterat per influència del fr. *arbalète* 'ballesta'; *hakebus* era compost de *bus* 'capsa', 'canonet buit', 'arma de foc', i *hake* 'ganxo', a causa del que servia per clavar el canó de l'arcabús. □ *1.ª doc.*: 1527.

Poc després de la batalla de Pavia, l'any 1527, «volent entrar los spanyols, y mossé de Borbó dels primers, per la muralla, ab unes scales, vingué un tret de *alcabús* y ferí a Borbó» (*BABL* IV, 378). Després ho trobem ja en la forma més fidel a la francesa, amb *-r-*, en els docs. de 1539 i 1546 cit. per *AlcM*, i «*arcabús*: *arcabusium*, tormentum manuarium», 1575, OPou (*ThPu.*, p. 172). En un doc. rossellonès de 1598: «han hoÿts molts tirs de *arcabussos* y musquets» (*RLR* LX, 66), i en trobem bastantes cites d'aquesta procedència, de 1583 (Alart, *InvLCat.*, s. v. *rodanxa*), 1591 (*RLR* LV, 88) i 1593 (*archabussos*, ib. LVI, 449); figura com una arma ja molt posada a prova i emprada generalment, en el llibre de Moradell, de 1640, Guerra dels Segadors (cita de Careta, *DBarbr.*, s. v. *baqueta*).

El fr. *arquebuse* ja apareix el 1478, i n'hi ha una forma anterior *haquebute*, *hacquebuche* (cf. l'article *sacabuche* del *DCEC*); l'it. *archibuso* (*archibugio*) apareix primerament en l'*Orlando Furioso*, a. 1516; del francès també prové el cast. *arcabuz* (ja 1559, i *arcabuzero* el 1535): no hi ha raó per suposar que el castellà el vagi pendre de l'italià, i menys encara que el català el vagi pendre del castellà (com afirma *AlcM*): en cada una de les tres llengües és manlleu directe del francès; veg. *DCEC*.

DERIV.: *Arcabusser* [1561]; *arquebusseria* [*archa-*, 1527, i veg. infra, *-ussejar*]; *arquebusset* [1578]; *arcabussada* [1612]; *arcabussejar* [saludaren --- ab una bella salva de artilleria y de *arcabusseria*, y des de aquí fins a Barcelona sempre anaren *arcabussejant*», 1601-5, Jer. Pujades, *Dietari* I, p. 274].

Arcada, V. *arc* *Arcaduf*, V. *catúfol*

ARCAIC, pres del gr. ἀρχαϊκός id., derivat d'ἀρχαῖος 'antic'. □ *1.ª doc.*: 1904, M. Obrador.

DERIV.: *Arcaisme* [1839, Lab.], pres del grec ἀρχαϊσμός id., derivat d'aquell; *arcaista*; *arcaïtzar* [1905, Bulbena, Vogel], *arcaïtzant*.

Arcàngel, *arcangèlic*, V. *àngel* *Arcar*, V. *arc* *Arçar*, V. *arç* *Arcat*, V. *arc* *Arçaus*, V. *arç* *Arcavot*, *arcavoteria*, V. *alcavot* *Arceda*, V. *arç* *Arcevesque*, V. *bisbe* *Arciprestat*, *arcipreste*, V. *prevere* *Arçó*, V. *arc* *Arçosa*, *arçot*, V. *arç*

ARDA, val. 'esquirol', i les seves variants *farda* i *sardeta*, V. *DCEC* I, 254-5 (*ARDILLA*).

Ardagull, V. *abriüll* (*OBRIR*)

ARDADA o ARDAT, és poc versemblant l'etimologia de l'al. *herde*, angl. *herd*, 'escamot, ramat'; veg. més aviat *dardar* (*DARD*).

ARDENT, participi actiu del verb antic *ardre* 'cremar', que venia del ll. ARDĒRE 'cremar, ser cremat, estar en combustió'. □ *1.ª doc.*: S. XIII, Llull, etc.

Tant *ardent* com *ardentment* es troben sovint en les obres del Benaventurat: «qui amar vol ni adorar ni contemplar *ardentment* en Vós», «lo ciri bé *ardent* enlumena tota la cambra» (*Cont.*, 296, 278). No cal dir que se'n troben molts exs. en els altres prosistes medievals (B. Metge, etc.); «lo forn calent --- estar molt *ardent*: fervesco, fervo», OPou, *ThPu.*, 218. Estem segurs d'haver trobat exs. del verb *ardre* en màxims prosadors dels Ss. XIII-XIV. De tota manera, des dels orígens aquest verb en català tendí ràpidament a sortir de l'ús normal, de manera que es troba sobretot en poetes: *AlcM* només en cita exs. en Ausiàs i un sol en un doc. de 1329 («candeles de cera que *arden* e cremen a les misses»); figura també en els diccs. de rims (Jacme Marc, etc.), si bé això pot ser degut també a calc de la llengua d'oc; i ja en un text tan nòrdic i tan arcaic com les *VidesR.* el que es troba és l'intransitiu *cremar* («ay eu *cremi*» clama un dimoni, f° 161r1).

Forma això un violent contrast amb les altres llengües romàniques en què, almenys a l'Edat Mitjana, és general la conservació vigorosa d'ARDĒRE: port. i cast. *arder*, oc. ant. *ardre* [freqüentíssim en els trobadors de totes les èpoques, des del *Boeci* fins a Peire Cardenal, etc.: Appel, *Chr.*, p. 213; Rayn., 116*b*, i allí també molt vigorós com a transitiu, *Castiagilós*, etc.],[1] fr. ant. *ardre* [corrent en tota l'Edat Mitjana], it. *àrdere*, etc.[2] A aquesta substitució ràpida i radical de ARDERE per CREMARE pogué contribuir molt el fet que en el participi i en les formes del tema de perfet ARSI, ARSISSET, etc., la fonètica catalana exigia l'assimilació de RS en SS, de manera que s'havia de produir un incòmode equívoc o homonímia amb ASSARE 'rostir': això pogué resultar fatal a tots dos verbs, que en català aviat desaparegueren de l'ús l'un i l'altre.[3]

Ardent resta, en canvi, corrent i fins popular, amb evolucions semàntiques d'interès en algun punt: eiv. *ardent* «de colores chillones», PzCabrero. El mot, com és sabut, té com a femení *ardent*, però el femení *ardenta* es propagà en els primers decennis de la Renaixença fins als poetes més conservadors, no sols Maragall: «com lliga les idees *ardenta* inspiració», Verdaguer, «té vents --- i llum *ardenta*», Costa i Llobera.

DERIV.: *Ardentíssim* [fi S. XV, Isabel de Villena]. *Ardentor* [escr. Renaix.]; *ardentós*. *Ardència* [escr. Renaix.]; *ardentia* [1839, Lab.]; *ardentar*; *ardera*.

Ardor [Llull; «forn calent --- la bahor o *ardor* del foc: fervor», OPou, *ThPu.*, 219], del ll. ARDOR, -ORIS; *ardorós* [escr. Renaix.], *ardorositat* (creació recent, poc correcta); *ardura*, rar en cat. (S. XV) i de castissisme suspecte; *xardor* [1803, Belv. «xardó, m. xafogor», gènere i acc. inexactes i segurament infundats; f. 'escalfor ardorosa', escr. Renaix.], i *xardorós* [escr. Renaix.], provinents segurament del verb *eixardorar*

(format amb EX- damunt *ardor*), poc difós però que deu ser antic: «el ganing-ganing de la campaneta i el cant del vicari --- *eixardoraven* de passada les dones», NOller, *La Febre d'Or*, II, 48; d'ací el derivat *aixardaó*, que *AlcM* assenyala a Tremp [i d'altres han usat *aixardor*]. En *enardir* i els seus derivats han col·laborat l'arrel d'*ardent* i la d'*ardit* però ve sobretot d'aquest últim.

Àrsia [1470],[4] nom d'un dels mals usos soferts pels pagesos, provinent del nominatiu d'*arsio, -ionis,* 'acció de cremar': derivat bastant arrelat (si bé documentat tardanament) en oc.: 'incendi' bearn. «donin bone patz per tostem a la besiau de plagues, *arsias*, tales o malafeytes», a. 1278, Cartulari d'Ossau (AB, 57.35); prov. *àrsi* «aquelo fado / que fai fernì --- / si calignaire e, mau voulènto, / per un *àrsi* d'infèr li rend desmemourià», «par une envie d'enfer», *Calendau* I, 29.7.

Arsura, oc. ant. «brûlure», va existir també en català, on apareix en sentit material en algun doc. rossellonès ,segons sembla amb el sentit de 'carn cuita o rostida': «tota carn que sia *arsura*, que ·s vena a les taules del maseyl de la Plassa Nova --- e que·s vena la liura menys un dr.», a. 1308 (*RLR* VIII, 55: el sentit sembla més aviat 'carn per menjar cuinant-la' que correspondria bastant bé al participi de futur ll. ARSURUS, -URA, -URUM).

El diccionari Aguiló i *AlcM* donen dos testimonis d'*arsura* 'ardor, vigor' en dos textos del S. XV —també Belv., com a antic—: els pagesos i pescadors de St. Pol de Mar usaven *ursura* en el sentit de 'eixarreïment causat per excés de calors i escassedat de pluja o per vents molt secs (1927) i d'ells el prengué PCoromines (que l'usa també, si bé ho recordo, en alguna narració santpolenca, i): «quan una transmutació de valors s'ha produït en l'atmosfera humana, passen coses semblants a les que produeix un canvi de vent: allò que abans hauria fet ploure, ara asserena el cel, la humitat anterior es torna *ursura*, la fulla, abans mústiga, s'entendreix, la pols que cruixia sota els teus peus ara és flonja i blana» (*Hist. d'aquest llibre*, en *Rev. de Valors del S. XIX*, p. 27). Ja no és tan segur que tingui relació amb això el que he sentit a Llombai (Val.): *assurat* 'de superfície dura' («el *peraire* és *assurat*», una mena de suro, 1962).[5]

D'ací en particular sembla venir bal. *alsurar* (que hom sol escriure *alçurar*, com si morfològicament fos possible un tal derivat del verb *alçar*) amb el significat d''irritar, sulfurar': «conta-mós quê t'ha passat / per tenir tanta malícia / i dur el cap tan *alsurat*», PdA. Penya, *PoPop.*, p. 93; «el jove compareixia / --- / a festejar, com solia; / mes, repara consirós / que la porta era tancada / i sent, el cor ja felló, / que traguent ella, *alsurada* / el cap per l'alt finestró, / li tira una fisconada», Guasp, *IdOr.* IX, 138; Torres, *Costa i Llobera*, 38; «no hi ha ventijol que rissi la mar, llavors arriba aquell, imperceptiblement, refrescant-les i casi bé *s'ulsura* la mar tranquil·la», Arx. Lluís Salvador, p. 112; ' un poc més alterat fonèticament a Eivissa: «—Vaja si ho sabré! Com dos i dos fan quatre!... — Tota *atzurada*, s'entregà a can Jaume», Castelló, *Rond. Eiv.*, 73. Ja Moll (*AORBB* I, 1928, 198) reconeix essencialment l'origen real en dir que ve d'ARSURA encreuat amb ALTIARE: influència prou, però ací no hi ha hagut gaire més encreuament que en la ment dels autors de la falsa «ortografia» *alçurar*.

Des d'*ardere* no hi ha derivació etimològica del ll. *ardŭus* 'alt', 'inaccessible, difícil', car en l'origen no tenien res a veure; però és de creure que ja els romans i en tot cas els medievals i moderns el van pendre per un derivat d'*ardere*; al català ha passat només com a rigorós llatinisme [*arduu*, 1387, *AlcM*; *árduo*, 1695, Lacav.; 1757, *DTo.*]. És curiós, però, i interessant de veure que el mot degué pertànyer al llatí parlat dels nostres Pirineus tenint en compte el gran nombre de compostos formats amb aquest adjectiu en la toponímia de la zona Pallars-Aran-Ribagorça, en particular el grandiós i elevat *Montardo* (2830 alt.)[6] entre Arties i la Vall de Boí (que alguns bàrbars, estrangers, han escrit de vegades desfigurat en *Montarto*, forma que no ha dit mai ningú a la Vall d'Aran ni en el vessant català); l'*Estanyardo* en el terme d'Alós, estany important al capdamunt d'una vall extraordinàriament rosta; *les Picardes* dos pics encrestats entre Espot i Llessui (< *Piques-Ardes*); *Les Panyardes* (< *peny-*) en un país alt i penyalós en el terme d'Aneto; veg. *cellarda* a l'article *CELLA*; *Arduix* llogaret edificat en un portell, quasi estimbat dalt de la serra, entre Civís i Aós, probt. de ARDUUM OSTIUM 'portella escarpada'. *Arduïtat* [1409].

[1] Inclús en gascó: «avén cremat et *argut* ung vejou», a. 1457, *Cartulari* d'Ossau, B, 270. — [2] Per a la popularitat d'aquesta arrel en el llatí vulgar hispànic, convé tenir en compte que ARDOR, -OREM, s'ha conservat també (amb dissimilació de la primera R) en el basc biscaí *adore* «ánimo, fuerza vital» (ja en un biscaí de llenguatge tan genuí com Mogel, any 1881); encara que Azkue i altres bascos no vulguin creure en aquesta etimologia, m'escriu Mitxelena (1970) que ell tampoc no en dubta; i amb més extensió dialectal *ardura* «cuidado, diligencia, providencia», que és també nav., lab., etc. — [3] Observem que el castellà, on tots dos verbs s'han mantingut bé, és precisament la llengua romànica on tot seguit desapareixen els participis i perfets forts en -SUS i -SI, i per tant no s'hi podia fer sentir l'amenaça homonímica. — [4] En lloc d'*àrsia* també s'havia usat *arsina* amb el mateix significat (Balari, *Orig.*, 519), Alart (*InvLCat.*) en dóna exs. des de 959, *Hist.* — [5] *Asura* i *asurar* mots rars en castellà [fi S. XVI], G. de Diego, *RFE* XV, 239. — [6] Estrictament «*Montardo d'Aran*», perquè molts ho han dit també de la serralada dels Besiberris (3013 alt.) distingint-la com *Montardo de Caldes*.

Ardiaca, ardiaconat

Ardiens 'vestidura morisca' (Muntaner) i *ardessa* 'seda ordinària': ¿potser variants d'*aldifara*/*ALIFARA*? (**aldihels* dissimilat en **aldihens*/*ardihels* i en-

creuaments?).

ARDIT, 'audaç', derivat del fràncic *HARDJAN 'endurir' (al. *härten*, derivat de *hart*, angl. *hard*, gòt. *hardus* 'dur'); en el sentit d'"estratagema, acte astut, intent, propòsit' fou també substantivació d'aquell adjectiu, amb el matís d'"acte emprenedor, audaç, decidit'. ☐ *1.ª doc.*: 1.ª accepció, c. 1200, *Homilies*; en l'altre sentit, també c. 1220-30.

«Ara podetz audir com és Diable mals e és *ardidz*, e com à gran poder: molt fo *ardit* quan él volia temtar aquel seinor qui és séiner de tot lo món ---», *Homilies*, f° 6r19 i 20. Tenim també l'adjectiu en Llull i en molts altres escriptors dels Ss. XIII i immediats: «hòmens *ardits*, fervents, devots a honrar, servir e benehir e conèxer la sancta passió de Jesuchrist», *Blanquerna* (ms. D, *NCl.* IV, 160). Avui en la major part del territori lingüístic no pertany ja al vocabulari col·loquial, si bé continua en vigorós ús literari, i fins roman popular en algunes bandes: frases i gloses mallorquines i menorquines, *AlcM*, i en l'Alt Maestrat «espabilat, animós», GGirona. Manlleu del català (i en part occità) és la forma *ardid* molt usada en el castellà medieval, des del S. XIII (*Fernán González*) fins al XV (esporàdicament encara XVI): «la puente de fierro que Merlín y fiziera, que dezía que no la passó ninguno si mucho *ardid* non fuese» en el *Lançarote* de 1414 (p. p. Bohigas, *RFE* XI, 295); fins i tot l'arcaic cast. *ardido* [S. XII] degué ser també manlleu, si bé la forma aspirada (*hardido*, de vegades en grafia *fardido* o *faldrido*) denota que hi hagué confluència del fr. ant. *hardi* amb la forma catalano-occitana.

El mateix origen té el substantiu *ardit* 'empresa guerrera' (en el setge de Girona: «los *ardits* e les mescles se fahían tot dia entre cels de laÿns e cels de fora», Desclot, § 156, *NCl.* V, 51.28; «per la costera de la mar poran fer molts bons *ardits* e de bones ferides guerreyan», doc. reial de 1308, Finke, *Acta Ar.* III, 198), que del català passà tot seguit al cast. *ardid* (id., c. 1300, *GrConqUltr.*, 264*b*); ja abans circulava el nostre mot, sigui amb el sentit estricte de 'pla d'operacions bèl·liques' o de 'plans en general': «per aquest portador d'estes letres, prec-vos que·m fazats saber vostr' *ardit* e vostre respost», doc. de Berga dels anys 1215-30 (*BABL* VII, 172), «enviaren-los a dir tot l'*ardit* de la ost», Jaume I (*Cròn.*, 26), «que vezés nostre *ardid*» en una ordre emanada del bisbe d'Urgell, en els anys 1257-69 (Pere Pujol, *Docs. Vlg.* XXII.5).

Sovint es generalitzava i afeblia alhora esdevenint laxament sinònim de 'propòsit, intenció' (Jaume I, p. 86). Així passa sovint en un poema del S. XIII, el dels *Set Savis*: una dona casada confessa a sa mare que vol tenir un «amich» (amant), i aquesta li aconsella que posi a prova, abans d'un pas tan arriscat, la paciència del seu home; la noia, talla un arbre que el seu marit estimava molt i veient que aquest no la castiga li pregunta la vella: «—Fiyla ¿quin és ton *ardit*? —Madona, que faré amich!»; «com yo·us auré açò dit, / vós, senyor, aurets bon *ardit*, / e vós mateix conexerets / que gran mal-estar hi ferets» (vv. 1821, 902, i ed. Mussafia, p. 229).

Des dels enginyosos *ardits* amb què capitans catalans, com *Tirant* («bretó» en la novel·la però tothom hi ha vist sempre un heroi nostre), posaren enemics de força superior en condicions de derrota (vencent els «cruels moros per *aptea* de guerres, no per força d'armes», ed. Ag. I, 69), el mot quedà fixat en el sentit d'"estratagema bèl·lica, acte astut' (amb el qual passa el més sovint al castellà, i ja en Sta. Teresa de Jesús i en Nebrija); però en la llengua d'origen conservà un quadro semàntic més ampli, si bé el sentit de 'avís, notícia' és espt. encara el que pren en els textos de caràcter bèl·lic o contrabandístic, en la cançó popular: un home que es dóna a la «vida ociosa» i s'havia dedicat a passar avisos a contrabandistes, en desitjaria una altra «pera buscar més *ardits*» (cançó recollida a Vic i atribuïda a un home de la Cellera que havia estat dels mossos d'I. Samsó); «del soldat de las coblas vuy cantà una cansó --- / dóna molta alegria / seguir el món / portant *ardits* / si gastan bé la plata» (c. l'a. 1800, recollida a Girona i Vic i atribuïda a J. Saüch de Belianes: Milà i F., *Romllo.*, núm. 197, 177).

El pas al sentit de 'avís de qualsevol mena' és ja antic, i es documenta en el *Consolat de Mar*: «si lo senyor de la nau o leny darà loch a algú de noliejar e --- trametrà a dir a 'quell --- que ell no nolieg --- si aquell haurà res noliejat abans que sabés l'*ardit* del senyor de la nau, deu haver valor ---» (cap. 213, p. 265). Això ja és gairebé més aviat 'notícies' i aquest sentit, per dir-ho així, merament passiu i neutre esdevé mot vulgar o general, des dels Ss. XIV-XV, com ho revela ja el cèlebre llibre municipal barceloní *Manual de Novells Ardits* (veg. el definitiu article de Duran i Sanpere, *Barcelona i la seva Història* II, 131, n. 2), on es tracta menys de resolucions, ordres, etc., que de meres novetats importants que arriben a coneguda dels Consellers. Per a l'evolució cap a 'iniciativa, esperit propi, energia', complerta sobretot en els dialectes populars castellans i portuguesos, d'Andalusia, Amèrica, Alentejo, etc., també en el nostre Maestrat, i especialment en la forma vulgar *ardil, -ir*, veg. *DCEC* I, 254*a*42-49, *b*38-42.

Sembla clar que té una altra etimologia *ardit* com a nom d'una antiga moneda de poc valor, que encara se sent amb el valor de 'xavo' a Tortosa o la Ribera d'Ebre (Arabía, *Misc. Folkl.*, p. 162), i que no apareix en català fins una vegada en un doc. de 1457 (Mateu i L., *Glos. Esp. de Numism.*, s. v.) i després en escriptures de 1653 i 1663: «setse sisens fassen --- dotse *ardits* dels de la fàbrica antigua», «avuy a 22 de abril 1663 he pagat --- un rehal de vut --- y un rehal de *ardits*» (Vic: Vilalleons, FSolà, *Monogr. Hist. de Puig-l'Agulla*, 1916, p. 68). En castellà *ardite*, apareix primer a Navarra l'any 1400; el basc dóna proves que el mot hi ha estat sentit com a diferent de l'adjectiu per a 'agosarat', car *ardit* s'hi oposa a *hardit* «osado» ja en el basc-francès Leiçarraga, l'any 1571 (avui sul. *hardit* «que goza de buena salud»), Mitxelena, *Fon.*-

HiVca., 207.

Més enllà la freqüència i antiguitat del mot a Gascunya són indici que a les llengües d'Espanya va penetrar des d'aquest país. I com que la doc. trobada últimament l'assenyala des de principi del S. XIV a la Gascunya anglesa, l'única explicació coherent és admetre que el gascó el prengué de l'angl. *farthing* (amb *th* sonora), moneda de poc valor (pròpiament 'un quart, quarta part') creada en el S. XIII i introduïda a Guiena per la dominació britànica: la *f-* s'hauria canviat regularment en *h* en gascó, i una forma **hardin*, en aquesta zona fronterera entre la llengua d'oc i la d'oïl, eliminaria primer la *-n* segons una norma occitana; després, viatjant més al Sud, se'n faria *ardit* per una espècie d'«occitanització exagerada» (oc. *ardit* = fr. *hardi* amb aspiració i sense *-t*) i alhora identificació amb l'adjectiu *ardit*. Així s'eliminen les últimes dificultats que encara semblaven entrebancar aquesta etimologia quan vaig fer l'article del *DCEC* I, 255-6, on es podran veure alguns altres detalls.

DERIV.: [ant., 1839, Lab.; escr. Renaix.]. *Ardiment* [doc. de 1201, *AlcM*], en el sentit d'"acte audaç': «raó me demostrava com degués fer alcuns asalts e alcuns *ardimens*», Llull (*Blanquerna*, *NCl.* I, 233.7); *ardimentum* 'plans bèl·lics' en el b. ll. dels Usatges, S. XI (Bast.-Bass., 143).

Un verb romànic *ardire* mai ha existit sinó en italià, on certament és ja antic [Dante], però està fora de dubte que l'it. *ardito* és vella imitació del fr. *hardi*, i el verb s'hi extragué d'*ardito* després (gràcies al major deslligament de què s'aprofità el mot en aquell país, a causa de la seva creació cavalleresca); un verb *ardir* no va existir mai en català, car només se n'han vist dos exs. en dues traduccions de l'italià (conegudes per permetre's italianismes ocasionals); en un text de les *Const. de Cat.* «*sen ardirà*» és una grossera falta de lectura per *s'enardirà*: ben a tort, doncs, insisteix $AlcM_2$ en aquest error de la seva primera ed.; *enardidor*.

Ardor, *ardorós*, *ardre*, V. *ardent* *Ardu*, *arduïtat*, *Arduix*, *ardura*, V. *ardent*

+ARÉ, interjecció rossellonesa per a 'apa, vinga, avant': mot de creació expressiva on es combinen els elements primaris de *hala* (*halé*) i *ara*. *AlcM* ho entén malament com si fos una variant fonètica del substantiu *alè* (en el parlar de l'Alguer sí que les *-l-* entre vocals s'alteren en *-r-*. Hi ha una coincidència amb el scr. clàssic *are* (i altres cops *re*), que és una interjecció de vocatiu menys respectuosa que *bhos* i de vegades fins i tot despectiva (Monier Williams, *Skr. Grammar*, § 732, p. 324), però és mera coincidència. Mentre que a Rosselló se sent, pertot i a cada pas, amb el valor de 'au, apa, vinga, som-hi, adéu'. Trobant-me a entrada de fosc pel camí de les Illes a Ceret, em deien els altres caminants: «*ərẹ́*, que plegareu tard» (1960), i semblantment ho vaig sentir pertot, des de l'Alt Segre fins a la Marenda i Perpinyà: a Càldegues, Formiguera, Llar, etc.; a Eina 'apa, vinga!': «a la baixada, *ərẹ́*, tots els sants hi ajuden».

Àrea, V. *era* *Arec*, *aregada*, *aregador*, *aregament*, *aregar*, V. *arada* *Arefacció*, V. *àrid*

AREGAU, nàutic (*AlcM*; no *Amen.*, *DFa.*, Jal, ni *BDC* XII, XIV), potser mot emparentat amb *argue*, cast. *árgano* 'arguenell, espècie de grua': < port. *árgãu*? O influït pel cast. ant. *argayo* 'abric llarg', port. *argau* (*DCEC* I, 260, 261).

Aremanar, *aremenar*, V. *romandre* i *VidesR* I, 83-84

ARENA, 'sorra', del ll. ARĒNA id. □ *1.ª doc.*: S. XIII, Llull, etc.

També en la *Cròn.* de Jaume I —«les mars --- passaven aytambé de l'altra part del castell, sobre l'*arena*» (284)— en un doc. municipal barceloní dels anys 1300-3 (veg. infra, s. v. *arener*), en B. Metge, en el *Tirant*: «totes eren plenes, dins, d'*arena*» (Ag. I, 134), etc.

Avui en el dialecte central l'ús popular del mot ha reculat en tal grau, que la gent senzilla solament coneix *sorra* com a català, de manera que *arena* només hi sobreviu en la toponímia (Santuari i Riera de les *Arenes* a un i altre costat de St. Llorenç del Munt, *Pla d'Arenes* a les Guilleries, etc.), fins al punt que més d'un creu allí que *arena* és acastellanat (recordo que jo mateix ho imaginava, cap a 1915). De fet *sorra* resulta d'una innovació, que prové intrusament del llenguatge dels navegants, i avui és un mot desusat a les Balears (*BDLC* X, 19), en el País Valencià (*Coves de l'Arena* a Billena de Travadell, etc.) i fins en rossellonès i gran part del català occidental, on *arena* continua essent el mot emprat popularment: pertot a Cardós i Vall Ferrera (1932-4). Els escr. cabdals de la Renaix. en mantingueren l'ús: «gronxant-lo com en braços de sirenes / lo posen en blaníssimes *arenes*», Verd., *Atl.* (Introd., p. 38).

DERIV.: *Arenaci*. *Arenal* [S. XIII]: «fe él e·ls seus fils pausar en un *arenal*», *VidesR.*, f° 235v1 per a un circ de lleons, trad. 718.7; «anam-nos-en, ab aquella pocha companya que havíem, en l'*arenal*, denant lo castell», *Cròn.* de Jaume I, 230; i en algunes versions de la *Cançó del Mariner*, per a 'platja de la mar': «vermelleta la vuy jo, que n'és més bella. / —Si anau a s'*arenal*, triareu d'ella.— / Com va essê a s'*arenal*, s'adormí ella» (a Mallorca, Milà i F., *Romllo.*, $201A_1$); en particular es concreta localment en el sentit 'illeta al mig d'un riu': a Àreu i Estaon de Cardós (1933-4), com també a l'Ebre, a Flix (1935); o bé 'barranc sec' a Biar, 1962.

Arenar subst. m. *Arenària*. *Arenella*. *Arenenc*. +*Arener* 'el qui tragina sorra': «que negun *araner* ne argiler no gos cavar ne trer argila ne *arena* de les carreres ne rieres qui són del portal ---», en un ban barceloní de 1300-3, cit. *DBal.*; *arenera*; *arenest* eiv., per encreuament amb *baixest* (de sentits coincidents).

Arenisc [c. l'a. 1800: «en quant al terreno de Santa Perpètua, abunda en vinyas, pinedas, y medià en con-

reu, sent al mateix temps molt *arenisc*», «abunda --- de sauló o *terra arenisca*, de figueras y figas de moro ---», B. de Maldà, *Excursions*, pp. 122, 72], probablement pres del cast. *arenisco* [1490] (cf. tanmateix una incerta conjectura en *EntreDL* II, *Top. de la Vall de Camprodon*, a propòsit de *Danariscla*).

Arenívol. Arenós [S. XIV, *Cròn. del Cerimoniós*; popular encara pertot: «hi ha un serra de pedra *arenosa*», oït a Alfàs, 1963]. *Enarenat. Desarenar.* Erudit: *arènula* [*-ola*, S. XV]; *arenulaci*; *arenulós*.

Areny 'arenal', mot vell i cabdal, peculiar del cat. (ja preocupava Balari)[1] que ja es troba sovint, en formes més o menys llatinitzades en docs. des del S. IX: Alart cita *in arengo* (*g* és grafia arcaica per *y*) en un de 878; «de orientis in ipso *arinio* de ipso villare», a. 977 (*Cartul. de St. Cugat* I, p. 100), altrament després en docs. ross. com a *ipsum aren* el 1114, *ipso arenio* 1160, 1321, 1327, 1339, 1379, 1606 (Alart, *InvLCat.*, s. v.); com a nom d'Areny de Ribagorça trobem *Arinio* a. 823, *Aregno* 1055, *Arenn* 1165 (*RLiR* XXIII, 44); s'aplicà també un poc extensivament al gran sorral salí de la muntanya de Cardona: «en *arigno* o tall de la sal», a. 1258.[2] Seguia usant-se en el S. XV: «tenint lo siti lo rey Alfonço, son frare, sobre la ciutat de Nàpols, estant lo dit infant don Pedro en lo *areny* davant lo Carme», *Fi del C. d'Urgell* (*NCl.*, 93); «terra pus ferma, / nova, més plana, / blana, solana, / tot bon terreny / luny de *l'areny*, / bon regadiu», Jaume Roig (*Spill*, 13426). Bast.-Bass., 148-149 apleguen 16 testimonis del b. ll. cat. *areneum*, *-ium*, des de 977 a 1189, tots ells provinents del Barcelonès i Maresme (la forma catalana *aren(g)* en els anys 1036, 1069 i 1143).

No caldrà que en donem gaire més informació, car el mot ha seguit en ús entre els millors escriptors i tècnics dels nostres dies: molt sovint en les obres de Pau Vila, etc.; «davalla damunt l'*areny* d'aquesta platja i reposa la testa febrosa en la sorra humida que han escampat jugant amb les pales els teus fills!», PCoromines, *Cartes d'un Visionari* (IX, p. 129, § 28).

Com a NL apareix en noms de pobles[3] i partides almenys de tot el Principat, fins al Pallars i *Arenys* d'Algars (Matarranya), veg.-ne encara dades antigues de Lleida i València en el *DAg.*: l'*Areny* en els afores d'Esterri d'Àneu, Prats de l'*Areny* a Llessui, *Les Arenys* i *Arinyoles* partides veïnes una de l'altra a Espui de Flamicell.[4] Accs. particulars: 'lloc on neix una petita font o corrent d'aigua' pel peu de Montserrat (*CostCatMancom.* II, 68); dues menes de núvols diferents dels «castells» ['nimbus'] que assenyalen pluja, el collectiu *areny* del qual hi ha una classe que anuncia bon temps ['cirrus', crec] i una altra que també «designa pluja» ['cúmulus'?] a l'Alt Berguedà (Gresolet, 1936).

Ens intriga la formació d'aquest mot, tan vell i típic nostre. Des d'antic s'ha suposat que es formà en llatí vulgar un adjectiu *ARĒNĔUM, que aviat se substantivaria. Jo mateix ho he admès així i no ho rebutjo pas. De fet es pot donar per segur l'ús adjectival, en el nom BALTEUM ARENEUM 'balç arenós' que ha donat el del poble baix-berguedà de *Balsareny* (*E.T.C.* I, 38; II, 267), comprovat tant per les formes antigues com per la forma del lloc. Però reconec que no es pot reprimir un fort dubte en veure que aquesta formació, no solament no es troba en cap text de llatí vulgar o tardà, sinó que tampoc es comprova absolutament en formes de cap altra llengua romànica (complet silenci en el *REW* i *FEW*).[5] Ara bé no fóra inconcebible que en català s'hagués format d'*arena* un derivat adjectiu **areneny*, tal com s'hi han creat *ferreny*, *pedreny*, *sedeny* (o *cereny*), *pelleny* 'espècie de garbell' (= gc. *perenh*), i el modern *greny* que prové certament de *greeny* derivat de l'antic *gre(z)eny* 'fet de gresa' o pedra gredosa, CRETEA (amb la ĕ caiguda davant l'accent i conservada en posició postònica, segons la norma fonètica establerta). La seqüència *-en* + *-eny* invitava tan fortament a l'haplologia, que no fóra massa xocant d'haver d'admetre que en aquest cas la trobem consumada pertot abans de l'aparició dels primers textos.

[1] *Influencia de la Civ. Rom. en la Top.*, 44-46; cf. *Orig.*, 130-1, però no hi aporta complements en el *DBal.* — [2] En la trad. catalana que se'n va fer el 1560: «don una somada de sal en la nostra salina de Cardona o *en ar-* o tall de la sal», que Serra i Vilaró parafraseja 'una somada de sal, que podia anar-se a collir a l'*areny* de la seva s. de C.», *BCEC*, 1908, 117n. El mateix Serra tradueix per «l'*areny* de Cardona» una variant formativa usada un poc abans en llatí el 1191: «dum sal currerit et vendiderit in *arenario* Cardonae», *La B. de Pinós i Mat.* III, 111. — [3] No en *Castell de l'Areny*, grafia ben mirat errònia per *Dalareny* o *d'Alareny* < *Adalazenn*. Si l'autor de l'article d'*AlcM* hagués llegit atentament la nota d'*E.T.C.* I, 244, 15, 37, hauria vist que l'evolució fonètica d'ATHALASINDUS ha seguit ací els patrons generals. Al mig d'una escarida serra, certament sense areny enlloc. — [4] *Arenium* nom d'una antiga població itàlica, és frívol barrejarlo amb això car pot tenir tres o quatre orígens molt raonables i sense cap relació amb el nostre. — [5] Res en oc., cast. ni gall.-port. Res, en efecte, en cap dicc. ni glossari gallec. Excepció única en un doc. de 1484 que el P. Martín Sarmiento (mj. S. XVIII) va llegir a Pontevedra: «vay de longo con hum peiraao <'moll, embarcador'> e eirado, que hé da dita casa e confraria, con huma porta travesa contra o mar e *areyño*, e entesta con seu outón» <'xamfrà elevat d'una casa'>. Són, doncs, unes afrontacions, on tot està en regla, i el verb *entestar* és el correcte per a aquesta idea (*Catálogo de Voces Gallegas*, f° 179r, p. 392, de la illustradíssima ed. de Pensado). I no trobant-se això en altres fonts gallegues ni lusitanes cal desconfiar (*DAcGall.*, Vall., Lugrís, Eladio i el seu apèndix, Carré, Irm. da Fala). Només el poc crític Crespo Pozo, s. v. *arenal* dóna *ariño* «arenal donde es fácil la pesca de las lampreas», i si bé fa una referència a l'*Elucidário* de Viterbo, com que *ariño* tampoc no es comprova en cap de les fonts que he esmentat, em pregunto si Crespo i Viterbo

no es funden també en una interpretació de l'hapax reportat per Sarmiento (potser guiada per algun nom de lloc que aneu a saber d'on vindria), i si el mateix Sarmiento no va fer una falta de lectura. O bé si allí no surt d'un derivat *arẽ-iño* = 'areny'. En tot cas, doncs, aquest hapax gallec no prova gaire per al català. És veritat que llegeixo encara en un text asturià: «El Maestro (de la obra de la *areña*) --- Pedro Sánchez, maestro aparejador ---», Somoza, *Cosiquines de la mi quintana*, p. 213; però com que ni la forma coincideix (seria err. tip. per *arena* potser?) ni hi ha tampoc confirmacions bables, no en podem fer cas.

ARENG, 'peix de les mars del Nord comparable a una grossa sardina', del fr. *hareng* o del gascó *arenc* (*herenc*), provinents del fràncic *hâring* (al. *hering*). □ *1.ª doc.*: 1284.

En una reva rossellonesa de 1284 «tot peix salat o *arenc*, levat tonines, dóna de reva, del sou una pugesa» (*RLR* IV, 375). Encara que n'hi ha més doc. antiga i recent («*arenchs*: *haering*», 1502, *Vocab. Cat. Alem.*, § 1432) i que Sanelo registra una variant «herinch:[1] arengue», del que es troba molta més notícia és de les *arengades*, o sigui les sardines grosses salades, assecades i embarrilades a manera d'arengs (que essent del Nord s'havien d'importar naturalment en aquesta forma): són, doncs, *sardines areng-ades*, pròpiament 'convertides en arengs salats', de les quals ja hi ha una dada mallorquina de 1521, i «*harengada*: aerica, halec», OPou (*ThPu.*, p. 65); «si no hi ha capons / hi haurà *arengades*, / si no hi ha *arengades* / hi haurà bastonades» amenaça un vell romanç recollit a l'Espluga de Francolí (Milà i Fo., *Romllo.*, 284B), o en les flairoses botigues del nostre vell barri gargantuí «lo Born, ahont és gros lo aplech de gent de amdós sexos, tant de pagesos com de dintre ciutat / --- /, havent-hi per allí tendas de *arangadas*, de formatges y altres cosas», B. de Maldà (*Excursions*, p. 48); en castellà també es digué semblantment entre *pícaros*, sobris sense vocació: «pues, ¿qué diré del pescado? aquel pulpo y bello puerro, aquella belleza de *sardinas arencadas*, que nos dejaban... arrancadas las entrañas, una para cada uno y con cabeza si era día de ayuno, porque los otros días cabíamos a media...», reconeix sense embuts l'andalús *Guzmán de Alfarache* (*ClC* v, 27.21; Rivad. III, 338). Però la dignitat de Castella no permetia dir tota la veritat i la modesta arengada ha heretat allà el nom de l'*arenque*.

La procedència gascona esdevé encara més probable si tenim en compte que la primera dada castellana, de 1277, és de Navarra (*BHisp.* LVII, 449), i que la següent, de l'Arxipreste de Hita, parla dels *arenques* de Bermeo. És un mot germànic propi en exclusiva del germànic occidental, i estrany al gòtic i a l'escandinau. Des de França, on ja apareix un llatinitzat *haringus* en el S. VI, es va estendre a les altres llengües romàniques.

DERIV.: *Arengar* 'assecar (peix)' [1399, *AlcM*]. *Arengadeta*. *Arengader*.

[1] ¿Té relació amb això la pronúncia *aringada* de les Borges (*BDLC* VI, 50)?

ARENGA, mot d'història mal estudiada, i d'origen segurament germànic, però d'etimologia incerta i de transmissió mal coneguda; probablement d'un gòt. *HARIHRINGS 'reunió de l'exèrcit', compost de HARJIS 'exèrcit' i *HRINGS 'cercle, reunió' (al., angl. *ring* 'cèrcol, anell, rotllo'), però el mot presenta anomalies en totes les llengües romàniques i no se sap quines d'elles o el baix llatí transmeteren a les altres aquest germanisme. □ *1.ª doc.*: 1472.

En el *Liber Elegantiarum* del valencià Joan Esteve (g 2r1): «*erenga* o sermó fet al poble o a exèrcit de gent d'armes: *concio*». És possible que es refereixi al nostre mot *arenga* en els *Diccs. de Rims* de Jacme Marc (278) i de L. d'Aversó (149.9), com a rimes en *-enga*, però fóra ben imprudent de comptar-hi, d'una banda, perquè no hi ha cap definició, i encara més perquè en tals lèxics hi ha encara més occitanismes que mots estrictament catalans. Ara bé, el nostre mot ha tingut sempre difusió deficient o ben escassament popular en la nostra llengua: ni tan sols el recull cap ed. del *DTo.*, només Lacav. (*harenga*, 1695); mentre que en llengua d'oc és segur que, almenys en aquests aspectes, presenta senyals de més arrelament. Pel que fa al català reconec que deguí distreure'm en dir fa trenta anys en el *DCEC* que tant el substantiu com el verb *arengar* s'hi troben des de c. 1300, car el verb és pitjor, perquè no n'hi ha cap notícia fins a Belv. (1803 «*arengar*: concionari») i Lab.

És en llengua d'oc on en tenim les notícies més vàlides i convincents i això tant del substantiu *arenga* com del verb *arengar*, en el *Breviari d'Amor* de Matfré Ermengaut de Beziers (c. 1300, *Rayn.* v, 82*a*) i encara que no tornin a constar a l'Edat Mitjana,[1] almenys més tard els dos mots presenten evidents senyals de popularitat; recordem els versos de Mistral (1878): «o pople dóu Miejour, escouto moun *arengo*: / se vòs recounquistà l'empèri de ta lengo, / per t'arnescà de nòu pesco en aquéu Tresor»; en el mateix *TdF* ens consta que verb i substantiu figuren en les obres dels abats d'Astròs i d'Arquier, poetes gascons del Gers en el S. XVII: «escauhuro tabé la lengo / que, coum vò, puch après *arengo*» i «Calvin finic aicí soun infernalo *arengo*» i dóna encara bastants passatges de to clarament popular en poetes i felibres de Tolosa i del Baix Roine, tant del substantiu com del verb, com del nom d'agent *arengaire*.

En castellà no es té tampoc sensació d'una atmosfera gaire més popular que la del català, i escassegen els exs. anteriors al S. XVII per bé que ja n'hi hagi alguns des de 1446: és curiós que l'andalús Pedro Espinosa († 1650) inclogui (ignoro, però, els detalls) el mot *arenga* entre les «voces vulgares, mal sonantes» (ed. Rdz. Marín, p. 196.11).

En italià també està ben deficientment estudiada la història del mot: sembla que tant el substantiu com el verb i altres derivats ja hi estan documentats des de c. 1300, però és en una sèrie d'autors (Giovanni

Villani, Fra Giordano da Rivalto, Bono Giamboni, el *Novellino*) dels quals se solen citar edicions poc fidedignes, sovint modernitzades i no sense elements apòcrifs: sembla que de primer en la forma *aringa aringare* (Villani) *aringamento* (Fra Giordano), *aringatore* (*Novellino*); Ang. Prati diu que *rengiera* a Venècia ja es troba el 1302, perquè G. Villani i el *Novellino* anomenen *ringhiera* o *aringhiera* 'lloc amb una càtedra per parlar a la gent' i que *arenga* o *renga*, *arengo*, apareixen també (amb *-r-* simple) en altres zones de l'Alta Itàlia, si bé avui ha predominat la forma *arringa*, *arringare*. No ens en hem de sorprendre massa d'aquesta *-rr-*, com sigui l'italià la llengua on apareixen les formes com *innamorare*, *innescare*, *innestare*, *accademia*, *annacquare*, *innacquare*, *attimo* amb geminada secundària; també en el cas de *r*: *arrenare*, *arrincare*, i on gràcies a l'afèresi del tipus *la rena*, *la róndine*, *la ruca* o *ruchetta*, *rasmo*, *regamo*, *retaggio*, s'han pogut crear amb major extensió i antiguitat els derivats com *arrenare*, i s'ha arribat fins a la inversió en casos com *ramolaccio*, *robiglia*, *rigoglio*, *rigolla*.

Els portuguesos *arenga*, *arengar*, són també freqüents des del S. XVI; però els fr. *harangue* [c. 1400], *haranguer* [1512], són mots tardans i de fonètica anòmala — *-gue* en lloc de *-ge*, *-ger*, cf. *arranger*, precisament mot de formació veïna, segurament pres de la llengua d'oc o de l'italià. Àrea geogràfica que fa pensar més aviat en un origen gòtic que no pas frància.

En línies generals, però amb considerables reserves, tenim dret, per tant a adherir-nos a les idees de Gamillscheg I, 387-8, que vaig seguir en el *DCEC* I, 256 i que almenys tenen el gran avantatge de ser molt satisfactòries des del punt de vista semàntic. Els dubtes que ja manifestava llavors més aviat s'han afermat, car és forta l'antinòmia entre l'origen italià-occità, admès generalment per al mot francès, i la *h-* aspirada d'aquest, que justament suggereix origen germànic directe i d'acord amb l'etimologia admesa. És ben possible que totes les llengües romàniques vagin pendre el mot per conducte del baix llatí (Du C. en dóna molts exs. si bé dels Ss. XIII-XV, en part almenys amb la forma *harenga* 'reunió, aplec'), cosa que de fet recolzaria en el caràcter literari que presenta més o menys el mot pertot arreu.

Cal tenir en compte que en un mot que expressa conceptes político-jurídics, el baix llatí deixa de ser un fantasma, erràtic reflex de les realitats romàniques, i pot passar a ser una realitat sòlida, creadora i fins independent de l'element romànic nítid. El que no convenç de tota manera és que l'ètimon fos el simple HRINGS 'anella, rotllo', amb intercalació romànica de *a* entre *h* i *r*, perquè en el grup inicial HR- generalment no s'hi intercala cap vocal (veg. *REW*, 4205-4220), i de més a més, com sigui que la pronúncia de la H- aspirada només es va conservar en francès, mentre que en les altres llengües romàniques no degué arribar mai a sonar. En conclusió, és indispensable un estudi de conjunt, ben fundat en un coneixement complet i crític de la informació italiana, francesa, occitana i baixllatina, per arribar a conclusions una mica fermes.

DERIV.: *Arengar* [1803]; *arengador*.

[1] No es torni a perdre de vista que *arengar* quan significa 'arrenglerar, agrupar, posar en ordre' no és el nostre mot sinó una grafia imperfecta de *arrengar*, derivat de *reng* 'rengle' (així p. ex. en *Flamenca*, v. 2437, *Chr.* d'Appel, v. 110, text on *ar-* per *arr-* no és pas rar, p. ex. *aribar*, v. 2567).

Arengada, V. *areng* *Arengadòr*, *arengar*, V. *arenga* *Arengar* 'assecar peix', V. *areng* *Arenícola*, *arenífer*, *arenisc*, *arenós*, *arènula*, *arenulaci*, *areny*, V. *arena* *Arèola*, *areolar*, *areolat*, V. *era*

AREÒMETRE, compost del gr. ἀραιός 'rar, poc abundós o poc dens' i μέτρον 'mesura'. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab.; *areometria*. *Areòstil*, compost del mateix adjectiu i στύλος 'columna'.

Arescui no existeix sinó *Arestui*: i és arbitrària l'etim. donada per Rohlfs i *AlcM*; la veritable és ben coneguda: *E.T.C.* I, 84, 146, 223; *BDC* XXIII, 322.

ARESTA, del ll. vg. ARĔSTA, ll. ARISTA, 'aresta de l'espiga', 'espina de peix'. □ *1.ª doc.*: c. 1460, *Tirant*.

En l'obra de J. Martorell: «car axí tremole com les *arestes* primes del blat, que són mogudes per lo lebeig suau» (Ag. II, 338); li calca la frase el seu groller imitador MJGalba (cap. 304). OPou: «espiga sens *aresta*: spica mutila» (*ThPu.*, p. 61); «un pa de munició --- / és més negre que un barret / y debaix tot ple d'*arestes*» en un romanç, en les versions E, recollida a Agramunt, i F (Milà, *Romll.*). Entre les accs. més destacades figura aquesta, amb algunes variants: *arẹ́sta* 'boll del blat' (Tavascan), 'els residus que salten del gra en batre' (Esterri de Cardós, 1934); d'altra banda 'espines del peix' [1695, Lacav.], que no és pas sols de Conflent, Vallespir, Solsona, perquè encara que estrany al parlar de Barcelona, és usual almenys fins a Vic i, cap al Nord-oest, fins part almenys del Pallars Sobirà (les *arẹ́stes* del peix, a Tor de Vall Ferrera, 1932).

El ll. ARISTA sembla haver estat un mot d'origen estranger, possiblement etrusc: la vacil·lació entre I i E s'ha d'explicar per aquesta procedència, com en el cas de GENĔSTA al costat de GENĬSTA (*GINESTA*). Totes les llengües romàniques tenen formes provinents de *ARĔSTA, llevat del sard, l'engadinès, el piemontès, el franco-provençal, i almenys una part de les formes asturianes: ast. *aresta* «arista del trigo» (Rato, Vigón), 'espinas del pescado' (Canellada). Més sobre aquest duplicat en M-Lübke, *Introd.*, § 151; Jud, *ANSL* CXXIV, 403; Lausberg, *Litbl.* LVIII, 341.

DERIV.: *Arestada*. *Arestar*; *arestat*. *Arester*; *arestera*. *Arestós*.

Aristol [1260-70], 'punta de baix del mànec de la llança' en un doc. ribagorçà en cat., escrit a Montsó: «B. dez Pujol volc-o vedar, et pres-s' a capdellar et, ab l'*aristol* de la lança, enprengué la u per raó de capdellar, et aquell més lo peu en l'estrep de la ballesta» (*BABL* VIII, 374); «la primera squadra --- era de deu

rengues de serraÿns --- bé armats ab lances grans e --- tenien los *aristols* fermats en terra, e·ls fer<r>es devant», Desclot, 39; «en les proes de les galees d'En G. de Lodovia estaven ab la espasa o bordó en la mà, que alre no podie<t>s fer; e com n'i havia alcú qui presés lança o dart, sabien-ne tant <poc> que aytantost daven del *aristol* com del ferro», Muntaner, capítol 130; en el *Tirant* de Galba: «e los moros plegaven, e ab los *aristols* de les lances daven a les portes» (cap. 335, Ri., p. 931); un ex. encara en un eiximpli del S. XV en el *DAg.*

El mot resta amb un ús pastoral, en alguns parlars pirinencs: 'cap de l'agullada oposat a l'agulló' en el Conflent («Sant Lleí amb l'*aristòl* de l'agullada va fer sàller una font», llegenda local que em contaven a Orellà, 1960), *ristol* 'dental de l'arada' (Griera, *BDC* XI, 91), alt-aranès *rustòl* i aran. mj. *rastòl* 'gaiato del pastor' (els quals, però, a causa de la *r-* i encara més per la *-l* conservada —cf. *linçò* 'llençol', *hillò* 'fillol', etc.— han de ser manlleus del català pallarès, Cor., *VocAr.*, p. 100*a*). En l'ús cavalleresc va passar com a manlleu a l'aragonès antic: «podrá guoarnir el cabo d'aqueilla ansa con sortilla de fierro --- assí com el cuento de la lança, la quoal es clamada en vulgar *aristol*», mj. S. XIII, en els *Fueros de Aragón* (p. 248) i el *Vidal Mayor* (7.21.4) p. p. Tilander; i al sicilià antic (a. 1519, *ristollu de lancza* «contus», MLWagner, *ZRPh.* LXIV, 165); existia també en occità antic, on apareix en tres passatges de *Jaufré* (8420, 3340), ben bé amb el mateix sentit que en les nostres cròniques: «Jaufrés a girat l'*arestol* / cant lo cavalier é·l sòl, / e toca-l'en, e él no ·s mueu», v. 831; i en francès antic *arestuel*,[1] algunes vegades *arrestuel* (etim. pop. ben motivada puix que l'aristol podia usar-se per aturar —els bous, el carro, una barca, fr. *arrester*—): «en som l'*abót*[2] dou fer ot un *arrestuel*», *Faits des Romains*, a. 1213, 701.10 (*Rom.* LXV, 481).

Ètimon, *ARĬSTULA (o si no, un *ARISTULUM extret d'aquest segons el model del sing. FERRUM al costat del plural FERRA, *lignum* ~ *ligna*, *ossum* ~ *ossa*, etc.), però havent-se conservat la vocal postònica a causa del grup consonàntic ultracomplex imminent, i havent desaparegut els proparoxítons (i fins els paroxítons en consonant) en oc. i fr. del S. XIII i ja XII, es desplaçà l'accent (així s'incloïa el mot entre els diminutius en -ŎLU amb o oberta, ajudant-hi alhora una espècie de metacedeusi que l'incorporava en la família de RESTIS 'rest de la llança', i ARRESTARE 'deturar', dels quals aparegué des de llavors com una espècie de derivat en *-ol*; el desplaçament de l'accent revela en català que el mot, si no manllevat pròpiament d'Ultra-Monts, en tot cas sofrí entre nosaltres forta influència franco-occitana des dels orígens, cosa ben explicable en un terme del món cavalleresc.[3]

Igual material d'aquest mot, *aristol* 'voltadits, panadís', que *DAg.* localitza a la prov. de Lleida i *AlcM* a Balaguer, Sta. Coloma de Queralt i Bagà, i que Montanyà, *Topografia Mèdica*, p. 212, recull a Ponts amb la definició «necrosi de la falange»;[4] sentit que s'explica perquè sovint els voltadits són deguts a una espina o estelleta que s'havia clavat i que vam deixar-hi; altrament cf. el cast. *arestín* 'espècie de sarna', que suposa un *ARESTĪGĬNEM (*DCEC* I, 257), i un *aristella* 'espècie de sarna que atacava les potes dels equins' (cita de la Menescalia de Díeç, S. XV, en *AlcM*). *Aristós* (S. XV).

Duplicat d'*aristol* i de l'esmentat *ARISTULA deu ser el ribagorçà *risca* 'el boll que s'emporta el vent', que Krüger (*Misc. Alcover*, 519) troba a Boí, Barruera, Senet, Vilaller, Pont de Suert i Sopeira, si bé a Llastarri-Sopeira me'l definiren com una variant del *carragó* (espècie de mestall o de segó, 1958); ara bé en alt-arag. apareix la forma *riscla* justament amb el sentit de 'boll de ventar', tant a la V. de Gistau (Casac., *BDC* XXIV, s. v.) com a Bielsa (Badia), i hi ha *riscla* en diversos parlars cat. (Bulbena, etc.) en el sentit d''estopa de cànem', aran. *arrisclet* «copo de cáñamo» (Cor., *VocAr.*, 13*b*), Vall d'Aura *arrisclous* «mèche de lin» (ib.), Sant Gaudens *arrisclo* «filasse», *arrisclet* «quenouille, poignée de filasse» (Dupleich), bearn. *risclet* «petit paquet de lin» (Lespy), arag. d'Alquézar *riscla* «trozos leñosos de la fibra del cáñamo» (Arnal Cavero), que segons GdD, *Dicc.* (696) és *riescla* a Jaca; tot això, junt amb el landès *arisclo* «esquirla», tirolès *ristla*, *arisklo* id., suposen sens dubte la base *ARĬSTŬLA sincopada en *ARISKLA,[5] amb parcial eliminació dissimilatòria de la segona líquida, cf. prov. alpí *rìsta* «filasse fine du chanvre», «le chanvre serancé, le pur brin» (Barcelonnette, Arnaud-M., pp. 84, 126).[6]

Encara un altre duplicat és *riscla* 'cèrcol que envolta les moles del molí' (*AlcM*) que era *ariscle* en un doc. de 1331 de Sta. Coloma de Queralt (*AlcM*) i això i objectes semblants en d'altres de rossellonesos.[7]

CPT.: *Aresnegre* eiv. o *arisnegre* (val.) 'blat d'aresta negra' (cast. *ariznegro* o *arizprieto*), contracció d'ARESTI-NIGRUM.

[1] Sternberg, *Die Angriffswaffen nach dem altfrz. Epos*, Marburg, 1888, p. 27. — [2] = fr. *about*, Godefroy, *Dict. Gral.* Tracta també d'*aristol* en un sentit semblant al que fem ací Wilh. Giese, *Waffen nach den kat. Chroniken des 13t. Jahrh.*, en *VKR* I, 1928, 141. — [3] No sembla que tingui cap fonament l'accentuació *arístol* que li posen el *DAg.* i *AlcM*, desmentida per les rimes del *Jaufré*, pel diftong *ue* del fr. ant., i per l'accentuació viva en el català i aranès moderns. També perquè la *i* catalana no s'explicaria llavors partint ni d'ARĬSTA ni d'ARĔSTA. En posició pretònica, en canvi, entrem en el cas de *civada*, *cirera*, *sirà*, etc. — [4] Si no m'erro, aquest no li posa accent; *AlcM* dóna *arístol*, *-ístul*, com a notació fonètica (??). — [5] La *i* de Ĭ llavors es deu poder justificar pel grup triconsonàntic, com en *dins* DE ĬNTUS, *dintre*, *intrar*, *acunça*, etc. [6] ¿O bé hi hagué compromís amb un mot sinònim d'altre origen? Cf. gascó bigordà *arícas* 'fibres de lli que cauen en bregar-lo' (L. Paret, *V. d'Arrens*, p. 21), norm. *érèque* id., *FEW* I, 139. — [7] «Un *ariscle* e restes de canybe ad ops de fer rodar dictum molendinum», doc. de 1361 i d'altres de 1375,

1388, 1397 («una roda d'*ariscles* de torn», Alart, *InvLCat.*, s. v. *roda*, *rodar*, *tremuja*), ja 1368: «tot l'artifici qui vuy es en lo molí si del dit ARLuques, exceptat les tremuges e·ls martells e·ls *ariscles*» (*RLR* XVI, 22). A Osseja (Cerdanya) és 'cèrcol de sedàs' explicació que em donaren en ocasió de dir-me el nom de lloc *Passariscles* (1959).

Arestui, V. *Arescui*

Aretologia, compost del gr. ἀρετή 'excel·lència, virtut' i λόγος 'tractat'. ☐ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

Argabansar, per *agarbassar*, deriv. de *garba* *Argadells*, V. *arguenells* (*ARGUE*) *Argall*, *argallada*, V. *xaragall*

ARGAMASSA, 'mescla de calç, sorra i aigua, usada per ajuntar, en les construccions', vell mot arrelat en les tres llengües romàniques de la Península, d'origen incert; possiblement tot ell pre-romà o, si no, compost del ll. MASSA 'massa', amb un element pre-romà; però seria més convincent, admetent que tingui procedència indoeuropea, suposar que es tracti d'un compost format amb un mot indoeuropeu germà del gr. μάσσω 'jo pasto' (d'on fou manllevat el ll. MASSA. ☐ *1.ª doc.*: en diversos docs. del S. XIV, i ja del XIII.

En un doc. valencià dels anys 1350-75, parlant d'un *carner* (o fossar): «tancaren-ho ab la pedra et ab un poch de *argamassa*» (*BABL* VIII, 384), i ja també en un doc. de Tortosa de 1341 (que citem s. v. *costa*, a propòsit de *costar*). Altrament *AlcM* troba ja «de la *argamasa* de la dita sèquia en avant» en una escriptura mallorquina de 1282 (si bé copiada el 1747, *BSAL* IX, 115). En tot cas el mot ja figura en una coneguda font del S. XIII, el *Vocabulista* llatino-aràbic atribuït a R. Martí, a la primera part, p. 153a, «*argamasa*» traduint l'hispano-àrab *farǧ* (cf. aquí *FARGALADA*), i ho volia repetir a la segona part.[1]

Eiximenis: «que en lo mur no haja pedres mas que sia de terra o de *ergamaça*», *Terç del Cr.*, cap. 293. És probable que s'hagi d'entendre *arg-* en lloc de *ang-* en «hi trametés certs maestres de obra de vila per regonèixer les *angamasses* de les cèquies si porien sostenir que tal obra s'i fahés», any 1405 (*AIEC* V, 569); «que dit mur haja bon solament de pedra e d'*argamassa*», a. 1408 (Miret, *TemplH.*, 450); «en dit rech farà una sola de bona *argamasa* de crespel», doc. rossell. de 1433 (Alart, *InvLCat.*, s. v. *crespel*). En la Llegenda dels Set Dorments: «una muntanya --- allí ells se amagaren en una cova; e quant l'Emperador ho sabé manà tancar la porta de la cova de grossa paret de *argamassa*, per tal que tots se morissen dins».[2] I ara ja acontentem-nos amb dir que avui continua essent un mot generalment usual pertot, i també arrelat en la toponímia, p. ex. *Argamassa* nom d'una partida de Benigànim (*GGRV*, *Val.*, II, 34). Però no serà de més afegir que també es troba des de l'Edat Mitjana en textos alt-aragonesos: «una tina con su cubo e pisadera, la quall yes en unas otras casas del dito Exemén Pérez, do ha un trullar d'*argamasa*» (invent. de 1374, *BRAE* II, 351). *Ergamaça* 1395, *AlcM*.

En castellà el trobem des de docs. molt antics, i sempre amb *-ss-* a l'Edat Mitjana: «los uzos et las finiestras, de cal e de canto, et las parietes de *argamassa*» en un doc. de 1190 del monestir de San Román de Entrepeñas (Palencia; *RFE* XIV, 176*b*). Després en tenim molta doc. medieval castellana, veg. *DCEC* I, 258-60. I en portuguès el trobem ja en dos furs del S. XIII que Cortesão (*Subsídios*, s. v.) cita dels *Portug. Mon.Hist.*: «qui cavare terra o aréa só o castello, peyte un morabitino, e faça-o de *argamassa*» (*Leges*, pp. 850 i 763).

Fora d'això és estrany a les altres llengües romàniques, car no tenim més que un testimoni isolat en occità antic: «pietat es ayssí coma bona *argamassa* de que hom fa los murs sarrazinés, que hom no pot derrocar ab pic ni ab peira d'engín» en el *Libre de Viciz e Vertutz*, que Rayn. (II, 119*a*) explica per «ciment, mortier»: text alt-llenguadocià del S. XIV, que (igual que l'*Elucidari*) deu emanar del centre de traduccions enciclopèdiques que va fundar el comte de Foix escrites en el parlar del seu alt Arieja.[3] És un hàpax del qual no hi cap més notícia occitana antiga ni moderna, i que avui sembla extingit fins en aquella zona.[4]

A la recerca de l'origen, Simonet (Glos., 302-3) va cridar l'atenció sobre curioses formes mossàrabs: *'âša mâša* en Almakkarí (marroquí, † 1631, però que utilitza fonts hispanes), *lâšša mâšša* «hormigón, mazacote, macizo de muro» en l'*Aḫbar Maǧmûᶜ* (hispànic, S. XI), «*lašamaš*: argamassa, bitumen, *farǧ*» en RMartí; «*laxamáx*: argamassa, hormigón de pared, mazacote para solar» en *PAlc*. Havent-hi segurament germanor entre aquestes formes mossàrabs, de fesomia òbviament no aràbiga ni semítica, i el mot hispano-romànic, sembla evident que la *l-* de les últimes ha de ser l'article aràbic aglutinat (com passa sovint) i que és Almakkarí amb la seva inicial en *a-* l'únic que té probabilitats de donar-nos una forma antiga.

De les diverses idees etimològiques de Simonet, queda doncs descartada de bon antuvi LAUSEA MASSA 'massa de lloses o pedres' (*LLOSA*, de més a més, és l'espècie mineral que menys convé per a una mescla de materials evidentment menuts). Si volguéssim mantenir una mica el seu ARGILLACEA MASSA, hauria de ser, si de cas, a base d'una combinació d'ARGILLA amb terminació més breu; sembla decidir-se pel ll. arcaic i vulgar ARGER, ARGĔRIS (ll. cl. AGGER) 'munt de terra, dic, terraplè', d'on surten l'it. *àrgine* i el cast. rar i dial. *arcen*.

La dificultat de la Gᵉ no palatalitzada en *argamassa* potser es podria desvirtuar bastant admetent un ll. vg. *AGGAR, AGGĂRIS, o *ARGAR, -GĂRIS (com *passar*, *ansar*, *carcar*), idea enginyosa, ja que no convincent, no havent-hi indici positiu de l'existència del suposat *ARGAR.[5] Sigui, però, quina vulgui l'explicació del primer component del mossàr. *ašamaša*, *lašša-*, és difícil eludir la idea que hi ha d'haver relació etimològica amb el nostre mot. Certament resta una grossa dificultat fonètica en la primera *š* mossàrab, que a penes ens podríem explicar a base d'una forta arabització.

Car així com així és ben problemàtic que aquesta palatal cimenti l'etimologia AGGER amb G^e de Simonet: de tota manera sempre hi hauria la sorda i la manca de -R- fent obstacle; i no és la palatalització d'una G^a etimològica l'obstacle seriós, puix que és sabut que l'àrab no palatalitzà GA en *ǧa* fins als primers segles de la conquesta d'Espanya. La cosa més probable és encara, doncs, suposar que havent passat *arga-* a *arǧa-*, augmentant el procés arabitzador, que tendia a reduir sempre els mots a un esquema triconsonàntic, i tirant obscurament a canviar la síl·laba inicial en un article *al-* assimilat, vagi resultar-ne *aš-šamaša* o cosa semblant. Resten certament molts punts obscurs en tot això (cf. la nota 5 del meu article del *DCEC* on descabdello un poc més aquesta idea).

Per diversos costats s'ha pensat que el primer component d'ARGA-MASSA sigui un element pre-romà; i generalment s'ha sospitat algun parentiu d'això amb el gr. ἄργιλλος, ll. *argilla* 'argila'. Ací tenim perspectives més nítides i esperançadores. Hi ha bona base semàntica, i aquesta és ja la idea que suggeria CCBuck en demanar-me el 1947 una nota a utilitzar en el seu *Dictionary of Selected Synonyms* (Simonet i fins Covarrubias no anaven lluny d'això). Però en lloc d'alguna contracció anòmala de ARGILLA, Buck i jo pensàvem en una forma indoeuropea pre-romana del mateix radical que ARGILLO- i sense el sufix. Jo escrivia llavors: potser un mot cèltic, ibèric, etc., el primitiu d'on prové l'ast. i santand. *argayo* o *argallo* (Clairac, Rato, Vigón, Alcalde del Río) «porción de tierra y piedras que cae deslizándose por un monte», ast. *argayar* «desprenderse las tierras» (Vigón), cat. *aragall* 'solc marcat per les aigües de pluja', 'barranc, rierol' (ja *aragarius*, *-alius* en els anys 988-1013, Nicolau d'Olwer, *Bull. Du C.*, 1927), Aude ant. *Aragalh* [1342], d'on el derivat cat. *aixaragallar*, *xaragall*, Aude *Issaragual* 'sèquia', oc. *cha(r)ragal* «terrain creusé par une eau torrentielle». Detallaré tot això en el meu article *XARAGALL*, i provisionalment valguin ja les dades que dono en l'article *argamasa* del *DCEC*, notes 7 i 8.

¿Podríem, doncs, admetre una combinació prellatino-romànica ARGA-MASSA formada amb un element ARGA com aquest, més el ll. MASSA? Això ja eludiria una mica certes objeccions que es podrien fer a les combinacions com AGGER(IS) MASSA, en particular la poca versemblança d'aquest ordre de mots allà on hauríem d'esperar MASSA AGGERIS: entrant en joc un element pre-romà, l'ordre ja no fóra tan xocant. D'altra banda també és veritat que un híbrid prellatí + romà és una combinació poc normal. Més que més si pensem que el ll. *massa* no fou al principi més que un manlleu del grec. Un bastard així, ¿hauria tingut força per procrear juntament amb una vella soca indígena?

Justament, però, això ens podria suggerir una escapada esperançadora. Tot això constitueix un grup indoeuropeu ben assegurat, car al gr. μάσσω 'jo pasto' i μάκτρα 'pastera', μαγίς, -ίδος, id., replica l'irl. mj. *maistrid* 'ell bat mantega', etc., paleosl. *mazati* 'untar, ungir, empastifar', paleosl. *maslo* 'oli, untura, mantega', rus *maź* 'untura' (*IEW*, 696.29ss.). ¿Per què, doncs, no admetre que el -MASSA d'ARGAMASSA fóra sorotàptic i no pas llatí? (ajorno la qüestió de *MASSAMORRA*, potser també afí amb això). Car s'escau que el primer element hi hauria bones raons per relligar-lo amb el grup sorotàptic o en tot cas amb una arrel molt difosa en indoeuropeu. Amb el gr. ἄργιλλος van el gr. ἄργυφος 'blanc brillant' i ἄργυρος 'plata', amb tot el grup ítalo-cèltic d'*argentum* i *arcanton*, com sigui que això està comprovat com a messapi: *argorian* = gr. ἀργύριον i messapi *argora-pandes* < *Arguro-pondios 'll. quaestor' (*IEW*, 64, 65.16): ara bé, el messapi, pertanyent a la família il·liro-venètica, era pròxim parent del sorotàptic. Observem l'especial vitalitat que demostra el mot, amb la creació del masculí *-as(so)*, en el Nord de Portugal i a Gironés-Rosselló, així com amb la presència d'*argamassa* en el S. XIV, en l'alt Arieja, zones on és tan fort el substrat sorotàptic.

Que aquesta pista sigui o no compatible amb la que deixo fitada amb *ar(a)gall* (supra) depèn de si l'arrel més antiga d'aquest és ARG- o ARAG-: hi ha senyals en tots dos sentits i fóra prematur decidir-se: les aparences favorables a ARAG- poden ser fal·laces.[6] De tota manera la relació amb AGGER la veig cada cop menys versemblant,[7] i també em decanto a creure que hem de descartar tot enllaç amb el basc. *(h)argin* 'paleta', que és pròpiament 'picapedrer'. Hi hauríem de pensar seriosament si poguéssim creure que *-massa* pogué tenir algun eco en basc o ibèric, que no és el cas; fins i tot, si, tot essent d'origen llatí o romànic en basc, tinguéssim alguns bons indicis que hi va entrar des del llatí vulgar; però les poques dades que se n'hi troben en els dialectes no donen base per admetre tal cosa (*«massa:massea»* figura en Landucci però el basc moribund d'Àlaba en el S. XVI era ple d'erderismes recents).

DERIV.: *Argamás* 'runa' [«hoc rudus: trespol cubert d'*argamàs*», OPou, *ThPu.*, 151], també rossell. = port. dial. *argamasso* = *agramasso* en el Minho i la Beira (Leite de V., *Opúsc.* II, i, 90); però un basc-fr. *argamas* (Chaho) deu ser una deglutinació secundària de pseudo-article *-a*. *Argamassar* [1595]; *argamassat*.

[1] P. 251, i traduint-ho també per *farǧ*; va deixar-ho en blanc, posant-hi només *bitumen*, com si busqués una traducció en llatí més clàssic, però és evident que el mot deixat en blanc era *argamassa*, puix que és a l'ordre alfabètic corresponent a aquestes lletres. — [2] Aguiló, *Recull d'Eximplis e Miracles*, CCXLI, I, 215. — [3] En la *Hist. Litt. de la France* XIX, 400 es donen extrets d'aqueix ms., 8087. — [4] Altrament observem que el context es refereix a coses d'Espanya («murs sarrazinés»). — [5] Notem 1) que justament en la forma vulgar alterada que coneixem —it. *àrgine*, cast. *arcen*— hi ha E i no A; 2) que aquest pas a A postònica és excepcional fins en les fonts vulgars; 3) que el fet d'haver-hi composició amb GERERE més aviat havia d'oposar-se ací a un canvi de E en A; 4) antinòmia entre el fet que

per a la composició amb MASSA aniria millor una variant amb -N, i el fet que el canvi de E amb A sembla motivat justament per la -R. — [6] Tampoc hem d'excloure que la terminació fos -MAθθA (grec μάσσω ~ μάττω) i la -SS- tant podria ser dialectal com llatinitzant. O que el radical fos *ARGORA-MASSA (com en messapi o grec) > *ARG(R)A-. — [7] Descarto la idea de relació amb el cast. *argaña* ~ *pargana* 'aresta del blat, brossa': encara que vell mot pre-romà, no hi ha cap contacte pel sentit.

ARGAMUSSA, «a Felanitx, raïm» (*DAg.*), «casta de raïm (Felanitx)» (*AlcM*): molt possiblement d'una forma arabitzada **ar-raqamûs*, que l'àrab de Mallorca hauria aportat ja d'Orient, presa des d'antic del ll. RACĒMUS 'gotim, raïm'; que van existir tals formes arabitzades o mossaràbigues de RACEMUS, en tot cas és cosa provada: del diminutiu RACEMELLUS *RMa.* porta *riqmêl* «racemus» amb el consonantisme oriental, i *PAlc. rixmîl* «grumo de uvas» amb el consonantisme mossàrab, doncs havent-hi *raččîm* «racemus» també en *RMa.* (i magr. *aretčûm*, Colin, *Hesperis* IV, 64) és lògic que també hi vagi haver **raqämûs* amb el consonantisme oriental i la terminació llatina -US conservada, tal com sovint es troba en àrab: *cadûs* de CADUS, *fullûs* de PULLUS, *čerrûs* de CERRUS, potser *damûs* de DOMUS. Veg. Simonet, *Glos.*, 478; Dozy, *Suppl.* I, *515b*, *549b*; *REW*, 6984 (i *RFE* VIII, 231); *DCEC* III, 334*b*14-18.

Arganasses, arganells, -nell, arganeu, arganilles, V. *argue* *Argassons*, V. *argue*

ARGELAGA (també *argelac*), del mateix origen incert que el llengd., prov. i alvernès *argilac* (o *argelàs*), cast. ant. *aïlaga* (després *aliaga*, *aülaga*), àrab hispànic *al-yälâqa*, mot fonamentalment estrany a l'àrab, que sembla ser resultat de l'arabització d'un ibèric o preromà pirinenc *AJELAGA, canviat primer en aljelaga i després *argelaga*. ☐ *1.ª doc.*: sovint des del S. XV i ja mj. S. XIII; el derivat *Argilagueira*, occità, ja c. 1180; cat. *Argelaguer*, 1004, 1017; en mossàrab ja apareix cap als anys 1000 i 1100 en formes com *yelâqo*.

«Fo jutjat a cremar: per la qual cosa, com --- haguessen aplegades moltes rames e romagueres e *argilagues*, e haguessen environat de la dita lenya lo dit Cressus, posat en mig, encès lo foch entorn ---» en la trad. del *Boeci*, c. 1370 (II, ed. Ag., p. 63.19); «lit, més que marbre, / dur, fret, banyat, / acompanyat / d'escorpions ---; / tot l'aparell / és ginjoler, / garaüller / e gavarrera, / de romaguera / e d'*argilaga* / ---», JRoig (*Spill*, 8475); com a doc. més antiga, encara que sigui convertida en nom propi, però amb vocalisme originari, val l'esment de «A. de *Argelagua*, pedrarii de Balneolis» en un pergamí original, referent a Banyuls, de l'any 1250 (Alart, *InvLCat.*, s. v. *peyrer* 'mestre d'obres'); i, a prop del nostre territori, *l'Argilagueira*, ja en un doc. en lletra de c. 1180, si bé indatat, parlant d'un paratge prop de Nimes (avui dit *L'Argiliquière*), en terme de Bouillargues.[1]

Les variants en les llengües romàniques veïnes són moltes i més aviat divergents; com que han fet gran paper en la discussió etimològica, abans d'entrar en aquesta, convé enumerar-les i localitzar-les. Segons el *DAut.* el cast. *aulaga* és la forma de Castella, i *aliaga* la d'Aragó, la Manxa i zona castellana de València. Una altra, *allaga* (o *allaca*), en el fons és el mateix, car prové de la fusió consonàntica en *alįaga* (*-įaca*), i aquella és la forma que s'usa en tot l'Alt Aragó, des de la vall de Gistau a la d'Ansó,[2] així mateix en el SE. de la regió, a Casp i a la Puebla de Íxar (*BDC* XXIV, 159). De tota manera també va usar *aliaga* Cervantes (*Quixot* II, xi, 236v) i *ailaga* l'autor del *Viaje a Turquía*, la pàtria del qual no consta.[3]

D'altra banda *aulaga* arriba fins al Sud d'Aragó segons Pardo i Loscos, i els seus succedanis *olaga* i *ulaguino* s'estenen fins a Logroño (Zubia, M. Laguna) i aquell a Àlaba (Baráibar).[4] Repartició amb la qual coincideixen els testimonis literaris més antics: *aliaga* c. 1400 en el gloss. aragonitzant de l'Escorial; però *aülaga* en els grossers atacs de Fco. de Baena a Villasandino, quasi pel mateix temps, que interessa perquè el vers hi certifica que la *a-* i la *u* no formaven, de primer, diftong: «yo no sé ssy a cagar / fallaredes quien más faga: / color teneys dẹ *aülaga* / non querades más fablar» (*Canc.* de Baena, p. 105, § 105.45): ara bé, Baena, d'on devia ser aquest personatge, és a la prov. de Còrdova; van emprar aquesta forma el granadí Fray Luis i el sevillà Jáuregui, i la recolliren García de la Leña a Málaga, Rojas Clemente i Boissier en altres zones andaluses i Giese anota *ulaga* a Cadis. La pronúncia en 4 síl·labes la representen com *abulaga* Boissier i Fz. de Navarrete, i d'aquí sortí evidentment *abulaga* que els *botànics* recullen a Jaén i Extremadura,[5] i usat pels andalusos Fernán Caballero i Pedro Antonio de Alarcón, *abolaga* per l'extremeny Silva y Figueroa (c. 1620).[6]

Tirant al nostre Nord, el masculí *argelac* comença ja en el més Alt Empordà i passada l'Albera;[7] i des d'allà, alterat en *arjalat*,[8] *arjalàs*, *argelàs*, *argilègre* i variants locals, el mot s'estén per tot el Llenguadoc (llevat de l'Arieja i Alt-Garona), per tota Provença fins al Comtat de Niça, i fins a l'Alvèrnia i el Forés (*arjallà* en Gras), veg. *ALF*, 21; però que la forma originària en terres d'Oc fou *argelac* amb *-c* (o *argilac*), com en català, com ja es pot suposar donat el caràcter quasi normal del canvi de *-acs* en *-ats*, ho comprova la grafia *argilax* (plural) d'un doc. de 1308 (Du C.) i el derivat *Argilagueira* que he citat de c. 1180, que ens ha fornit la dada més antiga de procedència cristiana.

Però en els autors hispano-àrabs n'hi ha de més arcaiques, almenys pel que fa a la data; com que també podria ser que ho fossin per la forma, heus-les aquí: el plural apareix grafiat *'ilâquš* en Abenaldjazzar († 1007), i el singular *y-lâquh* en l'anònim sevillà de c. 1100 (Asín, 362): és a dir, que en tots dos casos el mot comença per un *ya*, evidentment consonant en el segon, no vocalitzada, i la grafia s'hi ha d'entendre per tant com *yelâqo* (o *yälâqo*), però potser el primer

entenia el mateix, car els diacrítics poden venir d'un copista (incloent-hi l'autor mateix si els ajornà en les notes de camp); hi ha després *yälâqa* en Abenalbéitar († 1248), i els mss. del nostre Abenbeklariš (c. 1106) porten uns *arǧilâqa* i altres *yulâqa*. Tots ells fan constar que són formes romàniques. Dozy, *Gloss.*, 371-2, i Simonet (s. v. *yulaca*), neguen decididament que aquestes formes siguin d'origen aràbic, i Dozy fa constar que no tenen res a veure amb *ǧáulaq* (nom d'unitat *ǧáulaqa*), que s'ha usat com a nom aràbic de la mateixa planta. En canvi, M-Lübke, decidint-se a favor de la magra autoritat arabística d'Antoine Thomas (*Mélanges d'Ét. Fr.*, p. 18), fa venir *argelac*, *-aga*, *aliaga*, i tota la família, de l'àr. *ǧáulaq*, afegint que des del punt de vista romanístic no interessa saber si *ǧáulaq* és un mot autòcton o importat en *àrab* (*RFE* XI, 17-18; *REW*, 3946). No crec que hi hagi ja ningú capaç de subscriure aqueixa estranya i despreocupada afirmació, car *ǧáulaq* podria ser hispanisme en àrab, i això és justament el que intentem indagar.

Observem primerament que l'*Ulex europaeus*, la varietat més típica d'argelaga, és una planta essencialment pròpia del Centre i Oest d'Europa, per bé que també s'estengui a alguns punts d'Àfrica però només en el Nord-oest d'aquest continent; mal podia, doncs, tractar-se d'un antic mot portat d'Aràbia. Augmenten la sospita l'estructura quadrilítera del mot, i la manca de paraules emparentades dins el lèxic aràbic. Sens dubte *PAlc.* i l'anònim de c. 1100 oposen *ǧáulaq* com a mot aràbic a les formes romàniques *aliaga* o *yälâqo*, i l'Idrissí (1154) l'usa en el seu àrab (Dozy, *Suppl.* I, 209*b*); però amb tot això gairebé no sortim d'Espanya, perquè l'Idrissí era de Ceuta i també va viure part deçà de l'Estret. Ja té més força que *ǧáulaq* figuri en un diccionari purista d'autor oriental, com ho és el *Qamûs* del Firuzabadí (c. 1400), però tampoc això no és una prova decisiva tractant-se d'una planta desconeguda a l'Orient, i no oblidem que el *Qamûs* és una refosa d'altres dos diccionaris, un d'ells format per l'espanyol Abensida († 1066), nascut i format a Múrcia. El fet que Lane (490*b*), Dieterici, etc., l'ometin totalment, indica que aquests grans arabistes el consideraven mot essencialment no aràbic, i més aviat confirma la sospita que vingués d'Abensida (inútil dir que no té res a veure amb l'arrel àr. *ǧ-w-l* '[anar] entorn', 'sospesar', car al capdavall una sufixació en *-aq* seria impossible en àrab).

Doncs, *ǧáulaq* és un mot estrany a l'àrab normal, i encara que resultés que en àrab no és de procedència romànica sinó antic en la llengua, sempre toparíem amb la dificultat fonètica que hi ha per treure'n el cast. *aliaga* o *aulaga*, i fins el cat. i oc. *argelac*, *-laga*: l'*au* aràbic no pot donar *e* catalana o occitana (donaria *au* o bé *o*); *ǧaulaqa* > *aulaga* fóra encara més difícil, com sigui que el *ǧ* aràbic no es perd mai; i per a *aliaga*, que M-L. volia primer explicar com a dissimilació d'un **alilaga*, sense donar compte de la caiguda del *ǧ*, més tard va reconèixer que és una forma obscura, segurament en adonar-se que no hi ha casos de pèrdua dissimilatòria de la *-l-* quan aquesta consonant és intervocàlica.

És ben sabut que *-aga* és un sufix col·lectiu de noms de planta: sufix, si es vol, d'origen obscur, però en tot cas europeu, generalment hispànic, del qual un origen ibèric ha estat postulat i se n'han assenyalat repetidament moltes afinitats basques;[9] ultra els infinits col·lectius bascos formats amb aquest sufix (del tipus d'*arteaga* 'alzinar', *arte* 'alzina'), n'hi haurà prou amb recordar el gascó *touyaga* (*-ago*), altre nom de l'argelaga, que deriva del tipus *toyo* o *tojo*, avui regnant a tot el Nord-oest i Ponent de la Península; en plantes que creixen amatissades com l'argelaga és fàcil que el col·lectiu es converteixi en el nom de la planta mateixa.

Vet aquí, doncs, com vaig arribar a la conclusió que totes les formes del nostre mot han de remuntar a un ibèric o proto-basc *AJEL-AGA (també hauria pogut ser *AGELAGA), d'on, per una banda, en castellà **ayilaga*, que és la forma encara conservada com *äilaga* en el text citat de mj. S. XVI, i després amb metàtesi *aĭiaga*. I en català, per altra banda, **algelaga*, amb la sabuda intrusió de l'article aràbic, freqüentíssima en mots d'aquesta mena (*almetla*, *altamisa*, *alborça*, *alvarca*, *aljamia*, *almirall*, *aufrany*, etc.); i és aquest el que per dissimilació va passar a *argelaga*, o bé, a l'alternativa *angelaga*.

Aquesta és una variant massa sovint negligida: la veiem ja en velles cobles de pastorets («guirlandos») de la zona Xúquer-Gandia: «pastorets de la muntanya / feu-me llenya, que tinc fret; / no me la feu d'*anjelagues*, / feu-me-la de romerets», a Favareta, i igual a la Font d'En Carròs amb la lleu variant *anjilagues* (*BRAE* XVIII, 152), i *angilaga*, *angilaguetes*, usa l'alcoià MGadea (*T. del Xè* I, 405), extensió que confirma J. G. M., ampliant-la encara fins a Pego (1955); en realitat els meus viatges m'han permès després sentir-la no sols a Alzira i Vilallonga de l'Assafor, i a la zona entre Gandia i Albaida (Barxeta, Lluxent), sinó fins més enllà de Xàtiva —a Canals— i més al Nord del Xúquer, a tota la vall d'Alcalans (Llombai, Torís) i, pel migjorn, la seva àrea arriba fins a la Marina —Xàbia, Fageca, a la V. d'Ebo *ang-* i *arg-*— i degué acostar-se a Alacant, car d'això sortí evidentment *aŋǧigála*, amb metàtesi, que vaig anotar a Benimantell (1963);[10] altrament a Castell de Castells i al Segre Mitjà: *aŋǧelágra* o *aŋželágra* a Tost i a Alinyà (a Castellàs ja *arželáges*).

L'explicació de les variants castellanes i hispanoaràbigues amb *u* sembla trobar-se en un encreuament que el mot mossàrab degué sofrir amb un mot verament àrab: *ᶜulláiq* 'esbarzer', aquest sí verament semític i aboriginal en la llengua, però que també fou usat, naturalment, entre els moros i mossàrabs espanyols: se'n serveix el mateix anònim mossàrab sevillà de c. 1100 publicat per Asín (p. ex. a la p. 185): el seu «nomen unitatis», *ᶜulláiqa*, contaminant el romànic mossàrab *(a)yeláqa* el convertiria en **ayulaga* o *yulâqa* (segons l'afèresi del tipus tan corrent, p. ex. mossàr. *bucasta* < *avucasta*); i en **ayulaga* la *-y-* es perdé, com era corrent en mossàrab en tals combina-

cions: *auntar* < *ayuntar*, *Vallunquera* o *Unqueira* JUNCARIA (MzPi., *Orig.*, § 42.5; Coromines, *RFH* VI, 247), i d'aquí *aülaga* o *abulaga*. En fi no és impossible que a crear la forma més arabitzada *ǧáu̯laq*, *-aqa*, contribuís la confusió de *yulâqa* amb un mot del tot diferent: *ǧáu̯laq*, 'arca, caixa', 'saca' (*RMa.*, *Boqtor*), que per cert era també d'origen estranger en àrab però ja venia d'Orient, i hi entrà millor, vist el sentit de l'arrel àr. *ǧ-w-l*;[11] però potser no és necessàri aquest altre encontre, car per a la gent de fonètica romànica el *ᶜain* aràbic sona com una espècie de *a* gutural, i devien sentir *ᶜaullaiq* o simplement *aullaiq* quan els agarens pronunciaven *ᶜulláiq*, i per tant es pot concebre que *ǧáu̯laq* surti d'una pronúncia espanyola de *alǧelaq* per l'acció d'aquell mot.

Restava a trobar afinitats basques o ibèriques per al nostre tipus *AJELAGA o *AGELAGA. Sembla important el detall que el nostre mot passa per ser estrany al gascó i a la zona càntabro-lusitana, on regna el tipus cast.-gall. *TOJO* (qui sap si emparentat amb el basc *ote*). Així s'ha assegurat i jo mateix ho vaig admetre. Convé, però, restar receptiu, sense partits presos. ¿No té res a veure amb *argelaga* el basc baztanès ***elokadi*** «sitio espinoso enredado con zarzas, intransitable»? (Azkue). Essent *-di* el sufix col·lectiu corrent en basc per a vegetals, ¿correspondria això a un nom de planta d'una forma com *eloka*?[12] El fet és que hi ha un *Soum de Gelaque* a la Vall d'Ossau, 1400 alt., damunt Ferreres, 12 km. al SE. de Laruns.[13]

I fonèticament correspondrien bé a la nostra base *AIEL-, encara que sigui amb sufixació diferent, els mots del tipus *ejelasso* «branche de sapin» propi de la vall d'Arrens, *yelasso*, del Baix Lavedà, *illasso* dels diversos pobles de l'Alt Lavedà, id., *elasses* d'un de la Vall d'Aura amb el significat de «aiguilles de sapins», vers els quals crida l'atenció Rohlfs, en la nova ed. de *Le Gascon*, § 419, p. 101, evidentment derivats de *ejéu* que és «aiguille de sapin» a la Vall d'Arrens (Rohlfs i Palay), *jíu* en un dels pobles de l'Alt Lavedà, amb el sentit de «aiguille de sapin» i *ajíu* a la V. d'Aura (Soulé Venture). En tot cas hem de rebutjar l'etimològia *ACILE (derivat de ACIES 'tallant') atribuïda a això en el *FEW* (XXI, 72), per més que no la desdenyi Rohlfs, car és fonèticament impossible: CI de cap manera no podria donar el *ye-* o *e-* o *i-* de les formes *yelasso*, etc.; en canvi, com que les agulles d'avet són quasi tan punxents com les d'argelaga, la connexió amb el nom d'aquesta és perfectament admissible.

Fa rumiar la colpidora semblança fonètica amb *arceraca* nom d'una mena de vinya que Plini assimila a l'*argitis* descrita per Virgili (*Geòrg.* II, 99), majorment essent així que també en parla Columel·la, i que n'hi ha variant *arcelaca* (Walde-H., i Ernout-M.): sembla entendre's que l'assimilació a l'*argitis*[14] resta molt incerta, i ens podríem preguntar si els agrònoms llatins coneixien el mot de bona tinta i li donen un significat aproximadament segur; si no, podríem veure-hi un vell antecedent ibèric de l'*argelaga*; però per poc cert que sigui que es tracti d'una forma o altra de vinya, més convincent resulta, per ara, pensar en una vaga semblança (qui sap si agreujada per mss. d'humanistes innovadors i massa coneixedors de mots romànics), car en tot cas es fa ben difícil de creure en una forma del nostre mot que ja tingués *arg-* o *arc-* amb *r* en l'Antiguitat.

En una cassida d'Abulhàssan de Còrdova (S. XIII) surt el nom de lloc *'Ayâll*, en un altre passatge *'Ayâla*, forma confirmada per un altre text (García Gómez, *Al-And.* I, 99), que Casiri identificava amb *Elda*, la vila xurra dependent d'Alacant. El canvi de *'Ayâlla* en **Aella* i *Elda*, seria, efectivament, molt possible, i no hi ha dubte que com a nom d'*Elda* trobem en efecte, molt repetidament, formes com *Etla* o *Ella* a tota l'Edat Mitjana; al costat d'Elda es creà *Nov-elda*, i també hi hagué la forma *Novella*, que per cert sembla ser l'originària del nom d'un poble homònim *Novetlè* a l'O. de Xàtiva.[15] Però d'altra banda el nom recorda fortament l'*Ayala* d'Àlaba, i també els dos *Aielo* de la zona Xàtiva-Gandia; *Ihalor* (*Iyalor*), forma primitiva d'*Alaior* (Menorca); *Aialt* despoblat de Castell de Castells; *Aiela* partida de Novelda; *Aials* nom d'un morisc de Senija c. 1600. És clar que tot això és pre-romà. Si té res a veure amb *AJELAGA ja és de més mal assegurar, però no és gens inversemblant. I he arribat a la convicció que en el nom de la nostra vila rossellonesa d'*Argelers* i en l'*Argelès* gascó del Lavedà, també tenim un representant probable d'aquest tema AIEL- nom de plantes punxents. Car no crec possible fonèticament justificar que siguin variants d'*argiler* derivat d'*argila*: *-ǧel-* pot passar i és natural que passi a *ǧil* abans de l'accent, però un canvi invers, i repetit per a dues poblacions tan importants (i tan sovint esmentades des de l'Edat Mitjana), em sembla injustificable. No hi ha dubte que també es troba *Argilers* com a variant de *Argelers* en els documents, i per cert sovint i des d'antic. Tant com es vulgui! Però en aquest sentit sí que, tant la fonètica, com una natural etimologia popular, recrearien constantment la forma aparentment derivada de *argila*. Solament si l'altra era l'originària i restà sempre la pròpia de la pronúncia popular i tradicional, es concep que *Argelers* hagi acabat per imposar-se en definitiva.[16]

DERIV.: *Argelagada*. *Argelagar*: col·lectiu que sento com a *arčelagá* a Saünc (Benasc), *-gar* Vilamarxant, Canals (*anǧ-*), Vall d'Ebo (*arǧ-* i *anǧ-*), Xàbia, Fageca (*anǧ-*), Xixona; a Orxeta vaig anotar *alǧilagár* (seria la forma amb *l* etimològica?); *arǧelagál* a l'Alt Pallars (Malmercat, Mont-ros); *alagar* en l'Alt Aragó (Ascara); *argelagó*; *argelaguer*; *argelaguera*; *argelaguet*. Bast.-Bass. (151) dóna un ex. del b. ll. *argilagare* en un doc. pallarès de 955 i un de *argelagariis* en un de l'Urgellet de 935.

[1] C. Brunel, *Les plus anc. chartes en l. prov.*, 182.13. Quant al nom d'*Argelaguer* prop de Besalú també el tenim en un doc. de 1017 i *Argellagario* 1004 en els nostres repertoris, encara que no sigui en docs. tan ben estudiats. — [2] *Alága* usava, a Echo, Mz. Coarasa (*ASNSL* CLXVII, 246, v. 41);

així ho sentia jo (1965) també a Panticosa i cap a Ansó, *aĭiága* a S. Juan de Plan, *ali̯ága* donava Rohlfs a Biescas de Tena (*Lescun*, 36), després va indicar *a̯laga* a Ansó, Berbegal i Gistau; Kuhn en aquestes localitats, Embún i Plan, mentre que *a̯láka* seria de Panticosa, Torla, Serra de Guara i fins Benasc (*RLiR* VII, 129; XI, 75, 182), però el que Ferraz (23) i jo sentíem a tota la vall de Benasc (fins a Saünc, 1965) és ja la forma catalana *arčelága*. Per a *li̯* > *l̯* en alt-aragonès, cf. *pellar* 'pelear' a Echo, *RLR* XI, 115. — 3 Veg. la cita en el *DHiAcEsp.*; ni per una lectura ràpida ni pels indicis incerts d'atribució es veuen raons per afirmar que no fos de l'Est del domini castellà el qui a mj. S. XVI va usar aquesta forma important per a la història del mot: pronunciant-la *äilaga* es comprèn al més fàcilment el pas de AI̯ELAGA per *a-i-la-ga* a *a-li-a-ga*. — 4 Dades toponímiques complementen i confirmen: poblacions importants com *Aliaga*, a llevant de Terol, *Aliaguilla* a Cuenca; en canvi *Aulaga* (o *Agulaga* < *aüilaga*) prov. de Sevilla, i hi ha a la prov. d'Almeria un o dos *Aulago* (un és *anejo* de la parròquia de Gérgal, Madoz I, 132). — 5 Cf. Colmeiro, *Enumer. Pla. Pen. Ib.* II, 30, 49, 52, 56; Cavanilles, *Observ.* II, 335. — 6 Confirmen aquestes dades de repartició geogràfica les indicacions de Ga. de Diego: *(a)ilaga* a Burgos i Sòria, *iliaga* o *illaga* a Burgos (això potser fins als xurros valencians; el meu informant de Torís creia que els xurros veïns deien *iliaga* o potser *ilaga*); *aulaga*, *olaga*, *bolaga* i altres succedanis a la resta, incloent-hi part de Burgos, Rioja i Àlaba, en diverses prov. de Cast. la Nova, Manxa, Múrcia, Extremadura i Andalusia; formes de compromís *oliaga*, *ollaga*, *ullaga* a trossos de Navarra, Sòria, Burgos i Guadalajara (més detallat en *DCEC* IV, 928*a*; *GdDD*, 356, però l'etimologia que apunta aquest no cal refutar-la, per absurda). — 7 L'apuntàvem el meu pare i jo (1926, 1964) des d'arran de Figueres: a Biure, Llançà, Cadaqués; a Montesquiu d'Albera era més aviat el que pels rodals barcelonins anomenem *gatoses* (a diferència d'*argentines*, on en part pot ajudar el calc del fr. *églantine*, *-tier*); i Sales creu que cap a Prades és més aviat la *Genista scorpio*. — 8 Comença així ja en català, arran de la frontera ling.: Flaçà de Conflent, Salses, Òpol i en el llengd. de Vingrau. — 9 N'aplegava jo exs. en el primer article on vaig estudiar l'etimologia d'*argelaga*, en *Est. MzPi.* I, 1950, 53; però dialectalment aquest sufix té en basc mateix la forma *-aka*, p. ex. alabès *otaka* «tojo», derivat del basc *ote* id., o sigui precisament el nom basc de l'*argelaga*, i amb el mateix pas del col·lectiu al nom de la mata individual; sanabr. *touzaca* col·lectiu de *touza* 'mata' (Krüger, *Gegenstandsk.*, 146, n. 12). — 10 Completo ací les dades recollides del parlar viu de pertot. En general hi ha *ǧi* amb la variant en *an-*; tanmateix *anǧeláġa* a Vilallonga, Llutxent, Favareta, Torís. Sento ja *arǧiláġa* a Xixona, i també a Vallada. Del Túria cap al Nord ja sentia la forma amb *-r-*: a Vilamarxant, i allà on abunda tant la planta: Vistabella, La Pobla Tornesa, Serra d'En Galceran, El Boixar, La Jana (*arǧiláġa* pertot). Com és natural donada la tendència de tots els parlars occidentals, segueixo trobant la forma amb *i* per tot el Migjorn del Principat: *arǧiláġa* a Flix, El Lloar, les dues Vilelles, Gratallops, El Soleràs, i així deu continuar fins al Penedès, on encara tinc *əržiláɡə* a Torrelles i a Vila-dellops. Des del Llobregat sona ja amb *ə* pertot: des del Barcelonès i Maresme, Aiguafreda, Muntanyola (i tot Osona), Sant Aniol de Finestres (amb tot el Gironès), Sant Pau de Seguries (i tot Ripollès). Incloent-hi el català occidental pirinenc: *arželáġa* a l'Urgellet i Pallars Sobirà (Arcavell, Roní), 1960-4. La forma amb *r* repercussiva s'estén molt cap al NO.: sento *čelágra* a les Paüls i a Llaguarres, *esčelágra* a Alins de Llitera; segons Krüger hi ha *čelágre* a Areny (*HPyr.*, A, I, 18), *šelágro* a Montanyana, *(es)čilágro* a Sopeira, *arčilágres* a Montiberri, però ja la forma normal *arčeláges* a les Valls de Barravés i Boí, *arželáges* en el Pallars Jussà, Sobirà i Andorra (ibid., p. 32). — 11 Almenys d'Egipte, i era variant de l'àrab clàssic *ǧuwâliq*, mot d'origen persa. El procés de l'encreuament en àrab dels mots romànics amb material indígena és molt freqüent i conegut (veg. *AVARCA*, amb cast. *alpargata*, etc.). — 12 En conseqüència trobem *eloka* «matorral, zarza espesa» en el supl. del de Bera i L. Mendizábal, però res d'això en Azkue, i donats els procediments expeditius de Bera aquest *eloka* no té valor. Potser més aviat seria *i̯elako-di* la forma primitiva, amb metàtesi que, en una llengua sense accent tònic com la majoria dels parlars bascos, és fenomen sense restriccions. Podria haver-hi ací una vella variant del rossell. i oc. *argelac*, mossàr. *yelaqo*. — 13 PRaymond, *DTopBPyr.*, i veg. els mapes de Boisson i de la monografia d'Ossau per Hourcade, B7. — 14 ¿Va a les palpentes al darrere d'això JHubschmid quan postula per a *argelaga* una base pre-romana *ARGIRAKA en *Sardische Studien*, 74? — 15 Val a dir que no està ben aclarida l'alternativa en la posició de l'accent: la contracció *Novaella* > *Novella* més aviat hauria estat justificació per a una reculada que per a un avançament de l'accent. Com que això, quan passa (*de-e-set* > *dèsset*, *delà-ajé* > *delàje*, *bòria*, etc.) és a base d'una prolongació de la quantitat de la vocal contreta ¿caldria pensar que hi hagué *novēlle*, amb desplaçament de la llarga *novellē* = *Novetlè*? Que una *-a* final es pronunciï com a *è* quan hi ha oberta en la tònica, és sabut (recordem les notes de Barnils) que s'esdevé normalment en aquesta zona. — 16 Probablement n'hi ha encara un altre cas en el nom del llogaret d'*Argilers* que figura escrit així ja en l'Acte de la Seu de 839 (núm. 76) i en la còpia del S. XII, i que estava situat segons el context en la vall de la Pedra, damunt Sant Llorenç de Morunys. El fet és que l'eminent Pere Pujol, l'eruditíssim arxiver de la Seu, en la seva edició de l'Acte assegura que és l'actual *Mas Argelaguer*, i quan ho afirma un savi cartòleg com ell, coneixedor pam a pam del

país, hem de creure-ho. Ara bé, fonèticament tan impossible és que *Argileriis* es canviés en *Argelaguer(s)* com viceversa. Però en canvi és perfectament versemblant que la gent del S. IX sabés encara que aquest *argil-/argel-* era un arcaisme que significava 'argelaga' i que en perdre's aquell definitivament, fins en aquestes reculades valls, el nom vagi ser refet com *Argelaguer.*

+ARGELE, m. «espacio donde se arrojan trozos de barro antes de bizcochar ---» en el vocabulari dels forns de l'antiga ceràmica de Manises (p. p. Almela i Vives, *BSCC* XIV, 374); de l'àr. *al-ǧāllā* o *al-ǧāllāyā* 'fang, llot', variant vulgar de l'àr. *ǧulla* 'fems, buina de vaca usada per escalfar', Dozy, *Suppl.* I, 203.

Argelers, V. *argelaga* *Argelest*, V. *argila* *Argenç*, V. *argent*

+*Argenda*, forma vulgar molt usada a l'Urgell i Urgellet, Segre Mitjà i altres llocs com a variant d'*hisenda*, antic castellanisme digerit pel català central, en el sentit de gran propietat immòbil, rústica (< cast. ant. *hazienda*, V. *FER*)

ARGENT, 'plata', del ll. ARGĔNTUM id. ☐ *1.ª documentació*: 1271; *moneta de argent* doc. mig llatí de 1056 (Bast-Bass. 155).

En la tarifa dels corredors de Barcelona, de 1271: «un enap d'*argent* sia gran o poch, blanch o daurat, pus sia sencer, 4 drs, --- taçes d'*argent*, escudelles, talladors e tota altra de *argent* qui·s port per ciutat --- *argent* en pessa, e tot altre cambi d'*argent* qui·s vena per mà de corredor ---» (*EntreDLle.* I, 159.76, 78, 79). Freqüent també en Llull, *Blanq.* (*NCl.* III, 41.19). Des de la fi de l'Edat Mitjana l'ús de *plata* ha estat guanyant terreny, sense eliminar ben bé el d'*argent* en la llengua viva, però reduint-lo cada cop més a terme literari, elegant, figurat i ponderatiu. Situació ja reflectida per OPou (1575) «*argent* o plata: argentum; cosa de *argent*: argenteus», per bé que ací podria entrar-hi en joc alhora la disjuntiva entre l'ús gironí i el valencià, que pertot posa de relleu aquesta obra; tanmateix ell sembla preferir *argent*: «la onça de *argent* pesa 6 grans més que la del or», 208; cf. *La Font de l'Argent* en el Maestrat, terme de Rossell (53' × 35'), 1961.

Com a nom de metall, el mercuri, es va usar *argentviu*, denominació quasi exclusiva en el llenguatge parlat fins al segle passat: ja consta en la Tarifa de 1271 («quintar d'*argent viu*, e de vermeyló --- 8 diners de reva», § 5) i en una reva de Perpinyà de 1295 (*RLR* V, 80), «---: *hydrargyrum*», OPou, *ThPu.*, 199, d'on manllevat *argent vivo* en els Aranzels santanderins del S. XIII i altres textos medievals castellans (*RFE* VIII, 17).

DERIV.: *Argentada* [1399, BMetge]. *Argentador*: d'on possiblement manllevat cast. ant. *argentador* en un text bíblic del S. XV («con *argentadores* e arambreros», veg. la *Bíblia de Scio* VI, 101, traduint *argentariis* de la Vulgata, *silversmiths* de la bíblia del rei James). *Argentadura* [1313]; *argentament*; *argentar* [1640, *DTo.*]; *argentat* [Llull]. *Argenter* [Llull, *Blanq.*, *NCl.* II, 193.6] «aurifaber, aurifex», «dels pesos dels *argenters* ---», OPou (*ThPu.*, 161, 208); resta molt més vigent que *argent* per *plata*, fins avui, i en general es considera encara que *plater* i *plateria* són mots a evitar com a acastellanats; en la Cançó del Serraller, que deu ser del S. XVIII: «tres germanes que yo'n tinch, / a fe que són ben casadas: / la xica ab un *argenté*, / la més gran ab un paraire» (Milà i F., *Romllo.*, 117.28); *argentera* [1330, *AlcM*]; *argenteria* [Llull; «el bolqueret que he perdut / no en venen a cap botiga / --- compreu-ne a l'*argenteria*», Milà i F., *Romllo.*, 33B]. *Argentan* [el reclamava Ed. Fontserè per al *DOrt.*, cap a 1925] pres del fr. *argentan.*

Argentí [Lab. 1839; escr. Renaix.]; *argentina. Argèntic*; *argentós. Argentina*, *argentís* (primer, plural de *argentí*) nom rossell. i alt-empord. d'una mata, que a Montesquiu d'Albera, a Espolla i Llançà puc identificar com una espècie d'arguelagueta (cf. *argelac* 'gatosa' a Montesquiu), però en el Conflent, a Tuès i Nyer, és una mena d'estepa («ciste», Jampy, *Lliris, Flors --- Munt. de Canigó*): sembla ser un mot poc genuí manllevat del fr. *églantine* 'arç blanc' deformat per encreuament amb el cat. *argelac*, *-aga*; també deu usar-se fins a les Corberes car a Talteüll hi ha el Serrat de l'Argentinar, i m'expliquen que és perquè hi havia *argentí*, que en feien «fagots» per esquivar les mosques.

Argenç [1120?, *AlcM*; segle XIII] del ll. ARGĔNTĔUS 'argentí, pertanyent a la plata', cf. cast. ant. *arienzo* [*DCEC* I, 263-4]; per a la variant regressiva *argent* deguda a confusió fonètica, veg. detalls en *AlcM*; entre les mesures de pesos dels argenters: «*gra*, dels quals 36 fan *argens*; *argens*, dels quals 8 fan *quart*», OPou, *ThPu.*, 208; en un doc. del Cardener, de c. al S. XVII: «chreu de argent --- pesa tota yunta setsa march sinch honsas, tres *argensos*» (*BCEC*, 1909, 272), encara en l'Alt Pallars: «per un *argens* de ceda per compóndrer la bandera, 1 ral, 6 sous» en uns comptes de 1806 que llegeixo a Estaís; d'on el derivat +*argençat* 'quantitat de mercaderia que es pot comprar amb un *argenç*': «quatre pareis de galines per *argençads* de charne», doc. de Borredà de mitjà S. XII (*BABL* VII, 11); *argenç* es devia usar encara com a mesura entre els menestrals barcelonins a mj. S. XIX com sigui que un galant popular compara «els teus llavis, mig *argens* / d'una seda carmesina» en Pitarra (*El Boig de les Campanilles*, *Gatades* II, 248);[1] també +*argençada* amb referència a l'oli (cf. cast. *aranzada*, *DCEC* I, 264*a*40): «faneques avenii et *argingatas* oley et totam vindemiam», doc. de Talarn, de 1389 (*BCEC* VI, 100).

Del gr. ἄργυρος 'argent', de la mateixa arrel indoeuropea que el ll. *argentum*: *argiric*; *argirita*; *argirisme*; *argirosa*.

CPT.: *Argentifer*. *Argentpell* [1284]; *argentpellat* [*Tirant*]. Per a *argentviu*, veg. supra.

[1] En efecte, no estrany al català central: també l'usava en el seu estil oral Emili Vilanova: «no n'hi

ha un *argens* de més» (*Plorant y Rient*, p 36). *Argenteus* en docs. en b. ll. català des de 845, Bast-Bass., 152-154; ibid. *argenzata* des de 862.

Argeps, V. *guix* *Argeu*, V. *arjau* *Argestues*, no *Argestués* (accentuació bàrbara en *AlcM*)

ARGILA, del ll. ARGĪLLA id., que segons una tendència fonètica del llatí vulgar central es reduïa a ARGĪLA normalment en la zona pirinenca. □ *1.ª doc.*: doc. de c. 1284.

En l'*Ordonament* rossellonès dels forns teulers: «tot hom --- qui obre del mester de teuleria dega obrar totz los cayrós --- e rajoles que farà, de bona *argila* e ben sasonada, e que sia obra ben cuyta ---» (*RLR* IV, 363). Per a la reducció de LL a -L- darrere vocal llarga, ja en el llatí vulgar del Conventus Tarraconensis i dels països gàl·lics, veg. els articles *ANGUILA*, *ESTELA*, etc.

D'altra banda, hi ha avui un gran nombre de formes vulgars anòmales, de les quals no donen cap idea *AlcM* ni cap diccionari existent, i en part ben difícils d'explicar. Una de les més esteses és *arguila* (o sigui, fonèticament, *argíla, ərgílə*), que trobem estesa avui a tot el Pallars, Jussà i Sobirà, Ribagorça de cap a cap[1] i que s'estén per la vall d'Aran[2] i alguna localitat aragonesa,[3] si bé no crec que hi tingui gaire extensió. Sembla que des de la Vall d'Aran això continuï encara més al Nord, car hi ha *guiolo* o *riolo* «glaise» en el Roergue (Vayssier), i Murat-la-*Guiole* és el nom d'un château del Cantal (terme de St. Étienne de Maurs, segons el *DictTopogr.* d'Amé: ara bé, és normal que una *o* es desenrotlli entre *i* i *l* en aquestes zones.

Cercant una explicació d'aquesta *gui* xocant, creiem trobar un nexe entre això i la forma que ha revestit el ll. MARGO, -GĬNIS, en aragonès (Borao, 263), que ja veiem com a *marguin* en els Furs arag. de 1350 (Tilander, *RFE* XXII, s. v.). És una forma més o menys general en el dialecte: *marguin* f. 'marge' a la Vall de Gistau i a Echo, *almarguin* a Bielsa, *márguin* a Puebla de Íxar, *marguinazo* a Plan (*BDC* XXIV, 174*a*); Echo *las marguins* 'els marges del camp' en Mz.Coarasa (*ASNSL* CLXVII, 246v.45); el derivat *marguinazo* en el sentit de 'fita' («muga») a Torla, Panticosa i Aragüés (*RLiR* XI, 232); i així arriba fins a Navarra: Villarreal *marguin* 'la línia ideal que uneix dos mollons' (Bergmann, *Grenzgebiet v. Hocharagon u. Navarra*, p. 53).

Deixant de banda algunes explicacions insostenibles,[4] Lausberg (*ZRPh.* LXX, 1954, 126), seguint Alvar (*marguen*, *El habla del Campo de Jaca*, 215), pensava en un basquisme de pronúncia; i jo també en *E.T.C.* I, 126, vaig incloure l'arag. *marguin* i el pall. *arguila* entre els testimonis de conservació de la combinació basca o bascoide GE(GI) que no havia palatalitzat la G a causa de la mort tardana del basc del Pallars i dels Alts Pirineus: en posar això junt amb topònims com *Sorguen*, *Guiró*, *Guerosso*, *Guinedo*, etc., i fent constar en primer lloc els noms propis *Arguiler*, *Arguileres*, donava entenent que la freqüència dels noms propis com *Arguileres*, petrificats a la toponímia, havia estat causa que això es contagiés al lèxic apel·latiu, i que altre tant s'havia esdevingut amb *marguin* i derivats. Era una explicació coherent i sostenible.

Però no em vaig adonar llavors que la meva informació pecava en un punt bàsic en afirmar de *arguila* i *marguin* «l'un et l'autre mot sont d'ailleurs répandus comme appelatifs avec *g*, dans tout l'Aragon, le Pallars et le Val d'Aran». Si hi hagués hagut aquesta igualtat o semblança en les àrees del fenomen en aquests dos mots (freqüents realment com a genèrics i noms propis de lloc) l'argumentació era forta; però ara ens adonem que en realitat les àrees coincideixen en ben poc o més aviat gens: puix que ni *arguila* es comprova com a verament aragonès ni hi ha *marguin* en parlars catalans: una única salvetat demanen els noms de lloc *Marguinyo* i *Marguinades* que allí cito (i que caldria localitzar i detallar millor: aquell podria venir d'una altra font).

Sabent ara que *arguila* està separat del domini basc per una vasta distància, no constant-nos tampoc que ARGILLA i MARGINEM vagin passar a la llengua basca, ens cal, doncs, no pas retractar-nos de l'explicació de 1958, però sí deixar-la en una escèptica quarantena, almenys pel que fa a ARGILLA. Amb el que coincideix millor la pronúncia *arguila* no és amb el substrat basc (no trobant-se en domini aragonès ni en el gascó dels Alts i Baixos Pirineus) sinó amb l'element ARGA- que entra en la composició del pre-romà indoeuropeu *ARGAMASSA* (supra). I bé podria ser que en baixar fins a les capes populars l'ús d'ARGILLA en romanitzar-se, més aviat tardanament, la zona Aran-Pallars-Ribagorça, el novellament après ARGILA s'emmotllés a la pronúncia del vetust i arreladíssim element substràtic ARGA, component d'ARGAMASSA, que significava quasi el mateix.[5]

Afegim altres formes aberrants que se senten localment. Sovint es diu amb caràcter més popular *terra argila*; combinació en la qual la dissimilació afavoria una pronúncia incompleta *tę̄r̄ə žílə* com ho tinc de Tor, Farrera («negra, no roja») i Navès per a 'tapàs'; potser també a Mallorca?: *əǧ ǧillá* (amb *ll*) raconadeta de la costa d'Andratx. Forma tirant a la castellana, en pobles valencians prop de la ratlla (*argilla* maestr, Ga. Girona; *arčíla* a Casinos); *arzíla* a Maslloreng; *arǧę́la* a Siurana de Prades, a la Figuera de Falset i a Torroja (en potser hi ha influència d'*argelaga*?), però ja *aržíla* a Castelldans, i quasi-sinònim de *terrat* a Sta. Eulàlia d'Eivissa.

DERIV.: *Argelest* eiv. és degut a un encreuament amb *baixest*, lloc de fondals sovint argilosos (que serà causa del sufix i fins del vocalisme pretònic *ə*). *Argilada. Argilar. Argiler*; *argilenc. Argilós* [1617]. En forma sàvia: *argillita*; *argillifer*.

[1] Des de Toralloła i Rivert, almenys (ONO. de Tremp), i a Tremp mateix segons *AlcM*, s. v. Em deien que a Guàrdia de Tremp hi ha *Arguissola* amb variant *Arguinsola*, *Arguensola*. Però hi ha motiu per sospitar que en realitat es tracta de l'*Ar-*

guilosa que jo mateix vaig sentir a Rivert, no gaire més al Nord. Des d'allí al Nord, tinc *arguila* i *Les Arguileres* a Peramea, Llarvén, Altron, Son i Esterri d'Àneu; *arguila* o *terr'arguila* és la forma que vaig sentir a cada un dels pobles de Cardós i Vall Ferrera (*BDC* XXIII, 275). Forma ja més aviat antiga en el Pallars, que ja llegeixo en el Capbreu de Castellarnau de l'any 1759(90). A Ribagorça també, des de Benavarri cap al Nord i fins a l'O.: a Alins de Llitera, Torre de Baró, Claravalls, i així ho diuen encara a Benasc: «l'*arguila* de Belarta ye mol buena» (Ferraz, p. 24). — 2 A la Vall d'Aran es pronuncia amb *argi-* (= argui-) a tots els pobles, si bé de Viella cap amunt és amb *-l-* simple i des de Viella *argilla* (= *arguilla* amb *l* geminada, un altre detall d'explicació no fàcil). — 3 Almenys això assegura Ga. de Diego, *Caracteres Fund. del Dial. Arag.*, p. 10. Tanmateix com que ens consta que a la Puebla de Íxar pronuncien *arθila*, i tant a Casp com a Gistau i Bielsa *arčila* (*BDC* XXIV, 160), potser G. de Diego vol dir només Benasc i alguna localitat fronterera com Alins de Llitera. — 4 Irreflexiva la de Ga. de Diego (*Contrib.*, 116): *marguin* sense palatalitzar, per influència del nominatiu MARGO, forma que hagué de sortir de l'ús des de finals de l'Antiguitat puix que no ha restat enlloc en romànic. Una forma difunta hauria influït sobre l'única viva MARGINE, salvant-la de la palatalització, que no es produeix fins a temps visigòtics. — 5 També per a l'arag. *marguen*, *-guin*, *-guinazo*, caldrà examinar si no podem pensar en una explicació d'aquest tipus, com ara la influència del cèltic MARGA ~ MARGILA 'espècie d'argila'.

Argir: *faça argir* en el *Consolat de Mar* és mal separat per *faça a 'rgir* 'convingui dreçar-ho' (= cast. *erguir*), ll. ERIGERE.

Argíric, argirisme, argirita, argirocràcia, -cràtic, argirosa, V. *argent* *Argoleta*, V. *alcolla* *Argoletxa*, mala grafia per *argolecha* = *argoleja* (veg. *ALGOLEJA*) *Argolí*, V. *alforí*

ARGOLLA, 'anella', mot d'origen castellà (arabisme allí), V. *DCEC* I, 262*a*. Encara que estrany a la llengua medieval, i de regust poc genuí, encara avui, aviat es va afermar en els segles decadents, potser per via valenciana, aquest arabisme que imitàrem del castellà: *AlcM* en cita un doc. de 1533 de Vallfogona, i el registra OPou: «cadenes y *argolles* ab que lliguen molts per lo coll: *boiae*; argolles: *circites*», a. 1575 (*ThPu.*, 17). Un derivat +*argollar* sembla haver-se usat com a intransitiu, terme potser sagristanesc en el sentit propi de 'fer passar el ciri pel cèrcol que l'aguanta en un canelobre', d'on 'afermar-se' figuradament: «abans que no 'l votaren, / tot quant varen contractar / en no-res vingué a parar, / que, a la fi, lo fi va fer, / del ciri del pare Oller, / que no podia *argollar*», a. 1740, Tagell, *Relació de Climent XII*, v. 2770; degué ser un mot de difusió més o menys passatgera en el S. XVIII (veg. les accs. registrades pel *DAg.* i cf. el cubà *argollar* «echarle a uno una argolla, atarlo, esclavizarlo; *la joven argolló al novio*; *se argolló en su empleo*», F. Ortiz, *Catauro*, p. 90).

DERIV.: *Argollada. Argollam. Argollar* (supra); *argollats. Argollot.*

Argon, V. *energia*

ARGONAUTA, 'cert mol·lusc que sembla una barqueta navegant', del nom mitològic *Argonauta* (grec 'Ἀργοναύτης). ☐ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta.*

Argorí, V. *alforí*

ARGOT, del fr. *argot*, d'origen incert, que apareix primer amb el sentit d''agrupació de malfactors (1628)' i després aplicat al parlar que usaven (1690). ☐ *1.ª doc.*: 1917, *DOrt.*; J. Ginavel i Mas, *Notes per a un vocabulari d'argot barceloní*, *BDC* 1919, VII, 11-69; MLWagner, *Notes Linguistiques sur l'argot barcelonais*, B., *IEC*, 1924. Els qui s'havien ocupat abans de temes anàlegs, com Pons i Massaveu, PCoromines, MAguiló, etc., l'anomenaven més aviat «caló» o «murriesc», no obstant crec haver vist ja algun cas del mot *argot* en Julí Vallmitjana (1908). +*Jargó* és encara més recent: no admès en el *DFa.* però recordo que en els anys 1934-35 Fabra ja el recomanava a la *S.F.*, per a llenguatge professional o privatiu, no tècnic, no forçosament argòtic (fr. *jargon*, cast. *jerga*: no angl. *slang*, it. *gergo*, port. *gíria*): ell mateix m'animava a usar-lo ja, quan fes falta.

DERIV.: +*Argòtic*, molt usat però no en *DFa.* ni *AlcM.* +*Jargonesc*; +*ajargonat.*

*Argúcia, argució*s, V. *argüir* *Argudella, argudell*, V. *argut* (ARGÜIR) *Argue, àrgueda, arguedell*, V. *àrguens*

ARGUELL, 'raquitisme, escarransiment', 'falta de condícia', mot valencià i ribagorçà, de l'àr. *al-qíllä*, 'la misèria, penúria, manca' (de l'arrel *q-l-l* 'mancar'). ☐ *1.ª doc.*: c. 1800, Sanelo (113r2).

Registra aquest «*arguell*: arguello, desmedro, falta de salud». Segons el *DAut. arguello* és «voz baxa usada en Aragón», en el sentit de «mugre», «muchedumbre y carga de censos»: *es mucho el arguello que tiene tal hacienda.* En la nostra llengua, segons Ga. Girona, és del Maestrat, Plana de Castelló i Horta de València per a 'flaquesa de la cara de la persona, efecte de misèria i brutícia', 'brutor de la roba mal llavada, després d'eixuta'; *AlcM*, a Calaceit, «brutícia que es forma dins la llana de les ovelles que no han pogut renovar la pell, i que fa que sien males de xollar». Per a més dades aragoneses veg. *DCEC*, s. v. *arguello* (I, 263).

És molt important el verb derivat i participi *arguellar-se, arguellat*, registrat pels lèxics valencians: *arguellar-se* «desmedrarse, quedarse débil, enfermizo o enclenque, descaecerse» (Escrig), *arguellat* «ahilado»

(Lamarca), 'escarransit, flac' (*DAg.*), 'qui té *arguell* en sa cara i en sa roba» (Ga. Girona), i usat per saineters valencians del segle passat: «Ma qu'està llecha y *arguellà*! Pues ella pòrta damunt mala polseguera», Escalante, «—No ha d'encontrar vosté un tito tan bo y gros! —Si està *arguellat*! Si assò deu haver patit un desmenchament molt gran!», en un de publicat el 1908. Al llarg de la frontera lingüística *arguellado* es diu a gran part d'Aragó, i entra fins a Benasc en el sentit «de constitución raquítica»: «ixo mosset ye *enarguelláu*» (Ferraz, 23).

Per a l'etimologia és orientadora la variant andalusa amb *q*: *arquellado* «escuchimizado, escurrido de carnes»: *es guapa pero muy arquellada* (Alcalá Venceslada). La vacil·lació entre *g* i *q* indica un ètimon aràbic amb *qâf*. Doncs es tractarà de *qilla* «défaut, disette, faute, manque», «médiocrité de fortune, pénurie» (Dozy, *Suppl.* II, 387), «exiguité, peu, paucité, rareté», «défaut, manque, faute, faiblesse», «pénurie», «indigence, débine, pauvreté» (Beaussier, p.557), pertanyent a l'arrel *q-l-l* 'mancar'. D'*al-qilla*, amb dissimilació de la primera *l*, ha resultat *arguell*, sonoritzant-se el *qâf*, com passa tan sovint. Darrere un *qâf* la vocal sonava *i* molt oberta, percebuda com una *ẹ*; la desaparició de la *-a* potser és deguda a la pronúncia de *-a* com a *-ä* (= *ẹ*), de la pronúncia dels moriscos tardans, ben coneguda en la dels valencians del S. XVI (o es tracta d'una variant formativa aràbiga sense *-a*?). Consta que el mot aràbic ha estat en ús a Egipte, Algèria i Espanya, ací almenys com a nom d'acció del verb *qall* (*RMa.*, 512). És ben possible que aquest mot aràbic es vagi estendre bastant cap al Nord d'Espanya. En tot cas s'ha usat també en algun punt d'Astúries (Rato).

I puix que això és així potser no ens hem de mostrar incrèduls davant la probabilitat que sigui també un arabisme d'aquest origen el basc bisc. i guip. *argal* «débil, flaco» (Manterola; Nav. Tomás, *HomMzPi* III, 647), cosa que obligaria a datar de molt antic l'expansió d'aqueix arabisme, que ja trobem com a sobrenom d'un navarrès *Miquel Argala*, c. l'a. 1226 (Mitxelena, *FoLiVa.* I, 46); no es pot pas dir que sigui inversemblant perquè Mitxelena ha assenyalat casos d'arabisme segurs, peculiars al basc; i, a primers del S. XIII, el contacte màxim de moros i navarresos, entorn de la zona tudelana, ja era un fet del passat. L'origen del mot basc queda, però, subjecte a forta reserva tenint en compte que hi ha també *elger* ~ *ergel* «tonto, imbécil», per al qual veg. Mitxelena, *FonHiVca.*, 340, i Azkue, s. v.; i de tota manera sempre resta una possibilitat que aquí se sumessin en basc un mot aborigen i un arabisme. *EntreDLle.* III, 144; *DCEC* I, 263.

DERIV.: *Arguellament. Arguellar*; *arguellat.*

ÀRGUENS, amb *ARGUE*, i amb *ARGUENELLS*, *ARGUENELL*, *ARGADELLS*, constitueixen avui una família complexa de mots, en la qual han vingut a refondre's i confluir el llatí vulgar *ARGĂNUM 'espècie de cabrestant, a manera de torn o petita grua' —provinent del grec ἄργανον 'instrument', grec vulgar τἄργανα, amb article, 'els instruments'— i el llatí vulgar *ANGARIELLAE 'mena d'arreus de transport', diminutiu del llatí ANGARIAE 'prestacions de transport', 'la mena d'arreus de cavalleries usats per a aquests transports'; el castellà ha distingit millor fins avui *angarillas* de *árgano*, mentre que el català, on *argue* (ὄργανον) ha tingut des d'antic difusió més popular que en castellà, ha consumat més completament la formació d'un radical únic *àrguens* ~ *arguenells*, ajudant encara a la combinació dels dos mots un *ERGATELLAS diminutiu del greco-llatí ERGATES 'eines', que és especialment causant de les formes com *argadells.* □ *1.ª doc.*: *àrguens*, S. XIII; *un argue*, 1390; *arganells*, c. 1330.

En el *Consolat de Mar* «senyor de nau o de leny qui pendrà o logarà palanques o vasos o *àrguens* a ops de sa nau o de son leny a traure o a varar» és el començament del cap. 188 (que porta com a títol «de palanques, vasos o *àrguens* presos o logats», p. 216). És el plural del nom de l'espècie de cabrestant dita *argue*, que trobem en la forma en singular *argue*, aplicat sigui a la mar o a menesters de construcció, car el 1390, parlant d'un edifici eclesiàstic, s'hi féu «aportar un *argue* de la Mar, per muntar los senys en lo bastiment» (doc. de Barcelona, CaCandi, *MiscHiCat.*); apareix repetidament en el *Tirant*: «lo avisat mariner hagué fermat un *argue* en terra, vora mar, molt fort, aprés hagué una molt grossa gúmena e posà-la dins una barqua ab dos hòmens que voguaven, e --- ixqué en terra e liguà lo un cap de la gúmena en lo *argue* --- e posaren-se cent hòmens al *argue* e començaren molt fort a vogir —» (cap. 92, Ag. I, 322, 323). Cf. EdFontserè, *CiFiNat.*, 13.

Altrament ja c. 1330 tenim *arguenell* com a nom d'un enginy que funciona a bord de la nau: «que pensassen d'armar la nau d'En --- e altra nau de les majors --- e que les encuirassen --- e que hi metessen bus̨ons, e àncores en *arguenell*, e castells llevadissos», Muntaner, cap. 95 (ed. Casac., III, 8.8, referent a les batalles de 1283). El *DAg.* dóna encara cites de *argue* i *arganells* en inventaris barcelonins de 1467, i *AlcM* de *argue* en un de 1431, etc. L'*arguenell* de Muntaner sembla un enginy potent destinat a llevar les àncores; l'*arguenell* que jo he vist a bórd de les grans barques santpolenques (1930) ho era molt menys, però és fixava (com potser aquell) en un forat de l'orla, en forma d'un pal forcat vertical, amb una politja entre els dos brancs, i servia per hissar les sirgues. El primitiu *argue* ha anat seguint viu amb usos diversos, canviat de vegades en femení: «*arga*: ergate, -es», OPou, *ThPu.*, 71; «la campana --- se comensà a pujar ab la ajuda de dos o tres *argas* y hòmens --- descansada a la vora del campanar, fins --- que se féu córrer fins al mitg del campanar per pujarla també ab una o més *argas* y guarnintla en aquella gran jàssara --- ab la ajuda de *un arga* y hòmens ---», B. de Maldà, *Excursions*, p. 156. A Manacor l'*arga* constitueix una part d'una premsa de cera (*BDLC* XIII, 3).

És sabut que com a nom de l'enginy de moure grans pesos, *argue* prové del ll. vg. *ARGĂNUM que es

va extraure del gr. parlat *τἄργανα* contracció col·loquial de *τὰ ὄργανα*, plural de *τὸ ὄργανον* 'l'instrument'. D'ací vénen també l'it. *àrgano* i el cast. *árgano*: aquest més tardà, documentat només des de 1526; el major arrelament del mot català es reflecteix també en el fet que la nostra forma *argue* s'usà també alguns cops com a castellana: un ex. de l'any 1709 mal escrit *argüe* en el *DHiAcEsp.*; algun cop es troba també *árgana* en castellà (1612). Per a representants del mateix mot en l'àrab magrebí veg. Simonet, *Gloss.*, s. v. *órgano.*

Afegim-hi que aquesta paraula, en la forma amb o-, i amb sentits no precisament nàutics, sembla haver tingut algun ús en altres parts de l'Espanya primitiva, del Sud i del Nord, i per a coses de transport. Car sembla clar que *orga*, vell nom basc del carro, és el resultat de l'evolució fonètica basca del plural llatí ORGĂNA, passant a través d'*orgãa*. I amb sentit no gaire diferent hi podem combinar un testimoni mossàrab: *RMa.* tradueix l'àr. *ḫurǧ* (o sigui 'alforges') per *organes* a la p. 93*a*;[1] d'altra banda el mateix *RMa.* a la seva part àrabo-llatina torna a posar *organes* traduït per *ḫurǧ*, per *ǵirâra* i per *wiᶜa* (p. 504.4), però a la p. 559 dóna *orguines* com a equivalent de *reservatorius* (cf. Dozy, *Suppl.* II, 204). Unes alforges són molt semblants de forma a certs tipus d'*arguenells*, de transportar fems, gerres d'aigua, etc. (veg., p. ex., el gravat d'*AlcM*, s. v. *arganell*, II, § 1). I realment formes així han sobreviscut no solament en fonts valencianes del S. XV —«*orguinetes* o beaces: pera» en el *Liber Elegantiarum* de Joan Esteve (1472), f° 128v *òrguines*, i en docs. castellans de 1443— sinó que segons *AlcM òrguines* 'alforges' es diu a Calaceit i Gandesa, *orguinells* 'arguenells d'espart o vímets per portar a esquena de bèstia' a Llucena, Borriol, Bell-lloc i Cabanes. Les dades mossàrabs, magrebines i basques són, doncs, indici, que a part de la ulterior confusió amb el tipus *ANGARIELLAE, a certes parts de la Península ja hi havia formes en o- que donaven peu a la gran mescla operada en català en l'arrel del nom dels aparells de tragí i del gran aparell de moure objectes feixucs en l'ús nàutic, etc.

D'altra banda tenim el cat. *arguenell* o *arganell* (que hem vist en Muntaner i en l'inventari de drassanes de 1331, per a la 'peça de fusta que s'encaixa a la roda de proa, amb una politja per llevar l'àncora', i posteriorment 'cèrcol de ferro al capdamunt de l'àncora (usat així mateix per llevar l'àncora)'; mot que des del català va passar al fr. *arganeau* en el S. XIV, i des d'aquest al cast. *arganeo*, que amb la 2.ª acc. apareix el 1587 en García de Palacio (*Instrucción para navegar*, veg. el glossari de l'ed. facs. de 1944). Pel que fa al cast. *arganel* 'petit cèrcol de metall que forma part de l'astrolabi' sembla venir directament del català, però no està estudiada la història semàntica d'aquest terme, i ignorem si va venir directament de la idea de 'instrument' o bé passant per 'anella de l'àncora': la que cita Cejador del *Tratado de Navegación* de Sánchez Reciente, la crec força moderna.

Passant ara al mot de forma diminutiva que domina el dispositiu de tragí, serà hora d'afegir-hi algunes dades menys conegudes. En terra valenciana el recollia ja el diccionari de Ros, de 1764, i se'n féu eco Sanelo: «*anganells* (o *argarells*) y *anganelles*: aguaderas, angarillas de esparto o madera» (E, 29v2); no hi ha errada en la primera, certament, que és també la que usà F. Martínez i Martínez: «el clavari porta la bandera del Sant, y el atre fester, els cuyros, o siga uns *anganells* luixosament adornats, ab varis compartiments, que serveixen de depòsit a peladilles --- y atres confitures» (*Folklore Val.*, 121). Veg. Gulsoy (*Sanelo*, p. 295).

D'aquestes alternatives que se succeïen, d'assimilació, transposició i eliminació de les consonants, i alhora de l'ús popular fins a l'extrem Sud de la llengua, ens dóna comprovació una comparança toponímica: en el terme del Pinós de Monòver *ez aganeḷẹ́ts* són dos avencs disposats simètricament com uns arguenells (1963). Eiv. *arganells* «serones para llevar cántaros a lomo» (PzCabrero); i encara en el tercer vèrtex de la llengua: Vall d'Àneu «*anganilles*: silla de cuero y de madera que se coloca en las caballerías, para que puedan montar sentadas las mujeres» (Pol, p. 9). En fi, no és inversemblant que vingui del nostre mot un hapax d'un doc. molt antic on sembla designar un recipient que fa de plat d'una mena de balança tècnica: «teixidors --- <tenguts> dien de tenir bon pes: --- que·l braç del pes e l'*angalella*, e tot l'als de les cordes, del pes a amont sien de fferre», en unes ordenances de Balaguer de l'any 1313 (*BABL* XII, 423).

En definitiva el cat. *arguenells* és certament inseparable del cast. *angarillas*, que designa localment diverses menes d'enginy de tragí ben semblants o iguals als arguenells, si bé també ha servit per designar una mena de civera o baiard per transportar a mà certs materials. El trobem des de 1406: *angariellas* en un inventari aragonès; i c. 1490 en Alonso de Palencia: «*verennes* son *angarillas* que usan los labradores para acarrear». Prové bàsicament del ll. ANGARIAE 'prestacions de transport, transport obligat en cavalleria o en carro', i també 'la mena de sella usada amb aquest efecte'. El mot havia entrat en llatí com un terme d'orient, copiat del gr. *ἀγγαρεία* 'servei de correu forçós', derivat de *ἄγγαρος* 'correu forçós al servei reial'; fou inicialment un terme de l'imperi persa: persa ant. **angara-* (mot germà del gr. *ἄγγελος* 'missatger'). En el Digest i en altres textos llatins de baixa època trobem ja *angaria* 'tragí forçós' i *angariare* 'requisar amb aquest fi'. En baix llatí aquesta família de mots està representada abundosament i des d'antic; s'hi nota la referència quasi constant a obligacions de transport: *animalia in angaria praestita* en la «Lex Wisigothorum», *angarias cum carro faciant* en la «Lex Bajuvariorum» (Du C.); afegim-hi «*angariae* sunt opera possessionibus imposita --- vel in equo, vel in asino vel hujusmodi» i «*angarium*: officina ubi equi sufferrantur» en el *Breviloquum*; «*angariare*: carro vel equo vehere» en una escr. de Metz de 765; *angariati* 'portati', *CGL* v, 412.38.[2]

A Portugal el mot evolucionà en el llenguatge po-

pular: «qui cavallo alieno cavalgar --- peite las *angueiras*» en un doc. del S. XII; també a Aragó: *anguera*, *enguera* «lo que pagaba el prendador al prendado como indemnización por la pérdida del aprovechamiento de la bestia prendada» en els furs de Saragossa de la fi del S. XII (Ramos, *Hom. MzPi.* III, 239) i en altres textos forals aragonesos (Tilander, p. 375).[3]

Per tot això cal donar la raó a Am. Castro (*RFE* V, 29-30) quan deriva el cast. *angarillas* d'aquesta família lèxica, majorment vist que *angariae* s'aplicava també a la sella de cavall que havien de portar posada, com a símbol d'ignomínia, els reus de certs delictes greus, en virtut d'un antic costum germànic, que amb aquest nom es documenta en una escr. lorenesa de primers del S. XIII (nom que aplicat a uns arreus pogué persistir abolit el costum; veg. *ALISCARA*). D'ací sortiria així mateix el port. *angarela*, amb sanabr. *angariellas*, en el sentit de «tablas laterales del carro» (i bc. *angareilak*).

Molts detalls referents al cat. *arguenells* i variants, es podran deixar sense precisió rigorosa. En tot cas el gran fet ha de ser que *arganells* en el sentit del cast. *angarillas* pot sortir parallelament d'un *angarells*, alhora per metàtesi i sota la guia de *argue* ~ *arguenell* 'instrument d'hissar, de traslladar, mesurar', etc. També es poden deixar en suspens molts detalls referents a les formes regressives cast. antiq. *árganas*, *árguinas*, cat. *àrguens* 'arguenells', gascó *aryes*, *aržes*[4] id. (cf. l'*orgines* de *RMa.*), gall. ant. *árgaans*, per als quals es pot veure mentrestant les notes 4-7 de l'article *angarillas* del *DCEC* (i les adds. del *DECH*).

En les formes com *argadells* podrà haver-hi encara bastant d'explicable secundàriament i per tals vies. En això cal tenir en compte espt. l'alt-aranès *ardégues* (*ardę́ges*), donat el triple caràcter arcaic de la zona on s'usa (tots els pobles de Viella cap amunt), de l'estructura del mot (metàtesi d'un primitiu esdrúixol **àrguedes*) i de l'objecte mateix: gran bastida en forma de W majúscula, amb dos braços laterals amples que, en estrenye's, tibats amb sogues, subjecten fortament grans quantitats d'herba o llenya.[5] *Argadells* es diu a les Borges Blanques i a Calaceit (*BDLC* VI, 36; XII, 277), és com ho sento a Portell de Morella (*argadę́ls* per dur aigua de la font, a bast d'animal, 1961), *azgradę́ls* a Torrebesses (1935): «són semblants als *àrgans* y se'n diferencien en què cada panera està partida en dues, de modo que formen quatre dipòsits o cistells, que serveixen per collocar en cada partió un canti gran» (Priorat, JBru, en Arabía, *MiscFolkl.*, p. 153); *CostCatMancom.* II; també a Pallars i Andorra (Rialb, la Maçana, Arinsal, «traggerät (art korb)», «holztafelgestell», Krüger, *BDC* XXIII, 115, 121, i alt-arag. *argaderas* a Gistaín i Bielsa 'arguenells (sàrries de vímet)' però *algaderas* a Plan, al costat dels quals es manté encara una forma primitiva com l'aranesa, *argádos*.[6]

El cas és que tot això recorda tant el gr. ant. ἐργάτης, ll. i b. ll. *ergăta*, ll. tardà *argata* (amb glossa ags., *CGL* V, 268.30), neogrec *argátis*, espècie de 'cabrestant' (Hepitês, Schuchardt),[7] que no és de creure que aquest hellenisme del llatí vulgar no hagi tingut també una participació considerable en el nus lèxic que acabem d'estudiar, i que no vagi contribuir també la influència d'*argadells* i del tipus ARGATAS a la consolidació del canvi de *angarells* en *arganells*.

DERIV.: *Argassons* (Vic); per als altres veg. supra.

[1] Cf. a la p. 93*b* *ḫarza* «pera, torques, torcular»; Schiaparelli a les *rettifiche* ho confronta amb l'article *kurz* de Freytag. — [2] Per al pas d'aquesta família a llenguatges cèltics i germànics, veg. Jud, *ZRPh.* XXXVIII, 39. — [3] Cf. Baist, *ZRPh.* VII, 115ss.; Spitzer, *RFE* X, 168-9n., i article *enguera* *DAcEsp.*; formes basques d'origen romànic, Schuchardt, *BhZRPh.* VI, 19 (*angaila*, *angareilak* per al *DEtimVco.* de Tovar). De més a més, d'això deriva el verb salm. *enguerar* «trabajar con exceso; ahorrar, escatimar; tejer», Sierra de Francia *enguerado* «gastado, sucio» (Lamano); arag. i nav. *enguerar* 'estrenar' i a la Rioja «dar que hacer, molestar» (*DAcEsp.*), que és el que es deu haver d'entendre en l'*enguerar* del *Forum Judicum* sinònim de «manear malamientre» i del ll. «male tractare» (que no va entendre bé Cuervo, *Obr. Inéd.*, 74). — [4] La *ž* (~*y*) gascona sigui per evolució fon. d'**árgyas* < *árgẽas* < *árganas*, sigui per contaminació d'*alforges*: encreuament justificable pel fet que les *arges* precisament s'aparten de les *ardegues* i altres objectes semblants per llur aproximació a unes *alforges*, gascó *broudyes*. — [5] No és prou exacta la descripció que en dono, comparant amb *aržes*, en el meu *VocAr.* (pp. 7*b*, 10*a*). Tinc a la vista una fotografia que en vaig fer a Arties el 1932, ja publicada la meva tesi. En tot cas no hi ha res de «cúbic» a les *ardegues* ni són el tipus amb recipients comparables a sàrries, coves o alforges (com *aržes*). — [6] Casacuberta, *BDC* XXIV, en va veure encara alguns a Bielsa. Kuhn (*ZRPh.* LV, 592) només a Aineto de Guara 'cove per dur fems'; mentre que troba *argaderas* id. a Aineto, Bolea i (com a «zweiteliger Korb») a Torla, i amb altres lleus variants a Linàs, Fiscal i Loarre. — [7] D'ARGATA ve també el nap. *argata* 'torn, cabrestant' («Winde, Spill») i altres formes italianes i balcàniques estudiades per ell, *ZRPh.* XV, 91; logud. *árgada* 'bregadora de cànem' (MLWagner, *ASNSL* CXXXV, 107). Ant. Hepitês, *Léxikon Helleno-gállikon*, defineix el grec mod. vulgar ἀργάτης («koinôs») com a terme nàutic, «kátheton, exéliktron peristrephómenon dià skytalôn ē atmoû» i 'per tal d'hissar l'àncora en les embarcacions'.

Arguilando, *arguinaldo*, 'estrenes o cançó de Nadal', val., V. *DCEC* (*aguinaldo*)

ARGÜIR, pres del ll. *argŭĕre* id. □ *1.ª doc.*: Llull. De més a més en dóna *AlcM* un parell de cites literàries en el S. XIV. El mallorquí Jaume d'Olesa, l'any 1483, resumeix el seu cant IV de l'Encarnació dient que «*argüeix* Déu no poder-se fer home / e aprés, soltant, mostre ésser possible», JMBover, *BiEscrBal.* II, 12. Carles Ros, l'any 1736, proposa com

a adagi valencià: «no vulles may *argüir* / ab qui no sab resumir» (p. 75). Fabra, en la seva *Gram.* de 1912, tot reconeixent que *güi, güe* són regularment combinacions monosíl·labes, constata, però, que en català se sol pronunciar *ar/gu/í, ar/gu/èix,* etc. (p. 15).

DERIV.: *Argüent* (1629); *argüint* part. act., adj. [B. Metge]. *Argument* [Llull, *Blanq., NCl.* II, 174.9], *argumentar* [1399, B. Metge, *Somni,* ed. Ri. 310.17, 162; Jaume d'Olesa, a. 1483, «*argumenta* lo fill no poderse incarnar sens Pare e l'Esperit Sanct, e aprés, soltant, demostra la manera», JMBover, *BiEscrBal.* II, 12]; *argumentació* [c. 1500]; *argumentador, -taire*; *argumental*; *argumentatiu*; *argumentista. Argut* 'llest, espavilat, excel·lent' ll. *argūtus,* part. p. d'*arguere,* que es degué usar en català arcaic (com en les llengües germanes: it. *arguto,* fr. arcaic *argu,* cast. ant. *argudo, DCEC* Ia, 263a54-b5), d'on *argudell, -ella,* aplicat a una mena d'olivera i d'oli molt bons, empord. (*AlcM*), s'havia dit també d'altres productes agrícoles, com el mill: «80 eiminas de milio grosso et tapato, et 20 eiminas de milio *ergudelle*» en doc. rossell. de 1283 (Alart, *InvLCat., s. v.*); *argúcia* [1839, Lab.], ll. *argutia*; *argució*s.

Argument, argumentació, armentar, argut, V. *argüir*

Ari, ària: és inexacte i cada dia més desusat aplicar-los (*AlcM, DFa.*) a tot altre poble o llengua que els hindús i iranis, i és també poc recomanable i molt discutible parlar de «pobles indoeuropeus», quan l'única cosa certa són les «llengües indoeuropees» (de les quals les àries no són més que una fracció extrem-oriental), però dir que hi ha una raça indoeuropea o que la llengua indoeuropea es vagi parlar en el «centre» de l'Àsia són disbarats que ens dol de llegir en *AlcM* (probablement no enlloc de l'Àsia)
Ària, arieta, V. *aire*

ARID, pres del ll. *arĭdus* id., derivat de *arēre* 'estar eixut, ser sec'. ☐ *1.ª doc.*: 1451, G. Serra *àrida*; c. 1500 *àrido*; *àriu,* S. XIII, Arnau de Vilanova.

DERIV.: *Aridesa*; *ariditat.*

CPT.: *Arefacció,* de *are-facere* 'fer tornar sec'.

ARIET, 'biga de cap reforçat que s'emprava per batre muralles', pres del ll. *aries, arĭĕtis,* 'marrà' (animal que tussa), 'ariet'. ☐ *1.ª doc.*: 1839, Lab. (*ariete*); com a nom del signe del Zodíac ja usà *àries* i *arietes* Llull.

Per via popular ARIĔTEM, ll. vg. ARĔTE (cf. *paret* < PARIETEM) va passar a l'oc. ant. *aret* (*PDPF*), i així es conserva encara en el Llemosí i el Carcí (pron. *oret* avui: Béronie, Lescale), i degué usar-se en el Rosselló en el S. XIII: «co él cuyà degolar En Simon, él degolà un *aret* --- la sanc del *aret* ---», *VidesR.*, 130r2 (= *arietem,* 371.34).

ARIGANY, 'múrgola negrosa, espècie de bolet de color fosc', origen incert, probablement de (BOLETUS) *ERĪCANEUS, derivat del greco-llatí ERĪCE 'bruc', que junt amb altres ericàcies, és una de les menes de mata vora les quals es fa més aquesta varietat de bolets. ☐ *1.ª doc.*: c. 1880, *DAg.*

DFa.: «Bolet de la família de les helvel·làcies (*Morchella conica*) de barretet conoide, alveolat i fosc, comestible». *AlcM,* que sembla confondre'l amb la múrgola corrent, diu que es fa a Olot i a Sant Feliu de Pallerols; per comparació amb la seva forma un poc tortuosa i el color negre, es deu compendre l'acc. que li donen, segons *AlcM,* a la Selva: clau de ferro corbat en un extrem que es posa en el morro dels porcs perquè no furguin; veg. també *erigany AlcM.*

Quan vaig tornar a Catalunya del darrer exili, en les setmanes de vida tranquila i recòndita que duia a la Vall de Finestres, per la primavera de 1968, vaig tenir lleure d'observar molt la brotada de les múrgoles. N'hi ha de rosses i de negres, sobretot moltes d'aquelles, i de totes se'n diu generalment *múrgoles,* però de les negroses en deien particularment *ərigáns,* d'aspecte més secallós i pansit que les altres, i aquestes i aquelles formaven petits grups en els prats dels alts serrats de la vall: s'observava que, si bé en els prats, era sobretot en llurs extrems, cap allà on creixien les mates.

Preguntant als vells més coneixedors a la vora de quines mates es feien les diverses classes de bolets, em deien que les de bruc eren bon lloc per fer-s'hi diferents bolets, escarlets sobretot; i com que parlaven també de múrgoles, vaig insistir, concretant múrgola negra i el bruc, i reconegueren que també s'hi fa molt; un altre informant més tard confirmà que els ariganys es fan bastant en la proximitat dels brucs, i encara més en la del romaní. El romaní no és una ericàcia sinó una labiada, coincident amb el bruc pel que fa a l'hàbitat i la flaire i en bastantes coses, si bé de forma netament diferent del bruc arborescent, però l'anomenat bruc femella, bruga, bronsa o salabruga, realment s'assembla molt a un romaní petit.

De tota manera l'estructura peculiar del mot *arigany* és molt favorable a aquesta base *ERĪCANEUS, car si bé les formes d'adjectiu documentades en llatí són *ericaceus* i *ericeus,* les formacions en -ANEUS són predilectes en derivació de noms de plantes, llocs i conceptes tècnics (*consentaneus, simultaneus, collectaneus, coaetaneus, coterraneus, foraneus, apricaneus, silvaneus*); i tant la *-i-,* de timbre notable en aquesta posició, com la conservació d'una interna no sincopada, són indicis favorables a mirar-ho com un derivat —car precisament un derivat resistiria més fàcilment a la síncope—, i a un derivat del mot tècnic *erica,* que essent cosa d'herbolaris i entesos en plantes és natural que tingués un tractament conservador.

En tot altre mot fóra més difícil tal tret fonètic. Per això sembla menys probable en principi de pensar en un origen pre-romà. És veritat que hi ha una consonància remarcable amb un o uns *aricani* que figuren en nominatiu plural en un grafit gal de la Gaufrezenca, el context del qual no es presta a gaires conjectures sobre el sentit (Weisgerber, *Die Sprache der Festlandkelten*₂, 51), si no és que sigui el nom d'algun pot

o atuell, com tants dels que figuren en aquests grafits: ¿potser els especialistes arqueòlegs podrien aclarir si és probable que fos un atuell de terra negrosa?

Arigolar-se, V. *arítjol* *Arínjol*, *arinjolar*, *arinjolera*, V. *arítjol* *Arinyol*, *arinyola*, V. *arítjol* i *arany* *Arinyoner*, V. *aranyó* *Ariot*, V. *riota* *Ariscle*, V. *aresta* *Arismètic*, V. *aritmètica* *Arisnegre*, V. *aresta* *Arispea*, V. *DCEC* I, 266 (ARISCO) *Aristella*, V. *aresta*

ARISTOCRÀCIA, 'govern exercit pels nobles', 'classe noble', pres del gr. *ἀριστοκρατία*, compost de *ἄριστος* 'el millor' i *κράτος* 'força'. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv., que també registra *aristocràtic*, igual que Lab. 1839; segur que es troba ja des de mj. segle anterior almenys (però no figura encara en els diccionaris del S. XVII).

DERIV.: *Aristòcrata* [Lab. 1839; segur que s'usà des de c. 1790, però no és encara en Belv.] *Aristocratitzar*.

CPT.: *Aristodemocràcia* [1839, Lab.]. *Aristolòquia* [*aristologia*, S. XV, *AlcM*], altre compost de *ἄριστος* amb *λόχος* 'el part': es creia que els facilitava; *aristoloquiàcies*.

ARITENOIDE, pres del gr. *ἀρυταινοειδής* nom que Galèn donà ja a aquests cartílags, perquè s'assemblen a una *ἀρύταινα* 'atuell amb broc i nansa usat per treure aigua (*ἀρύειν*) d'un recipient'.

Arigolar (?), V. *arítjol*

ARÍTJOL o ARITJA, 'sarsaparrilla, espècie d'heura espinosa', de l'àrab *^{c}arîša* 'parra', 'mena de vinya que s'abraça a un arbre o a una paret', de l'arrel *^{c}-r-š* 'emparrar', 'entreteixir'; probablement partint de *^{c}arîš* col·lectiu que designa en àrab l'espècie arbòria 'parra', i partint d'un plural català *arijos* de **arix*. □ *1.ª doc.*: 1650.

El *DTo*. registrà en aquesta data «*aritjols o heura espinosa*: smilax aspera, hedera cilissa, volubilis, pungens»; *arichols*, Cavanilles (1797), *Observ.* II, 329; «*arinyol*: sarsaparella de la terra: Smilax aspera L.» ho degué treure Serradell (*Sota Terra*, *Club Munt.* I, 127) d'un botànic castellà que representaria la nostra *j* com a *y*.[1] Ja escriptors mallorquins com P. d'Alcàntara Penya (veg. la cita de «*Poesia Pop.*», s. v. *esgarrinxada*) i Miquel dels S. Oliver empraren *aritja*: «y ab pedres per coxins / y *aritges* y escorpins, / tal descansava». També jo vaig sentir *əriǧə* f. a Pollença (1964), Sóller («mata que fa espàrrecs», 1953) i Manacor (en el nom de lloc deformat *Puig de S'Heretge*). A Menorca em deia la gent d'Alaior que l'*aritja* florida fa una flor fragantíssima xuclada per 'ses abêies', la de Mercadal que és una planta que sovint cobreix les parets de les tanques, i a Sant Lluís que a Biniparratx Petit hi ha un barranc amb *aritges* (1964): ben natural puix que *Biniparratx* ve justament de PINNA PARRAS: 'penya o roca de les parres'. A Eivissa hi ha una variant que ja s'acosta a la continental en *-ol*: «encara hi ha la planta que ací anomenen *aríngel*, amb blanca florida, i aviat floriran, també càndidament, la murtra i la vidiella», Villangómez, *L'Any en Estampes*, p. 42.

Del Continent ja m'era coneguda, però allí quasi només pertot la forma amb *-l*. Només a Ceret m'havien parlat de *ləz iričəs* «aquestes espines tan maleïdes», identificant la planta que dóna nom allà al *Còrrec de les Iritges* amb el fr. *sarsapareille* (1959); Verdaguer usà «*arítjols* y ridortes li guarnexen» en *Canigó*, i *AlcM* assenyala *aríjol* a La Jonquera, Santa Pau, Verges i d'altra banda Gandesa, *arítjol* a Freginals, *arínjol* a Tamarit de Mar, Pont d'Armentera i Joncosa. En català oriental i alguna part del Maestrat també tenim la forma sense *-n-* però amb *-l*: molts *ərížuls*, mata punxosa, m'ensenyaren entre Tossa i Vidreres (1931) i igual ho he sentit a Llançà (1958); *arížol* «salsaparrilla» a la Salzadella, *arígol*, *-ols*, a Cervera del Maestre (1961); *aríŋžol*, *-ŋžul*, com una mata punxent a diversos punts del Priorat: Poboleda, la Morera, la Vilella Alta (1935), també a Vallmoll, *ariŋğolẹres* «espècie d'heures que es veuen ací pel camp» a Canet lo Roig. En fi, més enllà del Xúquer no deu ser tampoc desusat puix que hi ha el *Cau de Aríğol* a Xaló (quasi pron. *Arížol*), 1963.

Ningú no ha indicat cap etimologia, almenys cap de digna de discussió, car no ho és en cap sentit un *ARĬDĬCA proposat per Tomàs Forteza, que ja rebutja *AlcM*. Però és clar que deu ser d'origen aràbic, per més que s'hagi propagat tant cap al Nord pel català oriental.[2]Cf. «vid abraçada con árbol: *a^{c}aríxa*, *a^{c}aráix*» en *PAlc.*, «vid o parra o cepa: *a^{c}aríxa*, *a^{c}araix*», «parra o vid, cepa» en el mateix, significat confirmat pel Rabí Yona (Abu'l-Walid) i el *Mohit*; també Ibn Djobair autor d'un *Viatge a Espanya* de la fi del S. XII usa *^{c}arîš* en el sentit de «ceps de vigne qui montent contre une montagne ou contre un arbre».

Explicà Dozy (*Gloss.*, 58-59) «*^{c}arîša* et *mo^{c}árraš* signifient proprement un berceau, un treillage taillé en voûte sur lequel on fait monter du jasmin, du chèvrefeuille, de la vigne, etc. (Boqtor sous *berceau*), surtout une treille, un berceau de ceps de vigne entrelacés et soutenus per un treillage (Boqtor, Berggren, Marcel, Humbert, Hélot et le Dict. Berbère sous *treille*). On lit dans les Fables de Bidpai: 'ils avaient un berceau (*^{c}arîš*) sous lequel ils s'assemblaient et s'entretenaient'». Afegim-hi encara que el sinònim *mo^{c}árraš* no és solament això que ha dit Dozy sinó també «seto» segons *PAlc.* i «vigne montante» segons el nostre *RMa.*, i que *^{c}arîš* és «bocage» a Egipte (Boqtor) i nom d'una planta determinada (seria l'arínjol?) a l'interior de Tunis segons Prax; veg. encara altres representants d'això en la toponímia portuguesa i en el lèxic castellà antiquat, citats per David Lopes (*RLus.* XXIV, 261) i Dozy, *Gloss.* i *Suppl.* II, 110.

Ara bé, si en el mossàrab balear MURTIS > *murtiš* passa a *Mortitx*, CASTELLIS a *Castellitx*, FABARES a *Favàritx*, PINNA PARRAS a *Biniparratx*, CLA(U)STRAS a

Crestatx, etc., és natural que *arix* vagi passar a *arig*, plural *arijos*, d'on *arítjols*, i que, per analogia de *trèvo(l)s*, *grèvo(l)s*, *èvols*, *púdols*, *trèmols*, *llúpols* i en particular *ginjols*, del plural *arítjo(l)s* es vagi extraure un singular *arítjol*. Pel que fa a la variant *arinjol*, potser hem de pensar en la contaminació d'un altre nom de planta aràbic de terminació ben semblant: *ḫarínǧ* 'bruc', usual precisament en l'àrab d'Espanya: *PAlc.* i Dozy, *Suppl.* I, 400*a*, amb variant *ḫalánǧ*. És una idea seductora precisament per aquesta semblança fonètica tan gran entre els dos noms. En canvi, però, el bruc no és pas de les plantes que tinguin res a veure amb l'arítjol. Per això potser cal preferir a aquesta idea la contaminació per part de *ginjol*, car una ginjolera sí que pot ser un arbre atacat per l'arínjol o *arinjolera* (com diuen a Canet lo Roig).

DERIV.: *Aritjal* mall. 'lloc d'aritges' (*BDLC* VIII, 180). Sospito que hem d'entendre un verb +*arijolar-se* per 'atipar-se com un paràsit, atipar-se bé' en l'hapax que, grafiat *arigolar-se*, trobem en St. Vicent: «quan l'om rich se dinave, podeu pensar quantes maneres de viandes hi havia e *arigolave's* bé; e Làzer, pobre, desigave haver de les miques qui li cahyen de la taula» (*Sermons* I, 266.33).

1 *AlcM* dóna també aquesta grafia *arinyol* (atribuint-ho a Ross. i Conflent), però no ho documenta i és possible que la dada de Serradell i la d'*AlcM* tinguin una font comuna. Més avall veurem que no ens manquen dades de les formes del mot en rossellonès i zona empordanesa limítrofa i ni allí ni enlloc es confirma l'existència d'una forma amb *-ny-*.
2 Però la propagació d'un arabisme no pot fer estrany tractant-se d'una mata, com hem vist i veurem, més productiva que enlloc, a les Illes, a les terres de l'Ebre i al Maestrat; i per si això fos poc designant una planta amb tendència a propagar-se com un flagell.

ARITMÈTICA, pres del ll. *arithmetica* i aquest del gr. ἀριθμητικὴ τέχνη id., pròpiament 'art numèrica', de l'adjectiu ἀριθμητικός 'relatiu als nombres' ἀριθμός 'número, nombre'). □ *1.ª doc.*: *arismètica*, Llull; «*arismètica*, que mostra multiplicar, minvar, comptar e mediar», St. Vicent Ferrer, *Serm.* II, 235.1; *arismètic* també en Llull; «o gran *arismètich*, molt subtil Euclides ---», G. de Verí, a. 1502 (JMBover, *BiblEscrBal.* II, 503.34.1; i sembla que ja hi ha *aritmètic* en B. Metge.

En la forma amb *-sm-* influí *guarisme*.

CPT.: *Aritmo-*: *aritmologia*, *aritmòmetre*, *aritmomància*, *aritmomania*.

Àriu, V. *àrid*   *Arixa*, V. *DCEC* (*rija*, REJA)

ARJAU, 'barra del timó', de l'antic *aljau*, germà del genovès *agiaśo*, toscà *aggiaccio* i altres formes dialectals italianes, tots ells provinents del gr. οἴαξ, οἴᾱκος, id., que en els parlars llatino-bizantins de la Magna Grècia es va pronunciar *AIĀCE (segons una tendència fonètica que ha perdurat fins avui en els dialectes del Migjorn d'Itàlia), base que en català s'havia de convertir en **ajau*; a l'alteració d'això en *arjau*, balear *argeu*, prov. *arjau* i *ourjau*, maltès *gelu*, sembla haver contribuït la influència del sinònim aràbic *raǧäl*, que fa el plural *'arǧul* (pròpiament 'peu, cama', mot independent, d'origen semític). □ *1.ª documentació*: *algal*, 1331; *aljau*, 1465; *arjau*, 1780.

En el més antic d'aquests docs. és clar que hem d'entender la *g* com a *j*, coneguda grafia imperfecta d'aquell temps: «dos timons ab lurs *algals*» en un doc. de 1331 p. p. Capmany (*Mem. Com. Ci. de Bna.* II, 412). En els posteriors, els publicadors sovint llegiren malament *alian* o *aliau*, quan es tractava sempre de *aljau*: «dos timons de galeres, dos costerots d'àlber e un *alian* de timó e un rem sotil», «22 batalloles de galera --- e un *alian* de timó e un rem ---» en dos inventaris de les Drassanes, de l'any 1489 (p. p. Moliné, ed. del *Consolat*, pp. 369, 370); *AlcM* en dóna tres més (impresos com *aliaus*, *alian*) de la mateixa procedència i dels anys 1465 i 1484 (publ. en el *BCEC*, 1928, 213-9). El modern *arjau* [1780] és la forma que avui ha predominat tot al llarg de la costa del Principat i fins a Vinaròs i a Menorca, llevat que a Cadaqués ha quedat *aljal*, la forma de 1331, forma ultracorrecta, amb *l* secundària com la de *gual*, *fornal*, *arrel*, *malalt*; per conèixer-ho d'oïda puc corroborar que diuen *əržáu̯* fins avui a l'Escala, Blanes i Sant Pol de Mar: els vells pescadors santpolencs, quan la barca era treta, desarticulant-lo del timó, solien plantar-lo «per fer bonic» en un forat vora l'orla, a la banda oposada a la de la «cameta» i fent joc o «pendant» amb aquesta (1930); també a Menorca vaig sentir *əržáu̯ dəl timọ́* als vells marins de Fornells. Mentre que a Eivissa és *argeu* (PzCabrero), vaig sentir *s əržẹ́u̯* als pescadors que freqüenten Cabrera (1968) i a Portopetre vaig notar que pronunciaven *s əržẹ́u̯*, formes amb *è* que en realitat són sorprenents.[1]

Com ja vaig escriure l'any 1934 (*EntreDLle.* III, 191-193), l'origen d'aquest mot s'ha d'anar a cercar en el seu sinònim el grec antic οἴαξ, οἴᾱκος, que ja apareix des dels poemes homèrics, amb clara etimologia indoeuropea.[2] El nostre mot, com tants d'altres, devia fer la seva entrada en la Romània per la Magna Grècia (cf. n. 4, p. 179, del meu article), i allí *OIĀCEM es degué canviar, d'acord amb la fonètica local, en *AIĀCEM. És sabut, en efecte, que els parlars del Sud d'Itàlia canvien les *oo* pretòniques en *aa*: COGNATUM > *canato*, URTĪCA > *ardica*, COGNOSCERE > *canoscere*, OCTOBER > napol. *attufre*, ODORARE > calabrès *addurare*, OLEARIUM > napolità *agliare*, OLEASTRUM > sic. *agghiastru*, *OBRUCATUM > calabr. *abbragatu*, etc. D'ací han vingut el sic. *jàciu*, Lípari *u yašu* (o *àću*, *VKR* III, 358), Cilento *yáči* (Rohlfs, *EWUG*, 1503; *ZRPh.* LVII, 455), toscà *aggiaccio*,[3] *giaccio*, *agghiaccio*, genov. *agiaśo* (> alguerès *ažážu*),[4] cors *biegiu*, i altres formes explicades en part ja per Salvioni[5] i d'altres dialectòlegs.

Sembla que és del català que el nostre mot s'estengué per França — car venint la *-u̯* de -CE, si fos au-

tòcton ultra Pirineus, hauria de terminar en *-tz* o *-is*. Allí hi ha marsellès *arjau* (*TdF*) i oc. mod. *ourjau* (forma que sembla ser deguda simplement a la contaminació del verb *ourjà* 'orsar', que per la seva banda rebria d'*arjau* la seva *-j-* anòmala, llgd. d'Agde *určóu̯*); de l'occità el mot degué passar al francès, on llegim *orgeau* en Rabelais (IV, cap. 19, p. 89), en un text del S. XV de Martellier relatiu al Loire,[6] i en altres formes *argeau, ourgeau, ourjault* (Ss. XVI-XVII, citades per Jal). El venecià *arguola, rigola, ribolla,* que hom s'havia entestat a relligar amb les nostres formes italo-catalanes, i que ha fet córrer tanta tinta,[7] és en canvi un mot independent sense report etimològic amb el nostre.

És evident que *AJ̣ĀCE havia de donar en català **ajau*. I ara fa 33 anys explicava jo que atret aquest pels nombrosos mots d'origen aràbic o altre, que comencen en *al-*, va convertir-se en *aljau*, pel fenomen que ha dut d'*ametlla* a *almetla*, d'*avenc* a *alvenc*, a *alvançar*, etc., tan corrent en valencià, i gens rar en els altres parlars catalans (*almosta* < *amosta* < AMBIBOSTA, *almirall* < àr. *amir*, *alforrar* = cast. *ahorrar*); i acabava dient que el canvi de *al-* en *ar-* és també dels més corrents: *argeps* i *arjub* són variants molt esteses de *algeps* i *aljub*, i els corrents *arcova* i *arcavot* (per *alc-*) són vulgaríssims.

Sense desvirtuar aquesta explicació, que en gran part ha de restar vàlida, ja fa temps que he anat reconeixent que sobretot en la segona meitat (la *r* en lloc de *l*) això és comptar massa amb l'acció d'una tendència merament vulgar, local i moderna. Majorment si tenim en compte el mot que significa 'arjau' en àrab, i que ens consta com a usual en l'àrab dels nostres climes; car el nostre mateix *RMa.* tradueix *gubernaculum* per l'àrab *rağl* (p. 410): es tracta d'una denominació de palès caràcter aràbic legítim, car en el fons no és diferent del mot *riğl, rağl,* que designa la 'cama' i el 'peu' en l'àrab comú (arrel comuna amb la del mot que significa 'home'): és ben comprensible la comparació del timó de l'embarcació o de la seva barra amb la cama o peu amb què camina un ésser animat; més ens hi acostem encara advertint que el plural de *rağl* «gubernaculum» consta com *'arğul* en el mateix *RMa.*, i que tots els mots en *-ğl* de l'àrab clàssic es pronunciaven en vulgar intercalant una *a* (o altra vocal, però això és en combinacions fòniques diferents) entre les dues consonants finals: doncs, deien vulgarment *rağăl*, plural *'arğul*. En conclusió, al costat del regular i purament romànic **ajau* degueren sorgir popularment, i amb caràcter esporàdic, variants *aljau* i *arjau* per aquells fenòmens de vulgarisme fonètic que jo veia en acció, però si aquestes formes es propagaren i es van consolidar i generalitzar, fou gràcies a la influència del mot aràbic sinònim. I alhora és segurament per la influència de l'àr. *rağăl* que s'explicarà la *e* anòmala del mall. i eiv. *argeu*; resta a estudiar per part dels especialistes fins a quin punt en el maltès *gelu* (que deu ser *ğelu*, mot d'aspecte no aràbic i absent dels dicc. maltesos, puristes com solen ser-ho els dicc.) hi ha contribució del mot català i de la forma purament aràbiga. Aquesta influència pot haver estat en acció també en algun altre dels detalls fonètics que he assenyalat en les formes romàniques.

[1] Tot i que sigui tan coneguda la tendència palatal de la *á* mallorquina, que faig responsable d'això en *EntreDLle.* I, 95, i III, 192 n. 24. En tot cas és clar que no hi té res a veure el jònic i homèric *οἴηξ* (amb *η* conforme amb la fonètica dialectal del grec arcaic). És sabut que en la pronúncia felanitxera la tendència palatal, general en mallorquí, ateny el grau màxim, que ja no és *é* ultraoberta sinó una mera *ẹ*, però és perquè el felanitxer avança en el seu sistema fonètic totes les vocals de la sèrie anterior: la *a* s'hi torna *ę*, però la *ę* s'hi torna *ẹ*, etc. El felanitxer *əržẹ́u̯* com les formes de la rodalia de Ciutat i les d'Eivissa demanen, doncs, a l'unísón una pronúncia primera *arjèu*, amb una *e* homòloga de la de *preu, deu* '10', etc. — [2] Espt. jònio-àtic; amb sufixació diferent, *οἰήιον*, en altres dialectes del grec antic, veg. Pok., *IEW*, 298.9. — [3] Aquesta forma i alguna altra de les variants italianes, amb la seva *cc*, podria derivar-se més aviat del diminutiu grec *οἰάκιον*, com ho fa Rohlfs (*DizDialCal.*). Però no sols el sicilià, el genovès i el català postulen inequívocament -ACEM sinó que cal atendre a la possibilitat que d'altres o totes resultin d'una refecció analògica partint del plural *agiaci* i formes anàlogues, amb adaptació de *agiaciu* al sufix italià tan corrent *-accio*, car -CJ̣- originari dóna *-zz-* (= *tts*) en el Sud d'Itàlia, i al napol. mod. *jaccio* replica encara *giace* en napolità antic (Salvioni, *l. c.* XLIII, 635). Notem també que en el toscà de la Versília es diu encara *diacio* junt amb *diaccio*, que potser per això Pieri (*ZRPh.* XXVIII, 180), etimologitza malament. — [4] *Asjasju* (que representa aquesta pronúncia) és la forma que imprimeix Ciuffo, en el *CongrLlCat.*, p. 179; *ajaja* <?> (*BDC* XII, 2). — [5] *R. I. L.* XL, 1150; XLIX, 733-4; Guarnerio, ibid. XLVIII, 601; M-Lübke, *REW*3, 6048*b*. — [6] Sainéan, *La Langue de Rab.* I, 100. — [7] Skok, *ZRPh.* XLVIII, 406; LIV, 1934, 192, 214, 481; Maver, *VRom.* V, 222-3; Deanović, *ARom.* XXI, 275; Kahane, *ARom.* XXII, 568; el gr. mod. *laguđéra* (*laguliera, lagujéra*) estudiat per aquest, potser més que d'*aguglia* ve del venec. ant. *argudola*, variant d'aquell grup. Res d'això no té relació amb *arjau*.

Arjub, V. *aljub* *Arjula, arjular* (??), per ventura mal llegit o altrament deturpat per *ajuda, ajudar*, o *adjuva, adjuvar*, en el sentit de 'donar una lavativa' (?) *Arlequí, arlequinada*, V. *arlot* (AL·LOT)

Arles, veg. el que en dic a propòsit d'*ara* f. (el que diu aquí *AlcM* és una indefensable i estranya idea etimològica).

Arlot, arloteria, V. *allot* *Arma* I, V. *ànima*

ARMA, del ll. ARMA n. pl. (genitiu ARMORUM) id. ☐ *1.ª doc.*: orígens.

«Salvant los frares d'*armes*» en doc. dels templers, de l'any 1181 (Miret, *TemplersH*, 542). I d'ús molt

freqüent en Llull i en la *Cròn.* de Jaume I: «havia dos escuders en dues cledes que miraven la vila, e dixeren: a *armes*, a *armes*, que veus aquí los sarraïns ---» (221), «era bon cavaler d'*armes* ---» (14); no cal dir que *fe(y)ts d'armes* es troba freqüentíssimament (títol de la *Cròn.* de Jaume I; pròleg de la *Cròn.* de Desclot). «La *sala d'armes*: armamentarium; totes *armes* de un cavaller: panoplia», OPou, *ThPu.*, 1575, 170. «Cavallum cum suas *armas*» i frases anàlogues mig en llatí, des de 981 (Bast-Bass., 156).

Inútil continuar, si no és al·ludint de pressa al fet que la fraseologia popular tradicional fou sempre riquíssima, sovint fins encarnada en belles formes estereotipades, com ho devien ser els versos que una vegada cita Plaerdemavida: «Bona dona, bona, enganada anau! / En lo temps de guerra s'hi requiren *armes*, / que no hi cal ballestes en lo temps de pau» (*Tirant*, *pri.*; erradament, *Ri.*, 442.10-12, cf. *LleuresC*, 377) (cf. la frase proverbial mall. i men. «en temps de pau fan *armes*» (*AlcM*, a).

DERIV.: *Armer* [c. 1390, Aversó, 1477.21; 1460: «com bon *armer* / trempa l'acer ---», *Spill*, v. 14409; llavors circulava també una forma manllevada del fr. *armurier*: «de present tramès a Milà per *armurers* e féu fer arneses per a Curial e per al cavaller», *Curial*, *NCl.* I, 51,[1] que aviat s'antiquà: «*armer*: armamentarius, faber armorum», OPou, *ThPu.*, 161]. *Armós* 'apte per a les armes', *VidesR* [f° 166v, i veg. el gloss. de l'ed.]. *Armejar*, *armeig* [en gran part en aquests dos mots, si no en tot, es tracta de malentesos d'*ormeig*, *ormejar*, per part d'escriptors amb escassa formació lingüística, com Guimerà].

Armar [des de la Crònica de Muntaner; i, sobretot el part. *armat*, Llull; Jaume I, *Crònica*, 32, «*hòmens armats*»; sentits especials com 'carregar i preparar per al tir un arma de foc': «preparar o armar: praeparare», OPou, *ThPu.*, 172; «comensar, arreuar, preparar, compondre per primera vegada» men., Ferrer Guinart, *Rond.*, 212]; *armada* ['esquadra, marina de guerra', freqüent des del S. XIII, *Consolat*, Muntaner, *Tirant*, etc.; «aedificare naves; fer *armada*: parare, aedificare classem --- *lo capità de la armada*: nauarchus», OPou, *ThPu.*, 73, 71];[2] eiv. «*armada*: aparejo para pescar con caña, llamado piola o rainal», PzCabrero. *Armadís*; *armador* [*Consolat*]; *armadora*; *armadura* [doc. de 1278; Llull; etc.]; *armament* [Jaume I, «ni les naus --- ni l'*armament* que iria en eles», *Cròn.*, 89; *Consolat*]; *armamenta*. *Armatge*. Manllevats del castellà: *armadillo* (*DFa.*); *armassó*.

Armari, que havia començat per significar 'clos de paret on es tenen a mà les armes' i tot seguit amplià el sentit i fins ja des del S. XIII es troba aplicat més sovint a d'altres objectes de metall: «en l'*armari*, moltes copes d'argent», Llull (*Blanq. NCl.* II, 81.13, i tot seguit, a d'altres menes d'atuells domèstics (acc. encara molt afavorida en les comarques muntanyenques;[3] a d'altres coses metàl·liques;[4] finalment als aliments guardats en la vaixella, i a tots aliments, roba, etc.: «*armaris de confitures* --- rabost --- *armari*: armarium ---», OPou, *ThPu.*, p. 196; tenen molta extensió dialectal les formes dissimilades *almari* —espt. valenciana (MGadea, *T. del Xè* I, 49; *Carré 'ls Almaris* a *Castalla*, etc.), i ja 1614, *AlcM*—; *əzmári* —molt propagada per les comarques del Princ., etc.—, i *aimari* (cf. *aibre* < *arbre*), espt. pall. i ross. (*AlcM*). No hom de confondre amb aquest mot un *Armari* que es troba en la toponímia i que deu estar per *ermari* 'extensió de terra erma'.[5] En francès no decaigué tan de pressa l'aplicació del mot al lloc de guardar les armes, dit encara sovint *armoire* a l'Edat Mitjana, d'on després 'armes, blasons, d'un noble', i d'ací *armoirie*, amb els derivats cultistes com *armorial*, que de França es propagà internacionalment i també s'ha usat entre nosaltres. D'*armari*: *armariada*; *armariat* (veg. supra a. 1585); *armariatge*; *armarier*; *armariet*, *-eta*; *armarió*, *armariot*, *armariüm*. *Armarill* (*AlcM*) no ve d'ací sinó variant fon. d'*esmeri(l)l*.

Desarmar [1310; Muntaner; «aquell nit lo rey --- no consentí que negun *se desarmàs*», *Tirant*, Ag. I, 67] i *desarmat* [Jaume I]; *desarmament*; *desarmable*; *desarmador*. *Rearmar*; *rearmament*; *rearmada*. Llatinisme: *inerme*, del ll. *ĭnĕrmis*, derivat privatiu, amb degradació vocàlica de la *ă* en passar a interna, regular en fonètica llatina; *inermitat*.

CPT.: *Armatost* cat. ant. 'aparell amb què s'armaven antigament les ballestes', format amb *tost* 'aviat, prest' perquè facilitava l'acte d'armar la ballesta llestament [1546, i en grafia imperfecta *armatoç* en dos docs. de c. 1460], d'on va passar al cast. *armatoste* [1495], veg. *DCEC* I, 268*b*33-54 i *b*6-17; havent-se antiquat del tot en català, i mantenint-se en el llenguatge de l'armeria nobiliària castellana, hi prengué el sentit d''estri antiquat que fa nosa' i amb aquest sentit retornà al cat. amb pron. provincial de la forma castellana com *-tǫ́stə* [així ja c. 1800 en un noble com el B. de Maldà: «aquell *armatoste*» referint-se a una menyspreable tartana, *Col·legi B. Vida*, p. 187].

Alarma [1555, *AlcM*: «--- lo trompeter; *sonar al arma*: canere classicum», 1575, OPou, *ThPu.*, p. 174]: és contracció d'aquesta frase, que a la primeria només s'aplicava a l'acte de cridar a les armes els soldats en previsió d'un atac; formació que es descabdellà simultàniament en cast. *alarma* [1548], fr. *allarme*, it. *allarme*; des d'ací es formà el derivat *alarmar* [escr. Renaix.], que sembla haver sorgit primerament en l'it. *allarmare* i el part. *allarmante*,[6] i des d'allà, segurament per conducte francès es transmeté a les llengües d'Espanya: *alarmable*; *alarmada*, *alarmadís*, *alarmadissa*, *alarmador*, *alarmant*; *alarmament*; *alarmista*, *alarmisme*, *alarmístic*.

Compostos erudits: *Armistici* [1803, Belv.; Lab.], pres del ll. modern dels diplomàtics *armistitium* (per conducte del fr. *armistice*, que ja es troba el 1688), mot format amb el ll. *stare* 'estar quiet' segons el model de *justitium* 'suspensió dels tribunals', *solstitium* 'solstici' i anàlegs, veg. O. Bloch, *ZRPh.* LIII, 26-32. *Armiger*; *armífer*; *armipotent*.

[1] Però no sembla possible que un *armusser* que *AlcM* cita en docs. de 1462 i 1565 tingui gran cosa a veure amb *arma*: el context i les normes for-

matives indiquen que es tracta d'un que feia o fabricava *almusses* (*arm-*, 1695, Lacav.; *DBal.*, etc.). — [2] Durant les guerres del S. XVII es va propagar molt *armada* en el sentit d'"exèrcit de terra', si bé degué ser calc del fr. *armée*: ja en els dicc. del S. XVII, amb extensa explicació en els *DTo.* de 1640 i 1650 i en Lacav. Seguia molt usat durant les guerres de c. 1800 de la Revolució i l'Imperi: veg. particularment en romanços històrics de c. 1794 i 1808 en *Romllo.*, de Milà F., 88.7, 101.6; i en d'altres lírics: «una minyona que hi ha / que és filla d'Igualada, / diuen que se vol casar / ab un tinent de l'*armada* / --- si te'n vols vení a l'*armada* --- / Déu-la-guart la gentil dama! / Só la mullé d'un tinent y só filla d'Igualada», recollida a St. Joan de les Abadesses, ib. 339; «ya toquen a somatén --- allí s'encontraven tots que semblave un *bras d'armada* <'cos d'exèrcit'>, / sis armes van disparà, les tres feyen fogonades --- ara crexerà l'*armada* --- lo general --- en tota la meva *armada*», 357.12m28,33. — [3] *Armari per a pisa*, Farrera, *armari de racó* per a la vaixella en un angle d'una sala, Àreu. — [4] «Si és aquexa moneda la qui lansà en casa de mossèn Hyer. Rampuy en un *armariat* --- la matexa que yo lansí dins lo dit *armari* de Mn. Rampuny», doc. de la Seu d'Urgell, de 1585, CaCandi, *MiscHiCat.* II, 80. — [5] Com ara a la Coma i Puig dels Armaris entre Prats de Molló i Pla-Guillem, camí del Canigó. Cf., en el pre-gascó de la Vall d'Aran, la Vall d'*Armèros*, cap dalt d'Arròs i de Bagergue. — [6] «Dar pensiero o sospetto, "mettere in agitazione" <ja en el S. XVII>: Magalotti e F. Corsini, e *allarmante*: Fr. M. Cesarotti: "rileggendo --- il mio Saggio, non seppi trovar cosa che per un uomo sanamente spregiudiziato potesse aver nulla d'*allarmante*, se non temessi d'*allarmarvi* con questo termine"», Al. Schiaffini, *Mom. di Storia della L. It.*, 109.

Armadans és increïble que aquest nom —cognom mallorquí, però primordialment topònim del Princ.: *Armadàs*, llogaret de Palafrugell, antics agregats de Campmany i de Cornellà del Terri, formes amb fonètica dialectal per *Armadans*, que és la documentada allí antigament— vingui d'un nom propi germànic, *Hardman*, amb una metàtesi de tipus impossible (*AlcM*); més aviat EREMITANES 'ermites'.

Armadia i *aumedia*, V. *DCEC* (*almadía*) *Armador*, *armadora*, *armadura*, V. *arma* *Armalà*, V. *DCEC* (ALHARMA) *Armall*, *armallada*, *armallader*, V. *armella* *Armament*, *armamenta*, V. *arma* *Armanac*, *armanacaire*, V. *almanac*

Armàncies, *AlcM* cita la meva nota de l'*Homenaje a D. Alonso* (*TopHesp.* I, 15), però si l'hagués llegida veuria que de cap manera no penso en la inversemblant idea d'un origen germànic (probt. pre-romà, passat que fos, com aparenta, llatí, ço que no convenç).

Armar, *armari*, *armariatge*, *armariat*, *-ariet*, *armarill*, *armassó*, *armat*, *armatge*, *armatost*, *armatosta*, *armejar*, V. *arma* *Armela*, *armelada*, *armelar*, *-lat*, *armeler*, *armeló*, *armella*, V. *ametlla*

**Armele* 'forn per a calcinació del plom en la ceràmica de Manises', per a l'etimologia aràbiga, vegeu *EntreDL* III, 11-2.

ARMELLA, 'anella de metall que uneix o engrapa', del ll. ARMĬLLA 'braçal', 'anella de ferro', derivat de ARMUS 'part alta del braç'. □ *1.ª doc.*: doc. de 1388.

També en JRoig: «L'asna aquella --- / sens traginar / ni altra guarda, / sens bast, albarda, / collar, tifells, / --- / la sobrecàrrega, / bagues, civelles, / garrots, *armelles*, ---», *Spill*, 13172. Avui en català s'usa a Eivissa «*armella*: aldabón, picaporte», PzCabrero, i així l'he sentit també a Menorca (Ferreries, 1964); a les muntanyes de Prades (Siurana, la Febró) es conserva *armella* (JSales), però a molts punts del cat. occid. he sentit la forma *arnę̄la*, compromís entre els dos sinònims *armella* i *anella*: a les Borges Bl. (*BDLC* VI, 71), al Vilosell («a tal pedra del castell es veu el motllo <'empremta'> d'una *arnę̄la*»), i a la Pobla de Cérvoles, i segons Montanyà és també la forma de Ponts (*Topogr. Méd.*, p. 211); segueixen formes semblants encara en ús a l'Alt Aragó (sento *armịla* 'anella' a Bielsa, 1965); el *DAg.* en dóna testimoni de 1789 i *AlcM* detalla l'extensió i matisos en tota la meitat S. del cat. occidental; per al cast. *armella*, *-illa*, *DCEC* I, 269. No hi ha cap raó per postular un ll. vg. *ARMELLA com fa *AlcM*: encara que alguna de les formes romàniques hagi sofert un ben explicable canvi de timbre, com el benasquès *armiella* «argolla», però fem llur part a les alteracions modernes de la llengua, com aquesta o *arnella*,[1] o el masculí aran. i gascó *armèts*. Variant sàvia *armilla*, amb el seu derivat *armillar*: *esfera armillar*.

DERIV.: *Armellada* (mal grafiat *armallada*, *AlcM*) «ormeig de xarxa que es cala a fons, vora el roquisser»,[2] mot que també s'ha aplicat a objectes pirinencs: Benasc *armellada* «pieza de cuero o mimbres gruesos retorcidos que sirve para sujetar el timón al yugo --- bardón»: *No se trencarà esta armellada, no* (Ferraz, p. 24), mentre que allí *armiella* és simplement «argolla»: *ferma la vaca a ixa armiella*. Lluís R. Flores recull un verb val. *armellar* 'formar el teixit d'una nansa' (*Misc. Fabra*, s. v. *monot*). Un hapax **armellós* (escrit *armalosa*) en la traducció del *Corbatxo* per Narcís Franch (S. XIV) sembla significar 'tot solcat d'arrugues entorn del front i la cara': «aquesta vella, pudent, ronyosa, com al matí exia del lit ab la cara verda e grogua, mal tinta, de color de fum de palla, axí com són los aucels com múdan, crostosa, *armalosa* e tota cascada» (*BDLC* XVII, 104).

[1] L'encreuament és amb *argolla* en una forma *arguella* que *AlcM* troba en un inv. de mj. S. XV. — [2] Que *AlcM* i Griera (*W. u. S.* VIII, 97) localitzen a St. Feliu de Guíxols (el darrer amb una pron. *armeiádez* amb una *-ị-* que és molt de témer que no existeixi. També més al Nord: car al Port de la Selva devia sentir-ho J. M. de Sagarra: «el Quimet li va passar la mà pel coll, una mà fina i nerviosa,

poc avesada a les sàgoles i a les *armallades*», *All i Salobre*, p. 30. PCoromines va veure a Roses l'*ormellada* «mena d'ormeig de pesca que pren diferentes formes» el 1898, forma contaminada per *ormeig, ormejar*; i jo vaig veure una *armellada* a Banyuls el 1960. Del català ha de ser manlleu el llgd. i prov. *armaillade, aumaillade* «filets en tramail», que també s'ha usat en francès local (Sainéan, *Sources Indig.* II, 189).

Arment, armentera, mots que no han estat mai catalans (llatins o topònims) postulats abusivament per escriptors que no respectaven la llengua real i lícita *Armer, armeria, armífer, armíger*, V. *arma* *Armillar*, V. *armella* *Armilla, armilló*, V. *ànima* *Armipotent, armistici*, V. *arma* *Armó*, V. *alamó* *Armolles, armolletes, armolls* 'tenalles', V. *molls* (*MOLL*)

ARMOLLS, 'hortalissa salsolàcia', del ll. HOLUS MOLLE, que ha donat també el cast. *armuelle*, veg. *DCEC* I, 270, article al qual bastarà remetre, fent-li alguna addició: *almols* figura ja en un doc. cat. de Sanaüja escrit entre 1040 i 1075 (*BABL* VI, 383); en un de Cervera de 1373: «saquet, quaix de erba, semblant laor de *almoylls*, 13 onçes» (*BABL* VI, 197). Sembla ser encara el mateix mot «se escurarian l'*osmolt* llodós y herba <que> se congria en la dita font» en doc. mallorquí de 1632 (*BSAL* VIII, 414).[1] Sant Isidor arrenglera en les *Etym.* «olus molle; atriplex; brassica; olisatrum» (XVII, X, 16). Avui a la zona ribagorçana-aragonesa: Benasc *armolls*, «nace espontáneamente en los sembrados: *el campo de San Anton ye plleno d'armolls*» (Ferraz, 25); a Bielsa deien adés *almǫ́θes* adés *almwéθes* com a nom d'una 'verdura': «se escaldan pa tortilles; son buenas; se siembran pelos cantillos del huerto» (1965). En castellà la doc. més antiga de *armuelle* és en Vicente Burgos ,c. 1490 (publ. p. Mettmann, 1971, p. 338).

DERIV.: *Armollins* al Pont de Suert (*AlcM*).

1 El publicador talla malament els mots: *los molt llodós*, ço que és contrari al sentit general de la frase i *los* no lliga amb *llodós* singular. Però això fa sospitar que el ms. deu portar *losmol* sense *-t* (que la hi ha afegida el publicador per poder entendre-hi l'adverbi *molt*). També es podria tallar *lo smol*. En tot cas la reducció de *olsmol* HOLUS MOLLE a *osmol* no presentaria problema.

Armoria, armorial, armós, armurer, V. *arma* *Armussa*, V. *almussa* *Armusser, armud, -ut*, V. *almud*

ARN, 'arbust espinós, *Paliurus australis*', nom avui empordanès i rossellonès, idèntic a l'oc. ant. i llengd. *arn*, i segurament emparentat amb formes dialectals castellanes (potser de procedència mossàrab) *arnacho* i *arlo*, gall. *arnio, arnal*; d'origen probablement preromà però de llengua inconeguda. ☐ *1.ª doc.*: 1472, en el valencià Joan Esteve; oc. *arn*, ja 1377, i en noms de lloc potser ja des del S. XII.

«Brots de *arn*: conditura lupulorum», en el *Liber Elegantiarum* (fº c4r), per cert amb context de sentit no prou clar. Modernament només el veig en escriptors de llenguatge marcadament gironí: «com travessa la malesa, com romp les branques dels arbossos, com xafa 'ls brucs, els *arns*, les gatoses ---», P. Bertrana, *Proses Bàrbares*, p. 56; «un hom segurament s'estimbaria si no pogués arrapar-se en algun tocom; a mi m'és hagut passat: que no he pas planyegut les mans en l'apretada, baldament fos a l'entorn d'un *arn* o d'una atzavara plena de ganxudes espines», JRuyra, *Pinya de Rosa* I, 172. I és aquesta encara la zona on més crida l'atenció en l'ús viu, i en tot cas és ben estrany al llenguatge modern del Barcelonès, Maresme, Vallès, Osona i altres comarques centrals del català oriental.

Però ja en els pobles del Baix Empordà ho he sentit aplicar a l'arç (Pals, 1958); també a l'Alt Empordà a Llançà ho vaig sentir molt i m'advertien: «és el que a la Plana de l'Empordà en diuen *san-pęrə-mártir*,[1] perquè floreix per St. Pere Màrtir» (o sigui per l'abril), «del fruit en diem *cireretes de pastor*» (1958); però així tanmateix segueix fins més enllà de la Baixa Tet: a Sant Hipòlit de la Salanca m'ensenyaven els tamarius com a «*arns d'Àfrica*» i a Torrelles hi una partida a l'E. del poble que en diuen *La Mata de l'Arn*. S'observa que tot això són localitzacions arran de la costa: des de la Costa Brava Sud fins al límit de la llengua. Tanmateix *arn* apareix també ací i allà en llocs disseminats per comarques molt distants: *la Costa de l'Arn* a Civís, frontera d'Andorra amb Pallars (1959); potser *L'Arner* petita partida de camps a Er (Cerdanya, 1959); *arnall* nom d'una mata que agrada molt a la cabra i a l'ovella a Alins de Llitera (1965), però que segons Griera designa l'aranyoner a Tamarit de Llitera (*ZRPh.* XLV, 1925, 222).[2] Molt lluny d'allà, a Alcoi, *arnets* són nom d'una herba (J. G. M., 1935). I a Tibi una forma igual a la castellana, *arnáčos*, sinònim de les mates dites *salaos*, d'on el top. *Racó de l'Arnačál* (1963). En resum només en el Nord-est tenim una àrea coherent i de sentit clar.

En llengua d'oc el mot s'usa a continuació i ja és antic. En un doc. de Montpeller de 1377: «los senhors obriers deron ad acapte a S. J. Roquet, cordier, de Montpeylier, una plassa que es en lo valat que es del Portal de San Guilhem entro als *arns* o l'ort de sen P. Bigarra».[3] I noms derivats (amb sufixos que suggereixen generalment noms de planta) es troben en la toponímia en els Ss. XII-XIV en els depts. veïns, Aude, Gard, Aveyron.[4]

Els noms de planta d'aquesta arrel es troben també més a l'Oest del nostre domini. En la llengua de l'extrem Oest només el trobem a Galícia: *toxo arnio* «aliaga» (Carré), i derivats *arnaz, arnal, arnello, arnesto* han estat recollits allà per botànics com a nom de l'*Ulex europaeus* (Colmeiro, *Enum.* II, 27). Però avui ja no crec que s'hagi de dubtar gaire a lligar estretament amb *arn* dos noms de plantes caracteritzades, com l'arç, abans que tot, com a plantes molt espinoses, i no massa diferents; noms estudiats en dos articles del *DCEC* (I, 267, 304) que extracto ara.

Arlo 'Berberis vulgaris' usat entre altres a les Serres de Cuenca (*DAut.*, Forner), i ja 1557 (Jarava: Colmeiro *Enum.* I, 91), arbust espinós que fa com uns raïms vermellets de gust agre i té altres noms molt semblants als que es retroben en l'arn: *espina santa, espina de Cristo* aquell, *espina, espino, azota-Cristos, espin'-avessa*[5] aquest (Colmeiro II, 7); l'alternativa *rn* ~ *rl*, dificultat en tot cas no seriosa, també s'eliminaria d'altres maneres que la que fonamento allà (i en *TopHesp.* II, 41).

Asnacho es dóna com a nom d'una lleguminosa 'Ononis tridentata L.', per al Baix Aragó (Asso, junt amb *asnallo*, Colm. II, 108), però també ha designat altres plantes més o menys afins; la mateixa a Titaguas (Rojas Clemente), però a Tabernas (Almeria) és el Sonchus spinosus, família de l'enciam, en altres llocs Koniga spinosa (per a d'altres plantes encara, Colm.). Altres espècies d'Ononis es distingeixen com a molt espinoses, i ho són altres variants de l'*asnacho*. Per a identificar amb l'arrel d'*arn*, caldria que *sn* vingui açí de *-rn-*, però és sabut que a Almeria, i en altres i amples zones del SE. castellà, *rn* s'altera en tal forma que es fa impossible distingir quins mots tenen *sn* i *rn*; cf. *sarnacho* en el xurro del Villar del Arzobispo, que Llatas dóna també com a valencià (i que deu tenir aglutinada la *-s* de l'article plural). I d'altra banda al costat de la var. castellana (arag., etc.) *asnallo*, trobem *arnalls* en català a Segarra (Ant. J. Costa) i jo mateix vaig sentir *arnalls* en els pobles de la Baixa Ribagorçana (Ivars, Alfarràs, Allmenar, 1956). I aquestes formes catalanes, fonèticament inconciliables amb *àse(ns)* dissuadeixen de derivar el cast. *asnacho* de ASINUS. Més greus són encara els obstacles fonètics que s'oposen a partir d'ACĬNUS com ha suggerit després Alvar (veg. *DECH*). Puix que el mot es troba en català (on només hi ha la forma amb *-rn-*) i en castellà, essent el català una llengua on mai RN i SN no es confonen, i essent el castellà un domini en la part Sud del qual (allà on es localitza *asnacho*) aquests dos nexes consonàntics són indiscernibles, el bon mètode obliga a admetre que l'ètimon tenia -RN- i no pas cap grup de sibilant.

Per altra part, tant l'àrea geogràfica del mot cast.-arag.-val. com la terminació *-acho* fan creure en una procedència mossàrab.

El 1947 em limitava a admetre per a tot plegat un inconcret origen pre-romà. JHubschmid (en notes breus, *ZRPh.* LXVI, 1950, 34, n. 1; *Pyr.-wörter vorröm.*, 18) volent concretar més suposa procedència cèltica: no sols això queda completament en l'aire sinó també l'únic agafador que suggereix en suport d'aquesta idea: correspondència del gr. ἔρνος (ἔρνε-ος) 'brot', 'tany', mot altrament poc usat i poètic;[6] justament l'arrel d'això té un contingut vague, quasi impalpable, en indoeuropeu, i es dóna el cas que és inexistent en cèltic.[7] Com sigui que a l'article *ARANYÓ* hem trobat proves que el cèltic primitiu tingué amb terminacions diverses un nom de forma AGRENO-/AGRAN-/AGRIN- com a nom de l'aranyó (i també 'prunyó, pruna') i a l'article *ARÇ* hem comprovat la base ARTO- en el pre-romà pirinenc com a nom d'una varietat de l'aranyó i l'arn, més raonable fóra la hipòtesi que en alguns llocs ÁRTO- i ÁGRENO- es vagin encreuar en una forma ARNO-. Encreuament de mots, que essent quasi ben sinònims i convivint tots dos des d'una època remota en el mateix territori, pogué produir-se a molts punts des de data bastant antiga, encara que no tant com la d'aquells; i llavors, el caràcter disseminat, l'aparició en alguns punts esporàdica, de l'àrea del nostre mot, justament podria ser resultat d'aquest caràcter, per dir-ho així, il·legítim de la seva gènesi.

DERIV.: *Arnall, arnalleta*, etc., veg. supra.

[1] Anant pel camp entorn de St. Pol de Mar jo sentia al meu pare (c. 1920-25) com s'embadalia amb els *peremartris florits*, que eren clarament arços blancs, i de vegades m'havia dit que així ho deien a l'Empordà. — [2] Aquesta mateixa forma derivada *arnall* em cridà l'atenció en algun poble de l'Alt Conflent però no en trec l'aigua clara: a Évol, en donar-me *Els Arnalls* com a nom de partida muntanyenca, preguntant què vol dir uns *arnalls* contestaren «que hi ha força rocs», i sortiren a parlar-me, sense justificació, d'un derivat *ərnəl̥é*: «és un lloc que amb els ramats no s'hi pot pas gaire anar: és mal país». Però potser això ací és un mot sense sentit vegetal ni relació etimològica amb aquest, car a Ralleu anomenaren el *Roc de l ərnál̥* i rectificant la pronúncia tot seguit *Roc də l ərənál̥*. Derivat, doncs, d'*arena*, sembla. — [3] *Archives de la Comm. Clôture*, *RLR* III, 163; Ach. Montel tradueix «ronce»; no és que així el context no es pugui entendre, ni tampoc és estrany que Emil Levy suggereixi esmenar-ho en *als arns de l'ort*. — [4] Un *Ponz d'Arne* en una escriptura del Roergue de c. 1180 una trentena de km. al NE. de Rodés; dos riuets dits *l'Arnouze* (ja *in reco Arnozii* a. 1298) a l'Aude cap al N. de Carcassona; *L'Arnet* paratge del terme de Narbona (ja 1363) i un *Petrus de Arneto* apareix en un doc. de 1175 de la regió de Nimes (veg. Sabarthès, *DiTopAude*, s. v.; i C. Brunel, *Les plus anc. chartes en l. prov.*, 180.5 i 144.31), i el darrer recorda el nom de població *Arnedo* de la Rioja. Val a dir que pot tractar-se d'homònims en tot això, i espt. en les formacions en -OSA i -ETUM igual es podria tractar de derivats de ARENA. Alternativa a preferir almenys en el nom de la Riera *L'Arnera* prop de Figueres. Però el mot que interessa està documentat en baix llatí fins a Arles del Roine per Du C. — [5] Malament *-avesa* amb *-s- AlcM*, però és amb *-ss-*, com ho posa el *DFa.*, i com jo ho he sentit alguns cops com a nom de planta, i així es pronuncia com a nom del poblet d'*Espinavessa* (*əspinəbésə*) entre Figueres i Banyoles. Ll. AVĔRSA, castellà *aviesa*. — [6] Ornamental, d'algun poema homèric i alguna oda de Píndar, «a young sprowt, shoot, scion», abstracte també per a rebrot d'un llinatge. — [7] Arrel R-/ER- poc concretable i de sentit enterament imprecís, la del gr. ὄρνυμι 'excito', llatí *orior* 'aixeco', scr. *ṛnóti* 's'eleva, es mou', *IEW*, 328.5 id. Amb un cos tan exigu (recordem que la *n*

de la forma grega i sànscrita és desinència verbal, no pertanyent a l'arrel) i significat tan esvanit no sols és temerari postular res per al gal o l'hispano-cèltic, sinó que ni tan sols ens animaria a cap hipòtesi indoeuropea pre- o para-cèltica.

ARNA I, 'rusc d'abelles', mot comú amb l'it. dial. *arna* (it. *àrnia*) i arag. *arna*, d'origen incert, probablement pre-romà; sembla haver designat primerament la rotllana de suro o altres vegetals usada en la cultura primitiva per fer-ne el rusc d'abelles, i podria ser un derivat *ARŎNA format en una llengua indoeuropea, pre-llatina i pre-cèltica, amb un nom del cèrcol o la roda, conservat en cast.-port. *aro* 'anella, cèrcol' i scr. *áraḥ* 'raig de roda'. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

El tenim ja com a glossa catalana (llatinitzada) en *RMa.* (p. 246), *locus arnarum*, explicant el ll. cl. *apiarium* 'abellar' i l'àr. *maǧbaḥa* (que *PAlc.* traduí «colmenar»). Després el llegim també en un doc. del Perelló (B. Ebre) de 1342 (*BABL* XII, 43). En aragonès no és menys antic: «si las abellas fizieren daño, déveles parar --- *arna* con miel o una cántara, e quando ellas serán plegadas allí dentro, cruébalas con paño o tiéngalas assí pendradas» (Tilander, *F. de Aragón*, mj. S. XIII, § 157.2; altra versió en uns Furs d'Osca de 1247).[1]

En català és avui un mot de tot el català occidental,[2] però que s'estén no sols, de llarg a llarg, de les Marques d'Aragó,[3] sinó també al Sud i Nord-oest de l'oriental,[4] i que en qualitat de paraula de noble ressonància, i més inequívoca que alguns dels sinònims, ha estat usada per escriptors de lèxic planer i ben central: «pertot arreu van aixecant-se refugis, com *arnes* d'abelles congregades en el deliqui d'una mística mel», PCoromines (*La Vida Austera*₃, p. 288.25), «els santuaris --- com gegantines *arnes* d'abelles que xuclen la mel del Senyor», id. (*Elogi de les Muntanyes*, a. 1921, *Di. i Rec.* II); «no l'acabaven de considerar com un company perquè en l'*arna* del seu esperit, hi havia celles nodrides en l'abundor, i idees ---», id. (*Joan Apòstol* II, p. 52). En canvi en català central, *rusc*, Nord-est de l'oriental i rossell. *buc d'abelles* (localment *buga*), balear *casa*[5] o *ca(s)era d'abelles*, maestr. i val. N. *baso* (*bázo* < mossàrab), val. central *colmena*, en altres parts *tou d'abelles* (*arna*, si la memòria no m'enganya, reapareix en alguna part del Migjorn valencià).

El testimoni romànic més antic es troba en les Glosses de Reichenau «*arna*: vas apium» (S. VIII). Al Nord-est de la nostra llengua s'interromp l'àrea del nostre mot però reprèn a Itàlia: cors i abruzzès *arna*, toscà i it. comú *àrnia*. Els millors especialistes han estat d'acord que a Itàlia és un mot pre-romà:[6] Jud, *VRom.* VI, 260; Rohlfs, aviat abandonà la seva antiga idea que vingués de HIRNEA 'gerro' (reconeixent que s'hi oposava la fonètica i era inversemblant per totes les raons); *ZRPh.* XLVIII, 1928, 436; *ANSL* CLXV, 160; CLXXV, 1931, 126; *RLiR* XXI, 307.

Ha resultat orientador el fet que en diversos llocs apareix un mot igual amb significats més arcaics: ast. *arna* «corteza de encina» (a Covadonga, i més enllà del Nàvia), que per la seva banda en alguns punts ha passat a designar el 'motllo (*encella*) de fer formatge' (Fr. Krüger, *VKR* VII, 373; VIII, 86), estri de forma molt coneguda, netament circular, i a Quirós i Somiedo és un 'cubell cilíndric d'escorça per a la bugada' (Rolhfs); i al costat d'això apareix també una forma amplificada com la italiana: ast. orient. *arnia* «corteza de árbol» (Vigón), santand. *árniu*, *-nios* 'motllo de formatge' (Rohlfs, Krüger): tenint en compte els mots parallels com el fr. *ruche* i cat. *rusc* 'buc d'abelles', que primitivament eren 'escorça del suro' (rusca), gascó *arrüska* 'recipient d'escorça', no hi ha dubte que a Astúries s'ha mantingut el mot en el seu sentit primitiu de 'recipient circular'.

Ara bé, si ja en el *DCEC* I, 270-1, assegurava amb bona part d'aquestes connexions la seguretat d'un origen pre-romà d'*arna*, guardant encara reserva sobre la procedència concreta, des del meu *Breve Dicc. Etim.* (1961), s. v. *aro*, suggeria que hi havia parentiu amb el cast.-port. *aro* 'cèrcol, anella' i que tot plegat era indoeuropeu. Hi ha, en efecte, entre les arrels indoeuropees una de les més generals i ben establertes, AR- 'adaptar, articular, muntar', dita, per exemple, de la superposició sistemàtica de peces de fusta en una construcció (Pok., *IEW*, 55), d'on el gr. *ἄρμενος* 'encaixat, adaptat', *ἀραρισκω*, *ἁρμόζω* 'jo adapto, acoblo', ll. *arma*, armeni *y-ar* «consentaneo, congiunto», etc.; ara bé, un representant dels més simples i conspicus d'aquesta arrel és el scr. *aráḥ* 'raig d'una roda', que ens prova l'aplicació d'un substantiu *AROS de la llengua mare a la construcció de la peça bàsica del carro, anomenat ell mateix *AR-SMN̥T-, amb aquesta arrel i desinència d'abstracte (> gr. *ἅρμα*): la peça bàsica del carro és la roda. Així, doncs, arribo a la conclusió que si en índic aqueix *AROS es va concretar en el raig de la roda, en una llengua indoeuropea d'Espanya —més aviat sorotàptica que cèltica—,[7] es va convertir en el nom mateix de la roda o de la rotllana o rotllo.

I d'aquest *AROS 'rotllana', 'cèrcol' és d'on m'inclino a derivar el tipus *arna* en els seus diversos sentits de rotllana de vegetal, sigui aplicat al rusc de rusca, sigui al bugader, sigui al motllo de fer formatges i als altres objectes de la cultura arcaica que encara designa en terres asturianes i lleoneses; en efecte, res de més fàcil que admetre que amb tots aquests valors hem de partir d'una amplificació indoeuropea de ARO-, o sigui ARŎ-NĀ; és sabut que poques combinacions hi ha on la vocal postònica interna vagi caure tan antigament i unànimement en tot el romànic com entre R i N.[8]

DERIV.: *Arnar* (*arnâ*) a Alcarràs 'abellar, conjunt de ruscos'; a la Baixa Ribagorça *arnal* 'rusc' a Silves (1955), «colmenar» a Fiscal (*RLiR* XI, 192) i a Binèfar (Coll Alt.). *Arné(r)* 'edícul per a les arnes i seguers' a Castelló de Tor (1957); *arner* 'abellar' (Vilaller; Sarroca de Bellera: Violant, *BCEC* XLV, 242), *arnero* 'abellar' a Roda de Ribagorça (1957) i a les Viles del Turbó (1965); *arnera* id a Bielsa (1965);

arner 'apicultor': «els *arners* que baixaven de Lleida» a Masllorenç, 1964; *arnot* 'rusc' a Margalef; mentre que a la Pobla de Cérvoles *arnots* eren 'guardes cilíndriques d'encanyissat per protegir les oliveres tendres i altres arbres' (1935) i això o *arneres* es diu per a això mateix a Benissanet (Bladé, *Beniss.*, 63). *Arnerar. Arnerada. Arnaire.*

[1] Mahn, *Etym. Untschgn.*, 105-6. Res a veure amb el mot bc. *erla-kofoin* id., que Mahn voldria assignar-li com a base, cpt. del romanisme *cofoin* 'cove' i el bc. *erle* 'abella' (Mitxelena, *BSVAP* x, 10), també sense relació amb *arna* (almenys no *arna* I). Ja l'acadèmic aragonès Siesso (1720) assenyalava l'aragonès *arna*, i veg. en el *DHiAcEsp.* altres vells testimonis aragonesos. — [2] Des de Tortosa, Priorat i Garrigues: anotat a Gratallops, Margalef, la Pobla de Cérvoles, l'Albagés, 1935-6, fet de canyes en el darrer poble; fins al capdamunt de Cardós i Vall Ferrera (1932-34), i Valls de Barravés (Vilaller) i de Boí: a Castelló de Tor em diuen que es diferencia del *seguer* perquè és feta de branquetes d'avellaner cimentades amb buina (1957). A Rivert (C. de Tremp) en vaig veure ocupant les esplugues d'aquelles grans serres; a Bassella en feien entreteixint vidarses (1957). — [3] Calaceit, Fraga, Tamarit, Alins de Llitera, l'Estall, Llaguarres, St. Feliu de La Múria, Bisaürri; i en pobles dels dos extrems, que els deuen el nom, Arnes de Lledó i Abella d'Espés, on en viu tot el poblet, i el principal propietari m'ensenyava *arnes* de totes menes, velles i noves (1957). D'aquell diu CaCandi, *MiscHiCat.* I, 84, que una nota del S. XVI posada damunt del nom *Mansiones* ens mostra l'equivalència dient «*Arnes* o buchs de abelles». — [4] Pel Nord-oest no sols arriba fins a Civit (Segarra, *BDLC* XII, 264) sinó també a Cardona (1953), Lluçanès (Sant Martí d'Albars, 1964) i fins Camprodon (*AlcM*). — [5] La semblança d'*arna* amb l'ags. *ærn* 'casa' és curiosa i res més, car es tracta de la correspondència fonètica del gòt. *razn* i esc. ant. *rann*; transposició d'un tipus afavorit per l'anglo-saxó, com en *birnan*, angl. *burn* = gòt. *brinnan*, al. *brennen*; *ġaers* ~ *ġraes*, angl. *grass* 'herba'; *hors* = a-al. ant. *hross*, al. *ross* 'cavall'. — [6] En certs parlars italians apareixen altres significats, provinents sens dubte de la idea d''objecte vacu' i ben propis d'un mot d'origen preromà: *AIS*, m. 424 ('caverna') porta *arno* en el punt 397 (Ístria) i en el mapa 424*a* «riparo sotto una roccia sporgente» porta *arnâro* en el punt 633 (Laci). — [7] No aquesta (com diuen Hubschmid, *EncLHisp.* I, 62, i *AlcM*₂) no sols perquè no hi ha base en el cèltic insular, sinó perquè un mot tan ben representat en el Sud del català, a Toscana i en els Abruzzi, i absent al Nord dels Pirineus, té una àrea típicament no cèltica. — [8] Algun detall més en el *DECH*, s. v. *aro* i *arna*. No cal insistir gaire en el que ja deia en el *DCEC*. No és acceptable l'etimologia URNA que proposava Griera (*ARom.* XII, 550) per impossibilitat fonètica, i per més que hi hagi un «*arna*: sepultura» en els Glossaris de Ripoll, car és una dada massa isolada per poder considerar-la originària, i encara s'ha de comprovar bé si no hi ha errada de lectura per *urna* o per *arca*; en va intenta Spitzer (*ZRPh.* XLIX, 86-87) salvar-la fonèticament admetent un encreuament d'URNA amb ARCA: podríem pendre la idea en consideració només si sabéssim que URNA o ARCA estan documentats en el sentit de 'rusc', i fins si així fos no es compendria que es pogués arribar a 'rusc' partint de la idea de 'sepulcre'.

ARNA II, 'insecte a manera de papalló, i la seva larva, la qual rosega la roba', mot germà de l'oc. ant. *arna*, avui llenguadocià i provençal, i amb variants com *arla* a Gascunya, etc., d'etimologia incerta, probablement pre-romana, d'origen potser ibero-aquitànic, i emparentat amb el basc *arr* 'cuquet, corc', que (jutjant pel basc dial. *ãr*, *anr(a)* deu venir d'una base antiga *ÁNARA), junt amb el qual viuen una gran varietat de noms d'insectes semblants: *euli* 'mosca', *el-txo* 'corc', 'mosquit', *erle* 'abella', mots de forma més pròxima a la del gascó *arla*, que suggereixen una ampla família de formes i sentits un poc alternants en els diferents dialectes primitius eusko-ibèrics. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XIV; l'oc. ant. *arna* ja en el S. XIII.

Ja el llegim en Eiximenis: «Negligència, diu aquest savi, no és sinó tinya e *arna* amagada en drap preciós qui, per tal cant no y és vista, tot lo drap corromp e troça e·l fa gitar finalment al femer» (*Terç*, 220); «axí com l'*arna* menja la vestidura, e axí com lo verme rou lo fust, axí la tristor rou lo cor», Ant. Canals, *Carta de St. Bernat* (*CoDoACA* XIII, 467). I el verb *arnar-se*: «avia stojat en un loch desat de la casa la gonella aspra, grossa, squinsada e *arnada* que sa fiyla solia aportar», BMetge, a. 1388 (*Vàlter e Griselda*, fº 12v); «spolse sa roba / qui apartar-ne / vol que no s'*arne*», JRoig (*Spill*, 2813). «*Arna* que·s menja la roba: *tinea*; *arna de la grana*: *blatta*»; OPou *ThPu.*, 89).

També el trobem des d'antic en llengua d'oc: *arna* «teigne» en un text del Roergue del S. XIII; en un de Beziers de c. 1300; «tinea» ('specia de verme') en un text del Comtat Venaissin, de Peyre de Paternas, de 1349 (*Rom.* LXVII, 229), i algun altre de roergat o avinyonès dels anys 1471, 1380 i després de l'Edat Mitjana, l'adjectiu *arnós* «plein de teignes» en el Roergue c. 1220.

En els problemes etimològics difícils, per complicats que siguin, aquest diccionari no es pot limitar a la prudent actitud d'*AlcM* «del ll. TARMĬTE 'corc de la fusta', però l'evolució fonètica és fosca», obedient a M-Lübke (*REW*, 8586), en qui això no era prudència sinó poruga abstenció. Si hom s'entesta a partir de TARMES, -ITIS, el lingüista absorbit pels vastos problemes catalans i pireno-occitans hauria de contestar-hi limitant-se a dir que això és fonèticament absurd —no cal refutar-ho més— i girem full. Però el catalanòleg ha de ser també romanista sense limitacions, tot repellint enèrgicament les idees de gent d'horitzons limitats a les coses italianes i d'oïl (amb tendèn-

cia a mirar les altres llengües romàniques com a germanetes pobres i imitadores). I així no tindrem més remei que estudiar el conjunt dels noms de l'arna en romànic, analitzant de nou la qüestió amb les dades i idees que n'exposa Wartburg (*FEW* XIII, 1965, 122-4), el més decidit raonador de l'origen unitari TARMES. Aquest mot, que realment sembla haver-se de qualificar de llatí sense gaire reserves,[1] no ha significat mai, en absolut, 'arna' sinó una mena de cuc o corc de la carn o de la fusta: «ver qui ronge le bois» en Plaute i Vitruvi, «genus vermiculi carnem exedens» en Festus.[2]

L'única «explicació» fonètica que se li acut a Wartburg per a la desaparició de la inicial en *arna-arla-artison* és una «dissimilació», però reparem bé en aqueixa enormitat: dissimilació eliminatòria d'una inicial en romànic i, per si fos poc, d'una oclusiva i sorda! Cal declarar que això és la negació de l'existència de tota ciència fonètica romànica; tot seguit ve a reconèixer que això l'embolica contra una explicació imaginada per a les no menys anòmales *-na* i *-la* (de *arna-arla*), i procura fugir amb una hipòtesi tan rebuscada i sofística que només es pot pendre com una excusa per salvar l'exerg TARMES del qual ja no pot prescindir a última hora.[3] No perdem més temps. I exposem almenys el quadro de conjunt que es desprèn, entre altres, de les seves dades: quatre tipus fonamentals, *A*) fr. *artison*, *B*) it. *tarlo*, *C*) gascó *arla*, *D*) cat.-llengd.-prov. *arna*, amb diverses formes intermèdies molt menys esteses i importants: aquestes poden inobjectablement haver resultat de contaminació o encreuament entre aquests 4 tipus, o entre algun d'aquests i el ll. TARMES[4] o amb algun altre mot.

A) És evident que és el fr. ant. i dial. *artoison* [c. 1100] o *artuison* [S. XIV], avui *artison*, el que compta, i no pas la forma molt més recent i rara (1562-1675) *art(r)e*, merament dialectal. Aquell és el mot general i de la llengua de tots els temps, aquest només es troba en una zona dialectal, Franc Comtat, franco-provençal i fins al Velay, Ardecha i Droma;[5] qui no estigui obcecat per un prejudici etimològic haurà de reconèixer que probablement resulta d'un encreuament del general *art(o)ison* amb el gran tipus oc.-cat. *arna*. ¿Per què entestar-se a veure-hi un continuador de TARMES amb el meravellós escamoteig de la T- inicial? Altrament sobre l'explicació de la singular terminació *-uison* ~ *-oison*, silenci sepulcral de Wartburg (i de M-L. i tothom). La seva insistència a conferir una antiguitat factícia a la forma amb vocalisme *-ison* desperta la sospita que vol donar a entenent un sufix d'aspecte banal com *-isson* o el verbal *-iser* (-IZARE, altrament desplaçadíssim), però el fet és que *artison* és una reducció recent i evident de *-uison*.[6] Quina és, doncs, l'etimologia d'*artuison*, *-oison*, no ho sé, i això no pot ser la nostra preocupació primària, si bé no entenc per què no es pensa en un mot substràtic, puix que hi ha l'albanès *éθəzə* que vol dir 'arna' (al. *motte*, fr. *artison*) i que com demostrà Gustav Meyer prové d'un més antic *ertəzə*, essent *θ* una evolució normal de *-rt-* en albanès (*Etym. Wb. des Alb.*, § 93; *Albanische Studien* III, 25). Però tant si aquest suggeriment fos infundat, com si ho és la teoria que exposà Spitzer (*Bol. Inst. Caro y C.* II, 1, en relació amb el cast. *artesa*) i que Wartburg i Hubschmid li rebutgen (jo també vaig trobar-la «complicada i inversemblant», *DCEC* I, 291, si bé no m'ho sembla tant com la de Wartburg, puix que al capdavall *artesa* va amb el basc *artesi* i aquest és «agujero, grieta»), l'única actitud sana serà reconèixer que el del fr. *artison* és un problema no resolt però no complicar-lo per res amb el del cat.-oc. *arna*, *arla*, ni amb el de l'it. *tarlo*.

B) *Tarlo*: M-L. i Wartburg volen partir de *tarma*, forma molt localitzada, a Còrsega, en un parell de valls alpino-lombardes (Poschiavo, Bergamo) i en reto-rom. oriental, des de l'Engadina; però l'extensió de *tarlo* (amb fem. *tarla* a Val-Anzasca i Sora, *tàrrulu* Sàsser) és molt més gran i antiga; per tant, de nou, estem davant un esforç per capgirar els termes naturals de la qüestió, a causa del prejudici TARMES, quan volen explicar *tarlo* per *tarma* encreuat amb *taruolo*. La comparació dels articles *tarlo*, *tarma* i *taruolo* en Tommaseo, Petrocchi i Ang. Prati ensenya que aquell és el mot important, *tarma* molt menys i *taruolo* és poc conegut i merament dialectal: Màntua, Versília, Novellara i Calàbria.

Tarlo és el 'corc de la fusta' i és el gran mot italià: ja figura en rima en el Petrarca: «che legno vecchio mai non rose *tarlo* / come questi ---» (*Canz.*, 28.69); *tarma* és un cuc diferent del *tarlo*, i Buonarroti (S. XVII i primera doc. d'aquell) els usa distingint-los: «sicuro / schermo aver può da' *tarlo* o dalle *tarme*», i la *tarma* ataca les orenetes, els llibres, les robes i alguna altra cosa; Tommaseo conclou «la tarma è la tignuola <o sigui 'arna'>, che in certi dialetti non si conosce con questo secondo nome». L'explicació de Prati per a *tarlo* és més raonable: parteix de *caruolo* *CARIOLUS (de CARIES = *quera*) que és venecià, mantuà i calabrès, el qual, encreuat amb *tarma*, hauria fet *taruolo* «fignolo» (Tomm.) d'on s'hauria derivat una forma verbal *tarolare*, sincopada després en la tan important i clàssica it. *tarlare*, d'on fóra extret *tarlo*.

Sigui això verament o pensi's encara si *tarlo*, *tarla*, *tarlare*, podrien resultar d'una contaminació de TARMES pel tipus oc. *arla* (imaginant que aquesta variant avui gascona s'hagués estès altre temps fins algun punt dels Alps o més enllà, ço que és molt suposar, però les incògnites pre-romanes ens priven d'excloure-ho), podem ja considerar-nos amb les mans lliures: no hi ha en el conjunt romànic res que ens imposi ni suggereixi en ferm la presència de TARMES pels Alps occidentals o més ençà.[7] Des d'ací es prescindirà d'aquest extravagant partit-pres de barrejar TARMES en els noms gallo- i hispano-romànics de l'*arna*.

C) La forma *arla* és pròpia de l'aranès i de tot el gascó central i pirinenc de cap a cap, des de la Vall d'Aspa fins al Coserans o el Comenge,[8] i fins a Dax, Landes, Gers i Tarn-et-Garonne: Cor., *VocAr.*; *ALF*, 1635 i *Suppl.*, 144; *Atlas Ling. Gasc.*, 1429; Rohlfs, *Le Gc.*2, § 419, p. 102; *FEW*, 123*a*5-14. Wartburg

amb visible embaràs diu que *arla* ve de *arna* «durch e i n e a r t assimilation (!) des *n* an dem liquiden *r* enstanden»: però no perdem temps refutant la seva malfamada fonètica.

D) En territori occità *arna* té gran extensió — antiga com ja hem vist: pel SO. fins al límit gascó, fins a algun punt de l'Armanhac (el verb *arnà* fins i tot en el Bearn i *arne* a Monein, Lespy), pel NO. fins a Agén i Cahors, pel NE. fins al Cantal i el Forés (Gras), cap als Alps (Chabrand, Arnaud-Morin) fins al Delfinat (a Lallé «mites du fromage, du bois»), fins al valdès (punt 982 de l'*ALF*) i *arnós* «vermoulu» fins a Niça; i és clar que també pertany al provençal mistralenc: Calendau en destralejar els *mélèzes* nota que la trementina «l'*escourrau*, pouisoun dis *arno*, / enterigo lou ferre» (trad. *les teignes*, VII, 24.6).[9]

Amb un mot d'aquest significat i d'aquesta àrea, i més havent-hi l'alternància *-rna* ∼ *-rla*,[10] s'hauria hagut de pensar de seguida en la probabilitat d'un origen pre-romà. Majorment havent-hi el basc *arr*, amb article *arra*, «gusano de frutas, carnes, quesos». Fa anys que hi penso i si aquesta és la idea de Rohlfs en posar el basc *arra* en la nota citada de la seva nova edició, trobo natural la coincidència amb un mestre del seu bon mètode i me'n felicito. Ultra la forma *arr* hi ha, en els dos extrems de la llengua, biscaí i roncalès *anra* «gusano de la carne, col, etc.»: la pronúncia roncalesa sembla que era *ãra* i hi havia també *ãr* en el Roncal, «lombriz de tierra», i una altra variant *andra* (cf. encara el compost ronc. *anr-ori* 'escorpí', pròpiament 'cuc groc'); en el dialecte suletí *hãar(a)* apareix reduït a *hãr*.[11] Totes aquestes formes comparades condueixen a suposar una base comuna protobasca ÁNAR(A), amb la coneguda volatilització de la -N- intervocàlica, típica del basc i el gascó: en uns punts *ãar(a)* en monoftongar-se es reduí a *ar*, en altres l'element consonàntic de la nasal es refà en entrar en contacte amb la consonant *r*, d'on *anra* o *andra*. Altrament, en una llengua com el basc, on l'harmonia vocàlica és una evolució omnipresent i de totes les èpoques, és igualment possible que la forma primitiva fos ÁNERA més aviat que ÁNARA.

En romànic hi hagué encara altres solucions, sobretot ÁNERA > ÁRENA (metàtesi): d'ací per una banda la forma romànica més estesa *arna*, per altra banda la -N- en certs parlars gascons cauria abans de la síncope, d'on *áryos* «mites» en dos punts del Lavedà i un del Bearn (689, 696, 694), recollit per l'*ALF*, i les formes verbals bearn. *arià-s* i *ariado* variants de *ardà, ardade* «piqûre de mite» (Palay, cf. amb aquestes *dardà* del germànic *DARD*, nota 5 supra).

Vista l'existència de mots aborígens sards amb afinitats en basc, assenyalada repetidament per ML.-Wagner, no podem excloure que també aquest estigui representat a Sardenya.[12]

Pel que fa a la variant *arla* gascona, potser hi hem de veure simplement l'efecte d'una alternància fonètica pre-romana com les al·ludides més amunt. El fet que ací hi hauria una vocal pre-romana entre la *r* i la *n* (quan el cas normal de *rn* ∼ *rl* és en mots que tenen -RR-) invita a dubtar. D'altra banda s'hi afegeix la colpidora analogia fonètica d'*arla* amb el basc *erle* (en composició *erla-*) el nom de l'abella, denominació en tot cas proto-basca. Si el nostre *arna* designa també, en bastants punts occitans, no solament «teigne» i «mite» sinó també l'àcar del formatge o el corc de la fusta (quatre cites almenys en el *FEW*), si el bc. *ar* és «gusano de frutas, carnes y quesos»[13] i si hem vist aqueixes o semblants variants semàntiques, tan repetidament, en els casos de *tarlo*, *art(o)ison* i cast. *polilla*, no ens hem de tancar a la possibilitat que en *arla* hi hagi tant o més d'*erle* 'abella' que d''arna'.

Hi ha també basc bisc. i guip. *arlope* «gusano grande» que fa el pont entre els dos. Sobretot atenguem a l'ample grup de noms d'insecte bascos, tan semblants i de sentit veí, que va aplegar Bähr (*RIEB* XXVII, 77): *a*) *euli* 'mosca', que tenint al costat *eultza* 'rusc' sembla que també es degué aplicar a l'abella («mouche à miel» en francès): si un mot oscil·la entre 'mosca' i 'abella' ¿és estrany que també atenyi a la idea d''arna'? Però el fet és que s'assenyala encara un *uli farfãla* 'papallona' i amb això ja som a l''arna'; *b*) hi ha també bc. *eltxo* i *ĩlitxa* que són «mosquito» i com que *-txo* i *-txa* són sufixos diminutius dels més corrents, semblaria que *euli* tingué també variant *el-* sense la *u*; *c*) en altres dialectes se citen encara *eltzo* «mariposilla, mosquito», junt amb *eltzar* «larva de gusano» (i amb pronúncia palatal diminutivadora *eltxar* «gusanillo, mosca que pica») — i amb això de nou som a l'arna; *d*) en fi *eltxu* 'cigala' i *elsuns* 'tàvec'.[14]

El que ens ensenya, en tot cas, aquest conjunt és que hi hagué en el vell món lingüístic ibero-aquitànic un vast repertori de noms d'insecte bisil·làbics, amb inicial vocàlica, i amb una vocal semblant en la síl·laba final, capaç d'explicar-nos les nostres formes romàniques *arna* i *arla*.

Explicar els detalls d'això ha de restar com a cosa del futur, quan se sàpiga més del vocabulari aborigen preindoeuropeu dels dos vessants pirinencs. Perquè encara, si bé amb més grans reserves, vull cridar l'atenció sobre un altre enllaç de llarg abast. El llatí ARANEA i el gr. ἀράχνη 'aranya' són mots sense etimologia indoeuropea (Ernout-M. guarda sever silenci sobre el vague enllaç indoeuropeu que hom els havia cercat, que Pok., *IEW*, 61, encara no es decidí a esborrar). Tot fa creure que aquest tipus ARAḪN- té un origen «mediterrani» o paleohespèric. I que la colpidora semblança amb el nom basc de l'aranya no és casual, per més que compliqui la qüestió el gran nombre de variants dialectals en basc modern: *armiarma*, bisc. *aramu, aremu*, b. nav. *armamio*, a. nav. *armamoi* (en algun altre parlar *amalma*). Hom farà bé de no assegurar que no hi ha relació entre el nostre tipus ARANA ∼ ÁNARA i aquest nom eusko-hespèric de l'ARANEA o ἀράχνη.[15]

DERIV.: *Arnar*; *arnat* [1363]: «24 pileos solis folratz, *arnatz*» en un doc. rossellonès; i set passatges més en docs. del mateix any o de 1381 i 1393, Alart, *InvLCat.*]; PCoromines, *La Casa dels Podalls*, en *A Recés dels Tamarius*, p. 125; «té *arnâ* la ver-

gonya» 'es un sinvergüenza', *Canyissaes*, p. 130; a base d'usos pejoratius com aquests potser s'explica l'ús figurat que trobem en JRuyra: «sa mare de Sant Pere era sa dona més rampelluda i *mala arna* que hi haju hagut sota sa capa des cel», cf. *arneta* 'persona cautelosa', *La Parada*, 41 (més aviat que com un fòssil de *arma* = *ànima*, ço que no fóra pas inconcebible, és clar). *Arnada. Arnadí* [cf. el sentit figurat de *brescat*, potser menjar esbocinadet a manera de bresques, en tot cas és dolenta fonèticament, i mal fundada en l'aspecte material l'etimologia aràbiga que suggereix[16] *AlcM*]. *Arnadís, arnadissa. Arnament. Arneta. Arnós.*

[1] De tota manera no hi ha etimologia indoeuropea ferma, Ernout-Meillet s'abstenen en absolut i encara que en l'arrel ie. TER- 'perforar' no manquen en bàltic, grec i britònic alguns mots de sentit semblant, llur tipus formatiu és ben diferent i llunyà, i l'explicació que insinuen Walde-Pok., Walde-H. i Pok. (*IEW*, 1076) per a la formació llatina en -MET- és evidentment embarassada i vacillant. Deuen tenir raó en admetre Ernout-M. i els altres que la variant *termes* es deu a una contaminació de *tarmes* per l'arrel TERO 'perforo'; jo aclariria que hi ha contaminació per agent doble, TERO, TEREDO, i alhora VERMES, car St. Isidor defineix «*termites* --- apud latinos ligni *vermes* vocantur, quos tempore inopportuno caesae arbores gignunt, --- lendes» (*Etym.* XII, v, 15; *CGL* v, 516.36, 580.61). Com vaig dir en *TopHesp.* II, 1938, 118, d'ací ve a. arag. *termiz* a Fanlo, *terniz* «gusanillo de la carne podrida» en Borao, gascó *ternits*, *-nis*, a Ossau i Arrens (Palay), *tèrdit* a la Vall d'Aspa «asticot». A propòsit d'això cal tenir en compte encara el gall. *trilla* «gorgojo que se come la ropa» (Sarmiento) (per al qual veg. add. del *DECH* al *DCEC* IV, 349*b*), però en això com en el gall. *teruvela* i la variant cast. ant. *ternuela* (de què parlaré més avall) deu haver-hi altres encreuaments —cal pensar-hi més, no s'hi veu aigua clara— i no se'n pot esperar guia. — [2] Cf. *tarmus* «vermis est lardi», Isidor, *l. ci.*, «vermis in carne», *CGL* v, 612.30, VII, 333. — [3] Té l'atenuant que d'altres hi havien caigut o transigit, abans que M-L. i ell, des dels temps heroics de la filologia romànica. Però no tots, fins i tot lingüistes tan orientats cap a l'italià o la llengua d'oïl, com Bertoni, Jud, Bloch, fan fortes reserves («rapports mal éclaircis», però «se heurtant à de graves difficultés de forme», s. v. *artison*); Bertoni, *ARom.* II, 357, declara que no creu en TARMES; Jud va negar-la des de la seva joventut: *ASNSL* CXXIV, 1910, 404 i per explicar el fr. dial. *arte* proposava amb reserves un encreuament de HERPETEM amb el gal DARVITA (veg. ací *BÈRBOL*), cosa que tampoc no satisfà prou, més encara per altres raons que per la que li oposa M-L. (que és DERBITA i no DARBITA), però que s'aguantaria una mica més que l'explicació de M-L. — [4] Per exemple el venec. ant. *tarmena*: Mussafia, *Beitr.*, i Rohlfs, *It. Gr.*, § 359, creuen que resulta de *tarlo* × TARMES. Aquesta forma en *-na*, que degué contribuir no pas poc a fer néixer els prejudicis de Meyer-Lübke, està completament isolada i per tant s'ha de compendre que és deguda a la influència de *vèrmene* = *verme*: *vèrmene* és justament la forma veneciana. — [5] ¿Hi ha una reaparició escadussera a l'altre extrem?: Gironda *ardes* f. «insectes qui rongent la laine» (Moureau, *Le Patois de la Teste*), però com que hi ha *d* i no *t*, i com sigui que Palay ho defineix «piqûre de mite», ací serà *arle* contaminat pel germanisme *dardà* 'ferir'. — [6] No el documenta fins a 1562 i un prov. *s'artisonar* de 1550, també únic, i evident manlleu francès. Pretén, però, que ja existiria en el S. XIII perquè llavors li donen un hapax *artisonné*. El perillós procediment d'invertir els fets garantits per massès, a base d'un hapax, sempre subjecte al risc d'una lectura descuidada. — [7] Victor Henry, *Gloss. Étym. Bret.*, dóna *bartouz* i *tartouz* com a nom de la «mite, teigne», i Wartburg cuita agafar-se a aquesta àncora de salvació, suggerint que ací vagi quedar una relíquia d'un fr. preliterari **tartuison* «abans de perdre's la *t-* en *artison*». Però només *bartouz* deu ser antic i l'altre és un producte de l'encreuament dels sinònims *artuison* i *teigne* que li dóna el mateix Henry. Que *tarle*, *tarlé* en Cotgrave (1611) i un altre hapax de 1537 (*FEW*, c α) són manlleus ocasionals de l'italià (Cotgrave n'és ple) és evident i el mateix dic d'una forma isolada del Delfinat (altrament de significat inconnex); un parell de formes normandes en *t-* tampoc tenen sentit clar i es poden explicar per l'encreuament que mostra la variant veïna bret. *tartouz*. El tipus *darna* (b β), que només es troba modernament en una part del Llemosí, Carcí i Alvèrnia, Wartburg l'explica per aglutinació del partitiu, vist que en l'*ALF* alternen en plural *d'arnos*, *darnos* i *de darnos*, i en això pot estar encertat, si bé la definició de Limagne *darnà* «picoté de petite vérole» indica que hi ajudà la influència del fr. *dartre* DERBITA. — [8] «*Arlo*: teigne, artison; *arlà's*: se piquer; *arlad*: piqué de vers», Dupleich, *Patois de Saint Gaudens*. — [9] En ell és també, no sé si per una metàfora magnificant, un gros ocell: «avès rèn vist mounte es Mirèio? — / ie demandavon li ninfèio, / i gèntis *arno* bluio adounado au pesquié», 'alcyons', *Mireio* IX, 1.7. Això mateix es diu *arner* en el Rosselló (= martin-pêcheur; ll. alcedo muta, dorso casio, pectore fulvo), segons Tastu, «Oiseaux», mitjan S. XIX, ms. de la Bibl. Mazarina núm. 4512; i a Mallorca: «*arnés*: martín pescador», JqMBover, *Not. Isla Mall.*, a. 1834, p. 20; el prov. *arno* en el mateix sentit comprova la falsedat de l'etimologia *ARENARIUS suposada per *AlcM*. — [10] *TopHesp.* II, 141; i el que he dit, supra, en *ARN* [11] Sobre aquest conjunt, veg. Mitxelena, *Via Domitia* I, 147. Com que altres parlars biscaïns presenten *aar*, Mitxelena amb tota la raó ho equipara amb el proto-basc *ONOL «tabla» que donà d'una banda ronc. *öl* i d'altra banda sul. *óhol*. — [12] Bertoni (*ARom.* II, 357) creia que el sard *arna* «tarlo» i

arnai «tarlare» eren germans i no fills del català. En sard hi ha Càller i «campid. merid. *arna* "tignola", Milis *àrnia*, verso Nord *àrrana*, Sarrabus *árra*^{c}*a*, Perdas de Fogu *árrala*; l'epentesi di *a* si produce per evitare il gruppo *rn*, che è inconsueto al sardo e dà nelle parole indigene *rr*; nei dialetti centrali e logudoresi, altri tipi, di cui el più diffuso è *teka*», diu MLWagner, *Diz. Etim. Sdo.*, acceptant que és un catalanisme: atinguem-nos a la seva autoritat i als seus arguments fonètics i geogràfics, si bé reconeixent que la forma *àrnia*, i la notable coincidència d'*árrala* amb el gascó *arla* (més que més arribant el mot fins al Sárrabus) ens fan dubtar bastant: ¿no hi hauria superposició d'un catalanisme amb un vell terme hereditari, tractant-se del nom d'un insecte tan poc subjecte generalment a influències literàries? — [13] Cf. el mall. *arna* 'caspa' (*AlcM*, § 3) i el possible contacte amb *SARNA*. — [14] Per completar la llista dels insectes amb punts de contacte possibles (i fins probables, si és amb abast limitat a part del cos del mot): lab. *zeden* 'arna, cuc' («motte, wurm»), bc.-fr. antic *zerren*, que ja figura en Leiçarraga (1555), Uhlenbeck, *Vgl. Lautl. d. bk. Dial.*, p. 60. I el nom ibèric de l'àcar de la *sarna* (cf. l'alternança bc. *apo* = cast. *sapo*).— [15] En un passatge de la part antiga de la *1.ª Crón. Gral.* d'Alfons X (193*b*53) *tiñuela* sembla tenir el sentit d'"arna', d'acord amb l'ètimon TINEOLA: Constantí tenia el costum d'anomenar *tiñuela e mures de la corte* els seus eunucs, privats i oficials palatins. Altres dos mss. porten en lloc d'això *annuela* i *ternuela*. On potser hi ha el resultat d'encreuaments de *tiñuela* amb el nostre tipus catalano-basc. Fóra més convincent si es pogués llegir *arnuela* i no *annuela*, i potser és així. Però també es pot suggerir que aquest *ternuela* sigui mal llegit per *teruvela*, forma gallega ben coneguda. Tot plegat, doncs, és possible que ací no hi hagi cap dada ni indici de valor. — [16] O millor dit Almela i Vives («Jornada», Val., 18-XII-62) l'atribueix a Julià Ribera, que ho descriuria com a «cazuelas de masa rojiza (hecha de pulpa de calabaza y moniato, aderezada con azúcar, canela, etc.), la cual sobresale --- con d i b u j o s formados con blancos piñones, almendras, avellanas y nueces ---».

Arnadí, V. *arna* II *Arnadís*, *-adissa*, *arnador*, *arnadura*, V. *arna* II *Arnaire*, V. *arna* I *Arnall*, *arnalleta*, V. *arn* *Arnament*, *arnar*, *arnat*, V. *arna* I *Arnella*, *arnellada*, V. *armella* *Arner* (ocell), V. *arna* II *Arner* (apicultor), *arnera*, *arnerar*, *arnerada*, V. *arna* I

ARNÈS, 'les armes que es porten a sobre, especialment el conjunt d'armes defensives que es posava el cavaller', 'guarniments del cavall o altra bèstia de sella', 'estri de menes diverses', del fr. ant. *harneis* (avui *harnais*) 'arnès (1.ª acc.)', mot d'origen germànic, probablement de l'esc. ant. **herrnest* 'provisions d'exèrcit', compost de *herr* 'exèrcit' i *nest* 'provisions de viatge'. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

Ja sovint en Ramon Llull, repetidament en *Blanquerna*, no solament en l'acc. més corrent a l'Edat Mitjana, la cavalleresca —p. ex. *Blanq.*, *NCl.* II, 141.9— sinó també en la més generalitzada: «Lo canonge donà sos rics vestiments per amor de Déu, e totes les bèsties que havia, e tot l'*arnès* de son ostal» (II, 78.27). Sobretot en la primera i etimològica apareix a l'Edat Mitjana amb gran freqüència, i els *DAg.* i *DBal.* n'apleguen cites en gran nombre i de gran varietat; *L'Arnès del Cavaller* és el títol d'un conegut poema simbòlic i comparatiu de Marc. La doc. que es podria treure de *Tirant lo Blanc* ens permetria d'omplir pàgines, vegeu-ne molts exs. aplegats en el *DBal.*

En francès i occità antics, al costat del substantiu fr. *harneis*, oc. *arnés*, el verb presentava una forma amb consonantisme final més ple, fr. *harneschier*, oc. *arnescar*, avui fr. *harnacher*, oc. mod. *arnescà*, en aquest generalitzant el sentit fins a 'equipar, proveir' («se vòs recounquistà l'empèri de ta lengo / per t'*arnescà* de nòu, pesco en aqueu tresor», Mistral). Aquest verb ha restat patrimoni exclusiu de les dues llengües franceses, mentre que el substantiu *harneis* va ser aviat manllevat per totes les romàniques, així com per l'al. *harnisch* i l'angl. *harness*, però ja aquest fet ensenya que en totes elles és un terme cavalleresc manllevat de França, i la *h* aspirada francesa confirma la procedència germànica. Per a l'origen, Baist, *ZRPh.* XXXII, 38-39, raonant l'etimologia que he resumit, i que suposa la intrusió del sufix *-eis* provinent del germ. -ISK; segons això *harneschier*, *arnescar*, serien creacions analògiques de la flexió de *freis fresche*, *franceis francesche*, *angleis anglesche*, *mareis mareschier* i anàlegs, i tal com en part d'aquests *francesche* fou després reemplaçat per *franceise* (*françoise*, *-çaise*) les altres llengües romàniques haurien tractat el mot adaptant-lo al sufix -ENSIS; s'ha acceptat generalment la tesi de Baist, només Brøndal sé que es vagi oposar a la procedència escandinava (en un article, *Bull. de la Soc. d'Ét. Germ.*, 1930, que no ha estat al meu abast).

DERIV.: *Arnesat* [1461]. *Tot l'arniment* --- en un inventari de mj. S. XV que cita *AlcM*, si no és mala lectura per *tot garniment* ---, fóra fruit d'un encreuament de *guarniment* amb *arnès*.

Arneta, V. *arna* II

ÀRNICA, del ll. mod. botànic *arnica*, que sembla ser una deformació del gr. πταρμική, nom d'una planta que fa esternudar, com l'àrnica, de l'adjectiu πταρμικός 'esternutatori', derivat de πταίρω 'esternudo'. ☐ *1.ª doc.*: Lab. (1839).

El mot fou ja adoptat per Linneu, mj. S. XVIII, com a nom llatí de l'*Arnica montana*, i en forma purament llatina (*arnica*) es documenta des del S. XVIII en anglès, francès, castellà, etc. Comp. els noms populars de l'àrnica: cat. *tabac de muntanya*, *talpica* (aquest també en Lab., s. v. *àrnica*), cast. *estornudadera* i d'altres (Colmeiro, *En.* III, 247), it. *starnutella* usual a Lombardia, Piemont, Vènet i Càrnia (Penzig). L'àrnica és ben coneguda dels nostres munta-

nyencs dels Pirineus, i abundant sobretot cap a Ribagorça i Alt Aragó (on naturalment accentuen *arnika*, Sallent de G., 1966) i a Benasc me l'anomenaren *anís de grano* (1965). L'estranya deformació, inexplicable per la fonètica, inspira desconfiança, tot i ser etimologia generalment admesa. Es podria conjecturar que el mot comencés a circular primitivament entre herbolaris i botànics semi-populars dels Pirineus, primer com a **tàrmica* (cf. *talpica*)[1] i que aquest fos alterat, ajudant-hi el nom de planta *arn*, però sobretot per la consciència que tenien els herboritzadors coneixedors del llatí que el ll. *tarmes* (insecte) es traduïa al català i occità per *arna*.[2]

DERIV.: *Arnicina*.

[1] Aquest amb etim. pop. ¿per la picor que provoca l'esternut? O bé és un anagrama d'*herba ca-pi-tal* que també registra Lab.?—[2] ¿Pogué jugar en aquesta influència algun ús que es vagi fer, d'esternutatoris; i, si no del tabac, de plantes d'aquest nom, per allunyar insectes?

Arniment, V. *arnès* *Arnós*, V. *arna* II *Arnot*, V. *arna* I

Aro, Vall d'-, la forma pre-romana de què prové ha de ser ÁRACE: és mal orientat el que reporta sobre l'origen d'aquest nom *AlcM*, extraviat per Guiter.

AROMA, 'goma o altre objecte vegetal de molta fragància', 'perfum', 'flor de l'aromer', pres del llatí *aroma* i aquest del gr. *ἄρωμα, ἀρώματος* id. ☐ *1.ª documentació*: 1803, Belv., i com a nom del fruit de l'aromer, 1748, però s'usaria almenys des de 1617, en què es troba *aromar*, i potser no és gaire posterior a *aromàtic*, *aromatitzar* i *aromatari* que ja apareixen en els Ss. XIV i XV.

«Aquella qui's servava en aquella lur caseta, que no era sinó d'ella *aromàtiqua* de tota sanctedat» en la *Vida de J. Crist* d'Eiximenis (*DBal.*); «les aygües, perfums, algàlia, ambre e coses *aromàtiques* que porten, suplexen lur pudor», B. Metge (*Somni* III); «O gran Mancinello, molt famós gramàtich, / de tots los principis obtingues l'entendre / --- / ab la vista nova del Sant *aromàtich*», Gaspar de Verí, a. 1502 (JMBover, *BiEscrBal.* II, 503.28.8). Del verb *aromati(t)zar* cita un ex. de 1479 *AlcM*. D'ús antic provat també, *aromatari*: «ell és rich metge, / *aromatari* / e ungüentari», JRoig (*Spill*, 12217) i, amb terminació més popular, apareix +*aromater* com a nom d'ofici a Valls l'any 1692 (*E. U. C.* XX, 62). *Aromat, -ada*, 'que té aroma' en Agustí, a. 1617.

Des del començament de la Renaixença *aroma* 'flaire suau, agradable' (i sovint amb sentits figurats) ha estat molt usat. La llengua ha vacil·lat entre l'ús masculí i el femení. Com a femení l'observem, p. ex., en Pons i Massaveu (1889): «lo timó y la ginesta, perfumant l'ayre ab sa agradosa *aroma*, enervaven los sentits, tot inclinant-los a la peresa» (*Trascant per les Serres*, 9). PCoromines l'usava en tots dos gèneres (també parlant) i és interessant d'observar l'ús que en fa un escriptor com ell, acurat i culte però d'arrelada tradició barcelonina i independent de consignes gramaticals; es veu que el fa masculí quan li dóna un sentit figurat, i rarament en el significat propi, mentre que en aquest l'usa com a femení: «Les muntanyes sense bruixes / són com roses sense olor; / a cavall de *les aromes* / neixen en la «nit» dels homes / i es moren sota una flor», *Silèn* (VII, *O. C.*, 41.11); «la lluna, per les clarianes del bosc, estenia damunt el camí humil retallades catifes d'argent, i la rosada de la nit feia sensibles les més subtils *aromes*», «efluvis --- que reforcen i entonen els colors i els sons, i fan més subtils i embriagadores *les aromes*» (*Pigmalió* VIII, *O. C.*, 156*b*2, 155*a*18). Més sovint encara l'usa com a masculí, però és quasi sempre amb sentits més o menys figurats:[1] «l'amor quedarà com la flor de la vida per temperar amb el seu *aroma* les rancúnies» (*Presons Imag.*, ja en l'autògraf de 1897, i 1.ª ed., p. 185), «una Ilíada, un Edip Rei --- conserven al cap de dos-mil anys gran part del seu noble i primitiu *aroma*, com els grans de blat de les piràmides ---» (*Les Dones Hermoses*, autògraf i en «El Poble Català», 1908), «només resta de tu un séc que el temps esborrarà, un *aroma* efímer, sonora ressonància ---» (*Prometeu*, XV, iii, p. 258).

El *DOrt.* i el *DFa.* no li reconeixen altre gènere que el femení (així Belv., Lab.), mentre que *AlcM* diu que és masculí i «vulgarment» femení. Totes dues posicions pequen de massa extremes. En l'ús corrent i correcte barceloní ho he sentit sovint de totes dues maneres, i encara que el femení em sembla més corrent, recordo ja de c. 1920 vells barcelonins, de famílies d'extracció popular però no inculta, que el feien masculí; la llengua literària potser aprofitarà un dia la distinció que hi va percebre un dels seus més alts conreadors.

DERIV.: *Aromal*. *Aromar*; *aromat* (supra). *Aromatari*; *aromater* (supra). *Aromàtic* [fi S. XIV, supra], grec *ἀρωματικός*. *Aromatitza*. *Aromatitzar* [1479], *-tització*. *Aromer* [1803, Belv.; Febrer Cardona], que Verdaguer ja va usar sovint: «per dar-los llit molsós / criaren les cigonyes, los *aromers* brostaren» (*Atl.* VIII, 30.3, autògraf 1877, i 1.ª ed., mot que treu en l'ed. de 1878, però el deixa en altres passatges de *Canigó* i l'*Atl.*: *DBal.*). *Aromós*.

[1] Només hi veig una excepció: «m'he acostat a l'arç d'una bardissa, clafert de flors, i només de tocar-lo, ha fet una escampadissa de pètals i m'ha embolcat dels seus *aromes*», *L'Avi dels Mussols* XV (*J. Apòstol*, p. 215). Potser per raó rítmica: llegint i *m'ha* amb dièresi de *em-* i posant-ho en femení hauria sonat com un vers, i el començament de la frase també hi hauria pogut sonar.

Aronger, *aronja*, V. *taronja*

ARPA, 'instrument proveït de ganxos', 'mà de certs animals armada d'urpes', 'instrument musical de marc triangular', del fràncic HARPA 'rascle, rasclet', 'arpa musical' (al. *harfe*, ags. *hearpe*). ☐ *1.ª doc.*: 1.ª acc., S. XIII (i amb varietats de sentit, incloent-hi la 2.ª ac-

cepció ja S. XI, S. XV, etc.); 3.ª acc., 1378.

Com a instrument de tortura ganxut apareix ja repetidament en les *VidesR.*: en la *Vida de St. Ignasi*: «En Trayà dix als seus ministres: —Peceyats-li lo seu cors ab *arpes* de fe<r>re, e aprés vos li metets sal en les nafres», fº 61r2, n. 34; en un altre passatge, traduint «ungulis toto corpore lacerati»: «los fé greument turmentar ab *arpes* de ferre», fº 197v. També des dels orígens literaris fins a la fi de l'Edat Mitjana va apareixent com a nom de diversos instruments ganxuts o rasclejants, això últim en el cas de l'arpa de ferro de pastera (S. XIV): en aquest mateix o en un d'anàleg el més antic que recull *AlcM*, de 1055; en el S. XIV n'hi ha ja uns quants derivats designant diverses menes de ganxos o eines ganxudes: «unes postz ab ses cordes e ab los +*arpiachs* del ferr» en doc. rossellonès de 1311, «duos +*arpechs*» en un altre de 1386, Alart, *InvLCat.*

És ben possible que en algunes de les formes acabades de citar (i fins en les del tipus *arpiots*, *àrpies* i *arpelles*) se sumessin amb el germanisme prolongacions dels mots llatins IRPEX, -ICIS, -ERPICA (*REW*, 4142, it. *erpice*, etc.), i no descartem tampoc la possibilitat que en el basc lab. *harpa*, bisc. *erpe* 'grapa, arpa, urpa' («klau», Uhlenbeck, *Vgl. Lautl. d. bk. Dial.*, p. 6) s'hagi perpetuat quelcom d'aborigen que vagi contribuir alhora al descabdellament de la família en el romànic pirinenc; això, però, és insegur i les formes basques podrien venir enterament de font romano-germànica.

En romànic mateix l'origen d'aquesta família és predominantment, o del tot, germànic, veg. Gamillscheg, *Rom. Germ.* I, 197; Baist, *ZRPh.* V, 233ss.; *DCEC* I, 273*b*. No hi ha, doncs, separació etimològica amb el nom de l'instrument musical *arpa*, de forta tradició germànica, per més que, amb aquest sentit, aparegui *harpa* ja en el llatí tardà (S. V), però allí també com a manlleu del germànic occidental. En el fons es tracta d'una translació semàntica des del rascle i eines ganxudes anàlogues, fundada sobretot en la comparació de les moltes cordes de l'arpa amb els molts ferros paral·lels dels rascle, i alhora en la forma triangular i quasi punxeguda en què termina l'instrument musical.

Aquest el documenta *AlcM* des de 1378, i apareix ja diversos cops en el *Tirant* de Martorell: «les nostres mans no són vehades de sonar *arpa* ni sturments», «los huns sonen laüt, los altres *arpa*» (Ag. II, 105, 230); OPou: «*harpa*: psalterium» (després de *lo organista*, etc., *ThPu.*, 168). El mot germànic era estrany al gòtic, i al castellà va passar-hi des del francès, com es veu per la conservació de l'aspiració de la *h* (documentada indirectament per la grafia castellana medieval *farpa*, Ss. XIII-XV: Castro, *RFE* I, 99) i també pel fet que el castellà només el prengué com a instrument musical.

En canvi les llengües de França li donen significats tan amplis com els catalans: oc. ant. *arpa* 'rascle, àrpies', fr. *harpe* 'grapa, arpa', *harper* 'aferrar', 'esqueixar'. La variant formativa *àrpies* (cf. supra) la trobem ja en el S. XVI: «un palador de paila <= *payla*> bo ab duas *àrpias*» en un inventari d'Igualada de 1564 (*BDLC* XVI, 103), també en el *DTo.* desde 1650: [1] hi ha variant *àrpigues* entre altres llocs a la Seu d'Urgell, que, junt amb les formes rossellonees en *-ecs* i *-iacs* citades supra, comprova la superposició suggerida amb el ll. IRPEX-ERPICA i el seu grup, superposició que no degué ser estranya a la formació del tipus en *-ies*; també poden presentar rastre d'aquesta term. d'origen complex formes com *àrpits* (Tremp) o *arpis* (en diverses comarques del Princ.) o *arpiots*, que hi és bastant general, com sigui que en lloc d'aquest també se sent molt, cap al Nord, *arpigots*: «la tornallera no es llaura», em deien a Arcavell (sortida d'Andorra), «es cava amb uns *arpigǫ̂ts*» (1936); *arpicat* '(blat) passat pel rascle', Miquel Agustí, a. 1617.

Arpa parlant de les grapes, armades d'urpes, dels animals, que *AlcM* assenyala des de faules del S. XVI, ve a ser ja el sentit que té en el passatge de les *Collacions* o *Ajustaments* del S. XV recollit pel *DBal.*, on es tracta del diable, incloent-hi confosa la idea dels ganxos amb què lacera els condemnats. Amb aquest sentit no és popular avui en el parlar barceloní, però segueix essent-ho, ell i els seus derivats, en parlars de tot el domini lingüístic: «pobre pagès que cau en les llurs *arpes*: si no hi deixa pell, hi deixarà pèl», JSegura (*A Estones Perdudes*, p. 96, que reflecteix el parlar de Sta. Coloma de Queralt); val. merid. «les fagines ho agarraven en les *arpetes*» a la V. de Guadalest (Benimantell, 1963); mall. *arpa* 'urpa' (*BDLC* XIII, 95) i parlant de les *arpes* de la moixeta en P. d'A. Penya (veg. cita de la seva *Po. Pop.*, s. v. *moixeta*); eiv. «*arpa*: zarpa», PzCabrero; en la dita proverbial menorquina «qui té *arpes* que les tregui» (Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 301), i el derivat «*arpades*: rapinyades, toc amb ses ungles» (Ferrer Guinart, *Rond. Men.*, 212), comparable amb *arpat* rossellonès: «les mosteles eren nombroses / i, siguent més grosses que els rats, / se creien, amb quatre *arpats*, / d'en fer estassades afroses», Saisset (*Catalanades*, p. 197).

Si en cat. central, o almenys en l'ús ciutadà dins aquest, *arpa* ha caigut en decadència és primordialment perquè l'ha substituït *urpa*, producte d'un encreuament entre *arpa* i *ungla*, encreuament majorment explicable pel fet que el ll. *ungula* s'usava en aquest sentit, i sovint ell i el cat. arcaic *ungla* apareixen combinats amb *arpa* o *arpejar* en la mateixa frase, veg. infra, *VidesR.*, ex. d'*arpejar*.

Ha persistit, però, en alguns usos especials, en particular el figurat de *gent de l'arpa* aplicat als que roben o afanen, i en general a gent de mala vida, que hom assenyala viu sobretot a les Illes i a l'Empordà, però que també haurà tingut curs, almenys fins fa poc, a Barcelona: barriada del *Camp de l'Arpa*, abans d'arribar al Clot i el Guinardó, que a primers del nostre segle era encara terra suburbial i amb gent de fama dubtosa; *tocar l'arpa* 'robar', Lab. 1839.

Donat l'ample arrelament i productivitat d'*arpa*, no és estrany que, en introduir els escriptors del nostre Renaixement, en l'ús literari general, la figura mitolò-

gica de l'harpia (gr. ἁρπυῖα, pròpiament un antic participi femení de l'arrel de ἁρπάζω 'jo rapto, rapisso') —anomenada ja per Bernat Metge i algun altre autor de finals del S. XIV—, el mot fos sentit popularment com un derivat, i que algun autor, popular i culte alhora, com el mallorquí Bartomeu Ferrà (ed. *IdOr.*, *Comèdies*, p. 16) hagi nacionalitzat el nom mitològic substituint-lo per *arpella*: en realitat es tracta d'una arrel purament grega ben poc relacionada originàriament amb la germànica, si bé de sentit afí.

DERIV.: *Arpar* [1803, Belv.] i, supra, *arpat*, *arpades*. *Arpada* 'cop d'urpa, grapada' [1695, Lacav.; Pons i Massaveu, *DBal.*]. *Arpegi* [1839, Lab.] de l'it. *arpeggio* id., deriv. de *arpeggiare* 'tocar una arpa'. *Arpejar* 'lacerar amb arpes o ganxos de ferro' [S. XIII, *VidesR*]: «En Trayà dix als seus ministres: —bateretz-lo ab co<r>reyades enplomades e *arpegatz-lo* ab ungles de ferre», fº 61r1, n. 22, traduint «ungulis latera laniate»; *arpetjar* «echar la zarpa» men. [Febrer Cardona]; *arpeig*, *arpejada*, *arpejador*.

Arpelles 'àrpies' [1839, Labèrnia]: «a Llavaneres / sac y *arpelles*» dita tòpica referent a aquest poble, donant a entendre que tots els habitants són una mica lladres (*BCEC*, 1901, 167); 'eina manual de conreu proveïda de dues puntes' a tot el cat. oriental, també en el Pallars (Farrera, 1933); 'ocell semblant al voltor', ja devia usar-se almenys en el S. XVII, car c. 1650 ja apareix cast. *arpella*, que ha de ser manlleu del cat. (*DCEC* I, 274*a*1-14) i del cat. degué passar també al sicilià i napolità: «no em trobaran les *arpelles* / entre els morts, a caramull: / en el camp de la batalla / no ha quedat per mi un lloch buyt», c. 1847, Marian Aguiló (*BiEscrBal.* I, 561.12.1); amb velles afinitats en les terres del Nord, veg. E. Rolland, *Faune Pop.* II, 23; «*arpa*: earngeat» (= 'voltor') en el glossari anglo-saxó d'Epinal (Barbier, *RDR* II, 183-4); *arpell* i *arpellot* (*DAg.*; Febrer Cardona); *arpellut* (Vic: *DAg.*); *arpellar* 'netejar la terra amb arpelles' (*DAg.*), d'on *'robar' (cf. supra la dita de Llavaneras), i d'ací ross. *arpellant* 'bandoler, lladre', Saisset (*Catalanades*, p. 249); *arpilló* 'pua de forca' [1565]; *arpill* pall. sembla encreuament de *arpella* amb *rampill*, i de **arpillolar* per dissimilació *arpijolar* (Tremp).

Al costat d'*arpar* es degué crear *eixarpar* 'agafar d'una grapada', tal com *eixorbar* al costat d'*orbar*, *eixermar* (*eixarmar*)/*ermar*, *eixamplar*/*ampliar* i així *eixobrir*, *eixalbar*, etc.: *eixarpar* poc s'ha usat però més se n'ha usat la variant amb afèresi *xarpar* ('agafar amb brusquedat o violència', com a familiar en *DFa.*), ja emprat c. 1860 per Pitarra: «dirigia la bandera / dels que'm volen *xarpà* y, com una rata, / portar-me a Espanya dintre una ratera», *La Botifarra de la Ll.* (*Singlots Poètics*, 24); també usual men., mall. i b.-emp. (*BDLC* IX, 232-3), i cap a Olot: «a les envistes d'Albanyà tan descuidat estava que de poc me'l *xarpen* --- li tocà fugir ---», MVayreda (*Puny.* XVII, pàgina 264); més familiarment *enxarpar*: «els Grimaldi devien tenir una grapa dura per ~ les riqueses del món», carta de PCoromines a un oncle, 1902.

Arper [segle XVI, diccionari de Nebrija; 1640, *DTo.*]. *Arpeta* 'eina de conreu', espt. mall. i val. (Vilallonga de l'Assafor, 1963). *Arpetejar* o *arpatejar* 'clavar les grapes' rossell.: «mentrestant los cavalls s'afanyen i panxeguen; / blingats sus del collar, / --- la carga s'enrosseguen; / En fi, cop i cop de trimar, / de trimar i d'*arpetejar*, / hom arriba al cim de la costa», «aqueixos allí baix, qu' a-polidet trastegen, / que són vells! --- / hom diria dos escarbats / que demet del fang *arpetegen*», Saisset (*Catalanades*, 228, 81). *Arpió* [S. XVI?, *DAg.*].

Arpó [1839, Labèrnia], pres del fr. *harpon* [segle XII, sobretot anglonormand i rar fins al segle XV; d'on també el cast. *arpón*, princ. S. XIV]; *arponar* 'arrapar brutalment' [«amb la mitja rialleta sinistra que li bridava tots els músculs de la cara, s'abraonà sobre l'Úrsula i la va *arponar* pel clatell: ---», PCoromines, *Silèn*₁, a. 1925, VIII, p. 110; *O. C.*, 45*a*11]; *arponer*. *Arpista* [1839, Lab.]

1 «instrument de pagès: rastrum; rastra, rastri, -orum; instrument de tres puntas: tridens; de dos puntas: bidens».

Arpillera, V. *xarpellera* *Arpilló*, *arpillots*, *arpió*, *arpiot*, *arpis*, *arpó*, *arponar*, *arponer*, V. *arpa* *Arquebisbat*, *arquebisbe*, V. *bisbe* *Arqueig*, V. *arca* *Arquejar*, V. *arc* i *arca* *Arquejaria*, V. *arc* *Arquella*, V. *arca*

ARQUEOLOGIA, pres del gr. ἀρχαιολογία 'història de les coses antigues', compost de ἀρχαῖος 'antic' i λόγος 'tractat'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*, que també registra *arqueografia*.

DERIV.: *Arqueològic* i *arqueòleg* [escr. Renaix.].

Arquer, *arquera*, *arqueria*, *arquet*, V. *arc* *Arqueta*, V. *arca* *Arqueteig*, *arquetejar*, V. *arc*

ARQUETIPUS, pres del ll. *archetȳpum*, i aquest del gr. ἀρχέτυπος 'model original', compost de ἄρχω 'sóc el primer' i τύπος 'tipus'.

DERIV.: *Arquetípic*.

Arquibanc, V. *arca* *Arquilla*, V. *arca* *Arquimesa*, V. *arca* *Arquimínia* (Emili Vilanova) potser resultant d'un encreuament popular entre *artimània* [V. cast. *artimaña*, *DCEC* (*arte*), I, 290*b*25-44], i *alquimia*, cf. prov. *arquemine* «bronze, coure» que Pasquier troba en un doc. de 1576 de la regió d'Avinyó, i que potser és simplement *alquimia* influït per *mina* (per a l'acc. figurada que li dóna E. Vilanova, cf. *bronze* en el sentit de 'barra, desvergonyiment')

ARQUITECTE, pres del ll. *architectus* i aquest del grec ἀρχιτέκτων id., compost de ἄρχω 'sóc el primer' i τέκτων 'obrer', 'fuster' (derivat de τίκτω 'jo produeixo, vaig de part, infanto'). □ *1.ª doc.*: *arquitector*, S. XV i 1617; *architecto*, 1639; *architecte*, 1695. *Arquitectura* ja es documenta en la primera meitat del S. XVI.

El mallorquí Francesc d'Olesa llavors escrivia ja:

«aquell qui sab quant noble cos és l'homa, / al hom dirà miracle de natura, / fi de la gran, divina, *arquitectura*, tal que sens par tot lo restant és broma» (JMBover, *BiEscrBal.* II, p. 6.1.3). Que *arquitecte* no era usual o conegut encara el 1575 es pot deduir del fet que OPou tradueix llavors el ll. *architectus* només per «mestre de traçar edificis» (p. 164). El que es troba algunes vegades ja per aqueixos segles és *architectors*: «*architectors* e maestres de fer obres» en el *Llibre de Collacions* o *Ajustaments* del S. XV, de la Bibl. Universitària (*DAg.*), també en el Prior de Perpinyà, Miquel Agustí (a. 1617), veg. *AlcM*; segons aquest ja es llegeix *architecto* en un doc. català de 1639. *Architecte* registrat primerament per Lacav. (1695). En el canvi de sentit de *arquitecte* i *arquitectura* i llur fixació semàntica en la construcció d'edificis influí segurament el sentiment de la gent coneixedora del llatí que el ll. *tectum* és 'sostre' i *tegere* 'cobrir un edifici', amb tot i que aquests, en realitat, són mots sense lligam etimològic amb *τέκτων* i *τίκτω*; Bast-Bass. (142) assenyalen l'ús d'un b. ll. *architecta* en un doc. de St. Benet de Bages, a. 972, com a neutre plural per a 'cobertes, sostres', degut a aquesta falsa interpretació.

DERIV.: *Arquitectura* [veg. supra i *DTo.*, 1640], pres del ll. *architectura*; *arquitectural*. *Arquitectònic* [1803, Belv.; Febrer Cardona].

Arquitrau, arquitravat, V. *travar* *Arquitriclí*, V. *inclinar* *Arquitxons*, V. *arc* +*Arquiva* 'dipòsit d'aigua potable en les naus' (*DAg.*), V. *algiva, ogiva* (*ALJUB*) *Arquivolta*, V. *volta* *Arra*, V. *arres* *Arrabassada, arrabassador, arrabassar, arrabasser*, V. *rabassa*

ARRACADA, també cast. ant. i dial. *arracada* i port. *arrecada*, mots d'origen aràbic, provinents del més antic *alcarrada*, amb metàtesi de les consonants, forma que s'usava abans en portuguès i s'hi conserva dialectalment; aquest prové de l'hispano-àrab **al-qarrâṭ* id. (àr. *qurṭ*, plural *'aqrâṭ*). □ *1.ª doc.*: 1430.

«Dins una capsa de vori rodona hi ha dos parells de *arrequades*: lo parell major ha cascuna *arrechada* tres perles ---» en un inv. de 1430 de Torredembarra (*DAg.*); «los és permès que puxen portar orelleres o *arachades*, vulles d'or o d'ambra o de tot ensems, però que no puxen costar --- més de cinch florins d'or d'Aragó, entès emperò que no hi haje perles ne pedres», Bans de Barcelona c. 1440 (*DBal.*); «frontals de perles, *arracades*, collars --- e molts altres joyells», *Curial* I, 24; «COSES DE DONES: *arracades*: inauris; còfia ---», «valien les manilles que donà a Rabeca --- y la *arracada* de or, un ducat 21 sous», OPou, *ThPu.*, p. 150. Per més que també hi ha alguna variant local amb *re-*, analògica (*r̄ekádes* a Cardós i V. Ferrera, 1932-34, i *AlcM* dóna *ar̄e-* a Tremp i Pradell), la grafia amb *arra-* és la de la majoria dels textos valencians i occidentals (també com a sinònim d'*orellals* en *Canyís*, ed. S. Guarner, p. 148), i té menys valor la de Pons i Massaveuu: «lo de la gran li regalà una tombaga, el de la mitjana uns tapinets de satí, y el de la petita unes *arrecades* ab pedres» (*Trescant, p. l. S.*, 22). Alguna acc. figurada: *ər̄əkádəs* 'esclafidors' a Llançà (1958); 'entretall en una columna de composició tipogràfica per a encabir-hi un gravat', que li reclamava Ed. Fontserè a Fabra, c. 1925.

En castellà havia estat mot clàssic (i allí ja es documenta des de princ. S. XIV): «sus cabellos, / rubios, largos, primos, bellos, / gargantas maravillosas, / *arracadas* de coral ---», escrivia el Marquès de Santillana en la *Serranilla* dedicada a les seves filles (MzPí., *Po. Ar. y P. Eur.*, p. 91); «llevaréys una joya luego—; luego le fueron dadas unas *arracadas* turquescas de fino oro y de grande obra, que valían 200 doblas», Pz. de Hita (*Gue. Ci. de Granada* I, 95); «un labrador --- darle un par de mulas --- y a su esposa, / unas *arracadas* de oro; / que con Angélica hermosa / esto escriben de Medoro», Lope de Vega (*Peribáñez* I, XV, p. 108), «más de uno he visto entrar / en la plaza a torear, / cargado de sus rejones / --- / y andar, a la primer vuelta, / hecho *arracada* de cuerno», id. (*La Competencia en los Nobles*, Ac. N. IV, 277*b*), i altres encara que cito en el *DCEC* I, 274-5. Des del S. XVII aquest mot s'ha antiquat en castellà, substituït per *pendientes, zarcillos, pelendengues*, etc.; però s'hi manté en els dialectes, a l'Horta de Múrcia (Ramz. Xarrià), i sobretot en el Nord: lleon. *arracadas* «pendientes enormes usados por las antiguas maragatas» (Garrote), ast. *arracaes* «los pendientes de plata de dos caídes que non usen más que les casaes» (Rato, Vigón), i manllevat pel basc biscaí (zona occidental: Arratia, Txorierri i Orozko: Azkue; i *oillar-arrakada* 'papos de gallos', Supl. d'Azkue).

En portuguès *arrecadas* es manté fins avui, a la Beira Alta i altres regions almenys, i allí antigament es va usar la forma etimològica *alcarradas*, recollida pel gran diccionari de Bluteau (1715) i encara viva fins avui en el Minho: Leite de Vasconcelos, *Opúsc.* II, i, 95; Cornu, *G. Gr.* I, 9995.

Del català va passar com a manlleu a alguns dialectes del Sud d'Itàlia, en part en la forma diminutiva *arrecadeta*, des d'on, al llarg de l'Adriàtic degué propagar-se bastant cap al Nord, perquè va arribar fins a les Marques: Servigliano *rádechetta* «cornetto di corallo, pendente» (*ARom.* XIII, 264). Potser des d'allí es transmeté esporàdicament fins a un antic autor alemany, el poeta de princ. S. XV Oswald von Wolkenstein, que usà *rekaides* (Spitzer, *NphMgn.* 1920, p. 73; cf. Spitzer, *Mod. L. Notes* LXXI, 279).

En àrab 'arracada' és *qurṭ*, amb plural *'aqrâṭ*, dels quals no és possible, ni del segon, que vingui fonèticament *alcarrades*, com voldria Dozy, *Gloss.*, 86; però hi ha altres formes que ens hi acosten més, com indicaren Steiger (*Contr.*), Eguílaz (133) i jo mateix, *l. c.*: Abencuzman usa com a plural *qarâriṭ*, en dicc. clàssics trobem també la V forma *taqârraṭ* 'portar arracades'. Hi ha doncs base suficient per postular en vulgar hispànic una variant **qarrâṭ* al costat del *qarâriṭ* d'Abencuzman, sigui com a singular, sigui com a plural propi, del qual *qarâriṭ* seria el que en diuen un «plural

de plurals».[1] El clàssic *qurṭ*, de tota manera, va donar en castellà antic una forma *alcorde*, que figura en una traducció cast. medieval de la Bíblia.

DERIV.: *Arracader. Arracadeta.*

[1] Com que no és gens inversemblant que, al costat d'aquests plurals, n'hi vagi haver encara un altre de semblant **qarârâṭ*, i que tal com del plural hispano-aràbic *al-parĝât* es va formar cast. *alpargatas*, d'aqueix *qarârâṭ* sortís un descendent romànic en *-adas*, cal almenys plantejar-se com a probable la hipòtesi que, amb alguna influència del parònim, de sentit inconnex, però també aràbic, *caravana*, vagi sortir el cast. antiq. (espt. argentí, xilè i bolivià) *caravanas* (< *caravadas*) «pendientes largos de gran lujo» (del qual no s'havia donat fins ara una explicació semàntica suficient) veg. *DCEC*, s. v. *caravana* (n. 3, a la lin. *b*52). Majorment tenint en compte que ara podem assenyalar el mateix mot en català antic, dues vegades en un doc. de Barcelona del S. XIII, any 1254, la segona vegada en la forma coneguda *caravana* i la primera vegada en una variant *caravara* (que s'acosta més al consonantisme de l'ètimon aràbic de les *arracades*): «tres caxons de passadors de *caravana*» i «quatre caxons de passadors de *caravara*» (CaCandi, *MiscHiCat.* II, 264; II, 254). També el dicc. d'Anicet de Pagès fa constar que aquest mot hispano-americà s'havia usat anteriorment a Espanya.

Arracant, V. *recar* *Arraconada, arraconador, arraconar*, V. *racó* *Arrai* interj., V. *rai* *Arraigada, arraigar, arraïl, arraïlar*, V. *arrel* *Arraïmar*, V. *raïm*

ARRAIX, 'patró de barca o nau', de l'àr. *ar-râ'is* 'el cap o capità (de qualsevol empresa)', derivat de *ra's* 'testa, cap'. □ *1.ª doc.*: *arrais* 'cap d'una població de moros', S. XIII, 'patró d'embarcació' 1468, *arraix* id. 1593.

La *Cròn.* de Jaume I ja parla de «l'*Arrais* de Crivillén» (*Cròn.*, 422) i d'altres. *Arraix* no el documenten els *DAg.* i *AlcM* fins a 1640 i dates posteriors en el S. XVII; es troba certament ja abans, almenys en un doc. tortosí de 1593: «que dits barquers o *arraixos* sien obligats a pagar dit pontatge» (Vergés i Paulí, *Espurnes* V, 93); en la forma *arraiç de barca* ja apareix (*AlcM*) en un doc. valencià de 1468. En castellà té la forma *arráez*, que hom recordarà d'*El Amante Liberal* de Cervantes, aplicat a capitans de vaixell moro (pp. 103, 105); *arras, arrases* «capitanes moros de marina» en el *Poema de Alfonso XI* (13, 718), etc.; cf. *DCEC* I, 275*a*54ss.; Dozy, *Gloss.*, 199; Neuvonen, 163-4. En l'acc. 'avar, aferrat als diners' (Penedès i Camp de Tarragona) no cal negar que es tracti d'aquest mateix mot (partint de la idea d'"home sever', mall. *cara d'arraix*), però també hi contribuiria el sinònim *racós, arracant* (derivat de *RECAR, RACAR*). Veg. de més a més la variant *rais*.

DERIV.: *Arraixeria.*

Arrallar, V. *ratlla* *Arram*, V. *ran* *Arramadar, arramador, arramalar, arramar, arramassada, arramassador, arramassal, arramassar, arramat*, V. *ram*

ARRAMBAR, verb només modern en català i d'ús poc general; més arrelat, però, de sentits més amplis i de fesomia més autòctona en els dialectes provençals i italians, on té la forma *arrambare* o *arrembare* i el sentit de 'acostar molt, estontolar o abordar', especialment una embarcació: cosa que comprova la idea que en la nostra llengua entraria manllevat des d'aquests llenguatges, com a terme nàutic; altrament allà és d'origen incert, i si bé recorda certs verbs de llengües indoeuropees orientals antigues (bàltic, i potser albanès, sànscrit i fins grec) de la forma REMB-, ço que suggereix la possibilitat d'una romanalla lígursorotàptica, és possibilitat molt incerta perquè els significats discrepen en aquestes diverses llengües, encara que en totes elles es pugui pendre en algun sentit de moviment o acció local. □ *1.ª doc.*: 1428, doc. del port. de València; *rambada* per a 'envestida' o 'plataforma de nau que domina les embarcacions enemigues', ja fi S. XIV i S. XV; *rambador* 'barana', 1393

«Féu tan gran tempestat en la platja de València que del Sorgidor *arambaren* moltes fustes, en special la urcha dels venecians» o sigui 'atracaren dutes a la deriva per les onades', *BSAL* V, 64*a*. Encara que 1428 sigui data força antiga cal tenir molt en compte que el verb no torna a aparèixer en cap text ni cap obra lexicogràfica fins al diccionari de Belvitges (1803), que només li reconeix a *arrambar* el sentit de «navem navi applicare» i «*arrambatge*: abordage, *navi commissio*»; Lab. 1839 poc més que això: «arrimar una nau a altra; *abordar*; navem navi applicare», sí bé afegint que també pot ser sinònim de «arrimar» (en general); ara bé en aquestes coses Belv. (i Lab.) té autoritat perquè aquest cercle estava amb molt contacte amb les recerques d'Antoni de Capmany sobre la vella nàutica barcelonina i la massa de docs. que n'havia recollits. També el menorquí Febrer i Cardona, pel mateix temps, defineix *arrambar* «aborder, applicare; *arrambarse*: abordarse; *arrambatge*: navium applicatio».

És sabut que des de llavors l'ús d'*arrambar* s'ha generalitzat molt; ja en l'*Atl.*: «d'una estrebada *arramben* ciclopis edificis», «y rampa amunt pujant-se'n *arramben* fexuchs còdols» (238, 150); «no quedava ja davant de l'hostal de Sant Antoni més que la immensa diligència, *arrambada* a un cantó del carrer, buida com un buc abandonat», NOller (*Vilaniu*, 33); «nou batles són / que em fan la guerra, / i sense gens de vergonya / m'*arramben* la seua ronya», P. d'Alc. Penya (*Po. Pop.*, p. 71); «vol escoltar, senyor metge? Senyor regidor, s'*arramb*: tenc que dar-los males noves de la peste», id. (*IdOr.* I, 146). Però com més popular és el clima lingüístic més tornem a l'esfera nàutica: «no feia gens de vent, i digué an es mariners des bot: —Déu vos do calma --- Aquells mariners, que ja en tenien massa, s'*arrambaren* a sa vorera, i li digueren per què deia allò, i li donaren una bona atupada», Arx. Lluís Salvador (p. 206). Hi ha avui una variant *arramblar*, on la *-l-* repercussiva es com-

bina amb la influència d'un derivat de *rambla*, cast. *arramblar:*[1] «pobres ferits, estirats al peu d'una manta, *arramblats* a una tàpia», MVayreda, *Carlinada* XIII. p. 211; i també amb sentit nàutic, a l'Escala (1937) i veg. les cites s. v. *cintó* i *amura* (altrament allí també *arrambar*, veg. cita s. v. *taula*); eiv. *arrembat* «agregado, arrimado, precario», PzCabrero.

La procedència nàutica queda ben confirmada per un important i antic derivat: *rambada* que ens descriu i dibuixa Jal com una plataforma elevada damunt la proa d'una galera, des de la qual es dominaven les galeres enemigues; n'hi havia una a cada costat, unides per una espècie de pont; it. *rembate* «palchi o piazze alte dall'uno e dall'altro lato della prora».[2] Ara bé, aquest substantiu *rambada* es troba també en català en docs. de 1465, 1484 i c. 1500 «sis canals de *rambada*, de proha, sotils». I, cosa encara més eloqüent, Eiximenis va usar-lo com a nom d'acció per a 'envestida, escomesa per agredir': «lavors deu hom fer bona *rambada* a la porta del mig» (cita del *XII del Crestià* en *AlcM*). En fi, també ens pot orientar un altre substantiu derivat, *arrambador* 'barana o simple barra fixada a un costat' o sigui un simple passama que agafant-nos-hi ens priva de caure: és un mot que conec de Mallorca (*un ərə̄mbədọ́ d əskálə*, Llucmajor, 1964), corrent també a Menorca, i que en forma més simple és també d'Eivissa: «*rambadó*: *barandilla, pretil, pasamano*» (PzCabrero): ja hi era en el S. XIV: «portes o teules, cabirons, bigues, *rambadors*, finestres e galfons de portals ---», doc. mallorquí de 1393 (*BSAL* VIII, 381*b*), car és clar que enlloc no n'hi ha tants ni enlloc són tan necessaris com en les embarcacions, i allà no sols en escales sinó com a ampit de cobertes i plataformes.

De pertot arreu anem, doncs, a parar a usos nàutics; almenys pel que fa al català. Ara bé ¿és verament clar que *arrambar* hagi de ser un mot importat i no indígena en la nostra llengua? Estant-hi ben documentats dos derivats des de la fi del S. XIV, ¿no seria legítim suposar que la doc. del verb va passar per alt, i que no hi hagué hiatus entre el doc. de 1428 i l'ús del S. XIX? És difícil i quasi impossible si hagués estat un verb de sentits generals, i ho fóra menys si només va ser d'ús nàutic, però admetent llavors que sigui de procedència estrangera, car amb mots tècnics de tal caràcter s'explica que havent-se ja usat poc o molt no acabessin d'entrar del tot fins al cap de segles; per damunt de tot la conservació d'un grup *-mb-* prova que no és mot de vella arrel catalana. I si passem al país veí del Nord, quina diferència en el vigor de l'ús! Poquet de moment arran de la nostra frontera: a Bize (districte de Narbona) *rambat* «mis de côté» (*Folklore-Aude*, 1938, pp. 190-191), sense més notícies fins al Gard: *arambà* «s'accoster, s'approcher de qqn.; s'accrocher, aborder, venir à bord d'un vaisseau; venir à l'abordage» (Sauvages), prov. *se ramblar* (Honnorat), Forés *s'arambâ* «s'accrocher, s'arrêter» (Gras), Queyràs *arrambar* «rapprocher, adosser, appuyer contre» (Chabrand), Barcelonnette *s'ar-ramblàr* «se serrer contre» (Arnaud-Morin), Menton *rambà* «adosser», *arambà* «approcher» (Andrews), «i se suŋ aná murtifià / a *rǫ́mbo* d'en au̯tro fíi̯o» 'se n'han anat a mitigar el dolor al costat d'una altra xicota' en el parlar occità de Casteldelfino, zona valdesa del Piemont (Hirsch, *ASNSL* CLXXIV, 60).

Però encara ens resultarà més eloqüent la forma com l'usa Mistral en les seves obres: «Morne e mut, dins l'iero tepouso, / lou majourau e soun espouso / esperavon l'acamp; e lis ome, esmougu / de ço qu'ansin li destourbavon, / autour dóu mèstre se *rambavon*, / e ié disien, coume arribavon: / nous avès mandà querre, o mèstre, sian vengu!» (*Mireio* IX, 19.5), «vous engranarai, coume engrane / aquesto taulo, ieu. E la taulo *arrambè* <"il saisit"> / e 'mé sa lourdo curbecello --- emé fracàs / la bardassè» (*Calendau* IX, 67.7), «coume un chin, a si pèd *se rambo* / la jouino Fourtuneto» ('à ses pieds se couche', id. III, 40.6), «d'enterin qu'a mort se justo / e que se boumbo e que se tusto, / *rambado* sus la ribo adusto, / Rousselino e si sorre --- / disien lou cant de Nousto-Damo» («rencognées sur l'aride plage», *Calendau* VI, 37.6), «nous *arramban*; di dos renguiero / li remaire susant ---» ('nous nous accostons', *Calendau* VI, 48.2), i amb els dos darrers ja hem tornat a les coses de mar, per restar-hi més que mai en el derivat: «dins l'ourrour dis *arrambage*, / e dins l'angouisso di naufrage» (*Mireio* VII, 70.1), «emé d'escalo de marin / e de picosso d'*arrambage*» ('des haches d'abordage', *Nerto* V, 289).[3]

Més enllà de la frontera alpina, l'àrea del mot continua per Itàlia, on no pertany a la llengua comuna però sí que té ample ús dialectal; i fins és vàlid, si bé només com a terme nàutic, en la llengua literària: *arrembare* o *arrambare* 'anar a l'abordatge, atacar una nau per abordatge' (Petrocchi, sota la ratlla), *arrembaggio* 'abordatge' (amb validesa general, no tant *arrambaggio*; desuet també: *arrembarsi* «appoggiarsi», Petr.).[4] És el sentit que es mira generalment com a propi, i que és particularment genovès: *arembâ*, Jal, i *arembaggio*.

No hi ha dubte, en efecte, que és entorn de Gènova, a la costa de Ligúria, on aquest mot presenta els senyals més antics i abundosos d'autoctonisme i descabdellament: ja *arembarse* «appigliare, attaccarsi, attenersi» en rimes genoveses dels Ss. XIII-XIV (*AGI* II, 177; VIII, 325), *arembator* «parapetto» en els Estatus d'Albenga, S. XIII (Rossi), *a(r)rembare* «appoggiare», a. 1331 (id.) (cf., amb *a*, venec. *rambar* «levar via con furia e affoltatamente», Boerio), i veg. més detalls en Vidos, *Storia delle parole marin. it. passate in fr.*, 1939, 555. No sé si a la costa toscana s'ha propagat des de la Riviera, però a Sardenya degué venir del Continent i segurament de terres genoveses: avui sard *arrembare* només és terme nàutic, però és ja sassarès antic, *seder over adrinbàresi* «appoggiarsi»,[5] avui allí també *arrumbare* i *arrambare*, i ha arribat lluny, fins a Nàpols, *arrammare* «appoggiarsi, avviticchiarsi» (en el qual hom sent avui *rammo* = *ramo*, com ho mostra la definició «stringersi ai rami»), i fins a l'àrab de Malta *tirramba* 'abordar' (Jal). En tot cas

és clar, doncs, que el mot és autòcton a la costa tirrena.

Per a l'etimologia no es veuen més que dues o tres pistes raonables.[6] El ll. REMORARI 'retardar, deturar' podria haver passat a *arrembrare > arrembare per dissimilació, ço que al mateix temps podria explicar la conservació de *mb* en català i fins la variant alpina i cat. *arramblar* (amb dissim. *r* > *l*, per més que a aquesta ja li hàgim donat explicacions gens rebuscades). Per a l'explicació semàntica allegaríem que la primera cosa que cal per abordar un vaixell és aturar-lo; i d'això quedaria algun rastre en el Forés on Gras dóna la traducció «s'arrêter» junt amb «s'accrocher», a relacionar segurament amb Neuchâtel *rāblé* «zurückhalten» que el *REW*₃ posa precisament en REMORARE: ¿es tracta, doncs, realment d'això —restem indecisos— o bé és que també entra a Suïssa una punta de l'àrea *arramb(l)ar* 'abordar', d'on 'aturar'? Perquè aquest ètimon REMORARI en conjunt és ben poc convincent: l'explicació semàntica suggerida peca de molt subtil, i si objeccions fonètiques com l'absència o aparició recent de la documentació de formes amb *mbr* o *mbl*, o bé el gran predomini del vocalisme *arra-* sobre *arre-* (desconegut en oc. i cat.), no són decisives, quan els escrúpols fonètics se sumen a una semàntica forçada, no es pot evitar un vehement escepticisme.

No es pot acceptar la idea de Gamillscheg (*EWFS*, s. v. *rambade*) d'un mot nàutic d'origen germànic, derivat d'un longobard *RAMBO 'marrà, mascle de l'ovella' que seria la correspondència, en el dialecte longobard, de l'a. al. ant. *ram(mo)* 'marrà' (al. *ramm*, angl. *ram*). ¿És versemblant un germanisme (i estrictament longobard) en un terreny semàntic així? ¿No hauríem d'esperar -P- més aviat que *-b-* segons la fonètica dialectal longobarda? Fins i tot si la -MB- estigués prou justificada en germànic, no veiem d'on sortiria la *e* predominant a Itàlia, ni trobaríem prou justa semànticament la comparació amb els cops de cap d'un marrà, ni convenceria la idea d'un terme longobard propagant-se tan amplament i popularment i des de tan antic al Migdia de França, Itàlia, etc.; per damunt de tot la idea d'una forma longobarda amb MB és un postulat suposat ad hoc per Gamillscheg i sense cap fonament en germànic: la parentela germànica del mot anglo-alemany és ben coneguda (veg. Kluge-M., etc., s. v.) i no hi ha res en ella que indueixi a creure que hi hagué formes amb *-mb-* al costat de l'arrel *ram* i l'a.-al. ant i mod. *ram(m)*.

Farem bé de no aclucar els ulls davant el fet que hi ha un seguit de mots verbals en REMB- (amb sentits que, en termes amplis podríem qualificar de locals), en diverses famílies indoeuropees, en particular en bàltic: lit. *rém̃bėti* 'mostrar-se peresós', 'no créixer gaire', *rambùs* 'peresós', al costat del qual, amb forma o sentits un poc diferents, veiem *rãmtis* 'puntal', *rẽmti* 'estontolar', *ramùs* 'quiet', letó *rãms* 'mans, quiet', i no sé si és casual que al costat d'això el prussià antic tingui *romestue* 'espècie de destral';[7] el contingut semàntic s'eixampla, i la possibilitat d'un lligam no es trenca, tot fent-se menys precisa, si no ho separem del lit. *rém̃bėti* 'formar-se cicatrius' («Narben bekommen»), *rũmbas* 'cicatriu, nafra', *rumbúoti* 'orlar, fer vorada', letó *rùobs* (< *rombo-) 'osca', eslovè *rõb* 'vora, caire'; per més que alguns creuen que això sigui una arrel diferent, que seria la mateixa de l'a-al. ant. *brumpf* 'munyó' i el seu grup germànic, amb el qual hom ha relacionat també el d'un mot grec que ens torna a recordar la nostra arrel nàutica: *ῥέμβω* 'giro, faig girar o rodar' («treibe herum, drehe mich herum», «tourner, faire tourner»), *ῥόμβος* 'moviment circular' (Pok., *IEW*, 864.27, 865.1ss., 1158.24).[8]

No s'acaben aquí els mots i-eur. d'aparença semblant a la del nostre. La proximitat és colpidora amb el scr. *ārambhati* 'aferrar', 'recolzar, repenjar-se en', 'atènyer' («take hold upon, touch, seize, lean, l e a n or stay u p o n, reach to, a t t a i n; undertake, begin to»). És clar que per mantenir-nos dintre de l'arrel antiga n'hem de separar el prefix *ā-* (que en tot cas reforça el matís d'atansament) i que la forma indoeuropea d'això és equívoca REMBH- o RAMBH- o LAMBH-,[9] però es creu en tot cas que el scr. *rambhā́ḥ* 'bastó, puntal' és inseparable del lit. *rãmtis* 'puntal', *rambùs* 'peresós', i *ārambhati* tampoc se'n podrà separar.

Doncs bé, reconeguem que un conjunt de mots on es perceben pertot les idees d'apuntalament i de moviments diversos, forma una base raonable per a un mot que vol dir 'atracar' o 'anar a l'abordatge'. Vet aquí doncs per què sospito que sota aquest mot bàsicament provençal i genovès tenim una relíquia del llenguatge dels lígurs indoeuropeïtzats (potser assimilats lingüísticament per sorotaptes). La sospita es reforçaria encara si l'albanès *rεmbéń* 'jo saquejo, robo' fos antic en la família il·líria.[10]

DERIV.: *Arramb. Arrambada* (*DAg.*) o *rambada* (veg. supra); *rambada de sa Síquia*, nom d'una cala o tros de costa d'una cala a Mallorca (terme de Ses Salines, mapa Mascaró, 42G1). *Arrambadís. Arrambador* (veg. supra) i *arramblador* (id.): en el Maestrat 'balma en què s'aixopluga el bestiar': «la Coveta 's Conills no és més que un *arramblador* de ganado», «a la Mallada del Cabrer quasi no hi ha ni *arramblador*», Bel (1961).

Arrambament. Arrambatge (pròpiament 'atac a l'abordatge', veg. supra) a les Illes més viu i desenrotllat que enlloc en accepcions secundàries (P. d'Alc. Penya, *Poesia Pop.*, veg. s. v. *ravell*): d'una persona de mal geni es diu que «és de mals *arrambatges*, o que té mals *arrambatges*» escriu Anna Moll; en l'acc. 'reny fort, reprensió severa' (també mall., *BDLC* III, 1905, 8) no ho és menys en cat. central (Ruyra, etc.) si bé allí la forma col·loquial és més aviat *ramblatge*; *ərə̃mbáǧəs* 'friccions, topades, renyines (internacionals)' sento a Castell d'Aro, 1964; també Pons i Massaveu, prenent-ho per un femení, usava, en l'acc. més corrent, la forma sense *-l-*: «quina *rambatja* li passaria! Com hi gosaria, reyna ofesa, fent patir al esclau», *Auca de la Pepa*, 62;[11] *arrambatjada, arrambatjar*.

Rambada i *rambador* (veg. supra); *ramball, ramballa, ramballada*. La forma rossellonesa *arramir* = ar-

raconar, apartar,[12] degué néixer d'*ARRIMAR* en formes com *arrimaré* > *arramiré* (potser no sense reminiscència del germanisme antic *ARRAMIR*), per encreuament amb *arrambar*. En formes com *arromar* i *arromb* que cita *AlcM*, hi ha en canvi contaminació amb *arrumbar* (cast., on resulta d'*ARRIMAR* × *RUMB*). En *arrembellar-se*, que el *DAg.* dóna del Ripollès amb la definició 'enfilar-se, irar-se, enfurismar-se', deuen haver contribuït *arrambatge* i *rampell*.

[1] El sentit d'aquest, 'emportar-se bruscament', ja s'allunya més, i aquest ja es troba també entre valencians: «quan els conviden en algun puesto, *arramblen* en tot, deixant-se els plats i cassòles casi escurats», MGadea, *T. del Xè* II, 82; «el riu va +*eixarramplant*» 'va guanyant terreny sobre els conreus' (encreuat amb *eixamplar*) a Cervera M. — [2] En la *Stolonomie* (S. XVI?), i en els articles *tambouret* i *pavesade* en *Guillet* (1678) i en un doc. de 1627; l'italià Crescenzio usa una variant (alterada per etimologia popular *arrombate* (1647); es nota que en una galera del S. XV reproduïda a la p. 749 encara no hi *rambades*. També va passar a Rabelais: «poupes, prores, fougons, tillacs, coursies et *rambades*», «amis, portez-moi ici derrière de ces *rambades*», III, cap. 52, p. 228, i cap. 18. Sainéan *La Langue de Rab.* I, 122, el cita també en Brantôme, i el fa venir del prov. *rambado*. — [3] Incert ja si va amb això un substantiu que podria derivar-ne amb el sentit d''aplec, reunió' (però cf. també cat. *romboll* 'terbolí, remolí'): «se tirassant a cambo nuso, / coume un *rambai* de lagramuso» 'comme un tas de lézards gris', *Calendau* X, 40.6. — [4] Per a *arrembare* strascicarsi il cavallo innanzi a fatica», cal tenir en compte, d'altra banda, *REW*, 7200. — [5] Des de Sàsser degué passar al nostre Alguer, car allí en lloc de *arramba* diuen *arrimba*, *BDLC* XIII, 270. D'altra banda, a Tortosa, «lo troba *arrimblat* a la vora de la llar escalfant-se», Vergés i Paulí, *Espurnes* V, 6; aquí és encreuament de *arrambat* amb *arrimat*. — [6] Hom ha dit també si podria venir del mot per a 'clau fort i ganxut' (cat. *rampegoll*, fr. *crampon*) que en definitiva prové del germànic *HRAMP (per exemple així Pezard, *Rom.* LXXIII, 520-1), és a dir no atenent més que a l'aspecte semàntic (els rampegolls usats per aferrar la nau enemiga). Idea fonèticament impossible en oc.-cat., i en italià tant o més (*e* de la forma *arrembare*, *mm* del napolità, que prova com no pot tractar-se de la sonorització dialectal MP > *mb* d'alguns parlars del Mezzogiorno, que ni en aquests no arriba fins a *mm*). Els Kahane criden l'atenció sobre el turc *rampa* «grappling hook» i 'abordatge', *rampa etmek* 'abordar (en batalla)', *Journ. Am. Or. Soc.* LXII, 252, i aquest sí que podem admetre que ve del germanisme italià *rampa* 'grapa, urpa', per més que ells mateixos hi facin la reserva que el mot italià per a «grappling hook» és *rampino*: tant se val, en rigor. ¿Podríem salvar doncs la idea fent la hipòtesi d'una pronúncia neogrega *μπ* = *mb*, pensant en l'època de les grans batalles navals dels Ss. XVI-XVII amb vaixells turcs tripulats per pilots grecs? De cap manera: un mot documentat ja en el S. XIV (i en un ambient lingüístic com el d'Eiximenis), vivíssim en els Alps provençals i fins al Forés, no podria haver nascut en l'ambient turco-grec de Lepanto, etc. — [7] «Barte» en el glossari d'Elbing (532). Val a dir que no s'hi llegeix clar si és *romestue* o *romescue* (-*ue* de tota manera és sufix conegut en la llengua), però encara que ací hi hagués un compost amb un **escue* parent del ll. *ascia*, germ. *ax*, gr. *ἀξίνη*, sempre tindríem l'arrel ROM/REM-. — [8] Com es veu aquest ho separa molt, però és a base d'admetre per a l'últim una explicació ben rebuscada de l'arrel, on alternarien U̯ERB- amb U̯ERBH-, U̯REMBH- i finalment U̯REMB-. Sens dubte no oblido que una R- originària sol donar *ἐρ-* o *ὀρ-* en grec, encara que no sigui en totes les formes de grec; tampoc no oblido, però, que en indoeuropeu alternen sovint les variants radicals en S- i amb zero inicial o U̯- (i SR- sí que dóna normalment gr. *ῥ-*). Pel que fa al grec res no suggereixo, doncs, en ferm. — [9] Hi ha contacte amb *lambhate* 'ell agafa' (*IEW*, 652.1), però no n'hi haurà amb l'arrel de *lambate*, *ra-*, 'penja' i menys amb la del gr. *λαμβάνω* 'prenc', com ho demostra la *bh* índica, que no es confon amb B ni GU̯, originàries en aquestes altres arrels. — [10] I no manllevat del ll. *rapere*, com diu Gustav Meyer, *Alb. Gramm.*, 99. Ho he de deixar, és clar, per als especialistes. Però els especialistes lexicòlegs d'aquestes llengües indoeuropees tan escassament documentades han de tenir més en compte els ètimons pre-romans, ben establerts per la romanística, que no solen fer fins ara, en què sembla com si no es comptés amb altre coneixement científic que el del llatí, el grec o el germànic. — [11] Una senyora, que sembla haver recollit vocabulari a Sta. Coloma de Queralt, diu que vol dir 'bugada': «aquesta setmana he passat l'*arrambatge* el dijous» (1972); ¿ho entén bé? — [12] Aquesta en tot cas és l'acc. més viva i corrent, que jo mateix havia sentit en llavis de Josep S. Pons i a altra gent d'Illa de Tet. El mestre Pons alguna vegada també en el sentit de 'refugiar-se': «ací s'havien vingut a *ərəmí* en el segle XVI o XVII» deia un altre dia (1960) crec que visitant Casafabre. «Sant Guillem havia vingut *s ərəmí* en aquella barraca» (a Leca), Corsaví, 1959; *s ərəmí* 'arraulir-se, refugiar-se' Arles id.; Pons ho sol escriure com a reflexiu: «un dolmen --- ens vàrem *arremir* tots tres sota de la taula d'aquella sepultura» (durant un xàfec), però algun cop com a transitiu: «les gallines --- cada tarda les *arremia* al joquiner» (*Set Sivelles*, pp. 115, 144); Grandó defineix «posar a l'abric; ranger, garer» (*Misc. Fabra*, 182); Saisset com a participi: «corriu! —Ont és? —A dalt! Lo són vist a muntar! --- se deu estar per 'quí, *arramit*, a les fosques! Mé ja te caçarem les mosques! Que siguis per munt o per 'vall, t'atraparem l'amagatall» (ed. *Perpinyanenques*, p. 81; ed. *Catalanades*, p. 124). Antoni Cayrol li dóna algun matís lleument diferent ('aferrar-se' sembla): «una

vegada passat l'eixervellament de la joventut, el qui roman fadrí s'*arremeix* a les seves per por del ridícul», on potser queda regust de la influència del vell germanisme, però ell mateix també li dóna el valor més corrent «enmig d'aquell rotllo de solitud, on quedava *arremida* sense ajuda ninguna» (JPCerdà, *Cont. Cerd.*, 56, 35).

Arramellar, V. *ram*

ARRAMIR, 'reptar a batalla, desafiar, provocar', mot medieval provinent del germ. HRAMJAN 'entrebancar, destrènyer', que és ADHRAMIRE 'reptar, desafiar' en el baix llatí de les lleis germàniques, cf. ags. *bremman* 'entrebancar', 'molestar', esc. ant. *bremma* 'aferrar, encloure', gòt. *hramjan* 'crucificar', al. *rahmen* 'marc, quadro', 'bastidor, restellera'. □ *1.ª documentació*: S. XIII, i *a(r)ramire* a. 918 i 872 en baix llatí català.

En les lleis bàrbares llegim passatges com «qui homini alio *adhramivit* <var. *adframivit, adhrammivit*> per wadium <= fr. *gage*> et ipse homo eum dampnum incurrere dimittit, ille qui suo wadio *adhramivit* de suo omnia componat --- ille qui precat *adhramire* duplum componere faciat» en la *Notitia de illa euua* <'llei'> *quae se ad amorem habet*, XVI (H. F. W. P. Fischer, *Leges Barbarorum* II, p. 45) que no és altra que la *Lex Francorum Chamavorum*. Frases com «*aramiret* suas scripturas et *aramivit* eas» es llegeixen en textos de Catalunya des de molt antic, aquesta el 918 (Alart, *InvLCat.*, s. v.); *arramire testes* a. 872 (Bast.-Bass., 158.

L'aplicació cat. normal *d'arremir* fou 'ajustar combats singulars': «En aquest mijà *arremiren juntes* dos cavallers sarraïns a dos altres nostres quals-se-volia, de la ost, e feren-nos-ho saber», Jaume I, *Cròn.* (Ag., 311.15). La frase més corrent era *arramir de batalla*: «qui nega aquesta honor a Nostra Dona, jo l'*arremesc* de batalla en vostra cort, per tal que li faça atorgar la honor qui convé ésser feta a Nostra Dona», Llull (*Blanq.* II, 54.1; *Ave Maria*, *NCl.* XIV, 132.21), «dos reys crestians molt nobles e molt poderoses havien gran guerra e gran contrast, e eren-se *arremits* de batalla», id. (*Blanq.* II, 159.3, ¿al·lusió al desafiament de Bordeus?), «contrast fo gran enfre Larguesa e Avarícia, e *arremiren-se de bataylla*», id. (*Merav.*, *NCl.* III, 155). Més breument: «molt fo irat lo rey contra ·l cavaller qui *arremia* tota sa cort» (*Blanq.* II, 54), «lo cavaller respòs al rei, e dix que --- cor ell no sabia de letres --- per açò no volia respondre al rei per raons, mas que per força d'armes *arremia* tots los cavallers de sa cort la un aprés l'altre» (*Ave Maria*, 133.7). Sentit més generalitzat: «En Blanquerna s'*aramiren* a pujar a l'Amat memòria, enteniment, volentat» (*Blanquerna* III, 111.18), i veg. encara *Blanq* I, 256.8; II, 152.14. Continuava en ús en el S. XIV: «lo malvat à ·m acusat al rey, e yo é-li'n *aremida* batalla», *Amic e Melis* (*NCl.* XLVIII, 131). En les *VidesR.* trobem també la grafia *arremir* 'provocar a combatre' (41r2, n. 21) al costat de *aramir* (per a la qual veg. el *Gloss.*). Cf. bearn *arramì* (Palay). Per a l'etimologia germànica, veg. *REW*, 667; Diez, *Wb.*, 509; Kluge-M., s. v. *rahmen*; Pok., *IEW*, 949.2, 623.4*f*, 624.5.

DERIV.: *Arramiment* [S. XIV, *Cròn.* del Cerimoniós].

Arramir 'arraulir', V. s. v. *arrambar* *Arrampellar*, V. *rampell* (*RAMPA*, cf. *arrembellar*, s. v. *ARRAMBAR*) *Arran*, *arranada*, *arranador*, *arranar*, V. *ran* *Arranc*, *arrancada*, *arrancadissa*, *arrancadura*, *arrancall*, *arrancamant*, *arrancaqueixals*, *arrancar*, *arrancat*, V. *arrencar* *Arranjador*, *arranjament*, *arranjar*, V. *rengle* *Arranxament*, *arranxar*, V. *ranxo* *Arraonament*, V. *raó* *Arrap*, *arrapada*, *arrapadís*, *arrapament*, *arrapant*, *arrapar*, V. *rapar* *Arrapinyar*, V. *rapar* i *rapinya* *Arrapissar*, *arrapó*, *arrapós*, V. *rapar* *Arrar*, V. *arres* *Arrasador*, *arrasada*, *arrasadura*, *arrasament*, *arrasar*, V. *raure* *Arrasca*, *arrascar*, V. *rascar* *Arrasclar*, *arrascla*, *-clet*, V. *rascle* *Arrasir*, *arrasmar*, V. *raure* *Arraspar*, V. *raspar*

Arrassor mot mallorquí rar per a «apetit genèsic dels animals» (diccionari Amengual), deu ser paraula real, a escriure *arreçó* ERECTIO, -ONIS, cf. *arreçar* 'posar-se en erecció' (veg. el passatge de Joan Esteve citat *AlcM*), que deu venir d'un derivat semi-erudit del nominatiu ll. *erectio*; *arret* per a 'erecció del membre', c. 1500, *Col·loqui de les Dames* (*AlcM*). Veg. també *ERT*.

Arrastell(er)ar, V. *rastell* *Arrastrada*, *arrastrador*, *arrastradura*, *arrastrament*, *arrastrar*, *arrastrons*, V. *rastre* *Arrates* no sembla ser mot existent sinó mala separació de *posar paranys a rates* (pl. de *rata*)

ARRATGE, per bé que vagi existir en català preliterari i que l'usin trobadors catalans com a adverbi per a 'vagant, vagabundejant', en frases com *anar arratge*, provinent de ERRATICUS, a penes es pot dir que sigui mot català (cf. *DCEC* II, 211, s. v. *eraje*).

ARRAULIR, generalment ARRAULIR-SE, ARRAULIT, i dialectalment *arreular*, *enreulat*, mot que en els parlars occitans apareix en les formes *arreulit*, *enre(g)ourit*, i que hi té també el mateix sentit, però més aviat el d''enrampat pel fred': d'un llatí vulgar RĬGORARE o *RĬGORIRE, derivat del llatí RĬGOR 'enravenament, generalment el causat pel fred': passant per **arreorir* aquest verb va arribar a *arreulir* per dissimilació de les *r*. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.: «*arraulirse*: acorrucarse, encogerse; *conglomerare se*; *arraulit*: acorrucado, encogido», al qual Lab. (1839)[1] afegeix «arronsarse; sese contrahere, coartare; acobardarse».

Escrivia jo el 1929 (*BDC* XIX, 23-24) uns mots que transcric poc ampliats, car no cal retocar-los: «En diversos punts de Gascunya i del Llenguadoc el veiem reaparèixer amb el sentit general de 'enfredorir, fer tornar balb de fred'; i a penes cal fer notar que l'*arrauliment* és la conseqüència ordinària de la fredor: bearn. *arreulì-s* 'se refroidir' (Lespy-Raymond; cf. Palay, s. v. *raulit*, *enreulit*, *reulì*); aranès *arreulit*, *raulit* 'enrampat pel fred' (Cor., *VocAr.*); Castillon-en-Cou-

serans (Arieja) *arreulitch* id. (*Bouts dera M.* VI, 280); Comenge *arreoulid* "engourdi, transi" (Dupleich); Tolosa *arraulit* "engourdi, transi de froid, faible" (Doujat, *Dict. Moundi*).[2] Formes que ens condueixen més a prop de l'ètimon: Gers *enrigoulit* "pelotonné par le froid" (Durrieux, *Dict. Gascon* II, 200); també a Provença hi ha alguna cosa: *"enregouï, -ire"* (Var) v. 'rendre raide en parlant du froid', *enregouï, regouvì* (rhodanien) adj. "roidi par la gelée, ratatiné" (*TdF*, amb citacions de *Mireio*[3] i de l'*Armanà Prouvençau*).[4] La mera comparació d'aquestes formes ens revela que l'etimologia és un verb *ADRĬGORIRE o *INRĬGORIRE derivat de RĬGOR, que ja en llatí té el significat de 'enravenament (especialment el causat pel fred)' (cf. *rigoratus* en Plini, XVII, XXXV, 230); la segona de les dues R va passar a *l* per dissimilació, d'acord amb la fórmula VIII de Grammont, i en la forma provençal sembla haver desaparegut, per la mateixa causa, potser després d'haver passat per *d*, cf. PRŪRIRE > PRUDIRE > *pruir*.»

Ara hem d'afegir-hi especialment unes formes del Pallars, Ribagorça i Urgellet, que ens atansen per la terminació al RIGORATUS clàssic: a la Vall d'Àneu *arreulat* «que está helado o tiene mucho frío» (Pol, pàgina 9), Cardós *enreular* («al Port de Martellat mos ha atrapat una brufada que mos ha cuidat *enreular*», *BDC* XXIII, 287*a*), Urgellet id. (sentit a Les Anoves i a Cabó: «cerquem aigües calentes, que el bestiar no s'*anr̄éule*», 1957), a Fonz «*enrebláu*:[5] engelebrit» (Bosch, *AORBB* II, 1929, 258), a Binèfar això mateix és «entumecido» i «acobardado» (Coll Altabàs).

I convé que acabem amb les cites dels escriptors de la nostra Renaixença, amb el significat evolucionat. Verdaguer l'usà com a transitiu en l'*Atlàntida*.[6] Narcís Oller: «la pobra mare, *arraulida* en l'ombra, se sentia defallir», «y *arraulides* a les faldilles, l'Angeleta y la Tona» (*La Papallona*, 147, 130), «jo sorprès de violenta tremolor, m'*arraulí* als brassos de ma mare» (*Notes de color*, 194), «en aquell moment entraren al menjador dos hòmens agegantats, que feren altra vegada *arraulir* les criatures a l'entorn de llur mare» (*Vilaniu*, 110). «Aleshores els llops van pujar al corral, van escandallar un altre bè, i van *arraulir-lo* a baix a la cova, ben de pressa; quan la darrera víctima estava estabornida ---» (o sigui el mateix ús que hem observat en Verdaguer), PCoromines, *Presons Imag.*₁, 1898, p. 74. Marian Vayreda: «aquesta casa de Vidrà, el centre a on *s'arraulien*, en busca d'aixopluc i descans, les partides d'errats i fugitius» (*Carlinada* II, p. 30), «de fer de moliner --- ja en som fart: tinch compromís fet d'arrendament del molí a persona de confiansa, y jo vull *arraulirme* més a vora de poblat, esperant estarhi més arrecerat de tanta lladregada com pastura per aquesta terra» (*La Punyalada*₁ X, 172), «la darrera dayna, després de vagar alguns anys, viuda y fonedissa, per clotxes y torrenteres, un dia de neu *s'arraulí*, ronyosa y pelada pels anys y la misèria, sota les tàpies del Mas de Puy» (id. pròleg, 32).[7]

DERIV.: *Arraulimen*t [1901, *AlcM*].

[1] *Arraullir*, que deu ser err. tip. — [2] Vegeu, encara, l'article del *TdF* «*arraulì, -eulì*, 'engourdir, transir, affaiblir' en Gascogne, *arrauli(t)* (lang., gasc.), adj.». Cita *arraulit de fred* i *arraulit soun, desanat*, Goudoulí, llgd. *arâoulit* «engourdi, transi de froid; faibli, sans vigueur» (Sauvages). — [3] Afegim-hi aquestes: «pamens, de nosto vestiduro / l'*enregouido* saladuro / de Trefume lou front seren, coume encieuclà / de clarour santo ---», traduït «figé» (Mireio XI, 40.2); «emé soun front que pènjo a rèire, / si bras *enregouì*, sis iue coume entelà: / —Es morto!... vesès pas qu'es morto?» (XII, 56.7). — [4] Antonin Perbosc usa el mot en *Fablels Calhols* i en el glossari defineix *s'arraulir* «s'engourdir, transir» i *agraulit* «pelotonné, blotti», en el qual sembla que la *g* etimològica s'hagi desplaçat per influència d'un altre mot, potser aquest *graumisa* que usa en el primer passatge. És veritat que el context més aviat sembla mostrar que la diferència de matís sigui a la inversa: la muller, negligida pel marit «al jas, còsta son pisa-lis, / sens clucar los èls, se remena, / se graumisa en romiant sa pena; / tant pla, per la fin, *s'arraulis*, / s'entresonis e s'endormis», p. 43; «volguèt tenir còp, mas de bada, / sus una darriera bufada, / per la fin, moquet e mocat, / *agraulit* e pòta-macat, / siau se tenguèt al amagat», p. 110. — [5] Ultracorrecció aragonesa de la fonètica catalana segons el model de *tabla* ~ *taula*, *Pablo* ~ *Pau(la)*, *libra* ~ *lliura*, *labrar* ~ *llaurar*, etc. — [6] Almenys en l'autògraf de 1877 i en la 1.ª ed.: «sols ronques veus de monstre responen de vegades; / aquell qui us ha *arraulides*, ¿per què 'm deixava a mi?», «y'l mar, d'una gorjada, calabre l'*arraulí*» (o sigui 'el deixà cadàver') (VIII, 29.2; *Introd.*, 12.2). Sembla com si li donés el sentit de 'deixar rígid', pròxim al de RIGOR. Potser li aconsellaren que ho canviés, com a expressió desusada, car en l'ed. definitiva (1878) ho mudà en «aquell de qui són presa» i «l'engolí» respectivament. — [7] Tots, escriptors de dialecte oriental, i segons *AlcM*, només s'usaria en aquest. Jo, però, almenys l'he sentit a gent ben rústica i local del Maestrat, amb el sentit d'"encongir-se': «el toll de la Cova Lluc s'ha *r̄aulit* molt», 's'ha colgat molt (per l'acció del riu)' a un vell muntanyenc de Vallibona (1961).

Arrauxament, arrauxat, V. *rauxa* *Arraval, arravaler, arravaleta*, V. *raval* *Arravatada, arravatadament*, V. *ravata* *Arre*, V. *arri* *Arrear* 'arriar', V. *arri*

ARREAR, 'arranjar, ornar', mot comú a quasi totes les llengües romàniques (llevat el romanès), d'un ll. vg. *ARREDARE 'proveir', de formació incerta, probablement derivat del germànic, gòtic, *RĒTHS 'consell, previsió, provisió' (al. *rat* 'consell', a-al. ant. *rat* 'provisió', ags. *ræd*, esc. ant. *râd*). □ *1.ª doc.*: S. XIII.

En aquest article, particularment en la part dedicada a *arreu*, tenint en compte que no hi ha problemes lexicològics seriosos i que el català no hi presenta

gran originalitat dins el conjunt romànic, ens limitarem a una selecció dels materials aplegats o bé els donarem amb indicació sumària. *Arrear*, amb *arreat*, es troben sovint en els principals autors del S. XIII i immediats següents: «Amich —ço dix lo cavaller—: forts són de persona, e molt són bé *areat*, e en mon coracge no sent null defalliment», «no hac --- tan gran companya ni tan bé *arreada*», Llull (*Blanquerna*, *NCl.* I, 231.14; II, 139.1); «*arrearen-se* tota la gent als mils que pogueren», Desclot (*Cròn.*); «cavaller pobre qui no·s pot *arrear* de batalla ---», *Usatges* (50); «ans que Nós poguéssem ésser *arreats* d'açò», Jaume I (*Cròn.*, 26); «tots anaren ricament *arreats* e aparellats de bells vestits e de bell arnès», Muntaner (316).

El part. tendí a pendre un sentit amplíssim i vague, que va des de 'satisfet' fins a 'apariat, arreglat'. «Janícola, que tostemps les dites núpcies havia hagudes per sospitoses e de les quals jamés no havia esperat algun bé, ans moltes vegades havia imaginat que Valter no ·s tendria per *arreat* de haver muller de tan baix estament ---», BMetge (*V. e Griselda*, *NCl.* 37.24); «—Pare, yo me tendrie per *arreada* que fos mon marit», St. Vicent Ferrer (*Quaresma*, 319.82); d'ací l'ús eufemístic o vague que encara sentim a la pagesia, de l'Alt Vallès i Vic sobretot: parlant d'una xicota soltera que havia tingut una criatura: «l'hagueren poguda portar a una clínica fins que estigués *ər̄əyádə*» (fins que hagués deslliurat, sentit a la rodalia de St. Feliu de C.-Riells, 1930): frase a comparar amb la dita menorquina «dona emprenyada, en es set mesos *arreuada*» (*AlcM*) [que una persona molt entesa m'explica: «volen dir 'preparada': a Menorca és ben viu *arreuar* amb aquest sentit»]; «ha vingut l'amo i *w a r̄əyát* tot molt bé» sentit a Malla, i en frase semblant a Folgueroles i a Sta. Eugènia (1935); *arriar-se* 'arreglar-se', «al vespre s'*arria* i se'n va» sentto en un poble empordanès (Palau-saverdera, 1958).

Dins el conjunt de la llengua és un mot que avui ha quedat antiquat, si bé no oblidat; fets semblants en les altres llengües romàniques. Tal com en *conrear* la variant *conresar*, aparegué també una variant *arresar* en els Ss. XIV-XV, deguda a l'evolució fonètica normal darrere l'accent (en el present *arresa*, comunicada a la resta del verb): «tots van pus fornits e stan pus *aresats* que si fossen lo prom En P. Çafortesa», doc. de 1454, en les lluites civils mallorquines (Quadrado, *For. y Ci.*$_2$, 390).

Com que és una família de mots estranya al llatí i rica en les llengües germàniques, es creu que al llatí vulgar hi passà des d'aquestes si bé, com que no hi ha en les germàniques un verb ni un subst. de forma i sentits parallels a *arrear* i *arreus*, no es pot dir que l'etimologia s'imposi.[1] Però enlloc aquesta família no ha rebut un descabdellament tan copiós i complex, i enlloc no té una extensió tan general com en les llengües de la família germànica, i en el cas de *con-rear* el parallelisme amb el gòtic *ga-rēdan* 'cuidar-se, pendre cura d'una cosa, atendre-hi' és rigorós; com que el terreny de la vestidura, del proveïment bèllic i dels arranjaments socials i jurídics és el més propi dels germanismes, s'ha estat generalment d'acord en l'etimologia germànica: *REW*, 672; Gamillscheg, *Rom. Germ.* I, 364; Cuervo, *Dicc.* I, 628-9; *FEW* I, 145; *DCEC* I, 279.

DERIV.: *Arreament* [S. XIII]: «moltes besties hac en l'estable, e en la cuyna molts *areaments*», Llull (*Blanq.* II, 81.10); «en maneres, costumes e en llurs *aresaments* paren ésser desonestes e públiques fembres», S. XIV, NFranch (*Corbatxo BDLC* XVII, 38).

Arreu m. 'arnès, ornament o objecte útil', generalment usat en plural [Muntaner]: «no s'aguessen a entremetre sinó dels *arreus* de lur cors» (*Cròn.*, 46), «haja per real exercici armes e cavalls e los *arreus* de son palau», *Tirant* (Ag. II, 164); avui es manté viu sobretot en les Illes i terra valenciana: «*arrèus* de llaurança» (amb notable *è* oberta allí i a les Balears),[2] MGadea (*T. del Xè* I, 292), «eines, instruments, ormeigs, trastos», men. (Ferrer Guinart, *Rond. Men.*, 212); per a l'acc. jurídico-tributària (*AlcM*, § 6) en la vella llengua mallorquina, veg. l'estudi sobre *peites* de Tomàs Forteza, *BSAL* II, 29.

L'aplicació secundària més important l'ha rebuda el mot a tota la part muntanyenca del cat. occidental, on ha passat a designar l''arada': Noguera, a tot el Pallars Alt i Baix, Segre Mitjà fins a Andorra, i sobreeixint més o menys pel Berguedà, etc.; amb aquesta acc. es torna femení i popularment li lleven en general la *a-* inicial, presa per l'article, ço que explica el canvi de gènere: *una r̄ewẹ́ta* a Aidí (1958), *una r̄ę̣́u̯ čika* a Farrera, *dos r̄ę̣́u̯s* a Àreu, *dos ar̄ę̣́u̯s* només en el poble més retirat, Tavascan (1933-4).

Molt antic i molt estès en tota la Península i a les llengües de tots dos vessants pirinencs és l'ús d'*arreu* i les seves correspondències fonètiques com a adverbi, si bé no ha arribat a conèixer enlloc un descabdellament tan ric i multiforme com en la nostra, on ja el podem constatar en el S. XIII. Com a punt de partida hem de pensar en la idea de 'segons arranjament, per ordre', per combinació del substantiu amb la preposició *a*. Es pot també pensar que la combinació fos amb la forma purament romànica: *a arreu* 'per, segons arranjament' contret en *ârréu*; però admetre que és una combinació ja formada en germànic AT RED amb la preposició germànica AT (semblant al nostre *a*, ll. *ad*), més la forma germànica del substantiu, és més convincent encara perquè això ens explica millor: 1.^{r} la grandíssima antiguitat que suposa la gran extensió romànica i gran descabdellament d'aquest adverbi, 2.^{n} perquè el sentit ens acosta més al d''ordre, consell, disposició' propi del mot primitiu germànic que al sentit postverbal o de nom abstracte «d'acció» que és el del romànic *arreu* derivat d'*arrear* (cf. també les coses indicades en el *DCEC* en l'article *adrede* i en la nota sobre l'adv. *arreo* en l'article *arrear*). Documento ara les dades catalanes cabdals:

«De totes cozes sapiam en breu, *areu*, respost» en una missiva oficial de 1280 (CaCandi, *MiscHistCat.* II, 38), o sigui 'de totes, *una per una*, una darrere l'altra, sense omissió'. En sentit de 'seguidament, en sèrie ininterrompuda', molt clar en textos com: «més

tol la força una vegada de luxúria, que quatre dejunis *arreu*», St. Vicent F., «a mal de barruga, pren esqua de roure e crema-la, e axí cremant posa-la sobre la barruga: e açò fes tres veguades *arreu*» en la *Manescalia* del P. Batllori (*AORBB* v, 216), «és stat obrer de quatre anys *areu* de la dita glesa», doc. rossell. de 1430.[3]

Ja aleshores es descobreix certa propensió a usar-lo, dins aquest marc semàntic general, com a adverbi de lloc (que avui ha acabat per quedar estereotipat en la combinació intensiva *pertot arreu*): «hajen cridar *arreu* per totz los obradors los draps que volran» en el dit doc. rossellonès de 1388.

Però igual amb altres valors, i un parell de clàssics ens forniran un petit repertori de testimonis antics dels usos principals: «entre ells no·y ha què triar, e pot·se fer que·y hage major, mas no millor, que tots *arreu* són tals que --- serà foll lo cavaller qui presumirà empendre ço que qualsevol d'aquests lexarà», «On són tots los reys de Grècia? Què·ls sobra de la victòria que hagueren dels troyans? --- tots *arreu* feren mala fi e són màrtirs en los inferns», *Curial* (II, 152; III, 42). «A totes hores / ses belles hores / historiades / e ben pintades / --- / sovint obria; / cert, no sabia / conéxer letres: / *arreu* <un darrere l'altre> los metres / fingint legia», «fora gità / --- los vells que hi eren, / per lo que hi feren, / matant *arreu* / fins a l'hereu», «l'infernal / drach Lucifer / --- a totes / té capbrevades / totes *arreu* / en son capbreu», «metges pagant / --- / a tot *arreu* / recorregué, / tots los cregué», JRoig (*Spill*, vv. 4004, 13537, 10495, 4618; veg. encara 7513).

Modernament el mot resta vivíssim en les seves diverses aplicacions, en totes les regions de la llengua. Em limito a pocs testimonis en tombants decisius de la història literària o la geografia lèxica.[4] En el noble mallorquí Josep Togores (c. 1820): «y vós qui 'n tants d'anys / no 'u fet una glosa, / tantes com volreu, / a betzeb y *arreu*, / sens fer-vos res nosa, / mos ne donareu» (JMBover, *BiEscrBal.* II, 442; III, 43); 'seguit': «allà aboca ses ires on més *arreu* pot batre, / y empeny, romp y arrossega com estimbat torrent», Verdaguer, *Atl.* III, 39*a* (ja en l'escalaborn de 1867). 'De seguida, a l'acte' (acc. espt. típica de la zona Llobregat-Tarragona): «aquell caminar recelós, aquell *afany* evident d'amagar la cara --- li engendraren *arreu* lo desig de seguir-la», NOller, *La Papallona* (208); sovint repetit emfàticament, ja en la vella llengua tradicional: «de gent jaquesa --- / de franca y aquitana molta se'n veu, / del Llobregat i Ampúries gentil jovent: / Ribagorsa han poblada *arreu arreu*», Milà (*Pros Bernat*, v. 336), ço que ja es feia segles abans: «axí foren ordenats de cent en cent, *arreu arreu*», St. Vicent Ferrer (*Quaresma*, 174.109).

L'ús d'aquest adverbi havia tingut gran extensió fora dels nostres límits. Potser enlloc tanta com a Galícia, on es repeteixen els diferents valors catalans, locals i temporals: «os alunos elixen o seu profesor dándose *arreo* o caso de que sempre sae elexido o mais valente, o mais avanzado, o mais ---», «polas cexas e pola boca pódese ollar *arreo* a bondade do avaro, a cencia dun médico, a honradez de un abogado ---», Castelao (*Escolma Dónega*, 47.2, 35.21), però vegeu molt més en l'art. del *DECH*. Per al castellà, on avui ha quedat limitat al nivell dialectal i populista (ja el *DAut.* l'hi declara vulgar), però on *arreo* va figurar fins en grans clàssics com Cervantes i Tirso de Molina, i ja apareix en el S. XIII, en dono prou detalls en el *DCEC* I, 279*a*25-33, 45-50, veg. encara Bello, *Gram.* (1936), § 1211.[5]

En occità ha seguit molt viu fins avui, si bé considerablement modificat en forma que no és fàcil de reconèixer, en les variants modernes de l'antic *a-ré*, un germà de l'expressió catalana. S'hi ha afegit una nova preposició *a* o bé *ad-* o *d'*: en el provençal mistralenc, de més a més, una cacografia —o si es vol etimologia popular— partint del fet que en aquest dialecte de vegades s'afegeix, per ultracorrecció fonètica, una *-n* anorgànica, ha conduït a la falsa grafia *a-de-rèng* («*a-de-reng* vougem la coupo ---», canten els felibres): fet paral·lel a *proun* 'prou' i *alin* 'allí'; però en el Delfinat *a-de-ré* «au fur et à mesure» (Martin, *Patois de Lallé*), demostra que no es tracta de *reng* (fr. *rang*, cat. *rengle*), que en cap cas no hauria pogut perdre la *-ng*; Roergue *a derrè* «par ordre» (Vayssier), *aderé* adv. «de suite, l'un après l'autre» (s. v.); Queyràs *darré* «avec suite, sans intermittence» (Chabrand), i un poc alterat *o derrec* «successivament» en el poeta roergat Peyrot. Potser tot ve de *ad-arré*: Barcelonnette *adaré* «l'un après l'autre» (Arnaud-Marin, p. 320), Erau *adaré* «a la suite» (Mâzuc).

Hi ha alguna variant fonètica de *arrear*, que s'ha fixat en accepcions o matisos especials, en bona part gràcies als ambients particulars on s'ha posat. Aquest sembla ser el cas de *arriar* usat per a baixar la vela, la verga, la bandera d'una nau (d'on després qualsevol cosa hissada), terme mariner partint del sentit de 'deixar arreglada la vela, etc.', veg. les dades i explicacions que dono en el *DCEC* I, 282*a*; més clarament té encara aquest caràcter el mall. i men. *arreuar* 'deixar a punt', amb propagació de la *u* de *arreu*, tal com més generalment s'ha fet amb *conreuar*; per a *arresar*, veg. supra.

Conrear [Llull; sovint en Eiximenis]: «e·ls féu *conrear* les muntanyes aquelles tan altes e tan feres, per tal que baguessen vi», *Regiment*, c. 409 (i altres cites d'ell en el *DAg.*), mot comú amb l'oc. ant. *conrezar* «équiper, aprovisionner», fr. ant. *correer*, després *corroyer* id., i espt. 'assaonar cuiro, etc.', it. *corredare* 'proveir', 'dotar de' (el cast. ant. *conrear*, que és rar i aviat caigué en desús, sembla ser manlleu del català): és formació romànica paral·lela a *arrear* però fundada en un calc del gòtic GARĒDAN (format amb l'arrel de *arrear*, germ. RETHS, RED, amb el prefix GA- germànic, correspondència del ll. CON-) 'cuidar-se, pendre cura d'una cosa, atendre-hi', d'on es passava fàcilment al sentit romànic de 'cultivar-la'. Secundàriament, partint de la idea de 'demostrar sol·licitud a algú' s'arriba en algun punt fins a 'afalagar' (tort., *BDC* III, 82). A la llengua medieval és bastant freqüent la variant

conresar, que avui encara se sent molt en comarques de l'Alta Catalunya o cap al Penedès: també es troba usada en alguns escr. Renaix. (Massó i T., M.ª de Bell-lloc, veg. *DBal.*, *DAg.*):[6] deguda a l'evolució fonètica de la -D- en la forma explicada ja.

Una altra variant tardana és la contracta *conrar* [1404, *AlcM*], que només ha pres arrels permanents a les Balears, si bé ha tingut algun ús ací i allà en certes comarques del Principat; per analogia s'ha arribat a propagar fins al present (*conra*), però això quasi exclusivament balear i recent. En el Principat s'ha afermat molt la variant analògica *conreuar* (d'on localment *conruar*), tant que la forma antiga sense *u*, tot i mantinguda pertot per part de la llengua literària, té en tot el dialecte central un dring fortament literari; encara que això resti estrany als altres dialectes (en el Pallars i altres zones occidentals el llenguatge col·loquial diu *konr̄eyá*) és un sentiment tan fort, i la pronúncia *kunr̄eá* resta tan exclusivament literària (fins artificiosa a les orelles de la gran majoria) que potser la forma amb *u* acabarà per generalitzar-se fins a la llengua comuna i literària.

DERIV. de *Conrear*. *Conreu*[7] [Muntaner, *DAg.*; 1367, *AlcM*], usat des de molt abans, com es pot deduir de la presència freqüent d'una forma *condirectum* 'conreu' en baix llatí, que no és de cap manera llatí autèntic sinó una disfressa llatinitzant del romànic arcaic *conred* (derivat del germanisme) per part de notaris que calcaven artificiosament i inhàbilment la nostra llengua: una pseudo-etimologia a la manera d'una «etim. pop.»: veg. Balari, *Orig.*, 618, que té el tort de pendre's aquest fantasma per un mot llatí real, i suposar, renyit amb la fonètica històrica, que sigui ètimon del mot català. 'Esmorzar': *ab lo conreu* traduint «in refectione», *VidesR*, 151v1; o bé 'companatge' (veg. el gloss.); *fer mal conreu* 'no fer bondat' (l'infant que després fou Ponç Pilat), *Set Savis*, v. 2709. Partint del *conrouar* vulgar: *kunr̄ǫu̯* a Finestres, Boadella d'Emp., Olot, Camprodon; també passa a *condreu* (Cabó, Gavarra); *mal condreu* es diu del dinar que el rector es pren a casa del parroquià un cop a l'any, Vic, S. XV, Hinojosa, *Reg. Señorial Cat.*, p. 188; partint del vulgar *conroar*, es va dir (i es diu encara en algunes comarques) una forma vulgar *conrou* [1492, *AlcM*].

De *conreu* ve un mot amb vida pròpia: *conreer*, que generalment apareix en la forma contracta *conrer* [1718, *DAg.*; *conreer* a. 1383, *BABL* VIII, 47]; el de la Conreria de Montalegre a. 1503-1531 (Careta, *Barbarismes*, s. v. *multa*); *conrer* de la Cartoixa de Valldemossa, c. 1643, *BSAL* VI, 78*b*; «sobre de la Cartuxa en una montanyeta per allí, queda situada la *Conraría*, havent-hi un monjo que té lo empleo de *conrré*», Maldà, *Excursions*, p. 137; 'majordom o prior rural d'un convent', d'on *conreria* 'priorat rural' (Verd., *Canigó* IX, 327; *La Conreria* en el cim del turó que domina el monestir de Montalegre, damunt Badalona; i algun altre): perquè el conrer i els frares de la Conreria es cuidaven especialment dels cultius de les terres monàstiques; *conrera*; cf. oc. ant. *conrezier* o *conrezari* «pitancier». *Conreament*. *Conreador* [JRoig, *Spill*, 13410], al qual *AlcM* voldria a tort preferir el recent i regional *conrador*. **Conreaó* format amb el sufix de nom d'acció -ATIONEM, i més tard contret en *conró* (mall.;[8] Mataró, *DAg.*). *Conreadís* o *conradís*.[9] *Conrada*. *Conradiu*.

[1] Pedersen, *Litteris* II, 82, sospita que provingui de les cèltiques, on realment també és antic i està ben representat. Potser encara impressiona més la semblança amb el lituà: *rėdýti*, *rę́dau* «bekleiden», *isredýti*, *isrę́dãu*, «auskleiden, schmucken», *apredýti* «bekleiden» i *ápr̄ėdas* «Anzug, Kleidung» ('un cavall bellament arreat' està traduït per *arklys grażėi isrędýts* en una faula de Rhesa). Però es creu generalment que en bàltic és un manlleu de l'ęslau: Kluge-M., s. v. *rat*; Pok., *IEW*, 59.4*f*.-60.7. — [2] En cat. occidental Nord tinc anotat *arę́u̯* o *rę́u̯* amb tancada per a l'arada, a tota la Vall de Cardós, a Farrera i a Arcavell, però també amb *è* a Lavansa, a Tor i de totes dues maneres a Àreu. El canvi de timbre es pot explicar per analogia proporcional partint de parelles com *prę́u* ~ *prear*, *dę́u* ~ *de(s)ena*, *sę́u* ~ *seent*, *pę́u* ~ *peal*, *apear*; notem que també es troba *conrę́u* en alguns rodals de la Catalunya ponentina (Pont de Suert). — [3] *Alart*, *Inv.-LCat.*, que en dóna altres cites de 1396, 1389, 1382, 1352, 1324, en una forma *arreuiter* les dues darreres, adaptació a un llatí macarrònic (a la manera dels adverbis com *fortiter*, *frequenter*, *leniter*, *aliter*, que comprova l'ús extraordinàriament freqüent del mot en la llengua administrativa. — [4] Per a qui vulgui estudiar els usos valencians, no puc donar més que una llista de passatges on l'usa (amb gran varietat fraseològica) MGadea, *T. del Xè* I, 11, 48, 84, 98, 202, 303, 384; II, 9; III, 79. — [5] «Facían aquella fiesta siete días *arreo*», *Calila y Dimna* (Rivad. LI, 73); «ya que veo, Aletio, vuestro deseo / y propósito cruel / de, con essa lengua infiel, / llevarlas todas *arreo* ---», S. XVI, Castillejo, *Condición de las mujeres* (Rivad. XXXII, 197*a*). — [6] «La campanya és alegra per lo bastant *conresada*», Maldà, *Excursions*, p. 83; «les cases en què encara avui s'aixopluguen les famílies de masovers, que per a mi, descendent d'un llinatge de remences, les *conresen*», Prat de la Riba (cita en la *Rev. Jur. de Cat.* citat en PCor., *Di. i Records* III, 18-II-1935, § 2); «me donaré a *conresar* aquesta flor de l'ànima», M. Vayreda, *Sang Nova* II, xii, 166; avui sentit a Prats de Lluçanès (1935) i a Vilafranca del Pen., *BDLC* XII, 251. Però *conrear* domina en cat. or. i és general en cat. occi.: *konr̄eyá* Margalef, Almatret; a Menorca (Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 141); «Xica, com te conrées!» 'com te cuides', en el Maestrat (C. Girona). La forma contracta *conrar* és general a Mallorca i quasi exclusiva d'allí; tanmateix se sentia també als pagesos vells del Maresme: «tot *kunrát*», «això no ho *kǫ́nr̄ən*» a St. Iscle de Vallalta, a Arenys de Munt, 1931; també a Segarra-Urgell (Joan Segura, *Misc. Folkl. d'Arabía*, p. 116) i en el Ripollès (1953). D'ací confusió d'alguns

amb *colrar*: «Ribagorça han poblada arreu, arreu: / en les roques basteixen, *colren* los erms», Milà i F., *Pros Bernat*, v. 337. La forma més estesa vulgarment, *conreuar*, contreta en alguns llocs *kunrúə*, Sta. Cília de Voltregà, Besora, Ger, 1935-1953. «Estes xiqüeles --- se mos casaran i viuran *conreades* en los seus hòmens», comèdia castellonenca que em presta Sz. Gozalvo, 1961. — [7] En docs. catalans en baix llatí, més antics, trobem diversos testimonis de *conredum* o *corredum* designant un aliment (anys 878-1075), també algun amb el sentit de 'equip' [1079] i en el de 'arreu de llaurar' (1075), Bast-Bass., 651-2. Però com que aquestes accs. no es troben en els textos en català ens preguntem si correspongueren mai al nostre ús romànic o si no es tracta de baix-llatí gallicà o italià imitat pels nostres notaris. — [8] «Llibre de l'Art del *Conró*», a. 1747, ms. de Montserrat Fontanet, JqMBover, *BiEscrBal.*, p. 306. — [9] 'Conreat, -reable', Valldemossa, Llucmajor, 1964.

Arrebatar, V. *ravata* *Arreblir*, *arreblonar*, V. *reblir* *Arrebogida*, V. *vogir* *Arreçar*, 'posar-se en erecció', V. la nota posada a *arrassor* (i *arret*) *Arrecer*, *arrecerar*, *arrecerat*, *arrecés*, V. *recés* *Arreclau*, V. *alacrà* *Arrecular*, V. *cul* *Arredoladís*, *arredolar*, V. *roda* *Arredor*, V. *DCEC* (*alrededor*) *Arredossar*, *-ssat*, V. *redós* *Arrefoll*, *arrefollar*, V. *follar* *Arregany*, *arreganyar*, V. *reganyar* *Arregirar*, *arregiró*, V. *girar* *Arregladament*, *arreglador*, *arreglament*, *arreglar*, V. *regla* *Arregnar*, V. *regna*

ARREGUSSAR, i avui generalment *arrebossar* en el dialecte central; d'aquell sembla haver-n'hi un cas en Eiximenis: «un savi una vegada considerant un vil hom qui així li responia, féu-lo *arreguçar* e batre poderosament per les anques axí con a minyó» (*Terç*, f° 128v, cit. *DBal.*), però com que és un cas isolat (una altra cita antiga és encara més incerta), i modernament és forma quasi només mallorquina i d'alguna comarca pirinenca[1] (cosa que tampoc tinc confirmada),[2] al costat de moltes cites de *arrebossar* en escr. Renaix. (*DBal.*, etc.) i en parlars del Princ. (*BDC* VI, 18; XII, 7), d'on sembla haver passat al sard (*BDC* X, 144), és indispensable esperar informació més abundant i segura abans de pronunciar-me sobre l'origen, i em limito a indicar provisionalment que té també aplicació versemblant a aquestes formes catalanes la teoria sobre una evolució *revessar* > *rovessar* (labialització) > *rebossar* (cf. it. *rovesciare* 'arremangar, arrebossar' REVERSIARE) que exposo en l'article *REBOSAR* del *DCEC* III, 1032-23. Dubte a tenir en compte llavors és si es tractaria precisament de REVERSARE o de REBŬRSUS, REBŬRSARE, del mateix sentit, que és un mot problema del llatí vulgar, sobre el qual, ultra els fr. *rebours*, *rebrousser*, veg. *REW*, 7105, i jo mateix n'he comentat alguns aspectes ací i en el *DECH*.

[1] La localització en l'Empordà que dóna *AlcM* em sembla que es funda en l'ús que en fa JRuyra en un passatge de *Pinya de Rosa*, car és sabut que *AlcM* dóna estranyament per «empordanès» el llenguatge de Ruyra (Blanes no té res a veure amb l'Empordà, de prop ni de lluny); Ruyra té sovint coses fundades en usos molt locals de la Baixa Selva i Blanes-Tordera; la preferència concedida pel *DFa.* temo que es degui només a Ruyra i una dada mallorquina del *DAg.* A Girona (on també el localitza *AlcM*), Empordà i Barcelona no recordo haver sentit més que *arrebossa*, *arrebossar*. — [2] *AlcM* cita encara un *arreüssar* (?) en un escr. valencià. D'altra banda existeix *aüssar* en una part del valencià: «de bon matí --- t'asomes a la porta del carrer, t'*auses* es pantalons en la corretxa, escopixes dos salivaes ---», *Canyissaes*, p. 60, que MGadea (Dicc. de 1891) escriu *ahuçar* i exemplifica «ahuçarse les calçes, els saragüells o pantalons, les sinagües y demés pesses de roba» i JGiner i March en carta de 1955 em confirmava que es pronuncia *aüssar* amb dièresi i sibilant sorda, mot que ell recomanà incloure en el dicc. de rimes a Ferrer i Pastor (no cal dir que no hi ha relació possible amb *alçar* ni amb l'occitanisme poètic medieval *auçar*, que se li enreda al bon MGadea). Ni Escrig (1851), ni Ferrer Pastor no l'han admès: és a dir que és un mot només de la zona Monòver (Canyís), Alcoi i potser fins a Albaida (Giner). Segurament extret de *(re)gussar* per derivació regressiva (*alçar* ~ *realçar*). No descarto, és clar, la possibilitat d'un EVERSARE però l'extensió merament local obliga a desconfiar. Més inversemblant encara cercar-hi enllaç amb el fr. *housse* 'funda'. A tenir en compte encara que en zones valencianes meridionals sembla que s'usa *arregussar* per «arreglar a mitges, mig arranjar» (a Castalla, crec, dada i definició que em donen d'Enric Valor i que un cop ben confirmada podria ser orientadora).

ARREL, abans *rel*, del ll. RADIX, RADĪCIS, id., al qual s'aglutinà la *-a* del femení (*la rel*, *una rel*, etc., canviats en *l'arrel*, *una arrel*); les formes antigues foren *raïu*, *raïl*, resultants d'una evolució fonètica normal del mot llatí, d'on després la contracció en *rel*; hi ha encara d'altres variants com *rael*, comprensibles per evolucions formals d'explicació més complexa i, en part, no ben aclarida. ☐ *1.ª doc.*: *raïu* i *raïl* sovint des del S. XIII; de *rael* ja hi ha alguns casos medievals; *rel* des del S. XV almenys; *arrel* no sembla trobar-se abans del S. XIX.

Algunes cites dels clàssics més antics: «Com lo forment que cau enfre les pedres e no atroba humor en què meta ses *rahils*», «aquella consciència no ha en què·s fortifich ne meta ses *rahils*», Llull (*Merav.*, *NCl.* IV, 190.26, 190.24), en qui és la forma molt predominant: *raïl*, *Do. Pu.*, ed. Gili, 150.23, 150.25; *Cont.*, 230.7. La més etimològica, en «arbres, rames ne *raÿus*» junt amb «aquels arbres, les rames --- e les *raïls*», *Cost. de Tortosa*, 137; que en rigor és ja la forma que hem d'entendre sota les grafies: «l'olliver --- donams nós a vós --- ab lurs sols et ab lurs *raids* et ab lurs rames», doc. ribagorçà de 1237: «e trobaren

que la *rasiu* del liri ixia de la sua boca», «que rosien les *rasius* de l'aybre», *VidesR* (f° 83r2 n. 80, 259v2).

Raïl continua predominant pertot, des del S. XIII fins a la fi de l'Edat Mj. i més enllà, en els escriptors màxims: «pusillanimitat, qui --- no té prou a res de bé sinó morir; e neix aquesta paor de diverses *raïls*: car a vegades hix de dolentia natural ---», Eiximenis (*Dones*, f° 122r2, els dos mss. bàsics, *raels* només en l'incunable, de lliçó molt més tardana i alterada); caràcter alterat que podem sorprendre en altres fonts: un conjur popular contra la buba negra, conservat en el manual d'un notari de Perpinyà, de l'any 1397, posa *rahel* on la rima exigeix llegir *rahiu*: «un bon mal de Jhesuchrist eu viu, / a mi lo Nostre Senyor Déu lo·m diu: / eu te conjur part Déu e Sent Feliu, / e per les misses que prevere diu, / qu'ací no metes branca ne *rahïu*: / mor-te, mal, que Déu t'o diu!».[1]

Vol dir que el 1397, i cent anys més tard, en l'incunable, ja hi havia qui preferia *rael*, però *raïl*, *-ïu*, era encara normal per al poble. Entre les nombroses dades rosselloneses medievals recollides en docs. per Alart (*RLR* XI, 10, i *InvLCat.*), no n'hi ha encara de *rel* ni de *rael*: *rasiu* a. 1323, *la rahiu* 1378, *rahiu* 1400, 1416, *branca ne rahil* 1397, *raÿl* (*raÿll*) quatre cops en doc. de 1433, així com en la loc. antecedent de la moderna *de soca-a-rel*: «hajen a trer tota la dita plante e hedifffici, que feyt hi hauran, de *sòl-a-raÿl(l)*, e tornar lo rech a ses mides» en doc. de 1372, que es repeteix en un altre doc. de 1380; *raïl* encara en altres passatges de les *VidesR* (f° 2, 37r1, 85v2), així com en el *Curial*, Isabel de Villena i molts altres literaris, que apleguen s. v. *r-*, els diccs. Ag., *AlcM*, etc.

Les formes de les altres llengües romàniques no presenten dificultats fonètiques: it. *radice*, fr. ant. *raïz*, cast. i port. *raíz*, oc. ant. *razitz* o *raïtz*:[2] en el trobador rossellonès Guillem de Cabestany aquesta figura en context clar, «e cum vós ès de totas *rays* e flors / e cum vos sai coinda e bella e prezan», si bé hom l'ha entès de vegades malament,[3] perquè està comptat com a monosíllab, ben segur per influència del català del poeta, on ja llavors es devia pronunciar alguna cosa com **réịl* o **réịu*.

En català s'hi han advertit serioses dificultats. Ben segur que s'ha fet massa brogit entorn de la *-l* final. Fouché veié en aquest punt un gros problema (*Phon. Hist. Rouss.*, 216); *AlcM* refuta la seva teoria, en termes un poc tímids i amb una extensió que no valia la pena, car l'explicació de Fouché és insostenible i feta un poc a la lleugera, postulant un fantàstic verb llatí vulgar *RADICILARE, no solament mancat de base filològica sinó de tot fonament analògic en llatí o en romànic.[4] En realitat Fouché, que prenia com a base una seva teoria fonètica, segons la qual només la *u̯* interna s'havia canviat en *l*, mostrava un poc respectable desconeixement dels fets fonètics reals del català.

Els fets reals són que el canvi de *-u̯* final en *-l* està ben provat en tot un seguit de casos: *guau* VADUM > *GUAL*, *fornau* FORNACEM > *la fornal* (cf. *DCEC* II, 950*b*33), *nariu* NARĪCAE > *narils*, *les nuls* < *les nuus* NUBES (*VidesR.*, 42r2), els noms de lloc i cognoms *Postils* (< *Postius* POSTĪCĬS), *Balil* (< *Baliu* BALĪCĪ, *E. T. C.*, 54, 51, n. 73), en llista que no hem de preocupar-nos per completar, no sols perquè comprèn diversos mots d'etimologia palesa, sinó atenent a la mateixa naturalesa del fenomen: ningú no ha pretès mai que el pas de *u̯* a *l* constitueixi en català un fenomen de fonètica històrica normal, ni tampoc estrictament fonètic o d'aparició regular en cap posició de la paraula; si al mig del mot es dóna un poc més sovint, ni allí és gaire freqüent (fenomen de vaivé fonètic, quasi una ultra-correcció d'un fet imminent, que en el conjunt dels parlars catalano-occitans tingué més amplitud en posició interna que final).

A aquest prurit de subtilitzar sobre el que en realitat ja s'explicava hi pogué contribuir alguna deficiència en la claredat del pensament: rebusques motivades per una percepció obscura d'un problema que hom sent vagament com a soluble però existent: el del canvi de *aí* en *e*. En això era possible que s'allegués més la inexistència de problema, fent allusió a la convivència en els parlars catalans de duplicats o triplicats com *jaïlla* ~ *jeia*, *faena* ~ *feina* ~ *fena*, *caïa* ~ *queia* ~ *quea*, *veïa* ~ *veia* ~ *vea*, *fem* ~ *feim*, *beneịt* ~ *beneït* ~ *benet*: ¿no era regular que *baïna* passi a *beina*, *aïna* > *eina*, *reïna* > *reina*, *coïna* > *cuina*, *boïna* > *buina*? Doncs també *raïl* > *rel*. I és sabut que no s'enclouen en això els casos de reducció o eliminació de diftong, de vegades un poc insòlita com *nuit* > *nit*, *flaüta* > *flauta*, o puix que parlem de pas a *-el*: *camí real* > *camí-rel*, *candeal* > *candel*: sens dubte amb aquests últims ja ens allunyem molt, i en *rel* < *real* tenim el resultat de *-eá-* (el so més obert en segon lloc).

I és que una dificultat forta està en que el resultat dels casos més comparables al nostre és un diftong: *eina*, *beina*, *cuina*, *feina*; en *fena* es parteix de *faena*; en *benet* ~ *beneït* ~ *beneịt* l'ètimon pròpiament en el primer és *benedeit* -DĬCTUS, en els altres dos *bene(d)it*. Aquí sí, doncs, que és legítim dir que no hi ha evolucions parallèles, verament comparables.

¿I no és fort l'escrúpol que causa la forma *rael*? No solament amb un grup vocàlic però amb la *é* tònica difícil, sinó perquè aquesta és una forma que es troba a l'Edat Mitjana, que hom pot llegir en autors ben clàssics. No en manca algun cas en els textos lullians, *Merav.* III, 170; *rael* en el *Somni* de Bernat Metge (*NCl.*, 73.28); en passatges d'Ant. Canals (*Scipió e Aníbal*, ed. M. i Planes, p. 6; *Providència*, *NCl.*, 100.23, *reyels* en el *Scipió* d'aquesta, 34);[5] que apareix sovint en els mss. d'importants autors valencians del XV no hi ha dubte (potser no és casual que no en rima: «sarmens elets / hi mês Déu / --- *raels* meteren, / totes vixqueren», «pren la vianda / quala més vulles, / flors, fruyts o fulles, / *rahels* o fust», JRoig (*Spill*, 13501, 751), «si plantàvem huna *rael*, e lança brot», «lo bon arbre qui fa fruyt, tot ve de les *raels*», St. Vicent F.[6] I no és una forma extingida, car almenys viu en les parts més muntanyenques, del N. i del S., del català occidental: *r̄ayẹl* vaig sentir a tots els

pobles de Cardós i Vall Ferrera, a Andorra i Arcavell, i *r̄aę́l* en diversos pobles de les Garrigues i el Priorat (Aitona, Pobla de la Granadella, la Vilella Alta).[7]

¿Hauríem de pensar, doncs, en l'existència d'una variant *RADĒCE o *RADẸCE des dels orígenes? Fora del català no hi ha cap suport per a aquesta sospita, i en català l'únic suport amb què fora d'això topem és tan frèvol que a penes val la pena d'esmentar-lo: el nom de lloc *Los Reguers*, raval llunyà de Tortosa, als peus dels Ports de Beseit, prové certament d'un derivat de RADIX, com si diguéssim RADIC-ARIOS, 'arrelam de la muntanya', formació que en efecte indubtablement ha existit,[8] i en un doc. de 1340 el trobo en la forma *lo Raheguer*; però això, pel que fa a la *e*, és fàcilment explicable com a forma alterada, sigui per influència de *rael*, *arrel*, sigui, encara més simplement, per la del sufix col·lectiu *-eguer* (*pedreguer*, *verdeguer*, *fusteguera*, *lladregada*, etc.). Ni tan sols tindria cap consistència pensar en un retop de la fluctuació que es registra en alguna altra llengua romànica (fr., etc.) entre VERVĒCEM i BERBĪCE, SORĪCEM i SORĬCEM; quant a pensar en quelcom de pre-romà està enterament descartat,[9] entre altres raons ja pel fet que un *RADĪCE ante-romànic s'hauria accentuat a la A i no pas a la Ẹ.

Hem de concloure, doncs, que la forma del tipus *rael* i *rel* ha de tenir una explicació purament catalana també pel que fa a la *e*. I hi ha d'això una prova peremptòria i és que la *e* de *rel*, *arrel* o *rael* és unànimement oberta en tots els dialectes catalans: si ací hi hagués una Ẹ antiga hauríem de tenir *ê* neutra en el dialecte balear i *ẹ* almenys en una part de les localitats occidentals i valencianes (sobretot tenint en compte que la *l* de *u̯* hi resta *u̯* encara a l'Edat Mitjana), quan en realitat ací hi ha *è* oberta pertot arreu; vocalisme típic en balear, valencià i occidental de les formes amb *e* que són d'entrada tardana.[10]

En realitat no tenen solidesa les objeccions posades a dalt a l'explicació purament catalana de la *é*. La diferència de tractament amb *aïna > èina, baïna > bèina, faena > fèina, reïna > rèina, deïa > dèia*, etc., contra la monoftongació en *rel* deu obeir al fet de ser **r̄ẹ́i̯l* síl·laba terminada en consonant mentre en aquells altres mots el diftong termina síl·laba: en certa manera l'equilibri sil·làbic conduïa a una compensació. Hi ha almenys un cas en què s'ha produït aquesta contracció més forta, i és justament el mot on tenim síl·laba tancada: *raïm* s'ha tornat *rem* no sols a Menorca sinó a tants llocs de Mallorca, que si no és la forma predominant ho sembla: segons *AlcM* ho diuen així no sols a Sóller, Alcúdia i Santanyí sinó a Palma mateix;[11] la rima ho comprova en el vell proverbi mallorquí «cada cosa a son temps i d'estiu *réms*». Tomàs Aguiló usa la frase *mitj figa i mitj rém* en *Rondalla de Rond.*, 13. I segons un doc. citat per *AlcM* ja es deia *rems vermells* a Sóller l'any 1478.

I si en *rel* la monoftongació tingué un abast més general que *raïm > rem*, hi veig una explicació. *Aïna > eina* sí, sense dificultat, però el procés parallel en la forma *raïu* (la primitiva i que hem de suposar pancatalana des de 1200 fins a una data potser més tardana del que fan creure els mss.) conduïa a una forma *réi̯u* que bé podem qualificar d'impronunciable, i que no obstant degué existir amb caràcter més o menys durador en les albes de la llengua: ja hem vist que probablement ho deia així Guillem de Cabestany a la fi del S. XII. Reduir-ho a *la reu* no era, però, gaire viable perquè això es confonia amb *l'arreu* (del verb *arrear*), però com que d'altra banda persistia en molts la pronúncia més conservadora *la raïl*, hi hagué alhora un compromís entre les dues formes que tendien a predominar espontàniament, i d'això resultava la predilecció per *la rel*; un altre compromís entre les dues formes fou *la rael*. A l'extensió d'aquesta (més passatgera i menys prestigiosa, vista la fredor que li demostren els bons escriptors medievals) contribuirien també metàtesis vulgars en casos com *arrelam > raelam, arrelar-se > raelar-se, arrelera > raelera*; prova que això contribuí bastant la donen la forma valenciana *real*, no estranya a mss. d'algun vell escriptor, i *arriel*, usat a Benigànim, Prades i Olot (< *arreïl*), segons *AlcM*.

No crec, però, que en el cas de *rael* i el seu grup hagi estat aquest darrer factor el més decisiu; sinó més aviat la persistència de *feels* al costat de *fels*, i tot el tipus *faent ~ fent, veeren ~ veren, plaer ~ pler, alleeren ~ alleren*, la qual, havent-hi juntament *raïl*, tendia a fer escriure *rael* en lloc de *rel*, que des de molt antic deuria començar a predominar en el llenguatge col·loquial; en un mot: és ben possible que sota una grafia com *reel* del *Breviloqui* de Galles (*NCl.*, 104) no hi hagi gaire més realitat lingüística que en *cell* per 'cel' que es troba a cada pas en el ms. més antic de Muntaner.

Acabarem l'estudi completant les dades sobre l'ús modern de les diverses variants concurrents. De *rel* és encara escassa la documentació en els mss. medievals. «L'aver es *rel* de ància e de trebal» en les *Màximes Morals* de fi S. XIV (*CoDoACA* XIII, 180), i *AlcM* en cita un cas en Francesc Alegre a la fi del següent; el trobem en vells poetes mallorquins: (la fe catòlica) «és tan aprovada que blanca com liri / entre les espines / de les heretgies les *rels* ha tallades / e encarcerades / en l'antro de Ditis e infernals mones», a. 1487, Francesc Prats; «O creu --- / ab rames divines qui basten als cels / --- / donau-me la fruyta que·l món ha sentida, / qui dins purgatori poses dolces *rels*», a. 1541, Benet Espanyol (JMBover, *BiEscrBal.* II, 162.65.8; I, 255.5.10). Avui, en efecte, *rel* segueix essent la forma més general a Mallorca (veg. supra) i totes les illes (eiv., PzCabrero; *BDC* I, 28).

Al Princ. ha predominat *arrel*, del qual no veig dades abans del primers del S. XIX (forma preferida en els diccs. moderns, ja Belv. 1803) ha tendit a generalitzar-se en tots els escr. Renaix. (ja *Atl.*, 176,88,110, etc.); sembla, només, que Milà i F. no la sentís com prou tradicional i digna del llenguatge noble, en restaurar *raïl*, que és quasi totalment estranya avui a l'ús del Principat, si en llevem una part de la vall de l'Ebre:[12] «ara, ben lluny plantada de sa *rahil* / a dins d'ombrívol claustre benedictí, / al cel son perfum llan-

sa la flor de llir». Alguns escriptors del cat. oriental han usat encara *rel*: un cas isolat en la prosa de PCoromines (que quasi sempre se serveix d'*arrel*) el revela com a apropiat per a un ús emfàtic, figurat i ponderatiu: «ha vist podar un arbre en corona de frare? Allò no és una esporgada --- i encara l'arbre --- les branques no les sabria estimar; mentre que a mi em llevaren la primera verda fronda de la meva vida i ni les *rels* em deixaren» (*Les Llàgrimes de Sant Llorenç* II, x, *O. C.*, 362*a*6).

En les terres valencianes predomina *raïl*, forma que sembla ser general en el Nord i Centre,[13] però les formes amb *e* repareixen en algunes de les comarques d'enllà del Xúquer; *raïl* se sent fins i tot a Alcoi: «en abril, no toques *raïl*», proverbi a Alcoi (*raïl* i *arraïl* tots dos en MGadea, *T. del Xè* III, 52), però tornava a anotar *arraeletes* a les Serres d'Alzira, *la rèl* o *l'arrèl* a dos pobles de Valldigna —Simat i Tavernes— però *les rèls* a Benifairó, *arrèls* a Tàrbena i aquesta o una forma semblant a Polop.

En rossellonès hi ha avui formes amb *e* —*aqueixos arrels*, masculinitzat a Formiguera de Capcir— que constatem especialment pel derivat *un aibre desrelat* Aiguatèbia, *un a. derrelat* a Er i en el Capcir, mentre que a Sançà vaig notar «tot el bosc *erə r̄əzigát* perquè hi embauçaven <'rossegaven' daltabaix> troncs» i per això en diuen Camps de *l'Arrasigada* 'arrencada de bosc' (1960).

DERIV.: *Arrelar* [1640, *DTo.*; *arrelar-se* Lacav.; *Atl.*, 194, 264; intr. «aquella pobresa dolorosament disfressada que *arrela* sols en les ciutats grans», N. Oller, *La Papallona*, 6]; *arrelada*; *arrelat, -ada* [N. Oller, *Papallona*, 179; *arraïlat*, Morella, 1961]; *arrelam* [Verd., *Canigó* II, «per l'*arrelam* del Canigó se'n puja»; «soques de pins corsecats pels llamps, qual gris *arrelam* ---», Bosch de la Tri., *Pla y Munt.*, 234]; *arrelamenta* [Princ., *AlcM*; «la *raïlamenta* del serreig sostén el caixer de la séquia», Castelló de la P., 1961]; *arreler, arrelissam, arrelisser, arrelum* (*AlcM*); *arrelut* 'tossut' (Montayà, *Ponts*, p. 212, i segons *AlcM* a tot Urgell, i *arredut* deu ser errada per això en Pol, V. d'Àneu, p. 9).

Formes antigues d'inicial *(ar)raïg-*, provinents dels derivats llatins tipus RADĪCARE: «imagina --- la sutzetat qui és en home e fembra per lutxúria --- per so que --- en ton remembrament no pusque *arraygar* --- per aquell *arraygament* met raïls en la volentat», «tant és lutxúria viscós vici e *arraygat* en home que, sens oració hom no·l pot gitar», «lo cardenal no·ls poch avenir, com no·n podia gitar la avarícia qu'en l'ànima de cascú s'era *araygada*», «en les obres que aquell bisbe feïa, havia ten gran poder creueltat, que karitat quaix no havia en qui se *arreyguàs*», Llull (*Do. Pueril*, ed. Gili, 150, 149; *Blanq.* II, 162.22; *Merav.* III, 119). *Arraigada. Desraïgar* 'desarrelar' [S. XIV, Oliver, *Excitatori*, 193]. *Raigada*; *raigal*; *raigam*; *raïgar* [a penes menys antic que *arra-* si bé més rar: «així·s *raïgua* <ms. A, *rayigue* ms. I> lo peccat dins lo cor: axí la planta met grans raïls ---», Exim., *Dones*, cap. 271, 188r1]; *raiguer, raiguera*, V. supra; *enraïgar*: Llull l'usava com a variant fonètica de *arraïgar*, en una de les seves obres més antigues: «tant eren los hòmens *enraygats* en la fe en que eren, en la qual los havien meses lurs pares e ancessors --- Natura és de veritat que sia pus forts en la ànima *arraygada*, que falsetat ---» (*Gentil*, p. 302); *rigot* 'restes d'una fruita', ribag. (a Sopeira, *CongrLlCat.*, 328 < *raïgot*). *Desarrelar* [1695, Lacav.; *Atl.*, 246], *desrelar, derr-* ross. (V. supra); *desarrelament* [1695, Lacav.].

Derivats savis: *Radical* ['pertanyent a les arrels vitals': l'*humit radical*: Llull, BMetge, *Proc. Olives*, Lacav.; 'que afecta l'arrel o principi', c. 1500, Albert Gran; 'que canvia en tot, des del fonament; extrem', S. XIX; 'que es refereix a l'arrel gramatical o matemàtica', S. XIX] pres del ll. *radicalis*; *radicalisme*; *radicalment* [Eiximenis, BMetge]; *radicar* [S. XIV, *AlcM*; *DTo.*, 1757]; *radicació*. *Radícula*; *radicella*; i els cpts. *radicícola, radiciforme, radicívor*. *Erradicar*.

Del gr. *ρίζα* 'arrel', mot de la mateixa família indoeuropea que el ll. *radix*, s'han format els cpts. savis en *rizo-*: *rizòfag, rizocàrpic, rizòfita, rizoforàcies, rizografia, rizoida, rizomorf, rizòpodes, rizotònic* (amb el negatiu *arrizotònic* 'accentuat fora de l'arrel o radical'); *arrize*; *arrizòfita*; i el derivat *rizoma* (amb *rizomatós*).

[1] El manuscrit, segons la còpia, que en féu Milà i Fontanals, fora d'aquest detall conserva exactament els tres versos últims, i altera un poc els dos primers però en forma que es pot redreçar fàcilment per la rima i el compte de síl·labes (*Obr. Co.* VI, 184). — [2] Ni tan sols la variant *raïtz*, un poc més estesa ja a l'Edat Mitjana i en parlars moderns (fins i tot el *raïc* d'algunes zones gascones i altres no és difícil) del que sol passar: però ací la dissimilació i la posició pretònica afavoriren un afebliment més radical de la *đ* intervocàlica. — [3] Cançó IV, *En pessamén me fay estar amors*, v. 44; Långfors, ed. *Cl. fr. du M. A.*, núm. 42, p. 12, voldria traduir «rayon» evidentment fora de lloc en el context. — [4] Ja se sap que era el vici de Fouché: no mirar prim en supòsits de llatí vulgar. No està més fundat que l'etimologia RADICULA en què pensava To. Forteza (*Gram.*, § 18, p. 15), que *AlcM* deixa en just i piadós silenci, tot i que ací hi havia almenys l'especiós pretext del fr. *racine* RADICINA. — [5] Allí fins i tot el sospitós *reyal*, p. 66; també *raÿll*, *Arra de À.*, 163.5. *AlcM* n'afegeix encara algun en Eiximenis, Ausiàs i algun altre text poc il·lustre. En el receptari valencià de Micer Joan, a. 1466: «la *rael* dels mals vins e la llavor de les malves», *BABL* VII, 323; en una missiva rossellonesa tardana de 1458 (*RLR* L, 329). — [6] *Quaresma*, 6.15, 124.129; però «*les raÿls* del arbre» en els *Sermons* II, 145.28. — [7] Id. JBru, *Misc. Folkl.* d'Arabía, 154; però per a Tortosa aquest dóna *raïl*, que és com vaig notar-ho també a Flix, i ho confirma Vergés i Paulí: «la *rail* mare dels conflictes» (*Espurnes* V, 13). Segons Alcover (*BDLC* IV, 250) *r̄əẹ́l* a Sineu de Mallorca. — [8] En aquest sentit *rayguer* (de la muntanya) en dues fonts mallorquines antigues, *Marsili* i doc. de 1419,

AlcM. El mateix surt en Muntaner, cap. 134, 192 i 160, si bé amb lliçons vàries en els diversos mss., en les quals discrepen les ed. Casac. (*raygar*, *les raygues*) i Coroleu *rayguer*, *rayquerees*). — [9] La I de RADIX no pot venir d'una base diftongal preliterària llatina, per la mateixa estructura del mot. El mot és estrictament llatí dins l'indoeuropeu, almenys pel que fa a qualsevol forma d'aire semblant; hi ha mots més o menys afins que suposen una vaga arrel WRD-, en tres famílies occidentals (res d'això en les orientals) però amb formes molt allunyades i irregulars, més o menys WRIDI- en grec, WORT-/WROT- en germànic, WRADM-/WRADI- en cèltic; doncs cap base enlloc per a suposar quelcom en RAD- en una altra llengua indoeuropea. — [10] *AlcM* confirma que hi ha *è* i no pas *œ́* a les Illes; igual Alcover, *BDLC* IV, 212. Jo també vaig sentir *sə r̄ę̄l* pertot a Mallorca (Alcúdia, Pollença, Colònia de St. Pere, etc.). Només Griera posà *r̄əl* en el seu treball de principiant a Eivissa (*BDC* I, 28), tan descuidat, i fins ell mateix posa *r̄ę̄l* en l'estudi del balear anys més tard (*BDC* V, 9, 25, 28). En cat. occidental i valencià vaig sentir *r̄ayę̄l* o *ar̄ę̄l* pertot on no hi havia *-íl*. — [11] *Rę̄im* i *rœ́m* bal., *BDC* V, 28. *AlcM* també admet aquell com a mallorquí. En el Rosselló la contracció es féu en *rim*. — [12] Veg. supra; segons Alcover (*BDLC* IV, 250) un cas esporàdic pirinenc a Castellar de N'Hug, i *raiel* a Camprodon i Olot (*AlcM*). — [13] Sento *raïl* a Traiguera i Alcalà de Xivert, *raïl* o *arraïl* a Serra de la Calderona, Museros i entorn de la capital, també a Alginet i a Moixent; *Elz ar̄aïls* masculí, Càrcer.

Arremà, V. *remà* (*MÀ*) *Arremangar*, *-gat*, V. *mànega* (*MÀ*) *Arremat*, *arrematar*, V. *rematar* (*MATAR*) *Arrembellar*, V. *arrambar* *Arremesa*, *arremetre*, V. *metre* *Arremoixellar*, V. *moixell* *Arremolinada*, *arremolinador*, *arremolinar*, V. *remolí* (*MOLÍ*) *Arremorar*, *-rat*, V. *remor* *Arremull*, *arremullada*, *arremullar*, V. *moll* *Arremuntar*, V. *munt* *Arrenar* 'respirar anhelosament', V. *ranera*; 'interpretar somnis', V. *raó*

ARRENCAR o ARRANCAR, mot comú a les tres llengües hispano-romàniques, al llenguadocià i a certs dialectes italians, sobretot del Nord-oest: origen incert si bé de segur pre-romà i no cèltic, però probablement indoeuropeu, potser sorotàptic o lígur, amb un sentit bàsic 'aferrar, agafar amb brusquedat o violència', cf. lit. *riñkti* 'collir, espigolar, aplegar', *parankà* 'espigolada', pruss. ant. *rānk-twei* 'robar', *isrankeis* 'deslliura!', germ. *wrankjan* 'tòrcer, arrencar', eslau i bàltic comuns *WRANKĀ 'mà, pota' (mot també sorotàptic, que va passar així mateix al romànic *BRANCA* 'pota, grapa', 'branc, rama', però des d'un altre dialecte o una altra fase lingüística); en romànic la variant nua *rancar* o *rencar* es troba sobretot en aragonès i castellà antics. □ *1.ª doc.*: *a(r)rencar*, docs. del S. XI; *arrancar*, Llull, etc.

La dada més antiga la deduïm del sobrenom d'un urgellenc del S. X *arrenca-roures*, mort ja l'any 1117, quan es parla de la seva «vinea de Guilelm Bernard *Arencha Roures*, qui est condam».[1] La doc. literària d'aquest verb abunda a l'Edat Mitjana: «Home tala los arbres e *arranca* les erbes», Llull (*Do. Pu.*, ed. Gili, p. 268). De la forma amb *-a-* hi ha també força exemples en els docs. rossellonesos aplegats per Alart: «totz los aybres --- que ·ls agen a taylar e les canes *arrancar*» en els Ordinaments de Perpinyà de 1284-89 (*RLR* IV, 513); «possitis evellere sive *arancare* dictam vineam», a. 1292; «manam que tota erbacera que cula erba per possessions d'altres, hağa ad *arrancar* la herba e no la değa segar», a. 1309 (*RLR* VIII, 57); i semblantment en docs. ross. de 1323 (ter), 1368, 1378 i molts altres de fi S. XIV i princ. S. XV, en l'*InvLCat*.[2]

Freqüent en Eiximenis: «tota persona qui no farà obres virtuoses e meritòries serà finalment *errancada*, ço és lunyada d'esta vida --- e gitada en lo foch infernal» (*Terç*, f° 191v), «los grans peccats qui regnen --- han fonament en guastament qui s'*erranca* dels súbdits injustament e·s despèn follament», «la planta met grans raïls là on no és *errancada*, ans hi és ben regada e colta» (*Ll. de les Dones*, caps. 253 i 271, f° 177v2, 188r1).[3]

Posant en un marc especial el savi eiximpli de la *mata de jonc* de Muntaner «si tota la mata la volets *arrancar* ensemps, dich-vos que deu hòmens, per bé que tiren, no la *arrancaran*» (cap. 292), afegim que és també amb *a* com llegim el mot en passatges d'Antoni Canals (*arranchà Scipió*, ed. M. i Planes, p. 44), de Bernat Oliver («los demonis --- la mesquina de ànima --- *arranquen* del cors e la se·n porten», *Excitatori*, *NCl.*, 108), del *Breviloqui* de J. de Galles («philosofia *arrancha* los vicis de *reell*», *NCl.*, 104), de St. Vicent F. («guarda si ha males erbes: *arranchales*», *Quaresma*, 326.121), o del *Curial* («A, ulls falsos e traïdors! E per què yo no·us *arranque* ara de la mia faç?», *NCl.* I, 103). El testimoni de JRoig interessa especialment en això perquè posa el mot en rima: «mares traydores / --- / propris fills manquen, / ulls los *arranquen* / e allisien, / perquè mils sien / acaptadors / e vividors / sobre·l país»; «de nit venia / --- / e *arrancava* / dents e quexals / dels qui en pals, / ben alt muntats, / eren penjats» (*Spill*, 9252, 1766).

En defensa de la veritat filològica constin ací els abusos dels frívols correctors de català, que han canviat ben sovint *arranca* en *arrenca* o *arrenca* en *arranca*, seguint els prejudicis de cadascú. En *Tirant lo Blanc* l'abús ha estat a favor de la *e*: amb l'ed. príncEps a la vista constato que Riquer ha estat infidel en els caps. 133, 472, etc. (pp. 373, 1203, 15*f*, pertot amb *e*, també Capdevila V, 249.26, en lloc de *arrancant-se los cabells* pri.).

El prejudici oposat ha estat encara més emprenedor. *AlcM* arriba fins a donar *arrencar* com una pronúncia d'algunes poques comarques,[4] degut a la influència de *trenca* (què hi té a veure?), com un barbarisme a la manera de *no hi quep*, *ell ençata* i anàlegs. Crec que el sanhedrí dels *Jocs Florals* devia tenir aquest prejudici, i sospito que va imposar-lo al gran

Verdaguer, car en el seu escalaborn de l'*Atlàntida* de 1867, aquest ho usava amb *e* (i en rima): «la terra adolorida gemega com un cor / --- l'ona negrenca / --- l'avet --- de soca-a-arrel s'*arrenca*» (*Atl.* VI, 66*c*), «colls y balmes *arrencan* gemech axordador» (id. I, 39*d*), però ho va canviar en l'ed. definitiva consagrada pels *Jocs* (1878).[5] Aquests prejudicis, aqueixes obliteracions de la realitat lingüística, són majorment pertorbadores per a l'historiador del lèxic, per tal com perillen d'aclucar-nos els ulls en el problema dels orígens: ací ja veurem com potser la *e* i la *a* coexistiren en aquest verb des de temps immemorials, i com justament aquesta eloqüent apofonia pot ser reveladora en una qüestió tan obscura. El fet és que ja hem vist com la forma amb *e* ja tenia curs enllà del Segre en el S. XI i ho confirma un altre doc. del cartulari de la Catedral d'Urgell, el de data més antiga, a. 1038, en aquest mot: «terra quae fuit *arrenchada* qui --- affrontat --- in terra quae *arrencavit* --- in ipsa fonnada de terra de Riamball que *arrencavit* ---» (Bast-Bass., 158).

Però en català en trobem cent confirmacions, incloent-hi dades ben occidentals i ben antigues, i en textos conspicus: «D'aquels arbres, les rames que pengen devés la sua honor --- poden si·s volen taylar e *arrencar*», «lo usufructuari és tengut que si algun cep, figuera, olivera o altre arbre se morrà --- que n'i meta o n'i plant d'altres; però <los>feses o·ls morts o *arrencats* --- són seus», «tot hom qui falsament --- *arrencarà* fites ne altres térmens que sien ficats», *Costums de Tortosa*, S. XIII (ed. Oliver, pp. 137, 125; III, xiii, 13; doncs, en les millors eds., totes dues amb *e*); «tot hom qui *arrenquarà* terme o molyó o fita, cientalment, que pague 60 sous», Cabassers a. 1315 (*BABL* XI, 317); *arrencar* en un ms. de mj. S. XIV que es creu lul·lià (a tort segons Galmés, *EstRAramon* I, 88); «lo dupte que·m movia has tallat, no pas del tot *arrenquat* e desrehigat» en el valencià Ant. Canals, fi S. XIV (*Arra de Àn.*, *NCl.*, 137); és ben possible que temps enrere es digués amb *e* fins a les Illes, car el governador de Mallorca ho escriu *arenquar* l'any 1435, segons ensenya el seu autògraf (escrit, és veritat, des de Cotlliure, *BSAL* VIII, 361*a*). Ara bé, hom es guardarà de creure que això són grafies orientals descurades que no impliquin el present, perquè també ho trobem en aquest des dels orígens literaris, p. ex. en el *Llibre de Daniel*, *arenca* Pres. 3 en el v. 696, *arencha* id. en el 632, «les ales puys li són levades / de tot en tot e *arencades*», v. 601 (ed. Miret i Sans, ms. que no distingeix *rr* de *r*); «fa·s al coll del cavall --- ronya <o> prohiment qui *arenqua* tots los cabells» en la Manescalia de Batllori (*AORBB* V, 208).

I ho trobem també en textos ben antics de la cançó popular, que alhora ens serviran per donar testimoni de la curiosa, tradicional i popular construcció *arrencar-se de*, *arrencar-se i*, unes vegades amb un sentit 'posar mà a', altres simple reforç emfàtic però expletiu del significat del verb principal:[6] «ya hi havia un agutzil qu'an a mi agafà 'm volia: / me n'*arranco* del punyal, li vaig donà una punyida» que s'ha de datar de la Garrotxa en el S. XVII (segons els fets històrics, procedència i trets dialectals), Milà i F. (*Romllo.*, 119.17), «me dihuen qu'encengui llum / no tenia foc a casa: / m'*arrenqui* de mon fogué, / pedra y esca qu'hi portava» (ib., 128).[7] «Jo m'*arrenqui* i vai a fer treure les fites ---», Aiguatèbia, 1960, «*s'arrenque* i va guanyar una dobla de quatre», Alinyà, 1957, «m'*arrenco* i vai a ---» 'de cop vaig anar-hi' a Taüll, 1962.

Quant a formes amb *e*, vegeu-ne encara d'altres en el *DAg.*, i el mateix *AlcM* en cita no pas poques: n'hi compto deu que no he citat ací (8 d'elles dels Ss. XIV-XV). Innegable que en terres valencianes i occidentals té més extensió la forma amb *a*, i que més enllà de l'Albera també se sent *arranca* més o menys. Però ni allà aquestes formes no són generals, com ja acabem de dar-ne algunes proves. Sento *s ər̄iṅká* ('arrencar a córrer') a l'Alt Conflent, a Conat (1960); «*r̄eṅká* una mata amb les mans» a Tavascan (alta vall de Cardós, 1934); «el riuet Fenosa ve de les Borges però qui sap on *ar̄ẹ́ṅke*» a Artesa de Lleida (1964); *ar̄eṅká* i *ar̄ẹ́ṅke* molts cops en pobles del Matarranya (1955); *ar̄ẹ́ṅken* a Canet lo Roig (1961), i fins a Torís dret a l'O. de la ciutat de València sento *ar̄íṅka*, 1962.[8]

Més encara, perquè almenys en els primers segles literaris la forma amb *e* entrava endins d'Aragó: «qui tallará o *rencará* árbol que lieve fruito», «de árbores tallados o *rencados* o furtados» en els *Fueros de Aragón* del S. XIII, «si gallinas en huerto dannyo fizieren alguno et provado fuere, asín como de *arincar* las simientes, las unglas les sean tajadas» en el Fur de Terol del mateix temps (Tilander, *F. de Ar.*, §§ 145.1, 162, i p. 450); entrava llavors inclús en algunes varietats de Castella: *arrincar* en el Lucà traduït per ordre d'Alfons X (comun. per Vic. Almazán, 1960); *arrinque el pan* 'llevi o culli un cereal' en les Leyes de Moros de Castella, S. XIV (*MemHiEsp.* V, 180); «que *arrenquemos* la lit» en el ms. lleonès *T* del *L. de B. Amor* (1605*b*, *arranq. S*); i veg. moltes altres proves que en cito en el *DCEC* I, 277*a*1-17, i en el *DECH*.

Aquest verb té parentela pròxima en les llengües romàniques veïnes. En castellà el veiem des dels orígens literaris, amb dos significats, d'una banda les accepcions anàlogues a les catalanes, en el qual ja apareix des del Poema del Cid, i en Berceo; però també en el *Cid*, i ja abans i tot, veiem que té el sentit de 'vèncer, guanyar la victòria en batalla': «*arrankàbit* illos Rodiric Dídaz et présot ota lur almehalla» en un doc. de 1098 escrit a Osca (MzPi., *Oríg.*, 38), *arrancada* 'victòria' es troba també en els *Annales Complutenses*, bastant anteriors dins aquest segle i parlant de fets de 1015, i ens interessa també espt. de veure que c. 1300, en una trad. castellana d'Abenbassal, es trobi, junt amb *arrinquen* i *arranquen*, fins i tot un present diftongat *arrienquen* (per a això veg. *DCEC* IV, 924*b*).

Altrament per al castellà bastarà remetre a l'article del *DCEC* I, 275-7; amb rectificacions i afegits importants en el *DECH*, que dóna també àmplia informació portuguesa-gallega: també en aquesta llengua

tenim les dues formes *arrancar* i l'antiga i dialectal *arrincar*, totes dues des del S. XIV (*DCEC*, 276*a*13, 25 i n. 6), i totes dues antigament amb els dos sentits bàsics del castellà antic (allí de més a més *arrigar* dialectal, 275*b*41-47, provinent d'ERADICARE).

L'oc. *arrancar* d'acc. semblant, apareix ja en algun trobador antic (Peire Vidal, fi S. XII) i altres fonts clàssiques com el *Jaufré*: «e·l jaian --- / venc ves un arbre corent, / qu'él va·l penre per una branca, / e tira·l, e l'arbre s'*aranca*; / e enans que l'agués levat ---» (v. 5708). Avui és del Llenguadoc, en el sentit ampli i agafant fins a l'Alta Alvèrnia, i després segons l'*ALF* («arracher les mauvaises herbes», m. 59), no reapareix fins al Comtat de Niça: dels testimonis antics, els dos que he esmentat són llenguadocians, i l'altre que dóna Rayn. no és de bon localitzar; entremig (on l'ha reemplaçat *derrabà*), si no absència, forta minva de vitalitat.[9]

L'extensió del mot en els parlars d'Itàlia té gran importància, en la mesura que es tracti de formes autòctones; car M-Lübke es mostra inclinat a eliminarles, les unes com a termes més o menys tècnics, en gran part d'altres etimologies[10] i en part d'origen hispànic, i les del Migjorn i les illes com a catalanismes o hispanismes: en això últim pot tenir, almenys en part, raó (pel que fa al sard, potser també el napolità i el sicilià), però en el conjunt és segur que exagera i hi ha molt d'autòcton: des de Niça l'àrea del mot continua clarament cap a llevant; també el Battisti-Alessio confirma que *rancar* «svellere, stirpare, cavare», «prendere con vivezza», etc., es troba en molts parlars del Piemont, Ligúria i meitat occidental de l'Emília i Lombardia, fins a Reggio, Parma, Piacenza, Pavia i Milà inclosos (però ja no a Bologna, Brescia, Romagna).[11]

En el Mezzogiorno en trobem testimonis més esparsos i més delicats de jutjar. El vocabulari napolità dels Filopàtridi només en dóna exs. literaris i reconeix l'origen hispànic; a Sicília els diccs. poc ens ajuden,[12] en tot cas allí no és un mot recent: *arrancari* «metter mano» en una peça de Vincenzo Belando (de Castelnuovo, fi S. XVI), «afferrare» en una de Tommaso Aversa (de la banda de Messina, a. 1638);[13] tampoc acabo de veure les coses clares pel que fa a alguna dada solta de Tàranto (Alessio) ni a les de Calàbria;[14] però tanmateix sembla haver-hi coses autòctones ací i allà al llarg de l'Adriàtic o de la meitat oriental de la Península: Abruzzi *arrangàr-s'* «arrampicarsi, inerpicarsi, aggramparsi» (Finamore), Metauro *(a)ranchè* «dissodare» (Conti), Grottamare (Marques) *(a)rangọ́* «rubare» (Neumann-Sp., *BhZRPh.* XI, 57); en una part de l'Aretino (prop del límit ombrià, al SE. d'Arezzo, però no a la part Nord) *fare il ranco* «abbattere e bruciare boschi per dissodare e mettere a coltura intensiva il terreno in monte».[15]

Sobre les etimologies proposades no repetiré tot el que es pot veure en el *DCEC*. Diez, Cuervo i d'altres van relacionar amb *ranc* 'ranquejant, coix' i el seu punt de partida germànic, idea que M-Lübke (*REW*$_1$, 9575) modificava suposant com a ètimon un gòtic *WRANKJAN 'tòrcer estirant', deduït de l'angl. *wrench*, l'a-al. mj. *renken* i derivat de la mateixa arrel germànica que *ranc*; però és impossible per raons fonètiques: WR- hauria donat *guar-* i -KJAN > *cir*. Alguns (idea preferida en l'*AlcM*, i més desenrotllada per M-L. i el *DCEC*) observant que en llatí hi ha ERADICARE 'desarrelar' i ERUNCARE 'eixarcolar', amb sentits no mancats d'afinitat i aquest usat per l'espanyol Columella, i conservat per l'abruzzès *arrongà* id., toscà *arroncare*, fr. prov. *arontsé* i algun continuador dalmàtic i romanès,[16] van pensar que d'un encreuament d'aquests dos mots podia sorgir un *ESRANCARE que expliqués el nostre; M-Lübke objectava que per a això ERADĪCARE hauria hagut de perdre primer la seva I, la qual, al contrari, essent llarga, duia accent tònic en les formes del present, i si aquesta raó no és peremptòria s'afegeix a la inversemblança enorme d'un mot estès pertot, des de les albes literàries, per la meitat o més de la Romània, amb sentits en gran part ben allunyats del d'eixarcolar o de tota noció rústica, amb arrel única RANK- o RENK- pertot arreu, que s'hauria hagut de crear del no-res, per una confusió entre mots ben diferents, quan de més a més hi ha encara greus escrúpols en el terreny merament formal.

Per dir-ho així, acorralat a una situació sense sortida, vaig provar en el *DCEC*, una darrera escapada. Impressionat també per l'antiguitat màxima de l'accepció guerrera en castellà i en gallego-portuguès, deia (vegeu-ho molt més descabdellat en el *DCEC*): «el significat antic 'desbandar, vèncer', 1015, potser sigui el primitiu; partint d'una variant arcaica **esrancar* (compareu el gall. ant., arag. ant. i oc. *derrancar*, i el cat. *arrencar*) podria ser derivat del cat. ant. *renc*[17] o del fr. ant. *ranc* (tots dos signifiquen 'rengle de tropes' i vénen del germ. HRING) que passaria des del sentit de 'trencar l'alineació' a 'desbandar' i de 'treure de les files' a 'separar'[18] per arribar finalment a 'desarrelar'». En Moll en la segona ed. del seu dicc. exposa aquesta idea lleialment com a possible «cal reconèixer, però, que aquesta explicació està lluny d'esser segura». Adonem-nos que Moll degué haver de recórrer una mica a la seva deferent cortesia, que agraeixo. Però ja fa molts anys que jo també em vaig adonar que ací m'havia deixat extorsionar per l'avidesa d'assenyalar al futur algun camí, alguna esperança en les recerques: en l'article del *DECH* ja enllestit anys enrere, no gosant encara llançar-me a un nou esforç, ho vaig exposar un cop més, accentuant encara les fortes reserves que ja hi feia vint-i-sis anys enrere.

¿Com seria possible que un significat estrany a tres dels cinc dominis romànics que coneixen el mot, i que en els altres dos revela, antiquant-se aviat, la seva escassa robustesa, hagués estat el primitiu pertot? D'altra banda calia així admetre que el mot fos un manlleu en cast. i port., contra tota versemblança filològica i lexicològica, i que justament s'hagués pres, la forma amb *a*, del francès (on el verb no existeix en absolut), la forma amb *e* del cat.-oc., on el verb precisament no existeix amb aquest significat.[19] Per això fins MzPi tot i ser l'home del Cid ja ho explica

com una evolució secundària partint de *arrancar del campo*: *la bandera --- null temps fo arrancada de camp* apareix, de fet, en la nostra *Crònica del Cerimoniós* (37).

M-Lübke en això com en molts altres problemes ha estat el nostre adalil. Ell és el primer que escombra les velles temptatives i afirma que l'origen ha de ser pre-romà, en un bàsic article de 1919 (*ZRPh.* XXXIX, 362-3, cf. XL, 340). Li obre els ulls, cosa inusitada en ell, el lit. *riñkti* «auflesen, sammeln», present *renkù*; però en aquell temps «pre-romà indoeuropeu» es prenia com a sinònim de «cèltic», amb això fent allusió al resultat de la n̥ vocal indoeuropea (correspondència com lit. *šimtas* 'cent' = gal *candetum* «spatium centum pedum») suposava un cèltic hipotètic RANK-. Més d'un collega li degué objectar, com ho faig jo en el *DCEC*, que no hi ha res d'això en les llengües cèltiques conegudes.[20] Per això en el *REW*$_3$ va suprimir enterament l'article *WRANKJAN però no el va substituir per res.

En realitat no calia pensar en AN, resposta gallo-britònica de la n̥ vocàlica indoeuropea, perquè en les mateixes llengües bàltiques i en altres famílies indoeuropees AN funciona com a grau alternant de n̥ o d'EN, i això ens permet d'afermar i eixamplar molt la base semàntica d'aquesta etimologia pre-romana: lit. *pa-rankà* 'espigolada, espigoladura';[21] l'altra llengua bàltica més antiga que ja hem vist més d'un cop molt pròxima al vocabulari del sorotàptic, el prussià antic (veg. espt. el meu estudi sobre els ploms d'Arles, *EntreDLl.* II, 152 (n. 11, etc.), ací *BAST*, *ARRAMBAR*, etc.) tenia el verb *rānktwey* 'robar':[22] això doncs correspon al verb lituà *riñkti*, *renkù*, salvant el diferent grau apofònic i un considerable matís de diferència semàntica en la mena d'aprehensió de què es tracta. En fi tenim *is-rankeis* 'deslliura', 2.ª persona de l'imperatiu, també en tots tres catecismes en el Parenostre, traduint el «sondern erlöse uns vom Übel» de la Bíblia alemanya.

Es tracta de la ben descabdellada arrel indoeuropea WRENK/WRONK- a la qual pertany el mot eslau comú i bàltic comú *WRANKĀ, ètimon que veurem de *BRANCA*, per designar la 'mà de l'home' o 'pota dels animals': paleoslau *rǫka*, rus *rukà*, etc., lit. *rankà*, pruss. ant. *rancko*. I el mateix germ. *WRANKJAN en què s'havia pensat pertany a aquesta arrel. Però és una arrel absent del cèltic i de gran part de les famílies indoeuropees.

Avui, que s'ha demostrat la gran importància en la Romània del llegat que hi ha deixat aquest grup lingüístic, de lèxic i localització intermedis entre el cèltic, el balto-eslau, l'illiro-venètic i les llengües germàniques, ja no hem de tenir cap escrúpol a consagrar l'origen substràtic indoeuropeu d'*arrencar*/*arrancar* intuït per M-Lübke. És una romanalla d'aquest filó lingüístic, igual que els quasi-sinònims *AGAFAR*, *TANCAR* (i fins potser *TRENCAR*?), i igual que *BRANCA* mot de la mateixa arrel.[23] Es dirà, però, si en *BRANCA* tenim *br-* de WR- ¿com és que ací el grup apareix reduït a R-, com en les fases balto-eslaves històriques i en les posteriors germàniques (a-al. *renken*, RANK, etc.)?

No voldria decidir prematurament si estem davant dos llenguatges diferents (dialectes, etc.) o dues fases cronològiques del mateix (pot haver-hi fins i tot suma dels dos factors); provisionalment observem que el tipus *BRANCA* té una àrea més ampla cap a l'Est (romanès, venecià, rètic), el SE. (toscà, etc.), el NO. (fr.) i potser el centre (prov.), mentre que el tipus *arrancar*, *arre-* s'estén molt més cap a Ponent (cast., gall.-port.): d'una banda, doncs, hauríem de pensar que la segona onada sorotàptica que arriba fins a Portugal té ja un consonantisme més alterat, més simplificat (WR- ja reduït a R-), com seria natural esperar. D'altra banda pot tractar-se de la distinció entre els sorotaptes hispànics i els que van indoeuropeïtzar els lígurs: ja hem vist que el nostre verb apareix d'hora en fonts genoveses i monferrines, a Niça, Piemont, Milà, però ja no en el Baix Po o cap a Venècia.

En l'aspecte semàntic trobem ara ampla correspondència: el quadro bàltic des de 'robar' o 'deslliurar' fins a 'collir, espigolar' ('estirar torcent' en germ.) no desdiu d'un verb que en les llengües hispàniques i pirinenques ha anat des de 'pendre amb violència una posició', passant per 'extirpar' fins a 'aferrar vivament' (*m'arrenco del punyal*) i que també en els dialectes italians arriba a «prender con vivezza», «dar di piglio»; el marchigiano *arangò* «rubare» coincideix absolutament amb el pruss. *rānktwei* «stehlen».

La *a-* de *arrancar*, *-encar*, pot ser un afegit merament romànic (cf. *agafar* arraconant *gafar*), o bé venir d'*esrancar*, que llavors correspondria amb el prefix del pruss. *isrankeis*; tinguem ben present que la forma de radical nu *rancar* predomina enormement en els dialectes italians i té ampla representació en castellà i aragonès antics: ultra els Fueros de Aragón, *rancar* «sacar de raíz» cinc vegades en el Vidal Mayor, «arrancar, levantar, vencer» en el *Libro de Alexandre* (409, 54, 71, 631), en els *Milagros* de Berceo (872*a*), i c. 1200 en el navarrès del Liber Regum Villarense: «los moros --- cobroron e foron *rancados* los xristianos», «fizo muitas batallas con ellos e *rrancólas*» (pp. 208, 212; el *DAut.* el cita en el *Tostado* (S. XV) i per al cast. *rancajo*, *rancajada* [S. XIV], veg. *DCEC*.

DERIV.: *Arranc*. *Arrancada* [maestr.; Russinyol; *AlcM*]. *Arrancadís*; *arrencadissa*; *arrencador*; *arrencadora*. *Arrencadura* [1585]. *Arrencall*. *Arrancament* [*VidesR.*]: «eu conec qual causa me convé, ço és focs e crous e bèsties e departiment d'o<s>ses, e *arancamens* de totz los membres del cors», fº 60r1, traduint «dicerptiones omnium membrorum» (156.19). *Arrencat* [m. *un arrencat* 'una artiga' Guilleries: a St. Andreu de Bancells, 1934; *rancat* 'espècie de fenaletes' a Gandia, 1962].

CPT.: *Arranca-claus*. *Arrenca-pins*. *Arranca-potes*. *Arrenca-queixals* (a Girona deien *arrenca-queixalis*, format a la manera de *saltimbanqui*, perquè era feina que sovint practicaven xarlatans italians de parlar mixt). *Arranca-sega*. *Arranca-sondes*.

1 Doc. del vell capbreu o petit cartoral de la Col-

legiata de Gualter (Segre mitjà), que vaig poder despullar el 1954 a l'Arxiu del Bisbat a Solsona, gràcies al Dr. Antoni Llorens, tan benemèrit dels estudis d'erudició i arxivística. — [2] Més doc. en escriptures primerenques en el procés de Pere de Palau (Camarasa, a. 1295-9, CaCandi, *MiscHiCat.* II, 179, que citarem s.v. *salamó*); Lleida, 1309 (Finke, *AArag.* III, 195); Ross., 1323 (*RLR* XXXII, 430). — [3] Trobant-se en tots tres passatges d'Eiximenis aquesta grafia *erra-* potser ve de l'autor, que pogué tenir la sensació (guiada pel ll. *eradicare*, fr. ant. sovint *esrachier*), que ací hi havia prefix *es-*: **esrancar* pron. *ərə-*. — [4] Hauria hagut de dir en *tot* el dialecte central i bona part de tots els altres dialectes llevat de les Illes. En català central *arranca* sona foraster i es creu (a tort) que no és bon català. Ho són tots dos. En el Princ. i Cat. fr. això arriba fins als extrems: tinc anotat *arrenca*, etc. del Conflent Nord (Aiguatèbia, 1960), Bàscara (1958), Alinyà, Vall de Boí, Baix Camp, etc.; força menys general en cat. occidental, certament. No recent enlloc: «tota persona que en vinya d'altri *arrenque* arrelats o trenque ceps, rabassons o redoltes», ordenances de la Secuita, a. 1752 (Daniel Recasens). — [5] En el primer ha de canviar per això tot el vers, i trobo que no hi guanya pas: «segueix d'arrel o 's trenca». Sembla que des de llavors, sotmetent-se, va usar la forma amb *a*: «si en lo refluix ensenya cap bosc ses cabelleres / garfint-les-hi l'*arranquen*», «tètric gemec que encara li *arranca* 'l cataclisme» (*Atl.*, pp. 238, 48, i encara en les pp. 110, 164), «d'aon la vida *arranca* son vol», *Canigó* IV. Manaven Castella i Mallorca. — [6] «L'Estela-de-la-Balà es *va arrencar* d'un roc ---» en les rondalles que ens contaven de nens, i que llegíem en el *Rondallaire Català* de Maspons i Labrós, etc. — [7] Construcció que altres vegades llegim amb *á* (crec que són versions recollides en el Vallespir o per aquella banda): «se'n *ranca* d'un pedrinyal ---», «sí s'*arranca* de l'espasa y se van matà los dos», *Romll.*, 110D4, 254D. Estudia la construcció *arrencar-se de* (o *agafar-se de* id.) el P. Nonell, *Gram.*, p. 231. — [8] Conforme amb Renat (*El Camí*, 14-IV-1934) que el propi de València és *arrancar*; *arranca* sento a Montroi, Morvedre, etc.; «si es descarcata el fang s'*arranca* una flota de canyar» m'ensenyaven al Palmar de l'Albufera, etc. — [9] Per a la llengua mistralenca, veg. *Mireio* VII, 62.6 (veg. la cita a propòsit de *restanca* a *TANCAR*. En tot cas l'*ALF* el troba fins alguns punts del Centre de l'Ardecha, i veiem *derancà* «arracher» fins a la costa de l'Erau a Pezenàs (Anglade, *Litbl.* XXI, 184) i també és oc. ant. *derrancar* o *desrancar* «arracher» (*PDPF*). I si el substantiu del tipus *ranc* (o *-car*?) 'greny, penya descarnada' pertany al grup, aquest sí que és ben provençal, jutjant pel col·lectiu *rancaredo* «chaîne de rochers», Mistral, n. 5 al cant I de *Calendau*, i: «dins vosto *rancaredo*» 'dans vos remparts de roches', cant II, 18.2. — [10] Almenys pel que fa a *arrancare* 'anar ranquejant', sembla que hi ha acord que cal separar-lo —igual diuen Battisti-Alessio, etc.— com a derivat del germanisme *ranco*. Per a d'altres, veg. *DCEC*, *a54-b4*. — [11] «*Rancà*: dar di piglio, afferrare», *Dialetto Mod. della Ci. di Milano*, que ja Salvioni (p. 274, n. 1) es resisteix a separar del tot de *brancà* ∼ *broncà*. Piem. *ranchè* «svellere, estirpare», *ranchè man*: *a'n cotel, al sàber, a la spa* «metter mano a, dar di piglio» (Gavuzzi); Monferrato *ranchee* «svellere, sradicare» [Statuti di Carpeneto, a. 1458], *rancarsi i capelli* (que Ferraro assegura haver «udito anche in Toscana»); genov. ant. *arancare* (Rossi, *Misc. di Storia d'Italia* XLIV, 212); Pavia *rancà* «estirpare, cavar colle radici qualsiasi vegetabile», «espettorare», *rancà i busech* ('le viscere'), *r. el cheur* ('il cuore'), Gambini; Piacenza *rancà* «estrarre, cavare, tirar fuori, diradicare» (Sirventi); Parma *rancar* «afferrare, ghermire, aggrappare» (Malaspina, Annovazzi), Reggio *ranchèr* «ghermire, prender con vivenza e tener forte quel che si prende» (Ferrari). Impressionant repetició de totes les accs. hispàniques. Impossible pensar que en aquest bloc —compacte geogràficament i semàntica— hi hagi un seguit d'intrusos occitans o hispànics. — [12] Biundi des de *r-* remet a *arr-*, però aquest se'l va descuidar. Traina copia les definicions literàries italianes, i com a propis només dóna alguns derivats (*arrancata*). — [13] Angò, *Teatro Siciliano*, Palerm 1961, pp. 15, 63. — [14] Les dades de Scerbo i Rohlfs (que localitza a Reggio, etc.) en bona part repeteixen les definicions italianes suspectes d'hispanisme nàutic («mettersi in moto, andare in fretta») o les que més fàcilment podrien ser catalanismes «strapparsi, svellersi». Però un *arrancà* «scovare, trovare una selvaggina, stanare» ja fa pensar més. — [15] Pieri, *Top. della Valle dell'Arno*, 323, 325, que dóna bastants casos aretins dels noms de lloc *Ranco*, *Rancaccio*, *Ranchetto*, *Ràncolo*, *Ràncora*. Cosa que en tot cas ens recorda en forma interessant les *rancaredo* mistralenques. — [16] Jud, *ASNSL* CXXII, 430, n. 12. — [17] En català només trobem sengles exemples en dos textos antics: «que ·ns trobaríem ab la davantera, e que pensàssem de ferr, e si la davantera *arrencàvem*, que tots serien desbaratats», Muntaner, § 221 (Casac. VI, 57.5); i «Los genovesos vengueren batalla *arrencada* contra lo nostre hostol», en la *Cròn. del Cerimoniós* (307) és derivat de *reng* que en català no crida gaire l'atenció, però és clar que això res no prova per al castellà ni per al nostre problema. Tampoc una forma del Maestrat *una ranquera de basos* 'una renglera de ruscs' que anoto a Canet lo Roig (1961). — [18] Un dels tres passatges occitans medievals, el de Peire Vidal (*Rayn.* v, 82*b*) significaria això, si no es tracta simplement d'una exageració de l'estil ponderatiu a què té força tirat aquest poeta. — [19] Bé podem dir-ho així encara que hi hagi una excepció única en un hapax de Muntaner «si la devantera *arrancàvem* tots serien desbaratats» (cap. 221). Però això i res és tot u. — [20] L'any 1930, en una conversa que vaig tenir amb ell a París, vaig pre-

guntar-li respectuosament què pensava encara sobre la qüestió. Havia descartat definitivament l'etimologia germànica però em va semblar que ja no estava segur de la hipòtesi cèltica. — [21] Bender, *Lithuanian Etym. Dictionary*; Pok., *IEW*, 1155 4ss.; Vasmer-Trubačev, *Russkyj Etimol. Slovaŕ*, s. v. *rukà* (II, 545); Mažiulis-Ivaskevičius, *Prūsų Kalbos Paminklai*, Vilna 1966. — [22] Comú al dialecte dels tres catecismes, en la traducció del VIIe manament de la Llei de Déu (*Cat.* II, 5.19, etc.). Com que *-twey* era la desinència normal dels infinitius prussians, el radical d'aquest verb és *rank-*. — [23] Ja hem vist que tant Salvioni com M-L. s'havien impressionat per l'acord entre *rankà*, o *arrancare la spada*, i l'it. dial. *brancare*, i jo mateix en descartar-ho com a casual (277*b*25) no ho feia sense recelar-me.

Arrendable, arrendador, arrendament, arrendar, arrendat, arrendatari, V. *renda* (*RETRE*) *Arrendir, -dit*, V. *retre* *Arrengar, -gat, arrenglament, arrenglar, arrengleramen, arrenglerar*, V. *reng* *Arrenocat*, V. *renoc* *Arrenyonar*, V. *ronyó* *Arrepapar*, V. *repapar* (*PAP*) *Arreparar*, V. *parar* *Arrepenedir*, V. *penedir* *Arrepenjar*, V. *penjar* *Arrepetellar*, V. *repetell* (*PET*) *Arrepitat*, V. *pit* *Arrepitxat*, V. *pitjar* *Arreplec, arreplega, arreplegadís, arreplegador, arreplegar*, V. *plegar* *Arreptici*, V. *rapte* *Arrepunya, arrepunyador, arrepunyar*, V. *puny* *Arrera, arreratge, arrere*, V. *rere*

ARRES, 'penyora donada en garantia del compliment d'un contracte, i especialment de la promesa de matrimoni', del ll. ARRAE 'allò que es dóna com a penyora d'un contracte', forma popular abreujada del grec ἀῤῥαβών id., mot d'origen semític. □ *1.a doc.*: doc. mall. de 1384 («anells de les *arres*», *AlcM*).

També es va usar com a singular *arra*. El valencià Antoni Canals (1356-c. 1417) és autor de la trad. o adaptació del llibre d'Hug de St. Víctor «De Arra de Anima» (*NCl.* XLIX, 121-171), on llegim passatges com «Espòs has --- no s'és volgut encare presentar a tu, mas ha·t enviat dons, ha·t donat l'*arre*, qui és penyora d'amor, senyal de dilecció» (p. 131); «la maridada, / del marit vell / prengué l'anell / en senyal d'*arra*, / millor que Sarra / la riallosa», JRoig (*Spill*, 11167), que també se'n serví com a plural sense idea de pluralitat «en senyal d'*arres* / e testimoni / del matrimoni / ---», v. 13654. El mot llatí és una abreviació de *arrabon*, que també trobem no sols en grec sinó en llatí mateix, en temps arcaic, en la *Mostellaria* de Plaute (III, i), veg. Jordan *ASNSL* vol. 149, 248, 250; aquesta era la forma primitiva manllevada del semític, de manera que és ben possible que en Plaute sigui reminiscència del púnic natiu del gran còmic. D'aquesta forma i segurament per transmissió popular i directa de la base semítica deu venir l'hispanoàrab *ᶜurbân* «arra» en *RMa.*, 141*b*3.

DERIV.: *Arrar* 'casar-se, celebrar la boda', si bé usat també irònicament per a 'unir-se en còpula il·legítima': «tantost fermí / lo maridatge / --- / mas l'esposar / ab reposar / mal s'encontraren, / des que·ns *arraren*... / sens beneyr!», JRoig (v. 4316), o bé en el sentit propi: «una sposada / ja desflorada / ans de casar, / lo jorn d'*arrar*, / aparellada, / ben emperlada, / sabé fingir, / mostrant tenir / al cos diable» (v. 3196): és el que Sanelo recollí («lo jorn d'*barràr*: el día de casarse o desposarse», fº 150).

CPT.: *Caparra* 'arres' [1403] en doc. mall. de 1403: «vendrà alcunes mercaderies per mà de torcimany e haurà haüda *arres* o *caparra*» (*BSAL* IX, 353); també it. *caparra* que pot ser format directament amb *capo* 'cap', però donat el caràcter viu i genuí de les formacions catalanes en *cap-* — *capbreu, capmàs, capmall, cap-aigua, cap-teny, captenir-se* — no és gens segur que no s'hi originés del tot (o almenys en part) aquesta formació, que després va passar al cast. *caparra* [1572; 1607] i al francès: en tot cas fou aquest el que després n'extragué el derivat *accaparer* (> cast. *acaparrarse*, 1586, i cat. *acaparar*; cf. també *encaparrar*, *ACLAPARAR*).

Arresar, V. *arrear* *Arressagat*, V. *saga* *Arrest, arrestament, arrestar*, V. *restar* (*ESTAR*) *Arrèstic*, alteració popular de *errest-te* 't'has errat', amb influència d'*arretar* *Arret* 'erecció del membre' (ERECTUS, -TŪS), veg. ací *arrassor* i *arreçar* *Arreu* m. i adv., V. *arrear* *Àrreu* esmenar la mala accentuació *Arreu* (és amb *À*), certament pre-romà *Àrreu* = *arro*, V. *eixarreït* *Arreuaire, arreuar*, V. *arrear* *Arreüll, arreüllar*, V. *ull* *Arreüssar*, V. *arregussar, arrebossar* *Arreveixinada, arreveixinall, arreveixinament, arreveixinar*, V. *reveixí* *Arreveure*, V. *veure*

ARRI, interjecció usada per fer caminar les bèsties, mot de creació expressiva, que també es troba, amb lleus variants, en les altres llengües peninsulars, i també en italià i llengua d'oc, i en àrab africà. □ *1.a doc.*: fi S. XIV.

La trobem llavors ja en escriptors, entre ells un clàssic com Eiximenis en la combinació *arri avant*: «aquells qui no volen ensenyar als altres ço que saben de bé, o qui no volen prestar o comunicar ço que han reebut de Déu, que aytals jamés no prosperen, ne a la fi no van d'*arri avant*, car confon-los enveğa e defalliment de caritat» (en els tres mss.), *Llibre de les Dones*, cap. 304, fº 208v2; quasi exactament la mateixa frase que va usar Rabelais (tan ple d'imitacions dels llenguatges pirinencs, llenguadocià, gascó, català): «—De quel Dieu entendez-vous? —Il n'en est qu'un, respondit Rhizotome. —Ouy bien, ès cieux; en terre, n'en avons-nous un aultre? <*Dive Bouteille!*> —*Arry avant* —dist Rhizotome—, je n'y pensois!» («cri de l'ânier qui stimule sa bête») (IV, cap. 52, p. 191). Pels mateixos anys llegim: «Tres bèsties són: qui diu '*arri*' a la bèstia que cavalca, e té sperons, e qui diu *sta*! e té les regnes, e qui li siula com vol beure», en el *Llibre de Tres* (*Rom.* XII, 62).

En castellà antic ho trobem amb *h* aspirada: *harre* en el ms. *G* de Juan Ruiz (*farre* en *S*, v. 517*b*),

en el *Corbacho* de l'Arxipreste de Talavera (Steiger, *BRAE* x, 171), «*harre* allá, por cepas» en els refranys quatrecentistes *Que dizen las Viejas tras el Fuego* (*RHisp.* xx, 160.365), «*harre allá, para aguijar asnos*: age, eia!» en Nebrija;[1] però no hi ha aspiració ni menys *f* en les altres llengües romàniques: port. *arre*, ja c. 1500 (en la *Farsa dos Almocreves* de Gil Vicente); it. *àrri*, usat sobretot per als rucs;[2] friülà *èri*; i particularment en llengua d'oc: «*àrri, àrri, moun chivau*» en cançons populars a Arles del Roine (*RLR* VII, 267); «*àrri, Catinat!*, crido a l'ase qui lou coucho», Mistral;[3] «cadun, zóu! atesuro / dins lou pitre de l'autre un fourmidable cop: / li bèto brandon <'s'écartent'> e *fan àrri*: / ensèn li bos se giblon... *àrri!*» <'en avant'>, *Calendau* VI, 49.4-5. D'altra banda tenim basc *arri* (amb *h* aspirada al N. dels Pirineus, Schuchardt, *Litbl.* XL, 406); i és una interjecció ben coneguda en àrab, en diverses variants *harr* (Freytag), marroq. *'arrâ* (Lerchundi), àr. africà *arri(a)*, *aerra*, *hèrr* (Schuchardt, *l. c.*), que arriben fins a Líbia: *ĕrrĕ* (*Al-And.* XI, 259).

Hi ha variants vocàliques i consonàntiques: and. *urrio* o *jurrio*, Canàries *hurri allá* i en Lope de Vega *urri acá* (*RHisp.* XLIX, 623, 485); variants catalanes *èrri* (Barcelona) o *èrrí* (Mall.: *AORBB* VII, 27), friülà *èri*, judesp. marroquí *erra*. En les consonants: en basc també es troba *aio*, *aiorra*, *ario*, i en parlars bascos transpirinencs o bé en els Balcans o en àrab *haide*, *hādi*, *haida* (Schuchardt). Com es pot veure la *h* aspirada reapareix en les diverses llengües i dialectes que coneixen el so de *h* aspirada, però això no és perquè vingui d'aquestes, ni menys encara, perquè tingués una *f-* primitiva (en castellà *farre* era merament gràfica), sinó perquè l'aspiració és un reforç del veritable ètimon d'aquesta interjecció: la consonant *-rr-*, que hi porta el pes expressiu i que és la que impressiona l'oïda dels animals. Com ja observaren Dozy (*Gloss.*, 202-3) i Baist (*RForsch.* IV, 345) no hi ha motiu per considerar arabisme aquesta interjecció (com digué Eguílaz, i repetí algú altre, Asín, *BRAE* VII, 359n.), car no té etimologia en àrab (com tampoc, al capdavall, en romànic). Notem que altres crits d'aquests, entesos per les bèsties, tenen una consonant expressiva i són internacionals: *xo*, per apartar-les, *oixque*, *ollaó*, *vià*, etc. *DCEC* I, 278-9.

DERIV.: *Arriar* 'incitar una bèstia a caminar', 'tirar, arrossegar un vehicle' [1803, Belv.], ja corrent en els escr. Renaix. de llenguatge més pur: «*arriat* per set daines amansides, / allí 'ls espera un carro volador», Verd., *Canigó* III.[4] Amb aquest valor no es troba en altres idiomes que el català i el castellà, on tenia també *h aspirada*, i on es documenta des de fi S. XV (diferència cronològica, explicable pel caràcter més complet de la lexicografia castellana i la naturalesa humil de l'expressió, que la fa poc apta per aparèixer en literatura seriosa): «*harrear asnos*: ago, agito», Nebrija, *jarrear* en el malagueny González Ávila (versos 38.29, 148.36, *l. c.*, p. 224), dominicà *jarriái* «arrear» (Brito) i en altres parlars del Sud i d'Amèrica.[5]

El *DAut.* diu que *harrear* es «voz rústica sólo usada por arrieros»; però en altres llengües afins apareixen mots de sentit bastant pròxim: fr. ant. *harrier*, *harier*, «acharner (terme de chasse)», fr. ant. *harer*, *arer*, *haler* «harasser» (Sainéan, *BhZRPh.* x, 44), fr. mod. *harasser* 'empaitar, acorralar, malmenar' (d'igual origen interjectiu segons Sainéan), i l'angl. *to harry* en el sentit de «harceler, malmener, sortir à la recherche» (per més que aquest hagi vingut a confluir amb la família germànica de HARI 'exèrcit', al. *heer*, *(ver)heeren*, etc.; *arriat* 'excitat, atiat' com a verb: «les amigues passaven per davant de la porteria, fent brometa per destorbar, i un xavalet, *arriat* per elles, va anar a tirar pedres a l'escala», PCoromines, 1901, *La Dona Lletja* (*A recés ---*, III, p. 167); d'on l'adjectiu *arriat* 'impulsiu, impetuós, geniüt, arruixat' que se sent molt des de Barcelona fins al llunyà Maresme (Malgrat, Pineda, 1950-77). *Arriada*. *Arriaire*. *Arrier*, només valencià, recent, segurament pres del castellà *arriero* 'traginer' [tant viu i descabdellat des de fi S. XV, amb *h-* aspirada], veg. *DCEC*, 278*b*28-43 i n. 6; *arrieria*.

Arriesa, 'ruqueria, niciesa' i *arriet* (o *arriot*), mall. i men. [princ. S. XIX], són també derivats d'*arri*, *arriar*, i la seva família, ja amb vell arrelament a totes dues illes, com ho ensenyen el fet de pertànyer aquell al tresor més tradicional del cançoner i la paremiologia: men. «en sa ve(i)esa / li és vinguda s'*arriesa*» (Camps i Merc., *Folkl. Men.* I, 332), «si som morena, estimat, / me ve de naturalesa; / però de mal d'*arriesa*, / ningun metge n'ha curat!» (Moll, *Amoroses*, 98); tots ells apareixen ja en els més antics lèxics de totes dues illes: «*arriêsa*: necedad, sottise, ineptia», «*arriet*», «*arrietjar*: necear, bobear, dire des sottises», Febrer i Cardona (men., princ. S. XIX); «*arriesa*: burrícia, asnada», «*arriet*: ase petit; *arriot*: ase gros, homo beneit», «*arrienc* adj.: burro, pertanyent a ase», dicc. Figuera (1840); és possible que el darrer sigui en el fons el mateix mot que un val. *arriot* que els diccs. d'Escrig (1851) i MGadea defineixen «estaca, palo fuerte» (ja en Lamarca si bé aquest només el dóna com a equivalent de «cartela» o sigui el pal o estaca en tant que serveix per escriure-hi o anunciar-hi una cosa),[6] si d'ací podem pendre peu per suposar una metonímia 'bastó de fer arriar' > 'bèstia que hom arria' o en sentit contrari és incert, però això o allò ens mostren com en aquesta llengua «rústica sólo usada por arrieros» (*DAut.*) certs termes sentits com a massa grossers en algunes terres s'hi antiqüen, el sistema lexical hi presenta llacunes (o els lexicògrafs no es dignen recollir-lo) i per tant no ens hem d'estranyar gaire que hi faltin anelles intermèdies. La formació d'*arriesa* podria fer sospitar que sigui un derivat d'*arria* que en castellà apareix amb el sentit de 'rècula', 'conjunt de bèsties de tragí', mot íntimament lligat amb el cast. normal *arriero* 'traginer': derivació de dubtosa versemblança tenint en compte que no sols *arria* i *arriero* són mots estranys al català (per més que *arrier* sigui usual en terra valenciana, i figuri en lèxics balears com Febrer-Cardona i Figuera, però

exclòs per *AlcM*), sinó que solament *arriero* és mot del castellà normal i clàssic, i únic usat, que sapiguem, a Espanya: val a dir que en el castellà d'Amèrica no sols és de pertot sinó que ja s'hi documenta des de 1540 i figura ja en algun historiador d'Índies molt clàssic com Díaz del Castillo (*DCEC*, [2]78*b*35-43 i nota 6). De tota manera també és concebible, encara que menys fàcil i poc habitual, una derivació directa de *arriesa* o *arriet*, *-ot*, des d'*arri*, cf. el basc-francès *harrikerria* «chose désagréable, offensante, dite en mauvaise part» (format directament sobre el basc-francès *harri* 'arri') segons el testimoni d'un observador del llenguatge tan conservador i autèntic com el Cap. Duvoisin (en el seu glossari i en Azkue); i cf. també *arriada* 'bestiesa', usat a Migjorn de Mall.; *arriàliter* (*DAmen.*, cf. *AlcM*) per joc de mots d'escolar deformant el ll. escolàstic *realiter* 'realment'.

CPT.: *Arriaus* (*AlcM*).

[1] I amb *h* aspirada es pronuncia avui *harri* o *harre* a la prov. de Cadis (Giese, *BhZRPh.* LXXXIX, 120n., i *jarre* en el malagueny González Ávila, S. XVIII, *BhZRPh.* LXXII, 227). — [2] Rigutini-Fanfani; gran extensió dialectal, fins a l'Adriàtic: Servigliano (Marques) «trucci, *arri*, esclamazione per eccitare il ciuco», *ARom.* XIII, 270. — [3] «Cri pour exciter les ânes et les mulets, avec l'accent tonique sur l'*a*», *Nouvelle Prose d'Almanach*, 1927, p. 226. — [4] Amb *e* en els parlars valencians i amb accepcions tendint a ampliar l'abast del sentit: «ale! estem *arran*, Torívia; doneu-m'o tot --- munteu per la saga, *arre*, capitana!», *Canyissaes*, 98; «el 'magaren en aquella cova però el mateix guarda l'*ar̄eyá*: 'dóna't vent!'», 'l'engegà, el féu marxar', Tavernes de Valldigna, 1962; 'clavar, esclafir': «d'aquell penyó en diuen Recingle-Trons perquè els vents hi *ar̄ẹen* esclafits», Tormos, 1963. També en parlars del Nord català tenim ampliació de sentit en diverses direccions: 'escridassar el bestiar per fer-lo venir o fer-lo moure' entre els pastors rossellonesos: «si, per ventura, / ne troba algun de fretura, / ell se posa a *arrià*'l, / com si volgués li donar sal», PVidal, *La Vida del Pastor*, p. 18; *arriar-se* 'posar-se a rajar el grau de l'estany amb fluïdesa' (el que en el delta del Llobregat en diuen *aviar-se*): «a l'Estany-Robert és eixut, si bé hi ha algun rec mig sec, però alguna vegada *s'arria* el rec», Fortià d'Empordà, 1958; i en el llenguatge murriesc 'pagar, amollar': «com que no l'abillen, li fan *arriar* a la xicota alguna andola per comprar trucan ('tabac')», així escrivia PCoromines a Massó i Torrents que parlaven els «barandes» de Montjuïc (15-II-1897).— [5] Amb *h* és també la grafia de la prínceps del *Quixot*: «Llegó Sancho a su amo marchito y desmayado, tanto, que no podía *harrear* a su jumento», I, xviii (*ClC.* II, 71). — [6] És un error d'*AlcM* posar a l'article *arriot* 'ase' un hapax *arriot* 'burla, gatzara' que troba en una obra de Pous i Pagès, i a base d'això dir que el mot balear *arriot* es pronuncia tal o tal en els dialectes oriental, rossellonès i occidental on no ha existit mai en absolut. En el llibre de Pous es tracta d'una variant (ben poc coneguda i sense comprovar) del ben conegut *riota*, derivat de *riure* i sense relació amb això.

Arriada, *arriaire*, *arriar* 'fer caminar', V. *arri*   *Arriat* (peça de l'espasa), V. *DCEC* (I, 282*b*2) (*arriaz*)   *Arriata*, sense relació amb *arriar*, V. *DCEC* I, 313*b* 13-20 (*atar*)   *Arriaus*, V. *arri*, cpts.   *Arribada*, *arribadís*, *arribador*, *arribant*, *arribar*, V. *riba*   *Arribisme*, *arribista*, V. *arribar* (*RIBA*)   *arribolada*, *arribolot*, V. *esvalot* (encreuat amb *revolada*)   *Arriboràs*, V. *borràs* (*BÒRAX*)

ARRIDAR: «Patró, *arrida* la vela tant com vulguis, però deixa-li pendre vent, que prou curta heu deixat la verga», 1926, PCoromines i *DAlc.*, V. *DCEC* I, 282*b*34-53.

Arriejar, V. *arrienc*, *arrier*, *arrieria*, *arriet*, V. *arri*   *Arrifalles*, alteració o confusió de *ALIFARA*   *Arrifoll*, *arrifollar*, V. *refoll* (*FOLLAR*)   *Arrigol*, *arrigolar* (cf. s. v. *aritjol*, però així no deu ser mala grafia per *aritjolar*), V. *rigol*

ARRIMAR, 'posar una cosa tocant a una altra', origen incert: és un mot comú i propi de les tres llengües romàniques de la Península, i no prové del Nord —del francès o del germànic— com han afirmat: com que en el S. XIII significa en castellà 'repenjar o fer descansar una construcció en una altra', en català i portuguès això i 'adaptar-se, atenir-se (a alguna cosa)', i també 'fer rimar, posar en rima', des del S. XIII o el XV, potser és derivat de *rim* o *rima* 'igualtat de terminacions en el vers', d'on *arrimar* 'igualar o adaptar la construcció, les idees, etc.' i després el sentit modern; el cast. i port. *arrumar* o *arrumbar* 'estibar la càrrega', que no apareixen fins molt més tard, són un terme d'origen independent (encara que després el cast. *arrimar* s'hi vagi confondre, però només parcialment, i mai en català), pres del fr. *arrumer* id., derivat del germ. RÛM 'espai' (angl. *room*, al. *raum*); cf. *RUMB*. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Ja en la *Cròn.* de Jaume I: «E si havia colp mortal, e negun seu parent hi fos de prop, ni negun hom de la ost, que l'acostàs a una part o a algun logar en què s'*arrimàs*» (129). També apareix en altres textos dels Ss. XIII i XIV, espt. *arrimat* amb el matís de 'acostat íntimament a la cara vertical d'una construcció (paret, costat d'un altar, etc.)': «la creu stava *arrimada* a la paret», «lo standart *arrimat* al altar» en obres de St. Pere Pasqual i de Pere el Cerimoniós. En Ausiàs el tenim assegurat en temps present per la rima: «--- estima / felicitat per propi nom li'n sobra / e fa que nós prop lo cel nos *arrima*», doncs de nou 'ens atansa íntimament' (CXII, 58, veg. les eds. Bohigas i Pagès).

També en castellà el trobem des del S. XIII, en *Calila e Dimna* i en el *San Millán* de Berceo. I en portuguès és ja dels clàssics més antics. Des del principi en totes tres llengües apareix amb el sentit mo-

dern d'"atansar de molt prop una cosa a una altra'. La que hom havia suposat etimològica 'posar a un costat, deixar de racó' (o 'abandonar') no apareix fins a una data tan tardana com 1569 (Ercilla) i ha restat sempre estranya al català, només castellana (veg. Cuervo, *Dicc.* I, 653-9; *DHiAcEsp.*, s. v.); pel que fa a l'especial aplicació nàutica, que també s'ha cregut originària, 'col·locar adequadament la càrrega d'un vaixell', no està documentada fins a la fi del S. XVIII, en el dicc. castellà de Terreros. Contra l'opinió de Cuervo, Behrens (*ZFSL* XXXII, 146-7) i M-Lübke (*REW*, 7321), segurament tots ells suggestionats per la necessitat de donar una etimologia, tot indueix, doncs, a creure que el significat primitiu va ser 'acostar'; i, com que *arrimar a la paret* era una frase freqüent, d'aquí es va passar després en castellà a la idea de 'posar a un costat' i 'disposar o estibar la càrrega' (ço que sol començar arrambant-la a les bandes).

Cal tenir també ben en compte que ja a l'Edat Mitjana és freqüent el matís d'"apuntalar o estontolar una construcció en una altra', 'apuntar pals a un mur', 'fer recolzar': «si alguno quisiere *arrimar* su casa a alguna paret, dé --- la meetat del precio que costó la paret» en el Fuero de Sepúlveda, del S. XIII (tít. 166, p. 74); «que mellores mora las poderian aver --- et tomarõ madeyros que *arrymarõ* aas pẽnas --- como cabanas» en la *Gral. Estoria gallega* del S. XIV (89.5) i de nou en el 228.29; «quiriendo pindrar e prender por pindra dos bestias mulanyas --- que venian de lavrar, *rimó*-las a un paret et quiso lançar mano en ellas», doc. de Jaca de l'any 1420 (Nav. Tomás, *Docs. Ling. A. Ar.*, 135.22); «como nuestra naturaleza sea tan flaca que no se puede sostener sino *arrimada* a la conversación y humanidad de los amigos», J. de Montemayor, *Trabajos de los Reyes*, a. 1558, *RFE* XII, 49.

De passatges com l'últim i com tots aquests, resulta ben clar el sentit de 'atansar del tot un objecte més o menys vertical a un altre si fa no fa parió', en certa manera igualar-los o arranar-los l'un a l'altre.

Fora de la terra hispànica el mot no apareix més que en el sard campidanès, *arrimai*, on és evident catalanisme (Wagner, *BhZRPh.* LVII, 57) i a França. Aquí, amb el significat hispànic, només es troba en alguns parlars del gascó pirinenc, en els quals pot ser importat: bearn. *arrimà* 'estontolar', *arrimà's* 'recolzar, acostar-se de prop', *arremà* 'desar, posar en el seu lloc', *arremà-s* 'posar-se a un costat, en lloc segur' (Palay), Lavedà *arremà-se* 'aixoplugar-se, arredossar-se' (Cordier), aranès *arremà-s*, *arrimà-se* 'arrambar-se (a una paret)'. Altrament trobem *arrimà* en llengua d'oc (però no documentat a l'Edat Mitjana) i *arrimer* en francès [S. XV], tots dos només en el sentit nàutic d'"arreglar la càrrega d'una nau'.

Bloch creu que en aquest sentit el mot francès és d'origen espanyol o occità. Al contrari Diez, Cuervo, Behrens i M-Lübke estaven d'acord a cercar l'origen de la nostra família de mots en formes de l'anglès o de l'alemany, cosa que obligaria a creure que en la Península és una importació francesa. Encara que Bloch no anés del tot segur amb la seva opinió oposada, és indubtable que el mot francès és poc freqüent, molt més tardà que el nostre i reduït a significats tècnics, cosa que obliga (com ja vaig indicar en la *RFH* VI, 1943, 212) a abandonar la idea d'un origen nòrdic.[1]

Altrament l'etimologia germànica és poc satisfactòria des de tots els punts de vista: l'angl. mj. *rimen*, segons les dades de Behrens i del *N. E. D.*, era una forma dialectal, pròpia sobretot del Nord i el Centre d'Anglaterra (mentre que en el Sud i a Kent predominen *rumen, remen*) i significava 'desembarassar, evacuar un lloc': està ben lluny de ser evident que des d'ací es passi naturalment a 'estibar', ni que sigui a 'distribuir la càrrega', i així com així ja hem vist el caràcter tardà i tan secundari d'aquesta acc. a la Península Ibèrica. És clar que és impossible pensar en un germanisme autòcton d'Espanya: fins si es pogués pensar en un mot gòtic de tal família, la correspondència gòtica de l'angl. mj. *rimen* o d'un ags. *rȳman*, seria **rûmjan*. Però ¿com creure que un mot de sentit quotidià i ample, sense res de guerrer, feudal o nàutic, comú a les tres llengües hispàniques i testificat en totes tres des de mj. S. XIII o des de les albes del XIV pugui ser importació germànica ultrapirinenca?, i provinent d'un mot merament dialectal d'algunes llengües germàniques occidentals i transmès per França, on és d'allò més tardà i de caràcter purament tècnic. És evident que l'explicació corrent abans del *DCEC* va quedar, doncs, descartada inapel·lablement.

És veritat que és difícil donar una etimologia ben convincent. Però una sèrie de detalls poc estudiats convergeixen amb els que ja hem indicat de l'Edat Mitjana a assenyalar cap a la idea de 'adaptar o igualar una cosa a una altra d'apariada, de quasi pariona': en portuguès clàssic *arrimar-se á doutrina evangélica* en Arraes, *arrimar-se á virtude, arrimar-se á opinião de alguém*, en altres aplegats per Moraes. El mateix en castellà. En certa manera fer aquestes coses és posar-se en rima amb tal persona o amb tal doctrina. I això ens fa pensar que Ramon Llull usava el verb transitiu *arrimar* precisament en el sentit de 'fer rimar paraules o frases': «aquests versos *arrimam* per ço qu'om los puscha mils saber de cor» (*Obr. Rim.*, 202).[2] Seria, doncs, un derivat de *RIM* o *RIMA*, cf. Berry *enrimer* 'arranjar simètricament'. I si això ve del greco-llatí RHYTHMUS, pensem que *ῥυθμίζω* era 'jo arreglo, disposo ordenadament', 'adequo (la vida a alguna finalitat)'. Quan el Mq. de Santillana escrivia «nin sé tal poeta que se vos *arrime*, a quien non fagades vergüeña e baldón», o sigui 'se us aparioni, aparelli', ¿no podem pensar que aquest poeta descabdellava lingüísticament la frase del seu mestre Ramon Llull pel rossolant d'un sentit derivat? Ja hem vist com Montemayor ho aplicava així mateix a amics i companyies, allí bones ací dolentes.

Un factor important pot semblar que s'oposa a aquesta solució, i és l'existència d'una forma amb *u*, que se sol considerar com una mera variant d'*arrimar*: cast. i port. *arrumar* és 'estibar la càrrega', i amb aquesta forma amb *u* sí que és una acc. ja prou antiga

(almenys en el S. XVI: Eug. de Salazar, 1573, Woodbridge 1519);[3] *ruma* en lloc del cast. *rimero* = *rima*, s'usa avui a Santo Domingo, Cuba i tota l'Amèrica del Sud fora del Río de la Plata; però que en alguns punts de l'extrem Sud castellà i portuguès s'usi *arrimar* en el sentit d'*arrumar* o viceversa[4] no és indici de res vàlid per a l'etimologia, tractant-se de llenguatges mariners tardans que era ben natural que confonguessin dos mots tan semblants.

No hi ha proves segures que un *arumar* «arrimer» hagi realment existit, almenys en occità antic (*PDPF* només: si de cas, doncs, rar i molt tardà), un francès *arrumer* apareix només des del S. XVII i avui en algun patuès normand i picard. En conjunt tot això té una realitat, encara que tardana, i limitada a algunes zones de llenguatge no precisament conservador. I aquí sí que es tracta del germanisme. Però ni la data ni el significat no poden comparar-se amb els del verb ibero-romànic; de més a més, ací el centre i la base no està en un verb sinó en el nom: el substantiu *run* 'lloc' a Guernesey, való *rume* 'escotilla', 'espai entre dues parets', oc. *rum* 'espai de la sentina reservat per a la càrrega', caràcter bàsic, del qual constitueix una contraprova la forma verbal amb *-n-*: *aruner* (Godefroy, Cotgrave, Moisy, Fleury), car el duplicat *aruner-arumer* és la prova més palesa que puguem desitjar que l'arrencada es troba en el substantiu *rum*: és a dir el germ. *rûm* 'espai', sigui en la seva forma anglesa o en la neerlandesa.

Estem, doncs, en presència del cas de dos parònims, de forma bastant semblant però de sentit ben diferent, que els lexicògrafs estrangers s'han obstinat a confondre. El català, on la confusió de sentits no ha arribat mai ni a insinuar-se, acaba de fornir-ne la prova. El fet que els mots *rimero* 'munt d'objectes o mercaderies' [S. XIII], i *rima* id. [fi S. XV] existeixin en cast. i no en català, fa pensar que aquests vagin contribuir a la confusió, i que en ells hi hagi ja, per la seva banda, una suma de dosètimons, la família d'*arrimar* i la de l'àr. *rizma* 'bala de mercaderies', 'feix o munt d'objectes' (d'on el cast. *RESMA* i el cat. *RAIMA*): més responsable aquest del significat i més responsable l'altre de la forma del mot.

DERIV.: *Arrim*: és mot pròpiament català en el sentit de 'balma o penya prominent que serveix de redós o sopluig', amb el qual s'usa en el Migjorn valencià: *Morro* i *Cova de l'Arrim* a la Vall de Laguar, *Penya de l'Arrim* a Fageca (1963), a diversos punts s'usa la forma acastellanada *arrimo* (*AlcM*), i sembla que també *arrimo* i *arrimêt* siguin castellanismes a Ciutadella (mossarabismes?, poc versemblant); notem en castellà que en el *Quixot* (I, xxxiii, f° 170r) sembla significar 'puntals', 'munts de terra' o cosa així, en relació amb l'ús etimològic d'*arrimar*, estudiat supra. *Arrima* (empordà, *AlcM*); 'llenca pròxima', d'on l'ús prepositiu (contracció provinent de *a arrima*) que observo en el Migjorn valencià: «la séquia va *a 'rima* (de) carretera» sento a Gandia; «hi ha un pinaret *a 'rima* carretera» i «allò està *a 'rima* via» a Gaianes (1963).

Arrimall, *rimall*, 'balma protectora': «la Coveta és un *arrimall*, no és 'cova negra'» a Tollos; «la cova dels Canallons no és més que un *rimall* de penya, com si fóra un covarxó» a Xeresa; «està sobre una riba: un *rimall*» a Potries, «allí hi ha uns *rimalls*: un peu de cingle» a Quatretondeta (1963). Amb un sentit semblant *arrimança* a la Plana i Maestrat: *Penyes de l'Arrimança* a Fondeguilla; «on hi ha pintures rupestres és a *La Coveta*, que és una *arrimança*» (balma on s'aixopluga el bestiar) a Culla; id. a La Torre d'En Besora: «la Cova del Mas de Barreda és una *arrimança*» (1961). *Arrimat*, usat quasi adverbialment, 'molt acostat': «el Canalet de Reg és *arrimat* als horts» Xeresa, «el Cano és *arrimaet* al Xúquer» Alzira (1962). *Arrimadera. Arrimadós. Arrimadura. Arrimament. Desarrimar. Arrumbar* 'arraconar' (tort. maestr.) és un castellanisme poc usat i de ben escassa extensió comarcal en català.

[1] En acceptar-la Cuervo estava sota la influència de la convicció que *rumbo*, port. *rumo*, tenia el mateix origen germànic. Però és una idea falsa, veg. *RUMB*. — [2] Potser en el fons és un biaix que ha pres això de *arrimar-se a una opinió* o *a una doctrina* el que entén ja Berceo quan escriu *adrimar seso o sapiencia*, encara que tiri cap a la idea d'"encertar' (*SMill.*, 210); en tot cas sembla que mostra consciència amb aquest prefix *ad-* que usa un derivat de *rim-* amb el prefix de matís transitiu. Cf. en la n. 8 del *DCEC* frases connexes, però que semblen deturpades pels mss. — [3] *Arrumar* i *desarrumarse* amb referència a la càrrega o estiba d'una embarcació ja són, segons Mtz. López, en el *Foro de Layron* que és de la fi del S. XIV, asturià o gallec (*BilFilUnivChile* XI, 9 i 12, s.v. *cantil*). — [4] A la costa de l'Alentejo, o a Chiloé (en el Pacífic Sud, illa de parlar ben mariner).

Arrinflar, V. *inflar* *Arrinxar*, *arrinxolar*, V. *rínxol*

Arriola, forma antiga de *Riola*, que de cap manera no pot venir del basc com diu *AlcM* (altrament bc. *arriola* no significa 'pedregar' sinó 'cabana de pedra' o més aviat 'palanca de la pedra' i la seva forma antiga seria *karriola*).

Arriot, V. *arri* *Arrís*, V. *ris* *Arrisc*, *arriscada*, *arriscadament*, *arriscadís*, *arriscar*, *arriscat*, V. *risc* *Arrissada*, *arrissador*, *arrissar*, V. *rissat* *Arristar*, mal llegit segurament per *arriscar* (risc comercial), V. *risc* *Arrítmia*, *arrítmic*, V. *ritme* *Arritranc*, *arritranca*, V. *anca* *Arrize*, *arrizòfita*, V. *arrel* *Arro*, V. *eixarreït* *Arró* 'gramínia muntanyenca' i *Arró*, V. *arròs* (nota) *Arrobament*, *arrobar*, V. *robar* i *rapar* *Arrocador*, *arrocar*, V. *roca* *Arrodellat*, *arrodir*, *arrodoladís*, *arrodolar*, V. *roda* *Arrodonida*, *arrodoniment*, *arrodonir*, *arrodonit*, V. *rodó* *Arroentar*, V. *roent* *Arrofaixar*, V. *re-faixada* (*FAIXA*) *Arrogació*, V. *rogativa* *Arrogallat*, V. *rogall* *Arrogament*, *arrogància*, *arrogant*, *arrogar*, *arrogatiu*, V. *rogativa* *Arroglar*, V. *rotllo* (*RODA*) *Arromançar*, V. *romanç* (*ROMÀ*) *Arromangall*, *arromangar*, *arromango*, V. *mànega* (*MÀ*) *Arromaticar*, V. *reuma* *Arromballat*, V. *romball* *Arrombollar*, V. *romboll*

ARRONSAR i abans RONSAR, 'replegar una cosa cap enrere', dit especialment del que es fa amb el nas, el front i altres parts altes del cos en arrufar-les, 'encongir, contraure el volum': origen incert, probablement derivat de l'àr. *râmz*, *romz*, 'signe que es fa amb la cara, guinyada, ullet', 'acció de fer senyes'; de la idea d'arrugar una part de la cara es va passar a la de 'contraure'; del mateix mot aràbic, en el sentit, que també pren, de 'expressió figurada, imatjada, allegoria' es prengué també el cast. ant. *ronce*, *roncería*, *roncear*, 'afalac' i 'evasiva', que han passat així mateix al català en les formes *ronsejar*, *fer el ronsa*, *ronseguer*. ☐ *1.ª doc.*: *ronsar*, fi S. XIII; *arronçar*, segon quart S. XV.

Ja (almenys una vegada) en Llull: «en axí com lo cuyr de la bèstia se *ronsa* e·s restreny per la calor del foc», *L. de Cont.*, 168.19; igual forma en Jacme Marc un segle més tard: «per lo gran fret qui fa ·ls nervis *ronçar*» (ed. A. Pagès, 43.84), que ell mateix recull en el seu *Dicc. de Rims*, on dóna *ronça* com a consonant d'*onça*, *girgonça*, *vergonça* (§ 151). La combinació més freqüent és amb *nas*: «Si yo hagués volguda Laquesis per muller, ja serie fet molts dies ha passats, e per ventura no m'haguéran ací *ronçat* lo nas», *Curial* (*NCl.* II, 279) i «girà·ls la sua fastijosa cara e *ronçant* un poch lo nas ---» (II, 145). Des d'aquest segle es generalitza la forma amb *arr-*: «lo rey, oýda la supplicatió e resposta feta por los consellés, començà fortment *arronçar* lo nas e metre lo peu en lo strep ---», *Fi del Comte d'Urgell* (*NCl.*, 62); també amb *u* (cf. *agrunçar* ~ *engronçar* ~ *gronxar*, *acunçar* COMPTIARE, *unça* ~ *onça*): «*arrunçà*·l nas / cabotejant, / e morrejant, / ab gran menyspreu, / donà-hi del peu: / vestir no·u vol, / diu que du dol» (JRoig, *Spill*, v. 1974), i vegeu encara alguna cita en *AlcM*, ultra la d'*arrunçar les celles* en el valencià cinccentista Beltran reportada per Sanelo (II, 5v, cf. Gulsoy).

És sabut que avui en el Princ. el mot s'usa molt amb referència a d'altres parts altes del cos, amb gran freqüència les espatlles: «ja *arronso* espatlla: atura-la / si 't plau la mà que adoro ---», Verd., *Atl.*, 73; molt sovint reflexiu «—tots ne portem una de creu —afegí *arronsant-s'hi* d'espatlles», Pons i Massaveu (*Auca de la Pepa*, 254) ,o bé transitiu: «reüllant ab marcada desconfiansa, *arronsant* les espatlles», NOller (*La Papallona*, 102), «la Queta *arronsà* prudentment les espatlles», id. (*Vilaniu*, 95); i en terra valenciana «*arrunsant* els muscles per tota contestació», MGadea (*T. del Xè* I, 227, de nou p. 289). Alguna vegada s'aplica fins i tot a membres de més avall, però això ja no és freqüent fora d'*arronsar-se el llombrígol* o el *melic* (R. Caselles, *AlcM₂*, 'agafar por'). La forma amb *u*, que ja hem vist en textos valencians antics i moderns, continua essent la pròpia de les terres més enllà de l'Ebre: *arrunsa* Pres. 3 a Tortosa (Moreira, *Folkl.*, p. 133), *arronsar-se* i *arrunsar-se* «acurrucarse» en el Baix Maestrat i la Plana (Ga. Girona), *s'arrunsa* expressant «passivitat» a Monòver (*Canyissaes*, 132).

En comarques extremes, insulars o pirinenques, apareixen accs. desviades, en part de bastant: 'ajaçar, fer ajeure' sento a Andorra: «lo rampill servix per *ar̄ọnsá* l'herba quan dallem» (Soldeu, 1952); 'fer una giragonsa, tombar, tirar cap a una altra banda' se sent de vegades per Mallorca: «ara *ər̄onsərcém* de cap ací» (Algaida, 1964); *AlcM* (§ 5) diu que a Menorca i Eivissa té el sentit de «llevar molta cosa d'enmig, cast. *arramblar*», que sembla ser una acc. nàutica (cast. *ronzar* o *arronzar*, en un sentit com el del *zafa-rancho de combate*: llevar-ho tot de coberta), i és el que deu entendre l'eivissenc Dr. I. Macabich: +«Oh el temperi de pluja, / ventant el seu raspall: / *arronsa* tot qui puja / moll amunt, moll avall» (Villangómez, *Llibre d'Eiv.*, 89). I potser, per extensió d'alguna acc. no gaire llunyana d'aquesta, s'arriba en parts de Mallorca a fer-li dir +«malferir, esfondrar» (*BDLC* III, 1906, 9), que amb un sentit així o 'colpir, aixafar' ho llegeixo en escrits d'AMAlcover, tot i que tals accs. hagin passat per ull a l'*AlcM* (cf. men. *arronsat*, § 2, ja diferent): «ab quin gust --- m'haurien *arronsat*, capxafat i fet una coca» (*BDLC* X, 1919, 332).

En parlars veïns de Catalunya, i segurament propagat des d'ací, trobem: aran. *arronsà* 'deturar' (espt. el cpt. *arronsa-bò*, l'herba dita *bove-retina* en b. ll., cast. *detiene-buey*, oc. *arresto-boeu*, *estanco-boueu*, *ARom.* XVIII, 220, veg. ací *BOLOMAGA*); continua així pels parlars comengers «*arrounça*: froncer; *arrounço*: froncis; *arrounso-boueou*: rubanier, leiche» (Dupleich, *Patois de Saint-Gaudens*), i alguns altres de gascons o occitans, fins al Bearn: Aspa i Baretons *arrounçà* «rassembler un troupeau» (Palay); alt-arag. d'Echo *arronzarse* o *ar̄onθár lo ganao* «reunirse, correr a tal punto», «zusammengeholt (das Vieh) werden» (*ZRPh.* LV, 632, 634), sobre l'etimologia del qual A. Kuhn descabdella una teoria (que deu ser la mateixa després publicada en el *FEW* X, 556), enginyosa i rebuscada però més inversemblant que convincent; que el nostre mot era ja molt usat des del període nacional en tenim prova pel fet d'haver passat com a manlleu al sicilià: *arrunchiari li spaḍḍi* «stringersi nelle spalle» (en una peça de Capuana —Catània 1895—, Mango, *Teatro Sic.*, 1961, p. 235), fon. *arrunčịári*; per a d'altres formes de Sicília i Lípari, *VKR* III, 171.

Deia jo en el *DCEC* sobre les velles etimologies: l'arxi-hipotètic AR-RE-UNC-E-ARE de Parodi (*Rom.* XVII, 53) és indefensable, però tampoc es pot creure en un derivat de l'a-al. ant. *runza* 'arruga' admès per Spitzer (*BDC* XI, 119), que prové d'un antic *HRUNKITA, car això seria creure possible a Catalunya un mot dialectal de l'alt-alemany, amb segona Lautverschiebung; el gòt. *HRUNKJAN 'arrugar' postulat per Gamillscheg (*RomG.* I, p. 379) a penes és millor, en tot cas no convenç qui sàpiga que mal testificat està aquest verb en germànic: el mateix M-Lübke, després de pensar en el germànic (per a certes formes occitanes, que en part poden ser independents de la família de les nostres), va acabar (*ZFSL* XLIV, i, p. 108) rebutjant fins per a aquestes la procedència germànica.

L'etimologia aràbiga que vaig proposar en el *DCEC* IV, 62a37ss., amb algunes reserves (acceptada en els mateixos termes en *AlcM₂*), em sembla ara més digna

encara d'acceptació: podem ja atenuar molt aquells dubtes. El mot *ramz*, també vocalitzat *rumz*, es defineix «subtile signum: quod aliquis modo occulto indicat quasi n u t u rem propinquam» (Freytag). És un mot molt antic, ja pertanyent a la llengua corànica amb el sentit d'"acte de fer l'ullet, de guinyar l'ull' («wink, zunicken», Dieterici), corresponent al verb *rámaz* 'guinyar l'ull'; però també és un mot viu actualment, com ens mostren lèxics moderns fundats en els parlars de Síria («guiñada, guiño, señal que se hace con el ojo cerrándole un poco», Cañes), d'Egipte («allusion», etc., Boqtor), del Magreb («geste, signe», Hélot), i sobretot ens consta que era corrent a l'Andalús, puix *RMa.* dóna *ramz* com a nom d'acció corresponent al verb *rámaz* «innuere manu vel capite» (p. 440) i *PAlc.* el tradueix «estilo de dezir por figura» (no completo les dades que apleguen Dozy, *Suppl.* I, *557b*, i Lane).

L'antic *ronçar* ha de ser doncs una romanització d'aquest verb aràbic, pres en el nom d'acció *ramz*, o una derivació romànica del substantiu corresponent *ramz*, i no ens podem meravellar que a gent que havia viscut tant en ambients semi-moriscos, com Jaume Roig, Ramon Llull, Beltran i fins els Marc, se'ls hagués encomanat l'ús d'aquest mot aràbic. No pot ser casual que *rumz* ~ *ramz* sigui un «nutus», una 'guinyada' i les dades més antigues que hem vist de *(ar)ronsar* es diguin tan repetidament del nas, de la pell (*cuyr*) i d'altres parts altes del cos, bones per fer senyes, i sobretot tan sovint de l'ull (Alcoatí) i de la parpella (id., *AlcM*, s. v. *arronsament*, *ronsament*), o de les celles, que justament són, per dir-ho així, l'òrgan del *nutus* o *wink* per excel·lència: així no sols en Beltran sinó en Isabel de Villena: «alterà's tot, *arrunçant* la cella», i en el *Somni de Joan Joan*: «Rahó dix, *arrunsant* les celles» (*AlcM*).

Passant ara als detalls fonètics, sens dubte la vocalització més ben testificada en àrab és *ramz* (Freytag, Dieterici, Cañes, *RMa.*, *PAlc.*), mentre que *rumz* només es troba en Belot, i citat per Freytag del Firuzabadí (fi S. XIV), que altrament la dóna en una acc. diferent; tanmateix no oblidem que el parlant aràbic, i fins el lexicògraf, posen poca atenció a la vocal, tan sovint fluctuant en àrab, i de tota manera indiferent per a la mútua intel·ligència; de més a més la influència velaritzadora del *r* feia que els cristians sentissin sovint com a *o* la *â* aràbiga: *Marrocs-Marruecos* < *Marrâkiš*, *eixarop-xarope* (= cast. *jarabe*) < *šarâb*, port. *saloio* < *ṣaḥrâ'*, i els altres casos aplegats per Steiger (*Contrib.*, pp. 307-14); i això mateix passava amb la vocal breu *a*, encara que Steiger no tracta de les vocals breus en el seu llibre, però els exs. es poden citar en orri: cat. *aladroc* < *'azráq*, *monot*, *sicló* (*BDC* XXIV, 27, 39, 50), port. *marafona*, cat. *ronsal*, *almadroc*, cast. *albuérbola* (*albórbola*), *boque*. O sigui que també partint de *ramz* arribem fàcilment a *romz*; és sabut, en efecte, que les sonores aràbigues s'ensordien sempre a Espanya quan venien a la fi del mot, per on es comprèn que tinguem sorda en el nostre *ronsar*: *PAlc.* transcriu el nostre mot com a *ramç*, plural *rumúç*.

D'altra banda si el català va rebre aquest arabisme en el seu sentit material i propi, en castellà el veiem repetir-se amb gran profusió en evolucions semàntiques figurades. Des de la fi del S. XIV i del XV hi veiem allí *ronce* «halago» i *roncero* «halagador», *roncería* 'falsedat, engany' i també «rostro halagüeño», etc. Almenys *roncer*, *-era*, és també ja antic en la nostra llengua, i en els mateixos ambients de l'Horta valenciana on el verb *arrunçar* se'ns ha fet trobadís: «aquella nit / l'espitalera, / falsa *roncera*, / ella y sa mossa, / percint e bossa, / fins al cotó / del meu gipó / me scorcollaren, / puys no y trobaren / un diner sols / ---», «dix la *roncera* / de la tornera / (volenter pica): / en casa rica / hi ha què partir, / al monestir / dau-nos / sovent», «altres *ronceres* / e regateres, / revenedores, / enganadores / de venedors / e compradors / en pes e preus / ---», JRoig (*Spill*, vv. 926, 6255, 7519). En castellà aquest altre grup està més desenrotllat i des de més antic: Nebrija tradueix *ronçero* per «blandus» i *roncería* per «blanditiae», ja sorgeix aquest en la trad. de John Gower (a. 1399, «usava de *roncería*, fasiéndose adevinador --- que con sus sotilesas engañava ---»); en la *Celestina* hi ha *ronce*, continuació directa de l'àr. *râmz*: «rufián, vellaco, --- que me traes engañada, bova, con tus ofertas vanas: con tus *ronces* e halagos hasme robado quanto tengo».

Doncs el cas és que aquesta mena de significat no està menys ben documentat des de l'àrab. A Egipte *ramz* es defineix avui com «allégorie», «figure allégorique, devise accompagnée de paroles pour exprimer une pensée, un sentiment», «emblème» (Boqtor), en el Magreb «chiffre» (Humbert), a Algèria «allusion, allégorie» (Beaussier); Freytag ja defineix «aenigma», «in arte rhetorica quod aliquis modo occulto ---»; en l'*Home i la Bèstia*, conte de les *Mil-i-una nits*, escrit a l'Iraq en el S. X; el participi passiu del nostre verb fou usat per Almacarí en la combinació *qaṣîda marmûza* «poèmes où des personnes ou des choses sont indiquées à des mots couverts», Ibn Al-Khatib anomena l'alquímia *aṣ-ṣan^{c}a al-marmûza* o sigui 'la ciència oculta, traslladada'. En fi ja hem vist que *PAlc.* dóna *rámaç* «estilo de dezir por figura» i el nostre *RMa.* com «allegoria» (pp. 108, 236, 44). Ara bé, allà on el moro o el morisc veien una al·legoria o una paràbola corànica, o en general una garladura més o menys florida per fer compendre indirectament, el cristià no hi va voler veure més que duplicitat oriental, l'engany, l'afalac, la hipocresia: el *rumz* es va convertir en *ronce*, i amb tanta més facilitat que la base semàntica ja es prestava a aqueixa interpretació malèvola en estendre's a la idea de 'fer l'ullet' o 'parlar en xifra'. El pregon fons aràbic de *ronce* i *roncería* ens el mostra flagrant JRoig en apariar amb aquest mot quelcom de tan alt com la *súnna* de l'*Alcorà* sota la idea d'"hipocresia': «(de les dones) Tota lur ç u n a, / ley, art e manya, / pràctica stranya, / h i p o c r e s i a / e *ronçeria* / te vull mostrar» (v. 769).

Altrament en castellà la família de *ronce* va rebre

un desenvolupament molt més ample: en Fr. Íñigo de Mendoza (c. 1480) apareixen tots tres mots —per cert que *ronce* excepcionalment no hi té sentit pejoratiu, i sembla conservar-hi intacte el sentit de 'allegoria': «haziendo guerra al *roncero,* / con *ronce* muy verdadero / de nuestra Virgen María», «*ronceando* a la muger, / un ángel de los caýdos / nos hizo a todos caher». Oudin (1607) definia «*ronces*: flatteries, plaisans attraits»; i sota el cat. popular *fer el ronsa* podem també entendre, una mica disfressat, el *ronce* del castellà antic com a equivalent de «*roncear*», ferse el desentès; murc. *hacer la ronza* «halagar para lograr un fin» (Ga. Soriano). És clar que *roncer(o), ronceria* i el cast. *roncear* són derivats d'aquest *ronce* primitiu. El sentit modern del cast. *roncear,* deixant de ser el que hem vist en Fray Mendoza, per tornar-se «entretener, dilatar o retardar la execución de alguna cosa por hacerla de mala gana» (*DAut.*), guanya terreny en la segona meitat del S. XVI, i és el que ja es troba en Cervantes i la *Pícara Justina*: semànticament es comprèn, perquè el *roncer(o)* fingeix que va per fer una cosa, però dóna llargues a l'afer dissimuladament.

Es va arribar després a accs. tècniques, que en part parteixen del català. Així ho crec del terme nàutic cast. *arronzar* 'llevar l'àncora', pròpiament 'arronsarla, contraure-la': «es cuando la nao se leva y suben la áncora a las mesas de guarnición» (Ga. de Palacio, *Práctica de Maniobras,* a. 1587, confirmat pels vocabularis nàutics de 1600, 1614, 1673, *DAut.* i Jal), mot la provinença catalana del qual es revela pel fet de ser estrany al francès i al portuguès; també partim de la idea de 'encongir-se' en l'altra acc. nàutica cast. *arronzar* o *ir a la ronza* «ir el buque de través o navegar de costado, o tener un gran abatimiento por cualquier causa» (dicc. nàutic de 1831), d'on el sentit del cat. *anar a l'arronça* 'a la deriva' que Ed. Fontserè recordava a Fabra c. 1925. D'ací es passa encara a *ronzar* «arrastrar sobre un plano una cosa alargada, empujándola en sentido perpendicular a su longitud» com a terme de marina aplicat al moviment de les peces d'artilleria a bord del vaixell, que des del cast. o directament del català va passar al francès *roncer,* recent, inexplicat i no recollit més que per Littré. Per a la vida posterior d'aquestes accs. en el castellà d'Amèrica i d'Astúries, veg. la nota 7 del meu article del *DCEC.* En el qual deixo certament una bella quantitat de dades i consideracions d'altres caràcters que no caldrà rependre ací (veg. encara algunes adds. en el *DECH*).

DERIV.: *A l'arronsa* (veg. supra) *o a l'arrunsa* (St. F. de Guíxols). *Arronsada. Arronsador* 'que fa escruixir' mall. (*BDLC* XIII, 202). *Arronsament* [S. XV: *arronçament de l'uyl,* S. XV, Alcoatí; *arrunçament dels nirvis,* I. de Villena]. *Arronsat. Arronsir. Arrunsó* (val.). *Desarronsar. Ronsar,* veg. supra. *Ronsa,* probablement del cast. *ronce,* veg. supra, i, alterat per infl. de *ronxar* o *ronxa*: *ronxes* 'romanços' mall.; *ronxetes. Rosadura* [S. XV]. *Ronsament* [S. XV]. *Ronseguer* [NOller, *AlcM*; «a l'altre costat de la placeta es llevaren de sobte uns càntics solemnials i *ronseguers,* que muntaven en l'aire verticalment com el fum de la casa pagesa, cap al vespre d'un dia d'estiu», PCoromines, *Silèn, O. C.,* 14.20], format potser segons el model de *rosseguera*; +*ronsegueria* [PCoromines]. *Ronsejar* [1803, Belv., *ronce-* «aegre quidquid agere»; Guimerà, *AlcM*; «la descalçava *ronsejant,* com si la feina li absorbís l'atenció, embolcant-se en hipòcrita humilitat ---», PCoromines, *Silèn* VI, *O. C.,* 36*b*38; «uns quants dropos que *ronsejaven* embolicats amb la manta, volent-hi descansar mitja horeta més», id., *Presons* I, *O. C.,* 852*b*1]; *ronsejador, ronsejaire, ronsejament. Ronser* (veg. supra); *ronsera,* peix, *DTo.*; *ronseria* [*Spill,* supra]. *Ronsillar* [1635]. *Ronsonejar, ronsoner, ronsoneria,* segons el model de *cançoner, cançonejar.*

Arronyacat, V. *renoc* (amb la *ny* de *anyoc, manyoc*) *Arronyar,* V. *ronyar* (*RODÓ*) *Arronyonar,* V. *ronyó.*

ARROP, 'xarop de most espesseït, amb bocins de fruita', de l'àr. *rubb* 'suc de fruita cuit fins que queda espès'. ☐ *1.ª doc.*: 1372, JMarc, *Dicc. de Rims*; c. 1390, en el *Torcimany* d'Aversó, *arrop* i *arrops,* amb els rims en *o* oberta (junt amb *xarop,* etc.), §§ 1467.3, 1565.3.

Un parell de testimonis del S. XV en *AlcM*; «sappa, melatium», OPou, *ThPu.,* 22. La cançó de les dones contrabandistes: «'nem pel món captant la vida, / també venem *arrop,* ayguardent y malvasia», Milà F., *Romllo.,* 129.8. «Algun fill de Benigani, carregat d'orcetes plenes d'*arròp* o confitura, que dihuen en la capital», MGadea, *T. del Xè* I, 15. Port. *arrôbe,* cast. *arrope*; hisp.-àr. *rubb, arrob, arrobe* en les Leyes de Moros i *Çunna de Segovia,* Ss. XIV-XV (*MemHiEsp.* V, 427); Dozy, *Gloss.,* 204; Eguílaz, 290. En castellà: «*arrope de mosto cozido*: sapa, hepsema syricum», Nebrija; «al *arrope* llamará 'crepúsculo de dulce' o 'abrigue sabroso': que *arrope* y *abrigue* todo es uno», Quevedo, *La Culta Latiniparla, ClC* IV, 160. *Rob* o *rop* és rebut per via sàvia, com a terme farmacèutic.

DERIV.: *Arropada. Arropar*; *arropat*; *arroper*; *arropera*; a Vilanova d'Alcolea (maestr.) els diuen *arroperos* als qui confiten arrop (1961).

Arropenjar, V. *penjar* *Arroper, -era,* V. *arrop* *Arroplegar,* V. *plegar* (corregir en *assimilació* l'err. tip. *dissimilació* en *AlcM*)

ARRÒS, de l'àr. *ar-ruzz* 'l'arròs', mot d'origen estranger en àrab (potser provinent, en última instància, de la Índia). ☐ *1.ª doc.*: doc. de 1262.

En uns comptes de Pere el Gran, infant: «6 d<iners d'>*arròs*» (F. Soldevila, *Pere II* III, 433). Llavors aquest arabisme (que en castellà també apareix a mj. S. XIII) no devia ser encara d'ús general; si bé el veig ja dos cops en un doc. de Cotlliure de 1317 (*RLR* XXXI, 75) i en els *Costums de Tortosa.* Però la forma *ris,* més general en les llengües europees, apareix encara en: «mantega o bori --- *riz* e amenles»,

«mentega, *ris*, amelles --- aymina de notz, amenlós ---», docs. rossellonesos de 1284 i 1395 (*RLR* IV, 375; V, 88); i en la Tarifa dels Corredors de Barcelona de 1271: «un faix de deu cuirs de bous, 4 drs. de corredures ---; it. carga de *ris*, 3 drs. de corr. ---; it. carga d'amenlons, 4 drs. de corr. ---» (*EntreDLle.* I, 156.30). *Ris* és també la forma general en oc. ant. i modern; Neuvonen, 164-5, fa observar la data tardana de la forma arabitzant amb *ó* en totes tres llengües ibero-romàniques, raó que fa pensar que l'arabisme degué superposar-se a un estrat més antic amb *y*, d'origen grec, tenint en compte que ja consta el conreu de l'arròs en terres ibèriques abans de la invasió musulmana, almenys en el SE. peninsular i des del S. VII, però s'hi degué generalitzar més tardanament i la forma provinent de l'àrab de les terres nilòtiques va superposar-se aleshores a l'anterior. En canvi l'oc. ant. i mod. *ris*, it. *riso*, fr. *ris*, germ. occid. *rîs* (angl. *rice*, al. *reis*) vénen del gr. *ὀρύζα*, *ὄρυζον*, que ve indirectament de la Índia. En àrab hi ha gran nombre de variants, moltes d'elles antigues i en part testificades a Espanya mateix (Dozy, *Suppl.* I, 18*a*; *Gloss.*, 204; *RMa.*, 109, 562), sobre les quals dono detalls i faig altres consideracions en el *DECH* i *DCEC* I, 287-8 (que s'hi poden veure directament): totes plegades semblen assegurar que en àrab és també importat, potser d'una font molt veïna a la hindú d'on parteix la grega; de tota manera és probable que a la Península el pes decisiu hagi vingut del nostre Migjorn, donada la gran importància dels arrossars valencians; en les formes europees el masculí pot ser degut al model de GRANUM (Jud, *ASNSL* CXXIV, 404) al costat del plural-col·lectiu GRANA (i potser *l'*oris(o) > lo ris(o)*).[1]

Sentits secundaris: *s'arròs* 'granet que fa la terra que entra en la sitja de fer carbó' mall. (Bunyola, 1963); *arròs de pardal* 'crespinell' (Serradell, *Sota terra del Club Muntanyenc*); *+arrosser* 'estepa blanca', que fa una flor de morat clar, val. (Serra de Calderona, 1932).

D'*arròs* s'han de separar del tot dos homònims antics *arrós*, *-òs*, 'rosada' (veg. *ROSADA*), que és més aviat *ros*; i *ros de bóta* o *de vi*, 'crosta de tàrtar que queda adherida a les bótes de vi', per més que aquest prengui en mall. i men. la forma *arròs*, i *AlcM* a tort el confongui en el mateix article amb el nostre mot: *arròs* §§ 3 i 4, *ros* II, § 2 [ja Febrer-Cardona: «arròs de bóta: tártaro, tartre»]. Aquest és un germanisme, que en oc. ant. apareix com a *rausa* «lie, tartre», ja repetidament a l'època trobadoresca i avui (*Rayn.* V, 50); *PSW*, V, 53-54, s. v. *rauza* II, cf. *rauzier*, *rauzar*, *rauzir*): es tracta de gòt. *HRAUSA equivalent de l'alt al. ant. *(h)roso*, *(h)rosa*, 'crosta', 'glaç', equivalent germànic del ll. *crusta*, de la família de l'irl. ant. *crūaid* 'dur, ferm', gal·lo-ll. CRŌDIOS (veg. *CROI*, i les notes sobre el cast.-port. ant. *croyo*, en el *L. de Buen Amor* i *DECH*), ll. *cruor*, etc.: Pok., *IEW*, 622.9; *REW*, 7097; Diez, *Wb.*, 665; Brüch, *ZRPh.* XXXV, 336. *AlcM* documenta *ros de bótes* en els *Costums de Tortosa* i en la Menescalia de Díeç, *ros de bóta* ja en la Lleuda de Cotlliure de 1249, *ros de vexell* en una altra lleuda, de 1252. Crec tenir-ne més doc., si bé aquesta nota, en qualitat d'apèndix del present article, és ja suficient.

DERIV.: *Arrossada. Arrossaire. Arrossal* adj. 'que fa arròs, plantat d'arròs' val.: «l'assegador ve de Gandia a Cullera entre terres *arrossals* i terres marines», Xeraco, 1962; d'on el col·lectiu *arrossal* val., molt corrent a Xeraco mateix (*L'Arrossal* nom de conjunt d'una gran secció del terme, també d'altres partides, *l'Arrossal de l'Alter*, etc., 1962), *la Terra dels Arrossals* a Riba-roja de Túria (06' × 33'), on els dictadors van prohibir de collir arròs, i en general forma predominant en el val. central, però no estranya a d'altres zones (Torroella de Montgrí, 1958); però *arrossar* en alguna altra zona valenciana (Estubeny, Sallent de Xàtiva, 1962), i a l'Empordà es deia i diu més aviat *Els Arrossos*: «en quant al terreno de Albons és --- malsà en temps de *arrosos* per la putrefacció de les aigües embassades en lo estiu» (Maldà, *Excursions*, p. 128; dit també dels llocs).

[1] Per més que es tracti així mateix d'una gramínia (segons Rohlfs, *Le Gc₂*, § 19, p. 102, la *Festuca Eskia*), que creix a l'alta muntanya, no tindrà res a veure amb *arròs* el gascó *arroû*, que Rohlfs registra a la Vall d'Arrens (Lavedà). Jo ho he sentit en alguna alta vall pallaresa (Àneu o Boí?), i em sembla que no és ben bé el gíspet o gispet, amb el qual l'identifica. Cert que és punxenta com diu Rohlfs i això és el que recordo; crec recordar una variant *orró* en algun poble català, i no fóra estrany que sigui simplement HORROR, -ORIS, abstracte de HORRIDUS 'eriçat, punxent'. Pel que fa al poblet aranès d'*Arró*, damunt les Bordes, va desorientat l'*AlcM* en cercar-hi un antropònim antic ARRONE, car antigament apareix com a *Arror* (o *Error*) amb *-r*, i com que no és gaire lluny a l'esq. pujant per la carretera principal de la vall, i fins s'hi pot passar, si es vol, seguint-la, si no hi ha pressa, deu ser simplement ERROR 'marrada'.

Arrosar, *arrosador*, *arrosament*, V. *rosada* (*ROS*) *Arroscament*, *arroscar*, V. *rosca* *Arrosegallar*, V. *rosegar* *Arrossada*, *arrossal*, *arrossar*, V. *arròs* *Arrossat*, V. *rossí* *Arrossegar*, *arrossegall*, *arrosegós*, *arrosseguívol*, V. *rossegar* *Arrossellar*, cast., alteració de *resollar* (*DCEC* IV, 279*b*16-48) *Arrossenc*, *arrosser*, V. *arròs* *Arrossinar*, *arrossinat*, *arrossinament*, V. *rossí* *Arrossolar*, V. *rossegar*, *rossolar* *Arrostollar*, V. *rostoll* *Arrotllar*, *arrotllonat*, V. *roda* *Arrova*, V. *rova* *Arrovinar*, V. *ruïna* *Arrua*, *arruament*, *arruar*, V. *ruga* *Arrublit*, V. *reblir* *Arrucar*, *arrucat*, V. *ruc* *Arruelo*, del cast. antiq. *herreruelo*, *fe-*, d'origen mossàrab (*DCEC* II, 512*a*36) *Arruf*, *arrufada*, *arrufadís*, V. *rufar* *Arrufaldar*, tret de *falda* sota la influència d'*arremangar* (*arromanga*) i *arrufar* *Arrufall*, *arrufament*, *arrufar*, *arrufinyar*, *+arrufiar*, *arrufir*, *arrufit*, *arrufó*, V. *rufar* (*rufa*, *rufada*) *Arruga*, *arrugar*, *arrugat*, V. *ruga* *Arruïnar*, *arruïnat*, V. *ruïna* *Arruix*, 'acte d'arruixar' 'líquid que s'obté

de les bresques', V. *ruixar* *Arruix*, interj., V. *abuixar* *Arruixada, arruixador, arruixadora*, V. *ruixar* *Arruixament* 'acte d'arruixar', V. *ruixar*; 'ímpetu, embranzida', V. *rauxa* *Arruixamosques*, V. *abuixar* *Arruixar* 'remullar amb gotes', V. *ruixar*; 'esquivar, engegar', V. *abuixar* *Arruixat* 'exaltat, impulsiu', V. *rauxa* *Arruixó*, V. *ruixar*

Arrullar, en el sentit de 'parrupejar (enamorar-se els coloms)' o 'amoixar, gronxar', és mot valencià acastellanat, per al qual veg. *DCEC* I, 288; en el sentit de 'llançar avall, estimbar' és merament comarcal dels nostres Pirineus centrals (des de Ribagorça a Cerdanya) i valencià en el S. XV, d'un altre origen, *ROTULARE 'fer rodolar' (= cast. *arrojar*), del qual tracto amplament en *DCEC* I, 285-6.[1]

[1] Una variant fonètico-semàntica d'aquest, part amb *-ll-*, part amb *-l-*, se sent en algunes localitats del Migjorn valencià, per a 'enrotllar, plegar trenant' o bé 'enrotllar torcent': «fan llata d'espart amb l'ullol del margalló (o palma alta al mig) en 5 malles, *arrullant-lo*», Simat de Valldigna, 1962; «és lo que dia el onque Seferino: —As vent-i-cinc anys *arrulava* yo una pipa en el dit», *Canyissaes*, 82.

Arrumar, V. *eixàrreir* (de *arro, àrreu*, encreuat amb *socarrum, socarrimar*) *Arrumbar*, V. *arrimar* i *rumb* *Arrunar*, V. *runa* *Arrunsa, arrunsar*, V. *arronsar* *Arruó, arruós*, V. *ruga*

Arrupar i *arrutar* 'empènyer per ajudar a pujar', Urgell, semblen resultar d'una combinació de *a-re-upar* (*aupar*, derivat de la interj. *upa!*)[1] amb *a-re-urtar* (val. *aürtar-se el cavall* 'dreçar-se, empinar-se', *AlcM*, § 2*a*).

[1] *Aupar* en el sentit de l'urgellenc *arrupar* en val. i en un escriptor del Camp de Tarr., *AlcM*, i sobretot veg. *DCEC*, *aupar*, s. v. *upa*.

ARRUPIR, 'arronsar, arraulir, agemolir', mot modern i propi només dels parlars de Terra Ferma, degut probablement a un encreuament de dos o més dels sinònims coexistents i més antics, que s'usen amb sentit quasi igual: *arronsar* i *ajupir* (o *arraulir* i *acrupir*), i que en alguns llocs han significat precisament el mateix. ☐ *1.ª doc.*: c. l'any 1800.

«Lo pedestral d'aquell altar major és de marbre molt primorós, amb la acció al viu de uns com Atlantes que lo aguantan al coll boi *arrupits*», B. de Maldà, *Excursions*, p. 92; «*Arrupirse*: ovillarse, recogerse, encogerse, acorrucarse; *se conglomerare*; *arrupit*: ovillado» a. 1803, Belv. Quan va caure la 1.ª constitució l'any 1823, els «Negres» (absolutistes) cantaven: «Los Dolents, al temps passat / moíen gran cagaixa / y ara van tots acotats / ab la vista baixa: / veureu que fan uns ullets / lo mateix que los porquets, / portant, tots *arrupidets*, / las mans a la faixa» (Milà i F., *Romllo.*, 190; Careta V., *Dicc. Barbr.*, p. 145). Sembla que no s'usa enlloc de Mallorca, i no el recullen com a mallorquí *Fig.*, *Amen.* ni *AlcM*; no obstant va usar-lo Marian Aguiló en una poesia primerenca: «la hivernada, amb sa blanca cabellera / que esfulla els arbres i *arrupeix* els cors», que Llompart, *Ant. Poèt.*, 118, data de 1848; Ag. era ben jove encara, llavors, però ja feia quatre anys que havia anat a Barcelona, i és possible que ja s'hi hagués assimilat el mot; i com a menorquí almenys el dóna Febrer-Cardona: «*arrupid*: ovillado, tapi, conglomeratus» i «*arrupirse*: conglomerari».

De tota manera en el Principat es troba des dels vells escriptors renaixentistes: «fa 'l darrer plò ab ses belles Hespèrides, que moren, / com dits d'una mà balba, dessota 'l taronger / *arrupides* ---», *Atl.* (V, 107), o en prosistes com Pons i Massaveu —«*arrupit* En Perot, fins l'alenar se retenia», *Trascant p. l. S.*, 18— o JRuyra («*arrupidet*, segut a l'acera», *La Parada*, 24). El fet és que és d'ús general en el dialecte central. A diferència del quasi sinònim *ajupir* que, donant proves d'antiguitat, fa el present *ajup*, el d'aquest és *arrupeix*.[1] La zona d'ús del mot continua cap al Migdia: «no 'n resarà poques d'oracions, *arrupideta* a la vora de la llar», en el tortosí Vergés i Paulí (*Espurnes* V, 75).

En terra valenciana ho trobem generalment amb *o* (és sabut que en els verbs en *-ir* la distinció entre la *o* i la *u*, que no té cap fermesa a Mallorca ni a la Cat. occidental, en valencià en té ben poca): maestr. «*arropir* els muscles: encullir-se de muscles; *arropir* les cames: recullir-les cap a si; *arropir-se*: arrunsar-se, arrufar-se», Ga. Girona; Renat (*El Camí*, 14-IV-1934) i EValor fan constar que en valencià és *arropir*; a Callosa d'En Sarrià Salvà recull la dita «estar com un poll *arropit*» (II, 122). I *arropit* «abatido por falta de salud» figura no sols en el Dicc. de Lamarca i els posteriors, sinó ja en Sanelo: «*arropit*: enfermizo» (I, 32v2) i «polluelo de gallina enfermo, que trae las alas caídas se dice *gramanto*; *alicaigut*; *arropit*» (I, 26v1); a propòsit del qual cita Gulsoy «sols el Retor, mig *arropit* y més mort que viu, callava» en Martínez i Martínez (*Coses de la meua terra*) i «parexia ya un vell de tan acabat qu'estava: al vórelo tan *arropit* y en lo cap cacho» en MGadea (*Pitos y Flautes*), en el qual llegim també «les aus --- de corral, que sempre estan fent eixe cant monòton de *clòc, clòc, píu, píu*, per tindre algun malaltia que les obliga a anar *arropides*, en les ales caygudes» (*T. del Xè*, II, 32). En fi ha passat al xurro de la zona sogorbina, on per cert té vocal *u*: Titaguas *arrupido* «encogido» (Torres Fornés, 194).

Pel Nord ultrapassa poc o molt els límits de la llengua, des del Mediterrani fins al gascó: Bize (districte de Narbona) *arroupit* «pelotonné de froid» (*Folklore-Aude* 1938, 190-191); Atsat (Alt Aude) *s'ar̄ūpí* «se raccourcir» (punt 793 de l'*ALF, Suppl.* I). El que trobem més a l'O. va essent menys clar, i l'única cosa que podem assegurar és que hi ha coses més o menys emparentades fins al gascó central i dels Alts Pirineus.

Almenys l'aranès *ar̄ūpa* 'arruga' és un mot ben viu i usat a tota la vall, de dalt a baix, particularment una 'arruga en el front' (Cor., *VocAr.*); d'allí cap al Nord és més aviat el verb en *-à*, amb aquest sentit: a St. Gaudens *arrupad* «ridé», *arrupà-s* «se rider» (Du-

pleich), a Labastide-de-Serou (Arieja) *rupado* «ridée» (*B. dera Mount.* XXIX, 104) i alguna cosa d'això deu arribar fins a Tolosa o a prop, car el *TdF* dóna *rupo* «ride» com de Tolosa mateix;[2] i el verb *arrupà les pots* és 'fer morros' a Savinhac del Gers (c. de Lombez, *B. dera Mount.* IX, 219); deu continuar havent-hi formes semblants en els Alts Pirineus, potser ja no en el Bearn, si bé per desgràcia aquests mots no van ser recollits per Lespy-Raymond.[3]

El mot per a 'arruga' no és solament gascó, sinó també d'alguns parlars de cap al Roine i els Alps, si bé amb aparicions intermitents i més aviat escasses: llgd. *rupà* «rider, hérisser» segons el dicc. de Sauvages, però ací no devem haver de pendre'l, com de costum, per testimoni dels parlars del Gard, car vista la frase que hi afegeix, això deu ser de Tolosa: «açò fa *rupà le pel del cap*».[4] En tot cas reapareix en alguns punts del Piemont *rüpia* 'arruga', Val-Anzasca *rüpi* m. pl. 'arrugues' (que ha de venir d'un singular *rúpio*),[5] i si a Alessandria 'arruga' es pronuncia *ripia* és perquè en aquest parlar *ü* es torna *i* en aquesta combinació.[6]

¿Gosaríem pendre peu d'aquesta amplitud, bastant laxa, de formes dialectals, per pensar en un origen pre-romà? Hi ha un grup de mots balto-eslaus que s'hi acosten: rs. *rupá* 'maldecap, aflicció', pol. *rupić się* 'preocupar-se', lit. *rūpėti* 'recar, preocupar', *rūpùs* 'encaparrat, groller, barroer', *pa-rúpiti* 'preocupar', lit. or. *raupaĩ* pl. 'pàpules o butllofes de verola o xarampió', letó *raupa* 'pell de gallina' (Pok., *IEW*, 870.30ss.; Voelkel, *Lit. Lesebuch*, gloss. i p. 63.15). Però la parentela indoeuropea d'això és escassa i fins dubtosa (sembla que fins en eslau és poc antic, en tot cas poc estès; ni tan sols està descartat que sigui un manlleu fet al bàltic pel russo-polonès: el parentiu amb el ll. *rupes* 'roca' és ben insegur).

Hi ha un nom de persona en una inscripció gàl·lica *Ad-ruppo*, però enterament isolat i molt dubtós que sigui cèltic (K. Horst Schmidt, *Die Kompos. in Gall. PNN.*, p. 262); en tot cas ignorem què podria significar, i si fos cèltic la *-p-* quasi impediria tot enllaç amb allò. Els fets no animen des del costat no romànic, i encara animen menys els catalano-occitans: ni la data i limitació del verb català, ni la mena de significat que té, ni l'escassa i intermitent representació en parlars no catalans, no són favorables a un origen pre-romà. Em decanto, doncs, a descartar decididament aquesta i tota recerca indoeuropea i en general pre-romana en aquest mot, com sigui que l'element fonètic comú *rup-* és breu i adotzenat i la idea d''arruga, arronsament' no és de les més adequades per cercar-hi supervivències d'edats remotes; altrament no hi ha coincidència semàntica remarcable amb el català, només amb el substantiu occità: sols amb aquest es veuria alguna probabilitat de revisió futura en cas de trobar-se importants fets nous.[7]

Sense oblidar, doncs, els mots occitans examinats (almenys pel que fa a la probabilitat d'un enllaç parcial, amb contaminació d'altres grups), sembla que és prudent d'atenir-se primordialment només al mot català. Si un verb pertany a tal compartiment semàntic, sorgeix solament cap a l'any 1800 i no ha deixat cap o gaire rastre a les Illes,[8] mostra condicions que es presten a una creació tardana. Més que més havent-hi un grup de parelles de sinònims que coincideixen molt considerablement amb la forma del nostre, i que tots el superen en antiguitat i arrelament.

Igual terminació i un sentit força semblant en *ajupir*, però aquest té data anterior, és verb no incoatiu (*ajup*), s'usa a les Illes, té al costat seu l'adjectiu *jup*, i el seu contingut semàntic té un matís menys afectiu, més bàsic en les idees. Tenim la seva inicial en *arronsar* i en *arraulir*,[9] un i altre, verbs d'existència més robusta: aquell documentat en clàssics des del temps de Llull, aquest amb etimologia evident i prolongat clarament i amb gran extensió en terres d'oc. Basta admetre un encreuament de qualsevol d'aquest dos amb *ajupir* per tenir una explicació raonable.

Per si tot això fos poc, encara n'hi ha un altre, amb la terminació de *ajupir* i *arrupir*: fr. *s'accroupir* 'ajupir-se, arrupir-se', oc. ant. *cropir* «s'accroupir», cat. preliterari *cropir*, *cru-* (en noms de lloc molt antics com *Sal-i-crup* 'salta i ajup-te'),[10] cf. *acropischa*, *acrupe*, *acrupi*, en el *Torcimany* de L. d'Aversó (c. 1390, §§ 187.26, 788.3, 1108.2): algunes de les formes d'aquest verb han sofert molt lleus i explicables pertorbacions fonètiques, però això no dissimula l'ampla i antiga extensió que havia tingut en català mateix: Boí *acorrupir-se* 'encongir-se (una planta per la humitat)' (1970, justament el matís d'*arrupir-se*), Benasc *acurrupir* «encoger» (*ista tela s'ha acurrupiu molto*, Ferraz, p. 18), mall. *agrupir-se* 'asseure's damunt els talons' (que *AlcM* recull a Orient), alt-aran. *agrupí-se* 'ajupir-se' (a Gessa, *VocAr.*, p. 2), Tarn-e-Garona *s'agrupì* «sich zusammenrollen» (a Castelsagrat, *VKR* VI, 55), prov. *s'agroupì* (i llgd. *s'acroupì* «s'accroupir», *TdF*), landès orient. *acroupì* (Millardet, *Atlas*, núm. 3), gascó *agourrupì-se* o *agrupì-s* (Palay).

DERIV.: *Arrupit* (supra). *Arrupiment.*

[1] El *DFa.* porta la frase «els ocells de nit s'*arrupeixen*». No en parla a les gramàtiques, més que en la pòstuma, de 1944-48, on dóna *arrupeix*, etc. com la forma usada; és veritat que afegeix que *arrup* és també possible, però que la cosa corrent és *arrupeix*. He de declarar que jo no he sentit ni llegit mai *arrup*. — [2] Com a variant de *rufo*. No ho porta el *Ditcioun*ari *Moundì*, però Doujat hi diu que hi ha el verb *rupà* «rider» si bé Visner creu que «n'est guère usité: c'est une variante de *rufà*». — [3] En tot cas, doncs, no són pròpiament bearnesos. És difícil fiar-se de la recopilació de Palay, tan rica (i més vasta geogràficament) però tan plena de coses interpretades, poc controlades i confuses: llibre útil sovint, sovint lamentable. Hi consta de tota manera que *arrupà-s* s'usa en el Lavedà, per desgràcia hi fa unes identificacions amb *chourrupà* 'xarrupar' i *arrucà's* «se replier à la façon de la chenille» que ho espatllen tot, per més que es dedueixi que uns o altres d'aquests mots signifiquen «se blottir, s'accroupir» i «se rider» (I, 84*a*, 84*b*). Almenys consta pel suplement (II, 477, 647) que

arrupit és «comme *arrupat*, ridé» i *rupì-s* «comme *arrupà-s*: se rider» i (I, 84) que *arrupe* és «ride». On? Potser en el Lavedà? — [4] Com que l'article *le* (en lloc de *lou*) és propi de la regió tolosana, fa l'efecte que ací tenim la frase del tolosà Goudoulì que va recollir el seu glossador Doujat, com hem vist abans. Com que Visner diu que a penes s'usa ja, i Sauvages sembla citar-ho de Goudoulì que visqué cent anys abans que ell (c. 1600), i fou poeta molt llegit, fa l'efecte que es deu tractar d'un mot que aviat es va antiquar a Tolosa però cridava l'atenció. — [5] *ARom.* XIII, 189, car altrament una *-i* hauria caigut en aquest dialecte, però cf. *presepi* = it. *presepio*, *-epe*; *propi* 'davvero' < it. *proprio*, ib., p. 152. — [6] Cf. Bertoni, *L'Italia Dialettale*, p. 66. Evitem, doncs, de caure en el parany que aquestes coincidències van posar a Schuchardt, *Rom. Etym.* I, 25-27, fent-lo combinar això amb el port. *arripiar* 'fer posar els pèls de punt', 'donar calfred', que ve de HORRIPILARE, mera casualitat enganyosa com veu qui conegui la fonètica de les dues llengües. Schuchardt hi afegeix un piem. *rüpì* 'arrugar', del qual, tenint en compte aquest esgarriament, ja no goso fiar-me gaire. — [7] Pitjor encara insistir en l'origen germànic en què s'havia pensat i que jo mateix no descartava en *VocAr.*, en relació amb *REW*, 7338 o 7059. Mots exclusius de l'alt-alemany (i amb *-f-*, no *-p-*) no tenen cap probabilitat d'haver deixat prole en els Pirineus. — [8] No hi hem de confondre el nom de moixó *ropit* o *rupit* (Spitzer, *Lex. a. d. K.*; *BDC* IX, 78) = cast. *pitirrojo*, ll. zool. *Erythacos rubecula*, que és també del Princ., i ve de RUBI-PECTUS 'pit-roig', per més que essent un moixó molt petit hagi pres a les Balears, segons *AlcM*, el senti de 'persona magra i escarransida'. Pel que fa al nom del poble de *Rupit* a les Guilleries i *Creu de Rupit*, collada entre Arenys de Munt i Canyamars, així com *Rupidera* antic poble del Rosselló (avui despoblat), com ho mostra amb estranya evidència la naturalesa mateixa del poble de Rupit (on «no s'entra per terra, per aigua ni per aire»: tot és cinglera i llosar!) sembla ser VILLA RŪPĒTĪ amb metafonia 'poble del roquisser', per més que la -P- sigui de mal explicar (infl. del veí *Pruit* PRODĬTUS?, de *am-pit* o *re-pit* 'pujada'? Del mateix RUBI-PECTUS o el nostre *arrupir*? Infl. notarial?). — [9] S'ha suggerit *arrufar* (*AlcM*): aquest és menys probable, 1.r perquè en el sentit semblant al de *arrupir* és només balear, que és justament allò que *arrupir*, *-it* no és; 2.n perquè és un mot molt més recent que *arronsar* i fins que *arraulir* i d'etimologia tèrbola; 3.r mot poc vivaç, i d'ús més limitat en cat. central, que és el domini més propi d'*arrupit*. — [10] El topònim *Salicrup* es repeteix com a nom de tres llocs relativament importants del domini cat. or. (Baix Penedès, etc.) on hi ha petits cingles o alts marges: hi està documentat des d'antic, coincident amb un oc. *Salacrou(p)* (< *Sal-e-croup*) i vol dir 'salta el marge arrupint-se' (com es fa per atenuar el cop de la caiguda). El verb també va existir (avui petrificat i alterat) en el nom dels pobles *Gratallops* i *Cantallops*, que la documentació anomena repetidament (i en docs. ben antics) *Crupi-lupos*: eren, doncs, localitats conegudes per haver tingut el terme infestat de llops, que s'hi arronsaven («acrupien») en cataus o hi udolaven: per això el nom va vacillar entre *Crupi-lupos* i GLATI-LUPOS 'glapiu, llops', denominacions concurrents que encreuant-se (i amb etimologia popular *cantar*, *gratar*) donaren la forma moderna dels dos noms. Com es veu, doncs, el verb *(a)cropir* degué tenir en català important existència pre-literària, jutjant per la toponímia, i després es va perdre entre nosaltres.

Arrutar, V. *arrupar* *Arrutllar*, V. *arrullar*

+ARRUTX, 'puntà de la perxa del barquer', mot comarcal del mateix origen que el cast. *azuche* 'punta de ferro del pal que es clava a terra per assegurar uns fonaments', que ve de l'àr. *zuǧǧ* 'ferro del capdavall de la llança usat per clavar-la a la terra', si bé alterat fonèticament en català: hi ha un homònim *arrutx*, *arrutxat*, 'arruïnat, espatllat', potser d'origen diferent, però que en tot cas pot haver tingut intervenció en el canvi d'*azutx* en *arrutx*. □ *1.a doc.*: 1935; en el segon significat, 1891, MGadea.

És la punta de ferro que té la perxa (cast. *bichero*) amb què els barquers i traginers de l'Ebre dirigeixen la barca; és el que deien a Flix quan jo corria per aquelles terres el 1935 (no figura en les fonts lexicogràfiques). La cosa és quasi la mateixa que designa el terme tècnic castellà *azuche* «punta de hierro del pilote o palo que se clava en el suelo para asegurar los fundamentos de un edificio», registrat primerament en el *Diccionario de Arquitectura Civil* de Benet Baíls (eds. 1772, 1802), després en el *Dicc. de Cubanismos* de Pichardo (1831) i admès pel *DAcEsp.* en les eds. del S. XX. Es veu clara l'etimologia aràbiga d'aquest: *zuǧǧ*, mot de l'àrab, ja clàssic, per al ferro del capdavall de la llança (també allí per al ferro de fletxa).[1] Figura en tots els diccs. clàssics d'Orient, Djauharí (fi S. X), Zamaḫšarí (c. 1115), Fayyumí (1334), Firuzabadí (fi S. XIV): «the iron of the lower extremitiy of a spear, i. e. the iron of a spear with which the spear is stuck into the ground» (Lane, 1215).

El mot pertany a l'arrel aràbiga, molt desenvolupada, *z-ǧ-ǧ* 'donar un cop amb la llança, amb el puny, tirar fletxes', i Lane creu que el sentit bàsic semític del mot seria «the pointed iron foot or heel or shoe of a spear» i de fet en altres vells autors orientals designa 'la punta del colze' i el nostre *RMa.* el coneix encara en el sentit de 'puny' i el verb *zaǧǧ* 'donar cops de puny': si bé avui s'ha antiquat en general en el Magreb (veg., però, accs. aplicades en Dozy, *Suppl.* I, 581*a*) encara l'hi usen, segons Beaussier, els vells àrabs de l'interior algerià en el sentit de «pousser avec l'épaule, pousser» (amb algun derivat).

Hi ha, però, és clar, alguna relació, en la nostra llengua, amb el val. vulgar *arruig* «arruinado» (MGa-

dea, *Dicc.*, 1891), «eixa ermita de Sen Jòrdi, / qu'està a la vòra del Puig, / senyala el moment precís / en qu'el mòro fon *arruig*, / y aturdit y ple de pòr, / s'entregà als victoriosos / cristians ---» (*T. del Xè*, 46); més sovint es troba *arrutxat* 'abatut, arruïnat de salut', maestr. (*AlcM*); però també a l'extrem Sud «*arrutxat*: pérdida o ruina», *arrutxar* «dempués se queda la rifa, en el cebo de un ploró (?) gran, que no toca may, pa *arruchate* es galls» <o sigui 'abatre't les ínfules'> (*Canyissaes*, 132, 96), i *AlcM* registra també *arrutx*, *-txa*, a Elx, i *a rutxe* a Benassal. Ara bé, això existeix vulgarment en terres castellanes, almenys del Sud: *quedar arruche* «quedar sin dinero, arruinado», emprat a Extremadura (*BRAE* IV, 1918, 102), a Andalusia (AlcVenceslada, c. 1930) i segons el *DAcEsp.* (S. XX), a Granada, Rioja i Valladolid. Com que a Múrcia en certs jocs de cartes es diu que el que perd *quedó ruche*, això fa pensar que el sentit primitiu sigui el d'un altre mot cast. dial. i vulgar *ruche* 'ruc' «burro», que és aragonès, murcià i andalús, mot afectiu de doc. recent i d'origen ben dubtós: veg. diverses conjectures en *DCEC* IV, 77*b* (una de les ben dubtoses és que això tingui relació amb el nostre *ruc*, mot molt més antic i general, però també d'origen dubtós).

No havent-hi conclusions clares sobre l'origen d'aquests mots castellans, no podem estar ben segurs de si en valencià el mot és manlleu del castellà local —en seria indici l'existència de la variant *rutxe*, que és no sols de Benassal sinó admesa com a variant en el Dicc. de MGadea— o bé formació afí i paral·lela; i encara quedem més en dubte respecte de l'origen últim del mot i de la *rr* de *arrutx* 'arruïnat' i la de 'punta de perxa'.

Fins i tot fóra concebible que tot plegat partís de l'arabisme, aplicat en una accepció figurada: el paper d'aquest ferret enterrat en el sòl o posat de cap per avall seria prou humil per a això. O bé, partint de la idea de 'copejar amb el puny o amb una arma' d'on 'aterrar, arruïnar'.

Canvi fonètic *azutx* > *arutx* i atracció als infinits arabismes en *rr*? no fóra una idea estirada pels cabells; molt menys si comptem, sigui amb la contaminació d'un cast. *herrucho* de *hierro*, sigui amb la del cast. vulg. *ruche* 'ruc' si aquest té un altre origen, sigui amb la d'*arruïnar* i *ruixar* (que en tot cas no bastarien com a ètimon, contra el que suggereix *AlcM*). Provisionalment sembla més versemblant que hi hagi dues entitats lèxiques separades: una per a 'burro' l'altra per a 'punta del *bichero*' amb contaminació o encreuament (segurament responsable de la *rr* pertot); en el sentit de 'arruïnat' podrien haver tingut totes dues un paper d'eficàcia semblant o més alta.

[1] Deixem córrer doncs l'aproximació etimològica amb el cast. *chuzo*, en què pensava en *DCEC* II, 101*b*24.

Ars, V. *arç*; en l'acc. 'buc d'abelles', mot desconegut i improbable, segurament mal llegit per *ARNA*; en l'acc. 'vent NO.' certament errada per *CERÇ* (mala lectura de Barnils).

ARSENAL, 'drassana' [1839, Lab.], de l'it. *arsenale*, d'origen àrabic, veg. *DCEC* I, 289*b* i ací s. v. *DRASSANA*.

ARSÈNIC, pres del ll. *arsenĭcum* i aquest del grec ἀρσενικόν id., pròpiament neutre de l'adjectiu ἀρσενικός 'd'aires mascles' 'masculí (derivat de ἄρσην, ἄρρην, 'home, mascle'). □ *1.ª doc.*: S. XV.

La forma *arsènic(h)* apareix ja en tres textos de mitjans o principis del S. XV; una variant *arsènit* —alteració d'un tipus fonètic no gens rar— que també es troba a València des de la fi d'aqueix segle, i en textos del XVII i XVIII, és la que figura encara en els *Adages y Refranys* de Carles Ros (1736, p. 99): «tan poch és l'*arcenit*, que no mata».

DERIV.: *Arsenical. Arsenicisme. Arseniós. Arsenit. Arseniür. Arseniat.*

CPT.: *Arsenífer. Arsenicòfag*; *arsenicofàgia. Arsenopirita.*

Àrsia, *arsina*, *arsura*, V. *ardent*

ART, 'manera de fer una cosa segons regles, habilitat, destresa', del ll. ARS, ARTIS, f., 'habilitat', 'professió, art'; en el sentit de 'xarxa gran' és el mateix mot: primer es va dir *arts de pesca* per al conjunt d'habilitats i ormeigs del pescador, i des d'aquest últim matís va acabar per usar-se en singular com a nom d'un dels ormeigs cabdals. □ *1.ª doc.*: orígens: *Homilies d'Organyà*, etc.; en la 2.ª acc., 1460-70 i potser ja 1156.

«Nostre Séiner ac tant gran humilitad, per què él se lexà exajar a Diable: anc no·s tornà ad él ni anc mal no li féd, mas lexet-se ad él portar <a Montolivet> per *art* e exajar al seu espirit»: o sigui 'temptar, assajar', sigui que ho entenguem en el sentit 'ho féu per un estratagema' o 'transportat per art màgica' (*Hom. Org.*, 6v1, i cf. nota 72 en *EntreDL* I, 145). Ja repetidament en les *VidesR.*: en el sentit de 'exercici d'enginy per aconseguir una cosa': «los crestians ab los lurs *artz* --- si eu no sobri les sues *artz* --- desemparada tota la sua *art*», «adoncs N'Ermògenes, hirat, féu per sa *art* ---» (97r2, 114r1). Lectura del femení, enterament clara, en els tres últims passatges.[1] En portar a Tiberi la tela de la Verònica: «un drap maraveylós / --- / car aquí és, sens totä *art*, / la fas d'aquel metge tan bo, / e per nuyl temps penxa <'pintada'> no fo», *Lleg. Rim.* de Sevilla (*LleuresC.*, 230, v. 575), on ja es marca el séc semàntic de 'art enganyosa, males arts' que conduí al derivat *arter*; no tan accentuat en: «Qui·s combat ab *art* e ab enginy, ab què apodera tots aquells qui per força se combaten sens *art* e maestria», Llull (*Merav.*, *O. C.* I, 220).

Veg. molts més exs. medievals en el *DAg.* i *AlcM*; i tampoc no em detindré més a documentar les accs., ja prou exposades en aquests i altres lèxics. Quant a fraseologia faig només una excepció per a la frase «no tenir *art ni part* en alguna cosa», tan viva i general en la nostra llengua (*AlcM* en cita un testimoni mallorquí de fi S. XIX). Aquesta locució no l'he oïda ni

llegida mai en francès, i goso assegurar que també és estranya a l'ús comú del castellà, per bé que s'hi senti alguna vegada (S.E.?), però per un cas ben curiós *to have neither art nor part in* és també excellent anglès: podem creure un crític tan savi i fi com el britànic Logan Pearsall Smith quan assegura que en la seva llengua és una frase encunyada d'origen jurídic (*Words and Idioms*$_6$, 1943, p. 218); també en català és probable que tingui tal procedència (cf. *les parts d'un plet, tenir part en un delicte*): ¿hauria pertangut ja al dret anglo-normand i al dret feudal nostre?

El masculí *art* s'usa també quasi pertot com a nom de diverses espècies de xarxa de pescar en mar, especialment és el nom de xarxes grans i ben elaborades, en primer lloc l'*art de bou* o *de parella*, i el gran *art* estirat des de terra per dues nombroses fileres de persones: a la Costa de Llevant, ultra la barca, els seus pescadors i els palers de la platja, hi solia participar una multitud d'homes i dones del poble, a qui després el paler repartia una petita part de peix (jo mateix havia pres part a St. Pol de Mar, en la flairosa operació, quan ja s'havia apagat el crepuscle estival, a la claror de la lluna).[2]

Ja en tenim alguns vells testimonis: «art de xàvega qui era intrat per pescar», «las galeras --- havien presos certs hòmens ajudaven a virar <lleg. *tirar*?> los *arts* dels pescadors de la present ciutat» en docs. barcelonins de c. 1470 (*Ardits* II, 492) i 1583 (Pere J. Comes, *Libre de alg. coses asseny.*, 443); però crec que és el mot que ja surt en un doc. de 1156 relatiu a l'Estany de Castelló d'Empúries (que ja és quasi mar): «charabum in Stagno Kastilionibus cum *actibus* et redesellis» en un doc. del qual he vist còpia en la Collecció Moreau (*Bibl. Nationale* de París, vol. LXVIII, veg. la cita s. v. *CARO*): suposo que *actibus* és una errada de lectura de l'amanuense rossellonès de c. 1800 per *artibus* (o *arctibus*?). També n'he vistos a L'Escala (força més grossos que el *bolitx*, 1937), i a Llançà, on digueren (1958) que abans l'usaven per pescar tonyines. També a les Illes: en el Port d'Andratx, com a diferent de la *xàbega*, a Felanitx un *artet* amb *corona*, a Formentera veig un *artet* en ús, emprat per pescar gerret (1963-4). També en terra valenciana, on Lluís R. Flores (*Misc. Fabra*, s. v. *monot*; no *AlcM*) el posa com a femení, junt amb *monetes*, *armonots* i *mornells*, i MGadea (*Dicc.*) recull *calar l'art* i *art de bou o de parella.*

De l'etimologia se n'ocuparen Spitzer (*Lexikalisches aus dem Kat.*, 84, n. 1), Schneegans (*Litbl.* XXVI, 279), Griera (*W. u. S.* VIII, 97), i espt. un home del gran saber de Schuchardt (*An Mussafia*, 1905; *An Griera, BDC* XI, 109ss.): amb raó aquest tragué a Griera del cap la seva infundada etimologia RETE SARTUM 'xarxa sargida, apedaçada', tan inversemblant en tots sentits, i més perquè és impossible veure-hi una deglutinació de l'article mallorquí *s'*, puix que també s'usa en llengua d'oc: prov. *calà lis art* «tendre les filets», que el *TdF* documenta en Auguste Langlade (de l'Erau): «sarcís tous *arts*, pego ta barco»; estirant-ho un poc podríem dir que ja és oc. ant. (*artz* «ensemble des filets de pêche», *PDPF*, prov. i llgd. *lous arts* «les rets, l'ensemble des filets», *TdF*) i fins castellà, vist que a Santander *artes de pescar* significa 'ormeigs' (Pereda, *Sotileza*, pp. 58, 559); en un sentit més ample i antic és castellà normal: recordem el *Dicc. Hist. de las Artes de la Pesca Nacional* de A. Sáñez Reguart, de 1791-5.

Especialització semàntica ja quasi consumada en oc.: *lou grant art* «la pêche que l'on fait avec des tartanes et autres navires, en pleine mer», *l'art floutant* «la pêche avec des filets flottants, par opposition à la pêche à la traîne». Localment en el Rosselló va produir-se un trasllat de sentit diferent: fou també de primer 'el lloc on un pescador té les seves xarxes', i ha acabat per ser 'l'indret on viu un pescador vora mar': a Sant Cebrià vaig veure (1960) l'indret de platja dit *l'Art d'en Barra*, i en *l'Art d'en Peroteta* van venir-hi després a viure tants pescadors que ha acabat per fer-s'hi un poblet nou que ara en diuen *Sant Pere*. L'especialització semàntica en l'art de tirar s'explica pel fet de tractar-se d'una xarxa d'importància única, dita així per excellència, en una forma comparable a com el fr. *métier* s'ha convertit en el nom del teler després de significar «métier de tisserand», o a com en parlars italians de l'Adriàtic, espt. el venecià, el nom de l'art de pescar es *nagossa*, que, com va demostrar Schuchardt a Mussafia, no és altra cosa que el ll. NEGOTIA 'ocupacions (de la gent de mar)'.

DERIV.: D'aquest: *Artet* Princ., Mall., Eiv.; *artó*, L'Escala, Sant Pol de Mar, etc. D'*art* en el sentit propi:

Arter («les males fembres / --- / fals part cobriren: / en certa hora / que fuy defora, / prest fon partera: / la falsa *artera* / mês-se en lo llit / ---», JRoig, *Spill*, v. 4786; altre ex. del S. XVI, *DAg.*, *AlcM*) = cast. *artero*, segon quart S. XIII, Berceo, *Mil.*, 840*c*, i resta allí més viu, també port. *arteiro* (gall. ant. *ardeiro*, Rds. Lapa, *Ctgs. d'Escarnho*, 67.5, p. 666, per influència d'*ardido*), derivat d'*art* 'engany', com en la loc. *sens art* (que hem vist supra), o en cast. ant. *sin arte* («ca veo que vos ama e vos quiere *sin arte*», 1330, *L. de B. Amor*, 842*d*; «la vergüença todos los males parte; / por vergüença faze homne bien *sin arte*», Juan Manuel, *Conde Luc.*, ed. HzUreña, p. 229); *arteria* [S. XIV; *DAg.* i *AlcM*; «gran *arteria* / hach Na Maria / de Mompeller, / reyna muller / del rey En Pere, / anant darrere / lo decebés / e concebés / qualque fill d'ell», «quant se pot moure, / tot ho furtaven, / e trafegaven, / ab *arteria*, / barateria ---»,JRoig, *Spill*, vv. 8691, 2967]; en lloc d'*arter* es va usar també algun cop *artec* [S. XIV, en les *Lleis de Cavalleria* de Pere el Cerimoniós, cita en *DAg.* i *AlcM*; cf. Spitzer, *Mgn. a. d. rom. Phil.* IV], on potser hi ha contaminació d'*arec* (veg. *ARADA*), en cert grau, contraposat; *arterós* [Ss. XV i XVI], *arterosament* [S. XV].

Artesà [1460, Jaume Roig, *Spill*], pres de l'it. *artigiano*, adaptat segons el model de *cortesà* = *cortegiano, -igiano*; des del cat. va passar al cast. *artesano* [c. 1440], procedència valenciana que confirmen Co-

varrubias, Sobrino i el *DAut.* (Colon, *Enci. L. Hisp.*, 228-9; *artesania.*

Artista ['home de ciència aplicada': «l'*artista* dix --- als cardenals que totes les sciències demunt dites acordàs hom a breus començaments necessaris e qui decorreguessen per art», Llull, *Blanq. NCl.* II, 201.15; acc. que resta vigent almenys fins al S. XVI, *DAg.*, *DBal.*, *AlcM*, i deu ser la que tenim encara en anotació barcelonina de 1547 «entre ciutadans y cavallers de una, y mercaders, *artistes* y menestrals de altra era diferència sobre que --- els mercaders, *artistes* y menestrals no volgueren votar», Bruniquer, *Rubr.* I, 107]; l'acc. moderna, junt amb *artistament*, apareix ja 1695, Lacav.; *artístic* [1868, *SLitCosta*; Verdaguer, etc.]. *Artitzat* [*-izat* c. 1460, *Spill*, i en el *Tirant* de Galba, *DAg.*, *AlcM*] potser segons el model de *matisat*; *artisar* tr. [Guimerà].

Inert [Lab. 1839 «desidiós, mandra, dropo»; Ed. Fontserè, 1911-32, *CiFiNat.*, pp. 100, 10 «amb poca afinitat química»], pres del ll. *iners, -rtis*, 'sense capacitat, sense talent', 'inactiu, inert'; *inèrcia* [1803, Belv.]; 'droperia', Lab. 1839; 'velocitat adquirida', Fontserè, *o. c.* 10.

Per a *artifell* o *tifell* i el seu probable ètimon *ARTIFICULUS, veg. *VidesR*, gloss., p. 201, i ací *ATUELL.*

Enartar [c. 1901, JRuyra] derivat de *art* en el sentit de 'engany artificiós' [cf. supra *arter*], mot comarcal empordanès i selvatà, molt més recent que el cast. *enartar* [fi S. XII, *DCEC* I, 290*b*8] i potser tanmateix no manllevat d'aquest, que en castellà no ha estat mai mot gaire estès; *ennartar* Serra, *AORBB* V, 229, «fascinar per art o sortilegi» a Peralada; *enartador*; *enartament.*

CPT.: *Artefacte* [*-to*, Lab. 1839], pres del ll. *arte factus* 'fet amb art o traça'; potser d'una pronúncia vulgar cast. *artefautos* [*-acto*, mj. S. XVIII] ve la forma igualadina *artifaus* (*DAg.*). *Artífex* [S. XV, *AlcM*, *DAg.*; *artífice*, 1639, *AlcM*], pres del ll. *artifex, -ificis*, format amb *facere* 'fer'. *Artifici* [Llull, *AlcM*, *DAg.*], pres del ll. *artificium* id.; *artificial* [Llull], del ll. *artificialis*; *artificialitat*; *artificiar* [S. XIV]; *artificiatiu* [Llull]; *artificiós* i *-osament* [S. XV], ll. *artificiosus*. *Artimanya* [S. XVI, Nebrija; Belv.; sembla haver-se usat també alguna vegada en català no recent, si bé força menys propagat que en castellà, veg. *DCEC* I, 290*n*25-42].

1 Sembla llegir-se com a masculí en el primer, si bé hi ha lligatura. A l'Edat Mitjana és masculí o bé ambigu, encara que fóra massa assegurar que no hi hagi algunes altres excepcions. En el S. XIX ha predominat molt l'altre gènere. En el *DTo.* hi són tots dos (*son art* repetidament). — 2 De primer una tira de gent no veia l'altra, després s'anaven acostant a mida que se'ns atansava el cóp, i es tornava joia la gatzara, quan l'endevinàvem tan feixuc de peix. El 1930 m'hi descrivien les següents parts i peces: *cóp, coll, els intres, les bandes, els calons* i els *petillos* que van «encimolsats» als intres.

ARTALET, 'espècie de pastís' [c. 1460], cast. *artalete*; l'origen mossàrab acastellanat que indico en el *DCEC* IV, 925*a*56-*b*10 és més convincent que l'acceptat amb grans reserves en el *DCEC* I, 289-90, si bé aquell també incert; els altres indicats en *AlcM* no es poden pendre seriosament (identificar amb el nom de persona medieval cat.-arag. *Artalet* [Muntaner], dim. poc freqüent de *Artal*, restaria ben dubtós mentre no es trobi alguna dada positiva en què això recolzi).

ARTANITA, 'cyclamen balearicum' [1839, Fc. Oliveres, en Colmeiro IV, 13], de l'àr. *ᶜarṭanîθā* id., per al qual veg. *DCEC* I, 290; sembla haver-hi una variant *artanica* (*DAg.*), que potser és la que hem de llegir (suplint tilde de nasal damunt la *e*) en la Lleuda tortosina del S. XIII: «carga de blanc de lavar, 12 drs.; dóna jueu, 12 drs.; *carga d'artheyca*, 12 drs.; traca de cuyrs de bou: 10 drs.» (*Costums de Tort.*, ed. Oliver, p. 417).

Artec, V. *art* *Artefacte*, V. *art* *Arteica*, V. *artanita* *Artell*, V. *article* *Artellaria*, V. *artilleria* *Artemeia, artemenya, artemèsia, artemisa, artemísia, artemisina*, V. *altimira* *Artenç* (?), potser err. de lectura per *argenç* *Artenica*, V. *artanita* *Arter, arteria*, V. *art*

ARTÈRIA, 'vas o conducte que condueix la sang del cor a les parts del cos', pres del ll. *arterĭa* i aquest del gr. ἀρτηρία □ *1.ª doc.*: fi S. XV i 1525, *AlcM*; OPou, *ThPu.*, a. 1575: «*arteries* són una part del cos com les venes --- hixen del cor, sanc vermella, clara, espiritosa» [p. 273, i n'anomena algunes].

DERIV.: *Arteríac. Arterial* [mj. S. XV, Cauliac]; *arterialitzar, -ació. Arteriola. Arteriós. Arteritis.*

CPT.: *Arteriectàsia. Arteriografia. Arteriologia; arteriològic. Arteriocapil·lar. Arteriovenós. Arteriomalàcia. Arteriotomia. Arteriosclerosi; arterioscleròtic.*

Arterós, V. *art* *Artés*: la combinació del sufix preromà -ESSE amb un nom de persona tardà, suposada per Hubschmid, és ben inversemblant (més aviat, veg. ARTO-, s. v. *arç*) *Artesa*, NL V. *DCEC* I, 291*b*1-6 *Artesà, artesania*, V. *art*

ARTESIÀ pou ~, pres del fr. *artésien* 'pertanyent a l'Artois', regió on es varen obrir primer aquesta mena de pous. □ *1.ª doc.*: 1887 (*AlcM*).

Artesonat, castellanisme inadmissible (*DCEC* I, 291*b*9) per *TEGINAT* o *enteixinat* *Artet*, V. *art* *Artètic*, V. *artrític* *Artiaca*, V. *diaca* *Artibanc*, V. *arquibanc* (*ARCA*)

ÀRTIC, 'pertanyent al pol nord', pres del ll. *arcticus* i aquest del gr. ἀρκτικός id., derivat de ἄρκτος 'ós', 'el Carro Gran i Petit, o Óssa'. □ *1.ª doc.*: Lab. 1839; ja va usar-lo Febrer, princ. S. XV, en el seu calc de la *Comèdia* dantesca.

Antàrtic, gr. ἀνταρκτικός, deriv. d'ἀρκτικός amb prefix ἀντι- 'oposat'. *Artoide*: de ἄρκτος 'ós' + εἶδος

'aspecte'.

+*Àrtic* 'ressec', V. *astenc* (*ASPRE*)

ARTICLE, pres del ll. *artĭcŭlus* 'articulació (dels ossos, etc.)', 'membre o divisió', diminutiu de *artus*, *-ūs*, id. □ *1.ª doc.*: Llull.

En el qual és ja freqüent: «molt fortment reprès l'abadesa la dona dient estes paraules: —Qui no sab los 14 *articles* on és la nostra fe, no sab creure ni husar de la fe segons que·s cové», «molt desplach al bisbe Blanquerna la mort del papa --- com precuràs que li fos feta resposta a les 10 qüestions --- lo cardenal respòs al bisbe --- e dix que si los *articles* pudien ésser enteses per rahons necessàries, que la fe ne valria menys, per ço cor hom no hauria tant de mèrit» (*Blanq.*, *NCl.* I, 185.1; II, 130.4), i d'altres en *Merav.*, etc. També parlen dels *articles de la fe*, Ant. Turmeda (cita del *DBarbr.* de Careta, s. v. *sensat*), el *Curial*, etc.; de l'*article de la mort* el *Tirant*. En el sentit gramatical de partícula o part de l'oració, en el *Torcimany* de L. d'Aversó (c. 1390, I, 215, 300, etc.). El duplicat popular *artell* 'juntura o articulació dels dits' es registra en «St. Pere Pasqual» (S. XIII?) i en tot cas en el *Curial*: «les sues orelles parien présechs sechs o pansats; e los seus dits e *artells*, sarments ja de dos o tres anys podats del cep» [*NCl.* III, 224], sentit en el qual s'ha conservat en l'oc. ant. *artelh*, cast. *artejo* [S. XIII], port. *artelho*, it. *artiglio* (el fr. *orteil* i gall. *nortello* semblen ser celtismes un poc adaptats al mot llatí).

DERIV.: *Articular* [c. 1460, JRoig, *Spill*, 3099, 5945; *veu articulada*, c. 1390, *Torcimany* I, 32; «estes lletres *g*, *j*, *x*, són guturals, y en la llengua cast. *s'articulen* de un modo; pux lo mateix passa entre els valencians», Carles Ros, *Adages y Refr.*, a. 1736, p. 23], pres del ll. *articulare* id.; *articular* adj. [1613, MAgustí], *articularment* [c. 1500, *AlcM*]; *articulació* [cap a 1390, Aversó, *Torc.* I, 235; «los ossos --- quant lo hu ajuda al moviment del altre, com en lo cólser, y diu-se *articulatió* --- la *articulació* o se fa estant junts --- o se fa separadament --- com en los braços y cuxes», OPou, *ThPu.*, p. 255]; *articulable*; *articulador*; *articulant*. *Articulat*, conjunt d'articles. *Articulejar*. *Articlejar*. *Articulista*.

De *artell* 'articulació' (amb EX-) degué derivar-se un terme tècnic de veterinària *cavall eixartellat*, que pateix d'*eixartelladura*, mal que la Menescalia de Díeç (c. 1500) descriu llargament com una malaltia «de les juntures» de l'animal: el mot apareix mal llegit (amb *c* en lloc de la *t*) en la Farmacologia de Klagenfurt, S. XIV (*AORBB* III, 261, «exarcellat, -dura») i en una variant vocàlica *exortilladura* en Díeç (veg. *AlcM* in extenso, s. v. *eixo-*): *o* que, si no és també errada de còpia o de lectura, s'explicaria fàcilment per influència de la citada variant cèltica (fr. *orteil*, gall. *nortello*) o del cast. *sortija*, arag. *sortilla* 'anella'.

Artifell, V. *atuell*

ARTIGA, 'tros de terra en què han arrabassat les mates i bosc, per conrear-lo', mot comú amb la llengua d'oc, l'aragonès i el való, d'origen pre-romà, de família incerta: els indicis d'enllaç amb les llengües indoeuropees i àdhuc amb el basc són poc convincents i no manquen arguments per creure que vingui d'un estrat europeu anterior a aquella família i fins potser a la d'aquesta llengua. □ *1.ª doc.*: doc. de 978, i ja en un doc. del Llemosí de 926.

En un doc. de 926 del Cartulari de Sant Esteve de Limotges es llegeix «in urbe Lemovicino, in fundo Exandoninse, in centena Vinogilo, in ipsas *artigas*» (Collecció Moreau, *BiblNatP.* IV, f.º 193).[1] De tota manera en domini català, ultra el conegut document de 978, Alart en cita desenes dels Ss. XI-XIV (*InvL.-Cat.*), el veig ja un parell de vegades l'any 1199 en docs. del Cartulari de Poblet: «duas *artigas* quas modo tenetis in terminum Populeti», «Montagudell --- contentio --- inter abbatem Populeti --- et hominis de Avinbodí --- super honorem de *articis* de Monte Acutello» (81, 54); Bast-Bass. (159-160) n'hi afegeix sis de 989-1189 i quatre més com a NL o pretopònim (tres d'ells dels anys 926-942): tots ells provinents dels bisbats de Vic i Barcelona amb algun de l'Empordà i un altre de Poblet.

En català és un mot més viu i arrelat en la zona Nord del Principat, viu avui sobretot en el Nord-est, però ni es limita al territori espanyol,[2] ni minva la seva densitat en el Nord-oest, si hi incloem els derivats (veg. infra *artic*, tan vivaç des de Cerdanya a Ribagorça, *Artiga* llogaret de l'Alta vall de Barravés, etc.). En tot cas Griera (*BDC* II, 63-70) en limita massa l'àrea en parlar només dels Pirineus. Justament és en el triangle Mataró-Vic-Girona on jo l'he sentit més vivaç, no pas ja en la toponímia ni com a genèric de noms de lloc (en què té tanta amplitud geogràfica) sinó com a apellatiu deslligat, per dir-ho així, de la crosta del terreny: *una artiga*, *aquella artiga*, a la pagesia de Sant Pol, Horsavinyà, Montnegre, etc., Arbúcies, Sant Hilari Sacalm (1931-32); veg. les precisions donades per JRuyra (*O. C.*, 853-4) i pel *Cost.-CatMancom.* (I, s. v.); havia arribat, no sols fins al Baix Llobregat, com proven les mateixes dades de Griera, sinó a Reus (*AlcM*), el veiem en un doc. de Tortosa, de 1341 (*BABL* XI, 409). Ara em cal confirmar l'afirmació d'*AlcM* referent al Maestrat: *les Artiguetes*, *L'artiga Fosca*, *l'artiga la Purna*, *l'artiga la Fina* a Benafigos; *les artigues del Cocó*, *les a. de la Tallaeta*, *l'Artiga d'Arro* a Vilafranca, *l'artiga la Coscolla*, *l'artiga 'l Rull*, *Les Artigues* i tres més encara a Vistabella, *l'artiga de Prefecto*, *l'artiga de Mora(t)ges* vora Moratges, gran mas, a Xodos (1961).

Al llarg del Pirineu, passada l'àrea del masculí *artic*, que s'allarga més o menys des de l'Alta Cerdanya, per Valira i Andorra, i el Pallars Sobirà fins a Aneto, reprèn vivaç el femení *artiga* des de Benasc (a Aiguacari hi havia «*artigues* amb trumfes», «l'*artiga* yé un tros que l'han treballau i l'han deixau abandonau», 1965). En domini aragonès, de l'ús d'*artica*, *artiga*, que ja consta com a aragonès en el *DAut.*, no hi ha notícies més que de l'Alt Aragó, però són en tota l'amplitud

de la seva zona pirinenca:[3] a Bielsa em confiaven enyorats «antes febas *artikas*, sembrabas centeno ---», a Ceresuela el meu muntanyenc, després de dir un cop *artigas*, es posa a dir *articas* i m'ensenya *l'artika* <*de*> *Konθẹ̄lo* (del comú), a Torla la *del Palomo*; a la vall de Tena, a Sallent l'informant jove ja no sap gaire què vol dir el substantiu, sap prou on són les *Articas del Maestro*, observa que tots els llocs dits *Las Articas* són en «las laderas», per alt, i usa molt el verb *xarticar* (infra); a Aso de Sobremonte *Los Articones* i *la Artica de las Petrosas* (1965-66); i així segueix fins al límit basc, i més enllà (veg. infra).

A l'altre vessant, ja apareix una vegada en la poesia trobadoresca: «ieu lo vei la-jus arar / ab bueus sel' *artiga*» en una pastorela anònima.[4] Pel *TdF* i Cénac-Moncaut ens consta almenys que té la forma *artijo* en llemosí, *artigo* en el Llgd., *artigau* o *artic* en el Carcí i Gascunya. Els exs. toponímics abunden molt encara fins a la toponímia menor i mitjana en depts. tan a l'Est o al Nord-est com l'Aude i el Cantal (*Dict.Topographiques* de Sabarthès i Amé); i que gascó endins arriba fins al Bearn, consta no sols per les dades que ens aplega còmodament Rohlfs, sinó perquè encara el veiem funcionant viu a la vall d'Ossau en el S. XV: «en la *Artigue* lloose --- allegant que la d i i t e *a r t i g u e* here de Pombiee», p. ex. en un doc. del Cartulari B (256), de l'any 1456. De les dades de Longnon (*Les Noms de Lieux de la Fr.*, § 31) resulta que es troba a tots els departaments fins a la línia —tirant cap al NE.— Aude-Aveyron-Cantal-PuyDome-Allier-Vienne-Charente. Del Roine o més enllà ja no hi ha notícies certes, perquè hem d'anar amb compte amb exs. isolats com el poblet d'*Artigues* en el Var, o una muntanya anomenada *Artica* a Còrsega,[5] que potser són meres homonímies.

Més al Nord del Llemosí hi ha també un hiatus, però és segur que el mot reapareix en el való de les Ardenes i de Lieja, on apareix *artiwe* en el S. XIV,[6] i avui *ârtî*, *ârtû*, «guéret, terre de labour non ensemencée»: «'amont en *artiwe* aleir' travail senefie; 'descendre aval l'*artiwe*' bien senefie» (ms. de Lieja, fi S. XIV). Però més val deixar parlar el mateix mestre Haust: «dans les Archives de Liège, de 1468-75 --- nous trouvons ce mot écrit six fois *arty*, une fois *artil*: 'deux grandes verges qui sont en *arty*', 'ung jornal qui at esteit jetee en *arty*', etc.; le mot existe encore çà et là, dans nos campagnes ardennaises: *ârti* (Villers-Ste.-Gertrude), *ârtû* (Wanne, Robertville, Faymonville, cf. *Bull. de la Soc. de Litt. Wall.* I, 544); d'où l'anc. liég. *artuer* 'labourer' (ib. XIII, 189).[7]

Tenim dret a admetre una base *ARTĪCA i recordar que el sufix -ĪCA es troba en mots indubtablement cèltics: Ant. Thomas (*Nouv. Essais*, 166) ens fa memòria de *Aremorĭca*, **bodīca*, **cambīca*. Això no resol el problema de l'origen, però sí que l'existència a Bèlgica prova que el mot no és ibèric; encara és més clar que l'esforç de Schuchardt (*ZRPh.* XXIII, 187-9) i d'algun imitador per explicar-lo pel llatí o romànic, s'ha de considerar fracassat: partint d'un verb *EXSARTĬCARE, derivat de EXSARTUM (fr. *essart* 'artiga'), ll. SARIRE 'artigar': però ni aquesta combinació per morfologia regressiva és admissible ni el resultat fonètic d'això podia ser en *-igar* sinó, com a molt, **exartegar* i **artega*: idea, doncs, a abandonar definitivament, a desgrat d'algun imitador retardat o ignorant.[8]

En canvi l'argumentació de Rohlfs (*ZRPh.* XLVII, 396-7; cf. *ZRPh.* LII, 72; i *BhZRPh.* LXXXI, § 53) per trobar un lligam entre *artiga* i el vocabulari basc és molt digna de tenir-se en compte. Primerament el basc *artikua* 'artiga', que tants citen, no sabem quina antiguitat té, i bascòlegs autoritzats el miren com a romanisme (manca en Azkue). Quant a un femení *artika*, ens quedem en dubte: ¿pertany als elements paleobascos de Navarra, o no? Una partida *Artica* del municipi de Pamplona ja es documenta el 1124, una altra, avui *Huerta* i *Partida de Articarra*, almenys hi consta el 1759 (*1.ª Reun. de Top. Pir.*, p. 59); en el Roncal, en companyia de Mitxelena, vam veure que *artika* havia quedat en una sèrie de noms de lloc, no formats pel castellà-aragonès invasor, sinó de constitució tan òbvїament basca com el *Collado de Artikamendia* 'la muntanya de l'artiga' (1971), on el tipus de composició és incompatible amb el romànic de l'aragonès. Tot això no és decisiu: Roncal és fronterer; i si Pamplona forma ja fa segles una illa o península romànica, la seva vella toponímia ho és menys, i menys ho era en el S. XII, però ¿podem saber quan s'hi havia encetat el procés de compenetració bascoromànic? Rohlfs cerca indicis més segurs: en basc *arteaga*, que en unes bandes significa 'artiga' i en altres 'alzinar', i *artegi* 'muntanya vestida d'arbres', són tots dos derivats d'*arte* 'alzina' (cf. ací *ARÇ*); ara bé, el cat. i oc. *garriga* 'landa', derivat de *garric* 'alzinoi, coscolla', prova que fàcilment es passa de 'alzinar, carrascal' a 'ermàs' i d'aquí a 'artiga'.

En total les conclusions a què es pot arribar sobre la llengua a què pertany *artiga*, com observà Jud (*Rom.* XLIV, 293; anàlogament Bähr, *ZRPh.* L, 1930, 755, comentant Rohlfs), són limitades: l'iber i el llatí es poden descartar; el celta no tant, però resta ben incert, com sigui que *garriga* i d'altres (també el tipus *QUEJIGO* té -ĪC- i és exclusivament hispànic, incloent-hi l'alt-arag.) tenen així mateix sufix -ĪCA i difícilment es poden agafar amb el cèltic: en tot cas aquell és inseparable d'oc. *garroulho*, cast. *carrasca* i àdhuc bereb. *akarruš*, *qerruš*, calabr. *carrigliu*, per tant la seva arrel no és cèltica (o hi és adventícia: no indoeuropea). L'últim esforç per relligar amb el cèltic, una nota de JHubschmid,[9] és força especiós i fins seductor, però no convenç gaire el qui li donin lleure de reflexionar-hi: entra pels ulls la semblança amb el kymri *aredig* 'llaurada, conreu', però qui sàpiga que el sufix -ATĪC- és un element de derivació lliure (i de vegades tardà) en les llengües cèltiques insulars, no hi sabrà veure una prova més guiadora vers l'existència d'un gal *ARTĪKA 'rompuda, boïc', que en l'a-al. ant. *art* 'terra llaurada': tots dos deriven ben cert de l'indoeuropeu comú AR- 'llaurar' (grec ἀρόω, llatí ARARE, etc.), i fora d'això s'ha acabat; ni fonèticament pot servir-nos una base *ARATĪKA (que aquesta és la

base que exigeix el kymri *aredig*) quan el que ens cal és *ARTĪKA (sense cap vocal, mai, entre R i T), ni l'essència de la 'rompuda', o 'arrabassada' o 'artiga' és en absolut el llaurar, que aquest no pot venir fins després! Caldrà doncs acollir escèpticament tota idea de celtisme. Però no pensem tampoc en el sorotàptic, tractant-se d'un mot que no arriba al Roine ni a l'Alt Ebre ni menys a Portugal i que en canvi apareix des del S. x en una zona com Llemosí-Guiena-Bearn a on rarament s'han trobat residus d'aquesta llengua.

Les afinitats basques suggerides per Rohlfs podrien orientar-nos cap a la llengua pre-romana que va donar els elements no ibèrics del basc (i qui sap si no es pot concebre un viceversa), però tampoc no podem descartar la possibilitat que un mot d'origen indoeuropeu o precèltic, manllevat pel basc, fos alterat allà adaptant-lo al vocabulari indígena en la forma *arteaga* (¿podem descartar que el procés formatiu d'aquest i fins d'*arte* fos més complex que el de parelles com *oteaga~ote*?). No hi ha certament substrat ibèric parlant pròpiament a les Ardenes: però recordem el robust substrat x descobert per Weisgerber a la zona Verviers-Trèveris (i fins cap a Metz: vegeu el genial llibre *Rhenania Germano-Celtica*), en el qual sortiren a grapats les reminiscències ibero-aquitàniques. Que hi ha elements substràtics, pre-indoeuropeus, comuns a llengües indoeuropees occidentals, i al proto-basc, temps ha que ho estic predicant. Si això podia costar-me l'anatema d'un Uhlenbeck o un Hubschmid o un Bouda, tant se val car estic segur que Pokorny (que pensava més sovint en bereber, picte, etc.) o Weisgerber —i tots dos en sabien més—[10] no se n'allunyen tant.

DERIV.: *Artigar*. «Hi ha la costum a Requesens d'arrencar un tros de bosc per plantar-hi blat o patates o altra vianda com això, i per no pagar tant de contribució, s'hi deixa un tros d'erm sense arrencar, amb lo qual la peça paga com abans: del cultiu o peça conreuada en diuen una *artiga*; de l'arrencar el bosc en diuen *artigar*, i de l'arrendar una peça així se'n diu *pendre una artiga*», PCoromines, nota escrita a Llers el 1898; *AlcM* ho anota també de l'alt Berguedà i Osona; del qui es dedica a *artigar* es diu *artiguer* o més aviat *artigaire*.

MVayreda, *La Puny.₄*, 176, en parla en relació amb les *tutes* o coves des d'on treballen; +*artigatge*: «els opulents boscatges que es destacaven negrosos sobre els matisos més tendres i riallers dels *artigatges* i pastorims», «avui són *artigatges* abandonats i amb prou feines donen quatre brins d'escanyolida xeixa», id. (*Sang Nova* II, i, 106, 110). També *artiguejar* (*Cost.-Cat.Manc.* I, p. 96).

De formació més antiga[11] podrà semblar-nos el verb *eixartigar*, però la seva extensió catalana és (almenys avui) local del Sud: Priorat-Tortosa-Gandesa-Maestrat (i fins Plana de Castelló, segons *AlcM*); *eixartigada* a Falset; reapareix en punts del gascó i de l'alt-aragonès (veg. alguna dada en Schuchardt); a Sallent de Gállego sento *a ver si xarticamos esto*, que algun de més acastellanat pronuncia *vamos a čartikár*.[12]

El derivat *artigal* en català no és més que cognom, i la seva variant *Artigau* revela que devia venir de Gascunya; allí és vivíssim des de la Vall d'Aran almenys, i la de Luixon fins a les Landes (*artigaou* «défrichement», Métivier, *Agric. des L.*, 712), on hi ha fins i tot deriv. secundari *artigalà* «défricher» (ib.).

+*Artic* 'artiga': grossa llacuna que notem en *AlcM* car es tracta d'un mot vivíssim a tot el nostre NO., que tinc anotat des de l'Alta Cerdanya (Er), per l'Urgellet (Castellàs, Civís) fins al Pallars Sobirà (Llessui) i l'Alt Barravés (*Els Artics Maiors*, generalment pron. *Ez Artimayọ́s* dalt del poble d'Aneto, 1957-60).

[1] En tot cas, doncs, en la zona llem.; *Exandoninse* (< *Uxellodunense*) sembla ser un Issoudun més aviat que un Exideuil, i aquest *Vinogilo* ha de ser un *Vineuil* o cosa molt semblant, però ja geogràficament el *Vineuil* que hi ha no lluny de l'Issoudun de l'Indre, sembla que no pot ser, car això és prop de 150 km. al NNE. de Limotges (60 al N. de la partió de les llengües), fora més fàcil pensar en l'Issoudun de la Creuse (entre Aubusson i Guéret) si bé és ja uns 80 km. a l'ENE. de Limotges; i sobretot en l'Exideuil de la Charente, encara occità i a menys de 30 km. de Limotges. Però no sé si hi hagué un Vineuil a prop d'un d'aquests dos. — [2] P. ex. *l'Artiga del Marc* en el Canigó (Pic Jofre, terme Vernet-Castell), Serra de *l'Artriga* a Aiguatèbia, *altriga* en el vallespirenc Bosch de la Trinxeria. — [3] Rohlfs, *BhZRPh.* LXXXV, § 53; A. Kuhn, *RLiR* XI, 185-6; Cejador, *Tes.* V, § 15. — [4] Appel, *Chr.*, 51.32. No sembla de Guiraut d'Espanha a qui l'atribuí O. Hoby (en la seva ed. d'aquest trobador, 1915) però les dues balades que publica Appel de Guiraut tenen un caràcter ben diferent; tanmateix estic conforme amb Diez i Mahn que és una obra anterior al S. XIV, i sembla llenguadociana o llemosina. — [5] Per a la qual Bertoni, *ARom.* V, 96, remet al Falcucci. — [6] Per a la *w*, cf. *chacive* = fr. *chassie*, *lautuwe* = fr. *laitue* LACTUCA, en el mateix text, pàgines 112, 114. — [7] Haust, *Bull. de l'Acad. Roy. de Langue et de Litt. Fr.* XII, 1933, 112-3. — [8] Deixem córrer Griera; però Elcock (*Affinités Phon.*, 111), s'hi cansava en va martellejant sobre el tipus *exartigar*, no sols aragonès sinó català i gascó: la seva difusió i antiguitat pertot són molt més petites que les d'*artiga*. Doncs, un procés de derivació anòmala —i ja en abstracte a penes possible amb amputació de *eix-*—, difícilment es podria concebre; i el tenir -ĬCARE Ĭ breu donaria si calgués el cop de gràcia a la rebuscada idea. — [9] *Pyrenäenwörter vorroman. Ursprungs*, 18-19 (*Orbis* IV, 222). — [10] També Skok sabia coses; no he pogut veure *Rom.* L, 210, n., que deu aportar poc essent nota de peu de pàgina. Corregim, de tota manera, l'err. tip. *Rom.* I, que s'ha esmunyit en *AlcM₂*. Entre els ignorants hem de posar, naturalment, G. de Diego i Harri Meier (notetes negligibles en *RFE*, 1959, 1ss., i *RFgn.*, 1954, 256, brodant tenaçment entorn de la combinació de Schuchardt). — [11] Tanmateix el fet és que si hi ha poca doc. antiga d'*arti-*

gar, n'hi ha tanmateix un testimoni aragonès de 1684, en Ordenances de Terol mentre que d'*eixartigar* a mà no en trobo gens. Tampoc formes com *eixermar*, *eixobrir*, *eixivernar*, *eixalavar*, són en conjunt més antigues que *ermar*, *obrir*, *hivernar*, *llavar*. — 12 Per a *eixartellar* i *eixartell* i llur relació amb *eixartigar*, veg. *EIXARCOLAR*.

ARTILLERIA, del fr. *artillerie* id., derivat del fr. ant. *artillier* 'preparar, equipar', anteriorment *atillier* id., i aquest probablement d'un ll. vg. *APTICULARE, derivat d'APTARE 'adaptar'; cal tenir en compte que fins a la fi de l'Edat Mitjana aquest mot s'aplicà als estris de tota mena d'oficis pacífics i no fou més que des del segle XVI que tendí a fixar-se en el sentit guerrer, cosa que contribuí a generalitzar la forma començant en *art-*, per influència de la idea de *art* o saber tècnic que l'evolució del sentit implicava. □ *1.ª doc.*: anys de 1370-80, a. 1397.

Igual que en les llengües germanes, en aquest grup de mots català és força més freqüent al principi l'abstracte *artilleria* que el personal *artiller*, i l'evolució del significat és també parallela pertot. Però la llengua on apareix abans és el francès: allí es troba *artillerie* des del S. XIII, però el verb *attillier* des del XII, mentre que la forma en *art-* no s'hi generalitza fins doscents anys més tard. D'ací l'etimologia trobada per O. Bloch, *RLiR* XI, 314-6, i que vaig adoptar, completant-ne diversos detalls en el *DCEC* I, 292-3. Del francès va passar a les principals llengües europees. A l'alemany des de 1475 (*artelrie*, *attelrie*, *artallary*, Kurrelmeyer, *MLN* XXXVI, 484); a l'angl. *artillery*, en el S. XV en el sentit modern, però en el XIV ja apareix en Chaucer amb el sentit de 'provisions, municions'. En castellà apareix *artellería* per primer cop a mitjan S. XV en el Mq. de Santillana: és possible, doncs, que el català (on el veiem des d'uns 70 anys abans) actués d'intermediari; després apareix en Nebrija *artellería*, on la definició «machinae», «machinamenta» no aclareix si és bèllic o no, i *artiller* «maestro de ella», amb terminació *-er* que revela la provinença fr. o cat.

Un APTICULARE apareix en el llatí del glossari aragonès de l'Escorial (c. 1400) traduït «apropiar», i és lícit suposar que ja va tenir un llunyà antecedent en l'APTICULARE postulat per Bloch, tal com *APPARICULARE (> *APARELLAR*) es derivava, ja en aquell temps, de APPARARE. No és gens segur que, de APTICULARE, el resultat a esperar en francès fos *ateillier* (parallel a *appareillier*), perquè en el sufix -ICUL- alternen capritxosament la ī i la ĭ (cat. *-ill*, i *-ell*, cast. *-ijo* i *-ejo*, etc.), i TĪLIA en francès ha donat *tille* al costat de *teille*.

Dono ara doc. catalana antiga. Res de canons ni de pólvora quan llegim «per veure les *arteyleries* les quals disien que eren profitoses per escalar» en un doc. rossellonès de 1397,[1] i ni tan sols en un altre de la mateixa zona tan tardà com 1521 en què es descriu el contingut d'una nau «adobada, axersiada, *artilada* y ffornida de tots arreus» (*InvLCat.*, puix que es tracta d'*eixarciar* i *fornir d'arreus*, no és cosa de canons), i fins l'oficial que treballa o replega el coral n'usava: «han voluntat de anar en terra de moros e d'altres infels per escitar lo offici de obrar corals e de trametre en aquelles parts *artelleries* per fer e continuar la dita obra --- *artelleries* o instruments del dit offici», doc. barceloní de 1447 (*BABL* XIX, 189); si és 'eines, artefactes' o inclús 'artificis' en les *Sentències Morals* de mj. S. XV no és ben clar, però no de guerra: «entre tots los hòmens del món han trobades e sabudes totes les sciències, arts e astúcies e *artelleries*, qui per un sol no són estades totes trobades» (*CoDoACA* XIII, 277); fins en el *Tirant* de Martorell veiem l'hortolà negre que guardava eines de cavar «en una cambra que dins l'ort havia, a hon tenia la sua *artelleria* per a conrear l'ort» (ed. pri. i Riq., p. 798, cap. 283, *NCl.* IV, 194.3).

Pel que fa al substantiu personal, és aquí on a les nostres terres tenim el doc. més antic, S. XIV, i aquest està encara més lluny d'eines contundents o explosives essents cosa de manyans: amb motiu de la mort del rei es van rompre els segells d'una escrivania per «aliquibus *artelleriis* ferreriis».[2] En aquests segles s'aplicava també a material bèllic: és ja freqüent, però sovint no veiem si són canons grossos o armes de foc mitjanes, o fins altres armes defensives (en part es deu tractar de ballesteria, grossos enginys de disparar pedres, etc.): així en la *Cròn.* del Cerimoniós (anys de 1370-80): «lexant en lo dit setge gins y *artilleries* y altres apparells que havia fets per combatre» (346); s'observa que sovint és armament defensiu: «trametre secors o subvenció de *artilleries* e altres coses necessàries per deffensió e bona guarda de la dita vila de Cobliure», a. 1457 (*RLR* L, 324) i no deu ser gaire posterior un de «nostra vila de Puigcerdà --- per a subvenir a la necessitat que aquella té de fer algunes pesses de *artelleria* per a deffentió» (CaCandi, *Misc. HitCat.* II, 191).

I així sovint en el *Tirant* (Ag. I, 60; II, 38; II, 72): queda clar que és sentit quasi igual al modern quan parla de fornir «lo castell axí d'armes, com de bombardes, balestes, e colobrines e spingardes e molta altra *artellaria*» (I, 24); i solament si pensem en canonades o cops d'ariet cobra tota la seva força la temerària i fantàstica allusió obscena que enclou *artelleria* en el cap. 280 (Riq., 787, *NCl.* IV, 172.12). Des d'avançat el segle XVI hem arribat a la limitació bèllica, i si encara de primer sembla tractar-se d'armes de foc lleugeres —uns homicides de Calaceit eren persones tan «poderosas y en sus casas tenían tiros de *artellería*» que per dominar-los calgué enviar-hi 12 genets i 43 homes de peu, l'any 1533—,[3] després ja es deu tractar sempre de peces grosses: «pesses de *artillería*: tormenta bellica» (OPou, *ThPu.*, 1575, 174); «un castell molt fort de murallas / --- / bombas y balas y *artillería* / que de costum sempre van tirant», cançó popular de l'alt Empordà (Milà, *Romllo.*, 573). És el que correspon a l'evolució europea del mot i del concepte.[4]

Podem descartar ara les altres etimologies que s'havien publicat i que no tenien en compte aquesta evo-

lució semàntica i formal. i aquestes dades filològiques: *FEW* I, 148; Gamillscheg, *ZRPh.* XLIII, 537; Spitzer, *Bull. Ling.* VI, 231ss., rectificat en *MLN* LIII, 126.

DERIV.: *Artiller* [S. XIV, supra, i 1530, *AlcM*]: «Johan Gonzales --- de Bèrnia, *artiller* del dit castell», en un doc. de c. 1573, que llegeixo a l'arxiu municipal de Benissa. *Artillar* [1524, supra]; *artillament*.

[1] Desplanque, *Inventaire des Archives de Thuir*, 56. — [2] JMEscudero de la Peña, *Museo Esp. de Antigüedades* II, 532, i V<icente> V<ignau> *RABM*, 1874, 111, no deuen estar segurs de quin rei es tracta, ni de quin lloc, però en tot cas consta la Corona d'Aragó. — [3] *BolHistGeogr. Bajo Ar.* III, 116. — [4] En castellà el primer llibre sobre artilleria és el de Diego de Álaba y Viamont, «El Perfecto Capitán, instruído en la nueva ciencia de la *Artillería*», Madrid 1590, amplificació d'un tractat del venecià N. Tartaglia de 1544. Ja abans d'aquell, Luis Collado havia publicat un tractat d'artilleria, si bé en italià; després en publicà a Milà el 1592 la traducció castellana *La Plática Manual de Artillería.*

Artimanya, V. *art*

ARTIMÓ, 'vela de mitjana, situada cap a popa', del ll. ARTĔMO, -ONIS, i aquest del gr. *ἀρτέμων, -ονος* id. ☐ *1.ª doc.*: c. 1330, Muntaner (cap. 196, Casac. VI, 13):

En Boca de Far «ell pensà d'entrar ab los *artimons bords*, que havi' aferrats» (enmig d'un gran fortunal). També ja en un doc. mallorquí de 1352: «*artimó* de xxx vesos; vela borda de iii vesos; vela migana de xxi ves» (Rubió, *Diplomatari de l'Or. Cat.*, 268); *AlcM* en dóna dos testimonis catalans de 1354 i un de 1433. Ja aquesta doc. antiga tan copiosa provaria que és infundada la tesi d'una transmissió genovesa, sostinguda per Vidos (*Storia*, 217) i Terlingen (252) i acceptada per *AlcM*, amb el pretext que el canvi fonètic E en *i* s'explica en italià però no en les altres llengües romàniques, car el mateix canvi veiem en *timó* (de l'arada, de la nau) provinent del ll. TEMO: és clar que aquest mot de sentit més essencial en l'idioma va determinar la forma de l'altre mot, menys important. La remota antiguitat del mot a la nostra Península es remunta fins abans de l'arabització del Migdia: el moro valencià Abendjobair († 1214) ja usa el mossarabisme *'ardemûn*. Modernament no l'usen els pescadors del Maresme (desconegut a St. Pol, 1930).

Artista, artístic, V. *art* *Artitzar, -at*, V. *art* *Artó*, V. *art* m. (*ART*)

Artola, és desencaminat voler fer venir aquest nom d'un nom de persona «germànic» *Artold*, forma tardana de ARTALD > *Artau*: no sols perquè és una forma dialectal i tardana sinó perquè un cognom i topònim, només valencià i andalús, com aquest, ha de tenir un origen mossàrab inconciliable amb tal procedència.

Artoide, V. *àrtic*

ARTRÍTIC, pres del ll. *arthritĭcus* i aquest del grec *ἀρθριτικός* 'relatiu a les articulacions', 'poagrós, gotós', derivat de *ἀρθρῖτις* 'gota', i aquest de *ἄρθρον* 'articulació. ☐ *1.ª doc.*: *artètic*, JRoig, a. 1460.

DERIV.: *Artètica* 'gota', S. XV, *AlcM*; 1640, *DTo.*; Belv. *Artrític*, 1839, Lab. (que encara li prefereix *artètic*). *Artritis* (1868, *SLitCosta*; no encara Belv., Lab. 1839); *artritisme*. *Artròdia* [Lab. 1839]. *Artrosi*.

Artràlgia [1868, *SLitCosta*]. *Artrectomia*. *Artrologia*. *Artropatia*. *Artròmer* [*-omeral*, 1868, *SLitCosta*]. *Artropleura*. *Artròpodes*. De la mateixa arrel que *ἄρθρον* es deriva el gr. *ἀρτάω* i *συναρτάω* 'jo lligo, junyeixo', d'on el negatiu *ἀσυνάρτητος*, del qual s'ha pres *asinartet*.

ARUM, pres del ll. *arum*, i aquest del gr. *ἄρον* id. ☐ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

DERIV.: *Aràcies*.

ARÚSPEX, pres del ll. *haruspex, -pĭcis*, 'que examina les entranyes', compost del ll. arcaic *specere* (ll. *spectare*) 'esguardar, mirar' i un mot indoeuropeu, perdut en llatí, que significava 'entranya'. ☐ *1.ª doc.*: *harúspice*, 1695, Lacav.

Arutxa, V. *burilla, aburar* (*ABRUSAR*) *Arvella, arvellola*, V. *erbs*

ARVENSE, pres del ll. *arvensis* id., derivat del llatí *arvum* 'camp conreat'. ☐ *1.ª doc.*: 1859, Lab.

No existeix el mot *arvenc* 'silvestre, esquerp' que va usar una vegada J. Ma. de Sagarra, *Comte Arnau*, 286, per manca d'una rima amb *negrenc*; es tracta d'una invenció del poeta, que no hauria de ser imitada: sigui prestant oïda a gent que criticava els diccs. catalans perquè usaven el mot *arvense* (com si el sufix *-ense* en llatinismes tècnics o històrics fos cosa nefanda), sigui perquè l'autor, mogut per influències familiars, prestà atenció especial al vocabulari dels naturalistes, i havent-se-li suggerit, o havent suggerit ell mateix, aquesta mal orientada catalanització, un dia, forçat per escassedats de rimaire, se'n serví fins i tot en un sentit figurat.

CPT.: *Arvícola* [1868, *SLitCosta*]; *arvicultura* (id.).

Arxer, arxet, V. *arc*

ARXI-, prefix pres del b. ll. *archi-*, i aquest del grec *ἀρχι-* que s'havia extret del verb *ἄρχω* 'mano, jo sóc cap'; popularitzat gràcies a mots com *arxipreste* o *arxiduc*, s'hi han format després derivats nous de força superlativa o que expressen preeminència o superioritat, com *arxi-milionari* o *arxi-ridícul*, que no s'enumeraran. *Arxicanceller* [1868, *SLitCosta*]. *Arxiconfraria* [1803, Belv.]. *Arxiduc* [1640, *DTo.*; documentat pertot en els Ss. XVII i següents com a títol dels prínceps austríacs]; *arxiduquessa* [1640], *arxiducat* [1803], *arxiducal* [1839, Lab., però tots ells es troben molt abans en els escrits al·ludits]. *Arxipreste*

[princ. S. XIX, Febrer-Cardona, men.; *DFgra.*, mall.; molts som testimoni que el doctor Isidor Macabich que fou sempre el d'Eivissa rebutjava tota altra forma; *arxiprest* és una ultracorrecció que s'esmunyí indocumentada en el *DAg.* i respectada per lexicògrafs posteriors, que potser convindria corregir, del fr. *archiprêtre*, format amb la forma d'origen francès *preste* (fr. antiq., avui *prêtre*), provinent del ll. PRESBYTER 'prevere'; la forma genuïna *arxiprevere* també s'usà antigament (doc. ross. de 1448); *arxiprestat* [1803, Belv.; Febrer-Cardona]; *arxiprestal* adj. [Alcover], i substantivat *+l'arxiprestal* com a nom d'una església de rang quasi catedralici, eiv., etc.

Arxiota [1704] o *arxota* [*DAmen.*, *DAg.*], alteració del cast. *achiote*, que ve de l'azteca *ačiotl* (*DCEC*).

Arxitrau, V. *arquitrau* (*TRAVAR*)

ARXIU, pres del ll. tardà *archīvum*, i aquest, del gr. ἀρχεῖον 'residència dels magistrats', 'arxiu', derivat d'ἀρχή 'comandament', 'magistratura'. □ *1.ª doc.*: 1399, BMetge.

En el sentit estricte i propi, en vells docs. del municipi barceloní, com en un de c. 1460 «en la casa de l'*archiu*, on estan reservats los libres» (*Ardits* II, 192). Figuradament s'usava en el sentit de 'confident discret de moltes intimitats': «de mi vos voleu cobrir, que de tots quants mals e béns haveu tenguts, yo·n só stat *archiu*», *Tirant* (Ag. II, 14); d'on després 'dipòsit d'idees': «cansar no·us vullau, archiver, / ne perdre temps en tal *archi*u» en la Dansa de la Mort de Pere MCarbonell (Aguiló, *Cançoneret*, 17), sovint pejoratiu: «aquexa tua ídola --- font de vicis e *archiu* de mentides», *Somni* de BMetge IV (més *DAg.*, *DBal.*, *AlcM*); hi ha alguna desviació semàntica més recent d'interès, com 'apèndix molt desenvolupat de dades calculades o estadístiques', del qual se serveix OPou (a. 1575) (junt amb l'acc. general i estricta, p. 91): «los antichs usaren de les drachmes y mines --- de les quals ja se'n ha parlat en lo *archiu*, tractant de la valor de monedes antigues» (p. 212). No és, doncs, estrany que en terra valenciana s'usi vulgarment aplicat als noms i dades mantingudes des d'antic en l'ús popular: en indicar-me partides de nom antic m'ho digueren sovint en la zona Xúquer-Benicadell en enquestes toponímiques: «açò és *arčiu̯* vell!», si volien posar-ho en valor (p. ex. a Palomar, 1962).

DERIV.: *Arxivar* [1497, Carbonell]; *arxivador*, *arxivament* [1609]. *Arxiver* [1497, Carbonell, supra], abans també *arxivari* o *arxivista* [1839, Lab.].

AS, 'cara del dau marcada amb un sol punt', 'carta que porta el número u en cada un dels colls', del llatí AS, ASSIS, 'unitat monetària fonamental entre els romans'. □ *1.ª doc.*: S. XV.

En dos textos de la fi del segle apareix cada una de les dues accs. que he indicat (*AlcM*). En el *Tirant* de Martorell la frase «voleu posar les nostres vides a joch de un *tria l'as*: bé mostrau que us costen poch de criar» (Ag. II, 215), sembla ser una manera de dir 'un arribista', 'un home que s'ho juga tot en una carta per guanyar de pressa'. Es recordava també l'acc. monetària romana: «quadrans, sextula, y per ventura algunes altres parts de *as*, que no foren totes moneda», OPou, *ThPu*, 147, que usa també sovint allí mateix el plural *assos*, amb *-ss-*, etimològica, després reemplaçat per *asos*. Res a veure amb això *as de Sant Martí*, com es diu vulgarment en alguns llocs (Llofriu, *AlcM*) per dissimilació de les *r* en *ar-de-St-Martí* (< *ar d-*); encara menys es tracta d'un antic cas recte *arcs*, com va fantasiar algun filòleg inexpert, o d'*ase* d. S. M. deformació popular d'aquell a Centelles (Barnils). *As de guia* com a nom dels caps de corda amb què es formen les gasses de fermar en les naus, deu ser el mateix mot, com també suggereix el complement aclaridor *de guia*: en el sentit de 'cap, punta dirigent'.

Asà, grafia segurament errada per *ases* pl., cf. gascó *saumet* 'ase' i 'biga' (les notes lexicogràfiques de Barnils com aquestes de Fraga són atapeïdes de tals errors, sovint agreujats per còpia de Griera i per malentesos de l'un i de l'altre, car no se sap quin dels dos era més descurat).

ASAFÈTIDA, pres del b. ll. farmacèutic *asa foetĭda* (o *assa foetida*) id., compost amb el ll. *foetĭdus* 'pudent' i el persa *aze* 'planter'. □ *1.ª doc.*: S. XV; *assa fètida*, Febrer-Cardona.

També s'ha dit traduint-ho *asapudenta* [1868, *SLit.-Costa*].

ASAFIA, pres del gr. ἀσάφεια 'obscuritat', ἀ-σαφής 'indistint'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

Asalt, *asaltar*, *asaut*, *asautar*, V. *altar* v.

ASBERG, 'cota de malles que cobria fins al cap', del germànic HALSBERG, 'protecció del coll', compost de HALS 'coll' i BERGAN 'cobrir' (cf. al. *verbergen* 'amagar', a.-al. ant. *bërgan*, ags. *beorgan*, gòt. *baírgan* 'servar, protegir'). □ *1.ª doc.*: docs. des de 1094; *a(l)sberg* en docs. en baix llatí, 1040, 1054 (Bast-Bass., 92).

Uno alspergo surt dues vegades en un doc. baixllatí de la Seu d'Urgell (*BABL* VI, 388), *alsperg* en un del Pallars d'entre 1094 i 1110 ib. VII, 106); «acomodamus <'prestem'> tibi uno *alspergot* et unas bradoneras» dos cops en un de 1151 dels templers de Corbins[1] (Miret i Sans, *El més antic text lit.*, p. 16); «uno *auzberga* --- isto *auzberg* --- *abusberg* ---» en un altre dels mateixos templers, de 1164 (ibid.); «dimito unum mulum et unum *auzpergum* que debet michi G. de Cervaria» (a. 1212, id. Miret, *TemplH*, 162, n. 1); «un *açperc* ab cammayl et dos elms» en un d'allí mateix de l'a. 1299 (*BABL* VI, 72); «arreats ab *azpercs* et ab perpunts et ab escuts» en un de Tàrrega d'entre 1293 i 1300 (*BABL* VII, 232).

Interessa observar que mentre la forma literària catalana és amb *-b-*, aquesta variant amb *-p-* apareix tan

sovint en docs., que solen ser cosa dels cavallers mateixos, sovint templers i anàlegs: ara bé, *pergan* per *bergan* és forma dialectal de l'oberdeutsch i podria venir de cavallers d'origen longobard o bàvaro-alamànnic, com els que no devien ser rars en aquests ordes; tanmateix podria ser també que darrere la combinació de sorda forta, amb *s* recolzada, hi hagués ensordiment fins en certs parlarsràncics i baix-alemanys (llavors la preferència que els escriptors donen a la forma amb *-b-* fóra potser causada per influència més gran, en aquests, de formes llatinitzades).

Asberch és freqüent en textos literaris dels Ss. XIII-XV: «los *asberchs*, tots romputs, havien perdudes moltes malles», *Curial* II, 55; sovint en la traducció mallorquina de la *Questa* per Reixac (22.18, etc.) i vegeu *DAg.*, *AlcM. Ausberch* en Llull. La reducció del grup *lsb* sigui a *sb* o *usb* és ja cosa de fonètica corrent catalana; així mateix en oc. ant. «sí que·l bras d'óutra en óutra trauqua / mais l'*ausbercz* li garí la mauca», *Jaufré*, v. 9076. La procedència germànica igual podria atribuir-se al gòtic que al fràncic, car tots dos components (i fins el compost, en part) són comuns a totes les branques lingüístiques del germànic; però el fet que el mot romànic sigui estrany al cast. i portuguès (cf. *REW*, 4006) ens fa creure més aviat en un germanisme d'origen fràncic.

DERIV.: *Asbergot* (*asp-*), veg. supra. *Albergó* 'cota de dona' [1461].

[1] Igual derivat b. ll. *ausbergotum* en Du C. Sens dubte diminutiu: devia ser un asberg més curt o més lleuger.

Asbergina, *-ginia*, V. *albergínia*

ASBEST, 'espècie d'amiant', pres del ll. *asbestos* id., i aquest del gr. ἄσβεστος 'inextingible, que no es pot apagar', derivat de σβέννυμι 'jo apago'. ☐ *1.ª doc.*: *abeston* i *abaston*, segon quart S. XV, Felip de Malla (*DAg.*); *asbesto*, 1868, *SLitCosta*.

DERIV.: *Asbesti*; *asbestinitzar*.

CPT.: *Asbestiforme*.

ASBOLINA, derivat savi del gr. ἀσβόλη 'sutge'. ☐ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

ALTRES DERIV.: *Asbolita*, *asbolana*.

Asborcer, *asborç*, V. *arboç* *Asbrer*, V. *arbre* *Asc*, V. *ascites* *Ascabussada*, *ascabussejar*, V. *arcabús*

ASCALUNYA, planta semblant a la ceba, del llatí ASCALONIA CEPA id., pròpiament 'ceba d'Ascalon', ciutat de Palestina. ☐ *1.ª doc.*: c. 1370.

En un ban barceloní anterior de poc a 1372: «negun revenedor --- no gos comprar --- fora la ciutat, dins los térmens de aquella ous, ne formatges, ne *scalunyes*, ne sebes ---»; en un ms. *De Re Rustica* (Palladi) que és clarament del mateix segle o del XV: «si vols fer *escalunyes*, pendràs una seba, e talla-li molt bé los rahels --- e cobri-los de terra e axí auràs *escalunyes*» (cites extenses en el *DBal.*, s. v. *esc-*); «ceba *escalunya*: ascalonia», Busa-Neb., 1507, B 6.5. 14. «Tota persona --- que sia trobada --- alls, cebes o *escalunyes* --- pach de ban ---», en doc. tarragoní de 1752 (D. Recasens, *La Secuita*, 69); «¿vols pollastre amb suc, fricandó amb *escalunyes*, cap i peus de vedella ---?», MVayreda (*Carlinada*, § 5, p. 79).

OPou, a. 1575: «*ascaluñes*; ascalonia» (*ThPu.*, 48*a*), *ascalunya* Sanelo (II2r1); *BDC* XVII, 5, 19; tort. *escolunya*, *BDC* III, 35. Va passar també a l'oc. ant. *escaluenha*, que ja apareix en el Leudari de Mont-real de l'Aude, de 1320 (*Rom.* XXXV, 110), i en el fr. ant. *eschalogne*, avui *échalotte* (d'on s'ha pres el cast. *chalote*, *DCEC* II, 9*a*). Cf. *calçot*?

ASCARIDE, pres del ll. *ascăris*, *-ĭdis*, i aquest del gr. ἀσκαρίς, -ίδος, id. ☐ *1.ª doc.*: 1839, Lab.

DERIV.: *Ascariasi*.

CPT.: *Ascaricida*.

Ascendència, *ascendent*, *ascendir*, *ascens*, *ascensió*, *ascensor*, V. *descendir*

ASCETA, pres del b. ll. *ascēta* id., i aquest del grec ἀσκητής 'professional', 'atleta', derivat d'ἀσκέω 'm'exercito'. ☐ *1.ª doc.*: 1839, *Lab.*

DERIV.: *Ascètic* [1803, Belv.; Febrer-Cardona]; *ascètica*. *Ascetisme* [1868, *SLitCosta*]. *Asceteri* [1868, id.; aquest i algun altre d'aquests mots els recordo de Verdaguer], del gr. ἀσκητήριον, que és el mot que des de més antic s'incorporà al baix llatí (*DCEC* I, 297).

Ascis o *ascians*, V. *antiscis*

Ascites (o *ascitis*), pres del gr. ἀσκίτης 'hidropesía', deriv. de ἀσκός 'bot'. Altres derivats savis d'aquest mot grec: *asc*, *ascidi*, *ascidioida*, *ascidiasis*; i els compostos *ascidiforme*, *ascíger*, *ascogen*, *ascogoni*, *ascoliquens*, *ascomicets*, *ascòspora*.

ASCLA, 'estella grossa', del ll. vg. ASCLA id., reducció fonètica del més antic ASSŬLA, que era diminutiu del clàssic ASSIS 'post, llata'. ☐ *1.ª doc.*: mj. S. XIII, Rosselló, i en els diccs. de rims del S. XIV; el verb *asclar*, S. XV.

En les *Lleudes de Perpinyà*, redactades a mitjan S. XIII i copiades el 1295: el dret que s'havia de pagar «de qualibet saumata de lenya que aportetur ab hominibus forensibus: unum troceum vel unam *asclam*» (*RLR* IV, 368). És un mot que ha romàs merament regional durant tota la història de la llengua, de manera que per trobar-ne dades hem d'esperar fins al S. XIX; tanmateix no hi ha dubte que figura en els diccs. de rims de JMarc (390) i L. d'Aversó (212.1): a tots dos el rim *ascla* apareix dos cops seguits, el primer com a substantiu, el segon com a present del verb.[1]

Avui és un mot estrany a l'ús barceloní, i d'algunes comarques centrals immediates, també a les Illes,[2] però fóra d'això ben viu des de Vic cap al NO. i fins molt endins del territori valencià cap al S. (fins

part del centre i sud d'aquest). *Ascles de roca* 'escletxes' en el Segre mitjà (Gavarra, 1957) i a Benavarri (*BDC* VII, 72); *ascla* «trozo de leña desgajado del tronco», V. d'Àneu (Pol., p. 10), també a Benavarri, Fraga, Tortosa (*BDC* VII, 73; IV, 33 i 39; III, 85; XX, 276); «estella de llenya», maestr. (GaGirona, p. 47); segueix en ús fins a Llucena, València i Alcoi segons *AlcM*, que cita exs. d'Enric Valor (Castalla) d'*ascla* i *asclar*.

Aragó endins l'he sentit almenys fins a Bielsa (1965).[3] Per a aquesta zona i per al vessant gascó, veg. les dades de Rohlfs, *Le Gc.*, § 235 (1.ª ed., p. 56) i en general és un mot occità, del qual ja hi ha un testimoni medieval, en el Cartulari de Montpeller («éclat de bois», Rayn. II, 132*b*), junt amb bastants del verb *asclar* 'badar, fendre' en la *Crozada* i en Bertran de Born i altres trobadors (Rayn. i *PSW*).

D'altra banda, reapareix en sard [< cat.?] i en parlars del migdia d'Itàlia: Rohlfs, *Rom. Helvetica* IV, 64, des d'on ha passat inclús al neogrec d'Apúlia *ásk(a)la* «pezzo di legno» (*ARom.* VII, 454).

Fóra concebible que el val. *ascle*, espècie d'ànec salvatge, de l'Albufera, fos el mateix mot, o més precisament un derivat postverbal del verb *asclar* per allusió a una espècie de veu esqueixada de l'ocell, cf. el nom cast. *ánade ridente* i el ll. *Anas strepera*: tanmateix en fa dubtar la forma antiga *ascha* (= *asca*) que el *Torcimany* d'Aversó defineix «nom d'una natura d'*ànechs* salvatges» (185.1) posant-lo com a rima de *nascha*, *pascha*, *rascha*, *irascha*, *bascha*, *frascha*, etc.

Aquest mot romànic i llatí vulgar (que res no té a veure amb HASTA, contra el que han cregut alguns sense cap necessitat) és el mateix que ASTULA que apareix en St. Isidor, etc. (cf. la reducció de VETULA a VECLA), i espt. és forma sincopada de ASSULA (cf. *ISCLA* < INSULA) derivat d'ASSIS 'post', veg. Walde-H. I, 74.

DERIV.: *Asclada*. *Asclar*, v. 'fendre' [mj. S. XV, *Curial*, *AlcM*, cf. supra per a l'oc. ant.]: «mes lo nostre ós, d'això s'embarassa pas força: / agafa un roc pesant i, el gitant ambe força, / l'esclafa, mes, del mateix pic, / *ascla* en trenta bocins lo cap del seu amic!», Saisset, *Catalanades*, 218; *Asclada* a Évol de Conflent (Pere Vidal, *Guide PyrOr.*, 319); *La Roca Asclada* a Rubió de Pallars, 1961; «se *áskla un tiçón*» a Jusseu, 1965; *CostCatManc.* I, s. v.; a Benavarri, Pena-Roja, etc., *BDC* VII, 73; IX, 69; X, 51; i fins a Monòver: *asclar-se la perxonada, s'ascla el món* «el acabóse» (*Canyissaes*, 12, 131). *Asclado(r)*: *l'Asclador* del Trauet, nom d'un home a Gósol, 1963. *Asclaire*. *Asclejar*. *Asclitxó*; *asclitxonar*; *asclitxonada*. *Ascló*, nom d'un ocell [1839, Lab.], cf. *ascle*, supra.

[1] No contenen definicions però aquest detall mostra ja de què es tracta: el mateix significa la repetició que hi veiem a *mescla*, *cingla*, *pobla*, *embla*, etc.. (213.1 i 2, 216.1 i 2, 209, 211, etc.). — [2] Tanmateix *œ́sklə* a Eivissa: Villangómez, *Ll. d'Eivissa*, p. 69. La mateixa forma analògica *èscla* s'usaria a Cardona, Solsona i Sta. Coloma de Queralt segons *AlcM*. — [3] Segons Zamora Vicente a Ágreda de Sòria, i unes formes més sorprenents *astra* i *lastra* (que potser són una altra cosa), *RFE* XXVII, 249. «*Estar fet una ascla*: rabiós contra algú», dita castellonenca, Borràs Jarque, *BSCC* XVI, 71, no estic segur que contingui el nostre mot (cast. *ascua* deformat?).

ASCLEPIADEU, 'mena de vers clàssic', pres del greco-llatí *asclepiadēus*, derivat d'*'Ασκληπιάδης* nom del poeta que va inventar-lo, que per la seva banda és derivat d'*Ασκλήπιος* 'deu de la medicina, Esculapi'. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.

També en deriva el nom de la planta curativa *asclepíade*, d'on el derivat *asclepiadàcies*.

CPT.: *Asclepiadi-glicònic*.

Asclitxó, *ascló*, V. *ascla* *Ascomicets*, V. *ascites*

ASCONA, 'dard gran, espècie d'arma llancívola', mot comú a les tres llengües hispano-romàniques, a la llengua d'oc i al basc, d'origen incert: potser mot romànic pres del basc des de molt antic, o bé potser només transmès i alterat pel basc. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

En el combat de Sta. Maria d'Agost de 1285, descrit per Desclot: «venc un navarrès, qui era ab los cavallers francesos e vestia un asberg de ferro ab son capmall e ab una cervellera en son cap; e viu que ·l rei d'Aragó los faïa gran mal de ses mans, acostà·s a ell e tramès-li una *ascona* muntera que portava en la mà, e donà-li tal colp sus en l'arçó primer de la sella, que de l'altre part li'n passà bé un dit; e no plac a Déu que li fes negun mal, car bé sapiats que si dos dits fos venguda pus alta l'*ascona*, que ab lo rei que no era ben guarnit, de part a part l'haguera tot passat sens tot si; e lo rei pres l'*ascona* ab la mà e tirà-la tant fort, que dos trossos féu del ferro, sí que en l'arçó en romàs ben quatre dits; e d'açò fa testimoni cell qui açò recompte en aquest libre, que veé la sella del rei e lo ferro que hi era romàs; e puis lo rei --- acostà·s poderosament vers aquell qui l'*ascona* li havia tramesa, e donà-li tal colp de la maça de coure sus al cap, que sempre l'abaté ---», cap. 159 (ed. Sold., 568*b*; cf. ed. Buchon).[1]

En la història de l'audacíssima anada a Bordeus, conta Muntaner que Pere el Gran proposà a En Domingo de la Figuera: «vós irets cavalcant en un bell cavall, con a senyor, e nós irem axí con a escuder vostre, en un altre cavall, ab una *ascona muntera* en la man; e haurem En Bernat de Peratallada, qui cavalcarà en un altre cavall ab una sella de trossa, e portar-vos-ha la trossa --- e diners per despesa, e portarà altra *ascona muntera*», cap. 89 (ed. Casac. II, 64). Encara en el segle XIII els *Costums de Tortosa* imposen de lleuda per cada «faix d'*açcones*, e són VI [XII?] dotzenes, II drs.» (89, p. 392): siguin 12 o 6 dotzenes això implica un pal bastant esprimatxat; d'altra banda no era un objecte de valor ben migrat, car Alart en l'*InvLCat.* cita vuit o nou testimonis rossellonesos de *escona* o *scona* fins a 1390, i sobretot començant per aquest de 1309: «lego Poncio E., quandam *asconam*

monteriam quam michi dimisit pater meus».[2] En fi el nostre mot continua apareixent en alguna font catalana posterior, com el *Palladi* dels Ss. XIV-XV que citen *DAg.* i *AlcM*, o bé un doc. de Tortosa de 1341, on figura *azchona* junt amb *àpia* 'destral' (*BABL* XI, 414). En llengua d'oc les dades més antigues són les del *Jaufré*, si aquest poema es pot datar de c. 1230, o la de Peire Raimon de Tolosa («lauzengier, bec d'*ascona*», *Rayn.* II, 132), «e tenc un *ascona* e·l mà / e tramet-la-i de tal vertut / que tota rompet en l'escut, / que foc e flama 'n fes issir», «qui fer ab coltel o ab lansa, / qui ab espasa, / qui ab massa, / qui d'—, qui de coinassa»;[3] tenim encara aquesta forma en dos poemes no menys antics, la *Chanson d'Antiocha* i la *Vida de Sant Honorat*. És important l'aparició en el poema occità de la *Guerra de Navarra* de Guilhem Anelier (referent als fets de 1276-77, i escrit més tard, potser no molt), perquè és tan repetida (*azcona* 406, *ascona* 4888, *ezc-* 4385, *escona* 3556, 5051) i és prova d'un antic lligam amb aquest país. En dues fonts un poc més tardanes, potser totes dues del S. XIV, les *Légendes pieuses* publicades per Chabaneau i Reynaud, i el Pseudo-Turpí, poema roergat del S. XIV, tenim una grafia *ancona* (*PSW* I, 63) que és ben possible que sigui mal llegida per *aucona* o bé per *ascona*.

Del mateix origen el cast. *azcona* que ja apareix en la *Santa Oria*, 81, de Berceo; i en bastants textos dels Ss. XIII i XIV: 1435*d* (0); *Fn. Gonz.*, 63*c* i 304*c*; J. Ruiz, 1030; *Hist. Troyana*, 9.13, 47.9; *Po. de Alf. XI*, 439, 2165, 68; Sem Tob estr. 95; «*azcona*, tiro conocido, *acontias*», Nebrija. Mossàr. *lazcona* «azcona, dardo, lançuela pequeña» només en *PAlc.* Però més abundós en gallego-portuguès antic *ascuma* (cf. Silveira, *RPortFil.* I, 395ss.), *ascuna*, *ascunha*, que ja apareix en les *Cantigas* del Rei Savi: *ascũa* o *ascõa*, ctga. 89 (*RFE* V, 162), *azcuna* (en l'ed. de 1889, II, 298 i altres dos passatges), i en la *Cron. Troiana* del S. XIV (I, 194.1, 353.25; II, 92.9, 13.11). En fi hi ha el basc *azkon*.

Van tractar de l'etimologia Diez, *Wb.*, 429; Spitzer, *RIEB* XVII, 94; M-Lübke, *ZFSL* XXXIII, ii, 49, i *RIEB* XIX, 426; Giese, *RIEB* XIX, 630, *VKR* I, 161, i *ZRPh.* LII, 397; breus indicacions de Schuchardt, *RIEB*, 1913, 325-6, i VIII, 328;[4] i jo mateix en l'article del *DCEC* I, 248-9, i *DECH*, que amplio ací amb dades filològiques i renovant les conclusions. Ara es pot considerar descartada l'etim. de Diez, a.-al. ant. *ask* 'freixe' (= al. *esche*) perquè si d'una banda l'extensió geogràfica no és de les que orienten netament cap a un origen germànic, sobretot la terminació no s'explicaria. M-Lübke es decantava primer per creure que era un mot autòcton en basc, emparentat amb *askarai* 'roca elevada' i amb *azkona* 'teixó',[5] admetent alhora (ço que en el fons és contradictori), com creu Azkue (*Homen. a MzPi.* II, 87), que en definitiva provingui del basc *az* o *aitz* 'penya, pedra', que ha donat molts noms d'instruments tallants: *a(i)zkora* 'la destral', *aiztur* 'aixada', 'tisores grans', *aizto* 'ganivet', curioses reminiscències lingüístiques de les eines de l'Edat de Pedra.[6] Mancava, però, explicar la terminació *-kon*.[7]

Spitzer, Giese i darrerament M-Lübke, creuen que si bé *ascona* en la seva forma actual ve del basc, en aquesta llengua, per la seva banda, és d'origen romànic. La forma primitiva seria *aucona*, que ja hem vist probablement documentada en dos textos occitans del S. XIV, i en tot cas ho està un cop parlant dels bascos en el S. XII; forma que el basc hauria alterat en *azkona* per influència dels citats noms d'instrument en *az-*. Quant a *aucona*, vindria del bearn. ant. *haucon* 'falcó', per comparació del llançament de l'ascona amb el vol agressiu d'aquest fort ocell, comp. el fr. ant. *fauc* 'ascona'.

A això, però, s'ha d'objectar que un mot tan difós, des de princ. del S. XIII, alhora, en quatre dominis lingüístics cabdals de la Romània, difícilment es podria haver pres del basc en una data molt recent, i si s'hagués pres molt abans seria en una època anterior al canvi bearnès de L en *u̯* en mots com *haucon*,[8] i fins potser anterior al canvi bearnès de F- en *h-*. És veritat que també podríem admetre que la forma que va precedir *azkona* en basc no fou *aucona* sinó **alcona*, i carregar la caiguda de la F- en el compte del basc,[9] de manera que no hi ha raons terminants que excloguin enterament aquesta etimologia romànica del mot basc, però tampoc es poden considerar suficients els arguments positius esgrimits en suport d'aquesta etimologia. I confessem que la presència d'una forma amb caiguda de F- que apareix alhora, des de l'any 1200, en dos extrems tan allunyats del focus d'alteració de la consonant, com Galícia i la Provença del *Sant Honorat*, i de formes quasi unànimes en totes les llengües, amb -SC-, des del S. XIII, ens priven de creure-hi.

Si provem de tornar a entrar en el problema, de fresc i despullant-nos de les prevencions que ens hagin creat aquests lingüistes, reconeixerem que no hi ha raons que indiquin fatalment un origen basc. Totes aquestes etimologies pressuposarien encreuaments i fenòmens extraordinaris. Ni tan sols, des del punt de vista geogràfic, no existeix una presumpció clara contra una procedència germànica, idea sempre natural quan es tracta d'armes. Si contra el basc més aviat sobra la presència tan antiga en gallego-portuguès, mossàrab i provençal-llenguadocià, en pro del germànic bastaria admetre que és un mot d'origen visigòtic — no fràncic ni ostrogod.

En l'enllaç germànic precís que suggeria Diez no s'hi pot reincidir, a causa d'*-ona*, però es podria tractar d'un germanisme diferent. Un mot d'aquesta forma precisa està ben documentat en germànic: l'escandinau èddic *āskunna* 'creada o provinent dels *Asen*'. És sabut que existeixen molts adjectius en *-kunna* d'aquest sentit i formació en escandinau antic, i que n'hi ha o n'hi va haver en totes les llengües germàniques: isl. ant. *-kunn-* 'engendrat per', *konr* 'fill (de noble)', gòt. *kuni*, a.-al. ant. *chunni* 'llinatge', gòt. *sama-kunjans* 'del mateix llinatge', etc.; i també és sabut que els *Asen* són una junta de divinitats masculines i femenines, suprema en la mitologia escandina-

va i general germànica.

Ara bé un adjectiu compost com el que he suposat està ben documentat en els poemes èddics més antics. «Rîn skal râða rôgmâlmi skatna, / â svinn, âskunna arβi Niβlunga», 'el Rin ha de dominar sobre el bronze dels guerrers': (riu) ràpid, hereu dels Nibelungs i creat pels *Asen*' (*Atla-kviða Groenl.*, 5.27*d*). Si aquí es tracta del riu diví, res no ens impediria de suposar que també vagi aplicar-se, amb caràcter preferent, a una arma llancívola dotada pels déus del poder infal·lible de ferir l'enemic nacional: tema tan antic aquest, comú a la mitologia de diverses branques de la família indoeuropea; em limito a recordar el dard màgic de què Indra dotava el seu paladí Pururavas en la seva lluita contra els Dànaves diabòlics, dard que, després de ferir el raptor d'Úrvaçi, tornava a ficar-se en el buirac com la serp que entra altre cop en el seu cau (Kalidassa, *Vikramórvaçi*, fi del 1.r acte). També l'ascona era un llançó o javelina de força prodigiosa que podia tornar a les mans del guerrer després de ventar-la. Fonèticament només caldria admetre que, en passar al romànic, -ǪNNA fou reemplaçat pel comuníssim -ǪNA.

¿Queda amb això superada la tesi de l'origen basc? No ho crec pas. És realment impressionant el conjunt geogràfic en la fase arcaica. El testimoni de la vella Guia del pelegrí de Santiago de Compostela, S. XII, confirma l'antiguitat i autoctonia en basc: «Navarrus aut Basclus --- duo jacula aut tria, que *auconas* vocat, ex more manibus tulit» (cf. Mitxelena, *BSVAP* x, 10). Tenim el repetit testimoni navarrès de Guilhem Anelier. Observem sobretot que en els dos textos catalans més antics i famosos, en l'un és navarrès el protagonista, en l'altre l'escenari, car el nostre heroic desafiador se'n va a Bordeus des de Jaca, i en torna, tots dos viatges a frec de la frontera navarresa; les altres dades occitanes i catalanes (Tortosa, Rosselló, Tolosa, Roergue, l'Alt Llenguadoc del *Jaufré*, la Baixa Rioja de Berceo, la Castella del Nord del *Fn. González*), són també molt occidentals o pirinenques: cap als Pirineus ens assenyala també la repetició de l'epítet *ascona muntera* pertot arreu — en Desclot i en Muntaner, en l'*Alex.* i el *Fn. Gonz.*, ja en el doc. rossellonès de 1309 i les «diez *azconas munteras*» d'un doc. murcià de 1272 (MzPi., *DocLing.*, 368.23), i encara Covarrubias seguia parlant de «montañeses».

Ara bé, essent arma típica dels bascos, em pregunto què ens impediria de suposar que ve d'un *AUSCŌNA format amb el mateix sufix de VASCONES i de *gascons*, i amb el radical del vell nom dels bascos, AUSCII, basc *Euzk-era*, *Escuaran* (d'on *Escaran* 'basc' en *Girart de Rossilhon*), amb transposició parcial de la Ụ, el mateix que en *Escuaran* i altres formes basques d'aquest nom. Al capdavall la forma de la Guia i la variant occitana *aucona* o *ancona*, són una i altra transmeses per viatgers llunyans i podrien ser pronúncies deturpades de *auscona* (sense comptar que FALCO, si com a ètimon és dolent, potser és raonable com a contaminador). La forma més generalitzada *ascona*, tant es podria compendre a base d'*ASCỤONA com en una evolució parallela a la de *ascuchar* des d'AUSCULTARE.

Certament que és una suposició ben hipotètica i que hom mirarà com a atrevida, però ho és molt menys que l'etimologia FALCO, i filològicament està més fundada que l'ĀSKUNNA germànic. Car tot això ens recorda el cas de noms d'armament semblants, com *ALAVESA*, *TRAGACETE* (*DECH*), o els nostres *BUIRAC* i *BUTXACA* engendrats tots ells en l'ambien fronterer basco-romànic, com tants altres mots de la cultura pirinenca primitiva (*SEGALLA*). ¿He de recordar la prodigiosa mescla lingüística romano-basca que revela el meu assaig *De Toponimia Vasca y Vasco-románica en los Bajos-Pirineos* (*Fo. Li. Va.* XII, 1972, 299-319; cf. encara *TopHesp.* II, 293-333)? Si *aucona* no és la forma primitiva, prova tanmateix que el mot fou modificat de bona hora en el Bearn, arran de la frontera basca.

[1] Algun altre ex. en el mateix Desclot: «lexà-li anar una *escona*», «tramès-li la *esconeta* que li era romasa», § 102, *NCl.* III, 140.19, 141.7. — [2] Hi inclou un *ad scondes* de 1020, que fóra ben interessant (la *nd* de tota manera podria explicar-se com a ultracorrecció de *preona-preonda*, *escona-esconda* ABSCONDAT), però que no disposant de prou context no podem judicar si té raó o és una altra cosa. I ja que parlem de dades incertes, em refereixo a un passatge dels *Acta Austregisili* I, 2, 15 (*Acta Sanctorum*, 20-V, v, p. 231 *F., cita de Holder II, 1406.16), que porta «accepto ancipiti ferro, quod vulgus *scottam* vocat», que em preguntava si no s'havia de corregir en *sconam* (*tt* per *n* no és error de còpia rar ni gens difícil); tanmateix essent un *ancipiti* ferro, la idea quedaria ben incerta, i potser es tracta d'una eina com l'escoda, ço que fonèticament encara és més fàcil. ¿Hi havia ascones de doble tall? En el ms. bíblic castellà núm. 6, *ascona* reemplaça la *romphaea bisacuta* de la Vulgata en l'Eccles. XXI, 4 (5) el *two-edged sword* de la bíblia jacobina i l'*espada de dos cortes* de la Bíblia de Scio (VI, 190). — [3] Vv. 3844 i 4312 de l'ed. Breuer, que prefereix una variant *escona*. Però *ascona* en l'altre ms. (ed. Raynouard, f° 49). — [4] Notes poc importants o superades de Baist, *KJRPh.* IV, 319; Goldschmidt, *Festgabe Förster*, 1901; M-Lübke, *Neuer Sprachen* XXXV, 570n., i *Prager Dt. Studien* VIII, 71. — [5] Més aviat *azku*, veg. Mitxelena, *El Pasado de la Lengua Vasca*, 193. És clar que la forma articulada *azku-a* podria sortir de *azkona*. Seria per la forma apuntada o prominent del cap de l'animal. Però que aquest tret formidable pugui dur el nom d'un animal tan minso i pacífic... — [6] La variant *axkora* 'destral' segons Azkue és del suletí i roncalès, però també Landucci donava *axcorea*, que correspondria al biscaí *atx* = *aitz* (encara que Domingo Agirre, *Auñamendiko Lorea*, usa *atx*, escriu, en canvi *aizkora*; peròací poden entrar en joc influències literàrio-històriques, ja que també de vegades empra *aitz*). En fi hi ha un alt-nav. *aizkona* «tarugo, cheville de bois», recollit en el dicc. d'Azkue, però com que aquest no concreta l'extensió

que això tingui a Navarra ni en precisa la font, ens quedem amb la impressió que hi ha ací una contaminació de *azkona* amb els mots en *aiz-*. — [7] Car una vaga insinuació d'Azgue, que *-goe* 'dalt, capdamunt' pugui venir de *-gona*, és infundada. Això va amb *-goi*, *-goien*, la forma més corrent, i s'admet que aquest té -I- antiga. Per al -GŎIA del substrat basco-català, veg. *E. T. C.* I, 159, 169, 269. — [8] La conservació de la L en fi de síl·laba és constant encara en els docs. gascons del S. XII publicats per Luchaire en el seu *Recueil*. En el S. XIII ja són freqüents els casos de *u* < L. — [9] El *DAut.* cita una forma *fascona* en la *Montería del Rey D. Alonso*, I, cap. 37, text tardà i forma que no sabem si justificada pels mss. I així com així enterament isolada.

Ascòspora, V. *ascitis* *Ascriptici*, V. *escriure*

ASE, del ll. ASĬNUS id. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

«La ins foren-se meses tots los sarraïns de les alcaries, e les vaques, e els *àsens* e les cabres», *Cròn.* de Jaume I (23); «si entram en l'ort e veem l'*ase* qui mena la çenya, e guardam en los arbres e en les erbes, adoncs és temps que façam gràcies a Déu, qui·ns ha fetes de pus noble natura que les bèsties ni·ls arbres ni les erbes», Llull (*Blanq.*, *NCl.* I, 156,10); «un *ase* aportava los fems de què hom femava aquell ort», id. (*Merav.*, *O. C.*, I, 245). Apareix ja en la Lleuda de Perpinyà de c. 1248: «*ase* o saumera paga quatre diners» (*RLR* IV, 255). I el sentit secundari aplicat a l'home toixarrut i bestial el tenim ja en Eiximenis: «lo primer don de Déu --- és subtilitat --- per entre coses altes e amagades; e d'aquest se ergullen molts cant Déu lo·ls ha dat, en tant que tenen los altres per grossers e per *àsens*» (*Terç*, f° 298v). Com a femení es va usar +*àsena*, com en un doc. rossellonès de 1311 (*RLR* XXIX, 60), per més que *AlcM* negui l'existència del mot; encara que no hem de desmentir que aviat fou substituïda aquesta forma, i per això i altres raons és dubtós que en sigui una adjectivació l'ús que veiem en una reva de Puigcerdà de 1288: «de cascuna bestia bovina, bestia *asina*, 1 diner» (*RLR* IV, 503); altrament en sentit morfològic és una forma sorprenent, potser mal llegida per *asnina* o resultant d'una haplologia, car en un doc. de 1289, de Gardeny, el que llegim és «sis bèsties *asinines* <o *asenines*?> et deu egues» (*BABL* VI, 69).

Modernament el mot continua viu pertot arreu. L'afirmació d'*AlcM* que en el català continental s'ha perdut molt, i es perd, l'ús d'*ase*, substituït per *burro* i *ruc*, peca d'enormement exagerada: pel que fa al Princ. (en val. és diferent) la diferència és més subtil i complicada: es tracta d'una divergència que afecta encara més el nivell estilístic, social i personal que la vitalitat elemental i rude. També a Mallorca hi ha hagut des del S. XVIII un retrocés en el caràcter absolut de l'exclusió de *burro*, i no sols en el sentit translatici d'"home neci', perquè ja Guillem Roca i Seguí, mallorquí que no tenia absolutament res d'acastellanat en el seu llenguatge, fa 200 anys emprava *burro* com a nom objectiu de la bèstia (veg. cita a propòsit d'*aranells*, s. v. *NARIUS*).

Pel que fa al Principat, cal tenir presents les diferències comarcals, però en el dialecte central i especialment en l'ús de la gent de llenguatge ciutadà, *ase*, com a nom de la bèstia, segueix essent tan planer i corrent com *burro*, si no més: és el terme objectiu i descriptiu, no afectiu com ho és aquest; [1] entre gent molt senzilla *ase* és poc viu com a nom de la bèstia i una mica més amb matís figurat o aplicat adjectivalment a una persona; en l'ús rústic del català oriental i encara més en l'occidental predomina francament *ruc*.

Però enlloc *ase* no sona gens com a antiquat, per més que no cal desconèixer que la gent més pagesa us faran a molts llocs l'explicació que em donava el pagès ingenu que m'informava als Torms sobre la toponímia: «uñ ázi és un ruc» (1935).[2] D'altra banda no exagerem tampoc en sentit contrari: com a mitjana, i si ens acontentem amb un tall horitzontal i simplificador, no cal negar que a les Balears *ase* conserva un nivell més alt de freqüència en l'ús, fins si ens referim a comarques amb poca influència castellana: en el Capcir sento molt més *burro*, i el femení *burra*, que no pas *ase*: hi coincideixen els meus dos subjectes de Formiguera, i el més senzill arriba fins a dir-me que *ázə* és un mot de l'Arieja, no pas d'allà.

El que sí que és poc conegut en l'ús barceloní és el femení *somera* (vivíssim en totes les comarques): des de petit sentia jo dir *ara passaran les burres de la llet* (ramadet que llavors es passejava pels carrers de Barcelona venent llet de somera). Per al femení, en terra valenciana aviat es va usar una forma sincopada: a Jerusalem «Jesús entrà, / rey mansuet, / sobre l'*asnet*, / fill de femella: / l'*asna* aquella / ---»[3] (JRoig, *Spill*, 13134); ja en el S. XVI es tenia consciència d'una diferència en aquest punt entre l'ús del Regne i el del Principat, car OPou, com sempre, posa juntament el mot usual a València i el de Girona, les seves dues pàtries: «*asna* o *somera*, *somereta*», i per al masculí només el diminutiu *asnet* (vàlid, doncs, en tots dos) i el primitiu *ase*.[4]

En una part de Mallorca s'ha produït una curiosa alteració: ajudant-hi potser tant la dissimilació com l'antiga ultracorrecció d'un provençalisme (segons vaig explicar en *LleuresC*, p. 257) diuen *ədz áəs* a Llucmajor, Binissalem i Inca (*BDLC* IV, 293), en altres punts *áns*: a Pollença hi ha una partida *Plá duz ázəs* que d'altres anomenen *Plá duz Áns*, i estic segur que les que oficialment s'anomenen *les Coves dels Ams* (com si els *hams* de pescar poguessin donar explicació raonable d'un nom així) deuen ser més correctament *dels Ans* < *Àsens* (és sabut que *-ms* es pronuncia vulgarment *-ns* amb la inevitable seqüela d'ultracorreccions). A Eivissa, en canvi, s'ha mantingut sense afluixar el plural històric *àsens* (*BDLC* VI, 8); també en valencià: en el *Tirant*, *àsens* és l'única forma correcta segons la princeps (que Riq., 217.26. corregeix abusivament en *ases*).

DERIV.: Per al femení *asna* o *àsena*, el diminutiu

asnet (avui *asenot* a Eivissa, *l. c.*), etc., i l'adjectiu (*asiní*, val., 1405, *AlcM*), vegeu supra. L'adjectiu, en lloc d'*asiní* o *aseni*, ha estat també *asnal* (capítols d'Eivissa, *AlcM*); no solament cast. normal sinó també alt-aragonès («*ganado asnal*», Bielsa, 1965). Per al NL *Asnurri*, cf. el parallel bearno-basc *Asta* (*Astòs*, *Astugue*) *Beitr. z. Nfg.* VIII, N. S., 209. *Asenada*. *Asenàs* [«bat-lo axí com a *asenaç*», Eiximenis, *Terç*, f° 172v], avui eiv., val.; *aseneria* eiv.; *asenet* [S. XVI, Faules d'Isop; eiv., però, *asnet*, supra]; 'biga travessera', i veg. *ase* que sembla usar-se en el mateix sentit a Fraga, com he indicat s. v. **asà*. *Aser*, *asenc*, *aset*, *aseta*, formes vulgars usades de vegades a Mall. i Men. +*Asot* 'peix semblant a les jurioles que es fa a les sapes o clapes negres d'algues' (Sant Pol de Mar, 1927), diminutiu despectiu d'*ase*, que és també nom de peix [Febrer-Cardona, men., però a Ciutadella *grenèus*, veg. *GARNEU*]. Derivats savis: *Asinari*; *asiní* (cf. supra).

CPT.: *Asemul*.

[1] El factor eufèmic hi pot haver contribuït també. Ja és sabut que els pagesos a vegades tenen «manies» lingüístiques que no tenim a ciutat: allò de «porc parlant amb perdó», que afavorí la deforme invasió de *tocino*. A Tamarit de Llitera no solament han abolit *ase* sinó també *ruc* i *burro*! I diuen *un somer* (*BDLC* XII, 29). — [2] Notem que la mateixa forma xipella *ázi* amb *-i* és ja prova d'un mot no literari ni pròpiament arcaic, sinó ben popular i tradicional. — [3] No penséssim en res d'acastellanat: en normalitat fonètica es conserva la *e* postònica en mot paroxíton, però no en proparoxíton ni abans de l'accent (per això *asnet*). — [4] També «lo fill de cavall y *asna*: hinnus; *cosa de àsens*: *asininus*, p. 38; «mola que *àsens* fan rodar: mola asinaria», p. 215.

Aseat, V. *seu* (*la-*) *Aseïtat*, V. *si* (Il. SIBI) *Asembla*, V. *atzembla* *Àsena*, *asenada*, *asenàs*, *asenc*, *aseneria*, *asenet*, V. *ase* *Asèpsia*, *asèptic*, V. *sèptic* *Asestrat*, V. *astre* *Asexual*, *asexuat*, V. *sexe*

ASFALT, pres del ll. *asphaltus*, i aquest del grec ἄσφαλτος id. □ *1.ª doc.*: *spàltum*, doc. valencià de l'any 1409; *esfalt*, 1803, Belv., *asfalt*, Febrer-Cardona.

També es va usar *aspàltum*, mj. S. XV (Cauliac), vegeu les cites en *AlcM*, la d'aquell en un article *espalt*, que correspon a les formes castellanes antiquades *espalto*, *aspalto*, *espalde*, per a les quals vegeu *DCEC* I, 301*b*.

DERIV.: *Asfaltar*; *asfaltat*; *alfaltè*; *asfàltic*.

ASFÍXIA, pres del gr. ἀσφυξία 'parada o detenció del pols, asfíxia', derivat privatiu de σφύζω 'jo batego'. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab. (*asfigia*).

DERIV.: *Asfixiar*; *asfixiant*; *asfixiador*; *asfixiament*. *Asfíctic*. De la mateixa arrel grega deriva *esfígmic* [1868, *SLitCosta*] amb els compostos *esfigmògraf*, *-ografia*, *esfigmòmetre* [1868, id.], *esfigmocèfal* [id.]. Res a veure amb el radical d'*ESFINX* (que també s'havia dit *esfinge*, 1803, Belv., Verdaguer) —grec σφίγξ, σφιγγός, id.—, i *esfínter* (gr. σφιγκτήρ 'baga, lligam, cenyidor') que vénen del verb σφίγγω 'estrenyo, comprimeixo, escanyant' (de sentit oposat); *esfíngids*.

ASFÒDEL, pres del ll. *asphodĕlus*, i aquest del gr. ἀσφόδελος id. □ *1.ª doc.*: *afrodills*, mj. S. XV.

«Algun corrosiu o fort medicament de la pólvora dels *afrodills*» en el Collectori Cirurgical de G. de Cauliac, II, cap. 4. També apareix *affudili* o *afudili* en una altra obra mèdica o veterinària d'aquest període, publicada en l'*AORBB* III, 1930, 253. Formes semblants tingueren curs en altres llengües modernes, i en anglès ha quedat *daffodils*. En la Renaixença s'ha usat la forma correcta *asfòdel*, o bé *asfodèls*, accentuat afrancesadament.

Asfor, V. *alasfor* i *DCEC* (ALAZOR) *Asfurriar*, V. *esfurriar* (*FURRO*)

ASIL, pres del ll. *asȳlum*, i aquest, del gr. ἄσυλος adj. 'inviolable', ἄσυλον, substantiu, 'asil, lloc de refugi', derivat negatiu de συλάω 'jo saquejo'. □ *1.ª doc.*: 1495, Roís de Corella (*asili*).

Veg. la cita del *Quart del Cartoixà* en *DAg.* i *AlcM*. *Asilo*, 1695, Lacav.; Febrer-Cardona; amb *-ss-* incorrecta, 1803, Belv., Lab.

DERIV.: *Asilar*, *asilat*, fi S. XIX.

Asil·làbic, V. *síl·laba* *Asimbòlia*, V. *símbol* *Asimetria*, *asimètric*, V. *metre* *Asímptota*, *asimptòtic*, V. *símptoma* *Asina*, V. *eina* *Asinari*, V. *ase* *Asinartet*, V. *artrític* *Asincron*, *asincronia*, *asincronisme*, V. *crònica* *Asíndeton*, *asindètic*, V. *sindesmo-* *Asinergia*, V. *energia* *Asiní*, V. *ase* *Asir*, *asirar*, V. *ira* *Asístole*, *asistòlic*, V. *sístole* *Asit*, V. *eina*

ASMA, pres del ll. *asthma*, i aquest, del gr. ἆσθμα, ἄσθματος, 'panteix, asma, ofec', derivat de ἄω 'jo bleixo, aleno'. □ *1.ª doc.*: c. 1460.

JRoig usa una variant masculina: «mudar de dides / --- / li féu --- / pobrellet: / pres-lo l'espasme, / barretes, *asme*, / alferecia, / epilepsia / --- torcé lo morro, / ---» (*Spill*, 5246); pel mateix temps tenim *asma* en Cauliac.

DERIV.: *Asmar-se* 'ofegar-se, quedar sense alè'; *asmat* 'asmàtic (animal)', a l'Alta Segarra: «un cavall de magnífica estampa; però que patia de mal d'*asma* --- —Li faig saber que l'han enganyat: és *asmat*, no en farà res» (Segura: Valls, Sta. Col. de Q., *A Estones perdudes*, p. 98). *Asmàtic* [1695, Lacav.; Febrer-Cardona].

Asmari, V. *armari* (*ARMA*) *Asmat*, *asmàtic*, V. *asma* *Asna*, *asnal*, *asní*, *Asnurri*, V. *ase* *Asòmat*, V. *somàtic* *Asombrar*, V. *ombra* *Aspa*, *aspador*, V. *aspi*

ASPÀLAT, pres del ll. *aspalăthus*, i aquest, del gr. ἀσπάλαθος 'espècie de ginesta espinosa'. ☐ *1.ª doc.*: 1839, Lab.

Aspàlt(um), V. *asfalt* *Aspar*, grafia bàrbara, en lloc de *L'Espà*, usada per algun geògraf (que *AlcM* copia), però totalment infundada; l'origen és ben conegut, veg. *E. T. C.* II, 91 i I, 17 *Asparagina, asparagínies, aspàrtic*, V. *espàrrec* *Aspat*, V. *aspi*

ASPECTE, pres del ll. *aspectus, -ūs*, 'acció de mirar', 'mira, aspecte, presència', derivat de *aspĭcĕre* 'mirar'. ☐ *1.ª doc.*: 1510, Miquel Pérez.

DERIV.: *Aspectar, aspectant*. Altres mots derivats de l'arrel del mateix verb llatí, veg. en *ESPECTACLE, ESPÈCIE, ESPILL*.

Asperg, V. *asberg* *Asperges, aspergillàcies, aspergir, -giar, aspergis*, V. *espargir* *Asperifoliat, asperitat*, V. *aspre* *Asperm, aspermàsia, aspermatisme*, V *esperma* *Aspersió, aspersori*, V. *espargir*

ASPI, 'espècie de debanadora petita que serveix per debanar i fer troques', forma catalana corresponent al cast., port. i it. dial. *aspa*, it. *aspo*, del mateix significat, mot d'origen germànic; probt. d'un gòt. *HASPA id., germana de l'a.-al. ant. *haspa* 'troca', esc. ant. *hespa* id., al. *haspel* 'debanadores'; la terminació del mot català no està ben explicada, potser es va extraure del sinònim *aspiell*, de formació diminutiva, o bé del verb *aspiar* 'debanar'. ☐ *1.ª doc.*: 1380.

En dos docs. de Ribes d'aquesta data han llegit «un *aspi* de *auspiar* lana» i «un *aspi* de *auespiar* lana», *BABL* VI, 471 i 473. La forma del verb ha d'estar mal interpretada: en el segon passatge segurament s'havia de llegir *anespiar*, grafia incorrecta de *enaspiar* (format amb *en-*) avui usual a Olot; en el primer caldrà, sigui esmenar-ho en *aspiar*, sigui entendre que el redactor va voler escriure *an spiar*, de nou grafia imperfecta per *en-espiar* = *enaspiar*. És també usual una forma femenina *àspia*, que és la usada avui en el País Valencià i a Menorca. És la que apareix en dos docs. dels Ss. XIV i XVI que *AlcM* reporta de l'arxiu de Sta. Coloma de Queralt. Així també en OPou (1575): «*àspia*: alabrum», amb el verb *aspiar lo fil* «ducere filum in alabrum» (*ThPu.*). En una cançó popular publicada per Milà i F.: «posaré l'olleta al foc / per rentà la vaixellada, / també pendré l'*aspiet* / per *aspià* la fusada».[1]

Com que un aspi és un objecte d'allò més tènue i molt llarg, se sol pendre com a terme de comparació: en frases com la locució *cara d'aspi* vol dir 'cara magra i llarga' (mall., *AlcM*), cf. *ser un aspi sense troques* 'estar molt magre' (Barc. i Val.): i aquella ja surt en la forma femenina en l'humorista G. Roca Seguí (n. a Mallorca, el 1742): «no et mostres rígida, / ou estes súpliques, / o mor-te tísica, / d'aquí demà / --- / surt, cara d'*àspia*, / surt, uis de mòpia, / boca de xàvega, / barres de ca» (JMBover, *BiEscrBal.* II, 273.30.1; també DFiguera; Febrer-Cardona). «Costipar-se del vent de l'*aspi*» 'qui per qualsevol cosa s'acovardix' (Borràs Jarque, *BSCC* XIV, 90).

Per a l'origen, veg. Gamillscheg, *Rom. Germ.* I, 371; *RFE* XIX, 241; Kluge, s. v. *haspe, haspel*; tractant sobretot de les formes de l'objecte, Krüger, *VKR* VIII, 258; *NRFH* III, 173-4, i veg. *DCEC* I, 305. En cast. és també 'conjunt de pals en forma de X', 'aparell extern del molí de vent en figura de X', 'cada un dels braços d'aquest aparell'; i aquestes són les accs. del mot en portuguès; sentit que en cat. es troba en la forma *aspa*, veg. *AlcM* amb doc. de 1331, i que en particular és conegut a Eivissa: «els altres molins --- damunt el cim, devora les *aspes*, quan es recollien les veles», Frª. Vilàs (en Villangómez, *Llibre d'Eivissa*, 183). En germànic és més estesa avui l'antiga forma diminutiva *haspel*, que ja trobem com a mèdio-franconià antic (c. al S. XI), *haspul* «haspel» en les glosses de Trèveris (Holthausen, *Altniederdeutsches Wb.*, s. v.). La terminació del mot romànic és abans que tot femenina, però hi ha it. *aspo*, que retrobo a l'Alt Aragó: «sirve el *aspo* pa fé las madejas», Bielsa (1965).

Més ens costa d'explicar-nos la forma catalana amb *-i* o *-ia*. Per compendre-la vaig suposar en el *DCEC* que podia partir d'un derivat *HASPIARE d'on el nostre verb *aspiar*, que de fet és antic: no sols en les citades formes problemàtiques de 1380 i en OPou, sinó també a fi del S. XV en Isabel de Villena, i ja la va usar Eiximenis «si filàs *aspiava-li* ço que filava e lo·y debanava», *Vida de JCrist* (*DBal.*). Els termes germànics referents a la roba i a filar i teixir sembla que ja s'introduïren en el llatí vulgar del limes, gràcies a mullers germàniques de legionaris romans. Per això, encara que sorprengui aquesta derivació verbal en -IARE, de caràcter tan arcaic, en un germanisme, no és inconcebible, si bé els dubtes augmenten pel fet d'estar limitada a una sola llengua romànica. Una altra explicació seria suposar que es va partir d'*aspiell* sinònim d'*aspi*, que el *DAg.* assenyala en un doc. de 1430 i *AlcM* en un de Sta. Coloma de Queralt de 1565, i que en lloc de ser aquest un diminutiu en *-ell* del més general *aspi, àspia*, és un antic *HASPICELLUM format segons el model dels nombrosos mots diminutius llatins de sentit no gaire diferent, com *fusticellus, sudicellus, penicillus, caulicellum, funicella, spinicella, domnicilla*, etc., d'on *aspiell* i d'ací extret regressivament *aspi, àspia* i després *aspiar*: explicació tant o més convincent que l'altra des del punt de vista morfològic.

DERIV.: *Aspiar*, veg. supra. *Aspió*. De *aspa*: *aspar* (en eiv. «lañar», PzCabrero).

[1] *Romllo.*, *56.2f.* No se sap on la va recollir; en les notes pòstumes publicades en el vol. Pujol-Puntí (p. 39) hi afegí una versió semblant, recollida a Barcelona.

ÀSPID, 'l'espècie més mortífera d'escurçó', pres del ll. *aspis, -idis*, i aquest, del gr. ἀσπίς, -ίδος, id. ☐ *1.ª doc.*: 1803, Belv.; *àspic* o *àspit*, Febrer-Cardona; *aspis*, fi S. XIV, Ant. Canals; *aspidis*, fi S. XV,

Is. de Villena.

Àspid usat per Verdaguer, *Atlàntida*. En el Migjorn valencià, on aqueixes menes de rèptil són més abundants i variades que en el Nord, el mot ha aconseguit implantar-se bastant en l'ús popular de la gent, en formes de vegades més o menys alterades: a Vallada distingien entre *àspik*, *sákre* i *askursọ́*; a Alzira explicaven que l'*áspi* és llarg, de picada mortal i amb dues ratlles paral·leles de dalt a baix; a Alcalà de la Jovada coneixien el nom *áspi* però no gaire l'animaló; a la Vall d'Ebo n'alteraven el nom en *kaspí*, i el distingien de l'escurçó, que anomenaven *askupịọ́*, per on es veu que hi ha confusió i contaminació de noms amb l'escurçó i una varietat d'escorpí (1962-3). També n'existeix notícia popular en altres terres, p. ex. a Illa de Tet, on és l'escurçó el que anomenen *əspik* (1960).

Cpt.: *Aspido-*: forma prefixada de termes d'història natural, amb el sentit d''escut' (que és una altra acc. del gr. ρσπίς, d'on potser el nom del rèptil, per comparació amb els soldats d'una falange de tropes atacants): *aspidocèfals*, *aspidobranquiats*.

Aspiell, V. *aspi* *Aspillera*, *aspillerar*, V. *espitllera* *Aspiració*, *aspirador*, *aspirant*, *aspirar*, *aspirat*, V. *espirar*

ASPIRINA, de l'al. *aspirin*, mot format amb el prefix privatiu grec *a-* i el nom de la *Spiraea ulmaria*, en les flors de la qual es troba l'àcid acetilsalicílic, per designar el producte sintètic fabricat sense ús d'aqueixa planta. □ *1.ª doc.*: mot creat l'any 1899, i adoptat no gaire més tard entre nosaltres; no *DOrt.*, 1917, però recordo que ja s'usava.

ASPRE, del ll. ASPER ASPĔRA, ASPĔRUM, id. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

«Assaja --- fer penitència e *aspra* vida», Llull (*Blanquerna* I, 59.17); «com per Déu podets sostenir en est hermitatge tan *aspre* vida», Llull (*Merav.*, *O. C.* I, 13); «ab affliccions e ab *aspre* lit e ab *aspres* vestidures», Llull (*Cont.*, 344.19); «aquels qui *aspres* són als altres, per lur sobergaria e turquesa, ja no sien exaltats ne prosperats dins lur ànima jamés», Eiximenis (*Dones* I, 98); «fenyent fuyta lo tires a lochs estrets on li sies egual o soberch, o a llochs *aspres* e no coneguts», id. (*Regiment*, cap. 269); entre les «sabors», OPou posa «fat ---, *aspre* o raspant: austerus; *aspresa*: austeritat; *agre* ---» (*ThPu.*, 193); també «magall per cavar terra *aspre*: bipalium» i, entre les menes de paper, traduint «charta scabra, scabrosa» (84, 182). La forma de l'alta Ribagorça conserva naturalment la *-o*: «isto llinsol ye mol *aspro*: esta sábana es muy áspera» (Benasc, Ferraz, p. 26). Amb molta insistència Verdaguer se'n servia aplicant-ho al terreny (*aspra serra*, *aspre mur*, *aspre camí*, *aspres turons*, *aspre niu*, *aspre tronc* (*Atl.*, 32, 220, 174, 116, 214, 34), «ab quatre cops de clava, los volca y los destroça, / com terroceda d'*aspre* goret lo pas del trull» (*Atl.*, 60).

Identifiquem amb l'adjectiu *aspre* el substantiu *aspre* 'branca d'un arbre tallada (o pal o canya) plantat a terra per sostenir plantes tendres o enfiladisses', que ja es documenta des d'un doc. de 1370 i un de mallorquí de 1578 (*AlcM*); usat sovint des del primer temps de Verdaguer: «crescut --- sense jardiner ni *aspre*» en un poema dels anys 1865 i hi torna en una carta dels anys 1870 (*Epist.*, ed. Casac. I, 102); més, dialectalment, en Spitzer, *NphMgn.*, 1913, 157ss. i Krüger, *Hochpyr.* A, II, 203. El mot està també àmplament representat en parlars gascons (i no manquen coses semblants en d'altres de veïns).

Es deu partir de la idea de pal o fust deixat sense desbastar, doncs *aspre*; i probablement, almenys en part és postverbal del verb derivat d'*aspre*, cosa comprovada pel fet que part de les formes terminen en *-a* (cf. també arag. *aspra* a Echo, 1966, parlant de *chaparros*), aclarit inequívocament per formes occitanes, i cosa confirmada encara per la variant *naspra* usada a Martorell (Moll, *AORBB* V, 1932, 230). El fet és que no sempre es tracta de puntals però sí de pals amb estarlocs, tanys o asprors: bearn. *aspre* (o sigui fem. ASPERA, i Palay ho registra així o masculí), «grosse brance garnie de picots, fichée en terre à côté de la cabane du *pasteur* sur la montagne: il y suspend ses ustensiles» (Lespy-R.); sense que hi manqui l'acc. catalana: «les branches avec lesquelles on rame les pois, les haricots, etc.» (a Asís, cantó de Thèze); Lotte Paret retroba aquella acc. a la Vall d'Arrens («ein reich verzweigter Baumstamm, an dem der Hirte die Molkereigeräte aufhänght», p. 64) i Rohlfs a la vall de Banheres de Bigorra (Sta. Maria de Campà, *BhZRPh.* LXXXV, § 94, p. 35).

Ara bé, hi ha una forma derivada *esperat* (< *asperat*) que va recollir A. Schmitt[1] a la Vall d'Aura, Alts-Pirineus, 'arbre amb les branques trencades, prop de la cabana dels pastors, que fan servir aquests per penjar-hi la vaixella rentada'. Una explicació que deu ser exacta pel que fa a gran part de les formes (i per a les altres no s'apartarà gaire de la línia general, ja indicada) la suggereix Polge, el diligent arxiver d'Auch, en una nota comunicada fa cinc anys, parlant de l'Agenès, on reapareix *esperat* «rancher de palombière», i un corresponsal li comunica *asprat* a l'Arieja «rancher de gerbière»: «Dès lors il fallait penser à lat. ASPERATU, et de fait le rancher des poulaillers, selon Columelle (VIII, 3), était fait d''asserculi, qui, paulum formatis gradibus, *asperantur*,[2] ne sint advolantibus lubrici'; entre le rancher de Columelle et le rancher ariégeois, il n'y a qu'une différence: le premier servait à la volaille, le second sert aux hommes --- le rancher est un arbre aménagé de la même manière».[3]

Altrament hi ha d'altres derivats amb sufix i sentit ja més diferent: gascó *esparís*, *espleno*, Krüger, *VKR* VIII, 347; Gironda *esproc* m. «chicot, éclat de bois, écharde» (Moureau, *Le Patois de la Teste*), ast. orien. *asplón* (< *asproc*, *asprón*) «retoño» (Vigón). I em decanto a creure que, encara que semànticament se n'aparti una mica més, en la seva aplicació en els dialectes i en el seu sentit etimològic, va passar per un

procés semblant de la idea de 'branca rude, no desbastada' a 'sustentador, apuntador' un altre grup de formes dialectals provinent d'ACRUM 'agre':[4] roerg. *agre* = *polús* «levier de bois pour remuer des fardeaux», prov. *eigrejà* «soulever» (*Calendau* II, 44.7), reto-rom. *agra* (sbselv.), *egra* f. (b-eng.), 'alçaprem', 'puntal' (que Schorta, *Di. R. Grischun*, localitza en tot el territori alpí a l'E. i l'O. del St. Gotard, i en país d'Oc); M-L. l'assenyala, ultra Provença (*agre, aigre*), a Lió, el Forés, Giudicaria, i el verb *agrar* «wegbringen» al Trentí; altrament em sembla que ja tenim això en l'«*agrantes*: luctantes» d'una antiga glossa isidoriana (Sofer, *Lat. u. Rom. aus Isidorus*, 1930, 166-7).

Amb una altra acc. especial d'interès (i conforme amb aquella predilecció de Verdaguer) tenim la substantivació l'*aspre* (*aspra*) *els aspres* 'part seca i més o menys escabrosa en un terme municipal, en una rodalia o comarca', que en el Vallès trobem ja en el S. XI:[5] «in — Matadepera: afrontat ipsa omnia prenotata, de oriente, in arena, de meridie in campo que fuit de Omeredo, in *ipsa aspra*, de occiduo in *ipsa aspera* ---» (*aspera* de nou així a Matadepera, l'any 1031: *BABL* VII, 399, 486), *aspres* en un doc. del Barcelonès del S. XIV (*BABL* XI, 313). Avui és ben sabut que no és viu en el català central, i que en canvi ha quedat vigorosament estereotipat a la toponímia rossellonesa, sobretot *Els Aspres*, com a nom de la comarca intermèdia entre el Vallespir, el Rosselló i el Conflent (des de *Banyuls dels Aspres* fins als primers contraforts canigonencs i des de cap a Tuïr fins a no lluny d'Arles).

En terres rosselloneses ha tingut altres usos més amples: «lo Reverend Pare fra A. C., President del Monestir de Corbiac --- dóna les terres del regatiu, a miges, a Climens Deviu, y les dels *aspres* al ters», document de 1587, de Mosset (al N. de Prada, *BuSo.-AgrPyrOr.* x, 136), on per tant quasi és idèntic a 'el secà'; en general l'*aspre* s'oposa a la *salanca*, en particular dins les parts vinyateres (St. Andreu de Sureda, Bompàs, 1960), però també ho prenen com a sinònim de 'terres garriguenques, rocoses' (Brazés, *L'Ocell i les Cireres*, 74, 75), i sovint usen *un aspre* per una partida poc extensa del dit caràcter («*Els Pedreguets* és *un aspre* que hi ha en el Mas d'en Garriga»); a St. Cebrià em diuen *un aspre* per «un lloc alt, més quitllat, és terra roja i hi ha rec: són totes aquestes '*montinyes*' cap al Canigó», i en aquest terme sol n'anotava 4 (l'*Aspre Gros*, l'*Aspre de la Morera, de la* ---), i m'explicaven «El Còrrec d'en Llauseta ve d'aquestos *aspres* de la Carrera» (1960). Continua encara —no tan productiu— ençà de l'Albera: a Vilanova de la Muga *l'Aspre*, oposat a la resta del terme, són terres de pastura, sense conreu (*I. G. C.*, 6° 47 × 42° 18); a Verges una terra erma o poc fèrtil, *El Pedreguet*, és *un áspra* (1958).

Més enllà de l'Ebre, després d'una grossa solució de continuïtat, reprèn cap a Morvedre i sobretot enllà del Xúquer: quasi tot el terme d'Algímia de la Baronia és secà, però més que enlloc, a la part de ponent, i allò és *l'Aspre* (una partideta duu en particular aquest nom, però també la resta). És sobretot famós i grandiós *L'Aspre de Bèrnia*, a la gran serra d'aquest nom, a Benissa; *l'Aspre del Calvo* a Sagra; a la Vall d'Ebo he baixat pels *Aspres de l'Asparrançó*[6] des del Pla de Molló al Barranc de l'Infern; i a Salem per *Ez Aspres de la Canal* (a entendre més aviat com *Les Aspres* ---).

DERIV.: *Aspredat, -etat* [1413, 1406]; *aspresa* [S. XIII; l'usava Verdaguer en l'escalaborn de l'*Atl.* de 1867: «en l'*espresa* cercaven amagatalls», I, 45*b*, però ho tragué en les versions posteriors]; *aspror* [1403, i avui predominant, fins a Eiv., PzCabrero]; *asprura*, i *asprositat* amb *asprós*. *Asprella* [1798, Cavanilles, *Observ.* II, 323; a l'Albufera, semblant a una alga: entre el canyar i l'*asprẹ̄la* es van formant moltes illetes, Sueca: l'*esprẹ̄la* es cria a l'hivern en els arrossars, Gandia, 1962; totes dues pron. al Palmar com una «brossa» que es fa a l'Albufera i en les mates s'hi dissimulen els caçadors]; *asprilla*; *asprellina* (Ant. Costa, *Flora d. C.*). Aplicat com a adjectiu a una perera: *peraria asp(e)rela* en doc. en b. ll. barceloní de 1052 (Bast.-Bass., 162).

+*Asprer* de la ballesta, com *arbrer*, derivat del subst. *aspre* (supra) [1367 «balesta de corn ab l'*esprer* trenquat; un altre balesta de corn menys d'*asprer*», Segura, Sta. Coloma de Q., *Jocs Florals* de 1885, p. 1205; «balesta de corn menys d'*asprer*» pel mateix temps, Aguiló, *BABL* I, 255, i en un altre doc. de la p. 254; 1803, Belv.], mentre que en altres casos es tracta d'un aspre o pal de la mena estudiada supra: «naguna persona no trasque serments o samantells, ne *asprés*, ne palitxons, de possession d'altre», doc. de St. Celoni de 1370, que no deu estar mal accentuat, car el sentit d'aquest derivat en el Lavedà és precisament el descrit supra: «*aspré* n.: perche garnie de branches ou de chevilles, auxquelles on suspend une modeste vaisselle pastorale» (E. Cordié, *Études sur le Dial. du Lav.*, p. 33).

Aspriu [escr. Renaix.];[7] *llet aspriva* maestr. (Ga. Girona, *Seidia*, 8; *blat, arròs espriu*, Voc. Maestr.), tort. («tortosinisme pur, ranci, *aspriu*: tot per la nostra terra», Vergés Paulí, *Espurnes* v, 130; Moreira, *Folkl.*, 7, 38, 139); també mall. [1840, *DFig.*], men. (Camps Merc., *Folkl. Men.* II, 111), eiv. (Villangómez, *Ll. d'Eiv.*, 185; dels quals donaré les cites a propòsit d'*empassolar* i *forfoll*), i cerdà *cereals əspriu̯s* sentit a Osseja (1959), 'blat de tardor' al Capcir, Fontpedrosa, Bolquera i Eina;[8] belles cites de clàssics mallorquins en *AlcM* (*asp-* i *esp-*; però «*ASPRĪVU, derivat de ASPERU 'aspre', mat. sign.» no és «llatí» sinó un infundat barbarisme); d'on el cognom *Espriu*; *asprivesa, asprivor, asprívol.* Sota expresses reserves apunto la possibilitat que sigui derivat d'*aspre* un antic mot rossellonès +*esparró* 'mena de fibra vegetal per a cordes i sogues' (< dissimilació d'**asprarró*? < *ASPERIONE??): «II sogues d'*esparron*», a. 1318, «una corriola grossa ab cordes d'*esparró*» i altres 9 testimonis fins a 1433, *InvLC*, s.v. *esp-* (i encara tres de 1334-1384, s. v. *soga*) (escrit *asparron*, 1383, 1386).

Asprar (també bearn. Palay) o *enasprar* 'proveir d'aspres' [S. xv, *DAg.*]; +*enaspre* («pèsols d'enaspre» 'pèsols de mena tan grossa que cal enasprar-los', StPol, 1956); en el part. *enasprat* en el sentit d'*asprívol, asprós, escarpat', bastant usat en escr. Renaix., ús menys tradicional que l'altre però que segurament ha estat criticat amb acerbitat excessiva, i observem que Verdaguer ja usa *asprar* en una glossa que posa a *enarbrar* a l'*Atl.* v, 28*a*); *aspra*; *asprada*; *asprament* [S. xiv]. *Asprejar* [1839, Lab.; 1695, Lacav.]; *asprejament*. *Asprenc*. *Aspreta*.

Deriv. savi: *Exasperar* [1500]; *exasperació*; *exasperant*, *exasperatiu*.

Sembla ser una mena de variant de asperus l'adj. *àstec*, *-ega*, 'aspre al gust', que segons *AlcM* s'usa al Baix Camp i a Tortosa, però que és sobretot molt viu en el Maestrat («com lo codony», Ga. Girona, s. v.), i hi té també els sentits figurats de 'dur, aspre de fer o de sofrir' («quina pena més *àstega* de passar»; «la serra / sos *àstecs* toçals enfila» (*Seidia*, 101), «per quin antoix, per quina bogeria, / la empresa fàcil *àstega* ham de fer?», ibid., 46, 278); no serà degut a influència de *fàstic*, com diu *AlcM*, puix que *àstec* és adjectiu i de sentit allunyat; l'àrea em faria pensar en una alteració mossàrab de asperum (ço que almenys ja donaria compte de la *e* postònica), i potser, amb influència d'algun mot aràbic[9] vagament semblant, ajudant a la tendència espontània de l'àrab a eliminar les consonants p (so que no existeix en àrab): 'aspre' és *ábraš*; 'dur' i 'rude' tenen encara trads. més diferents; i d'altra banda (o en conjunció amb això) podria haver-hi influència d'algun adjectiu merament romànic de sentit que sigui verament semblant; sigui com vulgui hi ha *àrtic* 'eixut' a l'Horta d'Alacant (que sento a Mutxamel, 1963) on sembla haver-hi combinació d'*àstec* amb *èrt*, *èrtic*, 'rígid', de manera que es pot tractar d'aquest, més que més tenint en compte que, no gaire lluny d'allí, a Pego i la Vall d'Ebo, em diuen que s'usa *astenc* per a l'aigua («terres *àrtiques*», Mutxamel).

S'aplica aquest a l'aigua de gust aspre, i entre aquestes dues poblacions m'han ensenyat el que en diuen els d'un poble *el Pou Astenc* i els de l'altre *el Pouet Astenc*, perquè té aquest gust (1963); ara bé, això coincideix notablement amb l'adjectiu prov. *estén*, *-nco* «oppressé par la douleur ou la fatigue»: «rauco, desalenado, *estenco*, / s'èro arrestado ---», *Mireio* vi, 71.1; sens dubte això pròpiament significa «éteint» (*caléu estén* 'gresol apagat'), «engoué», «suffoqué» (*TdF*), de manera que és extinctus i encara funciona com a participi de *estegne* 'apagar'; de manera que *estenco* pot ser una alteració per influència del sufix provençal *-enc*, *-enco*, de *estent*, *-encho*, també però en mossàrab es pogué passar de extinctus a *estenc* pel mateix canvi de sufix, i *àstec* podrà resultar d'algun compromís d'això amb asperus, ercticus (> *èrtic*) o aridus ~ *àrreu* (veg. *EIXARREÏT*) (el grup del bal. *estugós* sembla més llunyà per la forma i també coincideix ben poc pel sentit). *Asteria* 'sequedat' (Valls). Mentre que altres valencians han usat amb aquest valor +*estícia* 'escassedat d'aigua': «quan pugen per *estícia d'aigua* canten el verset *pluviam de coelis* --- i quan tenen saó canten el *gratiam de coelis*», JPuig (*El Camí*, 12-v-1934) ço que es pot interpretar com a prolongació semiculta del nominatiu *absténtio* 'privació' amb influència del sufix *-ícia* ajudant a la simplificació fonètica de *nç* > *ç*. És clar que hi ha influència recíproca entre aqueixos diversos mots, encara que no sempre és clar de quin parteix el corrent.

[1] *La Vie Pastorale dans les Pyrénées Centrales*, P. 1914, p. 111. — [2] Per la forma, doncs, el que a la Garrotxa en diuen un *escalars*: ni més ni menys d'aquesta forma, només que usat per enfilar-se per un cingle (en alguns punts, a un arbre alt). — [3] Que el cast. *espárrago* que encaparra M. Polge no el preocupi. És el cat. *esparra* 'barra de tronc que tanca un camí', etc., germanisme conegut (potser sense relació amb *aspre* o, màxim, resultant d'un encreuament dels dos), que en algun punt s'altera en *espàrrec* per etimologia popular asparagus: menys viu en castellà i crec que allí manllevat del català. — [4] Com ja va observar Ronjat (*Rom.* lii, 188) les formes delfineses (*égro*, *yégro*, «levier») fonèticament són incompatibles amb qualsevol base amb -gr- i postulen -cr-: per tant ja rebutja Ronjat l'ètimon *agru (altrament arbitrari en tots sentits) sota el qual voldria posar-los Wartburg. Cf. *FEW*, s. v., i REW_1, 296. — [5] Per a una possible relació amb això del nom del *Vallespir* i d'un antic *asperés* 'vallespirenc' (?), *E. T. C.* ii, 170. — [6] Els aires mossàrabs del nom propi fan sospitar que sigui asperatione 'enaspramen't'; propagació de la nasal -antion. — [7] Força més antic en occità, on ja apareix *aspriu* «rude, grossier» (*PDPF*) en alguns textos medievals. No és, doncs, inversemblant que la llengua d'oc actués ací de model. — [8] Guiter, *Atlas Lexic. Pag.* 63, a distinció de *blat* 'sègol' i *termesó* 'blat de primaver'. — [9] Encara que l'estructura del mot és la típica dels adjectius de color, de gust, etc., en àrab, no sembla que hàgim de pensar en un mer arabisme, car les arrels aràbigues de forma semblant no tenen tal significat. Com a factor alterador *austerus*, hellenisme mai popular, no convenceria gens. Pel sentit s'allunyen molt *astūtus* i **astrūcus* (encara que fos 'malastruc' i no 'sortós'). Un cat. *astac(h)* 'cranc de mar', que el *REW* posa en el 738, és una mera confusió de M-Lübke. Un *astigar* (millor *estigar*) mall. 'escarmentar', pròpiament és 'instigar': res a fer ací i que això signifiqui «fer tornar *àstic*» és una mera invenció del cínic Aladern (sembla mentida que *AlcM* encara no hagi esborrat del tot les coses que va reportar d'aquest despreocupat ensibornador).

Asquerós, cast. V. *DCEC* i, 297*b* *Assabentar*, V. *saber* *Assaborall*, *assaborar*, *assaborat*, *assaborir*, *-orit*, V. *saber* *Assacanat*, cast., V. *azacanarse*, *DCEC* i, 344.48 (*azacán*) *Assaciable*, *assaciador*, *assaciar*, V. *saciar* (*SATISFER*) *Assacsar*, V. *sacsejar* *As-*

sadollament, assadollar, V. *sadollar* *Assafata*, V. *safata* *Assafranar*, V. *safrà* *Assagada, assagadell, assagador, assagar*, V. *saga* *Assagetar, assagetament*, V. *sageta* *Assagista*, V. *assaig*

ASSAIG, del ll. tardà EXAGIUM 'acte de pesar (alguna cosa)', del mateix origen que els clàssics EXĬGĔRE 'pesar' i EXĀMEN 'acció de pesar, examen'. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

El verb *assajar* i les seves variants apareixen ja molt sovint, no solament en els escriptors de la segona meitat del S. XIII, sinó ja en les *Homilies d'Organyà*: «Nostre Séiner ac tant gran humilitat, per què él se lexà *exajar* a Diable: anc no·s tornà ad él ni anc mal no li fed, mas lexet-se ad él portar per art e *exajar* al seu espirit», «Diable *exajet* Nostre Seinor, qui és cab de totz òmens --- negú om no escaparà que·l Diable no l'*exag* --- Diable *exajà* Nostre Seinor per glotonia --- e lo *exajà* de vanaglòria --- e lo *exajà* d'avarea» (6r22, 6v1ss.); doncs 'temptar'. És doncs un descendent, amb fonètica molt corrent, del verb *e*XAGIARE.

Aviat es generalitzà la variant amb dissimilació *š-ǧ* > *s-ǧ* i amb canvi en el prefix *a-* més corrent que *e-*: «*assaja* enfre nós a fer penitència e aspra vida, ans que vajes en los lochs agrests fer penitència», Llull (*Blanq.* I, 59.17), i semblantment II, 162.22, 84.24, *assajat* II, 237.12; també en un doc. rossellonès de 1295 sobre *alquímia*: *assagar* (*RLR* v, 80). El substantiu primitiu *assaig* el tenim, ja també en aquest segle, en Desclot: «feren de molts bells ardits e *assaigs* entre los francesos», cap. 193, així com també en Llull i en altres textos dels Ss. XIV i XV que addueix *AlcM*. De l'acc. metal·lúrgica o monetal en tenim ja un ex. en un doc. de 1285 —«lo senyor deu haver *assaiador* que faça los *assays*» (Botet, *Les Monedes Cat.* III, 270)—, bastants en els docs. de monederia valenciana de c. 1400, p.p. Mateu en el *BDC* XXIV, i *assay* en un altre doc. de 1409 (*AlcM*); i una variant *assatge* influïda per *usatge*, en un text legal eivissenc del S. XIV o XV: «servades les sues costums e libertads del castell e illes --- defallents segons usatges de Barcelona, en aquells casos en los quals en --- Eviça e Formentera los *asatges* han loch, e aquelles costums e usatges defallents segons dret comú ---» (Macabich, *Feudalismo*, p. 68).

Més recentment es va estendre molt una variant amb canvi del prefix *ess-* en la inicial tan corrent *ens-*, que hem de considerar més aviat antitradicional que pròpiament castellanisme; encara en el S. XV, els textos més elevats prefereixen la forma en *ass-*: «ell me dix anit que volia *assajar* si poria fer una poca de luminària entre les naus dels genovesos», *Tirant* (Ag. I, 324); i les dues lluiten en JRoig però ja hi predomina la nova, si bé encara aquella en «no·s desespere / com Cahim, Judes, / per les caygudes / l'ànima tua, / per culpa sua, / en frau, falsia / —per qué no *sages*?— / guarda't no vages / com jovencell / en lo consell / o foll ajust, / malvat, injust, / d'impiadoses, / malicioses, / dones roïns!» (*Spill*, v. 12575); però altrament hi ha *ens-*, que és també la forma que ja trobem en la *Quaresma* de St. Vicent F. (134.173): «darrerament, / per *ensajar* / de bandejar / los seus guarips, / joch de naÿps / de nit jugàvem» (v. 3007), i *ensajar-se* és 'intentar, llançar-se': «qui spines sembra / descalç no vaja: / qui molt s'*ensaja* / a l'aygua anar, / ell ha 'lexar / lo coll o l'ansa» (imatge treta de la que a cada pas va passejant-se amb la gerra amunt i avall) (v. 3654), «ab bones arts / casar-te pots, / no per grans dots, / per ser raxós / o per amôs; / *ensaja-t'hi*!: / qualsevol qui / te hï mourà, / crech te courà» (v. 10213). I, en fi, amb fraseologia més fressada: «ella no dexa / cercar metgeses, / velles urqueses, / emprenyadores / --- / volgué '*nsajar* / una tacanya / metgesa estranya / ---» (v. 4358).

En fin, en l'ús actual tenim la pronúncia *əsəǧá* a Mallorca i Menorca, que és l'única que indica *AlcM*, com insinuant que es pronuncia amb *ǧ* pertot; si de cas seria indicació errònia, car en el dialecte central sona generalment *ənsəžá* amb *ž* (tant és així que la gent popular fa en el present *ənsẹ́žə* per analogia dels verbs en *-ejar*, o bé es dirà, en to força més elevat, *əsážə*, o eventualment *ənsážə*, però de tota manera no pas amb *ǧ*). En el País Valencià hi ha una variant semàntica ampliada (a la Ribera Alta i Alzira): no solament «la música *ensaja* una tocata nova per al dia de la fira», sinó que allí on a la Capital dirien *encetar fruita*, a la Ribera diran *ensajar un meló, el pa, una bóta de vi, un pernil, una gerra de butifarres* (J. G. M.; però no hi ha relació amb el cast. *sajar*). Altrament la forma amb *ass-* fins en el Continent va restar popular en certes comarques almenys: en la cançó del Becaina (el bandit pirinenc, c. l'a. 1810): «a-luego comensan de fer l'*assaits*: / allí al pla de l'era morí el gavaig» (Milà i F., *Romllo.*, 126.30).

DERIV.: *Assagista. Assajada*; *assajador* [1285, veg. supra]. *Assajament. Assajó* men. 'acte d'assajar' (interessant ex. de derivat en *-aó* -ATIONE).

ASSAÏNAR o SAÏNAR, 'renillar', modificació comarcal del més estès *abinar* provinent del ll. HĬNNĪRE id., causada per factors externs, potser per la concurrència d'uns quants o per un que no podem precisar netament. □ *1.ª doc.*: fi S. XIX; *sahins*, 'renills', S. XVII.

No figura en la nostra lexicografia tradicional, ni en la del S. XIX. Però ja el va usar Verdaguer en l'*Atlàntida* (original de 1877, i en les eds., no en el de 1867): (l'incendi dels Pirineus) «avant, ronca, *assahina* y endola ab sa alenada, / cremant com teranyines los núvols de l'hivern» (I, 30*a*). És un mot propi de les comarques d'Osona, segons *AlcM*, que en dóna (d'ell i els seus derivats) algun ex. en escriptors de per allà, i *assahinets* 'renills' en Genís i Aguilar. D'altra banda *saïnar* i derivats en terres de Girona, Baix Empordà, la Selva, Guilleries i Ripollès: a St. Joan de les Abadesses (*DAg.*). Incloent-hi exs. de bons escriptors d'aqueixa zona, com Prudenci Bertrana; i un substantiu *saí* 'renill' el cita ja el *DAg.* en unes cobles de St. Narcís de Girona, de c. 1680: «els rossins / les

orelles punyien y feyen grans *sahins*».

Essencialment és clar que és una modalitat del més estès *ahinar*, per la seva banda resultant d'un canvi, molt més simple i corrent, de l'etimològic *hinir*, conservat en forma més fidel, generalment, fr. i oc. *henir*.[1] La cosa natural és creure que el canvi de *ahinar* en *saïnar* o *ass-* sigui degut a la influència fònica d'algun sinònim o mot de sentit afí, però potser hi hagué alhora, o hi donà peu, alguna construcció molt repetida i per alguns mal entesa: si usem conjuntament *plànyer* i *plànye's*, o bé *queixar-se, plorar-se, riure's, escridassar-se, petar-se, parrupejar-se*, etc., al costat de *queixar, plorar, riure, petar*, etc., i amb ben poca o cap diferència de sentit, també és ben creïble que es vagi dir *el cavall s'ahina* o «deixa'l que s'*ahini* tant com vulgui mentre camini» i que alguns ho generalitzessin a tots els temps no discernint-ho bé. Per a això caldria que actués alguna influència auxiliar; cosa no gens improbable en tot cas: potser una alteració motivada per contaminació o encreuament, fet freqüent en aquests mots: d'ací *eguinar*, potser no menys corrent que *ahinar*, degut a la influència d'*egua* (dial. *ega*); o *rampinar* que Griera trobà a St. Hilari Sacalm, junt amb *sayinar*, per a matisos diferents en la veu del cavall (*BDLC* VII, 145); a l'Erau i l'Alt Delfinat diuen *linà*, Tolosà *lignà* (*FEW*, *l. c.*), el mateix fr. *hennir* en rigor ja entra en aquest cas perquè té una *h* aspirada no etimològica.

Schuchardt va donar del nostre *(as)sahinar* (*ZRPh.* XXXIX, 1919, 721) aquesta mena d'explicació, a base, però, d'un agent més llunyà, un mot hispano-àrab per a 'renillar': és el que *RMa.* grafia *ṣahal* «hinnire» (pp. 131, 414; cf. Dozy I, 850*a*) i *PAlc. zehelt, nazhel*, (relinchar el cavallo», *zehali* «relincho de cavallo» (368*a*21, 378*a*6).[2] *AlcM* troba que un encreuament d'*ahinar* amb un mot així és «una hipòtesi lluny d'esser satisfactòria». Caldria suposar que el mot aràbic vagi introduir-se en parlars del Migjorn català: si ens constés que allà va usar-se un **safelar* provinent d'aquest mot aràbic, tenint en compte el caràcter un poc internacional de la recria d'equins i la fama dels aràbics, sí que la cosa convenceria per si sola. Com que no tenim notícia d'allò, només podem admetre que la influència del mot aràbic, vagi col·laborar en una alteració de causa diferent ,o bé acció conjunta i forta de tots dos factors.

Perquè encara se'n poden suggerir d'altres. Hi ha els derivats de SAGINA 'engreix d'animals': es diu *saïnar* (o *saginar*) en cast., sard i fins català (*W. u. S.* IV, 139) per 'engreixar animals', aplicat espt. al porc, també a l'aviram i fins el cavall (cf. *DCEC, FEW* XI, 56*a*), en punts del N. de França (Való, Xampanyès) el tipus *enseïner* ha pres el sentit de 'femar', en el Sud (Bearn, Niça, Francoprov.) és més aviat *ensaïnar* «graisser (avec du saindoux, etc.)», sovint amb diversos sentits figurats (Niça *ensahinada* «volée de coups»). Tot això, al capdavall, són aplicacions a animals, i en part al cavall. Però d'altra banda hi ha encara l'ús català del *saïm del cavall* com a medecina (veg. *AlcM*), i *ensaginadura* figura ja en la Manescalia, de Dieç, del S. XV com a malaltia de les potes dels cavalls.

Hi ha espt. SALIRE en el sentit de 'cobrir l'egua', que no sols és llatí: *salhir*, saillir apareix amb aquest i altres sentits molt semblants en la Galloromània: en francès l'acc. «couvrir la femelle» des del S. XIV (*FEW* XI, 97*b* i nota 19), *saillir à* «se lancer sur» (Chrestien, Ben. Ste. Maure, etc.), «se mettre en campagne» (en textos llgd. des de 1240), «galoper» (des de Bertran de Born, etc., *FEW* XI, 92*b*94*a*16); i és sabut que *sallir* (amb *ll* = *yl*, cf. oc. ant. *salhir*, que per tant es podia reduir a *y*) és també català, almenys pirinenc i rossellonès (c. 1400, *RFgn.* XXIII, 250; *ALCat.*, 679). Bé podria ser doncs que es vagi usar un **sallinar* o un SALIENTARE (b. eng. *sigliantar* «sprigen»), per a 'cobrir l'egua'. I aquest és justament el moment dels grans renills del cavall. En conclusió crec que la influència de tots aquests mots, de sentit semblant, en *sal-* o *say-*, actuant sobre l'aparició esporàdica d'un malentès «el cavall *s'ahina*», consolidaria l'alteració de *ahinar* en *sahinar*.

DERIV.: *Assaïnament, assaïnador, assaïnet*, i per a *saïnar* i derivats, veg. supra.

[1] També allà ha existit un *hiner* (S. XVI, i ja *haner* un cop fr. ant.), Velay *iná*, Antraigues, Lachamp *iñá* (*VKR* x, 313); *FEW* IV, 427*b*. — [2] Hi ha variacions consonàntiques més o menys lleus, que semblen indicar una arrel onomatopeica. El *z* de l'un no és la mateixa sibilant que la de l'altre, i el Mohit dóna una forma reduplicada *ṣahṣala*; d'altra banda deu haver-hi propera relació amb l'àr. clàssic *ṣaḥal* (des del Djauharí) que segons Lane és 'estar ronc, tenir ranera'. Sigui com vulgui el canvi català de *a-* en *sa-* no es pot qualificar d'imitatiu, car realment aquesta consonant no li és apropiada.

Assajador, assajar, assajó, V. *assaig* *Assalariar, assalariat, assalinar-se*, V. *sal* *Assalir, assallir*, V. *saltar*; també deriva d'ací (i no pas d'un germ. ATHAL- com suggereix *AlcM* amb menyspreu de la fonètica i morfologia) l'antic nom de persona *Assalit* ASSALĪTUS 'el qui ha assaltat, el cavaller dels valents assalts' *Assalt, assaltador, assaltant, assaltar, assaltejar*, V. *saltar* *Assamarrar*, V. *samarra* *Assampar*, V. *xampar* *Assaonador, assaonament, assaonar, -onat, assaorar*, V. *saó* *Assapeït*, V. *cep* *Assaplanat*, V. *saplà* (i *replà*, en *PLA*) *Assapudent*, V. *asafètida* *Assaragallar*, V. *xaragall* *Assardonar*, V. *sardó* *Assarmar*, V. *salm* *Assarp*,[1] V. *AZARBE* (*DCEC* II, 348*a*)

[1] És un mot de l'extrem S., que no sento més que a Santa Pola (*l'Assarp ampla* i *l'Assarpeta*) i Guardamar («la Comuna» i «La Villa» són *assarps*), 1963.

Assarreït, V. *eixarreït* +*Assaranar* 'garbellar' mossàrab, V. *DCEC* IV, 844*a*44 (*zaranda*)

ASSASSÍ, de l'àr. *ḥaššāšī* 'bevedor de *ḥašīš*, beguda narcòtica de fulles de cànem', nom aplicat als seguaços del sectari musulmà conegut pel Vell de la

Muntanya, segle XI, que, fanatitzats per llur cap i embriagats de *ḥašîš*, es dedicaven a executar sanguinàries venjances polítiques. □ *1.ª doc.*: 1284, Llull (*axixí*), S. XV (*asasí*).

«Un missacge aportà novelles com dos *axixins* havien mort un rey crestià», «per error los *exixins* an major devoció a murir per lur senyor que los crestians per honrar so major», Llull, *Blanquerna* (*NCl.* II, 147.8, 147.14) i *axixins* torna a sortir-hi en el II, 217.28. Hi ha algun altre testimoni de tals formes en català medieval: Montoliu (*Est. Etim. Cat.*, 12) en dóna un de *anxeixí*. També en l'occità trobadoresc: *ancissí* en una estrofa atribuïda a Jaufré Rudel (S. XII) si bé d'autenticitat dubtosa (Spitzer, *Roman. Lit.-St.*, 392-3n.). I sembla que, almenys en el verb, n'ha quedat quelcom en l'ús popular a Eivissa: «—Tant pot ser que siga gent de bé, com que sigui una manada de lladres — digué mossènyer. —Si són d'aquestos i mos troben, mos *aixixinaran*», Castelló (*Rond. Eiv.*, p. 86).

El mot català no fou pres del francès, com diu *AlcM*, si bé hi hagué més tard influències complicades i entrecreuades entre les diverses formes romàniques; el mateix *AlcM* assenyala més tard en català la forma *a(s)sa(s)sí* i amb el sentit modern 'home pagat per matar' ja en un doc. del S. XV, i en francès segons Vaganay (*RForch.* XXXII, 14) no apareixeria fins a 1560; de fet hi hagué ja abans variants fòniques i semàntiques portades directament pels croats; en castellà també es troben tals variants com *anxixín* des de c. 1300, i alguna altra des del S. XIII. Sembla que en el S. XVI *assassino* i *assassinare* eren verament populars sobretot o només a Itàlia. Veg. més detalls sobre les altres llengües i altra bibliografia en el *DCEC* I, 300.

DERIV.: *Assassinar*, cf. supra eiv. *aixixinar*; *assessinar* [1695, Lacav.]; *assassinament* [*-ssess-*, 1695, Lacav.]. *Assassinat* [1803, Belv., Febrer-Cardona], pres del fr., on *assassinat* ja apareix el 1584 (Vaganay). El nom de l'herba apareix en una forma *aixís* cat., 1806 (*AlcM*).

Assatjar, V. *assaig* *Assats*, *assau*, V. *satisfer* *Assecador*, *assecament*, *assecar*, V. *sec* *Assedegar*, *assedegat*, *assedejat*, V. *set* f. *Assegur*, *asseguració*, *assegurador*, *assegurament*, *assegurança*, *assegurar*, V. *segur* *Asseitó*, V. *seitó*

ASSELIEJAT o *seliejat*, 'assenyalat', 'fix', mot mallorquí, que reapareix en lleus variants *seliejar*, *asseleiar*, *assaliar*, en alguna comarca del Centre i Nord-est, i sembla alteració fonètica d'un antic derivat de *senyal*, aproximadament **senyaleiat* (> **seyaleyat*). □ *1.ª doc.*: 1859, *DAmen.*

Que escriu *assalecjad*, *-ecjar* «señalar, destinar, asignar; ordenar o determinar alguna cosa para algún fin o efecto» amb els noms abstractes *assaliecjada*, *-liecjament*. L'*AlcM* ho posa sota *seliejar* «assignar, assenyalar, destinar a ---»; cita d'Aguiló, *Vida Jes.*: «no tenia reunions *assalietjades*», i de les *Rondalles* d'Alcover: «donen dia per ses nosses i --- a convidar tots es parents — arriba es dia *selietjat*, i tothom li envela cap a nosses»; a Llucmajor és dita popular «sa senyora de Garonda feia quaranta anys que era a la casa i no tenia cadira *seliejada*»; «no tenim hora *seliejada* per a partir», «m'han *seliejat* a mi per a fer aquesta feina».

Fora Mallorca no és mot gens conegut. Però en tinc dues dades en punts separats en el Princ., que, encara que soltes, estan perfectament constatades i evidentment no es poden isolar d'allò, car en l'una hi ha significat pròxim, en l'altra idèntic, i en totes dues igualtat fonètica. A Castellar, en la retirada comarca de la Ribera Salada, poc enllà de Solsona, el vell caçaire informador quan no sabia cap nom en una zona em deia «aquests llocs no tenen nom *asaliát* (= *assa-*)»: 'nom fix' va explicar-me (1964). A Sant Pol de Mar, trobo en notes meves (1928) que els pescadors deien *əsələyá* per 'anar a pescar amb un artet o altra xarxa en un lloc no allunyat de terra', i en notes del meu pare (1927), que ell els ho havia sentit com *sortir a assaleiar*; és ben possible, doncs, que també en aquest parlar de vella gent conservadora s'hagués dit de primer *sortir* o *anar a asseleiat* 'a pescar en un lloc assignat i habitual a cada un, d'accés no incòmode per tant, no allunyat'.[1]

Tot plegat fa l'efecte de derivats d'un mot força comú, que per tant s'han pogut crear i conservar amb pocs canvis en llocs prou separats. Un *senyaleiat*, de *senyal*, tindria aquest avantatge. La Ribera Salada es troba en l'antic territori on a *-ejar* corresponia dialectalment *-eiar*; això hagué de ser també en el mossàrab mallorquí i en romanalles tardanes de moriscos a la pagesia mallorquina; i també en el vell parlar mariner d'alguna zona costera de Terra Ferma queden petjades d'això. Llavors un **senyaleiat* sota l'acció pertorbadora de la *i̯* i la *l* següents fàcilment canviava la *ṇ* en *ḷ* i aviat s'arribava a les altres formes amb haplologia, dissimilació, metàtesi (*seyaleyar* > *səl(ə)i̯əi̯ar* > *-ejar*).

[1] De tota manera no hi haurà relació amb el mall. *salabre* 'oratge saturat de sals de la mar' ni amb *salabre* 'bossa de xarxa per pescar' (per a aquest veg. *DCEC* IV, 124; aquell no tindrà res a veure amb aquest sinó que és un compromís entre *salabrós* i *salobre*).

Assemblada, *asemblament*, *assemblea*, *assembleista*, V. *ensems* *Assemblament*, *assemblança*, *assemblar*, V. *semblar* *Assèn* per *acèn*, V. *ací* (*EST*) *Assenallat*, V. *senalla* *Assenat*, V. *seny* +*Assenderat* (Arcavell), V. *senda* *Assens*, V. *sentir* *Assentada*, *assentador*, *assentadura*, *assentament*, *assentar*, *assentat*, V. *seure* *Assentiment*, *assentir*, V. *sentir* *Assentiri*, V. *disenteria* *Assentista*, *assento*, V. *seure* *Assenyalada*, *assenyaladament*, *assenyalament*, *assenyalat*, V. *senya* *Assenyat*, V. *seny* *Assenyorat*, V. *senyor* *Assequible*, V. *seguir* *Asserció*, V. *dissertar* *Asserenar*, V. *serè* *Asserir*, V. *dissertar* *Assermonar*, V. *sermó* *Asserradurat*, *asserralat*, *asserrerar*, V. *serra* *Assert*, *assertiu*, *assertori*, V. *dissertar* *Asservir*, V. *servir* *Assessor*, *assessorador*, *as-*

sessorament, assessorar, asessoria, V. *seure* +*Assest* ross. 'amorriador, o sestejador del bestiar', V. *SESTA* +*Asseteir* 'assetjar' [*VidesR.*, veg. el gloss.], V. *seti* *Assetge,* V. *setge* *Assetiada, assetiament, assetiar,* V. *seti* *Assetjador, assetjament, assetjar,* V. *setge* *Asseuar,* V. *sèu* *Asseure,* V. *seure* *Assevar,* V. *sèu* *Asseveració, asseverador, asseverament, asseverar, asseveratiu,* V. *sever* *Assibilació, assibilar,* V. *xiular* *Assident,* V. *seure* +*Assidonar* eiv. 'importar', potser per *donar de si,* V. *donar* *Assidu, assiduïtat, assiduós,* V. *seure* (del ll. *assidere*) *Assiero,* V. *xerigot* *Assignable, assignació, assignador, assignament, assignar, assignatari, assignatura,* V. *senya* *Assilvestrat,* V. *selva* *Assimilable, assimilació, assimilador, assimilar, assimilatiu, assimilatori, assimilista,* V. *semblar* *Assimplat, assimplir,* V. *simple* *Assimut,* V. *atzimut* *Assinestrar, assinistrar,* V. *sinistre* *Assirgar,* V. *sirga* *Assirit,* V. *eixerit* *Assís,* V. *seure* *Assisenar,* V. *sis* *Assistar,* V. *assestar* (*SEST*) *Assistència, assistent, assistiment, assistir,* V. *existir* *Assitiador, assitiament, assitiar,* V. *seti* *Assituació, assituar,* V. *situar* (*SETI*) *Assiure,* V. *seure* *Assobtar,* V. *sobte*

ASSOC o ÇOC, 'mercat moresc', de l'àr. *sûq* 'mercat', 'basar'. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

En els *Cost. de Tortosa*: «Ten-se mercat en la ciutat de Tortosa, lo divendres en cascuna setmana --- de la porta del *Açoch* tro a la carniceria dels sarraïns» (ed. Oliver, 212). Hi ha també *la Soch* o *la Çoch* o *l'Açoc* en llistes valencianes de tributs i pagaments de 1315 (*CoDoACA* XXXIX, 88, 98, XII, 281) i *AlcM* cita (s. v. *açoc*) «la *açoch* de València entrant per lo portal» d'un doc. valencià de 1425; pels quals veiem que aglutinant-se o confonent-se la *a-* inicial arabitzant amb la de l'article el mot es va usar com a femení.

Assocador, assocar [cap a 1820, Febrer-Cardona; *DFgra.*], V. *soc* (*SOCA*) (*DCEC* I, 349*b*12-16, 349*a* 57ss.) *Assocarrar,* V. *socarrar* *Assocat,* V. *soca* *Associable, associació, associador, associar, associat, associatiu,* V. *soci* *Assofrar,* V. *sofre* *Assogar,* V. *soga* *Assolaçar,* V. *solaç* *Assolació, assolador, assoladura, assolament,* V. *sòl* *Assolanar, assolanat,* V. *solà* (*SOL*) *Assolapar,* V. *solapa* *Assolar,* V. *sòl* i l'adj. *sol,* V. *sola* *Assoldadar, assoldar, assoldejar, assolderar,* V. *sou* *Assoleiar, assolellar, assolellat, assolerar,* V. *sol* *Assoliar,* V. *sol* adj. i *assolir*

ASSOLIR, 'atrapar algú sol i indefens', d'on 'atrapar algú', 'atènyer o aconseguir alguna cosa', derivat de *sol* 'en soledat, solitari'; *assolir* és un mot que es desenrotllà en el temps de les nostres lluites civils i bandolerisme, aplicat a la persecució dels proscrits, i bastant del sentit primitiu es manté en les accepcions mallorquines 'agafar algú desprevingut', 'apallissar-lo, donar-li una batuda' i en la del cat. ant. *assoliar* 'apartar, deixar sense companyia'. □ *1.ª doc.*: 1652, *DTo.*

Alguns dels usos que assenyala i els exs. que dóna Lacav. (1695) són ben orientadors: «*assolit* de lladres: a latronibus exceptus», «*assolir a algú en descuyt*: quempiam opprimere improvisum vel incautum; quempiam nec opinantem occupare; quempiam occupare de improviso», «qui se deixa *assolir en descuyt*: improvidus»; «*assolir a un lladre*: furem excipere»; a penes cap diferència si el subjecte de l'acció no són persones, si sempre es tracta d'agafar solitari algú: «*assolit de la nit*: nocte occupatus, oppressus; *la nit avent-lo assolit*: cum nox illum occupasset». Ara bé, totes les històries dels bandejats i els bandits dels nostres Ss. XVII-XVIII, que tant hem llegit, ens mostren arreu el mateix acabament o fatal amenaça: un dia atrapen sols Don Joan i Donya Joana de Serrallonga, les forces d'ordre públic o sometent que els encerclen baixen a capturar-los...; els nobles i els innobles se senten constantment sotjats pel mateix pas: Moragues, Carrasclet, Roca-guinarda, Pau Gibert. Així neix el terme i ens el lliura amb aquest sentit, encara calent de sang i arcabussades, el lexicògraf que ha viscut en el període més roent d'aquell maldar.

No sospitéssim una seva ideació enginyosa. Comproven aquesta atmosfera els documents literaris més antics, que són, és clar, els de la cançó popular; pertot es tracta de captura de fugitius, sovint malfactors: «la gent me diuhen: —Retira't, / que la justícia és aquí! / —Jo no temo a la justícia / ni ella me tem a mí. / *Adéu, vila de Pineda, / que 'm va llansà a perdre a mi!* / Ja me giro al meu darrera, / ja m'acaben d'*assolí*; / ja m'agafen pel gambeto; / —No 't moguis, pel Rey! — van dî; / ja me lliguen y 'm garroten, / ja me porten a Hostalrich, / a una presó tan fosca / ---» (Fc. Pelai Briz, *Cansoner* v, 253, «Lo Pres d'Hostalrich»).

No donem a entendre amb això, és clar, que no en fossin víctima sinó la gent proscrita; en una de les cançons més recordades i belles i alhora ben antigues, el Romanç de la Filla del Carmesí (o Carmení): «ells se'n posan a fují: / Rey moro 'ls corre darrera / y no 'ls va podè '*solí*» (cf. *assolir a algú fugint* 'aliquem excipere fugientem', Lacav.): segurament no és casual que Milà i F. vagi recollir (*Romllo.*, 205.1*f*) aquesta versió a Argentona, car en els temps vells de la nostra Renaixença *assolir* no havia quedat com a mot d'ús general a tot el Principat (sempre ha restat estrany a l'ús colloquial de Barcelona i català occidental, p. ex.) de manera que a Reig i Vilardell[1] li sobtava l'ús d'*assolir* «atrapar» com a propi d'Argentona: en els moments de màxima reeixida els guerrillers i bandejats (Carrasclet, etc.) havien avançat, amenaçant el Barcelonès, fins a les serres que separen l'Alt Vallès de l'Alt Maresme, i allà és on se'n degué parlar més, en comarques ben poblades.

N'hi ha un eloqüent testimoni, d'irrecusable sabor bandoleresc, en un mot ben afí i aclaridor: *soledat* emprat amb el valor de 'sorpresa, captura d'un home que sobten desemparat, solitari', parlant c. 1810 del brutal criminós conegut per «Lo Becaina», quan a la fi és caçat en un ferotge encontre: diu el romançaire «si Déu me dóna vida y ocasïó / --- eus manifestaria

la *soledat* / que va tení En Vacayna / a n-el combat», Milà i F. (*Romllo.*, 126.4); parlant de malfactors, com és natural, és com es repeteix més: «*assolir a un lladre*: furem excipere; *io lo he assolit quan robava*; *esser assolit en un delicte*; *assolit en adulteri*» (Lacav.).

De seguida aparegueren accs. una mica diferents, ja poc o molt ampliades: «*assolir una ciutat*: urbem clam occupare, ex insidiis capere, incautis custodibus invadere; *procurar de assolir una ciutat*: urbem attentare», «*pregunta enganyadora y apta pera assolir a les persones*: captiosa interrogatio», «*les vostres cartes són estades assolides*: interceptae sunt». Ara bé, això conduïa a la generalització de sentit cap a 'aconseguir', 'heure, haver', que és ja el sentit en què va registrar-lo el *DTo.* (des de 1652): «*bé m'has assolit, bé m'has agut, acullit, trobat o pres ab lo pixat al ventre*: cepisti, comprehendisti me incautum ---».

En el S. XIX, com si la llengua o la societat volgués d'instint oblidar de pressa el malson del bandolerisme, és l'acc. més generalitzada i abstreta la que va quedar només, o bé molt més, en ús, de manera que Belv. dóna *assolir* «atrapar, coger, occupare» com a antiquat (Lab. 1839, home de fora, no com el cenacle barceloní de Belv., no la hi considera, però) i com a viu només «alcanzar, assequi». De tota manera és l'única que refrenden els grans models renaixentistes de la llengua literària, i per tant la que s'ha refermat com una eina indispensable per a un idioma d'ús nacional des de l'*Atlàntida* (ja en els originals de 1877, no de 1867): «en tant l'Empiri adolla sos himnes de victòria, / en sa ala harmoniosa breçant lo món suspès; / qui us *assoleix*? l'Atlàntida, gran Déu, puja a la glòria, / per graons de muntanyes: tronau y ja no hi és» (IX, 42*c*), «llavors li aparegueres, / com àngel ensenyant-li de Bètica 'l camí: / vine-hi, si vols guardar-me ton lliri — li digueres / y, al punt per *assolir-te*, de tot se despedí» (V, 264; i encara, en el sumari del cant VI els Atlants, a la claror de l'incendi «*assolexen* a Hèrcules»).

No altrament s'esdevenen els fets en la prosa: «no hi ha apenes un descobridor que haja pogut *assolir* lo llor de glòria», NOller (*La Papallona*, 41); PCorominès, que en obres de la seva edat avançada se'n serví molt poc (potser li sentia un punt de resclosit o floralesc, com a més propi d'estils tals com els de Verdaguer-Guimerà que no el de Maragall), l'usà molt en obres més juvenils: «la meva ànima, aixecada un dia pel dolor, va poder *assolir* muntanyes que sempre més ha trobat massa altes», «al comparar ell mateix la pròpia ànima --- am l'ideal sublim de la seva intel·ligència, troba que no l'ha *assolit* i se confessa indigne», «tal com havien pujat al Calvari, van baixar-lo després d'arribar a *assolir-lo* quasi bé», «em posava a trascar montanya amunt fins a *assolir* el cim més alt», *Presons* (1.ª ed. i autògraf), pp. XX, XX, 195, 209; «ningú sap fins a on pot arribar l'home que s'esforça bravament per *assolir* lo impossible», *Vida Austera*$_3$, 46.25. Sense tenir, doncs, res de mot predilecte de l'estil de la gent de «L'Avenç», no fou pas abandonat per ells (ex. de Massó i Torrents, en *AlcM*).

Però a les Illes aquest mot o arrel han conservat altres usos més reveladors dels orígens. D'Eivissa no tinc més que una dada d'un verb de cos igual i de terminació semblant però distinta: el meu informant de Sant Vicent de Sa Cala deia parlant de diners —i amb un matís afectiu, com si parlés d'un ratolí o un canari que tenim caçat— que «*ləz əsuləyávə*» per 'els agafava al vol, els copsava' o bé 'acorralava' o àdhuc potser 'assolia, aconseguia' (1963). Es pregunta Anna Moll si no voldria dir que 'els contemplava', però fins si fos això partiríem de la noció de l'enamorat que sorprèn desemparada i inerme la cosa amada.

A Menorca potser no s'usa, però a Mallorca ja registrava Amengual (1859) *assolir*, ignorem en quin sentit, perquè ho feia remetent a *solir* i aquest se'l va deixar en el seu segon volum (molt més pobre i on es limita al vocabulari mall. o ciutadà més adotzenat).[2]

De tota manera per *AlcM* veiem que no sols l'usava AMAlcover en les seves *Rond.* en el sentit d"atrapar empaitant', perquè més ens interessa de veure que allà és «enganyar algú aprofiitant un descuit seu», acc. que remunta directament a la que podríem dir bandoleresca, i que també ens va registrar Lacav. «qui se deixa *assolir* en descuyt: improvidus, incautus», «procurar *assolir* ab engany algú: aliquem captari, insidiari; *assolit ab engany*: deceptus; *assoliment fet en descuyt*», i això tingué ús en el Continent fins més tard.[3]

Accepció susceptible de generalització abstraient, cap al matís de 'sorpendre amb subtilesa matisos que s'amaguen': «l'aplicació dels aparells --- per guipar, per *assolir*, per fixar els sons de la llingüística». AMAlcover (*BDLC* VI, 1910, 170). Però encara hi ha una altra acc. mallorquina més preciosa per a la nostra etimologia: +«*assolir*: atupar», d'on *assolida* «atupada, pallissa, ventim» (*BDLC* III, 1906, p. 9), i per més que en el verb no ho reculli *AlcM*, confirma, tanmateix, aquest mot «*assolida*: tupada o renyada forta».

És evident que tot això són corol·laris de les accs. per dir-ho així bandoleresques: l'home trobat sense escorta, quan corria aquells grans perills, ja podia estar content si només l'estafaven o caçaven en els seus interessos, o si se'n sortia amb una forta allisada de llenya, que això més encara que mort o mutilacions és el que solien infligir aquells proscrits, quan *assoliaven* algú.

Car ja és hora de recordar que no era el segle XVII quan es creà un derivat semblant del mot *sol*: «nós érem en la ciutat de Çaragoça quaix *assoliats* de gents d'armes» es plany el Cerimoniós (*Crònica*, 336) recordant el moment dramàtic en què els ricos-homes de *la Unión* el forçaren a greus concessions, havent-lo agafat desprevingut i quasi sense escorta (com ho foren més tard les víctimes del període bandoleresc), «enaxí com hom ha poder de *asoliar* ses sensualitats», Llull, car també ací es tracta d"agafar sense companyia i en indefensió'; i la divergència de sentit està només en l'evolució semàntica posterior i l'única diferència formal és que en *assolir* la formació fou sim-

plement en -IRE i en *assol·iar* fou en *-ez-are* -ITI-ARE.[4]

A penes té raó de ser el rebutjar l'única etimologia que s'havia proposat abans (cosa de Montoliu, *EUC* VII, 292; *EstEtimCat.*, 15), per més que la vagin pendre seriosament gent del valor de Spitzer (*KatEtym.*, 5) i Moll, i que aquest reporta així «del ll. *ABSOLVICIRE derivat de ABSOLVERE 'portar a terme'» És una etimologia quasi inconcebible des del punt de vista semàntic (encara que fos 'portar a terme', per què 'empaitar, atrapar...'?), impossible en el fonètic, i simplement absurda en l'aspecte formatiu.[5]

DERIV.: *Assolida* (veg. supra; s'havia ja usat a l'Edat Mitjana? Realment figura en els *Diccs. de Rims* de JMarc i Aversó, § 78.24; però ignorem en quin sentit i el mot manca en el *PDPF*). *Assolible. Assolidor de algun descuydat, assolidor ab engany*, Lacav. *Assoliment fet en descuyt*, Lacav.; «si l'amor pren en la joventut --- l'*assoliment* d'aqueixa vida total reposa l'ànima i la despulla càndidament de --- la matèria» (PCoromines, *Vida Austera*$_3$, VII, *O. C.*, 125*b*41). Podria ser que *solifarda* usat a la Conca de Barberà per «renyada o tupada molt forta» (*AlcM*) sigui un encreuament de *(as)solida* amb *fardar, farda* (com si diguéssim 'un farcell de garrotades, de llenya'), cf. ross. *fardejar* 'tupar, ferir violentament' que *AlcM* exemplifica en Saisset.

[1] *Monografies dels pobles de Catalunya*, c. 1880, s. v. *Argentona*. — [2] *Solir* omès també en tots els altres diccs. balears (sense excloure'n Ag., *AlcM*, Febrer-Cardona, *Unos Amigos*); *assolir* inclús en Figuera, etc. Però Forteza (*Gram.*, § 201) *assolir* com a AD+SOLUM sense aclariments. — [3] Un antic posseïdor de la meva ed. 1757 del *DTo.*, que hi sol fer afegits amb una lletra i tinta que semblen del darrer terç del S. XVIII, sens dubte en el Princ., hi va afegir «*assolit ab engany*: deceptus». — [4] És clar que *assoliar* no deriva de *soliu*, com creu *AlcM*: 1.^{r} perquè *soliu*, adjectiu en -IVUS, hauria format **assolivar* (i no pas *assoliar*); 2.^{n} perquè *home soliu* és un concepte feudal, on no hi ha idea de solitud. Es tracta d'una formació partint d'un antic abstracte en *-e(z)a*, tal com ho és *entre-maliat* (el que té mitja malesa o mitja maldat) i tal com ho són els infinits derivats en *-eir* < *-ezir*. La forma primitiva fou, és clar, **assolear* i bé pot ser que aquest *assoleiar* sigui el que més amunt hem vist a Eivissa amb sentit de 'capturar'. — [5] Amb tals llibertats ens podríem abans basar en qualsevol verb llatí. Per ex. *obsolēre* 'esdevenir desusat', que almenys tindria la virtut de ser bo en els altres aspectes (majorment usant-lo Hugutio i Dante en una variant *absolere*, *De Vulg. Eloquio* II, v, 6; cites en l'ed. Marigo, pp. 202, 319). Però què en farem de la semàntica! Passar de la idea de 'requiescat in pace' (per dir-ho així) a la de 'ser atrapat per un enemic', no és tan absurd com allò altre. Però ¿qui no veuria que també és desencaminat?

Assoll, V. *soll* +*Assomar* 'deixar a punt de carregar', V. *somera*. Per als castellanismes *assombrar, assombrit, assombrós*, V. *DCEC* (*sombra*); un +*assombrat* 'lloc ombradís' (Castellterçol), no ho deu ser, V. *ombra* *Assomeiar* (i *assaumellàr* la fruita, Pons Mass.), V. *somoi* (*MOLL*) *Assonància, assonant, assonantar, assonar*, V. *so* *Assordar*, V. *sord* *Assormar*, V. *xumar* *Assorollar*, V. *soroll* *Assorrar*, V. *sorra* *Assortat, assortidor, assortiment, assortir*, V. *sortir* (*SORT*) *Assossangar*, V. *sossengar* *Assossar*, V. *sus*

ASSOSSEGAR, amb *assossec, assossegador*, veg. l'estudi d'aquest mot en el *DCEC* s. v. *sosegar* IV, 289-90, que tracta també del català en forma suficient (IV, 289*a* 31-37 i nota 4).[1]

[1] Aclareixo ara, i ja llavors m'hi inclinava bastant, que en català fou sempre mot genuí i no pas castellanisme: ara em sembla decididament autòcton (o, com a molt, mossarabisme català, tenint en compte que una bona majoria de les dades antigues i d'arrelament indiscutible vénen del País Valencià o de les Illes), vist l'augment de la doc. medieval i l'aparició en català de la variant etimològica *(as)sess-*, que llavors no coneixíem. Veg., en efecte: «que ell se vulla donar auctoritat e maturitat, cor ell és veat de ço que·s lexa manejar e tractar a tot hom, axí que un vil hom de peu lo pren a una part e·s rahona ab ell axí *assessegadament* com si era un richom», 1323 (Finke, *Acta Arag.* III, 428); «les gens cuydaran haver de tot en tot pau e *asseseguament* de folgansa e abondament de tots béns», «les tres corones se abrasaran ab ell ab *assa<sse>gament* e jermandat durabla», *Profecies de Merlí*, c. 1380 (on l'original cast. porta *assosiego*), *RFE* XXV, 396, 397; «los veýa venir ab molt gran *acecech*, ço és que eren molt ugats e cansats», doc. S. XIV a l'arxiu de Lledó (*AlcM*, s. v. *ace-*). De la variant fonètica normal: «Més que·l penell / les muda ·l vent: / may lur jahent, / nunc' ha sa stiba / --- / de si deposen / tot *assossech*», JRoig (*Spill*, 633); «les donzelles deven parlar poch, ab gran *assossech*», «com tot fos *assossegat* e les donzelles dormirien», *Tirant* (Ag. III, 38; II, 284); «fonch cosa més divina que humana pendre *assossech* e repòs lo dit moviment --- que·s reposà e cessà la dita commoció», doc. val. de 1460 (Gual, *CongrHiCorAra.* IV, 491); *assossech* rimant amb *ensopec* en Joan Scrivà (cita de Careta, *Barbr.*, s. v. *prenda*): «estar *sossegat*: pacato esse animo», OPou (*ThPu.*, p. 300); «vosaltres que sabíeu tot lo que·s treballava per mi, aviat us devíeu *assossegar*?», PCoromines, *Presons* (1.ª ed. i autògraf), p. 195.

Assossengar, V. *sossengar*

ASSOT, de l'àr. *as-sáu̯ṭ* 'el fuet, xurriaca'. □ *1.ª documentació*: S. XIII.

Ja en les *VidesR.*: «deu ésser batuts ab *asots* LXXX colps», 263v2, on tradueix el ll. *octoginta verberibus plectitur* (830.34).Ací, doncs, es tracta del sentit etimològic d'instrument per assotar. El de 'vergassada'

apareix ja també per aquell temps: «ab grans *assots* li féu córrer la vila», *Vides R.*, 279r1, i si bé és veritat que això és a la *Vida de Santa Bàrbara*, que no estem segurs si és de Voràgine i que en la trad. catalana no figura en el ms. bàsic *P*, sinó només en el *B* (S. XIV), de tota manera aqueixa acc. apareix en textos tan antics com el *Fèlix* de Llull (*AlcM*) i en un doc. rossellonès de 1284: «si alcú no vol pagar, sien-li donatz per --- dotze diners un *assot*, en axí que per deu solidos resebés deu *assotz*» (*RLR* IV, 361). «No saber la lliçó --- tenir por de *açots*: metuere a flagris --- espantar lo chic ab *açots* --- matar lo chic de *açots* --- lo color blau o morat dels *açots* ---», OPou (*ThPu.*, 178-179). Cosa no gens estranya en un arabisme, per més que fos assimilat des de tan antic, que fins va participar en el canvi normal de AU en *ò*, sempre ha restat una mica o molt menys vivaç a les terres al Nord de l'Ebre (i com més al Nord menys) que a les Illes i el País Valencià, cosa que afecta molt més, però, el nom d'instrument que el sentit derivat i el verb *assotar*, aquests d'ús sempre més general. Però per a l'instrument (sentit allí on no té els concurrents *xurriaca* o *fuet*) resta vivíssim en terra valenciana: Giner i March insisteix amb raó que mai no s'ha d'usar *látigo* (cast.) sinó *assot* (*Acció*, 6-VII-1935); a Alzira m'explicaven que *elz asǫ́tš* els fan allí amb *fústa de flẹ́i̯š* (1962). Renuncio a exposar la resta de la doc. i accs. especials, que es pot veure ricament exposada en els *DAg.*, *AlcM* i *DCEC* I, 351, s. v. *azote*; arabisme que ha passat així mateix al port. *açoute*, sic. i logud. *tsòtta* 'fuet, xurriaca', napol. *tsotte* 'vergassades' (Rohlfs, *ZRPh.* XLVI, 151; Gessler, *ARom.* XV, 341).

DERIV.: *Assotar*: «Vejes nostre espòs Jesu Crist --- qual corona hac per honor; son cors con fo *açotat*, nafrat», «molt desplach al príncep lo vet, e manà que davant ell hom despullàs e ligàs e *açotàs* lo canonge, e que en aprés a mala mort hom lo feés murir; dementre que hom ligava e *açotava* lo canonge, e ell pregava Déu per lo príncep e per aquels qui l'*açotaven* ---», Llull (*Blanq. NCl.* I, 182.1; II, 87.20, 22, 24). *Assotada*; *assotadís*; *assotador*; *assotament* [1527]; *assotant* [1564]; *assotana.*

CPT.: *Assotacristos*, planta composta (Aitona, any 1935); *assotacrist* no és forma fidedigna. *Assotagossos.*

Assuahir, V. *ahir* *Assuara*, V. *suara* *Assuaujament*, *assuavament*, *assuavejar*, V. *suau* *Assuavir* és un mot que probt. no ha existit mai (malentès del *DAg.*) i que després ha estat imitat per dos escriptors recents d'aquells que van a la caça d'«originalitat»[1]

[1] El *DAg.* porta vagament que es va usar en els Ss. XIV o XV sense concretar: la data del *Llibre de les Dones* d'Eiximenis és, en efecte, entorn de l'any 1400 i d'aquest cita més enllà un *asuahir*; no cal dir que el treu de l'ed. incunable, atapeïda d'errades i faltes de totes menes (cf. *EntreDLle.* I, 179, n. 2). El que porten els dos mss. en lloc d'això és el mot conegut *assuaujar*: «la segona sí és per *assueugar* nostre senyor Déu», segons la grafia del ms. més antic, A (cap. 330, f° 225v); és clar que hi ha errada *asuair* per *asuauiar* en l'I.

Assubtilar, V. *subtil* *Assucar*, V. *suca* *Assuci*, *-cinos*, V. *suara* *Assuet*, V. *DCEC* I, 309 (*asueto*) *Assuixí*, V. *suara* *Assulcar*, V. *solc* *Assullà*, *assullanos*, *assullí*, V. *suara* *Assumar*, V. *som* *Assumir*, V. *sumir* *Assumorar*, V. *eixamorar* (*HUMIT*) *Assumpció*, *assumpta*, *assumpte*, *assumptiu*, V. *sumir* *Assúngia*, V. *ensunya* (*XULLA*) *Assunto* per *assumpte*, V. *sumir* *Assuquí*, *assuquinos*, V. *suara* *Assurtit*, V. *sortir* (*SORT*) *Assussena*, V. *assutzena* *Assus-* mall. (*assus-suací*, *-suaixí*, *-suaquí*, *-suenaixí*, *-suquí*, *-suquinos*), V. *suara*

Assustar, castellanisme inadmissible i generalment reconegut, per *esverar*, *esglaiar*, *espantar*, *esparverar*, per a l'origen del qual, veg. *DECH* (*SUSTO*), i ja *DCEC* (IV, 314*a*50ss.). Per desgràcia constatem ací que l'article *assustar* d'*AlcM*, imperfecte en la 1.ª ed., s'ha agreujat a la 2.ª: cal recórrer, doncs, a la primera. Ja veu Moll que *assustar* és un castellanisme (rebutjant tàcitament, amb el seu bon sentit, l'opinió desviada dels qui ho posen en dubte) i no obstant en dóna cites en Eiximenis i Ausiàs March. Un castellanisme en Ausiàs! En Eiximenis!, fóra el summum de l'increïble. No hi ha tal cosa. Tots els manuscrits porten *affustar* o *afustar* ('recriminar', i de vegades fins i tot 'esporuguir amb amenaçes'), que va molt millor en el context dels passatges citats. He enviat una nota més detallada sobre la qüestió per al volum que publica En Gulsoy en memòria de Mrs. J. De Boer. No s'ha de confondre amb el mall. *sustar* 'tenir singlot, sanglotar', del qual tracto allà també, de valor i formació diferent, i aquest verament genuí. No neguem amb això que la penetració del castellanisme *assustar* hagi estat considerable (veg. detalls en el *DECH*; fins en alguerès, *BCEC*, 1907, 57, cosa no gaire notable, car és sabut que el lèxic de tot el Nord de Sardenya va admetre bastants castellanismes, en el període 1550-1750, encara que no tan nombrosos com els catalanismes)

ASSUT, 'resclosa, generalment gran, que es fa en un riu', de l'àr. *as-sudd* 'l'obstacle, obstrucció', 'la presa' (del verb *sadd* 'tancar'). □ *1.ª doc.*: *çut*, S. XIII; *açut*, 1315, i ja existí també en el S. XIII.

«Tot hom pot fer --- el flum d'Ebre, e en les altres aygues --- molins, nores, *çuts*, e céquies e pexeres, on pusquen pendre les aygues per tots locs regar», *Cost. de Tortosa*, 374; «trencam-los les *çuts* e·ls molins». Donada la forma del mot aràbic és natural que vagi passar al català com a masculí, i en la forma *assud* (*açut*), però com que s'usava molt més en singular i generalment precedit d'article, determinat o indeterminat, o d'algun pronom femení en *-a*, és natural que molt aviat es vagi pendre *l'açut* per una variant de *la çut*, com ho veiem ja complert en la *Crònica* de Jaume I, i en molts altres casos el context es presenta equívoc: és, doncs, segur, que la forma *açut* ja hagué d'existir d'hora en el S. XIII, bastant abans de quan s'escrivia la crònica. Una repercussió d'aquest fenomen va donar-se en castellà, per on allà aparegué una

forma *azuda* amb alguna variant de sentit, veg. *DCEC* I, 352*b*25; és probable tanmateix que amb aquest mode de creació es combinés l'existència en àrab del nomen unitatis *sudda* (coexistent, com és tan corrent, amb *sudd* de caràcter collectiu); en la meva obra l'afirmació que faig que el femení en *-a* no existeix en la nostra llengua potser s'ha de rectificar, en el sentit que tot i essent-hi molt menys estesa que en castellà, pogué tenir-hi alguna limitada existència comarcal: Cavanilles, *Observ.* (1798) usa sovint *zua* en la zona Nord; vol. I: a la p. 44 recomana de fer «*zuas*», que servirien per convertir els sembrats en hortes (cf. encara, pp. 36, 45, 50, etc.); parlant del Millars on rega el terme de Castelló diu, però, «*la azud* o presa de las aguas» (I, 104).

De l'etimologia, ultra la meva obra, en tractaren Dozy, *Gloss.*, 228-9; Neuvonen, 132-3; Eguílaz, 3252. Va donar també el port. *açude*. Complements d'informació, sobretot referents a les coses, en Caro Baroja, *RDTP* X, 28-160; *CostCatMancom.*, vol. II; a l'Alt Aragó *aθúte* ha pres en alguns punts el sentit de 'xuclador en un riu, avenc per on aquest s'engoleix' (Torla, 1965).

En català *assut* és un mot propi de les zones valencianes i de les Riberes de l'Ebre. En l'ús popular el femení s'hi ha estès molt, però no hi ha desaparegut mai el masculí, que *AlcM* documenta des de 1315: «*lo açut* o resclosa: agger», OPou (*ThPu.*, p. 43). Vaig anotar-lo com a mot viu i popular durant les meves enquestes toponímiques, sense interrupció des de Xerta i Morella fins al Benicadell almenys i més enllà; no en tinc frases que el mostrin inequívocament com a femení en el Nord, però sí des del Sud de la Plana: *l'assut eixa*, Alcora, «hi ha un *asút*, la que ve de ---», Sumacàrcer, *baix de les Assuts* a Bèlgida; moltes en el terme de Benigànim, alguna d'elles amb la *a-* deglutinada: *Sut de la Foia*, d'altres no tan clares però femenines segons la concordància. Observem que la grafia adoptada oficialment amb *-t*, és lògica, no sols perquè és la forma que mostren els derivats *assuter* i diminutiu *assuteta* (que tinc anotada no recordo d'on), sinó perquè el tractament de DD com a *t* es pot considerar normal (REDDERE > *retre*, *almugatèn*, *atarazana*, etc., *EntreDLle.* III, 85, 159).

DERIV.: *Assuter* (*DFa.*); *assuteta* (supra).

ASSUTZENA, de l'hispano-àr. *sussāna* id., àr. *sûsana*. ☐ *1.ª doc.*: primer quart S. XIX.

En el diccionari menorquí de Febrer i Cardona (1761-1841) «*assussena*: azucena, lis, lilium», en el mallorquí de Figuera (1840) «*assussena y millor assucena*»,[1] també en el d'Amengual. És un mot usat només a les Balears i el País Valencià; en el Princ. es percep com a castellà i no en sé cap cas en autors del S. XIX (no en diccs. de llavors ni en el *DBal.*) Sí que fou registrat pel *DAg.*, com «*assutzena*: espècie de lliri blanc». Adoptà aquesta grafia el *DOrt.* (1917); i veient que la criticava *AlcM* com a «forma arbitrària sense fonament fonètic ni etimològic» vaig comprovar el cedulari del *DAg.*, que llavors, 1935, era al meu abast, i vaig constatar que es fundava en una cèdula autògrafa del mateix Marian Aguiló, on aquest atribuïa aquesta pronúncia a la Vall de Sóller; així vaig publicar-ho en el *BDC* XXIV, 12 (1937) (*Entre DLle.* III, 83n.). Com vaig explicar allí, aquesta *-tz-* no és sorprenent en la fonètica històrica dels arabismes catalans, car també trobem tals africades,[2] en molts casos de geminada aràbiga, com *atzavara*, *atzabó*, *atzarena*, *atzero*; veg. els detalls en la meva nota (el primer, p. ex., provinent de *aṣ-ṣabâra*). En àrab apareix el mot en diverses formes, com és natural tractant-se d'un mot d'origen estranger en àrab, segons sembla de procedència hebrea (o, menys definidament, cananea):[3] els diccionaris de l'àrab clàssic registren *sûsan*, *sausan* i *sūsên*, però a les nostres terres es deia *sussâna* com a nomen unitatis, corresponent al collectiu, que també s'hi registra, en la forma *sussân*.[4]

Moll ha rectificat lleialment, en conseqüència, aquella declaració en la 2.ª ed. del dicc., simplement esborrant-la; tot mantenint *assussena* com a forma bàsica i citant l'existència de la variant *assutzena*. Segurament és una bona actitud: que l'ús decideixi; car sembla un fet que la forma més estesa a les Illes i País Valencià és la que ell ha preferit. Giner i March m'escrivia ja abans (1935), des de Xixona, que allí sentia pron. *asusẹna*; el 1937 em va escriure que ell ho havia sentit a dir poc pertot, i creia que sempre amb *-s-*, però que en l'apitxat això no prova res (pot haver-hi reducció de l'africada en data recent). Que alguns autors del Princ., no sense interès per llur data o llur autoritat, ho hagin escrit amb *-tz-* no prova gran cosa, car segurament es deuen fundar en l'informe d'Aguiló.[5] Però ja no asseguraré el mateix d'algunes dades que tinc valencianes i mallorquines, favorables a l'africada. La d'Escalante (c. 1870) *asutsena*, que indico en aquell article, és veritat que no la tinc comprovada en una ed. del S. XIX i caldria fer-ho; de tota manera ja és dubtós que això pugui remuntar a Aguiló; o quan veiem que FCarreres i de Calatayud escrivia *azutcena* en un article publicat el 1936 (*ACCV* VIII, 39).

En tot cas no ve d'Aguiló l'ús que en féu el bon poeta judeo-mallorquí Josep Tarongí: «la mar barbulladora / que s'entretén jugant ab *atzucenes*» en la poesia *Sóller* publicada en el volum *Poetes Balears* (Ci. de Mall., 1873, p. 558), ¿Hem de creure que tot ve de Sóller? O més aviat tenint en compte les personalitats d'Aguiló i de Tarongí, ¿podem sospitar que hi haací alguna tradició familiar d'afinitats jueves? (cf. avui judesp. *asusena* entre els jueus marroquins, Benoliel, *BRAE* XIV, 574). Tan respectable fóra una cosa com l'altra. I en tot cas està assegurat que la variant amb *-tz-* té un fonament legítim i des de molts segles.

El mot aràbic va passar també al cast. *azucena* i el port. *açucena*, veg. *DCEC*, cf. Dozy, *Gloss.*, 228; Eguílaz, 325.

[1] No és ben clar què vol dir amb això de «y millor», però no sembla que es pugui referir a la qüestió de la *-tz-* i deu ser solament ortogràfic. En l'au-

tògraf de Febrer hi ha a la línia següent un mot esborrat amb ratlles. De primer m'havia semblat que abans de ratllar-hi digués *assutcena* (o *-tsena*). Però realment no ho discerneixo bé i em sembla que més aviat era *assumptió* (mot que ha tornat a escriure després, i que no li devia quedar clar). — [2] I amb sonora, això independentment de la sonoritat o surditat, qüestió aquesta més complexa, i fins sorprenent, però ben establerta. Car tant es dóna el cas que una *-z-* aràbiga en condicions anàlogues es torni sorda en romànic (cf. *assafrà* o *SAFRÀ* < *za*^{c}*ferân*) com viceversa, cf. *zero*. — [3] Cf. gr. *σοῦσον* 'lliri' que també és d'origen estranger, i segurament manllevat del fenici o d'un dels idiomes del grup (del grec va passar després a l'albanès, Gustav Meyer, *Alban. St.* III, 51). — [4] El nostre *RMa.* registra aquella forma s. v. *lilium*, junt amb *sussân*, i junt també amb les formes generals *sûsan* i *sûsana*. Però a la part aràbigo-llatina no n'hi posa d'altra que *sussâna*, que era, doncs, la que els autors de l'obra consideraven pròpia i normal. — [5] Carles Riba em deia que ell havia usat *assutzena* en la traducció del *Càntic dels Càntics* (deu ser l'atribuïda a Mn. Clascar i publ. per l'*IEC* el 1918, que devia quedar incompleta, i la degué completar Riba), apartant-se de Verdaguer; en efecte *assutzena*, p. 39, mentre que Verdaguer havia posat *lliri*. Però encara que Riba em deia que això era el 1913, i el *DAg.* no sortí fins el 1914, segurament Riba havia vist les cèdules d'Aguiló. També suposo que remunta a alguna divulgació d'Aguiló l'ús que en fa FAgulló el 1909, i que indica ara l'*AlcM*.

AST, derivat del ll. HASTA 'tija, llançó, pica, pal de pica o llança'; en l'aplicació especial a la tija per rostir degueren influir mots semblants d'altres orígens, en primer lloc el ll. ASSARE 'rostir' i els seus derivats, potser també un mot germànic *harstan* 'rostir'. □ *1.ª doc.*: 1243. En un doc. rossellonès de 1243: «3 ferres ignis et 1 caput-focarium --- et 4 *asts* ferri» (Alart, *InvLCat.*, s. v. *foguer*).

En la lleuda de la Vall de Querol de l'any 1288: «tota càrrega d'*astz*, de glavis o de lançes, o de dartz, 4 diners» (*RLR* IV, 507); en un inventari de Perpinyà de 1307: «3 losses ferri, duo veru sive *astz* ferri, unum forrol <'forrellat'>» (*RLR* IV, 377). El sentit és ben clar i explícit en el *Blanquerna* de Llull: «Blanquerna --- atrobà la volp, qui era entrada en aquella casa, aucís la volp e scorxà aquella, sal la coha, e mes-la en *ast*; e con N'Arpan fo a la taula, Blanquerna aportà, en un tallador, la volp ---» (*NCl.* I, 270.8). *AlcM* cita ja «*carn en ast*» en un doc. de 1262 publicat per Soldevila, en *Pere el Gran* III, 428. Afegim-hi encara algunes dades antigues d'especial interès encara que siguin més tardanes: «vengueren a la cuyna --- e trobaren aquí molts *astz* de gallines e perdius e capons», St. Vicent Ferrer (*Quaresma*, 4.102); «tota ferramenta de ferro ho acer com és --- ferros de lances, dalls, podedores, scardaçes de scardaçar lana, escarpres, *asts*, *asters*, ferros de tenir olles e bromadores» en doc. de les drassanes de Barcelona, de 1481 (Moliné, *Consolat*, 233); «*ast*: veru; obelus», «rostit al *ast*: assus ad veru», «posar la carn al *ast*: trajicere, configere carnes veru; rodar l'*ast*. versare veru ad ignem; posar de bax la grexonera per pendre lo suc», OPou (*ThPu.*, 191, 226, 224). Per a dons o tributs de carn, *unum astum* i *carnem in astis* en un doc. en b. ll. cat. de 1097 i en un de 1183, Bast-Bass., 169.

El mot reapareix en forma igual en llengua d'oc, i ja a l'Edat Mitjana. Però allí significa 'pica, llançó' («pique», *PDPF*). Si ens fixem bé en el context de l'ex. primer que he citat a dalt, de la lleuda de 1288, veurem que ací també es tracta d'armes i no d'eines de cuinar, i que per tant també tenim el sentit occità en català arcaic; sens dubte és veritat que també apareix oc. ant. *ast* en alguns textos amb el sentit de «broche».[1] Al costat d'*ast* apareix també oc. ant. *aste* m. «pique, lance», i després «broche», i *asta* que només és «lance, hampe».[2]

En la indagació i establiment de l'etimologia d'aquesta paraula ha dominat, però, la preocupació germanitzant que sovint ha denunciat Spitzer com a pròpia dels romanistes de llengua germànica (Spitzer va tractar també del nostre mot en *Mtgn. aus der rom. Phil.* IV). Seguint una nota de Bugge (*Rom.* IV, 1876, 359), Gamillscheg (*Rom. Germ.* I, 205) i M-Lübke (*REW*, 4072) admeten que ve d'un fràncic HARST 'rostit' o 'graella'. Però té ben poca versemblança que un mot per a 'graella' o 'rostit' es vagi convertir en el nom del que ha estat sempre primordialment una llarga tija sola. Tenint en compte, de més a més, que *ast* ha tingut el sentit de 'pica' i el de 'mànec del dall', etc. (nota 3) i que és inseparable de *asta* i de tants derivats seus (cast. *astil* no estrany al català, *astal*, *astella* > *estella*, etc.) on no hi ha hagut mai la noció de rostir o cap aplicació culinària,[3] es veu clar de seguida que l'etimologia germànica no satisfà.

D'altra banda, Wartburg (393*b*5) retreu amb raó a M-Lübke que (segurament per justificar aquesta etimologia germànica) hom ha donat com a existent un verb fr. ant. *haster* 'rostit' que no està documentat enlloc: ras i curt, no ha existit, és una mera suposició mancada d'asterisc. Els citats germanitzants admeten, és veritat, que en la formació del cat. *ast* hi hagué «influència del ll. HASTA». Però això és invertir l'ordre natural dels factors: HASTA bastaria ja com a etimologia, però si contaminació ha hagut d'haver-hi el grup germànic seria el contaminador, i no pas l'ètimon bàsic. Això és el que admet Wartburg (*FEW* IV, 390-394), les conclusions del qual, en aquest cas, són molt preferibles a les de M-Lübke i Gamillscheg; vegeu encara en l'article de Wartburg altres raons que l'hi han determinat i que ací no caldrà repetir.

A mi, però, em sembla que encara el paper del germànic és més dubtós o, si es vol, ha tingut un caràcter merament auxiliar. I que el factor més influent no ha estat el germànic sinó la influència de la família romànica del ll. ASSARE 'rostir', puix que de 'rostir' a

l'ast es tracta, i no pas de graelles. M'hi indueixen altres passatges de Ramon Llull que fins ara han passat inadvertits, en la *Doctrina Pueril* (a. 1275, anterior uns deu anys al *Blanquerna*): «dementra que los infants són pochs e hom los acostuma a menjar sovín pa untat e *ast*» (ed. Gili, p. 147), evidentment un participi passiu o adjectiu equivalent amb el valor de 'rostit, torrat'. Més enllà apareix això mateix però substantivat, i sembla que llavors es tracta de 'carn rostida': «con l'infant és tan gran que va e corre e juga, adoncs li deu hom dar a menjar segons que ell ho requer, e no li·n deu hom donar a maytí ne a berenar, si no pa si·n demana; car per *ast* e per fruyta e per les altres coses no poden menjar adoncs con és temps de menjar» (p. 252). És evident en tot cas que això és inseparable del ll. ASSUS 'rostit' i de ASSARE 'rostir'.

Si es tracta precisament de ASSUS mateix, canviat tal com *respost* en lloc de *respòs* (RESPONSUS) o *vist* per VISUS, o si es tracta d'una contaminació d'ASSUS per influència de TOSTUS 'torrat' (que pot ser el sentit del primer passatge) i de PASTUS (part. de PASCERE), etc., o bé encara si és més aviat una formació *ASSĬTUS en lloc de ASSATUS, tal com el participi de DOMARE és DOMITUS, o el participi vulgar de PLICARE va ser PLICITUS (cf. *pleta*, EXPLICITUS, etc.), importa poc, car al capdavall tot ve a parar gairebé en el mateix. De tota manera aquest *ast* ens ensenya fins a l'evidència que la influència decisiva en l'orientació culinària de l'*ast* 'pica, bastó o tija de llança' fou la influència de ASSARE i la seva família. ¿Ens caldrà recordar encara que en lloc d'*ast* la llengua veïna de l'Oest diu *el asador*?

DERIV.: *Aster* 'suport d'aguantar l'ast per un dels seus extrems' [1329 i c. 1460], *AlcM*, docs. que ja donen a entendre aquest significat; veg. també el doc. de 1481 citat supra, en el qual Moliné, *Gloss.*, volia entendre «ferro travesser de l'ast», però el sentit és aquell, com explica OPou, «tripus uncinarius, assatorius», *ThPu.*, 226; clarament en un inv. d'Igualada de 1564: «uns clamascas ab sos lévans; item dos banchs; item un *aster*; item vuyt galinas ---» (*BDLC* XVI, 103); del qual em sembla derivat men. *asterot*: «*estarot* m. persona que fa nosa» (Moll, *Misc. Alcover*, 441), «*astarot*: qui no coneix quan fa nosa» (Camps Merc., *Folkl.* I, 324); cf. *estaquirot* (*ESTACA*). I el seu cpt. *cabasters*. *Enastar* 'travessar amb l'ast' (Alcoatí, S. XIV?); *enastament*, *enastador*. La semblança que amb la forma extremament prima i allargassada de la tija metàl·lica d'un ast, té l'agulla finíssima d'una alena, em fa creure que és un derivat d'això, que s'hauria d'escriure *astitx*, el nom de l'alena de sabater que recullen com a *estitx* *AlcM* a Mallorca i *estig* J. G. M. (1935) en el valencià de Carlet; *-itx* té aspecte mossàrab, altrament cf. cat. ant cast. *astil* i *estill* (ací, s. v. *asta*).

1 I que amb aquest sentit s'ha mantingut fins avui en provençal: «souto li chaminèio --- / lis *àsti*, supourtà per li cafiò <'capfoguers'> croucù / viravon cèrvi e damo entiero», *Calendau* I, 50.3. — 2 Però avui gascó «*aste* f. broche de cuisine», Moureau, *Patois de la Teste*. — 3 Cf. encara *ast* 'mànec llarg' (el d'un dall o d'unes corretjades) a Mallorca i Eivissa que *AlcM* ha posat a tort com un segon article *ast* i hauria hagut de mirar com una primera acc. del mateix mot.

ASTA, 'perxa o pal de llança, de bandera i d'altres objectes amb paper comparable', del ll. HASTA id. ☐ *1.ª doc.*: S. XIII.

En les *VidesR.* significa una perxa o pal que suporta alguna cosa, i apareix aplicat al peu-dret de la creu sagrada de la Crucifixió: «O dolsa *asta* portant dolces cargues!», f° 201v1, traduint «dulcis hasta ferens ---» (607.23). L'ús més freqüent en el període originari era per a la de la llança: «quan foren tant prop los crestians dels moros con serien quatre *astes* de lança de lonch», Jaume I, *Cròn.*, 98; «vench ab sos cavalers speronant ab lurs *astes* steses», Desclot, § 159 (*NCl.* V, 84.10); «era gros com una *asta* de lança», Muntaner (*Cròn.* cap. 155). En Jaume I ja apunta l'ús de l'*asta* com a mesura de distància, si bé aquí la situació indueix a creure que no és més que una comparació oportuna als fets; però en repetir-se en Muntaner es nota que això ja es va estereotipant: «e donà-li tal colp per la cara de l'elm davant, que l'elm volà del cap més de dos astes de lança luny, e la lança féu més de cent peces» (*Cròn.*, 340); i després en el *Tirant* veiem que ja ha esdevingut verament una mesura: «deu *astes* dejús terra desijaria star» (cap. 241).

Ara bé, en docs. antics de les Salines eivissenques veiem que s'ha convertit en una mesura normal per indicar la profunditat de la sal: «de quatre *astes* de sal fi a tres e a dos e a una --- fan albarans de les *astes* segons lur comte, e com són fets los albarans, són tots ensems mesclats e mesos en un capiró, e puys --- comanats los albarans a un hom qui no sab de letra ---», ordenances de la fi del S. XIII (Macabich, *Feudalismo*, 10). Crec que aquí deu trobar-se l'origen i explicació de la locució mallorquina i menorquina *a mitges astes* 'a mig fer', que seria pròpiament 'a la meitat del nombre d'astes de distància d'allà on hem d'arribar': «ja faria estona que hauríem hagut de posar fil a l'agulla! Déu sap si ja tendríem la impressió a *mitges hastes*!» *BDLC* VI, 1910, 118.95, «l'escorcoll dels monuments antics no està *ni a mitges astes*»; no sé pas si és casual que, com a Eivissa, una locució semblant a aquesta aparegui en una altra terra de salines ,a Pals (Baix Empordà), on l'informant em deia que «el Forn és a *mižán ástə* de Caramany» o sigui 'a mitja altura'; 1 «a mitjan asta» és ben viu a Menorca m'informa Anna Moll.

Altrament el mot té moltes altres aplicacions especials, però per a aquestes bastarà el que en diuen els diccs. *AlcM*, *DAg.*, *DFa.*, etc. Afegim-hi només que a Roses *l'asta* és una part de l'art de pescar (1958).

DERIV.: *Astal* [c. 1810]. Del ll. HASTĪLE 'pal d'una llança o d'una eina' (ll. cl., manca *REW*), prové *astil* (?, Nebrija; ¿hi ha una corrupció d'aquest mot en un

enastiu que apareix en la versió C, de Milà i F., *Romllo.*, 52.93?); ja apareix en Muntaner com a nom de la javalina o llança de tirar: «la festa fo molt gran --- sí que ·l senyor rey --- tragué ['tirà'] a taulat tres *estills* a cada carrera ---», «l'almirall tantost féu arborar un taulat molt alt, per ço com ell n'era --- lo pus adret cavaller dreter qui fos en Espanya --- e tirava cascú d'ells tres *estils* e una taronja, e l'*estil* darrer era tan gros com una *asta* de llança; e tota hora los dos primers sobremuntaven gran cosa al teulat» (cap. 140, 155, 166). Sigui ací la variant en *-ill* merament gràfica o verament fònica, per canvi de sufix, i encara que descendim a un nivell ben inferior de grandària i de duresa, crec que és un derivat ben semblant a aquest, o idèntic, *estill* «planta de la clavellina» que Barnils recollí en valencià Sud («Nelkenstrauch», *Munda. v. Alacant*, 78), en particular a Elx (*estil̦*, *BDC* XVII, 52); i que reduït a *estil* és també murcià (Ga. Soriano) (cf. Spitzer, *ZRPh.* XL, 242, que no aconsegueix fer clara la seva idea). *Enastar* 'posar asta al ferro d'una llança' [S. XV, *AlcM*].

[1] ¿O ací es tractaria d'una comparació amb la bandera a mig pal? Però potser no hem de fer gaire cas de l'ús ací en singular, car això pot ser una evolució local secundària.

Astant, astàsia, astàtic, V. *estar* *Àstec, àstega*, V. *aspre*

ASTEISME, pres del gr. ἀστεϊσμός 'elegància, finor', derivat de ἀστεῖος 'elegant', pròpiament 'ciutadà', que es deriva de ἄστυ 'ciutat'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta.*

Astenc, V. *àstec* (*ASPRE*)

ASTÈNIA, pres del gr. ἀσθένεια 'debilitat', derivat de σθένος 'força'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta.*

DERIV.: *Astènic.*

CPT.: *Astenopia*, format amb el radical de *òptic*, ὀπτικός.

Aster, V. *ast* *Àster*, V. *astre* *Astereognosi*, V. *estereo-* *Asteri*, V. *astre* *Asteria*, V. *àstec* (*ASPRE*) *Asterisc, asterisme, asteroide*, V. *astre* *Astí*, V. *est* *Àstic*, V. *àstec* (*ASPRE*) *Astigar*, V. *àstec* (*ASPRE*) i *instigar* *Astigmàtic, astigmatisme, astigmòmetre*, V. *estigma* *Astilar*, V. *estil* *Astò*, V. *est* *Astomatós*, V. *estómac*

ASTOR, 'ocell de presa més gran que l'esparver i menys que l'àguila', del ll. vg. ACCEPTOR, -ŌRIS, modificació del ll. cl. ACCĬPĬTER id. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

«Molt hom ha mantell que no se·n sap adossar: molt hom ha cavall qui no sap cavalcar e molt hom ha *astor* qui no·l sap emprar: doncs, aesma·t si has volentat e sabs amar», Llull (*Doctr. Pueril*, ed. Gili, p. 131, i mateixa forma en altres passatges d'aquesta obra); «respòs lo cigne així —Null temps no cant --- car yo no són aucell real, e són tan pereós e tan fexuc, que jamés no puc fer neguna valentia, axí com l'àguila e l'*estor* e·ls altres aucells reals», Eiximenis (*Terç*, c. 163, *NCl.* VI, 121.2); veg. més testimonis d'aquesta forma, que és ja la que predomina en els Ss. XIII-XV, en els diccionaris (*AlcM*, etc.).

Antigament es troba una variant semblant a l'occitana *austor*; no solament en el *Desconhort* de Llull (v. 587, *NCl.* III, 101), que essent obra poètica conté certa barreja occitana, sinó també en alguna de les seves obres en prosa: «encontraren lo bisbe qui s'anava deportant, e devant si anava un seu nebot que molt amava, lo qual anava ab gran re de companyons qui caçaven, e portaven *auztors*, espervers, falcons, e menaven cans ---» (*Blanquerna*, *NCl.* II, 10.2); i *ostor* com a evolució més estrictament nostra d'aquesta variant: «pagès, si troba or, ni argent ni aver, en bonetes, o caval o mul, o satraí o *ostor*, mantinent o diga», *Usatges* (118).

En occità medieval hi ha sobretot *austor*, i encara que després desapareix la *u* en les formes modernes (*FEW*, s. v. *acceptor*) deu ser per evolució fonètica interna de la llengua (a la manera de *agost* AUGUSTUM, *agurium, ascultare, atomne*, etc.; també fr. *autour.*[1] Això no és una forma etimològica sinó deguda a la influència d'una etimologia popular que ho interpretà com a *aus-tor* 'ocell de torre':[2] de fet aquesta interpretació, si bé secundària, deu haver tingut influència popular bastant ampla, car només així m'explico la pronúncia *əstọ́r* (amb *-r* sensible) i també *əstọ́rk* (cognom *Estorch*), que és la que ha persistit en l'ús popular del Princ. (*la tor* per *la torre* fou la forma pagesívola antiga, judicant per la toponímia, en una considerable zona pirinenca, Berguedà, Cerdanya, Rosselló): la llegenda de l'astor de Ramon Berenguer II, el comte Cap-d'Estopes, que descobreix el fratricidi, s'ha mantigut viva al peu del Montseny (on us ensenyaran encara el gorg i mas de *Perxa-Astorc, -tor*, vora Gualba de Baix); a Tost (alt Urgell), on hi ha la partida dita la Mata de l'*Astor* o *astọ́rt*, m'explicaven que «és un ausell, com a merla, que va d'un cap de roques a l'altre»: curts es quedaven, i no és estrany havent-n'hi avui pocs, però la tradició s'ha mantingut.

De la mateixa etimologia són, a part de les formes gallo-romàniques citades, l'engad. *astur, ustur*, el port. *açor* (que ha donat nom a l'arxipèlag dels *Açores*) i el cast. *azor, -ç-* [mj. S. XIII], primitivament *aztor* (encara, S. XIII, *RFE* VIII, 18), que ja apareix, en formes més conservadores, *acetore* i *azttore*, des de mitjan S. X: de la forma arcaica *acetore* derivà el cast. *acetrero* 'criador d'astors', i després amb l'evolució fonètica normal cast.-port. *çt* >*tç*; veg. més informació hispànica i romànica general en *DCEC* I, 351. El ll. ACCEPTOR ja es documenta des de Lucili, però sobretot és freqüent en textos vulgars i de baixa època (*ALLG* VIII, 448; *RForsch.* XIV, i, 603). En la llengua clàssica era ACCĬPĬTER, -TRIS, forma que no es mantingué en romànic.[3] Els llatinistes discuteixen sobre l'etimologia d'ACCIPITER (Thurneysen, *ALLG* XIII, 19-21; Walde H.; Ernout-M.), però sembla segur que fou una formació parallela a l'adjectiu gr. ὠκύπτερος (també

ὠκυπέτης) 'que vola ràpidament', amb influència fonètica (per etimologia popular) de *accipere* 'agafar'. influència que, de primer, en *accipiter*, només es nota en la CC, però que va acabar, en ACCEPTOR, per refondre completament el mot, com si fos un nom d'agent (= 'l'agafador'), derivat d'ACCIPERE, participi ACCEPTUS.

DERIV.: *Astorar* 'commoure fortament de por o d'estranyesa' [1803, Belv.; «cervos gegants rumbegen ses banyes d'alt brancatge, / que pren l'aucell per arbres d'excelsa magnitud; / *astora les* gazeles lo mastodont salvatge, / y als mastodonts esglaya lo corpulent mammuth», *Atl.*, 80]; avui mot noble però ben viu pertot, sense llevar-ne el P. Valencià («estan *astoráts*», Pedreguer, 1963); *astorament* [1839, Lab.]; *astorador* [escr. Renaix.]; *astoradís*. *Astoret* 'espècie de falcó o esparver', molt viu sobretot en el català occidental pirinenc i Cardener-Berguedà, que vaig anotar a molts pobles de Cardós, Àneu, Farrera, Baiasca, V. d'Àssua (1933, 1958).

Astor. Astorell. Astori i *Astorina* (1341, *DAg.*) s'usaren bastant com a NP; aquest dos degueren usar-se també com a noms comuns, i d'ací derivarà el verb o participi +*astorinat* 'escamnat, esfereït, estarrufat' val., eiv.: «pastura 'l jònec, sossegat y manso / --- / però de sobte 'l pasturatge deixa, / la testa eleva, de novelles banyes, / com si temera lo perill incògnit, / y fort muscleja, *astorinat* y bròfec», F. Badenes i Dalmau; «*esturinat*: desmelenado, despeinado» (PzCabrero). En forma corresponent al cast. *azor*, cat. +*açurit* a la Baixa Ribagorça 'engrescat cegament ,enllaminit, enviciat', d'una conversa copsada al vol pel Sr. Rector d'Açanui (1957): «—La Tómbola? Milló que la de l'an passat; a última hora, més n'hesse havíu de números al *bombo*. — Ya l'han dito, que més de quatro se van quedà con els quartos a la mano; el nostre home ye 'stava *aθurít*, i encà, encà, le va tocà algo». *Austuri(no), osturino* com a nom d'una pell o teixit en docs. en b. ll. cat. de 1078-1114, Bast-Bass., 205-6.

[1] Des de la llengua d'oc va passar a la variant basca *auztore*, que figura en els proverbis suletins o baixnavarresos del bc.-francès Oihenart, segon quart S. XVII (Mitxelena, *FonHiVca.*, 96, n. 13). — [2] En efecte els deixaven niar cap al cim d'una torre vora el castell, etimologia que admeten alguns com a real (GKoukal, *Etymol. Streifzüge*, 1911), desmentida amb raó per Schramm, *Sprachliches zur Lex Salica*, pp. 63ss., i Spitzer *ASNSL* CXXVIII, 263. — [3] També prové d'ACCĔPTOR (i no pas d'ACCĬPĬTER) el manlleu albanès *kift* 'esparver', ben antic, car la seva *i* només pot remuntar a Ē o a Ī però no a Ĭ, veg. M-Lübke, *Grundriss* de Gröber, I, 1044.

ASTRACAN, 'cert teixit de llana, del fr. *astracan*, i aquest d'*Astrakhan* nom d'una ciutat russa a la ribera del Mar Caspi, d'on s'importà aquest teixit, documentat en francès des de 1895, entre nosaltres en el S. XX.

DERIV.: *Astracanada*, veg. *DCEC*.

ASTRÀGAL, pres del ll. *astragălus* i, aquest, del grec ἀστράγαλος 'vèrtebra', 'osset dels mal·lèols'. ☐ *1.ª doc.*: 1839, Lab. (*-alo*).

CPT.: *Astragalomància* [1868, *SLitCosta*]. *Astragalectomia. Astragalotibial, -navicular*, etc.

Astramitx [1868, *SLitCosta*], 'biga endentada a la coberta del vaixell', sembla ser cpt. del cat. ant. *remig*, ll. REMIGIUM, 'coberta que ocupen els remers o remitgers de la nau' (veg. REM): el primer membre podria ser el cat. *ast* en el seu sentit etimològic de 'pal llarg' o, si fos cpt. molt antic, el ll. ASSIS 'post, llata' (amb *-t-* epentètica entre SS i R): HASTU REMIGIĪ (o ASSE REMIGII).

ASTRE, pres del ll. *astrum* i, aquest, del gr. ἄστρον id. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

El que es troba a l'Edat Mitjana és el sentit translatici 'fat, predestinació', com en Llull: «home --- tol als corsos terrenals --- contra *astre* e fat ---», *Doctr. Pueril*, ed. Gili, p. 68; «Fèlix demanà al pastor si fat ni *astre* era cosa necessària» (*Merav.* I, 113); sovint en combinació amb *desastre* o amb *bon astre* ~ *mal astre*: «Nostre Senyor alscunes vegades a aquel en què aquests aytals nexen dóna virtuts, e seny, e saber, e *astre*, per la qual vencen aquel malvat moviment e aquel *malastre*» (i *mal astre*: *bon astre* en un altre passatge) en la trad. trescentista del *Breviari d'Amor* (cites del *DBal.*), o «per *astre* o per *mal astre* nostre havem perdut més de terra ---», en Desclot (*Cròn.*, 157). D'ací segurament es degué dir *home d'astre*, *animal d'astre* 'malastruc' d'on 'malvat, de mala índole', molt vius a l'interior de Mallorca: per a *ovella d'astre*, que AMAlcover (escrivint *dastra*) volia derivar de *diable*, *diastre*, amb mala fonètica, veg. el seu *Vocab. del Bestiar de Llana a Manacor* (*BDLC* VII) i per a *allot dastre*, *fills dastres*, *bergantella dastre*, veg. els exs. de les *Rond.* d'Alcover en *AlcM*.

Modernament aquest cru hel·lenisme s'ha usat també amb el sentit d'"estel, estrella', especialment, quan els observem en magnitud o per estudi, i també com a expressió noble: «com si apagàs los *astres* del cel qui 'ls encengués», «mon nom escrit ab *astres* del cel en lo llindar», *Atl.*, 172.50.

DERIV.: *Astral* [1868, *SLitCosta*]. *Astrós*, a penes conegut en cat., = cast. ant. *astroso* (*DCEC* I, 309*a*27, S. XIII), però *astrosus* ja en St. Isidor; *astrosia* 'qualitat desgraciada': «per set errades, / set dolenties, / set *astrosies* / que són en tu», JRoig (*Spill*, 12280 i com. de Chabàs).

Astruc [S. XIII], formació comuna amb oc. ant. *astruc* i fr. ant. *astru* (*austru*, que ha sobreviscut poc o molt en el negatiu *malotru* «mal fait, mal élevé»), format amb el mateix sufix de *poruc*, *-uga*, *feixuc*, *fredeluc* (< *fredor-uc*), *caduc* (d'on llem. *chazuc* > cat. *xaruc*), i els més rars o de formació més diferent *pesuc*, *peüc*, *ballaruga*, oc. ant. *faduc*, *damnuc* (potser també *llampuga*, *llamuc*, *estugós*?): «lo qual fo en motes coses mot *astruc*, mas en les coses de sos fils fo mot *desastruc*», *VidesR.*, f° 26v2 (traduint «in aliis rebus

fortunatissimus, in rebus domesticis infelicissimus», 66.21); l'usà ja en un poema quasi purament català Cerverí de Girona, c. 1270: «si volets dir de dats / que·n va hom despuylats: / s'una vets hi perdets / altra·y guasanyarets, / s'eu y suy *desastruchs* / vós hi serets *astruchs*» (*Maldit*, v. 136); «si entre ells agermanament fet no serà, la una roba no deu ésser tenguda a l'altra de esmena a fer: mas qui *struch* serà, *struch* romandrà», *Consolat*, c. 187 (p. 214); «cavalcâm ansemps per saber si nós serem pus *astruchs* de trobar alguna cosa que cascú per si» en el *Questa* de Reixac, 110.7 (traduint *chaanz*). No és desconegut del cast. antic, on *astrugo* apareix en el S. XIII, en Berceo (*S. Dom.*, 423) i en *Calila* (ed. Alemany, p. 337), però allà s'antiquà tot seguit; molt ben representat sobretot com a antropònim, particularment de jueus.[1]

DERIV. o CPT. d'*astruc*. De l'existència de l'abstracte *astrugància* no cal dubtar, com fa *AlcM*, ni atribuir-li sentit definidament pejoratiu (depèn de la frase), car no solament l'usà Pons i Massaveu sinó altres barcelonins com PCoromines.[2] *Desastruc*, c. 1300, *Lleg.-RimBiSevilla*, v. 221, i supra la cita de Cerverí (es degué antiquar aviat, car Eiximenis en rependre en el *Terç* el text de Cerverí el canvia en *malestrucs* (cf. *EntreDLle.* I, 232). Restaren en ús els cpts. *bon-astruc* [a. 1300]: «al rey dels Mogols --- en Jacme rey de Aragó --- e de la Esgleya senyaler, almirayl e capitani general: salut e *bonastrucs* succehimens» (Finke, *Acta Ar.* III, 91); i sobretot *malastruc*: «que femna clerchs e laychs / fay, reys, comtes e duchs, / tener per *malestruchs*», Cerverí, *Maldit*, v. 50 (acceptat per Eiximenis, en la seva versió, *Terç*, cap. 950ss., *EntreDLle.* I, 233); *malastrugança*, popularment *malastrugància*; al costat de *malastruc* també hi ha el simple *malastre*, que el *DAg.* troba en el *Ll. dels Mariners* de c. 1300. *Desastruc*, Eiximenis (*DComp.*, 313), St. Vicent Ferrer (*Quar.*, 301.76), cf. supra.

Desastre 'malaurança, accident desfavorable', c. 1250, G. de Cervera, *Prov.*, 403*d*, 404*d*; Eiximenis (*DComp.*, 317.14); *Amic e Melis* (*NCl.* XLVIII, 124); «qui sa fiylla aytal --- ha maridada --- fa gran *desastre*», Eiximenis, *Dones*, prosificant un vers on diria en rima «ha fet cosa *desastrada*» (*EntreDLle.* I, 199); «d'on és home *desastrats*, qui per fembra és enganats», *Facet*, v. 219; *Tirant*, etc.; *desastrat*, St. Vicent Ferrer (*Quar.*, 52.115); es digué també *aastrat* 'predestinat': «segons que és la natura e lo punt sots lo qual nex l'ome, és *aestrat* e és fadat aquell dome quant deu viure», «los arbres e les besties seguirien la natura que los corses celestials lur donen --- mas car home tala los arbres e arranca les herbes, per assò tol als corsos terrenals accidentalment so que li és *aestrat* substancialment --- contra astre e fat», Llull (*DoctrPu.*, 267, 268); veg. també *asestrat*, *AlcM*.

CPT. *Astrolabi*: *estalabre*, 312 (Careta, *DBarbr.* i *AlcM*, que registra *strelabre* ja 1345, s. v. *astr-*); *estalabre*, 1360, 1366, id.; *estrelau* i *astrolau* c. 1390, *BABL* x, 143; *estralau* 1391, *BSAL* II, 205*b*; *estalabi* 1374, *AlcM*; *strelau* tres exs. cap a 1410, *estelabre*[3] 1352, *estalabre* 1362, *stelabri* c. 1410 (Bofarull, *Marina* 117, 123, 115, 116, 118); pres del grec ἀστρολάβιον id., cpt. amb λαμβάνω 'prenc (l'altura)'; altres vegades es prengué en el sentit d'"astròleg', com ja ho féu Llull, *Cont.*, 230.5, i així i *strelabe* en dos docs. de c. 1390 (*BABL* x, 143, 149).

Astrologia [fi S. XIV, Eiximenis i en doc. reial de 1388, *DBal.*], cpt. amb el gr. λόγος 'tractat'; *astròleg* [*-òloch* BMetge i Eiximenis, *Terç*, *DAg.*; *-òlech* en altres passatges o mss. d'aquests dos autors; vulgarment *-òlic*], d'on *estrolicar* «hablar mucho, excesivamente» en diversos parlars vulgars, com el de Benasc («*estrolique* més que els gitans», Ferraz, p. 59); *astrologià* 'astròleg': «aquelò que·m dixeren los *estrologians* en la tua nexensa», *VidesR.*, f° 260v2 (trad. «astrologi», 819.18).

Astronomia [c. 1250, G. de Cervera: «s'Aristòtil no fos après d'*astronomia*», v. 1150*b*], pres del grec ἀστρονομία id., cpt. amb νέμω 'distribueixo, reparteixo' (*astrolomia* Ss. XIV i XV, *DAg.*); *astronomià*, Llull («calor, humiditat, fredor e secor --- los *stronomians* han apropriades les 4 calitats damunt dites als 12 signes e a les 7 planetes», *Merav.*, *NCl.* I, 156); *astronomiaire* (c. 1400, L. de Sidrac, *DAg.*); *astrònom* [*-mo*, 1803, Belv.]; *astronòmic* [1695, Lacav.]. *Astrofísic*, *astrofísica* [c. 1925, Ed. Fontserè]. *Astrolatria* [1868, *SLitCosta*], *astròlatra*. *Astromància*, *-màntic* [1868, *SLitCosta*]. *Astrometria* [id.], *astròmetre*. *Astronau*, *astronauta* [mj. S. XX]; +*astronàutica*. *Astroquímica*. *Astroscòpia* [1868, *SLitCosta*], *astroscòpic*.

[1] *Astruc* ja en la *Cròn.* de Jaume I; *Astruga* [1186]; *Astrugona* nom d'una jueva de Sta. Col. de Queralt [1327, *DAg.*]; *Astruc* nom d'un jueu l'any 1306 a Beziers, *Bonostru* a Guérande el 1234, *Bonastruch* a Barcelona, 1392, veg. Lebel, *Noms de Personne Français*, 121; bearn. *Montastruc* a. 1385, municipi del cantó de Legor (avui *Montestrucq*), amb tres homònims, PRaymond, *DiTopBPyr.*, s. v. Hi ha formacions basques potser imitades del romànic: *asturutsu* «afortunado» i *asturuz* «por ventura» (Mitxelena, *FonHiVca.*, 158); el suletí Oihenart c. 1640 dóna el cpt. (amb *-gaitz* 'dolent'): *asturugaitz* «desventurado»». Manllevat més òbviament del romànic, *malestruk* «maladroit», que és b.-nav. i lab. i ja figura en Salaberry. — [2] «El meu Bajalta és un home que porta m. a l'espardenya: ni la seva vida, ni la seva activitat ni el seu pensar seran un efecte de semblant *astrugància*, però en sentiran l'olor», carta de 1926 a Amadeu Vives, *O. C.*, 1665*b*. — [3] Forma adaptada al cat. *estela*; viceversa, la influència d'*astre* i la seva família, incloent-hi la variant *estrelabre* del mot present, degueren cooperar bastant, en certs medis cultes, amb el model del cast. *estrella*, en l'èxit que obtingué la variant *estrela* (val.), *estrella* (Princ.) en català modern.

ASTUT, pres del ll. *astūtus* id., derivat de *astus* 'astúcia'. ☐ *1.ª doc.*: c. 1399, Ant. Canals.

DERIV.: *Astúcia* [fi S. XIV, Eiximenis], ll. *astutia* id.; *astuciós*, *astuciosament* [S. XV].

Atabacar, atabacat, V. *tabac* *Atabal, atabalador, atabalament, atabalar, -alat, atabalejar, atabaler,* V. *tabal* (cf. *atalbar*) *Atabollar, atabollat,* V. *taboll* *Atabuix, atabuixada, atabuixar, atabuixat, atabutxar,* V. *tabuixar* *Atac, atacada, atacador,* V. *atacar*

ATACAMITA, del nom del territori d'Atacama, on es va descobrir aquest mineral. ☐ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta* (*atamita*, err. tip.).

ATACAR, 'escometre, llançar un atac', de l'it. *attaccare* 'clavar, unir, enganxar', 'llançar un atac'; probablement aquest es va treure de *staccare*, que avui significa 'separar, desfermar, desenganxar', però primitivament devia significar 'fermar, estacar', com l'oc. ant. *estacar*, del qual és provinent; es va canviar l'element *s-*, pres pel sufix italià que indica separació, en el prefix *a-*, per tal de posar d'acord la forma del mot amb el seu significat; l'oc. ant. *estacar* era derivat d'*estaca*, tots dos d'igual origen i significat que els nostres *ESTACA* i *estacar*; en el sentit de 'lligar o cordar al cos una peça de vestir' sembla que és derivat de *taco* (*tac*), pres en el sentit de 'botó', i segurament aquest sentit l'imitàrem del castellà, on fou més general i antic. ☐ *1.ª doc.*: segona meitat S. XVII; la segona acc., c. 1800.

El sentit d''escomesa, atac' va néixer a Itàlia, partint del d''unir, enganxar, clavar': *attaccare una corda, un bottone, un quadro, il pensiero*, etc. De les locucions *attaccarsi con uno* 'envestir, aferrar-se en lluita amb algú', *attaccare una battaglia* 'empendre un combat', documentades ja a princ. S. XVI (Berni, Segni, Ariosto), i provinents de la idea d''unir, ajuntar', van extreure més tard *attaccare* 'escometre, entrar en combat (contra algú)', que ja es troba en Davanzati a mitjan segle, i des d'allà va passar al fr. *attaquer*, que apareix el 1578. En castellà el mot no apareix fins més tard, en ocasió de les guerres del segle següent.

Mèrit de precisar alguns d'aquests fets, i en particular dels hispànics, és de M. de Montoliu, *RHisp.* XXVII, 1920, 342, que n'assenyala cinc exemples en Manuel de Melo, *Hist. de los Movimientos, Separación y Guerra de Cataluña* (1644-48), i ja figura en un dicc. francès-castellà de 1639 (Trogney), però el mot no apareix en moltes obres del primer terç del segle, en què hi havia bona ocasió d'usar-lo. En català la primera dada és en les *Trobes de J. Febrer*, falsificació de la segona meitat del S. XVII, i en el *Gazophylacium* de Lacavalleria (1695): «*atacar a algú*: aliquem aggredi, adoriri --- impugnare --- in aliquem sese immittere, injicere; *atacar una ciutat*: urbem oppugnare; *atacat* ---»; el *DTo.* no el porta en les primeres eds., i l'afegeix en la de 1757. De tota manera és segur que ja l'usaven els nostres defensors de Montjuïc el 1641 parlant amb llurs aliats francesos. Vista la data d'aparició en català i castellà, quan ja minvava l'intercanvi amb Itàlia i s'intensificava el contacte bèl·lic amb França, és probable que en aquest sentit totes dues llengües vagin imitar-lo del francès i no directament de l'italià.

L'acc. 'pitjar la càrrega d'una arma de foc, el tabac d'una pipa', etc., en general 'pitjar, atapeïr, posar tibant', també castellana (allà força més antiga que l'altra, des de princ. S. XV, *Canc.* de Baena), en realitat és un mot diferent, estrany a França i Itàlia, potser nascut en castellà (no figura encara en Lacav. ni *DTo.*; «*atacar las armas de fog* --- stipare», Belv.), i segurament derivat del cast. *TACO*. Sens dubte és veritat que en català també ha donat brotada considerable: «desesperat per aquell ronqueig que no el deixava dormir, el senyoret --- s'afanyava *atacant* a poc a poc les xicres del nas de la minyona, que continuava adormida com un soc», PCoromines (*La Dona Lletja* II, O. C., 495); *atacar* 'arromballar, posar tacs en els buits que deixa una tapa de fusta', Segre Mitjà (Montmagastre, 1956); *atacar les costures* 'nuar i amagar dins de les costures els caps dels fils del cosit' (c. 1910, Princ. o Men.?: E. Serra Ràfols, 1965); «Camacho era un manchego que s'*atacava* dos pollastres de una sentâ», *atacat* 'tibant, curull' («la plassa de la Malva, *atacâ* de chen»), *Canyissaes* (122, 80, 45); i veg. *atac* infra.

Pel que fa a *atacar* 'fixar cosint o clavant una cosa en una altra', 'cordar', és un ús molt antic i arrelat en castellà, avui allà encara molt vivaç a Andalusia, i documentat des de Jorge Manrique († 1479) i altres clàssics: «capa bien puesta --- calzas *atacadas*, sus botas, cuello abierto y bien puesto», Quevedo (*Buscón, ClC.*, 152), «allí desenreda / las calzas, que agora queda / comenzándose a *atacar*», T. de Molina (*Vergonzoso en P.* I, 651). En català, en canvi, ha tingut sempre un ús molt limitat (no figura en general en els dicc., p. ex., *AlcM*) per més que no sigui estrany a l'ús valencià: «apenes cadaú fa sos fets, pòsa la tapadora ---, s'*ataca* de pressa la ròba y s'allarga en tot lo fil», MGadea (*T. del Xè* II, 85), i un ús així degué tenir força extensió en alguns cercles barcelonins, sobretot a primers del segle passat o c. 1800: «al Voló --- la gent vesteix a la usança del país, y las donas --- las camisas sueltas las mànigas, diferents de las catalanas que las portan atacadas ab punys als brassos, ab botons de plata ---», «S. E. donà la providència de fer *atacar* unas cadiras ab las altras, posadas en una igualtat, que formaban com un vall ---», «és de pertenència dels senyors una llancha per travessar lo riu o passajar-s'i --- sent lo regular prop de las Fontetas dita llancha *atacada* ab una cadena», B. de Maldà (*Excursions*, 142, 168, 112); com que el Baró havia viatjat molt i tenia distingida parentela internacional, sembla que el darrer ex. es ressent de la influència de l'it. *attaccare* o el fr. *attacher*, si bé embastat amb l'ús més espanyol, al capdavall 'cordar, fixar' dels dos primers exemples.

En canvi en italià i francès manca del tot l'aplicació al vestit; de manera que hem de descartar la tesi de Terlingen (*Italianismos en Esp.*, pp. 333, 204) que aquest *atacar* sigui també italianisme, sense comptar que en castellà els italianismes són encara molt rars a mj. S. XV i de naturalesa especialíssima. En català deu ser manllevat del castellà. Potser aquest *atacar* és mot

genuïnament castellà, del mateix origen que l'it. *staccare*, però resulta estrany que només s'apliqui al vestir i que no hagi significat mai 'lligar, fermar' en general. El més probable és que vingui també del cast. *taco* en el sentit de 'botó', acc. que no tinc documentada, però que és probable vista la forma dels botons antics, semblants a un taç, tasconet o soquet (cf. *BOTÓ*).

Aquesta és la doctrina que en essència ja vaig deixar assentada en el *DCEC* I, 310, i queací amplio i aclareixo en alguns punts, tot deixant-n'hi allà de menys importants. Pel que fa a l'origen de l'it. *attaccare* i el fr. *attacher*, ja la va deixar establerta M-Lübke (*Prager Deutsche Studien*, 1908, 71ss.; *REW*, 8210).

DERIV.: *Atac* [*ataco* 'envestida', 1695, Lacavalleria; *atach*, Lab. 1839]; accs. derivades de *atacar* II: «l'amo se'n va an es *parat*, deixa s'*atac*, i s'endú es furat: fer-hi ses feines», endevinalla menorquina (Camps-Merc., *Folkl.* I, 259, 270); nàut. 'puntalet en una barca, però fix, no provisional per apuntalar, sinó ja posat prèviament per donar més solidesa a una peça de la borda', etc. (St. Pol de Mar, 1928); *contraatac, contraatacar. Atacador* 'instrument per pitjar una cosa contra una altra' [en artilleria, 1640; per a tota arma de foc, Belv.], 'atacant'. *Atacant*; *atacable*; *atacament*; *atacada. Ataquinar-se* 'atracar-se, atipar-se fort': «mentres jo roncava com un benèit, vatros estàveu *ataquinant-vos* de blat, tan gustós i tan... barato», Vergés i Paulí (*Espurnes* v, 16); *atarguinador* (doc. de 1373: «dos cartrons *atarguinadors* plens d'alls», Miret S., *Templ-Hosp.*, p. 556), sembla ser degut a un encreuament de l'anterior amb *targa* o amb una variant de l'arabisme *TARQUIM*. Altre encreuament, amb *atapeir*: V. d'Àneu *atacair*.

Destacar, en part és derivat de *estacar* (*AlcM* I; l'ús en Andreu Febrer no es pot comptar com a català). La història i explicació de les altres acc., no cal repetir-la del *DCEC*; *destacament* en sentit militar ja apareix en Lacav. i en un romanç vigatà de l'època bandoleresca: «a las nòu horas de nit / el *destacament* marxava: / se'n van dret al Colom Gros, / al terme de Roda estava» (versions de l'Esquirol i de Vallfogona de Ripoll, Milà, *Romllo.*, 82.6 i ja en l'edició de 1853).

Ataconada, ataconador, ataconament, ataconar, V. ***tacó*** ***Atalaia, atalaiar, atalaier***, V. ***talaia*** ***Atalar*** 'assolar', V. *talar*

ATALAR, 'enganxar els animals a un carruatge' del fr. *atteler* id., que es creu provinent del ll. PROTĒLUM 'tir de bous o de cavalleries', amb canvi de prefix. És mot dialectal de la Catalunya francesa i d'alguna vall pirinenca.

ATALBAR, 'estabornir, atabalar, deixar ensopit', mot dialectal valencià i occidental, derivat de l'àrab *talb* 'pèrdua, dany, ruïna'. ☐ *1.ª doc.*: una vegada *atovar*, mj. S. XV (*Curial*); *atalbar*, 1891 (MGadea).

Caldria repetir ací íntegrament l'etimologia i exposició lexical que vaig donar d'aquest mot en el *BDC* XXIV, 1937, 65, 287-8, amb molt pocs detalls afegits en el *DCEC* I, 321-2. Però com que això ha estat reproduït en *EntreDLle.* III, 150-1, on ara és molt accessible, més valdrà simplement remetre-hi. Hi afegeixo algun detall. La forma *atovar* del *Curial* i de l'aragonès i murcià és deguda alhora a una reducció fonètica (cf. *empomar* < PALMARE, Urgell *ascofar* < *escalfar*, *BDLC* VI, 272) i a la influència de *tou, estovar*. Entenc que no és usual a València i l'Horta, però sí molt estès per la major parte del Regne: Ga. Girona el dóna com a propi del Baix Maestrat i Plana per a «capitombar, pasmar, atordir» i la frase *fa un sol que atalba*, que ell dóna com a exemple, l'he sentida jo conversant vora l'extrem Sud, a la Vall de Guadalest (a Benimantell, pronunciada amb *b* bilabial, 1963). Del mateix mot *ataubar* deu ser alteració *ataumegar* (*l ataumêgen*) que per a 'apallissar, donar una tunda' (diuen també *donar un tòu*) vaig sentir a l'Alt Pallars (Joan Lluís, 1962) i ho confirma Pol a la Vall d'Àneu (p. 10): sembla que és fruit d'un encreuament amb *estomacar*.

Ataleiar, ataleons, V. *taleia* *Atalentament, atalentar, -tat*, V. *talent* *Atall, atallador, atallament, atallar, atallarucat*, V. *tallar* *Ataló, atalonar*, V. *taló* *Atalussar, -ussat*, V. *talús* *Atambor*, V. *tambor* *Atanàsia* [1695, Lacav.], V. *DCEC* I, 312*b* *Atandador, atandar*, V. *tanda*

ATANQUINA, hapax del *Colloqui de les Dames*, mot de forma i sentit no ben coneguts: potser una sigla *atāqia*, mal llegida en lloc d'*atanquia*,[1] i el sentit deu ser més aviat un medicament desinfectant o depuratori, que per estancar la sang, com s'ha suposat (potser cercant a les palpentes algun lligam amb aquest verb): probablement germà del cast. *atanquía* d'origen aràbic, que deriva de l'arrel aràbiga que vol dir 'netejar', veg. *DCEC* I, 313*a*.

[1] Noto que el *DAg.* en la cita del text imprimeix *ataquina* (per més que ho encapçali *atanquina*), cosa que encara reforça aquesta sospita.

ATANSAR, 'apropar' i més sovint, i des d'antic, ATANÇAR-SE, mot propi del català, d'origen incert o desconegut; possiblement d'un ll. vg. SE *ATTĬNCTIARE 'provar d'atènyer, d'abastar', derivat d'*ATTĬNCTUS que, jutjant per certes formes romàniques (com cat. ant. i oc. ant. *atent, atenta*, fr. *atteint*), funcionà com a participi d'ATTINGERE 'atènyer'; però per explicar la *a* catalana caldria admetre que hi hagué una alteració general, bé per acció d'*avançar* o bé per influència del fet que ATTINGERE era derivat del ll. TANGERE 'tocar, pertànyer'; la poca coherència d'alguns dels detalls fonètics i morfològics d'aquesta explicació inspira dubte considerable, però molt més greus són les objeccions que s'oposen a les altres etimologies romàniques que s'han donat del mot. ☐ *1.ª doc.*: 1342 i probablement ja en dos textos del S. XIII.

En una ordenança de l'any 1342 relativa al Perelló (costa tortosina): «tot bestiar menut qui *s'atançarà* a viynes ni a malols forastés dins 3 canes ---» (*BABL* XII, 44). No podem deixar de notar la forma recurrent, per no dir constant o poc menys, amb què el mot apareix escrit amb *ç* en la llengua medieval. En la *Cròn.* de Pere el Cerimoniós, apareix una vegada amb la inicial normal i una altra sense la *a-*: «y *tançaren-se* a nós y dixeren-nos ---» (356); altrament no conec altre cas d'aquesta forma inicial; i en la mateixa Crònica tenim la normal: «tot l'hostol del rey de Castella se acostà vers lo nostre hostol de les dites galeres, e faeren-hi *atançar* totes les naus» (344). Observem que, essent aquí construcció factitiva, pròpiament tenim, com quasi pertot antigament, l'ús reflexiu *atançar-se.* La *ç* es retroba en efecte en tots els 6 o 7 altres exemples medievals dels quals donen llista el *DAg.* i *AlcM.*

Es nota especialment la freqüència en els Sermons de St. Vicent Ferrer: «Si Sent Johan no·*s* gosave *atançar* al altar de Jhesuchrist, al ventre de Verge Maria, donchs, quant més nos devem lunyar nosaltres del altar, e no *atançar-s'i*; e antigament no *s*'hi gosava *atançar* degú, sinó los preveres», «vosaltres no siau superbiosos en vostra vida, specialment en açò que alguns són, qui *s'atançen* als altars e estan aquí ab poqua reverència --- *quicumque accesserit ad altare meum* ---» (*Sermons* II, 19.32, 20.1, 20.2, 172.2); en el volum inèdit dels *Sermons* que prepara com a tesi Will. J. Harrison: «quaix que vulle dir Jhesú Xrist: hee! *atançau-vos* a mi! E a qué voleu estar ab aquells dimonis?» (f.º 104v9). Ara bé, és sabut, com he demostrat en *EntreDL*, que els volums de «Sermons» (no la «Quaresma») foren probablement escrits cap a Morella (veg. el meu llibre vol. I, 23) i no s'hi confon mai encara la *ç* amb la *s*, que allí sonaren diferent fins al S. XV. També en JRoig: «Puys yo fuy cert / ésser desert / de ben volents, / cert als dolents / no *m'atancí*: / en mi pensí, / no m'absentàs ---» (*Spill*, 1293), «les dones / --- / bondat alguna / --- / si·s volen, tenen / --- les més a part / ben luny l'arrullen, / e la·s despullen, / de si la lancen; / les que *s'atancen* / fer qualque bé / sots ley e fe / són estimades / ---» (v. 15314). Per completar la llista de la doc. medieval, consti que també figuren amb *ç* les formes verbals *atança* i *atanç* entre els rims dels diccs. de JMarc (a. 1372) i L. d'Aversó (fi S. XIV).

I sobretot sembla que hem de restituir l'exemple més antic del mot en un passatge alterat del poema dels *Set Savis*, del S. XIII, que publicà Mussafia. Es tracta d'una persecució o empait d'uns que s'escapen, on el ms. únic porta «E cant los agren *ateses* / dixeren: 'traydors: no·us mogats'!» (v. 27); Mussafia ja va dir que s'imposava una correcció car el mot ha de rimar amb *mogats*, i per tant el metre (vuit síl·labes agut, o sigui enneasil·làbic) exigeix un mot també trisíl·lab però terminat en *-áts*; afegim-hi que *ateses* 'assolits, atrapats' no va ben bé pel sentit, car un cop els atenyessin o tinguessin agafats ja no els calia intimar-los a no fugir més; cal sens dubte, doncs, esmenar en «e cant los foren *atançats*»: tot seguit que s'hi acostaren a l'abast de la veu, els van manar que no es moguessin, que deixessin de córrer. Almenys pel que fa al verb és una esmena clara i segura (potser *e cant là·s foren atançats* amb adverbi *là* 'allà').

Avui *atansar* és un mot *d'estil* noble, de nivell més popular en el dialecte occidental (sobretot vivacíssim per Urgell, etc.) que en el català central: no pertany a l'ús col·loquial de Barcelona ni, en general, de les ciutats; per això potser el P. Chabàs comentava (*Spill*, p. 291) «en Valencia se usa poco»; J. G. M. (1935) protestava que això és molt exagerat i que el mot és d'ús ben viu en valencià. Ga. Girona el notava com a molt usat en el Baix-Maestrat i Tortosa (també Vergés i Paulí, *Espurnes* V, 127). Per la meva banda he de fer constar que no sols és ben vulgar en el Baix Urgell, i a Ribargorça potser més que enlloc, sinó que el tinc apuntat de boca de gent pagesa i senzilla de moltes comarques del Princ., sobretot les una mica allunyades de la capital: «*s ətánsə* a la partió» a Figuerola del Camp (1964), a Urtx de Cerdanya (1935), cap al Priorat i les Garrigues: Almatret, la Pobla de la Granadella (1935), «*atansant-mos* més cap ací trobarem la Creueta» al Vilosell (id.); molt a tot l'Alt Pallars: «si en un indret hi ha un mollís, un no s'hi pot *atansá*» (Estaon, 1934).[1]

En literatura l'ús no va minvar enlloc, com ho comproven romanços ben populars: «han vingut --- nostres pares, / sense poder-se *atansà* / --- quedan plorant — los fills quedan a las llàstimas ---» (a. 1827, recollit a l'Alt Penedès, la Llacuna, Milà i F., *Romllo.*, 145). Entre els autors de la Renaixença pertany al lèxic menys vulgar, però comú fins als més barcelonins i planers, i menys imitadors del llenguatge savi o poètic; Verdaguer se'n servia ja en el primer escaloborn de l'*Atlàntida*, de 1867: «embadalit s'hi *atansa*, y veu abans de gayre / --- taronjas groguejar» (canviat en l'ed. de 1878, II, 24*b*), «pera trencar del arbre lo cimaral, s'hi *atansa*, / quan llest descaragola's lleig drac d'ulls flamejants, / y en roda la gran cua brandant com una llança / ---» (II, 37*a*).

N'hi ha bells exs. en el teatre, en la història de Ferran Soldevila, potser no en les novelles burgeses del seu germà, però sí en altres grans prosadors: «los anants y vinents --- sols al *atançar-se* prenien cos», NOller (*Papallona*, 209), micarelles de núvols --- atravessaven silenciosos aquell llumenós y reposat llac; a l'*atansar-se*, sa forma y transparència sofrien perceptibles modificacions»; «al *atançar-se* al poble, la gent, acollada a rengleres, aclamava a la núvia i al Zidro», Pons i Massaveu (*Colla del Carrer* IX, 115; *Trescant p. l. S.*, 54); «los pagesos *s'atansaven* calmosos bo y trencant pinyons», Emili Vilanova (*Del meu tros*, 175; més exs. d'ell al final de *PloRient*); «La fi del món *s'atansa*...!», JRuyra (*La Fi del Món a Girona, O. C.*, 353); i fins PCoromines, en el qual no és freqüent, hi recorre de vegades en passatges d'especial èmfasi: «en girar-me vaig veure la fulla d'un punyal, que *s'atansava* tota sola...» (*A recés dels T.*, p. 143), «amb el cor bategant de terror i de misteri, *ens* hi *atansàrem*

a poc a poc, fins a la bardissa que en cobreix l'entrada» (*Elogi de les Muntanyes*, a. 1921), «la canilla glapia d'un surt a l'altre, desesperadament, sense *atansar-se* massa al monstre que, panteixant i grunyint de dolor ---» (*Silèn*$_1$, cap. 5, p. 74).

Incomparablement menys freqüent com a transitiu. Amb aquest valor realment no el tinc anotat més que en el matís de 'acostar els tions per fer-los cremar més' (Pirineus centrals), o bé una vegada en NOller: «si la vanitat, doncs, *atançava* a l'un, una altra espècie de vanitat allunyava a l'altre» (*Vilaniu*, 51). Típicament mallorquí és, en fi, l'ús en el sentit de *atansar-se a fer alguna cosa* per 'atrevir-s'hi, arriscar-s'hi' (exemples d'AMAlcover, *BDLC* VIII, 1914, 42; XIII, 115). Però no ens cal capficar-nos gens per explicar-ho: partint de l'aplicació a fer una acció valenta si bé un poc delicada, que hem vist parlant dels altars en St. Vicent, o bé en el segon passatge de J. Roig, s'arribava a això indefectiblement, i en la forma més planera; observem també que solament el reflexiu *atançar-se* és antic, i que la construcció transitiva no apareix realment fins al segle XIX.

El verb *atansar* no existeix més que en la nostra llengua. Se'n troba un sol exemple en un text occità, però aquest és en la traducció alt-llenguadociana de Voragine, Vida de Sta. Madalena, que no és més que una versió feta sobre la versió catalana que donen les *VidesR*. És un dels 45 mots que Chabaneau en un glossari (*RLR* XXV, 121) assenyalà com a indici del caràcter originàriament català d'aquesta versió. Diu aquest passatge «ayssí coma él anava per la mar, Dieus volent, els vengron al loc hon avia pausada la sua molher am l'enfan; e *atanseron-se*, e quant foc de prop, él vic l'enfant que jugava am peyretas; e ayssí coma él lo volc penre, l'enfant li fugic ---» (*RLR* XXIII, 1883, p. 111, lín. 186). En el ms. català P, el més antic de les *VidesR.*, no figura el mot,[2] però és sabut que hi hagué variants considerables en els mss. des de bon principi, de manera que podem donar per probable, donada la catalanitat del mot *atansar*, que aquest figurà ja en una de les formes catalanes més antigues de les *Vides*, i per tant guanyem així un altre testimoni d'*atançar-se* en el català del S. XIII (rossellonès).

L'única etimologia que s'ha indicat per a *atansar* no té res de convincent més que en una ben superficial aparença. Seria ADDENSARE 'espesseir' «amb l'*an* de *atànyer*»: és el que va idear i que diu així M-Lübke (*REW*$_{113}$, 151), i que fou acceptat per Moll[3] i d'altres. No hi vaig creure mai, i em semblava que en aquest cas la negativa de Mn. AMAlcover (*l. c.*) era d'una intuïció més sana que la del seu mestre i el seu deixeble. Si hi pensem bé ens adonem que ací aquells savis cauen en la falta de substituir explicacions de fets lingüístics reals per abstractes f ó r m u l e s lexical, i explicacions de sons per combinacions de l l e t r e s.

¿Què hi ha sota aquestes rúbriques ADDENSARE i *ATTANGERE amb què juguen ací els filòlegs? Essencialment no gaire més que uns articles del diccionari de Meyer-Lübke, que no són lèxic real sinó fórmules condensades. Ni tan sols pensen que cat. *atànyer* o oc. *atanher* a penes existeixen, que si els donen tanta virtualitat és perquè pensen més en el cast. *atañer*, que en el mot nostre normal i quasi únic *atènyer* i en *tànyer* (el joc clàssic ATTINGERE ~ TANGERE mantingut); fins i tot en oc. ant. on *atanher* es troba un poc més que en català, el seu sentit si de cas és «appartenir, convenir, être, parent» i no pas res de locatiu com caldria.

D'altra banda, què és ADDENSARE? Sembla que es doni a entendre que és un mot amb *-ens-* i que no hi ha problema, doncs, en la *-ns-* catalana; en realitat l'única cosa existent en romànic ací és un mot amb -ES- (tal -N- no va existir aquí en llatí vulgar). Hi ha, doncs, un mot romànic real sota aquest ADDE(N)SARE, però té la forma fr. ant. *adeser* (*s* sonora!), oc. ant. i mod. *adesar* (*s* sonora!) llgd. mod. *adezá* «atteindre à quelque chose élévée ou hors de portée: *li pode pas adezà* je n'y saurois atteindre» (Sauvages), *adesar* intr. «rühren (an etwas)» en Guiraut de Calansó VII, 37 (*RFgn.* XLIV, 393); «e él vi la domna negar, / una vetz sórzer, atra intrar; / e deissén de gran volontat, / e puis à·l l'aristol gitat / —que la cuja ves sí tirar / e ve que no·i pot *adesar*», *Jaufré*. És a dir: hi ha *-s-* sonora (= *-z-*) en tots els trobadors i escrits del Nord i del Migdia de França, i en tots els patuesos, i no podria haver-hi altra cosa. ¿Com podria això explicar la nostra *-s-* sorda?, més ben dit el nostre *-ns-*. Sense comptar que ja hem vist que era *nç* i no pas *ns*, i que una *n* romànica mantinguda davant sibilant ja pressuposa necessàriament un ètimon amb NTĮ o NĆ, en cap cas amb -S-.

Altrament hi ha bon tros lluny des de la idea de 'apropar, minvar la distància' que expressa *atansar* a les de 'abastar, ajuntar, condensar, espesseir' que hem vist significades pels gallo-romànics *adesar*, *-ser*, i DENSARE (> cat. *desar* 'posar en massa en un lloc', fr. *serrer des objets*) o el rar ADDENSARE. Es transigeix sense escrúpol amb la manca d'acord semàntic: ni ADDENSARE (amb la seva prole) ni ATTANGERE no signifiquen de cap manera el que significa *atansar*.

Fonèticament no té agafador la idea si pensem en termes rigorosos. Què vol dir això de l'«*an* de *atànyer*»! No hi ha cap *n* aquí: hi ha una *ñ*, que és una altra consonant. En un mot: un encreuament entre *adesar* i *atànyer* solament podia donar una de dues: o **atesar* o **adànyer* i no hi ha més.[4]

A dalt he suggerit una altra etimologia romànica que no es pot pendre sense considerable reserva però molt més sostenible que la descartada. Si hi va haver un participi vulgar *ATTINCTUS de ATTĬNGERE 'atènyer', se'n pogué derivat des d'antic un verb vulgar *ATTĬNCTIARE, i aquest, dins el compartiment d'idees locatives, podia tenir lògicament un sentit diferent del del primitiu ATTINGERE. CAPTIARE no va significar el mateix que CAPERE, ni RUPTIARE el mateix que RUMPERE, ni TORTIARE fou merament TORQUERE, o REVERSIARE (it. *rovesciare*) merament (RE)VERTERE. Tal com *captiare* volgué dir 'tractar de *capere*, d'agafar',

un mot que partís de la idea de 'esforçar-se per aconseguir (algú), per atènyer-lo' era apte per pendre el sentit d'"acostar-se-li, atansar-se-li'. Ja no hi ha aquí aquelles sirenes amb cua de peix i pits de dona—aquí tindríem un mot únic i unitari, des del principi.

És natural pensar en encreuaments quan són mots d'extensió local, expressions vulgars, formacions modernes, rebutjades pel llenguatge de norma, però no per a un verb d'ús constant en una gran llengua literària des del segle dels orígens, de sentit bàsic i d'aparició freqüent en tot el domini d'aquesta llengua. Llavors és lícit de cercar explicacions als punts concrets que no queden clars. Amb aquesta base tenim la inicial *at-*, tenim *-ar*, tenim des de -NCTI̯- la *nç* que se'ns ha imposat per tantes bandes. Per a la *a* interna ¿ens acontentaríem referint-nos a un vague i vast conjunt com *arrencar* ∼ *arrancar*, *nedar* ∼ *nadar*, *recar* ∼ *racar*, *llepar* ∼ *laper*, VERRERE > *barrejar*, MET-IPSE > *mateix*, etc.? Sabem que tot això és força heterogeni i no ens acontenta prou. Però un detall fonètic únic ja no és una dificultat diriment.

Reconeguem que *atançar* i *avançar* sí que són mots ben parallels i de sentit ben pròxim: *avançar-se* i *atançar-se*, *avançar* una cadira i *atançar-la-hi* quan ve algú, etc. Quan hi ha convivència multisecular de mots tan semblants i correlatius, potser es pot allegar que estem en un cas com el de RENDERE (< REDDERE) i PRENDERE o el de *sol* i *sombra*. O bé preferirem recordar-nos que si ATTINGERE restà més corrent en català que el reformat ATTANGERE, tanmateix hagué d'haver-hi llarg temps consciència que *tactus* i *attango* eren tot u amb *attingo* i es produïren intercanvis.

Un altre escrúpol formal em sembla de poca força, perquè si és veritat que el grup complex -NCT- tanca la vocal precedent (TĬNCTA > *tinta*, VĬNCTIARE > *esvinçar*, PŬNCTUM > *punt*, COMPTIARE > *(a)cunçar*) el perdurable contacte amb ATTINGERE, essent-ne ATTINCTUS merament el participi es comprèn que imposés ací la *e* i no *i* (i al capdavall, es dirà, si hem d'arribar a *a*, no ve d'una mica més). Més aviat el que ens cal assegurar bé és que hi hagué un participi *ATTĬNCTUS (ja no *attactus*) des de molt antic, tan antic que donés temps a una formació en -IARE. Doncs, realment, aquest participi es troba en tantes llengües romàniques com les que han mantingut ATTINGERE. El fr. *atteint*, *atteinte*, ha estat el mot de sempre. En les llengües del Sud no tant (en català es va imposar *atès*), tanmateix tenim oc. ant. *atent* encara en el S. xv[5] i el subst. f. *atenta* «droit de pacage», i en català *atènt* com a participi de *atènyer* es troba en les *VidesR* i altres textos arcaics: «lo marit lo seguí tant entrò l'ac *atent*»,[6] f° 179v1 (n. 5, on el ms. B ho canvia en *aconseguit*).

Tot amb tot, aquesta etimologia és immensament superior a l'admesa per M-Lübke i força defensable. No ens fem, però, illusions: quan per defensar-ne una cal donar explicacions sobre tants punts, algunes segurament no ben irrecusables, quan ha calgut aixecar-ne el cos de nova planta sense que altres llengües n'estrebin la bastida, i hem d'allegar que, potser perquè *ATTINCTUS fou una formació més aviat tardana, la derivació en -IARE aparegué a última hora (temps visigòtics) i geogràficament es va estendre poc; i, en fi, mentre no es trobin més proves d'*ATTINCTUS (o el mateix derivat en -IARE), hauran de restar forts dubtes. Però no sé si ara convé cercar gaire més. Quan en un passat lingüístic resten tantes incògnites fonamentals, cal resignar-se a les preguntes sense resposta, o a les respostes pitòniques, dèlfiques. Pre-romà, doncs? Qui sap. No ens obstinem a cercar-ho — ni a repellir-ho. Si el nostre *TANCAR* ve d'un cèlt. o sorot. *TANKŌ (amb EK-TANKŌ 'estancar', etc.), si al costat de *TRENKŌ s'ha constatat *TRENKIO o cosa semblant (oc. *trensar*, cast. *TRANZAR*), no descartem la possibilitat d'un *AT-TANKI̯Ō, car de la idea d'"espesseir, tornar serrat' es pot arribar a 'acostar', cf. fr. *serré* al costat del cast. *cerrar* (per al sentit veg. especialment, infra, *atanç* espècie de clos o corral, a. 1341). Però guardem-nos d'entestar-nos a copsar siluetes vagues a les palpentes.

Enfront d'algunes altres vagues pistes no hi deixarem de gastar alguns mots, però haurà de ser per mostrar-ne la inanitat. Hi hagué més enllà dels Pirineus un *atensar*, eventualment *atansar*, però de sentit incompatible. Ja existí *atensar* «tendre, protéger» en algun text trobadoresc; mot rar: Stichel (*Lexik. d. aprov. Verbums*, p. 17) cita «mais ara aprendre / vos voil en qual maniera / contra la mort plus fera / vos poreç *atensar*» en unes *Poésies Religieuses*, i hi ha un altre hapax «et je vin ci por vos aidier et *atanser*» en *Jehan de Lanson* gesta més aviat tardana de la sèrie de Doon o Ganelon (God. I, 464*b*; cf. *GGr.* II, i, 55) però com que és el del S. XIII, *-ser* pot estar ja per *-cier* i *an* per *en*: ara bé, aquesta *e* originària i clarament el significat els separen del mot català, i no hi ha objecció a partir de ATTENTUS (ATENDERE), d'on ATTENTIARE, o ATTENTIO, puix que existeix fr. ant. *tenser* «protéger».

D'ací pogué venir amb una *a* secundària *destançar* que Cerverí usa amb el sentit de 'debilitar' o 'danyar, maltractar' rimant amb *enança* (65/84.27 i 32/27.46), també en un doc. del S. XV (*AlcM*). Pel sentit és clar que difícilment hi pot haver cap relació amb *atansar*; el canvi de *e* en *a* en part podria ser fonètic i hi contribuirien encara més la influència del contraposat *enançar* i la de *distància*, *distant*, que segurament actuarien com a etimologia popular; però no hem de pensar que aquest cultisme en sigui la font real,[7] i molt menys encara que tot plegat pugui això tenir amb *atançar* cap relació etimològica veritable.

Existí un tardà *pertança* que Eiximenis emprà algunes vegades com a pres. de subjuntiu de *pertànyer* (*L. de les Dones*, cap. 297, f° 204v2): es comprèn la creació d'aquesta variant analògica partint de *jo pertanc*, *jo venc* (VINCO, *vencut* VINCUTUS), segons el model de *jo vença*, *jo torça*; però a penes cal dir que fóra fantàstica una idea de creació de *atança* partint de *atànyer* per una via així (una desviació heteròclita així de subjuntiu cap a indicatiu i infinitiu fóra cosa inoïda, fins si no s'hagués tractat d'un verb uniforme general des del S. XIII).

DERIV.: *Atansament*. *Atans* 'dret de construir apuntalant amb paret veïna', *Pragm. Cat.*, *AlcM*; tort.: Mestre *Giripigues*, 68; 1341 tort. 'corral atansat a una penya': «dels *atançs* dels bestiars --- si alguns tallaran --- carrasques o roures, et per los vedalers --- seran atrobats los dits arbres tallats de fresc et ésser posats en los dits *atançs* o corrals, o d'altres hedifficis, que·ls senyors de qui seran les abeles --- seran tenguts de pagar --- averats per los dits vedalés --- que en los dits corrals et *atanzs* los han trobats», *BABL* XI, 411; mal llegit *acanç*). *Atansador*.

[1] Pertot com a reflexiu (i amb *a*, no cal dir-ho); única excepció que tinc anotada, a Talarn «*atansán* cap a Tremp —» (1957); seria intransitiu? car es tractava d'enumeracions de noms de lloc; però com que amb ús intransitiu sí que fóra únic, penso que va dir-ho a mitges (en lloc de *se va at.*) per evitar massa repetició. — [2] El ms. P (140v2) reemplaça el mot i els nou mots següents per «e quan fo ixit de la nau, él atrobà l'enfant alegre qui jugava ab —». Una altra versió, que Chabaneau publica en el vol. XXV (p. 175, v. 721), que sembla provençal, tampoc no conté la frase 's'atansaren' però no és estrany perquè aquesta és versificada, cosa que ha obligat a bastants canvis («cant foron près de l'ila, ez en riba de mar / viron un enfant en la riba jugar, / en las ondas del mar las peyretas gitar»). Tradueix els mots «ad applicandum induxit --- et cum applicuisset, vidit puerulum more solito, in littore maris cum lapillis ludentem» (412.17). Doncs, *atansaren* tradueix *applicuisset* i per tant tot fa creure que *atançar* devia figurar en l'original primer dels traductors cuixanencs. — [3] *Supl.* al *REW*, 93; *AlcM*, s. v.; *Gram. Hist.*, § 123. Ho repetiren després, en notes breus sense protesta, Wartburg, *FEW* I, 29*b*; Spitzer, *Lexik.*, § 23, p. 19 (*ZRPh.* XLIII, 765); Rohlfs, *ASNSL* CLXI, 316; Gamillscheg XLIII, 1923, 517. — [4] No perdem temps en més detalls: la forma com ho diu M-L. sembla voler deixar oberta una ambigua porta (ell mateix dubtava, ben cert), com entenent que la *-t-* vingués d'una evolució fonètica d'una -DD- geminada i que la *-n-* sigui la *n* de *addensare*. És a dir tractament savi de -NSARE, i alhora una evolució fonètica ultrapopular i raríssima com la de REDDERE > *retre* (no repetida quasi enlloc més, llevat algun arabisme). M-L. va caure bastant en aquests encreuaments amb escamoteig de lletres i màgica evocació d'un significat nou: recordem els famosos *maint* MAGNUS × TANTUS, *virar* VIBRARE × GYRARE. El que hi ha hagut aquí és que tots plegats, per no rumiar més, van deixar una idea formulària i nebulosa. — [5] «Penheran aquetz qui seran *attentz* per luy o soos bosquers trenquan et batén», doc. de 1425 del *Cartulari d'Ossau* (p. 132). — [6] *F. del Senescal d'Egipte* («aquell, qui era ten *atent*, morí d'aquella malaltia» (*NCl.* XLVIII, 147), i també en Llull («ans que l'hagués *atent*, hac lo lop devorat son fill», *Blanq.*, cap. 49) que també usà *atès* (*Merav.*, *NCl.* IV, 306), com Desclot, *Cròn.* (cap. 134).—[7] *Distancer* 'distanciar' és francès recent i no pas francès antic, com posa Riquer en una nota, completament esmaperdut, i aclucant els ulls al sentit evident del context.

Atany, atanyar, atànyer, V. *atènyer*   *Atapeir, atapeït*, V. *tap* (*TAPÀS*)   *Atapí*, V. *tapí*   *Atapida, atapidor, atapiment*, V. *tap* (*TAPÀS*)   *Atapinat*, V. *tapí*   *Atapir, atapissar, atapit*, V. *tap* (*TAPÀS*)   *Ataponar*, V. *tapó* (*TAPAR*)   *Ataquinada, ataquinada*, V. *atacar*   *Atarantador, atarantament, atarantar, -tat*, V. *taràntula*   *Atarassana*, V. *drassana*

ATARÀXIA, 'tranquillitat impertorbable de l'ànima', pres del gr. ἀταραξία id., derivat privatiu de ταράττομαι 'm'agito'. ☐ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*. «Els deu motius que donava Pirró per justificar la suspensió del judici el conduïren al principi de la impassibilitat de l'ànima, l'*ataràxia*, que li feia presentar com a exemple digne d'imitació pel savi, un dia --- enmig de la tempesta, el porc que menjava tranquilament en un racó de la nau», PCoromines (*Vida Austera* III, x, *O. C.*, 735*a*27).

Atarcar, V. *enterc*   *Atard, atardar, atardat*, V. *tard*   *Atarguinador*, V. *atacar*   *Atarif*, V. *tarifa*   *Ataronjar, -jat*, V. *taronja*   *Atarquimar, atarquimat*, V. *tarquim*   *Atarreina*, V. *DCEC* (ALTARREINA *altamandria*)   *Atarterat*, V. *tarter*   *Atartir*, V. *atertir*   *Atarumbar*, V. *tarumba*   *Atarussat*, V. *talús*   *Atascar, atasconar*, V. *tascó*   *Atasir*, V. *DCEC* (*ATACIR*)   *Atassallar*, V. *tassall* i *DCEC* (*TASAJO*)   *Atatxonador, atatxonament, atatxonar*, V. *tatxa*   *Ataubar*, V. *atalbar*   *Ataulador, ataular*, V. *taula*   *Ataüllador, ataüllament, ataüllar*, V. *tafulla*   *Ataumegar*, V. *atalbar*   *Ataüt*, V. *taüt*   *Atavellat, -lladet*, V. *tavella*

ATAVIAR, 'vestir ricament' [1505], del castellà i, aquest, del germànic (no tenen cap fonament els dubtes de Moll), veg. *DCEC* I, 317; a Val. va pendre arrels ja a fi del S. XV: «cavall *ateviat*: equus phaleratus», OPou (*ThPu.*, 35); «no·us *atavieu*, anau axí, / que prench gran ira / si us *ataviau* y alqú prop mi / per sort vos mira» (mj. S. XVI, Timoneda, *Bella, de vós só enamorós*, *BRAE* V, 508); *ataviadament* [1487]; *ataviament*; *ataviu* [fi S. XV].

Atàvic, atavisme, V. *àvia*   *Ataviu*, V. *ataviar*   *Atavó*, V. *tova*   *Atàxia, atàxic*, V. *tàctica*   *Atebiar, -at, atebionar*, V. *tebi*   *Atediat*, V. *tedi*   *Ateisme, ateista*, V. *déu*   +*Ateixinat*, V. *teginat*   *Ateleològic*, V. *teleo-*   *Atelo-* forma prefix. del gr. ἀτελής 'incomplet, insuficient' (deriv. de τέλος 'la fi': d'on els cpts. *atelèctasi, atelocefàlia, atelocàrdia, atelomièlia* [1868, *SLitCosta*], etc.

Atemorat, V. *témer*   *Atemordit*, mot incorrecte o inexistent, degut a una confusió de *atemoritzar*, amb *espaordir* i *estamordir*   *Atemorir, atemoritzar*, V. *témer*   *Atemperació, atemperador, atemperar*, V. *trempar* (*TEMPS*)   *Atempirat*, V. *tempir* (*TEMPS*)   *Atemprament, atemprar*, V. *trempar* (*TEMPS*)   *Atemp-*

tar, atemptat, atemptatori, V. *temptar* *Atenallament, atenallar,* V. *tenalles* *Atenassat,* V. *tenassa* *Atenció, atencional,* V. *tendir* *Atendar, -dat,* V. *tenda* *Atendència, atendible, atendre* (amb gros error en *AlcM,* veg. *atènyer*), V. *tendir* *Atendrir,* V. *tendre* *Atenent,* V. *tendir*

ATENEU, pres del ll. *athenaeum* 'certa gran escola superior fundada en la Roma imperial per a estudi literari i científic' i, aquest, del gr. *'Ἀθηναῖον* 'temple d'Atena, a la ciutat d'Atenes, on els savis i poetes solien llegir llurs obres', derivat del nom de la deessa *'Ἀθηνᾶ* 'Minerva'. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab. (*-eo*).

DERIV.: *Ateneista.*

Atenir, atenorat, V. *tenir* *Atent, atentador, atentament,* V. *tendir* *Atentar,* V. *temptar* *Atentat, atentatori,* V. *temptar* *Atenuació, atenuador, atenuant, atenuar,* V. *tènue*

ATÈNYER, 'assolir, aconseguir, atrapar', del llatí ATTĬNGĔRE id., derivat de AD + TĂNGĔRE, pròpiament 'tocar a'. □ *1.ª doc.*: S. XIII, Llull, Desclot, Jaume I.

«400 peons de sarrains --- volien pujar a una altra serra que·y havia; e dix --- si·ls volets *atènyer* coytem-nos; e nós cuytam-nos, e al venir ---», Jaume I, c. 60 (Ag. 99); amb el matís més estrictament propi 'assolir una persona que es mou o un lloc allunyat': «aquesta Cananea no hac altre remey, sinó que anàs a J. Christ, e corrent, va per *atènyer* a J. C., que pessava per un carrer; ella comença de plorar ---», St. Vicent F. (*Quaresma,* 85.26); «almenys me fes Déu gràcia que pogués *atènyer* a la vert delitosa riba del gran riu», *Tirant* (Ag. I, 65); matís que a penes s'atenua quan pren el sentit d''arribar fins a algú o cosa distant': «lo clergue --- anans que fos *atès* al malalt, fo lo malalt trespassat», Llull (*Merav.,* IV, 306); «feren aquella via e *atengueren*[1] al monastir», *Curial* (*NCl.* II, 72); «tota la cavalleria de la Llenguadoc, que *ateseren* e vengren molt gint arreats, batalla feta», Muntaner (c. 123, Ed. Casac., 20.28).

Documentem també una sèrie de matisos especials: 'aconseguir un objecte no fàcil': «aquesta fi *atènyer* la poreu si·us dexau de vostres culpes: per *atènyer* llibertat e honor vos posaré en camí del que devem fer», *Tirant* (II, 136), «que no poden *atènyer* ne sentir la dolçor de la vostra desijada beatitut», id. (I, 35). En fi, ja a l'Edat Mitjana, el sentit no rarament s'atenua fins a esdevenir sinònim d''arribar': «mentre aquestes coses axí transpassaven, M. de Pando, qui havia lexat Curial en lo camí, *atengué*», «com fonch lo dia --- fetes venir l'Andrea e la Güelfa --- Curial *atès* ---», «camines cascun dia mil legües perquè pusques *atènyer* ab temps» (*Curial* I, 39, 141; III, 40); «los cavallers foren *atesos* al castell», Desclot (cap. 134). També hi tenim el sentit pregnant, preferit en francès, de 'afectat per un mal': «aquell, qui era tan *atent,* morí d'aquella malaltia», *Senescal d'Egipte* (*NCl.* XLVIII, 147). Vegeu-ne encara alguns més en les notes 5 i 6 de l'article *ATANSAR.*

L'ús del nostre verb es va debilitar tant en la llengua literària de la decadència, que a penes gosaren usar-lo els escriptors renaixents en el S. XIX. Continuava, però, popular no sols a Mallorca sinó en comarques del Princ., sobretot en el català occidental, però restava encara viu en alguna altra, com Osona: «no l'ha pogut *ətę̄ŋə* (l'auto)?» vaig sentir a Calldetanes (1935); *atènyere* a Palamós (*AlcM*); *atendre* 'atrapar, assolir', a Àger (Porcioles, p. 34); «no l'*ateŋeręm*» 'no l'atraparem' (aquell cotxe) a Móra d'Ebre i a Garcia (1936); 'atrapar' a Talarn (1957): «lo tenia molt avançat i en un no-re l'a *atés*»; i sens dubte a la Pobla de Segur Z. Rocafort entén el mateix si bé en termes malaptes en dir que és «acostar, aproximar» (*BCEC* IX, 70); de tota manera també en el sentit de 'abastar un lloc difícil': «se *atę̄ŋez* a beure allí» (vol dir que ja ets prou alt) a la vall de Boí (1953).

Quant al sentit de 'complir (una promesa)', avui especialment mallorquí: «es prometre és bo de fer / però s'*atênyer* roman; / no mudis s'amor, Joan! / jo tampoc no mudaré» (Moll, *Amoroses,* 59), el trobem ja en valencians medievals com Joanot Martorell i St. Vicent Ferrer: «los senyors als servidós, de paraula prometen prou: no n'*attenyen* res», St. Vicent F., *Quadesma,* 117.81. Ací també, sembla, *atenyir*: *no poder ~ un menjar* a la Plana de Vic.

Aquest estat de coses imposava una rectificació: des de c. als anys 1920 l'ús d'*atènyer* s'ha revitalitzat en tal forma en la llengua literària comuna que en podríem assenyalar molt exemples en els escriptors de bon estil en totes les terres de llengua catalana; i convé seguir pressionant perquè acabi de desaparèixer la prevenció que s'ha sentit contra aquest mot durant èpoques desgraciades.

DERIV.: *Atenyedura* [S. XIV]. *Atenyiment* [Llull].

Amb diferent prefix +*Entènyer*: «Aquesta doctrina — o quant nos sublima! / puys totas las altres — ab ella s'entenen: / aquesta doctrina — aquells qui comprenen / del general arbre — *entenyen* la cima» en el mall. Jordi Miquel Alber, 1502, JMBover, *BiEscr.-Bal.* I, 8.7.4.

De la mateixa arrel que ATTINGERE és CONTINGERE, -TINGESCERE, 'tocar', 'esdevenir-se', que va donar, ultra el cast. *ACONTECER,* un rar mot cat. *contényer* o *acontényer* 'esdevenir-se', que solament apareix en dos o tres textos del S. XV i en dos del XVI, que tots són o semblen ser valencians, i també en eiv. (var. *contendre*) (veg. *DCEC* I, 29*b*11 i IV, 902*b*14-22, i *DECH*), cf. l'adagi val. recollit per C. Ros («qui pasta y feny, / de tot li *conteny*», a. 1736, p. 89).[2]

[1] Forma de perfet més tardana i analògica que el més corrent *atès,* però que reapareix en el *Curial,* i ja *atench-los* en un doc. ross. de 1409 (Alart, *Inv.-LCat.*). També hi ha formes sincopades tardanes (i no sense rebre alguna influència analògica) de futur: «si yo pusch *atendré* a l'esgleya on aquell seny sona, là iré, e aquí diré e acabaré de dir les Hores», *Senescal d'Egipte* (*NCl.* XLVIII, 151). Tals variants es podrien allegar com a atenuant de l'error garrafal de l'*AlcM* en ficar dins el seu article *atendre* la

meitat de les dades que corresponen a *atènyer*: totes les que posa en el II, §§ 1-2 (llevat el doc. de 1313) són de *atènyer* i no pas de *atendre*, al qual en conseqüència atribueix 3 accs., que no ha tingut mai. Disbarat (no rectificat en *AlcM*$_2$) que no es pot excusar amb termes com «contaminació». — 2 Es tracta sobretot de la construcció participial «com li *havie contengut*» (St. Vicent F., *Sermons* I, 105.18; II, 53.8), i «lo desastre que era *contengut* a Tirant» un cop en aquest llibre, si bé només en la part del suplantador Galba (títol del cap. 236, Riq., p. 692). I. Macabich m'escrivia (1965-70) que a Eivissa «generalment s'usa al camp: "jo us diré, lo que es *va contendre*" (*e* tancada); i em sembla que també: *lo que es contengué*; 'es triste lo que hoy ha acontecido' pens que seria: *és trist lo que avui s'ha contès*». Es comprèn que ell mateix no ho coneixia bé (de primer havia escrit *lo que avui ha contés*).

+*A-té-qui-té* mall. 'a totes forces, cadascú com més pot', 'fr. *à qui mieux mieux*' [1592, SalvPons, *DAg.*; AMAlcover, *BDLC* IX, 1917, 336], degué ser primer una frase com *a campi-qui-pugui*, *a-la-que-salta*, *caigui-qui-caigui*, usada amb el sentit de 'si no n'agafes no en tindràs' (cf. *Se'n té o no se'n té*, scil. 'de gràcia, d'atractiu', títol d'una col·lecció d'històries del nostre hàbil i finíssim malaguanyat narrador Odó Hurtado, c. 1955).

Aterçar, V. *traçar* *Atercerat*, *atercianat*, V. *terç* (*TRES*) *Atèrman*, *atermància*, V. *termo-* *Atermenar*, V. *terme* *Aternat*, V. *tern* (*TRES*) *Aterrada*, *aterrador*, *aterrament*, *aterrar*, *aterratge*, V. *terra* *Aterrir*, V. *terror* *Aterrissar*, V. *terra* *Aterrit*, *aterroritzar*, V. *terror* *Aterrossada*, *aterrossament*, *aterrossar*, V. *terra* *Atertit* o *aterterit*, segurament *aterrossar*, V. *terra*

Atertit o *aterterit*, segurament alteració local d'un castellanisme *aterit* (veg. ATERIDO, *DCEC*) per contaminació de *ERT*1

1 «la civada --- se la mengen en eixos pobles les persones, que per això estan *aterides* y tenen, totes, les barres assentaes», MGadea, *T. del Xè* I, 112. Amb evolució del sentit: Gandesa *atartir* «sossegar, estar tranquil»: *no nos dixa atartir* (*Excursions* III, 71). Expressió exagerada a base de la idea de 'quedar-se ert, immòbil'.

Atès, V. *tendir* i *atènyer* *Atesada*, *atesador*, *atesar*, V. *tendir* *Atescart*, error de lectura per *testart*, *-rd* (V. *TESTA*) *Ateserar*, V. *tessor* (*TERS*) *Atesorar*, V. *tresor* *Atesserat*, V. *tessor* (*TERS*) *Atestació*, *atestament*, *atestar*, *-tat*, *atestimoniar*, V. *testar* *Ateu*, V. *déu* *Ateulador*, V. *teula* *Atgegar*, V. *engegar* *Atgivellar*, V. *nivell* *Atiada*, *atiador*, *-dora*, *-dura*, *atiall*, *atiament*, *atiar*, V. *tió* *Atibada*, *atibar*, V. *tibar* *Atibuixat*, V. *tabuixar*

Àtic, remetem a les enciclopèdies per a l'origen d'aquest nom, que pròpiament és la denominació d'una regió de Grècia.

Aticonar, encreuament d'*atipar* amb *ataconar* i *atracar* *Atifat*, V. *tifa* *Atifell*, V. *atuell*

Atifonar, cf. *aticonar* i ací un dels factors és *antífona* en els seus sentits secundaris, rabelesians (les antífones del *barytoner* de Panurge, i de «quei che del cul fanno trombetta», cf. *tafanari*).

Atigrat, V. *tigre* *Atiler*, V. *dàtil* *Atimborat*, V. *atifonar* (× *tambor*, *timbal*) *Atinar*, V. *DCEC* (TINO, IV, 454, n. 1, i *DECH*) *Atinença*, *atinent*, V. *tenir* *Atinterat*, V. *tentines* (*TEMPTAR*) *Atinyolar*, V. *tonya* *Ationada*, *ationament*, *ationar*, V. *tió* *Atipada*, *atipador*, *atipar*, V. *tip* (*TIBAR*) *Atipic*, V. *tipus* *Atiplar*, *-plat*, V. *tible* *Atiranyar*, *atiranyat*, V. *tirany* (*TIRA*) *Atirar*, V. *tirar* *Atirassada*, *atirassar*, V. *tiràs* (*TIRAR*) *Atissar* 'atiar', V. *tió* *Atissar* 'incitar', V. *quisso* (*GOS*) *Atitellat*, V. *titella* *Atjub*, V. *aljub*

ATLAS, 'col·lecció de mapes geogràfics en un volum', nom donat al cèlebre de Mercàtor (1595), en la portada del qual figurava l'heroi mitològic d'aquest nom, portant el món damunt de les seves espatlles; l'acc. 'primera vèrtebra cervical' s'explica perquè la funció d'aquesta vèrtebra, suport del cap, és comparable a aquesta missió que els antics assignaven a Atlas. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.; Lab.

La variant *Atlant* (= gr. Ἄτλας, -αντος), com a terme arqueològic [1839, Lab.]. *Atlàntic*. *Atlàntida* [primer escalaborn de Verdaguer, 1867].

CPT. SAVIS en *atlanto-*, *atlo-* (*DFa.*).

ATLETA, pres del ll. *athlēta* i, aquest, del grec ἀθλήτης id., derivat de ἆθλον 'premi (d'una lluita)', 'lluita'. □ *1.ª doc.*: 1695, Lacav.

Ja el va usar Dante en rima en el *Paradiso* (però la presència en la transcripció de Febrer no indica ús català).

DERIV.: *Atlètic* [1839, Lab.]. *Atletisme*.

Atlo-, V. *atlas* *Atlot*, V. *al·lot* *Atmetlla*, *atmetller*, V. *ametlla*

ATMOSFERA, generalment *atmòsfera*, compost erudit dels mots ἀθμός 'vapor' i σφαῖρα 'esfera'. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.

Com més anys passen més sembla que l'esforç per fer acceptar a la gent l'accentuació *atmosféra*, per més que teòricament motivat, pot restar infructuós. I no sé si realment val la pena; fins i tot es podria al·legar que si el cpt. s'hagués format ja en grec hi hauria estat esdrúixol (cf. ἀνάπαιστος, ἄπειρος, αὐτόφλοιος, ἀλλόγλωσσος, ἀνάκαψις, ἀντίπυργος), cas en el qual s'ha admès sovint la conservació de l'accent grec (*símptoma*, *asímptot*, *Ifigènia*, etc.), contra el llatí.

DERIV.: *Atmosfèric* (1803, Belv.). Altres compostos d'ἀθμός: *atmidòmetre* [c. 1925, Ed. Fontserè], format amb el diminutiu ἀτμίς, -ίδος 'vapor'; *atmidometria*; *atmidiatria*.

CPT. parallels de σφαῖρα són: *barisfera*; *estratosfera*; *hidrosfera*; *pirosfera*; junt amb els adjectius *barisfèric*, *estratosfèric*, etc.

Ató, cat. ant. *At* (inadmissible l'etimologia germànica indicada per *AlcM*).

Atobar, V. *atalbar* (cf. *atuir*) *Atobó*, V. *tova* *Atocar*, V. *tocar* *Atofar*, *atofat*, V. *tofa* *Atolondrar*, *-drat* [c. 1800, Sanelo, Febrer-Cardona], cast., V. *DCEC* (TOLONDRO) *Atollar*, *-llat*, V. *toll*

ÀTOM, pres del llatí *atŏmus*, i aquest, del grec ἄτομος id., de l'adjectiu ἄτομος 'indivisible', derivat de τέμνω 'jo tallo'. □ *1.ª doc.*: *àtomus*, Llull; *àtomo*, 1695, Lacav.; *àtom*, c. 1800, Sanelo (I, 34r1).

«En Vós no cab ni un *àtomo* d'obscuritat perquè tota sou plena de gràcia», CRos, *Adages Val.*, 1736, p. 4; també en Febrer-Cardona. Té cert interès la forma *àctim* 'la dotzena part d'un *punt*: unitat de mesura de coses molt menudes' que registraren el dicc de Tarongí, MGadea, *AlcM*, forma relacionada amb l'it. *àttimo* ('instant o engruna mínims') i que sembla ser resultat d'una contaminació de *minimus* i *actus* (cf. Spitzer, *MiscAlcover*, 468).

DERIV.: *Atòmic* [1868, *SLitCosta*]; *atomicitat*. *Atomista* [princ. S. XIX, Febrer-Cardona] *atomístic* (id.); *atomitzar*. *Diatomea*, deriv. savi de διάτομος 'tallat per la meitat', també deriv. de τέμνω.

+*Atomaiar*, V. *atònit* *Àton*, *atonia*, *atònic*, V. *to*

ATÒNIT, pres del ll. *attonĭtus* 'ferit del llamp', 'estabornit', participi d'*attonare* 'llampferir', derivat de *tonare* 'tronar'. □ *1.ª doc.*: segona meitat S. XVI (*Ardits*; 1613, MAgustí; *AlcM*); «Los pochs hòmens que eren dins la dita Seu estigueren tots *atònits* de la claror gran» (*Ardits* v, 74).

També en *DTo.*, 1640, Sanelo (I, 34r1; II, 4r1), Febrer-Cardona. D'un derivat *atonitat* prové per metàtesi *atotinat* castellon.; per encreuament amb *entumir*, cast. *entumecer*, i el seu grup, el men. +*atomaiar* «aturdir», *atomaiat* «aturdido» [princ. S. XIX, Febrer-Cardona]; la forma que Moll registrà a Ciutadella era *atumoar* «llevar les forces» (*AORBB* II, 1929, 64) que en la *Misc. Alcover* interpretava (potser amb biaix etimològic) «produir insensibilitat per excés de fatiga i depressió física».1 És dubtós que hagi existit verament el verb *atonir* que registren alguns.

1 La formació primitiva seria **atomeylar*. Sospitem el mateix origen per al sinònim mallorquí *atormeiar* (DAmen.), *estormeiar* (AMAlcover; *AlcM*), *estormeir* (també AMAlcover i *AlcM*) (per al qual és massa arriscat pensar en origen germànic): hi hauria una *r* afegida no sense impuls fonètic (repercussió i *-trom-* > *-torm-*) però sobretot per influència d'*estabornir* (junt amb *adormir* i *estordir*). Anna Moll (1978) confirma, en efecte, que avui a Menorca és universal *ətumuá* (i és sabut que la pèrdua fonètica de *-y-* hi està generalitzada avui en aquestes condicions).

Atontament, *atontar*, *atontir*, V. *DCEC* (*tonto*) *Atonyar*, *atonyat*, V. *tonya* i *tona* *Atonyinar*, V. *tonyina* *Atorçonat*, V. *torçó* (TÒRCER) *Atordidor*, *atordiment*, *atordir*, *atordit*, V. *tord* *Atorellar*, V. *torell*

ATORGAR, 'concedir', mot comú amb l'arag. id., l'oc. ant. *autorgar*, cast. *otorgar*, port. *outorgar*, sard *otorigare*, provinent del ll. vg. *AUCTORICARE id., pròpiament 'autoritzar', derivat del ll. AUCTOR, -ORIS, en el sentit de 'garantidor', 'venedor'. □ *1.ª doc.*: *atoregar*, doc. de 1233; *atorgar*, c. 1260; ja abans es troba en formes més llatinitzants, com ara *autorecare* 917 (i altres en Bast-Bass., 180).

Car en un doc. dels anys 1280-95, apareix «él non ho laud ne non ho *hautorg*» (Miret, *RHisp.* XIX, 11) però la forma *laud* ens fa témer queací hi hagi més o menys llatinització. Potser també en *auctorgar* Poblet, a. 1191 (*Cartul. Poblet*, p. 65), i en *autorga* doc. ross. de 1315 (*RLR*, 270). Però en la forma de 1.ª Pres. Ind. *atóreg* que llegim en un doc. ribagorçà de 1233 (Montanyana, en Miret, *El més antic text lit.*, p. 26) no hi ha llatinització sinó pur arcaisme; i en altres d'Ovarra de 1290 i 1295;1 *atorgas* i *atorgad* en dos doc. urgellesos d'entre 1257 i 1269 (PPujol, *Dcs. en vulgar* XXV, 5; XXI, 4); «axí con hom ignorant e no digne de la presència del bisbe, sia de la porta partit —; a la qual sentència totz *atorgaren*», *VidesR.*, 9v2; «los Còssols --- feren transladar los privilegis *atorgatz* a la vila», a. 1324, *Cartoral de Vilafranca de Cfl.*, fº 1r. Ja freqüent en la *Cròn.* de Jaume I: «*atorgà* les paraules e féu-se lo matrimoni», «hac a *atorgar* que·ns retrie», «e éls creu que *atorgar-m'o-han*»; mot i forma també molt corrents en Llull, Muntaner, JRoig, Joanot Martorell, etc.

No trobo encertada la declaració d'*AlcM*: «La forma *atorgar* és més literària: *otorgar* és la dominant en el llenguatge viu»: no es comprèn què entén per «llenguatge viu»; si vol dir 'llenguatge parlat, vulgar', no interessa perquè el fet és que el mot en l'una i en l'altra forma és estrany al llenguatge vulgar; si vol dir 'llengua literària acceptada en general' sembla que cal rebutjar-la perquè la forma usada ha estat sempre *atorgar*, i encara que *otorgar* hagi constituït un dels molts castellanismes tan corrents a Mallorca, i no menys en el Princ., ni l'ús de la forma correcta es va arribar a interrompre mai en la llengua viva, ni avui existeix vacil·lació en aquest punt). No estan prou comprovades les cites que dóna d'*otorgar*; el fet és que la forma amb *a-* es continuà usant després de l'època decadent fins en comarques ben poc conservadores: «Yo F. F. *atorc* aver rebut 10 ducats de vós, G. Ferer, los quals avia prestat» 'reconec' OPou (1575, *ThPu.*; *atọrga* a les Borges B. (*BDLC* VI, 37); maestr. *atorgar* «consentir, comportar, condescendir; concedir, otorgar: —*Tot li hu atorgues al teu chic!*» (Ga. Girona); murc. *atorgar* (Ga. Soriano).

El domini de la forma en *at-* s'ha estès fora de l'àmbit de la nostra llengua. Encara que en oc. ant. *autrejar* sigui la forma més corrent, i l'arcaic *autorgar* no hi sigui rar, *atorgar* no hi és ben estrany. Alt-arag. *atorco* a. 1196, Gili (*HomMzPid.* II, 108); arag. ant. *atoregar*; en cast. arcaic trobem *auctorigare* en docs.

lleonesos de 1030 i 1075, *outurgare* (*obturgare*) en port. antic (MzPi., *Orig.*, 104-5). *Aitorgar* apareix molt sovint en l'alt-arag. del *Vidal Mayor*, i en basc comú *aithortu* 'reconocido, confesado', en lloc del biscaí *autortu*, que és l'adaptació normal de -ICARE en basc, i amb AU > *ai* fenomen fonètic típicament basc, que reprodueix el del bc. *aitor* 'reconeixement, confessió' al costat d'*autor* (Schuchardt, *BhZRPh.* VI, 21; Mitxelena, *FonHiVca.*, p. 92); de manera que l'arag. ant. *aitorgar* deu ser ja forma bascoide i no pas resultat de CT > *it*; en fi tenim encara *atorgar* en el judeoespanyol del Marroc i d'Orient («zugestehen», ML-Wagner, *VKR* IV, 238).

L'evolució fonètica fou la coneguda reducció vulgar de AU-O a A-O, com en *agost*, *agur*, *a(u)scultare*, com ja indicà E. Richter i no pas *o-o-* > *a-o* (com voldria Brüch, *ZRPh.* LV, 695), car les formes com *Ariol*, *Arieuli*, *Arigüel*, són freqüents en aragonès antic (Gili, *HomMzPi.* II, 108); *atorisado* 'autoritzat' en la traducció castellana de Gower (*Conf.*, 408). Vaig tractar d'*atorgar* i afins en el *DCEC* I, 335*a*56-*b*4.

Existí una forma concurrent *autrejar* AUCTORIZARE, que restà en oc. ant. com a més normal; el fr. *otroyer*, *octr-*, deu venir d'aquest més que d'AUCTORICARE, jutjant per la geografia. *Autrejar* es troba també en textos cat. de l'època arcaica (part amb ultracorrecció *aut-* > *alt-*): «lo Lehó denant tot son concell, *autrejà* a Na Ranart tot ço que demanat li havia» (*Merav.* II, 115), «*altrejat* fo l'ofici a aquell canonge» (*Blanq.* II, 78.21); i encara *altrejar* en *Merav.* IV, 316, *autrejar* *Blanq.* II, 222.13 (cf. II, 152.17); *autreyen* i *autrega* en docs. ross. de 1309 i 1315 (*RLR* VIII, 65; *RLR* XXX, 271).

Pel que fa al primitiu AUCTOR, -ŌRIS, el seu sentit originari va ser 'creador, autor', d'on després 'font històrica', 'instigador, promotor', com sigui que fou derivat del verb *augēre* 'augmentar, fer progressar'; passà al català per via sàvia, ja c. l'a. 1200 per a 'garantidor': «pagans l'an mort mas Dieu l'à pres, / a sa part, que·l serà garens / dels grans forfagz e dels menors: / que·ls àngels li foron *autors* / quar mantene la lei cristiana», *Plany de Ponç de Mataplana* (Milà, *Obs. Po. Pop.*, 1853, p. 70); *auctors* ja en Llull (*Blanq.* II, 201.13): «per llevar dubtes, acostumen dir los *auctors* 'transversus, vel latus digitus'». Per a l'antiga variant *antor* (més aviat aragonesa que cat., però no inoïda en els nostres medievals)[2] i per a d'altres tals, remetem al *DCEC* I, 325*a*35-49, i a Bast-Bass., 178-179.

DERIV. D'AQUEST: *Autoritat* [Llull: *Cost. de Tortosa*; «hòmens molt doctes y de molta *autoritat* y crèdit», «de *septunx* no·s troben *auctoritats*, en quant són parts del peu ---», OPou, *ThPu.*, 147, 76]; *autoritari*, *autoritarisme*, *autoritatiu*. *Autoret*, *autorinyeu*. *Autoritzar* [1399, BMetge]; *autorització* [1493].

Atorgament [S. XIII]; *atorgable* i *atorgador*, també en Llull; *atorgant*. *Atorgat* Camp Tarr., nom d'una espècie de tupí (*BDC* XI, 73) sentit tan estrany que m'inclino a negar que sigui un derivat real del verb *atorgar* i a sospitar que (si no hi ha algun malentès dels col·lectors) es tracti en realitat d'una arabització del nostre *DORCA*, en plural aràbic **torqât*.

[1] «Io Garzia de Calvera e totz los altres *atoregam* aquesta fiança a vós», «las quals fermanzas se *atoregaren* dién et pretan lo dit Domengo ---», Ovarra 1290, 1295 (Martín Duque, *Docs. de Ovarra*, 186.18, 187.19). — [2] D'ací el manlleu basc *hendore* «alcalde, maire» (bisc. antic, *Refranes y Sent.*; Mitxelena, *Pasado l. vca.*, 99), potser pròpiament 'autoritat'.

Atorir, V. *toro* *Atormeiar*, V. nota s. v. *atònit* *Atornallar*, *atornar*, *atornellar*, V. *tornar* *Atorranyar*, *atorreiar*, V. *torrar* *Atorrentar*, *-tat*, V. *torrent* *Atorrollar*, V. *DCEC* (TURULATO), IV*b*14-50 i notes 8-12 (amb adds. en el *DECH*).

Atorronar, V. *torró* *Atorrufar*, encreuament d'*atorrollar* amb *arrufar* *Atortugat*, V. *tortuga* *Atossalar*, *atossar*, V. *tossa* *Atot*, *atotada*, V. *tot* *Atotinat*, V. *atònit* *Atotxorrar*, V. *totxo* *Atovar*, V. *atalbar* *Atrabiliari*, *atrabiliós*, *atrabilis*, V. *bilis* *Atraçador*, V. *traça*

ATRACAR, verb de caràcter originàriament nàutic, comú amb el portuguès, castellà, llengua d'oc i genovès, d'origen incert; la meva exposició en el *DCEC* I, 323-5 (IV, 928*b*), resta vàlida íntegrament,[1] i essent un mot més documentat en castellà, i tant o més genuí en aquesta llengua que en la nostra, fóra inútil donar ací més que una remissió a aquella obra amb l'addició d'alguna dada.[2]

DERIV.: *Atracada*. *Atracadís*. *Atracador*. *Atracament* [creació periodística de c. 1925-30]. +*Atrac* [«una senyoreta està millor en la llotja --- el Liceu no té el *foyer* que hauria de tenir: les noies no es poden moure dels seus seients, i una llotja té més línia d'*atrac* que una butaca», PCoromines, 1929, *Diaris i R.* II, 218]. *Atracallar* «atropellar amb paraules o amb joguines, cast. *atarantar*, *cachifollar*», JRuyra, *O. C.*, 378*a*: «el desconcerta el fluix de paraules de la seva tia; i quan aquest fluix s'estronca a la fi, les rialles de l'oncle Joan i de la Cinta acaben d'*atracallar* el pobre minyó», «suara t'hai *atracallat*... i tu parlaves com un sant», JRuyra, *Pinya de Rosa* II, 196; I, 135; a *La Parada*, p. 44, fa dir *no m'atracallus* a un blanenc, però el que jo havia oït amb aquesta acc. a St. Pol era *atracaiar*; altrament també ho havia oït en una acc. derivada de la de 'atipar-se': *atracaiar-se d'aigua* per 'acarcanyar-se' a una persona filla de Mieres resident a St. Pol (1928).

[1] L'etimologia germànica resta definitivament descartada. Poca variació es veu possible en el judici de les altres; si no és en el sentit d'augmentar molt la reserva davant l'alternativa aràbiga: el marroq. *trāqa* 'atraca' («accoste») i el magrebí *tarankar* «aborder un vaisseau, y monter par force» (Boqtor), evidents manlleus romànics, proven que els moros no hi han reconegut un origen aràbic (el suposat **taráqqà*) i indueixen per tant a creure que el suposat àr. **taráqqà* no havia tingut curs. Quant

a la resta a penes puc dir que ha augmentat un poc la inclinació vers un origen onomatopeic, car una formació pròpiament italiana resta possible.—2 Per a l'ús d'*atracar-se*: «Donya Xima se m'*atracà* molt inquieta. —Joan —digué— on és En Tomeu?», Ll. Vilallonga, *Bearn*, pp. 23, 272; Camps-Merc., *Folkl. Menorquí* II, 52; PCoromines, *De Plaer*, v, p. 196. *Atracar-se* 'acostar-se força a una costa brava' pertany ja a l'ús tradicional del llenguatge del navegant (referint-se a la nostra costa, però en castellà): «si el viento diere lugar, se hará rumbo para dejar los Dados por la banda de estribor, y la Esponja y los Malvines por la de babor; pero si fuese variable --- *se atracará* a unos y a otros cuanto se quiera», Tofiño, *Derrotero*, p. 192.

Atraçar, atraçat, V. *traça* *Atracció, atractiu*, V. *treure* *Atrafegar, atrafegat*, V. *tràfec* *Atragillat*, V. *tragella* *Atraient*, V. *treure* *Atrallar*, V. *tralla* *Atranc*, V. *tranc, tranca* *Atrantoll, atrantollar*, V. *trontollar* *Atrapada, atrapamosques, atrapar*, V. *trapa* *Atràs*, V. *tras* *Atraure*, V. *treure* *Atravessar, atravessat*, V. *través* *Atre, atra*, V. *altre* *Atreballat*, V. *treball* *Atrenyellat*, V. *trenyella* (*TRENA*) *Atrèpsia, atrèptic*, V. *tròfic* *Atrer*, V. *treure* *Atresorar*, V. *tresor* *Atre(s)sí*, V. *altre* *Atret*, V. *treure* *Atretal, atrestal, atretant*, V. *altre* *Atreure*, V. *treure*

ATREVIR-SE, 'sentir-se capaç de fer alguna cosa que pot semblar arriscada', de l'arcaic *trevir-se* 'confiar (en quelcom)', 'atrevir-se', i aquest del ll. TRĬBŪĚRE SIBI 'atribuir-se (la capacitat de fer una cosa)'. ☐ *1.ª doc.*: *trevir-se*, S. XIII, *Cròn.* de Jaume I; *atrevir-se*, S. XIV.

Trevir-se en català és rar: no sé si es troba més que en la *Crònica* de Jaume I, allí potser més d'una vegada; en tot cas: «dixeren que·ns ho rendrien, car no·s *trevien* que·u poguessen acabar», c. 288 (Ag., p. 323; Casac. IV, 94), car és indubtable que els editors cometen un barbarisme en posar-hi *no·s crevien*, que suposen del verb *creure* (!), forma impossible morfològicament (i més en català antic), que d'altra banda no correspon al sentit ni a la construcció: el rei els ha encarregat una tasca indesitjable (però que ells ambicionen) sabent que no se'n sortiran i així no s'haurà de barallar, i ells mateixos han d'acabar per admetre que no ho aconseguiran i reconèixer que no confien ja aconseguir-ho, que no s'hi veuen amb cor.

És el sentit etimològic del cast. ant. *treverse* («*treviés* en su fuerça: cuidólo destruir», *L. de Alexandre*), i igualment el del nostre mot, que es percep encara (ja en transició cap al sentit modern) en algun altre dels nostres exs. medievals d'*atrevir-se*: «com fou al ferir, gran res dels nostres almogàvers avallaren dels cavalls, que més *s'atrevien* a peu que a caval», Muntaner, § 221 (Casac. VI, 58.11); «tots cells que en fer mal *s'atreveixen*», BMetge (*Fortuna*, *NCl.* 94.3). En efecte ultra d'altres escriptors del S. XIV és bastant freqüent en Metge: «perquè no *s'atrevesquen* a mal corregir los injusts» (ibid. 97.19); «no pot haver poc estament l'hom *atrevit*», *Sermó* (47.12). «En confiança de mantenidors e pregadors *se atrevexen* de certa sciència e malícia a fer fraus e engans e falcies», Eiximenis *DComp.* 73. Allò que es troba més sovint en cat. antic és *atrevit*, de manera que és probable que sigui manlleu del català (i no pas del castellà, que allà no influí gaire) el sic. *attrivito* «che ha ardire».1 L'ús d'aquest participi-adjectiu, en efecte, és ja freqüent a l'E. Mj.; ultra el citat cas de B. Metge el trobem, p. ex., en StVicentF: «Sent Pere, que era pus *atrevit*, dix 'Domine, bonum est'» (*Quar.*, 82.120).

DERIV.: *Atreviment* [«Petrarca --- demostrar la mia grossera ineptitut e *atreviment* gran que he haüt, con he gosat parlar aprés tan solemne poeta», Metge, *Valter e G.*, *NCl.*, 42.26; «poch temps era passat que no tenien *atreviment* d'exir sol un pas de fora la ciutat», *Tirant* I, 68, «com li era davant no tenia *atreviment* de poder-li parlar res que d'amor fos», id. II, 45, i freqüentíssim en Joanot Martorell]. *Atrevidesa* men., i alterat per contaminació, especialment, d'*insolència*: *atrevidència* en Marian Aguiló; *atrivença* (Ausiàs).

1 Veg. cites en el *Teatro Siciliano* de Mango, 1961, p. 367.

ATRI, pres del ll. *atrium* id. ☐ *1.ª doc.*: Verdaguer.

Una forma *àtriu* en la *Mostassafaria* d'Igualada, any 1399.

Atribolar, V. *tribulació* *Atribució, atribuir*, V. *tribut* *Atribulació, atribular, atribulat*, V. *tribulació* *Atribut, atributiu*, V. *tribut* *Atricar, atricat*, V. *estricat* *Atrició*, V. *contrit* *Atridar*, V. *trit, triturar* *Atrinxerament, atrinxerar, -erat*, V. *trinxera* (*TRENCAR*) *Atrissar*, V. *trissar, trit* (*TRITURAR*) *Atrit*, V. *contrit* *Atrobar*, V. *trobar*

ATROÇ, pres del ll. *atrox, -ōcis*, derivat del ll. *ater, atra, atrum*, 'negre'. ☐ *1.ª doc.*: 1619; 1684, *DAg.*

DERIV.: *Atrocitat* [1574]. Del ll. *ater* és un altre derivat *atramentum* 'tinta', que ha estat usat alguna vegada (*atrament, atramentari*), com a terme de farmacèutics i pintors, en català.

Atròfia, atrofiar, atròfic, V. *tròfic* *Atronament, atronar, atronat*, V. *tronar* *Atroncar, atroncat*, V. *tronc* *Àtrop*, V. *trop* *Atropament, atropar*, V. *tropa* *Atropell, atropellada, atropelladament, atropellament, atropellar, atropellat*, V. *tropell* (*TROPA*)

Atròpic i *atropina*, derivats savis de *atrŏpa*, nom de la belladona en el llatí científic, que es va derivar del grec Ἄτροπος, nom de la Parca que tallava el fil de la vida, al·ludint al caràcter fortament metzinós de la belladona. ☐ *1.ª doc.*: *atròpic*, 1868, *SLitCosta*.

Atropolar, atropoll, V. *atropellar* (*tropell, TROPA*) *Atrossall, atrossar*, V. *trossar*

ATROTINAT, mot en el qual es deuen haver combinat o contaminat diverses unitats lèxiques, especialment *atonitat* (d'on *atotinat*, de *ATÒNIT*) 'atordit, estabornit, barroer', i sobretot membres de la família de *trotar*, en particular els derivats *troter* i *trotí*, que van designar homes i cavalleries de poc valor, que hom destinava a córrer d'ací d'allà sense tractar-los amb mirament. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv. i Febrer-C.; i sembla que ja una vegada c. 1390 (Aversó).

No hi ha vacil·lació quant al sentit més conegut del mot entre nosaltres: s'usa abans que tot com a adjectiu-participi i aplicat a objectes fets malbé, amb caràcter intensiu: «espatllat, fet malbé per l'ús: *un vestit atrotinat, unes sabates totes atrotinades*», *DFa.* És el que usa J. Feliu i Codina en *Lo Bruch* (1878): «Era un timbal de caixa ja descolorida y *atrotinada*», i el popular col·laborador de Pitarra és bon testimoni de la llengua corrent si bé ja arrelada en les comarques del català central; el *DAg.* hi afegeix «una capa *atrotinada*, unes faldilles *atrotinades*». Si s'aplica a persona és abans que tot amb al·lusió al mateix «*anar algú atrotinat*: amb els vestits *atrotinats*; *estar atrotinat de salut, de fortuna*, etc., anar molt malament de salut, de fortuna, etc.» (*DFa.*).

Des d'aquest ordre d'idees passem, amb suau transició, a usos personals un poc, si bé no gaire, diferents, que alhora ens mostren l'ús com a veritable verb transitiu: «amb en Pep sobretot, que era un tros de pa, semblava tenir-hi tots els drets: no sols l'*atrotinava* de paraula, sinó que fins li posava les mans a sobre, doblegant-lo a clatellades, que l'altre rebia jumint les espatlles i gemegant, com el ca amb les barroeres carícies del seu amo», MVayreda (*La Puny.*, p. 144), «a vegades plantàvem cara i *atrotinàvem* un moment a l'enemic, però després ens tocava fugir més de pressa», id. (*Carlinada*, XI, p. 170). De tota manera encara això és podrà enfilar en la idea fonda de 'rebregar, malmetre un vestit o peça tractada amb barroeria' («zerknittern, verhunzen» tradueix bé Vogel), com ensenya l'ús del mateix Vayreda: «dono la preferència al clero, per lo mateix que 's veu avuy tan *atrotinat*» (*Sang Nova* V, XV, p. 450).

Reportem els mots de Spitzer (*Lexik. a. d. K.*, § 24, p. 20), únic filòleg que ha donat alguna guia útil sobre l'origen del mot:[1] «la traducció d'*atrotinat* pel tortosí Mestre i Noè 'atropellat pel cansament (també es diu del vestit o moble mig fet malbé)' (*BDC* III, 1915, 86) i encara més la d'Aguiló 'agafar un mal *trotí*' ens posen en la bona via: tal com *atropellar* (*REW*, 8938), *atropellar-se* 'sich überstürzen' > 'sich abmüden', així també *atrotinar* de *trotar* 'trotten'. Potser cal enllaçar amb la punició medieval, que Mussafia (*Set Savis*, Gloss.) explica s. v. *córrer*: '*trotabuntur per villam*' (Du C., s. v. *trotari*, anàlogament '*currere* dicebantur qui ob crimen aliquod per urbem traducebantur') i Alart en l'Ordonament de 1296 (amb l'amenaça de pena *correrà la vila*): **ser trotinat* podria doncs significar 'ser empaitat per la ciutat' > 'ser castigat i escarnit', 'fatigat, escarrassat'. O bé encara al·ludim als mots d'ignomínia que En Buc dirigeix al seu cavall (v. 61): *eu te diray cavall trotador* 'cavall que mai no passa del trot' (cf. oc. ant. *trotador, trotier*, fr. ant. *trotier, troton* id.); observem especialment que ja en francès antic hi ha un *trotiner* i un *s'atroter*, com també un *atroté* 'qui va au trot'».

Bé sembla que això ens duu cap a una bona direcció. Però al mot se li saben altres caires semàntics. Tot restant dins l'abast d'una idea verbal de moviment, sense allunyar-nos doncs de *trotar*, en les comarques del Nord-oest el trobem aplicat a camins, però amb el matís de 'desgast', que en l'ús més divulgat és com el moll de l'os: *seguir un camí atrotinat* sentia jo a la Torre de Baró i a un parell més de pobles de la Terreta, i, Ribagorçana amunt, notava la preferència per «lo camí més *atrotinat*» que em recomanaven a Iscles de no deixar (1957), cosa que ja m'havia sobtat vint-i-cinc anys abans, a la Vall de Cardós (Anàs); fins a les fonts d'aqueixos rius devia arribar això, encara que avui a la V. de Boí ho alterin fonèticament una mica: «no us perdreu —em deien— si us enfileu entre les mates per dalt del serrat, perquè està tot *atrotxinat*» (1972) o sigui 'molt trepitjat pels molts caps de bestiar que hi pugen' (1972).[2] Cosa d'antiguitat segura, a les comarques més conservadores del Pirineu.

Però d'altra banda ens ensenya això l'enllaç amb l'*atrotinar* transitiu de complement personal, il·lustrat abans per Vayreda, i el de tots dos amb l'ús adjectiu de la roba rebregada, a través de frases com la de Coromines: «sento un profund respecte per la memòria d'aquell home bescantat, *atrotinat*, que havia de beure en un sol calze les angúnies i les tristeses reunides».[3]

Només és que si, al capdavall, es tracta de freqüentar camins, ens demanem si no convindria posar a la base un ús que observem vivíssim en les terres valencianes del Migdia: «eixe home sempre va *atrotinat*» 'atrafegat, amb presses', *anar atrotinat pertot* 'aquefeat barroerament d'ací d'allà', a Quatretonda, Llutxent i pobles veïns (1962): a Barx i pertot Gulsoy i jo, a la recerca de la locució afectiva *amb corruixes*, el que obteníem primer era «xè, sempre vas *atrotinat*»; i així és com, en efecte, ho disposava MGadea: «l'Escola de Quart, que va corrent y sempre fa tart, com diu el refrany: s'aplica a la persona, tant hòme com dòna, *atrotinada* y plena de corruyxes» (*T. del Xè* I, 75); «torbat i apressat alhora» (acc. afegida per Enric Valor c. 1945 al seu *DFa.*).

Ara bé, això ens duu al sentit d'una expressió usada en el Maestrat, que si té quasi el mateix significat ja difereix lleument en la forma: *atotinat* «que va de tropell sens mirar lo que fa, *atolondrado* (en València diuen *atrontillat*)»,[4] Ga. Girona (*Voc. Maestr.*, p. 51), «*atotinat*: atontit» en el gloss. de *Seidia* (278) i en el prefaci: «mamprenc los versos, i sentixc en les meues carns la fiblonada del mirar enujat de la Poesia; me n'entrava, *atotinat* i irreverent, en lo sagrat de la deessa» (Ga. Girona, *Seidia*, p. 6).[5] Això ho he posat abans a l'article *atònit*, com a modificació de **atonitat*, i no cal dubtar-ne.[6] Però d'altra banda ens condueix al matís, força diferent, en què prenen *atro-*

tinat els primers lexicògrafs que el recolliren, a partir del Belv.: «*atrutinat*: arrastrado, vilis; denostado, envilecido; *atrutinar*, denostar, convitiari» i notem particularment «*atrutinarse*: envilecerse; vilescere, degenerare».[7]

Bé podria ser que en el *Torcimany* de L. d'Aversó tinguéssim ja, a la fi del S. XIV, una primera aparició escadussera del nostre mot mateix, com sigui que recull *atrotinat* en la llista de rimes en *-at* (§ 1585.37), sense definició, com cal esperar, i per tant sense seguretat; és curiós, i potser no mancat de valor significatiu, el fet que vagi com a últim exemple d'una llista bastant llarga de participis força adotzenats, només ell paraula rara, i després de *desemparat* (aquest, darrere *enamorat*), car també en diverses altres llistes de les seves s'observa que, almenys quan són mots poc corrents, van evocats en la seva memòria per alguna analogia de sentit amb el mot anterior: quan ja s'exhaurien els recursos del primer pla de la seva memòria, si insistia a voler enriquir una llista és natural que a última hora afegís un mot suscitat pel sentit del penúltim. No fóra inversemblant, doncs, que ací tinguéssim ja una aparició esporàdica d'un mot encara molt poc usat allavors, però amb un matís anàleg al que donen a *atrotinat* l'ex. citat de PCoromines, l'últim de Vayreda i, fins a cert punt, els usos valencians.

Tot això ens fa pensar, doncs, que en la creació d'*atrotinat* tingué col·laboració aquesta altra font, **atonitat* 'baliga-balaga, barroer, home que obra grosserament', que aquest és un dels matisos que li reconeix el *DAg.*: «és un home molt *atrotinat*: grosser». Tanmateix no dubtem que la font màxima i primera es trobava més aviat de la banda de *trotar* i els seus derivats. Un doc. de 1382 porta «cum quinque roscinis, alias *trotins*» (trobat per *AlcM* en la *Misc. Puig i Cadafalch*, 37). Si poguéssim assegurar bé l'exactitud i caràcter usual d'aquest mot i amb el sentit de sinònim de 'rossí' que li atribueix, en aquella època, potser ja no hauríem de primfilar més, car el rossí és per essència una bèstia batuda i malmesa, i *arrossinat* es diu justament amb valor ben paral·lel al de les persones i coses *atrotinades*: a penes amb la diferència de menor propagació enfora dels animals.

És convincent reconèixer-hi alhora un marge de col·laboració d'altres canals que s'escolen des de *trotar*: espt. pogué crear-se alhora un **atroterat* 'reduït o rebaixat al rang de *troter*' («arrastrado», Belv.); «*troter*: lacayo», Carles Ros; els *troters* de la *Cròn.* de Muntaner, cap. 177, que corrien venent d'ací d'allà objectes a vil preu; la *trotera* i el *viltrotear* de l'Arxipreste de Hita, etc.; car la dissimilació havia de canviar-ho aviat en **atrotenat*; i ací venia en quart i ajuda el *trotí* mallorquí 'hàbit, costum' a consumar la identificació, car si a l'illa el nostre derivat no ha prosperat algaire, tanmateix el *DAmen.* va aconseguir-hi un «*atrotinar-sê*: acostumar-se, adondar-se; *atrotinador*: acostumador».

DERIV.: *Atrotinament* (NOller). *Atrotinadament* valencià.

[1] Comença amb raó rebutjant, com a infundada en sentit fonètic i semàntic la connexió que cercava Montoliu (*EstUnivCat.* VII, 17) amb ll. *trutina* 'balança'. A aquest deu remuntar-se també un *trotinare* «provocare» del glossari del *Cod. Cass.*, 439, puix que Loewe (*CGL* VII, 371) ho basa en «*trutinare*: probare» (en el fons, doncs, 'pesar, sospesar', alemany *probieren*). És clar que des d'ací cap avinguda semàntica no ens condueix cap a 'malmetre' i idees afins. — [2] *ti* > *či* pot ser fonètic espontani, i alhora provocat per *apetjonat* > *apočinat* (*tj* allà sona *č pertot*), que vaig anotar allà, no sé si oït allí mateix — [3] *Xènies de Pitarra*, *O. C.*, 1190.9, comprovat a l'autògraf. A la impremta de Buenos Aires, en la 1.ª ed., l'*audacia doctulorum* ho canvià, amb zel vulgaritzador, en *atropellat*. — [4] I aquest bé podria resultar d'un **atrotinyat* o *-illat* paral·lel, alhora per acció fonètica i la del sinònim *atontit*. — [5] Un sard logud. *attutinare*, *-uttinare* 'espesseir-se' («farsi folto, detto dell'erba», Hubschmid, *ZRPh.* LXXIV, 528), qui sap si també ens duu cap aquest *atotinat* a base de la idea de 'grosser, gruixut'. — [6] *Atronisat* per *atònit* hapax d'una poesia de cap a 1500 recollida per *AlcM*; ¿es alguna cosa més que una falta de lectura per **atronitat* o *atonitat*? — [7] Lexicògrafs següents semblen demostrar també un coneixement o aprovació personal d'aquest sentit: el menorquí Febrer i Cardona, que ho degué escriure no gaire més tard, dóna el mateix, i també amb *u*, però amb equivalència francesa i nova sinonímia llatina: «*atrutinad*, *-inar*: injurier, outrager, infamare» (p. 66); Labèrnia manté aquest sentit únic en totes les eds., i ho escriu amb *o*, segons el seu parlar nadiu: «abandonar II», el qual explica com «dir fàstics o paraules afrontoses, *denostar*». El *DBal.* (que en general no fa gran cas de dicc. anteriors) també dóna encara «denostar».

Atruquejar, V. *trucar* *Atsecaiar* o *es·secaiar*, mall. V. *secall* (*SEC*) *Àtsia*, men., probt. de *panolla dàcsia* (*daqsîya*), V. *dacsa* *Atsurs*, V. *surt*, *ensurt* (*SORTIR*) *Atuar*, *atucar*, *atudar*, V. *atuir*.

ATUELL, 'estri, eina', especialment 'el que s'usa com a recipient d'un líquid', mot generalitzat en els temps recents i abans només usat localment en comarques del Nord del Principat; antigament, i encara avui en terres valencianes, el trobem en les formes *artifell*, *tifell*, *atifells*, i amb el sentit d'estris en general, efectes usuals i objectes de poc valor, com cascavells o picarols; probablement d'un *ARTĬFĪCŬLUS degut a un encreuament dels sinònims llatins ARTE-FACTUM i ARTICULUS; com que *atuells* es forma molt més moderna, i d'extensió primitivament molt localitzada, deu ser alteració d'*atifells*, segurament per influència d'un altre mot, que és versemblant que fos el castellà antic i clàssic *atuendos* 'utensilis' 'aparells', d'origen independent: un castellanisme **atuens* es degué usar en català i, d'un compromís entre *atifells* i aquest mot, resultar-ne *atuells*. ☐ *1.ª doc.*: *tifell* 'picarol, cascavell',

ja S. XIII; *artifell* 'artefacte', fi S. XIV; *atuell*, S. XIX si bé afirmen que ja n'hi ha un cas isolat en un doc. de l'any 1500 (data incerta).

Els exemples de *tifell* 'picarol, cascavell' en el segle XIII són de sentit clar i en textos importants. Quan es disposen a torturar el màrtir cremant-lo en la màquina ja preparada, el cap dels botxins donarà el senyal des de lluny als executors fent sonar una esquelleta o picarol: «quant eu sonaré lo *tifel*, vosautres rodats e axí lo foc s'encendrà» en les *VidesR*, 203v1.

Al mig dels llegats irrisoris o d'escàs valor que fa Cerverí de Girona en el seu sarcàstic *Testament*, als barons rics i puixants que, en lloc de protegir-lo, l'han entretingut amb promeses o paraules dolces: «a Vilamur la sella, e·l fre, sens cascavell: / mas Puigverd e Peralta no n'auran un clavell! / --- / e·N Garcia Romeu, e En Pere Cornell, / e·n Axemén d'Orrea, e·N Luna: no ·s n'apell, / e vaja-se·n al Puig, cascú!... ab un tifflell!», v. 140: o sigui, si no n'esteu contents, no us en apelleu (per què em desemparàveu?) o bé aneu ben lluny a apellar-vos, a la Cort d'Amor del Puy, i si voleu, per consolar-vos, teniu..., aquí us deixo un cascavell a cada u.[1] Altrament segueix apareixent el mot en textos medievals posteriors: «l'asna aquella / --- / sens traginer / ni altra guarda, / sens bast, albarda, / collar, *tifells*, / sens cascavells / ---», JRoig (*Spill*, v. 13165, i veg. el comentari de Chabàs); «dubtava si era cantar de sigales / hu so de sancerros, *tifells* o esquelles» en la *Brama dels Llauradors* (*AlcM*).

Al costat d'aquesta es mantingué en terra valenciana una forma més plena, *atifells*, que hom hi defineix «enseres, trebejos»; i en tenim testimoni en una llegenda popular valenciana redactada per Josep M. Puig i Torralba: «el carnicer despachà al últim parroquià y se posà a guardar els *atifells* del seu ofici».[2] Junt amb aquesta, continua en ús *tifells*, en refranys valencians: «guarda els teus *tifells* i apedaça'ls si es fan vells». En tot això hi ha, doncs, sentits més amplis, i alhora més vagues i d'objectes un poc més importants que el dels dos exs. de *tifell* del S. XIII.

Però el més curiós, i de forma més primitiva, el tenim ja en un *artifell* que apareix en Eiximenis. El nostre savi amic Marçal Olivar ens informa que figura en la part inèdita del *Terç del Crestià*, en el seu relat de la tràgica fi de la «bruixa» de Burgos, que l'illustre menoret va veure cremar de viu en viu amb «l'*artifell*» penjat al coll. Del context, ens diu, es dedueix que es tracta d'un artefacte d'ús eròtic, del qual aquexa dona era acusada d'haver-se servit o d'haver aplicat.

Em sembla tractar-se d'un encreuament entre ARTEFACTUM i el ll. clàssic ARTĬCŬLUS, aquest sigui en un sentit particular de 'titillant excitador, a manera de tascó, de dit o cosa comparable', sigui en un de més general com 'articulació', 'aparell enginyós', etc.; producte de l'encreuament seria un *ARTIFĬCŬLUS 'estri en general', que sovint es concretaria en objectes petits ('picarol', 'esquellerinc de senyals', etc.), altres vegades restaria genèric o vague. El mot sembla haver deixat algun rastre en altres terres, com Champagne *artifailles* f. pl. «objets sans valeur» (veg. nota de Ch. Bruneau, *Rom.* LIII, 243). En català *ARTIFICULUS passaria a **altifell* (*altamisa* < ARTEMISA, *algàlia* ERGALEION, *albir* ARBITRIUM, etc.), d'on els coneguts fenòmens de dissimilació (*atifell*) i deglutinació del suposat article aràbic (*tifell*).

No oblido que M. Solà i Solé cregué haver trobat una etimologia aràbiga per a *tifell* 'estri' (*EstRAramon* II, 1950, 108), en una dada que figura en el diccionari aràbic de Freytag, *θifâl* «gutturnium»: seria, doncs, 'gerro d'aigua'; però ni això convé als sentits reals que hem vist a *tifell* o *artifell*, ni tenim en realitat cap base sòlida per admetre l'existència de tal mot aràbic.[3]

Pel que fa a *atuell*, s'aparta d'*atifell*, si no pel sentit, almenys per la forma de l'element intern *-if-*. *Atuell* en català és un mot de difusió molt recent: no el va registrar cap diccionari publicat en el S. XIX (manca encara en Bulbena, 1906-1913, Vogel, etc.) fins al *DAg.* (1915) i el *DOrt.* (1917), aquest amb definició «eina, recipient», aquell «recipient per a aigua, oli, etc.: 'portaven una cortarola de vi o altres *atuells* per donar beure als pobres', S. XVII; eina», localitzant-lo a la «Plana de Vic», etc. Bé podem dir que no se'n troba cap illustració literària.[4] Roig i Vilardell (*Monografies de Cat.*, c. 1890), el dóna a l'article *Argentona* com a típic d'aquesta vila amb el sentit de recipient: «porta'm un *atuell* per a posar-hi fruita, un *atuell* per a posar-hi sorra». *AlcM* el localitza en comarques del Nord del Princ. per a un utensili d'ús casolà: a l'Empordà, Plana de Vic, Vallès i Pineda en especial el recipient de líquids, a Ribes, Olot, St. Feliu de G. i la Selva tant de líquids com de sòlids; a Valls, de més a més, en la frase *tenir bons atuells* 'tenir una dona els pits grossos'. Resta, però, algun sentit més general, semblant al de l'antic *atifell*, 'instrument agrícola', cast. *apero* a la Pobla de Lillet, 'els instruments de treball de la indústria tapera' a la Bisbal (Marx, *Termin. der Korkstopf.*, *RevDialRom.* VI, 1914, 26).

Les conjectures primeres sobre l'origen d'*atuell* són ben inconsistents. Amb raó despatxa Moll la de Marx AD *TABULELLUM 'al taulell' com a combinació inversemblant i fonèticament dolenta. Spitzer, *ZRPh.* XL (1920), 215, el relacionà ja amb *atifell* però deixant sense explicar el radical, car no serveix de gran cosa referir-se a un mot arag. *artularios*, *atularios* «ajuar» de data i extensió indeterminades;[5] suggeria relacionar amb el ll. *tudicula* «moulin pour broyer les olives», derivat de *tudes* 'martell' (sota el pretext que Ant. Thomas li atribuí el significat de «cuillère à pot», a base de dubtoses combinacions etimològiques), però això no explica ni els significats ni la forma del nostre *atuell*. En fi Solà i Solé, en l'article citat, suposava que *atuell* vingués de l'àrab *ṭawîl* al qual atribueix, no se sap com, el sentit de 'mitjà', 'procediment': amb raó ho rebutja Moll perquè l'àrea de difusió del nostre *atuell* es troba en el Nord del Principat; però de nou comença perquè el mot aràbic no té el sentit

que suposa el Sr. Solà.[6]

La documentació d'*atuell* és tan recent, vulgar i localitzada, que no encoratja gens a cercar-li una etimologia antiga, quasi ni un origen medieval: sens dubte *AlcM* en dóna una dada antiga, única: en un inventari de l'any 1500 diu que hi ha «un *atuell* de fusta de pi envernissat», llegit no sabem per qui a l'arxiu d'Igualada; caldria saber qui ho va llegir i facilità la dada, i assegurar-se que no hi ha datació errònia[7] ni error de lectura enlloc del conegut *atifell*; res més fins a la dada del S. XVII, també ben vaga i incerta, del *DAg*.

En aquestes condicions és ben versemblant la conjectura que vaig formular breument en el *DCEC* (I, 328*a*52) i que sembla acceptada per Moll en la 2.ª ed. de la seva obra: *atuell* pot ser el resultat d'un encreuament del cast. *atuendo* amb el català *atifell*.

Això té una base sòlida vista la gran fermesa, gran prestigi i ampla difusió del cast. *atuendo*, i la seva etimologia perfectament establerta i aclarida des de la meva obra castellana (I, 327-8). Tenim ja port. medieval *atondo* «alfaia, traste de uso», b. ll. de Castella i Lleó *adtondus, attondus, addondo* [956, 1019] «suppellex, vasa quaevis, bona mobilia», modernament a Salamanca «antigualla, mueble inútil», a Santander i Àvila «avíos de uncir», «aparejos del asno», en judeo-espanyol 'utensili de cuina, utensili en general'. Allà resumeixo així l'etimologia: «pompa, fausto, aparato, 'utensilio', del lat. ATTŎNĬTUS, participio de ATTONARE 'tronar (en presencia de alguien)': aplicado primeramente a la pompa estruendosa que ostenta la majestad real, se extendió luego al ajuar y al mobiliario que la acompañaba en sus viajes, y de aquí tomó el significado de 'conjunto de utensilios cualesquiera' y acabó por designar los avíos más modestos».

Basta, doncs, suposar que cap al S. XVI *atuendos* 'utensilis, artefactes, eines' es vagi propagar per obra dels soldats castellans, i dels Terços que infestaven el Princ., entre la pagesia catalana, probablement en una forma catalanitzada **atuens*, i que de la concurrència entre els dos sinònims *atuens* i *atifells* sorgís un compromís *atuells*, que restà durant segles poc prestigiós, i exclòs per tant del català distingit i ciutadà, fins als nostres dies.[8]

La mancança d'un mot pràctic i genèric per dir 'eina, estri, recipient' féu que en els nostres dies, divulgant-se el terme pagesívol, hagi estat adoptat pel català comú i la llengua literària. En els anys 20 s'estengué ràpidament en tots els ambients de la llengua i, afavorit per la premsa, per la prosa literària corrent i per tots els «mass media», es consolidà fermament en el decenni dels 30 i no ha reculat en els següents. Amb raó constaten els Moll el 1959 (*Cap d'Any de Raixa*, p. 145-6) que és una adquisició definitiva i pràctica de la llengua comuna: s'ha afermat, sens dubte, amb caràcter permanent dins la llengua.

[1] Justifico això més detingudament en la nostra edició de Cerverí. La lliçó *cifflell* que han donat els publicadors anteriors, no té base en els mss., ni es justificaria un mot d'aquesta forma que signifiqués 'un xiulet': hauria de ser si de cas **siulell* en català, o més aviat *siulet* (fr. *sifflet*, no **sifleau*); i no hi ha tampoc confusió de *si-* amb *ci-* en aquest text. — [2] Publ. per MzPi, *Estudios Literarios*, M., 1920, p. 92. — [3] Kazimirski tradueix «cruche» però és sabut que el Kazimirski és una obra sense cap valor científic, que tradueix Freytag, no sense afegir-hi errors. El 1.r volum del Freytag (el que no cita cap font) és el més flac de l'obra —«il faut lui pardonner son lexique arabe», «fait preuve d'un manque presque absolu de critique» diu, de tot el Freytag, Dozy, *Suppl.* I, pp. XV i VI—. Aquest mot i arrel aràbics manquen en el Lane, i Dozy (I, 159) a penes assenyala l'arrel en fonts vives. «Gutturnium» sembla ser un malentès d'una arrel que segons *RMa.* significa 'llot, escòria, llardó', i que en realitat es documenta amb vocalisme diferent, *θufl*; potser entengué 'gerro de líquid' en lloc de sediment de l'aigua, en algun dels lèxics aràbics que despullà. El sentit bàsic d'aquesta arrel desueta (*θ-f-l* «subsedit faex») sembla haver estat 'base posada sota una mola de molí per defensar d'impureses' («*θifâl*: id quo lapis molaris a terra et pulvere defendit», Freytag I, 220*b*). Com es veu ni des d'aquesta base problemàtica res no ens condueix cap als sentits d'*(ar)tifell*. — [4] Ni a Vic no sembla haver estat general, almenys en l'ús ciutadà. El disbarat que imprimí Mn. Griera (*BDC* IX, 1921, 97) —alteració de *tona, tonell*, mal llegit com *touell*— sembla implicar que, tot i ser ell un home d'aquella terra, no el coneixia com a mot viu: altrament no hauria suggerit que era una falta de lectura. *AlcM*, a falta d'altra cosa, en cita un passatge únic en un article periodístic del canonge Collell de fi 1921, quatre anys després del *DOrt.*, usat en un sentit tan impropi que fa suposar el mateix. — [5] En *AILC* III, 1944, 2, postulava per a aquest un ben arbitrari *APTUARIUM, insinuant alhora que *atuell* tingués origen semblant: -ARIUM hauria passat a *-ell* influència d'*aparell*. Idees rebuscades i sense agafador: en primer lloc *aparell* té *-eyl* (> *ęy*) amb *e* oberta, la d'*atuell* és tancada i amb *-ll* (no *yl*). En aquestes formes vulgars i locals aragoneses hi haurà més aviat combinacions del cast. vulgar *bàrtulos* «enseres» (*DCEC*) —potser un **bartularios*— amb *ajuar* i el terme notarial *actuarius*. — [6] *RMa.* (461, 137*b*) no li'n dóna d'altre que «longus». L'arrel *ṭwl* és 'ser llarg, prolongar'. Dozy, *Suppl.* II, 73*a*, documenta bé *ṭawîl* però sempre com a adjectiu «oblong; élevé, haut; profond, considérable, patient» ¿'llarg' és, doncs, 'procediment'? Alarmant, la reincidència d'aquest professor a citar mots aràbics inexistents. [7] Observem aqueix any rodó de 1500. Això fa tot l'efecte d'una data posada a bell ull per un d'aquells col·laboradors «de poca son» a qui Mn. Alcover féu tant de crèdit. ¿Que en aquest cas això pugui ser una sospita meva maliciosa? Es pot provar que no: quasi totes les dades de l'arxiu d'Igualada en *AlcM* duen aqueixa mena de «datació», p. ex. la d'*àvol* és de l'any 1400 pelat, etc. ¿Qui

creuria que això és casual? I així com no s'amoïnava a cercar l'any, com ens podem refiar ni del segle? [8] Una explicació teòricament possible d'*atuells* partint d'ARTIFĬCŬLOS fóra suposar que aquest, al costat d'*a(l)tifells*, vagi donar també, passant per **altevells* > **altovells* > **ato(v)ells*. Un reguitzell d'asteriscos, ja es veu. Massa hipotètic això per ser versemblant, massa inexplicada l'absència en la documentació i en el llenguatge comú i tradicional. Poc versemblant la sonorització de la -F- en un compost així, i notem també que en els representants certs d'*ARTIFICULOS la vocal que precedeix la F no apareix enlloc sinó com a *i* mai com a *e*, etc. També descarto una altra idea en què pensava anys enrere: relacionar amb l'it. *stoviglie* 'utensilis', que uns han explicat com a *TESTUILIA, altres, en forma fonèticament més plausible, com un encreuament d'aquest amb USETILIA (oc. ant. *ordilhas*, *ostilhas*), metàtesi de UTENSILIA. Però com es veu *atuells* s'aparta resoltament de la inicial de *stoviglie* i hi hauria cent llegües de mal camí si volguéssim salvar aquest salt mortal i els altres fonètics. Altrament hi hagué encara altres modificacions d'*atifells* per encreuament: *catifells* o *gatifells* en el Maestrat (Ga. Girona defineix «ferramentes, trastes dels diferents oficis», p. 114) en el qual hi ha compromís amb un sinònim *catifets* (per al qual vegeu *AlcM*, s. v. *cat.*)

Atufament, *atufar*, V. *tuf*

ATUIR, 'abatre, aclaparar, deixar rendit' i la seva variant local *atuar* 'aclaparar, estabornir', origen incert, però és versemblant que resultin d'antigues formes *atoir*, *atoar*, reducció del medieval *atovar*, que va usar-se com a variant d'*ATALBAR* (o *ataubar*) 'estabornir, atabalar' i que com aquest serien derivats de l'àr. *talb* 'pèrdua, dany, ruïna'. ☐ *1.ª doc.*: 1803, *Belv.*

Ací com a vulgarisme, traduït per ll. *necare* i el cast. *apiolar* (mot vulgar per 'matar'); Lab. (1839), en canvi, el dóna com a 'matar' però com a «antiquat». Possiblement no el coneixien bé ni l'un ni l'altre, puix que no estava pas en camí d'antiquar-se ni tampoc era de sentit tan fort com 'matar'.

Els millors escriptors de la Renaixença ens donen el valor precís d'aquest mot «--- jo 't prego pels nins que 't diuhen pare: / jo 'ls gronxaria als brassos, jo 'ls donaré 'ls pits meus; / mira que és, ay, un glavi per aqueix cor de mare / l'alletar la fillada de qui *atuhi-li* 'ls seus!», *Atl.* VI, 30*d* (ha esclafat Atlants i els ha malmesos a tots, però no morts; en la 1.ª versió, havia posat *li robà*), «Hèrcules --- batent a colps de clava los gegants de la Crau en la Provensa, *atuhint* a Gerió y al Líbich Antheu, esparverant les Harpies ---» (*Atl.*, pròleg, p. 7). «Aixecant la seva manassa destra, me la llançà de revés a la cara, amb força capaça d'*atuir* a un bou, però jo, que ja el veia venir, vaig parar-li la meva i les dues toparen amb un *xec* feréstec que retrunyí ---», MVayreda (*Puny.*4 VIII, p. 112); PCoromines anotava a l'Empordà (Llers) el 1898: «*atuir*: estabornir, deixar mig mort, rendit: *el va deixar atuït* (ho diu tothom)»; i és també el matís amb què l'usa un escriptor tan modern i de tan fina percepció com Josep Carner: «cansats, retornaríem al lluminós estatge / perquè la boira fina del dol no 'ns *atuís*» (*Monjoies*, 32).

Segons *AlcM* és un mot estrany als altres dialectes, que localitza només en el català oriental, des del Vallès i Maresme cap al Nord, també a Valls, i crec que cal fer una distinció entre l'ús estrictament verbal i el participi *atuït*, en el qual (si bé no *atuir*, *atuirà*, etc.) el mot era ja ben corrent a Barcelona des dels anys quasi infantils a on abasta la meva memòria.

No tenim proves ni indicis que *atuir* sigui un mot heretat de l'època arcaica de l'idioma; l'absència total del mot en llengua d'oc i les altres llengües romàniques, espt. l'àrea limitada en què apareix, tot i ser un mot important com ho és un verb de sentit tan general, i el seu matís fortament expressiu i fins afectiu, tot això són indicis que, sense tenir caràcter decisiu, en aquest sentit, més aviat fan dubtar que hom pugui atribuir-li una antiguitat molt gran.

El mètode més còmode d'exposar el problema etimològic, puix que Moll en el seu diccionari n'ha tractat amb desusada extensió, serà seguir les seves paraules, comentant-les. «Segons M-Lübke, *REW*, 9018, ve de *TUTARE, i és per tant germà del cat. *tudar* 'apagar', 'fer malbé'; [1] però aquesta etimologia no explica el canvi de conjugació ni acaba d'esser convincent en la part fonètica i semàntica (cf. J. Ronjat, *RLR* LXI, 167, i G. Millardet, *Rom.* XLII, 461)». No acaba (per dir-ho amb el personal eufemisme de Moll) ni comença a ser possible fonèticament: està enterament exclosa per aquest costat. Cal tenir en compte que ací deu haver-hi una reacció tàcita enfront d'una discussió Vogel-Tallgren (*Glanures* I, 172; II, 172), en què aquest com a idea preferible a la de l'altre deia que el nostre *atuir* vindria de TUTARE a través del fr. *tuer* 'matar', del qual el mot català fóra manllevat: evidentment l'única manera d'explicar-ne la fonètica, amb desaparició de la -T-; M-L. devia recordar la nota de Tallgren, i fa constar que l'oc. *tuar* és manlleu del francès, però com que després afegeix it. ant. *attutare*, it. mod. *attutire* 'mitigar', li venia més a tomb posar el cat. *atuir* darrere d'aquest, i es deixà en el tinter l'al·lusió a la desaparició de la *-t-* en català: sembla, doncs, que impliqui vagament un manlleu del francès, però potser no s'adonà que la idea li quedà nebulosa i mal formulada; una de dues: o va amb *attutire* o és manlleu de *tuer*; si va amb aquell no hi ha explicació possible de la pèrdua de -T-, si va amb aquest no s'explica ni *-ir* ni *a-*. El total resta insostenible.[2]

Continua: «El Dr. Leo Spitzer, en carta particular, ens proposa, amb les convenients reserves, una altra etimologia: *atuir* podria ésser resultat d'un canvi de conjugació de *atuar*, i *atuar* vindria del ll. ACTUARE 'acabar': del sentit de 'acabar' al més concret de 'extingir', 'anihilar' no hi ha més que una passa: la di-

ficultat que es presenta a aqueixa teoria és la unanimitat quasi absoluta amb què s'hauria fet el canvi de conjugació del tipus *-ar* en el tipus *-ir*». En realitat, però, l'obstacle és que: *a*) no hi ha tal ll. *ACTUARE, ni tan sols llatí tardà ni baix llatí! (hi ha hagut algun ús notarial recent d'un *actuare* en llatí macarrònic d'Espanya, d'on els cultismes broixos cat. i cast. *actuar*, i d'algun altre llenguatge recent, que això ni tan sols és francès, anglès, etc.); *b*) fins si consentíssim a mirar com a possible un inversemblant ll. vg. **actuare*, el seu sentit, segons el dit llatí modern, no seria 'acabar' si no és en el sentit de 'treballar diligentment, obrar, etc.'; *c*) no es concep que res d'això pogués esdevenir 'abatre, llevar les forces'.

S'ha insistit bastant a pensar en un origen germànic. Vogel (*Neukatal. Studien*, 64) prenent com a bona moneda la definició 'matar' de Lab. es preguntava si seria el gòt. *dauθjan*;[3] però hi ha sorda al mig del mot, on ens caldria una sonora que hagués pogut desaparèixer, i hi ha sonora al principi, on ens caldria una sorda: la idea la hi va suggerir evidentment l'al. *töten*, però la 2.ª mutació consonàntica del germànic és impossible en un mot català. Pitjor encara l'enllaç germànic en què pensa Moll: «En el número 273 del *REW* s'admet un ètimon germànic *AFTŌJAN "aufreiben" [o sigui 'desgastar, llimar'] per explicar els mots it. dial. *atojare* 'cansar' (Arezzo) i *attuire* 'sotmetre' (Pistoia):[4] és vivament suggestiva la coincidència de forma i de significat amb aqueixos vocables, sobretot el de Pistoia; la forma originària *AFTŌJAN és donada com a longobarda, i per tant no és probable que sia arribada a Catalunya, però probablement existiria en els dialectes germànics occidentals ---». Per què continuar? És ben estrany que no s'adoni: 1) que el longobard és el llenguatge germànic més diferent de tots els que han tingut cap relació, no ja amb Catalunya, sinó també amb el Sud i el Nord de França; 2) una *t* de l'oberdeutsch (i més si és el longobard) és completament inconcebible que hagi passat com a *t* a cap parlar romànic (si no és en el N. d'Itàlia): tindria, si hagués existit en qualsevol altre dialecte germànic, una D-.

Més fàcil fóra pensar en una altra etimologia germànica. El gòtic TAUJAN és el mot que allí significa 'fer, obrar' (tradueix πράσσω en la Bíblia d'Ulfilas); no es tracta, però, d'una equivalència de l'al. *tun*, angl. *do* i el mot germànic general per a 'fer' (el qual en gòtic ha de tenir D-), sinó d'un mot succedani, que el va reemplaçar en gòtic (cf. neerl. *touwen* 'preparar'). De tota manera en alemany hi ha *abtun* 'acabar, despatxar, suprimir', derivat de *tun* 'fer', i aquell pot arribar a significar 'matar, assassinar'. Doncs bé, si en gòtic hi hagués hagut una equivalència del derivat amb preverbi *ab-tun*, format a base de TAUJAN que tradueix *tun*, seria *AFTAUJAN. De la popularitat de TAUJAN entre els visigots no en podem dubtar perquè és el mot que ha donat el cast. *ataviar*. Si hi hagués hagut un gòt. *AFTAUJAN, doncs, seria una bona base per a *atuir*, car els verbs en -JAN donen, al més sovint, descendents romànics en *-ir* i fóra concebible que -AU-, fins i tot essent de data tardana, com la d'un germanisme, podia haver donat en català, primer *o*, i després **atoir* passar a *atuir*.

Ben mirat no es poden fer objeccions ben decisives contra aquesta etimologia: convé no callar-ne una sèrie, que ens posen en greu dubte però no són terminants. Mera suposició a priori, per més que recolzi en el parallel *ab-tun* (parallel que encara no deixa de perdre un poc de rigor pel fet de no remuntar *tun* i *taujan* a una arrel comuna, però al capdavall l'un substitueix l'altre); sens dubte la força i paper de AF- en gòtic ve a ser la de l'*ab-* de l'alt alemany, i no hi té menys vitalitat; però tanmateix el cas és que *AFTAUJAN és una hipòtesi no documentada en Ulfilas. Els verbs en -JAN s'adapten generalment en *-ir* i algunes vegades en *-iar*, que justament és el que passa aquí amb el cast. *ataviar* provinent d'aquesta arrel gòtica; potser no és casual: ¿potser el fet d'haver-hi u̯ (entès com a -W-) a davant és el que invitava a preferir l'adaptació en *-iar*?

Sigui com vulgui: no deixa de fer fort escrúpol que en canvi tinguéssim *-ir* en l'etimologia discutible quan tenim *-iar* en la ben segura. També hi cabrien altres escrúpols menors de significat i de forma, als quals no costa de posar sordina. Bastant més forta és l'objecció que es desprèn del que he dit en el segon paràgraf d'aquest article: és ben poc versemblant que un mot d'aquest caràcter local, modern i afectiu, sigui heretat del gòtic. Cap d'aquests arguments no mancaria d'alguna rèplica, i si no s'albirés res més fóra lícit de mantenir aquesta arriscadíssima hipòtesi.

Però l'existència de certes formes més o menys semblants al nostre verb ens orienta, em sembla, cap a una altra cosa. Hi ha variants en *-ar*. Són molt menys esteses i menys divulgades, però en canvi es fan eco en els dos extrems del Princ.; el principi de les àrees extremes com a indici de formes molt antigues i «refoulées» o acorralades a la paret última, no deixarà de fer-se'ns present. *Atuar*, doncs, és una forma minoritària, però que ha de ser conservadora. Arran del Cap de Creus, a Llançà, diuen *atuyar* per 'tallar el coll', ens informa el *DAg.*; per la mateixa font ens consta que a la Terra Alta —a Batea, ja més enllà de Gandesa—[5] usen *atuar*: i ací la identitat és completa: «*atuar* atuir; ex. *l'han atuat a bastonades, feia un sol tan fort que ens atuava*».

Però d'altra banda aquests mots ens desvetllen un eco: hi ha identitat amb l'ús i la frase que hem vist repetir-se pertot en la documentació del verb *atalbar*, identitat colpidora: *fa un sol que atalba* en el Maestrat i el Migjorn valencià, *fa un sol que atauba* a Tortosa; i així mateix amb aquelles bastonades comparem la frase ja documentada en el *Curial*, al mig del S. XV: «Boca de Far, nafrat en la exella d'un colp que l'*atovava* ---». Com no ens recordaríem que una *-v-* entre *o* i una altra vocal és un so ben làbil: era quasi inevitable que al costat d'aquest *atovava* sorgís un *atoava* (*atuava*) com el de Batea. Ja vaig assenyalar que en la variant *atovava*, el canvi fonètic de *alb* en *aub* > *ob* havia estat afavorit per la influència de *tou*: el so

de cosa buida de dins, la buidor del cap atronat pel cop, ajudaren al canvi de l'arabisme *atalbar* en *atovar* i aquesta *-v-* estava subjecta després a desaparèixer, cf. gascó *touüt* 'buit de dins', a.-arag. *toa* 'cova'. Però l'etimologia última d'aquest arabisme ja antic fou l'àr. *talb* 'pèrdua, dany, ruïna' i, des d'aquest, tan fàcil era formar un derivat en *-ir* com en *-ar*. Vet aquí, doncs, una etimologia que ens ho explica tot; que té l'avantatge d'estar en consonància amb el caràcter modern i originalment poc prestigiós del nostre mot (vell arabisme ja un poc evolucionat en el S. XV, i propagat cap al Nord des de les terres de Gandesa i Valls); i que no ens obliga a partir d'hipòtesis incontrolables.

En l'article d'*EntreDLle.* (III, 150-1) dedicat a *atalbar* ja assenyalo que aquest arabisme ha deixat descendència també a Portugal: port. *estouvado* «que não tem bom senso, imprudente, folgazão» (Fig.). Doncs és curiós i ens interessa, com una confirmació més, el fet que també hi ha formes en *-ir* i en *-ar* en gallego-portuguès, per més que el sentit no sigui ben igual al nostre: trasm. *atuir* «obstruir, atulhar», que es diu, entre altres coses, de les orelles: *atuir os ouvidos*, una mica menys fort que *aturreá-los*, emprat quan és «fazer muito barulho junto d'eles» (a Mogadouro, *RLus.* V, 29), és a dir, en definitiva, 'atronar les orelles' (no gaire diferent d''atronar d'un cop' com en el *Curial*); a l'altre cap de Portugal, a Serpa vora el Guadiana, *atuado* «sem acção» (*as sanguesugas ficaram atuadas*: Leite de V., *RLus.* II, 43), minhoto *atuir* 'embussar' (una canonada, «entulhar») 'encher, abarrotar, enfartar, empanturrar' (Melgaço, Leite de V., *Opúsc.* II, I, 161), cosa que continua per Galícia, en la forma *atuir* 'atascar, tapar un caño o agujero' (Valladares) o *atuar* (id. i Couceiro, *GgGralRGal.*, 190). Ara bé la cosa no era recent ni merament dialectal en la llengua germana, perquè ja Gil Vicente, c. l'a. 1500, va usar *atobobado, atabobado*, de sentit semblant a 'atordit' (AFGBell, *RHisp.* LXXVII, 386), i per més que ací reconeguem un encreuament amb *abobado* de *bobo*, de tota manera degué partir de la variant *atovado*.

DERIV.: *Atuïdor*; *atuïment*.

[1] Altrament això de «català» és exagerat: es tracta d'un mot que originàriament no devia ser-ho, que ha penetrat des de l'oc. *tudar* al ross. *atudar* 'apagar (una flama, etc.)' i d'altra banda a mall. *tudar* 'malmetre', de primer també 'apagar, consumir', com un de tants occitanismes aportats a Mallorca per colonitzadors provençals arran de la repoblació i reconquesta, fet demostrat en *LleuresC.*, 258 (vegeu). No se'n cita abans del nostre temps més que un cas en Masdovelles, on és provençalisme poètic, i un en la traducció mallorquina del *Graal* (Febrer no és text català sinó transcripció-galimatias de Dante). — [2] D'un passatge de Jud sembla deduir-se una insinuació prudent com si volgués salvar alguna cosa de la idea (*RLiR* I, 221, n. 2), essent TUTARE freqüentatiu de TUĒRĪ 'protegir' i després 'cobrir el foc, apagar', *atuir* de TUERI? (suposant potser que *atuir* primer significà també *'protegir' després 'apagar', després 'matar', després 'atuir'). Massa suposicions per pendre-s'ho seriosament; i encara restaria la *a-* d'*atuir* a explicar! Tampoc no es veu possible relacionar *atuir* amb *esduir* (*DFa.*). — [3] És un acusatiu amb el sentit de 'fer morir', no general en germànic, sinó més aviat alt-alemany (*töten*), i amb preverbi *â-dîedan* es troba en anglo-saxó. De tota manera no mirem prim en aix¿ car no és pas aquí que es troba la dificultat segura. — [4] Afegim-hi encara *attuire* «abbattere» a Città di Castello, però el mateix M-L. en *ZRPh.* XXXII, 497 admet que és evolució fonètica de l'it. *attutire*. Evidentment l'home vacil·lava entre idees, totes, objectables. — [5] Potser encaar s'ancoraria en la tercera punta del nostre triangle: a Benasc diuen «tantes maldats l'han feto, a ixo home, que l'han *atucau*» 'lo han acoquinado' (Ferraz, p. 27). Només que ací *atuau* s'hauria canviat en *atucau* per contaminació del sinònim *acuquinau, acucau.*

Atupada, atupador, atupar, V. *tupar* (*TOPAR*)

ATURAR, d'un ll. vg. *ATTŪRARE que probablement no fou més que una alteració del ll. clàssic OBTŪRARE 'tapar', 'cloure estretament', d'on 'privar o entrebancar el pas' i 'detenir'. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XII, *Homilies*: «Les gens qui anaven davant N. Seinor manazaven ad aquel ceg e --- él màs li cridave --- 'O Séiner --- mercé ages de mi!' E N. Séiner --- esteg e *aturà·s* e fed-lo·s amenar ---», f° 3v22.

Com a transitiu 'deturar, privar d'anar': «E car no són ab vós essems / non-convenirs las ne *atura*» en el nostre trobador Ramon Vidal de Besalú (*So fo e·l tems qu'om era jais*, v. 1118, E. Levy, *Litbl.* X, 60); 'privar de moure's': «pus leu *aturaria* / nau en mar, ab gran ven / us foyls, que no faria / sa lengua maldisén; / molí vey *aturar* / per un home <'per obra de la força d'un sol home'> can mol, / lengua no castiar, per mil, / can parlar vol», Guillem de Cervera, *Proverbis*, 417-418.

També, però, es troba ja com a intransitiu, amb el sentit de 'romandre', dins el mateix segle: «que negú regater ni regatera no gaus comprar ni mercadejar fruyta, ni estar ni *aturar* en aquel loc on les gens estrayes venen la fruyta, per parlar ab aquels --- que la fruyta vendran ---» en els Ordonaments de Perpinyà de 1292 (*RLR* IV, 512). Quan és transitiu hi ha antigament, entre altres, el matís especial de 'no deixar que un emprengui un viatge, una marxa' (més aviat que 'deturar la marxa d'algú o cosa que es mou'): «e quant nós fom de edat de 9 anys, e que no·ns podien *aturar* en Montsó, a nós ni al comte de Proença, tant ne volíem exir», *Cròn.* de Jaume I (21), «havem *aturat* en Ferrando, porter vostre, per ço com vehem que és honor vostre, e que·l vos trametam ab les cartes», doc. de Lleida, a. 1309 (Finke, *Acta Ar.* III, 197; cf. Bna., 1462, *RLR* LXV, 91).

En Cerverí observem usos interessants i no gaire diferents d'això: 'mantenir, fer romandre, fer viure al mig de': «--- verdura, / --- Sobrepretz m'*atura* / en joy ---», 107 (Ri.), 48; 'retinguts, tingut tancats': *los*

ac aturatz és el que Sobrepretz ha fet amb els seus poemes (44/64.24): ús ben interessant perquè és quasi intacte el valor del ll. OBTŪRARE i no deixa d'aportar certa útil confirmació a l'etimologia. Ara bé, usos del llinatge d'aquest s'han mantingut fins avui en les conservadores terres de ponent, i especialment aplicats a compartiments de la vida muntanyenca tan plens d'arcaisme com el pastoral i forestal: *aturar-se* 'reservar-se (un dret)': «nos *aturam* que·y pugam fer fuste per nostre empriu», doc. de 1624 (CaCandi, *MiscHiCat.* I, 137); 'obstruir l'aprofitament (d'unes pastures, deveses, etc.)': «aquell tros de muntanya el tenim *abanit*, ho *aturem*, des del 1.r de maig al 1.r de setembre que només hi poden anar amb el bestiar d'ací», a Avellanos (1957), «(aquells boscos) no els podien fer *aturar*» a Santa Engràcia de la Conca (1957); «te'l faré *aturà*» (el bestiar) 'impedir que vagi a pasturar-hi' a Saünc de Benasc (1965). I així continua Aragó endins: «no va queré *aturà* las güellas» a la Vall de Gistau (1965), «las Pacinas es un pedazo de bosque que no se *atura* ni nada», «en la Ripa de Bin está lo que había que *aturar*» a Bielsa (1965).[1] Anàlogament 'embassar, entollar, estancar (aigua)' en els Ports de Morella: «allí hi ha unes clotxes d'*aturà* aigua» (Cinctorres, 1961).

En el sentit intransitiu de 'romandre, restar', que hem vist en l'Ordonament de 1292, resta molt viu en tota l'Edat Mitjana, com en Muntaner: «per ço que en aquell pensament no *aturàs*» (cap. 32); «quantes són / ara en lo món / són diablesses / dimoniesses: / car les primeres / amors són veres / e tots temps duren, / per ço hi *aturen* / tant los diables: / d'ells són amables!», JRoig (*Spill*, 372); «e pregà als embaxadors *aturassen* allí fins en l'endemà», *Tirant* (Ag. I, 44), «e atorgau-nos gràcia que pugam *aturar* ací 5 o 6 dies», id. (I, 260); i també en la *Questa* del S. XIV del mallorquí Reixac (31.9).

Notem encara *aturar-se una cosa* 'retenir-la': «com lo dit Vescomte hac aguda la dita fembra, tramès-li un dia 50 florins a obs de messió per lo dit Berthomeu, e lo dit Berthomeu *aturà·s*, dels dits 50 florins, 30 florins, et donà los 20 florins a la dita dona», en doc. valencià del tercer quart del S. XIV (*BABL* VIII, 384); «serie contra Déu, pendre·s venjança, car Déu la s'ha *aturada*», St. Vicent F. (*Serm.* I, 115.11). Això semblaria avui ben antiquat, i no obstant degué restar viu, almenys en comarques del NE., fins als temps napoleònics: «la rosa yo vos la dó / més m'*aturo* la ponsella: / m'*aturo* cinc-cents soldats ---», romanç de la presa de Roses c. 1795 (cat. or.), «m'*aturo* dos-cents canons, a dintre les fortaleses, / m'*aturo* trescents cavalls per anà volant la terra, / m'*aturo* dos mil infants, / m'*aturo* dos-cents vestits encar que fossin de seda» (versió recollida a Girona per Pujol), Milà i F., *Romllo.*, 88CD.

Aturar està molt lluny de ser un mot peculiar a la nostra llengua dins les romàniques, com creuen bastants. En primer lloc, en llengua d'oc apareix des dels orígens (sovint ja en Bertran de Born, etc.) fins avui (almenys en una part del territori): en els trobadors apareix en totes les accs. nostres i en una gran abundor d'exs. (veg. *PSW* I, 99-101; *Rayn.* II, 141).

Així mateix fou corrent, en molts dels seus usos, en el cast. medieval (i algun d'especial fins més tard); entre molts, apareix *aturar* 'perseverar, romandre impassible' en Berceo (*Mil.*, 854*a*); en trobem dotzenes d'exs. en *Calila e Dimna*, en *Alex.*, en l'Arxipreste de Hita, en el Poema d'Alf. XI, etc. És clar que n'hi ha molta documentació en arag. ant.: intr. «en tales possessiones --- el señor o sos omnes pueden degollar ovellas --- si hy entraron por negligencia del pastor, et hy *aturaren* tanto assí que daño y fagan», *Fueros de Aragón*, § 147.1; i, en alguns usos escadussers i molt especials, se'n poden trobar casos fins en Cervantes, com en el de 'obstruir-se', tan etimològic: «pues *atúrese* esa boca, y cósase esa lengua con una agujeta de dos cabos ---!», *Entremés de la Cueva de Salamanca* (cita de Rdz. Marín en la seva ed. del *Quixot* (I, c. 38, *ClC.* III, 326n.); dialectalment es manté en parlars d'Andalusia (AVenceslada) i Extremadura (Cabrera, *Di. de Etims.*), en judeo-espanyol i en alguns altres llocs; en part, és veritat, es tracta d'accs. i construccions un poc diferents, sovint bastant, de les catalanes ,en el gènere de la cervantina, altres cops intermèdies entre aquestes i les nostres o les llatines, i en part es tracta, alhora, de la variant *turar*; veg. els detalls i documentació en el *DCEC* II, 209*a*1ss. (s. v. *durar*); des del cat. ant. el mot va passar al basc bisc. *aturau* «aguantar, sufrir», «endurer» (Azkue, *Dicc.*; *Hom. MzPi.* II, 1925, 89).

En particular reparem en la persistència del mot en gallego-portuguès, on tornem a acostar-nos bastant als sentits catalans: gall. ant. *aturar* «persistir, mantener, aguantar, resistir» en les *Cantigas* del Rei Savi (ed. Valmar, 383; LzAydillo, *RHist.* LVII, 570), i avui encara gall. *aturar* «aguantar, resistir, soportar» (*Dicc. Acad. G.*; Castelao, *Esc. Dónega*, 277.11); port. *aturar* tr. «suportar, sofrer com resignação, tolerar; conservar; prolongar; sustentar», intr. «perseverar, continuar»; «porque ela tem um gênio / muito caro de *aturar*: / põe-lhe o dedo no nariz, / até que o faz calar» (text segurament mig lleonès ja, car és escrit per un poeta local de Miranda do Douro, Leite de V., *Est. de Philol. Mirandesa* II, 284); «as forças tão poucas são, / tiradas do coração, / que não me pode *turar*», en l'ed. príncceps, 1557, dels versos de Bernardim Ribeiro, mentre que altres eds. hi posen *aturar* (*RLus.* II, 283).

Convindrà consultar encara, per a més dades i qüestions hispàniques relatives a *aturar* i *turar*, el meu article citat. Pel que fa a l'etimologia s'ha estat d'acord en general a partir del ll. OBTŪRARE 'tapar, embussar', 'tancar estretament una sortida' (*REW*, 6025; cf. Cuervo, *Dicc.* II, 1344). L'evolució semàntica tal com l'hem esbossada és convincent, i encara que els fets que OBTŪRARE s'hagi conservat manifestament en l'it. *turare* 'tapar, embussar' i que al costat d'aquesta forma s'hi usi una variant *atturare*, no serien prova inequívoca, són en tot cas una forta raó auxiliar: el quadro total de la història dels sentits del mot català

i dels seus congèneres romànics més evidents basta per acabar de convèncer; ho confirma la història i parentela indoeuropea del mot llatí: Walde-H. II, 197; Pok., *IEW*, 1083; Ernout-M.₃, 809.

Resta el detall, d'importància més aviat escassa, de si el tipus fonètic *ATTURARE convé pendre'l com una formació antiga, amb preverbi AD-, diferent de OB-: ço que és ben possible, tenint en compte que, si bé força menys corrent, també es troba, ja en l'antiguitat, un RETŪRARE, que en part sembla entendre's com 'atapeir, embotir' («vollstopfen») si bé en part d'altres l'interpretaren ja d'antic com 'destapar' (segons el valor negatiu del prefix RE-, antic i conegut); i fins podríem pensar si el cast.-port. ant. *turar* i l'it. *turare* induirien a suposar un primitiu TURARE supervivent en llatí vulgar. Però també es pot creure que els tipus *ATTURARE i *TURARE són meres i lleus desviacions o degeneracions fòniques d'OBTURARE dependents de la fonètica inductiva i del joc morfològic llatí: judici més conservador, el qual farem bé de preferir, almenys per ara.

És veritat, sens dubte, que la lingüística llatina i indoeuropea ha cridat l'atenció sobre antigues connexions existents amb formes d'altres llengües afins, en part itàliques i clares, en part un poc més llunyanes i de sentit menys cert, que condueixen a coses com l'admissió d'un antic adjectiu **turos* 'fort, robust': això sembla comprovar-se per noms propis, i espt. antropònims, dels dominis cèltic, il·liro-venètic i fins grec; com que en cèltic les comprovacions vénen poc d'elements vius i un poc més del terreny del nom propi (on la Cèltida va heretar molts elements indoeuropeus pre-cèltics) més aviat podria pertànyer al complex sorotàptic. Justament el nom de persona *Turos* (amb altres elements en *tur-*) ha estat sovint assenyalat en l'onomàstica i epigrafia de la Hispània indoeuropea (Schmoll, *Vorkelt. Idg. Hisp.*, 80, 114).

No hi ha en aquest conjunt res de net i clar: no comptant amb arguments romànics que ens en dissuadeixin, s'ha de creure que el mot català és d'origen llatí. És versemblant que, pel que fa al cat.-oc. i el cast.-port., hi hagué suma i fusió paulatina d'aquest element i-e. autòcton amb el mot ll., i àdhuc que aquell vagi actuar com a llevat en el desenvolupament del cat. *aturar*, i en el seu vast i innovador desplegament semàntic. Si OBTURARE va desaparèixer del tot en altres llengües romàniques i si en italià restà limitat a una modesta prolongació de la força i sentit del mot llatí, el seu ample i vigorós expandiment en el cat. i oc. *aturar* es deu segurament a la col·laboració de l'element indoeuropeu indígena, que no en va, a casa nostra, era tan afí al llatí, i que, en aquest cas, ha dut a conseqüències comparables en les terres lusogalaiques i lleoneses.

DERIV.: *Atur* [Ausiàs], molt freqüent en els trobadors *atur* «résistance», «obstination», «effort» (molts exemples des dels més antics, *PSW*; «engién e forsa ï metrai: / en zo serà tots mos *aturs*; / la tors es grans e fortz le murs», *Flamenca*, v. 1303); la repulsa amb què fou acollit l'ús periodístic d'aquest mot per a 'acte de parar una activitat industrial, de tràfic', etc., que es féu tan usual en els anys 20-30, fou excessiva i s'haurà d'abandonar: ni la desviació semàntica que se li imprimia era gaire greu (de 'fet de parar-se, d'insistir' es passava, no innaturalment en rigor, a 'fet de detenir') ni s'albirava un altre remei, ni s'ha trobat, i necessitem un mot o altre. *Atura* 'aturada, aturador', especialment en *gossos d'atura* [Verdaguer, encara que sovint se senti *gosoz de túra* en parlars occidentals pirinencs (així V. Ferrera, Vall d'Àssua, Boí, 1932-1953), es tracta d'una reducció fonètica, pronúncies com *me segures*, *paraules de margura* no són rares en aquestes valls].

Aturada [S. XIV, *AlcM*; *aturada d'aigua*, *Costumari Cat. de la Mancom.* II, s. v.]. *Aturadís*. *Aturador* [escr. Renaix.]. *Aturall* [algun cop en Verdaguer; sobretot balear: men., Arx. Ll. Salvador, p. 216; eiv., Villangómez, *Ll. d'Eiv.*, p. 214; i la dita «carn que creix no té *aturai*», Castelló, *Pitiuso*, 1967, p. 9]. *Atu rament*. *Aturança*. *Aturat* 'de poc esperit, de poca empresa'; en oc. ant. 'pertinaç' [*Crozada*, etc.]; «enguany serà bon any: / any de figues de moro, / i podràs cuir-ne un covo, / peu-*aturat*», en Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 335. *Aturet*.

Returar [1451, doc. mall.]: «(En Tal i En Tal) feriren ab los dits traydors; e tots los altres se *retuararen* e cessaren de ferir, per molt que aquest los sustà ne requerís --- cridant tostemps: *atura*, *traydor*!, *muyra lo traydor*!» (Quadrado, *For. y Ciud.*₂, p. 362): RETURARE es troba ja ací i allà en llatí antic (de vegades 'atapeir, embotir', altres 'destapar': «aperire», *CGL* V, 656.63; cf. Nònius); a Menorca 'deturar': «sa fosca *retura* ets acudits, i ets amigassos anaven caminant xano-xano, sense dir res», «es carregà a son pare, girà cap-enrera y se'n tornà a câ-seva sense fer *returada*», Camps Merc., *Folkl. Men.* II, 27, 25; **arreturà* gascó > aran. *arturà* 'esquivar les mosques', Gironda *ardurà* intr. «rester tranquille» (Moureau, *La Teste*, s. v.).

Deturar [un ex. de c. S. XVI, *AlcM*; però sembla que ja figura en la versió de Bernat de So † 1385 amb el sentit de 'aturar-se, sojornar', doncs intr., *Rom.* LIV, 37; 1803, Belv.; escr. Renaix., força freqüent, genuí i vivaç en aquests, incloent-hi els mall.: «fent el camí de la mort / davant la vida 'm *detur*, / y la mir y may resposta / en es seus troben mos uys», mitjan S. XIX Miquel Victorià Amer, JMBover, *BiEscrBal.* I, 30.8.2] i el vell ús popular barceloní, sobretot en frases sentencioses de la mena d'*el temps no es detura*: parlant d'un home centenari: «Ah fill, el temps *no's detura*: / no viurem tant vós y jo» (Pitarra, *Un barret de rialles*, *Gatades* I, 409); potser en el fons evolució fonètica de *returar*- RETURARE si bé facilitada per obra de *detenir*; *deturada*; *deturador* [NOller]; *deturamant*.

CPT.: *Aturaaigües* [1868, *SLitCosta*].

Capturar, 'fer callar', 'posar a rotllo, refrenar' és quasi només mallorquí: «per capturar un que sempre se queixa, li dirà: —Calla! que quan no tens ai, tens ceba», AMAlcover, *BDLC* XI, 76, «el Poder Real, om-

nipotent --- sens cap barrera que 'l capturàs gens», «Carles Martell havia *capturats* l'any 732 els Muslins a Poitiers», id. *BDLC* I, 222, 247; «El Rei quan va veure que no la podia *capturar,* la demanà per casar, però amb sa condició que no podia donar conseis ni remeis», Arx. Ll. Salvador, p. 151; no obstant algun cop he sentit frases anàlogues a l'Alt Pallars: «ahir em trobava malament i tenia grifes de fred, però dormint a la nit s'ha *capturat*» (Estaon, 1934); es deu haver format com una interpretació d'etim. popular del llatinisme *capturar* (derivat de *captura,* ll. *capere*) sota la influència d'*aturar.*

[1] No s'entengui que per allà no té els sentits de difusió més general: *aturà las moscas* 'esquivar-les' a Gistau i Bielsa (*BDC* XXIV, 161), que a la Vall d'Aran es diu *arturà* (< *returà*); «*atura* a ixos mossets, que no se caiguen» a Benasc, Ferraz, p. 27.

Aturbonat, V. *torb* *Aturdir, -dit,* V. *tord* *Aturmentar,* V. *turment* *Aturonat,* V. *turó* *Aturquesat,* V. *turquesa* (*TURC*) *Aturrullar,* V. *atorrollar* *Aturufat,* V. *estarrufar* *Aturullar,* V. *atorrollar* *Atustar, -tat,* V. *tustar*

ATXA, 'destral', ant., pres del fr. *hache* id., que ve del frància *HAPJA id. (cf. al. *hippe* 'podadora') [fi S. XIV, i freqüent llavors i en el XV, com a nom d'arma, *DAg., AlcM;* «*haches de armes*: secures quarum e summo quadrata cuspis», OPou, *ThPu.*, 171]; també en castellà, on arrelà, és manlleu del francès: veg. *DCEC,* II, 866*b*.

ATXA, 'antorxa, falla', pres del cast. *hacha* id., provinent d'un *FASCŬLA alteració del ll. FACULA, vegeu *DCEC* II, 865 [1599, *AlcM*; «manant se posassen moltes *atxes* perquè si era la entrada de nit estiguessen prestes ---», *Diet. Mun.*, Bna., 4-VII-1613, Careta, *DBarbr.*, p. 408; «al fort diluvi d'ayguas, l'*hatxa* en sos dits s'apaga, / tot s'umple de tenebras y negra foscadat», Verd., *Atl.*, a. 1867, VI, 56*a*.]

DERIV.: *Atxer* [1868, *SLitCosta*]. *Atxera.*

Atxantar, V. *plantar* i cf. *DCEC* (*chantar*) *Atxaca, atxacós,* V. *xacra* *Atxafegar* o *atgefegar,* mallorquí: probablement d'un encreuament entre *afetgegar* (*FETGE*) i *atxafar* (veg. *XAFAR*) *Atxampar,* V. *enxampar, xampar* *Atxaquia, atxaquiós,* V. *xacra* *Atxer, atxera,* V. *atxa* *Atxerevit, atxerovit,* V. *eixerit*

Atxetxinar-se, V. cast. *cecina* (var. *chacina,* com si diguéssim «hacerse cecina la aceituna», *DCEC* I, 746 i seg., espt. 747*a*25 i 31).

Atxeu o *atxevo* substantius 'esquer per agafar animals' i *atxevar,* verb, 'atraure amb esquer', del ll. CĬBUS 'aliment', formes mossàrabs, V. *DCEC* I, 743*b*50 (*cebo*).

Atxícara o *atxíguera,* V. *capsigrany* (*capxerigany*) *Atxillar, atxixillament, atxixillat,* V. *xillar* (*XISCLAR*)

+*Atxocar els pins* (Garrigues-Priorat, tallar-los, deixar-los reduïts merament a la soca'), V. *soca* (del qual és variant amb *tx-* mossàrab) *Atxofada, atxofar,* V. *xufla* (potser amb influència d'*aclofar* i *xafar*) *Atxomponar-se,* V. *DCEC* (*zopo*) (IV, 862*a*59, 51ss. *sompo, zompo,* 863*a*51ss. *chopo, chupino*; i la terminació d'*aponar-se* 'aclofar-se') *Atxoroït,* V. *eixerit* *Atxullar,* V. *xurla* (cf. *DCEC* II, 82a25-26 [*chorlito*] i *DECH*) *Atxumpar,* V. *enxampar, xampar* *Atxutxar,* V. *DCEC* (*azuzar, achuchar*) *Atz,* V. *DCEC* (*haz* f.)

ATZABEJA, 'gaieta, varietat de lignit molt negra', de l'hispano-àrab *zabäğa,* nom d'unitat corresponent al collectiu *zabâğ,* àr. clàssic *sábağ* id. □ *1.ª doc.*: 1430 (doc. citat *DAg.*).

«Un jorn plorava, / dix-li —Per què? / Dix: —Bé·m fartau / --- / volent restar / sens del tot rompre, / yo só qui compre / alfarda, treça, / listada peça, / --- coral e lambre, / àloes, ambre, / prou *adzebeja,* / bella correja / ---», JRoig (*Spill,* 2165); «un rastre de paters-nostres de *absabaja* ab una creueta; ytem un rastre de paters-nostres de coral ---», doc. val. de 1459 (Salvà, *Callosa* II, 55); «una penitència de --- grans --- de *etsabetge* --- de *etzebetge* --- *etzebetge*», doc. mall. de 1549 (*BSAL* VIII, 327*a*); entre les pedres precioses: «*gayeta o adsaveja*: gagates», OPou (*ThPu.*, p. 314). De l'àrab vingueren també el port. *azeviche* i el cast. *azabache* [*-vache,* c. 1400; arag. ant. *azabaya,* 1362]; veg. *DCEC* I, 344; Dozy, *Gloss.*, 221; Eguílaz, 315; per conducte del català, el sard campid. *sabbéggia*; pel cast., el gallurès *sabbagiu* (Wagner, *ARom.* XIX, 19-20).

ATZABÓ, mall., 'nuvolet', 'remor de tempestat', de l'àr. *as-saḥâba* 'el núvol', *as-saḥâb* 'la gropada, nuvolada', veg. *EntreDLle.* II, 82-83 (el descriu també Alcover, *BDLC* X, 61). Deia Moll que aquest mot era resultat d'una metàtesi en *tz* del *st* del mot *estabor* (del qual no suggeria etim.), ço que fonèticament és impossible (per no dir inconcebible: *tz* són dues l l e t r e s, però una sola consonant, i tal canvi fonètic de *st* no s'ha produït mai). La *-r* és una grafia muda (no sabem si ha existit mai com a consonant), però el mot coincideix realment amb el sentit d'*atzabó,* en quant significa 'remor', car és un terme menorquí i mallorquí amb el sentit de 'remor', 'enrenou, rebombori': «*estabó*: renou, conversa forta» (Fe. Guinart, *Rond. Men.*, 219); a Mercadal m'explicaven el nom d'una coveta coneguda, que «en diuen *Es Cau de Sa Por,* per un *əstəbǫ́* que s'hi fa quan hi fiquen sa fura» ('remor, brogit que s'hi sent'), 1964, i també solia usar-lo AMAlcover: «n'han mogut 'a voler' d'*estabó* els anti-normistes perque --- s'ha d'escriure *per a*» (*BDLC* VIII, 23). Es deu tractar d'una alteració d'*atzabó,* però no fonètica sinó per influència d'un altre mot, i es pot pensar en bastants: potser *estrèpit* (o *STREPOR??), potser simplement un mot ben conegut com el prov. *estrambord* 'engrescament, entusiasme rumorós' (on la primera *r* pogué ja desaparèixer per dissimilació): recordem la «*coupo santo* / e versanto, / vuejo a plen bord / --- / lis *estrambord* / e

l'enavans di fort» de la famosa cançó hímnica de Mistral (v. 7), any 1867. Per la seva banda *estabó* sofrí una renovació diferent, per canvi de sufix, *estabeig*, que AMAlcover usava sovint amb el sentit d''enrenou' (*BDLC* x, 1919, 254), i altres cops amb el matís d''escarafalls, demostracions escandaloses' (ib., pàgina 503): «si els diputats fossen --- tan closques com vós, i la passió elze tapàs la vista com a vós, --- Mestre Biel!, farien els *estabetxos* que feys vós» (ib. XI, 87); algun cop amb la variant *estabetxo* (ib. XI, 256), ço que fa pensar que ací hi ha hagut contaminació de *escabetxar*, *escabetx* (que té variant *escabecho*, etc.). Altrament el mot apareix en forma verbal, en un sentit com 'etzibar, engegar bravament' com a terme segons sembla molt afectiu, en la nostra altra muntanya, com veiem per una narració de bandolers, de MVayreda: «mentre uns guardàvem el forat, y els altres feyen la tria al presbiteri, posant-los boca terrosa, se me'n salta a la trona, y m'hi *estabatxa* un predicot que may no voldria de mellor --- un home així mos cal!» (*Puny*.1 VI, p. 118).

ATZACA eiv. 'homenet grassó', 'noi que fa l'home', de l'àr. *az-zaqq* 'el bot de vi', 'l'odre petitó', vegeu *E. T. C.* II, 223-4. No s'hi ha de confondre *atzaque* que apareix com a nom d'un impost als caps de bestiar dels sarraïns, que tenim en un doc. val. de 1315, provinent de l'àr. *az-zaqât* 'el tribut o primícia', per al qual veg. *DCEC* I, 347; IV, 836*a*; s. v. *azaque* i *zaque*.

ATZAGAIA, 'llanceta curta llançadissa', del bereber *zagâya* id. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

«Un sarraý ferí-lo de la *azegaya* per la cuxa, sí que·l nafrà malament», Desclot, § 89 (*NCl* III, 94.5). També apareix ja en la *Crònica* de Jaume I, en Eiximenis, etc. (*DAg.*; *AlcM*). «Deya que·l rey d'Aragon demanava al rey de Granada molts dinés --- ell esperava que li mogués exaquia —que d'ell volia que mogués—, e que los li enviaria a València ab les puntes de les *atzagayes*...», doc. de la cancelleria reial, de 1307, *BABL* III, 360. El mot va passar des del bereber a l'àrab magrebí i hispànic (on ja el registra *RMa.*), i des d'aquest a les llengües hispàniques i europees (vegeu *DCEC* I, 346*b*; Dozy, *Gloss.*, 223; Neuvonen, 166; Defrémery, *Journal Asiatique*, 1862, 89-90).

DERIV.: *Atzagaiada* pròpiament 'cop d'atzagaia' i, passant per 'acció ofensiva, inconsiderada' [tots dos ja Lab. 1839, *atsagay-*, *atsegall-*], 'disbarat, dita irracional', que usava ja BCAribau: «a l'àlbum d'una senyora / si hi planto una *atsagallada*, / me diran que això desdora», any 1845 (Monotoliu, monografia sobre el poeta, p. 284): la *-ll-* per ultracorrecció deguda al model de *carallada* pron. *caraiada*.

Atzanet o *a l'atzaneta*, veg. *genet* 'cavalcador armat a la lleugera' (no hi ha notícia del mot aràbic que suposa *AlcM*); també els pobles *Atzaneta* o *Atzeneta* vénen de la tribu africana dels *zenetes* que donà nom als genets.

Atzaque, V. *atzaca*

ATZAR, 'cas fortuït, cas sotmès a la ventura', de l'àr. vg. *az-zahr* 'el dau', originalment 'una de les cares del dau', car en l'àrab clàssic el mot significava una flor, que deuria ser allò que estava representat en aquella cara: el mot passà a significar 'joc sotmès a la ventura' i d'ací 'casualitat'. □ *1.ª doc.*: 1683.

Des de la idea de 'cop desfavorable en el joc' es passà a Mallorca i Menorca a designar la idea de 'cas dissortat, calamitat', que és el sentit en què apareix en la *Comèdia* mallorquina de *la Conquista*: «no 'm faltaria altre *atzar*» (*DAg.*), única dada una mica antiga, que tenim del mot en català. També se senten a les Illes frases com «hi hagué un *atzar*: se pegà foc a sa païssa» i «ja m'has fet un bon *atzar*!» Allà és, doncs on el mot sembla haver pres més arrelament en les nostres terres, i d'acord amb això només allà hi ha la pronúncia *ədzá* (*BDLC* x, 61) amb l'emmudiment normal de la *-r* (és errònia l'afirmació d'*AlcM*, que atribueix aquesta pronúncia al cat. oriental, on es diu *ədzár*, o bé, alguns, *ədzárt*). En general en la nostra llengua el mot no sembla haver pertangut mai gaire a l'ús general; en el Princ. les dades són totes del S. XIX [1803, Belv. «*atsar*: casualidad, *casus*»].

Les llengües europees on es presenta amb desenrotllament més propi són les de França i el castellà. L'oc. ant. *azar* es documenta des de c. 1200, en els trobadors Gavaudà i Arnaut de Marsan. El fr. *hasard* des de mj. S. XII, en Wace. El desplegament semàntic d'aquest, aviat va ser molt ampli: sens dubte hi arribà directament des d'Orient, pels homes de guerra de les Croades i els comerciants del Llevant; allà apareix així mateix l'acc. 'joc de daus', com també en el Nord d'Itàlia, on trobem antigament *zaro*, *zara*, en el S. XIII, i b. ll. lombard *azarum* (joc de fortuna) en els Ss. XIII i XIV (*Fs. Jud*, 441); però en el desenrotllament posterior és el francès el que orientà les llengües europees, car del francès es manllevaren l'italià modern *azzardo* i l'angl. *hazard*; en francès pren sovint antigament el sentit de 'joc de daus' (i fins 'dau', d'on la frase medieval *ne valoir un hasart* 'no valer res'), després hi és freqüent l'acc. 'fortuna bona o dolenta', amb tendència a preponderar la de 'mala sort, risc', que és la que es propaga sobretot a l'angl. *hazard* i sens dubte als nostres parlars insulars. En castellà, *azar* apareix des de mj. S. XIII (nom d'un joc), i hi podem traçar i datar així la illació semàntica: 'cara desfavorable del dau' 1495, 'cert cop desfavorable en el joc de daus' 1283;[1] més modernament 'mala sort, desgràcia, risc', mj. S. XVI, i encara en Cervantes: «su designio era pasar a Italia a probar ventura en el exercicio de las armas --- pero que la suerte suya havía salido *azar*, con el mal encuentro de los bandoleros, que le llevavan una buena cantidad de dinero»;[2] i en fi 'casualitat, cas fortuït', princ. S. XVII.

Per a la fonamentació de l'etimologia aràbiga, ultra el *DCEC* I, 347*b*, veg. Dozy, *Gloss.*, 224; Diez, *Wb.*, 32-33; Mahn, *Etym. Untersuchgn.*, 6; Tiktin, *ASNSL* CXXVII, 162-174; *FEW* I, 191; Steiger, *Libro del Ace-*

drex, gloss., s. v. Encara que Dozy solament va poder documentar el mot aràbic en el sentit de 'dau' en diccionaris magrebins moderns, és segur que hi existí des d'antic, atesa la seva presència en romànic i en grec bizantí *azári*. Probablement ja en àrab existí el sentit de 'certa cara del dau', car és el mateix mot que l'àrab clàssic *zahr* 'flor' (que ha donat el cast. *azahar* 'flor de taronger'), i hem de suposar que una imatge de flor estava representada en una de les cares del dau.

DERIV.: *atzarat*, *atzarament*, en el sentit d'esverament, són castellanismes inacceptables, deguts en castellà a una confusió amb *azorar* 'astorar, esverar' (veg. *ASTOR*). *Atzarós* [escr. Renaix.].

[1] Llavors també «otra manera que hay de juego de dados», en el *Libro del Acedrex* d'Alfons el Savi (Knudson, *Rom.* LXIII, 248-53). — [2] *Las dos doncellas*, ed. Hz. Ureña, II, 129.

ATZARCÓ o més aviat *atzercó*, *atzèrcol*, de l'àrab *zarqûn* id., veg. *DCEC* I, 348, i *DECH*. A part de les formes citades trobem *atzarcó* 1421 (Bna., CaCandi, *MiscHiCat.* II, 225), *azarcó* 1461 (Misser Joan, *BABL* VII, 408), *acercó* en Sanelo i el *Vocab. de la Ceràmica de Manises*, 371.

ATZARENA, 'vestit llarg que duien les dones', sembla resultar d'una confusió de síl·labes en *una natzarena* (pròpiament gentilici *natzarè*, *-ena*, de Natzaret), que es documenta com a nom d'una 'túnica llarga de dona' en les *Cobles de la Marquesota* del S. XVI (MAguiló, *Cançoneret d'Obres Vulgars*; *AlcM*, *DAg.* i Sanelo); també en el S. XVI es documenta com a *atzarena* (*DAg.*), *atserena* en dos docs. del S. XVII (*AlcM*), «foren executats --- a I. Roig --- una *atzarena* de sa muller», a. 1664 (D. Recasens, *La Secuita*, p. 53), i probt. ja és el mateix *axerena* en el Torsimany d'Aversó (c. 1390). No és acceptable fonèticament l'etimologia aràbiga que el relliga amb l'arabisme cast. ant. *çulame*, *zurame*, port ant. *çurame*, *zorame* (Car. Michaëlis, *RLus.* III, 141-2) (com pensaven Eguílaz, *AlcM* i Steiger); la suggerència que faig en el *DECH* s. v. *zaranda* és més seriosa, però potser no passa de ser una paronomàsia.

Atzarí (planta), pres del ll. *asarum* id., veg. *DCEC* I, 296*a*: sembla tractar-se d'un genitiu *asari* de les receptes farmacèutiques, mal llegit. □ *1.ª doc.*: 1409 *azari* (*AlcM*, s. v. a2).

ATZAURA, 'mena d'embarcació sarraïna, com la *tartana*', de l'àr. *záuraq* 'barca, vaixell petit', o d'una seva variant, mot d'origen estranger en àrab; és versemblant que aquesta variant sigui un **záura* que seria el primitiu irani d'on vindria *záuraq* com a derivat, probablement diminutiu. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII, *Cròn.* de Jaume I.

Allí «vengueren 12 gualees e 6 *atzaures* del rey de Túniç» (p. 264). Vaig tractar extensament, i en forma molt documentada, d'aquest mot i de les seves formes romàniques afins (cast. ant. *zabra*, *azabra*, port. *zabra*, oc. ant. *azaura*, *zaura*) en l'article de 1936 reproduït ara en *EntreDLle.* (III, 152-3) i en el *DCEC* IV, 787-8.

Sense reproduir la meva àmplia explicació i doc. d'aquest, hi afegeixo ara que és segur que està arrelat en l'àrab d'Orient, car Harder-Armez (que recull informació egípcia en textos moderns i en textos clàssics orientals) registra *záuraq* «petit canot», i avui s'usa en el sentit de «chaloupe» a les costes del Líban i a l'illa de Ruwâd de la costa de Síria (Mutlaq; Sulaymân, p. 205); plural *zawâriq* en tots ells. Però encara que s'usi a les costes mediterrànies suposo que és importació del Golf Pèrsic, no solament pel fet d'estar registrat en diccs. perses, com indico en el *DCEC*, sinó perquè els derivats en *-ak* tenen enorme desenrotllament en irani mitjà. Cal sospitar que en lloc d'una pèrdua excepcional del *-q* en romànic, el mot nostre ve del primitiu irani de *záuraq*, o sigui d'un irani **záura*.

El que més ens indueix a creure-ho és que, tot i que algunes vegades el *-q* es perd en romànic (*alambí*, o el *-b* en *alacrà*), esperaríem llavors que l'accent s'hagués traslladat al final en àrab vulgar, donant **atzaurác* o en tot cas **atzaurà* però no *atzáura*. *PAlc.*, en efecte accentua *zauráq*. D'altra banda notem que el sentit de «petit cannot» recollit per Harder-Armez, el de 'xalupa', de la costa sirio-libanesa, i el de 'barca' en *RMa.* i *PAlc.*, corresponen a un diminutiu, com ho són normalment els derivats iranis en *-ak*, mentre que significat de «tartane» i de 'vaixell de guerra' en el *St. Honorat* i en Jaume I, propis d'*atzaura*, anirien millor amb un primitiu irani en *-a*, no diminutiu. I així també l'inexplicable consonantisme cast. i portuguès en *-br-*, potser ja podria venir d'Orient.

Quant a identificar l'arrel irània que hauria donat el mot *záura*, ho deixo a mans dels especialistes; passat que es tractés d'un mot afí al balutxi *zabr* 'poderós', al costat del qual hi ha persa *zeber* (i *zewer*) 'sobre, damunt', *zeberdest* 'sobirà, que s'imposa' («die Oberhand habend») i afganès o curde *zbrī* 'impetuós' (aplegats tots per Horn, *Grundriss d. neupers. Etym.* en el § 651, sense precisar-ne l'etimologia última).

ATZAVARA, de l'àr. magrebí *ṣabbâra* id., variant del clàssic *ṣubbâr*, derivat de *ṣábir* 'sèver, suc de l'àloe'. □ *1.ª doc.*: c. 1500, *Colloqui de les Dames*.

El mot s'usa avui a les Illes, en el Principat i en el Rosselló; tinc *ədzəbárəs* anotat a Pià (1960) i a Torrelles de Foix (1955), *agzabáres* a Capçanes del Priorat, i l'he sentit tota la vida en el Barcelonès i el Maresme; la presència d'*alzavara* en murcià (Ga. Soriano) i en la toponímia d'Elx suggereix que almenys en altre temps tenia extensió fins al migdia del domini; d'altra banda sento *ədzəvárə* a Sóller (1953), mentre que a Menorca en uns llocs ho trobo amb *-v-* (Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 176), en altres amb *-b-* (ib. II, 125, i Arx. Ll. Salvador, vol. II, Menorca). Sic. *zabbára* 'aloe', *dzabára* i calabr. merid. *dzambára* 'agave americana' (Rohlfs, *ZRPh.* XLVI, 151). Amb trasllat de l'accent i imela tardana cast. *zábila*, veg. *DCEC* IV, 787*a*. Per al tractament fonètic català, veg. *Entre*

DL III, 83, 158, 167. Cf. el mall. *DONARDA*. Un *rabal Aczabara* figura en el Repartiment de Mallorca.

ATZEBIB, ant. 'panses', de l'àr. *zäbîb* 'panses', 'fruits secs'. □ *1.ª doc.*: 1249, «Quintal de *atzebib*: 2 drs.», en la Lleuda de Cotlliure (*RLR* IV, 252).

«Un q<uin>t<ar> d'*atzebib*: una mealla de corredures —», en la tarifa dels Corredors de Barcelona, de 1271 (*EntreDLle.* I, 160, § 90); «*atzebibs*, avalanes», Perpinyà c. 1306 (Finke, *Acta Ar.* II, 157). Veg. *DCEC* I, 17*b*.

Atzebra o *atzebre*, V. *zebra*

ATZEITUNÍ, de l'àr. *zäitūnî*, nom d'una tela preciosa, veg. *DCEC* I, 20*b*. A la doc. que ja dóna *AlcM* des de 1366, afegim *zetoni* o *zetonni*, de 1385 (Faraudo, *Misc. Fabra*, 174), *atzeituní* c. 1400 (id., 166, s. v. *quermaki*), *asceituní* 1379 (*AlcM*, s. v. *asc-*).

ATZEMARA (en el Jacob Xalabín, S. XV), de l'àr. *zämâra* 'tocadors de flauta', veg. Dozy, *Gloss.*, p. 364; cf. l'article *ZAMBRA* del *DCEC*.

ATZEMBLA, 'bèstia de càrrega', de l'àr. *zāmila* id., participi actiu del verb *zámal* 'portar una càrrega, transportar, córrer'. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII, Jaume I, Desclot, Llull.

«En la *azembla* que menava avia barrals de vi», Llull (*Blanquerna*, *NCl.* II, 96.28; de nou allí II, 9.25). Avui a Mallorca, secundàriament, la forma *žœmblə*, que hi pren el significat figurat de 'dona grossa i de mala vida' (*BDLC* X, 57; XI, 250; Moll, *AORBB* IV, 117).

DERIV.: *Atzembler* [S. XIII, *AlcM*]. És interessant de veure que en el Rosselló el mot vagi ser sotmès a l'evolució de fonètica històrica catalana per la qual la -*z*- intervocàlica desapareixia, fenomen que repeteix el cas del nom de la vila d'*Aitona*, en el Baix Segre, provinent de l'àr. *Az-zäitûna* 'l'oliva' (com he indicatací, s. v.): «G° Calaf, *emblerio* domini regis Majorice», doc. de 1278, «Bondio Judeus, filius del *embler*», 1363; si bé allí també «*zemblerius* major nostre curie» a. 1339 (Alart, *InvLCat.*, s. v.). Ara bé això també es troba en Desclot (les afinitats lingüístiques del qual amb el Rosselló són avui conegudes, gràcies a Coll i Alentorn): «armaren-se, éls e lurs cavals, e plegaren lurs tendes e l'arnès e carregaren les *embles* --- a caval, e armats, e les *embles* cargades ---», «ferí en éls molt durament sí que·n --- perderen lur arnès e lurs *embles*», §§ 36 i 107 (*NCl.* II, 102.12, 29; IV 6.6, també III, 53.1, 5; en canvi *atzembles* IV, 176.18, 24. En un text tortosí de c. 1340 «aja a pagar lo loguer de les besties de cavalcar et de la *embla*, si·n menaran, et encara més del hom et de la *azembla*» (*BABL* II, 376). Cf. *DCEC* I, 21*a*. *Atzembleria* [172, *DAg.*].

ATZENI, val. 'espècie de boix silvestre' a Pego (*AlcM*), probablement de l'àr. *zāni* '(boix) bord', pròpiament 'adulterí' o 'adúlter', participi actiu del verb *zánà* 'cometre adulteri'; cf. «combleço: *zíni*», *PAlc.*, 149 i Dozy, *Suppl.* I, 608*a*.

ATZEP, «hombre pequeño, mal tallado y enfadoso» i 'infant de poca edat', mall., de l'àr. vg. *az-zäbb* 'el membre viril'. En vaig parlar en *Entre DLle.* III, 103-4. La pronúncia mallorquina és *ədzœ́p* (*BDLC* X, 61). Per a exs. d'aquest canvi de sentit ('carallot' > 'homenet', 'noiet'), veg. MLWagner, *VKR* I, 86; Spitzer, *W. u. S.* V, 213n. Cf. *ETZIBAR*.

Atzeri, V. *zero* *Atzernia*, V. *xerna* 'nero' *Atzero*, V. *zero*

ATZEROLA o SOROLLA, de l'àr. *zaᶜrûra* id. □ *1.ª doc.*: 1652, *DTo.*; *azaroller*, 1403.

El *DTo.* registra «*etzarola*: aronia, mespilus» des d'aqueixa ed.; «*atserola*: acerola; *mespilum*» Belv. (*atze-* Lab. 1839). *AlcM* dóna aquesta forma per a tot el Princ., Mallorca i rossellonès, i formes en -*ǫ́la* per al valencià; Sanelo (16v, 128): «*sorolla*: azeròla, fruta; *soroller*: árbol, acerolo»; «les plantes dels *azarollers*», doc. de 1403, *AIEC* V, 523. En efecte, en -*ll*- és la forma que em consta com a molt predominant en el domini valencià: no solament a tot el valencià central (Horta i Xúquer-Benicadell: J. G. M.), sinó també a la Marina (*sorǫ́ḷa* i *soroḷẹ́ra* a Teulada, 1935), i a la Valldigna anoto *sarǫ́ḷa* a Benifairó: «el cirerer bord l'empelten per a fer *sarǫ́ḷes*» (1962).

S'observa, doncs, que en valencià hi ha pertot la sorda *s-* en lloc de la sonora *atz-* del Princ. i les Illes; la palatal té menys extensió, almenys en la zona entre Alcoi i Gandia, car allí sento *serǫ́les*: «la *serolẹ́ra*» em diuen a Alcalà de la Jovada «és un arbre que fa *seròles*: es cria per terrenos prims, màrgens, etc., neix per bancalat o cultiu ("el precurat") però pega en silvestre» (1962). Tanmateix hi ha encara *ḷ* i sorda inicial cap a l'extrem Nord, car d'ací ve com a derivat el nom del poble de *La Sorollera* o *Cerollera* en el Matarranya Sud, que en el poble mateix pronuncien *la suroḷẹ́ra*; *cerola* i *cerolera* 'atzeroler' Enric Valor, c. 1945-50 i a Aiguaviva *la θeroḷẹ́ra* (SGuarner, *RFE* XXXIII, 35).

Des del Priorat cap al N. tenim ja només la forma més comuna, en -*ola*: *agzerǫ́les* «fruit de l'*agzerolẹ́ bǫ́rt*» em digueren a Porrera (1936). De Menorca ens explica les propietats de l'*etzeroler* i de les seves «*etzerolas*» l'Arx. L. Salvador (II, 338). De formes amb palatal hi ha, però, notícies cap al Nord-oest, car a Roda de Ribagorça tenim un doc. on ens parlen del «pan de bellotas y *azarollas*» que hi menjaven l'any 1714 (Pach, *Reseña Hist. de Roda*, p. 189). Seguint pel domini castellà tenim notícies molt antigues del col·lectiu: no dubto que *Los Zaraollares*, partida de Biota, en l'Alt Aragó central, en un doc. de 1301 (Nav. Tomás, *D. Ling.*, 78.7), deu contenir el nom del nostre arbust, car la segona *a* no ens hi ha de fer nosa, al contrari: deu ser l'acostumada representació romànica del *ᶜain* de l'àrab *zaᶜrûra*.[1] Més lluny i més antic: «in *Ceroliares* de illo autario» a. 993, a Lleó.[2]

Altrament ens podem atenir al que vaig posar en clar en el *DCEC* (I, 23, cf. quelcom menys important en el IV, 903): el cast. *acerola* es documenta des de 1611. Port. *azarola*. La variant *azarolla* apareix en un inventari aragonès de 1365, i en textos d'igual procedència aplegats en el *DHiAcEsp*. La *-ll-* del val. *sorolla* reapareix en el nom castellà de la pruna: a. arag. *ciruella*, *cirgüello*, Casp *acerollero* (*BDC* XXIV, 165), cast. de Galícia *cerollo* «ciruela negra, pequeña, dura y agria» (*BRAE* XIV, 111), santand. *ceroja* «ciruela» (GaLomas).

No em sembla que hi hagi fonament sòlid per a l'opinió de Steiger (*Contribución a la Fon.*, 284) de derivar l'àr. *zaᶜrûra*, *zuᶜrûra*, d'un ll. *acerulus*,[3] que no trobo documentat i que, per raons morfològiques, no podria venir de *acer*, *acris*, ni, per raons semàntiques, de *acer*, *aceris*, 'auró' o de *acus*, *aceris* 'boll (de cereal)'. En àrab el mot s'usa des de Síria i Palestina fins a Occident. Si hi ha tal origen llatí, la proximitat semàntica i la coincidència citada més amunt, en el que farien pensar és més aviat en CEREOLA 'pruna';[4] cf. l'article *ZARAZAS* (*DCEC*), i alguna dada esparsa, indirecta i no prou controlada que es trobarà en Zaccaria, s. v. *azzerola*; Cabrera, *DEtims.* (s. v., *zoroyo*), *GdDD*, 6088.

En definitiva l'únic punt delicat en aquesta etimologia és que l'estructura de *zaᶜrûra* no és la corrent en els mots de l'àrab, i que no se li veu arrel ni té aspecte de radical semític. Transfretà, això sí. Africà més que aràbic, prou ho sembla. En això, per ara, tots anem a les fosques. Però almenys és segur que el mot fou portat a la Península pels moros, i a penes es pot dubtar que fossin moros que l'usaven parlant àrab.

DERIV.: *Atzerolar*. *Atzeroler* [Belv., Lab. 1839] o *atzerolera*; i les respectives formes en *-ll-* i en *so-* (supra).

[1] Transposada com sovint passa en tals combinacions; cf. fets bastant anàlegs en mots com *Alcalà*, *almártaga*, *almazara*, *almadén*, del *DCEC* i d'altres de què he tractat en els meus estudis sobre arabismes en *EntreDLle.* i *E. T. C.* — [2] MzPi., *Orig.*, 110. Per raó fonètica (*ḷ = li*) i també parlant-se d'un *otero* es tractarà de l'arbust silvestre i no de la prunera. — [3] Massa fe demostra en Steiger En Moll (*RFE* XXVI, 500) en acceptar-li aqueix «llatí», car un *augerulus* «gayuva» del glossari aragonès de l'Escorial (c. 1400) no és gaire més que un fantasma; el baix llatí d'aquest glossari està tan atrotinat de contaminacions i confusions que, fins i tot fent els ulls grossos davant la divergència en els arbustos, ni com a doc. imperfecta del nostre *azerolo* ens podríem fiar d'aquest *augerulus*. — [4] El que ens indueix a això és el fet que en judeo-espanyol el nom de la pruna es pronuncia amb *z-* sonora: *zirguéla*, com posaren de relleu Wagner i Subak; i A. M. Espinosa *ArcDial.*, 2, ho pren com una prova que el nostre arabisme (o bereberisme?) actuà sobre el llatí CEREOLA 'pruna', idea ben plausible. La surdidat de la *s-* valenciana de *sorolla* no valdria, en canvi, com a indici llatí i no camito-semític d'*atzerola*, vistos els freqüents fets d'ensordiment i desensordiment de les sibilants aràbigues en romànic, de què he parlat sovint en el *DCEC* i en *EntreDL* III, 161 (cf. ací, també per a la *l* < *r* en *atzerola*); cf. *atzavara*, *atzero*, *assutzena*, *atzabó*, etc., i viceversa *safrà* i semblants.

Atziac, V. *egipciac* *Atzimut* o *azimut*, V. *zenit*
+*Atzigori*, V. +*etzigori* (*ETZIBAR*)

ATZUCAC, 'carreró', especialment el 'carreró sense sortida', vell mot valencià, pres de l'àr. *zuqâq* 'carrer, carreró, pas estret entre parets', de la mateixa arrel que *zaqq* 'bot, odre de vi'. □ *1.ª doc.*: 1238.

No era un mot inoït en el migjorn del Princ., ja abans de la Conquesta del País; parlant d'un indret completament rústic en els Ports de Tortosa, la Vallcanera: «via publica quae transiit per *azucach* usque ad carreronum ---», en doc. de 1238, conservat en el Llibre de Privilegis d'Ulldecona, p. 223. També apareix en els Repartiments: en el de Mallorca parlant de la capital, «in alio vico qui dicitur *Zucaq* Alcaid», id. 65, «*Zucaq* vel vicum de Homar», id. 65 i molts de *zucaq* en les pp. següents; a la p. 64: «in alio vico qui dicitur *Zugaq* Abombran» (variant repetida p. 67).

No menys sovint en el de València, on es parla de 20 cases existents en el *çucach* de *Elacebra* (p. 298, § 3), nou cases en el *çicach d'Alí Martí* (300, § 4), «omnes illas casas --- in *çucach* Alfaç» (300, § 1*f*). En termes generals podem dir, però, que és un mot solament valencià en la nostra llengua; i allí ja s'usà sovint en la València cristiana, des de la repoblació: en un doc. de 1275, p. ex., hi ha permís als jurats de la ciutat per prohibir que els veïns cobreixin la bassa d'*Azucach*, que hi ha a la fi del carrer de la Figuera» (MzFerrando, *CatDocValenciaACA* I, § 1891);[1] i se'n troba una il·lustració famosa en JRoig, quan diu que les dones són «joch de flexa / per cego fet; / —fir cascun tret / fora'l terrer—: / sens cap, carrer, / o *atzucach*; / e sens fons, lach», v. 7807. Com es veu, el sentit resta lleument equívoc: es pot entendre «un carrer sens cap», amb explicació sinonímica, o bé una disjuntiva entre idees quasi iguals no ben idèntiques, i llavors *atzucac* seria 'carrer molt estret quasi embussat'.

És el que va aclarir en una nota tan erudita com pertinent En J. Gulsoy (*RPhCal.* XIV, 1961, 195-200), que passo a resumir manllevant-li altres valuoses dades. Resta assegurat que tots dos matisos van existir, car si bé predominà aquell, també tenim l'altre en fonts antigues: «volumus --- quod aliquis --- non audeat cohoperire --- aliquam carrariam publicam, vel *azucacum*, et si --- alique carrarie vel *azucaca* cohoperte --- sunt --- almutaçaffi --- operiri faciant», a. 1321. Però Carles Ros ja va definir (1764) «*asucac*: callejuela sin salida, o calle que está cerrada por un cabo», i Sanelo ho repeteix amb els mateixos mots, amb la doble variant *asucàch* i *asucàt* (33v). Conclu-

sions clares de Rodrigo Pertegàs: «siempre 'callejón estrecho y lóbrego, generalmente sin salida', y de tan poca importancia que raras veces en la época cristiana tenían nombre propio que las distinguiera». El matís 'que no trau cap' és clar en docs. del S. XIV: «a petició dels vehins del *açucach*, vulgarment apellat Alfóndech d'En Riusech --- alcuns prohòmens e mestres --- vejen la cosa, ço és lo dit *açucach*, a ull --- si lo dit *açucach* pot bonament haver eixida en --- e si la cubertura de la entrada se pot bonament remoure», a. 1390; «era convenient obrir dit carrer per foragitar del *azucach* e de ses circumstàncies los juheus habitants en aquell ---», a. 1388. La forma alterada en *-at* és la que usa Josep Llop (*Fàbrica de Murs e Valls*, 1675): «té una adoberia --- en lo carreronet *adsucat* que baixa de la porteta de dita Església»; M. Antoni Orellana, *Val. Ant. y Mod.*, 1731-1813, i Vicent Boix (1863) usen sovint «*açucach* o callejón sin salida» i aquell explica que *açucach* no és «nombre propio de calle --- porque comprende --- todas cuantas se han cerrado y condenado, quitándoles la salida --- se ha dicho corrientemente *asucat* --- su angustia y estrechés --- era --- causa de infortunios --- se han mandado cerrar ---».

En àrab *zuqâq* apareix documentat com a «calle en poblado» en *PAlc.*, i ja en algunes fonts clàssiques com a nom de carrer no gaire precisat; les definicions «vicus» i «bivium» (bifurcació de vies) en *RMa.* i el gloss. de Leyden indiquen possibilitats més o menys àmplies dins la idea de 'carrer', però modernament pertot, a Síria, Egipte i Turquia, és un 'carreró', una «calle pequeña»; ja l'aplicació molt clàssica a l'Estret de Gibraltar (dit *Az-Zuqâq* o 'Mar del *Zuqâq*' = *al-Baḥr az-zuqâq*) implica un pas llarg i estret; i sobretot partint de la base etimològica de *zaqq* 'bot de vi' o 'tub' (Mansurí), es concep que s'anés a parar a un pas entre parets més o menys amples, que es va estrenyent o es tapa, però no a una avinguda; veg. Dozy, *Suppl.* I, 596; Steiger, *Contr.*, 146, 306.

1 Poc s'usa avui ja, però encara he sentit gent educada que m'han parlat d'un *sukát*, sense que tractéssim de qüestions filològiques (ciutat, 1962). Tanmateix gent molt llegida que ho havia après ben segur de fonts escrites. A Morvedre hi ha carrers que porten aquest nom en placa moderna: «Asucach de los Dolores, Asucach de la Palmera», i el meu informant local m'explica que aquest és un «carrer que no trau cap» i que a tots dos la placa «l'hi han ficat ara»; aquest vell, molt eixerit i coneixedor de les coses tradicionals, deformà el nom en llegir-lo, no sé si per riure-se'n o perquè no en sabia prou: evident, però, que ell ja no ho havia copsat viu; el mateix diu Sanchis Guarner (*Intr. Hist. Ling. Val.*, 91), si bé apareixeria com a topònim cap a Gandia.

ATZUFAR, mall., pres de l'it. *azzuffare*, *azzuffarsi*, 'pegar-se, barallant-se', 'fer barallar', que sembla resultar d'un encreuament entre *azzeccare* 'atacar, clavar' i *abbaruffarsi* 'barallar-se' (derivats de *zecca* 'parra' i *baruffa* 'baralla'). □ *1.ª doc.*: 1859, *DAmen.*

Amb el significat de «aplanar o aplastar una cosa apretándola mucho». L'*AlcM* dóna un exemple en AMAlcover amb el de 'esclafar, fer-ne una cosa (també en *BDLC* X, 1918, 61) i un de Pere Taleca amb el de 'pegar de ferm': aquell deu ser una evolució d'aquest. Si no m'enganyo, no s'ha usat mai enlloc més que a Mallorca. Ací, encara que manlleu de l'italià, degué sofrir la influència del quasi-sinònim *ETZIBAR*, també molt usat a Mallorca (*DAmen.*, etc.), que fou la causa del canvi de la *zz*, que en italià és sorda (Petr.), en la sonora nostra *tz*, influència que també degué obrar sobre les accs.; *AlcM* registra *etzubar* com a variant de *etzibar* a Aitona, ço que en part pot ser autòcton (segons l'etimologia d'*etzibar*) i en part pot ser degut a interacció entre els dos mots.

L'italià *azzuffarsi* en tot cas és mot molt viu i antic en la llengua, parlant particularment de baralles per «uccidersi e ferirsi», ja en Boccaccio i en Giovanni Villani, *azzuffare* 'fer barallar' en l'Ariosto, i altres sentits o matisos; *azzeccare* i *abbaruffarsi* són també mots antics i corrents: *azzeccarla a uno* 'clavar-li alguna cosa, atacar-lo' [Menzini, S. XVII], *azzeccarla giusta* «indovinarla a puntino» i força altres accepcions anàlogues; veg. Tommaseo; en italià, segurament per influència de *azzuffare* sobre *baruffa* 'baralla' existeix també *zuffa* 'baralla'.

DERIV.: *Atzufada.*

ATZUNAR, 'capa de sarraí', de l'àr. *zunnâr* 'cinturó', 'abric groller de pagès moro', en el *Consolat de Mar*; com que en àrab el mot té caràcter bàsicament nominal i a penes es pot parlar d'una tal arrel —veg. Dozy, *Suppl.* I, 606*b*— és clar que allà ha de ser manlleu d'un gr. ζωνάριον diminutiu del gr. ζώνη 'cinyell, cinturó', sospita que es torna certitud si observem que en àrab es va dir des d'antic d'un cinyell de monjo i d'un vestit de cristians (àrab de Sicília), per més que en el nostre *Consolat* consta explícitament com a propi de sarraïns.

ATZUR, nom poètic del color blau-cel o del blau brillant, antigament terme de droguistes i d'heràldica, que ens arribà de l'àrab pel comerç amb el Llevant, potser per conducte de l'italià: probt. es tracta d'un àr. vg. **lāzûrd* variant de l'àr. *lāzaward* 'lapislàtzuli', 'blau', mot d'origen persa en àrab. □ *1.ª doc.*: 1284.

«Totz avers sotils d'especiayria qui se venen a liura sutil, --- és-hi entès safrà, e *azur* ---», en la Reva de Perpinyà de 1284 (*RLR* IV, 375). En contrast amb el mot cast.-port. i l'italià, el fr. *azur* [c. 1100, *Roland*], oc. *azur* [*G. de Rossilhon*, mj. S. XII] i el català *atzur* són mots poc populars, enfront de *blau*, fr. *bleu*; emprats només com a termes heràldics, o per designar una matèria colorant o un matís especial. El nostre el tenim documentat com a nom de l'*atzur* d'Acra en l'any 1379 i en la «*Conexensa de les spícies*» del S. XV, i com a nom de colorant o de tela de luxe en tres docs. dels anys 1430-40; com a terme de blasó en el *Tirant*: «la subirana cuberta era tota d'or e de

atzur» (Ag. II, 19); durant un cert temps això transcendí cap a l'expressió de colorits luxosos: «tal li fa vert, / tal *atzurat*; / altra, morat, / les més, vermell», JRoig (*Spill*, 10499); «¿Hon són las viandas gran ment esquisidas, / on los convits bells, tots plens de delit? / Ahont las grans casas, honradas, fornidas? / y d'or y d'*atzur* pintadas, guarnidas? / Mirau com és tot vui ya preterit!», en F. d'Olesa, a. 1540 (JMBover, *BiblEscrBal.* II, 11.48.4); 1507 Busa-Nebr. «color blava *atzur*: glastum», B, 4.50.

Però tot això havia arribat a popularitzar-se i arrelar tan poc que ja a finals d'aquest segle, els pocs que volien usar el mot, fins i tot gent erudita, queien en la forma castellana: «turquesa és *azul* espès; safir és *azul* transparent», «color del cel serè y de la mar sossegada o blau o *azul*: caeruleus, thalassicus, cymatilis», OPou (*ThPu.*, 314, 318); forma que tenim també en la Tarifa de Preus de Bna. de 1704 (*AlcM*, s. v. *azul*).

Però com a base del problema etimològic només cal pendre les formes de les llengües romàniques on el mot presenta caràcter popular. Aquestes són l'it. *azzurro*, usat en forma intensa i general des de c. 1300 almenys (Dante, Giov. Villani), el cast. *azul* i el gall.-port. *azul*; aquest és també ben antic, car no solament n'hi ha ja testimonis a Portugal a l'Edat Mitjana (Nascentes), sinó que, en la forma amb *-r*, apareix ja en el gallec de les *Cantigas* —«a outra de *azur* era, coor muy maravillosa» (384.17)— i la paraula presenta a Galícia una curiosa metamorfosi, prova irrecusable de pregon i ràpid arrelament: com que *azur* havia començat usant-se com a nom de matèria colorant, més que com a adjectiu de color, en gallec el mot va usar-se més tard, generalitzant la idea de 'material', en la de 'índole, naturalesa', en la frase figurada *fulano ten mal asur*: «mala ralea, inclinación o vicio», que Sarmiento, a mj. S. XVIII, coneixia amb «sesco pontevedrés», i que molts (i també ell mateix) van entendre malament com a *mala sur* (*Catál. de Voces Gall.*, 224r).

El cast. *azul* ja apareix com a adjectiu de color de drap en el S. X, *manto azul*, en un doc. de San Martín de Modúbar, Burgos (Serrano, *Becerro de Cardeña*, p. 56), datat de 944, còpia de la fi del S. XI. Després apareix com a nom de matèria colorant, *azur* en els Aranzels santanderins del S. XIII (*RFE* VIII, 19), i *azul* a la *1.ª Cròn. Gral*, a la *GrConqdeUltr.*, i en altres textos; com a adjectiu de color, no se'n coneixen dades posteriors fins a Clavijo (1406-12), Nebrija i altres del S. XV, però crec que se'n podrien trobar moltes en textos anteriors.

Vist aquest conjunt, crec, contra l'opinió de Neuvonen, Castro i Sainéan (*Sources Indig.* II, 408), que el mot no degué entrar a Europa per conducte del llatí medieval o del francès, sinó pel Sud d'Espanya i per via popular, i al mateix temps per Itàlia. Fins a cert punt hem de creure, és clar, que tots dos conductes cooperaren, o fins millor tots tres: entrada en gran massa des d'Àfrica cap a l'hispano-portuguès, a causa d'aquell enorme descabdellament del vestuari noble de l'antic Regne de Lleó (i dels seus dos veïns), que coneixem tan bé sobretot gràcies a Sz. Albornoz, Steiger, Vignau i molts altres; entrada intensíssima cap a Itàlia per via mediterrània, per Sicília i el comerç oriental; i, en mesura força més modesta, la penetració ja purament comercial del tràfic del Llevant i el vestuari d'alguns nobles croats: aquest per vehicle francès; més poquet cap als ports nostres i de Provença, però fins entre nosaltres el detall fonètic de la consonant *-tz* = it. *żż*, i l'enorme desnivell en la importància de l'ús del mot i de la cosa, revela que els nostres l'apendrien en llur convivència amb els comerciants italians del Llevant.

El mot aràbic prové del persa, on segons Skeat va originar-se del nom d'unes mines del Turquestan. L'original immediat de les formes romàniques deu ser una forma aràbiga com *lāzūrd*, d'on *azur*, per confusió de la *l-* amb la *-l* de l'article, per bé que no sembla que aqueixa forma (citada per Steiger, *Contr.*, p. 147) es trobi documentada.[1] Potser hi va haver influència de l'àr. *zurq*, plural de *'azraq* 'blau'. Si això ho limitem a una força que vagi actuar dins l'àrab vulgar d'Àfrica en el sentit de fer preferir variants vocàliques més o menys existents ja (¿causades per la labialitat general del vocalisme aràbic?, provinents d'alguna variant ja irània? no ho sabria precisar) o fins en el sentit de provocar-ne una mica la naixença dins l'àrab vulgar, aquesta influència és versemblant.[2]

DERIV.: *Atzurat* [1460, JRoig]. *Atzurí. Atzurita.*

[1] Dozy, *RMa.* i Boqtor porten *lāzawârd* i Freytag l'adjectiu derivat *lāzawardî*. *Lāzūr* crec que no apareix més que en Marcel, com a forma moderna, és clar. — [2] Que *azur* vingués simplement de l'àr. *zurq* (així en *RMa.*, etc.) és increïble tractant-se d'un plural, sense parlar de la desaparició de la *-q*, i a més perquè la *u*, en aquesta posició, hauria hagut de donar *o* en romànic. És veritat que també podríem esperar *o* amb *lāzūrd*, si bé aquí el fet de ser *ū* llarga podia (sovint no ho fa en els arabismes, val a dirho) travar un poc l'obertura. Això de tota manera es pot explicar per la data arcaica d'introducció, o per una pronúncia sàvia, en trasmetre's primer com a nom d'un mineral (i potser no sense alguna acció del baix llatí de disposicions comercials).

Au f., V. *ocell*

AU, interjecció anàloga i d'ús i caràcter paral·lel als del cast. dial. i antic *aho*, *ao*, 'ei', 'au', fr. ant. *hau*, i altres formes romàniques, corresponents al ll. *au* interj. de prec, d'enèrgica repulsa o de dolor: formes totes de creació expressiva i d'història aproximadament paral·lela, sense que l'una vingui de l'altra, per més que el ll. *au* sigui l'antecedent de totes. Veg. especialment JBHofmann, *Die Lateinische Umgangssprache* (§ 15)[1] i *DCEC* I, 64*b*.

CPT.: *Ausi.*

[1] Amb traducció meva *El Latín Familiar*, Madrid, CSIC, c. 1960, treball consciençiós i amb addicions de l'autor i algunes notes meves, però publicada en

forma deplorable, per sorpresa, sense proves ni correcció de ningú.

Auba, V. *alba* *Aubac*, V. *obac* *Aubacor*, *aubacora*, V. *albacora* *Aubaga*, V. *obac* *Aubaïna*, V. *albaïna* *Aubarda*, *aubardà*, *aubarder*, *aubardó*, V. *albarda* *Aubat*, *aubeca*, V. *alba* *Aubelló*, *aubellol*, *aubellonar*, V. *albelló* *Aubercoc*, *aubercoquer*, V. *albercoc* *Auberg*, V. *alberg* *Auberge*, V. *alberge* (*PRÉSSEC*) *Auberginer*, *auberginera*, *auberginiera*, *auberginya*, V. *albergínia* *Aubericoc*, V. *albercoc* *Auberjó*, V. *alberjó* *Aubernús*, V. *barnús* *Aubert*, V. *asberg*

Aubert, el nom del poble aranès, dubto molt que vingui del NP *Albert* (potser pre-romà) *Aubi*, V. *àlber* *Aubigot*, V. *abegot* (V. *ABELLA*) *Aubirar*, V. *albirar* *Aubó*, *aubonada*, *aubonar*, V. *albó* *Aubre*, V. *arbre* *Aubricoc*, *aubricoquer*, V. *albercoc* *Auca* 'conjunt de petites estampes ---', 'cert joc d'atzar', V. *oca*

AUCA, 'òliba', variant local (Ribagorça) del més estès *MEUCA* (mot imitatiu) per adaptació a *aucar* (AHUCAR) 'llançar crits udolant o escridassant'.

Auceïdor, V. *occir* *Aucell*, *aucella*, *aucellada*, *aucellaire*, *auceller*, *-era*, *-eria*, *aucellet*, V. *ocell* *Auciedor*, *aucir*, *auciure*, V. *occir* *Audaç*, *audàcia*, *audaciós*, V. *gosar* *Audible*, *audiència*, *audiòmetre*, *audir*, *auditiu*, *auditor*, *auditori*, *auditoria*, V. *oir* *Aufàbega*, V. *alfàbrega* *Aufàbia*, *aufabió*, V. *alfàbia* *Aufàbrega*, *aufabreguera*, V. *alfàbrega* *Aufals*, V. *alfals*

AUFARSÓ, 'panet de farina amb ous i sucre', mot vallenc que no ens és conegut directament, en relació amb el cat. ant. i dial. *oferçó* 'ofrena, donatiu' (provinent del b. ll. OFFERTIO, -ONIS, derivat de *offerre* 'oferir'), sigui per evolució espontània o més aviat per alteració o amb contaminació de l'àr. *ḥašú* 'espècie de pastís', d'on provenen els cast. *ALFAJOR* i *alhajú* (*DCEC* I, 110). Cf. *oferçó* 'ofrena, donatiu', *VidesR.*, 60v2, 62r2, *ofersó* en doc. de 1480-4 i altres citats en el glossari d'aquestes, cast. ant. *eforción*, *oforción*, variant de *INFURCIÓN* 'tribut en menjars' (*DCEC* II, 998.9), cat. dial. *auferena*, *of-*, *af-*, 'pa de casa que s'oferia en romiatges o es donava en almoina', OFFERENDA. Sembla que tenim ja l'acc. vallenca en un doc. de Solsona, de 1434: «cascun forner --- age a coure, panades, casçoles e *euforsons*, sens puya o loguer» (on l'escassa perícia del publicador ha imprès *e en forsons i casçoles*, *BABL* XI, 329) (cf. forners deven coure lo pa --- ne panada ne caçola ---», *cassola* 'cert guisat', *AlcM*, § 2).

Auflàbia, V. *alfàbia* *Auflange*, V. *alfange* *Aufaus*, V. *alfals* *Aufec*, *aufegar*, *aufegó*, V. *ofegar* *Auflonc*, variant de *ENFLONC*, però suposo que no és més que una errada de còpia per *anflonc*, mal escrit *Auforges*, *auforja*, V. *alforja*

AUFRANY, 'ocell rapaç de la família dels voltors', probablement alteració fonètica d'un b. ll. OSSIFRANGENS id., passant per **osfranys* i **orfranys*, pròpiament = *trenca-l'os*, cpt. del ll. OS i FRANGERE 'trencar, fracturar'.

No en tinc notícia anterior a Verdaguer, que ja va usar-lo en l'*Atlàntida*: «oidà, que anit vos sobra, taurons y *aufranys*, carnatge; / y encara us posa a taula l'Atlàntida els seus fills, / que debateguen aigües ençà, llur crit salvatge / lligant-se, en chor feréstech, del mar ab los renills» (IX, 1.1); redacció diferent en la 1.ª versió. Mot ben verdaguerià, que va repetir en el *Canigó*, i segons *AlcM* no és solament d'Osona sinó també, amb un sentit figurat, de la Vall de Ribes. És un equivalent de la formació del ll. *ossi-fraga*, d'on el fr. *orfraie*, on de nou tenim el canvi fonètic, força natural en aquesta combinació, de *sfr* en *rfr*; després tant pogué haver-hi dissimilació de la nova *r* en *l* (i *olf-* > *ouf-*) com en *zero* (i ulteriorment *au-* secundari com en *atbac*, *aubert*, *aucell*). Amb elements més moderns, el cat. *trencalòs*, el cast. *quebranta-huesos*, etc., d'òbvia explicació pel sentit.

Ossi-frangens pogué ser una formació, parallela a aquesta, i ja existent en el llatí visigòtic, deguda a observadors semipopulars de la vida natural (com falconers, ramaders, autors de bestiaris) d'on la conservació del nominatiu; si bé, però, també fóra plausible creure que es va crear com a cpt. merament català de tipus imperatiu (el mateix de *trencalòs* = *trenca l'os*) en època arcaica, quan *frànyer* era tan usual com *trencar* i quan hi havia més tendència a posar, a la llatina, el complement davant i el verb darrere.

AUGE, 'apogeu d'un astre', de l'àr. *'áuǧ* id., 'punt de màxim allunyament o elevació respecte de la terra'. □ *1.ª doc.*: fi S. XIV, Gilbert-Corsuno.

Mot també manllevat per altres llengües romàniques, però el cast. *auge* és on mostra més antiguitat i més ampla penetració [c. 1260-70]. Per a les qüestions que planteja la derivació del mot dins l'àrab, veg. *DCEC* I, 329 (cf. infra *Auxella*).

AUGITA, pres del ll. *augītis* i, aquest, derivat del grec αὐγή 'llum', 'brillantor'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLit Costa*.

AUGMENT, pres del ll. *augmentum* id., derivat de *augēre* 'augmentar'. □ *1.ª doc.*: c. 1370-80.

En el *Tractat* de Gilbert i Corsuno: «Astrologia --- entre les sciències naturals, aquesta és a l'hom de major utilitat, car lo seu enginy ne pren molt gran *augment*; e lo enteniment, maravellós clarificament; e lo seny, acabat reposament». Són freqüents *augment* i *augmentar* ja en el *Tirant* de Martorell, amb certa vacillació entre la grafia en *augm-* i la simplificada en *aum-*, però aquella apareix, comprovada en part dels passatges de la prínceps, p. ex. en el cap. 99 (Riq., p. 225): «e com a mi és notori, e és pública fama, vós tenir en la cort vostra un estrenu cavaller, los actes singulars del qual són molt experimentats, qui do-

nen *augment* a la dignitat militar, que·s nomena Tirant lo Blanch» (II, 2); «la mia tornada serà molt presta en *aument* de vostra alegria, e salut de la mia ànima» (I, 19). Llull va usar *augmentació*; «deciesmillenarius --- y axí tots los altres, per *augment* dels adverbis», OPou (*ThPu.*, 112).

DERIV.: *Augmentar* [Cròn. Eivissenca de 1335, Macabich, *Feudalismo*, p. 50; «l'almoyna --- del mal dels altres *augmenta* hi·s millora», Eiximenis; «tan trist comiat és aquest per a mi, que altra cosa no·m fallia per *aumentar* la mia misèria», «tenia deliberat de despendre tots los dies de la mia trista vida en prosperar e *augmentar* la corona del Imperi Grech», *Tirant* (I, 66; II, 71; «disminuint --- *augmentant* d'esta altra manera: cubitum --- ulna --- gradus», OPou (*ThPu.*, 76); missiva rossellonesa de 1592, *RLR* LVI, 446; «hi ha un castell molt fort de muralles / am quatre torres que 'l van *aumentant*», cançó recollida en el Vallespir, Milà, *Romllo.*, 573.11]. *Augmentable*. *Augmentació* (supra). *Augmentador*. *Augmentatiu* [1803, Belv.]. Del grec *αὐξάνω* 'jo augmento' (germà del ll. *augere*) és derivat *auxesi*; i cpts. savis: *auxòcrom*, *auxòmetre*, *auxotònic*.

Augó, V. *gaons* *Augua*, *àu(gu)ia*, V. *aigua* *Augur*, *augurador*, *augural*, *augurar*, *auguri*, *aüir*, V. *benaurat* *August*, V. *agost* *Àuia*, *auiada*, *auiader*, *-era*, V. *aigua* *Aujam*, V. *aviram* (*OCELL*) *Aujub*, V. *aljub* *Aul*, V. *àvol* *Aula*, *àulic*, V. *olla* *Aulà*, V. *oldà* *Aulea*, V. *àvol* *Auleda*, V. *alzina* *Aulendra*, V. *oreneta* *Aulesa*, V. *àvol* *Aulet*, V. *alzina*

Aulí, no és idea gens atraient relacionar amb ILICINA, més amb *Castelloli*, abans *Castell-aulí*, *-oulí* (cf. *E. T. C.* I, 50, 246).

Àulic, V. *aula* (*OLLA*) *Aulina*, *aulinar*, V. *alzina* *Aullar* ant., deriv. d'*ULL*; mod., castellanisme dial., veg. *udolar* *Aülleta*, *aülló*, V. *agulla* «*Auló* i presència», V. *olor* *Aulor*, *aulorar*, V. *olor*

Aulora, article de ben poc valor en *AlcM*: el primer significat, de mena de pi, a comprovar millor, que el *DAg.* atribueix a St. Llorenç de Morunys, pot tenir existència real, i fins valuosa si és variant d'*ALAGA* (vegeu); el segon no en té cap: una de les dades a la lleugera del barroer lexicògraf que fou sempre Barnils, que atribuïa (*BDLC* VII, 386) el significat de «*aulòre* 'cogullada' [*go-* és err. tip. d'$AlcM_2$] a certs punts de la província de Lleida»: per més que després vagi concretar-ho a Organyà (*AlcM*) això no serà més que una confusió d'*alosa-aloua-alova*, feta per ell mateix o per un informant ocasional, «que ha sentit campanes», sigui amb *aulor* 'olor', sigui amb *aulora-alaga*.

AUMAEC (o *aumec*, *almadec*), mot local per a 'espadat rocós vora una costa flluvial o marina', de l'àr. *al-madîq* 'el congost o pas escanyat', de l'arrel *d-y-q* 'estrenye's'. □ *1.ª doc.*: 1892, Cels Gomis; port. *Alamegue*, ja 1206. No cal refer l'article reproduït i ampliat a *EntreDLle.* III, 80-81.

AUMALLUTX i FORNALUTX (poble de la vall de Sóller): se sol dir que aquest darrer nom és mossàrab, a la manera de *Cugulutx*, *Albercutx* (Moll, *en AlcM*, s. v. *F-* i s. v. *Mortitx*, i jo mateix ho havia cregut). D'altra banda Quadrado ho analitzava com a cpt. d'un àrab *luğğ* o *luğ* 'ribera' (mot que no sé si havia pogut comprovar bé com a àrab vulgar). Això s'estontolaria bé amb *Aumallutx*, que és així mateix una possessió veïna de Sóller, en les muntanyes de Lluc, i que, sortint com a *Almerug* en la *Cròn.* de Jaume I (72), ha de venir de *Almelutx* (dissimilat en la variant jaumenca). Llavors, com que *fụrn* 'forn' és mot àrab (genuí i originari), *Fornalutx* s'analitzaria més raonablement com a *furn-al-luğğ* 'forn de la Ribera', i *Aumallutx* fóra un *alm-al-luğğ* parallel, admetent que en la variant moderna *l-l* hauria donat *ḽ* (cosa freqüent, cast. *alloza*, lleon-port. *Badalhouce*). El primer membre podria ser el molt estès i popular *^{c}alam* «signe de la route», «édifice élevé», «ruines», «jalon» (Dozy, *Suppl.* II, 164), que, si no m'enganyo, també ha significat 'fita de termes' i 'muntanya alta'. De tota manera cal rebutjar l'etimologia *ḥauma al-luğğ* que donà a Mn. Alcover el seu arabista local com a «districte del bosc», no sols pel que ja li retreu Moll en *AlcM* sinó: 1) perquè si de cas hauria hagut de ser *ḥauma^{t} al-luğğ* (amb la *-t-* quasi segurament pronunciada); 2) perquè *ḥauma* (d'arrel rara i poc productiva) si bé és un mot cert, indica un 'barri urbà' més aviat que no pas una masia (Dozy, *Suppl.* I, 342*b*), i 3) un *luğğ* 'bosc' és invenció pura, fundada en una confusió amb el suposat ètimon llatí de *Lluc* (i en la confusió que feia aquest senyor Montilla entre la *-ch* cast. pron. *-č* i la grafia *-ch* catalana). És cert que no hi ha una comprovació ben aclarida de l'àr. *luğğ* 'ribera' de Quadrado: *lwğ* ni *lyğ* no són arrels conegudes però *lğğ* sí que ho és, ben viva i productiva, i l'acc. «pleine mer», «abîme de la mer» que assignen a *luğğ* certes certes fonts clàssiques (pròpiament «foule, grande quantité» segons altres, d'acord amb el sentit més general de l'arrel) i l'adjectiu *luğğî* 'vast i profund' que d'altres registren parlant de la mar, deu estar ben fundada puix que Abenalbéitar usava *as-sámak al-luğğî* «les poissons qu'on trouve dans les grandes eaux» (Dozy, *Suppl.* II, 516*b*); en substància, doncs, tant podríem entendre *-al-luğğ* 'de la ribera', si es comprova del tot aquest mot i sentit, com *al-furn al-luğği*, *al-^{c}al(a)m al-luğği* 'el forn o el molló del pèlag (des dels quals es veu la mar immensa)', puix que l'àrab vulgar traslladava sempre l'accent a l'interior en adjectius d'aqueixa estructura fonètica (*Fornaluchy* ja apareix així en el *Repartiment*: Quadrado, *Conq. Mall.*, 528).

Aumandri, mot local mall. per a 'home deixat', veg. *DCEC* III, 221-223 (*mandria*, espt. 223*b*18, 223*a* 23, 222*a*50: més aviat alguna contaminació moderna que un HOMO MANDRIAE 'l'home del ramat').

Aumàng(a)ra, *aumangrar*, V. *mangra*

AUMÀSTECS, mot de la Ribera d'Ebre i Terra Alta, que descriu Bladé i Desumvila: «la sínia, la qual consta principalment de dues grans rodes —la una vertical, l'altra horitzontal—, engranades per uns pius anomenats *aumàstecs* i clavilles» (*Benissanet*, p. 56), i que *AlcM* varia lleument com a *aumàstics* «bastons forts que van clavats a les rodes del pou i fan l'ofici de dents per a l'engranatge» localitzant-ho a Gandesa: té aire vagament aràbic, però no li veig l'original en aquesta llengua (empresa a priori ben difícil en un mot d'estructura allí tan adotzenada); cf. cast. *mástil* 'pal de barca' (que pogué passar a tal ús des de les embarcacions de l'Ebre?), idea a la qual hi ha bones objeccions per raons de vitalitat, etc. (un arag. *masto* 'planta a què es clava l'esqueix' MASCULUS, no hauria dat tal evolució catalana) i una contaminació amb un rar cast. *almartigón* 'estaca' (*DCEC* I, 145*b*20) o amb un qüestionable *almástigo* 'semillero' (> *'bosquet'??, id. 139*b*41, 43, 52) és tot a base de mots d'existència ben problemàtica, almenys en català; més seriós fóra conjecturar que existís en mossàrab un *básteg(o)* = cast. *vástago, vestugo, bástiga*, mossàrab *Aben-bastagair*, i altres mots com els que he tractat en *BASTÓ*; i que **albàstec* hagués passat a **almàstec* (*aum-*) potser per influència del tipus (D)OMESTĬCUS 'arbre explotat, corcat' 'tota cosa amansida', del qual he tractat en diversos llocs, a propòsit de *metxot* 'suro que ja ha estat pelat' '(riuet) canalitzat' (*riu (D)emetge* en els afores de Berga) i d'un passatge que he comentat en l'ed. de Cerverí de Girona, on *demestge* i variants anàlogues apareixen en els manuscrits amb sentits semblants.

Aumec, V. *aumaec* *Aumedia*, *aumediaire*, V. *DCEC* I, 140*b* *Aumeig*, V. *ormeig* *Aument*, V. *augment* *Aumesc*, *aumesquera*, V. *mesc* *Aumolls*, V. *molls* *Aumón*, V. *món*

AUMORDA, Baix Segre, 'obertura en una sèquia', per als detalls i per a l'etimologia aràbiga (veg. *EntreDL* III, 113-114, i *DCEC* I, 154*a*, *almoceda*); també a Favara, en variant *almolda* (*Rev. de Aragón*, 1902, 250).

Aünar, V. *un* *Aup* 'deixant d'una nau, cast. *estela*', V. *albaïna* *Aüpar*, V. *upa* *Auquilles*, ¿potser una tela on hi havia estampetes pintades (com una *auca*)? *Aur* 'or', V. *or*

Aur: no es pot aprovar el procediment d'*AlcM* de reunir en un article les cites de tres mots, inconnexos entre ells, a base d'atribuir-los una etimologia infundada, sense demostrar que tinguin significat semblant ni ús veritablement afí: 1) un mot mallorquí per dir 'adéu' que no es documenta en cap autor, castellanisme recent, del cast. *abur-a(g)ur* basquisme modern en castellà (sigui quina vulgui l'etimologia del basc *agur*, que és possible i no inversemblant, però no gens segur, que sigui descendent del ll. *augurium*, *DCEC* I, 15); 2) un mot *abur* hapax que el *Curial* diu que figura en un blasó o estendard sense explicar-ne el sentit i que pot ser mil coses (acròstic heràldic, mot cabalístic, etc.); 3) l'antiga interjecció *aur*, crit de guerra documentat en Muntaner i algun altre text medieval, que comencem per ignorar totalment on s'accentuava (a la *u*?; però igual podia ser *àur*, cf. *AIÒS*? amb el qual llavors hauria estat més fundat de relacionar): que aquest tingui un «parentiu elemental» amb l'angl. i al. *hurrá* (exclamació de triomf o de joia) és incert, que vingui del ll. AUGURIUM és una suposició de ben escàs fonament, entre altres raons perquè es tracta d'un crit d'atac per animar a una acció violenta, que no és natural qualificar amb una expressió de bon desig; conjectura etimològica, aquesta última, tanmateix sostenible per a la interjecció muntaneriana, únic suggeriment digne d'estudi dins aquest infortunat article. Però àdhuc això té una versemblança ben escassa, havent-hi iguals raons per creure que s'accentués *àur*, i fins és versemblant, no apareixent mai grafiat amb *h* entre les dues vocals. Llavors, en canvi, la cosa raonable és que *àur* sigui una mera variant onomatopeica de *au* interjecció d'existència multisecular (ja llatina clàssica i pre-clàssica), i de significat indiscutiblement semblant. L'addició de *-r* restarà fàcil sempre, com a variant onomatopeica (i fins fóra concebible que hi hagués influència d'*aürt* 'envestida' o d'una variant en *-r* del sinònim *AIÒS*).

Aura, V. *orejar* *Aurada*, *auradella*, *auradeta*, *auramina*, V. *or* *Aurandella*, *auraneta*, V. *oreneta* *Auranciàcies*, V. b. ll. *aurantium* (*TARONJA*) *Aurat*, V. *or* *Aure*, V. *arbre*

Aureal (Arnau de Vilanova): ¿potser amb un sentit com 'joc d'atzar, joc aleatori', alteració de **aleal* > **areal* per influència de l'aure-nombre que els astròlegs usessin per endevinar la sort?

Aurella, *aurellana*, V. *orella* *Aurendeta*, *aurèndola*, *aureneta*, V. *oreneta* *Aure-nombre*, *aureola* (o *aurèola*), *auri*, V. *or* *Auriana*, V. *orellana* *Àuric*, V. *or* *Aurícula*, *auricular*, V. *orella* *Aurifany*, V. *elefant* *Aurífer*, *aurífic*, V. *or*

AURIGA, pres del ll. *aurīga* 'cotxer'. Mot només usat en literatura recent, com a terme arqueològic parlant de l'Antiguitat, o bé com a sinònim elusiu, luxós, de to pretensiós o lleument irònic.

Auristella, V. *oristella* *Auró* ('estora'), V. *oró*

AURÓ, 'arbre de bosc de la família acerínia', d'un derivat en -ONE del ll. ACER, -ĔRIS; tenint en compte que també hi ha *acirón* en alt-aragonès, *azeroû* i formes semblants en gascó i llenguadocià pirinenc, *alzeró* o *aïró* en els nostres parlars de Pallars i Ribagorça, és possible que un *ACERONE ja tingués alguna extensió en llatí vulgar, tot i que és insegur, essent així que és el primitiu ACER el que ha deixat descendència en els parlars italians, alpins i castellans. ☐ *1.ª doc.*: *aderó*, 1314; *oró*, 1744, 1797; *auró*, 1864, Costa, Companyó, Verdaguer.

«Los dos comtes s'asseuen en la molsa, / lligats pels sons y melodía dolça; / Gentil plantat a l'ombra se queda d'un *euró*, / mirant als qui la música destria / y encadena uns ab altres l'armonia, / com lliga les idees ardenta inspiració», «tots ploren, mes ningú com Tallaferro / --- / *eurons* y lladoners també sospiren, / mort y esbrancat quan a sos peus oviren / lo més gallart llorer del lloradar», Verdaguer, *Canigó* I, 15*c*; IX, 42*a*. La grafia *auró* solament en els botànics Ant. Cebr. Costa i Lluís Companyó (1864, Pyr-Or., aquest com a nom de la varietat «*aurou blanc*»), en Estan. Vayreda i en el *DAg.*; els altres dicc. d'aquest segle només registren la mala grafia *uró*; grafiat *euró* el trobem ja en botànics anteriors, des d'Antoni Palau (1780), i com a valencià *oró* ja en Antoni Martras (1744). Detalls botànics i variants en Rolland, *Flore Populaire* III, 140-151, i Colmeiro, *Enum.* I, 539-544. Ja figura també en Cavanilles (*Observ.*, a. 1797, II, 329): «ll. acer campestre:[1] cast. arce quexigo: val. *oró de montaña*: fr. érable commun». Es tracta ja evidentment d'una forma fonètica arcaica del nostre mot en un doc. rossellonès de 1314, amb la *e* pretònica potser encara pronunciada,[2] i en tot cas la ć encara mantinguda en l'etapa *đ*, anterior a la vocalització en *u*: «penre ad ús de la dita molina dels aybres dels boschs --- exceptatz avetz vertz e bes ['bedolls'] vertz, e *adero*, e freixa --- salvant que pusquen penre dels avetz ad ops de cobrir les cases que faran per la dita molina» (*RLR* XXX, 263).

La pronúncia plena *əuró* la sento a Guixers de Cardener i a Montesquiu d'Albera (1960): el *Toi de l'Auró*, el *Clot dels Aurós* (explicant-me que en efecte s'hi troben aquests arbres); més sovint la pronúncia reduïda *uró*, *urons*: a Beget (1927), a Bagà (1935), a Tuixén (on m'explicaven que és semblant a la blada), a Lavansa (1964), al Vilosell (1935) i a Vinaixa (id.). La forma que se sent en terres valencianes és realment amb *o*-: «arbredes de baladres, tamarells, teixos, *orons* ---», JPorcar (*BSCC* XIV, 244), *oró* sento a Morella, amb el col·lectiu *oronal* en els Llivis i en topònims de diversos pobles del Maestrat pròpiament dit (1961). Cap al Migjorn, en canvi: *la Coveta (de)l luró* a Castell de Castells (1963) que deu ser això mateix amb aglutinació de l'article.

En els Pirineus centrals (fora d'Espluga-Freda, en la Ribagorçana, on noto *orǫ́ns*, com en valencià, 1957) apareixen formes més conservadores, que ens recorden la rossellonesa citada de 1314, *aderó*, a la qual correspon l'alt-arag. *acirón*; però ja dins Catalunya, i tant en el gascó d'Aran, com en els parlars catalans, el mot sembla haver sofert, de més a més, una lleu contaminació dels diversos noms d'arbres boscans en AL- (*àlber*, *albre-blanc* i en general *albre-arbre*, ll. ALNUS 'vern', el tipus cast. *aliso* 'vern', fr. *alisier* 'moixera', ribag. *almudella*, *aum-*, 'om') convertint-se en *alzeró*, que Krüger anotà a Alós, capdamunt de la Vall d'Àneu (*Hchpyr.* A, I, 8), mentre que a la de Barravés va sentir *alziró*[3] i això mateix anoto jo a la Vall de Boí (1972).

Com que en el gascó aranès ᵛcᵉ ha de donar *d* i som al llindar de la Vall d'Aran, no ens sorprèn veure que això sobreïx un poc cap al Sud; *AlcM*: «*aldaró*: espècie de mata, V. d'Àneu», a Borén «planta que té la fulla rodoneta i una fusta molt blanca» segons nota d'Àngel Sallent († 1926);[4] al capdavall, la *-d-* és també el que figura en la grafia rossellonesa de 1314. I encara hi ha una forma *orió* a Flamicell-Bosia,[5] l'explicació fonètica de la qual és equívoca: si es tracta del fenomen lleidatà *-i̯r-* > *-ri̯-* (*boira*, *peiró*, etc. > *bòria*, *perió*), pot ser el resultat d'**aïró* (= arag. *acirón*, rossell. ant. *aderó*). En efecte ja a Benasc anoto *asirón* (1965) i *aθirón* sento a Bielsa, Linàs de Broto i V. de Tena (a Oz, mentre que a l'alta V. de Tena ja usaven el basquisme *escarrón*, 1965-6).

Ara bé, en gascó apareix de nou la inicial innovada en AL- però d'altra banda amb una terminació que correspon, no pas a -ONE,[6] sinó a -OLU, segons la fonètica local: *auderò* a la Vall d'Aran (JCor.), *auderò* a Luixon, *auderòu a Boussens* (Ribera de Garona), *auzerò* a Cautarés i Sta. Maria de Campà (B. de Bigorra), *auzeròu* i *azeròu* a la Vall d'Aspa (Rohlfs, *ll. cc.*); amb la *-l* conservada més al Nord, *auziròl* en el Gers (a Goudrin prop d'Euze, *Bouts d. M.* VII, 16), i més enllà ja apareixen formes en *-al* i semblants (*RLR* XLVI, 330) que enllacen clarament amb el tipus *azeraul*, *azerable* = fr. *érable*. Vol dir, doncs, que aquestes formes gascones les hem de mirar com de transició, en una o altra manera, entre el tipus català-aragonès ACER-ONE i el tipus nord-occità i francès ACERABLU (o -ABULO o -ABOL); més que de formes de compromís o d'encreuament sembla que hem de pensar en un dels casos de AU canviats tardanament i inconseqüentment en *o*, que no són rars en el gascó pirinenc, com *lòsa* < LAUSA, *pòc* < PAUCU, *gòi* GAUDIUM (cf. *EntreDLle.* II, 14, § 3): o sigui que una forma inicial *azeraul* es canvià en *azerol* secundàriament per virtut d'aquest fenomen mal explicat.

Per sort no pot ser la missió d'un diccionari etimològic de la nostra llengua l'internar-se a fons en l'espinosa, obscura i potser insoluble qüestió de l'origen d'aquest -ABLU o -ABOL. Em limito a resumir breument la qüestió, recordant que Diez (*Wb.*, 5-6), M-Lübke (REW_1, 93), i en general tothom, fins cap a 1920, admetia que es tractava de ACER ARBOR dissimilant la darrera -R en *-l* (com cast. *árbol*, etc.), i la segona R en zero, fins que Vendryes (*RCelt.* XXXII, 128) suggerí que ací podia haver-hi una duplicació llatí + cèltic, d'un gal *ABOLOS, deduïble del ky. *criafol* 'moixera' («sorbier des oiseleurs»), suggeriment que, patrocinat resoltament per Wartburg (*FEW* I, 19), ha estat acceptat de la seva autoritat per bastants, però per molts amb reserves, que van des d'un silenci prudent, passant per forts dubtes, fins a l'escepticisme o a un dubte poc esperançador per part d'altres.[7]

[1] És també l'espècie que indiquen la major part dels autors citats per Colmeiro (p. 542), així com Boscà, *ACCV* V, 149; però Lange, i algun altre, identifiquen amb l'*Acer monspessulanum* (Colm.,

543); i Serradell (*Sota Terra del Club Munt.* I, 128) amb l'*Acer opulifolium Vill.*, igual que Pardo y Loscos (Colm. I, 541). — 2 Passat que fos mer artifici gràfic per marcar que es tracta de *ð* + *r* (a base d'escriure *de* amb *e*, la posició en què la *ð* solia trobar-se, a diferència de la *d* oclusiva), i no pas del grup oclusiu *dr.* — 3 «A Senet serren fusta d'*abẹ́t, pi, fau, alziró* ---», *VKR* IX, 35; *Hochpyr.* A, I, 8.— 4 Que ja figuraria en la Cirurgia de Cauliac, tercer quart S. XV, *AlcM*, però el context donat no és suficient. — 5 Que vaig veure en l'original de «La Vida Pastoral al Pallars Sobirà», p. 515, que preparàvem per imprimir a la S. F. de l'IEC l'any 1937. 6 Només a Banheres de Bigorra i a Arrens, Rohlfs dóna *azerú, uzerú* (*RLiR* VII, 163), que serien -ONE, però com sigui que en el mateix treball (p. 160) i en *BhZRPh.* LXXXV, § 93, el mateix Rohlfs i per a aquestes mateixes valls (per més que sigui de pobles diferents) dóna formes en *-óu̯* o *-ó* (= -OLU) com sembla ser general en gascó, imagino que allò són normalitzacions de grafies *-ou* que Rohlfs va pendre per grafies afrancesades amb *ou* = *u*. És possible què hi hagi també alguna forma en -ONE a l'Obaga pirinenca; a l'alt Arieja anota *aseroû* no solament Rohlfs (*BhZRPh.*, l. c.), sinó que en text d'allà, de Massat, llegeixo *acerous* pl. (*Bouts dera M.* VI, 194). — 7 Guardaren sempre silenci els més interessats en aquest terreny, i més savis (junt amb Vendryes): Pedersen, Walde-P., Kleinhans, Weisgerber, Jud, Pokorny (altrament ni en la *VglGr.* del primer ni en Walde-P. no hi ha cap esment del ky. *criafol*). La forma del silenci de Pokorny és singular: no solament no relaciona el fr. *érable* amb res de cèltic en l'*IEW*, sinó que es pren la molèstia (p. 20.25), cosa ben desusada i innecessària en la seva obra (que exclou tot el romànic), de reiterar la seva adhesió a l'etimologia primera de Diez i M-Lübke: «aus ACER ARBOR wurde vlat. *acerabulus*. *REW*, 93), com si no existís la 3.ª ed. del *REW*, publicada 12 o 15 anys abans que la seva: per ignorància, badada o oblit? Qui s'ho creuria? ¿per objeccions tàcites a Vendryes, amb qui creu prudent d'ajornar la discussió? El fet que ell també s'absté de parlar enlloc del ky. *criafol* ¿voldria dir que la patent cèltica d'aquest no és neta? Entre els romanistes que han expressat reserves més o menys fortes hi ha Gamillscheg (*EWFS*, s. v.) i O. Bloch (si bé les d'aquest, com de costum, van ser esborrades en l'ed. pòstuma que en donà Wartburg; entre els qui ho acceptaren hi ha la darrera ed. del *REW* si bé amb la reserva d'un «scheint» i remissió a Wartburg. Aquest parla ací en estil «souverän», com em recomanen de fer-ho sempre cartes d'ell que guardo de 1949-50: «ist hinfällig, da ---». Les seves raons són dues: la primera no té cap valor, la segona fa molt d'efecte però és de les que tenen rèplica. Que ACERABULUS aparegui en una glossa ags.-llatina del S. VII o VIII (VI, 15; *RDR* II, 182) no vol dir que això sigui una forma de l'Antiguitat, ni fidel a la fonètica primitiva del mot, i com ja li objectà Gamillscheg, també ACER ARBOR es troba en glosses no menys antigues. L'argument que fa efecte és que una tal combinació amb ARBOR en llatí no s'explica. Però hi ha una explicació satisfactòria i quasi òbvia: ACER és un adjectiu usadíssim 'agre, agut, aspre', homonímia ben molesta que donava lloc a tant més entrebanc i embaràs que l'arbre ACER no és pas del més corrents. També per aquestes angúnies homonímiques ens hem vist obligats nosaltres a dir *arbre poi* 'pollancre' per fugir de la confusió amb *poi, poll* ('paràsit' PEDUCULUM); o *albre blanc*, per fugir de la confusió de *àlber* amb ARBOR (ALB-). ACER ARBOR pogué ser, doncs, una creació paral·lela a *arbre poll*. O sigui que m'inclino a rebutjar aqueixa etimologia cèltica. V. *ACS*.

AURORA, pres del ll. *aurōra* id. □ *1.ª doc.*: 1498 (*AlcM*).

En una trad. del llatí, en prosa. Però fou durant molt de temps un mot exclusivament poètic, i amb aquest caràcter el trobem ja 4 anys desprès en un text original català: «De mitja nit, casi fins a l'*aurora*, / per extirpar tota vocació ['per exhaurir-me'n ben bé les ganes'], / he laborat, no sens attenció, / en 'cabar vuy, ja corrent una hora ['la una de la matinada']», en el mallorquí Gaspar de Verí (JMBover, *BiEscrBal.* II, 501.7.5). *Aurora boreal* usà ja Verdaguer (sumari del cant II de l'*Atlàntida*: «ha tret un mal pronòstich de les *a. boreals*», p. 96).

DERIV.: *Auroral.*

Aurós, V. *or*

AÜRTAR o bé URTAR, mot del català antic per a 'xocar, topar amb algú, tirar-se-li damunt', encara avui usat a València, d'origen incert però comú amb l'it. *urtare* 'copejar, xocar', oc. ant. *urtar*, fr. ant. *urter* (avui *heurter*) 'topar, xocar'; és probable que sigui pre-romà i indoeuropeu, potser d'un URTO- 'xoc' i, com a adverb-preposició, 'contra'; aquest mot, molt desenrotllat en cèltic amb aquests valors, sembla haver aparegut allí (o bé conjuntament allí i en llengües pre-romanes indoeuropees veïnes) en tres variants apofòniques ŬRTO-, *U̯URTIATO- i *ŪRTATO-: d'aquesta vindria el romànic *urtar* i de l'altra potser el cat. *bursar* (veg. *BURXAR*). □ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

«Se combatien dos bous salvatges e, per los grans colps que·s donaven, exia·ls sanch del front --- una volp lepava aquela sanch, e esdevench-se que los dos bous se *urtaren*, e trobaren en lo mig la volp, e feriren aquella per los costats ---», Llull (*Merav.*, *NCl.* II, 123). «Qual stímul te puny tant a *urtar* tu mateix ab axí obstinat desplaure e cruesa d'ànimo?», *Deïfira Ecantofila* (S. XV, Faraudo, *MiscFabra*, 171). «Lo perdedor / gran jugador, / ab mala sort / juga pus fort / --- / quant no hi ha qué, / per jugar furta, / a mort s'*ahurta* / per tornar tost, / fins que, desbost, / guanye qui·s vulla / ---», JRoig (*Spill*, 9984). Chabàs co-

menta: «algo viva en Valencia: obstinarse en una cosa, echarse al peligro; aún se dice: *ahurtar-se el cavall* 'encalabrinarse el c.'; en Sagunto se dice *s'ahurta com un llop* «tirarse sobre el enemigo como un lobo; el *gos s'ahurta*: el perro ladra despiadadamente, señalando la presencia del enemigo»; «*aurtarse*: arremeter; *aurtar*: azuzar» des del dicc. de Lamarca (1839), «*ahurtar* tr. arremeter, acometer, embestir con furia; *ahurtar-se*: arrojarse con presteza; *ahurtar els gossos*: azuzarlos» Escrig; jo ho he sentit a dir parlant d'una gallina lloca quan la molesten, en un sentit semblant al d'"escarotar-se', a gent de la zona Horta-Xúquer (1955); *ahurtar-se* en el Maestrat per 'tirar-se damunt com un llop' (Ga. Girona, p. 22). Avui és un mot oblidat pertot en el Princ. i a les Illes, però encara s'hi usava en el S. XV: «ans que jo li digués res, me comensà a *urtar*, clamant-se de tot lo regne», en doc. mallorquí de 1481 (*BSAL* VII, 428*a*).

El retrobem en les llengües romàniques veïnes al Nord i al Llevant. En italià ha estat una de les constants de la llengua, i dels mots bàsics, *urtare*, 'colpir, xocar, envestir', popular des de Boccaccio, Petrarca, els Villani, el Tasso, etc.; *urto* 'xoc' en l'Ariosto i molts altres derivats. És evident que un mot així no pot ser un gallicisme allí, ni en català o llengua d'oc, on *urtar* ja apareix sovint des de Bertran de Born i molts textos dels Ss. XII i XIII (Rayn. V, 452*c*); de vegades ací apareix encreuat amb el quasi-sinònim *TUSTAR* en una forma *turtar*: «al relevar cavallier brocon, / *turton* e feron e derocon, / franhon astas ---», *Flamenca*», v. 7886.

En francès *urter* o *hurter* són constants des del S. XII fins al XV (solament en el XVI es deturpa en *heurter* per una pronúncia vulgar que llavors va estar de moda); en el S. XVI no s'hi havia fixat encara la forma moderna i el trobem en variants més semblants a la catalana.[1] La gran influència cavalleresca del bornar i torneigs francesos sembla haver estat causa que passés ràpidament a les principals llengües germàniques veïnes, si bé en formes de derivació més aviat secundària, com l'alt-al. mj. *hurticlic* 'bruscament' [S. XIII], al. mod. *hurtig* 'llest, àgil, desimbolt, ràpid', dan. *hurtig*, dano-noruec *hurti*[2] «quick, prompt, speedy».

Ja és molt menys clar i segur que els mots anglesos *to hurt* 'ferir, danyar' i *to hurtle* 'topar' siguin també (almenys exclusivament, i sobretot el segon) manlleus del francès, no sols perquè ja apareixen en el S. XII (i el duplicat en *-le* resulta inquietant), sinó perquè hi ha variants primerenques dialectals, en anglès mitjà, amb una vocal diferent, que no és ben clar que siguin degudes a discrepàncies de pronúncia entre les dues llengües; sigui com vulgui, és clar almenys que el mot hi sofrí decisiva transformació afrancesadora tot seguit de la Conquesta normanda. En fi, des del romànic el mot va passar també al basc, on no és un erderisme superficial, puix que *aurthiqui* «lanzar, arrojar» apareix en un clàssic de la prosa basca, el labortà Axular, del S. XVIII (*Euskera* VI, 35).

La doctrina avui comuna és que el fr. ant. *hurter* és un germanisme, provinent d'un mot fràncic (totalment suposat) i manllevat del francès per l'italià i l'occità; hom ignora simplement l'existència del mot en català, i no cal dir que es daria per sobreentès que també és un gallicisme. Ja he dit alguna vegada que alguns semblen creure que els italians no sabien parlar fins que els en van ensenyar els francesos (car s'ha arribat a dir ridículament que van apendre de fonts afrancesades formes com *padre*, *madre*, *contado*, *contadino*, *podere*, *mangiare*, *seguire*, *magari*, etc.).

Creure que els it. *urtare* i *urto*, generals des dels més grans clàssics de començos del S. XIV, siguin gallicismes és molta credulitat. Com que cap verb, ni àdhuc res de semblant a *urtare* ni *heurter*, no ha existit en cap llengua germànica abans de la fi de l'Edat Mitjana, per admetre un germanisme s'ha hagut de postular en fràncic un radical verbal *HŪRT- amb el caràcter d'entelèquia. L'única raó positiva és que avui *heurter* té «hache aspirée». La «hache aspirée» moderna és una altra entelèquia: és la *h* de... *onze*, d'un... germanisme com *héros*, etc.; reconec que els gramàtics posen *heurter* entre «les mots à hache aspirée» i, fins i tot, que els preceptistes ortoèpics prohibeixen que es faci liaison en el cas de *un heurt* o *en heurtant*.

En els textos en francès antic, del verb, que ja és freqüent des del S. XII (*Énéas*), d'entre els 16 exs. que n'aplega Godefroy (IX, 758*b*), quatre apareixen escrits sense *h-* i són dels més antics i dels pocs que figuren en textos ben editats: *Ogier*, *Hector*, Macé i un altre; no puc fer la crítica filològica dels restants; però fins i tot si la *h* figura en bons mss., ¿prova gaire això? Almenys bona part d'aquestes *hh* devien ser escrites com a hac muda. Suposem que deu provar que van existir des d'antic dues pronúncies concurrents, una amb aspiració i l'altra sense. També tenen *h-* aspirada (i en aquests sí que fou real) mots d'origen llatí, sovint evident, o bé romànic, com *haut*, *hurler*, *hors*, *houle*, *hongre*, *hoche* ('osca'), *hideux*, *hernie*, *hérisson*, *hérissé*, *hennir*, *hasard*, *haricot*, *haleter*... (en canvi no té «hache aspirée» el verb *héberger*, d'origen ben germànic). És sabut que això és freqüent en els verbs (*hurler*, *hennir*, *haleter*, *hérisser*...) on sol haver-hi una influència onomatopeica, i també allí on hi ha un parònim germànic (*haut* ~ *hauch*).

Els dos fets es donen en *hurter*, on la *h* pogué aparèixer per un reforç intensiu en narracions de xocs violents; i pogué haver-hi també influència d'algun mot germànic semblant. Com aquest esc. ant. *hrūtr* 'marrà', que hom ha donat com a únic fonament del suposat verb fràncic. M-Lübke en el *REW* (4244) es limitava a proclamar que l'origen de *hurter* i congèneres és desconegut; en la 3.ª ed., per no fer quedar malament el seu deixeble Brüch, que ho sostingué en una nota de *ZRPh.* XXXVIII, 1914, 694 (en plena ebullició pangermanista), hi posa un «compareu esc. ant. *hrûtr*».[3]

Però ultra que aquesta paraula és un substantiu i només significava 'marrà', sense cap verb conegut, es tracta d'un mot només assenyalat en escandinau,

sense cap parentela segura en germànic occidental ni en gòtic, i si n'hi hagués hagut no seria de la forma *HŪRT- sinó HRŪT (fóra, doncs, possible de derivar d'això el fr. *ruer* (!) però no pas *hurter*); no es coneix l'origen d'aquest mot isolat escandinau: se sospita que hi hagi alguna relació amb l'esc. ant. *heorot*, a.-al. ant. *hiruz*, al. mod. *hirsch* 'cervo', ieur. KORN/KARN- 'banya' (*IEW*, 576.27). Potser sí, però és una falta de mètode etimològic tan greu com les que solia fer Brüch, de postular amb aquesta única base un fràncic HŪRT- 'xocar'. Com a màxim podríem arribar a admetre que en la gènesi de les formes angleses *hurtle* i *hurt* féu un paper una influència dels mots germànics per a 'banya'[1] (*horn*) i per a 'cervo', animal que pot donar cops de banya; i potser arribar fins i tot a creure que alguns dels francs bilingües que aprengueren a usar el mot purament romànic *URTARE el pronunciaren amb aspiració inicial per aquesta influència: res més.

Diez, *Wb.*, 336, hi veié més clar, encapçalant el seu article amb l'it. *urtare* i no fent ni la més vaga referència a un origen germànic (feia constar, això sí, el fet cert que en anglès i en alemany és un manlleu del francès). I afegia que per poc antic que es pogués considerar el ky. *hwrdd*, que significa 'xoc' i també 'boc' (animal que banyega) s'hauria d'acceptar que el tipus *URTARE és d'origen cèltic. Thurneysen, *Keltorom.*, 87, si no m'enganyo, no s'oposà a aquesta antiguitat, però indicà que si això va existir en gal tindria la forma *URTOS. M-Lübke replicà que aquest URTOS tindria vocal breu, i que el mot francès exigia una vocal llarga i aspiració inicial.

Sense negar la força de l'objecció relativa a la U, cal observar que el cèltic continental és una cosa i el britònic una altra. Per tant és menys audaç explicar *URTARE per un mot cèltic documentat en el sentit de 'xoc' (d'on 'topar' i des d'aci, 'boc', animal que tossa) que per un mot germànic de forma inconciliable (HRUT- no URT-), de sentit exclusivament animal i existent només en escandinau, estrany a tota altra llengua germànica.

La cèltica és una etimologia sense altra feblesa que una discrepància en la quantitat de la vocal: hi ha tantes discrepàncies entre les diverses llengües cèltiques degudes a diferents formes d'apofonia indoeuropea i factors fonètics diversos! No sembla impossible de trobar al mot gallès una parentela cèltica dins el repertori de la vella herència indoeuropea. Potser simplement el grup del mot que significa 'fus' i 'mànec d'una llança', etc.: ky. *gwerthyd* 'fus', bret. ant. *guirtitou* (plural) glossat en llatí com a ablatiu, «fusis», còrn. ant. *gurhtit* «fusus», i (notem-ho bé, amb un altre grau apofònic) irl. mj. *fertas* f. (< U̯ERTA-) 'mànec de llança', 'fus': mot germà del rus *veretenó* 'fus', paleosl. *vrĕteno*, sànscr. *vartulā* 'aspi, debanadores'. El mot cèltic, doncs, ve de l'arrel indoeuropea U̯ERT- 'donar voltes', 'vibrare', amb el doble tipus apofònic *u̯r̥t-* en les llengües britòniques, U̯ERT- en les goidèliques; i, amb el primer, es gramaticalitza —enorme desenvolupament, doncs, en cèltic— convertint-se en la preposició que significa 'contra': ky. mj. *gwrth*, ky. mod. *wrth*, còrn. *orth*, bretó *ouz* (Pok., *IEW*, 1157.20).

Em sembla que això dóna prou base per creure que una altra variant apofònica *URTOS passés a designar en gallès la idea de 'xoc': tant els conceptes bàsics de 'mànec de llança' com 'moviment en contra' podien anar a parar a la idea del fr. *heurter*, i també em sembla ben concebible que al costat dels graus apofònics U̯ERT/U̯R̥T-, ben assegurats, hi hagués encara un tercer grau (potser amb la R vocàlica prolongada *u̯r̥̄t-*) d'on *ŪRTARE — o bé per confusió de U̯U- en una Ū- llarga.

De la història de la parella catalana *burçar*~*burxar* (que estudio s. v. *BURXAR*) i oc. ant. *burtz*, *bursar*, resulta clar que aquests mots tingueren des d'antic el sentit de 'empènyer bruscament' i 'agullonar'. I ací hem arribat a un originari *ŪRTARE de significat ben pròxim. Ara bé, si aquest és un grau apofònic de U̯(E)RT-, doncs al costat de ŪRT- amb fusió de l'element inicial U̯-, pogué restar també U̯URT-. *Burçar* seria la prolongació de U̯URTI̯ARE amb amplificació en I̯, i un infinitiu llatinitzant *VURTIARE amb la idea de 'xocar' i 'bursar, llançar-se de bursada' tot alhora.

Tinguem present que davant els grups de sonant + africada és normal que en cat. i oc. el timbre Ọ (Ŭ) o bé Ẹ aparegui tancat com a *u* (o respectivament *i*): EXCŬRTIARE > *escurçar* (*acurçar*) tot i que l'adjectiu és CŬRTUS (cast. it. *corto*, fr. *court*, oc. *cort*, al costat d'*escursat*), *(a)cunçar* = *(ac)conciare* COMPTIARE, *engrunçar* (o *agrunçar*) al costat de *gronxar*, *unça* = cast. *onza* (fr. *once*, etc.), *din(t)s* = fr. ant. *denz* DE ĬNTUS. *Burçar*, *burtz*, eren doncs el resultat a esperar de *VŬRTIARE de tota manera (i la *b*- de *buidar*, *bulto*, *bolcar* garanteix que no ens apartem del bon camí). Ara bé, és normal que davant les amplificacions radicals (com -I̯A-, etc.) el grau apofònic sigui breu, mentre que sense l'amplificació pot allargar-se lliurement: no ens estranyarà, doncs, *ŪRTARE. Remeto per a d'altres consideracions, que en part interessen bastant al mot present, a l'article *BURXAR*.

DERIV.: *Aürt* 'envestida', 'acte d'escometre o renyar asprament' [1.ª meitat S. XV]: «de continent oïssen fer cert senyal ab lo seny de les hores, tots se llevassen en un *aürt* e que matassen quants fossen de la cort del rey» (*Fi del Comte d'Urgell*, *NCl.* 65) i en el *Curial*: «cercar cavallers e ajustar-los, e tots d'*ahurt* venir contra un sol cavaller, açò ·ls paria mal fet», «del primer *ahurt* féu tal loch als seus cavallers ··· que ells podien bé passar sens empatxament» (*NCl.* II, 64, 40), «*quin aürt* porta aquest home» 'vigor, reny aspre' a Balaguer i Olot, *hurt* 'reny curt, fort i sobtat', Olot (*AlcM*); «En Martinet estava segur de que [son pare] li trencaria la paraula amb un *urt* així que provés d'obrir la boca», Pous i Pagès, *Quan se fa nosa* I, 132; 'presumpció del propi poder o valor' pronunciat *urt* al Vendrell (*AlcM*), i *urc* en una munió d'escriptors de fi S. XIX i princ. XX (VCatalà, PCoromines, etc.; des de 1904, NOller: «una consideració espantosa, que se li acudí tot d'una amenassant el seu *urch* d'home», *Pilar Prim*, 201) — sense cap relació

amb *orgull* contra el que s'ha cregut i dit repetidament (fins *AlcM*, amb un estrany subterfugi), si no és en el sentit auxiliar d'alguna influència que consolidés l'alteració fonètica de *-rt* en *-rc-*; *ahurt* «regany, Rüge» en Bulbena, Vogel; *urc* «arrogància», *DFa.*

+*Úrtic* 'bròfec', generalment *búrtic*, a la Vall de Boí (1973).

Urta: *a hurtes* o *a les hurtes* «a tientas» des del Belv. (1803), 'a la babalà' («ins Blaue hinein», Vogel) [Muntaner: «depuys fuy vengut en Catalunya, ells són tan luny, que *a hurtes* hauria a parlar de lur feyt», cap. 243], amb lleus variants de forma: «mos hem trobau *hurta per hurta*», «frente a frente» (Ferraz, *A. Rib.*, 68, cf. 99); «entre el primer toc i l'últim no hi ha pas sempre un espai de temps parell, car el campaner l'amida a *belles utes*», PBertrana (*Proses Bàrbares*, 79); «aquí tots anam a les *ultres*, sense regles ni un fòtil mort», Tomàs Aguiló (*Rondaya de Rondayes*, 6, *DAg.*, s. v. *fòtil*).

Aürtada, aürtador, aürtament, tots val.

[1] «C'est par --- légères atteintes: je ne m'y *aheurte* pas: je ne fais que les taster», en Montaigne I, cap. 26 (I, p. 185). I els substantius derivats en Rabelais: «quand tu voys le *hourt* de deux armées, penses tu --- que le bruyt --- que l'on y oyt provienne des voix humaines? du *hurtis* des harnois ---?», Rabelais III, cap, 24 (p. 110). — [2] Acotació freqüent en els drames d'Ibsen, p. ex., com en *Kjærlihetens Komedie* I, p. 27: quan Lind acusa el seu rival, Falk contesta «*hurti*». — [3] Es poden veure els esforços vans de Gamillscheg, *RomGerm.* I, 694; i de Frings i Wartburg, *ZRPh.* LXVII, 173. En tornar el mot a l'escandinau en la forma *hurti(g)* (veg. supra) ¿els noruecs i danesos no ho haurien canviat en *hrutig si existís la més vaga tradició de tals usos de llur *hrūt?*

Aurur, V. *or*   *Ausable, ausades*, V. *gosar*   *Auscultació, auscultador, auscultar*, V. *escoltar*   *Ausència, ausent*, V. *absent*, *-ència* (*ÉSSER*)   *Auserda*, V. *userda*

Ausinyà, grafia bàrbara en *AlcM* desmentida per la pronúncia (i les seves mateixes dades), a corregir en *Aussinyà*   *Auspici*, V. *ocell*   +*Aüssar* val. dial., V. *arregussar*

AUSTER, pres del ll. *austērus* 'aspre', 'sever, auster', i aquest del gr. *αὐστηρός* id. □ *1.ª doc.*: 1695, Lacav. (*austero*); 1803, 1839, Belv., Lab. (*auster*).

La Vida Austera de Pere Coromines és de 1906 i s'acaba i es publica el 1908. Llibre de la mena dels que deixen una empremta inesborrable en els mots, en els conceptes, en la cultura i en la llengua en què s'escriuen; vegeu en les *Obres Completes*, de més a més, l'anotació sobre dates, gènesi i crítica relativa a l'obra; veg. espt. pp. 792, 1674-6, 49-50 (i cf. encara en l'*Obra en castellano* i en *Diaris i Rec.*). Pel que fa al mot tinguem present que no sols en l'original grec sinó en el seu transsumpte en el llatí de l'Antiguitat, fou un adjectiu de sentit gustatiu, i que així romangué fins ben entrada l'Edat Mitjana. En l'assimilació catalana del concepte, precedeix la història i concepte de l'abstracte *austeritat*, que ultra els dits autors, ja usaren abans algunes fonts dels Ss. XIV i XV, *DAg.*

Austor, V. *astor*

AUSTRE, 'vent del Sud', pres del ll. *auster, austri*, 'Sud', 'vent del Sud'. □ *1.ª doc.*: c. 1400, Evangeliari; *àuster*, c. 1500.

DERIV.: *Austral* [princ. S. XIV; *vent austral, Ant.* Canals, *Scipió, NCl.* 77], pres del ll. *australis* id.

Austruç, V. *estruç*   *Aut*, *autar*, V. *alt*   *Aute* = *auto* (castellanisme judicial, etc.), V. *acte* i cf. *LleuresC.*, p. 25   *Autea*, V. *altesa* (*ALT*)

AUTÈNTIC, pres del ll. *authentĭcus* id. i, aquest, del grec *αὐθεντικός* 'que té autoritat', derivat de *αὐθέντης* 'amo absolut'. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

«L'antifener antic, qui és *autèntic*», *VidesR.* 75v2 (n. 127-8); «donaren-li dos transllats *autèntics* del testament del dit senyor rei [Pere el Gran]», Muntaner, cap. 146 (Ed. Casac. IV, 74.25). De vegades variant *altèntic* localment (Felanitx en *AlcM*).

DERIV.: Feminització *una autèntica* «rescriptum authenticum» [Belv., 1803]. *Autenticar* [S. XIII, *CostTort.*]; *autenticat*; *autenticador*. *Autenticitat* [1803, Belv.].

Auto (*de la Inquisició*), *auto(s) judicials* o *notarials*, V. *acte* i cf. *LleuresC.*, p. 25.

AUTO-, forma prefixada del gr. *αὐτός* 'mateix', que entra en un nombre quasi incomptable de compostos moderns, adoptats ja en part pel llatí, i, molts més, comuns a totes les llengües romàniques i moltes altres de modernes. Ens abstindrem per això de donar dades especials de molts d'ells, en particular quan es formaren modernament amb un segon element ben conegut. *Autobiografia* [1868, *SLitCosta*]; *autobiogràfic*. *Autobombo*. *Autocatàlisi*. *Autocèfal* [1868, *SLitCosta*]. *Autocinesi*, *cinètic*. *Autoclau* [*DFa.*, *AlcM*: dita així perquè es tanca hermèticament per si mateixa].

Autòcrata [1839, Lab.], pres del grec *αὐτοκρατής* 'que governa per si sol', format amb *κρατέω* 'jo domino'; es popularitza en l'ús europeu sobretot des de les revolucions de 1830 i 1848, reforçat especialment per llurs repercussions a Rússia; *autocràcia* [1839, Lab.], *autocràtic*; *autocratisme* (no generalitzat). *Autocrític*, *autocrítica*: recordo que ja els usàvem c. 1925, a l'IEC.

Autòcton, *-ona* [1906, Costa i Ll.], pres del grec *αὐτόχθων* 'indígena', cpt. amb *χθών* 'terra', per conducte del ll. *autochthon*, *-ŏnis*, i del fr. *autochtone* [1560]; *autoctonia*; *autoctonisme*. *Autodidacte* [1868, *SLitCosta*], gr. *αὐτοδίδακτος*, format amb *διδάσκω* 'jo ensenyo'; *autodidàctic* [S. XIX, Milà i F.; 1904,

Obrador]; *autodidàxia* [1868, *SLitCosta*], més usual *autodidactisme*. *Autodigestió*. *Autodinàmic*. *Autodomini*. *Autofagia*. *Autofecundació*. *Autogàmia*.

Autogen, amb el gr. γεννάω 'jo engendro'; *autogènesi*; *autogenètic*. *Autogir*. *Autògraf* [1803, Belv.], format amb γράφω 'escric, dibuixo'; *autografia* [1868, *SLitCosta*], *autografiar*; *autogràfic*, *autografisme*; *autografòmetre*. *Autohipnòtic*; *autohipnotització*. *Autoinducció*. *Autoinfecció*. *Autoinoculació*. *Autointoxicació*. *Autolatria*. *Autoluminiscència*. *Autòmat* [*DFa.*], abans *autòmata* [1839, Lab., i escr. Renaix.], pres del gr. αὐτόματος, -τη, -τον, per conducte del ll. *automăton* i el fr. *automate* [1534];[1] *automàtic*; *automatisme*.

Automòbil adj. 'que es mou per si mateix', especialitzat tot seguit en el sentit, substantiu, 'cotxe de tracció automàtica, per motor d'explosió' [en fr. s'usava amb aquest sentit des de 1876, i substantivament des dels darrers anys del segle, en català des d'abans de 1909; dades i orientacions sobre la forma de creació d'aquest gran mot internacional del S. xx, en L. Spitzer, *MLN* LVI, 403-4]: es modelà segurament segons *locomòbil* que s'havia usat en el S. XIX [en fr., des de 1808, primer només com a adj.] com una variant de locomotora; s'usà exclusivament en forma plena fins prop de 1920, i des de llavors s'abreujà com a *auto*, que en pocs anys se li va superposar fins a tornar-lo quasi un mot antiquat (com, pràcticament, ho és avui); *automobilista*, *automobilisme*, *-mobilístic*. Des dels anys vint es crearen també cpts. amb un nou element prefixat *auto-* símbol del mot *automòbil*: *autocamió*; *autotransport*, *autòdrom*; i d'altres, com *autoòmnibus*: en una conversa filològica, cap a 1923-5, PFabra desaprovà l'ús de la forma abreujada *autobús* que s'estava generalitzant per imitació del fr. *autobus* [1908], compost amb *bus*, forma mutilada d'*omnibus*[2] que s'havia estès en anglès i francès [d'ací la restitució de formes plenes com *autòmnibus*, que s'usà bastant en els anys 20-30; mentre que d'altres més racionalment usen amb aquest valor *òmnibus* vist que avui els òmnibus de tracció animal són cosa que ja no existeix]; més tard s'ha propagat l'angl. *autocar* [format amb l'angl. *car* 'auto, camió'] per als que no són de servei fix.

Automòrfic. *Automotor*; *automotriu*. *Autònim*.

Autònom; *autonomia* [1868, *SLitCosta*], presos dels mots gr. αὐτόνομος i αὐτονομία, compostos amb νόμος 'llei': el mot es propagà sobretot a propòsit dels esforços de Pi i Margall i gent com ell, en les últimes dècades del segle, per fer donar l'autonomia a Cuba;[3] *autonòmic*; *autonomista*; *autonomisme*.

Autopàtic. *Autoplàstia* [1868, *SLitCosta*]; *autoplàstic*. *Autòpsia* [1868, id.], pres del gr. αὐτοψία 'acció de veure amb els propis ulls', format amb ὄψεσθαι 'veure'; *autòptic*. *Autoretrat*. *Autosuggestió*. *Autotransformador*. *Autotròfic*. *Autotropisme*.

[1] No sé si seria pres d'una pronúncia vulgar de la forma anglesa corresponent, o d'una regressió popular menorquina de la forma francesa, un men. *l'autón* (o *quina*) joc jugat en cafès de Menorca, etc. («Lotterie», Arx. Ll. Salvador, II, 324): potser funcionant a base d'algun aparell a manera de ruleta (com els que hem vist portats en el Continent per expenedors de neules, etc.)? — [2] Aquest circula des de la 1.ª meitat del S. XIX (en francès, des de 1828) com a abreujament d'una locució *vehicle omnibus* mig llatina, pròpiament 'vehicle per a tots'. — [3] Els cercles madrilenys i d'altres procuraren mantenir molt de temps la confusió d'idees, a fi de conservar el caliu hostil a tot pacte amb els autonomistes cubans; encara el 1922 Fdo. Ortiz ha de denunciar l'equívoc mantingut pertinaçment pel *DAcEsp.*, que seguia definint *autonomía* com a «independencia»; deia en el *Catauro de Cubanismos* (p. 214): «no es lo mismo para la historia colonial; *autonomía* es el gobierno de un pueblo por sí mismo, pero sometido a la soberanía de otro Estado». Discussió que pertany al passat, pel que fa als mots...

Autor, V. *atorgar* *Autoretrat*, V. *auto-* *Autoritari*, *autoritat*, V. *autor* (*ATORGAR*) *Autorització*, *autoritzar*, V. *autor* (*ATORGAR*) *Autosuggestió*, V. *auto-* *autrejar*, V. *atorgar* *Autrui*, V. *altre*

AUTUMNE, pres del ll. *autŭmnus* 'tardor'. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

«Dels quatre temps de l'any: estiu, ivern, ver e *autumpne*», Llull (*Merav.* I, 138) i altres passatges. En les *VidesR.* apareix una variant mig romànica, en relació amb l'oc. ant. *autom(ne)*: «dejunam en *autompne* per so que castiguem la sequetat en nós», 60r1, «dejunam en *automne*», 60r2, «ver és caut e umit, e estiu caut sec; *atomne* fret e sec, 59v2 (cf. el gloss., p. 87).

DERIV.: *Autumnal* [1587, *DAg.*]

Auvera, peça de ferro aplicada a l'enclusa, bal.; sembla ser una variant fonètica de *overa-ouera* per la forma de l'*auvera* o «*overa* (Ciutadella) *redona*» que reprodueix Moll en el núm. 2 del gravat de l'article de l'*AlcM* (*OU*).

Auxella, alqueria mall. del terme de Selva, corregir l'errada S. VIII, en lloc de S. XIII, en *AlcM*, i millorar-hi «és possible» en «clarament impossible en l'aspecte semàntic»: segurament un de tants topònims i antropònims aràbics de caràcter teonímic, com *(I)fantilla* (veg. *DCEC*, s. v. *ojalá*), *Fatarella*, *Favanella*, *Firella* (~ *Filella*), *Fondarella*, *Fondeguilla*, segurament amb una forma primitiva *'Auğ Ĭllah* o *'Auğ Ĭle* 'l'elevació, l'apogeu de Déu (vegeu *EntreDL* III, 156 i cf. *aux* variant sorda de *AUGE* en aquest article del *DCEC*).

Auxesi, V. *augment*

AUXILI, pres del ll. *auxĭlium* 'socors, ajut'. □ *1.ª doc.*: c. 1450, Joanot Martorell.

«Yo confie en lo divinal *auxili*» (Ag. II, 120) i també en el capítol 322, que ja deu ser de Galba; «tu est dels poetes l'excellent Virgili, / per infinits actes

qui·ns mostren la senda / per hon se camina a fruir la renda, / la qual nos envia l'eternal *ausili*», 1502, en el mall. Gaspar de Verí, JMBover, *BiEscrBal.* II, 503.30.8.

DERIV.: *Auxiliar*, verb i adj. [1803, Belv.]; *auxiliaria*; *auxiliatori* [Lab. 1839]; *auxiliador* [1803, Belv.]; *auxiliació* [S. xv, *DAg.*].

Avagant, mot fantasma en el sentit de 'campió, defensor', degut a una errada de lectura per *averament* en els mss. dels *Usatges* (veg. *Bastardas-Bassols*, 194-5, i cf. *AlcM*, sobretot pel que fa a *avagar* de la *Crònica* del Cerimoniós, que sembla ser també resultat d'una lliçó errònia). En les muntanyes del Baix Penedès s'usa *els* +*avegants* per 'llocs de terra ferma que serveixen de guia als mariners i pescadors', 'senyes de pescadors' (Calafell, etc., 1955) i en aquest sentit és alteració de *navegants.*

AVAJÓ, 'fruitet del *Vaccinium Myrtillus*' mata pirinenca: mot rossellonès parent de les altres formes de les altes valls pirinenques *anajó(n)s*, *aions*, *navius*, *nadius*, gascó pirinenc *anajoûs*, *awajoûs*, mot pre-romà provinent d'una base comuna *ANABĮONES / *ABANĮONES i formes anàlogues, de parentela basca: basc antic *anabia*, més tard reduït a *ababi*, *abi*, *arabi*, en els diversos dialectes del basc modern. ☐ *1.ª doc.*: *navius*, *nadius* i *anajós*, des dels botànics de mj. i finals del S. XIX; *avajonera*, 1911-19.

«I pasturen l'herbam, vora l'*avajonera*, / en aquells prats d'amont, / Pla-Guillem i Cadí, Balaig i Prat-Cabrera, / les tranquiles vacades, vingudes qui sap d'on», Josep Sebastià Pons, *Serres de Canigó*. Els *navius* o *avajons* són el fruit esfèric, més petit que un aranyó, de color morat negrós i de gust dolç, produït per l'avajonera o navissera, *Vaccinium myrtillus*, mata baixa que creix en els aglevats o dins els boscos de l'alta muntanya. Les línies generals del que sabem d'aquest nom són les que tinc indicades des de treballs anteriors.[1]

Les antigues formes basques en part només han sobreviscut, avui en dia, en parlars de comarques castellanes que havien parlat basc, i en particular Rioja *anavia* ja recollit pel P. Martín Sarmiento a mj. S. XVIII (Colmeiro III, 519); sobretot això s'ha conservat a la Vall d'Ojacastro (*RDTP* x, 236), on el basc es mantingué almenys fins c. al S. XVI, i la toponímia és íntegrament basca; es veu que vers el SO. això devia entrar pel Sud de la Montaña santanderina fins a l'extrem NE. lleonès on sembla haver-se conservat *anabio*.[2]

Avui s'ha canviat per regular evolució dialectal fonètica, en formes com suletí *anabi*, que en part ha conservat vocals nasals,[3] biscaí *arabi*,[4] mentre que la forma contracta *abi* és la que ha resultat en algunes valls de l'Alta-Navarra i la que va resultar en l'antic dialecte alabès, avui castellanitzat.[5] En els parlars pirinencs les formes bàsiques són *anajoun*, *auajoun*, *abagnoû*, i les catalanes ja indicades, ja recollides per Rohlfs[6] i en els meus treballs; les dades de botànics les apleguen Eug. Rolland, *Flore Pop. Fr.* VII, 234. i Colmeiro, *Enum.* III, 519.

Dins el domini occità, concretant més, trobem *nabiou* cap a Baiona,[7] en bearnès pròpiament dit *ujoû* i *auyoû* a Ossau (Lespy); en el Lavedà, *nabįoû* a Lescun (Rohlfs, *MiscAlcover*), i cap a Cautarés *abayoûs* pl. i com a nom de la mata *ayoassère* (Cordier, Meillon), que baixa fins a Lorda (Lurdes, *BoutsdM* VII, 37), a la Vall d'Aura *auanhoû* (Marsan). Així arribem a la Vall d'Aran: on *awažúṅ* és de la vall baixa i central, i *anažú* de Pujolo (mata: *awažuę́ra*, *ana-*) o sigui que la forma amb *ana-* ha quedat allà a la part més alta i reculada, i per la resta s'allarga cap avall el tipus parallel al nostre rossellonès *avajo(nera)*, que continua a Luixon (*ALF*, mapes 1751 i cf. el 139, *bluet*), en el Comenge *aouejous* (Dupleich), i fins cap a Tolosa;[8] i seguim encara cap a l'Arieja per Sengouagnet (*BoutsdM* VIII, 137), *auajou* a Massat (ib. VII, 2), *abajoû* a Vicdessòs i La Bastida de Seró (ib. XXIX, 58; IX, 94). I encara per allà entrem en el domini llenguadocià, amb la forma *anoû* (?) o *abajougnèro* que citen Rolland i Ant. Thomas (*Rom.* XXXVIII, 337) d'Axel Duboul. A l'Aude, però, deu haver-hi formes semblants a les catalanes amb *-d-*, i amb *-iu*, car hi tenim noms de lloc (d'atribució segura al comú) de la forma *Nabieu* (t. Caillà, any 1594), però *Nadiou* o *Nadieu* o *Roquenadieu* des de Niort fins cap a Alanhan (Sabarthès, s. vv., i s. v. *Bellevue*).

En català una de les formes divulgades és *nadiu*, que és la que va ja recollir Ant. Cebr. Costa (1864, p. 351), que es veu bastant en la toponímia de la zona pirinenca Ripollès-Cerdanya, i que de fet he sentit viva a Ribes, Queralbs (1935) i fins al vessant cerdà, a Er i a Dorres (1959). Però no creguem queací o a l'Aude la *-d-* representi quelcom de molt antic; car hi ha una fàcil explicació per etimologia popular: no sols pel caràcter muntanyenc o arrelat de la humil i innocent planteta, sinó perquè *nadiu* i *renadiu* s'han aplicat especialment als productes poc o gens conreats de la terra; recordem un passatge famós de la Campanya de Grècia: els nostres a Gallipol «tots estaven rics e bastats e res no sembraven --- e sí collien cascun any aitant con volien --- axí que cinc anys visquem de *renadiu*» (Muntaner, § 223, que Casac. glossa «esplets espontanis de la terra» VI, 63.12). Si suposem que el mot pre-romà prengué entre altres una forma (A)NABÍO (que en part fou declinada com ANABIONE en cas oblic), es passaria en gran part a *naviu*, que estava ben exposada a la interpretació *nadiu* per etimologia popular.

Però d'altra banda persistí *nabįus*, que és la forma que se sent encara en una bona extensió, des de Cerdanya fins més enllà d'Andorra: l'he anotada des d'Eina i Porta (1959) fins a Tor de Vall Ferrera (1932); el nom de la mata corresponia que fos **nabiveres*, sembla, però tinguem ben present que en tals combinacions se sol perdre dissimilatòriament una de les labials: de fet a Eina deien *nabię́res* tot i mantenint *nabius* amb la *-u* en el nom de la fruiteta (a Tor *nabius* però *nabissera*); això menava, però, a la creació

analògica de *nabí*[9] per a aquesta, que generalment ha estat sobreseït per un plurale tantum *nabís* en general a Cardós i Vall Ferrera (Àreu, Farrera, Esterri, Estaon, *nibíš* a Tavascan); d'ací sovint *nabissos* novament pluralitzat, amb el derivat *nabissera*. Cap a l'Est tenim, com hem vist per JSPons al Canigó, *avajó* i *avajonera*, que és la forma que hom ha recollit a Conflent i Rosselló en general (*AlcM*, etc. alguns han transcrit malament, forma inexistent, *abaixonera*), i que segons LConill (*Rev. de Roussillon*, núm. 2, 37) arribaria fins a la Cerdanya francesa; en efecte, jo mateix he sentit *əbəžunérə* a Estoer, *bəžús* i *bəžunérə* a Conat, a Orbanyà i fins al Capcir (Formiguera).

En el Pallars més occidental tenim, però, formes que corresponen ben exactament a les de l'Alta Vall d'Aran: *nayọ́ns* és com es diu a la Vall d'Àneu (ho sento a Alós i a Sorpe), forma que és també la general a la Vall de Boí (1962, etc.), si bé a Durro vaig sentir (1953), segurament per deglutinació de la *n-* (*un naió* > *un aió*) *ayọ́ns* i *ayonẹ́res* (1953); semblantment al Lavedà un *ayou* (que Rolland reporta d'Argelès i Rohlfs de Baretja i Morlaas); però l'àrea de *nayọ́ns* inclou fins a Benasc (1965) i, més arrambades a la V. d'Aran, tenim formes amb *an-* conservat, fins a l'Alta Vall de Barravés, només que ací *anaįons* es contrauria en *anįons*, d'on *aņọ́ns* i *aņonẹ́res* anotat a Senet i al mateix Aneto (1957).

En aragonès, hi ha, de nou, la forma semblant a la més general de Rosselló i Gascunya, car a la Vall de Gistau diuen *abayóns* i *abayonéra* (S. J. de Plan, 1965); però després reprèn la forma més semblant a la basca: *anayones* i *anayonero* a l'alta Vall de Tena (Sallent, 1966), *anayonéra* (id., i com a NL en *RLiR* XI, 230); però a Panticosa la metàtesi s'ha operat en forma diferent: *nabayones* («se los come la gallineta blanca», o sigui el Lagopus o perdiu-blanca, 1966). Ara bé al peu del trifini entre Tena, Canfranc i França, part damunt de Lanuza i tocant a Sallent, hi ha el pic i gran circ lacustre d'*Anayet* (1966), on crec que hem de reconèixer un derivat romànic arcaic *ANABIĒTU, de caràcter collectiu 'vessant cobert d'avajoneres', format directament sobre el basc antic ANABIA sense l'addició de -ONE.

Després dels estudis successius de Rohlfs, JCorominès i Mitxelena, sembla fora de dubtes que ací tenim un basco-romànic ANABI(A) que, amplificat en *ANABIO/ANABIONE, donà per una banda *anajó, anayón, anajoûs, naions*, etc.; i d'altra banda, amb metàtesi ja antiga, passaria a *ABANIONE, generalment reduït, per la dissimilació, a *ABAJONE (> *avajó, awažún, abayones*, etc.) però de vegades conservat més íntegrament en *abanhoûs* o cosa anàloga (forma conservada a la Vall d'Aura i en algun parlar alt-llenguadocià).

Res a veure, en tot cas, pot tenir amb AVIA nom de planta citat per Columella: no sols per la impossibilitat fonètica sinó perquè tot i no estant ben aclarit de quina planta es tractava, els indicis són que era ben diferent (curativa, i els que no hi han vist simplement el plantatge diuen si és l'herba cana o *senecio*: veg. *ThLL*, tot ben diferent).

Quan indaguem l'origen del nom d'una planta així, no solament els afins bascos sinó que tot senyal a priori ens ha de fer creure que, a la manera de tots els noms alpins de la mateixa planta,[10] hem d'esperar ací quelcom d'autòcton[11] en els Pirineus.[12] Per a un altre nom pre-romà de planta en -BIONE, també pertanyent al substrat pirinenc, veg. *cereions/CERIBIONS*.

DERIV.: *Avajonera, naionera*, etc., veg. supra.

[1] *VocAr.*, 17; *BDC* XXIII, 299; *DCEC* I, 199; IV, 920*a*. — [2] Sajambre, *anabios*, *anaos* «llumbres para dar luz en los chozos o cocinas, sacados del arbusto del mismo nombre» (Fernz. González, *Habla de Oseja y Sajambre*, 190). — [3] *ãhãbe*, Bonaparte, *Le verbe basque*, p. XXIX (*ãhãbe*, Mitx.). Per a aquesta i les altres evolucions dialectals i també per al judici que en fan els lingüistes bascòlegs són importants Mitxelena, *FonHiVca.* 215, 221, 300; *BSVAP* X, 381; Schuchardt, *BhZRPh.* IV, 24. — [4] Mogel, *Peru Abarca*, p. 132, que identifica imprecisament amb l'«endrino»; la confusió amb l'«airelle» o aranyó, també en alguna dada basca (Bonaparte, etc.). — [5] *abi* l'assenyalen Lakoizketa a Narvarte (a. nav.), Bonaparte a l'Aezkoa (*BSVAP* XIV, 23, 690), algun altre en el Roncal i fins en parlars de les Bascongades, bascos segons sembla. De tota manera va recollir *abia* a Salvatierra de Àlaba, *abi* a Peñacerrada, Baráibar, *Vocab. de Álava*, 1903, *RIEB* I, 142-3. — [6] *RLiR* VII, 136, 164; *BhZRPh.* LXXXV, § 8; *ZRPh.* LII, 73. — [7] I *nabia*, indicats per Darricarrères, però aquest potser *-ià*, collectiu (?) — [8] Les cites del *TdF* i de Couzinié (Castres), *abajero* i *abajous, aua-*, han de venir de parlar gascons veïns de la capital garonenca, crec reportades per Doujat-Visner. En tot cas ni la *j* (no *ts* o *x*) de Couzinié ni la caiguda de la -N- en el nom de la mata poden correspondre al llenguadocià. — [9] El rossellonès Companyó (1864) recull *nabin*, que no sé si és un plural *nabins* o més aviat err. tip. per *nabiu*. — [10] *Lostra, amborzala*, etc., per als quals veg. Jud, *Rom.* LII, 332, 336; *VRom.* II, 308-10; V. Bertoldi, *ARom.* IV, 498ss.; *ItDial.* I, 91-113, 161-189; Sganzini, *ItDial.* X, 1934, 263-293. — [11] Precisament per això em sento molt escèptic davant una assonància més considerable ἀνεμώνιον glossat 'viola negra' (ἴον μέλαν) *CGL* III, 266.37; cf. II, 225.57; VII, 28), sens dubte un mer diminutiu del nom de l'anèmona, amb traducció aproximada: ara bé la floració del *vaccinium myrtillus* no és gens conspícua, a penes li n'he vist. — [12] Chabrand-De Rochas inclouen en els seus lèxics dels parlars alpino-provençals de *Les Alpes Cottiennes* un *abanior* m. «fruit de l'épine-vinette», i que crida fonèticament l'atenció perquè ací *-or* representa -OLU i *nh* > *nį*. Temo que com en el cas de Couzinié han reportat un nom de planta curiós de terres més o menys llunyanes. D'altra banda la talla de la planta que ells anomenen i les restants característiques botàniques són ben diferents; l'hà-

bitat d'aquesta és muntanyenc però no tant, i en canvi hi ha més semblança, almenys pel que fa a la talla de la planta, amb certes varietats provençals de rododèndron i una de ben coneguda s'assembla relativament amb la de Chabrand: és la que Mistral usa com a *bourgen* i defineix «rhododendron» en *Calendau* (II, 397): ara bé, això té també aire ben pre-romà però més semblant amb l'*amborzala* estudiat per Jud i Sganzini, en el qual *am-* sembla ser el conegut prefix cèltic AMBI-. Tot això ens duu ben lluny del nostre ANABIA, no sense reforçar l'indici d'un origen pre-romà de tots aqueixos noms.

Aval, avalador, avalar, V. *avallar* (*VALL*) *Avaliar*, V. *valer* *Avall, avallada, avallar*, V. *vall* *Avalorar*, V. *valor* (*VALER*) *Avalot, avalotadís, avalotador, avalotapobles, avalotar, avalotat*, V. *esvalotar* *Avaluació, avaluar*, V. *vàlua* (*VALER*) *Avanar*, V. *va* *Avanç, avançar, avançador, avançament, avançat, avances, avancívol*, V. *ans* *Avant, avantatge, avantatjar, avantatjós, avant-* prefix, V. *ans* *Avantar*, V. *va*

AVAR, pres del ll. *avārus* id. □ *1.ª doc.*: S. XIII. «Moltes bèsties carregades de blat qui era del cabiscol, lo qual cabiscol era home *avar*, e ajustava diners per tal que enrequís un seu nebot, lo qual molt amava», Llull, *Blanquerna* (*NCl.* II, 79.22), «erguylós escuder --- ab cruel cor, *avar*, mentider, deslleyal, pererós --- no·s covè ab l'orde de cavayleria», id. (*L. de l'Orde de Cav.*); «femn' *avar'* és per natura ---», Capellà de Bolquera (cita d'Eiximenis, *Terç*, cap. 950ss.); «qui és rich e *avar*, és axí com mul o ase qui porten aur e manuguen palla e ordi», Jahuda Bonsenyor; «dix lo savi que ab *avar* no fasses companyia», Eiximenis (en una prosificació del *Ll. de les Dones* VIII, 3.1;[1] *EntreDLle.* I, 208, 229n.). «Què s'és fet la il·lusa alegria / de tantes vides com tenia / --- / tantes dones que no he estimades! / i tantes hores que he perdut! / Com un *avar* compto, ai, les hores, / que tant menyspreava llavores, / quan, al ras de l'eternitat, / acampat entre llors i roses, / ---», PCoromines, 1938, *Elegia de València*, XII, 1 (*O. C.*, 1395).

DERIV.: *Avarícia* [Llull]: «enveja, defalliment de caritat, ergull, *avarícia*, injúria, són en nostra companyia» (*Blanq.*, *NCl.* II, 11.26), «dejunar per *avarícia*, ni menjar per magres viandes, no és ocasió de les benaürances que Déus promet en l'evangeli; ni sadollar son ase e donar fam a sa persona per *avarícia* no·s concorda ab justícia» (id. II, 96.23); abans, en lloc d'aquest calc savi del ll. *avarĭtia*, s'havia usat una forma mig-popular: «donches, frares cars, ajam caritat vera senes ira, senes *avarea*, senes urgul, senes mala cobeeza —», *Homilies d'Org.* 2v15, i amb grafia molt arcaica «del cor ixen males cogitacions, --- monzonges, perjuris, cobeezes, *avaredes* e tots los mals del món», ib. 4v23 (i n. 54); encara *avaresa* en les *VidesR.*, ms. P: «en qual manera aucís l'*avaresa* d'aquels que cobesejaven», 171r1 (trad. *avaritiae*, 499, i canviat en *avarícia* pel ms. B). D'ací el derivat *avariciós* [c. 1370], que durant molt de temps féu concurrència victoriosa al simple *avar*: «tu, *avariciós*, fahent logre o rapina o furt secret --- Jhesú Xrist, que està en l'ort --- lliures-lo ---», St. Vicent F. (*Quaresma*, 281.73); «*avariciós*: avarus», OPou, *ThPu.*, 304; i encara en el S. XIX: Tomàs Aguiló i Cortès fou autor de l'entremès en vers «Més perd l'*avariciós* que l'abundós» (Palma, a. 1851, JMBover, *BiEscrBal.* I, § 6, IX). *Avarut.*

[1] Crec ara més complet i fidel restituir un vers més: «Dix lo savi qu'ab avar / no fa<e>sses companyia / car certes ell no·t faria / altra re sinó falsia; / hom carnal n 'efeminat / ---», amb l'altra assonància alternant.

Avarament, avarar, V. *varar*

AVARCA, 'calçat consistent en una sola de cuiro, lligada al peu amb cordes o corretges', mot comú a les tres llengües romàniques de la Península Ibèrica i a la llengua basca, i antiquíssima en totes quatre, d'origen incert; segurament provinent d'una base ABARKA pre-romana però probablement no basca en especial sinó comuna a les diverses llengües preindoeuropees de la Península. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Apareix ja *avarca* amb la glossa «d'espart» com a traducció de l'hispano-àrab *bárĝa* en *RMa.* (pp. 36 i 261), i en les Grans Cròniques: «viuren --- Santa Ponsa --- e aquí éls preseren terra, e un servent en camisa e ab *avarques* e·ls peus, ab un penó bausà, partí-se de la host e montà-se'n e·l pug, e puys senyà ab lo penó que pensassen de muntar e·l pug abans que·ls sarraýns hi fossen», «en les cames unes calses ben estretes de cuyr e e·ls peus bones *avarques* de cuyr», Desclot, § 35, 79, *NCl.* II, 97.19; III, 63.23, en la Crònica del qual reapareix encara en un altre passatge (també amb *v*, cf. ed. Buchon, 627.1, 648.8, 590.1). I el famós passatge de Muntaner: «com los almugàvers foren entrats en Messina, les gents de Messina, qui·ls veeren tan mal enrobats, e ab les antipares en les cames e *avarques*[1] als peus e·ls capells de rets en testa, digueren --- e què gent és aquesta que van nuus e despullats ---»; la grafia amb *-v-* és també la que registren els dicc. de rims de JMarc (1372) i L. d'Aversó (c. 1390, *avarcha*, 180.4, rimant amb mitja dotzena de substantius en *-árka*, etc.); i els capítols de drets del General, de l'any 1481: «totes sabates, empenes, borseguins, estivals, *avarques* e tota e qualsevol obra feta de cuyram» (p.p. Moliné en la seva ed. del *Consolat*, p. 232).

La pronúncia amb *-v-* és també la que ha predominat o és general fins avui a les Illes. Les *várkəs* són part característica de la indumentària dels pastors i pagesos de Manacor (*BDLC* VII, 174; XIII, 1923, 16); Febrer i Cardona registra a Menorca, princ. S. XIX, «*avárcas*: abarcas, chaussures de cuir, pero -onis» (70v), i també l'Arx. Lluís Salvador hi troba *varques*, p. 262.[2] En el País Valencià i terres castellanes adjacents el mot és molt viu, però allà predomina una forma arabitzada *albarca*, i per tant no podem es-

tranyar-nos que també la labial hi vagi ser arabitzada i el mot soni amb *-b-* bilabial: jo mateix hi he vist i sentit anomenar *albárkes* a Alzira, 1962 (*abárkes* a l'extrem N., a Bel, on la pron. no distingeix); d'una enquesta feta per J. G. M. (1955): *albarca* a Castalla, Alcoi, Albaida i Sud de la capital, *abarca* a Benissa, *alabarca* a Alcalà de Xivert, i passant el límit lingüístic: *albarca* a Oriola i pobles aragonesos entorn de Monreal del Campo; una senyora de Castalla n. cap a 1885 només havia vist les de sola de pell de bou, lligada al peu amb corretges, després s'han usat de cautxú.

També des de data medieval reculada apareix el mot en portuguès *avarca* (ja en els *Costumes* de Alfaiates, *PMH Leges* I, 802; cf. Leite, *RLus.* XXVI, 112; en un doc. de Viseu de 1356; per a d'altres cf. la n. 4 al meu article del *DCEC*). En castellà el mot es presenta amb particular antiguitat, i amb documentació molt precisa i ben ancorada en fets coneguts, sobretot a la zona del Nord-est.

En primer lloc, en els Pirineus i Navarra, la tradició ja molt antiga del sobrenom del rei de Navarra Sancho Abarca, que començà a regnar l'any 905: contaven que el renom li venia perquè, en una expedició militar que hagué de passar els Ports, féu calçar els seus homes amb avarques perquè caminessin millor per la neu, i importa poc que fos per això o per altres raons que se n'han donat, perquè el que interessa és que en tot cas era un motiu que es referia a aquest calçat i que el sobrenom està molt documentat des d'època immediata: en un doc. navarrès de 1045-51: «Sancius rex, qui cognominatus est, ab antiquis vulgalibus, *Avarcha*»;[3] «favlaremos de lo reies de Navarra e del rei Sancho *Avarca* tro al rei don Sancho», *Liber Regum*, princ. S. XIII (*BRAE* VI, 202); també l'anomenava així Abenkhaldun quasi pel mateix temps. Hi ha allà al voltant força dades a penes menys antigues de personatges de nom semblant, ultra la de l'any 958 que cita Simonet (p. 151), en el Cartulari de Fanlo, en doc. de 1085, un propietari *Enneco Avarca* (p. 103), en la collecció diplomàtica d'Irache un *Roderico Avarca* l'any 1129 (I, núm. 7); un altre gran noble navarrès el 1143 «regnante rex Garcia in Pampilona et in Totela, Sancio Rodricho *Avarcha* in Funes» (D'Albon, *Cart. du Temple*, p. 190).

I en fi tenim la notícia, ja ben sovint citada, del curiós pelegrí de Santiago de Compostela, Aimeric Picaud, en el S. XII: «Navarri --- sotularibus quos *lavarcas* vocant, de piloso corio, scilicet non confecto, factas, corrigiis circa pedem alligatas, plantis pedum solummodo involutis, basibus nudis, utuntur».[4] Observem de seguida que l'occità Picaud evidentment no ens dóna ací una forma basca estricta, sinó, com sol fer en altres dades (veg. supra, *ASCONA*), una d'usual a la zona fronterera entre gent, potser basconitzant o bilingüe, però que li parlaven romànic (potser algun baionès o bearnès), com mostren ja l'aglutinació de l'article romànic *la-* i la mateixa *-v-* (estranya al basc). En castellà continuà predominant de molt (fora d'alguna excepció a Aragó on és sabut que aviat es confongueren els dos sons), la forma o grafia amb *-v-*, en els Ss. XIII-XVI, veg. llista de cites *DCEC*, I, *5a*12-16.

No caldrà exposar de nou ací tots els raonaments i argumentació sobre l'etimologia: remeto al *DCEC* I, 4-6, i IV, 899*b*-900*a*, car res d'important ni de gaire nou no s'ha vist des d'aleshores, i les novetats o doc. detallada que acabo d'aplegar o assenyalar no fan més que reforçar les tesis llavors sostingudes. Cal rebutjar definitivament el supòsit d'una igualació amb el romànic *BARCA* 'embarcació, petita nau', en què havia pensat Schuchardt i d'altres: s'hi oposen rotundament, no sols la forma de les avarques (sola plana lligada) sinó el fet, ara indiscutible, que l'ètimon començà per AB- amb -B- intervocàlica des de segles immemorials, que altrament no podríem tenir aqueixa *-v-* antiquíssima i estesa pertot. No hi ha, en canvi, cap argument que faci dubtar que l'etimologia és pre-romana.

Essent així, que sigui un mot pròpiament basc, és al que s'han inclinat més o menys fortament Baist (*ZRPh.* XXXII, 43-44), i ja Dozy, Diez i diversos erudits bascos, referint-se espt. a l'aparició a Navarra (Aben Askar, veg. Baist). Però l'argument geogràfic és feble, perquè dos o tres-cents anys més tard ja veiem que el mot està arrelat fins als tres extrems de la Península: Catalunya, Portugal, Màlaga i altres zones de l'extrem Sud peninsular; Abdelmèlic el Marrekoší († c. 1270) ja ho donava com un calçat d'espart propi d'Andalusia i la costa d'Àfrica (Simonet, s. v. *parga*). I no podem deixar de creure que en aquestes terres era tan antic com a Bascònia. Només una explicació basca interna, i molt segura, dels elements del mot donaria alguna base.

En aquest sentit Tovar va provar (*Euskera* I, 1956, 1-3) de donar una millor presentació a la idea que és un derivat del basc *abar* 'branca, ramatge, llenya', ja sostinguda per Astarloa i altres bascos; però el derivat basc conegut és *abargi*, que d'un articulat *abargia* pogués sortir ABARKA no pot acceptar-ho el lingüista, que es vagi formar un *ABAR-KA en proto-basc amb un sufix diferent (vagament semblant) és hipòtesi pura que tampoc resulta gaire convincent a la vista de les dades «*realia*» que ens parlen pertot de soles de cuiro o màxim d'espart. I a això s'afegeix el caràcter molt més vast que hem de suposar per a l'àrea originària del mot que per a la llengua protobasca.

En conclusió, l'atribució bascoide, per ser mantinguda, hauria de ser condicionada a la tesi de la identitat llunyana de basc amb ibèric i altres idiomes preindoeuropeus protohispànics. Tesi que, projectada a una antiguitat remota (llengües ja separades en temps romans però amb passat comú, o almenys dialectes molt divergents i ja llavors fondament separats) és realment probable, tot restant imprecisa i elàstica. Només amb aquest abast em sembla que es podria insistir en una idea vagament semblant a la de Tovar i Astarloa.[5]

El nostre pre-romanisme, d'altra banda, va passar al mossàrab, i d'aquest a l'hispano-àrab, en part encreuant-se amb algun mot oriental o, en general, trans-

fretà; en part hi hagué mera arabització formal i ultracorreccions mossarabitzants: d'ací les formes *parga*, plural *al-pargât*, d'on cast. *alpargate*, etc., port. dial. *alparcas* (veg. Krüger, *VKR* VIII, 279, 280), *bolga*, *albolga*, *alborga*, etc. Per a tot això bastarà remetre al raonat i detallat estudi del *DCEC* I, *5b*13-22, la nota 5, i *6a*10-*6b*12.

DERIV.S +Men. *avarguera* 'folro o mitja funda de cuiro que embolca, per sota, les regnes dels bous del jou' («die Zügel sind unten mit Leder umwunden, *avarguera* genannt», Arx. Ll. Salv. II, 333).

1 Ed. Soldevila 717*a*; *abarques* en la vella ed. Lanz i en Casac. § 64, I, 124.24. Per a la indumentària i l'armament sumari de l'almogàver, veg. Desclot, §§ 91, 89; i cf. Giese, *VKR* I, 179. — 2 En el II, 270, hi dóna un bon gravat d'una des Mercadal i allà hi posa *aubarca*. — 3 JMLacarra, *Vasconia Medieval, Hist. y Filol.*, Donostià 1957, 12; cf. Schuchardt, *ZRPh.* XV, 115; i les notes de Simonet, Baist, etc. — 4 Ed. Vielliard, p. 26, comentat per Caro Baroja, *Materiales Est. L. Vca.*, p. 96, n. 41; Mitxelena, *BSVAP* X, 8-9. — 5 I és clar que sense aclucar els ulls davant altres pistes o enllaços possibles; cf. *barajones*, *baraquettes*, esmentats en *DCEC* núm. 9 (*6a*59, *6a*41).

Avarea, *-resa*, V. *avar*

AVARIA, 'dany sofert durant un transport per les mercaderies', sovint estès a d'altres danys i despeses ocasionades en el curs de diversos processos legals, i fins a sentits generals, com petits accidents i despeses vàries: antic terme de dret mercantil que, almenys en l'essencial, prové de l'àr. *ᶜawārîya* 'mercaderia avariada', derivat de *ᶜawâr* 'defectuositat, tort, avaria', i aquest de *ᶜáwwar* 'danyar, avariar, mutilar', si bé és possible que hi hagués influència o contaminació de mots europeus de forma i sentit semblants. ☐ *1.ª doc.*: 1258; i ja, S. XIII, en diversos capítols del Consolat de Mar i del dret marítim inclòs en els Costums de Tortosa.

«L'escrivà pot pendre de quascun mercader penyora que bé li vàlega lo nòlit e les *avaries*, axí bé dels parsoners com dels altres, e dels pelegrins e de mariners e de tota persona que deja donar nòlit o *avaries*», *Consolat*, cap. 15, i de nou en el 95;[1] «on appelle *avaries* les dommages arrivés à des marchandises; mais dans le droit maritime du M-A., c'est un mot générique qui signifie des dépenses» (nota de Pardessus). En els *Costums de Tortosa*, «lo senyor del leny pot pendre cascun mercader --- e retenir penyores per lo nòlit e les *averies* --- e no és tengut de retre tro sia pagat tot lo nòlit e les *averies* al escrivà» (ed. Oliver, 452, 453, i altres passatges en *AlcM*). El sentit s'amplià a d'altres usos, sobretot en català, gran centre de popularitat del mot a Europa; d'una banda, a 'xacres d'una persona': «les *averies* / de sa persona / alguna stona / ella spiava; / mas bé·s pastava / pasta de muda,[2] / d'oli de ruda / e de ginebre / --- / morros e celles / s'empeguntava / ---». JRoig (*Spill*, 2522).

D'altra banda, com ja observava Pardessus, a diverses despeses, especialment despeses legals de caràcter accidental o accessori: «ha a pagar la part, entre lo notarii e·l procurador fiscal e lo saig, les quals *averies* no poden pujar de quatre sous avant, per cascuna liura que composat haurà», en doc. d'Urgell de 1470 (*BABL* XI, 284; i un altre tros anàleg de 1451 en *AlcM*), d'on la generalització a la idea de 'cosa accidental', 'petit fet accessori': «però l'amor, com sol fer, / prest li llevà sa mascàra / aminvan-se la vergonya / tant com l'edat se aumentava: / en quatra dias tot foren / uyadetes y riayes, / recaudets y les demés / *averies* d'esta casta», en el mallorquí G. Roca i Seguí (1742-1813, JMBover, *BiEscrBal.* II, 276.9.4).[3]

Catalunya i Gènova foren els centres de difusió del mot per Europa; encara que ja n'hi ha exs. genovesos des d'un poc abans de 1150 (Vidos, *Stor. delle Parole Mar.*, 218-24), és dubtós que aquesta diferència cronològica correspongui a la realitat dels fets, com sigui que a penes s'ha publicat doc. mercantil catalana anterior al S. XIII, tot i que certament va haver-n'hi; tanmateix la rapidesa amb què es va estendre per tot el Mediterrani el Consolat de Mar, ja des de la fi d'aqueix segle, demostra el prestigi conquistat des d'antic per la legislació mercantil catalana: el tràfic comercial nostre amb Tunis i altres ports africans era molt antic. Des del català, en tot cas, el mot va propagar-se al castellà, on, fora d'un cas isolat en una trad. medieval, no apareix fins c. l'a. 1500.

Per a l'etimologia aràbiga són bàsiques les notes de Dozy, *Gloss.*, 217, i del *DCEC* I, 337-8, i la ben establerta i força abundosa doc. aràbiga que aplega Dozy, *Suppl.* II, 188-9, sobre aquest mot, la seva arrel i els seus derivats. Una arrel productiva i ben arrelada en l'àrab real des de l'Edat Mitjana, i encara ben popular en el Magreb: *ᶜáwwar* «endommager, gâter», Almakkarí, en *RMa.* 'enganyar, buidar, concavar'; «difficilis fuit» o sigui «rendre revêche, indocile» tant en *RMa.* com en *PAlc.*; avui a Egipte 'mutilar, tallar un membre', 'avariar', i el participi *muᶜáwwar* «avarié» (Boqtor); i no menys descabdellat partint de la idea general de 'dany' en les altres formes del verb (V, VI, X) i en diversos substantius que en deriven.

En particular l'abstracte *ᶜawâr* (segons alguns pron. *ᶜiwâr*) és en general «défectuosité» des de l'àrab clàssic i comú (Lane, Bq), usat entre altres per magrebins medievals com Aben al-Akhbar, i que arriba a concretar-se en el sentit d'«avarie» segons Boqtor, també 'mutilació' (id.) i tant *PAlc.* com *RMa.* el documenten ja amb el valor de 'tort, injúria' o de 'revés', 'indòcil' (*redropelo*, *difficilis*). En fi, d'ací es derivà un adjectiu en *-î* que parteix de la idea de 'perjudicat', i en la forma femenina *al-ᶜawārîya*, ja substantivat, es documenta a Síria, almenys, com a terme de comerç per a «marchandises avariées, celles qui ont été endommagées par l'eau de la mer» (en el *Mohit*, que sovint es funda en documentació més ampla i antiga d'Orient).

Els Kahane publicaren el 1959 una nota (*Boll. Atl.*

Ling. Med. I, 211-214) pretenent que *avaria* ve en realitat del gr. *συμβολὴ βαρεῖα* 'aportació feixuga, tribut dur, pesat', que hauria arribat amb la pron. *varīa* del grec bizantí modern, i suposaren, quasi sense base o amb ben poca (una nota de Barbier referent a un text francès), que el sentit de 'dany, avaria' és secundari; tota la doc. genovesa, francesa, catalana, etc. aplegada per Vidos, Dozy i el meu llibre, prova al contrari que és la idea documentada des de més antic i d'on parteixen les altres. D'altra banda aquesta etim. grega està contradita per la *a-* unànime del romànic *avaria.* Vegeu tanmateix els nous detalls que aporto a la qüestió en el *DECH*, on em faig càrrec d'alguna aportació dels Kahane.

Hi ha documents genovesos bastant tardans (segles XIV-XV) on *averia*, *avar-*, apareix amb el sentit de 'contribució o dret d'entrada', i com que allà també s'hi documenta *avere* amb aquest sentit, tenint en compte els sentits secundaris que ja hem assenyalat en el cat. *avaria*, aqueixes dades genoveses deuen ser degudes a una evolució de l'arabisme sota la influència del ll. HABERE substantivat, a la manera del cast. *los haberes* 'el salari, el sou'. També mostro allà com hi ha hagut influències pertorbadores per part del fr.-it. *avanie*, *avania*, 'abús', d'un altre origen; i del cat. dial. *averia* 'bèstia de càrrega', un altre derivat de HABERE.

DERIV.: *Avariar-se*, *avariar*, *avariat* [Belv., Lab. 1839]; mot tardà, innovació llavors: abans es deia, en aquest sentit, *gastar-se una mercaderia*, com assenyala Careta (p. 46) en la doc. municipal barcelonina, i, en altres sentits, malmès o estantís; especialment aplicat a l'home que pateix d'algun mal crònic; es va dir molt dels sifilítics, d'on el derivat pseudo-medical *avariosi* 'sífilis' (Fontserè, l'anotava c. 1925; MLWagner, *ZRPh.* LXIV, 363).

[1] Pardessus imprimeix *averies*, pp. 69, 131, però reconeix que el text porta *avaries.* — [2] En el sentit del cast. *muda*, ja cervantí «cierto afeite para el rostro». — [3] Bona prova de l'autoctonia del mot català aquest ample desplegament d'accs. secundàries. Una altra conseqüència és l'aparició en l'ús vulgar local (com ho és ja el de Roca i Seguí): val. vulgar *varida*, ultracorrecció: «en aquell túnel sempre passen *varides*» sento a La Nucia (1963).

Avarícia, *avariciós*, *avarut*, V. *avar*   *Avassallador*, *avassallar*, V. *vassall*

Avatar, 'nova encarnació d'una deïtat o d'una ànima', del sànscr. *avatāra* (avui pronunciat *avatar*) id., cpt. de *tar-* 'traspassar' amb *ava-* 'de nou'.

Aveador, *aveall*, *avear*, V. *avesar* (*VICI*)   *Aveciadura*, *aveciar*, *aveciat*, V. *vici*   +*Avegants*, V. *avagants* i *nau*   *Aveïnar*, V. *veí*

AVELLANA, del ll. ABELLANA id. forma abreujada de ABELLANA NUX, pròpiament 'nou d'Abella', ciutat de Campània on abundaven. ☐ *1.ª doc.*: S. XIII: doc. de 1252; Llull.

«Donà-li tots jorns 5 sous de renda, de què vivís e de què compràs *avellanes* e fruyta als infants qui·l seguirien», *Blanquerna*, *NCl.* II, 177.8. El ll. ABELLANA NUX apareix ja des de Cató, alguna vegada ja escrit vulgarment amb *-v-*: referint-se a jocs augurals o divinatoris: «*avellanas* nuces cum precatione mersit in vinum; et sive in summum redierant, sive subsederant, ex hoc coniecturam ducebat», Petroni, *Satyr.* CXXXVII, 10; St. Isidor, tot indicant-ne l'etimologia, l'usa ja en la forma abreujada: «nuces autem generaliter dicuntur omnia poma tecta corio duriore; ut pineae nuces, *abellanae*, glandes, castaneae --- *abellanae* ab Abellano Campaniae oppido, ubi abundant, cognominatae sunt» (*Etym.* XVII, vii, 22). *Abellanae* s'ha imposat com a nom d'aquest fruit en les tres llengües ibero-romàniques, en la major part de les terres d'Oc, en romanès i en alguns parlars del N. d'Itàlia i de Sardenya (l'it. *avellana* només és el nom d'una espècie). El deglutinat *vellana* (*unes vellanes*) s'estén avui a l'ús vulgar de quasi pertot (almenys al Nord de l'Ebre i a les Illes).

DERIV.: L'arbre es diu quasi pertot *avellaner* [1502, *Voc. Cat. Alem.*, § 1302], forma que tinc sentida en tot el territori ling. (vulgarment més aviat *vellané*), des de Vingrau (*bəḷənįé*) fins a l'extrem Sud i Nord-oest (Boí, tot el Pallars) (per a l'avellaner bord, *Cost.-Mancom.* I, s. v.); tanmateix al llarg de la frontera ling. Oest s'usa la forma femenina *avellanera*: Carlet (1935), a Manyanet (en l'Alt Flamicell), a Espés de Ribagorça (1957), *beḷanéra* a Benasc i Saünc (1965), i així segueix per l'Alt Aragó: a Gistau (on *beḷanés* són els 'ullals' < *dents avellaners*, perquè hi trenquen les avellanes), Bielsa i fins a Echo (1966). *Avellanar* collectiu.

Avellanar, verb; *avellanaire.*[1] Avellanat 'espècie de llet avellanada': «si menğ res de cullera, e ginestada, *avellanat* o pinyonada, celiandrat o arròs ab sucre e ab llet d'ametlles», Eiximenis [c. 1385, *Terç*, *NCl.* VI, 51], en OPou entre les «escudelles espesses»: «*avellanat*: lac avellanatum; saliandrat ---» (*ThPu.*, 192). *Avellanador. Avellaneda. Avellanenc. Avellaneral. Avellaneta.*

Avellanos, agregat de Benés, és l'*AlcM* el que està mal informat i no pas M-Lübke: no existeix la pron. *Avellanós* en aquest nom de població, i és en aquesta obra on cal fer la rectificació; és certament un derivat d'*avellana* amb el sentit del cast. *avellanos* 'avellaners', relíquia fonètica de l'extingit dialecte romano-basc pre-català propi de l'alt Pallars en els segles de l'alta Edat Mitjana (*E. T. C.*).

[1] Malnom ètnic *əlz bəḷənáįrəs* que donen a la gent de Tellet en els Aspres de Rosselló (1960).

AVENA, 'civada, gramínia que es dóna com a pinso, *Avena sativa*', mot del català antic, avui només valencià, del ll. AVĒNA id. ☐ *1.ª doc.*: S. XIII.

Ja en algun doc. mig llatí del segle abans, en algun d'aquest, com en Llull i en fonts literàries no gaire més tardanes; «cafiç de forment, d'ordi o d'*avena* o

mill», *Cost. de Tortosa*, «forment, ordi, *avena* e tots blats grossos e menuts», *Consolat de Mar* (ed. Moliné, p. 227); «comprar --- forment, ordi ne *avena* ne null altre linyatge de blat», doc. de Tortosa a. 1340 (*BABL* XI, 398).

Fins que arribaren els segles finals de l'Edat Mitjana, el nom d'aquest cereal particular, en la llengua general, fou *avena*, i si bé ja llavors s'usava també *civada* (ja Llull) era amb el sentit genèric de tota mena de pinsos per als animals, com ho comprova també l'ús del plural *civades* que observem en Joanot Martorell («anar per les cases fent traure forment e *civades*», cap. 5); el mateix passava llavors amb el cast. *cebada*, que, des del *Cid* fins c. 1400, es manté amb aquesta aplicació genèrica. Així correspon a la forma com es creà en la combinació ANNONA CĬBATA 'cereal donat com a CIBUS' (o sigui com a aliment: pinso en general).

Des de llavors CIBATA s'especificà de sentit, convertint-se en català en el nom de l'antiga 'avena' i en castellà en el nom de l'ordi, amb la qual cosa queda palès quin era el pinso més usat, el 'pinso per excel·lència' en els dos països i dominis lingüístics: l''ordi' per als castellans, l'antiga AVĒNA ('civada') per als catalans.

Des del S. XVI *avena* ha tendit, doncs, a caure en desús en la nostra llengua, llevat, però, del P. Val., on s'ha mantingut l'ús medieval d'*avena*. Aquest està avui estès encara fins a l'extrem Nord del País, com he pogut observar fins als pobles del Baix Maestrat i la Tinença, inclús Coratxà i Traiguera (1961) (on en canvi *ordi* i *blat* tenen el mateix valor que en el català central).

DERIV.: *Avenat* [c. 1400]. *Avenós*. *Avenaci*.

AVENC, 'cavitat subterrània de direcció quasi vertical', dit especialment d'aquelles que tenen aigua en el fons o per on s'engoleix o en degoteja un corrent: mot exclusiu i comú del català i la llengua d'oc, d'origen pre-romà; d'etimologia no assegurada però probablement indoeuropea, un mot *ABĬNKO-, derivat d'un nom indoeuropeu de l'aigua o corrent d'aigua, que en forma fluctuant AB- o AP- apareix sobretot en llengües indoeuropees orientals, si bé s'ha estès també, poc o molt, en forma de noms de lloc o derivats, pel Nord d'Europa, sense excloure'n el cèltic; per tant és més probable que també el derivat *ABĬNKO- sigui sorotàptic més que cèltic. □ *1.ª doc.*: doc. de 1011.

«Ipso torrente usque quo pervenit in ipsum *avencum*», en un doc. d'aquesta data, del Cartulari de Sant Cugat (II, p. 86). És a dir 'el torrent fins que arriba allà on l'*avenc* l'engoleix o hi enfonsa en part les seves aigües'. D'ací deriva el nom de lloc, de la *Riera de l'Avencó*, que provinent del Brull i Tagamanent desaigua en el riu Congost a Aiguafreda; que ja figura en un doc. de 990: «in terminio de Tagamanente --- affrontat de occiduo in ipso quadello vel in ipso *Avanchó*» (Bast.-Bass., I, 178): hi ha allí engolidors, de manera que podem admetre que es tracti d'un RIVUS (o SROUMA) ABINKŌN, en genitiu plural 'riera dels avencs o xucladors', amb la term. del genitiu plural indoeuropeu comú -ŌN, que com passa sovint en la nostra toponímia pre-romana es convertí heteroclíticament en una espècie de sufix derivatiu accentuat (recordem casos com *Pincaró* < cèlt. PENNOS KARIŌN 'cap dels roquissars o quers', esglesiola edificada dalt d'un pla de cingleres, o *calabruix* ~ *calabruixó* KARIA *VROIKSŌN 'pedres de les bruixes', veg. l'article *BRUIXA*).

Que no es tracta d'un suposat pre-romà *ABÁNKO- (sense altra base que aquesta) ho comprova la forma *villare Avanchone* que, amb referència al mateix lloc, es troba ja en un doc. de 898 (Udina, *El Archivo Condal de Bna.*, p. 119), d'on resulta clar que l'accent era en la *o* i que es tracta de la coneguda evolució fonètica de la *e* pretònica.

En textos occitans trobem també el nostre *avenc* ja en escriptures del centre del país des de mj. S. XII almenys: «L'*Avenc*» com a nom de lloc ja dos cops en una de 1151 relativa al cantó de Cornús, Roergue (C. Brunel, *Les Plus Anc. Ch. en l. prov.*, 66.4 i 66.7) i com a nom comú en una llista d'afrontacions de c. 1180 dels Templers de Santa Eulàlia de Roergue (en el mateix cantó): «de la serra s'en passa tro e<n> l'*avenc*, <d>e l'*avenc* s'en torna tro a S. Cabrari» (ibid. II, 83, § 448.6).

No deixem de notar de bon antuvi que de cap manera no val la vaga definició «*avenc*: cavitat subterrània» (*DFa.*). Mai no s'ha pogut usar *avenc* com a sinònim de 'cova': ha de ser, forçosament, almenys una cavitat que baixa de la seva boca en direcció vertical o no gaire menys, altrament no fóra *avenc* per a ningú.

Sempre ha estat un mot ben conegut, i alhora negligit per la gent d'horitzons ciutadans o més o menys limitats enfront de la natura. Això ha fet que gran nombre de diccionaris ni el recullin.[1] Ja és però ben conegut dels millors escr. Renaix.: Verdaguer l'usava ja, si bé amb extensió figurada, en fer el primer escaborn de l'*Atlàntida* (1866): «Tal serà al darrer dia --- / quan sa mà servadora Déu, reculant dels mons, / engolint-los esclate davall l'*avench* horrendo / en tenebrosas flamas, / brams, crits i confusions» (IX, 26*c*; que després millorà en *l'abis badat* 28*c*); «engolits per remolins de boyra que naixia, reinflada, dels *avenchs*, com pels escotillons d'un escenari colossal», MVayreda, *Sang Nova* IV, iv, 270.

En el nostre domini lingüístic és viu en tots els dialectes. També en llengua d'oc té extensió molt àmplia, des de Provença fins als dos extrems, Nord i Sud, del llenguadocià. Que és això *avén* m. a la vall alpina de Barceloneta cal sospitar-ho tot i que defineixin «source» (vist que sovint es pensa més en l'aigua que en traspua que no en la boca); endemés tenim en els B.-Alps els *aven(c)s* famosos de Cruis i de Moustiers (*TdF*), i en tot cas l'ús dels derivats *s'avanquí* 'encofurnar-se en una cavitat profunda' (freqüent en Mistral, veg. infra en els deriv.) i *s'avencà*, *avencà*, «s'abîmer», així com l'encreuament *bar(r)én* «gouffre» (infra), en donen prova que, no per ser indirecta és

menys forta, i prova més antiga encara, a causa precisament d'això; a la Vauclusa l'usa el felibre Felix Gras, i hi ha *lis aven de Sant-Cristòu* «fissures qu'on voit dans cette montagne», i *l'aven de Vau-Cluso* «la source de la fontaine de Vaucluse».

Segueix a l'Oest; en terra llenguadociana: *avén* «abîme» en dos pobles del dept. del Gard (Navacelle i Sauve, en Germer Durand, *DTopogr.*); el dicc. de Sauvages, en les variants locals *aven* i *obenc* (< *av-* normal): «l'ouverture naturelle d'une profonde caverne», «petite ouverture d'un réservoir d'eau souterraine, d'où il découle une source abondante, mais passagère, immédiatement après les grandes pluies», amb el compost *caravën* «précipice».[2] Roergue *obênc* «grotte», ja usat pel poeta Peyrot (S. XVIII) i definit per Vayssier «ouverture d'une excavation, d'une caverne, l'excavation elle-même». Dauzat, que també es va preocupar d'aquest mot,[3] parlava especialment d'*aven* 'mena de cova' referint-se al Gavaudan. I, per completar l'enllaç geogràfic amb el domini català, tenim *L'Abenc Haut* i *Labenc Bas*, dues pagesies en el terme de St. Hilàri de l'Aude, i *Aven* és un embut o «entonnoir» en el fons de «*Sentinières*: vallon sans issue, où les eaux disparaissent» (Sabarthès, *DTopogr. de l'Aude*). El *TdF* completa la precisió del sentit: «abîme, trou dans la terre où vont se perdre les eaux; gouffre au fond duquel est un amas d'eau».

Reconeguem que la gent del Principat pensem menys en l'aigua quan parlem d'avenc (en el *xap*! final de les pedres que hi tiren sí, que implica tanmateix alguna massa líquida), potser perquè el massís de Garraf, on hi ha els famosos de la Ferla i molts d'altres, és únic en sequedat dins el nostre domini; l'aigua tampoc no abunda en els massissos migjornals del Priorat, altra gran concentració de grandíssims avencs, cap a Tivissa i el muntanyam de Marçà, on hi ha «unes *vę́ñs* tremendes» barrancada amunt cap a la Miloquera (1935).

Fora de la faixa central, a tot el País Valencià hi ha moltíssims avencs, i per tant és lògic que l'àrea del mot s'hagi mantingut robusta quasi pertot menys en aquella faixa.[4] I allà, a la resta, són molts llocs on posen de relleu la presència d'un corrent, uns grans degotalls o un petit estany a dins de la cavitat: a Rossell em definien *un bufadó* com «un ullal dins una cova», i el *bufador* em deien a Alcalà de Xivert que és «lo mateix que una *avenc*» (1961); a Quatretonda parlant del gran, que en diuen, per excel·lència, *L'Avenc*, declaren que «no engolix àuguia però hi ha ací altres *avencs* com eixa que n'engolixen»; a Alzira ho prenien com un fet que no necessitaven explicarme: «en diem *avę́ŋks* perqué les àuguies no sabem on van», «eixa *avenc*, tampoc sabem on va». A Barxeta usen *sima* i *avenc*, però distingint: «a l'*avenc* —m'expliquen— hi tires una cosa i desapareix: com si diguérem una corrent d'aigua; la sima no és tan fonda ---».

A Barx ni ho definien com a cavitat limitant-se a dir que significa 'engolidor' («cast. *sumidero*»); en algun punt, com a Llutxent, la distinció vacil·la: «*L'Avenc* és una sima», «a la Simeta de l'Altet hi ha àuguia»; Vall de Gallinera, tres avencs, tots tres amb aigua al fons; a Tollos: «al Morro de l'*Avenc*, hi havia un aljub que era un *avenc*»; a Bolulla: «és que la Cova (de) la Seroja és un *amvę́ŋk*: hi tires un gos i ix ací».

Si volem resumir-ho, llegim *Observaciones* de Cavanilles: «la vall de Barx se vería convertida en laguna si no hubiese dexado varios sumideros, a que se da el nombre de *avencs*, por donde las aguas se introducen» (1797, *Observ.* I, 213).

No menys a les Balears. A *S'Avenc*, dins el poble d'Esporles, s'hi enfonsa un *saragai*; *S'Avenc* de Son Rossinyol és el nom propi d'un «engolidor» a Llubí; a Porreres hi ha diversos *əvœ̨́ŋs*, i a Son Lluís n'hi ha un on desapareix l'aigua del solc que continua «la siqui»; a *Muro*, a sa Cova de Sa Móra, *s əvœ́ŋk*, un engolidor: tota l'aigua s'hi *əmvœ́ŋkə*. Però a Mallorca hi ha les dues direccions de l'aigua: també la de dins a fora, com a Provença: *S'Avênc* al peu del Puig de Massanella, a Lluc, és una font famosa; a Deià *S'Avenc de Ses Basses* és un *fontənəl̥ó*. Fins al punt que Mascaró, en el seu mapa de Mallorca, imprimeix *avenc* en blau, com un accident hidrogràfic: així, per exemple, en el terme de Santanyí, *Ses Avencs* i *Avenc des Coloms* (42C11, 42I11); i, en l'explicació de termes, defineix «*avenc*: sima donde afluyen las aguas de lluvia». Altrament tinc notícies del mot, i molts noms de lloc, a tot Mallorca, des d'Andratx i Bunyola fins a la Colònia de Sant Pere. Però el mot no és pas exclusiu d'aquesta, que a les altres illes també tenim l'eiv. «*avenc*: sima, abismo» (PzCabrero); a St. Vicent de Sa Cala em localitzaven dos *s əvœ́ŋ də*... I a Menorca consta així mateix l'aigua: a Alaior, els *Avèncs de Sant' Eulària* són un engolidor.

En fi, si parlem del rossellonès, acabarem de convence'ns que el mot i aquest sentit han estat generals en tot el nostre domini.[5] Donada l'estructura del terreny, és natural que sigui a les Corberes on en trobem més proves. A les Cases de Pena hi ha «*Elz əbénz* de Pena», on «sall aiga» i «quin jet d'aiga!»; a Perestortes, tot assenyalant-me el «Còrrec dels Avencs», m'expliquen que un *əbén* és «un indret on neix aiga», més famosa aquella perquè és sulfurosa; també a Talteüll usaven *avenc*, i *barranc* o *barrèn(c)*[6] en sentits quasi iguals (veg. el que dic s. v. *BARRANC*); i en general, a tota la rodalia de les Corberes, recullo la definició «*avenc*: deu provinent d'un avenc» o «d'un gouffre». De tota manera, també hi ha això cap a la ratlla de Conflent o dels Aspres, car a Santa Coloma de Tuïr em deien, parlant d'una deu, que «*La Dóu* és un *əbén*».

No s'havia donat altra etimologia que una identificació insostenible amb el ll. ALVĔUS 'obi, receptacle, petit soc concavat': així Spitzer (*Lexik.*, 32; Moll, *AORBB* I, 182), que ja M-Lübke es resistia admetre en el *REW*3, 392; fundant-se en el tort. *auvenc* (*BDC* III) «cova fonda, caverna»; és a dir la forma que resulta, en fonètica local, del val. *alvenc*, variant bastant estesa d'*avenc*; però del conjunt de les formes de què

hem parlat, ja resulta evident que aquesta *-l-* és un afegit valencià del tipus tan divulgat d'*almetla, alborç, Albocàsser, almirall*, etc.[7]

Descartat això, molts devíem ser ja els qui compreníem que un mot així no podia ser altra cosa que pre-romà, i més convençuts n'estàvem encara els qui no dubtàrem mai gaire que el sufix *-enc* era un -INKO- pre-romà. De manera que, quan JHubschmid, sobre el marxapeu de l'article de Mistral (no sols semàntic, perquè el poeta ja relliga el mot amb el cèltic, ky. *awon*, b. bret. *awen* «eau»), publicava la seva etimologia a base d'un nom pre-romà de l'aigua (*Prae-Romanica*, en *RomHelv.* XXX, 1949, 53-55), diguérem «és clar que és això». La fonamentació semàntica d'ell és ja ben suficient i encertada: es tractaria essencialment d'un nom de l'"engolidor' o «sumidero», on l'aigua es perd; i seria el radical cèltic de *ABONA 'aigua' 'corrent, riuet' que està a la base del mot britònic citat per Mistral. No ens torbem amb brins i distinguos, perquè en l'essència és clar que és això, i comencem no regatejant l'aprovació: hi ha ací un excellent encert. I la massa de dades que he aplegat abans, confirma la tesi sòlidament.

Sobre si realment és cèltic o d'altra llengua veïna dins la gran família, sobre els detalls de la forma originària de l'arrel, i sobre el destriament d'aquesta enfront de certes bases parònimes, hi ha raó de dubtar més. Car hi ha un seguit d'arrels del nom de l'aigua, molt veïnes dins l'indoeuropeu: AP-, AB-, AW-, AKW-; ara bé, les formes romàniques, com diu Hubschmid, exigeixen inequívocament un *ABINKO-, format d'un nom indoeuropeu o cèltic de l'aigua amb el sufix preromà -INKO. En això tampoc hem de dubtar; ni dubtarem a prescindir del tipus que ha donat el llatí *aqua*, gòt. *ahwa*, car aquest suposa AKW- i per tant no ens serviria; tampoc una -P- originària ens serviria car hauria donat *-b-* i no pas la *-v-* unànime de les formes romàniques.

En canvi el romànic no permet destriar si fou una -B- o bé -u̯- (-w-), car aquesta variant o forma divergent també existeix per a l'aigua en vells parlars europeus: Krahe suposa un 'europeu antic' **awa* 'aigua' per a *Avernus* i l'hispànic *Avobriga*;[8] Pok., *IEW*, 78.29-34, s'estén força sobre AU̯E-NT- 'arruixar, humitejar' («benetzen»): letó *avuōts* 'la deu', *Aventicum, Aventia, Vence*, etc.[9]

L'obscuritat màxima està en la nacionalitat del mot; cal dubtar que el tipus en AB- sigui verament cèltic, o més aviat caldria qualificar-lo de gàllic no cèltic, o limitar-nos a identificar-lo amb les Gàllies i amb elements indoeuropeus antics, que podrien arribar a incloure fins i tot quelcom en la branca britònica, però negant-li caràcter proto-cèltic. Un grup de lingüistes alemanys, interessats especialment pel grup de NLL alemanys en *-aff*, indubtablement de base hidronímica (*Lennep, Honef, Asch-affen-burg*), que abunda en la zona Hesse-Ruhr-P. Baixos (gent com Mitzka, Steinhauser, Dittmaier), es decanta més aviat per un «element proto-il·líric», oriental però escampat pels Urnenfelder: sorotàptic.[10] I el conjunt dels fets que se solen aplegar, també a mi em tira cap aquesta impressió.

Repassem tanmateix. Pokorny, després de donar en l'*IEW*, pp. 1-3, un conjunt cèltic —format no sols pels noms britònics del corrent d'aigua, afegint-hi irl. ant. *ab* 'riu', i pel brit. *avank* 'castor', amb un irl. mj. *abac* id., i su.-fr. *avañ* 'pasturatge'—, més tard, en la *ZRPh.* LXVI (1950), 434, rectifica Hubschmid i a si mateix en el sentit d'eliminar-ne el nom del castor, i sembla que ell mateix és ara el qui més pensa en el caràcter sorotàptic de tot plegat.

Val a dir que aquestes dissidències i escrúpols de cap manera no poden fer témer que a l'últim es volatilitzi l'existència o seguretat d'un mot indoeuropeu de tipus AB-/AP- (o AW- almenys) per a l'aigua. Amb -P- les formes orientals són seguríssimes: *aps* f. 'aigua' pertany ja al sànscrit dels Vedes, *āfš* a les Gathas de l'Avesta (ací -PS > *fs*),[11] hitita *ḫap-* i *ḫep-* 'riu, corrent'; *ape* i *apus* són 'riu' tots dos en els textos del prussià antic, i *abskande* es llegeix ben clar en el glossari prussià d'Elbing (602) com a nom del vern, l'arbre, per excellència, dels rierols; vegeu de més a més variants amb vocal diferent (alguna mena de ə alternant amb A) aplegades en la meva nota dels colloquis salmantins, junt amb tota una sèrie de NLL: AVVANCUM nom de tribu a Celtibèria, gall. *abanqueiro* 'cascada', *abancar* 'saltar un xaragall' (*Coloquios Salm.*, 143). Vegeu encara, sobre tot això, Ernout-Meillet i Walde a propòsit del ll. *amnis* < AB-NI- 'riuet'. Com nota sobretot aquella obra, l'alternància -P/-B té molts parallels, i en tot cas és fàcil d'explicar (ja per via fonètica) a la fi, d'un radical de tipus atemàtic.

En conclusió, doncs, no hem de fer un cas excessiu de la disjuntiva entre la -B- (única que ens pot interessar en el cas d'*avenc*) i la -P més ben establerta en indoirani, bàltic i pre-germànic: tot deu venir a ser el mateix en última instància. Però sí que més aviat ens hem de decantar pel sorotàptic que pel cèltic. I com sigui que els sufixos de tipus -INKO-/-ANKO- estan molt més ben establerts en el complex sorotàptic que no en coses sòlidament provades com a cèltiques, i que l'àrea cat.-llgd.-prov. (incloent-hi Val.-Bal. però excloent-ne llemosí, alvernès i gascó, i les terres de la Vall del Po i del domini ling. aragonès-cast.) és ben poc conforme amb la usual dels celtismes, crec que la substitució del cèltic pel sorotàptic s'ha d'acceptar com a cosa sòlida.

DERIV.: *Avencar* 'lloc ple d'avencs', V. articlet sobre *Andratx*. *Avencal* id. a Xert. *Avencó* a Aiguafreda (supra). *Avencar-se* 'enfonsar-se l'aigua en el terreny': a Benifairó de Valldigna («en el riu de la Vaca s'ha soltat l'àuguia i s'ha *avencat*»); «a s'Avenc d'En Blanc *s'avencaven* les aigües», a Campos de Mallorca (1963). En canvi a Callosa d'En Sarrià diuen que «l'antiga font del Bancal del Gat avui s'ha *'svencat*» (1963); ja en docs. mall. dels Ss. XVII-XVIII: «se manaren arrancar certs polls distants 40 palms de dita síquia, qui la trapanaven, y per les obertures se *avenca* dita aygua --- per moltes parts se *avenca* y divertex dita aygua», a. 1632, «fent-se *envencar* les aygües y vasu-

res de dits tins --- ahont se puga *evencar*», a. 1661, *BSAL* VIII, 414, 449*ab*; «llansant les aiguas inmundas de dits tins per la sèquia dels molins del Pla del Carmen --- o *envencant* ditas ayguas en pous profundos --- no ser nocius --- com en cada una de las ditas officinas o tins se obrisen *avenchs* o pou de profunditat fins a dos canas antes del llivell de mar», a. 1715, *BSAL* VIII, 210*a*. Cf., en provençal, ultra *s'avencà*: «Uno coumunicacioun entre la tourre vostro / e lou castèu qu'alin se mostro: / l'on pòu, segur, se *i'avanquì*, / car sieu vengudo per aquí», *Nerto* (II, v. 453), «dins la serpatiero as vougù *t'avanquì*!» 'internar-se, encofurnar-se' en *Calendau* XI, 77.3.

CPT.: *Forat de Vimboca*, foranca o cavitat profunda que s'obre entre penyes entre les collades del Pendís i de Tancalaporta a l'extrem Est de la Serra de Cadí, entre Cerdanya i la vall del Bastareny (t. Bagà, alt Berguedà): esquemàticament < ABINCI BUCCA 'boca de l'avenc' (d'on *avencboca* o bé *avinçboca*) amb el grup després reduït a *avimboca*; només es pot dubtar si ací hi ha verament el ll. BUCCA o bé un mot sorotàptic *BŌKE/BŌKA, que seria l'equivalència sorotàptica del ll. FOCEM/FAUCEM 'gola', com sigui que en efecte a molts punts del Nord del Princ. és prou freqüent *una veu d'aigua* per una 'deu' o 'fou' d'aigua (cf. *la Fou de Bor*, i moltes deus anomenades *Les Feus* en el Nord del Princ.): de fet no molt més al Sud m'és coneguda una gran deu de *Viumala*; val a dir que no està pas aclarida l'etimologia indoeuropea del ll. FAUCEM/FŌCEM, i que tant Ernout-M. com Hofmann es mostren molt escèptics, sembla que amb gran raó, sobre les connexions indoeuropees que havien cregut poder-li assignar Walde i altres etimòlegs del seu temps. *Bèu* 'font' a Alacant (*AlcM*) amb *b-* i no *v-*; *AlcM* no recull *Beumala*, *Biumala* i *Viumala* més que com a cognoms, i respecta immerescudament una absurda etimologia alemanya que els llevà Barnils. Veg. *DEU* f.

[1] No en els *DTo.*, Lacav., Belv. ni Lab.; no en Rayn, *PSW* ni *PDPF*. Sense doc. en *DAg.* ni *DBal.*; l'*AlcM* no en dóna més que un doc. de 1574, el *Canigó* de Verdaguer i un de floralesc tardà. — [2] O encreuament. ¿Potser amb una variant de *calanco* en el qual un sign. molt semblant té forta extensió? Més aviat amb el nostre sorotàptic *carant* (*E. T. C.* II, 208-213, 190; I, 99, 103): KARANTO-×ABINKO-> *KARABINKO-. — [3] *Le Français Moderne* IV, 3; *Les Noms de Lieu*, p. 214. — [4] També n'hi ha allí, si bé no tants ni tan grossos, i si afegim que si n'hi ha és sobretot en el sector de l'Oest, fronterer del domini castellà, trobarem el que sembla una altra raó per creure que *sima* sigui un invasor castellà en la franja central, sospita potser no ben segura — veg. sobre aquesta qüestió el que dic en el *DCEC* a l'article *sima* (IV, 229, 1080, i adds. en el *BreveD.*, s. v. *sumir* i *sima*, i en el *DECH*), sobretot 229*a*30, 35, *a*43-*b*12, i notes 1 i 6. En algun punt usen tots dos, fent alguna distinció semàntica, de grandària (*simetes*) o segons que hi hagi aigua o no. Des del Nord, on l'àrea del nostre mot abraça àdhuc els pobles extrems (línia Rossell-Bel-Coratxà-Morella), fins a Figueroles d'Alcalatén i la Vall d'Uixó; per bé que més terra avall el mot ja es perd des d'Onda. Des d'allí comença *sima*, i cap a la Vall dels Alcalans (Llombai) i als pobles de la Ribera Alta i de la Costera de Xàtiva (Sumacàrcer, La Llosa, Sallent, Montesa usen *sima*). També hi ha *sima* a d'altres pobles molt occidentals de més al Sud: Agres, Pinós de Monòver. Però l'àrea d'*avenc* o *alvenc* reprèn des de les muntanyes d'Alzira, de la Valldigna i des d'arran de Xàtiva (Bellús, Quatretonda, Llutxent). Tinc el mot recollit a tots i cada un dels pobles intermedis. — [5] En canvi per l'Oest sembla que cessa abruptament des del límit lingüístic. Els mots alt-aragonesos són interessants i vells, però són uns altres. *Calama* a Açanui, *caricau* a Alins de Llitera, *forâu* o *frato* a quasi tot el Sobrarbe, *cía* a tota la Vall de Benasc incloent-hi la de la Múria i Castilló de Sos (important germà del nostre pre-romà *SITJA*), i el curiós *infra* f. a tota la dreta de l'Ésera Mitjà (Foradada, Viu, Fuendecampo, etc.): ll. cl. INFĔRA 'els pous infernals'. Una sola excepció: *L'Abiẹ́n*, allí mateix, a Senz, és un tros de muntanya on hi ha una «infra» coneguda. Però justament aquest diftong ultracorrecte és indici que això és un manlleu, vell i merament local, del català. — [6] Aquest encreuament amb *barranc* o s'estén a un territori molt vast, o almenys es va produir ací i allà en nuclis substancials i diversos dins les dues llengües, car pertany també a la llengua de Mistral, en un passatge solemne de cap a la fi de *Mireio*: «la glèiso grandís, / un *barèn* d'estello / amount s'espandís!», X, 42.4, explicat «un gouffre». Cf. el NL de Comenge *Baren*, *BzNfg. N. F.* VIII, 1973, 240-41. — [7] Si *avenc* no fos pertot la forma originària, fins en terra valenciana, començaria per ser incomprensible el pas de *un avenc* a un femení *una venc*, *unes vencs*, *una avenc*, que ja hem anotat a moltes localitats, del País, del Principat, de les Illes i de Provença. El mateix MGadea, que sol afavorir bastant aquestes formes alterades en *al-*, tanmateix usava *avench* en *T. del Xè* II, 38. És veritat que Ga. Girona, no: «l'ha vist d'Eslida l'alta serrania / camejant recorrent *alvencs* i coves» (*Seidia*, 43). La forma *alv-* és pròpia sobretot del Nord, Maestrat i encara més els Ports: l'anoto a Bel, Coratxà, Boixar, Sorita, Morella, Cinctorres, i a l'Alt Maestrat: Benassal, Culla, Xodos, després a Cabanes de l'Arc, Figueroles i la Vall d'Uixó. Però ja no en alguns pobles molt conservadors, en el mateix Baix Maestrat. I allí precisament el fan femení: Vinaròs (tots dos ací), St. Rafel, La Jana, Xert, Bellestar, Alcalà de Xivert, la Serratella, Serra d'En Galceran, Torre d'En Besora, Atzeneta; de manera que allí pertot sento *l abẹ́ŋ ẹ́ša*, *les bẹ́ŋs* o *lez abẹ́ŋs*. Prova de gran antiguitat del gènere femení és que a Traiguera, al costat de *l'Avenc Majo(r)* existeix *labẹ́ŋ prúna* evident alteració de *l'Avenc Bruna*, on el mateix ús d'aquest adjectiu arcaic és ja testimoni de data ben considerable; al-

tre tant podem dir de *l'Avenc Donzella* de Barx. I en tot el Migjorn Valencià la forma *alvenc* és una forma desconeguda. En canvi sí que allí puc testificar que el mot sovint hi és femení i també amb afèresi: a Benimeli, Benidoleig, Xàbia, Verger, Vall d'Ebo, Xaló, Fageca. Pel Sud l'àrea del mot arriba almenys fins a Finestrat i no sé si més enllà, perquè allà ja em cansava d'anotar-ho, i tampoc no hi abunden tant. — [8] *Sprache und Vorzeit*, 50; Schmoll, *Vklt. Idg. Hi.*, 104. Krahe en *Unsere ältere Flussnamen*, 43, hi afegeix no sols *Avançon* AVANTION-, sinó un grup germ. i grec de tipus *AUR-* (*ἄναυρος* 'sense aigua', esc. ant. *aurr* 'aigua, mullena') i scr. *avâni-* 'curs d'aigua'. — [9] Que en el nom de la Vall d'Ebo —que, en connexió amb alguns hidrònims hispànics, vaig relligar amb aquest grup en els *Coloquios de Salam.*, 1976, 103, n. 1— hi hagi una variant de l'arrel de *l'avenc*, és una idea persuasiva, vist que, com hem exposat, és una vall de grans avencs amb aigua; però no s'hi compti ni per establir una alternància indoeuropea *a/e* ni com a indici que l'arrel d'*avenc* tingui -B- més aviat que -V-. Havent de partir del mossàrab arabitzat, en aquesta zona, igual serveix aquest nom com a suport de -A-, i tant serveix ací -B- com -V- (arabitzat necessàriament en *-b-*). — [10] I això no és merament toponímic car si bé el b.-al. ant. *afsa* 'rierol, riuet' no es troba encara en el Heliand, es llegeix ja en monuments menors, no gaire posteriors (Holthausen, *Altsächsisches Wörterbuch*, s. v.). — [11] Fins avui resta persa *âb*, tàdjik *op* 'aigua', Oranski, *Vved. v Iransk. Filologiiu*, 350.

Avenç, V. *avançar* (*ANS*) *Avenència*, *avenguda*, *-gut*, *avenidor*, *aveniment*, *avenir*, *avenit*, V. *venir* *Avenós*, V. *avena* *Avent*, V. *advent* (*VENIR*) *Aventador*, *aventall*, *aventallar*, *aventar*, *aventó*, V. *vent* *Aventura*, *aventurar*, *-urat*, *aventurer*, *aventurós*, V. *ventura* (*VENIR*) *Averam*, V. *aviram*

AVERANY, 'auguri', derivat de l'antic *averar* en el sentit de 'llançar una idea amb mires a la comprovació', 'fer un càlcul estimatiu', derivat de *ver* 'veritable'. ☐ *1.ª doc.*: Fi S. XIII, Llull.

Acostant-se ja molt, sense confondre-s'hi amb el sentit modern d''auguri', 'predicció': desaprovant que es tingui fe en «avuyrs, sorts, *avaranys*, ni en nulls altres poders, per los quals hom pert la gràcia del poder divinal», *Blanquerna* II, 211.23; i tan antic i consolidat estava ja l'ús del mot que fins, altres vegades, l'usa alterat per una metàtesi: «d'aquí en avant avuyrs ni *aravanys* no·m hauran null temps en poder», *Blanq.* I, 233.12.[1] Que no deien exactament la mateixa idea els dos mots ho mostra ja la juxtaposició disjuntiva, com veiem encara en un altre passatge lul·lià: *avuir* 'auguri' li ha vingut a la ploma, però no volia dir ben bé això sinó alguna cosa com 'indici poc racional, de base supersticiosa o frívola', i per tant afegeix *averany* matisant la idea i rectificant-la: «enaxí con lo jutge daria falsa sentència si no jutjava segons testimonis, e jutjava per *avuirs* e *avaranys*, enaxí cavayler fa contrari de son offici con desment so que rahó e discreció li demostra, et creu açò que les aus fan --- cor van volant per l'àer a aventura», *L. del Orde Cavayleria*, fº 31v; i ja en el 30r, ha vituperat el cavaller que «ha major fe e sperança en lo vent de son cap --- et en los *avaranys*, que en Déu ne en ses obres».

El mot estava ja ben afermat en la llengua medieval, i apareix en altres clàssics, fins i tot se n'havia format ja un derivat, que usa Bernat Metge: «tantost que açò li aguí donat, jurà los déus, donà·s a les fúries d'infern, *avara<n>yà·s* tots los mals del món, si felment ella no treballava en exequir los meus desigs», *Somni* (Riq., 98.29); altrament també Llull degué usar tal verb, vist que en deriva el nom d'agent *aravanyador* (*AlcM*). I és un fet que el sentit era tan semblant al d'*avuir* o 'pronòstic', que s'hi confongué del tot en l'ús corrent, en el qual és avui l'expressió vulgar pertot, almenys en el Principat i les Illes, incloent-hi Eivissa («augurios» PzCabr; Castelló, *Rond. Eiv.*, 80).

Alhora, però, en aquest ús modern, s'han mantingut matisos que vénen de l'etimològic, amb menys variació, o per canals un poc diferents. Labèrnia (1867, no 1839) «apreci, estimació», com ho veiem ja el 1879 en el poeta floralesc E. Coca i Collado: «que no fa de molt bon veure / coses que duren tants anys: / que les dones de la vila / poden fer mals *abaranys*» (*J. F.*, 1879, p. 60, frase que també explica així Lab., 1867); i amb un matís semblant l'usava En Vilanova: «ella que sembla que Déu l'haja posada al món per compondre y apanyar *mals abaranys* y falsos encontres, me va dir: —encara millor que t'hagi escapat el tren» (*Plorant y Rient*, 128.11); 'indicis guiadors que causen alarma o sospita': «Senti la veu de l'Esparver, que 'ns crida per la boca de L'Ase, y cal no fer-li *mals averanys*», MVayreda (*La Punyalada*$_1$, xv, 235, ‹185).

En un ús barceloní, un poc lax però ben estès, *fer mals averanys* 'fer menyspreu o fàstics d'alguna cosa', que com ja va percebre Tallgren (*Glanures* I, 157), apareix també de vegades en les *Rondayes* de Mn. Alcover; el mateix Alcover explicava a propòsit d'això que *li va fer mals averanys* ho usa ell més conscientment en el sentit de «li va fer mala impressió, no li agradà el seu aspecte» (*BDLC* VII, 300), que és, en efecte, el sentit que li dóna quan escriu sobre «adoptar una pronúncia estrangera pel llatí; ho dic perquè pensin bé, tots els interessats en tal qüestió, els inconvenients i els *mals averanys* que poden resultar de tal adopció» (*BDLC* XI, 1920, 294); el *DAmen.* «defecto o vicio físico o moral; enredo con que se pretende alucinar, ús. comúnmente en plural; *afinar en averany* 'coger a alguno en alguna falta'; *finestrera o veinadera, mexanta averanys darrera* 'advierte a las mujeres los riesgos a que se exponen por no estar recogidas en su casa'».

La idea que *averany* ve del ll. AUGŬRĬUM partí d'una autoritat filològica tan migrada com la de Careta i Vidal (*Diccionari*, pp. 45, 12, que anava a la caça de barbrismes, com *agüero*, pp. 45, 12), i fou adop-

tada rutinàriament per Montoliu, *BDC* II (1914), 37, Tallgren, *l. c.*, i Moll (*AORBB* I, 199; que encara no l'ha rectificada en *AlcM*₂); només Tallgren sentí algun escrúpol fonètic i per tant suggeria contaminació de *averar*. ¿Cal dir encara que aquesta etimologia és insostenible? Només gent que desconegui o menystingui totalment la fonètica històrica pot pendre-la en consideració. Careta i Montoliu creien estranyament que la grafia *auyr* o *auir* del català antic es podia llegir *avir*, i fins introduïren aqueixa interpretació bàrbara en textos que van publicar (Montoliu la penja a Balari en editar el *DBal.*). És evident que el resultat fonètic del ll. vg. AGŬRĬUM només pogué ser el ben conegut *aüyr*, o sigui *aúir*, i que és el que correspon a oc. ant. *aür*, *aüyr*, *agur*, al fr. ant. *eür*, etc.; en català *auyr* podia arribar fins a *avuir* (tal com OCTO > *üit* > vuit, *ahuy* > avuy), no a *avir. Però no perdem més temps refutant errors superats de les albes de la nostra filologia. I aquest desdeny de la fonètica els conduïa a una semàntica pobra, esquifida, cega per als matisos.

El substantiu *averany* ve del verb *averar*, derivat de l'adjectiu *ver* VERUS, com ja he escrit no sé quantes vegades. De primer *averar* no era sinó 'comprovar la veritat': *tu que averas l'avangeli* deia Cerverí 'tu que verifiques o ratifiques la bona Nova' (19/64, 13).[2] Que un mot d'aquest sentit pugui evolucionar cap a la idea d'auguri, divinació o pronòstic, no sols és natural en principi, sinó que està comprovat pel que ha passat en llengües molt conegudes, com les més pròximes germàniques, on això es troba no sols en l'al. mod. *wahrsagen* 'dir la bonaventura', 'profetitzar', *wahrsager* 'augur, pronosticador' sinó ja en el baix alemany antic del *Heliand*, escrit per ordre del fill de Carlemany: *warsâgo* m. 'profeta' (veg. Holthausen, *Altsächs. Wb.*; *wahr* + *sagen* 'dir la veritat'); en anglès, partint de *sôð*, 'la veritat' en anglo-saxó, i també en b-al. ant., angl. antiq. *sooth*, es formà *soothsayer* 'profeta ,endevinaire', *to soothsay* 'profetitzar'.

Ajuda a compendre el trànsit semàntic cap a 'averany' el tenir en compte fins a quin punt, en la ment de la gent medieval i supersticiosa, les idees de 'veritat, realitat' i la de fet previst per divinació (mitjançant els ocells, els astres, els poders sobrenaturals) eren mirats com a coses en el fons identificables; ho deixen transparentar fins els textos lul·lians: «en una alta muntanya stava un cavaller en son cavall; guarnit fo de totes armes: aquell cavaller era *avuyrer*, e era vengut per guardar *aüyrs*, que li s i g n i f i c a s s e n v e r i t a t de una cavalcada que volia fer contra un altre cavaller, qui era son mortal enemich --- sguardava si veuria alguna àguila o cornela o esparver --- en lo qual pogués conèxer ço que desirava a saber ---», *Blanquerna*, § 47 (*NCl.* I, 230.20).

El cat. ant. *averar* expressà també idees com 'afirmar': «dients la fortuna ésser cruel --- chaem en gran error, crehens e *averans* que Déus se haja envés nosaltres cruelment e irosa», Ant. Canals (*Scipió*, *NCl.*, 36), si bé ja en això entra tant o més la idea de 'conjectura'; però és molt corrent que prengui un sentit de 'càlcul estimatiu': «de cavalers qui perden res en osts ni cavalcades en servici de lurs senyors, esmenat lurs sia de lurs senyors, axí com éls o poran *averar*», *Usatges* (*NCl.*, 71);[3] «si alguns tallaran carrasques --- et faran corral o atanç et arnes d'abelles --- e per los vedalers seran atrobats --- que·ls senyors de qui seran les abelles --- sien tenguts de pagar --- *averat* per los dits vedalés», doc. de Tortosa, any 1341 (*BABL* XI, 311), «tacxades per la cort e *averades* per la part mijançant sagrament» en els Privilegis de la Vall d'Àneu, de 1408 (*RFE* IV, 48). Cf. encara els usos del b. ll. *averare* que documenten a Catalunya Bast-Bass. (195) en docs. dels Ss. XI i XII. Altrament no és rar que el cast. *averiguar* prengui vulgarment un sentit de 'escatir, apreciar'.

Averany fou, doncs, el substantiu derivat d'aquesta idea verbal. L'*averany* començà per ser la conjectura, el càlcul estimatiu, que feia el qui judicava els fets: els averava, i els fets eren per a ells aquells senyals que els «significassen veritat» com repetia fins Ramon Llull servint-se d'una expressió vulgar: li pronosticaven el que seria.

DERIV.: *Averanyar*, *averanyador*, veg. supra.

[1] Així tant en el ms. (*NCl.*) com en la 1.ª edició (menys fidel però basada en tradició ms. independent). Desconcertat per aquesta forma alterada el ms. P ho canvià aproximadament en *devinars*. — [2] Semblantment en oc. ant.: «Jamais non voil menjar de pera / s'aquest somnis ben non *s'avera*» 'no es realitza', *Flamenca*, v. 2980; «ab lui s'abene / e·l gilós jassa dins l'esponda! / —Guillems sospira coralmen / e prega Dieu tot suavet / qu'en lui *avere* cest verset / que las tosetas han cantat», ib., v. 3250, i ja en el v. 906. — [3] Desclot dóna un passatge d'una trad. cat., avui perduda, de l'Usatge *Princeps namque*, que sembla relacionat amb aquest, i on surt també *averar* en dos dels antics mss. de Desclot: «si·l príncep de Catalunya --- serà asetjat per sos anamichs --- e si null hom li falirà en ajuda --- deu-li smenar ab son haver la desonor e·l falliment que li haurà feyt, axí com *averar* ab son propri sagrament; per tal car negun hom no deu fallir a son senyor ---» (Desclot, *NCl.* IV, 134.19): és el que es llegeix en els mss. V i J — aquest, el que segueix Coll com a bàsic, però ací Coll (veg. les variants a la fi del volum) se n'ha apartat adoptant la lliçó, més trivial, d'un altre manuscrit.

Averar 'heure, agafar', V. *haver* *Averdancament*, *averdancar*, V. *verdanc* (*VERD*) *Avergonyiment*, *avergonyir*, *-nyit*, V. *vergonya* *Averia* (bèstia), V. *haver*

Avern 'l'infern', pres del ll. *avernus* 'el llac mitològic de l'Avern, on suposaven l'infern els antics'. ☐ *1.ª doc.*: Verdaguer, *Atl.*

DERIV.: *Avernal* [princ. S. XX, Alomar].

Averrida, *averridor*, *averrir*, V. *verro* *Aversari*, *aversat*, *aversió*, V. *vertir* (*VESSAR*) *Avertuar*,

-tuir, V. *virtut* *Avés* o *avès*, *avesa*, *avesament*, *avesar*, *avesat*, V. *vici* *Avescat*, V. *bisbe* *Avespa*, V. *vespa* *Avesque*, V. *bisbe*

AVET, 'gran arbre conífer de la regió subalpina', del ll. vg. ABĒTE, ll. cl. ABIES, -IĔTIS, id. □ *1.ª doc.*: 1284.

En els Ordonaments de Perpinyà, d'aquesta data, es disposa que «nullus armerius --- sit ausus facere clipeos de ligno quod vocatur *avet* nec de ligno quod vocatur *pin*» (*RLR* IV, 361). Que feien *escons d'avet* ens ho explica un doc. rossellonès de 1312 (*RLR* XXIX, 63). A l'Edat Mitjana també se'n parla força per la «trementina d'*avet*» usada com a remei: així en la Farmacologia catalana de Klagenfurt (Menhardt, *AORBB* III, 264) i en la Manescalia de Díeç (I, 18v); *avet* OPou (*ThPu.*, p. 52). En català oriental es diu bastant una forma aferètica *bẹ̄t*, que tinc anotada de Cerdanya (Bellver) i del Montseny («el Vet de la Trona» arbre molt conegut damunt Viladrau, 1935). AMAlcover ens informa que també a Mallorca diuen *vet* (*BDLC* IX, 323): entenc que n'hi deu haver alguns en obagues altes cap al Puigmajor; i això i el cognom balear *Riudavets* (*BDLC* II, 1905, 6) confirma que la consonant és labiodental. En els parlars occidentals, he sentit pertot *abệt* sense afèresi, des de l'Urgellet i Vall de Lavansa (Tuixén, 1964) fins a Benasc.

El que jo no he sentit enlloc és que en els nostres Pirineus *bet* es faci femení (com digué B. Schädel, *KJRPh.* IX, 198), cosa que sí que té força extensió en els Pirineus gascons, des de la Vall d'Aran *er(a) awẹ̄t* (o *awẹ̄č* o *abẹ̄t*, Cor., *VocAr.*, 37) fins a les d'Aura (Marsan) i Lavedà (Ronjat, *GrIstProv.* II, 43; Rohlfs, *La Gc.*, § 410); ja *une abet* o *une abette* el 1456 en el Cartulari d'Ossau (B 257). El cast. *abeto* sembla ser un manlleu del català o de l'alt aragonès, amb la conseqüent ultracorrecció en *-o* (*DCEC*): a tot l'Alt Aragó vaig sentir *abete* o el més arcaic *abet*, sovint només pronunciat *abé*, i pertot amb plural *abéθ*: des de Campo i Gistau fins a Echo i Ansó (1965-6).

DERIV.: *Avetosa* [escr. Renaix.], avui s'estén en part fins a Benasc (on l'anoto viu a muntanyencs i el trobo en escrits ja no recents, 1965); una variant de consonantisme més originari *La Vedosa* degué tenir també molta extensió, i s'ha conservat en molts topònims de cap a Pallars i Alta Ribagorça en la forma *La Vedua* o *La Bedoa*, d'on el nom de la gegantina *BEDOGA d'Adons* (la gran muntanya en forma de mola entre aquest poble i Areny, que havia estat coberta per una immensa avetosa). També sovint s'ha usat *Avetar* (*abetá*): Verdaguer (*AlcM*); Joan Lluís, *Pastors i Tempestes*, p. 4, i el sento força en l'Alt Pallars⁰ (dos *abetá de* ---, a Espot) i també a l'Alt Aragó: a Ansó distingeixen entre *abetar* que usen parlant del Sud del terme i *selva* que és bosc d'avets però de la part dels Ports. *Avetiña* collectiu usat a Bielsa per a les agulles o jaça, no sols de l'avet sinó també del pi (1965).

Abẹ̄yin 'trementina o resina d'avet' a la Vall de Boí, curiosa supervivència (només sentida en aquesta vall i poble, 1975) de la fonètica pre-catalana de Pallars-Ribagorça (cf. *E. T. C.* I, 125, 142-146; *EntreDLle.* II, 53), alt-aranès *abi̯ẹ̄že* (curar-se amb un *pegat d'abiege*), provinent d'un ll. vg. ABIEGĬNUS '(fusta, resina) d'avet' (segurament abreviació d'una locució adjectiva RASIS ABIEGINUS:[1] les formes que trobem documentades per a aquest adjectiu en llatí són només *abiegnus* (Priscià, *Institutiones*; Keil, *GrammLat.* II, 82.7ss.) i *abiegineus* en Vitruvi i en diverses inscripcions, parlant de la fusta: *trabiculas abiegineas* (*CIL* I, 577.1. 19) *asseribus abiegineis* (*CIL* I, 577.2.1; cf. *ALLG* IV, 289; XIV, 408), però existien molts models per a tals duplicats.[2] D'altra banda el citat ABIEGNUS també va deixar descendència en els Pirineus Centrals, pel vessant gascó: aran. *aubi̯ẹ̄ŋ* o *abi̯ẹ́ŋ* 'agulles o jaça d'avet' (veg. Cor., *VocAr.*, pp. 16 i 1; i *EntreDLle.* II, 16), i a la part alta sento *igwẹ́ŋ* (Escunyau, 1975) — tot això evolució fonètica esperable de *awyẹ̄ŋ*, que era el resultat fonètic més natural, Luixon *aubielh* 'lit de rameaux de sapin', Hos *aubiégn*, Usto *abign* «branche de sapin» (Sarrieu, *RLR* XLVI, 351; Rohlfs, *Le Gc.*, § 339; Kuhn, *ZRPh.* LVII, 357).

DERIV. SAVIS: *Abietàcies. Abietina, abietínies.*

⁰ En canvi no vacillo a desmentir l'afirmació del *CostManc.* (I, 102) «*aveàs*: és el nom que es dóna als avetars al Pallars». Difícilment pot ser això res més que un error de còpia; passat que hi hagués un malentès de l'*aveyin* ~ *abi̯eže* de què parlo més avall (¿potser es diria *ave(i)es* pl. en alguna vall pallaresa per al llenyam o fullam de l'avet, mal comprès com un plural f. en *-es* = *as* i mal accentuat pel *CostManc.*?).

¹ Contra el que han dit alguns no hi pot haver relació entre això i el su-fr. *bədzō* «résine de certains arbres» (sobre el qual veg. Hasselrot, *VRom.* VI, 179-180), si doncs no fos que la base «pre-romana *BEJONE» on el *FEW* (I, 316) colloca això fos equivocada i tot vingués indirectament, o en part, d'ABIEGINUS. — ² *aprugineus* al costat de *aprugnus* i *aprugneus* *ALLG* XII, 90; *populnus* i *populneus*, *-ulineus*, *acer(i)neus* i *acernus*, *ficulneus*: *ficul(i) nus*, *betul(i)nus* i anàlegs.

AVIA i AVI, provinents del ll. AVIA, femení de AVUS, del mateix significat; el masculí *avi* no prové de l'AVUS del llatí clàssic, però degué ser un *ÁVIU creació lògica del llenguatge de la baixa època, deguda als infants, que coneixen millor i anomenen abans l'àvia que l'avi, i que regularitzaren en llur parlar simplificat la complicació morfològica que creava aquesta formació excepcional de femení. □ *1.ª doc.*: S. XIII; 1180 (veg. infra, s. v. *besavi*).

Tant el masculí com el femení es troben ja en els *Costums de Tortosa* d'aquest segle «tots los altres tutors, exceptats pare o *avi*» (ed. Oliver, p. 53), «nulla fembra, mare ne *àvia*, no han fills en lur poder, si donchs los pares o·ls *avis* d'aquels que en lur poder són, no les auran establides totrius» (ibid. I, vi, 13). En el llenguatge seriós i legal dels docs. i de les crò-

niques és, a l'inrevés de la realitat familiar i de la vida infantil, l'avi el qui fa paper de primer pla; per consegüent tenim més doc. antiga del masculí: «vostre *avi* nos jurà e·ns féu homenatge», doc. de 1264 (Ca.-Candi, *MiscHiCat.* II, 515); «féu matrimoni nostre *avi* ab la regina dona Sanxa, qui fo fiyla del Emperador de Castella», Jaume I (7); en Eiximenis, *Regiment de la C. P.*, 105.30.

Els femenins en *-ia* responent a masculins de tema en *-o-* constituïen un fenomen comú a totes les velles llengües indoeuropees, i aquest joc es manté encara en plena força en grec (*ἄναξ ~ ánaki̯a > ἄνασσα; λύων ~ lúonti̯a > λύουσα; εὐπρεπής ~ εὐπρεπεῖα*), en sànscrit (femenins en *-ī*), etc. En llatí ja havia quedat reduït des dels orígens literaris a pocs casos, com *cervia ~ cervus, neptia* (> francès *nièce*) ~ *nepos, -otis*, o *neptus*: un d'ells *avia-avus*. El llatí popular acabà per eliminar-ho, afavorint en aquest cas, per la raó indicada més amunt, la forma pròpia del femení.

Aquest és, doncs, l'estat que apareixerà a la base de les formes de la major part de les llengües romàniques i la que ha restat també vigent en oc. ant., *avi, avia*. Però també la forma diminutiva, de caràcter hipocorístic, que ha predominat en altres: *AVIOLUS, es basa en AVIUS: d'ací el fr. *aïeul*, oc. *aujol*,[1] el cast. *abuelo*, el port. *avó*. De la forma primitiva, no diminutiva, en tenim també proves en vells docs. lleonesos: «nostra eredidade cos abeo ego Stevano de meos *abios* ---», escrit el 1086 a Lleó per a una donació feta a Astúries (MzPi., *Oríg.*, 365). En terra catalana el baix llatí ens proporciona una dada encara ben anterior del masculí: «quando venit *avius* istius Ricemiri, condam, nomine Witigisus --- pro partibus *avii* sui ---», en una escr. rossellonesa de Tresmals, de l'any 858 (Collecció Moreau, II, 13v). Vulgarment són d'interès algunes dades.

De caràcter sobretot dialectal. Per l'eliminació moderna dels esdrúixols en *-ia*, que és pròpia del dialecte rossellonès, *avi* pren allí vulgarment alhora el valor d''àvia' i 'avi' (*la nostr'avi* sento pertot en el Capcir-Els Angles, Formiguera); en altres punts del dialecte, per evitar l'ambigüitat se serveixen sovint de les expressions compostes *l'avi dona* i *l'avi home*. En terres del Nord ha pres una gran extensió una forma hipocorística infantil, *la vava* 'l'àvia', cosa que se sent molt a l'Alt Empordà (Roses, 1915);[2] ara bé, en alguns punts rossellonesos el masculí corresponent és *vávi*, així p. ex. ho sento a Conat (1960), cosa que permet distingir entre un masculí *vavi* i un femení *vava*, que ha vingut a invertir, pel que fa a la terminació, la repartició llatina: s'explica perquè essent l'hipocorístic en *va-* cosa principalment d'infants, eren aquests els qui tenien més propensió a reduir a *-ba* el grup complex *-bi̯a*, i ja hem vist més amunt que eren els infants els qui governaren la llengua en aquest punt concret; ara bé, en la llengua vulgar comuna això ha permès de sortir de l'embaràs homonímic que havia obligat a usar els poc viables *avi dona* i *avi home*.

A Menorca vulgarment s'hi aglutina l'article i diuen *es lavi* (Ferreria, *BDLC* XIII, 6) però és ben curiós que en el femení és l'article més vulgar l'aglutinat: «ha passat un *lavi, una sàvia*» (A. Ferrer Guinart, *Rond. de Men.*, 213), potser en relació amb la preceLlència del femení en el llenguatge infantil, les conseqüències de la qual ja hem assenyalat i reflectida també en la forma secundària que pren el masculí en l'hipocorístic napolità. Com és sabut la forma cast.-arag. *agüelo* ha penetrat a fons en el català de Ribagorça i del País Valencià; en aquest és quasi general, si bé a l'extrem Nord, a Xiva de Morella, encara noto *la mew' ábia* (1961).

Semblant, fins a cert punt, a la reduplicació *vava* de l'empordanès i rossellonès, però més estesa, és la forma *i̯ái̯a* del llenguatge infantil del català central, occidental, etc. (també val., eiv. i men., segons *AlcM*); també molt estès és *i̯ái̯o*, la *-o* del qual denuncia de nou que el punt de partida està en el femení: se sent almenys fins al Priorat (*La Font del Iaio Guet*, al Masroig, 1936). Creat en data més antiga en alguns punts, això arribà a participar en el canvi arcaic de J- en *ǧ(ž)*, d'on la forma *jai, jaia*, general a Mallorca, i sobretot o, avui, exclusivament, usada en el sentit de 'home vell', 'dona vella', amb matís fortament intensiu o hipocorístic.[3] Potser la més antiga doc. d'això està en el poeta mallorquí Josep Togores, c. 1820: «Seguiu el quest, / no 'l dexeu may: / axó és consey / de docte *jay*» (JMBover, *BiEscrBal.* II, 442; III, 39). Intermèdia entre això i *iaio*, la forma *jaio*, pròpia de la pagesia del Principat.

Frase feta popular, «sofrir per *la llaga de l'avi* les intemperàncies d'un poca-solta benintencionat però que abusa» (en carta de PCoromines, 18-III-28).

DERIV.: *Avial* [manca encara en els diccionaris del S. XIX i *AlcM* no en registra ex. fins a Josep Pla, però el recordo en escr. Renaix. i algun poeta del XIX]. Ja en un doc. en b. ll. de 1057 «Ego Ermesindis --- confiteor q. predicte res proprie fuerunt avi tui --- et propinquitate paterna et *aviali*» (*Liber Feudorum M* I, p. 221).

Aviastre (*DAg.*). *Avienc* (*DAmen.*). *Avior*: el *DAg.* el dóna com a mall., i en cita un ex. en el sentit de 'nissaga, llinatge o ascendència d'algú' en un ms. del S. XVI; no en Lab. però sí 1868 (*SLitCosta*); «una altra de les gràcies de l'Empordà són les gallines de Marzà, que van a *ponre* a Garriguella --- del temps de *l'avior* que tota la plana en bescanta la fama», PCoromines (*Gr. de l'Emp.* XVII, *O. C.*, 937*a*20): sembla tractar-se d'un antic genitiu plural *tempus avorum > aviorum* 'temps dels avis' que, estereotipat, ha quedat com a substantiu abstracte. Amb valor semblant s'havia usat ⁺*aviança* 'parentela, nissaga': «per racionem de tenedonem vel laboracionem vel *aviança* vel parentella», en un doc. de l'Alta Ribagorça a. 1247 (M. Duque, *Docs. de Ovarra*, 177.14).

Besavi, -àvia: «*bisavia* mea Ermenjardis» en un document de Gavà de l'any 1110, «sicuti *besavii* et *avii nostri*» en un document de Verdú de l'any 1180, «michi adveniunt per meo *besavi*» en un document de

Barberà de la Conca de 1193 (Miret, *El Més antic text lit.*, p. 22); en les *VidesR*: «Felici --- fo *besavi* de Sent Gregori», f° 209v1 (traduint *attavus* 639); i també en la *Questa* del mallorquí Reixac, S. XIV (100.24). OPou defineix així els ascendents: «*lo besavi*, pare de l'*avi* o *àvia*: proavus; lo *rebesavi*: abavus; lo pare de *rebesavi*: attavus» (*ThPu.*, p. 156); però per al rebesavi, Pere el Cerimoniós usava *tresavi*: «dix que li paria que a Santa Ponça deguéssem pendre terra, hon ja lo rey En Jacme, nostre *tresavi*, la havia presa» (*Cròn.*, ed. 1942, III, 22.67, p. 129) o sigui Jaume I, el seu rebesavi; no conté TRES sinó TRANS com el cast. antic *trasabuelo*, *tras-trasabuelo* (> *tatarabuelo*, *DCEC*).

+*Aviatge* 'heretatge dels avis': «don a 'N R., filio meo, per parte et fraresca, per *aviage* e per patrimonii --- et lex <'i deixo'> a Bertran, filio meo, Castellon ab tot son terme --- pro parte et fraresca, per *aviage* et per patrimonii --- lex a 'N Berenguer filio meo Lozas et Pignana --- per parte et fraresca, per *aviage* ---», doc. de 1237 de la Baixa Ribagorça (Miret, *BABL* VII, 178); i en forma més llatina: «duos mansos quos mihi laxavit pater meus de *aviatico*», doc. d'Organyà a. 1157 (*BABL* VI, 393) i «advenit mihi R. per *aviaticum* et per alias voces, et est hoc in comitatu Bergedano», doc. de 1179 (*Cartulari* de Poblet, p. 180); mot conservat fins avui a la Vall d'Aran i en gascó: aran. *aubiatge* (< *auiáĝe*, cf. *EntreDLle.* II, 16) 'hisenda', 'casa amb les seves dependències (borda, corral, estable)', i a tota la vall superior de la Garona: Luixon «bien, propriété» (*Bouts d. M.* x, 115), «era maisoun pairal' è 't sòn ta dous *aubiadje*», 'les alentours, les dépendances immédiates' (= 'i el seu aviatge tan dolç') (BSarrieu, *Arm. dera Mount.*, 1935, p. 17), Ferrère-Barousse «terrain avec ses dépendances», Vall de Goeil (Luixon) «parc» (*Bouts d. M.* x, 123; IX, 201). El ll. AVIATICUS 'pertanyent als avis' es troba ja en les *Leges Burgundionum* i en una altra font jurídica (*ALLG* VIII, 448); i *hereditatem aviaticam* en la *Lex Ripuaria* (LVI, 4): «cum viriles sexus ex-stiterit femina in hereditate *aviatica non succedat*» (FWDFischer, *Leges Barbarorum* II, 19); d'ací crec jo que prové també el lionès *aivajo* «race» (*Rom.* XX, 333; XXI, 132, per al qual Philipon proposa HABITUS +-ATICUS fonèticament impossible i Puitspelu vacil·la entre una etimologia basca i una de cèltica no menys inacceptables); i amb el sentit de 'nét' és sabut que també vénen d'AVIATICUS el lomb. *abiadego* i b. engad. *(a)biadi*, *REW*, 825 (per a un procés semàntic paral·lel en mots balto-eslaus, germ. i cèltics, veg. Benveniste, *Vocab. des Inst. Indoeur.* I, 224, 234). *Atàvic*, derivat savi del llatí *atavus* 'rebesavi'; *atavisme* [1868, *SLitCosta*].

[1] D'aquest ha de ser manllevat el rossell. +*aujol*, amb el significat figurat de «pignon» d'un edifici, o sigui 'pinacle o cap del penal o cavall de la teulada'. Que certament no hem de pensar a derivar d'un *APICIOLU o *APIOLU diminutiu d'APEX 'punta' (Fouché, *Phon. Rouss.*, 187; Moll, *GramHistCa.*, § 144) impossible per clares raons fonètiques (CI > *ç*, PI > *pi*) i contrari de les regles de formació dels diminutius. Segurament en el sentit de 'part molt venerable i capdamunt de l'edifici'. — [2] Parallel al napol. *vava* 'àvia' i *vavonə* 'avi' (que cita Rohlfs, *It. Gr.*, § 38). Formació semblant, per repetició infantil, al francès *tante* < fr. ant. *ante* AMITA, al cast. clàssic i amer. *taita* < basc *aita* 'pare', i cat. *conco* < *(av)óncol* 'oncle'. — [3] És un disbarat inconcebible l'«explicació» de Fouché com a resultat de l'aglutinació de l'article IPSE, cosa que fonèticament no podia dar altre resultat que **savi* o màxim **sai* o **xai* (aquests ja ben inversemblants), mai de la vida una *j*-. I no s'explica que *AlcM* ho repeteixi, tot donant, en canvi, el bon concepte de *iaio*, *iaia*.

Aviació, V. *au* (*OCELL*) *Aviada*, V. *via* *Aviadejar*, *aviadet*, V. *aviat* *Aviador*, V. *au* (*OCELL*) *Aviadura*, V. *via* *Avial*, V. *avi* *Aviam*, V. *aviram* *Aviament*, *aviar*, V. *via*

AVIAT, variant dels antics *viats*, *vivats*, *ivats* (també escrits de vegades amb -*aç*), també occitans *viatz*, *vivatz*, 'de pressa', it. ant. i dial. *vivaccio*, *ivaccio*, *avaccio*, 'aviat', 'de pressa', tots els quals provenen del ll. VĪVĀCIUS 'més vivament, més ràpidament', amb eliminació quasi general de una de les dues V, com és regular, per la dissimilació. □ *1.ª doc.*: *ivaz*, fi S. XII, *Homilies d'Organyà*; també *viats* i *vivats* es troben des de mj. S. XIII; *aviat* S. XVII.

«E la bona ventura des sos moz presa *ivaz* per la torba dels vans pensamentz del segle, qui·ns destorben en oracions e en bones obres, fazam-o axí com lo ceg fed ---», *Hom. d'Org.*, 4v1. En els poetes catalans del S. XIII trobem alhora *vivats*, *viats* i *ivatz*. Guillem de Cervera: «malvada voluntats / non és fesels ni ferma; / per què, fug trop *vivats*,[1] / e qui la té bé·s merma» (*Prov.*, 76*c*), «Reis: ausén entendets / ço que díson li san(t): / greu caus(a) és car fallets! / *viats* vos repondran!» ('aviat us enterraran', ib. 131*d*), i *ivasosamens*, 461*b*.

Semblantment Cerverí de Girona: «ac parat un lassol / on pres lo rossinyol, / e'l rossinyols mesquís / esforcet-se e dis: / --- —no m'aussiats / qu'eu·diray, si·m lexats, / tals tres causes que say, / d'on tots temps valrets may, / sol creyre les vullats—; / e·l vilàs, molt *viats* / lo rossinyol jaquí», *Faula del Rossinyol*, v. 138; «Levem-nos bon maytí, com bos peleyrís fa, / per tal que pusca anar / *ivàs* al loch on va: / alberguem-nos ab jorn e prengam nostr' hostal ---», *Sermó*, v. 150; «per hò no·m desesper / qu'hom pren *ivatz*, — aprés maltrait, plaser, / e qui pus gran — guerr' hà, fay pus gran patz», lírica 1/114.13.

Ivaç segueix apareixent sovint en escriptors catalans ben purs dels Ss. XIII i XIV: «e corregueren tota la terra: mas no durà gayre, que *yvaç* los fo vedat», Desclot (§ 91); «Senyor, a mi és semblant que yo é <'stat> asats en aquest segle, e si a vós plau tr<a>-âts m'ich *hivàs* e prestament», Reixac (*Questa Graal*, f° 129); «e cela blancura que és en los uyls dels infants és guarida *ivàs*, ab que hom hi meta de la let

de la fembra», Alcoatí (cit. Faraudo, *Misc. Fabra*, p. 157).

Que això pertanyia també al vocabulari de Llull en tenim prova segura perquè encara que aquest usa de vegades el sinònim ampliat *ivassós* (amb *ivaciositat*, veg. en els derivats) també se serveix de l'abstracte *ivasse(s)a* que prové de *ivats* = *ivaç*: «car aquella ara és tant de poca quantitat e és tan *ivassosa* del temps passat a l'esdevenidor, que lo nostre enteniment, ni pot apercebre sa poca quantitat, ni li leu que pusca atènyer son curriment e sa *yvassea*» (*Contempl.*, § 22.12); i veg. encara a baix en els deriv. Igualment tenim *ivàs* en els *Set Savis* del S. XIII (on ja reconegué VIVACIUS Mussafia: *Wiener Sitzber.* CX, 420-21). Però això no vol dir que la variant *viats* no continués en ús, car ja és de 1400 o més tard una narració dels *Eximplis e Miracles* aplegats per *Ag.* que porta «pregaren Déu que *viaçosament* parís» (I, 303).

Ara bé, tal com de *malvatz* MALIFATIUS, o de *lassetz* i altres abstractes en *-etz* (de -ITIES, *EntreDLl.* I, 202-3, n. 120), s'extragueren *malvat*, *lasset* (i altres en *-et*), també de *viats* s'havia de crear més o menys ocasionalment un *viat*, però ací la forma sense *-s* estava fortament reforçada per les parelles d'adverbis i partícules on al costat d'una forma vulgar en *-s* (generalment la *-s* adverbial afegida) perdurava la forma sense *-s*, o se n'hi creà una: *aixís* i *així*, *sobres* i *sobre*, *lladonc* i *donc* al costat de *(lla)doncs*, *llavò* sorgint al costat de *llavors*, els adverbis en *-ment* triomfant definitivament damunt el tipus vulgar i dialectal en *-ments* (*fortments*, *veraments*), que tanta concurrència els havien fet. I és clar que ací l'etimologia popular hi vingué en quart-i-ajuda, que era fatal: *viat* semblava un derivat de *via* (*fer-ne via* d'alguna cosa) i *aviar* era posar en marxa o engegar un moviment ben de pressa, «al avío». D'altra banda la *a-* ja tendia a afegir-s'hi, com sol passar en tals adverbis: *a-vui*, *a-hir*, *a-prés*, *a-rran*, *a-prop*. Vet aquí, doncs, com la llengua moderna acabà per decidir-se per la nova forma *(a)viat*.

Però no comptem gens amb la possibilitat que la innovació *aviat* amb *a-* sigui una forma primitiva: podríem dir que fóra alimentar una esperança desesperada, com ho mostra ja el fet que no es troba mai a l'Edat Mitjana, i la seva primera aparició és a la segona meitat del S. XVII, en el *DTo.*[2]

En una llengua romànica com la nostra fóra imprudent de no recordar-se de les llengües més germanes i afins. És sabut que *viatz* és un dels mots bàsics de la llengua d'oc, des dels trobadors més antics: «planhíon --- tres tozas en chantan / la desmezur' e·l dan / qu'à pres jois e solatz; / e venguí plus *viatz* <'llestament, de pressa'> / per miels entendre ·l chan, / e dixí lur aitan: / tozas de qué chantatz?», Guiraut de Bornelh (*Chr.* Appel, 63.11); i tan sovint com amb aquest sentit hi apareix amb el d'aviat': «no·us o tengatz, / séiner, a mal, car ben *viatz*, / aicí a vós retornarai», «ma doussa domna, ben *viatz*, / sol que vos creire m'en vullatz, / aurai eu bon engién trobat», *Flamenca*, vv. 7624, 5178; i també en aquest poema trobem la variant etimològica *vivatz* que ja hem vist en el nostre Guillem de Cervera, en un passatge on significa 'aviat' amb el matís de 'dejorn': «non voil quez entendàs / a vespras non vengués *vivàs*, / ans ausí ben totas sas horas», v. 4362, de nou *vivatz* en el v. 7428.

Avui aquesta paraula sembla haver quedat antiquada a gran part de les terres d'Oc, però almenys es manté viva a les Muntanyes de Gascunya i, amb una evolució del significat nostre, paral·lela a la que és pròpia de *tantôt* en el francès popular: *biàs* 'aquesta tarda', o sigui «ce soir», que Rohlfs recollí a tot el Lavedà: Baretja, Gedre, Arrens (*BhZRPh.* LXXXV, § 433). Ara bé, notem que en gascó, com en català, s'han mantingut distints els resultats de -ATIU i -ACIU: aquell dóna *-au* català i *-atz* gascó, mentre que -ACIU para en *-aç* (= *-às*) amb sibilant avui ja no africada (*bras* 'braç', ja no *bratz*, sufixos *-às*, *-ís*, *-ús* de -ACEUM, etc.), si bé inicialment començà essent pertot africada *-atz*, *-itz*, cosa que bastava com a punt de partida de la reducció catalana a *viat*, *aviat*, com la de *malvatz* (-ATIUS) a *malvat*, *malvada*.

L'italià acaba de reblar el clau. Ací ja tenim un conegut representant de VIVACIUS amb el sentit d'*aviat* català modern, en la *Divina Comèdia*: «Maestro mio, questo chi move? / Ed elli a me: —*Avaccio* sarai dove / di ciò ti farà l'occhio la risposta!» (*Inferno* XXXIII, 106). I s'hi mantingué també la forma més etimològica *vivaccio* 'de pressa' («schnell») en l'antic dialecte dels Abruzzi, a. 1330, en Buccio di Ranallo, v. 504, i Mussafia (*l. c.*) en cita representants moderns en parlars diversos del Nord, Centre i Sud del país; confirma Rohlfs (*It. Gramm.*, §§ 400, 933) l'etimologia afegint-hi encara variants *ivaccio* «presto», *vaccio*, i, ben paral·lela a la predominant en català, lomb. ant. *viaço*.[3]

No ha d'haver-hi cap motiu de vacil·lació a causa de la desaparició de la -v- intervocàlica. Ja hem vist que les dues V de VIVACIUS s'han conservat en els llocs més diversos, en fonts arcaiques com Guillem de Cervera, *Flamenca*, Buccio di Ranallo; vegeu-ne encara bastants d'oc. ant. *vivassamen*, *vivasseiramens* aplegats pel *PSW* (VIII, 809, en el *Tesaur* i altres textos). El fet mateix que la que es conserva, quan se n'ha perdut una, és ara l'una ara l'altra, —*ivatz* ~ *viatz*, *avaccio* (o *ivaccio*) ~ *viaço*— és bon indici que al capdamunt de l'escala hi havia VIVA-. I tinguem en primer lloc ben present que quan en un mot hi ha dues síl·labes consecutives, començant per V i separades només per aquesta consonant intervocàlica, la caiguda dissimilatòria de la no inicial és quasi una llei regular, que altres vegades és la primera la que cau, i que la caiguda de la -v- intervocàlica per dissimilació s'estén fins a quan hi ha una altra labial, que no V-, en primer lloc: VIVANDA > *vianda*, VIVATIA > *Baeza*, MALVA-HIBISCUS > port. *malvaísco* (*RLus.* XIII, 331) —cat. *malví* probt. de *malvaí*—; afegim-hi encara EXPAVENTARE > *espa(e)ntar*, cast. *berrendo* BARRIVINDOS (*DCEC* IV, s. v.), cast. *maroma* < àr. *mabrûma*, cat. vg. *moïment*, les variants castellanes de *habi-*

chuela i *privado* que cito en aquests articles del *DCEC*, els que cito aquí mateix s. v. *alfàbia*, l'it. *Faenza* FAVENTIA, i els diversos noms de lloc catalans on VILLA- s'ha convertit en *i La*- en aquestes condicions (*La Febror* VILLA FABRORUM).

Prenent-ho per un altre costat, si tenim en compte que hi ha diverses casos de conservació romànica dels adverbis llatins en -IUS, amb debilitació del sentit comparatiu, com el cast. *lejos* LAXIUS, i que Spitzer mateix hi afegí testimonis paral·lels de *diligentius* i *differentius*, compendrem millor que fins Spitzer, rendint-se a l'evidència (*MLN* LIII, 131), acabà per retirar la seva antiga adhesió (*Litbl.* XLI, 28) a la vella etimologia ADVIVARE de Tallgren (*NphMgn.*, 1917, 135).

Pel que fa a l'ús i els significats moderns, *aviat* és avui d'ús general en el Principat i a les Illes, incloent-hi Eivissa, fins aquí i tot amb el significat de «pronto» (PzCabrero); l'ús valencià s'ha decidit per *prompte* (*pronte*), que pocs usen en el Princ. i sentit com a acastellanat fora d'allà quasi pertot. 'Aviat' tant amb el sentit de 'ben tost' com en l'ús vivíssim de *més aviat (que)* = ll. *imo*, fr. *plutôt*, angl. *rather*, cast. *más bien*; també sovint com a alternatiu *tan aviat això com allò*: «els gots s'omplien y tan *aviat* eren plens com buits» (Em. Vilanova, *Pobrets i alegrets*, 74). Ja hem vist (n. 3) que, judicant pels manlleus italians, el sentit de «presto» era ja el més corrent en el *viat* del català parlat del S. XIV o XV. No és estrany però que, essent també etimològic en el sentit de 'de pressa', i documentat en una part dels testimonis medievals, aquesta acc. aparegui a Mallorca: «ses quatre mules volaven per sa carretera d'Inca, i mos aturàrem tan sòliament cosa de mitja hora, p'es camí, per donar-los un almut de faves i continuar desprès més *aviat* que abans», Arx. Llu. Salvador, p. 34; «són mals d'entendre, sobretot en parlar *aviat*», AMAlcover, *BDLC* VII, 1913, 318; id. VII, 329, X, 180; Moll, *AORBB* I, 189, § 107; i cf. la cita de Llo. Vilallonga, que donem a propòsit de *fogatera*; refrany «qui aigo aboca *aviat* / no umpl i roman banyat», recollit a Santanyí.[4]

DERIV.: *Viaçós*, *viaçosament*, veg. supra. De *viatz* es deriva de vegades un *viasament* en oc. ant.: «l'ausels sol non fes parvent / que-l vis, mais tot *viasament* / tenc sa via, e pauset-sé / en una tor ---», *Jaufré*, v. 9978, 'llestament, ràpidament'. El més freqüent en cat. antic és *ivaçós* (*-assós*, de vegades escrit *ivarçós*, ultracorrecció potser només gràfica, rarament també l'adj. *ivars*); veg. l'ex. de Llull cit. a prop. d'*yvassea* (supra); d'on l'abstracte: «car vós sabets quantes esteles són, e sabets lo compte del moviment del firmament e de sos corses celestials, e sabets lur *ivaciositat*», Llull (*Contempl.*, § 22), i veg. tres exs. de *ivaçós*, *ivarçós*, *-arçosament* de Vilaragut en Faraudo, *MiscFabra*, 157; «e vol alegramén / et *ivasosamens*, / volenterosamén / ---», Guillem de Cervera, *Prov.*, 461; en les *VidesR* apareix bastant l'adverbi en el ms. *B* en la forma estrictament catalana *yversosament*, en el *P* en forma més concordant amb l'oc. ant. *viasieramén*: «que anés molt *yvascerament* oltra mar», f° 87v1n.104, també *ivasserament* 'ràpidament' en *P*3v2, n. 48.

[1] Ms. Urg, que el ms. *Ven* substitueix per l'equivalent *ivats*. — [2] «*aviat* o prest» no en la 1.ª ed., sí a les de 1757 i ja 1652-70. El Pseudo-Boades, que porta «*aviat* se'n va mostrar la sua malvaduria» (50), és de c. 1673; el Lacav., de 1695-6. — [3] En canvi són manllevades del català les formes sic. i calabr. *viatu* «presto» (i *diviato* en algun parlar local), veg. *TopHesp.* II, 79; Rohlfs, *It. Gr.*, § 932. Però no manquen d'interès en tant que ens mostren com en els Ss. XIV-XV, on s'exercí allà la influència catalana, ells sentien un cat. vulgar *viat* en lloc de 'prest', ja amb *-t* per *-ts* o *-ç*, però encara sense l'afegitó de la *a-*. — [4] En tots aquests testimonis, usat clarament com a adverbi i res més. *AlcM* dóna un passatge de les *Rondaies* d'Alcover de to pintoresc com a prova que també es diu *aviada* concordant com a femení. Caldria una prova millor car ja sabem com innovava Alcover en tals passatges, almenys quan l'hi ajudava algun concepte convivent dins la llengua, o dins la història que ell creia saber-ne.

Aviciament, *aviciar*, *aviciat*, V. *vici* *Avícola*, *avicultor*, *avicultura*, V. *au* (OCELL)

ÀVID, 'que desitja immoderadament', pres. del ll. *avĭdus* id. □ *1.ª doc.*: 1695, Lacav. (*àvido*); potser ja s'usava en el segle anterior, car *aviditat* es documenta ja en un doc. barceloní de 1480 (*AlcM*).

DERIV.: *aviditat* [1695, Lacav., i ja 1480]; *avidesa* [S. XIX].

Avidar, V. *vida* *Avidesa*, V. *àvid* *Avidolar*, V. *vida* *Avidriar*, V. *albir* *Avienc*, V. *avi* *Avigorar*, V. *vigor* *Aviladament*, *avilanir*, *avilir*, *aviltar*, V. *vil* *Aviluar*, V. *valer* *Avinagrat*, *avinar*, *-nat*, *avinatat*, V. *vi* *Avindre*, *avinença*, *avinent*, *avinentar*, *avinentesa*, *-tea*, *avinguda*, *avingut*, V. *venir* *Avió* 'aeroplà', V. *au* (OCELL) *Avió* (moixó = *falcilla*, *falzia*), probablement manllevat del cast. *avión* id., veg. *DCEC* I, 340 *Avior*, V. *avi* *Aviot* 'raig', V. *biot*

AVIRAM, alteració del primitiu *aviam*, que és com es diu encara a l'alt i baix Empordà i Garrotxa; aquest, junt amb el rossell. *aujam* i el gascó *aujam* o *aujami*, prové d'un ll. vg. *AVIAMEN, collectiu derivat del ll. AVIS 'au, ocell'; la forma predominant en català és deguda a la influència de la *r* de *haver* 'bestiar' (pròpiament 'propietat, béns', del ll. HABĒRE 'tenir') i del seu derivat *averia* 'bèstia, bestiar' (en general, i que també significa 'animals casolans de ploma'). □ *1.ª doc.*: *aujam*, 1390; *aviram* ja apareix en algun doc. des del S. XVI però sobretot, junt amb *viram* i *aviam* des dels escr. Renaix.

«Si·ls dits cabrits nadors[1] morien de malaltia o per *aujam*, o en altra manera, que hom no·ls aucisés ---» en doc. rossellonès de 1390, Alart, *InvLlCat.* La forma rossellonesa *aujam* l'he sentida de boca de Josep

Sebastià Pons per a l'aviram (1960), i l'han usada altres escriptors rossellonesos i cerdans com Pau Berga (*AlcM*) o Antoni *Cayrol* (Jordi P. Cerdà): «amb aquesta civada que arramassaré faré pujar una era d'*aujam*» (*Contalles Cerdanes*, 71, i una altra cita en *AlcM*).

Aviam és la forma que *AlcM* ha recollit com a usada a diversos pobles de l'Alt i Baix Empordà i de la Garrotxa: a Olot, Cadaqués i Torroella de Montgrí, i jo mateix la hi he sentida, p. ex. a Vilacolum, on també tinc anotat el despectiu *əbiəmǫt* (1958).

Ha estat doctrina bastant admesa que *aviram* és un derivat del verb HABERE, pres en el sentit de 'bestiar' o 'cap de bestiar', i també s'ha sostingut el mateix pel que fa al mot gascó *aujam*, *aujame*, que té significat igual o, en part, més ample però semblant: és el que admeteren M. de Montoliu (*BDC* IV, 18-20), Moll (*AlcM*) i Rohlfs (*Le Gc.*, § 95). Això topava amb un obstacle fonètic, ja en català: la *i*, que ningú no provava d'explicar. Pel que fa al gascó *aujam*, *aujame*, no parlem ja de dificultat, sinó de palesa impossibilitat fonètica. Tanmateix Rohlfs s'esforçava per mantenir l'etimologia, allegant que la formació del mot hauria tingut lloc en una època en què la *-r* final ja hauria caigut. Solament aleshores s'hauria creat el mot a Gascunya, i passant aquest inversemblant **aveame* o **au̯eame* a **au̯i̯ame*, encara aquesta tardana creació hauria arribat a temps de participar en el canvi de *i̯* en *ž* i arribar, pertot arreu a Gascunya, al resultat *aužam(e)*.

Com ja vaig indicar l'any 1938, en *VRom.* II, 159 (reproduït en *TopHesp.* II, 14), això no solament és un supòsit fonètic forçadíssim, sinó que fóra l'únic cas que es coneix en què una *r* final muda no reapareix en els derivats. Cosa majorment inversemblant pel fet de ser un mot gascó de formació antiga, com ho demostren la seva gran extensió geogràfica (s'hi troba des de la vall de la Garona fins al Gers i l'Oceà)[2] i en els dialectes, com el bearnès, on la -v- intervocàlica està representada avui per *-b-* i no per *u̯*, el mot presenta així mateix la forma *aujami* i no pas **abiami*, com ho hauríem d'esperar llavors.

Afegim encara la inversemblança semàntica: l'accepció predominant en gascó, i l'única corrent o coneguda en català, és 'animals casolans de ploma': ara bé, això ens porta a un derivat de AVIS, i un derivat de formació enterament correcta en llatí i romànic: *AVIAMEN, que explica directament, sense el més petit escrúpol fonètic, la forma del gc. *aujami* i de l'empordanès i garrotxenc *aviam*. Ha vingut a afegir-s'hi finalment, cosa que jo no sabia el 1938, el rossell. *aujam*, i la datació d'aquest des del S. XIV per un doc. recollit per un gran erudit: voler assignar a aquest una explicació fonètica com la ja impossible per al gascó seria una aberració veritable (probablement en el S. XIV la *-r* final sonava encara, poc o molt, en tot el domini català).

Com ja he explicat més amunt, el cat. comú *aviram* és una alteració de *aviam* per influència dels sinònims *aver* i *averia*,[3] que en part designen també altres animals, en part l'aviram mateix. Altrament *aviram* és una forma de datació poc antiga en català. *AlcM* en dóna ex. en un doc. mall. de 1569, i un de *viram* en un altre també mallorquí de 1648. En diccs., només *viram* «gallinae» des del *DTo.* de 1757; avui és la forma més estesa en el Princ. i a Menorca i Mallorca (*DAmen.*), no estranya al rossell. (*MiscFabra*, 182). És acceptada per la llengua comuna des dels escrs. més antics del S. XIX: «disposant-se la gran tabola per demà, de cop de matar *aviram* a la cuina de baix, per lo gran *gaudeamus* en la taula dels nuvis», B. de Maldà (*Collegi de la B. Vida*, 134, un altre 86).

[1] Grafia ultracorrecta per *nadós*, plural rossellonès en lloc de *nadons*. És a dir si un cabrit acabat de néixer no és occit o matat pel seu amo, sinó mort de malaltia o per un altre animal. *Aviram* amb les seves variants catalanes, i el gascó *aujame*, de vegades prenen el sentit de 'feram', vagament expressiu de molts animals, p. ex. *aujam* a la Vall de Goelh (Luixon, *Bouts d. M.* IV, 10). — [2] A la costa de la Gironda «*aoujame* gibier à plumes», Moureau, *Le Patois de la Teste*. — [3] Influència que s'agreuja en una forma *averany* assenyalada a l'Urgell pel *DAg.* Hi ha un *aixaberam* a la Vall d'Àneu (Pol, p. 8) però aquest ja poc té a veure amb *aviram*, ni *aviam*, car ja no són aus de cap mena sinó només «conjunto de ganado que se deja en casa ajena para la manutención, pagando cierta cantidad» (pàgina 8) mer derivat de *(h)aver* 'bestiar' amb un prefix EX- que deu referir-se al fet d'enviar-lo a fora.

Avirar, *aviró*, *avironar*, V. *virar* *Avís*, *avisada*, *avisador*, *avisament*, *avisar*, *avisat*, *avisatiu*, *-atori*, V. *veure* *Avispar*, *-pat*, V. *DCEC* I, 340-1 *Avisper*, V. *vespa* *Avist*, *avistament*, *avistar*, V. *veure* *Avitarda*, V. *au* (*OCELL*) *Avitol*, V. *victòria* (*VÈNCER*) *Avitoro*, V. *DCEC* I, 467*a* (*bitor*) i 338*b* (*avetoro*) *Avituallador*, *avituallament*, *avituallar*, V. *vitualla* (*VIURE*) *Aviugar*, *-gança*, V. *viure* *Avivació*, *avivada*, *avivador*, *avivament*, *avivar*, *avivaço*, *-ació*, *aviver*, *avivolar*, V. *viure* *Avives*, V. *adives* (*DCEC* I, 39) *Avocació*, *avocar*, V. *advocar* (*VEU*) *Avoia*, V. *ovella*

ÀVOL, 'vil, dolent' ant., mot comú al català i la llengua d'oc, d'origen discutible, no ben segur, però probablement ve del ll. HABĬLIS 'apte, destre, àgil, espavilat', que sembla haver passat de primer a significar 'home d'habilitats', 'dona llesta, lleugera, inconstant', 'persona picardiosa i de vida fàcil i sensual' o sentits anàlegs, també 'entremaliat', 'trampós, claudicador', i en fi, 'dolent'; les formes primitives foren *àvel* i *ául*, totes dues conservades en textos antics, aquella en alguns de catalans molt arcaics; i el derivat *aulesa*, més aviat que 'malvestat', conserva encara en alguns parlars catalans accepcions molt més àmplies i menys severes que les d'*àvol*. □ *1.ª doc.*: S. XIII: Desclot, Jaume I, Llull; *avoleza* ja en les *Homilies*: «pecador qui és en tenebres de mort e en cegea de pecad e d'*avoleza* e de no-fe» (4r10).

En textos arcaics apareix la forma *àvel*: «Lo Rey volia que les costumes de la terra qui eren *àvels* fossen gitades e cassades fora de sa terra», Desclot, ms. F (*BiNatP.*, 328, que és un dels de tradició més antiga i independent, encara que copiat més tard que A). Forma trobada, pel seu compte, per un cartista i filòleg de la talla i experiència de B. Alart en un doc. rossellonès de 1373: «dotze taylles grans de fust, entre *àvels* e bones --- una taylla (que) fo quaernal de fust» (*InvLCat.*, s. v. *taylla* 'politja de fusta per a molins'); i per Balari,[1] repetidament, en la traducció del *Breviari d'Amor*: «donques qui, per los béns temporals, ama N. S. Déus, aquesta amor no és coral, ne vera, ne certana, ans és ben amor de vil fembra; car la *àvel* fembra ama aquel qui despèn en ela, no per amor de aquel mas per amor de son aver», «N. S. --- a aquel en què aquests aytals nexen dóna virtuts e seny e saber e astre, per la qual vencen aquel malvat moviment e aquel mal astre, e encara lur *àvel* complection e malvada», «sapiats que a la entencion se jutge la volentat *àvel* ho bona» (*DBal.*, s. v. *àvol* i *àvel*).

En general apareix, tant en català com en llengua d'oc, la forma *àvol*, no pas la forma més arcaica.[2] Trobem *àvol* des de Jaume I i Llull i altres passatges de Desclot: «dix lo juglar --- Jo he conexença de valor --- e hanch no m'à ajudat a ma pobretat, ni per ella no pusch exir de suplici d'*àvols* gents», *Blanq.* (*NCl.* I, 236.8); «pregà'ns que nós no deguéssem fer aquel viatge --- contra aquels janets --- que 'ns poria tornar a gran dan per ço con havíem estat d'*àvol* delit», Jaume I (s'havia trobat malament, § 558, Ag., p. 530), «Carles --- alcís --- les gens de Sicília --- e mès-los en servitut de ribauts e d'*àvols* gens, qui·ls tenien vilment sots lurs peus», Desclot, § 58 (*NCl.* II, 169.9); vegeu encara molts exs. d'Eiximenis, Jaume I, Llull, *Jafuda*, Boeci, Joanot Martorell, B. Metge, etc. (en els diccs. *Bal.*, *Ag.*, *AlcM*, als quals encara es poden afegir Llull, *Merav.*, *NCl.* II, 131; Reixac, *Questa*, 116.34, i molts més).

En oc. el tenim des dels trobadors més antics: en B. de Born, G. de Bornelh, Montaudon, P. d'Alvernhe, *Jaufré*, etc., ja p. ex. en Marcabrú: «En Espainha sofron lo pes / e·l fais de l'orgolh paganor, / per què jovens coil *àvol* laus» ('cobra mala reputació', Appel, *Chr.*, 72.59, etc.). En comparació amb la munió innombrable d'exs. en les dues llengües, n'hi ha molts menys, tot i essent tanmateix nombrosos, en el castellà dels Ss. XIII i XIV (veg. *DCEC* I, 342; cf. IV, 929*a*): entre això i que en castellà queda antiquat des d'abans (d'*avoleza*, que s'hi arrelà un poc més, ja només n'hi ha un cas en el XV), i que allí hi presenta menys varietat semàntica i formal i sovint hi figura en textos de llenguatge poc comú, es té la impressió que és manlleu del cat.-oc.; si bé és possible que hi contribuís més o menys alguna vena dialectal autòctona de la zona NE., que és on apareix amb alguna major freqüència i varietat. Més segur és encara que en basc és un manlleu romànic, que no és gaire recent però tampoc no es remunta fins al llatí vulgar.[3]

Sobre l'origen només s'han proposat dues etimologies que es puguin sostenir seriosament (no es pot una de Diez i Monlau). Podem ara ja decidir-nos sense vacillar pel ll. HABĬLIS 'apte, destre, flexible',[4] amb l'argumentació semàntica, que ja he esbossat a dalt, que s'ha anat acceptant, descabdellant i orientant més i més, des de Vogel, i Spitzer,[5] i a la qual vaig aportar nous complements i confirmació ja en el *DCEC*, *l. c.*, *ZFSL* XLV (1923), qd. 4-5. S'hi ha adherit Moll, un poc més cada cop (*AORBB*, *Supl.*, § 1711; *AlcM*$_{112}$), tot i que Spitzer després es féu enrere. Bastaria limitar-se avui a invocar la forma arcaica: *àvel* i anàlogues; i a posar de relleu un altre argument que tanca de cop: pertot arreu, sense excepció, i des dels primers testimonis fins als moderns, *àvol* i variants són adjectius d'una sola terminació —*hom àvol*, *fembra àvol*, *cosa àvol*—, igual per al femení que per al masculí: solament, doncs, pot venir d'un adjectiu en -BĬLIS o en *-vele* romànic, puix que justament, si hi ha tendència vulgar alteradora, és a crear femenins analògics en *-a*, no pas al contrari: i això no s'ha arribat a donar mai en el nostre mot. Altrament ningú va fer objeccions positives o concretes a aquesta tesi, que M-L. no rebutjà pas en el *REW*$_{3}$, car es limitava a demanar més justificació semàntica.

Aclarim-ho, doncs, més detingudament. *Àvol* pot estendre's a tots els aspectes de maldat, malvestat, dolenteria o roïnesa, com passa en tots els adjectius de sentit semblant: *mal*, *dolent*, *malvat*, *miserable*, *roí* — *méchant*, *elend*, *evil*... Però s'observa la gran freqüència amb què hi ha aplicació a l'home de flaca o dolenta moral, i a la dona immoral, de mals costums. *Les bagasses o les àls femnes* i *àl femna o bagassa* surten tres vegades en el f° 6r1 de les *VidesR*, traduint *meretrix* de l'original llatí (ms. B, notes 10, 11, 15, on el P només posa *les bagaces* o *una bagassa*); Cerverí de Girona ens parla dels ulls perversos o desmoralitzadors d'una seva amiga fàcil: «gara del enjan / que l'*àvol* oyll fan / de Na Liaman!».[6] Realment l'aplicació luxuriosa o a la dona de mala vida, que ja havíem vist en l'*àvel* del *Breviari d'Amor*, es retroba pertot: «garde't --- que no sies dita *àvoll* fembra e no sposa, amant més los dons del donador que la afecció del amor», Ant. Canals (*Arra de Ànima*, *NCl.*, 133); «va-li demanar de cortesia de son cors; e ella respòs-li que no li'n parlàs pus, que per neguna cosa del món ella non consentiria *aulesa* de son cors», *La Comtessa Fidel* (*NCl.* XLVIII, 113); «si volets conseguir tost / amor de dones, / totes, les *àvols* e les bones, / difamarets», BMetge (*Sermó*, 49), «fembra que sia públicament difamada de son cors, o sia *àvol* de son cors, no gos seure en lo banch hon les bones dones seen», doc. igualadí de 1400 en *AlcM*; «gità de la ost totes maneres de delits e d'*àvol* luxúria», *Tirant* (Ag. II, 165).

Al capdavall això, en el cas de les dones, no és gaire més que un agreujament, portat com a conseqüència pel mateix sexe, d'un fet de propensió semàntica peculiar a aquest adjectiu, pejoratiu en totes les seves aplicacions, encara que sigui a homes o a conceptes

abstractes, amb una porfidiosa aparició preferent del matís de dolenteria moral o de amoralitat: «qui en jovent és pereós e fret, tostemps d'aquí avant serà pus *àvol*», Eiximenis (*Terç*, f° 195v), i ja hem vist les *àvols gents* enemigues de valor o dels sicilians en *Blanquerna* i en Desclot, l'*àvol laus* en Marcabrú, l''home peresós' en biscaí, les *costumes àvels* en l'altre passatge de Desclot, l'*avoleza = infàmia*[7] en el *Libro de Buen Amor*, l'*àvel complection* i la *volentat àvel* en el *Brev. d'Amor*; en fi: al capdamunt de l'escala històrica, els *habiles ad latrocinium* d'Ammianus.

En matisos diversos de roïndat o flaquesa moral venien a confluir, com passa sovint en tals casos, diversos llimerols o escorrenties semàntiques; es passava alhora per la persona massa inclinada a donar-se gust o a afluixar en la seva fortitud: substituïa aquesta amb habilitats, prometia frívolament, inconstantment, massa destrament, fent «trampes»; d'altra banda es donava massa a una vida sensual o fàcil, *dolce vita*. Aquest vessant semàntic, aquesta davallada, ens la revelen oberta des de la llengua tardana les glosses llatines: quan aquestes expliquen tan sovint *habile* per «aptum vel leve» (*CGL* v, 299.33), «*habiles*: aptos vel leves» (v, 364.30), crec que hem de pendre *levis* en el sentit ben clàssic de «léger de caractère, facile, inconstant, peu sûr», els *leves Graeci* «légers, inconstants, sans conscience» de Ciceró (cf. *levis auctor* «peu digne de foi», Livi, *leves atque inanes soni* Petroni); per aquest vessant avall es va a «*habilior*: delectatior» (iv, 85.19), «*habilior*: gulosior» (v, 559. 11). Ja som doncs, a la dona o a l'home que es donen a aquell camí, de delícies excessives, de golafreria de l'estómac o del ventre: «*De Plaer no n'hi ha mai prou...*», les luxurioses *Habro-tonum*, les meretrius de Plaute, Terenci i Petroni, que van començar no essent més que mitges-virtuts. D'altra banda els homes fàcils, claudicadors, tan espavilats i eixerits que se surten llestament de les pitjors acusacions: *àvolment e falsa*, altre lloc comú dels textos medievals, no és gaire més greu que 'hàbilment i enganyosa', que al capdavall un mot és lleu evolució de l'altre.

De tota manera aquest fort espesseïment del tint pejoratiu no s'ha arribat a consumar pertot. Serra i Moll ens donaren notícia de sentits més vagues o amplis, o més indulgents, de l'abstracte *aulesa* en certes comarques conservadores (*AORBB* v, 227): 'raresa, repataneria': *són auleses de vell* a la Seu d'Urgell (= actes de vell bútxara, < que es deixa dur de la seva voluntat), 'supèrbia, altivesa' a Reus, i a Pallars i Ribagorça 'encert, acte ben reeixit' (potser per entremaliadura, mala passada), a Bonansa, que l'*AlcM* exemplifica amb la frase «amb un casament un no sap si fa una *aulesa* o una arnada»:[8] siguin com vulguin els detalls, estem encara dins la fase inicial de l'evolució semàntica d'HABILIS que hem estat reconstituint: habilitat segurament, ja amb certa entremaliadura. De fet alguna idea així és la que deu voler expressar més o menys Pol quan explica l'*aulesa* de la Vall d'Àneu com a «ocurrencia» (¿potser 'frase o idea maliciosa, graciosa'?); i jo mateix he sentit molts cops a la Vall d'Àssua parlar de les *auleses* 'entremaliadures' o 'malvestats (indulgentment)' que fan els xicots (1958-59); en el basc de Benaparra *aulezia* «faiblesse», ja més avançat cap al significat corrent d'*àvol*.

Podem descartar sense gaire anàlisi l'altra etimologia que s'ha sostingut per a *àvol*: gr. *ἄβουλος* 'irreflexiu' 'imprudent'. No hi ha cap indici que aquest mot vagi passar al llatí de cap moment ni de cap condició social o literària (en rigor ni estem enterament segurs que aquest terme predilecte de Sòfocles fos del grec col·loquial de l'Antiguitat).[9] Però les altres objeccions són de tal gravetat que no ens hem d'entretenir més en aquest punt: salta a la vista que un adjectiu en -US de cap manera no podria explicar una forma morfològica del tipus conservador en -E: *àvol* femení = *àvol* masculí. Res tan decisiu en etimologia com l'argument morfològic, predicava Meillet. I ara tenim les formes arcaiques en *-vel* per reblar el clau.[10]

Tenim la seguretat, per tots costats, que la vocal inclosa entre la *v* i la *l* era d'entitat mínima, més dèbil encara que una -U-. Ens ho demostra alhora la gran antiguitat i freqüència de la variant sincopada *aul*. La terminació etimològica en *-vel* o -BILIS, queda, doncs, demostrada també per aquest costat. Tal com hi ha *poxeule, puxeule*, a les *Homilies d'Organyà* (4r5) i a d'altres textos, en lloc de *poxèvol*, i tots vénen de POSCĬBĬLE 'exigible', també tenim *aul* o *aule* al costat de *àvol* HABILIS. «No·us té *aul* loc, estirs --- no·l tenim en bon ejut», en doc. de 1251, Alta Ribagorça (Pere Pujol, *Docs. en Vulgar*, 16.35); «tot hom qui·s pot fer de mal bos, no·s fassa de milor plus *àul*», *VidesR.*, f° 184v2 (n. 13), «més val un *haul* morir / que·l linatge envergonyir», *Set Savis*, v. 2792, «nós som laguiats per lo papa, qui es stat un poc d'*aul* sahó, mas guarit és», doc. reial de 1309, «açò se era fet més per *aul* volentat qu'él ly à, que per tort que·l tenga», id., 1316 (Finke, *Acta Arag.* III, 202, 317); doc. de Ribes de 1380, *BABL* VI, 472; «despenen en *auls* uses les delmes que auran preses», a. 1408, Privil. d'Àneu (*RFE* IV, 47). I comparem oc. ant. *aul* en Alegret, i en el *Philomena* i les *Leys d'Amors* (cites de Rayn. II, 159*a*, 160*b*), que avui encara es conserva com a *aule* en la llengua de Mistral: «Maledicioun! terro de l'*aule*! / mai, sarà di que iéu me traule / davans aquéu rasclet?»;[11] i també hi ha una forma *ableza* o *avleza* «vileza» en aragonès antic, mj. S. XIII, *Vidal Mayor*, 9.60.30, 37, i 1.70.16, al costat de *ávol* 'vil'.[12]

Per la seva banda *aul* es reduí a *àl*, així mateix, en la llengua arcaica: «un sarraí no dels melors, ne dels pus *àls*», S. XIII (*BABL* XI, 294), «dix moltes paraules *àls* e males del senyor rey En Frederich», a. 1322 (Finke, *Acta Arag.* III, 401), «vils fembres --- mal vestides e d'*àls* draps» i «Amor a vegades una fembra leja e d'*àl* linyatge fa semblar a l'home bella e noble --- jatsia açò que sia leja e d'*àl* forma», Andreu el Capellà (*De Amore*, pp. 39, 51), «*àl* panistra», doc. de Cervera de 1373 (*BABL* VI, 198), «*àl* vexelh», en Jacme o Pere Marc (ed. Pagès, p. 73). En fi l'adverbi

àl-ment: «diguem a l'Infant En Jacme: —No·us basta que vós siats cap de la Unió, encara·us fets concitador del nostre poble e·us avalotau ab aquell! Nós vos diem que açò fets *alment* e falsa, e com a gran traydor que vós sots», P. el Cerimoniós (*Cròn.*, § 267, ed. 1940, p. 260.11). A la reducció fonètica de *àul* a *àl* va contribuir molt el caràcter fortament velar de la *-l* catalana, però també aquesta forma contribueix a provar que la síncope de *àvel*, amb pèrdua de la vocal intermèdia, hagué de ser extraordinàriament antiga, i que, per tant ,hem de partir d'un *av'l* contret des d'altes dates, i la vocal intermèdia hagué de tenir un timbre i una entitat mínimes des del començament.

DERIV.: *Avolesa* [Jaume I]; *aule(s)a*, veg. supra.

[1] Consta que en féu lectura tan extensa en el ms. de la *Nationale* que fàcilment l'hauria pogut publicar sencera; el *DBal.* en dóna molts extractes, a part d'aquests. És evidentment del S. XIV, i més aviat sembla un text, potser el ms. i tot, de la part antiga del segle. — [2] És ben incert que vagi existir una forma així en castellà antic, tot i que el ms. G de l'Arx. de Hita, més fidel i espontani que l'S, porta la «lectio difficilior» *avileza* (veg. nota, en la meva ed., a 814*d*): «acabat la nobleza: / perderla por tardança serié grand *avoleza*», ms. S, «non quiso recevirlo, bien fuxo de *avoleza*» (172*a*, on només tenim la versió S). Rato porta un «*avil* adj. perverso, vil» en el seu dicc. asturià, on es negligeixen els accents i que conté alguns termes trets de textos antics; però aquest no és de fiar i també cal sospitar que aquell *avileza* sigui degut a la contaminació de *vileza* per part d'un mot que si és manlleu del cat.-oc. fàcilment podia cedir a alteracions. Convindrien indagacions sobre això. — [3] *Aul*, *ahul*, i en guip.-bisc. també *abol* i *arol*: la *-b-* i la *-r-* són allí epèntesis de tipus conegut. Significa en bc. «débil, flojo» i «(terreno) poco fértil», accs. esteses poc o molt en tots els dialectes, «económico» en els parlars bc.-francesos i en el biscaí de Mundaka (costa de Gernika), 'insípid' en biscaí; un bisc. *txaul* «débil» amb *tx-* diminutiu prefixat. Veg. Mitxelena, *FonHiVca.*, 94, 189, *BSVAP* X, 10; Schuchardt, *BhZRPh.* VI, 22; un poc més ens pot interessar l'acc. «perezoso» que és de Sule, Benaparra, Zaraitze i el Roncal (Mitx., p. 221), mentre que si bé Azkue ho recollí també una mica a les Bascongades (força cap a l'Oest, només a Gabiria i Zumaia) però arribant solament fins a significar «flojo». Mitxelena: «se trata de un préstamo en que el diptongo es reciente» (p. 94). — [4] «Souple, habile, adroit, dégourdi». *Habilis arcus* 'arc flexible' Virgili, 'àgil' en Tàcit i el glossari de Plàcid, ja ben pejoratiu en *ad latrocinia habiles* usat per Ammianus. — [5] Eberh. Vogel, *Neukat. Studien*, 1886, 67, ja indicava bé que el trànsit semàntic seria a base de la idea de 'picardiós', «verschmitzt». Al mateix temps, G. Hentschke, *ZRPh.* VIII, 122, partia de 'fàcil de manejar' d'on 'de poc valor'. Si ho prenem amb el matís de 'home o dona frívola, sujectes a males influències, d'escassa resistència moral', també això hi contribuïa. — [6] 29/23.26, assegurat per la mètrica, si bé la tradició manuscrita porta *que l'aul oyll* o més corromput *queuloyll*. Error útil perquè revela que en el S. XIV l'element popular preferia *aul* a l'*àvol* de la gent més culta, com l'autor; de tota manera tant *aul* com *àvol* apareixen en altres passatges de Cerverí. — [7] Gayangos glossa *avoleza* en la *Gran ConqUltr.* castellana de c. 1300 per «picardía» (584) coincidint perfectament amb el sentit de «verschmitzt» postulat per Vogel. — [8] L'antònim *arnada*, definit «disbarat, dita o feta que no s'ajusta a la raó», ens mostra que no es tracta ben bé d'un matís admiratiu, sinó d'un que busca un avantatge i potser no li sortirà bé. — [9] És una palinòdia que va cantar Spitzer en *Rom.* LXV, 537-9. Quant a la referència que fa a d'altres hellenismes romànics, no hi ha cap paritat. Es tracta de mots pertanyents a un llenguatge tècnic tan especial com el nàutic, o a un llenguatge artificial com el dels glossaris; ben pocs han cregut en la fantasiosa teoria dels hellenismes difosos des de Marsella bastida en forma penosa i acrítica per Wartburg (veg. el que en dic en aquest article del *DCEC*, etc.). ¿Cal dir que el grecòman Wartburg cuità a adherir-se a aquest mal inspirat acudit de Spitzer (*ZRPh.* LXVIII, 31)? Però això és el que feia sempre que es tractava de suposats hellenismes i a penes val la pena de reparar-hi. — [10] Com que Spitzer diu que el va moure la forma basca *aul* —fins deixant a part el caràcter de manlleu tardà que posa Mitxelena de relleu— observem que precisament aquesta forma és de les més inconciliables amb una base ll. vg. *ABULU, que en basc hauria de dar **aburu* amb *-u* conservada i la -L- intervocàlica passa aquí a *-r-*. — [11] Traduït «terre infernale» i explicat en nota «littéralement 'terre du Mauvais', juron qui a pour opposite *terro de Dieu*!», *Calendau* XII, 47.1. Si no en la creació d'aquestes formes, sí potser reforçant llur figura fonètica i fixació de llur sentit, pogué obrar la influència de l'antic *aültre* pròpiament 'adúlter', i del cat. ant. *aülteri* ~ *avolteri* ADULTERIUM, segons el model de *frèvol* al costat de *frevoltat*, tenint en compte que *reptiri*, *acaptiri*, *cativeri*, semblaven derivats abstractes comparables a *frevoltat* i *avolteri*. Cf. *feu pecat d'aülteri* en *VidesR.*, 203v2.25; cf. 170v1.27 i d'altres; *aültre*, 203v2.38; la forma *avoltre* no era gaire diferent d'un comparatiu *melhdre* al costat de *mielhs*. Més que més ho donarien entenent passatges com «que ieu soy *avols* glotres, et *asultres* venals», citada d'En Castelnou pel *PSW*, s. v. *glotre*. I la influència pogué ser recíproca. No cal dir que això, en qualitat d'influència per etimologia popular és bo però no seria sostenible com a etimologia veritable, car la -D- de ADULTER s'hauria conservat com a *-z-* en llengua d'oc, etc. — [12] *Aul* apareix també en les *VidesR*: «la carn *aul*, poyrida, partirà de mi», f° 204r2.14.

Avolesa, V. *àvol* *Avolot*, *avolotar*, V. *esvalotar*
Avolteri, *avoltra*, *avoltadriu*, *-tradiu*, *avoltrejar*, V.

adúlter, adulterar (*ALTRE*) *Avolumar*, V. *volum* *Avolla*, V. *ovella* *Avoncle, avonclo*, V. *oncle* *Avorar, avoretar*, V. *vora* *Avorrint, avorrible, avorrició, avorrida, avorriment, avorrir, avorrit, avorrívol*, V. *horrible*

AVORTAR, pres del ll. *abortare* id., derivat de *aboriri* 'sucumbir, deixar d'existir, de viure', 'avortar', i, aquest, de *oriri* 'alçar-se, llevar-se', 'ser originari o oriünd', 'néixer'. □ *1.ª doc.*: 1460, JRoig; *avortir*, fi S. XIV.

Es pot posar entre els llatinismes més antics, amb alguna cosa de mot semi-hereditari: per això les formes dels mots d'aquesta família algunes vegades apareixen amb *ab-* i d'altres, si bé més generalment, amb *avo-* o *ao-*. Més popularment s'ha dit sempre *malparir* o *afollar-se*, alguna vegada *moure* o *gastar-se* (*DTo.*), i abans es va usar molt una altra forma derivada *avortir* (*abo-*). «Molt usant / amprar la clau, / —lo que bé·ls plau—, / sovint *s'avorten* / --- / per *avortar*, / cubertament, / mas ferament, / metges demanen / ---», *Spill* (vv. 8915, 8920), on veiem (no calen aclariments), la diferència que hi introduïa l'ús reflexiu, pròpiament transitiu. D'altra banda: «una pus vella, / quant fuy donzella, / me féu apendre / saber d'ullpendre, / de fitillar / e delligar, / fer *avortir*, / ---», «ab certes preses / de diablures, / dos criatures / se féu sortir, / e *abortir* / secretament», id. (id. 6123, 4140), forma que ja usaren Eiximenis i B. Metge.

Es formen variants populars per canvi de «prefix» o per introducció d'un nou element prefixal: *esvortà* es diu, a Mallorca i crec en algun altre punt, parlant sobretot del bestiar, almenys a Manacor (*BDLC* VII, 58); en algunes comarques muntanyenques, havent-se perdut la *-v-*, el mot (segurament ajudant-hi etimologies populars) pren formes més alterades: *urtar* a la vall de Benasc «tiengo po(r) de que *urte* la yegua blanca» (Ferraz, p. 68) o bé *aürtar*. Afegint-s'hi *eix-* de EX- (i ja no substituint-s'hi en part, com a Mall.), resultà **eixaortar* reduït i alterat diversament en el N. del Princ., que el *DAg.*, Moll (*AORBB* II, 31) i *AlcM* (amb explicació etimològica artificiosa, dolenta) localitzen a les comarques pirinenques del Ter i Girona en les variants *aixortar, -tat*, i d'ací, amb transposició vocàlica i acc. secundària, b.-empord. *aixuartat* 'capbuit, irreflexiu, esvalotat' (ibid.): amb caiguda de la *-v-*, com és normal devant *o* i com veiem en *aortó* (infra) i en *(a)ürtar*; cf. picard *échorter* id. i *échortin* «avorton» (Ant. Thomas, *Rom.* XXXVIII, 384-5; XLI, 456).

DERIV.: *Avort* [1652, *DTo.*; Lacav.]; *avortament* [Lacav.]: més castís i antic *gastament*. *Avortó* 'el fetus parit prematurament' [1510, *AlcM*; *aortó* cap a 1280], esmentat sobretot parlant de les pells, que s'aprofitaven: «coderins 80, qui costaren 160 morabetins --- 85 *aortons* qui costaren 130 morab. ---», en un doc. empordanès dels anys 1279-99 (*BABL* VII, 245), «lo centenar dels *aortons*, 2 drs.», doc. rossellonès de 1284 [*RLR* IV, 371]; mall. *esvortó* 'el fill de la cabra nat abans d'hora' [*BDLC* IX, 193], com cast. ant. *abortón* id. [S. XIII, *RFE* VIII, 13], i francès *avorton* 'fetus, avort en general, cosa malparida o es guerrada'. *Avortiu* (que Eiximenis usava substantivat, i amb grafia sàvia *ab-*, per a 'avortament', veg. *AlcM*).

Avostarda, veg. *DCEC* I, 342 (AVUTARDA): aquella forma, usada en Jaume I, resulta de l'encreuament del llatinisme pur *avistarda* amb un *ostarda* < *austarda*, corresponent a la forma fr. *outarde*.

AVUI, que fins a data bastant moderna s'ha dit més generalment *vui*, i en terra valenciana *hui*: del llatí tardà QIE, pronúncia vulgar del ll. HŎDĬE id. (resultant de la composició de HO, per HOC, més DIE: pròpiament 'en aquest dia'). □ *1.ª doc.*: tant *vuy* com *huy*, ja S. XIII; *avui*, 1592, rar fins a mj. S. XIX.

Totes dues formes antigues en Llull: «en volentat era que preycàs --- segons la honor del sant de qui *vuy* fem festa», «lo nostre pa de tots jorns és, sényer, lo teu sant cors --- és significat que·l pa de tots jorns nos degues donar en aquest món, qui és *huy*, per ço cor és dia de elecció ---», *Blanq.* (*NCl.* I, 277.13; III, 141.2); *vuy* també en la *Lleuda* de Tortosa de 1252: «carga de pebre pach dos jacens, comptant reyals que *vuy* corren, a rahó de 20 diners» (*RLR* IV, 247). La formació de la variant *vui* en lloc de *ui* és paral·lela a la que observem en *vuit* per *ųįt* ŎCTO, en la variant arcaica *vull* per *ull* ŎCULUS, llgd. *vei, veit*, tots plegats des dels preliteraris *ųoi, ųoit*: veg. això ben explicat en *LleuresC*, 249 (cf. la grafia «entro al die de *huuy*», en un doc. de Segarra de 1393, *BCEC*, 1907, 115).

Durant tota l'Edat Mitjana i més tard seguiren coexistint *vui* i *ui*, aquest sovint escrit *hui* en memòria del llatí, i pronunciat per uns *úį* i per altres *wí*, com sona avui en general entre els valencians: «al die de *vuy*», «de vuy ad ·viii· jorns», en docs. perpinyanencs de 1302 i 1308 (*RLR* V, 321; VIII, 55).

En part es pot provar que es pronunciava *úį* i no pas amb *ų* o *w* semiconsonant, vist que causava elisió de la preposició *de*: «entro ·l dia d'*uy*», rossell., 1308 (*RLR* VIII, 50), «se deffendrà de sos enemichs, mils encara que no ha feit entro al dia d'*uy*», doc. reial de 1320 (Finke, *Acta Ar.* III, 390); i fins i tot en algun cas on no hi ha elisió —*al jorn de huy*, en el «Testament d'En Serradell» (f° *d*IV, v°), any 1419—, hem de creure que duia l'accent a la *u*, ja que rima amb *amduy*, on el desplaçament de l'accent no es produí, i hauria estat rebutjat per tota norma i pronúncia genuïna en la llengua. Però *wí* és com l'accentuaria ja St. Vicent Ferrer, on s'observa la combinació constant amb la forma no elidida *de*: «axí com la missa de *huy* és stada de deffunts, axí serà lo sermó», «deffall aquesta pietat molt al dia de *huy*», «la epístola de *huy*», «la matèria de *huy*» (bis) (*Sermons* I, 67.16, 157.16, 142.12, 185.23, 27, i encara I, 78.23); comprovat també en un microfilm dels de la *Quaresma* (299.8, 203.12), i en l'ed. que prepara Will. J. Harrison d'un volum inèdit (f° 38r3, 74r5).

En el valencià predomina molt la pronúncia *wí*

(J. G. M., *El Camí*, 14-IV-34; 1965), almenys des de la Plana (anotat a Borriana, 1961) cap al Sud, si bé la llengua literària hi admet avui conjuntament les grafies *hui* i *avui*; *hui 'n dia* escrivia M. Gadea, *T. del Xè* I, 13; també s'hi va usar sovint una grafia *gui* — o sigui *gúi*: «*gui* divendres a 3 de giner 1631», «*gui* a 16 de giner de 1684» en subscripcions de docs. privats, d'aquestes dates i de 1635, p. ex. (*BRAE* II, 528, 540; *BSCC* XIV, 11), etc. Si bé val a dir que també s'hi sent alguna altra variant: *vuí* anoto a Benicolet, *auí* al Boixar (1962, 1934): altrament aquesta pronúncia passa fins més al Nord de l'Ebre (l'Ametlla de Mar, 1935).

Fora del País Valencià es mantingué sobretot la forma *vui*, que sempre s'ha accentuat en la *u*: *vuy, dia* --- (començ d'una carta), *fins vuy, ayr y vuy* en docs. rossellonesos de 1597 (*RLR* LVII, 475, 476, 480). En els temps recents *vuy* seguí essent la forma tradicional, i a Mallorca es manté encara en l'ús popular, si bé conjuntament amb la forma innovada *avui*; P. d'Alc. Penya usa encara, i sovint, totes dues: «saps que n'han sortit de molts, / *vui* de matí a cecar figues!», «qui pretén tenir govern, / *avui en dia*, està gat!», «I era *avui* mateix, mesquina! / —Tal dia com *vui*, padrina? / Tal dia com *vui*?» (*I. d'Or* I. 18, 21; *Po. Pop.*, p. 106, etc.). En el Princ. actualment ha predominat quasi del tot *avui*: i aquesta és la forma que sento fins a l'extrem NO.: a Cardós i Vall Ferrera i fins a Roda de Ribagorça (1957); només a Benasc apareix la forma sense *a-*, altrament amb *ué* segons l'antiga fonètica ribagorçana central: *gué* (1965), forma que s'estén per l'Alt Aragó (Bielsa, etc., 1965).

Altrament l'aparició de la forma amb *a-* anteposada (cf. *ahir, aviat, aprés*, etc.) és tardana. No en sé cap dada anterior a la que el *DAg.* cita de Salvador Pons (*Psalm Miserere*, 1592); també en el dicc. de Lacav., però el *DTo.* no l'admet fins a les eds. del S. XVIII; en el *Llibre Roig* de Prats de Molló les veig usades totes dues (1643), si bé encara hi llegeixo *vui* en un doc. de 1649 (f° 88). *Vuy* seguí essent la forma de la llengua tradicional o seriosa àdhuc en el Princ. fins endins del S. XIX: «EGBruniquer, síndich de dita ciutat, *vuy* de edat de vuytanta anys», Bna. a. 1641 (*BABL* VI, 407); «les possesions que *vuy* posseheix --- esta casa», en el Capbreu pallarès de Castellarnau (de l'any 1759), p. 57; en unes *letrillas* o nadales impreses a Manresa, Impr. Roca (que té Antoni Comas, de c. 1800), el vers exigeix la forma sense *a-*: «Pastorets *vuy* és gran dia / --- / anem tots cap a Betlem / *vuy* vos convidam ---»; Milà i F. no ho escrivia altrament (*Pros Bernat*, notes al *Romllo.*), ni BCAribau: «plorant la vergonyosa decadència / en què *vuy* jau la catalana faula ---» (Montoliu, *Aribau*, p. 37). Però des de Verdaguer i els altres escr. Renaix. *avui* enterra ja la forma antiga.

CPT.: *Avui dia* o *avui en dia* [*hui --- Tirant*], amb alguna variant més: «ja veieu la feina dels trabucaires d'*avui a dia*: molta fressa i poca endreça», MVayreda, *Puny.* 94); per al cast. i per a antecedents de tot plegat en baix llatí, veg. MzPi., *Orig.*, 389, i *DCEC*, s. v. *hoy*. *D'ui més* o *ui-més* (aquest en Llull, *AlcM*) 'd'ara endavant', molt corrent en tota l'Edat Mitjana (exs. *AlcM*, *loc.*, *a*); en la *Questa* del mallorquí Reixac, S. XIV, el trobem en el sentit ordinari (23) i també amb un d'evolucionat 'anit que ve': «poríats-me albargar *huymés*?» (98.15);[1] parallelament els tant o més corrents oc. ant. *oi-mais*, fr. ant. *hui-mais* (després reemplaçat per *dés-or-mais*), it. ant. *omai* < *oggimai*, cast. ant. *d'oy-más* (nota a l'Arx. de Hita, 966*e*).

[1] No sembla tenir altre fonament que un malentès d'aquest mot compost l'ús d'*oimés* que en el sentit de 'demés, de més a més' feren alguns en els anys 1920.

Avulsió, V. *convuls* *Avuncular*, V. *oncle* *Axi-*, *axial*, V. *eix* *Axilla, axillar*, V. *aixella*

AXINITA, 'mineral amb cristallitzacions que recorden la fulla d'una destral', derivat savi del grec ἀξίνη 'destral'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*.

CPT.: del mateix mot grec: *Axinomància*.

AXIOMA, pres del ll. *axiōma* i, aquest, del grec ἀξίωμα 'allò que sembla just', 'proposició (en lògica)', derivat d'ἀξιόω 'jo estimo just', i aquest, de ἄξιος 'digne, just'. □ *1.ª doc.*: 1695, Lacav.

DERIV.: *Axiomàtic*.

CPT. del mateix primitiu: *Axiòmetre* [1868, *SLit.-Costa*].

Axis, axisimètric, V. *eix* +*Azalea* (arbust ornamental), V. *DCEC* I, 347 +*Azederac* 'cinamom' [1797, Cavanilles, *Observ.* II, 335], del fr. *azédarac* d'origen persa, V. *DCEC* I, 19*b* *Àzig* 'que no forma part d'un parell', pres del gr. ἄζυγος 'no junyit', derivat privatiu de ζυγός 'jou'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLit.-Costa* (*àcigos*). Forma prefixada: *azigo-*

ÀZIM, '(pa) sense llevat, alís', pres. del gr. ἄζῡμος id., derivat privatiu de ζύμη 'llevat, lleute'. □ *1.ª doc.*: 1858, *DAmen.*: «*àssim*: se aplica al pan sin levadura, de que se hacen las hostias». I «los dies dels *azimes*» ja figura en l'evangeliari medieval del Palau (*AlcM*₁).

AZOT, 'nitrogen', pres del fr. *azote* que, junt amb el cast. *ázoe*, són mots refets pels químics i alquimistes segons una falsa etimologia que els feia interpretar com a derivats privatius del gr. ζωή 'vida, existència' (perquè el nitrogen és impropi per a la vida): en realitat *azote*, que primer s'havia aplicat al mercuri, era pres del cast. *azogue*, arabisme que designava aquest altre element químic. □ *1.ª doc.*: *àssoe*, 1868, *SLitCosta*. Per a l'etimologia, veg. *DCEC* I, 349, i bibliografia allí citada.

DERIV.: *Azotat, azòtic, azotina, azotit, azotur. Azotitzar* [*assotisar*, 1868, *SLitCosta*; i segons *AlcM* un *assotigar* que dataria de 1616, ja seria un mot afí o variant d'això].

CPT: *Azotèmia. Azotúria* i prefixats *azo-* i *az-oxi-*. En canvi *azoic* és derivat veritable del dit gr. ζωή

B

A LA BABALÀ, loc. adv. 'sense reflexió, obrant frívolament', de l'àr. *ᶜalà bâb Al-lâh* id., pròpiament 'a la mà de Déu, en poder de Déu'. □ *1.ª doc.*: des del principi almenys del S. XIX (Labèrnia 1839; i en molts escriptors de Mallorca i del Principat, de mitjan S. XIX).

En català és un mot usat pertot, des dels Pirineus orientals fins a Tortosa, a Mallorca (Ciutat, Manacor), Menorca, i de Nord a Sud del País Valencià; per exemple l'usen ja vells escriptors de la Renaixença en el Principat (Emili Vilanova) i a Mallorca: «la gent de fora de casa / me té per sull, per avaro, / per un homo poc tractable, / que viu *a la baballà*», P. d'Alc. Penya, *Po. Pop.* (ed. I. d'Or), p. 70; *escriure a la baballà* «en estil popular, sense preocupació literària», T. Forteza, *Gram. Cat.*, p. 153. En terres valencianes s'ha usat sense alteració, però també *a la bovalà* (forma modificada per etimologia popular com si fos un substantiu abstracte en *-ada* derivat de *bovo* 'babau') ha tingut curs tant en el Maestrat (*AlcM*) com en la zona alcoiana, on el trobem un parell de vegades en la ploma de Martí i Gadea: «com els dinés no tenen calceta com els polls i poden pe[r]dre's per a l'amo, no convé deixar-los a la bovalà» (*T. del Xè* I, 114; de nou I, 407). És força orientador el detall que a les Illes el mot es pronuncia amb *ll* doble: la frase «anar a la babellà» ja fou comentada en una nota de 1873 de la «Revista Balear» i en el *BSAL* I, XLI, 7.

El mot té certa extensió en alguns dialectes italians i de llengua d'oc. De fet, en aquesta sembla usar-se només cap a Marsella i zona provençal pròxima. Mistral, tot definint *a la babalà* com «sans attention, inconsidérément», no en dóna altra cita que *s'envan a la babalà* i «lou carretié --- *a la babalà* caminavo» en el poeta marsellès Peire Belot (1783-1855). Es parla d'un it. *alla babalà o ba(b)ballà* (Amari, «inconsidérément, négligemment, imprudemment»), però la seva existència concreta és dialectal: dels parlars, segons sembla, sicilians (vista l'afirmació d'Amari) i, en tot cas, del venecià *alababalà*, definit pel dicc. de Boerio «alla carlona, a benefizio di natura, alla balorda», *andar a la babalà* «alla sbadata», *far a la babalà, parlar a la babalà*. És segurament des del venecià que el mot va passar al grec modern *alabàbula* (ἀλαμπάμπουλα) «confusamente» (Gustav Meyer, *Romanische Lehnworte im Neugriechischen*, p. 7).

Sembla que algú va donar notícia a Mistral de l'existència d'una expressió així en àrab. Però en el *TdF* se'n dóna una identificació insuficient, i una explicació del sentit buscada evidentment a posteriori: «expression dont se servent les Arabes pour congédier les pauvres». L'evident desig que revela aquesta definició de relacionar amb la idea d'allunyar els pobres de la porta, obligava a desconfiar, i segurament per això Wartburg no prengué seriosament l'etim. aràbiga de Mistral (*FEW* I, 193, n. 8) i es limità a dir que el mot provençal i venecià era un mot de creació expressiva (de «*bab-* 'estultícia'»); *AlcM* vacilla, doncs, entre l'opinió de Wartburg i la de Mistral.

En realitat, no hi ha dubte possible sobre l'arabisme. L'etimologia del mot italià dialectal fou suggerida per l'arabista sicilià Amari a Dozy, que la reporta en el seu *Suppl.* I, 125*a* (sense conèixer l'existència del mot en català ni a Marsella). En àrab, la locució *ᶜalà bâb Al-lâh* es tradueix literalment 'sobre la porta de Déu', però com a resultat del ric descabdellament semàntic de làrab *bâb* cap a la idea de 'puixança, possibilitat, raó, categoria', etc., que ha fet que *bâb* designi 'la Sublim Porta' (l'autoritat imperial turca),[1] l'expressió *ᶜalà bâb Al-lâh* esdevingué sinònima de 'en poder de Déu, a la mà de Déu' i així es pogué usar amb un sentit anàleg al de l'it. *alla buona di Dio*, cast. *a la buena de Dios*.

El cas és que la locució adverbial aràbiga *ᶜalà bâb Al-lâh* apareix en diverses fonts egípcies (*Mil i Una Nits*, dicc. de Boqtor) «au hasard», «vaguement», i el viatger D'Escayrac, en la seva relació de 1853 dels viatges pel Sudan i pel Desert, ens testifica que es deia dels viatgers que emprenien desplaçaments «à la grâce de Dieu, sans provisions, sans argent»; i és

també locució corrent a Algèria: *ᶜalà bâb Al-lâh*! és el crit del subhastador quan lliura un objecte a les ofertes dels més-dients, *râh ᶜalà bâb Al-lâh* «il n'a rien, il est pauvre», i això explica per què *bâb Al-lâh* és un nom que es donà allí a la divina Providència: *rabḥ* 'benefici', combinant-se amb això, *rabḥ min bâb Al-lâh* (pròpiament 'do de la Providència') significa 'ganga', «aubaine»; *walîd* 'fill', *walîd bâb Al-lâ* «bon enfant, bon vivant, bon diable, accomodant, facile» (Beaussier, p. 27*a*).

No ens queda altre dubte més que el referent al vehicle lingüístic que transmeté aquest arabisme a la gent romànica. El fet que més enllà dels Pirineus solament es pugui localitzar a la rodalia de Marsella i a la de Venècia, i d'altra banda la manca de documentació antiga (fins i tot en català), semblen suggerir que es tracti d'un arabisme transmès per la *lingua franca* del Nord d'Àfrica (notem també que en àrab no en tenim dades asiàtiques) als ports de Venècia, Marsella, Barcelona, etc. D'altra banda, l'ús català general a tot el territori lingüístic, i sobretot si en italià el mot també apareix especialment a Sicília, pot suggerir que, almenys en la nostra llengua, sigui un mot propagat pel contacte directe, en el nostre territori (des d'on pogué transmetre's a Marsella) entre els moriscos i catalans de totes menes i llocs, no sols viatgers o portuaris.

[1] Cf. *bâb* «ouverture, proposition», «(grand) état de maison» (Boqtor), «catégorie» (Lane), «sujet, matière» (Abenalkhatib), «manières de faire, ruses» (Bayan al-Mogrib), (*fatah*) *al-bâb* 'obrir les ofertes' (*1001 Nits*); *bâb li-* 'propi a, convenient' *RMa.*, *PAlc.*), i les locucions prepositives *min bâb* o *fî bâb* 'a propòsit de' (Boqtor, Abàdides); algerià *bâb* «expédient, moyen, débouché; ouverture, voie; alternative, partie» (Beaussier), «catégorie, genre» (Lentin).

BABAU, -AUA, 'ximple, beneit, d'una innocent i ingènua credulitat', mot creat per la llengua amb una arrel expressiva *bab-* que denota infantilisme i confusió en l'expressió, l'acció i el pensament. ☐ *1.ª doc.*: 1241 (com a nom propi o malnom d'un home); començ del S. XV com a adjectiu comú.

En la versió de l'*Infern de* Dante per Andreu Febrer (XXXII, 7) apareix ja, en rima amb *jau* i *fau*, «car no és pas empresa d'hom *babau*» traduint «non è impresa da pigliare a gabbo». Però es degué usar des del període arcaic, car un *Raimundus Babau* apareix ja en un document rossellonès de 1241 (Alart, *InvLC*, s. v.). Mot estrany a les altres llengües romàniques però no menys antic en algun dialecte occità, on ja trobem *babau* rimant amb *suau* i com a acompanyant de *foyl*; allí no sé que sobrevisqui enlloc (*TdF*) i s'hi troben solament els homònims de què parlarem més avall. És veritat que en la llengua veïna la seva aparició fou solament meteòrica, car si la nostra informació no falla, no es troba més que una vegada en Daudè de Pradas, que era roergat i visqué en el S. XIII; en català, avui, encara que no sense alguna lleu variació formal, s'usa en tota l'extensió de l'idioma, i pertot amb *-b-* interna bilabial, no *-v-*, cosa que ja ens demostra que no és un derivat de *bava*, com s'hauria pogut creure, pel comú denominador d'infantilitat: en efecte, es pronuncia amb *-b-* a totes les terres on les dues consonants es distingeixen fònicament, i en particular a les Balears, incloent-hi Eivissa (vocabulari de PzCabrero) i Menorca («beneitet, badoc, un tontet», Ferrer Guinart, *Rondaies*, 213).

Avui el matís és, pertot, 'beneit, càndid per excès d'ingenuïtat' (no ben bé 'neci'): «la viuda a plorà se n'és posada — No ploreu la mia amor que yo ab vós ya vuy casarme: / aneu a buscà 'l rectó --- / quant se donaven les mans, ella esclafeix la rialla: (ara sí que 't tinc, *babau*!, molt temps ha que te buscava)», *Cançó de la Viudeta de Vallfalsa*, MilàF (*Romllo.*, 352.12, recollida a Vic). Amb extensió local més o menys ampla n'apareixen formes alterades, com *banau*, forma barcelonina de nivell vulgaríssim, sense cap dubte molt recent, resultant d'un encreuament amb els quasi-sinònims *beneit*, *beneitó*; i en terres valencianes *bambau* («anar en pèus de plom, mirar en quatre ulls y no fer el ~ en eixe puesto, que hi ha molts barbers que afayten a pèl i a repèl», MGadea, *T. del Xè* II, 100 i altres passatges) i aquesta es pot mirar com una mera modalitat de la barcelonina (compromís entre aquelles dues formes) o més aviat com a resultant de la contaminació d'altres sinònims de creació expressiva, com el bal. *bàmbol*, *-bola*, eivissenc *bambo*, *-ba*.[1]

Babaluet, m. i f. 'persona de poc enteniment' mall. ja apareix en autors del començ i mitjans del S. XIX, Tomàs Aguiló i P. d'A. Penya: «ell feya postissuras, / bellandinas i falets / a sas ninas; y ellas, puras, / reyan com a *babaluets* / en veure es bastó bronyit» (Bover, *BiblEscrBal.* II, 91.41.8). Més aviat que un derivat de la mateixa arrel amb sufix diferent, sembla que ve de *babalua* men. en *perdre sa babalua* 'perdre l'esma, el Nord', que deu ser encreuament de *babau* i *babarota* amb *allelu(i)a* (usat en *perdre s' a.*, sinònim de *perdre sa babalua*) (*AlcM*).

Hi ha moltes paraules de sentit quasi sinònim, derivades de la mateixa arrel *bab-*. De vegades en sentits connexos si bé més o menys diferents, com el rossell. *babau* 'papu' (*Misc. Fabra*, 182) —que amb lleus variants derivatives s'estén amplament per terres d'Oc, veg. *FEW*—, on la noció d''infantilisme' s'ha decantat cap a la idea de por irreflexiva i acriaturada.[2]

Altres cops hi ha alguna variant vocàlica, com en el cast. *bobo*, o bé el mateix sentit i terminacions diferents: *babaia*, *baboia*, *baboiada* (*DFa.*); *embabaiar*, *embabaiar-se* ('envanir-se, adormir-se', *BDLC* VIII, 36), *desembabaiar*; *bavec*, *-eca* (cat. ant., ja en RLlull, etc.; id. oc. ant., i cast. *bavieca*, cast. *bavequía*, *bavoquía*, men. *babê*, *êna* «curt d'enteniment» (Moll, *Voc. de Ciutadella*); rossell. *Baba*, que amb el mateix caràcter de malnom que té en el doc. de 1241, apareix en docs. de 1221 (*Arnallus Baba*), 1266, 1305 («Petrus Alexandri alio nomine vocatus Petrus *Baba*»),

tots ells en Alart, *l. c.*; d'ací es passa a accs. més allunyades, però sempre en el mateix ordre d'idees, com la de BABAROTA,[3] el sentit del qual es retroba, junt amb el de 'babau', en *baboia*, *-oiada*. Molt lluny ens duria una enumeració de les formes paral·leles en les llengües romàniques veïnes (ast. *babayu* 'balbau', etc.), i no cal repetir-la, perquè ja es va donar en el *DCEC* s. v. *babieca* (I, 357*a*, 36, etc.).

Afegim-hi encara val. *embabuixar*: «falsa parlera, / vella velera, / m'*embabuxà* / y ·m tabuxà: / de tot mentia», JRoig (*Spill*, 2033; ed. 1531, fº 21; que Cuervo, *Apunt.*, p. 188, ja relaciona amb el cast. *emba(b)ucar*), segons Chabàs encara usual a València per a «embelesar». Però *embabucar* l'usa, en cat., Tagell en la seva Relació de 1740 i sovint el val. MGadea (*embabucar amb alguna beguda, amb salameries*, *T. del Xè* I, 23; II, 12; avui a Ribagorça *embabuquit*, *-ida* 'embadalit, embadocat' («calla, dona: me vay quedà *embabuquida*», copsat per M. Soldevila rector d'Açanui, 1959).

Men. *embaumar* 'ensarronar'. «Es senyor dirà lo que voldrà —replicà madona—, però em pens que moltes vegades t'*embauma*», Ruiz i Pablo, *Nov. Men.*, 26, on hi ha encreuament dels mots anteriors amb el sinònim men. *embetumar* (*AlcM*), derivat figurat de *betum* (cf. *raspallar* i *enllustrar* en el sentit de 'adular' (res a veure els gal·licismes recents *baume* 'bàlsam' i *embaumar* 'donar fragància', contra *AlcM*).

La terminació *-au* és sens dubte singular, tant que podria desorientar-nos cap a cercar una etimologia diferent: *babau* designa diverses espècies de verms en parlars occitans i altres animals inferiors, un poc com hi ha *gripau*, *grapau*, al costat de l'oc. ant. *bàbi* «crapaud». Però l'explicació de *-au* en *babau* s'ha de cercar pel mateix camí que la dels fr. *nigaud*, *badaud*, *maraud*, *costaud*, de sentits iguals o semblants als del nostre *babau* i també d'arrels conegudes. Ja ho digué breument E. Vogel en els seus *Neukatalanische Studien*, 68, o sigui per un escampament de la terminació onomàstica *-au(d)*, que a força de repetir-se en moltes dotzenes de noms propis d'home, que tot essent de nissaga germànica sovint pertanyen o són atribuïbles a radicals romànics, donava al poble la impressió de ser un mer sufix utilitzable per caracteritzar un individu: *Brutau*, *Potau*, *Patau*, *Barrau*, *Guerau*, *Arnau*, *Renau*, *Gombau*, *Garrumbau*, *Guanalgau*, etc.; d'on moltes creacions noves de substantius o adjectius comuns, en català, i en les llengües romàniques veïnes de l'Est i del Nord (it. *cataldo*, *castaldo*, *mangualdo* ~ *manigoldo*, *ribaldo*, oc. ant. *baganau* 'fútil', *badau* 'badoc', *badau* 'espècie de bertrol', etc.); i el mateix *gripau* o *grapau* no és pas segur que no vagi néixer d'aquesta manera.

[1] Aquest es pot aplicar als membres balbs (*AlcM*), però els textos populars d'Eivissa el mostren més sovint aplicat a la beneiteria de les persones. L'etimologia *BALBULUS, diminutiu suposat de BALBUS, que li assigna *AlcM* seria a base de dissimilació de les -L-L- a Mallorca i Menorca, seguida d'eliminació de la final en el parlar modern d'Eivissa. Però la forma sense *-l* ha existit també a Mallorca, com ho mostren el femení *bamba* usual a Manacor, etc., *bambada*, *bambetjar*, etc. (*AlcM*); *embambat* 'badoc' BFerrà, *Com* (*IdOr.* I, 180), GCortès (id. id. VIII, 109), *embambar-se* (GCortès, id. VIII, 34); per tant, hem de creure més aviat que la *-l* de *bàmbol* sigui afegida, com la de *nínxol*, *cérvol*, *Pàndols*, *rúfol*, etc. Cal, doncs, abandonar la construïda etimologia de l'*AlcM*, i veure-hi una creació expressiva paral·lela a *bab-*: *bambús* (id. (Ag.), mall. *bamberoies* i *bambarioles* 'petiteses beneites', *bamba* 'pasta o coca molt tova i poc delicada'; un mot olotí *bambania*, que més que «permissió en sentit irònic o despectiu», com afirma *AlcM*, a fi de poder-lo encaixar forçadament en l'etimologia ll. VENĬA 'permís', d'impossibilitat òbvia (per raons fonètiques, lèxiques i formatives, començant per l'accentuació), deu significar '(consentiment) de persona digna de commiseració per la sexa fluixedat, innocència', etc. — [2] Una altra expressió, segurament infantil o pastoril, de la qual no trobo altra notícia, és la d'una mena de ball popular dita *babau*: «ballarem pabanes, / *babaus* i rotllets / y ab mil cabrioles / nos hi havem de fer» en unes «lletrilles» nadalenques pastoril (núm. 1, v. 18) impreses a Manresa en lletra de c. a 1800. — [3] No cal fer un article especial per a aquest mot, la formació i procès semàntic del qual són prou clares. Dos sentits fonamentals: A) 'ninot o imatge humana que espanta els éssers de poc seny': *a*) 'espantall, espantaocells' [1479, Joan Esteve]; *b*) 'fantasma' (*AlcM*, § 3); *c*) 'persona inútil com un ninot' [1460, *Spill*, 5562; *AlcM*, § 2] B) *babarotes* 'accionats vans i aparatosos': *a*) 'gesticulacions escarnidores' (*AlcM* § 6); *b*) 'gestos ostentosos per donar enveja' (*AlcM*, § 4) d'on 'exhibició pública innecessària' (*AlcM*, § 5). Hi hagué una variant formativa més elemental *babota* [JRoig, *Spill*, 5563, quasi amb el mateix valor ací que en el citat vers 5562]. Avui persisteix *bubota* a Mallorca, tant en el sentit A*b* (*BDLC* X, 477), com en A*a*: «un dia, per un conhort, / vaig dir a sa meua al·lota: / —¿Vols-te llogar per *bubota*, / per guardar un ase mort?» (*Moll*, *Amoroses*, 101). Aquesta *u* és deguda a la influència del sinònim *bu* 'papu', ben usual en castellà, i que pràcticament és català i universal, car és el so que emet el «papu» per tal d'esporuguir els infants (que també contribuiria a la formació de *papu* i del ross. i cat. general *babau*). En el País Valencià a aquest personatge se'l batejà amb el popularíssim nom propi de *Tòni*, i la combinació acabà cristal·litzant en el mot valencià per a 'papu': *el butòni*: «esta frase --- fa als xiquets --- el mateix efecte de *que ja ve 'l butòni*!» (*T. del Xè* I, 113; *Vocab. Val.*, p. 32; J. G. M.).

BABORD, 'costat esquerre del vaixell, mirant a proa', del fr. *babord*, i aquest, del neerl. *bakboord* id., compost de *bak* 'esquena, el darrere', i *boord* 'borda', perquè el pilot antigament estava situat a ESTRI-

BORD 'el costat dret', id.: pres aquest del fr. antiq. *estribord* (avui *tribord*), que probablement ve també del neerlandès: *stierboord* id., compost amb *stier* (o *stuur* 'governall, arjau' (allò que té en mans el pilot). □ *1.ª doc.*: des d'abans del S. XIX (ja figuren tots dos en Lab. 1839, grafia incompleta sense la *-d*).

En castellà des de 1526, en portuguès c. 1505 (respectivament 1541), en francès des de 1483 (resp. S. XVI). També podrian venir de l'escandinau (isl. *styribord*), *W. u. S.* IV, 75), però la forma documentada del segon, en l'idioma antic, és *stjōrnborđi*; cf. *DCEC* I, 358; II, 450.

Babutxa [S. XVIII, *DAg.*], paraula provinent del persa (per conducte de l'àrab, el francès i el castellà, vegeu *DCEC* I, 358), excepcionalment ha descendit ja al nivell popular, almenys a Mallorca: en la cançó del 'sí-i-no' (Milà, *Romllo*, 391) la var. B substitueix *remuntes* per *babutxes*, en el vers 4 «casa't amb un sabater, y duràs bonas *babutxes*».

BAC, 'caiguda forta, patacada', probablement mot de creació onomatopeica i expressiva. □ *1.ª doc.*: 1764, Carles Ros.

Defineixen ell i Sanelo «baque, caída, baxa, quiebra». Veg. *DCEC*, s.v. *baque* [princ. S. XV] i Gulsoy, p. 300 És un mot principalment valencià, però també de Tortosa i Benasc, i d'alguna comarca oriental. No veig gaire què significa precisament la locució +*tirar al bac* que usa diverses vegades Pitarra, segons sembla, amb caràcter molt popular (si no mig argòtic), amb sentit de fer una feina penosa (¿fer de bastaix?), no recollida per cap diccionari i que es degué antiquar abans de 1900: «ell se'n va haver d'anà a treballà a Gràcia / tirant lo *bac* per no morí's de gana» (*Ous del dia* en *Singlots Poètics*, 227.1, 231): potser pel patac que clava a terra el bastaix quan descarrega (cf. la frase *jo l'ha tirat un bac* 'l'he tirat en terra', Gandia, *AlcM*).

BACA, 'sostre dels cotxes i diligències, on es posen bagatges, coberts amb una coberta de cuiro o de tela', 'aquesta coberta', sembla haver estat pres del fr. *bâche*, que designa aquesta mateixa coberta. □ *1.ª doc.*: *donar la vaca*, 1803, Belv.; *vaca* «en lo joch lo fondo que posan dos que fan companyia», 1839, Lab.

També EValor diu que en el val. meridional pronuncien *vaca* en lloc del *baca* del *DFa.* Bastarà remetre al *DCEC* s.v. *baca* per a la fonamentació de l'etimologia en les dues accs. indicades en primer lloc. *Donar la baca*, PCoromines, *Silèn* (cap. 12, *O. C*, 66*b*6, passatge ja publicat el 1910). Hi ha encara una 3.ª acc., que *AlcM* localitza a diverses a diverses comarques del NE., Centre i Sud del Princ. i que defineix «contracte de companyia en joc o negoci, en virtut del qual els contractants s'han de partir per parts iguals les pèrdues i els guanys». Sense negar que existeixi aquesta extensió general als negocis, hem d'admetre que es tracta pròpiament d'un terme de jugadors professionals, i que no li convé gaire el nom ferm i respectable de contracte, perquè es tracta d'una convenció oral entre els organitzadors o empresaris d'una timba, que en general és més o menys passatgera, com es veu per aquest passatge de Coromines, en què l'Hereu Escampa parla de la seva associació amb un «calabre» —taulatger, tafur o rufià que governa una taula de joc, cast. *coime*—: «les unces --- les té el Calabre: demà a la nit he de *fer baca* amb ell a l'Hostal de la Bolla, i ja saps que amb el Calabre no es perd mai», «per les senyes que m'ha fet el Calabre, guanyem més de cent unces cada un: d'aquí a una estona li diré que partim la *baca* ---» (*De plaer no n'hi ha mai prou* VII-VIII, pp. 211 i 219). Ara bé aquesta acc. degué tenir ampla difusió hispànica, car la trobem quasi igual, també a l'Argentina: «ganarás sólo que estés / en *baca* con algún santo», *Martín Fierro* II (v. 4098), que S. M. Lugones explicava en la seva ed. (p. 309) «estar a ocultas de acuerdo, entre dos jugadores, para ayudarse y ganar a los otros». Sembla clar que es tracta també d'una evolució del sentit bàsic de 'coberta' o 'flassada' o 'tela', ací aplicada al cobretaula o tapet de la taula de joc, d'on aquesta taula mateixa i l'associació o «banca» dels qui posen la timba en un hostal. Altres cops es tracta de jugaires menys professionals: «en la llista de mos companys --- l'ataconador, qu'era molt aficionat al dòmino, nos anomenava lo doble-hu: anàvem a partir de joguines; fèyem *vaca* en certs jochs ---», JPons Mass., *La Colla del Carrer*, p. 15.

BACALLÀ, m. Peix del gènere *Gadus*, que essent propi de les costes de Terranova, Groenlàndia i Noruega, es porta a Espanya salat i premsat. No està documentat en català, en la forma normal, fins a 1640,[1] però OPou, *ThPu.* (publ. a València el 1575, p. 64) ja registra «bacallar o abaejo: molua»; mentre que en castellà ja el trobem el 1519. Tant els noms hispànics com el fr. *cabillaud*, i fins i tot el neerlandès *kabeljauw* o *bakeljauw*, semblen difosos des de la forma gascona *cabilhau*, i no del neerlandès *bakeljauw* com s'ha suposat (*REW*, 4650). Del focus gascó hauria passat a Castella com a *bacallao* (després *bacalao*), i d'allà sembla haver vingut al català com a *bacallà* (més detalls en *DCEC* I, 358-59).

En la regió Alcoi-Alacant es diu *bacallar*, que deuria la seva *-r* a una confusió amb la forma autòctona *bacallar* 'vilà, rufià' (veg. l'article següent), si no és que fos deguda a un intent de valencianitzar *bacallà*, que es consideraria una forma catalana sense la *-r*, no pronunciada. En alguns llocs de València s'ha documentat, de més a més, *caballat*. En realitat, al País Valencià i inclús a la zona Alcoi-Alacant, així com en els parlars catalans del Sud-oest està molt estès avui *abaejo* o *abadejo* (o *badejo*),[2] que és un altre castellanisme o galleguisme pres d'*abadejo*.

D'altra banda, el sentit 4 que posa l'*AlcM* sota *bacallà*, com a 'pessa de fusta gruixada', que s'utilitza en les barques, seria una continuació del cat. antic *bacallar*, que Alart documenta en el seu *Inv. de la*

Llengua Cat., amb els exemples: «un bacallar de fust de tener cresols» (any 1400), i «un bacalar de fust» (1368), i que potser hem d'associar amb *bacallar* (*BATXILLER*).

Deriv.: *Bacallaner, -a* 'venedor de bacallà'; *bacallaneria* 'botiga on es ven bacallà', *bacallaneres*, f. pl. 'recipient on es posa el bacallà en remull'.

[1] «Trenta y sis pesses de *bacallas* de alba, que i ha vuytanta y sis *bacallas*, que a raho de dotse sous *bacallà* valen 43 ducats 12 reals» (doc. 1640, *AlcM*).
[2] MGadea, que era alcoià, empra normalment *bacallar* en la seva *T. del Ge* I, 28, 31, però al vol. II, p. 136, l'*abaejo* o *bacallar*; usa la locució *tallar el bacallar* en el sentit de ser important, vol. I, 228.

Bacallar, cat. ant. 'home vil' i *bacallaria*, V. *Batxiller*

BACÍ, 'plat de metall fondo per posar-hi aigua', 'el que usaven els barbers', 'orinal, gibrelleta', etc., junt amb cast. *bacín* id., prové del ll. tardà BACCHINON,[1] d'origen incert, i que està emparentat amb altres mots del llatí tardà, com *baccea*, *bacar* i el cast. *bacía* (veg. *DCEC* I, 360, i *DECH*). □ *1.ª doc.*: Llull, *Blanq.*, 58.2 (ca. 1284); Eiximenis, *Terç*, cap. 94; *Dones* (veg. prosificació IV).

Està ben documentat en català antic: segons els exemples repetits en *Ordinacions per a oficials* de Pere el Cerimoniós, l'inventari d'Alfons el Magnànim, del *Tirant* (*DAg.*, *DBal.*) servia generalment per donar aiguamans; *bací* de barber apareix en doc. 1345 de Mall., el 1346 segons *DAg.*, i en un doc. de 1472 de Barc. (*DAg.*), com a 'orinal' en el S. XV (segons *DAg.*, sense donar ex.) i en doc. de 1539 de Mall.; *bací* per recollir diners d'almoina a les esglésies, ja en el *Sermó del bisbetó* (S. XIV o XV), en *Tirant* (*DAg.*), i com a 'institució destinada a replegar diners' el 1427 i 1517 i el 1600 (veg. *baciner* infra); *bací* designant 'un instrument de música popular' en doc. de 1409, i tenim en J. Esteve, *Lib. Eleg.*, r. 6 «sonar *bacins*...»;[2] en el territori de l'extrem nord, a Rosselló i Cerdanya francesa el sentit de *bací* coincideix amb el fr. *bassin* 'bassa'; en el sentit de 'safareig' fou usat per Saisset, *Catalanades*, p. 249,[3] i s'usa com a 'safareig, rentador' (Sta. Coloma de Tuïr, Sta. Maria de la Mar), 'bassa, gran dipòsit' (Trullars), 'resclosa per repartir les aigues' (Eina), i a Llo *bací* és una font per banyar-s'hi; a la zona de Pallars significa 'vall, conca' (Tavascan), i a Eresué (V. de Benasc) *bacín* és 'bassa' (1965).

Deriv.: *Bacina* 'safata, plata, de metall, per a diversos usos, per portar aigua o confits o per demanar almoina a les esglésies', etc. (exs. antics des de 1370 en Ag. i Bal.); per a l'ús dels barbers amb una mossa semicircular (ex. en doc. de la segona meitat del S. XV localitzat per *AlcM* i usat a Ripoll, Empordà i diversos punts del territori occidental i a Mallorca; «sis *bacines* foradades de coure» en un invent. de monederia valenciana de 1459, *BDC* XXIV, 123, 124.

Baciner, bacinera, 'persona que va amb un *bací* o *bacina* a captar per un sant, per una església' exemple de 1475, i d'un altre text del XV en *AlcM*; notem a més: «En Pera Tiana, sastra, l'any present *basiner* del *basi* del cos preciós de la iglésia de Cappellades» (doc. de c. 1600, *BABL* III, 44); «pera adjutori desta santa capella se arbitra, y dispose cada hu en ses Iglesies un *Baciner*, demanant...», doc. de 1672, Vergés Paulí, *Espurnes llar* v, 184.

Bacinet, 'gibrelleta de metall' (en un document de 1517 de Mallorca, en *AlcM*); 'peça d'armadura que cobria el cap' (exemples en Desclot, c. 1285; *AlcM* en Eiximenis, *Dotzèn del Crestià*, c. 217, Joan Esteve, *Tirant*, en *DAg.*; Eiximenis, *Regiment*, en *DBal.*); *bacinet* 'home d'armes guarnit de capell de ferro, però no d'armadura completa' (exs. en 1392, 1397, *AlcM*; un altre de 1397 en *DAg.*, i de *Tirant*, en *DAg.*); notem que en castellà *bacinete* 'peça d'armadura' apareix a mitjan S. XIV i deuria venir del català o l'occità (documentat en aquest darrer també en el S. XIII).[4] *Bacineta*, com una peça d'armadura, sense especificar, es dóna en *DAg.*, i com una mesura de grans i llegums, sentit a Tossa (1931).

Bacinada 'contingut d'una bacina'; 'la immundícia tirada del bací' (Belv.); 'disbarat, bestiesa', que és d'ús col·loquial (*DFa.*). *Embacinar*, ant. 'enganyar algú valent-se de la seva inexperiència' (exs. de B. Metge, Eiximenis, *Corbatxo*, en *DAg.* i *AlcM*).[5] J. G.

[1] Fou emprat per Gregori de Tours (*REW*, 866). — [2] Notem que Fabra com a usual del seu temps dóna només 'plat usat pels barbers', 'orinal' i 'gibrella'. — [3] AlcM dóna un altre ex. del mateix autor: «Din d'aquey *bassi* oun l'ayga ressaltabe», *Historis y Coumedi*, 5; indica a més a més que com a 'conca on cau l'aigua que raja d'una font' s'usa, a més de Rosselló, a St. Mateu del Maestrat i Alcoi; convé comprovar si en aquests dos pobles no es tracta més aviat de *bassi*. — [4] Amb aquest motiu notem que una altra peça de l'armadura del cavaller, el cast. *cuja*, també ve del català (*DCEC* I, 978.59). — [5] Un exemple d'*embacinar*, tret del *Libre de les Dones* d'Eiximenis, fou donat per Balari sota *bassinar* amb mala separació: «alguns fan qüestió si los aiustats per matrimoni per vigor de aquesta fe promesa son obliguats que no s'enguanen la un al altre ne's diguen falçíes ne s'*enbassinen* ne's fasçen del cel paella» (cap. 62).

BACIL, pres del ll. *bacillum* 'bastonet'. □ *1.ª doc.*: c. 1900.

Introduït a totes les llengües europees a la fi del S. XIX. En llatí *bacillum* és un diminutiu de forma arcaica derivat de *baculum* 'bastó' (*BÀCUL*). *Bactèria* [fi S. XIX] és un mot de sentit semblant, i d'origen parallel, pres del gr. βακτηρία 'bastó' (també βακτήριον, dim. de βάκτρον): aquest i *baculum* són mots de procedència indoeuropea fraterna; cf. també *IMBÈCIL*.

Deriv.: *Bacillar* adj. *Bacterial*; *bacteriosi*; *bacteroide*.

En lleonès i gallego-portuguès es documenta una variant popular *bacelo*, *-cillo* (*DCEC*) que també degué existir en català amb un significat com 'bastó per batre', car d'ací deriva un verb rossellonès antic *esbacellar*: «aja la dita lana a lavar ab aiga, cauda, e *esbesselar*, so és que la bata ab bastons», a. 1312 (*RLR* XXIX, 67).

CPT.: *Bacilliforme*. *Bactericida*; *bacterioscòpia*; *bacterio-* (*bacteriologia*, etc.).

BACÓ, subst., 'porc', 'conjunt de tota la carn magra o grassa d'un porc', mot català i en part occità i francès antic, que en la segona acc. és comú a aquestes llengües amb l'alt i el baix alemany antics i passa per ser d'origen germànic, des d'on s'hauria transmès a les llengües gallo-romàniques amb el sentit de 'penca o pernil de porc', i seria derivat del germ. occid. BAK 'dors o espatllam d'animal o de persona' (angl. i ags. *back*, a.-al. ant. *bah*); etimologia molt dubtosa, car és més versemblant que hi hagi ací dos mots d'origen divers, i que el nostre sigui més aviat d'origen pre-romà i pregermànic. □ *1.ª doc.*: 1077, doc. rossellonès, *Hist. de Langd* V, 632.

És una escriptura de la seu episcopal d'Elna, on el mot apareix amb el sentit de '(un) porc mort'. Mot que apareix molt sovint en escriptors medievals i més en docs., des dels orígens: anys 1078, 1151, 1249, 1269, 1271, 1276, 1288, 1295, 1299, 1313, 1354;[1] també en Muntaner, en els *Costums de Tortosa* (ed. B. Oliver, 418). La major part d'aquests docs. semblen referir-se sigui a la cansalada d'un porc o a tota la penca d'aquesta, o bé més vagament a tot un porc mort o a carn de porc en general. N'hi ha, però, uns quants el context dels quals tant permetria referir-los a això mateix com a un porc que hom engreixa o ven, i algun que sembla referir-se clarament a la bèstia viva: «reebem de la nau d'En Bertran Cuc 72 *bacons*... a raó de 5 besants per *bacó*» (1269); Balari cita un cens de 1151 en què el mot català *bacons* correspon, tres vegades, al ll. *porcos*; en el doc. balaguerí de 1313 es tracta d'un *vachó esterribat*, animal que acaba d'estimbar-se, per consegüent no es tracta de cansalada ni d'una penca de porc sinó d'una bèstia que corre pasturant.

En els exs. on trobem *bacó* amb el valor de carn, encara que el més freqüent és el *bacó de carnsalada*, d'altres vegades es deu tractar més aviat de carn magra. En la tarifa de Puigcerdà, 1288, Alart el dóna com a equivalent de *jambon*, un pernil sencer, que paga un diner de drets. D'un pernil es parla manifestament en la història picant que ens reporta St. Vicent Ferrer: «—Què us par de tal donzella? Yo he haüd ja plaer ab ella—. E hun altre dix: —Oo, yo hi vull haver plaer també—. E pus que lo *baquó* fo encetat, a poch a poch ella se donà...» (*Sermons* II, 191.1).

En tot cas avui segueix viu el mot, aplicat a una cosa[2] i a l'altra.[3] Com a nom del porc viu i adult *bacó* és un mot vivíssim en tota la meitat Sud del territori lingüístic: des del Baix Urgell i el Penedès fins més enllà del Xúquer almenys. Amb gran vivacitat en la zona del Baix Ebre i del Maestrat: «Les mares dels *baconets*... als mercats s'hi haurien de posar taules de categoria... que tothom conega lo que és bo i lo que és dolent: taules per als *bacons* i taules per a les truges i verros», en *Espurnes de la Llar* del tortosí Vergés i Paulí, V, 109; oposat a *morti*, ibid., p. 108.

A Alcora el *mercat dels bacons* és a la «Placeta de les Mosques o *dels Baconets*»; en les meves enquestes, vaig anotar (1961) *bacons* designant els animals vius, a Vinaròs, Vallibona, Vistabella, etc., i a un porc que hom acabava de sacrificar, a Ares del Mestre, etc. En un llibre d'ordenances del Camp de Tarragona, de 1752, es preceptua que «tot *bacó* que sia trobat en mala feta en casa altri, pach...» (D. Recasens, *La Secuita*, 61).[4] Més o menys té la mateixa extensió *bacona* aplicat a la truja, que ens mostra el modisme valencià «pareixes la *bacona* d'Artana, sempre menjant i grunyint» (M. Gadea, *T. del Xè* I, 15). A les Illes en general el mot ha tendit a especialitzar-se en la bèstia morta o la seva carn (no sense certa ambigüitat, cf. la dita mallorquina *si vols un moltó demana un bacó*).

De tota manera, en el català d'Eivissa, *bacó* és «cerdo vivo» (Pz. Cabrero, *Gloss.*), com veiem així mateix en els versos de Villangómez: «La gent que fa i no rondina, / l'acudit que va rodant, / el *bacó* que hom esbocina / i aquell al·lotet vacant, / que al matí...» (*La Miranda*, 285). No hem de dubtar, però, que antigament *bacó* va designar (per més que no fos exclusivament) la bèstia porcina en general en tot el nostre territori lingüístic, altrament no es compendria l'aplicació de *bacó*, *bacona*, a la persona extremadament bruta, sigui com a substantiu i encara més com a mer adjectiu: ús general en tot el territori, en el cat. barceloní, central, empordanès, etc.; pot arribar fins i tot a aplicar-se a coses o almenys a idees abstractes (*li agraden els xistos bacons*, *plagasitats bacones*, *un sainet bacó*), amb el matís intensiu de brutícia intolerable, llorda, repugnant.

No és un mot romànic en general, ans desconegut en la major part de les llengües germanes; també l'ignora el castellà, sense excloure'n la llengua antiga ni els dialectes, encara que l'hàgim transmès nosaltres als murcians.[5] Vers el Nord, en canvi, el mot s'estengué molt, sobretot a l'Edat Mitjana, per terres de França, encara que sempre degué tenir més vitalitat en el País d'Oc, i en particular a la zona adjacent a Catalunya, que no pas a la França septentrional; ja es comprèn així pel fet que avui sembla ser un mot del Llenguadoc i poc més (*TdF*). Força menys que en cat. abunda en les fonts medievals (Rayn. II, 165, *PDPF*, però res en el *PSW*). És cabdal, però, el fet que enllà del Pirineu no s'ha aplicat mai a l'animal viu, només «porc salé, lard d'un porc salé». El trobem ja en el S. XIII en una obra de la regió tolosana (la *Cansó de la Crozada*) i degué arribar fins al baix Roine, si jutgem pel fet que el notari venaissí Senholt el recull en el seu *Derivator* de 1470 (Pansier,

La Langue Prov. à Avignon, vol. v) amb l'equivalència llatina *petaso* «jambon». Cap al Nord s'usava fins al Roergue, sempre aplicat a tota la cansalada d'un porc, com es dedueix de la dada repetida «1 meg *bachó*» en un doc. de c. 1160, i tres vegades el b. ll. *medio bacono* en un altre de la primera meitat del segle (C. Brunel, *Les Plus Anc. Ch., Suppl.*, pp. 5 i 15).

Però poca cosa més podríem assenyalar en la llengua veïna per més que ho cerquéssim. En francès el mot està enterament antiquat, raó per sospitar que mai no fou tan viu com en el Migdia, i certament molt menys que en català; de tota manera s'hi usà *bacon* a l'Edat Mitjana, car d'allí passà el mot a l'anglès *bacon* 'cansalada viada', que és tan difós i conegut de tothom; però guardem-nos de veure en aquest mot anglès cap indici d'una nissaga germànica, car està ben reconegut per tothom que és un mot estrany a l'anglo-saxó, que no apareix en anglès fins al S. XII, i que no fou portat a Anglaterra fins que hi entraren els normands, de llengua francesa. En resum el mot romànic *bacó* té el seu centre d'intensitat en la nostra llengua, i si bé s'estengué antigament a les de França, tingué allà menys extensió i arrelament i no s'hi aplicà mai a l'animal viu ni hi aconseguí mai l'ample desplegament semàntic que ací se li ha dat.

Ha estat corrent i generalment acceptat d'atribuir-li una etimologia germànica: Diez, *Wb.*, 515; M-L., *REW*, 889; Bourciez, *Élém. de Ling. Rom.*, 205; *FEW* I, 208; Kluge-Mitzka, s. v. *-backe* i altres diccs. etim. germànics (fins a Onions, *Oxford Dict. of Engl. Etym.*); Gamillscheg, *ZRPh.* XLIII, 557; *AlcM*; Gd-Diego, *Dicc.*, 881; jo mateix vaig acceptar-ho en un breu i reservat incís (*DCEC*, s. v. *tocino*, 474*b*24) i a propòsit d'altres coses (frase que no vaig repetir en el *Breve DiEt.*, i que vaig retirar ja fa molts anys en els originals preparats per a l'edició ampliada com a *DECH*). Els fonaments germànics d'aquesta etimologia són escassos i de valor incert; l'afinitat semàntica dels mots en qüestió és també molt vaga.

En canvi, en els dialectes portuguesos del Nord, en gallec[6] i en asturià, tenim un mot ben semblant, que designa l'animal viu; i aquesta és la millor afinitat, car l'única suposició natural és que sigui el porc viu el que ha donat nom a la seva carn i no pas viceversa: gall. *bácoro* «lechoncillo»[7] (Lugrís Freire, *Gram. Gallega*, p. 147), amb el diminutiu *bacuriño*, que ja el P. Sarmiento fa més de dos-cents anys definia com a «porculino» (*BRAE* XVII, 581), i B. de Villalba en el S. XVI, *vacoro, vacorino, vacuriño* «puerco de leche» (Fcha.);[8] hi ha variants: *bácaro* «cerdo pequeño, gorrinillo», en l'anònim gallec de c. 1850 (Leite de Vasc., *RLus.* VII, 203). Cap a migdia l'àrea s'endinsa fondament a Portugal i s'hi documenta des d'època remota: *bacoros* en un doc. de la Beira de 1278 (Azevedo, *RLus.* X, 90); com a cognom *Bácoro* i *Bacorin* ja l'any 1220, *Bacorinho* el 1258 (Cortesão, *Onom.*); *bacurinho* 'porcell' a Guimarães (Leite, *Opúsc.* II, 226), però algun derivat s'usa fins a l'Alentejo (*Fig.*). Sovint *bácaro* o *bácoro* se sincopen en *bacro* «porco pequeno» a Paços de Ferreira (ibid., p. 474), i des d'ací s'arriba a la forma asturiana *bracu* «cerdo de cría» (Rato, *Supl.*).[9]

Fou Jud (i ja un poc Sainéan, *Beiheft X zur ZRPh.*, 84; *Sources Indigènes* II, 73) el qui posà de relleu la importància d'aquestes formes occidentals per no creure en l'etimologia germànica. Car és inversemblant d'admetre que el gall.-port.-ast. *bácoro* 'porcell' no tingui res a veure amb el cat. *bacó* 'porc' (com pretenen M-L. i els altres), i d'altra banda no s'ha donat cap pista etimològica defensable que permeti entreveure una base per a aquesta separació.[10]

Tanmateix potser no és prudent negar del tot la tradicional etimologia germànica, almenys pel que fa al mot català i francès. Realment *bahho* 'pernil, penca de cansalada' ja apareix en a-al. antic, i es retroba en el b-al. ant. *baco* i el neerl. mj. *bake(n)*. Però a base d'això donar com a existent un *BAKKO en fràncic és arriscar-se per terreny fals. Ja Gamillscheg cridà l'atenció sobre la discrepància fonètica entre aquestes formes germàniques, que suposen *BAKO amb -K- senzilla, i la sorda (<-CC-) dels mots romànics. Després, el mot germànic és exclusiu d'aquests dialectes i estrany no sols al gòtic i l'escandinau, sinó també a l'anglo-saxó i al frisó. Sainéan i Jud se sorprenen també de variants més insòlites, com el frcomt. *boque* 'truja' i Jura bernès *baque*, que arriba fins a Neufchâtel: és veritat que això podrien ser manlleus del suís alem. *bache*, provinent de l'a.-al. ant. *bahho*, i en aquest punt no goso pronunciar-me.

La teoria germànica es fundà en la identificació admesa entre *bahho* 'pernil, penca' i el mot al. dial. *backe* 'peça de l'esquena', 'natja' que derivaria del mot germànic força general, que tenim amb el sentit d''esquena': ags. *bæc*, angl. *back*,[11] fris. ant. *bek*, alt i b. al. ant. *bak* 'esquena'. Tampoc aquest mot, però, és general en germànic ni de bon tros: avui no existeix en holandès ni en alemany literari ni en les llengües escandinaves; encara hi ha més, car no és gens segur que hagi estat mai realment escandinau, per més que algun cop surt *bak* n. 'esquena' en textos èddics tardans, [12] però no havent persistit en les llengües escandinaves modernes (fora d'algun compost, com suec *baksida*, noru. *bakside*, que pot ser manlleu de l'ags. [angl. *backside*] o d'un altre dialecte occidental) és versemblant que sigui bàsicament estrany al grup germànic nòrdic. L'al. dial. *bach* o *bache* 'truja de senglar' és mot rar, recent (1541) i terme de cacera, que pot ser extensió local i secundària, i l'alt alemany mj. *backe* 'natja' és probable que vagi amb l'al. *backe* 'galta', d'un altre origen. Llavors no tenim altra base que la suposada derivació de *bæc* 'esquena'.

Ara bé, per tenir una base ferma caldria que sabéssim que aquest mot existí des del germànic comú i li trobéssim una explicació indoeuropea. No trobem base suficient per a una cosa ni l'altra. S'havia admès vagament que es tractava d'una arrel ieur. *BHEG- amb el sentit de 'doblegar, abombar'; però avui aquesta idea, per més que encara la subscriguin el dicc. de

Kluge-Mitzka i el *Vgl. Wb.* de Walde (II, 148, cf. 128), està abandonada. Pokorny (*IEW*, 107) no reconeix tal arrel indoeuropea i ha aclarit que el radical de l'al. *backe* 'mandíbula, barra' és el mateix que el del gr. φαγεῖν 'menjar' i scr. *bhaktám* 'àpat'.

Si comença per no existir cap seguretat que *bak* 'esquena' sigui un mot proto-germànic, molt menys, per tant, podem comptar amb l'existència antiga de l'a.-al. ant. *bahho* 'pernil'. Que un mot per dir 'pernil' o 'penca' vingui de la idea d''esquena' ja no és gens evident, i els escrúpols semàntics s'imposen si ens hi volem fundar com a designació del porc vivent. En realitat, com ja va indicar Jud, no hi ha cap cas comprovat de la translació semàntica 'pernil' o 'cansalada' > 'animal porcí', i en principi s'ha de creure que sempre que coincideixen les dues nocions és per trasllat del nom de la bèstia viva a la seva carn (cf. angl. *mutton*, *pork*, *beef*, etc.).[13] Ben mirat, no havent-hi cap seguretat del caràcter genuí antic de *bahho* i ni tan sols de *bæc* 'esquena', és sostenible que la derivació es produís en sentit oposat: de 'porc' a 'pernil, penca de cansalada' i d'aquest a 'les penques, l'esquena'. Almenys podem admetre com a molt versemblant la primera part d'aquesta filiació semàntica, deixant com a possible que *bak* 'esquena' sigui un mot germànic independent.

En efecte bé podria *BAKKON- ser un mot pre-romà: s'hi prestarien molt bé el grup semàntic a què pertany i la seva àrea geogràfica, força singular: luso-gallego-asturiana, i cat.-gàl·lica. I les romanalles pre-romanes d'Occident donen prou bases per a aquest supòsit: «*Baccones*: stulti, rustici» en el Codex Parisinus 7643 (Holder III, 323; Whatmough, *The dialects of ancient Gaul*, 181n.), *Baccos*, *Baccinos*, noms propis, l'antic *Bacerna* a Borgonya, la *silva Bacenis* com a nom de la Serra del Harz en Cèsar (*B. G.* VI, 10; *IdgF.* I, 480), la *Civitas Bacensis* anomenada l'any 535 a Pannònia en una llei de Justinià (Holder I, 787; Whatmough, *D. A. G.*, 221, 115, 138; Pokorny, *IEW*, 107). En particular aquests darrers noms, essent de boscúries o terres emboscades, fàcilment es poden explicar per *BHĀGOS nom del faig en totes les famílies centrals i occidentals de l'indoeuropeu (> ll. fagus, gr. φηγός, gal. *bagos*, a.-al. ant. *buohha*, pruss. ant. *bucus*). Formalment creuríem que *Baccos* surt de *Bag-kos*, i que el nostre *bacons* és un homòleg del citat *baccones* «rustici, stulti» (bosquerol o animal que corre pels boscos) format a base de *bag-ko-n*. La base és excel·lent des del punt de vista semàntic car és sabut que de res no és tan gormand el porc com de la faja o fruiteta del faig: a l'Alt Aragó (vall d'Ansó) i a d'altres valls pirinenques vaig tenir moltes ocasions d'observar-ho.

DERIV.: *Baconada. Baconar*; *abaconar. Baconera. Esbaconar* 'obrir de dalt a baix un porc' [*esbacóni* amb *o* tònica i tancada c. 1395, Aversó, 1096.7 rimant amb *abandóni*, *afóni*, *tençóni*], a la Vall d'Àneu *esbaconà's* «acto de despeñarse un animal» (Pol, *Vocab. d'Àneu*, p. 16); «l'ardència de les entranyes d'un monstre *esbaconat*», MVayreda (*Puny.* XIX, 288); *esbaconada* 'afrau, barrancada que forma un gran esvoranc': «les cristallines aygues de la riera que, davallant de l'espantosa ~ de Bruy, formen amansides gorgues», id.id. III, 76; *desbaconar-se un gra* 'obrir-se', etc. a Castalla (EValor).

[1] «concedo ad S. Cucuphatis cenobio *baconem* unum meliorem» (Cart. de St. Cugat II, 356.5f.): Balari, *Orig.*, p. 594; Lleuda de Cotlliure, *RLR* IV, 254: «un *bachó* de carn salada, 4 drs.»; C. Candi, *Misc. Hist. Cat.* II, 304; segons la tarifa barcelonina de 1271 un «quintar de carnssalada» paga 3 diners i tot seguit diu que igual paga «un *bachó* si·s ven en casa» (§§ 103 i 104, J. C., *EntreDLl.*, I, 160); Soldevila, *Pere el Gran*, doc., vol. I, ii; docs. de Puigcerdà i de Rosselló, Alart, *RLR* IV, 506, i V, 87; de Corbins, Balaguer, etc., *BABL* VI, 72; XII, 379; V, 93. — [2] En la dita menorquina deu ser 'tota la xulla d'un porc': «porc a mitges mai és gras: pugen més ses *averies* que es *bacó*», Camps i Mercadal, *Folklore Men. de la Pagesia* I, 283. — [3] «Qui té nou *bacons* ab sal ab bona confiansa pot esperà Nadal», paròdia de les Nou Paraules (Milà i Fontanals, *Romancerillo*, potser recollit a Calaf, 52A1). — [4] Pel Nord l'àrea de *bacó* arriba avui fins al límit de la Vall d'Aran (V. de Barravés, *BDC* VI, 32), i altres terres pirinenques (*BDC* XIX, 86). És curiós que *bacó* hagi pres el sentit d''eixorc' a Pena-roja (Matarranya, *BDC* IX, 69). Altres accs. secundàries en *AlcM*, §§ 5-7. — [5] *Bacón* «hoja de tocino después de sacados los perniles», en els gloss. de Ga. Soriano i de Lemus, que el cita ja en un escrit de 1872. Més interessa l'aparició de *bacone* a Sardenya, encara més tenint en compte que ja apareix en fonts medievals molt antigues (Guarnerio, *R. Ist. Lomb.* XLVI, 2701). Però és una casualitat, car com observa M. L. Wagner (*Litbl.* XXXIV, 296) allí designa el toro jove, i per tant està per *vaccone* derivat de VACCA. — [6] En la darrera ed. del *REW* ha aparegut un gall. *bacón* 'penca de cansalada', resultat d'una fantàstica confusió (de les que sol fer M-L.) entre *bácoro* i el gall. *lacón* 'carn d'animal, de porc, que es posa en el *caldo gallego*', etc. (mot sense cap relació amb això, és clar). G. de Diego, repeteix aquest disbarat inexistent. — [7] En alguns punts, però, designa el porc adult o la truja adulta; Eladio Rodríguez diu que així succeeix en dues zones ben conservadores: Mondoñedo i Ourense. — [8] A penes té altre valor que ser una dada antiga, tot i que Villalba era de Sogorb, però allí no s'ha conegut mai tal cosa i ell degué sentir-ho a gallecs. — [9] És clar que aquest no té res a veure amb el francès *braque* 'mena de gos', que és oc. ant. *brac*, *bracon*, fr. *bracon* (d'on *braconnier* 'caçador furtiu'), el qual sí que és de ben coneguda etimologia germànica (*REW*, 1268). En *bácoro* hi ha altres variacions semàntiques i formals que recorden les del mot català. No cal dir que també s'aplica a la carn del porcell; d'altra banda *bacoeira* «mujer desaliñada y holgazana» (*Dicc. Ac. Gall.*; Lugrís, 147), que interessa perquè sembla partir d'una base -ONE

com el cat. *bacó*; un gall. *bacuxo*, que demostraria el mateix, solament el recollí Cuveiro (com a usat «en algunes partes») i no el trobo confirmat enlloc. — [10] Joaquim da Silveira (*RLus.* xxxv, 95), intrigat per l'arrelament de *bácoro* en la toponímia portuguesa, cercà quelcom, i proposa partir de l'àrab *bâqar*, collectiu de *bâqara*, denominació de l'espècie bovina, que també s'ha aplicat diverses vegades a d'altres espècies animals (Dozy-Eng., 231; Boqṭor); però encara que algun cop s'hagi dit del brúfol, el mufló, el cervo i fins l'antílop, justament no s'ha dit mai del porc ni d'animals semblants (Dozy, *Suppl.* I, 102*b*). En l'àrab d'Espanya era mot viu, però dit del vacum o els seus ramats, i prou (*DCEC*, s. v. *barbacana*). — [11] D'aquest mot anglès —permeti-se'm indicar-ho de pas— sembla ser compost un anglicisme popular que degué quedar a Menorca del llenguatge de les escoles durant la dominació britànica: *bècastèm* 'revés, clatellada' (veg. Moll, en *AlcM* i en la seva monografia de Ciutadella) de *back of stamp*, terme de l'argot escolar, literalment 'revés o esquenada d'una coça'. — [12] Ranke, Genzmer. Si no m'enganyo, surt en *Hunnenschlachtlied*, 4.5. — [13] Un cas únic seria el recent castellanisme cat. *tocino*, però veg. en aquest article del *DCEC* com aquest mot no ha designat mai en castellà ni portuguès altra cosa que la cansalada; l'aplicació catalana a l'animal és un fet limitat a ambients lingüístics anòmals, que per tant fàcilment pot sortir d'un malentès, i en tot cas es justifica sols pel desig de fugir a tota ultrança de l'ús de *porc*, percebut com a mot grosser (parlant amb perdó!).

BÀCUL, 'crossa o gaiato, especialment la que és símbol d'autoritat', pres del llatí *bacŭlum* 'bastó'. ☐ *1.ª doc. bàculo* (Belvitges 1803, Labèrnia 1839); *bàcul* (poetes de fi del S. XIX).

Existeix la var. *bacle* a Menorca (*AlcM*); i a la mateixa illa trobem un descendent popular (o semi-popular) de BACULUM, *bago* 'bastó corbat al qual va enganxada la bèstia que roda a la sínia'.

DERIV.: *Baculits*, subst. m. pl. 'gènere de cefalòpodes extingits' (*DFa.*).

CPT.: *Baculiforme*, *baculimetria* (mots científics *DFa.*).

BADALLAR, 'obrir la boca per un moviment espasmòdic d'inspiració seguit d'expiració prolongada per efecte de la son, fatiga, tedi', etc. El mot català així com l'oc. *badalhar*,[1] fr. *bâiller* (fr. ant. *baaillier*) i nord-italians *zbadačar(e)* (emil.), *zba(da)ǧar* (lomb., ven.), *bayé* (piem.), *baǧá* (gen.) descendeixen del llatí vulgar BATACULARE. [2] ☐ *1.ª doc.*: Llull, *Contemplació* (c. 1272).

També figura en altres textos coetanis com les *Vides Ross.*, amb indicació de la superstició curiosa que donà naixença als quasi sinònims *aixavuirar* i *uís* (de EXAUGURIARE i AUGURIOS): «era tant greus aquela pestelència que·ls homes --- en los parlamens sobtament morien; per què, disien aquels qui de costa li estaven: Déus t'ajut! Déus t'ajut! On d'aquels temps a ensà és servat entre nós: e motes vegades quant negú *badalava*, sobtament eixia d'él l'esperit; per què, quant negú volia *badalar*, él se seyava sobtament embans —», fº 113r2 (= Voragine, cap. 70, ed. Graesse, p. 313.8, 313.12, traduint primer *sternutantem* i després *cum aliquis oscitabat*).

Badallar, 'morir' en M. V. Amer, S. XIX (JMBover, *BiEscrBal.* I, 30.6.4).

BATACULARE fou derivat de BATARE (forma romànica d'origen onomatopeic que va donar el cat. badar i que sembla haver significat 'badallar' i 'obrir (la boca)')[3] evidentment amb una influència d'OSCULARE que designava també una acció feta amb la boca,[4] i tal formació s'hauria provocat justament amb un intent de distingir més clarament entre els dos esmentats sentits de BATARE.[5]

Una variant *abadallar* es troba a Bielsa a la part oriental d'Aragó.

DERIV.: *Badallaire*; *badallera*; *badallador*, *-ra*; *badallament*, ant.

Esbadellar, 'obrir-se una flor, una fruita' sembla haver-se format d'un *badallar(-se)* 'badar-se, obrir-se' amb una influència de *badall* 'escletxa', diferenciat posteriorment de *badallar* amb el prefix intensiu *es-* i el canvi de la terminació en *-ella(r)*: «Va rompre a caminar pel calaboç a grans gambadas, cridant nerviosament, sacsejant la porta que es mig-*esbadellava*», PCoromines (*Presons Im.*$_{1}$, 164). A Eiv. amb repercussió de líquida: «digué a sa dona, que se'l mirava amb sos uis molt *esbadrellats* ---», JCastelló (Villangómez, *Lli. d'Eiv.*, 213); d'on un postverbal +*esbadrell* 'esclat': «temps era temps que finsus em plaïen / els tràgics *esbadrells* de tempestat, / quan el cel i la mar s'entenebrien», IMacabich (ib. 90).

D'altra banda el mot s'altera per «canvis de sufix», que en realitat són el resultat d'encreuaments amb parònims. En particular amb un derivat de VĪTĪCULA (= cast. *vedija* 'floc de cabells'), d'on resulta *esbadiar-se*. Verdaguer usa, amb ben poca diferència de sentit, adés *esbadellar-se* adés *esbadiar-se* (que originàriament es digué de les trenes i flocs de cabell): «en brancas de mar *esbadiant-se*» (esbós de l'*Atl.*, 1867, v, ≠ 14*a*) i *s'esbadella* ib. IV, 32*c*, però *esbadihant-se* (esborrat després), en l'original de 1877, III 13*c* (amb matís una mica diferent). Amb un altre sufix (el de *badoc*): maestr. *esbadocar* «consentit, crevillat de *bados*, cascat» (GaGirona, 285), eiv. *esbedrucà* «abrirse las frutas» (PzCabrero). J. G.

[1] Oc. *badalhar* amb el mateix sentit que en català; en l'Edat Mitjana prenia de més a més el sentit de 'tenir singlot' (cast. *hipar*) aplicat al singlot causat per una pena: freqüent en *Flamenca*, vv. 3304, 5619, 6023. — [2] El toscà *sbadigliare* pot també venir directament de BATACULARE segons accepta Prati. — [3] Però a l'exemple que cita *AlcM* del *Curial*, «*badalle* la mar», podem tenir només l'ús figurat de *badallar*; el mateix dicc. documenta *badallar*, tr. 'obrir el pa per fer companatgę' en el Maestrat. —

[4] Ernout-Meillet deriven BATACULARE d'un subst. *BATACULUM (fet de BATARE), pensant evidentment en la influència d'OSCULUM. — [5] Sobre les raons de la substitució d'OSCITARE per BATACULARE, veg. Jud, *RLiR* I, 190.

BADANA, 'cuiro de moltó assaonat', 'folro intern d'una vestidura', de l'àr. vg. *baṭâna*, àr. *biṭâna*, derivat de *baṭn* 'ventre', 'part interior d'una cosa', perquè amb el ventre dels ovins es fabricaven articles de pell i s'hi folraven altres cuiros. □ *1.ª doc.*: 1371, Jacme Marc, i ja Ss. XI-XIII en romanç en general.

El trobem documentat (*vatanna*) en un doc. lleonès de 1050 (MzPi., *Oríg.*, p. 29), en dos textos castellans de fi del S. XIII, i en la forma general o en les variants *bazana*, *bez-*, *beana*, en docs. occitans dels Ss. XIII-XIV, d'on passà al fr. *basane*, que en la forma *basenne* ja apareix a mitjans del XII.[1] Però, per la seva part, la llengua d'oc hagué de pendre'l del castellà o el català, i no directament de l'àrab, car solament així s'explica la seva *-z-*: com sigui que la *-d-* hispànica entre vocals ja era o tirava a *đ* fricativa en els Ss. XI-XII, mentre que en occità restava oclusiva, però la -D- llatina hi sonava llavors *ð*, en occità la *-d-* del mot hispànic fou adaptada a aquest so, que cap a 1200 es confongué definitivament amb la *-z-* en els parlars occitans. Per a l'etimologia aràbiga i les dades de l'ús en àrab, veg. Dozy, *Gloss.*, 61-62, 231-2, i *Suppl.*; Steiger, *Contr.*, 199; Neuvonen, 187; *DCEC* I, 362*b*.

Tractant-se del nom d'un article fabricat especialment, segurament no hem de dar gaire importància a l'escassedat de la doc. antiga que en tenim en català: això pot ser degut a un atzar en la diligència dels lexicògrafs, o bé al fet que per raó de modes locals la badana fos menys usada entre nosaltres que a Castella i Occitània en la vestidura o l'armadura defensiva; de tota manera el mot figura, si bé sense definició, en els diccionaris de rims de Jacme Marc i L. d'Aversó, per tant era conegut (l'*AlcM* el documenta només des de 1704).[2]

També es pot conjecturar que en el sentit de 'badana' es vagin usar en part, en català, les formes en *bot-* —*BOTANA* i *bòtima*— que semblen tenir la mateixa etimologia i abans pogueren significar el mateix. *Bòtima* en tot cas és ja antic, car figura com a ex. de mot esdrúixol en el *Torcimany* d'Aversó, § 285. És mot d'ús local actualment, que tinc anotat en l'Alt Maestrat, on generalment se li donen sentits probt. secundaris, com de 'festa tradicional', però serà pròpiament pertot 'la mocada d'un animal, el budellam d'una persona', usual a Tarragona i Valls (*AlcM*). En aquesta acc. és també l'àr. *baṭn* 'ventre' que passa normalment a *bâṭin* en els parlars vulgars, i per ultracorrecció d'una coneguda pronúncia vulgar (Coromines, *BDC* XXIV, 28) es degué pronunciar en molts punts *bâṭim*. A l'acc. 'festa tradicional' es degué arribar per la coincidència de la matança del porc amb tals festes, i per la influència de *vot*, *votar* 'dedicar a un sant'.

A les Useres, en l'Alt Maestrat, vaig sentir *bòtima* aplicat a la famosa romeria que cada any, solemnement, parteix d'allí cap a St. Joan de Penyagolosa. Això és ocasió de grans menjalles i convits, d'on '*orgia*' (oït a Culla, 1961) o «fartera, borrasca, excés de beguda», que Ga. Girona dóna com a propi del Maestrat i zona limítrofa amb el Principat. Però a Tortosa reapareix l'accepció originària, i una forma més pròxima a l'etimològica (encara amb *n* i sense *i*): *botnada* 'ventresca del peix' (*BDC* III, 89), que ens recorda l'arcaic *batunada*, el qual, amb el sentit de 'folrada', apareix en un doc. de Castella de 1019 (Neuvonen, p. 80).

La forma i l'acc. de l'àr. vg. es troben comprovades en el dicc. de l'àrab egipci de Probst, en el palestinès de Berggren, en l'hispano-àrab de *PAlc.*, i, amb variants sense relleu etimològic, les confirma Dozy I, 96*b*, en altres fonts, alguna de medieval. En cast. l'acc. 'folro' figura encara en els aranzels santanderins del S. XIII (*RFE* VIII, 20). En el doc. romànic més antic, de 1050, és 'pell per a la fabricació del pergamí'.[3] Però en l'àrab mateix l'evolució semàntica ve ja de molt antic: en l'Alcorà no solament es troba *baṭn* 'ventre' i 'l'interior', i d'un derivat *bâṭin* hi apareix amb sentit semblant ('intern'), sinó que *biṭâna* 'vestit intern' hi apareix, per comparació, aplicat a un 'amic íntim', i el seu plural *baṭâ'in* hi té ja el sentit de 'folros interiors' (LV, v. 54, i veg. Penrice). D'una d'aquestes formes amb *i* degué engendrar-se *albadina* 'mena de pell adobada', que *AlcM* documenta en inventaris de 1410, 1424 i 1434 (amb un derivat *albadiner* en doc. de 1372 i 1401); passat que nasqués d'una variant vulgar hispano-àrab *batâna*, amb *t* no emfàtica i *â* sotmesa a imela.

En romànic seguí tenint accs. més pròximes a les de 'pell d'ovella': veg. una acc. semblant en les *Novelas Exemplares* de Cervantes (Rivad. I, 216, *DHistAcEsp.*): «parte inferior, colgante, del cuello» en lleonès oriental (Cespedosa, *RFE* XV, 279) i en fi 'ovella vella i magra' a la Beira (Santa Margarida, *RLus.* II, 225). No seria, doncs, estrany que d'ací partís la creació d'un adjectiu despectiu, *bazan* (*-san*), que des de la idea de 'penjarella' vagi arribar a 'home vilà, plebeu' o altre ésser menyspreable, amb què figura en llengua d'oc antiga, en trobadors dels Ss. XII i XIII (Marcabrú i Gaudí, Kolsen, *ASNSL* CXLI, 144) i que segons Schultz-Gora ja apareix en la *Cançó de Santa Fe*, c. l'a. 1000, v. 146 (*Fs. Voretzsch*, 1927, 239-59).[4]

DERIV.: *Abadanar* [1868, *Soc. Lit.-Costa*]. *Albadiner*, *albadineria* (veg. supra).

[1] *Charroi de Nîmes*, en la *Romania*, LXV, 167. — [2] El significat de 'badana' pogué coexistir des del principi amb el de 'ventre, mocada' i amb els de *botana* (que indiquem en aquest article): idea no comprovada ni fàcil de comprovar o desmentir. — [3] «Sex *vatannas* pro pergaminar, et una *pergaminata*», en el doc. citat del p. j. de Toro, c. 1050. — [4] Per a parònims i homònims veg. Sainéan, *Sources Indig. Et. Fr.* I, 186-7: en part són només això, en part es tracta de descabdellaments ulteriors en

aquest grup lèxic, amb algun canvi de sufix o formació regressiva: *bède* en alguns dialectes francesos amb el sentit de 'ventre abombat', el fr. pop. *bedon* id., i 'tambor' en el S. XIV, i, amb terminació més etimològica, *bedaine* «vase à panse». Donada l'existència d'aquestes formes regressives i de la variant oc. ant. *beana*, cal sospitar que el fr. ant. *cuir d'abeie* o *abaie*, que designava un cuiro de bona qualitat o les sabates que s'hi fan (*cueros de abadía*, com a cosa de França, en el castellà López de Ayala, S. XIV) vingui també d'ací, per més que interpretat com si fos 'abadia' per una etimologia popular, que va trobar crèdit en la nota de Tilander (*Rom.* LXIII, 289-291), assegurant-nos que eren cuiros adobats pels monjos per fer-ne sabates. No convenç aquesta història, i menys es podria pendre com a base per a un mot fabricat CORIA *ABBATANA (de ABBATEM), com a base de *badana*; també és, almenys en gran part, gratuïta la hipòtesi d'un «radical expressiu» *bed-* 'vaca' (d'on 'ventre de vaca, ventre rodanxó') que pren Sainéan com a base.

BADAR, tr. i intr. 'obrir (la boca, els ulls)', 'abstreure's', 'encantar-se mirant alguna cosa', 'tenir l'atenció distreta', 'guaitar'; 'obrir-se una cosa (la porta, etc.; una flor com la del magraner)', 'formar-se una fenedura, una clivella'. Mot comú a l'italià, a l'occità i al francès (*bayer*), tots ells amb sentits semblants i afins, i provinents del llatí vulgar BATARE, d'origen onomatopeïc.[1] □ *1.ª doc.*: Llull, *Blanquerna*, ca. 1284.

Batare sembla haver-se format sobre *bat* o *ba*, so que es fa quan s'obre la boca en expressió de sorpresa o admiració, o quan un badalla;[2] batare degué tenir des del principi els dos sentits d'"obrir la boca' i 'badallar', i en efecte en aquest darrer sentit està documentat en alguns glossaris llatins antics;[3] i en els dos sentits ha seguit en occità ant. (Raynouard, II, 166) i fins i tot en provençal modern (*TdF* I, 205, s. v. *bada*), però tant en aquesta llengua com en les altres romàniques esmentades, incloent-hi el català, la idea de 'badallar' ha estat expressada per BATACULARE (derivat de BATARE), veg. *BADALLAR*.

El sentit de 'mirar amb atenció absorta' o simplement 'mirar amb atenció' és evident en el primer exemple que tenim: «gran re d'hòmens que *badaven* un home qui era negat en l'aygua» (*Blanquerna* II, 208.3); i també en aquest passatge de *Curial*: «Entrat adonchs Curial en casa del marquès... mès-se avant entre·ls cavallers e nobles hòmens e *badant* mirava'ls en la cara sperant si algun d'ells li parlaria» (I, 22); en un text de 1439 apareix *badar joc* 'contemplar un joc que juguen d'altres' (*InvLC*) i *badar* és molt corrent en el llenguatge antic com a 'guaitar'.[4] Però el sentit d'"obrir(-se) una cosa' també és antic: «L'altre donà a Tirant en mig de la cuxa, que un gran pam *badava* la coltellada» (cap. 59).

DERIV.: *Badall* 'obertura incompleta', 'entrepà, sandvitx' (*DFa.*); com 'escletxa' és corrent al País Valencià sobretot referint-se a l'obertura de les penyes i roques, significant 'trenc, afrau, tallat', i forma part de noms de la toponímia menor: el *Badall* del Pinyonet (Beniatjar), del Gat (Alcanalí), del Saboner (Orba), etc.; la Font del *Badall* (vall de Tagarina), la Solana del *Badall* (Gandia), etc. Registrem també *Batai Bernat* (a Alcúdia), en què la *-t-* sembla indicar antiguitat mossàrab (cf. el nom tan conegut *Cavall Bernat*); *badall* molt probablement deriva del llatí vulgar BATACULUM, però no és impossible que sigui un postverbal de *badar* amb el sufix *-all* que veiem en *espantall*, *abrigall*, etc. (Cf. també *badall* a l'article BADALLAR); *badalló* 'badall petit' documentat de l'escriptor J. Pons i Massaveu, i en el sentit de 'mos de la brida' en un doc. de 1783; *esbadellar*, veg. *BADALLAR*. *Badallat*, *-da*, adj.: 'badat, obert' (Camp de Tarrag., Val.).

Bada 'guaita, sentinella': és corrent en textos antics la loc. *fer* o *tenir la bada* 'vigilar': significa 'escletxa' a la zona de Maestrat-Tortosa; *badada* 'acció de badar'; *badador* 'mirador'; *badadura* 'escletxa'; *badadís* adj.; *badat* 'avenc' al Masroig i Marçà (Priorat).

Badoc 'el qui bada', 'ximplet', 'distret', documentat ja en Ausiàs Marc (poema CX) i en oc. ant. (*PSW* I, 118); format de *badar* amb el sufix *-oc*, que sembla ser pre-romà, potser cèltic (més dades sobre aquest sufix i d'altres de semblants en Rohlfs, *RLiR* VII, 156, i en *DCEC* I, 382: *ballico*; i JCoromines, *Top. Hesp.* II, 111; cf. altres formacions amb *-oc*: *bajoc* de *bajà* 'nici, ximple', *bajoca* 'tavella', *esterloc*, var. d'*esternoc* 'branquet', i *badaloc*, veg. més avall).

Acollim escèpticament la identificació admesa per *AlcM* (II, §§ 2, 3, 6) de *badoc* nom de la flor del magraner i de la carabassera (a Mall. 'poncella') amb l'adjectiu *badoc*, de la qual no dóna cap prova semàntica, majorment existint en el Migjorn valencià la variant *albadoc* (Castalla?, Enric Valor) ', essent aquest substantiu *badoc* un mot predominantment valencià, mallorquí i del Migjorn del Principat, ço que semblaria orientar-nos cap a un arabisme (o almenys un mossarabisme), potser derivat del romànic *badar* però amb sufixació mossàrab, que igual podria ser -ŪCUS; passat que sigui un derivat d'ALBUS puix que *albar* i *albana* designen varietats de magrana ben conegudes.

Badocar 'fer de badoc', 'obrir-se una flor'; *embadocar* 'fer badar (algú)' (*-ar-se* «ensimismarse, extasiarse» eiv. PzCbr.); *embadocament*, *embadocador*, *ambaducat*; *badoquera* 'canya llarga oberta a un extrem per collir les fruites madures'; *badoqueria*, *badoquejar*.

Badaluc 'badoc, ximple', documentat en oc. antic (*DCEC* I, 367.43); 'forat o un accident semblant dins la terra' (doc. a Migjorn, Menorca, i com a topònim a Torre del Comte, en el Matarranya); la var. *badaloc* (en Coromines, *Silèn*, cap. 16); *badalot* de l'escala (*DFa.*).

Badiu, sembla haver-se usat com a adj. significant 'obert' segons un text antic citat per *AlcM*; avui és viu com a 'eixida d'una casa, sense coberta'; tenint en compte les formacions amb *-iu* en català com *regadiu*, de *regar*, *ombradiu* d'*ombra*, etc., que tenen

-diu, potser no hem de partir de *badar* (a menys que es tracti d'una haplologia extrema *bad(ad)iu*) sinó més aviat del subst. *bada*.[5]

Embadalir 'suspendre l'ànim en la contemplació d'una cosa' (documentat des de Belvitges), s'hauria format d'*embadalit* (ja en A. Marc XXVII, v. 28) i aquest de *(em)badadit*, fet de *badat*, per una influència de *delit*; o bé *embadalit* hauria sortit d'una base **embaalit* (per la seva banda provinent d'*embalaït* per una metàtesi), essent aquest una formació d'*esbalaït* 'estranyat, atònit' amb el canvi del prefix; **embaalit* s'hauria incorporat a la família de *badar* tant fonèticament com semàntica; de fet, una var. *esbasalit* d'*esbalaït*, que alguns deurien pronunciar amb *d* com *ezbadalit*, apareix en les *VidesR*[6] i el mateix text duu també la var. amb el prefix *em-* (escrit *en-*), *enbalaÿt*.[7] *Embadaliment.*

CPT.: *Bada-badoc.* J. G.

[1] L'intent de Thurneysen de derivar-lo d'un cèltic *baith* 'idiot' no va reeixir (veg. Walde-Hofmann, *Lat. Etymol. Wört.*, 3. Aufl., p. 92). — [2] Ernout-Meillet, *Dict. Lat. Etym.*, p. 120, citen la nota del gramàtic Charisius (Keil, *GLK* I, 239.21): «*bat*: sonus ex ore cornicinis lituum eximentis...»; si *batare* s'hagués fet de *ba*, llavors hauria pres la terminació *-tare* dels verbs freqüentatius com *cantare*, *captare*, etc. — [3] *Glossarium Amplonianum Primum* dóna «hippitare: oscitare, *badare*» (*CGL* V, 601.18) on tenim *badare* com a sinònim d'*oscitare*, encara que *hippitare* no és ben bé 'badallar' sinó 'singlotar' un altre glossari, evidentment anglo-saxó, dóna *battat*: «ginath» (amb variant ms. *batat*) (*CGL* V, 347), essent *ginath* de l'inf. *ginen*, que ve de l'ètimon de l'alemany *gähnen* 'badallar'. — [4] Llull, *Blanquerna*, *NCl.* II, 208.3; doc. 1319 de Valls (*BABL*, XII, 287); doc. 1645 en el *Spill* de Castellbò, etc. — [5] Cf. oc. *badiu*, adj. 'nici, ximple', sembla haver-se format a base de *badau*, fr. *badaud* (*REW*, 988). — [6] «maraveloses causes, de les quals són eu *esbasalit*, sol per l'uir», P60v1, també en 83v2 (amb var. provençalitzant *esbalausida*, P173r2). — [7] «e quant él la vesé, él ne fo mot *enbaleÿt*, per què li demanà ela qui era...», 50r1. Avui *embadalit* té ús molt general en el territori lingüístic, particularment cat. or. i bal. (incloent-hi eiv. «consumirse», PzCabr.). Cf. *badalassa*, *-laces*, *AlcM* erròniament *badalàs* (còdex Serrallonga, *DAg.*).

BADERNA, 'corda trenada per subjectar el timó o altres usos nàutics', del prov. *baderno* id., d'origen incert; com que també serveix per protegir la base dels pals de la nau, potser del grec πτέρνα 'taló' i 'part inferior del pal'.

Paraula que té abundor de derivats en occità i existeix en cast. (*baderna*), port. (*baderna* o *abaderna*), fr. (*baderne*), it. (*baderna*). Del francès ha passat al bretó (*badern*). Per raons fonètiques no pot ser autòcton en francès, italià ni castellà; però en català no està ben documentat. Se sol admetre que deriva de l'oc. *badar* 'obrir', 'fendre', amb el sufix rar de *caverna*, perquè a França les *badernes* serveixen per revestir els pals preservant-los del refrec o sigui per separar (*FEW* I, 283*a* i n. 4), però Bloch observa amb raó que 'obrir' no és pas 'separar'. Que vingui de *badana* com suggereix Jal és dubtós semànticament i ni aquesta etimologia ni la precedent no ens expliquen la terminació *-erna*; per a altres suposicions, vegeu *DCEC*, s. v. *baderna*. De tota manera no neguem que *baderna*, o bé secundàriament, o bé, almenys en part, amb caràcter primari, és inseparable de *BADAR*: aran. *badarna*, *pad-*, 'estella', i prov. *s'esbadarnà* 'fendre's, badar-se', i *desbadarnà*, *-ado* 'desfermat, desenfrenat'.[1]

[1] «La destrau... / lou ferre, a grand balans, s'encarno / dins l'aubre dur, que s'*esbadarno*», «intron en lucho emé li flamo, / au flèu *desbadarnà* copon camin», *Calendau* VII, 24.5; XII, 69.3.

Bades, V. *debades*

BADIA, del fr. *baie* (que passà també al cast. i port. *ba[h]ía* i a l'angl. *bay*), alterat, en català i en alguns parlars hispànics, en *badia* sota la influència del verb gascó i cat. *badar* 'obrir, partir, esberlar'; en francès és un mot d'origen incert, potser derivat del fr. ant. *ba(i)er* 'obrir'; un derivat participial *baiée* regularment s'havia de transformar en *baie* en els parlars de l'Oest de França, d'on per una banda la forma del castellà, etc., i per l'altra el fr. mod. *baie*. ☐ *1.ª doc.*: 1803 (Belv.).

El 1371, JMarc, es troba documentada la forma *bahia*, arrenglerada amb altres mots de rima en *-ia* (també, però, podria ser l'abstracte corresponent al substantiu *bare*); per altra part, c. 1395, en el *Torcimany*, apareix el mot *beïa*, si bé no es pot descartar la possibilitat que es tracti d'un nom propi.

En investigacions anteriors es va donar molta importància a un passatge de Sant Isidor, *Etym.* XIV, viii, 40, en què afirma que «els antics» deien *baias* amb el sentit de 'port de mar',[1] de la qual cosa uns van deduir que era paraula ibèrica (Mz. Pi., *RFE* II, 293; Uhlenbeck, etc.), i d'altres, que estava en relació amb el port romà de Baiae, prop de Nàpols, pronunciat en grec Βαῖαι, ja sigui com a generalització d'allò que originàriament fou un nom de lloc (Covarr., Littré, Schuchardt),[2] o bé pel fet de procedir aquest d'un vell apellatiu itàlic (Ernout-M.). Però MLübke[3] va indicar que la font de Sant Isidor es trobava en una glossa anterior (que ell no interpretava prou bé), i que es referia al port de *Baiae* i no a un port general; i malgrat que Sofer, *Glotta*, XVI, 32-35, va rectificar en part MLübke assenyalant que la glossa en qüestió no era de Servi, com creia aquell, sinó d'un dels *Scholia Danielis*, de data dubtosa, resta de tota manera la probabilitat que el sant utilitzés aquests escolis o una font comuna, i Sofer no arriba a fer versemblant la seva hipòtesi que la font de Sant Isidor fos una altra de més antiga.

Sempre serà possible suposar amb MzPidal que la causa que el sant entengués malament la seva font fos l'existència d'un mot hispànic vulgar *bäia*, avantpassat

del nostre, però es fa difícil de creure que aquesta paraula pogués romandre després més de vuit segles enterrada en el llenguatge vulgar, sense expressió escrita, i també seria estrany aleshores que no s'hi produís el trasllat d'accent *aí* > *ái*, tan general en romànic; Baist afegeix amb raó que *bahía* només és popular en la toponímia d'Amèrica i del Sud de la Península, des de Setúbal a Màlaga, és a dir, en zones on el castellà i el portuguès no foren introduïts fins al S. XIII, i que mostren una toponímia de creació generalment moderna. En canvi, aqueix nostre mot es troba documentat a França des de la segona meitat del S. XIV, per llibres de navegació alemanys (en francès apareix almenys des de 1483);[4] i d'allí degueren pendre'l l'angl. *bay* [1317, com a nom de lloc, i 1387 com a apellatiu] i l'alem. *bai* [S. XV]. Veg. l'article fonamental de H. i R. Kahane, *Hisp. Rev.* XII, 11-28.

El significat 'badia', continuen argumentant els Kahane, es troba testimoniat pel que fa a formes germ. modernes de Suècia, Noruega, illes Faroe i Shetland, a les quals correspondria fonèticament una forma **baga* en frisó antic: el significat general seria 'corba', i el mateix origen tenen l'angl. *bow* i l'alem. *bogen* 'arc'. Els frisons, que durant els Ss. VI-IX detingueren l'hegemonia naval en el Mar del Nord, haurien estès el mot a França, on **baga* > **bâįe*, des d'on més tard es propagaria, per una banda, a Anglaterra i Alemanya, i, per l'altra, a Espanya (incloent Portugal), no més tard del S. XIII, quan encara es pronunciaria *bâįe* en francès. En penetrar aquest manlleu en cast. es traslladaria el seu accent, per influència de *ría*, terme de significat anàleg, i en l'era dels grans descobriments els castellans i portuguesos l'estengueren probablement pel món; del castellà l'adoptà l'it. *bàia* [1520].[5]

Hi va haver, per altra banda, una antiga forma castellano-portuguesa *badía*, avui conservada a Galícia,[6] Astúries,[7] la Muntanya santanderina (Pereda, *Sotileza*, pp. 257, 303) i Canàries[8] i en el basc de Lekeitio i Bermeo (*badia*, *baida*, Azkue), i usada antigament per Vespucci (1504), pels autors de portolans genovesos de 1511-1527 copiats d'originals portuguesos[9] i per l'andalús Ordóñez de Ceballos (1614), va passar a l'àrab magrebí i al cat. *badia*.[10] L'argumentació dels Kahane és convincent respecte a l'origen francès de *bahía*, i llur article excellent va introduir per fi la claredat en aquest fosc problema.[11]

Però la procedència germànica de l'original francès és molt dubtosa, puix que en frisó és una mera hipòtesi, i a penes es coneix cap altre mot francès, procedent d'aquest idioma. Sobretot es fa difícil de creure que l'accentuació *baía*, antiga i completament general a la Península Ibèrica, sigui secundària i deguda a una contaminació, quan, al contrari, és regular fonèticament en francès el desplaçament accentual *baíe* > *baie*: això suggereix que l'accentuació damunt la *i* és probablement la primitiva pertot.

En canvi, és molt possible reivindicar l'etimologia de Baist: fr. ant. *baee* 'obertura', derivat de *baer* 'obrir', ll. vulg. *BATARE. Pot ser cert que el nom de lloc *Baye de Bourgneuf*, a Bretanya, que Baist creia important, no ve de la idea de 'badia', sinó de la de 'salina', una altra acc. del mateix derivat de *BATARE, però l'evolució fonètica de la paraula en aquesta altra acc. i el pas d'aquest mot a l'angl. *bay*, proven justament que també *baie* 'badia' pot tenir el mateix origen, i així seria possible explicar l'accentuació hispànica sense recórrer a contaminacions de versemblança discutible (una ria gallega és quelcom de molt diferent), ja que la variant francesa *bayee* pogué contreure's en *baïe* tal com s'esdevingué en tants noms en *-iee* (veg. exs. s. v. *BOIA* i en el *DCEC*, s. v. BACÍA). Es tracta d'un fenomen regular i general a Normandia i en altres zones de l'Oest, única part de França que interessa per al cas. En efecte, la forma participial *baÿe* que he suposat punt de partida del nostre substantiu apareix encara, usat amb el valor de participi, entre altres, en Rabelais: «dormoient la gueulle baye et ouverte», *Pantagruel*, cap. 28, p. 141 (cf. Plattard, *Rabelais*, ed. 1932, p. 148).

DERIV.: No de *badia de mar* el verb *esbadiar-se* sinó de VITICULA (si bé encreuat amb *BADAR*, en el qual article en tractem). M. C.

1 «Portus --- a baiulandis mercibus baias vocabant». Aquest significat de 'port' no coincideix amb el de *badia* o *baie*, i li ha estat imposat al sant per la seva derivació de *baiulare* 'portar', òbviament impossible en l'aspecte fonètic. Això ja faria dubtar de l'autenticitat de la dada isidoriana, mentre que Sofer vol usar-ho com a indici d'una procedència més antiga que els *Scholia Danielis*. Supòsit gratuït, car St. Isidor inventa etimologies a cada pas per mera semblança formal dels mots, i per tant aquesta fantàstica derivació no prova res quant a la procedència d'una font més antiga.—2 *Beitr. z. Gesch. dt. Spr.* XIX, 1892, 541-3. Insisteix en la *RIEB* VIII, 1914, 328, a negar tota probabilitat d'un origen ibero-basc, per raons pertinents: com que *bai*, variant del bc. *ibai* 'riu', es pot documentar amb aquest mateix sentit, des de l'època romana (Schuchardt, *Iber. Dekl.*, 3-4), és inversemblant que llavors una forma igual o quasi igual tingués també el sentit de 'badia' o 'golf'. — 3 *Rheinisches Museum*, LXX, 334, i ja abans en *ZRPh.* XXXII, 492n., i *Litbl.* 233-4: no sembla existir el genov. *badìa* citat alguna vegada. — 4 Segurament ja molt abans, car se cita en els *Rôles d'Oléron*, i encara que aquesta compilació solament s'inicià c. l'any 1100 i presenta força addicions i interpolacions més tardanes, de tota manera són anteriors als finals de l'Edat Mitjana. — 5 No ens consta en realitat la data de la forma accentuada així, ni si aquesta accentuació va arribar a l'italià des d'Espanya o des de França-Anglaterra. Cal notar que el *Diccionari de la Crusca*, conseqüent amb el seu criteri purista, no admet encara aquest estrangerisme en l'edició de 1763. És clar que, en els viatgers italians del S. XVI que es refereixen als descobriments hispànics (castellans i portuguesos), *baia* pogué accentuar-se a la castellana, i això és el més probable. — 6 Per ex. en una

cobla gallega recollida per Pérez Ballesteros, *Canc. Gallego* II, 8, sense indicació de la procedència precisa. — [7] «Badía: bahía, entrada del mar», Rato. No oblidem que l'asturià perd bastant la *-d-* intervocàlica (sempre en les terminacions *-íu*, *-áu*, o en *deu*= dedo), i encara que la conserva millor abans de l'accent (*cadañu, cadápanu, cadarzu, cadaval, cadexu, cadún*) no és possible descartar la idea que la variant amb *-d-* nasqués allí per ultracorrecció, afavorida per la confusió amb *badía* 'monestir regit per un abat' (també en Rato). — [8] Forma rústica usual a Tenerife: hi ha una locució «eso es tener un barco en la badía» 'no treure profit d'una cosa segura' que em cita Serra Ràfols del diari «La Tarde», 9-VIII-1961. — [9] De més a més en P. M. d'Anghiera, 1513, i en Sassetti, a. 1584 (veg. Zaccaria, *L'Elem. Ib. n. L. It.*), però aquests autors descriuen els descobriments hispano-portuguesos usant els mots d'aquestes llengües. — [10] És una forma recent i no popular pertot. Encara no apareix en el *DTo.* (S. XVIII) i avui mateix a penes és coneguda, i en tot cas ben poc usada, a la zona continental del Sud, fins a Barcelona i Maresme. D'altra banda, però, es mostra ben vivaç més al Nord i a les Illes. A Eivissa anoto Sa Badia de Sant Antoni i la del Salt d'En Serrà (petita aquesta); a Menorca, es Tamarells de Migjorn i de Tramuntana em diuen a Maó que són dues platges «de la mateixa badia». A Mallorca hom parla contínuament de les badies de Palma i d'Alcúdia; o en aquesta dita de to popular «quan se tirava a la mar, la badia pujava dos dits» (G. Cortès, *I. d'Or* VIII, 9). Al Port de la Selva em diuen que Culip és una badia, a Cadaqués qualifiquen així Tavallera, i ja el trobo en senyes de pescadors del S. XIX; a l'Escala es parla d'unes quantes, i no pas les més grans (com Montgó, que es qualifica de cala) però sí del Salpaig (que té 0k6 d'entrada i 0k4 de fons), i fins de la Formatja (0k1 de fons i d'entrada). En canvi, el de Roses és *golf*, i no *badia*, en català. A Mallorca ha circulat, al costat de *badia*, la forma *bahia*. L'usa Alcover, *BDLC* XI, 316, amb referència a Joan Binimelis (S. XVI), per bé que no puc comprovar a quin dels dos autors correspon. De tot això es dedueix que el cast. *bahía* no pot procedir del cat. *badia*, com opina l'Acadèmia Espanyola, i és difícil que la forma amb *-d-* es vagi originar en català, com admeten els Kahane, per influència de *badar* 'obrir'. L'origen pot trobar-se sigui en la influència del verb, que també existeix, en gascó, sigui en la confusió asturiana amb *badía* 'abadia'. Encara més probable que la *-d-* fos en certa manera «restituïda» pels gascons, per la consciència que el fr. *baïe* (després *baie*) era un derivat de *béer*, equivalent de llur *badà*. — [11] Últimament torna Metzeltin sobre la qüestió en *VRom.* XXVI, 1967, 249-76, però repetint el que ja era conegut i afegint-hi alguna documentació poc antiga que res no pot canviar, sense idees noves, i sense força les poques que ho són.

Baell, segurament manca de tot fonament l'etimologia OPACELLU atribuïda a aquest nom per Guiter, erudit que sol guiar-se per superficials semblances i que no cura gens de comprovar geogràficament les seves identificacions: fins suposant que sigui exacte aquest *obazello* de 979, és ben incert que això es refereixi a *Baell*, i probable que aquest tingui origen semblant al dels altres *Baell*, *Baells* i *Baella* d'etimologia diferent i segura, vegeu *E. T. C.* II, 58; cal deixar a part *Labaells* (mal escrit La Baells), del qual *AlcM* m'atribueix falsament una etimologia que no he suggerit mai, veg., al contrari, *E. T. C.* II, 25.

BAF, 'vapor exhalat', 'alenada que exhala una persona, animal o cosa, esp. la d'aire fortorós o viciat', mot comú a totes les llengües hispano-romàniques, en la forma *bafo* (cast. *vaho*): de l'onomatopeia BAF, que expressa el buf o alenada del vapor. □ *1.ª doc.*: 1371-91, Jaume Marc i L. d'Aversó.

No en coneixem exs. en els escriptors medievals: és probable que hi existís, i no hem d'esperar que hi sovintegés, donat el caràcter sobri i tradicionalista que prepondera en el seu lèxic i estil (*AlcM* el documenta només des del S. XVI); tampoc en occità antic, on només apareix la locució *ni buf ni baf* 'cosa insignificant que es deixa de dir o es diu' [S. XIII], que probablement es relaciona amb el nostre mot però en forma en part indirecta, concomitant amb una variant apofònica de *buf-bufar* (al capdavall també onomatopeic). Plenament s'ha desenrotllat només en les llengües hispàniques, port., gall., ast., judesp. i cast. ant. *bafo*, ja documentats des del S. XIII [«o *bafo* que lle saía da boca», *Cantigas*, 159.21; *1.ª Crón. Gral.*], cast. *baho* [Nebr.-S. XVII], si bé després s'ha admès la grafia errònia *vaho* per l'errònia creença que provindria del ll. *vapor*, però no es pronuncia amb *v-* sinó *b-* en boca dels portuguesos i els sefardites (detalls en *DCEC* IV, 665, i *REW*, 878).

DERIV.: *Bafa* 'corrent mínim de vent', mall., men. i Costes de Ponent i de Llevant (*no hi ha bafa de vent* 'no se sent un alè d'aire', St. Pol; *AlcM*); *bafeta* (tarrag.: Pin i Soler) o *bafolina* (Vinaròs) 'ventet suau i intermitent'. *Bafar* cat. occid. (*AlcM*) o *bafejar* val. [1851, Escrig *va-*] 'alenar', mentre que en oc. ant. *bafar-se* és «se moquer» (més afí a la família de *BEFA*, tanmateix estretament afí a la nostra; en molts dels mots següents es tracta d'accs. influïdes pels dos matisos), i lleon. o arag. ant. *bafar* «baladronear» [*Alex.*]; *bafanejar* 'jactar-se' val. (M. Gadea, *Dicc.*), arag. *bafanear* [id. 1726, *DAut.*]; i, amb sentit anàleg, *bafanada* i *bafaner* (MGadea).

Bavor, substantiu femení, 'baf tebi o calent, bravada, alenada fortorosa' [fi del S. XIII, Llull, *Llibre de Contemplació*,[1] «la gran *babor* o ardor del forn --- aguardar que·s passe la gran bahor o que mayne: vis ignea», 1575, OPou, 219); en lloc de la forma amb variant sonora *-v-*, de la *-f-* onomatopeica, existeix també *bafor*, especialment valencià, i usat ja per Jaume Roig, amb el sentit de 'bravada fètida', aplicat a la fumera de cremar un drap amarat de menstrus: «embolicat /

ab tal *bafor*, / de la lavor / dels cuchs de seda, / més se'n refreda / no se n'aviva» (*Spill*, v. 9679); avui és especial del País Valencià, on l'han emprat alguns tradicionalistes, per substituir el mot savi *vapor*, fins en l'acc. de 'vaixell modern' (MGadea, *T. del Xè* I, 139; II, 4). Al costat de *bafor* degué usar-se un sinònim **bafura*, del qual és derivat el cat. occid. *bafurós*, que des de 'pudent, escampador de bravada' ha passat a 'brut, llord': *AlcM* el cita del Segrià i Noguera, i s'usa en forma mig-aragonesa fins a Benasc.[2]

En lloc de *bafada* 'tuf, especialment la de vi o licor' (que també s'ha usat, maestr. i Escrig) s'ha dit més *bafarada* (tots dos *DFa.*, *AlcM*); i, el mateix que *bafor-bavor* i *bafar-bavar*,[3] va existir al costat d'això *bavarada* 'baf' cast. «*vaharada*», usat sobretot a Mallorca (admès pel *DFa.* encara que a les Balears tingui extensió més general la variant *bavorada*);[4] «*baverada*: l'acte d'aspirar la bavor d'una cosa: se fa això sovint com a medecina», *BDLC* III, 11; contret *bavarada* en **bavrada* per un procés fonètic normal, tot seguit sofriria la metàtesi *bravada*, a la generalització de la qual contribuïren no sols el caràcter insòlit del nexe *vr* sinó també la influència de *brau*, *bravejar* i la seva família: *bravada* és la forma usada en tots els dialectes, si bé no documentada fins a primers del S. XIX (Belvitges, Lab. 1839) i pertot en escriptors de la Renaixença; un antecedent més antic trobem ja a mj. S. X en el sinònim *bravor* de la Manescalia de M. Díeç, on convergeixen *bravada* i *bavor*; i d'un i altre o, més ben dit, dels etimològics **bavrada*, **bavror*, ha d'haver-se extret el derivat retrògrad *babre* en un altre text del S. XV, la *Suma de Collacions*, *DAg.* (*donar babre* 'llançar una alenada de vi'); i amb la mateixa metàtesi explicada vaig anotar a Linyola el 1956 «*la brava de les sitges*, el gas mefític que se'n desprèn».

Desembafar dial. Variants d'aquestes formes amb *-f-* (com en *baf*): *brafor* a Tortosa (Vergés i Paulí, *Espurnes* V, 173) i *brafada* allí mateix i en el Migjorn valencià: «l'ambient social --- siga tot ple de *brafades* de l'infern» (Vergés, id., 120), «li pega al nas una *brafà* més pudenta que la del gos que menja figues» (MGadea, *T. del Xè* I, 272). *Desbrafat* val. («els llauradors --- més formalitat de caràcter qu'els senyorets, y no estan tan *desbrafats* com estos, com se veu en la estadística criminal», MGadea, *T. del Xè* II, 46). D'una forma com el citat *buvor*, amb canvi de sufix **buvera*, surt *la buera*, que vaig sentir el 1961 a la Tinença (Bel) explicada «la *bafarada* de la gent que balla en un local tancat».

Un poc més discutible és la derivació del verb *esbravar* 'fer o deixar perdre a un líquid o aliment la seva fortalesa, la seva fermentació' 'desfogar, temperar o fer desaparèixer l'entusiasme o engrescament', sobretot usat pronominalment *esbravar-se* [1575, OPou: «lo fetge --- és com una sanc *esbravada* y quallada y presa: pren manteniment de la més ruhin ---», «escalfar lo forn --- tapar lo forn, que no·s *desbrave*: operire furnum ne defervescat», *ThPu*, pp. 291, 218; 1617, Agustí, *AgrPri.*; com a tr. 1695, Lacav., *Gaz.*, i *DTo.*, 1757], mot comú a tots els dialectes, si bé a València i Tortosa coexisteix amb la variant *esbrafar*,[5] parallela a *bavor-bafor-bravor* i a *bavarada-bravada-bafarada-babre*.

Sens dubte ha estat corrent d'assignar-li una altra etimologia: Fouché, *Phon. Historique Rouss.*, 238, voldria veure-hi una continuació del ll. EVAPORARE (*EXVAP-), idea tan arbitrària com la de partir de VAPOR per a *bavor-bafor*; més raonablement d'altres (entre ells Moll) l'han volgut igualar al castellà *desbravar* 'amansir un animal feréstec', fundant-se en el fet que un *esbravar*, derivat de *brau*, amb el mateix sentit s'ha usat també en certs llocs (mall.), i sens dubte també en el fet que l'AcEsp. dóna al cast. *desbravar* l'accepció «de los licores que han perdido la fuerza», a la qual es pogué arribar partint d''amansir, apaivagar', però aquesta és l'única accepció normal en el cast. de totes les èpoques i única encara registrada pel *DAut.*, de manera que és més que dubtós que el cast. *desbravar* en el sentit d''evaporar o debilitar un vapor' sigui gaire cosa més que un catalanisme tolerat o més o menys ocasional.[6] De tota manera podem concedir que en el cat. *esbravar* pot haver-se sumat, amb l'etim. ací preferida, la influència de *brau* i els seus derivats. Altrament es pot donar per bastant segur que a l'Edat Mitjana es deia *esbabrar* en lloc d'*esbravar*, si bé aquell no el tenim documentat més que en els diccionaris de rims, sense definicions, de Jacme Marc (1371) i L. d'Aversó (c. 1391, § 350); *esbravament* [c. 1860, *Orf. Menàrguens*, *DAg.*]; *esbraveir* 'esbravar' mall. 1878, poesies d'Aguiló i en *Maura* (*Aygoforts*). Amb extensió merament local s'ha mantingut la forma plena *esbavorar-se* (o *-vorejar-se*) en el Maestr. («*aixorejar-se* una cambra, una roba tancada en l'arca, una olla d'aigua que es trau del foc», GaGirona, s. v. *esva-*).

Esbafar-se, cat. ant. 'esbravar-se' [*AlcM*], bona confirmació de l'etimologia d'*esbravar-se*; 'perdre el delit o coratge' [fi S. XIII, Jaume I, veg. *DAg.* i *AlcM*]; i usat avui encara a la rodalia de Ripoll.[7] A St. Pol de Mar els pescadors deien *esbafar-se el temps* per 'cessar el tràngol, posar-se bon temps': «no podem sortir a pescar fins el dia que *s'esbafi*» (1929, 1930). Hi ha un mot semblant en Ramon Vidal de Besalú, *Abril issia* 1571, que no és impossible que sigui això (però el ms. l'altera i el text no és clar, V. l'ed. de W. Hugh Field). Cf. el substantiu napol. *sbafante* «sgonfione, vanitoso» (Migliorini, *VRom.* I, 65).

Embafar [c. 1395, Aversó, 1010; *Curial*],[8] *embafat*; *embafada*; *embaf* [Aversó, 1377*d*]; *embafador*; *embafadís*; *embafament*; *embafós*.

[1] Cita d'Ag. i *AlcM* en la grafia *babor*, que està per comprovar en els mss. i que no és impossible que sigui autèntica, però no seria indici etimològic, car pot resultar d'una banal assimilació; en tot cas *bavor* és la pronuncia general en bal., tarrag., etc., i ha predominat sempre de molt literàriament; no sembla que tingui fonament un cat. ant. *bobor* que el *REW* pren de Montoliu, *Est. Etim. Cat.*, p. 19, però Montoliu mateix dóna *bəvó* com la seva pro-

núncia tarragonina, en el *BDC* VI, 39; mot usat també en els Pirineus: a la Vall de Boí usen per a «fer *babós*» el saüquer de «raïm blanc», 1968. A la zona Bna.-Blanes, cat. central, es pronuncia *bubó*, men. i eiv. *buvó*, mall. *bəvó*; sembla que la grafia de Montoliu no deu tenir altre fonament que la seva falsa etimologia VAPOR, -OREM; mot llatí que poca o cap descendència segura ha tingut en romànic, per més que M-L. hagi admès, amb fortes reserves, un article VAPOR, nº 1947, però els seus suposats representants romànics són tots més o menys incerts, falsos o almenys resultats d'encreuaments entre mots d'altre origen (segurament àdhuc el roms. *văpaie*, on almenys la terminació indica una altra procedència), i amb poca o cap aportació de VAPOR: l'it. *vampa, vampo, avvampare*, són creacions expressives, per més que existeixi *vampore* en algun dialecte italià, forma deguda a un encreuament de *vampo* amb el llatinisme *vapore*; per al cast. argòtic *hampa* (etim. errònia), veg. *DCEC*. — [2] «Llimpia a ixo moset, que va mol(t) *bafuroso*», Ferraz. Cf. el cast. *bahuno* (sovint *bajuno*), del mateix sentit i sovint «hombre soez, vil»; gall. *bafú, -ua*, 'menyspreable, leprós, repugnant' (*DAcGall.*, i ja en el satíric Airas Nunes, c. 1285; cf. Rds. Lapa, *Cantigas d'Escarnho*, 71.12 i 632; *DECH*, s. v. *vaho*). — [3] Ultra el sign. 'expel·lir baves' (en què és mot independent) també hi ha hagut a Mallorca *bavar* «expel·lir humor per sa boca», dicc. de Figuera, 1840. — [4] *Bavarada* sembla ser la forma de la pagesia, en especial de la banda de Manacor; cita de *L'Aurora*, a. 1906, en *AlcM*. — [5] «Tapar l'olla, que no *s'esbrafe*» i «*esbrafar-se* les pedres de calç cremades en una calcinera, quan hi plou», oïts en els Ports de la Tinença, a Bel, 1962. Però també en el Sud del País es diu *desbrafat* per 'esbravat' (MGadea, *T. del Xè* II) i ja Sanelo va recollir «*desbrafar-se*, desvirtuarse; *desbravarse el vi*: desbrevarse, perder su actividad echándose a perder». — [6] L'acc. derivada de *bravo* 'dolent, malvat' en castellà clàssic era intransitiva i tenia matís ben diferent: en la *Celestina*, 1492, com. de l'acte I, parlant del dolor «con todo, quiérole dexar un poco *desbrave*, madure»; en Ercilla (*DAut.*) «aconteció --- ríos caudalosos / ir la corriente --- a *desbravar* en riscos peñascosos»; el dicc. de Palet, 1604, i els d'Oudin i Percivale, solament registren «*desbravarse*: descharger sa colère». És veritat que l'*Ac.-Esp.* ha admès també una acc. aplicada a les begudes, que no figura encara en el *DAut*, sí en les edicions del segle passat, i ja la de 1834, però la font d'això deu ser el més tardà dicc. cast.-it. de Franciosini, 1620, únic que la dóna i que degué veure'l en algun text del territori català. Aquesta procedència està corroborada per la *e* de la variant *desbrevarse* que figura en el *DAut.*: «perder la fuerza --- dícese regularmente del vino que se va echando a perder». Afegim d'altra banda a això un cast. dial. i tècnic *bravera* que reforça les proves de la derivació de *baf* i *bavor*, car significa 'respirall d'un forn' (*DHistAc.* en textos de Castella la Nova anys 1596 i 1601) i per tant coincideix notablement amb l'*esbrafar-se* citat de la calcinera de Bel. — [7] «Envalentonat el sastre, treu les estisores, dona unes quantes punxades a la soca i, havent-se *esbafat*, digué: —Així mateix ho hauria fet si haguesses sigut una ànima de l'altre món», S. Vilarrasa, *La Vida a Pagès*, p. 177; *esbafegar-se* (*DFa.*) (*esbafegar = esbufegar*, Lab. 1839). — [8] No queda clar el sentit de *embafat* en un vilancet sobre la presa de Saint Quentin (1557) citat per Careta, *Dicc. de Barbarismes*, s. v. *bastos*: sembla terme del joc de cartes, o potser = cast. *embazado* 'impedit, entrebancat' (i, si aquest és derivat de *baza BASA*, potser totes dues coses alhora?). Ja l'usava en un sentit semblant Arnau de Vilanova en el S. XIII, junt amb una variant *embaferat*: «carn de vaqua o de bou --- són menjars grossers e no·s poden ben coure d'estiu en l'estómech, per so com lo ventre és tot *embaffat* per rahó de la calor», «que ·l menjar sia poc --- la calor ladonchs és flaque e l'estómec *embaferat* e lo molt menjar no·s poria coure», «mantega si·n menjats usats-la a tort, cor molt nada en la boca del ventrell e *enbaffa* la digestió» (*An. Sa. Tarr.* XXII. 13, 11, 13) L'àrea actual del mot és molt extensa: arag. («empalagar» Peralta, Borao), murcià (Ga. Soriano), val. Sud (*Canyissaes* 103), eiv. (Castelló, *Ibiza y F.*, 95); l'usen el B. de Maldà (*Coll. B. V.* 238), MVayreda: «les vostres dones --- tants dies que les *embafeu* amb les bravades del vinàs de la taverna» (*Sang Nova* V, 9.417).

BAGA, 'nus o llaçada a manera d'anella' (*b*), primerament 'anella que aguanta una barra en certs mecanismes' (*a*), del ll. tardà BACA 'anella', d'origen incert: problema etimològic complicat, per l'existència d'un nus de quasi-sinònims de forma semblant, en part merament homònims; és molt possible que vingui, en definitiva, del ll. BACA 'fruita, fruiteta d'un arbust, de forma arrodonida', que més tard pren el sentit de 'perla o pedra preciosa esfèrica', des d'on s'hauria passat a 'anella'. □ *1.ª doc.*: 1296, doc. rossellonès.

On llegim «... ni daurarà alcuna obre de coyre ni de laton, sino tant solament botons plans ab *baga*, o alguna altra obra de glesa» (*Alart*, *RLR* V, 94), on no és ben clar si es tracta d'alguna anella rígida que emmarqués o acompanyés els botons, o d'una llaçada de cordó susceptible de ser daurat, potser més aviat allò, si, com sembla, va enclòs dins el concepte precedent de llautó i coure. No estem, doncs, segurs de tenir ací la primera o la segona de les accs. bàsiques del nostre mot *baga* tal com les hem indicades a dalt (que distingirem com a *b* i *a* respectivament), car totes dues estan ben documentades des de l'Edat Mitjana. Aquesta (*a*) en docs. de 1375 i 1437: «de porta dicti castri fuerunt amote *les bagues de ferro* sive *reyles*» [o sigui 'golfos'] (Alart, *Inv. Ll. Cat.*), «una cortina sotil de bordet ab ses *bagas* e anells, apta a tenir davant obrador de barber» (Bna., *BABL* XI, 154); n'hi ha variants de menor entitat semàntica: «*les ba-*

gues: laxamenta» parlant d'un llit (desprès de *les anelletes de les cortines*) i «travar les bigues ab *bagues* de ferro y coes-de-milà = colligare *fibulis* ferreis...», en OPou, *ThPu.*, 1575, 234 i 151 (i parlant del cercolet dins el qual hi ha la llengüeta de la balança a la romana, p. 200); i efectivament és freqüent que designi diverses espècies de 'sivella': «un libre... ab dos tancadors de *bagua*», en un inv. del rei Martí, a. 1410 (Mz. Pi., *Po. Jugl.*, 382), i en Jaume Roig «l'asna aquella / sens traginer, / sens bast, albarda, / collar, tifells... / la sobrecàrrega, / *bagues*, civelles, / garrots, armelles...» (*Spill*, 13171).[1]

Però també, i ja en el S. XIV, apareix amb evidència l'accepció avui més divulgada (*b*), referent a una corda, cordó o cordill, en forma de llaçadeta o nus escorredor, «cordons ne *bagues*, ne corses de seda», «trenes e *bagues* de seda diversorum colorum», en docs. de 1336 i 1363, de Solsona i del Rosselló (*BCEC*, 1905, 155.45, i en l'Inv. d'Alart, s. v. *trena*), com també en OPou (*fer dos bagues*, *fer nu y baga* «nectere nodo adstricto et laxo», *ThPu.*, 306); una variant d'aquesta, si bé en cuiro, tenim en «la *baga* que lliga la camissa ab lo jou o los xanguers: cohum», OPou, p. 82.

AlcM dóna altres accepcions que només varien en el detall; de la que distingim com a *a*, ho són la 2, 4, 5, 9, 10 i potser la 6, de la *b* vénen clarament la 11, 12, 13 i 14. L'àrea actual d'aquest significat desborda els límits de la llengua pel SO., en el xurro (zona de Sogorb, Torres Fornés, 197) i el murcià (amb ex. de Gabriel Miró en Ga. Soriano, s. v. *baga* o *vaga*), i més amplament pel Nord, on arriba fins al Roergue (*bago* «ganse», més sovint el seu diminutiu *bagueto* o *gobeto*, Vayssier) i amb el derivat *bagado* o *bagadelo* «noeud coulant, rosette» es registren en el Sud i el Nord del departament del Tarn (Couzinié, Gary). En català, sobretot l'accepció *b* té extensió general, fins a les terres alacantines («anella de corda» en les *Canyissaes* de Monòver publ. per Mtz. Ruiz, 1.ª ed., p. 24; ed. SGuarner, p. 148) i fins a Eivissa (Pz. Cabrero) i Mallorca (en l'obra de l'Arx. Lluís Salvador, p. 51).

Sens dubte hem de mirar com una ampliació més vaga de 'llaçada de corda' l'ús de *baga* per designar un «tros de corda per lligar la càrrega de les xalmes», que vaig anotar el 1932 a l'Alt Pallars i que Krüger assenyala a l'Alta Ribagorça (Areny, les Paüls, etc., *Die Hochpyr.*, *BDC* XXIII, 156); segons *AlcM* (§ 8) s'estén també cap a Tortosa, la Plana i el B. Maestrat, però també penetrà profundament en terres de l'Alt Aragó i del País Basc: «cuerda, liza corta pero resistente», a Alquézar (Arnal Cavero), «soga para fermar la carga» a Borao, Echo i Ansó (Kuhn, *ZRPh.* LV, 589, i en el vocab. arag. de D. M. P.); els nombrosos derivats aragonesos mostren l'antic arrelament en l'ús alt-aragonés: *bagueta* a les mateixes localitats (*RLiR* XI, 177), i *baguera* «lazos para traer leña» des de Borao, Fiscal i Echo[2] fins a Alquézar, on ja el podem documentar l'any 1445.[3]

Però hem de veure una demostració encara més eloqüent d'aquesta antiguitat en el fet que ja en temps remot degué estendre's des d'Aragó (o des del Bearn?) cap a certs parlars bascos, amb l'acostumada ultracorrecció de *b-* en *f-*; car Arakistain, que era guipuscoà, en el Supl. que forní a Letamendi l'any 1740, li assenyalava «*faga*: soga, cuerda, corde de sparte». Altrament hi ha també derivats, en aquests parlars pirinencs pròxims al català pel NO. i pel N., que reflecteixen variants de l'acc. *a*: *baguera de fierro* 'espècie de capfoguers de ferro a la llar' a Echo (*ZRPh.* LV, de sivella de fusta per fermar el feix d'herba a la bès-589) i a l'Alt Arieja *bagalha* (pron. *bagału*) 'espècie tia' (Fahrholz, *W. u. W am H-Ar.*, p. 96); l'existència de *baga* 'llaçada' o 'sivella' (o 'anella de metall'?) en oc. antic es pot deduir de la del verb *embagar* 'agafar o empunyar per una tal baga' que ja apareix en *Jaufré*: «e es vengutz vas él de briu, / en la mà un dart *embagat*, / e sucot-lo ---», v. 1771. Aquest verb s'usava igual en català: «null corredor que port spaha --- coltell --- no gos portar aquell treyt, sino dins los fourres o baynes d'aquells, ni dart *embagat*, ni lança ab ferre davant», Tortosa a. 1341 (*BABL* XI, 420).

Com que el radical *bag-* és d'escassa llargada i de forma poc característica, es presta a confusions amb homònims, però fins ací no tenim motius per dubtar que les variants de sentit pertanyin a una sola paraula; d'ací endavant comencem a desconfiar de la unitat. Si observem que M. de Montaigne va usar *bague* en el sentit de «vêtement», recordant-nos que l'assagista perigordí no va recular sempre davant l'ús d'algun mot de Llenguadoc o Gascunya, i que es podria pensar en un paral·lel de *fato*, que és 'vestit' a Portugal però en general 'càrrega de bèstia o persona' a Aragó, etc., no volem negar decididament que pugui tractar-se d'una evolució semblant, però en tot cas és clar que això depèn del verb francès dial. *baguer* que s'estén fins a les Landes gascones en el sentit de «emballer, lier, ficeller» (*FEW* I, 204*a*, § 4) i ací la solidaritat amb el fr. comú *bagage* [> cat. *bagatge*, cast. *bagaje*, 1555] ens impedeix en tot cas d'allunyar-nos de l'escand. ant. *baggi* 'farcell, feix', vora el qual hi ha l'angl. *bag* id. i un fr. antiq. *bagues* 'bagatge' (*Dict. Gral.*). Donada la forma fonètica d'aquestes tres mots no és gens segur que cap dels tres sigui antic en els respectius idiomes, al contrari hem d'admetre almenys que els dos últims i potser tot tres són estranys als vells mots del fons hereditari, però cap dels tres no és tampoc recent.

Com que també hi ha un *baga* 'bossa' en algun text de l'occità antic, ja Diez (*Etymologisches Wb.*, 35) combinant tot això amb lomb. *baga* 'bot de vi' postulava una antiga base romànica *baga* 'càrrega, bot', que diversos lingüistes prengueren com una base ferma per a ulteriors recerques: realment hi ha un alb. *bagëti* 'bestiar', al qual Gustav Meyer (*Gramm. d. alb. Spr.*, 81), refiant-se de Diez, suposava el sentit primitiu de 'bèstia de càrrega', i se cita tot un grupet de mots semblants en els dialectes del celta insular: ky. *baich*, bret. *beac'h* 'càrrega, feix', no sense alguns parònims en gaèlic; si aquests ens donessin base ferma, fonèticament no fóra arbitrari d'entendre *baich* com

la continuació d'un *BAGIO-, la fesomia del qual ens faria pensar en un antic mot cèltic;[4] però tant l'albanès com les llengües britòniques són idiomes de ben escàs arcaisme perquè puguem pendre-ho en ferm si no comptem amb un sòlid enllaç gaèlic; realment s'ha citat un gaèl. *bac* 'entrebancar', i un substantiu *bag* de sentit semblant al del ky. *baich*, però *bag* pot ser manlleu de l'anglès, i MacBain combina el gaèl. *bac* «hindrance», amb el grup de l'irl. ant. *bacc* i anàlegs en el sentit de 'ganxo', que les millors autoritats creuen celtització del ll. *baculum* 'gaiato'. Tot dóna a entendre, doncs, que res no es pot bastir de sòlid damunt aquests mots britònics i albanès, i que serà més prudent cercar només dins l'àmbit romànic o hispànic.[5]

Dins el romànic no hem pas exhaurit l'enumeració dels mots susceptibles d'enllaç amb el nostre. El següent, però, potser no passa de ser un homònim. A la Vall d'Aran *baga* és 'la part còncava de la planta del peu': sembla que cal veure-hi un nexe amb un cast. dial. *vaga* «hoyo, convexidad <?> de un terreno» que Alcalá Venceslada recollí com a andalús i l'AcEsp. com a propi de la Rioja; i em sembla que això ja es pot documentar en els *Diálogos de la Montería* del cordovès Barahona de Soto, c. 1590.[6] Encara que no es pot descartar del tot que hi hagi ací evolució de la idea d'arrodoniment propi de la nostra *baga*,[7] em sembla, però, que en tot això tenim més aviat la idea de 'concavitat' pròpia de VAC(U)US o buidor, encara que no sigui ben fonda.

M'inclino, encara que amb reserva, a creure que ens podem deixar guiar per la semblança amb el cultisme francès *bague*. És sabut que en general es tracta d'un joiell, però no manca alguna malla d'unió amb el nostre *baga*, car de vegades, com en G. Tory («Champ Fleuri», any 1529), *bague d'or* no és una joia de forma qualsevol, sinó tres vegades seguides significa precisament 'anell' (cf. Laurent, *Rom.* LI, 35). És sabut que això prové del ll. BACA, sigui amb fonètica occitana o bé com a cultisme d'introducció ja antiga (amb un tractament de la -C- com el de *segond* SECUNDUS, *aigre*, *maigre*, *aigu*, *aigle*, *marreglier*). En llatí BACA era pròpiament 'fruiteta d'un arbust'[9] o 'fruit de certs arbres', però a penes és menys antic de veure'l aplicat a una perla o altre joiell de forma arrodonida, ço que es comprova ja repetidament en Horaci, en Ovidi i ja en el *Culex* que s'atribueix a Virgili.

Si aquests sentits es poden concretar en el d'"oliva' (Horaci, etc.) i ja un poc més tard arriba a ser un 'cagalló (Palladi, princ. del S. V, i també oc. ant. *baga* «crotte»), no seria impossible una altra comparació de forma certament menys evident però no inconcebible, com és ara amb l'anella d'una cadena: realment això es documenta dues vegades en el poeta cristià Prudenci, de finals del S. IV, i en Gregori de Tours, un i altre ja ben pròxims per la data i la geografia (Prudenci era de Calagurris) al domini actual de *baga* 'llaçada' i 'anella'. Reconeguem que aquesta idea no és de la que s'imposen, i admetem que els dubtes i reserves amb què l'acolliren Spitzer (*Neuphil. Mitteil.*, 1913, 157ss.), M-Lübke (*REW*, 880) i jo mateix, en el *DCEC* I, 364-5, estan justificats: remeto a aquest per a d'altres raons i per a alguns detalls que ací no he reproduït.[10]

Aquesta actitud de reserva em sembla més justa que l'acceptació decidida de Wartburg (*FEW*, s. v. *baca*) i d'*AlcM*. No es pot descartar del tot la idea que en *baga* tinguem una relíquia de velles arrels hispàniques.[11]

Perquè és que realment en basc hi ha una sèrie de mots bastant pròxims: en basc general *begi* és 'ull', però ens acostem molt a les nostres accs. en una sèrie de derivats o mots connexos: a. nav. *aizkol-begi*, pròpiament «ojo del hacha» és el forat circular del metall pel qual s'emmanega, cf. guip. i bisc. *ada-begi* «nudo de árbol» (de *adar* 'branca', Mitxelena, *Fon. Vca.*, 317, 338, 188); des de *begite* 'trau' arribem de vegades fins a 'baga, llaçada' (en el suletí Oihenart, c. 1650) i avui «eslabón de cadena» en el Roncal i la Sule; d'altra banda molt ens acostem a això amb el bisc. *bigita, bigeta* «ojo de una lazada, collar, eslabón, argolla», d'on amb metàtesi bisc. *gibita*, *-izta* «lazada» (palatalitzat també com a guip. i bisc. *txibita*, *-ista*). Com que també hi ha *bigazte* «ojo de una lazada» en el guipuscoà d'Itziar, per més que el guip. general *bigurritu* «enredarse una cuerda de dos hilos» ens dugui clarament cap a un derivat de *biga* o *bi* '2', suposo que no es tracta merament d'aquest sinó d'una combinació o suma de parònims *begi* amb *biga*.

En el fons, doncs, fóra concebible que *begi* vagi tenir des d'antic el sentit de 'llaçada' o 'anella de metall' ultra el d'ull. I llavors, ¿no podria resultar d'un protobasc o ibèric **bagi* amb metafonia de la *a* en *e* davant *i*? Però per més que això a priori sembla natural, el fet és que en basc no conec cap altre cas d'una metafonia d'aquest tipus. Cal atenir-se, doncs, a la idea de 'ull', i no oblidar que la inicial *b-* és característica en basc dels noms de parts del cos humà (*bihotz* 'cor', *buru*, *besu* i moltes més). L'única perspectiva ibèrica resta doncs molt problemàtica en el cas de *baga*, i almenys provisionalment no hi ha dubte que és més convincent partir del ll. BACA.[12]

DERIV.: *Bagada. Bagadura. Bagueta*; *baguilla. Baguejar* 'fer bagues' empord., i «fer bagues, balderejar» a Monòver (SGuarner, *Canyís*, 148). *Bagaril*, Llitera (Coll i Altabàs). *Embagar*. *Bagadell* de la documentació medieval (freqüent en la catalana i no estrany a la llengua d'oc) no és segur que es formés (o que es formés només) partint de *baga*, com suggereix el *TdF* tenint en compte l'oc. mod. *bagade(l)lo* «rosette»; al més sovint es tracta d'un teixit importat del pròxim Orient, que solen apariar amb el bocaram, i vegeu-ne mitja dotzena de testimonis, ben clars en aquest sentit, en tarifes i inventaris del Rosselló, Barcelona i València des de 1271[13] a 1607, en *DAg.* i *AlcM*: no costa de concebre que pogués ser un drap teixit d'estretes *bagues* de cintetes o de petits cordons («rosettes»).[14]

1 També deu ser això en landès antic, en un doc. de St Sever de l'any 1519 «item forní a J. Forestié,

per quoate *bages*, quoate cabestres et cent claus gros, tant per lo martinet que per lo costee de la mayson ---», Millardet, *Recueil de Textes land.*, p. 148, xxx, 13, cf. *TdF*. — [2] En aquest mateix poble s'hauria traslladat al «gran cacho de leña» (*RLiR* xi, 228). Cf. Casacuberta en *BDC* xxiv, s. v. Cosa semblant en el Priorat: *baga* 'tió' (*Butll. Club Pirinenc de Terrassa* ii, 154). — [3] «Costón las *bagueras* de cordel de enfarcelar los sacons de los dineros, 4 ds.», N. Tomás, *Docs. Ling.*, 144.77. — [4] Solament s'hi agafaren lingüistes audaços com Solmsen (*KZ* xxxviii, 1ss.) i Whatmough (*Dial. of Anc. Gaul*, 115), que a base d'això i d'una glossa *baia* suposen que el ll. *baiulus* 'bastaix', *baiulare* 'dur a coll', surtin d'un anterior *BAGIOLARE, -IOLOS. Però la data i qualitat d'aquell glossari és massa incerta per fundar-hi cap deducció ferma sobre el vocabulari gàl·lic, i la suposició d'aquesta base pre-llatina és ben poc versemblant per no dir temerària: ni Ernout-M., ni Walde ni Pokorny no se'n fan eco, ni semblen pendre seriosament aquesta conjectura, i tots miren el ll. *baiulus* com un mot isolat d'etimologia desconeguda. Pok., *IEW*, s'absté en absolut d'incloure *baggti*, *baiulus*, *baich* en el seu dicc. indoeuropeu.— [5] Qui volgués escorcollar encara possibilitats indoeuropees hauria de cercar per un altre costat, l'arrel BHAG- 'assignar com a part', 'atribuir', 'repartir alguna cosa a algú'; d'ací l'ave. *baga-* 'lot', 'allò que toca en sort o com a part d'algú', scr. *bhajati* 'assignar', d'on els paleosl. *bogatŭ* 'ric', *ne-bog* 'pobre', i el nom de Déu, mirat com a repartidor de béns: persa mod. *baγ*, paleosl. *bogŭ* (Pok., *IEW*, 107.4ss.). Ací almenys tenim la seguretat d'un mot de gran antiguitat i extensió, i passar des d'això a 'paquet', 'bala de mercaderia' o 'bossa', d'on 'lligada del farcell de càrrega' i finalment 'baga, llaçada', fóra certament concebible. Però cercar tan lluny per trobar només una base de sentit bastant allunyat i de forma fonètica tan poc característica com *BAG-* no fóra gaire convincent. A tot estirar podríem cercar ací una base per a l'escand. *baggi* i el ky. *baich* (suposant una accentuació BHAG-ĮÓ-), però ja hem vist que el mot gallès no és de fiar; quant a l'escandinau, el seu isolament dins les llengües germàniques resulta inquietant, no és estrany, doncs, que Pokorny i molts germanistes guardin davant d'ell un desconfiat silenci. Si la data del mot escandinau no és gaire antiga ningú no pot garantir-nos del tot que no sigui ell el que vingui del francès antic més aviat que a la inversa. — [6] «las gafas... de... la ballesta... han de ser de palo de lanza liso y buena veta, sin repelo, derechos y bien sacados, sin *bagas* ni combas», p. 445. O sigui sense curvatura còncava ni convexa. — [7] El *DHistAcEsp.* entén que en un passatge del P. Cobo, historiador d'Índies de princ. S. xvii, *hacer baga* és «hacer comba». Però el text de Barahona fa témer que en això hi hagi malentès, i en tot cas les idees de concavitat i convexitat són recíproques i és fàcil de passar de l'una a l'altra. — [8] Amb VACUUS ens enllaça també la *v* del trentí *vaca* «curva, incavatura», sic. *baga di lu arcu* «crena», «empulgadura del arco» en un text de 1579 (MLWagner, *ZRPh.* lxiv, 158). — [9] Amb aquest sentit BACA ha deixat descendents popular en altres llengües romàniques (*REW*, 859), i particularment en el francès *baie*, que com a terme tècnic de botànica ha estat manllevat modernament en cat. *baia* [1839, Labèrnia]. Amb la variant llatina *bacca* el tecnicisme botànic formà els compostos *baccífer*, *bacciforme* i *baccívor*. No mancà en català algun antic representant popular d'aquest mot llatí, que especialment s'aplicava, ja en l'Antiguitat a la baia del llorer, d'on es derivà un masculí *bag* que apareix algun cop en las nostres receptes medievals: «ajes quatre grans --- e quatre *bags* de lor, e una nou de siprés ---», en la Farmacologia p. p. Meinhardt (*AORBB* iii, 255). — [10] Alguna de les meves objeccions de llavors té rèplica fàcil. És cert que hi ha alguns mss. de Prudenci on es llegeix *boia* o *boga* en lloc de *baga* i que el monjo santgallès Iso († 871) diu que *boia et baga unum sunt*. Això faria sospitar que es tracti d'un mot germànic de la família de l'alem. *beugen*, *biegen* 'tòrcer'. Si el mot fos un hapax l'objecció fóra forta, però sortint ja dos cops en un autor tan antic i tan allunyat del límit germànic com Prudenci, es pot creure que «unum sunt» pot implicar identitat semàntica, no lexical, i que aquesta glossa de Sant Gal fou precisament el que suggerí la interpolació *boia* o *boga* dels mss. — [11] Varró, *De L. L.* vii, 71, ja deia que el vi a Hispània es deia *bacca*. Com que realment el ll. *baca* (la variant ortogràfica *bacca*, per a la qual es pot veure el *ThLL.*, és molt estesa i no sembla ser infundada en la llengua real) s'aplicà sovint als 'raïms' entre els clàssics, l'afirmació de Varró potser no té més d'erroni que la diferència que va des de 'vi' a vinya o raïm. Recordem també que el grup del cat. *bagó* o *bagot* és 'gra de raïm' i reapareix com a *bago* a Galícia, Portugal i terres lleoneses (*DCEC* i, 364*a*39ss.).— [12] En rigor, potser, les dues idees no són tan irreconciliables com sembla, si tenim en compte que el ll. BACA és d'origen enterament desconegut i sense enllaços indoeuropeus. Se sol parlar d'origen «mediterrani», però sota aquesta vaga rúbrica, no és impossible pensar també en l'ibèric. — [13] Sentit ja ben clar pel context en la *Tarifa dels Corredors* de Barcelona d'aquest any, 75. — [14] Cada *pessa* de «*bagadel* d'otramar o boqueran» pagava un morabetí d'entrada en el Rosselló (a. 1295, *RLR* v, 85). Algun altre doc., però, donaria a entendre que també s'apliqués a alguna matèria colorant com l'indi, car en el passatge del *Consolat de Mar* (xlv) «*bagadell*, 6 quintars e mig per sportada» va citat entre *porcellanes gobes* i *indi gros*, i en un contracte barceloní de 1415 un mercader que es dirigirà a Rodes, Xipre, Barut, Alexandria, diu que allí «predoctas res vendam et pecuniam quod inde habuero fideliter implicabo in zinzibere baladino vel ferriol et, in eorum defectu,

in indi *bagadell* vel in lacha» (Moliné, ap. al *Cons. d. M.*, p. 355); també en una tarifa marsellesa o avinyonesa de classes d'indi «inde bagadel, inde sacase, inde de golfo», però cal rebutjar per inadmissible fonèticament i altrament infundada l'explicació de Pansier (*Hist. L. Prov. à Avignon*, vol. III, 97) que hi voldria veure el nom de Bengala. Formalment fóra més fàcil de mirar-ho com una variant del nom de Bagdad, que en aquells segles apareix en formes com *Bagdêð* o *Bagdêz* o *Baldac* (*DCEC*, s.v. *baldés*, 377*b*33). Seria, doncs, o bé *inde de bagadell*, com a dit d'un colorant que s'apliqués sovint al nostre teixit, o bé *inde de Bag(a)ded* 'de Bagdad' alterat per confusió amb el nom del teixit. No conec indicis, en canvi, que oc. ant. *bagadel* vagi designar una «sorte de monnaie» com admet Levy en el *PDPF*, car res d'això no hi ha en el *PSW*, Rayn., *TdF*, Pansier ni C. Brunel (*Anc. Chartes*): deu haver-hi hagut malentès d'una tarifa on figura en forma ambigua junt amb el nombre de diners o morabetins a pagar per la importació.

BAGASSA, d'un vell mot, comú amb la llengua d'oc i el fr. ant. *baiasse*, que en l'origen significà 'noia, minyona', si bé sempre amb matís més o menys despreciatiu, i aviat tendí a fixar-se en el sentit de 'prostituta'; es parteix d'una base *BACASSA (o *BAGASSA), d'origen incert però en tot cas pre-romà. □ *1.ª doc.*: 1171.

D'aquesta data és la carta de població que els Templers donaren a l'Espluga de Francolí, en què no se li atribueix sentit immoral, sinó que solament se les contraposa, a elles i al mot masculí paral·lel *bacalares*, als ciutadans («probi homines»), segurament amb la idea de 'persona de baixa condició': «facimus hanc cartam libertatis omnibus hominibus qui habitare uoluerint in uilla de Spelunca... proborum hominum... *bacalares* siue *bagassas*, si auere suum miserint infra uillam, siue alius homo siue femina, ad omnem uoluntatem suam faciendam et libertatem ea ibi habeant» (Miret i Sans, *Templ. i Hosp.*, 304-5). És la dada més antiga que trobem del mot en les llengües romàniques, pero en el S. XIII ja abunden les de l'oc. *bagassa* [1208 i altres exs. veïns a 1200 en Rayn. II, 218] i fr. ant. *baiasse*, i apareix en algun autor castellà, com Berceo; si bé en aquesta llengua fou sempre un mot poc usat i de regust foraster, manllevat del cat.-oc.; i també és segur que són poc autòctons o clarament presos del gallo-romànic els representants esporàdics del nostre mot en portuguès i en italià,[1] i algun que podríem assenyalar en parlars afro-aràbics moderns.[2]

En francès antic, en canvi, apareix *baiasse* com a mot arrelat, des del S. XIII, amb evolució fonètica genuïna, al qual se li prefereix aviat el derivat diminutiu *bai(e)sselette*, alterat des del S. XV en *bachalette* per influència del masculí *bachelier* 'minyó' (veg. els nostres *BATXILLER* i *bacallar*); allà predominava l'acc. inofensiva 'minyona, noieta' i el mot no trigà molt a antiquar-se, reemplaçat modernament per la forma occitana *bagasse*, que té sempre mal sentit.[3]

En la nostra llengua i en l'oc. *bagassa* aviat es generalitzà, o quasi, l'acc. de 'prostituta', que és ja la que tenim repetidament en les *Vides Ross.* de fi del S. XIII, on tradueix el ll. *meretrix* de l'original (fº 6, 64v2, 272r1 = *Voragine*, ed. Graesse, 170.22; 854.34 «meretricius nitor»). Predomini general fins en terres valencianes, on queda alguna resta del significat innocent primitiu.[4]

En la recerca etimològica no podem amb seguretat anar gaire més enllà que postular una base pre-romana en -ASSA (car el mot apareix en totes tres llengües amb *-ssa* o *-sse* i no *-ça*, *-ce*, unànimement des de les fonts més antigues, i així ho confirma també la grafia de Berceo), mentre que pel que fa al radical es pot vacillar entre *BACASSA i *BAGASSA. Veg. més informació en el *REW*, 861; Thurneysen, *Keltorom.*, 42 (que constata l'absència d'afins en el celta insular); *FEW* I, 196-7; Sainéan, *Sources Ind. Et. Fr.* I, 406; poc aporten Montoliu, *Est. Et. Cat.*, s.v., i els diccs. etimològics d'Eguílaz i de Gamillscheg; alguns detalls, que ací no reproduïm, en el *DCEC* I, 366.[5]

El que de tota manera és molt versemblant és que sigui un mot d'una llengua pre-romana gallo-pirenaica. En molts parlars antics d'aquesta àrea, i en relíquies onomàstiques i toponímiques que hi apareixen més modernament, trobem moltes proves de terminacions o sufixos en -SS-, especialment -ESS-, -OSS- i -ASS-. També les d'aquest darrer abunden molt, i alguna presenta gran coincidència amb la nostra, car Ptolemeu cita una localitat hispana Βαχασις, que encara que ell només situa, sense gaire precisió, en la Tarraconense, no devia ser lluny del domini català, com sigui que un seu habitant figura com a *bacasitanus* en una inscripció de Castelló d'Empúries (*CIL* II, 4625).[6]

Els exs. de la terminació s'estenen molt: els *Salassi* celtes dels Alps, que reapareixen en el *Salàs* de la Conca de Tremp, tenen a la vora un hidrònim *Sala*, i un *Salaverus* es documenta a Narbona i un *Saledunae* en el Sud d'Aquitània (*CIL* XII, 4976; XIII, 4077). Hi hagué uns *Vervasses* prop de *Vervò* en el Tirol, i Holder (I, 709; III, 248.22, 249.5, 23) ens estalviarà de citar millor *Iurassus*, *Vidassus*, *Cariassis*, *Aegassis*, *Vesgassis*, *Lupassius*, *Parassius* i d'altres; en la nostra toponímia tenim velles localitats com *Sagàs*, *Alàs*, ja documentades amb formes en *-asse* des del S. IX, i al costat de *Tagast*, amb sufix un poc diferent, trobem *Tagassus* testificat amb el que ens interessa, des d'antic.

La major part de tot això es troba en fonts o paratges suspectes de celtisme, i en les romanalles cèltiques que han perdurat en parlars de França tenim MERCASIUS 'aiguamoll' (Dottin, *La L. Gaul.*, s.v.; *REW*, 5515*a*), en lloc del qual, la fonètica ens obliga a postular una base més exacta *MERCASSIO-, d'on el fr. ant. *marchais*, al costat del qual degué coexistir *MERCASSO- o *MARCASSO- del qual Godefroy dóna dos exs. en la variant *marcas*; d'aquesta deriva el francès *marcassin* 'cria del senglar' (animal que es plau a rebolcar-se en llocs humits).[7] Seria, doncs, possible

que en el nostre *BACASSA tinguéssim un derivat de l'arrel de *BAKKALLAROS, d'on prové el *bacallar*, que sorgeix com a igual masculí de *BAKASSA (segons hem vist més amunt) des dels docs. més antics. En lloc dels sufixos típicament cèltics -ALL- i -ARO- de *BAKKALLAROS, tindríem ací -ASSA, amb l'única diferència que en síl·laba immediata a la tònica la geminada -KK- s'hauria simplificat des de molt antic en -K- senzilla: és el fenomen tan divulgat en la fonètica llatina arcaica, i no estrany a les romanalles cèltiques, que podem exemplificar en *mamilla* en front de *mamma*, *ofella* en front de *offa*, *balista* al costat de *ballista*, ll. vg. *galina* (mall. *galina*, fr. *geline*) oposant-se al masculí *gallus* i al costat del més general *gallina*; en un mot de celticitat també insegura CAPANNA, com a derivat de CAPPA, en llatí CUPELLUM al costat de CUPPA.

DERIV.: *Bagasser* [1460, *Spill*]; *bagasseria* [1551], *bagassívol* [S. xv, Ag., *AlcM*]. *Bagassejar* 'rebentar-se els béns en dones' ja en el *Consolat de Mar* («si aquell qui la comanda portarà la jugava o la *bagassejava* o la baratava o la perdia per sa culpa», capítol CLXIX). *Embagassir.*

1 Com els que cito en el *DCEC* I, 365*b*42-47, amb *š*, on deu haver-hi influència de mots parònims com *bardaix(a)* i *bastaix*. Quant a l'it. dial. (especialment romanesco) *bagarino* 'venedor furtiu', «intercettatore di merci», té un altre origen, potser de la *lingua franca*, a la qual pertanyen sens dubte els casos del mateix mot amb l'acc. de 'remitger lliure, no galiot' en textos castellans del S. XVII, de l'àr. *baḥrî* 'marí', *DCEC*, s. v. — 2 Boqtor assenyala *brk'st* —o sigui *barkâsa*— «demi-vertu, femme équivoque» en l'àrab d'Egipte. El mot hi devia arribar des dels moriscos i mossàrabs espanyols, i aquesta *-r-* afegida deu provenir de contaminació d'un sinònim, sigui el romànic *barragana*, siguin els hispanoàrabs *'acbîra* o *tâiišar* amb què *PAlc.* tradueix «puta». — 3 De *bagasse* s'extragué en el S. XVI un pseudo-primitiu *bague*, que es troba en diversos escriptors de l'època; en el Llibre V de Rabelais *mauvaise bague* és «ribaude, bagasse»; com observa Sainéan, *La L. de Rabelais* II, 288, hi ha ací al mateix temps un joc de mots amb la idea de joiell, propi del fr. *bague* d'altre origen (veg. *BAGA*), pròpiament 'joiell fals'. — 4 És famosa en el folklore del Xúquer *la Bagassa* d'Antella, «modisme que s'aplica a un antic mecanisme de ferro, en figura de dona, que col·locat junt al rellonge del campanar del campanar d'eixe poble, servia en atre temps de maça per a tocar les hores la campana», MGadea, *T. del Xè* I, 16. Però en proverbis valencians apareix també el mal sentit, com ho veiem en els que cita *AlcM* i en «pluja d'abril o plor de *bagassa*, pronte passa» que Salvà recull a La Marina (*Callosa d'En Sarrià*, II, 115). No és ben clar si representa una o altra idea en la toponímia com a nom de cova: *lo Forat de la Bagassa* a Bellestar (Morella), *la Cova les Bagasses* a Banyeres de Mariola: serien aixopluc d'amors venals? Però el fet de trobar-se l'una i l'altra enmig d'altes muntanyes més aviat daria a entendre alguna més innocent història repetida en el folklore bosquerol o pagesívol, i al·lusiva a éssers mítics com fades, com en l'alta Catalunya, on hi ha tantes coves i balmes «de la Senyora», «de les Janes», «de la Donzella». — 5 On dono les raons que s'oposen a la idea de Carnoy, de relacionar amb el gr. *Βακχᾶς* 'bacant'. Eguílaz, Gamillscheg i Asín (*Al-And.* IX, 25) es fixen en la dada d'alguns diccs. aràbics, que donen sense proves gaire sòlides un *baġz* «vif, gai», que en algun altre figura amb la variant *bâġiz* «libertin». Però ni figura res d'això en les fonts autoritzades de la lexicografia aràbiga, ni hi ha tan sols una arrel *bġz* de la qual pogués derivar tal mot (tampoc acceptable com a base fonètica, ni conciliable amb el sentit primitiu del mot). Quant a l'afirmació que fa Asín d'un **baġġâza* que pertanyeria a aqueixa suposada «arrel» és afirmació arbitrària en absolut. — 6 Com que no sempre la gent d'aquells temps distingia entre *-s-* i *-ss-*, és possible que es tractés d'aquesta. En tot cas no es pot tractar, com s'havia cregut, del nostre *Bagà*, la forma antiga del qual fou BAGAUDANEM, acusatiu del cèltic BAGAUDA, com vaig indicar el 1952 en els *Mélanges M. Roques* IV, 36; etimologia que la nova ed. d'*AlcM* reprodueix inexactament (potser de segona mà) sense citar-me: tal com ho posa no és possible fonèticament. — 7 Es tracta de l'arrel cèltica MRK- 'mullat, aigualós', de la qual s'han indicat representants hispànics, etc. (*DCEC*, s. v. *braña*, p. ex.).

BAGATEL·LA, 'cosa de poc valor', de l'it. *bagattella* 'joc de mans', 'fotesa', d'origen incert; segurament per conducte del francès o del castellà. □ *1.ª doc.*: 1803, Belvitges.

En castellà, Cervantes i Lope de Vega el consideren encara un mot purament italià, l'equivalent del qual fóra el cast. *niñería*, i el dicc. de Crist. de las Casas no el reconeix sinó com a mot italià, no castellà. Però ja Lope mateix l'usa altres vegades com a castellà, i el mateix fa el xilè Alonso de Ovalle, el 1644. Amb tot, va continuar conservant un fort regust estranger, i per bé que els escriptors gallicistes dels Ss. XVIII i XIX el van emprar força, per influència del fr. *bagatelle*, italianisme molt arrelat en l'idioma veí, avui encara hi és més poc viu que l'autòcton *friolera*. Es discuteix si l'it. *bagattella* prové de BACA 'fruit' (Schuchardt, *Z. f. vgl. Spr.* XXI, 451) o mé aviat d'una forma franco-provençal equivalent a l'oc. ant. *bagastel*, fr. ant. *baastel* 'titella', *basteler* 'fer jocs de mans', cosa que explicaria la primera de les accs. italianes, tan antiga com l'altra, ja que totes dues apareixen ja en el S. XV, en el *Morgante* de Pulci.1

1 Veg. Suchier, *ZRPh.* XIX, 104; G. Paris, *Rom.* XXIV, 311; algun detall més en Terlingen, 358-9, i en Sainéan, *Sources Ind.* I, 409; idea inacceptable de Gamillscheg, *BhZRPh.* XLIII, 29 n.

BAGATGE, del fr. *bagage*, que entrà com a mot militar en el sentit d''impedimenta d'una tropa', mot ja antic a França, que des d'allí va propagar-se a diverses llengües romàniques i no romàniques d'Occident. ☐ *1.ª doc.*: 1640.

En el sentit més antic, en un tractat militar barceloní (*AlcM*); els més antics diccs. catalans (Torra, Lacav.) el registren també només en aquest sentit («sarcinula», «rassaga»). Però en francès té aplicació més ampla ('equipatge d'un viatger', etc.) i també en aquestes accs. penetrà aviat, com ho mostra l'extensió als drets o preu d'un transport [1702] i la formació del derivat especialment català *bagatger*. En francès és ja del S. XIII, i en occità és ja medieval i no molt posterior.

Des del Nord de França, i en general com a terme inicialment militar, es propagà a l'angl. *baggage*, i al cast. *bagaje* [1555, i veg. *DCEC*, s. v.]; deu ser també de procedència francesa l'it. *bagaglio*, alteració segurament deguda a les constants invasions del Nord d'Itàlia, on són molts els dialectes en què la *gli* de la llengua literària apareix representada per *ğ*, d'on aquesta ultracorrecció fonètica. Formes anàlogues a *bagatge* es troben en àrab, on el mot ha pres el sentit 'farcell de roba', de vegades 'bala o paca d'altres mercaderies', però també allà és probable que vagi entrar com a terme militar, segurament ja per les Croades, o potser pel comerç amb el Llevant; de tota manera no és vella paraula aràbiga, i encara que hi apareix des del Magreb fins a Egipte i en formes nacionalitzades (com *boqğâ, bóqağ, boqaš*) i extensions semàntiques, i fins hi ha format derivats (*mubáqqağ* 'empacat', 'embalat'), la manca d'una arrel aràbiga, la vacil·lació entre *-ğ* i *-š* i l'esfera semàntica a què pertany, tot comprova que és un mot importat.[1] El francès *bagage* és derivat del fr. ant. *bagues*, del qual s'ha tractat en l'article *baga*, mot amb parentela nòrdica més que mediterrània, si bé no és pas segur que l'escandinau antic *baggi* i menys l'angl. mj. (no ags.) *bag* 'sac, bossa' tinguin gran antiguitat en aquests idiomes (cf. Braune, *ZRPh.* XIII, 1890, 513ss.; Gustav Meyer IdgF. VIII, 1899, 115; *REW*, 880).

DERIV.: *Bagatger* [S. XVII, Boades en el *Dicc. Balari*]: mot d'arrelament rústic amb molta extensió.[2]

[1] Ja n'hi ha algun testimoni en historiadors des del S. XIII o XII, Dozy, *Suppl.* I, 102; Boqtor, s. v. *paquet*; Baist, *RFgn.* IV, 389; Eguílaz. — [2] 'El qui porta el fato de l'enginyer per la muntanya' sentit en els Ports de Morella, al Boixar; «desposseït ja del cavall, vaig tractar de llogar un *bagatgé* [imprès sense accent], cosa que em fou impossible, ni oferint-ne bon preu», M. Vayreda, *Rec. de la d. Carlinada*, cap. 13, p. 226; cita semblant del vallespirenc Bosch de la Trinxeria, en *AlcM* i d'altres en el Balari. Ja apareix en diccionaris anteriors a la Renaixença.

BAGRA, peix fluvial de la família dels ciprínids, d'origen incert; sembla emparentat amb el cast. americà *bagre* i l'àr. magrebí *bâğar*, noms de peixos més o menys diferents; el darrer deu venir del ll. PAGRUS, peix marí igual al darrer, i podria ser que des del mossàrab es propagués al català, i des d'Andalusia passés a Amèrica, però aquesta extensió xoca amb greus objeccions, especialment geogràfiques. ☐ *1.ª doc.*: S. XVII (*bàgaras*).

Referit al Llobregat, en una descripció de Manresa, *AlcM*. Es tracta d'un peix de riu de no gaire estima, però molt conegut a tot el Principat, fins a l'Ebre i el Segre (*AlcM*), i molt especialment en els rius, xaragalls, gorgues i estanys del Nord-est, des del Rosselló cap al Sud: «de peixos pas cap!... / Esperar del pescaire és tota la cienci! / Aviat, aviat, les *bagres* llauraran; / les anguiles, los barbs, tabé s'aproparan» (Saisset, *Perpinyanenques*, 25); de vegades en la variant *bàguera*: «la riera saltant de gorga en gorga, a on --- els barbs i *vàgares* feien de les seves, caçant al vol els confiats mosquits», M. Vayreda, *Sang Nova* I, iii, 19; tinc anotat *bagra* de Boadella, a la Muga; del Fluvià, a Ventalló; del Ter, a Querós i a Vilanova de Sau; n'he vist de pescades en un xaragall prop de Mieres, i l'estany de Banyoles, i allí prop hi ha la *Gorga de les Bagres*, a Vilavenut. És, doncs, un peix d'aigua dolça, de nom pertot femení, i no serà casual el fet d'haver-ne sentit a parlar tant en la zona compresa entre Girona, Vic i Perpinyà, detalls que no deixen de ser significatius en la nostra recerca de l'origen, car reforcen el dubte amb què hem de mirar les connexions hispàniques, altrament versemblants, que vaig assenyalar en el *DCEC* I, 366 (article que cal veure per a alguns detalls no catalans que ara m'abstinc de reproduir).

D'altra banda apareix difícil que no hi hagi relació amb el cast. *bagre* i el mossàrab *bâğar*, per més que aquests siguin masculins i designin peixos en part força diferents; no són objeccions decisives, car el més freqüent és parlar de «pescar *bagres*», plural sense article, on la terminació i tot coincideix amb la del cast. *bagres*; el nom americà s'ha aplicat a diversos peixos de riu i a un de marí, i també en català ha designat 4 espècies distintes (*DFa.*); i va ser un fet corrent d'aplicar a animals del Nou Món, noms d'espècies europees que els recordaven d'alguna manera. La bagra té cos cilíndric, de vegades ben llarg, fins a 60 cm., i també el *bagre* de Colòmbia es pesca en els rius, i té figura clarament cilíndrica i allargada, si bé sovint té dimensions de vegades més grans que arriben a ultrapassar un metre; com veiem per les fotos dels del riu Magdalena, que publiquen Montes i Flórez.[1]

El nom hispano-americà ja apareix c. 1545, en una relació mexicana de Michoacán, i avui s'usa en tots els països de l'Amèrica hispana, incloent-hi el Brasil, potser amb l'excepció de les tres Antilles majors.[2] També l'usà en portuguès João de Barros (1552-70), però no tinc notícia que s'hagi usat enlloc de Portugal ni de Galícia (no en les obres de Sarmiento, que és exhaustiu en qüestió de peixos). Les afirmacions d'un origen en llengües indígenes són infundades; ja indica Lenz que és arbitrària l'atribució a la llengua

del Paraguai, i a ell la general extensió per Amèrica el fa pensar en una procedència antillana, però això encara convenç menys essent inconegut, avui, només en aquell mar. L'alternativa, llavors, en un mot tan general és que ja fos portat d'Espanya, per més que també ens priva d'assegurar-ho gens el fet que no s'hagi documentat en el castellà d'Espanya, on romangué tan desconegut que l'AcadEsp. encara no el recollia en la seva ed. de 1899.

Els únics indicis d'això són, doncs, el cat. *bagra* i la presència d'un nom igual de peix en àrab hispànic i magrebí. L'almerienc Al-Arbolí, del S. XV, posa el *bâgar* en la seva epístola sobre els aliments; Dombay assenyalà el mateix nom en el Marroc, i Lerchundi dóna la forma *pággar* en el Rif.[3] Aquesta *p-* és reveladora sobre la procedència europea, i la identificació amb el ll. *pagrus* la donen el Dicc. de Gòlius, Lerchundi i Dombay («l'espèce qu'on appelle *pagre* sur les côtes du Midi de la France»). Com que és normal que P- passi a *b-* en els manlleus llatins de l'àrab, per més que el ll. *pager* o *pagrum*, ja esmentat per Sant Isidor, designi un peix marí no gaire diferent del pagell (< PAGELLUM dim. llatí de PAGER) i per tant força diferent de la bagra, però ja he dit que el *bagre* americà en part ha designat una espècie marina. En definitiva no hi hauria objeccions resoltes a la transmissió de *bagre,* des del mossàrab, d'una banda a la nostra llengua i per l'altra, des d'Andalusia a Amèrica. No és impossible que un nom es perdi en el país d'origen i es conservi, en canvi, en dues àrees laterals i ben separades. De tota manera ens deixa molt escèptics la manca de tot testimoni de l'ús en el castellà d'Andalusia, i en el català de les Balears i del País Valencià.[4]

DERIV.: Poden ser-ho de la variant *bàguera* els dos següents. *Bagarella* (*DFa.* i *AlcM*), com a nom d'una nansa petita per pescar en el riu, a l'Anoia i Penedès; es pot conjecturar que **baguerera,* com a nom d'una nansa per a *bàgueres* per estar sotmès a la influència indefugible de *bàguera,* invertís la direcció de la dissimilació passant primer a **baguerela* i després s'adaptés a *-ella,* terminació catalana corrent. *Baguerot* «l'espai que els ploms dels filats de pescar ocupen en les rellingues». La forma *begaranell,* que com a nom de peix figura en el doc. de 1418 que citem s. v. *anfós,* es podria pendre com a derivat de *bagra,* però més aviat crec que serà error de lectura per *bogarauell, -vell* (*AlcM*).

[1] En el llibre *Muestra de la Pesca en Colombia,* Bogotà 1973. Tinc a la vista la que d'allí reprodueixen les *Noticias Culturales* de l'*Inst. Caro y Cuervo,* novembre de 1973, p. 22. — [2] Pichardo diu que no se n'agafen a Cuba, però que, encara que ell no l'ha vist, ha sentit anomenar el *baire* a la part oriental de l'illa; ara bé allí es produeix sovint el cas de canviar *gr* darrere vocal en *ir,* tant, que s'hi registren també casos de la ultracorrecció de *ir* en *gr,* com *chagra* en el mateix dicc. de Pichardo. Per a la documentació en les altres repúbliques, veg. R. Lenz, *Dicc. Etim.,* p. 143; Malaret, *Semántica Amer.,* 108; Friederici, *An. Wb.,* 70; i ja en l'apèndix de Fz. de Oviedo. — [3] Dozy, *Suppl.* I, 101; Simonet, *Glos. Mozár.,* s. v. *págar.* — [4] On. Pou en el seu *Thes. Puer.* de 1575, no registra *bagra* entre els seus noms de peixos i com a traducció catalana i valenciana de PAGER només indica *pagre* (p. 65). En portuguès només veiem *pargo* com a prolongació d'aquest nom llatí, per cert amb una transposició de les consonants que és tan rara en romànic com corrent en els llatinismes de l'hispanoàrab.

BAGUL, més local i recent que BAÜL, 'caixa, cofre de viatger' (que per influència de *taüt* s'aplicà a la caixa de morts): mot d'origen obscur, existent també en cast. *baúl,* en francès i en altres llengües germanes; sembla haver-se propagat pertot des del fr. *bahut* (que tingué variant *bahur, -ul*); tenint en compte que la *-h-* d'aquest mot era aspirada, és versemblant que allí fos d'origen germànic, potser d'un fràncic *behugd* 'protecció', aplicat al folro de cuiro o la tapa de fusta dels cofres. ☐ *1.ª doc.*: *baül,* 1575, On. Pou «arca coriacea», junt amb *maleta* i *alforjes,* p. 315; *baüls,* inv. valencià de 1614; però *baüt* ja 1461.

Que apareix en un inv. dels béns del Príncep de Viana (i per això suposo que és del Princ.): «3 cestons o *bauts* cuberts de cuyro negre», forma antiga i orientadora per a nosaltres, però que en català aviat quedà arraconada;[1] veg. *AlcM,* s. v. *baül*; en canvi en francès *bahut* ha estat sempre, de molt, la forma predominant. El mot existeix també en occità modern (*bahut*);[2] és recent el port. *bahú* [S. XVIII, probablement resultant d'un plural *bahúes* < *bahules*]; l'italià *baùle* és ja més antic i més arrelat, però no apareix tampoc a l'Edat Mitjana [1616], i la terminació vacillant de les seves formes dialectals (sic. *bagullu, baùllu,* calabr. *baguddu, baùddu, baùllu,* Rohlfs, *ARom.* VII, 455; cors *bàuliu* 'arca' que Giese, *WS* XIV, 120, recollí a Niolo) inspira la sospita d'estrangerisme, i és probable que Zaccaria tingués raó en creure que *baùle* sigui de procedència hispànica, com sigui que apareix primer en autors espanyolitzants [Buonarroti, Lippi, Salvini, etc.] i notat com a neologisme; és menys probable que hi vagi entrar directament des de França que des de la nostra Península, en part potser des del català, i segurament, almenys en part, des del castellà *baúl,* que ja es troba sovint des de 1570, i fins 1527, en la variant *baúr,* que ja apareix aquest any;[3] no obstant també en castellà deu venir de França, com afirma Covarrubias (1611): així ens ho garanteix la gran diferència cronològica entre l'aparició del mot al Nord dels Pirineus i la documentació a la Península, on el trobem primer a l'Est que en el Centre i en el Centre abans que a l'Oest.

La recerca etimològica ha estat fins ara de resultats negatius, com constata M-L. (*REW,* 1008, «*BA-UT 'Koffer', etymon ganz unbekannt»). Wartburg (*FEW*) llançà una suggerència audaç, que no solament és impossible fonèticament, com ja constata M-L., sinó perquè l'ètimon suposat no té més que una realitat molt

dubtosa o més aviat improbable: es troba *bacapulum* «feretrum», és veritat, en alguna glossa medieval, i fins i tot —però un sol cop— una variant *bacaulum*, però ni aquesta no dóna base fonètica adequada per a *baúl* i menys per a *bahut*, el sign. propi de *bahut* i *bagul* és 'arca, caixa, gran caixa d'equipatge' i no pas 'taüt', i la -*g*- catalana que suggerí la idea del *FEW* és una innovació recent, estrictament limitada al català i a alguna variant local a Sicília i Calàbria.[4]

El pitjor és el caràcter irreal d'aquest *bacapulum*, probt. mot-fantasma, puix que no surt més que en glosses; Ernout-M. suggereix l'explicació convincent que sigui una creació de glossador, feta artificiosament combinant els mots coneguts *capulum* 'fèretre' i *baiulus* 'enterramorts'. En efecte, en català mateix *bagul* és una variant documentada només des de 1872[5] i estranya fins ara a l'ús valencià o balear. Ferrer i Guinart nota que els menorquins hi «suprimeixen la *g*» (*Rond.*, p. XX); a Mallorca tenim *baül* a Manacor i Palma (i una forma *bubul*, amb diferent supressió del hiatus, a Inca i Llubí, *BDLC* IV, 248); Giner i March em confirma que *baül* és com diuen els valencians, i que allà no hi té l'acc. de 'taüt'.[6]

Subratllo també que l'acc. mortuòria no es troba enlloc fora del cat. del Principat i de les Illes, i fins entre nosaltres és de data més recent que l'altra [1735, *AlcM*]: sens dubte es deu a la influència del sinònim *taüt*, mot que no existeix en la major part de les llengües veïnes i que solament en la nostra llengua s'assemblava tant a *baüt*, la variant més antiga del mot en català mateix.

Fora d'aquesta només s'ha suggerit fins ara una etimologia, que ja és digna de consideració. Segons Sainéan (*Sources Indig. de l'Étym. Fr.* I, 371) el fr. *bahut* sortiria d'un verb francès dialectal *bahuter* en el sentit de 'moure soroll', «faire du bruit» ço que faria allusió a l'obrir i tancar sovint la tapa. Jo mateix en el *DCEC* (I, 429), tot declarant-lo d'origen incert, deixava aquesta porta oberta a la possibilitat d'una onomatopeia, com a «versemblant en últim terme». No em decidia a admetre-la, però, perquè en francès, segons Bloch, *bahuter* 'moure soroll, fer remor' és un mot popular que no apareix abans de 1633 i avui significa més aviat 'sacsejar (com un *bagul*)', comp. *faire comme les bahutiers* 'fer molt de soroll i poca feina' que Wartburg cita d'Oudin, i que explica per les moltes voltes que hem de fer dar a un *bagul* per clavetejar-lo per tots els costats; el *FEW* només coneix, com a accs. dialectals de *bahuter*, «malmener, bousculer» i anàlogues, i «badiner». Això realment condueix a la presumpció que *bahuter* és derivat, i no pas al contrari, de *bahut*: 'tractar com un bagul, malmenar'.

El problema etimològic resta, doncs, obscur i de perspectives ben incertes, i l'única cosa que sembla fermament establerta és que el mot es propagà només, o almenys principalment, des del Nord de França: reforcen aquesta idea l'absència del mot en l'occità medieval, i el fet que sigui en català on apareix immediatament després. Només Rohlfs apuntava altrament en termes ben vagues, i tot rebutjant alhora l'etimologia de Wartburg (*Litbl.* XLVII, 1926), que per ventura vingués de l'àrab; segurament inspirant-se en l'origen de *taüt*, i potser en la presència d'alguna variant siciliana; però aquesta deu ser secundària i les dades cronològiques i geogràfiques discrepen ací radicalment de les de *taüt*; en fi, en àrab no hi ha ni mot semblant conegut ni arrel adequada a fer-lo suposar.[7]

És, doncs, un cas desesperat? Només hi ha un raig de llum, assenyalat oportunament per M-L.: en francès apareix des de c. l'a. 1200, amb -*h*- escrita, quasi sense excepcions, per tant era una *h* aspirada, caràcter confirmat, més enllà de tot equívoc, per la *a*, car altrament una *a* seguida de *ü* en francès s'hauria canviat en *e*; i això, tant com la gran extensió i autoctonisme del mot en el Nord de França, són forts indicis favorables a una procedència germànica. Fet cert que ens anima a descabdellar una idea que ha quedat enterament inadvertida, tot i que ja la va suggerir algú més de cent anys enrere, en posar el mot en relació amb un «alem. *behut*».[8] Encara que no signifiqui pas ben bé el mateix i que no és un mot alemany en el sentit precís d'aquest terme, la idea orienta. I no manca de probabilitats en el terreny semàntic, partir de la noció de 'protecció, defensa' per a un objecte que totes les fonts antigues coincideixen a descriure com a recobert de cuiro, quan no d'altres materials més rígids i protectors. Més avall detallaré el que sabem d'un mot del català antic, *baïyt*, que encara que sigui rar i variant del més conegut *batut*, ens encoratja curiosament a recercar per aquest costat germànic, no sols per una notable coincidència de formes, sinó pel mer fer de ser una peça protectora en l'armament del cavaller, compartiment semàntic ben germànic, car es tracta d'un arnès que protegia el cap, fos amb cuiro, fos amb roba o amb malles de ferro (això últim explícit en la *Crònica* de Jaume I).

Examino doncs la possibilitat d'una antiga base germànica. És sabut que l'ags. *hôd*, l'a-al. ant. *huot* (avui al. *hut*, angl. amb vocalisme diferent *hat*) volen dir 'capell', però també designen una «galea» o sigui 'casc' (a-al. mj. *îsenhuot* 'elm de ferro'), al. mj. *hut* f. 'protecció, tutela';[9] al costat d'això tenim un verb, comú a tot el germ. occidental: b-al. ant. *hôdian*, a-al. ant. *huotan*, neerl. ant. *huodan* 'guardar', 'cobrir protegint', que al capdavall és el mateix que l'ags. *hœdan* 'tenir cura de', 'adonar-se de' (angl. *to heed* 'fer atenció', *heed* «careful attention, notice»); i el verb prefixat amb *be*-, hi és des de les edats germàniques més antigues: *behüten* 'protegir, guardar' és sens dubte de l'alemany de tots els temps, i sobretot el tenim ben precisament documentat en baix alemany i neerlandès, les llengües més afins al llenguatge dels francs.

Behüeten es documenta en l'alt-alemany mitjà del Niebelungenlied (junt amb el sinònim *verhüten*), holandès *behoeden* «garder, préserver», que ja apareix com a *behuodit* en els psalms de Wachtendonck del S. IX, en baix-fràncic antic, traduïts segurament per ordre del mateix Carlemany, i com a versió del «cus-

todit» del text de la Vulgata.[10] No hi ha, doncs, objecció contra un substantiu baix-fràncic antic **be-huọd* 'protecció' que correspon al verb *behuodit* tal com l'a-al. ant. *huot* «Haube, Helm», ags. *hôd* 'caputxa', fris. ant. *hôde* 'protecció' al verb *hüten*, etc. (un abstracte alemany *behut* avui desusat, es documenta, però, per mitjà de l'adj. *behutsam* 'caute').

Justament aquest sentit de *haube* 'còfia' o *hood* 'caputxa' correspon bastant exactament al del *baüyt* que ja he anunciat. Llegim en la *Crònica* del Conqueridor, quan s'oposa a l'avenç de Blasco d'Alagó sobre Morella, que el trobà «vestit son perpunt e sa espasa cinta e un *bahuyt* de malles de ferre al cap», cap. 25, forma que tenim documentada en el ms. D, un dels més ben conservats, el de la Biblioteca Reial de Madrid, de primers del S. XIV; és veritat que el ms. de Poblet porta ací *batut*, però aquella forma està bastant ben confirmada pel ms. d'Ayamans (E, en pergamí del S. XV),[11] el qual porta *bareyt*.[12] Hem de comptar, doncs, amb la seguretat que des del S. XIV circulaven dues variants equivalents en aquest mot: *batut* i *bahuyt* (que el copista del marquès d'Ayamans llegí inexactament *bareyt*, amb *re* pres per *hu*).

La variant *batut* reapareix en altres passatges, que en precisen millor el sentit, en particular el famós de la ferida del monarca sota les muralles de València, on usa repetidament el present històric, tan típic de l'estil jaumí:[13] «volvem-nos contra la vila a esguardar los sarraïns... e un ballester tira'ns, e depart lo capell de sol e el *batut*, dóna'ns en lo cap ab lo cairell, prop del front, e Déus...» (cap. 266); ací la versió de Marsili tradueix *capell* per *galerus* i *batut* per «pileum variatum» (seria doncs una peça de teixit de colors vairs en forma de barret, veg. Soldevila, p. 314*a*): el cairell ficant-se entre el capell de sol i el batut (i departint-los o sigui separant-los) se li clava en el front, que és efectivament on trobaren la ferida en la calavera del rei, en desenterrar-lo el 1835.

En fi *batut* apareix encara en la *Crònica* de Muntaner, i ací ja no es tracta d'una peça d'armadura sinó simplement de la caputxa o gambuix que guarda el front d'un nen, l'infant En Jacme de Mallorca, que Muntaner acomboià cofoiament des de Sicília a Catalunya: quan la reial àvia entendrida el veu arribar «ab la cara rient e bella, e vestit de drap d'aur, mantell catalanesc, e pellot,[14] e un bell *batut*, d'aquell drap mateix, al cap» (cap. CCLXIX).[15]

En conclusió el *bahuyt* o *batut* era sempre una protecció del cap, una espècie de capell fort de cuiro o cota de malles en els guerrers, un drap que defensava del sol en les criatures. Parteixo del supòsit que el fràncic *behuod* passà al francès antic en una forma que primer seria **behut* — amb reducció del diftong *uo*, que s'accentuava *úọ* sobre la *u*, i per influència de la *h* aspirada es tornà de seguida *bahut*, designant la protecció en cuiro d'un cofre o bé la guarda del front dels guerrers i dels infants.

Preciso detalls fonètics. La líquida de la variant *bahur* o *bahul*, minoritària en francès antic, podria venir d'un esforç per conservar el caràcter sonor de la *-d* de *behuod*, o bé d'una substitució analògica en el S. XIII-XIV (quan, en el procés d'emmudir-se les oclusives finals en francès del Nord, havien ja arribat a meres espiracions evanescents): observem, en efecte, que la líquida es documenta primer en el derivat *bahurier* l'any 1292 'fabricant de baguls', dada molt poc anterior al *bahuier* de 1313, que pressuposa l'emmudiment complet de la final de *bahu(t)*; també la *-r* final s'emmudí àmpliament en francès mitjà, d'on freqüents vacil·lacions entre *-r*, *-t* i zero; la *-l-* pogué néixer d'una dissimilació en *bahurier*. Finalment quan el mot passà al català com a nom d'armadura o gambuix, *baüt* seria substituït per **badut*, segons el model de *mudar* = fr. *muer*, *emmudir* = fr. *amuïr*, etc., i **ba(d)ut* passà en part a *batut* per confusió amb el participi de *batre*.[16] Amb raó observa Moll en el seu diccionari, que no veu relació semàntica raonable entre *batut*, peça indumentària i el verb *batre*, i això el conduí a suggerir-nos que *bahuyt* fos «la forma normal del mot, i *batut* una forma secundària i analògica».[17]

DERIV.: *Ba(g)ulada* (*AlcM*). *Ba(g)ulaire* [S. XIX, *AlcM*] o *baüler* [1696, Lacav.]. *Embagular*. *Desembagular*.

[1] *Baut*, que apareix una vegada en català (Aversó, *Torc.*) i una altra en oc. ant. no hi té res a veure, car com es veu per l'accentuació en la *á*, és una variant de l'adjectiu *bald*, *-t*, 'alegre, valent'; cosa semblant s'ha de dir d'un hapax oc. ant. *bàuc*. — [2] La *-t* d'aquesta grafia del *TdF* no té força per al provençal, on la *-t* és muda; però en altres dialectes es pronuncia, com en el roerg. *bohut* (Vayssier, que és la pronúncia local moderna de *bahut*, ja usat allí en el S. XVIII: Peyrot). En bearnès i gascó (Palay) trobem les grafies *bahutch*, *bahuth*, on *-tch* i *-th* corresponen més aviat a -ŬLL' que a -UT', però es tracta d'una dualitat quasi homòfona, que pot resultar d'una desviació secundària i recent (deguda, p. ex., a la influència de la família de CUCULLA, -ULLU). — [3] Un cofre de cuiro: observem, però, que aquesta *-r* pot estar mancada de tot valor antic, car és d'un text andalús. — [4] Allí pot ser importada de Catalunya: esporàdicament pogué ja existir en la nostra llengua en el S. XVI o abans, però vista la manca total de dades medievals, és més natural que es tracti d'un cas recent de *g*, en part antihiàtica i afavorida per la influència del mot afí *bagatge*, it. *bagaglio*. — [5] *La Papallona* de Narcís Oller, tant en el sentit primari, com en el de 'taüt': «deixà'l *bagul* dret a l'antesala», p. 195, «lo petit *bagulet* dessota del bras», p. 168. Els diccionaris solament registren *bahul* (Torra, Lacav., Belvitges, Labèrnia 1839) fins a finals del S. XIX. I és la forma que usava encara Marian Aguiló en les seves tètriques estrofes de 1849 «de la tomba --- ton *baül*, mare volguda, / he baixat a obrir: t'he vista ---» (*Antol. Poèt.* 1975, p. 60). — [6] Però sí, per exemple *baület de cosir* 'capsa de costura'. A Xaló una penya duu el nom de *Cantal del Baül*: segurament tampoc hi ha ací comparació amb un fèretre: l'informant observà

«pareix un *baül*» i recordem noms de penyes famoses en la forma de mola, tan típica de les terres de Migjorn, com la famosa *Caixa de Vall-de-roures*. — [7] ¿Es fixava potser Rohlfs en una forma *bayûḍ* que registra *RMa.*? Però això no té res a veure: com ja indica Dozy (*Suppl.* I, 135) es tracta del nom de l'"ou' en àrab, a saber *baiḍa*, car figura en les traduccions del ll. *ovum*: la glossa catalana «posta» revela que es tracta d'una de les formes de plural de *bâiḍa* (*buyûḍ*, Belot, però segurament mal vocalitzat amb *damma*, car és normal que davant *ya* aparegui més aviat *fatha*): doncs *buyûḍ* 'ous posts)': recordem que *bâiḍa* no és més que l'adjectiu que significa 'blanc', en forma femenina. Com que el sentit d'aquesta arrel és la idea de 'blancor', no esperem res per aquest costat. També el fet que a Sicília tingui *dd* i no pas *ḍḍ* és més propi d'un catalanisme o d'una importació francesa que d'un arabisme. — [8] K. A. F. Mahn en les seves *Etymologische Untersuch. a. d. Gebiet d. roman. Sprachen*, 1854, s. v. *bahut*. — [9] La seva antiguitat summa es comprova per la presència del mot en finès *hattu* 'capell', car els mots de la comunitat germano-finesa pertanyen sempre a les etapes més antigues dels dos idiomes; i encara que no tots siguin germanismes en finès, més que préstecs del finès al germànic, aquella alternativa sol considerar-se més freqüent, i sobretot quan hi ha *h-* germànica i més si amb alguna probabilitat de venir d'una arrel indoeuropea amb K- (ací potser la del ll. *cassis*, Pok., *IEW*, 516). En tot cas noms de persona (segurament amb la idea de 'protector'), com *Huodo, Huoto, Huado*, molt documentats des de princ. del S. VIII, estan en estreta relació amb l'a-al. ant. *huota* «custodia» (Först., 862). Fins si el parentiu amb *cassis* es descartés, potser encara es podria pensar (amb «grammatischer Wechsel») a equiparar amb l'arrel, ben coneguda i estesa, del gr. κηδεύειν «besorgen; bestaten», dòric κᾶδος «Sorge», irl. mj. *cais* 'amor' (Pok., *IEW*, 516.20, 517.22). — [10] Ed. H. K. Cowan, 1957, p. 47*a*. Per a detalls sobre aquesta família germànica Franck-Van Wijk, *Etym. Woordenboek der nederlandse Taal*, s. v. *hoede* i *hoed*; Kluge, *Et. Wb.*, s. v. *hut, hütte, hüten*; gloss. de Bartsch als *Niebelungen*; Onions, *Dict. of Engl. Etym.*, s. v. *heed*. — [11] Les lliçons d'E sovint coincideixen amb les de D, si bé E sembla ser una còpia d'un arquetipus de la mateixa família, però executada (per un copista ingenu que comet faltes de distracció, tant o més que d'intenció) a Mallorca, car hi ha sovint l'article *ses, sa*, allà on els altres porten *les, la*. Vegeu-ne dades a l'ed. Soldevila, pp. 61, 62, i moltes més a partir de la pàg. 204. — [12] Ed. Ferran Soldevila, p. 205, confrontada amb les d'Aguiló i de Casacuberta. La d'Aguiló també recull la forma *bahuyt* de D, i el mateix deu haver-hi en l'ed. de València, 1557 (que en efecte està basada sobre D, segons Soldevila), car Labèrnia, que ja recull *bahuyt* en el seu dicc. de 1839, no podia disposar d'altra edició que l'única llavors existent, de 1557. — [13] Els editors ho canvien en passats, accentuant les formes en *-à*, sense adonar-se del present inequívoc *depart* que confonen amb *de part*, com si fos substantiu. — [14] De nou el *pilleus*, que ja hem vist més amunt, ací peces veïnes i ja no la mateixa. — [15] Cf. la nota 5 de Soldevila, a la p. 993*b*. — [16] En occità antic trobem *batut* 'era de batre' (doc. roergat del S. XII, en Brunel, *Les plus anc. ch.*, 78.36). I sobretot *marbres batutz d'azur e d'esmaut* en la Passió de Sant Porcari, text valdès citat pel *PSW*: o sigui *batut* 'esmaltat o envernissat', que no deixava de ser ben pròxim al nostre mot. Aquesta falsa restitució d'una dental intervocàlica pressuposaria, doncs, que el català rebé el mot *batut*, i segurament *bahuyt*, de França (potser més aviat d'un dialecte que no de la llengua comuna, vist que no n'hem trobat documentació a l'altra banda dels Pirineus). La *-y-* de *bahuyt*, si és real i no error dels manuscrits, pogué resultar en francès d'una forma arcaica *bihuodi* del fràncic; o bé s'explicaria per la transmissió a través del Rosselló, on a l'Edat Mitjana *cuyr* es canviava en *cur* i *cuyt* en *cut* (veg. la Fonètica Històrica en la nostra ed. de les *Vides de Sants Rossell.*); és clar que pogué ajudar-hi l'aproximada semblança acústica de la *ü* francesa amb el diftong nostre labio-palatal *ui̯*. És més difícil que el català el rebés directament del germànic, per més que hi hagi mots nostres com *òliba* rebuts directament del llenguatge fràncic dels guerrers de Lluís al Piadós, alliberador de Catalunya la Vella; o bé que ens arribés del gòtic, on aquesta família no està documentada ,si bé no és exclusiva del germànic occidental, car reapareix en escandinau: *hǫttr* 'capell', *heðin* 'pellissa', *hodd* 'tresor' en els Eddes; en gòtic es podria esperar, si de cas **bihôdi*. Però la *-t-* analògica de *batut* ens dissuadeix d'aquesta alternativa. — [17] En tot cas però és impossible explicar el mot per un àr. *bâiḍa* 'elm', com es veu ja pel vocalisme. Altrament aquest *bâiḍa*, que manca a tots els diccionaris aràbics documentats, no és més que una aplicació esporàdica de l'adjectiu que significa 'blanc', que apareixeria ocasionalment com a epítet d'un casc d'argent o altre metall brillant.

Baia, V. *baga*, n. 4 *baiadera*, V. *ballar*

BAIARD, 'aparell de dues barres amb una plataforma al mig, per transportar cossos humans o objectes d'ús rústic', del fr. *bayart* id., d'origen incert: no és improbable que sigui derivat del fr. *bai* 'cavall de color bai', per una comparació d'aquesta mena de civera amb una cavalcadura en la qual durien el ferit o difunt. □ *1.ª doc.*: 1397.

Ja llavors el trobem en una escriptura rossellonesa que cita Alart en el seu *InvLCat.* (s. v. *pedra*): «un *bayart* de tirar pedres a la vinya»; «*bayart* de vímens o redortes per aportar lo fem: sirpa stercoraria», 1575, On. Pou, p. 53; està també registrat en els diccs. del segle passat (també parlant del de portar pedres, en el de Belvitges, p. ex.; *AlcM* el cita només en escrip-

tors de fi de segle), i el localitza només en el Princ., però ací pertot (si bé amb una variant secundària *bajard* en alguns pobles empordanesos i de comarques del Centre). Entre els usos més freqüents hi ha el destinat a dur un cos de persona morta o inànime, una imatge religiosa, i diversos objectes relatius a l'agricultura (sovint el de portar rocs, com a la Vall Ferrera, en el dicc. Torra i en els docs. que cito).

En francès la forma predominant és també *bayart*, abundosament usada des del S. XIII; si bé també s'hi troben variants *beart* (la *e* de la qual, en hiatus, ja pot ser pronúncia reduïda de *ei*, *ai*) l'any 1239 (*Dict. Gral.*),[1] després contret en *bard* [S. XVII];[2] la variant passà també a la nostra llengua, on trobem *bear(t)*, avui usat en algun punt (Vimbodí, *AlcM*), i ja en un doc. vigatà de 1584: «un *beart* ple de pedres».[3] Des del Nord de França es propagà a molts parlars de les llengües meridionals: cast. *bayarte* [1624, *DCEC* I, 430-1], arag. *ballarte*;[4] oc. *baiard*, que ja apareix en algun text medieval tardà, i que avui està molt estesa, sobretot en les terres gascones;[5] a Itàlia ha pres peu molt amplament en el Migjorn, en la forma *bajardo*, *-du*, des del Sud del Laci i Campània fins a Calàbria i Sicília (Rohlfs), des d'on degué passar a la lingua franca, car C. de Villalón ja deia el 1555 que era mot usat entre els esclaus dels turcs (*DHistAcEsp.*).

Resta, doncs, clar que totes les formes romàniques vénen en últim terme del fr. *bayart* del S. XIII. Pel que fa a l'origen d'aquest s'han proposat diverses etimologies insostenibles (així devia opinar M-L., que ni en el *REW* ni tan sols esmenta el mot): el ll. *baiulus* 'bastaix'[6] suposa l'enorme anacronisme de traslladar la pronúncia del fr. *-ill-* com a *-y-* quatre segles abans que aparegui per primer cop, en un mot que en francès no ha aparegut mai amb *-ill-*. El suposat fràncic **berhard* 'portador' de Gamillscheg (*ZRPh.* XLIII, 557) ni ha existit mai en cap llengua germànica ni la *-r-* pogué canviar-se en *-y-* (o desaparèixer, no essent possible una dissimilació entre vocals). La que defensà Bloch hàbilment (*RLiR* XI, 323-5; encara Bloch-W.) o sigui fer-ho derivar del fr. ant. *baer*, *beer*, 'estar BADAT, obert', fóra ja d'allò més improbable des del punt de vista morfològic, no té fonament semàntic, i xoca (com ell mateix ja reconeixia) amb l'aparició d'una *-y-* injustificada en la forma predominant des del S. XIII fins avui. J. U. Hubschmied (*VRom.* II, 29-33) postulà audaçment un cèltic *BAGÁRETON, derivat d'un cèltic *BAGUS 'braç', però ni hi ha indici seriós d'aquest nom del braç en cèltic (postulat merament a base del grec i el sànscrit, Pok., *IEW*, s. v. BHAGH-) ni hi ha una terminació cèltica -ARETON (solament -RETON i amb funcions diferents).[7]

En fi de comptes no queda altra idea defensable que la que ja suggerí Rohlfs (*ASNSL* CLXXI, 139): *bayart* fóra el mateix que el nom propi de cavall, força repetit a la França medieval, *Bayart*, que devia derivar del francès *bai* nom d'un color o «pèl» de cavall, ll. BADIUS; ja vaig acceptar aquesta idea, si bé amb força reserves, fa 25 anys, en el *DCEC*. En l'endemig m'hi he anat decantant més, si bé potser no basta ni convenç prou la fonamentació semàntica que hi aporta Rohlfs en comparar amb el fr. *bourdon* 'bordó, bastó de pelegrí' i el cast. *muleta* 'crossa' que pròpiament significaren 'mul, matxo': car es tracta d'uns suports de naturalesa ben allunyada de la d'una civera.

A part d'aquesta vaga analogia, puc afegir justificacions més fermes: *a*) *bayo* a Xile, i *baya* (menys segur) a d'altres parts d'América, «caja con varas en que se deposita a los difuntos para conducirlos a la sepultura»:[8] parallelisme colpidor amb el nostre cas; *b*) està provat que en efecte *bayart* era freqüent a l'antiga França com a nom de cavall;[9] però d'altra banda sembla que sovintejà especialment el color «bayart» entre els rossins, com puc documentar-ho a Gascunya (recordem la forta expansió, justament allí, de *baiard* 'civera'): «dos *rociis*: la ung de peu ['pèl'] *bayart* ab los pees ['potes, peus'] *baus*,[10] et l'autre grison» en una escriptura de 1445 del Cartulari d'Ossau (B241), i ja s'esmenten *rocis de peu baiart* en dos docs. del S. XIV de la zona garonenca (Germans Bonís); ara bé per transportar ferits o cadàvers és natural que no s'usessin corsers o palafrens sinó bèsties menys valuoses i de marxa més calma, com el rossí; de més a més ens confirma que s'usava en el parlar viu el derivat *bayart* com a nom de pèl de cavall.

c) Hi una justificació semàntica més convincent i completa que la suggerida per Rohlfs, i és que el soldat o guerrer, de llenguatge sempre imatjat, compararia molt naturalment un baiard a una espècie de cavalcadura damunt la qual hom carretejava els ferits o traspassats, i de fet és de creure que en les hosts més ben proveïdes es degué substituir el transport de ferits de gravetat o de nobles cadàvers per l'ús de civeres o baiards, més solemne i respectuós que no pas lligar el mort a cavall d'un rossí, i també menys dolorós i perillós per a un ferit que ja no estava en estat de sostenir-se sobre una sella: d'ací que el nou enginy prengués el nom del mitjà, més bàrbar i primitiu, que vingué a substituir.

DERIV.: *Baiardada. Baiardejar.*

[1] Altrament el mateix *Gloss. Archéol.* de Gay dóna també per a la mateixa data de 1239 una altra grafia *boieart* (*DGral.*, s. v. *boyart*): potser doncs les dues grafies són variants mss., i no estem segurs de si totes dues no són còpies imprecises de *beiard* o cosa anàloga. — [2] Evolució fonètica ja més notable, però possible en tot cas, i ací facilitada per la posició molt ante-tònica en els importants derivats *bardée*, *barder*, *bardeur*, *débarder*. — [3] A Vilalleons, F. Solà, *Monografia hist. de Puig-l'agulla*, *Vic*, 1916, p. 130. — [4] Amb una *-ll-* secundària que sovint tendeix a afermar-se en aquest dialecte; també *balluarte*, amb influència del parònim *baluarte* (i després metàtesi **buallarte*, d'on *guallarte* a Santander). *Ballarte* és la forma que anoto des de Benasc fins a glossaris de Navarra i la Rioja (Iribarne; Cillero, *BRAE* X, 658); més dades aragoneses i castellanes en el *DCEC* (*ballarte*); GdD (*RFE* XX,

361; *Dicc. Etim.*, 879); Rohlfs, *Le Gc.*, § 338 (p. 66); Krüger, *BDC* XXIII, 49. — [5] Allà té gran extensió el canvi en *bažárt* —normal dialectalment en aquells parlars— que registrem a la Vall d'Aran i veg. Rohlfs, *l. c.*; notem el trasllat a la idea de «auge, grand vase» en el Gers (Cénac-M.), potser passant per *'portadora de raïm'. — [6] Proposat per Wartburg, *FEW* I, 207, i acceptat per GdDD. Idea que ha impressionat l'etimologista de l'*AlcM* fins al punt d'intentar salvar-la amb una modificació tan audaç com infeliç i rebuscada: es tractaria d'un ll. vg. [!] *bajardu*, derivat d'un **baju* i aquest resultant d'una formació retrògrada que partís de *bajulus*. Lamentem que en un diccionari admirable per tants conceptes i que tant honora el nostre país, es posi de vegades en entredit la filologia catalana amb aquesta mena de «llatí» (posant molt seriosament un asterisc a aqueix mot en *-ardu*, com si ningú necessités tal advertiment). Molt més seriosament pensava Moll en BADIUS ja el 1928 (*AORBB* I, 200). — [7] Com puntualitza Pokorny, *VRom.* X, 325, descartant ja aquesta etimologia. També s'havia pensat en un ètimon germànic afí a l'alem. *bahre* 'baiard', idea ja rebutjada en el *DGral.* com a incompatible amb la forma francesa més antiga amb *-y-*. Més impressió fa la coincidència amb dos noms del mateix objecte que passen com a existents en alguna forma de llatí, BACAPULUS «in quo mortui efferuntur» en algunes glosses (*CGL* VI, 123), però ja he indicat a l'art. *BAGUL*, que és un mot fantasma sense existència real; i *bajanula* «lectus qui in itinere bajulatur» en St. Isidor (*Etym.* XX, xi, 2, ed. Lindsay) amb variants mss. *baianola*, *bajonola*, *badanola*); per més notable que sigui la coincidència semàntica ací, el fet que no tinguem altra base per a aquest mot que el sant hispalense, que ací està cercant lluir-se amb una etimologia de *bajulare*, bastaria a tornar-nos escèptics (potser error de lectura d'*u*, explicació «a bajulando» d'un seu model) i sobretot ens quedaríem a l'escapça per donar compte de *-ard* en lloc de *-onula*. — [8] Segons Amunátegui. Per a aquest mot americà i contra l'escrúpol que jo mateix hi havia objectat, veg. la nota 2 de l'article del meu diccionari. — [9] Recordem el de l'epopeia carolíngia i aquell sobre el qual cavalcava Bertran de Born (*PSW*); la formació es perpetuà després, des del S. XV fins avui, com a nom de guerrers i artistes cèlebres, que en el punt de partida pogueren tenir alguna analogia amb un cavall bai, sigui moral o sigui pel color del pèl o la cara. — [10] Curiosa confirmació, car *baus* color de les potes deu venir del cast. *bayo*, un poc alterat amb la pèrdua de la *-y-* en boca d'intermediaris de llengua o pronúncia basca.

BAIETA, 'mena de drap de teixit fluix' i 'drap per fregar a terra'; probablement del fr. antiq. *baiette* id., que sembla ser diminutiu de *bai* 'bru' (veg. *BAI*). ☐ *1.ª doc.*: 1598 (*AlcM*).

El mot apareix quasi simultàniament en castellà [1601] i en francès [1600]; falten dades precises per a l'italià, on sembla que és posterior o contemporani.[1] Però els docs. citats per *AlcM*, d'acord amb Covarr., indiquen que la *baieta* venia de Flandes o d'Anglaterra, i en francès apareix en docs. picards (God.);[2] essent Picardia sovint confosa amb Flandes, un centre antic de fabricació de draps, importats per Espanya, és lògic d'admetre que és allà on se'n troba l'origen.

DERIV.: *Baietó*; *embaietar*.

[1] L'edició de la Crusca de 1763 no en dóna encara cap autoritat. — [2] *Baiette* és substantiu en els exs. del Godefroy, que no permeten de precisar-ne bé el sentit, excepte que podia ser vermella o negra. El primitiu *baie* indica clarament una mena de drap, tot i que avui hagi passat a designar una 'falda de dona'.

BAIONETA, del fr. *baïonnette* id., derivat del nom de *Baiona*, fr. *Bayonne*, on es fabricaven sovint les baionetes. ☐ *1.ª doc.*: 1803, Belvitges.[1]

En francès es documenta des de 1575, en un doc. que precisament parla de «*bayonnettes* de *Bayonne*» (*DGral.*). Potser no és que la baioneta s'hi vagi inventar o fabricar abans que enlloc, sinó que la proximitat de la ciutat gascona a la frontera de França a Espanya, on hagué d'haver-hi sempre guarnició, donava peu a la manufactura de diversos articles de l'arreu militar, i aquest hi pogué ser elaborat amb bon acer (qui sap si en relació amb el ferro abundant de Biscaia i la fabricació d'armes fines, a Castella i a Astúries). Per a l'etimologia bascoide del nom d'aquella ciutat, veg. la meva nota en *FoLiVa*, XII, 1972, 308. No em consta, en canvi, que vingui del nom de Baiona, el substantiu *baiona* com a nom d'una espècie de rem, no ben bé el mateix a la costa barcelonina (*DFa.*, *BDC* XII, 8, i *AlcM*, *b*) que a Mallorca; tanmateix el fet que sigui en totes dues varietats una mena de rem per usar en barques petites sense timó, pot confirmar que sigui un tipus de gussi o bot solament usat dins els ports (o arran de costa), ço que afavoreix la idea que es creés en un port famós com el de Baiona.[2]

DERIV.: *Baionetada*; *baionetejar*. De *baiona*: *abaionar*. De *baió*: *baionada*.

[1] En la versió D del «Romanç de la presa de Roses», c. 1795 (Milà, *Romancerillo*, 88): «M'aturo / --- / *baionetes* y fusells, que això n'és estil de guerra». — [2] Des d'un rem així a un pal o garrot dreçat en una barca, poca diferència hi hauria. Això ens conduiria a pensar en el ribag. *baió* 'garrot per pegar'. Pot ser semblança tan casual com amb el bc. bisc. *baiol* «palo sobre el cual se cierne el cedazo» (Azkue), que és compost de bc. *ol* 'post, tauló' i *bai* 'sedàs' (< ll. VANNUS). Que aquell mot ribagorçà (*AlcM*) vingui del ll. BACULUS no és gaire probable, car esperaríem *-ll-* on hi ha *-y-*, i aquell so no passa a *-y-* a Ribagorça.

Baix, V. *baixar*

BAIX, adj., mot provinent del ll. vg. BASSUS 'de poca talla' 'grassó', d'on una antiga forma *bas*, modificada en *baix* o *baxo* des d'antic en les llengües hispàniques sota la influència del verb *BAIXAR*. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII, ja freqüent en Llull.

P. ex. en la *Doctrina Pueril* [p. 276, «lo pus *bax* offici», p. 210] i vegeu-ne molts més en *AlcM*. A l'Edat Mitjana apareix aplicat als llocs, no a l'estatura dels éssers vivents, o la talla dels objectes, i també, com acabem de veure, figuradament, a qualitats morals, socials o abstractes, entre altres a la jerarquia en l'administració pública o legal: la frase baix-llatina «cum tota jurisdictione alta et *baxa*», p. ex., pertany al formulari notarial comú en la nostra Edat Mitjana.[1]

La forma amb *-x-* és comuna amb el cast. ant. *baxo* [S. XII, *DCEC*] i el gall-port. *baixo*, però estranya a les altres llengües romàniques: oc. ant. i mod., fr. i r-rom. *bas*, it. *basso*; només retrobem la *š* en gascó (*bach* a la Vall d'Aran, Bearn, etc.), en el logud. *basciu*, i en la forma *vášo* de l'extrem Sud d'Itàlia, on s'estén des de Sicília fins a Nàpols, passant per Calàbria, Tarent i la Basilicata (Matera, *ZRPh*. XXXVIII, 280).

Es tracta d'una innovació segurament no gaire antiga i pròpia d'una tendència local d'una zona occidental del romànic, que també en altres casos ha afavorit l'alteració de l'adjectiu per acomodar-lo al radical del verb: AMARUS s'ha canviat en *amarg* (cast. *amargo*) sota la influència d'AMARICARE (*amargar*, enfront de l'it. *amaro*, fr. *amer*); ACREM en cast. *agrio* (a causa d'ACRIARE),[2] AMPLUS en cast. *amplio*, cat. mod. *ampli* (al costat d'*ample* AMPLUS, a causa d'*ampliar*), ACUTUS reemplaçat per un *aguzzo* tret d'ACUTIARE, en italià, sard, r-rom. i alguna forma dialectal portuguesa, RUDIS per *RUDIUS (> it. *rozzo*), CURTUS en certs punts ha deixat admissió a *CURTIUS (log. *curzu*, adj., cast. i port. *corço* 'animal de cua atrofiada'), MITIS a *MITIUS (*REW*, 5614).

Tot, formes locals o d'aparició posterior. Es tracta, doncs, sempre, d'una influència, més o menys tardana o localitzada, del radical del verb sobre el de l'adjectiu corresponent, tendència que enlloc no es manifesta amb tanta força com en les llengües iberoromàniques.

No hi ha, doncs, res que suggereixi que ja el ll. vg. hagués canviat BASSUS en una forma *BASSIUS (com diu *AlcM*). Al contrari hi ha bones raons per creure que fins en català i a la resta de la Península es va usar primer una forma **basso* o *bas* igual a la italiana i gallo-romànica. Entre altres raons un *BASSIUS primitiu hauria donat *beix* i no *baix*, cf. *bes* de BASIUM i *queix*, *greix*, *feix*, *eix*, *teix*, *seix*, enfront de *caixa*, *graixa*, *faixa*, *aixa*: per tant en el verb, davant *a* i abans de l'accent (*faixar*, *encaixar*, *baixar*), sí que és normal la *a*, i així hem de constatar que la formació en *-x* en l'adjectiu ha de ser relativament moderna.

En la nostra toponímia es conserva encara la forma *bas*, p. ex. en l'important *Coll Bas* de Carme, que té un parallel en el *Coll Beix* dels Torms (Garrigues), collades baixes o fondes totes dues: en la darrera la propagació de la palatal degué sorgir esporàdicament des d'abans, d'on la *e*; la comarca de *Bas* en la Garrotxa meridional, és probable que tingui el mateix origen, puix que forma una grandiosa fondalada sota els grans cims des de Puigsacalm a Marbulenys (per a un *baso* castellà, veg. el que dic de l'ast. *abasón*, *abasar* i del més dubtós *baso*, en el *DCEC* I, 370*a*52, 371*a*16).

En fi *bas* era encara forma usada en el català del S. XIII, almenys en les *VidesR*: «avia *bassa* vida», 270v1, «que sia son estament *bas*», ibid. Traduint sempre *infimus*: «caec-li en un loc molt *bas*», 105v1; 54v2; 270v2; i com a adverbi «ausiren nomenar molt *bas*», 96r1 (en algun d'aquests passatges el ms. secundari B ja el canvia en *bays*). *Bas* restà la forma usual en el domini occità i l'usaren els nostres trobadors, no sols Cerverí sinó Guillem de Cervera, que és de llenguatge força més catalanitzant: els seus mss. porten sovint *baix*; però es una forma alterada, per ex. en el 206A*d*, on aplegà en rima *bas* adv. ('ací *baix* a la terra') amb *ausaràs*.

El nostre adjectiu està arrelat en la família romànica des dels seus orígens, però BASSUS és encara estrany al llatí, on s'usaren només sinònims seus com *inferus*, *infimus*, *imus*, *profundus*, *humilis*. Però en les llengües romàniques apareix pertot BASSUS (si bé no en romanès, que tan aviat s'apartà del llatí vulgar, potser abans que s'hi propagués BASSUS). En la documentació solament trobem proves de l'ús de BASSUS, en glosses d'edat no ben certa de manuscrits pertanyents ja a l'alta Edat Mitjana, amb l'única excepció del gramàtic Probus del S. IV, que sembla que ja el coneixia;[3] d'aqueixes glosses sembla deduir-se que indicava la idea de cos humà grassó tant o més que 'baix': «crassus, non altus». Vista aquesta aparició tardana i l'absència en tota la literatura romana, fins la colloquial o més avulgarada, és versemblant que en llatí propi entrés des d'una font poc o no gens romana i llatina.

Ho confirma el fet que *Bassus*, *-a*, *-ius*,[4] aparegui bastant sovint com a nom propi de persona (i ja des del segle I abans de C.) en la zona de Campània, on el llatí no prengué peu fins al començ de l'Era Cristiana, i s'hi parlà osc fins després de la destrucció de Pompeia.

Ja el fet de començar per B- faria suspecte BASSUS de pertànyer a un llenguatge itàlic, de la branca umbro-sabèllica més que de la llatina, car en aquella la *b-*, i en general les labials, apareixen més abundosament que en llatí (*biuos* = ll. *uiuus*, *berba* = ll. *verba*, *benust* = ll. *venerit*, *brateis* = *gratiae*, *abina* = ll. *agna*, sense parlar de casos no inicials o d'altres labials, com en *kabru* = *caprum*, *pompe* = *ll. quinque*, i l'omnipresent *-f* final o interna). És ben possible que l'adjectiu *bassus* designés ja llocs pregons o formes humanes rodanxones en la llengua osca vivent (passant d'ací a antropònim), car també és versemblant que sigui un mot afí a *Bansa* que és precisament la forma que revesteix el nom de l'antiga ciutat osca de *Bantia* en la llengua osca, com ho veiem per

la repetició múltiple d'aquella forma en la més llarga de les inscripcions osques, la *Tabula Bantina* (Buck, *Elementarbuch d. osk-umbr. Dial.*, pp. 130-133).[5]

Alguns usos especials d'interès. La loc. adverbial composta *de baix en baix* 'en veu molt baixa', en alguns punts *de baix a baix* o *baix-baix* (*AlcM*): «l'Arbós, que *de baix en baix* renegava com un oriol» (M. Vayreda, *La Punyalada*, xx, p. 305). L'ús de *baix de* en el sentit de 'sota' («l'alacrà s'amadriga *baix de les* pedres», Barxeta) que ha restat estrany al català del Principat, és conegut en alguns punts del Rosselló i Conflent,[6] però més a les Illes[7] i sobretot és general de Nord a Sud del País Valencià;[8] l'antiguitat ja considerable d'aquest ús es comprova pel fet que la pronúncia reduïda *bai de*, apareix pertot en els parlars balears i rossellonesos, a desgrat del fet que tothom sent el mot com a idèntic a l'adjectiu *baix* (en el qual la pronúncia *bai* no és general ni en rossellonès, i no existeix a les Illes), i àdhuc sorgeix en el País Valencià (on *bai* adj. és inoït), si bé ací només la tinc anotada d'alguns casos on *baix* ja s'usa com a veritable preposició, sense *de*.

Realment en el domini valencià s'ha introduit amb aquest darrer ús (que coincideix amb el del cast. *bajo*), i inclonet-hi certs usos especials que no coincideixen amb els castellans. Car sovint no és un veritable equivalent de 'sota', i val més aviat per 'a baix, en tal o tal lloc': *Terres de Bai l'Hort* a Xeresa, una partida *Bai l'Horta* o *Baix l'Horteta* a Castellonet de la Conquesta, *Baix lo Forn* a Canet lo Roig, *Baix la Vila*, a Tírig, Orpesa i Puçol, *Baix Casa* a Simat de V. i a Tírig; la reducció de *-ix* a *i̯* apareix en aquests noms valencians a Xeresa, Castellonet i Cullera (partida *Bai los Sants*).

No solament tot això, sinó l'absència de *sota* en l'ús de les nostres dues regions meridionals, fa sospitar que allí *baix de* i fins i tot *baix* preposició no són gaire deguts a influència castellana, i en tot cas és segur que en el català de les Balears i València aquest ús naixeria espontàniament, si bé en el fet d'haver guanyat tant de terreny a despeses del castís i antic *davall de*, el model de la llengua veïna hi ha d'haver contribuït molt.[9] En el Principat, *baix* com a preposició ha estat reduït als usos figurats i cultistes (com *baix la pena...*, *baix zero*, *baix tal punt de vista*) i allí és indubtablement un castellanisme integral i sense excusa, cf. l'estudi de J. Ruyra *Obres Completes*, p. 844.

DERIV.: *Baixa* 'mena de dansa', sembla ser el femení de l'adjectiu, per abreujament de la locució *baixa dansa* (oc. ant. *bassa dansa* «danse posée», *PDPF*), si bé en català apareix enterament substantivat, ja a mitjan S. xv: «feya fer sales / e bells convits / --- moms e grans festes; / les dames, prestes, / ab bell triscar, / *baxa* dançar, / may hi fallien», *Spill*, de J. Roig, v. 1490 (i en el *Curial*); per a l'explicació semàntica, que es presenta dubtosa, sobretot pel fet que *alta dansa*, de què s'ha parlat de vegades, com a contrapartida de la *baixa*, no m'és conegut i deu ser molt rar si verament existí, veg. el comentari de Chabàs al *Spill*; *DCEC* I, 34-38. *Baixenc*. *Baixesa* [c. 1390, Aversó, *T.*, 416.4; S. xv, I. de Villena]. *Baixó* («*baixons*: fistulae graviores --- flautes --- sacabucho», 1575, On. Pou, 169) o *baixorum*. *Baixura* 'paratge que forma clot' [1617, Agustí], 'les terres baixes d'una comarca';[10] *baixúrria*. *Baixaruc*. *Contrabaix* [«succentor», OPou, *ThPu.*, 109].

CPT.: *Baixamà*; *baixamaner*. *Baixamar* (per a Menorca, *AlcM*; Camps Merc., *Folkl. de la Pagesia* I, 97). *Baixcaldera*. *Baixfons*. *Baixventre*. *Baixvora*; *baixvoreres*.

[1] Doc. valencià de 1375, recollit en una enquesta de l'*Onom. Cat.* XXXVI, 163.20. — [2] Possiblement també el fr. *aigre* va amb això, més segur en el cas d'oc. *agriota*, port. *agrião*, mossàr. *acriones*. — [3] Dada de valor no ben clar, en què discrepen els filòlegs (veg. Ernout-M. i Walde-H.), i que de tota manera el dóna com a substantiu, i en el sentit d'obesitat o gruix. — [4] De BASSIANOS, derivat del nom de persona BASSUS, ve naturalment el del poble de *Baixàs* en el Rosselló, no pas de *baixants* (*AlcM*), car -N's es redueix normalment a *-s*, però *-nts* resta en rossellonès com pertot. — [5] Per a conjectures relatives a l'etimologia indoeuropea de *bassus*, veg. Walde, s. v.; Walde-P. II, 109; Walde-H.; i Pik., *IEW*. — [6] «Sant Joan és *bai de* la Canaleta», sentit a Fillols. — [7] No el rebutgen ni tan sols escriptors tan purs com Bartomeu Ferrà (*Comèdies* I, 3). L'usen a Manacor (*BDLC* VIII, 155), el sento a Sineu, Sóller, etc. També apareix sovint en la nomenclatura de les costes, *Baix de* tal lloc, p. ex. *Baix de sa Talaia* a Eivissa. — [8] Des de Bellestar dels Ports fins a Monòver, amb documentació toponímica de Morella, Castellfort, Albocàsser, Simat i Tavernes de Valldigna, Sumacàrcer, Bèlgida, Xeraco. — [9] El que ja és més improbable que no es calqués del castellà és *debaix de*. Tot i que ja és freqüent en certs escriptors valencians del S. XVI, com Onofre Pou («la pelleta que està *debax de* l'arbra: liber, membrana», *Th. Pu.*, p. 59 i passim; id. substantivat «lo *debax de* la escala: subscalare», On. Pou, 90). Parteix de l'ús adverbial *de-baix*, que ja figura en el dicc català-alemany de l'a. 1502 («*de baix*: da ni(e)den», 232).—[10] Propi de l'extrem Sud: ex. Castalla (*AlcM*); a la Torre de les Maçanes diuen que Xixona ja pertany a la Marina, «ja és *baixura*»; ja oc. ant. *baissura*.

Baixà, V. *paixà*

BAIXAR, del ll. vg. *BASSIARE, deriv. del ll. vg. i tardà BASSUS d'on prové el nostre adjectiu *BAIX*. ☐ *1.ª doc.*: S. XIII, en diversos textos de la segona meitat del segle.

És un verb comú a totes les llengües romàniques de la Gàllia i d'Hispània (la seva arrel BASS- també a les altres) i que en totes elles apareix des dels orígens, indubtablement també en la nostra, on ja abunden els testimonis en el primer segle de la llengua literària; llavors el trobem ja ben sovint com a transitiu:

«puyà-se'n lo cor de l'amich en les altees de l'amat --- e l'amat *baxà*·l a aquest món», Llull (*Blanquerna* III, 23.10), «per *baxar* e per destruir aquells qui no creen en vós», Jaume I; «llavors *baxà* lo cap», Eiximenis; «fêu un setge gran e maravelós, e cant l'ach fet, sí·l comansà a *baxar*», Rexac;[1] i realment aquest és l'ús que predomina marcadament en les altres llengües romàniques.

Sobretot les medievals, car en portuguès i en francès, la principal de les accepcions intransitives, la de *descendre* i portuguès *descer*, l'ús del mot hereditari corresponent al llatí DESCENDERE ha continuat predominant fins avui, igual s'esdevé en la major part dels parlars occitans (*deissendre*), i fins en castellà en els primers segles trobem generalment *deçir* (germà del port. *descer*); mentre que en català *deixendre* fou sempre un verb de més escassa vitalitat, i tendeix des de c. 1300 a caure en desús, en contrast amb l'ús intransitiu de *baixar*, que ja apareix sovint des de l'alta Edat Mitjana: «l'aymina de forment, si *baxava* de 6 diners l'aymina, no·n deu hom moure ni créxer ni mudar lo pes, si donques no *baxava* o pujava de 12 diners», doc. rossellonès de 1284 (Alart *RLR* XI, 177); si bé llavors no és rar que es construeixi pronominalment: «si vós morits, vostre linatge se·n *baxerà* molt», Reixac (*Q. del St. Gr.*, 54.7).

El ll. vg. *BASSIARE és una formació tardana, no documentada en l'Antiguitat, però creada normalment pel llatí vulgar tal com *ALTIARE de ALTUS, *DIRECTIARE de DIRECTUS, *FRICTIARE de FRICTUS i FRICARE, etc.; la I de *BASSIARE fou sempre estranya al membre bàsic i nominal d'aquesta arrel, l'adjectiu BASSUS (fr., oc., etc. *bas*), de manera que en la Romània central no solament la *į* no ha entrat mai en l'adjectiu, sinó que el verb ni tan sols existeix en italià ni en les altres llengües d'aquesta zona; veg. *BAIX*.

DERIV.: *Baixa*, mot poc usat com a abstracte en l'Edat Mitjana (estrany a l'oc. ant. etc.), que els diccionaris catalans [Belv.] i francesos no documenten fins al S. XVIII; per al sentit de 'mena de dansa', veg. *BAIX*; *baixista*. *Baixada* [1650, Torra; i ja medieval, almenys oc. *baissada*]. *Baixador* 'lloc per on es baxa': 'pedrís per descavalcar', 'petita estació on baixem del tren', i més arrelat en tot el domini en el sentit de 'pas en una muntanya o en una vall, per on se sol davallar al fons';[2] en un sentit aproximadament igual s'usa *baixer* en el Berguedà, Cerdanya i altres valls pirinenques centrals: *El Baixer de la Llosa*, «per aquell costat de Pedraforca hi ha un *bəšé*» (a Gresolet), molts a les serres de l'alt Bastareny, i segurament també es digué *baixera* i formes semblants (cogn. *Baixeres* i *Baixeries*). *Baixament* 'acció de baixar', 'minva, perjudici' (S. XIII, *bexamén* Lleg. Rim. Bíblia Sev., v. 193; *Blanquerna* III, 69.19; doc. de 1403, *AlcM*).

Baixant 'baixador, graó per on baixen' (en el Berguedà i la Selva, segons *AlcM*),[3] especialment aplicat als pasturatges que baixen de les altes muntanyes i per on va davallant el bestiar muntanyenc a mesura que avança l'estació tardoral: *baxans de pastura* i *dechs dels baxans* en el *Llibre Roig* de Prats de Molló [a. 1643, i ja 1309];[4] *el Baixant de l'Artiga* a Saldes i *Lo Baixantet* i *l'Obaga del Baixant Gran* a Llessui; des del Pallars Sobirà el mot s'estén per tot l'Alt Aragó, on tinc anotat *un bajante* a Torla, *el Bajante de Samán* a Campfranc.

Abaixar [S. XIII, *AlcM* II, 6; «cant êl *s'abaxarà*, sò ês a dir con el s'ayonolarà per bêure», Rexac, *Q.*, 118.11], 'tondre o igualar el pèl del drap de llana' sentit en el qual s'han usat igualment *baixar* [1313;[5] 1650, Torra] i *abaixar* (Pons, *BDC* IV; *DFa.*, etc.), i d'ací el derivat *abaixador* 'tonedor del drap de llana' [1618, 1866, *CoDoACA* VIII, 534] o *baixador* [S. XV, *Recull d'Eximplis e Miracles*, veg. Careta, *Dicc. Barbr.*, s. v. *tendidor*; 1575 «panni tonsor», On. Pou, 162, tots dos, *DTo.*; *baissador* oc. ant.; 1482, arag. *BRAE* IV, 1866]; l'ús d'*abaixar* com a intr. en el sentit de 'davallar' és especialment valencià i balear;[6] *abaixadoratge*; *abaixadures*; *abaixada*, *abaixadissa*. De l'encreuament d'*abaixar* o el simple *baixar* amb *davallar* resulta la forma men. *debaixar*: «a sa font d'humilitat, / pecador, *debaixa* i beu; / es pecat quedà esborrat / baix de l'arbre de la Creu»,[7] també usada en alguna font mallorquina, alguеresa i fins del Principat.

Rebaixar [1757, *DTo.*][8] i segurament ja medieval, car el postverbal *rebaix* es documenta des d'abans en català (*El Rebaix de la Riba* a l'antic port de Barcelona) i en oc., on *rebais* és ja medieval (*PDPF*); *rebaixar* [1695, Lacav.]; *rebaixador*, *rebaixadura*, *rebaixament*.

CPT.: *Baixagarrofes*. *Baixavires* o *abaixavires*.

[1] En la *Questa* mallorquina de c. 1300, on trobem així mateix «ma cort... vós l'avets *baxade*, que yamés no serà tan honrada», «*baxà* la lanse», 57.21, 16.34, 36.26. — [2] «Lo Grau de les Egües és un *baixador* per passar de la Coma Closa a la Teixeda» a Margalef de Montsant; *Lo Baixador del riu* a Tortosa; del qual vegeu descripció i història en Vergés i P., *Espurnes de la Llar* V, 81-83; la *Finca de Ferrandet* a Benissa és un *baixador*; també *abaixador*: «L'Esquerola és l'*abaixador* del camí» que baixa a l'E. del poble a Agres. — [3] «La Finestrica és un lloc que fa un *baixant*» a Sant Aniol de Finestres; el *Baixant Gran de les Sitges* a Tadell. — [4] F° 81r, on Fc. de la Trinxeria (1643) copia un doc. de 1309; en el f° 80r, En Trinxeria posa «dels dechs dels *baxans*» allà on un altre anotador d'un doc. de 1305 parla «de dechs *pasturarum*». — [5] «Pro *baxando* duabus vicibus quinquaginta canas pannorum predictorum de lana», doc. de 1315 p. p. Finke, *Acta Arag.* III, 247; «tota ferramenta de ferro ho acer --- com es --- tisores de *baxar* ne altres gavinetes, agulles de cosir ---», doc. Bna. a. 1481, Moliné, *Cons. de Mar*, 233; també *baxar* «abatanar» en arag. antic, furs de c. 1350, Tilander, *RFE* XXII, 118-119. — [6] Ja en el dicc. de Ros; «ja claretjava es dia quan N'Andreuet *abaixà* p'es *Pas Estret*», Castelló, *Rond. Eivissenques*, p. 40; «les portaven a pasturar i de nit *abaixaven*»

sentit a Alzira; un home que s'havia quedat encinglat preguntava «io ara per on *abaixe?*» a Quatretonda. — [7] Poesia piadosa recollida per Camps i Mercadal, *Folkl. Men.* I, 14. — [8] Aplicat no sols als preus, etc., sinó ja força antic i molt popular en l'acc. 'disminuir el grau o intensitat d'una substància': *rebaixar el vi*; *rebaixar un metall o moneda*; i més que res *rebaixar les sangs* 'disminuir la pressió arterial o venosa', amb sagnies o herbes medicinals (Barc.; «la cerverola servix per *rebaixar la sang*» em diuen a Tuixén).

BAJÀ, -ANA, mot que ens és comú amb les llengües de França i Itàlia, amb el sentit bàsic de 'flac' aplicat a la intel·ligència o als sentits (com el del gust): deu ser idèntic a l'adjectiu llatí BAJANUS, -ANA, ètnic de *Baiiae*, ciutat de Campània renomenada pels banys de mar, probablement perquè es compararen amb les *fabae bajanae*, posades en remull, altres aliments aigualits i altres coses insípides. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XIV, Eiximenis; i segurament ja en el S. XII, vers el qual es documenta ja en llengua d'oc.

Sembla que ja apareix, i en rima, en una cançó de Marcabrú («amors / cruzels, cozens e *bajana*»; vegeu, però, *PSW*) on deu significar més aviat 'frívol' o 'de caràcter fals, inconstant', aplicat a l'amor (fem. en oc. ant.) que no pas «perfide, mauvais» (Rayn. II, 168), i de tota manera hi ha *baiàs* «insipidus» en el *Donat Proensal*.

En la nostra llengua no en puc donar dades anteriors a Eiximenis, en el *Terç del Crestià*, el passatge del qual ens en mostra un ús ben eloqüent per al matís del mot i per a l'etimologia: «una serventa golosa... mentre cuynava, feya una poca coca de pasta, e, crua, gitava-la en la olla, e aquí la dita coca bevia·s tot lo greix de la carn, e cant era *bajana*, menjava-la·s corrent; e dien que tornà tan grassa que era ferea qui la veya» (III, 193.4): ací, és, doncs, xopada i amerada de greix, aplicat a un menjar estovat per la cocció i d'altra banda de consistència blana i de gras aliment però poc vigorós i de gust més aviat insípid.

J. P. Durand (en l'ed. de les obres d'Uc Faidit) dóna (en relació amb el *Donat Pr.*) un verb occità *bajanar*, evidentment derivat del nostre adjectiu i que significa «faire tremper des aliments salés pour leur faire perdre leur salure».[1] El mot és sobretot prov. *bajanà* i «francoprovençal»: Forez *beinà*, lion. *bäïnò* «faire macerer des légumes dans l'eau» (N. du Puitspelu; Ant. Thomas, *Rom.* XXXIII, 213), su. fr. *bēnà* [«binna»] «mettre, tremper dans l'eau certains légumes» (*GPSR* II, 401), Vaux-en-Bugey *bęnã* (Duraffour i Jud, *VRom.* VI, 318).

En català el sentit més divulgat és l'aplicat a la intel·ligència i capacitat humana, que no cal documentar millor (cf. a baix, els derivats abstractes), però *AlcM* en dóna molt diverses aplicacions, en un excel·lent article; complementem-ho anotant que s'aplica molt especialment al color, a l'Empordà sens dubte, com ho prova la seva recurrència en Pere Coromines: «un gran castanyer --- les seves branques --- són d'un verd *bajà* — jo vull dir aigualit, molt transparents» (*O. C.*, a. 1938, 1242), «jo era per aquell temps devota, com és *bajana* l'herba que no li toca el sol» (*Les Llàgrimes de St. Llorenç* II, i, p. 97), «les altes valls, amb les seves catifes d'herba d'un verd *bajà*, on pasturen les vaques» (*Vida Austera* II, v, 1.ª ed., p. 129). Aquesta aplicació a pasturatges (de to verd pàl·lid) no seria pas una especialitat catalana, car ja en un doc. de Comenge, de 1203, se cita un *Padoent* (pastures) *de Prat Baian* (Mondon, *La Grande Charte de St. Gaudens*).

No hi ha dubte que en català mateix *bajà* aplicat a l'home en el sentit general de 'poca-solta', 'betzol'[2] és més general i ben conegut, i degué ser-ho també a l'època clàssica, perquè no crec que el sard campid. *baggianu* 'va o vanitós' («eitel») sigui manlleu de l'it. *baggiano* (com digué el 1932 M. L. Wagner, *ARom.* XVI, 140); no deurà ser mot sard genuí, car aquest és el logud. *baianu* 'solter' (amb curiosa desviació del sentit, comprensible per la frivolitat atribuïda a concos de vida lleugera), i segurament la *ğ* del Campidano no seria compatible amb un fonetisme sard pur, però el fet que els italianismes a Sardenya van minvant de Nord a Sud, mentre que els catalanismes van de baixa precisament en sentit oposat, em fa creure que la forma campidanesa és catalanisme dels Ss. XV-XVI; una altra expressió pejorativa, de sentit després atenuat, tenim en l'eivissenc *bajan* «buenazo».[3] Suposo que partint de l'occità de segrels i romeus de Compostela degué passar el mot a alguns parlars populars gallego-portuguesos, un d'aquests mots mig argòtics de moda efímera, del qual avui no trobo rastre més que en els Açores, *bajana* «pateta, mentecapto».[4]

Aquesta acc. de 'beneit' és tan difosa per Itàlia com per les terres catalano-occitanes: no pas gens estranya a la *lingua* literària, i en particular molt vivaç en grans dialectes del Nord, on els matisos són poc o molt diversos dels toscans i «italians»: en venecià, Boerio defineix *bagian* com a «baggiano, detto per aggettivo a uomo, e vale stolido, scimunito», i en el vocabulari it.-venecià de l'ed. de 1856 verteix l'it. *bessaggine*, *bessezza*, per *bagianada.* Tampoc allà, però, no escasseja l'aplicació a menjars o llegum: a les Marques *bagèna* és «minestra di fave fresche» (Conti, *Vocab. Metaurense*), a Arezzo, en la forma de vocalisme no evolucionat, *bagiana*, etc.[5]

Però això de cap manera no és peculiar d'Itàlia, i del conjunt de les romanalles més o menys directes que ha deixat en cat. i occità deduïm que és molt antic en romànic, de terres ben distants, i algun dia degué ser general: en efecte *baiien* 'llegum grenyal, mig cuit, mig cru' en francès antic i *baian* en parlars i textos occitànics, que Rohlfs (*Litbl.* XLVII, 356) relliga especialment amb l'it. merid. *vajana* «Bohnenschote» (tavella o bajoca de mongeta o fava), i també en baix llatí del Midi trobem *faba baiana* usat en els Estatuts de l'Església de Magalona, de l'any 1331 (p. 225, Bertoni, *ARom.* III, 368).

Ara bé, això s'usà ja en l'Antiguitat. L'única cosa, però, que en llatí es pot considerar clàssica, i que de

fet figura en diversos autors com Ciceró i Horaci, és *bajanus, -a, -um*, com a gentilici del nom de *Baiae*, la famosa ciutat de Campània, port i platja marina, on estiuejaren coneguts patricis romans; i aquesta aplicació a un lloc famós de banys de mar donà lloc a l'ús del neutre o abstracte *Bajanum*, que Varró usa com a nom de la comarca de Baies, amb el valor de 'població de banys, o balneari en general', que observem també en Ciceró, i d'altra banda aquest mateix, amb Tibul i Properci, donen a *Baiae*, per excel·lència, el sentit de 'banys, aigües termals', de qualsevol indret (d'on després 'estatge de platxeri' en algun d'ells, i en l'Antologia fins es converteix, planerament, en el nom d'una sala de banys dins un edifici).

Arribant al que més ens interessa, ja tenim un testimoni antiquíssim de l'aplicació als llegums, i precisament en la mateixa combinació dels Estatuts de Magalona: *fabae baianae* apareix un cop en Apícius, l'escriptor gastronòmic del S. I d. C. (en el v, 210, cita d'Ernout-M.).[6] El context no és explícit i per això s'ha dubtat, si no en l'aproximació etimològica, almenys en el traçat de tot el procés semàntic, per bé que ja M-L. i d'altres, i en forma més descabdellada Wartburg (*FEW*, s. v.), veuen ja en conjunt la bona filiació,[7] i exposat ara tot el conjunt de les dades i fets de la qüestió, no crec que puguin ja quedar a ningú gaires dubtes.

DERIV.: *Bajania*: «Tirant no·s partia prop de Phelip, per dupte que no fes o no digués alguna *bajania*, que vingués en desgrat de l'Infanta», *Tirant*, ed. pri., cap. 101 (Ag. I, 303; Riq., 241) (i altres, ja del S. XV, *AlcM*).[8] +*Bajanura* mall. («beneitura, sandez», bonic terme d'indulgent ironia, no recollit en cap altre diccionari que el de Figuera, digne d'afermar-se en la llengua literària). *Bajanada* [1803, Belv., avui el mot més vulgar de la família; i notem que a Llofriu té el sentit de 'menja de llegums o verdura bullida', derivat del de *trumfes bajanes* «patates bullides, xafades i amanides», Ag., on tenim tan ben conservada l'accepció originària]. *Bajanejar* mall.; *bajanenc, bajanós*; *bajanot* (Em. Vilanova, AMAlcover, DBal., AlcM). *Abajanat*; *embajanar*.

Quant a *b a j o c a* i *bajoc*, no és que siguin derivats de *bajà*, però sí que els crec mots de la mateixa família. Opino, en efecte, que es tracta d'una base *BAJŎCCUS, -A, que es degué formar ja en el llatí vulgar tardà, i especial d'una zona que abraçaria els dos vessants dels Pirineus orientals, i potser els centrals, i alguns punts de la costa mediterrània de França i Itàlia, i que constitueix una variant morfològica del tipus BAJANUS, -ANA. Es pot documentar, com a nom d'una espècie de mongeta (o altre llegum semblant) en una ordenança barcelonina de 1290: «null hom... no gos entrar en vinyes, ne en orts, de dies ne de nits, ne trer *bayoques* ne neguna fruyta» (*BABL* XI, 300); i un centenar d'anys més tard el trobem ja aplicat a un home bajà o massa tolerant, en el *Llibre de les Dones* d'Eiximenis (on naturalment hem d'entendre *ch* com *k*): «si la muyller lo veu hom de esforçs e de alguna virtut, més lo amarà e·l tembrà que no farà si·l veu un *bajocha* o una bestia, qui li lexa fer tot ço que vol».[9]

De tota manera la cosa més divulgada, fins en català, és l'aplicació vegetal, que avui a Barcelona mirem com a valenciana i de les Terres de l'Ebre. Realment allí és on té l'arrelament màxim (si bé ja hem vist que en el S. XIII era del català central); veg. precisions valencianes en el gran observador que fou Cavanilles (II, 336). Es té la impressió que el sentit propi sigui el de 'tavella', pel fet que aquest té més ampla extensió geogràfica: és avui estrany al català central i del Nord (si bé Lacavall., *Gazoph.*, 1695, que porta mots de l'ús comú del Princ., el porta com a «tavella de llegum, *siliqua, formar-se en bajoca*: tavellar», ja «les *bajoques* de tots los llegums»: siliqua a. 1575, On. Pou, 326), però en tot cas és ben viu a les Balears (ja en el *DFgra.*, «cloveya tenra llarga y ampla, de *guisante*, fesols, faves tenres, etc.» i hi afegeix que de vegades pot ser «una clovella curta i redona», o *cloveya de clavell* «bellota», i *bajoca de ciuró*); i en cat. occid. se sent pertot des de l'Urgell, el Camp i el Priorat («tavella de les faves i pèsols» me'l definien a la Vilella Baixa) cap al Sud fins endins del País Valencià.

En aquest país és, però, la mongeta mateixa, des de Castelló fins a l'Horta i al Xúquer almenys, i més enllà. Hi ha especialitats: a Gandia anoto «favats, *bajoqueta*, pebrars» com a especialitat de la cuina local, ço que recorda el diminutiu *bajocó* que a la capital mateixa és una varietat molt fina (*AlcM*) i que «junt amb el pollastre i el conill és un dels ingredients tradicionals de la *paella*»;[10] d'altra banda el mot, localment, es pot aplicar a d'altres hortalisses: «pebreres o *bajòques*, com dihuen per allí [Alcoi, crec] als pimentons» (MGadea, *T. del Xè* I, 28). Cap a Ponent l'àrea del mot desborda de Nord a Sud tot el límit del català, car també a la Manxa és corrent *bajoca* per 'mongeta tendra' (Zamora, *Habla Albaceteña*, *RFE* XXVII, 245), i més a Múrcia, on és *bajoca* o *bachoca* 'tavella de llegum', però és sobretot a l'Aragó on penetra profundament: *bachoca* 'tavella de mongeta sense gra' a tots els pobles de les valls de Gistau i de Bielsa, a Binèfar i Llitera «la cápsula de todas las legumbres, cultivadas o silvestres», incloenthi la de l'argelaga (com mostra el proverbi que cito després, i que Coll Altabás també registra allí); d'altra banda a Casp *bachoquera* (que a la Puebla de Íxar té aquell valor) designa la mongetera (Casacuberta, *BDC* XXIV, 161*a*), i Borao registrà, com a aragonès sense precisions, *bachoca* «cierta clase de judía que no se conserva seca, i se come comúnmente sin desgranar, a medio secar».

Es podria creure que en tots aquests llocs el mot sigui degut a una extravasació del lèxic català, que també s'hauria produït des del Pallars a Aran i alguna vall gascona veïna: en efecte, en aranès *bažòka* només s'usa en el parlar de Pujòlo, la part més alta, i per a la tavella seca de la mongeta i de la ginestera; a la Vatmala és el masculí *bažòk* el que val «cosse de fève» (*ALF*, s. v. *cosse*, punt 782), i a Castilhon de

Coserans ,igual que a Pujòlo, tenim el verb *bajocà*, 'formar tavella', que s'usa en una dita popular versificada, amb lleus variants repetida a la Llitera i a l'Aran: «qoan era escóba floris, er'hame ['fam'] pet país, / qoan *bajòque* / alavets hi tòque, / qoan hè 'ra trictric ['es desgrana'] / tant n'ha 't praube com et ric» (Castet, *Proverbes de Biròs*, p. 35). Tanmateix el masculí *bajòc*, com a nom de la tavella, ja no sembla catalanisme, i el dubte augmenta en veure que el mot no és estrany al bearn. *bajoque*, que també el trobem a Tolosa, i que ací ressorgeix l'aplicació humana: *bajoucado* «folie» (que Visner iguala amb *badoucado*, amb verb *badouquejà* i *badoucaire* «sot, niais»). Ara bé, en el llenguadocià del Gard es van usar segons Sauvages *baiôcou* en aquest mateix sentit, i *baioucado* «sottise, niaiserie» (també amb una *-j-* com a variant de *-i-*), i llavors això sembla que pot explicar-nos el murcià *bayoco* «higo que no ha llegado a la sazón» (*DAcEsp.* i Ga. Soriano), com a cosa insípida, que per la seva *-y-* (i també el significat) no sembla catalanisme sinó mossarabisme.

Sense que es constati una continuïtat veiem algunes prolongacions del mot cap a Itàlia: allí s'ha registrat (com observa Rohlfs a propòsit del gascó) un *bajocco* «espèce de petite monnaie», que sembla ser antic i haver estat propi de Roma, valor que generalitzat (o més ben dit hi haurà especialització en el cas de la moneda) ha donat un *baiuca* 'cosa sense valor', que deu ser dialectal del Mezzogiorno o bé d'argot popular, i el derivat sic. *bajuccaru* 'avar, mesquí' [el qui mira prim a gastar *bajocchi*] (Alessio-Battisti, *Diz. Etim.*); almenys a Sardenya ha pres la qualitat de mot argòtic, car el sd. *baióccu*, després de significar 'borni' i 'guerxo' —ço que evidentment també parteix de la idea de '(persona) menyspreable'— s'ha fixat en l'ús argòtic en el sentit de 'el Sol', per una comparança amb un ull únic, comparació desorbitada, de tipus netament jargonesc (M. L. Wagner, *VKR* I, 75).

En conclusió és possible, en rigor, que tot això es degui a una invasió de termes catalans, a Sardenya, en el Mezzogiorno i d'altra banda a Comenge i Coserans, i fins en el Bearn i a Tolosa, si és que realment l'àrea és molt discontínua, ço que no puc assegurar, però l'ús a Roma, en el Gard, i en la forma autòctona murc. *bayoco*, difícilment serà degut a catalanisme; més aviat fa l'efecte d'una antiga àrea circummediterrània, un poc trossejada més tard, i reemplaçada en alguns punts per imitacions del català.

Però quant a l'origen últim, repetint-se la doble aplicació a l'home bajà o bajoc i a l'home i cosa sense valor, junt amb el nom d'un llegum, i un llegum que tan sovint s'ha de posar en llarg remull per poder-lo menjar, com les tavelles de faves, pèsols i fins les dels fesols tendres, s'imposa identificar-lo amb *bajà* i amb les FABAE BAJANAE. Podem acontentar-nos amb dir que és simplement un «canvi de sufix», però llavors és estrany que se substituís la terminació adotzenada -ANU per la insòlita -ŎCCU, més aviat pròpia de mots de substrat i poc freqüents. ¿Direm que *bajoc* resulta d'un encreuament de *bajà* amb *badoc*? Llavors la inversemblança rau en el fet que *badoc* és un mot català i un poc occità, però estrany a Itàlia, al Bearn i al mossàrab murcià, que són precisament les zones importants, que ens dissuadien de creure que el tipus *bajoc, -oca* sigui catalanisme.

En definitiva potser té raó Alessio (tot i la protesta de Pezard, *Rom.* LXXIII, 522) en posar-lo audaçment en relació amb el nom dels BODIÓCASSES gals, que en alguns textos tardans de l'Antiguitat apareix reduït a BADIOCAS, -CAE, com a nom de la ciutat normanda de *Bayeux*, entorn de la qual habitava aquella tribu galla. Però, és clar, a condició que ho retoquem en aquesta forma: BAJANUS, com a terme aplicat a persones grosseres i a llegums sense substància, era un nom del llatí familiar tardà ben adequat per a caure en l'esfera d'influències jargonesques, i res més propi dels jargons que el «floreig-verbal»: BAJANUS seria, doncs, en part, del llatí vulgar, canviat en BAJOCU per una identificació humorística amb el nom d'aquella ciutat molt coneguda: és clar que *bajoca* postula -OCCA i no pas -OCA, però fins a això sí que podia arribar l'acció del sufix poc freqüent -OCCU de *badoc*, *bisaroca*, *miloca* i anàlegs; entrat en aquesta forma en la correntia del llatí vulgar no és estrany que emergeixi avui, en forma més o menys truncada, entorn de la costa del Mare nostrum i en els vessants pirinencs de llevant i del centre, que és la zona de més densitat en l'ús de *badoc*.

Resten una sèrie de formes més o menys discrepants, i en part potser merament paronímiques. A Tàrbena (Marina de Callosa), municipi conservador a tot serho, trobem un nom de partida *Bijauca*, de significat naturalment incert, però la forma consonàntica del mot és tan ferma i característica, que és forta la sospita que fos un nom de partida mossàrab relacionat amb el murc. *bayoco*: llavors el diftong *au* hauria de ser una ultracorrecció mossarabitzant; un altre mossarabisme tenim en el mot *buǧǧûǧ* «baburrus» (*RMa.*), que hom ha volgut relacionar amb el cat. *boig*, però més aviat em sembla susceptible d'identificació amb *bajoc* i el murc. *bayoco*: la terminació potser sí que és deguda a la influència de *boig* o del cast. *chocho*, passat que es tracti d'una mera assimilació fonètica: serà una d'aquestes dues últimes coses i no forma acatalanada en mossàrab, car el mateix mot degué estendre's fins al mossàrab de Portugal: a Sta. Margarida de Beira *bajoujo* «pouco inteligente, ingênuo, quasi imbecil» (*RLR* II, 245), que com a verb s'estén fins al portuguès popular *bajo(u)jar* (C. Michaëlis, *RLus.* III, 133, ho combina inadmissiblement amb BAJULARE 'passejar una criatura').

Una altra forma de mossàrab seria, si hem de fer cas de la seva aparició en el *Vocabulista* («RMartí»), *bāqillā* «faba», car la terminació en *-illa* és impossible estructuralment en àrab (*RMa.*, 381, no en el 157*b*); però també la combinació *qi* sembla incompatible amb un mot romànic heretat del mossàrab; potser serà un mot de la llatinitat africana i provinent de *FABICELLA a través del bereber, base d'on vaig derivar el cast. *habichuela* (passant per *favichela*, en el

DCEC: hi hauria eliminació de FA- o bé de -BI- (admetent que F- > *b-* o zero es justifiqui en alguna varietat camítica) per una dissimilació del tipus de la de *vianda*, *viatz*, *La Febror* (VILLA FABRORUM).

Per altra banda, a Provença existeix un tipus parònim: rodanès *badoco*, *bedoco*, 'tavella de lleguminosa' (*TdF*), que en el Var és també *badoco* (*ALF*, 884) i *badauco* en els Baixos-Alps (ib., 887); també, més secundàriament, 'funda per al tallant d'una dalla'. Per explicar-lo Gamillscheg (*ARom.* VI, 1922, 95) fabrica una audaç construcció cèltica: un gal *BUD-AUKA, que solament recolzaria en una correspondència germànica (i encara, en germànic, d'extensió molt parcial i de sentits i forma ben diferents de la base postulada: neerl. mj. *bodike* 'barril per fermentar la cervesa', esc. ant. *buðke* 'capsa', ags. *bodig* 'cos', alem. *bottich* 'barral', Falk-Torp, s. v. *boddike*): hauríem de descartar una idea tan arbitrària, àdhuc si correspongués al sentit i a la terminació del mot provençal, quan està tan lluny d'un i altre, per la raó rotunda que una base amb -D- o -Ð- hauria hagut de dar *-z-* en llengua d'oc. Em sembla evident que el prov. *badoco* resulta de la contaminació abans constatada de BAJO(C)CA amb *badoc*, que allí ha arribat al súmmum, acceptant fins i tot la *-d-* interna d'aquest.[11]

DERIV. de *bajoca*: *bajocades* «deslizes, tontadas», Sanelo, E38, mentre que a Mallorca vol dir «trempó de faves tendres bullides amb la bajoca i tot» (*AlcM*). *Bajocar* 'treure bajoca les plantes' (a Mall., Gandesa i Serres de Prades, *AlcM*), com també en gascó d'Aran i de Coserans i a la Llitera (supra). *Bajocar* 'camp de bajoques'. *Bajoquera*; *bajoqueral*. I de *bajoc*: *bajoqueria*. *Esbajocar*. D'un altre canvi de sufix resulta el cat. dial. *bejota*. D'altres innovacions sufixals: *bajó* «faldada de peres, herba, etc.» a Peramola, en el Segre mitjà (*AlcM*).

Bàjol 'carbuncle, infecció mortal del vacum, acompanyada d'inflor i febre alta' a Cerdanya (*BDC* II, 51, Berguedà, Lluçanès, Ripollès, Collsacabra, Alt Empordà, *AlcM*), reduït a *bajo* al Conflent, que interpreto com a 'consumpció, migrament, esvaïment' en relació amb l'estovament dels llegums bajans: d'on *bajolar* 'fallir, fracassar, neulir' («la fusió de les dues associacions per tant temps *bajulada*» a la revista vigatana «La Veu del Montserrat», 1890 (*AlcM*). Aquest tipus degué estendre's abans a la llengua d'oc, car el *PSW* (I, 120 i 121), cita un ex. de *bajolar* intr. en el sentit d''anar de mal borràs' en un trobador editat per Mahn i *bajular* 'malmenar, maltractat' en la història en prosa de la *Guerre des Albigeois*, text que sembla tolosà o llenguadocià del S. XIII o començ del XIV.

[1] Els escrúpols semàntics de Paul Meyer (*Rom.* IX, 153), basats només en el sentit modern del mot italià, ja es veu que són poc fundats i el passatge d'Eiximenis ho demostra complidament. — [2] Matís predominant, però de vegades no tan innocent, com veiem per la vella dita «a l'home *bajà*, da-li lo dit, i ell se pren la mà»,ja recollit en el *DTo.*, Belvitges, etc. — [3] Pz. Cabrero, gloss. de la *Guía de Ibiza*, s. v. *beján*. La *-n* pot ser deguda a una petrificació de l'ús freqüent en expressions com *bajan allot*, *bajan minyó*, o, p. ex., un *bajan pare*, *un bajan marit*. Val a dir que a Eivissa els casos de conservació d'una primitiva *-n* final formen tot un grup (no sempre comprensible fàcilment per raons de fonètica sintàctica): deixo per a millor ocasió la cita dels casos. — [4] Leite de V., *RL* II, 306, rebutja la relació suggerida amb VESANUS, per òbvies raons fonètiques, i relaciona amb el port. *bajoujo* connexió més aproximada amb un mot que explicaré més enllà. En la terminació *-ana* es veu clar el lligam amb l'oc.-cat.: car -ANUS, -A, hauria dat *-ão*, *-ã*, en portuguès, i l'aplicació d'una forma femenina al masculí (¿al·lusió a les eixelebrades i «volages» *cantadeiras* gallegues?, com *Dona Loba*) accentuaria encara, en un home, el matís de fluixedat i pocasolta. M-L. (veg. *REW*, 885, article important sobre tota la qüestió de BAJANUS), cita un cat. ant. *baiana* 'bestiesa', que no m'aturo a recercar d'on treu, possiblement del treballet de Montoliu (*Est. et. Cat.*, s. v., p. 24), on solament tinc nota que esmenti *bajania* (també citat per M-L.) i *bajanada*: potser, doncs, no passa de ser una errada tipogràfica; si no és que es tracti de *bajande*, *-anda*, que s'ha usat més d'un cop en català popular (*AlcM*) per a 'beneitot'. Aquest, però, és el topònim cerdà *Bajande*, sense cap relació amb aquesta família (veg. els meus *E. T. C.*), si bé amb transfusió semàntica de *bajà*, *bajana*, pel conegut fenomen del «floreig-verbal». — [5] Salvioni, *Nuove Postille* (*RIL* XXXII, s. v. *bajana*); Neumann-Spallart, *BhZRPh.* XI, 58; més en el *REW*. — [6] Es deu tractar de faves més aviat que de mongetes, car en l'Antiguitat les varietats d'aquestes no abundaven; tanmateix no podem assegurar del tot que no fossin fesols d'alguna mena (com ho suggeriria l'equació etimològica amb *bajoca*), com sigui que la mongeta no tingué nom hereditari en llatí, on *phaseolus* és un antic hel·lenisme adaptat, veg. *DCEC*, s. v. — [7] Rohlfs ho troba massa rebuscat, i fixant-se en l'it. merid. *vajana*, tot reconeixent que ve de *Baiiae*, sospita que fos un lloc capital en la producció de «bohnen» (faves potser); ell mateix reconeix que no en té documentació. — [8] Més recentment avulgarat en *bajaneria*, que Pau i Fenollar donen com a poc recomanable per a *bajania*, c. 1500. — [9] En el ms. A o de Chantilly, adoptat com a base de l'ed. crítica de Naccarato, figura la grafia *batiocha* (o sigui *batjoca*, *bəǧǫkə*), l'incunable ho porta com a femení, *una baiocha* (cap. 26, f° 26v1, 1, 22r1). És el mateix passatge que Ag. ja va llegir en l'incunable, i va citar-lo, si bé inexactament, en el seu diccionari, d'on el copia *AlcM*. Encara que preferim la forma femenina de l'article, lliçó de l'incunable, podríem partir d'un adjectiu *BAJOCCU, antic, per 'beneit', admetent que es tracta d'un ús familiar en què s'aplica a un home, per agreujar el matís pejoratiu, un terme femení per emfatitzar la seva fluixedat (cf. *un gasiva*, *un sòmies*, *aquella mòpia*, etc.); més encara si ens adherim a la lliçó més antiga, ço que en aquest cas és

majorment versemblant si observem que el femení pot haver nascut per una anticipació maquinal del copista o del mal tipògraf d'aquella ed., causada per la proximitat d'*una bèstia.* I en definitiva el més senzill i potser el més convincent és creure que hi ha aplicació directa, i purament catalana, del nom de la tavella buida i sense la porció més nutritiva, a l'home sense substància, tal com diem *un baina* o *un neula.* Aquest ús amb terminació femenina segueix essent l'usual a Mallorca, on A. M. Alcover ens conta d'aquell qui «tenia un fill, *bajoca* de tot» (*Rond.* I, 21) i ja en el dicc. de Figuera (1840) trobem «*bajoca,* homo tonto, rudo». D'altra banda, però, si no en docs. antics, trobem modernament amb força extensió l'adjectiu de forma normal, *bajoc,* usat des de l'Ebre (Tort., Gandesa) fins al S. del País Valencià, on era expressió predilecta de Martí Gadea: «en ser negre, botifarra, / dihuen tots els valencians, / rient-se com a *bajòcs,* / fent l'ullet als castellans», «ell mateix se ria com un *bajòc* en grans *carcallaes*» (*T. del Xè* III, 16; I, 55). Es parteix d'això mateix, si bé amb una deformació per floreig verbal, amb el nom de l'Albagés, quan els dels pobles veïns (als Torms, p. ex.), els diuen *los de l'Aubaijòc.* Cf. a baix *bajocada* en Sanelo. — 10 En un dels *Llibrets de la Falla del Carrer de les Barques,* que orientava J. Giner i March (1952, p. 7). — 11 J. Hubschmid el 1943 (*Fs. Jud,* 252) agreuja encara la fantàstica combinació en reprendre-la més tard, com sigui que hi complica uns mots dialectals portuguesos de significat enterament inconnex: Alportel *bajoca* «terra ladeirenta, sulcada de ravinas produzidas pela erosão», estremenho *bajanco, bajouco* «despressão num lajedo em forma de bacia onde se aglomeram as águas das chuvas», amb sis topònims *Bajouca* (3 a Estremadura i tres en el Minho): el sentit i la terminació *-anco* demostren que es tracta d'un mot afí a *barranco, -anc,* i al cast. *barrueco,* port. *berroco,* amb la contaminació d'un mot amb *-j-* interna, potser *lajedo* (LAGINETUM). Semblaria més posat en raó relacionar amb *bajoca* el port. sept. *bagécas* «bages» (o sigui tavella de leguminosa), que comunicà a Leite de V. un corresponsal de Paredes de Coura (*Opúsc.* II, 439); però Leite observa, en nota, «diminutivo», i crec que té raó en suggerir així que vingui del ll. VAGINA amb el sufix popular *-eca.* En efecte, en el portuguès normal existeix *bagem,* evolució fonètica de VAGINA, amb variant popular *bage;* sigui com a pseudo-primitiu extret de *vaginha* que vol dir 'tavella' a la Beira (com vol Leite), sigui que partim d'un *vágia* (d'on el «diminutiu» *vagieca* > *bageca*), tenint en compte que *dotzena* passà a *dúzia, anguia* a *ânguia,* en altres varietats dialectals citades en altres passatges dels citats *Opúsculos.*

BALA, tant en el sentit de gran paquet de mercaderies (sign. I), com en el de projectil o altra bola petita de material dur (sign. II), prové en últim terme del germ. occid. BALLA 'bola o pilota': en aquell sentit, probablement del fràncic per conducte del francès *balle;* en aquest sentit, més aviat per conducte de l'it. *palla,* que el rebé del dialecte longobard, on aquell mateix mot havia pres aquesta forma. □ *1.ª doc.:* sign. I, primera meitat S. XIII; sign. II, 1640.

En el conjunt d'accepcions que he designat com a significat I, el mot apareix bastant sovint en la nostra Edat Mitjana, des dels primers textos literaris, com en aquest en baix llatí doscentista, però pigallat de mots vulgars catalans, que subratllem: «*leudam* quam accipiat ad ipsam *alcantaram:* ... de uno *trossello* medium *morabetinum;* et de *balas,* quartam partem *morabitini;* de *carga* de *cuiram* aut de cera aut de oleo, denarios 12»:[1] la lleuda es cobrava en el gran pont (*alcàntara*) sobre el riu, i veiem que una bala havia de ser només de la grandària d'un *trossell* (paca de grans dimensions) i per tant només pagava la meitat de mig morabetí. «*Bala* de 5 o 6 draps, de la terra: 1 sou <e> un diner», Lleuda de Cotlliure de 1249 (*RLR* IV, 249); en la Tarifa barcelonina de 1271 «una *bala* de telas de 50 peçes» paga 12 diners de corredures i 12 de reva, i una «bala d'anaps» 4 de corredures i 2 de reva (J. C., *EntreDL* I, 158.56, 161.112); «inde abstrahi aliquas *balas* pannorum, que intus erat, et secum duxit...», ordenança feudal de 1293 (Hinojosa, *El Régimen Señor. en Cat.,* p. 350); semblantment en un document puigcerdanès de 1288 (*bala* de «cordat», *RLR* IV, 506), en un d'empordanès de c. 1290 (on es tracta d'un pes d'una rova, *BABL* VII, 242) i d'altres de semblants, en massa, dels Ss. XIV, XV i següents; també en Muntaner: «jo fiu davallar de la galea dues *bales,* qui de tapits de Trípol e de vels e de ---» § 264, Casac., VII, 48.16).

El sign. II abraça en primer lloc l'acc. 'projectil d'arma de foc', i les altres anàlogues, que detallen el *DFa., AlcM* i els altres diccs., de les quals aquest documenta la primera des de 1640 (i que certament apareixia ja en el S. XVI); altres aplicacions de detall són nombroses, i no tenen prou relleu històric ni cultural perquè hàgim procurat d'exhaurir-les ací; entre elles hi ha l'extensió al fruit de diverses plantes en forma de boletes, p. ex. les que a la Vall d'Ebo anomenen *bales* de gamó, o sigui de l'asfòdel. Igual passa en les altres llengües romàniques, si bé no sempre és clar si tals accepcions vegetals provenen de la idea de 'boleta' o de l'embolcall de forma arrodonida, o encara d'altres accepcions, o bé mots homònims.[2] L'acc. especial d'impremta «les *bales* ab que posen la tinta: pilae pelliceae», 1575, O. Pou, 176, que avui segueix essent igual.

DERIV. sign. I: *Baló,* 'bala petita de mercaderies' [1288]; en les altres accepcions com 'pilota grossa', ve del sign. II; per a la de 'calces curtes', l'art. *VALONS, VALONA; balonera. Balot. Embalar* [*DTo.,* 1757; Belv.]; *embalatge; desembalar.* Sign. II: *Balí* [1868, *SLitCosta;* escr. de fi S. XIX; no en Belv. ni Labèrnia, 1839; cast. *balín,* c. 1870 i eds. recents *DAcEsp.*]; d'aquest sembla derivat el pall. *baliner* 'guarda-rural', probablement perquè només els carregaven l'arma amb balins, a fi d'evitar la possibilitat

d'actes errats o massa severs (cf., tanmateix, *daliner ADALIL*). +*Embalar-se* en l'acc. cinètica 'accelerar-se (dit especialment dels vehicles)', manllevat del fr. *s'emballer*, acc. que s'usa generalment des de c. 1920; *anava embalat*. Per a *balístic, -ica*, veg. l'article *BALLESTA*.

[1] Carreres Candi, *Miscell. Hist. Cat.* II, 17. — [2] En el cas del fr. *balle de céréales*, o sigui el *boll*, que és també *bala* des de l'occità antic, els diccs. etimològics francesos —Bloch-W. i altres— diuen que deriva de l'antic verb *baller* 'dansar', que en les fases antigues de la llengua apareix també amb el sentit de «vanner» 'cendre, passar pel sedàs'. Això en tot cas em sembla un error, i degut a l'excessiva tendència «autàrquica» de què han patit molts filòlegs del país veí. Hi contribueix en aquest cas el fet que el mot té forma tan breu i poc característica, que el perill d'una homonímia desorientadora, en aquest cas era difícilment evitable. Hi ha, per una part, l'irl. ant. *ballán* que significa 'closca de caragol' i també 'clova o tavella de vegetal' («a snail's shell, a husk») ço que evidentment dóna una base semàntica i lèxica més ferma que la de *baller* 'dansar, oscillar' (per més que aquest arribi ocasionalment a significar «vanner» que ja tampoc no és el mateix que 'ventar' 'll. ventilare'); és veritat que Pedersen (*Litteris* II, 93) tot i reconeixent que l'irl. *ballán* sembla ser d'origen purament cèltic, admet que el mot francès hi coincideixi «per casualitat», però és perquè en cèltic el mot té una -LL- doble des de l'origen; i Pedersen, que no era romanista, fixant-se en la grafia *bale* de les primeres documentacions franceses i occitanes, creia erròniament que el mot gallo-romànic postulava un ètimon amb -L- simple i no amb -LL-! I precisament és a l'inrevés, com ho mostra la conservació de la Á tònica en francès. A favor d'una etimologia cèltica de la *balle* dels cereals, hi ha, doncs, fortes aparences. Restem, però, en gran dubte quant a l'origen d'aquest mot francès i occità, però no perquè l'etimologia admesa per Bloch ens sembli gens digna d'admissió sinó perquè es podria tractar simplement d'una aplicació figurada del nostre mot d'origen germànic, com ho suggereixen les altres denominacions d'aquesta cosa en les llengües neo-llatines: gascó *bòla*, cat. *boll*, cast. *cascabillo*: el cat. *boll* sembla ser simplement un masculí extret de *bolla* = *bola* (*bolla* és la forma més antiga del ll. BULLA en català), el cast. *cascabillo* és un duplicat de *cascabel*, cat. *cascavell*, altre objecte en forma de bola. Si l'oc. i fr. *bala, -le*, ve de la idea de boleta més o menys arrodonida o surt del cèltic, o bé prové de la idea d'embolcall com una *balle* de cotó o altra mercaderia, això ja és més discutible i és el que hauran de resoldre els especialistes del francès (Levy, *PDPF*, tradueix l'oc. ant. *bala* per «enveloppe de grain, gousse», i això no nego que en el fons sigui encertat).

Balada, V. *ballar*

BALADRE, nom de diverses plantes, del ll. VERĀTRUM id. □ *1.ª doc.*: c. 1310-20, Jafuda Bonsenyor

Les plantes que han estat designades amb aques nom són nombroses i bastant diverses; entre les mé importants figuren les tres dels gèneres *Veratrum Nerium* i *Helleborus*, que es poden veure en prime lloc en els *DFa.* i *AlcM*: totes tres, encara que sigu en forma ben diferent, tenen en comú, en més o e menys, de ser metzinoses i proveïdes de flors orna mentals i força notables. El *Veratrum album*, que é la que fa un paper més important en el nostre paisatge i en la vida rústica, sembla ser la que dugué aquest nom des de més antic i amb més fixesa: és la que veiem més en els nostres barrancs de tot el domini lingüístic i, en gran massa, en els de la Catalunya seca i de les dues grans regions del Migdia; el *Nerium oleander* fa un gran paper en la nostra jardineria.

Un i altre han cridat sempre l'atenció per les seves grans flors i el perill que constitueixen per als animals: d'ací nombroses i eloqüents comparacions literàries amb coses que impressionen i distreuen —«qui, pres l'aladre, / mira·l *baladre* / restat darrere, / dret solch no spere / ni bon recapte», en J. Roig (*Spill*, 12434)— però poden fer mal, lloc comú en la literatura anti-femenina, en avisos premonitoris: «muda carrera, / lexa·l camí / lur, serpentí!, / tan espinós / e verinós: / costes, barranchs, / ullals e fanchs, /xara, *baladres*!, / laços e ladres...», ibid., 12747; «*baladra*, que ha bella la fulla, e si hom ne menge, auciu-lo», en Jafuda Bonsenyor; en un mot, «l'infructuós però formós *baladre*» (J. Mig, «El Camí», 9-IX-33) ha esdevingut frase estereotipada de la imatgeria nacional.

VERATRUM no s'ha conservat enlloc amb caràcter tan constant i general com en la nostra llengua, per bé que també ha deixat abundosa descendència directa en parlars del Migdia de França (usat per Mistral, etc.)[0] i del Nord d'Itàlia (*REW*, 9217), i no és estrany a l'italià comú[1] ni en falta algun ex. occità en la llengua antiga, encara que no es trobi en obres dels trobadors. En llatí és rar en els escriptors antics, no té correspondència coneguda en les llengües germanes de la de Roma ni etimologia indoeuropea,[2] però ja apareix algun cop, si bé poc sovint, en alguns escriptors clàssics i la seva estructura sembla ben itàlica, sense res d'aparença forastera. La forma *veratrum*, de Lucreci i algun altre autor, no és l'única, car en glosses surt 6 vegades (traduït sempre *elleborum*) en la variant *varatrum* (*CGL* V, 382), a la qual correspon la forma dominant en català i en algun dialecte d'Oc.

En efecte, pronunciat *baládre* amb *ba-*, és com el porten els escriptors medievals i com ho tinc anotat en tot el País Valencià, en el Priorat i en diverses comarques occidentals de més al Nord (i aquesta és la forma en què l'hem transmès als parlars castellans i altres de veïns) i també sorprèn el canvi de V- en *b-* (unànime fins entre valencians i balears); però a VERATRUM, amb -E-, correspon *bilàdre* que tinc anotat de tot el Pallars (i en particular a les valls d'Àssua, Àneu, Cardós i Vall Ferrera) i un inventari de la

V. de Ribes porta «una samal àul, plena de *veladra*», en l'any 1380 (*BABL* VI, 472).

Ens detenim en aqueixos detalls, que importen perquè ha intrigat el fet que aquest mot català s'hagi transmès als llenguatges romànics veïns, en la forma catalana i estranya a llur fonètica històrica: *baladre* es diu fins molt endins d'Andalusia (no sols Almeria), a tot Múrcia, en tota la zona xurra del País Valencià (*Fuente-Baladre* a Alcúdia de Veo, etc.), i Aragó fins a Navarra; fins al basc, almenys el de la Sule i del Roncal (Azkue), on la forma, *baladre*, és també la d'un manlleu català, de cap manera la d'un llatinisme, ni la que correspondria a l'evolució fonètica gascona ni aragonesa (on hauria estat **belai* i **belatro* respectivament): així és natural que sigui, puix que l'aragonès el té pertot en forma acatalanada i també en les valls gascones el trobem així (en bearnès)[3] o en formes mixtes: a la Vall d'Aran és *belèdre* a la part baixa i *belèdro* en el dialecte superior o de Pujolo;[4] és possible fins i tot que *beladre* vagi penetrar un temps fins a Castella, car s'ha conjecturat que l'hondureny *belagre* (per més que designa una liana) sigui trasllat del nom del baladre a una planta indígena americana.

Aquesta notable extensió condueix a creure que, per raons farmacològiques, veterinàries, botàniques o altres que ignorem, la terra catalana vagi constituir un focus de propagació dels usos d'aquesta planta; cf. les notes de Bertoldi, autoritat en la matèria, en *ARom.* XVIII, 215, i *Bibl. dell'ARom.* IV, 51-53, que ja donà mostres de sorpresa davant aquests fets. Altrament no descartem que el mossàrab vagi col·laborar amb el català propi en aquesta propagació, com fóra natural a causa de l'hàbitat de la planta, i això explicaria la *b-* i no *v* (*d* < *ṭ* arabitzat), per bé que la *-e* i no *-o* demostra que el mossàrab no és el focus principal.

Per això també interessa veure que en algun punt de Mallorca el mot s'hagi conservat en forma mossàrab: *bəládro* a Sineu (*BDLC* XI, 47), reveladora de fort i antiquíssim arrelament local; que en el Capcir es presenta en la variant mig-occitana *bəláįrə*; i que en diversos punts dispersos, l'equívoc en la terminació del plural hagi ocasionat el pas al gènere femení: *Les Biladres* partida de la Vall d'Àssua (a Escàs). Prat de *les Baladres* a Cerdanya (Vallcebollera).

En fi, en una part de l'Alt Pallars, hi ha una planta dita *bilandre*, diferent del *Veratrum Album*, si bé no puc aclarir si té una altra etimologia ni si no coincideix amb algun altre dels gèneres designats pels descendents de VERATRUM en el nostre país.[5] Potser és el mateix que el ll. MILIMINDRUM (St. Isidor, *Et.* XVII, 9.14), d'on el cast. *milmandro* i port. *meimendro* (que hom ha relacionat amb el cast. *ojaranzo* varietat de baladre o de rododendre, veg. *DCEC*, s. v. *oj-* n. 8), amb dissimilació *bili(v)andre*, o més aviat contaminació dels dos noms.

DERIV.: *Baladrar*, 'lloc poblat de baladre' (*AlcM*; *El Baladrar*, platja en el terme de Moraira, prop del Cap de la Nau; barranc en el de Sella). Això mateix es diu *baladrera* en altres llocs (Clot de la *Baladrera* a Castell de Castells), mentre que a Sella té matís d'acumulació sense caràcter toponímic («en diuen *el Baladrar* perquè hi ha molta *baladrera*»). Ignorem en realitat el sentit i procedència d'un nom de planta *bidrena*, anomenat en uns *Remeis de Fr. D. Font* (obra que no puc datar ni localitzar, cit. en el *DAg.*), si bé l'escàs context transcrit («bull *bidrena* o *baladre*»), sembla indicar un sinònim (potser local) o una variant botànica de *baladre*; si realment ho fos i sobretot si es tractés d'un nom usual en terres del Migjorn, pensaríem en una variant o derivat de VERATRUM (cf. la *i* del cat. occid. *biladre*), derivat en -INA o -ANA, metàtesi de **beradra* acompanyada de dissimilació, i altres possibilitats indecises (potser VERATRAGINE > **be(r)tràįna*, o amb una ultracorrecció de AI mossàrab en *e*). Però també podria ser planta ben diferent i derivada (amb -INA, etc.) de VITIS o VITICELLA o VITEX i rotacisme **bidzena* > *bidrena*; i encara s'entreveuen possibilitats per la banda del fitònim VITRARIA (*REW*, 9397) o VITRINUS.

[0] «Hellébore»: «un tau qu'a manjè / d'estranglochin o de *varaire*», *Calendau* XII, 68.4. — [1] Però la forma *veratro* en què s'usa des de l'Ariosto sembla cultisme; hi ha algun testimoni de *veladro* anteriorment. — [2] Walde-H. i alguns altres han dit que ve de *verus* 'veraç', idea molt infundada en l'aspecte semàntic —se'n donen explicacions molt rebuscades i contradictòries— i més encara des del punt de vista morfològic, car el sufix suposaria un radical verbal i un verb *uerare* (hapax en un text poc aclarit) en realitat no existeix. És significatiu el silenci complet que mantenen sobre *veratrum* Walde-P., Ernout-M. i Pok. (*IEW*). — [3] Només a la Vall d'Aspa hi ha *balaire*, Palay. — [4] *Belèdro* pot ser una forma provinent del pallarès pre-català, que conservava la *-o* final (*ETC* I, 122), però en totes dues variants *-dr-* és estrany a la fonètica aranesa i gascona; també ho és la *è*, que potser s'explicaria com a evolució gascona del tractament occità *-įr-* de TR; doncs, ¿forma de compromís entre l'occità i el pallarès pre-català? — [5] En observar-la primer, a Llessui, vaig anotar «espècie de baladre nan: em diuen que aquesta no fa gaire flor». Després d'observar-la millor, en valls i localitats veïnes, a Cabdella, Vall d'Àssua, Romadriu i Montenartó (si bé en aquest n'hi havia molt menys que en els altres pobles, més alts) vaig apuntar «jo mai no li he vist flor; a un baladre se li assembla molt poc: una mica més, però poc, al fonoll». Amb aquesta *-n-* apareixeria el nom del baladre (*balandre*) en algun parlar bearnés, segons Palay.

BALADREJAR, primerament BALADRAR, 'cridar immoderament, d'un mot **BALATRARE*, comú a les tres llengües romàniques de la Península, relacionat amb BALATRO, -ONIS, del llatí familiar, emprat per diversos autors clàssics com a terme injuriós o despectiu. □ *1.ª doc.*: 1507, Busa-Nebr.

«*Baladrejar*: blatero» en l'adaptació cat. del dicc.

de Nebrija, 14. De la forma *baladrar* del nostre verb, tot i que és la bàsica i més antiga, com que aviat tendiria a caure en creixent desús, la poca documentació és encara més tardana, i indirecta, perquè es basa només en el derivat *baladrador*, que el *DAg.* registra en un text mallorquí del S. XVI, i *baladrayre* en diversos diccionaris del S. XVII («blatero, linguax», 1650, Torra; Lacav. *Gaz.*), val a dir que tots dos basats necessàriament en el verb, i, aquest, en la seva forma *baladrar. Baladrer* que segurament derivà del tronc comú nominal (BALATRUS, BALATRO), tan directament com el verb, no el registrem fins als diccs. i autors del S. XIX [«vocinglero, *clamosus*, *balatro*», 1803, Belv., Figuera, etc.; escriptors de la Renaixença en els diccs. Balari i *AlcM*]. Cf. men. +*baldreig* 'agitació de les ones' (JMascaró, 1979), potser de *baladreig* 'remor' per *balandreig* (i *balder*?).

Aquesta documentació tardana en mots catalans d'aquest caràcter estilístic, s'explica només, però satisfactòriament, per l'escassedat dels autors publicats en la nostra Edat Mitjana, i el caràcter en general poc populista i poc expressivista de llur estil. Car aquesta família lèxica és, i segurament ha estat sempre, més vivaç en català, i certament més castissa, que en la resta del romanç hispànic; si bé en castellà i portuguès, el geni ponderatiu i desmesurat de llur prosa cavalleresca i picaresca, i de la lírica gallega i fins castellana, els donà molta més ocasió d'aparèixer literàriament (*Baladro del Sabio Merlin*, etc., *baladrón* en les novelles i teatre cast. del 600, etc.).[1]

Les explicacions que vaig donar sobre aquest grup ibero-romànic en el *DCEC*, i que no seria útil de repetir totes, es podran completar consultant aquell llibre, car no cal canviar-hi res d'essencial. Per més que autoritzats llatinistes ho hagin posat en dubte (veg. Walde-H.) el fet és que el substantiu bàsic de la nostra família està ben documentat en un escriptor llatí com Lucreci, d'estil tradicional i distingit però pur de preocupacions estilístiques i rebuscaments: «áufer abhínc lacrimás, *baratre*, ét compésce querélas» (III, 955), evidentment en el sentit de 'home que es plany desmesuradament i sense raó', al capdavall un 'baladrer'; així ho traduí l'enyorat Mestre Joaquim Balcells, de qui conservo nota constatant que aquesta és la lliçó dels dos mss. principals i antiquíssims, l'*Oblongus* i el *Quadratus*, mantinguda per Merrill.

No podem afirmar tant l'origen últim del mot, car sembla que sigui la forma amb -R- i en -US la que més tard apareix convertida en *balatro* en alguns altres escriptors de l'Antiguitat, Varró, Horaci, i que també es documenta com a antropònim llatí;[2] atès aquest últim detall (és sabuda la gran quantitat d'etrusquismes onomàstics) i certa semblança de forma i ús amb algun tuscanisme conegut com *histrio*, Ernout conjecturà (*BSL* XXX, 111) que seria un manlleu del llatí a l'etrusc: doctrina acceptada per d'altres però sense proves en les restes d'aquesta llengua ni en l'estructura del mot; el mateix autor d'ella, en el seu dicc., escrit més tard sota la guia de Meillet, s'expressa sobre això amb gran reserva («il n'est pas impossible»).

En tot cas és un fet controlable que en el grec de grans escriptors coetanis, un poc anteriors i d'índole molt semblant a la de Lucreci, com Lucià, un mot idèntic a la forma lucreciana, de to igualment irònic i despectiu al del mot llatí i del *baladrón-baladrer* romànic, amb matís semàntic no gaire diferent del d'aquests, té en el grec familiar una explicació etimològica segura i òbvia: *βάραθρος* 'trapella, malvat' (*Pseudes*, 17), car es tracta precisament d'una adjectivació del grec general *βάραθρον* 'l'infern' (aplicat també de vegades a una mena de suplici).[3] El cas és que hi ha comprovacions ja romanes, i que no tenen valor les objeccions que hom ha oposat als grans lingüistes i filòlegs (Thurneysen, Leumann-Stolz) que han sostingut aquesta explicació (veg. Walde-H.): car *baratro* amb *-r-* apareix en lloc de *balatro* en dos escoliastes d'Horaci (Porphyrio, S. II, un d'ells) i està al contrari de tota versemblança admetre que això sigui una «etimologia popular» (a base del grec!), quan justament la dissimilació i l'etimologia popular havien de collaborar en sentit contrari, car era inevitable que en llatí el mot caigués sota la influència *latro, -onis*, de *blaterare*[4] i de *latrare*.[5]

[1] Fora d'aquest darrer substantiu la decadència extrema que després es revela en castellà és un signe de menor vitalitat, i en portuguès el verb *bradar* < *baadrar*, que trigà molt més a antiquar-se que el cast. *baladrar*, com ho prova el fet que la *Estoria de los Godos* castellana de c. 1300 porta *bradar*, la forma portuguesa, en una part dels mss. i els altres bandegen del tot aquest verb substituint-lo per *bramar* (veg. Mz. Pidal, en *Inf. de Lara*$_1$, 344.19; cf. les adds. p. 487 de la 2.ª ed.). Però també en portuguès caigué en decadència després de Gil Vicente (*Obras* III, 264), en l'ús general, de manera que avui registren *bradar* «chamar», *br. por alguem*, com una especialitat de l'Alentejo (Alandroal, Leite, *RL*, IV, 59). La substitució de *baladrar* per *baladrejar* s'explica pel desig de reforçar el caràcter expressiu i freqüentatiu del mot, i es produí també en el castellà dels Ss. XIV, XV (*baladrear*, cites en *DCEC* I, 372*b*46 i ss.). — [2] *Servilius Balatro*, cf. Schulze, *Lat. Eigennamen*, 349; amb el qual se superposa el *Don Estevan Baladrón de Castellanos* en un doc. lleonès de 1253. No és estrany això quan veiem la gran difusió obtinguda pel nom comparable LATRO, *don Ladrón*, en aragonès i castellà medievals. — [3] Si es tracta més aviat d'aquest, recordem la tendència que tenen les expressions injurioses d'aquesta esfera a aplicar-se amb sentits despreciatius però irònics, ben semblants, com *i in malam crucem!*, *uerbero*, *mastigia*, etc. (aquest també del grec, tan familiar en els esclaus romans). — [4] Quant a fer venir *baladrer*, i afins, del ll. *blaterare* i *blatero, -onis*, com digueren alguns, especialment Baist (*ZRPh.* VII, 633; XXXII, 423ss.), aniria contra la demostrada llei fonètica catalana (Coromines, *Lleures*, 183-188; *cf.* l'article de *Entre dos llenguatges* sobre fr. *rr* = cat. *dr*), segons la qual -TER- només pot donar *-r-* mentre que cat. *-dr-* exigeix una

base amb -TR- sense vocal en llatí. En canvi, com que totes dues combinacions passen a *-ir-* en tots els dialectes d'Oc, sembla segur que el prov. mod. *bradalà* 'baladrejar', provinent de **baladrar*, amb metàtesi, i estrany a totes les fonts medievals, deu ser un catalanisme. — [5] Resumeixo encara algunes dades importants però no catalanes. En castellà antic *baladro* «grito descomunal» es documenta molt en llibres de cavalleria (i poesies que els glossen), dels Ss. XV-XVI, port. *braado*, que després cauen en complet desús, mentre que en català un mot *baladre* en aquest sentit es perdé més explicablement per la imminent confusió amb el nom de planta *baladre*. Sobre el cast. *baladrón* veg. el *DCEC*: ja Aldrete (*Origen de la L. Cast.*, 47r1) documentava la identificació amb l'horacià *balatrones*, que reapareix en Varró i 3 autors del Baix Imperi (documentació en RFisch, *ALLG* v, 62); d'altra banda Aldrete hi identifica la glossa de Festus, segons el qual valdria també «bullas luti», 'boles de llot': segurament amb més raó ell que els filòlegs recents com Brüch, que voldrien veure-hi un mot independent (també Walde-H.) amb rebuscades etimologies prellatines: però com a terme despectiu i popular era fàcil passar de la idea de 'home fastigós, digne de menyspreu' a la idea ponderativa d''esquitx de fang'; no manca d'interès saber que en parlars ultramarins el mot apareix en sentits o forma lleument distints: *baladrón* «malvado» a les Canàries [1846, *BRAE* VII, 333] i més aviat amb el matís menys hostil de «pillo, granuja, canalla» (Millares; M. L. Wagner, *RFE* XII, 81), que s'acosta bastant al del mot llatí; una forma *balandrón* amb propagació de la nasal té curs avui en el Plata, Xile, Mèxic i Nicaragua (Cuervo, *Obr. Inéd.*, p. 206). En el català de l'extrem Sud sembla que s'usa *baladró, -ona* (cita d'Enric Valor en *AlcM*$_2$) i Sanelo ja recollí *baladrons* 'baladrones', *baladró* 'pavero' (E36v6). La substitució sufixal del cat. *baladrer* s'estén fins a l'arag. *baladrero* «alborotador» (Borao). Sembla que el nostre verb s'estengui fins al romanès, en la forma *bărătà, bărăţì, bărătăì* 'barallar-se'.

BALAFIAR, verb només català, amb el sentit fonamental de 'malbaratar' i inseparable dels substantius *balafi* i *balàfia*, d'origen incert; com que *tornar a balàfia* es deia a l'Edat Mitjana dels esclaus o captius escapats que tornaven si els prometien la salvació corporal, i la locució aràbiga *b al-ᶜâfiya* significava 'amb salut, en pau, amb perdó', *balàfia* sembla haver-se aplicat a possessions on els serfs restaven o retornaven amb llicència i integritat, i *balafiar* significaria primerament 'perdonar, eximir la despesa de totes les restriccions'. ☐ *1.ª doc.*: *balàfia*, c. 1395; del verb no registrem dades fins a la Renaixença (escr. de fi de segle; *balafiador*, 1839, Lab.).

El qual remet a la variant *esbalafiador*.[1] L'escassedat i data tardana de les il·lustracions literàries i lexicogràfiques[2] no deu ser enterament casual, car ni avui no és verb usat pertot i menys per tothom; però sí amb més extensió geogràfica del que diu *AlcM*, no sols perquè en el País Valencià se sent a molts punts escampats d'un cap a l'altre, sinó perquè en el Principat el verb i algun substantiu de la família s'usen a bastantes comarques altres que l'Empordà. A part del Baix Ebre i Maestrat, on s'usa més aviat la variant amb *es-* i és d'on Labèrnia devia conèixer *esbalafiador*, el verb i el substantiu *balafi* són usuals a molts llocs i se'n troba força documentació literària: *balafiar* 'malgastar-se béns o diners, rebentar-se'ls' apareix més d'un cop en els escrits de l'alcoià J. Martí Gadea («en quatre dies hu han *balafiat* tot», *Terra del Xè* III, 82; *Diccionari* s. v.); «cap de trons y *balafiadora*, com tenia acreditat» (*AlcM*) en el *Pere Llarg* d'E. Girbal i Jaume (1923), que tot i provenir de Girona, visqué llargament a Alacant i el seu lèxic correspon més aviat al d'aquesta terra,[3] i en altres comarques valencianes, certament, car el lèxic d'Escrig correspon més, en tota l'obra, a la seva comarca de Llíria que al valencià de la capital.

Que té força arrelament en diversos sectors de l'Empordà (potser no a la part Nord de la comarca) no consta solament a l'article pertinent de l'*AlcM*, perquè el fet que en el Baix Empordà vagi sofrir una deformació popular, fins en el llenguatge conservador d'Irene Rocas, la gran col·laboradora d'Alcover i de l'Institut a Llofriu, demostra que allí no era mot viatger i recent: «destruir la propietat, malgastar, cast. *derrochar*» es pronuncia allí *bənəfià* amb una *n* deguda a contaminació dels parònims i parasinònims *vendre-s'ho tot* i *beneficiar*. D'altra banda sé que el verb s'usa també allí on consta l'ús dels substantius, i d'algun d'aquests tenim dades a Reus (*balafiador*), a Vic i en el Lluçanès, per més que inspirin algun dubte les definicions amb què es donen, però més aviat sobre si allà és mot conegut de tothom que sobre l'ús en aquests llocs.[4] En tot cas *balafi*, encara que no figuri en el *DFa.* ni ben definit pertot en l'*AlcM*, és un mot ben conegut, en el sentit de 'acte de malgastar' i àdhuc en 'el de malbaratar una cosa abusant-ne (o donant-la a baix preu?)' en llocs diversos, i és de creure que el verb *balafiar* —més generalment conegut— s'usa també en aquells.

En dono proves literàries i localitzades: en el sentit de 'despesa excessiva' ja vaig apuntar-me'l en el Lluçanès (Olost), el 1935, en la frase «no en feia cap *balafi*, per'xò». D'aquell gran escriptor i enraonamentari que fou Marian Vayreda en tenim belles autoritats, que ens el mostren en tota una ampla gamma semàntica i estilística: «la meva estimada... ses fesomies xuclades y malaltisses me donaven la idea del *balafi* de la seva joventut», descriu en l'episodi culminant de *La Punyalada* ponderant el marciment, la destrossa, que ha deixat en la captiva la seva feréstega defensa contra els atemptats, anys a través, per mà dels trabucaires;[5] i en usos més pedestres en les obres més juvenils: «aquell *balafi* de joyes veyes y ornamens sagrats, penyores de totes les antigues payrals de la rodalia, adinerades per a provehir-se de quatre trastos de quincalla», *Sang Nova* IV, v, p. 278; «si pu-

gen com jo desitjo que pugin, los apreciaran com relíquies de la persona moral de llur progenitor; del contrari, potser ne *faran balafi* i aniran a parar al sac del drapaire», *R. de la d. Carlinada* (pròleg, p. 12).

Heus ací el llenguatge de la més selecta família catalana de la Garrotxa i Collsacabra; i en les comarques d'aquella zona és realment on l'assenyalen els corresponsals de l'*AlcM*: Lledó, Olot, Rocabruna, Ribes, Cerdanya, Osona i Prats de Lluçanès. Però ja no és exacte que allí només s'usi en la frase *fer balafi*, com fens ho mostren les cites de Vayreda, ni ho és tampoc que el substantiu *balafi* no sigui viu a fora del Principat, car a l'Albufera, en el Palmar, m'explicava fa dotze anys un conscient i popular reglamentista de la pesca, vell pescador ell mateix: «pescar angules és un *balafi*: de cada quilo d'angules ixen 100 quilos d'anguiles».

En llengua d'oc, d'aquest grup de mots no hi ha més que algun representant, magre i escadusser, amb l'evident caràcter de manlleu del català (alguna cosa en digué Spitzer, sense adonar-se d'això, en *ZRPh.* XLII, 196): llengd. *a balafi*, *a baloufi*, *a palafi* «à foison, à profusion» (Mistral, *TdF*, s. v. *pa-*): la *p-* i la *ou* es deuen a contaminació de *pelofo* 'pellofa', *palòfi* 'home espellifat', marsellès *baiòfi*; *balòfi* «imbécile» amb contaminació en sentit oposat.

Ningú no sembla haver-se basquejat per l'etimologia, i jo mateix si l'albiro és gràcies a la mà senyalera d'En Moll, encara que ni aquest ni Alcover no ens en donaren cap indici en la primera edició del diccionari; i en la segona, tot i afegir-hi una addició, en el fons ben encertada, sobre l'origen de *Balàfia*, no es veu si ja ha intuït que un mot més important, *balafiar*, deriva de l'ètimon d'aquell nom propi; potser la causa d'això és que ni *balafiar* ni *balafi*, ni un apellatiu *balàfia* semblen haver sobreviscut fins ara en el llenguatge de cap de les Illes.

El que allà és ben conegut és un topònim, que en dos pobles del Nord i Nord-est de Mallorca és nom de sengles possessions en aquella part de l'illa, en la forma *Balafi* (potser pron. popular de *Balàfia* segons la norma pagesívola d'allí), i que és *Balàfia*, per a *AlcM* «partida rural vora el Segre, a Lleida», i molt coneguda a Eivissa. Aquí és el nom d'una vénda (gran porció d'un terme municipal), que té el seu centre a les velles *Torres de bəláfi*, parròquia de Sant Llorenç, en el Nord de l'illa, a 7 km de Sant Joan de Portinatx; per això en la nomenclatura eivissenca verament toponímica i més completa, que tinc proposada als eivissencs més amants del país que de certs prejudicis, ens servim de *Sant Llorenç de Balàfia*, com a nom complet d'aqueix poble. I aquest nom és ben conegut des del temps vell: car ja llegim «arribaren fins a *Balàfia*» en una partida de l'any 1538 en el *Llibre d'Entreveniments* publicat pel savi canonge Macabich el 1916 (p. 15). Només falta Menorca per completar la «pentalogia» arabonímica (si m'és lícit aquest terme) i Moll ens la completa informant-nos —sigui nom propi o nom comú— que allà s'usa «*tornar a Balafi*: tornar al punt de partida» (no sóc jo que hi poso aquesta majúscula).

Ara bé, es coneix que en el S. XIV, *balàfia* era conegut de Lluís d'Aversó (c. 1395), que si bé en el seu *Torcimany* no dóna definicions, sí que precisa (196*d*) que *balàfia* era proparoxíton; i em sembla que d'un erudit poeta de tanta gravetat, i cerimoniós ciutadà honrat de Barcelona, no és gaire probable que es refereixi al nom d'uns indrets de terres morisques, d'importància petita o mediocre, i encara menys que es tracti d'una pura coincidència amb una estructura fònica tan llarga, complexa (i amb una *-f-* al mig). Si és un nom propi o un mot de la llengua viva, això sí que ja no podem assegurar-ho, encara que essent ben poc nombrosos els noms de lloc en el *Torcimany*, la probabilitat d'allò és escassa. Més que més donada l'existència de *balàfia* nom comú que ens assenyala En Moll en un doc. mallorquí de 1451: «en lo present capítol no sien entesos los catius qui vindran a *balàfia* e que dins los dits térmens los hajen «recuts»[6] o tornats a *balàfia*», *BSAL* XXI, 350, amb l'explicació «*venir* o *tornar a balàfia*: (ant.) tornar un esclau a la casa del senyor d'on havia fugit o s'havia allunyat».

En la 1.ª ed. d'*AlcM* no hi havia res més, però en la segona s'hi ha afegit aquesta explicació etimològica: «de l'àrab *al-^{c}âfiịa* 'integritat corporal', 'salut', derivat del verb ^{c}*āfā* 'perdonar'; en castellà *pedir alafia* és 'demanar perdó'; es comprèn que *venir* o *tornar a balàfia*, en català antic, significava 'obtenir el perdó un captiu que tornava voluntàriament a poder del seu amo'». No sé si aquesta explicació ve d'En Moll o ve ja de Bennàssar o altre publicador. Recordem que, en efecte, aquest origen del cast. *pedir alafia* [1726] està ben establert, i jo mateix havia donat aquesta etimologia en el *DCEC*. Podem afegir-hi ara que l'arrel ^{c}*āfā* 'perdonar' pertany a l'àrab de pertot i de sempre, i és ja freqüent a l'Alcorà com a verb («to pardon; to pass over, pass by; to remit»), i en substantius derivats, com ^{c}*âfī*, *-iya*, «forgiving», ^{c}*afw* «pardon»: veg. cites de tots en Penrice, i d'aquests i molts altres en Dozy (*Suppl.* II, 145) i en els glossaris hispanoàrabs («parcere» *RMa.*, «revocar mandamiento» *PAlc.* 'dispensar' en Abulfeda i *Calila i Dimna*, etc.); el nostre substantiu precís ^{c}*âfiịa* 'amb salut' en Almacarí, 'tranquillitat' en Boqtor, «pax» en *RMa.*; l'ús en l'àrab de València de *alafia* està comprovat pel fet que en les escudelles i plats antics de Manises figura aquest mot, com a demanda tradicional de 'salut' per a qui hi menja (*BSCC* XIV, 372). Forneix, doncs, pel que fa a l'antic *balàfia* dels captius, una explicació enterament convincent en tot, si no és que no dóna compte de la *b-*.

Aquest so, ¿el miraria com alguna espècie d'excrescència fonètica? Si fos així hauríem de rebutjar-ho; tampoc no crec que l'autor no hagi vist que això fóra inadmissible per al lingüista i fins per a qualsevol crític rigorós. El cas és que no hi gasta un mot, i suposo que si ho fa no és perquè ho cregui indiferent o innecessari, sinó perquè tot veient la dificultat ha estimat que aquest punt no arribava a destruir la versemblança de l'etimologia en principi, i perquè sentia l'emba-

ràs de precisar qualsevol possibilitat, i potser fins i tot intuïa que podia haver-n'hi més d'una. Reconec que allò sigui així fins a cert punt, i no nego que es pugui vacillar. Però és indispensable arribar a determinar-ho si no volem deixar-ho tot plegat en la incertitud.

Sobretot, perquè des d'ara em sembla que el verb *balafiar* deriva precisament d'aquest mot *balàfia*, i en tot cas és clar que d'aquest vell substantiu *balàfia*, que deu ser el que ja registrà Aversó, surt el nom de lloc homònim, i si no expliquem la *b-* d'aquell no deixarem aclarida l'etimologia d'aquests.

¿Diríem potser que la *b-* nasqué d'una confusió o aglutinació de la preposició *ab* en la frase catalana *tornar* o *venir ab alàfia*? Si només ho tinguéssim en formes catalanes podríem sospesar les possibilitats d'aquest inusitat procés, però és evident que això s'ha de rebutjar, com a inversemblant en general, i incompatible amb la concreció en un nom de lloc i amb els mots d'ús viu *balafiar* i *balafi*.

L'explicació segura és que *b al-ᶜâfiịa* és ja tot sencer una expressió aràbiga amb ús d'adverbi o de complement circumstancial. De vegades apareix, amb aquesta mateixa preposició *b(i)*, però sense l'article, *bi ᶜâfiịa* 'tranquilament' (*lam târuḥ bi ᶜâfiịa!* diu a un altre, 'no te n'aniràs salvament', un que l'amenaça amb un coltell en el *Riyâd an-Nofûs* la collecció medieval de biografies tunisenques, veg. Dozy); però més sovint aquesta mena de locucions adverbials, tan quotidianes en l'àrab popular, duen l'article: *bal maxhûr* «prudentemente», *bal maxhûr* o *bal buréh* «plazenteramente», *bal muhâgu̱el* «por el contrario», *bi s-salém* «saludablemente» en *PAlc.*, 360*b*35, 361, 361*a*20; avui en l'àrab rifeny i marroquí *bel-hená* i *bel-hedú* «sosegadamente» (Lerchundi), i a Algèria puc documentar precisament *b al-ᶜâfiịa* «tranquillement, en paix» en el dicc. de Beaussier (ed. Ben Cheneb, p. 664*a*2).

Tot es va aclarint, doncs. Els esclaus i captius pròfugs que oferien lliurar-se al seu senyor, veiem pel doc. de 1451 que demanaven poder *tornar b al-ᶜâfiịa*, i em sembla que no hi ha objecció possible a mirar el nom de les possessions rústiques balears i lleidatanes com a llocs conreats per un serf o un rebel que s'havia sotmès *b al-ᶜâfiịa*, és a dir que s'havia acollit a l'estatut dels sotmesos *b al-ᶜâfiịa*; com si diguéssim un tagarí o mudèjar: el grandiós territori del terme de Sella situat al Nord de la Serra d'Aitana es diu *Tagarina*.

El verb *balafiar* amb el seu postverbal *balafi* a penes es pot dubtar, donat el seu inequívoc cos fonètic, que deriva del substantiu *balàfia* (que és el que deu figurar en el *Torcimany*), a través de la idea de 'perdonar una falta o lleugeresa', 'abandonar el dret a una restricció'. Recordem la nostra vella locució mercantil *abandonar els preus* 'deixar-los caure, practicar el dumping'; el qui es plany *però això és abandonar el vi!*, quan algú vol vendre'l «a cap preu», quasi diu el mateix que *això és balafiar-lo*. Recordem que si 'perdonar' era fer una cosa *b al-ᶜâfiịa* per a Mahomed, per al *Riyâd* i per a tants algerins, ja en el llenguatge dels trobadors fer una cosa *en perdon* o *en perdons* era «en vain; sans récompense; librement, pleinement» i també «gratuitement» (*PDPF*), també que *aissò faretz en perdós* 'en va' surt a cada pas en *Flamenca*, i allí mateix *parlar en dos* (< DONOS) és 'entraonar en va': tal com la *llicència* condueix al 'llibertinatge', perdonar o renunciar a les restriccions duia naturalment a les despeses immoderades, al *balafi*.

¿Per què aquest arabisme, mort avui a les Balears, encara que viu a Tortosa i tot el País Valencià, s'ha refugiat sobretot a la meitat Nord-est del Principat? És que als moriscos balears i valencians ja no els calia fugir, tants n'hi havia pertot que era millor intentar la sort de les armes; però a tot el Principat [ho sabem per les recerques de Miret i Sans, Carreres Candi, etc.] eren infinits a l'Edat Mitjana els esclaus sarraïns, txerquessos, tàrtars i eslaus (naturalment iugoslaus en gran majoria), procedents de terres islàmiques on, si no es parlava l'àrab, hi era una llengua de cultura, que l'esclau exportat se'n servia en tot el que li arribava: entre ells degué ser el gran element de llur *lingua franca*, i l'esclau acabat de vendre o de captivar, ignorant del romànic, havia de demanar clemència amb el mot potser únic que sabia de l'àrab, quan es lliurava espaordit: *b al-ᶜâfiya Séyyidī!*

Resta una interessant confirmació estrangera d'aquesta etimologia, confirmació que com tan sovint s'escau amb els arabismes, ens ve de Sicília. Allí *billàfii*, *millàfii* i també *balàfia* significa 'postures, escarafalls' («lezi, moìne, vezzi») (De Gregorio, *Contributo*, *StGlottIt.* VII, núm. 418; Spitzer, *ZRPh.* XLIV, 377); encara que hi hagi altres variants més alterades, per repercussió de la líquida, *malàfia*, *malàfri(c)a* i *ballàfrii*, això no és raó per derivar-ho del fr. *balafre* 'gran cicatriu o llagostí', com voldria Maccarrone (*ZRPh.* XLIV, 54-55), mot poc antic en francès i de sentit ben allunyat, car no hi ha base per admetre que s'arriba a 'postures' partint d'una idea de 'ganyota' (sentit hipotètic), vist que solament ens assenyalen el de «bavella; bozzoli non compiuti, faloppe» ('coses mal fetes, incompletes') i tot això pot partir del sentit de 'salemes, ronsegueries, gestos afectats i humiliants' de l'esclau esporuguit; i hi ha en fi allí també el verb derivat *millafiarsi*[7] 'fer escarafalls', 'aqueferar-se', 'disputar-se confusament' («scalmanarsi, bisticciarsi»), on de nou trobem la idea de 'llicència'. Ignoro detalls sobre un mot rar occità *a balafi*, *a balofi*, de què tracta Spitzer, en la mateixa revista, dos anys abans, p. 196.

DERIV.: *Balafi*; *balafiador*, *esbal-*, veg. supra; *balafiador* i *balafiu*, *DFa.*

[1] «Qui fa malbé los seus bens; *derrochador*, *disipador*; prodigus». — [2] Verament crida l'atenció la data recent en què entra en la tradició lexicogràfica, car ni en els diccionaris del segle passat no figura el verb, fins al valencià d'Escrig «*balafiar*: malgastar», a. 1851, ni en cap de Mallorca ni del Princ., fins que Bulbena (1905) li fa un racó (potser deduint-lo només del *balafiador* de Labèrnia, i potser només en edicions més tardanes, car no l'hi

copia Vogel); altrament manca en el valencià Sanelo, J. Marc, Aversó, *Cat.-Alem.*, *Tb. Pu.* de Pou, Torra, Lacav., Belv., Figuera, Careta Vidal, Balari, Moll (*Supl. al REW*). No el porten Ag., *Gram.* Fabra de 1912, ni el DOrt., ni fou recollit en els vocab. dialectals del *BDC* ni del *BDLC*. Els primers a recollir-lo foren el *DFa.* i el fascicle de l'*AlcM*, que sortiren a la mateixa data. Crec recordar que figurava en els cedularis de la S. F. de l'*IEC*. — [3] Cf. *BDC* XXII, 252n. — [4] ¿Significa realment «adulador» a Reus? potser no és més que un malentès del col·laborador que transmet el mot. Si pensem que també *balafi* voldria dir «cosa mal feta (escaborn)» i «menyspreu manifestat sobre una cosa» en la ploma del vigatà Mn. Collell, tot segons *AlcM*, serien també el resultat de desviacions semàntiques, no incomparables, ni descartarem que tot sigui exacte, al capdavall, ni menys ho acceptarem decididament com a moneda de bona llei (Collell no fou més sòlid en lèxic que en l'amistat). — [5] Cap. XXV: igual en l'ed. príncesp, eixida del llit mortal de l'autor (p. 382), que en la 4.ª (294), on es veu de vegades la mà d'un amic pòstum. — [6] És evident que això és una errada. Si és tipogràfica o deguda al publicador del document, i si està per *rebuts* o per *retuts*, ni puc decidir-ho ni és essencial per al present article a fi d'aclarir el sentit del context així com així l'acompanyament sinonímic *o tornats* ens en dispensarà) i consta igual en les dues edicions d'*AlcM*. — [7] La *i-* i àdhuc la *m-* poden ser degudes a la influència de *millantarsi* 'jactar-se'.

BALAIX, de l'àr. *baláḫš* id., del nom de la província persa de *Balaḫšân*, d'on provenien aquestes pedres precioses. □ *1.ª doc.*: 1275, *AlcM*; 1313.

En un doc. d'aquesta data figura *balays* junt amb *robí* i altres pedres (Finke, *Acta Arag.* III, 240); Cerverí de Girona fa rimar *balays* amb onze mots en *-ais* en el 92/39, 44; tot seguit es troba sovint la forma *balaix* (4 vegades en els docs. medievals despullats en l'*Inv.* d'Alart que indico s. v. *encastar*); «may res los fall / ... volen les mans / ab diamans, / *balaix*,[1] rubins, / granats, jaccins, / porten çafir...», J. Roig, *Spill*, 8349; «pedres precioses... *balaix*, és vermell, casi encarnat: belaustius», 1575, OPou. Tracten de l'etimologia i trasmissió del mot Baist (*RFgn.* IV, 358), Terlingen (335), el meu *DCEC* I, 373, s. v. *balaj*; vegeu més dades allí i Dozy, *Gloss.*, s. v., i *Suppl.* I, 109*a*.[2]

DERIV.: *Balaixet* [1403, *AlcM*], dim. que es devia usar bastant, i que del català passà a l'arag. *balaxet*, que es llegeix en un inv. de 1402 (*BRAE* II, 221).

[1] Potser, doncs, admetia *balaix* com a plural, a causa de l'origen, o com a arcaisme poètic (com ho prova el metre, per bé que el ms. ho altera en *balaxos*); i el cas de *çafir* a continuació mostra que potser volia usar-ho com a singular. — [2] Veg. en aquest les cites d'autors aràbics que usen *Balaḫšân* com a nom d'aquest país irani, en lloc del seu nom normal i més conegut *Badaḫšân*. El nom de la pedra el dóna en la forma *baláḫš*, però com que va sense vocals en fonts manuscrites, no és segur que, almenys en part d'elles, no es tracti de *baláḫši* accentuació vulgar de l'ètnic que seria més normalment *balaḫšî*, car les formes romàniques (i fins alguna de les aràbigues més vulgars) podrien resultar tant de l'una com de l'altra variant. El viatger castellà González de Clavijo c. a l'a. 1400 diu que vénen de *Balaxia* prop de Samarcanda, que és en efecte cap a on es troba el *Badaḫšân*, i si bé ell ho dona com el nom d'una «ciutat», pot voler dir el mateix, car al capdavall també pot ser que les dues formes mss. corresponguin a una mateixa i sola pronúncia. En castellà es documenta des de c. 1330 i en italià des de Dante (*balasso*, it. mod. *balascio*); i essent si fa no fa igual la data en les tres llengües, no hi ha raó ferma per decidir si totes tres reberen el mot directament o una d'elles per conducte de l'altra; un poc abans ja veiem l'oc. ant. *balais* (fi S. XII, Rayn. II, 171*b*), data que tampoc no és decisiva en aquest sentit.

Bàlan, V. *aglà*

BALANÇA, del ll. vg. *BĬLANCIA, mot que obliguen a suposar totes les llengües romàniques, i que substituí el clàssic LIBRA; degué ser un derivat adjectiu del ll. tardà BILANX id. (S. IV), compost de BI- 'dos' i LANX 'plat de balança'. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

És clar que estigué en ús des de l'origen de la llengua; en tot cas abunda en les obres de Llull i en altres de data immediata. En totes les llengües romàniques de l'Oest la pronúncia vulgar **belancia* apareix canviada en **balancia* per un fet corrent en mots d'aquest tipus fonètic (cf. SILVATICUS > *salvatge*). Per a l'antiguitat i l'extensió de l'ús en romànic general, veg. *REW* i *FEW*, s. v., *DCEC*, 374. En català es troba també sovint, i ja des d'antic, l'acc. més laxa, 'plat de balança', que veiem en Isabel de Villena i en OPou («*lanx*: les *balances* que pengen, *bilanx*...», p. 200).

DERIV.: *Balancejar* [mj. S. XV, *Curial*; *-ejar-se*, pall *BDC* XXIII, 258; «als peus del puig rodola son cap y *'s balanceja*, / l'esperit de les ones damunt l'or dels sembrats», *Atl.* V, 59] i *balançar* [S. XII; 1839 Lab.; *-ar-se*, Maragall], mots que s'han usat força generalment amb igual construcció i sentit, si bé en el segon la construcció transitiva predomina més que en el primer, que al principi predominà més en aquell; *balançada* [escrs. Renaix.; no Lab. 1839];[1] *balanceig*. D'un encreuament de *balancejar-se* amb el sinònim *bressolejar* (Verdaguer els usà tots dos si bé aquest més aviat com a tr.) resultà *bransolejar* [Verdaguer; «fer tentines», Ed.Fontserè, 1932, *CiFiNat.*, s. v. i p. 102] (potser directament o com a forma dissimilada de **balançolejar*, i degué haver-hi infl. de *bressol(ej)ar* i de *balandrejar*); *bransoleig*. *Balancer* 'oficial que pesa la moneda' [1667], id. o *balancera* 'diversos enginys o pals d'enginys';[2] *balançari* «balanzario» (Escrig). *Balancé* [c. 1895, *DBalari*; *DFa.*, no *AlcM*; recordo que

se sentia molt c. 1913], del fr. *balancé*. *Balanci* [1839 Lab.].[3] *Balancisme* «sistema de equilibrio social» (1851, Escrig). *Balançó* («certa peça del cotxe»; i «instrument per tribanar l'or» en el *DFgra.* mallorquí). *Abalançar-se* [1371, JMarc, 945, certament no pres del cast. a on entra en el S. xv].

Balanç [1371, JMarc 1086], deriv. postverbal del cat. *balançar*, que a totes les llengües germanes sembla haver-se propagat des de la nostra: port. *balanço*,[4] cast. *balance* [1601], it. *bilancio* [S. xvi]; aquest per la seva banda va estendre's al fr. *bilan* [1584], alem. *bilanz*,[5] angl. *balance*. Rectifico ara l'opinió de Terlingen, que jo mateix havia admès en el *DCEC*, segons la qual el castellà l'hauria pres de l'italià, 1) no sols perquè m'han convençut les dates i raons indicades per G. Colon (*Encicl. Ling. Hisp.* ii, 1966, 209-210) posant de relleu que en l'acc. mercantil la documentació catalana és la més antiga en qualsevol llengua;

També perquè 2) el mot no pot ser derivat directe del substantiu *balança (bi-)*, sinó (com ho ensenyen el significat i la morfologia) del verb *balançar*, que o no existeix en les altres llengües romàniques o hi mostra menys vitalitat i antigor que en cat.-oc.: en català ja apareix en el S. xii (Bg. de Palol, *balansar-se* 'brandar, titubejar', *Tan m'abelis...*); i en els diccs. de rims de JMarc, 945 i L. d'Aversó, *balánsi* rimant amb *descansi*, *danci*, *afermanci*, etc.; en occità és també ja del S. xii,[6] i amb una ampla extensió semàntica: 'pesar, sospesar' en uns, i en altres 'submergir-se', 'llançar, projectar' (anàleg al modern *abalançar-se*, més antic en català que en castellà a desgrat del que suposa *AlcM*); cf. encara *desbalançar* 'fer perdre l'equilibri' [c. 1200] i *contrabalançar* (*DFa.*; amb *contrabalança* 'contrapès' Lab. 1839 i *contrabalancejar*, Lab. 1839), estranys a les altres llengües;

3) *Balanç* té encara altres accs. des de la nostra Edat Mj.: 'perplexitat, inquietud' [S. xii, Marcabrú], 'embranzida, impuls' [S. xiii, *Crozada*; *TdF*]; 'moviment de la part alta d'un cos que en torba l'equilibri' [*Tirant*, *AlcM*; «per lo qual camí no passen bèsties carregades ab carga de tragí per causa del gran *balans* que ténan las sacas de la llana», 1645, *Ll. Roig* de Prats de Molló, f° 89v]; prov. *balans* (del moviment oscillatori d'una destral: «a grand *balans*, la destrau taio / --- / lou ferre a grand *balans*, s'encarno / dins l'aubre dur», *Calendau* vii, 24.2, 24.4.

4) La preocupació per mantenir un pressupost ben equilibrat o b a l a n ç a t (accepció 2 en el diccionari d'Alcover i Moll) és més pròpia dels comerciants catalans (dominants llavors en el Mediterrani) que de la població sedentària siciliana, i per tant no és estrany que el 1461 es documenti ja en el llenguatge dels catalans de Sicília, des dels quals el mot es propagà a la resta d'Itàlia i, finalment, del món. Aquest mot, doncs, constitueix, amb el seu passat, un bell títol històric de l'esperit mercantil en el poble del Consolat de Mar.

1 Tot i ser estrany a les llengües germanes, fins cast. i oc., i tan recent en la tradició lexicogràfica, deu ser molt més antic, vist el seu ampli arrelament i descabdellament semàntic, que exposen bé *DFa.* i *AlcM*; cal afegir-hi encara l'acc. 'vessant o faldada de muntanya', ben viva en les comarques centrals del Princ. (Aiguafreda; *tota aquesta balanzada de camps*, pron. així a Sta. Eulàlia de Riuprimer, segurament per contaminació de parònims com *una esbotzada*, *una enfonsada*, *embranzida*, *recolzada*). — 2 A Guardamar de Segura, de més a més, nom d'una xarxa per treure peix del riu (que suposo subjectada a un d'aqueixos pals, per més que no ho aclareixi la nota que tinc presa. — 3 Cast. *balancín*, 1611, allí, però, en acc. diferent; en l'acc. catalana tampoc no deu ser recent, car d'ací s'extragué per regressió el cubà *balance* «mecedora» (Ortiz, *Cat.*, 235); en el sentit val. de 'espècie de raïm' [només en Escrig, 1851, deu ser mot de Llíria] és un altre mot, provinent de l'hisp.-àr. *balansî* pròpiament 'valencià'; la grafia *valenci*, que *AlcM* troba en Enric Valor de Castalla, per a un raïm molt dolç conreat a la rodalia de Cocentaina, és etimologitzant i no prou exacta fonèticament i històrica. — 4 Notem la discrepància entre *-ço* portuguès i *-ce* castellà; això i el fet que en portuguès no s'hagi perdut la *-l-* intervocàlica (cf. en canvi el port. antiq. *baança*, *baancear* o *banzear*, Cortesão) són indicis de procedència catalana. Altrament també en castellà hi hagué vacillació en la final, puix que Mariana emprava *balanço*. — 5 Però més antigament, ja el 1479, es troba allí *balanc* (*-anz*), forma que es revela com a provinent del català, directament o no, i no pas de l'italià, si bé és natural que després hi prediminés la influència italiana. També en anglès la forma que trobem s'acosta a la catalana i no a la italiana, però allí això es podrà explicar per adaptació al verb anglès *to balance*, i per tant no hi ha dificultat a admetre que ve d'Itàlia. En Sanelo E139r1 hi ha un *vilanç* traduït per «vilance» que és regressió de *vilancet* = cast. *villancico* (sense relació amb *balanç*, car no s'explicaria la *v-* ni és possible que l'existència de tal variant de *balance* hagués escapat a l'atenció de tothom). — 6 En G. de Bornelh i d'altres, Rayn. ii, 172; *PSW* i, 22. És també el mot que apareix en Gaucelm Faidit: «[amor] qand no vos vei --- mi destreing sí e·m *balansa*, / que·l cor m'art e dels huoills plor»: el publicador en *ARom.* xvii, 1933, 120, 123, analitza, amb elemental i evident error, com a substantiu, o sigui una locució adverbial, *em balansa* «bei der Unsicherheit», traducció forçadíssima i desmentida pel context i per la *-m*. El sentit és 'em fa trontollar, em somou, em posa en perill'. A la Vall d'Aran, etc., *estar en balança* és 'estar amenaçat d'un mal', però això és un postverbal de *balançar* i no pas el nom de l'aparell de pesar.

BALANDRA, sembla resultar de l'amalgama de dos termes diferents: el neerl. *bijlander* 'embarcació de transport, de fons pla', vingut a través del fr. *bélandre*, *balandre* f., i un altre mot *palandra*, embarca-

ció mediterrània d'origen turc, per a transport de tropes, el nom de la qual procedeix, segons sembla, d'aquest idioma. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv., però és probable que ja s'usés en el S. XVI, com en castellà (1573), car per més que en català popular no sigui dels mots més usats, s'hi usa també (sentit a St. Pol entre els pescadors en els anys 20; *BDC* XII, 8, 97, 104).

DCEC I, 373; Vidos, *Parole Marin.*, 503-5. El francès *bélandre* apareix el 1667. El mot hispànic no pot venir exclusivament d'aquest germanisme francès, atesa la data d'aparició (quatre exemples de *palandria* i un de *palandra*, com a noms de naus turquesques, en Lope de Vega, *BRAE* XXVIII, 469). En francès *palandre* apareix el 1480; però el nostre *balandra* del S. XVI sortiria del turc a través de l'àrab, amb la pronunciació de *p* com a *b*, que és normal en els mots estrangers arabitzats, comp. l'àr. magr. *balândra* (Kindermann). Després, en el S. XVII, en coincidir amb el neerl. *bijlander* (pron. *bai̯lander*), s'aplicaria a l'embarcació lleugera que avui coneixem amb aquest nom.[1] No és probable l'opinió de Sainéan, *Sources Indig.*, II, 61, que el considera d'origen onomatopeic.

DERIV.: *Balandre* 'balandra petita' [*DFa.*, *AlcM*$_2$], cast. *balandro* [*DAcadE.*, S. XX, l'admet primer com a usat a Cuba],[2] mentre que *balandra* és «navis vectoria vel praedatoria», Belv.

[1] Tenint en compte, però, que la data del *balandra* hispànic obliga a considerar-lo anterior a la influència de *bijlander* i degut a un intermedi àrab, caldria estudiar si el neerl. *bijlander* (mot no inclòs en l'*Etym. Wb.* de Franck-Wijk-Haeringen) pot ser una deformació d'aquest turquisme per etimologia popular, amb la consegüent desviació semàntica. — [2] A Cuba també *balandrero* 'el que pesca en balandra' (Ortiz, *Catauro*, 235).

BALANDREJAR-SE o -JAR, intr., 'gronxar-se', 'oscillar', mot expressiu, si bé sembla més aviat degut a un encreuament de *brandar* amb *balancejar*, que a una creació directa del parlar del poble. □ *1.ª doc.*: 1803.

En el dicc. de Belv.: «*balandrejarse*: moure's d'una part a l'altra, cast. *bambalear*, *-anear*; *-jar* intr.: ll. *nutare*»; Milà i F., en *La Cançó del Bros B.*, usà l'intr. *balandrejar* el 1867;[1] més autoritats en *DAg.*, *DBal.* i *AlcM* (*-jar-se* en Guimerà). Hi hagué una variant més simple *balandrar*, poc usada en català com a verb, però Ruyra usa el substantiu *balandrada* 'cop violent de la mar' en *El rem de trenta-quatre*, i en provençal s'usa modernament el verb *balandrà* (en un poema de Mistral, a. 1875), però no hi ha ni el més vague indici per creure que el cat. el vagi pendre de la llengua d'oc (*AlcM*).[2]

Quelcom escriviren sobre el mot Tallgren, *Glanures* I, 165; i Spitzer, *Lexikalisches a. d. Katalanischen*, 76-77; aquest en tractà junt amb l'etimologia de *balandram*, *-an*, i s'inclinava ja, amb raó, a relligar l'origen dels dos mots i rebutjar la idea d'una etimologia germànica, en relació amb l'al. *wallend* 'ondulant, fluctuant',[3] i a admetre una procedència alhora expressiva i per encreuament. Però no hem de vacillar, com Spitzer, entre oc. *balar* 'ballar' i *balancejar*, car la *-l-* catalana prova resoltament que es tracta d'aquest i no pas d'aquell, i també *balancejar* té sentit més ajustat; d'altra banda suggereix que l'encreuament fos amb els tipus *flandriner*, *landriner*, 'vagar, errabundejar', que són més francesos que occitans (probablement francesismes), i estranys del tot al català. També des del punt de vista semàntic és preferible admetre un encreuament de *brandar* amb *balancejar*; idea que encertadament ja va apuntar *AlcM* per a *balandrada*.

I em sembla evident; cf., encara, «caminant a embornades sobre el pont *balandrejador* de la nau», Ruyra, *El rem de trenta-quatre* (*P. de R.* II, 112), on salta a la vista l'entera coincidència amb *brandar* 'balancejar-se un vaixell', «fr. *rouler*, angl. *to roll*»; sens dubte hi ha alguna diferència en la posició de la *r* de *brandar* i la de *balandrejar*, però justament l'explica ja, en forma ben senzilla, el mateix encreuament (sense comptar que en mots de l'estructura de *brandar* la posició de la líquida està subjecta a les més fàcils i contínues anaptixis i metàtesis).

DERIV.: *Balandrada*, *balandrejador*, *balandrada*, vegeu supra. *Balandreig* [NOller, *AlcM*]; i el compost *balandrim-balandram* [Ruyra, *AlcM*]; cf. rossell. *balim-balam* id.; *balandreus*, infra. *Esbalandrar*, *-at* [1889, NOller, i altres escriptors Renaix.]: *-ar* 'esbatanar' 'esgavellar' (*DFa.*), dit especialment de construccions vastes i inconfortables: «era una construcció espaiosa, alta de sostres, amb finestres abalconades i una cornisa que no arribava a barbacana --- tot plegat una massa obscura i *-ada* que, de part de fora, imposava respecte, i de dins era fresca i ombrívola», PCoromines (*Silèn*$_1$, § 11, 140), «la cambra solemne, *esbalandrada* i gairebé buida, del seu pis del Born», id. (*Pigmalió*$_1$, § 1, 37). *Esbalandrejar* reclamat per EdFontserè al *DOrt.*, c. 1925.

Balandram 'peça de vestir, llarga fins als peus, que usen els eclesiàstics [*-dran*, 1273, *AlcM*; 1303, en els docs. d'Alart, *DAg.*; *-drà*, 1597 ibid.; *balandram* «tunica talaris», 1803, Belv., que és, en efecte, la forma predominant en la llengua moderna, *DFa.*, 1933, si bé *AlcM* no l'acceptava en la 1.ª ed.; aran. *balandram*]; mot germà del cast. *balandrán* [mj. S. XV], i l'it. *palandrana*, etc., b. ll. *balandrana* [1226], oc. ant. *balandrau* (?) o més aviat a llegir *balandran* (cf. *PSW*). Veg. més doc. en el *DCEC* I, 374 i IV, 931,[4] i el que he dit damunt. Sembla clar que es tracta d'un derivat d'aquesta arrel verbal, que ja havia d'existir a l'Edat Mitjana; analogies semàntiques, reunides per Spitzer, *l. c.*, i en *ARom.* VI, 504n. Quant a la *p* de l'it. *palandra*, *-ana*, s'explica molt senzillament com una alteració fonètica (com és lògic essent estranya a totes les altres llengües), deguda en realitat a la contaminació dels nombrosos noms italians de vestidures que comencen per *p-*: *pelanda* (< *hopalanda*, fr. *houppelande*), *pelliccia*, *paltó*, *pagliaccia*, i els llatinismes *pallio* i *palla* més usats a Itàlia que enlloc pels humanistes i que allí fins han transcendit més o

menys a l'ús general. Variants dialectals menys importants són mall. *balindranys*, menorq. *-drancs* (Moll, *AORBB* I, 28, 201; *AlcM*), val. *balandrà* (MGadea, *T. del Xè* III, 133, port. *balandrau* (< *drão*), roerg. *balandràs* (*bolon-*, Vayssier); gascó girondí *malandran* «lourdaud, disgracieux» (Moureau, *Pat. de La Teste*); un hapax b. ll. *galandravum* 'cert vestit camperol', en el S. XIII; maestr. *balandreus* 'faldars de la camisa' (*AlcM*). Amb un gc. *balandran* cit. en el Lavedà per Noulet i Sainéan, que sifinificaria 'roca que branda', comparava jo el *Pic de Balandrau* entre les valls de Pardines i de Tregurà (Camprodon), però he trobat després dades que semblen indicar que la forma originària d'aquest nom és una altra, i l'altra sorgí de la influència de *balandrar* sobre aquella (veg. *Onom. Cataloniae*, id. la monografia de Camprodon, en *EntreDL* II).

[1] «Al mig del pit la clava de l'infael / Acmet ja *balandreja*, ja no es té dret / los puigs y ploms ressonen quan cau estès», v. 164. — [2] Ni viceversa, és clar; cap dada de l'ús del mot en una llengua ni en l'altra abans del S. XIX, cosa gens estranya en un mot d'aquest tipus; Mistral, el 1878, en el *TdF* ho posa sota l'encapçalament d'una variant *balandà*, no se sap per què, car no dóna proves de l'ús d'aquesta forma que hem de mirar com una alteració local, usada no se sap on; el mateix Mistral cita el cat. *balandrejar*, que trobava ja en dicc. i hi ha derivats de la forma amb *-dr-*: *un balandran* «c'est la bascule d'un puits de campagne» «aussi, un lourdaud, qui va les bras ballants», explica Mistral en la nota 14 a *Calendau* III, a propòsit del bandit *Balandrau* sequaç del «Comte Severan» (III, 39.3). — [3] Ço que coincidiria amb la vaga idea d'una etimologia germànica, suggerida a M-L., *REW*₁, 892, pel fet que en els noms del mantell o *balandram* a Itàlia es troben formes amb *b-* i amb *p-* (*palandra, pelanda*, al costat de *palandrana*, que és la que predomina en la llengua comuna). Però hi ha ací una antinòmia palesa, car *p-* i *b-* solament podrien coexistir en un germanisme pel fet que la forma en sorda vingués del longobard, on es torna *p-* la *b-* del germànic comú, però mai la *w-* (*wallend*). Per això el mateix M-L. retirà resoltament tota idea de germanisme, suprimint l'article 892 en el *REW*₃ i passant aquests mots a l'article 1431, on es limita a rebutjar per a aquests la inacceptable idea de Prati (*AGI* XVIII, 429) de relacionar-los amb *BALANDRA* nau. Brüch, *Misc. Schuchardt*, 63, mira de salvar la idea d'un germanisme partint de l'a. alem. mj. *wallender* 'el qui va en romiatge'; veg. el que dic d'això en el *DCEC* IV, 931, però aquesta idea, més que improbable, és una fantasia indefensable, no sols a causa de la *w-* > *b-* o *p-*, sinó perquè és inconcebible que un vestit rossegan' i majestuós com el *balandram* s'hagués portat mai en pelegrinatges. — [4] M'he de plànyer que sovint en *AlcM* (sobretot en la 2.ª ed. dels volums I i II, i en certes parts dels altres) algun collaborador que llegeix precipitadament m'atribueixi coses que no he escrit mai. ¿On he dit que el català ha pres *balandram*, *-an*, de l'occità? Que només ho dic del castellà és clar per a tothom. Altres vegades hom hi calla el punt essencial del que dic, a fi de poder-me desmentir, p. ex. a l'article *baldragues* (on ja indico jo la relació amb *balder* ~ *baldío* i callen els fonaments de la resta) o a *boada* (on vaig ser justament jo qui indicà que no s'aguantava l'explicació que *AlcM* dava en la 1.ª edició).

BALANGUERA, probablement del gallicisme *bolangera*, nom de certes figures i danses folklòriques, confós amb el nostre nom de persona *Berenguera* (de vegades canviat en *Balenguera, Berenguela*) que també s'ha usat com a nom fantasiós d'elements de la cultura popular. ☐ *1.ª doc.*: Ss. XVIII-XIX en una corranda, després usada com a punt de partida per Joan Alcover.

En l'essencial, quasi ens podem limitar a transcriure l'encertada explicació d'*AlcM*: «*La Balanguera*, personatge femení que figura en aquesta cançó popular de Mallorca: "La Balanguera fila, fila, / la Balanguera filarà; / posau foc a sa caldera: / sa caldera bullirà". Glosant els dos primers versos de la cançó, En Joan Alcover compongué la seva poesia *La Balanguera*. També es diu *La Balanguera* un dels ballets que fan els cossiers de Manacor. (Per la descripció, figures i tonades, veg. *COSSIERS*). || 2. *La Balanguera*: joc de nens (Ponts). S'agafen de mans i fan una rodona, i voltant voltant canten: "La Balanguera del colom / amb la cua escombra el cóm, / amb les ales la pastera; / vet aquí la Balanguera" (Ponts). A moltes regions de Catalunya, aquest joc se diu *La Bolangera*.»

I a l'article *Bolangera*: «Dansa popular que ballen en el Ribagorça, Pallars, Alt Urgell, Empordà i Pla de Bages, i joc-dansa que s'usa entre la mainada de quasi tota Catalunya i a una part del Regne de València. *Inflada que és* [la cornamusa], *la bolangera toca ab un ayre*, Verdaguer Jov., 200. La manera de ballar aqueixa dansa en el Baix Empordà era la següent: Se reunien algunes parelles, feien una rodona i ballaven sempre del mateix costat --- en posició de sardana --- el ballador anava voltant i saltant, fent donar un volt a cada una de les noies de la rodona i un altre a la seva balladora --- La lletra que es cantava en el tros de la sardana és com segueix: "La Bolangera en té un colom / que amb la cua escombra el forn / i amb les ales la pastera / tota, ballant la Bolangera. / La Bolangera en té un conill / que..., etc. / La Bolangera en té diners / que no li costen gaire; / si els n'ha guanyats filant / de Ripoll a Ridaura" (recollida a Llofriu). El joc d'infants anomenat *La Bolangera del colom* a Catalunya i *La Bolangera del tupí* a Castelló de la Plana, consisteix a fer rodona i saltar, voltant, i cantant una estrofa que diu: "La Bolangera té un colom ---" (recollida en el Camp de Tarragona). Aquesta lletra presenta variants segons les diverses comarques. A Almenar ---. A Bonansa (Ribagorça) ---. A Sort ---. A Castelló[1] canten: "La Bolangera del

tupí / sense foc la fa bullir; / feu-li foc i bullirà, / la Bolangera dinarà". Aquesta última variant té molta analogia amb la cançó mallorquina de *La Balanguera.*»

És, doncs, clar que es tracta del fr. *boulangère* 'flequera' que, usat en el Rosselló i Vallespir com a gallicisme local (segurament ja abans de l'anexió a França en el S. XVII), s'aplicà a alguna fornera de fama popular en aquelles comarques, i d'allà estant s'estengué la cançó a la resta del país; el mateix *AlcM* diu, sense concretar, que també ha tingut curs en el dialecte «pirinenc-oriental»; i ho confirma Massó i Torrents, quan al mig de la descripció afinada dels paisatges de l'Alta Garrotxa i les terres canigonenques, ens parla «de l'aixurida tornada del *bolangé* i del tralarà» (*Croquis Pirinencs*, p. 182). Per aquell costat doncs es posava més aviat en escena un flequer o *boulanger*; i segurament no és massa fantasiós imaginar que es tracti d'un doble o parent de la vella *boulangère* en qüestió, que solia dur algun ocell per a algun ús objecte de sàtira, comentari o bescantament popular, car ben sovint qui canta *bes-canta*, i el cas és que la major part de les versions parlen del forn i la pastera de fer el pa; d'altres, de diners mal guanyats, en aquelles comarques frontereres («de Ripoll a Ridaura»), fent menjar els llegums d'altri, i la major part es refereixen al filar d'una vella que fa bullir una caldera de contingut no ben aclarit. Sembla que es tracti d'alguna vella més o menys màgica, endevinaire o bruixa. Res d'estrany que en la imaginació del gran poeta mallorquí es convertís en una espècie de parca, que com les de l'Antigor tallava o lligava el fil de la vida de la gent, o qui sap si de la nació. A això s'arribava, quan el geni del músic nacional Amadeu Vives compongué la melodia pels anys de 1925-27.

No seria massa arriscat, però, de conjecturar que a Mallorca això es confongué amb alguna figura autòctona de musa o parca popular. Pensem que aquests personatges mítics de la vella Grècia duien, també, en bona part, noms de dona sense res de sobrenatural: *Eratô*, *Polýmnia*, *Kalliópē*, *Tháleia* (cf. *Thálēs*, nom propi d'home), *Kleiô* (cf. *Kleôn*), *Lákhēsis* (cf. *Lákhēs*). No dubtem que sovint eren noms susceptibles d'enllaç amb la idea que suscitava la figura mítica de la parca o musa (λαγχάνει 'em toca en sort', κλέω 'tinc renom', πολύ-ύμνος 'de molts cants', etc.), però bé pot ser que sigui el nom d'algun personatge memorable per a la gent el que suscitaria amb el temps, justament pel seu sentit etimològic, el paper atribuït a la figura mítica. En el nostre cas és un antropònim dels més famosos en les terres catalanes, el de *Berenguer* i *Berenguera*, el que s'identificà amb el d'aquella flequera que obrava prodigis misteriosos, malèfics als ulls dels uns, que la bescantaven de bruixa, i segurament admirables per a d'altres. Era, en efecte, corrent d'usar *Berenguer*, *-era*, com a noms generalitzadors de figures personals o apadrinadors d'objectes famosos: *En Pau, en Pere o en Berenguera*, dita que reemplaça les castellanes *fulano, zutano y perengano*; on *perengano* surt de *Pero Vencejo*, i així amb tants «personatges» d'aquesta família (fr. *Gautier et Guillaume*, cast. *Robiñano* < fr. *Robin*, port. *Beltrano* < *Bertran*, i en fi el generaïitzador *mankâna* aràbic en el sentit de 'sigui qui sigui', veg. l'estudi de l'article zutano del *DCEC*). Si *Berenguera* va amb *Pere*, i va amb *Pero Vencejo* i amb *Perico de los Palotes*, també l'estri conegut per *berenguera* en els textos del S. XV (veg. *DAg.* i *AlcM*) és el que en castellà porta el nom de *Don-Pedro*; el *DAg.* ens transmeté la dita proverbial «en temps de *Berenguela*» = 'en temps antic', i «la fembra apellada Anna» que volia «ficar el cap» de Jesús en una *berenguera*, i que per tant fou executada, clavada en un costell, segons el doc. de la *Luliana* citat pel *DAg.* té tot l'aire d'haver estat alguna «bruixa» morisca o jueva; però si tenia curs una variant dissimilada *Berenguela*, també existí la dissimilació *Belenguer*, registrada en el tresor dels nostres cognoms des de Barcelona fins a Castelló i València.

[1] Recordem *Bolangera de Dimonis*, bell llibre del mestre castellonenc A. Sànchez Gozalbo (1931). Altra zona de forta vitalitat del mot és el Pallars: *una bolangera* «rodada de gent a manera de sardana» i ball especial que descriuen V. Bosch (*BCEC*, 1906, 313, 281) i a la Vall d'Àneu Pol (p. 11); a Montcortès el 1957 vaig sentir *fer la bolangera*, en sentit general, per 'fer el tomb'.

BALB, que significà primerament 'balbuç', 'quec', i després 'mancat del sentit del tacte, enfredorit', ve del ll. BALBUS d'aquell significat. □ *1.ª doc.*: S. XIII; *VidesR* («parlava *balbament* f° 258v2 = *balbutiendo loquentem*», Voragine, 813.23).

En el significat modern és general avui en tot el territori lingüístic, igual en el Princ. que més enllà de l'Ebre, de l'Albera o de la mar: «*bâubo, -a*, adj. enravenat de fred, *arrecido*», en els diccs. mallorquins. Però no el tenim documentat sinó en els escriptors de la Renaixença o en els diccs. del S. XIX (des de Belv. 1805: «*arrecido*, digitis vel manibus torpens prae frigore», i en termes semblants els balears i valencians, des del *DFgra.*, 1840, etc.).[1] «Mes, com dexar ses filles? / fa 'l darrer plo' ab ses belles Hespèrides, que moren / com dits d'una mà *balba*, dessota 'l taronger / arrupides; en ombres on tan felices foren...», *Atlàntida* V, v. 116.

Hi queda encara, i més en el que segueix, (com en el popular *mosca balba* 'mosqueta morta...') algun vague matís o regust d'un més ample sentit d'"esmaperdut, desvalgut', junt amb el ja predominant d'"insensibilitzat pel fred', únic avui verament usual en l'ús de totes les terres nostres (ja únic en la cita de Massó i T. que dóna *AlcM*);[2] però sovint la sensibilitat de tacte va embolcallada dins una amplitud genèrica, vaga i negativa, dels diversos sentits; i fins dels graus elementals i intuïtius del pensament i de la vida («... tan bona com *balba* per a l'amor...», Pere Coromines, «això no vol dir que el coneixement d'una veritat de l'ordre moral deixi *balbes* les energies de l'adolescent», *Vida Austera*, 3.ª ed., p. 475); cf. exs.

de Ruyra i poetes balears en *AlcM*, § 2. Cf. *DCEC*, s. v. *bobo* (del mateix origen, amb evolució ben diferent), i *balbucir*.

A l'Edat Mitjana trobem pertot l'acc. 'balbucient' o 'tartamut', solament referent encara al parlar, com en les *VidesR* (*balbament*; també *balbejar*; cites dels *DAg.* i *DBal.*), o en la trad. de la *Comèdia* per Andreu Febrer (*AlcM*). Aquesta és la comuna amb l'occità, on ja el trobem documentat en la segona meitat del S. XII: «l'aur' amara fa·ls bruels brancutz / clarzir --- e·ls letz becx dels auzels ramencs / té *balbz* e mutz», Arnaut Daniel (en Appel *Chrest.*, 25.3); *Loïs lo Balb* per al rei carolingi *Louis le Bègue* (Rayn. II, 171*b*). L'aplicació preferent al parlar no va cessar bruscament ni ha arribat mai a desaparèixer, com ho mostren sobretot els derivats *balbetejar, balbeteig* (escriptors recents de la zona central en *AlcM*), *balbotejar* en Eiximenis (*DBal.*; la variant *balbolejar* deu ser mera errada), *balboteig* en Ruyra; *balbejar* 'quequejar o balbucejar' en les *Vides de Sants* catalanes i en llur versió a l'occità (*DAg.*; Bartsch, *Aprov. Lesebuch*, 171.16; també fr. ant. *balboier, -bier*), al costat del qual apareix també, i persisteix encara en els parlars moderns, la de 'avançar amb inseguretat' (S. XV, *Manescalia* de Díeç, *AlcM*), 'titubejar', molt predilecta aquesta de l'estil del manacorí Mn. A. M. Alcover (*balbetjar*, *BDLC* XII, 16; *baubeig* 'titubeig' i *baubetjar*, *BDLC* XIV, 134; VI (1912), 21; de la qual és una mera variant fonètica el barceloní (i en general cat. familiar) *fer* +*bobejar* 'fer anar esmaperdut, titubejant, amb esperances vanes',[3] que els puristes a ultrança i mestres de català han pres erròniament per un derivat del cast. *bobo* o *bobear* (de matís ben diferent), i per això ha estat exclòs dels dics. normatius, quan de fet no fou (inicialment) sinó una pronúncia descuidada de *fer baubejar*.

En llatí BALBUS solament es documenta com a 'tartamut' o 'balbuç', i és possible que realment no hi hagués gaire més que això: es tracta d'un mot pertanyent a una arrel amb ampla difusió en les llengües indoeuropees (Pok., *IEW*, 91-92; Ernout-M. i Walde-H., s. v.), on també predomina aquest sentit, i on es refereix en la majoria dels casos al parlar, però no hi manquen mots de sentit més comprensiu o d'aplicació més global al parlar, a la intel·ligència i als sentits, tot alhora: txec *blb* 'totxo', al costat del rus *bolobólii* 'xerrar insubstancialment', lit. *blebénti* 'barbotejar', cast. *bable* 'patuès', al costat de l'angl. *to babble* = fr. *babiller*, i fins possiblement el gr. *βάρβαρος* (inseparable del scr. *balbalākaroti* 'quequeja' i *barbáraḥ* 'tartamut') i el ll. *baburrus* 'beneit', que ja s'enllaça amb el grup del nostre *BABAU*.

Dintre d'aquest complex va formar un grup a part i més coherent la família del derivat llatí *balbutire* 'balbucejar'; en romànic resultà bàsic per al descabdellament d'aquest grup el mot mig-savi *balbucient* (del participi *balbutiens, -tis*), que el *DAg.* solament documenta en la nostra llengua des del S. XVII (però també fou usat ja el 1422 com a *balbuciente* en el cast. del manxec catalanitzant E. de Villena); d'ací els derivats *balbuç* [«parla axí com infantó *balbuç*» 1272, Llull, exs. dels Ss. XIV-XV en el *DBal.*]; encara força usat pels valencians (Sanelo, E36vb, 38rb; *AlcM*) i escriptors del Migjorn en general (Puig i Ferreter, *Cercle Màgic*₁, p. 313; veg. la cita a *FARFALLÓS*).

L'antic verb *balbuçar* (c. 1395, Aversó, *Torcimany*, *AlcM*); i, com a ampliació d'aquest, *balbucitar* («la lengua díu qu'ela molt bé u dirà / mas que la por del cor força li tol, / que sens profit està, con parlar vol, / e si ho fa, que *balbucitarà*», Auziàs, i Sanelo I, 148bisr°2); i en fi, *balbucejar*, que en català és molt més antic que el cast. *balbucear* (probablement pres de nosaltres, més que desenrotllat com pensava Cuervo, *DCEC*), i ben documentat des de Bernat Metge i el *Curial*: «perdé tota la color que havia presa, e encara la paraula; car, volent parlar, *balbucejà* e li tremolaren los labis» (*NCl.* I, 85); anàlogament llenguadocià *balbusejà*, al costat del rodanès *balbucià* (*TdF*), que és també de molts altres parlars d'Oc i potser mera còpia del fr. *balbutier*.

DERIV.: *Balbar-se*, *DAg.* *Embalbir*[4] [1913, Bulbena; *DOrt.*; 1919, Ruyra] o *embalbar* (*DFa.*) (amb *desembalb-*). *Balbís, -issa*, que innova a Val. la terminació de *balbuç*. *Balbuceig*. *Balbucia* [S. XV, *AlcM*].

[1] Més ampliat en el *DAmen.*; tant aquest com *DFgra.*, donen *baub* però remetent a *baubo, -a*, forma comparable a *calbo, cego, manco, guerxo*, de més extensió; en el Princ. només s'usa *bâup* sense *-o*, o bé pronunciat *bálp*, fem. *-lbə* que no és veritat que només s'usi literàriament (*AlcM*) sinó popularment a Barcelona i a tota la part Sud del dialecte oriental, i la major part de l'occidental, i en valencià; en diccionaris valencians com el de Fe. Pastor i G. March *balb* figura en l'acc. moderna, si bé allí la rutina fa que els del S. XIX solament repeteixin l'acc. «balbuciente» que troben en llurs models (MGadea, Escrig-Ll.) o ometin el mot (Escrig, 1851). — [2] Per a la superioritat de *fer* o *tornar balb* sobre l'acastellanat *entumir*, veg. JCorominès, *Lleures...*, 71, 76. — [3] Ex. del barceloní Pons i Massaveu, en *AlcM*. Sentit sovint al meus pares i a tota mena de gent de ciutat, i fins allà on m'abasta la memòria. Coromines l'usà més d'un cop en les seves obres: «com que ell anava fent les mateixes esses que nosaltres, més d'una vegada trencàvem de camí o, havent trencat una cantonada, reculàvem, només que per veure'l *bobejar*», *Les Llàgrimes de St. Llorenç* II, viii, p. 131; «Geta fa *bobejar* els vells abans de dir el preu que té pensat: primer parla d'un talent, després ---», pròleg a *Formió*. Però també a Mallorca té circulació *bovetjar* «aferrar-se jugant; jugar ballugant-se molt», per més que AMAlcover hi insinuï una derivació fantàstica afegint «jugant com els bous» (*BDLC* III, 13). — [4] El *DFa.* l'usa entre altres aplicacions referint-se al parlar: «travar-se la llengua: *embalbir-se* fins al punt de no poder parlar». Solament disposant de la font d'aquesta frase, que desconec, podríem veure si surt de l'ús antic de BALBUS per

'quec' o del sentit del *balb* modern: 'enfredorir-se, mig-glaçar-se' com una mà que perd la llibertat de moviments.

BALÇ, 'cingle, precipici', del ll. BALTĔUM 'cinturó, cinyell', per comparació amb la faixa de roques espadades que cenyeix una muntanya, cf. *CINGLE*. □ *1.ª doc.*: 1322, doc. rossell. (*RLR* XXXII, 421).

I no és rar en els textos medievals: «los martells e los picons e los parpals, los quals los alts murs e duras rochas e los trabucats *balsos* rompan», *Corbatxo*, *BDLC* XVII, 103; «un *balç*... qui d'aquel latz lo munt trestot regira», Andreu Febrer.[1] Encara que poc conegut dels escriptors de la Renaixença, que rarament l'han usat, el mot segueix viu al nivell popular en la major part de les comarques del Princ. i del Nord valencià, si bé més que enlloc en la zona pirinenca i de l'interior central; per més que estigui menys representat com a apellatiu que com a nom propi ,i abundi més en forma de derivats que no pas en el primitiu. Tanmateix ja Bosch de la Trinxeria escrivia «en lo Vallespir i Cerdanya, de una timba, de una esllavissada o un ribast espadat ne diuen un *baus*: *embaussar* vol dir 'estimbar', i de molts *baus, embaussades*» (*Butll. de l'Ass. d'Excur. Cient.* XII, 227).[2]

L'àrea de l'ús vivent de *balç* s'estén bastant més cap a Migjorn, per la Catalunya central (Mancomunitat, *Costumari Cat.* II, s. v.), i se sent *un balç* per molts punts de la comarca de Bages fins cap a la Segarra (dues *Font del balç* al peu d'una timba, a Fals i a Fonollosa, 1924), i també parlant del *balç del Canonge* a Artés, i del *balç de Vilalta* i el de *Sant Miquel*, a Pinós de Solsonès, vaig sentir-lo usar en la conversa (1963); d'altra banda més a llevant ja no té curs (ho vaig constatar parlant del *Torrent dels Bauços* a Seva); hi ha, però, altres illes de subsistència del mot viu fins a l'Oest de Castelló de la Plana: a Llucena usaven *báls* en la conversa sobre un dels molts cingles dels afores (1961), a Alcora em deien que el *B. de Sants* és «un *balç* que cau al Regatell»; és veritat, però, que enlloc no es conserva amb vida tan estesa i vigorosa com a l'extrem Nord, especialment en el Conflent (1959-1960): a Clarà anoto «el Camaril és su·l *bauç*» (assenyalant-me un precipici), a Sançà «al Mal-Pas hi ha un *bauç* per pujar al Pic de Madres», i també observava quelcom d'això a Nyer (*Solà del bauç* sobre el poble) i a Serdinyà i Vallestàvia parlant del *Bauç del Bonàs*, i dels *Bauços* del Lentillà; de l'estimball damunt d'Escaró en diuen «al cap del *bauç*». A Conat, a la ratlla del llenguadocià, sento com a plural la forma mig-occitana *es Baucis*.[3]

L'ètimon llatí del nostre mot apareix en la doble forma BALTEUM i BALTEUS, amb el sentit bàsic de 'cinturó' o 'cinyell, baldric, de l'espasa', totes dues igualment freqüents en els clàssics, si bé amb aquella figura en les autoritats més antigues, Varró, Virgili, Juvenal, i sovint en el plural BALTEA (aquest també amb descendència romànica, singularitzat, it. dial. *balza*, prov. dial. *bauço*). Com que no hi ha agafador en les altres llengües ni arrels indoeuropees, es presta tant de crèdit als mots de Varró que li atribueixen origen etrusc.

La descendència romànica de BALTEUM (*REW*, 919; *FEW*, s. v.) ha estat important i vigorosa en it. (*balzo*), r-rom.,[4] oc. *baus* (ja medieval «précipice») i català; des d'on ja a penes continua més a l'Oest: de tota manera degué deixar encara descendència al llarg dels Pirineus, possiblement fins al País Basc francès, en un sentit potser derivat del de 'cinturó, faixa', car almenys fonèticament no hi ha dificultat a derivar-ne el bc.-fr. *maltzo* «montoncito de helecho o de junco que se hace al segar estas plantas», registrat per Azkue en alguns pobles del Labort i del Baztan (i el suletí Oihenart ja registrava *malzo* «gerbe, faisceau, poignée d'ajoncs»); en tot cas en trobem derivats clars a les valls de Benasc, de Gistau i altres de l'Alt Aragó;[5] i a Aísa (NO. de Jaca) hi ha una *boz* o *bozo* (la *Vall del Bozo*) que deu sortir d'això, vista la forma del lloc.

Quedà també alguna prolongació del mot amb sentit que parteix del de 'baldric o corda que faixa una persona'; particularment roms. *balț* 'cinturó', 'vel de núvia, o drap blanc que cobreix el cap'; i, com a terme nàutic, en cat. *balç* 'llaç de corda per suspendre pesos o mariners que treballen dalt de l'arbre de la nau', avui mall., *AlcM*, des d'on passà al cast. i port. *balso*, solament nàutics, i documentat aquell des de c. 1570 (*DCEC* I, 381*b*).

DERIV.: Ens mostren la vitalitat del mot amb força més gran que el primitiu. *Balcera* 'conjunt de balços, cinglera' (Verdaguer, i usual cap a Vic, Berga i Solsona, *AlcM*; fins al límit de Segarra: sota el santuari de Pinós m'ensenyen una *balcera*; nom d'una vall en el Capcir).

Embalçar 'estimbar, llançar rostos avall', *embalçar cans morts* (amb el nom de lloc *Embalçacans* a Cabó, a. 1518, *Spill de Castellbò*, i *embalçat* 'rost, encinglerat' ibid. 59v: *entrò en la scala, que es enbalsada*; «al mig d'una grossa rodera, / un carreter s'era *embaussat* / i, enfuriat d'estre així embarassat, / contra la terra, el cel i tothom renegava», «de por de se trapar totalment *embaussat*», Saisset, *Catalanades*, 193, 227;[6] *embalç* 'estimball', a. 1518, *Spill de Castellbò*, 89r (i l'*Embauç* o Torrent de l'*Embauç* a Osseja); *embauçada* 'ensulsiada', pron. *l əmbusádə* o *ləz əmbusádəs*, rostos i esllavissades a Abella, en l'Alt Ter, i a Reiners.

Esbalçar-se 'caure daltabaix' (corrent a tot el Nordoest, *AlcM*; «baixava per l'avenc i si no el lliguen s'hauria *zbalsát*» a Escàs d'Àssua; *asbalsat* «el que ha caído por un precipicio», Pol, *V. d'Àneu*, 10); en el Sud 'ensorrar, afonar' tr., «van *esbalçar* la cova» a Vallmoll; fins a l'arag. de Llitera *esvalzarse* «desmoronarse», Coll; *esbalçada* f., tarrag. i ribag. (*una zbalsáda* 'caiguda d'un marge o d'una paret', anoto a Benasc, «no se puede pasar por la carrera perque se ha feto una *esbalsada*», Ferraz; i *ezbalθáda* 'esllavissada' s'usa en aragonès fins a la vall de Gistau (*BDC* XXIV, 168; VI, 25); també pall. *una esbalça* 'ensulsiada' (que sento a Borén i Sorpe) o bé *una +esbalçarrada* (unes quantes d'aquest nom propi a Puïforniu i Soriguera,

on també em parlen d'un lloc on s'ha fet «una gran *esbalçarrada*»; i a l'Urgellet, *DAg.*); *esbalç* 'precipici' (a l'Urgell i Pallars Jussà i Sobirà, *Torrent de l'Esbalç* a Rivert; *Plana (d')Esbalç* a Gavàs, Alta Rib.); *esbalçador* m. 'estimball' (« hi ha uns grans *esbalçadors* a la Rua de St. Llobre», Gósol) i més a ponent *esbalçader* (que anoto a Tuixén i a la Vall d'Àneu). *Cases esbalçades* les arruïnades, sento a tot el Segre mitjà (Nargó-Cabó); parlaven molt de *coves esbalçades* a Móra d'Ebre. Sento +*esmels* a Porreres (mall., 1964) que sembla *esbalç* contaminat per un **esmencar* < envencar, avencar (*AVENC*), o per *esmargenar* i mots semblants.

També un verb *rebalçar* es deu haver usat amb el significat d''estimbar', car segons *AlcM rebalçada* 'trencacolls' s'empra en el Penedès; i si bé és suspecte d'italianisme l'ús que fa Andreu Febrer de *rebalç* per traduir el *rimbalzo* dantesc (*AlcM*), confirma aquesta existència el fet que hi ha un indret de tal nom que «fa *balç*» a Sunyer (Segrià), si bé avui pronuncien *la r̄abál de Magí*, per etim. popular, però no és cap raval ni cap casa sinó un paratge de muntanya

CPT.: +*Contribalç* a la Vall de Lavansa.[7]

[1] Traduint «un *balzo*... che da quel lato il poggio tutto gira» de l'original de Dante, *Purg.* IV, 47. Ací tenim el sentit rigorosament etimològic i igual al català. És sabut que en el llatí de l'època imperial, tot i seguir aplicant-se en moltes accs. secundàries i figurades, i molt en el sentit bàsic de 'cinturó' o 'cinyell del qual penja l'espasa, baldric', en pren d'altres: entre ells, el molt conegut 'graó circular que permet de girar entorn d'un circ o amfiteatre', que en italià degué constituir el punt de partida d'una part dels descabdellaments d'aquesta família del mot i els seus derivats: això conduïa més aviat cap a la idea de 'salt o baixada rosta (no espadada) en un terreny montuós', i servia de base per al sentit del derivat italià *balzare* 'saltar'. En la *Comèdia* de Dante es nota ja la tendència al predomini d'aquest matís de *balzo* i *balzare*; Febrer, calcant l'ús dantesc, usa *balç* altres cinc vegades almenys (veg. les cites en *DBal.*), en alguna de les quals (sobretot *Inf.* XII, 2, i XXIX, 95, «lo loch on avallar la riva vinguem, al *balç*») tenim aquest matís, i d'ací ve també l'ús de *balzo* per a cada un dels cercles de l'Infern dantesc («giù di *balzo* in *balzo*», XXIX, 95), però això en realitat ja no pertany a la nostra llengua per més que l'hi apliqui Febrer. Balari tragué d'això el prejudici que l'ús de *balç* a Catalunya ve també d'aquí, i així ho exposà en el seu opuscle *Infl. de la Civil. Rom. en Cat.*, 17-23, i en la seva obra cabdal *Orig. Hist. de Cat.*, p. 77, etc.; altrament en aquests treballs Balari reuneix més documentació medieval (no en manca alguna dada tan antiga o més que les indicades a dalt) si bé en la majoria dels casos es tracta de topònims més aviat que d'un ús apellatiu. Cito particularment *Baltiarenno*, a. 990, forma antiga del nom de *Balsareny* (al N. de Manresa), poble edificat sobre un balç arenós, que ve de BALTEUM ARĒNĔUM (*E.T.C.* I, 38), i *Balteum Rubeum* que en un doc. de c. 910 designa el precipici rogenc que després s'ha anomenat *Balrubí* i *Malrubí*, prop d'Artés (*E.T.C.* II, 267). — [2] Reparem en l'ús que fa Bosch de la Trinxeria de *baus* com a plural, en lloc de *balços* o *bauços*, la forma normal gramaticalment, que és el que se sent pertot més al Sud; això és exacte, com ho comprova el nom de *Los Baus de l'Ase*, a 3 kms de Prats de Molló, en el camí d'Arles (també esmentats ja per ell mateix). Aquest tipus de plural dels mots en *-s*, coincident amb el de l'occità, es troba també en els textos arcaics rossellonesos, ja molt minoritari en l'ús literari medieval del mateix Rosselló, però encara apareix algunes vegades en les *Vides Rossell.* del S. XIII (veg. les *Notes Gram.* de l'ed. completa d'aquestes): l'ús toponímic de *bauçs* comprova que no era cap occitanisme en aquesta zona. De fet és probable que en la zona marítima això donés lloc a la creació d'un singular analògic *un bau*; al qual pogué ajudar la tendència fònica d'aquest dialecte a emmudir la *-s* davant consonant sonora: em digueren a Évol (Conflent) «damunt el *bau de Pòtlles* tot són roques *crebades*», on, com veiem, es tracta d'un cingle muntanyenc (si bé ací podria ser reducció per fonètica sintàctica i no per analogia). Però parlo ara de l'ús de *bau* en el sentit de roca submergida i escarpada que es veu a través de l'aigua de mar en la costa. Mot que han usat sovint excellents escriptors de la costa empordanesa, en particular J. V. Foix («amb la roca del *bau*»), de qui constitueix un terme predilecte, i Josep Pla, que, p. ex., en descriure'ns el terme de Roses, diu que «fora de Cap Trencat hi ha una roca submergida —un *bau* en català— que amb maror trenca perillosament» (*Guia de la Costa Brava*, també en l'ed. castellana, p. 388), i també en d'altres passatges de les seves obres. Vaig constatar que aquest mot ja no s'usa més enllà de la frontera política (o almenys no el coneixien a Banyuls); però molt, tot entorn del Cap de Creus, a l'Escala i fins més al Sud en la Costa Brava (ja no de Blanes ençà), i pel Nord fins a Portbou. Justament en el límit municipal entre Portbou i Cervera n'hi ha un de famós, que pronuncien *El Bou Follit* ('del fullam d'algues', cf. *Castell-follit* FOLIĒTĪ collectiu amb metafonia), on deu haver influït la vocal de *barca de bou*, *xarxa de bou*, variant de *BOL* 'acció de fer un tomb amb la xarxa parada'; i hi ha forts motius per sospitar que el mateix nom propi de la vila de *Portbou* contingui aquest *-bou* = *bau(s)* de *Bou-Follit* (és clar que cal rebutjar com a absurda la idea, que accepten els francesos i altres forasters, que *Portbou* sigui una spelling-pronunciation enlloc d'un **Port-bo* mai existent). Tornant, però, al nostre *bau*, si algú troba difícil formalment aquesta etimologia i creu que una altra —com ara VACUUS o VAGUS— fóra més acceptable, s'erra certament, car aquestes es prestarien a objeccions fonètiques molt més greus, i tindrien menys base pel sentit i en el repertori lèxic de la llengua; més defensable fóra si de cas suposar un

**balm*, derivat de *balmat* i *balma*, però tampoc això convenç car el cas de *palm* > *pam* i *la calm* > *la cam* demostra quin hauria estat el resultat fonètic popular d'un hipotètic **balm*; aquesta explicació no es pot descartar del tot (car també existeix *Sacau* per *sa-calm*), però el fet és que s'ha dit *sam* per *psalm* i *Sant Tem* per *Sant Telm*, mentre que mai no han existit formes com **pau*, **sau*, **Teu*, **eu*, **ou* per *olm*, *elm*, etc. — [3] L'olotí P. Vayreda escriu *el baucis de referència* com si fos un singular, cosa inexacte, i suposo que hi ha també malentès en *AlcM* en atribuir això a Lledó o a «la Garrotxa», car es tractarà de la Garrotxa de Conflent i no pas de la d'Olot. Al malentès de P. Vayreda pogué contribuir, de més a més, l'ús que s'ha fet de la forma *Baucis* parlant de la poderosa família dels *Baus* de la Provença medieval (avui castell «des Baux»), que és la forma provençal (però no catalana) del mateix mot. — [4] En els Grisons alemanys *balz*, *bolz*, sembla ser mot menys viu que en català, si bé amb un nombre no escàs de representants toponímics, que vaig reunir (a base del *Rätisches Nomenbuch*) en l'article de 1942 reproduït a *Top. Hesp.* — [5] Molt, sobretot, a la toponímia de la Vall de Tena. A Saqués, *El Boz* «peña gorda» a l'O. del poble, i *Bocenavarra*, a Tramacastilla *Boces-blangos*, *Boz-ela-guaga* i *Boz-eras-fondes*, allí i a Panticosa *El Bozullo*, a Sallent *Boz-o-carro*. Un cas espars, ja a l'altra banda de l'Ebre, és el municipi de *Voz mediano* en el p. j. d'Ágreda. — [6] L'Era del *Bauç* és «un indret que hi *embauçaven* bous» a St. Joan de Pla-de-Corts; «*embauçar* troncs d'arbres per una canal» a Sançà; «si les ovelles s'*embauçaven*» en el mateix sentit (o en el de 'quedar preses entre cingles') a Formiguera de Capcir. Per a l'ús d'aquest verb en el Vallespir veg. supra. — [7] D'una notícia ambigua que tinc d'allà es podria entendre que hi ha designat un 'lloc a manera de balç'; però l'única cosa que em consta directament és que en aquesta vall i a la veïna de Perles (Segre mitjà) són ben coneguts els *carros de contribalç*, que a Perles m'explicaven com uns «carros antics de dues rodes», i a Lavansa, com uns estris «que els estimbaven amb fusta»: es tractava de càrregues de troncs tallats en els boscos, i llançats rostos avall per les carrues i canaletes. Deu venir de *contra-esbalç* > *contreibáls*: és a dir, suposo, una espècie de carreta elemental, a la qual hom posava dues rodes rústegues per tal d'evitar que els troncs s'estimbessin o esbalcessin cada un per separat, i amb caiguda tan ràpida i vertical que en part es trossegessin. No sembla haver-hi relació ni amb el ll. *quadrīga* < *quadri-iūga* (amb evolució com la de JUGATA > *jovada* i *quadri-* > *quatri-*), ni amb el mossàr. mall. *antribals* < ANTE-PARA.

BALCA, 'boga', corrent com a nom de la planta a les comarques gironines i molt estès pel Sud de França, mot pre-romà d'origen incert, possiblement indoeuropeu i emparentat amb el balto-eslau *bala* i *balta* 'aiguamoll'. □ *1.ª doc.*: 1575, On. Pou, i ja segurament des del S. XIV.

Com a dada inequívoca hi ha en tot cas la del *ThPu.* d'aquell lexicògraf gironí, «*balca* o bova: ulua palustris, typha» (48*b*): ell sol donar alhora el mot usual a la seva terra i el corrent a València (*bova*, Barcelona *boga*). És probable que L. d'Aversó (178.6) ja entengui el mateix en posar *balcha* en rima amb *cavalca*, *falca*, *calca*, *recalca* (que escriu tots amb *ch*, pronunciada *k* i amb accent a la penúltima, si bé també es podria tractar del verb *balcar*); del derivat *balquer* 'aiguamoll o lloc de balques' ja trobo una dada medieval (S. XIV?) a l'Inv. d'Alart (a propòsit de Cornellà del Bèrcol). Avui *balca* s'usa en lloc de *boga* a tot el bisbat de Girona (Sallent, *BDC* XVII, 6): «en aquella agulla [de les terres estanyades] tot són *balques*, senissos i herbes» a l'Armentera; «a la Font del Mai-Déu hi ha *balca* de fer cadires», Cadaqués; en direcció al Sud l'ús del mot s'estén al llarg de la costa fins a la Tordera (i potser un poc més ençà); pel Pirineu, entra fondament en el Ripollès (sentit a Pardines) i les Guilleries; cap al Nord no és estrany al rossellonès, si bé allí torna a aparèixer l'ús de *boga* (Fouché, *Phon.*, p. 113).

En occità antic ja hi ha algun testimoni de *balca* com a nom de planta, i el mot avui s'estén generalment pel SE. de França fins a les poblacions valdeses del Piemont, on pren com és d'esperar la forma africada *baucho*, i fins a Savoia (*REW*, 899; *FEW*, s. v.).

Hi ha, però, homònims a França, i en general de significat relacionable, dels quals és ben difícil de destriar del tot el nostre mot. Al costat de la nostra gramínia palustre,[1] tenim homònims també pre-romans, i enfront dels quals el nostre potser no és independent. Gamillscheg l'estudià, ultra el seu *Frz. Etym. Wb.*, a *ZRPh.* XLIII, 558, però en el vol. XL (1920), 135, tractà del fr. dial. (NE.) *bauche* o *bauke* 'espècie de morter fet amb terra i palla picolada', que també pren la forma *bauge* i aquest s'usa en el francès normal [1539] en el sentit de 'massa fangosa' o 'jaç fangós del senglar'; Jud estudià aquestes i altres formes en *ASNSL* CXXVI, 422 (i *ARom.* VI, 202), i ells no decideixen resoltament si hi ha o no alguna comunitat d'origen, sense arribar més enllà de constatar l'origen pre-romà (però no forçosament únic) de tot plegat.

No és que sigui il·legítim partir per a tot això d'un cèlt. ***BALKOS 'dur', com fan en general aquests autors, i també el *REW*, el *FEW*, Dottin (*La Langue Gaul.*, p. 230), Bolelli (*It. Dial.* XVII, 143), i fins Pedersen, *Litteris* II, 91. Segurament encara hem de relligar al nostre *balca* el gc. *baucou(n)*, *-què*, landès *baoucoun* «petit tas de bruyère: il en faut 30 ou 60 au char, selon les localités»;[2] Gers *baucou* 'faisceau'; Bigorra *bauquè* «meule de gerbes», *baucade* «ensemble de gerbes», Palay. L'existència de *BALKOS 'fort' en el celta de l'Antiguitat no està sòlidament fundada en testimonis directes, ni que siguin onomàstics;[3] solament es podria deduir de formes de les llengües insulars modernes: irl. mod. *balc* 'fort', ky. *balch* 'orgullós', bret. *balc'h* 'insolent', és veritat que els cel-

tistes (Pedersen, Ernault, Pok., *IEW*, 120.1*f*) estan d'acord a admetre per a aquest mots una base indoeuropea BAL-KO- ampliació del BALLO- o BALO- suposat per l'irl. ant. *ball* 'membre', etc. (d'on 'membrut'?); alguna font cèltica moderna dóna també una acc. semblant a la de 'fang assecat', però aquest testimoni ja inspira més dubte; en tot cas la variant *BALGA al costat de *BALKA suposada per les variants franceses, com ja indicà Pedersen, no es justifica en cèltic. Hi ha, doncs, diversos dubtes importants pel que fa a aquesta etimologia cèltica en general. Però és sobretot des del punt de vista semàntic que l'etimologia de *balca* 'boga' queda molt flacament fundada si partim de BALKO- 'fort': la boga és certament una planta de fulla tenaç, no gaire fàcil de trencar, com apunta M-L., però ni el que és tenaç ni l'adhesiu ni el regastinyós no s'han mirat mai com a equivalents d'un concepte actiu, com és la idea de força, ni una veta prima s'ha pres mai com a símbol de cosa robusta.

El que és indiscutiblement més característic de la boga és la seva naturalesa de planta d'aiguamolls. I per això em decanto a creure que Kurylowicz, en el seu estudi dels *Mélanges Vendryes*, 208, indicà un enllaç indoeuropeu preferible per al nostre *balca* (sobretot si ens decidim a separar-lo dels mots francesos al·ludits, car al capdavall BALK- no és una forma prou singularitzada perquè ens obligui a pendre-la com a inseparable d'aquells mots), en suggerir que s'emparenti amb l'arrel del lit. *balà* 'aiguamoll', ags. *pôl* 'bassa' (angl. *pool*, a. alem. ant. *pfuol*, alem. *pfuhl*), rus *bala-rużina* 'fangar'; i nombrosos derivats amb arrel amplificada, del tipus BALTA-, en il·liri, i balto-eslau (entre ells el nom propi del Bàltic, el paleosl. *blato* 'estany', rs. *bolóto* 'aiguamoll', Pok., 119); o bé BALNA- (txec *blana* i pol. *błoń* 'prat', rs. *bolónje* 'prat fondo').

No hi ha dubte que això constitueix una base semàntica preferible, com ens ho demostra, entre altres derivats, l'eslovè *balovina* «plante marécageuse». Només és que caldria postular un derivat o variant radical amplificada, *BAL-KA, cosa en rigor sempre possible; cal reconèixer que en el cas present no està tan ben establerta com aquelles, però podem substanciar-la fins a cert punt amb l'ucraïnès *balka* 'terrenys baixos' («niederung») i el roms. *bâlc* 'aiguamoll'.[4] Seria, doncs, un mot pre-romà indoeuropeu, més aviat sorotàptic que cèltic.

DERIV.: *Balcar* 'posar boga a una cadira' (Ag.), o *embalcar*. *Balquer* [Ss. XIV-XV, veg. supra]; i, en Bosch de la Trinxeria, 'rossinyol d'aigua'. *Desembalcar*.

Més incert és l'origen del mot mallorquí i menorquí *balcar* 'minvar', 'baixar en intensitat' («ceder en intensidad; remitti, diminui», *DAmen.* no *DFgra.*, d'ús més aviat rural i poc general fins en les illes, però el *DAg.* en cità un ex. isolat en Felip de Malla (segona meitat S. XV): sembla que es pot explicar a base de la idea de 'enaiguar-se, aigualir-se, caure en un baixest', idea que almenys té gran versemblança fonètica i geogràfica; perquè amb l'àrea occitana i alt-italiana del substantiu coincideix molt l'àrea, un poc sincopada i singular, del nostre verb: prov. mod. *abaucà* (i *baucà*), alt-it. *balcà*, engad. *balchar, ab-*, tots ells 'calmar, cessar': *abaucà* «calmer, cesser» (*TdF*),[5] lomb. *balcà*, emil. *balchè*, que s'estén fins al Monferrato i part del Piemont (Canavese), engad. *abalchar, abalchamaint* «Beruhigung, Besänftigung, Beschwichtigung» (Schorta, *Dicz. Rum.-Grischun*, II, 88 i I, s. v. *ab-*). L'etimologia PLACARE proposada en altre temps (1875) per meritoris precursors, en lloc d'acollir-la amb gran escepticisme (com fan el *REW*, 6555 i *AlcM*) s'hauria hagut de declarar rotundament dolenta, per evidents raons fonètiques.[6] *Balcar* 'baixar' = *balka* «niederung».

[1] Segons Mistral, trad. de *Calendau* (VI, 59.6), seria l'agram mateix o una planta molt semblant: «emé la *bauco* per estòri ['estora'], / atentivo, Esterello escoutavo ma voues». I *baucàs* col·lectiu «hautes herbes»: «aquelo santo baselico / bastido aquì sus lou roucàs, / dins li lavando e li *baucàs*, / a l'Ange ilustre es counsacrado», *Nerto* VI, 229. — [2] Métivier, *Agriculture des Landes*, p. 713, explica «on le paye à raison de 75 centîmes, 1 fr., le char, ou bien 19 chars par hectolitre». — [3] Contra el que diuen Bolelli i Holder (però Schmidt s'absté) hi ha molt pocs noms en *Balc-* en el darrer, i algun d'ells és fals (les *Baux* ve de BALTEOS) els altres de valor ben dubtós. — [4] Cal reconèixer, és veritat, que l'ucr. *balka* podria mirar-se segurament com un diminutiu merament eslau de *bala* (en *-ŭka*?); i el roms. *bâlc* no és segur que vingui d'una base amb A tònica i no amb una altra vocal. De tota manera sempre restaria que una derivació indoeur. en -KA de BALA- 'aiguamoll' no té res de forçat. — [5] «Pièi se courbon enfin davans la primo nau / souto un alen que lis *abauco*; / la primo nau, coume uno plauco, / fuso entre li roumpènt, e trauco / de làrgi flo d'escumo emé soun carenau», *Mireio* XI, 27.4. — [6] És insegur, si bé no massa difícil en l'aspecte semàntic ('debilitar-se' > 'cedir'?) que sigui el mateix mot *balcar-se* 'guerxar-se' (*DFa.*) que en valencià meridional és +*embelcar-se* (Enric Valor). També en el Migdia del Princ., però allí coexisteixen dues variants *embelcar* i +*embelar*: a Cervià de les Garrigues a la mateixa persona vaig sentir «fustes que no s'*ambę́lken*» i «dues dogues que estan una *mika mbeládes*» i a l'Espluga de Francolí «la fusta se'ls-i va *mbəlá* per la humitat» (1935, 1930); d'on un abstracte postverbal «aquell +*əmbę́l* que hi ha (a la fusta) fa que ---», Cervià id.

Balcar 'minvar d'intensitat', V. *balca* (derivats)

BALCÓ, de l'it. *balcone* id., augmentatiu de l'it. ant. *balco* 'badiu de masia, eixida d'un graner damunt un cadafal', i aquest, del longob. BALKO 'biga' (= alem. *balken*). □ *1.ª doc.*: 1612 (*AlcM*).[1]

Manca encara en els diccs. anteriors al S. XIX, ja no en Belv. De l'it. passà a les principals llengües romàniques, cast. *balcón* [1535], fr. *balcon* [S. XVI], angl. *balcony*. Cf. Baist, *Z. f. dt. Wortfg.* X, 1908,

209ss.; Zauner, *ASNSL* CXLVII, 104; Consiglio, *RFE* XXVII, 442; Terlingen, 121-122; *DCEC* I, 375. En italià ja figura en Dante, com també el seu primitiu *balco*: «la concubina di Titone antico / già s'affacciava al *balco* d'Oriente» (*Purg.* IX, v. 2), metàfora de l'aurora que després s'ha repetit en diversos clàssics (Tasso, Cervantes) aplicada a *balcone*, *balcón*, etc. D'una variant amb consonantisme longobard rigorós sortí l'it. *palco* 'llotja' (manllevat d'aquest pel cast. i no desusat en cat.). Per a exs. en escriptors de la Renaixença, *DBal.* Cat. *balcó* està avui fondament assimilat i apareix sovint en comparacions, fins toponímiques, per més que aquestes de vegades són només d'arrel mig-popular, d'altres culta del tot i degudes només als excursionistes: és el cas dels diversos *Balcó de la Reina* en llocs de gran vista o damunt cingleres (p. ex. el *Salt* i *Balcó de la Reina Mora* a Siurana, el *Balcó de la Reina* a la Serra de la Calderona, damunt Serra); potser és un poc més arrelat *El Balconet*, cota de 625 alt. a la Serra de Llíria. Detalls sobre el *balcó* en la casa tradicional, *BDC* XX, 138.

DERIV.: *Balcona* 'mena de balcó més gran que els altres' (*BDC* XX, 139; Vic, *AlcM*); «fatxades més irregulars, alternant-se les obertures sens ordre aparent, llevat d'una grossa *balcona*, que acompanya la gran porta duellada», M. Vayreda, *Sang Nova* I, xii, 84; I, 59. *Balconet* (*BDC* XX, 139). *Balconada*, S. XVII, *DAg.*; *BDC* XX, 139; *DBal.*; a. 1901, «abocat a l'airosa *balconada* [del castell de Pau] / jo t'he cantat de lluny, oh Pirineu!», Maragall, *Retorn*, *O. C.* I, 99. *Balconejar* (Ruyra). *Balconer*: *finestra*, *-era* Princ., Bal.; *pedra*, *-era*, *BDC* XX, 139-140; *dona balconera*. *Balconera*. *Balconeria*.

[1] Rayn. cita un ex. medieval de *balcon* en la *Vida* del trobador català Guillem de Cabestany, que no ha estat comprovat per Levy, i que si és genuí no es podrà considerar com a català, i difícilment com a occità: deu ser degut a un biògraf italià que escrivia en llengua d'oc. *Balcó* apareix molt sovint en cançons i romanços dels Ss. XVI-XVII (p. ex. *Romllo.*, 2151); els *Tres Tambors* (213, v. 3) no deu ser posterior al S. XVI.

BALDA, mot solament català però molt antic en l'idioma i de significats diversos, en especial 'gran anella per trucar a una porta i per tancar-la', des d'on pogué passar a designar moltes altres menes d'anelles i altres petits aparells per tancar una porta; és d'origen obscur però certament pre-romà, d'arrel possiblement indoeuropea, cf. angl. *bolt* 'forrellat', lit. *báldyti* 'trucar', *báldas* 'piconador'. □ *1.ª doc.*: en diversos inventaris des del principi del S. XIV (1309, etc.).

Des del primer segle es troben ja la forma primitiva i l'assimilada *balla*, així com la més evolucionada (partint d'aquesta): *baula*. En un dels més antics, any 1373, ja trobem juntament les dues primeres: «de la *balla* fayl lo *beldelló* ni forrellat, et són les portes trencades...» (Miret, *Cases d. Templ. i H.*, p. 556); en un de més vell encara, del Rosselló, any 1348, i en forma llatinitzada: «*baldarum*, gofonorum ['golfos'] et aliorum ferramentorum», *InvLC*; «item per una *baula* a ops del portal major», mall., a. 1309, *BSAL* VIII, 263; i, de nou, *baules* any id. ibid., 269*b*; «per los golffos, *baules*, e per 4 jornals de un mestre, e per un forrellat que féu en una porta del dit palau», doc. barceloní de 1373 (*Hom. Rubió i Ll.* II, 516); com veurem, tenim *balda* també en inventaris de 1415 (*AlcM*), en el sentit més corrent, en d'altres de 1421, 1472, 1489, 1565, etc. Per a l'evolució fonètica ben coneguda LD > *ll* > *ul* puc limitar-me a remetre al meu estudi general d'aquest fenomen en *LleuresC*, pp. 214-215.

Altrament també comença aviat a aparèixer en fonts literàries amb referència a la balda de tancar; més d'un cop hi dóna peu l'aplicació sovint maliciosa a les arts i costums del sexe femení o dels homes femellers, com en el *Tirant*: «com les donzelles foren fora de la cambra, la Reina posà la *balda* en la porta e dix a les donzelles que anassen a dormir --- [apellà Tirant amagat ---]» (cap. 419, *NCl.* V, 171.23; Riq., 1125), que ens recorda la situació en un doc. escandalós de 1374 («sentia tancar la cambre de la dita B. ab *baula* ---», Miret, *Sempre --- oques* I, 65); a l'extrem contrari: «la beata --- / que la prengués / per --- muller bona, / molt a mi cara: / serà·m avara, / no --- rastrarà / tan longues faldes, / e tendrà *baldes* / en la finestra ---», *Spill*, v. 3896.

Que el mot ha tingut sempre, i de preferència, el sentit d'estri per tancar la porta, o per trucar-hi, ho proven clarament la major part d'aquests testimonis, i els altres col·leccionats pels *DAg.*, *DBal.*, *AlcM. DFa.*, i a penes cal insistir-hi més. Cal més aviat indicar que avui el mot segueix usant-se (i generalment amb aquest sentit) tot al llarg del domini lingüístic i des del cim del Pallars i Ribagorça (*BDC* VI, 19) (nota i dibuixos de tots els pobles de Cardós i Valls Ferrera i d'Aran [*bauda*], presos des de 1924), fins al Pirineu marítim, i fins a la Vall d'Ebo[1] i les d'Alacant i les Illes. En aquestes amb la variant popular evolucionada: «s'acosta a una taverna tancada; toca a sa *baula* de sa porta, cridant...» (*Rond.* de Mn. Alcover, *BDLC* XV, 33). Indiquem també que desborda dels límits de la llengua, cap al Nord,[2] a l'O. i NO.[3] i al Sud,[4] però que allí es tracta de la propagació de l'àrea d'un mot bàsicament català —en general simple manlleu, en alguns punts potser recent— més que no d'una vella creixença autòctona.

Tal com ho deixen entendre les definicions citades, moltes vegades no és per tancar amb una gran anella («aldaba») encara que això sigui el sentit més típic (veg. les dades locals, explicacions i il·lustracions, per als detalls, en el vocabulari dialectal de la Casa, *BDC* XX, 154ss.), sinó una espècie de petit i primitiu forrellat que més tard s'ha sobreposat a l'ús primitiu.[5] Ja se sap, en efecte, que en modificar-se i anar descabdellant-se la cultura material, els noms van passant a altres coses, sovint també usades per a d'altres oficis.

Així comencen ja a documentar-nos-ho, des de finals de l'Edat Mitjana, els nostres textos d'aquest

mot. Es nota, però, que preferentment es tracta d'anelles més o menys grosses (a la manera de la del vell picaporta) usades per menesters diversos; grans armelles per tancar la caixa d'un orgue: «lo salmer o la caxa del vent serà ben obrada, e se porà, ab certes *baldes*, obrir e tancar sens afegidura d'ayguacuyt --- e lo salmer[6] serà de roure de Flandes ---», a. 1421 en l'*InvLC*; o, per a enginys infernals, els cèrcols de metall que en cenyeixen diverses parts: «un cep de bombarda ab una *valda* de ferro; quatre soles de cep de bombarda, e quatre *baldes* g r o s s e s de ferro, ab dos perns de bombarda --- altres 6 *baldes* xiques, e tres visses petites de ferro, e quatre a n e l l e s de ferro ab llurs perns» inv. de les Drassanes, de 1489 (Moliné, *Cons. de Mar*, p. 370).

Creuríem, doncs, que en els casos següents es tracta també d'armelles o bagues aplicades a diversos usos i aparells professionals, en el parlar de països veïns que han estat sota la influència de tècniques catalanes (de fabricació, mal sigui arcaica; de nàutica, etc.): «*baldetas* de camenya» deuen ser armelles que subjecten peces d'un catre, en un inv. aragonès de 1463 (*BRAE* VI, 741); *baldón* és una grossa llanda de carro en la Límia gallega (*VKR* XI, veg. la làmina p. 288);[7] *baudo* en els ports provençals, potser començà per ser una gran baga de gúmena (en filferro o en corda), si bé avui ha acabat per designar, entre els pescadors modestos, la gran pedra que es lligaria així per fermar una xarxa al fons: «câblière, pierre qui sert à fixer l'extrémité d'un filet au fonds de la mer» (exs. en *Calendau*, 1867,[8] i en un felibre del Var, en el *TdF*). Però en català mateix, en docs. de 1472 i 1565 trobem *balda* aplicat a grans grapes en forma d'anella de ferro que subjecten parts de la campana o de la ballesta (*AlcM*, *balda*, §§ 3, 4); i avui a Mallorca, etc., grans anelles del carro o dels telers (ib., *baula*, §§ 4-6).

En tot això es tracta, doncs, sempre de grans anelles. I el sentit d'anella, en efecte, és quasi constant, i amb referència a les de tipus més elemental, en el balear *baula*.[9] Descendint després fins a les grosses anelles d'una cadena qualsevol (Alcover, *BDLC* VIII, p. iii), igual a Mallorca, que a Menorca (Moll) i a Eivissa («eslabón», PzCabr.). Noció tan objectivada que el mot és apte per a les més fines comparances, com ho veiem en la bonica corranda «bona amô!, amb cinquanta *baules* / estàvem lligats jo i vós, / i ara, per desfer-mós, / han bastat dues paraules...» (Moll, *Amoroses*, 63; una altra versió en *AlcM*); o en la sacra poesia de Costa i Llobera).

Allí i tot, el sentit fonamental és el de la grossa anella que serveix per trucar a la porta (i al mateix temps la tanca i obre); i això, que arriba fins avui,[10] és evidentment el que ja apareix en el doc. més antic que tenim del mot, en totes les terres i en totes les variants, com ho demostra ja el fet de ser «una *baula* a ops del p o r t a l m a j o r», en l'inv. o compte de 1309, car en el portal d'un palau o un casalici és clar que la grossa anella havia de ser la destinada a grans «*baulades*», grans cops de picaporta, molt més que per tancar-lo o únicament per a allò. Com que està provat que el canvi de -LD- en -ṷl- fou corrent una mica pertot a l'Edat Mj. (V. el citat estudi de *LleuresC*) i és conegut el mecanisme fonètic d'aquesta evolució vulgar, arribem ja a una conclusió convincent, mal sigui provisòria: el mot fou originàriament un tipus BALDA 'picaporta (en forma, generalment, d'anella)', d'on passà a aplicar-se a grans anelles d'usos diversos, i a d'altres objectes inventats per tancar una porta.

Hem de veure si amb això podem arribar a una etimologia. Rebutjant altres idees òbviament impossibles,[11] solament podem aturar-nos en tres, a favor de les quals es poden fer valer alguns arguments. Més avall demostraré millor que l'etimologia aràbiga *ḍábba*, encara que sigui bona per al cast. *aldaba*, topa, en el cas de *balda*, amb la insuperable barrera fonètica. I com que no s'albira res més ni en llatí ni en altra font més tardana del nostre lèxic, s'arriba a la convicció que aquest mot, general en català des dels orígens, és de nissaga pre-romana.

Aquesta, naturalment, és obscura de per si, en qualsevol circumstància, i era inevitable que ho fos més en un mot que ha arribat a designar tants objectes i que té una forma bastant breu, disil·làbica. Però la hipòtesi de cercar-li parentela en la família de mots indoeuropeus BHEL-/BHL- 'trucar, colpejar' és atraient pel sentit i per la forma, majorment havent-hi al costat d'aquesta arrel una sinònima o quasi-sinònima BHELD- o BHEL-, que té tot l'aire de ser una amplificació radical d'aquella.

El lit. *báldas*, que designa un estri per picar («stössel» = mà de morter o picó de piconar) deriva del radical verbal de *báldyti* que és precisament, en aquesta llengua, 'trucar', i en general 'picar' («pochen, klopfen»), i té al costat seu, per les conegudes manifestacions de l'apofonia indoeuropea, lit. *beldė́ti*, present *beldù*, 'jo pico, truco', lit. *bildė́ti* 'botzinar, fer terrabastall' («dröhnen, poltern») i, en la llengua bessona, letó *bèlzt* 'pegar, colpir'; la distinció matisada entre *bald-* i *beld-* en lituà no és sinó que aquell també pot voler dir 'moure terrabastall' sense trucar enlloc.

Ara bé el mot té correspondència en totes les llengües germàniques (no figura en la bíblia de Wúlfila, i no ens consta per tant la seva presència en gòtic o parlar dels ostrogots), i entre aquestes tenim en primer lloc l'anglès *bolt* 'forrellat' (també 'cadenat' i 'clavilla'), *bolting* 'tancar amb pany i forrellat, barrar una porta', on veiem exactament el mateix procés semàntic del cat. *balda*: car en anglo-saxó no trobem encara documentat *bolt* més que en els sentits d''ariet', 'pern', 'clavilla' i 'fletxa' —objectes per colpir— i amb aquests mateixos sentits només es troba l'a-al. ant. i mj. *bolz*; però les llengües escandinaves ens testifiquen, més o menys pertot, l'altre: nor. dial. *bolta* 'fer estrèpit', que en suec (*bulta*) és precisament 'trucar, picar' («klopfen»); des de 'moure soroll', sentit testificat per a *bultra* en altres dialectes noruecs, ha passat també aquesta forma a 'bellugar-se, agitar-se' i 'rebolcar-se' en el verb *bultra*, *-baltra*, d'altres dialec-

tes suecs i noruecs, i a *bolte* 'rodolar' del danès antic).

A una variant radical més simple BHEL-, que només expressa la idea de soroll (no la de picar o tancar la porta), es creu haver-li trobat representants fins en índic, tocàric i altres famílies, en tot cas torna ací a veure's persistent el doble sentit de les llengües bàltiques i germàniques;[12] però també estan d'acord molts germanistes a derivar d'ací, amb l'amplificació radical -D-, el neerl. *balderen* i dan. *baldre* 'fer soroll', junt amb l'alem. mod. *poltern* 'terrabastejar' (*buldern* abans de Luter).

En una paraula, tot coincideix a indicar que l'indoeuropeu tingué en moltes de les seves famílies, i especialment en les del centre d'Europa, una arrel BHELD- (~BHOLD-~BHLD-) en el sentit de 'trucar, fer soroll', que en diversos llocs s'especialitzava en el sentit 'trucar amb picaporta o balda' i per tant acabava per designar la balda mateixa de trucar o de tancar.[13]

Després dels treballs de Pokorny, MzPi., Tovar, Schmoll i jo mateix (*Plombs Soroth. d'Arles*, *ZRPh.*, 1975, pp. 1-50, amb les moltes notes pertinents al tema en el *DCEC*, en els *Coloquios Epigr.* de Salamanca 1974, en *EntreDL*, etc.), ha quedat abundosament demostrada la forta presència d'una correntia lexical i ètnica provinent del Centre-Nord d'Europa, ben diferent de la cèltica, de la qual ja havia Jud donat mostres eloqüents en mots residuals de la zona alpino-pirenaica que, com *branca*, molt sovint troben resposta en baltoeslau i altres llengües del Centre-Nord d'Europa; el *DECH* aporta encara casos freqüents de termes preromans indoeuropeus, que s'havien cregut cèltics i ara resulten identificables només amb llengües de més a Orient, sovint les bàltiques, amb les quals el sorotàptic sembla haver estat en estret contacte abans de l'emigració cap al Sud; també s'esdevé, de vegades, com en aquest cas, que el mot té una resposta en els elements indoeuropeus pre-germànics (la cultura d les urnes es propagà des de Lusàcia, prop del punt on avui convergeixen eslaus, germans i baltes). Cap objecció de principi no es pot doncs oposar a l'ètimon, que breument podríem formular com a sorot. *BALDA 'picaporta'.

Reconec que hi podria haver ací una coincidència d'atzar. Gran coincidència. Doncs limitem-nos, si es vol, a donar com a cosa segura el fet que es tracta d'un mot pre-romà.

Però hi hauria d'altres possibilitats? És clar que sempre es pot tractar d'elements de les llengües preindoeuropees hispàniques. Hi ha almenys un agafador per a aquesta idea: però aquest, tot donant una bona base fonètica, ens porta a un significat tan apartat, que no veiem camí per arribar a la meta cercada. En la costa cantàbrica existeix, en efecte, un homònim del nostre mot: «la alacena era de poco fondo y no tenía más que una *balda* a la mitad de su altura» escriví Pereda en el cap. XVIII de *Peñas Arriba*, ço que el *DAcEsp.* [1914] i el gloss. santanderí de García Lomas expliquen com a 'prestatge' (anaquel); Mugica (*Dials. Cast.*, p. 57) afegeix que és també de les *Encartaciones* de Biscaia, i Arriaga (*Lexicón Bilbaíno*, p. 52) diu que s'usa a Bilbao per a «alacena» (amb derivat *baldaje* «anaquelería»); tots dos precisen que no es tracta d'un mot basc sinó castellà local. Tanmateix té cert ús en el dialecte basc biscaí, almenys en uns set o vuit pobles de la perifèria O. i N. d'aquest dialecte, des d'Orozko fins a Lekeitio (Azkue), però és probable que això resulti d'una invasió limitada del castellà bascongat.

Ens enfrontem amb el fet que el nom basc d'aquest mateix objecte és *apal*, i aquest sí que s'implanta en el rovell de l'ou de la llengua: és general a tot el dialecte guipuscoà, amb prolongació fins a Bolíbar, que ja pertany a la franja oriental del biscaí, i reuneix els significats de «anaquel, tableta de armario o estante» i «alacena» (Azkue, § 2); ara bé, aquest no és més que una aplicació figurada d'un dels adjectius cabdals de la llengua pan-basca, moderna i antiga: *apal* 'baix', 'humil, mans' i (adv.) 'a baix'. Són bastants els noms i mots bascos en tots els temps formats amb l'addició d'un sufix *-da* (*-ta*), per més que no sigui un sufix viu (veg., però, Mitxelena, *Apell. Vcos.*, § 180).

És, doncs, una conjectura raonable suposar que el basc antic, després difunt, a Bilbao i més a ponent, degué posseir un *APALDA 'prestatge, lleixa, damunt la qual es posen objectes', que, amb evolució fonètica romànica, se sonoritzà en **abalda* (*una *abalda > una balda*); i per a major confirmació veiem que simètricament es degué formar un derivat semblant en els parlars fronterers del bearnès, car allí trobem *balde* «tiroir de commode, de bahut», etc. a tota la Sule, i en els parlars de Hasparren i de la costa labortana. Ací podria haver-hi sufix *-de* (~ *-te*)[14] parallel a *-da*. Però més aviat seria l'importantíssim i ben descabdellat *-alde*, que justament té valor locatiu semblant al present: amb la inevitable haplologia *apal-alde > apalde*. Com que es tracta d'un objecte que queda per b a i x (*apal*), que en certa manera constitueix el pla baix d'uns altres, la derivació és satisfactòria.

Ara bé, ¿podríem relligar també el nostre *balda* amb aquest bascoide *APALDA 'prestatge', o *APALDE 'calaix'? Admès que no hi hauria gran dificultat fonètica (tot i que fóra molt més sorprenent de no trobar mai rastre de la *a-* inicial en una llengua de cultura, i en la documentació copiosa des de l'a. 1300, que en un terme de parlars locals, considerats com a «bables» o «patuesos», on no sabem res fins a la fi del S. XIX), trobo que la dificultat semàntica és tan closa que ens descoratja forçosament; d'altra banda, un basquisme usat a Barcelona, Balears i pertot, des dels orígens de la llengua, és també menys versemblant. És molt més raonable d'admetre que hi ha ací una pura homonímia: ètimon basc *APALDA per al nom bascongat i santanderí del prestatge, coincident només en els sons amb el cat. *balda* i el seu grup semàntic, encara que per al nostre no ens afanyem a descartar del tot, i definitivament, aquesta via.

El que veig clar és que convé deixar córrer l'etimologia aràbiga que ha estat defensada per a *balda*. Ja Tallgren l'any 1912 (*Neuphil. Mittgen.*, p. 214) havia

dit que, no veient llum per enlloc, es podia suposar que tingués el mateix origen que el seu sinònim o sigui l'àr. *ḍâbba* cast. *aldaba*, i així ho repetí l'*AlcM* i Moll en el *Supl. Cat.* al *REW*; de manera que M-L. acabà per donar entrada a la idea en el *REW*₃, 2455*a*. Em semblava a mi, quan llegia la nota de Tallgren, que això era obeir massa cegament a la guia semàntica, i després vaig continuar amb la impressió que tots ells, aclucant els ulls a tota explicació fonètica concreta, es llançaven simplement a una etimologia, per dir-ho així, de gallina cega o campaneta-la-ning-ning: car tothom callava, com fent el distret, davant una explicació dels sons. Tanmateix, en l'embranzida de la troballa de nombrosos arabismes en català, i impressionat per l'exemple de M-L., vaig acabar per obsedir-me jo mateix a cercar un camí o altre de salvar la idea, i així arribava a imaginar una fantàstica metàtesi de *ḍâbba* en **baḍḍa*, idea que vaig exposar breument en el *Butlletí de Dialectologia Catalana* XXIV, 53-54; allí mateix feia ja algunes reserves i aviat vaig començar a dubtar d'una metàtesi de tipus tan estrany, de manera que en el *DCEC* (I, 375) ja en parlava en to de fort dubte i invitava a esperar la redacció del meu diccionari etimològic català.

Les objeccions que ara hi veig són tan fortes que obliguen a descartar definitivament la idea: 1) no hi ha en la vasta documentació de l'àrab hispànic i medieval, ni en la del català, cap agafador per a aquesta forma metatètica; 2) si fos això esperaríem trobar algun cas, sigui de *balda* en castellà i portuguès, sigui de la forma *aldaba* en català: al contrari l'una exclou radicalment l'altra, com a mots heterogenis, sense res en comú, i amb un descabdellament molt més limitat del cast.-port. *ald(r)aba*, el que escau a un arabisme; el nostre *balda* ha pres una volada semàntica i derivativa molt més gran, i fóra ja sorprenent el mer fet d'un arabisme tan pollent en el Rosselló des de principi del S. XIV.

3) Els parallels que indicava jo l'any 1937 per a aquest tipus de metàtesi, fallen en llur major part (a penes a alguna variant local i discutible en parlars magrebins): l'etimologia parallela que postulava per a *raixa* sembla infundada; el cast. dial. *arzolla* < àr. *al-lauza* (Espinosa, *Arc. Dial.*, p. 95) no és comparable, (car ací hi ha metàtesi de *allorza* en *arzolla* en castellà (originada potser, abans de l'accent, en el collectiu *arzollal*) però manca l'estranyesa màxima de la transformació de *ḍabba* en **baḍḍa*, o sigui que la geminada *bb* se simplifiqui i al mateix temps es dupliqui la simple *ḍ*, ultra canviar de lloc.

4) Tampoc no feia una afirmació prou exacta en dir que *ld* surti normalment de *ḍḍ* com vaig escriure llavors: el grup *ld* surt de vegades, això sí, tot ell, d'una *-ḍ* simple i final (o quasi final) de l'àrab, a causa de la pronúncia d'aquesta consonant aràbiga com una espècie de lateral emfàtica, que ens descriuen per a diverses llengües semítiques, però quan la *ḍḍ* és geminada no sembla que el matís lateral es fes sentir, car llavors el resultat sembla ser *t* o *d* senzilles: recordem els casos de *atarazana*, *taracena*, *adobe* 'cadena' i d'altres; al capdavall en *aldaba* i semblants, és ben possible que es tracti d'una restitució de la forma *al-*, no assimilada, de l'article.

5) Finalment, fins i tot si concebéssim la metàtesi en qüestió com a possible, és inversemblant que un mot aràbic derivat d'una arrel que significa 'cloure, serrar = fer dens', viva en àrab i amb altres representants hispano-àrabs, egipcis, etc. (Dozy, *Suppl.* II, 1, i *Gloss.*, 96; Lane, s. v.), s'hagués pogut apartar de la seva família sofrint una violenta deformació fonètica que no es documenta enlloc per a aquest mot ni per als altres membres de la seva arrel.[15]

DERIV.: *Baldell* [*AlcM*]; *baldella* (*BDC* XX, 155); *baldelló* [«fayl lo *b.* ni forrellat et són les portes trencades», a. 1373, Miret, *Templers i H.*, 556; 'falleba', eiv., Pz. Cabrero; Sanelo I, 36v°2]; *baldavelló* (Alcoi) per encreuament amb el cast. *aldabilla*, usat ja a uns 20 km. d'allà, a Villena. *Baldamenta* (*BDC* XX, 155). *Balder*. *Baldet* (Cardós i Ferrera per a 'dent del pany'; i veg. supra, I *AlcM*); *baldeta*; *baldilla*; *baldillar*; *baldó* [1650, Torra; amb variant *bauló* a Eivissa, Pz. Cabrero]; ara bé 'baldó' es diu *piu* a Menorca (Moll, *Misc. Alcover*, 452), d'on l'encreuament *biuló* que és tan estès a Mallorca (*AlcM*); d'aquesta s'extragué el derivat regressiu *biula*, propi d'Artà (*AlcM*): jo mateix també vaig sentir-la només allà, i com que allí hi ha un top. *Pla de ses Biules* o *ses Bitles*, sembla que hi hagué alhora contaminació del mot *BITLLA*, i de *biula* ('ventositat poc sensible', derivat de *viular* 'tocar el violí'), usat en el *Llibre de Tres*; *biulany* mall. De *baula*: *baulada*; *baulat* [1450, Sóller, *AlcM*, on *baules* ha de ser err. tip. per *baulats*]. *Baldufell* (*BDC* XX, 157; *DFa.*); altra acc. mall. (*AlcM*); *baldufella*. Podria ser que Guienne *baudourn* «tortoir, bâton pour serrer la corde d'une bête de somme» (*TdF*) sigui un antic derivat del nostre mot, comparable a l'arag. *baldorro*. *Embaular* 'encadenar, lligar' men.: «d'aquestes composicions, de ses que'n solen dir *codolades de greu-me-sab*, se'n coneixen algunes --- més que *codolades* (perquè de tals no tenen es metre), son relacions de rima *embaulada*» «es taverner amolla a s'aixeta, i la tanca quan an es got li falta un dit per esser ple. I *embaulen* eixa conversa mano-mano: —Mestre he demanat un got de vi, i no me·l donau ple», «tal vegada la codolada mai es estada una relació curta, un tir, una bassetjada; sinó un enfilai de tirs, un *embaulament* de bassetjades», Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 178n.; 333; 21.

Entrebaular mall. 'lligar entranyablement', 'estructurar' molt usat per AMAlcover (*BDLC* I, 141, 311; VIII, pp. iii i 2; X, 13); *entrebaulament* 'connexió, coherència' («l'*entr.* i la solidesa de les idees d'En Balmes», ib. VI, 125).

CPT.: Evidentment *Carrer de Girabaldes* a Solsona deu venir de la broma que els feien de fer-los sonar les baldes cada vespre.

[1] M'ensenyaven un pou muntanyenc «que es tanca casi en *balda*» en aquelles muntanyes pobres d'aigua. — [2] A l'Arieja, en la zona muntanyosa, en la forma diminutiva, masculina (*baudèl* a Prat 'for-

rellat petit de fusta') o femenina (*bau̯dèðų* < -ELLA a Rabat i Les Cabanes), Fahrholz, *W. u. W. Ho. Ar.*, p. 31; *bâu̯da* a tots els pobles aranesos. — 3 A tot l'Alt Aragó fins a l'extrem O. (*baldeta* 'aldaba' a Aragüés, Gnz. Guzmán), i més al Sud, Casp *balda* «cerradura de la puerta» (*BDC* XXIV, 161), *balda* i *baldón* «aldabón», *baldorro* «en algunas loc.» Borao. — 4 En el xurro de Sogorb (T. Fornés), etc.; *baldica* en un doc. d'Oriola de 1608, on el context ensenya que no es tracta d'«anaquel», com creu Ga. Soriano (p. 15); *baldoja* 'bernat per tancar o barrar una porta' arriba més enllà car el vaig sentir a les muntanyes d'Almeria. — 5 Com hem vist, ja a l'Alt Arieja. A Tor un *baldó* que dóna volta. A la Vall de Broto *o baldé* (< *-et*) «targette, petit verrou en bois, pour fermer la porte de l'étable» (Elcock, *AORBB* VIII, 129); «cerradura en forma de barra» a Sogorb. A l'Alta Vall Ferrera m'ensenyaven un veritable pany, encara que de material primitiu, per tancar amb clau. I això ja no és recent, com sigui que On. Pou el 1575 ja explica «*la balda* o altre cosa per tancar: *pessulus*, obex», p. 12. — 6 Potser una variant d'orgue, o part d'aquest que servia en particular per salmodiar o acompanyar el recital de salms. — 7 Formalment coincideix amb el trasm. *baldão* que Figueiredo entén com a «canamão», espècie de pal usat a l'era de batre, però no sé si està ben definit: el lexicògraf pogué entendre malament un bastó i tractar-se d'un cercle o xescle d'arbre (com els que s'usen per a bótes o rodes primitives), car naturalment ens podem fiar més de la foto que ens dóna Schneider. La llanda de roda és una invenció posterior que suplanta l'antic carro de rodes massisses propi de la vella vida autòctona gallega, i pogué començar per ser importat pels fargaires i metal·lúrgics catalans que s'establiren a Galícia. — 8 «Emé de pèiro dicho *baudo* / a founs n'en calerian li faudo» ('costat d'una xarxa') V, 15.1; «rabaià souto mar / --- dis ome dounc part l'embarcage: / fielat de touto merço e *baudo* e pouloumar», III, 55.7. — 9 Alcover (*BDLC* XIII, 1923, 181) confirma que és la forma general en balear. No sols això sinó que avui *baula* no s'usa ja enlloc més, i és absolutament infundada l'afirmació d'*AlcM* que *baula* sigui també de Barcelona i Tarragona: t o t h o m sap que no hi ha res d'això. ¿D'on pogué sortir una dada tan estranya? El primer dicc. del Princ. on es registra aquesta forma és el *DFa.* (ni tan sols en el *DOrt.*). S'endevina que això deu resultar de discussions de Mn. Alcover amb Fabra i Montoliu, mal recordades després per Alcover; i que Fabra, transigent amb la insistència del mallorquí, accedí a donar-li entrada en el diccionari normatiu. *Baula*, vulgarisme d'existència fugaç en el Continent (1373, 1374), aviat caigué allà en oblit, i restà a les Balears. — 10 «S'acosta a una taverna tancada; toca a sa *baula* de sa porta, cridant...», Alcover, *Rond.*, *BDLC* XV, 133). 11 Ningú no es voldrà detenir a examinar l'acudit d'A. Griera (*BDC* XX, 154), ll. SPATULA. No sols ell sinó algú altre havia pensat en l'ètimon aràbic del cast. *en balde*, o sigui *bâṭil* 'inútil'. Desencaminats tots dos pel que fa al significat, és evident encara més llur impossibilitat fonètica: *ṭ'l* pot passar a *ld* en castellà però no en català. Si no fos per l'endarreriment crònic dels nostres estudis universitaris, potser ja no hauríem de recordar als erudits certes coses tan elementals. — 12 Al costat de l'isl. ant. *belja* i ags. *bylgan* 'braolar ,bramar', i l'angl. i ags. *bell(e)* 'esquella, campana', tenim lit. *bìlti* 'posar-se a xerrar', tenim letó *bĩlat* 'plorar' (< 'bramar') i pruss. ant. *billit* 'parlar, dir' (d'on *bela*, *byla*, *bille* traduint «sprach» 'parlà' en els tres dialectes d'aquesta llengua perduda, segons els tres catecismes que se'n conserven, ed. Mažiulis, 171). — 13 Per a tot això, veg. els diccs. de Pokorny (*IEW*, 124, 123); Mühlenbach-Endzelin (*Lettisch-dt. Wb.*, 278); Walde-P. II, 184; Trautmann (*Balt.-Sl. Wb.*, 25); Fränkel (*Lit. Etym. Wb.*, s. v.); Mažiulis (*Prusų Kalbos Paminklai*, 171); i Falk-Torp (*Norw.-Dän. Etym. Wb.*, s. v.). — 14 N'hi ha d'altres casos. Si veig més problemàtic que tinguin un origen semblant el guip., sul. i bazt. *baldi* «couvercle» i el guip. i bisc. *baldo* «astilla grande, zoquete» no és tant pel sufix (*-di* és perfectament viu, però té sentit col·lectiu o abstracte) sinó perquè l'àrea en aquests casos ja no és fronterera, i també perquè les accs. ja no s'enllacen amb les d'*apal*. En aquest cas és probable que ja hi hagi mera homonímia, i de fet *baldi* 'tapadora' potser és podria enllaçar amb el cast. *balde* 'galleda' que queda molt lluny de tots els mots examinats en aquest article pel que fa al significat. — 15 Alguna altra etimologia a penes necessita refutació. Si Spitzer, *Lexik. a. d. K.*, 26, pensa en BAJULUS 'camàlic' per al mall. *baula* és violant totes les normes fonètiques i semàntiques, i és que d'altra banda no s'havia adonat que *baula* venia de *balda*; a la p. 30 vol derivar el *biuló* de FIBULA 'sivella', on el menyspreu de la fonètica arriba al súmmum, i tampoc s'adona que *biuló* surti de *bauló* < *baldó*. Fouché (*RHisp.* LXXVII, 110) tampoc ho veu i s'engega a postular un fantàstic *BIGULONE derivat de l'ètimon incertíssim de *biga* (aquell famós «llatí... vulgar» que ho aguanta tot). En fi, Simonet, *Glosario Moz.*, s. v. *pílch*, suggeria que d'aquesta forma mossàrab provinent del ll. vg. PESSULUM 'pestell', podia sortir *balda*, per tal com *RMa.* dóna un verb *pallâǧ* 'tancar amb pestell', extret de *pílch* per l'àrab vulgar hispànic; de nou ens hem de negar a explicar un mot rossellonès del S. XIV, i àdhuc 1300, per un mot provinent dels moros de l'extrem S., i ni la *-ll-* ni la *-ǧ-* no podien dar tal resultat.

BALDAMENT, adverbi comú al cat. amb la llengua d'oc i l'italià, i que antigament significà, com en aquestes llengües, 'alegrement' i després 'tant de bo', sentit encara ben viu en molts parlars catalans, des d'on passà per concessió cortesa a expressar que un desitja allò que l'interlocutor ens objecta, i d'ací pren-

gué el sentit concessiu 'per més que, encara que'; adverbi en *-ment* de l'antic adjectiu *bald* 'alegre', d'origen germànic. □ *1.ª doc.*: fi S. XIV, Poema de la Vida Marina, p.p. Massó i Torrents, *RHisp.* IX, 247.

On el context no mostra ben clar si el sentit és encara 'tant de bo' o més aviat és ja 'encara que'. L'adjectiu *bald, -da*, després *baut, bauda*, és ben conegut tant en català antic, com en francès, italià (*baldo*) i occità antics (*baut* «qui est plein d'entrain, hardi, gai, joyeux», *PDPF*) i el trobem sovint en els nostres arcaics: del consell que celebra Pere el Gran amb els seus barons, en empendre l'expedició a Sicília, reporta Desclot les paraules «—Sényer, molt vos havem què grair de ço que deïts; e façam en tal guisa que tots nos dubten... — Ab tant lo consell se partí... e·l rei romàs alegre e *baut*» (més amunt «fo molt alegre lo rey», cap. 88, (*NCl.* III, 92.22, cf. V, 219; ed. Soldevila, 457*b*11f.), i veg. dos passatges de Llull en *AlcM. Baldament* era, doncs, 'joiosament, alegrement', d'acord amb el sentit del germ. *bald* 'animós, alegre, audaç, prompte' (angl. *bold* 'atrevit', alem. *bald*, avui 'aviat, de pressa', en alem. ant. 'content', comú a totes les llengües germàniques, *IEW*, 121.23-27).

Des de 'joiosament' es passà a construir *baldament que...* '(veuria) amb alegria',[1] i aquest sentit etimològic, fora de l'època moderna, és el que sempre ha predominat, fent-ne un equivalent del nostre *tant de bo* i del ll. *utinam*. L'usà repetidament l'autor de *Curial e Güelfa*: «tu e tes pars, nulls temps vos veja en casa mia, *baldament*!, car ---» (*NCl.* III, 71); algun cop atenuat en el matís de 'en bona hora!': «Curial --- dix: —Yo·m pens que vós serets mia. —Hoch, *baldament*! —dix lo duch— e no·m dó Déus honor si yo·m treball en toldre-la-us» (III, 245). Ben netament en força textos medievals: «li deya que·ls avingués e s'i metés; e ell responia: Què m'i va a mi? *Baldament* se coltellegen!», en una narració privada rossellonesa de 1457 (*InvLC*, s. v. *vald-*); Frc. Alegre en *AlcM.*

Accepció que és encara ben viva en moltes comarques, sobretot del Nord-est: a Osona (exemple del canonge Collell, *DAg.*), Gironès (*AlcM.*), Empordà, Garrotxa (veg. Estorch en nota), Vallespir[2] i Rosselló[3] (*baldaments*! «quina sort!, *ainsi soit-il*!», Grandó, *Misc. Fabra*, 182). És també la que generalment es troba en el Cançoner, el principal magatzem de la nostra llengua literària viva, durant els Ss. XVI-XVII; com en la Cançó del Príncep Mariner: «amb el cant del Mariner, s'és dormideta; / *baldament* puguis dormir fins dins Marsella!» (Milà, *Romancerillo*, 201 D, versió gironina); igualment en una cançó del S. XVIII ibid. 354.14; és veritat que algun cop ja s'obre cap a la possible evolució moderna: «de cinc-centes ovelles que hi ha, les tres-centes són degollades, / ai *baldament* ho fossin totes!, no deixaré l'enamorada!» (ib., 542.12). Àdhuc els lexicògrafs no coneixen altra acc. que aquesta fins al S. XIX.[4]

Fora dels límits de la llengua segueix usant-se així cap al Nord, en el Comtat de Foix («*baudament*: utinam», Alibert, *Gram. Occit.* II, 242) i moltes altres comarques, particularment gascones (*baudamén* «joyeusement», Palay, *Dict.* I, Supl., p. 570);[5] per a l'extensió del mot en els altres parlars d'Oc, veg. *FEW*, s. v. BALD, que dóna també moltes dades del fr. ant. *baudement* «hardiment» i de l'oc. ant. *baudamen*.

El mot tingué posteriorment un ample desplegament en matisos de sentit divers, que de vegades només s'aparten lleument de l'originari, i en altres arriben o s'acosten ja al més divulgat avui de 'mal sigui que, malgrat que'. Hi ha força paral·lelisme amb l'evolució de l'hispànic *maguer* i l'it. *magari* (provinents del greco-llatí MAKARIE! 'feliçment, quina sort!'):[6] en l'it. *magari* observem sovint, junt amb els altres, el sentit de 'ni que sigui', 'si així ho voleu (m'hi avinc)', 'almenys', tots els quals encara són allí d'ús col·loquial i tots ells es repeteixen en el cat. *baldament*; i també allí, com en el cast. clàss. *maguer*, acaba per equivaler sobretot a 'encara que'.

Vegem testimonis literaris d'aquests matisos en català: «En T. de Bajalta i el coronel Morera, que disposaven d'un canó i de 40 cavalls, després de batre's *baldament* ['sí-molt-convé' o 'almenys'] més de dues hores, es llançaren amb tota la brivalla, cridant com uns esperitats, contra el pont de la Muga i n'arrabassaren el batalló que s'hi havia aferrat» (*Silèn*, cap. 15, p. 196; *O. C.*, 80*b*). És curiós el sentit de 'segurament, probablement' que observem en una narració privada a la Seu d'Urgell, a. 1563: «havien tornat la treva als Arnaus, dient que mal estiu los donarien... jo·ls diguí que almanco guardassen respecte al balle de Cugumells, que jo sabia que a ell li sabien greu aquestes fahenes, y *baldament* que ell no ·ls ho aconsellave, als altres Arnaus, de fer lo que feyen, que ans bé ho feyen contra sa voluntat» (*BABL* XVI, 61).

El més freqüent és que ens trobem en el camí des de 'tant de bo' a 'per bé que, encara que'; camí que de vegades tot just està encetat: «s'havia girat vent; millor!: *baldament* s'ho endugués tot en orris!», Ruyra (*La Parada*, 77); en els següents ja som a 'mal que, ni que sigui': «una mestressa feinera i endreçada, *baldament* me posi les peres a quarto, que prou ho necessita qui, com jo, està tan fet a llaurar tort», M. Vayreda, *La Punyalada*, cap. 10, p. 170 (4.ª ed., 135; semblantment en *Sang Nova* V, xi, 432); «ja 'l tinc armat, ja! —pensava tot content—; ell que se la emporti, *valdament* després ella lo desfaci a esgarrapades», Feliu i Codina (*La Dida*, a. 1875, cap. 53, p. 253). I així fins també a Menorca: «bon any sigui, —*maldament* mai plogui!», Camps i Mercadal (*Folkl. Men.* I, 278).

Característic d'una part de les Balears és l'ús absolut amb valor merament adverbial, 'no hi fa res, tant se val': «—i tu que no li tires?; tu veus que això no és ton pare, que és una estampa— Diu es petit: —*Maldament*!: jo no li vui tirar», rondalla, Arx. Lluís Salvador, *Die Bal.*, p. 194 (de nou p. 233); eiv. «*maldament*: no importa» (PzCabrero). I un altra evolució curiosa és la que mena al matís del fr. *tant pis*, que observem en les *Comèdies* del mall. Bartomeu Ferrà (*maldament*, ed. I. d'Or, I, 150; també en I, 29, 40).

Tanmateix és clar que el sentit més divulgat en la

llengua literària moderna i en el parlar d'avui (amb especial vitalitat a les Balears, però també en el Principat) és el de 'encara que', com en les paraules de l'Adalaisa maragalliana: «EL POETA: vius la vida veritable / de l'esprit, i encara et dol? / camines a lo immutable... —No hi ha res com veure el sol! / Doncs, tu treu-nos a la via / de les coses corporals, / bon amic, *baldament* sia / per patir-hi tots els mals; / mal la llum ens enlluerni, / mal el so ens deixi atuïts...» (*Escòlium*, v. 23, *O. C.* I, 155); o en la poesia popular mallorquina: «prompte m'haguera coïda, / *maldament* tota la vida / n'hagués d'anar escalabrat» (Moll, *Amoroses*, 24).[7]

A desgrat d'una història tan clara i d'un origen tan ben establert, la nostra prolongada subordinació a la filologia castellana ha fet que hom s'entestés a identificar l'etimologia del mot amb la del cast. *en balde*, de l'àrab *bâṭil* 'va', tot i que és ben sabuda l'elemental norma fonètica que només en castellà —entre totes les llengües romàniques— *ld* pot venir de T'L. En particular això és estrany a la nostra llengua, on hi ha *espatlla* = *espalda*, *motllo* = *molde*, *rotllana* = *roldana*, *titlla* = *tilde*, etc., i el resultat de *bâṭil* és *de bades*, *en bades*. Era explicable que caiguessin en aquest parany, en els primers passos de la nostra etimologia, Tallgren (*Glanures* IV, 73) o Spitzer (*Neuphil. Mittgen.*, 1913, 157ss.; *Litbl.* XXXV, 398), car ells no sabien més que el resultat final i moderníssim, el mall. o recent *baldament*, *ma-*; segurament llur exemple i la rutina presa en temps de Mn. Alcover, féu que Moll ho repetís en el *Supl. al REW* (*AORBB* I, 1928, 205) i que així hagi passat a *AlcM*. Però ja en el *DCEC*, s. v. *maguer* (III, 191, notes 7-11) vaig deixar ben aclarida l'evident etimologia. Segons ell no hi hauria «res de fosc» en l'evolució dels sentits des de 'en va' a 'tant de bo'. En efecte!, només és que és exactament en direcció oposada. *Balde* 'vanament' no ha estat mai català, ni podia ser-ho, puix que *tl* no dóna mai *ld* en la nostra llengua.

I si hi hagués hagut aqueix *balde* adv. ¿per què s'hi hauria afegit encara el sufix dels adverbis?; tan estrany, com si en català haguéssim dit *debades-ment* o *balquena-ment* o *babalà-ment*, per no citar més que tres adverbis de veritable procedència aràbiga en català, o bé *marras-mente* en castellà. Res d'això no ha existit. I en canvi abunden els paral·lelismes d'evolució semàntica en mots semblants de les llengües més diverses: en aquell article m'estenia en el cas del cast. *maguer* i els seus afins, i hi afegia el cast. *siquiera* (< *sí quiera!*) i l'hisp.-amer. *ojalá* que pren el sentit 'aunque', ja testificat en Quevedo («*oxalá* supiera que me había de condenar no me hubiera cansado en hacer buenas obras»), i avui vulgaríssim a la Costa colombiana, Bolívia i l'Argentina («*ojalá* no llueva, hemos de sembrar»), veg. la nota 6 a aquell article; és il·lustre i ben conegut el cas del port. *embora* 'encara que' provinent de *em boa hora* 'en hora bona, tant de bo'. D'altra banda és ben probable que en l'evolució catalana del mot hagi contribuït la influència de 'mal sigui que...', que, si bé col·laborant amb la propagació de nasal, ha fet que *baldament* s'hagi canviat en *maldament* a les Illes.

[1] P. ex. «*Baldament* que 'ls literats catalans donassen la mà a nostre despreciat idioma pera col·locar-lo a la altura que li correspon» en l'olotí P. Estorch, a. 1852, cit. Elias de Molins, *Dicc.* I, 562*a*. — [2] «*Valdament* puguem aviat donar a Mossèn Jampí alabances més allargades, ja que no més plenes de cor, per obres de major alè», pròleg de J. Peprats («Pastorellet de la Vall d'Arles») a Jampy, *Lliris, Roses y Violes... del Canigó*, Perpinyà 1914. — [3] No és pas, però, que sigui estrany a les altres comarques; p. ex. és mot predilecte de l'estil del folklòric tortosí J. Vergés Paulí (*Espurnes de la Llar* V, 36, 60, etc.). — [4] «O si plagués a Déu y axí fos! *Baldament fos mort lo home inic*: utinam mortuus esset...», a. 1650, P. Torra; res més que aquest sentit en Belvitges i Labèrnia (1839). És també el que dóna (com a correcte) Careta, *Dicc. de Barbarismes*, s. v. *ojalá*. — [5] En el Bearn ha evolucionat en sentit anàleg al català «*baudementz* «en vain, inutilement», dicc. de Lespy, si bé allí deu estar sota la influència de l'hispanisme *baudadementz*, amb el qual l'ajunta el lexicògraf; també en català l'acció del paral·lel *baldat* pot haver entrat poc o molt en joc. — [6] Com que tenim notícies de l'existència de *makkar* en hispano-àrab (*PAlc.*, i molt sovint en Abencuzman, veg. l'ed. G.ª Gómez III, 471-73, i el *DECH*, s. v. *maguer*) és ben possible i fins versemblant que l'eiv. *mequéri* («aunque», PzCabrero) sigui també un mossarabisme autòcton; en Abencuzman el mot conserva el sentit de «ojalá» alguna vegada, i més sovint es presenta en els de «siquiera», «por lo menos» (id. en italià), i també «sin embargo». — [7] La variant amb *m-* és general a totes les Illes, també a Menorca (Ferrer i Guinart, *Rond.*, pp. XXII i 228).

Baldana, V. *bledà*

BALDAQUÍ, 'dosser solemne que cobreix el tron d'un sobirà o d'una imatge o objecte religiós', antigament tela preciosa, importada de *Bagdad*, anomenat *Baldac* a l'Edat Mitjana; fou un antic adjectiu ètnic derivat d'aquest nom, i en la seva forma moderna el mot ha estat adaptat de l'it. *baldacchino* a causa de l'ús que se'n fa com a cobricel dels papes. ☐ *1.ª doc.*: 1839, «dosser del papa», Lab.; com a nom de la tela, indirectament 1325, en docs. d'Aragó, a on degué passar des del català.

Encara que no en tinguem presents proves documentals és segur que com a nom de tela s'usà bastant des de començaments del S. XIV; almenys ens consta la forma *baldaqui* en diversos inventaris aragonesos dels anys 1325-30 (*BRAE* II, 548-49; Dozy, *Gloss.*, s. v.; *DHistAc.*; *REW*, 6819), i els dos passatges publicats més acuradament el porten en la forma *baldaquí*, algun altre com a *baldaquín*; es tracta probt. d'un adjectiu en *-í* format a la manera aràbiga, i precisament la substitució de *-í* per *-ín*, tant com el fet que

el comerç amb Orient arribava a Aragó només a través de catalans, és prova que en aquests textos aragonesos és pres del català. L'it. *baldacchino* apareix també des del S. XIII, en Jacopone da Todi (Terlingen 123); l'oc. *baldaquin* es documenta des de 1497 (Pansier III, 20) i com que el comerç occità amb Orient en els segles medievals es feia més amb naus catalanes que italianes o franceses, és un nou indici aplicable al català; la documentació catalana i castellana de l'Edat moderna i contemporània dóna indicis evidents que en aquesta època el mot fou adaptat de bell nou partint de l'ús romà. Per a més documentació i variants, veg. *DCEC* I, 375-6; i per a *bufa de Baldrac*, ibid., *379a3* ss. *Baldac* i *Baldrac* són formes documentades des de la nostra Edat Mitjana com a nom de la capital iraquina; hi hagué encara d'altres variants del nom de la ciutat en antigues tarifes nostres, p. ex. «item carga d'alum de *Baltan*... 5 diners jaquesos» en un aranzel de Tortosa de l'a. 1252 (*RLR* IV, 256).

BALDER adj. i BALDAR v., mots afins que semblen ser de la mateixa família, l'antiguitat de la qual és, però, dubtosa en català, especialment la del verb, i poden haver estat rebuts, temps ha, del castellà o de dialectes espanyols; aquest grup en tot cas és d'origen aràbic, si bé *balder*, i en part el verb, és probable que també s'hagin relacionat amb el nostre *BALDA*, però no és segur, almenys en quant a *baldar*, que hi hagi un lligam entre ells des dels orígens. □ *1.ª doc.*: *balder*, S. XVI; *baldar*, 1803, dicc. de Belv., Lab. (1839), Figuera, etc., i ja usat per NOller i per Costa i Llobera.

L'escassedat de la documentació antiga de *balder* està compensada amplament per la riquesa i el sentit genuí dels seus usos i matisos en els escriptors i comarques moderns, en els quals apareix, en massa i pertot, des dels més antics i purs representants de la Renaixença; vegeu-ne exs. d'Em. Vilanova, V. Català i (*balderejar*) Gabriel Maura, en *AlcM* i *DAg.*; dels diferents matisos es poden trobar perspicus exemples en la prosa de PCoromines: «la regió i la comarca --- no tenen una tradició ni una història ben diferenciada, els límits del seu territori són *balders* ---» (*La Sobirania de les P. P., Misc. Prat de la Riba*, 1925, p. 47); i ben sovint amb matisos figurats: «la llengua catalana és el nostre verb --- per això considerem *baldera*, fins quan no hi ha hostilitat en la intenció, tota qüestió prèvia sobre el seu valor i les seves possibilitats» (*Missatge als Intellectuals Castellans*, 28-III-1930, *Di. i Re.* II, 427), «els 60 anys de la seva vida han passat *balders*, com si no els hagués viscut» (*L'Avi dels Mussols*, autògraf de la 1.ª versió, frase suprimida en l'ed. pri., p. 27).

D'altra banda, encara que no comptem amb dades de *balder* pròpiament medievals, n'hi ha dues que ja deuen reflectir un ús existent a la fi d'aquesta època (obres publ. el 1560 i el 1640, donat el caràcter tècnic de la segona, *AlcM*); en el *Procés de Viudes i Donzelles* de Siurana i Valentí, imprès en aquella data (llenguatge anterior, inclòs en el *Cançó. Satíric Valencià*, p. 320) és ja ben clar el sentit modern amb aplicació obscena: «y·ls ve lo fus vostre *balder* al canó».

Doncs encara que la comunitat d'arrel, i una laxa i vaga, però visible i innegable afinitat semàntica, ens obliguin a relacionar en una mesura o altra els dos mots, la diferència en les dates d'aparició de *balder* i *baldar*, i el nexe palès d'aquest amb el verb castellà idèntic, obliguen de bon principi, d'una banda, a estudiar junts els dos mots, i d'altra banda, a demanar a la lingüística històrica i a l'etimologia proves segures de llur interdependència. Començo, doncs, reproduint les conclusions a què arribava, amb reserves, fa prop de trenta anys, en redactar el *DCEC*: «*BALDAR* --- del àr. *bâṭal* 'hacer inútil', 'invalidar, lisiar'; *1.ª doc.*: 1219... Para las acs. árabes, que en parte pertenecen a la 2.ª y 4.ª formas de la misma raíz verbal (*báṭṭal*,[1] *ábṭal*),[2] vid. Dozy, *Gloss.*, s. v.; Schuchardt, *ZRPh.* XXXII, 467. Siendo así que para producirse la trasposición *tl* > *ld* era necesaria previamente la pérdida, algo sorprendente, de la *a* del verbo arábigo, quizá sería preferible considerar *baldar* como derivado castellano de *BALDE* I [o sigui *en balde, de balde* = cat. *debades*: sense fruit o paga], pero éste, al fin y al cabo, es palabra de la misma raíz. Con una y otra explicación resulta probable que el catalán *baldar*, privar del uso de algún miembro, esté tomado del castellano: nótese que aunque hoy es voz muy popular en este idioma, no parece haber ejs. antiguos (*DAg.*, *AlcM*, Neuvonen, 168). La ac. 'columpiar', 'echar al vuelo (campanas)', propia sobre todo del dialecto occidental, parece corresponder a otra palabra, seguramente derivada de VOLUTARE».

D'aquest convindrà tractar-ne especialment (i ho faré en article a part, o en apèndix a l'obra), no sols perquè si bé continuo creient probable aquesta etimologia, hi ha també altres possibilitats que podrien influir en el judici del conjunt, sinó perquè la preexistència de radicals fortament arrelats i importants en català, com el d'aquest altre *baldar* i el de *BALDA*, havia de facilitar molt la penetració i consolidació en català de l'arabisme espanyol *baldar*,[3] que en català sembla no ser autòcton, no sols per la fonètica (*tl* > *ld*) sinó per la falta de documentació: perquè manca àdhuc a tots els diccs. anteriors al S. XIX (OnPou, Torra, Lacav, Aversó, JMarc, etc.).

Passem a l'origen de *balder* segons el *DCEC*, on en tractava juntament amb el cast. *baldío*, que n'és un sinònim bastant exacte, dient: «Es inseguro si el cat. *balder* 'amplio, holgado, sobrado, inútil', que ya aparece en un texto valenciano de h. 1500, es un derivado de *BALDA* 'taravilla' —que siempre entra holgada—, o es lo mismo que el cast. dial. y arcaico *baldero*. En este caso debería ser castellanismo antiguo, lo que no es claro, dada su fecha y su extensión semántica mayor».

O sigui major que en castellà. Allí en donava aquesta doc. castellana: *baldero*, freqüent en Berceo i en l'*Alexandre* (vv. 314, 1807, que TASánchez explicava ja «ocioso, baldío»), *baldrero* i *ballero* (*Mil.*, 423,

SDom., 285 «lo que se hace de balde o sin motivo»), *baldero* «baladí, infame» (*Mil.*, 674, 676); encara «vano» o «malo» en el *Recont. de Alixandre* morisc arag. del S. xvi (amb *baldería* ('mala acció'); ast. *balderu* «desocupado, ocioso, folgao» (Rato), gall. *valdeiro* «vacío, desocupado» (Vallad.; 1850, *RLus.* vii, 228). No podem pas dir que la identificació amb *baldío* i, a través d'aquest amb *en balde* i l'àr. *bâṭil*, que jo admetia allà (igual que Schuchardt, *ZRPh.* xxxii, 467) sigui una idea mancada de base semàntica i castellana, per bé que els dos mots no signifiquen pas ben bé el mateix, i sobretot *baldío* té antigament el sentit de «desatinado, inútil» en els textos del S. xiii, i en totes les èpoques el matís predominant de 'ermot', «tierra que no se labra» [ja Nebrija] tan estrany al cat. *balder*.[4]

Cal renunciar, doncs, a obtenir de fora del català una confirmació completa de la independència o dependència de *balder* respecte del grup arabo-romànic de *baldar*. Els fets catalans, junts amb el quadro total, condueixen a una persuasió (incompleta) de la independència. Car l'etimologia de *balder* és ben improbable que es trobi en l'àrab si el mot és, com sembla, genuí des d'antic en català: llavors no pot venir de *bâṭil* i la seva família, per la clara raó fonètica que ja he explicat en els articles *baldament* i *balda*. Amb aquest, en canvi, sí que es pot enllaçar. No sóc jo el qui troba que hi ha un nexe entre les dues idees, car ho donen per sobrentès diversos observadors que no es preocupaven de l'etimologia; p. ex. un poeta i observador valencià, de tant sentit popular com el morellà Ga. Girona (sense esmentar *balder* per res), compara un *vestit bogal* amb una balda que entra de sobres. Ja hem vist que jo pensava en el moviment balder de la baldeta que es fica en l'agafador de la porta; i si escrivia això el 1947, després d'estudiar les menes de *BALDA* més amunt, comprenc que es pot partir de moltes menes d'anella: sempre són objectes de moviments folgats. Reconeguem també que podríem partir del germ. BALD 'animós, audaç, ràpid', d'on surt *BALDAMENT* i des d'on tan fàcilment passaríem a 'lleuger de moviments'. El caràcter antic i autòcton de *BALDUFA* (també element bàsicament catalano-occità, estrany al castellà i a l'aràbic) reforça la probabilitat d'una creixença autòctona en l'element *bald-* ací present. En conclusió provisional, crec que l'enllaç amb *BALDA* és el més fundat, si bé el veïnatge de *baldufa* (amb *baldufenc* i *baldufari*), el de *bald* i *baldament*, i el del castellanisme arrelat *baldar*, no podien deixar d'afavorir la consolidació i desenvolupament semàntic del mot.

Deriv.: De *Baldar*: *Baldador*; *baldadura*; *baldament* 'paràlisi' (Ruyra). De *balder*: *balderejar* (G. Maura), *baldejar* [detalls semàntics en Lab., 1839; Pons i Massaveu].

[1] «Falsar», *PAlc.*; «estropier, faire cesser, fainéanter, chômer, ne rien faire», *RMa.*, etc., Dozy, *Suppl.* i, 95.—[2] 'Llevar forces' («entkräften», Schuchardt); 'esguerrar, deixar invàlid, esmussar' («despuntar la punta, embotar a otra cosa», *PAlc.*). —[3] Perquè no s'al·legui que en castellà tampoc no és un mot de la literatura clàssica o medieval, he d'afegir ací coses que no vaig posar de relleu en l'estudi del *DCEC* sobre el mot castellà; car és poc (i poc rellevant, especialment quant a l'etimologia) el que de nou hi ha aportat l'article de RBSkelton en *RPhilCal.* xxv, 1971, 173-182, que podrà consultar directament qui s'hi interessi. Que no sigui gaire clàssic s'explica perquè fou en tota l'Edat Mitjana un mot especialment usual —com passa amb prous arabismes— entre els jueus: veg. les comprovacions que en dono allà, i també Yahuda, *RFE* ii, 347. Detall també important per a nosaltres, perquè, sobretot el vocabulari, entre els sefardites, tendia, ja molt abans de l'expulsió, a contagiar-se des d'un jueus als de les altres nacions hispàniques: si el mot per conducte dels jueus cast. ja havia començat a usar-se entre elements judaics nostres i xuetes, això facilitava a la llarga una admissió general, si bé els cristians vells hi restaven per molt temps refractaris. D'altra banda el mot s'introduí aviat en els dial. cast. (ast. *abaldar* «*abáldase* la xente d'un miembru, y a veces de toos, pel romatismu e peles humedades», Rato; alt-arag. ant., ja 1380 «un rozin... *baltado* de la pierna ezquerra», *BRAE* ii, 555) i en l'ús ja més correcte dels castellans de llenguatge arrufianat (parla el pícaro Arrumaco: «este señor... que si no sabe bien guardar la ropa, / arrastra una pandilla, cuanto topa; / aunque si de la bolsa estoy *baldado*, / ¿qué me quiere usted más arrastrado?», c. 1630 en els *Entremeses*, de Quiñones de Benavente, p. 548) i dels andalusos més cultes: car per a la suggerida derivació a través de *balde* és útil recordar que Nebrija definia *baldado* com a «cosa de *balde*: gratuitus». En fi, serà bo de fer memòria de la proposta que es féu d'altres etimologies: *INVALIDARE, que jo ja tenia anotat en una cèdula meva de 1927, i després la proposà Moll (*AORBB* ii, 64); ni jo ni el mateix Moll (*AlcM*) ja no hi creiem, entre altres raons perquè la fonètica exigiria si de cas l'inaplicable VALIDARE, ultra que la història del mot castellà i l'absència de tal ètimon en romànic, ens orienten cap a l'àrab. En aquella cèdula posava com a alternativa un gòt. *BAUDAN derivat de *bauths* 'sord, mut, fat', d'on el nostre *BOIG*, però l'evolució fonètica ja no fóra viable, i *boig* ens ho mostra ben simplement. Realment l'etimologia aràbiga és inobjectable essent ferm el caràcter bàsicament castellà del mot. No fóra massa treballós de relacionar *baldar* amb la família de mots indoeuropeus que he indicat a *BALDA* per al probable origen d'aquest com a mot sorotàptic, però ací, en l'aspecte semàntic, la idea fóra forçada, i tota la història del castellà apunta cap a l'àrab. — [4] Vista la indecisió en què deixen els fets estrictament romànics, serà bo de no perdre de vista l'existència de mots i formes basques que hi queden a prop, per més que amb el problema de si són procedents de les terres romàniques adjacents, o bé amb arrel autòctona (llavors probablement homo-

nímica): bisc. guip. *baldarr* «torpe» i «destartalado», «carnazas, formes charnues», «nubes pesadas que arrastra el vendaval», «cosa ladeada» a Ondárroa (Azkue); al costat d'això hi ha encara *baldan* «abandonado, flojo, desaliñado» que Azkue dóna també com a bisc. i guip.; l'abstracte *baldankeri* «insultos, galbana, desidia» (Azkue) ¿és, però, forma realment primitiva o bé dissim. de *baldarkeri*? (que Azkue no admet, i que trobem en lexicògrafs suspectes de neologisme, com LMendizábal «torpeza», *La Lengua Vasca*, p. 248), car llavors *baldan* s'hauria pogut extraure secundàriament de l'abstracte. Quedi indecís, car l'explicació dissimilatòria és ben seductora, però Azkue té dret a més crèdit que Mendizábal, i documenta *baldankeri* una o dues vegades en Mendiburu (Pamplona, 1760, i no sé si en una obra independent) i jo mateix trobo *baldan* en un text biscaí de llenguatge tan castís com el *Peru Abarka* de Mogel, 7.ª ed., p. 15, ço que de tota manera no fóra decisiu. Hi ha encara un *baldatx* «persona desaliñada y mezquina; colgajo» en llocs del guip.; i un parell de formes locals que podrien atribuir-se al grup romano-basc que he estudiat a *BALDA*: *baldi* 'humil', i 'estupefacte' (bisc.?, lab.?, *balditu* 'humiliar' en tots dos dialectes. La mera homonímia és ben probable en els últims casos; i quant a *baldarr*, com que hi ha possibilitats d'una explicació basca diferent, no podem derivar-ne cap confirmació ferma d'un arrelament antic de *balder* en els parlars fronterers euskero-romànics de la banda Est o Oest, i només un vague reforç d'aquest supòsit.

Baldó, V. *BALDA* *Baldor*, V. *abundor* *Baldraga*, V. *DCEC* (I, 378*b*44, etc.) i *DECH*, s. v. +*Baldreig*, V. *baladrejar*

BALDRITXA, ocell marí de la família de les procel·làrides, que s'alimenta de peixos, mot baleàric d'etimologia incerta, però d'origen probablement mossàrab, i amb variants (*boldritja*, etc.) en altres costes: és versemblant que sigui alteració d'un més antic **barditxa* i abans **pardiče*, que seria pròpiament la forma presa normalment pel ll. PERDIX, -ĪCIS, 'perdiu', en aquesta llengua romànica, i fóra exemple del cas freqüent del nom d'un animal de terra estès per comparació a un de marí. □ *1.ª doc.*: 1870-90, *DAg.*

Es tracta sobretot, si no únicament, d'una denominació i una au menorquines. Ja en donà una bona descripció F. de B. Moll en la seva monografia, de c. 1925, sobre el parlar de Ciutadella (publ. a la *Misc. Alcover* de 1931). Ha designat, en realitat, tres ocells diferents, dels quals dóna bones figures, explicació i dades *AlcM*, i especialment dues procel·làrides (menys pròpiament una espècie de grossa gavina, el *Larus melanocephalus*, que és l'única que assenyalà el *DAg.*). Tots tres són ocells més o menys semblants a una gavina o un alcatràs, i de grandària semblant a la de moltes gavines mallorquines, no gaire més gran que certes perdius. Una de les dues procel·làrides, una palmípeda, el *Puffinus cinereus*, té realment una semblança colpidora amb una perdiu; si tenim en compte que les palmípedes més conegudes com l'ànec, l'oca i la gavina, són ocells al capdavall relacionats sempre (almenys pel poble) amb les gallinàcies —perdius, guatlles, becades gallines diverses— i limícoles (que la gent no sempre ho destria), ens serà evident que la baldritxa pogué pendre nom d'una d'elles, com la grossa gavina coneguda per perdiu *de mar*, ocell de costa de color gris fosc com la gavina de *manto negre* que ens descriuen el *DAg.* i *AlcM* (§ 3), la *glareola pratincola*.

De la gran difusió del coneixement de la baldritxa a Menorca (jo mateix n'hi he vistes a Fornells) és testimoni l'acc. 'dona deshonesta', viva en el parlar de Ciutadella. És, doncs, abans que tot un mot i un ocell menorquí, però no exclusivament, car (segons m'informa el nostre ornitòleg màxim Joaquim Maluquer) el nom *baldritja* està en ús també entre els pescadors de Peníscola, on era el que usava el seu informant local: les baldritxes freqüenten sobretot els Columbrets, on van a pondre, i allí el devia apendre aquest pescador, que pesca molt habitualment en aquestes illetes. Això fa creure, doncs, que també es deu usar a les costes intermèdies, i sobretot a la Costa de Tramuntana mallorquina, si bé el caràcter més espadat d'aquesta, i alhora menys netament rocós que la de Menorca i els Columbrets, es deu prestar menys a la vida de l'ocell, i aquest per tant no hi és tan conegut com a la costa menorquina. Veg. la segura i precisa informació gràfica i tècnica que dóna sobre el nostre ocell el gran llibre de Maluquer, *Els Ocells de Catalunya*, Barcelona 1973.

D'altra banda també existeix a Eivissa, allí «*buldritja*: cuervo marino», PzCabrero; i a la Marina d'Alacant *voldrija* (*BDC* x, 98, Altea).[1] En fi, com ja se li ocorregué a Moll —veg. l'article d'*AlcM*— sembla que també vingui de la mateixa etimologia el nom d'un gran ocell de mar mallorquí, que encara que no sigui el mateix no té menys grandària ni aspecte gaire diferent (veg. el gravat allí i compareu el nom d'aquest ocell de pas, *Sterna anglica*, amb el *Puffinus anglorum* de Menorca): *llambritja*. En aquest, l'alteració consonàntica per l'arabització és més considerable i hi ajudaria l'etimologia popular: *llambretjar* es diu de la fosforescència del plàncton marí i l'atac brusc de la llambritja suggereix la idea de brill instantani; i, amb metàtesis successives: *baldritja* > **dalbritja* > **ladbritja*.[2]

**Perdiče* és la correspondència que hem d'esperar del ll. PERDIX, -ĪCIS, en mossàrab, si bé cal advertir que, sobretot en les formes més o menys arabitzades d'aquest llenguatge, era un fet comuníssim que la *e* es canviés en *a*, sobretot en posició àtona, i encara més en el que afecta la *-e* dels femenins i l'acompanyada d'una *r*; quant al canvi de *p* en *b* ja és ben sabut que era de rigor en tota forma arabitzada del mossàrab.[3] Ens bastarà recordar el fr. *perdrix* 'perdiu', els cat. *cartró*, *tartrana*, *Bartra*, *bertrol*, *espoltrir*, fr. ant. *paltret* de PARTIRE (*REW*, 6259), etc., per com

pendre que el canvi de **barditxa* en *baldritxa* no necessita justificació. A Eivissa i a Altea PERD- > *beldr-* labialitzat en *boldr-* i *-j-* per l'arabització.

En la costa del Principat deu existir en lloc de *baldritxa* una variant *baldriga.* No sembla que pugui posar-se cap dubte sobre l'existència i genuïnitat d'aquesta forma; ni creiem que es pugui pensar en una variant molt antiga *PERDĪCA, deguda al gènere femení, no sols perquè no ha existit tal forma en romànic i perquè un canvi de -CE en -CA, anterior a la palatalització de la consonant, no es registra i a penes es pot concebre com un fet mossàrab, sinó perquè el canvi de PE- en *ba-* hauria de ser forçosament arabitzant i justament informen que les úniques notícies concretes sobre ús popular de tal forma es refereixen a la zona del baix Ter, la qual no suggereix arabització. Tota la informació dels ornitòlegs i de l'*AlcM* sobre aquesta forma sembla descansar en un treball del naturalista Josep Fuset i Tubià, de l'any 1913, del qual tinc notícia gràcies a l'amabilitat del meu savi amic Maluquer, treball que es publicà a les *Memorias de la R. Soc. Esp. de Hist. Nat.*, vol. VII, mem. vi, p. 587; encara que Fuset diu vagament que s'usa a Barcelona i a Girona (la província, és clar) les dades de Fuset, almenys pel que fa a noms populars, solen ser de segona mà i provinents dels llibres d'Estanislau Vayreda, que publicà en els anys 1883-87, i observava en el Baix Ter, en el que es refereix a fauna marina. No recolliren *baldriga, -itxa* Sallent (en la seva monografia del *BDC* x, 59), ni el *DFa.*, ni els altres (llevat *AlcM*). Que el mot tingui existència real no vol dir, però, que sigui forçosament una variant recollida amb tota exactitud, però sobretot no vol dir que sigui mot antic en la llengua. En primer lloc cal tenir en compte que el nostre ocell es presenta en quantitats molt més apreciables a les costes de les Balears i dels Columbrets que a les del Continent (si ho entenc bé Maluquer no el té observat dels Alfacs i el Baix Ebre, país tan ric en aus marines). Encara que és clar que una espècie tan abundosa a les Illes no pot deixar d'aparèixer més o menys a la costa empordanesa. Però si allí és força menys freqüent que a Menorca i els Columbrets, és versemblant que el seu nom es divulgués més o menys generalment des del seu bàsic hàbitat insular; i amb noms propagats en aquesta forma s'esdevé sovint que sofreixen alteracions, per contaminació, en les zones on l'animal apareix amb menys freqüència.

Allí doncs pogué haver-hi alteració per influència del nom d'un altre ocell (*papafiga* o el que sigui), o que caçadors acastellanats hi fiquessin el castellà *barriga* (observant la panxa més o menys prominent de les dues espècies, sobretot el *puffinus anglorum*) o bé encara la variant nasqué fora de Catalunya (barrejant-se p. ex. amb un nom britànic). En particular fóra fàcil d'admetre que hi hagué contaminació, inspirada en la semblança amb una perdiu, per part de *perdigana, perdiganya, perdigot, perdigó.* En tot cas l'existència de la forma *baldriga,* ni si es confirmés la seva importància, no es podria objectar seriosament contra aquesta etimologia. Al capdavall també fóra concebible que es tracti d'una forma nascuda en el Baix Ebre o en costes valencianes, i provinent realment del mossàrab, per regressió des d'una correspondència arabitzada de *perdigana, perdigall, perdigot*[4] o algun altre dels nombroses derivats de PERDICEM que tenen -C- conservada des d'antic com a velar.

[1] És «ocell de pas, de color negre, semblant a la gavina però més petit». — [2] Com a alternativa, una forma arabitzant **albardritja,* amb metàtesi i dissimilació > **aldanbritja* assimilat *(a)llambritja.* — [3] Observem que els fets d'arabització de la P- no es presenten enlloc en massa tan gran com a Menorca, l'illa que més decisivament i més llarg temps estigué sotmesa als sarraïns, car allí fins es diu *àbit* per *api* (cosa estranya a Mallorca). La pronúncia *baldritja* que Maluquer recorda de boca del peniscolà, si no és cosa merament individual o ocasional, es podria explicar també pel canvi arabitzant d'una *-tx-*, canvi que no és rar en noms i mots romànics de l'hispano-àrab tardà, car l'àrab no coneix el so de $\check{c}$ però sí té el de $\check{g}$, i en gran massa. — [4] Per exemple, aquest o un diminutiu en -ATTU pogué passar a **bald(r)iqat* (amb el trasllat d'accent a la penúltima llarga, normal en àrab vulgar), que tindria aire de ser un plural aràbic en *-at.*

+Baldrutx, V. *bord*

BALDUFA, mot estrany a totes les llengües veïnes, però d'ús general i molt antic en català i en llengua d'oc, d'origen incert si bé en tot cas de vella nissaga romànica (no hi ha res de semblant en àrab); si hem de jutjar pels altres sentits del mot i dels diversos derivats del seu radical, sembla que cal partir de la idea de cosa que oscil·la o dóna voltes, que és inflada o falsa, i no es pot assegurar si és una formació autòctona medieval o ja anterior. ☐ *1.ª doc.*: 1371, Jacme Marc.

Ni en aquest diccionari de rims (237) ni en el de Lluís d'Aversó (109.6), que és posterior en uns 20 o 25 anys, no hi ha definicions, però consta que rima amb mots accentuats en la *u*, tals com *bufa, estufa, xufa, trufa, arrufa*; i no cal dubtar de la identitat amb el nostre mot, donada una estructura tan inequívoca. Ja apareix clarament definit en un Nebrija llatí-català del S. XV (i es copià el 1503): «car yo te farey virar *binis*: lo borinot o *baldufa*» (fº 161v1, però no en el Busa-Nebrija cat-ll. de 1507 ni el de 1562); també en els de Torra (1650), Lacav. (1695), etc., i en vells escriptors de la Renaixença.

En llengua d'oc el tenim documentat ja en el *Misteri de St. Antoni de Vienés*, que deu ser de la fi del S. XV (i es copià el 1503): «car yo te farey virar coma una *boudufo*», amb una variant ms. *badufo* (ço que Levy normalitza acceptablement en *baldufa*, *PSW* I, s. v.; Pansier, *Hist. L. P. Avignon* v, 162); poc després trobem a Limoges una forma amb vocal deslabialitzada per diferenciació, *baudiffa*, en la primera meitat del S. XVI (Ant. Thomas, *Rom.* XXXV,

479).

En català la forma *baldufa* ha estat constant i resta quasi general en tot el territori de la llengua, on en tinc nota escrita, des del Rosselló, Andorra i Vall Ferrera (aquí, de més a més, se sent *balduflá*, a Àreu) fins a Mallorca, Eivissa (PzCabrero) i la Vall d'Albaida, on també l'usen, junt amb *trompa*.[1] En la llengua veïna del Nord, s'usa avui *baudufo* i formes anàlogues fins als quatre àmbits del territori: en el Bearn (*bauduflo*, Palay I, 570), el Roergue (*bourdufo*, Vayssier), Tolosa (Doujat i Visner), el Gard (Sauvages), el Roine (*baudufo*, *TdF*), Barcelonette (*boudùfa*) i fins al Forez (*boudifle*, Gras); i per aquest costat la seva àrea fins desborda cap al francoprovençal, puix que *boudiffa* «toupie» s'usava en l'antic patuès de Lió segons Nizier du Puitspelu (*Dict. Et. du P. Lyonnais*, 1890, s. v.). En canvi no es pot dir que hagi estat mai francès, tot i que Trévoux registrà un *baudu(f)fle* «toupie», copiant-lo del dicc. de Furetière (1701), car tots dos reconeixen que només s'usa a Provença i Llenguadoc.

Hi ha algunes variants locals, entre les quals té força extensió la de *g-* (que també apareix en alguns punts catalans, *galdufa* a Tortosa segons el *Folklore* de Moreira, p. 149), gc. *gauduflo* (des del Lavedà, per Bigorra, Aura i el Comenge, Palay i Rohlfs, *Le Gc.*, § 268) i *gaudufo* a Tolosa, en el Tarn (Gary, *Supl.*; Couzinié), el Roergue i fins l'Erau (Mâzuc). Però pertot són formes terminades en *-dufa* (avui pron. *-düfo*). Des del català el mot s'encomanà als parlars aragonesos: *galdufa* a Casp, la Pobla de Íxar (*BDC* XXIV, 171) i Sogorb (Torres Fornés). La *-l-* pogué repercutir donant *galdrufa*, forma que ja apareix en el català limítrof de Tamarit (*ZRPh.* XLV, 225) i a la Vall d'Aran, i que des de Catalunya havia ja passat a l'aragonès a primers del S. XVIII (*DAut.*, Peralta, Borao; *ALC* m. 205). Però des de la forma normal *baldufa* el mot s'estengué a Sardenya, on diuen *baldúfura* en el català de l'Alguer (*BDC* X, 135), i *bardúmfula* (o *badruffa*) des del Campidano per la Barbagia fins a Nuoro.[2]

Massa de dades que demostra el caràcter general i bàsic de la forma *baldufa* (a penes alterada ça i lla, passat de les evolucions fonètiques normals) en el català i occità dels dos dominis lingüístics sencers, i des de l'Edat Mitjana. Seria, doncs, ja des del punt de vista fonètic, impossible de partir de *galdrufa*, de *r* merament local i secundària (a la manera de *murtra*, *cartró*, *espoltrir*, *baldraga*), encara que tingués fonament la forma aràbiga *ḫuðrûfa* de què volia partir Asín (*BRAE* VII, 1920, 156), imitat per *AlcM*.

Però és que, de més a més, ni hi ha prova suficient de l'existència d'aquest mot en àrab, almenys l'àrab d'Occident, ni la informació que se'n dóna no està confirmada. És una paraula que manca totalment en Dozy i en la gran majoria dels diccionaris aràbics amb alguna autoritat (Boqtor, Beaussier, *PAlc.*, *RMa.*, Penrice, Dieterici, Lerchundi, Brunot, Harder, Lentin, etc.); mentre que coneixem bé els noms reals de la baldufa en àrab: *dawíma* (*PAlc.*), *burbiṭl* (*RMa.*), el romanisme *trompa* (*PAlc.*). Les seves úniques fonts són uns antics lexicògrafs de l'àrab literari d'Orient (Djauharí, Firuzabadí i algun altre), sense confirmació en les de l'àrab viu d'enlloc[3] (altrament el que ells donen és *ḫuðrûf* i no pas *ḫuðrûfa*). D'altra banda, i sobretot, aquest mot no designa res de semblant a una baldufa sinó «orbiculus, quem traiecto funiculo pueri manibus gyrant, ut sibilus audiatur»: seria, doncs, una espècie de xiulet, sense altre detall en comú amb una baldufa que el fet de rodar i de ser tocat per criatures![4]

Com ja vaig deixar establert en *VRom.* II (1938), 176, i en el *DCEC* II, 627, queda, doncs, refutada aquesta explicació inapel·lablement; d'acord amb Rohlfs («origine inconnue»).

L'any 1948 ja indicava altres enllaços etimològics per a *baldufa*, més raonables que el fantasiat arabisme: derivat de l'oc. ant. i cat. ant. *bald*, *baut*, germ. *bald* 'alegre, actiu, valent, ràpid' (veg. *BALDAMENT*), o relacionat amb *BALDER* 'que es mou lliurement o cap de sobres en un lloc', i amb el seu possible cap de família *BALDA* 'anella, pestell', per la forma arrodonida i pel moviment balder entorn d'un eix. Això continua semblant-me possible, i la probabilitat que *BALDA* sigui d'origen pre-romà no sols no ens en hauria de dissuadir, sinó que hem de tenir en compte la possibilitat que en *baldufa* fins el sufix tingui aquesta summa antiguitat: és sabut que els mots afins al nostre *MADUIXA*, també pre-romà, apareixen en gran extensió amb una terminació *-ufa*, *-ofa*: llengd. *majoufo* i anàlegs (Gers, Alt Llemosí, Alvèrnia i fins al centre de Provença) i és que el conegut sufix indoeuropeu (cèltic, etc.) -OSTA es canvià en la Gàl·lia en -OθA, amb una consonant interdental que sol tornar-se *-f-* (quan no es canvia en *-t-*); veg. infra aquest article i, mentrestant, l'article *mayueta* del *DCEC*, on dono altres testimonis d'aquest fenomen fonètic i de la terminació resultant.[5]

D'altra banda indicis diversos coincideixen a fernos admetre per a *baldufa* i el seu grup, un significat bàsic més ample que el de la joguina balladora. Són potser reveladores les aparicions del mot en Rabelais. Quan aquest, amb la seva grassa rialla, inventa un llibre titulat *La Bauduffe des Thesauriers* a la biblioteca de Sant Víctor de París (*Pantagruel*, cap. 7, ed. Plattard, p. 37) ¿vol dir 'baldufa' o un altre objecte inflat, esponjat? Ha de ser això, car després aquest amable coprolàlic ens revela a mitja veu una intimitat: «je me torchay de foin, de paille, de *bauduffe*, de bourre, de laine, de papier» (*Gargantua*, cap. 13, ed. 1919, p. 64) i per a aquest indret del cos humà és evident que no pensem en cap baldufa, però potser sí en estopa, com diu Spitzer (*ZRPh.* XLIV, 102).

En efecte anem veient com el mot s'aparia amb la idea de 'cosa botida i flonja' (com l'estopa), car en el límit catallà-llenguadocià el nostre mot apareix com a sinònim de 'butllofa': *boldufa* en una *Catalanada* de Saisset (p. 249), i la *bundúfla* a Montalbà, a la frontera del Fenollet, és quasi el mateix, un «desig o taca de la pell» (*ZRPh.* XLV, 248). La conclusió seria,

doncs, que *baldufa* és en el fons una variant de la idea de 'butllofa', petita excrescència arrodonida, una espècie de bola, que s'infla, com diuen els infants que s'infla la baldufa quan roda amb vertiginosa rapidesa, i la seva oscil·lació fa semblar llavors que es boteixi pels costats.

Vet aquí, doncs, com hem vingut a acostar-nos a les idees de Spitzer (*l. c.*) i de Gerhard Rohlfs, que relacionen *baldufa* amb la parentela del nostre *botinflat*, i en particular les seves variants prov. *boudenflà, boudufà*, i entre elles *gouduflà* «enfler»: això vindria a explicar també la variant amb *g-* (d'ampla extensió, com hem vist, entre les variants de *baldufa-galdufa*), com sigui que el fet d'anar la *b-* de *botinflat* davant una *o*, justificaria el pas de *botiflat* a *gou-* i el de *bolduf*a a *goduf*a o *galdufa*. La idea venia ja de Puitspelu: «le même que *boutiflo* adj. 'enflé, boursouflé', parce que la toupie a le ventre comme enflé et parce qu'elle fait un bruit semblable à celui du vent: ainsi les enfants de Lyon disent d'una toupie qu'elle a du vent» (cf. el «s'infla» dels nois catalans).

Bé pot ser, doncs, que això doni la clau de l'etimologia més convincent: variant de *butllofa*, amb una *-d-* que en part resultaria de diferenciació (com en el cast. *bulda* = *butlla*, *píldola* [cast. *píldora*, cat. *píndola*] < PILLULA) i, en part, de l'encreuament amb *botinflat* (aquest, per altra part, n'hauria rebut la *-d-* < *-t-* en *boudenflà*). Si es tracta d'un desenrotllament purament romànic de BULLA i *butllofa*, o bé d'una formació pre-romana, partint de la família indoeuropea del ll. BULLA, ja podem deixar-ho enlaire, car aquesta té gran extensió en altres llengües de la gran família (hispano-cèltic BULLAKA 'ballaruga', veg. infra, a l'article *BALLAR*; ags. *bolla* i els altres de Pok., *IEW*, 121).

La idea de 'inflor, oscil·lació, falsedat', queda també amplament substanciada per l'ample grup dels aparents derivats en *balduf-*, com *baldufer*: «hòmens qui temen Déu e ànima, e que sien de religió e que sien homes honests e de bona fama, e que no sien homes *baldufers*», *Consolat de Mar*.[6] Fabra usava *escarabat baldufer* per al que en diem *piloter* (veg. *escarabat*); si bé això no figura més que en el seu diccionari i no es retroba en d'altres, deu tenir realitat, perquè aquest escarabat fa rodar una bola d'excrement.[7] *Baldufell* 'cadenat' (Tavascan, recollit el 1934), mentre que amb el sentit de 'baldeta de fusta' ha passat a la modalitat *bandúfell*, que és tortosina (*BDC* III, 87). De nou, aquí, objectes arrodonits i que donen voltes, i alhora clarament inseparables de *BALDA*, amb el qual ja vèiem relació.

Però després tenim accs. més morals: mall. i menorq. *baldufenc* 'incorrecte, fet sense mirament',[8] 'farfallós', i a Menorca també *baldufer*; Josep Ma. de Sagarra usà +*abaldufat* en les seves Memòries, si fa no fa en el sentit de l'alcoverià *baldufenc* (mot aquell no recollit per cap dicc., però que sembla autèntic). *Baldufar* mall. 'inflar-se, fer bony una cosa buida' (*AlcM*).

Baldufari 'cartoral dels documents atorgats a una entitat' (Mateu, *Mat. para un glos. de dipl. hispánica*, Cast. de la Pl., 1957, p. 18, en dóna cites dels anys 1611-1746, i és nom ben conegut des de 1359, *AlcM*)[9] però el seu sentit primitiu degué ser 'conjunt de coses voluminoses' (*AlcM*, § 2), 'engany' (*AlcM*, § 3), a causa de la quantitat de privilegis i instruments que les entitats anaven acumulant-hi; tanmateix, d'altra banda, M. Gadea usa amb aquest valor la coneguda variant amb *g-* en el sentit de 'baldufenc': «u d'aqueixos escuraplats *galdufaris* o fartons, que mai se veuen saciats de menjar i beure» (*T. del Xè* II, 82) i Escrig (1851) i altres valencians el registren o usen amb el sentit de 'sés', cast. «trasero».

Cito, encara, un pallarès *baldufelles* que, amb el significat de 'remolins de l'aigua del riu' vaig sentir fa 43 anys a Àreu: de nou ací també una cosa rodona i que s'infla donant voltes; en canvi *baldufella* a Mallorca és una anella de ferro del bauprès, castellà *suncho* (*AlcM*), on de nou s'estreny el contacte amb *BALDA*.[10]

Tot plegat imposa la conclusió que *baldufa* i els seus afins expressen la idea d'inflor, falsedat i 'objecte que dóna voltes'. Si hi ha realment afinitat amb *botinflat* és insegur, car en aquest la *-d-* de les variants ha de ser secundària, venint com ve de BUTTIS i *bot*; que n'hi ha amb *butllofa*, mot afí al ll. BULLA 'bola' i 'bombolla', sembla bastant segur, i resta veure si la *-f-* de *butllofa* i *baldufa*, pertany a un sufix de data romànica, que no sortirà de *botinflat*, puix que en aquest hauríem de tenir *-nfl-* i no pas *-f-* sola, o té, com els tipus indoeuropeus dels afins ll. BULLA, i sorot. BALDA, antecedent pre-romans.

DERIV.: Vegeu-los al final de l'article. Per a major il·lustració en les indagacions sobre el nom de la baldufa, cal tenir en compte el repertori de noms d'aquesta joguina aplegats per Krüger, en el *Boletim de Filologia* XIII, 331-335.

[1] M'explicaven (1962) que «El Clau de la Trompa és un bullidor d'aigua en el Barranc del Port (d'aquesta vila), que pareix un clau de *baldufa*». El País Valencià és on el mot té caràcter menys general, fins al punt que G. Colon m'escrivia que només *ballaruga* (*baralluga*) i *trompa* són mots populars allà. Però després (1976) m'escriu amablement que d'una enquesta feta per ell aquest estiu, a molts pobles entorn de Castelló, resulta que tots coneixen o empren *baldufa*, tant en qualitat de sinònim de *trompa* com en la de 'dona de costums lleugers'. — [2] Com observa MLWagner aquesta excrescència d'una *n* és corrent en els hispanismes sards: *kenšare* 'queixar', *attransare* 'anar entrere', *findeus*: *RLiR* IV, 44, i mapa 17, *RFE* IX, 260. — [3] Veg. el dicc. de Lane; d'aquells el treu Freytag i d'aquest el copia Belot. És veritat que aquest diccionariet, mancat de tota garantia, li atribueix també el sentit de «toupie», segurament fundant-se en la mala etimologia del *DAcEsp*. — [4] Asín ho adorna amb detalls inventats (amb la manca d'escrúpols característica d'ell, sempre que es fica en etimologia lexical o toponomàstica, si bé potser ja vénen d'un acadèmic anterior). La mateixa arrel *ḥaðraf* 'cuitar', a la qual

atribueix hom el nom d'aquesta joguina és rara i és molt incert que sigui verament aràbiga (l'estructura fa creure que no ho és) i la trobem en aquells mateixos lexicògrafs orientals i prou. Potser no és casual que aquests lexicògrafs siguin tots d'origen irani. Val a dir que en irani no veig res de semblant. — 5 S'ha dit, i no sense base, que -OSTA era cèltic, i és segur que el canvi de -ST- en -θ- es produïa en gal. Encara que això sigui veritat, no vol dir que el sorotàptic o altra llengua de l'Europa central no fessin també aquest canvi i no tinguessin així mateix aquell sufix; el fet és que l'arrel i l'ètimon de *maduixa* són estranys al cèltic conegut, i bé pot ser que en tots aquests punts el gal obeís a un substrat anterior. Notem que en *baldufa* tenim una variant *baldofa* a Ribagorça (*BDC* VII, 70), com hi ha en part *majofo*, i com hi ha cat. dial. *madòixa*, cast. *mayueta*, amb *o* i no *u*. — 6 Passatge que manca en l'ed. impresa de 1498, però que Pardessus llegí en el ms. de la Biblioteca Reial de París, cap. CCXLIX, p. 354. Colon em confirma amablement que el mot figura idèntic i amb el passatge de redacció igual en els mss. de la Reial de Mallorca (còpia de 1385) i el coetani ms. de St. Pere, mentre que el de la Seu de Barcelona (fi S. XV) afegeix «baldufés ne tritxayres». En la numeració tradicional el capítol és el 294. — 7 De *baldufer* deu sortir *baldrumer* 'grosser' (molt usat per Mn. Alcover i altres mallorquins, veg. *DAg. baldrismer*, err. tip., i també *AlcM* i Spitzer, *Lexik.*) per encreuament amb un sinònim: segurament un mot del grup de *bromera* i *bruma*, cf. *brumidor*, *brumer*, *brumerot*, amb sentits anàlegs, en *AlcM*, i en particular *embarumar* (anaptixi, N. Oller, *AlcM*), amb variant *embarrumar* 'treballar barroerament', a Llofriu; és clar que hi ha cooperació de *BARROER* (que té variants com *barrober*). — 8 Aproximadament 'bastard' en la ploma de Mn. Alcover (*BDLC* IX, 337). — 9 No sé si ja usen aquest terme els docs. del S. XIV. En tot cas Joaq. Ma. Bover, *Bibl. de Escritores Baleares*, § 320 († 1868) que va recollir moltes notícies en el llibre *Baldufari*, còdex de l'Arxiu Patrimonial de Palma, diu, p. ex., que n'extragué la referent al cosmògraf Benda Cresqas, de l'any 1389. — 10 Per si hi hagués alguna relació no aclarida, apunto ací la forma *barrufautz* emprada per Raimon d'Avinhon en la frase «e fuy portier e *barrufautz*» que Rayn. II, 189*b* entén com a «regrattier», mentre que Diez (*Et. Wb.* I, 360) ho entén com a «raufer» 'home de baralles' (Bartsch, *Christ.*, 211.23). Levy, *PSW*, creu que s'hauria d'esmenar en *barufautz*: veure si no es tracta de **balufalt* dissimilat.

BÀLEC, 'ginesta nana', nom empatentat amb el fr. dial. i oc. *balai* 'ginesta' (d'on el fr. *balayer* 'escombrar', *balai* 'escombra') i amb el cast. dial. *bálago* 'palla llarga dels cereals, sense el gra', mots d'origen pre-romà indoeuropeu, probablement cèltic, afins als noms britònics de la ginesta (bretó *balazn*, gallès *banadl*) que suposen un brit. comú *BALADNO-, mentre que els descendents romànics exigeixen bases amb un sufix un poc diferent *BALADIO- i, la catalana, *BÁLADO-/BÁLATO-. ☐ *1.ª doc.*: 1308.

No és fàcil de donar documentació antiga de noms de plantes muntanyenques, sobretot quan són d'extensió regional, però en aquesta data llegim en un doc. de Cerdanya, mig en baix llatí: «(jus) scindendi fustes et *balecz* in nemoribus de Err --- scindendi *balecz* ---» (Alart, *Inv.*, s. v.). Entre les dades que donarem més avall del mot afí *baleig*, hi ha diversos casos de grafia equívoca, que no havent estat verificada detingudament en els mss., podrien també correspondre a *bàlec* (especialment la més arcaica, de 1123, «decimam de *baleg* et de omni annona»), però que per alguns detalls del context més aviat semblen pertànyer a *baleig*.

Els escriptors d'aquelles comarques en parlen sovint: «després de quatre nits de dormir sobre *bàlechs* y rama de pi, un llit vingué molt bé, encara que els llensols raspessen l'esquena», Bosch de la Trinxeria (*Recorts d'un excursionista*, 149), «els pins y bàlechs que sota meu s'arruen timbes avall», Narcís Oller (*Rurals y Urbanes*, 7), «olor de ginestells i gavarreres i salabrugues i *bàlacs*», Sagarra (*AlcM*); apareix sovint en l'obra de Massó Torrents, de Cèsar A. Torras, o en el poeta vallespirenc Jampy,[1] que explica «*bàlech*: espèce de genêt, arbuste», i el mateix diu el botànic Conill.

En el seu únic sentit de ginesta nana és un dels arbustos més difosos a tota la Catalunya francesa i en els vessants pirinencs i prepirinencs de Migjorn, des de les muntanyes de l'Alt Empordà fins a l'Alt Aragó; i almenys des del Vallespir a l'Alt Urgell porta el nom de *bàlec* pertot: a Conflent, Ripollès, Cerdanya, Andorra, muntanyes de la Seu, etc.[2]

Les enquestes de l'*Onomasticon* des de 1935 m'han donat ocasió de confirmar els detalls locals, reveient-hi la planta coneguda i prenent nota del nom en la forma precisa *bálək* a Vilallonga de Ter, Setcases, Orbanyà, Orellà, Noedes, Porta, Meranges; inútil continuar més a l'Oest, car es tractava de delimitar enfront d'una variant, *bala*, de gènere femení, que vaig constatar en alguns pobles de Capcir, de les Garrotxes de Conflent, i de la més alta Cerdanya: a Font-rabiosa, Formiguera, La Llaguna, Talau, Targasona, Llo; a Er i a Sançà vacillaven entre una forma i l'altra, a Orbanyà se sentien totes dues, i no és estrany, per tant, que en aquest poble vagi sentir *ləz bálәks* com a femení.

Per més que *bàlec* sigui la forma general i coneguda pertot, no fóra probable, en tot cas, que *bala* en sigui una alteració recent —té una àrea ben delimitada i coherent, i la *-k* és un so ferm en aquesta zona—, també perquè no és aquesta l'única variant formal i antiga que ha d'haver existit. Els derivats toponímics, sobretot els collectius, ens mostren que el mot degué terminar primer en dental, en tot o gran part del territori, car el nom d'un matissar de *bàlec* fou *baladar* o *baladosa* en bona part de la zona: a

Talau em deien que el gran vessant anomenat *El Baladà(r)* «es diu així perquè està cobert de *báləs*», a Noedes un tal paratge l'ha alterat en *Blagatà(r)* (sota la influència del modern *bàlec*); *Joan Baladosa* era el nom d'un dignatari eclesiàstic al Nord de Berga el 1462,[3] igual es digué abans un veral de Matamala de Capcir,[4] hi ha sengles exemples de *La Baladosa*, faldes de muntanya, a Vallcebre (Berg.), Estavar (Cerdanya), *Plans Baladós* a Sallagosa, i a Sançà, un lloc semblant es diu *La Balatosa*. En fi, qualsevol que sigui l'explicació de la desinència, aquesta ha de ser la forma en què el radical del nom de la nostra planta figura, combinat amb *puig*, en la denominació del poble antiquíssim de *Puigbaladó(r)* en el Capcir vora el riu Aude, on, en efecte, les cases estan edificades entorn d'un turó cònic cobert de bàlec.[5]

Sembla, doncs, que la forma primitiva hauria de ser sobretot *BÁLATO-[6] en el territori català, car la *-d-* dels derivats suposa -T- intervocàlica (una -D- hauria desaparegut), i també la *-c* final surt, quasi normalment, d'una *-t* (una -D' hauria hagut de donar *-u̯*): comparem amb el cas d'*ànec* sortint d'*ànet* (ANĂTEM, fent parella amb *àneda* i *anedó*, *anadilla*), amb *préstec* de PRAESTĬTUS, *àmec* de AMĬDUM, i recordem de més a més *calàpet* amb *GALÀPEC*, *tàvec* ~ *tàvet* (i *RÀFEC*, *ràvet* ~ *ràvec*, *màpet*, etc.).

És veritat que seria un esforç en va voler arribar de totes passades a una base fonètica (i morfològica) única, car ja veurem que al Nord dels nostres límits lingüístics apareixen formes que postulen indiscutiblement un final BALAD- amb D. Si els prestem atenció hem d'admetre per al femení *bala* una base *BÁLADA-, que dóna perfecte compte, fonèticament, d'aquesta variant catalana, passant per **bàlea*. Són sobretot les formes de les llengües cèltiques insulars les que ens obliguen a admetre una variant amb -D', i amb elles se suma el tipus francès *balai*, que com han posat de relleu els millors estudiosos, significà originàriament 'ginesta', i encara té aquest sentit en una ampla extensió dialectal del francès del Centre i de Ponent; veg. sobretot *FEW* I, 232-233; Thurneysen, 89; Jud, *ASNSL* CXXIV, 98, 392; Rohlfs, *Litbl.* XLVII, 356. Encara que s'hagin fet temptatives rebuscades en altres sentits, l'única base fonètica simple i satisfactòria per al francès és *BALADI̯O-; d'altra banda la trinitat *BÁLAT-: *BÁLAD-: *BALADI̯- res té d'inversemblant ni gaire de dificultós quan es tracta evidentment d'un mot pre-romà, ni en fonètica ni en el sentit morfològic: en afegir-se l'element desenvolupant -I̯O- l'accent ha de traslladar-se. Assentat això en principi, vegem com la base suposada per al francès està comprovada per formes del Midi, i per altres de catalanes i hispàniques.

En primer lloc, tot un petit grup occità: Ardèche *bǫlái̯* o *bǫlái̯yo-* (A > *o*) 'ginesta' (Dornheim, *VKR* IX, 291), Roergue *bolách*, *bolájo* 'escombra grossera, granera' («ramon, balai», Vayssier), Peirigord *balaio* 'ginesta': per a l'evolució del sentit em limito a recordar el pall. i aran. *escoba* 'ginesta' (< 'escombra') i l'angl. *broom* 'ginesta' > 'escombra' (Rohlfs hi afegeix grec mod. *φρόκαλο* 'ginesta' < 'escombra' de *φιλοκαλῶ* 'adornar' > 'escombrar').

En zones més meridionals que aquest nucli de BALADI̯- en la part central d'Occitània, també degué existir esporàdicament aquesta variant *BALADI̯O-, car la trobem ací i allà, sobretot en toponímia i en el derivat verbal: *Balaja* era un llogaret avui despoblat en el cantó de Rabastencs (Tarn-e-G.), sovint esmentat des de fi del S. XIV;[7] *Balay* és un banc d'arena en el riu Adour, tocant a Baiona, ja anomenat *Insula de Balay* l'any 1342 (P. Raymond, *Dict. Topogr. B-Pyr.*).

I ja en terra nostra: en el Canigó la gran vall de *Balaig*, caracteritzada justament per l'abundor de *bàlec*[8] i el seu nom es documenta sovint des de 1193 (*Balag*); en el mateix Conflent, però lluny de la vall canigonenca, vora Serdinyà, hi ha un petit afluent de la Tet amb aquest nom, i a ell es deu referir *Balaig* en un doc. de 1263, puix que aquest és d'Oleta (Alart, *Inv.*). Entre els noms cèltics en *Balat-* que recull Holder, la major part correspondran a la base en -T- però d'altres més tardans és equívoc si suposen -D- o -T- etimològica.[9]

De tota manera és sobretot en el derivat verbal per a 'escombrar' que la variant desinencial *BALADI̯- està més ben representada, tant a França com en els dominis català i castellà. El verb *balayer* és una constant en la història literària i dialectal de la llengua veïna, des del S. XIII; i apareix també en llengua d'oc des de l'Edat Mitjana, p. ex. *balajar* a Albi l'any 1348 (Nègre) i d'ell s'extreia un postverbal *balai* 'escombra' tant en el Nord com en el Sud, que el nostre Cerverí de Girona ja usa en una poesia de l'any 1276 (ed. Riq. 39.44).

Que la variant *baloiier*, *baliier*, dominant (però no pas general) en francès durant tota l'Edat Mitjana remunti a una variant vocàlica originària o s'expliqui per reducció a un tipus de sufix més trivial, és cosa que tractant-se d'una romanalla pre-romana no fa de bon decidir, i el fet que el tipus cat. *balejar*, cast. *balear*, sigui general i coincideixi amb aquell *bal(o)iier* reforçaria l'argumentació en el primer sentit; però tanmateix el fet tan natural que els verbs en -IZARE i -ICARE, quasi en nombre infinit en totes tres llengües, ho expliquin tot amb el seu enorme pes, fa que ens decantem sense vacil·lar gaire per la segona alternativa.

Donaré detalls més copiosos sobre aquest grup verbal en la secció de DERIV., però des d'ara indico documentació medieval del cat. *baleig*, perquè es vegi la seva gran antiguitat i autoctonia: «*balegium*... de grapis sive *balegio*» a Tuïr a. 1294, «de grapis et de *balegio*», ibid. 1304; en dos d'Estagell, dels anys 1334 i 1414, veiem que no solament acompanya els raïms sinó també blats i espigues, i per tant comprenem que es tracta d'un subproducte de l'era de batre cereals no gaire diferent del que ara s'entén per *baleigs*: «de bladis faciendi, grapes e *baleg*», «si fahien grapes, *balegs*, spigada, solatge», i un altre doc. rossellonès, ja el 1317, ens ensenya que es deu tractar en això d'un dret que els senyors perceben d'aquests productes agrícoles: «de fructibus detis nobis vicesi-

mam partem... sine grapes et *baleg*» (docs. aplegats per Alart, *Inv.*, s. v. *espigada* i *baleig*). Es tracta, doncs, del postverbal del verb *balejar*, sobre el qual es poden veure detalls en Rokseth, *La Culture des Céréales en Majorque*. Cf. per a Artà *baletjar*, *BDLC* XIII, 25. *Balejar* en el Maestrat i «dalt de Tortosa», «agranar les granses del blat a la era amuntonant-les a banda», Ga. Girona, i que el *DFa.* i *AlcM* defineixen 'separar amb la baleja (escombra de rama) els baleigs del gra' i *baleigs* 'residus de palla, d'espiga, gra sense espellofar, que cauen amb el gra, en destriar-lo de la palla': general a totes les regions de llengua catalana [«*baleigs* o porgaries: acus, aceris», *DTo.*, 1650].

L'àrea del nostre *balejar* i *baleigs* es prolonga en el domini castellà (en mots sobretot dialectals, no estranys a la llengua comuna) de forma primitiva i de significats iguals (*DCEC*, s. v. *bálago*, I, 373*a*22-30): *abalear* [1624], ast., berc., salm., cesped., santand., murc. *balear* «separar del trigo, con escoba, los granzones y paja gruesa», *baleo* «rastrillo para balear» (and.), «aventador de esparto» (murc.) «ruedo o estera para poner el grano» (murc., albac.), i amb el sentit de planta per fer l'escombra: «escobilla» a Salamanca i Cespedosa [1744]. En castellà aquesta família de mots (igual que la del *bálago* afí) es presenta amb més vigor a la part occidental, cf. més dades aplegades per Ebeling i Krüger, *AILC* v, 215, procedents de la zona de parlar lleonès i de la franja gallega fronterera, cosa que reforça la presumpció a favor del pre-romà indoeuropeu, però com que en canvi és estranya al gallego-portuguès pròpiament dit (només en algun punt gallec i trasmontà extrem-oriental, *RLus.* v, 29), això més aviat apunta al cèltic que al sorotàptic.

En canvi cobra més vigor que enlloc des de l'Est d'Aragó cap al Mediterrani. No sols *balejar* és d'ús general a tot el domini lingüístic cat. en el sentit bàsic descrit, sinó que presenta una gran riquesa d'accepcions ampliades — 'esbandir la roba', 'desgranar el blat de moro', 'netejar molts altres objectes: productes animals, vegetals' i crea derivats múltiples: *baleigs* 'garbelladures i minúcies vàries', 'remansos d'un riu' (partint d''arremolinar, enrossegar-se'), *baleja* o *balera* 'escombra de l'era', i amb el sentit d''escombrar' la normal variant fonètica del NO., *baleiar*, no sols s'aplica a la tasca del batre i collir, sinó també a qualsevol escombrada, en part en la forma d'un derivat *esbaleiar*, d'on el ribag. +*esbalaié(r)* que he vist com una escombra rústica a les bordes de Castanesa. Significat ampli de 'escombrar, agranar' que es deu retrobar a les parts més conservadores de l'Empordà, on a Sant Iscle, trobo *baleigs de cànem* per a 'escombralls arreplegats amb l'arramadora' en un doc. de 1789 que hi llegeixo; i Marian Vayreda usa així *balejar* en força passatges de les seves obres: «jo continuava agemolit per terra, com el ca que --- son instint no el porta --- a fugir, sinó a arrossegar-se *balejant* el sòl amb la cua i somicant, com per inspirar interès i compassió», *La Punyalada*, xxii, p. 358; «havent anar a buscar el rem al fons de l'Empordà, venien a rematar-lo a la Campa, després d'haver *balejat* el terme i, encara que es tractava d'un grapadàs de vessanes, l'aterraven en un dia», *Sang Nova* II, v. 186.

Com a resultat de l'estudi romànic arribem a la conclusió d'un nom de planta, ginesta o bàlec, amb un derivat verbal per a l'escombrar rústic fet amb aquesta planta; nom que es presenta amb 3 o 4 variants originàries, distintes però molt aproximades, en la terminació: A) BALÁDIO- fr. *balai*, *balayer*, *baloiier*, oc. dial. *balai* (Centre, i també poc o molt *balai*, *balajar* en el Sud), cat. *balejar*, cast. *balear* (esp. en parlars lleonesos); B) BALĂDĀ: cat. sept. *bala* (Capcir i pobles immediats al Sud); C) BÁLATO-: cat. *bàlec* i derivats *baladar*, *baladosa*, (Puig)*balador*; D) potser encara un *BÁLAKO- o cosa semblant, del qual sortiria el cast. *bálago* 'palla llarga dels cereals, sense el gra', al qual podria pertànyer també algun nom de lloc català, i probablement no el cat. *bàlec* (C), però potser aquesta variant —de la qual dono precisions al final— és en gran part modificació tardana de C.

Completada la documentació i indagades les arrels més fondes d'aquest fitònim pre-romà BALAD-/BALAT-, estem en condicions de resoldre millor el problema de l'etimologia última de la complexa família del fr. *balai*, que ha preocupat els romanistes des del temps de Diez (*Wb.*, 516) i Thurneysen (*Keltorom.*, 89), en què es va registrar el parentiu amb el bretó *balazn* i formes britòniques anàlogues. També entre aquestes, com en romànic, manca unitat en els prototipus. Però el fet que en francès el significat primitiu de 'ginesta, bàlec' hagi quedat relegat als patuesos, mentre que aquest és el que predomina en bretó (i les seves llengües germanes), va crear el prejudici que en francès era un manlleu del bretó. D'ací la teoria de Dauzat que els bretons venedors d'escombres havien introduït un mot bretó a París en el S. XIII i que des d'ací s'havia estès per França.[10] Rohlfs (*l. c.*), tot dubtantne, no ho rebutjava. Però és que tots aquests estudiosos prenien un punt de vista quasi només francès.

Més coneixedor Jud de les formes hispano i galloromàniques, ja el 1910, va rebutjar l'origen bretó resoltament, postulant un celtisme d'arrels més pregones, doctrina admesa per Wartburg des de 1925 (*FEW* I, 232-3). Tanmateix, tant Wartburg com Bloch, seguien ignorant enterament les formes catalanes i hispàniques, i així arribaven a unes conclusions tant o més complicades encara que les actuals, però de més a més fondament il·lògiques. Al bretó *balazn* i el gallès *banadl* 'ginesta' hauria correspost un gal hipotètic *BANATLO-; el bretó i el francès, independentment l'un de l'altre, haurien alterat aquesta forma amb una metàtesi; el resultat **balatno-*, per la seva «terminació anormal», l'hauria reemplaçat el francès per una altra, molt arbitràriament, canviant-la en *-ai*, mentre que el dialecte bretó de Vannes conservava una forma *benal*, més pròxima que el bretó general *balazn* a la variant gallesa.[11]

Però per què la terminació -ATLO-, que al capdavall és una terminació corrent, viva i productiva, en cèltic, mal sigui sense aplicació preferent als noms de plantes, s'hauria canviat per una terminació tan poc

corrent com fr. *-ai*, ni tan sols provava Wartburg d'explicar-ho. En el *DCEC* (I, 373) davant l'embullat problema, vaig acceptar la conclusió de principi de Wartburg, i suggerint algun expedient fonètic per atenuar la inversemblança, però sense canviar a fons l'exposició del meu antecessor.

És de creure que en el nostre coneixement tan deficient de la història i origen de les formes britòniques, i havent mancat fins ara de dades sobre les del celta continental, no podrem aspirar a una solució ferma i completa, però sí a assenyalar el rumb d'una explicació més lògica i coherent.

Encara que tothom ha admès que entre les formes cèltiques és *banadl* la primitiva i *balazn* (< *-adn*) resultaria d'una metàtesi, aquest postulat no es basa en cap motiu real, car si es dóna el cas que el bretó mj. *alazn* 'alè' és metàtesi del gallès *anadl*, irl. ant. *anāl* id. (germans de *ἄνεμος*, ll. *halare* i *anhelare*, scr. *ániti*, etc.), i el bretó mj. i mod. *mala(z)n* 'garba' ho és del còrn. *manal*, cèlt. *MANATLO- id. (Pok., *IEW*, 740.38), no existeixen menys casos oposats, i la metàtesi és íntegrament un procés reversible.

L'afirmació de Wartburg i Oscar Bloch que hi hagué una mateixa metàtesi *n-l* > *l-n*, independent però igual i repetida, produint-se en llengua bretona i en tots els parlars francesos, era ja un supòsit inversemblant; però ara consta que també hi ha inicial BAL- en tota l'amplitud d'Espanya, des del Mediterrani fins a Galícia, i en formes ben arrelades i independents de les gallo-romàniques: evidentment l'única cosa versemblant és que tant en el celta continental com en l'insular, s'ha de partir d'una arrel BAL- i no pas BAN-, i admetre que són el ky. *banadl* i el còrn. ant. *banathel* les formes metatitzades. En la mateixa Bretanya és inexacta la dada de Wartburg que estigui tan arrelada una cosa com l'altra, car *banal* només apareix en un raconet del domini, el dialecte de Vannes, mentre que *balazn* 'ginesta' és ja la forma del bretó mitjà, i de *balaenn* 'escombra' ja hi ha vella documentació (Ernault); per altra part el trégorois *baelan* 'ginesta' i *balęn* 'escombra' fou registrat per Giese en els Monts d'Arrée (*VKR* IV, 355). L'alteració en *-nadl* s'explica molt senzillament perquè -ATLO- és un sufix molt productiu en cèltic, i els mots en *-adn* són força menys nombroses; cosa que ja bastava per provocar l'alteració, i a això s'afegia la influència del bretó mitjà *benaff* 'tallar' ,irl. ant. *benand* 'colpir' (Pok., *IEW*, 117); però les formes romàniques són un indici irrecusable que en el Baix Imperi ja es deia BAL-.

És clar que per llevar-nos tots els dubtes, convindria saber l'etimologia del mot cèltic, sobre la qual poc ens han dit els especialistes: Pedersen confirma solament (*Vgl. Gramm. d. k. Spr.* I, 135) que és estrany al celta goidèlic, i tant Pokorny (*IEW*) com Walde (*LEW*) s'abstingueren d'estudiar-la. De bon antuvi reconec que no es veu cap arrel verbal indoeuropea que ens l'expliqui.[12] Però en canvi crida l'atenció la semblança de *baladn* amb el gr. *βάλανος* i la seva família, provinent d'un GWəLə-NO- indo-europeu, d'on surt el nom de l'aglà (i en part de l'alzina) en moltes llengües indo-europees: a part del grec, el ll. *glans, -dis*, l'arm. *kalin*, l'esl. comú (proto-eslau *želandi*),[13] i encara que el lit. *giléndra* és en general 'gran collita de fruits' és fàcil que de primer vagi ser 'collita d'aglans', com sigui que la *gìre* o selva lituana, generalment de roures i alzines, ocupa la major part del territori nacional; altrament el nom bàltic d'aquest fruit prové d'una forma més simple de la mateixa arrel (pruss. *gile*, lit. *gylē*, letó *dzilē* (Pok., *IEW*, 472.3).

Ara bé, segons la fonètica del celta britònic i continental, el resultat de GWəLə-NO- havia de ser *balan-* com en grec, i així mateix, coincidint el llatí, l'eslau i el bàltic en una amplificació dental (GWəLəN-DI- o alguna cosa per l'estil) bé podríem esperar un resultat com **baland-* en el cèlt., del qual el tipus cèltic insular *baladn* podia no ser més que una transposició fonètica.

Doncs bé, és sabut que els noms de plantes han passat sovint, en la vasta família indoeuropea, a designar espècies molt diferents. Recordem casos com aquests que cito a l'atzar: gr. *φηγός* 'alzina' = ll. *fāgus* 'faig'; la correspondència del ll. i gallo-britònic *betul(l)a* 'bedoll' és 'pollancre' en còrnic i 'boix' en irlandès; la del ll. *fraxinus* 'freixe' és 'bedoll' en sànscrit, balto-eslau i germànic; la del gr. *kástanos* 'castanyer' és roure en gal; la del cast. *álamo* és 'om' en moltes llengües, 'ginebre' en balto-eslau, 'cedre' o 'pi' en armeni i en grec, 'moixera' en el substrat francès, 'vern' en germànic, llatí i el substrat castellà (sense més que variants sufixals), etc.

Això mateix és el que s'esdevenia en noms de vegetals no arboris: *kálamos* 'canya' és 'rostoll' en llatí i germ., 'palla' en balto-eslau i cèltic, 'jonc' en tocari; l'esl. *proso* i pruss. ant. *prassan* 'mill' són germans del grec *práson* 'porro' i del ll. *porrum*; el nom grec (*mêlon*) i llatí de la 'poma' respon a l'hitita *maḫla* 'cep de vinya'; el de la maduixa en llatí correspon gr. *rhax*, nom del raïm; el del raïm en llatí és 'baia, fruiteta' en balto-eslau; al ll. *iuncus* i els seus germans cèltics respon en germànic i en un compost llatí el del 'ginebre';[14] el ll. *prunus* 'prunera' ha donat l'it. *pruno* 'gatosa'; sobretot quan es tracta de plantes desconegudes en la pàtria dels indo-europeus, el cas és normal (scr. *aravidam* 'lotus' = gr. *erébinthos*, a. alem. ant. *araweiz* 'cigró'), i les diverses varietats de 'ginesta' són rares o estranyes a les planes de l'Europa oriental, però fan un gran paper en els garrigals i landes britàniques, en els Pirineus, etc.

Els indoeuropeus que hi arribaven havien d'anomenar-les, d'una manera o altra, amb noms de plantes que coneixien i que s'hi assemblaven en això o allò. Totes les varietats de la ginesta són lleguminoses que produeixen una fruiteta a manera de llegum, més o menys comparable a una aglà, com la que fa el *sorothamnus purgans*, ben diferent d'una aglà de roure, ben cert, no tant de l'aglaneta del garric, de la fruiteta del coscoll, que al capdavall també són formes d'aglà; i la tavella del bàlec, que no ho és pas una aglà, no deixa de recordar-ne bastant la forma, i és relativament gran i ben conspícuą. No hi ha, doncs,

dificultat a concebre el pas de l'ieur. G^{w}^{ə}LəN-(D-) a designar el *baladn* —ginesta o bàlec—, puix que és sabut que l'ieur. G^{w}- dóna *b-* en cèltic com en grec.

I que són molts els llenguatges i parlars en què aquesta planta ha pres noms de vegetals diferents, és també un fet comprovat: a Ribagorça en diuen *cúrnia*, pròpiament nom del *corner*, el basc *isats* degué designar primer l'esbarzer de móres (= *sasi*), l'eslau *rakyta* (rs. *rakita* < **arquta*) sembla haver estat primer el nom del ginebre, com en grec (*ἄρκευθος*) i en letó (*ẽrcis*), mentre que el lit. *erškẽtis* és 'esbarzer': car es tracta del nom indoeuropeu de l'arc (Pok., *IEW*, 67), que es podrà fer si cal de ginebre però no pas de ginesta ni d'esbarzer. En fi, el nom del mateix arbust que ens ocupa ,el bàlec, en anglès —angl. dial. *gorse*, ags. *gorst*— ens dóna un parallel quasi perfecte de l'evolució semàntica que he suposat 'aglà' > 'bàlec';[15] perquè aquest mot anglès —ieur. GHERZD— és germà del gr. *ἄ-χερδος* 'pera silvestre', 'gavarró', *ἀ-χράς* 'pera borda o boscana', maced. *ἀγερδα* id., alban. *dardhë* 'pera, perera' (> *Δάρδανοι*), tot i que l'acc. més estesa i coneguda d'aquest fitònim sigui 'ordi', conservada en el ll. *hordeum*, a. alem. ant. *gersta*, gr. *κριθαί*, d'on ve per altra banda el lit. *gìrsa* 'bromus, mena de farratge' (*IEW*, 445.13); i el mateix tipus, en la seva forma sorotàptica *GER(S)DO-, em sembla ser l'ètimon del cat. *gerd*, *gerdó*, *jordó*, nom de la *framboise* (d'on després *gerd* adj. 'fresc, tendral'); d'altra banda això ens porta, quasi a ulls clucs, a un canvi de sentit parallel a aquest: el de l'angl. *broom*, ags. *brôm* 'ginesta' i 'escombra', que en alemany i en les altres llengües germàniques havia començat per designar els gerds (així a-al. ant. *brâma*, al. mod. *brombeere*, etc.).

Arribem, doncs, a una fundada sospita que el cèltic BALADN- és una forma presa pel mot indoeuropeu d'on va eixir el nom de l'aglà; i que aquest, potser passant per la bajoca o tavella del bàlec i ginesta, es convertí en el nom d'aquesta planta; que BALADN- o BALATN- es tornà BANADL- (o BANATL-) per una metàtesi provocada pel gran nombre de mots cèltics en -ATLO-, i que són les formes romàniques del substrat cèltic, combinades amb el bretó, les que han conservat l'essencial del nom en la seva forma més primitiva. D'aquestes conclusions són les darreres les més segures, la primera la menys assegurada, però certament molt versemblant.

Però a nosaltres romanistes són les darreres les que més ens preocupen, i en això l'estudi dels mots i noms catalans, i en general hispànics, ens ha guiat més que la reclosa investigació del tresor lingüístic de la llengua francesa. Després ve un esbadiament de les formes cèltiques en les variants dels diversos dialectes celto-romànics. En lloc de la forma vacillant BALADNO/BALATNO- (aquesta amb ensordiment fonètic o ja orientat per la influència de l'omnipresent sufix cèltic -ATLO-) apareixen formes de consonantisme simplificat per les resistències fòniques del llatí vulgar —que va influint més i més abans de determinar la romanització completa—, d'on la doble forma BALAD- (O BALADIO-) i BALATO-.[16]

¿Hi hagué encara una quarta variant amb consonant velar a la fi? No fóra gaire estrany, en efecte, que també s'hagués produït aquest canvi de terminació en certs parlars celto-romànics: BALA-GO- o BALA-KO- són estructures de raonable aspecte cèltic, per tant un «canvi de sufix» és possible; és possible una formació sufixal diferent de bon principi, sobre la base de la forma més simple del nom de l'aglà (pruss. *gile*, i les seves rèpliques leto-lituanes, veg. supra); i també fóra concebible que, en caure la -D- final quan progressa l'evolució fonètica romànica, BÁLADO- > **bálao* fos reemplaçat per *bálago*.[17]

No ens encaparrem a decidir entre aquestes possibilitats. Però cal ara, ja n'és hora, indicar els informes, extensió i caràcters d'aquesta darrera variant, únicament o principalment castellana. El seu sentit és també diferent; però, igual que el jaç de bàlec (la cosa més coneguda dels muntanyencs i pastors en aquesta planta) i que les messes reduïdes a baleigs, designa un feix de matèria vegetal separada en branques: «paja larga de los cereales, quitado el grano» ens defineixen els castellans G. A. de Herrera (el tècnic agrícola de 1513) i Covarrubias, però ja en el S. XV llegim *válago* en els *Refranes que dizen las viejas tras el huego*. És un mot —com hem d'esperar en un celtisme— principalment occidental: ast. *bálago* i *bálamo* «montón de hierba», Bierzo *bálago* «paja» (GRey), maragato i salm. *bálago* «la mies amontonada», Sierra de Gata[18] i trasm. *balga* (*RLus.* V, 29) «paja trillada para hacer chozas», Alentejo *desembalagar* 'netejar de brossa i runa un cós quan s'ensorra una casa' (*RLus.* IV, 62).[19] De tota manera el focus lleonès i lusitànic fronterer no és únic ací, car també tenim *balago* a Casp 'part de l'era on es posen els feixos i palla' (*BDC* XXIV, 161) i murc. *balaguero* 'rimero'.[20] No és, doncs, impossible en principi que una variant *BALAGO- o *BALAKO- vagi existir també en el territori català, i que pertanyi a aquesta arrel,[21] si bé decaiguda al nivell purament toponímic.[22]

DERIV.: Per a *balejar*, *baleig*, *baleja*, *balera*, veg. a dalt.

[1] *Lliris... collits a les muntanyes del Canigó*, glossari. Els qui no han viscut en els Pirineus s'hi han fet grans confusions: Balari en el seu diccionari li atribueix el sentit de «paja de centeno...», propi del cast. *bálago* i completament estrany a *bàlec*. *AlcM*, víctima d'aquestes confusions, en dóna identificacions falses i múltiples, que podrien desorientar greument la investigació (ja ho han fet amb la d'algun etimologista) i que per tant cal llevar de bon principi. Mai no ha estat l'argelaga ni cap planta punxent o espinosa, com diu. De les tres espècies que allí s'indiquen l'única identificació vàlida és amb el «Sorothamnus purgans», arbust o mata lleguminosa: el millor botànic del Rosselló i Cerdanya, L. Conill, confirma que no és altra cosa que «genêt purgatif» (*Rev. du Rouss.*, núm. 2, p. 37). *DAg.* i *DFa.* en donen dades directes i molt exactes. La meva vida de muntanyenc em permet d'assegu-

rar que no es diferencia de la ginesta, als ulls de l'observador llec però atent, més que per la seva talla nana i l'escassa ufanor de les seves flors, però creix amb tronc més robust i en masses enormes, sovint quasi impenetrables. En un mot, es tracta de la papilionàcia dita en castellà *piorno* o *codeso*. Més greu i infundat és encara l'error d'atribuir-li (*AlcM*, § 3) el sentit de 'boll, pellofa que cobreix el gra de blat', error que surt d'una confusió amb el cast. *bálago* i amb el fr. *balle* 'boll': aquest ni remotament no hi té res a veure (pel sentit ni per l'origen, veg. supra nota a *BALA*), i solament un francès que visqué a Conflent donà aquesta indicació confusionària (veg. més avall la variant *bala* del nostre *bàlec*, que ajudà a la confusió). — [2] A Ribagorça i en part del Pallars ja no he sentit *bàlec*. A la Vall de Boí s'usà *ginèsta* en el sentit de 'bàlec'; i a la Ribagorça estricta els vessants pirinencs estan revestits de *carpí* (nom que manca en els diccionaris) que si bé no és el *sorothamnus purgans* se li assembla. A la vall de Camprodon i les veïnes es diu també *bàlec*, però així mateix *gódoa*, que segons el *DFa.* seria una espècie un poc diferent, el *ginestell* o *cytisus scoparius*, l'aspecte i propietats del qual és el mateix. Endemés *bàlec* és més conegut allí i pertot. — [3] Rector de Santa Cecília de Riutort, Serra i Vilaró, *Baronies de Pinós*, III, 260. — [4] Cadastre de 1835, si bé vulgarment hi vagi sentir *Baladrosa*, forma alterada ajudant-hi la influència de *BALADRE*. — [5] El nom d'aquesta vila fortificada, que fou la capital del Baix Capcir, es documenta copiosament des del S. XII. La grafia oficial francesa *Puyvalador*, es funda en una etimologia popular (potser ja no recent), cat. *valedor* 'defensor', però està contradita unànimement per dotzenes de documents medievals (que tinc col·leccionats però no convé detallar ací essent tants): ja Alart en recollí molts i jo n'hi he afegit de citats per altres erudits seriosos o llegits directament. En tots s'escriu *-bala-*: en uns és *Puigbaladós*, en d'altres *Puig Baladors* (ja en un de molt poc més tardà, p. ex. de l'any 1192), en d'altres termina en *-dor* (1359, i molts). Si fos la primera la forma primitiva, s'hauria de tractar d'una formació adjectiva 'turó balegós = ple de bàlecs', però segons la fonètica local (com la general catalana) no es podia perdre una *-s* final de mot, de manera que més aviat deu ser *-or* la terminació primitiva, i l'altra ha de ser una forma secundària amb l'afegit d'una *-s* de plural (i consegüent reducció fonètica de *-rs* a *-s*); forma que ha acabat per desaparèixer de l'ús, car avui només se sent la pronúncia en *-dú* (*pibbələdú*, *pibblədú*), i així ho tinc apuntat en desenes de localitats veïnes (notes a l'atzar de la conversa, o en els interrogatoris sistemàtics de noms de pobles pròxims). La conclusió més probable és que es tracti d'un genitiu plural antic, (regit per PODIUM 'puig'), que analitzarem com a = *puig de bàlecs* — sigui un genitiu llatí *BALATŌRUM sigui el genitiu plural cèltic en -ŌN. — [6] En algun cas potser sobrevisqué sense alteració la forma en *-t*: un doc. valencià de l'any 1611 porta «que no·s partixquen los *balets* sinó que sien del vassall» (*El Archivo* IV, 391). — [7] Com observa Nègre, *Toponymie de Rabastens*, §§ 1105-1110 això i l'albigès *balejar* de l'any 1368, ja bastarien per demostrar la inanitat de la teoria del manlleu bretó. — [8] Pierre Vidal, *Guide du Roussillon*, 191. El mateix P. Vidal, respectat arxiver, ben cert, assegura haver recollit el mot *balaig* (ell escriu *balatg*) com a nom del «balai purgatif» a Montferrer, o sigui en el vessant vallespirenc del Canigó; cosa que no tinc comprovada i no goso acceptar ni rebutjar, però que em ve de nou. Tanmateix hi ha potser una confirmació i ben antiga en un doc. de Rodés (peu NE. del Canigó), de 1392, on *balagium* apareix dos cops parlant de productes agrícoles (Alart, *Inv.*); potser és casual que s'hi parli també de raïm, com en les dades de *baleig* que citaré tot seguit. — [9] N'hi ha 6 en el vol. I, 335, i 7 en el III, 793. Especialment *Balatedine* (Gregori de Tours), al qual seran idèntics *Balatenno* i *Balatetone* (localitzats a la Haute-Vienne i Indre-et-Loire) té un aire clarament cèltic, també *Balato, -onis*, *Balatonna* i d'altres. Per cert que cap d'ells es testifica en data prou antiga perquè no pugui ser en BALAD- la forma originària, veg. Antoine Thomas, *Nouveaux Essais*, 44-45. Que d'ací pugui sortir *Balazac* a la Creuse (*BALATIACUM) ja és força més dubtós. — [10] Va convèncer de moment M-Lübke (*Germ.-Roman. Monatschrift* I, 425, i REW_1, 897), si bé aquest li oposava l'escrúpol del frl. *barats* 'arç' 'esbarzer de móres' i un milan. ant. *balaza* 'matoll', que de tota manera és dubtós que tinguin res a veure ací. — [11] Breus indicacions sobre alguns altres esforços dels darrers anys. Alessio, *RIL* LXXIV, 737ss., i *RLiR* XVII, 167, ha plantejat algunes de les dificultats i cridat l'atenció cap a alguns extrems útils. Un treball de Platz (*Misc. Schuchardt*, 178) ja mostra Wartburg que parteix d'un supòsit fonètic impossible. Un deixeble de Wartburg, Helmut Stimm, en un llarg article (*Festschr. Wartburg*, 1958, 793-117) hi insisteix sense aportar-hi gaire llum, i hi ha introduït elements mal fundats i estranys al nom del bàlec que podrien enfosquir encara més la qüestió, com la confusió amb el fr. *balle* 'boll dels cereals', completament independent (veg. *BALA*) i sense afinitat semàntica. Sumàriament indico que no hi ha relació amb el calabr. i sic. *bàlacu*, sic. *barcu*, genov. *balcu* (també cors i sard), que designen una planta d'allò més diversa, *Matthiola annua*, espècie de viola de color groc moradenc, que Rohlfs derivaria de l'àr. *bálaq* «bigarrure de blanc et noir», a desgrat de l'extensió geogràfica, cf. Hubschmid, *Museum Helveticum* VII, 224. — [12] La de l'irl. ant. *bolad* 'olor' (< BHOLO-) i GWEL- 'punxar' (Pok., 162, 470) convencen molt poc, aquella pel costat fonètic, i aquesta pel semàntic; sense comptar que aquella només consta en irlandès i en letó, aquesta en grec i en balto-eslau, i només en un sentit secundari i inapli-

cable ('mort, pena, dolor') s'estén fins al cèltic. La relació amb el grup de *benaff* no pot ser més, a tot estirar, que d'etimologia popular, car ni la ginesta pròpiament dita ni el bàlec, no són plantes tallants o aptes per pegar bastonades. Encara menys hi pot haver relació amb l'alem. *besen* 'escombra' a-al. ant. *bësamo*), amb els ll. *ferula* i *festuca*, ni amb el gr. ἀσφόδελος, per raons fonètiques clares, per més que siguin noms de plantes sense etimologia ben aclarida. — [13] Paleosl. *želądĭ*, rs. *žëludĭ*, sbcr. *žèlūd*, pol. *żołądź*, veg. Meillet, *Études Étym. sur le Voc. du V. Sl.*, 322. — [14] Pok., *IEW*, 107, 480, 303, 612, 446, 513, etc. — [15] *Gorse* és especialment britànic; a d'altres bandes, *furze*, el qual, així mateix, designa un vegetal una mica diferent del *bàlec*, segons el gravat del dicc. enciclopèdic Thorndike-Barnhart, però es comprèn que aquest és nom usual en els Estats Units, i llavors es tractarà d'un vegetal americà que no deu ser idèntic a l'europeu. La definició d'aquest, i fins la d'aquell, evoquen tots els detalls del bàlec: «a low, prickly, evergreen shrub, with spinelike leaves and yellow flowers», «a low, prickly, evergreen shrub of the pea family, heaving yellow flowers, and common on waste lands in Europe». — [16] De la terminació amb la nasal primitiva, en romànic no ha quedat més que un magre record, supervivent en *balan* en alguns parlars locals entorn de Lió, veg. *FEW*. — [17] Eventualment **bálabo* dissimilat en *bálamo* «montón de hierba» en asturià (Rato). — [18] Bierhenke, *VKR* II, 65, que tingué ja el gran mèrit de fer valer l'antiguitat i importància essencial de les formes hispàniques per resoldre el problema de la família del fr. *balai*, i fou dels primers a negar la teoria bretona. — [19] Afegim-hi els derivats: ast. *balagar* «montón pequeño de hierba que se hace provisionalmente en el campo a medida que va secando después de segada» (Vigón, Rato, García Rey, Sajambre); «montón de espigas después de majar» (Fz. Gonzz., 205); *embalagar* ast. «hacer balagares» (Vigón); *balaguero* salm. «montón de heno». — [20] El benasquès *bologuero* és «desperdicio, residuo» i ja no un amuntegament, encara que s'aplica a matèries vegetals: palla i d'altres (Ferraz, p. 32); no és una variant fònico-semàntica sinó un encreuament de *bálago*, *-guero* amb la família del gascò *bòla* (Aran, etc.) i cat. *boll* (el del gra), per als quals veg. supra, *BALA*. — [21] En tot cas és ben improbable que *bàlec* vingui d'ací, i més si la base tingués -GO- (que justament és hipòtesi més acceptable que la variant en -KO- pel que ja he dit), car en català el resultat fonètic llavors hauria de ser *-;eu* i no pas *-ec*, cf. *teula*, *fraula* *FRAGULA*, *La Reula*, *Pau* < PAGUS, etc. — [22] No crec que hi hagi relació entre el nom de la ciutat catalana de *Balaguer* i el cast. *balaguero* o el cat. *bàlec*. D'antuvi ja tenim que la planta bàlec ja no creix en una zona tan veïna a Lleida; i el nom *Balaguer*, jutjant pel *Balaguet* de la *Chanson de Roland* i per la grafia *Balagay* de les fonts musulmanes coetànies, no pot tenir sufix -ARIUM i ha d'eixir d'un *BALAKAIO- o (-GAIO-) antic. En canvi sí que tindran -ARIUM *Prats de Balaguer* (allà on afronten Conflent i Cerdanya), vileta ben antiga, i amb el nom documentat des de temps llunyà; *Balaguier* en el Roergue i un altre que estava situat en el Lauraguès (entre Tolosa i l'Aude), ja citat com a *Balaguerium*, *-gerium*, tres vegades en el S. XII (des de 1142); un *mas de Balaguer* en el Bearn (aj. de Monein, 1385, P. Raymond), i el més important *Balaguères* del Coserans (O. de l'Arieja), en el terme del qual apareix també un veral dit *Baleguè*; finalment gascó *balaguèra* 'vent xafogós que abrusa les plantes' (Aran, Lavedà, Bearn), per al qual i per a les raons que fan creure que no ve del nom de la ciutat de Balaguer, veg. el meu *Vocab. Aranés* [potser de AFRIC-ARIA > **abarguera* > *la *baraguera*, cf. el castellà *ábrego* i el català UBRIC-ARIUM > *l'ubreguer* > *lo braguer*]. Però dubto molt que aquest grup tingui relació pròxima amb *bálago* o *bàlec*, car la major part d'aquets noms es troben fora de l'hàbitat pirinenc del bàlec (almenys en la zona on abunda) i, en canvi, bé podrien tenir la mateixa arrel que la base *BALAGAIO- de la ciutat de *Balaguer*, el sufix de la qual és realment preromà, però no cèltic.

BALENA, del ll. BALAENA, que resulta d'una vella adaptació del gr. φάλαινα id. □ *1.ª doc.*: S. XIV, Reixac, *Questa*, 68.33.

Ja en l'Edat Mitjana apareix sovint en la tradició literària, p. ex. en Eiximenis:[1] «l'àguila es regina dels auceyls e --- se diu del leó per lo bosch e de la *balena* per la mar» (*Terç*, *DBal.*); «dones --- són lop de mar, / lo pex mular, / drach e *balena*, / polp e serena ---», «Jonàs --- pel pex retut / qui·s diu *balena*», *Spill*, 7723, 13951; «Tirant --- comprà una fel de *balena*, la qual era molt vella, e pres argentviu --- e féu de tot ungüent», *T. lo B.*, cap. 304 (Riq., 854); St. Vicent F., *Quar.*, 62.64; OPou, p. 64; una altra cita del S. XV en el Genesi de Scr. de G. Serra (veg. en Careta, *Barbarismes*, p. 50). En l'ús modern es va introduir (a causa dels mestres de minyons i altra gent acastellanada, la que més en parlava) la forma castellana *ballena*, que féu forat fàcilment tractant-se d'una bèstia més aviat exòtica; però la forma genuïna restà viva en un nivell popular de llengua més tradicional (sobretot en les costes empordaneses i balears)[2] i ja els primers corifeus de la Renaixença rebutgen l'altra: «y ab llur bram les *balenes* al bram del mar responen», *Atlàntida* (*DBal.*, s. v. *bram*); i Víctor Català (com a bona filla de la terra montgrinenca) publica *La Mare Balena* l'any 1920.

El poble seguia dient-ho bé: no sols a les Illes (on ha donat lloc a diversos NLL de la costa, com *Es Morro d'en Balêna* o *de la Balêna*, accident vora el Port de Fornells; en el mapa Masc. 3B8); perquè fins en el Pallars Sobirà em contava un vell muntanyenc a Son que quan ell era petit el mestre li deia que el serrat des d'on la nostra vista escorcollava el terme no era pas més gros que una *balęna*; i és que el

folklore s'ha encarregat de mantenir en vida en molts punts la variant correcta: «capbussant com un siure i nedant com un roc, / m'amusi tot solet; mî-ci que, al cap de poc, / me senti quelcom per l'esquena / bufant com la *mare-balena* / --- veig un home pelut amb una grossa panxa, / que s'esforça per fer la planxa!», Saisset (*Perpinyanenques*, p. 12); «a voltes se veu també sortir fora de s'aigo es gegantesc dors d'una *balena*: fa uns quants anys un d'aquests monstres va girar amb un cop de coua una barca des d'on uns pescadors ---», Arx. L. Salvador, *Die Bal.*, p. 146.

En llatí coexistiren ja les dues formes *balaena* i *ball(a)ena*; si bé en els clàssics i en els gramàtics es troba més aviat aquesta, afavorida per una pseudoetimologia bastant divulgada, en la qual ja deu pensar Festus (veg. Ernout-M.) i que St. Isidor explicitava: «*ballenae* --- ab emittendo aquas vocatae: ceteris enim bestiis maris altius iaciunt undas; *βάλλειν* enim Graece emittere dicitur» (*Etym.* XII, vi, 7). En realitat no era derivat del gr. *bállō* 'jo tiro' sinó un antic manlleu d'una llengua balcànica (o fet per conducte d'aqueixa llengua) partint, en última instància, del gr. *φάλαινα* que era nom del mateix cetaci (sembla que una variant *φάλλαινα* existia ja en grec, si bé Bailly solament de l'altra dóna testimonis) i allí se li troba una raonable etimologia indoeuropea (Pok., *IEW*, 120.25; cf. Walde-H.). De tota manera podria ser que el duplicat en la forma llatina sigui només degut al fet que el llatí popular mostrà tendència a canviar les *lambdes* gregues (ni que fossin senzilles) en -LL- dobles (veg. *CALLAR*), i que la intermediació de la llengua balcànica (que és la que deu explicar el canvi anòmal de *φ* en B) no fos l'únic conducte pel qual el nom del cetaci passà des de Grècia a Roma.

Pel que fa a la *-l-* del català, en tot cas, exigeix una base BALENA amb -L- senzilla en llatí vulgar, mentre que el cast. *ballena* i el port. *baleia* postulen una base llatina amb -LL- doble;[3] i per a aquest duplicat romànic no és necessari remuntar-se fins a remots antecedents grecs, car és una llei de fonètica del llatí arcaic la que ben sovint canvia una geminada en simple en la posició immediata anterior a l'accent, quan segueix una síl·laba llarga (*balista* < *ballista*, *mamilla* dim. de MAMMA, *ofella* de OFFA), de manera que el llatí vulgar deia GALĪNA a despit de GALLUS, i encara que en general s'ha restituït la -LL- en la major part de les llengües romàniques ,el fr. *geline*, *gelinotte*, i el mall. *galina* ens han conservat fins avui la pronúncia del llatí vulgar.

DERIV.: *Balener* [1421];[4] *balenera. Balènids*; *balenoide. Balenó* (*DFa.*, *AlcM*) o *balenot* (*AlcM*) 'balena jove' (el darrer potser trivialització d'un *balenat*, format amb el sufix -ATTUS, com l'oc. ant. *balenat*, S. XIV, *Elucidari*, Rayn. II, 173, cast. *ballenato*).

Barnilla [fi S. XIX almenys, Ag., en les distintes accepcions; 1905, Bulbena; *DOrt.*; *DFa.*; Amades-Roig, *Naveg.*, *BDC* XII, 11] o *branilla* [1803, Belvitges;[5] Pons i Massaveu, c. 1890, *DBal.* i *AlcM* i altres del cat. central en aquests;[6] pastoril, *BDC* XIX, 100]; dissimilació de **balenilla* en *barenilla*, amb l'acostumada reducció posterior de *-rən-* i grups anàlegs (*vermar*, *cargol*, *carbassa*, *escarbat*, al costat de *vremar*, *vritat*, *vrema*, etc.). És ben sabut que les barnilles de cotilla i més tard les de ventall, paraigua, etc., es feren sempre de les barbes de la balena, d'on ve que encara avui es diguin *ballenas* en castellà; és un prejudici absurdament infundat de creure que és «poc català» el sufix *-illa*, provinent de -ICULA (cast. *-ija*) en tants mots com *forquilla*, *llentilla*, *falzilla*, *falcilla*, *mengilla*, *cordill*, *torrentill*, *canalilla*, *Fontanilles*, *Marquilles*, *branquilló*, *faldilla*, *cotilla*, *clavilla*,[7] etc., de catalanitat puríssima (per més que en alguns punts meridionals del domini hi hagi hagut alguna tendència a reemplaçar-ne la terminació per *-ell* o *-eta*, en bona part per «ultracorrecció» del castellà);[8] deriv.: *barnillatge* [*bran-*, 1894, Pons i M., *AlcM*];[9] *embarnillar* [*embran-*, Lab., 1839], *embarnillador* [id., id.].

Consta que *balena* es va usar per a 'barnilla' a Mall. [1840, *DFgra.*] i València [1851, Escrig]; el que no hi ha és ni el més vague indici per creure que mai s'hagi usat *varilla* enlloc en la nostra llengua.

CPT.: *Guiabalena* [peix, «iulus, musculus, intestina terrae», 1757, *DTorra*, s. v. *balena*].

[1] Imprès *ballena* en el *Regiment de Prínceps*, *E. N. C.*, 104, no sé si per errada tipogràfica. No és impossible que així figuri en un dels mss., cosa que tampoc no fóra vàlida ni com a insegur indici que una forma amb *ḷ* circulava en el català d'aquest temps, car és sabut que en aqueixos mss. abunda la grafia arbitrària *ll* per *l* (*mallalt*, *collador*, *pellar*, etc.). — [2] Però En Vilanova el 1891 posa *balena* en cursiva en la boca d'un home plebeu barceloní com si ho tingués per un vulgarisme incorrecte: un que li han predit que morirà en un naufragi venint d'Amèrica: «quina gana la dels peixos y les *balenes* qu'esperaran lo meu *berenar* ---!» (*Plorant y Rient*, p. 48). — [3] El francès i l'occità són indiferents en aquest punt; en llengua d'oc el mot es documenta ja en el S. XIII (*Las Naturas d'alcus auzels...*, en la *Chrest.* d'Appel, 125.114). — [4] Es degué adaptar d'oc. ant. *balenier*, que és també medieval, i segurament més antic, car d'ací es degué imitar el cast. ant. *ballener* (Ss. XIII-XV, *DCEC*), idea més racional en un sentit geogràfic que suposar que vagi ser pres del català. La història de la pesca en l'Europa meridional no està, però, prou treballada per assegurar-ho, car d'una banda la cosa natural fóra que es partís en castellà d'una forma gascona, i encara que aquesta tindria *-er* a l'Edat Mitjana, hauria hagut de ser **baleè* o **bareè*; d'altra banda també és veritat que impressiona la gran freqüència dels docs. del cat. ant. *balener* registrats per *AlcM*; un altre del *Tirant lo Blanc* en Careta, *Barbarismes*. — [5] «Barba de ballena, ballena; cetaria barba; -lla del vano: varilla; ... bractea». Labèrnia, 1839, copia la dada de Belvitges i així s'estableix una «tradició» en els lexicògrafs i correctors dels Jocs Florals; no podem assegurar fins a quin punt els escriptors de la Renaixença que cita

AlcM (el qual, igual que Bulbena, dóna preferència a *bran-*) usen una forma predominant en llur llenguatge o obeeixen a aqueixa tradició més artificial. Totes dues formes se sentien en el català central des de la meva infància però amb marcat predomini de *barnilla*. A això obeeix la preferència de Fabra. Aguiló ens garanteix que a Mall. s'usava *barnilla* per a les del ventall, cosa que *AlcM* sembla negar: degué caure-hi més tard en desús. Moll sembla tenir un prejudici contra aquest mot, degut al fet que a Menorca i altres paratges balears usen *costella* i no *barnilla* per a les del paraigua, i l'anatematitza per tant (moderadament) donant a entendre que és un castellanisme; això explica al mateix temps la seva inacceptable explicació etimològica, segons la qual *barnilla* seria una alteració del cast. *varilla*. Alteració arbitrària, inexplicable; així li ho vaig fer observar quan es va parlar de reeditar els primers volums de l'obra amb esmenes. Reconeixent la força de l'objecció fonètica afegí en l'ed. de 1964: «sembla venir del castellà *varilla*, amb la *n* intercalada per analogia de *balena*». Estranyes «intercalacions» i «analogies»! L'explicació unitària és molt més senzilla i no se li pot fer cap objecció ferma si no hi ha l'obsessió del castellà; i certa tendència a prejutjar que l'ús balear és generalment més «pur». Tot i que és allà on se senten coses com *feio* per 'lleig' o *cantidat* per 'quantitat' inoïts en el Continent. — [6] «Coent-los enforquillats en una *branilla* vella de paraigua», PCoromines, «*Avi dels Mussols*» (*O. C.*, 555*b*11) així en el primer autògraf, corregit en *barnilla*, com es publicà, si bé potser el canvi es féu més per consell meu que a iniciativa d'ell. — [7] Moll pateix molt d'aquest prejudici: segons el seu dicc., *forquilla* [!] seria pres del cast. *horquilla* (que no ha significat mai res d'això); *faldilla* tampoc ha significat «falda, basquiña» en castellà i per tant mal podria ser castellanisme. *Barquilla* 'encenser' tampoc no té aquest sentit (ni sé que l'hagi tingut) en castellà, mentre que ja registren «*barquilla* encenser, *acerra*» el dicc. de P. Torra (1650), i el del vell OPou (1575): el mateix *AlcM* l'ha registrat amb aquest sentit en un doc. mallorquí [!] de 1626, ço que ens permet atrapar in flagranti la ultracorrecció esmentada car més tard això ha estat reemplaçat per *barqueta* a Mallorca: això no salva aquell mot de ser anatematitzat rotundament com a «castellanisme» per *AlcM*. És lícit de posar almenys en dubte que sigui castellanisme *bastilla* (entre altres raons perquè *cotilla, barnilla, faldilla, cordill*, revelen que aquest és un sufix predilecte de la gent que intervenia en vestit i teixit), el castellà no ha posseït mai un verb *embastillar* i aquest el registraren com a bon català gent de llenguatge tant pur com els corresponsals a l'Espluga de Francolí i a Tortosa del Diccionari de Dialectes de l'*I. E. C.*: ni *cauquilla* ni *manilla* (registrats ja en rima en L. d'Aversó, c. 1395) no són castellanismes, és clar. Reconeguem que Moll no ha estat únic a patir d'aqueixos prejudicis: jo mateix havia cregut que *manilles* era d'origen castellà, fins que vaig adonar-me que el verb *emmanillar* ni tan sols existeix en la llengua veïna; que, en la nostra, *manilles* es documenta des del S. XIII (veg. *DCEC* III, 236*b*55), mentre que en la d'ells té diversos sentits molt diferents, a tota l'Edat Mitjana; i que els mots genuïns en castellà eren i són encara *las esposas* i, per als animals, *maniotas*; en fi que el derivat de *mano* amb terminació diminutiva és *manecilla* o *manija*, equivalent del nostre *manilla*. Segurament és la policia castellana (que tant se n'ha servit a Barcelona!) la que ha propagat per Castella l'ús del mot *manillas*; ara bé *emmanillat* segueix proscrit (oh ironia) en el dicc. *Fabra*; no, és clar, a *Les Presons Imaginàries*. Les enquestes de l'*Onomasticon Cataloniae* revelaren que enlloc era tan espessa l'aparició dels diminutius en *-ill, -illa*, com en la zona pirinenca, i que a les Balears llur freqüència està emmascarada per la pronúncia de la consonant *yl* com a *į*, que en aquest cas, darrere *i*, desapareix. — [8] Potser té un origen semblant un mot asturià *baniella* (dissim. de **balniella*) «ripia de castañal para facer cestes» (Rato); «el hueso de las costillas» (id. i Vigón). Un sentit semblant (pròxim a aquell) pot tenir «una barniella para el freno del rey, 3 mrs.» en un inventari del rei de Castella, c. 1300, *RFE* IX, 267. — [9] En el cast. de Cuba «*emballenado*: conjunto de las ballenas de un corsé o vestido», FOrtiz, *Catauro de Cub.*, 227.

Balí, V. *bala* *Balida*, V. *vèrtola* *Baliga, balaga*, V. *apèndix* *Balir*, V. *abolir*

BALISA, 'senyal fix o flotant en el mar, destinat a marcar direccions o indrets perillosos', del port. *baliza* 'pal clavat al fons del mar per assenyalar un rumb', 'estacada de la qual arrencaven els cavalls de cursa', probablement derivat mossàrab del ll. PALUS 'pal'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta* (s. v. *valissa*); *balissar* veg. Lab. 1839.

En portuguès, la segona acc. es troba des del Palmeirim (1544), i la figurada 'principi pel qual s'ha de regir alguna cosa' des de Camões (1555), però el verb *balizar* 'demarcar (un campament)' hi és conegut des de 1446 (*Ordenações Alfonsinas*) i *balisa* c. 1450 en el sentit de 'senyal que marca un gual del riu' en Fr. João Álvares (*Crón. de Infante Santo* cit. per AGCunha en *Rev. Brasil. de Filol.* II, i p. 122n.). En castellà, *balisa*, 1673, Avello, en Gili; *valiza*, 1696, *Vocab. Marit. de Sevilla*, segons *Aut.*, s. v. *valiza*; falta en Woodbr. i en García de Palacio. A Cuba el mot significa també 'jaló d'agrimensor' (Pichardo, s. v. *valiza*). Del portuguès vindrà el fr. *balise* 'balisa' [1475, comp. Bloch; Gamillscheg, *EWFS*; i *FEW* I, 285] i el gasc. ant. *valise* (ex. tardà en el *PSW*, crec que del S. XV). Sembla que es tracta del mateix mot que l'oc. ant. *paliça*, fr. ant. *palice*, *paliz*, b. ll. de França *palitium*, *palitia* (Du C.), 'estacada', derivat de PALUS amb el sufix -ICIA, -ICIUM, però el canvi de P- en *b-*, la conservació de la -L- i la *-z-* del sufix (en comptes

de *ç*) només s'expliquen si en portuguès és paraula d'origen mossàrab (comp. *pall* «palo en que se arma la red», «picota», «percha de gallinero» en *PAlc.*). Prou coneguda és la importància de l'abalisament en els ports fluvials com el de Lisboa, sempre a punt d'enllacar-se i enrubinar-se pels alluvions que arrossega el riu. De Lisboa, situada en terra mossàrab, *baliza* s'estendria per Espanya i França, d'on després va passar al bretó, al romanès, etc.[1] Que és paraula més antiga i molt més arrelada en portuguès que en els altres idiomes, ho indiquen les diverses accs. que té a Portugal i només allí. Abona aquesta etimologia el fet que, segons Jal (p. 227*b*), antigament les balises consistien en «longues perches ou palis plantés au fond de la mer», i que un doc. francès de 1612 (ibid., 1116*b*) usa com a sinònims *balise* i *palissade de navires.*

DERIV.: *Balisar* [1839] o *abalisar.* J. G.

[1] És impossible fonèticament, i en tots sentits, l'etimologia francesa proposada en Bloch$_2$ (*baïf* derivat de *BATARE).

BALLAR, del ll. tardà BALLARE id., que sembla ser una adaptació del gr. πάλλειν 'saltar, balandrejar-se' al llatí vulgar. □ *1.ª doc.*: és ja freqüent a la fi del S. XIII en Ramon Llull i a les *Vides de Sants Rosselloneses.*

Es llegeix, p. ex., a *Blanquerna* (*NCl.* I, 124.20; II, 115.14). Vegeu-ne més documentació medieval i de la Renaixença en *DAg.*, *DBal.*, *AlcM*, etc. Verb comú a totes les llengües romàniques llevat del romanès, si bé en algunes d'elles li ha fet gran concurrència el tipus *DANSAR* (fins a fer-lo caure en desús en francès) i en castellà i portuguès confonent-se amb un mot d'un altre origen va donar *bailar.* Però el mot llatí d'on prové *ballar* és estrany del tot al llatí clàssic i a tota altra forma de llatí antic, en els quals s'emprava amb aquest sentit SALTARE; fins i tot el llatí vulgar i colloquial (*nemo fere saltat sobrius*, feia dir Terenci a un dels seus personatges), i amb aquest sentit es va conservar en les formes més antigues del castellà (*sotar*) i portuguès, mentre que en català, occità i italià ha restat sempre el mot bàsic, a desgrat de la competència amb *dansar*, mot d'origen foraster, probablement no europeu que en català ha servat sempre un matís d'expressió rebuscada. En llatí *BALLARE* apareix primerament en Sant Agustí i resta de moment poc usat pels escriptors, si bé reapareix després més sovint a partir del S. VI; potser ja s'usava en el S. I, car en una inscripció pompeiana es veu un mot *baliator*, que potser és un mer lapsus per *ballator* 'ballador'.[1] També es troba un baix grec βαλλίζω 'jo ballo' algun cop des del S. IV, però com que no apareix més que a la Magna Grècia, és probable que aquest, més que font del mot llatí, sigui un préstec del llatí vulgar al grec d'Itàlia.[2] Al principi degué ser el nom de danses vulgars i poc edificants, car *ballare* apareix sovint en prohibicions, formulades per textos eclesiàstics i morals, amb clara allusió a moviments orgiàstics i de disbauxa; així βαλλίζειν en els cànons del Concili de Laodicea, S. IV, ve oposat a ὀρχεῖσθαι, que expressa especialment la dansa individual i solemne, militar, religiosa, gimnàstica i pantomímica.

Ens ajuda molt a veure aquest curiós passat social, i aquest matisat fons semàntic, una excellent monografia de l'escola zuriquesa, Fritz Aeppli, *Die wichtigstan Ausdrücke für das Tanzen in den romanischen Sprachen*, *BhZRPh.* LXXV, 1925, 11-12, 52-54, i la resta de l'obra, on es fa notar la quantitat enorme de manlleus d'una llengua a l'altra en els verbs que expressen la idea de 'dansar' en les llengües europees, o la de balls particulars: es tracta d'un terreny fondament subjecte a la variació de les modes, i que per tant tot mot hi tendeix pertot a ser reemplaçat, cop i re-cop, per mots nous, sentits com a més moderns, més incitants o més elegants. Quan a BALLARE, sembla haver-se pres del gr. πάλλειν, hellenisme vulgar ja antic que significava estrictament 'batzegar, sorollar', 'agitar o remenar boles de sort, daus' i també 'donar bots, saltironar'; en *Lisístrata* d'Aristòfanes sembla usar-se com a intransitiu per a 'brandar, balancejar-se'; d'ací degué passar a usar-se en llatí vulgar per a danses fortament agitades o bellugadisses, de la mena de la rumba. Cf. Rohlfs, *ZRPh.* XLIX, 115; Brüch, *ibid.* XLIX, 516-24; *W. u. S.* IX, 123; Liebermann, *ASNSL* CXLI, 234-5; glosses de *ballare* i de βαλλίζω en el *CGL* II, 255.43; III, 432.45; VI, 209, 126, 127.

Per a la història del mot en les llengües romàniques veïnes, i en particular per a la treballosa explicació del cast. i port. *bailar*, veg. el *DCEC* I, 359-360. Els límits entre aquesta forma i la nostra, no coincideixen ben bé amb la frontera lingüística, no sols perquè a Benasc *ballar* és encara el mot d'ús unànime, sinó perquè s'estén encara a alguns pobles i valls estrictament aragonesos, si bé és veritat que a Bielsa ja diuen *bailar.* Tinc bastantes dades orals recollides per a diversos balls populars a l'Alt Pallars, a Bielsa i sobretot a Benasc, que no és aquest el lloc de publicar. *AlcM* reuneix valuosa informació fraseològica de *ballar* en sentits figurats. Molt general a tot el domini, i no aclarida completament, és l'expressió del tipus *ballar-la magra* o *prima* o *grassa* o..., usats sobretot en el Principat i als Comtats («pobrassos: *la ballaven puta!*» vaig sentir, fins i tot, a la Bastida, falda NE. del Canigó, quan corríem per aquells masos amb Josep Seb. Pons).

DERIV.: *Ball*, ja a la fi del S. XIII, en Llull («Sonà esturments en los quals faïa los *bals* e les notes...», *Blanquerna*, *NCl.* II, 132.13); postverbal molt antic, comú a totes les llengües romàniques que han tingut el verb; entre els balls populars i antics entre el poble es destaca per la seva gran extensió popular el *ball pla*; a Benasc és original i fondament popular el «*ball de Benás*» (que ells anomenen per excellència «*el ball*»). *Balla*, *balles* f. pl., que ja apareix repetidament a les *Vides Ross.* del S. XIII (veg. en el gloss. d'allí) i que després mostra particular vitalitat en el Rosselló (doc. de 1398, en Alart, *Inv.*, s. v. *disfressat*; doc. del S. XV, *RLR* XXX, 351; especialment

'ballada en dia de festa', *Plaça de les Balles*, una de les més grans del poble a Alenyà, i recordem la cançó de *L'Hereu Riera* (--- *grans balles hi ha* ---); però també usual a Mallorca, especialment en la locució figurada *dur la balla* 'fer de corifeu, dur la batuta', *BDLC* VIII, 100, 119); cast. ant. *baila*, que ja es devia usar a Aragó a l'Edat Mitjana, altrament el ms. arag. del *Libro de Alexandre* no hi hauria introduït la lliçó errònia *las dulces de las bailas*, 2118*b*, 979. *Ballable. Ballada* [c. 1400].

Ballador, potser ja *ballator* en llatí vulgar, S. I d. C., supra; «hymenaeum qui cantent: quos vulgo *ballatores* vocant» en el Scholium Bembinum, del S. IV o V, als *Adelphoe* de Terenci, 905; curiosa l'acc. *ballador d'una cadira* 'el seient', *ballador de l'ansa d'un pitxer* 'la seva part cóncava, per on s'agafa amb la mà', c. 1450, gloss. de Giner i March a l'inv. dels béns de la reina Maria, muller del Magnànim. *Balladora* 'baldufa' a Tor (Pallars); també ho és la d'articulació d'un os que es fica dins un altre, que ja apareix repetidament en OnPou, 1575, *ThPu.*: «lo *ballador* de les cuxes: coxendix; lo os dins on balla: acetabulum», p. 250; lo *ballador* del coll: epistropheus, p. 252; parts dels ossos: lo *ballador* qui entra dins l'altre: articulus, p. 256. *Ballaire. Ballam* (*AlcM*). *Ballarí, -ina*: és mot un poc suspecte de castellanisme (alguna cita d'escriptors en *AlcM*), car generalment l'he sentit en la forma *bailarí*; en castellà *bailarín, -ina*, surten en diversos textos bíblics de l'Edat Mitjana o c. 1500, citats a les glosses de la Bíblia de Scio VI, 149; d'ací *ballarins* 'cada una de les eflorescències que hi ha a la punta de la tija de la figuera de moro': les criatures hi jugaven a manera de *baldufes* quan són seques, i àdhuc se les venien pel preu d'una agulla, sobretot a finals del segle passat: el meu pare contava que ell també ho havia fet i anava cridant «a agulla, a agulla, *batllarins*», que ell pronunciava més aviat amb *ḽ* que amb *ḻ*; pronúncia que no era pas individual d'ell: «I doncs, Albert, que no et ballen les cames? --- Noi, no he tirat mai per *ball-llarí*, diguí jo afectant tranquilitat», MVayreda, *La Punyalada* III, 78 (66). *Ballaire. Ballera. Ballet. Ballotejar* [1630, *AlcM*]. *Ballotit* (*AlcM*). *Desballar*.

Balada 'composició poètica trobadoresca' [fi S. XIII, Llull, i exs. de Bernat Metge i del *Canç.* de Saragossa, en *DAg.*], 'espècie de romanç originari d'Anglaterra i Alemanya' [S. XIX, Milà i F., Maragall, Ruyra]: manlleu de l'oc. ant. *balada* 'ball, ballada'; també passà al cast. ja en el S. XV (Santillana, i més dades en el *DCEC*). En llengua d'oc es documenta des de la fi del S. XII; d'allí passà al fr. *ballade* en la segona meitat del XIII (Paul Meyer, *Rom.* XIX, 29-31), i d'aquest a l'angl. *ballad* i alem. *ballade*, d'on tornà a les llengües romàniques en la segona accepció.

Baiadera [1868, *SLitCosta*]; del fr. *bayadère* id., i aquest del port. *bailadeira* 'ballarina', derivat de *bailar* 'ballar'. Del crioll indo-portuguès *balhadeira*, derivat del port. dial. (merid.) *balhar* 'ballar' va passar al francès colonial i des d'aquest es popularitzà en totes les llengües europees, sobretot des que va usarlo Goethe, veg. Schuchardt, *ZRPh.* XIII, 502; Gonçalves Viana, *Palestras Filológicas*, 22-25; Richter, Tagliavini i Spitzer, *VKR* V, 1-10, i VI, 166-69.

CPT.: *Ballmanetes* [fi S. XIX, N.Oller, *AlcM* i *DBal.*]. Com a apèndix tractem de:

Ballaruga, 'galla, excrescència rodona dels roures, amb la qual, fent-la ballar, juguen els infants' [1460, *Spill*, de Roig] —mot que ha passat també a designar altres objectes de forma semblant, i així mateix usat pintorescament com a nom de l'acció de ballar [segle XIX]— té totes les aparences d'un derivat de *ballar*, però és possible que remotament provingui del cèlt. *BULLĀKĀ 'pústula' (que en parlars romànics de Lleó i Lusitània s'ha convertit en nom de la galla o ballaruga, i en d'altres de gallo-romànics ha vingut a designar una espècie de pruna o prunyó, si bé reformat sota la influència de *ballar* i els seus derivats). Deia Jaume Roig d'un jueu que les «cerimònies / e querimònies / ja malastrugues, / quax *ballarugues*, / chiulets, / juguetes, / beceroletes / —fluxes lliçons / de chichs minyons— / li desechà / e rebujà» (v. 13.592).

És l'objecte que el *DFa.* descriu «excrescència en forma de boleta que es forma a les fulles i branques del roure i altres vegetals per la picada de certs insectes que hi van a dipositar llurs ous» i «joguina que consisteix en un eix que travessa una boleta --- a la qual s'imprimeix un ràpid moviment de rotació amb el polze i l'índex, i balla com una baldufa ---», boleta que descriu com a idèntica o quasi igual a una galla o ballaruga, i és evident que en la 2.ª o 1.ª d'aquestes accs. l'usa Roig, que pràcticament tot és u. Es tracta, doncs, de la cassanella, dita en llatí *galla* (nom llatí que li han conservat el castellà i altres llengües germanes, incloent-hi alguns parlars catalans); de més a més ha passat a designar altres objectes de forma o d'ofici semblant: a Tortosa (*BDC* III, 87) i a Cardós i Vall Ferrera designa precisament una baldufa de qualsevol mena;[3] a Menorca un caragolet molt petit, que també en diuen *con* i no és gaire diferent de la *pada* (me'ls ensenyaren a Migjorn Gran), se'n diu *ballaruga*, i a la costa hi ha el *Racó de les Ballarugues*:[4] és precisament en aquest sentit que l'usa una de les rondalles recollides per Camps i Mercadal, que era de Migjorn Gran: «se li posà davant un homenet, un neno, una *balleruga*» (*Folkl. Men. de la Pagesia* II, 49, i el mot surt de nou a la pàgina 50).

En diverses comarques del Princ. s'usa també una variant masculina *ballaruc*: és cosa de la Garrotxa, jutjant per l'ús que en fa M. Vayreda (veg. cita de *La Punyalada*, s. v. *esquilar*), Empordà i també del Baix Llobregat (*AlcM*, *DFa.*). La variant amb *-c-* en el Pallars pot ser deguda a arcaisme precatalà, i en altres bandes deu ser pronúncia mossàrab: a les Garrigues anoto *ballaruca* als Torms i *berelluca* al Soler's com a nom de la cassanella en el Maestrat i *caramulla* o *carambulla* (anotat a les muntanyes de Vallibona-Xert), *macarota* o *ballaruga* a Sorita, i Ga. Girona en el seu vocabulari del Maestrat dóna *macarulla* com

una variant de *galeta* «les boletes que fan els roures» al costat de les formes amb metàtesi i amb terminació diferent *baralluga* i *barallofa* (< **ballarofa*)[5] com a «joguet de fusta tornejada que es fa ballar amb los dits» (*Voc. del Maestrat*, p. 64). *Macarulla*, segons *AlcM* s'usà a Solsona i Segre Mitjà i *camarulla* a Ribes i Ripoll. Ni tampoc és cosa de dar excessiva importància a l'acc. 'acte de ballar' o 'ganes de ballar', pertanyents al català familiar de pertot (*me'n vaig a la ballaruga, quina ballaruga que té aquesta noia*),[6] car tan fàcil és que sigui originària, si el mot ha estat sempre un derivat real de *ballar*, com que resulti de la contaminació semàntica d'aquest verb si es tracta d'un mot d'origen divers.

No hi ha apenes dificultat formativa ni gens de semàntica a mirar aquest mot com un simple derivat de *ballar*. De manera que encara que Moll i jo mateix hem pensat a establir un lligam amb un nom cèltic del vegetal en qüestió (Moll, *AORBB* I, 1928, 218, només al·ludia a una variant d'aquest, BULLUCA, de sentit secundari), tots dos ens decantàvem en definitiva pel romànic *ballar*, fins al punt que en l'*AlcM* ell ja no mencionava aquesta idea, i es limitava a implicar una reserva amb els mots «la terminació és d'origen fosc».

Dono en extracte els punts essencials de l'article *bugalla* «agalla del roble» del meu diccionari (*DCEC* I, 539*b*; IV, 948*b*50-60; veg. allà la resta). *Bugalla* figura com a castellà en diccs. del S. XVII i en el *DAut.*, però tots els testimonis es refereixen a la zona lleonesa i gallego-portuguesa: salm. *bollagra*, *abollágara*, *bollagarín*, Zamora *bullaca*, Cáceres i Salamanca *bogalla*, Lleó *bogallo* i *bucaya*; per altra banda trasm. *bolhaco*, *bulhaco*, i de nou amb metàtesi, gall. *bugallo*[7] i port. *bugalho*, aquest ja documentat en el S. XIII, i també diverses vegades en el XVI. En el meu article vaig demostrar que altres explicacions eren inacceptables i que es tractava de «una reliquia céltica *BULLĀCĀ idéntica al irl. ant. *bolach* f. 'pústula' ("papula"), voz que según Pok., *IEW*, 99 (cf. Walde-P. II, 115, 111), representaría un indoeur. pre-céltico *BHULĀK- o, según Stokes (Stokes-B., i *ZVglSprfg.* XXX, 557), postularia *BULAKĀ; no parece que del irlandès pueda deducirse si la base tenía -L- o -LL-, y más bien creería yo esto, en vista del lat. *bulla* y del a alem. ant. *bûllâ* 'pústula' [germans del mot cèltic]; por lo demás, aun si el consonantismo primitivo hubiese sido -L-, el influjo del lat. BULLA bastaría para explicar la -LL- romance».

Acabava aquesta nota indicant que la *-lh-* gallego-portuguesa pot ser deguda a la influència dels descendents del ll. GALLA (amb el qual coincidia en el sentit i tan considerablement en la forma), entre els quals figuren formes procedents d'una formació derivativa *GALLEUS, *GALLEA (port. *galho*, cast. *gajo*, m., oc. *gaio* f.); i suggerint que el «galorrománico BULLUCA representa la misma voz céltica, si bien con otra terminación». Aquest mot no és llatí, i només figura en la Vida del sant irlandès Columbanus (Ss. VII-VIII): no ha deixat altra descendència que el rrom. grisó *p(a)luoga*, unes formes valones *bülok* i anàlogues (que semblen postular una variant en -CCA), i d'altra banda, en un grupet dialectal de l'Est de França, *belorce* o *pe-*, que ja apareix en la forma *beloce* en francès comú del S. XIII (*buloce* S. XII) si bé avui ja no pertany al francès normal: aquests suposen una formació derivada *BULLUCIA i tots plegats signifiquen 'pruna', 'prunyó' (o 'aranyó'); veg. *FEW* i *REW*, 1390 i 1390*a*.[8]

Continuo ara convençut que *ballaruga* podria ser un derivat de *BALLAR* amb una sufixació, cert poc corrent, però no sense exemples. Però essent així que ací ja existeixen dificultats en aquest aspecte, la perfecta coincidència semàntica amb el mot portuguès i lleonès d'explicació cèltica tan normal, i la coincidència molt aproximada amb la terminació del mot retofrancès, obliguen a sospesar millor la probabilitat de la idea pel que fa al català. Avui crec que s'ha de considerar molt probable, tenint també en compte el caràcter general del mot català, i la seva data tan antiga, comprovada no sols per la documentació des del S. XV, sinó per la seva existència probable en mossàrab, i en el pre-català del Pallars. És probable que coexistissin en els parlars pre-romans (que ben mirat també podrien ser en part sorotàptics, vista la presència d'aquesta arrel en llatí i germànic, copiosa, i no sense algun representant bàltic, eslau, armeni i índic), tres o quatre formes sufixals —molt properes l'una a l'altra—: -AKA (irl., lleon., port.), -ŬKKA (való i potser reto-rom.), -ŬKYA (fr.), -ŪKA (català).

En la nostra llengua el dissimilat **belluga* hauria passat a *ballaruga* per adaptació a l'arrel de *ballar*; ultra el fet que, en els mots que ja tenen una líquida, la tendència a la repercussió sempre pot facilitar-ho (cf. les formes salm. *bollagra*, després *abollágara*, i gall. *broulla*), hi havia sobretot la metacedeusi: el poble sentiria l'etimològic **belluga* com una impropietat, pensant «no és que es bellugui, el que fa és ballar!», d'on *ballar-uga* i no *belluga*. Finalment reparem que **belluga* no és pas una suposició teòrica, car a la Pobla de Cérvoles per 'cassanella' es diu *bellugana* (sentit l'any 1936).

DERIV.: *Ballarugar* 'moure's contínuament' (mall., *AlcM*), 'fer moviments continus i a batzegades com certs rèptils i coleòpters» eiv. (Pz. Cabrero tradueix *bellerugar* per «escarabajear»): J. Castelló conta d'una serp domèstica: «es fameliar s'enfilava, passava ses cametes dins es coll de s'ampolla, i llavonses, *ballarugant* com una sargantana, s'anava aprimant i entrant endins» (Villangómez, *El L. d'Eivissa*, 215). *Ballarugons*; *ballaruguejar*; i del canvi de sufix *ballarusca* (Garrotxa, Ripollès, Gironès) *ballarusquejar*.

[1] Val a dir que no és gens segur, car el text «*Vitalio baliator est musicis*» és massa concís per donarnos cap seguretat. Altrament és veritat que no es veu quina altra cosa podria ser. — [2] Veg. Gustav Meyer, *Die romanischen Lehworte im Neugriechischen*, p. 15. — [3] En la variant en *-uca*: *ballaruca* a Àreu, *balleruca* a Tor, i *baralluga* (amb *-g-* i metàtesi a Cardós). Probablement resulta d'una altra

metàtesi *bacarulla* també usada a Tor i a Àreu, si bé aquesta és el nom de la pinya (es tracta d'una varietat de pi que es veu bastant a la vall de Tor, poc boscosa, relativament, que produeix pinyes molt petites i sense pinyons ni altre valor i els infants se'n serveixen com de baldufes, *BDC* XXIII). També el *DFa.* recull la forma *macarulla*, però amb *m-* i com a nom de la «ballaruga», i potser Fabra va sentir el mot a la Vall d'Àneu, on havia tingut tant de tracte. — [4] Segons *AlcM* és la closca del mollusc *conus mediterranea*, i explica que en efecte els nens se'n serveixen com de baldufes (§ 5). Veg. en aquest diccionari altres accs. balears secundàries. — [5] *Ballarufa* 'baldufa' a Mallorca, que *AlcM* dóna com a producte d'un encreuament de *ballaruga* amb *baldufa*. — [6] Accs. 8-9 d'*AlcM*. La descrita en aquest dicc. com a § 10, de Llofriu, resulta d'una confusió amb un mot ben diferent *bellerumes* < *ber(e)llumes* de *BESLLUM*. — [7] Però una altra forma gallega *boulla* (o *broulla*), segons sembla molt més local, suggeriria que també a Galícia existí, sense metàtesi, *boullaga*, d'on allò seria formació regressiva. — [8] L'únic que havia relacionat BULLUCA amb el tipus luso-lleonès *BULLACA fou Am. Castro (*RFE* V, 1918, 32, de la nota del qual partí Moll) i M-L. li rebutjà la idea. Però ni cap d'ells ni ningú no havia trobat l'etimologia cèltica fins al *DCEC*, i això féu que ningú insistís a relacionar els dos grups romànics.

Ballarida: *AlcM*$_{2}$ suggereix aplegar-lo amb el cast. *vellorita*, cosa que es podria estontolar en la forma *bellarita* que s'ha suposat etimològica d'aquest (*DCEC* IV, 693*a*53) i que resta incerta mentre no s'asseguri que són plantes molts semblants o iguals *Ballaruga*, *ballera*, V. *ballar*

BALLESTA, del ll. BALLĬSTA, 'màquina de guerra gran en forma d'arc, que llançava pedres' que a l'Edat Mitjana passà a designar la ballesta; en llatí és derivat del gr. βάλλειν i βαλλίζειν 'tirar, disparar'. □ *1.ª doc.*: freqüent en ordinacions i docs. de tot el S. XIII; 1272, Ramon Llull.

Apareix també sovint en les grans cròniques, des de Desclot i Jaume I, i en una munió d'inventaris i dades documentals aplegades per Aguiló (i publicades pel seu fill en *BABL* I, 253-9), *DAg.* i *AlcM*. Per a les diverses menes de ballesta medieval, veg. en el mot distintiu: *ballesta d'estrep*, *de gafa*, *de torn*, etc. Moltes accs. secundàries, p. ex. 'tròlei de tramvia', solament valenciana; més en *BDC* IV, 68; X, 37; XII, 9; XX, 314; noms de peces i terminologia de la ballesta en les monografies de W. Giese;[1] d'altres en OPou, *ThPu.*, p. 172, i Lacav.

En grec βαλλιστής, mot tardà i rar, no és més que l'home que llança o dispara (derivat del verb de baixa època βαλλίζειν, freqüentatiu del grec comú βάλλειν 'tirar', i que apareix rarament en lloc d'aquest i quasi només en accs. figurades). En llatí ja apareix des de Plaute com a nom de la gran màquina de guerra, amb base permanent o durable. Des d'antic coexisteixen en la llengua BALLISTA i BALISTA (aquest p. ex. en St. Isidor, *Etym.* XVIII, x, 2; *ballista* només en un dels mss., i en XIV, vi, 44); la reducció de -LL- a -L- s'explica pel mateix fenomen fonètic del llatí arcaic, que comentem en els articles *BALENA* i *galina* ~ *gallina* (*GALL*); totes dues formes han deixat prole romànica, car si bé en català i castellà ha predominat BALLISTA, de l'altra vénen el port. i gall. *besta*, l'it. *balesta* (cf. *REW*) i alguna forma dialectal de les altres llengües; hi ha també algun testimoni de *balesta* en cast. ant. (*Alex.*, O, 443; aragonès, S. XIV, *BRAE* IV, 521), en gascó[2] i en català mateix, antigament: car si bé en textos arcaics la grafia *balesta* pot ser notació imperfecta de *ḷ*, el cas es dóna sovint en textos força posteriors i de grafia acurada, com la *Crònica* de Jaume I (172), les *Ordenacions de Jocs* del S. XIII (*AIEC* I, 274), inventaris de 1289, 1359, 1410, 1430, c. 1450 (cites en *AlcM*) i bastants més; sembla que des de c. 1500 es donà la balançada a favor de *ballesta* i que avui ja no sobreviu la forma medieval en *-l-* en cap lloc ni en les accs. populars figurades (cf. a baix *balestros*). Hi hagué encara una variant BA(L)LISTRA (documentada ja en l'Antiguitat), d'on sortiren l'it. *balestra*, l'a-al. ant. *balstar*, el mall. i men. *ballestra* i algunes formes dels derivats).

DERIV.: *Ballestada* [c. 1330, Muntaner]. *Ballestejar*. *Ballester* [*bale-*, doc. S. XI, MiretS, *RHisp.* XIX, p. 13, 1268; *balle-*, 1272, Llull], amb moltes accs. i aplicacions figurades, com la tan bonica dels *ulls ballesters* 'fletxadors, centellejants' que Ag. (*BABL* I, 258) i *AlcM*, § 3, documenten en cançons del S. XV, o les referents als ocells o a parts i estris de la casa popular (*BDC* X, 59; XV, 182); *ballestera* 'espitllera' [S. XVI, *DAg.*] 'espècie d'hel·lèbor, usat pels ballesters per les seves propietats tòxiques'; *ballesteria* [S. XIII, Arnau de Vilanova, Muntaner]. *Ballestó* eiv. *Desballestar* 'esgavellar, desbaratar, treure de polleguera': encara que no el tenim documentat en l'acc. de 'disparar la ballesta' (en què el recollí en cast., c. 1495, Nebrija «exballisto») i en l'acc. moderna no es troba en les fonts lexicogràfiques fins cap a 1800 (Belv., *desballestar* 'decir desatinos', *desballestat* 'cap-boig'; Escrig, 1851; c. 1890, en escriptors, *DAlc.*), ha de ser molt més antic, ja en alguns segles; *desballestament* [1851, Escrig; *DFa.*]. *Emballestar* [*DAg.*; en cast. ja 'parar la ballesta' c. 1620, Barahona de Soto, pp. 203, 263, 393, i en cat. no deu ser menys antic].

Balestros, 'residus d'herba de la menjadora, que cauen a terra', pall. Cardós), *bilestra* (Àneu), aran. *bellistres* o *billèstres* (*BDC* XXIII, 276), no sembla ser un veritable deriv. de BALISTRA, com vol Spitzer (*BDC* XXIV, 282), sinó una alteració de *baleigs*, sota la influència de *restos* i del verb *ba(l)lestrar*, *-trejar* (*AlcM*), pres en el sentit de 'projectar residus'.

Ballestrí o *ballestrinc*, emprats a St. Feliu de Guíxols i a Mallorca, en el sentit d'"espècie de nus o baga que es fa un cap de corda per amarrar-lo'. Resulten d'un derivat en -INUS de *ballest(r)a*, potser partint de la idea de 'baga per subjectar la ballesta bo i parada o

duta a l'espatlla': amb la pronúncia dialectal de l'antic gironí *iη* = *i* (testificada sobretot en el Cap de Creus, Garrotxa i punta Sud de l'Empordà; *LleuresC*, 279, 284, 303, *VidesR*, vol. I); del cat. passà com a terme nàutic al cast. (on *ballestrinque*, *-enque*, ja es documenten un parell de vegades a mj. S. XVIII; veg. *DCEC* I, 382 i add.); la variant castellana, potser consolidada per influència d'*estrinque* (d'origen inconnex i de sentit no molt diferent) ha passat de nou en una forma *ballestrinca* a l'ús d'alguns mariners nostres (*BDC* II, 9).

Balístic i *balística* [1905, Bulbena; *DOrt.*; en cast. ja 1709], que la gent sent com a derivats de *bala*, en realitat ho són del ll. *ba(l)lista* 'arma de setge'.

[1] *Waffen nach den kat. Chroniken*, *VKR* I, 1928, 140-182; *Waffen nach der span. Lit.*, Hamburg, 1925, pp. 76, etc. — [2] De BALLISTA ve l'aran. *barésta* (i també com a topònim), però bearnès *baleste*, prolongació de BALISTA, i ja apareix sovint així en el Cartulari d'Ossau (*valeste* el 1457, B 263, i passim).

BALMA, 'cavitat sota roca' —cova o, més sovint, mera concavitat—, antic mot comú del català i els parlars occitans, i els romànics i alemanys dels Alps, fins al Nord-oest d'Itàlia i Sud de Bèlgica; d'origen pre-romà i d'etimologia incerta, potser indoeuropea, si bé a penes és possible de precisar si es formaria en cèltic, en lígur o en sorotàptic, més aviat aquest i no el primer. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XIII, *Vides de Sants Ross.*

En l'ús català més corrent *balma* es diferencia de *cova* en el sentit de ser una cavitat força més ampla que fonda, sovint una concavitat no gaire profunda, protegida de la pluja per la roca que sobresurt. Però en amples sectors de les nostres muntanyes, situats en certes comarques, apareix aplicat a grans i pregones esplugues, generalment de fàcil accés, on s'aixopluguen persones o caps de bestiar molt nombrosos; i en alguns punts, així com en certs textos antics, s'ha aplicat també a veritables coves, fins i tot a estretes galeries subterrànies i dirigides avall; per a distincions i repertori sinonímics, *LleuresC*, 35.

Representats ja tots els matisos a les *VidesR*. P. ex., el predominant en la llengua comuna i moderna en el f° 54r2: «la *balma* en la qual fugí enfantan Jhesuchrist»; altres vegades és una fonda caverna, en forta davallada, si bé no tant com un avenc: «Sant Silvestre... en la *balma*, per 150 grazes ['esglaons'] devalà, dues lanternes ab si portant, e al drac aqueles paraules dix», f° 31v2 (PB) traduint «descendit in *foueam* per gradus 150» en l'original de Voràgine (ed. Graesse, p. 72). Els exs. abunden molt en aquesta obra, i fins apareix aplicat al cau d'una serp: «atrobà una gran colobra, e forsà-la ab vertut de --- oració que se n'entràs en una *balma*, axí que ja puys no n'ixí», 67r2 (*fovea* ed. Graesse, 175.3).[1]

Matís més concretat en altres textos. Més aviat sembla tractar-se de cavitats poc fondes en textos com els següents del S. XV: «la rocha que fa un poch de *balma* e cau de conill», doc. rossell. de 1489 (Alart, *Inv.*, 3-22); «Sta Maria Magdalena --- soplicà a Jesuchrist que la posàs en qualque loch desert on pogués estar, e J. C. trameté-li àngels, e posaren-la en la *Balma*, que és una gran rocha, e en aquella estigué 32 anys contemplant», St. Vicent Ferrer;[2] «Saturnus --- mostrà a --- edificar cases aquí, car dabans habitaven en *balmes* e cabanes e quoves e barraques de rama», *Sentències Morals* de princ. S. XV (*CoDoACA* XIII, 278); vegeu més autoritats medievals en els *DBal.*, *DAg.* i *AlcM.*

Molt usat per Verdaguer, que més aviat li dóna en general el sentit de cova fonda; veg. molts passatges de l'*Atlàntida* en *DBal.* («cascades mil esqueixen ses ones de bromera / per escalons de pòrfir i *balmes* de cristall», «cent vegades volguí recular, com qui entra en una *balma* esglaiadora, d'on ningú ha escandallat los abismes», etc.); però en la prosa més normal de gent de «L'Avenç», com Coromines o Massó i Torrents (un contrabandista «tracta de cercar una *balma* per aixoplugar-hi els paquets», *Croquis Pir.*, 52) tenim quasi sempre el sentit de concavitat sota una penya, lloc entrant sota un sortint de roca.

A la vall de Prats de Molló, de tan elevat interès per al sorotàptic, hi ha (com en els veïns fondals garrotxencs del Llierca: *Balmes d'Aüja*, cf. E. T. C. I, 156-157), el sentit intermedi de cavitat habitable però més ampla que fonda, en dotzenes d'indrets, que duen nom propi ja des d'antic, sovint un vell nom de persona, i per tant degueren ser habitades en èpoques més o menys remotes: «ad quer de Que-Ller, ad *balmam de Na Dorneu* et ad collem de Plana Frexenosa», «del quer de Calmella --- directe ad *balma Cerich* [SIGERIK]», en el vell Llibre Verd de Prats de l'any 1305 (transcrit en el *Llibre Roig* de 1643, f° 80v).

L'àrea del mot, a Catalunya, s'estén a tot el territori dels Comtats i del Principat, fins a l'Alta Ribagorça, i d'allí cap al Sud, fins a l'Ebre, amb zones de gran freqüència a les Alberes i Alt Rosselló, Cadí, Ripollès, Berguedà, Alt i Baix Solsonès, Priorat, etc.; entra en terra valenciana, ja no tan freqüent allà, però hi ha l'antiquíssim Santuari de *la Balma* a Sorita, i Sànchez Gozalbo cita velles *Balmes* abans habitades tant al Sud com el vessant meridional de la Mola d'Ares, al mig del Maestrat, on hi ha les pintures rupestres de les *Balmes* del Mas del Modesto (*BSCC* XV, 360).

Més enllà el mot és també més o menys usat a Mallorca (amb poc arrelament en el terrer, *AlcM*, § 2) i ja no ho és, més cap al Sud, en el Continent; però que degué haver-hi existit en altre temps, amb més o menys vitalitat, ho indica el vell compost *sospalma*, resultant de l'ensordiment de la *b-* per l'acció de la forta combinació consonàntica final del prefix *sots* SUBTUS: *sospalma* se sent molt en el Sud i en el Nord del País Valencià, a les muntanyes veïnes a Castelló de la Plana, després a les serres de Valldigna, Gandia i Marina de Callosa i Alacant.[3]

Preciso alguns detalls de forma i de sentit, segons els materials recollits en enquestes de l'*Onomasticon Cat.* La pron. *bâuma* és la més estesa. Però no en ter-

ritori rossellonès: diuen *bálmə* amb *-l-*, des de l'Albera i Corberes fins a la Baga de Cerdanya; a Albera, Roca d'Albera, Montesquiu, Torderes, St. Miquel de Llòtes, Fontpedrosa i Er;[4] i fins en algun punt del Cadí (Cava); a Planès de la Perxa, però, ja és *Bauma* i així pertot des d'allí cap a l'Oest i cap al Sud, en el Cadí, Farrera de Pallars, etc., i vers Migjorn a tot el Principat; la forma amb *-l-* no reapareix fins a les Valls de Boí i Benasc, així com de l'Ebre enllà. El mot ja no entra pròpiament a l'Aragó: la darrera vall a l'Oest, on el vaig recollir és la de Benasc: tant Ferraz (p. 63) com els meus informants la distingien d'una *esbomegada* 'ensulsiada'.

Els informes recollits per a l'*Onom. Cat.* permeten precisar bé l'àrea dels sentits predominants. Cap a Segarra apareix molt el sentit atenuat: a Lloberola de Biosca la Font de la Baixa raja sota una *bauma*. Però més al Nord, en el Solsonès i Berguedà es tracta de grans cavernes. A Guixers, a diverses coves espaioses on, després d'una entrada estreta, hi ha grans sales, amb lloc per a 3000 i 4000 caps de bestiar (com la dels Ternals i la de Sant Llobre, C. Aug. Torras, *Cardener*, pp. 311*b*, 315*b*);[5] en el vast terme de Gósol (i en els veïns de Lavansa, Tuixén, la Coma, St. Llorenç i Saldes) hi ha innombrables indrets *Bauma de* — i cap de *Cova de* (tampoc hi vaig sentir mai els para-sinònims *cavorca*, *avenc*, *bora* ni *canya*).[6] Una zona semblant és la de l'Alt Berguedà a l'Est del Llobregat. En compto cinc que havien estat habitades per gent, en el terme de Sta. Eulàlia de Puig-Oriol (a Lluçà); moltes en el terme de Castell d'Alareny (fins amb nom privatiu d'elles, com la gran *Bauma de Clarent*), i igual en els termes veïns (la Nou, Malanyeu, Lloberes, Moreta, St. Jaume de Frontanyà). Sovint duen noms de facinerosos o gent feresta que hi residien: *la Bauma d'En Boquica* a Gombrèn, *la Bauma de l'Home Salvatge* a Josa de Cadí, *la Bauma dels Carlins* a Pinós de Solsonès, *la Bauma* roca gran sota la qual viu gent a la Parròquia de Ripoll.

Molt estesa la coincidència amb *espluga*, que amb poca diferència en el sentit s'usa també en els mateixos llocs: la Borda d'*Espeluga* és al costat, gairebé a dins, d'una *bálmə* a Cava de Cadí; de *La Bauma Gran* de Llobera em diuen que «és una *espluga*»; a Lladurs apliquen el mot *espluga* a la *Bauma dels Clemalls*, però m'expliquen que és «un *avenc*»; la zona on *bauma* designa grans o enfondides cavitats subterrànies, des de l'Alt Berguedà es deu estendre fins a la ribera Oest del Ter Mitjà, car també encara en el terme vast i molt muntanyenc de St. Martí de Sobremunt es nota en la toponímia i en el llenguatge viu l'absència dels mots *espluga*, *cova* i *cavorca*,[7] al costat de dotzenes de *bauma de*...

Contrastant amb l'absència total del mot *balma* en els dominis lingüístics castellà i gallego-portuguès, el mot continua freqüent i vigorós en tot l'ample territori occità, llevat solament de Gascunya (en tot cas és absent a l'Aran, Bigorra, Bearn i tot el SO.). Els diccs. topogràfics de l'Aude i del Cantal donen molts testimonis de *La Balmo*, *lei Balmes*, *La Balmissa* [1462, dict. d'Amé], apareix *bálmo* fins en el Carcí,[8] i la seva representació en els parlars moderns i antics del Roergue és més copiosa que enlloc; els índexs de les *Anciennes Chartes* i Supl. de C. Brunel ens en donen més d'una dotzena de testimonis ja en el S. XII, que almenys en part demostren un indret habitable (puix que és susceptible de donació): un cavaller, per adquirir la preciosa admissió entre els Templers, els dóna «lo mas de Lanòjol tot enteirament enaissì co mos paire ni eu l'avem tengut: los erms e·lz vestitz e tot quant al mas apertan, e *la balma* e las aigas e ---» (a. 1172, *Suppl.*, p. 49); en el provençal rodanès el trobem amb el matís de 'gran sala interna d'una immensa caverna': «dins la tregenco *baumo*, a la perfin, enfant, / sian arribà — diguè la vièio», *Mireio* VI, 75.3 (p. 238). Basti això i l'ús en un venerable poema dels més antics, la *Vida de Sant Honorat*, per mostrar la vida constant del mot en tot el territori.[9]

No és pas que el Nord de França vagi gaudir d'una vitalitat semblant, car sobretot crida l'atenció l'escassedat (en certs sectors nullitat) en els conservadors territoris de l'occident de la langue d'oïl; tanmateix cal reconèixer que la toponímia ens en ha conservat testimonis ací i allà en la major part del domini lingüístic francès i admetre que Jud (*ASNSL* CXXIV, 92-93) té raó quan fa valer la raó que en països planers i intensament agrícoles com els de les terres al Nord del Loire, no hem d'esperar una nodrida presència d'un mot d'aquesta esfera; i almenys és segur que mostra pollents arrels en les terres valones, amb variada aplicació a les condicions del terreny ('cau de conills o de toixons', 'galeria de mina carbonera' amb el verb *baûmer* 'excavar un forat'): en conclusió, en el domini francès, és un mot molt més propi de la part oriental que de les terres de l'Oest.

En tot cas, per trobar territoris on el tipus BALMA presenti la mateixa vitalitat i difusió que en els dos vessants pirinencs, ja és ben sabut des d'antic que ens cal passar a les terres alpines, i del NO. d'Itàlia, ací (des de la costa lígur cap al Nord), quasi només per les terres piemonteses (amb vells derivats com *balm* «sasso» en el Novarese, Bertoni, *L'Italia Dialettale*, p. 61 i Oest de Lombardia). En el llibre de Biondelli sobre els parlars de l'Alta Itàlia trobem definit *balma* com «luogo naturale protetto da rupi contro le piogge ,talora anche contro il vento» i a la toponímia de Val Anzasca, entre el Llac Major i Monte Rosa, no és inoït en el sentit de «tana» o cau de grans salvatgines (*la balma de la vulp*), però el mot és viu només en el de «rupe sporgente da ripararsi dalla pioggia» (Gysling, *ARom.* XIII, 164, 154) o sigui precisament el que ha preponderat en la nostra llengua. En direcció a Orient, és per allà prop, on comença a decaure el vigor del mot (que és ja bàsicament absent en la major part del Tessí), de manera que no és estrany que a Val Anzasca mateix presenti un senyal fonètic d'escassa antiguitat (segons la norma, allí una L en aquesta posició hauria hagut d'esdevenir *r* o bé *u̯*). Al llarg, però, de les altres valls, segueix trobant-se representat sobretot en la toponímia, però en els Grisons és més

de les valls germanitzades o italianitzades que de la zona robustament reto-romànica; vegeu els testimonis del *Rät. Namenbuch* que en vaig aplegar en un article de 1942 (ara *TopHesp.* II, 165-6) amb noms més nombrosos a les valls Calanca, Bregaglia i Lumnezia que a l'Engadina, on cessa del tot abans d'arribar a la part baixa; no obstant continuen trobant-se'n algunes mostres per l'Alto Àdige (*It. Dial.* IV, 265) i en alguna vall dolomítica com Livinallongo (Tagliavini, *Il dial. del Liv.*, 222); de manera que no fóra desenraonada la suposició que s'hagués allargassat en temps preliteraris i en una forma més arcaica G^{w}LM-, fins a terres eslovenes dels Alps Julians i de Caríntia, com hauríem d'admetre si Skok té raó en relligar-hi el serbo-croat *dùmača* 'vall profunda'.[10]

Sigui com vulgui és el vessant Nord dels Alps aquell en què el mot es mostra més robust. I ací la seva àrea és espessa sobretot a la Suïssa alemanya (precisions de Jud, *VRom.* VIII, 54-55), també a la francesa, i a tota la franja del Sud d'Alemanya que ateny al Nord des dels Vosges fins a l'Inn, en terres d'Alsàcia, Wurttemberg i Baviera: allà, però, es tracta de la forma germanitzada *Balfen* o *Palfen*, que remunta a un *BALBA pre-germànic, fruit d'una dilació fonètica (M-Lübke, *Germ.-Rom. Monatschrift* I, 1909, 645; *Litbl.* XLII, 244): sobre si aquesta és deguda a la lenició cèltica —llavors hauria de venir de temps anteriors a la invasió alamànnica— o a un fenomen esporàdic posterior, els especialistes no estan d'acord, però no hi ha gran diferència, car amb una o altra explicació,[11] ens obliga a admetre que el mot s'arrelava allà des del Baix Imperi o almenys els primers temps merovingis.

El conjunt dels fets, almenys pel que fa a les velles etapes, i en els Alps també les modernes, està perfectament exposat en el magistral estudi de P. Scheuermeier, *Einige Bezeichnungen für den Begriff 'Höhle' in den romanischen Alpendialekten* (Halle, 1920), 6-23. Com ell indica, el més antic testimoni datat del mot és un topònim *Balma* en un testament de 721 fet a Borgonya (relatiu a la Côte-d'Or), però tradicions coincidents (també reportades, com hem vist, en l'hagiografia provençal de Raimon Feraut, i cf. ja *Acta Sanctorum* III, 746*a*, 28 de febrer),[12] indiquen que la cova on es refugiava Sant Honorat a les illes de Lerins (costa de Canas) era ja anomenada *balma* c. 375 (per a un repertori de dades toponímiques i altres, de valor divers, veg. Holder I, 338-9 i III, 796-7).

Com indica Scheuermeier, el fet que l'àrea de vitalitat màxima del mot en terres franceses i italianes es trobi a banda i banda dels Alps Marítims orienta en la recerca etimològica, però si això fa pensar en el lígur,[13] encara que admetem algun nexe entre aquest i el rètic, l'àrea moderna sembla excloure aquest. Potser això es podria fer valer, en la discussió, a favor del cèltic —la incertitud llavors augmenta pel caràcter de mera inducció, i els marges obscurs que hi ha en aquest terreny— tenint en compte que el parentiu que hi hagi entre rètic i lígur fóra de data pre-indoeuropea, i el rètic a penes s'arribà a indoeuropeïtzar, mentre que el lígur acabà per ser indoeuropeu i el cèltic ho fou sempre.

El fet és, però, que una base *BALMA no es troba en les llengües cèltiques antigues ni en les modernes; de manera que hi ha hagut dubtes forts i no infundats sobre la celticitat del mot; Wartburg (*FEW* I, 223-4) i U. Hubschmied (*VRom.* III, 21), la donen, és veritat, com a segura, però M-L. (*REW*, 912) dubta i Jud s'expressà en aquest punt, unes vegades amb marcada abstenció, i altres cops més positivament,[14] però sempre amb forta reserva;[15] i Pokorny no sols nega francament l'origen cèltic (*VRom.* X, 1945, 226-7 i nota a 260) sinó que emet la sospita que no sigui ni tan sols indoeuropeu.[16] Més recentment no s'ha arribat a resultats gens segurs ni gaire concrets.[17]

L'esforç més seriós per fonamentar la hipòtesi cèltica el féu J. Loth, *RCelt.* XXXIX, 47-58, ja fa més de seixanta anys; no es pot dir que valgui com a demostració, i encara menys que hagi estat gaire refutat. El fet més ferm és que *bal* existia en còrnic antic amb el sentit de 'mina' o 'galería de mina', i en les altres terres del cèltic insular, sobretot en el País de Galles, hi ha diversos noms de lloc amb la mateixa inicial, que semblen provar l'existència d'un mot així en el llenguatge preliterari. Això almenys prova que hi hagué un radical BAL- de sentit més o menys anàleg al de 'balma' o 'forat subterrani'. Cal reconèixer, no havent-hi igualtat de terminació, que això pot valer com un indici de celtisme però no com una prova sòlida de l'etimologia. Encara cal tenir en compte que el còrnic *bal* significava també «pestis», i que és en el sentit de 'malaltia' o 'epidèmia' que se li troba un parentiu ferm en el lèxic cèltic de nissaga indoeuropea: gallès *(a)ballu* 'morir', irl. ant. *at-baill* 'ell mor', mot amb parentela clara i de data probablement originària en les llengües germàniques (ags. *cwelan* 'morir', etc.), i també en armeni, i potser en llatí arcaic; com que d'altra banda hi ha en les llengües cèltiques altres mots iguals o semblants amb sentit ben diferent, i en particular el gallès *bâl* 'turó', 'cim' (ultra el cèlt. BELO-/BALIO- 'esblanqueït', en els quals l'arrel ieur. és diferent, BHEL-, *IEW*, 119-120, Walde-P. II, 178), cal reconèixer que assistien a Pokorny bones raons per a mirar amb escepticisme l'establiment d'una etimologia cèltica, i encara més la possibilitat de posar en clar d'aquest costat res de ferm.[18]

En el que potser anava massa enllà Pokorny és a negar el caràcter indoeuropeu de *BALMA. Cal reconèixer que una formació en -MA, amb l'estructura de *BALMA és almenys versemblant en les llengües indoeuropees, i més dins el conjunt de l'onomàstica indoeuropea de l'Oest d'Europa en general; i que l'àrea del nostre mot és molt més favorable que no pas contrària a una conclusió, almenys provisional, en aquest sentit. Més encara, el lit. *gelmę̃* 'fondària', assenyalat oportunament ja per Skok, pot valer com un indici de l'existència d'un mot de forma G^{w}LMĀ, amb aquest sentit, en el centre d'Europa. Ara bé, això apuntaria cap al sorotàptic, i els mots testificats probablement com a lígurs coincideixen en tants casos amb els ele-

ments lèxics dels Urnenfelder (veg. ací *FLUMAIRE*, *BRANCA*, *BARANA Ek-waranda*, *BARALLA*, *BANDA*, etc.) que la teoria de la indoeuropeïtzació sorotàptica del lígur tardà posseeix una força de versemblança innegable; ara bé, l'evolució de G^{W} cap a *B-* entra bé dins la imatge que ens fem de la fonètica d'aquestes llengües, tant almenys com la de W-, al capdavall tan afí a allò.

És raonable de dir que precisament l'àrea d'un mot tan ben representat en l'Alemanya del Sud, en els Alps, a la costa genovesa i, a Hispània, estrictament peculiar al català, feblement representat en el Nord de França i enterament estrany a la totalitat dels dominis lingüístics castellà, basc i gallego-portuguès, amb aquesta conspícua absència en els territoris cèltics de la nostra Península, ens guia molt millor cap a una procedència sorotàptica que cèltica. Això no ens obliga a admetre que el còrn. *bal* 'galeria de mina' no hi pugui tenir un parentiu més indirecte, puix que el lèxic del cèltic no era pas menys afí al d'aquesta llengua sucumbida que el del balto-eslau.

Provant d'anar un poc més enllà, potser podríem observar cautament que al costat de l'arrel indoeur. G^{W}EL-, a la qual s'atribueix el còrn. *bal* i els parents de l'irl. ant. *at-baill* 'ell mor', n'hi ha una altra d'igual amb el sentit de 'punxar' (gr. dial. *δέλλιθες* 'vespes', gr. *βελόνη* 'punta, agulla' i potser angl. antiquat *quille* 'espina, pua d'eriçó'); justament el citat lit. *gelmẹ̃* sembla ser una derivació nominal de la ben coneguda arrel balto-eslava per a 'punxar' i 'ser dolorós': lit. *gélti* amb tots dos sentits, *geluonìs* 'fibló', al costat del qual hi ha lit. *gãlas* 'la mort', *Gildinẹ̃* 'Thánatos (com a deessa), la Parca', pruss. ant. *gallan*, *golis* 'la mort', *gallintwei* 'matar',[19] esl. *žalĭ* ('dolor' en eslavó, 'llàstima, pena' en rus), però d'altra banda el letó *gals* torna a ser 'punta, fi' i *dzel̃t* 'punxar', paleoslau *želja* 'pena' i txec ant. *želeti* 'plànyer', mentre que en germànic arriba pertot a la idea de 'turmentar' o 'patir' (a-al. ant. *quellen*, escand. ant. *kvelia*), ço que ens mostra com al capdavall no hi ha incompatibilitat entre els dos sentits del britònic *bal* 'mina' —si ve de 'perforació'— i 'malaltia', irl. ant. *at-baill* 'ell mor', i corrobora per tant la certitud del sentit de 'mina o perforació subterrània' en còrnic antic.

Tot això ens faria pensar que el sentit de G^{W}EL- fos tant 'perforar' com 'ferir'. Ara bé, d'aquesta arrel germano-balto-eslava G^{W}EL- 'punxar', 'ferir', 'matar' es deriva també un abstracte nominal en -MA: alt i baix alem. ant. *qualm* 'mort, matança, devastació', ags. *cwealm* id. i angl. mod. *qualms* 'tortures, neguits, desfici', suec *kvalm* 'malestar súbit' 'malícia, maldat'.

En un mot, la possibilitat i versemblança de l'existència d'un substantiu *G^{W}LMĀ, convertit en *BALMA segons principis de fonètica normal, sembla comprovar-se per diversos costats. I quan l'antiguitat d'un mot com *balma* està tan ben comprovada, datada i estudiada, bé pot afirmar el romanista que el testimoni dels seus mots substràtics és tant o més sòlid que el dels glossaris i inscripcions de les antigues llengües cèltiques o indoeuropees.

DERIV.: *Balmar*; *balmat* adj. 'cóncau, excavat' [c. 1890, Verdaguer], mot especialment vivaç en el Lluçanès i pobles d'allí cap a Torelló: «la cova de Sant Martí és una roca *baumada*» sento a Olost, «el torrent de les Deus salta pel cingle *baumat* de la Tuta» a St. Bartomeu del Grau, hi ha unes pedres *baumades* em deien a St. Boi de Lluçanès, etc.; *un roure baumat*, *té el pit baumat* a Vic (*DAg.*). Per a l'escepticisme amb què hem d'acollir el suposat mot *balm* que un afeccionat a la toponomàstica degué comunicar a Fabra (no figura en altra font ni doc. que el *DFa.*, i temo que es tracta d'algú que sorprengué la bona fe del mestre), veg. el que dic de *bau* a l'article *BALÇ*.

Balmejar [*baum-*] 'ressonar cóncavament com un so en una cova o lloc balmat': «—d'on surts? —digué ell amb veu que li *baumejava* dins el pit», MVayreda, *La Punyalada*, cap. 24, p. 376. Per al compost *sospalma* o *sobauma*, veg. a dalt; *sobalma* figura ja en el *Dicc. de Rims de* Jacme Marc (1371) no en el d'Aversó. *Rebauma* 'cova per soplujar-s'hi o aixoplugar-hi caps de bestiar' en el Priorat (sentit a Gratallops i Torroja). L'afirmació que en el Priorat s'usa *bauma* en el sentit d'obac o part de la muntanya exposada al Nord (que es llegeix en un glossari d'excursionistes, Poboleda) és degut a una confusió amb *aubac* i *sobauma*/*sabauma* (veg. a dalt). *Esbalmar*.

[1] En aquest passatge el ms. antic B (87v1) duu la lliçó *balma*, mentre que P, el ms. bàsic i més antic encara, escriu *balba*, variant insòlita en els altres passatges, potser lapsus, però no és del tot segur que no es tracti de la variant que comentaré després, molt antiga (potser ja heretada de parlars cèltics locals), conservada fins avui en topònims i apellatius escadussers de Renània, Baviera i Suïssa (*palfen*); no es podrà mirar això com a plausible, mentre manquem de tota comprovació en altres textos o parlars catalans o no-alpins. — [2] *Sermons* II, 197. 17. Potser es tracta ja del santuari famós de Sorita; de tota manera, no cap cova pròpiament dita sinó una ampla entrada de penya, habitable i amb llum. Ço que deu ser també el matís del text següent. — [3] També en muntanyes del cat. occidental, ací i allà: a l'Ebre, a Montoliu de Lleida; a Espaén (O. de la Seu d'Urgell) i algun poble veí vaig anotar la doble forma *sospalma* i *sobauma*. A Torroja del Priorat deien *sabauma*; *sobalma* a Culla (maestr.), *subauma* (*Font-Subauma*) a Lluc (Mallorca). El sentit de *sospalma* no és mai 'cova' o 'caverna' sinó 'balma poc fonda' en uns llocs (recordo p. ex. una gran *sospalma* sota roques montserratines cap a Xert) bastantes més enllà del Xúquer, etc.; en altres llocs esdevé 'vessant de muntanya força pendent', per estereotipació d'una expressió exagerada. Deu arribar fins a terra d'Almeria, car a Lubrín hi ha una «cortijada» del *Barranco de Sopalmo* (mapa *IGC*, full 1014, coordenades 289 × 746). — [4] A Estagell s'aplica a la concavitat del ribast del riu Aglí; *la Balma del Moro* és un dolmen a la Roca d'Al-

bera; etc. — [5] Una, dita *Cal Segarra*, és «una bauma», és ja més petita, però va servir d'habitança humana. — [6] L'únic concurrent local sembla ser *forat*, que allí és el nom de l'avenc, i *espluga*, que és viu i s'usa com a sinònim rigorós, però d'ús menys freqüent. C. Aug. Torras parlant de Canalda i Odèn diu que hi havia algunes *balmes* habitades. Tres d'elles, duen nom a manera de masia: Ca l'Andreu, Cal Cavalló i Cal Roques. — [7] Una excepció sola, el mas *La Cavorca*. Les *Baumes* duen noms que indiquen clarament un lloc per a estar-s'hi o tenir-hi imatges (*la Bauma dels Lladres, la Bauma Beneita*). — [8] Val a dir que la definició que en dóna Lescale costa de creure que sigui exacta: «se dit d'un rocher plat, et particularment de celui du lit des rivières». Trasllat de sentit? ('ribast balmat' o 'gorga roquera') ¿o comprensió imprecisa per part del lexicògraf? Tanmateix sembla haver-hi una evolució semblant de sentit en parlars roergats citats en el *FEW*. — [9] El context mostra una cavitat prou gran i fonda per albergar la vida humana, si bé asprament i en sinistres condicions: «sufferc manta pena --- de Creta n'es vengutz morir en *balma* fera», on sants cossos resten protegits dels homes i de les feres, car després Honorat va a cercar-los-hi per dipositar-los en el futur santuari de Lerins: «puejan per la bosquina, / venonse'n a la *balma*, aqui an receuputz / los preciós corsantz e las autras vertutz», vv. 31, 217. — [10] *Rom.* L, 199-201. Idea contradita per altres especialistes, i discutible ja pel fet que el mot s'arrela a Sèrbia, Bòsnia i Sud de Dalmàcia, per més que fonèticament es legitimi per les possibles equivalències de *d-* amb l'eslau comú *gl-* i *u* < -L-. Skok hi insistí més tard raonadament (en el *Glasnik zemaljskog Muzeia* de Sarajevo, XXIX, 142), però ell mateix hi fa reserves en l'*Etimol. Rječnik Hrvatskoga i Srpskoga Iazyka*, Zàgreb, 1971, 456, s. v. — [11] Almenys en un cas així la primera explicació no és inversemblant; amb més o menys reserves s'hi inclinaven Jud (*ASNSL* CXXIV, 92; CXXVII, 430; *VRom.* II, 1937, 294), J. Loth i fins Weisgerber (*Sprache der Festlandkelten*, ara *RhenGeCelt.*, 52); Pokorny i M-Lübke més aviat per l'altra, com sigui que no admeten l'existència de lenició en els parlars cèltics continentals; però la veritat en aquest cas es pot trobar entremig: tendència a la lenició imminent afavorida en mots semblants per l'acció *assimiladora*. — [12] Tanmateix la indicació de tals fonts «gallico, ut reor, sermone, sic vocata», ni és de sentit inequívoc, ni si ho fos no podria pendre's com argument sòlid no sabent-ne la data precisa. — [13] Fa pensar també en això la variant BORM-/BORB-/BORV- en el grup onomàstic de *Bormio* ~ *Worms* ~ *Bourbon*, etc., que hom ha donat sovint com a lígur; de fet sembla que aquest no és cèltic, i el duplicat fonètic en aquest mot és parallel al de *Balbe/Balma*; però és un indici molt equívoc. — [14] *VRom.* II, 1937, 294. — [15] *ASNSL* CXXIV, 92; CXXVII, 430; *BDR* III, 12; *ZRPh.* XXXVIII, 4; *VRom.* VIII, 54-55. — [16] Ibid.; i observem que s'absté enterament de parlar-ne en l'*IEW* i ja en el Walde-P. Val a dir, però, que això es pot pendre en part com una manifestació de prudència extremada, i sobretot com una negació de la validesa dels arguments de Hubschmied, i potser una actitud escèptica davant els de Loth (dels quals es refia Wartburg). — [17] Les últimes exposicions de la qüestió són les notes breus de Bolelli, *ItDial.* XVII, 144-5 i XVIII, 204; i l'article de Giandomenico Serra, *Del mito e delle origini della voce balma 'antro, cavità sotto roccia, grotta eremitica'*, 1956, en *Studi in onore di A. Calderini e R. Paribeni* I, 392-402. — [18] Sobretot pel que fa a admetre un cèlt. ant. BAL- 'gorja', que Hubschmied postulava com a germà de l'a. alem. ant. *kela*, llatí *gula* 'gola', a base de la idea que el dan. *kulk* 'gorja' en fos una amplificació radical, ço que no queda pas provat per l'irl. ant. *gelim* 'jo devoro' (Walde-H., I, 625-6). Fins i tot es fa difícil, a la vista d'aquests homònims, d'admetre com a ferma la interpretació que dóna Loth als noms de lloc britònics ja alludits. — [19] D'ací prenien nom els *Γαλίνδαι*, avis dels prussians, guerrers famosos en l'època imperial romana, al Sud dels Llacs Mazúrics. El nom de persona GALINDUS, illustre i tan freqüent en els temps comtals de Catalunya i Aragó (> cat. *Galí*) no consta segur si és un nom rebut dels gods (veïns dels *Γαλίνδαι*) o pre-romà d'origen sorotàptic.

Balneari, V. *bany* *Baló*, V. *bala* *Balons*, V. *való* *Balot*, V. *bala* *Balou*, V. apèndix

A BALQUENA, 'en abundància, a dojo', locució adverbial mallorquina, d'origen segurament aràbic, que prové sens dubte d'una de les innombrables locucions d'aquest valor, començant en *b al-*, formades per l'àrab amb la preposició *b-*, l'article *al-* i un substantiu, deu tractar-se d'una expressió de l'àrab vulgar baleàric o hispànic, no ben identificada: és probable que contingui el mot abstracte *ḥinna*, *ḥánna*, 'pietat, compassió, força de sensibilitat', que s'usà també amb el matís de 'abundor de béns', d'on *b al-ḥinna* 'amb generositat, amb abundor'. ☐ *1.ª doc.*: 1858, Tomàs Aguiló.

Popularment no s'ha usat més que a Mallorca, on el posaren en circulació literària els escriptors de la Renaixença: «M'ofereixen *a balquena* / de tot clima els fruits més rics», escrivia el poeta de les *Balades*; al mateix temps el recollia el dicc. d'Amengual[1] (no figura encara en el de Figuera ni el d'«Unos Amigos»), i tot seguit el registrà Marian Aguiló en el seu gran recull, i se'n serviren altres grans poetes de l'Illa; Marian traduïa «en abundancia, a manos llenas», i observava l'ús esporàdic d'una forma *a balquenes*. L'únic ús normal i general és amb caràcter d'adverbi; però, encara que molt més rarament, alguns n'extragueren de vegades un substantiu *balquena*, de sentit abstracte (Amengual): *hi ha balquena de paraules* escriví una vegada Mn. Alcover (*BDLC* X, 1918, 10), *farem balquena dels guerrers* ('dels rivals') anota Aguiló en una

glosa popular, i fins i tot ho usà així algun cop Costa i Llobera, però igual Joan Alcover que ell i altres el que solen usar és l'adv. *a balquena* (cites en *AlcM*).

En preparar-se a la Secció Filològica de l'IEC la publicació dels grans inventaris lexicals d'Aguiló, Alcover i altres, el mot cridà l'atenció als escriptors de la generació i tendència de Josep Carner y Carles Riba, que l'usaren, i fins el posaren a la moda, per un cert temps, en els cenacles literaris de Barcelona (Fabra el registrà ja com a adverbi en el *DOrt.*), però no ha estat mai d'ús espontani fora de Mallorca. Allà continua essent de nivell popular l'expressió *a balquena* (com vaig comprovar en els meus recorreguts de 1953-4 a través de l'illa), amb la pronúncia *ə bəlkǽnə*; però es comprèn que partint de frases tan freqüents com *menjav(a) a balquena, en trobav(a) a balquena*, es passava ben fàcilment a usar-lo com un substantiu.

Per més que ningú no ha dit mai res de l'etimologia, em sembla clar que es tracta d'un arabisme de la mateixa mena que *a betzef* —sinònim de *a balquena*— i *a balàfia*, que hem estudiat a propòsit del verb *balafiar* (altres arabismes adverbials, que ens mostren la productivitat que té tal font en aquest terreny: *en doina, a la babalà, debades*...). En l'article *balafiar* he donat bona còpia d'exemples de les locucions adverbials en *b al-*, formades per l'àrab col·loquial amb la preposició *bi* (apostrofada sempre davant l'article) que té el valor de les nostres preposicions 'per', 'amb', i s'empra amb valor de complements circumstancials i adverbials, semblants als que tindria en la nostra llengua, però encara més sovint (allí no hi ha un sufix especialitzat com el nostre *-ment* o els ll. *-ter*, *-ē*).

Se'n poden veure dotzenes o centenars de casos a la fi de cada una de les lletres de *PAlc.* (allà on aquest col·lecciona els advs.), o escampats en els diccs. de Dozy, RMartí, etc.; p. ex. aquest, ja com a traducció de «absconse» ('d'amagat'), ens dóna tots junts *b al-ḫafî, b al-ġubbuġub, b at-tâbbiya* i *b as-sutra*. Com que la locució més clàssica i més coneguda per dir el mateix que *a balquena* és en l'àrab general *b al-kéṯra* (Lerchundi, etc.; *RMa., käṯra* «multitudo»; *PAlc., quiṯra* «copia por abundancia», 155.8, també *quiṯira*, 91.38), inclús podríem pensar a partir d'aquest, car en un grup consonàntic així la primera consonant en àrab és implosiva (*kéṯ-ra*) i essent la *r* la primera consonant de la síl·laba, la *ṯ* era poc audible, una *-r-* aràbiga passa a *-l-* quasi normalment en romànic i **alquela* estava exposada a una dissimilació **alquena*. Però cal reconèixer que això és tan rebuscat que no podrem creure en aquesta combinació.

Val a dir que l'ètimon exacte i precís del nostre adverbi no es troba documentat, almenys en les fonts lexicogràfiques de l'àrab més normal. Arribem, doncs, a la convicció que es tractaria d'una locució vulgar de la llengua aràbiga provinciana; potser específicament mallorquina —*mayurqîya*— ço que ens explicaria també que només hagi deixat rastres romànics a l'illa de Mallorca. Desitjaríem, però, arribar a concretar bé la forma de l'ètimon, i per més que de bon antuvi sembla assegurat ja aquest origen aràbic, per la mateixa abundor d'aquest tipus adverbial en la llengua d'origen, també ens agradaria d'arribar a localitzar aquest ètimon precís. De manera que tot assenyalant una ampla varietat de fonts en rigor possibles,[2] m'avanço ja a afirmar la que em sembla més probable.

En tot cas, tenim molt ben documentada l'arrel que més fàcilment pot haver anat a parar al resultat substantiu *-quena*, que més ens convé. És ben conegut en català el nom de substància *alquena*, el famós cosmètic rogenc usat per les dones, avui més conegut a Europa en la forma afrancesada *henné*, en castellà antic i clàssic *alheña* (veg. aquest article del *DCEC*): en català el tenim documentat des de 1243, hi ha *alchanna, alchenna*, en italià i en baix llatí d'Itàlia [S. XII] i també usa una forma amb *k* —*alcana*— el castellà catalanitzant Enric de Villena cap a 1423.[3] En certa manera es tracta, en efecte, d'aquesta paraula, i fóra concebible un ús figurat de la idea de vermell o roig encès, amb trànsit a un sentit de 'fortesa, intensitat, abundor'. Però no serà cosa tan subtil, car en realitat es tracta d'un altre sentit bàsic, i, si ho apurem bé, de fet es tracta, no pas d'aquesta arrel sinó d'una homònima. Encara que l'àrab medieval vagi confondre-les del tot i ben aviat, la del colorant era una arrel *ḥ-n-'*, i la que veiem ací és *ḥ-n-n*, si bé els diccs. (com Beaussier, *RMa., PAlc.*, Lerchundi, etc., i veg. sobretot la rica documentació aplegada per Steiger, *Contr.*, p. 256) les confonen ja del tot; cf., però, Dozy, *Suppl.* I, 330*b* i 331*a* i Lane II, 653. De tota manera la que més ens interessa, l'altra (amb la qual es confongué la del colorant), és antiquíssima i de tots els temps, en àrab, car el verb *ḥanna* (i *taḥanna*) «to be moved with pity» és de l'àrab més antic, com també l'adjectiu *ḥannân* 'misericordiós' (Dieterici), i el substantiu *ḥanân* 'misericòrdia, compassió', «mercy», ja es troba en l'Alcorà (Penrice); també tenim *ḥanûn* «compatissant, humain, piyotable, sensible, tendre» a les *Mil i una Nits* i en diverses fonts egípcies i síries, *ḥanîn* «suave cosa al sentido», «dulce e suave» en *PAlc.* i Almakkarí, *ḥanin* «pius» i *ḥinân* «pietas» en *RMa.*, *ḥanna* «suavidad» en *PAlc.*; el matís es precisa si tenim en compte que Boqtor tradueix *ḥanâna* per «sensibilité», de manera que veiem com tot això s'orienta cap a la corda de la generositat, i la tendresa. En fi la forma amb *i* (*i* ultraoberta) i *-nna*, la tenim també documentada en *RMa.*, *ḥinna* «pietas», i el Tağ al-Arús i altres lexicògrafs testifiquen formalment que amb aquest sentit s'usa una forma amb vocal *i* («kesra»).

Però d'altra banda també hi va haver evolució cap al matís de 'força' i 'abundor', car l'egipci Boqtor ens transmeté la combinació *ḥannîya d-dam* (*dam*='sang') «force du sang, voix du sang» i la frase verbal *ḥanna d-dam* ᶜ*alà d-dam* «la force du sang se fit sentir en lui»; en fi *ḥanân* i una forma vulgar *ḥinnîya* tenen el sentit de «abondance des biens» en lèxics aràbics ja antics (segon Belot) i el Qamûs del Firuzabadí (c. 1400), exponent màxim de la lexicografia aràbiga d'Orient, defineix *ḥanân* com a sinònim de l'àr. *rizq* o sigui «means of subsistence», i com a equivalent de

bâraqa que no sols significa 'benedicció' i «any good that is bestowed by God» sinó també «prosperity, good fortune; increase» (Lane II, 653*c*16-19); d'altra banda el mateix Qamûs ens avisa que *ḥînna* vol dir el mateix que *ḥanâk*. I és que l'arrel última de tot això es troba en la ideologia religiosa musulmana, car aqueix *ḥannân* 'misericordiós' que Dieterici ens assenyalava per a l'ús iraquí del S. X, amb l'article, *al-ḥannân*, és precisament un dels grans epítets d'Allah «le Très Miséricordieux», com ens testifiquen els antics lexicògraf orientals Al-Azarí i el Qamûs, així com Ibn al Athir, Abu Ishaq i el Tağ al-Arús (veg. Lane).

I ja coneixem la ideologia musulmana: els béns ens davallen tots directament de Déu, o sigui del Clement. De manera que en realitat la locució que cerquem la tenim documentada, i justament en l'àrab d'Espanya, car tenim *bi hánne* traduït «clementemente» per *PAlc.* 172*a*4, al costat de *hánna* «clemencia», 146.21 (també *bi xafáqua* «clementemente» al costat de *xafáqua* «clemente», ibid.). Notem, en efecte, que si són freqüentíssimes les formes adverbials en *b al-*, potser encara ho eren més les seves variants fraseològiques sense article; de tal manera que sense sortir de la lletra *c-* en el dicc. de *PAlc.*, trobem *bi bíyna* «claramente», *bi tacuá* «castamente», *bi qiyél* «cautelosamente», *bi čebét* «constantemente», *bi morúa* «cortésmente» i una altra dotzena més de locucions parallel·les, al costat de moltes de les quals hi ha també la forma amb article *b al-* en el mateix diccionari, i sense cap o a penes cap distinció semàntica.

Al capdavall tampoc no podem dir que tal fraseologia sigui exclusivament aràbiga, car per dir que feia xàfecs a balquena diem en català que *donaven l'aigua per l'amor de Déu.* I és sabut que en anglès *bounty*, pròpiament 'bondat' i, més sovint que res, 'benvolença divina', ha pres permanentment el sentit de 'donatiu', de manera que *bountiful* ha arribat a 'generós' i d'altra banda «plentiful, abundant», «provided in large measure» i són frases usualíssimes dir, p. ex., «we have a bountiful supply of tomatoes», tant com ho seria a Mallorca *hi havia tomàtecs a balquena*; per acabar, també és corrent l'adverbi *bountifully* en anglès amb aquest sentit adverbial.

[1] En la rara forma *amb balquena*, de la qual no hi ha altra notícia. — [2] *Qanâ*^{c} és un nom poètic del corn o banya en àrab (Dozy, *Suppl.* II, 414); podríem doncs pensar en el corn de l'abundància. *Kann* 'abric, protecció' («apricum», *RMa.*, Dozy II, 491). *Canâ*^{c} «contentamiento», *PAlc.*, 154.38, *qanâ*^{c}*a* «contentus» i «aver plaer de Déu» en *RMa.*, i 'moderació, sobrietat, temperança' (Boqtor, Beaussier, Hélot). De tota manera cap d'aquests substantius no va tan bé semànticament com el que veurem, i amb cap d'ells no veig documentada la locució adverbial. Sí que hi és amb *hená* «sosiego, quietud, tranquilidad», junt amb el qual Lerchundi ens dóna *bel hená* «sosegadamente», però ni això és ben bé un significat com el que necessitaríem, ni la consonant *he* xiuxiuejada (i sovint sonora) és ja un so prou ferm i dur, com ho és la velar *ḥ*, perquè pugui donar una *k*. — [3] El nostre *RMa.* el tradueix en el seu baix llatí en una forma un poc sorprenent *aligna*, que se sol interpretar com grafia *gn* = *ñ*, admetent una pronúncia desaspirada d'una forma com la del cast. *alheña*, cosa estranya. Potser és més aviat una lectura equivocada de *alqina.*

BÀLSAM, del llatí BALSAMUM, procedent del grec *βάλσαμον* id., que al seu torn és d'origen oriental. □ *1.ª doc.*: *bàlsem* (text val. del darrer quart del S. XV); OPou, *ThPu.* (escrit a València el 1575) també duu *bàlsem* entre noms d'herbes (48*b*) i entre noms de drogues (199).

La forma *bàlsem* avui és usual, a més de València (Escrig i MGadea, *T. del Xè* I, 296), a Tortosa (Moreira, *Folklore Tort.*, 353). A les *VidesR* (fi del S. XIII) apareix la forma *basme* (18v2) i una var. *blasme* (270r2); cf. occ. ant. *basme*, *baime* i *balme.*

DERIV.: *Balsàmic*, *balsamifer*; *balsamilla*, *balsamina*, com a noms de plantes de distintes espècies, apareixen ja en Lab. 1839.

Embalsamar (corrent en els textos del S. XV); Milà i F.: «Embriachs de delícies, escampan ab fervor / (aixís com flors suaus olors, *embalsamades*) / escampan ells perfums d'esperansa y amor / entorn les portes estrellades», *Gran Cartoixa*, v. 30; la var. *embalsemar* en *Tirant*, ed. Riquer, 1201.11; una var. *balsamar* (escrita amb *ç*) en una obra del cronista Carbonell de 1479, *AlcM. Embalsamador, -ra*; *embalsament.* J. G.

+*Baltardar*, V. *esbandir*

BALUARD, com el cast. *baluarte* ve del fr. ant. *boloart*, *balouart* id. (avui *boulevard*), i aquest del neerl. med. *bolwerc*, és a dir 'obra (*werk*) feta de bigues gruixudes (*bol* = alem. *bohle*)'. □ *1.ª doc.*: *Tirant*, segona meitat del XV. J. G.

BALUERNA, antigament 'vestidura de gran embalum', emparentat amb el fr. *baliverne* 'conte exagerat, increïble'. □ *1.ª doc.*: 1332. Ben documentat en el S. XIV, referint-se a una mena de roba; en el seu sentit modern ja es troba en el Dicc. Labèrnia (1839) que el defineix com: 'se aplica a les coses de més embalum que servei', cast. *armatoste*, i a més afegeix: 'dit de la persona que es presenta devant de un altre i li fa nosa', cast. *sombrajo.* Fred. Soler empra aquesta paraula amb referència a una diligència vella que fa molt de soroll[1] (pròleg a *La Dida* de Feliu i Codina, a. 1875, p. 11) i així mateix N. Oller amb referència a una diligència vella que es gronxa malament (*Vilaniu*, cap 1 en *Obres Comp.*, p. 5).

Com a nom d'una peça de vestir el cita Alart en el seu dicc. 10 vegades entre 1332 i 1380: «*baluerna* lividi coloris» (1332), «unam *baluernam* cum capucio» (1348), el 1349, i en un doc. de 1363 apareix al costat d'una túnica: «1 *baluernam* et unam tunicam cum capucio», «2 *baluernas* panni lividi coloris» (1365), i en un altre doc. és «de coleya sanguinat» (1348),[2] de

«coloris de mesclat emperial» (1375)[3] i encara en un altre es dóna com a equivalent llatí de *gramàsia*, que era una forma var. de *gramalla* 'espècie de túnica llarga que baixava fins als peus' (*AlcM*); més exemples de *baluerna* en docs. de 1379 i 1380 (*InvLC*). Notem també que Ll. d'Aversó registra *baluerna* en el *Torcimany* (fi del S. XIV) sense definir.

Baluerna hauria de ser una túnica ben ampla i amb embalum, i un cop passada de moda degué utilitzar-se en sentit pejoratiu amb referència a una cosa que fa nosa. A tal ús pogué contribuir l'estructura fonètica del mot. En un passatge del valencià S. Guerau de Montmajor (1586) apareix efectivament en un context pejoratiu: «Micer Mir --- / sobre les cerdes / del jaualí, / lo Deu marí / me paregué, / tant vert ixqué / lo verderol / de girasol. / *Lo baluherna* / ram de taverna / tot ell me sembla».[4] L'autor diu que Micer Miró li paregué com un Neptú (= lo Déu marí) sobre el pelatge d'un porc senglar, verd com un verderol sortint del gira-sol, i referint-se a ell com *lo baluherna* diu que li sembla tot ell com un *ram de taverna*, expressió amb què intensifica el sentit pejoratiu del caràcter del dit Micer.[5] Tot el quadro ens fa l'efecte d'un home fort (cf. Neptú) i gros, habituat a tavernes. L'etimologia d'aquest mot encara no ha estat estudiada.[6] De bell antuvi, sembla que no hem de relacionar el nostre *baluerna* amb *baiuerno* que dóna el *TdF* (I, 211) amb el sentit de «étincelle, bluette»,[7] forma en què Sainéan, en el seu estudi sobre la llengua de Rabelais, volia veure l'origen del fr. *baliverne* «sornette» (II, 189-90); aquest mot apareix en *Pantagruel*, cap. 34, i *Gargantua*, cap. 24, escrit *bailliverne*, i està també documentat en la Farsa de Maitre Pierre *Pathelin*. Ara bé, buscar una relació entre el cat. *baluerna* i aquest mot francès promet un xic més tant semànticament com fonèticament. Heus ací el passatge del *Pathelin* (c. 1470) on ja té *baliverne* el seu sentit modern 'falòrnia, conte o idees sense fonament': «Hé! quelz bailleurs de *balivernes* / sont ce cy?...» (lin. 810).[8] Notem que el rimar el mot amb *guiternes* ens assegura la seva terminació. A més, és significatiu el fet que aparegués escrita *baluernes* en les dues edicions primerenques d'aquest text, en R (1485 o 1486) i L (1489, basada en R), essent la forma *balivernes* presa per l'editor d'edicions posteriors. Aquest exemple ens fa palès que una variant *baluerna* existia abans de *baliverna*, o bé almenys al seu costat. Així, doncs, sembla prou possible que el mot català i el francès estiguessin relacionats en llur origen, encara que a l'estat de les nostres investigacions en aquest moment no podem dir quines serien les bases d'aquesta relació. Així i tot, no es pot negar que una evolució semàntica des de la idea d'una peça de vestir, passada de moda i amb molt d'embalum, a un conte exagerat i sense fonament no és del tot impossible.

Per a la formació de *baluerna* català com a nom d'una peça de vestir, de moment no veiem altra possibilitat que derivar-lo de l'antic *batle* (occ. *baile*, fr. *bailli*), potser perquè l'ús de la roba representada per *baluerna*, com el de la *gramalla*, era molt comú entre els batlles o els funcionaris de la batllia. És a dir, que la roba utilitzada per ells, havent arribat a ser un símbol de llur ofici, hauria acabat d'especialitzar-se com a nom de la peça de vestir mateixa. Això, és clar, no explica la terminació *-erna*. Altrament, el mot podia ser una formació francesa de *baillif* o sobre el fem. *baillive* (cf. la forma de Rabelais amb *baill-*) i la forma catalana una deformació d'aquesta paraula (cf. *gramalla* de *gramàtic* GRAMMATICUS vestit de grans personatges; *balandra(n)* vestit de dignataris eclesiàstics; *barrakan* ~ *barragà*). En aquest cas topem amb la dificultat que el mot estigui documentat abans en català que en francès. ¿Potser del cat. ant. *batliu*: **batliuerna* reduït com *diumenge* > *dumenge*?

DERIV.: *Baluern*, m. 'tro, gran soroll», recollit pel *DAg*. a Girona. J. G.

[1] Cf. el sentit del deriv. *baluern* 'tro, gran soroll'.— [2] *Colea* era una classe de tela segons aquest exemple i els dos citats per *AlcM*.—[3] *Emperial* era «una classe de tela molt fina» *AlcM*. — [4] D'una còpia de 1780 reproduïda en *RHisp*. XXXIV, 553.—[5] Com és sabut, un *ram* era el distintiu de les tavernes, i de vegades consistia en la figura d'un home de galtes vermelles i molsudes bevent vi. — [6] És veritat que Spitzer li va dedicar una pàgina (*Neuph. Mitt.* XXXII [1931], 247-8), tractant de derivar-lo de *baluard*; la idea fou acceptada per *AlcM*, que per la seva banda es pregunta si la terminació *-erna* seria deguda a la influència d'*enlluernar* «per l'obstrucció visual que produeix una cosa molt voluminosa» (II, 242). — [7] *Baiuerno* no sembla ser antic a judicar per l'absència d'una documentació antiga, o en el dialecte provençal de Mistral sembla haver-se derivat d'un antic *beiuo*, corresponent a l'occità *belhua* i relacionat amb l'antiga *beluga* (cat. *belluga*). Una forma d'infinitiu *baiurnà* que registra Mistral tampoc sembla ésser antiga; Mistral la documenta només en Lafare-Alais, autor de final del S. XVIII.— [8] Citem de l'edició de R. T. Holbrook, *Maistre Pierre Pathelin* (París, 1924), dins la sèrie «Les classiques français du Moyen Âge».

BALUSTRE, 'columneta de barana', igual que el fr. *balustre*, cast. *balaustre*, és pres de l'italià *balaustro*, id., i 'flor de magraner', i aquest del greco-llatí *balaustium* 'flor de magraner', per haver-se comparat el capitell del *balustre* amb una flor. ☐ *1.ª doc.*: 1575, OPou (*ThPu.*); doc. de 1690.

Balustre significa 'balcó de fusta' a Farrera (Pallars Sobirà), però és més estès en el sentit de 'barana (de l'escala), balustrada' a la mateixa zona (Àreu, Esterri, Tor), i en la forma de *balagosto* a Benasc segons Ferraz (*Voc. Rib.*)[1] que indica a més que diuen *balacosta* a moltes localitats aragoneses, *balagostao* a Casp; a Ansó (Alt Aragó) documentem *baruste*, *baluste* 'barra del galliner' (*BRAE* XXIV, 161).

El significat d'aquests mots dóna peu a la sospita que amb l'origen savi italià es combinà l'encreuament amb algun mot de procedència més rústica. Sembla probable així mateix que hi vagi entrar en joc també

el mot representat pel prov. rodanès *balàus* «fagot de ramée» (derivat *balaussié* «fagoteur») que el *TdF* exemplifica en Roumanilho i en l'avinyonès APeyrol (S. XVIII) i que usava el mateix Mistral: «une làupi de balaus» (*Moun Espelido*, cap. v, 69.12) per a un entrellat de branques que tapava un clot (no crec pas que es relacioni amb la família de *BÀLEC* i del fr. *balai*, bret. *balazn*, com suggereix el *TdF*).

Hi ha fonament per sospitar que *palustre* 'espècie de paleta usada pels mestres de cases per aplicar el morter a la paret', amb una acc. 2 (*paluestre* i *palustret*) 'pala petita i estreta per arrencar males herbes, sembrar patates o fer entrar el morter entre les pedres' sigui una alteració de *balustre* (per influència de *pala* ajudada per ultracorrecció d'arabisme *b-* > *p-*), puix que *balustre* designa també altres barretes d'ús en diversos oficis, i en particular en les baranes d'un carro o certs telers de teixits. Dades de *palustre* en *BDC* III, 104; XX, 91; XXIII, 24.36. D'ací el deriv. val. *empalustrar* 'embrutar de cosa llefiscosa'. D'*empalustrar*, per la seva banda, semblen ser variants, encara, les següents: eiv. *empolustrar* 'posar tionets als buits que fan els tions grossos, per igualar el foc', eiv. i tarrag. *empolistrar* 'compondre, empolainar' (*BDC* VI, 42), i el val. [c. 1500, Gaçull; MGadea, *T. del Xè* I, 37], mall. i men. *empollastrir* 'adornar, endiumenjar' (metàt. d'**empalustrir*, i tots plegats subjectes a la contaminació de *empolainar* i potser *polit* i *pollastre*). De tot plegat es dedueix que *palustre* designà també altres menes de barretes o pals que el de la paleta o palustre, com ja és de suposar, essent alteració de *balustre*.

DERIV.: *Balustrada* 'barana de balustres' (ja en Lacav.); *balustrat* 'balustrada' a Mallorca (*AlcM*). J. G.

[1] Ferraz dóna aquest exemple: «Si no qués tomba(r) la escalera agárrate al *balagosto*» (p. 28).

Bamba, bambada, bambejar, bàmbo(l), V. *babau*, n. 1

BAMBOLEJAR, 'oscil·lar, moure's alternativament d'una banda a l'altra', mot de creació expressiva. Encara que no recollit per Fabra, és usual i autòcton en la llengua, i molt corrent a València. □ *1.ª doc.*: 1640 (*Dicc. Torra*).

Aquest diccionari l'escriu amb *a*, *bambalejar* (que segons *AlcM* és viu en el valencià com a var. de *bambolejar*), però els diccionaris de Belvitges i de Labèrnia prefereixen la forma amb *o*, i el baró de Maldà (fi del S. XVIII) també escriu amb *o*: «no podíem unir bé les cortines de cuiro amb un parell de mirallets ovalats endavant, i altres detràs amb un tros d'indiana que *bambolejava*. A l'últim n'hem eixit patollant-hi un poc, quedant més recollits dintre la tartana» (*Col·legi de b. vida*, p. 187); i el botànic val. J. Cavanilles (també fi del S. XVIII) escriu: «melica que *bambolecha*» (*Observ.* II, 325).

DERIV.: El *Dicc. Alc.* dóna de València els derivats: *bamboleig* (citant Pascual Tirado), *bambolejada*, *bambolejador*, *bambolejament*, amb les variants amb *-a-*. J. G.

BAMBÚ, mot portat de l'Índia pels portuguesos, del marati i guzarati *bāmbū* id. Les fonts lexicogràfiques catalanes no el recullen fins a Labèrnia, que escriví *bambou* (cf. en port. des de 1516 i en cast. el 1609), però segons hem indicat al *DCEC* I, 384, en català es documenta ja el 1489 en la forma *vambó* en un inventari de la Drassana de Barcelona,[1] evidentment perquè el mot ja havia vingut a la Península per conducte de l'àrab *bambûh*, abans que el portessin els viatgers portuguesos. J. G.

[1] «Una talla de *vambo* ab polige o pern de fusta», Moliné, *Consolat de Mar*, p. 370; *talla* és una petita post marinera amb politja al mig.

BAN, 'proclamació, especialment la de caràcter prohibitiu o sancionador', terme de dret medieval comú al català amb les llengües de França, provinent del germànic occidental, segurament del fràncic *bann* 'ordre comminatòria'. □ *1.ª doc.*: S. XIII, *Usatges*.

Des dels orígens de la llengua literària apareix ja en moltes fonts jurídiques, històriques i literàries, amb el valor de molt vàries aplicacions a comminacions legals i administratives, de caràcter especialment territorial. Es poden veure detallats els diversos valors que ja llavors tenia, ultra l'*AlcM*, en el *DAg.*, en el *Du Cange* i en Bast-Bass. Aquesta representació no és gaire menys variada i copiosa que la que veiem en francès i en llengua d'oc des dels textos del S. XII: «*ban*, proclamation, convocation d'une milice, saisie, peine, amende, exaction» (*PDPF*). Es tracta d'un terme heretat del dret consuetudinari i feudal dels pobles germànics, representat en les lleis bàrbares de l'època merovíngia — dels francs, longobards i gots.

Ningú no ha dubtat mai del seu origen germànic en les llengües romàniques.[1] El mot és ja substantiu en la llengua originària, pertanyent a una arrel verbal, a. al. ant. i ags. *bannan* 'ordenar, manar', esc. ant. *banna* 'prohibir' (emparentada amb el scr. *bhánati*, gr. *phánai*, ll. *fari* 'enraonar, pronunciar paraules', i amb ags. i esc. *bæn* 'prec'), si bé és veritat que no estan resolts tots els problemes que presenta aquest grup en germànic, en particular la naturalesa de la seva relació amb el gòt. *bandwjan* i esc. ant. *benda* 'donar un senyal', gòt. *bandwo*, *-wa*, 'signe, senyal': el cas és, de totes maneres, que els derivats dels dos grups, *bannjan* d'una part i *bandwjan* de l'altra, en les llengües romàniques apareixen confosos, havent donat paral·lelament cat. i oc. ant. *bandir*, *bandejar*, i it. *bandire*, enfront del fr. (també occità) *banir*, amb el significat, uns i altres, de 'prohibir, foragitar, expulsar', que a diferència d'aquelles formes d'aspecte gòtic, correspon als usos de l'angl. *to ban*, alem. *verbannen*.[2]

En la seva evolució romànica els dos radicals *band-* i *ban-* (*bani-*, *bana-*, etc.), tan poc allunyats en l'aspecte semàntic, tampoc no es presenten amb una neta separació geogràfica (passat que *band-* és la forma quasi única a Itàlia i en cast.-port.): car si bé en cat.-oc. predomina *band-* clarament i en francès tenim el predomini oposat, la forma sense *-d-* és també ben

present en llengua d'oc (fins en el verb), i, fins en català, el substantiu *ban* ha tingut sempre *-n* final sense oclusiva *-d* o *-t*. D'altra banda, àdhuc en el Nord de França han estat sempre autòctons i vivaços certs membres importants de la família amb la forma radical en *-nd-*, en particular un de tan significat com *bandon* (*abandonner*), que precisament sembla haver pres l'arrencada en francès i haver-se propagat des d'allí a totes les altres llengües germanes. L'única radical discrepància geogràfica és que (contra el que diuen el *REW* i *FEW*) no existeix (ni hi ha hagut mai, almenys amb caràcter indígena i antic) un verb cast. *bandir* o un *bandir* gall.-portuguès. En dates tardanes s'han produït fortes migracions des d'un domini romànic a l'altre en tot el gran complex *band-* ~ *ban-*: de l'italià a la Península Ibèrica i a França, més encara en la direcció contrària, i fins des del cast.-arag. al català (veg. infra, sobre *bando*, *bàndol*).

En el cas del cat.-oc. *bandir*, *bandejar*, *bander* i anàlegs, és òbviament impossible pensar en una importació romànica forastera —dada l'antiguitat, força i constància d'aquests mots en el terreny autòcton— i tampoc no hem de pensar en cap influència forastera en les formes (un poc més limitades) de la variant *band-* en el Nord de França. Amb raó posa de relleu M-Lübke (*Hist. Franz. Gramm.* I, 251, i *REW*) que ací han entrat en joc les forces estructurals analògiques; car segons el sistema fonètic del francès arcaic el cas-subjecte (i l'objecte plural) era i havia de ser *banz*, amb africada, en alternància amb *ban* (*banon*, *banir*, etc.), com a resultat del fet que la *s* desinencial prenia la forma africada darrere una -NN geminada (i per tant ben oclusiva); com que això passava igualment en els mots en *-nd*, d'ací que es poguessin formar derivats en *-nd-* dels mots en -NN- (recordem *auvent* d'ANDEBANNOM, etc.), i ajudant-hi en el nostre cas el sentiment d'una superfamília lèxica *band-* ~ *ban-* dins el gran domini romànic, tals derivats analògics es generalitzaren en el Nord de França. De tota manera és veritat que en el nostre cas la raó fonamental és que el duplicat BANN ~ BAND ja li venia a la Romània des del germànic. Cf. *REW*, 933*a*, FEW I, 229-232 (*REW*₁, 924, 928) i ja Diez *Wb.*, 40, 517.

En català el mot *ban* és autòcton des dels orígens (i força més vivaç que les meres propagacions forasteres representades en hisp.-port. i en italià). De tota manera es nota que l'amplitud semàntica, el descabdellament derivatiu i l'arrelament dialectal, són força més grans en el Nord de França (on tot això és fortíssim), minven ja un poc en occità i en la nostra llengua es redueixen encara un poc més, sense però que hi hagi cap senyal d'estrangeria en la història del mot. D'altra banda salta a la vista el contrast amb el gran desplegament del mot, dotat de tantes aplicacions que ben poc eco troben en la nostra llengua, tant en el vessant del matís de 'proclamació', com en el de 'prohibició, denegació legal': *les bans de mariage* 'amonestacions', *être en rupture de ban* (*rompiment del ban*, en els nostres Usatges); la majoria dels antics que ens documenten *AlcM* i *DAg.*, i de llurs supervivències locals modernes, pertanyen a l'esfera d'aquests últims.

Un dels aspectes més fermament desenrotllats entre ells és el de 'circumscripció senyorial (protegida per proclames, prohibicions), demarcació en la qual o fora de la qual està vedat d'exercir un dret, una activitat', d'on després 'territori ben delimitat' en general: *le ban de la Roche*, *le ban de Sapt*, *les bans de Mayenne*; *la banlieue*, pròpiament rodalia d'una llegua (fr. *lieue*) entorn d'una població, = al. *bannmeile* (id. d'una milla, al. *meile*); d'ací 'multa, pena pecuniària', molt freqüent en la nostra Edat Mitjana (exs. de 1292 i 1383 en *AlcM*), 'multa imposada al qui entra a pasturar sense permís, al jove que es casa en un poble que no és el seu', etc. (*AlcM*, *2b*). Confluint aquests dos matisos amb els territorials francesos del tipus de *Ban de la Roche*, tenim l'acc. de 'devesa, partida de prats i bosc en les muntanyes d'un poble', que he trobat molt viva per a *ban* en les altes valls del Flamicell, del Bosia i altres del Pallars Sobirà i occidental (cap a Benés, Erta, etc.), on reemplaça o rivalitza amb termes com *bedro* o *devesa* (més propis d'altres zones pallareses,[3] 'pasturatges d'un poble determinat i reservats per aquest a tal o tal mena de bestiar', Boí, 1971). Tot això, en català, ha anat quedant antiquat o estereotipat, i un poc congelat en la toponímia i en el camp de la derivació variada que exposarem més avall, i que ens mostra com tanmateix la família d'aquest mot havia estat en altre temps ben autòctona i arrelada en el nostre domini lingüístic. Amb el sentit de 'proclama solemne i comminatòria' era usual encara en la forma catalana pura *ban* en textos del S. XVII (Moradell), després la convivència i suma del mot amb el para-sinònim *bando* 'bandositat' i *bandejar*, combinant-se amb la influència de la forma castellana, feren que amb aquest valor s'usés *bando*, i *ban* anés quedant oblidat:[4] és l'estat de coses de la llengua viva en els Ss. XVIII-XX (cf., però, a baix, *banar*, *banada*, *band*, i *baner* al costat de *bander*), però la consciència de l'existència de formes més pures en aquest complex lexical, i el record de les formes antigues han fet fàcil la restauració de la forma *ban* en la llengua literària més recent.

DERIV.: *Banar* 'publicar, adduir pretextos legals' (c. 1460, J. Roig, *Spill*); *banades* 'les quatre parts en què estava dividit el terme rural de Ripoll', generalment evolucionat (a causa de l'indicat aiguabarreig amb *banda* i el seu grup) en la forma *bandada* 'zona, rodalia d'un lloc' [1359].[5] *Banal* adj. 'sense originalitat, trivial', neologisme del S. XIX, ja en escriptors de fi de segle', manllevat del fr. *banal*, que deriva de la idea de 'pertanyent al comú, accessible fàcilment a tota la gent d'un lloc' (en particular *four* o *moulin banal*, com *four du ban* o de la circumscripció, no sotmès als drets que percep el senyor en els seus molins, forns); *banalitat*.

Baner ant. [1313; 1390, doc. en *CoDoACA* VIII, 324], però encara usual a l'Urgell i Rosselló, aviat reemplaçat per *bander* 'guardatermes, guardià de les collites, de les vinyes' (perquè és el guardià dels ve-

rals de ban i el qui imposa bans o multes) [1306, 1370, *AlcM*], que és ja també la forma usual en els escriptors d'aquesta centúria, com Eiximenis;[6] la variant primitiva amb *-n-* apareix també en l'abstracte *baneria* en el doc. citat de 1390. De la hibridació de *ban* 'prohibició amb proclama', 'bandejament', amb *banda* 'colla de gent armada, aplec de partidaris resoluts', nasqué en les terres d'Aragó i en les limítrofes catalanes i navarro-castellanes la forma *bando*. A causa del gran desenrotllament de les banderies en els Ss. X-XII en la zona navarro-aragonesa, és aquesta forma la que aviat es propaga al català comú, com ens ho ensenya repetidament la *Crònica* de Jaume I, en passatges relatius als nobles aragonesos insubmissos, com en el cap. 20 «don Ferrando e don Pedro Ahonés ajustaren-se ab lur *bando*» («ira e *bando* metia entre ells», cap. 483); forma que aviat es generalitzà en les llengües catalana i castellana, val a dir que contribuint-hi també la influència de l'it. *bando* (que pot descendir directament de l'ostrogòtic *bandwo* 'signe' en el sentit de 'senya, senyera guiadora d'un grup', mot que ja es documenta repetidament en la *Commedia* de Dante).[7]

La forma *bando*, amb *-o* final, segueix essent usual en els nostres escriptors de tota l'Edat Mitjana, p. ex. en Eiximenis, *Reg. de la Cosa Pública*, *NCl.*, 177.13; més tard s'hi introdueix la *-l* paràsita que el nostre llenguatge popular sol empeltar als castellanismes, italianismes, mossarabismes i anàlegs (*cervo* > *cérvol*, *nicchio* > *nínxol*, *nèdol*, *Pàndols*, etc.); així és com sorgí la forma *bàndol*, que ja figura en el *DTo.* (1640) i de la qual el *DAg.* dóna altra documentació (post-medieval primerenca); de tota manera, en la llengua parlada, ha de ser força més antiga, jutjant pels derivats que se'n formaren aviat, i sobretot *bandoler*, al principi 'partidari, parcial, facciós', que ja figura en docs. del S. XV [1455], però aviat anà prenent la connotació de 'bandejat, revoltat que assalta els enemics, i sovint els vianants, per procurar-se recursos'; com a conseqüència de la gran extensió de les lluites civils a Catalunya en els Ss. XV-XVII (Nyerros i Cadells, Remences, i ja a partir de la guerra contra Joan Sens-Fe), que a la llarga van degenerar en bandolerisme, el mot va prenent més i més aquests matisos vituperadors; i així com en el doc. de 1455 es parla només d'un revoltós «*bandoler e inobedient*», en les crides de 1586 que cita el *DBal.*, ja es tracta de proclames contra *bandolers enquadrillats* i de *lladres, bandolers o homes de seguida*.

Vet aquí, doncs, el canvi profund, que queda ja consagrat i generalitzat en el S. XVII, en què les cançons populars referents a Roca-Guinarda i a Don Joan ens parlen de les «quadrilles» i «camarades» en massa, entorn de 1650, de malfactors (sovint abans guerrillers idealistes), «quatre *bandolers* van de *camarada*, / l'un era Serralonga...» (Milà, *Romancerillo*, edició de 1853, núm. 42). I així, «por haber sido Cataluña en el siglo XVII, la tierra clásica del bandolerismo, como después lo fue Andalucía» (Mz. Pelayo, *Antol. de Po. Lír.*, p. 284), el mot es propaga, amb aquesta forma de derivació catalana, a totes les llengües veïnes, en particular el cast. *bandolero* [1542, Guevara, allí tant en l'acc. nova com en l'etimològica], el francès *bandoulier* [1535, *BhZRPh.* LIV, 82],[8] el bearn. *bandoulè*, des d'on es va transmetre més alterat al bc. *bandil* 'indolent' (Schuchardt, *BhZRPh.* VI, 34).

Des de *bandoler* es formen *bandolerisme*, *bandoleria*, que abans, en un nivell més popular i en llenguatge més pintoresc, tingué un concurrent *la bandolera*: Milà ens dóna extrets d'una cançó, on un amador desenfrenat «encarga el rapto a cuatro *fadrins de la bandolera*, que matan al padre» (*Romancerillo.*, 1882, p. 464); *bandoleresc*; *bandolera* 'corretja que passant pel pit, baixa des del muscle esquerre a la dreta de la cintura o de l'anca, i serveix per dur-hi una arma de foc o una bossa amb caça, etc., quan hom va de camí', derivació oportuna a causa de les marxes muntanyenques dels bandolers [ja c 1500] car d'ací eixiren el cast. *bandolera* [1629], oc. *bandouliero*, fr. *bandoulière* [1536], i no es pot assegurar si directament o per conducte del francès, l'it. *bandoliera* [Crusca, 1763] i l'al. *bandelier*, que en tot cas no són derivats castellans de *banda* 'faixa', no sols perquè aquest és un mot manllevat del francès i d'extensió i popularitat sempre limitades, sinó perquè en castellà no ha existit mai el diminutiu **bándola* o **banduela* que hauria hagut de servir-li de base. *Bandolejar* [1640, *DTorra*]. *Bandolera* 'dona de males companyies'.

Bandolina 'aplec de mala gent',[9] 'vida deshonesta' mall. i empord., *bandolinar*. *Bandositat* [1405],[10] *banderia*; va existir una variant *bandoïtat* (*-oytat*), usada el 1404 en un doc. barceloní, amb eliminació (com passa ocasionalment) de la *-s-* sonora intervocàlica pretònica, i d'ací és probable que s'extragués per derivació retrògrada el mall. i men.[11] *bandua* (*-duə*) —com sigui que, davant una *i* de la síl·laba següent, fins a Mallorca ha estat predominant (almenys fora de Ciutat) la pronúncia de *o* com a *u*— 'persona vagabunda o deixada' (veg. *AlcM*), no és inversemblant que actués de model el despectiu *banduango* registrat com a mall. per Amengual, on també la *-s-* era pretònica, i cf. el sentit de *bandolina* en *donar-se a la bandolina* 'a la mala vida', i *cap de bandolina* «caporal d'un aplec de gent renouera o de malfactors».

Com a productes de la hibridació del gòt. BANDWJAN 'donar un senyal' (d'on possiblement 'llançar una proclama militar' ja en germànic) i el frànc. *BANNJAN 'bandejar' (i potser 'comminar feudalment'), es formà, com he explicat més amunt, l'oc. ant. *bandir*[12] (més rarament *banir*), i en català apareix *bandir*, quasi amb caràcter únic (si bé és veritat que *AlcM* cita un ex., altrament hapax, de *bannit* en un escriptor balear ja antic) i els diccs. de Jacme Marc i Ll. d'Aversó registran l'altre i l'hi trobem des del S. XIII (*Costums de Tortosa*); *bandit* 'lladre de camí ral',[13] pres de l'italià *bandito*, que també passà al cast. *bandido* [1516, relatiu primerament a coses italianes] i fr. *bandit* (*bandi*, 1759); *bandidatge*, mall. *bandigo* 'el qui es fa escàpol', val. *bandiu* 'desocupat, ociós', semblen altera-

cions de la forma castellana *bandi(d)o*, si bé deu haver-hi algun contacte amb frag. *bandívol*, variant de *badívol, badiu.* Aviat predominà en català la forma ampliada *bandejar*, que ja trobem a la fi del S. XIII en Desclot (*bandejat*). *Bandejament* [1403]. *Bandeig* [S. XV].

Contraban, forma literària i més catalanitzada que la tradicional *contrabando* [S. XVII],[14] pres de l'it. *contrabbando*, segurament, encara que l'ús castellà i francès hi ha influït molt. El mot nasqué en italià i sembla haver-se originat a Venècia. En francès es documenta des de 1512, però Estienne en 1566 declara que és dels venecians, en castellà només des de 1632, mentre que a Itàlia el tenim abundosament des de molt abans (*portarlo contrabbando* o *di contrabbando*, es troba, p. ex., ja en Annibal Caro, gran clàssic, c. 1550); de fet és el venecià el dialecte on se'n troba fraseologia copiosa i original (ultra el valor corrent i comú): *far de contrabando* «far che che sia alla macchia», *l'è un contrabando* «egli è un arbitrio, una facilità o connivenza, è un chiuder l'occhio; agevolare, ber grosso»; i només allí sé que s'usi el derivat *contrabandar* «far contrabbandi; comperar o vendere per iscarriera» (Boerio). En català el mot i la cosa van descabdellar-se aviat i copiosament: hem tingut contrabandistes omnipotents, algun amb marina i artilleria pròpies, que ha esclafat un Estat després de suprimir desenes de milers de vides; d'altres, per milers i milers, més valents i nobles, que s'han jugat la seva per profits modestos o per salvar les vides d'altri i la llibertat de tots. La realitat comuna ha estat vulgar, però les cançons de *contrabandistes* (cf. les novel·les de B. Porcel, les narracions de Massó i Torrents i tantes) són un gènere popular, interessant i no sense valor literari, que tingué ja un gran desenrotllament en el S. XVIII: una del S. XVIII («retireu's *contrabandistas*, perquè us volen agafà») s'atribueix a un Don Isidro de Vic, i es coneix en diverses variants (en la B llegim «diu que de *-as* n'hi ha hagut y n'hi haurà», Milà, *Romllo.*, 84.24); el mot tradicional català havia estat simplement *frau*, encara força usat en *passar de frau*, etc.; i, per a l'individu, *paquetaires*; *contrabandejar*, *contrabandoleria.*

[1] En una rara i inexplicable confusió cau *AlcM* en atribuir-li origen «gàl·lic». Ningú no ha dit mai tal cosa. — [2] Els germanistes i indoeuropeistes no han deixat de veure dificultats morfològiques en la formació de l'alem. ant. *bannan* i congèneres, que, per la seva *nn* doble, vacil·len entre explicar com una formació de tema en *u̯*, més aviat extraordinària, o una reformació d'un **banan* teòric sota la influència d'un verb veí, però diferent, *spannan* 'excitar, atraure, posar tibant'. D'altra banda costa de creure que *bandwjan* 'donar un signe' no tingui relació etimològica amb *bannan* i surti d'una arrel diferent, encara que homònima, amb el sentit de 'lluir, brillar'. Han estudiat aquesta qüestió els germanistes citats per Feist, *Etym. Wb. der got. Sprache*, 79s. i Pok., *IEW*, 104.32, 106.10 i 106.4. Som però, els romanistes, sobretot, que hem de cridar l'atenció dels especialitzats, sobre la inversemblança de separar dos verbs tan semblants de forma i sentit, i de significat idèntic en les seves prolongacions romàniques. S'hauria de pensar més en la versemblança d'admetre que *benda* i *bandwjan* presentin simplement una derivació en *-d-* de la mateixa arrel que *bannan*, tenint ben present que els textos sols ens donen un coneixement incomplet de la complexitat semàntica i dialectal del vocabulari gòtic (i solament estem bastant informats del lèxic dels ostrogots, no del visigòtic), ço que convé completar amb les seves continuacions romàniques. Veure, en particular, si no podria tractar-se d'un doble tema (o amplificació radical) de la mateixa arrel: -W- en unes llengües germàniques paral·lel a -D- de les altres. — [3] D'on un verb *abanir* 'cloure a l'accés dels ramats forasters', a l'alt Flamicell i Bosia: *ho tenim abanit* (també diuen *ho aturem*) a Pobellà i a Avellanos (on hi ha el *Tussal del Ban*, 1957). — [4] No, però, del tot a Mallorca, on encaar sona natural en el sentit de 'multa': «si cada any s'ouen fer crides / posant *bans* i noves penes / a qui té armes prohibides, / ¿per què als ulls no et posen benes?» Marian Aguiló, c. 1850. — [5] El nom de lloc *Banat* dels nostres Pirineus, que es repeteix a l'Urgellet i a l'Alt Vallespir, i ja documentat en totes dues comarques des de l'Alta Edat Mitjana, no té relació amb això, tan poca i tan casual coincidència com el *Banat, Ban*, dels països sud-eslaus i balcànics. Almenys en el nom vallespirenc es tracta d'un antropònim, BENE-NATUS, com ho revelen ja les grafies medievals amb *-e-* (si bé en part hi deu haver assimilació vocàlica primerenca). — [6] En la frase proverbial que addueix, «quès que diga lo *bander*, la paor guarda la vinya», en el *Terç del Crestià* (*NCl.* VI). De sentit il·lustrat per la frase paral·lela de l'Arxipreste de Hita: «muchos cuidan que guarda el viñadero el pago ['paratge de vinyes'] / e es la magadaña ['babarota, espantaocells']» (1442*c*). En el mateix *Buen Amor* tenim el mot que més influí en el canvi de *baner* en *bander*, o sigui l'adjectiu *bandero* 'parcial', «banderizo» (1259*a*): aquest, derivat de *bando* 'bandositat', sobretot. — [7] A Itàlia, però, les accepcions són més sovint diferents o almenys més amples, que la de 'banderia', sovint 'bandejament', etc. (Quali i beati al novissimo *bando*, surgeran presti --- 'la proclamació del Judici Final', *Purg.* XXX, 13). Segurament perquè percep aquesta diferència, la versió de Febrer sol usar llavors una forma diferent i artificiosa *band.* Sense relació segurament amb el *band* 'costat, bandada', del nostre Nordest (veg. *BANDA*). — [8] Amb el sentit específic de «brigand des Pyrénées» apareix en molts clàssics francesos del S. XVI, com Rabelais (IV, cap. 36), Bouchet, Brantôme i Blaise de Montluc. Veg. Sainéan, *La L. de Rab.* II, 194, si bé aquest el dóna erradament com a gasconisme. — [9] A Menorca especialment viu: «persona informal», a Ciutadella, «mal subjecte», a Migjorn Gran (*BDLC* IX, 160), 'dolent, malcriat, que no obeeix'

(A Ferrer i Guinart, *Rondaies de Menorca*, 213). Sembla que en cobles populars del centre de l'illa l'usen com a femení aplicat a un home: «resposta d'en Sebastià es cego: Parlant amb una *bandua* / no acostum rallar cortès: / quan me donen un nores / jo l'agaf per on-se-vua», Camps i Mercadal, *Folkl. Men. de la Pagesia* I, 269. Sembla que Moll en el seu juvenil Supl. al *REW* prenia erròniament (*AORRB* I, 202) la *u* de *bandua* com un senyal de l'ètimon gòtic BANDWA. — [10] Alguna vegada *bandolositat* (1519, *AlcM*), encreuament amb el sinònim *bandolera, bandoleria*; d'ací degué passar a la variant prov. mod. *bandalousitat* de la qual Ronjat (en el *FEW*, s. v. *bandwa*, p. 12) cerca una altra explicació innecessària. — [11] En Pere d'Alc. Penya, a mj. S. XIX, sembla que significa 'bàndol, bandositat' i encara sense el valor pròpiament pejoratiu que ha acabat per pendre: «Oh Senyó! y quantas famílias / mortas sense successió! / --- / Bergas, Serraltas, Çanglades, / Sunyés, d'Oms y Desclapés, / senyós tots de *bandolina*» (Bové, *Bibl. Escr. Bal.* II, 91.46.10). — [12] El caràcter autòcton d'aquest es reforça tenint en compte que avui en el Roine significa també 'llançar': «per acoumpli l'enterramen, / au fieu dóu Rose, libramen, / se bandissié li mort, pechaire ---», *Nerto* V, 401. *Abanir* pall., veg. nota supra. — [13] Forma rara en els nostres textos antics. Careta (*Barbrismes*, s. v.) en cita 2 casos en una carta de 1440 de Tàrrega a Barcelona. — [14] Ja en els diccs. de Lacavalleria (*Gaz.*) i Torra (eds. tardanes). Figura ja en un doc. barceloní de 1676 i una antiga variant *contrabande* ja en un de 1649, aquesta terminació i el fet de ser un doc. de Sóller (*AlcM*) indiquen origen francès (on és *contrebande*). També s'ha usat molt la variant *contrabàndol*, però la catalanització radical, avui predominant, *contraban*, que solament es posà en circulació a princ. del S. XX, és més encertada (puix que són actes fets contra una prescripció, prohibició o *ban*) i ja s'ha obert molt de camí.

BANC, 'escon' del germ. BANK, a través del llatí vulgar de l'Imperi occidental. ☐ *1.ª doc.*: Ramon Llull.

FEW I, 238*a*; Gamillscheg, *R. G.* I, 202. En el sentit de 'cos inferior d'un retaule gòtic', ja el 1421 *AlcM*); 'banc d'una barca on seuen els remadors' en doc. de 1493 (*AlcM*), i *Ardits* III, 66 (del començament del XVI); *banc petjat*, nom d'un aparell de guerra en la *Cròn.* del *Cerimoniós* (*AlcM*); en el de 'banqueta de pedra' el localitzen a Vall de Gallinera; 'escala de collir olives' a Juneda (Pla d'Urgell), a Lleida (*DAg.*) (cf. *banco* id. a la Canal de Navarrés); *banc* (*de sorra*), *d'argila* (*Dicc. Lacavalleria*).[1]

En el sentit d''establiment de crèdit' no és pas segur si és pres de l'italià o calc del mot parallel grec; apareix ja durant el S. XVI; On. Pou, *Thes. Puer.* (1575), ja inclou «*lo cambiador o banquer*», i en un doc. de 1641 veiem: «estigué lo *banc* ubert» (*BABL* VIII, 15) i *Dicc. Torra* (1640) dóna: «*banch* de deposit o cambi» (en cast. *banco* apareix ja el 1504, Gillet, *HispR.* XXV, 269).[2]

DERIV.: *Banca* 'seient sense espatller', doc. de 1429 (*AlcM*); 'taula amb petges curts que empren les dones, agenollant-s'hi damunt, per rentar la roba' (Empordà): «dematí s'és llevada / agafa 'l rentador, el rentadó y la *banca*, / Sota'l pont d'Alió va a rentà la bugada», Milà, *Romancerillo*, 307.3; 'les barres laterals del llit, de la gàbia, del teler', etc.; *banca* 'comerç que fan els bancs'; 'joc d'atzar'; hem oït en sentit ponderatiu «una *banca* de menjar» a St. Vicent de la Cala; *banquer* (OPou, *ThPu.*); *bancari, -ària* [Belv.]; *desbancar* [1803, Belv.], *desbancament, desbancada.*

Esbancar 'trencar la terra per llaurar' (Vallès, Mallorca), *esbancada* (*CostManc.* I, s. v.); *embancar* 'preparar (l'ordit) per a teixir' (*DFa.*).

Banqueta 'escon petit' (segle XV), 'gran canelobre' (J. Esteve). *Bancada* 'la gent que ocupa un banc en un moment donat' (text antic sense data citat per Ag.); com a 'multitud o conjunt de coses' apareix en Coromines, *Joan Apòstol* III, p. 63 (cf. *bancá de estiércol* 'montón de —' a Chella, Canal de Navarrés).

Bancal: en un doc. de 1105, citat per Balari, es tracta d'un banc llarg o d'un caixa-banc llarg: «concedo meo *banchal* ad capitulum de prefata canonica in quo sedeant seniores predicte canonice», i 'caixa-banc' en aquest passatge citat per *Dicc. Alc.*: «It. en un *banqual* ample de fusta d'àlber blanch nou qui sta al costat del lit..., eren les robes següents...» (inv. de 1430); com a 'drap que cobreix un banc o una taula' apareix en Eiximenis (citat per Balari) i en el *Spill*, 2960: «*bancals*, tapits, teles, tovalles»;[3] 'drap de llana, etc., que serveix per cobrir la pasta que porten al forn', en *Thes. Puer.*, p. 218 (1575). Notem que, com a 'cobertor de drap o tela', *bancales* apareix en antics glossaris llatins i s'ha continuat en oc. antic (Levy, *Prov. Suppl.* I, 123-24), en castellà antic (*DCEC* I, 384), en port. ant. (Machado, *Dicc. etim.* I, 383), i venecià antic (*FEW* I, 236, citant Mussafia).[4]

És també antic en el sentit de 'feix de conreu': «ne ficaren altres dues [fites] al cap de vn *banqual* del dit en Pere Balaguer», *Priv. de Catí*, any 1402 (*BSCC*, XIV, 346);[5] en aquest sentit *bancal* és molt usat avui en cat. occ. i en val.; a Àreu (Pallars Sobirà) significa 'camp que forma graó en un vessant de muntanya'; al voltant de la Serra d'Aitana hi ha una zona on *bancal* presenta significats de tipus netament orogràfic i que en uns llocs indica un paratge de carena i en altres potser és més aviat un barranquet (cp. el que diem en n. 1).

Bancalada 'multitud de bancals': A Montesquiu (Vallespir) ens deien amb referència a una partida: «El Bilà és una grossa *bancalada* del terme de Vilallonga» (cf. *bancalá* és un bancal plantat d'arbres o plantes a Énguera); el mot *bancalar* que documentem en el topònim *Bancalar de l'home mort* a Montner (frontera llenguadociana) sembla tenir el sentit de 'conjunt de bancals'; *bancalat* és la 'zona dels conreus' a Beneixama i Benigembla (comarca de Dénia).[6]

Banquet 'banc petit' (S. XIV); en el sentit de 'con-

vit, menjada col·lectiva i abundant' deu ser, igual que el cast. *banquete* (documentat el S. XVI), del fr. *banquet* i aquest de l'ital. *banchetto* com hem indicat a *DCEC* I, 388; el mot català en aquest sentit apareix en els texts del S. XVII: el fals Boades, Agustí, *Secrets d'Agr.* i *Dicc. Torra*; *banquetejar* (*Dicc. Torra*).

CPT.: *Bancarrota* [1803, Belv.]; *bancarroter, -era*. J. G.

[1] Alart en el seu *Inv. Lleng. Cat.* vol interpretar l'expressió *bancs i barrancs* a base d'una forma *benc* 'asperité' que Raynouard (II, 210*a*) dóna amb una cita —suspecta d'errada— de la *Vida de Sta. Enimia*; *banc* «asperité» ens recorda els sentits de l'anglès *bank*. — [2] En el següent passatge que Balari cita d'una col·lecció de bans de la municipalitat de Barcelona (1349-56) *banc* pot tenir el sentit de «taula» que utilitzaven els comerciants de fer canvis o baratar coses, és a dir, el sentit d'on s'originà la idea de *banc* 'establiment de crèdit': «alguna persona, de qualque estament o condició sia, no gos tenir negún *banch* en la plassa de la Boria, fora de les taules, sino corrador. E qui tant tost que tercia haia sonat lo·n deia lavar. E que lo *banch* no haia mes de IV palms de lonch e que algun corrador ne altre no gos posar nagun *banch* ne fusta en la dita plassa fins al jorn clar e que nagú ne naguna no gos pendre loguer de nagun *banch* sots ban de X sol». Amb aquest motiu cal recordar que ja s'ha dit per alguns que en el desenvolupament semàntic de *bancho* o *banc* 'seient' al 'establiment de crèdit' degué obrar un calc del grec *τράπεζα* 'banca' 'l'ofici de canviador o banquer' (que és el mateix mot que *τράπεζα* 'taula' i 'banc', el qual ja apareix en Lísias (458-378 a. C.) i com a nom d'*ἐργασία*, o sigui 'ofici', ja en Demòstenes. Convé notar també que en català *banc* era el lloc on es rebien les rendes de la Ciutat (*Torra Dicc.*). — [3] *Bancaler* 'teixidor de bancals' es troba en 1446-77 (*Ardits* II, 537). — [4] A Ansó (Alt Aragó) significa: «peça de vestit típic de la vall, mocador de drap verd que porten les dones solteres o casades (les vídues duen mantellina blanca) per a anar a missa», Casacuberta-JCoromines, *Materials*, *BDC*, XXIV, 161; a la Puebla de Íjar *bancalico* 'marxapeu' (ibid.). — [5] En aragonès *bancal* en aquest sentit apareix en un invent. de 1330 (*RHisp.*, LVII, 449); i un exemple de *banchale vetulus* que apareix en doc. català de 967, de Palaldà, sembla ésser un mot toponímic i pot ser feixa; citem de la Col·lecció de Moreau (Bibl. Nat P.), vol. I. — [6] La forma *bancau* que documentem en un topònim de Benasc, *Bancaus d'illá* correspon fonèticament a un cast. **bancado* i cat. **bancat*, no documentats, no pas al bearnès *bancau* (<-ALE) que té els sentits de 'drap o peça de vestir', 'banc' (Palay, *Dict. béarnais*, p. 112).

BANDA I, 'llista o peça de roba allargada, usada com a insígnia o protecció de la pell', del fr. *bande*, fr. ant. *bende*, id. i 'faixa, bena', del mateix origen que el nostre *BENA*, o sigui del frànc. BĬNDA id. (derivat del germ. BINDAN 'lligar'). ☐ *1.ª doc.*: c. 1420, doc. contra el Comte d'Urgell.

A l'Edat Mitjana s'aplica més sovint que res a llistes heràldiques, com en aquest procés («Un standart ab *bandes* grogues e vermelles», *CoDoACA* XXXV, *DAg.*) o en un doc. recollit per Pere Joan Comes (*DBal.*), que és clarament del S. XV, si bé es copià el 1583; en les dades de c. l'a. 1700 i de la Renaixença que addueix *AlcM* es tracta de faixes o llistes de roba. En cap època en català no ha estat un mot d'àmplia i popular aplicació, com ho és en francès, en què ja es documenta des del S. XII, i allí predomina la grafia *bande*, i en els textos que distingeixen *ãn* de l'antic *ẽn* (que llavors ja tendien generalment a confondre's) tenia *en*; en el baix llatí gal·licà trobem *binda* ja en el S. X.

DERIV.: *Bandat, -ada* [1523]. *Bandinella* 'tros o conjunt de trossos de tela prims que es posaven a la punta d'un pal com a insígnia o formant cortineta' [S. XVII, *AlcM*]. *Bandola* 'peça llarga de roba que forma la capa superior dels bolquers', 'espècie de protecció de fusta o de vela que es posa a certs arbres o pals de les embarcacions' [ja usual en el S. XVI]: en el *Thes. Pu.* d'On. Pou apareix una variant *bandols*, per a la peça dels bolquers,[1] l'a. 1575, i l'ormeig nàutic ja apareix el 1732 (Jal) i en cast., des de 1619, però el cast. havia pres el mot del català, des d'on passà també a usar-se en portuguès [S. XVIII almenys] i en un altre sentit a Canàries, veg. *DCEC* I, 386*b*; encara que semblaria més natural partir de l'aplicació domèstica i infantil, essent un terreny més bàsic en l'idioma, tanmateix és possible que en aquest cas es parteixi de l'ús nàutic, sempre molt important en la nostra Edat Mitjana, car l'aplicació d'unes veles que faixen un arbre de nau és la més veïna de les del fr.; sobretot observem que un diminutiu en *-ola* no és normal en un mot de terminació mai palatal, i partint de l'aplicació nàutica potser podem mirar *bandola* com el resultat d'una derivació segons el model de *banderola*, mot de freqüent ús nàutic.[2] *Embandir-se* nàut. 'encongir-se o escurçar-se una corda en assecar-se', després d'haver parat la pluja, StPol (1929) i cf. *esbandir*).

[1] «Los *bandols* o bolquers o jugues y altres coses de chics: panni, crepundia, incunabula», parlant de la dida, p. 309. — [2] Una possibilitat diferent, que resta a explorar millor, seria que *bandola* s'hagués extret de *bandolera*, espècie de cenyidor o corretja, idea que des del punt de vista ergològic no apareix molt atractiva.

BANDA II, 'porció de gent armada', 'bandada, esbart', 'costat, especialment el d'una nau'; generalment es creu que ve del gòt. BANDWŌ, mot femení (també de vegades BANDWA), 'signe', 'estendard o senyera', com a distintiu d'un grup o una tropa, amb generalització d'aquest sentit col·lectiu; però en realitat el nostre *banda*, així com *bando* (*bàndol*) 'bandositat, grup de parcials', són mots d'origen incert, els diversos sentits dels quals i llur amplitud d'aplicació ultrapassen

incomparablement els del mot germànic; i també l'antiguitat remota d'una arrel igual a aquesta, en l'Espanya pre-romana, ens obliguen a dubtar entre dos orígens i condueixen a sospitar una procedència prellatina, a la qual se sumaria, reforçant-la, la posterior aportació germànica. □ *1.ª doc.*: S. XIII, Desclot, etc.

Que l'usa en la 3.ª acc., cosa ja molt freqüent des del S. XIV; sovint ja, com en el mateix Desclot, sense aplicació nàutica, però en aquest ús ha tingut sempre certa especial freqüència: i així hi ha ja, p. ex., Muntaner, en el seu cap. 192, etc.; és veritat que aquesta preferència és menys marcada en català que en altres llengües romàniques, com l'italià, i sobretot el castellà d'Espanya, on el matís nàutic és gairebé l'exclusiu.

De tota manera la diferència no està en que en la nostra llengua sigui un mot de menys vigor en l'aplicació a vaixells i barques (que això ho té tant o més que pertot) sinó en el gran descabdellament que entre nosaltres ha tingut el sentit general de 'parts, llocs, indrets' parlant de qualsevol cosa o qualsevol terreny, i això tant amb caràcter d'oposició a d'altres llocs, com amb caràcter no relatiu ni oposat, en què es torna un mer sinònim de l'abstracte general 'lloc' (*AlcM*, §§ 4 i 5), cosa també freqüent des d'antic i fins des de l'Edat Mitjana; solament en una altra llengua romànica arribem a una amplitud d'ús comparable, i és el gallego-portuguès en general (a Galícia certament, en tot cas, té ben bé la mateixa que en català); contrast molt marcat, sobretot, amb el castellà, on es tracta, en els sentits locatius, d'un mot estrictament nàutic, per més que és cert que en el castellà d'Amèrica ha desbordat també de l'ús nàutic, i ben aviat, ja en el S. XVI, l'hi trobem fins i tot en el sentit de 'zona' i 'vora, marge': però es tracta de l'historiador d'Índies, Fz. de Oviedo, l'ús del qual presenta ja totes les característiques lexicals americanes; ara bé l'ús hispanoamericà, com és sabut, està fortament acolorit per la influència luso-gallego-lleonesa i també per la influència de la terminologia marina i navegadora, que en castellà ha tingut sempre un fort sabor acatalanat: en realitat, doncs, les peculiaritats americanes no poden comptar en aquest punt quant als usos del castellà antic.

Notem també que el nostre mot no és francès, sí que és occità si bé en gran part de la Terra d'Oc té amplitud d'ús més limitada que en català. Cal rebutjar en tot cas la proposta de Gamillscheg (*RFE* XIX, 145), fins i tot pel que fa als sentits no locatius, de 'tropa, colla', etc., de mirar el cast. *banda* com un mot de provinença francesa, no sols perquè les acc. locatives, en francès, simplement no hi són, sinó perquè en les altres no hi apareix fins molt tard (cinc centúries després dels primers monuments lingüístics), hi són de procedència occitana, i no s'han estès mai al sentit de 'colla d'animals'.[1]

Per al nostre mot, l'etimologia germànica ha estat acceptada unànimement pels romanistes des del temps de Diez, i sembla segura pel que fa a l'aparent derivat *BANDERA*; també és segur l'origen germànic de *BANDA* I i de *BAN*, però les raons per dubtar de la procedència germànica del present *BANDA* II (incloent-hi *bàndol*, *bandositat*, etc.) són moltes i greus. La data tardana i extensió limitadíssima i poc castissa o nul·la del fr. *bande*, en contrast amb el gran desenvolupament del mot a tota la Península Ibèrica (ja en el S. XII, en el Poema del Cid, etc.) i en les altres llengües romàniques meridionals, apunten netament a una provinença no germànica, i encara més el fet que els sentits de 'grup armat o partidista', 'escamot' i 'costat, part' no s'han trobat en germànic mai ni enlloc.

Tenint això en compte, cal cridar l'atenció sobre el nom de divinitat hispànic pre-romà *Banda*, *Bando-*. És potser el més freqüent dels teònims pre-romans de tota Hispània, i ja solament en la zona luso-lleonesa fou trobat en més d'una t r e n t e n a d'inscripcions, espargides per un territori bastant vast.[2] Està provat pels contextos i per l'arqueologia que es tracta d'una divinitat del gènere de les *Tutelae*: les deesses protectores. Ara bé de la idea de 'protecció', 'custòdia', fins a la de 'guarnició' 'batalló', no hi ha més que un pas, i precisament aquest pas d'un abstracte de sentit semblant, a un concret així, és cosa repetidíssima: ll. *praesidium* 'guarnició', anglo-amer. *posse* 'escamot de sometent, tropa de civils armats', i en general *forces* en el sentit de 'tropes'. Però d'altra banda també és fàcil d'arribar de la idea de 'protecció, defensa' a la de 'costat d'una nau' — allò que la defensa de les onades i de la fúria ventosa o marina.

En tot cas crec que el teònim hispànic és d'origen pre-llatí indoeuropeu. El relligo amb el scr. *bhándate* 'és alabat, exalçat, cantat',[3] i amb *bhadrá-* mot molt conegut en els textos vèdics amb el sentit de 'propici, auspiciós', de vegades 'elogiable', i sempre aplicat als déus: és un derivat de la mateixa arrel en el grau BHN̥D-RO-, i ja figura sovint en el més antic text de la llengua, el Rig-Veda (II, 23.15; III, 54.4; I, 1.6; IV, 51.7; X, 15.6, etc.).[4] En particular és ben clar el parentiu amb l'avèstic *Bəndva-* (ja en les Gâthâs, obra personal de Zaratustra, el text més antic de l'Iran i potser de tot el domini indoeuropeu), que és el nom d'un príncep enemic del mazdeisme, o sigui un *drugvant-*, un partidari dels diables o *drugs*;[5] altrament aquesta arrel ha estat ja també assenyalada en les llengües indoeuropees de l'Occident, si bé en cèltic apareix aplicada al cant, com a conseqüència de la gran transcendència dels càntics religiosos: d'on irl. ant. *bind* 'melòdic' i bret. ant. *cann* «canora» (cantaire).

Aquesta etimologia pre-romana és verament seductora. Però em guardaré d'exagerar i de mostrar-me més segur del que estic. La raó de les meves reserves no està pas en els mèrits intrínsecs de l'etimologia germànica, tan atacable i trontollant. Però fa fort escrúpol la conservació de la *-d-* en el cat. i gascó *banda*, on esperaríem reducció de ND a *n*. Conservació comprensible en un mot germànic —mots d'entrada sempre un poc tardana en romànic—, però no en un mot del substrat pre-romà, sens dubte sorotàptic. D'altra part és veritat que tant el caràcter estrictament castellà-aragonès de l'important masculí *bando*, com les

raons adduïdes més amunt, donen ferm suport a la procedència pre-llatina, i fins particularment hispànica, si bé tenint en compte que els elements sorotàptics, no sols els cèltics, estan fortament representats en el Migdia de França i a Itàlia (almenys en els Alps, Gàl·lia cisalpina i Toscana). Però l'objecció fonètica fundada en el català i el gascó és de les que difícilment tenen excusa o admeten pal·liatiu. És clar que podríem al·legar que en aquests dos llenguatges romànics centrals, la forma amb *-nd-* hi va entrar des de fora, per influència d'altres llenguatges romànics, influència coincident: italiana des de l'Est, de la resta d'Occitània pel Nord, castellà-aragonès-mossàrab des de Migdia i de Ponent.

Però no voldria afectar una seguretat que no tinc posant sordina a les reserves, ni esperaria fer callar l'escepticisme dels altres davant el fet que l'ús de *banda* II (no tant el de *bando* o *bàndol*, és cert), justament és en català on ateny el seu *òptimum* en extensió, arrelament i popularitat. De bon antuvi això ens obliga a descartar inapel·lablement la idea que el femení *banda* en català i gascó sigui un manlleu del castellà o aragonès, tenint en compte que el català medieval ja ens demostra la paraula en tot el seu apogeu, tant o gairebé tant com en la llengua actual.

Contra la suggestió que hi pugui haver hagut influències italianes, occitanes i fins mossàrabs, potser no hem de ser tan rotunds; però en això i tot, ¿com podríem creure de procedència italiana o en general forastera un mot ja datat en el S. XIII i ja llavors en tot el variat espectre de les seves accepcions? 'Bàndol, parcialitat de gent' en Jordi de Sant Jordi, 'costat d'una embarcació' en el *Curial* i en un doc. de 1404, 'costat, part, direcció de qualsevol objecte' en tot un imposant aplec dels escriptors més grans i genuïns de l'Edat Mitjana, Desclot, Muntaner, Ginebreda i Ausiàs Marc (veg. *DAg.*, *DBal.*, *AlcM*). Justament observem que aquesta última accepció es pot mirar quasi com una innovació purament catalana, o almenys incomparablement més descabdellada aquí i a Galícia que en cap altre domini romànic, quan és indubtablement així que el gallego-portuguès i el català són les dues llengües romàniques on el substrat sorotàptic és més clarament present que enlloc.

Hi ha, però, potser, una conciliació possible en aquesta greu antinòmia. Per més que excloguem la procedència realment germànica, és indisputable que el mot ve a coincidir amb una arrel germànica enterament homònima, i amb la qual no podem negar que existeixen punts de contacte semàntic ben perceptibles. Ara bé, en el nostre estudi de *BAN*, *bandir*, *bandejar*, *bandera*, i la seva ampla família germànica, hem arribat a la conclusió, que en aquest grup germànic es van superposar una variant gòtico-escandinava BAND- i una forma germano-occidental BANN-, quasi-sinònimes, probablement de nissaga única, i confoses en romànic, de manera que en la història de quasi totes les llengües romàniques registrem la superposició progressiva del radical *band-* sobre *ban-*; i de tota manera l'aiguabarreig de corrents dels dos radicals s'ha produït pertot, encara que en unes llengües el predomini de *band-* sobre *bann-* hagi estat menys decidit que en d'altres, si bé és només en francès del Nord on trobem *bannière* preponderant sobre *bandière*, etc. —i justament en el problema d'aquest article el francès propi no hi fa cap paper—, però fins en el Nord de França i des dels orígens de la llengua literària veiem com *bandon* (i *abandonner* originaris d'allà) eliminen l'antic *banon*.

Sigui el que sigui del francès, tanmateix en català i occità la superposició de *band-* sobre *ban-* és un fet net i destacat: primer (veg. aquell article) s'havia dit *banir* però a penes en queden rastres, almenys en català, després es generalitzaren *bandir*, *bando* (per damunt de *ban*), *bander* desbancà *baner* i el tan recordat *bandejar* regna pacíficament com a forma única. Aquest procés, puix que és comú a les diverses llengües romàniques, es degué encetar des dels temps més remots carolingis i ja abans, i segurament arribà a temps la seva repercussió sobre el mot que ara ens preocupa per aturar i fins tornar reversible la tendència a canviar la forma pre-romana *banda* en un **bana*, en aquesta paraula en realitat autòctona i no pas germànica. Qui sap si també el desig d'evitar l'homonímia amb el parònim *bana* 'banya', propi justament del català i l'occità (amb totes les connotacions relliscoses a què la idea de cornudatge i cugucia es prestaven), pogué contribuir a la prompta eliminació de la variant assimilada.

DERIV.: *Band* (que se sol escriure *ban*) 'banda, sector de terreny, de tela', etc., rossell. i de l'extrem NE. en general, com en aquesta cançó popular (segurament dels Ss. XVII-XVIII, i que sembla provinent de les terres gironines i no de la Cat. fr.): «per mi són punyalades: / aixeca un *ban* de llansol / la veu tota macada» (Milà, *Romllo.*, 307G); sens dubte és molt més vivaç més enllà de l'Albera, on el sento i anoto a cada pas (veg. exs. en *AlcM*). *Bandada* 'zona de país, rodalia' [1359, Cens de Pere III: *bandada de l'Hospital de Prohençana*; N. Oller, en *DBal. Bandada de Banyoles*], i per al sentit de 'colla de gent o animals', veg. a dalt. *Bandeta*. *Bandí* [1620]. *Bandilla* mall. *Bandola* 'colla petita de gent' [Verdaguer, *DAg.*]. *Desbandar* [1839, Labèrnia i escriptors de fi S. XIX, si bé crec que ja no era recent; en cast. des de 1608, però no registrat encara per Torra, Lacavalleria ni Belvitges], del fr. *débander* [S. XVI], *desbandada* [fi S. XIX].

1 Aquest en realitat no es distingeix substancialment del de 'grup de gent (no lligada per propòsits partidistes o per intents armats)'; amb aquests matisos és veritat que *banda* ha tingut en català un poc menys de desplegament que en altres llengües romàniques, si bé també l'hem tingut des d'antic (doc. per ex. el 1575, en Onofre Pou); però no veig raó sòlida per considerar-lo d'origen castellà (com diu *AlcM*); en tot cas el derivat *bandada* parlant d'animals i persones ha tingut gran desenrotllament entre nosaltres, i no crec que s'hagi de mirar com a castellanisme, per més que en tinguem sinò-

nims més exclusivament nostres, com *estol*, *esbart* o *colla*. Reconeguem, és clar que en aquestes accs. *banda* i *bando* són força més estesos en italià. Dels masculins *bando* i *bàndol* tracto especialment a l'article *BAN* (veure allà), tot i que en aquesta acc. el mot va més amb el nostre que amb aquell, que és germanisme indiscutible, i amb base semàntica diferent. — [2] Veg. les dades reunides en Holder, en els llibres de Leite de Vasconcelos i José M. Blázquez sobre les religions primitives d'Espanya i Portugal, i en molts altres treballs de l'escola de Tovar, que no cal citar en detall. Jo mateix m'he ocupat de l'explicació d'alguns d'aquests textos (p. ex. la inscripció *Ianoelicafae...*) en la meva comunicació epigràfica als *Coloquios de Epigrafía y Ling. Hispánica* de Salamanca, 1974, que ara surt en les *Actas*, també de noms de lloc connexos, allí i en la meva ponència publicada juntament, com el molt conegut gall. *Bande*, etc. S'hi han d'afegir encara molts més noms derivats d'aquests, p. ex. el que estudia Vincenzo Cocco en el seu article «*Flumen Banduge*, contributo allo studio dell'ambiente prelatino della Lusitania (*RPortFil.*, 1957, 38 pp.). — [3] És ja vèdic. Crec que no figura en el text del Ṛig-Veda propi, però sí en el *Çatapatha-Brahmana*, i en diversos *saṃhitas*, entre ells dels Vedes propis. De la frase *bhandanānām tvā patmann ādhūnomi* 'lloem el teu camí present' en veig quatre cites en la *Vedic Concordance* de Bloomfield, que en dóna una altra encara d'una altra frase. — [4] Per la meva banda no crec en l'etimologia *BHAD- 'bo' (que Pok., *IEW*, 106, i d'altres suposen per a *bhadrá-*, separant-lo ben improbablement de *bhândate*), car no hi ha proves sòlides que l'arrel de l'angl. *better*, al. *besser*, etc., mot purament germànic, sigui d'origen indoeuropeu; cf. *IEW*, 126; fins el Kluge (en les seves darreres edicions almenys) s'absté de cercar-li enllaços extra-germànics. — [5] Dos cops ja en el *Yasna*, cf. Bartholomae, *Bezzenbergers Beiträge* VIII, 204, i *Altiranisches Wörterbuch*, 957. No crec, però, que sigui un derivat de l'avèstic tardà *band-* 'fer caure malalt algú', com suggereix Bartholomae, base poc convincent en l'aspecte semàntic, i que en gàthic apareix en una forma diferent, *bad-* (recordem que l'alternança *an* ∼ *a* és menys viva en irani que en índic, *panti-kapeia*, *panta-* corresponents al scr. *patha-*). És probable que, com el nostre sorotàptic *Banda*, aquest nom avèstic sigui un teònim, convertit en nom d'un dimoni per l'adveniment de la religió zoroàstrica, tal com s'esdevingué amb *daeva-* 'diable' o amb *Vrθraγna* i *Vrtra*, *Ahura* i *Asura*, *Mitra*, *Varuna*, etc.

BANDARRA, 'dona malendreçada', 'barram, prostituta', 'home sense escrúpols', mot exclusiu del català i del port. *bandarra*, on és també un terme del llenguatge pintoresc i abretolat, amb el sentit de 'home desvagat i de vida irregular': mot de formació incerta, probablement derivat parallelament, en tots dos idiomes, de *mandra* 'peresa', 'persona abrutada o pobra d'esperit', passant per un derivat **mandrarra*, reduït a **mandarra* i, amb dissimilació, *bandarra*. □ *1.ª doc.*: en català, fi del S. XIX; en portuguès, mitjan S. XVI.

La diferència en la data d'aparició és probable que sigui poc significativa i deguda, més que res, al fet que el lèxic català, ben escorcollat en la Renaixença i fins al S. XV, ha estat sempre poc estudiat en els segles intermedis, en què es desenrotllà pertot la literatura picaresca, jargonitzant i, en general aplebeiada, mentre que aquesta és precisament una de les èpoques en què la vida i la història de la gent de llengua portuguesa ha estat objecte del màxim conreu. El fet que el mot no existeixi en castellà ni en gallec (*Diccionario de la Academia Gallega*, Sarmiento, Valladares, Carré) (que formarien un pont habitual entre el català i el portuguès, ni en altres ll. romàniques) és indici que més que transmissió de l'un a l'altre hi hauria creació parallela (sense que calgui excloure del tot alguna mesura d'influència per vies poc corrents o indirectes).

El cas és que en llengua portuguesa el mot té ja una coneguda antiguitat i un cert rang tradicionalista, tot i que el *Dicionário etimológico* de Machado s'abstingui, massa prudentment, de dir-ne ni un mot. Segons el dicc. de Moraes *bandarra* és un mot «chulo» per a «homem vadío, ocioso», *bandarrear* «vadiar», *bandarria* «vadiação» i el femení *bandarrinha* ja fou usat per Ferreira de Vasconcelos a mj. S. XVI en la comèdia *Ulisipo* «ficamos unha e carne, almas e *bandarrinhas*», que «parece significar companheiros nos divertimentos ou vadiações». El sabater *Bandarra* és un personatge històricament conegut, poeta popular i visionari, que exalçava la figura del rei de Portugal João III (1521-1557) abans del desastre d'Alcacerquivir (1578), veg. J. L. d'Azevedo, *A Evolução do Sebastianismo* (ed. Arquivo Hist. Ptg.), i *RLus.* XX, 329; no sé ben del cert si és el mateix *O Bandarra*, nom, o més aviat malnom, d'un sabater, a Ourique (Sud de l'Alentejo), per al qual Maria C. Dias, *RLus.* XVI, 187.

És un fet, tanmateix, que això quedà en el llenguatge comú i més o menys acceptat (si bé pintoresc i un poc irregular) fins avui, i que una revista literària *Bandarra* dirigida per Augusto Navarro, que apareixia a Oporto els anys 1953 a 1955, publicà almenys 42 números i n'he vistos dos grossos volums. Escriví sobre el mot portuguès el gran especialista dels llenguatges romànics apicarats Max L. Wagner, que el tradueix per 'home ociós, lladregot, gandul' («müssiggänger, tagedieb, faulenzer»), i el verb *bandarrear* o *bandurrear* «faulenzen» (*VKR* X, 15), i en la *ZRPh.* LXIII, 1943, p. 563, el vol mirar com a derivat de *bando* en el sentit «pessoa que freqüenta ajuntamentos festivos».

En general no s'ha tingut en compte que en català és un mot tant o més viu que en portuguès, si bé en la nostra llengua, segurament per la raó que he indicat, no té un passat tan escorcollat ni una antigor tan esbrinada. No figura en cap diccionari antic, que jo

sàpiga (falta encara en Belv., Lab. 1839, *SLitCosta*, 1868) i entre nosaltres és més conspicu i general en l'ús aplicat a dones que no als homes, però des de principis del nostre segle tots sabem que és el mot d'ús més convencional i general, en la nostra vida ciutadana, per anomenar, en termes severíssims, però no indecents, una dona perduda, sense la idea de professionalitat enclosa en *prostituta*, ni el to provocatiu i més insultant de *puta*: és més aviat l'equivalent de *cocotte* o *barram*, dones que es poden vendre o abandonar-se per vici, però sense ostentar-ho, i sense que calgui que hi caiguin amb freqüència constant; i tanmateix no sense escàndol i alguna transcendència pública. En un estil un poc més antiquat és una dona grossera i deixada, més aviat obesa o descuidada en el vestir, i no jove ni atraient: «l'un, cego, ab una guitarrota a coll y una crossa, y l'altra, que li feya brasset, una dona grassa com un tuixó: una *bandarra*, que's diu», Narcís Oller, *Notas de color* («La calavera»), 206. Però els altres exemples que n'aplega *AlcM* són ja tots de l'altra acc. més divulgada i més barcelonina, com en el de Joaquim Ruyra i el de Massó i Torrents («era aquella *bandarrassa* de Castellar de N'Hug»).

No era sentida com a gaire tradicional i pròpia l'aplicació a un home, que guanyà terreny en els anys 1920 i tants, en el nostre estil ciutadà, designant un home de caràcter abretolat, poc escrupolós, que no es para en contemplacions, que de primer bastants sentien (jo mateix ho recordo de mi) com una extensió un poc desguitarrada del mot tradicional femení; el *DFa.*, però, l'admet com a ús propi «m. home sense cap mena d'escrúpols, brètol». Ús que sovinteja extraordinàriament en la prosa periodística i narrativa de Josep M.ª de Sagarra, i en certs escrits (més aviat els juvenils) de Josep Pla (*AlcM* en recull un cas en S. Espriu). Amb això arribem a una coincidència quasi perfecta amb el sentit portuguès (a penes, entre nosaltres, un matís diferencial de 'manca d'escrúpols' o 'despreocupació que no ho confessa ni es desvergonyeix', a Portugal més en el sentit de vida irregular). En el llenguatge dels nostres cenacles literaris i artístics de fi i començament de segle, apareix també, com a adjectiu, aplicat a l'art (sobretot plàstic o pictòric) mig bohemi, ultra-realista: «parlaven de la seva nit de nuvis, i aquell home --- ens va contar la seva amb un naturalisme cru, amb una mena d'art *bandarra*, que no deixava res per gras, i tots ens hi vam fer un panxó de riure», «un centenar de presos formiguejava per les quadres i el corredor, i el rotllo creixia --- el conjunt donava una impressió grotesca d'art *bandarra*» (Pere Coromines, *Presons Imag.*, 142, 164).

Fora de la Península trobem esporàdicament *bandárri* s.m. «soûlard, mauvais sujet» en el Roergue (Vayssier, *Dict. du Pat. de l'Aveyron*); no sé si té gaire vitalitat real un verb *se bondà* «se soûler» admès en la mateixa obra: recordem que *a* pretònica es torna *o* en aquest dialecte.

No trobo convincent la idea de Wagner, de derivat de *bando* 'colla, facció', significació que caldria forçar bastant per fer-la a adaptar a la idea de 'festa popular', que ell voldria pendre com a base; d'altra banda en català queda encara més lluny d'això. En canvi hi ha un autèntic parallelisme amb el mot oc. mod. *mandorro* 'dona toixa', «sotte», mot que Rohlfs cità una vegada com a derivat de l'oc. *mandra* 'guineu' (*ZRPh* XLVII, 403), però és clar que aquest no constitueix indici d'una etimologia bc. *mando* 'mul', en la qual creia Rohlfs, sinó que aquest *mandorro* serà dissimilació de **mandrorro*, format sobre el conegut oc. *mandra* 'guineu', per la idea pejorativa d'animal de mala índole, bo per a no-res.

Que el mateix *mandra* enclou amplament tots aquests matisos morals de què hem passat aquí revista són idees que vaig desenrotllar extensament en el *DCEC* III, 221-223: bearn. *mandre* «coureuse», *mandrí, -ilh* «paresseux», *mandroulh* «gueux», aran. *mandró* 'home de mala vida', Gard *vielio mandro* «vieille rusée», cast. *mandria* «necio, hombre para poco», port. *mandrião* 'desvagat, gandul', cat. *mandra* 'gandulería', *un mandra* 'un peresós'. L'origen està, com és sabut, en l'it. *mandra* 'ramat, bestiar', d'on la idea de 'persona bestial', i en definitiva el gr. μάνδρα 'corral', 'establa'. El fet, copiosament documentat en el *DCEC*, que en castellà figura persistentment en els romanços de germania dels Ss. XVI-XVII, i que era per tant un mot de la llengua ajargonada, acaba de mostrar-nos el perquè de la naturalesa social del cat. i port. *bandarra*. Amb prou feines cal indicar que tant la dissimilació de *dra* en *da* davant una altra *rr*, com la desnasalització, també dissimilatòria, de *ma-* en *ba-* davant *n* (recordem MERENDARE > *berenar*, etc.) són fets fonètics normals.

Hi ha un altre mot port. i gall. *bandalho* «homem desprezível» [1813, Moraes, 2.ª ed.] (que ha passat a l'argentí *bandayo*, Wagner, *RFE* XX, 177), que coincideix casualment, car es tracta en el fons d'un mot que significa també 'parrac' (sentit etimològic) i deriva de *BANDA* I. El menorq. *bandua* 'persona informal, desobedient, mal subjecte' no crec que es relacioni amb això; n'he tractat a *BAN*.

DERIV.: *Bandarrejar. Bandarreria.*

BANDERA, mot comú a totes les llengües romàniques, provinent en definitiva del gòt. BANDWŌ 'signe', 'senyera'; no és probable que es pugui explicar com una derivació romànica d'un germanisme del romànic primitiu, però potser el mot ja existí derivat en gòtic, el lèxic del qual coneixem molt incompletament. ☐ *1.ª doc.*: S. XIII.

Encara que no tenim edicions gaire crítiques ni acurades de l'obra de Sant Pere Pasqual, on el cita *AlcM*, n'hi ha certament altra documentació en cròniques i altres llibres del mateix segle; dels dos següents n'apleguen molta de la *Crònica* del Cerimo- *DAg.*, *DBal.* i *AlcM*.

El mot *bandera* és comú a totes les llengües romàniques d'Occident: port. *bandeira*, cast. *bandera*, oc. i it. *bandiera*, fr. *bannière*. Amb raó posen de relleu

Bloch i Wartburg els escrúpols que causa aquesta derivació amb el sufix romànic *-(i)era* feta en romànic sobre un primitiu que és germànic i no romànic; escrúpols que s'accentuen, encara, en veure que *banda* en el sentit de 'grup de gent armada', amb el qual semblava natural relligar-lo i que formalment coincideix amb el gòt. *bandwō*, no sembla ser d'origen germànic ni tenir gran cosa a veure amb el grup de germanismes estudiat a propòsit de *BAN*. D'altra banda ací tot coincideix a llevar-nos els escrúpols sobre aquesta antiga connexió etimològica. La ferma i antiga representació del mot en francès i les altres llengües més afectades pel germanisme, el caràcter ben convincent de la base semàntica ('signe' > 'senyera'), el gran predomini del germànic en tot el lèxic militar antic de les llengües de la nostra família (recordem també *estendard, bran, bornar, brandir, brunyir*, etc.), la conservació de la ND sense assimilar (per la data tardana). Ningú no dubtarà, certament, del germanisme. El Bloch-W suggereix una explicació ben possible de l'estranyesa. Però sobretot cal no perdre de vista que el nostre coneixement del vocabulari de la llengua gòtica és ben incomplet i com que es funda només en una traducció del Nou Testament i de pocs més textos, tots ells bíblics, pel que fa a coses militars l'hem de mirar com a incompletíssim. Ara bé *-arjis* o *-areis* és un sufix ja molt productiu, genuí i vivaç en gòtic (potser fins i tot, en part, pròpiament germànic més que llatinisme antic) i per tant és ben possible que un derivat com *BANDWARJIS ja existís format en gòtic, partint del ben conegut *bandwo* 'signe', tal com en romànic *senyera* és un derivat de SIGNUM, però no és el mot SIGNUM mateix: és l'ensenya que serveix de signe.

DERIV.: *Banderer* [princ. S. XIV, Muntaner]. *Banderal. Banderejar, bandereig. Abanderar*; *abanderat. Bandereta* [1546]. *Banderí. Banderilla*, del cast. *banderilla* [1726; però l'acc. no taurina que *AlcM* registra en un doc. mall. de 1649 pot ser genuïna], *banderiller, banderillejar. Banderó. Banderola* [1493, com a terme nàutic passà del cat. al cast., on ja es registra a princ. S. XIV].[1] *Banderot* (cf. cast. *pendón* en un sentit semblant).

[1] Com a nom d'una antiga alqueria mallorquina, és alteració d'un mossàrab *Maneyrola*, sense relació amb *bandera*.

Bandidatge, bandir, bandit, V. *ban*

BANDOLA i BANDÚRRIA, noms d'instruments musicals, provenen tots dos, en definitiva del grec πανδούρα, per conducte dels ll. *pandura* i *pandurium* i d'ací, respectivament, a través de l'italià i el castellà, foren presos els dos mots nostres. ☐ *1.ª doc.*: En català solament en trobem dades molt tardanes: tots dos es registren primerament en el dicc. de Belvitges, de 1803, i en escriptors de fi de segle (no es troben encara en els diccs. dels Ss. XVI-XVIII). *Bandurria* en castellà es documenta ja en Juan Ruiz, a. 1330. *Bandola*,[1] igual que el diminutiu *bandolina* o *mandolina*, degué arribar per conducte de l'italià. Per a detalls, veg. els articles corresponents del *DCEC*.

[1] És popular a Mallorca com a nom d'instrument usat pel fadrinatge: «despenja'm una *bandola* / ja que la lira me manca», «i al cap d'un poc les *bandoles* dels fadrins enamorats ---», c. 1850-55, Mn. Aguiló, *AntPoèt.*, 1975, 36, 123.

Bandoler, bandolerisme, V. *ban*

BANDOLINA, nom d'un cosmètic, es prengué del fr. *bandoline*, format híbridament amb el fr. *bandeau* 'bena o veta dels cabells', 'porció o gros floc en què es divideix el pentinat cap al front', i el ll. *linere* 'untar'. ☐ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta*, i fi S. XIX (*AlcM*); el català Salvà el cita com a ja usat en castellà el 1846, i en català degué aparèixer també llavors (el 1839, Labèrnia no el dóna encara).

Bano 'ventall desplegable de ventar-se', pres del cast. antiq. *abano*, per al qual veg. *DCEC*, s. v. *abanar.*

BANÚS, juntament amb el cast. ant. *abenuz* i l'oc. ant. *avenuz* (rar, S. XIII, *FEW* III, 199), procedeix de l'àrab *'abanûs.* ☐ *1.ª doc.*: *benus*, Llull, *Blanquerna*; *banuç* en doc. de 1373 (*AlcM*), i *ebenuç* en *Hist. Troy.* (*AlcM*);[1] *DCEC* II, 211*a*30ss.

Va circular una variant en *ebon-*: *ebonet* a. 1617 [MAgustí?], a Mall. *ebona* recollit pel dicc. mall. de Fortuny (fi S. XVIII) i pel *DAg*. De l'angl. *ebony* és derivat savi *ebonite*, catalanitzat com a *ebonita* «cautxú endurit», EdFontserè (*CiFiNat.*, p. 34, 1911-32) i *DFa.*

Fabra posa a més, com a forma literària, *eben* (del llatí *ĕbĕnus*, del mateix origen que el mot àrab), i d'aquest es prengué el cast. mod. *ébano*);[2] són normals en el llenguatge parlat *ebenista, ebenisteria* (Fabra). *Ebenàcies.* J. G.

[1] El mateix text porta la forma llatinitzant *ebani.* — [2] O. Pou inclou en el seu recull *euano*, ja el 1575 (*Thes. Puer.*, p. 52).

BANY, del llatí BALNEUM id. ☐ *1.ª doc.*: Llull, *Doctrina Pueril*; com s'ha indicat en *DCEC* I, 189*a*, les formes romàniques suposen una base ll. vg. *baneu*[1] que degué resultar d'un desig d'evitar el grup complex -LNI-, però es troben a la Península rastres del clàssic *BALNEUM* en topònims com *Boñar, Boñuelos, Albuniel* (M. Pidal, *Oríg.*, 116-7, 121-2, 201) (però no el mall. *Bunyola*).

DERIV.: *Banyar* (Desclot, *Crònica*, c. 168; *Costums de Tortosa*, 90, etc.); en el sentit de 'mullar' en el *Consolat*, c. 65; 'mullar (el segó)' en el *Llibre de receptes de Misser Joan* (Faraudo, *Misc. Fabra*, 173); *banyar-se amb aigua de roses* 'delectar-se amb illusions' (*Dicc. Balari*) o 'estar molt satisfet' (*AlcM*), cf. *banyar-se* 'delectar-se' en Cerverí de Girona: «[el cavaller ha d'ésser] sotzmês e maltrazens: / no sojorn trop ne·s *bany* / car pretz e laus sofrayn / a seynors

negligenz» (ed. Riquer, 62.32);[2] *banyar-se en el ros de Sant Joan* (costum per curar-se d'algunes malalties a Ribagorça), documentat ja en un text de 1406 per *AlcM* com a *prendre el ros de S. J.*; *banyat, -da* 'mullat' (ja en *Flos medic.*, *AlcM* i en Sant Vicent Ferrer, *Sermons* I, 135.11) i avui corrent en moltes comarques valencianes, Ribagorça, Tortosa, Mallorca, etc.; hem notat a Morella el refrany: «lo Castell emboirat, dins de tres dies eixut o *banyat*».

Banyada 'acte de banyar' (*Spill*, 2701), 'el fet de mullar-se' (comarques valencianes, Ribagorça, Tamarit de Ll.);[3] *banyador, -ora* 'persona que presta servei en un establiment de banys' (ja en un text val. del començament del XVI, i en el *Thes. Puer.*, 161); *banyador* 'lloc on es pren un bany'; *banyadura* 'mullada' (en *Consolat de Mar*, c. 27), 'aigualera'; *banyera, banyista.*

Balneari, -ària, adj., *balneari* subst. derivats cultes, del llatí *balnearius*. J. G.

[1] Documentada en una inscripció pompeiana: *ARom.* V, 441; Βανιατόρι en un papirus dels segles VI-VII: *KJRPh.* VII, i, 69. — [2] Cf. *estar en (un) baño* 'estar en un lecho de rosas', comentat per M. Rosa de Lida en *RFH* III, 266. — [3] Hem sentit a Conat (prop de Vilafranca de Conflent) +*banyassada* 'xàfec'.

BANYA, amb variant dial. *bana*, juntament amb l'oc. *bana*,[1] es deriva de *BANNOM, mot d'origen cèltic[2] (*REW*, 934; *FEW* I, 238); la forma romànica suposa una base **BANNA*, plural neutre, igual que el fr. *corne* i gasc. *corna* vénen d'un pl. *CORNA* (en lloc de *CORNUA*).[3] □ *1.ª doc.*: Llull, *Contemplació*, cap. 110, 19; i *bana* en el ms. B (S. XIV) de les *VidesR*.[4]

En català la forma *bana* és de les terres occidentals (Ribagorça, Pallars, Balaguer, Morella) i G. Girona la dóna també en el seu *Voc. del Maestrat*, evidentment de l'Alt Maestrat. És sabut que en els resultats de -NN- hi ha hagut una vacil·lació entre *-n-* i *-ṇ-* (*enganar* i *enganyar*, *cabana* i *cabanya*), essent la *-n-* més aviat la solució dels parlars pirinencs (*BDC* XXIII, 1935, 255), però no desconeguda en alguns altres parlars (cf. mall. *enganar*). En cat. antic són freqüents els exemples de *bana*: a més de *Vides*, es troba en un altre text de 1310 publicat per Alart (*RLR* XI, 173) i aquest filòleg la documenta en el seu *Inventari de la Lleng. Cat.*, en docs. de 1383, 1390, 1399, 1416 (amb un exemple de *banyes* en 1393); veiem un altre exemple en doc. de 1373 de Cervera (*BABL* VI, 205);[5] i en trobem un exemple també en Sant Vicent Ferrer, *Sermons* I, 240.5;[6] però en el *Spill* la forma és *banya* (9115, 10019).

Banya designa diferents plantes en denominacions com *banya de cervo, de bou, de cabra*, etc.; per aquestes i altres accepcions veg. *AlcM*. Notem, a més a més, *banya* 'asta' (Eivissa), *banya de cabra* 'arc iris incomplet' (Camps Mercadal, *Folkl. men.* I, p. 278, n. 3); *banya de s'esca* usada en un sentit semblant a *requincadura* 'adorn complicat' (ibid., p. 65). Hem sentit *banya* pronunciada *baịnəs* a Puigbalador i Els Angles (Capcir).

DERIV.: *Banyada* 'cop de banya' (*DFa.*, *AlcM*); *banyar* 'créixer, sortir les banyes' (*BDC* XIX, 87);[7] *banyat, -da* 'que té banyes' (*BDC* XIX, 87; *AlcM*); *banyec, -ga* 'que té les banyes grosses i ben formades' (*BDC* XIX, 87); *banyegar* 'donar banyades' (Fabra), *banyejar* (*AlcM*); *banyegaire* adj. 'que cota, que banyega (*DAg.*); *banyer* 'treballador d'objectes de banya' (en inv. 1413 de Vic, i doc. 1429 de Girona, citats per *DAg.*); *banyeta* 'banya petita', *En Banyeta*, nom pop. del diable: «Si per cas s'en va al infern / No'l voldran admetre, / Perque no llevi el gobern / Al senyó *Banyeta*», Milà, *Romancerillo*, 131.48; *banyissada* 'banyada' (usual a Rosselló; *AlcM*); *banyó* 'banya petita que comença a sortir': ens van dir que «els galls de Gorga (prop de Cocentaina) tenen cresta massissa amb dos *banyons* i constitueixen una casta especial»;[8] *banyola* 'banya que es fa servir d'embut per a fer beure al bestiar les purgues i altres remeis' (*BDC* XIX, 88); *banyolí* 'ànima de la banya'; *banyot* 'banya tot just eixida', 'eina de fuster', etc. (*AlcM*); *banyut, -da* 'que porta banyes', 'el diable', 'marit enganyat'; *banyut* apareix en el *D. de Rims* de J. March, 1521; *cabra banuda* a Estaon (Pallars), 1935; *embanyat, -da* 'proveït de banyes'; *embanyonar* 'agafar (alguna cosa) en els banyons d'una altra'; *esbanyar* 'tallar les banyes'; *esbanyegar* (cat. occ.) 'envestir a banyades', *abanegar* 'id.' a Castelló de Farfanya (Noguera); *desembanyonar* (*AlcM*).

CPT.: *Banyabaix, -xa, banyadaurat, -da, banyaobert, -ta, banyacatxo, -txa, banyaalt, -a, banyatrencat, -da*, etc.; J. Amades en el seu *Vocabulari dels pastors* (*BDC* XIX, 87) dóna les variants *banialt, banibaix, banicatxo.*

Banyarriquer, m. 'insecte coleòpter negre amb les antenes més llargues que el cos, la larva del qual rosega els arbres i la fusta obrint-hi llargues galeries'; hi ha una var. *banyarricart* (Girona, Caçà, Palamós, Sant Feliu de Guíxols, Hostalric, veg. *BDC* XIII, 92),[9] i a més a més *riquer* 'id.'. (ja a Lab., *DAg.*) i la variant d'aquest, *ricart* fou emprada per J. Ruyra (*AlcM*); hi ha l'infinitiu *banyarriquerar* 'corcar, rosegar interiorment com un banyarriquer' i *riquerar* 'id.' (doc. per Ag., i usual a Vic, Costa de Llevant, Hospitalet, segons *AlcM*), i hem sentit *ricarar* 'id.' a les muntanyes del Penedès (Viladellops, 1955).

La formació d'aquest compost de *banya* no és clara.[10] El primer element *banya* es deu al fet que l'insecte en qüestió té antenes molt llargues (veg. el dibuix que posa el $AlcM_2$ II, 273); quant a *riquer*, una relació amb *quera* 'corc' i *querar* 'corcar' és probable; *riquer* com a nom de l'insecte potser provingui de *riquerar* 'corcar' que per la seva banda podia ser de **requerar* (*querar* amb l'intensiu *re-*) pel canvi de *re-* en *ri-*. En aquesta alteració així com en la formació de variants com *ricart* hauria pogut operar l'etimologia popular per la influència de *ric* (de banyes) o el nom propi *Ricard* en una i altra etapa. Hem de tenir en compte a més el verb *ricar* 'banyegar' (usual

a Camp de Tarr., Ribera d'Ebre), que també contribuiria al canvi de *-requer* en *-riquer* i *-ricard.*[11] J. G.

[1] Segons les dades que forneix Wartburg, *FEW* I, 239-39, a base dels mapes d'*ALF*, *bana* és forma normal del sud franco-prov., i prov., llemosí, i en part llenguadocià, però absent de la zona gascona. Notem també que *REW* i *FEW* duen una forma masc. *ban* com a prov. ant., i *REW* esmenta a més un masc. *ban* català; aquesta forma no ha existit mai en català com va indicar Moll en el seu *Suplement* (p. 29) a la 2.ª ed. de *REW* (però la 3.ª ed. encara la manté), per més que el descendent cat. de *CORNU* ha estat masc. *corn* (veg. la n. 4); tampoc no sembla haver existit un oc. *ban*; aquesta forma apareix només en Lévy, *Petit Dict. Prov.* (però no en el seu *Prov. Supplement* ni en Raynouard) i no la trobem en altres fonts occitanes, llevat en Mistral, *TdF* I, 220, que sota *bano*, *bando*, indica *ban* com a «roman», és a dir, com a oc. ant.; és possible que el *TdF* sigui l'origen d'aquesta forma, i allò una mala interpretació de Mistral. — [2] *BANNOM* es dedueix de les formes romàniques, però l'irl. ant. *benn* 'banya, pic', kymr. *bann* 'altura, cim, banya', presenten *en* goidèlic i *an* gallobritònic corresponent a ņ. Aquesta família de mots sembla haver existit solament en la branca occid. de l'indoeuropeu; Pokorny, *IEW*, 96-97, suggereix una base *bend-*, *bnd-no-* per als mots cèltics i la família germànica de mots com flam. occ. *pint* 'punta', mod. neerl. *pint* 'penis', a-al. modern *pinz* 'subula', etc. — [3] Crida l'atenció la distribució dels descendents del cèltic **BANNOM* (sud francoprov., prov., llem. cat.) i del llatí *CORNU* (fr. i gascó), que corresponen a diferents graus de romanització, que és anterior i més intensa en el primer terreny i posterior i menys forta en el segon. És clar que es pot tractar només d'un dialectalisme del cèltic, com sigui que **bannom* és un mot més viu a les zones indicades que l'altre mot cèltic *carnu*, corresponent al llatí *cornu*. — [4] «Él vesé entre les *banes* del cervi la forma de la santa creu», 234r1; el més antic ms. P duu «*els corns*» traduint *cornua* del text llatí. Sembla que en el cat. antic del Rosselló i d'altres parts *banya* i *còrn* estaven en lluita: corn 'banya' fou usat per Llull en el mateix text que *banya*, és a dir, en *Contemplació*, cap. 108, 4, però avui és antiquat en aquest sentit; d'altra banda, *corna* com a 'banya de cabra' és usual en el Pallars (*BDC*, XXIII, 285), zona prop de l'aranès. — [5] *Bana*, que apareix en la locució *no tener bana* 'no tenir res' en el text aljamiat de Yúçuf (ed. Men. Pidal, *RABM*, 1902, 74*d*), sembla ser la mateixa paraula (per a aquest sentit un xic estrany de *banya*, cf. les expressions castellanes *no valer un cuerno*, *mandar al cuerno*. — [6] Potser sigui degut al taquígraf dels sermons que, com és sabut, era de Morella. — [7] Amb aquesta indicació bibliogràfica ens referim aquí i en els derivats que segueixen a l'estudi de J. Amades, «Vocabulari dels pastors», *BDC* XIX, 64-240; les enquestes per a aquest estudi foren fetes entre els pastors de totes les zones del Principat, però amb un predomini dels de la zona pirenaica i occidental. — [8] Notem també: «Qui és capaç de calcular el mal que féu l'*Enciclopedia* d'En Voltaire, D'Alambert i demés *banyons* de l'Anti-Crist», *BDLC* VI (1910), 193. — [9] El *DBal.* (p. 151) cita de *Pla i muntanya* de Bosch de la Trinxeria (qui era de Vallespir): «lo *banyaricart*... és un escarbat molt gros poderosament armat; té dos mandíbulas com las banyas d'un cervo que li serveixen de serra y d'estenallas... lo *banyaricart* fa al suro una nafra horrorosa que ben sovint li causa la mort». — [10] L'*AlcM* suggereix una formació a base del gal *bannom* 'banya' i un **ricardus* 'molt ric', literalment 'molt ric de banyes', afegint que la forma *banyarricart* sembla ésser la primitiva i *banyarriquer* el resultat d'un canvi de sufix. Aquesta explicació elimina els problemes relacionats amb les variants, però no es veu com *ricardus*, que era un antropònim, podia operar com un adjectiu. — [11] Es podria suggerir que coexistint dos sinònims, *requer* de *requerar* i un **banyarrí* 'insecte banyut' (format com *boscarrí*, *xicarrí*, *becarrut*, *portarró*, *xicarró*, etc.), de l'encreuament dels dos sinònims resultés *banyarriquer*. *Banyarrí* fóra un rigorós parallel de *caparrí*, *conyarrí* (veg. CONY).

BANZIM-BANZAM, locució de creació expressiva, aplicada a un moviment de balanceig descuidat, sobretot en el caminar: mot de formació imitativa, que marca l'alternativa de moviments mitjançant la repetició consonàntica amb vocals oposades. Comparable a *pengim-penjam*, *baliga-balaga*, *trictrac*, *zigazaga*, *corimori* i anàlegs. ☐ *1.ª doc.*: 1905, Bulbena.

BAQUETA, 'vara prima per atacar les armes de foc que es carreguen per la boca', 'bastó per fer sonar el tambor', etc.; igual que el cast. *baqueta* (ja documentat el 1517) prové de l'ital. *bacchetta*,[1] dimin. de *bacchio*, del llatí *BACULUM* id. ☐ *1.ª doc.*: *vaqueta*, 1640;[2] des de Belvitges, i també en Milà, *Romancerillo*.[3]

Es pronuncia amb labiodental *v-* a Mallorca i Menorca (*AlcM*), pronunciació que també sembla haver-se conegut al País Valencià a jutjar com l'escriu Martí Gadea: «M'ho trata de *vaqueta*», *T. del Xè* I, 249.[4]

Noteu les locucions: *fer baqueta* 'fer tabola amb vi' (Ag.); *tractar a baqueta* 'tractar amb severitat', *passar per les baquetes* 'passar per una situació enutjosa',[5] sentit que és extensió d'un càstig militar que consistia a fer passar el soldat delinqüent mig nu entre dues files de soldats que li pegaven amb baquetes.

DERIV.: *Baquetejar* 'mal tractar o pegar'; *baquetada*. J. G.

[1] Doc. des de Boccaccio; el fr. *baguette* fou pres de l'italià en el mateix segle. — [2] «Ab la *burxa* del arcabús, dita per altres la *vaqueta*», D. Moradell, *Preludis Militars*, cita de Careta, *Barbrismes*, s. v.— [3] «Tambó, lo bon tambó / ... quina hicenda es la vostra?» / «L'hicenda que jo tinch / la caixa y la

baqueta», *Rom.*, 214C. — [4] Segons hem notat a Anna (Canal de Navarrés), poble que distingeix /b/ i /v/ i és prop d'Alcoi d'on era Martí Gadea, amb *v-*. — [5] Cf. *ficar-se en un lloc a les baquetes*, en un escrit recollit entre els inèdits de Coromines (guerres carlines); i M. Vayreda: «allò fou un pas de *baquetes*, a on no hi prenguérem mal per miracle», *Carlinada*, cap. VI, p. 98.

BAR, establiment de begudes que se serveixen a un taulell, de l'angl. *bar* id., pròpiament 'barra', aplicat al gros bastiment de metall que guarneix el taulell per la part exterior, en el qual recolzen els parroquians. ☐ *1.ª doc.*: començà a usar-se fixament entre nosaltres des de c. 1915-18, com recordem els qui llavors érem joves. Ja llavors el registrà el *DOrt.* (1917), i circulava poc o molt des d'abans; en francès ja es registra el 1861. En els països anglo-saxons i en els hispànics del Mar Caribe es percep com una mera accepció del mot *barra*, fins al punt que en el castellà dels cubans i altres hispanoamericans tothom usa *barra* en aquest sentit. En el castellà d'algun d'aquests països es diu també *barrum*, *-ún*, adaptació del sinònim anglès *barroom* (cpt. amb *room* 'saleta, habitació'), amb tant de vigor propi que s'hi ha format un derivat *barrumero* per designar el cambrer de bar o cafè, en lloc del cpt. anglès *barman*, aquest també poc o molt usual entre la gent llatina.

BARALLAR, tr. 'renyar, reptar', cat. ant. i avui regional; refl. 'renyir, disputar-se', i *BARALLA* 'acció de barallar-se'; d'origen incert. ☐ *1.ª doc.*: *barallar-se* en doc. de 1204 (Miret, *Templ.*, 546), *baralla*, fi del S. XII (*Homilies d'Organyà*).

Com a transitiu significant 'renyar' ja apareix en Desclot: «e·l mercader desonrava·ls e·ls *barayava* e·ls tenia molt vilment, per semblant» (§ 104, *NCl.* III, 158.22); en Eiximenis: «he peccat per la llengua en massa parlar, mentir e *barallar* e escarnir», *Terç* (*NCl.* VI, 63); en JRoig, *Spill*, 3988; «En arribar a casa *barallave* les dones», ho hem sentit a Boí; «Com que jo el *barallava*, lo xiquet se'n va anar», Aguiló ho localitza a St. Feliu de Guíxols, i *AlcM* a Falset i Ulldecona. Aguiló ho ha recollit a més a més com a intransitiu 'cridar fort, esvalotar' al Priorat: «*baralles* molt: crides molt». Com a reflexiu 'renyir, disputar-se' és molt freqüent des dels primers monuments (a més del doc. de 1204 citat a dalt, en Llull, *Contemplació*, 118, 7; *Blanquerna* II, 86.5; Jaume I, i *Llegendes rimades de Sevilla*, 113, etc.) i és avui d'ús més normal i general. En el sentit de 'mesclar les cartes en el joc de cartes' (cf. cast. mod. *barajar* 'id.') és viu a Val., Maestr., Fraga, Tamarit de Lit. (*AlcM*), i *baralla* 'conjunt de les 48 cartes' a Eivissa, València, Maestrat i l'Alguer (*AlcM*).

És mot comú a les llengües romàniques meridionals: cast. ant. *barajar*, port. ant. *baralhar*, oc. *baralhar*, *se baralhar*,[1] tots amb el mateix sentit de 'renyir, disputar-se', i it. *sbaragliare* 'posar en desordre (l'enemic)' [Velluti, S. XIV; en Ariosto XV, 105, en el sentit de 'sparpagliare'].

Quant a l'etimologia, s'ha intentat de derivar *baralla* de **baratta*, considerant aquesta forma la base del panromànic *barata(r)*.[2] Així, Moll (*AlcM*₁ I, 257) va suggerir per a *baralla* una base **barattŭla*, diminutiu de **baratta*. En *DCEC* I, 391-92 *barajar*, es van indicar les dificultats fonètiques en el desenvolupament de *-attla* en la palatal *ḽ* i en la *ž* del cast. ant. (*-attla* hauria de donar *-accla*, d'on *-acla*, o bé *-atla* o *-alda*). No tenim certesa de quin podia ser el sentit exacte de **baratta* a l'època romana, però un mot que ha acabat significant 'negoci, comerç, tràfic' i, a més a més, 'confusió' (cast. ant.), 'esvalot' (fr.) i 'batussa' (it.), i com a verb 'negociar, traficar', 'enganyar', hauria de tenir un sentit no del tot incompatible amb *baralla* i *barallar*, i com que la dificultat fonètica no és gaire greu, potser no hem d'excloure rotundament una derivació d'aquest origen.

D'altra banda, convé no perdre de vista que un altre punt de partida per arribar a *baralla* és *BARALIA o *BARALEA, i això ens fa· pensar si hi podia haver una relació amb les formes bàltiques, d'igual sentit i d'estructura fonètica semblant, que ens testimonien el lituà *barù*, *barti* 'renyar', refl. 'barallar-se' i el letó *bart* 'renyar' (*IEW*, 135), que Pokorny remunta a una base indoeuropea BHER- 'treballar amb una eina punxeguda', 'tallar', 'fregar' (*IEW*, 133). El sentit de 'fregar', que sembla haver estat la base del sentit 'barallar' d'aquests verbs bàltics, podia estar també a la base d'un derivat adjectival *BARAL- de la llengua sorotàptica, d'aquesta arrel BHER-, i aquesta forma sorotàptica llatinitzada com a *BARALIS, amb el pl. neutre *BARALIA, acabaria essent un subs., de la mateixa manera que l'adj. MURALIS (de MURUS), en pl. MURALIA va esdevenir l'it. *muraglia* 'muralla'. Comparem també la formació del llatí *BATTALIA 'esgrima' (origen del romànic *batalla*), que era un adj. en pl. neutre, format per la seva banda de BATTUERE (fet d'un cèltic *bathu*)[3] o directament sobre la base cèltica. És clar que tot això en el cas de *baralla* és hipotètic, i així ho voldríem fer constar, però al mateix temps no cal oblidar que d'aquella llengua sorotàptica ens han pervingut, molt versemblantment, una sèrie de verb importants com *agafar*, *arrencar*, *tancar*, etc.

DERIV.: *Barallós*, *-osa* 'amic de baralles' (documentat des del començament del S. XV en l'*AlcM* i *DAg.*); *barallat*, *-da*, adj. com en *estar barallat amb algú*; en el següent passatge d'una cançó popular recollida per Milà significa 'enemic, adversari': «que del pare ets amiga / y de mi n'ets *baral·lada*» (Milà, *Romancerillo*, 29F); *baraller*, *-era*; *barallador*, *-ora*; *baralladís*, *-issa*. J. G.

[1] Exemple ja en doc. 1157 de Roergue: «Se *baraılla* d'on dams esca es facha entre homes estrainz --- la justicia sia comunals entre lor», Brunel, *Anc. Ch. Prov.*, § 18.29 (p. 79). No és clar si es tracta del mateix mot en el prov. *varaià* intr. 'serpentejar', 'esquitllar-se (parlant d'un rèptil)': «lou limbert que *varaio* / sus quàuqui rouino de muraio», *Nerto* I, v. 9; «tóutis ensèn prenom la draio, / seguènt lou

gaudre que *varaio* ---», ací tractant-se, doncs, d'un curs d'aigua tortuós, *Calendau* v, 54.2. Potser un mer homònim. Si bé no escassegen les possibilitats d'enllaç semàntic de les dues idees. — [2] Però allí és relacionat amb el mot nòrdic *baratta* 'lluita', idea absolutament insostenible per llatí vulgar **baratta* (veg. *DCEC* I, 393-94). Moll en la segona ed. del volum I, p. 278, afegeix ja l'anotació «desconeguda», en primer lloc, però sense esborrar la nota. — [3] Ernout-Meillet, *Dict. Etym. Lat.* III, p. 121.

BARANA, 'construcció que voreja una plataforma o altre espai (per servir de passamà o evitar que hom caigui)', mot que amb una forma VARANDA és antic en totes les llengües romàniques del Sud-oest, d'origen pre-romà, i ve probablement d'una paraula sorotàptica germana del lit. *varanda* 'baga o rotllo que enquadra una roda o uns animals' i del sànscrit *varanda* 'barrera', 'envà', 'mota divisòria'. ☐ *1.ª doc.*: 1082, doc. de St. Cugat.

És la primera documentació que es troba del mot en romànic en general: és en un doc. original, després aplegat en el Cartulari d'aquest monestir (II, 368), i allí ja té el sentit de 'construcció baixa que enronda una terrassa (o *solarium*)': «solarium ibi faciatis ex petra et calce prope ipsam turrem, cum ipsa *baranna*», on ja es presenta amb l'assimilació *nn* de ND, pròpia del català arcaic. No sembla que fos menys antic en les tres llengües romàniques veïnes, car si bé només l'oc. ant. *baranda* podem documentar-lo en el S. XII, el cast. *baranda* es presenta molt copiós en textos del S. XV (c. 1460; Nebr.; molts textos de marcat caràcter genuí en el XVI), el port. *varanda* no sols figura en un autor tan tradicional i popular com Gil Vicente el 1498 (VII, 333) sinó que en la seva expansió en massa a les costes de l'Índia sabem que els portuguesos per aquest temps l'empraven molt i notaren ja la identificació amb el mot autòcton.

En català tenim tot seguit les diverses accepcions paral·leles. Predomina certament en l'ús comú la que Onofre Pou (1575, p. 90) defineix «*barana* de la escala o de corredor o tarrat, o altra part, que guarda no's puga caure (*peribolus, septum*)», però també és molt popularment 'el conjunt de barres o balustres col·locats entorn del buc del carro' i coses anàlogues (cf. *BDC* XIX, 88; XX, 117) o, dit en plural, s'aplica a les cordes que guarden els passatgers vora l'Ebre i en les barques de pas (*BDC* IX, 64); la pronúncia vulgar més corrent, sobretot en cat. central i rossellonès, però també a l'Ebre, és *brána* (reducció fonètica corrent i quasi obligada en aquestes condicions). *BDC*, *l. c.* i VIII, 15, i IX, 41. Ja ens apartem un poc més amb el sentit de 'portella d'una tanca, o d'una cleda', que justament és pròpia dels parlars catalans i gascons més conservadors, en els Pirineus centrals, i allí l'he sentida per Andorra, Cerdanya i moltes valls més o menys distants d'aquestes cap a Ponent i poc o molt més a l'Est. Els sentits dels primitiu es poden complementar amb els que li fan suposar derivats catalans i catalano-mossàrabs tan arcaics com *barandat*, *barandano* (veg. infra).

En castellà també en tenim d'altres: «menianum, tabulatum» (o sigui 'paret', 'pis') segons Nebr., 'corredor o terrassa' en F. de Monzón (1544) i en Lope de Vega, argentí *baranda* 'tancat de pals que enclou una propietat, alt-arag. *baranda, -ana, -ndao* «redil para ovejas» (Krüger, *VKR* VIII, 51; *Die Hochpyr.* A II, 364; Kuhn, *ZRPh.* LVII, 343); amb els deriv. domin. *abarandao* «arrinconado» i canar. *barandillas* «jamugas» (*BRAE* VII, 333). A Portugal, ultra la més corrent, trobem 'balcó (especialment el que corre tot entorn d'un edifici', 'terrassa', i en el Minho 'recinte adjunt a una habitança en el qual dormen els hostes i els criats' (*RL* XIV, 168). En llengua d'oc ant. és 'defensa, barricada' ja en el S. XII, 'barana' a Magalona, a. 1331 (*ARom.* XIII, 369), gc. *barana* 'tanca o cleda d'ovelles'; i ens interessa de prop el derivat *barann* 'halo (del sol o de la lluna)' [1] (Rohlfs, *BhZRPh.* LXXXV, § 153; Schmitt, *La vie pastor. dans les Pyr. Centr.*, 19; *VRom.* II, 162). [2] En fi, el mot no ha restat estrany al basc, on *baranda* en l'acc. 'balcó, balustrada' és comú a tots els dialectes llevat del labortà i el baix-navarrès, però també en aquest el topem si bé en el sentit de «arrêt, lieu d'attente», i el labortà Haraneder va usar-lo per designar la porxada que rodejava la piscina de Jerusalem de què parla l'Evangeli de St. Joan. [3]

Fins ací totes les formes citades són homogènies. S'aparten un poc més algunes que es podrien explicar per un derivat en -IA (*BARANDIA): arag. de Broto i Torla *baraña* «cerca para encerrar el ganado», «puerta de esa cerca» (Krüger i Kuhn, *l. c.*), salm. *baraño* «fila de heno recién guadañado y tendido en tierra», prov. *baragno* 'clos, tancat', [4] delfinès *baràgni* id. (*TdF*), su. fr. *baragne* 'barana', «rampe d'appui» (Wissler, *RFgn.* XXVII, 690, n. 8); Frankhauser, *RDR* III, 45), piem. *baragna* 'tancat'. Però ja és completament problemàtic i es presenta sens dubte com a ben inversemblant, que el grup de mots parònim d'aquest *baragno* amb el sentit adjectiu de 'estèril' o 'camp estèril, ple de brossa i bardissam' tingui res a veure amb això. [5]

Quant a l'etimologia llunyana, el que es pot assegurar de bon antuvi, vista la data medieval del mot en català i llengua d'oc, i fins portuguès i castellà, és que el tipus *baran(d)a* és d'origen europeu i no pas asiàtic, per més que *varanda* es trobi en sànscrit. I si volem precisar la forma inicial del mot, pensarem que la seva primera consonant degué ser V- més que no pas B-, tenint en compte el port. *varanda*, puix que el portuguès és, entre les llengües afectades, la que ha mantingut sempre la distinció entre V- i B-, amb una constància més fixa; també és la grafia usual en castellà antic, testimoni en Nebrija, mentre que la *b-* de la variant catalana, occitana i franco-provençal, vist que en posició inicial hi ha hagut alguna fluctuació en aquest punt en tots els dialectes dels dos vessants pirinencs i ja no hi anem tant a la segura, es pot explicar vàriament, però sobretot per la influència del poderós grup de mots connexos o sinònims formats

per la família de *BARRA i en particular els seus derivats *barrera*, oc. i cat. dial. *barralha* 'tanca, barrera'. Per altra banda la *v-* reapareix a l'altre extrem de l'àrea del mot, com ens ensenyen el forezenc *devaragnâ* 'arrencar bardissa de tanca' i el savoià *Les Varandes* (Lebel, *Rom.* LXIII, 144ss., núm. 121), del qual el caràcter apel·latiu ja es revela per l'article.

En el *DCEC* i en la *ZCPh.* (XXV, 1955, 56) vaig arribar ja fermament al resultat que el mot era preromà i a uns resultats provisionals més concrets, que ací només resumiré, tenint en compte que aquella exposició resta còmodament accessible.[6] Es tractaria d'un *VARANDA, derivat amb el prefix cèltic UO- (ieur. *upo* = ll. *sub*, gr. *hypo-*), que sovint apareix diferenciat com a VA-, d'un mot cèltic *RANDA 'límit, frontera', que donava com a establert per l'irl. i bret. *rann* f. 'part, porció', irl. ant. *rannaim* (i formes britòniques) 'jo bado, fendeixo, parteixo', així com una sèrie de topònims en *-randa* de l'àrea cèltica, que en part es documenten ja en el bell començ de l'Edat Mitjana, i en part, tot apareixent en dates posteriors, presenten un ample territori de dispersió junt amb considerable antiguitat.

Però ja Pokorny va objectar-me llavors (veg. a la fi del meu article de la *ZCPh.*) que -ND- no es canviava en *-nn-* en irlandès més que en les fases tardanes de la història d'aquesta llengua, cosa que el feia acollir amb escepticisme la forma *RANDA en cèltic, i la meva etimologia es prestava majorment a dubte. Als especialistes tocarà acabar de resoldre aquest punt i sobretot investigar més a fons la realitat d'aquelles etimologies toponímiques, en part ben sostenibles sempre. Però cal reconèixer que el nostre *barana* ja no es pot invocar en llur problema, perquè té segurament un ètimon més clar, simple i indiscutible que aquella combinació cèltica, ideada ad-hoc.

Avui ja no ens podem desembarassar del sànscrit *varanda* afirmant que és un mot tardà manllevat del portuguès, com asseguraren Gonçalves Viana (*Apostilas* II, 524-6), Dalgado, s. v., i Schuchardt (*ZRPh.* XIII, 491); el mateix Baist (*RFgn.* XXXII, 624), el qui més a fons va examinar la qüestió, veient i tot el mot en una gramàtica índica anterior als descobriments portuguesos, com que creia que el mot hindú estava avui limitat a la costa occidental i Malaia, parlava d'un hàpax d'autenticitat una mica insegura, i continuava creient en l'origen portuguès de l'anglo-indi *verandah* i en una datació incerta d'aquella gramàtica o bé en una coincidència casual. Però avui ja no hi ha dubtes possibles, vistos els testimonis aplegats per Mayrhofer (*Kg. Etym. Wb. d. Sanskrit-Sprache* III, 149).

Hi ha un pràcrit *varaṇḍa-* masculí, amb el sentit de 'paret divisòria' («wall»). D'altra banda avui tenim *baraṇḍā* m. 'terrassa, veranda' en les zones indostàniques més allunyades del comerç i colonització portuguesos: no pas més ençà del Nepal i en tot el vast domini del hindi. I ja hi ha un sànscr. *varaṇḍaḥ*, que si bé com a mot poc freqüent ja està ben documentat, a part d'alguna font tardana, en un parell de lèxics francament antics (Richard Schmidt, Addicions al gran *Diccionari de Böhtlingk*, 41*c*) en les accs. 'paret' 'envà' i 'mota partionera, de terra'; en fi, dins el llenguatge sànscrit estrictament clàssic ja hi apareix, si no *varanda-*, almenys el seu derivat *varaṇḍakaḥ* 'barrera amb què separen dos elefants que batallaven entre ells', i encara d'altres derivats i altres accs. secundàries.

I encara que Mayrhofer no gosi llançar-se a cercar-los etimologia ni els assenyali parentela en altres llengües indoeuropees (i fins segueixi admetent que l'anglo-indi és de procedència «europea» —sense precisar—, potser per respecte a predecessors tan il·lustres com els citats), aquesta parentela indoeuropea existeix sense cap dubte. Fou de Pokorny el mèrit d'haver recollit primer en un diccionari etimològic general el lituà *varanda* 'entortolligall o entrellaçament de vares de vímet' (*IEW*, 1150.33), si bé val a dir que tampoc Pokorny no enllaça aquest mot amb altres llengües de la gran família indoeuropea. Altrament no és una paraula del lituà literari ni recent, de manera que no sols és absent dels diccionaris més divulgats (Nesselmann, Kurschat, Lyberis, els glossaris de Völkel, etc.) sinó fins de l'extensíssim de Niedermann-Senn. I és que en efecte sembla ser un mot estrany a l'actual dialecte alt-lituà («aukstàitic») que ha servit de base a la llengua literària moderna. Però pertany a l'extensa, important i conservadora varietat žemàitica, o sigui als dialectes del Nord i Centre de la Baixa Lituània.

Va usar aquest mot el gran escriptor S. Daũkantas, que tant va publicar i escriure pels anys de 1820 i 1830, i ja en una de les seves obres més pures i riques en lèxic (*Budą Senowęs Lëtuwiû Kalnienû ir Žamaitju*). Va recollir-lo el consciencios lexicògraf alemany Leopold Geitler en els seus *Litauische Studien* de 1875 (p. 119*b*), el qual se'l féu de més a més explicar pel vell erudit popular Jawnys. De tot això queda clara la definició 'baga o enllaçada de varetes doblegades en forma de cercle', com les del salze o jonc que en alguns indrets usen per envoltar un escamot de xais, etc. («Schlinge die aus Ruten geflochten ist»). Un altre il·lustre baltista i eslavista, August Leskien, va aportar més dades, en particular explicant que els vells lituans no formaven les rodes amb un cèrcol de ferro sinó per mitjà d'una espècie de llanta de vares de salze («sówaržo ratus [mig] kyleis arba wyzû warąndomis wijtoie gelžijs rinkiù»).

El mateix Leskien (en *Die Bildung der Nomina im Litauischen*, 588-589) ja va assenyalar que pertany a l'arrel indoeuropea ṲER- 'lligar, fermar, anexar, posar en sèrie' i va indicar alguns paral·lels formatius; i més tard se n'ocupà el savi etimòleg suec Per Persson, en un sentit anàleg però més extensament i amb més detalls.[7] Però tots (i també Pokorny i Fraenkel, *Lit. Etym. Wb.*, s. v.) estan d'acord a derivar el lituà *varanda* d'aquesta arrel, i veure-li una afinitat especial amb el lit. *vãras* 'vara per formar una tanca', *vérti* 'enfilar (agulla)', i més de lluny amb el gr. *ἀϝείρω* 'jo acoblo, adapto', ll. *operire* (< *op-ṷer-*) 'cobrir, tan-

car', osc. *ueru* 'porta', lit. *vóras* 'aranya' (< 'filadora, trenadora'), esl. ant. i rus *obóra* 'soga, lligam' = lit. *ap-varē* 'veta, trenzilla'.[8]

El que em sembla més digne d'atenció, després de les detingudes recerques sufixals de Leskien i Persson, és la veritable raresa del sufix *-anda*, tant en bàltic com en índic i en les llengües veïnes: citen solament un lit. *valandà* 'estona, estona lliure' (d'on manllevat el rus *valánda* 'home deixat' i *provalandât vrémja* 'passar l'estona'), i uns pocs mots rars (entre ells algun hàpax molt dubtós): lit. *rakanda* 'espècie de cistell', lit. *siùpandas* 'sac d'herba', un *balanda* nom de planta («Melde», sospitós de ser manlleu indirecte del tipus romànic *blette*) i *nĕganda* 'esglai', que potser és més aviat un derivat de l'arrel *gand-* amb prefix negatiu *ne-*. En un mot, tot ens indueix a pensar que no estem davant un derivat format en bàltic o en índic, sinó d'una deixalla decadent d'un antiquíssim derivat indoeuropeu, salvada només en dues de les llengües més arcaiques de la família.

I ja és el moment d'afegir: també en una tercera, la dels primers invasors indoeuropeus de l'Occident, els sorotaptes. Si *varanda* va significar primer, a l'Índia antiga, 'barrera', 'envà', 'mota partionera', 'barana de terrassa'; si en la boca dels vells lituans era una rodona o cèrcol que emmarca una roda o enclou un escamot d'animals; i si el portuguès, castellà, mossàrab, basc, català i occità coincideixen a postular un substràtic VARANDA amb el sentit de 'barana', 'tancat de fusta', 'cleda de bestiar', 'corralet', 'barricada', és clar que tot això és u, i que les llengües romàniques d'Occident només poden haver-ho rebut del sorotàptic (puix que celta no ho és pas),[9] llengua que en tants conceptes s'ha demostrat afí, en el lèxic que va conservar, al propi del balto-eslau i d'altres llengües orientals del domini indoeuropeu.[10]

DERIV.: *Barandat* 'envà, paret prima que separa dues habitacions' val. i cat. occid. Sud (des de més enllà del Xúquer fins a Tortosa, Gandesa i Benavarri), *BDC* III, 87; VII, 70; XX, 118 [1457, i *DAg.*, *AlcM*, On. Pou «*barandat* o embant: proiectum...», 1575, p. 9, també amb el sentit de 'ampit d'una barana'], derivat format en mossàrab, amb conservació de la -ND- originària. La forma originària allà **barandato*, degué canviar-se més al Sud en **barandado* 'corral', alterat per dissimilació en *El Barandano*, nom d'un mas ja antic entre Aielo, Rugat i Castelló de Rugat (entre Gandia i Albaida); d'altres pronuncien *Balandano* amb el revelador canvi arabitzant de *-r-* en *-l-*.[11] Hi hagué també una forma *barandià* 'envà' documentada a Tortosa l'any 1342, que sembla format sobre la derivació pre-romana *BARANDIA que hem fet versemblant a dalt. El cast. *barandilla* s'ha usat més o menys, si bé només recentment, en català.[12]

[1] Conté una forma basco-romànica *barano* «ruedo» igual a aquest mot gascó la frase *dantzatea sü horren baranoan* emprada en el catecisme suletí de 1696 amb el sentit de 'dansar al volt d'aqueix foc (del qual es parla)' (cita d'Azkue): *baranoan* inessiu 'en cercle, a l'entorn'. — [2] Cap al Nord i l'Est el mot occità no sols s'estén fins al Roergue (*borrondo* 'tancat de bardissa') i el Cantal (*La Barande* «montagne à vacherie», Amé, *Dict. Top.*) sinó fins al valdès *barândə* 'clos de pals' (*ZRPh.* L, 476), i d'ací deuen eixir encara el ginebrí i savoià *balādri* 'barrera, barana', 'travesser de fusta dins la xemeneia' (Duraffour, *Rom.* LXIV, 537). — [3] En el basc de Salazar «pretil de puentes» en la forma *baralda*, però aquesta és fàcil alteració de *baranda*, fet molt repetit en mots bascos així. Ja és força menys clar bc. *baranda* en el sentit de «palo largo y delgado para extender la colada y derribar castañas» que Azkue localitza en 4 pobles de l'occident biscaí. Però també en la primitiva cultura popular de les muntanyes de Galícia *barandas* són «varales largos que cuelgan de las vigas o piezas horadadas de madera» (V. Risco, *Terra de Melide*, 332, 334). — [4] Se'n serveix Mistral en la seva obra èpica: «se la coumpagno / m'èro de bon, farien *baragno* / cènt jouvènt autant bèn et mai noble que tu», Calendau V, 54.2. — [5] Vull dir el fr. *bréhaigne* (> angl. *barren*), alb. *beroñə*, i com a nom substantiu d'aquella mena de camps fr. dial. *bragne*. Aquest és el parany en què cau el *FEW* reunint en el seu article (I, 242-3) materials pertanyents a les famílies més diverses. Tot això es podria aplegar amb els mots estudiats en el *DCEC* en *MARAÑA* i *BREÑA*. També peca poc o molt d'això G. de Diego, *BRAE* XXXIX, 1959, 393n., que a penes afegeix res al que era ja ben sabut. — [6] Veg. la traducció a penes retocada del treball més complet en *Top. Hesp.* II, 231-234. — [7] *Beiträge zur Idg. Wortforschung*, Uppsala, 1910, 543; cf. 500 i 586. No he tingut al meu abast la nota del bon lingüista natiu Karl Bûga, en els seus *Aistische Studien*, p. 128. — [8] Altrament hi ha hagut alguna discrepància de detall entre els etimòlegs, en el sentit que els uns volen separar els mots en UER- agrupats entorn de la idea de 'torçar, voltar' (amb els seus 'determinatius d'arrel', de tipus UER-T-, etc.) dels mots que signifiquen 'lligar (cordill, etc.)', formant dues arrels homònimes, mentre que d'altres creuen que, en el fons tot és u. El fet és que la separació semàntica no és pas gaire fonda. — [9] Acabo indicant que l'etimologia de VARANDA com a mot senzill, i més aviat sorotàptic que cèltic, no obliga forçosament a rebutjar l'etimologia del tipus toponímic francès *EKVARANDA ~ *EKVORANDA que vaig proposar en els *Top. Hesp.* I, 96-98, i II, 234 (cf. 232, n. 28). Justament perquè en cèltic, després de recerques molt pertinaces, no s'havia trobat cap punt de suport per a aquesta base, ja des de fa unes quantes generacions els toponimistes s'han decantat a admetre que era mot precèltic, i tanmateix poden tenir raó. El gal, com tan sovint ho han subratllat Pokorny i d'altres, era ple d'elements precèltics (indoeur. o pre-indoeuropeus). El derivat EK-VARANDA 'enfora de la barrera, allò que és fora del límit', igual pogué formar-lo el gal amb un element heretat dels sorotaptes que el sorotàptic mateix (ja que

el prefix EK- 'fora de' és comú a uns i altres). Que en part dels 120 indrets on apareix aquest mot, -KṲA- es tornés adés -KṲO- adés -KU- (variant *Eygurande*) tampoc no ens podria meravellar gaire. En canvi m'inclino ara a rebutjar aquesta connexió etimològica pel que fa als noms hispànics com *Aranda, Peñaranda* i els altres, per a l'explicació versemblant dels quals es podrà consultar el nou *DECH*, s. v. *baranda*, n. 14. L'argòtic *baranda* 'valent, rufià', potser és el nostre mot mateix (en variant fonètica més internacional) amb un sentit propi de 'protecció o protector de dones de mala vida'. [10] Es pot sospitar que *barandat* no sigui derivat en -ATUM romànic sinó simplement un plural hispanoaràbic *barandât* del mossàr. *baranda*; però resto escèptic davant la idea, primer perquè aquests plurals solen pronunciar-se en *-êt*, encara que darrere una enfàtica la *â* podria conservar-se i per tant podríem suposar que els moros espanyols ho pronunciessin *baraṇḍa*. Però les formes *barandano* i *barandau* realment semblen indicar que terminaria antigament en *-ado*. — [11] «Hasta's tomben *barandats* per a què, de vàries dependències ne resulte una sala ben espaiosa» en el tortosí Vergés i Paulí, *Espurnes de la Llar* v, 149. Gandesa, en «Excursions» III, 72; en un doc. valencià de c. 1450 (Privilegi 42 d'Anfós V) «demolire aut dirrui et tolli facere *envanna*, quae in vulgari nuncupantur *barandats* sive exides domorum dicti vici», a San Juan de Plan (alt-arag.) el *barandáu* 'andàs'. — [12] Una equivalència *baranella* no sé si realment ha existit, tot i que la llegim en el valent article *La Iglésia Cremada*, que quedà inèdit, de Maragall, i que s'ha publicat recentment (en les *Obr. Compl.*, 1960, I, 780). Per desgràcia aquesta part no està reproduïda en el facsímil de la p. 784, que ens hauria assegurat de les audaces intervencions i irresponsables invencions dels «correctors de català», que tan sovint ens «fan miracles» en aquestes coses.

BARATAR, 'canviar una cosa o una mercaderia per una altra', mot panromànic, d'origen pre-romà, probablement derivat del cèltic *mrath-* 'frau', 'sedició', que va donar l'irl. mj. *brath*, bret. mj. *brat*, mod. *barad* 'perfídia, traïció', gallès *brad*, còrnic *bras* 'traïció, engany'.[1] □ *1.ª doc.*: 1284 (doc. publicat per Alart, *RLR* IV, 377).

En català antic *baratar* és usual en el sentit de 'fer negoci o fermar un tracte a base d'intercanvi de mercaderies': «Que tota mercaderia que porten... si no la podien aqui vendre o *baratar* ab altra, que la puscan d'aquèn trer», doc. 1285 (*AlcM*)[2] i es deia molt sovint *vendre a barata* (veg. més avall). Aquest sentit de 'negociar, traficar' era també bàsic en cast. ant.: *baratar bien o mal* 'hacer buen o mal negocio' [S. XIII], *baratar* 'alterar el precio de algo para obtener dinero' (*DCEC* I, 393); port. ant. *baratar* 'negociar (alguna cosa) per poc preu', 'permutar' (Moraes), gall. ant. *baratar mal* 'fer mal negoci'. D'altra banda, el sentit bàsic del fr. ant. *barater* fou més aviat 'enganyar' (Bloch-Wartburg), *barat* 'engany', *baraterie* 'acte fraudulent' i segons la documentació de Godefroy *barater* 'permutar, negociar amb intercanvi de coses' no apareix fins el segle XIV; per a l'oc. ant. *baratar* Levy (*Petit Dict.*) dóna 'trafiquer, vendre', però també 'frauder, duper, tromper',[3] i *barat* 'affaire commerciale', 'ruse, tromperie', i *baratador* 'trompeur, fripon';[4] it. *barattare* 'scambiar cosa con cosa', doc. en Fra Giordano (1260-1311) i 'frodare' usat per Dante i Boccaccio (Prati); en català mateix el sentit de 'engany' és bàsic en els derivats *barat, barater, barateria* (més avall).[5]

La base semàntica 'enganyar', predominant en fr. ant. *barater*, i viu en oc. i it. ant. al costat de 'negociar, traficar', pot ser un testimoni del sentit originari del cèltic **mrath-* 'frau, sedició', i així l'etapa anterior a 'traficar, negociar amb intercanvi d'articles'. En l'aspecte fonètic, d'altra banda, una formació substantiva **baratta* o infinitiu **barattare* damunt *brat-* presenta el doble problema de l'anaptixi de la *a* i la reduplicació de la *t*. Aquests canvis eren en un i altre cas fenòmens de reforçament de l'estructura fonètica del mot en qüestió, i no han de sorprendre massa en una paraula de caràcter afectiu amb un matís pejoratiu. En efecte, la duplicació de la consonant sembla donar-se en alguns casos tractant-se de mots expressius;[6] quant a l'anaptixi de la *a*, hi hauria pogut contribuir l'existència en la llengua d'un parònim amb *bara-* com, per exemple, el mot llatí vulgar que va donar *barallar*. És possible també que la duplicació de la *t* sigui deguda a una formació substantiva amb un sufix *-ta*, **baratta*, dins el cèltic mateix.[7]

DERIV.: *Barat* 'acte fraudulent' (Llull, *Rimes*, 629); i en F. de la Via: «tant es l'engany e lo *barat* que saben fer (les dones)» (citat per *DAg.*); *mal barat* 'mal negoci' en *Tirant*: «E per no perdre aquest salari ans se dexaran tots tallar a peces que consentir en ningun *mal barat*» (citat per *DAg.*); en el significat de 'permuta, intercanvi' tenim en *DAg.* dos exemples que semblen medievals, citats per ell de Mora, *Furs de Val.*, i del *Cronicon mayoricense* d'A. Campaner; un altre exemple de 1632 (*AlcM*), i en una cançó pop. recollida per Milà: «porto... una poca de farina / i un poc de trigo *payat.* // —¿Voleulo donar a vendre o ferne algun *barat*? // —Yo no 'l vuy...» (*Romllo.*, 10, versió I recollida a Agramunt o Bellpuig).

Barat adj. 'a baix preu' es diu avui en el territori valencià i alguns punts del cat. occ.; tenim un exemple en l'escriptor popular Joan Lluís Pallarès: «a Altron la cantarella que faria tot dient: 'Apa, dones! lo sastre n'és arribat i mai més tindreu cosit tan bo i tan *barat*!'» *Els pastors i les estrelles*, p. 78; *AlcM* dóna un exemple del S. XVII, en el pseudo-Boades; en cat. ant. sembla ser corrent la loc. *fer bon mercat* (cf. fr. *bon marché*); llegim en un doc. de Perpinyà, possiblement de l'any 1306: «ad aqueles femnes o dones nobles e altres, qui fan draps per vestir els o lurs companyes, e es de molt gran profit e molt de *melor mer*[*cat*] que si·ls compraven» (Finke, *Acta Arag.* III, 160), i en St. Vicent: «yo los vos prestaré sobre la lana --- mas, quan vindrà al temps, vos ne *fareu millor*

mercat a mi, que la'm dareu hun sou o dos menys que valrà», *Sermons* I, 269.6; avui el castellanisme *barato* és gairebé general, i sembla haver-se usat normalment ja en el segle XVI a judicar pel fet que apareix en les fonts lexicogràfiques de OPou,[8] Torra (1640) i Lacavalleria; *AlcM* el documenta també en Agustí, *Secrets d'Agric.*; segons Forteza, *Gram. cat.*, 173, a Mallorca *barato* s'usa sense concordar: «els calsons son *barato*»; la variant *abarato* se sent a Pallars.

Barata 'permuta, intercanvi' en *Costums de Tortosa* (*AlcM*); *vendre a barata* 'vendre intercanviant' apareix en un doc. de 1295: «drap tent qui 's vena menys de VI. lib. *a barata*, pach III. d.» (Alart, *RLR* V, 85); en Llull: «Aquell drap era muyllat, e lo mercader no·y podia guanyar sens que·l vanés *a barata*», *Llibre de Meravelles* IV, 110; *barata* s'usa com a prep. significant 'a canvi de' a la zona Xàtiva i Alcoi (Val.), tractant-se evidentment d'una reducció de la loc. *a barata de* en fraseologia popular descurada; M. Gadea (d'Alcoi) usa repetidament aquesta forma: «regalarmos els ohíts en les sehues músiques y cantinèles *barata* els diners que mos trahíen», *T. del Xè* II, 88; i també p. 114, i vol. I, 299, etc. A Énguera els comerciants ambulants criden: «melones *barata* adaza»; i a la mateixa zona val. és comuna la frase *barata cansons*: «Donar les còses *barata cansons* equival... a vendre una còsa molt *barata* o casi debàes», *T. del Xè* I, 388.

Barater 'el qui fa tractes fraudulents', '(home) enganyós' (*Consolat*, c. 193); «... axí matex s'és huy en Catalunya ,car alscuns lochs, diu hom, que les gents són pus coratgoses, en altres pus avaricioses, en altres pus aguts, e altres *baraters*, e altres pus plans», Eiximenis, *Terç* II, 15.19-23; «no nasch corona / en tota Carcassona / que no fos *baratera* / --- / aytal fo, çaenrere, / lo xantre de Bolquera» (en un dels jovenívols poemes satírics) id., *Terç*, cap. 950ss. «*Barater* o enganós: Dolosus», J. Esteve (citat per *DAg.*); com a adj. apareix *barater* en alguns textos antics (veg. *AlcM*) i en *DFa.* tenim 'enganyós, trampós'. *Barateria* (var *barataria*) 'engany', 'tracte fraudulent' en *Cròn.* de Pere el Cerimoniós (*AlcM*); Eiximenis, *Dones* (Balari), i *DFa. Baratador, -ora* 'el qui fa actes fraudulents' en *Consolat* (*AlcM*), 'el qui fa barates' (*DFa.*); *baratura* o *barator* 'qualitat de barat' (*DFa.*); *baratament* m. 'acte de baratar' (un exemple de Camps i Mercadal en *AlcM*); *barataire* 'el qui té el costum de baratar': «en son tres de companya / tots tres me trahiran // la un es lo fals Judas / l'altre n'es Barraban, // l'altre lo *barataire* / sempre [n']està *baratan* // *b'rataria* a Deu lo Pare / per trenta dinés d'arjant», Milà, *Rom.*, 18AII.[9]

Baratejar ant. 'malversar, despendre fraudulentament' (*Consolat*, c. 229); *abaratir* 'fer baixar el preu d'alguna cosa' (des de Belvitges; *DAg.* remet a *embaratir*, però el recull); *embaratir* 'id.' (també en Belvitges) sona més aviat dialectal (*AlcM* sembla haver-lo recollit en moltes parts); més general *abaratir* o *-tar*.

Desbaratar 'derrotar', Desclot, *Cròn.* c. 2; Muntaner, *Cròn.* c. 105; 'posar en desordre' en *Tirant*, c. 105; «ell volia *desbaratar* o desconcertar los meus designis» (article de Lacavalleria, *Gazophyl*); «*desbaratar-se* o apartar-se de la sua obligació» (ibid.); *desbaratat, -ada*, adj. 'desordenat'; *anar desbaratat* '(anar) sense ordre, ni seny': «En faltar lo cab, tot va *desbaratat*», C. Ros, *Adages*, p. 55 (any 1736); «antes esta [campaneta] ab altra més petita quedavan posadas en altre campanaret de una paret de un finestral prop de la iglesia; y, encara que hi havia rellotge, *anaba desbaratat*, resolentse lo poble a comprarne altre de nou y posarlo en lo campanar per ús de tots aquells vehins», Maldà, *Excursions*, p. 59; *disbarat*, m., 'cosa absurda', format de *desbarat* (avui dial.); Lacavalleria, *Gazoph.* dóna les dues formes: *desbarat o disbarat* 'una cosa contraria... al seny comú'; *desbarat* apareix en C. Ros, *Romanços*, 101 (*AlcM*); «fuig-me'n d' aquí, home loco / no digas tal *desbarat*», Milà, *Rom.*, 10.31D (recollit a Besalú o Olot); *desbarat* 'desori, xivarri' apareix en la mateixa cançó, versió E 10.4 (recollit a l'Espluga de Francolí) en la frase «sent un gran *desbarat*» reemplaçant «una gran remor» o «un gran ruido» de totes les altres versions; s'ha usat —si bé avui almenys s'ha fet rar però potser no era calc del cast. *disparatar*— el verb *disbaratar* 'dir absurditats': «no sabs dir cosas bonicas: / *disbaratas* y embolicas», Pitarra, c. 1870-80, *Coses de l'oncle* (*Singlots poètics*, p. 197) (manca *DFa.*, però em sembla que no podem considerar-lo intolerable). J. G.

[1] Aquesta base fou ja considerada i rebutjada, per raons fonètiques, per Turneysen, *Keltorom.*, 43 (1883), però V. Henry, *Lexique etymol. des termes les plus usuels du breton mod.* (Rennes, 1900) va acceptar el bret. *barad* com a base del fr. *baraterie*; aquesta explicació fou parcialment acceptada per Gamillscheg, *EWFS*, i en forma implícita per Pedersen, *Vergleich. Gramm.*, 163. En *DCEC* I, 393-4, es trobava aquesta etimologia la menys objectable entre les altres proposades i fins i tot s'insinuava que podia ser encertada; assenyalant alhora que la primera *a* del bret. mod. *barad* podia ser deguda a la forma romànica. La forma nòrdica ant. *barâtta* (avui vivent en islandès i noruec amb sentit de 'lluita' o 'molèstia'), acceptada per Meyer-Lübke, *REW*$_3$, 943*a*, presenta, ultra les dificultats semàntiques, la impossibilitat cronològica (veg. *DCEC* I, 393-94), i el grec *πράττειν* 'complir, fer, negociar' (proposat per Diez) presenta així mateix greus dificultats fonètiques (el canvi de la *p-* en *b-*, la intercalació de la *a*) i d'altra índole (més detall en *DCEC*). — [2] En el dial. bal. evidentment té avui, a més del seu sentit normal de 'permutar', el de 'mudar': «a Sa Teulera li van *baratar* el nom: avui és Santa Rosa» (sentit a Ciutadella); algun exemple més en el dicc. *AlcM*. — [3] El sentit de 'estar complicat en actes illícits' és evident en el següent passatge de Peire Vidal: «Nostre cardenals / soiorna e *barata* / e prent bels ostals» (Appel, 70.58); i 'enganyar' en el següent passatge de Bertran de Born: «S'ieu per iogar m'asset pres

del taulier, / ia no i puosca *baratar* un denier» (Appel, 35.20). — [4] *barat* 'affaire commerciale' és molt freqüent en els documents del segle XII (veg. Brunel, *Les plus anciens chartes*: doc. 1160, 96.3 i 4; doc. 1185, 228.7; etc.; *barat* 'engany' en *Breviari d'Amor* (Appel, 115.210); *baratador* '(home enganyós' (Appel, 96.31). — [5] És clar que tals significats *barat* 'acte il·lícit', *barater* 'el que fa actes fraudulents', etc. també poden ser una extensió del sentit de *baratar* 'traficar'. — [6] Per exemple, el panromànic *puta*, it. ant. *putto, putta*, també semblen presentar el mateix fenomen de reduplicació de la base *PUTUS* 'nen, -a' (*DCEC* III, 929). — [7] Notem que el fr. ant. i avui dial. *jotte* 'étuvée des légumes' (d'on prové el cast. *jota* 'potaje de bledos, borrajas y otras verduras'), l'origen cèltic del qual ja s'ha mostrat (*FEW* v, 90-92), suposa la base **JUTU* amb *-TA*, mentre el bretó *iod* 'farinetes', el gallès ant. i còrnic ant. *iot* deriven de **JUTU* (*DCEC* II, 1068-69). — [8] OPou dóna *barato* com a adverbi: «*barato* se han arrendat los delmes...» (*ThPu.*, 127), i una altra vegada com a sinònim de *a bon mercat*: «comprar *barato* o *a bon mercat*, bene emere, vili, parvo» (ibid., 134). — [9] Apareix també a les versions BII, CII i FII i una de les quatre és d'Agramunt o Bellpuig, les altres tres ortogràficament orientals; encara que aquest passatge no figura en A (Penedès, ja ed. 1853), Milà data el romanç de 1601 i la coincidència de les quatre versions sembla indicar que ja vingui de l'original.

BARB I, 'granet sebaci', alteració de *bar* (sota la influència de *barba*, comprensible pel fet que els barbs es veuen molt sovint allí on es podria esperar que sortís barba), i aquest, del ll. VARUS aplicat a diversos grans que surten a la pell dels homes i animals. ☐ *1.ª doc.*: S. XV, *Flors de Med.* (*AlcM*, i un altre en el *DAg.*).

No el veiem encara en els diccs. Torra, Lacav., Aversó, OPou; sí en Belvitges i els altres posteriors. A Mallorca (però no Menorca) s'usa una variant *bart*, que podria resultar de **bar* (amb *-r* conservada per monosíl·lab); en l'ús valencià més corrent pronuncien *barro*, com en castellà i portuguès. Aquesta forma amb *-rr-* ha de ser antiga, car no sols es troba en castellà antic *barroso* des del S. XIII, sinó que també era *barr* en mossàrab (*PAlc.*), i des d'antic, puix que formà el derivat *mubárrar* «barroso»; es deu la geminació a influència de VERRUCA, influència que fou recíproca (d'ací la *b-* del cat. *berruga, barr-*) i que en alguns llocs produí un ver encreuament, amb formes com *berrueco, bérrego*, etc., per a les quals remeto al *DCEC* (s. v. *barro*). D'altra banda en els parlars d'Oc apareixen formes amb *-r-* simple, com en llatí: prov. *vare* 'larva de borinot i insectes semblants' (amb *-e* per infl. de *verme* 'cuc'), Narbona *baroû*, Pezenàs *baroû* (o *badoû*, canvi de *r* en *d* entre vocals, freqüent allà): «trou fait par un ver dans le chêne dont sont faites les futailles» (Anglade, *Litbl.* XXI, 181), i ja *varon* 'pústula' en la Cirurgia de R. d'Avinyó, v. 92 (p. p. Cianciolo, *ARom.* XXV, 83, escrita en el Gard c. l'a. 1200). Sense la *-b* també el bc. *bartz* 'llémena', amb el qual coincideix «*bars* que nex en la cara», registrat com a singular en Busa-Nebr., 1507. Però coincideixen amb la *-b* catalana, *barbios* 'granulación carnosa que se presenta al ganado vacuno en las encías' a part d'Astúries (Vigón), al costat de *bárabu* (ibid.), *bálagu* 'tumor en el bestiar', on la *a* postònica pot resultar fàcilment d'anaptixi; i port. ant. *barvos* 'tumorets com un gra de blat que pot tenir el cavall sota la llengua' (Mestre Giraldo, a. 1318, *RL* XIII, 267), el qual assegura que ja s'usava la forma *barbulos* en baix llatí medical.

BARB II, 'peix d'aigua dolça de 30-80 centímetres de llarg', del ll. BARBUS id. ☐ *1.ª doc.*: 1262, en un doc. referent a Pere el Gran.

Segons totes les aparences, és un derivat llatí de BARBA, car es tracta d'un peix barbut, o almenys amb una espècie de gran bigoti: «gorgs de prou fondària on s'hi veu un floreig de *barbs mostatxuts* que fan ensalivar lo pescaire de canya» (Bosch de la Trinxeria en *DAg.*). El roms. *brudă*, peix semblant o igual al barb, sembla venir de la forma traco-dàcica de l'ieur. *bhardhā* (d'on han sortit el ll. *barba* i el germ. *bard*) (veg. Giugleà, s. v. *Mureş*, en *Apulum* v, 433). Jo n'he vist pescar en molts estanys i rius del territori lingüístic: a l'Albufera valenciana (Palmar), a les basses de Puigverd de Lleida (junt amb *tenques, anguiles i geperuts*), i en el circ de Ratera (entre Espot i la vall d'Aran) hi ha l'*Estany dels Barbs*. A l'alt-aragonès d'Echo s'usa una variant *bárbul*. Ja el recollí OPou en el *ThPu.*, p. 64.

BARBA, del ll. BARBA 'pèl de la barba'. ☐ *1.ª doc.*: orígens (escriptors del S. XIII, Llull, etc.).

L'acc. 'barbeta, mentó, part inferior de la cara' no és inversemblant que sigui tan antiga com la llengua literària, si bé no en tinc a mà doc. anterior a 1640 (*DTorra*), car té una gran extensió romànica; és de creure que no fos estranya al llatí vulgar i ben possible que vingui de més amunt. En romànic és comuna a les tres llengües de la Península, i encara que sigui estranya a l'italià comú i al francès, es retroba en romanès, i en molts parlars italians i occitans; no significa gran cosa en una acc. així la data tardana de la doc. (també aquesta és tardana en les altres llengües romàniques, com en castellà [c. 1400], en portuguès, en romanès, etc., i és així per la mateixa naturalesa de la idea); en llengua d'oc és acc. estranya o mal documentada a la llengua medieval,[1] i avui és llenguadociana en tota l'amplitud d'aquest dialecte (lato sensu, des de Tolosa fins a Arles i fins al Carcí i el Roergue; manquen dades gascones); a Itàlia es troba sobretot en dialectes del Sud (Nàpols, Basilicata i Marques), però també a Lombardia.[2] En català modern *barba* (de vegades *barbeta*),[3] regna com a expressió única de la llengua real fins a l'extrem Nord del territori: el tinc sentit i anotat fins al Capcir (Formiguera) i el Pallars Sobirà (Àreu). L'ampla difusió dóna peu a creure

que ja ve del llatí vulgar i fins potser es troba en textos tardans literaris.[4]

El que és ben segur és que el doble sentit '(pèl de la) barba' i 'mentó' no és una innovació pròpia del romànic, car és comú a tot l'indoeuropeu un mot *smekru*, *smekra* (en algun punt *smekā* o *smǝkslā*) que reunia els dos significats,[5] i aquesta unió s'ha registrat també en grec, repetidament, si bé allí sembla que el trasllat semàntic es produí, almenys en l'època antiga, en sentit oposat al romànic, car γένειον és generalment 'mentó', també menys sovint 'mandíbula' (i deriva de γένυς 'mandíbula', de vegades també 'mentó', etc., germà del mot germànic *kinn, chin*, 'mentó') però apareix alguna vegada (ja en Heròdot) amb el sentit de 'barba', si bé és veritat que d'altra banda el clàssic πώγων 'barba' modernament ha pres en el seu diminutiu (πωγώνιον, avui πιγούνι) el sentit de 'mentó'.

Coincidint amb aquests fets ja antics en grec, la presència de *barba* 'mentó' a Romania i en el Sud d'Itàlia s'ha emès la hipòtesi que en romànic pugui ser un fet del llatí vulgar calcat del grec, però això no és clar ni té base prou sòlida en la geografia lèxica romànica, i per tant no podem pas mirar-ho com a aclarit en ferm. Veg. *DCEC* I, 396; III, 346; Zauner, *RForsch.* XIV, 406; Bartoli, *KJRPh.* XII i 115; *REW* I, 244*b*7ss.; Densuşianu, *Hist. L. Roum.* I, 187; M-Lübke, *W. u. S.* XII, 5-7.

Per a això i sobretot per a les vàries accepcions simbòliques del mot, remetem a Leite de Vasconcelos, *A Barba em Português*, 1925 (monografia de 200 pp., cf. Chaves, *RLus.* XXV, 327-333, i Sta. Rosa de Viterbo, s. v.), i Menéndez Pidal, *Cid*, 494-9, que ens orienten sobretot per a l'ús de *barba* en el sentit de 'persona', provinent del fet de pendre la barba com a símbol de la virilitat, cosa que en català coneixem sobretot en l'expressió *tant per barba* 'tant per cada un', i que en castellà es documenta sovint des dels Ss. XII-XIII[6] (*Alex.*, 2213, *Cid, barba cabosa, ondrada, b. facera, Alex.*), ço que ens explica l'aplicació quasi solament masculina, i molt més sovint a gent madura que a jovenets: d'ací que hagi designat especialment qui fa papers de vell en el teatre, i probablement d'ací ha vingut també el significat de 'oncle' propi de l'Alta Itàlia (potser fou primer el vell *cèlibe*, el *conco* < *óncol* < AVUNCULUS, que viu a casa del germà casat).[7]

Altrament hi ha tota classe de frases, de data i orígens llunyans, que no ens escau d'estudiar ací. Fer una excepció per a *fer-se la barba d'or* en atenció a les seves remotes i venerables arrels, que ja ve del costum pagà d'adornar les estàtues dels déus amb una barba àuria, ja documentat en Persi i en Suetoni, i que encara troba un eco pel que fa a l'estàtua de Júpiter en les nostres *Vides Ross.* (en francès *barbe d'or* com a malnom d'un avar es documenta des del S. XIII, més tard *faire à Dieu barbe de paille* sembla venir d'una disfressa de la mateixa idea, Morawski, *ARom.* XXIII, 79-83); cf. *barbajou* BARBA JOVIS en *BARBALLÓ*. Un terreny especialment ric és el dels noms de plantes formats amb compostos de *barba*. Em limito a esmentar *barba-de-cabra* 'tragopogon pratensis', herba de vistents flors grogues que en el Baix Rosselló (Montesquiu) substitueix la que en altres indrets anomenen *coixí de senyora* (igual o semblant a la que en altres bandes és *itjol, carpí* o *coixí de monja*); en comarques veïnes de més al Sud és *barba-de-boc* (convertit en NL a Llançà-Colera), calc literal del nom grec *tragopogon* i en terra valenciana és *barba de xoto* (Vall d'Uixó); potser no n'és gaire diferent la que a les serres de l'Argentina anomenen *barba del monte* (Rojas Paz, «La Prensa», B. A., 21-VI-42).

DERIV.: *Barbada* [1385, *barbada de maylla* 'cadeneta que subjecta les barres d'un cavall', *DAg.* i *DBal.*],[8] 'maxillar inferior de les cavalcadures', 'les cadenes que uneixen el bauprès a la roda de proa' (*BDC* XII, 10, 100), 'cèrcol que es posa a l'afàs d'una nansa' (*BDC* XIV, 7, 85); 'cada un dels solcs successius i parallels que es fan *barbetjar* en llaurar un camp perquè no hi quedin llobades' (Camps i Mercadal, *Folkl. Men.* I, 140 i n. 2); 'ràfec o volada d'una teulada', tort.;[9] 'cada un dels vessants d'una serra de sotaigua o d'una timbera submarina', bal. i val. (acc. definida deficientment pel *DFa.* i per Amades-Roig, *BDC* XIV, 7, i malentesa del tot en *AlcM*);[10] recullo el mot en la costa valenciana, al Perelló, Cullera, Dénia, Moraira i Benidorm, i a totes les illes: a Llucmajor, a Cabrera, a Eivissa i a Fornells de Menorca, si bé és veritat que en els dos llocs primers un mot més breu li fa concurrència, que anoto com a *barba* a Llucmajor i com a *barda* a Cabrera (cf. eiv. *barda* 'costa molt pendent en un camí'). No sé del cert que s'usi enlloc de la costa del Principat, potser en el Sud (d'on sembla que el tenen Amades-Roig), en tot cas és desconegut a la Costa de Llevant i dubto de l'afirmació d'*AlcM* que tingui curs a l'Empordà, en tot cas no en tinc cap confirmació.

Potser aquest significat ha sortit realment d'evolució semàntica del derivat de *barba*, sigui per la vegetació (car en alguns punts arriba a coincidir amb l'alguer, si bé generalment la *barbada* és només de l'alguer en avall), sigui a base de la idea de 'ràfec' o 'barbacana' que he documentat a Tortosa. Però hi ha una altra possibilitat que no tinc prou elements per assegurar (ni menys per excloure) i és que es tracti d'una forma treta del mot aràbic *wárba*, origen suggerit per l'àrea valenciana i balear del mot; podria ser-ne potser un derivat o més aviat una adaptació de *warbât*, plural sà de *wârba* (val a dir que fins ara només n'he trobat plurals fractes). Pertany a l'arrel *wrb* «rendre oblique, biais», que és ben popular (Dozy, *Suppl.* II, 793), i de fet el substantiu fem. *wárba* és usual a la costa del Líban per a «b a n d e o b l i q u e que les femmes portent autour de la tête» (*Mohît al-Mohît*), i altres fonts lexicals li donen les accs. «petit bandeau, petit turban» o bé «derrière»; ara bé en el Magreb *warb* és «oblique» (Berggren) i «intervalle entre deux côtes», «obliquité» «diagonale» (Belot).

Barbadora 'peça d'armadura que defensava part de la cara del guerrer' [1164, doc. dels Templers de Cor-

bins, Miret i S.]: «emprestamus uno auzberga et unas braoneras et suas *barbadoras* e son gant... et istas brahoneras et sua *barbadoria* ab son gant» (*RevBiblgr. Cat.* VI, 16; *Cases de Templers i Hosp.*, p. 100, cf. *DBal.*; i Balari, *Orig.*, 352). *Barbellera* val. [c. 1460, J. Roig, *Spill*, 5027],[11] eiv., mall.,[12] més aviat que *barballera*,[13] que és la forma del Princ. i la Cat. fr. on no es distingeix *-ell-* de *-ayl-*. En un sentit com el de *barballera* 'carnositat del sotabarba' s'usa en el Rosselló *barbolera* (Saisset, *Catalanades*, 223), en altres punts *barbellola* i *barberola* (Pallars, *AlcM*), aplicada aquesta a Cardós i Vall Ferrera tant a les de les cabres com les del gall. *Barbadell. Barbalera. Barball, barballa. Barbar. Barbejar Barbassa. Barbassó. Barbat* [S. XV, *AlcM*]; m. «armats com pogueren, marxaren cap a França a comprar els brocs i els *barbats* de la vinya nova», PCoromines, *Gràcies de l'Empordà*, 2.ª ed., p. 62.

Barbatxo valencià, 'herba semblant al fonoll i a la lleteresa', que suqueja llet i és dolça (recollit a Cocentaina), sembla independent de l'alcoià i alacantí *barbatxo* 'caragol gros' i del mall. id. 'bàrbar, brutal'; probablement mot d'origen mossàrab (potser de HERBACEUS 'el qui viu d'herbes', si bé influït pels derivats de BARBA). *Barbeguera. Barbejar* 'afaitar', pall. [S. XVI] 'fer barbades tot llaurant' (menorq., veg. supra *barbada*).

Barber [1309, «negú *barber* no gaus reyre ab lum en les festes daval escrites», Bernat Alart, *RLR* VIII, 62], *barberia* [1640, Torra]. *Barberol* 'torb, remolí' empord., CLlevant: potser més aviat que de *barba* és derivat de la família de *borboll* (cf. *borbitl* «turbo», en RMartí). *Barbeta* en l'accepció 'corda per amarrar una barca', en què ja es documenta com a cast. l'any 1539, fr. *barbette* [1550], it. *barbetta* [1607] no és segur si ve d'ací o més aviat d'un mot germànic *abarbeiten* per mitjà del verb *abarbetar* [1631], vid. *DCEC* I, 398;[14] *barbetada* [*AlcM*]. *Barbilla, barbillar. Barbim. Barbissos* (Verdaguer, *Canigó* II, 279). *Barbó* pall., mall., men. men. *Barbot* (*AlcM*). *Barbuda* 'capell d'armadura' [Jaume I]; 'peix com la morruda' a Palamós (Plaja, en la rev. *Proa*, juliol 1960, p. 8); *barbut* [S. XV, Curial]. *Desbarbat* [1640, *DTorra*], *-bar. Barbarí* o *or barbarí* 'oripell' [S. XIV], que en docs. de 1354 i 1436 apareix com *barberic* (*AlcM*) (aquell, en ús encara l'any 1608), no sembla ser derivat de *barba* ni del romànic o ll. BARBARUS, sinó de l'àr. *barbarî*, *-îya* 'habitant de Barbaria, bereber' (Dozy I, 68; Belot).

Embarbussar-se [NOller]; no tan segura la derivació d'*embarbostit* ross.: «d'aiga salada / ja m'havia empassat una tala glopada que n'eri tot *embarbostit*», Saisset (*Perpiny.*, p. 12).

Embarbotat, dit de les màquines de guerra protegides en els flancs per penjarelles de pells i fustam (amb variant *emborbotat*): «lo giny era tot ~ de cuyros de bou e de grossa fusta», Desclot, 162 («bourrelé»), i *Crón. del Cerimoniós* (12, 35).

Esbarbar 'llevar les arrels a una herba', 'llevar l'espigada a les garbes', mall.; degué significar també 'llevar la brossa de la sèquia o el camí' a la PnaCast., si bé el publicador no ha entès que es tracta d'un imperfet de subjuntiu i llegeix malament *-ere* per *-ara* (prenent-ho per un present).[15]

Bàrbula. Imberbe, pres del ll. *imberbis*, privatiu de *barba* (amb la degradació vocàlica regular en *e* de la *ă* de síl·laba inicial). *So-barba* o *sotabarba*.

CPT.: *Barbablanc. Barbabrut. Barbacàrritx. Barbaclar. Barbaclòs* (*DFa.*, cf. *DAmen.* i *AlcM*). *Barbaespès. Barbaflorit* [*DAg.*]. *Barbafort. Barbafresc. Barbagrís* [Milà, *Romllo.*, 359, 372]. *Barbagelat*, 'mig cabellblanc', cast. «entrecano», manca en *AlcM*, però és empord. i mall. (Milà, *Romllo.*, 358, 359; «en tornar *barbagelada*, de negre l'has de tenyir», P. d'A. Penya, *Po. Pop.*, en *IdOr.*, p. 38). *Barbagròs. Barballiga* [?, *AlcM*]. *Barbanegre. Barbapinta. Barbapunta*, cf. cast. *barbiponiente* (*DCEC* I, 396*b*10ss.). *Barba-reveixi. Barba-roca. Barba-roig. Barba-ros, -rossa* [1381, *AlcM*]. *Barba-serrat* oposat a *barbamec*: «No feya rotllo ab lo barret a la mà, entre la bulió de *barbamechs* y *barbacerrats* que vénen a fer de lacayos a la despòtica, voluntariosa, societat» (Genís i Aguilar, *Julita*, p. 71). *Barbamec* [1803, Belvitges; N. Oller, 1884; *DBal.*; no encara en *DTorra*, Lacav., JMarch ni Aversó], veg. *MEC*.

[1] Jaufré, p. ex., usa *mentó*, v. 5212, i acaba de dir *barba* en el vers 5208 que la nota de Lavaud i Nelli explica com a «menton», però el context és més aviat ambigu, car diuen, parlant de la vella bruixa diabòlica «ac en la *barba* peletz». — [2] No sembla, però, que sigui l'existència de sinònims més antics o més vius la que expliqui (almenys totalments) l'extensió parcial, fora del que es refereix a *menton* en francès i *mento* en italià, on aquest predomina en la llengua literària, però *barba* no hi és absent, i ja es troba en Dante (*Purg.* XXXI, 68 i 74: cf. Sepulcri, *ZRPh.* XXXIV, 191-5). En portuguès-gallec l'ús de *queixo* en aquest sentit sembla ser una innovació del gallec modern (si bé ja el registra Sarmiento en el S. XVIII (*CatVG*) i la informació manca en la major part de les fonts lexicogràfiques o és poc de fiar; de tota manera en gall. ant. (*Cantigas*), i també en portuguès de tots els temps, *queixo* té el mateix sentit que el cat. i gc. *queix*, oc. *cais* 'mandíbula' (cf. Rohlfs, *Le Gc.*, § 362). Fora del francès, *mentó(n)* és quasi pertot un gal·licisme (recentíssim en castellà) o bé molt suspecte de ser-ho, per bé que sembla ser popular i ja antic en gran part dels parlars occitans, almenys a Provença, i ja medieval (*Rayn.* IV, 206) i no en manca algun exemple en català medieval, on l'usen Llull i les *VidesR* [notem, però, l'aclariment que hi fan: «StJoan lo pres pel *mentó* de la barba, e·l baysà», 189v2], també oc. *mentonet* i un *ment(a)iroun*, del qual sembla haver-hi ja un cas en un trobador. De tota manera no hi ha dubte que en català *barba* prepondera (i sembla haver estat sempre el mot normal). Hi ha hagut també un oc. *babinhou(n)*, mot pintoresc, *TdF*. — [3] Aquest, però, usat conjuntament per a una forma de la barba (pèl).

No tinc notícia certa d'un *barbó* que han usat i registrat alguns (fins el *DFa.*). És sabut que en castellà s'usen peculiarment, amb aquest valor, certs derivats com *barbilla* o *barbadilla* (Arriaga, *Lexicón Bilbaíno*, p. 53). — [4] Wartburg diu que en el S. III (?). Hi ha certament uns pocs glossaris llatins (veg. Goetz, *ThGlEmend.*), on *barba* junt amb *mentum* tradueixen el gr. *γένειον* però allò pot ser en el sentit de 'pèl de la barba' que també es troba en *γένειον*. — [5] P. ex. scr. *çmaçru* i hit. *zamakur* signifiquen 'barba', també en armeni, mentre que en cèltic (irl. *smech*) i en bàltic el tenim amb el sentit de 'mentó' (el ll. *mala*, *maxilla* 'mandíbula, galta'), i l'albanès i el germànic degueren reunir les dues significacions bàsiques, Pok., *IEW*, 968; Walde-Pok., II, 689. També en àrab coincidien, veg. l'article de Lane, 3009 sobre *liḥya*; segons Humbert (2) avui *líḥya* és «menton avec sa barbe» a Algèria i observem el fets en *PAlc.*: la llengua disposava de dots mots diferents, *ᶜaθnûn* traduït «barva» i *láḥya* «barva donde nacen los pelos» i «barva de niño», però es devien usar promíscuament, car si bé allò suggereix que 'mentó' es digués *laḥya* els derivats d'aquest (*leḥyéni* i *multaḥi* hi són traduïts per «barvudo» i per «barvado con barvas» (114*b* 35). — [6] Aquesta documentació preferent en castellà fa pensar en la probabilitat que allí hi hagi calc de l'àrab. Car en aquesta llengua aquesta personificació ha de ser molt general i en tot cas, hi és antiquíssima; veg. el que diu Lane (3009) de *liḥya 't-taịs = liḥya θîl*: «sometimes by synecdoche put for the whole person»; i això ja es documenta en Djärîr poeta aràbic de la cort dels Omeies a Domàs † c. a l'a. 700 d. C., que, per dir 'la flaquesa de la teva persona', escrivia *fî ḫunθ líḥyatiki* traduït literalment («I see in the softness and) weakness of thy beard» (Lane, 814*c*). Això és el que deu explicar la frase que xoca a Dozy (*Suppl.* II, 522*b*) en les *Mil i una Nits* (II, 56) 'va entrar en la casa solitària i es va cagar a les barbes d'ell' (*daḫal ilà baịt al-ḫalā wa ḫarā fî líḥyatihi*) que li fa preguntar si *líḥyatihi* no és una corrupció textual. — [7] Val a dir que sobre aquest hi ha hagut una llarga polèmica entre els qui creien en un origen germànic, com Jud almenys inicialment (*ASNSL* CXXI, 21-27, 96-102; CXXVII, 436-7; *VRom.* III, 199), i els qui s'atenen al ll. BARBA (Diez, *Wb.*, MLWagner, *Litbl.* XXXVIII, 253, cf. XVII, 132, i últimament V. Pisani, *Neuphil. Mittgn.* LXXVI, 1975, 367-371). — [8] Sentit una mica diferent a Astúries, on és també una peça de ferro del carro, però allà res que l'uneixi al cavall sinó la boixa de la roda o el fusell (Vigón). — [9] «Ixen les orenetes dels nius que pengen de les *barbades* i cornises», Vergés i Paulí, *Espurnes de la llar* V, 16; Mestre, *BDC* III, 87. — [10] Es pot tractar d'una veritable serra submarina (la carena de la qual sol estar formada per un alguer) i llavors hi ha *barbada de fora* i *barbada de terra*, o sigui el vessant que mira cap a alta mar i el que s'encara cap a la costa; o bé pot ser simplement el caire o timbera que es forma en acabar una zona més o menys planera en el fons de la mar formant caire cap a fondàries majors. Hi ha, doncs, generalment una sèrie de barbades successives cada vegada a fondària més gran, fins que s'arriba als «Plans» o sigui la fonera, en què s'acaben les barbades (o les ignoren els pescadors i navegants). De vegades n'hi ha de molt llargues, que van seguint una prolongada carena, com ara les del *Mitjaner*, mar endins de Cullera, a un fons de 9 braces i mig. Davant el Perelló de l'Albufera hi ha *La Barbada de l'Alguer* a 12 braces, i la *B. de Fora* a 18. Al Barri de la Penya d'Eivissa me n'anomenen tres de paral·leles, a 8, 20 i 25 braces, i després ve la fonera, però n'hi ha d'altres enfora d'aquesta part de l'illa: *sa Barbada de l'Esponja, sa B. de Sta Eulària, sa B. des Cavallêt* o *des Carregador, sa Roca* i *sa Barbada de Cala Beltrana, sa Barbada de Na Maciana* davant el Cap des Falcó. També hi ha una grossa barbada en el fons de l'Albufera de València, on el sòl del llac baixa fins a una fondària considerable enfront del Palmar; la *Barbada del Fondo*. — [11] Escriuen amb *e* el *Dicc. Cat.-Alemany* de 1502; Cavanilles, *Obs.* II, 337; M. Gadea, *T. del Ge* I, 140; Lamarca, *Dicc. Val.*; Enric Valor, etc. *Barbillera*, forma usada en el Maestrat, Monòver i Benavarri (*AlcM*). — [12] Pz. Cabrero, *Ibiza*; *AlcM*. — [13] Des del gironí-valencià Onofre Pou, a. 1575, p. 170, «*barballera*: *buccula*, celada ab barballera», p. 170. — [14] *Abarbetar* (un home) 'abraçar-lo' entre els pescadors de St. Pol (1930), *-atar* «agafar violentament» men. (Moll, *Dial. de Ciutadella*); murc *embarbetar* (Ga. Soriano), llgd. *barbèto* 'corda per lligar la nau' (Agde), it. *barbetta*, venec. *barbeta*, Ragusa *bàrbeta* id. (de BARBA, Deanović, *ARom.*, XXI, 273. — [15] «Mandando a uno que *esbarbere* [lleg. *-bare*] *lo camí* --- a otro que estrenyga lo camí --- *esbarbere* [id.] *tot lo seu front* --- que *aplane lo quepser de la cequia* --- que *reblire la regadora* ---» (*Llibre de Quadrelles* de 1568, en Tra ver, *Antigs. CastPlana*, 105-6).

BARBACANA, 'obra de fortificació avançada, per defensar portes de places fortes i caps de pont', de l'àr. vulgar *b-al-baqára* (clàssic *bâb al-bâqar*) 'porta de les vaques', perquè la barbacana protegia un recinte intermedi entre aquesta fortificació i la muralla principal, en el qual els assitiats guardaven el bestiar destinat a proveir-los de carn; *balbacara* es degué canviar en *barbacana* per diverses induccions a què es prestava el mot i sobretot per influència d'*albarrana* 'torre envoltada per la barbacana'. ☐ *1.ª doc.*: S. XII (segon quart) i molt abundant en tot el XIII.

Figura ja *barbachanae* en el *Liber Maiolichinus*, en baix llatí, crònica poetitzada de la conquesta de Mallorca per Ramon Berenguer III i els Pisans; en el XIII, molt sovint en català i en baix llatí de Catalunya, des de 1219 (Miret i Sans, *C. d. Templers i H.*, p. 182) i molts altres (*AlcM*); l'Invent. d'Alart n'aplega, junt amb 6 o 7 passatges de Desclot i un de la *Crònica* del Cerimoniós, molts de coetanis, de 1369,

1402 i ja «facerent dirui omnes ampitz et *barbacanes*» en un de 1277; també l'usava Muntaner (*Misc. Fabra*, p. 172; continua després ben usual i general (*Sermons* de St. Vicent Ferrer, I, 247.31), encara avui el trobem supervivent com a nom de velles fortificacions en les nostres ciutats (a Alcoi, p. ex., l'indret dit *Els Murs* o *Les Barbacanes* dins el nucli urbà).

També té amplia difusió en les llengües veïnes. En terra occitana el trobem ja documentat en baix llatí a Marsella el 1163 (Du C.) i en el trobador Raimbaut de Vaqueiras (Scheludko, *ZRPh*. XLVII, 424); particularment entre els gascons, a Bordeus el 1262 (Luchaire, *Recueil*, Gloss.), i a la vila bigordana d'Andrest, segons un doc. de 1340, observem que tindria precisament l'acc. poliorcètica definida a dalt, car els «poblans en *la barbacana*» [= extramurs de la ciutadella però encara defensats per una muralla] ens diuen que són veïns que llavors anaren a poblar dins el «barri» o 'recinte fortificat del castell'.[1] En castellà ja es registra a primers del S. XIV en Don Juan Manuel, i abans en un doc. murcià de 1272 (*RHisp*. LVIII, 356). En la vella literatura gallega tenim *barvacãa* per a una obra de fortificació, des de les *Cantigas* d'Alfons X (165.45, cf. *RForsch*., 1962, 37) i *barvas caas*, plural, en la *Crònica Troiana* del S. XIV (II, 259). A Itàlia *barbacanes*, a Pisa ja el 1156; amb curiós plural en *-es*, que per tant sembla manllevat del català i après de nosaltres quan els pisans lluitaren a Mallorca, una trentena d'anys abans, en els nostres rengles (cf. supra el *Liber Maiolichinus*).

Vulgarment, en temps més recents, en decaure la importància de les fortificacions amurallades, el sentit més conegut s'ha desplaçat més i més cap al de 'gran ràfec o volada d'una teulada prominent', que és el que ja veiem el 1575 en el *ThPu*. d'Onofre Pou («la exida de la teulada o *barbacana*: subgrunda», p. 333). Ara bé, és revelador de la fermesa i indigenisme del mot, molt més gran té el mot entre nosaltres que no pas a Castella, el fet que allí a penes es troba aquest ni cap ús translatici modern, car tampoc no se n'hi troba un altre de més aferrat al terreny, pel qual a les nostres muntanyes ha passat a designar un sortint de penya, una cornisa rocosa que cobreix una concavitat, i al mateix temps s'ha traslladat a denominar aquesta concavitat mateixa.

Vaig anotar l'ús de *barbacana* com a equivalent de 'balma' en les enquestes de l'*Onomasticon Cataloniae* en molts indrets muntanyencs d'una àrea amplíssima: a Flaçà de Conflent, a Cadaqués (Cap de Creus), a diversos termes llevantins de Mallorca (Colònia de Sant Pere i Pollença) i pel Sud fins a les muntanyes interiors de la Marina d'Alacant (Alcalà de la Jovada), per Ponent a Arcavell i fins a la punta Nordoest de Ribagorça. Hi ha diverses variants semàntiques de detall i variacions secundàries en la forma del mot, si bé predomina la noció de 'cova poc fonda'.[2]

L'etimologia exacta no va ser indicada fins al meu *DCEC* I, 396-7.[3] És veritat que Dozy (*Gloss*., s. v.), Eguilaz i *AlcM* en els seus articles dedicats a *albacara* forniren ja les dades bàsiques. En el castellà del S. XV (Dozy) i en la *Crònica* de Jaume I es troben el cat. *albacar*[4] i el cast. *albacara*, formes abreujades de la indicada expressió aràbiga, i ja amb el sentit de 'barbacana'; i en el portuguès Damião de Goes († 1574) figura *porta de albacar*, amb traducció romànica de la primera part d'aquella denominació, l'àrab *bâb* 'porta'; la *Crònica castellana* de Joan II precisava també que l'*albacara* es trobava «do estava la puerta». Per a l'ús del recinte protegit per la barbacana com a estable de vaques, veg. el cap. 202 de la *Crònica* del Conquistador en l'*AlcM*; i la documentació citada per Dozy i Eguílaz descriu el conjunt d'aqueixa estructura.

L'àr. *bâqar* era un collectiu amb el sentit de 'bous i vaques' (cf. *Sierra de Bacares* entre Almeria i Granada), i *bâqara* és el corresponent nom d'unitat per al cap de bestiar vacum, però hi hagué confusions entre els dos significats en l'àrab vulgar d'Espanya; en realitat es tracta d'un sistema gramatical d'oposició entre collectiu i nom d'unitat, antic en semític, però que en els parlars magrebins no sempre funcionava sense intrusions mútues. Pel que fa a l'accent, ens consta per *PAlc*. (ed. Lagarde, 415.24) que s'havia traslladat vulgarment a la segona *a* («*bacára*»). En fi, l'estudi de la toponímia ens ensenya que *bâb* davant del seu règim es reduïa sovint, per una haplologia, a una sola *b-*. Així en el nom de la Porta *Bisagra* de Toledo, provinent de *Bâb es-Sâḫra* 'porta de *La Sagra*', Porta i Arco de *Belcouce* a Coïmbra, de *Bâb el-qâus* (> *B el-qâus*) 'porta de l'arc';[5] *Bebalbelet* traduït per «porta civitatis» («ciudad *beléd*» en *PAlc*.) en el Repartiment de Mallorca, p. 63, però *porta de Belbelet*, p. 121, i *porta de Marbeleth*, p. 124. De manera que *barbacana* prové d'una forma vulgar *b al-baqâra*.[6]

A l'alteració fonètica que separa aqueixes dues formes pogueren contribuir diversos factors inductius (influència de derivats de *barba*, dissimilació després que *-ara* s'hagués canviat en *-ala* com sol esdevenir-se en tants arabismes), però el mòbil principal degué estar en l'àrab *al-barrâna* 'exterior' > *albarrana* o *torre albarrana* 'torre situada fora de les muralles',[7] i que justament solia estar rodejada per una barbacana, com ens ho mostra la *Crònica* de Jaume I en el cap. 309 (veg. *AlcM*, s. v. *albarrana*); és clar que també era natural una etimologia popular que comparés la barbacana, eriçada de merlets i barrots, amb la barba hirsuta d'un vell (cf. *barbas caans* pròpiament 'barbes blanques' en els dos textos gallecs ja esmentats i en un doc. portuguès del S. XIV adduït per Viterbo) o d'un gos (*barbacanis* en el doc. italià més antic).[8]

Hom havia volgut derivar *barbacana* d'una expressió híbrida àrabo-persa *barbaḫ-ḫâne* 'desaiguador de la casa' o del persa *bâlaḫana* 'espitllera', però bé cal reconèixer que aquestes bases no s'adapten gaire a la forma i molt menys al significat de la que ens convé, i vegeu la refutació que en féu Bloch, s. v. *barbacane* (cf. Sainéan, *ZRPh*. XXX, 556, i *Sources Indig. Ét. Fr.* I, 168-9, II 422; Baist, *ZRPh*. v, 244). Mentre no hi hagi una monografia detallada, que acabi de precisar-

ne certs detalls d'història de coses i de mots i aclarir els darrers dubtes sobre els indrets d'origen, podem acceptar la impressió que el mot nasqué a Itàlia o en terra catalana més aviat que no pas a Castella o a França, i que si no es tractà d'un mot importat d'Orient pels croats, la cosa més probable és que fos un terme propi de l'àrab de l'Orient hispànic. L'observació feta dalt sobre les dues dades pisanes del S. XII sembla decidir la qüestió a favor del català i Mallorca.

[1] Doc. aplegat en el *Libre Vert de Benac* que es copià l'any 1406, ps. 228 i 226. — [2] A Alcalà *la bàrba kàna* és un serrat de poca altura, dalt de la carena de la Serra de Gallinera, però ja caient al costat d'Alcalà. A St. Pere (NE. de Mallorca) em deien que «Es Covitxol d'En Tomàs fa una miqueta de *parbacana*». En aquesta variant que ja era coneguda com a mallorquina (*BDLC* IX, 316), i que és també la de Pollença, deu haver-hi influència d'un parònim o d'un mot més o menys sinonímic, com *parabanda* o *sospalma*. A Cadaqués, la (Roca de la) Trona forma una *carcabacana* (encreuament de *barbacana* amb *ca(vo)rca*). A les vores de l'Ésera, tant al Ru com a Gavàs veig que entenen per *barbacana* un corralet provisional i sense sostre, sovint anex a la casa, que s'usa per tenir-hi el bestiar tancat durant poques hores (lloc comparable, quant a la casa de pagès, amb el que era envers el burg la barbacana de les fortaleses medievals). També fora del domini català, Queyràs *barbacano* «rocher en surplomb, cavité», engad. *Barbachaun* 'mota aixecada per una allau' (a Zuoz, Planta-Schorta). — [3] Va adherir-se a la meva tesi, Pellegrini el 1956 (en els *Rendiconti Accad. dei Lincei*, 154) afegint-hi una cita en baix llatí d'Itàlia, de 1286. Torres Balbás hi ha aportat més documentació arqueològica en un treball d'*Al-And.* XIV, 454-80, on es troba ampla confirmació dels fets que prenia jo per base. — [4] «Faceret custodiri et guaytari *albacar* de Cuyllera», doc. de 1273, Soldevila, *Pere II* III, 460; la porta de l'*albacar* en una fortificació de Valldigna» (*GGRV* II, 150). — [5] «Porta quae arabice dicitur *Alcous*», en un doc. del S. XII. Erròniament partien Gonçalves Viana (*Apostilas* I, 36-37) de *b al-qâus* 'en l'arc', i Silveira (*RL* XXIV, 202ss.) d'*abu l-qâus* 'pare de l'arc'. — [6] Cf. reduccions d'altres mots en estat constructe, com *zalmedina* < *ṣâḥib al mädîna*. — [7] Tenia sentit més general de 'forà, foraster': «las causas de los habitantes de ciudad y término, y de los vagos y *albarráneos*», Quadrado, *Forenses y Ciudadanos*, p. 86. — [8] Cf. el port. *barbaçote* (Moraes) nom d'una espècie de fortificació, el cast. ant. *barbotear* 'fortificar' i el fr. *barbelé* 'filferrada espinosa'.

BARBALLÓ, nom comarcal de l'espígol en el Nord-est de Catalunya, d'origen incert, potser relacionat amb *bargalló*, nom de la palmereta litoral en les terres del Migdia: és possible que tots dos vinguin d'alteracions del ll. BARBA JOVIS (pròpiament 'barba de Júpiter'), usat des de l'Antiguitat (i viu en llengües germanes) com a nom del *Ruscus aculeatus* (galzerans), que potser s'hauria canviat primer en *BARBARJONIS o BARBALIONIS, si bé és més probable que *bargalló* resulti d'un mossàrab *(a)bregalyon* provinent del ll. vg. *AFRICANIONE 'planta africana' i que en català els dos noms s'influïssin mútuament. ☐ *1.ª doc.*: de *bragayons* = *bargallons* en el S. XIII; de *barballó* en el XIX (1803, Belvitges).

L'àrea d'aquest nom de la *Lavandula* o espígol coincideix bastant amb la del català oriental, si bé ja no arriba a les muntanyes del Barcelonès ni al Sud del Llobregat, on es diu *espígol*, però segons *AlcM* arribaria fins al Pla de Bages, per l'Oest fins a Solsona i Ponts i pel Nord a l'Empordà i la costa rossellonesa de la Marenda. Generalment se sent la pronúncia amb *y*: he sentit i anotat *bərbəyó* a l'Alt Vallès (Aiguafreda), més enllà de Vic —a Sora, Orís i Sant Aniol de Finestres— i cap a llevant fins al Baix Empordà (Tor de la Tallada, ací igual o bé *bərbəḷó*). Recolliren el nom d'aquesta labiada botànics del S. XIX com Cebrià Costa (1877), Colmeiro (*Enum. Pl. Pen. Ib.* IV, 294-5) i Sallent (*BDC* XVII, 6), i aquells dos precisen que es tracta tant de la *Lavandula vera* com de la *Lavandula spica*, però ja no d'altres espècies d'aquest gènere (com el tomanyí, *Lavandula stoechas*).

De l'etimologia no sé que hagi dit res ningú, si no és que Moll (*AORBB* I, 203) ho donà com un derivat de *barba*, però és arbitrari identificar-lo amb el mot *barbelló* 'barballera de gall' usat a la Pobla de Segur (com fa en *AlcM*), i això no sols per la manca de tota semblança o analogia de fets sinó perquè aquest té *-ell-* (-ELLUM) i aquell postula *-ayl* amb *a* i amb l'altre tipus històric de *l* palatal, únic que podia donar *y*. No és impossible que hi hagi un nexe real amb noms de planta realment derivats o compostos de BARBA[1] i més amb noms de l'escurçonera com *barball* i *barballa* (*AlcM*), que essent una composta té alguna afinitat amb les labiades.

Potser, però, la versemblança augmenta si hi posem en relació un altre vell i important nom de planta, el *bargalló* o *chamaerops humilis*, car ací és tota l'estructura general dels dos noms que és paral·lela, i si aquesta és «humilis», ha estat lloc comú des de Virgili referir-se a les *humilesque myricae*, que si no m'enganyo era un altre nom de l'espígol, o de la bronsa, que també se'ls assembla. Ara bé ací tenim un nom de planta molt esmentat i conegut des dels orígens de l'idioma, i en una molt vasta porció del domini lingüístic. *Bragayons* ja figura glossant l'àr. *ǧummâra* 'moll de la palma' en el Vocabulista de RMartí, S. XIII (Tallgren, p. 6 de l'extret de *Misc. Alcover*), i és sabut que aquest dicc. aràbic es copià segurament a Mallorca, ço que ens explica la grafia amb *y* = *yl*. Més tard l'*AlcM* cita *bargueyons* en la *Crònica* de Marsili (Mallorca, començ del S. XIV) i *barga(l)ons* en altres dos textos medievals.

És, doncs, una altra planta. El bargalló o *palma* és, segons el seu hàbitat, una planta de les serres costeres del Migdia, molt abundosa a les Balears i tot al llarg del Continent des de Garraf fins a Alacant. En el

Nord persisteix la forma amb inicial *b-*: *bargalló* sentit a Benifallet per a una palma que en fan cabassos als marges de l'Ebre, i ben coneguda aquesta forma a Tortosa (*BDC* III, 87; Vergés i Paulí, *Espurnes de la Llar* v, 36).

Des d'allí cap al Sud ha preponderat, ja des d'antic, una forma amb assimilació nasal *margalló*, que fou ja la usada c. 1500 per l'autor valencià del *Somni de Joan Joan*, i que tinc sentida a Serra de la Calderona i a molts altres pobles del Regne,[2] ja «*margallons*: palma agrestis» el 1575, en Onofre Pou, p. 50. L'atracció principal del bargalló està en el mollet, fillola o fruiteta comestible que se li fa a la soca, a la qual ja hem vist que es refereixen RMartí, B. Ibàñez, T. Fornés, M. Gadea, etc.: el miren com una veritable llaminadura, molt cobejada pels infants i no solament per ells.[3] Raó de més per rebutjar l'ocurrència de veure-hi un derivat de l'adjectiu *amarg*, car és molt més conspícua i coneguda la dolçor del bulb que no pas l'amargor del tronquet; en aquest sentit tanquen de cop aquesta possibilitat, tant el fet que el mot no ha aparegut mai amb inicial *am-* des dels orígens de la transmissió literària, sinó també el fet que totes les dades més antigues coincideixen a presentar la inicial *b-* i no *m-*. Tanmateix aquesta amargor, junt amb l'assimilació fonètica *b-ns* > *m-ns*, i la influència del conegut nom de planta *margall*, expliquen que en el País Valencià hagi predominat tant la variant alterada en *m-*, però això es compensa per la forma de Mallorca i Menorca, que és *garbayó* (*BDLC* XII, 315, *AlcM*), metàtesi remuntant a *bargayó* si bé afavorida per una etimologia popular: quan el bargalló s'usa per fer foc existeix una relació palpable amb els garbons de sarments.[4]

En el *DCEC* III, 266*a* ja vaig indicar que el mot no ha estat mai castellà (si no és en l'ús local xurro, de Sogorb, etc.), per més que l'AcEsp. vagi admetre *margallón* des de 1817, però com a «voz provincial» i Laguna (1555) vagi esmentar *bargallón* però com a nom català (Colmeiro v, 187). Rebutjo també la proposta acadèmica de partir d'un nom del dàtil, car aquest *margaris, -ĭdis*, només figura en Plini, i allí com a 'dàtil en forma de perla'; és doncs aquest el sentit propi i real, car es tracta ben mirat del gr. μαργαρίτης 'perla': doncs, cap versemblança semàntica i insuperables obstacles fonètics.

És més natural, en canvi, pensar en un ètimon que uniria el nom de tres plantes ben conegudes: el *barballó* o espígol, el *bargalló* o palmereta i els *GALZERANS*, que més d'un cop han estat comparats a palmes: l'àr. *ḫaizorân*, que sembla ser l'ètimon de *gaserans* s'ha usat, de fet, a Orient com un nom de la palma (veg. el dit article). Les tres plantes tenen relació amb la mar, car només creixen en les muntanyes veïnes de la costa (fora de l'espígol, que de tota manera allí prospera més que enlloc); recordem que els galzerans duen més conegudament el nom de «boix marí». Ara bé, aquesta planta s'ha anomenat des de l'Antiguitat *barba Jovis* 'barba de Júpiter'. D'aquesta forma o de la combinació en ordre contrari JOVIS BARBA han sortit molts dels noms romànics: cast. *jusbarba* (*PAlc.* 1505 i eds. tardanes de Nebrija), *chubarba* a Gibraltar, port. *gilbarbeira*, canar. *jilbarbera*, i les altres formes citades en Colmeiro (*Enum.* v, 100) i *DCEC* II, 1074*a*45ss. Sobre el grup del port. *gilbarbeira* va publicar sàvies notes Max Steffen a la «Revista Hist.» de la Universitat de La Laguna en els anys 1940-50.

Ara bé, aquest nom va deixar un descendent ben comprovat en l'oc. ant. *barbaiol* «joubarbe», usat per Daudè de Pradas (S. XIII, Rayn. II, 186). Tenint això en comarques tan afins com les del Llenguadoc ens podem arriscar a admetre que BARBA JOVIS va deixar també descendència en català com a nom de l'espígol, planta d'hàbitat tan semblant al dels galzerans. Restaria sobretot a eliminar la dificultat suscitada per la divergència fonètica entre BARBAJOVIS i la base *BARBALIONEM que sembla suposar *barballó*. La diferència no és gran i s'explicaria de diverses maneres, molts s'acontentarien de dir merament «canvi de sufix»: de fet cal reconèixer que els mots en -ALIONE són nombrosíssims i no hi ha altres mots en -AJOVIS. Només que suposant que hi hagué introducció d'una -R- per «canvi de sufix» o trivialització de la terminació, ja es compendria que -OVIS (final sense precedents) fos reemplaçat pel freqüent -ONE, i la dissimilació BARBAR-/*BARBAL-* faria la resta.

Però de més a més hi ha una possible explicació concreta. JOVIS BARBA apareix sovint com a derivat en -ARIA, els testimonis d'això es troben en el portuguès *gilbarbeira* i els seus afins, dels quals Colmeiro, *l. c.*, aplega una vintena de cites; veg. també els noms i formes aplegats en el *FEW* I, 244*b*34-44 i 247, n. 9. Sembla que això ja es troba en el nostre mossàrab des de principis del S. XII, car en els còdexs d'Abenbeklariš es llegeix *yubl-naira* com a nom equivalent de l'«espanyol antic *gašarans*»[5] [cat. *gaserans*]. És veritat que en els còdexs veiem *c[a]š[a]rans* (Codera, *Rev. de Aragón* v, 342), però com que són lletres idèntiques en l'alfabet aràbic sense més separació que un punt diacrític, em sembla clar que hem de llegir *yubalbaira* i *gašarans*. Ara bé aquest derivat en -ARIA igual es pogué introduir en l'ordre oposat dels components: BARB-ARIA-JOVIS, que passava ben naturalment a BARBARJOVIS > *BARBARIONES > BARBALIONES > *barballons*.

En el nom de la palmera nana el canvi de BARB- en BARG- es podria justificar per les influències d'etimologia popular ja apuntades i particularment la del nom de planta *margall*. Tanmateix em decanto a creure més aviat que no es tracta tant de contaminacions —podria haver-hi, de més a més, la de diversos mots i noms aràbics[6] que no és impossible que també hi contribuïssin— sinó d'una veritable suma de dos noms de plantes diferents, l'un de l'espígol, l'altre de la palma nana, que es combinaren en català degut a la semblança gran dels noms, i a la relativa, de les plantes. *Bargalló* provindrà, doncs, essencialment, d'un llatí vulgar *AFRĬCANIONE, formació ben comprensible essent la palma un arbust molt més abundant a les

costes d'Àfrica que a les europees. De fet ja és conegut que una forma més simple, AFRĬCĀNUS, va donar un nom de planta i justament una planta no gaire diferent de la que interessa, i en el territori mossàrab, on creix el bargalló i on trobem la documentació més antiga del nom (i la de tots els temps). Segons Abenbeklariš (c. l'a. 1100) *abreqano* era el nom mossàrab del terebint, i Simonet i Dozy coincidiren ja a derivar-lo d'AFRICANUS.[7] Encara que el terebint sigui planta ben diferent del bargalló, pertanyent a la família del llentiscle, hi ha analogies, d'una banda perquè totes dues són arbustos i africans, de muntanyes seques; després per llur fruiteta (drupàcia la del terebint o llentiscle) i pel peduncle carnós i comestible que tenen una i altra. L'evolució fonètica d'*abreqano* és la mateixa d'AFRĬCUS 'vent de migdia', cast. *ábrego*.

La forma *bragayons* documentada per *RMa.*, la nostra gran font mossàrab (p. 508 traduint «palma arbor» i àrab *ǧummâra*) presenta precisament *brag-* amb la *r* combinada amb la *b*, tal com cal esperar d'AFRICANUS, i el pas dissimilatori de -ANIONE a *-alyone* ja cal esperar-lo. Més tard la *r* es dissociava fàcilment de la *b* abans de l'accent (*brag-* > *barg-*, tal com *bregadores* > *bergadores*, *bregant* > *bergant* i tants altres) i la semblança entre *bargalló* i *barballó* acabaria de consolidar aquesta forma. Fins i tot no descarto la possibilitat que, en el detall de la forma, *barballó* 'espígol' no sofrís també la influència de *bargalló* *AFRICANIONE, mentre que aquest, per la seva banda, se sotmetria a l'estructura del mot català del Nord, pel que fa a l'afèresi de la inicial *(a)br-*, i fins al canvi de *-anione* en *-alione* aquest encontre hi pogué contribuir.

[1] Que noms compostos de BARBA s'han usat per designar herbes com la que ens interessa és segur, així ho hem vist amb *barba de cabra*, *barba de boc* i altres, en l'article *BARBA*; no sols *barba de boc* a Portbou, sinó també *barbe-de-bouc* 'espígol' ja en francès mitjà, per al qual es pot veure, E. Rolland, *Flore Pop.* VIII, 194. — [2] Cites d'escriptors de tot els País: «arrancaba los palmitos de la tierra, buscando el *margalló*, el amargo troncho entre cuyas envolturas pulposas encontraba las tiernas hijuelas, de dulce sabor», Blasco Ibàñez, *Cañas y barro*, p. 66; «pel desig de *margalló* rosegava la granera» la pintoresca dita valenciana recollida de M. Gadea, *T. del Xè* III, 77; «en els planells de la vall, palmerars de *margallons* mostrant un verd intens» en el castellonenc J. Porcar, *BSCC* XIV, 244. Ja Sanelo registrà «*margalló*: palmito, planta silvestre». I des del valencià es propagà fins a Sogorb («cuando se quiere nombrar las hojas de la planta, se dice *palma* o *palmito*, cuando la parte comible y sus envolturas, *margallón*», Torres Fornés, p. 141. En el dialecte xurro d'Énguera i Canal de Navarrés diuen *margajón* (amb la var. *mardajón*, a Bolbait, i amb aquesta forma fonètica també apareix al Villar del Arzobispo, segons l'estudi de V. Llatas); *margajonera* és 'palmera' a Navarrés (*mardajonera* a Bolbait). — [3] «Mire, li porto estos *bargallons* per a la familieta. —¿No li tinc manat que vinga sempre en les butxaques buides?», Vergés i Paulí. — [4] Sense poder tampoc rebutjar-lo em guardaré d'assegurar que hi hagi relació real entre el nostre nom de planta i dos noms propis que trobo documentats en país més o menys llunyà, *Insula d'en Margalhó*, a. 1352 (*Insula Margalionis*, 1346, avui *Margalions* partida del terme de Narbona, Sabarthès, *Dict. Top. de l'Aude*, s. v.), i un *Pelay barvayón* en un doc. de Lleó de l'any 1240 (Staaff, *Anc. D. Léonais*, 83.12), que més aviat sembla derivat de *barba* 'el barbut', independent del fitònim. — [5] I de l'àrab *'aqḥuwân*, planta que (segons Dozy) citen els àrabs allà on els europeus parlen del «lis ou la pâquerette blanche». Ara bé, els galzerans són una liliàcia. — [6] Cf. algerià *barwâq* 'asphodelus ramosus' (Beaussier; bereber?). *Barqân* (o *raqân*) «pistachier mâle» (Abenalauam, en Dozy I, 74), potser idèntic a *barqā* nom d'un llegum nabateu segons Abenalbéitar, *mâraqa* o *mâr(i)qa* nom d'una espècie de xufla a Tunis i ja en Abenalauam (Dozy II, 584a). O bé encara influència de *bargât* 'cabana de palla' (*PAlc.*, i Dozy-Eng., 236)? — [7] Els còdexs pròpiament no ho vocalitzen però el còdex de Nàpols ho escriu amb els signes consonàntics *'br'qnh* i el de Leiden amb *'bryqnh*, ço que segons el sistema hispànic i magrebí és l'equivalència inequívoca d'*abrécano* (com voldria accentuar Simonet, *Glos. Moz.*, p. 2) o d'*abrecáno*, si prenem la lletra de prolongació, vacil·lant, com a mera notació del timbre palatal de la vocal i no pas com a símbol de quantitat o accent. Això és més probable, donada l'etimologia (de tota manera en cas d'arabització també s'explicaria en les lleis accentuals de l'àrab vulgar un recul d'accent *abrīqânu* > *abríqanu*).

BÀRBAR, i abans *barbre*, pres del ll. *barbărus* 'estranger', 'bàrbar, salvatge, cruel', d'origen grec. ☐ *1.ª doc.*: S. XIII.

Ja usat per Arnau de Vilanova (*AlcM*) i en les *Vides Ross.* «e dels *bàrbars* qui eren en la terra, ac gran paor», 145.1, 186v1, 109r2 (traduint *barbara gens*). Tant a l'Edat Mitjana com en el segle de la Renaixença coexisteixen les dues formes *bàrbar* i *barbre*, amb predomini d'aquesta (fins al segon decenni del S. XX, en què la llengua literària es decidí a eliminar-la de l'ús normal), predomini almenys en el masculí i amb el valor de substantiu, mentre que com a adjectiu i en l'ús femení ha tingut constantment gran amplitud la forma més radicalment culta *bàrbar*, *-ara* — i l'altra solament cap a 1890-1910 tendia a generalitzar-se per ultra-purisme. A l'Edat Mitjana fou ja molt usat: els turcs són anomenats «aquells *barbres* sens ley» en el *Curial* (*NCl.* III, 211), «ab rams, verdura, / de les menteres, / brots d'oliveres / e altres arbres, / molts d'aquells *barbres* / que s'hi trobaren / ne enramaren / Jetsemaní», «aquell prom Lot / --- / ni sa muller / (mirà darrer, / e tornà's marbre), / de poble *barbre* / volent exir ---», J. Roig, *Spill*, vv. 12456, 13318.

Amb diversos matisos, però, el sentit del mot pre-

senta una constant de sentit pejoratiu, fora d'un curt període entorn de l'a. 1900, en què els escriptors més robustos i representatius li donen un valor ponderatiu i, gairebé diríem, entusiàstic i simpatitzant. He documentat el fet en una nota als *Diaris i Records* de Pere Coromines III, 354, explicant com això obeeix en alguna part a la idea rousseauniana del retorn a l'home «natural, salvatge», si bé sobretot correspon a un estat d'esperit comú en la ideologia catalana del moment: el fet que hi participin escriptors com Maragall i Coromines revela com, més encara que la ideologia de Rousseau, influí ací un estat de consciència personal, espontani, no estrany al món ideal de Nietzsche i Ibsen. L'ús es troba sobretot en homes com aquells dos o P. Bertrana, J. Brossa, I. Iglésies, i cessa bruscament després de 1910, no sense, però, deixar algun regust en passatges de J. M. de Sagarra i fins de S. Espriu. Afegeixo en nota una col·lecció de cites.[1]

El mot llatí fou pres del grec, i si bé ja és usual en temps de Plaute, i esdevingué cada vegada més arrelat, vigorós i popular (veg. el seu descendent panromànic *BRAU*), al mateix temps, en les capes més elevades de la llengua, conservà sempre un fort contingut d'ideologia grega, i és en aquest sentit en què l'han mantingut abans que tot els idiomes moderns. Al principi, com en Nevi i en Plaute, fins els romans mantenen (i no sense orgull) la consciència de ser «bàrbars» o sigui, simplement, no grecs, per bé que ben aviat es va creant la idea d'una comunitat grecoromana i fins ítalo-hel·lènica — almenys fins a cert punt.

El cas és que en grec *βάρβαρος* (adj. masculí-femení) és un mot que pertany, encara força més que en llatí, a les essències invariables i eternes de la nacionalitat. La idea etimològica bàsica en grec és la de l'home que parla malament, d'on simplement 'estranger' sense que mai arribi a perdre's totalment de vista aquest aspecte quan va naixent-hi la idea de la barbàrie de costums (i, en fi, de sentiments). És veritat que amb tot això entrem un poc en terreny polèmic, car no ha deixat d'haver-hi savis indoeuropeistes que creien en una procedència hereditària, agermanada amb el scr. *barbaraḥ* 'barbotejant, balbucient' i 'no indoari' (així encara Walde-Pok. II, 106, no retirat per Pok., *IEW*, 92.5ss.), mentre que d'altres posen més de relleu la comunitat amb certs mots asiàtics d'altres famílies lingüístiques; possiblement hi ha exageració en tots dos sentits, tant en el dels que creuen en un mot ja format en indoeuropeu, o bé creat enterament pel grec i manllevat d'aquest pel sànscrit, com en el dels que pensen que aquestes llengües indoeuropees el manllevaren simplement d'una llngua nadiva de l'Occident asiàtic, i concretament el babiloni *barbaru* 'estranger', com sostingueren Weidner (*Glotta* IV, 303-4) i fins, si bé amb més amplitud de mires, Thieme (*Die Heimat d. idg. Gemeinsprache*, p. 586) i F. Specht (*Z. f. vgl. Sprfg.* LXVI, 11), que assenyalen l'existència de *barbar* ja en la remota llengua sumèria.

En tot cas no es pot assegurar que la veritat no es trobi entremig: creació paral·lela, en les llengües mesopotàmiques, en grec i en sànscrit, com a imitació del parlar de l'home barbotejant, car en realitat el domini d'aquesta creació, en el que té de substancial, no es compendia rigorosament en aquest territori, com sigui que també trobem *barbar(r)* en basc (almenys en biscaí i en tots els dialectes orientals), «hablar a troche y moche», «criaillerie», i en el castellà de Bilbao «charlatàn, hablador», el caràcter no llatí del qual és visible en l'ús de «mujer *barbar*» junt amb «hombre *barbar*» [o sigui *barr-barr*] (Azkue, i Arriaga, *Lex. Bilb.*, p. 53). I en àrab *barbar*, que tendí aviat a concretar-se en el parlar i nacionalitat dels berebers. Sigui com vulgui de tot això, quant al llatí no hi ha dubte que fou i fins restà un hel·lenisme, que el llatí transmeté no sols als pobles romànics sinó també a les llengües germàniques, britòniques i goidèliques.

DERIV.: *Barbàric* [S. XVII, Boades]. *Barbàrie* [*-ària* o *-aría*?, S. XV, Tomic; *DTorra*], traduint *barbaries*; *barbària* [1805, Belv., *-bàrie*, escr. Renaix.], pres del ll. *barbaries*.[2] *Barbaritat* [1640, *DTorra*]. *Barbaritzar* [c. 1900, J. Alcover]. *Barbarisme* [c. 1460, *Spill*; i com a tecnicisme gramàtico-retòric c. 1390, Aversó I, 231, 234, 243], pres del greco-ll. *barbarismus*. *Barbaria* 'Nord d'Àfrica' [S. XIII, Llull, Desclot, Lacavalleria, etc.] i *barbaresc* (amb *berberesc*, *berberisc*, *bereber*) ens vénen de l'àrab (veg. supra).

[1] «Mirant el fill que mama — la mare que sospira, / el pare arruga el front --- / --- l'infant / que deixa satisfet la buidada mamella / se mira an ell, se mira an ella, / i riu *bàrbarament*», Maragall, *Paternal*, poema que típicament és de 1893, el mateix any en què el poeta escrivia audaçment l'apologia de Nietzsche per al *Brusi* i publicava fragments del *Zaratustra* («qui no pot beneir, que aprengui a maleir», «amo els grans menyspreadors», «jo sóc un precursor del llamp»...). El títol de les *Proses Bàrbares* de Bertrana, que avui generalment és percebut com un ús un poc exagerat i en rigor impropi, que l'autor es permet amb caràcter més aviat paradoxal, en realitat no tingué res d'això el 1910 quan es publicà l'obra. Però és en l'obra juvenil del meu pare, on, com és d'esperar, en tinc més mostres, i no obstant és un fet que cessa abruptament d'usar-lo després de la quarantena, mentre que abans se'n servia ben sovint tant en català com en castellà: «*Brand*, *Peer Gynt*... vénen a dir-nos que el poeta ha trobat l'ambient on la *barbre* fortalesa del seu geni va a cristal·litzar-se en les obres cabdals de la seva vida» (conferència sobre Ibsen, en «La Renaixensa», 21-IV-1896, p. 2416), «a Clavé... deixeu-me pensar en l'alegria *bàrbara* que va arruixar-li l'ànima quan les seves legions van començar a cantar: una alegria forta i sana de veure...» (6-I-1900, *O. C.*), «el mar llatí en revolta, escumejant, aixecava fins a nosaltres la *bàrbara* remor del seu panteix», «sortia... a l'hora de tocar retiro, frisós de ressentir la *barbre* impressió de la primera vegada», «el trontoll dels carros, la *bàrbara* cridòria dels carreters i el terratrèmol de les màquines» (*Les Presons Im.*, *O. C.*, 860 *a*12, 864*a*1*f*., 848*a*15*f*.) i en-

cara algun cop a *La Vida Austera*: «la família humana és com ara un ser que reunís en una sola substància les *bàrbares* metamòrfosis de la infància, les forces misterioses de l'adolescència, el potent realisme de la joventut...» (II, I, *O. C.*, 692*a*34), però també en l'obra castellana: «Vives --- en España --- sería siempre un autor exótico, porque en su alma hay el amor inconsciente a otra nacionalidad *bárbara* y joven, y sólo ella puede inspirarle la obra ingenua que le proporcione la calma» (en la corresponsalia artística reproduïda en les *O. C. Cast.*, 18-VII-1899, un altre ibid., 5-VI-99). — [2] En castellà tampoc és segur on accentuava Nebrija el seu «*barbaria*, cosa peregrina: *barbaria*, *-aries*». En l'*Alexandre* de mj. S. XIII trobem un adjectiu femení *barbaría* rimant amb *día* (797), suspecte, almenys aquest, de venir de l'àrab.

+BARBITÚRIC, 'referent a un àcid orgànic cristal·lí [$CH_2(CO.NH)_2CO$], que s'obté per una decocció d'urea amb altres substàncies, i forma derivats usats en medicina com a soporífers', compost dels mots *úric* i *barbata*, en *Usnea barbata*, nom científic del liquen d'on s'extragué la substància que més generalment es combina amb la urea per formar aquest àcid. □ *1.ª doc.*: no registrat encara en diccs. catalans, si bé ja fa més de 30 anys que se sent a químics i biòlegs nostres. Veg. els diccs. de Webster (1955), Thorndike-Barnhart (1963), Larousse (1964).

La *Usnea barbata*, una de les espècies més conegudes de liquen (veg. gravat en el Webster, s. v.), es caracteritza per la seva aparença peluda, a manera de barbes. No es veu ben clar per què els primers químics i farmacòlegs que empraren aquesta denominació li donaren la forma amb *i* en lloc de **barbatúric* que s'hauria esperat. No manca, però, de versemblança que actués en ells el record del grec *βάρβιτος* 'espècie de lira o laüt', mot amb el qual degué relacionar-lo algun dels investigadors, pensant en alguna semblança dels pèls de la dita planta amb les cordes d'una lira.[1]

DERIV.: *Barbital* 'nom del més conegut extret d'aquest àcid, droga perillosa creadora d'hàbit' (alguns, *barbiton*); *barbitalisme*. *Barbiturat*.

[1] De tota manera no hi ha altra relació més reculada ni indirecta entre els dos mots: el grec, si bé ja es troba en Píndar i Anacreont, c. 500 a. C., no té etimologia indoeuropea esbrinada, ni parentela gaire coneguda, i sembla ser un manlleu d'una llengua asiànica (es pensa concretament en el frigi, per raons semàntiques). Com a fets vagament orientadors hi ha la presència d'un nom d'instrument d'ús i forma anàlegs, *βάρμος*, en l'obra del grec egipci Ateneu de Naucratis (S. III d. C.), i sobretot l'existència de *barbut* en el mateix sentit en persa clàssic, mot ja antic en la família irània, car apareix ja en la mateixa forma en el pelví *barbut* (escrit *balbut*, però potser no hi ha discrepància fonemàtica), que és coetani d'Ateneu («lyre», McKenzie, p. 17).

BARBOTEJAR, també *barbotegar* i abans *barbotar* i *barbutir*, de l'arrel onomatopeica BARB- 'parlar confusament'. □ *1.ª doc.*: S. XIV, Andreu el Capellà, *De Amore*.

Encara que no retrobem la cita, crec que el verb ja figura en aquest tractat; en tot cas s'hi llegeix el substantiu *barbotejament*, que implica necessàriament el verb: «ab açò yo faç callar lo *barbotejament* del poble, car lo poble diu aytals coses...», on tradueix els *murmura vulgi* de l'original llatí (ed. A. Pagès, p. XXI). Encara que *barbotejar* és estrany a la gran majoria dels escriptors medievals i no el trobem en els lèxics moderns ni antics del català ni de l'occità medievals (no sembla que cap dicc. català anterior al S. XIX el reculli si bé figura en Belvitges), Aversó c. 1380 ja cataloga *barbotar* (*barbòta* i *barbotà* com a present i passat de verb, 26.37, 453). Els escriptors de la Renaixença l'usen en abundància, des de principis del darrer quart del segle (vegeu-ne bons exemples de les obres més antigues de N. Oller, Pons i Massaveu, Guimerà, Bosch de la Trinxeria en *DBal.* i *AlcM*), *barbotegar* en Joaq. Ruyra, *barbutir* usat a Lleida (*AlcM*).

La mateixa paraula, bàsicament, es presenta en lleus variants fòniques i semàntiques en diversos idiomes afins: cast. antiq. *barbotar* «mascullar» [1601, veg. *DCEC* I, 399*a*]; s'usa també *barbottare* en italià, id. (Herzog, *ZRPh.* XXXIII, 475-7); i en francès, si bé està antiquat, trobem *barbotter* des del S. XIII no sols en el sentit de «patauger, patrouiller» sinó també en el de «bredouiller»: Herzog, Marchot (*RForsch.* X, 579), Sainéan (*Sources Indig. É. Fr.* I, 225); i *FEW* I, 446*b*, si bé aquest certament barreja massa en voler identificar-lo etimològicament amb *bourbeter* 'xipollejar', derivat de *bourbe* 'fang, tolla'. Més raonable seria admetre que hi ha hagut relació amb *barba* (cf. alem. *in den Bart murmeln* 'barbotejar'), que indubtablement entrà en joc, però l'origen primordial és certament onomatopeic, com a forma paral·lela de prop amb el ll. *balbutire*, cf. rus *bormotát* 'barbotejar', al costat del qual existeixen en eslau diverses lleus variants, tals com *bolmotát* i *bolbotát* en rus dialectal, sbcr. *blàbositi* 'quequejar', lit. *balbãsyti* 'garlar' (cf. Vaillant, *Gramm. Cp. des L. Sl.*, I, 24); i tota l'ampla família del ll. *balbus* 'quec', de l'angl. *babble*, fr. *babiller* 'xerrotejar' i cast. *bable* 'dialecte popular'.

Fr. antiq. *barboier*, *balbier* «quequejar», veg. M. Roques, *VRom.* VI, 61, *barbouiller* «bredouiller» en la *Farce de Pathelin*, prov. nicenc, etc. *bourbouteà* (en el mapa *bégayer* de l'*ALF*). *Barbotear* és usual encara en el castellà de l'Argentina, amb el mateix sentit que en català.[1] En gallec *balbordo* «ruido, algazara, tumulto, confusión» és molt viu (i ja el recollí Martín Sarmiento a mj. S. XVIII en una vella cobla popular), *balbaruto* 'desori', port. sept. *balburdiar* 'fer batibull, 'mastollar', i d'ací deriva *barbotte* com a nom de peix veg. ara el meu *DECH*. A França sens dubte *barboter* «patauger» és un poc més estès que en el sentit de 'mastollar' i d'ací deriva *barbotte* com a nom de peix («lotte») i d'ací «espèce de chaloupe», que ja es docu-

menta en el S. XIII, i que fou manllevat algun cop en cast. ant. (Herzog, *l. c.*, d'on l'ús en la *GrConq. Ultr.* del S. XIII cast., ed. Rivad., 574).

DERIV.: *Barboteig*. En el sentit de 'brollar de terra l'aigua' (en què el mot resulta de la suma amb el grup de *borbollar*) deriven d'ací diversos NLL, com *Les Barbotes* i *Els Barbot*, noms de deus famoses en l'Alt Vallès).

Berbotina, «fango aguanoso que se forma en las vasijas donde los obreros ceramistas lavan las manos» (*Voc. Ceràm. Manises*, p. 376). Del sentit de 'brollar impetuosament' (cast. *borbotar*, *borboritar*, etc.) sembla que ve el mossàrab *burbiṭl* que RMartí traduceix per «turbo», el qual interpreto com a 'terbolí, romboll' (i no pas com a 'baldufa' contra el que voldria Simonet, com indiquen les formes romàniques conegudes, car no cal pensar en l'ètimon ORBICULUS que obsessiona aquest).

Hi ha també suma amb el grup de *borbollar* (semàntica de l'un junt amb forma més semblant a la de l'altre) en el mall. *embarbollar* 'expressar confusament, balbucejar' (parlant, entre altres, de les criatures, *BDLC* IX, 97; o de la manera que tingué cada un dels pobles romanitzats «d' ∼ y de pronunciar la llengua llatina», ib. I, 237), ib. VIII, 33; XIII, 41.

[1] «La madre, que se había sentado detrás de su esposo, y que *barboteaba* rezo tras rezo...», Alberto Córdoba, en «La Prensa» de B. A., 28-IV-40.

BARCA, del ll. tardà BARCA id., potser d'origen hispànic. □ *1.ª doc.*: S. XIII (1271, *Tarifa de Barcelona*;[1] sovint en la *Cròn.* de Jaume I, *DBal.*, doc. de 1274, *AlcM*, etc.).

El mot llatí apareix per primera vegada en una inscripció llatina de l'Algarve, de l'a. 200 d. C. aproximadament, tot seguit en algunes altres inscripcions llatines d'Espanya,[2] després en autors també hispànics (dos cops en versos de St. Paulí de Nola, que vivia a Barcelona c. 390 d. C.) i St. Isidor de Sevilla.[3] Per això Kluge, *ARom.* VI, 1922, 231-232, suposa que sigui d'origen mediterrani, potser hispànic,[4] i més aviat rebutja l'opinió comuna que parteix d'un *BARICA derivat del gr. d'Egipte βᾶρις id.; més problemàtic i àdhuc improbable és encara que sigui un mot d'origen aquitànic (almenys quant a la connexió amb una obscura glossa celtoide).[5]

De tota manera aviat es va estendre per tota la zona mediterrània de l'Imperi d'Occident, d'on l'italià, occità, català, castellà i portuguès *barca*,[6] que també passà al mossàrab arabitzat *labárka* (*RMa.*) i es propagà llavors al llarg de la costa africana (on ja figura en algun historiador medieval) fins a Orient (Simonet, s. v. *lab-*); el fr. ant. *barge* sembla ser forma importada en data més recent i presenta una diferència en el consonantisme (cf. *FEW* I, 252*a* n. 5; Sainéan, *Sources Indig.* II, 157n.), mentre que el fr. mod. *barque* es prengué de la llengua d'oc en el S. XIII. Des del romànic, ultra a l'àrab, irradià aviat cap al germànic [en alemany només des de 1130], el cèltic i el neogrec (on ja és de data antiga, Psichari, *KJRPh.* II, 263).

Les accepcions translatícies són nombroses: tot i llur importància no escau ací d'enumerar-les. En el *ThPu.* d'OPou (1575) trobem p. ex., *la barca dels ocells* 'llur pit' («thorax», p. 47*a*); i algunes que provenen de la comuna noció de 'recipient' (inspirada sobretot en el fet que una barca foradada i encallada a la platja, amb aigua a dins, s'usa com a dipòsit de peix viu, així Pou, p. 69), com *la barca de tenir l'encens* («b. de t. los encens: acerra», p. 168), ja documentada el 1450 (*AlcM* II, 1).

DERIV.: D'aquesta acc. prové el derivat *barcal*, que degué existir amb el mateix sentit en cat., almenys el diminutiu *barcalet* (*b. d'aram.*, doc. S. XIV o XV, en *DAg.*), com en els parlars castellans.[7] *Barcada* [S. XIV, Muntaner, etc.]. *Barcaire*. *Barcar* v. tr. (*DAg.*). *Barcarès* que més que els sentits que li suposa *AlcM* ha designat una platja on atraquen habitualment gran nombre de barques, com en el poble *El Barcarès* al peu de St. Llorenç de la Salanca; la formació en tot cas és adjectival amb el sufix compost i unitari -ARĬCIUS (= it. *-ereccio*, oc. *-aretz*, *-aritz*, fr. ant. *-erez*, *-eret*,[8] cat. *-arís*, sovint alterat per dissimilació en *-adís*, com en *ombradís*, *Pont Cabradís*, etc.) i no pas -ARIUS + -ENSIS, com diu *AlcM* (cf. eiviss. *barcaresc*, *DAg.*, que potser és alteració d'això mateix). *Barcarola*, de l'it. *barcarola*.

Barcassa. *Barcatge*. *Barco*, creació portuguesa i castellana per derivació, que a Galícia ja es documenta en els Ss. XIII-XIV,[9] i que potser aviat passà al català (no goso descartar del tot la possibilitat que ací sigui de procedència mossàrab, si bé no és probable); en tot cas avui està arrelat a tot el territori lingüístic (per bé que encara el rebutgi la llengua literària), i ja es troba en velles cançons populars;[10] d'ací el diminutiu *barquet*, encara més general.[11] *Barquejar* [Ss. XIII-XIV, *AlcM*, *DAg.*, *DBal.*, *Consolat*]. *Barquer* [1341, *AlcM*, *DAg.*, *DBal.*]; *barquerol* [1457, 1491, *AlcM*, *DAg.*], mena de 'barca de pescar' men. (gravat en Arx. Salv., *Die Bal.* II, 333). *Barquereig*. *Barqueta* [fi S. XIII, Desclot]. *Barquilla* [1626, que és més que dubtós que sigui cast., com admet *AlcM*].

Embarcar [fi S. XIV, JMarc, Aversó; c. 1460, Jo. Martorell, § 72; també en cast. i port. des de les mateixes dates],[12] *embarc*, *embarcada* [1551], *embarcador* [S. XVI, eiv., *AlcM*], *embarcament*; *desembarcar* [princ. S. XIV, Muntaner, etc., *AlcM*, *DBal.*]; *desembarc* [c. 1390, Aversó, 1408.13]; *desembarcació*, *desembarcada*, *desembarcadissa*, *desembarcament*, *desembarcador* [1560, *AlcM*].[13]

[1] «Nòlit de naus o de leyns o de *barches*», § 85; § 84; J. C., *EntreDL* I, 159. — [2] Cf. Hübner, *Berliner Monatsber.*, 1860, 752; Thurneysen, *Litbl.* IX, 497; M-L., *ZRPh.* VIII, 225; Carnoy, *Le Lat. d'Esp.*, 255, 259; i altres citats en Walde-H. i Ernout-M.— [3] «*Barca* est quae cuncta navis commercia ad litus portat» que sembla entendre's en el sentit de 'mercaderies dutes en naus' i per tant podria usar-se per fundar una derivació des de *baris* (a manera d'adjectiu neutre plural en *-icus* sincopat), però com

que continua «haec navis in pelago propter nimias undas suo suscipit gremio; ubi autem adpropinquaverit portum, reddit vicem *barca* navi quae accepit in pelago» (*Etym.* XIX, i, 19), al mateix temps que els detalls d'estil complex (*quae cuncta, reddit vicem* ---) posen de manifest que està fent una etimologia, l'explicació donada mostra que exposa el sentit de 'xalupa anexa a una gran nau i que en desembarca mercaderies'. — [4] Observem també la vitalitat més gran que demostra en hispano-romànic *barca* en prestar-se a la creació del derivat cast. i port. *barco*, estrany a les altres llengües romàniques. El grup d'*embarcar*, que forma *embarcació*, *desembarcar*, *embarcadero*, consisteix també en creacions hispàniques, o castellano-portugueses, que d'ací passaren a les altres llengües de la Romània i a l'anglès. — [5] *Bargates*, gl. *barca*, veg. Whatmough *Dial. of Anc. Gaul* I, 10 (i ed. fotostàtica, pp. 67, 90), que algú relaciona també amb *Barcino* 'Barcelona'. Però comencen per no haver investigat, segons sembla, la possibilitat de relacionar amb el ribag. i cast. *barga* 'paller campestre', 'cabana de palla', cast. ant. 'lloc costerut', fr. *berge* 'marge', i mots connexos. — [6] Documentació ja abundosa en cast. i port. medievals (*Cid*; *Partidas* II, xxiv, ed. *Ac.* II, 263), que no sempre és clar si en el fons és de procedència gallega o pròpiament castellana. — [7] On en trobem diverses aplicacions, *DCEC* I, 399*b*16ss.: «artesa», «cajón usado en las minas de Huelva», «cubo de madera para vino, aguas llovedizas, etc.», ast. 'congost' («callejón serrano»), a.-arag., anotat a Echo i Ansó i molt representat a la toponímia d'aquestes valls, el mateix que el derivat cheso *una barcalada* «una hondonada»; sembla que d'ací sortí un basc roncalès *barkar*, que ha deixat molts compostos de formació basca en la toponímia roncalesa, com *Aniabarkardia*, la gran barrancada que baixa del Pic d'*Ania*. — [8] Estudiat per Antoine Thomas en els (*Nouveaux*) *Essais d'Étym. Fr.* — [9] Alf. X (*Ctgs.*); «fezerõ balsas et maneyras de *barcos* et de naves», trad. gallega de la *Geral Estoria*, com. S. XIV, 61.18. — [10] «No hi ha lliri sense flor / ni rosa sense poncella // ni donzella sens galan / ni *barco* sense bandera», tornada del romanç de la presa de Roses (1794, certament molt anterior), Milà, *Romllo.*, 88.4. — [11] A l'Albufera valenciana és el nom de les embarcacions de totes menes que la solquen i abraça les diverses varietats; els *albuferencs*, del Palmar, el *barquet* a perxa de Sueca, que viatgen perxant; els *ravatxols* que van amb motor; els *barquetots*, *VKR* VI, 351. — [12] S'observa que, al principi, parlant de persones es deia *recolliren-se en la nau* (així encara en el *Tirant* i en diverses fonts anteriors), mentre que com a transitiu i parlant de mercaderies es troba sempre *embarcar*, que ja és antic (doc. barceloní de 1622, «forments secrestarà los que trobarà se *embarcar* sens licencia», Careta, *Dicc. Barbrismes*, p. 379). — [13] Observem que el castellanisme *desembarcadero* o *-der* és només modern i gens general; sobretot a Mallorca el mot genuí és ben popular, i a la costa de Valldemossa són nombrosos els llocs que duen aquest nom tradicionalment (el *Desembarcador des Senyor*, el *d'En Sales*, etc.). Més genuí: *ESCAR*.

BARCELLA, 'mesura agrària' i 'mesura de capacitat', variant de la forma estrictament mossàrab *bartxella* (que també passà amb *tx* als parlars catalans i castellans de l'Est d'Espanya), també aplicat a una peça de terra; potser provinent del ll. vg. *PARTICELLA diminutiu del ll. PARTICULA 'petita part, bocinet', 'parcella' ,amb pronúncia arabitzant de la P com a *b*. ☐ *1.ª doc.*: c. 1240-50, *Repartiment* de València.

On llegim algunes vegades *unam barcellam terrae* (p. ex. ed. Bof., p. 260) ja com a designació d'un element parcellari de la propietat rústica. Ja és rica la documentació de la segona meitat del S. XIII, i en parlen llargament els *Costums de Tortosa* i el *Consolat de Mar* (llegiu les cites extenses en *AlcM*, que n'addueix encara una altra d'un doc. mallorquí de 1285).

Altrament s'hi poden afegir fàcilment moltes més aportacions medievals; el següent document tortosí més aportacions medievals; el següent doc. tortosí de 1341 té l'interès especial de mostrar-nos com la forma del mot en aquell temps vacillava encara entre la variant normal mossàrab amb *tx(ch)* i la forma que s'ha imposat, amb *ç*: «a bestia mular, qui somada completa haurà aportada de les dites viandes, quatre *barchelles*, et [<a>] ase o somera, ii. *barcelles*, si somada complida aurà aportada» (*BABL* XI, 422), on, doncs, es tracta de la mesura de gra que es dóna com a pinso; en un doc. de Fuliola, de 1385, «bohigas --- que seran menors de dues *barcelles* de forment sembradura» (*BABL* XII, 151).

En la fraseologia popular de les nostres terres de Migjorn, a Terra Ferma i a les Illes, la *barcella* fa un gran paper, especialment en la seva acc. d'utensili amb què es mesura una barcella de gra. Amb aquest valor transcendeix a la toponímia; i, especialment en terres valencianes, ha estat comú de comparar-hi un turó de forma cònica, com la molt coneguda *Barcella* de Xert, visible des de lluny (nom que es repeteix a moltes muntanyes del Nord valencià i fins a les serres alacantines i balears,[1] veg. l'*Onom. Cat.*). Una altra curiosa i pintoresca comparació és amb la idea de fer cabre en el recipient una cosa de grandària excessiva: «a Ciutadella es cul no els queb dins sa *barcella*», diuen els pagesos menorquins (Camps i Mercadal, *Folkl. Men. de la Pag.* I, 325);[2] «quatre coses són que donen a cavallers supèrbia e vanitat: noblea de sanch, bellea de cors, senyoria de hòmens e victòria de enemichs; e, no dich totes, mas una per una, lo que la ha, no cap en la *barcella*» (St. Vicent Ferrer, *Quar.*, 318.20); «almella vella no entra en *barcella*», dita proverbial a Callosa d'En Sarrià (Salvà, *Hist. de C. d. S.* II, 21); i en el parlar de Monòver (*Canyissaes*, p. 109).

Per terres valencianes el mot se sent pertot, i en les diverses accs.: un propietari de l'Alcora em confiava

que tenia *trenta barcelles d'horta*, a Castelló m'asseguraven que a l'aigua del *riu de Millars colliren mitja barcella d'or*.

Per a la pervivència del mot en els parlars castellans orientals, veg. *DCEC* I, 401*a*: Albacete *barchilla* «medida de tres celemines» (*RFE* XXVII, 245), *barchella* i *barchilla* en documents murcians de 1468 i 1709, etc.; la cabuda de la barcella varia segons les terres: a Montalbán d'Aragó (*tierra y bailías de*-) la *barcilla* valia la meitat de la *fanega* i 1/12 del *cahiz* (segons un formulari del mestre d'Ateca, imprès a Saragossa a. 1740, *RHisp.* XXXIX, 610), a Castelló de la Plana *barchilla* eren 16 lliures, a València 16,75, a Alacant 20,775 (gloss. de Casas Torres a l'ed. del gran llibre de Cavanilles I, p. XV-XVI); en el parlar aragonès d'Olocau del Rey anoto *barchilla* 1/12 part d'un *cahiz* de trigo. La forma més mossàrab en *čï* entra en català fins a Monòver (*Canyissaes*, 1.ª ed., 123, 132).

El mot mossàrab arabitzat es documenta com a *barǧella* «modius» en *RMa.*; en Abenhayan de Córdova († 1064) i diversos autors hispanoàrabs, i en escriptures granadines, trobem *barǧêla* o *barǧîla* designant una mesura de terra o una parcella (Simonet, s. v.); en la *Descr. del R. de Granada seg. los aut. árabes*, el mateix Simonet (pp. 5 i 317) sembla implicar una altra especialització topogràfica, si bé pròxima, corresponent a les diverses menes de terra cultivable, car (per Ibn-al-Khatib i d'altres) consta que dels 11 districtes en què es repartia el regne 4 eren de *barǧella*, 2 de *cambes* (CAMPUS) i 5 de *orxes*: aquesta espècie de terres pogué consistir en camps pendents o en feixes escalonades car ens consta que eren sobretot a les Alpujarras, i encara avui s'hi parla de *varchillas* i *vargillas*.

En l'aspecte fonètic la variant *barčella* no presenta cap dificultat (CE > *če* és normal en mossàrab); de *barcella* ja no podem dir tant, com sigui que tant l'àrea com la *b*- ens ensenyen que ha de ser també d'origen mossàrab, i per tant sembla que la *c* hagi de resultar d'una catalanització parcial del consonantisme mossàrab; tanmateix no excloguem que es tracti també d'un tractament mossàrab divergent, especialment tenint en compte que ací tenim T-C^e i que en tot cas consta que com a resultat mossàrab de TI̯ darrere consonant hi hagué de vegades *č*, però al costat d'ella i més correntment, es troba moss. *ç*. En l'aspecte lexical, cf. encara, *DCEC*, s. v. *barchilla*, i també tot el seguit d'articles format per *barceo*, *barcia*, *barcina* i *barcino*, on l'existència d'un nexe amb el mot present és ja dubtosa (o quasi nulla), però en cap no es pot descartar del tot, com sigui que en tots ells resten dubtes etimològics greus o obscuritat total.

Per al català i, en especial pel que fa a *barcella*, interessa sobretot *barcina*, junt amb *barça* i *barcha*, que en sembla ser el primitiu, la informació sobre els quals complementem ací. Diu el passatge del *Spill*: «l'espitalera --- y sa mossa --- me scorcollaren —Dix: 'Sens lançols / huy dormireu / --- no portau taça / ni carabaça, / *barça*, cerró...'» (v. 949) i explica Chabàs «ahora *barcha* o aigüera, que se pone por lo regular en el varal del carro para colocar allí la vasija con agua, vino y la merienda; suele ser de esparto y afecta la forma de un pequeño serón con tapadera; de esparto o palmito suele llevarse también lo que llaman *barig* <*barč*> o *barchol*,[3] a la espalda, y el *barcholet* al brazo --- los pescadores llevan el cebo para su oficio en cestitos de mimbre llamados *barçeta*»; el dicc. d'Escrig confirma val. *barça* «pieza de estera en forma de saco que pende entre las varas de los carros». És també mall. *barxa* 'senalló que té el cabrer per dur-hi el recapte' (*BDLC* IX, 307). Anoto *barčes de palma* més petites que cabassos a la Vall d'Ebo i a Benigembla. A Tortosa, Ribera d'Ebre i Maestrat la xàvega s'anomena *barcina* (Arabía, *Misc. Folklòrica*, p. 163; *BDC* III, 88; Ga. Girona, s. v.). Veg. la resta de la informació, referent al cast. oriental *barcina*[4] [1543], port. i murc. *barca*, en el meu article.

En particular formen part del grup d'aquest *barcina* i del citat *barça* del *Spill* l'alacantí i l'eiv. *barça*: «mujeres con el bolso lleven la *barsa*», *Canyissaes* (131); «*barsa* capazo» (PzCabr.), «es tombà a dormir amb sa *barsa* per coixí», «una nit En Jaume tornava cap a ca seua, amb un bon feix de llenya i sa *barsa* ben plena de recapte», Castelló (*Rond. Eiv.*, 37, 69, 33).

Sense cap escrúpol podrem rebutjar la suggerència de Spitzer (*LexikK*, 27) d'un manlleu del francès antic *baschoue*, alvernès *batsola* (cèlt. BASCAUDA), no sols per la *r* (en lloc de SC) sinó per tota classe de palpables raons. Simonet pensa a relacionar amb el llatí SPARTUM (ço que sembla concretar-se en un derivat *SPARTEA de formació adjectival, com ho fa *GdDD*, 6245*a*), i si es tractés d'una forma escadussera i arabitzada (a base de *azb*- > *arb*- > *alb*-) podríem arribar a concebre-ho, però no ho podem admetre essent una forma tan estesa, amb inicial constant en *b*-, i que pel N. i NO. excedeix força del territori arabitzat (hi ha fins i tot un gc. ant. *barset* «panier» en els *Anc. Textes Landais* p.p. Millardet). Encara fóra menys difícil de suposar que es tracti d'un mot extret del nostre *barcella* per derivació regressiva, amb generalització del sentit cap a 'recipient' i 'saquet d'espart, etc.'. És clar que no ens deixa ben convençuts.

[1] Encara que l'evolució de sentit no sigui evident, d'ací es pogué arribar al del marroq. *běršla* «toiture en bâtière» (Colin, *Hesperis* VI, 58) car és corrent la cabana de teulada cònica. — [2] Cf., parlant de mesures: «els vespres, quan tothom descansava, se sentia renou de boix i *barcella*, dalt sa cambra, com si hi mesurassin», ibid. II, 90. Sovint no es tracta d'un indret prominent sinó cóncau, com en el *Toll de la Barcella* en el riu Palància, a Estivella; un lloc més vistent encara cap a Castelló de Rugat; dins el poble de Cervera del Maestre hi ha el *Carrer la Barcella*, etc. — [3] Amb -*z*- arag. *barzol* «serón» en un doc. de Jaca a. 1437, Alvar, *ArchFArag.* X, 249. — [4] Recordem que hi ha un poble dit *Barcina* 30 km. al NO. de Miranda de Ebro.

BARD I, 'terra o argila amerada d'aigua', mot molt dialectal o dels parlars romànics veïns, variant del cast. *barro*, d'origen pre-romà. □ *1.ª doc.*: 1936, *BDC* XXIII, 276.

On solament vaig recollir-lo en el Pallars, a Tavascan, punta N. de la Vall de Cardós. En aranès és força més general, també alt-arag. *bardo* 'fang', 'morter de fer cases' (des de Gistau[1] a Ansó, *BDC* XXIV, 161), oc. *bart*, que ja és antic i avui és quasi exclusiu de Gasc. i Llgd. Com que mot i derivats tenen més arrelament en els parlars veïns no catalans (d'ací p. ex., cast. *embardunar* > *embadurnar*), remetem a *DCEC* I, 414 (esp. 414*a*42-60) i a les notes on es demostra que *rd* és una evolució de -RR- pròpia de mots preromans sobretot hispànics (*VRom.* II, 455; Rohlfs *Le Gc.*, § 384).

DERIV.: *Bardoll* (*-oyl*) en cat. conegut d'antic quasi només per l'onomàstica (cogn. del S. XIII, *AlcM*; poble del Conflent, a la vall de Cabrils, nom ja medieval), i val. per 'conjunt de coses barrejades o en desordre', d'on potser el b.-empord. *bardoiar* 'bellugar' (*AlcM*, potser pròpiament sorollar una pasta semilíquida) i *bardoiament. Bardoma* pall. i val. ant. [1439, doc. de Val., *AlcM*],[2] *embardomar*. El verb *esbardellar* si realment signifiqués el mateix que 'esbadiar-se, badar-se una flor' (com assegura *AlcM* per a l'Empordà) seria clarament producte d'un encreuament d'*esbadellar-se* amb *esberlar-se*; no nego que la idea tingui cert fonament, car si bé l'ús amb referència a flors és certament impropi, ja sembla més fundada la sinonímia que se li ha donat amb *estavellar-se* (com fan les cites literàries d'*AlcM*, i especialment la de Ruyra, també *DFa.*), i a això també es podria estendre aqueix encreuament. Tanmateix el sentit més propi té un matís més especial, que m'és ben conegut de l'ús de Barcelona (on també se sent el mot) i Empordà-Girona: *esbardellar-se* 'consentir-se, quedar afectat per una forta esquerda un recipient de terrissa, sense arribar a partir-se del tot en dos trossos', ço que més aviat sembla derivat de *bard* per 'material de terrissa'; tanmateix és de creure que el mot ha estat subjecte a la influència d'*esbadellar-se* i de la família de *badar*. Més detingut en *ESBARDELLAR*

[1] I des dels parlars mig-catalans del límit, inclusivament, car ja el sento a Alins de Llitera i a la vall de Benasc (Ferraz, p. 28). El derivat *vardoso* 'fangós' ja es llegeix en un doc. de Jaca de l'a. 1476, Nav. Tomás, *D. L. Ar.*, 148.14. — [2] Definició defectuosa per a Tremp: no és 'ufana' sinó 'superfluïtat sobrera, deixies'. És collectiu per a un munt de minúcies sense valor: «no val cap tant de trebalossi aquella *bardoma*», sento a Rialb. Són també aragonesos i murcians *bardoma, bardomera* i *bardomarse* (*DCEC* I, 403*a*). Sobretot en el collectiu *bardau* 'fanguisser'.

BARD II, 'antic poeta cèltic', pres del gallo-llatí *bardus* id. □ *1.ª doc.*: c. 1860, Milà i Fontanals.

Per al gàllic *bardos* 'poeta popular', irl. ant. *bard*, mot afí al scr. *gṛṇīté* 'canta', 'elogia', ll. *gratus*, etc., Pok., *IEW*, 478.20.

DERIV.: *Bàrdic* (M. S. Oliver, *AlcM*).

BARDA, mot estès per amples zones de tota la Península Ibèrica i d'algunes altres de pròximes, d'origen incert però segurament pre-romà i ja amb la forma *BARDA en el llenguatge prellatí i un significat general de 'clos, tanca', 'material —generalment vegetal, bardissa, brancam, etc.— usat per fer o reforçar tancats'. □ *1.ª doc.*: 1342, en un doc. català; però es troba en documentació molt més antiga, 1092 a Lleó, 1036 *barta* a Gascunya, etc.

En el doc. lleonès sembla tenir el significat de 'tanca d'una cort o pati' (o del cast. *barda de corral*), «que levetis vestras portas et vestros uscios, et illas kasas et illas *bardas* non desfaçatis» (M. Pidal, *Orig.*, 389). En docs. medievals catalans trobem ja sovint significats com 'clos format amb vegetals': «nuyl hom --- no prengua leyna de neguna *barda* o *bardiça*» (doc. de 1342, al Perelló, costes de l'Ebre, *BABL* XII, 43) (on *bardiça* pot estar en el sentit de 'matissar que forma tanca' i *barda* en el de la tanca vegetal mateixa), doc. de 1370 a Sant Celoni (ibid., p. 136).

Amb algunes variants de significat és un mot comú a les tres llengües romàniques de la Península: port. *barda* 'clos de rama i esbarzers entrellaçats' (Fig.; Alentejo: *RL* IV, 58),[1] alent., beir. *bardo* «curral de estevas ['estepa'] onde se ordenham as cabras» (II, 30, 244), en els Açores 'clos d'esbarzers i canyes', trasm. 'renglera d'estaques o pedres dretes que traça el confí d'una parcella' (*RL* V, 212, 225). En els parlars espanyols és propi del Sud i Est;[2] «construcción de palos o espinos para pescar en los ríos» (1537, *Cortes de León y Cast.*), arag. «seto o vallado de espinos» (*DAut.*, López Puyoles).

I sobretot lleonès: Bierzo «cerca de pared o seto vivo», santand. «zarzamora» (veg. la cita de Pereda en Ga. Lomas); *barda* «borrón o tabla que limita la silla de montar por detrás» [1258] i *bardal* «zarzal», Cespedosa «especie de sauce que suele usarse como tabla», *RFE* XV, 278n.),[3] mirandès *bardio* «espaço fechado de mato para meter o gado no inverno» (Leite de V., *Phil. Mir.* I, 308), ast. de Colunga *bardiu* «zarza, espino y otras plantas que crecen espontáneamente en los terrenos incultos» (Vigón, i *bardial* «sitio poblado de *bardios*»), gall. oriental *barda* «sebe: cercado, cierre, valla», «montón de haces de leña arrimados unos a otros», «cierta extensión de un sembrado de trigo, maduro, que puede ya segarse» (Aníbal Otero).[4]

El mot català presenta especial vitalitat en el NE.: *barda* 'andàs o cleda per tancar el bestiar' (Camprodon en *DAg.*), el vaig sentir a Freixenet i a Molló (on hi ha *el Passant de les Bardes* al llarg del camí), i també les *bardes* poden ser 'cada una de les dues barres o travessers necessaris per fer un aprés' a Vilallonga de Ter (J. Pasqual, 1971); ja el meu pare anotava a Bassegoda fa 80 anys *bardes* «mena d'estaques que serveixen per tancar l'andar o *aprisco*»; i jo, el *Camp de les Bardes* a sis minuts del poble d'Es-

polla. Són de cabdal importància alguns dels derivats que analitzarem a baix, per damunt de tots l'universal i molt antic *bardissa*, que a l'horta de València es presenta en la variant local *albardissa* amb el sentit de 'tanca de corral' anexa a una barraca valenciana (Sanchis Guarner, *La Barraca Val.*, 65).[5] Així mateix *barder* 'esbarzerar' que és propi de la dita zona Empordà-Garrotxa i també del Camp de Tarragona.

És notable i propi només d'una part de les Balears el sentit de *barda* per a una costa del camí. És típic sobretot d'Eivissa, on hi ha moltes *bardes*, sobretot en els termes del Nord de l'illa (Xarraca, Portinatx, St. Miquel de Balansat, etc.), però també a l'entrada de la Vila d'Eivissa (*Portal de les Taules*) hi ha una forta rampa sota l'arcada, que la gent vella anomena *la Barda*. No és prou exacta la definició d'*AlcM* «terreny costerut, pendís», car per ser *barda* ha de creuar-lo un camí, ni la de 'pujada' perquè també es pot tractar d'una baixada brusca en un camí, com sigui que es diu de la baixada brusca d'un que fins allà ha planejat: «gatets i ratetes abaixaven *barda avall* cap a sa sèquia» (Castelló, *Rond. Eiv.*, p. 24). D'altra banda tampoc és exacta la dada d'*AlcM* que sigui un mot exclusiu d'Eivissa, car no ho és menys de Formentera, on ja no es tracta de camí sinó de costa d'una vall: el turó que puja a l'Est del poble de St. Francesc és *Sa Barda de ses Roques*, i més enllà hi ha *Es Pujol des Fum* «dalt d'una *barda*». I també s'estén a part de Mallorca, almenys l'extrem occidental, on significa 'vessant costerut': *Ses Bardes des Penyal* 'els flancs del Port d'Andratx', *Ses Bardes de Garrafa* damunt Andratx 'els vessants de -', i m'advertiren que també deien *ses bardes d'un ameller* o d'un altre arbre, per als seus flancs.

Si prenem en plena consideració aquests darrers usos comprenem que en el fons es pot tractar del mateix mot que el *barda* continental, car un vessant rost és ben bé com una barrera. En particular hem de tenir en compte l'acc. 'barrera de núvols', pròpia de l'ús nàutic en castellà, i que hem registrat rediviva a l'interior de l'Argentina, i que no ho és menys a l'alt Empordà: «una *barda* de vent s'arrestella de Maçanet de Cabrenys fins al cap de Cervera» (Pous i Pagès, *Quan se fa nosa* II, 94). És versemblant que amb això es relacioni *barda* en el sentit de 'brusc pendent submarí', que llegim a la *Guia de la Costa Brava* de Josep Pla, p. 257, i que jo mateix he sentit als pescadors de l'illa de Cabrera (veg., però, *barbada*, estudiat s. v. *barba*). Finalment assenyalo uns derivats mossàrabs que no semblen ser estranys a la nostra arrel: *bardûneš*, sing. *bardûn*, i *bardâğ* «especie de espino o cardillo» (Asín, *Glos. Hisp.-Mus.* Ss. XI-XII, 33-34), que Simonet ja va assenyalar com a *bardûnoš*, 'ἄρκτιον' en Abentarif (Almeria, S. XII).

L'acc. primitiva sembla que és 'barrera, tancat', d'on per una banda les *bardas de corral*[6] del castellà i per l'altra 'tanca d'esbarzers o bardissa', d'on 'esbarzerar', etc. Per tant rebutgem sumàriament (com ja féu Dozy, *Gloss.*, p. 375) la idea de Müller (*Sitzber. d. bayr. akad.* I, 861; II, 95ss.), que s'anomenaren així les bardes que cobrien una tàpia per comparació amb l'albarda posada sobre una cavalcadura.[7] D'altra banda és molt raonable la idea de Gamillscheg d'identificar-ho amb el gc. *barta* 'bosquet embardissat, esbarzerar', que apareix primerament com a *barde* («silua que nominatur *barda*», en un doc. del Gers de l'any 1036) i d'allí endavant *barta* («*barta*, hoc est silua», en docs. de la Gironda i dels Alts-Pirineus des de 1080, Luchaire, *Recueil*, pp. 31, 139, 116, 99).[8]

El mateix Gamillscheg opinà que el mot era d'origen cèltic (i la seva teoria fou aplaudida per Pedersen, *Litteris* II, 84). Seria el mot cèltic comú de l'arrel VRAD- 'arrel, tronc' (ky. *gwraidd*, irl. ant. *frēn* [deriv. WRD-NO-], avui alterat en gaèl. escoc. *freumh*). No és que això sigui ben clar en l'aspecte fonètic ni semàntic, si bé és veritat que altres mots de la mateixa arrel es presenten amb el sentit de 'branca', que ja ens escau més: ky. *gwrysg* (derivat WRD-SKO), i trobem el mateix en el gr. ῥάδιξ, ῥάδαμνος i en diverses formes germàniques, sense comptar que el ll. *ramus* potser també és una forma en -MOS de la mateixa arrel (per a tot això, Pok., *IEW*, 1167.1-18).

Llavors VRAD- pogué passar a BRAD- (tal com *bruc* de WROIKOS) i d'altra banda potser sofrí també trasllat de la R (tal com possiblement va passar en *barga* si ve de *WRAG-). A desgrat de tantes dificultats en els detalls, no cal renunciar del tot a aquesta hipòtesi, sobretot perquè possiblement no és 'cèltic' la qualificació exacta d'aquest ètimon pre-romà, sinó només 'indoeuropeu', i s'hauria de concretar més aviat en el sorotàptic. A això ens conduirien diversos arguments: 1) l'absència del mot en el Nord de França i la seva representació molt més forta en luso-lleonès, català i oc. pirinenc que no pas a Castella ni a Aragó. 2) El fet que el sentit de 'branca' o 'branqueta' (ῥάδαμνος), a penes existent en cèltic, on quasi pertot és 'arrel', predomini sobre aquest en les altres llengües indoeuropees, 3) en altres llengües indoeuropees és concebible que el pas de WR- a BAR- es justifiqués directament sense els equilibris fonètics a què el cèltic ens obligaria (cf. WRANKA > *BRANCA*, certament sorotàptic).

Hi ha, però, altres possibilitats pre-romanes. En cap cas no podrem descartar la idea de Rohlfs (*ZRPh.* XLVII, 402) i Alessio (*ARom.* XX, 150) de veure-hi una variant consonàntica del mot ignot que ha donat *BARRA*, amb el mateix canvi de -RR- en -*rd*- que sovint afecta els mots iberoides, recordem *esquerre* ~ *izquierdo*, *sarrio* ~ *isard*, *marrà* ~ *mardà*. Per al possible origen ibèric és important la presència del nostre mot en logudorès antic (*Rendic. Ist. Lomb.* XLVI, 271; Wartburg, *ARom.* VII, 427-8), puix que el substrat sard està emparentat amb l'ibèric; ja M-L., *Altlogud.*, 27, va assenyalar el sd. *fradassu* «tavoletta», fent notar que *br*- dóna allí *fr*- normalment. Hubschmid hi ha afegit després altres fets sards i d'altres bandes en *Pyrenäenwörter*, 58; *Sard. Studien*, 94; *Orbis* IV, 223; i en *ZRPh.* LXXIV, 528, crida l'atenció sobre el logud. sept. *barrafone* «fascio di spine per chiudere i poderi rustici». Que hi hagi quelcom d'ai-

xò antic en basc no estic per descartar-ho però és dubtós.

Hi ha un basc *malda* «côte, montée» (anav., bnav., guip. lab.) i *maldea ateri* «subir cuestas» s'usa a Etxalar (entre Bera i el Baztan) (Azkue$_2$, Supl., s.v. *ateri*) ço que recorda molt l'eiv. *barda*, tenint en compte que *b* > *m-* es pot mirar com normal i *-rd-* > *-ld-* com a possible (cf. *Sohico-Malda*, muntanya en el municipi de Bidarrai-Itsau), i *Malta* «ruisseau» (P. Raymond, *DTop. BPyr.*), més que més havent-hi en el País Basc antic els *Bardyaíoi* més tard *Vardulli*, i els noms de lloc actuals *Bardotze* i *Bardenas*. De fet no es pot rebutjar que aquests dos últims es relacionin amb *barda*. Tanmateix el mot és ambigu, i d'una banda el ronc. i sul. *malta* 'mata, montón' (que per cert no ens acosten al sentit que ens convé) semblen demostrar que *-ld-*ací prové de -LT- i no pas de -RD-; d'altra banda també es podria imaginar que *malda* surti del germ.-rom. *falda* '(caient de muntanya)'. Pel costat basc no hi ha doncs cap pista ferma.[9]

DERIV.: *Bardada* eiv. (*AlcM*). *Bardellera*. *Barder* 'esbarzerar' [S. XIV, *Ordinacions del Comtat d'Empúries*];[10] avui anoto *barders* 'esbarzers' a Capçanes, als Guiamets i a Bellmunt (Priorat) i, amb repercussió, *bardrẹ́s* a Porrera; però sobretot és mot del NE., si bé ja apareix primerament a Canyamars (Maresme): «aquella font és tota plena de *barders*». Molt més a l'extrem NE. «Estassem tot el *barder* en el bosc» (esbarzerars i gatosam, a St. Aniol de Finestres), *barder* 'bardissa espinosa' a Vilademuls. A una vella parenta meva de Biure un oracle humorista li imposava la penitència de «passar el seient per un *barder*» (PCoromines, *Gràcies de l'Empordà*, 2.ª ed., p. 75). «Aquell barder» 'aquell bardissar' a Colera. «El *barder* de les aspres celles», Pous i Pagès, *Quan se fa nosa* II, 105. Cap a l'O. l'àrea es prolonga fins a l'Oest de la Garrotxa i Osona (*AlcM*, *DAg.*), i sembla reaparèixer a l'extrem Sud (*Tossalet de l'azbardẹ́* Bolulla, 1963); *bardera*, *barderada*. *Bardim*.

Bardissa [S. XIV, *bardiça*, *Glosses de Munic*, 12vb, *RForsch.* XXIII, 243, n. 1]; molt freqüent ja en textos dels Ss. XIV-XV[11] i en escriptors com Turmeda o St. Vicent Ferrer; «aprés lo vall, / a la porta plegadissa, / al costat d'una *bardissa*, / viu mon companyó cremar» (*Div. Mall.*, 132), «la terra de promissió --- gitàn les males gents que·y eren, diu que·y fé huna gran *bardiça*» (*Quar.*, 116.36); a diferència de *barda*, no menys antic, però d'ús més limitat i parcial, *bardissa* és un dels mots més divulgats i generals de l'idioma.[12] La noció distintiva més difosa de totes és potser la de massa d'elements vegetals que entrebanquen la marxa (sots del Maresme, de Montserrat, comarques veïnes a la mar, sobretot ,però també a tot arreu).[13]

Però sens dubte la més distintiva és la d'element vegetal que serveix per fer bardes o barreres, i alhora és la que ens explica millor la formació adjectival com a derivat de *barda*: veg. a dalt el text del doc. de 1342; «paret, tancat o cloïssa d'un corral» Maestrat (Garcia Girona, *Vocab.*); «plantà una gran vinya, entorn posà · y gran *bardiça*, e dins la vinya féu un gran trull per a veremar», «gran *bardiça* --- és entesa la ley de Moysès, e tota ley divinal és entesa *bardiça*. que Déu vol que sia tanquat» (St. Vicent F., *Quar.*, 115.21, 116.39); «ses pites varen esser duites de Sa Pobla, a on un temps servien de *bardissa* per senyalar ses partions (Arx., Ll. Salvador, p. 68).[14]

DERIV. de *bardissa*. *Bardís* [1575, «lloc de moltes espines y *bardissos*: spinetum, dumetum», On. Pou, *ThPu.*, 54; Lacav.]; *bardissot* (supl. d'Ed. Fontserè al *DFa.*); *bardisser* m. (*AlcM*, adj. d'un gos de caça especialitzat a furetejar-hi);[15] *bardissada*, *bardissal*, *-issar*, *bardissam*, *bardissenc*; *embardissar* [1460: «les dones --- / qui les defén / sa vida ven / --- / si n'emprén liça / se *embardiça*: / per lur malícia / --- solen mentir / ---», «lo vinyet --- / ben vallejat, / *embardiçat* / com fou mester, / obrà-hi celler», JRoig, *Spill*, vv. 8325, 13522],[16] *esbardissar* 'arrencar les bardisses': *esbardissar els marges* (Prat de Llobregat 1932).

Bardal 'bosquet de gerderes' (Boí, 1953, 1972), derivació ben versemblant ja que la «jordonera» és una mata espesa no gaire menys espinosa que un *esbarzer*. Ja menys segura és en el cas de *bardanal* 'boixeriga', propi d'Espot i la Vall d'Àneu (1933) puix que el rododendron ferrugineum no és gens espinós, si bé el més sovint arriba ser força *embardissat* (i de tota manera, encaar hi ha menys semblança amb la *bardana*).

[1] «Sebe de mato, para vedar». En un doc. de 1786 *bardas ou paredes de vinhas*. En la locució *em barda* 'molt' que recullen a Serpa de Guadiana i Santa Margarida da Beira (*RLus.* II, 44, 245) sembla tractar-se del mateix, a base del bardissam abundós d'una tanca. — [2] A Andalusia el registra Alcalá Venceslada; el derivat *bardiza*, ben arrelat a Múrcia (Ga. Soriano, Lemus) potser de base catalana. — [3] No s'ha de confondre amb això el salm. *barda* «retoño de roble», que és regressió de *bardasca*, *bardusca*, *verdasca*, i per tant va amb *verdugo* i VIRIDIS. Però bé hi deu pertànyer el salm. *bardo* «pared de leña para guarecerse». — [4] És notable com a l'Argentina es reprodueixen diverses de les accs. dialectals hispàniques i en particular catalanes. Allí el vaig anotar algunes vegades a Cuyo en el sentit de *barda de corral*. D'altra banda, a Patagònia «manto de basalto», com a variant de «cañadón», Ed. Acevedo Díaz (h.), *La Arg. como unidad geogr.*, en *Bol. Biblgr. Arg. del Min. de Just. e Instr. P.*, 1941, i, p. xxxi. I amb l'acc. nàutica i empordanesa de 'barrera de núvols tempestuosos': «mirada desde la llanura esta faja nebulosa parece un muro compacto... ésta es la *barda*... señal inequívoca de que hay temporal adentro», Chaca, *Hist. de Tupungato*, 79. — [5] Allí és paret de tanca formada per canyes lligades amb un cordill d'espart. També sentit a Oliva de Gandia, on m'expliquen que pot ser d'això o bé de xiprers o de cedres. — [6] Per a útils indicacions sobre el mot a Canàries i Portugal veg. Max Steffen, *Rev. Hist. Univ. La Laguna*, núm. 70 (1945), 28-31. — [7] Per més que ho acceptin Brüch, *W. u. S.* VII, 156n., i fins M-Lübke, *REW*, 955;

Wartburg ja ho acull amb força incredulitat; Gamillscheg, *ZRPh.* XLI, 634; XLIII, 23: «gàl·lic». — [8] El tipus *barta* s'estén encara al llenguadocià occidental, etc. No és que el canvi de *-RD-* en *-rt-* no hagi de causar cap escrúpol, però ultra la vaga possibilitat d'un ensordiment degut a una pronúncia ibero-aquitana, i a alguna vacil·lació esporàdica que es registra a Gascunya (*ordiga* ~ URTICA i gal *ordigas* = ll. *articulus*), no es pot negar que hi hagué fets d'ensordiment d'altres oclusives darrere *r*, com VERGARIA > VERCARIA (veg. infra, *BARQUERA*) o en *vergobretus* > *vercobretus* (Pokorny, *VRom.* x, 266-67; *IEW*, 1168.30). S'ha cregut que a ultracorrecció d'aquesta tendència sigui deguda la forma del fr. ant. *barge* per BARCA. En llengua d'oc *barta* és, encara més que llenguadocià, un mot gascó, i ací molt antic: Luchaire en dóna docs. de 1080, 1087, 1260, a la Gironda i Bigorra; en el Bearn, en el Cartulari d'Ossau (on *la dicte barte* a. 1457, 296, sembla referir-se a la selva moixalosa del Pont-Bielh) i el *DTop.* de PRaymond recull 18 casos de *Barthe(s)*. Però el derivat *bartàs* «buisson» és també del Carcí (*bo-* Lescale) i Albigès («petit tertre» Gary), i de la toponímia del Cantal (Amé), i poc o molt potser s'estén fins al Roine (coume una agnello que s'escarto / e s'enroumego dins li *barto*», Nerto v, 158); en tot cas des de la Gironda degué passar al Canadà (*barthe* «clôture d'arbrisseaux, haie», *Bull. Parler FrCan.* III, 145) i cap al Mediterrani no sols arriba fins al nostre límit (Camp de la Barta entre Tuixà i Vingrau) sinó que, almenys amb derivats, penetra a claps en el domini català: *abartàs, abartassos* (arbustos de garriga, a Estagell, *bartàs, -assos* 'bardisses' o 'esbarzerars' a Talau i a Tuès (1960), *abarta* 'esbarzer' en un poble del Segre Mitjà (Gavarra, 1957). Un altre petit focus en el Priorat: *bartrés* pl. 'esbarzers' a Gratallops i Torroja, *baltrés* al Lloar, *abaltré* a la Morera i a les dues Vilelles, *abatrẹ́* a Poboleda (1935-6), coincidint amb el poblet de *La Bartra* allí prop (t. Rojals); confirmació toponímica encara a d'altres d'aquests focus: *Feixà de les Abartes* a Gavarra, *Bartra* a Andorra (Encamp), *Clot de la Barta* a Talau. Un altre derivat té un sentit diferent, si bé encara conciliable: *bartal* 'matisser d'arbustos sense espines (com gerderes, faringoles, saücs) a l'alta Ribagorça (Bono, Senet); del Conflent només sé que a Nyer parlaven de «qualque *bartal*» en especificar les plantes que hi havia a la carena d'una d'aquells serrats de boscúries coníferes.

[9] Bastant just o aproximat, en conjunt, és l'extens estudi recent de M. Roy Harris, 1970 (*RPh.-Cal.* XXIII, 529-548); aporta poc de nou (alguns detalls i, arguments sovint molt discutibles), com era d'esperar en el treball d'un jove de base merament llibresca, i en un problema complex i ja tan treballat per mestres ben preparats. No cau, però, en el parany de les homonímies: amb *bard* 'argila, fang' (com feren en part Wartburg, *FEW*, s.v. *barros*, i Brüch, que hi barreja un oc. ant. *bardejar* 'emplastrar amb morter' i alguna altra forma oc. o veïna, de l'*ALF*, 890, s.v. *mur en terre*). El suposat cèltic *BARRĬTA de *GdDD*, 940 és pura invenció d'ell, sense cap base en cèltic. Inútil refutar l'etim. de Harri Mayer (que *AlcM* a tort pren seriosament): com sempre aquest aficionat acrític desconeix les normes més elementals de la fonètica i la lexicologia. — [10] «Que null hom antra en ort ni en close ni an vinye cloerts per *bardés*, si ben mala feta no y ffazia», que Balaguer i Merino defineix «brossa amb què es cobreixen les tàpies y se tan quen les entrades dels horts o vinyes closes», *RLR* xv, 41, 179. Un *bardario* (151) es troba ja en una inscripció cèltica, Whatmough, *Dial. of Anc. Gaul*, ed. fotostàtica, p. 119, i sens dubte cal negar que hi hagi raons fermes per atribuir això al germànic, com es decanta a fer-ho Whatmough. — [11] «Les rames dels arbres, caynes, *bardiçes* et romegeres, sien remogudes», a. 1342, «tota persona que levarà lenya de *bardiça*, de rota o de rompuda», a. 1385 (docs. de Tortosa, *BABL* XI, 428; XII, 50).—[12] Àrea general, des de l'extrem Nord (Ross., *Misc. Fabra* 182 «fila d'arbusts, *haie*»; *ALF* m. 1592, allí i ja a l'Aude), per la Cat. aragonesa (penarr., *BDC* IX, 69), fins a l'extrem Sud del País Valencià (*Bardissa* partida del Fondó de les Neus) i estenent-se fins a l'Horta de Múrcia (Lemus, *Vocab. Panocho*), amb dades molt nombroses de tot Mallorca (sementers a Lloseta, Bunyola, etc.) i Menorca (ací en la forma *verdissa*, alterada per una etim. pop. molt natural, Camps i Mercadal, *Folkl. Men.* II, 115, i així ho sento a Migjorn Gran). Entre la fraseologia més corrent que jo recollia figuren *Font de les Bardisses* (Clariana de Cardener), *pardal de bardissa* (pertot), *el gos s'emparra per les bardisses* (Tuixén); de vegades especialitzat en una planta espinosa concreta (oposada a *gavernes* a Lavansa). Informació complementable encara amb *CostCatManc.* I, s.v.; Krüger, *Hochpyr.* A I, 52; II, 362; *AlcM*, *DAg.* i *Bal.* — [13] «Se posaren a córrer cap amunt per sa Bardissa des Carritxar, però una d'elles se travà ses faldetes amb sa *bardissa* i es moros l'agafaren», Arx. Ll. Salvador, p. 260. — [14] El lligam de *bardissa* amb *barda* és un fet inatacable. És veritat que existeix també un nexe amb *ESBARZER* i el seu afí *barça*. En aquest sentit parla un llenguatge eloqüent el verb *esbarzissar* 'netejar de bardisses o tallar-les' que *AlcM* cita de dos docs. vigatans, de 1490 i 1495, i en context enterament paral·lel al del verb *esbarzerar* ('llevar els esbarzers') en documents també vigatans de 1410, 1417 i 1494. Hi hagué sens dubte convergència de dues formacions etimològiques paral·leles, car observem que una dissimilació d'*esbarzissar* en *esbardissar* era quasi inevitable. — [15] «Quinas bonas casseras férem! --- entre tots reunian una canilla de vuit cans *bardissers* y llebrers», Bosch de la Trinx., *Recorts d'un exc.*, p. 121. — [16] «Entre ses murtreres i aladerns qu'*enverdissen* es camí que faldetja sa muntanyeta, es ca afinà un rastre ---», Camps i Merc., *Folkl Men.* II,

115. «Al nostre autor, *embardissat* amb els seus gerundis, li costa una mica de pendre l'arrencada i de fer saltar en el caos del seu estil la nota vivent, en frase cenyida», Alex. Galí, en Maldà, *Coll. de la B. Vi.*, p. 101.

BARDAIX, 'sodomita passiu', mot d'origen persa, que si bé arribà a Occident per conducte d'una forma aràbiga o turca, en definitiva prové d'una paraula pelví *wardag* 'captiu' 'esclau'. □ *1.ª doc.*: 1683, *DAg.*; els diccs. no el registren fins a *Belv.* (que el dóna com a antiquat, però almenys literàriament s'ha usat força encara fins al S. XX.

En la resta del romànic, el fr. *bardache* no té vell arrelament (pres de l'it., en el S. XVI). L'it. *bardassa*, *bardascia* m., està força estès en els dialectes i hi pren el sentit general de 'minyó, xicot': lomb., piem. *bardassa*, marchigiano *bardäsce*, Servigliano *bardaššu*, Cilento *bardášo*; el sard *bardascia* és 'nen' però amb sentit despectiu. Per a les fonts, veg. *DCEC* I, 402.

Popularment a Cat. s'arrela a l'Alt Empordà especialment el femení on *bardaixa* és molt viu com a terme injuriós dirigit a una dona grossera i a qui vagament imputen mals costums: s'usa especialment com a insult que hom llança a algú (o fins a un animal): «Liues, liues! On heu anat, *bardaixes*» (adreçant-se a les oques, que no apareixen), P. Coromines, *A Recés dels Tamarius*, p. 187, «les gallines --- piquen els grans --- les oques *bardaixes* si gosessin prou s'acostarien enllepolides», *Gràcies de l'Empordà*, 2.ª ed., p. 74; cèdula d'ell de Torroella de Fluvià, 1898.

Hi ha relació segura amb l'àr. *bardağ* 'esclau' (Golius) però aquest és un mot no acceptat en la majoria dels diccs. aràbics (Dozy, Belot, Tedjini, *RMa.*, Beaussier, Lerch., Steiger, *PAlc.*, etc.); persa *bardah* 'captiu, esclau', però ni s'havia aclarit bé en quina de les dues llengües és verament antic,[1] ni posat en clar si en romànic ve de l'àr. oriental o bé del turc; els testimonis del cast. *bardaje*[2] assenyalen cap a Turquia o Itàlia com a lloc de procedència, i Covarrubias assegura que vingué d'Itàlia, cf. Friederici, *Am. Wb.*, 81. Així m'expressava en el *DCEC*. Ara puc acabar d'aclarir aquesta qüestió, que havia restat fins ací irresolta en totes les obres d'etimologia romànica, i fins en tota la literatura lingüística, almenys la ben coneguda en els cercles erudits d'Occident. Realment el mot és indubtablement irani, i sigui el turc o alguna variant de la llengua aràbiga en feren *bardağ* 'esclau' (segurament en una pronúncia *bardaž*, que és normal en força parlars aràbics, com a equivalent del *ğim* de l'àrab clàssic). No puc acabar de precisar, doncs, pels mitjans de la lingüística, si es tracta d'una evolució fonètica turca o aràbiga dialectal —de tota manera acomplerta ja en país islàmic— ni si l'evolució semàntica des de 'captiu' a 'sodomita pacient' és obra de pederastes turcs o àrabs que farien víctima de les seves sevícies els joves captius asiàtics. De tota manera, quant a l'origen últim ja no hi pot haver dubte, car en irani podem remuntar no sols fins a l'irani mitjà sinó fins a l'avèstic i àdhuc l'indo-irani o l'indoeuropeu comuns.

L'arrel és la de l'avèstic *varəta-* 'pres, presoner' (Bartholomae, *Altiranisches Wörterbuch*, 1368), probablement **valata-* en irani comú, des del qual degué formar-se un derivat **walətaka-* en un dels dialectes de l'irani antic. El cas és que d'un derivat així surten les diverses formes del mot en els parlars pelvís, segons les indicacions del tractat del gran mestre iranista Henrik Samuel Nyberg (*Glossary*, part II, de *A Manual of Pahlavi*, Wiesbaden, 1974, p. 204, indicacions fonètiques p. 276, § 3, etc.) i de l'excellent *Concise Pahlavi Dictionary* de D. N. Mac Kenzie (Oxford Univ. Press, 1971, pp. 87 i 106): en el pelví bàsic el mot apareix en la forma *wardag* «captiu, pres»,[3] i aquest en persa primerenc (modern) apareix ja com a *barda* (Bartholomae, McKenzie) 'captiu' (que és el que suposo que vol representar la grafia *bardah* usada per Devic, Nyberg i altres orientalistes occidentals); al costat de *wardag* hi ha l'abstracte *wardagīh* 'captivitat', i en el dialecte pelví arcaic estudiat en el glossari de Nyberg el mot té encara la forma no sonoritzada *vartak* «captive», que en el dialecte dels Psalms cristians s'escriu *wldky* (no vocalitzat), i en persa pàrtic mitjà *wrdg*, que si no m'enganyo és el mateix que el persa maniqueu (així McKenzie). Com que l'àrab cap al S. IX canvià tota *g* semítica en *ğ*, sembla clar que els àrabs sentint un *bardag* als perses coetanis, que ja parlaven formes intermèdies entre el pelví dels arsàcides i el persa «modern» (primerenc) dels temps de Firdausí, aprengueren el mot en aquesta forma, l'arabitzaren en *bardağ* (o ells o bé els turcs, dilema que deixo en suspens).

Ara bé el que puc afirmar és que del caràcter indoeuropeu del mot no cal dubtar-ne. No em consta bé si fou ja indoirani, car la forma més coneguda en sànscrit per a captiu és *vandīkataḥ* (Monier Williams) masculí i *vandīḥ* femení. És possible que hi hagi almenys contacte (si no veritable germanor etimològica) entre els dos mots, però més aviat sembla que de tota manera tenim ací dues arrels diferents, car hi ha *bandag* «servant» en el pelví pàrtic i en el dialecte despullat per McKenzie, *bandak* «servant, slave» en el pelví arcaic de Nyberg (de clara etimologia indoeuropea, germ. *bend-* 'lligar', pelví antic *band* «tie, band, fetters», Ny.).

Possiblement la paraula sànscrita citada resulti d'un encreuament d'aquesta paraula per a 'servent' amb un equivalent índic de l'irani *varataka-* (he de deixar-ho a judici dels especialistes). En tot cas em sembla clar que l'avèstic *varəta-* és simplement un participi passiu indoeuropeu de la mateixa arrel que WEL- que ha donat el gr. ἁλίσκομαι 'jo agafo' i el ll. *vellere* 'arrencar' (amb la idea d'"arrabassar' > 'agafar'), arrel per a la qual veg. Pok., *IEW*, 1144.5; val a dir que Pok. no posa en aquest article el mot irani, però la proposta de Bartholomae en aquest sentit apareix perfectament defensable i fundada. És possible, de tota manera, que en la creació del mot per a 'sodomita pacient' intervingués alguna suma o homonímia amb altres arrels indoeuropees. Car d'una banda tro-

bem un *wardag* perfectament homònim en pelví tardà (McKenzie) amb el sentit de 'femella calenta' (amb *wardagīh* 'lubricitat', «heat»), i d'altra banda tenim un avèstic *varǝt-* 'girar', ll. *vertere*, que és el scr. *vártati* (en persa modern *garbad*). ¿Hi hauria, doncs, també, en *bardag* la idea de 'invertit' o la de 'home que imita una dona moguda'? Cal que deixem tot això en mans dels especialistes. Però des d'ara és segur, almenys, que *bardaix* és un mot bàsicament persa, si bé degué arribar a Occident per via de Turquia o de l'àrab iraqí dels temps de Harun ar-Rašid.

És versemblant que el mot hisp.-àrab *bardalûk* 'trapella, brètol', usat per Abencuzman en el S. XII,[4] resulti d'un compromís d'aquest terme amb el tipus *badoc, badaloc* (veg. *BADAR*).

[1] Res d'això no veig en les principals fonts de l'irani antic ni mitjà, ni en ossetí; ni tinc elements de judici suficients per decidir si, com és concebible, hi ha relació amb l'avèstic *bǝrǝt-* 'portar, aguantar, cuidar' o amb el pelví *bār* 'pes, cosa feixuga', *bāritan* «induring, patient» «humble». Solament en termes vagues es pot dir que l'aspecte del mot orienta menys cap al semític que cap a l'irani. — [2] [Segle XVII], *bardaxa* m., 1526..., *bardax* c. 1600. — [3] So de *w-* que en època remota havia estat *u̯-* i es tornava *v-* (grafia seguida per Nyberg, mentre que McKenzie grafia *w-*), i que en persa modern (ja el persa primerenc d'abans de l'època del gran Firdausí, si no m'enganyo) acabà tornant-se *b-* en posició inicial, quasi sempre (hi ha pas a *gu-* en combinacions amb vocal breu tancada, i amb alguna *a breu*, p. ex. en *gul* 'rosa' < *gurda-* = gr. *(w)ródon*, ll. *rosa*, o bé en *gurâz* 'senglar' < *warâz* o el prefix *gu-* < *vi*). Però el tractament més estès en persa és *va-* > *ba-* (dotzenes de casos com *vârân* > *bârân* 'pluja', *var* 'pit' > *bar*, *varm* > *barm* 'memòria', *vak* > *bak* 'granota', *valîdân* > *bâlîdan* 'créixer, augmentar, prosperar', etc.). — [4] Nykl. *Hisp.-Ar. Poetry*, p. 287. No deu haver-hi relació amb el cognom arag. *Bardaxí*, car aquest pròpiament és el nom d'una vall de l'Alta Ribagorça.

Bardal, V. *barda*

BARDANA, 'repalassa' nom solament de botànics i farmacèutics a la Península Ibèrica, pres del b. ll. *bardana*, ja antic en les fonts medievals, d'origen incert. □ *1.ª doc.*: 1640, *DTo.*; S.XIX (CCosta; Barceló).

Comú a les llengües europees en general, amb variants lleus i sense discrepàncies d'interès. Essencialment no escauria més que repetir la informació aplegada en el *DCEC*, per a la qual val més remetre allà, afegint-hi algun breu complement. És versemblant que sigui una vella forma afí un poc germanitzada *parduna* del capitular carolingi *De Villis*, de princ. S. IX (Winkler, *ZRPh.* XXXVII, 559). Hi ha entre els investigadors certa propensió a la creença en una procedència cèltica, de la qual han participat més o menys, M-Lübke (*Litbl.*, 1931, 56; *W. u. S.* XI, 144), Weisgerber (*Spr. d. Flk.*, p. 194) i T. Bolelli (*It. Dial.* XVII, 146); cal reconèixer, però, que el fonament més concret de M-L. (semblança amb el sufix de *LANTANA, *REW*, 4895*a*) té escassa solidesa. Formes locals que indiquin algun arrelament popular es troben quasi únicament en el N. d'Itàlia —genov. *bárdena* 'lappa', mil. *bardêna* 'farfara', Bregaglia *bardal, bérdal*, cites en *It. Dial.* XVII, 146, i *VRom.* IV, 57— i en el mossàrab del S. XII, on jo vaig assenyalar *bardûneš* amb aquest sentit (i potser *bardâǧ*), per als quals vegeu *DCEC* I, 403*a*1-17.

Bardana, barder, bardissa, V. *barda*

BARE, 'traïdor', especialment 'el qui manca a les seves obligacions envers els seus senyors feudals', mot del català antic, contracció del més antic *baare*, que funcionava com a cas subjecte de *baador*, segons el sistema de la llengua arcaica i del català pre-literari, en què tot nom d'agent en *-ador* tenia al costat seu un nominatiu en *-are*, tal com en occità antic alternaven *-ador* i *-aire*, en els noms d'agent que acompanyaven tots els verbs (*trobaire* i *trobador* del verb *trobar*, *beveire* i *bevedor* del verb *beure*, etc.), provinents de les terminacions llatines -ATOR i -ATOREM; en llengua d'oc, com a equivalents de *baare* — *baador*, hi havia *bauzaire* — *bauzador* id., derivats del verb *bauzar* 'enganyar, trair', verb que també es troba en el català primitiu en la forma *bauðar* —amb el nom d'agent *bauðare, bauðador*— i que en esborrar-se en la nostra llengua el so de *ð* (fricativa intermèdia entre *z* i *d* però més dèbil) quedà reduït a *baar, baare, baador*, com sigui que, posat en hiatus, el diftong *au* es reduïa a *a* (cf. *llaor, esbalair, Bagaà*, provinents de LAUDOREM, IZBLAUDJAN, BAGAUDANEM); quant a l'origen del verb nostre i occità *bauzar, bauðar*,[1] en realitat és incert, car si bé hi ha relació evident amb el fr. ant. *boisier* que vol dir el mateix, i *boisdie* 'traïció', i aquests es relacionen amb l'a-al. ant. *bôsi* 'dolent, malèvol' (al. mod. *böse*), que hom creu procedent d'una base BAUSI germànica, ni la seva *-s-* no podria explicar la nostra *ð* (> oc. *z*), ni explica la *-d-* del fr. ant. *boisdie*, ni està aclarida la parentela i procedència germànica antiga de l'al. *bôsi* (*böse*), ni està esbrinat si existeix un lligam entre això i la família del gòt. *bauths, baudis*, 'sord, mut, flac mentalment' i la del germ. comú *bauton* 'pegar, atordir', els quals tenen la dental -D- (> -T-) que esperaríem com a base de la família romànica. □ *1.ª doc.*: *baare* i *baador*, S. XIII.

En lloc de repetir ací l'argumentació i documentació que he donat en el meu article dels *Mélanges Mario Roques* (IV, 36), ara reproduït en català i ampliat en el vol. III d'*Entre Dos Llenguatges*, he resumit a dalt l'estat de la qüestió i, no essent aquest un mot del català modern, podré limitar-me ací a remetre a aquest estudi raonat a fons i plenament desenrotllat.[2] L'article *bara* que dedicava *AlcM* a aquest mot en la seva primera edició (ara canviat en *bare* en la 2.ª ed.) contenia greus deficiències, que en la segona edició han estat palliades en alguna mesura, a base del meu estudi (hi han restat, però, diversos punts incompre-

sos, i el que hom hi reporta de la meva explicació conté un greu malentès). Quant a l'antiga connexió amb el nom del comte de Barcelona *Bera* o amb un fantàstic cavaller romà **Bara* són una llegenda pseudoetimològica sense serietat ni cap fonament en absolut (que per desgràcia encara discuteix *AlcM* sense esborrar-la totalment com hauria calgut fer). Per a la família germànica, veg. Kluge, *Et. Wb.*, s. v. *böse*; Pok., *IEW*, 101.26, 112.35, 112.19ss.; i cf. *BOIG*.

DERIV.: *Bausia*[3] arc., amb les variants pròpiament catalanes *baïa* i *boïa*, 'traïció' [S. XIII, veg. el meu estudi i els articles *bausia* i *bohia* d'*AlcM*, *DAg.* i *DBal.*] *Bausia* 'traïció' («no és en nós ~ ni paor», trad. *perditio*, f° 207r1) en les *VidesRoss.*

[1] Ben conegut si bé menys freqüent és també un derivat oc. ant. *bausejar* tr. «frustrer»: «amors de domna, que no·s lassa / de far plaser, e non *bauseja* / son bon amic, cora que·l veja», *Flamenca*, v. 7815. — [2] Cf. una addició breu en *DCEC* I, 429*b* 57-60, on assenyalo un ex. del mot *bauzador*, manllevat del català, en la *1.ª Crón. Gral.* castellana del S. XIII. També en Desclot: «nuyl hom no degués tolre son loc --- e cel qui assò passaria, que fos perjur e tengut per fals e per *baare* a Déu e al rey», § 45 (*NCl.* II, 131.17). Es veu clar que l'abstracte d'això és *baïa*: «no·us fassa reguart que puxats ésser reptat --- de fe ne baÿa que hajats feta a·N Pere d'Aragó», «que per mi --- linatge de Cardona --- guany nom de baÿa e de falsia e de trahició» (§ 156, v, 44.18, 45.10). — [3] Els articles *BAUSI (n.° 1006) i *BAUSON (I, 301) del *REW* i el *FEW* donen una exposició del problema occità i francès molt insatisfactòria, i viciada per la ignorància total dels fets catalans i coneixement insuficient dels occitans; i basada, quant al germànic, només en dos treballets de Braune i Bruckner, superficials i completament antiquats. En aquest grup de mots sembla haver actuat molt el follet de l'encreuament o contaminació d'una o diverses famílies lèxiques, i això tant en el vessant germànic com en el romànic (si bé les accions pertorbadores és versemblant que en romànic i en germànic vinguin de direccions diferents). Un punt molt probable és que hi hagi error en la repetida afirmació que la *d* del fr. ant. *boisdie* és secundària i deguda a la influència del grup del fr. ant. *visde*, *viste* (fr. mod. *vite*) que té ben poc a veure semànticament amb *boisier*; l'etimologia VEGETUS de *viste* (i més pel que fa a *voisdie*) també és dubtosa i necessita revisió.

Barga, V. *DECH* (VARGA)   *Bargalló*, V. *barballó*

BARGANYAR o *abarganyar*, 'maldar, manipular' 'malmetre', mot dialectal germà de l'oc. ant. *barganhar*, fr. ant. *bargaignier*, 'regatejar, disputar-se sobre un objecte', d'origen incert, probablement d'un mot emparentat amb els germ. BERGAN 'desar, conservar' i BORGJAN 'pendre garanties, manllevar', si bé es probable que no vingui del germànic sinó d'una altra llengua afí del Nord d'Europa. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XIII, Cerverí; en fonts catalanes pures, c. 1870-90, *DAg.*

Cerverí de Girona recomana que el cavaller «ab leyaltat *bargayn* / car s'ab dreit se refayn / no·l serà tortz nozens» 'perquè si s'até a justícia, el tort no li farà mal' (rimant en *-anh*, *gazanh*, *refranh*, *planh*, *companh*, etc.). No és 'comerciar' (Riquer, 63.28) feina que no es considerava digna d'un cavaller, ni tampoc «marchander» (*PDPF*) sinó 'negociar, pactar', 'fer tractes, obtenir tal o tal condició': «al Rey no play --- que negús tan malamén *bargayn* / que son fi aur laix per autruy estayn» (ibid., 73.35), on sembla inspirar-se en Guiraut de Bornelh («car be·n *barganh* / s'eu per estanh / do mon aur», ed. Kolsen II, 87).

Pel que fa a ús no suspecte d'occitanisme, és mot molt dialectal, i d'àrea no gaire extensa: Nord d'Osona, Olot i tot el Ripollès, ço que fa ben comprensible que no l'hagin registrat els diccs. fins a dates recents, veg. *AlcM* i *DAg.*, s. v. *barganyar*, *berg-*, *abarg-*. Jo l'he sentit a Orís, *barganyat* 'fet malbé' («molt menjar i molt *barganyat*»), i a la Parròquia de Ripoll, ací amb assimilació a la nasal, «avui ja no aprofiten el saüc: el deixen *marganyar*». Crec que té raó Moll (*AORBB* I, s. v.) en admetre que ve d'ací, amb metàtesi, *abarnegar* (veg. *AlcM*) 'malvendre, espatllar, malfamar' (i no pas d'un fantasiós *AB-RENEGARE en què pensava Spitzer, *Litbl.* LI, 290). També s'ha usat una variant *abaganyar* en el sentit de 'cedir de franc o per qualsevol preu': «per 'quet ruch qu' ara vindrà: / un perol per adobar, / ferro vell a *abaganyar* ---», en una cançó popular (recollida en el *Romancerillo* de Milà, 559.7),[1] si bé en aquesta sembla que es tracti d'una forma de compromís amb el quasisinònim *maganyar*.

Hi ha dues variants de sentit en la forma en *b-*: 'malmetre, deixar com a inservible' i en el Maestrat 'treballar minuciosament, maldar cercant'. A totes dues es troben certs antecedents a França, que és on el mot es mostra més vigorós — si bé també hi ha un it. dial. *bargagnare* 'manipular, manegar', que és del Nord del país. Però ens hem d'atenir sobretot a oc. ant. *barganhar* (*-guinhar*) «marchander», «hésiter», fr. *bargaignier* «marchander» (de vegades «hésiter» i «être douteux»), que és sobretot del francès antic, si bé ha persistit en dialectes de quasi totes les regions del Nord de França;[2] del seu fort vigor en la llengua medieval és reflex el de l'angl. *to bargain* 'negociar, mercadejar', 'regatejar', que ha restat invariablement usat fins avui des de l'anglès mitjà fins a l'ús normal contemporani. Hi ha encara una altra forma catalana, *abarnegar* 'vendre a baix preu', mot de la zona Penedès-Tarragona que es deu explicar com a alteració d'una metàtesi **abarnyagar* a causa del caràcter excepcional que tindria en català la combinació *rny* (diem *borni*, *cúrnia* i no pas **bornye* o **curnya*, diem *cofurna*, *Alvèrnia* i *bigòrnia*, etc.).

Hom s'até encara generalment, per a l'etimologia, a les conclusions d'Ulrich, etimòleg dels primers temps, amb coneixements corresponents a una etapa avui superada (*ZRPh.* III, 1880, 266); s'hi conformen encara el *REW*, 1220, el *FEW*, 441-2, etc. (solament Brüch

se n'apartà però amb una combinació desafortunada, ben inversemblant).[3] I és que en una certa mesura la proposta no mancava de versemblança: seria un mot germànic derivat de l'a-al. ant. *borgēn,* alem. mod. *borgen* 'manllevar', mot que realment pertany a una família ben arrelada en germànic; ags. *borgian* 'manllevar', 'protegir', a-al. ant. *bor(a)gēn* 'manllevar', 'pendre cautela', 'tenir compte amb alguna cosa'. Es tractaria d'un derivat en -ANJAN que n'hauria format la llengua dels francs i dels longobards, tipus de derivació que efectivament es dóna de vegades.

Però no hi ha cap indici de l'existència de tal germ. *BORGANJAN, ni el significat de la base BORGJAN correspon bé al dels mots romànics ni, sobretot, hi coincideix la forma, car el canvi de BO- en BA- no té explicació raonable en germànic ni en romànic, i els defensors de la idea han hagut de recórrer a suposats encreuaments o contaminacions ben poc fundats en la vida del mot.[4] En realitat el tipus BORGJAN no és més que un dels nombrosos representats d'aquesta família en germànic. El cap de família és el gòt. *baírgan* 'desar, conservar', que pertany al germànic comú, i mantingut pertot (esc. ant. *bjarga,* ags. *beorgan,* a. i b. al. ant. *bergan, gibergan*). Com que realment des de la vària significació d'aquesta família germànica es pot arribar a la concreció en els significants romànics al voltant de la idea de 'negociejar', amb les variants de 'disputar-se de paraules sobre un objecte', 'mercadejar', 'discrepar verbalment', etc., no fóra inversemblant potser d'acontentar-se rectificant la idea d'Ulrich en un fràncic *BERGINJAN o *BERGANJAN que almenys ens estalviaria la dificultat del canvi de la vocal inicial (car el pas de BER- a *bar-* és quasi normal).

Tanmateix tinguem en compte que la terminació -ANIARE o -ANJAN és merament hipotètica en germànic, i que aquesta família de mots indoeuropeus no està menys ben representada en altres famílies nòrdiques de la mateixa soca que el germànic. Hi ha acord dels especialistes a cercar aquest origen al tipus pre-romà *BARGA 'cabana de palla' en un mot il·liri, rètic o sorotàptic (Tagliavini, *ZRPh.* XLVI, 48-49, etc.) i sobretot, en qualitat d'arrel verbal, és comú a totes les llengües eslaves i bàltiques des de llurs orígens: esl. comú *bergǫ,* paleosl. *brĕgǫ* 'pendre cura de', rus *beregú* 'guardar, conservar, estalviar', lit. oriental (aukstàitic) *bir̃ginti* 'estalviar' (Pok., *IEW,* 145). Està bé que ens atinguem, doncs, en termes generals, a aquesta família indoeuropea, però puix que el significat del mot balto-eslau s'adapta tant o més al romànic que el del germànic, i només en bàltic tenim testificada la derivació en nasal, ¿per què no hem d'admetre que el romànic *BARGANIARE té més probabilitat de venir del sorotàptic que no d'una forma germànica?

[1] D'una variant així resulta, amb metàtesi, el bearn. *magabanhà* 'fer malbé': «si augun ausiderà lo foec en la dite patz --- enmende so qui aurà *guabanhat*», «carthe publique, et aquere no cuberte, ni destruite, rote ni *guabanhade* abans be leyable», docs. de 1243 i 1410 en el Cartulari d'Ossau (A 46.15, A 117.2). — [2] Allí *barcaniare* «négocier, marchander» ja es troba en docs. carolingis, *bragania* terme de dret comercial en docs. lombards del S. XII (A. Solmi, *Nuovi Studi Med.* III, 78-92. — [3] Tampoc no convencé Sainéan, *Sources Indig.* I, 155, que dóna indicacions útils però no arriba a conclusions ben definides. — [4] La raó històrica de l'error és clara: el representant més conegut del mot era l'angl. *bargain.* Per això es formà el prejudici de cercar en germànic i en la família de l'anglès *borrow.* Però això no valia res essent a Anglaterra un mot de procedència francesa!

BARI-, element que entra en la formació de diversos tecnicismes, del gr. βαρύς 'pesant'. *Bari* 'metall més pesant que l'àcid sulfúric' [1868, *SLitCosta*]; d'on *bàric* i *baritat* (amb *baritina,* i el compost *baritocalcita*). *Baria* (Fontserè). *Baricentre, baricèntric. Barisfera* (Fontserè). *Bariton* [1868, *SLitCosta*], pres del gr. βαρύτονος, compost amb τόνος 'to'. *Baròmetre* [*-tro,* 1803, Belv.], compost de βάρος 'pressió'; *baromètric. Barestesiòmetre. Barògraf* i *barograma* (Fontserè). En línies generals aquest és el conjunt. Els detalls històrics d'aquesta família en les llengües modernes es presenten en quatre subgrups: *a) Bariton,* ja clàssic en grec i que entrà a través de França i Itàlia [1540, Doni i fr. ja en Rabelais].[1] *Baròmetre,* creació de la física moderna, ja usual en anglès i francès des del S. XVII. *c) Barita* (que en la forma *barytes* ja s'usava a Anglaterra i França en el S. XVIII, i després fou llatinitzat com a *baryta* en anglès), aplicació concreta del gr. βαρύτης 'pesantor', d'on el químic Davy el 1808 extragué l'anglès científic *barium,* nom del bari, perquè aquest metall fa un paper important en la composició d'aqueix mineral. Posteriorment, *d*), el grup proliferà en els altres compostos i derivats, en part arrencant directament de l'adjectiu grec, en composicions creades pels científics, en part combinant-se això amb un o altre dels tres models preexistents. Addicions de Fontserè, c. 1925, al *DOrt.*

[1] Amb deriv. *barytoner.* Un personatge de les seves primeres parts (Panurg?) es presenta *en cornant de la bouche et en barytonant du cul.* Derivat que després passa al domini literari comú: «entre-dourmì, *baritounavo* / coume dèu faire un mèstre porc», 'grunyia, roncava' en el provençal J. Gaidan (*TdF*). En el crític i teòric musical italià Doni té l'ús seriós normal, però l'humorístic i rabelaisià pot argüir antiguitat major o almenys igual; més aviat allò puix que es tracta ja d'un mot derivat.

+*Barjadera,* V. *esbarzer*

BARJAULA, 'dona dolenta' (amb els diversos matisos d'aquest concepte), prov. mod. *barjau* 'xerraire, xerrame a': mots afectius d'origen incert, sense connexions segures en cap de les dues llengües, i menys en la nostra; no és impossible que el punt d'arrencada es trobi en un nom propi, però com que l'origen del nostre cognom *Barjau* no està aclarit, i podria ser

aquest el que derivi del nom comú, més aviat sembla que en provençal vingui d'un verb *barjà* 'xerrar', aplicació figurada de 'bregar el cànem)' (veg. *BREGAR*) i l'adjectiu català deu ser manllevat del provençal. □ *1.ª doc.*: fi del S. XIX.

Manca encara en els diccionaris del S. XIX (Belv., Lab. 1839, etc.), si bé ja el recollí *DAg.* en el seu, i figura en Bulbena («*berjau, berjaule* dial. bergant») i d'altres de coetanis o poc anteriors. C. 1890 ja l'usava en el Rosselló Saisset: «un bon dia, pertant, tot se va descobrir, / i tothom va tractar la Rosa de *barjaula*» (*Catalanades*, p. 208), també l'usà un poc després el seu paisà Casaponce en les seves *Faules*. Aquests li donen el sentit de 'dona estúpida'; però no és menys vigorós en el Principat, especialment en tota la meitat Nord: se sent molt sobretot a l'Empordà però també és conegut a Barcelona, i entre els escriptors que se serveixen del femení i dels seus derivats figuren Raimon Casellas, Víctor Català, Girbal Jaume, etc., i c. 1865 Pitarra («verjaula» en *L'últim Trencalòs*); *AlcM* el localitza a l'O. fins a Camprodon-Cardona-Solsona. El sentit, cap a migdia, pren cada cop més una connotació moral, 'dona egoista', 'sense escrúpols', 'dona de vida dubtosa'; però si ha arribat a significar 'prostituta' és solament a manera d'eufemisme, amb matís semblant (potser encara menys definit) que *bandarra*.[1] Quant al masculí *barjau*, encara que l'hagin registrat alguns diccionaris, no l'he sentit mai ni em consta que realment s'hagi usat en forma espontània en la nostra llengua. Cap al NO. el mot (o una seva variant) es deu estendre poc o molt fins cap a l'extrem del domini lingüístic.[2] En *Barjaula* (aplicat a una figura masculina i segurament per un fet de significativa ironia) ha estat el nom d'un dels personatges mítics i proverbials del món popular fantasmagòric (barceloní o empordanès, no ho sé): Coromines va presentar-nos-el en el seu poema inicial de la trilogia de Tomàs de Bajalta com a emblema de l'home brutal sense altre ideal que el d'afartar-se sense límits: quan el Bajalta en el sopar grandiós i gargantuesc de Can Garlanda pregunta «com s'ha d'ésser per ser feliç, / En *Barjaula*, menjant, li respon que *Aixís*!» (*O. C.*, 8a1f.).

Montoliu en els seus *Est. Etim. Cat* de 1913 (p. 28, s. v., tir. a p. de *EUC* VII, 113) fou el primer a rumiar sobre l'origen d'aquest mot, però no en va dir res que valgui gaire la pena: seria un derivat de l'arrel de *boig* 'foll', 'beneit', en llenguadocià *baug* (*báu̯č*), *-jo*, del qual existiria un derivat *baujard*,[3] i d'aquest per una espècie de metàtesi recíproca (ben extravagant, per cert) hauria sortit *barjau*; l'espècie de justificació, que hi afegeix, que *boig* i *baug* vinguin d'un *BALBIUS derivat de BALBUS (i amb això es posa a parlar d'un absurd *BALBIARDUS) és també falsa (vegeu *BOIG*), però sobretot el dit *baujard* és un mot sense importància, merament local (d'alguna part del Llemosí) i ni com a manlleu del llemosí ni com a creació catalana paral·lela tindria això la més vaga versemblança. No pensem tampoc en derivar-lo de *verge*: no solament perquè una terminació *-au(la)* (que al capdavall ni tan sols és un sufix) fóra ben inadequada per a aportar-hi una idea negativa —comparable a la de *demi* en el fr. *demi-vierge*— sinó perquè el mot no ha tingut mai *v-* ni *e-* (sons que l'occità de Provença no confon ni ha confós mai amb *b-* ni amb *a-*).

Molt més defensable seria la idea que *barjaula* (amb el masculí prov. *barjau*) fossin el mateix que el cognom cat. *Barjau* (que el *DAg.* localitza a Manresa i Vic i *AlcM* també a Ripoll, Igualada, etc., jo mateix n'he conegut un que era catedràtic de Barcelona). Innocentment pensaríem que és un de tants NPP germànics en *-au*, -ALD,[4] però ni la fonètica (*-rj-*, que no surt per via normal de cap combinació germànica possible i menys en onomàstica) ni el repertori de l'onomàstica germànica no permeten creure-ho; possiblement, en canvi, és significatiu el veïnatge amb el cognom *Barjuan* (que *AlcM* recull a 5 pobles del Vallès oriental o immediats, i que no sembla que pugui estar com diu aquest, per *Pere Joan*). És almenys suggestiva la idea que *Barjuan* sigui una romanalla judaica (fet isolat, és veritat, en la nostra onomàstica), si advertim que els noms arameus en *Bar* 'Fill de...' (*Bar Abbas, Bar Iona, Bar Kokba, Bar Iesu, Bar Naba*) tingueren prolongació no solament a la Judea romana sinó a la Diàspora, i després entre els sefardim: fins entre els jueus catalans de l'Edat Mitjana, recordem el nostre il·lustre *Bar Hiia*, i els tan coneguts *Bar Hebraeus* i *Bar Abraham*.

Podríem imaginar que *Barjau* així mateix ho fos, i que aquests dos romanguessin com una deixalla esporàdica de jueus catalans o xuetes (recordem *Bennàsser, Benay, Benejam, Estruch*, etc.); arribaríem fins a suposar que *Barjau* hagués estat un nom de jueu molt corrent[5] i notòriament judaïtzant, i llavors l'ús pejoratiu de *barjau, barjaula*, amb el valor 'aquest diantre de xueta, aquesta maleïda juevota' hauria pres forçosament tots els sentits de sever enjudiciament que hem registrat per a *barjaula*. Comencem, però, fent constar que tot això reposa en una gran hipòtesi atrevida i indemostrada,[6] per més que el cas del mall. *jafut* 'roí, covard', 'dolent, repugnant' (< *yahûdi* 'jueu', *BDC* XXIV, 65) constitueixi verdaderament un paral·lel temptador.

Una altra explicació fóra, doncs, preferible, i en realitat crec que ja Spitzer trobà l'etimologia vera del nostre *barjaula*, per més que la seva exposició embrollada i involucrada, i la manca de precisions lexicals sobre l'ètimon inspirin a la primera i a la segona lectura un gran escepticisme sobre la idea. En *Lexikalisches aus dem Katalanischen*, 18-19, involucra realment la qüestió amb la de l'origen d'*ESBARGIR* (i *esbarjo*) i amb *aspergis* en el sentit figurat de 'renecs' (aquest certament inconnex, i aquell segurament sense més que algun contacte secundari), distraient si més no la nostra atenció de la seva troballa encertada, i augmentant la desconfiança que sempre han d'inspirar les dades lexicogràfiques mistralenques, quan no són objecte d'una tamisació que ens les concreti i depuri. Però la idea fonamental era bona.

No un femení *barjaula*, ni forma igualable, però sí

un masculí *barjau* existeix en parlars occitans moderns, i si en l'aspecte fonètic la identitat és quasi completa (per a la formació d'un femení així sobre aqueixa base masculina, veg. el que he dit en la nota 4), tampoc no hi ha dificultat seriosa a compendre l'evolució del sentit, car el mot occità significa «babillard», i ell mateix, o almenys, *barjaire* «grand parleur, hâbleur, bavard, vantard»: ja hem vist que el nostre mot apareix primerament en escriptors rossellonesos i a Camprodon amb el sentit de 'dona beneita, ximpla' (també a l'Alt Pallars, altra comarca veïna del límit occità): per a l'ull sobri i sever dels catalans —rossellonesos o d'on siguin, i potser sobretot aquells— la «vantardise», el caràcter *jaseur* dels marsellesos i *bravaches* de la Camarga i de la Baixa Provença, havia d'aparèixer a través del prisma d'una presumptuosa però ingènua beneiteria (pensem en tots els matisos d'un mot nostre com *xerrameca*). Per sort en aquest cas el gran nombre dels representants d'aqueixa família lèxica i la perfecta coherència geogràfica i derivativa del conjunt que formen, ens lleven els escrúpols que sovint ens deixen les dades del *TdF* (sobretot quan veiem que Mistral té en compte una filiació diacrònica o etimològica, terreny laberíntic on sovint el desorienta la mateixa plètora de les seves dades).

Però ací tots els components de la família lèxica vénen exemplificats en felibres del Baix Roine i poc més a l'Est (precisament la zona on Mistral va més a la segura). Cito directament els exemples, que alhora ens aclariran els matisos de sentit i formació i la riquesa del grup: *barjau* «babillard», «de medecins, de levandièiros ['llevadores'] / *barjaus* coumo de bugadièiros», en el Marquès de Lafare-Alès (1791-1856), que era del Gard o de Vaucluse; *barjà* «bavarder, hâbler», «*barjan* pas tant quand s'agís d'aqueles afaires» ,en Castor Fabre (1727-1783), que era de Sommières, també prop de Nimes, «lou tant *barjà* noun fai qu'estoupo», proverbi (amb *figura etymologica*), en Felix Gras i en J. Sicard; *barjarelo* «hableuse, vantarde», «*teisàs-vous barjarelo*!», en Marius Bourrelly n. a Ais de Provença el 1820; *barjacàs* «grand bavard», «*lei barjacàs, lei bataiaire...*» en el mateix; *barjarié* «bavarderie, parlerie», «vès, dins sei *barjarié*, bessai que Ciceroun, / o lou grand Demoustèno, aurien pres la leiçoun», en Joseph-Marius Diouloufet n. a Eguilles (B.-du-Rhône) el 1785 i † Vauclusa 1840; *barjo-mau* «personne mal-embouchée», usat també per F. Gras i títol d'un recull de *facéties* marselleses publicat per F. Peise l'any 1865; en fi Roumanille en persona, el fraternal paisà de Mistral, se serví de *barjeiràsso* «vilaine babillarde» [una *barjaula* valga'ns Déu!]: «uno *barjeirasso* que parlarié cènt ans senso escupi»; i de *barjo-fresco* «jaseur incessant» («*parlo, barjo-fresco*!», cf. el passatge de Rabelais «Monsieur le jaseur, Dieu vous guard de mal, tant vous avez la *bouche fraische*»).

En fi aquesta família de paraules es completa amb *barjiquejà* «jaser, babiller» (amb ex. del M. de Truchet), *barjarèl* que amb metàfora P. Gaussén aplica al fressejar del zèfir («lou pichot zefire, enfant *barjarel*»), *barjaco* i en el Var *barjasso* «personne bavarde», *barjacà* «jaboter, jacasser» («pople que *barjaco, patouio*», en Castil-Blaze, poeta nascut a Cavaillon [Vauclusa], 1784-1857), «de charlatan, de chin dansaire ['gossos que ballen'], de *barjacaire*» en el setmanari *Dominique* que publicava a Nimes el 1876 el felibre Louis Roumieux, que en altres obres seves va publicar versos d'on el *TdF* cita encara d'altres exs. dels mots *barjaire* i *barjacaire*; «es lou gai *barjadís*, / que de-longo seguís / la passioun ameisado» (F. Monteil), *barjado*, «jaserie, charrado» en A. Peyrol; i sobretot el substantiu primari *barjo* f. «loquacité, jactance, hâblerie», amb *barjun* «bavarderie, babil» i *barjouià* «jaser, bégayer, babiller».[6a] Es tracta doncs de gent de la zona que va des de Somieres (a la ratlla de l'Erau) fins al Var i fins a la Vauclusa, però amb el centre a Marsella i a la comarca de Mistral, la terra de *Malhana*, en el Baix Roine. No hi ha dades localitzades enlloc més, però és ben fàcil de concebre que d'allí passés directament al Rosselló i més ençà de l'Albera.

El cap de família ha de trobar-se naturalment en el verb *barjà* (6 exs. literaris, o proverbials i fraseològics en el *TdF*: «fai que *barjà*», «lou diable te *barje*!», etc.), d'on el postverbal *barjo* i els derivats noms d'agent *barjaire*, *barjarelo*, col·lectiu *barjadís*, abstracte *barjarié*, intensiu *barjacà*, etc.). I pel que fa a *barjau*, el sentit personal és més aviat secundari i el primitiu és, com ja veu Mistral, l'abstracte [-ALE quasi col·lectiu] «flux de paroles»: a l'home «barjau», personalitzant-ho, li diuen *tu es un barjau* 'ets una verborrea!'.

Com veieren bé Spitzer (i Gerig, que ell cita)[7] es tracta del verb que, pròpiament, significa 'bregar el cànem', 'rompre'l i esmenussar-lo amb les bregadores'. El mot existeix en tot el territori gal·lo-romànic i català en formes provinents del germ. BRIKAN 'rompre', cat. *bregar*, literàriament, que popularment es pronuncia *bergar* i fins *bargar*, en català mateix. Ara bé es comprèn que el conreu del cànem tingui un vigor i popularitat indígena més gran en les valls humides dels Alps provençals i del Delfinat (depts. Drôme, Ardèche, Hautes-Alpes, i Nord i Est del Baixos-Alps), on *ga* es canvia regularment en *ja*; i que per tant la forma *barjà* s'hagi propagat a la Vauclusa i Baixa Provença eliminant-hi quasi del tot la forma de fonètica autòctona *bargà*, *bergà*, més semblant a la catalana.

O sigui que *barjo* 'xerrameca' és al mateix temps el mot que el *TdF* dóna per a 'bregadora' «broie, mâchoire ou couteau d'un brisoir de chanvre», la forma rodanesa, al costat de la qual arrenglera Mistral el llengd. i gc. *bargo*; que *barjau* té segons el *TdF* el sentit bàsic de «chènevottes, débris des tiges du chanvre ou du lin» (també anomenades *barjiho* i *joubargo*), forma flanquejada per la llengd. *bargal*, roerg. *barguai* i *barguil*, mentre que en el Llemosí, com cal esperar, reapareix la *j* amb la forma *barjal*; tots ells dialectes on no hi ha el fenomen estrictament provençal o rodanès del canvi de *-l* en *-u*. Altrament en el nostre

mot, la funció del sufix, faria més aviat esperar una terminació *-alh*, fet que tindria explicació fonètica automàtica en els parlars de Provença, on tota *-lh* final es despalatalitza (i en etapa subsegüent la *-l* resultant es vocalitza en *-u*); altrament tal despalatalització no és pas general en els parlars occitans moderns, però hi té considerable extensió en tot el Nord i Nord-est del domini, si bé no en gascó ni en l'Alt Llenguadoc: és doncs ben possible que la forma originària fos en el nostre mot **bregalh* o *bargalh*, que el *TdF* dóna com a forma de l'occità antic (val a dir que no figura en el *PDPF* i no sé si no hem de mirar-la com una forma postulada per Mistral, més que com a llegida en cap text, però de tota manera és una idea lògica i admissible).[8]

Acabarem citant alguns duplicats significatius que poden acabar de convèncer els possibles Tomasos d'aquesta segura etimologia: el *barjouià* «jaser, babiller», citat més amunt, en el Roergue es diu *bargoulhà* (correspondència dialectològica perfecta); *barjun*, que ultra «bavarderie» és «filasse de chanvre» i «chènevottes», té la forma *berjun* en llemosí i *bargun* o *bargadun* en el Roergue. També en la forma *bregà* sembla que s'ha donat el canvi semàntic «garlatiu», almenys el *TdF* ens dóna *bregadouiro* «personne babillarde» ultra 'bregadores', *bregatejà* i *bargatà* (llengd.) «bredouiller, marmotter, babiller, caqueter», que el *TdF* exemplifica en l'escriptor llengd. F. Azais, i en F. Lausel, que crec de la mateixa regió («per avé trop *bargatejat*», «en *bargatant* comme un sourcié»); en fi *barjaco* «personne bavarde» és *berjaco* en el Delfinat (*TdF*), on per tant el mot presenta la fonètica correcta segons la norma local, amb *j*, però amb la *e* etimològica conservada.

[1] Més recentment S. Espriu l'ha usat com a sinònim objectiu de 'prostituta professional'. Sense ser un abús de llenguatge, això és en realitat una llicència, que el poeta es permet, per a la conveniència del vers i la força expressiva del mot, però no és l'ús propi. Si no m'enganyo no s'ha usat, almenys amb caràcter tradicional i autòcton, en terres balears ni valencianes (no figura com a tal en *AlcM*, Figuera, Amengual, Unos Amigos, Escrig, etc.). ¿Tindria potser validesa en alguna part de Mallorca? Indubtablement és un mot predilecte de Bartomeu Fiol, que justament se'n serveix sovint i en forma molt expressiva, però ¿no hi haurà ací una influència personal d'Espriu i de les fonts lexicogràfiques barcelonines? — [2] Per desgràcia no puc donar una notícia ferma de la seva forma, car no m'és conegut de Pallars, Ribagorça ni Aran. Pol en el seu vocabulari de la Vall d'Àneu registra *barjauta*: «mujer sin consideración social, de la que no se hace caso», sentit no estrany a l'ús comú del nostre mot, per cert. Joan Lluís m'explica que *barjaula* té el sentit de 'dona de conducta dubtosa', de Tremp cap avall, però a l'Alt Pallars és més aviat una dona «a qui li falta un bull, curta de gambals». En tot cas no podem fer gaire cas de la forma en *-auta* (seria important si existís, com a indici confirmatori que l'etimologia es troba en un nom de persona), car pot ser una errada d'impremta i de fet em diu Lluís que ell no l'ha sentida mai. — [3] Comença per ser incert el significat i fins la realitat del tal *baujard*, o almenys no té el significat que li suposa Montoliu mal guiat pel *TdF*. Mistral segons el seu hàbit ajunta dos mots: *bauchàs*, *baujàs* «grand niais, dadais», que és realment derivat de *baug* i s'usa com aquest en llenguadocià (ex. de Castor Favre, felibre del Gard), i aqueix *baujard* al qual posa l'abreviatura *lim.* (llemosí), però tot seguit explica que aquest és «celui qui accompagne l'amoureux chez les parents de la jeune fille, en Bas Limousin». És clar que en realitat el ben conegut *baujàs*, *baug*, 'beneit', no té més que una semblança vaguíssima amb aqueix *baujard* que en el sentit, ni en la forma ni en la geografia, té res a veure, ni de lluny, amb *barjaula* (¿potser manlleu del fr. *bauche*, *embaucher*?). — [4] Llavors un *Barjaula* femení fent parella amb *Barjau*, fóra ben normal, puix que *-aula* per -ALDA és resultat corrent en català (veg. supra *BALDA* ~ *baula*, *caulera*, *sauló* ~ *soldó*, *consoldar* ~ *consaular*, *sou* de SOLDU, etc.). I encara que en el cas de *Barjau* l'ètimon real no sigui germànic, ni en -ALD, l'analogia dels innombrables NP en *-au*, del tipus *Arnau*, provinents de -ALD, bastaria de tota manera per justificar la formació femenina en *-aula*. — [5] No sé realment si en aquesta hipòtesi judeo-talmúdica *-jau* tindria una explicació natural i convincent. La idea de tota manera no apareix desencaminada, qui sap si fins i tot com a alteració de *Bar-Ioan(e)* o *Bar-Iona*, o més normalment en sentit fonètic *Bar-Iaum* 'fill del dia' o *Bar Iahue* 'fill de Déu' (si no és nom massa blasfem) o *Bar-Iob* (tenint en compte que *b* darrera vocal es canviava en *-u*, en fi de mot, en el parlar hebreu dels jueus catalans, com es veu pels Cants de Noces publicats per Riera i Sans) o bé *Bar-Iab(a)l* (com sigui que *Iabal* és realment un nom jueu bíblic, veg. el glossari de la *Crest.* de Viscasillas). — [6] En definitiva, per tant, em decanto a creure que el cognom *Barjau* no sigui més originari que l'adjectiu *barjau*; al contrari, potser a la inversa. Potser és també un nom d'origen provençal, o bé si fos realment caldeo-hebraic resulti de la suma d'aquest antecedent semític amb un nom provençal. *Barjols* és una població del departament del Var il·lustrada per dos grans fets: el notable trobador *Elias de Barjols* era d'allí, i en la població hi hagué una famosa matança d'hugonots que ha esdevingut proverbial (veg. *TdF*). Avui es diu *Barjòu*, i de resultes d'això *Barjòu* es personifica en la forma que es pot veure explicada en el *TdF*. Sigui per influència de l'hipotètic nom hebreu o simplement per confusió amb l'adjectiu *barjau* 'xerraire' (apuntalat encara pel record dels infinits noms germànics en *-au*) el nom propi provençal *Barjòu* passaria a Catalunya convertit en *Barjau*. — [6a] Fóra infundat, és clar, dubtar de les dades del *TdF* quan són tan nombroses, lògiques i coincidents. D'altra banda es confirmen en altres

fonts provençals: Queyràs *barjac* «bavard, babillard», *barjaquear* «bavarder, jocasser» (Chabrand-Rochas, p. 37). Notem que allí ja som en la zona on *ga* > *ja* és normal localment (*jàbio* 'gàbia'). — [7] Autor de la modèlica monografia lexical sobre el conreu i explotació del cànem i del lli, obra mestra de l'escola suïssa de Wörter-und-Sachen —monografies de tema— «Die Terminologie der Hanf- und Flachskultur in den frankoprov. Mundarten», 1939, 189. — [8] Bulbena en donar *bergant* com a traducció de *berjau*, *berjaule*, fa una mica com aquell a qui «la flauta va sonar casualment», almenys en un cert sentit, si és que *bergant* és un derivat de BRIKAN. Ço que ni està del tot demostrat ni explica, és clar, la gènesi de *barjaula*, que acabem de veure provada per molt més que una intuïció a bell ull, o més ben dit a garrotada de cego, com la que ell va donar. Però, en fi, no tenia tort del tot. Acabo concedint que la influència secundària de *bergant* pot haver ajudat al tornassolament semàntic de *barjaula*. Però potser encara hi haurà ajudat més la de *verge*, en el sentit de les *demi-vierges* del país veí; de fet són bastants els qui han escrit *verjaula* obeint a aquesta idea. Pot haver-hi hagut encara d'altres contaminacions o influències coadjuvants en la consolidació, si més no, del cat. *barjaula*. En el girondí marítim de La Teste de Buch registra Moureau «*bajaoule*, sorte de panier couvert pour le poisson», mot segurament relacionat amb *barjola* i amb el fr. dial. *baschoue* BASCAUDA (en la qual pensa Spitzer a propòsit de *barxa*, veg. l'article *BARCELLA*). D'altra banda hi pot haver hagut influència, durant el pas pel Rosselló, del nom de planta *barja* o *barjàs* (*-assos*) i *barjadera* que designa la gavarrera, i una variant d'esbarzer, en les valls del Nord del Canigó (sentit a Vernet, Fillols, Ralleu i Talau) i que sembla ser una mera variant fonètica del comú *ESBARZER* i dialectal *barça*. És una comparació popular coneguda la d'una dona aspra amb una gatosa o esbarzer (*dóça coma ua jauba*, sentia jo a la Vall d'Aran). Estiragonyant-ho un poquet, es passa de la idea de 'dona de mal geni' a 'dona dolenta o beneita': existia doncs ampla possibilitat de contacte. I sembla que l'acció hauria d'haver estat en el sentit de 'esbarzer' actuant sobre 'dona garlaire' per fer-ne 'dona dolenta', per més que no, essent ben coneguda l'explicació de la *-j-* en *barja-barjàs* (com a variants d'*esbarzer*) tampoc no podem descartar que hi hagués alguna cosa en el sentit oposat, o almenys recíproc.

BARJOLA, 'mena de sarró o bossa', mot molt popular en parlars comarcals i no tant en la llengua comuna, també *barjuleta* en molts parlars castellans: en castellà sembla ser de procedència catalana o mossàrab; si en català fos mossarabisme, el mot es podria derivar, sigui del grup que estudiem a *BARCELLA*, sigui de l'analitzat a *BUJOLA*, però la procedència mossàrab és incerta, i per aquesta i altres raons, una i altra etimologia resten dubtoses. ☐ *1.ª doc.*: *Barjoleta*, fi S. XIII, Furs de València; *barjola*, 1839, Lab. («saquet, sarró, *mantica*, *pera*»).

El caràcter del mot fa que no es pugui documentar gaire en escriptors ni docs. catalans, car en la nostra llengua *barjola* és un mot de sabor eminentment popular i fins afectiu; sembla ser estrany a les Balears, i en l'ús ciutadà del Nord i el Sud del Continent, se sent sobretot en to pintoresc referint-se a l'estómac o el ventre: els menjars que un hom «engoleix, ficant-se'ls a la *barjola*» (Barcelona), «unfla molt la *barjola* el ficar-li molts granets d'arròs», M. Gadea, *Terra del Xè* II, 23. En les comarques té molta extensió i serveix com a designació més objectiva i seriosa de receptacles concrets. En especial en terres d'Osona i centrals del dialecte oriental, se senten molt frases com aquesta que anoto d'un respectable conreador de Viladrau: «el pagès va cobrar molts diners i els duia a la *barjola* de l'armilla» (butxaca interna del gec). Per a les Riberes del Sió i el Llobregós, «sarró on el cabrer porta el recapte» (*BDLC* IX, 307), sentit viu en tota aquella zona des d'allí fins a Cerdanya (*AlcM*) i el Pla de Bages (*DAg.*). Cap a Migjorn designa coses de naturalesa semblant, però més grans: a Tortosa 'cistell de vímets, ovalat o rectangular, d'un pam d'alt amb una ansa al mig' (*BDC* III, 88).[1] Dades complementàries en Krüger, *VKR* VIII, 11n.

Els diccionaris catalans no l'han recollit fins endins del S. XIX (manca On. Pou, *DTorra*, Lacav., i fins Belv.).[2] En canvi, del diminutiu ja tenim alguna documentació medieval: «una *barioleta* de lletres que tenia en la sua cambra» en els Furs de València (*DAg.*), «una *bargoleta* dolenta» en un inventari de castells catalans de 1546, «una *bargolera* [lleg. *-eta*] de cuyro» en un de 1518 (Miret i Sans, *Templers*, 577) en els quals hem de compendre la *i* i la *g* com a meres grafies de *j*.

La documentació antiga, doncs, és tota del diminutiu, i també en els parlars castellans aquesta forma diminutiva és quasi única (salvant un *barjola* «buche, vientre» del NO. de Múrcia, i un murc. i and. *barja* «bolsa de cuero o esparto», «cesto de esparto para llevar comida», que potser són meres regressions de *barjoleta*). Allí apareix *barjuleta* «mochila de caminante» el 1519 en Juan del Encina, *barjuleta* 'estómac' en Juan de Pineda (1589), i ja ho trobem (escrit amb *o* i amb *u*), com a 'bossa de cuiro', c. 1300 en la *Gr. Conq. de Ultr.* (Rivad. XLIV, 28). Veg. les cites i alguna altra dada més incerta en el *DCEC* I, 403-4. Deia allí encara, que la major popularitat en català, la raresa en cast. del primitiu no diminutiu, el canvi de *o* àtona en *u*, i especialment la terminació *-eta* i el fet d'observar-lo relacionat repetidament amb Aragó o amb la nostra Corona,[3] fan pensar que aquest mot dialectal castellà sigui de procedència catalana. No sembla que es localitzi gaire en zones allunyades a l'O. que ens dissuadirien d'aquesta sospita, com l'Amèrica del Sud,[4] i a Portugal solament trobo usat *barjoleta*, *-jul-*, per Leitão de Andrade c. 1600, on segons el dicc. de Figueiredo seria pres de l'espanyol.

Tanmateix també pot ser mossarabisme, i a aquest

propòsit observem la completa absència en els parlars d'oc,[5] sobretot veient que és a les Ordenances de Sevilla i de Granada, i que aquelles parlen d'unes *barjoletas moriscas*. De fet, tot amb tot, sembla que la sospita d'un origen mossàrab té força fonament, sobretot pel que fa al castellà, tenint en compte que el sufix diminutiu tingui la forma *-eta* en els parlar mossàrabs de pertot sense excloure'n els elements corresponents al domini modern del castellà i del portuguès (recordem mossarabismes castellans com *mareta, cateto, muleto, maceta*). Hi hauria, doncs, fonament per sospitar que tampoc en català és casual el fet que en textos antics solament documentem *barjoleta*, coincidiria amb això l'existència de *barja* en andalús i murcià. I podríem partir del mot *barxa*, que amb un significat quasi idèntic al de *barjola* hem registrat com a valencià a l'article *BARCELLA* i en forma catalanitzada *barça* a l'*Espill* de Jaume Roig i *barcina* en altres textos. De tota manera això ens obligaria a suposar que el canvi de *barča* en *barǧa* és el resultat d'una arabització fonètica molt forta i, donat el fort arrelament de *barjola* a les comarques nòrdiques del Principat, ens deixa en un fort dubte. Possible, fins i tot, que en castellà aqueix *-eta* resultés d'un plural aràbic *barǧulāt* del nostre *barjola*.

Altrament bé podem dir que fins al *DCEC* ningú no s'ha ocupat de l'etimologia d'aquest mot. Fora d'això només hi havia una suggerència força estranya d'*AlcM*, en apuntar que sigui alteració del mot *barriola* 'ret per als cabells' (en parlarem a l'article *barrella*), pensada extravagant, puix que es tracta d'un sentit tan diferent i no hi hauria cap possibilitat d'explicar un tal canvi fonètic. Una idea a primera vista bastant convincent és que *barjola* (amb doble dissimilació **boljola* > *barjola*) sortís d'un diminutiu *BULGIOLA 'sarronet', diminutiu de BULGA 'sarró' el mot cèltic que ha deixat tanta descendència a França i Itàlia: fr. *bouge*, oc. ant. *boljas* f. pl. (o *bolzas, -ozas*) «bouge, sac; soufflet de forge», it. ant. *bolgia* 'bossa', 'cercle de l'infern dantesc', etc. (*FEW* I, 605-6; Holder I, 629-30 III, 998; per a la parentela cèltica i indoeuropea, Pok., *IEW*, 126.3, mot o arrel clarament comuna a les principals llengües de la família), i el que en dic en el *DCEC* I, 548-9 (i ací, a propòsit de *BUJOLA* i de *BUTXACA*). La formació d'aquest diminutiu podria causar escrúpol, tenint en compte que per a un diminutiu en -OLA hauríem d'esperar un primitiu en -IA. I realment ens en causaria bastant si estiguéssim ben convençuts que aqueixes formes romàniques del primitiu vénen de BULGA i no de BULGIA.

Tanmateix, com explicaré allí, les formacions derivades en -IA són un fet comuníssim en cèltic, i cal preguntar-se seriosament si molta de la descendència romànica d'aquest mot no pressuposa *BULGIA[6] més que el conegut BULGA, car realment costa molt de creure que pertot hàgim d'admetre que és un francesisme amb -GA > *-ge*. Formes com la it. *bolgia* (que no convenç gens de considerar manlleu francès, essent un mot de tanta antigor i importància), i com les següents que assenyalo en el *FEW* semblen comprovar l'existència de *BULGIA (cito per col. i línia de les pp. 605-6): llengd. *bojo* a46, aveyr. *bouocho* a50, Var *booujho*, llengd. i aveyr. *boûlzës* b26, oc. ant. *bolgeta* b27, aveyr. *boulza* b29, Versilia *bolgio*, it. *bolgetta*. Tampoc, però, aquesta etimologia no resta ben establerta, per la manca de documentació de l'ètimon i l'absència de tot altre representant romànic.

DERIV.: *Barjol* val. *Barjolada*.

[1] Com a valencià ja en Escrig, 1851, «*barjola* o *barjoleta*, especie de morral o bolsón de cuero o tela que llevan los caminantes a las espaldas». — [2] A l'Alt Berguedà *barjoles* en plural són una espècie d'alforges de tela per dur-hi aviram o altres queviures (*AlcM*). — [3] Veg. en el *DHistAc*, s. v. les cites d'una bossa usada en la distribució de prebendes en la nostra terra, i, en un inventari aragonès de 1499, entre arreus de cavall es parla d'*una barjoleta lavrada de hilo de oro y plata* (*BRAE* IX, 266). — [4] Si bé tinc anotat *barjuleta* en una narració gauchesca del full literari de *La Prensa de Bs. As.*, 4-II-1940, per Santiago C. Oliván. — [5] Potser, però, ve d'ací una *barjolo* 'bolquet' («brouette») que segons *TdF* s'usa en el provençal del Var, però com que el sentit no coincideix bé ens en fa desconfiar el mateix isolament complet d'aquesta forma. Res a veure *la Barjolo* «nom d'un fossé d'écoulement» a les Bouches-du-Rhône (derivat de *barjoulà* 'bregar el cànem', de què hem parlat en *BARJAULA*) ni un b. ll. *bargiola* 'barquet, que ve del mot fr. ant. *barge* = *barca*. — [6] Forma que Schuchardt dóna com a base d'un bereber *au̯ulkʲ* 'manxa', *Rom. Lehnw. im Berb.*, 81; sembla haver-n'hi testimoni en algun gloss. no gaire arcaic, Holder III, 998.9-12, i en algun NL, Holder I, 630.31-35.

BARNÚS, de l'àr. *burnûs* (també *barnûs*) id. □ *1.ª doc.*: *albernuç*, doc. de 1366; *bernús, barnús*, fi S. XIX, *DAg*.

També port. i cast. *albornoz*, aquest així mateix documentat des dels anys de 1350, aquell almenys des del S. XV (Álvarez Cabral). Mot molt antic i generalitzat en àrab; encara que en l'època moderna ha quedat com a propi dels països africans a l'Oest d'Egipte, havia estat també d'Orient i s'usava a l'Iraq en el S. X, car deu trobar-se en un dels contes més antics de les *Mil-i-una Nits*, que reflecteix el parlar de la gent de Bagdad-Basra en aquell temps, com a nom d'una capa o sobretot proveït de caputxa,[1] i figura en el *Qamûs* (c. 1400, el gran recull d'un persa arabitzat), etc. En aquestes fonts orientals i més antigues designa «une sorte de petite calotte qu'on portait sur la tête», «un bonnet dont un bout dépend sur l'épaule» —veg. els detalls i documentació en Dozy, *Noms des Vêtements...*, 73-80— també «un bonnet haut qu'on mettait sur la tête des criminels quand on les promenait publiquement» (I. Khaliqân, I. Alathir, Dozy, *Suppl.* I, 79). Però més tard, i a l'Occident musulmà, passa aviat a designar «un grand manteau à capuchon».

Fóra ben difícil, i no ens cal ací, aclarir més els de-

talls de la història d'aquesta vestidura i del seu nom entre els moros; basti'ns remetre als dos savis i complets estudis citats de Dozy; on no tot quedà aclarit i no fóra fàcil de perfeccionar-ho: no goso mirar com a establerta definitivament la conclusió de la primera obra del gran arabista («je suppose qu'anciennement ne s'appliquait qu'au capuchon qui ressemblait à l'ancien *burnus* ou calotte, et que, par extension, le manteau entier a reçu ce nom»), per més que fins en el Marroc ha pogut designar un mer «capuchon» (segons el Baró d'Augustin, a. 1830). De tota manera l'aplicació al mantell (encaputxat) domina de molt en el Magreb (veg. cites precises i detallades sobre els fets algerians dels Ss. XVI-XVII segons Haedo i Mármol i posteriors del Marroc, en Dozy, pp. 75ss.), i aquest és també l'estat de coses que reflecteixen les velles fonts nostres des del S. XIII: *RMa.* («capa», 37*a* i 279), *PAlc.*, etc. (Steiger, *Contrib.*, 357).

Quant a la forma del mot, sabem que tant a Orient com a Occident la mesura clàssica *burnus* fou aviat reemplaçada per l'accentuació *burnûs*, que és ja la que donen els dos lèxics hispanoàrabs i les dades assenyalades per Steiger des del Marroc fins a Trípoli. Hi ha, però, també ja en àrab la pronúncia *barnûs*, avui maltesa, i és ja la que documenta Höst en el Marroc en el S. XVIII (no és segur que el català reflecteixi únicament aquesta variant aràbiga, car al seu predomini pogué ajudar la dissimilació).

Les indicacions etimològiques dins l'àrab no són inequívoques ni segures. No és arrel àrabo-semítica, ni està assegurat si entrà en la llengua a Orient o a l'Àfrica. No és gens difícil, més aviat és versemblant, que Sepulcri vagi estar encertat en afirmar, en el seu estudi de *R. I. L.* LIII, 461-8 (cf. Jud, *Rom.* LI, 1926, 293-4), que en àrab ve del gr. πυρρός «russus, fuscus», com una abreviació del que en llatí s'ha tornat CUCULLUS BURRUS 'caputxa rogenca, roja-fosca': el canvi fonètic ($p > b$, accentuació) fóra normal, i quant a RR $>$ *rn* no és solament un fet molt repetit en els manlleus (en llengües d'Occident en general i en particular en les hispàniques), sinó que en àrab això ve a confluir amb una tendència semítica de velles arrels (per més que enlloc no sigui un fet sistemàtic, veg. *Top. Hesp.* i Sabb. Moscati, *Introd. alla Gramma. Comp. Semitica*).

Quant als fets *reàlia*, la veritat és que hi ha hagut barnussos de tots colors, i en els nostres Ss. XIV-XV se'n registren concretament de blancs, negres i blaus (fins algun de verd)[2] (veg. els docs. citats per *AlcM*, s. v. *albernús*). El primer llibre de Dozy en concreta molts de negres, etc., i, sobretot de blaus i de blancs, des d'Haedo i en els viatgers d'Algèria i Marroc, i ja amb referència als Almuhadis (p. 78); els rojos o vermells figuren entre els antics i ben segurament constatats, ja amb referència a Aben-Teixufín, i una precisió decisiva pot ser la que aporta Martin (1847) en dir-nos que «*le bernous* rouge» és «la marque du commandement». No obstant, això no basta per a conclusions definitives ni prou sòlides, ni menys per descartar les pistes divergents. No és de creure que hi hagi relació bàsica amb *bärnîya* (també *burnîya*) «manteau de peau, capote rustique» (que ja apareix en *PAlc.* i fonts magrebines anteriors, Dozy I, 78*b*) i particularment *DCEC* I, 447-8, 448*b*27, car de tota manera la -*s* no pot ser sufixal (si bé no entro en la possibilitat d'alguna connexió llunyana, ni nego que hi hagi hagut influències). Però ja Urrea, en el S. XVI (Covarr.) deia que el *barnús* és un mantell africà contra la pluja, de nom bàrbar ('estranger o bereber') que li donen els Zenetes; ara bé *Albornoz* no és sols un NL i cognom castellà, sinó el nom d'una tribu bereber *Burnus* (Dubler, *Festschrift Jud*, 195) i no és difícil de concebre que en el nom de *Bernîsa* ~ *Mernîsa* (també tribu bereber i ben representada en la toponímia de les terres catalanes) tinguem la mateixa arrel.

Tenim, doncs, la hipòtesi d'un origen pròpiament africà —camític, no semític—, que em guardaré de recomanar pel que fa a una refutació ni a una confirmació decidida. No és pas que una arrel *brns* es comprovi com a aràbiga, ni sigui gaire versemblant en el sistema semític, i tanmateix *RMa.* la registra en les formes *barnas* i *barranas* per a 'ser (o tornar) pobre, miseriós' i com a adjectiu *barânis*, ço que coincideix amb *barānîs* plural de *burnus* 'barnús' (que ja es troba en l'Idrissí).[3]

En català tenim *albernús* des del S. XIV fins a On. Pou (1575), que tradueix «capa de camí» (p. 308). Una variant ja fou usada en el *Tirant*: «lo moro se despullà un *albornuç* que vestia, e donà-lo a Plaerdemavida» (ed. Ag. III, 280). La forma *barnús* no apareix fins molt més tard (solament l'altra en tots els diccionaris dels Ss. XVII-XVIII) i fins a la fi del XIX (*DAg.*, *AlcM*) on se'ns concreta no sols la forma avui general en *b*- sinó les noves accepcions 'capa llarga de roba grossera i amb mànigues per al qui surt o entra en el bany o va sense vestir', 'vestit llarg que posen a les criatures damunt els bolquers (quan els duen a batejar, etc.)'. És valuós el repertori de formes d'aquest nom, usades per viatgers i traductors italians, aplegat per Zaccaria, *L'Elemento Iber. n. l. it.* (s. v. i *aggiunte*), on veiem *albernusso* en el traductor Ramusio, c. 1510, en M. Sanudo (1498-1535) però també, entre altres, una com *barnusso*, -*uso*, que apareix igualment en tots dos i en d'altres, i que pot tenir lligam més o menys directe amb la catalana o inspirar-se directament en les preses de l'àrab magrebí de Leo Africanus.

D'*albernús* hi ha una variant mall. *embarnús* (en ToAguiló, *Rond.*, *AlcM*) — tal com *enjub/aljub angorfa/algorfa*, etc. Un mot eiv. *embanustro* 'trasto, entriquell, nosa' (*AlcM*) pot resultar de la suma i encontre d'*embarnús*, en tant que objecte feixuc i que fa nosa, amb *embanastar* en el sentit d'"embolcar' o 'ficar en un farcell'.

[1] No figura a l'Alcorà, car no el recull Penrice però sí Dieterici, «Überwurf mit Kapuze». — [2] D'Arvieux diu que els vermells eren per a les criatures a Alger, i que a Fes era un dels colors dels dels jueus. El més antic de què es parla és el que se-

gons Almakkarí regalà Alhàkem II al rei d'Astúries vers l'any 960, i aquest era daurat.—[3] L'abreujament de la *ī* és normal en aquestes condicions. Doncs ¿'munió d'arreplegats arraulits en modestos barnussos' > 'pobrissalla, gent miseriosa'? ¿O al contrari sentit divergent i (tant o més) antic?

Baròmetre, V. *bari-*

BARÓ, tant en el sentit de 'home noble, senyor amb drets feudals' i 'títol nobiliari', com en el d''home d'autoritat o d'índole viril', ve ja del llatí vulgar, on sembla resultar de la fusió d'un mot germ. *BARO 'home lliure apte per a les armes' (cf. esc. ant. *beriask* 'batre's, lluitar') amb el ll. popular BARO, -ONIS, 'home brutal' (també 'home robust'). ☐ *1.ª doc.*: S. XIII.

En el sentit de 'home d'alta posició' és freqüent en els escriptors d'aquesta època, Jaume I, Desclot, Llull: «... on és estat cavaller un noble *baró* d'estes encontrades», *Blanquerna* (I, 235.16), etc.; a penes cal dir que en tenim documentació anterior, sigui en escrits catalans arcaics, sigui en baix llatí de la terra, on ve a substituir *proceres*, *magnates*, *nobiles* i anàlegs, i sovint s'aplica a personatges respectables, cridats a orientar un afer important o a decidir un litigi d'alt nivell social.[1]

En aquesta accepció ve també des dels llunyans orígens en totes les llengües romàniques d'Occident (no hi ha raons fermes per creure, amb el *REW*, 961-962, que hagi passat d'unes a altres, ni que l'it. *barone* 'trapella' sigui un mot essencialment separat); l'alternància flexiva que observem entre francès antic *ber* (subjecte) ~ *baron* (objecte) i oc. antic *bar* ~ *baró(n)*, comprova que amb la declinació BARO, BARONE, ja estava ben ancorat en el llatí vulgar. Tant en oc. ant i fr. ant. com en port. i cast. medievals, el sentit de 'home noble' i anàlegs estan arrelats amb caràcter ferm i constant des dels orígens (oc., en *G. de Rossilhon*, *Antiocha*, Montaudon, *Crozada*: «denant tota la cort e vezén dels *barós* / mostra per escriptura e per leyals sermós...», v. 3187, etc.); en castellà en aquest sentit el trobem des del *Cid* i docs. de la fi S. XI (*DCEC* I, 405*b*30ss.), en portuguès des dels cançoners del S. XIII, i ja en tenim casos en docs. de cap a l'a. 1000 (*PMH* I, 20): manca doncs de tota base cronològica el supòsit de M-L. d'un manlleu interromànic. Un diminutiu *Baroncellus* apareix com a nom propi en l'època visigòtica i en doc. espanyol de 860, així com en fonts mossàrabs de grafia aràbiga (Simonet, *Glos.*, s. v. *baronchel*).

Aviat apareixen les altres accs. Sovint no és fàcil de destriar el sentit de 'home venerable o respectable' de la de 'persona masculina, viril' i fins 'baró, oposat a dona': el 'sant baró' és expressió de lloc comú, i ja en Muntaner i en Llull llegim frases com «volch-lo aquest beneyt dia acompanyar ab lo *baró* senct Martí» (*Cròn.*, cap. 145), «lo sanct *baró* Josep ab Arimatia»; en les *Vides Ross.* formiguegen els casos de *barons* que resisteixen el martiri, que combaten l'heretgia, que no cedeixen a les dolces temptacions; «Jhesú de Nazareth, que fo *bar* e propheta e poderós en paraulas e en obras» diuen els deixebles de Crist en empendre la predicació cristiana, segons un sermó provençal de c. 1200 (Appel, 116.13) (passatge que alhora exemplifica el cas recte, poc freqüent, en llengua d'oc). Ocasionalment pot traslladar-se a un personatge malèfic, i fins al Malvat en persona: «I ho era d'endimoniada, aquella bèstia, digna d'ésser muntada per lo *Mal baró*» (M. Vayreda, *Rec. d. l. d. Carlinada* IX, p. 150).

I també esdevé el sinònim romànic del ll. *vir*, 'persona del sexe masculí', acc. en la qual no és normal més que en els tres romanços peninsulars, si bé també apareix algun cop en gallo-romànic a l'Edat Mitjana, p. ex. en la *Revelatió de las Penas dels Inferns*, text centro-llenguadocià de c. 1300;[2] i si en el Nord de França això ja és excepcional, no deixen de registrar-s'hi casos on apareix i fins passa des d'això a designar un 'marit', com en l'*Estoire d'Eustachius* (*baron*, v. 965, al costat de *bers* 'home noble' en els vv. 696 i 809, Ott, *RForsch.* XXXII, 593) i cinc vegades en el *Registre* de Pau de Tournai (publ. ibid. XXV, 182).[3]

En català el trobem ja manta vegada en textos medievals, com l'*Evangeli de Palau* «car yo no he conoxensa de *baró*» (diu la Verge), que no pot ser posterior al S. XIV. En castellà i en portuguès aquest ús ha estat més pròsper que enlloc: allí *varón* es troba sovint grafiat amb *v-* des dels orígens, però no menys sovint en el sentit de 'gran senyor' que en el diferenciador dels sexes: *varones* 'personatges nobles o illustres» en Berceo (*Mil.*, 886*b*) i el *FnGonz.* (122*b*) i viceversa *barón* en l'altre, p. ex. en el *Fuero Juzgo*:[4] «nullo omne que a testimonio se clamar, *barón* o muller, que dixer que...», Fuero de Oviedo, «rendieron a todos gracias, mugeres e *barones*» (Berceo, *Mil.*, 846*a*), etc. (més en *DCEC*, lín. 46ss.). El portuguès antic va escriure generalment *baron* (o *-rão*) per a 'persona masculina' i així ho feia encara Camões (Nobiling, *ASNSL* CXXIV, 343), com ho fa ja Don Denís (*Canc.*, v. 1427), i cf. *varõa* 'dona, fembra' en les *Cantigas* i en el *Canc.* de la Vaticana 1024.

Com que el cast. aviat vacilla entre *b-* i *v-* inicials, o ho confongué del tot, i tampoc el portuguès medieval no és incommovible en aquest punt, és probable que la influència culta del ll. *vir* vagi actuar aviat en aquest cas i no amb un abast merament ortogràfic (tot i que VIR com a etimologia és de falsedat evident i indisputable).[5] Però en altres llengües romàniques que han distingit la *b-* de la *v-* amb caràcter constant, apareix escrit sempre amb *b-*: cat. ant. *baronil* (veg. a baix), fr. ant. id. (en el *Boèce*, *VRom.* VI, 161), logud. ant. *barone* «maschio» en els Condaghes de Trullas i de Bonàrcado dels Ss. XII i XIII (*VRom.* IV, 25; V, 158).[6] El castellà en aquest cas no referma la grafia amb *v-* fins a Nebrija («*varón no hembra* vir») i és significatiu que això ho imposi un llatinista com ell.

La discussió sobre l'etimologia del tipus BARONE ha estat sempre una de les grans qüestions romàniques, i potser no es clourà mai del tot. El mot no està

documentat directament en les llengües germàniques conegudes històricament, cosa que no és una afirmació gaire radical quan ignorem tant de llurs fases antigues. En tot cas, però, que les dades conegudes donen ampla base per postular-ne l'existència, és un fet que cal acceptar.

L'escandinau ant. *berjask* 'batre's, lluitar' forma part d'un grup lexical germànic, general en la família i amb clara arrencada indoeuropea, cf. el compost isl. ant. *bardage* 'batalla' i el passat *barða* 'vaig colpir, batre' pretèrit del verb *berja*; aquest té les formes normals paral·leles en anglo-saxó i b. i a-al. antics (a-al. ant. *berjan* 'pegar', etc.), mentre que la *a* reapareix en el substantiu fem. *bar* 'palenc', que ja es documenta en a-al. mj., etc. Aquesta família de mots apareix amb sentits semblants a la major part de les famílies de la gran nissaga, almenys en el sentit de 'partir', 'ferir', el cèlt. *bar-*, el ll. *ferire*, o bé evolucions clares i bastant pròximes d'aquest sentit com l'indo-irani comú *b(h)arvati* 'consumir', 'ferir' (avui 'tallar' en persa modern), en grec hi ha tota una munió de mots derivats o molt dialectals (*φάρω* 'partir' en l'*Etym. Magnum*)[7] i ja en el primer llibre d'Heròdot llegim *φάρ-σοι* 'les dues meitats en què es parteix una ciutat' (I, 180.1, 186.4). Hi havia, doncs, ampla base per a la creació d'un *BARO, -UNS, 'home lluitador', 'home lliure apte per a les armes' en l'ur-westgermanisch, i d'allí pogué passar al llatí vulgar dels legionaris romans.

Amb més o menys decisió, amb reserves de vegades molt considerables, que arriben sovint a una marcada mesura d'escepticisme vacil·lant, aquesta possibilitat ha estat admesa per tots els romanistes, i ha estat més comú que una explicació etimològica així (en termes implícits o més o menys explícits) predominés sobre l'explicació llatina. Veg. sobretot M-L., *Roman. Namenstudien* I, 85, i *REW*, 962, amb la bibliografia allí citada, partint del llibre de K. A. Westerblad, *Baro et ses dérivés dans les langues romanes*, Uppsala, 1910, cf. Ant. Thomas *Rom.* XL, 139-141. Segurament, però, l'exposició més ponderada és la de Settegast, que (tenint-ho en estudi des de 1883, *RForsch.* I, 240-2) en la *ZRPh.* XXXVII, 1913, 186-195, admet l'origen germànic, com M-L., però posant de relleu que el mot invasor es confongué del tot amb el ll. popular BARO, -ONIS, l'existència del qual ha estat ben comprovada des de data antiga, i que constitueix la font preponderant en italià.

A Itàlia, en efecte, i més en el Nord, existeix tota la gamma d'accepcions del romànic comú, però la predominant en la llengua comuna és la de 'brètol, trapella' (que pot arribar fins a 'miserable, canalla'). Que ja en l'arcaic Lucili aparegui el mot llatí és, en veritat, ben dubtós i com que d'ell no en tenim més que una cita de Festus, i en aquesta llegim VARO, -ONIS, sembla més aviat que ací tinguem un derivat del ll. VARUS 'garrell', si bé potser pres com a símbol de rusticitat. De tota manera ja hi ha *baro* amb *b* en els mss. de Ciceró i en els de Petroni, i ací no podem dubtar de la connexió amb el mot italià. És l'home de formació descuidada, especialment aquell en qui la força física predomina sobre la intel·lectual, sense que hagi de ser un neci.[8] Vegeu els detalls en l'excel·lent exposició llatina de Wölfflin, *ALLG*, 13-14; IX, 466, i *Münchener Sitzber.*, 1894, 105-6, fundant-se en l'estudi de D. Riccoboni, *Barone e vocaboli affini* en els *Atti dell'Istituto Veneto di Sci.* VII, vi, 1894-5. Els estudiosos posteriors han variat un poc en totes dues direccions.[9]

La darrera evolució semàntica és la concreció com a nom d'un escaló en l'escala nobiliària. Això partí certament de França; i en castellà fou certament una importació tardana, que les *Partidas* consideren mot netament estranger, i això diuen encara Cartagena en el S. XV (*DHistAc*) i també el lexicògraf anònim de c. 1450 estudiat per Huarte (*RFE* XXXV, 333) el mira com a propi de França i Anglaterra, mentre que Cervantes i els seus coetanis ho empren com a mot acceptat. En realitat, però, foren el Principat i el Regne de València els qui abraçaren resoltament aquest ús, ja abans, de manera que això ja està (en camí almenys) en el passatge del *Fèlix* lul·lià que cita *AlcM*, i és sobretot des del català que degué passar a Castella.

DERIV.: *Baronessa* [S. XV, *AlcM*]; *barona* [*AlcM*]. *Baronia* [princ. S. XIV, Muntaner; *baronial*, *DFa.* o *baronal*, *AlcM*]. *Baronil* 'viril' [fi S. XIII, *Vides Ross.*, f.º 5], al costat del qual hi ha algun testimoni ja antic de *baronívol* [*AlcM*]; en l'adverbi *baronilment* [*Vides Ross.*, 200r1, etc.; Llull, *Meravelles* III, 50, i d'altres en *AlcM*], al costat de *baronívolment* que no és gens rar [Muntaner, etc.]. *Baronet*, de l'angl. *baronet.* Del sentit figurat de 'corda que sosté fermament el timó' [1331 i 1465, *AlcM*] deriva *abaronar* que ja figura en el primer d'aquest docs. Un antic derivat és *barnatge*, síncope de *baronatge* 'valentia', 'grup de barons', que en oc. ja es documenta cap a 1200 (*Dalfí d'Alvernhe*, *Crozada*, *St. Honorat*, vegeu el glossari d'Appel) i també apareix en català medieval (crec en Cerverí, etc.), i des del cat.-oc.-fr. passà al cast. ant. (*barnage* Alex., 920, 1693; Alf. XI, 979, *barnax* Cid).

[1] «Faciat eis directum ad indicium de *baronis* hominibus qui per directum iudicent», doc. de c. 1050 (Balari, *Oríg.*, 497, n. 10). — [2] En la caverna dels usurers *condemnats* «un autre loc tenebrós, qu'era ples de *barós* e de femnas que manjavan lurs lengas --- renoviers dels avers ---». 'Home mascle i robust': «si eran 100 *barós* parlans del comensamén del mon tro aras, e cascús avia 500 lengas de fer, non porian nomnar las penas totas d'ifern», Appel, *Chrest.*, 117.31, 83. — [3] És un significat dialectal del textos de l'E. i el NE., que ha deixat alguna continuació en l'anglès jurístic i heràldic, explica el publicador Benary, p. 125. — [4] Cuervo, *RH* II, 11, i 14-15. — [5] El judeo-castellà ha mantingut la distinció oral entre *v-* i *b-*, i no obstant s'observa que en el Pentateuc de Constantinoble de 1547 *varon* s'escriu amb wau hebrea. Però ja el fet que, com nota Cuervo, *l. c.*, sigui aquest l'únic mot on no s'empra un *ba* (i d'altra banda llavors es troben for-

ça casos de *b-* on esperaríem *v-* en un text sefardí) ens revela que també en aquest ús dels hebreus intervenia la influència del ll. *vir* amb caràcter d'etimologia pseudo-erudita.—[6] La data inicial de l'evolució cap al sentit viril és remota. Ja en la *Lex Ripuaria* llegim «tam *baronem* quam feminam», i la glossa «*baro*: ἀνήρ» en el *CGL* II, 27.54. En les altres lleis bàrbares constatem les accs. més arcaiques 'home lliure' en la *Lex Salica*, '*proceres* grans vassalls' en capitulars de Carles el Calb, cites de Wölfflin. — [7] Cf. Pok., *IEW*, 134.37. — [8] Des d'"home brutal' es passa de vegades ja a 'home robust' en contextos, però, netament afectius i populatxers. Així Trimalció en Petroni LXIII, 7 parlant d'un personatge que podia «bovem iratum tollere», l'anomena «*baro* noster», cosa que hom tradueix 'el nostre hèrcules' (traducció d'Ernout en la Coll. G. Budé). De tota manera l'Escoli de Persi «*barones* dicuntur s e r v i militum, qui utique s t u l t i s s i m i sunt» ens mostra on havia d'anar a parar l'evolució llatina, sense l'aiguabarreig germànic. Car les glosses posteriors citades per Wölfflin «*baro* fortis, mercennarius» i «*barones* fortes in bello» pertanyen ja a l'època germanitzant. — [9] Kögel, Uhlenbeck i sobretot Mackel (*Zs. f. dt. Alt.* XXXIII, 20ss.; *P. Br. Beitr.* XIX, 329; *ZRPh.* XXXV) massa cap al costat germànic; Tovar (*Disc. de Recep. Acad. Esp.*, 1968, p. 20) crec massa cap al llatí.

BARQUERA, 'petita propietat rústica, propietat privada que un es reserva', mot dialectal provinent del cèlt. *VERKARIA (també *avergaria*) 'conreu o camp reservat per a algú'. ☐ *1.ª doc.*: 1054, 1153, etc.

Vegeu les cites en el gloss. baix llatí de Cat. de Bastardas i Bassols i en *AlcM*. Aquest és en un doc. del centre del Princ., de l'Arxiu del Gran Priorat de Jerusalem, datat de l'any 15 de Lluís el Jove. N'hi ha bastants més de no gaire posteriors: un de 1184 de c. a Artesa de Segre («abeas per *barcera* juxta fluminis Sigoris», *Cart. de Tavèrnoles*, 180-1), un de Vic de 1250 («*barcharia* qui est seminata de ordeo», CaCandi, *MiscHiCat.* I, 74); era corrent que es donés un hort i una *barquera* (per a conreu) a canvi de cobrar un cens d'un parell de gallines o de capons (així en doc. de la pabordia de Llobregat de 1433 i en un de Navès, al NO. de Cardona, de 1289).[1]

Molt explícits són aquests documents vigatans que citem, dels anys 1240-62: «totam dictam bordam --- cum omnibus suis domibus, *barcheriis*, ortis, honoribus, laboracionibus», de l'any 1240, «totam illam *barchinam* [lleg. *-cheriam*] terre integre cum arboribus --- et quandam peciam terre plantatam que se adheret dicte *barcherie*», 1240, «domus dicti mansi [Galí] et area et *barcharie* in qua sedet domus», 1253, «totum ipsum nostrum clos siue *barcheriam*... juxta nostrum mansum», 1262, «illam *barcheriam* nostram terre integre cum aqua ad rigandum ipsam», 1241 (CaCandi, *o. c.* II, 436). Moll dóna el mot com a mort pertot llevat de Mallorca i Menorca, amb sentits entorn de la idea de quantitat, en espècie o en terra, que es dóna a un conreador, a un tafoner, a un oliaire, com a fruit del seu treball, o a un membre femení o jove d'una família, com a propietat privada.[2]

En realitat, però, el mot viu amb molta més extensió. No sols a Eivissa, on PzCabr registra «*barquera* pequeña de géneros», sembla doncs que allí té un sentit semblant als de Mallorca ('part de l'oli que fabriquen... ròs que treu de la bóta el qui la neteja...'), si bé potser amb caràcter més comercial i generalitzat. Però en les zones més muntanyoses del Principat el mot conserva (o ha tingut fins a períodes ben recents) una vigència de caràcter més muntanyenc, agrícola i aferrat al terrer. El trobem des del Priorat, arran de l'Ebre, fins al Vallespir, però pertot terra endins i no endinsant-se gaire a l'O. en el domini occidental.

Al Vilosell vaig constatar que el 1936 ja no sabien què vol dir la partida de *Les Barqueres*, però a Sant Pau de Seguries precisaren que una *barquera* era un «terreny bo» (allí hi ha un mas *les Barqueres*, i en singular és el nom d'uns terrenys prop de l'església); a l'Estany, entre Vic i Moià, el nom *les Barqueres* ha substituït el que en deien *les Coromines*, i una *coromina*, m'explicava l'informant, és «un fons de terra que faci una sotalada». A Mirambell prop de Bassella *la Barquera*, no gaire al N. del poble, és una partida on hi ha una bassa i camps. A St. Marçal (anant de Montboló cap al Conflent), vora el *Mas del Còmte* us ensenyen tres verals consecutius, *la Barquera de Dalt*, la del *Mig* i la *de Baix*. A l'Alta Vall de Camprodon n'hi ha moltes, la *Barquera del Cros* i la *de la Sala*, són terres amb conreus vora aquests grans masos, *La Barquera* és un pasturatge o «glever» cap a la carena de St. Bernabè de Vilallonga, tres més a Treguà, serrat i camps o bé un pla bastant gran, ple de conreus, i que no fa clot.

L'etimologia va restar aclarida des de l'estudi magistral de Jud *Zur Geschichte zweier französischen Rechtsausdrücke*, publicat a la *Zeitschrift für schweizerische Geschichte* el 1922, II, 420 (cf. *Romania*, vol. L, 1925, 153); que donà també bones explicacions de sentit sobre l'occità modern *verquiera* «salaire de la journée d'un compagnon», «don» (oc. mod. *verquiero* 'dot' amb *verqueirar* ant. «doter», *PDPF*), l'àrea del qual s'estén pel Nord (*varšeri*, *veršeiro* fins al Forès i el Lionès).[3] L'àrea del mot es pot ampliar més cap al NO., fins al departament del Loire, com es veu per la nota ben documentada de Marguerite Gonon, *Lexique du Parler de Poncins*, p. 186 (amb un pla p. 338), P. Klincksieck, 1947 (*VRom.* XI, 304); Hubschmid (*Rom. Helvetica* XXX, 76) i sobretot T. Bolelli (*It. Dial.* XVIII, 72) hi han aportat algun informe valuós. Crec, sense poder-ho comprovar, que he trobat alguna cosa d'això en textos asturians (vegeu la cita de Somoza, *Cosiq.*, 51-52, en el meu treball sobre *trebejar*).

El mot apareix primerament en la forma *avergaria* en el Políptic del Monestir de St. Remy (veg. la cita en Du C.), amb variants *advergeria* i, sense l'aglutinació de la *a* de l'article, però ja amb el canvi de RG

en RK, una variant *vercheria*, localitzada en els Alps savoians (*Allobrogibus*) amb la definició «Dos, fundus in dote feminis concessus», «saepe usurpatur pro quovis modo agri». Es tracta d'un derivat gallo-romànic en -AR-I̯Ā, del mot indoeuropeu U̯ERGON 'obra', 'treball' (= gr. ἔργον, al. *werk*, angl. *work*), que en part de les formes en baix-llatí encara conserva la -G- etimològica, però en romànic s'ha perpetuat només amb l'ensordiment de l'oclusiva sonora darrere líquida, que era típic de certs parlars cèltics continentals (estrany al celta insular). En virtut d'això el compost famós WERGO-BRETO-, autoritat dels Aedui, apareix convertit en *Verco-breto-* i trobem noms de persona i de lloc com *Vercellae*, *Vercatus*, etc. (més cites en Whatmough, *Dial. of Anc. Gaul*, ed. fotost., 61, 83); veg. sobretot la nota de Pokorny, en *W. und Sachen* XII, 305, on reparem que es tracta d'un fet que es repeteix en les combinacions com RB (*carpentum* al costat de *corbis*) i LB (*Alpes* al costat del lígur *alba* 'altura, cim').

DERIV.: *Barquera* mall. *Barquerer* men. (Camps i Mercadal, *o. c.* II, 14).

[1] Hinojosa, *Reg. Señ. de Cat.*, 202; Serra V., *BCEC*, 1909, 304. — [2] De fet així ens ho confirmen una munió de textos folklòrics, literaris i dialectals de les dues illes. J. Rosselló, *Manyoc de Fruita Mallorquina*, 146; A. M. Alcover, *BDLC* XI, 1920, 290; «quina *barquera* tens? Com sa de tots es missatges: vuit quarteres de blat, quatre d'ordi, un anyell per Pasco, un parell de fogasses de formatge...», Ruiz i Pablo, *Novell. Men.*, 9; Camps i Mercadal, *Folkl. Men.* I, 61, 143; II, 41, 89. *Ses Barqueres* és un rotlo de cases» que hi ha en el terme de St. Lluís de Maó. — [3] Schultz-Gora, *ASNSL* CXLVI, 295-6, en fer-hi algunes objeccions semàntiques, no totes fundades, aporta alguna precisió útil sobre les dades antigues. Em sembla dissimilació de *verquiera* un *balquiera* 'camp romput i artigat' que es llegeix en un doc. de 1225 de les Bouches-du-Rhône, en el Cartulari de St. Victor de Marsella (cit. en Bambeck, *BhZRPh.* CXV, 2-3, que ben cert no ho entén). També veiem *verqueria* «dote appanaggio» el 1331 en els Estatuts de l'Església de Magalona (Bertoni, *ARom.* III, 373), d'on un derivat *vercairales* «mercenari» (ibid., p. 368).

BARRA, mot pre-romà d'etimologia incerta, comú a totes les llengües romàniques (menys el romanès), probablement provinent del centre d'Europa i anterior al cèltic i al proto-germànic. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Abunda ja en fonts escrites i literàries de la segona meitat del segle, crec recordar-ne casos en Llull i en les Cròniques, en tot cas apareix repetidament en les *VidesR* i en bastants docs. de tota aquella centúria, com aquest inventari reial de 1275: «dos pitxers d'argent, daurats a *barres*, menys de brocs» (F. Soldevila, *Pere el G.* I, 474); es pot donar per cert que una recerca consciENCIOSA en documents anteriors (paraula negligida per Bast-Bass.) en donaria força exemples catalans ja des de les centúries precedents. Encara que cal fer reserves sobre el castellà i el portuguès, és antic en totes les llengües romàniques, en tot cas antiquíssim en les de França, no sols perquè el primitiu apareix en occità (*G. de Rossilhon*, o trobadors clàssics com Gavaldà lo Vielh) i en francès apareix des dels textos més antics, sinó perquè així ens ho ensenya ja la rica derivació que hi presenta des del S. XII[1] [francès *barrer*, *embarrer*, *débarrer*, *barrage*], XIII [*barreau*] i XIV [*barrière*], oc. ant. *barrar*, *barrador*, *barradura*, *barralh*, *barràs*, *barratge*, *barreta*, *barretat*, *barrot*, *embarrar* i *embargar* (amb *embarc*, *embarguier*): de *embarc* i de *barreira* ja n'hi ha molts documents roergats del S. XII (veg. els glossaris de Brunel).

Tan robust era l'ús en francès antic que un segle després de la invasió normanda el mot ja s'havia propagat a l'anglès *bar* en el sentit de 'vara...' (molt poc després en el de 'barrera') i *barrer* > *to bar*, S. XIII. També en italià sembla ser un mot i soca popular des dels orígens, car si bé avui s'ha antiquat *barra* en la llengua literària, substituït per *sbarra*, aquest ja es troba en Dante junt amb *sbarrare* i *sbarro*, i *barrare* junt amb *barra* («tramezzo alto per impedimento, chiusura, trinceramento») figuren en Giov. Villani, S. XIII. En castellà la documentació, en veritat, és un poc tardana i la derivació, menys rica, igual que en portuguès;[2] el *DHistAc* comença l'«històric» del mot amb un text de fi S. XIV i jo solament vaig anticipar-ho fins a les «*barras* de fuste del tablero» dels *Libros del Ajedrez* de 1283, dates més aviat tardanes envist el cas més corrent en la lexicografia del castellà antic, i sentits secundaris que no serien desfavorables a la idea d'una importació gallo-romànica; com sigui que en les *Memorias de Fernando IV* del S. XIV figura una vegada com a terme heràldic i l'altra com a mot de navegació; tots dos, terrenys semàntics suspectes de gallicisme i de catalanisme; i observem que, en aquell, es va parlar molt, i molt aviat, de les barres de l'escut català (en català mateix, *AlcM*$_2$, en dóna molts documents des dels Ss. XIV-XV, i el que he citat de 1275 conté el mot en una accepció pròxima a aquesta).

D'altra banda és possible que fos molt més antic, i en tenim un indici concret en la presència en el glossari hispano-àrab del S. XI.[3] Mentre aquesta magra documentació primerenca no es pugui ampliar, i especialment essent aquella font quasi segurament de provinença portuguesa, no pas castellana, hem de quedar en el dubte de si ens emmascara els fets el caràcter incomplet de la nostra informació, o si realment fou dins la Romània un mot més aviat propagat des del Nord i l'Est cap al SO., o si existí des de molt antic en els dos dominis hispànics laterals i no tant a Castella (a causa d'un caràcter sorotàptic, refractari al celtibèric).

De tota manera, en termes generals, la difusió geogràfica pot indicar origen cèltic. Però Thurneysen, *Keltorom.*, 44, examinà aquesta possibilitat amb escepticisme (Diez, *Wb.*, 45; i M-L., *REW*, 963, en realitat guarden silenci sobre aquest punt; Wartburg, *FEW* I, 260*b*, quasi ho acceptà però després ho nega).

L'únic que defensà decididament l'origen cèltic fou Brüch, *W. u. S.* VII, 150-4 i 158, però fins Pedersen (*Litteris* II, 84), tot acceptant com a legítimes les conclusions del romanista hi feia reserves, i els altres celtistes ho han acollit amb silenci (segurament de signe desfavorable). La base en cèltic insular és bona quant al radical, però la terminació discrepa, car suposa pertot un masculí *BARROS, com ja li objecta Wartburg (i en un mot tan breu això és una discrepància important), que és la forma que també suposen els noms de lloc francesos i els celtismes dialectals alt-italians que indubtablement en deriven (*REW*, 964).

Però força més greus són les objeccions semàntiques, que ja vaig posar de relleu en el *DCEC* (I, 406).[4] Tant en irlandès antic (*barr*), com en les formes antigues i bàsiques de les tres llengües britòniques (bret. *barr*, ky. i còrn. *bar*) i en les relíquies alt-italianes, no hi ha altre significat que el de 'punta', 'cim' i 'fullatge', i no és cert que el mot hi signifiqui també 'branca' (com admet el *FEW*), car això no troba fonament més que en algunes formes derivades i que són exclusives del bretó i el còrnic (justament les dues llengües més dèbils enfront d'influències franco-angleses). D'altra banda objecta amb raó Wartburg que el sentit propi de *barra* no ha estat mai 'branca' ni tan sols 'pal', perquè ha consistit sempre en la idea de barratge de naturalesa artificial (künstliche absperrung»). Tampoc es pot pensar seriosament a arribar des de 'fullatge' a 'barra' passant per 'tanca de bardisses'; i admetre que un encreuament del cèlt. *BARROS 'cim' o 'fullatge' amb el llatí VARA pogués donar el romànic comú *barra* de sentit diferent, és un recurs ben inversemblant. En conclusió, si ja el 1947 negava amb reserves la hipòtesi cèltica, ara em decanto a creure que s'ha de descartar definitivament.

Resta que el mot ha de ser europeu i des d'època pre-romana. Car no es pot acceptar tampoc la teoria d'alguns que pensaren en un origen germànic, idea combatuda especialment per Brüch (amb arguments en gran part bons, per més que sigui fals el que ell deriva de *barri*), i no defensada, que jo sàpiga, per cap romanista. L'a-al. *barre* 'biga', 'bernat, tranca', i l'angl. *bar* 'barra', serien pròpiament germànics, a base d'un pre-germ. **barz-* < BHOR-SO- 'ruptura', 'colpeig', derivat de la família de l'esc. ant. *berja*, a-al. ant. *berjan* 'pegar', 'trucar'. Era una idea de Walde (*Lat. Et. Wb*$_3$, s. v. *forus*) que Pok. (Walde-P. II, 160.31, ni *IEW*, 135.2) no gosa rebutjar, però és una suposició forçada quant al sentit, i inversemblant tenint en compte que aquests substantius (que no existeixen en escandinau, gòtic ni altres llengües germ.) són d'aparició relativament tardana en totes dues llengües, puix que en anglès no es troba fins al S. XII i en alemany tampoc no remunta més amunt de l'alt alemany mitjà. Tot fa creure, doncs, que són manlleus romànics (així ho admeté ja Hofmann en el Walde-H. I, 537.24).

Una procedència ibèrica o preindoeuropea hispànica no es pot descartar, i justament hi ha *marra* «raya» en basc, que és comú a tots els dialectes, i és ben possible i fins probable, fonèticament, que surti d'una base *BARRA.[5] I, d'acord amb la reserva prudent del millor bascòleg actual, més aviat la reforçaré afegint que un mot que des d'antic es presenta amb més força que enlloc en el Nord de França ,i que en té menys a Castella que en les llengües romàniques veïnes, sembla ser candidat més bo per a recerques en el pre-romà centro-europeu que en el proto-hispànic. Car si les bases indoeuropees implicades per les refutades etimologies són rebutjables quant a una filiació cèltica o germànica, en canvi en una altra llengua precèltica de la família es podrien acceptar, almenys com a base de discussió.

Notem que l'etimologia última que se sol admetre per al tipus cèltic *BARROS (parentiu amb el ll. *fastigium*, per la seva banda de formació ben problemàtica i isolada, Pok., *IEW*, 109.19-21) és molt vaga i incerta; ¿qui sap si l'ètimon del nostre *BARRA seria germà i no pas fill del cèlt. *BARROS, i si aquest no pertany a l'enorme massa de lèxic cèltic no-indoeuropeu? ¿O si seria un mot sorotàptic emparentat amb l'arrel germànica en qüestió o amb la que hem sospitat com a base de *BARALLAR*? Possibilitats evidentment molt vagues.[6]

Exposaré en fi la meva teoria, a què em vaig inclinant ja des de fa anys (sense encara eliminar molts dubtes i reserves), d'acord amb la convicció, per les raons geogràfiques i semàntiques indicades, que *BARRA és un mot del substrat pre-indoeuropeu del centre d'Europa. Després de demostrar que *parra* 'emparrat o glorieta de vinya elevada' és substancialment el mateix mot que el germ. occid. i gallo-rom. *PARRIK- 'clos, tanca' i que l'oc. ant. *parrān* fem. «enclos, terre ou jardin près d'une maison» —veg. *DCEC* articles *parra* i *parque*— escrivia jo allí ja el 1950: «la conclusión obtenida de que el oc. ant. *parran* f. supone necesariamente la existencia de una base gótica *PARRA, -ANS, 'recinto, cercado' elimina la mayoría de las objeciones [contra el germanisme de *parra* i la seva parentela], y hace bastante probable la procedencia germánica inmediata. Pero subsiste la primera objeción (de fuerza más limitada) y la imposibilidad de hallar una raíz indoeuropea *BARR- o *BORR- que pudiera explicar este vocablo germánico (la B- inicial es sumamente rara en indoeuropeo). A esta dificultad no veo más que una salida: que el vocablo en cuestión sea uno de tantos elementos tomados por el germánico a una lengua preindoeuropea de la Europa central. Puede tratarse de la voz de procedencia desconocida que ha dado *BARRA*; así explicamos al mismo tiempo el inglés medio *parren* 'encerrar', tan aislado».

Els anys passats, no havent-hi hagut cap objecció dels crítics, ni havent-n'hi vista jo en aquest temps ni en el nou examen que acabo de fer, reforcen aquesta cauta conclusió. Heus aquí encara alguna consideració que hi ajuda. L'etimologia del tipus germànic *SPARRŌ(N-)/-ARRJ-[7] 'barrera de fusta, tronc que barra el pas' (cat. sept. *esparra*) que l'identifica amb el germ. *SPERU- 'dard, llançó' només es basa en una coincidència limitada en l'aspecte formal i té poca

versemblança semàntica, majorment essent ben magres les bases per admetre l'audaç supòsit d'una arrel icur. (S)PER- (a la qual reconeix Pok., *IEW*, 991.1ss caràcter «denominatiu», o sigui no veritable arrel, meres derivacions d'un nom).[8] Em sembla bastant clar que ací no hi ha més que un germ. SPARRA (-JA, -JO) 'barra (o tronc) de barrar el pas'. Ara bé la resposta italiana del nostre *barra* és *sbarra* des del temps de Dante: per més que *barra* vagi existir també en autors antics i en alguns dialectes moderns, la forma predominant en italià ha estat sempre *sbarra*, amb *sbarrare* i *sbarro* 'barratge' (aquests també en Dante).

És versemblant, doncs, que des dels orígens europeus vagin coexistir *BARRA i *SBARRA (d'on, amb la lautverschiebung, el germ. SPARR-),[9] tal com en una munió infinita de NLL proto-europeus i d'arrels indoeuropees coexisteixen la variant amb consonant inicial i amb S- líquida anteposada a aquesta consonant. És ben sabut que aquest fet es dóna en molts dotzenes de casos en SK- i K-, en ST- i T, en SP- i P-, però també davant sonora abunda no sols en (S)L-, (S)M-, (S)N- (¿caldrà recordar coses tan conegudes com (σ)μικρός, angl. *small* al costat del gr. μῆλον 'cria d'un animal', κείρω al costat del germ. *skairan* 'esquilar', ll. *labi*, al costat del germ. *slepan* 'dormir'?), que ja tenen sonora darrere la S-, sinó fins i tot davant oclusives sonores, com (S)GWES- 'apagar' (gr. σβέννυμι enfront de l'eslau *gasiti*, scr. *jāsáyati*). Fenomen morfològic que l'indoeuropeu heretà evidentment d'un sistema lingüístic anterior, puix que en el corpus radical de l'indoeuropeu no es troba més que en forma insistemàtica i escadussera per bé que freqüent. No sé, doncs, per què no hauríem d'admetre que aquest fou el cas de *(S)BARRA, mot d'origen europeu però no indoeuropeu, com ja ho ensenya la B- (no BH-) inicial, so que en tal posició no existia en indoeuropeu propi.

Tots els rars mots antics que en germànic comencen per P- (alem. *pf-*) són manlleus o mots que no tenen família indoeuropea. La gamma semàntica des de 'tranca, barra' a 'clos' no és gens estiregassada, a penes hi ha un desplaçament d'idees, i això mateix retrobem en el cas de VARANDA, d'on el pre-romà *BARANA*, etimologia pre-romana que ja ha quedat sòlidament establerta. En resum crec que provisionalment s'ha d'acceptar ja aquesta hipòtesi etimològica per a *BARRA*.

Quant a la història del desenrotllament semàntic de *barra*, ens limitem als punts importants. Probablement té raó Du C., en posar a la base el sentit de 'bernat, tranca': «*barrae* dicuntur praesertim repagula ac septa quae ad munimenta oppidorum et castrorum, vel ad eorum introitus ac portas ponuntur ne aditus quibusvis pateat».

En el sentit de 'mandíbula' és important i antic en cat. i sembla ser-li idèntic en el sentit etimològic. Trobem ja aquesta accepció des dels orígens, en la *Cròn.* de Jaume I («donaren a un escuder ab una pedra en les *barres* quan los gosà desmentir», cap. 27); en les *Vides Ross.* («Déus fé ixir aygua de roca --- e de la *bara* de l'ase», 236v2; *barre* en el ms. B i trad. el ll. *maxilla*); i en Desclot: «donà-li tal sobre la ventayla per mig les dens, que les dens e les *barres* d'avayl li trencà» (§ 92, *NCl.* III, 141.21); i en bastants textos dels Ss. XIV i següents: «traure l'ànima breu cosa és, la qual podets sentir soptosament, si us volets: un asseure de *barres* o farà...» (Antoni Canals, *De Providència*, *NCl.*, p. 120); «les dents... les *barres*: maxillae; la barra de alt y bax»; «galta: mala; *la barra* en defora: maxilla», On. Pou, 252, 247;[10] és probable que s'usés de primer o preferentment amb referència només al maxillar inferior (veg. a baix les definicions donades per a l'aragonès de Binèfar i per al basc de Navarra).

Es tracta d'un ús general en tot el territori de la llengua, des d'Elx al Capcir (a Formiguera em deien que eren «les mâchoires») i fins a Mallorca, Menorca i Eivissa (Pérez Cabrero «maxilar»). Des del català va passar al castellà de la Mancha (A. Alonso, *RFE* XIII, 31) i de Múrcia (Ga. Soriano) i ja aconseguí a la fi de l'Edat Mitjana penetrar en l'ús de la llengua sarda (on M. L. Wagner ha reconegut el seu caràcter manllevat, *ASNSL* CLX, 234; *ZRPh.* LXX, 260). En occità no sembla trobar-se en la llengua antiga, i no obstant apareix en *Blandin de Cornoalha* (Marg. Richter, *ZRPh.* XXXI, 1907, 610-1), novella en vers dels Ss. XIII-XIV, que precisament per alguns pocs mots com aquest ha estat creguda obra d'un català (i potser a tort, és dubtós), però avui té gran extensió en el gascó pirinenc, fins a l'Oceà (Bearn, Luixon, Vatmala, *ALF* m. 790; Rohlfs, *Le Gc.* LXXXV, 1.a ed., § 240).

Per a la base semàntica d'aquesta comparació es pot veure el treball de Zauner i el de Heinrich Kahane;[11] és comparable al sd. general (i cors), *canterzu*, *cantrežu* 'galta', del ll. CANTHERIUS 'biga'. Una altra denominació ben semblant (potser ben mirat idèntica) és l'arag. i cast. orient. *barilla* 'barra, mandíbula', que trobem en l'aragonès de La Puebla de Íxar i Bielsa (*bariella*), *BDC* XXIV; *varilla* és el nom corrent en murcià (Ga. Soriano, Ramírez Xarriá *farillas*), i jo ho he sentit fins a les muntanyes d'Almeria, mentre que a l'aragonès de Binéfar no seria més que la «mandíbula inferior» (Coll Altabás); des de l'aragonès es propagà al castellà de Navarra (A. Alonso, p. ex. a Esparza) i al basc d'aquell país; car el Pr. Bonaparte recollí *baraĺa* 'mandíbula inferior' en el basc del Roncal, Azkue anotà *bariĺa* id. en el de Salazar, i segons el Supl. d'Azkue és *barillak* en plural a l'Aezkoa i fins en el labortà de Sara (*BSVAP* XIV, 28).

Es podria creure que aquest *barilla* sigui alteració d'un més antic *barriella* pres d'un parlar català, car ha estat un fet molt estès (en val., en NLL, etc.) que RRI̯ es redueixi fonèticament a *-ri̯-*, però més aviat m'inclino a negar-ho i a admetre que és una denominació parallela i fundada en VARA, -ELLA, tenint en compte que s'ha usat en textos on no es veu gaire probabilitat d'una influència catalana, p. ex. *variella* «hueso de la quijada» en el *Libro de los Cavallos* alfonsí del S. XIII (8.18) i *varilla del cuello* en *PAlc.* traduint el mossàr. *cayada*, que *RMa.* empra per traduir el ll. *mandibula*.[12]

Una derivació secundària és *barra* 'insolència, audàcia desvergonyida': en l'origen es digué del qui té una cara de faccions prominents d'aire provocant, essent així que la mandíbula inferior sortida és sovint pròpia d'homes audaços o passa per ser-ho; es tracta, doncs, d'una expressió paraŀlela del cast. i brasil. *cara dura*, del cat. *descarat*, cast. *descaro*, fr. *avoir le front de*, *avoir le toupet de*, cf. sobretot el roms. *obráznic* 'impertinent', derivat de *obraz* 'cara' (mot d'origen eslau, que en canvi ha donat el búlgar *bezobraznik* «homme impudent», pròpiament 'sense cara', Graur, *Rom.* LIII, 385).

Quant al català, val a dir que sovint hi ha hagut judicis diversos. En general s'ha considerat com un terme popular, un poc populatxer, no distingit. D'això deu venir que P. Coromines el vagi canviar en corregir per a la impressió *Les Presons Imaginàries*, en un dels passatges tràgics de l'obra.[13] Deu correspondre a certs usos rústics l'ús que observem amb el sentit no afectiu de 'manca noble de timidesa', en un romanç publicat per Milà i F., *Romllo.*, 504 «los de San Feliu de Codinas els goits dels felicians / cantarem amb *barra* / sí ës passen vilachans / sí no diuhen faula...». Locs. derivades «¿que us penseu qu'aquella fura s'hauria vist perduda? ¿Qui li quitava'l negar-ho tot *de barra a barra*, y fer callar al vell, dient qu'allò devia haver estat un desvari?», Feliu i Codina, *La Dida* (a. 1875), p. 91, «amb barra, 'audaçment', men. *trobar barra de cap*: trobar qui contesta en el mateix to, qui torna ses pilotes en es joc» (Ferrer i Guinart, *Rondaies de Menorca*, 227).

Com a terme de navegació o topografia fluvial-marina, *barra*, cert que es pot trobar des de l'Edat Mitjana, i avui és general en el Princ., val. i bal., si bé *AlcM* no en dóna dades antigues, però en castellà (on potser és de procedència catalana) ja és documentat a fi S. XIV (*Mem. de Fernando IV*). A l'Albufera de València ho diuen de les llenques de terra d'aŀluvió que es formen en els últims anys, i que sovint són convertides en arrossars (com a la *Mata de la Barra*, entre el Palmar i la costa de Sacarés). Amb el sentit marí a Moraira diuen més aviat *barreta*, si bé d'altres usen el mot comú *barra*. Els pescadors i mariners de l'illa de Cabrera anomenen *Sa barra* el gran precipici submarí on s'acaba de trobar fons, i el sòl de la mar davalla dretament cap a milers de metres (*la fonera*). A la ribera de Xúquer en alguns pobles usen *fer barra* amb referència a les sèquies, com les nombroses del terme de Manuel.

Pot tenir algun interès diacrònic i etimològic el fet que en els conservadors parlars de Cardós i Vall Ferrera *barra* sigui especialment el bernat de la porta (mentre que *bernat* és allí inusitat), i que a l'alta vall de Camprodon i moltes valls pirinenques *barra* sigui abans que tot el tronc d'un pi o gran arbre tallat («allí hi ha un còrrec que hi estimbaven *barres*», Setcases), cf. el *CostManc.* I, s. v.).

DERIV.: *Barrar* [1391];[14] *barrada* [1603]; *barrat* (*bandera barrada*, *escut barrat* i ja 1373, Miret, *Templers i H.*, 1558).[15] *Barrella* 'barra petita'. *Barrera* [1064, 'tancat' o 'clos', doc. Salzet, Villanueva, *Via. Lit.* XII, 306; Desclot],[16] *barrerada*, *barreró*.[17] *Barreta*[18] [c. 1450, *Spill*]. *Barrit*. *Barró* [c. 1700, *AlcM*],[19] *barronar*, *barroneria*. *Barrusca* i *barruscar* (que alguns escriuen *barroscar*). *Barrot* mot que els nostres dicc. no registren fins al S. XIX [1839, Lab.; 1869, *DBal.*], però ja degué ser antic com en oc., on sembla que era ja medieval,[20] en cast. (*barrote*) des de 1535; però és arbitrari el supòsit que fa *AlcM* d'una procedència castellana d'una part de les accs. (no definida en forma clara), cedint a la seva tendència de considerar acastellanades les variants continentals estranyes a l'ús mallorquí i menorquí (quan no les té documentades a l'Edat Mitjana);[21] *abarrotar*, *barrotada*, *barrotador*;[22] *barrotell*, *barroti*. Són suspectes les formes *barruell*, *barruellada*, que *AlcM* treu principalment del dicc. Salvat, que no tenen explicació morfològica en català, i semblen malentesos de *berru(gu)ell*. De *barra* 'insolència': *barrut* [1371, JMarc, no Aversó]. De *barra* 'mandíbula', 'gana': *barrum*. *Barralla* cerdà i pirinenc;[23] *barrallada*. *Barrallar*.

Barram [1371, Jacme Marc, no solament mallorquí i menorquí, com afirma *AlcM*, car també s'usa en el Principat *té un bon barram*, diccionari Fabra);[24] el fem. *una barram* (no Belvitges ni Lab. 1839) crec que és el mateix mot aplicat pròpiament a la insolència de la bandarra; *barramada*; *barramet*, *barramós*, *barramot*. En lloc de *barram*, a Menorca es diu generalment *es barrabam* (ja en Ferrer i Guinart, *Rondaies de Menorca*, 213), que és segurament el nom del malfactor evangèlic *Barrabàs*,[25] interpretat per etim. popular com a 'barrut, home insolent' > 'barres sortides', que en bastants textos antics apareix en la forma d'acusatiu llatí *Barrabam*, usada quan el poble judaic demana a crits el seu perdó en lloc del de Jesús (així en l'Evang. de Palau, 31, i en un passatge dels manuscrits de les *VidesRoss.*).[26] *Barrament*, *barramenta* [1728]. *Barregam*. *Barregot*. *Barrusser*. *Barrer*.[27]

Embarrar ('tancar en un lloc'), esp. usat a la Cat. francesa, com en la cançó recollida a Prats de Molló pel *Romllo.* de Milà i F. («li regiren la pila / --- la varen anar a *embarrar* en un portal que hi havia», 36 E); Saisset, però, l'usà fig. en el sentit de 'empassar(-se) un menjar': «vos hagués calgut veure en Guic com *embarrava*! / --- quin gormandot! / --- / de fruita, per dessert / li hagués calgut tres descos» (*Catalanades*, 138, 250); avui el sento usual (*embarrar el bestiar*) a Montesquiu, Talteüll i Flaçà de Conflent; «faire rentrer le troupeau», «emmagasiner», Canigó: Jampy); un cas de *embarrar* «encerrar» es troba c. 1275 en la *1.ª Crón. Gral.* d'Alfons X (30*a*2), fet isolat, excepcional en castellà; tanmateix no es limita la seva àrea a Rosselló i Cerdanya, car he sentit *embarrat*, participi, 'enclòs per una muralla' (parlant de cases) tan Segre avall com a Gavarra (damunt Bassella), poble muntanyenc i sense comunicacions de llenguatge («tal i tal cosa són en el poble *ambarát*», 1957). També substantivat: «Al Clot, en una vella quadra desllogada, va celebrar-se un míting el dissabte al vespre: de l'*embarrat* penjaven quatre quinquers

de petroli», PCoromines (*Prometeu*, cap. 6, p. 105; cap. 11, § 2, p. 108); 1901, Careta, *Barb.*, s. v. *eje*.

Embarrellar. Embarrerar.[28] +*Embarrerâ(da)* 'acte que forma part de les cerimònies tradicionals de certes festes populars (Benimuslem, 1962). *Desembarrar.*

Embarregar-se 'carregar-se una sèquia de brossa que embussa' val.: «li fan un derramador abans d'arribar al Cano, per si en el Cano la séquia *s'ambarregara*: a la reixa *s'embarrega* brutedat», Guadassuar, 1962 (no crec que sigui derivat de VERRERE ni d'*enfarregar-se* si bé no descarto que hi hagi hagut influències). Formació semblant (i oposat) eiv. *esbarregat* «desdentado» (PzCabr. escriu *esberr-*).

De *barrella* 'barreta': *embarrellar* 'posar *barrelles* o travessers a una gàbia', JRuyra, *O. C.*, p. 379*a*. El val. *esbarrallar* 'esbatanar' (Enric Valor, c. 1950) tant pot venir de *barrella*, amb assimilació com de *barra* amb un sufix *-allar* que sovint ja pren descabdellament propi. *Esbarrellat, cara -ada*, 'desencaixada', de *barra* 'mandíbula' [fi S. XIX: Maragall, *O. C.*, 143; també parlant de Margarida en estat; CRiba deia, 1956, que fou M. qui l'introduí i que era mot del Migjorn que Clem. Arderiu heretà de la seva família vallenca; Coromines: «les galtes *esbarrellades*, despullat ja per la mort ---», article de 25-VI-1932], cf. *barrellada*, subst. Genís Aguilar, *DBal.*; *esbarregat*, *AlcM*.

CPT.: *Barrabola. Barraboll. Barrabomba* 'bomba de paper' [S. XVII, *DAg.*], mot usat repetidament per J. Ruyra: «algun envelat de festa major degué pondre un ou, i de tal o tal pollet; goiteu-lo, tot ell és un joc de galindaines adients amb ses *barrabombes* i ses cadenetes de paper» (*O. C.*, 1146*b*; un altre en la pàgina 937).[29] *Barralleba*, que no és solament de l'Empordà com creu *AlcM*, sinó del Maresme i rodalia de Barcelona; compost amb *lleba* (i no amb el verb *llevar* com sembla creure *AlcM*). *Barra-sec. Barra-(as)segut. Barra-sonda. Barra-tibat. Barres-a-pits* 'entristit' (per la positura de l'home capbaix, abatut): «don Alfonço --- no bastà en fer cessar lo cremament; de què lo rey estigué molt *barres-a-pits* e encontrat» (*La fi del Comte d'Urgell*, S. XV, *NCl.*, p. 54).

[1] No són, però, derivats de *barra* com s'havia cregut (i encara repeteix algun filòleg negligent) *barri, barrejar, barrella, embarrassar, barricada*. — [2] La gran majoria, almenys, dels mots derivats en *barr-* en fonts portugueses antigues (Cortesão, *Subs.*, Viterbo, P. Machado i la molt nombrosa sobretot de l'*Onom.* de Cortesão) és més aviat de *barro* (p. ex. *Barreiros*) o de *ba(i)rro* o dubtosa entre l'un i l'altre (*Barrados, Bairrada*, etc.), o bé es tracta d'usos no gaire antics i que podrien ser de soca gallicana: «Unum supercaput *barrado* com auro», 1258 (NL *Barrados* a les *Inquirições* de la mateixa data); *barreiras* II 'estacades per a camp de tir dels ballesters', 1497 en Viterbo. Quant a un «*carril de Cima de Barra*» que cita Machado en un doc. de 1175, ja es veu que és NL (i no pas apellatiu, com imprimeix amb minúscula) i és dubtós que tingui res a veureací. — [3] El gloss. de Leyden publ. per Seybold cita *varre* (p. 228), indubtablement en el sentit de bernat o tranca per assegurar una porta, entre els sinònims dels llatins *janua, ostium* i *fores* 'porta' (ço que Seybold interpreta com a *valvae*, cosa falsa en sentit lexicològic i no gaire exacta en el merament semàntic). Hi ha d'altres exs. de tals distincions sinonímiques en aquesta obra, com observà M. Pidal, *Orig.*, 405. La procedència dialectal d'aquesta obra és discutida, i un savi com Mz. Pidal dubtava que fos portuguès ni lleonès (veg. allí els seus arguments), però els altres creiem que (fora d'un apèndix final, veg. *DCEC*, s. v. *roano*, IV, 37*b*1) era realment portuguès, i n'he donat proves fonètiques segures (*zimbro*). — [4] També ajudaren a viciar els raonaments de Brüch i els seus seguidors les etimologies errònies de *barri* i *embarrassar*, que en realitat res no tenen en comú amb *barra*, com creia Brüch. — [5] Mitxelena, *Fon. Hist. Vca.*, 269, afegint «al parecer < rom. BARRA». — [6] És clar que no són les úniques ni dins l'indoeuropeu. També hi hauria agafador, per a partir de l'arrel de GᵘERU 'ast' (ll. *veru*, umbre *berva*, gòt. *gaíru* 'pal, agulló', irl. ant. *bi(u)r* 'dard, ast', brit. comú *ber*, id., avè. *grava-* 'bastó', 'remenador', gr. dialectal *βαρύες* 'arbres' (Hesiui; Pok. *IEW*, 479; Walde-P. I, 869) suposant que un antic plural neutre GWəRṶA com el que ha donat el mot úmbric hagués pogut passar a *BARWA i aquest a *BARRA en sorotàptic (combinació complicada pel que fa a la forma, no gaire versemblant en l'aspecte semàntic). O bé per exemple per a partir de l'arrel BHER- 'portar', amb una base *BHOR-NA > *BARRA, sobretot si pensem que en illiri el tractament -RN- > *rr* ha estat normal almenys des d'una època no recent i en una part bàsica del territori, com la representada per l'albanès. És el tractament que estudià N. Jokl, *Ling.-kulturhistorische Untersuchgn. aus dem Bereich des Albanischen*, Berlin-Leipzig 1923, 186-7. En albanès hi ha justament *bar̄ə* com a mot antic i importantíssim dins l'element genuí de l'albanès, però allí significa 'pes', 'objecte pesant' (Gustav Meyer, *Alb. Studien*, pp. 28, 73) i s'està d'acord que aquest *bar̄ə* és un derivat en -NA de l'arrel indoeur. BHER- 'portar' (derivació representada per etimologies tan segures com la del gr. *phérnē* ('dot' o del germ. *barn* 'criatura'). Es podria pensar que el mot hagués designat primer les barres d'una civera o baiard. El fet és, però, que la història semàntica admesa per G. Meyer i acceptada pels indoeuropeistes (Pok., *IEW*, 130.1-12) és molt lluny d'això. Certs derivats podrien illustrar en el futur l'origen de *barra*. Com hem vist en *BARDA*, Rohlfs admet que aquest mot pot ser un *BARRĬTA derivat de l'ètimon ignot de *barra* (¿pensa, doncs, en un origen indoeuropeu?) Seria interessant també per a la nostra qüestió que es confirmés la sospita que *bernat* 'tranca de porta' (veg. *BERNAT* I) és mala grafia o alteració d'un **barnat* per *barrat* tret de *barra*. Tant en aquest *barnat* com en *barda* (si fos variant fonètica de *barra*) tindríem els canvis fonètics -RR- > *-rd-* i *-rn-* propis dels mots pre-romans

hispànics. — [7] A. al. ant. *sparro* 'perxa, biga', esc. ant. *sparri, sperra* 'barra de tanca', 'palet d'enastar una botifarra', verb a. al. ant. *sperren* 'barrar (el pas), esp. amb un tronc', ags. *(be)sparrian* 'copejar amb un ariet', esc. ant. *sperra* 'posar una barra', 'atrancar amb un bernat o tronc'. — [8] Ultra alguna forma escadussera (i de significat enterament llunyà) en albanès i en grec, fora del germànic no reapareixeria sinó en el ll. *sparus*, nom més aviat del dard. ¿Qui farà gaire cas de la idea de relligar-hi l'esl. *prěti* 'estontolar' o el ll. *paries* 'paret'? — [9] Reparem que el fet que no hi hagi mutació consonàntica en SP-, ST-, no ha de prejutjar que n'hi hagi en SB-, etc. Falk i Torp (*Norwegisch-Dän. Etym. Wb.*, 1113-4) també s'inclinaven per admetre que *SPER- anava amb *barra*. — [10] Per als desencaminats que avui ho tenen per una paraula «ordinària» poso aquest passatge del Baró de Maldà, que ens mostra com ha format sempre part del llenguatge de la nostra societat més primmirada: «no podent librement mastegar, per una part de *barra* i un queixal, per tenir-la bastant condolida de temps», *Collegi de la B. Vida*, 178. — [11] *RForsch.* XIV, 400; *Die Bezchngn. der Kinnbacke im Gallorom.*, Berlin, 1932, 63ss.; *Language* XVII, 218. — [12] De *barra* 'mandíbula' ve secundàriament 'gana, capacitat de menjar'. PVidal, *Vida del pastor* (p. 12): «Y per més que tingui *barra* / no se olvidarà del gos / tirant-li també son tros». — [13] Després de l'acusació falsa: «Mai més he sentit un home que parlés de coses tan terribles i tan falses am la *barra* del primer», en l'autògraf que conservem; ço que, des de la 1.ª ed., aparegué canviat en *naturalitat* (ed. 1960, p. 55). En *AlcM* en la 1.ª ed. aquesta accep. fou proscrita, si bé ha estat inclosa en la 2.ª, accs. 7 i 8. Aquesta última és la personalització *un barra* 'un home barrut', ço que realment és ja «sub-standard», i molta gent es negarien a dir-ho. L'altra és usada per tothom. Moll, en el segon volum de les seves memòries diu que exclamà «quina *barra*» (ho férem tots els catalans, si bé alguns ho digueren només per a llur barba) quan el ministre d'Instrucció Pública de 1953 explicà cínicament als congressistes estrangers de Filologia Romànica que la llengua catalana era objecte de les atencions predilectes de l'Estat. — [14] Abreujadament, intr. per 'barrar el pas', ross.: «un pont amb unes cadenes pe'l barrar» 'per tancar-lo' a Canet, «és aquest que ens-e barra!» 'que ens barra el pas' a Fontpedrosa. Bearn. ant. *ab las maas barradas* 'amb els punys closos', furs de Bearn S. XIII (Cart. d'Ossau B, 197). — [15] Són típiques les de la Menorca rural, veg. gravat d'una que barra el pas en un camí fondo en Arx. Ll. Salvador II, 301. Les de prats es troben a molts llocs de muntanya (vistes a Tor, Bunyola, etc., «porta d'una cleda» a Barruera). — [16] *Barreró* «travesaño de silla», Eivissa, Pz. Cabrero. — [17] Allí també *barretas* 'malaltia espasmòdica infantil': «lo pobrellet / pres-lo l'espasme, / *barretes*, asma, / alferecia, / epilepsia, / e molt alforro, / torcé lo morro ---», v. 5246. A Canet Lo Roig (Maestr.) és 'branqueta': «una barreta amb un bri de visc». — [18] *Lo Prat Barrat* a Espot, afores del poble 'tancat amb una barra', *lo Feixà Barrat* en els espadats del Bassiero, en una cornisa inaccessible, vertiginosa. Subst. *un barrat*, 'una tanca, cleda', V. de Boí. — [19] *Barrons* 'els barrots d'un rastell' a la Vall Ferrera i Coma de Farrera deu ser alguna bigueta que es talla en el bosc, car a la vall de Lavansa hi ha la *Comella dels Barrons*. També *barrón* a Benasc. En val. 'barró de la menjadora' sentit a Simat de Valldigna, mentre que a Guardamar de Segura denomina una planta d'aiguamoll sense fibra, més alta que la masseta o albardí. — [20] «barrot *barre courte*», *PDPF* i *FEW*. Val a dir que no sembla figurar en Rayn.; no és en el *PSW*, en els gloss. de Brunel ni de Pansier. En català no és en els diccs. fins a Lab. 1839 (no JMarc, Aversó, OPou, DTorra, Lacav., ni Belv.). Com a cognom S. XVII, *DAg.* — [21] *Carrer dels Barrots* dins el poble de la Fuliola; cf. *Costumari Cat.* I, s. v. — [22] 'Fallar (en les cartes)': *veiam si barrotaràs*! (a Guardiola de Font-rubí); +*barrotar-se els diners, la fortuna* 'malgastar-se'ls un' és familiar (crec que ho havia après del meu pare o de la gent de St. Pol) no en *DFa.*, *DAg.* ni *AlcM* (l'uso en la meva trad. de *l'Eunuc* de Terenci, 235) i una *barrotada* 'una partida de cartes' («una nit eren al cafè, que feien una b. i en Marc --- espiava a jugar», Saisset, *Catalanades*, 102). — [23] «Tanca d'un prat consistent en una sola barra horitzontal sostingula per pals verticals» vista a Vilallobent (Baixa Cerdanya, arran de la frontera); igualment a Sallagossa; als Angles (el *Camí de les Barralles* puja des del poble); també 'obstacle que atravessen a un camí perquè no se n'hi vagin les vaques' a Estoer i Villalonga de la Salanca; *barrallar* 'tancar una finca rústica amb «barres» que tallen d'un vern, a Er; *barrallada* «golpe dado con una barra de madera» a la Vall d'Àneu (Pol, p. 10). — [24] De cap manera és desusat a la zona barcelonina. A Guissona «sistema dentari de la cabra» (*BDLC* IX, 181). També a Eivissa «dentadura», Pz. Cabrero). — [25] No obstant la forma primitiva fou *barregam* (cf. *banyegam*, etc.) registrat pel vocabulari menorquí d'Hospitaler; i *Barrabàs* intervingué per etimologia popular. — [26] Cf. *Barrabís-barrabàs*, creació rimada, des de la mateixa font, si bé s'ha pres per una onomatopeia. I *barrabassada* 'disbarat enorme'. — [27] Parcella closa dins d'un comunal repartit'. Ja el llegeixo a l'*Spill* de Castellbó [a. 1560] 9v.: Avui l'anoto a Enviny (la «barren» amb «barres» de fusta), Aós, Berrós, Tornafort, Rubió, Llagunes i Baiasca. En el Capbreu de Castellarnau, any 1759 anoto «lo Barré de St. Quirch» i dos més (49), també 12. — [28] 'Embarrerar el riu amb uns llistons perquè l'aigua puge' a Alcúdia de Crespins. *Desembarrerar* la porta del cóp (de la xarxa) 'soltar-lo perquè passi el corrent lliurement' i *embarrerar-lo*, 'tornar-lo a tancar' a l'Albufera de València (Palmar). — [29] Que ací hi

ha un cpt. de *bomba* és encara més clar que la presència de *barra.* Solament una bona coneixença folklòrica i ergològica ens permetria veure més clar si hi ha o no gaire intervenció d'onomatopeies de la detonació.

BARRABÀS, 'persona díscola', de *Bar Abbâs*, nom del malfactor jueu que van indultar en lloc de Jesús. □ *1.ª doc.*: cançons i literatura propular del S. XVIII, etc. Lab. 1839, no en els diccs. precedents.

N'abunda certament la documentació anterior com a nom comú. Lab.: «se pren per lo diable, o per una persona molt travessa», ço que hem d'entendre en el sentit de 'dolenta, perversa' i alhora en el d''entremaliada', car de fet s'ha usat i usa molt parlant de criatures que no són més que això. Com a nom del personatge bíblic, tant el cançoner popular com els textos literaris en forneixen moltes dades catalanes des del S. XIII, tant en la forma moderna com en les antigues *Ba(r)raban* i *Barabam*, cf. el que hem dit de *barrabam* variant de *barram*, s. v. *BARRA*.

DERIV.: *Barrabassada* [dics. i autors fi S. XIX, E. Valor, *AlcM.*] (no Lab. 1839), si bé és segur que se'n trobarien dades anteriors; en castellà l'usà ja Góngora cap a 1600 i això conferí a l'ús del mot una certa dignitat literària que no ha adquirit en català, però l'ús popular del mot no és certament anterior ni més freqüent o general en la llengua veïna; s'ha usat algun cop una variant popular bàrbara, *barrabast*, d'on *barrabastada* (a la qual contribuiria la influència d'altres mots com *terrabastall*) registrada per Saura i *AlcM*. Altres resultats dels usos secundaris de *barrabàs* són la formació paral·lelística (segons el tipus *baliga-balaga*, *birli-birloqui*, *banzim-banzam*) *barrabís-barrabàs*, i un mot baix-empordanès *barrabola*, per encreuament amb *bola-va*! i expressions anàlogues; un i altre *AlcM* (els altres mots en *barrab-* que registra aquest, tenen altre origen, en la majoria onomatopeic).

BARRACA, mot d'origen incert, que des del català s'ha estès a totes les llengües europees; no hi ha tampoc certitud sobre si és originari del Principat —on seria probablement paraula formada amb elements pre-romans— o del Regne de València, on seria certament molt anterior a la Reconquesta, però (ultra certes possibilitats pre-aràbigues i pre-romanes) podria ser una aportació antiga de l'àrab vulgar valencià, sigui ja provinent d'Àfrica, o més aviat creació valentino-aràbiga potser en relació amb el val. *taravaca* 'espècie de baldaquí que abriga i cobricela un llit o cadafal' (mot d'origen dubtós, semític o itàlic). □ *1.ª doc.*: escriptura valenciana de 1249.

«Concedimus vobis... habentibus *baracquas* sive patua aut loca determinata ad aedificandum» (document valencià en cita de Marsh en el gran dicc. anglès d'Oxford, Murray-B.). Abunda molt en els nostres documents, ja en els medievals, del Principat i més encara en els del País Valencià; un de la zona central d'aquest, de 1276, esmenta *barraques de tapits e vànoves*, un altre de 1479 és de Castelló de la Plana (cit. en Madoz). Encara que transmès per una nova versió en una disposició refeta a Barcelona el 1601, sembla renovar un establiment valencià de l'any 1283 el passatge «prohòmens de Valèntia poden fer *barraca* en lo Grau de València per conservar los arreus de veixells» (Moliné, *Consolat de Mar*, p. 318). Veg. encara el doc. valencià de 1303 que citaré a propòsit d'*Adduaia* en *Onom. Cat.* (s. v. *Duaia*, monografia de Barx).

De tota manera els docs. del Principat i de tot el domini lingüístic abunden també des de l'època dels orígens de la llengua literària; en el S. XIV: «nuyl hom... no gòs logar a altre *barracha* en la ribera [del port de Barcelona] --- e tot hom pusca metre del vin que aportarà en tota *barracha* que atrop mig buyda de vi, e que·n pusca trer totes les bótes que sien buydes» (*BABL* XI, 309); a Mallorca, «a la dita cala de Sant Vicens vehents que aquí havia dues *barraques* de pescadors», a. 1417 (*BSAL* VII, 392*b*); doc. d'Eivissa de 1591 (Macabich, *Sta. M. la Mayor, Crón.*, 52), etc.). Encara que no en tinc a mà antics documents locals, és segur, donada l'índole arrelada i suigèneris de les dades locals, que Menorca[1] i potser encara més el Delta de l'Ebre i zona adjacent[2] (com també el Baix Segre)[3] figuren en primer lloc en les àrees de més gran i antiga popularitat del mot i la cosa.

En consonància amb tot això, el mot apareix ja sovint en els textos literaris medievals, especialment en les tres grans cròniques clàssiques, on és freqüent (en la de Jaume I apareix en els caps. 82, 100, 102 i 307), i en totes tres es refereix a construccions de gent de guerra, en particular les dels qui assetgen una fortalesa, construccions provisionals de material fàcilment destructible per incendi (Desclot,[4] Muntaner) o per bombardeig de pedres amb manganells o altres mitjans dels soldats defensors (Jaume I, etc.); també en el *Tirant* es tracta de barraques de soldats (cap. 106, ed. Riq., 259). I en altres escriptors medievals són igualment construccions de materials trencadissos o flacs: *barraques de rama* en les *Sentències Morals* de principi S. XV (*CoDoACA* XIII, 278), «la major ciutat de aquest món, en comparació de aquella, no és sinó una *barraca*, una caseta», St.Vic.F. (*Sermons* II,66.9).

És clar que l'exemplar més conspicu de *barraca* està constituït per les de l'Horta valenciana i de l'Albufera, tipus que de tota manera s'estén des del riu Millars fins al Xúquer; sobre el qual s'ha de consultar la novella cabdal de Blasco Ibáñez, no oblidar la petita obra mestra de Teodor Llorente, les notes etnogràfiques sempre tan precises d'*AlcM*, les de Giner i March (notes inèdites d'agost 1955, pp. 40-41), les de Schuchardt, Amades i Griera en el *BDC* (XI, 113, 118; XIX, 89; XIV, 8, i XX, 26ss.; més materials de parlars cat. en *ARom.* XII, 542-4), les albuferenques de Max Thede (en *VKR* VI; *BDC*, vol. XXIII) i les de Sanchis Guarner (*RFE* XXV, 273-4), amb la seva exhaustiva i perfecta monografia *Les Barraques Valencianes* (1957).

L'expansió a tot arreu des del català és un fet incontrovertible. En castellà hi ha referència freqüent a les habitances rústiques, fetes amb toves o maons

de terra i palla, com a característiques de les Hortes de València (Covarr.) i de Múrcia (documentació força més tardana, des de 1614, *BRAE* XIII, 503; una interessant relació castellana dels Ss. XVI-XVII publ. en *AORBB* (IV, 1931, 196), parla també de «beracas» en el Principat. També en castellà s'ha referit sempre sobretot a barraques de soldats (veg. Eguílaz) i de gitanos (Cervantes en *La Gitanilla*). Des del català passà directament al Sud de França (Marsella, 1381), també referint-se a les de soldats, que hom vol cremar; al fr. *baraque* (abans *barraque*, ja en el S. XV), i des del XVI hi és freqüent, aplicat a pescadors i soldats. Durant la guerra dels 30 anys, el francès va transmetre'l com a terme militar a totes les llengües europees: l'angl. *barrack* [especialment *barracks* 'caserna', 1678]; a l'al. *baracke*,[4] al neerl. *barak*, a les llengües escandinaves i les restants germàniques, etc. Del francès pot venir així mateix l'it. *baracca*,[5] almenys en el sentit militar.[6] I del castellà, el català o el francès, es degué pendre *barraca* en portuguès, també mot militar quan apareix per primer cop en el S. XVII (J. Salgado de Araújo, *Sucessos Milit.*, cita de Vieira). A diferència d'aquestes terres forasteres en català apareix amb aplicació molt més variada, que en el País Valencià es pot estendre igualment a construccions de pedra, i això és el que predomina en les zones rústiques del Princ. i les Illes (veg. els gravats d'*AlcM*, cf. a baix *el barracar* dels molins), sense excloure'n certs tipus de cova usats amb el mateix valor: a St. Llorenç des Cardassar és una cova (d'on *Can Barraques* del veïnat de Pocafarina), a la vall de Laguar el Tossal de la Barraca i a les Jubees de Dalt *la Barraca 's Porcs* ('senglars'), cova en el fons d'un gran i silvestre barranc.

Passant a l'etimologia comencem descartant la teoria de Pentti Aalto (*Neuphil. Mtgn.* XXXIX, 375-386), mera curiositat, que hi volia veure un avatar de l'assiri *parakku* 'temple d'un déu' i 'residència reial' (encara neobabilònic *parakku* «Göttersitz», gloss. d'Ebeling), que fins i tot descendiria d'un sumeri *bárag*. Que un mot així es propagués al siríac *pərakkā* és fet corrent en dates tardanes, que de cap manera no ens funda per suposar que vagi propagar-se als fenicis, i que aquests el poguessin traspassar a les Balears.[7] L'erudit finlandès es deixa enlluernar per la semblança de la barraca de bestiar menorquina amb certes torres piramidals acàdiques i babèliques, però ens consta d'una banda que els tipus més antics i corrents en les nostres terres són formes i materials diferentíssims; i de l'altra, que tot i essent arcaic el tipus de construcció d'aqueixa mena de *barraca* menorquina, infinitament més arcaic és el de les navetes i talaiots, i això no obstant duen noms de data recent.

Més raonable és la indicació de Schuchardt, tendent a reforçar l'antiguitat del tipus de la barraca valenciana, que un tipus de construcció ben semblant reapareix a les conservadores zones palustres de la costa provençal-llenguadociana.

En l'aspecte de la història semàntica i etnogràfica conserven més validesa les afirmacions tan repetides de la derivació de *BARRA* (*FEW*, etc.) o del mot pre-romà hispànic que ha donat el cast. *barro* (cf. aquest a l'article del *DCEC*), com suggereixen els materials de la barraca de l'Horta i han dit molts des d'*AlcM* («llatí [!]*barrum*»). Per a una cosa i altra hi ha l'entrebanc del «sufix», com sigui que, sobretot a l'Orient hispànic, difícilment es pot parlar d'un sufix -ACCU, -ACCA, o *-ac*, ni en mots indígenes allí i de data pre-romana: llavors l'objecció fóra, és veritat, menys rotunda, quan tant hi ignorem, i es debilitaria més si tinguéssim bons indicis que ja era paraula oriünda del català primigeni del Principat, on entrem en freqüent contacte amb les coses indoeuropees; i especialment les cèltiques (on tal sufix realment existí poc o molt, com a variant poc freqüent dels tipus -AKO-, -IKKO-, etc.). En aquest cas tampoc fóra forçós descartar la relació amb el tipus *parra-pàrrec*, de què parlarem més avall. I ja hem vist que aquesta procedència és una possibilitat ben definida, que no es pot titllar d'inversemblant.

De tota manera (i mentre no s'assenyalin documents anteriors a 1249 i a la *Crònica* del Conqueridor) reconeixerem que la major part dels indicis apunten més aviat a les terres meridionals de la nostra llengua. Cap aquí és també on hauríem de dirigir el pensament si insistíem a pensar en variants dels tipus fonètics BARKA o BARGA, com féu per a aquest, Unterforcher (*ZRPh.* XXXV, 517), especialista de llenguatges trentino-tirolesos —variant del pre-romà *barga* 'cabana' (veg. *DCEC*, *varga*), amb pas de *báreca* a *báraka*, *-ráka*—, i com pensà per un moment Schuchardt amb referència a *BARCA* (cf. *naveta*, el NL castellà *El Barco*, etc.).[8]

En una hipòtesi mossàrab potser fóra el més prudent acontentar-se amb postular una base desconeguda *BARRÁCA o *BARRACCA. En tot cas llavors tindríem dret a postular un ètimon *BARRA(C)CINA per al NL aragonès i cast. *Barrachina*[9] i el val. *Barratxina*, molt repetit com a cognom i topònim menor, com a derivat d'aqueix *BARRA(C)CA. Cf. *Marratxí* mall. [< *Barrachina*, 1230].

Més versemblança cobraria aleshores la hipòtesi etimològica de Baist (autor de l'estudi més útil publicat fins ara per estrangers sobre l'origen del nostre mot),[10] almenys en el punt essencial de relacionar amb l'ètimon de *PARRA*, amb el canvi arabitzant de P- en *b-*. Molt bé podia tenir gran raó a objectar que el context de 1276 (i el de les Cròniques i molts dels altres que hi he afegit) és netament desfavorable a la derivació de *barro*. Justament les raons d'escepticisme que jo adduïa en aquell estudi restaren esvaïdes després del meu article *PARRA*: de fet es comprovà, en escriure aquest, que el sentit bàsic de *parra* fou 'glorieta emparrada', i que el mot era afí de PARRIKO- 'pleta, corral de bestiar'. Pensaríem, doncs, que el mossàrab primitiu conegué un **pàrreka* germà d'aquest, que assimilà més tard la vocal postònica a les altres dues i, ulteriorment, en consolidar-se l'arabització de València, se'n féu *barraca*, per l'absència de *p-* en àrab, i la tendència de l'àrab vulgar a traslladar

l'accent en mots d'aquesta forma. Aqueixa pot ser la solució, car és ben raonable admetre que el mot passà al llenguatge militar català des del moment de la Conquesta i s'estengué aviat als altres usos i a la resta del territori. Cal realment cercar més? Però els catalans, que creàrem aquest mot i el transmetérem a totes les llengües del món, ens cansarem d'estudiar-ne el passat?

Des del moment que ens hem vist conduïts a pensar en l'àrab de València, notem que una explicació directa per un mot aràbic no és possible, puix que cap dels mots de les arrels *brk* i *brq* no s'hi presta. Ja no diré tant si admetem que algun mot més distant es pogué alterar allí pel contacte amb algun element mossàrab. En particular concebríem que *rawâq* 'tenda amb un pal al mig' pogués alterar-se en *barraca* en contacte amb un mossàr. *barro* com a material de la barraca valenciana. Possibilitat rebuscada i vaga.

Però hi ha una pista més concreta; que s'imposa indagar tractant-se d'un mot valencià, antic i de significat i forma semblants: *travaca* 'bastida o cadafal de fustam, sobre el qual es posava el pavelló o cortinatge d'un llit solemnial, incloent-ne el cobricel'. Si coneixem bé la història i sentits d'aquest mot és gràcies a les persistents i erudites recerques de Gulsoy, en el seu llibre sobre el diccionari de Sanelo, pp. 409-10 i 280*a*, estudi al qual bastarà remetre qui vulgui examinar els contextos i les fonts. La variant més corrent és *travaca*, documentada des de 1534, però n'hi ha una altra *taravaca* que ja veiem el 1515, ben assegurada per la mesura dels versos en les *Obres contemplatives* de J. Beltran i V. Ferrandis. Totes dues es testifiquen copiosament en els Ss. XVI-XVIII, i el mot encara és més o menys conegut, especialment en l'ambient popular clerical i sagristanesc. S'aplicava molt sovintejadament a la *travaca* que cobria o coronava el cadafal solemne d'un mort il·lustre, p. ex., i en primer lloc el d'un rei o d'un sant, però també a tot pavelló de llit ric de gent privada, i en aquest concepte no és rar de trobar-lo en inventaris, p. ex. l'esmentat de 1534. Ve a ser, doncs, en definitiva una cosa semblant a un tabernacle o a una tenda rica que envolti un llit. Deixant a part el caràcter solemnial hi ha doncs vera semblança de forma amb les estructures de cabanes, i tendes de fustam militars, encara que aquestes es dediquin a cobricelar lliteres o jaços, en lloc de llits ostentosos o de luxe o gran dol. Hi ha algun contacte semàntic amb els ll. *tabernaculum* i *taberna* 'tenda', però n'hi ha d'altra banda amb *barraca*, més que més a València, on aquesta no és una construcció humil, sinó estatge de pescadors i llauradors, sovint bastant rica, i en tot cas no gens petita; i per més que aquesta consisteixi en una armadura o bastimentada de fusta i altres matèries vegetals, com sigui que totes les coses es destinin a cobrir o aixoplugar persones, amb la diferència que la *travaca* era per a cossos morts o dorments, i la barraca, per a gent viva i desperta.

És clar que també hi ha veïnatge de forma fonètica entre *taravaca* i *barraca*. Ara bé aquell ens recorda colpidorament l'osc *trebaracavum* «aedificare» (*triibarakavúm* és la grafia antiga en els textos d'època preromana, com la Tabula de Bantia),[11] mot emparentat, encara que de no gaire prop, amb el ll. *taberna* 'tenda' (que per dissimilació sortí de **traberna*, i llatí *trabs* 'biga') i amb l'umbre *tremnu* (< *treb-nu*), que significava precisament 'en la barraca' (= *in tabernaculo*).

És un mot itàlic de coneguda etimologia indoeuropea (veg. Pokorny, *IEW*, 1090.4), de l'arrel TREB- 'bastida de bigues', 'estatge', 'habitar', abundosament representada en cèltic, germànic i bàltic, a part de l'itàlic (i no estranya al grec i no del tot a l'eslau). La possibilitat d'aquesta etimologia per a *t(a)ravaca* és clara si suposem que es tracti d'un mot del mossàrab valencià, que no és estrany que tingués elements provinents del Migdia d'Itàlia, en el nostre cas un verb *TREBARACARE 'edificar, construir'. El detall de la diferència fonètica a la menuda es podria explicar per diversos i obvis escalons intermedis, que no em cal esgotar ni precisar del tot.[12] En especial un d'ells fóra que un present *TREBARĂCAT, amb un postverbal **trebaraca* o **trebarca*, en anar-se arabitzant cada cop més el mossàrab, amb la repugnància total de l'àrab per tot grup inicial com *tr-*, havia de passar inevitablement a alguna cosa com *t(a)ravaca*, ajudant-hi la dissimilació.

Llavors fóra fàcil que l'àrab vagi assimilar això a una de les seves freqüentíssimes formes quintes i sisenes, de caràcter intensiu i causatiu, **tabárraqa* o **tabâraqa*; i com que al costat de les formes V i VI hi ha gairebé sempre una forma II i III (encara més freqüents) sense el prefix *ta-*, i amb valor quasi sinònim, és una hipòtesi ben fundada que l'àrab valencià n'extragués una segona forma **barraqa* 'construir'.[13] Una altra possibilitat fóra que havent passat en mossàrab a **tresbarraca* (freqüent canvi de prefix), amb fals anàlisi romanç-morisc, havent-ho entès com 'tres barraques' o 'detràs la barraca' (i més quan ja en els moros i moriscs es debilitava el sentit vivent de la llengua romànica) el mot hagués sofert una deglutinació que el deixés reduït en certes zones a *barraca*.

És clar que per molt impressionant que sigui la semblança de l'osc *trebaraka-* 'edificar' no ens hem de deixar seduir. ¿Pot tractar-se d'un miratge etimològic? Indubtablement n'hi ha de no menys notables, per bé que la versemblança disminueixi cada cop més a mesura que la carcassa consonàntica i sil·làbica dels dos mots comparats esdevé més llarga i complexa, i ací ho és molt i en el cas de *barraca* no és gaire menys forta. Però la casualitat hi pot ser (especialment en el segon), i llavors caldria tornar a les altres pistes ja suggerides o acudir a la següent.

Aquesta, sobretot per a *taravaca*, es funda en una notòria semblança de sentit. L'assenyalà *AlcM* en un article *taravata* (per cert mera lliçó errònia de *taravaca*). Es amb un mot ben documentat en l'àrab antic (si bé estrany a l'Alcorà) i en el d'Occident, *riwâq* (amb variant menys freqüents *ruwâq*, *rawâq*), ja es registra a Orient c. a l'a. 800 d.C. (en el Leith del Khorassaní) i sovint des del S. XI, amb els sentits de

'porxo, porxada', 'cortina' (Lane, 1191*c*-1192*b*) i altres de relacionats; i, amb sentits molt més pròxims als de *taravaca*, en l'àrab magrebí i hispànic: car *PAlc.* no sols registra *riguâc* per a «cortina o corredor» sinó precisament «corredor de cama»; i sobretot el marroquí Almakkarí i l'àrab Ibn-Batuta (S. XIV) l'usaren precisament en el sentit «dais, pavillon»; s'usa encara en parlars moderns, especialment a Egipte *riwâqa* (o *rawâqa*?) «arcade» (Boqtor; més dades en Dozy, *Suppl.* I, 572*a*); en fonts orientals, des del Djauharí (fi S. X) i el Saganí, és així mateix «a roof in front of a tent» i «a curtain that is extended below a roof», i en el Zamakhxarí (entorn de l'a. 1100) *rawâq* és 'tenda (amb un pal al mig)'.

La proximitat semàntica és convincent, quasi identitot; però a desgrat d'això, no deixarem de fer-hi la reserva que l'arrel del mot no sembla pas ser aràbiga,[14] i que si bé *ta-* és un dels prefixos semítics es tracta sempre d'un prefix verbal i no pas nominal; quan, justament, ací no hi ha arrel verbal sinó un mot nominal isolat dins el vocabulari aràbic. Malgrat tot, en altres sentits aquesta arrel ha fornit verbs, però quasi només en formes sense *ta-* (algun cas escadusser de derivat verbal en *ta-*, V o VI forma, es troba només en el Taǧ al-Arús, S. XVIII, i és en sentits enterament inconnexos). De tota manera hi ha una excepció: el nostre *RMa*: posa les formes verbals V (*tarawwaq*) i II (*rawwaq*) sota el mot llatí «*tectum*» sense més explicació. No és possible, doncs, descartar la possibilitat que, del verb *tarawwaq* vagi descendir un verb valencià hipotètic **taravacar* 'cobrir de sostre o teulada' i que d'ací derivés un postverbal *taravaca.*

Tot sospesat, les complicacions i greus escrúpols que ofereixen per a *taravaca* tant la hipòtesi osco-mossàrab com l'aràbiga s'equilibren, i restem en dubte. Que hi hagués origen comú de *barraca* amb *taravaca* no fóra impossible amb cap de les dues etimologies (sobretot si pensem en una derivació retrògrada en àrab valencià o en parlars mossàrabs), però per a una relació directa de *barraca* amb *rawâq(a)* 'tenda' o 'arcada' fóra indispensable recórrer a tants encreuaments o combinacions excepcionals, que no sols augmentarien encara les objeccions a què ja es presta l'origen aràbic de *taravaca*, per altres raons, sinó que, pel que fa a *barraca*, en tot cas, obliguen a rebutjar francament: reflexionem que si bé una metàtesi *raṷa-* en *ṷara-* és concebible, la *ṷ-* (= *w-*) aràbiga no dóna mai *b-* ni *v-* quan és inicial, sinó únicament *gu̯-*; i fins si és interna sol donar *-gu̯-* o a tot estirar (rarament) *-v-* labiodental, però mai la *b* bilabial valenciana.

DERIV.: *Barracada. Barracam* 'conjunt o barri de barraques' usual a la comarca albuferenca (*El Barracam del Perol,* pertanyent a Silla). *Barracar* 'lloc on hi ha moltes barraques' mall. (*AlcM*), però més conegut en el sentit de 'grup de molins' o 'part del molí' (veg. el gloss. del molí mallorquí per Moll) i ben representat en la toponímia (p. ex. el *Molí des Barracar de sa Majorala* que vaig anotar a Manacor). Un verb *barracar-se* 'soplujar-se' manca de font fidedigna (no ho és l'ed. Salvat del Lab., única que cita *AlcM*). *Barracaire. Barracó. Barracot. Barracull* mall. «barraca menuda i dolenta» (*BDLC* III, 11). *Barraquer* subst.; adj. *pins barraquers* 'mena de pins propis de les parts altes' de la vall de S'Evangèlica, entre Andratx i Estellencs (que anoto el 1973). *Barraqueta. Abarracar*; *embarracar.*

[1] A Menorca (zona ciutadellenca de les Tres Alqueries) usen *barraques* en un sentit de circumscripció, amb el valor que donen a *vergers* a la zona de Maó, i a la resta del terme de Ciutadella, a *horts.* D'altra banda són impressionants les grandioses *barraques de bestiar*, construccions rústiques de pedra, en forma de piràmide, que es troben en algunes parts de l'illa, veg. el gravat d'*AlcM* i les dues del terme de Ciutadella reproduïdes en *Die Bal.* de l'Arx. Ll. Salvador II, 324-5. — [2] A la Cava: «fa 25 anys que les nostres partides riberenques semblaven ranxeries de índios; però des de que es cull tant d'arròs, la gent ha canviat lo pèl i les *barraques* s'han transformat en cases sòlides i confortables; ara sols queda lo ditxo dels caveros: *barraca, manet!*», Vergés i Paulí, *Espurnes de la Llar* V, 181.— [3] També són típiques les que vaig veure a Massalcoreig el 1935. — [4] Quan els francesos reben avís que podran passar pel Coll de la Maçana «comenssaren de desatendar e meseren foc a les *barraques*, e partiren-se tuyt» (*NCl.* IV, 166.4), això en els mss. OSX, i (*barrques*) J, *baraques* en B i F. — [5] D'on roms. *baracă, baratcă*, que Tiktin dóna com a neologisme, si bé s'ha popularitzat, com ho ensenya ja la variant amb *tc*. En roms. tals variants són degudes al gran nombre d'eslavismes proveïts d'aquesta terminació (diminutiva, etc.), invasió que afecta avui els sectors del lèxic d'origen més divers, i fins el vell fons romànic i pre-eslau de l'idioma. P. ex. *turea(t)că, tureci*, provinent de TUBRUCI; sobre els quals veg. el treball de Diculescu, *ZRPh.* XLI, 1921, 425. — [6] Els testimonis que en cita la Crusca són tots dels Ss. XVII i XVIII, llevat d'un del toscà Frate Giordano da Rivalto, que dataria de 1303-7. Aquest text tan sovint citat per la Crusca, ho és sempre a base d'un extret que en féu l'acadèmic Redi en el S. XVII, i no solament és sospitós l'isolament de les dades que se n'extreuen ací i en una munió de mots, sinó que sembla que és una versió plena d'interpolacions molt tardanes i que mai no ha estat confrontada o confirmada amb una edició crítica (justament la forma *baracca* amb *r* simple, en què apareixeria allí, assenyala procedència francesa). En el Sud d'Itàlia, on tenim calabr. *barracca* i grec de Bova *barrákka* 'cabana provisional dels pastors' (Rohlfs, *RLiR* II, 293) és probable que es vagi pendre directament del català. Altres dialectes italians i occitans que distingeixen fonèticament *-r̄-* de *-r-* tenen també *-rr-*: Val Verzasca *bar̄áka* (*Fs. Jud*, 732), Landes *bar̄ákə* 'tancat entorn de un mas' (*VKR* XII, 194); altrament escassegen les dades de dialectes locals en terres franceses (en el mapa 190 de l'*ALF* el troben en el punt 979, en el Valais, damunt Sion). En tot cas manca de tot fonament

l'opinió del *DGén.*, després molt repetida, que el fr. *baraque* vingui de l'italià. — 7 Cap reforç no pot dur a aquesta exportació fenícia un mot *pa-ra-ku* que s'ha trobat en els textos micènics, grafia de valor fonètic enterament incert, que podria representar un grec βραχύς idèntic a l'adjectiu conegut. D'altres en canvi han cregut altres coses (no sé si relacionant amb l'acàdic). De tota manera Lejeune (*Phon. Myc. u. Gr. Anc.*, § 153) en conclusió diu que és un mot de sentit incert. — 8 Cavillava Schuchardt, *Roman. Lehnwörter im Berberischen*, 63, n. 1, si podia ser una variant originàriament barbaresca, tenint en compte que el mot llatí-vulgar per a 'nau petita' ha deixat resposta en els parlars berebers. I contestava que no veia possible superar la dificultat fonètica dins el bereber. Si aquest el combinéssim amb una transmissió mossàrab, després arabitzada, augmentarien les possibilitats, almenys fins al punt de convenir tenir-les en estudi. En aquest sentit mossàrab també es facilitaria l'acudit d'Unterforcher. — 9 És antic de tota manera *Barrachina* municipi del partit judicial de Calamocha (600 hab. i amb documentació medieval si bé recordo), potser també *Barrachina*, *-as*, nom de tres veïnats més o menys grans en els partits judicials de Mora de Rubielos, Cañete i Jetafe. És insostenible l'etimologia que proposa *AlcM* per a aquest nom (tampoc la crec bona per a Marratxí). — 10 *RForsch.* XXXII, 1914, 894-5. Per a suggestions indefensables de Dozy i Brüch, ja rebutjades suficientment, veure el que vaig dir-ne en el *DCEC*, nota 4. — 11 En d'altres el futur perfet *tribarakattins* = «aedificaverint» (Pisani, *Homen. a Tovar*, 1972, p. 386). — 12 Com que els recursos de formació de mots en osc semblen ben imperfectament coneguts, no crec que es pugui assegurar si *tribarakavum* és un mer derivat d'aquesta arrel o bé un compost amb *arx* 'ciutadella' i la seva família, com admet Pok., *IEW* a la p. 66.13. Llavors la *a* entre *r* i *k* fóra per anaptixí, fet freqüent en aqueixos vells parlars itàlics. Pokorny parteix doncs d'un antic *TRĔBARK- 'voltar d'un clos fort una casa' («ein Haus einhegen»). Llavors arribaríem més fàcilment a *taravaca* partint d'aqueixa variant antiga TREBARCA-. — 13 La segona forma és menys fortament intensiva que la 5.ª, i no fóra inoportuna per a una manera de construir més a la lleugera. — 14 Sens dubte hi ha una arrel així força prolífica, però de sentits completament llunyans, 'fulla', 'amor', 'banya, corn', 'part de la nit'. Només vagament ens hi acostaríem en certes combinacions fraseològiques amb el verb *'alqa* que registra Lane amb el sentit de «the cloud cast down its rain» i d'altres entorn de la idea de 'pluja' o 'nuvolada' (a través d''aixoplugar' potser?), però el mecanisme de la derivació semàntica i formativa restaria ben obscur. Més probable resta que fos en l'origen un substantiu, no verbal, manllevat d'alguna font lingüística d'Orient.

BARRAL, 'recipient per contenir líquids, vi, aigua o oli', mot comú amb l'occità i evidentment emparentat amb *BARRIL*. ☐ *1.ª doc.*: doc. 1249 de Cotlliure (*RLR* IV, 253).

Està documentat molt sovint des de l'època medieval fins als nostres dies: després del doc. de 1249, el veiem en les *Vides Ross.* («quant fo là vengut on amagà lo *baral* de vi», 79r2, *barrelet* en el ms. B), en Llull (*Meravelles* IV, 238; *Blanquerna* II, 97.1), en doc. de 1307 (*RLR* IV, 377), en St. Vicent (*Quaresma*, 321.133); Pou (*Thes. Puer.*, 20: «*barral* o *brocal* o *pinta* per tenir vi»); en Torra, Lacavalleria, etc., i avui designa recipients per a líquids de diferents formes i de diferents matèries segons les comarques. En algunes zones del sud (Tortosa, Maestrat, Morella) és 'el porró de vi per beure a galet', i a la zona d'Énguera-Canal de Navarrés és també una mena de porró. Apareix també en un inv. aragonès de 1469. En occità també es documenta des del segle XIII (Bartsch, *Chrest.*, 398, 20-1, *Crois. Alb.*, etc.) i el *TdF* dóna *barrau*, *barral* (llenguadocià), *barrà* (delfinès) 'baril, petit tonneau de transport muni d'un goulot', amb molts d'usos (*barrau de lachiero*, *barrau meissounié*, etc.), i com a nom d'una mesura de líquids antiga (I, 233).[1] És difícil que *barral* provingui de *barril* amb canvi del sufix; tenint en compte la seva antiguitat, és més aviat possible que es remunti a un *BARRALE, format directament damunt l'arrel BARR-, de la mateixa manera que *BARRIL* i el gallo-rom. *barrique* (veg. *BARRICADA*).

DERIV.: *Barrala* 'càntir de fusta amb els brocs de llauna i una nansa de ferro' (*DAg.*, *DFa.*), com a sinònim de *barral* està documentat per *AlcM*; *barralet* 'barral petit':[2] «Escudelletes e *barralets*», *Spill*, 3071; «tenia cinc sous en cap i un *barrelet* de tunyina, / y una caixa sense cul, que cubertó no tenia», Milà, *Romllo.*, 380.11; *barralet* com a nom d'un joc no determinat apareix en un doc. antic (*AlcM*), i com a nom de planta (*DFa.*, *AlcM*); *barraló*: *Dicc. Lacavalleria* duu «*barraló*: amphora»; 'bóta petita per traginar vi': «L'altra mirava 'l *barraló* / de vi si n'hi havia més», Milà, *Romllo.*, 327.9; «Los naturals són poch industriosos, y sols se exercitan en la pesca y tràfich de vins i aiguardents, per la qual conducció tenen en el port vint i vuit embarcacions de porte de trescents a xexanta quintars, alguns magatsems per tenir conduhit lo vi en sos *barrelons* y botas», Maldà, *Excursions*, p. 55; 'certa mesura de vi' amb un exemple del segle XVII (*AlcM*); «*barraló* fruyter», inv. masia Cornellà, 1608 (*DAg.*); *barraloner* 'qui fa barralons' (Lab. 1839), 'qui porta vi en barralons' (Fabra); *barraler*, *-era* 'qui beu molt vi' (des de Lab.), 'qui té per ofici revestir barrals de verducs o palla' (documentat a Mallorca, *AlcM*); *barralada* 'barral ple', *barralejar* 'beure excessivament' (*AlcM*).

CPT.: *Barral-buit* 'qui ostenta o fingeix tenir influència' (*Dicc. Amengual*). J. G.

1 Godefroy, *Dict. Anc. Fr.*, p. 576, registra *barrau* en un doc. de 1323 escrit en llatí i, en textos posteriors, *barraut* (doc. de 1373 Neuchâtel), i *barral*

i *barraux* (plural) en dos documents de 1445 de difícil localització dialectal; en vista de l'exemple de Neuchâtel (franco-prov.) es pot tractar d'un manlleu del francès antic a l'occità; el francès modern *barrot* 'petit baril où l'on met des anchois', per la seva banda, pot ser la continuació d'aquesta forma. — [2] Ja en les *Vides Ross.*, si bé els mss. en part el duen en la forma sincopada *barlet*: «un baró tramès dos *barletz* de vi per un enfant a Sent Beneset», 79r1 (*barrelets* en el ms. B, en el llatí de Voragine *flascones*); i altres dos passatges més avall, 79r2. La síncope *barralet* > *barlet* és un fet freqüent i fins normal quan es tracta de la vocal ə, però no ho seria si vingués d'un *barrilet*.

BARRANC, vell mot comú a les tres llengües romàniques de la Península i no estrany a l'altre vessant pirinenc i a alguns parlars dels extrems N. i S. d'Itàlia: probablement d'origen pre-romà, però indoeuropeu. □ *1.ª doc.*: 1249 a Morella.

Com a designació d'una varietat de la idea de 'vall, coma, torrent' és un mot més fortament representat en la meitat Sud del nostre territori continental que enlloc de la Romània, i encara que en ús en tot el territori lingüístic, i segurament, poc o molt, des de sempre, es presenta en els documents i en el llenguatge viu de les terres del Migjorn en grans masses. Sovint es troba en les descripcions d'afrontacions d'aquelles comarques, des de la primera documentació immediata a la Reconquesta, p. ex. en les de Morella de l'any 1249: [1] «de la Salzedella et, per *barancum barancum*, includit intus illum planu del cirer; et per *barrancum barrancum* redit ad portum de Prunelles...». És freqüentíssim en la doc. medieval de propietats i descripcions del terreny en la zona des del Camp de Tarragona a la Plana: anoto dotzenes de noms com *Barranch de N'Olzina* en el Llibre de Vàlues castellonenc de 1371; en els Privilegis de Catí, de 1402 i 1403 es repeteixen les frases com «anaren *barranch* avall», «de la paret de la cerrada fins al *barranch*» (*BSCC* XIV, 346, 347), on es tracta generalment d'un solc muntanyenc profund i amb aigua poca o intermitent. Els nostres cavallers de les ordes militars, templers i hospitalers, l'usen en llurs reports de la guàrdia que muntaven a la ratlla d'Almeria i Granada, i en les terres encara poc cristianitzades de Múrcia, en els anys entorn del 1300, parlant del terrer local, amb tanta adaptació a la vida comarcal que és indici de reflectir l'ús heretat directament del mossàrab del Sud-est hispànic: «anam-nos-en, de bell continent, a un *barranch* luyn de Huércal una legua» (a. 1304, Berenguer de Cardó, Mestre del Temple, en Finke, *Acta Arag.* III, 124) — o bé es tracta d'una extensió de l'ús valencià meridional. I aquest matís està també representat en l'ús literari de la nostra llengua medieval: «lo *barranch*, / flum e torrent ---», «entreguart --- compàs / lur fons ni pas, / *barranchs* ni valls, / de escandalls, / no --- trobarien ---», J. Roig, *Spill*, 14412, 7017.

Però la literatura es prestava més a usar altres sentits del mot, en particular els que des d'aquest van desplaçant-se cap a la noció de 'lloc fondo entre puigs i serrats més elevats', i d'ací per una banda 'estimball, precipici' i per altra 'entrebanc que dificulta (o impedeix) la marxa per un camí planer'. Això últim sembla ser la cosa més corrent en els escriptors des de principis del S. XV: «veyen la fortalea que havie en lo cors anant per *barranchs* e de hun loch en altre per preÿcar», St. Vicent Ferrer (*Quar.*, 62.35; un altre 140.173), subratllat per l'antítesi en Ausiàs «si ·l jorn clar fos nit cega, / los grans *barranchs* foren carrera plana» (LXXV, 72); «aquella jornada los noïa molt per ço com havien a voltar per molts *barranchs*», *Tirant*, cap. 310 (Riq., p. 876), «muda carrera, / lexa ·l camí / lur, serpentí, / tan espinós / e verinós: / costes, *barranchs*, / ullals e fanchs ---», *Spill*, 12745; «trancs e *barrancs*» en Fenollar (veg. cit. en *TRANCA*). El sentit més vulgar en el modern llenguatge ciutadà i ja en els escriptors medievals és l'altre resultat d'aquesta evolució, 'precipici, estimball': «aquell spos --- que· t levàs del *barranch* hon eres cayguda, en pròpia persona és devallat en lo loch on tu jahies ---», A. Canals (*Arra de Anima*, *NCl.*, 150), «en lo camí perillós de aquest món e en lo pas estret e *barranch* de la mort», en un sermó mallorquí de primers del S. XV (*BABL* VI, 147), i cosa anàloga ja en el segle anterior en el *Corbatxo* de Franch («yo·t conffort com més puch, per sò com en aquell *barranch* no caygues d'on algun no·s pot pus relavar», *BDLC* XVII, 122). Vagament entre aquestes dues accepcions, i en certa manera fent-ne una síntesi, pogué significar 'gran obstacle del terreny que tapa la vista': «als majors obs has trobat tal *barranch* / que no·t lexà veure sol Montpeller» [ni tan sols una ciutat tan gran com M.] en el pirinenc Arnau d'Erill, c. 1410 (*BABL* XXIX, 215, 107).

Per compendre bé la marxa de l'evolució semàntica convé tenir en compte les distincions sinonímiques. Com m'explicaven pertot els informants de l'*Onom .Cat.*, els fondals quan encara es conreen no es diuen *barrancs* sinó *comes*, *fondos* (o *valls* en alguns llocs) —així respectivament a Saldes (Berg.), a la Figuera de Falset (i a Flix i el Molar)—, mentre que en tots aquests indrets és *barranc* si ja no es cultiva però a penes sol dur aigua; a la Baronia de Rialb (on usen *torrent* per al que duu aigua normalment i queda reservat l'altre per a les clotades que sols ragen després de ploure) diuen que el Torrent de Peracolls neix a la Font de Peracolls, i, d'aquesta per amunt, la mateixa vall es diu «*barranc* de la Garriga».[2] Aquest tipus de fondal, més erosionat pels aiguats intermitents i immoderats, sol ser també el que té més roquisser, penyes i cingleres i així es presta més a pendre el sentit de 'precipici' o 'obstacle en el pas'. Cap al Nord, i majorment el NE., del territori lingüístic, el mot es presta menys a l'ús i sens dubte sempre s'hi ha usat amb menys densitat, però no es pot dir que sigui estrany a cap part del territori: el trobem a nivell popular fins al capdamunt de Ribagorça,[3] del Pallars (Cardós i Vall Ferrera, on *torrent*

no s'usa) i poc o molt fins a Cerdanya,[4] el Capcir i les Corberes. En les darreres comarques ha tendit a fixar-se en sentits més aberrants. En el Capcir s'ha accentuat el sentit d'obstacle que priva el pas; matís que hem notat ben accentuat ja en Ausiàs i altres escriptors medievals, i que ací resta més marcat encara gràcies a la influència del verb *barrar (el pas)*, *barratge*, *barralla* (i altres derivats de *barra*), família lèxica especialment vivaç en aquest sector del domini.[5] A les Corberes ha esdevingut la denominació corrent de l'avenc: així vaig anotar-ho a Salses,[6] Òpol, Perillós, Vingrau i Talteüll. Sovint són avencs amb corrent d'aigua, subterrània generalment però que de vegades sobreïx o bé traspua per escletxes.[7] Més enllà, i àdhuc ultrapassant la frontera lingüística, se sent *barrenc*, on és visible la contaminació del mot *avenc* (que en part s'hi confon pel sentit, i en part té àrea rigorosament limítrofa). A les Cases de Pena els *Avèns de Pena* són grosses deus que brollen de sota terra, però a Talteüll em diuen que un *avèn* del terme de les Cases és realment un avenc o abisme (si bé amb deu), i també a Perestortes hi ha un *avèn* que és una deu, i a Baixàs n'hi ha un altre. El resultat d'aquest encreuament és que a Calce i a Estagell vaig anotar alguns *barrens* que eren veritables avencs, i en part sense aigua. La forma *barrenc* continua en el sentit de 'avenc, cova vertical o inclinada' ja en el departament de l'Aude, sobretot a la part SE. i Centre-Sud, com es veu en el *Dict. Top.* de Sabarthès: a Trassanel (*Le Pertus*), Belvianes («*Le Barrenc*, grotte»), Rennes, Montolieu, i l'eco d'això ressona encara força més al NO., en el cantó de Mas-Cabardès (a les Ilhes). És possible que no s'interrompi del tot en el departament de l'Erau, car el *TdF* registra llengd. *barenc* o *barrenc*, al costat del rodanès *barèn*, definint-los ambiguament «ravin» i alhora «précipice, abîme», però donant-nos cita de *baren* en la seva *Mireio* amb el clar sentit de 'avenc, abisme', i *barenc* en J. Laurès.

L'àrea del nostre mot en aquesta direcció és com una flama incerta que es va apagant progressivament, amb alguna revifalla intermitent i tenyida de la influència d'altres de vida més robusta; hi ha una distància creixent de l'una a l'altra d'aquestes reaparicions: prov. alpí *baranca* 'penya-segat' (a la vall de Barceloneta, Arnaud-Morin), Val-Sesia *baranca*, ja en el Piemont, i fins un reto-romànic (sobre-selvà) *vraunca* 'barrancada' («burrone»), però aquest molt dubtós.[8]

En canvi cap a l'Oest el mot té tanta vigència com en català, almenys fins a mig camí de l'Atlàntic, i força més enllà (com ho confirma l'ús robust en el castellà d'Amèrica). En tenim testimonis literaris i documentals del Nord i del Sud d'Espanya (*Cavallero Zifar*, J. A. de Baena), un d'ells aragonès de Sant Joan de la Peña, en baix llatí *barrancus*, datat ja de 1094; el sentit fonamental de 'curs profund que porta o pot portar aigua' ja el tenim clarament tres cops en un doc. d'Écija de 1258: «el *barranco* que sale de Camarena e va a...» (Mz. Pi., *Doc. Ling.*, 345.26, 42, 43).

Com observà Cuervo (*Ap. Leng. Bogot.*, § 702), si bé grosso modo i modernament l'accepció 'torrent pregon' predomina avui en el castellà d'Espanya i 'ribàs o penya-segat damunt un precipici' predomina avui en el d'Amèrica, han coexistit més o menys en el castellà de pertot i de tot el temps, i la segona es llegeix en grans clàssics espanyols com Garcilaso de la Vega, Cervantes, Fz. de Oviedo i, ja en el S. XIII, en el Fuero de Zorita (Guadalajara): «si por aventura alguna bestia cayere en río o en *varranco*, d'onde non pueda exir» (Tilander, *Fs. de Aragón*, p. 340). Altrament ací hem de remetre per a això a les cites de Cuervo i del meu *DCEC*, s. v. (n. 5 i l'article tot). Potser no es presenta amb la mateixa densitat en el NO. del territori lingüístic com a l'Est, en el Centre i al Sud.

De tota manera no és estrany enterament al gallegoportuguès. El trobem ja en el gallec de les *Cantigas* del rei Savi, amb el sentit de 'precipici': «en un *barranco* caeu con el o cavalo» (ed. Mettmann, 213.8). En veritat es nota que en aquesta llengua demostra una vida menys esponerosa: és revelador el fet que no n'hi hagi ni un testimoni en el riquíssim *Onomástico Med. Port.* de Cortesão (no en Viterbo ni altres diccionaris antics). Estrany del tot al portuguès no ho és, certament, i hi apareix segons Moraes en tots dos sentits bàsics; tampoc no sembla ser-hi un intrús ni un empelt de base castellana; especial confiança inspira l'ús en la Crònica de João I d'un clàssic del S. XV tan genuí com Fernão Lopes, on mostra acc. semblant a la de les *Cantigas* («tras penedos e *barrancos* que som juntos muito preto», cita en M.ª A. Tavares, *Rev. Portugal* XXVI), i després va rajant algun altre exemple bastant espaiat. Igual que en l'altre vessant pirinenc és propi d'una paraula d'ús menys vitenc el fet que aparegui en sentits derivats o secundaris (com el de «sepultura aberta no chão» en el lleonès fronterer de Miranda do Douro, Leite de V., *Est. Phil. Mirandesa* II, 167).

En el vessant NO. dels Pirineus, l'ús del mot no queda tallat abruptament, però disminueix en forma ràpida: amb fonètica genuïna només hi veiem *barranc* «précipice, ravin profond» en dues altes valls de l'extrem E. i de cap a l'O. de les valls gascones (vall de Biròs en el Coserans, vall d'Azun), car a la Vall d'Aran és poc vivaç i usat en el sentit limitat de 'canyet, lloc on tiren les ròsses'.[9]

Ja els romanistes de finals del segle passat cridaren l'atenció sobre l'estupenda semblança dels sentits i de la forma amb el gr. *φάραγξ, -αγγος*, substantiu femení. Majorment notable, en un mot que no pot ser cultisme i que no passà al llatí (ni en fonts vulgars o glossogràfiques tan sols), si reparem que en grec no és un mot sospitós d'estrangerisme, localisme o ús excepcional, sinó un terme d'aparició bastant freqüent, i en els clàssics més purs. El matís semàntic està més de la banda de 'lloc precipitós', 'penya-segat' (és netament un 'espadat' en Plutarc) que en el de 'vall estreta i fonda' però tanmateix apareix amb matís un poc ambigu o flluctuant «ravin, précipice» en els més antics clàssics en vers, Alcman, Esquil, Eurípides; els grans prosadors i oradors li donen més aviat el sentit

de 'precipici, abisme, avenc' (Tucídides, Demòstenes, Aristòfanes) i Xenofont l'empra amb l'un i amb l'altre.

Sovint s'ha pensat si, a desgrat de la falta de tot indici en la transmissió llatina, podia ser tanmateix un préstec del grec al llatí vulgar (Ettmayer, *IdgF. Anzeiger* XXVIII, 33, i d'altres, especialment Brüch, *W. u. S.* VII, 170-1; *Misc. Schuchardt*, 1932, 30). Però els millors investigadors i crítics (Jud, *BDR* III, 1911, p. 10; M-L., *REW*3, 963*a*; Wartburg, *FEW* I, 261) amb raó rebutjaren aquesta idea sense vacillacions, no solament perquè ni la B- ni la -RR- ni altres detalls de forma no coincideixen, sinó perquè és increïble que un mot d'aquesta naturalesa, aferrat íntimament al nivell humil i autòcton del terrer i de la vida muntanyesa, pugui venir d'una font llunyana i culta com la llengua grega; i afegim-hi que essent la Península Ibèrica el territori on el tipus BARRANKO- es presenta amb més generalitat, constància i força, més identificat amb l'agre de la terra, aquesta és precisament la part de la Romània on menys podem esperar que anés a ancorar-se un mot així (Brüch pretenia assenyalar alguns parallels d'hellenismes comparables, però vegeu la rèplica pertinent de Wartburg, 261*b*-8-1f.).[10] Cal mirar aquesta idea com a descartada inapellablement.

En canvi és raonable la fonda modificació de la idea a què es decantaven Jud, M-Lübke i jo mateix (*DCEC*), en el sentit que es tracti no pas d'un manlleu grec sinó d'un mot pre-romà, parent occidental del mot grec dins la família indoeuropea. Això és també el que suggereix la terminació -ANKO- pròpia de tants mots pre-romans indoeuropeus de la Península Ibèrica.[11] El mot grec, amb el sentit etimològic de 'tallat, (penya)-segat', cast. *quebrada*, sembla ser derivat de l'arrel indoeur. BHER- 'tallar, partir' (ll. *forare*, *ferire*, germ. *berjan*, gr. jònic φάρσος, i cf. ací s. v. *BARÓ*; Pok., *IEW*, 134.10, cf. 145.29), la correspondència d'una B- amb una *bh*- sànscrita (*bhávati, bhṛṇáti*) i una φ- grega és normal en les llengües occidentals i nòrdiques de la gran família, particularment l'illiri, el cèltic i el balto-eslau, entre les quals sembla haver format pont el sorotàptic (o si es vol l'antecessor indoeuropeu del lígur històric, com admeteren per a BARRANKO- Vetter [en Pauly-W., *Realenc.*, XIII, 529], i Walde-H., s. v. *ferio*). Per a l'antiguitat remota de la base *BARRANCA a Menorca, veg. infra en els derivats.

En conclusió, doncs, postularem una base pre-romana (sorotàptica o lígur) *BARRANKO-, germana del grec φάραγξ i amb sentit gairebé igual; altrament també el gr. φάρυγξ, -υγγος (font del nostre cultisme *FARINGE*) sembla formar parió amb φάραγξ sense més diferència que el de la vocal sufixal i el sentit, que poc s'allunya ben mirat, essent ací el de 'gola': pensem en *garganta* i en *gorja* que fonamentalment volien dir el mateix.[12]

La única diferència, que realment compti entre la forma grega i la postulada és la consistent en el caràcter geminat de la nostra -RR-, que hauria de ser doble a diferència de la grega. No crec, però, que això ens hagi d'induir a dubtar gaire d'aquesta germanor. Car una duplicació així es pot compendre de diverses i raonables maneres. Pot haver-se degut a un caràcter intensiu, comprensible en una idea que implica una noció de violència o perill, com un precipici o un fondal eriçat de rocs i bardissa. O bé podem pensar en la contaminació de mots de sentit i forma afins, com el grup del cast. *berrueco* (minhoto *barrôco* 'excavació eixorrancada per aigües torrencials', *barroca* 'camí estret entre ribassos', Leite de V., *Opúsc.* II, i, 233, 340, 475), i altres mots susceptibles de connexió amb *ROCA* (cf. el que en dic a *DCEC* I, 410*a*47-55 i s. v. *berrueco*);[13] pot bastar la influència d'altres sinònims poc més diferents com it. *burrone* (cf. el NL *Borró* a la nostra Garrotxa) o *còrrec*.[14]

DERIV.: *Barranca*, variant minoritària en castellà, que en català pràcticament no existeix (és, doncs, arbitrari, suposar *BARRANCA com a base de les formes romàniques, com han fet M-Lübke i d'altres): en el domini català solament el trobem com a genèric de dos NLL (molt llunyans entre ells): la *Barranca d'Estret*, gran vall a Alcalà de Xivert, i la del Llavaró, ampla capçalera de la vall de Grau, en el terme de Gurp (a l'O. de Tremp); el poeta navarrès Arbolanche (de Tudela, a. 1566) distingeix entre *barranco* «quiebra del terreno» i *barranca* «vallecito» (ed. Gnz. Ollé, 100v4, 36r12; valor diminutiu que confirma el caràcter ben secundari i local del femení fins en el domini castellà).[15]

Barrancada 'gran barranc' a la major part del territori, 'avinguda d'un barranc, inundació', accepció pròpia del català occidental i del Nord del valencià, que es continua en l'Alt Aragó fins a Aragüés, prop d'Echo (*RLiR* XI, 175). *Barrancó* 'barranquet', propi sobretot del Sud del Princ. (Castellfollit de Vimbodí) i de les terres valencianes al Sud de la capital: l'anoto com a genèric viu a Catarroja, Bèlgida, Beniatjar, Vall de Gallinera, Pego i Finestrat; reapareix *Barrancou*, *-encou* [1510], *-angou* a l'Aude (Belcaire); també diuen *barrancón* a l'Alt Aragó central (Buetas), *Barrancón da Pardina*. *Barrancós* [S. XV, *DAg.*]. *Barranquejar* 'navegar com a raier', 'manejar els troncs tallats que fan baixar per l'aigua d'un riu barrancós' pall. [pron. *-eyá*], a l'aragonès de la vall de Gistau *barrankyár*. *Barranquell* men. (cf. *barranquieto*, amb igual terminació a l'Alt Aragó, Torla). *Barranquer*. *Barranquera*. *Barranquill*, altre diminutiu: «los tres barranquills s'ascuncen a baix del barranc», a Moror (Conca de Tremp). *Barranquís* (altre diminutiu, que sento a Llaguarres, en pl. *barrankíθos*, també a la vall de Benasc).

Abarrancar, verb. *Embarrancar* [S. XVI, *AlcM*], generalment amb el sentit nàutic, però a muntanya té també el de 'convertir en barranc' [1653, *DTorra*, s. v. *esbarrancar*; 1690, Lacav.]: «les sorts de l'Om són en una partideta que està *embarrancada*» a Artesa de Lleida, o sigui convertida en barranc que no es conrea; *embarranquinar*. *Esbarrancar* [1653, *DTorra*]. *Un barrancús* 'un barranc molt petit' (sentit a la

Mata de Morella).

[1] Que vaig copiar el 1962 del Capbreu de Cinctorres, f° 10, a l'ajuntament d'aquest poble. En tals descripcions, sobretot en els documents de les nostres terres de l'Ebre al Túria, i en terres aragoneses i manxegues, és molt freqüent l'ús repetit de les designacions topogràfiques (*vadit serra serra, transit carria carria...*) per tal de suggerir el curs geogràfic prolongat al llarg d'una línia, i fraseologia anàloga. En el passatge citat —com en tants dels segles primerencs— apareix la *-rr-* doble en grafia simple (si bé ací l'escriba rectifica tot seguit escrivint-ho més acuradament la segona vegada). El cas es repetirà en les cites d'aquest i altres articles, sense cap realitat fonètica (o almenys fonemàtica) enlloc del domini català, ni en hispano-romànic, ni en la major part de l'occità. Com ja indicà Ronjat, Wartburg féu un cas immotivat d'imperfeccions merament gràfiques de francesos; a l'Est del Roine potser hi hagué algun punt on el mot tenia -R- simple, però allí i tot és dubtós (car hi ha avui confusió en gran part de la zona alpino-provençal i altitaliana o hi ha hagut debilitació de la distinció substituint-la per divergències de timbre més o menys lleus, en lloc de diferència en el nombre de vibracions, d'on fluctuacions fàcils per influències diverses). — [2] *Barranc* té doncs ús també en el Pirineu, majorment cap a l'Oest (ço que alhora depèn de la naturalesa dels llocs: *barranc* té ben poc ús a les amples valls humides de la Baixa Garrotxa, Gironès, etc.); s'usa cada cop més des del Berguedà a ponent, i a Saldes, p. ex., són parallels i de magnitud semblant el *Barranc d'En-llordera* i la *Coma del Grau*, dit així aquell «perquè és sec». La distinció podrà fer-se enfront d'un altre terme: a l'Alt Aragó (Plan de Gistau, Panticosa) també s'usa *barranco* amb aquest valor, però a la Vall de Tena si porta aigua es diu *una barranquera*. — [3] A Calbera, p. ex., és *barranco*, tot i que l'Alt Isàvena és ja de parla ben catalana, i on la *-o* cau en tots els mots, però tanmateix és normal en el dialecte ribagorçà que es conservi quan hi ha grup de consonants si una d'elles és oclusiva. No és doncs castellanisme ni és forma que hagi remuntat des de la plana, de dialecte més igual al català comú. — [4] L'Alta Cerdanya i les illes d'Eivissa i fins Mallorca són segurament les àrees d'ús mínim, on se senten molt en l'ús topogràfic popular *torrent*, *coma* (o *comellar*), i fins *vall*, amb el valor que té *barranc* a d'altres comarques. Però ni allí no és mot ben foraster. Almenys apareix a claps, i més en certs topònims i derivats; a Menorca torna a ser ben vivaç (barranc d'Algendar, de Santagaldana, etc.). El paisatge d'Eivissa no donava gaire lloc a l'ús del mot i un poc d'això hi ha a totes aquestes terres. — [5] A les boscúries dels Angles (*bar̄áŋ*) i de Formiguera (*barrenc*) vaig observar el sentit d'obstacle que s'oposa al pas, en un lloc fins i tot aplicat a un tronc que havia caigut. — [6] *Barranc del Planal dels «Abirmes»*: és precisament un d'aquests «abirmes» o abismes no cap valleta ni torrent; *B. del Cortal de N'Ombròs*, etc. — [7] A Talteüll m'expliquen que *hi ha barrancs que sallen per un adóc* ('una deu'), a Vingrau que en un *barranc* (a diferència d'una cova) s'hi pot pas *dintrar*, perquè «evacua l'aiga».— [8] Hi cridà l'atenció Ascoli en les *Annotazioni soprasilvane* de l'*AGIt.* VII, 495, però ni ell ni Jud no en donen prova certa, car només el citen del petit i antiquat vocabulari de Carigiet, ben poc fidedigne (i no confirmat per Vieli), i una lectura vigilant de tots els noms del *Rätisches Namenbuch* de Planta-Schorta, des de Tujetsch fins a Dómat, no m'ha donat ni la més magra confirmació de tal nom com a genèric ni topònim; també inspiren desconfiança la *v-* inicial isolada, i la síncope en *vr-*. ¿Dada desplaçada, confusió? ¿Supervivència moribunda i merament local, ja a primers del S. XIX, quan es compilà aquell diccionari, i després extingida del tot? Potser tanmateix això últim (cf. fonèticament rrom. *plaunca, pleunca*, responent a *palanca* de la resta de la Romània). Però de tota manera no es pot fer cap cas dels detalls d'aquesta variant (que en tals condicions poden no ser exactes) per a l'establiment de la forma en la base etimològica. — [9] S'ha introduït en els parlars de l'Alt Lavedà (Gavarnia, Gedre) i Baretja però en la forma aragonesa *barràncou*, Rohlfs, *Le Gc.*, § 306. Palay cita alguna forma suspecta i derivada, però de sentit impropi o allunyat. Per a creure que hi havia hagut algun vell ressò a les valls gascones, més aviat es pot fer cas d'algun NL, guia poc segura. *Barrancoeu*, poble del Lavedà (c. d'Arreau), sembla un compost amb un adjectiu *COVUS 'concavat', port. *covo*, català *cova*. En el Cartulari d'Ossau, en dos o tres documents de 1410, apareix una partida dita *Barranguey* (118.37, 119.1, 118.38, *Borranguiau*, 117.22), on no es veu clar si la terminació fóra -ARIU o la ibèrica -ŎI. En canvi *Baringouste*, bosc prop de Moncin (Bearn [1675]) deu ser VALLIS ANGUSTA. — [10] Rohlfs (*ASNSL* CLXXV, 139; *Litbl.* XLVII, 357; *ZRPh.* LII, 74) va rompre una llança a favor de l'hellenisme —per bé que amb reserves— mogut per la presència isolada de *varranca, -ancu, barrancu* (i en algun punt *farrancu*) a Calàbria del Sud, amb *barancu carrancu* «luogo scosceso, burrone». Ací pot haver-hi realment confluència d'un hellenisme local amb una influència hispànica (o alt-italiana?). Però en tot cas això no ens pot desviar de les conclusions raonables pel que fa a l'hispànic BARRANKO-. Amb la *c-* d'aquesta forma siciliana casualment coincideix un poc la *g-* d'una rara variant *garango* d'Echo (arag.), *RLiR* XII, 71, 213. Alteració merament local (per dilació o per contaminació). — [11] Veg. els casos aplegats en els índexs alfabètics de *Top. Hesp.*, i del *DCEC* (IV, 1098*c*), en la meva ponència dels *Coloquios de Epigr. y Ling.* de Salamanca, 1974, a propòsit de *naranco, ojanco*, etc. — [12] Com a petita estació intermèdia entre el grec i el sorotàptic potser podem comptar el NL romanès *Paring* (suggerit per Giuglea i Sădeanu en *Rev. Fil.*

Rom. și Germ. VII, 139), que podria ser una relíquia dàcica, pertanyent al grup traco-il·líric de l'indoeuropeu. Ha afegit alguns detalls d'interès sobre la qüestió que ens ocupa Hubschmid (*VRom.* XI, 265-6; cf. *Mél. Duraffour*, 1939, 263ss.). Té interès també el que diu Bertoldi en *Fs. Jud*, 232, sobre els noms alt-italians i friülans del 'pino mugo' i del ginebre, de forma *barancli*, *barancio*, i semblants, cf. *REW*, 942*a*, que bé podrien ser derivats del nostra *BARRANKO- en el sentit de 'plantes de les altes barrancades' (potser formacions adjectives d'un tipus *BARRÁNKO-LA o BARRANKA). — [13] Fruit d'un evident encreuament amb aquest és el mot *bàrrec* 'barranc' que usen a la Vall de Lavansa. Al peu del Montsec en llocs molt diversos he sentit *tòrrec* per a 'torrent estimbat', que resulta de la suma de *còrrec* amb *torrent*. Per al tipus *barricave*, *barricau*, veg. el que en dic en l'article *barranco* del *DCEC*, n. 6. — [14] En relació amb aquests mots està la idea de Spitzer (*Lexik. a. d. Kat.*, 21-22), de relligar *barranc* amb el cast. *barro* 'fang' o el seu ètimon pre-romà, idea ja rebutjada per M-Lübke i que com vaig indicar en el *DCEC* és insostenible, perquè justament un *barranc* és el contrari d'un indret fangós o argilós. Com que el nostre mot és enterament estrany al basc i precisament la seva àrea més aviat s'allunya de la d'aquesta llengua, no té cap versemblança l'afirmació que s'ha fet algun cop (*BDLC* XIV, 147) que és d'origen basc. Potser es funda en un anàlisi que suggerí G. de Diego (*Gram. Hist. Gall.*, 158) com a *barren-ko-* «metido, interno»: si tal combinació existís en basc significaria 'de baix', però ni això convindria al sentit ni fóra combinació versemblant, i tampoc no explicaria la terminació amb *á*. — [15] El femení degué existir també en certs parlars mossàrabs, almenys a Menorca, on hi ha *Albranca*, que ha de ser *Al-b(a)ranca*, amb ultracorrecció d'una suposada anaptixi arabitzant. Molt a la vora d'*Albranca* (que està situada en un gros barranc) hi ha *Albranxella*, on tenim evidentment la forma presa en mossàrab per -CE-, cosa que prova que el mot *BARRANCA, -ANCELLA, ja existia en aquesta illa abans o des del començament de l'època visigòtica (car més tard ja no s'hauria palatalitzat CE). Noms preciosos per a l'antiguitat del nostre mot a les Balears, i bàsics per a l'etimologia preromana més amunt exposada. La reducció de *barra-* a *bara-* es podria compendre a base de les estructures nominals aràbigues. És sabut que hi hagué antigues incursions de tribus indoeuropees a les Balears, com ho demostrà la troballa d'una inscripció famosa, a l'illa d'Eivissa.

Barrani(s), V. *barri* *Barranquejar*, etc., V. *barranc*
Barraquer, *-queta*, V. *barraca* *Barrar*, *-at*, V. *barra*

+BARREGÀ, cat. ant., mena de tela coneguda, de la qual ja tracto suficientment en el *DCEC* (s. v. *barragán*), i veg. ací alguna dada i derivat, s. v. *BUGARENY*.

BARREJAR, 'mesclar', mot del Principat i de les terres d'Oc meridionals, que en la fase antiga de les dues llengües significava 'saquejar', 'sotmetre a pillatge, devastar', sentit en el qual s'estén al fr. ant. *barroiier* i en cast. antic apareix en la forma *abarrer* (o *barrer*); probablement en tots dos sentits ve del ll. VERRERE 'escombrar' (d'on el cast. *barrer*), que també significava 'arrossegar' i 'emportar-se, arrabassar, sotmetre a pillatge'. □ *1.ª doc.*: accepció moderna, poc documentada fins al S. XVIII, si bé tendeix a pendre aquest sentit des del XIV; accepció antiga, c. 1200.

Avui, almenys en el sentit de 'mesclar', és un mot inusitat o molt poc popular en el País Valencià i en general a les Illes: més encara es pot dir això de *barreja*; ja en el Maestrat observa Ga. Girona «poc usat ací i fora d'ús en el sentit de mescla dels combatents, a tot lo nostre Regne, és més viu a Catalunya». Verb i substantiu apareixen molt tard en els diccionaris.[1] Però *barrejar* en el sentit guerrer o violent és dels mots més corrents en la llengua medieval, i aviat es presenta en variants de significat que s'acosten al de 'mesclar' si és que no hi coincideixen del tot: en un reglament de Solsona de 1336 en què es parla de *penes* ('pells de pellisseria') es prohibeix que «neguna pena no puxen *barrejar* o e n t r e m e s c l a r de sendats, ne de draps d'aur» (*BCEC*, 1905, 155.18), en un altre de 1330 de l'Arxiu Reial «no gos d'aquí avant listar ne vetar per fora ne *barrejar* negunes vestedures» (*CoDoACA* VIII, 179).

Com va veure el diccionari Alcover-Moll en la seva primera edició, això no és més que un eixamplament del sentit bàsic de confusió o barreja, en aquest cas, aplicat a draps o teixits de qualitats diverses, que hom entremescla potser dissimulant la part menys cara, per vendre'ls millor; altres vegades la mescla és dels colors, com es veu pels dos docs. de mitjan S. XV que aquesta obra cita a continuació, però res en els contextos no indica que els colors apareguessin en forma de barres i ni tan sols com a llistes o franges; no puc aprovar per tant que en la 2.ª ed. de l'obra hom hagi separat aquest mot del nostre *barrejar* i suggerit que sigui un derivat de *barra* (segurament no ho haurien fet si haguessin tingut a la vista el text de la disposició solsonina).[2] De tota manera el mot català en el sentit de 'mesclar' és quasi només modern i del Principat, car el nostre mot clàssic *mesclar* continua essent l'usual a les Illes, i si no l'únic usat en el País Valencià hi segueix essent de molt el preponderant;[3] fóra excessiu de donar a això un abast absolut, no sols pel que indica el mot *barreig* sinó perquè també hi ha certs usos rústics genuïns i sens dubte estretament relacionats amb el del català central,[4] però de tota manera *barrejar* 'mesclar' és essencialment un mot català peculiar del Principat.

El territori d'aquest mot, però, avui no és ben estrany a Menorca (= castellà *desbaratar*, *AlcM*)[5] i inclou des de Tortosa (*barreja* 'mescla per a construcció', 'mescla de cartes' almenys) fins a l'extrem Nord del domini, car arriba al capdamunt del Pallars i Ribagorça[6] i certament no és estrany al Rosselló.[7]

D'altra banda la seva àrea abraça una gran part del domini occità. Trobem *barrejà* (o *-exà*, etc., segons la fonètica local) traduït «mêler», «mélanger» en diccionaris de Tolosa, de l'Albigès, del Baix Llenguadoc (Doujat-Visner, Gary; Sauvages *barejhà* i *abarejhà*; *a barejho* «pêle-mêle»), també pel centre i Nord-oest de Gascunya (land. *abarrejà* «mêler» Métivier, *Agr.*, 709, «mêler, enchevêtrer» a La Teste, Moureau); cap a Provença això s'allarga almenys fins a Ais i Malhana.[8]

Sobretot en els extrems d'aquesta àrea més allunyats de Catalunya, trobem aquest sentit en concomitància amb altres que en podrien ser meres derivacions, o bé hi pot haver contribuït la influència d'arrels homònimes. En el Roergue en general significa també «mêler» (Vayssier), però a Sant Africa té el sentit de «agiter, remuer l'eau avec une bouille ou perche pour faire aller le poisson dans les filets»; i a l'Alt Arieja, això mateix, però es tracta de la llet moguda amb un bastó per fer mantega (Fahrholz, p. 114): impressionats per això, Schuchardt[9] i Wartburg (*FEW* I, 257*b*41ss., 64 i n. 9), havent-los passat per ull els altres sentits antics i moderns del nostre mot, els semblà clar que es tractava d'un derivat de *barra.*[10] Partint potser d'aquesta noció, cap al NE. arribem, en el forezien *bàryà* (però present *baréyoun*), fins a «peiner, souffrir pour faire un travail difficile» (Gardette, *Pouemes dau Païsan*, 108-9; *barreyà* i *barreari*, Gras). Hi ha *barreyar* «troubler, violenter» en les Coutumes du Parlement de Guienne (1768), ben pròxim al sentit del Forés, però com que en el veí gascó antic de la zona bordelesa apareix amb el sentit de «violer»[11] és clar que l'arrel és la mateixa del cat. ant. *barrejar* 'saquejar'.

Al llarg dels Pirineus arribem fins a l'Oceà amb el bearn. *barrejà*, al qual no és estrany el sentit de 'mesclar' («vi *barreiat* nou vau pas aigo» proverbi, en *TdF*, i cf. Lespy i Palay), però d'altra banda significa també «renverser» i «verser, répandre» (Lespy, *Gramm. Bé.*, p. 66), i això s'estén fins a les valls bigordanes limítrofes, amb el sentit de 'vessar llàgrimes'.[12] En fi des d'ací el mot ha passat al basc, almenys el de França i Alta-Navarra: *barraiatu* «esparcir, diseminar, dispersar» lab. i anav., «dissiper» sul., *barraiu* «desarrollo, esparcimiento» en Duvoisin, *barreatu* «publicar, esparcir» sul. i ronc., però també guipuscoà i «despojar de sus frutos un árbol» al Salazar i a la Sule, on tornem a acostar-nos molt al sentit clàssic del cat. *barrejar* (Azkue), i del derivat basc *barreyari* 'malgastador' (Schuchardt, *ZRPh*. XXX, 3).

Però tornem al català. Car amb sentits ben semblants a aquests retrobem el mot en certs textos antics i en el conservador parlar mallorquí. En el *Curial* és 'malmetre', on l'heroi «encès de ira, tot se cambià, e no respòs per no *barrejar* sos fets; mas pensà que lo marquès, si tot lo festejava, lo devia haver per odiós, segons ço que havia dit» (*NCl.* I, 143), i amb raó posa *AlcM* prop d'això un passatge de Llull on el poble maltractat és comparat al bestiar atacat per les feres; així és com en Jaume Roig, igual que els bascos, en feren un sinònim de 'llençar, balafiar': «per un diner / molt regategen, / florins *barregen* / pel que volrien, / quant han darien / pel que no tenen» (v. 596).

Al capdavall anem a parar al mateix amb el sentit més corrent a Mallorca que és 'renyar', 'increpar' (*DFgra.*), «arrefollar» (*DAmen.*; tots dos també *barreig* «arregany, arrefoll»; *BDLC* III, 11): «com la xiqueta parlava / paraules molt deshonestes, / deien —que serà de llesta!, / i negú la *barretjava*», en uns versos de Mn. Alcover (*BDLC* XV, 130); però que això arrenca directament de l'esmentat ús de Llull i del *Curial* ens ho mostra una glosa (replegada per Moll en el seu recull *Amoroses*, 119): «jovençà ¿com vos campau / amb sa vostra jovençana? / De sis dies sa setmana, / diuen que cinc la tupau / i s'altre la *barretjau*; / ¿quin possible és viure sana?»

Però, arrencant del capdamunt: el sentit normal de *barrejar* tant en català com en occità antics és 'saquejar', 'sotmetre a pillatge', que de vegades arriba fins a 'devastar, assolar'. N'hi ha casos a desdir en cada una de les quatre grans Cròniques, en passatges conegudíssims (que recullen copiosament els *DBal.*, *DAg.* i *AlcM*); en llengua d'Oc el tenim sovint des de c. 1200, en el *Donat Proensal* i en la *C. de la Crozada* («que han los solers trencatz / e han presa la vila e·ls solers *barrejatz*»). Tampoc allí no és la única, car s'hi marca la mateixa evolució exemplificada en el *Curial* i en les lleis bordeleses, com sigui que un reglament foral del S. XIV dóna disposicions per a una inquisició relativa a una dona violada «sobre *barrejada* o pelejada o sobres panadís»; i en Guiraut Riquier i la *Penedensa de Pecat* apareixen sentits intermedis (*PSW*, s. v. i s. v. *barrejamén*).

També en català amb aquest sentit arribem força més amunt que la Crònica de Jaume I, que ja ho veiem en textos immediats a l'any 1200, com sigui que en un doc. relatiu a Aiguatèbia, en el Conflent, denuncien un cavaller que «cavalcà e levà la preda e hac-ne 200 sols. e 40 oveles que *bareigà*» (Pujol, *Docs. en Vulgar*, 7.6); i uns jueus ribagorçans que escriuen a Montsó cap a 1260 es planyen que, quan «agren carta del Rei que collisen totç sos deutes, los hòmens de la vila dixeren que *barrejarien* tota la juderia» i «vengren a la juderia de nuit ab destrals et ab armas et volgren entrar ---» (*BABL* VIII, 373).

No creguem tampoc que aquest sigui un ús exclusivament catalano-occità, car a l'Edat Mitjana degué usar-se bastant fins al Nord de França, i a Portugal: del fr. ant. *barroiier* 'saquejar', Godefroy (si bé s. v. *baroier*) recull 4 o 5 exs. en textos literaris dels segles XII-XIII (*Hist. des Ducs de Normandie*, *Godefroy de Bouillon*, 2 en *Guill. de Tyr*), i el terme processal homònim que amb el sentit de 'oposar excepcions dilatòries', 'replicar i tornar a replicar embolicant un plet' (que troba en textos de Champagne, Bourgogne i Beauvaisis entorn de 1300) no em sembla derivat de *barra* (com vol el *FEW* I, 257*b*40) sinó de la idea de 'violentar, malmetre' que hem vist tan estesa. En fi el mot, encara que estrany a tots els parlars castellans, s'usà a l'Edat Mitjana en portuguès, car es troba *bar-*

rejar «invadir, assaltar» en el S. xv a la *Crónica* de Rui de Pina (vegeu la cita en Fig., Moraes i Machado) i *barrejamento* en la d'Azurara (Cortesão, *Subs.*).

Fins i tot qui sap si anem massa enllà en dir que el castellà no conegué mai aquest mot car almenys —com vaig assenyalar en el *DCEC* I, 7— usà alguna vegada en el S. XVI [1570] un *abarrajar* més aviat rar en el sentit d'"assolar, destruir' i 'destrossar un exèrcit' («to havocke, ruine, spoil, scatter», 1599), que avui amb sentits anàlegs sobreviu esporàdicament a Honduras i el Perú, i *abarrar* «estrellar contra la pared, quebrantar, vapulear», també antiquat, fou un poc més conegut. En tot cas són el portuguès i el castellà arcaics els que ens guien cap a trobar el verb romànic primitiu que donaria naixença a tot. En el segrel o trobador João Soárez de Pávia, del S. XIII (més c. 1250 que de principis), i probablement portuguès i no gallec, trobem *varrer*, jugant amb el mot, per a 'devastar, assolar (un país)', i alhora 'escurar o netejar una escudella', en una de les *Cantigas* (240.8) aplegades en el llibre de Rodrigues Lapa, mentre que en les d'Alfons el Savi sembla que només figura en els sentits més vulgars d'"escombrar' i anàlegs (veg. els contextos en Mettmann).

D'altra banda en el castellà del segle XIII també es troba *abarrer*, i algun cop *barrer*, força sovint en el sentit de 'sotmès a pillatge' i semblants: «lo que fue en la ciella fue todo *abarrido*», Berceo (*Mil.*, 875). En el *Libro de Alexandre* tres vegades *abarrer* amb el sentit ben clar de 'saquejar' (el ms. aragonés P *barrer*, però el metre confirma la lliçó *abarrer* del ms. lleonès). I en *Calila e Dimna* hi ha *abarrer* 'destruir, exterminar' o 'assolar' (en el ms. A, *abarrir* a l'altre, Rivad. LI, 24*b*, nota). D'ací, alguns derivats com *abarredera* «red que coge *todo* el pescado» (*barredera* en sentia jo dir a l'Alt Aragó, a Echo) que l'Arxipreste de Hita aplicava als gossos exterminadors de guineus («galgo que de raposa es gran *abarredera*», 324*d*).

Ara bé és ben sabut que el conegut ètimon del castellà-portuguès *barrer* (*varrer*), encara que pròpiament VERRĔRE signifiqui ja 'escombrar' (Ernout-M.), pren en molts clàssics, i encara més sovint, el de 'arrossegar' (Ovidi, Lucreci), 'emportar-se el vent els núvols' (Lucr.), 'enrossegar-se els vents la sorra', 'tot el que sura a la mar' (Virgili, Horaci); i llavors 'rapissar, rapinyar', en els autors de llenguatge més popular o col·loquial, com Plaute, Petroni (*argentum coepit verrere* «il fit main basse sur la vaisselle d'argent») i Marcial: «quidquid ponitur, hinc et inde verris», «tu fais raffle (pour l'emporter dans la serviette) de tout ce qu'on sert sur la table», llança aquest amb sageta de dretera punteria a un dels seus epigramàtics invitats.

En fi recordem els aferrissats jocs de mots amb què, aprofitant-se del seu nom, destruí Ciceró el poder de *Verres*, l'inic explotador de Sicília. I que això es transmeté directament al llatí vulgar i romànic, com ens ho ensenyen les glosses i els escolis dels còmics: «*verrant*: involent, vexent, trahant», *CGL* v, 252.23, «*versa*, sparsum strat et --- quemadmodum *verris*, id est trahis», comentant el v. 164 del *Pseudolus* de Plaute. Certament *barrer* i VERRERE no donen directament la terminació romànica *-ejar*. Però aquesta única dificultat que resta té fàcil explicació, tenint en compte que des de Ciceró, Petroni i Marcial, fins als anys de 1200 en què apunten els primers testimonis de *barrejar*, han passat més de 1000 anys, en què el romànic pirinenc tingué temps de sobres per oblidar el primitiu *barrer* (sols supervivent en les llengües germanes extrem-occidentals) i acontentar-se amb el freqüentatiu-intensiu *barrejar*.

Perquè cal que tinguem present que damunt els verbs *sacudir* i *sacsar* s'ha format *sacsejar*, únic normal ja fa segles i aquells mig oblidats, que al costat de *passar* o *traficar* amb el valor freqüentatiu usem *passejar* i *trafiquejar*, i en lloc de *menar* ens servim llavors de *menejar* (castellà només *menear*), que ja solament usem *regatejar* i hem oblidat el primitiu *regatar*, i que amb valors intensius o iteratius usem *cantussejar*, *fressejar*, *somiejar* (*somieig*), *carrejar* o *carretejar* (i francès *charroyer*); i que, encara que no tant com els italians amb llur *tratteggiare*, també ens servim de *tractejar*, o bé de *rapejar* 'rapissar', sinònim precisament de l'antic *barrejar*; que les llengües romàniques han generalitzat pertot *tremolar* en lloc del desusat TREMERE, o *bategar*, al costat de *batre*, i *manegar*, *masegar*, etc. amb sentits semblants. Quant a l'evolució semàntica des del sentit medieval i clàssic de *barrejar* fins al del català recent, tant fàcil era passar des de la idea de la barreja cos a cos en la batalla com a través de la idea de 'malmetre, confondre-ho tot' (a cops com en la pobra jovençana mallorquina) o 'violentar, deshonrar', 'confondre' la reputació de la dona desponcellada, etc.

Després d'aquesta demostració acabada, sembla quasi innecessari refutar l'única etimologia enginyosa que s'hagi proposat, car la seva inversemblança envist aquesta és prou clara. Només per evitar, però, que algú un dia l'exhumi, en diré un mot. Brüch (*W. u. S.* VII, 168) relacionà el fr. ant. *baroier* (es veu que del mot català-occità ni en tenia notícia!) amb un irl. *berraim* 'jo esquilo' («tondeo»). És un mot cèltic poc freqüent, sense congèneres en les altres llengües cèltiques, i poc estudiat. No tinc notícia que Pokorny ni els altres celtistes *à la page* n'hagin esbrinat l'etimologia.[13] Stokes-Bezz. II, 173 l'ajuntà amb un mot cèltic insular comú que significa 'curt' o sigui *berr*. L'etimologia indoeuropea d'aquest, per la seva banda, és obscura: Pok. (en el Walde-P. I, 479) ja va rebutjar l'etimologia que n'havia proposat Stokes, i en la seva obra mestra posterior (*IEW*) ni tan sols l'esmenta ja. Però encara que sabéssim que *berr* fos d'origen indoeuropeu i per tant hi hagués versemblança de la seva existència en el cèltic continental, no és clar que d'ací pogués venir un mot que significaria 'esquilar', ni és tampoc evident que de 'esquilar' es vagi arribar a 'sotmetre a pillatge', 'fer malbé'. Més probable sembla que la traducció *tondeo* en la glossa que ens ha transmès l'irlandès *berraim* sigui un sentit aplicat i ocasional d'un mot que en si volgués dir només 'escurçar els cabells' o 'escurçar' i prou, aplicat algun cop al pelat-

ge d'una pellissa o drap. Des d'on de cap manera podríem arribar al que cerquem. Qui sap si l'etimologia real és més aviat en direcció inversa: Il. VERRERE 'arrabassar, rapissar' > irl. *berraim* 'esquilar'.

DERIV.: *Barreig* [1278] 'saqueig': «racione *barregii* morerie de Algezira --- de dicto *barrigio* ---» (Soldevila, *Pere el Gran* I, ii, A. 103, 108). Potser es tracta, almenys en part, del mateix text en aquestes frases documentàries del mateix any, que de tota manera es deuen referir al mateix fet històric famós (*barrigium* del qual parla Gual i Camarena, afegint-n'hi de posteriors també referents a les moreries valencianes, en el *IV Congrés d'Hist. Cor. Arag.*, 1955, I, 472ss.); «ad ravallum Valencia... qui ibidem ante *barrigium* morabantur», 1278; «dicta sarracena fuerat de *barrigio* Algezire», 1279 (o sigui una mora raptada durant el barreig d'Alzira), *Est. de Ed. Med. Cor. Ar.* V, 194; llavors tot hom se lexà córrer sobre ells, e vaérets trencament de còfrens e *barreig* de tendes e de robes e d'aur e d'argent», Muntaner, cap. 139; «inquisició fassen --- prenen aquells que ·y trobaran colpables --- no entén lo Sr. Rey --- la gent menuda, si donchs no n'hi havia alcú qui fos en special colpa del *barreig*», a. 1330 (*BABL* IV, 443). No és un mot menys usual en occità antic, *barrei* «pillage», *menar a barrei* «piller, détruire, tuer» (*PDPF*), «las toute<s> e *barreys* feytes de lor rematz», a. 1445, *Cartulari d'Ossau* (B, 244).

Entre les acc. modernes notem especialment la val. 'establiment valencià on se venien carns i comestibles més barat que en el mercat', *DAg.*, que Escrig (1851) deu al·ludir amb *barreig* «mezcla, confusión, batiburrillo», i que V. Boix indicà a Llombart per a la 2.ª ed. d'aquest, explicant que era conegut «en diferentes localidades de la prov. de Valencia, donde se vendía más barato que en el *Trench* (part del mercat que aviat quedà reservada per als tonyiners) sin obligación de verificarlo en casas determinadas» i allí venien una mica de tot. A això potser es refereix *el Barreig del Pou*, nom d'un carrer del Raval de Santa Anna, a Cullera, a prop de mig camí entre l'església i el Xúquer i a no gaire més de la platja (hi va haver part del mercat?). *Barreja* [1803, Belvitges; molts exs. de Verdaguer en *DBal.*]. *Barrejada* (cf. l'oc. mod. *barrejador*). *Barrejadís* m. (cf. el citat prov. *barrejadís*). *Barrejament* [S. XVII, Const. de Catalunya]. *Barrija-barreja*, que no és solament d'Olot i Empordà (*AlcM*), sinó també de Barcelona i tot el dialecte central; renovat amb caràcter més expressiu com *barris-barràs*, *barrip-barrap*, *barrim-barram*.

[1] No en *DTo.* ni Lacav.; ja en el sentit modern en Belv. i Lab. 1839; *barrejar* i *barreja* ja en Aversó, sense definició i aquest potser el present del verb. — [2] També en tres passatges d'un inventari aragonès de 1378 llegim *cobertor cardeno barregado, almadrach de lienço barregado* (*BRAE* IV, 216, 217). En aragonès era també corrent la grafia *ga* = *ja*. — [3] Com que allí quan s'usa aquest sentit es tracta molt sovint de barreja de cartes (cf. Escrig-Llombart, que rectifica Escrig en aquest sentit) és clar que hi ha influència, llavors, del cast. *barajar* (veg. *BARALLAR*), castellanisme independent del nostre *barrejar*. — [4] A Silla 'sembrar la llavor de l'arròs distribuint-la uniformement', cosa que es fa a La Marjal o «Terra de l'Arròs» en portar-hi la llavor que s'havia sembrat primer en els vivers (oït 1962). — [5] Tampoc deu ser-ho a les Pitiüses, car tinc nota d'haver sentit a Formentera *esbarrejat* en un sentit que recordava alhora el de *mesclat* i el d'*esbarriat*. — [6] *Barreià carns* (*grassa, magra*, etc.) per fer botifarres (*bulls*) a Àreu i Estaon, «volíem *barreià* per fer formatge», Caregue, *català barreiat* diuen els de Tor parlant de llur vernacle, «aquell tros del terme és *barriat* (o *barreiat*) de Taüll i de Boí». — [7] A Sant Cebrià de Rosselló l'alteren en *rabejat*, pura metàtesi segurament més aviat que confusió de parònims, si bé aquesta s'ha donat també, puix que a Ralleu usen *barrejar una ampolla* amb el sentit de 'esbandir-la'. — [8] Amb l'abundor de derivats que recull el *TdF*, *barrejamen*, *barrejous*, *barrejo* («mélange» amb la locució adv. *a barrejo* «ensemble, pêle-mêle»), *barrejamen*, *barrejaire*, *barrejage*, acompanyats d'exs. dels antics poetes gascons i tolosans d'Astròs, Vestrepan, *Miralh Moundi*. *Barrejado*, amb variant marsellesa i provençal *a barriado* «confusément», ja usada per Zerbin c. l'any 1600, que era d'Ais-en-Provensa. I en la mateixa *Mireio* es llegeix «en un *barrejadis* ourrible / mòu la tempèsto e l'endoulible»; «l'aigo espousco, gisclo, regouelo / e *barrejo* la vido au cadabre dei Crau» en el felibre Crousillat, de les Boques del Roine. — [9] *Roman. Etym.* II, 127, cf. 122, 124. Aquest vacil·la entre *barra* i *vara*, pensant en el portuguès *varejar* (tb cast. *varear*, oc. mod. *varalhà*) 'remenar l'aigua'. Pel que fa a l'Arieja sembla que Krüger (*VKR* VIII, 75) escriu *barežà*, però els francesos i sovint els alemanys confonen tant *rr* amb *r*, que no sé si ell o Fahrholz, o un model o copista, han fet un mer lapsus. El *FEW* en tot cas n'hi posa bastants ací. Fins a quin punt hi ha real derivat de *vara* en l'arag. de Tena *barryar la lana* 'aflojarla' (*RLiR* XI, 115) no fa gaire de bon dir: si es tractés simplement de cardar-la com sembla, fóra versemblant, però la *-rr-* apunta cap a *barrejar*, i dubto que vingui de *barra*, donat el sentit. — [10] Més estrany és que ja vagi fer el mateix Montoliu, el 1913 en el seu treball d'*EUC* (*Est. Et. Cat.*); ço que Spitzer, *Neuphil. Mittgen.* XVI, 1914, p. 21, comenta amb un «per a aquest viatge no calien alforges» («ziemlich überflüssig»); *AlcM* s'havia atingut a aquesta superficial sortida, però cuità a acceptar la bona del *DCEC* en la 2.ª ed. Però aquesta miopia del romanistes davant un mot tan cabdal en les llengües del Migjorn ve simplement del fet que tots ells es limitaven a l'estudi del francès i l'italià amb un poc de castellà; i la filologia catalana, portuguesa i fins occitana restà en bolquers: és típic el fet que M-L. en el *REW* ni Diez no parlaren enlloc de *barrejar*! — [11] *Soc. des Archives Hist. de la Gironde* VII, 103, 104. — [12] *Barreyà* «verser» a Arrens

(*Rev. des Pat. Gall.-Rom.* IV, 232; Cordier, *Haut Lavedan*, 16); però Rohlfs, *ASNSL* CLXXIII, 49, precisa que a Arrens és «verser des pleurs». — [13] Res en Walde-P. ni Horst Schmidt. Tot i que Thurneysen (*ThLL*, s. v. *birrus*) i Weisgerber (*Sprache der Festlandkelten*, 195) parlaren de *birrus* i de *berros* 'curt', que hom va relacionar amb aquesta família, no diuen res de *berraim*. Res tampoc en Pok., *IEW*, on parla del grec *φάρσος*.

BARRELLA, 'Salsola kali', planta que s'usava per fer sabó, així anomenada en el País Valencià i les Terres de l'Ebre, forma mossàrab que ha reemplaçat la pròpiament catalana *parrella*, encara general a l'Urgell i Noguera, i segurament diminutiva de *parra*, per la forma semblant a un petit enreixat o emparrat de branquillons secs que té la barrella que vola pels camps (semblant a la forma del cast. *zarza-parrilla*). ☐ *1.ª doc.*: Com a nom de lloc, *Les Parrelles*, 1293; com a nom viu de la planta *barrella*, 1706.

En temps moderns la més famosa internacionalment ha estat la barrella de les terres alacantines (que hom cita ja el 1706, *AlcM*), a les boques del Segura i el Vinalopó, però és també molt abundant en les del Xúquer i de l'Ebre, i fins a l'estanyar del Prat de Llobregat, encara més a les albuferes de València i d'Elx, en el que ara són arrossars de Sueca, Alfafar, etc.; i, en el Principat, a les terres de l'Ebre i del Baix Segre, i a les comarques del Baix Urgell i de la Noguera. Des del català, en conseqüència, el mot es va estendre al cast. *barrilla*, documentat des de 1607 (veg. *DCEC* I, 403, i sobretot IV, 934-5), que aviat arrelà en aquesta forma castellanitzada a la zona Múrcia-Granada, i al port. *barrela* [1647], on es troba amb el sentit de 'lleixiu'.[1] Després, des del castellà, amb l'exportació alacantina, es propagà al port. *barrilha*, fr. *barille* i oc. *barriho*. Steiger i Hess von Wyss (en llur estudi sobre l'origen de *SOSA*, *VRom.* II, 1938, 65-7), a qui es deuen part d'aquestes dades, i jo mateix en el meu primer article, pensàrem en diverses etimologies,[2] entre les quals semblava molt raonable que el nom de planta fos el mateix que *barrella* 'barra petita' (*AlcM*, § 1 i mall. 1764, escrit *barrela*),[3] o sigui un derivat de *BARRA*, i pensàvem que podia haver estat primer el nom de les «barres» de sosa feta amb barrella, tal com s'exportarien.

Però, segons les nombroses descripcions que vaig recollir de l'antiga fabricació de la barrella elaborada, i el sabó de barrella, a l'Urgell, el producte no tenia forma de barra. Sobretot en el Principat s'ha distingit sempre la barrella, *Salsola kali*, de la *Salsola soda*, la que amb propietat rep el nom de *sosa*; sens dubte hi ha hagut molta confusió entre l'una i l'altra, sobretot en el sentit de fer passar comercialment per sosa el producte obtingut de la barrella.

És natural que això no es vagi fer al principi, en les velles fases de l'explotació rústica, però el nom ja havia de estar fixat en aquell temps. Ara bé, una forta tradició local i pagesa m'ensenyava que a l'Urgell s'obria en el sòl d'un camp un clot circular, s'omplia de llenya i, quan ja cremava tota, s'hi llançaven damunt les mates de barrella, que encara que verda i escassament combustible, llavors s'encenia tota, i en apagar-se el foc quedava en el fons de la clota una espècie de coca, comparable a pedra tosca o a un bloc de cagaferro, i aquesta és la que s'usava en lloc de sabó: el gran ús domèstic que se'n féu durant moltes centúries impedia pensar que substitucions o confusions comercials posteriors poguessin haver canviat el nom.

Doncs, en català el mot es presenta en dues variants, *barrella* i *parrella*. *Barrella* és la que s'usa des d'Alacant fins a València, i com que des d'allí aquesta s'estengué sempre més, cap al Nord, i la seva àrea primitiva fou encara ampliada en temps posteriors, és la que ha restat en la llengua comuna: d'ací que sigui també la coneguda a la zona barcelonina; és versemblant que hagi estat sempre la forma popular fins al Maestrat (*BDC* XI, 140) i Tortosa (*BDC* III, 87), i la vaig sentir fins al Baix Cinca (a Saidí) i Llitera (a Albelda), *barrilla* al Torricó, més al NE. coexisteix ara amb l'altra però la forma en què s'usen indica que, com a la zona de la costa, la forma amb *b-* es deu a imitació de l'ús lingüístic standard.[4]

Parrella ha restat, però, en l'ús més comú a quasi tota aquesta zona, car ho vaig preguntar gairebé a tots els pobles del quadrilàter format per Torregrossa, els Alamús, Bell-lloc, Vilanova de la Barca, Benavent, Corbins, Albesa, Algerri, Balaguer, Bellmunt, Les Puelles, Bellver de Sió i Juneda: en tots aquests (i a la major part dels intermedis) la resposta fou *parrella*. Més al Nord la planta ja no es fa, o és rara, i per tant no s'ha explotat i no en saben el nom.

Als voltants de la ciutat de Balaguer se'n parla sovint, i en els afores hi havia hagut allà un convent trinitari, del qual ja no romanen ruïnes, però sí el nom de lloc *Les Parrelles*, citat en docs. de 1293, 1337 i 1835, segons Sanahuja, *La Ciutat de Balaguer* (1.ª edició, pp. 65, 144-5).

Avui ja no s'empra la *parrella* o *barrella* per fer sabó, i és només una planta silvestre, que així que és seca, emportada pel vent, fa mal en els sembrats, de manera que va perdent-se, combatuda, a mesura que s'estenen els conreus a la comarca urgellesa, ara ben regada. Igual, en terres valencianes. Ara bé, algun nom de lloc, per l'adjectiu que l'acompanya, al·lusiu a aquest escampament aeri, em faria creure que el mateix mot romànic s'havia usat allí com a nom de la planta: hi ha una partida important dita «*Parra Volante*» a l'exida ponentina de Bicorp (poble de la zona castellana de València, partit judicial Énguera).

La distribució general de les dues variants dóna la clau de l'etimologia, *p..rrella* en el Nord, *barrella* en el Migjorn, coincidint aquesta amb les terres d'antic llenguatge mossàrab: és evident, per tant, que *parrella* ha de ser la variant primitiva, i *barrella* l'arabitzada, amb canvi de P- en *b-*. La *Salsola kali* que he vist volar pels camps d'Urgell té una forma característica, com un reixadet o emparrat —*emparrillado* dirien en castellà, on és viu *parrilla* per a la graella, d'aquesta forma, i per a objectes anàlegs— de bran-

quillons secs, plens de punxes, no gaire diferent de la *sarsaparrilla*, cast. *zarza-parrilla*; mot no enterament estrany, en el nivell popular i rustic, al territori de la nostra llengua, car en el poble ribagorçà de Tolba he sentit anomenar aquesta amb el nom de *barsa-parrilla*, format amb el ribagorçà *barsa* 'esbarzer'.

Dic ací dos mots d'una paraula de sentit diferent, però de forma paral·lela, que no és improbable que tingui el mateix origen. El mall. i men. *barriola* «espècie de filats o xarxa que es posen les dones en el cap per guardar el pentinat dels cabells», «també en posen en els *camaiots* (pernils farcits per coure'ls), per si esclataven» (*BDLC* III, 11) i altres objectes semblants (*AlcM*); en la primera accepció ja apareix en un doc. mallorquí de 1453, i a Menorca se n'usen també variants fonètiques *borriola* i *barrigola* (Camps Merc., *Folkl. Pag.* I, p. 114, veg. la cita de la cobla en *AlcM*). És evidentment insostenible l'acudit d'*AlcM* de veure en això un encreuament del fr. *bariolé* 'bigarrat' amb el cat. *barjola*, o d'una extravagant evolució fonètica d'aquest mot a *barriola* o viceversa, objecte amb el qual un ret o trenat de malla no té res a veure.

En canvi hi ha analogia de forma amb un emparrat, *emparrillado*, o amb la *barrella*, i amb el llatí RETIOLUM, -OLA, no hi ha analogia de forma sinó completa identitat. Des del punt de vista formal, amb el mateix canvi arabitzant, podria bastar-nos suposar que *barriola* surti d'una dissimilació d'un diminutiu **barreylola* o **barriylola*. O, si es prefereix, suggeriríem encreuament amb RETIOLA, -OLUM (diminutiu de RETE 'ret'): justament aquest va donar no solament l'italià *rezzuola*, sinó un mossàrab *retewel* (recollit per Simonet) i calabr. *rittsula* que és específicament 'ret del cabell', *REW*, 7264; el resultat fonètic normal de RETIOLA en català havia de ser **riola*.

D'ací el derivat *embarriolar* 'capturar com amb un filat' sovint usat per AMAlcover «camins de cabres on el dimoni hi perdria una ànima: tan fort com ell les sap *embarriolar*» (*BDLC* VI, 113), 'entrebancar' «davant aquesta nova trava que nos *embarriola*, suplicam a tots els suscriptors --- que ho fassen amb aquells de —» (ib. I, 49).

DERIV.: *Barrellada. Barrellar. Barrelleta.*

[1] És possible, però, que en portuguès i en l'antic Regne de Granada-Múrcia, existís, almenys a claps, com a continuació del mossàrab local. A Sanlúcar de Barrameda tenim notícia que s'introduí només cap a 1808, i d'altra banda en els parlars xurros de la província de València s'ha mantingut la forma pròpiament mossàrab *barrella* (J. Giner i March), indicis que suggereixen que en altres bandes del territori castellà-portuguès deurà ser de procedència catalana adaptada. — [2] No té cap versemblança (geogràficament ni pel sentit) relacionar amb el cèltic BARROS 'plomall, floc de pèls en el cap o a la punta de quelcom'. És clar que no ve de l'àr. *bâri*^{c} 'excel·lent' (a desgrat de Barbier, *Proceed. of the Leeds Phil. Soc.* II, i, 12ss.). Més base semàntica hi hauria per pensar en el mot pre-romà continuat pel cast. *barro*, tractant-se d'una planta que abunda en paratges estanyats, però no hi ha indicis semàntics ni morfològics que s'hi prestin gaire, ni descendents clars d'aquest mot en el nostre territori lingüístic que facin versemblant la idea, geogràficament. És problemàtic que el mossàrab *bardâğ* planta descrita per Abenjòljol, es pugui relacionar amb la barrella (com voldria Simonet, s. v.), car el glossari mossàrab-sevillà de c. 1100 li atribueix característiques diferents. — [3] Sembla ser el mateix un *barrella* que llegeixo en un doc. pallarès, d'Estaís, parlant de golfos: si bé, vist que en aranès certes xarneres o golfos s'anomenen *relles* (*arrelles*), és possible que hi hagi encreuament amb aquest descendent de REGULA. — [4] L'informant toponímic de les Penelles, a l'E. de Balaguer, m'anava a explicar un nom de lloc (Coma *Barrella*) dient-me que abans feien *parrella* en el Salat de Linyola, allí al peu, però tot seguit es corregí dient *barrella*. Miren, doncs, *parrella* com una forma rústica, incorrecta.

BARRET, que antigament designava una peça de roba que abrigava el cap (més tard el capell), és diminutiu del ll. BĬRRUS 'espècie de capa curta', mot d'origen gàl·lic; com que no és patrimonial més que en català, llengua d'oc (*berret*) i italià (*berretto*) i pertot en la forma diminutiva, és versemblant que aquest derivat existís ja format en cèltic, *BIRRITTO-, car -ĬTTO- és sufix de probable origen celta. ☐ *1.ª doc.*: 2.ª meitat S. XIV.

Ja apareix llavors en diversos textos més o menys coetanis, com Turmeda (*NCl.* X, 120); un document de 1388 «un *barret* obrat de seda e de fil d'or» (Sta Coloma de Queralt, cit. *DAg.*); en Antoni Canals: «com Sulpício, sacerdot, sacrificàs als déus tenint un *barret* al cap, segons ordinació de lur costuma, et per cas lo *barret* li caygué --- fon remogut del sacerdoci» (*Valeri M.*, cap. 8). No hi ha motiu per escriure *berret* amb *e* com feren alguns (esclaus de l'etimologia), car la posició pretònica davant *rr* i la dissimilació davant la *e* tònica solen conduir cada una a canviar en *a*, i de fet així es pronuncia amb abast general en valencià i en català occidental, com ara a les Borges (*BDLC* VI, 36), i ja és la grafia quasi unànime en la llengua antiga.

Amb raó posa de relleu *AlcM* que el barret era antigament una peça de roba que cobria el cap i no baixava d'aquest, no pas un capell, que és encara el sentit que té a Mallorca, o sigui una espècie de bonet; altrament això no és solament mallorquí: «*barret*: gorro frigio» a Eivissa (Pz. Cabrero); «Mare de Déu del Remei, / de qui'm som enamorada! / d'aquest *barretet* vermei, / qu'es jove que el du m'agrada», Camps i Merc., *Folkl. Menorquí de sa Pag.* I, 77;[1] a l'Alt Pallars un casquet de capellà s'anomena *barret* (Tor, Vall Ferrera).[2]

El context que mostra l'inventari de 1388 deixa entendre una peça de roba de materials preuats; els dos documents de cap a 1440 que addueix *AlcM* també parlen de peces de vellut o tallades per sastres. L'evo-

lució en l'ús normal del Continent es degué fer especialment a través dels cobrecaps o lligadures usats per partides de guerrillers, miquelets i bandolers, i pels seus adversaris de les Esquadres. La cançó popular reflecteix, en els Ss. XVII i XVIII, peces on la roba es devia anar fent més dura i es combinava amb cintes i flocadures de gran adorn: «quan yo era petitet / no cal dir si presumia // de tafetans al *barret* / de deu mil colors n'hi havia», «el *barret* engalonat com a mossos de l'esquadra» (S. XVIII), Milà, *Romllo.*, 372.2, 91.10; el dels mossos de l'esquadra s'anà convertint en un capell alt de forma dura però fou sempre ben negre.[3] Són d'interès per a aquesta evolució les dades d'Onofre Pou (a. 1575).[4]

Atesa la documentació que apleguen Walde-H., Weisgerber, A. Souter (*ALLG* X, 541), Spitzer (*ASNSL* CXXXVI, 74-5), Whatmough (*Dial. of A. Gaul*, p. 73), Thurneysen (*Fs. Ernest Kuhn*, 1916, 82), Sepulcri (*RIL* LIII, 461ss.), Terracini (*Riv. di Filol.* XLIX, 425), Bolelli (*It. Dial.* XVII, 156-7), i sobretot la molt copiosa i explícita de Holder (I, 424-6; III, 868-70), ja no ens pot quedar cap dubte que el mot llatí BIRRUS era manllevat del cèltic.

Ja ens ho assegura un escoli de Juvenal («cucullo, de birro Gallico scilicet, nam apud Santonas oppidum Galliae conficiuntur»), però no és més que una de les moltes declaracions concordes, car ja en l'*Edicte de Dioclecià* de 301 d. C., una de les fonts més antigues, on s'enumeren les procedències de les menes de *birri*, figuren al capdavant el *Bretannikós*, el *Nervicus*, el *Melitomagesios* i el d'altres tribus galles, Vopisc parla dels Atrebàtics (Arràs), i si l'Edicte també hi posa el *Phrygiakós* (que deu ser el que després se'n digué casquet frigi, o barretina curta), justament la dada més antiga de totes, mitjan S. II d. C., ens ve d'Artemidor d'Efès, habitant també d'Anatòlia, i totes dues coses ens fan pensar en els gàlates celtes, que tanta puixança tingueren a l'Àsia Menor per aquell temps; Artemidor el dóna com un dels quatre noms que gents diverses donaven a la clàmide o casaca militar (*ἔνιοι... οἱ δὲ... οἱ δὲ...*) i un altre d'aquests noms, *mandýe*, té també aspecte estranger en grec (d'aire vagament cèltic); aquest figura últim, com el menys conegut i més curiós.

Altrament l'enllaç que alguns volgueren establir amb l'adjectiu gr. *byrrhos* 'rogenc' no sembla ser més que una pseudo-etimologia culta; car sempre més constà com una vestidura occidental, estranya als grecs, i Suidas fa constar que és un «*ἱμάτιον Ῥωμαϊκόν*». Diverses indicacions concorren a mostrar que era una vestidura «curta» («cuculla b r e v i s, grossior c a p p a», *CGL* V, 410.18, 271.52; IV, 16.10), la casaca era una roba curta, el text llatí de l'edicte reemplaça el *bírros Nerbikós*, de la versió en grec, pel *sagum gallicum* de la versió llatina, que tampoc era llarg, d'altres ho identifiquen amb el *Cucullus* que era més aviat caputxa que capa. És, doncs, probable que es tracti del mateix mot que l'adjectiu *berr*, comú a les quatre llengües cèltiques insulars per dir 'curt'.

Però en romànic el primitiu BIRRUS no ha sobreviscut, i sols trobem la forma d'aire diminutiu *berret*, *-etto*.[5] No podem deixar de recordar-nos que al sufix diminutiu -ĬTTO- solament se li han trobat antecedents en les romanalles antroponímiques de les inscripcions i textos de l'àrea cèltica. Ara bé el sufix *-et* no començà a funcionar en romànic fins a data molt tardana (abans, tot era -ELLUS). Un diminutiu en *-et* empeltat directament damunt un mot llatí que no ha perdurat en romànic, no és cosa que convenci. Segurament, doncs, al romànic passà un mot ja bo i format en cèltic, de la forma *BĬRRĬTTOS,[6] que designava un *birros* més curt: justament, doncs, una cogulla, caputxa, almussa o bonet que ja no baixava del coll. Podem quasi donar-lo per documentat, car en un diploma merovingi dels publicats per Pardessus, de l'any 542 (versió de Bréquigny), es llegeix «reliqua vestimenta mea, excepta *birreto* auricularí» (Holder I, 426.28; III, 868.37). Doncs, història paral·lela a la de *capell* i *caputxa*, així mateix diminutius i també modificacions escurçades de la *capa*.

Entre les llengües romàniques, el nostre mot no és patrimonial més que en les del Centre (el fr. *béret* és manlleu de l'occità, el cast. *birrete* és també producte savi[7] on es complicà el model català amb l'italià i alguna influència del baix-llatí). Però són antics l'italià *berretto* (*b. ducale veneziano*, *b. di cardinale*, etc.) i *berretta*, el mot català i l'oc. *berret*, *berreta* (avui *-eto*, *TdF*): és sabut que aquest ha constituït el nom tradicional de la boina gascona i basca («*berret basque*»). És possible, en veritat, que l'ús popular hagi existit des d'antic en terra portuguesa, on avui existeix l'ús popular i tradicional d'una espècie de barretina, dita *barrete*. I realment *barrete* ja apareix en la versió gallega dels *Miragres de Santiago* del S. XIV, 103.12.

També sembla que degué existir més o menys en mossàrab, per més que no en tinguem proves directes (no ho recullen Simonet ni Dozy). Però en ambients judaics del Marroc s'assenyala *bärrîṭa* com a traducció de «sombrero» en l'àrab local (cita de Rey Colaço a Lerchundi); P. Meneu, a la *Rev. de Aragón* V, 87, donà com a marroquina la mateixa forma o bé *bernîṭa* definint-la «birrete, barretina, gorro portugués o catalán, sombrero».[8]

La fraseologia genuïna i arrelada de *barret* en català inclou usos d'explicació interessant. *Un barret de rialles*, ja es documenta en el Labèrnia de 1839 (*AlcM* la localitza a Mallorca i a set poblacions de Nord a Sud del català oriental) i Pitarra és autor d'una gatada (c. 1865) titulada *Un barret de rialles*, que ens descriu el tipus de l'home informal, ximple, poc seriós, 'un belluguet, que ningú no es pot pendre seriosament'.[9] Crec que en això tenim una al·lusió a la lligadura o cofadura que duien els bufons o joglars «folls». Recordem el *barret de cascavells* i la comèdia *Un berretto a sonagli* de Pirandello: el personatge boccaccesc imitat en el *Cymbeline* de Shakespeare sembla que ja anava amb aquest atribut, cf. *cymbalus* espècie de cascavell; afegint-hi la frase feta catalana *tenir el cap ple de cascavells* o *dur cascavells en el cap*. *Casa de barrets* per a la de lenocini deu fer al-

lusió al fet que allí els forasters que hi entren són només homes, no dones; no que *barret* s'hagi usat pròpiament en el sentit d'«home», o «home cap de casa» com defineixen Belv. i Lab. 1839, sinó per allò de «on hi ha *barrets* no hi campen caputxes», on veiem la *caputxa* personificant la dona i el *barret* com a símbol de l'home.

Difícil d'explicar sembla sobretot la frase *ca barret*! 'de cap manera', 'no, inesperadament' (que ja trobo usada en una carta de Pere Coromines al seu germà, de 1897). Em pregunto si no hi ha ací l'alteració de quelcom de molt diferent i força antic. Com que abans s'havia usat *cap de* amb el valor de l'adjectiu *cap* (com és encara en vigor en comarques extremes com el Pallars), es pot imaginar que es digués *cap de reec*! 'cap risc', 'no hi ha perill!' (amb l'antic *reec* 'risc') i que la pronúncia *kabdər̄èk* degenerés en *kabbər̄èk* mal interpretada com *ca* + *barret* (*se non è vero parmi ben trovato*...).

DERIV.: *Barreta* [1429], femení aviat oblidat en català, molt viu en canvi en l'it. *berretta*, oc. *berreta*, i que apareix també en un inventari aragonès de 1397, com a *birreta*, *BHisp.* LVII, 450; entre nosaltres aviat el reemplaçà el nacionalíssim *barretina* [1565]; de barretines n'hi ha hagut especialment a Portugal, entre la gent de mar napolitana (que ho diu amb el mot català, Carreras Candi, *BCEC*, 1907, 180-1), en el centre de Gascunya;[10] *barretinola*, *barretinot*, *barretino*, *barretinaire*, *barretiner*. *Barretada*: del català sembla haver-lo pres Rabelais «après la petite accolade et *barretade* gracieuse avant ouvrir les lettres ne autres propous tenir ---» (*Quart Livre*, cap. 3, p. 35). *Barreter* [1486; cf. *DAg.*, «*barreter*: pilearius, faber pileorum», 1575, O. Pou, p. 162]; *barretera*; *barreteria* [S. XVII, *DAg.*].

Barretet [1572], diversos sentits: premsa de *barretet* o de *barraquet* 'antiga premsa del vi, de fusta' a la Selva del Camp (*BDLC* XII, 271); *barretets*, que és el nom més vulgar del mol·lusc dit en altres llocs *patel·lida*, no solament a Tarragona i Barcelona sinó també a Palamós (Plaja, *Proa*, juliol 1960, 8-9); *barreteta* [c. 1460]. *Barretí*, *-tino*. *Barretó*, nom de la múrgola o arigany cap a Ripoll i Torelló (però suposo també en el vessant obac del Montseny, jutjant pel nom de *Sant Miquel dels Barretons*, vella ermita damunt Sant Segimon de Viladrau).

[1] A Menorca els pagesos anomenen *barret* també quelcom de més semblant a una paiola: «Qui vol entendre aquest art [el del pagès] ha de dû 's *barret* d'espart», ibid. I, 77. — [2] En el Rosselló deu ser antiga l'aplicació a un bonet o una boina ampla: crec que a això es refereix el nom del *Mas d'en Barret-baix* (*bər̄əbbái*) a Argelers. — [3] «Un pa de municïó / entre quatre se'l partixen, // és més negre que un *barret* / y de baix tot ple d'arestes», Agramunt, ibid., 88.1f. — [4] Parlant d'oir missa «llevarse lo *barret* 'aperire caput'; sens *barret* 'aperto capite'» (167); devia ser una gorra o barretina: «*barret* o gorra 'pileus'» (abans de *gorra ab botons d'or* i diferent de «sombrero», p. 307). I *barretet de grana per dormir pileolus* era evidentment un bonet, estrenyecaps, no un capell. — [5] Excepció única seria un *berro* f. «coiffe» del provençal alpí registrat sense complements ni explicacions pel *TdF*. Però és indubtablement una deducció retrògrada partint del tan conegut i exemplificat femení prov. *berreto*. — [6] Cf. en glosses «*birrica*: vestis ex lana caprarum valde delicata» (veg. *CGL* i Holder) que podria contenir -ĪCCA sufix cèltic paral·lel a -ITTA; no veig clar per què Thurneysen i Weisgerber neguen el parentiu amb BIRRUS. — [7] D'importació no recent, car ja l'usa el 1439 un escriptor, però, de lèxic catalanitzant com l'Arxipreste de Talavera, ed. Pz. Pastor, 84.18. Ha acabat per popularitzar-se localment en certes accepcions especials, com a Cuba «en la parte oriental, toda clase de gorro, menos el de los niños, que se dice *escofieta*; en la parte occidental, es el último» (Pichardo). — [8] Per al canvi de -RR- en *-rn-*, cf. *bernîna* 'barrina' i *bornâğğa* per borratxa, botella en Dozy. — [9] Un jovenet frívol, que usa mistos de pet, i duu un bastonet que fa rodar contínuament; és fill d'un ric i malgasta els diners, però és dels «encesos»; va dient que tots els homes són iguals, però no es vol casar amb una noia bonica que l'estima, que a ell li agrada i amb qui son pare li proposa de casar-se, perquè no té pares reconeguts; 1.ª edició de les *Gatades* I, 405, 423, 426, 434, 438. — [10] Sembla manlleu català, segons la conservació de la *-n-*, la *barétine* definida com a «bonnet»: era l'antiga «coiffure» del país, que avui va quedant oblidada i substituïda pel *béret* o boina, des de primers del S. XIX (Polge, *Mél. Phil. Gersoise*, 1964, 54). A Matamala de Capcir i a Serdinyà de Conflent era tradicional la *barretina rója*, però no puc aclarir si era una barretina o una boina. «Qui t'ha fet aquest brodat / que dus a sa *barretina*? / Me l'ha fet una fadrina! que té seny i voluntat», Camps i Merc., *Folkl. Menorquí* I, 81.

BARRI, es digué primitivament només de les barriades externes d'una població i d'altres coses exteriors, com la portella de fusta o reixat que dóna entrada a un pati o casa de camp: vell arabisme de les llengües peninsulars i pirinenques, probablement pres d'un adjectiu aràbic *barrî* 'exterior,' propi sobretot de l'àrab vulgar local (que en aquest sonava *bárri*) i derivat de l'àrab clàssic *barr* 'afores', *bárra* 'defora'. □ *1.ª doc.*: 976; document terrassenc de 1016.

Parlant d'una de les parts de la població «a parte orientis --- in *barrio* maiore ---» (*BABL* VII, 401); a Lleida: «in civitate Ilerde --- in ipso *barri* de Monte Acuto ---», a. 1182 (Miret, *Templers i Hosp.*, p. 140), i referint-se a la mateixa zona urbana, en un doc. de llenguatge aprovençalat, però ben local de Lleida,[1] no datat però escrit certament no més de 20 o 25 anys més tard «dis P. de Lobeira e· l *barri* de Montagut que non obezissen los còssols; per què los còssols non auseren intrar en equel *barri* per penorar ---» (*BABL* VII, 170). No solament el context dels tres docs. sinó el fet que Montagut és força allunyat del centre de

Lleida ens mostren que es tracta de parts foranes. Bast-Bass., 242, hi afegeix *barrio*, en contextos semblants en docs. de Mieres de 976 i de Tona de 1144.

Els textos de les *Cròniques* (*AlcM*) ho confirmen eloqüentment: «·l decret deya que ·ls suburbis de la vila eren vila; per què, nós los podíem metre també en la Rexaca e en la Orta, que eren dins los suburbis, con faríem en la vila, car ab la vila se tenien e de la vila eren, e que nós los podíem getar de la vila, e metre en la Rexaca, que era *barri* de la ciutat», Jaume I, cap. 450, on es veu tan clar que en una ciutat hi havia suburbis o barriades —qualificades de *barri*— a part de la *vila* que formava el cos de la ciutat.

Això, que fou igualment vigent en les llengües veïnes, en català no cessà bruscament ni aviat, en l'ús comú de la llengua (com es nota en una missiva rossellonesa de 1597, publicada per Calmette, *RLR* LVII, 475), i encara que modernament aquesta accepció ha quedat més pròpiament afectada al derivat *barriada*, n'hi ha rastres encara en bastants usos comarcals, particularment en el Conflent: a Vinçà, *Corredor del Barri* i la *Fónt del(s) Barris*, que és encara dins el clos de la població, però allà més aviat, accentuant-se la distància, ha vingut a designar un veïnat deslligat del caseriu del poble: *Els Barris* és un «hameau» de 62 hab. a Vilafranca en el camí de Serdinyà, i arriba a ser un cortal muntanyenc (gran corral amb dependències) per a bestiar, així a Canavelles, i a Évol deu tenir el mateix valor, car *El Barri Gran* és a la Muntanya, en aquest terme, i encara és més amunt el *Solà del Barri de l'Ós*. El sentit de 'barriada forana' fins avui s'ha mantingut molt a tot el País Valencià, almenys a les comarques.[2]

Fins a les altes valls dels nostres Pirineus centrals degué penetrar l'ús de *barri* en el sentit de 'suburbi', des d'antic. A la Vall de Boí el poble de Taüll està dividit en dos grups de cases separats, dits *La Guinsa* i *Lo Barri*; quan es feren les dues famoses basíliques dels bells campanars romànics, St. Climent, la més gran i admirable, es va fer en aquella, i Sta. Maria en aquesta; encara que avui *lo Barri* és molt més gran, es troba fora del camí ral d'entrada a la Vall de Boí des de Cabdella i Catalunya i és segur que la Guinsa s'ha despoblat gairebé del tot des del que havia estat; ara bé La Guinsa és nom que remunta al temps en què encara s'hi parlava basc (< *agintza* 'obrador, artesanies' perquè allí vivien tota la gent d'oficis especials) i *barri* difícilment pogué ser posterior en un o dos segles a aquell moment i al de l'erecció de les esglésies.

En general avui s'ha imposat pertot el de secció interna d'una població gran, que ja deu ser el del document de 1413 que addueix *AlcM*. No es veu cap base per a l'afirmació d'aquest diccionari que la frase feta *anar-se'n a l'altre barri* 'morir-se' (dos exs. d'autors de 1860-70 no acastellanats, en *DBal.*) sigui un castellanisme. Fabra, tan exigent en aquest aspecte, l'accepta com a bona, i no crec que la condemna es fundi més que en la curiosa i deplorable propensió que tenen els autors de l'admirable *AlcM* a mirar com a castellanisme tota possibilitat que, paral·lelament al castellà, ha desarrotllat la llengua en la seva vida en el Continent i no a Mallorca ni Menorca.

També en les llengües veïnes el mot apareix des dels orígens. En castellà llatinitzat *barrium*, el veiem ja en un doc. de 949, de Zamora, i abunden les dades dels Ss. XI-XIII en Oelschläger i en els *Orígenes* de Mz. Pidal: *uarrio* en un de 1030 d'Aranda de Duero, el diminutiu *Barriuelo* a Oña 1065, *barrio* i *bariolo* (avui *Barruelo*) a Campó 1196, *bario* i *barrio* a Sahagún 1236; sembla generalitzat en el sentit de 'lloc de residència (d'algú)' en una traducció del S. XIV d'un original portuguès: «quando viéredes que alguno de fuera parte viene a vuestro *barrio* para fazer alguna fuerça a vuestra conpañía... non la consyntades...» (P. Menino, *Falcoaria*, *RFE* XXIII, 270.2). El mot es troba així mateix en el port. *bairro* (*barrio* a Tras os Montes, a. 1301).

L'oc. *barri* té instructiva història: ja apareix en el S. XII en Bertran de Born, en el seu marcial sirventès: «Be ·m plai... / quan vei fortz castels assetjatz / e·ls *barris rotz e effondratz*...» (més en Rayn. II, 180); en les col·leccions del S. XII publicades per Brunel el trobem ja molt sovint, i des de 1160, en tres documents del Tolosà i en dos del Carcí (veg. els dos gloss.), i ja com a topònim *lo Barri* en un del Carcí i un altre del Delfinat poc abans de 1200. Hi ha documentació posterior més a l'Est, cap a ponent de Niça en el S. XV (a Vensa, avui arriba fins al punt 818 d'aquest departament en l'*ALF* m. 890) i bastanta del mateix temps en els Baixos Alps (rodalia de Dinha); en el S. XVI apareix fins i tot a Gap, ja en els Alps delfinesos, veg. els tres glossaris departamentals dels *Docs. Ling.* de Paul Meyer. Geogràficament això és tot, car el mot ja no penetrà gens en domini italià ni més enllà de la ratlla de la llengua d'Oïl.[3] Però sí que a Gascunya estigué representat des d'antic, car partint des del baix Arieja, a Saverdun, on hom enfeuda un indret *e· l barri* de Santa Colomba ja en l'any 1173 (Cart. de Lezat, *HistLangd.* V, 1776), arribem al Centre i SO. del domini gascó, amb un doc. de 1256, d'Auch (Luchaire, *Recueil*, s. v.), amb un de 1313 de Bigorra (*L. Vert de Benac*, 131, 228) i un d'Ossau de 1243 (*Cart.* A, 49.39). És significatiu per a la procedència hispànica el fet que en llengua d'oc aparegui per primera vegada en un doc. de Carcassona de 1139 (*in barrio castri Montis Rotundi*) i que avui en el sol departament de l'Aude es comptin 25 casos més de *Barry* o *Barris* disseminats en tots els cantons del departament (Sabarthès, *Dict. Top.*).

El significat en les llengües veïnes es desplega en forma no gaire diferent de la nostra. En castellà apareix primer que tot com a «aldehuela dependiente de una población», com en el doc. de 1030,[4] així com a la *1.ª Crònica Gral.* de fi S. XIII, i en textos del S. XVI, d'allí passem a 'raval' [1625] (que és també el sentit en el doc. gascó de 1256, actualment encara llgd. i llemosí), i d'aquest arriba, per una banda, a 'zona d'una ciutat', i per l'altra a 'parapet, muralla (que enronda

el raval)': significat aqueix, important en l'idioma veí del Nord, no solament perquè no hi és rar sinó perquè és el que els primers estudis occitans, els de Raynouard, documentaren més en el temps dels trobadors, i perquè és el propi de la llengua de Mistral.[5]

Però això no és raó per aclucar els ulls davant el fet que el sentit de 'barriada externa' el tenim en trobadors no menys antics que Bertran de Born, com Guiraut de Calansó, on és especialment la part de la població extramurs de la ciutadella,[6] i en els nombrosos docs. del S. XII aplegats per Brunel,[7] en els de l'Aude (propietat situada *in barrio castri* el més antic),[8] de la Provença marítima i alpina, i de Gascunya.[9] De tota manera és des de la idea de «rempart» que s'arriba a l'acc. 'tanca de metall o fusta (sovint barres)' (= cast. *verja*) que clou l'entrada d'un jardí, pati, mas, etc., tan pròpia de la ruralia catalana, des del Barcelonès, per la marina, fins a la Costa Brava i més enllà — si bé avui estranya al valencià, almenys el de la capital i l'Horta, i també a les Balears.[10] Des del sentit de 'tancat' o 'portal reixat' es passà al *bàrri* del gascó de Luixon i Vall d'Aura «enclos en claies transportables où l'on parque les troupeaux, dans les prés ou les champ, pour fumer la terre» (Schmitt, *Vie Past. d. les Pyr. C.*, 21), d'on el verb aurès *barrià* «parquer au moyen d'un *b.*» (Krüger, *VKR* VIII, 56, i Palay).

Quan regnaven idees ingènues pel que fa a la modèstia de l'influx aràbic sobre el lèxic romànic, i no s'havia reflexionat prou sobre els procediments de derivació, hom va creure (gràcies a l'endarreriment de la filologia hispànica i al fet que en occità els romanistes no passaven de Rayn.) que l'accepció primitiva de *barri* fos «rempart» i que el mot provingués d'un *BARRIUM del «llatí vulgar» en sentit de 'barrera', derivat de *BARRA*; idea d'Ant. Thomas, que aquest no va escorcollar gaire (en *Essais de Ph. F.*, 89) i li acceptaren el *FEW* I, 257*b*30-49 (i nota 3) i Brüch (*W. u. S.* VII, 158): ja hauria hagut de fer escrúpol reflexionar que les deriv. en -IUM són cosa del llatí arcaic, que a penes entren en l'època del llatí tardà, mentre que *BARRA és un mot no pertanyent al llatí vulgar general, que té el seu centre de vitalitat màxima en el Nord de França, de manera que les àrees del pretès primitiu i el pretès derivat quasi s'exclouen mútuament; altres pensaren —més raonablement en l'aspecte derivatiu almenys— que podia ser derivat en -IO- format ja en pre-romà, des del cèltic *BARROS 'punta eriçada', suposant que en els NLL com *Bar-le-Duc* signifiqués pròpiament 'fortalesa' (nota breu i juvenil de Jud, *ASNSL* CXXIV, 392, que mai no hi insistí).[11]

Però com que el tipus *barri* es documenta en terra castellana i en català força abans que a l'altra banda de la serralada, no dubto que és un mot provinent del Sud. Els testimonis més antics es refereixen a zones reconquistades de poc per aquell temps, Zamora i Aranda de Duero, de toponímia encara fortament arabitzada (cf. *Abolmóndar*, *Abolazaba*, en el citat document d'Aranda). Crec, doncs, que hem de donar la raó a Gonçalves Viana (*Apostilas* I, 120) i a l'Acad.-Esp. (inspirada suposo per Asín, que després publicà una nota aplaudint aquesta etim., *Al-And.* IX, 25) que relacionen amb l'àrab. L'ètimon *barrî* 'exterior' que ells proposen, no presenta cap dificultat fonètica, puix que els adjectius d'aquest tipus en hispano-àrab, i tots els mots de la mateixa estructura, s'accentuaven en la síl·laba penúltima en àrab vulgar, sempre que aquesta síl·laba fos llarga, és a dir si contenia vocal llarga o diftong o si terminava en consonant (Steiger, *Contrib.*, 78-9).[12]

És veritat que no és aquesta l'accepció més corrent de l'adjectiu esmentat en àrab, car el mot més usual per dir això fou *barrānî*, altre derivat de la mateixa arrel (que per cert reculava igualment l'accent) (cf. *ALBARRANA*). *RMa.* (36, 580), Dozy, *Suppl.* I, 61*b*, i Belot, només el porten en l'acc. 'silvestre'; devia, però, existir aquesta, puix que *barr* significa 'allò que és fora d'una ciutat', 'els afores', l'adverbi *barra* s'usa amb referència al que es troba a l'estranger, *min barr* i *li barr* signifiquen 'exteriorment, fora, cap a fora', *barra* són precisament els 'ravals' segons Burton (*Pilgrimage to El Medinah and Mecca*, Londres 1857).[13]

I especialment el femení de *barrî*, o sigui *barrîya*, vol dir 'camp lliure', 'estepa, la garriga', almenys en el llenguatge iraqî del S. X (Dieterici, no en Penrice), 'el camp, la campagne' avui en l'àrab d'Algèria i d'Egipte (Beaussier, Boqtor) i també en el del Marroc, com ho proven diverses frases i excepcions derivades que cita Louis Brunot.[14] De fet, Freytag registra *barrî* en l'acc. «exterus, externus» com a pertanyent a l'àrab clàssic, i avui els algerians l'usen per a «champêtre, agreste» (Beaussier). En fi, la prova més forta és que el millor testimoni de l'àrab vulgar d'Espanya, *PAlc.* (amb un vocalisme de tipus *imela*, *a* > *i*, en el parlar tardà dels moriscos) tradueix «forana cosa (casi fiera)» per *birrî*, *birrîin* (254*a*30).[15]

En conclusió, *barrî* tenia ample ús per a les coses foranes i per a 'camp obert' o 'garrigues' en l'àrab de l'Iraq de Harun al Raixid, i ja en el coetani dels Omeies del Califat de Córdova. Passada aquesta època antiga de l'àrab, *barrî* en aquest sentit anà restringint cada cop més les seves aplicacions sense arribar a antiquar-les en totes ni en bastants de llurs matisos. Però mentrestant, amb els permanents contactes bèl·lics de catalans i castellans des d'abans del temps d'Almansor, els nostres cristians, amb aquella mitjallengua dels almogàvers (quasi tan arabòfons com romano-parlants), s'acostumaren a anomenar *barri* les parts exteriors de les places fortes, aprengueren dels moros moltes de llurs astúcies de fortificació i les anomenaren amb aquest nom que els donaven ells, i això es transmeté ben aviat fins al fons de la terra dels occitans que tant col·laboraren ja al rescat i repoblació del nostre territori.[16] Per a *esbarranies* (*AlcM*) i *barrani*, V. supra i *ALBARRANA*.

DERIV.: *Barriada* (c. 1890, *DBal.*, no encara Belv. ni *DAg.*); molt usual també en terres valencianes («La Muntanyeta» i «Montcarra» són «*barriades* d'Algimet», p. ex.); en castellà des de 1832 (*DAut.*).

[1] En una forma o altra seria deixalla de l'aportació occitana a la reconquesta i repoblació de la ciutat tres quarts de segle abans; però el lèxic d'aquella gent estava ja més catalanitzat que llur fonètica. — [2] En les quals predomina la forma *bà(r)rio*. A Llucena anomenen *bàrrios* els tres suburbis (*B. de Sant Roc* i dos més); a Nàquera *el Bàrio* és una barriada a l'altra banda del barranc del poble, al costat del pont; a Olocau *el Bàrio* a l'extrem Sud de les cases, a la Pobla de Vallbona el mateix a l'extrem ONO.; a Aldaia *el Bàrio de Cristo*, ja limítrof de Quart; a Albaida *El Bàrio*, la zona de dalt del passeig final; a Muro el de la Mare de Déu, en els afores; igual a Biar el de Santa Llúcia; a Xixona m'hi assenyalen de lluny «un *mariet*»; a Santa Pola m'expliquen que «El Bàrio» és un veïnat forà; i encara que a Mislata no m'ho precisaren, el mer fet de dir allí també *El Bàrio* per a un sol, i sense més que l'article definit ja implica el mateix. No és que allí no existeixi l'acc. comuna, que deu preponderar en els centres més populosos del sector central (*bàrio de l'ajuntament* de què a Torrent em parlaven). Notem encara que en el Realenc d'Alziza varen citar-me una dotzena de *bàrios* amb nom propi, cap dels quals no té més de tres, quatre o sis cases, i lluny de tota població com és aquest realenc. Tant *veïnat* com *caseriu* són mots estranys a l'ús valencià corrent. — [3] El «Floretus», glossari del S. XV de la zona rodanesa, registra un «varri: promptuarium» que potser cal entendre més aviat com a 'celler, magatzem' que «garde-manger» com ho fa el *PDPF*. — [4] Zellaruelo de Gimara et *varrio* de Fabone et alio *varrio* in Piniellos — anomena tres *villielas*; i en forma ben igual sis *varrios* més atribuint-los a sengles poblacions. — [5] No en dóna d'altre que «rempart, muraille, fortification» en el *TdF*. I en *Mireia* arriba a fer-lo equivalent de 'muralla, cuirassa que ens protegeix el cos': «lou bouvatié --- amourro a soun espalo — l'orro testasso dóu bestiari, e rudamén --- butant la bèsti coume un *bàrri*, / e crestian e bestiau barrulon per lou sòu», traduït «un rempart» IV, 56.6. — [6] «En son palais, on ela vai jazer, / à cinc portals, e qui·ls dos pot obrir [simbolisme amorós] / leu passa·ls tres ---! et ab gaug viu cil qu'oi pot remaner --- / mas no·i intra vilans ni mal-aprés, / c'ab los fals son e·l *barri* albergat, / que ten del mon plus de l'una meitat», *RForsch.* XLIV, 391, Appel 34.31. — [7] Així ja ho mostra el context del més antic, de 1160 (notem que el posa al costat de la *broa* o marge del fossat que envolta el castell, i que es tracta d'un feu, per tant no és un «rempart»). «Lo feus que na Caercina ni sos maritz teniu<n> de leis, lo cals es l'airals del *barri* e l'orts de la broa del valat, e·l casal d'aquí meteis, detras lo castel», p. 93, § 22. — [8] Cases situades *en el barrium* del burg, en docs. de Narbona de 1279 i 1305, *Hist. Lgd.* V, 1609, 1611, etc. El feu és en el barri del castell, o sigui a l'eixida del recinte fortificat en el de Saverdun de 1173. — [9] «Espace libre ou habité entre le corps d'un château et son enceinte fortifiée», diu Balencie, savi editor del L. V. de Benac, en el doc. de 1313. 'Defenses foranes' el 1243 a Ossau: «sien receubutz --- si enta lor fugiran, exceptat la mota de Laroenh, mes que se retreguen en los *barris* [com en Calansó]; emperò si en los ditz *barris* no se poden defener, que los sien thiencutz de obrir la mota et aquí sien receubutz». No és que en els parlars gascons i els seus veïns castellano-aragonesos el sentit de 'barri intern' sigui recent. En gascó el trobem en el Nord del Gers, a Vic-Fezensac, el 1568 (Polge, *Mél. Phil.*, 1960, 34): «Guilhom tient une maison au *barry* de Nostre-Dame». A l'Alt Aragó (on pot ser significativa per a l'origen aràbic la forma sense *-o*) trobem, ja el 1282, «qui es en Jacca en lo *barri* de Burnan» (*BABL* VII, 279) i potser no és més que el sentit modern, incertitud que també tenim davant la definició «barri, veïnat» per a *bárrio*, Echo, Bielsa, i *bário* a Ansó, Gistaín (*BDC* XXIV, 161), i el *B. San Andrés* en el Mont de Perarrúa. Però almenys a Echo deu ser subdivisió del poble, car allí me n'enumeren cinc i cada un tenia forn propi. També és ja això en dos textos literaris del S. XV cast.: «ayúntanse las unas loçanas de un *barrio* contra las otras galanas de la otra vezindat» a l'Arxiu de Talavera, II, cap. 12. La *Quarta Crònica Gral.*, c. 1460, descriu com en pendre possessió de Sevilla els *ricos homes* i els *concejos* a qui s'adjudicaven «tomavan --- el *barrio* e ponían su pendón encima de la casa» (*RFE* X, 364). — [10] La que el *DFa.* defineix «en les masies, l'espai tancat per diferents cossos d'edificis davant la casa, lliça, baluard» no m'és coneguda directament, i em sentiria propens a creure que no resulti de gaire més que d'un malentès d'una definició del *DAg.* (on potser els mots *clos* i *lliça* s'havien de pendre en el sentit de 'tanca, reixat, palissada' i no 'allò que hi ha dins el reixat'); si no fos que el pas des de 'clos fortificat' a això que entengué Fabra era tan natural (fins potser fou escaló intermedi cap a la de «verja»), que també en basc (on és manlleu del bearnès o de l'altaragonès) parà en això: sul. i bnav. *barrio* «aire, cour, basse-cour». Per a aquestes accepcions, veg. encara les dades recollides en el vol. II del *Costumari* de la Mancomunitat, i les del *BDC* XXI, s.v. — [11] Hi induïa al primer cop d'ell un b.-ll. *ambarrium*, *-arium*, *ambarrum*, *-rratium*, «septum ad munimentum oppidi», que sembla, per un seductor miratge, derivat amb el prefix AMB- típicament gàl·lic, i això ja féu pensar molt Brüch i Horning, *ZRPh.* XXIX, 534. Però aquest mot només apareix en dos textos tardans d'Avinyó del Roine, anys 1243 i 1266, i en un altre d'occità, també, de 1340. Es tracta d'una llatinització del prov. *embàrri*, derivat romànic d'*embarrià* 'amurallar', que per la seva banda deriva normalment de *barri* en romànic, observem la terminació òbviament romànica d'*ambarrat(i)um*. [12] Machado, *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa* troba tota mena de «pecats» i pecadets a aquesta etimologia —en tots, absolutament sense

consistència— i com a pecat mortal, el de l'accent. És increïble que un estudiós que es va presentar com a arabista deixés veure un desconeixement tan elemental del punt més divulgat de l'accentuació aràbiga vulgar (es veu que en això es va quedar en les beceroles de l'àrab de primer grau). Ni esmentaria això si no es tractés d'una obra útil per la gran acumulació de dades i opinions (generalment no personals), si bé molt desigual en valor: no podem esperar més d'un erudit que no sap distingir entre arrel i sufix (*barra* seria ibèric «a causa de *arr*»!). Brunot, que documenta *barrî* en dotze o tretze punts i fonts de tot el Marroc, des de Tetuan a Rabat i al Djábel Sûs, no dóna enlloc altra accentuació que *bérri*, *bärri*, veg. després.—[13] Dozy, *Gloss.*, p. 63, cita molts exs. de *alvara* 'raval, afores', en antics documents castellans, i creu que ve d'aquest mot. I encara que desconfio perquè és una mica sospitosa la fixesa amb què aqueix vell terme castellà apareix escrit amb *-r-* simple, potser tanmateix té raó, perquè la semblança és realment extraordinària. — [14] És eloqüent la frase viva a Rabat on figura el femení *l-bẹ́rriya idráb l-bẹ́rriya ullård l-ḫlîya* «il voyage par monts et par vaux», *bẹ́rriya* «amarre de bout ou d'avant» en el parlar nàutic de Tetuan. Veg. els nombrosos detalls que acompanyen això en l'eruditíssim llibre *Textes Arabes de Rabat*, vol. II, pp. 20-22, amb molts més de referents més aviat a *barr* i *barra*. Els qui van pel mar o vora mar solen parlar de mar endins i 'afora' (del mar) (encara que els de l'ofici, en aquest cas pescadors i navegants, solen usar aquests adverbis en sentit oposat a la gent de terra). Semblantment en àrab s'oposa *barr* «dry land» a *baḥrî* 'de mar endins', i així es troba ja a l'Alcorà (Penrice) i avui tant en el parlar de l'Atlàntic marroquí (Brunot, etc.) com en el de la costa de Síria i el Líban (Charles-Soleiman). D'on ve que *barrî* es tradueix per «continental» (Harder), i a Rabat s'apliqui al «vent qui souffle de terre», allò que a la nostra costa de Llevant en diuen «vent forà» o «ventet foranell» (només és que els nostres pescadors ho apliquen a la inversa). El mateix Brunot ens explica com hem d'entendre 'silvestre' en la definició de *barrî*: més aviat és 'campestre, agreste' (així també Beaussier), aplicat per ex. al «jasmin sauvage», «olivier sauvage» i «chat sauvage». *Rata dels camps* és el mateix que aquest 'campestre' i amb això ja ens toquem amb els suburbis que s'han denominat *bárri*. — [15] Un fet d'abast força incert, que convé registrar, és l'ús valencià de la forma *bàrrio* amb *-o* final; que això després hagi passat quasi pertot a *bàrio* en la pronúncia vulgar, ja no té res de notable: és la mateixa reducció que en *sàrria* > *sària*, *Boriana*, *Boriol*, etc. Tinc el mot registrat, en el nivell popular, en 35 poblacions valencianes, des de Benicàssim fins a la Font de la Figuera i Crevillent; fora de Benicàssim i Castelló de la Plana, pertot amb *-r-* senzilla, però en totes amb *-o* final. No és que la forma *barri* sigui estranya al valencià: és la forma literària i també la general en l'ús més refinat, però oral, de la ciutat de València i a d'altres zones de tipus urbà. Els amics valencians m'ho confirmen decididament. Com que al capdavall també és notable que l'àr. *bárri* fos adaptat amb *-o* en cast. i en portuguès, no podem deixar de preguntar-nos si el manlleu del mot aràbic no passà a través d'una forma mossàrab amb adaptació a la fonètica mossàrab. Però això no em sembla gaire convincent en un mot d'aquesta esfera, i que probablement es transmeté en un ambient bèl·lic. Més aviat hi hauria influència del baix-llatí dels delimitadors, notaris, agents agraris i semblants. Així s'imposaria més endavant a la gent de guerra, i seria un petit empelt en la forma ja tradicional del romànic parlat. Com que són professions de nivell popular, això explica que la forma en *-o* prengués matís més rústic que l'altre entre els valencians. Quant a admetre un castellanisme propi, em semblaria difícil de creure amb aquest caràcter tan general i popular. — [16] A la darrera nota del meu article del *DCEC* parlava de la possibilitat que *barri* hagués sortit de *barr*, *barra*, primitius de *barrî*. Això, que ja llavors dava com a problemàtic, m'ha anat semblant cada cop més inversemblant. Fora de l'extensió en què hem d'admetre que els sentits de *barr* i *barra* seguiren revitalitzant en l'àrab d'Espanya l'antic sentit ample de *barrî*. Veg. allí els meus arguments.

BARRICADA, 'parapet improvisat amb tota mena d'objectes per destorbar el pas', mot de data recent en la llengua [Lab. 1888] (no recollit per Belv., Lab. 1864, *DAg.*); en castellà tampoc no es documenta fins a 1617 (Minsheu) i C. Coloma; s'havia pres del francès (el *DAut.* el considerava mot fr.) i no es popularitza fins a les revolucions de 1830 i 1848. En francès és també recent [1588] i derivat de *barrique* 'barraló, barrilet', perquè les barricades es feien amb *barriques*. Aquesta darrer mot francès [1509] i el castellà *barrica* [1639] foren presos del gascó *barrique*, que ja apareix en un escrit de 1476 de Flamarens, Gers (Du C.), i en un altre de 1498 (copiat per Doat), ço que suposa que procedeix de la zona bordelesa, i sembla confirmar que el mot gascó es va estendre des de Bordeus amb el comerç dels vins. El gascó *barrique* sembla remuntar a *BARRĪCA, fet amb el radical BARR- (que també sembla ser la base de *BARRIL* i *BARRAL* i que pot ser gal) amb el sufix -ĪCA (d'origen gal, cf. BODICA, MARRICA, ARTICA en *REW*, 1184, 5370, 686*a*).[1]

El reflex català del gascó *barrique* fou el diminutiu *barricó* (ant.), que el *DAg.* va documentar en un inventari de Vic: «It. un *barricó* de qualque ij sesters [en lo celler]», i *AlcM* en un inventari de 1489: «Un carratell o *barrico* de fusta». J. G.

[1] Sols en gascó és possible la conservació de l'oclusiva sorda (veg. *VRom.* II, 450); observem l'abundància dels derivats *barricà*, *barricau*, *barriquejà*, etc., en el diccionari gascó de Palay; i el *TdF*

assenyala *barrico* en el Llemosí meridional i Llenguadoc.

BARRIL, 'recipient de fusta, de forma cilíndrica, que serveix per tenir matèries líquides o sòlides', fet d'una arrel BARR-, d'origen desconegut, potser gal, que va ser també la base de *BARRAL* i del galloromanç *barrique* (*BARRICADA*). □ *1.ª doc.*: *barrile* en doc. de 955 Vic, Bast-Bass., 241.

Apareix poc després en doc. de 977 com a *barrilo* (*Cart. de San Cugat*, p. 99), *barril* 1069 (*BABL* VI, 385), 1097 (*BABL* VII, 107), i com a *baril* en el testament de Pere de Seró, text que no distingeix la *-r-* i *-rr-* en la seva grafia (*RBC* VI, 18);[1] en un document de 1249 tenim «*barril* de sardina» (*RLR* IV, 253), i Alart en el seu *Inventari de la Ll. Cat.*, inclou «*barriles* de sarda 1368» i «dos *barrils* de sarda 1390». En castellà no es documenta fins al començament del S. XIV. Els exemples francesos d'aquest mot són també antics; el *Capitulare de Villis* carolingi, del començament del S. IX, duu en baix llatí: «*barriclos* ferro ligatos» i un exemple del fr. ant. *baril* es troba al segle XII.

Les formes de les altres llengües romàniques, com castellà, portuguès, oc., tenen *-rr-*, *barril*, igual que el català, i aquest consonantisme es troba en els dialectes italians i en francès antic; però l'it. *barile* apareix en Joan de Janua, fi del S. XIII, i podria ser d'origen francès segons *REW*. En realitat tots poden venir del francès antic (a la Península Ibèrica per conducte del català que el documenta ja en el S. X), com que l'exemple més antic *barriclos* hi apareix al S. IX.

Així, doncs, *BARRĪCULUM seria un diminutiu de *BARRĪCA (veg. *BARRICADA*), fet de BARR-, i donaria el fr. ant. *barril* amb *l* final palatal, confosa en aquesta posició amb *l* dental en aquest idioma. Noteu que els derivats d'aquest mot en francès antic tenien *-ll-* i avui hom diu *barillet*. A més, la presència d'un altre diminutiu en francès antic, *barisel* < *BARRĪCELLUM ens pot confirmar la formació del diminutiu *BARRICULUM de *BARRĪCA. Tanmateix, donada l'existència d'un mot com *barral*, emparentat amb aquesta família, que no pot venir de *barril* ja que designa uns barrilets d'altra mena i que sembla derivar efectivament de la mateixa arrel BARR-, i a més com que les formes catalanes antigues, documentades tan abundosament i tan d'hora, no presenten mai una grafia *-ll*, o *yl* o *il*,[2] podem suposar que una formació directa damunt la base BARR-, *BARRĪLE, hauria d'existir, potser al costat de *BARRĪCULU o independentment en part.

Del romanç sembla haver passat aviat a l'àrab d'Espanya i d'Àfrica (àr. afr. *wārîl* [Marcel], cf. també el turc *varil*) i amb la influència de l'àrab *bárma* 'olla' (en *PAlc. bŏrma*, R. Martí *búrma*) hauria de resultar *barmîl*, que apareix a Espanya des de R. Martí (S. XIII) i s'ha estès fins a l'Orient (Simonet, s. v.; Dozy I, 78; *Vox Rom.* II, 455).

En català de Pallars (Vall Ferrera) *barril* designa una bóta petita generalment per a licors i ha pres el sentit addicional de 'fogaina aèria' a Castelló i Costur, i segons *AlcM* 'batlet de fuster' a Eivissa, i 'milotxa' a Vinaròs: «[de la] milotxa... també en diuen *estel*, *cometa* i *barril*», Borràs Jarque, *BSCC* XIV, 447.

DERIV.: *Barrila*,[3] com a sinònim de *barril* en un document valencià de 1329 (*AlcM*); cf. l'occità *barrila* 'sorte de barril', Lévy, *Petit Dict.*; *fer barrila* 'fer gresca, divertir-se sorollosament', locució que devia tenir el seu origen en les orgies alcohòliques. *Barrilet* 'barril petit', i 'espècie de nus escorredor' (*DFa.*, *AlcM*). Trobem l'adj. +*barrilesc* 'bandarresc', 'de la gresca' en Coromines: «un rajolí sobtat, que s'escampà per les estovalles, amb fètida bromera. Era el rei, que havent-se enfilat a dalt d'un arbre, es divertia, per a descans enginyós de la seva còrpora i *barrilesca* delícia dels seus cortesans», «El Poble Català», 14-IX-1911. *AlcM* duu aquests altres derivats: *barrilada*, *barrilaire* (Princ.) 'que sol fer barrila, gresca'; *barrilam* 'multitud de barrils', *barriler*, *-era* 'que fa barrils'; *barrileria* 'conjunt de barrils', 'obrador de barriler', *barrilum* 'multitud de barrils', *barriló* 'barril petit' (Mallorca). J. G.

1 «... relinquo ad Dolça filia mea uno *baril* et una ola de aram», notem que tampoc distingeix entre *l* simple i geminada i escriu *ola* 'olla'.— 2 *AlcM* documenta *barrill* en el llenguatge actual de Tortosa, Pallars i Tortosa; en els dos darrers llocs és secundari, i per a Tortosa *BDC* III, 88, tenim *barril*; convé notar que a l'aranès els catalanismes amb *-il* final es pronuncien amb *l* palatal, com sigui que aquest dialecte no admet la *-l* final en el seu sistema fonètic i la converteix en *-u*.— 3 Bast-Bass., 240 recull 6 testimonis de *barrila* i 3 de *barrilia* com a nom d'una espècie de barril en docs. en b. ll. de 1067 a 1110.

BARRINA, del ll. VERUĪNA 'javalina, dard', amb el qual es comparà la forma de la *barrina* perforadora; és un derivat del ll. clàssic VERU 'ast', 'venable, arma llancívola', que, a causa d'aquesta combinació RUI, sofrí duplicació en VERRUINA; la variant *barrobí*, *barrobina*, usada a les Balears i el Rosselló comprova que aquest mot tenia primer -RUI- i no pas -RRI-. □ *1.ª doc.*: 1390 (*AlcM*); *barrobí*, doc. de 1352.

Apareix encara en altres textos antics, com un privilegi reial de l'any 1400 donat als mestres d'aixa de Barcelona: «lo patró --- deje dar linyoles, almànguera, *barrines* e altres coses» (Careta, *Diccionari Barbr.*, p. 290); o com aquest inventari de 1460, dels objectes trobats en una galera barcelonina, que té l'especial interès de contenir alhora les dues formes més importants que ha pres el mot en català: «*barrines* VIII entre grans e migeneres. Item *barrubí* ---» (C. Candi, *MiscHistCat.* II, 248), cosa que prova que les dues coexisteixen heretades en la llengua comuna, segurament designant objectes molt semblants però amb alguna lleu diferència (el contrast en el context i els adjectius suggereixen diferent grandària) i solament després uns parlars generalitzaren l'una i els altres l'altra.

Documentació literària en trobem ja des de la primera meitat del segle, en Jaume Roig (per al verb, veg. a baix *barrinar*) i en St. Vicent Ferrer per a tots dos: «— les costelles de les naus que no·y poria entrar lo clau, *barrina* primer ab la barrina del juhí de Déu» (*Quar.*, 279.29); «*barrina terebrum, barrinar* terebrare», On. Pou, a. 1575 (p. 152). «Una *barrina* groça» invent. val. de monederia de 1459 (*BDC* XXIV, 123.121).

Aquest mot romànic ha tingut prolongació, en forma normal o un poc alterada, en totes les llengües del Centre i Oest i de la Romània: it. *verrina*, logud. *berrina*, prov. *verruno*, cast. *barrena*, port. *verruma*, i també es continuà segurament en mossàrab, car té aquesta procedència en hispanoàrab, on el trobem grafiat *barrîna* i *birrîna*, pron. aquest —o fins potser tots dos— *berrina*, en tot cas amb una *i* tònica ultraoberta, quasi *e*;[1] la forma castellana, per influència de l'àrab (i certes pronúncies mig aràbigues del mossàrab) es convertí en el cast. *barrena*; la *m* del portuguès *verruma* (i lleon. *barruma* a Ciudad Rodrigo) és deguda a una altra influència aràbiga, de l'àrab africà i oriental *barrîma*,[2] que també degué ser en part d'origen romànic si bé com a fruit d'una contaminació amb l'àrab *bâram* 'voltar, fer voltes' (amb *bárram* 'torçar'), veg. el meu article i Simonet. En portuguès aquesta influència degué actuar sobre una variant mossàrab **verruna* semblant a la provençal, i en totes dues veiem una vocal tònica provinent de la forma originària VERUINA.

L'ètimon en definitiva ha de ser aquest i no pas un derivat de VERRES 'verro', degut a una metàfora fàl·lica, com volien Rohlfs (*ARom.* VI, 296; *ASNSL* CXLI, 128) i Sainéan (*BhZRPh.* X, 99), car l'altra forma catalana *barrobí* provà que hi hagué realment una base amb la combinació UI, i aquest ètimon és més convincent també en el significat, veg. la completa analogia de forma entre les barrines reproduïdes per *AlcM* (s. v. *barrobí* i *barrina*) i el *veru* representat en el *Dict. Lat.-Fr.* de Gaffiot. L'evolució fonètica des d'un masculí-neutre *VERŬĪNU fins a *barrobí* fou passant per **berroví* amb *v* intercalada darrere la labial U i dilació de l'articulació bilabial: *b-v* > *b-b*.[3]

La forma continuadora de la hiàtica UI ha persistit sobretot a les Balears (a Eivissa de *barrobins* amb propagació de la nasal es passà a *barrumbins*, Pz. Cabrero). Ja la trobem en un inv. mallorquí de 1352 (Rubió, *Dipl. Or. Cat.*, 268),[4] i probablement en un (barceloní o rossellonès?) de grafia *barobis*, de 1336, si és bona la interpretació d'*AlcM*, més versemblant que la de Labèrnia; en tot cas *AlcM* en dóna testimonis també mallorquins no tots gaire més tardans. Ja hem vist d'altra banda que també s'usà a Terra Ferma en els segles medievals, i fins avui ha perdurat (un poc alterada) la forma femenina **barrovina* a la regió de l'extrem Nord, fronterera amb l'occità. Allà, però, l'ús per perforar penyes i obrir mines ha fet que la *v* cedís a la nasalització propagatòria, de manera que a Castellnou dels Aspres vaig anotar *bàrrəminə*, i ja un poc més enllà de la ratlla lingüística, prop de Sant Pau de Fenollet, Léonce Rives va usar *barromino* (P. Vidal, *Guide Pyr. Or.*, 515). De tota manera la forma sempre predominant en la nostra llengua ha estat *barrina*, usada a tots els dialectes, fins a l'Alguer (*AORBB* V, 173) i a les Balears, on, però, designa una mena d'eina menys grossa i usada per a oficis diferents, i també en l'ús figurat (en el qual potser és postverbal).

La raó fonètica de la -R- doblada no és vàlida per creure que el mot derivi de VERRES. Almenys l'impuls inicial per a aquest canvi el pogué donà la seqüència d'una u̯, car les semivocals provoquen la geminació en bastants d'aquests grups consonàntics romànics: FU̯ en els perfets forts castellans i italians, -PI̯-, -VI̯- i -KI̯- més o menys pertot, -NU̯-, almenys en portuguès i italià (JANUARIUS, JANUELLA, MANUARIA, per aquesta raó han conservat la *-n-* en portuguès), etc. La tendència es veuria, en aquest cas, consolidada per la semblança de diversos parònims, però no seria solament el tipus *BARRA* com suggereix G. de Diego (*RFE* IX, 147-8) ni solament VERRES sinó també FERRUM, que a causa del material no podia deixar d'obrar ací com ho féu en un altre derivat de VERU, o sigui la família del fr. *verrou*, it. dial. *verricchio*, cast. antic *verrojo*, que en tants parlars romànics presenta formes com *ferroll*, *forroll*, antecedents del nostre *FORRELLAT* (veg. allí i en el *DCEC*, s. v. *cerrojo*).

DERIV.: *Barrinar* [mj. S. XV], tant en l'acc. figurada com en la pròpia, aquesta ja en Isabel de Villena (*AlcM*), la de 'pensar insistentment, o amb subtilesa o preocupació', ja en Jaume Roig: «bé li plagué / com conegué / que rich venia: / ella tenia / una cosina; / tantost *barrina* / fos muller mia ---» (*Spill*, 1990); en versions occidentals del romanç ja antic de *La Filla del Marxant* («com fou dins de la presó / el meu cap molt *barrinava*»), de l'Espluga i les Oluges (Milà, *Romllo.*, 125, v. 57), en M. Vayreda, *Punyalada* (vegeu cita en *comandar*, *MANAR*); des d'ací es passa a 'enganyar, o proposar coses sorprenents' (mall.) i es degué també passar a negociacions complicades, d'on un derivat postverbal *barrina* 'tracte, pacte (com a resultat de negociacions o regateigs)', que és, almenys principalment, mallorquí;[5] així ho diuen per ex. els que fan els Segadors de Llucmajor (*BDLC* XIV, 205), i a Artà sento que En Tal «està *en barrina* amb uns estrangers», on encara no s'ha arribat al resultat (com en els exs. d'*AlcM*) perquè es tractava d'un que només el tenien emparaulat més que llogat.

Barrinada [1803, Belv.]. *Barrinador*; *barrinament* [1695, Lacav.]; *barrinança*; *barrinaire* [1839, Lab.]; *barriner*; *barrineta* [1839, Lab.]; *barrinadura* [segle XVI]; *barrinol* eiv., que pot ser formació parallela a *borinot* (amb base semàntica semblant en el que aquest té de derivat de *burí* i *burinar*) o potser més aviat alteració d'un onomatopeic **borinol* (homòleg de *borinot*) per contaminació de *barrinar* 'perforar amb barrina'. *Barrobinada*, *barrobinejar*, *barrobinam*, *barrobiner*.

1 Tant això com el valor fònic de la vocal inicial depenen del fet que l'àrab no distingia més que tres

fonemes vocàlics, per tant només disposa de tres signes gràfics per al vocalisme (doncs, en rigor podria ser que les dues grafies *ba-* i *bi-* representin gràficament una mateixa vocal de timbre *e* o *ę*) i en tot cas, una ī accentuada, subjecta a la influència fortament obridora d'una *rr* anterior, passà normalment a ser una *e* (d'altra banda la única grafia possible és *ī* per manca de signes). Veg. Steiger, *Contr.*, pp. 341-2 i el que en dic en el *BDC* XXIV, 51-2, i en diversos articles del *DCEC* (veg. *moreno* i més en els índexs). — [2] Però també magrebí, *bĕṛrîma* «vrille, tarière» a Rabat (Brunot, *Parler Mar. de R. et Saléȷ.* — [3] En Desclot apareixen junts *barrubí* i el verb *barrinar*, parlant d'un bus que perfora i tira a fons una nau enemiga: «un durador de Messina gità·s en la mar ab un *barrubí* e *barrinà* la galea del príncep bé en sis locs» (§ 127, IV, 53.22, 23). Durador era un home que «durava» sota aigua, el temps que calia per *barrinar* un forat. Això fa creure que *-roví* era el resultat en síl·laba immediata a l'accent, i *-irri-*, dues síl·labes abans. — [4] Per a Menorca, a mitjan S. XVIII (J. Vivó), veg. Camps i Merc., *Folkl. Men.* I, 206; per a Mallorca, Arx. Salvador, p. 38 (sobre *sola*). A les Illes passa també a significar 'barrinada', com vaig constatar a Sóller el 1953: «Anem a ca s'estanquer, / a veure si té balins, / pólvora de *barrobins* / ---» (P. d'A. Penya, *I. d'Or* I, 56). I s'aplica sovint a indrets de les rocoses costes mallorquines (*Eu Barrobí* a Pollença, *Es Barrubins* a Capdepera...), no sé precisament si perquè s'hi ha obert un pas a barrinades (cf. *El Pas de la Barrinada* a la penyalosa Serra de Segària [Beniarbeig] prop de Dénia) o perquè hi hagi comparació ponderativa d'una cova molt escanyada amb una perforació artificial. En una cova gairebé impenetrable del terme d'Alaior dita *En Barrubins* em contaren que s'hi refugià un perseguit, si bé encara prenent la precaució d'entrar-hi «cul arrere», pensant «seré afinat» (descobert), perquè les petjades que deixava semblessin d'un que se n'havia anat. — [5] Potser també a l'Alta Cerdanya? L'usa En Cayrol (J. P. Cerdà, *Cont. Cerd.*, 54): «quedaren que --- els contaria allò que li hauria confiat el vaquer, i ells judicarien si tant el franquejava: Feta està la *barrina*!».

Barriola, V. *BARRELLA*

BARRISCAR, 'comprar o vendre una mercaderia en conjunt, a ull, sense compte ni mesura', i *BARRISCADA* 'conjunt de coses afectades per tals transaccions', derivat del verb romànic *barrer* en el sentit de 'arreplegar a la barreja agafant-ho tot', provinent del llatí VERRĔRE que té aquest sentit i primitivament el d''escombrar' (el sentit conservat fins avui en castellà i portuguès), mot després perdut en català i les altres llengües romàniques, però que devia haver estat usat en el català primitiu. ☐ *1.ª doc.*: *barriscada*, 1373.

«Una *barriscada* de cantarelaços a ·n Arnau Mulet, 8 diners», en uns comptes de Cervera d'aquesta data, *BABL* VI, 206 (deu tractar-se d'una mena de *cantarelles* o gerres). En un altre doc. de la mateixa data i lloc apareix ja la locució adverbial *vendre a barrisc*: «ffo tot venut *a barrisch*, en tant com en altre manera no se·n trobave» (ibid., p. 202). En efecte tant l'un mot com l'altre apareixen ja prou sovint per aquell temps, per ex., en un document del Berguedà o Cardener de 1380, «per una *bariscada* de paylla, que· l dit En Pux los ha comprada, 6 sols.» (Serra i Vilaró, *B. de Pinós i Mataplana* III, 170, féu ací l'errada de lectura *baristada*, car ja se sap que la lligatura de *sc* era igual llavors a la de *st*); i també *AlcM* dóna de *barrisca* un doc. de 1382 de Sta. Coloma de Queralt, de contingut molt semblant als anteriors; i un de mallorquí de 1407, que no es refereix ja a compra o venda, però té un sentit comparable car es deu tractar d'objectes no sense valor que convé no deixar 'a l'abandő, en desori': «les dites guardes stógan aquels a lur caxa, e no·ls léxan anar a rodolons ne *a barisch*».

Per aquell temps el mot ja fou usat per Eiximenis: «altres nacions tayllen (la carn) *a barrisch*, ací com los ve per ventura» (*DAg.*). A Mallorca aquest té encara gran ús i no solament en la locució adverbial, sinó també com a substantiu per al conjunt de fruita, hortalissa o altres coses que s'adquireix d'aquesta manera. En el Principat el que s'ha mantingut, i més a la part Nord, és el substantiu *barriscada*. El meu pare escrivia a Rubió i Lluch, fent història de les seves primeres lectures d'infant: «a casa tenien una tendeta --- i compraven grosses *barriscades* de paper imprès, a tant la lliura, per a fer paperines» (i allí llegí ell els primers versos), carta de 1927, i ja abans jo li ho havia sentit contar amb els mateixos mots, que ho feien a dos quartos el quilo: jo no ho havia sentit a dir mai a Barcelona i per això en vaig pendre nota llavors (els seus pares eren empordanesos tots dos).

Però es deu haver usat també a la Barcelona del S. XIX, puix que llegim «una *barriscada* de caragols» en una narració d'Emili Vilanova sobre recapte que es porta per menjar, en un morralet. També va usar-ho Coromines més tard en el seu *Prometeu*, en el sentit de 'massa de gent que hom captura sense mirar prim': «gràcies als matalassers, encarregats dels interrogatoris amb vit de bou, les innombrables bombes que havien rebentat a Barcelona, trobaren, entre l'enorme *barriscada* de presos, llurs constructors i llançadors» (*Prometeu*, cap. 9, ii, p. 159); i cap a Girona sembla que s'usa també per un àpat que fan totes juntes moltes persones aplegades. Però el sentit comercial resta el més corrent en el Principat i a Mallorca (a Llucmajor defineixen «coromull de blat, olles, etc.», *RLiR* V, 216). Del verb *barriscar* no n'hi ha dades antigues, ni el veig enlloc abans d'Amengual (1858) i del *DAg.*; si bé no és inversemblant que això no denoti realment menys antiguitat sinó el mer fet que en aquest ordre d'idees —de comptes i menuts actes comercials— hi ha més ocasió d'enraonar (i sobretot d'escriure) parlant de l'acte realitzat o del resultat de fer-lo que del moment de la realització, en

cosa que costa tan poc i es fa a la lleugera, quasi sense pensar-hi.

No tinc notícia de l'existència d'aquests mots més que en les llengües hispàniques. Però si en castellà no pertanyen a la llengua més literària ni comuna, n'hi ha també dades abundoses; més aviat pertanyents al parlar afectiu o dialectal; tampoc allí es parla gaire del verb *barriscar*, i solament per l'aragonès Borao ens costa que «se halla en documentos oficiales» per a «vender a ojo». Fora d'això en la llengua veïna a penes es troba res més que la locució adverbial *a barrisco*,[1] i en usos figurats o pintorescos (no comercials, si bé això dependrà en bona part de l'actitud que afectava el castellà de menyspreu davant ocupacions de traficant). La dada més antiga es troba en les *Coplas de Mingo Revulgo* del S. XV: «cata que vendrá el pedrisco, / que lleva todo *a barrisco*» (28); i en prosa, una de Santo Domingo, en una «Relación del asiento que se ha tomado con el capitán F. de Barrionuevo para ir a la quietud de los indios de la sierra de Bahoruco» en l'any 1553: «ha parecido acá que --- después que dicho capitán llegare con su gente --- toda la gente de esa ciudad e isla se junten e *a barrisco* vayan de un golpe todos a buscar los contrarios y tomarlos», que Fernando Ortiz cita de l'Arxiu d'Índies (en el *Catauro de Cubanismos*, p. 222).

En el mateix segle el trobem com a expressió d'una comparació poètica en els *Amores de Damón y Galatea* de Fr. de Figueroa: «Qual baja de algún risco / el raudo turbión por el ivierno, / que el arbolillo tierno, / con todo lo que topa, va *a varrisco*, / con ímpetu tamaño / que aun no deja señales de su daño, / así, en un momento, /pudo en Damón el miserable llanto / de Galatea tanto ---» (*BRAE* II, 313); i sobretot se n'apoderaren aviat els satiritzadors de les frases populars, pintoresques i grolleres, com Quiñones de Benavente, que se'n riu com de «una sed de agua» (veg. *SET*) o Quevedo que se'n burla dos cops en el *Cuento de Cuentos* («El hermanillo viendo que andaban al morro, votó a tal y cual que todo lo había de llevar *a barrisco*. —¿Qué es *a barrisco* en mis barbas? —dijo el padre, y zas!», *Obras ClC*. IV, 178 i 172). Veg. encara Gillet, *Propaladia* III, 851. I Gil Vicente *a barrisco* «en conjunto, sin distinción»,[2] de principi del S. XVI; que pot passar igualment pel testimoni portuguès més antic, dada la nacionalitat de l'autor. Altrament en portuguès apareix també *a barrisco* «promiscue» en Jerónimo Cardoso (1562); i Bluteau (1715) cita *peixe a-barrisco* segurament 'venut a bell ull'.[3]

Ja vaig indicar en el *DCEC* l'etimologia vers la qual ens guia la locució castellana *al barrer*. S'usa així a l'Argentina on la vaig sentir sovint a l'interior, i ja la hi van registrar alguns lexicògrafs per a les «ventas de ganado, árboles, etc., a tanto la pieza, sin distinción habitual de precio» (*BRAE* XVII, 311). D'altra banda n'han parlat molt a Cuba tots els lexicògrafs abans de la sàvia nota d'Ortiz, des del més antic, Pichardo, a. 1836 («para todos, sin excepción: *adiós al barrer*, a todos los presentes»), i Macías ho exemplifica encara amb «sois unos haraganes *al barrer*»; però explica que també té el sentit comercial semblant al nostre: «se aplica generalmente en las ventas de café, en contraposición de *al vaciar*, para que se entienda vendida la mercancía junto con su envase». Com que d'altra banda trobem també la formació en *-isco* aplicat al sentit més conegut del cast. *barrer* —andal. *barrisco* 'acción de barrer a la ligera' i salm. *barriscón* id. (Toro, *RH* XLIX, 355)— és clar que hem de partir del cast. *barrer*, si bé en el nostre cas en l'acc. de 'no deixar res del que hi havia en alguna banda', que ja apareix en Ercilla, S. XVI. Aquest no és més que un dels sentits més clàssics del ll. VERRERE, a part del més divulgat d''escombrar', que ja vol dir 'emportar-se els vents tot el que sura en mar' en Virgili i Catul, 'tot el que hi ha en una superfície desèrtica' en Horaci i Ovidi.

Si encara a primer cop d'ull podíem pensar que *barriscar, barrisc, -iscada*, catalans, siguin manlleus del castellà, on ha perdurat el descendent de VERRERE, aquesta àmplia i antiga existència en l'ús llatí més fonamental ens fa compendre que una derivació catalana del llatí no és menys possible, però la documentació catalana del mot, molt abundosa, i anterior a la castellana i portuguesa, aconsella resoltament preferir aquesta alternativa. Pensem que les formacions verbals en *-iscar* són tant o més freqüents entre nosaltres que en les llengües veïnes: *endormiscar, ploviscar, enamoriscar, neviscar, ventiscar, pedriscar, mariscar*, totes amb el valor de coses fetes a la lleugera, que és el que ens fa falta aquí (vegeu encara *salpiscar*, *DCEC*, s. v. *sal*, que ja documentem amb alguna variant a principis del S. XV). I sobretot tornem a la memòria la història de *BARREJAR*, que és precisament un altre derivat catalaníssim (absent en castellà) del mateix verb VERRERE, i també empeltat amb un sufix merament romànic i català damunt una soca purament llatina. Encara que el sentit medieval més corrent de *barrejar* sigui ben diferent del que aquí tenim, el sentit modern de 'fer una cosa amb barreja' és gairebé el mateix que ací hem vist, i no manquen raons per creure que hi és també molt antic, potser tant com l'altre.

DERIV.: Per a *barrisc* i *barriscada* veg. a dalt. *Barriscador* [1858, Amengual]. *Barriscament* [id.].

[1] Del castellà es prengué el bc. *abaresku* (biscaí arcaic): *abaresku 'roso y belloso'*, Mitxelena, *Fuentes del Dicc. de Azkue*, § 587; *BSVAP* XX, 311. — [2] «Sepan todos *a barrisco*, que yo me soy Juan de la greña». — [3] En canvi no se sap què pensar d'un passatge del *Livro de Falcoaria* del S. XIV, de Pero Menino (cit. P. Machado), fàcilment mal copiat, o infidelment transmès, car si bé s'hi parla de mescles es tractaria ací d'un substantiu *barrisco* amb un sentit com de 'bastonet'. Sembla que per la preocupació d'una falsa etimologia *barra* algú hagi adulterat el context. En tot cas aquest hapax és fortament suspecte, i si es confirmés es tractaria d'un mot distint, coincident per mera casualitat. El més fàcil és que hi hagi hagut mala lectura d'un manuscrit un

poc confús, que portaria *barriscador* o *barriscadoiro* els quals en efecte són coneguts en el sentit de «pau ligeiramente curvo com que se mexe o brasido do forno», aquell en la Beira Alta (*RLus* XVIII, 75), aquest en el Minho (Baião, *RLus.* XI, 185). Acabem esmentant que *levar* o *ir de barrisco* és «a esmo, tudo, rudo e miudo», a Tras-os-Montes (*RLus.* V, 30) i remetent a Leite de V., *RLus.* XXVI, 112, i a Viterbo (*ab-* «em abundância, com fartura»).

BARROC, mot internacional, nascut conjuntament a França i Itàlia: nosaltres el deguérem pendre del fr. *baroque* 'extravagant', 'barroc (estil arquitectònic)', resultant de la fusió de *Barocco*, nom d'una figura de sillogisme dels escolàstics, i pres pels renaixentistes com a prototipus del raciocini formalístic i absurd, amb *baroque* adjectiu aplicat a una perla de forma irregular; aquest últim prové del port. *barrôco* 'perla irregular'. ☐ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta.*

És segur que el català (contra el que admet *AlcM*) no el prengué del castellà, on potser encara és menys antic que entre nosaltres, com sigui que l'ensenyament de la Història i teoria de les Arts interessà sempre vivament a Barcelona i va pendre gran volada des dels anys 1840 amb les institucions de la Junta de Comerç (Llotja, Acad. i Escola de Belles Arts, Pau Milà i Fontanals, etc., vegeu Coromines, *O. C.*, 1114, 1714*b*). El *DAcEsp.* encara no registrava el mot en l'ed. de 1899, si bé ja n'hi ha alguna dada esparsa castellana el 1839 (Nougué, *BHisp.* LXVI, s.v.);[1] el mateix tendeix a indicar el fet que en català no s'hagi usat mai (ni en el S. XIX) una forma en *-oco*, i *-oc* hagi estat unànime.

Per a l'explicació etimològica veg. A. Castro, *RFE* XXI, 76; Pfandl, *Hist. de la Lit. Nac. Esp.*, p. 238 (i ja B. Croce); Bloch i A. Prati s.v. Són suggestius i lluminosos, per a la manera com influí en la creació d'aquell terme el nom de la figura sillogística uns passatges de tres grans escriptors, sobretot el més recent, Blaise Pascal, comparat amb el parallel de Montaigne, que diu: «C'est *Barroco* et *Baralipton* qui vendent les supposts [de la sagesse] ainsi crotez et enfumés. Ce n'est pas elle; ils ne la connoissent que par ouïr dire» (*Essais* I, 26), amb l'eco eloqüent que en dóna Pascal dues generacions més tard: «ce n'est pas *Barbara* et *Baralipton* qui forment le raisonnement. Il ne faut pas guinder l'esprit; les manières tendues et pénibles le remplissent d'une sotte présomption par une élévation étrangère, et par une enflure vaine et ridicule, au lieu d'une nourriture solide et vigoureuse» (*De l'art de persuader*). Però ja Annibale Caro en l'any 1558 se servia de *barocco* com a paradigma de l'atemptat a la raó: «se questi sillogismi conchuiggono, *barocco* e *barbara* e tutti gli altri suoi pari sono zughi «['necis']. D'ací que ja el *Diz. della Crusca* testifiqui que en estil humorístic es digué aviat *raziocinj* o *argomenti in barocco* per «raziocinj o argomenti cattivi».

Això ho aplicaren els crítics a l'«enflure vaine», a «l'élévation étrangère», en el terreny de les arts arquitectòniques i plàstiques, que triomfaven amb Bernini. Amb el nou significat d''extravagant' *baroque* sorgeix sobretot a França, a finals del S. XVII. De tota manera és segur que aquest ús es fongué amb el ja existent de *perle baroque* [1599], mot manllevat del port. *barrôco*, que és germà del cast. *berrueco*, d'un altre origen (es creu pre-romà, veg. *DCEC*, s. v.). Em sembla segura l'amalgama dels dos mots en francès (com ja vaig explicar en la meva obra castellana). L'aplicació de *baroque* 'extravagant' a l'estil arquitectònic es produí més tardanament, a França, d'on passà a les altres llengües. De tota manera és probable que en aquest bateig de l'estil vagin collaborar francesos i italians, si bé en italià no es documenta formalment fins al dicc. de Fco. Milizia, que ja és del darrer terç del S. XVIII; en francès el sentit d'extravagant es troba ja en Saint-Simon, en el primer terç d'aquest, mentre que encara Tommaseo s'oposa al seu ús en italià (que ja en feien alguns com Giusti al començament del segle passat). Per a la formació del mot *baroco* 'mena de sillogisme', veg. Vidossi, *AGIt* XXV, 71-2.

DERIV.: *Barroquisme* [en cast. en la citada nota de 1876]. *Barroquejar.* [*DAg.*].

[1] Hi ha també algunes dades en dues notes de la revisteta madrilenya «El Averiguador», 1872 (II, ii, p. 261), firmada F. de H., i abril 1876, III, número 4.

BARROER, 'desconsiderat', 'matusser', 'groller', probablement del mateix origen que it. dial. (del Nord) *barroero*, *berruer*, toscà antic *berroviere*, 'guàrdia armat, esbirro', 'soldat àvid i audaç', oc. ant. *berrovier*, fr. ant. *berruier*, 'guerrer audaç', que semblen no ser altra cosa que el fr. *barruier* 'habitant del Berry' (oc. ant. *Beiriu* o *Berriu*, nom d'aquest país central de França, que ve del cèlt. BĬTURĪGUM). ☐ *1.ª doc.*: com a adjectiu català, *DTo.* 1647; com a nom substantiu de milícia, en oc. i it. S. XIII.

Defineix el *DTo.* «*barruher*: temerari, inconsiderat». Lacavalleria, 1695 id. «turbator, qui turbat omnia»; *DAg.*, sense donar-ne cites «*barruer*: poc mirat en les coses, qui fa la feina malament, atropelladament» i «*barroer*: estrabullat; groller»; *DBal.* «tolondrón, el que no tiene tino en lo que hace» i «*barruer*: rudo, tosco». Les cites literàries comencen amb l'*Atlàntida* «ab unglots de diable, ganxuts, altres n'arranquen / *barroers*, empernant-s'hi dels puigs ab tremolor, / i a colps de peu, a falta de mall, los esvoranquen» (VI, 48.1). «La creu de plata *barroherament* brandejada per en Jaquet, ja mig borratxo ---» (el senyor Rector ha d'intervenir perquè no se li aterri al mig de la processó), M. Vayreda, *La Punyalada* (1.ª ed., p. 40, id. en la 4.ª). «L'un reculà d'un bot, i l'altre s'engaltà l'arma, *barroer*», V. Català (*Ombrívoles*, 32); «la carícia de la mà *barruera* del Majoral ---», Joan Lluís Pallarès (*Pastors i Tempestes*, p. 3). Amb variant poc corrent *barrauer* «què quietut, quietut! que sóch una *barrauhera* jo? Que porto cascavells a sobre?», Narcís Oller (*La Papallona*, 132).[1]

La història del mot en català roman obscura per l'escassedat de dades catalanes no recents i manca de tota informació un poc antiga i directament aplicable. A Itàlia i França els fets són més clars, i molt més antics, i si bé allà patim també d'informació insuficient en punts decisius, les coses que sabem permeten una orientació definida pel que fa a l'essencial de l'etimologia del mot català. Deixo per després tot allò que només pot tenir un abast auxiliar, o merament utilitzable per desbrossar les qüestions.

És realment orientadora, en canvi, l'existència, en el Nord d'Itàlia i a França, d'un nom que designava homes d'armes de caràcter audaç i sovint temerari, del qual han donat notícia justa Angelico Prati i molts altres erudits italians, els francesos i d'altres aplegats en el llibre de Wartburg (*FEW* I, 336*a*, s. v. *Berry*), i sobretot i molt abans, Du C. i els seus continuadors.

Esquematitzant-ho es tracta de l'it. històric *berroviere* 'home armat a les ordres del *potestà*', 'ministre subaltern de justícia: algutzir, esbirro' i en general «soldato avido e audace» de moltes menes;[2] dialectalment sobretot ven. ant. *baroero* i mod. *birroviere*, que acaba per valer «scherano, assassino»; Frey afegeix *beroer* 'esbirro' («birro»), a Verona el 1375, a Venècia *boroer* el 1402, i *baroer* el 1409.[3] Pertany també a d'altres dialectes del Nord a partir del genov. ant. *berruel* «masnadiero»[4] (S. XII ?, gloss. de Rossi) i del milanès antic (Bonvesin, c. 1300) *barroer de mare*, que el poeta aplicà a un pirata.[5] D'altra banda a Itàlia el mot ha tingut ús literari en fonts històriques i literàries, del Nord i també de Toscana, amb aplicació freqüent a les bandositats civils; i així apareix per a 'soldat mercenari' o per a 'esbirro' en Crescenzio i Filippo Villani (S. XIV i c. 1400), i ja en el S. XIII *birroviere* en Malispini.

Encara són més instructives, sobretot en el matís semàntic i per les apreciacions dels contextos, les dades legals i documentàries aplegades per Du C. (II, 585), provinents d'Estatuts comunitaris i de declaracions acusatòries, com les que acompanyen els estatuts de Módena, i on es demanen mesures «ad reprimendam *immensam* t e m e r i t a t e m e t a u d a c i a m *baroariorum* communis Mutinae...», els quals ens donen definits com a 'algutzirs' («apparitor, accensus»), i també ací hem d'entendre la *-r-* com una grafia imperfecta de *rr*, car *barroarius* és com escriuen els Estatuts criminals de la Riviera. La forma en *berr-* apareix també en moltes cites dels continuadors de Du C. (ed. Niort II, 641), corresponents a territori occità alpí o del SE. francès (Hug de Cabillon, Petrus de Vineis, docs. de 1324 i 1359 de la *Hist. Dalphinati*) en les formes *berruarii*, *berroerii*, *beruerii*, i en sentit menys acusador però no gaire diferent del dels anteriors.

No crec que hàgim de dubtar que el nostre adjectiu prové d'aquest grup alt-italià i occità-oriental, idèntic en la forma i dotat d'un sentit que explica naturalment el nostre: des de la idea d''armat audaç, insolent i temerari' es va passar al valor adjectiu de 'temerari' (*DTo.*), 'pertorbador o turbulent' (Lacav.) i d'ací, a través de 'desconsiderat' (*DTo.*) o 'brutal' (cf. les cites d'Oller, Vayreda i Verdaguer) al de 'groller', 'matusser',[6] que ha acabat per ser el més fix en la llengua moderna.

Pel que fa a la identificació del nom de milícia altitalià i alpí amb l'ètnic de la gran comarca del Centre de França, el Berry entorn de Bourges, hi ha hagut el gran dubte que pesava sobre l'etimologia de l'adjectiu català, perquè també els erudits d'ultra-monts, tot admetent que la identitat de les formes quasi la imposa, han observat repetidament que manquem de coneixement dels fets històrics en què es fonamenta.[7]

Notem, de tota manera, que és un fet històric conegut que en el reclutament d'aquestes milícies al servei del podestà i dels bàndols, tant i més que els aventurers italians feren sempre un gran paper els mercenaris dels països veïns, incloent-hi almogàvers nostres (recordem la milícia dels *Neri* florentins i els fets aplegats per Levi) i sobretot gent del Nord, unes vegades suïssos al servei dels papes i altres senyories, altres vegades soldaders francesos, i que el Berry com a regió relativament pobra (en contrast amb Torena i Borgonya, entremig dels quals es troba) era país propens per a l'emigració.[8]

D'altra banda és molt pertinent ací de tenir en compte que en els llocs més diversos apareixen menes d'armes denominades amb el gentilici del Berry, indici d'una reconeguda competència en lluites i armament, car sovint fan constar que es tracta d'armes fines, excel·lents; així una espècie de punyal en el *Blandín de Cornoalha* (text oc. de c. 1300, que hom ha cregut d'autor català, cosa incerta), «un *beroyer* que portava de f i n acier» (*Rom.* II, 178), mentre que en dos docs. catalans del segle següent designa més aviat potser una mena de casc.[9] Fr. mj. *barruyer* és encara «espèce de poignard» (Du C. I, 641); mentre que oc. ant. *barroyer* a. 1428, i fr. ant. *berruier* i *capeline berruyère* en textos del S. XIII són tots dos «chapeau de fer de forme campanulée» (cites del *FEW*). No queda doncs gaire dubte que els del Berry eren mirats com a gent típicament lligats amb coses d'armes i això ja val amplament com a indici que molts dels *barrovieri* o *barroeri* del Nord d'Itàlia devien ser emigrants del Berry, o almenys típicament relacionats amb coses d'aquest país.[10]

I en tot cas tenim alguna prova més directa de l'activitat bellicosa dels barruyers car se cita un fr. ant. *berruier* «chevalier très vaillant», i encara que sigui com a hapax, apareix un oc. ant. *berroviers* en un sirventès bellicós d'Aicart del Fossat (baix Arieja, mj. S. XIII) «et en la ost veirem solatz e laigna, / e·ls *berroviers* sovén córrer la plaigna» on pot significar més aviat 'genet que pren part en raids, incursor' (que no «explorateur» com s'ha admès, Rayn. II, 213*b*).

Acabaré aplegant una sèrie d'influències secundàries que poden haver ajudat a corroborar l'ús del nostre mot, o a orientar la seva evolució semàntica, tot i ser inacceptables o molt menys probables com a ètimon autèntic; i algunes etimologies errònies o dades inexactes que serà bo d'indicar per desbrossar el ter-

reny. Una hipòtesi lleugera de Montoliu (*EUC* VI, 110) fou imaginar un *BERROARIUS 'guardià d'ovelles' (que derivaria del grup dialectal BERR-, nom de moltons i xais, aplegat per M-L., 1049, amb fonts heterogènies i no catalanes): ja Spitzer (*Neuphil. Mittgn.* XVI, 21, o 1913, 157 ss.) i Moll (*l. c.*, i *AlcM*) ho descartaren indicant que és una formació absurda a causa de la -o- (però E. Levi i fins un poc A. Prati s'ho prengueren seriosament fins al punt de donar com a existent un cat. **barroer* 'pastor'). Però no tenia fonament més ferm Moll (i per tant hi ha renunciat en els treballs posteriors) per relacionar amb un suposat oc. ant. *barufaut* 'propens a barallar-se' (que hom posava a l'article BIROUFAN del *REW*, 1116): no sols ètimon germànic discutible, sinó que l'indicat mot occità és un hapax d'existència insegura i de significat encara més obscur (com indica *PSW* I, 130). Amb els següents, entrem en el terreny de les connexions possibles, que en part fins és versemblant que ajudessin. El prov. *berrigaud* vol dir «bonhomme imbécile» (*TdF*) (potser referint-se a la fama d'home de costums primitius que té el pastor): és fàcil que això contribuís a l'evolució de sentit del cat. *barroer*, des de 'temerari' cap a 'matusser'.

Es pot pensar seriosament que en *barruer* hi hagi una evolució d'un derivat de *berruga*, no solament en el sentit de 'berrugós' > 'grofollut' sinó millor encara com a nom primerament d'algun arbust ple de rugositats i espines: de fet a Farrera i altres diverses parts del Pallars i de la Vall d'Aran (ací també una forma segurament secundària *barrusè*) *barruer* designa una espècie d'arç. *Baburrero* s'havia usat a l'Aragó per a un «cazador de pájaros con lazo, liga, red» segons el *DAut.*, cosa que en el *DHiAcEsp.* figura en uns Estatuts de Saragossa publicats en una edició de 1625: també això pogué tenir alguna influència tenint en compte que segons aquell es pren «por extensión», com a «hablador de cosas inútiles»; possibilitat segurament més remota, per més que això podria unir-se amb *baburrear* 'balbucejar' (ibid.). En canvi és força raonable, com he dit abans, que en mesura més o menys gran hi hagi relació amb un gascó *barruè*, *-ère* «errant, vagabond» recollit per Palay (segons aquest es diria *barruèc*, *-ègue* en altres parts, i en el Lavedà amb el sentit de «impair, de trop», tot això ja inspira més desconfiança). Aprofito l'ocasió per cridar l'atenció sobre la idea que insinua Palay que el prov. *barrulaire* «vagabond» (derivat de *barrulà* 'rodar, vagabundejar') es relacioni amb el gc. *barruè*.[11]

DERIV.: *Barroeria* [1905, Bulbena].

[1] Potser hi ha un verb *barruejar* en el *Torcimany* de L. d'Aversó (c. 1393), que posa *barruajau* (1626. 41), i entremig d'una llarga llista de formes verbals en *-au*, però és molt incert, perquè no dóna cap indicació del sentit i no tenim cap altra notícia de tal verb en català. Hi ha el piem. *sbarué* i el sic. *sbarruari*, que Nigra (*ZRPh.* XXVIII, 641 ss.) iguala a it. *spaurare* ('esporuguir'), però Salvioni no creu en aquesta explicació (*KJbRPh.* VIII, i, 143) i també és molt problemàtic. — [2] A. Prati (dues versions que solament s'aparten en detalls, de complement o de síntesi), *ARom.* XX, 1936, 208, i *Vocab. Etim. It.*, s. v. — [3] Coincidència completa amb la forma catalana, havent-se confós en aquest dialecte les *-r-* i *-rr-*. H. J. Frey, *Per la posizione lessicale dei dialetti veneti*, p. 80. També es troba a Pàdua el 1393 per a una espècie de moneda, sentit, però segurament no origen, diferent. Cf. encara Mussafia, *Beitr. z. K. d. nordital. Mua.*, 32. — [4] Un mot *barruhel*, hapax, que pronuncia un personatge de J. Ruyra en una de les narracions blanenques de «Marines y Boscatges» (p. 338) seria aquest mateix mot, segons Tallgren, *Glanures* IV, 66; versemblant per la perfecta coincidència, i concebible en el sentit que es tracti d'una reminiscència personal o fins d'un manlleu (de gent de marina, poc arrelat) après a les costes de la Riviera; ben incert perquè el context no il·lustra el sentit i es tracta d'una mena d'exclamació un poc incoherent, encara que es pugui entendre com a aplicada a la persona que escolta. De tota manera no ens explicaria res. D'altra banda *estel berruel*, *-uguel* terme d'astronomia popular en *BDC* XVIII, 138. — [5] El ms. dóna una grafia confusa, que sembla és *barroer* esmenat sobre *barruer* (si bé d'altres han cregut llegir *barraer*), G. Contini, *ARom.* XX, 112.— [6] No sé si és exacte el passatge «d'aqueixes perles malaguanyades, en mes mans *barruheres*» que el *DBal.* atribueix a l'*Atlàntida* (no el retrobo i sembla reportat infidelment), en tot cas, però, és fraseologia genuïna i atribuïble al gran renaixentista. — [7] Concorren en aquest punt M-Lübke (*REW*, 1050), Prati, Moll (*AORBB* I, 1928, p. 209, § 47), Ezio Levi i una mica tots. Aquest en la seva monografia *Gli Almogaveri d'Italia*, dels *Nuovi Studi Medievali* III, 147. — [8] Així ho comprova ja el mer fet del gran nombre de famílies que duen aquest ètnic com a cognom en molts països força allunyats. En el *TdF Berruyer*, *Barouyer*, cognoms del Delfinat; *Barrué* i *Barruerot* en el centre de Gascunya, que a Peyrusse-Grande s'han convertit en microtopònims ja antics segons Polge (*Mél. Philologie*, 1962, 34); *Barrobés* cognom que *AlcM* registra a molts pobles de l'Ebre. El nom de la gran vall de *Barravés* a l'alta Ribagorçana i el de l'adjacent poble de *Barruera* a la vall de Boí presenten grossos i obscurs problemes etimològics (en els quals hom s'ha atingut generalment a d'altres pistes, potser practicables però amb greus obstacles no pas superats), potser podem sospitar que designaren localitats repoblades per immigrants berruiers. En fi els mots oc. *barruè*, *-ec*, i *barrulaire* 'vagabund', de què parlo més avall, són potser encara un altre resultat d'aquesta propensió migratòria. — [9] «En altra caxa --- un *barruer* o bassinet o salada de ferre», doc. mallorquí de 1434 (*BSAL* III, 312*a*), «un arnès de cama e de cuxa, hun *barroer*, hun salada», Alart, doc. de 1439, *Inv. Ll. Cat.*, s. v. (i *RLR* V, 291). Dades ací molt adequades, si res més no per comprovar que la forma precisa *barroer* és ni més ni menys la que hem d'esperar com a re-

sultat català d'aquest ètnic, en qualsevol sentit que sigui. — 10 Que també els miraven com una terra pastoral sembla revelar-ho el fr. central *berrion* «espèce de brebis à courte laine, qu'on tire des environs de Bourges», prov. *barrigaud* «mouton du Berry», i altres cites en el *FEW*; amb les quals podem unir formes com *berruier* (1320) i *berroier* 'sac' (*un berroier de blat* 1409), junt amb *berrious* (*dos berrious a portar palha*, 1364), *berruer* 1471 'sac' que Pansier, *Hist. de la L. Prov. à Avignon* (III, 22; V, 163) ajunta arbitràriament amb mots de la família de *borrassa*. Ara bé, els pastors transhumants emigren i això afavoria que es lloguessin a terres forasteres com a gent d'armes, i d'altra banda interessa pel que exposo a la nota darrera. — 11 Seria doncs com 'fer el berrichon' i podria sortir de **barruerar* per dissimilació. No sembla impossible, per més que de tota manera hauria d'haver-hi llavors encreuament amb el tipus *rodolar*, *rutllar*, fr. *rouler*. Car es tracta d'una família amb una gran massa d'usos, accepcions i derivats, i no és versemblant que tots remuntin a *berruyer*. Tanmateix es podria estendre fins a alguns com *barrulejà* «vagabonder» (usat pels felibres rodanesos A. Crouisillat i S. Lambert). Ja anem, però, més lluny amb *barrulà* usat en *Mireio* de vegades en el sentit de 'vagar, errar', però d'altres per a un home i una fera que rodolen per terra abraonant-se (veg. la cita s. v. *barri*), ço que ja no convé tant a tal etimologia. Cap a mig camí entre les dues idees (i potser més a prop de l'altra) quedem amb Nicolau Sabòly († 1675) també provençal, de Vauclusa, quan escrivia «escalavian a la mountado / e *barruelavian* long de la davalado».

Barromba, V. *borromba* *Barroscar*, *barrot*, *barrotada*, *barrotar*, *barruell*, V. *barra* *Barruera*, V. *barroer* *Barrufa*, *barrufet*, V. *brufar* *Barrufestar*, *-ejar*, V. *DCEC* (DESBARAJUSTAR) *Barrufet*, V. *brufar* *Barruguet*, V. *berruga* *Barruler*, V. *abrull* *Barrumbada*, *barrumballa*, V. *borumballa* *Barrumbí*, V. *barrina* *Barrusca*, V. *llambrusca* *Barrut*, V. *barra*

Barrutxa, V. *berruga* *Barsa*, *barsal*, *barser*, V. *esbarzer* *Barset*, V. *esbardal* *Barseta*, V. *barcina* (*BARCELLA*) *Bar(r)a*, V. *esbarzer* i *barda* *Bartoldar*, V. *esbandir* *Bàrtuls*, V. *DCEC* (BÁRTULOS) *Barutell*, *-tellar*, V. *DCEC* (VOLATÍN) *Barxa*, *barxol*, V. *barcina* (*BARCELLA*) i *barjola* *Barzer*, *-erar*, V. *esbarzer* *Bas*, V. *baix*

BASA, 'el conjunt de cartes jugades en una volta o jugada', mot comú a les tres llengües ibero-romàniques (cast. *baza* i port. *vasa* 'id.') i a l'italià (*bażża* 'id.' i 'ganga'), d'origen incert. ☐ *1.ª doc.*: S. XVIII.

Apareix en *Adages* de C. Ros (p. 103, publicat a València el 1736) amb la grafia *baça*, però la *ç* pot ser deguda a la influència de la forma castellana,[1] com sigui que escrivien *basa* el Baró de Maldà,[2] i després Belvitges i Labèrnia, i avui es pronuncia amb *-s-* sonora general llevat de l'apitxat, segons el Dicc. Alcover; a Mallorca i Menorca presenta, a més a més *v-*, inicial labiodental com en portuguès.[3] En castellà està documentat l'any 1599 i hi degué tenir *-s-* sonora, segons ens ho mostra el judeo-espanyol de Marroc *bazza* (*BRAE* XIV, 577); del port. *vasa* es desconeix l'antiguitat; l'it. *bazza* (documentat ja en *Pataffio*, final del S. XV) també té sibilant sonora.

Des d'un principi s'ha pensat en una etimologia àrab; *Dicc. Acad. Esp.*, i després De Gregorio (*ZRPh.* XXV, 747) accepten per al cast. *baza* l'àrab *bazz* 'arrabassar' aquesta etimologia (objectada per Baist, *KJRPh.* VI, i, 385) fou acceptada per Meyer-Lübke (*REW*, 1011); i Migliorini, evidentment d'acord amb això, considera l'it. *bazza* com un manlleu al castellà. Però aquest mot àrab no sembla haver pertangut al llenguatge vulgar (falta en R. Martí, Boqtor, Dozy), ço que fa molt dubtosa aquesta base. Com que, d'altra banda, la data de la documentació en italià té un segle d'avantatge sobre el mot castellà, i que endemés altres mots castellans de jocs d'atzar, com *báciga* i *baceta*, amb certa semblança amb *baza*, són originaris d'Itàlia, es va pensar en *DCEC* I, 432*a*, que aquest darrer també devia originar-s'hi.[4] Una altra base àrab *bazza* 'ganancia conquistada en la disputa', adduïda per Asín (*Al-And.* IX, 26), que presenta certa afinitat amb el judeo-espanyol *bazza* ja esmentat, tampoc es troba en els diccionaris principals (Dozy, Boqtor, Lerchundi, Beaussier, Belot, etc.),[5] com es féu constar a les *Adiciones* del *DCEC* (IV, 936*b*).

Tanmateix, l'arribada del mot en qüestió a la Península per conducte de l'àrab és una possibilitat que no s'ha de descartar rotundament, sobretot si es pot provar que l'arrel irània *baz-* 'joc' s'hagués usat en l'àrab vulgar antic. De la dita arrel *baz-* són el persa mod. *dâd bāzī*, nom d'un joc d'atzar, *qumâr bâz* 'joc d'atzar', *qumâr bāzī* 'jugador d'atzar' (en turc *kumarbaz* 'id.'), afganès *bāzī*, yagnobi *bozí* 'joc'; la seva extensió geogràfica fins al Pamir testimonia que és un mot de nissaga antiga en irani i en realitat remunta a un pahlavi *vaz-* 'fahren' (Bartholomae, *Altiranisches Wörterbuch*, Berlin 1961, p. 1386), *vazītan* 'to travel, to ride', *vāzītan* 'to move', *čatrang vāzītan* 'to play at chess' (H. S. Nyberg, *A Manual of Pahlavi*, Part II, Wiesbaden 1974, p. 207), i *wazīdan* (més modern *bāzīdan*) 'play', *wāzig* (resp. *bāzī* 'game, play' (D. N. MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*, Oxford-Toronto 1971, p. 89). Convé afegir que en pensar en un parentiu entre mots d'estructura breu com l'hispano-italià *basa*, *-za*, *-zza* i l'irani *baz-*, ens fem càrrec que notables coincidències fonètiques i semàntiques es poden donar molt sovint, però tenint en compte els contactes íntims entre el persa i l'àrab, i entre el món àrab i Espanya i fins i tot amb Itàlia, les possibilitats d'una relació s'han de tenir molt en compte. I no pot sorprendre que no hagi estat recollit pels diccionaris o el llenguatge literari, tractant-se d'un mot pertanyent al cercle dels tafurers.[6] J. G.

1 També en el bon humorista de Mallorca G. Roca i Seguí (1742-1813), amb la pronúncia *vázə*: «Tu

m'has totat d'espaseta, / Píramo, i ta totada ('barrotada', 'acte de vèncer amb atots') / al punt m'ha tomat, al punt, / y ja no podré fer *vasa*» (JMBover, *BiblEscrBal.* II, 278.84.4). — [2] «En aquells estrados, per allí dintre, hi havia partidas de jochs de *basas*, y la principal de la banca, en la que se jugaba ab un profundo silenci», Baró de Maldà, *Excursions* (p. 170). — [3] En textos mallorquins moderns tenim: «No et cal venir, que no et vui: / per mon compte no *fas vasa*; / tu fas més nosa a la casa / que una busca dins un ui», Moll, *Amoroses*, 103; també Torres, *Biogr. de Costa i Llobera*, p. 117, Ferrà, *Comèdies* I, p. 48. — [4] Nigra (*Rom.* XXXI, 25) creu que l'it. *bażża* 'basa' és la mateixa paraula que el toscà *bażża*, venec. *baża* 'barbeta punxeguda', fundant-se que, segons una superstició italiana, els objectes punxeguts porten bona sort. Hi ha, a més a més, it. dial. i ant. *bazza*, *baz(zo)* 'certa moneda', d'origen alemany (Prati), però una etimologia basada en tals detalls com aquests dos casos necessita proves tangibles. — [5] Sols veiem en Beaussier *bázzaz* «écraser», com a propi del Marroc, «violer, violenter», però el que duu Lerchundi és *pézzaᶜ* 'esclafar, rebentar', d'aspecte estranger (noteu la *p*), i aquest devia ser l'originari. — [6] Si fos segur que hi ha un basc *ibazi* «merecer, ganar» d'on el causatiu *irabazi* «ganar» (amb variant *irapazi* en el basc d'Orozko), com que la *i-* és un element postís, podríem pensar si tanmateix aquest terme de joc, *basa*, no és al capdavall pre-romà. Però només Bera-Mendizábal recull *ibazi*, no Azkue. De manera que potser el primitiu és *ebatsi* «robar, hurtar» anav., basc-fr. i ronc.; no hi ha un **epatsi* en Azkue però hi ha *ephasle* «voleur» en els Proverbis d'Oihenart i *epai* 'tallar' bnav., lab. i Markina. Potser també en *ebatsi* tenim un *e-* postís i així potser no cal renunciar del tot a la idea (cf. *robar* en el joc del dòmino, etc.).

BASALT, min., tret modernament del ll. *basaltes*; Labèrnia (1839) dóna *basalte* (cf. fr. *basalte*) remetent a *basalto*, la forma castellana, que per la seva banda fou presa del mot francès (*DCEC* I, 418*b*).

DERIV.: *Basàltic, -a.*

CPT.: *Basaltiforme, basaltoide.* J. G.

BASANITA, min. pres modernament del llatí *basanites*. J. G.

BASAR, 'botiga gran on es venen moltes menes d'articles', pres modernament del persa *bazār*; encara que documentat en castellà en el *Viaje de Turquía* (S. XVI), el català sembla haver-lo pres del francès en el S. XIX (*DCEC* I, 432*a*). J. G.

BASARDA, 'por intensa d'un perill indefinit', mot popular, peculiar del dialecte central i no gaire antic en català; ho és més a França, on apareix amb caràcter argòtic i dialectal, i és probable que ens vingui d'allà, on sembla relacionar-se amb el fr. vulgar *vesse*, *vessette*, 'por vil, sentida pel qui s'embruta de covardia' (del ll. VISSIRE 'petar-se', eufemisme); *vessette* s'alteraria en *vézarde* per influència de *hasarder* 'arriscar' (ajudant-hi potser el fr. dial. *basir* 'esblaimar-se, desmaiar-se, defallir', 'morir', origen incert). □ *1.ª doc.*: 1803, Belvitges, com a sinònim vulgar de 'por'.

Lab. 1839 ho atenua donant-lo com a «familiar». Aquesta connotació s'ha anat debilitant i els escriptors de la Renaixença n'han fet ample ús literari, tot restant un terme més aviat col·loquial: no escauria en un poema ni en el llenguatge noble de l'oratòria, de la ciència, de l'administració, de la llei o de la filosofia; però ha circulat amplament en prosa narrativa de bon to, i fins en refinada anàlisi psicològica. Ja se'n serviren narradors de civil llenguatge en els dos últims decennis del segle passat, començant per N. Oller (1883): «quan se la veya, son bras nu a l'ayre, la fas suhosa, la mirada suplicant... infundia *basarda* y respecte alhora» (*La Papallona*, 171); altre ex. d'Oller posterior, en *AlcM*).

D'importància decisiva per judicar l'antiguitat de *basarda*, junt amb la seva absència en tots els autors i diccionaris anteriors al S. XIX, és el fet que no s'hagi usat a fora del Principat: més encara, car no es troba més que en fonts i escriptors del dialecte oriental.[1]

Reconeguem que no satisfan del tot les definicions que se n'han donat: la del *DFa.* és més matisada, però no és simplement una «por intensa» (*AlcM*), com ho mostra ja aquest passatge de *La Papallona* (obra de parlar més barceloní que vallenc, per cert, encara que sigui d'Oller), car la por intensa sol venir d'un perill físic que sentim real i la pobra dona de qui es parla no pot constituir un perill corporal per als qui la veuen. Joaq. Ruyra, en el bell assaig que el 1922 dedicà a la distinció matisada dels noms de la por (*O. C.*, 868-70) arriba a la conclusió: «és la por d'un perill indeterminat i misteriós»; que s'acosta a l'essència però no manca d'ambigüitat ni ateny a certs aspectes.

Un passatge de Coromines (a. 1901) suggereix alguns d'aquests: «Em va fer por. El vent s'adormia dolçament i queia una quietud... —*Què?*— Semblava com si m'haguessin cridat a mitja veu... En aquella bardissa juraria que s'havia remenat algú... Quina b a s a r d a que fa la quietud!» (*Per les boscúries tenebroses*, *O. C.*, 490*b*).

Realment val, però, la pena de llegir un extret de les fines precisions de Joaquim Ruyra: «—Quan estic sola a casa, a la nit, passo una bella por. —Però... què tems? —No temo res, tinc *basarda*—. La *basarda* --- és distinta de l'horror, però no l'exclou; podem sentir *basarda* i horror en contemplar un cadàver, una hecatombe, etc. Seria un disbarat dir: tinc *basarda* d'un cop de puny, d'una ganivetada, d'una malaltia, de morir...[2] Si ens fa *basarda* la mort no és perquè hagi d'extingir la nostra vida, sinó perquè ens aboca als perills misteriosos de l'eternitat. Si ens fa *basarda* la solitud és perquè sentim entorn nostre una potència misteriosa enmig de la qual ens veiem petits i desarmats. El punyal no ens fa *basarda*

per temor de ferir-nos-hi, sinó perquè és un símbol de crims que ens parla de perills indeterminats i d'ànimes tenebroses. Així també una figura sinistra ens causa *basarda*, baldament sapiguem que no ens ha de fer dany; ens causa *basarda*, perquè hi veiem un encuny satànic, una estampa de perversitat [no sempre això, cf. el passatge de *La Papallona*] que ens suggereix la idea de perills indeterminats. La FEREDAT o FERESA --- és una *basarda* en la qual el sentiment inquietant quasi no existeix i resta sols el sentiment depressiu; així com la *basarda* pot arribar a la terror, la feredat no: és sempre calma --- Podem tenir TEMOR i no *basarda*; la *basarda* es refereix sempre a perills que ens són inconeguts; el temor, a perills que coneixem o creiem conèixer».

Amb tot això no negligim la probabilitat que l'ús d'un mot (tan afectiu, i d'història segurament no molt llarga en l'idioma) hagi evolucionat en el seu matís, potser bastant, i en un lapse de no gaires decennis; car no crec que fos impròpia la definició del *DAg.* «feresa, esgarrifança, por, que dóna una altura, timba, perill», etc., amb refrany «a qui no té escrúpols, res li fa *basarda*»; ni que sigui estrictament irònica la frase que el *DBal.* cita de Vidal i Valenciano (c. 1870-90 Vf. del Penedès-Bna.): «com que és devot de Santa Galvana y santa Mandra, li fa *basarda* tenir de cantar los goigs de Sant Prim», ço que ja ens va menant cap al món lingüístic rabelesià en què haurem de pendre peu. Sigui com vulgui, en els últims cent anys el mot entre nosaltres ha tendit a fixar-se en l'aspecte seriós i fins emfàtic. Com ens ho mostra especialment l'adjectiu *basardós*: «cridava ab veu de gargamella, que retrunyia per la fondalada, sense despertar més ecos que 'ls *basardosos* de la selva», M. Vayreda, *La Punyalada* (1902), VIII, 141 (4.ª ed., 113), «l'Avi dels Mussols, protagonista d'un crim *basardós*, perpetua cada dia la seva tragèdia imaginària; és a dir, la reviu», D. Guansé (crítica de *La Mort de Joan Apòstol*, en «La Publicitat», 1928). «El vent rebomborejava també *basardosament*», Joaq. Ruyra, *Pinya de Rosa* I, 23 [més d'ell mateix i de Víctor Català en *AlcM*, mot no registrat abans d'aquest diccionari].[3]

A la Península Ibèrica aquest mot resta isolat. Però ja algú li va citar a Aguiló (o potser més aviat al seu publicador Fabra) un bocí del passatge de Rabelais, que donarem per enter perquè no sols mostra la font immediata del mot català sinó que ja deixa veure la gènesi psicològica i etimològica en francès: «Roy d'Angleterre! --- les armes de France --- seulement les voyant, vous avez telle *vezarde* et paour si horrificque, que soudain vous fiantez» (*Quart Livre*, cap. 67, ed. Sainéan, p. 243); algunes fonts lèxiques del francès «popular» (per bé que callin els diccionaris francesos seriosos),[4] citen encara el mot com a usat («panischer Schrecken», Sachs-Villatte), si bé Sainéan el dóna com un «arcaisme», i en efecte no devia ser recent en temps de Rabelais car *besarde* (allí amb *b-*) ja és usat en la «sotie» —espècie de sainet— *Les Sots Nouveaux*, que era anterior a l'edició que se'n féu c. 1525 (vers 245), en la publicació del Teatre de Rouen (E. Picot, *Rom.* VII, 1878, 268).

Des que Spitzer cridà per primera vegada (1913, *Neuphil. Mittgn.* XV, 160) l'atenció dels romanistes sobre el mot català, fins que hi tornà vuit anys més tard (*Lexik. a. d. Kat.*, 24-5) féu ja un pas decisiu: si el primer cop es limitava a relacionar amb el suposat pre-romà *BASIRE 'morir' de Diez (*Wb.*, 356) i de M-Lübke (*REW*, 974), després ja s'adonà del francès popular *vésarde* i no solament l'identificà com a font immediata del nostre mot sinó que col·locà el mot francès dins la seva família pintoresca, jargonal i coprolàlica (amb les seves cites sempre ben trobades i aquella erudició de bona llei); potser no coneixia els textos de les *soties* (no sé ni si tenia ben present el del *Quart Livre*), però tant se val, perquè veié ben clara la relació amb la família de VISSIRE i del francès *vesse* 'pet'.

Que es tracta d'una importació de França es veu per la major proliferació en aquest país i per detalls de forma.[5] En el domini francès s'hi pot afegir molt: fr. dial. *vessette* «frousse, peur» en el Mouzonnais (Champagne);[6] més extensió sembla haver tingut el verb *véner* (VISSINARE), també usat ja per Rabelais («tant fort *venoit* Quenot...»), a qui permeté d'enriquir la seva galeria d'imaginats personatges folklòrics amb la figura mítica del noble senyor D'Ensumallufes (*le sieur de Hume-vesne*). Car d'ací ve el fr. antiq. *vene* 'pet', que per la seva banda també serví de punt de partida al diminutiu francès popular *venette* 'por, covardia'.

Un entrebanc fonètic obvi en aquesta etimologia és la *-z-* del fr. pop. *vézarde* (o *besarde*) i del cat. *basarda*; que hi hagi addició del sufix *-arde*, no sembla que ens hagi de fer escrúpol donada la seva vitalitat a França, i tanmateix hem d'advertir que l'ús normal d'aquest sufix és per formar adjectius, a penes per a substantius, sobretot si són de caràcter abstracte. Però dins el cercle del vocabulari afectiu i argòtic, pocs hi veuran escrúpols greus. Car de tota manera consta en francès popular, i en fonts del francès antiquat, l'existència de les formes verbals *bazardir* 'matar' i *bezarder* 'morir', després alterats en *basourdir* [1628] i el modern *abasourdir* 'estabornir, estupiditzar', en part sota la influència de mots de la família de *alourdir* i *abalourdir*, en part sota la del grup *BASIRE, en part d'altres;[7] llavors comencem d'adonar-nos que la *-s-* sonora i l'ús anòmal del sufix *-ard* poden tenir una explicació conjunta i solidària. I ben mirat em decanto a creure que en tots dos sentits el factor més decisiu ha estat la influència del fr. *hasarder* 'aventurar', 'posar en perill', amb *hasardeux* 'perillós, temerari', junt amb llur primitiu *hasard* 'atzar, atzar arriscat'; això i alhora la d'un altre parònim fr. pop. i dialectal (N., O. i Savoia) *bazarder* (derivat de *bazar*) «vendre à vil prix, revendre», prov. i nicenc *bazardà* 'barriscar', «acheter ou vendre sans peser ni mesurer» (*TdF*; J. B. Calvino, *Dict. Niçois*, 1903, p. 30).[8]

Donat el caràcter obvi i natural d'aquestes influències, potser no cal tenir gaire en compte la del complex dialectal i romànic que després de Diez i M-Lüb-

ke, el *FEW* va arreplegar copiosament en el seu article *BASIRE (I, 271), amb el qual Spitzer havia relligat primer el nostre *basarda*. Es tracta d'un dels «calaixos de sastre» que tant abunden en certs diccionaris etimològics i que Wartburg va dur al súmmum. Com que de tota manera, junt amb material heterogeni,[9] alguna cosa de real hi ha i fins d'arcaic com a nucli de la família encapçalada per *BASIRE, no negaré pas que en el canvi de **vessarde* en *besarde-vézarde-basarda* la influència d'aqueix *BASIRE no tingués una part més o menys gran. Caldrà, doncs, parlar també d'aquest mot. Si bé, però, aquest té una existència real i no recent, el que ja no podem admetre és que Wartburg afirmi que Sainéan (*Le Langage Parisien au XIX Siècle*, 505.5) no tenia a dret a dubtar de l'origen cèltic d'aqueix *BASIRE; per més que si aquest, segons el seu hàbit, tendia ací a posar-ho tot sota la rúbrica de les seves *Sources Indigènes* (vegeu allí I, 355, i II, 206), podia exagerar, la veritat és possible que es trobés entremig, però en aquest cas més aviat del costat de Sainéan.

En realitat sembla que els celtòlegs neguen aquesta hipòtesi celto-romànica, i observem que ja mirant-ho des del punt de vista merament romanístic, la idea ha d'inspirar un gran escepticisme. Heus ací les inversemblances: 1) Hi ha verbs d'origen pre-romà (i en concret cèltic) si bé molts menys que substantius concrets, però un significat de matís tan delicat i complex com 'defallir', no és dels més apropiats per a això. 2) El terreny del lèxic argòtic, imatjat i ciutadà (a què pertany el verb) ho fa encara menys versemblant, i ho agreuja la data d'aparició més aviat tardana (S. XV o més tard, pertot). 3) L'àrea geogràfica del mot és complicada, a salts i amb llacunes (M-Lübke: «Migdia de França, en particular la part E., però hi ha quelcom en el SO.,[10] i després en el NO. d'Itàlia, s'interromp a l'Emília, i reapareix a Pistoia i Florència i fins Città di Castello»). La idea d'una «source indigène» podria coincidir a donar aquests tres resultats. Les dades que semblaran més fermes són: el fr. mitjà *basir*, *-zir*, «tuer», i «crouler, tomber» apareix primer com a mot argòtic en una font de 1455 (Sainéan, *Les Sources de l'Argot Ancien* II, 282, 287). Ara bé, aportem a això una confirmació de pes: de França sortí evidentment el mot cast.-germanesc *vasir* 'morir' que ja figura en un romance de germanía dels compostos per Juan Hidalgo, vers la fi del S. XVI (Salillas, *RH* XIII, 53n.). D'altra banda l'it. *basire* «tremar della paura», «svenirsi, cadere in deliquio», *basir dalla fame, dal freddo, mi sento basire*; també *sbasì(re)* 'esblaimar-se, tornar-se molt pàl·lid' en el Piemont i a Como (vora aquest llac també 'morir'); en italià el mot ja apareix en el *Pataffio* (S. XV), poema en llenguatge plebeu, anòmal, i en algun altre autor del S. XVI (per a això veg. Angelico Prati, *Voci di Gerganti*, 1940, p. 174, i el seu *Diz. Et. It.*). La conclusió de conjunt que això ja suggereix és que cal desconfiar de tota hipòtesi gaire reconstructiva i arcaica. Del costat cèltic hi ha objeccions a això, potser encara més sòlids i palpables. Des de Diefenbach (S. XVIII) i Diez s'ha assenyalat un cèlt. BĀS- 'morir'. Però no solament no té agafador en les fonts galles epigràfiques o residuals (res en Holder) sinó que l'única base que sembla confirmar-ho és l'irl. ant. *bás* «morte».[11] Aquest, doncs, en efecte, sembla indicar una base en -S-. Però els altres fets del cèltic insular condueixen a negar-ho, i en això estan d'acord les autoritats màximes i més modernes (conclusions resumides per Pedersen, *Litteris* II, 89-90). Veg. sobretot Pedersen, *Vgl. Gr. d. Kelt. Spr.* II, p. 20, cf. 458 i 179; Pok., *IEW*, 463.4-1f.; i Walde-H. (s.v. *venio*, II, 749.25-32).

Observem, en efecte, que les llengües britòniques ja no autoritzen la hipòtesi d'un BĀS- antic, sinó de BĀT-O-M (neutre): ky. *bad* «pestis» (flagell, pesta), bret. *bad* 'estaborniment', corn. *bad-us* 'boig, foll'. I les formes del verb corresponent (que significa 'morir') en irlandès antic suposen simplement BĀ-; d'aquesta arrel verbal deriva el dit substantiu amb una -T- de caràcter sufixal, terminació que no solament existeix en les tres llengües britòniques sinó també en una variant irlandesa *bath* 'mort' que no és menys antiga en goidèlic que l'altra (d'ací *bathach* «moribundus»). De les explicacions concordes de Pedersen i Pokorny es dedueix que la variant *bas* té una explicació convincent com a alteració de BAT- per analogia (veg. Pedersen, *Vgl. Gr.* II, 19). Fins i tot si hi hagués hagut unanimitat en cèltic insular a favor de BAS- tampoc això no hauria estat raó ben segura per creure en tal celtisme romànic, car en una arrel tan curta i de forma tan adotzenada (més que més no coincidint del tot els significats) és fàcil que hi hagi mera homonímia, passat que hi hagués seguretat completa d'una etimologia indoeuropea (llavors augmentaria la probabilitat que vagi existir en el celta continental) i això és precisament el que manca ací, car la que admeten amb grans reserves Pokorny i Walde (Pedersen s'absté) és una mera possibilitat, ben vaga en l'aspecte fonètic i hipotètica a més no poder en el semàntic ('anar-se'n > 'morir').

¿Convé acontentar-se, doncs, amb la sospita d'un vague origen argòtic? L'única objecció vàlida a aquesta actitud agnòstica, en aquest cas, seria que, tanmateix, un mot que ja en el S. XV apareix a Toscana i concordement en el N. de França, per molt argòtic que sigui, sembla que hagi de tenir un origen una mica antic. Però quin, no ho sabem.[12]

DERIV.: *Basardós* (veg. a dalt). *Abasardar*, *-at* (*AlcM*). *Embasardir* (P. Bertrana).

[1] Manca en Escrig i Amengual (Escrig-Llombart el dóna com a sinònim «antic» de 'por', però això fa amb un bon nombre de mots del Principat mai usats a València). *AlcM* el localitza únicament a l'orient del Principat. — [2] Per això, dels dos capítols en què divideix en el seu assaig els sinònims que explica, observem que classifica *basarda* només en el de les definicions que depenen de «la causa» i no en les de «l'efecte». — [3] D'un adjectiu *basart* «poruc», en canvi, no hi ha altra notícia, que una glossa del *DAg.* sense dades ni confirmació en-

lloc. Bé pot no ser més que una interpretació, que li donaren a la lleugera, del cognom *Basart*, que solament existeix a la Costa de Llevant i Costa Brava, i més aviat deu ser NP germànic: versemblant que sigui d'importació francesa o occitana, probablement per ultracorrecció de rotacisme en BERHARD. — [4] Fins i tot Gaston Esnault, *Dict. Hist. des Argots Français*; no en Littré, *DGén.*, Godefroy (I) ni Du C. — [5] Entre nosaltres només veig *veixina* 'pet furtiu' (Girona sobretot) que deu venir de VISSINARE, i aquí ens destorbaria la *-x-* i *-ina*. — [6] Goffart, *Gloss. du Mouzonnais*, en *Revue de Champ. et de Brie*, 1898, p. 720. — [7] Hi ha encara una forma d'argot alt-italià *basorda* (Spitzer, *Das Begriff Hunger*, 49), per on es veu que també entra en joc SURDUS (amb el verb fr. *assourdir* 'eixordar, insensibilitzar' i afins), i que en part l'acció d'uns mots sobre els altres ha estat en sentit invers o mutu. És tot un remolí d'elements lèxics, d'orígens diversos el que sovint es produeix en aquestes zones vulgars del vocabulari. — [8] Dialectalment el mot francès arriba a significar «briser, détruire» (St. Victor, *FEW* I, 303*a*2). — [9] Desconfio especialment d'un mot oc. ant. *besilh* «destruction, renversement», no confirmat pel *PSW* i que Raynouard II, 205*b* documentà només en dos passatges de líriques no ben editades de Marcabrú, junt amb un altre (en el mateix) d'un verb *besilhar* «périr». Sembla que es tracta d'una *-s-* sonora (encara que el subst. apareixeria amb *-c-*), si fem cas de dos exemples de *besil* en Wace, i un repetit *besiller* en un roman francès antic, també adduïts per Raynouard. A Tolosa *bezilho* («fazem bezilho») significa 'dejuni' (Visner en el *Ditciounari Moundì* de Doujat), ço que evidentment és alteració dissimilatòria del cultisme eclesiàstic *vigilia*. D'acord que és més difícil que aquesta alteració ja s'hagués complert en temps de Marcabrú i de Wace, però com que Raynouard no disposava d'edicions fidedignes d'aquests dos medievals, no ens arrisquem a negar en ells aquesta possibilitat. Sobretot perquè és possible que ja en els Ss. XII-XV (de quina data eren els mss. usats per Raynouard no ho sé) comencés d'haver-hi contaminacions amb el grup de *BASIRE. — [10] Sospita per això que també havia estat de l'O. de França; de fet des d'allí hagué de passar al canadenc-francès *basir* «mourir, disparaître» (*KJRPh.* X, 202). — [11] Veg. la bibliografia (Thurneysen, Dottin, Jud), aplegada per Wartburg I, 272*a*1. I després, Bolelli, *It. Dial.* XVII, 149-50, que remet a Pedersen-Lewis, pp. 159, 339 (§ 500); Gamillscheg, *ZRPh.* XLIII, 1923, 574, rebutja ja el celtisme però la seva etimologia germànica és tant o més arbitrària. — [12] Una pista potser ens l'assenyala el significat de 'esblaimar-se' que té en dialectes del Nord d'Itàlia, que sembla trobar encara algunes confirmacions en els altres parlars gallo-romànics i italians, i que de tota manera pot usar-se com a punt de partida semàntic de tots. Si tingués una base ferma un ll. *basus* «rufus niger» que hom ha assenyalat i estudiat en glosses llatines (M-Lübke, *Wiener Studien* XXV, 90-92), aquest ens ho podria explicar tot, car d'ací es passaria fàcilment a *sbasire* 'esblaimar-se' i també a *basir* 'desmaiar-se' i 'morir'. Però vegeu les objeccions que hi fa Lindsay (*Gloss. Lat.* I, 79), i sobretot remeto al meu article *BAZO* I del *DCEC*: l'adjectiu de glosses no figura més que en el *Liber Glossarum* compilat a Espanya en el S. VIII i sembla ser evolució fonètica hispano-romànica del llatí BADIUS. Solament si tingués versemblança la idea d'Ernout-M. que *basus* fos una evolució italiota de BADIUS la possibilitat de derivar-ne *BASIRE cobraria probabilitats. I això és ben problemàtic.

BASCA, d'origen incert, probablement del cèltic WASKĀ 'opressió'. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Basca és freqüentíssim des del S. XIII i és avui mot comú de l'idioma. Apareix en els sentits d''ànsia, angúnia',[1] 'congoixa, angoixa',[2] 'desmai, síncope',[3] 'mareig, nàusees, convulsió',[4] i 'xafogor, calor sufocant i feixuga'.[5] El verb *bascar* 'frisar', 'passar ànsia, pena o congoixa' és també comú des del S. XIII (vegeu avall). En castellà *basca* 'confusión, angustia' (ja en Berceo, *Mil.*, 84*c*), 'ansia, convulsión' (*Guzmán de Alfarache*) i en altres sentits semblants als catalans (*DCEC* I, 418*b*); en llgd. ant. 'malaise, embarras' (Levy, *PDictProv.*),[6] i avui en el gascó són vius *basque* 'inquiétude, souci, ennui' i *bascà* 'inquiéter' (Palay, *Dict. Béarn.*); port. *vasca* 'convulsió, angoixa' (S. XVI); i *basca* 'neguit, nàusees' apareix també en els dialectes italians (Sardenya, Calàbria, Sicília), però semblen ser manlleus hispànics.[7] Segons Meyer-Lübke (*REW*, 9162) en occità i en català *basca* deu ser d'origen castellà, però militen contra tal suposició l'antiguitat i la gran vitalitat dialectal del mot català i dels seus derivats.

L'etimologia de Meyer-Lübke (*ZRPh.* XI, 253-53), que parteix de *VASCARE 'tòrcer-se', basat en VASCUS, no es pot sostenir, ja que aquest mot llatí no sembla tenir el sentit que li donava Meyer-Lübke. L'extensió geogràfica de *basca* afavoreix un origen ibèric, però aquesta possibilitat no troba cap suport en el basc, puix que en aquesta llengua *bazka* (*bazkak* 'basques') sembla ser d'origen romànic; quant a l'etim. àrab proposada per Eguílaz (*Gloss.*, 342), *bâṣqa* 'escopinada' (d'arrel semítica: *bâṣaq* 'ejacular, escopir', Dozy I, 92*a*) suposaria un procés d'evolució semàntica molt llarg i difícil, i endemés un àrab *baṣqa* hauria de donar en cast. **bazca* o **albazca* (per a tot això, vegeu *DCEC* I, 418-19).

D'altra banda una evolució del cèltic WASKĀ 'opressió' no ofereix cap dificultat; de l'arrel WASK- 'oprimir, prémer' provenen l'irl. ant. *feiscim* 'comprimir, pitjar, esprémer', gaèl. i irl. *fáisg* 'id.', gallès *gwasgu* «premere, comprimere», bret. med. *goascaff* «étreindre», bret. mod. *gweskel* «presser, serrer, fouler, comprimer, étreindre», «tordre le linge lavé», «oppresser»; al costat d'aquest verb hi ha precisament el substantiu fem. WASKĀ, comprovat pel bret. mj. *goasq* «oppression» (Villemarqué, *Poèmes Bretons du Mo-*

yen Âge), bret. mod. *gwask* «presse, compression», i el gallès *gwâsg* «a pressure, a squeeze».[8]

Deriv.: *Bascar* 'frisar', 'tenir ànsia': «dix don Nuno: —Senyor, per que estats aqui vós ne nós... és bé migdia, e seria bo que us en davallàssets, que dia és de dejuni, e menjaríets, e puis acordar-vos híets com ho deuríets fer. E Nós dixem-li a don Nuno: —Fe que devets, no *basquets* ni us coitets, que per bona fe haurem-los», Jaume I, *Cròn.*, cap. 101; «no feim sinó *bascar* e treballar de un estament en altre», Llull, *Contemp.*, 105, 26; «sa mare era morta mas ella no·n sabia res, ne·l senyor Infant no volia que hom li·n digués res mentre era prenyada --- e per ço lo senyor Infant *bascava* que pogués llà anar», Muntaner, § 264 (Casac. VII, 49.28); «Boca de Far, qui havia oyda missa e *bascava* per veure la Güelfa», *Curial* I, 165; en el sentit de 'patir congoixa': «Tirant *bascava* molt per les nafres, que·s refredaven, e la molta sang que perdia. E com la bella Agnès véu així fortment congoixar a Tirant, dix:...», *Tirant*, cap. 67 (ed. Riquer, p. 144); «plorant / e sanglotant, / yo·m revolcava / e fort *bascava*», *Spill*, 6398; en el sentit de 'agitar-se' en Metge, *Fort.*, 73.12; *AlcM* el documenta modernament a Bellpuig en el sentit d'afanyar-se, preocupar-se.

Bascós, -a 'inquiet' (exemples del S. XV en *AlcM*), i *DAg.* dóna: «Un cavall qui era fort *bascós* i maliciós que no's lexava ferrar» (citant d'un *Santoral* de Vic, que és una versió modernitzada de les *Vides de Sants*, molt probablement de la fi del S. XV); 'ansiós, afanyós': «és tan *bascós* de trobar el camí» (citat per *DAg.* del *Spill de ben viure*); es diu del qui troba difícil de fer una cosa: «Sóc molt *bascós* de mudarme» (Empordà), però em sembla més pròpia d'allà l'accepció 'nauseant, fastigós': «un altre dia parlarem del sentimentalisme *bascós*, quan ens toqui enraonar de les carícies», Coromines, *Vida Austera*, 3.ª ed., 62.1; 'xafogós' (es diu en les zones on *basca* significa 'xafogor'), *estar bascós* 'estar un deprimit per la xafogor' (País Valencià).

Basquejar (fet de *bascar*) 'tenir basca o ganes de vomitar': «com se dinà prou bé, lo sopar fou amb parsimònia, per lograr no *basquejar* en lo llit, que hauria vingut prou mal a hom tenir-se que llevar i fugir prompte a la secreta», B. de Maldà, *Collegi de la Bona Vida*, 78; 'preocupar-se', 'tenir neguit': «una nena com un pomet de flors, que temps ha que 'n Quimet y la Rosalía 'n *basquejaven*, que 'ls l'habían de enviar de Fransa», Genís, *Julita*, p. 23; 'esforçar-se amb molta diligència a fer una cosa': «Prou en Basi s'ha *basquejat* per a posar la casa en estat de defensa», Vayreda, *Sanch nova* IV, xiii, 320 (avui és molt corrent en aquest sentit en català); 'obtenir, guanyar amb el propi esforç' (comú a Mall., *AlcM*); i eiv. *basquetjar-se* 'buscarse alimento' (PzCabr.).

Basqueig 'nàusees, mareig': «havia de fer venir *basqueig* la mala olor de Lluís XIV», Maldà, *Coll. Bona Vida*, 102; «m'ha donat com un mareig / y al fi, agafant-me un *basqueig* / m'hi comensat a enfonsar», Pitarra, *Ous del dia* (*Singlots Poètics*, 242); «passar tota la nit ab un son sense venir-li *basqueig*, ni vòmit ni dolor a la boca del cor», Genís, *Julita*, p. 17; «ara no em parles mai del nostre fill --- digue'm si encara et dóna tant de *basqueig* i si per cas ja sents alguna cosa» (carta de Coromines a la seva muller embarassada, 22-I-03).

Bascament 'basca (un ex. del text antic en *AlcM*); *bascositat* 'sensació de basca' (documentat per *AlcM* en el Princ.). J. G.

[1] «Era en temps de segar, e mijan juny, e no y podíem retener la gent, tan gran *basca* havien d'anar», Jaume I, *Cròn.*, 418; en doc. de 1326 reproduït per Finke, *Acta Arag.* (III, 512); «prou *basca* que li donà, a la bona Sra. Marquesa de Moya, esperar al cotxero», Maldà, *Coll. Bona Vida*, 144; i modernament: «Qui té tasca, — té *basca*», Camps i Mercadal, *Folkl. Men.* I, p. 304; i Vergés Paulí usa *donar-se basca* 'esforçar-se, afanyar-se' (*Espurnes Llar* V, 41). — [2] «E jatsia la nova no parega ésser vera, però stam ab tanta congoxa e *bascha* que no podem pus» (*BABL* XIV, 335); «mogut de gran *bascha* e angoxa de son cor» (*Jac. Xalabin*, 2). — [3] «Tot li fa nosa, / pren-la gran *bascha*», *Spill*, 5315; en els diccionaris de Torra (1640) i Lacavalleria (1695); aquest dóna, entre altres: «Ell era caygut en *basca* o ell havia tinguda una *basca*...»; «fer passar a algú la *basca*»; «quant són al mitx del sermó / Magdalena cau en *basca*», Milà, *Rom.*, 12.22 (recollida en el Penedès i ja en l'edició 1853; en altres versions «se desmayave...»). — [4] Notem que el Baró de Maldà usa *basca* com a sinònim de *cobriment de cor*: «Angeleta nos ha dit que havia tingut una prou forta *basca* en lo matí... i la paperina de dulces que lo Collegi li regalà... qui sap si en fou la causa de la *basca* o cobriment de cor en est matí», *Coll. Bona Vida*, 171; *AlcM* documenta *basca* en aquest sentit avui a Llitera, Tremp, Urgell, Empordà, Valls; notem també Pz.-Cabr., eiv. *bascas* «náuseas». — [5] *AlcM* localitza a Mall., Men., Val., Alac., Maestrat, Tortosa; PzCabr. *basca* «bochorno, náusea»; hem sentit *basca* 'xafogor' a Alins de Llitera i Ràfels (Matarranya); és molt usat en tot el País Val., fins a Castalla (Valor); i a la zona d'Énguera-Canal de Navarrés *fer basca* parlant del temps, i es diu *tenir basca* o *estar bascós* del qui pateix la sensació depriment que produeix la xafogor. — [6] En Levy, *PSW*, apareixen dos exemples del final del S. XIII o començ del XIV, tots dos de la regió llgd.: un d'Amanieu de Sescàs, que era girondí, i l'altra de Matfré Ermengaut, de Beziers. Notem que el *TdF* sols dóna *basco* com a gascó, i el verb *bascà* 'esvalotar' en un poeta de l'Hérault. En un poema de Cerverí (Riquer, 44.7, Ug. 57) es llegeix *bascant*, que tradueix com 'congojoso', però el ms. porta *bastants* i l'esmena no sembla prou segura. — [7] El sicilià *baschi* (pl. de *basca*) 'mareig causat pel mar', que Pirandello posa en l'última cançó cantada per *Liolà*, deu ésser molt estrany a l'italià i potser àdhuc al sicilià comú, puix que el recull en el glossari el publica-

dor Angò del *Teatro Siciliano* (Palermo, 1961). — [8] Vid. Pedersen, *Vgl. Gramm. d. Kelt. Spr.* II, 515; Ernault, *Dict. Étym. du Bret. Moyen*; id., *Vocab. Bret.-Fr.*; Pughe, *Welsh-Engl. Dict.*; V. Henry, *Lex. Etym. du Bret. Mod.*; Stokes-B., 260; Pokorny, *IEW*, 1115, fa remuntar irl. ant. *fāisc-* 'apressar' i ky. mj. *gwascu* 'id.' a una base WŌDH-SK- ~ WŌDH-SK-, de tema de present, scr. *vadhati*. Cf. Albertos F. documenta «Licinius Vasca[s]us Ligiri filius annis XL» en una inscripció de Lara (*Hom. Tovar*, 50. 470); Albertos (ib., p. 55) diu que és completament nou i com a comparacions viables només aporta una *Vescasso* fem. i *Vesgasio* m. en la Cisalpina (i possiblement un teònim lusità *Vasecus*); però el fet que la segona *-s-* sigui solament suplerta deixa tot plegat bastant incert; tanmateix no és difícil que la forma en qüestió es relacioni amb la família celtoromànica de *basca*.

BÀSCULA, 'aparell de pesar', igual que el castellà *báscula* 'id.', és del fr. *bascule* 'aparell que es balanceja', 'bàscula', antigament *bacule* (alterat amb la influència de *basse* 'baixa'), derivat de *baculer* (avui *basculer*) 'balancejar-se', i aquest darrer de *battre* 'copejar, donar cops'.[1] ☐ *1.ª doc.*: *SLitCosta*, 1868.

Designa a més «mecanisme de la màquina metxera que determina el moviment de la corretja dels cons» en la indústria de tèxtils (*BDC* IV, 70); i 'palanca amb un pes que comprimeix el relleu contra el corró' en estamperia (*AlcM*).

DERIV.: *Bascular* 'fer un moviment semblant al de la bàscula'; un ex. en X. Casp (*AlcM*), i Baltasar Porcel, *Els Argonautes*, p. 20, l'usa en el sentit figurat de 'capbussar-se'. *Mobles embasculats* 'coixejants' (*AlcM*, *-olats*). J. G.

[1] És l'explicació que dóna Bloch i també Gamillscheg (*ZRPh.* XLIII, 551-2; *EWFS*) i és més convincent que la del *FEW* II, 1521 (que tracta de defensar un error comès en *FEW* I, 201*b*).

BASE, f., pres del ll. *basis* (i aquest del gr. βάσις); cf. el cast. i fr. *base*; és forma moderna en català. ☐ *1.ª doc.*: ~ (i *basa*) Lab. 1839 (un ex. de M. Obrador en el sentit de 'fonament d'una cosa o d'un principi', *AlcM*); *basa* i pl. *bases*, 1343.

Parallel al castellà que tenia com a forma antiga *basa* (que encara s'usa en el sentit de 'base d'una columna', veg. *DCEC* I, 419-20), en català hi havia *vasa* (escrit ocasionalment amb *b-*); la trobem des de mitjan segle XIV en el sentit de 'base d'una columna o estàtua' fins al S. XIX,[1] i en el de 'marc d'un quadro o pintura' en textos balears des del S. XVII,[2] i avui és viva encara,[3] pronunciada amb *v-*, en aquest dialecte, que distingeix entre *b* i *v*. La *v-* de la forma catalana pot ésser deguda a la influència de *vas* 'recipient de líquids', 'sepultura', que tenia relació semàntica amb el mot en qüestió.[4]

DERIV. i CPT.: *Basar*, *bàsic*, *basilar* (tots tres ja 1868, *SLitCosta*), *basifug*, *-a*, *basilar*, *basificar* (*DFa.*); *basi-* (com en *basibranquial*, *basicranial*, etc., en *DFa.*). *Embasament* 'fonament de l'edifici' (*DFa.*),[5] i trobem *envasar* 'formar el marc d'un quadro' (fet de *vasa*) en l'obra de l'Arxiduc Lluís Salvador (p. 31): «Una volta baixa clivellada, un altar de fusta amb columnes pintades de blau, *envasava* es quadro antic de la Stma. Trinitat». J. G.

[1] El primer ex. que en tenim, d'un doc. de 1345, està escrit amb *b-*: «E comprets setze calones... ab tot lur apparell de *bases* e de capitells» (*AlcM*); però amb *v-* ja en el doc. de 1357 i és regular des de llavors: «XII colones ab lurs *vases* e capitells» (*EEMCA* V, 703); el pl. *vases* en un doc. de 1414 (Alart, *InvLC*, s. v. *arrioster*), en doc. de 1438 i 1502 (*AlcM*), en doc. de 1505: «Portal de l'església de Lloret de Mar ab ses *vases* e xapitells e revolt» (*DAg.*); i en un inventari de Vic de 1640 (també citat per *DAg.*); OPou, que va escriure el *Thes. Puer.* a València, posa en sing.: «*vasa*, basis, spira» (p. 13, en tractar «parts de les columnes»), que pot indicar que el mot es pronunciava amb *v-* i amb *-a* final a València, i en efecte un doc. val. de 1692, però ja amb grafia apitxada, escriu amb *-a* final: «la *basa* del tabernacle» (citat per *DAg.*), i així mateix Carles Ros el 1736: «*basa*, columna o fundamento» (*Adages*, p. 103); Belvitges i Labèrnia en els seus diccionaris respectius posen *basa* (la *b-* de la qual pot ésser influïda pel castellà), però el *DFgra.*, mall., porta *vasa* d'acord amb la pronunciació del seu dialecte (veg. la nota 3). — [2] *AlcM* duu exemples de 1620 i 1722. — [3] El *DFgra.* (1840) dóna *vasa* «la guarnició de cuadro, retaulo, etc.», definició que amplia després el *DAmen.* (1859), d'acord amb el sentit del cast. *basa*; *AlcM* cita un ex. en aquest sentit de l'escriptor mallorquí J. Rosselló de Son Fortesa, en la seva obra *Manyoc* --- (1903). — [4] Cf., en alguns dialectes italians, en què el llatí *basis* va deixar descendència popular, el derivat *basule* 'pedra de paviment' escrit amb *v-* (*REW*, 975). — [5] Notem que un ex. antic *envesament* (fet damunt *vasa*) es troba en un doc. de 1420 de Vic citat pel *DAg.*

BASÍLICA, 'església notable per la seva antiquitat', pres del llatí *basĭlica* 'espècie de llotja' i aquest del grec βασιλικός 'pertanyent al rei', derivat de βασιλεύς 'rei'. ☐ *1.ª doc.*: Belvitges (1803); cf. en castellà ja en Alonso de Palencia, 1490.

Notem que per a les antigues esglésies cristianes hom va usar edificis que havien servit de llotja. Bast-Bass. 6 exs. del b. ll. *baselica*, *vas-*, any 904-1058. Hi ha un *Baselga* a la vall del Palància.

DERIV.: *Basílica*, adj. com en *vena basílica* 'vena del braç al llarg de la vora interna del bíceps' (des de Labèrnia, 1839); *basilical* 'relatiu a una basílica' (*DFa.*); *basilicari* 'clergue que assisteix el Papa o el bisbe celebrant' (*AlcM*). J. G.

BASILISC, 'rèptil fabulós al qual s'atribuïa la propietat de matar amb la mirada', pres del llatí *basiliscus*, i aquest del grec βασιλίσκος. ☐ *1.ª doc.*: «ba-

silís serpent en Àfrica», 1507, Dicc. de Nebrija versió de Fr. G. de Busa; *-isch*, *DTo.* (1640); cf. en castellà ja en *General Estoria.*

Com a 'peça antiga d'artilleria de grans dimensions', Aguiló documenta *basilisco* en un text no gaire antic, i *AlcM* donen *canó basilisch* de F. Barra, *Breu Tractat de artilleria* (any 1642).

En el llenguatge antic es deia *basalís* o *baselís*: en Eiximenis, *Regim.*, 104 (*AlcM*); en *Spill*, 7714: «lebre, conill, / drach, calcatrís, / tir, *basalís*...»; un altre exemple en el v. 15902; en *Inv. dels béns* del Príncep de Viana, any 1461 (*AlcM*), i en *Flors de virtuts* (cap. 13, any 1490, *DAg.*). J. G.

BASSA, 'clota poc fonda en el sòl on es recullen aigües de pluja o de regatge', mot proto-hispànic i probablement pre-indoeuropeu, comú amb el castellà *balsa* i alguns parlars occitans, si bé entre nosaltres tingué des del principi una forma un poc diferent (*BASSA; o bé *BARSA, que llavors només variaria en la mena de líquida); apareix ja com a topònim a Portugal i Sardenya en l'època imperial, i sembla trobarse'n algun testimoni esporàdic en alguna altra llengua europea. □ *1.ª doc.*: c. a l'a. 1000.

Com a nom del riuet (afluent de la Tet) que travessa la ciutat de Perpinyà, i que essent poc abundós forma bastants bassals, ja llegim «Flumine qui dicitur *Bassa*» en un doc. de l'a. 981, citat per Alart en el seu *Invent. Ll. Cat.*[1] És força abundant en el baix llatí de Catalunya en els documents des del segle següent: «puteo cum aqua et ipsa *bassa*» en un doc. de 1037, en el glossari de Bastardas i Bassols; dels dos següents un sembla ser anterior a aquella data: «glebarium et que necessaria sunt ipsis molendinis cum *bassis* et chintana et omnes voces et directa», «ortos et ortales cum ipsos arbores qui infra sunt et puteum cum aqua et ipsa *bassa* cum ipsa chintana».[2] En docs. rossellonesos de la Col·lecció Moreau (conservada a la BNac. de París) llegeixo «super *vassa* extremera» en un de 1090 relatiu a Panissars, i «affrontat in *vassa*» en un de 1070 referent a Bigueranes (a l'E. de Perpinyà) i a l'*alodem in Vassalid*, que interessa perquè així veiem que el mateix nom de *Vassaliu* és compost del nostre *bassa* amb un antropònim *Aliu* o cosa semblant. «Affrontat *bassa* de ipsa Rapita», any 1075, en un doc. de l'Arxiu episcopal de Solsona (referent a la Ràpita de Balaguer); i veig encara la mateixa forma en un doc. de Montmur de l'any 1094 (*Cartulari de Tavèrnoles*, p. 105.12).

Aquesta constància, sense excepcions, de la forma amb *-ss-* en els documents del Principat i el Rosselló, tot al llarg del segle XI, acaba d'ensenyar-nos com seria sense cap fonament la sospita que la forma catalana *bassa* sigui menys primitiva que la cast. *balsa* o constitueixi una evolució fonètica d'aquesta. Tot això es pot corroborar encara amb molts textos literaris antics, com diversos passatges de Llull (d'altres en *AlcM*), entre ells: «un porch qui s'era bolcat en una *bassa* de fanch», *Blanquerna*, *NCl.* II, 109.3; «totes les places de la Ciutat --- fonts, *basses* d'aygues e els ports, e la mar --- publics són», *Costums de Tortosa*, 426; «¿de qual font de error, ni de qual *bassa* de enveja haveu beguts tals verins de blasfèmies?», Oliver, *Excitatori*, 170; «plora per la mia amor e passió una làgrema --- e serà a tu més profitós, que si los teus parents ploraven per tu, aprés ta mort, e n'umplien una *basse* d'aygue», en un text vigatà del S. XV (St. Bartomeu del Grau, *RHisp.* XXVIII, 427); i encara en una poesia de Joan Pere o Arnau Marc, S. XIV (publ. per Am. Pagès, p. 53).

Pel que fa a la diversificació semàntica, el mot s'ha ramificat en moltes accepcions peculiars, moltes de les quals podríem localitzar i datar des d'antic amb els nostres materials, però com que *AlcM* d'això ja en dóna molta i bona informació, i n'anirà sortint molta més (en les dades referents als derivats, en la informació sobre els llenguatges veïns i en la disquisició etimològica), ens acontentarem amb alguna postil·la.[3] Caràcter més autònom ha pres una evolució que parteix de la noció de 'acumulació de líquids bruts i espessos' (*bassa de fang*, en el passatge citat de Llull, *bassa d'enveja* en el d'Oliver), d'on el dipòsit de fems i orina de bèsties domèstiques —el *femer*—, que *AlcM* (§ 4) localitza a les Illes i al N. i O. del Principat, des d'on pot arribar als fems mateixos (§ 6), en parlars orientals, o bé a la comuna o latrina usada en les cases de pagès (§ 5) [acc. ja inclosa en el *DTorra* de 1643, s. v. *bescambra*], que en una fase primitiva i més pobra no era més que un racó amagat en el femer: això ha restat en el català comú, sense excloure'n l'ús ciutadà, almenys amb caràcter pejoratiu.

En la noció bàsica de 'dipòsit d'aigua en terreny rústic' i els seus matisos immediats, el nostre mot no és pas exclusiu del català, per bé que cap altra llengua (ni el castellà) no el presenti amb caràcters tan grans d'antigor, de descabdellament i de generalitat. En castellà és també un mot d'ampla difusió i autoctonia, i d'edat molt considerable (si bé allí no el podem documentar fins a finals del S. XIII): la diferència que es nota sobretot, si bé és principalment enfront de les zones meridionals, occidentals i centrals del domini castellà (molt menys a l'Aragó i altres zones nòrdiques)[4] és que en el domini lingüístic veí, i en la seva llengua literària, mostra molt menys arrelament en el terrer i en la toponímia, i que allí compta amb molts concurrents, forts i victoriosos: *charco* (sobretot en la part meridional i central), i en altres accs. *alberca*, *bache*, *retrete*, etc.

Per damunt de tot, enfront del castellà, interessa la variant fonètica: ací *bassa*, allà *balsa*. Aquesta oposició és ferma i neta, tot i que calgui fer-hi algunes excepcions, matisos i reserves. La forma antiga en la nostra llengua, ha estat sempre sense *-l-*, *bassa*, afirmació que no ha admès mai excepcions en el Principat, els Comtats ni les Illes;[5] només en algunes comarques del centre i extrem Sud del País Valencià, de les més exposades a la influència castellana, ha arribat a pendre peu la forma amb *-l-*.[6] Si hi hagué alguna excepció seria a l'extrem O. o NO. del domini, i amb abast molt limitat.[7] Això és dubtós i en canvi

és ben segur que la forma sense *-l-* s'estengué pel Nord més enllà dels límits occidentals de la llengua.

Car no solament és *bassa* la forma que s'usa en el parlar semi-aragonès de la Vall de Benasc, sinó ja endins de les altes valls estrictament aragoneses: *as basas* per 'el canyet' (pròpiament 'el femer') a Graus (*BDC* VII, 71), o *Campo da Basa* a Espuéndolas (Nord d'Aínsa), i fins a Bielsa sento encara *Basa del Prato*, etc. (si bé avui allà en concurrència amb la forma castellana);[8] i àdhuc molt més al Sud: a Bergua, no solament com a nom de lloc (*Campo a Basa*) sinó com a mot viu «a *basa* o molino», «ixe camino está lleno de *basas* desde que lluvió».[9] Però això sembla haver estat antic a tot Aragó des de l'Ebre: *Basas* en un doc. d'Osca de 1274, i la *vassa* de Lascoba a Sarinyena el 1299 (Nav. Tomás, *DLing. Alto Ar.*, 28.140, 73.34); també apareix així a les *Ordinaciones de Barbastro*, S. XIII (*DHistAcEsp.*); el 1292 es disposa que «los ganados puedan --- abevrar en nuestras *basas*» i això és en una escriptura de zona tan veïna ja de Navarra com Tauste i Ejea de los Caballeros (Longás, *Rev. de Aragón* VI, i, 25).

D'altra banda és possible que en temps més reculats la variant sense *-l-* hagués arribat fins a terres d'una àrea més vasta. No hi ha completa certitud respecte de certes formes dialectals del Nord portuguès, car si en certs parlars al N. del Douro, com a Famalicão (Leite de Vasc., *Opúsc.* II, 475) el sentit de *bassa* «dórna de pisar o vinho» res no tindria d'incompatible amb la idea de 'bassal' (cf. cast. *lagar*, derivat de LACUS), i així podríem arribar a «tinalha» (en el Minho, *RLus.* XXIX, 249), la possibilitat de partir d'una altra família lexical (com la de *bassi*, *baci*, cast. *bacía*, cf. *balsa* «bagaço da uva» a l'Alentejo, *RLus.* IV, 58) ni s'imposa gens ni la podem descartar, si bé, essent en el Nord de Portugal, la *-ss-* i no *-ç-* més aviat li és contrària.[9]

Però anem a veure com algunes formes en *bass-* es troben a l'altre costat dels Pirineus. I en castellà mateix, la història de *rebasar* al costat de *rebalsar* ens demostra que en temps més o menys remots van conviure les dues variants radicals *bas-* i *bals-* (descartem sense vacillar, com a exclòs per les normes fonètiques i morfo-semàntiques, el supòsit que *rebasar* fos derivat de *passar*): en *rebalsar* registrem la noció de 'desbordar, caure en devessall' junt amb la d''emmagatzemar líquids' i 'acumular energies, influències...', «rebosar de fuerzas»; i la mateixa bifurcació de sentits es troba en *rebalsar*, per més que en l'un o l'altre, en aquest o en aquell sentit, sigui en llocs i èpoques diverses —en lleonès, hispano-americà, castellà de València— i ja en textos de 1600 (però si posem en joc el primitiu *balsada* arribem fins al S. XIV). Ens duria massa lluny repetir ací les proves dels diversos extrems d'aquesta afirmació (que a Amèrica trobem dispersos des de Costa Rica fins als racons més remots dels Andes argentins) i valdrà més remetre al *DCEC* I, 380*b* 6-43, 381*a*14-31.

No deixarem de subratllar, de tota manera, que *rebasar* és també no sols «desbordar de agua» i «rebosar de fuerzas» entorn de Salamanca, sinó el sentit originalment nàutic de 'passar navegant més enllà d'un cap o d'algun perill', a Cuba 'passar o sortir bé d'alguna dificultat' i en la llengua literària s'ha consolidat en el sentit de 'passar d'un cert límit'. Per aquest costat veiem, doncs, que *basa* hagué d'existir al costat de *balsa* en aquests parlars, llunyans per l'Occident. Cap al N., enllà de la Vall d'Aran i pobles immediats,[10] el mot ha estat sempre totalment absent en els parlars occitans de l'Est i del Centre (res en *TdF*, *PDPF*, *PSW*, Palay, Lespy, Millardet, Doujat-V., etc.). Però cap a Ponent degué remuntar fins molt endins del territori francès, i allà pertot presenta la variant *bass-* sense *-l-*. Val a dir que el mot degué caure en desús a les zones més veïnes —on més confiaríem de trobar-lo— i sembla haver quedat formant una illa a la latitud de Bordeus si bé terra endins: Perigord *basso d'aigo* o *bassat d'aigo* tradueixen «amas d'eau» (en el vocab. fr.-perigordí de Daniel), que a Saint Pierre-de-Chignac (Dordogne), segons la fonètica local, es pronuncia sense la *-t*.[11] Però l'enllaç existí en el Bearn i Pirineus Atlàntics: «[la partió va per] la diite fosse a cabbag, enta la *bassa* qui ba enta·us augaas», 1457 (*Cart.* B d'Ossau, 268), i com a noms de lloc trobem dos masos dits *Labasse* en el cantó d'Orthez [1540, i ja *Las Basses* 1385], un riuet dit *Les Labasses* en el de Nay, un mas *Labassère* (*-ère* < -ELLA) a Montaner [ja 1547], veg. Raymond (*Dict. Top. B-Pyr.*). Tot i no podent assegurar res, no descartem del tot els dubtosos indicis que França endins vagi arribar encara més enllà.[12]

Des del Bearn arribem ja a formes pròpiament basques, encara que ací els duplicats tipus *bassa-balsa* (*-tza*), i les accepcions suspectes de dur-nos cap a homònims, ens deixin també en la incertitud: car en basc predominen les formes amb *-ltz-* o *-ls-* (de què parlo després). I tanmateix és cert que hi ha *basa* (al costat de *lohia*, *liga*, *pharta*) com a trad. de «fange» (i *basatxua*, *lohitxua* «fangeux») en el dicc. francès-basc del francès Fabre; que amb això lliga *basa* «lodo, cieno» en diversos pobles biscaïns (Azkue)[13] i en el labortà d'Ainhoa; ço que, en efecte, puc exemplificar en Domingo Agirre;[14] però per més que moltes raons de veïnatge i d'aparent etimologia o afinitat s'ajuntin per seduir-nos, la millor coincidència de sentit amb el francès *vase* ens fa compendre que es tracta d'aquest, que de tota manera s'havia allargat fins a Santander.[15]

Des d'antic (des del temps de Humboldt) s'han assenyalat les afinitats «ibèriques» (prellatines i preindoeuropees) de *balsa*, i encara que s'hagi desatès indegudament i perillosament la forma cat. *bassa*, tant o més estesa i antiga, encara és aquest l'únic aspecte on ens sentim en terreny ferm en la indagació de l'origen del mot. És ja Plini el qui ens parla de *Balsa* (*Nat. Hist.* IV, 116; cf. P. Mela III, 7), en el Sud de Lusitània (avui Tavira, Algarve), ciutat voltada de grans maresmes i aiguamolls. I hi ha un altre *Balsa*, localitat pantanosa de Sardenya,[16] que és també país de substrat iberoide. Que avui el portuguès sigui precisament la llengua hispànica que ignora el nostre

mot, i fins dialectalment n'hi hagi allí tan poc rastre clar, no ens causa escrúpol, perquè les àrees lèxiques fàcilment poden encongir-se en un lapse de dos mil·lennis: ben mirat l'Algarve era domini mossàrab i no portuguès, i precisament hem de mirar com a mossàrab *báu̯ṣ* «pecina de barro» en *PAlc.* (cf. *pecina* «estanque para peces» en Nebr., i per a L > mossàrab *u̯* en tal posició, veg. *fauchel, xauth, xaux* i d'altres en Simonet).

Puix que tenim aquests forts indicis protohispànics i són amb -LS-, cobra més importància la discrepància del cat. *bassa*, on no hi ha la -L-, i no obstant la documentació datada i el més ferm descabdellament ens prohibeixen desentendre'ns-en (com recomanaria Tovar). L'abast antic d'aquest duplicat de forma resta un poc ambigu, car no podem assegurar si el català pressuposa una base amb -SS- (entenent-hi també -TS-, -Ç-, en relació amb un basc *batz(e)* de què parlarem) o bé si seria -RS-, com passa amb *bossa, vessar, mòs, escàs, fasset, salpasser, Tossa* (TÚRISSA) i tants altres.

Però cap lingüista no consentirà a admetre que es pugui pendre *bassa* com a resultat de l'evolució fonètica romànica de BALSA.[17] En canvi és cert que una antiga concurrència de -R- amb -L- no tindria res d'inesperat si pensem en el món ibèric, recordem-nos de *carabassa* i *carapacho* al costat de *calabaza* i *galápago* (tant la -R- com la -L- garantides com a antiquíssimes, per l'evolució portuguesa *caabaça, caágado* i molts altres ferms indicis), o del de *calamarsa* i *calabruix* al costat de *quera, quer*, ib.-basc *(k)arri*, etc. Hi hauria, doncs, bons indicis per creure que *bassa* surti de *BARSA, però serà bo de no pendre partit mentre no apareguin testimonis antics i inequívocs de la forma amb -RS-.

¿Hi ha, doncs, seguretat que el mot és preindoeuropeu? Hi ha base bastant ferma, però no podem dir que sigui incommovible. Al contrari es poden indicar pistes en l'altre sentit, i alguna és defensable i fins seductora. Crec que no s'ha d'insistir a relacionar amb el grup de *BALCA* 'boga', 'planta d'aiguamolls'.[18] Però d'altres ens hi haurem de pensar més abans de considerar-les dignes d'oblit. I. El grec dòric *βᾶσσα* = gr. comú *βῆσσα* 'gorja' i 'fons de la vall' no té un sentit tan llunyà (recordem el cast. *nava* 'fondal amb basses entre llocs alts') que ens pugui fer oblidar que el seu ètimon *GʷĀDHI̯A[19] podia dar BAθIA, *BASSA, en sorotàptic. II. Hi ha alguns indicis d'un tipus *VALSO- a l'antiga Sicília, germà del llatí VALLUM 'fossa, fossat, un vall', en el qual hom ha pensat a veure un germà de «bc. *baltsa* 'aiguamoll'» propi del sícul (Schmoll, *Die vorgriech. Sprachen Siziliens*, 60).

III. Que convingui desentendre's sense més estudi de tot enllaç amb la família *BALTA (P-) 'lloc pantanós' (*REW*, 6177) i amb el complex del nom *bàltic*, tampoc no em sembla possible (encara que ho aconselli Tovar), car no solament hi ha lit. *balà* 'aiguamoll', i lituà *baltas* i *bãlas* 'blanc' i aquest també 'pantà, aiguamoll' i 'bassa', junt amb el paleoslau *blato* 'llac', rus *bolóto* 'aiguamoll', rus dial. *bil* id., sinó que també hi tenim amplificacions amb *-s-* com el letó *bãls* 'pallidesa, blancor' («Bleiche») que dialectalment significa 'bosc' (allà sovint pantanós)[20] (i potser gal *belsa* 'camp'); especialment Krahe (*Unsere Ältesten Flussnamen*, 54) ha insistit a incloure-hi el nostre mot i cridat l'atenció sobre altres hidrònims amb *-ls-* darrere el BA-.[21]

Tanmateix guardem-nos de perdre de vista que Sardenya, l'Algarve i l'Est hispànic (on el mot és més vital que enlloc) són de tota la Romània els països on menys hem de comptar amb relíquies pre-romanes indoeuropees, i que en canvi cal comptar sempre amb homonímies quan l'arrel és breu com ací i entren tant en joc els topònims (de sentit sempre discutible); però per damunt de tot la seguretat i antiguitat de la variant de tipus català *BASS- o *BARS- ens aparta resoltament de l'arrel indoeuropea BHEL-;[22] en particular és lluminós el fet que existia una variant *Ἴβαλσα* (potser masculina plural o neutra: *ἀπὸδὲ Ἰβάλσων* —citada pel geògraf asiàtic Marcianos d'Heraclea, c. 410 d. C.), en el nom de la *Balsa* lusitana, sobre la qual ha cridat Tovar oportunament l'atenció: sigui el que vulgui el valor gramatical de la *i-* «amovible» ibero-protobasca (de *Iturissa, Ilurco, Ilersda, Ibaika*) el fet és que això és inequívocament protohispànic i estrany a l'indoeuropeu.

Hi ha doncs fortes raons per pensar, si no en el basc estricte, almenys en el «protobasc» o un llenguatge afí. I l'argument inatacable seria el de l'important article de Tovar (en la revista sevillana *Habis* I, 1970, 7-9), que transcric fidelment: «lo sorprendente es que *balsa* puede tener etimología en vasco: *baldar* 'asamblea', que da Lhande, falta en Azkue, pero en este dicc. tenemos *baldarna* 'iglesia, congregación', y *balderna* 'asamblea, villorrio'. Todo ello se explica con una raíz **bil-* que tenemos en --- *bildu, biltu* 'recoger, reunir' (con reduplicación, *bilbil, biribil*, 'redondo', ant. *Bilbilis*), *biltzar* 'reunión, asamblea'. Una alternancia vocálica se sale de lo que se acostumbra y se sabe en la fonética vasca --- compararé *gantz* 'manteca, grasa, enjundia' y *gizen* 'gordo' (que me parece están ligados etimológicamente por una alternancia de este tipo no registrada, es cierto, en las autorizadas fonéticas de Gavel y Mitxelena)».[23]

Jo també crec que la pista basca (o almenys iberobasca o protobasca) és la més certa. I que l'enllaç amb *bildu* és verament seductor. Però no hi ha més remei que subratllar que una alternància vocàlica (específicament *i/a*) per més pariona que aparegui dels fets conegudíssims de l'indoeuropeu, del semític i d'altres sistemes, és contradictòria de tot el que sabem històricament del basc. L'única fugida d'aquest barratge inexorable fóra que ací ens trobéssim amb una romanalla ibèrica (si l'ibèric hagués discrepat en aquest punt) o d'un avantpassat comú; però encara som ben lluny de sentir petja que ens aguanti en aquest terreny.

Feta aquesta reserva, admeto que és cap aquest grup basc que jo també dirigeixo la mirada ja fa

temps.[24] Transcric el que escrivia jo en cèdules de setembre 1969 (és veritat que de tres mesos abans ja veig tres ratlles, en aquest sentit, en una carta de Tovar i algun record me'n devia quedar): «el bc. *balsa*, que és "pozo, piscina" en l'anav. meridional de Lizarraga, té el sentit de "amas, ramassis" (i *balsan* "en conjunto") en labortà i bnav., i el seu diminutiu *balxa* és "bourbier, endroit marécageux" a la Sule (cf. ronc. i Zaraitze *balsa* "coágulo de sangre");[24a] el labortà Haraneder usà *baltsan* "en compañía de" (de publicans i pecadors), en l'Ev. de St. Marc, i *baltsa* 'fang' en el de St. Joan, i *baltsa* és concretament "pozos de nieve derretida y aporcachada" en guip., sul., bnav. i alguna localitat intermèdia.

»Bé podem, doncs, concloure'n que hi ha un *baltsa* ben establert amb el sentit de 'acumulació de matèria més o menys líquida' i també 'companyia de persones'. Aqueix sentit reapareix en el bc.-fr. *balderna* "assemblée" usat pels labortans Etcheberri i Duvoisin, i aquest en una altra obra usa *baldarna* "congregación, iglesia"; i una forma més breu *baltsu* apareix, en localitats biscaïnes, amb el sentit de "balsa", "mare" a Ondárroa, però "sociedad de comercio" a Mundaka, i això a Lekeitio es diu *baltsa*».[25] Tingui tot això o no una arrel verbal aquesta sola acumulació de mots afins i de sentits relacionats ens ensenya que és cosa autòctona, i és el millor indici que per ací es troba la font de la família del cast. *balsa*.

Afegia jo: «Tot això ens acosta al bisc. *batzarr* "junta, reunión, congreso", avui molt generalitzat a tot el basc literari (guip. *batzarre*, bc.-fr. i ronc. *batzaldi*), i hem vist un sentit semblant més amunt en *baltsa* i en *baltsu*, però que en la variant *batz*- estem en el mateix terreny ens ho acaba de confirmar *batza*, mot local d'Arratia (SE. de Bilbao) que significa "unión, alianza". Ara bé al costat d'aquests tenim la vasta família del basc *bat*, el número 1, i adjectivalment 'u' ('unitari'), a la qual pertanyen el verb *batu* 'recollir, reunir', i el gerundi *batze*, que no és sols 'recollint' sinó "recolección, acogida", però també *batz* a Biscaia ha pres el sentit de "nieve aporcachada, hez, orujo", que hem vist més amunt en *baltsa*».

Qualsevol que sigui l'origen final del basc *baltsa*, em sembla clar que la variant *batz*- ha sofert la influència de *batze* 'reunir' o en tot cas hi és solidari, em decanto a admetre que tal duplicitat ja existia en època ibèrica, i que a ella correspon la doble forma *bassa* catalana i *balsa* del castellà.

DERIV.: *Bassada* [1313, «per adayguar *vassades* de li», rossell., *RLR* XXIX, 75; val., c. 1500, *AlcM*]; *bassadina* maestr. *Bassal* [c. 1380, dos exs. d'Eiximenis, *Regt.*, en *DBal.*; c. 1800: «grans *bassals* d'aigua i bastantes fangueres», Maldà, *Coll. Bona Vida*, 163]; avui mall. [«lo coltell clavat al cor, / *bassals* de sang a la vora», Marian Aguiló, c. 1850, *Ant. Poèt.*, 99] i de tot el cat or., *AlcM*, no gaire en els altres dialectes, si bé Elx *Balsars* i *Balseró* (*El B. de Peixqueres*) ve a ser el mateix; *bassalot*, *DAg. Basseta*, especialment la trona foradada, amb orinal, per a les criatures, deriv. de *bassa* 'latrina'. *Bassinyol*. *Bassó*, cat. or. i occid. (*AlcM*), més conegut sobretot com a valencià (Les Useres; i un lloc on neix aigua en el terme d'Alacant).

Bassol, emp. segons *AlcM*, i especialment mallorquí (*BDLC* III, 11: «hi ha un *bassol* en es poet», oït a Valldemossa, 1964); *bassoleta*, *bassolós*. *Bassot*. *Bassull* 'bassa petita', mall. (*BDLC* III, 11).[26] En els mots *bassiol* i *bassiot* convergeix la influència de *bassa* amb la de *bassi*, el nom del 'cóm' o 'obi' en el Migdia del Principat i Nord del País Valencià, que en realitat cal escriure *baci* i, com ho mostra el significat, no té relació (si no és secundària) amb *bassa* i pertany a la família de *bací* i *bàcia*, com a nom de recipient.

Embassar [S. XV, *Còdex Çagarriga* i *Viudes e Donzelles*];[27] segons l'ed. Bohigas una variant *embalsar* 'estancar' ja es trobaria en Ausiàs Marc LXXXVII, 17, lliçó que caldrà comprovar millor en els manuscrits, perquè és molt suspecta en aquesta data i autor (¿potser deguda a un de tants prejudicis i errors d'Amadeu Pagès?); avui *embalsar* té bastant d'extensió valenciana (p. ex. *basses d'embalsar cànyem* a Guardamar), és poc castís en el Principat (on més aviat es diu popularment *entollar*, etc.), però més a Mallorca («s'hi fan joncs perquè hi ha aigua *embassada*», sento a Felanitx); *embassada*, *embassador*, *embassament*; *desembassat*; *embassalat*, *embassolat*.

[1] Aquest a l'article *vassa* recull prop de quaranta casos de la forma *vassa* o *vasa*, corresponents sobretot als Ss. XII-XVI, en llur majoria amb valor apellatiu (*ad ipsa vassa*, no toponímic) i designant un bassal d'aigua o cosa semblant. Vegeu-ne encara un altre en els derivats (a propòsit de les *bassades de lli*). — [2] Aquest, de l'any 1065, i tots dos dels *Libri Antiquitatum* de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona (Bast-Bass., 243-4). — [3] Es tracta d'una *bassa* del terrer, en un doc. de 1342 de la zona tortosina del Perelló (*BABL* XII, 42). «Lo prevere bateja la creatura en la *bassa* de la pila del babtisme», *Sermons* de St. Vicent Ferrer I, 108.15: sembla designar simplement la idea d'"acumulació d'aigua'. — [4] En el Nord, fins i tot tan a ponent com Astúries, conserva encara un alt grau d'autoctonisme i lligam local. Les riuades, diu Rato, «dexen ágoa enos terrenos baxos, y éstes entóncenes llámense *balses d'ágoa*». — [5] Eiv. «*bassa*: charco», Pz. Cabrero. — [6] I no deu ser cosa gens antiga, car en alguns pobles l'ús vacilla encara, i algú hi demostra consciència que és una variant criticable. A Rossell em digueren que diuen *bassa*, i que solament en el cas d'un carrer de dins del poble són molts els qui diuen *Carrer de la Balsa*, ço que mostra per quin conducte municipal es deu haver esmunyit aquesta variant en l'ús popular. Sento dir *balsa* a Vilamarxant, Torís i Olocau (la zona d'amplada mínima del domini, i més obedient al parlar negligit dels suburbis), d'altra banda a Elx-Crevillent-Novelda, però ja no a Monòver, i en fi a la Font de la Figuera població ja quasi manxega. Però només *bassa* des de Monòver pertot cap a la Marina, etc., i no solament a totes les terres castellonenques i del Maestrat, sinó fins a Puçol i el Puig de Santa Maria, és la forma

que tinc anotada a molts pobles com a terme genèric. En molts punts el límit entre les dues variants deu coincidir perfectament amb la frontera lingüística, car fins en el terme d'Alacant veig un naixement d'aigua que en diuen *El Bassó*, i a Guardamar, ja en el Segura, em parlen de les *basses d'embalsar cànyem* (en aquest, vist el context, no puc descartar que en dir-ho influís el meu exemple); *El Rebalso* és un redol de cases del terme del Fondó de les Neus, a ben pocs quilòmetres de Monòver, però aquest veïnat ja és de llengua castellana. En els docs. valencians un poc antics, i escriptors medievals d'aqueix país, no es troba altra cosa que *bassa*, com ja he indicat de St. Vicent Ferrer.— [7] Saroïhandy va llegir *Balsa Morta* com a nom de l'indret de València d'Àneu on es reunia el «Bon Consell» de la Vall d'Àneu, segons una informació de 1669 (*RFE* IV, 30, n. 2), però convindria verificar-ho. Avui no he anotat altra cosa que *bassa* ni en les valls més extremes del NO.: a la de Boí, en el gascó de la Vall d'Aran, a cada un dels pobles de Cardós i Vall Ferrera, etc. (a Estaon i Esterri de Cardós és el terme que usen per dir 'safareig, rentador': tant allí com a Farrera i a Tavascan feren constar que allí no s'usa *bassal* sinó només *bassa* amb tots els sentits).—[8] Des de la Vall de Tena cap a l'O. ja solament tinc anotat *balsa*, per ex. a Echo (una on s'hi fan *samarugos*). A Sallent de Gállego em parlen de la *Balsa Picola*, i Kuen hi anotà el col·lectiu *Balsar* i un indret dit *Balsarolleta* (*RLiR* XI, 177), a analitzar, és clar, com a *Balsa (de)ra Olleta* (< de la —).— [9] Es pot trobar alguna dada útil sobre mots d'aquests parlars de l'Oest en les notes de Hubschmid en *RForsch.* LXV, 273-6, i *Encicl. Ling. Hisp.* I, 50; però la seva idea d'explicar els dos sentits del cast. *balsa* 'dipòsit d'aigua' i 'rai' (= *almadía*) a base d'una idea central de 'atuell, recipient', que hauria estat el significat d'un ètimon comú pre-romà, és certament desencaminada; mancada ja de tota versemblança semàntica: precisament el que caracteritza el rai enfront de tota altra embarcació és la absoluta manca de tota fondària: mera superfície plana que suporta objectes flotants (sovint sense ni la més incipient barana o llistó). És el cas dels que naveguen pels rius pirinencs, per barranquejar-hi troncs d'arbre. Fins i tot quan arriba a haver-hi un poc de vores elevades —com en les primitives *balsas de totora* dels pescadors aindiats de les Lagunas de Guanacache, entre Mendoza i San Juan de Cuyo, no lluny dels Andes, de les quals tinc bones fotografies a la vista— es tracta de flaques i somes rebaves, de plantes com la boga. D'altra banda la «*bassa de aygua* replegada de pluja: *lacuna*», O. Pou (*ThPu.*, 1575, p. 64) és justament un indret on l'aigua, per naturalesa, s'ha aplegat per si sola, on ningú no s'ocupa de guardar res: essencialment no hi ha la noció de 'recipient'; és clar que es podrà fer extensiva a un dipòsit d'aigua i fins un safareig, d'altra banda es podrà estendre també a d'altres líquids: un *bassiol* de sang, *una bassa* d'oli. «Una *balsa* grande donde se recogían las hezes del azeyte», en les *Guerras Civiles de Granada*, de Pz. de Hita (II, 19). Pel que fa al castellà *balsa* 'rai', és també un mot problema, i no haventhi base llatina no hi ha dubte que té força versemblança la idea que sigui una romanalla pre-romana; en efecte no té base l'afirmació que s'ha fet que sigui un mot ultramarí (potser americà) del segle dels Descobriments, per més que, gràcies als fets narrats, sigui freqüent en les històries americanes d'aquell temps en castellà (Cieza de León, Acosta, etc., veg. Zaccaria, *L'Elemento Iber. nella L. It.*), car a això hi ha una objecció que tanca de cop: aquest *balsa* ja apareix a finals del S. XIII en la *Gral. Estoria* d'Alfons X (299*b*15). Però el fet que un nucli fonètic de forma breu i gens complicada, tan poc característica com *bals-*, tingui probabilitats de tenir nissaga pre-romana en tots dos sentits, essent aquests dos tan divergents, no es pot fer valer gaire en el sentit que hi hagi d'haver res en comú entre els dos mots; en una semblança tan elemental pot haver-hi mera homonímia fins dintre d'un mateix idioma etimològic, molt més en terres com les de la Península, on rivalitzaven tres o quatre llenguatges diferents, almenys, abans de la romanització. Més fàcil és que hi hagi afinitat remota entre *balsa* 'rai' i port. *balsa* «ramada, espessura, tapume», que sembla relacionar-se amb la família del nostre dialectal *barsa* (*ESBARZER*); però tot això ens aparta més i més de la idea de 'bassal' o 'dipòsit d'aigua'; per a aquesta i altres pistes etimològiques veg. el que dic en *DCEC* I, 381*a*47-*b*29. El que sembla ferm és que Bouda té raó en rebutjar (*Euskera* I, 125) l'etimologia basca de Hubschmid, a base d'un bc. *abarzama* «fagot de bois», per tal com no ve d'un **abarza* inexistent sinó d'un compost *abar-zama*, format amb *abar* 'branca'.— [10] No sé ni si aquests, per més que Dupleich, *Dict.-Pat.-Fr.* du canton de St. Gaudens, imprimí «*baso, base*: fangs, bourbe». Potser és grafia incorrecta per *basso*, si fem cas de l'aranès, però la *-s-* i la definició, si fossin exactes, ens durien al fr. *vase*, que no hi té relació.— [11] *Un bassà d'aigo* «un amas d'eau», Guillaumie, *Contrib. Gloss. Périg.*, p. 94.— [12] Gamillscheg (*ZRPh.* XLIII, 513ss.) i Haust (*Bull. Dict. Wall.*, 1924, 58ss.) assenyalen un *basse* «flaque d'eau» força estès a les Ardenes. Ací sembla que més aviat hàgim de pensar en la família celtoide del nostre *bàssi* (< *-ci*), que va amb *bací*, fr. *bassin* (cast. *bacía*), i de fet és relacionant-ho amb l'article BACCINUM del *FEW* que ells ho citen: així deu ser, per més que l'acc. «flaque d'eau» ens deixi pensatius (recordant fets com la reaparició del tipus pirinenc *ARTIGA* i algun altre). Un *bessal* que trobem cap a Lió per a una espècie de canal o sèquia de molí (Philipon, *Rom.* XX, 314) sembla que s'hagi de relligar en una forma o altra amb el fr. *biez* (cèlt. BEDU-), i encara que un *bassatum* «hiatus terrae» de les glosses escaligerianes sembla conduir-nos més a prop, això en canvi té un valor

ben escàs per altres raons, i és tan problemàtic, que potser valdrà més oblidar-ho. — 13 També un derivat *basatza* «lodazal, bourbier» en parlars de l'Est i localitats biscaïnes de l'Est i del SO. (Azkue), que arriba a coincidir amb el sentit del nostre *bassa* tant que ens fa dubtar de la nostra refutació: «eztabil basatzarik *basatza*» «(el barbero) no anda de charco en charco (como usted»), en *Peru Abarka*, de Mogel, p. 17. — 14 *Basaz bete* = lleno de lodo en *Auñemendiko Lorea* I, 198.5. — 15 *Basa* «légamo de las rías, cieno de esteros o marismas descubiertos por la vaciante», G. Lomas. — 16 Per a aquesta vegeu G. Serra, *It. Dial.* III, 209; cf. Bertoldi, *RLiR* IV, 226n.; Rohlfs, *Fs. Gamillscheg*, 1957, 506n. Quant a l'altre, Hübner en parlà no sols en els *Prolegomena* dels *Mon. L. Ib.* lxxxi, sinó en un article sobre els Monuments de la Balsa romana, en la *Rev. Archeológ. e Hist.* de Lisboa, núm. 3, 1887; i cf. la nota de Bertoldi i la de Kleinhans, en el *FEW* I, 212. I especialment Schuchardt, *ZRPh.* XXXVII, 180, i M-Lübke (*Roman. Namenstudien* II, 62n., i en el *REW*). També Viterbo I, 171. La idea de M-Lübke, després tan repetida, d'aplegar *balsa* amb el basc *beltz* 'negre' (que en algun punt és *baltz*) em sembla ara decididament recusable. Encara que el cas es doni en algun altre idioma (Schultze, *Berliner Sitzber*, 1910, I, 787ss.) hi ha massa poca afinitat (i massa indirecta) entre les dues idees. — 17 Cf. *salsa, falsa, trasbalsa, melsa*, i fins *salze, calze, pols, espolsa*, etc. Ni rebuscant en coses com *molsa, cimolsa*, i pensant si en aquests hi podria haver algun fet d'ultracorrecció (tot i que el pirinenc *molsir* 'munyir' de MULSUS ho desment), això es podrà pendre en consideració darrere una *o* però no quan tenim A. La duplicitat *balsa* ∼ *bassa* només ens recordaria el cas del cast. *bolsa* = *bossa*. Ara bé (i ací de nou estem amb *ols* i no pas *als*!), llavors es tracta de -RS- originària, i per tant, si de cas, serviria per reforçar la versemblança d'una base *BARSA per al nostre mot. Però fins en aquests termes no és gaire de fiar aquest indici, car el castellà participa normalment en la reducció catalana de -RS- a *ss*, per tant ací deu haver-hi tractament mig-savi (i l'esforç per mantenir el grup seria precisament el causant del pas anòmal de R a L): en *bassa-balsa* tota sospita de tractament semiculte està descartada ja pel fet d'ésser mot estrany al llatí. — 18 Cert que Jud ens recordava roms. *bâlc* «flaque, bourbier», que té al costat alb. *pelk* 'bassal' i un *παλκός* d'Hesiqui (*ASNSL* CXXII, 422), però un -KIA no explicaria una -*s*-, i prenent -KA com una amplificació radical, a penes ens quedaria res. — 19 Parent de *βυσσός* 'fondària, fons de la mar', *ἄβυσσος* 'abisme', *βάθος* 'fondària', scr. *gâhate* 'es capbussa'. Pok., *IEW*, 465.29-32. — 20 Fränkel, *Die Baltischen Sprachen*, 1950, p. 19, i la bibliografia (ja tan coneguda), reunida en el *REW*, l'*IEW*, 119, etc. — 21 *Balsione* en l'Itinerari Antoní (cf. *Beitr. z. Nfg.* III, 1952, 231-2); *Aquae Balissae* (Itinerari Antoní) = *Aquae Balizae* (*CIL* VI, 3297), *Balsantia* (avui *Balsenz*) afluent austríac del Danubi, i tres hidrònims *Balsé, Balsis* i *Balsiai* en els països de llengua bàltica. — 22 He de reprimir una justificada impaciència en veure que Tovar m'atribueix que en el *DCEC* vaig voler separar el cat. *bassa* del cast. *balsa* com a mots d'origen diferent, quan justament tot al llarg de l'article insisteixo en el contrari. No va llegir atentament? ¿Propendia a creure-ho perquè li semblava que això s'oposava a la seva etimologia basca? Coneixent bé els fets, que semblen contradictoris de certes idees, de vegades resulta que no ho són, i que solament reclamen una explicació més subtil o complicada. En tot cas és en va de voler-hi cloure els ulls. — 23 Hi afegeix *gare/gira, zare/zira*, 'som', 'sou', *etzin/etzan, ilki/ialgi*, jeure', 'sortir', si bé reconeixent que són més aviat divergències dialectals que alternances, però obrint la porta a la possibilitat d'una combinació. — 24 Localment la *b*- passa a *p*- en parlars bascos, d'on sul. *palsa* «charco» i bnav. *phalza* «sangre coagulada» en Salaberry (ja comentat per Schuchardt, *ZRPh.* XI, 496). — 24a I jo també admeto que en les semblances lèxiques entre el basc i l'indoeuropeu, ben sovint no és l'indoeuropeu el donador. Oblidem massa el vell substrat europeu, del qual els indoeuropeus manllevaren molt, i el basc n'*heretà* (més que «manllevar») encara més. — 25 És veritat que alguns (sense llevar-ne Azkue) ho han escrit amb *tz*. Però té poc valor perquè en moltes localitats biscaïnes (si no en totes) no es distingeix *z* de *s*, i en tot cas això és el que passa a Ondárroa, com veiem per les contínues vacil·lacions en *Auñemendiko Lorea*. — 26 Sense relació amb això el mot que *AlcM* escriu malament *bassulla* (localitzant-lo a la Vall d'Àneu i definint-lo 'conca feta d'escorça de bedoll') i el *DFa.* encara pitjor *besull* (però mai no s'ha pronunciat amb sonora), i no és «cassó fet de s u r o que serveix per a beure aigua», sinó realment d'escorça de bedoll, o sigui de *beç*, el nom que a moltes valls ripolleses donen a aquest arbre (tot i que *beçull* s'usa a l'Alt Pallars i no allà) L'error ve d'una dada inexacta proporcionada per Mn. Griera, que escriu *besull* en *BDC* XX, 219, i *bassull* a *BDC* XX, 256, localitzant a Castellbò, Andorra i Lledó. Verdaguer també escriví malament *vasull* en *Canigó* X, 94. I jo vaig sentir *beçulla* femení amb *e* i sorda a tots els pobles de Cardós i Vall Ferrera (*baçulla* només a Tor, *BDC* XXIII, 277). Per a *beç*, del qual, naturalment, deriva, veg. *BEDOLL*. — 27 No solament és de fi del segle, com en aqueixes dades d'*AlcM*, sinó des del principi: «que l'aygua morta, e *enbassada* e sullada, hagués tanta de virtut», StVicentF (*Quar.*, 74. 31). Amb sentits d'explicació menys simple o clara «m'és degut per lo interès de 36 marchs, 6 onses, 4 argentés é tengut ocupat e *enbassat* en dita obra, qui per culpa dels honorables administradors en donar-me lo compliment dins l'any ---», doc. Bna., 1474 (*Hom. Rubió i Lluch* II, 554); un de *embassar-se* en J. Timoneda (a les cobles que cito a

prop. de *da-li* interj. a *DAR*).

BASSETJA, 'fona, mandró', mot peculiar del català, i, dins la nostra llengua, propi només de les terres centrals i meridionals del domini lingüístic; no és improbable que *passetja*, la variant pròpia de les Illes i de les serres del Camp, sigui la forma originària (amb la consonant alterada en els altres llocs per la influència de l'àrab), i és possible que vingui d'un llatí vulgar *PERSĬDIA, nom amb què els foners balears —famosos auxiliars de l'exèrcit romà— haurien batejat un tipus nou de fona, fabricat amb materials provinents de Pèrsia, entre ells i els arquers partes i iranis, que combatien amb ells o contra d'ells en les fronteres anatòlies i escítiques de l'Imperi romà. ☐ *1.ª doc.*: doc. 1320.

En una escriptura de Balaguer (posterior a 1313, però abans de 1337): «nuyll hom no gos trer a colomer... ab pedrea, ne ab arch de rotlo ne ab *baçeja*» (*BABL* XII, 522); en un de Barcelona de 1323 es prohibeix «combatre ab *baceges* ne ab peres» (*AlcM*); de vegades es tracta del llançador on es posaven les pedres que disparaven màquines de guerra més grans, com les *basseges* de trabuch d'un inventari de les Drassanes, de 1467, que cita el *DAg*. Els testimonis literaris es refereixen a la fona del foner — el vencedor de Goliat en el *Gènesi* de Serra-Amer, any 1451, «una pedra posà-la en la *bassege* e tramès-la al gigant» (ibid.).

Els escriptors que l'han usat, en la nostra Renaixença, figuren entre els més representatius: «del riu los rayers vénen, fembres, infants: / tot són destrals y llances, forques y pals, / *bassetges* y sagetes, dalles tallants», Milà i Fontanals, *La Cançó del Pros Bernat* v. 385, i Josep Carner ha cantat «la *bassetja* dins el vent» com a atribut de l'home insubmís. Combinant les dades del *BDC* (IX, 71; XIX, 91, 166, 183) amb les d'*AlcM*, les de l'*ALCat.* (mapa 835, *fona*) i les que citaré, tenim que l'àrea del mot en el Continent s'estén des del Penedès fins al Maestrat inclusivament i, terra endins, fins a la Segarra: Avinyonet del P. (*BDLC* X, 368), Vilafranca, Vilanova, el Vendrell, Sta. Coloma de Queralt (*BDLC* X, 42), Vallfogona de Riucorb (*BCEC* VI, 39), Montblanc, Valls, Tarragona, Alforja, Falset, Gandesa, Pena-roja, Morella, Benassal; després a l'Alguer i a tots els punts de les tres Balears.

En canvi el tipus *bassetja* ja no és usual en el Baix Llobregat, ni Igualada, ni a les altres localitats de l'àrea de *fona* (continuador de la denominació llatina clàssica FUNDA), que comprèn el Pallars, Tortosa, Flix, Ulldecona i Baix Maestrat o Plana de Castelló. Tampoc en la zona en què s'usa *mandró*, que comprèn terres rosselloneses i del català oriental, entre elles Barcelona, on les criatures que ens en defensàvem o servíem, cap a 1911-1914, no el coneixíem per altre nom.

Hi ha dues notables variants fonètiques: a Pena-roja (Matarranya) diuen *massetja* (*BDC* IX, 71, i XIX, 166), i igual en el Maestrat: «Del cor del Palmeral, / pel dret, ja no'ls separen ni dos trets de *masseja*», Garcia Girona, *Seidia*, 253, 281. L'explicació més natural d'aquesta forma és que sigui deguda a la contaminació d'un sinònim o para-sinònim romànic, molt fàcilment el concurrent *mandró*, i també tinguem en compte que a còpia de descriure els antics combatents muntanyencs com a armats de *maces* i *bassetges*, es podia canviar en *maces* i *macetges*.[1] Ara bé, aquesta variant es troba ja, al costat de *basseja*, en *Gènesi de Scriptura* (S. XV), *sa massege* (p. 107).

Però més ens ha d'interessar la variant *passetja*. En el Continent així és com es diu a les muntanyes del Nord del Camp de Tarragona, des de Valls fins a Alforja: la zona ultraconservadora de les Muntanyes de Prades, darrer nucli resistent dels moros en el Principat; el petit reialme, molt més ibèric que morisc, dels reietons de Siurana. Després la trobem en el català de l'Alguer, l'*aspasseja*, dada d'importància cabdal car ens ensenya que en la primera meitat del S. XIV, quan van importar la nostra llengua a la ciutat sarda, ja s'usava i fins era preponderant la forma amb *p*-.

I en efecte això és de tot el català insular:[2] *passetja* és com ens l'anomena l'Arxiduc Lluís Salvador (p. 248), *pəsœ́ğə* diuen guardant el bestiar de llana els pastors de Manacor, que l'usen molt per empaitar les ovelles fugisseres (*BDLC* VII, 175), *passetja* escrivia ja Bartomeu Ferrà en les seves *Comèdies* (I, 94), i és també —si no l'única forma— almenys la predominant a Menorca.[3] La variant *p*- ja es troba potser en fonts medievals.[4] En un document del Llibre de Cort de l'Arxiu de Llucmajor de l'any 1708, en un pregó prohibint fer batalla tant «ab *bessetjas* com sens *bessetjes*» diu que «los qui seran trobats en *bessetja* incórrega<n> ---» i també «per les *pessetjas*» (*BSAL* VII, 13), d'on resulta que la variant amb *p* hi veïneja amb la *b*- i podria deduir-se que aquesta és la del text i l'altra la de la rúbrica, però més aviat fóra natural la cosa inversa, o bé que la de la *b*- és merament la forma explicativa que va posar-hi el publicador.[5]

Tenim, doncs, ben establerta la coexistència des de l'Edat Mitjana de les dues formes *passe(t)ja* i *basse(t)ja*. I ací ens trobem de nou amb un mot propi de la zona de la nostra llengua on els moros van imposar llur idioma semític amb èxit més o menys gran. Com que l'arabització explica naturalment el canvi de *p*- en *b*- però (almenys directament) no pot donar compte d'una alteració inversa, fóra natural inclinar-se a una explicació com l'admesa per a *BARRELLA*: que *bassetja* surti per arabització de *passetja*, i que també ací el fet de ser les zones més poblades i transitades les que més fortament estigueren exposades a la influència de l'àrab determinà que fos la forma arabitzada la que més es divulgà i es convertí en el mot «passe-partout», el de la llengua literària i comuna. Però no és sorprenent que romanguessin aferrades a una pronúncia patrimonial i més antiga les terres d'arrelament, antigor i popularitat màximes de la bassetja: la pàtria dels foners baleàrics, tot el món insular i la inexpugnable ciutadella ibèrica de Siurana.

No hauré de basquejar-me gaire a ponderar la fama

dels foners balears, cosa tan coneguda. És ben divulgat que Aníbal va reclutar els seus cossos auxiliars més poderosos entre la nostra gent (ibers continentals barrejats, indubtablement, amb balears) i que aquests balears feren el paper decisiu a les grans batalles de Trèbia i del Trasimenus, Cèsar i Tàcit ens descriuen les *glandes* o bales de plom o d'argila endurida amb què carregaven llur fona (veg. les cites dels *Comm. De B. Gall.* en Forcellini, etc.), i això restà després amb caràcter definitiu dins l'exèrcit romà: a la Columna Antonina està figurat el Foner Balear.[6]

Ara bé, aviat l'exèrcit imperial de Roma es va trobar enfrontat amb les tropes dels Diàdocs, de Cosroes i dels Sassànides, fossin partes, carducs o supervivents mèdics; a l'altra banda del Pontos Euxinos havia de lluitar amb escites, alans i sakas, tots ells gent de llengua irània, i sovint confosos sota el comú denominador de «perses». No hi ha dubte que els partes, no sols disparaven sagetes tot cavalcant cap a l'horitzó, sinó que en part també els caps de les legions devien llogar els seus serveis. Arquers i foners havien de col·laborar entre ells, més que amb els altres legionaris, molts anys per aquelles terres, o bé en les balcàniques, però aprenent d'ells i ensenyant-los llurs arts i llurs arnesos. Imagino que en aquest intercanvi es devien fer noves menes de fona o de «trabucs», de «bassetja» i «fona» (una mica potser a la manera del dels gegants talaiòtics reminiscents en la Rondalla de Camps), i que d'això se'n diria una *σφενδόνη περσίς* = una *fona pèrsica*; abreujat això en *περσίς*, *-ίδος*, és versemblant que d'aquest PERSÍDA o PERSÍDEM acusatiu surti, indirectament o directa, el nostre *passetja*: tant si postulem una formació adjectival llatina *PERSĬDĔA com si admetem la formació del diminutiu normal grec **περσίδιον*, en plural *PERSĬDĬA. Em decantaria per això últim tenint en compte que a Eivissa al costat de *bassetja* s'usa també una forma *bessiula* (Pz. Cabrero[7] o *mansiula AlcM*) que semblaria sortir d'un diminutiu llatí *PERSIDŬLA. Altres conseqüències lèxiques d'aquests contactes romano-iranis són mots importantíssims del llatí vulgar: *TIRAR*, *CARCAIX*, *VANOVA*, *GUALDRAPA*, *XANCA*, fr. *frapper*. L'evolució fonètica fóra ben normal, cf. VERSURA > cast. i portuguès *vassura*, *bas-*, on també hi ha el canvi de E pretònica en *a* a causa de la R.[8]

He pensat encara en altres possibilitats per a l'etimologia de *bassetja*, però cap no satisfà tant ni de bon tros. Ja hem vist que els noms aràbics (*wadâfa*, *miqlâᶜ*) no s'hi assemblen gens. El gr. *φαρέτρα* comença per no designar res com una *bassetja* (vol dir 'buirac'), la seva formació en indoeuropeu és transparent (de BHERŌ 'jo porto') i no s'hi podria formar res de semblant.

Els noms cèltics de la fona són diferentíssims (arrels STEBH- o TABH-, KRENN-, SLENG- germano-cèltic SLEUD- germànic, etc.). No està aclarit si el ll. FUNDA i el gr. *σφενδόνη* són o no germans: precisament Ernout-M. sospita que FUNDA fos l'antic nom baleàric si bé alterat pels romans per tal de relligar-lo a un vell mot d'ells, que significava 'bosseta', i el mot grec potser fóra verament indoeuropeu (cf. *σφαδάνω* 'bellugo, moc convulsament') però res en aquesta arrel SPH(EN)D- no ens podria atansar gens a *bassetja*. Una mica ens hi acostaríem potser si ens fos conegut l'il·liri antic, com sigui que 'fona' es diu *bē* o *bahə* en albanès segons els dialectes (Gustav Meyer, *Alb. Studien* III, 37, 90, i *Etym. Wb.*, § 22). Es conjectura que això provingui d'una base *BHOUGHA (esc. antic *baugr*, etc. 'colpejador', cf. *IEW*, 98.1ss.); si bé hi ha tota mena d'obscuritats i entrebancs, i encara que no podem negar la possibilitat que algunes formes sorotàptiques tinguessin una evolució tipus *sâtəm*, i que per tant, a aquest *bahə* corresponguès quelcom d'anàleg a **baza*, es tracta d'una possibilitat problemàtica a tot ser-ho (i encara tindríem ací una sibilant sonora i la terminació *-etja* per explicar). Cal deixar-ho córrer.

El verb fr. ant. *berser* 'tirar al blanc' (amb el seu derivat it. *bersaglio* 'blanc') no sabem que mai correspongués a res en català; s'ha admès que és un mot d'origen germànic, si bé hi ha dificultats i Kluge nega aquesta etimologia de Braune, *REW* (1117*b*) i *FEW* (I, 376); l'etimologia cèltica a què d'altres es decantarien sembla presentar-ne encara de pitjors; de tota manera i encara que hi ha algun rar i tardà exemple d'un fr. ant. *bersoiier* 'caçar' (Christine de Pisan), a base d'això no expliquem gaire la terminació del substantiu català, pitjor el seu significat peculiar, i per damunt de tot el mot **bersar* no ha existit mai en llengua d'oc i per tant no es pot creure que aparegués en la nostra llengua i hi formés un substantiu tan sui-gèneris.

En canvi es pot adduir un argument més, ben curiós, en suport d'una procedència baleàrica. Un *bronzo* és una espècie de fona gran, típica de Mallorca (vegeu la documentació i detalls s. v. *BRONZE*). És ben cert que això no té relació directa amb el nom del metall. Però sí que serà una creació onomatopeica imitadora del brunzir feixuc i pregon (amb Ó, no amb Ŭ) de la *bassetja* de grans dimensions. És clar que ací tenim una vella creació autòctona mallorquina per designar una mena més poderosa i perfeccionada de mandró o fona. Una innovació tècnica paral·lela a la representada pel nom *PERSIDIA.[9]

DERIV.: *Bassetger* [men., Camps i M. II, 98]. *Bassetjar* 'tirar amb bassetja' men. [Camps i M., *jocs de bassetjar a la rodella* I, 333]; *bassetjada* [*BDC* XIX, 92; mall.; Camps i Merc. II, 100].

[1] *Musäyyib* és un participi actiu aràbic del verb *sáyyab* que significa bàsicament «lâcher» (Dozy, *Suppl.* I, 750) i pot significar «tirar echando» (*PAlc.*) «abandonner, larguer» (Beaussier). En tot cas aquest mot aràbic no bastaria per a l'etimologia de *bassetja*, per raons fonètiques, ni si ignoréssim les formes catalanes predominants amb *b-* i *p-*; i ni si admetéssim que una combinació de substantiu amb aquest participi-adjectiu (*miqlâᶜ musáyyib* o *wadâfa musáyyiba* es vagi abreujar ometent el subs-

tantiu: 'fona disparadora'>'disparadora (fona)'. En canvi sí que fóra possible que el canvi de *bassetja* en *massetja* es degués a la influència dels mots aràbics connexos *miqlâc* i *musáyyib*. — [2] Llevat només Eivissa (la més meridional i arabitzada): «jo diria que he sentit una flaüta com sonava i una altra cosa com es esclafits d'una *bassetja*», Castelló, *Rondalles Eiv.* — [3] «An es jove, fermat, el van posar dins sa *fona* d'una *bassetja gegantina*, i abraonant-lo per ses cames, fetes de tres llibants tronyellats, dos gegants per banda, i voltant-la amb delit com qui tira una pedra, llançaren el malanat dins sa buidor des barranc», Camps i Mercadal, *Folkl. Men. de la Pagesia* II, 60-61. Passatge d'una rondalla meravellosa de l'antigor, que té sobretot l'interès d'ensenyar-nos que en aquella illa (segurament no sols allí) coexistien *fona* i *bassetja* (*p*-), i aplicant-se més especialment aquesta a una arma més gran i poderosa, es va reservar el mot llatí per al pedrer o bossa de l'arma, on es dipositava el projectil (recordem que el ll. *funda* era també 'bossa', 'funda'). Ara bé, Camps pretén que és «*sa bassetja*» com ho deien «nostres pares» si bé cuita a reconèixer que «casi tothom diu *passetja*» (II, 98). Un més aviat creuria que deu ser a la inversa, o sigui que els pares deien *passetja* i avui s'ha introduït *bassetja* en el parlar d'alguns, car a Menorca hi ha molta més influència del català continental que a l'Illa Major. En tot cas F. de B. Moll, que bé ho ha de saber, diu (*AlcM*) que la forma menorquina és amb *p*- i no *b*-. — [4] En el Torcimany d'Aversó (c. 1395) figura *pacega* al costat de *bacega* i *passega*, com a presents verbals o com a substantius accentuats en la *é* (i amb *g* pronunciada *j* com es veu per totes les rimes). Hem de creure que en part es tracta del present del verb *passejar*, però les dues formes amb *c* més aviat deuen ser del nostre mot (115.13, 14). — [5] Per completar els detalls fonètics aclarim que el mot té pertot *é* neutra en els parlars balears que encara distingeixen, i *è* en català oriental, ço que correspon bé a un ètimon llatí amb ĭ. En el Maestrat (on *tj* i *j* es confonen) pronuncien amb *ž* o *-iž-* però fora d'això hi ha l'africada *ǧ* pertot. Això no xocarà —qualsevol que sigui l'etimologia— car és sabut que en tot el català oriental del Sud i del Centre l'antiga *-j-* postònica es pronuncia *ǧ*: *sitja*, *corretja*, *-itja*, *-utja*, *imatge*, *farratge*, *platja*, etc. (*LleuresC*, 260). En els parlars balears, de més a més, ha actuat la influència dels verbs en *-etjar*, car ja veurem que hi ha un verb derivat *bassetjar*, i *bassetjada*. — [6] Més dades en el Pauly-Wissowa, i en la monografia de Gabriel Llompart «Los Honderos» de la collecció *Panorama Balear* (Palma, c. 1950), que en part ja es deuen trobar en una copiosa monografia inèdita del cronista de Ciutat, Bonaventura Serra († 1784), un poc extractada per J. M. Bover, *Bibl. de Escr. Baleares*, § 1183, II, 370-1. — [7] Per por d'una errada vaig demanar al Dr. Isidor Macabich si era real aqueixa variant. M'escriví el 1-II-1964 que en efecte era coneguda si bé «no tan general com *bassetja*, lo corrent a fora i a Vila; com si fos un sobrenom en broma». Endevino, doncs, que alguns ho perceben com un compost = *bé xiula*! Etimologia popular, és clar. Però encara que alguna alteració per obra d'aquest factor és imaginable, no crec que això bastés per explicar la terminació *-iula* —cf. els termes cautes «com si fos» que usà el savi amic—: perquè l'etim. pop. pogués sorgir era tan necessari que hi hagués ja la terminació *-iula* com la inicial *bə*-. — [8] O bé hi hauria dissimilació *e-é* > *a-é*, com en *mateix*, *darrere*, *barret*, *alet*, etc. — [9] És lícit almenys d'indicar reservadament alguna hipòtesi complementària. *Brondo* és un dels llinatges més rancis de la noblesa mallorquina, que ja trobem citat en el S. XIV: el *DAg.* diu que ja el citen el 1369 i el 1386. Personatges illustres són Domingo Brondo (Palma, 1593-1652), militar i després frare dominic, Lionor Brondo, Manuel Brondo. L'arxiu familiar dels Brondo era tan ric que hagueren de contractar els serveis permanents del futur cronista de Palma Joaquim Maria Bover (l'autor de la *Biblioteca de Autores Baleares*, que dóna aquestes dades). Salta a la vista que això no vindrà d'un «topònim venecià *Brondolo*», com suposa *AlcM*, car no apareixeria en la forma constant *Brondo* amb *-do* final, constant d'ençà que aquests soldats aristocràtics prestaven grans serveis a Pere del Punyalet en la guerra del S. XIV contra Castella, com confirma el mateix Bover. És evident que uns immigrants italians, per haver arribat a ser de l'aristocràcia mallorquina ja a mj. S. XIV haurien hagut d'entrar a l'Illa moltes generacions abans: i ja el Cerimoniós els hauria posat en llocs de tanta responsabilitat! Insostenible.

En canvi és convincent de pensar en una relíquia mossàrab, en *-o*, com és tan corrent en aquesta mena de romanalles; i és clar que ha de derivar del verb onomatopeic *brondar* 'oscillar fortament, tenir caiguda balandrejant lluny d'un lloc', que el *DAg.* i *AlcM* documenten en Costa i Llobera i en Galmés, i que localitzen a St. Llorenç des Cardassar, etc.: «*brondant* pel vell cornaló / de la clasta casolana, / bona ombra fa la baldana / de la figuera aubacor», B. Guasp (*Illes d'Or* IX, 97). Ara bé aquest *brondar* és evidentment parallel de *bronzir*: i si el nom de bassetja *bronzo* ve de *bronzir*, és ben concebible que el nom dels Brondo fos una antiga denominació dels foners balears derivada parallelament de *brondar*. I de fet *bronda* s'usa i, si no m'enganyo, justament amb el sentit de 'fona', veg. Arx. Lluís Salvador (*Die Balearen*), p. 248. Encara podríem llançar-nos més enllà, puix que és Ernout-M. el qui suggereix que *funda* sigui pròpiament nom balear de la fona (adaptat al vocabulari llatí), car puix que si en lloc de FUNDA trobem formes inexplicables com *fronde* en francès, *fronda* en certs parlars occitans, *fionda* i *frombola* en italià, tot això es podria deure a l'existència d'una variant *BHONDA o *PHO- o *PHRONDA en la llengua aborigen baleàrica (potser pronunciats tots ells amb

una ð espirant o vibrillant) i que en normalitzar-se això segons la fonètica llatina, vagi quedar d'una banda FRONDA, d'altra *FRONŎLA > *FROMBLA*, d'altra BRONDO- o BRONŎO- (>BRONZO-) d'on aquestes formes del mossàrab balear.

BAST, 'albarda curta de càrrega', mot antic només en les tres llengües romàniques del Centre (it. *basto*, cat. i oc. *bast*), d'origen desconegut o molt incert; com que aquest acord ja antic entre tals llengües romàniques, suggereix que ja vingui del romànic primitiu i en part del llatí vulgar, i no se li poden assenyalar afinitats en llatí, és lícit pensar en algun enllaç amb certs mots grecs (cf. *BASTAIX*, *BASTAR*?), però com que aquests a penes poden conduir-nos a suposar una base aplicable a la forma *bast*, més aviat és versemblant de pensar en un mot pre-romà (potser indoeuropeu), cf. mots bàltics com *pa-bàlsts* i *bal̃gnas* 'sella', 'coixí', i germ. *bolstr* 'coixí'. □ *1.ª doc.*: 1288.

En un document de Puigcerdà d'aquesta data apareix aplicat, ja en un sentit un poc secundari, a la fusta de bast, o sigui la transportada a l'esquena d'animals, ací amb especial esment dels *mulats*: «Tota càrrega de fusta de *bast*, que sia obrada» (Alart, *RLR* IV, 507). També el trobem en *Ordinacions* del Rei Cerimoniós, amb aplicació a l'*animal de bast*, i al bast mateix en textos literaris o documentals del S. XV valencià (*Spill*, *Procés de les Olives*, doc. de 1421). Avui és un mot ben viu en tots els àmbits del nostre domini lingüístic (*CostCatManc.* II; en el Pallars aplicat no solament al dels muls sinó també a cavalls; sentit també així a Andorra, etc.).

El *REW* (983) i també bastant el *FEW* (I, 280*b*) donen una idea falsa de l'extensió del mot, en presentar-lo com a comú a totes les llengües romàniques d'Occident, com si per tant calgués atribuir-lo sense vacillar al llatí vulgar comú. En realitat a penes es troba en francès medieval (M-Lübke, *W. u. S.* I, 33-37, solament n'hi assenyala alguns testimonis escadussers i força rars), de manera que s'admet en general que hi penetrà en data tardana, S. XIV, des de la llengua d'oc. Ha restat sempre estrany al gallec i portuguès, i en castellà apareix solament en quatre exemples dels Ss. XV, XVI i principis del XVII; avui ha desaparegut, fora d'algun ús marginal a l'Alt Aragó i a la Montaña de Santander,[1] com també a l'Argentina i en alguna altra zona americana: altrament ací no es tracta d'un *bast*, sinó de *los bastos* aplicat a les «almohadas que forman el lomillo» (*Martín Fierro* II, 1425, i veg. el vocab. de Tiscornia); *DCEC* I, 422; l'absència en gallego-portuguès acaba de convence'ns que al castellà degué propagar-se per diversos conductes des del nostre domini lingüístic (i en part potser des de l'italià, a Amèrica).

En contrast amb això no hi ha dubte que en llengua d'oc i en italià és tan vigorós i d'ús tan constant com en la nostra llengua. No solament en tenim exemples ben clars en occità des del S. XIV, i algun fins del XIII (Rayn.), sinó que els derivats *bastar*, *embastar* 'posar bast a un animal' i *bastier* 'fabricant de guarniments d'animals', es presenten en bon nombre des del XIII, i avui el mot s'estén sense interrupció des del Bearn, pel Roergue, etc. fins al Delfinat i els Alps;[2] des d'allí continua encara la seva àrea cap al Nord en tot el domini franco-provençal i fins a Lorena, i continua encara, en la zona adjacent de llengua alemanya immediata, a l'Est i al SE. d'això (Alsàcia i Su. alem. *bašt*) si bé allí en part pot provenir d'Itàlia.

En italià l'autoctonia i generalitat de *basto*, no és menys clara.[3] Els testimonis abunden molt des dels autors més clàssics del S. XIV (Antonio Pucci, Crescenzi, en els *Orlandos* de Berni i de l'Ariosto, etc.), i també allí demostren gran autoctonisme la derivació i la fraseologia («non sai onde mi preme il *basto*, gli sta come all'asin il *basto*», etc.). Pot resultar molt orientadora l'existència a Itàlia d'aparents i probables derivats de sufix anòmal: *bastinga* (terme nàutic), llatí tardà *basterna* 'civera', *bastaga* 'càrrega duta per jovada' (M-L., *W. u. S.* I, 33-5), Versília *bastaca*, Arezzo *bastriga*, perugino ant. *bastreca*, «corda per imballare», perugino *bastrece*, *-trice*, «portantina», *imbastecare* «imballare» (Ang. Prati, *Diz. Et. It.*, s. v.).

Un mot que és comú des dels orígens a les tres llengües romàniques del Centre, i sense cap enllaç amb mots semítics ni amb mots vells de tal forma i sentit en germànic, és clar que ha de pertànyer a un fons romànic primitiu; però encara que no sigui desproporcionat parlar en tal cas de «llatí vulgar», és clar que l'afirmació de Wartburg (*FEW* I, 280) i *AlcM* d'un «llatí (vulgar)» *BASTUM s'ha d'acollir amb escepticisme, i potser fóra més raonable d'oposar-hi una franca negació. El mateix M-Lübke, que amb el seu treball de *W. u. S.* I, 33-5, contribuí a formar aquest prejudici, tornant-hi en un nou examen en el *REW*₃, 983, ja més sobri, declarà sense embuts que l'origen és «desconegut» i que les raons geogràfiques fan inversemblant una procedència grega. Car aquesta seria realment l'única remota possibilitat de fundar una base, ja que no llatina ni itàlica, almenys mediterrània, en tal «llatí vulgar».

Segons aquesta hipòtesis es tractaria d'un fantàstic grec vulgar *βάστον o *βάστη creat sobre βαστάζω 'portar (com a càrrega)' per analogia de mots com ἔργον al costat de ἐργάζω, δίκη al costat de δικάζω. Ni en el grec arcaic tals parelles no són freqüents,[4] i el grec vulgar no eixamplà l'extensió d'aqueixos casos escadussers. Si tanmateix hom s'havia llançat per aquest camí és perquè circulava el vague concepte d'una «arrel BAST-» romànica «d'origen grec»; però es tracta d'una noció confusa resultant de la combinació d'una idea certa però difícilment aplicable, amb una d'insegura i inaplicable, i una altra de definida falsament i en tot cas sense aplicació al cas actual. Existeix un gr. βαστάζω 'portar', però això és BASTAZ- i no BAST-; existeix el verb romànic *bastar* 'ser suficient', però ni està enterament aclarit que això vingui de βαστάζω ni significa 'portar' (per més que se sospiti que es basi últimament en aquesta idea) i

per tant no és aplicable a la investigació de l'origen del nom d'un objecte que solament podria relacionar-se amb el concepte de 'portar' en el seu sentit més literal i material; en fi el mot *bastaix* i el seu ètimon llatí vulgar *BASTAXUS no formen part d'una «arrel», car són un substantiu concret terminat en -AXU, i per tant no serveixen com a base per a un mot BAST-.

Crec que amb això hem introduït la claredat en una idea confusa i que servia més o menys inconscientment de premissa del suposat *BASTUM d'origen grec.[5] Eliminada tal premissa, crec que la creació d'un *BASTUM en llatí vulgar és un postulat clarament improbable, i que solament com una creació indocumentada d'un grec **βάστον* tret de *βαστάζω* pel grec vulgar podríem persistir en aquest ordre d'idees, però que hem de considerar-ho com a cosa d'escassa versemblança. I que procedeix pensar en si hi ha alguna alternativa.

I crec que l'alternativa és un origen pre-romà. Ja lingüistes tan informats i ben orientats com J. B. Hofmann (Walde-H., s. v. *basterna*) i Angelico Prati s'han negat a admetre que no hi hagi relació, com volia M-Lübke, entre el tipus *bast* i el ll. tardà *basterna* 'civera coberta, per conduir una dona, i transportada amb uns pals o perxes damunt d'animals' (Palladi, S. IV, amb el derivat *basternarii* en Symmachus), i tant el sufix d'aquest mot com el de *bastaga* 'transport en jovada' (en el còdex del temps de Teodosi), i el dels mots dialectals centro-italians *bastaca, bastreca, -riga, -rice, imbastecare*; definits més amunt i tots ells referents a mitjans de transport, ens condueixen a pensar en una base pre-romana. Per a aquesta podem assentar una base de consonantisme un poc més complicat *BALSTO- o *BALGSTO- però que és ben raonable esperar que se simplifiqués en BASTO-, tal com *Bolscan* es va reduir a OSCA (la ciutat ibèrica), *Varscones* a *Vascŏnes*, **torstum* a *tostum*, tal com s'admet que **tersqua* es reduí a *tesc(u)a* (veg. *DCEC*, s. v. *terco*), i, a la inversa, *ILERSDA > *Ilerda* o *LESDA (> *Lleida*).

Aqueixa base *BALGSTO- pertanyeria a una llengua indoeuropea central del tipus sorotàptic, de lèxic emparentat amb el dels seus tres veïns balto-eslau, il·liri i germànic. Letó *pa-bàlsts* 'coixí' i 'suport o mànec de l'arada', evolució de sentit paral·lela a la de l'argentí *bastos* (pròpiament els coixins i xalmes posats a tall de bast o sella, i els muntants del bast), letó oriental *bòlgzds* 'pals de suport del trineu de fusta'; d'altra banda formes sense la -T-: pruss. ant. *balsinis* 'coixí', *po-balso* «Pfühl» ('encoixinat, coixí travesser'), eslovè i sbcr. *blazina* 'coixí, matalàs travesser del trineu' i 'travesser de llit' («Bettpfühl»), 'garrot de torçar les cordes o cingles' («Rungstock»), en fi formes amb sufix -N- que suposen una base BALGSN- (cf. rus dialectal *bolozno* 'post gruixuda'): lit. ant. *balgnas*, avui *balnas*, pruss. ant. *balgnan*, tots ells 'sella'; formes que Pokorny creu d'origen veneto-il·liri, concepte que ell tendeix a identificar amb el sorotàptic.

Sigui així o no, a l'altra banda, aquest tenia el germànic, i aquí retrobem un mot molt conegut, de formació quasi igual a la de *BALGSTO- (si bé amb alguna diferència vocàlica i una *-r-* afegida): a-al. antic *bolstar*, al. mod. *polster*, ags. *bolster*, esc. antic *bolstr*, tot ells 'coixí', 'encoixinada de borra', 'caixa d'un trineu'; per a tot això i per a tota l'arrel BHELGH- 'inflar', 'encoixinar, embotir amb borra', vegeu Pok., *IEW*, 126.12ss., 123.15ss.

Comprenc que s'aculli aquesta idea amb reserva, però tot sospesat sembla que es presta més a una acceptació provisional que la del trontollant i arbitrari «grec vulgar *BASTON».

DERIV.: *Bastet* 'bast de llaurar' [*DAg.*, *AlcM*], aplicat topogràficament al collet d'una serra[6] (Serra dels Bastets, al N. de la de Busa, entre St. Llorenç dels Piteus i l'Aigua d'Ora, formada per un seguit d'osques escarpades entre pujols aguts). *Baster* 'guarnimenter, el qui fa arreus d'animal'. *Embastar*, no gaire usual per a 'posar el bast a una egua' [*DAg.*] com tampoc ho són els seus negatius *desbastar* i *desembastar* [1490, *DAg.*].

Rebasta [1491, en el diccionari Aguiló 'retranga', 'cingla que subjecta el bast passant per sota de la cua de la bèstia' o *rabasta*, grafia errònia (del *DFa.* i *AlcM*) en lloc de *re-* (com he sentit pronunciar-ho en cat. occid.), contracció de *rere-bast-a* [1575, O. Pou, *Thes. Pu.*, 38, «la *rerabasta*: lignea postilena», a continuació de «*bast*: clitella» i «les civelles del *bast*»]; *arrebasta* 'retranga' s'estén fins al gascó de la Vall d'Aran i de Bigorra (Cor., *Voc. Ar.*; Paret, *Arrens*, 60; Krüger, *Hochpyr.* A II, 97).

1 Passant per alguns parlars bascos, on, amb l'article *-a*, trobem *basta*, *pasta*, «bât, harnais de cheval». — 2 En aquest sentit també és mot important el femení *basta*, ja documentat algun cop a l'Edat Mitjana aparentment com una mesura de capacitat (*PDPF*), però potser seria més aviat el sentit documentat avui en gascó: aran. *basta* 'semal', landès i bordelès *baste* «comporte, vase en bois pour transporter la vendange» (Métivier, *Agriculture des Landes*). — 3 Hem de suposar que l'usava el genovès Jacopo da Voragine a mj. S. XIII jutjant per l'ús que en fa en el seu llatí: «dicitur Sebastianus a *basto*: nam miles, Christus; equus, ecclesia; *bastum* sive sella Sebastianus, quo mediante Christus in ecclesia militavit», cap. 23 (ed. Graesse, 103.6f.). La traducció rossellonesa de la Llegenda Àuria, de finals d'aquest segle, en dóna en aquest passatge un dels més antics testimonis catalans «fon *bast* e sela, sobre la qual cavalerejà Jesu Christ» (f° 43r1). 4 El que ens caldria és que hi hagués bastants casos de neutres o masculins en *-ον*, *-ος*, al costat de verbs en *-αζω*, i justament d'això a penes es podria trobar cap altre exemple que *ἔργον*. De femenins en *-η* (de neutres en *-α*, *-ατος*) n'hi ha alguns més i per això M-Lübke es veié obligat a expressar-se ambiguament entre **βάστον* i **βάστη*, que seria l'ètimon de l'oc. *basta* 'portadora', però aquest és un mot rar, molt menys important que *bast*, i segurament creació secundària modelada sobre *bast*. — 5 S'ha dit que un *BASTUM és com si

s'hagués dit 'un port' («eine Trage»). Fonamentació superficial que no puc pendre seriosament, i que al capdavall parteix de la idea confusa i falsa de l'existència d'una «arrel verbal *BAST- 'portar'». — [6] Per a aquesta imatge semàntica cf. maestr. *selleta* 'collada', al. alpí *sattel* id.

BAST, -A, adj. 'mancat de finor, de poliment', 'grosser', de la base antiga *bast* 'ben proveït', derivat de *BASTAR* 'proveir suficientment', si bé no trobem tan ben documentades les etapes semàntiques de l'evolució com en el cas del cast. *basto* 'id.', de la mateixa base. □ *1.ª doc.*: *DTo.* (1640).

No és mot gaire corrent en el llenguatge parlat, i tampoc deuria ser-ho en aquest sentit antigament: Torra en el seu diccionari posa *basta cosa* [¿del Nebrixa català?] remetent a *grossera cosa*; *AlcM* duu només un ex. del folklorista valencià Martínez Martínez, i en efecte en el País Valencià sembla tenir bastant de vitalitat: Cavanilles ens dóna *timó bast* (*Obs. Nat.* II, 329) i ho hem recollit a la zona de Xàtiva. En castellà, *basto* 'grosser', 'mancat de finor' és avui mot usual; *basto* en el sentit de 'ben proveït' està documentat l'any 1400 i la documentació posterior fa palesa l'evolució semàntica cap al sentit modern: mostra les etapes de 'gruixut' (cf. Nebrija, *basto*, no delgado, crassus), i aplicat a teixits significa «tosco, burdo» [1423], i després s'aplica a persones [1535] (veg. *DCEC* I, 422 *BASTO* I). D'altra banda, en català antic *bast* 'ben proveït', 'proveït amb suficiència' és més freqüent i més antic que en castellà. *AlcM* el documenta en Llull, *Contempl.* 96, 29, i en un doc. de 1403; apareix a més a més en diversos passatges de Muntaner: «partí tota la sua host per aquests casals, que són *basts* de totes coses», § 209 (Casac. VI, 40.11); «E tots estàvem rics e *basts*, que res no sembràvem ne llauràvem, ne cavàvem vinya... e sí cullíem cascun any aitant vi com volíem e aitant forment com civada» (citat per Nicolau d'Olwer, *Expansió*, 83.32); en Eiximenis: «per tot lo món hi ha diferències, senyaladament en les províncies, que unes són pus temprades, pus *bastes* e pus plaents que altres» (*Doct. Comp.*, 95); en el *Spill*, 9086. Ara bé, la freqüència del mot antic i el fet de ser el derivat *desbastar* mot molt corrent, vivaç i genuí en català en el sentit de 'treure les parts més bastes (d'una cosa que s'ha de treballar o afaiçonar)', mot molt utilitzat per fusters, picapedrers i d'altres artesans, i que significa, a més a més, 'llaurar fondament, per primera vegada, les terres ermes o aquelles d'on s'han arrencat vinyes, jonquerars', etc. (recollit a Urgell per *AlcM*) ens posa en guàrdia davant la idea de qualificar el sentit de 'grosser' de un calc del castellà.

DERIV.: *Desbastar* (veg. amunt); *bastejar* intr. 'ésser més o menys bast' (*DFa.*). J. G.

BASTA, 'puntades llargues d'agulla, fetes per ajustar dues peces de roba, abans de cosir', 'puntades llargues que es fan al matalàs per mantenir la llana en el seu lloc', 'doblec que fan a una peça de roba per escurçar-la o reforçar-ne les voreres' (Mallorca), etc.; mot comú a les llengües romàniques occidentals, derivat d'un substantiu tret del germ. *BASTJAN 'sargir', 'fer repunts' (a-al. ant. *bẹsten*), comp. *BASTIR*. □ *1.ª doc.*: 1390 (*DAg.*).

Cita *DAg.* d'un inventari de 1390: «vànoves de *bastes*», que hem d'entendre com vànoves farcides de llana i fetes amb bastes, és a dir, hi tenim un ex. de l'accepció 2.[1] En un altre ex. antic que dóna *DAg.*, *basta* apareix com a sinònim de *marvet*: en unes lleis sumptuàries de Mallorca (l'any 1486) es prohibeix «tallar o cosir gonella o brial amb *maruets* o *bastes*»;[2] així, doncs, significa 'vora afegida a una peça de vestit' (en el cas citat, evidentment de vius colors), sentit relacionat amb l'accepció 3, que avui és coneguda a Mallorca, i que s'hi usava fins fa poc segons el testimoni del diccionari mallorquí d'*Un Mallorquí* (any 1878), que ens dóna: 'afegidura que fan a la roba perquè no s'esfilagassi'.[3]

Pel sentit principal de 'puntades llargues d'agulla' en provençal és el mot normal *basto* (f.), *fieu-bastà* 'embastar', i en italià *basta* (dial. *bastia*) segons Tommaseo, *imbastire* 'embastar', i en aquestes dues llengües l'accepció 3 és també comuna;[4] en francès *bâtir* 'embastar' existeix ja en el S. XIII al costat de *faufiler*. D'altra banda, en castellà, que té *hilván*, *hilvanar* per a l'accepció 1, *basta* en aquest sentit és poc popular (està documentat només en Covarrubias) i avui es troba sols a Aragó (Borao, Torres Fornés); en aquesta llengua és viva més aviat l'accepció 2, relacionada amb matalassos, i així delata un origen foraster, molt possiblement català, malgrat la documentació bastant antiga de *bastar* 'embastar' (1408) i *bastear* 'embastar matalassos' (1555); el portuguès també coneix només l'accepció 2 (*DCEC* I, 420).

DERIV.: *Embastar* 'fer bastes' (ex. del S. XVI, *Ll. d'animals de caçar*, *AlcM*); de N. Oller en *DBal.*; des de V. Ferrera a Eiv., PzCabr.; *embasta* 'basta' [Belv.], «saber una cosa a les embastes»: saber-la incompletament, per damunt (exs. de J. Ruyra, V. Català, *AlcM*); notem que *DAg.* documenta *a les bastes* 'per damunt' en *Pecador remut* de Felip de Malla (ed. 1483 o 1490): «ço que yo ara *a les bastes* explich». *Desembastar* 'treure les bastes (d'una cosa embastada)'. *Bastejar* 'presentar més o menys llargues un teixit' (veg. n. 3, el sentit donat per Pons). J. G.

[1] Comprova aquesta interpretació el text d'un altre inventari, de 1410, citat per *AlcM* en què «una vànova *bastada*» es contrasta amb una altra de prima: «Dos vànoves, la una *bastada* e l'altra prima». — [2] DAg. dóna un altre ex. de *marvet* (sota *maruet*): «de caritat eren vostres faldetes, / ab *maruets* grochs posats de tal espay...», de *Trobes Verge Maria* de 1474; *AlcM* tradueix *marvet* com a 'voreta, filet', i afegeix un altre ex. de 1557, que sembla ser la reiteració de la mateixa llei de 1486. — [3] Notem els altres sentits de *basta*: «fil que queda en el revés de la calça quan han collit malament un punt que estava escapat» (recollit a Mallorca, *AlcM*); «en els teixits, llargària lliure de fil de trama

o d'ordit originada per un cert nombre de punts d'encreuament iguals i consecutius' (Pons, *Voc. de la indústria textil* en *BDC* IV, 70).—[4] El *TdF* dóna, ultra «couture à longpoints», «pan d'un habit», «troussis d'une robe»; i, per a l'italià *basta*, posa Petrocchi: «larga pièga che si fa alle sottane per poterle allungare», i afegeix que significa més comunament «tessitura».

BASTAIX, 'el qui per ofici porta pesos a coll', mot més genuí i d'ús més general en català que en les altres llengües germanes, si bé també molt estès en els dialectes italians, i no estrany al provençal: d'un vulgar *BASTAXU, greco-llatí (cf. *βάσταξ* rar i tardà en grec), tret del grec *βαστάζω* 'jo porto un pes' en el llenguatge mixt dels ports mediterranis, segurament extret bàrbarament de formes com *ἐβάσταξα* 'he portat', pròpies del grec hellenístic. □ *1.ª doc.*: 1268.

El concepte normal de *bastaix* és el d'un home forçut i grosser, però aquestes connotacions no semblen ser les més originàries i d'altra banda no han estat constants: tan poc ho han estat que en el testimoni més antic del mot en català, es tracta d'un objecte tan delicat com un infant reial, i de la paga que reben els encarregats de portar-lo en llurs braços, sens dubte gent que havia de fer-ho amb delicadesa i finor: en els comptes de la casa reial, consta que l'any 1268 hom pagà dotze sous «als *bastays* qui portaven l'enfant En Jacme» (*BCEC*, 1908, 175): potser es tracta d'alguna cadira de braços o d'una petita cabina conduïda amb perxes a manera de baiard; car sembla referir-se al futur Jaume II, que llavors tenia vuit anys.

És clar que és més freqüent el cas del qui porta pesos feixucs de materials menys nobles, com en un compte de les despeses o «mecions» «de mesurar lo blat et lo forment, et de *bastaix*, et d'altres mecions menudes», 1269 (C. Candi, *MiscHiCat.* II, 303); i més que res d'assumptes de comerç: «que nul tragi-ner ne *bastax* no gos comprar blat a nul hom», 1290 (Bna.), *BABL* XI, 301; «pagam a·n Tort *bastaix* d'En Vallguarnera», 1309, *BSAL* VIII, 269*b*. Homes així eren necessaris més que enlloc en els barris comercials i marítims de les grans ciutats i ports. Es registra reglamentació referent «a totz los *bastaixes*» de la Bòria, any 1297 (Alart, *InvLCat.*, *RLR* V, 95).

De Barcelona ve la major part de la documentació antiga: «los uns fèyan feyna al mur de Bna. e los altres, *bestaxos*», 1417 (*BSAL* VII, 392*b*); però des de l'Edat Mitjana el trobem en docs. de tot el domini, com en dos de mallorquins que recull Niepage de 1403 i 1407 (*RDR* II, 5). És natural que la brutalitat i grosseria de la feina condueixi a mirar el *bastaix* com a home capaç de tasca grollera ("m'usa per a les feines de *bastaix*", "trobar qui ens alleugereixi del treball de *bastaix*" p. ex. quan fem un estudi, preparem una construcció noble, etc.) i també de costums barroers i sovint innobles o fins viciosos, cosa de la qual ens donaria moltes proves la nostra literatura medieval: «hòmens de mala fama e que sien vils persones, axí com són *bastays* e bevedors embriacs, en tavernes, o servus» (*Costums de Tortosa*, 373), «inhibir als tavernés que en temps de quaresma --- no acullguen *bastaxos* ne saigs, ne taffurés, ne tenir taffureries ---», St. Vicent Ferrer, *Quar.*, p. 30. Avui no és estrany a cap dels dialectes de la llengua, car a penes s'hi pot marcar cap diferència, si no és en el del volum dels usos fraseològics i figurats, terreny en què potser es presenta en correntia més copiosa en el català oriental i insular (fins i tot a Eivissa «faquí, ganapán, mozo de cordel», Pz. Cabrero).

En cap altra llengua el mot no es presenta en una massa tan feixuga, ni com un doll tan constant de totes les èpoques i de tots els dialectes i tons de llenguatge. No és, però, que sigui un terme peculiar del català, car el trobem en les altres llengües romàniques veïnes, i fins en totes (si hi admetem usos manllevats i no genuïns, pel que fa a les llengües al nostre Occident).[1] Amb caràcter arrelat i autòcton sembla, però, trobar-se només en llengua d'Oc i en italià. Pel que fa a aquella, cal advertir que degué tenir sempre escassa extensió: ni ens consta que avui hi existeixi en els parlars moderns (res en *TdF*), ni hi abunda gens la documentació medieval; quelcom podríem suplir-hi a base d'alguna dada escadussera de Marsella, i mitjançant el llatí medieval, algunes del Delfinat (Du C., s. v. *bastasius*); i és també estrany a l'ús dels trobadors, si bé s'han citat (només Rayn.) un parell de casos de *bastais*, un en una Vida de Sant Aleix, un altre en una tençó entre dos obscurs trobadors del S. XIII:[2] això sembla revelar que solament degué usar-se a les llenques costeres, pobres i poc poblades, del Llenguadoc i Boques del Roine.

En contrast amb això, podem constatar que està àmplament difós en els dialectes italians, si bé també ací observem que el mot no pertany a la llengua comuna. Hi ha un doc. de *bastascio* a Pisa ja l'any 1264, i algun altre de medieval o renaixentista es troba també a Gènova i Venècia; en algun text literari antic, de tipus toscà, trobem una forma *bastagio* (Matteo Villani, L. Pulci, textos dels Ss. XIV-XV) però són formes que difícilment poden correspondre a cap tipus fonètic normal en toscà, que semblen manllevades d'algun dialecte, veg. l'article de Prati; al qual afegeixo que *bastasius* «facchino» apareix en baix llatí a Trieste l'any 1364,[3] i *bastaso* en Boiardo. L'absència de la llengua literària i comuna, pel que fa a un caràcter fondament italià del mot, solament es compensaria amb una forta i vasta extensió en els dialectes.

I realment aquesta extensió és molt gran, si bé en el Nord localitzada en les zones entorn de Venècia i Gènova. Molt més, en canvi, en els dialectes del Migjorn d'Itàlia: nap. *vastaso*, calabr., sic. i tarentí *vastasu*, abruzz. *vastase*, Basilicata *vastasə* (Matera, *ZRPh.* XXXVIII, 280); del gran arrelament a Sicília ens dóna idea el personatge teatral *Nofriu e Vastasi* en els *Palermitani in Festa de Giov.* Meli (1798), i sobretot el derivat *vastasata* 'espècie de sainet popular típic del teatre sicilià'.[4] Potser més que de vell origen grec,

prové del sud-italià; és en el grec de Bova (*bastási*) i fins potser en l'ús neogrec en general ,on fa de mal assegurar si el modern *βαστάζος* és font o propagació d'aquest ús en el Sud d'Itàlia. Per a tot això, remeto a les notes de De Gregorio (*St. Glott. It.* VIII, 298, cf. *ZRPh.* L, 730); Rohlfs *ZRPh.* LII, 74; Kahane, *RPhilCal.* XVII, 314-5; i la important nota sintètica de M-Lübke, *W. u. S.* I, 38-39. Acabem de completar l'extensió romànica arvertint que des dels parlars venecians, o ja des del dalmàtic, es propagà al croat de Fiume (*bàstāž*); i a Ragusa (*bàstāh*, *-áha*, m.) ja en el S. XVI. Per als detalls fonètics d'això disposem de les notes de Skok (*ZRPh.* LIV, 1934, 481; i *Etim. Rječnik Hrvatskoga-Srpskoga Jezika* I, 117).

Tothom està d'acord que tenim ací un membre de la família del gr. clàssic *βαστάζω*; no és, en veritat, un mot de la bona prosa àtica, però apareix copiosament des de l'Odissea, i en l'estil poètic dels Tràgics i els Lírics (Esquil, Sòfocles, Píndar, etc.) per reaparèixer després en el llenguatge hellenístic (Polibi, Alexandros de Tralles, etc.). El sentit és «soulever (un objet lourd, un fardeau)», «porter un fardeau sur ses épaules» i forces accepcions que en deriven naturalment: precisament, doncs, el que cal; i almenys com a indici del pas des del grec parlat al llatí popular pot valer fins a cert punt l'important desenrotllament de tota aquesta família en el grec de les glosses grecollatines.[5]

L'etimologista rigorós no pot, però, acontentar-se amb arrels i amples acords fonètico-semàntics: li cal per a un substantiu una base substantiva precisa i que doni compte exactament dels detalls fonètics de les formes romàniques. El qui ha concretat més en aquest sentit és M-Lübke en la nota citada, i els altres ni se n'han apartat gaire ni millorat gaire els detalls que ell no precisà bé. Un substantiu adequat com a base de *bastaix* no pertany al grec comú de l'Antiguitat. M-Lübke troba només un testimoni d'un grec *βαστάξ*, que de poc serveix car no se sap què significa, però el creu ben confirmat per un compost *νεκρο-βαστάξ* 'portador de cadàvers', i tanmateix aquest tampoc no es documenta en cap font del grec antic corrent ni en la gran correntia de les glosses greco-llatines: M-Lübke deu haver-los trobat segurament en algun glossari del grec tardà; però m'inclino a dar-li crèdit, com sigui que la formació dels citats *βαστάκτης*, *βασταγμός* i *bastactere* es presta a fernos esperar un substantiu radical d'aqueixa forma.

Però no és possible acontentar-se d'això per al detall fonètic, contra el que diu M-Lübke, que no parteix d'una anàlisi correcta del detall fonètic romànic. És el català que ell i els altres estudiosos citats haurien hagut de pendre com a base de llur anàlisi, i no, com feren, certes formes dialectals italianes, més equívoques o d'antiguitat molt menys segura. És fals el supòsit de M-Lübke d'un oc. ant. *bastai*, amb *-s* flexiva de cas subjecte: tant les formes del baix llatí occità com les dues trobadoresques adduïdes per Rayn. tenen *-s* de radical i no pas flexiva (notem *de bastais* cas complement en la tençó de Tomàs-Bernardó), per tant és forma enterament coincident amb la catalana.

La forma catalana no pot partir ni d'un acusatiu *BASTAGEM, com admet M-Lübke (hauria donat **bastai* sense cap element sibilant en català ni en la gran majoria de les formes italianes), ni d'un *BASTASIOS com han dit Rohlfs, Skok[6] i d'altres, car l'únic resultat fonètic possible d'aquest hauria estat **bastés*. En canvi sí que es poden posar d'acord totes les dades catalanes (incloses les cast. manllevades), totes les occitanes i almenys la gran majoria de les italianes, a postular una base amb terminació sibilant sorda, o sigui o bé *BASTASSIOS o bé *BASTAXOS, -AXIOS. Més aviat l'última. ¿Es tractaria, doncs, d'una variant del nominatiu *βαστάξ* assenyalat amb caràcter esporàdic per M-Lübke?: en passar del grec al llatí vulgar *βαστάξ* hauria pogut ser adoptat en una forma *BASTAXUS.

Crec, però, que es tracta d'una creació de la lingua franca dels ports mediterranis del Baix Imperi. I que el punt de partida es troba simplement en el verb *βαστάζω*, que se'ns mostra tan vivaç i ben documentat en el grec comú de totes les èpoques. Car tinguem molt en compte que en el grec hellenístic l'aorist de *βαστάζω* era *ἐβάσταξα* amb -x- (forma documentada en l'Antologia Grega, i ja en l'historiador d'Alexandre el Gran, Callístenes, S. IV a. C., etc.), el futur era *βαστάξω* (Symmachos, etc.), i que existeix l'adjectiu verbal d'obligació *βαστακτέος* i *βαστακτός*, ja en autors quasi-clàssics. Bé podem creure, doncs, que els bastaixos llatinoparlants dels Ports del Mare Nostrum, sentint que llurs collegues grecs els deien *ἐγὼ ἐβάσταξα*, *ἐγὼ βαστάξω*, i que una mercaderia *βασταχθήσεται* 'serà carretejada', etc., s'avinguessin a oferir llurs serveis com a *BASTAXUS. D'aquest *BASTAXUS (o *BASTAXIUS?) sortiria normalment *bastaix*; cf. *biaix*, *calaix*, *encaix*, *caixa*, *baix*, etc.

DERIV.: *Bastaixar* [S. XIII, *Consolat*].[7] *Bastaixada*. *Bastaixam*. *Bastaixejar*. *Bastaixet*. *Bastaixota*.

[1] No es pot dir, però, que un cast. *bastaje* (*-je* < *-xe*), que hom sol citar, hagi estat mai verament un mot de la llengua castellana, car solament figura en tres o quatre fonts dels Ss. XV i XVI, i Covarrubias el declara mot valencià; *Aut.* solament ho amplia admetent que s'usa a «Aragón», *DCEC* I, 420*a*. No cal dir que per això entén la Corona d'Aragó. — [2] D'altra banda el mot és absent del *PSW*, Pansier, Brunel, Crest. d'Appel, gloss. dels *Docs. Ling.* de Paul Meyer, i de la gran majoria dels diccionaris patuesos del Midi. En Du C. quasi tota la documentació és catalana o italiana, amb propagacions de caràcter mediterrani (manlleus d'Itàlia, a fonts franceses del llenguatge comercial, presència explicable pel caràcter exhaustiu dels despullaments francesos en el Du C.), però que enlloc no presenten senyals d'arrelament genuí. — [3] De Hortis, *Archeografo Triestino* N. S. VIII, 144ss.; cf. *ARom.* XX, 163. — [4] Cf. G. Cocchiara, *Le Vastasate, Con tributo alla storia del Teatro Popolare*, Palerm 1926. A. Mango, *Teatro Siciliano* (Palerm 1961), p. 89ss., publica una llarga *vastasata* anònima en tres

actes.—[5] βαστάκτης 'baiulator, gerulus'; βασταγμός 'baiulatio'; *bacterium*: *bastactere*, etc.; vegeu *ALLG* VI, 113; Götz, *ThGEm*.—[6] No és pertinent acontentar-se amb remetre, com fa Skok, a θαυμάσια i ἀσπάσιος. I ja no des del punt de vista grec. Ni això és un sufix grec, ni podem imaginar cap formació paraŀlela (-σι- ve de -τι- en els dos adjectius grecs citats, i la base βαστάζω no es prestaria a tal derivació). Per a les altres, especialment, les en *-aʃo*, amb *-s-* sonora, de parlars del Mezzogiorno, tinguem en compte que poden ser degudes a adaptació imperfecta d'un mot català o vènecià. Observem realment que la zona Sud de l'àrea dialectal italiana correspon perfectament a la zona de màxima penetració catalana, i prestem atenció al fet que en aquests parlars del Sud el mot només es documenta en fonts modernes, 500 o 600 anys després que en català, i almenys 400 o 500 després que a Venècia i Nord d'Itàlia. —[7] «Salvo que aquell mariner no *bastaixàs*, ne que levàs *faix* ne algun càrech a son coll», cap. 103, p. 137. Observem ací la variant *faix* = *feix* per allò que porta el bastaix.

BASTAR, 'ser suficient', mot comú a les llengües romàniques meridionals, que segurament ve ja del llatí vulgar: aquest *BASTARE deu resultar d'una contracció del gr. antic βαστάζειν 'portar un pes' en el grec del baix Imperi, d'on en romànic el sentit de 'suportar', 'resistir', 'donar de si'. ☐ *1.ª doc.*: freqüent ja en Llull, c. 1280.[1]

Mot vivacíssim en l'italià, el castellà i el portuguès de sempre i de pertot, a penes es pot dir que ho sigui menys en català ni en llengua d'oc, tot i que l'ús del verb fonamental hagi tingut un poc menys d'amplitud en el parlar popular modern del Principat (diferència, però, amplament compensada en els clàssics, i en parlars populars de les zones més diverses en la nostra llengua) i sembla notar-se un fet paraŀlel en l'ús dels trobadors occitans, però tampoc allí hi ha motiu per sospitar cap importació italiana, vista la gran amplitud i popularitat dels derivats en totes dues llengües.[2]

Per a l'etimologia és fonamental l'estudi de Schuchardt, *ZRPh.* XXXIII (1910), 339-44. Encara que la forma simple βάστω és estranya al grec escrit de l'Antiguitat i pròpia del grec modern (i tampoc es troben en fonts gaire antigues formes com βαστάω, present, o l'infinitiu βαστᾶν), és un fet que la tendència a contraure tal mena de verbs es pot documentar molt en el S. IV (i ja en temps dels Ptolemeus), on trobem δοκιμάω al costat de δοκιμάζω, βροντάω junt amb βροντάζω. Ja m'he referit als sentits i extensió de βαστάζειν en el grec clàssic dels grans poetes i dels escriptors heŀlenístics, en els articles *BASTAIX* i *BAST*; l'evolució cap als sentits romànics apunta en la forma que ens ensenya Schuchardt, ja en el grec tardà o modern, en frases com ἡ καρδία μοῦ βαστᾷ 'tinc coratge de, em veig amb cor de fer això o allò', ben paraŀlela a l'it. *mi basta il cuore*, que no ha estat expressió menys popular en català, amb ressonàncies èpiques encara en el llenguatge comarcal del segle XVIII, com en la Cançó de Bac de Roda «que vagi a confessar En Bach! / --- el Domer fa de resposta — que el *cor no li abastava*» (versions de Vallfogona i de l'Esquirol en el *Rom.* de Milà, 82.23), i ben corrent, avui i tot, a Mallorca «no li *basta cor* a anar-se'n», «dir-li tot això a mon pare?: no em *basta* cor!» (*AlcM*).

Ultra l'acc. moderna 'ser suficient', que podem considerar la comuna i bàsica de tot el romànic, totes les llengües germanes, en llur fase antiga, en tenen d'altres de més pròximes a la grega. En italià 'durar', 'donar de si', 'aconseguir, abastar'. En castellà 'resistir' (Sem Tob), 'donar de si' (Santillana), 'ser capaç de donar' (A. de la Torre), per a les quals veg. el *Dicc.* de Cuervo I, 854-7, i d'altres que se n'hi poden afegir, provinents d'aquestes, com la de 'viure tal o tal quantitat de temps', que és una concreció de les dues últimes.[3] També el cat. ant., i l'ús pop. i comarcal de la llengua moderna, ens mostren un ample desenrotllament del mot, i amb més proximitat al contingut semàntic del mot grec. *AlcM* en dóna ja proves en massa considerable, que podem ampliar bastant, i més si tenim en compte el conjunt de la família de derivats amb la seva rica i variada aplicació. A) 'Suportar (una càrrega)': «sí que·l rey... e·ls infants se meravellaren con ho poc *bastar*, ne la terra de Cathalunya com ho poc s o f f e r i r --- que ells no·s podien pensar que --- fos tan festívol ne hagués tanta abundància», Muntaner, cap. 22.[4]

B) Apareix, en forma semblant a un ús d'*abastar*, en el sentit transitiu de 'proveir', no distingint encara llavors entre la forma primitiva i la derivada: «tramès misacge al granger que·l *bastàs* de blat», *Blanquerna* II, 36.7, i molt sovint en Jaume I i en Muntaner.[5]

C) 'Arribar fins a tal o tal lloc', 'tenir capacitat fins a tal o tal cosa', amb matís doble, que és el significat bàsic de la idea de 'allargar-se prou per agafar un objecte' (*abastar* la fruita, un objecte penjat) 'donar l'abast', propis avui més aviat del derivat *abastar*, però que abans ho havien estat també del primitiu *bastar*; en el primer matís ja en el *Tirant* (per despenjar los scuts era tan gran que ab la mà *hi bastà*, *AlcM*), o en el mallorquí Benet Espanyol en el seu poema a la Creu (1541): «O creu exalsada y arbre de vida, / ab rames divines qui *basten als cels*» (JM Bover, *BiblEscrBal.*, § 374, 5.7). En el segon, apariat amb un infinitiu, i construït amb *a*, el trobem ja sovint en Llull, «no *bastam* a grahir lo bé que·n havem rehebut», *Blanquerna* I, 202.22, etc.

Curiosa la vitalitat que demostra aquesta acc. en el llenguatge popular dels llocs més diversos, en haver-se convertit en una espècie de construcció expletiva però emfàtica, de vegades obliterant la preposició darrere la *-a* del verb: «no nomenem es --- llandes des rollets, malenes, sospiros, sequillos y qui basta *sabé!*», en el valencià meridional de Monòver (*Canyissaes*, 1.ª ed., p. 87); o en el parlar barceloní de «Sota Montjuïc» que ens retrata Coromines en les seves històries del Castell i de l'Exili, posant-lo en boca dels

presos: «a punta de dia una fredor somorta em va desvetllar --- ens acostàvem cap a Espanya: tot havia canviat i *us basto a dir* que les muntanyes havien saltat cap a la banda dreta» (relació *Cap al Desterro*, novembre 1897, p. 18), i *Presons Imag.*, 148; o en el mallorquí col·loquial («ton pare *bastarà* venir» 'suposo que vindrà' *AlcM*).

Aquesta ampla i vària gamma d'accepcions populars i conservadores no ens farà perdre de vista que en totes les llengües romàniques, i no menys en català, el sentit bàsic i més estès ha estat ja des d'antic el de 'ser suficient', ll. *sufficere*: «*vasta* a cada hu, com serà entre·ls bons, que·y conserve tota bonea --- e *vasta* ---», trad. ll. «*sufficit* enim cuilibet apud bonos --- reservari ---», Andreu el Capellà (*De Amore*, p. 55 bis), «si les partz se convenien, que la paixera que ja es feyta, *bastés* per lo rech --- e si no *bastava*, adoncs, a comunes despeses» (any 1315, corresp. de Perpinyà, P. Vidal, *RLR* xxx, 273), i ja en Llull, *Contempl.*, 319.7, i avui més o menys encara pertot, si bé potser amb més vivacitat a les Illes (tal menja «no *basta* per untar-se es morros», dicc. Mall. de Figuera, «alcanzar, ser suficiente», Pz. Cabrero, *Guía de Ibiza*). Abstinguem-nos solament de creure que aquest és un sentit fix, i conscients de la importància dels altres, no dubtarem de l'enllaç amb el mot grec.

Cal, en efecte, descartar altres etimologies.[6] De les quals l'única que pot retenir l'atenció és la teoria de M-Lübke en *W. u. S.* I (1909), 32-33, que tendia a identificar-lo amb *BASTIR* (i per tant amb *basta* 'cosidura' i l'adjectiu *bast*), d'origen germànic ('cosir', 'sargir', 'trenar, entreteixir'), teoria que ha quedat desvirtuada després de l'estudi de Schuchardt i les dades i arguments aportats per nosaltres (*DCEC*, i ara), car aquesta explicació difícilment podia donar compte de la terminació en -ARE i del desenrotllament semàntic; de manera que el mateix M-Lübke en el *REW* (984) s'abstingué ja de recomanar-la contra l'explicació de Schuchardt tot renunciant a escollir entre les dues i declarant insoluble el dubte. Solament en el sentit que ho pren Elise Richter, deixebla de M-Lübke, en *KJRPh.* XII i, 87-9, sembla ara sostenible la idea. Segons aquesta teoria, un cop coexistents en romànic les famílies parònimes de *BASTAR* (gr.) i *BASTIR* (germ.) s'influïren mútuament en llurs sentits posteriors i en llurs proliferacions més tardanes: a això se sumà encara el grup pre-romà de *BAST* substantiu (amb *bastard*), la inicial de *BASTAIX* (coincident amb el radical del nostre *BASTAR*) i des de més lluny la família de *BASTÓ*, acabant per formar un vast i complicat nus de mots romànics que de vegades ha actuat indestriablement (especialment en la formació del cast. *abastecer* i els seus derivats). De tota manera, en l'essencial els diversos confluents han restat separats, pel que fa a l'extensió geogràfica de cada un, i essencialment en llur proliferació semàntica.

DERIV.: *Bastant* 'suficient' adj. [1284, *Blanquerna*, 78.6], «¿no membra a vós que·l bisbe de Barchinona e yo, ab *bastant* poder que de mon senyor lo rey d'Aragó n'avíam, vos feem homenage?», doc. de 1323 (Finke, *Acta Arag.* II, 585), i encara mantingut en la cançó popular en el Princ.;[7] d'on l'ús adverbial en el sentit de 'força, assats' [Llull, *AlcM*], que no hi ha cap raó per creure castellanisme, com suposen alguns a València (on es diu *prou* amb aquest sentit); d'ací també *bastants* 'força nombrosos', i *bastant, -anta*, amb aplicació anàloga, que són més vius i corrents en el català central[8] i en mall. (*AlcM*, § 3*a*), però no estranys a l'ús valencià (S. Guarner, *R. Val. Fil.* VI, 14). La llengua comuna, en conclusió, ha tendit, doncs, a distingir entre *prou* 'suficientment' i *bastant* 'força, considerablement', i no hi ha cap raó per no respectar aquesta tendència.

Bastantment [Llull, i sovint en l'Edat Mitjana, *AlcM*; i ja en oc. ant., 1 cas en *PSW*]. *Bastament* m. 'provisió suficient' [S. XIII];[9] d'on la locució adverbial *a bastament* 'bastant, abundosament', que a nivell popular avui és sobretot viva a les Balears, però en els anys 1920-35 s'estengué molt en l'ús literari del català comú i central.[10] +*Bastança* 'bastament, provisió suficient', omès en l'*AlcM*, tot i que almenys en la locució composta *a bastança*, s'ha usat en català (*DAg.*, *DFa.*), igual que en italià (*a bastanza*).

Abastar en part intr., sobretot en la ll. antiga i en el llenguatge popular conservador, amb el sentit de 'ser suficient' (en quantitat),[11] també en el de 'ser prou fort',[12] però ha estat sempre més corrent com a transitiu en el sentit de 'proveir': «ab que del tresor de l'Esgleia vós m'*abastets*», Muntaner, *Cròn.*, capítol 23 (r. 33), i avui a Menorca («Déu *abast* aquesta taula de pa i vi» la benedicció familiar, Camps i Mercadal, *Folkl. Men.* I, 10); d'on l'adverbi *abastantment* ja en *Blanquerna* II, 248.24; i especialment freqüent i normal en l'ús de 'agafar quelcom de distant' (*abasta'm* el fusell, *abastar* la fruita, *abastar* el barret en el penjador, etc.). D'on el derivat abstracte *abast*: [c. a l'a. 1700, *Const. de Cat.*, *AlcM*]: estar una cosa a *l'abast* d'algú, donar *(l')abast* a fer, donar *l'abast* a alguna cosa [1839, Lab.; *DAg.*, *DBal.*, *AlcM*, c. 1900, escr. Renaix.]; +*l'abast* d'una qüestió, d'un treball, etc. [molt usat des de c. 1925, rar abans, i encara no registrat en *AlcM*, *DFa.*, *DAg.*, etc.]. *Abastir* 'proveir', poc castís i d'ús limitat, si no és a València [no *DAg.*, *DFa.*], on ha estat força usat des de Ros com a calc del cast. *abastecer* [aquest 1570].

[1] Per ex. ja en *Blanquerna* (escrit cap a 1284) apareix en tota mena d'usos, p. ex. I, 172, veg.-ne infra molts més d'aquesta novella. Crec recordar-ne casos en les *Vides Ross.* (en tot cas n'hi ha d'*abastar* intr., veg. infra). I des de primers del XIV el trobem en una infinitat de textos de tota mena (1320, cartes rossell., p. p. Pere Vidal, *RLR* XXXII, 411, etc.). — [2] Sens dubte es nota que l'exemple de *bastar* més antic i exactament datable (c. 1200, en *las Razós de Trobar*, «ieu vos díc que en neguna ren, pos *basta* ni ben i sta, non devon ren ostar ni mais metre», Appel, *Chrest.*, 123.16) és degut al català Ramon Vidal de Besalú. Però el participi *bastant* i l'adverbi *bastanment* figuren en el Breviari

d'Amor del llenguadocià Matfré E. de Beziers, *abastar* tr. en Peire Cardenal, i per a molts derivats més vegeu Raynouard, 192-3. Avui *bastà* és molt viu, majorment en el prov. rodanès (*TdF*), i almenys en molt diversos usos fraseològics és més o menys general en tots els parlars occitans; si més no, del S. i SE. Entre els derivats antics en llengua d'oc, i encara més en català, n'hi ha molts que són estranys a l'italià i al castellà. No hi ha, doncs, base seriosa per a la sospita del *FEW* d'un manlleu italià: és mot igualment arrelat pertot, des d'Itàlia fins a Portugal. — [3] «Treinta años de edad tengo, Señor mío, / y los diez he *bastado* en el desierto, / y si viviera un siglo, un siglo fío! que lo mismo ha de ser: esto os advierto», Tirso de Molina, *Condenado por desconfiado* I, iii, p. 105. — [4] I en algun altre passatge de Muntaner: «del tresor de l'Esglesia --- Pare Sant, si no·m *bastava* de moneda, io no·n poria res fer» (ed. Bàrcino, cap. 33). També sembla ser aquest el sentit en el *Curial*, *NCl.* I, 107. De l'ed. Rubió de la mateixa novella cita el *DAg.* «gran desig havets haüt de fer vostro dan, mes yo·m pens que Déus vos en *bastarà*» (potser el mateix). — [5] «Endreçaren que jamés negun senyor no fos tan *bastat* ab totes ses companyes com ell fos», ed. Bàrcino, cap. 22, «la mia riquea no és tanta que en açò pogués *bastar*», «promet-te que·t *bastaré* de moneda aitanta com mester n'hages del tresor de Sant Pere» (cap. 33). Igualment en Jaume I «e deya que nos *bastaria* de geyns e·ns *bastaria* de conduyt», cap. 473. — [6] També hi ha hagut qui pensés en un origen enfora del món romànic. Rice, *HispR.* III, 340, pensava en un mot aràbic *basṭa*, conegut en el sentit de 'content' i 'peça de drap' (sembla que també 'extensió, capacitat'), però com dic més amplament en el *DCEC*, no pot ser d'origen aràbic un mot tan estès en romànic i en grec. Descarto també la idea d'enllaços indoeuropeus a base de l'irani *basta-* 'el fet de lligar' (sigui a través del sorotàptic o dels contactes del llatí vulgar amb els llenguatges de l'imperi sassànida), per molt que aquest mot tingui antiguitat i arrelament assegurats (ja persa antic i avèstic, de l'arrel de BHENDH- 'lligar', *IEW*, 127.9), i supervivent, almenys amb preverbis, fins als nostres dies, pelví *paδ-vastan*, persa modern *päyvästän* 'unir-se'. Observem que això solament recorda de prop *basta* 'puntada, cosidura', el qual és inseparable de *bastir*, de clar origen germànic, i que si per la terminació ens recordaria *BASTAR*, pel sentit se'n separa inconciliablement. [7] «Com exercitaria si llicència no·m dau / —La llicència és vostra, molt llarga y *bastant*», Milà, *Rom.*, 298.14. — [8] Afavorit ja en l'estil barceloní mitjà del *Calaix de Sastre* de Maldà, si bé en concurrència amb *prou*: «certs bunyols que --- han tingut *bastants* apassionats, comptant-m'hi jo, que só *prou* amic del dolç», *Coll. Bona Vida*, 78; *bastanta sang*, ibid., 163. — [9] «E·ls dits bayns deven tenir tants de cubs que los vinents aquí, que no facen portar lurs conques o no les han, ajen *bastament* d'aquels cubs a lur baynar», *Costums de Tortosa*, 396; doc. de Montsó, any 1289, *BABL* VI, 62; exs. de Jaume I, Muntaner, etc., *AlcM.* — [10] «Encara que no tenga forsa *a bastament* per axecar grosses ones», P. d'Alc. Penya, *El Mosaico* III, 200; M. Villangómez, *Llibre d'Eivissa*, 211. — [11] «Dels quals *abasta* que en contem ací dos», *Vides Ross.*, 218v2; «que fassen forsa moneda / a la ciutat de París / y que si això no *abasta* / que es venguen Sant Dionís», cançó de la captura de Francesc I, versió vigatana recollida per Verdaguer (Milà, *Romllo.*, 80B2f.). — [12] «Quant més pot *abastar* lo poder de Déu a fer ésser carn sots forma de pa!», *Blanquerna* I, 282.26; ibid. II, 50.25, 232.21; «com Déus no sia visible, ne oÿble ne --- ¿per què ha creats ulls per veser, ne horelles ---? Car abastara a Déu, que tan solament creàs ànima, pus que és membrable ---», Llull, *Merav.* III, 27. Amb el matís de 'satisfer' es troba també en l'asturià del S. XIII «der' fidiador --- si non *abastar'* a tercio día --- pectet fidiador V sólidos», en els Fueros d'Avilés i d'Oviedo, a. 1295, ed. Fz. Guerra, lín. 82; «el pugen dalt de la força, —el dogal se li és trencat, / ya n'i feyen un de ferro— tampoch no li ha *abastat*», Milà, *Romllo.*, 30.7 (St. Joan de les Ab.).

BASTARD, 'bord', mot bàsicament estrany a la nostra llengua, manllevat de l'occità (id.) o del francès antic *bastart* (avui *bâtard*), d'origen incert, en tot cas adjectiu format a França amb el sufix despectiu *-ard*, però derivat d'una arrel dubtosa; sobretot si el punt de partida fos en el Migdia de França, fóra probable que es vagi derivar de *bast* 'espècie d'albarda', per al·lusió picaresca i injuriosa a l'indret damunt el qual es dóna a entendre que fou engendrat el bord. □ *1.ª doc.*: 1403; i un cop en baix llatí, 1010.

En català no ha estat mai un mot popular, car enlloc com en la nostra llengua *BORD* no ha conservat un ús tan vigorós i predominant; *bastard* a penes s'ha usat més que en relació als fills il·legítims dels grans senyors i de les persones reials: així és com apareix ja en el doc. de 1403 (relatiu al fill i filla *bastarts* del rey, *AlcM*); un exemple isolat, de 1010, en llatí, referent a *Ato bastardo* del Comte Sunyer de Ribagorça (Valls i Taberner, *Els C. de Pall. i Rib.*, p. 38), perd encara valor pel que fa al català si recordem que aquelles terres en el S. XI estaven ben sotmeses als usos i a la sobirania feudal de Tolosa i Navarra.

Sens dubte hem d'abstenir-nos d'exagerar i reconeguem que no sempre va limitar-se al clima glacial dels documents històrics, informatius i anàlegs: i que alguna aparició fa, poc sovint, en contextos literaris, morals, etc., com algun cop en els *Sermons* de Sant Vicent Ferrer (I, 69.19), però això resta més aviat excepcional. La resistència de les altres llengües romàniques del Migdia a la seva penetració no ha estat tan resolta com en català. *Bastardo* apareix a Itàlia des del S. XIII, a Castella des de la fi del XIV (i com a NP ja 1206), a Portugal també ja a l'Edat Mitjana. La cronologia i el sufix indiquen que pertot ha de pro-

cedir de França. En canvi és ja molt dubtós si és més antic en el Sud o en el Nord de França, i totes les indicacions són que és mot genuí i generalitzat des d'antic tant en occità com en francès: en una llengua i altra es documenta molt copiosament, sense interrupció, i amb ample descabdellament semàntic i derivatiu, des del S. XII.

En llengua d'oc les dades abunden des d'abans de la meitat del segle, i ja hem vist que la de 1010 ha de valer més aviat com a tolosana. Un *bastard*, possiblement personatge respectable i poderós, presta garantia en una escriptura de cessió de drets a un poderós priorat benedictí de l'Albigès, aproximadament en l'any 1148: «d'aquesta pennora e d'aquesta paraula a mandada guirentia *Bastards*, e lauszada, e tot so destrec a Deu e sanc Peire del Segur, s'om tort l'en fasia»;[1] i ja cap a 1160 el trobem amb caràcter més apellatiu *Girart bastarz* en un altre cap del país, cap a Valence du Rhône (ibid., 98.19); apareix inequívocament com a apellatiu en textos literaris del S. XII, com la *Chansó d'Antiocha*, i ja figuradament aplicat al vocabulari híbrid d'un italià que parla llengua d'oc, en Peire d'Alvernhe (Appel, *Chrest.*, 6.85, 80.77). No m'entretinc a demostrar que el fr. *bâtard* és mot fermament arrelat des del mateix segle, perquè això ja sovint ha estat posat de relleu.

Pel que fa a l'etimologia, hom discuteix entre teories diverses. La major part estan d'acord que deriva d'un substantiu que indicaria el lloc on fou engendrat el bord, prestant atenció als nombrosos parallels que signifiquen això en diverses llengües: al. *bankert* ('engendrat sobre un banc'), escand. ant. *hornungr* (id. en un racó), fr. dial. *champis*, *-i* (id. al mig del camp), occità antic *sebenc* (id. vora una tanca o bardissa, *sep*, *sebissa*), al qual es pot afegir el santand. *bardaliego* (Alcalde del Río), derivat de *bardal* 'tàpia'.[2]

Però en el cas de *bastard* dubtem sobre quin fou aquest substantiu. Hom ha suposat que fos el germànic *BANSTI 'graner' (Sperber ja en els anys 1906-12; *FEW* I, 277; M-Lübke, *VKR* III, 1-4, cf. *W. u. S.* I, 36-37), i cal reconèixer que hi ha un bon parallel en el gall. merid. *fillo de palleiru*, usual vora la Límia (Schneider, *VKR* XI, gloss.). Però contra aquesta teoria hi ha una raó que tanca de cop: aquest mot germànic no ha existit mai en romànic i *bastart* és una creació gallo-romànica sense base en germànic. És ben enginyós admetre, com féu Schuchardt (*ZRPh.* XXXIII, 345), fixant-se que *bastardo* pren a Gènova i en el Trentí el sentit de 'rebrot o tany d'una planta', que tindria el mateix origen que el cast. *vástago* (i castellà dialectal *bástiga*), que passen per emparentats amb *BASTÓ*;[3] per a això, però, caldria que trobéssim en el romànic, i concretament en el de França, una base com ara *BAST-*, i precisament a França no ha existit mai altra cosa que BASTON-.

Cal reconèixer, doncs, que molta més aparença de veritat té la teoria dels qui ho deriven de *BAST* 'espècie de albarda', per allusió a les relacions dels traginers amb les mosses d'hostal, com les descrites en el Quixot en la història de Maritornes (I, XVI), idea suggerida ja per Diez (*Wb.*, 45) i mantinguda per lingüistes de tant de sentit comú com Spitzer (*ZRPh.* XLVI, 586; LI, 294-6) i Nyrop: no solament es troba també en francès antic una variant *fils de bast* 'bastard', sinó que el filòleg danès va assenyalar (*Danske Videnskabernes Selskab* VIII, II, 17) un testimoni francès de la mateixa història de la «venta» quixotesca, en el S. XVI. Les objeccions de M-Lübke contra aquesta explicació són ingènues a tot ser-ho: el bastard que importa és el fill dels nobles i els nobles no cavalquen en mul o ase, que porten bast, sinó en cavall, que porta sella: però justament es tracta d'agreujar la injúria, donant a entendre que el bastard és el producte propi de gent vilana! El bast és un indret ben incòmode per a tals aventures, a la qual cosa replica encertadament Spitzer que precisament per aquesta incomoditat hom va escollir aquest terme per subratllar el caràcter de 'engendrat de qualsevol manera'. A tot això hi ha un fons d'historietes apòcrifes, entretingudes i picaresques, que no tenen cap necessitat d'acostar-se a una veritat «històrica», però que convé que siguin caricaturals i sovint macarròniques: «In *ermanglio* di un letto, vogliamo nel boschetto» dirien femellers senyors vienesos a certes coristes italianes!

Ara bé, l'única raó seriosa que hem de sospesar entre les objeccions de M-Lübke és que *bât* no és un mot considerat estrictament francès, i mal pogué formar-se tal derivat francès si el primitiu no ho era. Efectivament passa per ser manlleu occità en francès modern; però notem que tal occitanisme prengué aviat gran popularitat («je sais bien où le *bât* me blesse», dita ben francesa), i el mateix M-Lübke ha de reconèixer (i honestament ho cita) que ja n'hi ha algun que altre testimoni en francès antic. Però és que sobretot no hi ha raons ben fermes per creure que *bastart* es vaig crear en francès del Nord precisament, i no en forma més indefinida en diversos indrets de França. Els cavallers, els reis i els soldats del Nord penetraren constantment en el Midi des de temps immemorials. A partir de la batalla de Muret, el 1212, axò esdevingué intensíssim, una constant, però des dels temps carolingis és ja un fet més i més repetit. Sobretot, com he indicat abans, *bastart* apareix en les dues llengües en data coètania (o abans oc., 1010), i no presenta en llengua d'oc un desenrotllament menys popular que en el Nord; és des de l'occità, d'on és probable que es propagués a l'it., al castellà i al gall-port., tant almenys com des de la llengua francesa. Que Catalunya hi romangués refractària no és cap argument en contra: d'immoralitat, ben entès, n'hi havia igual pertot, però almenys en el terreny de l'admissió lingüística i literària l'ambient català restava molt més reclòs a l'admissió de l'adulteri o de l'estupre pastorellesc.

Acabem amb algun ús figurat. A més d'un lloc el sentit s'amplia i el mot es fa sinònim de «grosser» (Pz. Cabrero, *Guía de Ibiza*; d'ací pot sortir el cognom *Bastard*, que els mallorquins ortografien porugament *Bestard*). *Bastard* i *bastarda* es converteixen en

noms de biguetes o troncs de grandària poc corrent: aran. *bastard* 'cert tipus de tronc tallat' en el bosc de Varicauba, cat. *bastard* 'barra que té només tres centímetres de gruix' a Torroella de Montgrí (*BDC* xx; *CostManc.* I, s. v.); *bastarda*, 'última post que s'obté en serrar un rull, i no té la grandària requerida' (Krüger, *VKR* IX, 4); a Illa de Tet em parlen del *bastardèu*, post per aturar l'aigua de reg, 1960 (i J. Seb. Pons em citava en el mateix sentit «una planxa *bastarda*»).

DERIV.: *Bastardejar. Bastardia* (poc genuí); *bastarderia* (ben poc usat). *Bastardir* [S. XVII, Agustí] i més comunament *abastardir* o *embastardir*: aquest ja en Llull (1302): «prelat que més ama los béns terrenals que los espirituals, *embastardeix* la preladia» (*Mil Proverbis*, O. C., p. 388).

[1] Brunel, *Les Plus anciennes chartes en l. p.*, 56.4. Veritat que Brunel imprimeix amb majúscula però jo diria que en un mot així és el més sovint impossible de decidir resoltament si predomina el caràcter apel·latiu o l'onomàstic. Al capdavall també és impossible de decidir si al començament no tingué molt de nom propi de persona, com justament suggereix la derivació amb el sufix bàsicament antroponímic -HARD. Segur que la fluctuació entre les dues categories es mantingué bastant temps. — [2] Potser també al·ludeix indirectament a aquesta idea l'esc. antic *bed-skamr* 'bastard' que sembla significar literalment 'escàs (curt) de llit'. És veritat que aquest mot presenta problemes textuals en el passatge dels Eddas (Cançó dels Huns) on l'he llegit. — [3] No ens ajudarà pas a fonamentar-ho l'adhesió de Gamillscheg (*EWFS*) a aquesta teoria, en voler-ho derivar tot plegat d'una base cèltica, car aquest celtisme té ben poca base.

Baster, bastet, V. *bast* *Bastida, bastidor, bastigi, bastiment,* V. *bastir*

BASTINA, nom de diversos peixos selacis de carn molt ordinària: en realitat es tracta d'una grafia errònia en lloc de *bestina*, nom que es retroba en parlars occitans del Mediterrani i en el Sud d'Itàlia, provinent d'un ll. vg. *BESTĪNA que, amb el sentit bàsic de bèstia de poc apreci, es derivà del ll. BESTIA 'animal'. □ *1.ª doc.*: 1155, «Arnallus *Bestina*».

Apareix aplicat a manera de malnom a un individu poc apreciable o brutal (ferotge com una tintorera, etc.) en un doc. d'Elna (Col·l. Moreau LXVIII, 2). «Lo peix de *bestina*, així com són rajades, nentilles, etc.» en un altre doc. rossellonès, de 1418.[1] A Eivissa donant el preu «de *bastina* esmocat, y es trencat a la dita pescateria», l'any 1655 (*BSAL* v, 180*a*, 180*b*; més d'aquesta provinença en l'*AlcM*). L'he sentit anomenar a molts llocs de la Costa de Llevant i de les Balears. A Cala Rajada m'explicaren que «la tintorera és una *bəstínə* molt xareca», a Eivissa és nom de diversos «escualos y raidos» (Pz. Cabrero).

A la costa de Llevant, des de Badalona se sent per tot; a Sant Pol de Mar (1920-37) n'havia sentit a parlar molt, i referint-se a diversos peixos, però s'usava tant com a nom de la *rajada* que havia suplantat aquest entre les noves generacions i ja només en deien *bəstínə*; seguia usant-se a Blanes, Tossa, Palamós, Calella de Palafrugell i l'Escala (encara que a St. Feliu de Guíxols el reemplacen per *escrita*, i a Cadaqués per *clavellada*, segons Plaja, *Proa*, jul. 1960, 8, però potser només com a nom concret d'un dels peixos bastinals, car a Palamós és particularment el *Galeus galeus*, i hi ha certament altres aplicacions). El fet de designar una mena de peix groller fa apte aquest mot per a l'ús en literatura, com a nom figurat de gent grossera: «Llàstima de glaç per a una *bestina* tan passada!», exclama el Patró en *De Plaer no n'hi ha mai prou* parlant del pescador viciós *Escanyapits* (Coromines, *O. C.*, 630*a*).

Tractant-se d'un peix de carn ordinària es comprèn que hom l'hagi cregut derivat de l'adjectiu *bast*, però si reflexionem que aquest adjectiu no és d'ús popular en català, o almenys no ho és entre la gent de mar, comprenem que aquesta explicació té poca versemblança. Altrament en els parlars veïns el trobem en general amb formes en *e*, amb l'única excepció d'un *bastina* usat en algunes parts d'Andalusia (AlcVenceslada), on naturalment la influència del castellà *basto* era irresistible, d'on la *a*. Però tenim *mestina* i l'adjectiu *mestinal* a Múrcia (Ga. Soriano, probablement l'alteració en *m-* és deguda al fet que les *mielgas* són un dels peixos bastinals més conspicus).

Deu existir algun exemple de *bestina* ja en l'occità medieval, i dono per segur que deu usar-se avui en la costa provençal puix que cap a Niça trobem *peis bestinal* ja en un text de Toló de 1423, i un de Niça de 1445 (Paul Meyer, gloss. del Alps Marítims, en els *Docs. Ling. du Midi*) i avui el nicenc *bestiniera* és «filet pour les poissons».[2] Més enllà continuem amb formes masculines: genov. *bestin* (Casaccia), sic. *bestinu* «scyllum canicula» (això és el nom de la nostra bastina, *DFa.*) i *imbestinu* «carcharis lamia», veg. Barbier, *RLR* LII, 98, i *BDR* II, 153.

Que de BESTIA es pogué formar un derivat així en el llatí vulgar ens ho mostren el ll. vg. BESTICULA i el romànic *BESTICULUM, d'on surten el cast. *vestiglo* i el port. *bestig(o)o*. I que hi ha gran probabilitat semàntica en aquesta derivació ho veiem pel fet que en prov. modern diversos peixos del gènere *scyphus* s'anomenen precisament *bicho*. Més lluny observem també que, en basc, el peix sense escata, com la bastina, s'anomena *abreña*, que és justament el diminutiu del basc *abre* o *abere* 'bèstia'.

DERIV.: *Bastinal* adj. aplicat als peixos sense escata, com la bastina. Ja n'hi ha força documentació antiga. Arnau de Vilanova recomana ja «no vullats usar peix *bestinal*, per so com és de fort digestió» (S. XIII, *An. Sacra Tarr.* XXII, 14); peixos *bastignals* en Jacme d'Agramont (cita de Faraudo, s. v. *trony*, en la *Misc. Fabra*, 171). «*Cunell, musola* e tot peix *bestinal*», doc. de 1313 a Balaguer (*BABL* XII, 422), «canases, agullades, gats, truyes, nentiles e semblants pe-

xes *bestinals*, VI drs.», «scaig, gat marí e semblants pexos *bestinals*, V drs.», 1379 (Alart, *InvLCat.*, s. v.).

¹ Alart, *InvLCat.* (4.502) ho pren per una variant de *petxina* (cosa desmentida pel context) i per tant llegeix la lligadura de *st* com a *sc*. — ² *Bastina* «espèce de poisson», *PDPF*; no sabem amb quin fonament, car el mot manca en Rayn., *PSW*, *TdF.* i en el *Dict. Niçois* de Calvino; en un doc. d'Avinyó de 1439 potser s'ha de llegir com a *peis bestinau* el que Pansier (III, 24) creu que diu *bestunam*.

Bastió, V. *bastir*

BASTIR, 'construir', amb oc. ant. i fr. ant. *bastir* (fr. mod. *bâtir*) id., prové del germ. *BASTJAN 'teixir, trenar' (comp. a-al. ant. *besten* 'sargir, adobar'); el trànsit semàntic s'explica pel procediment primitiu germànic de construir cases entreteixint les escorces dels arbres; cf. *bastir un pou* 'revestir-ne de paret o de maons les voreres' (usual avui a l'Empordà i el Priorat), i el su. fr. *basi* (< *bastir*) 'fer una embassada'. □ *1.ª doc.*: Llull, *Contemplació*, 134 (a. 1272); *VidesR.*¹

Està molt ben documentat des del S. XIII: a més de l'obra citada de Llull, el trobem en *Blanquerna*, i en *Costums de Tortosa*, en la *Crònica* de Jaume I, de Desclot, etc.² (veg. *AlcM*, *DBal.*, *DAg.*); en sentit figurat de 'instituir, promoure' en Muntaner, c. 282, en doc. de 1379, i en Tomic, *AlcM*, i en el de 'originar' en Eiximenis, *Dotzè* (c. 215): «Per aquesta via fonch *bastit* tant de mal en l'estol de Felip de Valoys...». *Bastire* 'construir (un castel)', 1054, Bast-Bass., 244.

El sentit de 'proveir suficientment' (ant.), documentat en Llull, *Libre d'Amic e Amat*, en JRoig, *Spill*, 4103 (*AlcM*, sota article a part), en Eiximenis, *Libre dels Àngels* (*DAg.*), i en el derivat *bastiment* 'provisió' (en Jaume I, cap. 21), s'ha originat de les influències mútues entre les famílies parònimes de *BASTAR* 'proveir' i *bastir* 'construir', influència facilitada també pel fet que *bastir* un castell per a un lloc o un poble venia a ser poc més o menys 'proveir-lo d'un castell', i l'adj. *bast, -a* (fet de *bastar*), 'proveït suficientment', tenia aires de pertànyer tant a *bastar* com a *bastir*.

DERIV.: *Bastida* 'construcció de caràcter provisional per a la defensa d'un lloc o per a la seva expugnació' (Llull, *Blanquerna*, II, 248.23; Desclot, cap. 49; Muntaner, cap. 51); 'giny de guerra en forma d'una torre' (Jaume I, cap. 315; Eiximenis, *Dotzè*, capítol 294); 'armadura o cadafal fet de taulons i bigues i usat en una construcció' (text ant. de 1495, i 1534, en *AlcM*) i en Baró de Maldà, *Excursions*, p. 155; segons Labèrnia significa, a més a més, 'banc per posar en alt les bótes del vi', i *bastida* és 'pallissa' a Farrera (Pallars) i 'llindar' a Benasc (Ferraz, *Voc.*, 30).

Bastidor 'armadura rectangular feta de llistons per fixar les teles en el teler', 'armadura de la decoració teatral' (des de Labèrnia); *bastidor* 'el que basteix' (un ex. en Llull, *AlcM*).

Bastiment 'construcció' o 'acte de construir' [1054, Bast-Bass., 244; *Usatges, Costums de Tortosa*, de Jaume I, citats per *DBal.*, *AlcM*; ex. del S. XV en *DAg.*]; 'edifici': «hobriren nos les portes e entram dins, e lexam aquí la regina, ab cavallers tro a X en *bastiment*» (citat per *DBal.*, de Jaume I), sentit que fou corrent, segons *DAg.* (sense exs.) en els Ss. XIV i XV; 'certa mena de bastida per portar coses' (ex. de 1384 en *AlcM*); 'marc d'una porta, d'una finestra', etc. (exs. des del S. XV, en *AlcM*, *DAg.*); 'nau, vaixell' (ex. de 1597, *RLR* LVII, 474); «Set *bastiments* partiren de Marsella — per aná a la ciutat d'Oran», Milà, *Rom.*, 215.1 (comú a set de les vuit versions); «vehuen vení un *bastiment* / bandera mora portava // nou horas tingueren foch», Milà, ibid., 83.10 (de c. 1750); ibid., 388.27; notem la frase feta: «no costaria tant d'arrencar un *bastiment* del moll com a tu del llit» (citada per Barnils, *RFE* IV, 280); usual avui al Rosselló (*Misc. Fabra*, 182), a Mallorca i Alguer (*AlcM*, *DAg.*); *Puig de Bastiments* damunt Setcases i Ulldeter el més alt a l'Est del Puigmal i últim de la serralada entre els que albiren els navegants; el cast. *bastimento* «navío» (documentat molt tardanament) és segurament d'origen català (*DCEC* I, 422.53*a*); *bastiment* 'respatller de la cadira', usat a Pallars (1957); *bastiment*, ant. 'provisió' (veg. amunt).

Bastigi, 'armadura o bastiment de llistons', 'bastidor de pintar o brodar' [fi S. XIX, *DAg.*, edicions tardanes de Labèrnia], deu ser una lleu alteració de **bastige*, format amb el sufix postverbal *-ige(n)* -ĪGINEM (més tard *-ija*, *-itja*); cf. *prüige*, *-itja*; *rutige*, *-ija*; *ferrige*, *-ija*, etc., i en particular oc. ant. *batige* s. m. «battement de coeur» (*PDPF*) derivat de *batre*; una vegada format **bastige* seria identificat amb el seu quasi-homònim *vestigi* (de pronúncia gairebé idèntica en català central) per operaris semicultes barcelonins.

Bastió [1462, *DAg.* i *AlcM*; 1527, 1559],³ de l'italià *bastione* derivat de l'it. dial. ant. *bastìa*, que sembla ser forma dialectal genovesa⁴ equivalent de l'italià *bastita*, oc. ant. i cat. ant. *bastida* 'fort rural'; mots italians que passaren al fr. *bastion* [princ. S. XVI], castellà *bastión* [1517], fr. *bastie* (més tard alterat aquest en *bastille*, que va passar a l'ús internacional i català com a nom de la *Bastilla*, famosa fortalesa dins París); veg. Bloch, *RLiR* XI, 328-9; Terlingen, *Los It. en Esp.*, 213-4. J. G.

¹ Traduint el ll. *se honestate morum componens*: «de bones costumes se componia e·s *bastic*», 92v1. — ² Notem especialment l'acc. 'muntar una bóta o portadora posant ben ajustades les dogues', recollit per *AlcM* a Tarragona, procediment antic ja documentat el 1430 per *DAg.*: «Hi ha les dogues, els cèrquols, e els fons, falta encara *bastir* la bota». — ³ Angel. Prati, *Voc. Dial. It.*, s. v. *bastione*. «Lo papa tenia fets certs *bastions*, que tiraven», 1527, *BABL* IV, 378; «avisats de la armada turquesca --- fonch determinat de fer un *bastió* deval lo campanar», eiv., 1557, Macabich, *Crón. de Sta. M.ª la Major*, 35-6. — ⁴ Els genovesos fundaren la ciutat de *Bastía* a Còrsega en el S. XIV. El mot existí tam-

bé en francès provincial des de l'Edat Mitjana, però l'italià *bastione* es degué derivar de la forma del dialecte de Gènova, el qual perdia normalment la -T- entre vocals.

BASTÓ, mot comú a totes les llengües romàniques (llevat del romanès), que certament ve ja del llatí vulgar (pertot en la forma bàsica BASTONE, amb variants antigues però molt rares, BASTUM, -BASTA), d'origen desconegut, si bé probablement pre-romà; és versemblant que estigui relacionat amb el llatí popular BATTUERE (veg. *BATRE*), que encara que romanitzat sembla ser d'origen cèltic. ☐ *1.ª doc.*: doc. de 1062.

On se'ns parla, en baix llatí de Catalunya, de «ipsam batallam apud ['amb'] scutum et *bastons*» (*BABL* VI, 384); el cast. *bastón* es registra per primera vegada en un text de 1074, doc. de caràcter semblant; Bast-Bass. (245) hi afegeixen altres tres docs. en baix llatí de Cat., amb el mateix context, dels anys 1060-1070.

En les *Vides de Sants Ross.* «e·l ferien ab *bastons*», trad. «fustibus», 170v1; en català el tenim també en un doc. dels Templers, de 1201, i sovint en Ramon Llull, en *Els Costums de Tortosa*, i en els textos més diversos dels Ss. XIV-XV (*DAg.*, *AlcM*). Pere el Gran l'usà parlant de les Quatre Barres heràldiques en el seu èpic sirventès de 1285 exhortant els seus a repellir l'agressió dels francesos («bocelh de bretó», la cornamusa cèltica): «per bocelh de bretó / no laissarai lo senyal del *bastó*» (cf. Jeanroy en *Homen. a Mz. Pidal*). En totes les llengües romàniques és mot general des dels orígens, port. *bastão*, cast. i oc. *baston*, francès *bâton*, it. *bastone*, etc.

Encara que l'aplicació més freqüent apunta a l'ús com a eina de pegar o combatre (així 1060-70, 1201), no és menys normal que s'apliqui al fust usat com a suport (Llull, molts de medievals en *DAg.*, etc.) o com a insígnia d'autoritat, o comandament o noblesa (1296 i *DAg.*), idees al capdavall inseparables, d'on arriba a pendre el sentit de 'símbol d'eminència o cabdalia': «la ciutat de Barchinona, cap e *bastó* de les altres ciutats e viles del dit Principat», escrivien els regidors de Perpinyà a mitjan S. XV (Calmette, *RLR* LII, 13). En el joc de cartes, on deu simbolitzar la força material del poble no militar, es digué també *bastons* un dels quatre colls: «joch de naÿps / de nit jugàvem / --- trinca de sotes / si ans jugava, / copes lançava; / puys no·m valia / *bastons* servia», J. Roig, *Spill*, v. 3020, cosa que també es digué *bastones* en castellà per aquell temps o no gaire més tard [1544], i després allí se n'extragué una derivació regressiva *bastos* [1554] que ha passat més modernament des d'allí al català.

Fora d'això poca varietat de significats i de formes presenta el mot en totes les llengües romàniques; igual el repertori semàntic en les sis llengües que el sentit dels derivats en totes elles mostren que pertot el sentit bàsic és el de 'pal per pegar o batre's'. Com reconeix M-Lübke (*W. u. S.*, 1909, I, 38), a qui es deu una de les rares notes que han dedicat els lingüistes (i especialment els romanistes) a un escorcoll dels orígens del nostre mot, no limitat als fets més superficials, aquesta unanimitat no és gaire favorable a les connexions que ell apunta amb *BAST* 'arreu de cavalleria', i amb la família de *βαστάζω* i *BASTAR*. Com veu ell, per aquest costat hauríem d'esperar que la idea bàsica fos la d'‘apuntalar’ i no pas la de 'batre'. De tota manera, això ens deixa escèptics davant la idea de relacionar-ho amb aquests mots i sobretot amb *BASTAR*.

També és especialment notable que pertot en romànic aparegui en la forma derivada en -ONE. Més que més, quan els vagues punts de suport que trobem en la documentació llatina manquen precisament d'aquesta terminació. En forma enterament isolada, en l'historiador romà del S. IV Lampridi, apareix un sol cop *bastum* per a 'bastó, bàcul'; hi ha un *burdubasta* en Petroni, que ell mateix presenta un problema de definició, car es dubta entre el sentit de 'gladiador ferit o esguerrat' i el de 'traginer, mosso groller de mules' o 'rebrot bordissenc' (Schuchardt, *ZRPh.* XXXIII, 345; cf. M-Lübke, *l. c.*, i els diccionaris de Walde-H. i Wartburg); sembla haver-hi també afinitat amb el llatí tardà *basterna* 'espècie de civera closa i duta amb vares', i d'altra banda trobem alguna rara variant *basta* en romànic, que ens recorda el mot de Petroni.[1]

Un fet més important sembla que hagi de ser l'aparició esporàdica en castellà de *bastón* en el sentit de 'tany o rebrot d'arbre', en dos textos de primers del S. XVII (Covarrubias, Huerta), car això ens duu a relligar-hi el cast. ant. *bástago* d'igual sentit (escrit i pron. amb *b-* i no *v-* fins al S. XVII, avui amb ortografia *vástago*); des de 'rebrot d'arbre' el mot ha passat a significar 'membre jove d'una família' i amb aquest sentit ja el trobem c. 1280 en la *Gral. Estoria* (Mz. Pidal, 216*a*33, *NRFH* VII, 53) i d'ací prové la família dels *Aben-Baštagaịr*, de nom mossàrab, a Lorca des de princ. S. XII,[2] veg. per a tot això l'article *VASTAGO* del *DCEC*. Hi ha, doncs, ací alguna reserva a fer, a la idea que el nostre BASTONE sigui necessàriament un objecte per pegar. I tanmateix aquesta idea resta bàsica.

En definitiva, igual l'àrea geogràfica que el conjunt dels fets romànics i llatins condueixen a dues conclusions almenys força probables: *a*) que el mot ha de ser pre-romà i no pas llatí o greco-llatí; *b*) que deu estar emparentat amb la família de BATTUERE, romànic BATTERE, probablement en qualitat de nom d'instrument usat per batre o BATTUERE; la primera, en tot cas, sembla quasi segura, car ¿d'on podria venir altrament un mot sense antecedents itàlics, i comú a totes les llengües d'Occident, si no és del cèltic o d'un altre llenguatge pre-romà estretament relacionat amb aquest? Ara bé, últimament sembla imposar-se la idea que BATTUERE és un manlleu cèltic del llenguatge dels gladiadors al llatí vulgar, i així una idea apuntala l'altra; això no exclou, és clar, que s'hagi pogut estendre a 'tija o esqueix que rebrota d'una

planta' (objecte adequat com a bastó). Ni tampoc que pugui haver-hi algun contacte indirecte amb la família del ll. *baculum*, *bacillum*, gr. *βακτήριον* i algun altre mot de les llengües indoeuropees.[3] Però pel que fa a l'enllaç amb *battuere* podem fer valer també el paral·lelisme de l'anomenat *burdu-basta* amb diversos noms propis antics pertanyents a l'àrea cèltica: BASTONIACUM (al. *Bastenach*, fr. *Bastogne*, Holder I, 138, en el Luxemburg belga), *Basto-gaunini* en una inscripció d'Egara (*CIL* II, 6144). Si BATTUERE resulta d'alguna derivació de l'arrel BHAT- 'pegar' (Pok., *IEW*, 111) o de BHODṷO- 'lluita' (ib., 114.10) amb -TO-, tinguem en compte que en altres formes cèltiques les combinacions T + T i D + T evolucionen en -ST-. I resten altres possibilitats obertes dins aquest ordre de fets.

Observem, de tota manera, que el bretó *baz* (*bah*) 'bastó' no ve directament del cèltic antic, car segons Ped., *VglGr. d. K. Spr.* I, 235, resulta d'una evolució fonètica de BATTUERE manllevat del llatí vulgar, per més que aquest pugui per la seva banda venir del cèltic. La idea del celtisme ja fou defensada per Gamillscheg, *EWFS*, *bâton*.

DERIV.: *Bastonada* [tercer quart S. XIV, *Crònica* de Pere III], en cast-lleonès s'usà ja a mj. S. XIII (*L. de Alex.*, 405, mentre que el cast. propi el reemplaçà per *bastonazo*). *Bastonejar* [S. XIV, *DAg.*; doc. mall. de 1458]; *bastonejador*, *bastonejament*. *Bastonat*. *Bastoner* [1585, *AlcM*]; *bastonera*. *Bastonet*.

1 Allà on el ms. bàsic de les *Vides Ross.*, P, porta «e·l ferien ab *bastons*» (170v1), el ms. B, que és també rossellonès i no gaire menys antic ni autoritzat, porta «e·l ferien ab *bastes*». Si un mot rar i dialectal *basta* investigat per Hubschmid (*Pyrenäenwörter vorrom. Urspr.*, § 7.58) significa realment «ajonc épineux» és difícil que s'hi relacioni. — 2 A això cal afegir una variant *vástiga* usada a Salamanca, amb el seu derivat *desvastigar*; un *vestugo* gallec i que el *DAcEsp.* registra com a cast. des de 1832 (si bé aquest s'ha modelat certament sobre el sinònim *verdugo*), i un gall-ast. *bestrego* (*DCEC* IV, 839*b*50). I en particular el mot nostre de la terra de l'Ebre *aumàstecs* 'bastonets de la sénia', si ve d'un mossàrab **albàstecs* com he suggerit en el seu article (supra). — 3 Cf. letó *bakstît* 'furgar el foc', lit. dial. *baksterẽti*, *-telẽti*, *baksìti*, *baksnóti* 'tocar o pegar lleument' (Fränkel, *IdgF.* XL, 98ss.).

Bat, i *de bat a bat*, V. *batre*

BATA, 'peça de vestir llarga, amb mànigues, per estar a casa abrigat o treballant', pròpiament fou una variant de *buata* 'tela gruixuda de cotó en floca, usada per folrar o enconxar', equivalent de l'angl. *wad*, fr. *ouate*, it. *ovatta*, al. *watte*, d'aquest segon significat; mot que apareix primerament a Anglaterra, d'origen incert, car tractant-se d'un producte importat abans d'Egipte, hi ha bones raons tant per creure que sigui d'origen germànic com que es derivi d'una arrel aràbiga; potser més aviat això, però de tota manera sembla que en català i en les altres llengües europees és procedent de l'anglès. □ *1.ª doc.*: 1839.

En català, allà on els dos sons es distingeixen, es pronuncia amb *b-*, no *v-*, i realment es registra alhora com a *bata*, tant en el Princ. com a Mallorca (1840, *DFgra.*). Allà el cataloga ja la 1.ª ed. de Labèrnia: «cota, roba talar ab mànegas», «espècie de capa ab cua o ròssech que usavan las senyoras per anar de visita y a las funcions». I el trobem des d'escriptors primerencs de la Renaixença: «dins d'aquesta saleta s'estaven donya Isabel, y aquells tres... vestits de negre, fumant, aquella ab una *bata* blanca de jaconar», N. Oller, *Vilaniu*, 149. El mot s'usa amb el mateix valor en castellà, on es documenta primer en dos escriptors de 1717 i 1721, i el *DAut.*, el 1726, encara el qualifica de «ropa talar n u e v a m e n t e i n t r o d u c i d a, para estar abrigados y con conveniencia dentro de casa y en la cama».

Les primeres dades que trobem, en totes dues llengües i en d'altres, indiquen que hi havia consciència de la identitat amb la buata oriental; car Labèrnia diu que *bata* era també «en las Indias los rebrechs de la seda» i «espècie de cotó que es cria entorn d'una fruita d'Orient», i el *DAut.* que «en Indias se llama así la estopa o desecho de la seda». I això era precisament la buata (mot català que manca encara en els diccs. del S. XIX, 1906, N. Oller, *Pilar Prim*),[1] o sigui el que en francès es diu *ouatte*, it. *ovatta*, article que avui es fa de cotó, però que en el S. XVII es feia de seda (Magalotti), és clar que de les deixies d'aquesta; i Furetière, el 1691, ens informà que la *ouate* s'usava especialment per folrar bates («robes de chambre») i l'italià Baruffaldi († 1755) coneixia per *ovatta* una *bata* («vesta») aconxada amb *buata*; hi ha també *bata* en portuguès, on s'aplica sols a les de dona, si bé s'havia dit també de les d'home, i en el Brasil s'ha aplicat, de més a més, a les 'parts aconxades i paral·leles al llom de les cavalleries'.

Hi ha, doncs, proves que *bata* és el mateix que *buata* i la seva família (angl. *wad*, fr. *ouate*), però l'origen d'aquesta és obscur. Apareix primerament a França el 1674, a Alemanya (*watte*) el 1682, a Itàlia a la fi del S. XVII, a Holanda a com. del S. XVII i a Anglaterra des de 1540. En altres idiomes és clarament importat d'algun d'aquests; en particular el català *buata* sembla que hagi de ser pres del francès; també entrarien per via indirecta el rus *vata* i danès *vat*, que degueren venir de l'alemany; el suec *vadd* no apareix fins a 1755 i sembla provinent de l'anglès (Hellqvist, *Svensk Etym. Ordbok*). Com va indicar Baist (*ZRPh.* XXXII, 47-49), les enciclopèdies dels Ss. XVII-XVIII ens asseguren pertot que es tracta d'un producte importat d'Egipte o Síria, i tret de l'*Apocynum syriacum* o *aegyptiacum*. Però el mot que cerquem no es troba en àrab; car rebutgem sense vacil·lar la pensada de Seybold (*Z. f. deutsche Wortforschung* X, 222-3) de derivar-lo de l'àr. *baṭn* 'ventre' (veg. *BADANA*). Com sigui que llavors no hi hauria explicació possible de la forma francesa, anglesa, etc.

Que la matèria s'hagi importat d'Egipte és certament un indici però no una prova que el nom sigui

verament aràbic. Com que el segon significat de l'anglès *wad* és molt afí al de 'cotó en floca per enconxar o folrar', en principi és versemblant d'admetre que tots dos mots no en fan més que un; i aquesta major amplitud semàntica, la data més antiga en anglès i la *u*- francesa (*ou*-) tot reforça la sospita que el mot vagi ser un antic terme comercial propagat pels anglesos. Sembla que hi hagi un primer i isolat ex. antic del nostre mot en un diploma reial britànic de 1380, on s'anoten «172 balas *wadde*» (Du C., Baxter); convindria confirmar la realitat d'aquest testimoni (on no fóra impossible de veure la planta glast, germ. WAIZD, com observa Du C.), car decidiria definitivament a favor de l'etimologia anglesa.

Tanmateix, no és clar, car si d'una banda l'angl. *wad*, encara que no se li troba un original escandinau satisfactori, i en alemany i neerlandès és probable que sigui un mot importat, tampoc no es pot rebutjar l'opinió de Skeat que sigui en el fons un mot germànic, potser emparentat amb l'esc. ant. *vāð* 'tela, drap', 'xarxa de ròssec', *vaðmâl* 'frisa, espècie de drap' [> angl. antiquiat *wadmoll*, 1326], ags. *wæð* 'vestit', 'vela', alt alemany antic *wât*, de clara arrel germànica (veg. Falk-Torp, s. v. *vad* I; Kluge, s. v. *wat*).

Qui, escarmentat per la munió d'etimologies inconsistents que va publicar Asín, abusant del desconeixement de l'àrab per part dels romanistes, aculli amb desconfiança la que donà aquest erudit (*Al-And.* IX, 31; IV, 459) obrarà amb prudència. Però en aquest cas potser tenia raó, en partir de l'àr. *wádda*ᶜ: *wadda*ᶜ *ṭaub*ᵃⁿ «ouater un habit». És veritat que aquesta expressió la trobo només en Freytag (IV, 476) que tradueix com a 'cosir una túnica amb cotó posat a dins' la definició del Djauharí i el Firuzabadî, (no en Lane (3055), Dozy, *Suppl.* ni *Noms des Vêtements*, Boqtor, Beaussier, Lerchundi, RMartí, Harder, Lentin, Brunot, Dieterici, etc.).

Ben possible que existeixi des d'antic, dada la grandíssima popularitat i riquesa d'accs. del verb *wáḍa*ᶜ (moltes en l'Alcorà), pròpiament 'posar'; segons un Franciscà citat per Lerchundi es diria *waḍḍa*ᶜ *baṭâna* pròpiament 'posar folro', com a sinònim de *báṭṭan*, que ultra això val pròpiament 'embuatar': abreujant és possible que després vagin dir *waḍḍa*ᶜ *ṭáub*ᵃⁿ per a 'embuatar un *ṭáub*' (= 'vestit'), i sento tendència a creure que Asín encertà a indicar el punt de partida de *buata*; però falta confirmació ben satisfactòria.[2]

DERIV.: *Batí*. De *buata*: *embuatar*: «feia estona que, *embuatades* en les llunyanies del somni, les descàrregues --- trucaven a la porta dels meus sentits ---», P. Coromines, *Di. i Records* III, 197, 19-VII-1936. No són (com suggereix *AlcM*) diminutius de *bata*, uns mots *batilla* i *batina*, documentats en sengles documents de 1557 i de c. 1460: aquell està pel castellà *beatilla* [1496, *DCEC* IV, 936] i l'altra potser no és més que una errada de lectura per *batilla* id.

[1] Per a l'ús en les indústries del segle passat, vegeu els vocabularis dels Teixits i del Suro en *BDC* IV, 76; XIII, 93. — [2] És possible que es tracti de 'buata' en un doc. alt-aragonès de la fi del S. XI recollit en el Cartulari de Fanlo «capa de oztri vermicula --- et alia nigra de *oveth* et alias duas vermiculas de *oveth*» (92.20). El publicador Canellas tradueix (p. 60) «de seda negra ubaydí», o sigui 'referent a un personatge ᶜ*Ubäid*' (no sé si ᶜObaid Allah el califa fundador del regne fatimita, 909) (cf. ᶜ*ubaidîya* 'pentinat de trenes i sedes', Dozy, *Suppl.* II, 90*b*). No puc verificar-ho; i no em vaga ni tinc prou erudició en la història dels teixits per indagar si, en cas de ser cert això, ens podria dur a una pista practicable per a l'origen de *buata*.

BATAN, 'molí draper', probablement de l'àrab vulgar magrebí *baṭṭân* id., derivat de l'arrel de *baṭṭan* 'folrar', 'batanar', *biṭâna* 'pell de moltó assaonada' (d'on *BADANA*) i *baṭn* 'ventre', 'pell del ventre'.
☐ *1.ª doc.*: 1650, *DTo.*; i ja degué usar-se en català en els Ss. XV-XVI, car des de Catalunya degué passar a l'alt Llenguadoc i Gascunya, on ja apareix a la fi i al principi d'aqueixa centúria.

El quadro de conjunt d'aquest mot en els llenguatges hispànics i pirinencs no presenta característiques de gran antiguitat. Avui és mot estrany al portuguès, que usa *pisão* (PISONEM mot llatí conegut), en el Nord *fulão* (FULLONEM, també llatí) i *mascôto*, i a Galícia hi ha *cutián* (de *cutir* 'pegar, colpir'), i si bé en parlars orientals portuguesos (*batânuš* pl. a la Serra da Estrêla)[1] i gallecs també ha penetrat *batán*, no és de creure que sigui des de gaire antic, entre altres raons perquè l'àrea del ll. PISO penetrava fondament en el vell domini nòrdic lleonès: sanabr. i ast. *pisón* (a Astúries, junt amb *batán* i amb *triyón*) i ha un NL *Pisón* fins prop de Palència. El domini castellà és certament el territori on el mot ha tingut el centre de màxima vitalitat i desenvolupament; i no obstant, allí i tot, manquem de testimonis anteriors a la segona meitat del S. XV (*Canç.* de Montoro, Nebr.), cosa que no pot deixar de valer com a indici, per més que reconeguem que deu ser degut en part a l'estudi insuficient de la lexicologia castellana medieval, accessible a l'ús comú en els anys de 1940, i complements que jo podia aportar-hi en fer el *DCEC*.

En català s'agreuja aquest defecte d'informació, que en part podria ser compensable. El fet és, però, que els nostres diccionaris històrics no n'assenyalen dades anteriors a la Renaixença, i solament podem remuntar molt poc més amb el *DTo.* i el Belvitges, que el registren tots dos en la variant *batan* i des de la primera edició.[2]

Aquesta informació castellana i fins catalana ha rebut avui complements considerables, i més encara en l'aspecte de la història etnogràfica i arqueològica que en les dades d'història i geografia de la llengua, gràcies a la gran i excellent monografia de Caro Baroja, sobre la història del *batán* a Espanya (*RDTP* XII, 114-175). Per al català és encara més important el fet de la vacillació entre les dues variants *batan* i *batà*: l'*Onom. Cat.* confirma les dades d'*AlcM*, resumibles en termes de *batan* a Mallorca i major part del Principat i *batà* en el País Valencià i punts esparsos de

Mallorca i del català occidental: *lo Molí Batan* a Valls, (Molí) *Batà* des d'Agres, per Aielo de Malferit, fins a Llucena, Sorita i Rossell (*batà* pertot, *batanet* a Rossell), i en forma reveladora d'aglutinació *Albatà* a Torís; i des del Maestrat continuà *batà* d'una banda fins a Calaceit i Tortosa, i segurament no sense alguna continuïtat geogràfica, fins a les altes valls pirinenques, car la forma popular és *lo Batà* o *Lo Prat del Batà* a Rialb de Noguera i a la Vall de Boí. I no hi ha dubte que aquesta persistent i arrelada vacil·lació entre *-an* i *-à* és un senyal més, i dels més eloqüents, d'assentament en una data sobretot moderna.

Passant al N. dels Pirineus salta a la vista que entrem en terreny de menor vitalitat del mot. En realitat molt menor. En francès no hi ha cap testimòni d'un substantiu d'aquesta significació i de forma semblant, car solament hi veiem en sentit anàleg *bateor* i *batifol* (*FEW* I, 296; Tobler). En llengua d'oc, hi ha més, no molt més, perquè *batan* hi està circumscrit, segons les dades del *FEW*, a alguna zona de Gascunya i Llenguadoc. Convé fer un esforç per veure si podem ampliar-les. Però Levy, en el *PSW*, i Raynouard, ni tan sols registren el mot; ignorem la font d'un *molin batan* només registrat en el *PDPF* i no confirmat tampoc per fonts subsidiàries de l'occità medieval (manca en els glossaris de Clovis Brunel, d'Appel, de Pansier, dels *Docs. Ling.* de Paul Meyer, etc.). No puc aportar-hi altre reforç que l'existència de *batann*, plural *batans*, a la Vall d'Aran, algun topònim molt escadusser en el Bearn (*Le Batan*, molí en el terme de Lescar, P. Raymond, *Dict. Top. B-Pyr.*) i algunes dades soltes del Gers (una sola de no recent, però només en l'any 1766, Polge, *Mél. Phil. Gers*, 1959, 68). Si hi afegim encara les que aporta Krüger (*VKR* IX, 17-23, cf. Kuhn, *ZRPh.* LVII, 338) arribem a veure que apareix una vegada a les Landes el 1505 i a l'Aude en l'any 1594. En conclusió, terres pròximes a Catalunya i Alt Aragó, que suggereixen una importació des d'Espanya.[3]

Res d'això és de tal naturalesa que descoratgi de la idea d'un arabisme. Sí molt més descoratja la idea de partir d'un fr. *battant* (*batent* amb *ẽ* en occità i en les fonts franceses més antigues), car llavors hauríem de trobar-ho en francès propi; i en els parlars romànics del Sud esperaríem formes amb *-ant* o almenys amb *-n* conservada pertot, i segurament amb timbre *é* de la vocal tònica, car la *-t* de *-nt* encara era perceptible en els Ss. XII-XIII en el N. de França. ¿Pensaríem en l'alternativa d'una terminació -ANUM en terres d'oc? Encara més improbable, car una formació així amb radical verbal seria un fet desusat, i almenys en una part del territori occità llavors hauríem de tenir *-à* sense cap nasal (**batà* o almenys **bataŋ* amb velar i plural **batàs*), quan tals formes no han existit mai més enllà dels Pirineus. Almenys en llengua d'oc. Que s'hagi arribat a crear en terres catalanes, no té ja un gran pes, en una llengua on tanta extensió han assolit les ultracorreccions del tipus *gla* per *glan* GLANDEM, *bla* de BLANDUS, *rodó*, *escó*, *Galí*, etc.

D'altra banda les dades històriques catalanes reforcen la tesi del caràcter secundari del mot en romànic. Car el nom antic en català fou pertot *molí draper* (1166, 1480) o senzillament *un draper*, a Prats de Molló el 1151 (Krüger), afegim-hi encara les dades de *molí draper*, *-arium*, que col·lecciona Balari (*Orig.*, 641-2) de textos del Nord i Centre-Oest del Principat en els anys 1153, 1181, 1191. Avui en tot el Nord-est segueix usant-se encara *draper* i, tant o més, *NOC*, mot tan nostre.

En aquestes condicions, fins i tot si la documentació aràbiga fos poc clara, tindríem ja poderoses raons per resistir al prejudici creat per la coincidència de Diez, M-Lübke (*REW*, 996); Simonet, s. v. *bathan*; Dozy, *Suppl.* I, 96*b*, i Krüger (*l. c.*) en l'etimologia romànica *batre*, BATTUERE, i decantar-nos com ja feia en el *DCEC* per la idea de l'àrab, preferida ja per Steiger (*Contr.*, 159). En àrab magrebí trobem, en efecte, l'original del nostre mot, prou documentat. *Baṭṭân* és en efecte el nom del batan en l'àrab marroquí de Fes (Lerchundi), en l'algerià de Constantina (Lentin),[4] i en l'ús tunisenc (Beaussier); i encara que l'àrab granadí s'esqueia a usar un sinònim amb caràcter de substantiu (*naᶜûra*, d'on *NORIA*) en el temps de *PAlc.*, és evident que fins recentment havia usat *baṭṭân*, puix que continuava usant-lo en el derivat verbal (*«nibattân, battánt...* batanar», *PAlc.*, 111.16), verb que també està documentat per Mármol c. 1600 com a usual a Alger (Dozy, *Noms des Vêtements*, 384n.); la importància del mot en àrab queda subratllada pel fet de l'existència de diferents derivats, aplegats per Steiger, Simonet, Lerchundi i Lentin.[5] És evident, i tots hi estem d'acord, que aquest mot *baṭṭân* pren arrencada de la família de *BADANA* i de *baṭṭan* 'folrar', o sigui en definitiva amb l'arrel de *baṭn* 'ventre' i 'pell interior', que és corànica i de l'àrab de tots els temps. I l'únic element de dubte que roman és entre dos camins morfològics per arribar fins al substantiu de forma *batan*, tots dos fàcils i tots dos semblantment possibles.[6]

En resolució, doncs, crec que avui podem donar l'etimologia aràbiga de *batan* com a cosa posada en clar i assegurada en definitiva. D'acord amb el gran impuls rebut dels moros d'Espanya per l'aprofitament de l'aigua amb fins agrícoles i mecànics. D'ací el gran moviment de Sud a Nord d'una munió de mots hispano-àrabs que, ultrapassant els límits Nord de les llengües catalana i castellana, sovint passaren fins més enllà dels Pirineus: *SÈQUIA*, *ASSUT*, *CADUF*, *nora* (*naora*, cast. *NORIA*, *DCEC*) i per damunt de tots *SÍNIA-SÉNIA*, que si en l'ús català més corrent designa un aparell de poar i regar, en castellà és l'*ACEÑA* (*DCEC*) que alimenta els batans (*Quixot* I, II, etc.) o s'usa com a molí fariner, i en certes fonts (del S. XIII i aragoneses, com el ms. P del *L. de Alex.*, 1446) designà precisament el nostre aparell en la forma *aceña trapera*.

DERIV.: *Batanar* [1648, *DTo.*, Belv., i veg. els testimonis aràbics de *PAlc.*, etc. citats damunt] o *abatanar* [Belv.] o *batanejar* [*AlcM*]; *batanada*, *batanador*, *batanadura*, *batanament*. *Bataner* [*AlcM*, *DFa.*,

etc.]. *Batanet* [a Rossell, supra; *AlcM*], cf. cast. *abatanar* [c. 1500], *batanero* [1511].

[1] Messerschmidt, *VKR* IV, 1931, 278; des d'on continua cap al lleonès meridional de la Sierra de Gata Bierhenke, 72). — [2] La traducció estranya *batus* del Torra no ens ha de fer dubtar (probablement malentès d'una glossa llatina on *cadus* 'mena de bací' figurava com a traducció del gr.-ll. *batus*, com en Du C., i que fou entès com si valgués per *noc* 'batan' i 'mena de bací'), car *batanar* figura també en el *DTorra* com a verb traduit *batuo, -is*, o sigui 'batre, batanar'; a Torra li degué venir de la tradició nebrissense («*batân* de paños, *batanar* paños»); però el fet que fins Onofre Pou i Lacav. ometin el mot prova que no era prou general ni sentit com a mot tan verament català que no es pogués perdre de vista i deixar d'incloure'l. — [3] Ni poant en la font immensa del baix llatí, i de la documentació semi-romànica arreplegada per Du C. i els seus continuadors, no aconseguim canviar substancialment el caràcter meridional d'aquesta àrea. Un *batandus* no localitzat i que sembla de procedència francesa apareix atribuït a un text de 1171. És segur? Encara que ho sigui no és data tan antiga que dificulti la hipòtesi d'una propagació des del món hidràulic i industrial de l'hispano-àrab. Fora d'això *batannum* en una escriptura del Tarn de l'any 1328, ens porta novament arran de la frontera catalana, i no ens en aparten tant com això una del Berry de 1385 i una de Langres (extrem SE. de Champagne) de 1263. I de nou encara convindria preguntar-se si els llocs i dates de tot això són ben segures i precises. Avui ni tan sols el verb *batanà* passa més al N. del Carcí, i de nou así la *-n-* simple s'oposa a un ètimon en -ENTEM o -ENDUM. — [4] «Foulon» amb *-ṭṭ-* i *-ân* documentats explícitament. — [5] *baṭṭānîya* «couverture», «gilet doublé», «vêtement de dessous de femme», Lentin; també en fonts tunisenques i egípcies en Dozy, *Suppl.* I, 98*a*. Altres derivats un poc més llunyans en Simonet i Steiger, però *batunada*, hapax de 1019, en Gz. Moreno (cf. Steiger i Neuvonen) seria molt important per la data tan antiga de 1019, sigui o no certa la natural sospita d'una falsa lectura de *u* per *a*. — [6] Pot tractar-se del tipus intensiu *baṭṭân* amb *ṭṭ* geminada (com *alfarràs*, *alfaḫḫâr*, *alcarrassa*, *albarrana*, etc.) o bé d'un plural amb *ṭ* senzilla, i abreviatura d'una combinació d'estat constructe. Lentin escriu clarament amb *ṭṭ*, Beaussier segons sembla amb consonant senzilla, les altres dades tenen valor més condicional (i en part hi pot haver convergència de dos elements parònims, sobretot entre els moriscos i gent hispànica que no distingia en aquest punt impertorbablement). Beaussier diu que a Tunis s'usen conjuntament *riḥà l-b(a)ṭân* o simplement *b(a)ṭân*. Com que *riḥà* és 'molí', aquella es tradueix literalment 'molí de batan', però es pot entendre que *baṭân* en aquesta combinació és un plural fracte del mot que significa 'badanes, pells assaonades' ('molí de pells': és veritat que en aquest sentit les formes més conegudes són els plurals *baṭâin* i *biṭanât*, però n'hi solia haver encara d'altres en tals casos; això sense comptar amb pronúncies morisques com *-ne* per *-na*, i amb la constant creació de noms col·lectius sense *-a* al costat dels noms d'unitat amb *-a*). Lentin ens adverteix que *baṭṭân* a la província de Constantina és en realitat el nom de l'«ouvrier foulon», i comprenem que llavors entrem en el tipus repetidíssim dels noms d'oficis, com *faḫḫâr* 'gerrer, terrisser', *qaṭṭâr* 'tallador', etc. Llavors ens adonem que en el nostre *batan* poden haver coincidit dues fonts paral·leles, acostadíssimes i sinònimes, *baṭṭân* 'bataner, obrer de batan' i *(riḥà) l-baṭâ(i)n* 'molí de pells'.

Batata, V. *patata* *Batcoll*, V. *bescoll* *Bàtec*, *batec*, *batedor*, *bategar*, V. *batre*

BATEJAR, del ll. BAPTĪZARE (pron. vulgarment *bapteźźare*) id., i mot del llatí cristià provinent del grec βαπτίζω id., pròpiament 'capbusso', derivat de βάπτω 'submergeixo'. ☐ *1.ª doc.*: Llull.

Aquesta forma rigorosament popular fou patrimoni comú de totes les llengües romàniques, des del romanès fins al gallego-portuguès, incloent-hi l'italià (que antigament havia vacil·lat entre *batteggiare* i el després predominant *battezzare*), el francès (on antigament es deia *batoyier*) i el castellà on *batear* (Berceo, Juan Manuel, *Crón.* de 1344) no fou eliminat pel cultisme *bautizar* fins al S. XV (*DCEC*); per a un mot així pot comptar, de més a més, com a llengua romànica el basc, on trobem formes com *batheiatu* a la Sule i a Navarra, des del Roncal fins a l'Aezkoa (Mitxelena, *FonHistV.*, 175). La forma rigorosament hereditària *batejar* ha restat general fins avui en català, llengua d'oc, etc.

En català es mantingué, junt amb aquesta, una variant més lleu, *bateiar*, sovint reduïda a *batiar*. Estan en lluita en els textos dels Ss. XIII i XIV. En Llull trobem *batejar* (*Blanq.*, *NCl.* II, 156.25); a les *VidesR* (*LleuresC*, p. 289) i el *Fèlix de les Meravelles* apareixen tots dos: *batejar* I, 107, i «tot hom qui no sie *betial* és perdut» (I, 105); «negun *batiat* ne *batiada*, ne serrahí ne serrahina --- no gosen acolìr --- negun catiu», doc. de Barcelona a. 1290, «que negú *batiat* qui sia estat juheu no gos ---», a. 1319 (*BABL* VI, 98). Com es veu, la variant més popular apareix amb especial freqüència en el participi i com a antònim de 'jueu o moro no convertit'; també en documents posteriors, i en formes com *batiara* (Subj.), a. 1318, o *batiar* a. 1325 (Finke, *Acta Arag.* III, 350; *Esp. Sagrada* XLVIII, 227). Després la forma *bateiar* romangué en el Pallars i altres parlars del NO., i *batiar* a les Balears[1] i en molts derivats d'altres bandes (vegeu infra).

DERIV.: *Bateig* [S. XIV, *DAg.*; 1568, *AlcM*], i, de la variant *bateiar*, l'abstracte *batei* (Rosselló i Pallars), que a la Pobla de Segur apareix ultracorregit en *batell* (Z. Rocafort, *BCEC* IX, 70); a l'Alguer i a Eivissa s'usa en lloc de *bateig* el substantivat *un batià(r)*

(*AORBB* v, 162; anotat a St. Miquel de Balansat i confirmat per Mn. Macabich). *Batejada. Batejador*; *batejadora* f. 'pica baptismal' andorr., pall. *Batejament.* **Batejalles*, que generalment és *batialles* (*DFa.*)[2] o *bateialles* (zona d'Hostalric-Guilleries), i en localitats intermèdies *les bateiades*; *batiament* mall.; *desbatejar* 'renegar de Déu' d'on l'ús figurat i ponderatiu *fer desbatejar* «fer rabiar» que ens assenyala el val. merid. Enric Valor (c. 1950).

En forma culta apareixen: *baptisme*, *babt-* [1284, *Blanquerna* II, 190.22], del gr. βαπτισμός, generalment *batisme* [S. XIV, *Graal*, Ausiàs, etc.]; *baptismal. Baptisteri*, del greco-llatí βαπτιστήριον 'lloc de batejar'; d'on una antiga variant popular *batestiri* [1505, Nebr.] o *batistiri* (andorr., Organyà, *AlcM*) i secundàriament amb el sentit de 'bateig' i 'festa del bateig' a l'Alt Pallars (Rialb, Àreu). *Baptista* del grec βαπτίστης 'batejador', que avui resta principalment com a nom d'una secta protestant, mentre que *Batista* predominà del tot com a epítet del nom de Sant Joan, i modernament com a nom del sant mateix, sobretot en terra valenciana (on es diu més aviat *Batiste*); d'ací el sentit secundari de 'teixit fi de mocadors', etc. [S. XVII, *AlcM*] del fr. *batiste* [1401], provinent del nom de persona d'un antic fabricant francès de teixits.

[1] Mall., *BDLC* x, 59; XI, 75; Moll, *GramPrecept.*, 66; J. Rotger de Sineu, *IdOr* VI, 11; a Eivissa (Milà, *Romllo.*, 241, I; PzCabrero). — [2] A St. Pol i Maresme: «una mateixa festa us proporciona més satisfacció --- si heu comprat la flor de taronger per a la núvia o heu escollit les *batialles*», PCoromines, *Llàgrimes de St. Llorenç* I, iii, vi, p. 72.

Batement, batent, bater, baterell, bateria, baterola, V. *batre*

BATEU, ant. 'vaixell', pres del fr. *bateau* (antic i oc. *batel*, *-eu*) id., diminutiu de l'ags. *bât* 'bot' (avui anglès *boat*). ☐ *1.ª doc.*: princ. S. XV.

Només en fonts poètiques o occitanitzants (A. Febrer; *Eximplis*; J. Roig). Cf. Falk, *W. u. S.* IV, 86; Bloch. En llengua d'oc, sense ser un mot tan bàsic com en francès, *batel* ha tingut sempre vitalitat molt més general. De *batel* sembla que s'extragué amb caràcter de pseudo-primitiu el prov. i llgd. mod. *bèto*, tan usat per Mistral com a nom d'una gran barca de pesca, freqüent en *Calendau*: «paure peis fouligaud! / en escapant i toun ['a les tonyines'] alabre, / dintre li *bèto* e li salabre / toumbon de plegoun» (v, 29.5). L'ús d'aquest mot s'ha estès fins a l'Empordà: recordo de la meva infància (c. 1912) haver vist passar grans barques planes de càrrega, que els meus companys de joc, a Sant Pere Pescador, anomenaven +*bètes*; però és estrany, en general, al domini català.

Bati, V. *batre* *Batí*, V. *bata* *Batialles, batiar*, V. *batejar* *Batibull, baticor, batifullar, batifuller, batiment*, V. *batre* *Batímetre, -metria*, V. *bato-* *Batiport, batisser*, V. *batre* *Batista*, V. *batejar* *Batistot*, V. *batre* *Batlet*, V. *vailet*

BATLLE, 'alt oficial encarregat de l'exercici de la justícia en una administració reial o feudal', i avui 'president d'un municipi', del ll. BAJŬLUS 'bastaix', per comparació d'aquell funcionari amb un home que porta una càrrega. ☐ *1.ª doc.*: Ss. XI, XII, XIII.

En els dos primers apareix més sovint en grafies mig llatines. Per ex. en els docs. d'Ovarra, de 1015-1019, en els quals la *g* no és més que un símbol fonètic de *i̯*, trobem repetidament *vagole*, on encara es conserva la vocal postònica interna (ŭ pron. *o*) però la terminació és ja en la forma catalana *-e*;[1] «W. Arnaldus *batle*, alberga a sex miles», S. XII (*BABL* VII, 108); *baytle* ja en les *Vides Rossell.*, f° 45;[2] *batle* en *Blanquerna* (II, 113.20), en el *Fèlix* (II, 69) i en molts altres passatges lul·lians. Fou *-dl-* (o més aviat *-ydl-*) la pronúncia més antiga d'aquesta grafia *-tl-*, i ja és sabut que si en el Princ. i Cat. fr. ha pres el matís palatal *-tll-*, a les Illes i al País Valencià s'ha despalatalitzat. D'on avui *balle* a Mallorca, Menorca i Eivissa (Pz. Cabrero), i d'altra banda a tot el País Valencià, des dels Ports de Morella fins a l'extrem Sud. Tinc anotat *el bále*, com a nom de l'alcalde ja en el Boixar, Castell de Cabres, Villores i Vilafamés; en el Sud del País sobretot s'ha mantingut fins avui la pronúncia amb *ll* geminada, per ex. a Albaida (Renat) i a Setla-Mirarosa. Bast-Bass., de més a més, junt amb una munió de formes llatines, registren les romàniques *baidle* 1040, *bale* 1068 i *badle* 1071.

M'abstinc de detalls antics referents al canvi de significat des de 'magistrat reial o senyorial' fins a 'alcalde', car tot això està ja documentat en diccs. (Bast-Bass., 215-226) i obres històriques. En l'època moderna han estat en lluita, amb el valor de 'primer magistrat municipal', l'antic castellanisme *alcalde* i el mot genuí *batlle*, que en el Principat ha perdut decisivament terreny en el S. XIX (fins al punt que, si encara predomina aquest en la Cançó Popular, fins el grup més purista dins l'IEC es resignà a l'acceptació d'*alcalde*, i en les eleccions i lluites democràtiques de les primeres dècades del segle no s'aconseguí restaurar *batlle*). Tanmateix aquest ha continuat usant-se fins ara en tot el País Valencià (almenys en la toponímia i onomàstica, si béací potser en un sentit que no és ben bé el mateix), en les tres Balears[3] i també en el Pallars, la Cat. francesa i altres comarques pirinenques; hem de reconèixer que Mn. Alcover tenia raó en planye's en aquest punt d'una excessiva transigència barcelonina (*BDLC* VII, 1913, 406) i tanmateix els seus contraopinants potser no podien fer altra cosa. Per a combinacions fraseològiques com *batlle reial*, *batlle del ball*, etc., veg. *AlcM*; *batlle de* 'oficial de cobrar els drets dels senyors'.[4]

DERIV.: *Batllessa* 'la muller del batlle', viu fins recentment a Mallorca, Menorca i Pallars (*Terra de la Batllessa* NL a Arestui). *Batllada*; *batllatge*; *batlleratge*; *batlleria.*

Batllia [*bailia*, 1037, Bast-Bass.; 1050, *baglies*, *AlcM*, id. 1071, Pallars, CCandi, *MiscHist.Cat.* I, 3; Llull;[5] docs. de templers de 1270 i 1274, Miret, *TemplH.*, p. 549]; en el NE. del Princ. s'ha usat

ruralment en el sentit de 'municipi, circumscripció municipal';[6] a l'Albufera de València (El Palmar) hi ha *Casa de la Batlia* o *Bailia*, on es fa el sorteig dels redolins de pesqueres. *Batllir* [1071][7] 'exercir de batlle'.

Batlliu era 'batlle, administrador senyorial' [*los batlius* de Calàbria, a. 1181, Miret i S., *TemplH.*, 541; també en docs. de 1201 i 1436 del mateix llibre, pp. 543, 436], però també 'càrrec de batlle' [1231] i una dotzena d'exemples en documents rossellonesos dels Ss. XIII-XIV en Alart, *InvLC.*: «dat quart et II mensuras de *batliu*», o bé llatinitzat com a *bajulivium*;[8] *bayliu* en Desclot (exs. cit. ed. Coll A., V, 219). Avui a penes el conec viu més que a les altes valls pallareses, on té el sentit de 'circumscripció continuadora d'una de feudal'.[9] *Batlló*. Cf. *BALUERNA*.

[1] «Ego Bonufilgo, *uagole* de Soso» (Sos, al costat de Castilló de Sos), M. Duque, *Docs. de Ovarra*, 61.1, 62.1. — [2] La combinació *-ytl-* ací (com ja es posa de relleu en *Lleures i Conv.*, 278, i *Gram. de les Vides*) és grafia que revela la pron. moderna *ll̲* (que s'ha cregut a tort purament moderna) i que ja era la del S. XIII, almenys en tot el Nord del domini. — [3] Anotat a Sant Carles de Peralta, a la vila d'Eivissa i a molts pobles mallorquins. — [4] Els senyors alodials de Vilalleons (Osona) tenien «el seu *batlle de sach*, encarregat de cobrar les diverses prestacions dels adscrits a la terra segons les prescripcions dels Establiments», F. Solà, *Monogr. Hist. de Puig-l'agulla*, Vic 1916, p. 23. Dada de 1789 en el *DAg.* En part seria perquè s'enduia bacons i menjar en el sac, omplert pels remences; en part també, potser, perquè usaven el sac per a insaculació d'oficials menors. — [5] «lo rey --- féu aquell mercader *batle* d'aquella ciutat --- aquell mercader hac occasió de ajustar dinés estant en la *batlia* ---», *Fèlix* II, 69. — [6] «Horsavinyà, Vallmanya i Sant Pere de Riu fan una *batllia* entre tots tres» sentia jo fa 45 anys a Montnegre i a St. Cebrià de Vallalta. — [7] No ha existit mai un verb **ballescar* que, amb fabulosa badada, pretenia haver vist Carreras Candi. Heus aquí la forma de subjuntiu, única en què es fundava aquest famós detractor de l'IEC i de Fabra, tan diletant, encara que benemèrit arxivador de dades: «mittet jamdicto Bertran in *baglia* --- quomodo predicto Remon et jamdicta Valenza --- *baglescant* ista honore jamdicta», doc. pallarès de 1070-1, publ. *MiscHistCat.* I, 3, i en *Liber Feud.M.* I, 107. El mateix verb existí en gallec antic: «cinco diabos hũa sazon / s'assũaron e fillaron entón / todos un ome po-lo mal *bailir*», *Ctgs. de Sta. M.*, 109.18. — [8] «Le *batlle* ne percevait aucune redevance spéciale --- aucun droit de *batlliu* (bajulivium)», Desplanque, *Inv. Arch. Thuir.*, p. XXVI. — [9] Per ex. el *Batlliu de Sas*, entre Viu de Llevata i Manyanet. A Taüll 'comarqueta': «les vaques poden córrer per tot *lo batlliu aqueix*» (sento el 1953). «Van passar --- uns sinyorots --- van seguir tot lo *batlliu* i aquesta vall, casa per casa», Joan Lluís, *Els Pastors i les Estrelles*, p. 40.

Per al sufix cf. *empriu* (*EMPRAR*).

Batoc, batolla, batollar, V. *batre*

BATO-, BATI-, formes prefixades de compostos tècnics, preses del gr. βαθύς 'profund' i βάθος 'profunditat'. *Batometria* [1868, *SLitCosta*, *AlcM*]; *batòmetre* (*DFa.*). *Batigràfic*; *batímetre*, *batimètric*, *batimetria* [*DFa.*].

BATRACI, 'amfibi, especialment del grup de les granotes i gripaus', pres del gr. βατράχειος 'relatiu a la granota', derivat de βάτραχος 'granota'. □ *1.ª doc.*: naturalistes del S. XIX (*batracià*, 1868, *SLitCosta*; *-aci DFa.*, *AlcM*, etc.).

CPT.: *Batracomiomàquia* (format amb el citat nom de la granota en combinació amb μῦς, μυός, 'ratolí' i μάχομαι 'jo batallo, lluito'.

BATRE, mot comú a totes les llengües romàniques, del ll. BATTŬĔRE id. (vulgar BATTĔRE), que si bé és paraula estranya al llenguatge clàssic, i al fons itàlic i més antic de la llengua llatina, fou usada sempre des del període literari arcaic, i degué comunicar-se al parlar romà familiar des d'una altra llengua indoeuropea, probablement el cèltic. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

Sovint ja en les *Vides Ross.*: «eu per vosaltres són *batut* e flagellat e turmantat», fº 11v; i en Llull: «cridava lo canonge --- e per negú no volia callar, e dos clergues feriren-lo e *bateren-lo* malament per les paraules que dehia», «ferí e *baté* l'esparver ab la corda d'on era ligat son cha», *Blanquerna* II, 122.20, 139.23, etcètera.

És un verb comú a totes les llengües romàniques des dels orígens: roms. *bate*, campid. *bàttiri*, it. *bàttere*, fr. *battre*, cat., oc. i rrom. *batre*, cast. *batir*, port. *bater*; en totes elles autòcton i pertot encapçalant sengles famílies de derivats, vastes i ramificades. Això és particularment veritat en català, i en totes les llengües a llevant i al Nord de la nostra; en castellà i en portuguès, tot i que també forma el nucli d'importants i vigorosos grups de mots, es nota una minva de vitalitat, sobretot en el verb primitiu, i sobretot pel que fa al castellà, on el verb *batir* es presenta amb vida molt menys desenrotllada, si bé allí també ha existit sempre; més a l'O., almenys a Galícia, torna a accentuar-se un poc l'amplitud del seu ús.[1] Crida l'atenció que un mot de paper i de significat tan bàsics no aparegui mai en els textos llatins verament clàssics, tot i que es documenti sense solució de continuïtat i no amb raresa, des de Plaute fins a la baixa època, i fins en escriptors tan puristes i d'època tan central com Ciceró, Petroni, Frontó, etc., però llavors és sempre en contextos baixos, pintorescs o obscens, en contrast amb el caràcter distingit i tradicional o rellevat que desprès prengué el tipus BATTERE en totes les llengües romàniques, cf. Heraeus, *ALLG* XII, 270-1, i Walde-H., s. v.[2]

Resulta, doncs, que degué tractar-se d'un mot del llatí vulgar, provinent dels cercles ínfims de la llen-

gua, i que solament al cap de segles entrà en l'ús tradicional i general; mentrestant es complí la reducció de -TUERE o -TTUERE a -TTERE, que és de tipus fonètic general —ja Frontó empra BATTERE en el S. II d. C.— i es repeteix en força casos com CONSUERE > COSERE o *COSIRE ('cosir') i FUTUERE > FŬTTĔRE 'copular, practicar el coit, fotre'.[3]

D'altra banda si tenim present que en llatí, i itàlic en general, una B- inicial fou sempre raríssima en el nucli del vell fons de la llengua, i en tots els elements de llur lèxic hereditari indoeuropeu, amb les soles excepcions dels pocs que sortien de DU̯- > B- (*bellum*, *bene*, *bonus*, *bis*), i els mots anòmals, raríssims (creacions expressives, alguna onomatopeia) que en indoeuropeu tenien l'excepcional inicial B-; mentre que BH-, que és una de les inicials més riques de tot el lèxic indoeuropeu, donava forçosament *f-* en llatí i itàlic, però *b-* en la gran majoria de les famílies lingüístiques indoeuropees, resulta evident que *battuere* havia de ser un mot no llatí ni itàlic, pres d'una llengua veïna (també el vocalisme *a*, molt menys corrent que *o*, i de tipus popular en indoeuropeu, però molt més normal en llengües germanes, on continua regularment el vocalisme freqüentíssim ŏ, reforça aquesta sospita). El caràcter semàntic del mot, la mena d'activitats a què fa referència, els contextos en què apareix, tot revela un mot d'esclaus, soldats, gladiadors.

L'ofici del gladiador (que si no moria es tornava guardià de presos, bastaix i oficis semblants) era eminentment *com-battuere* 'combatre' o *battuere*; un mot d'arrel igual, *anda-bata*, designà precisament la mena més tràgica i desesperada de gladiador, el condemnat a una mort quasi certa, obligant-lo a lluitar a cegues amb un casc que li tapava els ulls privant-lo de defensar-se dels cops i estocades dels qui el combatien.

Acabem de veure que *BASTÓ* és un altre mot del llatí vulgar, d'origen enterament desconegut, d'àrea quasi igual a la de BATTUERE, instrument per excel·lència de les diverses varietats principals de la idea de BATTUERE i amb la mateixa enigmàtica arrel: en un cas BAT-U̯-, en l'altre, amb amplificació del consonantisme final, potser (BAT-T- diferenciat en BAS-T-). Tot això ja ens condueix fortament a pensar en el cèltic, i a això s'han inclinat cada vegada més els especialistes.[4]

L'argument decisiu em sembla el fet, assenyalat últimament, del NP *Κονβατιακός* entre els gàlates d'Àsia Menor, una de les nacions que degueren conservar més tenaçment el lèxic primitiu del cèltic continental;[5] nom verament revelador perquè ací ja veiem el verb amb el preverbi indoeuropeu, i especialment cèltic (si bé també itàlic) KON-; i així ens adonem que el derivat COM-BATTĔRE, la més vivaç de totes les formacions romàniques[6] a base de BATTERE, amb prefix verbal, fou ja creada en cèltic i transmesa, bo i formada, pel cèltic al llatí vulgar. Sens dubte no podem arribar encara a la conclusió confirmadora que ens donaria una etimologia indoeuropea segura, i identificada fonèticament com a cèltica,[7] però el celtisme queda ja fermament establert per dades històriques, semàntiques i morfològiques fermes, i aquestes últimes tan inequívoques com la formació en *-akos* i en *kon-*.

Per al variat desplegament semàntic de *batre* en els parlars catalans, podem comptar amb *AlcM* i els altres diccionaris; es tracta d'un mot viu gairebé en tot el territori, en les seves accepcions principals, sobretot la més coneguda de 'fer sortir a cops el gra de l'espiga o la tavella', si bé hi formen excepció molts parlars valencians, el de Fraga (*BDLC* X, 242) i alguns altres d'extrèmo-occidentals,[8] que l'han reemplaçat per *trilla* (probablement castellanisme), com també a l'Alguer (*AlcM*). Com a nom de l'operació de desgranar els cereals o llegums per percussió s'usa generalment, substantivat, *el batre*, però alguns diuen *la batuda* (EdFontserè, *CiFiNat.*, p. 170 i gloss.).

Batre algeps, Simat de Valldigna. *Batre un camí* 'fressar-lo' («*batut* ho tinc amb lo carro!», St. Rafel del Maestrat, 1961); *batre mantega* a Menorca (Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 146) i a l'Alt Aragó (Bielsa, d'on *las batizas* < **las batetizas*, resultat del que se separa de la mantega en batre la llet); *batre la moneda* «cudere monetam», On. Pou, 1575, p. 140; *batre les nous* «decutere nuces» (ib., 87); *batre la roba* 'picar-la amb el picador quan es renta', On. Pou, 230; *batre ses potes* 'morir (un animal o una persona) rebentat de cansament' a Eivissa (Joan Castelló, Rondalla, en Villangómez, *Ll. d'Eiv.*, 210); *batre's* 'brandar, tremolar' («encenga la ximeneia: m'estic *batent* de fred», Vergés i Paulí, *Espurnes Llar* V, 6), *el Cantal-que-se-bate*, font on hi havia una roca que brandava, a Panticosa. *Batre* (els comptes) 'sortir bé, coincidir (els comptes)'.[9]

DERIV.: *Bat*[10] i *de bat a bat*.[11] *Batacada* tort., sembla adaptació del cast. *batacazo* (*DCEC*) o bé encreuament d'aquest amb *patacada*. *Batedor de la roba* (On. Pou, 1575, p. 230); *batedora* 'peça de pell que cobreix el coixí de llaurar' (*AlcM*, § 4, d'on potser l'eiv. *batora* 'paiola'). *Batedura* [1340]. *Bategar*, mot important i molt desenrotllat en català, si bé no documentat fins a data recent (1840, dicc. Figuera; 1878, *Atlàntida*, *DBal.*; manca Belv., Lab. 1839), prov. (rodanès, *TdF*) i llengd.;[12] encara que *AlcM* dóna el verb i el postverbal *batec* com a usats en tots els dialectes de la llengua, Ga. Girona dóna *batec del cor* com a «català i poc o gens oït al Maestrat i la Plana»; *batega*; *bategada*, *bategador*, *bategant*; *un bàtec d'aigua* 'un xàfec' a la Vall de Cardós (i *DFa.*, no *AlcM*), ço que en port. es diu *bátega* (dicc. Fig. i Moraes), i en gallec *abátega* (*DAcadG.*, i Lugrís, *GramGall.*, p. 137); a Benasc *batuda* (Ferraz, p. 30) i en el Rosselló *un abatut* (*Misc. Fabra*, 180). *Bategot* mall. (A. M. Alcover, *BDLC* XI, 1; *AlcM*). *Batement* (Verdaguer).

Batent, *riure a rialla batent* (*el sentien* ~, Coromines, c. 1900, *O. C.*, 497*b*), *ploure a pluja batent* [*Atlàntida*], 'peça d'or cosida a una tela per a adorn' [mj. S. XV, *AlcM*?] 'vessant de muntanya', sentit a les altes valls de Camprodon i de Solsona (Vilallonga. Ladurs); adj. 'fulla de porta o finestra' (1652, *DTo.*).

empord. (*AlcM*, també barceloní: *batiente* cast., en aquest sentit ja en Nebr.); d'ací i *de bat a bat* (¿i potser amb influència de *BATAN*, *batanar*?), el derivat *esbatanar* 'obrir de bat a bat', del qual és necessari de tractar especialment.[13]

La formació del cat. *esbatanar* constitueix realment un problema. Però no puc deixar de meravellar-me de la solució que vol donar-li *AlcM*: «derivat del francès *battant*». Aquesta espècie d'*àlgebra* o curanderia etimològica em costa de creure que pugui venir d'un lingüista com En Moll, i la suposo obra d'algun col·laborador. ¿On s'és vist que una llengua formi un ver derivat sobre un substantiu absolutament inoït en el seu lèxic, i pertanyent només a una llengua estrangera, no usada mai en el seu territori? I amb un tipus de formació avui ja no productiu (com els verbs en *es*-).

Esbatanar és un mot de fort regust autòcton i emfàtic, catalaníssim, però passem encara això per alt i admetem que ens pogués venir bo i fet de França (tot i que en francès és un terme més castís i genuí *ventail de porte* que no pas *battant* en aquest sentit),[14] però el fet és que si hem de creure el *FEW* I, 290*b*, no hi ha en cap parlar del Sud ni del Nord de França una formació com **ébatanner* o oc. **esbatanà*. Em semblaria raonable, o almenys seriós, haver dit una cosa així: Per designar la idea de *obrir de bat a bat*, hom sentí la necessitat de crear sobre *bat* un derivat paral·lel a mots com *esbadiar-se*, *esventar*, *esparracar*, *esgranar*, *escuixar*, *esllavissar*, etc.; i això fou en una època en què ja no hi havia memòria ni consciència en la tradició lingüística que en *els batens d'una porta* (en el plural en *-nts* la consciència de la *-t* desaparegué des de molt més antic que en el singular) hi hagués una *-t*.

Llavors ja no fóra tan estrany que des de *batens*, sota la inspiració de la locució *de bat a bat*, es formés un verb, que no fou *esbatenar*, sinó *esbatanar* (entrà en joc també la vacil·lació entre *endenya* i *endanya*, *esguerra* i *esgarra*, *reca* i *raca*, *espaterra* i *espatarra*, etc.). Influirien encara, no solament *abatanar*, sinó també *entabanar* 'asfixiar', 'ensarronar' (en algun sentit antònim d'*esbatanar* i que obscurament hom podia creure alteració d'un **embatanar*), *estamenar* 'inquietar, embrollar', *entamenar*, *encamarar*, *-merar* 'estojar dins cambra'. I molt possiblement el factor decisiu seria la preexistència d'algun sinònim avui perdut en català, com prov. mod. *alandà* 'esbatanar' (*FEW* I, 85), gascó luixonès *alanà* id.; el tipus *alandà* 'esbatanar' avui s'estén a l'Alt Garona, Comenge, Gers, Lavedà, Tarn, Llemosí i Perigord, i és ja occità antic *alandar-se* en el sentit de «élargir»; si hem de creure el dicc. cat.-al. de Vogel hi ha inclús un català +*alandrar* 'esbatanar', que no sé d'on treu. En tot cas és un fet que en aranès coexisteixen obrir *de bat en bat* i obrir *de lann en lann* (veg. el meu *Vocab. Aran.*, s. v. *lan*). Com que *batan de porto* («un côté de p.») es diu fins a Tolosa (Visner) i aquesta és la zona on coexisteixen els sinònims *de bat en bat* i *de lann en lann* fóra natural d'admetre que *batan* (d'on *esbatanar*) resulti d'un encreuament de *bat* amb *lann* i en *esbatanar* intervingui el verb sinònim *alandà*.

Un altre mot sinònim que pogué contribuir a la formació d'*esbatanar* és un oc. mod. *(d)esbadarnà* que Piat registra per a «ouvrir entièrement» i que deu resultar d'una ampliació de l'oc. ant. *s'esbadar* «s'ouvrir» (*PDPF*) o d'aquest amb el sufix de *baderna*. Per a aquest problema sembla tenir força importància també un adjectiu benasquès: «*les ventanes del comedó(r) son b a t a l e r e s* --- están de par en par» (Ferraz, p. 30).

Baterell 'lloc on bat l'aire, el sol': «si es posa al *baterell* de l'aire, s'enrederirà», oït a les Guilleries 1935; Em. Vilanova, J. Ruyra, *AlcM*. *Bateria* [S. XVI, *AlcM*, *DTorra*], del fr. *batterie* id., derivat de *battre* (d'on passà també al cast., 1547). *Batidor*. *Batiment* [Llull].[15] *Batisser*. *Batoc* ribag. '(ou) buit o cloc', mot sobretot arag. (*batueco*), a Graus (*BDC* VII, 71); Bielsa (Rohlfs, *RLiR* VII, 157), Guara, Echo i Ansó (*RLiR* XI, 187), derivat de *batre*, perquè se'l sent batre dins la closca al més petit moviment, llenguadocià *batoul*, *batarèu*, *batiè* id. (Spitzer, *Lexik. a. d. K.*, 125). *Batossell*. *Batuda* [1261, *AlcM*] 'la parva dels cereals' (a la Vall Ferrera; i a la zona Cerdanya-Olot i mall. *AlcM*), 'acte de córrer per un bosc a la caça d'un animal o persona'.[16] *Batussar*; *batussa*;[17] *batusser*, *batussó*; *esbatussar*. *Batut* 'petjada' mall. (*BDLC* X, 481; però en l'acc. roba damunt la qual es duia el capell de ferro, que és forma alterada, veg. *BAGUL*).

Batuta 'vareta per marcar el compàs', pres de l'it. *battuta* [c. 1600, Varchi i Buonarroti].

Batall [S. XVI, *AlcM*], mot comú a totes les llengües romàniques d'Occident, del llatí vulgar BATTUACULUM (cf. BATTUCULUM, infra, sobre *batolla*; per a la *-d-* del cast. *badajo*, veg. supra); dim. *bataiol* (*AlcM*), o de vegades amb reducció fonètica a *batiol* [1452,[18] Joaq. Ruyra, *AlcM*]; *batallada* 'campanada, sense[19] ventar la campana', c. 1790; *batallar* i *batallejar* 'sonar la campana', 'xerrar, dir disbarats'.

Batalla [c. 1020ss., acc. feudal, Bast-Bass., 246-50; 1204; Jaume I; Llull, etc.],[20] mot comú de totes les llengües romàniques, i antic i arrelat en totes (salvant el castellà *batalla*, que sembla ser un semicultisme del baix llatí gal·licà), del llatí tardà BATTUALIA 'esgrima' [S. IV, Charisius], veg. *DCEC*; *batallar* [1394, *AlcM*; c. 1390, Aversó], derivat també existent en les altres llengües germanes [fr., S. XII; cast., S. XIV] però més viu i genuí en català;[21] *batallador* [S. XV, aragonès antic *batallador*, sobrenom d'Alfons I, principis S. XII, en cat. ant. més sovint *bataller*]; *batallant* [S. XV]; *batallaire*. *Bataller*[22] [1272, Llull; *Cost. Tortosa*];[23] *batallerós* [S. XIV, *HistTroi.*]. *Batallívol* [S. XV, *DBal.*].

Batalló [1695, Lacavalleria];[24] *batallonada* mall. [Antoni M. Alcover, *BDLC* XI, 109].[25] *Batallola* [1354, Jal], mot que des del català passà a l'oc., fr. it. i castellà [*DCEC* I, 424*b*; i Vidos, *ARom.* XIV, 140-54] i que alterat en *taba(i)ola* ~ *bataiola*, ha donat el cast. *batahola* i el cat. *TABOLA*.

Batolla, generalment *batolles* [1380][26] 'eina de batre o de fer caure la fruita de l'arbre (pron. *bətóyəs* avui a la zona que distingeix *yl* de *ll*, per ex. a Ullastret), suposa un llatí vulgar *BATTŬCŬLUM —formació més normal que *BATTUACULUM (que degué resultar d'aquell, trivialitzant el sufix, i després les dues formes s'especialitzaren en sentits diferents)— generalment reemplaçat pel plural *BATTUCULA (no sols cat., sinó llengd.: Arieja *batoulho* «Schwengel», Fahrholz, *W. u. W. Ariège*, 87), però en alguns punts cat.-oc. i especialment italians s'ha conservat la forma de l'antic sing.;[27] d'ací el derivat *batollar* 'batre amb batolles', d'ús general en el Principat (almenys en cat. or.), a la Catalunya aragonesa (Pena-roja, *BDC* IX, 69) i en valencià, si bé també apareix en la forma *abatollar un abre* «varearlo» (Cullera, segon quart S. XIX, Gulsoy, *Rev. Val. Filol.* VI, 30), arag. *(a)batollar* «varear los árboles», *abatojar* «apalear las nueces para que caigan del árbol», «machacar alubias y legumbres para que suelten el grano» (Borao), del qual potser són alteració el b. arag. *estabollar* «sacudir una rama para que caiga el fruto» (Puyoles), Binèfar *esbatullado* «atolondrado, ligero» (Coll Alt.); cf. Spitzer, *Lexik. a. d. K.*, p. 124; Am. Castro, *RFE* VI, 1919, 337.

Abatre [1312, *DAg.* i ja repetidament en Desclot i Muntaner]; accepcions d'especial interès: 'rebaixar el valor (de la moneda)': «mes ay / la moneda a pes! / Antes no *abatessen* del tot los dinés / anaven les pobretes —», a. 1612 (Milà i Fontanals, *O. C.* VI, 190); 'deixar caure, amollar', d'on la locució *a brida abatuda* (= a regnes perdudes, cast. *a rienda suelta*) d'ús literari i popular (anotada a Planès de la Perxa, 1959); *abatre's* 'fer fallida (un comerciant)':[28] «feren despeses / inopinades: / hach-se jugades / les joyes sues / --- tots los censals / foren venuts; / puys, *abatuts*, / ells se'n fugiren», JRoig, *Spill*, 1280; «*abatres* o rompre: decoquere», «lo que se és *abatut*: decoctor», On. Pou, *Thes. Pu.*, 1575, p. 116, on el primer sinònim deu ser l'expressió gironina i *rompre* (més semblant al cast. *quebrar*), la valenciana; «dos persones que se *abateren* per deutes», Rúbr. de Bruniquer 1628, en Careta, *Dicc. Babr.*, 339).

Combatre [S. XIII, *Blanq.* I, 246.20, 268.10];[30] *combat* [S. XV, *Tirant* I, 75, 185]; ll. pop. *COMBATTUERE, ja rebut del cèltic (*Κονβαττιακός*, veg. supra); *combatedor* [Jaume I, Llull, *DAg.*, *DBal.*]; *combatent* [sovint ja en el *Tirant*, *DBal.*]; *combatiment* [Llull, Joanot Martorell].

Contrabatre. *Debatre* [c. 1380, Eiximenis]; cf. castellà antic *debatir* 'vèncer, destruir' (Berceo, *Sacr.*, 68; *Mil.*, 517; Arx. Hita, 177, que usa també *debatida* 'assalt' (1548); *debats* [c. 1380, *Cròn.* de Pere III];[31] *debategar* [S. XIV, *Facet*; c. 1870, *Atlàntida*; Genís i Aguilar].[32] *Embatre's* 'llançar-se', mot aviat desaparegut en català[33] [oc. ant., fr. antt. «se jeter»], del qual deriva *embat* 'impuls d'una onada', etc., però més sovint 'brisa, vent suau o ventijol que bufa de mar' [S. XIV, «lo vent *embat* apeylat», Marsili, cap. 1; Muntaner, etc.; «com lo cipter del seu hort / quan l'*embat* de la marina / belluga son cimerol», Marian Aguiló, 1843, *Antol. Po.*, 1975, p. 34; 'brisa que duu perfum': «a vostra imatge pia / els matins --- els lliris i les roses / li pugen per l'*embat* essència pura», Maria Esteve d'Amer, *Cor. Poètica de Lluc*, *IdOr* VI, 12], i en l'humorista Seb. Morro, c. 1853: «favorits per s'*embat* / entraren dins sa vileta / dos vaxells ---» (JMBover, *BiEscrBal.* I, 522.3.5); *embatol* bal. [*AlcM*; «s'olor des fonoi marí umpl de tal manera s'aire, que s'*embatol* no és capaç de dur-la-se'n i casi entabana», ArxLlSalvador, p. 109]; *embatada*, així avui en el Maresme per a 'cop de vent' («una *embatada* de vent», pescadors de StPol, 1927). I veg. infra, *sembatuda*.

Esbatre [S. XV, Ausiàs; trad. del *Decameron*]; sovint en l'*Atl.*, *DBal.*; *esbatuda*; *esbatiment* [S. XV]; *esbategar* [N. Oller, T. Llorente, M. Vayreda 'debatre's, convulsionar-se'];[34] *esbatec*; *esbategament*. *Esbatussar*, derivat directament d'*esbatre* o *batre* en l'accepció valenciana de 'batre enèrgicament o violentament';[35] mentre que la del reflexiu *esbatussar-se* 'barallar-se a cops', dominant en el Princ., deriva de *batussa*; *esbatussada*, *esbatussament*, *esbatussó*.

Rebatre [princ. S. XV, StVicent, *Serm.* I, 251]; *rebatre lo colp*; *Spill*, 6303, *rebatre los daus*;[36] en parlars del Nord prenia el sentit de 'rebaixar' (fr. *rabattre*): «de la dita quístia se *rebaten* los franchals del dret del senyor», doc. del *Spill* del Vescomtat de Castellbò, de 1518 (relatiu a Ares) i un d'Estaís a. 1790; 'llançar amb violència': «el pa que no era blanc el *rebatien* per terra», en la Cançó Nacional dels Segadors (Milà i F., *Romllo.*, 81 B versió recollida per Verdaguer); «la tramuntana *rebatent* per terra els carros carregats de llenya», Coromines (*La Vida Austera*$_3$, p. 202.26), 'batre (ous)', [37] usat avui fins a Benasc («me ha *rebateu* la cullera i me ha feto mal», Ferraz, p. 92); «tan aviat *rebatent-se* daltabaix dels arbres ---», Genís i Aguilar, *Julita*, p. 29.[38] *Rebat* eiv.[39] (que cal no confondre amb el castellanisme *rebato*, provinent de l'àrab, i força penetrant en cat. en els Ss. XVIII-XIX, per al qual veg. *DCEC*); *rebatedor*; *rebatell*; *rebatement*; *rebatible*; *rebatent*; *rebatol*; *reteras*$_3$, p. 202.26; 'batre (ous)';[37] usat avui fins a Bebatut, *-tuda*.

Sobatuda «chaparrón de agua», valencià (Sanelo, 16v); 'sotrac, embat': «el resultat positiu de la ciència --- superior a totes les *sobatudes*» (AMAlcover, *BDLC* VI, 299); i per encreuament d'aquest amb *embatuda* (veg. *embatre* supra), més aviat es diu *sembatuda* 'maltractament': «la contarella de la meua baralla ab l'Institut --- per les *sambatudes*, bones i dolentes, que d'uns i altres me n'hi he duytes» AMAlcover (*BDLC* XI, 161; XIII, 217).

CPT.: *Batastoll*: *caure la pluja a b-* (Vic), 'allí hi ha un *batastoll* de blat' (Vic, Lluçanès, St. Joan Ab., amb la *-ll* pron. *-i̯*); **estoll* és probablement un mot preliterari cat., provinent del ll. STUPULA, -ULUM 'rostoll', que avui no sobreviu més que en parlars occitans de la zona veïna a la nostra llengua: Gers i Lagraulet *estoulh* «chaume», *estoulhà* «champ de chaume», roerg. *estouillo* id., i en altres parts del

Gers, Bigorra i Bearn *estout, estourà*, fr. *éteule*, a les Glosses de Reichenau *stulus* (veg. *DCEC*, s. v. *rastrojo*, nota 7): el compost *bat-estoll, ploure a-*, començaria per significar 'ploure a rostoll-batent, fins a tòrcer el rostoll'.

Batavent. Batibull [fi del S. XIX, Narcís Oller, Pere Coromines]: «ja el podeu pensar, el *batibull-farina* del pataco!», exclama el «peça» pres com a anarquista, en les *Presons Imag.*, en descriure com l'agafà la policia en una sala de ball;[40] un compost enterament parallel existeix en els parlars italians i rètics: romanesco *battibujo* «subbuglio» (Ang. Prati, *DizEtim.*, s. v. *bugliare*), piemont. *batiböj* id (Rohlfs, *It. Gr.*, § 1000), que s'ha usat fins i tot com a italià *battibuglio* (no corrent en toscà, i no admès per Petrocchi però sí per Tommaseo, cf. *garbuglio*), engadinès *battibuogl* (amb cita d'altres formes dial. it. en el *Diz. R.-Grischun*, Pl.-Schorta, s. v.).[41] *Baticor* [1460, *Spill*], usat localment en el Principat (J. Ruyra, *O. C.*, 378*a*), Mall i Eivissa,[42] i des del català passà al castellà antic ja abans de 1250.[43]

Baticul [1466] 'fart de llenya', Tortosa o Ebre (Arabía, *Miscellània Folklòrica*, 163); «azotaina, zurra», eivissenc (Pérez Cabrero); 'natjada (*batecul*, Faustí Barberà, valencià, *Boll. del D. Ll. C.* VII, 424); com a mot nàutic a St. Pol de Mar 'anella que es fa en el centre d'una corda, lligada als dos costats de la barca, a dalt de proa, a la qual es clava el botaló' (1929), variant *batcul*; *batcular* 'pegar una natjada' mall., en la dita més aviat sarcàstica, predilecta de Mn. Alcover: «Que tenguen una mica de paciència, idò, els nostres amics, que la Mare Priora en tenia i la *batculaven*!» (*BDLC* XI, 64).

Batifulla [Ss. XVI-XVII, Rúbriques de Bruniquer; *batifulles* o *batifullers*, gremi barceloní, S. XVI, Careta, *Barbr.*, 307], des d'on passà a l'arag. ant. *batifulla* [1625], *DCEC* I, 428*a*7, i des del català probablement fou imitat pel cast. *batihoja* [1495, Nebr.];[44] sembla córrer també o haver corregut una variant *batifull*;[45] *batifuller* [1575, On. Pou, «bractearius», *The. Pu.*, 162];[46] *batifullar* [1507?, Nebr.]. *Batimans* [Pin i Soler, tarrag.]. *Batipala. Batipega.*

Batiport [1465; inv. Drassanes, a. 1489, Moliné, *Consolat*, 369-70],[47] d'on el manllevà el castellà *batiporte* [1720, *DCEC* I, 427]: a causa de la seva posició, la porta del *batiport* es tanca de cop, automàticament: la terminació masculina s'explica potser per un matís diminutivitzant (parallel a *portell-portella, llagost-llagosta, porró-porrona*, etc.), si no és que en l'origen es formà com a derivat postverbal de *batiportar*.

Batistot tort. i val. «trastorno, desmayo, pataleta» (Lamarca, *Dicc. ValCast.*[48] Sembla ser una catalanització de l'oc. ant. i dial. *batestau*, fr. ant. *batestal* «*combat*, dispute, rixe, querelle» (d'on deu ser manlleu Arbedo *battosta* «disgrazia, rovescio di fortuna» i l'it. antiq. i provincial *battostare*), i les altres formes dialectals fr., oc., fr-prov. i alt-italianes aplegades en el *FEW* I, 293*b*; en passar al català *-au* es catalanitzà en *-ot* i de passada el mot canvià *-est-* en *-ist-* per influència de *batista*. Wartburg declara ignorar què és *-estau, -estal*: crec que es tracta del germanisme, o més aviat pre-romanisme, STALLO- 'lloc d'estada, establia' (oc. *estal, -au*, fr. *estal*, *REW*, 82.19); altrament cf. el cat. *bastarral, rabastal, terrabastall*, que sembla haver nascut com un compost semblant, potser en el sentit de 'mal-endreços' amb repercussió, **batrestal*, anaptixi i metàtesis.

1 «Cando *bate* o sol no lombo dun burro», «*baten* o cabezal do cadaleito contra o pé das cruces de pedra», Castelao, *Escolma Dón.*, 145.25, 125.21. — 2 Més en la bibliografia d'aquest, i cf. Holder I, 138; III, 815, 619; i Whatmough, *Dial. of Anc. Gaul*, p. 146. — 3 Sobretot és gran el parallelisme amb aquest, que té -TTERE amb TT doble en totes les llengües romàniques fins el català, a l'E. i al N., però FUTERE amb -T- senzilla en castellà i portuguès (port. i cast. ant. *foder*, cast. *joder*). Ara bé en el cas de BATTUERE degué haver-hi hagut un duplicat parallel, com ens mostra el derivat BA(T)TUACULUM, que apareix amb *-d-* (de -T- simple) en les dues llengües de l'Oest de la nostra (*badajo*, port. i gall. *badallo* o *badalo*) però amb -TT- en les formes gallo-romàniques, catalana, italiana (*batall, batalh*, etc.). Això sembla indicar que tots dos verbs tingueren primer -T- simple davant la -Ụ- i després duplicaren la consonant o eliminaren la -U-, amb algunes nivellacions parcials. — 4 Walde-P. II, 136-7; Walde-H.; Dottin, *L. Gaul.*, 232; Holder, *l. c.*; i decididament Pok., *IEW*, 111. — 5 Nom que havia escapat a les primeres recerques de l'especialista màxim del gàlata, Leo Weisgerber, i que trobat per aquest darrerament ha estat publicat pel seu deixeble Horst Schmitt, en *IdgF* LXXXIV, 1969, 209 (ja deia alguna cosa en aquest sentit en *ZCPh.* XXVI, 1957, 145n.). Els altres noms coneguts del gladiador són també cèltics: en gàlata i en hispano-cèltic tenim documentat *trincus*, de la mateixa arrel cèltica per a 'tallar' d'on ha sortit el nostre *TRENCAR*, veg. aquest article, i mentrestant l'article *TRANZAR* del *DECH* i ja el del *DCEC*. El mateix mot *gladiator* és derivat del ll. *gladius* = *GLAVI*, un altre celtisme del llatí. — 6 La diferència de menor vitalitat que hem notat entre BATTERE castellà-portuguès, i el seu confrare de les altres llengües romàniques, pot venir ja de la mena diferent de cèltic (més arcaica i més mixta) que està a la base d'aquestes dues i de les altres llengües romàniques. Però notem que COMBATTERE, en canvi, és tan viu en hispano-portuguès com pertot. Ni *COMBATTUERE ni *COMBATTERE no estan, però, documentats en llatí. L'arrel BAT- 'colpir' no pertany al cèltic insular; els mots d'aquest origen en britònic són manlleus del romànic, com proven Pedersen (*VglGrKSpr.* I, 235) i Loth (*RCelt.* XVIII, 99). — 7 No hi ha indicis clars, ni acord, pel que fa a la resta. Pok. uneix amb ll. *fatuus* i amb un grup eslavo-germànic gens segur, en una forma que em sembla forçada. Meillet-Ernout i els altres, en general, no accepten la relació suggerida amb irl. mitjà

bath 'la mort'. Potser ens podríem deixar guiar pel fet que en una carta de Ciceró (*Fam.* IX, 22.4) *battuere* s'usa en el sentit de 'futuere, copular' i que *de-battuere*, usat precisament amb aquest valor per Petroni, vol dir ni més ni menys el que *puella defututa* ('mossa tipa de fornicar') en Catul. La documentació escrita, doncs, no demostra que aquesta accepció obscena fos gaire menys freqüent que la de 'batre, pegar'. Com que *futuere* suposa una base BHU-TU-, que ens condueix cap a l'irl. *bot* i l'islandès antic *bøytill* 'membre viril', em pregunto si *battuere* no seria dissimilació d'un **bau-tu-ere*, amb una evolució de -OU- o -EU- en algun dialecte ítalo-cèltic. Llavors en el sentit de BATTUERE 'colpejar' tindríem una evolució semàntica de tipus argòtic, tal com en el cat., fr., etc. *fotre* (un cop). Veritat que també és possible el pas de 'colpir' a 'fornicar', cf. bc. *io* 'pegar' que apareix amb el sentit de 'copular' en un text guipuscoà de 1557 (Mitxelena, *Te. Arc. Vcos.*, 152) i en Detxepare, Mikoleta, etc. Val a dir que en el món argòtic anem enterament a cegues, i sense gaire esperances de llum, quan es tracta de coses de l'antiga Roma. D'altra banda és ben raonable pensar per a BATTUERE en un enllaç amb el celto-germ. BODỤO- 'lluita' (Pok., *IEW*, 114-115), que és el que semblen preferir Walde-H. — **8** *Batre* encara a Cardós i Vall Ferrera, Artesa de Lleida, i en força parlars valencians de Dellà-Xúquer (Montitxelvo, Atzeneta d'Albaida, etc.); Eivissa (Pz. Cabrero) i en general Balears, i tot el Nord del domini lingüístic. Per a les eines del batre i del ventar, veg. M-Lübke, *Zur Gesch. der Dreschgeräte*, *W. u. S.* I; Krüger, *Worfeln u. Verwandtes in den Pyr.*, en *Misc. Alcover*. — **9** «El gos ensuma les peces que el caçador ha despenjat: ¿què va que n'hi trobes a mancar una perquè et *batin* els comptes?», Marian Vayreda, *La Punyalada* XXII, p. 338. Veg. l'ex. de Bunyola en *AlcM* VI, 2. — **10** Notem especialment la locució rossellonesa (*estar una cosa*) *al bat del sol*, usada, per ex., per J. Seb. Pons, *Canta Perdiu*, p. 50. — **11** De *bat en bat* ja en el S. XIV, en el *Testament d'En Serradell* (f° e, VI v.) que vol dir per si sol 'obert', o bé potser més aviat s'aplica a la porta tancada, en el sentit de 'en tota la seva amplada' (car vegeu el que diu del forrellat), *metre dessú lo forr.*, que sembla vol dir 'aixecar el bernat d'una porta per obrir-lo'; un que fuig de l'infern: «es eu qui viu tot lo portal / *de bat en bat*, / metí desús lo forrolat / secretament/ ez a gran pas, cuitadament, / per escapar, / tota la nit vau caminar». — **12** Especialment *bategar-se* eiv. 'bellugar-se' («veent que no es *bategava*, li digué --- Venga, tirahi pedres», J. Castelló, *Rond. Eiv.*, 105; Pz. Cabrero); *bategar* intr. 'fer una barca sobtats moviments de balanç de proa a popa (quan treuen l'art que han calat)', a St. Pol de Mar, 1930. — **13** Sense recollir ni en la tradició lexicogràfica del S. XIX. Manca *DTorra*, Lacav., Belvitges, Labèrnia, *DAg.*, *DBal.* i fins Bulbena (1905) i Vogel. Bulbena l'admet en l'ed. de 1919 com a «dialectal» (!), admesa també en el *DOrt.* Almenys el participi *esbatanat* era ja d'ús general a Barcelona en la meva infancia. Moll, *Supl. REW*, el declara estrany en les Balears i manca en els Dicc. Val. i Mallorquins. *AlcM* n'assenyala exemples de Víctor Català (des de *Solitud*, c. 1906), Casaponce (c. 1900) i d'altres més recents. Moll, per ex., diu que és alteració de *esbadallar* per influència de *batre*, cosa que evidentment no explica *-anar*. — **14** Tol. *batan de porto* «un côté» (Visner), però allí ja som quasi a Cat., i ni allí no veig *esbatanar*. — **15** «Més valen los batiments d'aquell qui ama, que los besaments falsaris del laguoter», Eiximenis, en Careta, *Barbr.*, p. 230. — **16** «Els mossos de la casa donarien una *batuda* per la serra --- i se'n durien els berdans i el gos», P. Coromines, *Silèn*, cap. 8, p. 111. *Caçador de batuda* men.: porta dues perxes apuntalades en una espècie de cabàs que duu a la cintura, penjat al coll, veg. gravat, Arx. L. Salvador II, 331, 354.— **17** Eiv. «rapacería, rapiña», PzCabr. — **18** «Ballestes --- ab dos senyals de la Ciutat, en cascuna ab algunes corones, fullatges e *batiols* daurats», doc. de 1452, *BABL* I, 254. — **19** «Lo campanar és --- ab dos finestrals y dos campanas, las quals no se venten, sí sols se toquen a *batallades*», «se tocà a *batallades* alguns dies a la campana, ab un *batall* que ---», B. de Maldà, *Excursions*, pp. 41, 155. — **20** Aplicat especialment a la part mitjana d'un exèrcit, per oposició a l'avantguarda i la reraguarda, On. Pou, *Thes. Pu.*, 1575, p. 175. — **21** En el Pallars Sobirà (Àneu, Cardós i Vall Ferrera), *batallar lo noguer* 'fer caure les nous a cops de bastó', aquest anomenat *la batalladora*. — **22** 'Defensor, lluitador': «fo *bataler* de veritat» = propugnaculum veritatis, 186r1 (i 198v1, 203v2). — **23** El *batalyer*, en els Usatges, és el qui defensa la honra de la muller acusada, en el judici per les armes (*NCl.*, p. 115). D'altra banda s'aplicava també al qui tenia ofici de combatedor d'animals, que era mirat com a tan inferior i deshonrós que justificava que els pares el desheretessin («no poden deseretar lur fill si no --- se fa juglar o *batayler* ab besties», *Costums de Tortosa*, p. 291).— **24** Nasqué o es documenta per primer cop en l'italià *battaglione*, ja usat per Maquiavel († 1527), d'on passà al cast. [1536] i al fr. [1543, en la traducció de l'*Amadís*], *RForsch.* XXXII, 17; *BhZRPh.* LIV, 84; Terlingen, *Los It. en Español*, Amst., 1943, 186-7. — **25** Deu venir de la idea de 'xerraire'; aranès i gascó *batallà* 'xerrar' (de *batall*, cf. cast. *badajo* 'hablador'). — **26** «un dorch de terra aygoade, 1 verguera, 2 batoylles», en un inventari Vall de Ribes, 1380, *BABL* VI, 472. — **27** It. *batocchio* 'batall de campana', propi sobretot de l'Alta Itàlia, i en particular entorn de Venècia, en la forma *batòcio* (més al Nord *batòcol(o)*), des de Trieste fins a Parma i Brescia, Rohlfs, *It. Gramm.*, § 1046; *REW*, 994. A l'E. de Provença *batoul* 'batolles, flagell de batre cereals' (M-Lübke, *W. u. S.* I, 238). En català també ha existit *batoll*, i sobreviu localment en alguns llocs, encara que no el registrin els diccionaris.

J. Roig [i Raventós] —que era fill de Sitges, però visqué generalment a Blanes i Costa Brava— donà a Joaq. Ruyra la notícia «*batollar*: batre a força de braç amb els *batolls*» (Ruyra, *O. C.*, 378*a*), explicant el verb que el mateix Ruyra usà en *La Parada* (p. 174): «les *batollava* i les reduïa a granussa pura». L'alcoià Martí Gadea ens fa conèixer el vell proverbi valencià «a Sen Mateu, verema i *batoll* arreu» — «en vindre eixe Sant és ja temps de veremar les vinyes i *abatollar* els abres, com anohuers, almellers, castanyers, abelloters i avellaners» (*T. del Xè* III, 79). No és evident queací no tinguem un postverbal en el sentit de 'acte de batollar' (com entén *AlcM*), però més aviat crec que és un antic sinònim de *batolla*, conservat pel llenguatge arcaic dels refranys i proverbis, amb el *batoll* o *batolla* com a símbol del *batollar*. — [28] *Abatre's* en document valencià de 1300-1327, *BABL* VIII, 382. En el sentit de 'fer fallida fraudulenta' en el *Consolat de Mar*; «si ell *s'abatrà* e es aconseguit, ell deu ésser pres e mès en ferres --- molt comandatari *se abatria* si sabia que algun --- greuge no li'n pogués esdevenir» (cap. 176, ed. Pardessus, p. 201); allí també *abatre* tr. 'rebaixar tant o tant (d'una suma)', cap. 4 (p. 52). — [29] «No volria l'anca lavar / ne les cuxes *debetegar*», *Facet*, v. 1474. — [30] *Vides R.*: «que·s *combata* baronilment», fº 58r2, n. 53, traduint «pugnet». — [31] Després de l'Edat Mitjana en què generalment té sentit més físic, tendeix a fixar-se en el terreny polític-acadèmic: «forts *debats* en oposicions y eleccions entre suaristes y tomistes...», B. de Maldà, *Excursions*, p. 171. — [32] «Voldria saber si és la mort o la vida aquesta convulsió que em fa *debategar* ab forsa 'l cor», *Julita*, p. 59. — [33] Conservat només com a terme tècnic de blanquers en la variant *embatir*, *BDC* XIX, 51; *embatida*. — [34] «Al seu pare, atacant coratjosament els lladres escala amunt, i morint sense *esbategar*, esclafat pel número», *La Punyalada*, cap. 14, p. 222. Acc. que deu provenir de la d'"aletejar', *esbategar les ales* (*DBal.*, *DFa.*); si bé +*AlcM* no registra una ni altra. — [35] «estenen les xarxes en una càbria i l'aire fort les *esbatussa*», oït en el Palmar, 1962. — [36] Es deu tractar del pas del joc de daus que deduïm del *Folkl. Menorquí* de Camps i Mercadal, en què el dimoni es juga una ànima: «Jugaren i feren els mateixos punts: quedaren *ararol*. Per decidir sa sort, fou precís *rebatre*: el Mal Esperit tirà davant i féu devuit de *rebatuda*. Tothom donà per perdut an es condemnat: en els daus no hi ha més que devuit --- manco es bon amic que jugà els daus ---: dos quedaren amb es sis damunt, i el tercer, desplegant-se, deixà damunt es sis i s'as, és a dir que --- féu denou de *rebatuda*» (II, 30). D'ací una frase proverbial *fer denou de rebatuda*. — [37] «L'ou, vol que l'hi rebàtigue?», sentia jo a Bellestar de la Tinença, 1961. — [38] Amb caràcter més impropi, s'empra popularment amb el valor de *debatre*, en la locució *fet i rebatut* (per *f. i deb.*): «li mereix --- de la seua estimada meitat lo calificatiu de 'tossut' no ab tota la raó puix --- *fet i rebatut* qui sol guanyar és ella», *Julita*, p. 9. — [39] «Caída». Pz. Cabrero; 'sotrac, bac, recalcada' em definia Mn. Macabich, 1964. — [40] Cap. XIV, *O. C.*, 902*a*. És ben possible que aquesta sigui pertot la locució originària i plena; car si es tracta de batre i bullir farina, es comprèn el matís de confusió, i la idea d'acció mesquina, més que violenta o tràgica, que ací pren el verb *batre*. — [41] Amb el mateix matís, altres parlars italians, i el *gergo*, usen *battifondo* i formes anàlogues, que han passat en les formes *batifondo*, *-ondio*, no sols al lunfardo argentí sinó a l'ús familiar del cast. de l'Argentina, i no sols a Buenos Aires. — [42] «Amb un *baticor* que no és per dir, En J. estrenygué es rosari --- i digué --- Bruixes? O barruguets?», Castelló, *Rond. Eiv.*, 69. No cal dir que es pronuncia *batikǫ́r* amb *-r*, almenys fora de Mallorca, i no pas *-kǫ́* (com *AlcM*).— [43] Berceo, *Santa Oria*, 113; *Alexandre*, 1739, 1980. [44] No crec, doncs, que encerti Baist, *RForsch.* X, 474, en suposar que és calc de l'italià: ell mateix reconeix que en italià «aviat fou reemplaçat per *battiloro*». «Aviat», eufemisme de què solen servir-se en semblants casos els qui desconeixen el català. — [45] Ed. Fontserè al marge del seu exemplar del *DOrt.* i *CiFiNat.*, 1932, 116 i gloss. Manca *DFa.* i *AlcM.* — [46] «J. Mayol, *batifuller* de la ciutat de Barcelona... per 6500 panys de or», any 1774, Serra Vilaró, *Pinós i Mataplana* III, 241. «Tothom venia les velles monedes als *batifullers*; els argenters castellans tingueren necessitat de posseir pesals contrastats per poder rebre els reals d'argent i les corones d'or», Mateu, *BSCC* XIV, 145. — [47] «Un *batiport* del pontó e sinch scales de fusta mal scalonades, sutils», «dos pales de rems sotils e un calcés de galera e dos trossos d'escala e dos *batiports*». A Sant Pol, on els pescadors me'l descrivien (1928) com «el remig més acostat a proa» (metonímia, perquè allí s'obre un *batiport* en les naus més groses), pron. *bàtipòrt*. A Blanes, J. Ruyra defineix «porta d'una trapa: sol estar unida amb frontisses a un dels quatre muntants del marc de la trapa i s'obre en amunt; conjunt de peces que forma la tapa d'una escotilla en un bastiment...», més detalls, en Joaq. Ruyra, *O. C.*, 849*b* i 848*b*. A Mallorca passa a designar trapes fora de mar, per ex. en una cova (veg. la rondalla de l'Arx. Lluís Salvador, p. 171). A Eivissa una petita obertura dins una finestra, o bé un porticó d'aquesta (una xicota es pentina «amb es mirai penjat en es *batiport* de sa finestra», Castelló, *Rond. Eiv.*, 54). — [48] «Costum tan cristiana --- la practicaven los nostres antepassats estant plens de salut, no exposant-se a que, agafant-los un *batistot*, se n'anessen recte a l'infern», Vergés i Paulí, *Espurnes de la Llar*, V, 39.

Batut, V. *batre* i ('peça sota el casc'), V. *bagul*

Batuta, V. *batre*

BATXILLER, 'el qui ha rebut el primer grau acadèmic' (d'on, després, 'l'inclinat a tafanejar'), del francès *bachelier* id., antigament *bacheler* 'jove que encara no és cavaller' (i vol ser-ho); *bacheler*, del mateix sentit bàsic que el cat. ant. *bacallar* i oc. ant. *bacalar* 'home que no és cavaller, vilà' suposa un original *BAKKALLAROS, d'origen certament no romà, que per la seva terminació sembla ser cèltic. □ *1.ª doc.*: de 1330.

On un dels corresponsals d'Anfós III reporta, sobre els sentiments del jovent a la Cort de França, «molts de nobles *batxalers* ha a París, qui dien que·l Rey de França·ls ha agreujats». En els altres documents medievals (per ex. els 5 dels anys 1380-1402 o poc posteriors que cita *AlcM*) es parla ja d'un grau acadèmic (*batxeller en arts*, *batxaller licenciat*, *batxeler ne sofista*...), generalment amb la forma en *-txel-* o *-txall-*, doctors o *bachillers* ja 1585. I així també St. Vicent Ferrer: «los mestres en theologia e los grans clergues e *bachellers*» (*Sermons* II, 29.19). Encara la major part dels lèxics de la baixa època no parlen d'altra cosa que d'un grau en els estudis;[1] però el 1695, Lacavalleria ja registra el sentit figurat modern, basat en la idea del jove pedant que pretén saber tant com els doctors, com es veu també per les seves definicions de *batxillejar* i *batxilleria*. Ja degué ser més antic com es veu en tot cas en castellà;[2] en particular és freqüent que s'apliqui a la dona massa i indiscretament parlera.[3]

L'etimologia, i en general la procedència, i fins el detall de la forma originària del fr. *bachelier* i els seus congèneres, constitueix un gros problema, ja vell en la romanística, que solament en forma tangencial afecta el català, en particular pel que fa al català modern; havent estat ja tant estudiat i havent-ne tractat jo mateix a fons, havent-se arribat a resultats considerables (encara que no complets) i no havent-se arribat després més enllà del que vaig dir-ne en el *DCEC* (IV, 937*a*30-938*a*60; cf. I, 440*b*10-31; I, 359*b*23-27, 361*b* 48-57; cf. Gamillscheg, *EWFS*, s. v. *bachelier*; Hubschmid, *ZRPh.* LXVI, 343-4), ens podem limitar ací a recordar les dades cabdals a què s'ha arribat i a resumir les referents al cat. ant. *bacallar*.

La forma del fr. ant. *bacheler* (*-lier* sols secundàriament per influència del freqüent sufix) junt amb la de l'oc. ant. *bacalar*[4] i la del cat. ant. *bacallar*, pressuposa una base *BAKKALLĀROS, -ARUS, no pas *baccalaris* (com s'havia cregut de primer a base de tardanes grafies del baix llatí, sense valor), molt menys encara, és clar, la fantasiosa creació *bacca-laureus*, fundada en una arbitrària anàlisi etimològica *bacca lauri* 'fruiteta de llorer', rotundament desmentida per la fonètica romànica i tardana a tot ser-ho en els documents en llatí bàrbar.

Encara que ni la forma francesa en *-chel-* ni l'occità central *bacalar* no decideixen entre una base en -ALL- o en -AL-, admeten aquella com a igualment possible (cf. fr. ant. *vasselet* dim. de VASSALLUS i *bachelette*), i la *-ll-* del català postula necessàriament -ALL- i no pas -AL-, fet confirmat per les grafies més antigues del baix llatí (veg. les cites que donem Hubschmid i jo), i ben clarament per la *-r-* de la forma del gascó antic *baccarà*, *-ar* (Palay, s. v.), que ja apareix —amb el sentit de 'rufià'— en el Cartoral d'Ossau de 1463 («Odet *bacarar* de Antoni deu Lacay», B313). Aquest és un detall de gran importància, que ha modificat, des del *DCEC*, les idees anteriors, car -ALLO- és sufix conegudament pre-romà i en particular cèltic (VASSALLUS, CABALLUS, VANNALLOS, ABALLOS, CARACALLA, PENTALLOS, etc.), i també ho és -AROS. Les formes que revesteix el nostre mot en baix llatí en aquest punt no importen en absolut, per tardanes i molt posteriors a l'obliteració fonètica de *-i* i *-o*, d'on incorporació inevitable al sufix ubicu *-aris* del llatí.

La doble terminació -ALL-ARO-S apunta, doncs, inequívocament a un origen cèltic, i l'àrea del mot, reduïda al francès, l'occità, el català i l'Alta Itàlia (*baccalaro*, amb *-l-* < -LL- natural en aquesta zona d'Itàlia, afavorint-la potser la dissimilació de geminació), corrobora l'origen cèltic; és infundat l'escrúpol de M-Lübke (*REW*, 863), sobre una suposada raresa en el Migdia de França (informació magra de M-L. sobre el baix llatí d'aquest país) i justament l'abundor gran de la documentació catalana (que M-L. desconeix) compensa aquesta falsa impressió, junt amb el fet que l'abstracte *baccallaria* es documenta justament per primera vegada en el Migdia francès (veg. Du C., s. v.), i a Catalunya en el S. IX.

Fora d'això solament la probable interdependència amb el tipus també pre-romà i probablement cèltic *BAKASSA 'xicota' (veg. *BAGASSA*) ens aporta alguna llum imprecisa sobre el sentit bàsic del mot. Car els enllaços amb el cèltic insular resten incerts, per més que avui sapiguem gràcies a Kuno Meyer (*Contr. to Middle and early Modern Irish Lexicography*) que l'irlandès mitjà *bachlach* és realment un mot irlandès arrelat i de data ja força reculada, tant en el sentit de 'pastor', 'rústic, pagès, pagerol', com en el de 'clergue, home d'església'. Tant per l'un costat com per l'altre es pot arribar fàcilment al contingut semàntic del mot romànic 'home vilà, jove encara no cavaller'. Però ni el caràcter genuí de *bachlach*, en les fases més antigues i continentals del cèltic, està a l'abric de sospites, ni la terminació coincideix del tot, car ací es tractaria de *BAKALLAKOS (o cosa semblant) si de cas, si bé la dualitat -AKOS = -AROS en el que es refereix al segon sufix, no eliminaria la considerable probabilitat d'un enllaç en definitiva.[5]

El cat. ant. *bacallar*, peça fonamental en aquesta qüestió, és un mot molt freqüent i de gran força expressiva, que ja se'ns fa trobadís en un doc. de remences de Llagostera datable abans de 1162, en els tres decennis anteriors;[6] llatinitzat en *baccallarius*, c. 1064, en l'original dels *Usatges* de Barcelona, capítol 46, i en un altre de templers, de 1171 (on he assenyalat el femení parallel, en l'article *BAGASSA*). En aquests figura com a expressió un poc desconsiderada però no injuriosa per a aquell a qui s'aplica. Cf. Bast-Bass., 209-211, que n'hi afegeix encara 2 (de 1127 i 1158) de *bac(h)alars*, pl. (amb *-l-* grafia arcaica

de *ll*) i un de *baccallarius* de 1193.

Però en català, a diferència del francès, tendeixen a fixar-se tot seguit els matisos francament injuriosos o molt severs. No eren sens dubte bona gent els «bacalars» de Víllec (*Vilag*, doc. que grafia la *-ll-*, com es veu, sense distinció de la *-l-*) que «tolgren lo mul ad Cap de Scole» (robaren a un capiscol!), en un doc. de la Cerdanya Occidental, del segle XII (Pujol, *Docs. en Vg.*, 5.8); «viles persone vel *baccalarii* non aviltent probos homines», a. 1175 (Alart, *InvLlCat.*); altre robatori violent: «un *baquelar* emblà ad Reginam una sarraïna, et raubà mòlta, et Bort de Girona trobà lo *baquelar* in Lèrida — e·l *baquelar* fogí-se·n», c. 1205 (*BABL* VII, 168); *Corbatxo*, S. XIV, *BDLC* XVII, 39; «e cridava: O *bacallars*! A la cort, a la cort! ---», a. 1409; i altres cites de 1214, 1360 i 1380 en l'*Inv.-LlCat.* d'Alart, sense comptar la de 1368 i 1400 on pren el sentit figurat de 'suport d'un gresol' —«un *baccallar* de fust de tener cresols»—, que indirectament ens revela el paper de 'bastaixos' que es feia fer als bacallars, quan eren gent més o menys honesta.

Les aparicions del mot en Eiximenis són eloqüents, car es tracta de veritables insults: «—En *bacallar* falsari!» (12èn *del Crestià*, *NCl.* VI, 85, 116, i no menys sovint «en *bacallar* pudent!»); «lo *bacallar*, escaltrit, malendrí, tafur e alcavot o en altra manera viciós ---» (*Doctr. Compendiosa*, 90). Reconeguem per acabar que algun cop apareix també (en textos jurídics) amb un sentit més classificador que vilipendiós; els *Usatges* els admeten fins i tot per a jurament en afers d'import escàs, amb molta menys dignació que a un pobre remença, car si per als *sagramens de pagès qui té mas* es concedeix crèdit fins a set sous de plata, «dels altres vilans qui són dits *bacalars*, sien creüts lurs sagramens entrò a 4 mancús d'or de València» (*NCl.*, 79).

El mot s'havia convertit generalment en una injúria de tal gravetat que, per una decisió de les Corts de Montsó de 1289, el mot *bacallar* fou reemplaçat en les noves versions dels *Usatges* pel terme de *juvenis homo*.[7] Amb la fi de l'Edat Mitjana el mot entra en irremeiable decadència en català, justament a causa de la gravetat d'aquest caràcter insultant, i quan l'usa encara el cronista valencià Beuter, l'any 1547, és ja només amb caràcter històric.

DERIV.: *Bacallaria*, S. IX. De *batxiller*: *Batxilleria* [1695, Lacav.].[8] *Batxillerat*. *Batxillejar* [Lacav.], o *batxillerejar*.

[1] «*bachiller*: bacchalaureus, prima laurea insignitus; laureatus, candidatus», a. 1575, On. Pou, *Thes. Pu.*, p. 77; anàlogament *DTo.* — [2] «*bachiller* --- es el primer título de ciencia que dan en las universidades de Spaña a los que --- hazen después licenciados, doctores y maestros; y porque estos presumen por el ordinario más que saben, lo llamamos *bachiller*, y a las tales muestras llamamos *bachillerías*», a. 1535, Valdés, *Diál. de la Lengua*, 90.4.— [3] «Les que estan per a casar, / no sian tan *batchilleras* / y llargas en lo parlar», Milà i Fo., *Romllo.*, ed. 1853, 66.71. — [4] Amb ús fraseològic igual al català: «per Déu, en *bacalar* truan: / no·n podetz la vida portar!», «en *bacalar* trachor!», *Jaufré*, vv. 4328, 4402. — [5] El que sí que podem considerar definitivament eliminat, ara, és l'enllaç (directe o indirecte) de *bachlach* o *BAKALLAKOS amb el castellà *bellaco*, que jo deixava com a possibilitat oberta en el meu diccionari. Després s'ha pogut aclarir la incògnita etimològica del cast. *bellaco*, en la nova versió del meu diccionari castellà (*DECH*): una nova etimologia d'aquest, a base del basc, es presenta ara com a bastant segura (no subjecta a les greus reserves que havia admès sempre en la recerca d'un origen cèltic), de manera que el cast. *bellaco* es pot deixar ja decididament fora de comptes ací. — [6] Hinojosa, *El Régimen Señ. y la C. Agraria en Cat.*, p. 271. — [7] Guilhiermoz, *Essai sur l'origine de la noblesse en France au Moyen Âge*, 1902, 110-1; Hinojosa, *op. cit.*, p. 215; i la bibliografia citada per Torras i Bages i per Carreras Candi, *Misc. Hist. Cat.* II, 128. — [8] «D'això, que tant l'honra --- ne dihem *batxilleria* i ganes de ficar-se en lo que no li importa», M. Vayreda, *Sang Nova* V, xi, p. 429.

BATZEGAR, 'sacsejar amb violència' i BATZEGADA, 'sotrac o canvi brusc i violent de posició', verb que amb variants de forma i sentit molt semblants, es retroba en molts parlars occitans, i amb algunes majors deferències en els castellans (cast. *bazucar*), italians i rètics: mot de creació expressiva, quasi onomatopeica, *b-tts-k-*, expressant un moviment d'enfonsament sobtat. ☐ *1.ª doc.*: *batzegada*, 1839, Lab.: «cop fort; *batacazo*; violentus ictus; *a batzegadas*, loc. adv. fam.».

Que en canvi no recull el verb, realment sempre força menys usat que el substantiu, i aquest també ho és un poc menys que la locució adverbial. La definició d'aquesta no és satisfactòria en Lab., ni ho és del tot tampoc en *AlcM*; *procedir a batzegades*, *fer* o *avançar a batzegades* és 'sincopadament', amb estrebades successives, sovint massa fortes, sempre mancades de constància i continuïtat, i molts cops amb sacseig innecessari. El verb (ni tampoc el substantiu) no figura ni en els lexicògrafs de la baixa època (Onofre Pou, *DTo.*, Belvitges, etc., tampoc en Aversó o J. Marc).

No apareix fins als escriptors de la fi de segle, i no és que hagi estat una creació secundària o analògica, perquè realment sempre l'he sentit com a usual (encara que no tant) en boca de tota mena de gent del dialecte central: «*batzegant* fortament lo etern arbre de la ciència», 1894, Torras i Bages (*DAg.*), i exs. de Narcís Oller i Víctor Català (*AlcM*). En la descripció d'una brutal esquellotada «el cabrer tossut, que *batzegava* tot el seu cos, permor de donar més aire a la trepa de brètols que li feien costat, i de rebotre amb violència el batall d'una esquella desmesurada», P. Coromines (1925, *L'Avi dels Mussols*, capítol 14, *J. Apòstol*, p. 208).

Tant el verb *batzegar* com el substantiu *batzegada*, són estranys a l'ús balear i valencià i, en la forma

indicada, més propis del català oriental. Car en l'occidental més aviat s'usen en una variant lleument distinta: *batzacar* i *batzacada* a les Borges Blanques (*BDLC* VI, 34, junt amb un substantiu *batzac* que Griera traduïa «sotrac», *RLiR* V, 217), que en efecte m'és mot conegut a Esterri de Cardós *un batzac d'aigua*, però en el sentit de 'xàfec'; recordo haver sentit *batzaquet* en el mateix sentit a la Vall d'Aran; i segons *AlcM*, *batzac*, *batzacada* i *batzacar* tenen gran extensió en el Centre del Principat (Osona, Berguedà, Cardener, Segarra, Tremp, Noguera, Camp).

Hi ha superposició quasi perfecta amb el sentit i formes d'un verb usual en la zona S. de l'oc., amb una vasta amplitud, que comprèn des del gascó pirinenc fins al Baix Roine: bearn. o gc. *batsacà* «ressasser, battre» (Palay, no Lespy), tolosà *batsacà* «ballotter», *a batsacados* «à cahots» (Visner), llem. mer. *bassacar* «secouer; divaguer» (*bassacada* «billevesée, popotage», *bassacamén* «bavardage», Laborde). Castres *batsacados* («*baxacados*») «bouffées, secousses violentes; sottises qui font rire» (Couzinié), Erau *bačaká* («bachaca») intr. «agiter, ballotter» (a Pezenàs, Mâzuc), llengd. E. *bassacà* «cahoter, ballotter» (Sauvages); en el *TdF* no hi ha a penes res, un *bacegà* dubtós; no en el dicc. nicenc de Calvino, etc. ni en oc. antic.

En forma sincopada tenim: reto-r. grisó *bazchiar*, amb el substantiu *bazcha* (Pl-Schorta, *Diz. Rum. Grisch.*, s. v.), i d'allí continua vers el Sud fins a l'italià comú *bazzicare* (*zz* sorda), que com a transitiu havia estat «dimenare, dondolare» [princ. S. XVII] però que en el sentit de 'fornicar, tenir comerç amb dona', ja apareix en Boccaccio, i que es mostra avui amb gran extensió dialectal: venec. ant. *bacegar* «rovesciarsi fuori, spandersi» (Ugo Levi, *Dial. di Lio Mazor*, *KJRPh.* VIII, i, 137), genov. *bäsigâ* «dondolare» (com *bâçigu*, *banç-*, *bäsigo* 'gronxador'): M. L. Wagner sospita que des de Gènova es vagi estendre a les illes: Còrsega *(b)azzigà*, *-icà* 'bressar', i també «dimenare», logud. sept. *bantsigare* «agitare, traballare, dondolare» i *bàntsigu* 'bressol' (*RLiR* IV, 48, *ZRPh.* LIV, 734, i més bibliografia i dades italianes en Ang. Prati, s. v.); Spitzer cita encara un bolonyès *bazigae*.

Pel que fa al castellà, les formes s'allunyen una mica més, i per a detalls es pot veure el *DCEC*, s. v. *bazucar* «revolver un líquido removiendo la vasija en que está», i de vegades «traquetear, mover, agitar»; documentat força sovint des de 1513, per ex. en Tirso de Molina, Quiñones de Benavente i bastants més; de vegades *bazuquear*. És important el fet que a les conegudes zones del Nord de Cáceres on s'ha mantingut aquesta distinció fonètica, es pronuncia amb *z* sonora (Espinosa, *Arc. Dial.*, 10), ço que reforça fortament l'evidència de la identitat amb el mot català, a desgrat de la *u* que allunya el mot de les dues llengües; d'altra banda això revela la inanitat de la idea dels qui pensen que sigui metàtesi de la variant *zabucar* (que ja figura en Quevedo), que segurament, almenys si tingués prefix *za-*, sonaria certament amb *ça-* sord (SUB-); i no cal dir que no hi pot haver relació amb *buco* 'forat', que és mot sols italià i estrany a l'hispànic.[1]

Sembla que *bazucar* es troba també com a gallec. És probable que s'uneixi amb això l'ast. *bazcuyar*, i Sierra de Gata *bazcollear*, i entrem un poc en domini portuguès amb un *bachucar* 'esquitxar de llot o d'aigua' (en el trasmontà de Moncorvo, *RLus.* XIII, 112); d'altra banda ast. *bazuqueru* adj. «movimiento, agitación, confusión» (Rato); i, amb influència de *BATRE*, lleon. *batucar* 'agitar lleugerament el líquid dins un atuell' (que ja figura en *La Pícara Justina*, Puyol, *RHisp.* XV, 3). I en avançar cap a l'Orient hispànic trobem *bazacadas* 'sots, en un camí' a la província de Sòria.[2]

Em sembla clar que a desgrat d'aquesta *u* inesperada, el cast. *bazucar* i el cat. *batzegar* són el mateix mot, sols que aquell apareix en forma mossàrab (d'on potser la sorda *-k-*) i en una variant contaminada per algun sinònim, que potser concretament seria *MACHUCAR*, de coneguda procedència mossàrab (cf. *Vargas Machuca*, etc.), tenint en compte el trasm. *bachucar* 'esquitxar'. L'etimologia és certament imitativa, o expressiva, en què estan d'acord amb el meu *DCEC*, *AlcM* i Angelico Prati; descarto sense vacil·lar tota relació amb el ll. VACILLARE, it. dial. *vagellare* 'oscil·lar', com sigui que la derivació fonètica seria impossible (-C^{L}- no podia donar *-tz-*), un canvi de terminació -ILLARE > *-egar* fóra sense exemples, i tampoc pel costat del sentit hi ha gens de versemblança.

DERIV.: *Batzac. Batzegós.* Amb formació onomatopeica un poc més diferent *batzip-batzap* (*AlcM*). D'una variant d'aquest tipus onomatopeic semblen venir també *batzoles* [1413] 'xerrac' i *batzoler* (*AlcM*).

[1] En algun dicc. basc (però no en el fidedigne d'Azkue) veiem un *zabukatu* «ondear, sacudir, oscilar». Aquests lexicògrafs potser relacionen això amb el guip. i bisc. *zabu* «balanceo» (ja en Mogel), d'on un *zabuka* que com a gerundi d'allò podria valer «dando tropiezos». Em sembla que almenys s'ha d'admetre que aquest *zabuka* sigui un manlleu del castellà, l'adopció del qual es facilità per l'etimologia popular com a gerundi; en realitat fins i tot és possible que l'esmentat *zabu* no tingui altra existència que una derivació regressiva des del castellanisme, amb suposat *-ka* de gerundi. — [2] Mz. Pidal en el seu pelegrinatge darrere l'ombra del Cid troba una calçada (romana) a l'Est d'Alcubilla (p. j. Osma) de la qual «los labradores del país cuentan que jamás la recomponen y jamás *se rehunde* ni se forman en ella *bazacadas* con el peso de los carros» (*Mio Cid*, 44.1).

Batzer, batzera, V. *esbarzer* *Batzoles, batzoler*, V. *batzegar* *Batzip-batzap*, V. *batzegada* *Bau*, V. *bauprès* *Baubejar*, V. *balb* *Baucis*, V. *balc* *Bau* (lloc submarí), V. *balç* *Baudor, baudós*, V. *baldament* *Baül*, V. *bagul* *Baula, bauló*, V. *balda* *Bauma, baumat*, V. *balma* *Baume*, V. *bàlsam*

BAUPRÈS, 'pal ajagut que surt de la proa de la

nau', del fr. *beaupré* (millor grafia *baupré* o *-prez*) i aquest del b-al. mj. *bâghsprêt* id.; és un compost, format amb *bâgh* 'proa', pròpiament 'braç' o 'corba del braç', i *sprêt* 'barra', 'verga'. □ *1.ª doc.*: 1331.

En un doc. d'aquesta data, escrit *bouprès*: publicat en les *Memorias Hist. sobre la Marina... de Barc.*, 53, d'A. de Capmany. En francès es troba des de 1382 (*FEW* I, 477), però degué ser bastant anterior; castellà *baupré*s des de 1406-1412, it. *bompresso* o *buompresso* des de 1630, port. *gurupés*, provinents tots ells del francès, per via directa o indirecta. Els fets de les llengües germàniques indiquen que la formació naixé en baix alemany (segurament en el sector del Mar del Nord) i d'ací es propagà al neerl. *boegspriet* (on es documenta més d'un segle més tard), a l'angl. *bowsprit* i al frisó, més aviat que una transmissió oposada (com també s'ha pensat). Veg. F. Kluge, *Deutsche Seemannssprache*, 160 (cf. Kluge-M., *Dt. Et. W.*, s. v. *bugspriet*); *NED*, s. v.; Zaccaria, *L'Elem. Iberico nella L. It.*, s. v. *bompresso.* El mot germànic representat per l'ags. *bôg*, angl. *bow*, a. al. ant. *buog* (al. modern *bogen* i *bug*, un poc diferents l'un de l'altre i en part d'origen baix-alemany), b. al. *boog*, neerl. *boeg*, també escandinau (ja esc. ant. *bôgr*) reuneix els significats 'braç (especialment dels animals)' o 'colze', amb el de 'curvatura' i 'branca encorbada' i pertany a l'arrel del gòt. *biugan*, ags. *bûgan*, *bîegan*, a. al. ant. *biogan* (angl. *to bow*, al. *beugen*) 'tòrcer, vinclar' (Kluge, *Dt. Et. Wb.*, s. v. *bug, bogen*; *IEW*, 153). Del primer element d'aquest compost germànic, per conducte francès, sembla venir el terme nàutic *bau*; ací amb el sentit de 'curvatura' (cf. *AlcM*).

BAÜRTA o BULTRA, 'mena de boscos, sobretot boscos de ribera i on predominen els arbres blancs', probablement derivat de *besurt* arbre de bosc semblant al vern, el bedoll i la moixera (una mica intermedi entre aquests tres), propi de l'Alta Ribagorça, Aran (*bezûrt, bezûrp*) i Pirineus aragonesos (*bisurto*), mot d'origen pre-romà: un col·lectiu **besurta* (cf. NLL com *La Faja, L'Aveda, La Vèrnia* o *Verna*) perdé la *-z-* intervocàlica (com en *reïna*, *roella* i els nombrosos noms col·lectius en *-oa*, *-ua*, per *-osa* freqüents a Ribagorça, com *La Bedoga d'Adons* < *L'Avedosa*) i havent-se repercutit la *r* (**beürtra* com *murtra, cartró, ordre*) això es dissimilà i reduí a *burtra* > *bultra.*

+*Burta* i *bultra* per a boscos de ribera o bosc espès de verns, àlbers, bedolls, freixes, etc., no lluny d'un riu, tenen gran extensió al llarg del Segre Mitjà, Balaguer i comarques veïnes. *Baürta* m'ho defineien com a «buscarrera» a la Vall de Boí (1968), abans com a 'bedollar' (1953). Sobretot són molt conegudes les tres que hi ha a la vall de Sant Nicolau: la de *La Orquera*, brava i espessíssima (damunt i S. de St. Esperit), la de la Pleta del Pago de Boí i la d'Aigüestortes, on m'hi assenyalaven bedolls, faigs, molts besurts, púdoles, moixeres, verns, etc. No s'usa a l'Emp. (*AlcM*) ni a Blanes: Ruyra va manllevar-lo com a mot curiós.

El besurt és un arbre rar en el nostre domini lingüístic, fora de la Vall de Boí (a penes n'hi ha cap ja a la Vall d'Àneu i desconegut o només toponímic a Cardós, més a l'Est, *BDC* XXIII, 77), un poc més abundant a valls aragoneses com Gistau i sobretot Ordesa, on n'hi ha molts. Tampoc a la Vall d'Aran se'n veuen sinó rarament. Tanmateix deu trobar-se en altres valls gascones de més a l'O., on són conspicus noms de boscos com *Bizurtère.* A la de Boí se'n veuen sobretot a la Solana de Caldes. És molt distingible a començaments de tardor pel seu fullatge d'un groc brillant.

No crec que el seu nom tingui res a veure amb el ll. SORBUS (no tant per raons botàniques car la servera i sobretot la *Sorbus Aucuparia* no és pas que en difereixi absolutament) sinó per la *-t* i pel gros problema que constituiria explicar la síl·laba inicial. La consonància pre-romana del mot és inequívoca i la impressió d'un origen bascoide és definida i difícilment refutable. No sé si s'ha de pensar en un compost del bc. *baso* 'bosc, lloc agrest' (que en la nostra toponímia apareix més aviat en la variant *bes-*, com en *Besiberri*, etc.) i d'una variant del bc. *urki* 'bedoll', que deu figurar en el nom de l'*Orquera.* (Cf. *Top.-Hesp.*, 114, 299). Lamento haver de suspendre indefinidament l'elaboració i publicació dels molts materials que deixo reunits sobre aquest doble problema etimològic, i bona part de les dades que tinc sobre la presència i variants dels mots mateixos.

DERIV.: *Embaürtat* 'cobert de bosquina o baürta': «quan algú volia traginar una biga --- si era un lloc molt *embaürtat*, procurava posar-la a carregadó» en el Flamicell, Violant (*Voc. del Tragí*, 23).

Bausar, bausador, bausia, V. *bare* *Bauxa*, V. *disbauxa*

BAUXITA, 'hidrat d'alumini', del fr. *bauxite*, derivat del nom de les pedreres dels *Baus* a Provença (fr. *Les Baux*), on s'excavà aquest mineral, bàsic per a l'obtenció de l'alumini. □ *1.ª doc.*: c. 1900.

En francès des de 1847, estès tot seguit internacionalment (angl. i al. *bauxite*, *-it*, etc., també S. XIX). Manca encara en el *DOrt.* (1917), però ja registrat (c. 1930) pel *DFa.* i *AlcM.* En castellà no figura encara en els diccionaris acadèmics de 1936 (*DHistAc.*), 1936-9 (*DAcEsp.*) ni 1950-58 (*DManAc.*). Es tracta dels Balços tan famosos en la història i arqueologia prov.; cf. els dicc. de Bloch, Webster, *NED* i Kluge.

BAVA, del ll. vg. BABA, mot expressiu creat pel llenguatge infantil amb la repetició de la síl·laba BA, per tal d'expressar el baveig, barrejat amb balbuceig, dels nens petits. □ *1.ª doc.*: 1371, 1390, Jacme Marc, Aversó; mj. S. XV, *Curial.*

És comú a totes les llengües romàniques, des del romanès fins al portuguès, i pertot en formes que suposen originàriament BABA, on la *-B-* entre vocals ha evolucionat en general normalment en *-v-* (en francès, romanès i alguna altra amb irregularitats justificables i que ací no escau d'explicar). Si el ll. vg. BABA ha de dur asterisc o és un mot verament documentat és dub-

te més aviat teòric; encara que no directament com a nom de la saliva, almenys l'existència de la seva arrel expressiva està provada documentalment en la llengua vulgar per indicis coincidents i no gaire indirectes: *bavosus* 'babau' en les *Vitae Patrum*, *baburrus* en Anthimus i en glosses, *babulus* 'xerraire' (cf. fr. *bavard*) ja en Apuleu, *babire* 'donar-se importància' en glosses, i pròpiament *Baba* com a nom de persona d'un esclau, citat per Sèneca; l'adjectiu *babiger* 'toix, neci', de les glosses, és un compost que suposa ja directament l'existència de *baba* en el sentit de 'bavalles'. Veg. per a tot Walde-H.; Diez, *Wb.*, 47; *REW*, 853; *FEW* I, 194.

DERIV.: *Bavalles*, té gran extensió en la llengua popular [1803, Belv.] i no sols en el cat. oriental (on el localitzen una mica pertot *AlcM* i *DAg.*) sinó més o menys en tots els dialectes (també en asturià), tant el primitiu com els derivats de *bavalla*: a Benasc s'usen tant *bava* (per ex. «ya se vos cai la bava») com *bavalla* «llímpia a ixo mosset, que va lleno de *bavalla*», Ferraz, p. 27); el verb *bavaiar* 'bavejar' a Eivissa (Castelló, *Rond. Eiv.*, 46), a Mallorca també;[1] més indirectament menorq. i mall. *bavai*, *-aia*, 'que baveja sovint', d'on «botget, beneitet, badoc» (A. Ferrer Ginart, *Rond. de Menorca*, 213), 'home enamoradís', 'peix roquer' (*AlcM*); *bavallar*, *bavallejar*, *bavallut* cat. or. (*AlcM*), *bavallós* (id. i *DFa.*).

Bavar 'bavejar', viu també en el Princ. [Belvitges i ja oc. ant. (Levy, *Petit Dict. Provençal-Fr.*)], però més a Mallorca, i sovint amb el sentit figurat de 'mostrar badoca o ingènua satisfacció': «tot d'una que aquest al·lot / guapa em veja, *bavarà*: / jo el tenc de fer enamorar!», P. d'Alc. Penya (*Po. Pop.*, p. 91); *bavada* [S. XVI, *DAg.*]; *bavador* [*AlcM*] o en forma acastellanada *bavadero* [Belv., en cast. ja Nebr.]; *bavadís* «capa llefiscosa com la que revesteix els objectes submergits llarg temps en l'aigua de mar», usual en tota la costa a llevant de Barcelona, des de Badalona a Cadaqués almenys [*BDC* XIV, 9; *DFa.*; *AlcM*], que sentia jo a Sant Pol fa 50 anys, i P. Coromines l'hi anotava el 1927 com a «solatge sota la sorra de la platja, que surt després del temporal». *Bavejar*, *baveig*, *bavejament*, *bavegim*, *bavejaire*.

Bavera 'peça de ferro de l'armadura que protegeix l'encontorn de la boca' [mitjan segle XV, inventaris, *Tirant*, etc., diccionaris Aguiló i Alcover-Moll; cast. ja en Nebr.]; *baverall*; *baveró*. *Bavós* [1399, B. Metge]; *bavosa*, nom de peix, *Blenniuspholis*, usual des de Barcelona a la Costa Brava i Cadaqués (Plaja, *Proa*, *Palamós*, jul. 1960, 8-9), i ja documentat el 1313 (a Balaguer) i el 1370 (a St. Celoni), *BABL* XII, 422, 147 (cf. *bavosa* i *bavaiosa*, *BDC* XI, 38); també espècie de bolet, sentit a Benifassà, Calaceit i Osona (Tavèrnoles); *bavosall*, *bavosejar*. Per a d'altres accepcions de *bavosa* que no tenen propi arrelament en català, veg. *DCEC*.[2]

Embavat men. 'encantat, embadalit' («quan més *embavat* estava, sent que el toquen a s'espatla», Ruiz i Pablo, *Nov. Men.*, 115). *Rebavar* [1274, Llull] 'ultrapassar, en fondre'l el metall, la vora de la barra que forma', d'on 'deixar esmussat un tallant (coltell, clau)' (bis en Llull) i *rebavar* tr. (o *rebavar-se* refl.) 'esmussar l'enteniment' (altres dos exs. en Llull, i tres en textos dels Ss. XIV-XV, *AlcM*) i l'adj. o participi *rebavat* 'esmussat' en altres textos medievals (*DAg.*, *-vat*, *-bat*): aquest verb i el seu derivat postverbal *rebava* 'regruix', 'porció de matèria que ultrapassa la vora de l'espai que ha d'ocupar o emplenar' [1803, Belv.] deuen ser mots creats pel català, que semblen haver-se estès des d'ell (com a tecnicismes de fargaires i fonedors) al cast. i a la llengua d'oc, en època més moderna i amb caràcter menys arrelat i desenvolupat; en occità no trobem més que el verb *rebavà* «bavocher», en data recent i extensió local (*TdF*; *FEW*, 194*a*3f.; res en *PSW* ni *PDPF*); i en castellà (on el verb *rebavar* no existeix ni ha existit), el substantiu *rebaba* és encara desconegut del *DAut.* i de totes les fonts lexicals i escriptors anteriors, i no fou registrat pel *DAcEsp.* fins a l'any 1847 (o 1832) i pel diccionari del biscaí Terreros (c. 1770) especialitzat en termes industrials i tècnics, amb la definició «reborde formado por una masa de metal al fundir una pieza»; *rebavament* 'esmussament' [Llull, *AlcM*].

[1] A Manacor segons sembla es deu usar una alteració fonètica *bovaiar*, vista la frase proverbial que usava Mn. Alcover, parlant pròpiament del pa, i figuradament d'una matèria o aliment de valor inferior: «d'aqueixa rectificació se pot també dir allò de: *poc, bovaiat i roegat de rata*», *BDLC* XI, 1920, 109. — [2] Per a si el nom del cuc de seda és *babous* o *babou* en gall. ant. (*Ctgs. de Sta. María*, 18), vegeu Mettmann, *RForsch.*, 1962, p. 37, a part del que dic allí; i cf. «la primera *bava*» traduint el «primum stamen» d'aquests cucs, abans de cloure el capell o capoll (1575, On. Pou, *Th. Pu.*, p. 323).

BE, 'anyell, xai', onomatopeia del crit de l'anyell (cf. cast. *be* 'bel' *DAcEsp.*, prov. *bè* 'id.' *TdF*).[1] ☐ *1.a doc.*: Baró de Maldà (fi del S. XVIII).[2]

Segons el mapa 'anyell' que va donar Griera el 1918 com una anticipació de l'*ALCat* (*BDC* VI, 64, m. 2), en el territori comprenent només Catalunya, *be* apareix a Barcelona, Vilanova, Terrassa, Vilassar de Dalt, mentre a Granollers i Centelles alterna amb *xai*, forma aquesta que predomina en tota la zona del Nord-est; *anyell* predomina al Sud de Barcelona i per l'Oest fins a Sta. Coloma de Q.; a la zona occidental predomina *corder*. Avui *be* està perdent terreny davant de *xai* a les localitats esmentades. A Ciutadella (Men.) hem sentit «es Diumenge des *Bè*» (dia en què canten completes a St. Joan de Misses) i a Ferreries «un pont de *bens*»; i a Alaró (Mall.) la variant *mens* 'anyells'.[3] *AlcM* documenta *be*, entre altres, en el dial. balear, i ens diu que a Menorca hi ha la forma *bèna* per designar la femella de l'animal en qüestió;[4] el mateix diccionari va recollir a Senterada (Lleida) *be de llana* referint-se al «corder» o ovella, i *be de pèl* a la cabra o boc; una variant *bet* del nostre mot se sent a Pont de Suert i Vilafranca del Penedès.[5] És corrent la locució *portar o dur al be* 'portar damunt el coll i es-

patlles' (val.), *a be* (Mall.), *a be-coll* (Men.),[6] o *a coll-be* (Empordà), segons *AlcM*; a Barcelona *a coll-i-be*. Notem l'exemple del val. Martí Gadea: «com aquell que diu: Tú que no pòts, pòrta·m *al bè*», *T. del Xè* I, 242; un altre ex. val. en *AlcM*. La locució es deu al fet que els pastors porten els bens a coll. J. G.

[1] El val. Sanelo dóna «*bè*, balido [de ovejas y corderos]» (*Dicc. val.-cast.*, p. 81). Notem el basc *me* 'ovella' bnav. i lab. («vocablo pueril», segons Azkue, però «*me asko* hato de ganado», ja en Landucci, Mitx., 42). — [2] «Lo desig de veure matar al *be*, que ab porció d'aviram han dut esta tarda lo masover i filla», *Collegi de b. vida*, 86. Si fos encertada l'esmena que fa Riquer (*BABL* XVIII, 138) del següent text de Cerverí de Girona, canviant *beus* del ms. en *bens* i entenent-hi 'anyells', hi tindríem un hàpax: «En loc de blat e de vi just razós, / e per diners plas motz e consonans, / e per bacós leus sonetz agradans, / e per berbitz vers, e per *beus* cançós». És poc probable que *be* sigui medieval. — [3] El títol d'una obra teatral mallorquina de 1860, en ms., duu: *Entremés del pastó y el bée*. Compost per Antoni Bisañes... (J. M. Bover, *Bibl. de escr. bal.* I, 573). — [4] Camps i Mercadal, *Folkl. Menorquí* II, p. 111, usa *bena* (veg. *arruixar* 'esquivar'), i un ex. de *bena* al vol. I, p. 297, també sembla ser el mateix mot; A. Ferrer Guinart en *Rondaies de Menorca*, dóna en el glossari (p. 213): «*bè*, *-na*: xot, me, en general, auveia», i hi afegeix el sentit de 'boig, beneit'. — [5] Potser aquesta forma en el següent passatge de Milà i Fontanals: «¿Qu'es aquesta veu tan prima?» / «Un ocell», «Un *bet*». Qui sap? / Alsan pámpols y redoltes / y trovan un nen colgat», *Cas verit.*, v. 46, ed. Gili, p. 308. En algun punt de la «província de Tarragona» diuen *biret*, en d'altres *bè*, segons «un vallesà», *BDLC* VI, 292. — [6] «--- resolgué es fiy dur a l'hospital de Mahó a son pare. Se'l carregà *a be-coll*, --- es veiet no tenia més que la crisma, i no pesava gaira ---», Camps i Mercadal, *Folkl. Men.* II, p. 25.

BÉ, 'de bona manera', 'satisfactòriament', 'feliçment', etc., del llatí BENĔ 'id.', forma adverbial corresponent a BŎNUS 'bo'. □ *1.ª doc.*: orígens de l'idioma, *Hom. d'Organyà*.

En construccions sintàctiques en què aquest adverbi anava davant d'un altre element gramatical, la *-n* va tenir el tractament de consonant medial i fou conservada en la forma *ben*; però en els textos antics apareixen, com ja cal esperar, casos de vacil·lació;[1] la llengua moderna exigeix l'ús de *ben* davant d'adjectius o de participis usats en funció d'adjectiu (*ben alt*, *ben pintat*) i davant d'un altre adverbi quan *bé* s'usa com a intensiu (*ben aviat*, *ben prop*, *ben bé*).[2]

Molt aviat fou substantivat com en les altres llengües romàniques. En sing. apareix amb els sentits de 'profit', 'perfecció', 'bondat moral', etc. (exs. antics de Jaume I, Llull, Muntaner, Jahuda, en *AlcM*, *DAg.*); *bé comú* (Llull, *Lib. de cavall.*, Turmeda, citats per *DAg.*); *mon bé* o *lo meu bé* (= la meva vida) en *Tirant* (*DAg.*); *bé* 'amor' avui usual a Mallorca segons *DAg.*, que dóna *bé de mare*, *el bé que li tenc* (i *AlcM* cita un altre ex. d'una cançó pop.); *fer el* bé a una persona 'fer-li els sufragis del difunt' (ex. de 1606, en *DAg.*). En pl. significa 'riquesa'; 'fortuna' en sentit material o espiritual (exs. en Llull, Jaume I, *Tirant*, i altres textos del S. XV, citats per *DBal.* i *AlcM*); *béns mobles* o *béns movents* (Jaume I, *Consolat*, en *AlcM*) i *béns seents* (*Consolat*) o *immobles*.

DERIV.: *Rebé* 'molt bé' (Lab.).

CPT.: *Bensé*, ant. 'segurament, probablement', fet de *ben sé*; tenim dos exs. en el *Curial*: «E vós --- *ben sé* no havets a anar axí, a vergonya mia e de tots quants parents e amichs havets» (III, 161); altre ex. en vol. II, 267.5; en la *Faula* del mall. Guillem Torroella (c. 1400), *bé sai que* (v. 907) sembla significar 'potser que' o 'bé sé que'; cf. gasc. *be-say*, *be-sèy*, *besè*, *bissè*, *bessè* «sans doute, évidemment» (Rohlfs, *Le Gascon*$_2$, p. 195); notem també oc. mod. *sai-que* 'segurament, probablement', gall. *sei que* 'id.'; cf. altres formacions amb *bé*: el rossell. *belleu* (< BENE LEVE) 'potser, tal vegada', gasc. *bebide* 'segurament'. En vista d'aquests testimonis, del cat. ant. *bensé* i d'altres, a penes hi pot haver cap dubte que el menorquí modern *bensenes* (variant *mensenes*) 'segurament' o 'al capdavall, per altra banda',[3] sigui una formació de *bensé*, amb un desenvolupament paral·lel a la forma dialectal *aixines*, fet d'*així*. Notem també que *aixines* és també una forma menorquina i que el *AlcM* la dóna efectivament com un intensiu citant el següent exemple de Ciutadella: «—¿És així que ho tenc de fer? —Aixines!» (I$_2$, 372).[4] J. G.

[1] Ag. dóna una sèrie d'eexemples medievals de *bé* on esperaríem *ben* (I, p. 216). — [2] Com a intensiu equivalent a 'molt' *ben* és corrent en els textos medievals (veg. *AlcM*), i avui en aranès (on MULTUM s'ha perdut, i *molt* és rar i només usat com a catalanisme) *ben* fa tots els oficis del cat. *molt*; a Bielsa hem sentit: *se fartan bian fartaθ*, *bian leixos*, etc. — [3] Un exemple en Àngel Ruiz i Pablo, *Novel·letes menorquines* (p. 133): «¿I en tot aquest temps no heu sabut res de ca vostra? --- No, senyor. Ets al·lots no saben de lletra, i no m'escriuen. *Bensenes*, no saben ont estic de casa.» *AlcM* posa l'exemple: «He comprat una mala fi de llibres, i *bensenes* no els llegiré», indicant que seria traduïble per les locucions castellanes *después de todo*, *al fin y al cabo*, *y eso que*, i a més a més, «*Bensenes* vindràs, eh?», traduïble per *desde luego*, *seguramente*. — [4] L'etimologia BENE SAPIO amb la terminació *-nes*, comparable a la formació dialectal d'*aixines* (d'*així*), que havia suggerit En Coromines, sense pensar en els exemples que cito aquí, en la discussió de la comunicació del senyor Moll al VII Congrés de Fil. Rom. (Barc., 1953), no s'ha acceptat segons la nota que va posar ell en *AlcM* I$_2$. Crec que la nostra documentació fa aquesta explicació prou plausible. Cf. *BELLEU*.

Beaces, V. *sac*

BEAT, -A, 'benaventurat', 'persona religiosa molt donada a freqüentar les esglésies', 'beatificat per l'Església', pres del llatí *beatus* 'feliç', participi de *beare* 'fer feliç'. □ *1.ª doc.*: *beata*, primera meitat del S. XIV (*Sermó del bisbetó*), *beat*, c. 1429 (A. Febrer, *Inf.*).

DERIV.: *Beatitud* (textos del S. XV), del llatí *beatitudo*; *beatatge* 'beateria, qualitat de beat' (*Spill*, 4196); *beateri* 'convent de beates' (Belv.);[1] *beateria* 'qualitat de beat' (Belv.); *beatilla* 'tela clara que duen les dones per anar a les funcions religioses' (1460: *Spill*, 3078; doc. de 1480 en *DAg.*; de 1490 i 1495 en *AlcM*, i d'altres del S. XVI en *DAg.* i *AlcM*), dit així perquè serveix sobretot a les beates; apareix també en francès *béatille, bétille* des de 1492 a 1741 amb el mateix significat (avui *béatilles* 'labors de monges', comp. *FEW* I, 303*b*); en cast. es troba des de 1495 (*DCEC* IV, 936.51*b*); no és impossible que vingui del català, en què el sufix *-illa* < -ĪCULA no és rar.

CPT.: *Beatificar* (en A. Canals); *beatificació* (en *Rúbriques* de Bruniquer, de c. 1610); *beatifical* (Sant Vicent Ferrer, *Quaresma*, any 1413); *beatífic, beatíficament* (Lab.). J. G.

[1] «Dintre de la ciutat quedan dos parroquias, que són: la de Sant Sebastià, que està en una plasa més que mediana, y la de Santa María la Major, contigua a las parets del convent de *Dames de la Croix*, que són de la Visitació de St. Francisco de Sales, las que no guardan clausura com en los *beateris* de Barcelona», Baró de Maldà, *Excursions*, p. 148.

BEC, 'part prolongada de la boca dels ocells', amb oc. i fr. *bec*, it. *becco*, prové del cèltic BECCUS. □ *1.ª doc.*: Llull, *Blanquerna* I, 290.12.

També en les *Vides Ross.*: «lo colom --- tota ora que vesia Bafumet, se pausava als seus muscles e li metia lo *bec* en les aureles» (trad. *rostrum*, fº 263r1).

Suetoni ens informa que els gals usaven BECCUS «gallinacei rostrum»,[1] i hem de relacionar aquest mot amb l'irl. *bacc*, galès *bach* i bret. *bac'h* 'ganxo'.[2] La quantitat de la E de BECCUS no està ben aclarida; Meyer-Lübke, *REW*, 1013, li consigna una ẹ tancada, però això pot explicar només l'it. *becco*, que té una ẹ tancada; tant el cat. *bec*, amb ẹ tancada en tots els dialectes, com oc. ant. *bec*, amb ę oberta, suposen una base amb ę oberta, mentre que les formes dels dialectes francesos vacil·len. El castellà *pico* i port. *bico* i les formes anàlogues d'alguns dialectes francesos, reto-romànics i sards, han sofert la influència del verb *picar* (*DCEC* III, 772-3).[3]

Bec ha pres els sentits d'"extremitat d'una cosa en forma de bec' (de càntir, d'una peça de roba, de davantal, etc.), 'broc de llum', 'penya en forma de bec' (corrent a Cat. i Mall., *AlcM*); *Bec de l'Àguila* es diu d'un tossal a Sant Vicent de Raspeig (prop d'Alacant, 1963); *bec de grua* fou 'una mena de pinces que usaven els antics cirurgians': «ab els dits, pinces o *bec de grua* trauria aquella part de os...» (citat per *DAg.* d'un ms. de cirurgià del S. XVI); i *bec de grua* és avui una eina de picapedrer, cast. *zapapico* (Eiv., Mall.).

Bec de cigonya com a nom d'una classe de gerani apareix en Torra (1643); aquesta mateixa denominació i el seu sinònim *bec de grua* designen diverses plantes (*DFa.*, *AlcM*); *bec de perdiu* 'una classe de bolet comestible' (ibid.). Per analogia del *bec* 'broc de llum', avui el *bec de Bunsen* del gas, on «aquest i l'aire es barregen abans d'arribar al lloc on es produeix la flama, que és blava, lluminosa i de gran temperatura» (Fontserè, *CiFiNat.*, 1932, gloss.).

Bec entra en el nom de diversos ocells: *bec d'alena* 'ocell limícola'; *bec de ferro* 'durbec' (Princ.; a Men. *bec gros* segons *AlcM*); *bec de serra, bec de serra petit, bec d'espàtula*, que són ocells aquàtics (*DFa.*, *AlcM*).

DERIV.: *Becada* 'allò que porta l'ocell al bec per donar menjar als seus petits o per compondre el niu'; 'cop pegat amb el bec'; 'becaina, dormida curta' (doc. per *AlcM* a Val., Bal. i Princ.): «—Bé —digué ell—; puc dormir una *becada*, i 'm quedará temps per despenjar sa llàntia», Camps i Mercadal, *Folkl. Men.* II, 28; un altre ex. en Castelló, *Rondaies [d'Eivissa]*, dins *El Pitiuso*, 1974, p. 24; 'ocell limícola' (*Scolopax rusticola*), ja apareix en text de 1587: «Les carns seran de moltó, vedella..., dels ocells faysans, francolí, perdiu, *becada*, capó...», *Lib. de la peste* (*DAg.*); Ferraz registra a Benasc «*Bllecada.* Chocha perdiz, y también *becada*: "Anirem a casa(r) *bllecades*"» (p. 31).[4]

Becarrada 'cop amb el bec' (des de Lab.), 'becada' (acc. 1, exs. del S. XIX en *DAg.*); *bequerada* 'cop de bec' (*DFa.*). +*Becarrut, -da*, adj., ¿potser 'amb aire feréstec, com d'ocellet muntanyenc'?[5]

Becar 'ferir amb el bec' (Eiv., *AlcM*); potser tingui sentit indecent en aquest passatge del *Procés de les Olives*: «No li *bequeu* sobre la barena» (v. 7); 'fer becaina': «Sos enginys flachs que no són bons sinó a dormir, e com vetlen par que *bequen*», A. Canals, *Providència*, 114; en el *Spill*, 15449; CRos, *AdagesR*, p. 111; i Pz. Cabrero el dóna d'Eivissa; *becar* 'alçar-se sobre una altra cosa fent punta' (Mall., *AlcM*); aquest diccionari dóna l'ex.: «Hi ha un penyal que *beca* damunt la mar»; hem notat: «en diuen *Sa Beca* i és una pedra qui *beca*, abans d'arribar a Betlem» (Son Morei), «Ses *beques* diuen de S'Ermita de Betlem» (Cala Rajada, Mall., 1969); un altre ex. en Ribas de Pina, *Conq. de Mall.*, 95; *becar* 'badar, abstreure's' (ex. mall. en *AlcM*) i en el val. Martí Gadea: «Mislata y la creu, / La creu y Mislata, / Com *beques* un pòch / Ja no veus la capa», *T. del Xè* I, 62; altre exemple en I, p. 13.[6] La variant *abecar* es documenta a Tortosa (Mestre, *Voc. Tort.*) en el sentit de 'fer becaina'.[7]

Becadell 'ocell limícola semblant al cegard' (des de Belv.); *Becafigues* 'ocell, esp. *Muscicapa parva*' (*DFa.*, *AlcM*); segons J. M. Bover, *Not. Isl. Mall.* (any 1834), el nom mallorquí fou *becafigo*; cf. fr. *becfigue* (1539), s'explica com a italianisme (*FEW* I, 307) de *beccafico*, i així mateix el cast. *becafigo*, registrat pel *DAut.*

com a neologisme (*DCEC* I, 434) a més del normal *papafigo*.

Bequerut com a nom d'una mena de peix apareix en un doc. de 1319: «que tot hom qui port pex per vendre, que aie a descarregar a la pescateria. Que no gosen donar menys de x sardines o *bequeruts* per I diner» (*BABL* XII, 291); avui 'proveït de bec', 'una varietat d'oliva' (*DFa.*). *Bequeruda*, nom d'un ocell (segons *AlcM*, esp. *Scolopax rusticola*); un ex. ja en *Somni de J. Joan* (text val. de 1497); a més de València, Sueca i Cullera (*AlcM*), es coneix a Gandia i Castelló Pna.; en aquesta darrera localitat hi ha el topònimic *Racó de la bequeruda* (1962); *Becut* 'ocell, esp. *Numenius arquatus*' (*DFa., AlcM*).

Bequetes, nom d'una mena de bolets a St. Joan de les Abadesses; 'fruit del boix' a Conat, a la zona de Vilafranca de Conflent (1960); *Bequetejar-se* 'donar-se cops els ocells' (*DFa.*).

Becaina 'inclinació ràpida del cap, feta involuntàriament per efecte de la son', 'dormida curta' (des de Belv., que escriu *bacayna*); notem que els romanços 126 i 127 de Milà, *Rom.*, estan dedicats al cap de bandolers dit *Vacayna*; del primer en recollí una versió Verdaguer a Prats de Lluçanès, i s'hi parla d'Osor, Arbúcies; en l'altre, d'Amer, les Planes i Sta. Coloma; segons dades internes es tracta d'una cançó del S. XVIII i potser de les darreries; sembla que el nom fou donat al bandoler perquè era molt donat a dormir; *becaina* està fet de *bec* amb el sufix afectiu *-aina*.[8]

CPT.: *Becafiga*. *Bec-groc* 'incaut, fàcil d'enganyar' [Belv.]; cf. «no us faç grat ne gràcies de res que fet m'ajats, car havets lo *bech grog* e sots un gran bèstia», Eiximenis, *Terç* (*DBal.*). *Bec-moll* 'persona fàcil d'enganyar', 'bocamoll, bocafluix' [Belv.]. *Bec-gros* 'durbec'; *durbec*, ocell esp. *Coccothraustes vulgaris*; *bec-planer*, ocell, esp. *Platalea leucordia*; *bec-tort* 'trencapinyes'; *bec-vermell*, ocell, esp. *Anthya rufina*. J. G.

Segurament ho és l'eiv. *begarniu*,[9] mall. *bigarniu* 'infant petit', que tan sovint usava AMAlcover:[10] «l'endemà de matí tornen comparèixer aquells valents *bigarnius*» (es tracta d'una colla de nois de 9-13 anys, *BDLC* XI, 36), «en Toni no tenia cap infant i manetjava es doblers a palades; en Juan en tenia set de *bigarnius*, però sempre dins ca-seua s'acabava primer es pa que sa talent» (*Rond.* VI, 106); em sembla clar que es tracta d'un mot de formació parallela a la de *caganiu*, referent originàriament, com aquest, al moixonet que, no volant encara, i no podent-se buscar el menjar, no es mou per res del niu, on se li veu el bec apuntant enfora en espera del bocí que li porten els seus pares. Sembla alteració d'un *bec-al-niu*: si es tracta d'una romanalla mossàrab dels moros balears s'expliquen tots els detalls de forma, en part per arabització; d'ací la composició en estat constructe *beq al-niu* 'bec de niu', la *r* que alterna amb *l* en els arabismes, i la sonorització del *qaf* com a *g* (la *i* de Mallorca sigui per dilació vocàlica del tipus d'*esquifit* o *istiu*, sigui també per arabització, cf. port. *bico*, castellà *pico*, cast. *bisalto-guisante*). Forta i convincent imatge, la de l'ocelló amb el bec, única part visible del seu cos, emergint fora del niu, i convertint-lo, per dir-ho així, en un niu armat de bec. Podria ser, doncs, una creació del llenguatge mig aràbic, mig romànic de la pagesia de les Illes, sigui en la fase d'arabització creixent (cap al S. XII), sigui durant la catalanització progressiva que seguí a la Conquesta.

[1] Notem que Antonius Primus, comandant de les tropes danubianes que asseguraren el triomf de Vespasià, de sobrenom *Beccus* o *Becco*, havia nascut a Tolosa, i en una carta a Vespasià es vantava d'haver guanyat a la seva causa la Narbonesa i l'Aquitània (Tàcit, *Hist.* I, A, C, 40, II part, capítol IV). — [2] En un altre lloc, havia suggerit JCor. que el top. *Arbeca*, antic poble fortificat entre Lleida i Tarragona, construït prop del cim d'una muntanya aguda i molt prop també de Verdú (antic VIRODŪNUM, d'origen també cèltic) podia venir d'un cèltic **Are-becc-ā*, fet de *beccu* 'bec', i significant 'prop del bec de la muntanya' o bé 'prop del seu cim' (*Est. Top. Cat.* I, 101). — [3] El mossàrab *biqq* «extremitas» de R. Martí pot anar igual amb el català *bec* que amb el castellà *pico* (puix que la *b* pot interpretar-se *b* o *p* i la *i* pot ésser el símbol d'*e* o de *i*). En el fur arag. de 1350, la forma *enbegar* del text *enbegar claves* pot ser un derivat de BECCUS (veg. *DCEC* III, 773*b*27-32). — [4] La forma *bllecada* fa palesa una ultracorrecció feta sobre **biecada*, que per la seva banda ens mostra que a la Vall de Benasc deu haver existit la forma amb diftongació **biecu* < BECCU. De fet, la presència de la diftongació en la toponímia d'aquella zona ens testimonia que en temps antics el fenomen hi era conegut i que fou després eliminat per influència del català. Notem, a més, que la *ll* dels grups *bll-*, *kll-*, *pll-* està a punt de canviar-se en *į* (i ho hem sentit així algunes vegades) i això provoca sovint ultracorreccions. Interessa notar que Ferraz dóna, a més, com a aragonesa la forma *biecardin* com a sinònim de *becardón*. — [5] En la següent cobla satírica empordanesa, *becarruda* pot significar 'amb la boca punxeguda': «Les nines de la Vajol / són poques i *becarrudes*; / quan passen per l'empedrat / fan petar les ferradures». — [6] Cf. *becbadat*, *-ada* que cita *AlcM* amb l'ex.: «A l'ombra de la figuera / *becbadat* piulant de fam» de Berga, *La meva terra* (Perp., 1913). — [7] En el passatge següent de *Canyissaes* pot tenir el sentit de 'fer becaina' com entén *AlcM* o bé 'desdir-se, tornar enrera' (?): «si per la meua part yo afluixara o m'*abecara*, podia escorres...» (p. 8). Notem que l'ex. de *becar* que cita *DAg.* d'un doc. de 1380, reproduït de Sanpere, *Dames d'Aragó*, 153, no és genuí; es tracta d'una mala lectura en lloc de *bé*, *car*... — [8] Com en *coloraina*, *fogaina*, *galindaina* o *guilindaina*, *moixaina* 'carícia que es fa a un infant' (derivat d'*amoixar* 'fer moixaines'), *voliaina*, *xumaina* 'la calma absoluta en els dies de xafogor', *tintillaina* (var. de *tortellatge*), etc.; per a l'origen de *tintillaina*, veg. *BDC* XXIII, 305, sota *quinquillainera*. —

9 «*Beguerniu*: chiquito, pequeñito», Pz. Cabrero.— 10 Spitzer, *Lexik. a. d. Kat.*, 29-30, provava de relacionar amb *bigòrnia*, suggerint rebuscades i múltiples explicacions semàntiques que ja li va rebutjar Moll (*Supl.* al *REW*, 463), de manera que ell mateix ja retirà aquesta etimologia en *Litbl.* LI, 290, i reconegué que hi havia relació amb *caganiu*, però sense explicar-ho. El prov. *bigournèu* malnom aplicat als soldats d'infanteria de marina, és terme d'argot soldadesc sense paritat possible amb el que ens interessa (i possiblement degut a un capell bicorne d'uniforme).

Beç 'bedoll', V. *bedoll*

BECA, 'prebenda de col·legial', 'insígnia o vestit que duien certs estudiants, dignataris i clergues distingits', origen incert; si el sentit originari fos el primer, potser seria un mot provinent de certs ambients semi-judaics de col·legials, tret del mot jueu *becah* 'la meitat d'un sicle (moneda hebrea'), que hauria designat la quantitat d'aliments assignada a l'estudiant distingit per tal de mantenir-lo, mentre fa certs estudis.□ *1.ª doc.*: 1483; i versemblantment ja 1371.[1]

En una de les rúbriques de Bruniquer datada del 4 de desembre de 1483: «los Consellers nous en ser extrets, se retrahuen en sas casas --- y lo endemà de la extracció, si no és feriat, --- ixen cascú d'ells vestits ab sas lobas de contray, y *becas* y plantofas de vellut» (I, 62-63). S'identificà amb la *xia* 'espècie de mantell o tapaboques que havien usat membres distingits de la societat granadina i després cristiana', com en l'enumeració de peces de roba que dóna Onofre Pou el 1575 (*Thes. Pu.*, 307 i *DTorra*) «sombrero --- lo cordó --- *beca* o *xia*: focale; sayo o casaca ---». Cf. *focale* «pièce d'étoffe destiné à protéger la gorge des malades ou des soldats exposés aux froids»; i en efecte, en aquest sentit, aproximat al de tapaboques, el veiem en un doc. de València de 1578 que cita el *DAg.* (*AlcM*, § 2), acc. que retrobem en castellà, segons el *DAut.* «embozo de capa».

No és impossible, doncs, que tingui raó Covarr. (seguit per Migliorini-Duro) en suposar que ve de l'it. *bécco* 'bec', o sigui que vindria a ser *tapa-bec*; tanmateix el sentit primer documentat de l'it. *bécca* és el de 'lligacames' (1550, Gelli, i en un dels *Canti Carnascialeschi* coetanis o poc anteriors), i el de 'beca', que apareix posteriorment, seria hispanisme; com diu Zaccaria (seguit per Battisti-A.) «nel senso odierno di benda o traversa portata ad armacollo da militari o da certi professori di Università graduati», viene dal Tramater [*Voc. Univ.*, 1829] cavato da sp. *beca* --- benché *becca* esistesse già in italiano in senso di 'legatura di calza' --- i costumi cortigianeschi nel secolo XVI contribuirono a introdurre l'usanza della *becca* nel senso spagnuolo».

Això dificulta partir de *bec*. En el mateix sentit de dissuadir de l'origen italià i apartar-nos de 'bec' (que en italià s'hauria prestat més bé per l'amplitud fraseològico-semàntica que allí té el mot, major que en català) observem que el 1570 C. de las Casas només dóna «batolo» com a equivalència del cast. *beca*, i que el timbre de la *e* dels dos mots, coincident en italià, en cat. se separa *béc* però *bèca*. No fóra gaire difícil de fer un estudi de la història d'aquest punt d'indumentària en la documentació acadèmica de les dues penínsules, que constituiria una base ferma per aclarir la història del mot i els seus afins.[2]

Mentrestant, limitats a les dades dels filòlegs veiem que és el valor de roba o d'insígnia estudiantina el que sempre ha predominat entre nosaltres: «à la fin du XVIIIe. siècle c'était une bande de drap semblable à une étole que les étudiants pauvres portaient en bandoulière de l'épaule gauche au côté droit» (Desdevises du Dezert, *RH* VII, 228). Avui, però, el mot s'ha conservat en el nivell popular en mallorquí i alguns altres parlars locals, com a nom de peces de vestir més aviat rústiques i aplicades a la part superior del cos; especialment a Menorca, on és simplement una gorra (Ferrer Guinart, *Rond.*, 213) d'abric; d'on la dita popular «en temps de fred, / val més *bèca* que barret» (Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 330); i l'arxiduc Salvador ens la descriu com una de vermella, si bé amb vora negra, emprada sobretot pels pescadors, i sovint també per carreters i bastaixos («Fuhrleuten und Lastträger» II, 304). No oblidem que a les Illes la influència dels Col·legis eclesiàstics ha tingut sempre una transcendència en la vida general del país, incomparablement més vasta que en el continent. Ultra el cat. i l'it. tenim també el mot en portuguès [fi S. XV] i en castellà *beca*, on no és menys antic que entre nosaltres, car com a nom de peça de roba ja es troba a partir del mateix temps que en català: figura ja en el dicc. de rims de Guillem de Segòvia, de 1475 (Nougué, *BHisp.* LXVII), i poc després en el Comandador Román, en *PAlc.* i en el *Cançoner* de Castillo (veg. *DCEC*). L'accepció 'pensió de col·legial' la tenim menys documentada, però com sigui que els estudis indumentaris han fruït sempre d'un poc més de favor que els d'història dels estudis acadèmics, potser aquesta diferència és més defecte dels lexicògrafs i els notaris que no pas reflex fidel d'una realitat d'història lexical. En castellà la veiem des de Tirso de Molina, al començament del S. XVII; en català, més tard, car essent ambigua la definició «*veca*, la de los colegiales» en els *Adages* de C. Ros (p. 111),[3] i sense data la vigatana adduïda pel *DAg.*, solament ens consta la de Belv. («la plassa de col·legial, *locus ut collegarum numero quis adscribatur*», també «distinctiu de col·legial, *trabea, fascia lanea transverso super pectus ducta*»).

No essent impossible, i ni tan sols improbable, que l'accepció 'pensió de col·legial' pugui ser el sentit més antic, mantindré (certament amb reserves) la meva suggestió etimològica del *DCEC*, que provingui del nom de pensions rebudes per estudiants judaics o estudiants cristians d'hebreu o filologia bíblica (i després estudiants de teologia, etc.), i que es deduís del mot rebreu *bécah* que ja figura en les bíblies judeoespanyoles de Ferrara (1553) i de Constantinoble com

a nom de la mesura de moneda o pes coneguda per *sicle* (G. Remiro, *BRAE* IV, 110).[4] Començaria, doncs, per designar la suma de diners o d'espècies assignada a un estudiós per al seu manteniment mentre aprèn o investiga, d'on hauria passat a la insígnia que duien aquesta mena d'estudiosos i d'ací a la de prebendats eclesiàstics i dignataris civils.

DERIV.: +*Becar* tr. 'dotar d'una pensió per a estudi' [manca encara *DFa.* i *AlcM*$_{1\ 2}$, però ja era usual a Barcelona i a Madrid en els anys 1920]. +*Becari* [més arrelat ja llavors, *DFa.*, no *AlcM*] (cast. *becario*, cubà *bequista*, Catauro, 123). Es pot sospitar que sigui derivat castellà de *beca* un *bacuquín*, *becoquín* 'barret de jesuïta', però veg. *DCEC*, s. v. *BICOCA* una altra possible etimologia, entre les quals és difícil de decidir (una variant *bicoquí* de 1555 fins i tot podria fer pensar si era formació primitivament catalana).

1 Els diccionaris de rims, sense definicions, de Jacme Marc (1371) i L. d'Aversó registren *becha* amb *e* plenisonant (o sigui oberta) en rima amb altres set mots pronunciats amb *k* i paroxítons (i amb *e* de timbre obert o bé dubtós). És més probable que es tracti del nostre mot que no pas d'un hapax occità *beca* que només assenyalà Rayn. en un vers de Bertran de Born, definint-lo «croc, crampon» (de tota manera no confirmat, car solament el dóna el *TdF*, sense localització ni autoritats, citant Rayn. i amb la mateixa definició; no figura en altres fonts occitanes antigues, ni en Vayssier, Doujat-Visner ni Calvino); si és exacte serà un derivat de *bec* (morro d'ocell) com ho són alguns noms occitans de pics i altres eines de cavar (*becart*, *becferri*; ribagorçà *becat*). — 2 Per part de Tommaseo el fet d'ometre les accepcions concordants amb les hispàniques semblaria també suggerir que no són genuïnes. D'altra banda les dades de Petrocchi (al qual es limita a remetre Prati) ja semblarien coincidir menys amb això. — 3 Es deu tractar de la «prebenda o plaza de colegial» com ho defineix Sanelo, c. 1800 (39r1), el qual sol fundar-se en els mots de Ros (167.1). — 4 Ho saben millor els hebraistes, però a la traça es tracta d'un derivat de l'arrel verbal hebrea bq^c 'badar, partir, asclar llenya, sortir el pollet de la closca' (Viscasillas, p. 595), que bé sembla ser arrel semítica (per més que en àrab solament li conegui el sentit de 'ser virolat, bigarrat, llistat, tacat').

Becada, *becadell*, *becafigues*, *becaina*, V. *bec* *Becaire*, V. *bemoll* *Becar*, V. *bec* i *beca* *Becari*, V. *beca* *Becarrada*, V. *bec* *Becastem*, V. *bacó* *Beceroles*, V. *abecedari*

BECO, 'hostal o restaurant dels barris vells de Barcelona'. □ *1.ª doc.*: 1839, Lab. («fondista»).

Una mestressa de la casa es plany que ja no es pot menjar peix, de car que va, perquè «los *becos* ho compren tot», Pitarra, *Mercat de Calaf* (*Gatades S.* I, 352). De noi encara m'ensenyaven *el Beco del Racó* (*bę̄ku*) en un angle del carrer de Sagristans de la Plaça Nova. ¿Cf. it. *becco* 'boc', 'marrà' (d'on 'carnisser' > 'restaurant')? Les acc. 1 i 2 d'*AlcM* fàcilment poden ser secundàries.

Becoll, V. *bescoll* *Beçull*, V. *bedoll* *Becut*, V. *bec*

BEDOLL, del cèltic *BETŬLLOS que, en la seva variant femenina BETULLA, va passar al llatí; com a nom del mateix arbre *beç*, propi del català oriental, prové d'una base romànica *BETTIUS, reducció d'una forma cèltica BETWĮO-, cèlt. comú BETWĀ, de la qual BETULLO-, -A, es derivà a manera de diminutiu d'aquell nom; era arbre propi dels Alps i els Pirineus, que per tant generalitzà en les llengües llatines la seva denominació cèltica; en la llengua originària prové segurament de l'arrel indoeur. G^{u}ET- 'resina, pega', d'on ve també el nom del *betum*, perquè aquest l'extreien els gals mitjançant una decocció de la saba del bedoll, fet que també contribuiria a l'expansió del nom cèltic d'aquest arbre. □ *1.ª doc.*: S. XIX (Verdaguer, *Canigó*, etc.); *beç*, doc. rossellonès de 1314, etc.

«Exceptatz avetz vertz, e *bes* vertz, e freixe» (Alart, *InvLC.*, s. v. *verd*; *RLR* XXX, 263). També en un inventari de 1404 de la vall de Ribes (*DAg.*); i l'implica el derivat *beceda*, que trobem també des de data antiga: «quandam vernetam cum quadam *besseda* sibi contigua, in terminis de Corneliano Confluentis», a. 1346 (Alart, s. v. *verneda*). És clar que *bedoll* no és menys antic, si bé no se'n troba tan fàcilment documentació antiga perquè s'usa en les zones pirinenques centrals; en canvi avui és la denominació més divulgada, per tal com l'arbre creix allí molt més que enlloc. L'hàbitat de la *Betula pendula* o *alba* no passa al Sud dels cims més alts del Montseny (de manera que l'arbre i els seus dos noms són, per ex., desconeguts a Fogars de Montclús).[1]

En tot cas avui *bedoll* és el mot usat des del Segre mitjà cap al Nord-oest, i *beç* ho és a Cerdanya, Catalunya francesa i el vessant Sud pirinenc, des del Cadí fins al Cap de Creus. *Beç* deu ser encara conegut a Andorra (Krüger anotà *bę̄s* a la Maçana, *Die Hochpyr.* A, i, 48), però ja allà és *bedóll* el mot més conegut (Krüger el sentí a Erts), que és com ho tinc recollit des d'allí, Segre avall, a Arcavell, Lavansa, Guils del Cantó i Noves de Segre; no cal dir que és general a Pallars i Ribagorça (recollit a Cardós i Vall Ferrera, a Rubió, Valls d'Àssua i d'Àneu, Vall de Boí, etc.), àrea continuada sense interrupció pel gascó pirinenc *bedout*, *-outch* (ja a la Vall d'Aran). En castellà coexisteixen dialectalment *abedul* (que és la forma literària) i *bedul*, propi de Lleó i Astúries (*budulo* a Sanàbria); aquella és probablement alteració d'aquesta per contaminació de *abeto*, *-ede*, nom de l'avet (més aviat que aglutinació, com s'ha dit, de l'article, puix que el mot és masculí, a la Península pertot, i generalment en romànic) i és també la influència d'ABIETEM (arbre més conegut) la que seria responsable de la terminació en -E (-ULE) del cast. *abedul*.

Ara bé, pel que fa al tipus en -ULL-, les seves variants són nombroses en les llengües romàniques. Hi

hagué una forma minoritària BETUL- (BETULA) amb -L- senzilla, que ha deixat descendència en els Alps, en formes com *bèdola,* particularment en els Grisons: *Bèdul* a Leggia (Roveredo), *Motta della Bèdolen* a Soazza (Mesolcina), boscos de bedolls (Planta-Sch., *Rät. N.-B.*, i *Festsch. Gauchat*, 209ss.); i en molts altres parlars del N. d'Itàlia.[2] Les formes castellanes corresponen a BETŪLE (o BETÚLO-, BETÚLE). D'altra banda tenim BETŬLO- en gallego-portuguès: allí pogué haver-hi primer una forma com *béduo,* i més estès *bíduo,*[3] amb derivats *bedueiro* o *bidueiro, -ugueiro,* d'on el gallec *bido,* port. *vido,* i les seves variants dialectals *bidro, brido, bidulo, bedul, bidueiro, bedugueiro,* i en castellà local de Galícia *bedugo* i d'Astúries *abedugu*; vegeu *DCEC* I, 7-8; Schuchardt, *BhZRPh.* VI, 60; A. Castro, *RFE* V, 31. En la Gallo-romània predomina el tipus BETULLOS, BETULLA, oc. *bedol,* fr. ant. *beol,* d'on el modern *bouleau,* antic diminutiu romànic; en el Nord del Llemosí hi ha, però, una variant *betoula* que postula *BETTULLA (amb geminada potser en relació amb la de BETTIO-, Ant. Thomas, *Rom.* XXXVII, 114-5n. i 116-7).

L'altre nom català *beç,* és avui popular a totes les valls pirinenques de l'Est, pels dos vessants, a partir de la més baixa Cerdanya: és ja l'única forma coneguda a Lles, i la tinc anotada de Grus, Urtx, El Vilar, Portè, Brangolí, Er, Eina i St. Pere dels Forcats; a tots els pobles cerdans ho diuen amb *è* oberta i així mateix a Sant Llorenç de Cerdans.[4] És *bèç* també la forma general a Conflent, Vallespir i a tota la Cat. francesa (oït, per exemple a Prunet, Torinyà, Vallmanya, Estoer i Vallestàvia, amb plural *beços,* o amb el dialectal *becis* en els últims).[5] Continua amb *è* oberta a la Vall de Ribes (oït a Pardines) i fins a Collsacabra i Montseny.[6] Però a la zona intermèdia hi ha una altra pronúncia: *bẹs, bẹsus,* amb *e* tancada a tota l'alta vall del Ter, des de St. Pere de Torelló cap amunt, anotat allí, a St. Pau de Seguries, Freixenet i Setcases;[7] i encara que ja pocs n'hi ha, més a llevant, el mot encara és usat a la Garrotxa i alguna alta localitat de l'Empordà, segons *AlcM* (no sé allí amb quin timbre vocàlic), i no és inversemblant que aquest nom vagi coexistir amb l'altre pertot arreu en català antic, tenint en compte l'extensió del vell derivat *beçulla, -çull.*

Les dues formes bàsiques del nom català existiren ja en cèltic, si bé solament BETULLA es transmeté al llatí escrit, ja esmentat repetidament per Plini, i amb útils informacions sobre l'ús de la seva escorça en cistelles, fleixos i assots: «gallica haec arbor --- terribilis magistratuum virgis, eadem circulis flexilis, item corbium costis», però quant a l'etimologia importa més la darrera dada: «*bitumen* ex ea Galli excoquunt» (*N. H.* XVI, 74-5). Així veiem com el llatí BITUMEN 'betum' ha de ser també celtisme, extret de la mateixa arrel en les boscúries alpines i apeníniques.

I és probable que la terminació en -(L)L-, si bé ja transmesa pels celtes, tingué ací caràcter diminutiu, tal com un mil·lenari més tard es fixà en francès el diminutiu *bouleau,* extret de *boule* (< *beóle*), forma encara usada a Picardia i Champagne. Però una forma més radical BETU̯A fou la primitiva (ço que ens explica la vocal tònica de BETULLA en el diminutiu), i d'aquest BETU̯A provenen les formes britòniques: ky. *bedw,* que en bretó és generalment *bezu̯en,* primitivament plural-col·lectiu de *bezu,*[8] al qual corresponen així mateix col·lectius en *-enn* en les altres llengües britòniques (ky. *bedwenn,* mentre que en còrnic antic aquest *bedewen* ha pres el sentit secundari de 'pollancre').[9] Sobre aquesta base BETWA es formà en les altres branques del cèltic una forma derivada o amplificada en -I̯A, o sigui *BETWI̯A, de la qual prové el goidèlic *beithe,* si bé en irlandès mitjà aquest apareix glossat com a «buxus» (el nom del bedoll ja hem vist que passà a d'altres plantes més o menys semblants, no sols el boix sinó també al pollancre en còrnic). Ara bé, és ben comprensible fonèticament que aquest radical complex BETWI̯- aparegui en romànic, un poc simplificat en *BETTIUS, pare del nostre *beç;*[10] mirant-ho com a romanistes no ens cal res més, de manera que amb raó dóna Jud (*ASNSL* CXXIV, 104) la tríada BETULLA, -ULLU ∼ BETUA ∼ BETTIUS, com a simplement paral·lela de VERNA ∼ VERNUS ∼ VERNIUM, -IA (col·lectiu, oc. *vernha, Lavergne,* al costat del cat. *VERN*). El tipus romànic *BETTIUS està documentat no sols en català sinó en una part del territori occità i ja apareix en algun text medieval (*bez,* pl., en el Cartoral de Beaulieu, Creuse, *Rom.* XXXVII, 114, i *RLR* XXIV, 215); avui apareix *bēs* en els Alts-Alps (*ASNSL* CLXXII, 131),[11] en el valdès de Neuhengstett (*ZRPh.* L, 452), en el Llemosí (*bé* i el seu diminutiu *bessol,* Béronie) i *bèç* des de l'alta conca de l'Arieja fins a Batmala (on sona amb *ç* interdental, Rohlfs, *Le Gc1*, 106, § 393). Ha existit també *biezo* en algun parlar castellà de la Rioja, Navarra del Sud i Sierra de Gredos (Schuchardt, *BhZRPh.* VI, 60).

Per a les formes cèltiques i romàniques en general, vegeu Pok. *IEW*, 480.32; Pedersen, *VglGKSpr.* I, 233; Thurneysen, *IdgF* XXI, 175; Hubschmid, *RCelt.* L, 256; Walde-H., s. v.; Bolelli, *ItDial.* XVII, 175; *REW*, 1067-70*a*; *FEW* I, 345-7; Jud, *Mél. Duraffour*, 194-203.[12]

És possible que del mateix cèltic BETU̯A d'on vénen *beç, bedoll* i *betum* es vagi derivar també el tipus *BETUSKA/BOTUSKA, d'on provenen els oc. *bedosca* i *bodosca* (*FEW* I, 471) i el ross. ant. *bedosca* 'residu d'una bresca, cerut' (1296, *RLR* V, 92).

DERIV.: Col·lectius: *bedollar* (Verdaguer; a Sorpe «la partida *La Devesa* és un *bedollà*»); *bedollera,* en el Segre, a Cerc, Junyent i Sellui (i cf. *Budellera* [?] supra). *Beçosa* (a la Ribera d'Eina: «lieu planté de bouleaux», Jampy, *o. c.*), i amb -ĒTUM *Lo Becet* en el Capcir, a Puigbalador. *Beçeda* [1346, veg. supra].

El derivat més interessant, pel seu significat, àrea (cf. supra) i forma derivativa, és *beçull* (Verdaguer, *Canigó* X, 94; i usat a Castellbò, Andorra i Lledó) o *beçulla* 'got que es fan els muntanyencs amb l'escorça del bedoll (o del cirerer) cosint-la i donant-li forma' (per agafar-lo la perforen i hi fan passar un broc), recollit a tots els pobles de Cardós i Vall Ferrera

(*BDC* XXIII, 277), i a les Valls d'Àssua i d'Àneu (Pol., p. 10); detalls sobre la producció i sobre l'ús com a cassó, etc., en Krüger, *VKR* II, 175-6.[13]

El «sufix» de *beçulla*, *-ull*, és tan singular —no tant per la poca freqüència i caràcter fossilitzat del sufix diminutiu *-ull*, *-ulla*, com per l'extraordinari paper semàntic (adjectivador de pertinença i no pas diminutiu) que ací faria—, que hi ha ample motiu per dubtar que es tracti de cap derivat romànic: potser tenim ací un derivat ja format en cèltic i transmès bo i format al català, o qui sap si ens les havem més aviat amb un compost cèltic, per ex. un *BETTI-ULNA (> ULLA) format amb *ÚLINA, abans ÓLINA 'racó', 'colze' (irl. ant. *uilenn* 'racó', britònic comú *elin[ilin]* 'colze'),[14] que des de la idea de 'colzadura o corbadura de bedoll' hauria pres el sentit de 'escorça de bedoll plegada o colzada en forma de vas'.

[1] És possible que algun exemplar escadusser es trobi (i que algun clap n'hagués existit en èpoques més plujoses) en racons obacs de muntanyes més meridionals; d'on la incerta sospita (que jo mateix i d'altres hem emès) que el bosc de la *Budellera*, en la clotada al Nord de Collserola, sigui metàtesi de **bedollera*. En tot cas, àdhuc en toponímia, això fóra un cas isolat. Més probable és que alludeixi als revolts d'un barranc o camí, comparats als d'uns *budells* (si és antic el traçat del dels Revolts de la Paella, és allà). — [2] *REW*, 1068-70. És curiós que el dicc. aràbic de l'egipci Boqtor registri *bätūlā* (no vocalitzat), però com que manca en les altres fonts aràbigues (Dozy I, 51, Beaussier, etc.), com que l'arbre és exòtic en tota la zona africano-asiànica, i el nom presenta *-d-* fins en els parlars italians, deu ser simplement un llatinisme improvisat per Boqtor, i segurament sense tradició. — [3] Més aviat que d'una variant primitiva amb *ī* relacionada amb la I de BITUMEN, és fàcil que es tracti d'una evolució metafònica romànica, en les formes com *bíduo* i *bidueiro*. — [4] Fora d'algun poble del Vallespir meridional, com aquest, i a Cerdanya, és sabut que avui no es distingeix *è* de *é* fonològicament. Per tant solament per suposició podem creure que aquest timbre vagi ser el propi de tot el rossellonès. — [5] Cf. L. Conill, *Revue de Rouss.*, núm. 2, p. 37; Jampy, *Flors i Violes ··· de Canigó*. — [6] Almenys així ho vaig sentir al meu informant de Tona, que en devia haver vist algun en el vessant obac del Montseny, si bé m'advertí que a Tona no se'n fan però sí que era ben corrent en el Collsacabra; ja he dit que no és arbre realment montsenyenc (contra el que diu *AlcM*). — [7] Aquesta forma amb *é* és la que hauríem d'esperar en català com a resultat de la E etimològica, que era breu en cèltic, com observa Ant. Thomas després d'informar-se amb Vendryes i Meillet. I de fet amb *è* apareix *bèç* a l'Arieja, i si hi ha vocal tancada en el Llemosí és perquè es tracta d'un tancament normal en aquest dialecte; igualment *biezo* a la Rioja i Gredos. Però hi ha formes occitanes amb *é* tancada segons el *TdF*, i a aquestes deu correspondre la pronúncia *bèç* de Cerdanya, Vallespir i Osona, car no és de creure que el grup -TTIU pogués causar un cas de no evolució de la E originària en *é* tancada; cal admetre més aviat que tot i essent breu la E cèltica en aquest mot, es pronunciava com a tancada, segons l'evolució pròpia de l'hispano-cèltic que vaig estudiar en *E. T. C.* I, 76; si doncs no es tracta d'una variant BITTIO- amb la I que s'observa en BITUMEN, i que cercava Schuchardt en les formes gallego-portugueses. — [8] En el bretó dels Monts d'Arrée, Giese (*VKR* IV, 1831, 355) ve recollir *bézo* 'per a la ramalla i branquillons de bedoll' («birkenreisig») usats per fer escombres, bret. *bezo*, *beo* (Ernault) «du bouleau» (la *-z-* és evolució fonètica normal del bretó i no deguda a cap encreuament romànic (contra el que suposa Giese). — [9] És curiós, i sembla haver escapat a l'atenció dels especialistes celtòlegs, que un collectiu com aquest, *betilolen*, ja figura en el botànic Pseudo-Apuleu (part del text del qual ja ve del S. VI), com a nom de la *personacia* dels llatins, *prosópion* o *prosopís*, *-ídos*, dels grecs, varietat de bardana o repalassa (cap. 36; Holder I, 410.28); hi ha variant *betidolen* en certs manuscrits i no acabo de veure clar si es tracta d'una alteració de **betiolen* o de **betulolen*, però de tota manera sembla que es tracta d'un collectiu cèltic en *-en*, aplicat a un derivat o una de les variants del nom del bedoll, segurament en forma diminutiva. — [10] Com a alternativa es podria pensar si la -TT- no resulta d'una vella síncope, d'un BÉTUTIO-, -TIA, tenint en compte que els sobreesdrúixols existien en cèltic continental. Whatmough, *Dial. of Anc. Gaul*$_1$, 70, 84, dóna testimonis de noms cèltics *Betutia*, *Bitutio*. En altres passatges del mateix recull trobem accentuacions *σάνιτιον* i *Κελτογάλατια* (76, 80), que potser no són sempre suposades. És veritat que la forma documentada en Ptolemeu i en Stephanos Byzantinos sembla ser *Κελτογαλατία* (Holder I, 976) i en Ptolemeu *Σανίτιον* (ib. II, 1349), de manera que l'accentuació sobreesdrúixola potser no és més que una suposició de Whatmough a base de l'altra forma del nom d'aquesta localitat alpina, també documentada en Ptolemeu, o sigui *Σέντιον*. De tota manera M-Lübke assenyalà casos clars d'accentuació sobreesdrúixola, a base de la toponímia gallo-romànica. Per a més informació de fonts cèltiques i onomàstiques relativa als noms del bedoll, vegeu Holder I, 612-3, i III, 857-8, i Whatmough, 70 (si bé amb diversos errors etimològics en tots dos). — [11] No sé si és popular fins al Roine, si bé en tot cas se'n servia Mistral «grândi fourèst de *bes* e de mèle e d'abet» parlant del Ventour, en *Calendau* IX, 21.7. — [12] Aquest i Duraffour, *VRom.* V, 277-8, en particular sobre el fr. *beton*, fr. prov. *bess-*, 'colostre', emparentat amb aquest grup celtoromànic. — [13] Alguns diuen *baçulla*, *baçullet* (Braní), *vensulla* (Pol), formes alterades per influència de *vas* i *vinça*. De tota manera no existeix una pronúncia *vasull* amb sonora (com han escrit alguns)

i menys l'acc. 'bedoll' que per error li atribueix Labèrnia. — 14 És el nom indoeuropeu comú del colze (gr. ὠλένη, ll. *ulna*, angl. *ell*, etc.). En irlandès antic hi hagué formes declinades amb síncope, del tipus de *ull-* < *uln-*, que són la causa que l'evolució fonètica normal *uilenn* aparegui, per analogia, amb *ll* doble, en la forma *uilind* de l'irlandès mitjà: Pedersen *VglKG* II, 59; Pok., *IEW*, 307.38.

Bedòs 'palpissot' ross. (Grandó, *Misc. Fabra*), probablement onomatopeic. *Bedosca*, V. *bedoll* +*Bedre* 'espècie de devesa', per al qual *TopHesp.* II, 321n.

BEDUÍ, de l'àrab *bädawî* 'camperol, que viu en el desert'. □ *1.ª doc.*: com a mot de l'àrab local dels nostres països, S. XIII; després, S. XIX.

El mot aràbic figura ja consignat en el nostre RMartí traduint «rusticus». D'altra banda el fr. *bédouin*, que apareix des del S. XII, sembla que ja fou portat pels croats, i d'ell és reflex la forma *bedoín* que apareix en la versió castellana de les cròniques franceses continguda en la *Gran Conq. de Ultr.*, c. 1300. En general les llengües literàries modernes d'Europa l'han adaptat del francès en els segles recents, fora del portuguès *beduí* o *beduim*, que ja apareix el 1541, i es prengué directament d'Aràbia, però avui està en lluita amb la forma afrancesada *beduino* (Dalgado, Fig.). En la nostra Renaixença l'usà ja Verdaguer.

De l'acc. 'persona fàcil d'enganyar' [1859, *DAmen*], que és mallorquina i menorquina, i especialment de la derivació retrògrada *beduu* 'curt de gambals', que l'*AlcM* testifica a Manacor (cf. també una pronúncia vulgar *biduí* a Palma), es podria deduir, com feren Spitzer (*Kat. Etym.*, 1917, 7) i Moll (*Supl. REW*, 434), que el mot es mantingué en cert ús entre la pagesia cristiana i morisca de les Illes des de l'Edat Mitjana, deducció incerta. En àrab el mot pertany a una arrel que indica alhora el desert i la pagesia, veg. Dozy, *Suppl.* I, 59*b*, en la forma *bädw*, que amb el primer sentit ja apareix a l'Alcorà, com també l'arrel verbal *bdw* 'aparèixer, aparèixer de sobte', a la qual potser hem d'atribuir-la, tenint en compte que en l'àrab iraquí del S. X trobem un plural *bädûn* en el sentit de 'vagabunds que viuen en cabanes o tendes' («unstet, hausend», també allí *badawî* 'beduí') (Penrice, Dieterici): la idea fonamental seria, doncs, la dels nòmades que apareixien de cop i volta en un rodal d'Aràbia.

BEFA, mot de creació expressiva, a base d'una síl·laba BEFF- que indica escarn o mofa; com que només l'italià *beffa*, entre les formes romàniques, és antic i ha estat d'ús popular constant, és probable que el català el prengués de l'italià. □ *1.ª doc.*: 1648, *DTo.* («*befa* o afront; *befa*, molestia o enfado: molestia»).

Manca en fonts lexicogràfiques més antigues (com Onofre Pou, els diccionaris de rims de J. Marc i Aversó, etc.); el recolliren Lacav., Sanelo i Belv. («irrisio, derisus») i obres posteriors, i fou sovint usat pels escriptors de la Renaixença (exs. d'Aguiló, etc., en *AlcM*). Però cal posar en dubte l'afirmació —vaga i indocumentada— del *DAg.*, que *fer befa* ja es trobi en els «Ss. XIV, etc.». Potser no té altre fonament que el passatge de Jaume Roig, *Spill*: «e gens no·s manen / per llurs Jurats: / no·s són girats / ja·ls fan *bef-baf*» (v. 7477), que encara que admetem que expressi la idea de mofa (més aviat, però, en el matís de menyspreu desobedient), en tot cas és amb caràcter merament interjectiu i no es pot considerar testimoni directe ni imperfecte de l'ús de *befa* ni del verb *befar*. En les altres llengües romàniques (fora d'Itàlia) és també un mot modern i poc genuí, o almenys d'ús impopular i intermitent. En occità *befar* és un hàpax de c. 1300, però solament el porten una part dels manuscrits, en lloc de *trufar* dels altres, i potser és degut a algun escriba italià. En castellà no apareix fins a principis del S. XVI, i sobretot en textos suspectes d'influència italiana (veg. *DCEC* I, 436); isoladament el trobem (junt amb el verb *bafar*), en un text ben genuí de mitjan S. XIII, el *Libro de Alexandre*, però llavors és en una variant *bafa* amb *á* (una vegada, no ben segura, també *befa*) i així com així es tracta d'un cas isolat. En francès sí que hi ha documentació antiga de *beffe* 'broma', 'mentida', en textos dels Ss. XII-XIII, però és una accepció més aviat aberrant i el mot aviat sortí de l'ús.

Només l'italià *beffa* ha estat un mot de vida constant, i d'ús molt viu i freqüent, des dels orígens de la llengua, car ja el trobem en Boccaccio. Podem donar, doncs, com a segur que pertot el mot partí d'Itàlia, com ja ho feia constar, per al castellà, Seb. de Covarrubias, en el seu lèxic de 1611. Cf. Baist, *RForsch.* XXXII, 623-4, i I, 111; *FEW* I, 313; *REW*, 1011.

DERIV.: *Befar* [1839, Lab.]; *befaire*, *befador*.

Begallar, V. *belar* *Begard*, V. *beguí* *Begoleig*, V. *beure*

BEGÒNIA, planta de jardí, del fr. *bégonia*, nom creat pel botànic Plumier († 1706), a honor de Bégon, intendent francès d'Haití. □ *1.ª doc.*: 1893 (Pons, *AlcM*, no registrat encara pels diccs. del S. XIX).

DERIV.: *Begoniàcies.*

Begot, V. *abegot* *Beguda*, V. *beure*

BEGUINA i BEGUÍ, 'membre del tercer orde de Sant Francesc', 'heretge begard', 'beata hipòcrita', prové del fr. *béguine*, *-guin*, i aquest, del flamenc. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII.

Sobretot el femení apareix ja sovint en la llengua medieval. N'hi ha diversos casos en R. Llull: *Blanquerna* I, 152.26; II, 167.5; en un doc. de 1339; en St. Vicent Ferrer (*Sermons* I, 180.14, veg. la cita s. v. *acanissar*); i repetidament en Jaume Roig: «ans del partir, / una *beguina* / que·m fon vehina, / per mi pregada / e ben pagada, / fiu guardadora, / receptadora; / e tot lo meu / al consell meu / acomanant / —yo confiant / del *beguinatge*—, / fiu mon viatge / devés Sant Jaume ---», v. 3149, cf. Chabàs), «són *be-*

guinotes, / fictes devotes, / qui totes festes / se paren prestes / al combregar ---», v. 13827, etc. Un poc menys freqüent, el masculí no és tampoc rar: en el rossellonès Bernat de So (1315-1347) *beguís* rima amb *mesquís* i apareix parlant d'heretges (*Vesió*, v. 1953, *Rom.* LIV, 57); *AlcM* en cita sengles exemples en Llull i en Arnau de Vilanova; i també figura en el *Curial*: «entrat en la sua galera, anvides parlava, e los jóvens reyen d'ell dients: —O, quin *beguí*! O, com és santa persona nostramo!» Del català degué passar al castellà, on ja apareix *beguina* des dels Ss. XIV i XV (Juan Manuel, en *Rivad.* LI, 410; *Corbacho*, ed. Pérez Pastor, 267.16, *BRAE* X, 188), i *beguino*, nom d'una espècie d'heretge, en la traducció de Gower (*Conf. del Amante*, 46).

En francès sorgeix també des del segle XIII. Hom admet que el francès *béguine* s'extragué del masculí *begard*, però es dubta si aquest surt del neerl. *beggaert* 'mendicant' o més aviat, tenint en compte que en els primers temps els begards i beguines no captaven, si està relacionat amb el flamenc *beggelen* 'xerrar', d'on 'barbotejar pregàries'. L'existència d'un *Lambert le Bègue* ('el quec'), fundador de l'orde de les beguines, sembla que no és més que una llegenda tardana. Veg. Gamillscheg, Brüch i Spitzer, *ZRPh.* XL (1920), 138-9, 382-3, 690-1; XLI, 351-4; i finalment Logemann, *Leuvensche Bijdragen* XX (1928-1929), volums XX i XXI (quadern II).

DERIV.: *Beguinatge* (c. 1460, *Spill*, veg. supra i *AlcM*). *Beguineria* 'hipocresia, falsedat' en castellà (on és de procedència catalana) ja en l'Infant Juan Manuel,[1] princ. S. XIV. *Beguinota* (*Spill*, veg. supra). *Beguinat* (drap que s'usà per a vestit de beguina, cf. *beatilla*) [1410, *DAg.* i *AlcM*]; i ja abans en un inventari aragonès de 1402 («huna manteta de *beguinat*, forrada de ffilada vermella», *BRAE* II, 223). *Begard*, poc documentat en català i en occità, però ben conegut en francès i en castellà (ací sobretot en la variant *bigardo*, per influència de *picard*), veg. *DCEC* I, 31-40, i Sainéan, *Sources Indig.* II.

1 «Vos guardat de soberbia, et set homildoso, sin *beguinería* et sin hipocresía» (*Conde Luc.*, ed. Rivad. LI, 266; ed. Henríquez Ureña, p. 238).

BEI, 'veta o faixa de mineral que es distingeix, per la seva composició o estructura, de la massa en què està interposada', 'fissura en una roca, en un metall', probablement de l'antic i dialectal *vezi* 'vici, defecte', aplicat a les vetes o defectes que constitueixen una imperfecció en la contextura d'un metall, etc., que és forma semi-popular, resultant del ll. VĬTIUM 'vici, defecte'. □ *1.ª doc.*: fi S. XIX, *DAg.*; manca encara en Lab., Bulbena, 1905, i Vogel, i els diccionaris no en recullen testimonis literaris.

Es tracta d'un mot usual en tot el Nord-est del Principat, més o menys des de Barcelona, ací sobretot parlant de la fissura del metall o monedes; també l'havia sentit a Sant Pol de Mar, i un informant de Canet de Mar el donà a *AlcM*, si bé corromput en *abey* (per confusió individual amb aquest parònim) amb el sentit de «veta que fan les pedreres i les soques d'alguns arbres, i que cal tenir en compte per treure carreus i fer estelles». Un vell de Fogars de Tordera (1965) deia que a la «mina d'Or» de Sant Ponç hi havia una mena de pedra que en treien un metall com or: el *bèi* o filó «seguia encara un tros més enllà, i no van pas acabar-lo», però van abandonar-ho perquè costava massa, car la galeria es fica horitzontalment muntanya endins. També a Calldetenes *bèi* és «un caire de pedra que aflora» (1935). Mentre que a Sant Aniol de Finestres (1968) es tracta d'una escletxa de la penya, per la qual surt l'aigua d'una deu. No sembla que s'usi a Mallorca ni a gran part de Menorca, però sí que deu usar-se entre la gent de mar de la rodalia de Maó, car l'informant que em detallà els paratges de la costa Est menorquina em deia que a l'Illa d'En Colom s'hi troba *llosella*, nom d'una «pedra que fa *bèis*» (1954).

Si no m'enganyo, cap erudit no ha escrit res sobre l'etimologia. Per a aquesta té gran interés d'observar que amb el mateix sentit de 'fissura d'un metall' s'usa també *vici*: «es mira el tràmec i --- discuteix el seu mèrit amb el ferrer, i conta el cas d'una eina comprada pel seu pare que tenia un *vici* o una esquerda dissimulada; ofereix la tercera part del que li han demanat ---», Pere Coromines (*L'Aplec de Sant Pau*, 1926, *Di. i Rec.* II, 438.6f.). Ara bé, el mot VITIUM, ultra aquesta forma culta pura, existí en variants semipopulars, comparables a *servei* (< *servezi*) = *servici*, *homei* HOMICIDIUM, *juii* ~ *juezi* (*Vides Ross.*) ~ *judici*, *espoli* < *espoalizi* < SPONSALICIUM i anàlegs; cf. oc. ant. *vetz* 'vici', *veziat* «habile, rusé», it. *vezzo*, oc. ant. *vezi*, it. *vezzo*, cat. *avesar-se*, *aveciar-se*, etc. Especialment en el plural *vezis*, l'evolució fonètica d'això havia de ser cap a *vehis* < *vezis*.

BEINA o BAINA, formes resultants d'una evolució fonètica normal de la variant primitiva *baïna*, que es mantingué fins a finals de l'Edat Mitjana: del llatí VAGĪNA id. □ *1.ª doc.*: *bayna*, princ. S. XIV (Muntaner, etc.).

La grafia *bahina* demostra que l'accentuació *baïna* persistí fins a la fi del període medieval: és la forma constant en el *Tirant lo Blanc*, on apareix almenys en mitja dotzena de passatges (*DAg.*, *AlcM*), i on es comprova ja en l'ed. príncceps, per ex. «en la *bahina* del coltell liguà lo cap de la corda» (cap. 106 = ed. Ag. I, 322, Riq., 256). Amb la mateixa grafia apareix en bastant més textos, de tota l'Edat Mitjana, per ex. en el *Gènesi* d'Amer i en l'inv. de Torredembarra de 1430 que cita el *DAg.*; fins cap a 1500 la comprova encara la versificació en la *Brama dels Llauradors* valenciana: «qui porta la spasa tan fort rovellada / que traure no·n pot per res la *baïna*» (140). No cal dir que la grafia *baina* o *bayna* també es troba en el període medieval (aquesta per ex. en un doc. de Tortosa de 1341, *BABL* XI, 420) i també es troba *beyna* a l'Edat Mitjana, però donades les normes i tendències gràfiques de la llengua antiga és igualment possible que, a desgrat de la grafia amb *y*, aquestes grafies

representin també una pronúncia *baína* o *bəínə*, i únicament existeix una mera probabilitat que en alguna part d'elles l'accentuació caigués ja en la vocal inicial (suposició realment probable amb certa extensió).

Modernament ha desaparegut l'accentuació originària, i això s'ha produït com a resultat d'una evolució normal de tipus indubtablement i exclusivament fonètic: la mateixa que ha conduït des d'*aïna* a *èina*, de *faèna* a *feina*, *cuína* > *cúina*, *reína* > *réina*, *caía* > *quèia* i els altres imperfets semblants. Avui coexisteixen les dues formes *báinə* i *béinə*, totes dues igualment genuïnes (és infundat el prejudici d'alguns contra aquella): la primera general en valencià i la meitat ponentina del català occidental, i totes dues arrelades a la resta del territori lingüístic, incloent en aquesta zona mixta les Balears i la major part del Principat: tenim, per ex. *báina* a Tortosa (*BDC* III, 113), però la forma amb *è* més al Nord en una considerable franja llevantina del català occidental: a Oliana, Balaguer (*AlcM*), *bénə* a les Borges Blanques (*BDC* VI, 71), *bélnə* 'genollera de l'antic vestit típic local' (observat a Vinaixa).

També en castellà es va pronunciar *baína* fins a la fi del S. XV (detalls i documentació en *DCEC* IV, 666*b*38-52, *váina* ja sovint en Góngora, c. 1600). El portuguès manté *bainha* fins avui (per ex. referint-se a la funda de la dalla, a la Serra da Estrela, *VKR* IV, 160). Les llengües romàniques han alterat la consonant inicial V del mot llatí, canviant-la les unes (cat., cast., port.) en B-, i les altres en GU-, d'on l'italià *guaina*, fr. *gaîne*, oc. *gaïna*, i és interessant observar que totes les que no han fet això és que havien fet allò, car la *b-* en lloc de *v-* no solament ha estat sempre general en català, i avui el mot es pronuncia així, sense excepció (en totes les zones que distingeixen oralment les dues consonants) sinó també en portuguès, i en castellà apareix escrit amb *b-* en el període medieval (amb l'excepció de Nebrija, humanista a ultrança).

Ara bé, el fet que l'alteració o en *b-* o en *gu-* tingui aquest caràcter per dir-ho així complementari i mútuament exclusiu, és significatiu i bé podrà ser que ajudi a compendre les dues anomalies. El pas de V- inicial a B- és menys sorprenent (solament notable que tingui caràcter tan constant), i el trobem complert en un bon nombre de mots on no se li veu causa més clara: (*vafer-bafer* en glosses, VERRERE > *barrer*, *barrejar*, *berruga*, junt amb *berbena*, *baciu*, *buidar*, on s'entreveu alguna incerta possibilitat d'explicació), i no és inversemblant que ja se'l pugui documentar des de l'Antiguitat[1] i que se li trobi alguna explicació de tan remota data.[2] Però com que encara s'ha explicat menys per què a la resta del llatí vulgar la V-, no canviada en B-, va modificar-se en GU-, justament es podria suposar que, reaccionant les jerarquies de l'exèrcit romà contra la pronúncia vulgar BAGINA, en què caurien ja aleshores els seus legionaris, insistirien a pronunciar V- (que per aquell temps era encara a mig camí entre *u* i *v-*) i que per això els legionaris germànics que formaven una massa molt forta i, de vegades preponderant, dins l'exèrcit imperial, per mostrar-se obseqüents als seus superiors, hi introduïren llur W- germànica, d'on la forma *guaína*, que precisament per això s'ha imposat en les zones romàniques on l'element germànic s'introduí amb més força.

DERIV.: *Bainella* (*AlcM*). *Bainer* 'l'operari que treballava el cuiro per fer-ne beines', i *baineria* (*DBal.*, *AlcM*). *Vainilla* [1707], del cast. [1555, i com a nom de 'la planta aromàtica americana que té una tavella o *vaina* semblant a la del fesol', 1739] des d'on el mot ha passat a les altres llengües europees. *Bainot* [1413, *AlcM*].[3] *Embeinar*, *-bain-* [1648, *DTorra*]; *desembainar* [1575, *desembaynar*: astringo, distringo, On. Pou, 1735]; «alto a-n el rey!: / se *desenveyna* l'espasa», romanç de mitjan S. XVIII, recollit a Argentona, Milà, *Rom.*, 124F).

PER VIA SÀVIA: *Vaginal*, *vaginitis*, del duplicat anatòmic *vagina*. *Invaginar*; *invaginació*.

1 El dicc. llatí-fr. de Benoist-Gölzer, que és acurat i sovint fundat en despullaments propis, registra *bagina* amb remissió a *vagina* (no en dóna, però, cites ni en trobo confirmació). — 2 Sovint hi hagué contaminacions d'altres mots, i això sospitem ací. Val a dir que no és gaire convincent el que veig: potser influència de *bacillum* o de *battuere*? El poble lígur dels *Vagienni* que donava maldecaps als pretors romans es pronunciava així o també *Bagienni*. — 3 «Los *baynots*: techa pennaria», entre *pergami* i *les tisores*, On. Pou, 1575, p. 180.

Bel, V. *belar* *Belaberquí*, V. *filaberquí*

BELAR, mot imitatiu, modificat del ll. BALARE id. amb adaptació a l'onomatopeia *bèèè*! de la veu de l'animal. □ *1.ª doc.*: fi del S. XIII.

El mot figura en la llegenda hagiogràfica de Sant Patrici, on el sant per descobrir el qui s'ha menjat una ovella obra el miracle de fer-la belar en el ventre del lladre (diverses versions en *DAg.*, *AlcM* i *Vides Ross.*). Tot i que en llatí el mot era clàssic i antic en la forma BALARE, no cal dir que no es tracta de cap evolució fonètica ni analògica d'aquest vocalisme sinó renovació o refecció de l'onomatopeia *bèèè*, que ens impressiona les orelles com una *è* molt oberta, sovint ultraoberta, i així es pogué interpretar en forma divergent segons les llengües; altres llengües germanes, com el castellà, han restat fidels a la forma amb *a*, llatina, i en català mateix aquesta també persistí localment, i fins predominà en terres valencianes, on en el S. XVI el *Thes. Pu.* d'On. Pou no en registra d'altra,[1] si bé allí, com per tot el domini, predominen i predominaren les formes amb *e* (veg. a baix els derivats). La persistència d'aquesta acció onomatopeica en mallorquí es nota pel fet que aquest és dels pocs verbs que s'hi pronuncien amb *ẹ* (i no *ə*) en les persones accentuades en la desinència (*bẹlá* a Manacor, *BDLC* VII, 57).

DERIV.: *Bel* [1400, «lo corder coneix la mare en-

tre 500 en lo *bel*», St. Vicent F., I, 23.26, si bé recordem que la nostra versió dels *Sermons* reflecteix més aviat el parlar del Maestrat que el de València]; també s'ha dit *belit* en terres valencianes (sentit a Sella; Llucena, *AlcM*), d'on *belitar*, freqüentatiu usat per Caterina Albert (*AlcM*), i amb formes anàlogues en certes varietats castellanes.[2] *Belada. Beladissa* i *beladera* ribag. («sintes la *b.* des corders?»), oït a St. Esteve del Mall. *Belador. Belatxa*, mall., formació singular (encara més per la funció i valor semàntic del sufix, que per la fonètica d'aquest) ¿potser romanalla mossàrab pastoril?; *belitxó* [*AlcM*]. *Belaire. Belegar* empord. 'belar' (*DAg.*), d'on *belec* 'bel' a Llofriu (*BDLC* IX, 342), que és també la forma aranesa (si bé sincopada en *blegà*) i es deu estendre des de Luixon (*RLR* XLVI, 319) fins a l'Arieja superior (d'on *belèc* 'bel' a Prades d'Ax, *BderaM* XXV, 65) i suposo continua cap a Ponent per terres de Bigorra;[3] d'on *esbelegar* pirinenc, usat almenys fins a Benasc (Ferraz, *ARibag.*, 53), i d'ací el freqüentatiu *esbeletegar* (*BDC* XIX, 173); +*begallar* (*DFa.*, no *AlcM*), metàtesi de *belegar* o derivat d'un *belegall* i aquest de *belega*.

[1] P. 41; «la ovella que hou lo cordero qui *bala*, ab lo primer sentiment judica ésser lo seu», p. 282. — [2] *Balitido*, pp. 167 i 242, i *balitear*, p. 242, en l'andalús siscentista Barahona de Soto, ed. Rz. Marín. — [3] El postverbal hi pren la forma *belet*, d'on el proverbi de la Vall d'Azun «l'aulhe nou's perd que lou *belet*, / e dap lou *belet* que s'apère *l'agnet*», Camelat, *Beline*, pp. 68-69.

Belga 'llenca', V. *doga* *Bèlit*, V. *bòlit*

BELITRE, 'trapella', 'pòtol, home sense profit', alteració fonètica de *blitre*, altres vegades en la variant *blitiri* o *blediri*: provenen totes del gr. *βλίτυρι*, emprat pels escolàstics com a tipus del mot que no vol dir res, i d'ací estès a persones que no valen res o insignificants i després a la gent sense profit i persones vils. ☐ *1.ª doc.*: doc. rossell. de 1521.

On es parla de «galloffos e *belitres*»; també en un de 1564 (Bernat Alart, *InvLC*, s. v. *belitre* i *galloferia*); amb combinacions sinonímiques semblants amb altres mots d'aquesta atmosfera «com en la ciutat de Leyda hi haje pare de orphens, lo cual té a son càrrech purgar la dita ciutat de *belitres* y vagabundos e altra gent perduda, qui són seminari de lladres», 1599 (també en un doc. de la mateixa data citat pel *DAg.*, de text diferent però potser continuació d'aquest). És un mot molt freqüent sobretot en la documentació dels Ss. XVI-XIX, i en la literatura folklòrica i popular d'aquest període de la llengua, que en els dos últims segles ha perdut vigor en l'ús ciutadà i en l'estil civil de la llengua literària, però restà viu per a tothom mentre la cançó popular tradicional i el romanço conservaren algun vigor en la memòria comuna («la gata i el *belitre*...»).

És *belitre* una paraula que en les últimes generacions s'ha conservat més usual en les comarques insulars i pirinenques, de manera que el vallespirenc i empordanès Bosch de la Trinxeria ja trobava útil recordar a la gent que és «vil, dolent, bribon: aquell noy porta una vida *belitresca*: és un *belitre*!»; en el Canigó, a Corsaví, m'explicaven que si de la gavarrera o *gərəbérə*, i el seu «gra» o baies, en diuen *espullabelitres* és perquè acaba d'esparracar o despullar la roba dels *belitres* i mendicants que se n'alimenten; perquè, encara que avui estigui més divulgada l'accepció de condemnació moral «granuja» amb què el glossa Pol a la Vall d'Àneu (p. 10), en un parlar més conservador no era més que un equivalent del fr. *vaurien*, it. *pitocco*, cast. *pordiosero*, expressió freda i despectiva de la idea d'home que viu sense fer res de bo, vagabundejant i alimentant-se de fruitetes o bestioles sense gust ni valor però fàcils d'haver, o bé, a la que salta, de feinetes menyspreables i accions indulgents o caritatives, i sovint dormint al ras com un *pòtol*.[1] Com que paràsits i sabristes són sovint fartons, no és estrany que hagi pres en el valencià de Migdia el sentit de 'panxa': «les denteres que fassa fer la xulla als que tal vegâ estiguen mirant com se la traga y va ficant-la dins lo *belitre*» (MGadea, *T. del Xè* III, 30, si bé no descartem que contribuís a la introducció d'aquest ús l'angl. *belly* 'panxa' que junt amb mots com *sorge*, els nostres degueren sentir molt als commilitons o adversaris britànics en les guerres de la fi del S. XVIII i princ. del XIX.

En castellà, on no es documenta abans de la fi del S. XVI, el mot sortí de l'ús comú des de molt abans, però no és rar en autors de princ. S. XVII com Rojas Zorrilla o Quevedo, que escarneix els qui no fugen de tal vulgarisme, posant en el *Cuento de Cuentos* «señor licenciado, ese *belitre*, que se hace el tuáutem --- tiene muy malas manchas ---» (*ClC* IV, 185), i ja en el S. XVI passava allí per ser mot de la murriesca: «*belitre*: pícaro; *belitrero*: rufián que estafa pícaros» (J. Hidalgo, *Voc. de Germanía*). Avui ha conservat més vida en alguns punts d'Amèrica, i per cert sovint en sentits més pròxims a l'etimològic: 'gràcil, dèbil' a Santo Domingo, *no importar un belitre* «dar lo mismo» en escriptors gauxescos argentins (vegeu *DCEC* I, 440*a*); i en algun parlar extrem-occidental, com el de San Ciprián de Sanabria (F. Krüger, *El D. de S. Cipr.*, s. v.), de manera que no és impossible que en el nom propi «Martín Pelitre» d'un testimoni d'un document de Sahagún de 1199 (Staaff, *Ét. sur l'anc. dial. léon.*, 5.25) ja tinguem aquest mot, més o menys confós amb el de planta *pelitre* (< *pyrethrum*), com ha passat en el port. *pelintra* «pessoa desfarrapada mas com pretensões».

En francès trobem *blitres* l'any 1506 (Bloch), *blistre* el 1530 (en el dicc. de Palsgrave) i *beli(s)tre* des del mateix S. XVI, o ja en el XV, del qual aproximadament són datables alguns *Mystères* on es llegeix *bellistre* o *beslistre* (Sainéan, *Sources Indig.* I, 340-1). També trobem *blichri* en piemontès, *blistre* a Milà i a Como, *blictri* a Bolonya, *blitri* i *biltri* a Venècia, i port. *biltre* «homem vil e desprezível» (Moraes).

El mot gr. *βλίτυρι* està emparentat amb *βλιτάς* 'vella insignificant' i *βλιτόμαμμας* 'beneit', i s'usà a

l'Edat Mitjana a manera de terme tècnic de filosofia o lògica fins al S. XVIII, de vegades reduït a una forma *blitri* o *blictri*, que és d'on vénen el nostre *belitre* i la major part de les formes romàniques.[2] Però en català se n'ha conservat una altra, provinent del *βλίτυρι* primitiu, si bé amb l'accent desplaçat, *blitiri* o *blediri*, i el significat de 'estudiant de primer any', 'home novell, inexperimentat' (*DAg.*, *AlcM*): del seu ús a les Illes valgui com a testimoni el calendari mallorquí de 1752 que va firmat per «un astròlech *Blitiri*» (JMBover, *BiEscrBal.* II, p. 610).

Va trobar aquesta etimologia Spitzer, *AILC* III (1944, 4-6) i jo hi vaig afegir en el *DCEC* alguns complements; descartant les etimologies alem. *bettler* 'captaire' (*FEW*; *REW*, 1014*a*; no «germ.» com diu *AlcM*) o derivat de *belar* (Sainéan) en què s'havia pensat primer; es pot veure l'estudi de Spitzer per a més precisions literàries i erudites.

DERIV.: *Belitrada. Belitralla* [1695, Lacav.]. *Belitrejar* [1578]. *Belitrenc. Belitresc* adj. («aquell noy porta una vida belitresca» [*DAg.*] en Bosch de la Trinxeria, *l. c.*, i d'ací substantivat *belitresca* «vagància; désoeuvrement, flânerie», per ex. *córrer la belitresca* (*Misc. Fabra*, p. 182). *Belitronada* mall. per contaminació del cast. *bribonada.*

CPT.: *Despulla-belitres* (veg. supra).

[1] D'ací el *Coll dels Belitres* a Portbou, a la ratlla de Cervera, lloc on acampaven els *pòtols* deturats per l'una o l'altra policia. — [2] El gallec Martín Sarmiento (mj. S. XVIII) donava *bli(c)tiri* com a terme usat pels «Maestros de Súmulas», i en el glossari grec de Suidas, per a «vox qua sonum chordae imitamur» (*BRAE* XVI, 369).

BELL, 'formós', del ll. BĔLLUS, -A, -UM, 'bonic'. □ *1.ª doc.*: S. XIII (Jaume I, Llull, *Vides Ross.*, etc.).

Pel que fa al català, inútil d'engruixir les dades medievals i literàries de l'ús en el sentit estètic, en el qual regna llavors quasi sense rivals. Després la seva homonímia amb *vell* ha fet que perdés molt de terreny pertot, en aquest sentit bàsic, i en guanyessin els seus concurrents de matís diferent o de valor estilístic i castissisme inferiors, com *bonic, formós, maco, guapo.* En el Rosselló per evitar aquesta homonímia hom ha afavorit l'ús de la forma occitanitzant i afrancesada *bel, bela* (no sempre amb caràcter proclític, vegeu, per exemple, Saisset, *Catalanades*, p. 249; Massó i T., *Croquis Pir.* I, 22). Sobretot a Mallorca es manté un poc més que en altres terres en les combinacions personals del tipus de *bell home, bell jove, bella dona*: aquest, per ex., com a topònim a Calvià (*Caló de la Bella Dona*); *és una bella persona* té ús general, però en el sentit de persona molt respectable i de gran bondat.

També s'ha usat amb caràcter merament ponderatiu i elogiós, sobretot apariat amb substantius que el segueixen, en combinacions que tendeixen a estereotipar-se, com *és una bella cosa, hi ha treballat bella estona, les belles aptituds de...* Alguna d'elles es desenrotllà sobretot a França i d'allí s'ha estès a les llengües veïnes, com *les Belles Lletres* (d'on fins s'han format derivats parasintètics, com al. *belletrist, belletristik*, que darrerament tendeixen a propagar-se); i *les Belles Arts*, aquest ja fermament establert entre nosaltres i en totes les llengües d'Occident.[1]

A l'Edat Mj. aconseguí gran difusió l'ús proclític amb caràcter de fórmula cortesa, encaminada a atraure la benevolença de l'interlocutor: això s'esdevé sovint en textos del S. XIII, com les *VidesR*,[2] la lírica i didàctica de Cerverí (veg. els meus glossaris d'aquestes dues fonts) i en tota l'obra de R. Llull (per ex. *Blanquerna* II, 40.3); i, més sovint que amb cap més, s'apariava així amb substantius com *amic* (llavors més d'un cop en cas recte: «*bels amichs* —dix Blanquerna—: vós, o nanats?» I, 228.6), també amb noms de parentiu com *frare, pare, sor*, etc.; ús que en francès i en molts parlars d'oc anà a parar a la gramaticalització de la mena de *beau-père, belle-soeur, belle-fille*, etc., que acabaren per estereotipar-se com a indicació de la parentela sobrevinguda (*beau-fils* 'gendre') o bé del padastre, madastra, germanastre, etc., precisament perquè amb aquests parents no consanguinis se sentia més la necessitat d'extremar els termes cortesos de l'expressió.

No seria just de creure que *bellus* no sigui un mot pertanyent al llatí clàssic pel fet que *pulcher* és, dins aquest, el mot d'estil noble i el d'expressió més objectiva i normal del judici i concepte estètic, sense peculiars qualificacions, i perquè *formosus* el segueix en freqüència, sobretot quan es tracta d'expressar la beutat humana, i més si és amb caràcter emfàtic; car també *bellus* era mot conegut de tothom i usat en tots els ambients socials; però hi tenia un matís més familiar i més afectiu, despullat d'èmfasi i implicant de vegades alguna atenuació en la intensitat del judici elogiós: un poc a la manera del cat. *bonic*, el fr. *joli* o el cast. *lindo* en contrast amb *beau* o *hermoso*; i tal com *bonic* començà per ser un diminutiu de *bo*, també en llatí, partint de *bonus*, que prové d'un DU̯ENOS de la llengua arcaica, es creà DU̯ENO-LO-S amb terminació diminutiva, i d'aquest DUENOLOS descendeix (a través de DVENLOS) el nostre *bellus.* El mot fou corrent no sols en la llengua parlada, car també es troba en escrits ben treballats dels més grans clàssics, encara que sempre amb algun matís col·loquial, pintoresc o atenuatiu, i especialment en el llenguatge epistolar i casolà (per ex. *Cicero bellissimus* en les Cartes de Ciceró, XIV, 7.3, ací amb el freqüent sentit de 'encantador, dilecte', tal com nosaltres familiarment diríem, per exemple, *Ramona maca*).

Sovint, ja a l'Edat Mitjana, el cat. *bell* (també el mot occità, i més o menys en italià i en francès) tirà a usar-se com a mot intensiu i emfatitzant: *al bell mig, a bell doll* o *bell raig, una bella estona, de bella nit* (se'n va anar *de bella nit camps a través..., la crisi l'escometé de bella nit*, escrivia Pere Coromines, en *La Tràgica Fi de Miguel de Unamuno, O. C. Cast.*); frases com les nostres *al bell mig, al bell davant de...*, tenen també gran extensió en els parlars llenguadocians i gascons, amb alguna evolució fonètica en

aquests darrers, com *at bid dessús* «juste au-dessus», *bidj aro* «tout de suite» a Luixon (Sarrieu, *RLR* XLVI, 358), *bid-aro* 'adés' a Sant Laurent de la Neste i a Aventinhan (Alts-Pirineus, *BderaM* IX, 115; X, 120), etc.

Un poc distint d'això però no essencialment diferent, és l'ús combinat de *bell e*, seguit d'un adjectiu o participi, a manera d'exponent d'una idea quasi adverbial o com una mera falca o bordó de l'expressió; ve a ser el mateix que el modern *bo i*; com ho veiem també pel detall que el cat. *bo i fet* es tradueix exactament en italià per *bell' e fatto*, i *bo i acabat* per *bell'e finito*; d'aquesta manera llegim en la nostra novelleta medieval de la *Comtessa Fidel* (*NCl.* XLVIII, 117): «la dona se gità en oració, o quant hac esplegada sa oració, de mantinent lo monjo fo *bell e guarit* de tots sos membres». Dono una sèrie de locucions adverbials que apareixen repetidament: (*anar*) *en bell cors* (si fa no fa 'en cos de camisa, sense casaca', etc.) en un doc. de 1527 (*BABL* IV, 380); *a bell feix* 'en pes, alçant-ho d'un plegat' en el vigatà Genís i Aguilar;[3] (*segar* o *collir*) *de bell fresc* diuen els segadors de Llucmajor (*BDLC* XIV, 210); i sobretot el molt expressiu i generalitzat *de bell nou*, particularment vivaç a les Illes,[4] i així mateix usat per escriptors barcelonins d'estil noble, però gens recercat ni imitat, com Eduard Fontserè o Pere Coromines: «veient-lo tan petit, el va pujar a dalt de la seva taula, i ell, més tibat que mai, va enfilar *de bell nou* la pastoril melodia» (*Silèn*$_1$, cap. 9, p. 122).

Ha pres sobretot gran volada la combinació locativa. En casos com *al bell cim*, *a la bella entrada*, *al bell damunt*, es tracta d'un ús general almenys a tot el Principat i ben cert més enllà. Però això enlloc no ha pres un descabdellament tan ufanós com a Pallars i encara més Ribagorça, i ja des de les muntanyes de Tremp: «encara s'hi veu lo portal *al bell cap del cingle*» oït a Eroles; amb molt d'èmfasi ponderatiu: «trobarà tots eixos llocs seguint la clenxa, *la bella clenxa*!» ('la carena mateixa') a Beranui; «La Font Barrera és a *la bella feixana*» ('al peu mateix de la cinglera') a Biesques; «arriba està *la bella casa*» (la casa mateixa) i «esta font [o sigui el rec que hi neix] baixa per *las bellas bogas*» (seguint exactament el termenal), a Roda; i igualment a la Vall de Boí: «la fonteta rage *a la bella ribera*» (arran de l'aigua del riu), «lo carreró ·l portarà *a la bella capella*» (fins a la porta de l'ermita). Ben mirat no hi ha cap diferència gran amb l'ús merament reforçatiu que observem en el llenguatge dels trobadors, en frases com *bel nient* (n'aplega exs. Schultz-Gora, *ZRPh.* XLIV, 142-4), o it. *un bel nulla*.

Partint de l'ús ponderatiu aqueix mena de locucions han anat prenent un valor quantitatiu-pronominal. Una locució com *n'hi ha un bell tros* s'usa pertot, i no sols en el Principat, perquè cap al Sud la vaig anotar fins a Benafigos, en el Maestrat, ja tirant a l'Alcalatén; però això a Ribagorça ja ha canviat de significat, car si sento «en queda *bell* tros» a Lasquarri és ben clarament en el sentit de 'més d'un tros, uns quants trossos'; i així vaig anotar «potser hi ha *bella partida* que...» a Güel, «n'hi ha *bell* poco» 'alguna mica' i «guarda si nos vendrias a mallà(r) *bell dia*!» 'vindries a batre algun dia' a Vilacarle, «ia puiarà *bell atre dia*» a Betesa, «li diràs que li facen *bella* mica de minjà(r)» a Perafita de Fades, «pot ser que n'ižga *bella* mica» (que en surtin algunes miques) a Fontjanina. En els parlars de la Vall de Benasc aquest ús es presenta robust: *bell esgarro* «algún desgarro», «marcha a vere si trobes *bella* forrada t' amortà(r) el foc» (alguna galleda per apagar-lo) (Ferraz, *ARbgza*, 29, 30).

Més enllà dels límits de la llengua, seguim veient aquests usos per tot l'Alt Aragó; a Fonz «no he comíu sino *bel* troz de pan y *bella* pizca que me han dau en la tabla», «yo te va dá *bel* malacatón» (*AORBB* II, 257); en el Somontano «*bel* tunante que la quié engañar», «*bella* muller d'a galera», segons D. M. P. (p. viii; cf. Viñaza, *Bibl. Filol. Castellana*, p. 915);[5] se'n citen molts casos en el parlar d'Echo: *bella foricada*, *bellas cabazas*, *bella jota*, *bel almute* (A. Kuhn, *ZRPh.* LV, 630-1; *RLiR* XI, 174); i Rohlfs tot citant-nos d'allí mateix *bel trago ' vino*, hi afegeix molta més exemplificació aragonesa i especialment gascona (*ASNSL* CLXVII, 249, n. 3; *Le Gc.*$_1$, § 428, p. 130).

Car això continua vigorós a l'altre vessant, en les valls gascones: «èm destournàdi tabéŋ per *bèra* serp», en el luixonès, a Castilhon de Larboust (*BderaM* XXIX, 67), i molt a la Vall d'Aran (el captaire c *amoinaire* es plany perquè no menja sinó algun magre bocí i perquè, anant pel món, l'«abrigue *bèt* ruixat» en els versos de Mn. Josep Condò). Ara bé Desclot ens fa adonar que les arrels d'aquest ús foren antiquíssimes: «molt *beyl* vexelament» (§ 98, III, 124.23), «molt *bel* arnès» (§ 98, III, 121.18, 142.27, 142.30; sis de seguits de *tan bel arnès*, § 89, III, 96.14-20, cf. 121.18). Aquesta informació directa és prou completa i variada perquè no calgui afegir-hi alguns complements que s'hi podrien aportar amb els *DAg.*, *DBal.*, *AlcM*[6] i *DCEC*.

DERIV.: *Bellesa* [Llull], abstracte derivat parallelament amb l'it. *bellezza* [Dante], cast. *belleza* [ja S. XV, Santillana i Nebr.] i que en oc. coexisteix amb *beutat*;[7] aquesta és l'única forma que ha viscut en francès *beauté*, i que des de l'oc. es propagà un poc adaptat al castellà [*beltat*. Alex.; *beldat*, *-d*, Calila, Nebr.] i cat. *beutat*, certament occitanisme, si bé ja l'usà en prosa R. Llull;[8] rarament *bellor* (*AlcM*). *Embellir* [Llull; medieval, menys freqüent *embelleir*, ja també lullià]; *embelliment* [Desclot];[9] *embellidor*.

Abellir intr. 'venir de gust', mot vivíssim en català (sobretot en l'antic i en els dialectes) i en llengua d'oc, del qual molts el sentien com a típic:[10] ja apareix en la prosa de Ramon Llull: «per tal que Nathana no·s confermàs massa ·n sa devoció, e que en altre temps li pogués fer *abellir* l'orde de matremoni» ['fer sentir com a plaent', *Blanquerna* I, 124.9]; avui ha sortit de l'ús comú en el dialecte central, i això fa que sigui rar en la llengua literària (no gosaren restaurar-

lo els homes de la Renaixença i a penes apunta tímidament en l'estil de la generació de 1920-30, però fóra recomanable d'insistir-hi fortament car fa gran falta i no està afectat de cap regust de llenguatge afectat ni resclosit): avui, en el sentit principal, és encara ben viu en valencià, on se'n serví fins un escriptor tan resoltament popular com Escalante (*O. Comp.* III, 16; cf. Sanelo i *AlcM*); l'he anotat en ús espontani en molts pobles del Maestrat, a Cervera del Maestre, Alcalà de Xivert, Atzeneta i dos o tres més de la zona, en frases com «tampoc no li *abelš* (esta pera)?» (segons *AlcM* s'usaria *debellir* 'satisfet' a Benidorm, i *debellir-se* 'enorgullir-se').[11]

Altrament observo que en el dialecte català oriental, fora de Barcelona, apareix en accs. més pròximes a la bàsica de l'adjectiu *bell*. Joaq. Ruyra definia *abellir* «endolcir la voluntat, fer-la cedir en algun punt» i *abellir-se*: «endolcir-se a fer o acceptar» (gloss. de *La Parada*, i *O. Compl.*, 378*a*; cf. la comunicació a Fabra, *Conv. Filol.* VII, 67). He de reconèixer que la definició així redactada crea certa desconfiança, i que no sembla infundada la sospita d'una mescla d'idees amb el sentit predominant en el català clàssic; la versió que en dóna el *DFa.* és més clara i convincent, però afegiré que l'ús d'*abellir-se* reflexiu m'és conegut de Sant Pol de Mar, on ja c. 1923 vaig anotar la frase «el temps s'ha *abellit*» de boca de gent de mar que entenien per això una aclarida i millora del temps atmosfèric (és el que pogué suggerir a Ruyra l'ús d'*endolcir-se* en la seva definició); *abelliment* [fi S. XIV, Eiximenis]; *abellidor* (no és correcte usar un **abellible*, *AlcM*, com han proposat alguns, calc del castellà *apetecible*, calc més que més absurd en tant que el nostre *abellir* és intransitiu i per això ja no comportaria un adjectiu en *-ble*.

Belazor 'més bell, més formós', comparatiu que no rarament apareix en els nostres trobadors de llenguatge semi-occità i quasi-occità (Cerverí, etc.): és un mot no pròpiament català, però comú en l'ús trobadoresc (ja usat diverses vegades per Guilhem de Peitieu, i en *Jaufré*, amb cas subjecte *belaire* i *belhaire* en Marcabrú). Intriga molt la formació d'aquest intensiu, que no ha estat mai explicada.[12] Crec que en realitat es tracta d'un mot cèltic independent que per la seva forma coincident va ser atret a l'òrbita semàntica i morfològica de BELLUS. Un mot gal BELATUS va existir en tot cas, encara que no consti ben bé el seu significat.

Apareix això, en efecte, com a nom de persona en diverses inscripcions, per a les quals vegeu Horst Schmidt, *Z.f.celt.Phil.* XXV, 144; Weisgerber assenyala *Belatu-* com a teònim a Renània, junt amb *Belatulus* i *Belatulla* antropònims dels mediomàtrics (*CIL* XIII, 4547, 5993, 4560), *Rhen. Germ-Celt.*, 128; veg. també Whatmough, *Dial. of Anc. Gaul*, 71; i això s'estengué fins al cèltic insular car en britònic antic es testifica el compost *Belatu-cadros* com a nom del déu Mars (*-kadro-* 'brillant'), i en altres fonts cèltiques apareix Mars com a *Beladonnis* (o *-donis*). Si en aquests diversos elements cèltics tenim representants de l'arrel per a 'morir' (irl. ant. *at-baill*) o bé de la que indica 'color' o 'aspecte' (així Weisgerber, en particular per als noms com *Bellicius*, *Belliciola*) no se'ns explica ni em resulta clar. I tampoc ens cal descartar que en part es tracti d'aquella (en els noms de Mars) i en part de l'altra. De tota manera em sembla probable que circulant molt els noms i mots cèltics de forma *Bellatus* entre els romans i altres itàlics, en els medis vulgars es tendís a relacionar-lo amb *bellus* — majorment quan el cast. ant. *bellido* i gall. ant. *belido*, dels quals m'ocupo en el *DECH*, usats en el sentit de 'bonic', tendien a reforçar tal tendència, donant la impressió d'una derivació alternativa en -ITUS i -ATUS.

D'aquesta metacedeusi amb transfusió semàntica tenim ja algun testimoni concret que remunta fins a Plaute, en els mss. del qual trobem un cop *belliatus* «joli, mignon», i en la *Casina* del mateix còmic (v. 853)) apareix la locució intensiva popular *belle belliatula.* Ara bé, segons Benoist-Goelzer altres mss. porten la variant *bellatulus* en lloc de *belliatulus*; és versemblant, doncs, que Plaute usés *bellatus* i *bellatulus* 'bufó, bonic' com a resultat d'una interpretació vulgar dels *Belatus* i *Belatu(l)lus* que els romans vulgars sentien usar als captius i gladiadors celtes, i que sigui a base d'aquests que el llatí vulgar de la *Provincia* vagi crear el comparatiu BELLATIOR, -ATIOREM, -ATIUS, d'on oc. *belaire*, *belazor*, *belais*.

CPT.: +*Bellparler* [*DFa.*]. *Belladona* [1839, Fc. Oliveres],[13] de l'it. *belladonna*, que ja es troba des de 1586 (des de c. 1700 en llatí botànic, francès 1762, castellà 1795); Bertoldi posa molt en dubte (*W. u. S.* XI, 10; més en Ang. Prati) que es pugui admetre amb Gamillscheg (*E. W. F. S.*, s. v.) que el mot italià, pròpiament 'dona bella', sigui degut a una etimologia popular de *blandona* 'verbasc', mot d'origen cèltic, que hauria hagut de passar al lèxic popular italià com a nom de plantes semblants al verbasc. L'Acad. Francesa explicava, el 1762, que el nom italià es deu a un ungüent de bellesa que es feia amb la belladona. Observem que els botànics de lèxic mossàrab Abenǧólǧol, Abenalǧazzar i Abenbeklarix (Ss. X-XIII) (veg. Simonet) anomenaven *arčo bellįto*, o sigui (si fa no fa) 'arç bonic', la mandràgora, planta de la mateixa família i de propietats semblants a la belladona. Observem, encara, que una mena de mirabolans eren anomenats *bellerichs* o *bellirici* segons dos tractats de c. al S. XVI (*DAg.*, *AlcM*): «he vist moltes vegades que *bellerici* posat e·ls uylls, púrgan aquels e no·y són sentits», ço que bé podia aplicar-se a un ungüent de belladona, que és substància narcòtica (d'on aqueixa insensibilitat) i s'ha usat per fer més penetrant i brillant la vista; ara bé, el plural *púrgan*, *són*, sembla indicar que *bellerici* sigui un derivat baix-llatí de BELLUS, posat en plural (com si fos d'un singular **bellericius*) per designar un producte que algunes dones usarien per fer més brillant llur vista.

Bellesguard 'mirador', nom del castell que el rei Martí edificà al peu de Collserola [*DAg.*], i que més d'un cop ha estat usat com a apel·latiu: «contempleu

cap enrera les tristes terres que heu deixat: aquest *bellesguard* és la delícia de la meva vida» (Pere Coromines, *Quan un s'acosta a la Ciutat*, en *A Recés dels Tamarius*, IV, p. 205, narració escrita c. 1903, si bé a l'autògraf havia escrit *miranda*, però apareix rectificat així a l'ed. de 1925). *Bellestar* cat. ant. 'indret d'estada plaent', usat en el S. XIII pels *Set Savis*, 130, 146, i avui conservat només com a nom de poble de l'Urgellet i de la Tinença. *Bellombra* 'arbre coster mallorquí', del qual ens parla l'arxiduc Lluís Salvador (*Die Balearen* II, 38) amb referència a Valldemossa.

[1] També en italià *le Belle Arti* és calc del francès, com constata Al. Schiaffini, *Momenti della Storia Ling. It.*, 109, que li sent encara un regust poc distingit i burocràtic, i en cita l'ús en tractats de preceptiva, com el de S. Bertinelli. — [2] «Segons que eu veg, *bel séyer*, de gran coratge est tu», 97v2 diu la Princesa a St. Jordi, quan no fuig del drac que s'atansa. — [3] «Tot ella era un tremolor seguit ··· sense temps de dir-li res, *a bell feix* l'he agafada y me l'he enduta, podent ab prou feyna arrencar-li les mans de la barana», c. 1875, *Julita*, p. 40. — [4] «Acabat es convit o sacrifici la tornava *de bell nou* a son lloc», Camps i Merc., *Folkl. Menorquí Pagesia* II, 59; «noves combinacions que mai se repeteixen, sinó que sempre causen s'impresió de lo inesperat, de lo creat *de bell nou*», Arx. Lluís Salvador, *Die Bal.*, p. 130. — [5] A Bielsa això ha conduït a una soldadura amb *algun*, o sigui *belagun a* o *b*, Badia, *Rom.* LXXIV, 432. — [6] En aparença té raó aquest en considerar que en la locució mall. *fer bell* «acabar de fer net el blat», «llevar-lo de l'era» (*BDLC* XIV, 220; als Llombards XIII, 14) tenim el nostre adjectiu. Sense negar-ho ni assegurar-ho, cal veure millor si no es tracta de *bellar* 'ventar el blat', *bell* 'acte de ventar' que Sanelo i d'altres assenyalaren en terres valencianes, i que sens dubte són formes paral·leles del cast. *beldar* VENTILARE de versemblant origen mossàrab. — [7] Aquest, més freqüent: Appel en dóna exs. en Guilhem de Peitieu, R. de Berbezilh i Sordel, de *beleza* només un però és en rima i en un vell trobador, Guiraut d'Espanha, *Chrest.*, 50.31. — [8] Però els exs. mostren l'atmosfera trobadoresca i cavalleresca del mot: «respòs lo cavaller: —Amor e *beutat* e valor m'ajuden a provar que ma dona sia mellor», *Blanquerna* II, 49.6. En la Renaixença és mot ben floralesc, però després consolidat en l'ús literari si bé sembla amb regust molt llibresc. No és estrany, però, que en rossellonès hagi transcendit a un nivell de llengua general: en una acc. figurada acostant-se a la idea de cosa interessant, escaient o hàbil «era una *bəutát* per la gent que ho sabien fer» sento a Bompàs a un vellet de 88 anys d'extracció ben popular. — [9] D'ús tradicional sobretot amb el matís de 'millora per embellir una construcció', que ja es documenta en el S. XVII (pseudo-Boades, *DBal.*): «la iglésia y convent de monjas de Sant Joan — és *regular*, ab alguns *embelliments* [que] s'hi han fets», B. de Maldà, *Excursions*, p. 37. — [10] Una bona prova d'aquest sentiment i per part d'un jutge de tan peremptòria excepció com Dante, és que quan aquest fa parlar Arnaut Daniel en la seva llengua, en interpel·lar-lo en el seu *Purgatori*, li posa el mot a la boca des del primer vers: «Tan m'*abelís* vostre cortés deman / que ieu no·m puesc ni ·m vuelh a vos esdire: / Ieu sui Arnautz, que plor e vau cantan...!» El mot en efecte apareix ja en els grans trobadors del S. XII, com Peire d'Alvernhe («anc joi de negun linhatge / non vi que tan m'*abelís*...», Appel, *Chrest.*, 62*b*14), Riambau de Vaqueiras, Peire Cardenal, *Vida de Ventadorn*, etc. — [11] Interessa de constatar que aquest ús té un paral·lel exacte en llengua basca. *Ederretsi* derivat de *ederr* 'bell, formós', que en l'ús comú del baix-navarrès (Donibane Garazi, i ja en Salaberry, a. 1855) només vol dir «sembler beau», en el dialecte guipuscoà i en altres localitats de Baixa i Alta Navarra (Larram) vol dir «gustar, complacerse, aprobar». ¿Calc de l'occità en basc, o prolongació paral·lela d'un substrat semàntic remot, comú a les tres llengües? Fóra en tot cas prematur de descartar aquesta alternativa. — [12] No sé que cap romanista ni provençalista ho hagi ni intentat, car posar-li al costat «**bellatior*», com fan Appel (*Prov. Phon.*, 42*b*) i el *FEW* (I, 320*a*3) no és ni intentar un començament d'explicació morfològica, única que cal. S'ha citat un fr. ant. *belisour* (rar, o no pròpiament francès) i un fr. ant. *belais* «ce qu'il y de mieux, de plus beau» (al qual en *Rom.* XXXV, 15, hom atribueix una base esquemàtica *BELLATIUS). Això i no res és tot u. — [13] Segons Colmeiro IV, 149-50 l'*Atropa Belladona L.* es troba a molts indrets catalans del Pirineu i el pre-Pirineu i figura amb aquest nom, en català, en Oliveres, en castellà en Suárez de Ribera, c. 1733, i com a cast. *belladama* en Quer, a. 1762. De la mandràgora, altra solanàcea, en tracta a continuació.

BELLEU, 'potser', adv. ant. i avui ross., en oc. antic *benleu*, fet de *ben*, i *lleu* que significà 'lleuger' i, com a adverbi, 'fàcilment'.[1] □ *1.ª doc.*: *ben leu*, Llull (citat per Alart, *InvLC*, de les *Poesies* de Llull, ed. J. Rosselló, 330).

El text de Llull diu: «mas per què no·us volets abstenir de plorar? / porà ésser *ben leu* que me·n vulla hujar?», on el sentit és «... potser podrà ésser que me·n cansi?», i llegim en un doc. de 1325: «no li era senblat [= semblant] que jo deges retre la comesio dels hofycis en neguna manera, per tal com *ben leu* el n·auria plaer; o, si no n·avia plaer, no hi daria molt», Finke, *Acta Arag.* III, 468.

És part del vocabulari corrent del rossellonès (Grandó, *Misc. Fabra*, p. 182); *AlcM* el documenta, a més a més, a Conflent; oït a Tuès (Conflent), a Font-rabiosa (Capcir), i a la Cerdanya francesa només a la Cabanassa (amb *e* tònica) i a una dona de Càldegues (1959). Cf. una altra formació adverbial amb *ben*: *ben sé*, adv. ant. 'segurament, probablement', menor-

quí *bensenes* 'segurament', 'al capdavall' (*BÉ*).

En oc. ant. *leu* com a adverbi significant 'fàcilment',[2] i *ben leu* 'potser', està ben documentat; aquest apareix en Appel, *Chrest.*, en tres textos: 4.2 (*Flamenca*), 13.36 (Cercamon), 14.26 (Marcabrú); avui és viu com a *belheu* (amb variacions fonètiques lleugeres) a la zona nord-est, incloent-hi Forez, Alvèrnia, etcètera (veg. Gardette, *Poêmes du Païsan*, 109), i al territori gascó com a *be-lhéu, be-lèu* (Gers), i *bilhèu, dilhéu* (Rohlfs, *Le Gascon*², 514, que cita de Seguy, *Atl. Ling. de Gasc.*, 1327); i *belleu* i *dilheu* (< *de lheu*) en aranès.

En cast. ant. apareix com a *bien lieve* 'quizá' (Berceo, *St. Dom.*, 406, *Sta. Oria* 88*d*, *Mil.*, 7 (?), però no és ben segur que sigui autòcton. J. G.

[1] Avui és viu a Cardós i Vall Ferrera com a 'aviat, dins poc temps' (*BDC* XXIII, 296). — [2] *Ben-leu* o *belèu* 'aviat' és corrent avui a tota la zona provençal (*TdF*).

BÈL·LIC, pres del ll. *bellĭcus* 'propi de la guerra', derivat del ll. *bellum* 'guerra'. □ *1.ª doc.*: S. XVI (*AlcM*).

Més antigament es consolidà en la llengua l'adjectiu derivat *bellicós*, del qual el *DAg.* ja aplega testimonis en mitja dotzena de clàssics del S. XV, i que és també ll. clàssic *bellicosus*. Alguns digueren *bellicorós* amb el sentit de acte o personatge exercitat en l'art de la guerra (mot predilecte, més tard, del pseudo-Boades, S. XVII), que potser existí ja en textos en baix-llatí (no, però, en Du C. ni en ll. cl.), i ací resultaria d'un encreuament de *bellicosus* amb (*actus*) *decorosus* 'acte o proesa guerrera ennoblidora'.

La paraula llatina *bellum* havia significat abans 'combat, batalla', valor amb què l'usa encara Virgili, i resultà de l'evolució fonètica (normal en llatí) de *duellum*, variant arcaica, conservada en inscripcions i textos poètics, que apareix especialment (a l'Edat Mitjana i ja en algun clàssic) amb el sentit de 'combat singular, batalla entre dos';[1] com que el canvi de DU̯- en *b*- és normal en llatí (*bis* < *du̯is*, *bonus* < *du̯enos*, *bellus* < *du̯enolos*) no hi hauria dificultat fonètica a admetre l'etimologia tradicional que veia en *du̯ellus* un simple derivat de *duo* 'dos'.

Els llatinistes, però, han rebutjat des del S. XIX aquesta etimologia (Walde, Hofmann, Ernout-Meillet, etc.) per tal com en llatí no s'explicaria la formació amb un sufix *-ellus*: no solament perquè aquest és una variant superdiminutiva i pròpia únicament del romànic o del llatí tardà, sinó perquè un sentit diminutiu i una formació derivada d'aquest tipus no s'explicaria en un mot així. Però segurament hom atengué al mateix temps a una raó menys vàlida: l'haver estat assenyalada per part de venerables hel·lenistes una suposada afinitat amb el gr. δηόω, sobretot homèric, que significa 'matar, ferir, devastar', mot al qual es troba parentela versemblant en altres llengües indoeuropees, explicable per una arrel DU/DEU- (Pok., *IEW*, 180.21; Walde-P., I, 767ss). Aviat, però, ha vingut la reacció contra aquesta idea, reacció ben fundada, per tal com l'objecció contra l'etimologia tradicional (DUO), l'única objecció sòlida, precisament era tant o més aplicable a aquesta etimologia, més rebuscada, que a l'altra; per això Pokorny i Hofmann (Walde-H. I, 100-01) ja en dubten i Meillet la nega decididament (sense suggerir res positiu es tanca en un «étymologie inconnue»). Personalment m'inclino a creure que en el futur es tornarà, almenys fins a cert grau i amb aportació de punts de vista que ara no veiem clars, a la idea antiga, modificada en alguna forma.

Em pregunto si no s'hauria d'explorar la possibilitat que més que d'un derivat es tracti d'un compost, format amb L sufixal i una altra arrel, d'una forma com EN- o ER/OR/AR-. En particular em pregunto per què no seria un DU̯-ER-SLO- (o DU̯-ERS-LO-) format amb l'arrel dels homèrics i tràgics ἀρά ∼ ἀρή 'ruïna, malastre', ἀραῖος 'funest', ἄρης 'guerra, carnatge, matança' (després personificat com a nom del déu Mars), ἀρημένος 'colpit, aclaparat', ἐπ-ήρεια 'acció violenta', lit. *aršùs* 'impetuós', scr. *irasyáti* 'ell obra violentament', ave. *ərəšī* 'enveja', arm. *her* 'ira', 'baralla', (Pok., *IEW*, 337.9ss.); també les arrels del paleosl. *oríti* 'destruir' (lit. *ìrti* 'separar-se', scr. *īrmá-* 'ferida', *IEW*, 332-3), del gr. ἄρνυμαι 'm'esforço', homèric en el sentit de 'lluito per' (*IEW*, 61), i del scr. *ardáyati* 'ell destreny, mata', esc. ant. *erta* 'agullonar, irritar', lit. *ardýti* 'partir, fendre' (*IEW*, 330.1, 63.29) i fins del ll. *ar-ma* 'armament' podrien entrar en compte. Doncs: DU̯-ER-SLO- 'lluita de dos'.

DERIV.: *Bellicositat. Debellar*, 'vèncer', 'sotmetre' [1392, *AlcM*], pres del ll. *debellare*; *debellació. Imbelle*, pres del ll. *imbellis* 'inapte per a la guerra'. *Bellita* (*DFa.*, no *AlcM*). Per a *REBEL* i *rebellar*, també derivats llatinns de *bellum*, veg. article a part.

CPT.: *Belligerant* [1851, Escrig, manca encara a Belv. i Lab. 1839], terme de dret internacional, pròpiament participi actiu del ll. *belligerare* 'fer la guerra', derivat de *belliger, -era* 'el qui fa o condueix una guerra' (format amb *gerere* 'portar, conduir') (*belliger* és cultisme desusat en català); *belligerància. Bellipotent.*

[1] D'ací el cultisme recent *duel* 'desafiament' (que algun cop, com en el *Curial*, ja apareix a l'Edat Mitjana, en la forma llatinitzant *duello*).

+BELLMARÍ, 'foca', del ll. VĬTŬLUS MARĪNUS id., pròpiament 'vedell de mar', mot que ens arribà per conducte del mossàrab balear i valencià, propi de les zones de la nostra llengua on quasi únicament viuen avui les foques. □ *1.ª doc.*: tarifa rossellonesa de 1295.

On s'indica el preu o drets que paga «la pel del *veyl man*» (err. per *marí*). Com que d'aquesta pell en feien sobretot corretges, Alart (*InvLC*), ultra aquest passatge, recull el mot en un doc. de 1385 i en dos de 1395, on es parla d'una *correja* o *corregiam de vell mari*.[1] Encara que l'animal, sempre poc freqüent en les costes de llengua catalana, a penes es troba més que en coves de les costes braves de Mallorca, les Pi-

tiüses i el Migjorn valencià,[2] fóra exagerat de creure que no se'n trobi o hagi trobat algun esporàdicament en la del Principat, sobretot emportat per tempestes o accidents anòmals: Joaq. Ruyra ens parla un cop dels antres on habita el *vell marí*, i el cronista Jeroni Pujades registrà el cas que «a la plaja del mar de Barcelona hisqué un *vell marí*» el 14-v-1610, però el fet d'inscriure-ho en el seu Dietari (II, f° 225) és justament la millor prova del caràcter excepcional del fet.

Consta que el mot s'usava ja en forma mossàrab abans de les conquestes de Jaume I, car el registra el malagueny Abenalbéitar de princ. del S. XIII († 1248), com a nom que el poble del Magreb dóna a una bèstia marina que descriu en forma tan detallada que Dozy, *Suppl.* I, 107*b*, no vacilla a identificar-la amb el «veau marin»: encara que els mss. no vocalitzen el nom en forma prou coincident, segura i completa, difícilment es pot interpretar d'altra manera que *al-bälmarîn* o *al-bälomarîn*.[3]

VITULUS MARINUS és ja el nom de la foca, ben documentat en llatí, per Columella, Plini i Suetoni (en part abreujat com a VITULUS), pròpiament 'vedell de mar'. Encara que el romànic canvià VITULUS com a nom del vedell pel seu diminutiu VITELLUS, tots dos devien viure encara en llatí vulgar, car s'ha conservat alguna supervivència escadussera de VITULUS 'vedell' en parlars sards, balcànics i fins francesos (*REW*, 9406); i més a prop de nosaltres, a la Montaña de Santander i a diverses valls de l'Orient d'Astúries *bellu* «ternero recental», «xato tenral» o sigui 'vedell tendral' és encara la continuació de VITULUS, d'on deriven *bellin* 'vedellet de menys de dos mesos', *bellar* 'local per guardar els *bellines*' i ast. de Parres *vaca bellada* 'vaca parida de fresc', que trobem documentada precisament com a *vaca bitulata* o *baca vitulata* en docs. de 796, 827, 873, 902 i 978 dels cartularis de Liébana, Oviedo i altres d'asturians (Alarcos Llorach, *Bol. Inst. d'Est. Ast.* XXIV, 155-7). No hem de dubtar doncs de la possibilitat que VITULUS vagi poder conservar-se en romànic en la combinació amb MARINUS usada per denominar la foca.

De fet es conserva amb aquest valor en logud. *biyu marinu*, *bricu marinu*, i algun cop it. ant. *vecchio marino* (Flechia, *Misc. Ascoli*, 231; *REW*, 9406). No hi ha dubte que no mancaria algun punt de comparació que es prestés a denominar 'ancià marí' el nostre amfibi, però ni la documentació que aquí apleguem, ni les raons i parallels semàntics (*llop marí*, *vaca marina*, *elefant marí*, *ca marí* 'espècie de tauró', i vegeu *LLAMÀNTOL* i cast. *LOBAGANTE*, *DCEC*), ni l'existència de formes que inequívocament suposen una ĭ etimològica, com les sardes, ens deixen dubte sobre l'etimologia VITULUS, i no pas VETULUS 'vell'.[4]

D'altra banda fer-lo venir de VITELLUS fóra decididament impossible en l'aspecte fonètic, puix que la -T- entre vocals no s'hauria pogut perdre en cap font medieval ni en els parlars moderns de les Balears.[5]

Com a resultat de la pronúncia mossàrab hem de mirar el fet que en la documentació antiga i moderna més conservadora *bellmarí* es pronunciï i escrigui amb *b-* bilabial. Així trobem ja en Jaume Roig el passatge que cal puntuar així: «dones errades --- / són lop de mar, / lo pex mular, / drach e balena, / polp e serena, / de milà coha; / a qui les loha / de lur bellea / —més, de noblea— / són *bellmarí*. / De lur verí / ---» (*Spill*, v. 7729), són bellmarí perquè s'engreixen aclofant-se, com una foca; i en el Rector de Vallfogona «no la puch veure ni oî; / y si la mir, per desgràcia / no·m par sinó un *bellmarí*» (*DAg.*). No és improbable que tots dos poetes haguessin oït el nom, i sentit descripcions de l'animal, als pescadors de les costes de Cullera i del Coll de Balaguer, pròximes a llurs terres, que encara avui distingeixen la *b-* de la *v-*. En tot cas, en els setze mil versos de JRoig no hi ha encara cap cas de confusió de *b* i *v*, mentre que els recents Pujades, Ruyra, etc., no tenen ja cap autoritat en aquest punt.

I el mateix origen mossàrab justifica el que el mot tingués *-ll-* (del tipus -LL-, poc palatal) i no pas *-yl-*, fonema aquest que era estrany al mossàrab, com ens prova la toponímia (*Mallorca*, *Sóller*, *Cova de les Meravelles* amb *ḷ* i no pas *-y-* avui pertot a Mallorca).

En efecte el mot es pronuncia amb *b-* bilabial i amb *ḷ* i no pas *-ị-* a moltes localitats mallorquines d'entre aquelles on l'he anotat, i en particular a les dues zones més conservadores de la costa mallorquina: l'informant de Banyalbufar em descriví els *bẹḷmǝrins* segons el que li havien contat molts pescadors d'aquella zona (ell no n'havia vistos en persona), i a la costa de Capdepera hi ha *sǝ kòvǝ dǝz bẹḷmǝrins* (1964). És veritat que no és aquesta l'única pronúncia avui existent: a Valldemossa em parlaren d'*un vẹịmǝri* capturat, a Deià hi ha *S'Escar dǝz vẹịmǝri*, a la costa d'Eivissa hi ha *sǝ kǫvǝ dǝz vẹịmǝri*, a Sant Jordi des Rafal; i a Formentera no sols existeix el mot com a nom d'un accident de la costa de Migjorn, sinó que un pescador em descriví *ǝz vẹịmǝri* com «una classe de peix pelut, que té un m o r r o c o m u n v e d e l l; n'hi ha molt pocs», però ell en va veure i empaitar un sense poder caçar-lo (1963). En general aquestes localitats tenen un llenguatge menys conservador que aquelles; i d'altra banda es comprèn que en un cas així l'etimologia popular 'vell del mar' era ben natural que es deixés sentir: *vẹịmǝri* és també, m'escriu En Moll (1977), la forma que ell coneix de Menorca i Mallorca.

En conclusió, crec que no hi ha raons vàlides perquè en la nostra llengua literària escriguem d'altra manera que com ho feia el clàssic Jaume Roig, *bellmarí*, puix que no es tracta de cap vell sinó del nom propi d'un animal, pronunciat amb *b-* i amb *-ll-* (a la manera de BELLUS, no de VETULUS) segons l'origen demostrat del mot i segons les fonts més fefaents i antigues (no figura en el *DFa.*).

[1] Com un altre testimoni del català medieval pot valer, encara que sigui en una font d'Aragó, un cas semblant de *belmarín* en un inventari aragonès de 1397 (*BRAE* IV, 97). A la costa cat. més que a Màlaga, es deia referir el testimoni d'Abenalbéitar. — [2] Em deien a Benidorm que n'havien mort algun,

però que allí en diuen *llop marí*. A les cales entorn del Cap de la Nau és on me'n parlaren més, si be allí no en sabien el nom, o usaven l'erudit *foca*. — [3] En el ms. A està vocalitzat com si fos *al-bul marîn*, en el B *al-bl murîn* amb el *b* no vocalitzat, segons el que creu llegir Dozy. Però com que el *soqun* o signe de manca de vocal és sempre semblant (i de vegades quasi igual) al signe de la damma (vocal *u/o*), es pot creure que aquesta damma que Dozy creu veure damunt el *ba* o damunt el *mim* (i que potser realment hi va en alguna d'aquestes dues còpies, indirectes i orientals, de l'original perdut) en realitat sigui un soqun posat en forma un poc imprecisa damunt la consonant intermèdia entre aquelles dues, la *l*, o bé que fos realment una damma posada damunt d'aquesta (llavors *bälomarîn*). En tot cas el teixdid o signe de geminació damunt la *l* ens diu Dozy que l'hi afegeix ell (potser sense necessitat). I en tot cas és poc probable la lliçó *al-bullmarîn* que suposa Dozy, guiat per una arbitrària etimologia PULLUS MARINUS, que no té parallell en romànic ni en cap llengua. — [4] En suport d'aquest podríem adduir el fet que en parlars aràbics s'ha usat *šāịḥ* 'vell, vellard', com a nom de la foca. «La tradition arabe connaît --- sous le nom de *šāịḥ* le «poisson à cheveux blancs» des textes chinois, qui «a la forme d'un femme blanche et grasse», et qui est un phoque» escriu amb referència a l'Oceà Índic l'orientalista Sauvaget, *Relation de la Chine et de l'Inde*, 1948, p. 34, citant en particular el Damirí, *Ḥayât-al-Hayawân*, que si no m'enganyo és un viatger de la fi del període medieval (puix que és posterior a Abenbatuta, a Abensida i al Qazwiní i les edicions que se'n citen són del S. XIX). Però justament aquest *šāịḥ*, ja molt posterior als naturalistes i viatgers hispano-àrabs, no deu ser més que una espècie de calc aràbic del mossàrab *bello marín* que ja hem vist documentat en el S. XIII: observem que els navegants aràbics poc degueren saber de la foca, mentre feien vela per les costes d'Aràbia i d'Àfrica, però les foques balears i valencianes no pogueren deixar de cridar-los l'atenció poderosament com un animal curiosíssim, que amb llur vague coneixement de les llengües llatines identificaven amb un vell de bigotis blancs. [5] Onofre Pou, a. 1575, tradueix *phocas* i *vitulus marinus* per *vedell marí*, *Thes. Pu.*, p. 66. Però tant pot ser un mer calc del nom llatí, com resultat d'una pronúncia tirant a la moderna valenciana *veell*, amb la *-d-* ja evanescent, en el nom del vedell, ultracorrecta quan l'aplica a la foca, guiat pel nom llatí.

BELLOTA, 'gla', mot valencià i ribagorçà provinent de l'àr. *bällûṭa* id. □ *1.ª doc.*: 1472, Joan Esteve. En Joan Esteve significa el mateix que pertot (*AlcM* entén malament el context). Veg. *DCEC* I, 472). Hi afegeixo dades catalanes, etc., en el *DECH*.

DERIV.: *Belloter*; *bellotera*; *belloterar*.

Bellparler, V. *bell* *Bèllua*, *belluí*, V. *bèstia* *Belluga*, V. *bellugar-se*

BELLUGAR-SE i BELLUGAR, alteració de *bullegar*, *-lligar*, encara usual a Ribagorça, que junt amb l'oc. ant. *bolegar*, el fr. *bouger* i l'it. *bulicare*, provenen del ll. vg. *BULLĬCARE 'borbollejar', 'moure's una substància a manera d'un líquid que forma borbolls o bombolleja', pròpiament 'posar-se un líquid en ebullició', derivat del ll. BULLIRE 'bullir'. □ *1.ª doc.*: S. XV.

En una cançó rossellonesa d'aquell temps surt ja en una grafia que representa precisament la mateixa pronúncia actual: «de la balla se ix[s] tentost / per què·l servel li *baluga*» (p. p. P. Vidal, *RLR* XXXII, 351). Com veiem per *AlcM* en l'acc. transitiva 'moure' no apareix fins a escriptors de la fi del S. XIX; en canvi són pròximes a l'etimologia les accs. en què s'aplica a una agitació o bellugueig d'éssers menuts com formigues, en què el registra Lacavalleria (1695): *carrers que belluguen de poble*, *una llaga que belluga de cucs*; i 'moure's intensament i seguit', acc. que s'assenyala en Verdaguer. És important sobretot de notar que la forma no alterada per metàtesi segueix usant-se viva en l'Alta Noguera Ribagorçana, on jo mateix he sentit *se bulígen* per 'belluguen' a Senet (1957) i *AlcM* ho recull així mateix en el Pont de Suert.

El *DBal.* n'aplega una bella collecció d'exemples en escriptors dels anys 70 i 80 del segle passat, algun d'ells de sentit pròxim a l'etimologia, com «sentada al davant d'una tauleta, los ulls baixos sobre la roba, fent *bellugar* de pressa la mà en què hi tenia l'agulla», Emili Vilanova. Fora de la zona central valenciana (allí solament en derivats antics o de la zona Nord) és un mot d'ús general en tot el domini lingüístic, amb bells exemples en els millors escriptors mallorquins i popular fins a les comarques més nòrdiques.

«A qui es *belluga* Déu l'ajuda», és i serà sempre el principi salvador dels catalanas de pertot, que he sentit fins a Casafabre, en les serres més eixutes del Conflent. Bons exemples encara, i en accs. de vella arrel: «aixequin el llençol, més prop de la flassada —: / ya veu, al costat dret, l'infant, que *bellugava*», Milà, *Romllo.*, 307.8; «en casa, amb tant *bellugament* que s'hi veia, per allí dintre, de dones, pagesos, masovers —», Maldà, *Coll. B. V.*, 206.

Sobre la parentela a fora del domini català, qui vulgui més informació en trobarà molta en el *REW*, 1388 i *FEW* I, 617-8.[1] Fixem-nos, d'altra banda, en els punts següents. Oc. ant. *bolegar* surt en un parell de casos del *Jaufré* i de la *Vida de St. Honorat* per a 'moure's lleument, bellugar-se' (quan els botxins «laysan-lo miey mort, / e l'uns si reguardet, vi lo sant *bolleguar*, / més man a son coutell per la gola tayllar», Appel, *Chrest.*, 8.53). Fora del francès del Nord i algunes formes occitanes limítrofes, el mot ha conservat la vocal interna sense sincopar: it. antiq. *bulicare* «scaturire, d'acque bollenti» (mj. S. XVI), avui més

correntment alterat (amb repercussió de la líquida) en *brulicare* «il muoversi d'una quantità di bachi —cucs—, d'insetti minuti», però en la forma primitiva està en ús dialectal en una gran part del país, que en el Nord s'estén fins a la ratlla iugoslava: Pirano *buligar* (present *bulighéa* «muove», Ive, *Dialetti Ladino-Veneti dell'Istria*, p. 83). Més enllà dels nostres límits ponentins apareix només en les franges hispàniques laterals, on se citen arag. *bolligar* «bullir» (Borao), gallego-ast. *bollegar, buligar* (Acevedo-F.), salm. *abulligar* (Lamano), gall. *abolegar* id. (Vall., i *bolegar* en altres).

Schuchardt va cridar sobretot, en un article famós, l'atenció cap al sentit de 'agitar les aigües fortament per agafar peix', que presenten en els parlars romànics diversos derivats romànics de BULLIRE i BULLA, alguns més aviat paral·lels que iguals al nostre mot (logud. *buluzare* -IZARE), però d'altres iguals com l'it. *bulicare* i el prov. *boulegà, -igà, -ejà* «remuer les eaux, pêcher avec la *batudo*, la *risolo* ou autres filets du même genre» (*TdF*) (*Roman. Etym.* II, 129); i, com a forma valuosa, per la gran antiguitat que suposa a un derivat de BULLICARE en terra mauritana, el bereb. *tabulga, taulga, -urga, -ugla*, 'bellugadissa de formigues' (*BULLĬCA amb article *ta-*) (Schuchardt, *Roman Lehnwöorter im Berb.*, 40).

DERIV.: *Belluga* 'agitació' (= 'bullanga', «en temps de *belluga* / campi qui puga», dita popular en Lab.) *Bellugada. Bellugadís* [Verdaguer, i 'planta', *BDC* XVII, 7]; *bellugadissa* [id.; id. ibid.]. *Bellugador. Bellugament* [Maldà, supra]. *Bellugamenta. Bellugaire. Bellugó* [1417?, *AlcM*]. *Bellugor. Bellugosa* [fi S. XV, *AlcM*]. *Belluguejar; bellugueig. Belluguet* [1884, Narcís Oller]; *belluguetes*.

[1] No sense els acostumats errors en les formes occitanes. En les formes del tipus *boujà(r)* apareixen ací confosos tres grups, 1) formes patueses del francès *bouger* preses del francès local; 2) representants genuïns de BULLICARE amb *ga* > *ǧa* i síncope (així ja en els *Mystères* del S. XV, *PSW*); 3) i molts descendents de VOCITARE 'buidar' (amb el tractament normal *i̯d* > *j*), com llem. *boujar* «vider», Alès *boujà* «verser, transvaser» (i molts més), que no tenen res a veure amb *BULLICARE. Limanha *boulidzà, -idzo* «étinceler, étincelle», no ve d'ací sinó de oc. ant. *beluga* id., que se sol interpretar com *BISLUCA (fr. *berlue*). Hi ha *belluga* 'espurna' també en un parell de textos catalans del S. XV (*AlcM*) i en algun parlar rossellonès. El gallicisme *bouger* ultrapassant el domini d'Oc s'ha ficat inclús a la nostra Vall d'Àneu (*botjar* Pol, p. 11) i a la de Benasc: «no te podes *brotxà* de casa», sentit el 1965 (falsa etimologia en Ferraz, p. 32).

Belluí, V. *bèstia* *Belluma*, V. *llum*

BEMOLL, pres del b. ll. *be molle* 'be suau, flonjo, moll', anomenat d'aquesta manera perquè antigament representaven la nota *si* per una lletra *b*. □ *1.ª doc.*: mj. S. XV, Ausiàs (*DAg.*).

El mot apareix grafiat en part en *-ol*, en part en *-oll* en les cites del S. XV que en donen *AlcM* i *DAg.*, i és igualment possible que en aquelles es tracti de la corrent grafia imperfecta *-l* = *-ll*, com admetre que existí des d'antic una variant *bemol* amb *-l* llatinitzant. No escassegen de tota manera, els testimonis inequívocs de *-ll* en textos de caràcter popular sense preocupacions puristes ni gramaticals: «--- solfes en l'aire, / si per clau de becaire, / de *bemoll* o de natura» en una cobla rossellonesa pastoril dels Ss. XVIII-XIX, recollida per Pere Vidal (*Cançoner Cat. del Ross.* V, 1888, p. 11).

Altres compostos. *Becaire* [Ausiàs, *l. c.*, també en la cobla citada, etc.], b. ll. *be quadrum*, it. *be quadro*, pròpiament 'nota *b*, quadrada': pot ser adaptació (cf. l'origen de *caire*) sigui del llatí, sigui de l'italià, del qual també es creu adaptació el fr. *bécarre*, que ja apareix en un text del S. XV (Sainéan, *Rabelais* I, 270, 276; *ARom.* XIV, 136). *Bèmio* tort. 'imbècil, idiota', igual que l'oc. mod. *bèmi* «enjôleur, flagorneur», és adaptació (sota la influència de *bohèmio* 'home agitanat') de *bé-mi*, tercer grau de l'escala tonal de Guido d'Arezzo, d'on 'home simple, principiant': car el mot apareix com a francès antic en Gautier de Coinci (c. 1223) i en Noël du Fail, en la frase *ne seit pas a-ré, bé-mi* 'no sap ni el començament del solfeig'; veg. Spitzer, *Neuphil. Mittgn.* XXI, 79-80, 134-5; J. Druon, *Rom.*, XLV, 270-1.

Ben, V. *bé*

BENA, del germ. BĬNDA 'faixa, tira, bena' (a.-al. antic *binta*, al. *binde*, id., gòt. *gabinda* 'lligada, lligam'), del verb germ. comú BINDAN 'lligar'. □ *1.ª doc.*: Llull.

Mot corrent en el català de tots els temps, els usos del qual no cal detallar en aquest dicc.; el sentit de *fer benes* 'fer a miques', pròpiament 'reduir a tires, a llenques sense gruix' és propi de Mallorca (*BDLC* VII, 331; Miq. S. Oliver en *AlcM*); en el parlar nàutic de la costa de Llevant (St. Pol) apareix la variant *béndes* 'unes vies travesseres de tela més gruixuda que van paral·leles a la verga, de cap a cap de la vela, i a les quals van cosits els botafions (*benda dels gràtils, del tercerol, del mig* i *del petit*)', sens dubte manlleu de l'it. *benda*. És un mot comú a totes les llengües romàniques d'Occident (fr. *bande*, oc., it. i port. *benda*, cast. *venda*, grafia bàrbara, si bé corrent allí des del S. XV). No és acceptable, essent un mot, igualment antic i arrelat pertot, l'opinió de Gamillscheg que es vagi pendre del fràncic i d'allí propagat a les llengües d'Itàlia i Espanya. Devia entrar ja en el llatí vulgar tardà (llenguatge dels legionaris, etc.), junt amb la de forces altres peces de roba, usades pels familiars de les guarnicions. Sens dubte en germànic trobem el substantiu més documentat en fonts alemanyes, car *benda* (trad. *vitta*) ja figura en una glossa alt-alemanya del S. X (Glossarium Prudentii de Leiden, *Ahd. Glossen* IV, 344.15; Kluge, *ZRPh.* XLI, 679), però hi ha formes ben anàlogues en les altres

llengües germàniques, sense comptar que confusions d'origen metafònic, poden haver ajudat a dissimular formes antigues en les altres, i que en totes ha existit sempre, amb gran força productiva, el verb BINDAN (gòt., ags., esc. ant. *bindan*, etc.) de comuna herència indoeuropea.

DERIV.: *Embenar* [S. XIII, St. Pere Pasqual?; abunda en el XV]; *embenadura* [Ss. XVI-XVII], *embenada*, *embenament*, *embenador*, *embenat* [*DFa.*, *AlcM*] neologisme tolerable que hom ha recomanat per evitar el barbarisme *benatge* i el mediocre *embenatge*; millor, si no *embenadura*, adequat en molts casos, usar el verb *embenar* recordant que si la nostra única expressió tradicional (còmoda, suficient i perfecta) amb el verb (*m'ho han embenat, la duia embenada, no t'ho desembenis*) no semblaria tan genuïna en francès o en castellà com *poner un vendaje* o *un bandage*, això no és raó perquè el català estrafaci aqueixes llengües estrangeres (¿cal que la gent neta, sana i no tècnica parli tant com això dels dispositius de benes?: útil és saber-los posar o llevar i d'això se'n diu *embenar* o *desembenar*, no *posar* o *treure un vendatge* o un *embenat*).

Esbenar mall. que AMAlcover usava per «fer benes» o sigui 'trosejar, esbocinar, destruir' («llensant-me --- a les tenebres esteriors, *esbenant* ells i espoltrint l'obra d'En Prat de la Riba», *BDLC* XI, 282).

Benafecte, V. *afecte* *Benagai*, V. *benaurat* *Benamat*, V. *amar* *Benanança*, *benanant*, *benanat*, V. *benaurat* *Benastruc*, *benastrugança*, V. *astre*

BENAURAT, de la forma *benaüirat* antigament més corrent, compost de *ben* i l'antic *aüir* 'averany', ll. AUGURIUM, d'on els compostos *benaürat*, *malau(i)rat* 'el qui està subjecte a bons o mals auguris'. □ *1.ª doc.*: S. XIII.

Ja hi ha, des del S. XIII, algun cas de la forma moderna de vocalisme més senzill *benaurat*, com la que se cita dels docs. dels Templers publ. per Miret i Sans (*AlcM*). Però llavors, i fins molt avançat el període literari medieval, predomina molt la forma més complexa: «plach a nostre senyor Déu apellar Evast a la sua *benauyrada* glòria, e volch-lo trer de la misèria --- d'aquest món» (*Blanquerna* I, 117.12). Aquesta és llavors la forma força més freqüent. També se'n troben variants per lleu i simple evolució fonètica; com: «lo *benuyrat* burguès respòs a sa muller, e dix que no s'o preave si les gents lo scarnien, pus que Déus lo loàs» (Llull, *Meravelles* III, 9); «al pòbol *benuhirat*», Reixac, 121.18, traduint «le pueple Israhel» de l'original francès de la *Queste*, *benoirat* ibid. 189.28, etc. Formes que comproven la falsedat (evident de tota manera) de la lliçó *benavirat* que alguns erròniament havien atribuït a la grafia bàsica;[1] altres vegades es formà una *v* per reblir aqueix hiatus: «la tua resplandent e *benavuyrada* bandera», *Curial* III, 64.

En llengua d'oc antiga es troben en concurrència formes amb *ben-* i amb *bon-*, i aquesta no fou estranya a la nostra llengua antiga, almenys en el Rosselló: «vesé, en la vigília del naixement de Jhesuxrist la *bonauyrada* Verge, que tenia en sa brassa lo seu fiyl» (*Vides Ross.*, 19r2). De tota manera, a la fi de l'època clàssica ja s'ha generalitzat la variant *ben aurat*, única que ressorgeix, després d'alguns segles d'oblit, a l'hora de la Renaixença. En aquest període és ja només un mot de nivell literari, però almenys amb un valor elevat o lleument emfàtic no és estrany als escriptors d'estil viu i sense recerca: «els records dels dies de joia *benaurada* passats en la celda dels condemnats a mort», P. Coromines, *Presons*, 119.

Hom sol deixar sense explicació un detall fonètic. Com a resultat del ll. AUGŬRĬUM, com a substantiu, i igualment en aquesta combinació, hauríem d'esperar formes romàniques en *o*, o el resultat del diftong *oi*, quan la *o* es combina amb la I final d'AUGURIUM: tal com tenim en efecte *agoiro* en gallego-portuguès i el seu succedani *agüero* en castellà; el mateix en els compostos del tipus BENE- i MALE-AUGURI-ATUS, i de fet no és extraordinari de trobar casos de *malagorado*, *-agoirado* en castellà i portuguès antics, d'on hom ha cregut (potser amb raó) que surti el cast. *malogrado* (probablement *mal-logrado* però no sense aportació convergent del nostre mot). En tot cas a Catalunya, Itàlia i França el que trobem són formes amb una *u* (com si la base fos en *-ŪRIUM): fr. ant. *eür*, *bien-* i *mal-eüreus* (avui *bienheureux*, etc.), it. *sciagurato*, *sciagura*, oc. *bonauirat*, *benaüirat*, *benaüirós*, cat. *benaüirat*, *aüir*, etc.

És que en realitat això no és el fruit d'una evolució fonètica capritxosa ni esporàdica, sinó d'una vella influència soferta pels mots de la nostra família, per part dels nombrosos abstractes i verbs derivats en -ŪRA i -ŪRARE. En particular hagué d'haver-hi des d'antic una acció de *benaventurat* damunt el seu sinònim *benau(i)rat*, de *malaventurat* sobre *malaüirat*, de *malaventurós* i equivalents estrangers sobre *malaüirós*, *maleureux*, etc., de *malaventurato* sobre *sciagurato* i anàlegs. Ara bé, persistint aquesta acció, havia d'ajudar molt a la reducció fonètica de *benaüirat* a *benaurat* i formes afins.

Caràcter secundari té l'ús transitiu 'tornar feliç, fer benaventurat' a vegades en Ramon Llull: «Déus avia *benauyrats* aquells qui aurien paciència» (*Blanquerna* I, 272.15), «Déus *benehuyra* hom, e ha-li donada oportunitat com ús de sa *benevuyrança*» (*Meravelles* IV, 19).

De *augurium* i del seu primitiu *augur* amb els seus derivats (*augurar*, *augural*) vénen, per via sàvia, *auguri* [c. 1500], *augurar* i *augurador* [1695, Lacav.]; *augur* [c. 1900, *AlcM*]. La forma antiga i hereditària del mot fonamentual AUGURIUM va ser en català *aüyr* (= *aüir*), que ja trobem sovint en R. Llull, sigui en la forma pura o un poc evolucionada en *avuịr*: «aquell cavaller era *avuyrer*, e era vengut per guardar *auyrs* qui li significassen veritat de una cavalcada que volia fer contra un altre cavaller» (*Blanq.* I, 230.20); de nou en *Cavall.*, 31; «Blanquerna respòs al cavaller dient que sàviament havia respòs, mas sa hobra era

contrària a ses paraules, en quant guardava *avuyrs.* — Cor los auçeyls qui van volant per l'àer ---», «que anàs per lo món preycant --- que no·s confiàs hom en poder --- de jovent, ni d'*avuyrs*, sorts, avaranys, ni en nulls altres poders, per los quals hom pert la gràcia del poder divinal» (id. I, 232.9; II, 211.22), «eren axí alcuns dels gentils que enaxí guardaven *avuyrs*», *VidesR.* fº 34v2; «no veus --- los altres devins --- denunciant a la dita Juno *mals avuyrs*?», *Curial* (III, 64); més rarament (i altrament d'acord amb la fonètica del ross. ant.) reduït a *aüir*: «un dels autres caytius qui eren ab él preses, qui sabia d'*aüirs*», fº 155v2 (trad. *auguriis*).

Ja hem vist, i explicat, quin és el resultat del verb AUGŬRARE, -URIARE, però alguna vegada en el llenguatge arcaic va restar aquell, amb evolució fonètica normal de la U, especialment amb el sentit d''invocar-se (un mal)': «los pares passats --- esquivaven que negun no s'*ahoràs* mal, axí com fan aquells qui dien que Déus los confona, o que Déus los faça axí o alí, si no és per esta guisa o per aquella», Eiximenis, *Libre de les Dones*.[2]

Ara bé, d'*a(v)uir* en el sentit d''auguri' sortí *aüir* 'esternut', que ja veiem en RLlull: «una dona molt bella se donava gran glòria de sa bellea --- ella féu un *ahuyr*, e axí-li per lo nas e per la boca gran res de posterma ---» (*Merav. NCl.* IV, 23). A propòsit de les *VidesR* (*LleuresC.*, p. 351) i de les cobles 766ss. de la meva ed. de l'Arxipreste de Hita, on el llop es recrea en la bona promesa que li dóna el seu esternut, ja vaig donar velles proves de la creença popular en el valor augural de l'esternudar, des del temps de Teòcrit;[3] cosa fàcil d'ampliar, en els trobadors i en els nostres medievals: «Flamenca sospira e muda / color, et Alís *estornuda* / e dis tantost: —Ben vai l'affars: / nuls affars non fora plus cars, / aora, d'aquest *estornut*» (vv. 5242, 5245); «aquells qui confien en diables, o en devins e devines e males arts o sompnis, en *esternuts*, en senyals, en conjurs, en breus, en caractes, en foylles paraules e en nòmines o en noms sospitosos --- tots aquests, diu sent Agostí, han trencat lo pati que faeren ab Déu ---», «negun fetiller, ne hom qui confiu en conjurs ne en *esternuts*», Eiximenis (*Dones*, cap. 189, 190, fº 135r1, 135v2, i un altre de semblant més enllà del cap. 300). D'ací el derivat *eixavuirar* (*-buirar*) 'esternudar', usat avui en el Gironès i Osona i, junt amb *eixavuiro* 'esternut', a Castellterçol; *buiro* [Belv. 1839; *DAg.* per a la Costa de Llevant].

Com ja ens mostra el citat passatge del *Fèlix de les Mer.* de Llull, hom veu en l'esternut o *aüir*, abans que tot, l'escampament de la humitat nasal o la «posterma»; per tant el mot *ahuyrar* o *avuyrar* (*abu-*), és natural que prengués el sentit de 'desbordar d'humors', 'esclatar en llàgrimes', que trobem ja en Muntaner i repetidament en Ausiàs: «si hanch se vaés grans plors e grans crits, aquí foren al pendre comiat: axí que lo senyor rey, qui era lo pus fort senyor de cor qui hanch nasqués, n'*ahuyrà* tot de plorar» (cap. 49); «e com li *abuyraven* los hulls en làgremes per sobres de dolçor de cor, com lo veya tan pobrament vestit», Eiximenis (*Vida de JCrist*, *DBal.*); «qui veta a la mare de plorar son fill mort tro que sia bé *abuyrada* e sadollada de plorar» i «lexà *abuyrar* e vessar a Boeci les coses qui en son coratge tenia», en dos passatges del *Boeci* de Ginebreda (*DAg.*), i «car sos ginys m'an portat en tal part, / que mon delit és quan de plor *abuyr*», Ausiàs IX, 4.

Altres vegades passem a 'desbordar de joia': «en gran delit mon cor jamés *abuyra*, / fins qu'en amor ma pensa està vaga», Ausiàs LXXIII, 23; d'altres, *m'abuyra* 'em sobreïx, se'm vessa': «aquell voler qu'en ma carn sola ·s causa, / si no és mort, no tardarà que muyra; / l'altre, per qui dol continuu m'*abuyra*, / si·m defallix, no serà sens gran causa», XCII, 43. Tot i que el sentit del conjunt d'exemples és tan clar, no hi ha mot que hagi donat lloc a traduccions més errades i a errors més generals dels filòlegs.[4] Un darrer eco d'aquest descendent català d'AUGURIARE retruny fins a Suïssa: Vaud *avuạịri*, Friburg *avuịri*, «faire des efforts pour vomir» (Duraffour, *Rom.* LXIV, 535-6), pròpiament 'procurar desbotar d'un líquid'. Moll es va desorientar cercant ací un artificialíssim b. ll. *aporiari*, mot purament grec, ocasionalment usat per molt pocs Pares de l'Església, en un sentit que, essent com sempre el de 'patir maldecaps', en algun passatge de llur estil inflat i embutllofat sembla aparèixer com 'vessar'.[5]

Tenint en compte un fet tan freqüent com el trànsit de la idea de 'beat', 'beneït o beneitó', 'feliç' a la de 'plàcid, bonjan', que veiem en el cast. *es un bendito*, fr. *de-bon-aire*, angl. *good-natured*, dono com a apèndix una plausible etimologia d'un mot valencià, que m'ha intrigat llarg temps pel seu isolament, i que ara crec mossàrab. En el Maestrat i la Plana de Castelló diuen *benagai* per a una persona bonassa, benèvola i sense malícia, cast. *bonachón*; també, girant de la banda pejorativa, 'babau, beneitó, innocentot'. Era un mot predilecte del gran estilista pagès J. Pascual Tirado: «com era de caràcter sancerot i *benagai*, molt cumplit», «mes lo *benagai* del sastre no coneixia aquella dita»; i vegeu-ne més exemples en el *BSCC* i *AlcM*; això es concreta com a denominació pròpia del vent de migjorn, que si de vegades porta tronades, també és alhora un corrent de temperatura més suau, que fon les neus del Penyagolosa; d'on *núvols benagaiencs* els que el porten (*BSCC* IV, 35).[6] Despatxar això dient que és «un derivat de *bé*» fóra mostrar ben poca exigència semàntica, i gens de rigor morfològic: no hi ha tal sufix *-agai*; ficar-hi l'adjectiu trobadoresc, a penes català i gens castellonenc *gai*, ultra topar amb la inversemblança lexical i fins semàntica, ni explicaria la *-a-* medial ni l'estrany apariament d'un adjectiu amb un adverbi. En un mot en *-ai* de terres tan islamitzades, és legítim sospitar un mossarabisme en -AIR amb la *-r* perduda, com és corrent: *Llombai* (tots tres) LUMB-ARIU, *Patraix* < *Petrairs* PETRARIOS, *Beniarrupaix* PINNA DE RUP-ARIOS, *Barraix*, *Raspai*, etcètera.

I com que també sabem que l'àrab assimilava a

ai el diftong *oi*, incompatible amb el seu sistema lingüístic, canviant PANDURIUM en *pandair* > *pandero*, i PROMONTORIA en *Formentaira* > *Formentera* (vegeu els meus *E.T.C.* II, 232), això ens duu a una base BENE-A(U)GURIUS tan convincent pel sentit, com ben fundada en el lèxic romànic. Es tractarà, doncs, d'una variant de *benaurat*, oc. *benaürós*, adjectiu de forma trunca, a la manera de l'it. *bon-àrio*, *buon-cuore*, llatí *boni-fatius*, rom. MALI-FATIUS > *mauvais*, *malvat*, català *un malànima*, reto-romànic *barmier* 'benaventurat, difunt', ll. crist. BENE-MEMORIUS (*ThLL*) (més aviat que BONAE-MEMORIAE, *ZRPh.* XXI, 235; *REW*, 1203),[7] ll. clàssic *bene-volus*, *bene-ficus*, *bene-ventus*; tipus formatiu tan desenvolupat en el ll. vulgar i tardà: *bonanimis*, *bonisperius*; *bonifacius*, *bonovir(atu)* (*ThLL*).

CPT. PARAL·LELS: *Benaurança* [Llull],[8] també oc. ant. *benaüransa* o *bonaüransa*; d'on *benevuyrançar* 'tornar benaurat', rar, Llull, *Merav.* IV, 20.

Un sinònim de formació paral·lela, i no rar en la llengua antiga, és *benanant*, que trobem en Muntaner, en el *Curial*, etc., i que té paral·lels tant o més vivaços en el cast. *bienandante* i oc. *benanant*, formats amb el verb *anar*, *andar*; tant o més usual en català era l'abstracte *benanança* (també amb paral·lel cast. i oc. ant.: «e se ieu viu er-mi gran *benanansa* / e se ieu muoir er-mi grans deliuriers» en el sirventès guerrer de Bertran de Born), molt freqüent en Llull: «e per açò fo-li feta qüestió, qual era major: o sa tristícia, o sa alegrança, ni si havia major *benanança* con veïa honrar son amat, o major *malanança* con lo veïa deshonrar» (*Amic e Amat*, 81.26), «torna a les *benanances* corporals e als vans delits» (*Blanquerna* I, 59.26; també en plural ibid. II, 216.17, *Merav.* I, 141).[9]

1 D'on l'error de Montoliu de derivar d'ací *AVERANY*, mot sense lligam etimològic amb això. — 2 Cap. 195, f° 139r2 (ms. A, *aoràs* mss. B, I). Potser hi ha prosificació d'una quarteta rimada d'un dels antics poemes d'Eiximenis: «esquivaven que no / s'*ahoràs* negú mal / sots invocació / del <sant> nom divinal». — 3 Vegeu allà les cites d'"Ερωτες ἐπέπταρον 'els Amors han esternudat' i del ἀγαθός τις ἐπέπταρεν τοι 'algun déu bo ha esternudat per tu', en els Talísia i en l'Epitalami d'Helena (vv. 96 i 16). — 4 Sense preocupar-se de la resta, tots es deixen dur per arbitràries i vagues paronomàsies, uns 'abeurar' (Pagès, Bohigas), altres 'abundar' (Labèrnia); Spitzer veu justament: «plätzen, sich nicht halten können von Tränen», etc., relaciona correctament amb *buiro* 'esternut' (*Litbl.* XLIX, 33) i rebutja amb gran raó (*AORBB* I, 1928, 194) la fantàstica etimologia grega de Moll. — 5 Digué també alguna cosa d'aquest mot Spitzer, *Lexik. K.*, 3, i *Misc. Alcover*, 467, la idea del qual de partir de BOREAS és arbitrària encara que el *REW*3, 1219, en faci cas. — 6 El mot avui és poc conegut, si bé En Josep Sànchez Adell ens en confirma l'existència, i G. Colon ens diu que no li és usual a ell ni a gent dels pobles entorn de Castelló, on l'ha preguntat en uns quants, des de la Pobla Tornesa a Onda; però sí que el recollí Ga. Girona en el seu vocabulari del Maestrat. M'inclino a admetre que els altres significats, que li atribueixen, de peix vermellenc i 'vent xaloc', poden resultar de suma i confusió d'aquest mot amb un altre mot, vist el *penagal(l)* 'vent xaloc'; potser que com a nom de peix i de vent podrien sortir de *PELAGALIS (pròpi del pèlag). — 7 La forma sincopada *benemorius* en Petroni al costat de *bonememorius* en inscripcions cristianes i del superlatiu *benemorientissima*: per a tot això, Bücheler, *Rheinisches Museum* LXII, 648. — 8 Amb la variant *benevuyrança* en *Meravelles* III, 55; IV, 18; id. en doc. de c. 1375, *BABL* VI, 46. Però *benesurança* (amb *-s-* ultracorrecta) en les *Vides de Sants*. 9 Un altre sinònim encara més pròxim és el continuat pel NP *Boronat*, dissimilació de l'antic *Bonanat*, *Bona-nada*, que contra el que es podria creure no conté el verb *anar*, ni pròpiament l'adjectiu *bo*, sinó l'adverbi *bona* (BONĀ HORĀ 'en hora bona') i el participi *nat*, *nada*: 'nascut en bona hora, bennascut'. En el nom de lloc *Benat* (generalment assimilat en *Banat*), del qual conec casos en el Vallespir central, a l'Urgellet i algun altre, les grafies llatines comproven també que es tracta d'un NP BENE-NATUS. Es podria pensar si *benanant* no és en realitat una alteració d'aquest per etimologia popular. L'existència del mot en oc. i cast. ens dissuadeix d'acceptar la idea en ferm, però potser no de sospitar que hi hagi hagut alguna influència d'aquest altre mot.

Benavenir, *benaventurança*, *benaventurat*, *benaventurós*, V. *venir*   *Bencossat*, V. *cos*   *Bendir*, V. *dir*   *Benedicció*, V. *beneir*   *Benefactor*, V. *benefici*

BENEFICI, pres del ll. *beneficium* 'servei, favor, benifet', 'concessió, gratificació', derivat de *bene făcĕre* 'fer un bé, un favor, prestar un servei': en sumar-se als dos mots, la *a* breu de *facere*, tornant-se interna, s'havia de canviar en *i* segons la fonètica llatina. ☐ *1.ª doc.*: doc. de 1181 (*AlcM*).

Després n'hi ha molts exemples en Llull, B. Metge, etc. En llatí clàssic s'usa *bene facere* per 'fer un favor, tractar bé algú': *bene facis*! 'ets molt amable', 'moltes gràcies' en Terenci, *bene facere erga aliquem* 'portar-se bé amb algú' en Plaute. Tot i que el cultisme entrà de seguida en ús en català, i hi prengué peu quasi tan ferm com en italià i castellà, més que en francès o llengua d'oc, on en l'ús social no s'emprà altra cosa que el calc romanitzat *bien-fait*, *benfach*, entre nosaltres aparegué aviat en ample ús una forma intermèdia *benifet* (cf. a la inversa, la formació *malifeta*, que només en difereix pel gènere): el tenim ja en Llull, *Doctr. Pueril*, ed. Gili, p. 10 (el ms., val a dir, és del S. XV); «¿qui pot dir que aital persona sia cortesa ne coneixent dels *benifets* rebuts?», Eiximenis, III, *Crest.*, *NCl.* VI, 125; aviat s'especialitza com a tecnicisme jurídic: en els *Costums de Tortosa*: «si --- s'oblig la muller ensems ab lo marit --- lo creedor --- pot tornar sobre la muller --- jassia ço que ella --- no

aja renunciat a *benifeyt* de Velleyà (= *beneficium Velleianum*), p. 163; o religiós: «en altre estament major en la esglesia --- li convengués a lexar la dita abadia e els altres *benifets*», doc. de 1317 (Finke, *Acta Arag.* III, 327); o en Eiximenis, *NCl* VI, 56. *Benefactum* en baix llatí de Cat., en sentit religiós a. 1091, i tres cops en sentit feudal, aa. 1061-1106, Bast-Bass. 258 (més freqüent encara *beneficium* 259-66).

DERIV.: *Beneficiar* [Llull, *Blanq. NCl* II, 165.22],[1] abans també *beneficar*; *beneficiat* 'l'afavorit amb un benefici eclesiàstic' [*Blanquerna* II, 74.27]; *beneficial*, *beneficiari*, *beneficiejar* [Llull], *beneficiós* [1803, Belvitges]. *Benèfic* [c. 1870, Llorente], del ll. *beneficus*. *Beneficència* [1803, Belv.]. *Benefactor* [1534], abans *benfactor* [Llull] (també s'usaren *benfaitor* 1400, i *benefeytor* 1404). No ha existit mai en la llengua el mot *benfet* que suposa *AlcM* a base d'un grosser gallicisme d'un escriptor rossellonès i d'una contracció per llicència poètica en Ausiàs Marc.

1 'Produir-li a algú': «las manufacturas de seda, *beneficiant-la* [Barcelona], ocupen en això dotze mil persones», Maldà, *Excursions*, p. 7. B.-ll. *beneficiare* (Cat., a. 893, 980, o. cit., i ja a. 834, n. 5).

BENEIR, del ll. BENE DĪCĔRE 'parlar bé', contret com a BENEDICERE i amb el sentit de 'beneir' en el llatí cristià del baix Imperi; evolucionat en *beneðir* en el català arcaic, quedà reduït a *beneir* des dels primers temps de la llengua literària. □ *1.ª doc.*: el participi *benedita*, fi S. XII, *Homilies d'Organyà* (4r1); *beneir* ja freqüent en Llull (*Blanquerna* I, 80.14 i passim).

També apareix sovint *benesir* en textos arcaics com alguns de Llull (per ex., *Gentil*, 298) o les *Vides Ross.*, on apareix aquesta grafia en les diverses persones del verb, i així mateix en el participi: «*benezet* és seyl qui ve en lo nom de Déu» (23r2), «*beneseta* és la paraula de la tua boca» (43v2). Aquestes tres grafies *-d-* (*Homilies*), *-z-* i *-s-* no discrepen en absolut per als ulls del lingüista, car totes tres no són més que un símbol aproximat del fonema ð (vibrillant dental evanescent),[1] que ja llavors era poc perceptible quan encara sonava i que aviat s'emmudí del tot: era el resultat normal en català de tota -D- llatina intervocàlica (salvant unes poques posicions molt peculiars). Per això ja en la nostra llengua medieval regna la forma *beneir* (*benehir*) amb caràcter general. I aquesta és la forma que encara resta en els parlars locals de quasi tot el territori lingüístic, car solament en terres valencianes se sent en alguns llocs una variant contracta *benir* (en el Maestrat, Plana i Horta, segons Ga. Girona), *aigua benida* allí, no gaire general de tota manera, car solament a Xodos vaig anotar «per a *benir-les*», i fins allí mateix empraven la forma comuna (i m'explicaven que «el teix el *beneišen* ---», 1961).

En llatí clàssic el mot no existeix. Hi ha la combinació fraseològica *dicere bene*, i més sovint en l'ordre invers *bene dicere*, però significa 'parlar bé d'algú, dir-ne bé' (Plaute, Horaci; en Ciceró 'parlar eloqüentment'). El mot nou neix amb el cristianisme, i al principi circula en les traduccions bíbliques. Calia trobar un equivalent cristià de la noció i del mot expressats per l'hebreu *barak* (concepte més semític que europeu o mediterrani). Els Setanta el traduïren en el Gènesi i el Llibre d'Esdras per εὐλογεῖν, i l'abstracte 'benedicció' per εὐλογία (compostos de εὖ 'bé' i λόγος, nom verbal de λέγω 'jo dic'), que surt sovint en els Llibres dels Profetes, i després fou reproduït per Sant Pau en l'*Epist. als Hebreus*, 12.17; potser no és casual que aquest pare tan hellenitzat s'hi decidís quan es dirigia a gent semita, però no sé del cert si no ho féu també en altres casos; car de tota manera, en l'ús verbal, εὐλογεῖν ja circula com a bona moneda en tots els Evangelis, no sols St. Mateu (5.44, 25.34) sinó ja en St. Lluc (2.28, 1.42) i St. Marc (11.9), passatges on es construeix en acusatiu o en veu passiva.

Aqueixes construccions demostren ja el trasplantament de la noció semítica a la llengua grega. Per donar al mot grec una equivalència llatina, els Pares romans, i ja des de Sant Jeroni, no hagueren de fer més que calcar la formació del terme grec, girant εὐλογεῖν per *bene dicere*; calia també vertir el substantiu εὐλογία, i com sigui que algun cop ja Ciceró havia usat *bene dictum* per 'cosa ben dita', que arribava a expressar bondats transcendents més enllà de l'eloqüència («omnium bene dictorum mater philosophia»), era ben natural que els cristians creessin l'abstracte *benedictio*, on el concepte ja està soldat (*bene* ja no hi és adverbi), romanitzant definitivament el concepte de la *barakah* hebrea; *bene dicere* deixa de construir-se llavors en datiu i es torna un verb transitiu, amb complements directes, o en veu passiva, soldat com a mot senzill *benedicere*, i Sant Paulí de Nola pondera les virtuts de la *benedictio crucis* parlant d'una relíquia de la Vera Creu.

Passant ara a la fase moderna, totes les llengües romàniques llevat del romanès han perpetuat l'ús de BENEDICERE per expressar el concepte, i l'han transmès fins i tot al basc (*bendikatu*) i a les llengües cèltiques insulars: irl. *bendachaim*, *bendacht* (BENEDICTIO), ky. *bendigo*, *bendith*, *bennath*, bret. *bennoz* (Pedersen, *Vgl. K. Gr.*, 225); el romanès (*binecuvîntà*) i l'eslau van calcar directament del grec (paleosl. *blagosloviti*, rs. *blagoslovljať*, Meillet, *RevEtSl.* I, 1921, 11; K. Schumann, *Slavist. Veröff. Univ. Bn.* XVI, 1958, 27); mentre que l'anglès (*bless*) i, en el fons, potser també, les altres llengües germàniques, crearen mots d'arrelam germano-pagà. En romànic el descabdellament fonètic del mot mostra quasi pertot senyals d'un complet soldament, amb evolució sovint força independent de la del verb DICERE (fr. *bénir*, logud. *beneigere*, port. ant. *benzer*, en especial el part. *bento* i l'abstracte *bençâo*, oc. ant. *benezir* i fins *bezenir* més que *bendir*).

Totes aquestes, generalment, són formes que no presenten un tractament extremosament popular o hereditari, car sovint la -E- pretònica interna es conservà

fins més tard que en els mots parallels, donant lloc així a la pèrdua prèvia de la -D- intervocàlica; però com sigui que en avançar els segles la cristianització de la pagesia (*pagani* primer = pagesos) s'anà fent més completa, el mot, ja ben percebut com a noció conspícua, unitària, no analitzable, sofreix des de llavors evolució popular, i la -D- experimenta el tractament normal de la posició interna. D'ací el nostre *beneðir* > *beneir*.

El fet es reflecteix en la morfologia encara amb més gran força: formes com el subjuntiu *benesiga* (BENEDICAT) ja només es troben en les *Vides Ross.*: tot seguit s'imposen *beneesca*, Ind. *beneeix*, pf. *benei*, enterament dissociades de *diga*, *diu*, *dix*, i obedients al paradigma regular dels verbs de la 3.ª conjugació. Però això ja pertany a la Gramàtica històrica i no a la Lexicologia.

Ens detenim, però, en el participi. Originàriament, d'acord amb el vocalisme llatí de DĬCTUS (it. *detto*), aquest fou *bene(s)et*, *-e(s)eta*, que hem vist conservat en les *Vides Ross.*, però això aviat fou substituït (com en DICERE, part. *dit*) per un vocalisme analògic, i quedà petrificat en el NP *Beneet*, *-eta*, avui *Benet*; cf. fr. *Benoit*, oc. *Benazech*, gall.-port. ant. *Bẽeeito*, després reduït a *Bẽito* > *Bento*. Com a participi, entre nosaltres predominà *beneït*, *-ïta*, i en l'oposat *maleït*, *maleïta* (avui *Muntanyes Malaïtes* = la serralada d'Aneto, és la pronúncia popular a tot l'Alt Pallars i Ribagorça). Però després el mot sofrí el desplaçament fonètic normal de l'accent en hiatus (tal com en *baïna* > *beina*, *coïna* > *cuina*, *reïa* > *reia*, *deïts* > *dêis*, *faena* > *féina*, etc.), d'on *beneïta* > *benèita*.[2]

Les *Lleg. Rim. Sevilla*, escrites c. 1300, presenten encara molts casos de *maleït*, *beneït*, comprovats per la mesura del vers, i en el 116 per la rima *malaÿt* ∼ *dit*, però ja llavors esdevenia corrent la reculada de l'accent i per tant no ens sorprèn que el metre exigeixi comptar *beneịt* en els versos 88 i 1029, *malayta* en el 337, on la *a* deu ser la notació de la *ə́* de tipus «mallorquí» (a la manera de la *Questa* Reixac).[3] Igual veiem en els octosíllabs de Turmeda («Déus *beneit* omnipotent / ordenà que fos regina», *Div. Mall.*, 111); accentuació que encara no s'hauria generalitzat en el S. XIV, quan sabem que els barcelonins trasplantats a l'Alguer per aquell temps hi dugueren l'accentuació *beneïta*: «voliol, voliol, / mi' ta mare que te vol / pe' te dar un po' de tita / que te sigui *benehita*» (*BCEC*, 1902, 55); i el mateix Ciuffo («Clavellet»), que hi recollí aquesta cançoneta tradicional, ens confirma que hom hi diu *algua beneïta* per 'aigua beneita' (*BCEC*, 1907, 51, 53.1). La forma tradicional ha restat fins avui *aigua benèita* quasi pertot; i és poc freqüent que en aquest cas hagi penetrat la forma analògica femenina *-ïda*, que com a veritable participi o amb un valor adjectiu d'aplicació general ha predominat en la llengua literària moderna.[4]

És sabut que en certs tipus de llenguatge conservador (esp. en contextos religiosos) *benèit*, *beneita*, han conservat fins als temps recent un ús més ampli: *La Bauma Bənèịtə* és una caverna de religioses llegendes entre les cingleres de Sant Martí de Sobremunt; «*beneyt* Sant Ramon, fill de Vilafranca» en una cançó recollida per Milà a Argentona, «yo sóch aquella *beneyta* / que tant haveu demanat / —Si sou aquella *beneyta* / lo meu fill vos sigui dat»;[5] *llimes beneites* són una mena de fruita a la Ribera de l'Ebre.[6] Sens dubte el significat més divulgat en la forma accentuada *benèit*, *-èita*, és el secundari de 'ximple, curt de gambals', que s'estén a tot el domini lingüístic i resta viu pertot:[7] el trobem ja en *Tirant lo Blanc*: «Y vós, En *beneyt*, per a què voleu altra muller?», cap. 205; val a dir que en aquesta novella també té de vegades matisos més maliciosos, per exemple 'gatamoixa, gatamaula' (Riq., p. 1129; *NCl.* v, 175.3).[8]

DERIV. DE *beneit*: mall *beneitura* (*BDLC* I, 36); *beneiteria* [Verdaguer]. *Bəneita. Beneitada. Beneitejar. Beneitera* [1740]. *Beneitís. Beneitó.* — *Beneïdor* [S. XIII?]; *benditor* deia en lloc d'això Llull, *Cont.*, 288.30. *Benedicció* [Llull, cf. supra].[9] Cultismes *benedicta*, *benedictí*. *Benedictus*. *Benedícite* («dir lo *benedicite*: consecrare», 1575, OPou, *ThPu.*, 188), de l'imp. 5 del verb llatí *benedicere*.

APÈNDIX sobre MALEIR. Del ll. MALE DĪCĔRE, pròpiament 'mal parlar, parlar malament d'algú'. Els fets de la història d'aquest mot, si no iguals, són parallels als de *beneir*, i en forma més resumida en tractarem ací, evitant així repeticions. Apareix igualment des dels orígens, S. XIII, també en Llull i les *Lleg. Rim. de Sevilla*, en part en formes de conjugació irregular corresponents a les del verb *dir*, com la del perfet fort *maldix*: «blastomà e *maldix* Fèlix», *Merav.* (*NCl* I, 78); «Judes fâya sovèn plorar / lo fiyl del rey, e greu estar: / no·n vol estar lo *malaÿt* / per molt que li·u aguesen dit», *Lleg.*, v. 116; en part ja en forma contreta *ẹ́* (escrita *â*, a la manera mallorquina), «Judes --- can se bocha *malâyta* fo, / d'on se parlà tan gran traiciọ́», «jụeus *malaÿts* foren venuts», ib. (vv. 338,100 >).

També es troben aviat formes més regulars i analògiques: «en infern se *malaexen* huns als altres», StVicentF (*Quar.* 10.118), «la terra, la qual Déu ha *malahit*», id. (id. 13.27); o, més ambiguament: «aquells que Déus ha *malayts* e desemperats», Eiximenis (*Terç*, *NCl* III, 252.5); «aqâst castel âs *malayt* de tots sels qu'i astan, car tota piatat n'ix fora, e tota dolor hi âs», Reixac (*Questa*, 36.3). Almenys en el participi seguí havent-hi formes irregulars, pel que fa a la *-t-*: «no pogueren sotscavar lo dit mur, e *maleyta* fon la furor de aquells», StVicentF (*Quar.*, 252.39).

En el mot en MALE- ja no queda rastre en català del vocalisme etimològic Ĭ > *e* (tal com en BENEDICTUS > *Benet*), solament conservat en altres llengües romàniques (it. *maledetto*, gascó *maladet*), i a diferència de la Vall d'Aran, on el massís d'Aneto-Benasc encara es diu *Maladeta*, a Pallars i Ribagorça s'anomena *Les Malaïtes*; però ha quedat la irregularitat en el que afecta la *-t-*, no en l'ús modern del català central (*maleïda*), però sí en textos anteriors i en certs usos adjectius, de significat figurat o translatici: «no pogueren sotscavar lo dit mur, e *maleyta* fon la furor de

aquells», StVicentF (ib. *Quar.*, 252.39), on endemés és versemblant que s'hagi de pronunciar *maleÿta* amb dièresi (com avui encara en el nom pallarès de les *Malaïtes*); més tard, l'accent s'ha traslladat (paral·lelament a *beneït* > *benèit*), en aquells usos translatícis, que constatem especialment en certs parlars extrems: «men. *malèit*: enfadat, alçurat, enrabiat», Ferrer Guinart (*Rond*, s. v.); «ses dones --- són brutes, putifeines, escaufa-sitis, anant de ca Na Beta a ca' s Jai, *malèites*, malgènits, rampins ---» (en una narració popular, Camps Merc., *Folk. Men.* II, 117); i en el Migjorn valencià, amb reducció fonètica de la final *-eit* a *-ei*, 'maligne, pervers': «era un roder molt *malệi̯*: anava retaco al coll ---», oït a Pedreguer (1963).

DERIV.: *Maldeïdor* (Llull). *Maldient* [S. XV]. *Maldígol* (Llull, Vilanova). *Maledicció* [1242; Llull]; *maldició*, que en JRoig, *Spill* 10.690, no és castellanisme però sí modernament). *Maldit* 'reprensió, vituperi' (recordem el *Maldit bendit* de Cerverí de Girona) avui tort. *Maledicència* [S. XIX]. *Maleïdor*. *Maleïda*. *Maleitura*. Formes heteròclites: *maldiar* ribag., *male(i)ar* ib.

¹ Cal dubtar que una pronúncia *bənəzí* hagi arribat a existir mai en català; com a molt, en alguna vall extrema del dialecte rossellonès, especialment el Capcir. Amb caràcter general tal tractament de la -D- (o -C^e-, -TI̯-) potser ni allí, per més que sovintegen grafies aproximades, en part meres imitacions gràfiques dels veïns parlars occitans, com constatem en les *VidesR*, on alterna pertot aquesta grafia amb les formes zero, i entreviada d'una quantitat enorme d'ultracorreccions absurdes (com *masestre*, *pazor*, *prezon*, *benesuransa*, MAGISTRUM, PAVOREM, PROFUNDUM, BENE-AUGURI-ANTIA, etc.). El cas és que avui en el Capcir es diu, però a Formiguera el 1960 vaig constatar que pronunciaven *bẹnẹzí* al costat i en oposició amb *məlәí*: com ho comproven les *ẹ* tenses i tancades d'aquella forma en contrast amb les *ə* catalaníssimes d'aquesta, es tracta d'un occitanisme fronterer, molt explicable sobretot perquè el Capcir depenia de la diòcesi llenguadociana d'Alet, que els enviava capellans forasters: mentre aquests els *benezien*, els capcinesos, renegaires com a bons catalans, potser *məlәíən* el pacífic «abbé»! — ² És manifestament errònia la doctrina ensenyada sovint que BENEDĬCTA vagi passar a *benèita* a través de **beneéita*. L'única evolució catalana de ĬCT és *èt*, des de bon principi: *estret* STRICTUS, *dret* (mai **dreit*) DIRĒCTUS, *esporret* EXPORRĒCTUS, etc. És estrany que no vegi això l'etimologista d'*AlcM* (s. v. *beneyt*). L'error de creure en una síncope *BENDICTU, encara és més gros. — ³ Per això no podem assegurar ben bé si la pronúncia és *bənəitə* o bé *bənə̂i̯tə* en l'any 1551 en un text d'Eivissa «lo prevere quant done sperges de l'aygua *banayta*», Macabich, *Sta. M. la Major*, *Cròniques*, 110. Tampoc és inequívoca la grafia en *aygua beneyta* del *ThPu.* de 1575, d'On. Pou, p. 168; o en St. Vicent Ferrer: «¿d'on me ve a mi tanta de honor, a una ànima pobra així? —Com responen los àngels? —*Beneyta*! Nostre Senyor vol que·t façam tal honor», *Sermons* I, 188.22. — ⁴ A l'Alt Pallars solament alguns diuen *aigua beneïda*: així a Tor, però a Àreu ja vaig sentir altre cop *aigua beneita*. — ⁵ Versió recollida a Bellpuig o Agramunt, on la de St. Joan de les Abadesses porta «Som la que vós més amàveu, / Princesa de Montserrat», Milà i F., *Rom.*, 26.13, 32.9. — ⁶ Bladé i Desumvila, *Benissanet*, 138-139. — ⁷ Excepcionalment observo que va en la forma analògica recent *beneït*, *-ïda*, en algun punt valencià. Però això no sé si s'estén més enllà de la zona d'Alcoi, d'on era originari Martí Gadea (així *T. del Xè* I, 10). Molt prop d'allà, a Tàrbena, ja anota Mn. Alcover, *benéyt*, *-éyta*, «poc seny, bàmbol» (*BDLC* X, 175). — ⁸ D'un encreuament de *beneit* amb *babau* resulta manifestament el barceloní *banau*, sinònim d'aquell; no és un mot digne del qualificatiu de barceloní, car no l'usen més que algun jove, i gent sense rudiments d'educació, de llenguatge «xava»; ja se sentia, però, cap a 1920; però la gran majoria usa *beneit* i *babau*, no aquell. A Benasc diuen *belano* (Ferraz, etc.), com a mot més tradicional, i és possible que també resulti d'un **benalo* (encara que em guardo d'assegurar que això s'expliqui per un **babaldo*, *-alo*, variant de *BABAU*. És ben possible que també hàgim de posar ací el mall. *beninoi*, molt usat per Mn. Alcover en les seves *Rondalles*, i que Spitzer (*Lexik. a. d. Kat.*, 27) volia explicar per *benignus* amb el sufix afectiu *-oi*. Tot i que els autors de l'*AlcM* donaren un assentiment (un poc escèptic) a aquesta explicació, que superficialment és tan convincent, més aviat em decanto a negar-la sobretot perquè no sé que un descendent de *benignus* com el fr. *bénin* existeixi en català, i almenys pot constar que no hi existeix en cap sentit pejoratiu, i menys aquest; després, i sobretot, perquè això no ens explica les variants *benanoi* i *beanoi* que el mateix Moll dóna com a pròpies de Ciutadella (*Misc. Alcover*), ni *beninoni* usada en altres punts de Mallorca i Menorca (*AlcM*; *Miscell. Folklòrica* I, on s'hi afegeix un *boloni*) i ja usada a primers de segle per Tomàs Aguiló a Mallorca (*Poesies mall.*, 175). No fóra massa complicat de trobar-li una explicació a base d'encreuament de *beneit* amb algun sinònim (cf. *benau*), o bé a base d'un **beneitoni* de caricatura italianizant (cf. *carquinyoli*, *arrencaqueixali*), qui sap si amb la terminació de *babiloni*. D'altra banda, sobretot, posaré de relleu que amb el sentit de «enfant gâté, préféré» s'usen a l'Havre *bénoni* i a Belfort *benôneni*, i sembla clar que això ve de *Benoni*, segon nom de Benjamí, el darrer fill de Jacob, com indiquen Wartburg (*FEW* I, 325) i Cramer (*ZRPh.* LIV, 221). Tinc doncs tendència a creure (més que en les suggerències anteriors) que si tan sovint el «caganiu» o el moixó acabat de néixer passen per ser l'expressió summa del babau, i si el poble està convençut que aviciant un jovenet se'n fa un pobre inerme davant la vida, ni el canvi de sentit des d'això a 'beneitó' ni el de forma des de *benoni* o *benoneni* (Belfort)

a *beninoni* (Aguiló) no ens poden fer gaire escrúpol, i més si pensem que en català el mot estava condemnat a entrar en l'òrbita de *beneit* i del sufix hipocorístic *-oi*, més viu que enlloc a Mallorca. Altrament algunas formes del mot també presenten rastres de la influència de la pronúncia descuidada que és corrent en els hipocorístics, i que serà responsable de la dissimilació de les *nn* intervocàliques en *beanoi* i en *-oi* < *-oni-*. — [9] Que un *castellanisme* bendició *sigui cosa molt estesa*, com afirma *AlcM*, és ben infundat; que aquest diccionari li doni pronúncia «oriental» i «occidental» quasi fa pujar el fum al cap. Hi ha balears que no s'adonen que el fet que un castellanisme corri per aquesta terra no significa que s'usi enlloc més. No ho he sentit en ma vida.

Benemèrit, V. *mèrit* *Benentès*, V. *entendre* *Beneplàcit*, V. *plaure* *Benestant*, *benestar*, V. *estar* *Benèvol*, *benevolència*, V. *voler* *Benfactor*, V. *benefici*

BENGALA, 'insígnia de comandament a manera de bastó', 'compost químic que dóna una llum de color', del nom de la nacionalitat de Bengala a la Índia, d'on es portà la mena de canya usada per fer aquells bastons i on els europeus aprenguérem l'ús d'aquestes llums. □ *1.ª doc.*: Ss. XVII-XVIII, cançó popular.

Parlant d'un «cirurgià» (o metge rural i militar) i de la seva indumentària típica: «Ell ha pres capa y sombrero, / la *mangala* a l'altra mà», Milà, *Romllo.*, 416. La forma assimilada amb *m-* és realment la que ens era familiar a la gent de la meva generació, per anomenar aquest bastó, quan érem joves, tant que a penes se sabia que es digués d'altra manera (com a nom de la llum, en canvi, es deia amb *b-*). Això també a Mallorca, on Mn. Alcover escrivia, en una *contarella* «hi ha unes *mengales* o *bengales*, una espècie de vares de balle»; de fet així ho usava Marian Aguiló en una tràgica contalla poètica, c. 1850, «fins gran dia lo veguer / no pogué arribar al poble: / la *mangala*, d'or capçada, / sota de l'aixella porta» (*Antol. Po.*, 1975, p. 99); a València Sanelo c. 1800 registra *bengala*. Igual en els millors escriptors del Principat, però generalment amb *m-*, començant per Verdaguer (*Canigó* v, 72). Estès també a personatges sense autoritat però que tenen punt a ser tractats amb general respecte: «marxants de llargues bruses y *mangales* de freixe», Bertrana, *Proses Bàrbares*, 133.

Amb els mateixos sentits apareix *bengala* en castellà i en portuguès, llengües en les quals s'aplicà també a una mena de mussolina (en aquesta excepció es documenta en portuguès des de 1561, en castellà des de 1586, i un sinònim *albengala* des de c. 1600). El mot ens vingué a tots, sens dubte, per conducte dels portuguesos i de la seva llengua, on *cana de Bengala* ja es troba a Orient el 1509, en el viatger Fernão Mendes Pinto de mj. S. XVI, i el 1570 ja llegim d'un poble de Portugal que un home havia agredit una dona amb una *cana de bengualla* (*RLus.* VIII, 303), ací realment aquests bastons es feien amb una mena de canya pròpia d'allí: Dalgado, *Glos. Luso-Asiático*, s. v.; solament des de 1650 es troba simplificada aquesta expressió com a *bengala* sol, en portuguès; vegeu encara *DCEC* I, 442, i 86.

En el sentit de 'llum de Bengala' no en trobo documentació en llengua castellana fins a 1884, ni en la catalana fins a 1879 (en una revista popular mallorquina, *AlcM*). Com a nom de tela segons Dozy hauria vingut *albengala* al castellà des de l'àrab, però les dades portugueses de Dalgado [1561] no semblen d'acord amb això; d'ací en català degué venir *bengalina* (*AlcM*).

DERIV.: *Bengalada* 'bastonada' (Griera, *RLiR* v, 218).

Benhaja, V. *haver* *Benifet*, V. *benefici*

BENIGNE, pres del ll. *benignus*, *-a*, *-um*, 'de bon natural', compost de *bene* 'bé' i *gignere* 'engendrar'. □ *1.ª doc.*: S. XIII, Llull, i *benignament* en Arnau de Vilanova.

També el trobem en molts autors del S. XIV, com Eiximenis, que escrivia en el *Llibre de les Dones*: «Déus totpoderós, qui no és rèbeu en ses obres, mas tot *benigne* e suau» (en un passatge que estudio en el meu estudi sobre les *Prosificacions* VII, 8.10). Tot seguit arribà a un nivell molt popular dins la llengua: en la *Cansó de la Beneyta Verge*, de la segona meitat del S. XV, va en rima: «tan solament tu est digna / de gràcia e de honor, / Déus qui t'à vista *benigna* / --- / lo seu car fill en tu envia / per traure lo món d'error» (Milà i F., *O. Comp.* VI, 186). A diferència de les llengües romàniques veïnes (fr. *benin*, etc., i per al cast., *DCEC* I, 442-3) en català apareix sempre amb el nexe *-gn-* conservat.

DERIV.: *Benignitat* [Llull, *Blanquerna* III, 130.15; «tractar los estudiants ab molta *benignitat* y amor: summa humanitate ---», On. Pou, *Thes. Pu.*, 179]; en lloc d'això *benignea*, S. XIII, en els *Costums de Tortosa*.

Beninoi, *beninoni*, V. *beneir* (n. 8)

BENJUÍ, de l'àrab *lubān ǧāwī* 'encens de Samatra', illa d'Indonèsia on es produïa el més pur i a la qual els àrabs donaven el nom de Java (*ǧâwa*). □ *1.ª doc.*: inventari de 1430, *DAg*.

I en tres textos de mj. S. XV, *AlcM*; «*benjuy*: laserpitium» (cit. entre les «adrogues» *argentviu* i *caparrós* en O. Pou, *Thes. Pu.*, 199, a. 1575). En castellà *benjuí* [1438], port. *beijoim* [1498]. Ni Dozy ni Dalgado (*Gloss. Luso-Oriental*, s. v.) no en troben documentació portuguesa ni castellana anterior; tot i que Dozy suposa que ho vagin importar d'Orient els portuguesos, el cas és que en català apareix molt abans que en aquesta llengua i primer que en castellà. Com que l'Arxipreste de Talavera, primera autoritat del mot en castellà, i home que havia viscut a Catalunya, i entrevià de força mots catalans el seu estil castellà, diu que

amb benjuí es componien «esfumaduras sevillanas y catalanas» (com les que descriuen Jaume Roig i Joanot Martorell), és segur que foren els nostres mercaders els qui ho importaren de les escales de Llevant, car només en la nostra llengua es comprèn la deglutinació de la síl·laba inicial *lu-*, que fou confosa amb el nostre article definit *lo*.

Haguérem de ser, doncs, nosaltres els qui el transmetérem a totes les llengües europees, i al b. ll. *benzoe*. Com que és d'aquesta substància que s'extrau l'àcid *benzoic* [1868, *SLitCosta*], això ha servit de base per a aquest derivat en el llenguatge químic internacional. I d'ací s'ha derivat després el nom de la *benzina* [1868, *SLitCosta*], en la composició de la qual entra aquest àcid. De l'àcid benzoic, després altres derivats formats pels químics moderns: *benzè, benzènic; benzil, benzílic; benzol* [1868, *SLitCosta*], i compostos diversos formats a base d'un radical prefixat *benzo-* o *benz-* [*DFa.*; *benzamida*, 1868, *SLitCosta*, etc.; d'altres en el Webster-Merryam, s. v.].

Benmereixent, -ença, V. *merèixer* *Benparlant*, V. *parlar* *Benveure*, V. *veure* *Benviure*, V. *viure* *Benvolença, benvolent, benvoler, benvolgut*, V. *voler* *Benzina, benzè, benzo-, benzoic, benzol*, V. *benjuí* *Bequerada, bequerut, bequetejar*, V. *bec* *Berba*, V. *verb*

BERBENA, del ll. VERBĒNA 'cada un dels rams de berbena, llorer, olivera o murta que duien ritualment els sacerdots pagans en llurs sacrificis'. ☐ *1.ª doc.*: S. XIV, Manescalia de Klagenfurt.

La grafia *berbena* amb assimilació de la v- inicial llatina a la -B- recolzada interna es troba en el toscà *berbena*, i fou la usada en castellà, en els docs. més antics (1399, 1490; després s'imita la grafia clàssica, en aquesta llengua que no distingeix ja fa molts segles entre els dos fonemes). En català es troba així en tots els testimonis medievals i avui pronuncien *berbena* les comarques on els dos fonemes es distingeixen oralmen; per exemple a Gandia vaig anotar la *b-* el 1962 en el nom d'una *Caseta de Berbena*, dins aquell terme. I així es troba ja en moltes glosses del llatí tardà: *berbenae*, *CGL* v, 271.9, 402.46; IV, 313.49, 295.28: *berbina* III, 631.39, 580.44, 611.47. L'herba que avui es coneix amb aquest nom s'anomenava en llatí clàssic *verbenăca* (Plini), derivat de *verbena* 'ram ritual dels sacerdots', per tal com aquesta planta era una de les que més s'usaven per a aqueixa ocasió. Però l'it. *vermèna* ha conservat el valor originari de 'ramell'. L'accepció 'revetlla de Sant Joan, Sant Pere', no és catalana i en castellà és especialment madrilenya [*DAc.-Esp.* S. XIX], al·lusiva a la prolongació de les revetlles fins a la matinada, hora en què segons la medicina popular s'ha de collir precisament la berbena perquè tingui efectes curatius (veg. documentació en el *DCEC* IV, 707).

DERIV.: *Verbenaci.*

BÈRBOL, 'espècie d'herpes', germà del mot que en els dialectes occitans apareix en les formes *bèrbi* i *bers*, d'origen pre-romà, segurament indoeuropeu; com que aquestes formes han de ser parentes de les formes *derbi* i *derbese* d'altres parlars occitans, que per la seva banda van amb *dérbeda, dérbia*, de l'Alta Itàlia, reto-romànic *dìervet*, i amb el fr. *dart(r)e*, els quals provenen del cèltic *DÉRVĒTA (documentat com a llatí tardà en les formes *derbita* 'herpes' i *derbiosus* 'herpètic'), es dedueix que el mot català i occità deu venir d'una variant consonàntica BERB- de la mateixa arrel: la forma catalana sembla ser evolució fonètica d'un català primitiu **bèrbeu*, paral·lel als occitans *berbi* i *derbese*, tots tres provinents d'una base *BÉRBECE formada amb una derivació sufixal divergent de la de DERBITA, i amb B- per l'acció d'un altre fenomen, potser fonètic i de tipus assimilatori. ☐ *1.ª doc.*: S. XIII.

En el *Vocabulista* atribuït a RMartí, p. 165, apareix *berbol* traduint l'àr. *quwabā*, mot àrab que els lèxics clàssics tradueixen per «scabies» i «liche, impetigo» (Djauh., Firuzab., en Freytag III, 512*a*). Apareix després en la Gramàtica de Nebrissa (S. XVI), també traduït «lichen», en Cauliac, que és poc anterior (*DAg.*, *AlcM*), i en el lèxic valencià de Sanelo («ampeine, tiña», 39*ra*), en tots ells escrit amb *b-*; la grafia amb *v-* solament des de Lacav. (1695).

Avui coexisteixen les dues pronúncies, bilabial i labiodental, de la primera consonant. Sento *vḙrbul* a Valls de boca d'En Cases i Homs, però el *DAg.* dóna *bèrbol* per a Reus i Mallorca; *vérbol* a Tortosa (*BDC* III, 113) i amb *b-* a Xiva de Morella[1] (però aquests dos parlars no distingeixen avui oralment les dues consonants). Segons *AlcM* és *bḙrbol* a quatre pobles del Nord de Mallorca i a Menorca, però *vḙrbol* a cinc del Centre i Sud de l'illa, incloent-hi Palma i Manacor, i també a Eivissa; en fi dóna *bírbul* en un poble del Baix Empordà (Llofriu).

Fora de la nostra llengua, aquesta paraula, si bé no es troba en occità medieval, té avui ampla representació en els parlars d'Oc i d'Oïl, i en els Alps i Nord d'Itàlia. La usà Mistral «e pourrian descatà lou *bèrbi*, / que rousigo vosto supèrbi» en *Calendau* (VIII, 33.5); el *TdF* cita igual forma en el marsellès P. Bellot, i alguns parlars alpins usen *bers* (que tenint en compte la forma *derbese* i la que hem de suposar com a primitiva en català —**bèrbeu* < **bèrbetz*— podem interpretar com a síncope de *bèrbetz*); en el Delfinat coexisteixen *bèrbio* i *dèrbio*, i el *FEW* (III, 46) assenyala efectivament les formes *bèrbi(a), ba-* a Champsaur, Barceloneta i Ais de Provença. Més nombroses (i potser amb àrea més extensa) són les formes occitanes amb *d-* inicial: *dèrbi* en certs parlars rodanesos, *endèrbi* en gascó i llenguadocià, *dèrti* en els Alps, *enderte* a Bordeus i *endestre* en el Carcí; *derbese*, segons Ronjat, *Gramm. Ist.* II, 161, és propi de Beziers, forma que ens interessa especialment per la seva proximitat a la frontera catalana, i perquè, com el català *bèrbol*, postula una base en -ECE, si bé en canvi amb la inicial francesa; però en el Roergue el derivat és *emberbesit* 'atacat de bèrbols': amb la *b-* catalana.

En efecte el fr. *dartre* és clar que ha de sortir de

**darte* per repercussió, i certs dialectes conserven allí formes de terminació més arcaica, com ara *derp* en parlars de l'extrem Sud de Bèlgica (Gaumet). **Darte* està per **derte* amb el conegut *ar* secundari per *er* (com en lézard LACERTUS, etc.)

A Itàlia el metge Giov. de Vigo, en el seu *Libro o Práctica en Cirugía,* escrit en llatí cap al 1500 (publicat en trad. castellana a Toledo el 1548, p. 140), dóna com a equivalent de *impetigo* (*-igen*) «*derbia* hablando según hablan en Pavía»; i avui és milanès *dérbeda*, a Piacenza *derbga* i en el Piemont *derbi*; mentre que en reto-romànic es troba *dèrvet* a la Sobreselva, contret com a *dert* a l'Engadina. Més dades i comentaris sobre aquestes formes franceses i alpines en Ascoli, *AGI* VII, 599; Horning, *ZRPh.* XX, 86-7, i *REW*, 2580).

Ja Diez i Thurneysen (*Keltoromanisches*, 97) cridaren l'atenció sobre el caràcter cèltic del mot, que almenys pel que fa a les formes francesa i les alpino-rètiques i alpino-italianes, a penes pot oferir dubtes. Sens dubte DERBITA es documenta en les glosses llatines però és un celtisme clar, com indicaren Thurneysen, Pedersen (*Litteris* VII, 24, i *Vgl. k. Gr.* I, 495) i Loth (*RCelt.* XLV, 186-7. La forma que hem de postular en gal és *DÉRVĒTA, com explica Pok. (*IEW*, 209.29-32), de la qual *derbita* és una grafia llatinitzant tardana, com revelen les formes britòniques: ky. *tarwed* (pl., en sing. *tarwyden*), però hi ha també allí una variant *darwyden*, que és la primitiva, i a la qual respon el bretó, des de les seves fases antigues, amb la forma *dervoeden*. La base protocèltica hagué de ser, però, simplement *DERU o *DERW, i la terminació -EIT- s'hi afegiria a manera de sufix, car en irlandès antic i mitjà trobem simplement *deir* o *der*.

Ara bé aquest mot té una ampla difusió en moltes branques indoeuropees: *dadrúḥ* o *dadrúkaḥ* 'lepra' en sànscrit, que semblen sortir d'una forma reduplicada *dar-dru-ḥ* 'mena d'herpes', germ. **te-tru-* (ags. *teter*, a. al. ant. *zittaroh*, al. *zitterich* 'mena d'herpes'), lit. *dedervinė̃* 'erupció a manera de brians' (Völkel, *Litauisches Handbuch*, p. 5; Mühlenbach-Endzelin, *Lettisches Wb.* I, 450), que presenta així mateix una base DERU̯- ampliada per reduplicació, com en índic i germànic, i amb un sufix -IN-; sense sufix ni reduplicació, i amb sentit un poc diferent: txec i pol. *o-dra* 'escarlatina' i 'sarampió' (*IEW*, 209.27-36). Ara bé, que la sufixació en -EIT- no fou general en cèltic, ens ho proven no solament la forma irlandesa, sinó també l'adjectiu *derbiosus* 'herpètic', que trobem en forma llatinitzada en el metge Theodosius Priscus del S. IV. Aquest adjectiu deriva evidentment d'un substantiu *DERBIA, que és el que ha originat la forma provençal alpina *dèrbio* i rodanesa *dèrbi*, gascó i llengd. *endèrbi* (i amb B- la forma *bèrbia*, etc., delfinesa i provençal).

Tanmateix no degué ser aquesta l'única terminació existent en els dialectes gals o indoeuropeus del que seria el Midi francès. Car la forma *derbese* de Beziers presenta una terminació sibilant que no s'explicaria per les terminacions -ETA ni -IA, i també les formes occitanes en *b-* suposen bases terminades com la final de *derbese*: en particular el roerg. *emberbesit* i el català *bèrbol* suposen una base en -CE, car és clar que un *BÉRBECE passava en català normalment a **bèrbeu* d'on *bèrbol*, tal com *nèdeu* es torna *nèdol*, *rèbeu* > *rèbol*. Però no es pot pendre en consideració la idea de Ronjat que aquestes formes en -CE siguin degudes a una contaminació de PULICE 'puça', car fins si algú hagués cregut que aquesta malaltia cutània era causada per l'àcar de la sarna, ni l'àcar és una puça ni els bèrbols són sarna.

Rebutjant, doncs, aquest subterfugi, m'atenc a la conclusió de Jud, que estudià el problema de les variants occitanes en *ARom.* VI, 1922, 207-8: que aquestes variants suposen una base pre-romana de terminació diferent, en -CE. En efecte si les llengües cèltiques tenen la triple derivació DERU̯, DÉRW-I̯A i DÉRW-EIT-A, no hem de tenir escrúpol a admetre que els parlars pre-romans dels dos vessants pirinencs tingueren un quart tipus derivatiu *DÉRW-EKE o *DÉRW-EKIS, amb la mateixa ampliació consonàntica que el scr. *dadrukaḥ* i l'a-al. ant. *zittaroh*. En definitiva es tracta de l'arrel panindoeuropea DER- 'llevar la pell», que tenim en els grecs δείρω i δέρμα i en el germ. TER- (> angl. *tear*, al. *zerren*).

Restaria ja només explicar la *b-* del català i de les formes occitanes en *b-* del Delfinat, Provença i Roergue. En el *DCEC* III, 48*a*57ss. vaig incloure breument aquestes formes en *b-* entre una sèrie de celtismes romànics on una D- etimològica inicial, i altres inicials consonàntiques, semblen haver-se alterat per lenició, cosa que podia rebre un cert suport per part del genovès *zèrbia* 'bèrbols'. Es tracta però de fets poc o molt dubtosos, almenys en la majoria dels casos; i sobretot, de resultats diferents, car en quasi tots els altres es tracta d'una D- o una S- que desapareixen; sens dubte no descarto la possibilitat que en el nostre cas la *d-*, pronunciada amb lenició, s'hagués assimilat en *ƀ-* en lloc de passar a *z-* o desaparèixer, però tot això fa que aquesta explicació resulti problemàtica. Hi veig dues alternatives.

Una és que hi ha bastants mots on se succeeixen en la llengua mare una P- inicial i una -KU̯- interna, en els quals una de les dues s'assimila a l'altra; de manera que PENKWE s'altera en *PEMPE en germànic, i en QUINQUE en llatí; i PERKʷUS 'alzina' es torna llatí *querqus*; i formes semblants en cèltic i en indoeuropeu hispànic: ky. *perth* i el poble dels *Querquerni* en la Tarraconense (*IEW*, 823). Seria, doncs, ben sostenible suposar que certs dialectes indoeuropeus pirinencs, parallelament a això, canviaren DERU̯-, per assimilació, en DU̯ERU̯- > BERW-. Podria tractar-se d'un fenomen cèltic dialectal, o potser més aviat sorotàptic; car ja hem vist que la nostra arrel per anomenar l'herpes o bèrbols és comuna al cèltic, amb el balto-eslau, el germànic i el sànscrit. I justament el nom de la tribu dels *Quarqueni*, quasi igual a la dels nostres *Querquerni* citats, es retroba com a nom d'una tribu venètica: ja recordem que el venètic és tan pròxim al sorotàptic que Pokorny l'hi identificava del tot. Tenim, doncs, ací una explicació possible, i que implicaria la

definició del nostre pre-romà *BÉRBEKE com una base sorotàptica, parallela al cèltic, i no pas com a celtisme.

De tota manera, donat el caràcter complicat i molt hipotètic d'aquesta canvi fonètic D- > DW- > B-, m'inclino més aviat a creure que hi hagué, en certs parlars cèltics, una assimilació a distància de la D- a la B-, provocada per la contaminació del mot *BRIANS*, 'espècie d'herpes, també cèltic, de BRIGANTES, i sinònim quasi perfecte de *bèrbols*.

DERIV.: *Berbolós*.

[1] Sento allí (1961) que al Molí Vell hi neix una aigua bona per a curar l'homor-salat, «que és com si foren *bę̀rbos*». Per a Mallorca Mn. Alcover donava *vę̀rbol* com a exemple de mot en *-o*, però Moll (*AORBB* II, 20) advertia que «cal accentuar *bérbol*».

BERENA, 'menjada lleugera a mitja tarda', mot panromànic (fr. ant. *marende*, oc., it., port. *merenda*, cast. *merienda*, roms. *merindă*), provinent del llatí MERĔNDA. □ *1.ª doc.*: 1264 (en un document reproduït per F. Soldevila, *Pere II*, vol. III, 450).[1]

És pronunciat *brena*, l'inf. *brenà(r)* en algunes parts[2] i més o menys generalment en el parlar vulgar o descurat de molts llocs sobretot en les localitats on la *e* àtona és una *ə*. Mot bàsic de l'idioma, està ampliament documentat (1265, citat per *AlcM* del mateix llibre de Soldevila); Llull, *Doct. Pueril*, capítol XCI, 49; Eiximenis, *Dones*, cap. 76 (*EntreDLl.* I, 240; 1268 en *BCEC*, 1908, p. 173; 1321 en *RLR* XXXII, 414; *Sermó del bisbetó*, *AlcM*; J. Esteve, l'any 1489, *DAg.*, etc.). Aviat va tenir la concurrència de l'inf. *berenar* substantivat (ja en el *Spill*, 5234; text de 1600, *DAg.*), forma que avui és més corrent que *berena*. A Mallorca i Menorca *berenar*, subst. i inf. significa 'esmorzar' a més del seu sentit referent a la menjada de la tarda (Figuera, Amengual, *BDLC* XIV, 209, *AlcM*) mentre *berena* a Mall., i *bereneta* a Men. semblen limitar-se al sentit bàsic de 'menjada de capvespre' (segons les dades d'*AlcM*). Aquest diccionari ha documentat *berenar* 'menjar al mig dia' a Olot, i En JCoromines creu recordar-se d'haver oït *berena* com a 'esmorzar' a Llaguarres (Alta Ribagorça); amb aquest motiu notem que en bearnès *brenà*, verb i subst. es refereix a l'àpat del migdia.[3] En el sentit d''esmorzar', documentat a Mall. i Men., *berenar* pot ésser antic, fins i tot medieval, però deu ser un neologisme, fet per eliminar l'equívoc que resultava en l'ús de *dinar*, que en els Ss. XIII i XIV significava tant 'fer l'àpat del matí' (el seu sentit etimològic) com 'fer l'àpat de migdia' (*DINAR*). Notem que per la mateixa raó fou adoptat el cast. *almorzar* com a *almorzar* a València i *esmorzar* (o *asmorzar*) en els dialectes oriental, occ. i eivissenc. Com que l'àpat del matí és lleuger i, en tot cas, una mena de *berenar*, l'extensió semàntica era molt fàcil.

Berena ha pres el sentit de 'la menjada o les provisions que un porta quan passa el dia fora de la casa, sigui en el camp treballant o sigui fent una excursió' (un ex. de 1319, bastant probable, es troba en *AlcM*); i notem també: «el rabadà --- porta tirapeu, la capa curteta, / y en el cucurull porta la *berena*; ... quan han berenat: —adiós, Magdalena», Milà, *Romllo.*, 560; en alguns llocs és 'menjada festosa que fa la gent a la tarda al camp', així a Calaceit (Matarranya) i Artà (Mallorca); deu ser un costum molt antic, segons el següent passatge d'Eiximenis: «li plau molt lo bon vi e dinar de matí e anar per orts a convits e a ffer grans *berenes*», *Libre de les dones*;[4] a Mont-ros (Pallars) el dia de Sant Roc «beneïen la vacada i feien bones *brenes*», i a Sopeira (Alta Ribag.) per Sant Gregori, la festa del poble, fan «un *brenà* bo» anant al camp; a Ars (prop de la Seu d'Urgell) *berena* és 'collació' (1959).

Quant a l'aspecte fonètic, notem que la mateixa dissimilació de les nasals de MERENDA > *berena* es va produir al gascó i a l'emilià (Spitzer, *Litbl.* XL, 106);[5] per a la documentació de *brenà* i *breno* en els parlars gascons, veg. Rohlfs (*Le Gc₂*, § 129); notem que en el bearnès l'àpat lleuger del capvespre s'expressa generalment per *brespè*, i com a verb *brespejà*, derivats de *brèspe* (< VESPERA), i en el rossellonès diuen *espertina* i *espertinar* (Grandó, *Misc. Fabra*, 190), que també parteixen de VESPER, amb un tractament de la *v-* com en el cas de l'antic *ivaç* < VIVACIUS. En els parlars limítrofs al català, tenim *brenà* a Alta Ribag. (Ferraz); Rohlfs dóna a l'arag. parlat a Echo *berienda* (*Le Gascon*, § 129);[6] es diu *brendar* a Bielsa; *berienda* i *berendar* a Múrcia (G. Soriano), *berendar* i *berienda* (o *berenda*) a Énguera i Canal de Navarrés.[7]

DERIV.: *Berenar* v. 'menjar lleugerament a mitja tarda', ja en St. Vicent Ferrer: «Aprés, les gens han dit: "E per què no almorzaríem per lo matí, e beure un poch, e aprés, hora de tèrcia, que·ns dinàssem, e quan vindrie al mig jorn que *berenàssem*, e puix sopar al vespre?"», *Sermons* I, 219.15;[8] del llatí MERENDARE (doc. en Isid., *Etym.* XX, 2.12); com a substantiu 'berena' (ja en el *Spill*); més detalls amunt.

Berenada 'berena abundant': «Si n'hi havia tres comares / allí al lloch de Granollés, // Volían fé una *brenada*, / ara que cap marit hi és. // L'una portava cent ous, / per cada una vint o mes, // L'altra un tros de cansalada / de dugas lliuras o tres...», Milà, *Romllo.*, 308; a Mallorca i Menorca 'esmorzar abundant' (*AlcM*).

Bereneta 'el berenar del capvespre' (usual a Menorca, A. Ferrer Guinart, *Rondaies de Men.*, 213; *AlcM*).
J. G.

[1] R. Martí, *Vocab.*, dóna com a forma àrab de la península *merenda* 'comedere' i com a substantiu *maranda*, pl. *-ât*, sense especificar el sentit exacte de l'àpat. — [2] Les formes *brena*, *brenar* apareixen nornalment en els parlars del Nord-oest, a Farrera, Pallars, Ribagorça.— [3] Palay dóna: «*brenà*, v. Prendre le goûter, le repas du milieu du jour; dîner», «*brenà* sm. dîner» i *bréno* com a idèntic a *brenà* (p. 187). — [4] En aquest passatge tenim un dels casos de la prosificació en l'obra d'Eiximenis, estudiats en detall en Coromines, *EntreDLl.*— [5] Spitzer

inclou a la llista la forma *brent* de l'alemany de Vorarlberg, però en aquest cas ens trobem davant d'un mot d'un altre origen (veg. *REW*, 1285). Notem, d'altra banda, que el fenomen invers, és a dir, l'assimilació de les nasals es produeix en el castellà d'algunes zones, *merenjena* en lloc de *berenjena*. — [6] En el doc. de 1264, reproduït per Soldevila (vegeu amunt la 1.ª doc.) llegim, al costat del text català, «... III .d. Fruyta a *berena*» aquest altre en aragonès: «... III .d. Fruyta a *berenda*». — [7] Un basc *berenda* fou citat per Castro Guisasola, i recollit per Caro Baroja, *Materiales*, p. 46, n. 24, però no ens en podem refiar no estant recollit per Azkue (potser per purisme). — [8] Aquí *AlcM* entén 'menjar al migdia', però l'ordre dels àpats (*almorzar* de matí, *dinar* a l'hora tèrcia, *berenar* al migdia, i *sopar* al vespre) mostra que no deu ser així malgrat l'apariament de la loc. adverbial *al migjorn* amb *berenar*; recordem que l'hora de tèrcia —durant la qual es feia el dinar segons el nostre text— corresponia a l'estona entre les nou i les dotze, i així el *berenar* hauria de fer-se a l'hora quarta, que era entre les dotze i les tres, molt probablement cap a les tres, però en tot cas, durant l'estona que queia en el període de migjorn.

Berenguera, V. *balanguera* *Bergada*, V. *bergant*
Bergamota, veg. *DCEC* s. v. *Bergansi*, V. *bregar*

BERGANT, 'pillet, murri', prové del sentit que tenia antigament de 'home de baixa estofa que forma colla amb altres', 'jornaler que treballa en brigada en feines de baix nivell', mot de la mateixa arrel que l'antic *bergada* 'brigada o colla de jornalers o aventurers', que junt amb els mots italians *brigante* i *brigata* de sentits semblants (desprès difosos des d'Itàlia i en part des de Catalunya, a les altres llengües romàniques) són derivats del verb *bregar*, en italià *brigare*, 'maldar, esforçar-se o treballar (per alguna cosa)', que vingueren del gòt. BRĬKAN 'rompre' (cf. angl. *break*, al. *brechen*). □ *1.ª doc.*: segon quint del S. XIV.

En el *Sermó del Bisbetó* (escrit per aquesta festa montserratina, entre 1316 i 1340) apareix amb un sentit més aviat irònic que severament pejoratiu «jovensells qui·s mostren sants / e són fins *berguans*» (*AlcM*). A la fi del segle ja apareix el femení, que pel seu caràcter (ja per raons morfològiques), òbviament secundari, i de significat molt evolucionat, suposa que el masculí havia de comptar llavors ja amb un prolongat període de vida: «Car veu que aytal muller no és *berganta* ne consintria a moltes malvestats e arloteries a les quals consentiria una gran tacanya», Eiximenis, *Llibre de les Dones* (f° 36v), *EntreDLl.* I, 240. Devia datar almenys del període inicial de la llengua literària, però el sentit afectiu i colloquial del mot es prestava poc a aparèixer en textos del tipus seriós, històric i doctrinal de la nostra literatura en el S. XIII.

Bergant ha estat sobretot un mot robustament popular en el sentit pejoratiu modern de 'murri, trapella', home poc exemplar, poc digne de respecte (la definició «brètol» del *DFa.* és lleument exagerada). L'ús del mot ha entrat en decadència des de cap a 1900, sense esdevenir verament antiquat, però fins al S. XIX fou un mot colloquial sentit a cada pas, més a la pagesia que a ciutat, i en totes les terres de la llengua. En els montserratins vessants de la Serra de Bèrnia, damunt Altea, m'ensenyaven l'*Ermita del Vicari bergant* (si no un Fra Garí, potser un tonsurat menys devot de les vigílies que de les gallines pageses). Mot que no es planyien uns als altres els membres de la jovenalla, mal festegessin entre ells: «¿què hi fas aquí, traÿdora? / —Què hi fas aquí tu, *bergant*?», Milà, *Rom.*, 411. A còpia de repetir-se amb aquest caràcter, encara que fos sense malícia, li passà el mateix que a *arlot* (canviat en *allot* 'noi'), a Mallorca i Menorca: «Madò Esperança, on sou? / A on teniu sa *berganta*? / —Allà dins la sent qui canta, / i mira es llevat si és tou», Camps Merc., *Folkl. Men. de la Pagesia* I, 100-1; «jovencell, jova de quinze anys fins en vint», A. Ferrer Guinart, *Rondaies de Men.*, 241.[1] Cf. *bergantell*, infra.

No fou, però, aquest el sentit més antic ni més revelador de l'etimologia. El *bergant*, pròpiament, era el qui formava part d'una *bergada*, i això era alguna cosa semblant a la *brigata* italiana; però en català es nota la tendència a donar-li un matís menys indulgent que en la llengua de Boccaccio: en Jaume Roig es tracta d'un escamot, una llopada, d'homes rebaixats (ganduls amb excuses de romiatge), que una alcavota aprofitava per als seus negocis corruptors: «una vil hosta / roín, disposta / a puteria, / lavòs tenia / en sa posada / una *bergada* / de pelegrins ---» (v. 3287). I si durant la Guerra civil del S. XV veiem usat el terme amb referència a un escamot de guerrillers remences, no oblidem que es tracta de docs. emanants del partit aristòcrata, que tendia a presentar-los com a quasi bandits: «prop de Montmeló li isqueren una *berguada* de pagesos, qui la prengueren e la robaren» (a. 1485, *DAg.*). Però no dubtem que s'havia dit en català en un sentit tan objectiu, merament descriptiu i despullat de prejudici (sigui pejoratiu o favorable), com l'it. *brigata*, de manera que quan l'usà el floralista Josep Ma. Roca amb el sentit de 'brigada de treballadors o de policia', el 1923, per més que cerqui un propòsit purista no fa més que retornar a un ús que degué haver estat antic (Roca era realment home molt llegit en textos antics i que no escrivia a la lleugera).

Sigui com vulgui, és segur que existí amb aquest sentit laboral, car d'ací deriva manifestament *bergant* amb el valor de 'jornaler portuari' que copsem ben sovint en documents del S. XV: «vés on te vulles, / cerca on mulles / d'uy més ta sopa: / esta nit sopa, / demà camina / a la brogina; / e si no ·t plau, / *bergant* al Grau / te poràs fer!» (Port de València), *Spill*, 880, «en l'exercici del carregar e descarregar --- sien manester e·lls dits *bergants* ---», a. 1495 (Capmany, *Mem.*) (Port de Barcelona), *bergants del moll*, 1455 (*DAg.*), i molts altres de *bergant*, per a obrers manuals i peons de totes menes, en molts docs. del S. XV, en *DAg.*, *DBal.* i *AlcM*. Quant a *bergada*, no

hi ha dubte que també corresponia a matisos més pròxims als de l'it. *brigata*: els monjos de St. Cugat no cerquen més que *bergada* per traduir el boccaccesc *brigata* 'colla de gent amiga i alegre, que corre pel món': «Ricatxo, sabent que Caterina en companyie de moltes altres dones ere anada a la mar --- anà vers la sua *bargada*, hon cortesament fon rebut» (*DAg.*, s. v. *ba-*); i el nostre poeta trescentista Lleonard de Sors (d'influència més aviat trobadoresca, si bé no feia orelles sordes als corrents d'Itàlia) no s'aparta molt de l'ús boccaccesc en el passatge adduït per *AlcM.*

Es tractava d'un ús especialment propi de la llengua de Boccaccio, car allò que es troba en coetanis com Villani és encara més «uomini armati in piccole compagnie al soldo d'un signore»; i aquesta accepció especial era també ben catalana, como ho comprova el fet que Andreu Febrer se'n serveix per traduir el text de Dante, quan aquest recorre a d'altres mots més o menys sinònims; per ex. quan en pendre arrencada el Cant XXII de l'Infern ens mostra els atacs als pobres aretins: «io vidi già cavalier muover campo / --- / corridor vidi per la terra vostra, / o Aretini, e vidi gir *gualdane*, / fedir torneamenti e correr giostra ---», Febrer tradueix (v. 5) *gualdane* «correrie nemiche» per «e viu anar *bargades* / ferir torneigs molt forts ---». En conclusió el grup de *bergant* i *bergada* en la nostra llengua es presenta amb vitalitat i arrelament màxims, i amb gran antiguitat, que en res no cedeixen a cap altra llengua romànica.

En llengua d'oc, en canvi, modernament no és més que un pàl·lid reflex provincià del fr. *brigand*; existí allí un *bregan* «soldat à pied», mot medieval, però molt rar, del qual no se cita més que un sol testimoni, no datable. És del català indubtablement que passà al cast. *bergante*, fidel reflex del sentit pejoratiu del nostre mot, però tardà, solament documentat a la fi del S. XVI i ben aviat antiquat en la llengua veïna; el caràcter manllevat del mot castellà es comprova, de més a més, per la seva absència en port., per la manca del substantiu abstracte *bergada* i per l'exclusivitat amb què apareix el sentit sever i injuriós, sense cap senyal que hi vagin existir els altres (*DCEC* I, 444).

El fr. *brigand*, per més que ja es documenti el 1350 (gràcies als excepcionals recursos de la història lexicogràfica francesa) salta a la vista que és un italianisme, no sols pel caràcter limitat del seu significat, solament 'bandoler', sinó pel mer fet de contenir la combinació *-ig-*, impossible en un mot genuí d'aqueixa llengua. En canvi a Itàlia trobem un descabdellament tan copiós, arrelat i antic com en català: *brigata* i *brigante* hi apareixen tots dos des de la primera meitat del S. XIV.

Hom ha vacil·lat excessivament en l'acceptació de la bona etimologia, ja suggerida per Storm el 1876 (*Rom.* v, 171). M-Lübke (*REW*, 1299) s'hi oposà i això ha fet que els seus seguidors es mantinguessin negatius o vacil·lants.[2] Però no hi ha cap dificultat real a partir del verb cat. i oc. *bregar* 'maldar, esforçar-se, lluitar per', it. *brigare* 'treballar, esforçar-se (d'on el manlleu fr. *briguer les honneurs, briguer le consulat*, etc.). En tots tres idiomes derivava d'ací sense dificultat *brigante*, *bregan*, *bergant* en el sentit de 'el qui brega o treballa manualment, durament', i sobre això es formava simultàniament el subst. *bergada*, *brigata*.[3]

És ben sabut que en català és freqüent que *re* pretònic es torni *er*: *pervere*, *fernell*, *Garvet*, *bersol*, *fargata* (cat. ant. en Terlingen, 245) en particular *bergar* i *bergadores* en lloc de *bregar* 'batre el cànem per separar-ne la fibra'. Si en el nostre cas, a diferència d'aquests altres, aquest desplaçament de la *r* és quasi constant, és perquè ací al canvi de *bregada* en *bergada* hi ajudà la contaminació d'*albergada* 'campament de soldats' (ja freqüent en Jaume I) que significava una cosa ben semblant.[4]

L'única raó que sabé trobar Meyer-Lübke contra aquesta clara etimologia, és de les que no valen res: que *brigante* i *brigata* apareixen amb *i* no solament en toscà sinó també en alguns parlars del Nord d'Itàlia que tenen *bregare* per 'bregar'; però salta a la vista que si aquests parlars poguessin tenir cap pes, una llengua literària, multisecular, que se'ls oposa en forma constant, l'anul·laria amb escreix, i que amb el català van d'acord les altres llengües com l'occità, el castellà i l'italià mateix, en la fonètica del qual és correcta aquesta *i*; és evident que aquestes formes recents de dialectes italians, són preses o estan influïdes de la forma toscana i literària. Fins un lingüista, tan valorador dels dialectes italians, com Rohlfs ha acceptat en els últims anys que l'it. *brigante* és un derivat de *brigare*.[5]

DERIV.: *Bergantejar*. *Bergantada*. *Bergantell* 'minyó' mall. [1840, T. Aguiló; sentit a Sineu, etc.], cf. el men. *berganta*, supra. *Berganteria*.

Bergantí 'nau de dos pals i botavara' [1254],[6] derivat de *bergant* en el sentit de membre d'"una brigada de soldats', amb el qual compararen aquest vaixell per la seva lleugeresa; l'it. *brigantino*, que es documenta des del S. XIV antigament, fins al S. XVI, no fou més, també, que un «piccolo bastimento da scorta» i antigament apareix en variants més semblants a la catalana: *bregantino* en el venecià Marin Sanudo, c. 1500 (Kahane, *Byz.-Ngr. Jb.* XV, 101, i ja també en alguna font del S. XIV), *bergantino* en el S. XVI; en el Migdia de França apareix des de 1472 (*brigantinus* b. ll.), i el fr. *brigantin* [S. XIV], manllevat de l'it.;[7] des del cat. passà al cast. *bergantín* [c. 1490, *DCEC* I, 444]; aquesta documentació obliga a rebutjar l'afirmació de Vidos i Terlingen que des de l'italià vagi passar al castellà i al català. *Bergantina*, oc. ant. *bergantina* = fr. *brigandine* 'cota de malla' (*PSW*, i en doc. landès de Saint Sever a. 1510; Millardet, *Recueil de Textes*, p. 259*b*).

[1] Amb pronúncia més vulgar, *bregant*, *-ta*, ens adverteix el col·lector, p. XXII. — [2] Fins i tot un especialista italià tan savi com Migliorini hi acluca els ulls, en la seva nota de *VRom.* I, 68-9. I és perquè l'italià posseeix un grup de mots en *-ante* no acompanyats d'un verb en *-are* (o en els quals aquest verb s'ha antiquat), com *bracciante* al costat de *bracciata*; i com que Migliorini dedica el seu ar-

ticle a aquesta curiosa categoria, no és estrany que es fes fort a negar la relació amb el verb *brigare*. Però és manifest que les dues idees etimològiques que apunta (no sense algun lloable escepticisme) no menen enlloc: ¿què pot haver-hi en común amb els *brigantes* 'brians' o 'àcars de la sarna'? Ni com pensaríem que el significat primitiu fos 'anar a trobar una persona'?; si en un text vènet del S. XIV *brigar con Piero* és ajuntar-s'hi, és clar que això és extret de *brigata* i no pas a la inversa. — [3] D'ací, com a terme militar, s'ha pres *brigada* [1803, Belv.]. Tant en català, com en castellà [1728], pogueren entrar per conducte del francès; cap raó per creure'l d'origen castellà. D'on el derivat francès *brigadier* que s'usa molt en català [*el brigadier Cabrineti*, 1874, PCoromines, *O. C.*, 80*a*23]. — [4] La transposició, altrament, es produí no sols en el cas del substantiu *bergant*, *bergada*. També apareix en aquest que sembla ser simplement el participi actiu de *bregar*, en un doc. igualadí de 1422 citat per *AlcM*: «tots los altres, per gràcia de Déu, hic estam bé *e bergans* ['bregant, basquejant-nos'], e'ns tenim per contents de la sanitat». — [5] Tant ell, *RLiR* XXI, 308, com Jaberg (*Fs. Jud*, 1943, 316), insisteixen a posar de relleu el caràcter guerrer de *brigare*, *brigante*, que seria pròpiament «guerreggiare». Pel que fa a l'italià és segur que és un dels aspectes més importants, potser el cabdal. Segurament no l'únic; i en català força menys. — [6] «Patró de un *berganti*» en un doc. de 1254 barceloní (Carreres Candi, *Misc. Hist. Cat.* II, 266), que sembla ser la documentació més antiga en les llengües romàniques. Tot català recorda el passatge de la bella Cançó del Mariner, Ss. XV-XVI: «Quan ne fou a mig brodar — li falta seda, / veu venir un *bergantí* — que el mar navega», Milà, *Rom.*, ed. 1853, versions A i B, núm. 3; ed. 1882, 201.4. Però en el *Tirant* és una embarcació més modesta, un mer llaüt de pescar (ed. Riq., p. 526): O. Pou, *Thes. Pu.* «navis liburnica, celox», a. 1575, p. 68; en els anys 1441-6 «galees, galiotes, *bergantins* e altres fustes de moros» amenacen Torroella de Montgrí, Careta, *Dicc. de Barbr.*, p. 459. — [7] Del francès a l'anglès, on s'abreujà en *brig*; d'aquest és compost *bricbarca* [1868, *SLitCosta*].

Bergàs 'aprés', V. *DECH* (VARGA)

BERNAT I, 'barra, generalment de ferro, per barrar o tancar una porta', ben cert no prové del nom propi *Bernat*, però és mot d'origen incert, car és dubtós que siguin antigues la seva *e* i la *p-* de la variant estrictament valenciana *pernat* (que podríen ser degudes a la influència de *pern* i a la d'aquell nom de persona); per tant és també possible que derivi d'una variant consonàntica de *BARRA*; però més versemblant és suposar que sigui contracció de *baronat*, derivat de *baró*, en el sentit 'assegurat', 'enrobustit'; cf. el terme nàutic *barons* 'caps que fermen la pala del timó', i el cat. i oc. antics *barnat* 'conjunt de barons'.

☐ *1.ª doc.*: 1764.

En el diccionari de Ros (1764) «*bernat* (*pernat* antiguamente): pestillo, pasador» (reproduït per Sanelo, E39ra, 115ra, i per Escrig). La forma amb *p-* només és valenciana, i segons les dades de Griera, *BDC* XX, 158, recollida a sis pobles de la zona Altea-Bocairent-Alzira-Carlet-Pego, i d'altra banda a Nules (en alguns d'aquells amb notació exagerada del timbre valencià de la *a*, com a *pernẹt*). Les altres dades recollides allí i en els altres vocabularis del *BDC* el mostren estès en la forma *bernat* a Vinaròs, Rossell, Tortosa i Sant Carles de la Ràpita (i també Altea), i en aquesta forma per totes les zones del català oriental i almenys tot el Sud del català occidental fins a una línia Aitona-Oliana; també es diria a Eivissa (*AlcM*) i *bernadàs* a Perpinyà (sembla ser estrany al mall. i men.).

La definició tarrag. de Montoliu «barra de fusta o ferro horitzontal per *barrar* portes i finestres» (*BDC* VI, 40), correspon al concepte més corrent; i és també la valenciana de Griera, salvant que quasi tothom el dóna com a barra de ferro, i no de fusta. Pels gravats del vocab. de la Casa, de Mn. Griera, es veuen a Girona, Cadaqués i Rossell uns tipus de bernat, també de ferro i per tancar portes, però de forma diferent del tipus que m'és familiar (tranca travessera de ferro amb què es fermen les dues ventalles d'una gran porta tancada fent-la descansar en dos suports angulars de ferro en els dos extrems). En canvi el bernat de Girona i Cadaqués,[1] que penja d'un clau o gira entorn d'ell i també el de Rossell (de direcció vertical) s'adaptarien millor a la idea de cosa dependent d'un pern o un clau.

Altres accepcions, un poc diferents de les anteriors, no són tals que sigui difícil de concebre que derivin d'aquesta secundàriament: «barra o embarrament de la pleta», St. Julià de Lòria, *BDC* XIX, 93; «contrapès de l'antiga màquina de filar, on servia per pujar la part anomenada carretó» en el Vocab. dels Teixits (*BDC* IV, 71). D'altres dues, la primera ens acosta de nou a la idea d'un pern i la segona, que ens en allunya resoltament, es conciliaria bé amb la de *barra*: «peça de l'arada que fa anella en un cap i va unida a la cameta, i té un ganxo a l'altre cap, amb el qual subjecta la pala en tombar l'arada», a Montblanc, les Borges i Sora (*BDC* XI, 93), d'altra banda 'l'arrel central de l'alzina surera' a Sant Feliu de Guíxols (indústria del suro, XIII, 93).

Que s'anomenin amb un nom de persona un ocell, un escarabat o un penyal en forma d'home o de membre humà, éssers susceptibles de personificació, no té res de difícil, però fóra inconcebible que s'hagués fet això amb un estri inanimat, insensible i evidentment identificat amb la idea d'immobilitat i resistència immòbil. Aquest és, doncs, l'únic punt clar: cal descartar tota relació etimològica amb *Bernat* nom propi. Però no hi ha raons clares que s'oposin a cap de les altres possibilitats. *Barnat* amb *a* és la grafia que trobem en els tres comptes de manyans de 1816 i 1830 (citats per *DAg.*) però és probable que siguin barcelonins i per tant aquesta *a* prova tan poc com la *e* de la grafia

més divulgada en català oriental; la *e* de l'occidental i el valencià ja pesa molt més però no és decisiva car era natural de canviar *barnat* en *bernat* per identificar amb el nom de persona.

La variant *pernat* tampoc no pot valer com a decisiva per assegurar la derivació de *pern*, essent estrictament valenciana i de data no gaire més antiga que la dels comptes de manyà. Tan possible és doncs que un *pernat* originari s'alterés en *bernat* per la intrusió del nom de persona semblant, com que un *barnat* o *bernat* primitiu passessin a *pernat* per influència de *pern*. Potser ja es tindrà com a cosa més subjectiva si afirmo que em sembla això últim un poc més convincent que allò perquè tractant-se d'una peça de ferro morta no es veu la força que podia tenir la contaminació d'un nom propi, força tan gran que s'hauria imposat en un territori quatre o cinc vegades més ampli que la rodalia sud-valenciana on trobem la forma amb *p-*; mentre que bastaria suposar la introducció d'un tipus perfeccionat de barra tancadora, propagat per una zona determinada, i en què el *bernat* se subjectés a un pern (com en els citats gravats de Girona-Cadaqués), perquè l'alteració per influència de *pern* es fes quasi irresistible. En definitiva serà, doncs, la història dels objectes, i l'aparició de documentació antiga en quantitat suficient, les úniques que podran resoldre el problema etimològic. En tot cas, des del punt de vista derivatiu la formació en *-at* afegit a un nom d'estri per tancar no ofereix ni el més vague escrúpol. Tal com *forrellat* ve de *forroll* o *verroll*, VERUCULUM, que significaven quasi el mateix, el nostre *bernat* o *barnat* podria derivar de un **barna* o cosa per l'estil, que signifiqués 'barra' o cosa semblant. Vegeu l'article *BARRA* per a la possibilitat i versemblança d'una tal variant fonètica en aquest mot pre-romà.

Però cal indicar que encara es veu una altra possibilitat. Me la suggereix una poesia del *Cançoner de Saragossa*, citada pel *DAg.*: «Ja us veig ab la sobrevesta / y ab tres corones *bernat* damunt vostra folla testa». Puix que parla d'atributs solemnes d'algú, i tan pomposos com una sobrevesta i una corona, puix que *bernat* és evidentment un participi passiu (com ja veié Aguiló en despullar la poesia, en consideració del context), i puix que es tracta d'uns versos satírics o irònics dedicats a una «folla testa», hi ha motiu per sospitar que la idea és 'ennoblit amb títol de baró', i no amb una, sinó amb no menys de t r e s corones, com sigui que la corona comença solament a ser aplicable en la noblesa solament des del grau de baró (veg. el gravat de les corones nobiliàries en el *DMan.-AcEsp.*), mentre que no podien dur encara corona el simple senyor, el ciutadà honrat, el vasvassor, etc.; la corona, precisament per ser la baronia el punt de l'escala feudal en què la corona començava a ser aplicable, esdevenia doncs el símbol per excel·lència del baró; però el sarcàstic poeta escarneix el seu satiritzat dient-li que ja el veu «baronat» no amb una sinó amb tres corones.

Que els derivats de *baró* sofrien antigament la síncope *barn-* per *baron-*, es veu pels catalans antics *barnatge* i *barnat*, occitans antics *barnat* «noblesse; action chevaleresque; ensemble de barons» i *barnatge* que significa això mateix i també «l'ensemble formant la suite d'un seigneur», *barnatjós* «noble, valeureux», *barnil* «noble», *barnessa* «femme», *barnier* «banneret» (*PDPF*), fr. ant. *barnage* 'valentia' (d'on el castellà antic *barnax* en el Poema del Cid, etc.). Justament en aquestes formes sincopades és on més fàcilment es desenrotllaren, com és natural, les accepcions figurades, que especialment al·ludiren a la força i robustesa de l'home baronívol o baronil (oc. *barnil*): francès antic *embarnir* 'fer-se home, fer-se gros o gras' (Tobler-L. III, 37*a*), cast. ant. *embarnecido* «corpulento, que ha tomado carnes» (c. 1300, *GrConq.-Ultr.*), *embarnecer* «engrosar, engordar» (1515 i segle XVII, *DCEC* II, 227); *barnecido* 'adult, dotat de fortalesa'.[2]

Ara bé, és sabut que els derivats de *baró* s'han usat en les tecnologies populars per indicar en forma emfàtica objectes que serveixen per assegurar o per reforçar: *barons* «els caps o cadenes que, fermats a la pala del timó, serveixen per governar-lo en casos d'avaria de la canya o arjau»; de manera que el verb *abaronar*, que en oc. ant. només significa «faire baron», en el nostre llenguatge nàutic apareix, al mateix temps que el terme nàutic *baró*, amb el sentit de 'fermar el timó amb aquesta mena de cordes' des del document de 1331 publicat per Capmany. En conclusió, doncs, fóra ben possible que *barnar* en el sentit de subjectar robustament, hagués donat un *barnat*, especialitzat des d'antic en l'objecte casolà més vistent en una casa per reforçar-ne les defenses: la gran barra posada de través per al tancament de la porta d'entrada. I que el bernat sol ser una defensa pròpia de la porta d'entrada, des del camp o des del carrer, això és un fet que tothom ha pogut observar: és el que impliquen les autoritats literàries citades pel *DBal.* i l'*AlcM* per la mateixa solemnitat de l'acció descrita, és el del llenguatge pastoril de St. Julià de Lòria (el que tanca una pleta), i és l'indicat explícitament per moltes de les definicions: «per assegurar la porta del carrer» (Vinaròs, Rossell), «el passador inferior de les portes que donen al carrer» (Altea), *pernat* «per assegurar la porta de la p a r t b a i x a» a Albaida, i les altres localitats on apareix la variant amb *p-*.[3]

[1] La definició del *DFa.* correspon a aquest tipus de bernat. Però com que a Barcelona no s'usen bernats per a les portes del carrer i les definicions del bernat, segons el Vocab. de la Casa publ. per Griera van encapçalades pels mateixos mots que usa Fabra, és versemblant que Fabra vagi seguir-la. — [2] «Vuelan los cuervos... pero los polluelos, que aún --- no tienen *barnecidos* sus miembros, quieren bolar y arrebátalos la furia del aire que corre», Juan de Tolosa, ed. 1589, *DHistAcEsp.*, ed. 1936. — [3] No ens guia per a l'origen de *bernat* el mot *berna* que el *DAg.* registra com a «mitja porta» a Borredà. És una alteració de *berla* que, amb el mateix sentit, s'usa a la Pobla de Lillet, Ponts, Organyà i

Oliana, i d'*esberla*, usat així en el Lluçanès, *belga* a Cerdanya (*BDC* xx, 128, 147), probablement tots deglutinació de *esberla*, derivat de *esberlar*: la *n* de Borredà serà deguda a contaminació de *bernat* i de *vern*, amb la fusta del qual es poden fer portes.

BERNAT II, en els compostos com *bernat pescaire*, referent-se a algunes aus aquàtiques, *bernat ermità*, nom de certs crustacis, *bernat pudent*, nom d'alguna família d'insectes, es tracta del nom d'home molt comú *Bernat* (< BERNHARD), però les raons d'aquesta explicació semblen ser diferents i no gaire clares.

Bernat pescaire designa aus aquàtiques de la família de les ardeides, *Ardea cinerea* i *ardea ralloide*, i segons *AlcM* és també el nom donat a Olot a l'espècie *Cinclus aquaticus*, de la família dels túrdids. El *DFa.* descriu el *bernat pescaire* (*Ardea cinerea*) com a «ocell de ribera més petit que la grua, de plomatge cendrós, freqüent a la tardor i a l'hivern»; sembla ser el mateix ocell que hem sentit anomenar a l'Ebre, i potser el que ha documentat *AlcM* a Tortosa. *AlcM* ens informa que a Manacor (Mall.) també anomenen *bernat* un ocell d'aqueixa família que és au de passada i no gaire freqüent, i afegeix que l'espècie *A. cinerea* es diu a Mallorca *En Bernat de s'alga*; sabem per una nota de Bonaventura Serra i Ferragut (S. XVIII) que «un *En Bernat de s'alga*» (o bé «una grulla baleàrica») fou capturat l'any 1764 a Son Sunyer (veg. Bover, *BiEscr-Bal.* II, 377). En fonts lexicogràfiques, *bernat pescaire* no apareix fins a Lab., 1839. El nom corresponent a *Ardea cinerea* és *martin-pêcheur* en francès (anomenat també antigament *oiseau Saint-Martin* i *martinet* en el *Livre du Roi Modus*, tercer quart del S. XIV, ed. Tilander I, 338); en castellà *martín pescador* (doc. ja cap 1326 com a *martinete*), en port. *martim pescador* i en it. *martino piscatore*; d'altra banda, en oc. es diu *guiraut pescaire*, a Finistère *oiseau de Saint Nicolas*, i en basc *gilen* (Azkue), *gilen-pesker* en suletí (Lhande). S'ha intentat d'explicar *martin-pêcheur* per la festa de Sant Martí, en la temporada de la qual fa l'emigració aquesta au i és possible que així sigui, però el problema s'ha d'estudiar detingudament; pel que fa al cat. *bernat pescaire* i oc. *guiraut pescaire*, com es va indicar en el *DCEC* III, 278-9, deuen ser inspirats pel tipus *martin-pêcheur*, molt més estès geogràficament i sens dubte també més antic.

Bernat ermità, segons *DFa.*, és «nom de diferents crustacis decàpodes que tenen l'abdomen bla i el protegeixen allojant-se dins la closca buida d'un cargol»; documentat ja en el diccionari Torra de 1660; el costum d'allotjar-se en una closca ens explica el qualificatiu *ermità*, i no és impossible que el nom *bernat* s'hagi originat d'una allusió a un anacoreta d'aquest nom com creu *AlcM*, però en aquest cas també necessitem més dades; de moment, notem que hi ha un altre crustaci anomenat *bernadet* («B., peix: centrina», *DTo.* 1660., que deu ser el cast. *centolla*).

Bernat pudent, nom d'alguns insectes hemípters d'una olor acre, especialment el *Nezara prasina*, verd clar, d'un centímetre i mig de llarg (*DFa.*); doc. des de Lab., 1839.

Notem també el nom d'home *Bertran* (< germ. BERHTHRABAN), en el compost *os bertran*, l'os que forma l'extrem inferior de la columna vertebral (documentat des de Labèrnia, que el duu sota *os*). *Bertranada* 'ximpleria, dita nècia', gir. J. G.

Bèrnia (i *albèrnia*, 1479), veg. *DCEC* I, 448*a*38ss.
Berregà, V. *bugareny*

BERRUGA, del ll. VERRŪCA id. □ *1.ª doc.*: 1371 i c. 1395, dicc. de rims de Marc i Aversó; c. 1500, Cauliac.

El mot es pronuncia amb *b-* bilabial pertot arreu on es distingeix oralment aquesta consonant de la *v-*, i així es troba des dels primers testimonis medievals; igual canvi en la V- inicial d'altres mots que tenen RR (o R + cons.) immediata, veg. *BARREJAR*, *BARRINA*, *BERBENA*. Canvi que trobem igualment en castellà antic (Nebrija), i avui en el judeoespanyol de Bòsnia, i prov. rodanès i marsellès *berrugo* (*barr-*); així apareix ja en un glossari llatino-anglo-saxó conservat en un ms. del S. IX (*CGL* v, 348.3, 398.38); en canvi s'ha conservat la *v-*, labiodental en portuguès, provençal alpí, llemosí i les altres llengües romàniques. Cf. *DCEC* IV, 715. Té molta extensió dialectal l'assimilació en *borruga*: la tinc registrada en el Rosselló, Cerdanya (Eina), Alt Pallars (Cardós i Vall Ferrera), Ribagorça (Barruera, Alins de Llitera, Llaguarres, Benasc) i continua per l'Alt Aragó, almenys fins a Bielsa (on es conserva sorda la -C- llatina: *borruca*); i no és estranya al País Valencià (sentit a Carlet); també a la Vall d'Aran i té gran extensió en gascó, fins a la costa girondina (*La Teste*, Moureau). Però en valencià està més propagat el pas a *barr-* (que ja anoten O. Pou, *Thes. Pu.*, p. 59) i Lamarca, i que sento ja a Morella; semblantment en el romanisme basc lab. *marroka* (Schuchardt, *Museum* x, 396; Uhlenbeck, *Vgl. Lautl. d. bk. D.*, 99).

Crido l'atenció sobre una aplicació especial topogràfica, a un turonet de cim estret i arrodonit («d'aquella *borruga* en diuen...», Ribes): en part és cosa de la *ruga* en diuen...», Ribes), que en part és cosa de la gent de mar (*La Borruga* nom d'una roca marina en el Barcarès; *un berruguell*, pescadors de St. Pol de Mar), però també hi ha un *Barranquet de la Borruga* a Carlet; un *burruco* és una rocassa de grans proporcions en benasquès (per ex. el gran bloc de pedra negra que es veu en un collet arribant a la Renclusa. Recorden el cast. *BERRUECO*. D'altra banda és també freqüent aplicar-ho a la superfície rugosa del tronc d'un arbre (On. Pou, *l. c.*: «los bonys o *barrugues* que·s fan per lo tronc d'un arbre»), igualment a Alins de Llitera i a Barruera (parlant dels pins alagues).

DERIV.: *Berrugar* 'canviar en certa forma de boletes' («les tartanyes sàcan la terra *borrugada* de baix», Llaguarres); *berrugada, berrugador*. *Berrugós*. *Berruguera*. *Berruguet* 'follet, gnom' eiv. (Castelló, *Rond. Eiv.*, p. 34; Pz. Cabrero; anomenat així perquè és un ésser diminut com una berruga); a Mallorca en diuen

barrufet, però no hi ha raó suficient per considerar-lo forma primitiva, com fa *AlcM*, car és fantàstica la suposada etimologia germànica que li atribueix, entre altres raons perquè el longobard és un llenguatge que no tingué mai contacte de lluny ni de prop amb la nostra llengua; és la forma mallorquina la contaminada, per influència de *barrufa*, *-ada* 'vent impetuós'; *berruguet* degué existir també a Mallorca, d'on vindrà potser (com a derivat regressiu) el mall. *berrugo*. +*Berruganya* [*barr-*] 'veça cultivada que donen als coloms)' en el Lloar (cf., però, *bordanya* a Reus); nom que deu venir de la forma globulosa de la veça, com una excrescència; mot no registrat fins ara en diccionaris. De *berruguer* ve aran. *borruguè* 'arç', *barruer* Farrera de Pallars, canviat en *baurrer* a tota la Vall de Cardós; de *borruer* es passà a *bourrer* > *gourrer*, d'on *gaurrer* a Sarroca de Bellera (Violant, *BCEC* XLVII, 19), a la Conca de Tremp i a Montiverri (Krüger, *Die Hochpyr.* A, vol. I, 53), *agaurré(r)* a Guils del Cantó (1957); *baurrerons* 'fruitetes d'arç' a Tavascan, *cireres de baurrer* a Esterri de Cardós; pọtser també a Gistau *morruego* (*BDC* XXIV, 175), més o menys contaminat amb MARRUBIUM. S'apartaria ja més pel sentit, i fóra més obscura la terminació en *barrutxes*, Vall de Boí, espècie petita de pinyes («boles del pi, on hi ha la llavor», definien a Taüll, 1962): potser de **barrugutxes* (però cf. *kar̃ú̯les* 'pinyes' i *bar̃ú̯les* a la Vall d'Aran i parlars veïns, amb els quals hi ha almenys algun fregadís).

Bertran, *bertranada*, V. *bernat* II

BERTROL, 'espècie de nansa petita, per pescar en corrents d'aigua dolça', alteració de l'antic i dialectal *bertol*, contracció de **bertó(v)ol*: aquest prové del ll. vg. VERTĬBŬLUM, que s'havia extret del ll. VERTEBRA 'articulació' i del seu diminutiu *VERTIBELLUM, nom que s'aplicà al bertrol perquè consistia en l'articulació d'uns cercles amb una bossa de malla; l'evolució de VERTIBULUM en català conduí a **bertóvol*, sigui per una espècie de canvi de sufix, o més aviat per canvi fonètic passant per la pronúncia *bertə̀vol*. ☐ *1.ª doc.*: *bertol*, S. XIII, en el Capellà de Bolquera,[1] i en doc. de 1434 (Solsona, *BABL* XI, 325); *bertrol*, 1575.

En un doc. de Capellades de 1575: «no sia ningú que gòs pescar ab matsines, *bertrol* ni filat» *BABL* III, 43). Mot generalment usat o conegut avui en dia. A la Sentiu de Sió, vora aquest riu, no lluny ja de barrejar-se amb el Segre, m'ensenyaven (1964) les dues menes que n'usen: el «claró» i el *bertrol* per a crancs, en el qual posen carn mig podrida, que amb la seva pudor atrau la bestiola. *Bertrol* era alteració (per repercussió de la líquida) de la forma més pura *bertòl* (tal com *cartró*, *murtra*, *Bertrolí*, *tartrana*, etc.): aquesta és la que llegim en Despuig, *Colloquis de la C. de Tortosa*, S. XVI (Careta, *Barbr.*, p. 358), en poesies de Josep Seb. Pons («Els Poetes d'Ara», p. 51) i és la que he sentit a molts punts, per ex. a Taradell i a Vall Ferrera (Tor); Krüger recollí aquesta forma al Pont de Suert i en els Pirineus de l'Est, *aubertòl* a Areny de Ribagorça (però *bertrol* en el Flamicell, Tremp, la Seu i Andorra, *VKR* IX, 91), mentre que Griera dóna a entendre que s'usa *bertrol* a tot el Principat (onze localitats occidentals des d'Andorra, Tamarit i Gandesa, i tot el cat. or., llevat Empordà i Gironès) i *bertol* només al Catllar i a Àger[2] (*W. u. S.* VIII, 98). En els parlars d'Oc, presenta moltes variants, que han cobert si fa no fa tot el territori. Hi ha formes medievals *vertǫl*, *vertolẹn*, *bertaut* i alguna altra; en el Bearn aquesta última i també *bertoü*, *bartoü*, en el Roergue *bertriól*, rodanès *vertoulen* (*TdF*, s. v. *vertoui*), landès *bartau* «filet à goulets, et à un seul fond fermé, pour prendre du poisson» (Métivier, *Agric. des Landes*, p. 714; Palay). Ja en un trobador es troba «qui·s pliu en aitals *bertolz*» 'qui es compromet en tals paranys', rimant amb *la pols* (Mahn, *Gedichte*, 624.2). El mot romànic passà també al basc, on *pertol* «petit filet de la forme d'un pain de sucre» s'usa no solament en suletí o baix-navarrès (Schuchardt, *ZRPh.* XI, 482) sinó també a Labort, Guipúscoa i Alta-Navarra (Azkue).

Sobretot en les llengües romàniques veïnes tenim formes més ben conservades. En particular l'it. *bertovello* o *bertuello*, i usat particularment a l'Alta Itàlia, mil. *bartabèll* o *baltravèll* (Salvioni, *Fon. Milan.*, 105, com a ex. de EĹ > *a*).

Doncs formes així reapareixen en llengua d'oc: *bertuèl*, *bertouèl* (*bretuèl*, *bort-*) a les muntanyes del Roergue (Vayssier), rodan. *vertuello* f. (*TdF*), *bertuel* ja algun cop en occità antic, *bartuel* en un doc. del Tarn de c. al S. XIV,[3] fr. ant. *vertueux* (God.), i se cita encara un «cat. d'Aragó» *banduvella*. Encara que amb sentit més o menys diferent tenim ací el mateix mot VERTIBELLA «cardines» ('golfos'), que trobem en una glossa llatina (V, 253.8). És evidentment un diminutiu llatí de VERTEBRA 'articulació', 'vèrtebra', però el fet de dur la definició en plural demostra que es tracta d'un VERTIBELLUM neutre. Aquest és el que donà l'it. *bertu(v)ello*; i, en el sentit de frontissa, aquest donà oc. *bertavèu* 'cadell de molí'. En l'Alt Aragó, a Sallent de Gállego *bertubillo* és «anillo de madera para las cuerdas de las sábanas que cubren las cargas», a Torla en la forma *bertubieto*, Kuhn, *RLiR* XI, 77, 197; encara que de sentit diferent també ací es veu l'enllaç del significat amb el de VERTIBELLUM[4] (com és sabut en aquesta zona -LL- passa fonèticament a *-ṭ-* > *-t-*).

Ara bé, al costat de VERTIBELLA les glosses ens forneixen també VERTIBULA «cardines» (*CGL*, 190.21, V, 253.9), o sigui singular VERTIBULUM. Ara bé així com hi ha *u* en l'it. *bertu(v)ello* també hem de comptar amb la possibilitat d'una forma *VERTUBULUM, i el resultat fonètic d'aquesta en català era **bertóvol*, que perdent-se la *-v-* es reduïa a *bertóol* i *bertol*. Però potser és innecessari de postular una altra base etimològica, com sigui que *-èvol*, pronunciat amb «*ə́* mallorquina» (= *ö*) en català *antic*, quan anava seguit de diversos elements labials o labio-velars tendia a convertir-se en *ó*, com en són testimoni *puixə̀vol* (POSCI-

BILIS) > *puixòvol*, *a lleure* > *a lloure*, *beure* > dial. *boure*. De fet una evolució fonètica parallela podem observar-la amb el nom de riu MALEVŎLUS, que s'aplicà al corrent d'avingudes més perilloses de l'Alt Empordà: d'on amb dissimilació de les L-L **Manə́vol*, que havent convertit la seva *ə́* mallorquina en *ö* va passar després a *ó*: és el riu *Manol*, al Sud de Figueres.[5]

D'altra banda, crec que VERTIBELLUM es canviaria en **bertvell*, el qual donà la forma *barfell* usual a Torroella de Montgrí. I d'un compromís d'aquesta forma **bertvell* amb *bertol* degué resultar *bervòl*.[6] De fet aquesta és una forma ben coneguda en cat., que jo mateix he sentit a Biure (emp.), que Alart va documentar en llistes de 1599 («pescar --- ab canastrells, *barbols*, filats y altres arreus»), en un doc. rossellonès de 1599 (Alart, *InvLlCat.*, s. v. *canasta*), i és una forma pròpia de Figueres, Cadaqués, Girona, Banyoles, Serrallonga, i després St. Feliu de Guíxols. L'àrea d'aquesta forma s'esten d'una banda fins al francès *verveux*, de l'altra banda fins al bc. labortà *borboil* «cesto de pescadores» (Azkue). Sembla, doncs, que és aquesta l'explicació del català *bertrol* i de les formes occitanes corresponents.[7]

Es pot, finalment, sospitar que en els noms castellans del mateix parany, arag. *voltrino* (a la Puebla de Íjar, *BDC* XXIV, 183) i *buitrón* no hi ha més que lleus esmenes fonètiques del nostre mot passant per *bertolino* i per *bertolón* > *boltorón* > *buitrón* (amb influència del mot *buitre*), per més que hagin sofert la influència del català *voltor* i de l'aragonès *buitre*, com si es tractés d'una comparació animal amb un ocell de presa que captura peixos en lloc d'ocells. Semblant a *boltorón* és *botiró*, usat a Olot i Torroella de Montgrí (*AlcM*), per bé que sigui un ormeig de capturar peixos bastant diferent.

[1] En uns versos misògins del Capellà, on el ms. porta erradament *pendre en tals cembeyls*, però la rima exigeix esmenar en *bertols* (o *bertrols*?); versos transmesos per Eiximenis en el *Terç del Crestià*, cap. 950ss., vers 25; veg. el meu estudi sobre les prosificacions d'Eiximenis en *EntreDL* I, n. 115. — [2] Amb formes alterades *bentrol* a Calaceit i *berdol* a Oliana, *W. u. S.* VIII, 98.— [3] «Non ause pescar --- sino que ou fagués am *bartuel* de gaffonels ou am linha», en una monografia referent a aquest riu que el *PSW* cita s. v. *gafonel* (vol. IV, 13*b*). — [4] Torla *bertubillo* «hoz fina» i Lanuza de Tena *verduguillo* «*hoz* de acero», ja dubto més si vénen de VERTIBELLUM o de *verdugo*. — [5] Vegeu nombroses formes antigues com *Manevol*, *Manovol*, *Malivolus* (algunes d'elles en els nomenclàtors d'Alsius i Monsalvatje). — [6] «*Barbol* de vímens o nansa per a pescar: garlito» a Sanelo, E37. — [7] Com ja vaig indicar breument en el *DCEC* IV, 715*b*50ss.

BES, 'petó', mot comú a totes les llengües romàniques, de BASIUM id., mot grosser en llatí, que solament en llenguatge vulgar s'usava en lloc del llatí correcte *osculum* i del més familiar *savium*; d'origen desconegut: en la llengua de Roma, no és impossible (ni tampoc provat), que resulti d'una alteració vulgar o provincial d'aquesta última paraula (que es creu extreta de *suauis* 'dolç'). □ *1.ª doc.*: 1429.

«E conech lavors la dona quant foren pus saborits los *besos* de l'enamorat que del marit», *Decameron* III, 6.ª. És infundada la sospita d'*AlcM* (retirada en la 2.ª ed. de l'obra) que *bes* sigui un mot pròpiament estrany al català i introduït tardanament, perquè casualment aquest diccionari no n'havia recollit exemples anteriors a 1580. És cert, de tota manera, que la llengua literària, sobretot la medieval i la d'algunes regions, li ha donat un ús més limitat que als seus sinònims *una besada*, *un besar*, *un petó*. Però això és degut a preferències estilístiques de les varietats del llenguatge literari i distingit, a les quals estan tan subjectes els mots de la llengua amorosa, íntima i afectiva com aquest.

És una paraula que degué existir des de sempre en totes les llengües romàniques, si bé algunes d'aquestes o de llurs varietats han tendit a preferir-li, almenys en certes èpoques, altres sinònims o bé derivats de la mateixa arrel; pot ser revelador el fet que això no s'hagi esdevingut en les llengües romàniques que conservaven, en virtut de llur fonètica, la -U llatina (gall.-port., cast., it.) però sí més o menys en totes les altres, que reduïen BASIUM a monosíllab, reducció considerable del cos del mot, que l'exposava a jocs de mots, confusions i homonímies molestes, en un punt tan sensible com l'esfera amorosa i eròtica; car també degué contribuir-hi l'ús eufemístic del mot i el verb per a l'òscul conjugal i els *ultima amoris*, que obligava a usar sovint termes més plens, més indirectes o més inequívocs a fi d'evitar interpretacions malicioses.

En el romanès històric (llengua solament coneguda des del S. XVI), BASIUM ha desaparegut, si bé es conserva el verb en la varietat de Macedònia (notem que allí hi havia d'haver homonímia amb *BASSIARE 'baixar'). Ha cridat l'atenció el fet que el francès hagi deixat morir BASIUM, si bé conservant BASIARE com a verb i substantivat, i que el mateix ha passat en molts parlars d'Oc; en aquestes llengües la importància de l'ús eufemístic, obscè, ha fet un paper de primer pla (és sabut que des del període clàssic *embrasser* va envair per aquesta raó el domini semàntic de *baiser*, avui considerat tabú en el francès correcte).

En occità antic *bais* és encara usat per grans trobadors com Arnau Daniel, G. Faidit, L. Cigala (*Chrest.* d'Appel), però en dues balades apareix *bai*, forma analògica, en el cas subjecte; ara bé el mateix es devia esdevenir en el francès primitiu, i llavors el mot entrava en conflicte amb *bai* (BADIUM) un dels noms cabdals del cavall. Desastre estilístic: la confusió fònica amb el nom d'un ésser que servia per m u n t a r! Es comprèn que hom s'afanyés a retirar de l'ús un terme que donava peu a tants jocs de mots maliciosos, a tantes frases ofensives o desconsiderades per a la dona. No sé que se n'hagin adonat els histo-

riadors del lèxic francès, entre els quals s'ha parlat sovint del misteri d'aquesta desaparició.

En català no hi ha misteri ni aquesta homonímia podia produir-se, però com que també era monosíl·lab, existien altres factors pertorbadors, i per això ja els nostres clàssics medievals usen menys sovint *bes*, que els seus sinònims *un besar* (ja Llull), *una besada* (*Tirant*, etc.); entre nosaltres hi contribuiria molt la moda vinguda dels escriptors i les Corts del Sud i del Nord de França (trobadors tardans, traduccions i lectures d'Alain Chartier, etc., corts senyorials, amb grans dames franceses com Violant de Bar, Esclarmonda de Foix, etc.). El fet és que també entre nosaltres el substantiu i fins el verb han sortit de l'ús corrent en certs llocs i èpoques. És sabut que avui *PETÓ* s'ha imposat en la llengua viva del Principat i Rosselló (per als detalls i les variants *potxó*, etc., vegeu aquest article), de manera que ara en l'ús barceloní i del Principat *bes*, i fins el verb *besar* (més sovint *fer un petó* barc.), pertanyen quasi només a la llengua literària, i parlant no són usuals, si bé continuen essent-ho en el País Valencià i a les Illes, on l'ús de *petó*, en cavi, ha penetrat poc o gens; allà continua usant-se *bes* i, a les Balears, sobretot *besada*, mentre que, almenys a Mallorca, troben que *petó* és «molt grosser» (AMAlcover, *BDLC* x, 137). No és aquest el sentiment en les terres del Nord, ni ha estat mai realment així, almenys pel que fa a l'ús oral, d'ençà que tinc ús de raó.

En alguns sectors de la nostra vida social, de la societat més primmirada, pels anys vint d'aquesta centúria, alguns van tendir a propagar aquest sentiment entre la gent més culta de Barcelona; recordo un article periodístic d'un escriptor molt preocupat per aquesta mena de sentiments com era Carles Soldevila, que fomentava l'ús de *besada*, *un besar* i un *bes*, amb el pretext que *petó* era un derivat de *pet* i per tant una expressió grollera que la gent fina havia d'evitar: això estava d'acord amb les tendències un poc precioses i noblement erudites d'aquest notable prosador. Però en realitat era una preocupació individual d'ell (encomanada de certs mallorquins) i sense cap fonament en la història i origen del mot condemnat.

La temptativa restà un cas de preciosisme sense gaire imitadors, ni conseqüències: el fet és que en el Principat *bes* ha restat un mot oralment inusitat: tant ell com *besada*, són expressions desusades que difícilment tornaran a fer-se usuals en el parlar del poble, i el triomf de *petó* en el llenguatge de la vida afectiva i sentimental, com en el de l'esfera familiar, almenys en les regions del Nord dels Països catalans, deurà ser un fet definitiu. Qui usa *bes* ho fa com a mot de sabor literari, i aprenent-lo de la llengua escrita. Tan artificial va arribar a ser l'ús del mot, que entre molts es va introduir una pronúncia anti-històrica *bès* (tot i que no va passar així, o bé molt menys, en el present verbal *bésa*).[1]

En llatí BASIUM i el verb BASIARE són mots estranys al llenguatge correcte i a la llengua literària, que solament empraven *osculum* i *osculari*. Al costat d'*osculum* existí des dels orígens de l'idioma un terme més «passional» i eròtic, *savium* (sovint en diminutiu, *saviolum*), ja freqüent en Plaute i Terenci, si bé *osculum* restà sempre el mot més usual i l'únic admès en la llengua culta o seriosa. *Basium* i els seus derivats apareixen molt més tardanament (no es troben ni en els còmics) i restaren sempre confinats a l'ús d'escriptors especialíssims; es llançà a usar-los per primera vegada un poeta tan audaç, apassionat i sovint àdhuc brutal i obscè, com Catul, que d'altra banda era home de l'Alta Itàlia, més que romà, de Verona. Després d'ell quasi només es troben en l'estil francament argòtic i desvergonyit de Petroni, i en un altre provincial tan desvergonyit com Catul, i més cínic, en Marcial.

En caducar la vella societat romana, amb la caiguda de la República, i amb la introducció dels costums més relaxats de l'Imperi, *basium* degué guanyar terreny socialment, i apareix en Apuleu, novel·lista de to popular i arriscat tanmateix, i fins en Frontó, que no és ni això, si bé encara és home d'estil poc convencional i netament col·loquial. A aquest estat de coses evolucionat deu correspondre la declaració de Servi, escoliasta de Virgili, que és de data força avançada, que en dóna una important definició sinonímica, i que encara a penes gosa esmentar *basium*, però sembla reflectir un progressiu adecentament del mot, admès ja dins el cercle de la vida íntima, familiar: «sciendum *osculum* religionis esse, *savium* voluptatis; quamvis q u i d a m [ell no creu prudent dir tant!] *osculum* filis dari, u x o r i *basium*, scorto *savium* dicant».

Els etimòlegs llatins declaren que *basium* és un mot d'origen desconegut. S'ha dit que havia de ser un mot d'origen estranger, puix que no havia sofert el rotacisme de la *-s-* simple intervocàlica; i Ernout, en particular, pensa en un origen cèltic, però ho fa sense altre fonament seriós que aquest i el fet (raó evidentment insuficient) que Catul era de Verona; car la raó donada per altres (el celtista Siebs, més aviat amateur) no té cap valor, perquè com ja indicaren Walde i Hofmann és insostenible l'etimologia de l'irl. *bel* 'llavi' proposada per Siebs (veg. Pedersen, *VglKG* I, § 72), en què això es fundava; encara hi ha menys raons per suposar un origen oscoumbre en què han pensat d'altres, i la família de mots entorn del persa *bōsidan* 'besar', al. *buss*, cast. afectiu *buz* (vegeu *DCEC*), és de creació expressivo-onomatopeica, caracteritzada per la combinació *bu-* amb vocalisme *u* essencial, i per tant *basium* no pot rel·ligar-s'hi.

No sé si ha estat ja exposada la idea que em sembla més sostenible entre les enunciades fins ara: *basium* podria ser simplement el resultat d'una metàtesi de *savium* en el parlar jargonesc i avulgarat dels baixos fons romans, idea que tindria els grans avantatges d'explicar-nos alhora la manca de rotacisme, el caràcter brutalment incorrecte d'aquest mot de Petroni i altres escriptors de mala vida, com Catul, i la data tardaníssima de la primera aparició. Llavors, en vigílies de l'era cristiana, el moment en què la *u* llatina

deixà de ser definitivament una semiconsonant per convertir-se en una espirant labial, era ja imminent: més o menys per aquest temps els grecs que transcriuen llatí comencen a deixar d'usar ου com a notació de l'antiga semiconsonant labial, i sobretot en posició intervocàlica introdueixen cada cop més la notació β; com passa sempre amb aquesta mena de canvis, es tracta d'una innovació fonètica de progressió lenta, al principi sols produïda en pronúncies de ritme ràpid i descuidat, en el cercle de la gent més vulgar i despreocupada, i en contextos fonètics especialment favorables.

Ara bé cap de tan favorable com davant una *i* en antic hiatus, que llavors el llatí vulgar tendia ja a convertir en una *i̯* consonàntica o semiconsonàntica; en aquesta combinació era natural que la *u̯* vagi passar a espirant o fricativa abans que enlloc més (observem que mots com CAVEA o TRIVIA tenen *bbi̯* oclusiva i no pas *vi̯* en romànic). Un mot argòtic i brutal com BASIUM (emprat el principi només per gent de mals costums com Catul, Trimalció o Eumolpus) es pronunciaria amb articulació exageradament forta, que en passar la labial, per la metàtesi, a la posició inicial, conduiria al pas de l'articulació *sáβjũ* a *βásjũ* i tot seguit *básjũ*. Fets comparables tenim en el cast. *joder* per *hoder* i els romànics comuns FUTTERE per FUTUERE i PUTTA per PUTA.

DERIV.: *Besar* [doc. de 1204, *AlcM*], del ll. BASIARE; substantivat, per a 'bes' [Llull]; figuradament 'tocar-se, arribar a estar en contacte dos objectes', que és especialment viva en el parlar de la gent de mar[2] i de muntanya; d'ací 'combinar dues peces de lona', d'on es deriva el mot *bẹ́s*, plural *bẹ́zus*, terme nàutic, anotat el 1937 a L'Escala (*AlcM* a St. Feliu de Guíxols i Barcelona) per a cada una de les peces de lona que ajuntant-les formen una vela. *Besadissa. Besador. Besadura. Beset*; *beseta. Besim*; *besimar. Besament. Besotejar*; *besoteig.*

CPT.: *Besamans* [S. XVI]. *Besacul*; *besaculs.*

[1] Fins Josep M.ª de Sagarra devia pronunciar-ho d'aquesta manera, car en el «Comte Arnau» (1.ª ed., p. 271), on no admet rimes contràries al timbre, fa rimar «abans la coneixia sols pel *bes*» amb «no pot dir-me *res*». El fet que a Mallorca també diguin *bə́s*, segons *AlcM* (no dóna pronúncia menorquina, i en la 2.ª ed. ha rectificat la pronúncia *bẹ́s* que en la 1.ª ed. atribuïa al cat. or.), sembla indicar que també per als mallorquins ha estat un mot menys popular que *besada* i subjecte a influències literàries. Quant al verb, *AlcM* continua mantenint sense rectificació l'error de donar *bẹ́zə* en lloc de *bẹ́zə*. — [2] El 1931 anotava jo a Sant Pol de Mar: «quan les dues *talles* que es fan servir, combinades, per treure una barca, es toquen, es diu que es *bẹ́zən*; llavors no es podria continuar tirant i cal 'trafegar', o sigui fer baixar els bous i tornar a posar separades les dues talles (grans politges)».

Besaces, V. *sac*

BESANT, del gr. medieval βυζάντις (clàssic βυζάντιος), 'bizantí', perquè aquesta moneda s'encunyà primerament a Bizanci. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XII, *Homilies d'Organyà.*

«U monge fo, e quan se deg morir, devezí tot son aver e partí ·l, estirs dos *besans* que li oblidaren, e per aquels dos *besans* deg esser perdut en infern», fº 5v1. Com a cosa de procedència grega era una moneda emprada generalment en el comerç marítim, i això fa que aparegui molt sovint en el *Consolat de Mar*, per ex.: «les portades deven esser d'aytant com lo preu del loguer, de 50 *besans* en avall comprades», cap. 86 (ed. Pardessus, p. 125). Més documentació en els diccionaris *AlcM*, *DAg.*, *DBal.*

Besar, V. *bes*   *Besavi*, V. *avi*   *Bescambra*, V. *cambra*

BESCAMBRILLA, 'cert joc de cartes', es creu provinent del fr. *briscambille* o *bruscambille*, que sembla venir del nom d'un comediant francès de principi del S. XVII. ☐ *1.ª doc.*: 1839 (Lab).

A Mallorca i Eivissa (Pz. Cabrero) s'usa una forma *escambrí* m., a Menorca *escambril* (*AlcM*). Aquella ja fou usada per Tomàs Aguiló cap a 1830-40.[1] L'ús popular del Principat vacilla entre *bescambrilla* i *escambrilla*, que se sentien molt i igualment des de c. 1912-1915, i que totes dues m'eren familiars, en especial la darrera (que tinc també de Vall Ferrera), no sé si dels meus parents empordanesos o dels barcelonins, tot i que *AlcM* dóna per a tots dos llocs només la primera, i *esc-* a Ripoll, Valls i Tremp. La pèrdua dissimilatòria de la *b-* en un mot amb labial interna és un fet repetit en bastants mots catalans, com el cat. ant. *ivaç* VIVACIUS, el rossell. *espertina* VESPERTINA i en diversos noms de lloc (com *La Febror* < **Ilafabror* < VILLA FABRORUM). De la forma catalana semblen ser derivació regressiva l'argentí *biscambra* (a Catamarca, F. F. Avellaneda) i el jud-esp. marroquí *bixcamba* (*BRAE* XIV, 579). Com a formes més abreujades, va passar també al murc. *bresca* (G. Soriano), el val. *brisca*, el cast. *brisca*[2] i l'it. *briscola.*

En forma plena en llgd. *brescambîlio*, més abreujat *briscan*; l'abbé Sauvages, que registra aquestes formes en el seu dicc. del llengd. oriental a fi del S. XVIII, adverteix que tant en francès com en llenguadocià ja quasi està antiquat del tot aquest joc; d'allí estant sembla que passaria al genov. *biscambígia* (Frisoni) i al logud. i sard sept. *biscambiglia*, que segons MLWagner, *ARom.* XVI, 142, seria pres del genovès; tanmateix potser fóra més senzill fonèticament admetre que hi arribaren des del català; vegeu ara Wagner, *Diz. Et. Sdo.*, s. v.

Per a la invenció del joc per l'anomenat comediant francès, veg. el *Dict. Gral.* de Hatzfeld-Darmesteter, i *FEW* I, 572. Potser del mateix còmic i de les seves arts i habilitats ve que a la costa de l'Erau (a Pezenàs) *briscambiyo* m. tingui el sentit de 'garrell' («bancal») i també el de 'busca-raons'. No puc assegurar del tot que sigui exacta la derivació d'aqueix còmic

(l'existència del qual m'és coneguda indirectament), i que no es tracti d'un diminutiu català de *bescambra* 'latrina', però el fet que en el Llenguadoc tant el nom de cartes com el del garrell són masculins tot i la terminació femenina del mot sembla donar suport a aquella derivació. Tanmateix valdria la pena que algú emprengués algunes indagacions per comprovar l'existència d'aqueix comediant i la realitat de les seves habilitats, no es tractés —com tan sovint en casos així— d'una «llegenda etimològica». I no fos que hi hagués alguna relació amb el nom força semblant d'un altre joc, que almenys és antic i famós (potser no semblant), el de l'*escampilla* a què jugaven antigament a València (Sanchis Sivera, *Vida dels Valencians a l'Època Foral*, 42); ja en parla Jaume Roig: «per ensajar / de bandejar / los seus garips, / joch de naïps / de nit jugàvem --- / per redimirla / jugava birla / sovint ab ella: / joch d'*escampella* / ni de la choca, / com si fos roca / menys se'n movia». Tot i la variant *-ella* ~ *-illa*, *escampilla* deu ser el mateix que això i segons S. Sivera seria el joc de bòlit, ben diferent si l'afirmació està comprovada; tanmateix observem que ha parlat de joc de naïps, sigui de cartes, i que si Sanchis es guiés només per l'acompanyament del joc de birla, no fóra raó acceptable, car aquest ha sortit per joc de mots obscè i els mots que segueixen «menys se'n movia» semblen indicar que el picaresc misogin continua parlant amb segones de canvi).

[1] «Després d'aquestes paraules, que demostraren la inseguretat del criteri humà, em proposà jugar a l'*escambrí*», Llorenç Villalonga, *Bearn*, 20,257.— [2] Més que igual al nom del joc de cartes serà un homònim el men. *brisca*: «*ni brisca* o *ni una brisca*» 'no gens' a Migjorn Gran (*BDLC* IX, 159).

Bescantador, *bescantar*, V. *cantar* *Bescanvi*, *bescanviar*, V. *canviar* *Bescara*, V. *cara* *Bescavar*, V. *cavar* *Bescaran*, es pronuncia *besk-* i *bask-* en el país: mai no hi he sentit **biskarán*, pronúncia ideada probablement per Guiter per donar crèdit a una seva teoria etimològica (altrament som en zona xipella, varietat dialectal on la *e* i la *a* àtones es realitzen molt tancades en totes les posicions, d'on potser un error d'audició per part de l'enquestador que hi envià).

BESCOLL, 'part posterior del coll', antigament i encara avui en moltes comarques occidentals i de les Illes, *batcoll* o *baticoll*, que és la forma que es retroba en bastants parlars del Llenguadoc i altres terres occitanes; sembla que fou aquesta la forma primitiva i que s'aplicà de primer a la part del coll dels animals batuda pel collar, el jou o les regnes: probablement compost de *batre* i *coll*, en el qual el grup *tc* de *batcoll* s'alterà en *bascoll* per adaptació a un nexe de consonants més estable i a un prefix més corrent (però enlloc, en català, no es pronuncia amb *e*). ☐ *1.ª doc.*: *batcòil*, c. 1300.

En la història de Judes de les Llegendes Bíbliques de Sevilla: «Rubèn — fo irats e despagats / dels poms que Judes ac justats, / e va-li dir que los lexàs / --- Judes les pomes fort defès / e no les volc lexar per res; / Rubèn volc-s' a él acostar / e Judes va-li tost lansar / una pedra sus e·l *batcoil*, / sí que no dix "así mi dol": / mort lo lexà tant tost aquí / e Judes del verger exí», v. 180. Com indicava a *Lleures i Conv.* (p. 22), es tracta de la grafia *-il* = *-yl* amb el valor fònic de la nostra *-ll*; però el narrador, que, atenint-se al costum del temps, versificava subjectant-se a la fonètica occitana, havia escrit *batcol*, rimant amb *dol*, i la *-ll* és una innovació del nostre escriba. *Bescoll* «nak» en el dicc. català-alemany de 1502, § 276.

Avui tots els parlars occidentals i valencians[1] diuen *bascoll* amb *a*, no pas amb *e*, o bé usen *batcoll*, i a totes tres Balears *batcoll* (o bé *bè(t)coll*, evidentment sortit de *batcol*), veg. *AlcM*.[2] També és *bascoll* amb *a* a Tortosa i a Fraga (tort., *BDC* III, 86; *bascollae* frag. IV, 36, 39).

La gran majoria de les formes medievals, com ja les Llegendes Rimades, tenen formes amb *-a-* i amb *-t-* (*AlcM*, *DAg.*). Cal, doncs, deixar córrer l'explicació més divulgada que mira *bes-* en el nostre mot, sigui com un cas del prefix *bes-* (BĬS-, de *bescuit*, *besnét*, *bescanvi*, etc.) o com una alteració de POST- 'darrere', per més que a això s'hi presti enganyosament el sentit, i el model desorientador del cast. *pescuezo*, port. *pescoço*.[3] És reveladora la forma *baticoll* «tot el coll del porc fins a l'espatlla», usada a Esterri d'À. (*AlcM*). Ara bé J. Amades, fundat en el seu prolongat tracte amb carreters i bestiarers, amb la tradició més rància dels representants de l'art del tragí a la vella Barcelona, defineix el nostre mot (*BDC* XXII, 84) com la «part inferior del coll, en el bestiar de peu rodó, on va posat el collar» (cf. el gravat de la p. 104). Doncs, en aquesta vella tradició barcelonina s'oposa el *bescoll* dels equins al clatell de les persones. També a Mallorca i a València deuen reservar el mot per als animals i *clotell* per a la gent, almenys així es deu fer en les zones més conservadores, del centre de l'illa i de les muntanyes alcoianes, car Amengual defineix *bèccoll* «la parte del cuerpo del animal desde el fin de la cabeza hasta los hombros» i el mateix hi entenia Martí Gadea.

Segurament en altres parts valencianes usen *bascoll* amb el valor del nostre *clatell*, i també *DFa.* admet *bescoll* per a l'home i les bèsties, però això pot ser secundari, i la major part dels testimonis antics i moderns de *bescoll*, amb variants i derivats, en *AlcM*, es refereixen a les mules (així en la *Manescalia* de Díeç, ja del S. XV), el bou, el porc, el llop, etc. Però la forma de la Vall d'Àneu troba un gran eco en el Baix Aragó: *baticuello* havia anotat Giner i March a Monreal del Campo, Caminreal i Ademús i així es continua en el xurro de Sogorb, Xelva i Vilar de l'Arquebisbe (c. 1950).

Primerament *batcoll* degué designar la part del coll dels equins batuda pel collar i les regnes, i la part del coll dels bous batuda pel jou. Serà, doncs, una formació parallela a *baticul*, *baticor*, *batibull*, *batifulla*, *batipala*, *batiport*: d'ací la forma *baticoll* que conserva el nostre mot a Esterri, al costat de la qual es formà

batcoll, com hi ha *batcular* al costat de *baticul*. *Batcoll* passà després a *bascoll* i *bescoll*, en virtut d'una doble pressió: d'una banda la tendència fonètica a reemplaçar tals *t* implosives per *s*, que obra en LEGITIMUS > *lledesme*, MARITIMUM > *Maresme*, *Beslem* en les *Vides Ross.* (18v2 i passim), *yezgo* EDŎCUS, *-azgo* < -ATICUM, etc., *gazmoño* (veg. *DCEC* GAZMIO); i fix *bes-*.

Les formes dels dialectes occitans asseguren la idea. A Pezenàs, en el Baix Llenguadoc, i a Tolosa, defineixen *baticòl* m. com «le gras du cou» (Mâzuc, Visner; «l'arrapèt per lou *baticòl*» 'il l'empoigna par le cou'), rodanès *bate-còu* «fanon des bêtes à corne, cou de cochon, chignon du cou d'une personne grasse» (*TdF*). Clarmont d'Erau *baticol* «le gras de la nuque», St. Afrique id. «fanon des bêtes à corne». Sens dubte és veritat que també més enllà de Salses s'ha produït en part el canvi de *tc* en *sc*, però encara són interessants aquestes dades que confirmen el significat bàsic: rodanès *bescòu* «bout saignant du mouton», Barceloneta *bescouël*, prov. *bescouil*, Marsella *biscouilh* (*FEW* II, 913*a*, § 2; I, 293, § 4).

Acabo amb una sospita que suggereix aquesta etimologia. Si tenim en compte que en el collar i el *batcoll* s'ajunten les dues regnes de les cavalleries (veg. el gravat *BDC* XXII, 151), i que encara hi pot haver més regnes quan es tracta d'un tir de cavalls o d'una diligència (veg. *BDC* XXII, 195, s. v. *regnatge*, i gravat *BDC* XXII, 144) és clar que tot aquest correetjam es pot embolicar fàcilment entre si i amb el collar. D'això podria venir el mall. i men. *envitricollar*[4] 'embullar', del qual existeix una variant *envatricollar* o *envetr-* (*AlcM*).

És a dir, seria derivat de la forma arcaica *baticoll* (avui conservada en el Pallars i en el Baix Aragó), d'on **embatricollar-se* amb *r* per repercussió. Com que l'assimilació del tipus de *istiu*, *enquibir*, *esquifit*, *Bitriu*, etc. és un dels fets més corrents en el parlar vulgar, no hi ha altre escrúpul fonètic que la *v*, però en un mot només documentat des de la fi del S. XIX, aquest detall podria explicar-se per alguna contaminació (eivissenc *envitracat* 'irritat'?, *vidre*, *vidrós*?: qui s'envitricolla es posa en una situació vidriosa). No nego que en la idea d'envitricollat es veu una relació amb *entravat* i amb *intricat*, però per enllaçar amb aquest ens falta l'element inicial *-vi-* (dificultat que, com voldria Spitzer, no és lícit eliminar amb contaminacions italianes), i si per a aquell comptéssim amb la possibilitat d'una metàtesi i d'una derivació en *-ic-*, encara ens quedaria el dèficit de l'element *-oll-* en tots dos casos, que així deixa de destorbar-nos. O hi hauria contaminació d'algun d'aquests mots.

DERIV.: *Bescollada* [S. XV, *AlcM*], avui sobretot mall., men., eiv. (veg. a dalt), alacantí (*Canyissaes*, 1.ª ed., p. 40 i val. en general). *Bescollejar* [1695, *Lacavalleria*]. *Bescoller*. *Bescollut*.

1 Ja el 1575, Onofre Pou, *Thes. Pu.*, 248, entre les parts del cos, «lo *bascoll*: cervix» (després de les orelles, etc.). Pronúncia que confirmen J. G. M. (1935), EValor (c. 1950), MGadea (*T. del Xé* I, 138), etc. — 2 Mall. *batcollada* 'clatellada', *BDLC* VI, 350; men. *betcollada* «toc amb la mà an es clotell», Ferrer Guinart, *Rond.*, 214, Eiv. *bacullada* «cogotazo» (Pz. Cabrero); «sense sebre d'on li venia ni d'on no, me li ensivellen *bacollada*, que per poc el tiren de morros», Castelló, *Rond. Eiv.*, 18. — 3 Són dissimilació de *pos-coço*, *-cueço*, veg. el *DCEC*. No hi havia cap raó perquè la P- inicial es canviés en *b-* en català. I això que no m'estic d'advertir que en portuguès fins i tot existeix una forma dialectal *bescoço*. Val a dir que és molt poc estesa i recent, i essent pròpia de les zones abans arabitzades es tracta evidentment d'una alteracio local, sense abast per al català, on el mot és tant del Nord com del Sud, i el caràcter primitiu de les formes amb *t* i amb *a* és una guia interna que se'ns imposa. — 4 No n'hi ha dades anteriors al *DAmen.* (manca *DFgra.*, al *Dicc. Mall.* de 1859 i al *Supl.* de Moll); aquell registra també *envitricoll*, *envitricollada*, *-ador*, i des del *DAg.* passà al *DOrt.* i el *DFa. BDLC* IX 48, XIII 227. Spitzer, *Lexik. a. d. Kat.*, 51, assenyala de més a més en les *Rond.* de Mn. Alcover (V, 287) un substantiu abstracte: «trobant-se en aquest *envitricollat*» (i *BDLC* VIII, 67). Amb l'eiv. va *ambitragar* (Lab. 1839) «*fam.* embolicar». Etim. alternatives: **arbitregar*; mossarabisme de *INVĪTĬCULARE, ben poc convincent.

Bescunç, bescunça, bescunçar, V. *acunçar* *Besllaurar*, V. *llaurar* *Besllum, besllumar*, V. *llum* *Besnét, -éta*, V. *nét*

BESNEULA, de *BĬSLĬGŬLA (> **besleula* i dissimilació), d'on prové també el nom *viniebla* del castellà, veg. *DCEC* IV, 741*b*59, 741*a*24ss. ☐ *1.ª doc.*: 1569, Palmireno.

Besoncle, V. *oncle* *Besoteig, besotejar*, V. *bes*

BESSONS, 'nascuts en un mateix part', adj. 'enterament parions entre ells', mot estrany a totes les altres llengües literàries romàniques però molt estès en els parlars del Sud i el Centre de França, i no estrany a Aragó ni al Nord d'Itàlia; tingué pertot formes corresponents a la grafia *beçons* del català antic, amb *ç*, i per aquesta i altres raons no pot venir directament ni indirectament del ll. BIS 'dues vegades'; origen desconegut, probablement pre-romà; és versemblant que surti d'una base terminada en -IONES (*BEKIONES?), potser indoeuropea però d'identificació incerta, cf. scr. *dvikā́* 'doble', ave. *bitya-* 'segon' gr. *δισσός* (< *duikiós*) 'doble', rus *dvójka* 'parella'. ☐ *1.ª doc.*: *Bezó*, diverses vegades com a nom de persona, 1184, 1205, etc.; aplicat a turons apariats, 1234, i com a apellatiu dels fills nats alhora, S. XV.

Un *Frare Bezó, Comanador de Tortosa*, surt en un document de Templers de 1184 (Miret i S., *Templ. i H.*, p. 177); en un doc. rossellonès de 1205 «ego Stephania et maritus meus Petrus *Bezsoni* --- *Bezoni* ---» (Cartulari *Alart-Henry* III, 13); avui *Bessó* i

Bassó continuen essent cognoms rossellonesos (i d'altres terres); *Na Beçona* en un de Valls, de 1378 (*BDLC* x, 9). Amb aplicació a noms de lloc i usos semblants també el trobem des d'antic: el 1234 hom situa uns «collibus *Bessons*» en el Cartulari de Sant Cugat II, 440; i segurament tenim també el nostre adjectiu en l'«alodio Guillelmi Canabeçuna» (CANNA 'conducte o galeria'?), esmentat tres cops (una vegada amb grafia *-chu-*) en un doc. de 1185 del mateix cartoral (III, 301). És sabut que aquesta mena de denominació és freqüent en la nostra topografia, aplicat a parells de turons o altres accidents de forma pariona.[1] Amb caràcter francament apellatiu, aplicat als fills d'algú el trobem sovint des del S. XV; J. Roig, l'usa figuradament parlant d'un home apariat matrimonialment amb una dona, que exclama menyspreantlo: «la cort de Roma / haurà a sentir / e departir / tan gran error!; / revenedor / féu tal parell! / un cos tan bell, / alt com plançó, / ab un *beçó* / chich, caganiu, / sech, renadiu, / flach ---» (v. 2780).[2] *Bessó*, *bessons*, en català ha estat sempre un mot d'ús general —literari tant com popular—, singular i *-ons*, plural,[3] i estès a tot el territori lingüístic, des de les Balears fins a Ribagorça (Peralta de la Sal, infra), i des del valencià fins a l'Alt Pallars (Àreu, Tor, etc.) i el límit Nord de la Catalunya francesa (*bəsús*, dos animals, a Formiguera de Capcir, 1960).

Fora del domini català, el mot és estrany en romànic a les altres llengües literàries, i fins a França a penes es pot dir que hagi tingut ús en la llengua escrita car no apareix en els trobadors, escassegen els testimonis en occità medieval (un en Raynouard en un catecisme); tingué alguna voga, però passatgera, en el francès del S. XVI.[4] Però en els dialectes d'Oc moderns s'estén *bessous*, amb caràcter més o menys general a totes les zones dialectals: Bearn, gascó pirinenc en general, Gers, Gironda («*bessoun*: jumeau», Moureau, *Pat. de La Teste*), Llemosí, Roergue, Alvèrnia, Llenguadoc, Provença[5] i fins el valdès (Praly, *ZRPh.* LIV, 503).

L'àrea continua espessa pel domini francoprovençal (Vall d'Aosta *betson*, Val d'Illiez *besõ*, *RDR* III, 45), i en general els parlars del Delfinat, Savoia, Lionès, Valais, i pel franccomtois i Vosges del Sud, fins a algun punt de les Ardenes, i d'allí a l'Oest fins a l'Oceà per una línia que no passa gaire al Nord del Loire, fins a Nantes. No deixa d'haver-hi llacunes en bastants punts, no totes potser degudes a ser un mot que no ha comptat mai amb l'aprovació de París ni ha estat admès duradorament per la llengua escrita. Fora de França i del català, a penes es pot dir que hagi existit, car no es pot dir pròpiament que sigui aragonès: Rohlfs el troba solament a Bisaürri (poble més aviat català de la Vall de Benasc tocant al català pur de Les Paüls) i a Binéfar (Coll Altabàs). Més enllà dels Alps, solament piem. *besson*,[6] car si bé hi ha un sic. *vezzuni* o *vizzuni*, pot ser en part mera extensió recent de *i bizzó* que és propi allí de les colònies piemonteses, com admet Rohlfs (*Le Gc.*2, i *Sitzber. Bayr. Ak.*, 1975, v, 30), i per la resta serà ben cert un manlleu del català.

El nostre mot va passar per alt a Diez, i l'etimologia que li atribuí Horning (*ZRPh.* XXI, 451), per més que hagi estat acceptada per M-Lübke (*REW*, 1132), Wartburg (*FEW* I, 384-5), *AlcM* i *GdDD*, 1048*a* i 1052, és clarament insostenible. Seria un *BISSONE o *BISSUS derivat del ll. BIS 'dues vegades'. Per més que Wartburg s'hi entesti, cercant penoses i arbitràries escapatòries a l'objecció fonètica, és evident que això no «liegt auf der Hand» en cap sentit. Ni *BISSUS ni cap adjectiu d'aquesta arrel està documentat ni ha existit mai; suggerir que es creés per imitació del grec és arbitrari (i més essent *διττός* i no *δισσός* la forma clàssica); i encara que passéssim per aqueix *BISSUS, la base ha de ser en -ONES i no pas *BISSUS, i és abusiu pensar en un adjectiu derivat d'un adverbi (que així com així tampoc persistí en romànic, si no és com a prefix.

Però, per damunt de tot, com s'ha posat després de relleu, la forma romànica postula pertot arreu l'africada *ç* i no pas una ss, com ja protestaren Jud (*ASNSL* CXXVII, 431) i Rohlfs: en això coincideixen totes les variants dialectals, totes les grafies de parlars que distingeixen: Llitera *bezón*, gascó de Vatmala *beθú* (K3, Rohlfs), Aosta *betson* (Cerlogne); i els sic. *vuzzuni*, *vizzuni*, *bizzó*, que per més que siguin formes manllevades remunten a un temps en què les llengües dadores —català i piemontès del S. XIII— distingien entre els dos fonemes. En fi tenim *beθóns* avui en el català de Peralta de la Sal (*ZRPh.* XLV, 234), i ja hem vist que totes les grafies del català arcaic i fins de l'occità coincideixen a presentar *ç* (grafiada així o *-z-*). Hem de mirar, doncs, aquesta etimologia com a definitivament eliminada.

Després solament Rohlfs li ha cercat substitut, i estic conforme amb ell almenys en sospitar que és un mot de substrat. Però no trobo fundada la idea que suggerí primer (*Le Gc.*1, § 243, p. 56) d'un parentiu amb el basc; i no pas per què no hi hagi agafador, sinó perquè n'hi ha massa, i allò que, per dir-ho així, pot demostrar massa, de fet no prova res. Reconec que existeix bc. *biki* 'bessó', junt amb *biko* 'parell' = castellà *par*, fr. *pair* i amb *bikun* «double, paire» (Oihenart). Tots ells són derivats del bc. *bi* 'dos'. Però això no dóna base seriosa per postular un pre-romà pirinenc *BIKIONE. Car el citat *biki* no és basc en sentit ample sinó només biscaí i només registrat en una sola població, a Lekeitio (Azkue). Ara bé les formes derivades de *bi* que signifiquen 'bessons' en els dialectes bascos són quasi infinites: hi ha *birki*, *bizki*, *biaxkin* (sul.), *bibiro* (bazt.), *bibitxi*, *biritxi*, *bikoitz*, *birakazko*, tots els quals, amb poca extensió local, estan registrats en el dicc. d'Azkue (cf. encara la *Morf. Vca. del* mateix Azkue, 174.24ss.). Resultat natural del número *bi* 'dos' en un llenguatge que crea constantment derivats amb aquesta mena de sufixos. Pocs d'ells estan documentats antigament, però aquests són precisament alguns dels altres diferents de *biki*. En l'antic dialecte basc d'Àlaba es deia *bikarro*, que avui subsisteix en el castellà local (Baráibar, *RIEB* I, 345); Lei-

çarraga (S. XVI) usava *biritxi* per traduir el bíblic *δίδυμοι* i en docs. navarresos de 1229 i 1230 apareix *biriçi* com a sobrenom (Mitxelena, *FoLiVa* I, 50); Van Eys usant *bikoitz* 'doble' en plural li donava el sentit de 'bessons' (*Dict.* 66; Uhlenbeck, *Woordafleidende Suff. i. Bk.*, 46).

No és *biki* la forma més estesa amb el mateix sufix, car en el Labort diuen *birki* (car *bir* és variant de *bi*) i en alt-navarrès i guip. diuen *bizki*; ara bé *Guorosquaray bizqui* es troba ja en el Fur Gral. de Navarra, del S. XIII, si bé no és clar si hi significa 'doble' o 'bessó' (Mitxelena, *Textos Ant. Vcos.*, 38.19). En una paraula, formacions d'aquesta mena no són recents en basc, però s'han estat renovant i variant constantment, no és segur que cap d'elles remunti fins al protobasc, però de tota manera podem assegurar que no hi hagué un *BIKIONES com el que suposava Rohlfs. Per això Rohlfs en la nova edició de la seva obra, 1970, § 313, quietament ha rectificat, es limita a esmentar *biki* amb un «confronteu» i a partir d'un pre-romà «*BIKKIONE ou *BITTIONE», concloent «Mot d'origine gauloise?».

En aquests termes vagues estem d'acord. Descarto, però, més decididament que ell, la probabilitat d'un origen basc. Un mot arrelat fins al Piemont, amb ferma i àmplia localització en francoprovençal, estès fins a les Ardenes i a Nantes, és clar que no és una romanalla basca. La base havia de tenir una forma *BEKIONES o *BIKIONES (amb alternatives en -TTI̯- o -KTI̯- o -KKI̯-). En principi això podria ser pre-indoeuropeu (quelcom d'afí a l'ibèric o l'aquitànic o al substrat renà), o bé indoeuropeu. La fesomia de la base restituïda apunta vagament cap a això últim. I quant al gal no hi ha dubte que en el material epigràfic de la Gàllia es troben elements que ens recorden la forma que cerquem, cf. Whatmough, *Dial. of Anc. Gaul.* La semblança de forma és vaga i el sentit encara més incert, en la major part, per ex. un *bessus* que figura en una col·lecció de glosses (com a ex. de l'africada *ts*, p. 98), que hom identifica amb un irl. *bes* i un bret. *boaz* (p. 117), seria aquità i provinent de *BHENDH-TU-, p. 96: llavors això podria significar 'lligada, lligam' (*IEW*, 127, no ho porta).

Més ens acostem a una base concreta i certa, no massa distant del que cerquem, amb un *uicio* que Whatmough, *Dialects of Ancient Gaul*, p. 127, entén com a «fighter», 'combatent'. Realment una forma així és versemblant en cèltic: irl. ant. *fichid* 'ell lluita', *fich* 'discòrdia, ira', *WIKTA 'acció guerrera' (irl. ant. *fecht*, ky. ant. *guith*), bret. ant. *weith-* en NNP, gal *Ordo-vices* 'combatents amb maça', etc., parents del ll. *vincere* 'vèncer' (*IEW*, 1129.1-5), als quals podem afegir el cèltic continental *Divicicus*, *Diviciacus*, *Touto-di-vicis* (Weisgerber, *Spr. d. FLandK*, 57).). I de fet un element nominal *-vicio-* es troba en una inscripció d'Autun, un *Vicionus* en una de York, hi ha diversos noms en *-vicia*, *-vicium*, i també *Viction* i *Victium* (Holder). En conclusió podem estar bastant segur que un *vicio* com el registrat per Whatmough i amb un sentit com 'combatent' o 'guerrer' va existir en gal. No és que sigui inconciliable amb l'ètimon de 'bessons', però si ens hi acostem pel sentit i per la forma, tampoc no podem dir que ens satisfaci una base així; havent-hi pertot B- en romànic, V- no hi és incompatible, però ha de suscitar fort escrúpol; del sentit de 'guerrers' podem passar a 'concurrents, rivals' (mall. *es meu guerrer*) i d'aquest a 'parions, bessons' ja no fórem lluny. Però en això també fem una suposició més aviat forçada i bastant arbitrària.

D'una manera general: ¿hi ha fermes raons de principi per creure en un origen cèltic? També a això cal respondre que pot ser però és força dubtós. L'àrea del mot no inclou el Nord del domini d'Oïl, ni la zona lombardo-emiliana, ni res dels dominis lingüístics aragonès-castellà i gallego-portuguès, que són zones tant o més cèltiques que el Centre i Sud de França i molt més que el domini català. I el cas és que és precisament en aquest on el mot ha presentat sempre l'arrelament més constant i total; en el Midi francès, per molt vastament que s'hi hagi estès, es nota l'absència en la literatura medieval i el fet de lluitar-hi amb sinònims: *gemèu* és tan provençal com *bessoun* (usat aquell a Marsella i pel felibre Berluc, d'Apt, *TdF*, a Gascunya *mejin* o *meyoû* de MEDIUS; en langue d'Oïl no sols l'ha rebutjat sempre la zona parisenca, tot l'extrem Nord i la llengua literària sinó que solament l'arribaren a usar uns pocs escriptors molt amics de regionalismes.

En un mot, i en total, fora del domini català, fa l'efecte d'haver estat sempre un mot mirat de mal ull, en tots temps, pels cercles dirigents de l'idioma. Sense que puguem considerar això com un quadro inequívoc, sembla molt més favorable a un origen pre-cèltic que pròpiament gal, sense que calgui descartar en definitiva l'indoeuropeu.

En principi convé cercar una base en B- i no pas en V-. I la idea natural fóra suposar que en un llenguatge del grup sorotàptic l'indoeur. DU̯I- o DU̯E- 'dos' canviés DU̯- en B-, com s'esdevé no solament en les llengües itàliques sinó també en les britòniques i les irànies: ave. *bitya-* 'segon', ave. *biš* 'dues vegades', etc. Aquesta arrel ha donat descendents amb el sentit no solament de 'doble' o 'segon' sinó precisament 'bessons': lit. *dvynaĩ*, rus *dvojni*, ags. *ge-twinnas*, a-al. ant. *zwinal*, al. *zwilling* 'bessó'. Alguns d'ells justament tenen l'ampliació radical en -K- que necessitaríem per a la base *BEKIONES: scr. *dvaká-* 'units de dos en dos' (que podria correspondre a una base DU̯EKO- o DU̯EK^{w}O- i per tant es prestaria a postular *BEKIONES en una llengua de DU̯- > B-), scr. *dviká* 'doble', lit. *dveigys* 'animal de dos anys', rus *dvójka* 'parella', gr. *δισσός* (*-ττός*) 'doble', bàlt. *dvì-gubas* 'doble', etc.[7]

DERIV.: *Beços* 'bessons' en St. Vicent Ferrer (veg. supra). *Becera* en doc. de Valls de 1319 (*BABL* XII, 290). *Besses* 'les grans branques en què es divideix un tronc d'arbre' (*Costumari de la Mancom.* I): *el Suro de les Tres Besses* a St. Cebrià de Vallalta, *El Pi de les Tres Besses*; *Torrebesses* a les Garrigues; *Manso de Cases Bezes* a. 1111, Cart. St. Cugat, III, 18; *les Esquerbesses* (< *Queres Besses*), llòc on hi ha dues ro-

ques molt notables, a la Llaguna de Capcir. *Bessonada* [Verdaguer]; *bessonar* 'operació que es fa a l'ull de la sitja de fer carbó' a Bunyola; *bessonalla* terme numismàtic, potser 'canvi de moneda' («vel aliquam *bazonayam* de Cathalonia extraverit», a. 1223, «aur e argent e tota *bessonala*», 1317, P. Vidal, que ho treu de l'*InvLCat* d'Alart on veiem encara «tota moneta et tota *bassonalla*», 1317); *bessonador, bessonar, bessonera, bessonós.*

No crec que sigui un homònim sinó variant semàntica el mall. *bessó* 'la part interior i plana d'una ametlla o altra fruita de clovella' [1840, *DFiguera*, s. v. *bassó*] que deu partir de *ametlla bessona* 'la que té dos molls o bessons' (Princ. i Mall., i *bessó femella* 'conjunt dels dos molls d'una ametlla', *AlcM*, § *2b* i § *3a*); ja en Miquel S. Oliver «el lector hi pos els quatre mots que podrà veure, si li queda paciència per no botar de la fullaraca del pròleg al *bessó* del *tomet*», pròleg a les poesies d'Orlandis, p. 14

[1] Dos «cerros» a Llombai dits «Els Bessons»; *Vila(rs)-Bessons* a St. Jordi del Maestrat. Noms anàlegs en terres d'Oc, que interessen per tal com forneixen documentació primerenca del mot, ben localitzat. Brunel, *Les Plus Anc. Ch. en L. Prov.*, registra en docs. del S. XII, *los Molís Bezós* en el departament del Lot, *Los Bessos* encara existent com a poble a la Lauzera. *Bessous* és una landa en el Pont-Long de Bearn, terme d'Uzein, que sembla ser el «territori aperat *Besoas*» en un doc. de 1457 (*Cart d'Ossau*, B296) dit així per la confluència del Luy «ont se amasse ab lo Luy bielh». — [2] En la *Quaresma* de Sant Vicent Ferrer, encara que es tracti de 'bessons', sembla ser un cas de *beç*, forma primitiva del nostre mot: «ella paria fill e filla, dos *beços* --- de una ventrada» (255.132). No pot ser accentuar *beçós*, com fan Sanchis Sivera i *AlcM*, car hauria terminat en *-ons*. — [3] «Lo qui nax, mort lo germà *bessó*: vopiscus; *los bessons* de un part: fratres gemini, gemelli», On. Pou, *Thes. Pu.*, 156.— [4] Se'n citen casos escadussers en Ronsard, Bellaud i Marot, i aquest, només, en Rabelais: «les plus grands, *bessons* et accoupléz il nommoit *senes*, les plus petits *ambezas*, les aultres moyens *quine*, *quadernes*, *ternes*...», *Cinquième Livre*, cap. 10, p. 35 (Sainéan II, 135; Raynouard). — [5] Estès amb valor adjectival a qualsevol objecte (en la forma primitiva sense -ONE que hem observat en St. Vicent) en el llenguatge de Mistral: «li serp --- / boulegant sa lengo *bésso*» («fourchue», *Calendau* III, 22.2). — [6] Cf. Salvioni, *KJbRPh.* V, i, 142. Car si bé Flechia (*Mem. Ac. Lincei*, 1878, p. 613) cita un cognom italià *Bessone*, junt amb *Gemello* i *Binello* entre els «desunti di circostanza di nascita», podem admetre que deu ser del Piemont i potser no gaire més estès. — [7] Sols vagament ens recorden la base cercada el grup bàltic del lit. *véikus* 'ràpid', *veiklùs* 'actiu', *viẽkas* 'força, vida', letó *vīkt* 'prosperar, pendre ufana', peleosl. *věkŭ* 'edat, força', lit. *veĩkti* 'fer, treballar' d'on lit. *vaĩkas* 'xicot' (*IEW*, 1129); d'altra banda els mots escandinaus citats, *IEW*, 100.29ss.

Bestenaga, V. *pastanaga*

BÈSTIA, pres del ll. *bēstia* id. ☐ *1.ª doc.*: doc. urgellès de 1242 (*AlcM*); *bístia*, 1271, *Tarifa corr. Bna.*, preliminars; una forma i altra són molt corrents ja en Llull, en la *Cròn.* de Jaume I, etc. Llegim també *bestia* en la dita tarifa (120, 121).

En Llull és freqüent en totes dues variants. En el to popular del *Llibre de les Bèsties* la forma amb *í* abunda particularment, des de bon principi. «Comense lo VII^e^ Libre, qui és de les *bísties* --- An aquella plana ha gran ajustament de *bèsties* salvatges, que volen elegir rey —» (*L. de Meravelles*, *NCl.* II, 85). Sembla com si l'autor vagi tenir punt a exhibir com a títol una forma molt tradicional en el to narratiu del poble, però que quan passa a crear narrant pel seu compte, recaigui en la que devia ser més usual en la seva prosa més habitual, de tipus més objectiu i doctrinal; de tota manera les dues formes continuen alternant en el ms. en el curs del *Libre*: *besties* II, 87; *bístia*, 100.24; *bèstia*, 100.25; *bístia* (bis), 101.1; *bístie*, 108.19; *bèstie*, 108.20. Al començament d'aquesta secció del *Fèlix de les Meravelles*, en context molt seriós, fins solemne, la forma amb *è*: «amà més star en la companyia de les *bèsties* salvatges e dels arbres, que en companyia de malvats hòmens peccadors» (II, 43). Després, fora de la part dedicada al *Llibre de les Bèsties*, ell o els manuscrits vacillen, si bé en general predominà la *è*, que es troba igualment en *Blanquerna* (I, 74.6), *Doctrina Pueril* (ms. S. XV, ed. Gili, passim, per ex. p. 246) i les altres obres lullianes citades per *AlcM* i *DBal.*; tanmateix s'hi troba *bístia* de tant en tant (*Merav.* III, 67, 107).

Algunes de les preferències de l'ús modern es poden observar ja des de l'Edat Mitjana; com que avui *bístia* és la principal forma mallorquina no és estrany que així es trobi generalment ja en la *Questa* de Reixac (12.14, 68.30, 69.5, 69.13, 69.14; tanmateix *bestias* a 68.32). En Eiximenis coexisteixen si bé amb predomini de *bè-* (per ex. *Terç*, *NCl.* VI, 48 i passim), però s'observa que en el ms. millor del *Ll. de les Dones* apareix *bístia* tractant-se d'una cavalcadura (en un passatge dels més suspectes de prosificació): «per escusa de pujar hi de devallar de les *bísties*, o de cavalcar pus segur, soffiren alscuns abraçamens ---».[1] Per a l'extensió antiga interessa de veure que, almenys en el sentit pastoral, la forma amb *e* ja era la usual en el Nord el 1309: «tot pastor qui estia ab seynor, pusca tener 30 *besties*, ab lo seynor de les quals no pach paschér» (en doc. rossellonès, *RLR* VIII, 62), però *vístia* encara, cap a la Seu d'Urgell, l'any 1470 (*BABL* XI, 284-285).

Avui *bístia* és una forma caduca i quasi oblidada en tot el territori continental; sobreviu com a injúria i només en zones extremes del domini: a la marina de l'extrem N. empordanès (Port de la Selva, per ex.); «Ai, *bisti* de bordegàs! Que t'has perdut, Quimet?» (Sagarra, *All i Salobre*, p. 10; també mall., Villalonga, *Bearn*, pp. 7, 65). Resta, en canvi, viva i vigorosa a Mallorca, també a Menorca però menys, i no a Eivis-

sa. En l'ús balear es nota la preferència per la forma amb *í* sobretot quan es tracta de cavalcadures i equins, molt menys en altre cas, com ha observat Moll en obres seves, i és observació que es deu referir de preferència a l'ús menorquí, car en aquesta illa no és menys popular la forma *bèstia*, a Maó, a Ciutadella i entremig;[2] però també a Mallorca, on la variant amb *é* és més feble, se sent a cada pas amb aquest valor: «pes revoltons de sa Coma des Voltor hi puja un camí de *bístis*» (Calvià, 1964).

La figura fonètica del mot s'ha unificat, doncs, en el Continent (prescindim de la pronúncia de *-ia* com a *-i*, fet sense caràcter lexical) si bé no del tot, car hi ha encara una diferència en el timbre de la *é*. Aquesta és oberta en el català literari, i en els parlars centrals i la major part dels valencians i occidentals.[3] Però en el Nord del català oriental hi ha una vasta rodona en què diuen *béstia* o *bésti*, comprenent sencera la diòcesi de Girona i tota o la major part de la de Vic, amb Cerdanya: comença ja a la part del Maresme que depenia d'aquell bisbat (per ex. a Sant Pol de Mar) i des del Montseny al Nordest fins als parlars rossellonesos (que no distingeixen fonemàticament les *ee*); cap a Ponent ho sento encara així a Pardines, i crec a Berga, Bagà i Sant Llorenç de Morunys; vers al Nordest tenim *é* fins a la línia en què es confonen els timbres (incloent-hi per tant la Cerdanya francesa, el Capcir —fins a Portè i Formiguera— i l'Alt Vallespir, que encara no són confusionaris).

El ll. BĒSTIA no es pot dir que hagi sofert tractament fonètic estrictament erudit en cap llengua romànica, ni tampoc que enlloc hagi tingut evolució estrictament hereditària. En totes les llengües —almenys en el sentit bàsic i normal— s'ha de mirar com un semicultisme (fortament influenciat per la pronúncia llatina, gràcies a moralistes, religiosos i escriptors d'imaginació subjectes al model dels bestiaris, etc.); en les d'estructura fonètica semblant a la nostra no presentava obstacle la conservació del nexe *-stia* (per als fets gallego-portuguesos i certes formes castellanes, veg. *DCEC*, s. v. *bicho* i *bestia*).

DERIV.: *Bestiola* [Llull]; rarament *bestiol* [1458, *DAg.* i hàpax en oc. ant. *PSW*]. *Bestiassa* [1371, JMarc]. *Bestiada*. *Bestial* [mj. S. XIII, Guillem de Cervera;[4] Llull, *Blanquerna* I, 145.18, etc.]; *bestialitat* [Llull]; +*bestialitzar* [no en els dicc., però usual]. *Bestiam*.

Bestiar [1242, document de Conflent];[5] important derivat només format, entre les llengües romàniques, pel català;[6] també l'usà ja Cerverí de Girona, c. 1270: «si·l *bestiar* c'avetz perdut, / Na Toz', e·us avia rendut ---»;[7] «talam totz los blotz del dit loch et cercam totes les muntanyes del terme: et no·y atrobam gens de *bestiar*», en els docs. fronterers de templers de Finke, a. 1304 (*Acta Ar.* III, 122); ja freqüent en Llull: «vos veig star sols e pobrement vestit, e·us veig sotsmès a guardar lo *bestiar*» (*Meravelles* I, 158; *Blanquerna* I, 245.9). L'àrea del mot ha inclòs tot el territori de la llengua (des d'on degué propagar-se a l'Alt Aragó),[8] des de l'extrem Nord (anotat a Conat, Formiguera de Capcir, Conca de Tremp (Moror) i, ben entès, a tot Cerdanya, Andorra, Pallars i Ribagorça); avui és ben usual en tot el territori balear,[9] i ho havia estat amb caràcter total en terra valenciana, on ja l'empren Sant Vicent Ferrer (*Sermons* II, 271.21; *Spill*, 8484);[10] ja en un doc. inèdit de l'Arxiu municipal de Benissa, de c. 1578, constato la lluita entre els dos mots, si bé encara hi predomina el terme castís: «tenien *bestiar* e *ganado* --- *bestiar* --- *bestiar*» (on no es nota distinció sinonímica, sinó concessió a un ús de l'Horta i la capital que ja començava a pendre peu en aquella comarca de llenguatge més pur.[11]

Derivats de *bestiar*: rossell. *bestiaró* 'bestiola' (J. Seb. Pons, *Canta-Perdiu*, p. 102); *bestiarer* 'ramader', bal. i cat. or. Sud (oït parlant d'un traficant de bestiar a St. Magí de Brufaganya, 1927; menys correctament *bestianer* porta, també de Sta. Coloma de Queralt, *AlcM*); *bestiaram*.

Bestiari [segle XV, *NCl.* vol. 91]. *Bestiesa*: derivat molt propi del català, que ja llegim en el S. XIV en la *Questa* de Reixac (*bastiâses*, 161.8) i *bestiea* en Jaume Roig («per ma simplea / e *bestiea*», v. 5978). *Bestiejar* [1399, B. Metge]. *Bestienc*. *Bestier*. *Bestiot* o *-ota*. *Bestriu* 'bestiar', eiv., sembla degut a un encreuament amb el col·lectiu *cabriu*.

Paraula afí en ll. a *bestia* és *belua* 'animal ferotge', que no s'ha perpetuat amb caràcter íntegrament popular en cap llengua romànica: àdhuc l'it. *belva*, donada la seva història documentada i el contingut semàntic, presenta senyals de procedència semiculta; en certs ambients nostres arribà també a popularitzar-se en part, particularment en valencià i a les Illes: el diccionari de Lamarca ja registra «*bèlua*: bèstia» i alterat en *beula* es registra a Mallorca i en el Maestrat (*AlcM*).

[1] Cap. 29, fº 27r2.33. L'incunable ho reemplaça per *bestias*, deixant compendre que els impressors barcelonins dels anys 1490 consideraven desueta la forma amb *i*. — [2] Sentia a Fornells (1964) «ses buines és sa fenna que fan ses bèsties». No cal dir que *bísti* ho vaig sentir a Mallorca a molts punts de l'illa, Port d'Andratx, Calvià, etc. — [3] Tanmateix sento *béstia* en el Pallars, però solament en algun punt, a la Bastida de Sort (1958). En valencià ja se sap que hi ha generalment *e* oberta quan segueix una *i* postònica (llevat en *Valéncia*), iací també. Tanmateix deu haver-hi algun clap de *é* en aquest mot, car M. Gadea (*T. del Xè* I, 316) no li posa accent, com fa pertot amb les *ee* obertes. També oberta a Menorca, però tancada a Eivissa, *AlcM*. — [4] «Pijor és *bestial* / que bèstïa estar / --- / s'al bestïal avé / par vicis», 492-493. — [5] En forma catalana o llatinitzada en molts documents del Cartoral de Vilafranca de Conflent, per ex. «teneatis *bestiarium* grossum et minutum», a. 1242, fº 4r i frase semblant en un doc. de 1253; també en català en docs. del mateix cartoral, posteriors però no després de 1324, en què es compilà aquest recull inèdit, que he llegit a l'arxiu local: «tenguen lur *bes*-

tiar gros e menut», «homes de Vilafranca --- pusquen aver pexement a lurs *bestiars* e fer cortals», f° 5v, 7r, 5v. — [6] Estrany àdhuc als trobadors i a l'occità ant., el registra *PDPF* però no *PSW*, Appel ni Brunel. Tant rar hi ha de ser que Lewent (*Rom.* LXXIV, 230) l'ignora del tot i creu que en Cerverí significa 'bèstia, animal individual', desmentit pel context. El que hi ha en occità antic és algun exemple de *bestial* = fr. *bétail* (doc. roergat del S. XII, en el gloss. de Brunel) i de *bestiam* = it. *bestiame* (*PSW*). — [7] Quatre vegades en la pastorella, *Entre Lèrida e Belvís*, vv. 12, 33, 35, 41. — [8] Molt viu a les valls mixtes de l'alta Ribagorça. A Benasc «refiriéndose casi exclusivamente al ganado caballar y mular: *el bestiá ye al Saldiet*», Ferraz, 30-31; però al peu del Turbó, a Cercuran, parlaven del *bestyá de llana i de pelo* (= cabrum). Almenys antigament s'estenia més a l'Oest, car Fernández de Heredia, l'emprava, a la fi del S. XIV (*RHi* LVII, 450); en els docs. inèdits de l'ajuntament de Plan, vall de Gistau, un doc. de 1578 porta com a explicació mútua la forma catalana i castellana «con sus ganados gruesos y menudos --- dichos *vistiares* ---». A Navarra usaven amb aquest sentit *bestiario* a mitjan S. XIII, assenyalat per Tilander en els Furs de la Novenera. Es troba també en el gascó pirinenc, almenys a la Vall d'Aran (*bestyá*). — [9] Reixac, *Questa*, 116.15; «un matadero per matar lo *bestiar*», doc. mall. de 1628, *BSAL* VIII, 449*a*; eiv., Pz. Cabrero. — [10] Val a dir que avui se sent *ganao* en tot el Regne, i fins a la gent de llengua més genuïna i muntanyenca. ¿Supervivència mossàrab que ha rebrotat? (és sabut que el mot és tan antic i tan general en gallec [*gando*] i portuguès [*gado*], ja des del S. XIII, com en castellà). Potser, però potser més aviat hem de creure en un mot importat des d'Aragó en el llenguatge parlat, ja des de l'Edat Mitjana, gràcies a la vida pastoral enormement densa en el Baix Aragó i en les comarques xurres. És sabut que avui el predomini aclaparador de l'economia pastoral sobre l'agrícola i industrial, coincideix exactament amb la frontera lingüística des d'Aiguaviva fins a Crevillent (excepció única: Villena). Els toueros i la gent dels realencs d'Alzira, Alginet, Carlet, etc. fan de pastors a tota la Ribera, etc. — [11] Observem, per acabar, l'ús en plural, avui més propi d'altres llengües romàniques, però conegut localment entre nosaltres i no recent: així en doc. rossellonès de 1597 (*RLR* LX, 59), i ja l'hem vist en un doc. del cartoral de Vilafranca de C., c. 1300. Però no és estrany a terres del Migjorn: «*bestiaria* grossa et minuta», a. 1407 en el Llibre dels Privilegis d'Ulldecona, i en català en el títol, que deu ser del S. XVI, los *bestiàs*, p. 87. Avui ho diuen així a Tortosa (Vergés i Paulí, *Espurnes de la Llar*, V, 93) i ja trobo «dels lurs *bestiars*» en un doc. de 1401.

Bestornar, V. *tornar* *Bestorre*, V. *torre* *Bestraure*, *-eure*, *bestreta*, V. *treure* *Bestriu*, V. *bèstia*

BESUGO o BESUC, per la forma més corrent del mot i perquè allí és més antic, el català sembla haver pres aquest mot de la llengua castellana; allí *besugo* és d'origen incert, potser d'un compost del ll. OCULUS 'ull', com el cast. dial. *bisojo* 'guerxo', a causa dels ulls prominents i com abombats del besuc; però com que en castellà aquesta derivació xoca amb dificultats fonètiques és probable que allí també sigui de procedència forastera, potser de la forma oc. *besu(c)* o *besugue* 'guerxo'. ☐ *1.ª doc.*: 1313.

Llista de peixos (marins) en un doc. de Balaguer, 1313: «mòleres, jerles, *besuch*, bísols, boga, sorell, bonítol e aguylles»; en una de mallorquina de 1518: «xucles, bogues, *basuchs*, asperralls i bogaravell» (*AlcM*). Avui, segons Plaja, aquest nom del *Pagellus acarne* s'usa a tota la costa empordanesa: Sant Feliu, Palamós, Calella de P., l'Escala i Cadaqués; a Tossa *calet* («Proa» de Palamós, VI-1960, 8); però és igualment usual en el Maresme, a Barcelona, i en general a la costa continental fins a València (*El Archivo* II, 183); fora d'ací, tots donen la forma purista *besuc*, que potser és realment la usada a les Balears (ja *basuch* en el *DFgra.*, cap forma en el *DAmen.*), però en el Continent el que sento pertot és *bəzúgu* (a Sant Feliu de G., *bəzúbul*, *BDC* XI, 38). El castellà *besugo* es documenta des de c. 1330, en l'Arxipreste d'Hita; en els gloss. aragonesos publicats per A. Castro, de c. 1400 hi ha *besugo* traduint un b. ll. *bisugium*, en un, i *vesurgium* en un altre; dels Ss. XV, XVI i posteriors en cito més en el *DCEC* I, 452-3.

D'altra banda trobem *besugo* gall. i port.;[1] àrab marroq. *beğûq* (Lerch.), però Simonet cita marroquí *bečûq*, algerià *bešûq*, maltès *bazugo*; basc biscaí i guipuscoà *bixigu*, *bisigu*.[2] En fi, prov. i nicenc *besugo* (fem.),[3] genov. *bezugo* (amb *z* = *s* sonora). Quines d'aquestes formes són antigues i quines importades és difícil de decidir; en canvi podem estar segurs que l'it. *besugo*, *besciugo*, *bessuco* és pres del castellà, puix que figura només en traduccions fetes en el S. XVI sobre originals d'aquesta procedència (Zaccaria); i el campid. *basucu*, per la seva *a*, ha de venir del català.

De les etimologies proposades només la suggerida per Fr. de B. Moll (*RFE* XXVI, 501-2) em sembla, mal sigui amb dificultats, sostenible. Es fixa el nostre savi lexicòleg, en el detall que sempre ha cridat més l'atenció en el besugo, això és els seus ulls botits, prominents, que fan l'efecte d'una visió anormal; veg. el besuc gravat en *AlcM*, i recordem que a París li diuen *gros-yeux*,[4] en italià *occhiale* o *occhialone*, i el gallec *ollo-mol* (per més que aquest no sigui un besuc ordinari sinó, segons Sarmiento, més petit i no tan saborós); recordem també que en el *Quixot*, a la *Pícara Justina* i en l'ús castellà actual es qualifiquen de *ojos de besugo* els humans «cuando están medio vueltos». És, doncs, realment natural relacionar amb l'oc. *besù* o *besugue* (fem. *besugo*), gc. *bichuc* 'guerxo', campid. *bisògu*, que per la seva banda s'enllacen amb l'alt-italià *bisoeucc* i cast. dial. *bisojo* id., que es consideren provinents de BIS-OCULUS (per al qual, veg. *DCEC*,

s. v.).

Per desgràcia l'evolució fonètica no és gens clara. Potser podríem admetre que BIS-OCULUS va donar occità *besu(c)* per un encreuament amb *caluc* 'miop', i llavors el Migdia de França hauria de ser el punt de partida del mot. Però el fet és que el mot castellà és el més ben documentat en l'època antiga, i és sabut que el besuc més famós és el del Cantàbric, i en particular el de Santander (*Pícara Justina*), de Laredo (així en un poeta aragonès del S. XV, *BRAE* XLX, 93) o de Bermeo (Arx. d'Hita); ara veiem, és veritat, un testimoni del cat. *besuc* un poc més antic que els castellans, però el fet de no aparèixer en un doc. coster debilita el seu valor,[5] i encara més el fet del predomini tan fort de la forma en *-o* en català, indici clar que el nom ens ve del Cantàbric i no pas de la costa provençal o catalana. Aquesta és una dificultat seriosa, que fa dubtar un poc de tot; suggeriríem que pogué ser a Gascunya on *besuc* 'guerxo' s'apliqués com a nom del besuc, i que aquest nom gascó, tal com *BACALLÀ*, vagi estendre's de primer al castellà i des d'ací al Mediterrani. Reconeguem, però, que aqueixa objecció geogràfica, junt amb l'haver de recórrer a un encreuament, fan trontollar molt aquesta teoria. Per evitar una cosa i altra es podria pensar en un origen gallec, com sigui que la pèrdua de la -L- en BIS-OCULUS > *bisóg(o)o* fóra llavors normal. Restaria trobar millors proves de l'ús de BIS-OCULUS 'guerxo' en gallego-portuguès i justificar bé el canvi de *ó* en *ú*, que fóra natural de mirar com un cas de metafonia, fenomen tan corrent en portuguès i gallec: tanmateix no en condicions ben iguals.[6]

Encara que amb la impressió que per ací ha d'estar la veritat, aquestes dificultats ens deixen encara en el dubte El que més ens fortifica en aquesta impressió és la vanitat de totes les altres etimologies proposades. Per exemple Simonet (p. 44) pensava que fos metàtesi de *SABOGA*, segurament comptant amb el detall que a Algèria *bešûq* designa una varietat d'aquest peix, i en què el sábalo castellà, un peix esmentat per l'historiador marroquí Abenabizar (principi S. XIV), que en un dels mss. està escrit *b[a]šûqa*, en un altre és *š[a]bûqa*, però com que d'altres manuscrits porten *baštûqa* y *bûqa* (Dozy, *Suppl.* I, 129*a*), aquesta dada és tan condicional i confusa que té molt poc valor. I per damunt de tot una saboga és un peix enterament diferent d'un besugo. Les altres etimologies proposades són encara menys fundades.[7]

[1] Sembla ser-hi avui més freqüent que *vesugo* que ja figura en el *Canc.* de Resende, S. XV (i Moraes). Gallec *besugo* és ja la forma que sentia Sarmiento (1745) a Pontevedra. — [2] Tant les formes aràbigues com les basques són evidentment manllevades del romànic, i les últimes, com indica Mitxelena (*Fon. Hist.*, 78), són alteració d'una forma si fa no fa com la castellana. — [3] A Niça es documenta *besugo* ja en una llista de peixos, del S. XV segurament (potser segona meitat): «... nizolas, agulhas, *besuguos* et ogne peis bestinal» (Paul Meyer, *Docs. Ling. Midi*, p. 626, § 5), data important perquè a Niça la -A femenina no es canvia en *-o* (ni avui, ni en els moltíssims femenins d'aquest doc.), ço que prova el caràcter importat (castellà o genovès) del mot i a desgrat de la seva data antiga. Pellegrini tradueix «dorade marseillaise» en el seu *Dict. Niçois.* — [4] Per a d'altres noms, usuals a la costa atlàntica de França, des de Cherbourg fins a Biarritz (noms sense gaire relació amb els que ens interessen), veg. el *Nouveau Larousse Illustré*, s. v. *pagel.* — [5] Balaguer ja no és gaire distant de mig camí del País Basc, per tant és legítim de sospitar que es tracti de peix importat del Cantàbric; cf. *bonitol* i *bissol* a la mateixa llista. — [6] El fenomen afecta només les antigues *ó* tancades: *tudo, fusco, curto, chumbo*, etc. Potser es podria pensar en un tractament especial davant la *o* en hiatus (*besóg̯o* i *ó* > *ú* per metafonia davant la *u̯*. Això superaria totes les dificultats de forma, però no puc adduir-ne altres exemples. Caldria comprovar si és veritat que en la traducció castellana de Plini per Huerta (1624) consta que en algunes bandes d'Espanya es diu *bezogo* per *besugo.* — [7] És absurd afirmar que pugui sortir del prefix BIS- en combinació amb el sufix -UCUS (com digué un cop Spitzer, *MLN* LIII, 128): un mot sense cos! Fonèticament impossible un BIS-SULCUS compost amb SULCUM 'solc'. No tan estirats pels cabells són dos enllaços que es podrien suggerir, sobretot si tingués prou valor la forma *vesurgium* del baix llatí aragonès, hapax: el persa *buzurg* 'gran', que ja figura com a *vazrka-* en el persa antic cuneïforme i per tant s'hauria pogut introduir en àrab; però la via de transmissió resta massa hipotètica (essent recents les formes aràbigues citades), la justificació semàntica és ben escassa (el besuc no és pas més gran que el pagell, que se li assembla, per més que d'un i altre n'hi pugui arribar a haver de dos pams de llarg), i sobretot caldria que tingués *-z-* en castellà i no pas *-s-* si fos un arabisme. El citat *vesurgium* recorda curiosament el nom antic del riu Weser, que és *Visurgis* des de Pomponi Mela i Estrabó; però pot ser semblança casual, o més aviat es deu tractar d'una alteració pseudoetimològica, introduïda per un erudit en el baix llatí: al capdavall pensem que el besuc és un peix marí i no pas fluvial.

+*Besurt*, V. *baïrta* +*Beta* 'barcassa', V. *bateu*

BETUM, del ll. BITŪMEN id., mot no itàlic sinó provinent del cèltic. ☐ *1.ª doc.*: *bitum* c. 1380, Eiximenis.

La mateixa forma és la que es troba en Sant Vicent Ferrer (*Quaresma*, 118.116), i encara avui *vitum* es diu en valencià (M. Gadea, *T. del Xè* I, 115), en el dicc. de Nebrija, etc. Però la forma amb *-e-* havia de ser tant o més antiga car d'ella degueren manllevar-se el sic. *bactumi* 'àmec', «propolis», documentat el 1519 (Wagner, *ZRPh.* LXIV, 118) i la forma *betume* f. del *Libro de Alexandre*, lleonès de mj. S. XIII.[1] Totes les formes castellanes semblen ser manlleus

antics del català. En el cas del modern *betún* això salta a la vista, car -UMEN donaria *-umbre* en aquesta llengua o, com a molt, *betume* però la *-n* revela un model romànic en *-m* i no pas la forma en -MEN del llatí. Altrament en l'època arcaica el mot era ben rar i poc conegut en la llengua veïna i en gallego-portuguès: l'aparició en el *L. de Alex.* és isolada i els autors de la *Gral. Estoria* alfonsina declaren formalment que és un mot merament llatí, no romànic;[2] n'hi ha un cas en les *Cantigas* de Alfons X: «cegou d'ambo-los ollos, / e foren-sse-ll' apertando / come se fossen apresos / con visco ou con *betume*» (Mettmann, *RForsch.* LXXIV, 1962, p. 37. *Betume* és encara forma corrent en el S. XVI.[3] Documentació catalana en *AlcM*, etc.

En llatí BITUMEN ja figura en el mantuà Virgili, de terra cèltica, i Plini testifica i raona l'origen cèltic en la forma que he explicat, s. v. *BEDOLL*. El català pogué comptar amb algun ús tradicional en el Pirineu (per l'elaboració de pegunta en les pegueres d'alta muntanya) i l'ús es deuria consolidar gràcies al comerç català amb el Llevant, que degué importar asfalt o «betum de Judea». En els dialectes gallo-romànics BITUMEN presenta molts descendents, amb gran varietat i autoctonisme semàntics, tots els quals reflecteixen una base *BITUMEN, fets explicables per l'origen cèltic del mot llatí: Jud, *Mélanges Duraffour*, 194-6; J. Loth, *RCelt.* XLIV, 7 (cf. Weisgerber, *SprFlk.*, p. 195); *FEW* I, 386*b*; Ernout-M., s. v.

DERIV.: *Betumada. Betuminar. Betumós* o més aviat, més sàviament, *bituminós. Embetumar* parlant del pou, cisterna i font, On. Pou, p. 16. Mall. *embitumat* m. 'arrebossadura amb pols de marès', *Arx. Ll. Salvador* II, gloss.

[1] *Betume* f. en el ms. lleonès O, *betubne* f. en l'aragonès P (2144*a*). No solament aquella es prengué del català, sinó segurament també aquesta, si bé adaptant totes dues al model del mot *costum* f. (arag. ant. *costumne*, *-ubne*). — [2] «Con d'aquell *englud* a que dizen *bitumen* en el latín». Així repetidament I, 262*a*50, 298*a*-46, 49. — [3] En la Conca de l'Amazones: «es tierra de mucho algodón, con que calafatearon el bergantín, y en lugar de brea les dieron los indios un *betume* llamado *neme*, que vuelto con grasa de pescados, fue suficiente para que estuviese bueno y estanco», Toribio de Ortiguera, a. 1560, ed. Serrano y Sanz, Hist. de Ind. II, 330.

Betza, betzà, betzarrut, betzo, betzol, bitza, butza, V. *esbotzar*

A BETZEF, 'abundosament, a desdir', de l'àr. magrebí *bi z-zâf* id., mot que passà al català insular i a l'italià *bizzeffe*, a través del Mediterrani; pertanyent a la sèrie d'adverbis aràbics en *bi-* i creat en l'àrab familiar i local del Nord d'Àfrica, estrany a l'àrab tradicional i d'arrel incerta en la llengua originària. ☐ *1.ª doc.*: c. 1825, comte d'Aiamans.

Aquest aristòcrata mallorquí, Josep Togores, escrivia benèvolament a un poeta inexperimentat, amb agredolç consell: «y vós qui 'n tants d'anys / no (he)u fet una glosa, / tantas com volreu, / *a batzeb* y arreu, / sens fer-vos res nosa, / mos ne donareu» (Bover, *Bibl. Escr. Bal.*, § 1257, p. 442). Igual variant en el *DAmen.* (no en *DFgra.*), de 1859, «*a baczêb*: en abundancia, copiosamente, a porrillo, abunde / sin medida, sin tasa, a boca de costal / con abundancia, a manta de Dios». La variant en *-f* l'emprava ja Pere d'Alc. Penya el 1868; i el gran folklorista menorquí Camps i Mercadal: «s'herba de baix, ja estava tota esvaïda —altres pobrets li havien estat davant—; emperò per ets alts, penyes amunt, n'hi havia *a betzef*: com que es penyal tengués caba(i)era» (*Folkl. Men. de la Pag.* II, 32-3). I Mn. Alcover, a Mallorca ə *bədzə́f* «en abundància» (*BDLC* X, 1918, 62), mentre que F. de B. Moll donava mall. i men. *a betzef*, *-efs*, *a betzep*. Ja indicà aquest (*BDLC* XIII, 251, i *Supl. REW*, § 843), que es tractava del mateix mot aràbic donat per M-L. (*REW*, 1143) com a ètimon de l'italià *bizzeffe*, que significa el mateix i es pronuncia amb la sonora equivalent de la *tz* catalana. Efectivament aquesta etimologia de l'italià ja fou indicada per De Gregorio, *Rom.* XXXI, 110-2, i acceptada per Sainéan (*Le Lang. Parisien au XIX S.*; *Sources Indig.* II, 406-407 i n.; *FEW* I, 389); Migliorini,[1] Bloch (s. v. *macache*) i Prati (s. v.).

Val a dir que en llengua aràbiga és una locució no sols estranya a la llengua clàssica i als escriptors i lèxics medievals, sinó ni tan sols general en els parlars magrebins.[2] Però no hi ha dubte que s'ha usat en diversos països de l'Occident africà, car ja registrava *bi z-zâf* en el Marroc Dombay (*Grammatica Mauro-Arabica*), c. 1800, després ho feren Marcel i Caussin de Perceval, que més aviat observaren a Algèria, definint-ho «beaucoup, extrêmement», i el napoleònida Boqtor (que encara que egipci feia constar que és un mot «de Barbarie») també recollia *bi z-zâf* «beaucoup»,[3] amb una variant *bi z-zûf* «à foison» (escriu *b 'l-zwf* no vocalitzat), al costat de la qual posa un substantiu *zwf* «foison» (no sé si mot usual o deduït d'aquella locució). Que es tracti d'una locució adverbial aràbiga res no s'hi oposa, car és normal la coexistència de tals variants vocàliques *â* i *û* en mots de les arrels amb *w* interna, i sobretot les locucions adverbials amb preposició *bi-* + article + substantiu abstracte formen una munió inacabable, que més d'un cop han passat al romànic (veg. els sinònims que he citat de Lerchundi i els que aplego en els articles *BALQUENA*, *BALAFIAR*, etc.). No es veu, però, d'on surt en àrab aquest substantiu per a 'munió', «foison» ni què és aquesta arrel *zwf*, que no existeix en àrab.[4] Ho podem deixar en mans dels especialistes, car de tota manera queda ja establert pel que he indicat que és una locució pertanyent a l'àrab africà i creada per aquest segons les seves normes.[5]

Fora del català la nostra locució ha passat recentment al francès vulgar i argòtic dels soldats que tornen d'Algèria. En canvi en italià entrà des d'antic, puix que ja figura en el *Morgante* de Pulci, en el S. XV, posat una vegada en boca de moros (*nasseri*

bizzeffe), però una altra sembla com a expressió de l'autor («fior di pietra *a bizzeffe*»). Que en part vagi passar per la lingua franca dels ports de Sicília, Gènova i Alger, és realment probable, sobretot pel que fa al francès; que aquest fos l'únic vehicle per al català i l'italià és ja molt més discutible. De tota manera no sembla que pugui haver quedat en aquestes llengües des de la dominació musulmana de Sicília i les nostres illes; més aviat pot haver-hi transmissió marina per comerciants i navegants, o bé això combinat localment amb les altres dues vies; encara que un noble i general illustre com N'Aiamans l'usi amb un somriure, és difícil que ho fes si el passat del mot fos només recent i de la baixa marineria.

[1] *Cos' è un vocabulario*, 82-3, i *Lingua Nostra* VI, 10. — [2] Alguna cosa deu significar el que manqui en Beaussier, Lentin, Brunot (*Textes ar.*), i no cal dir que en fonts més antigues com Penrice, Dieterici, Soleyman, Belot, Lerchundi (que solament dóna els adv. sinònims *be l-kéθra, be z-zâid*), ni Dozy (que només el recull de Boqtor). — [3] I fins en cita una frase figurada, on sembla haver arribat translatíciament a usar-se per a 'durablement, molt de temps'. — [4] No en Dozy ni en altres obres autoritzades. Un *zûfā* nom de planta sembla ser manlleu del greco-llatí *hy(s)sopus*. Un parell de formes verbals que hi cita Belot tenen significat poc clar i incoherent, i de tota manera no figura en Dozy ni altres fonts antigues. — [5] El que és verament conegut és l'arrel *zaff* per a 'anar de pressa', 'gent en marxa' (> 'colla o tropa', 'comitiva') (ja a l'Iraq en el S. X, i en dicc. clàssics i fonts vulgars i medievals: Dieterici, Dozy, Beaussier, Belot), i d'ací podria extraure's la idea de 'munió', possiblement expressada per deverbals com *zäff* i *zuff*; crec que fóra possible el canvi de *zäff* en *zäf* en algun parlar vulgar, però cal que els dialectòlegs arabistes ho esbrinin millor. El mateix cal dir de dues altres possibilitats que s'entreveuen. Suposar una metàfora sexual argòtica de *bi z-zebb* (també *bi z-zubb*) 'pel membre viril' (veg. *atzeb* en *BDC* XXIV, 27), com si diguéssim 'al carall', 'una carallada de', fóra també concebible pel sentit i amb l'avantatge de recolzar en la variant *betzeb* usada per Togores, Amengual i Moll, i en la pertanyença del mot a la lingua franca. Ara bé tan possible és en els arabismes que una *-b* es torni *-f* (*mostassaf, garrofa, Rafelguaraf*) com que *-f* passi a *-p* (o *-p-*) (*cadaf* > *cadap, Benicalap, matalap*, cf. *BDC* XXIV, 69); d'altra banda la *-bb-* podia canviar-se en -b- simple i després *-v-* quan anava entre vocals (*atzavara, alcova*). Si combinant els dos fets *-bb* podia arribar a *-f*, i això ja en l'àrab vulgar d'Àfrica, és ja molt menys segur. Finalment Bloch (guiat segurament per algun erudit moro o arabista) afirma que *bi z-zâf* prové d'un «ancien *bi ǧizâf* en bloc, en tas». Hi hauria, doncs, pronúncia vulgar contracta *bi-ǧzâf* amb assimilació; i realment els parlars magrebins presenten contraccions comparables en l'interior dels mots: si això és possible en aquesta posició i més si hi hagués article darrere el *bi-* està també condicionat a un coneixement més complet dels parlars de la zona. Realment Beaussier dóna *ǧuzâf* (variant *ǧiz-*) «en bloc, sans vérifier le poids», *bai° bi-l-ǧ-zâf* «vente à forfait», i el verb *ǧazaf* «parler par conjecture, acheter en bloc» és una arrel ben coneguda.

Betzèrria, V. *DCEC* (BECERRO, n. 3) *Betzo*, V. *esbotzar* *Betzoar*, V. *DCEC* (BEZOAR) *Betzol*, V. *esbotzar* *Beuna*, V. *DCEC*, s. v.

BEURE, del ll. BĬBĔRE id. ☐ *1.ª doc.*: orígens de l'idioma (*Homilies d'Organyà*, etc.).

«Nostre Séyner trobam que él dejunà XL dies e XL nuitz, que anc no *beg* ne mengà, e enaprés sí ag fam» (5v2.20). De totes les formes verbals tenim abundants exemples des dels textos més antics, Jaume I, R. Llull, les *Vides Ross.*, etc., que no escau analitzar ací, essent cosa pròpia de la morfologia històrica i no del diccionari. Tampoc no ens cal analitzar per menut les variants fonètiques. Ho és netament i ben antiga *boure*, que s'ha de mirar com a resultat de la pronúncia de tipus «balear», *bə̄urə*, que fou comuna a l'Edat Mitjana entre aquest dialecte, el rossellonès i tot el català oriental; en la qual el timbre, sempre mixt —un poc labiovelar— de la *ə* es combinava amb l'acció netament labialitzant del fonema precedent i el següent.

Gens estrany, doncs, que s'estengui avui a una faixa Sudest d'Eivissa (Sant Joan, Sant Jordi i Sant Carles), i a dues amples rodones (de l'Orient i del NO.) de Mallorca (Manacor-Felanitx-Santanyí, etc., i Puigpunyent-Bunyola-Orient) i sens dubte encara a d'altres zones balears (on diuen *bọ́urə, bọ́u̯, bọ́wən*, etc., *BDLC* IV, 220), i que a l'Edat Mitjana es trobi no sols en Llull (per ex. *Merav.* II, 149; *Contempl.*, 135; doc. de 1362, cit. *AlcM*), sinó també en textos que no es poden localitzar clarament, com la *Filla de l'Emp. Costantí*: «manà que li fos bé donat a menjar e a *boura*» (*NCl.* XLVIII, 86). La fraseologia és variadíssima i la deixarem per als diccionaris *AlcM*, *DAg.*, etc., que en donen molta. Hi ha casos de grups fraseològics estereotipats i de sentit molt singular que tendeixen a pendre el valor de veritables verbs nous: també això val més deixar-ho per a aquells diccionaris.

Exceptuarem el grup següent, entorn de la idea de 'devorar un afront, retirar una cosa dita, perdre el que un té'. «Qui pren muller fembra que no sap qui serà --- Oh mesquí --- e quina mort t'as procurada --- aytal peguea com has feyta, aytal l'hauràs *a beure* e a pair, per aventura mentre visques!», Eiximenis, *Dones*, cap. 28, A 27v2; llengd. i prov. *la m'à calgut beure* «dévorer cet affront» (*TdF*); «se i faiz folor, *beu-la·m* eu eis / car ben es dreitz qu'eu eis la *beva*», *Flamenca*, 4051-2, «mas en Felips volc may *beure* l'offensa», S. XIII (*PSW*); i especialment *beure's el seny o l'enteniment*, 'fer follies, perdre el bon seny', molt usual en el Princ. i Mall. (Tomàs Aguiló en *AlcM*, loc. H), igual que a Menorca (Ferrer Guinart, *Rond. de Men.*, p. 214); com fr. ant. *boivre son sens*

(exs. Schultz Gora, *ASNL*, vol. 149, 315).

DERIV.: *Beuarra. Beurac. Beuratge* [c. 1290, Desclot]: també *abeuratge*, que en alguns llocs de València es torna *albeuratge* (M. Gadea, *T. del Xè* I, 158). En el sentit de 'beguda que hom fa beure a algú' en el S. XIV en el val. Antoni Canals: «Sòcrates, lo qual rebé lo *abeuratge* que li donà la ciutat de Atenes, ple de verí», *Providència* (*NCl.*, p. 103). En certs pobles del Migjorn valencià el sento amb el valor de 'abeurador': «els ramats que vénen a peu per *La Vereda* tenen l'*abeuratge* a la Font d'Ivars» (Roglà, 1963); *beuratjada* [1460, *Spill*, 4631]. *Beurim* 'abeurall dels porcs', Montblanc; el senyor J. Mestre i Mateu em comunica que ho ha sentit a Cabra del Camp en el sentit de 'suc o líquid clar però alimentós' (una dona que es fa unes sopes de farigola i trobant-se malament no se les pot menjar però es pren el *beurim*); a Fulleda és *beurum* (*AlcM*). *Beut, -da*, 'borratxo, embriac', avui subsistent com a cognom valencià i alacantí, s'havia usat viu en el Rosselló («injuriavit eam vocando ipsam —*beuda*!, entiguera!, làdria!», doc. de 1386, Alart, *InvLC.*), del ll. BĬBĬTUS 'begut', conservat en l'oc. ant. *beut* (o *beude*), cast. ant. *bebdo* (després *beudo, beodo*) i gall.-port. *bêbedo*.[1] *Bevedor, -ora.*

Bevenda [Llull, *AlcM*]; «les *bevendes* verinoses són cubertes ab dolçor de mel», *Tirant*, ed. pri. = Riq., p. 979; avui uusual a Olot, Emp. i Men. (Camps Merc., *Folkl. Men. Pag.* I, 293).

Del nom d'agent, *bevedor*, el cas subjecte era *beveire* BIBITOR en oc. ant., al qual havia de correspondre **bevere* en cat. ant., generalment alterat en *beverre*, que ja apareix en Eiximenis (*DBal.*), *beverri* en el S. XIV (en una versió del *Breviari d'Amor*, crec, *DAg.*); avui conservat a l'alta muntanya pirinenca segons Bosch de la Trinxeria («gran bevedor; es diu d'una criatura sempre pegada als pits de sa mare: —Vaja, *beverre*, deixa el mugró: ja en tens prou!», *Butll. Assoc. Exc. Cat.* XII, 227); *beverri* rossell., Saisset, *AlcM*; d'ací el deriv. *beverria* 'tendència a beure molt', en les *Collacions* del S. XV, *DAg.*, d'on fou pres pel cast. ant., on *beverría* apareix en l'Arx. d'Hita, 303*b*, en la *Estoria de los 4 Doctores*, i *beverrón, -ona* sinònim del nostre *beverre*, en un altre text medieval cast. (veg. la meva nota a l'Arxipreste i cf. Morreale, *HispR* XXXVII, 134). *Bevetejar; beverretejar; bevotejar. Bevim. Bevivol. Beguda* [princ. S. XV, St. Vicent Ferrer, *DAg.*]; en el sentit toponímic degué significar 'taverna', d'on després 'veïnat rural' i en fi llogaret, avui nom propi de diversos poblets en el Penedès, Gironès, Flamicell; a l'Ardèche significa 'vila nova' (*VKR* X, 219). *Begoleig.*

Abeurar, v., derivat romànic de l'infinitiu *beure* substantivat [Llull: «(Jesús) de sal, suja, fel, vinagre, fo *abeurat*», *Blanquerna*, *NCl.* I, 181.28; *Vides de Sants Rosselloneses*: «ab fel *abeurat* e ab vinagre», 249r2 (B)]; un ll. *ABBIBERARE, encara que no ho sàpiga veure *AlcM*, és un barbarisme inconcebible en llatí, on no existiren mai els infinitius substantivats, i per tant no hi pogué haver mai un BIBERE substantiu, ni hi pogué existir mentre durà el sistema lingüístic de l'Antiguitat, en què solament s'usava el gerundiu; solament en temps visigòtics i merovingis es canvià aquest sistema, i cap al temps de Carlemany es crearia el tipus (merament esquemàtic) *ad-biber-are* [en realitat fr. arc. *abeverär*, cat. arc. *abeveráre*, etc.] a temps naturalment encara per sofrir síncopes i metàtesis (com fr. *abreuver*, cast. *abrebar*, etc.);[2] en parlars valencians *albeurar* (MGadea, *T. del Xè* I, 262, etc.). *Abeurada*; localment *beurada*, com a Eivissa,[3] o bé *asbeurada* en el Migjorn valencià.[4] *Abeuradís; abeuradissa.*

Abeurador [doc. de Lleida, a. 1166; Miret i S., *El més antic text lit.*, p. 19. En baix llatí de Cat. trobem *abeveratorios* (mal llegit *aberieratorios*) en un doc. de 982, *abeuratoribus* en un de 988 (citats en *Bast-Bass.* col. 529), entre altres; S. XIII, *Cost.* de Tortosa]; val. *albeuraor* (Guadalest) o *asbeuraor* (Benidoleig), a.-arag. *abrebador* (Escuaín) = cast. *abrevadero*; *abeuradora, abeuradura*; rarament *abeure* m. 'abeuratge' en el val. Ant. Canals, S. XIV: «totes viven, totes spiren; un mateix past, un mateix *abeura* és dels animals», *Arra de Ànima* (*NCl.*, p. 135). *Abeurall* empord. sentit a Llançà per a un *abeurador* muntanyenc de bestiar, 1958; vulgarment *bural̦*: «menjar que es dóna als porcs; de vegades també es diu *boralllada* del menjar sucós que es dóna als altres animals per engreixar-los»; cèd. de Pere Coromines a Llers, 1898: haver d'anar a *beure bural̦* 'quedar arruïnat'; *abeurament*; *abeuró.*

Embeure's 'amarar-se': «després de la vida en la mar, l'Enric arribava a Roma, *embevent-se* en la seva història», Maragall, *E. d'Ofterdingen*, *O. C.* I, 653*a*, potser calcat del cast. *embeberse*, *embebecerse* (més corrent en cat. *imbuir*); *imbibició*: *imbevible*. Potser deriva de BIBERE el ross. *embega* «rigole d'arrosage» (Fouché, *PhonR.*, 150; Grandó, *Misc. Fabra*, s. v.),[5] si bé l'*IMBIBICARE de Fouché, no gaire convincent com a formació, ho és encara menys en sentit fonètic (esperaríem **embeugar*); com a derivat català tampoc no gaire clar (cf. cast. *amelga*, *DCEC*?). De *beure* sembla abreviació *bé* 'beguda'.

Biberon (cat. central i *DFa.*), catalanitzat integralment com a *biberó* en alguns punts del Princ., val. i balear;[6] pres del fr. *biberon* id., derivat cultista del ll. *bibere*, formació humanística aplicada primer als homes afectats a la beguda, per autors dels Ss. XV-XVI («Anacréon, le poète *biberon*», H. Estienne, Ronsard, cf. Laumonier, *Rev. des Et. Rabelaisiennes* I, 215; Plattard, *E. Rabelais*, p. 368), i estesa després a objectes que faciliten la beguda.

[1] *PDPF*; *DCEC*, s. v. D'ací en cast. ant. *enbebdar* 'embriagar, amarar', i *bebdero* «dado al vino, ebriosus» en fragments de traduccions bíbliques del S. XV (*Biblia de Scio* VI, 256; VI, 182). — [2] Monstres com *ADDIBERARE (*ABB-) són una supervivència dels temps antiquats del S. XIX, en què alguns semblaven creure que la vida del llenguatge s'interrompé en l'any 400 i no reprengué fins al S. XIII (o amb els Juraments d'Estrasburg). Llavors s'usava l'asterisc

com una espècie de patent de cors, com a legitimació de crear a la lleugera «mots de llatí vulgar» que mai existiren i de l'actitud de penjar-ho tot al llatí vulgar, sense tenir gaire present la vida de la llengua en els llargs segles de l'Alta Edat Mitjana. Amb un salt mortal hom botava des de Ciceró fins a Llull, procediment còmode perquè estalvia la feina de pensar però perillós com els salts acrobàtics. — 3 «L'emblanquinada té la seva tècnica: *la beurada* exigeix el seu punt de densitat, segons la condició i les circumstàncies del parament que l'ha de rebre», E. Fajarnés en Villangómez, *Lli. d'Eiv.*, 200. 4 *Una asbeurâ real* dita Poet de Bernardo, a Orba, ratlla de Benidoleig; el Poet de l'Ull és *una asbeurada* en el Ràfol d'Almúnia. En terra valenciana es diu sobretot de l'indret on la llei consuetudinària pastoral ha concedit el dret d'*abeurar* el bestiar: *una albeurâ de ganao* (MGadea, *T. del Xè* I, 333) o *una albeurâ real*: sentit un i altre a Penàguila i a Tàrbena; però *una ambeurada* a Balones (1963). — 5 L'*InvLC* documenta des de 1292: «a l'*ambega*», doc. de Millars; «hagen escurar *embegues* capdals e filloles d'aquelles», a. 1379; «l'eau du ruisseau de Thuir arrosait --- les *ambegues* étant parées, par le trenc dit de Laugustrine, un jardin», a. 1764, Desplanque, *Inv. Arch. Thuir,* 92*a*. El sento viu a Comalada, a Nefiac, a Illa (1960), on el definiren «una taparada per fer anar l'aigua dins una propietat». ¿Potser un *AMBĬCA parallel a l'AMB-EL-ICA d'on vénen el lleon. *embelga* i cast. *amelga* 'solc que rodeja', sense assimilació de MB per la consciència d'un prefix *en-* (com en *embut*, *embosta*)? — 6 Desconnectat en català de la família de *beure*, a causa de la *é*, l'han canviat vulgarment en *viveró* (per influència de *viure*, *viver*) a Menorca i zona alcoiana.

BI-, prefix culte, pres del llatí (originàriament fet amb BIS 'dues vegades'), que denota 'doble', 'doblement', 'dues vegades', com en *biangular*, *biannual*, *bicarbonat*, *bisulfat*, etc., que apareixen en aquest diccionari sota el segon element; ací indiquem els mots on no apareix clara la formació:

Bíceps, 'múscul que té dos caps o orígens', del llatí *biceps* 'de dos caps' (derivat de *caput* 'cap' amb el prefix *bi-*; gen. *bicipitis*); *bicipital*, adj. 'que té una extremitat dividida en dues parts'.

Bienni, 'període de dos anys', del llatí *biennium* 'id.' (fet d'*annus* i *bi-*); un exemple ja l'any 1438 (*DAg.*); una variant *billeni* apareix en una comèdia del mallorquí Pere d'A. Penya (1823-1906), publicada ara en Bibl. *Les Illes d'Or* (ed. Moll, Palma), I, p. 12: «per res del món voldria que aquest desastre dins es meu *billeni fos*!» (parla un regidor); *biennal*, adj. [1531, *AlcM*] de *biennalis* 'id.'; parallelament s'han fet *trienni*, *triennal*, *quadrienni*, *quadriennal*, *quinquenni*, *quinquennal*, *sexenni*, *sexennal*, *septenni*, *septennal*, *decenni*, *decennal*; *biennar*, ant. 'ocupar un càrrec dos anys' [1557, *AlcM*].

Bífer, *-a*, adj. '(planta) que fa fruit dues vegades l'any', del llatí *bifĕrus* 'id.' (derivat de *ferre* 'portar' amb el prefix *bi-*).

Bimestre, 'espai de dos mesos' [1803, Belvitges], del llatí *bimestris* 'id.' (derivat de *mensis* 'mes' amb *bi-*); *bimestral* 'que té lloc cada dos mesos' o 'que dura dos mesos'.

Binar, 'fer la segona llaurada' [1559, *AlcM*], 'dir dues misses en un dia el mateix sacerdot', del llatí vulgar *BINARE 'id.' (derivat de *binus* 'doble'); comú a tot el romanç hispànic i gàllic (cast., port., occità *binar*, fr. *biner*); *binari*, *-ària* 'que consta de dos elements' [Lab. 1839].

Binaural, adj. 'que té dues orelles', amb *auris* 'orella'.

Binocle, 'ullera doble de llarga vista', amb *oculus* 'ull'; *binocular*, adj.

Binomi, *-òmia*, adj. 'que consta de dos termes'; *binomi*, subst. 'expressió algebraica que consta de dos termes'; del baix llatí *binomium* 'id.', substantivació de l'adj. *binomius* 'de dos noms', i aquest fet a base del fr. *nom* o de l'it. *nome* 'nom' (ll. *nomen*); l'adjectiu *binomius* existia ja amb el seu significat matemàtic des del S. XI almenys ,i el subst. *binomium* fou utilitzat per G. de Cremona el S. XII per traduir l'expressió euclidiana *ἐκ δύο ὀνομάτων* 'de dos noms' en les seves versions llatines de les traduccions àrabs dels matemàtics grecs (Spitzer, *MLN* LVI, 426-9); per a Itàlia, veg. Migliorini, *Cos' è un Vocabolario*, 98-99. Parallelament a *binomi* s'han fet *monomi* i *polinomi.*

Bípede, *-a*, adj. 'que té dos peus', pres del llatí *bipes*, *bipedis* 'id.' (fet amb *pes*, *pedis* 'peu' i *bi-*).

Bipenne, adj. 'de dues ales', pres del llatí *bipennis*, *bipenne* 'id.' (fet de *bi-* i *penna* 'ala'). J. G.

Biaces, V. *beaces* (*SAC*)

BIAIX, 'direcció obliqua en què està, es mou o és tallada alguna cosa', del mateix origen que el francès i occità *biais* id:; encara que és mot d'origen incert, és versemblant que el verb oc. ant. *biaissar* 'apartar-se', 'claudicar', 'obliquar', derivés de *aissar* 'inquietar-se, planye's', llatí ANXIARI, i d'*ais* 'fàstic, enuig' (ll. ANXIA), amb el prefix pejoratiu BI(S)-, prenent primer el sentit de 'tenir basques d'alguna cosa, avorrir-la', d'on 'desviar-se'n'; de *biaissar*, cat. *biaixar*, degué formar-se després *biaix*, *biais*, 'obliqüitat'. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XIII, Llull; Llegendes rimades de la Bíblia de Sevilla.

En aquestes llegim que la túnica inconsútil del Senyor «àngels la feren, menys de tayl, / pus clara que de nuyl matayl; / custura no y avia gens, / través, *biax*, galiamens» (v. 1135). Ací és, doncs, ja, expressió de costura però amb matís depreciatiu, amb un fort deix de suggerència moral, de insinuació de defectes (cf. *galiamens* 'enganys'). Ja n'hi ha diversos exemples en les obres de Llull: «un mestre gità per una finestra una neula, la qual *em biax* se moch tota hora tro a la terra --- la neula, cor és prima e ample, cau per l'àer *de biaix*» (*Merav.* II, 17); sembla que *de biaix* fos ja llavors la locució adverbial estereotipada,

i usada en el context freqüent i típic *caure de biaix*, mentre que en combinacions diverses i de naturalesa més abstracta i lliure, es diria *en biaix*: moure's, dibuixar, clavar estaques *en biaix*, etc.; efectivament «batallada ordenada *em biaix*» apareix també en el XIIèn del *Crestià* d'Eiximenis (*DAg.*). Veg. més exemples de Llull i d'altres medievals en *AlcM* (i en Careta, *Barbr.*, s. v. *sesgo*). Menys corrent en català és el verb *biaixar* —avui transitiu per 'tallar en biaix'—, car avui es diu molt més *esbiaixar*, però *DAg.* va trobar «esguarts *biaxats*» 'miradas al soslayo' en un text dels Ss. XIV a XVI, i llegim en el *Curial* «e com se ferís, --- no entrà dret lo coltell, ans *biaxà* per la mamella esquerra e no li entrà en lo tou del cors» (III, 119).

En tot cas el substantiu *biaix* avui és d'ús general en tot el domini lingüístic, sense grans variants de forma ni de sentit.[1] Una de caràcter fonètic no gaire important, *bieix*, sembla tenir un ús molt limitat en algun punt de Mallorca i dels Pirineus nord-orientals.[2] Del català es va pendre el cast. *viaje* [sic, amb *v*-!], només usat com a terme d'arquitectes, i que el *DAut.* (1738) definia com «desvío de la línea recta, con que se falta al ángulo recto o al cuadrado en la figura»; com que no n'hi ha dades anteriors ni ha tingut més amplitud que aquest ús en una tècnica de caràcter tan poc popular és evident que es tracta d'un catalanisme.[3] Bastant més antic deu ser el port. *viez*, avui d'ús general, car *ao vieis* 'de biaix' ja es troba en la *Cron. do Conde Dom Pedro*, d'Azurara (S. XV), i *en viais* o *en viaes* «ao través» apareix cinc cops en Mestre Giraldo (a. 1318) («queimem com ferro ao longo e *en viais*», *RL* XIII, 307).[4] Sigui com vulgui, és visible, per raons fonètiques, que el mot portuguès es prengué del francès en el S. XV, i de la llengua d'Oc, en el XIV, però no és autòcton.

En llengua d'Oc avui *biais* no és ni més ni menys vigorós que en català, però a l'Edat Mitjana crida l'atenció la seva gran freqüència i riquesa semàntica en els trobadors, entre els quals ja apareix en quantitat copiosa des de mitjan S. XII (Ventadorn, Peire Vidal, Raimbaut d'Aurenga, etc.). En francès l'aparició del mot és més tardana: no aconsegueixo datar-lo amb seguretat abans de mitjan S. XIV, en G. de Diguleville i en Oresme, car si bé també figura en tres fabliaux, que en rigor podrien ser del S. XIII, és possible així mateix que pertanyin tots ells al XIV (vegeu Tobler-L., i Godefroy, *Suppl.*). Així com així és segur que en el Nord de França és un mot més tardà que en el Migdia; i en efecte la vella expressió francesa sembla que era *beslif* (OBLĪQUUS o OBLIQUARE, si bé amb canvi de prefix, tirant a pejoratiu); com Wartburg observa, el mot es presenta fins avui amb descabdellament més considerable en els parlars d'Oc, i amb més riquesa semàntica a l'Edat Mitjana, amb això sembla segur que es propagà al francès des de la llengua d'Oc.

L'etimologia de *biaix* i els seus afins ha format des d'antic un gros ensopegall, que els romanistes s'han escarrassat per eliminar, amb molta insistència i amb ben poc èxit. Diez (*Wb.*, 51) volia partir d'un adjectiu BĬFAX 'que mira en dues direccions', altrament només documentat en glosses isidorianes, i encara que la pèrdua de la -F- es pogués justificar per dissimilació, és una etimologia impossible fonèticament, com sigui que BIFACEM hauria donat català **biau* (o **bevau*) i oc. **biatz* (cap raó per partir del nominatiu).

Així amb raó ho subratllava Ant. Thomas (*Essais de Phil. Fr.*, p. 256), i en lloc d'això vagament proposava un *BIANSIUS, derivat de ANSA 'nansa'; però aquest no sols era impracticable semànticament, sinó que també topava amb la fonètica, perquè -ANSIUS hauria donat *-és* i no pas *-aix* en català, i les formes occitanes *biais* i *biaissar* proven igualment que l'ètimon, qualsevol que fos, havia de tenir -SS- doble o bé un grup de consonant més s. E. Bourciez (*Rev. de Phil. Fr.* XVI, 302; XVIII, 68-9) va proposar un *BIFASIUS, variant de BIFARIUS 'doble, de dos costats', que a part de xocar amb el mateix obstacle fonètic i de ser una forma d'existència ben poc versemblant,[5] tampoc no convenç en l'aspecte semàntic (segons Bourciez perquè una ratlla obliqua va pels costats, a la dreta i a l'esquerra.

Però segurament al súmmum de les idees increïbles no vàrem arribar-hi fins a l'etimologia de Brüch, que volia (*Neuphil. Mitteilungen* XX, 117-8) partir d'un gr. *ἐπιχάρσιος* 'que es precipita', al qual hom ha atribuït també el sentit de 'transversal' o 'oblic': estranyament hauria estat llatinitzat en *BIGARSIUS, i d'ací oc. ant. *biais*; el menys que es pugui dir d'aqueixa idea és que és impossible fonèticament (Gamillscheg) o inversemblant per artificiosa (M-Lübke) o, eufèmicament, dubtosa (Bloch), i seria incomprensible que la vagi apadrinar Wartburg[6] si no fos perquè li serveix de suport per a la seva idea predilecta (però sense fonaments) de la considerable influència lingüística de les colònies gregues de la *Provincia Narbonensis*; de fet, que aquest mot, indocumentat en llatí, pogués donar l'oc. *biais*, el cat. *biaix* i congèneres, és una espècie que topa amb tota mena d'inversemblances fonètiques, lexicals i geogràfiques.[7]

En fi, l'etimologia de Holthausen (*ASNSL* CXIII, 36), Spitzer (*ZRPh.* XLV, 26 i n.)[8] i Liljeholm (*Mél. Vising*, 1925, 248, que no tinc a l'abast), que proposaren un *BĬAXĬUS, derivat de AXIS 'eix', cosa que almenys té el mèrit de ser irreprotxable des del punt de vista fonètic,[9] i fins diré que a primera vista té versemblança semàntica: Baïls definí la cosa *aviajada* com la que s'aparta de la direcció de l'eix, i el valor pejoratiu és propi del prefix romànic BIS- (del qual BI- és una variant), com ho exemplifica Spitzer oportunament amb casos com *à besloi* 'deslleialment', *beslif* 'oblic', *bescaire* 'biaix', *beslong*, *biscornu*, *bistourner*, *bescousse* (cat. *bescunçar*), *bestondre*, *bestordre*, *besjugier*, *bestencier*, cast. *bijoso*, *vislumbre*, *vislay*, etc. En un mot, *BIAXIUS és l'ètimon certament més versemblant que es vagi proposar abans del meu llibre, i és natural que els tres etimòlegs hi vagin pensar (potser en part independentment), car recordo que per la meva banda també hi havia pensat abans de co-

nèixer els seus treballs. I tanmateix és precisament la facilitat amb què aquesta idea es presenta a l'home culte modern el que ens porta a desconfiar; el pensar geomètric avui és natural en nosaltres, la idea de l'eix d'un angle és elemental per a tot aquell que hagi fet un batxillerat modern (menys, per a un home senzill, que parla de fusells de carruatge, no d'eixos, i aquells no es presten a tals elaboracions); també era familiar, no cal dir-ho, per a gent veritablement sàvia entre els antics, i així potser, si ens trobéssim davant un mot tècnic, davant d'un terme de matemàtics i fins de mestres de cases, tindríem un quadro de conjunt que afavoriria aquesta pensada.

L'ambient en què ens apareix *biaix* és un altre. Abans que tot és un terme de la casuística amorosa dels trobadors. Que des d'allò és pogués arribar fins això també m'avindria a admetre-ho; però de tota manera seria molt estrany que no quedi rastre del tal *BIAXIUS, creació dels geòmetres antics, ni en llatí clàssic ni en el llatí tardà ni en el baix llatí. Això ja sembla quasi impossible,[10] i per tant crec que seria més prudent d'atenir-nos a l'ambient real en què se'ns apareix el mot, a saber el poètic i abstracte en què es mouen els Ventadorns i Faidits. Vejam si alguns exemples ens situen millor: Raimbaut de Vaqueres acusa la seva amada «pus vei que va *de biais* / ni té autra via», i Raimbaut d'Aurenga es llança l'acusació a si mateix: «ar vau dretz et ar *en biais*», d'on la frase tan freqüent *ses biais* 'imparcialment': «car amatz Dieu e bonas gens onratz / e *ses biais* en totz afars renhatz».

Molt més abstracte encara és *biais* quan té el significat d'"inconstància' o 'desamor', en el qual arriba a ser, en molts casos, un verdader antònim de la *amor* o *fina amor*: «els van dizén qu'amors torn' en *biais*», Ventadorn, «pels tortz que las domnas fan / torna domneys en *biays*, / que tan li mostron d'enjan / per que ·l pus fis drutz *s'irays*», Raimon de Miraval (Mahn, *Gedichte*, 1096.3); i, com a adjectiu, «greu pot aver jauzimén / de dreit' amor drutz *biais*, / qu'ier se det et huoi s'estrais», id. (ibid., 1090.5), ús gramatical que veiem repetir en el mateix S. XIII al narbonès Bernart Alanhan: «quascús a far ben se triga / e de mal far nulhs no·s laissa, d'on tenem via *biaissa*» (Raynouard, *Choix* v, 64).[11] Encara que no falta algun exemple medieval en què *biais* ja es presenta amb el sentit que diríem «geomètric» o almenys geogràfic direccional («pos tenc ma carriera / no·m *biais*: / ves Rochachoart m'eslais», Bertran de Born), els sentits morals i abstractes es presenten en majoria aclaparadora: «paraulas *biaissas*», «motz e rimas *biaissas* ni falsas», *Donatz Proensals*, «fas serventés ses *biaissa*»,[12] Augier, «m'en tol mon dret e mon *biais*», trobador anònim, «totz lo mons torn'en tal *biays* / qu'ier lo vim mal et huei pejor», exclama repetint un plany etern Peire Vidal.

I sobretot l'important i freqüent verb *biaissar*, que ja hem vist usat per Bertran de Born i del qual hi ha mitja dotzena d'exemples en Raynouard. Cito el context d'alguns, que ens pot guiar: Raimon de Miraval es queixa que la beutat de la seva infidel amada prevé tothom contra els planys d'ell, i ell mateix s'avergonyeix d'acusar-la: «mas mentir n'ay per lo cays: / cum plus en vauc cossiran / no conosc qu'en re ·s *biays*: / be·n puesc, doncs, dir, mas non als, / car sa beutatz naturals / el gens parlars l'a mesa en tal ressó / qu'om que·yl vol mal no·n troba companhó!» (Mahn, *Gedichte*, 1096.6): el sentit de *se biaissar* és, doncs, ací 'pecar, claudicar'; un poc més material, però sempre de sentit amorós, és en Gaucelm Faidit: «la belha sap e ve / que mi ni mon talan / no luenh [-ng] de sa mercé / ni·m cambi ni·m *biays*» (Mahn, 466.3), i en Augier «mais prez' una vielha saissa / que non à ni carn ni craissa / --- / que la genta, / covinenta, / on bos pretz s'eslaissa, / fina, francha, / frescha, blancha, / d'on jois no ·s *biaissa*» (Mahn, 578.1).

Ací tenim la terminació *-aissar*, que suggereix un dels innombrables verbs en -IARE; doncs és bo que no ens allunyen del verb per veure si, mirant el substantiu i adjectiu com a postverbals, tenim més èxit que altres etimòlegs. I mirant de conservar l'anàlisi *bi-aissar*, per al qual ens ha donat Spitzer tan sòlida base, i en què han coincidit quasi tots els etimòlegs, si llevem el prefix *bi-*, què queda? Queda un verb occità conegut: *aissar* «s'inquiéter, se chagriner, se plaindre», de ANXIARI, que de més a més té al seu costat els substantius *aissa* «souci, plainte» i *ais* «dégoût, ennui». *Bis-* o *bes-* és pejoratiu, indica una acció mal feta, una mala acció: *bescantar* «médire, diffamer», *bescomtar* «faire un faux calcul», *bessilhar* «périr» (de *bi-eissilhar* EXILIARE), *bissestar* «se flétrir», *se bistentar* «s'arrêter»; notem especialment *bislengós* «double, faux», *bescaire* «forme biscornue, biais».

Doncs l'amador que *se bi-aissa* és el que a còpia d'ansietat, de neguit o de desig (per un desfici gelós o per inclinació cobejosa o parencera) s'aparta del que és just, i que així claudica o és inconstant. Puix que *ais* és «dégoût, ennui», el verb *se biaissar* seria pròpiament 'enutjar-se o pendre basca d'alguna cosa', i llavors 'desviar-se, enretirar-se' (potser el port. *afastar-se* ve també de 'fastiguejar-se' > 'apartar-se'). I si algú no s'acontenta de la coneguda equivalència entre BI- i BIS-, que pensi que també amb aquest l'etimologia resta possible, en una seqüència tan fortament exposada a la dissimilació; ens bastarà recordar BISACCIA > *beaces*, BI-SOCC-IO- > *bigòs*, *bes-eissilhar* > *bessillar*.

Com en tants altres casos, el concret sortiria ací de l'esfera abstracta, l'obliqüitat va comparar-se amb un apartament de la recta moral. Recordem el doble sentit de l'al. *schief* 'oblic, guerxat' i 'equivocat, dolent, fracassat'; l'angl. mj. *schrenchan* 'enganyar', anglosaxó *screncan* 'posar obtacles', al costat de l'a-al. antic *skrenkan* 'obliquar', 'defraudar', al. *schräg* 'oblic'; i en castellà no perdem de vista l'origen moral de *sesgo* 'oblic' al costat de *sesegar*, *sosegar*, i la derivació *soslayo* del vrb fr. ant. *s'eslaissier*. Apartem-nos, doncs, de la geometria, que poc paper va fer en la mentalitat popular i antiga, i atinguem-nos a la ideologia moral, sempre present en la ment dels homes.[13]

DERIV.: *Biaixa* subst. f. [1653, supra; *biaixada*]. *Biaixar* [S. xv, supra]. *Embiaixar* [1858, Amengual], mall. *Esbiaixar* [escr. Renaixença, no Lab. 1839]; *esbiaixada, esbiaixalla; esbiaix.*

Del citat mall. *biaixa* deu ser variant la locució adverbial mallorquina *a la biorxa*, ja registrada pel *DFgra.* (1840): «*a la biòrxa*: ab negligència, ab descuit, cònsevuya, *a la birlonga*», «con desaliño, negligenter», «que no se hace con la rectitud que corresponde, *oblique*» (i també per a «un modo de jugar al juego del hombre», anomenat *birlonga* en castellà, Amengual, 1858), mot predilecte de AMAlcover «el dimoni va voler fer lo meteix que·l Bon Jesús, y ja ho crec que tot li sortia esforrayat y *a la biorxa*» (*Rond. Mall.* v, 85), i un altre ex. en Spitzer; 'de qualsevol manera', 'malamentt', *BDLC* VIII, 214, 144, amb una variant *a la miorxa* en *BDLC* x, 305; però el sentit propi és el que defineix Ma. Ant. Salvà en el gloss. de la seva traducció de *Mireia* «de caire, de través, torçat, embiaixat», on dóna preferència, posant-la al costat d'aquesta, a la variant *a la biorsa.*

Spitzer, *LexikK*, 51, n.2, relacionà amb *biaix*, però posant de relleu sobretot una afinitat amb un mot rar *embiornada* usat un cop per Víctor Català *torçà camí d'una embiornada* 'salt o marrada brusca a un costat' (que, com ell diu, deu relacionar-se amb *bornar*, occità antic *beordar*, 'justar, donar voltes lluitant amb llança'). Sense negar que aquest hi hagi intervingut, essent forma tan rara i d'estructura general diferent hem de pensar encara més en l'encreuament o contaminació de *a la biaixa* pel grup d'(EX)TORTUS, -ORQUERE (comú en romànic, *REW*, 3094), d'on el català i occità *(es)tòrcer* 'arrencar', oc. ant. *estǫrs* s. m. «distorsion» (i el nom de planta *bistorta*, *DCEC*, s. v.) com també sembla indicar-ho la variant *biorsa* de Ma. Ant. Salvà; fonèticament fins podria ser *a la biaixa* × *a tòrcer* (pron. *ətǫ́rsə*), o es pot fer inclús la hipòtesi d'un mossàrab mallorquí **bistorxa* encreuat amb el cat. *biaixa.*[14] Fonèticament, en canvi, és impossible relacionar amb *guerxo* o el germ. DWRH, com voldria *AlcM.* — CPT.: *Aur-em-biaix* NP f., S. XIII.

[1] No sé si és ben exacta la definició «curva» que dóna Pz.Cabrero a l'eivissenc *biaix.* — [2] «*Biex* (Mallorca): *biaix*; frase «traure bé els *bieixos*: cercar economies»; com que a Mallorca la pronúncia de tipus felanitxer articula com una *e* ultraoberta la *a* en «contextos» palatals, *AlcM* ho interpreta com un cas d'això. Venint d'Ag., que hi tenia l'orella ben exercitada, no ho podem admetre; menys que menys existint tal variant també en terra rossellonesa. Ací podríem imaginar un cas d'intrusió afrancesada, però l'home a qui vaig sentir la locució *əl biḗš* l'any 1960 era un pagès de 70 anys que en sa vida no s'havia mogut gaire dels masos de les solitàries muntanyes de Casafabre (baix Conflent): deu ser, doncs, forma local, i poc estesa car a Josep Seb. Pons, que m'acompanyava, i a algun altre pagès d'aquells pobles, els vaig sentir *biáš.* — [3] Del català i, en alguna part, de derivació castellana ve un verb *esviajar, enviajar* o *aviajar* 'donar forma obliqua o en biaix', també com a terme arquitectònic (i amb derivat *esviaje, cañón en e.*, per a una mena de cúpula o volta en un pla oblic), que es documenten en els tècnics Tosca (1709, valencià) i B. Baíls, 1772 (també català), veg. *DCEC*, s. v. *viaje*, i *DHistAcE*, s. v. *aviajado.* — [4] Del portuguès o parlars veïns, d'Espanya, ve potser *biés* 'biaix', popular entre costureres a l'Argentina. — [5] Creu l'autor que BIFARIUS es va pendre del gr. διφάσιος (cosa que no sembla real) i que al costat d'això pogué subsistir una forma *BIFASIUS sense rotacisme. D'altres s'ho han pres com un encreuament del mot llatí amb el grec. — [6] *FEW* III, 230. Wartburg va engargussar aquesta etimologia al meu estimat mestre O. Bloch, després de mort, en la nova edició del seu *Dict. Étym.*, amb l'absurda afirmació que és «d'aquelles que s'imposen»! No sense raó, per la freqüència d'abusos com aquest, s'ha dit que el seu autor s'hauria escandalitzat de les idees del llibre que li atribueixen. — [7] Observem així mateix que ἐπικάρσιος és un mot estrany al grec comú, propi sobretot dels jonis arcaics Homer i Heròdot (reapareix esporàdicament en algun autor poc castís de baixa època, Polibi, Opià), que es creu derivat del mot èpic κάρ 'cap', completament estrany a la llengua viva i a la clàssica. En fi, el sentit real de ἐπικάρσιος, com ho veiem en Heròdot I, 180.10, no és pas 'oblic' sinó 'transversal' però en sentit de 'perpendicular'. Endemés ni que oblidéssim tot això, i ni si *EPICARSIUS fos un mot documentat en llatí vulgar i amb el sentit d''oblic', la idea no fóra defensable. Que vagi poder caure la E-, la Ĭ conservar-se excepcionalment sense pas a *e*, i la -P- i la -C- sonoritzar-se prematurament des del llatí vulgar, són coses que s'han pogut esdevenir amb caràcter esporàdic, potser possibles una a una individualment, però bastarien per llevar tota versemblança a una etimologia on les quatre anomalies es trobin juntes. Però, de més a més, és inacceptable en occità la pèrdua de la -R- en el grup -RS- (cf. oc. *ors, borsa, cǫrs, cǫrsa, escarsa*, etc.), i la de la -G- ho és en la major part dels dialectes. Comença per ser problemàtic que la -G- es perdi en el dialecte llenguadocià, com ho asseguren Brüch i Wartburg; si per cas, en parlars molt septentrionals dins el dialecte del Llenguadoc. Ja reconeix Wartburg que hauríem d'admetre propagació d'un parlar d'Oc als restants. Llavors hi hauria contradicció flagrant entre la introducció des de les colònies de la costa i la generalització d'una forma occitana del Nord. — [8] Hi insistia encara en la seva recensió del *DCEC*, i fent algunes objeccions a la meva idea, no sé si amb convicció, perquè tenen ben poca força, o per punt, per més que aquest savi amic no flaquejava d'això gaire sovint. Altrament durant aquests vint anys he llegit alguns judicis favorables a la meva etimologia i cap altra objecció que les d'ell. — [9] L'afirmació de Wartburg que si el hiatus BIA- fos antic hi hauria d'haver diftong, és arbitrària. ¿Per ventura hi ha diftong en *viatge, enviar, viola, triar*, etc.?

Els trobadors usen tots aquests mots amb dièresi. Cap parlar català (ni occità, que jo sàpiga) no els pronuncia amb diftong. No obstant són mots populars que mai no tingueren una consonant que s'interposés en el hiatus. En síl·laba inicial és de llei que així es faci. — [10] No deixa d'haver-hi també certa contradicció entre el caràcter savi de l'AXIS geomètric i el vulgar del BI(S)- pejoratiu. I si el que preferim és mirar BIS- en el seu sentit etimològic de duplicació, difícilment arribarem enlloc. ¿*Biais* = 'allò que té dos eixos? Podrien ser les coordenades i les abscisses! Però ja passem de la geometria a la trigonometria. I amb això la inversemblança arriba a l'últim extrem. — [11] Aquest ús el trobem en Montaigne: «les lois s'assortissent ainsi à chacune de nos affaires, par quelque interprétation détournée, contrainte et *biaise*» (III, xiii, p. 314). Però és lícit de dubtar si això era verament francès en el S. XVI, recordant el seu mot d'ordre «que le gascon y arrive si le français n'y parvient pas». — [12] D'aquest substantiu femení, més rar, però ben acostat a l'etimologia, n'hi ha també casos catalans, i no pas d'aire innovador. L'enginyer mallorquí Josep Gelabert, de 1653, «empezó a borronear su obra, que divide en dos partes, la primera *De les traçes manuals* (hasta el f° 52) y la segunda *De las biaixas* y de major mestransa», JMBover, *Bibl. Escr. Bal.* I, 588. — [13] Com ben sovint en els seus manlleus al romànic, l'anglès ha servat millor que el francès (sobretot en sentits de l'esfera intel·lectiva, recordem *to try*, molt més moral que el fr. *trier*), l'atmosfera abstracta del mot: *bias* 'manera, mètode', 'parcialitat, apartament de les normes'. — [14] Encara fóra més obvi de veure-hi un encreuament amb el biscaí *biurtu* 'tòrcer' i el seu succedani cast. *velorto* 'vencill' (veg. *DCEC*) si no fos que geogràficament no hi ha gran probabilitat i que al capdavall és versemblant que en la creació d'aquest mot basco-castellà va tenir-hi també una part el llatí TORQUERE O BIS-TORQUERE.

BIBLIO-, forma prefixada del mot grec *βιβλίον* 'llibre', que apareix en paraules cultes com:

Bibliòfil, -a 'amant dels llibres valuosos i rars' [Lab., 1839], fet amb el grec *φίλος* 'amic'); *bibliofília.*

Bibliografia 'descripció i estudi de llibres', 'llista dels llibres que tracten d'una matèria' [Lab., 1839], fet amb el grec *γράφειν*; *bibliògraf, -a, bibliogràfic, -a* [Lab.].

Bibliologia 'ciència de llibres'.

Bibliomania 'passió o mania d'adquirir llibres' [Lab.], fet amb el grec *μανία*; *bibliòman, -a.*

Biblioteca 'lloc on es guarda una col·lecció de llibres' [1695, Lacav.],[1] pres del llatí *bibliothēca* 'id.', i aquest del grec *βιβλιοθήκη*; *bibliotecàri, -ària* [Lacav.].

Biblia 'nom propi donat al conjunt dels llibres del Vell i Nou Testament', plural de *βιβλίον*; apareix des de la segona meitat del S. XIV, en els documents i texts de l'època de Pere III: «*Biblia* que es escrita en vulgar català» (*DAg.*, citat de Coroleu, *Docs. hists.*) en la *Crònica* de Pere III (*AlcM*); i una variant *vibria* (escrit amb *u-*) en 1377: «... vn saltiri nou; IIII. libres de la *uibria* en pergamí; IIII. misals...», en Miret, *TemplH.*, p. 562; la variant *Blibia* en Sant Vicent Ferrer, *Quar.*, p. 44.150, 280.60; notem encara que *Blibia* apareix també en castellà antic (veg. *DCEC* I, 518*a*36ss.). J. G.

[1] En les *Vides Ross.* s'usa *bliblia* amb el sentit de 'biblioteca' («tenia la sua *bliblia* clausa», 214v1 traduint *bibliothecam*).

BIDELL, 'empleat subaltern d'un capítol catedral o d'una universitat o altres centres d'ensenyament', igual que el cast. i port. *bedel* i l'it. *bidello*, s'explica com un manlleu de l'oc. *bedel* i aquest del fr. ant. *bedel* 'bidell' (avui *bedeau* 'porrer, sagristà') procedent del fràncic **bidil* 'uixer' (del mateix origen que l'alemany *büttel*, anglès *beadle*). □ *1.ª doc.*: 1446 (*DAg.*).

Escrit amb *ba-* apareix, a més a més, en un document de 1560 (*AlcM*), en un inv. de 1602 (Ag.) i en Baró de Maldà, *Excursions*, p. 70; *bedell* en Sanelo; però la forma *bidell* ja apareix en doc. de 1667 i després el 1760 (*AlcM*). Avui es pronuncia *virell* a les Balears (documentat ja el 1742, *AlcM*), del qual tenim un exemple a les poesies escrites en mallorquí popular de Pere d'A. Penya: «anaven vestits de gala / els tamborers de la Sala, / macers, mestres i *virells*», *Poesies* (Palma 1892), p. 108. La forma catalana amb *i* es deu segurament a una influència posterior de l'italià *bidello* [S. XVI], ben explicable per la importància que per a nosaltres tingueren llavors (en temps dels Borges) les institucions eclesiàstiques romanes, la Universitat de Bolonya, etc. J. G.

BIDET, 'banyereta en forma de seient per a certes ablucions', pres modernament del francès *bidet* 'id.' [S. XVI], pròpiament 'cavallet', d'origen incert, relacionat amb el fr. mj. *bider* 'trotar'.

Per a l'origen del mot francès, vegeu *FEW* I, 353; Bloch, s. v.; Sainéan, *Sources Indig.* I, 77. J. G.

BIDÓ, 'recipient portàtil de metall per a transportar oli, petroli', etc., pres modernament del francès *bidon.*

Una variant *bidot* va ser recollida a Campanet (Mall.) per *AlcM*. En francès apareix des del S. XV i durant més de dos-cents anys com a mot de gent de mar, en particular a la costa del Canal; d'això sembla deduir-se que ve d'un mot escandinau dels normans, segons explicaren Bugge i Wartburg (*FEW* I, 354), idea acceptada després per M-L. (*REW*$_3$, 1088), cf. Spitzer, *ZRPh.* XLVI, 587, i Sainéan, *Sources Indig.* I, 187.

BIFI, -A, 'que té el llavi inferior més prominent que el superior', llengd. i prov. *bèfi*, bearn. *bèbi*, 'id.', cast. *belfo* (var. ant. *befo*), port. *belfo*, del llatí BĪFĬDUS 'partit en dos'. □ *1.ª doc.*: Labèrnia (1839),

variant *bífio* en Carles Ros, *Dicc. Val.-Cast.*, 1764.

No està documentat en fonts antigues, però això es deurà al caràcter popular del mot (notem que en castellà tampoc es documenta abans de Nebrija); altrament és paraula molt viva en la llengua, amb variants diferents i proliferació semàntica. A més de *bifi*, *-a* (documentat a Empordà, Plana de Vic, Sta. Coloma de Queralt, Vendrell), tenim *bif*, *-a* (Mallorca, Menorca i Reus), i *bífio*, *-a* (que és la forma valenciana, i del Maestrat i Tortosa, *AlcM*);[1] i una variant *bífol* (a Menorca, amb sentit especialitzat, veg. avall). Al costat del sentit normal, més estès arreu, a Mallorca significa 'que té el llavi superior més sortit que l'inferior'; 'curt d'enteniment' i 'cosa que no té sabor' (Men.), 'que pronuncia les *s* com a interdentals, com *z* castellana' (a Tortosa, Benassal, *AlcM*); i a Ciutadella (Menorca) *bífol* es refereix a la 'síndria o meló en què la tija i la flor no són a igual distància una de l'altra' (*AlcM*), i *espiga bifa* es diu d'una espiga plena d'un costat i buida de l'altre per efecte d'una picada d'insectes (*AlcM*).

Com que en llatí BIFIDUS s'aplicava a parts del cos (Ovidi als peus, Plini a les ungles, Claudià a les banyes) es comprèn bé que designés així una persona o un animal que té, en certa manera, la cara partida en dos per la caiguda del llavi inferior; notem així mateix que en castellà *befo* signifcava a més 'zambo' i en portuguès està documentat *inbifia* 'geperuda',[2] dominant en tots dos casos la noció de partició d'una part del cos.

S'han expressat certs escrúpols fonètics respecte al tractament de la -F- en castellà *befo* i en la var. *bèfe* i *bèfou*, i s'ha suposat una base amb -FF- en aquests casos.[3] En realitat, la conservació de la -F- en totes parts es deu a la consciència del compost, i les variants *bèfe* i *bèfou* són evidentment estrangerismes. El castellà i portuguès *belfo* s'expliquen per una metàtesi **bĭdĭfus*, d'on **bedfo* canviat després en *befo* o *belfo* (*DCEC* I, 439). En català i occità tenim un desenvolupament paral·lel a TEPIDUS, -DA, *tebi*, *tèbia*, a través d'una etapa **bifeu*, **bifea*.[4] J. G.

[1] Una variant *embífio* devia existir en valencià al costat de *bífio*, puix que Carles Ros en el seu citat *Dicc.* la registra remetent a *bífio*, potser per considerar-la antiquada. — [2] En el *Canc.* de Stúñiga (S. XV), segons el glossari de l'ed. Fuensanta del Valle. — [3] Així Wartburg, *FEW* I, 313*b*, i va preferir l'origen onomatopeic BEFF-, relacionant així el nostre mot amb la família *befa*, *befar* 'burlar', etimologia que fou acceptada per Meyer-Lübke en la tercera ed. de *REW*, 1017 en lloc de **bifidus* de les edicions anteriors. Derivar *bifi* amb els seus sentits semàntics de l'esmentada família presenta problemes insolubles. — [4] És veritat que hi la qüestió del tractament de la *è* oberta en occità però hem de pensar si hi hauria operat la consciència de l'element *bĭ-* com a cultisme. En tot cas, *bifidus* ens ofereix una etimologia satisfactòria en molts sentits, i no n'hi ha cap altra a la vista.

BIGA, 'fusta escairada, llarga i gruixuda, usada per construir sostres', mot comú al català i la llengua d'Oc, i en port. i cast. *viga*, d'origen incert; potser del ll. BĪGA 'tronc de dues bèsties que tiren un carruatge', 'carruatge tirat per aqueix tronc', suposant que vagi pendre més tard el sentit de 'timó de carreta'; l'alban. *vik*, *vigu*, que sembla tenir el mateix origen, significa, en efecte, 'timó de l'arada', i en occità medieval sembla que s'usa *biga* amb el sentit de 'jou'. □ *1.ª doc.*: *biges* pl. català en docs. de 1039, 1174 (en context llatí), Bast.-Bass., 326 (s. v. *cabiró*); document de 1147 (Cartulari de Poblet, 173).

Un altre exemple del S. XII llegim en el virulent pamflet (la «Cançoneta») en vers que Guillem de Bergueda dedicà a N'Hug de Mataplana, on *cabrella* apareix amb el sentit de 'cabiró' (oc. ant. *cabrela*): «del bratz no us pretz una figa, / que cabrella pàr de *biga* / e portatz-lo mal estès: / obs i aur<í>etz ortiga / que·l nervi vos estendés» (Milà i F., *Ob. Co.* VI, 183). També figura en les *Vides Ross.* («dix que sabia *biges e taules pintar*», 68r2) (trad. «ligna») i en un document rossellonès de 1283 es parla de «serrare dictam *bigam*» en baix llatí (Alart, *InvLC.*, s. v. *serra*); «primerament deu hom gitar la *viga* que hom porta en lo propri hull, que no la palleta que té lo prohisme», Andreu el Capellà (*De Amore*, p. lxxviii). Un altre exemple d'aquesta època, en un doc. publicat per Ed. de Hinojosa, *Reg. Señ. Cat.*, p. 96, vegeu aquí la cita s. v. *tàvega*; «En hun torrent, per passera, estava aquella *bigua*, e la reyna volch passar per aquella palancha», St. Vicent Ferrer (*Quar.*, 74.37). Més documentació del S. XIII en els *Costums de Tortosa* i en un doc. del Cartulari de St. Cugat, de 1226: «16 solidos... quos mihi debet pro *bigis* quas ei vendidi, et ipsas *bigas* ---», III, 415.

Avui és un mot general en tot el domini lingüístic. En les boscúries pirinenques donen aquest nom aplicat als troncs tallats d'arbres, no escairats encara però susceptibles de ser convertits en bigues de sostre: *Les Bigues d'En Ferran* són a Montesquiu d'Albera a la ratlla de Vilallonga; un altre *Les Bigues* paratge de Catllà cap a St. Jaume, on duien els troncs tallats en el bosc de Boixavila per *negar*-los a la Tet; i a Fillols és una cosa anàloga a una *fila*. He sentit el mot en els quatre àmbits del domini en el sentit ordinari del francès *poutre*, angl. *beam*, al. *balken*: des de Cardós i Vall Ferrera fins a aqueixos pobles canigonencs o vallespirencs, i fins al País Valencià; des de la Vall d'Àger (Porcioles, p. 39, equivalent de *cairat*) fins a Mallorca (on em parlaren sovint, per ex., a Estellencs, de la *bigues de trull* de la tafona) i l'Alguer (*AORBB* V, 165).[1] En català el mot ha tingut sempre *b-* bilabial, i avui es pronuncia d'aquesta manera, tant a Mallorca i l'Alguer com a València i rodals de la zona tarragonina on s'ha mantingut la distinció; hem vist també que és la grafia constant a l'Edat Mitjana.[2]

No deu ser-ho menys en occità, almenys en els parlars gascons, llenguadocians i provençals (ex. de Roumanille en el *TdF*);[3] Rayn. en dóna un ex. en el *Filomena* (Narbona, primera meitat del S. XIII) i Pansier

n'hi afegeix d'altres d'avinyonesos de 1372 i 1402. També allí la *b-* és si fa no fa general: Du C. en dóna un cas a Narbona l'any 1274 i un altre de Marsella de 1337, sempre amb *b*, mentre que només troba *viga* en un text de Carcassona de 1435 (grafia repetida); altrament la grafia *biga* apareix també en baix llatí en un doc. d'Osca de l'any 1247.

És veritat, en canvi, que en castellà el mot comença per *v-*, cosa constant i que no podem mirar com una mera grafia, més o menys errada, car també és la del portuguès, que no confon els dos fonemes. Val a dir que ací el mot sofreix la concurrència de *trave*, però no sembla pas que *viga* sigui menys usual ni genuí que aquest, per més que no en vegi dades anteriors a Bluteau (1715): «*viga*: trave; *viga pequena*: tigillum»; també és usual en els dialectes, per ex. a la Serra da Estrela, pron. *vigə* (*VKR* IV, 90); en gallec, però, es troba ja en les *Cantigas* («se o colgasse sequer de una viga», Mettmann III, 345).

En cast. ja apareix en el *Cid* (on el covard Infant de Carrión va a posar-se darrere una *viga lagar* quan el lleó s'escapa, vv. 2290 i 3365). Berceo descriu com els *maestros* tallen en el bosc les *vigas* per bastir un *orrio* (S. Mill., *226c*, *227a*, *228b*, *230b*, *233d*). I en el *DCEC* en cito exs. de les *Partidas*, de l'Arxipreste d'Hita, i de diversos lèxics, des del gloss. de l'Escorial a APal., Nebr., Oudin, Covarr. i *DAut.*, que s'hauran de veure allà.

D'altra banda convé assenyalar-ne una variant aragonesa *biega*, l'explicació de la qual no és gens clara, documentada des de 1403: «una estaca de fust con su broca e sortilla de fust de firmar cavallo; una *biega* de chopo; dos pisaderas», *BRAE* IV, 523; «hun par de alfardones; unas huérguinas; diez *biegas* viellas de fust», 1404 (*BRAE* IV, 526), i també en el *Recontamiento de Alixandre* del S. XVI (*RH* LXXVII, 487); avui encara ho diuen així a Ansó (*RLiR* XI, 68). ¿Es tractaria, potser, d'un *BĪGĬCA degut a un encreuament del nostre tipus BĪGA amb PERTĬCA?

Fora de les quatre llengües romàniques del Sudoest, aquest mot és estrany a la resta de la Romània, almenys en el seu sentit català i hispànic, car se sol admetre que el sard *biga*, amb els seus derivats *bigarone* «travicella, corrente» i *bigone* «palo biforcuto», és un manlleu del català (*AGI* IX, 355; Salvioni, *RFR* IV, 207; MLWagner, *ASNSL* CLX, 234); i el mateix se sol creure del sic. *bica*.

El problema etimològic és obscur i ha estat poc investigat. Diez (*Wb.*, 497), observant que una biga és una fusta horitzontal, suggeria dubitativament que es podia partir del ll. BĪGA «puix que un carro transporta fustes semblants», i rebutjava una etimologia VIBIA perquè hauria donat **vija* i no pas *viga*. M-Lübke (*REW*, 1095), en la seva 1.ª edició, declarava injustificat l'ètimon BĪGA per raons semàntiques, mentre que en la 3.ª edició accepta aquesta etimologia com a segura sense donar explicacions ni citar bibliografia que aclareixi la qüestió. Totes dues actituds semblen errònies, i potser encara més la segona, car realment era necessari donar-ne: de fet, perquè es pugui admetre generalment, caldria aportar forts arguments que li prestessin suport.

Però cal que advertim tot seguit que les altres etimologies proposades són molt menys convincents. Cornu (*GGr.* I, § 229) provà de salvar la segona idea de Diez, contra l'escepticisme d'aquest mateix, admetent que VIBIA 'fusta travessera aguantada per una fusta forcada' es canviaria en *VIBĬCA segons el model de mots de sentit anàleg, com PERTĬCA i SUBLĬCA, i que d'ací resultaria *biga*; però ja li va objectar Jud (*ASNSL* CXX, 88n.) que això fonèticament no es podria admetre, «si no fos amb el supòsit —massa audaç— d'una haplologia *VIBICA > *VICA»; de la quantitat de la primera I de VIBIA no sembla haver-hi testimonis, i en conclusió aquesta idea es pot descartar definitivament.

Leo Spitzer (*ZRPh.* XLIV, 189n.) i Gerhard Rohlfs (*ZRPh.* XLV, 672) proposaren derivar-ho del tipus onomatopeic-expressiu fr. dial. *bique* 'cabra', segons aquell «per la imatge de la cabra magristona que s'encabrita per abastar la pastura»; però això només serviria per denominar un cabiró (el nom del qual prové efectivament de CAPRA), de posició inclinada, no pas una biga, que és sempre o quasi sempre horitzontal; altrament el tipus *bique* 'cabra' només és francès (amb escassíssimes prolongacions occitanes, i sospitoses d'importació septentrional: *FEW* I, 360*a*), i per tant enlloc no coincideix amb l'àrea de *biga*; en fi, la *-g-* d'aquest mot discreparia injustificablement de la *-q-* pràcticament constant de *bique*.[4] Tampoc no és defensable la idea de partir del basc *biga* 'vedella' (potser mot onomatopeic, cf. macedo-roms. *bică* id.), com voldria Griera (*ZRPh.* XLVII, 191; *ARom.* XII, 545), el qual deu pensar en el fr. *poutre* 'biga', primitivament 'poltra': però no hi ha paritat semàntica, car la poltra i animals semblants que han designat bigues (aran. *saumèt*, pròpiament 'ase') es caracteritzen per ser bèsties de càrrega, cosa que no passa amb la vedella.

En definitiva, si no preferim declarar-nos per un origen pre-romà —que no estaria fora de raó però amb ètimon ignot o merament hipotètic—, l'única digna d'estudi entre les etimologies proposades és el possible enllaç amb el ll. BĪGA. És sabut que aquest va designar primitivament, i amb caràcter collectiu, els dos animals enganxats a un mateix jou (< BI-JUGAE) o que tiren el mateix carruatge, i així és com BIGAE de primer només es troba en plural; però a l'Edat d'Argent es generalitza el singular BIGA, i quasi sempre s'aplica al carro de cursa, algunes vegades a un carro de triomf. Es tractava comunament del carro curt i molt lleuger, de rodes baixes, que hem vist tots en imatges del circ romà. A l'Edat Mitjana va acabar per designar qualsevol carreta (molts exs. de França i Anglaterra en el Du C., des del S. XII, i potser abans). Per a una descripció més detinguda, veg. Pollack, en Pauly-Wissowa, *Enzykl. der Altertumswiss.* III, 465.

Com a via per a passar des d'això al cat. *biga*, no em sembla recomanable de pensar amb Fouché (*RH* LXXVI, 110) en un trasllat des de la idea dels animals

anomenats BIGAE (que no eren de càrrega, com *poutre* i *saumèt*, sinó de tir), primer perquè en aquest sentit el mot aviat esdevingué arcaic en llatí, havent passat a designar un carruatge; després perquè el característic de les BIGAE era formar parella, i res d'això no hi ha en la *biga* romànica.[5] En un sentit anàleg Wartburg es fixa (*FEW* I, 356) —tot dubtant, però, de l'etimologia BĪGA— en què l'oc. mod. *bigo* (> francès *bigue*) vol dir «forte pièce de bois de sapin dont on se sert, seule ou ajustée avec une autre, pour soulever de gros fardeaux, à l'aide de palans attachés au sommet de le dite pièce», plur. *bigues* «réunion de deux bigues dont on fait par leurs têtes une sort de Croix de Saint André --- qu'on emploie soit pour mâter ou démâter un navire --- soit pour charger ou décharger un bâtiment» (Jal, 291, sense documentació), Pezenàs *bigo* «couple de barre en bois servant à faire monter les tonneaux sur une charrette», italià *biga* «grosso albero d'un sol fusto che si usa per alcuni lavori di forza sulla nave e negli arsenali; il nome si estende pure a una coppia di tali alberi, uniti per formare l'apparecchio chiamato più propriamente *capra* o *capria*» (*Diz. di Mar.*; Tommaseo):[6] ni d'aquest ni de l'oc.-fr. *bigue* no hi ha dades sinó en data recent.

De tot això voldria deduir Wartburg que es va partir de la idea de 'tronc de dos cavalls'; però insisteixo que no és gaire versemblant la persistència d'aquesta acc. arcaica en romànic; creure que l'iberoromànic i oc. *biga*, en el sentit del fr. *poutre*, surti d'aquest oc. i it. mod. *biga* 'càbria de dos pals' és molt difícil de concebre, ja des d'un punt de vista merament semàntic abstracte, i pitjor si pensem que el sentit hispànic de *biga* està documentat bé i contínuament des del S. XII mentre que l'accepció marina és local i recent; com que *biga* en el sentit del francès *poutre* no es troba en italià, hem de creure que es tracta d'una aplicació especial i recent del significat de 'peça de fustam', que va passar de l'occità a l'italià.[7]

Més digna d'atenció sembla la idea de Schuchardt (*ZRPh.* XXXIV, 268), que amb ocasió del sobreselvà *bigḁ*, *bagḁ*, 'batolles, flagell de batre' (segons ell un diminutiu *BIGELLU), suggereix que l'hispànic *biga* partís de BĪGA en un sentit suposat de 'jou per junyir o collar dos animals'.[8] Per a això recolza en un exemple isolat de l'oc. ant. *biga*, en un sirventès de Bernart Alanhan de Narbona (primera meitat del S. XIII), on sembla tenir el significat de 'jou': «trop sofferà <a>l cel greu *biga* / selh que d'autruy grays engraissa». Per desgràcia, no hi ha article *biga* en el *PSW* (fa gran falta un estudi de *biga* en oc. ant.) i del poema d'Alanhan no ens són accessibles més que aquests dos versos citats per Raynouard:[9] en realitat, ací també es podria tractar de l'obrer que porta una *biga* sobre l'esquena o bé es pot tractar de la carreta o del timó de la carreta més aviat que del jou. El fet és que el jou forma curvatures (o bé uns travessers que fan l'ofici d'elles), i això no serveix gaire com a base semàntica de 'biga' o de 'batolles', fustes rectes per essència.

Tot sospesat, si cal partir de BĪGA, res no em sembla millor que suposar que aquest nom es vagi transmetre al timó a què van junyits o collats els dos animals: de la descripció de Pollack resulta clar que en l'antic carro de cursa, comptava poc la part de carro pròpiament dit, tant era curt, baix i lleuger, i la peça essencial era el timó: des d'ací el pas a 'pal, tronc', i 'biga', ja era fàcil, cf. murc. ant. *timón* 'vara', 'pal', bereber *atemmu*, marroq. *tammun* 'pal del paller'; d'altra banda ja és sabut que en el sentit genèric de 'biga' ha estat corrent (en castellà, etc.) d'usar *madero* o *fuste*. Pensarem encara en el nostre *tronc* i castellà *tronco* 'grup de dues bèsties enganxades', on la idea fonamental és la del tronc que les enllaça: ara bé el trànsit semàntic en sentit invers no era menys fàcil; cf. angl. *beam* 'biga' i 'timó'.

I que el sentit primitiu del romànic *biga* havia estat més ampli que l'ibero-romànic ho prova segons sembla un grup de mots situats a l'extrem oposat de la Romània, vers el qual cridà l'atenció Pascu (*Rumänische Elementen in den Balkansprachen*, p. 26; *ARom.* IX, 300; oposant-se a una vaga etimologia de Jokl, *Ling. u. kulturhist. aus d. Ber. des Alban.*, p. 149, el qual partia de l'arrel indoeur. WĪ- 'torçar'): albanès *vig*, *vik*, *viku* (*vigu*) «timon de la charrue», «brancard», «pont de passage fait d'une poutre»,[10] albanès *bigə* 'branca', macedo-roms. *bigă* «rameau chargé de fruits, moissine», *viga* «moissine, gaule», Brescia *bighe* «frondi d'abete» (cita de Gustav Meyer).[11]

¿Es va canviar BIGA 'tronc de dos o carreta' en 'timó' ja en llatí vulgar? És ben possible, per més que els passatges llatins en què podríem recolzar la idea no són del tot inequívocs. Així, quan Varró, en un gentil epigrama, escrivia: «properate vivere, puerae, qua sinit aetatula ludere, esse, amare et Veneris tenere *bigas*», ja es podria tractar del timó o del jou que uneix noia i noi en l'amor, més aviat que del carro matrimonial que tiren entre dos, car amb això la dita perd en la seva gràcia maliciosa, i allò és el que em sembla indicar el verb *tenere* (que no és 'tirar'), però l'altra interpretació no es podria descartar del tot. I encara en rigor es podria dir el mateix d'un passatge de glosses (*bigae*: «ubi duo equi curru junguntur», *CGL* V, 348.19) i d'un gramàtic (*bigae*: «dicuntur quibus duo equi copulantur», en *Gramm. Suppl.*, 241.17), car al qui vulgui entendre 'dos cavalls que s'uneixen a un carro' i no 'dos cavalls que s'uneixen mitjançant el timó' no se li podrà oposar una negació concloent, tot i que això últim és interpretaci menys forçada.

DERIV.: *Bigada. Bigal* 'columna vertebral' lleidatà, tortosí (així en nota de Mestre i Noè, copiada a l'IEC el 1930), 'home molt alt' men., 'home desgarbat', eiv. «zafio» (Pz. Cabrero); *bigalot* 'tros de llenya gruixut', 'totxo' mall., 'rectangle de fusta foradat on el sabater fixa la sabata per batre la sola' mall. i eiv.[12] (*AlcM*, § 1*a* i gravat), *bigalotada. Bigam. Bigat. Bigatge. Bigó. Bigota*, veg. supra, n.; *bigotera* 'bigota' [1465]. *Bigotxa* valencià. *Biguer. Embigar*; *embigat* [1879].[13] *Bigàs* aran. = *bigal* 'columna vertebral'.

Esbigassar maestr. «espentolar, esbandir» (GaGirona, p. 286). Bearn. *biguí* «barre dans la cabane des bergers» (Aspa), Rohlfs, *RLiR* VII, 150.

¹ Del temps de la decadència tenim unes dècimes del mallorquí Benet Espanyol, any 1541: «Ò nafra sagrada — que·l pecat desliga / --- feu que yo conega — dels meus ulls la *biga* / y feu mos delictes — ab dolós los diga ---», JMBover, *Bibl. Escr. Bal.* I, 256.8.7. «*Biga* de càrrec: tignum; *biga* de dos pesses: trabs, -bis», On. Pou, a. 1575, *Thes. Pu.*, 151. — ² L'única excepció trobada és la que he citat d'Andreu el Capellà, però els textos publicats per Amadeu Pagès solen ser poc curosos; cf. més amunt *vasta* per *basta*. — ³ Aquest diccionari defineix «petite poutre longue et grêle». En l'*ALF*, mapa 1066 (*poteau*), apareix al llarg de la costa mediterrània. — ⁴ Llevat només de Nièvre i Morvan *bigue, bigau*. És la mateixa raó que hi hauria per rebutjar l'altra etimologia de Rohlfs, de tota manera inversemblant, que voldria derivar d'això l'occità i català *bigòs* (*bigot*) «bident, hoyau». Potser més aviat *BISOCCIU, derivat de SOCCU 'rella' —per al qual cf. *ARom.* VI, 211— amb dissimilació com en *biassa/beaces* < BISACCIA i *g* secundària —en lloc de *biós*, com diuen a Besalú, *DAg.*— com en *pregon* < *preon* PROFUNDUS; ço que almenys tindria l'avantatge d'explicar la terminació *-òs*. — ⁵ Contra l'opinió de Fouché res no té a veure amb *biga* el balear *biuló* que vol dir el mateix que el cat. comú *baldó*, i n'és una mera variant fonètica, pel canvi normal de LD en *ul*, veg. *BALDA* (*baula*). — ⁶ D'ací Salvioni (*RIL* XLIX, 849) voldria derivar el cors *vibulə* «catasta di legne» (i *vibulì* 'reunir objectes'), a base d'un diminutiu *BIGŬLA, idea evidentment problemàtica, i que de tota manera no aportaria llum al nostre problema ni si se li trobessin més punts de suport. — ⁷ Tampoc no crec que puguem dar importància a Ancona *biga* «piccia» (o sigui «due pani attaccati», Trieste i Ístria *biga* 'panet oval a manera de tortell', 'vulva', estudiat per Goidanich i el *REW*. Si realment això es relaciona amb el ll. *bigae* 'parella de cavalls' ha de ser per mitjà de l'it. literari *biga*, cultisme emprat amb el mateix sentit, i així com així no ens illustra sobre l'origen del nostre *biga*. És probable que també sigui italianisme d'aquesta procedència el nostre *bigota* 'tros rodó de fusta amb forats al mig, usat, a manera de politgeta, per fermar certes peces del cordam d'una nau' [ja 1331, *AlcM*; «24 talles --- e quatre *bigotes* castellanes xiques e quatre pasteques», invent. barceloní de 1489, Moliné, *Consolat de Mar*, p. 370], que nosaltres transmetérem al cast. *vigota* [c. 1573, E. de Salazar, i també documentat en Ga. de Palacio i en un doc. de c. 1620, veg. *DCEC* I, 733*a* 40ss.]: de l'it. *bigotta* [1268], car com posa de relleu el *Diz. di Mar.*, les bigotes van sempre a parelles («deux pommes de racage» en un ms. provençal del S. XVIII, Jal, 291*a*, i veg. el gravat allí p. 403*b*). No té fonament en cap sentit derivar-lo del fr. *bique* 'cabra' com fa Spitzer, *ZRPh.* XLI, 190. — ⁸ Equiparant-ho amb aquest *BIGELLU, *GdDD*, 1032*a* suposa que el fr. *bielle* resulti d'un llatí vulgar *BIGELLA, diminutiu de l'ètimon de *biga*: però comença per ser molt poc versemblant aquesta hipòtesi per a un mot com *bielle*, mer tecnicisme i no documentat abans de mj. S. XVIII. Encara ho és menys el procés semàntic que ell imagina per explicar *biga*: 'carro' > 'carcassa' > 'biga'. — ⁹ No és al meu abast la *Histoire des Troubadours* de Millot on es va publicar (III, 593) aquesta poesia; ni l'estudi d'Anglade en *Bull. Com. Arch. de Narbonne*, vol. V, sobre l'obra de Bernart Alanhan. — ¹⁰ Segons el *Historic Dictionary of Albanian* de Stuart Mann «bier, carrier on two poles», «rustic bridge», «fowlpen»; l'acc. «plough-beam» figura en el diccionari de l'albanès septentrional (dialecte tosk) de Bashkim. És clar que no és possible semànticament de partir del ll. VICUS 'barri', com voldria Gustav Meyer. — ¹¹ L'albanès *vig* i variants correspondrien a un masculí *VĪGU (o *BĪGU), mentre que les formes en *-ă* i en *-ə* postulen una base amb -A com la catalana. És corrent que l'albanès distingeixi entre V- i B- (si doncs no les confon com a *m-*), però no hi manquen casos de *v-* secundària: *varielə* 'barrilet', *valì* 'nunci' (< it. *balì* 'funcionari públic') i el fet de trobar-se ací les variants macedònies, albaneses i brescianes amb *b-* indueix a creure que ací tenim un cas d'aquests. — ¹² Parlant de calçat «a la mitja hora / de dur-les me trop / cansat com un ase, / que en el molí mol; / tenir em pareixia / els peus dins dos corns, / closques de tortuga, / ceps o *bigalots*», P. d'A. Penya *Po. Pop.*, p. 58. — ¹³ «L'ús d'*embigats* per compte de voltes que es troba en alguns dels nostres temples», «Santa Àgueda, miracle de gentilesa, la del bellíssim *embigat* y de l'incomparable cloquer», Milà i F., *Obr. Cat.*, ed. Gili, pp. 193, 194.

BÍGAM, pres del ll. *bigămus*, i aquest, alteració de *digămus* per influència del prefix llatí *bi-* 'doble'; *digamus* prové del gr. δίγαμος 'bígam', derivat de γαμεῖν 'casar-se' amb el prefix δι- 'doble'. □ *1.ª doc.*: S. XV.

En la *Suma de Collacions* (ms. S. XV, *Bibl. Univ. Bna.*) apareix la forma alterada *bigant* («qui vol dir que ha dues mullers», *DAg.*, *DBal.*): *bigants* grafia ultracorrecta de *bigans* = *bigams*; però que aquesta era usual es dedueix de l'abstracte *bigamia* (avui *bigàmia*) usat per Jaume Roig en rima (*Spill*, 15631) pel mateix temps. De formació parallela són *polígam*, grec πολύγαμος i *poligàmia*, formats amb πολύς 'molt'.

BIGARRAT, 'de molts colors diferents i discordants', del mateix origen que el fr. *bigarré* id., i segurament pres d'aquest o de la llengua d'Oc; mot que irradià a les altres romàniques des d'una part de França, d'etimologia i d'història incertes, car no està ben aclarit ni quina seria aquesta regió francesa, potser del Sudoest, i l'ètimon resta obscur. □ *1.ª doc.*: document de 1532 (*AlcM*).

Encara que menys general i genuí que el quasi-sinònim *virolat*, en català el mot no és afrancesat ni sols privatiu de la llengua escrita, sinó més antic i més castís que en castellà,[1] encara que no ho sigui tant com a l'altre vessant pirinenc. L'han usat bons prosistes, que mai no han estrafet el francès, com Xènius («les netes indianes, els colors *bigarrats* hi dominen») o P. Coromines («les aranyes llampants d'una llum trencadissa i la *bigarrada* multitud de dominós», *Pigmalió*, cap. 15, *O. C.*, 185*a*; «estrepitosament *bigarrades* les nits del districte quint», ibid., 184*a*).

Oït a pastors de terres molt tradicionalistes: ovella *bigarrada*, a Manacor, *BDLC* VII, 155; a l'Alt Pallars, *collars bigarrats* = *ramejats*, a Roní; els pinsons ['ribes, groselles'] són *bigarrats*, Senet. I no sols es localitza en el Rosselló sinó també a Eivissa («objeto de colores chillones», Pz. Cabrero). Més notable, però, és encara l'existència, en conservadores comarques del Pirineu, d'un substantiu *bigarra*, designant no pas la idea de colors cridaners sinó la de llistes o franges alternes: a la Vall de Boí s'aplica a les llistes de color diferent en un vegetal o teixit (la fulla de tal planta fa unes *bigarres* damunt, 1973), pall. 'figura obtinguda marcant la pasta de les coques amb una peça de boix' (*AlcM*$_2$), i sentit semblant té a la Garrotxa, on l'usà Marian Vayreda (*La Punyalada*, passatge que cito a *MASTÍ*); cf. el sentit de Roní i el rossell. *bigarrat* que és «viat», «rayé», segons la definició de Grandó (*Misc. Fabra*, 182); veg. encara bastants més en *AlcM*, s. v. *abigarrat*, i en Lacav.

Més general que cap és el fr. *bigarré*, usual des del S. XV. Les etimologies que se n'han proposat són nombroses, però les més repetides són insostenibles i cap d'elles no convenç. La de Schuchardt (*ZRPh.* XXX, 58, que el *REW*, 6476 no rebutja del tot) que sigui una variant de l'oc. *pigalhat* (cat. *pigallat*, de *piga*, i en definitiva de PĪCA 'garsa'), no solament va contra tota possibilitat fonètica, car tampoc bastaria admetre un encreuament amb el fr. *billebarré* (com insinua Gamillscheg, *EWFS*), entre altres coses perquè en el pigallat hi ha blanc i negre, no altres colors, i hi ha taques però no cridanera barreja. Tampoc dóna acceptable base semàntica derivar del llengd. *bigar*, gascó *bijar* 'borinot' (com vol Sainéan, *ZRPh.* XXX, 558-9, *Rev. des Ét. Rabel.* X, 264-71, *Sources Indig.* I, 177), que precisament discrepa per aquesta *ž* gascona i és mot d'origen per la seva banda problemàtic (cf. el que dic d'*abegot* i el seu grup, ací, en *ABELLA*); més natural fóra encara pendre *bigar* com a derivat regressiu de *bigarrat.*

La idea més prestigiosa fins ara, al capdavall, és ja antiga, car partí de Rabelais: seria derivat d'un sinònim *garre* o *garré*, que defineix amb jocosa barrila com «aorist issu de preterit très imparfait des Grecs et des Latins, en temps *garré* et *bigarré* receü» (*Cinquième Livre*, cap. 1, ed. Plattard, p. 11). Aquest *garre* es troba realment en els Ss. XIV-XVI en diversos parlars centrals (Berry, Haute-Bretagne), i la idea de Rabelais fou adoptada per Bloch (cf. Sainéan, *La Langue de Rabelais* II, 137, i Spitzer, *BhZRP.* XXIX, 55n.) i Wartburg (*FEW* IV, 64-5), que haurien fet millor de no pendre-se-la més seriosament que el seu inventor: no es pot creure que una forma patuesa com aquesta, i d'existència més aviat passatgera, sigui més primitiva que la forma en *bi-* del francès general i de totes les èpoques i única coneguda en oc., cat. i cast.; d'altra banda no es veu el mode de derivació: no pot haver-hi BIS- com vol Wartburg, car llavors tindríem *bes-*, amb *e* i amb *-s-*, en llengua d'Oc (on *bigarad* ja apareix a Avinyó l'any 1524, Pansier, *Hist. de la l. prov.* V, 163), i com que l'etimologia d'aquest *garre* és encara més desconeguda que la del seu pretès derivat, la cosa natural és admetre que *garre* sigui extret de *bigarré* per derivació retrògrada, havent-se pres *bi-* per una variant del prefix depreciatiu.

En definitiva, de tots aqueixos assaigs res no queda que valgui; si no és les variants basques que al costat de gc. i llengd. *bigarrat*, llem. *bijarrat* (*TdF*, Palay) assenyalà Schuchardt en el seu primer treball, de *ZRPh.* XI, 500-1: b. nav. *pikarda*, lab. *pikarta* 'bigarrat' (cf. *bigartat* en el tolosà Goudouli segons *TdF*). Com que el pas de *b-* a *p-* és normal en basc (i *-rt-* també podria sortir allí de *-rd-*), això semblaria indicar un vell arrelament en basc o en la zona occitana més veïna a aquest, amb una alternància consonàntica *-rr-* ~ *-rd-* (com la de cast. *izquierdo*-cat. *esquerre*-bc. *eskerra*), que irradiaria des d'aquesta zona, cap al castellà de Navarra [on el cast. *bigarrado* apareix primerament, en Arbolanche, el 1566], el català del Pallars i els Pirineus, i d'altra banda les formes occitanes i franceses. En una procedència basco-gascona han coincidit també Schuchardt, M-Lübke, etc. Prenent això com una base versemblant, si bé incerta, es poden exposar altres idees etimològiques.

a) Partir del substantiu *bigarra* del Pirineu (supra), com a derivat afectiu-pintoresc de *biga*, amb el sufix *-arra*. Explicació que es recomanaria per la seva simplicitat, i no s'hi podria objectar que per a tals llistes esperaríem més aviat un sufix diminutiu que no pas *-arra*; car aquesta mena de sufixos té més aviat un valor intensiu i caracteritzador que no verament augmentatiu.

b) Essent probable la procedència basco-gascona es podria partir de la resultant gascona del mot llatí que vol dir 'bigarrat', o sigui VARIEGATUS, passant per **bairegat* amb una metàtesi o una contaminació: de *BIGA* i, alhora, del bc. *bigarren* 'segon', mot de la més remota antiguitat en aquesta llengua (*bi* 'dos' més el sufix *-garren* de tots els ordinals), per la idea d'un segon color que alterna amb un altre en les coloraines (el dels *bigaraos*, lleonesa, veg. la nota 1): **bairegat* hauria passat a primer a **begairat* i (persistint la influència de *biga* i *bigarren*), *begairat* passaria a *bigarrat.*

c) Covarrubias no sense versemblança partiria de l'aplicació de *abigarrado* al vestir, i afegeix «otros dizen aver llamado assí a los Tudescos [sic] de cierta tierra llamada *Bigorre*, que fueron los primeros que usaron aquellos jubones y coletos acuchillados con bocados de colores diferentes». Ara bé és almenys cu-

riós que els habitants mig bascos de Bigorra ja fossin cèlebres en l'Antiguitat pel seu vestir: Paulí de Nola diu que els *Bigerri* anaven vestits de pells, i Sulpici Sever i Venanci Fortunat citen la *vestis bigerra* com a híspida o hirsuta; *bige(r)ra* o *bicerra* és el nom d'un vestit borrallut en glossaris llatins,[2] i si Virgili el gramàtic entén per *bigerrus sermo* un llenguatge extravagant, les idees de 'bigarrat' i 'extravagant' es miren sovint com els dos costats d'una mateixa medalla; vegeu per a tot això els articles *bicerra* i *Bigerri* del *ThLL.* No deixa, en aquest sentit, de fer impressió la variant *bigorrejat* «pintat de colors varis i llampants», més encara venint d'un parlar tan conservador com el de Llofriu i d'una informant tan exacta i de llenguatge tan ric com Irene Rocas, la col·laboradora que hi tenia l'*AlcM.*

En conclusió si no acluquem els ulls a la singular i ferma estructura coincident de les formes *bigerr-* i *bigarr-* (avui *bigorr-*) sembla que aquestes etimologies no manquin de bons fonaments, si bé voldríem disposar de proves de l'existència de oc. *bigarrat* a l'Edat Mitjana.

[1] En castellà i tot no manquen testimonis esparsos d'una vella penetració en el llenguatge viu, més o menys localitzada: lleonès (Sajambre) *bigaraos* «se dice de la ropa que está tejida con lana y cáñamo, a dos colores y en listas» (Fz. González, 211); d'altra banda domin. *abigarriado* «lloroso, desaliñado», i vegeu-ne encara algun altre testimoni americà en Friederici, *Amer. Wb.*, 89 (si bé és clar que el mot no es relaciona etimològicament amb l'americanisme *bija* 'planta tintòria' com creu aquest autor). — [2] V. en Walde-H., s. v. *bic-*, les conjectures de Thurneysen i Schuchardt sobre aquest mot de glossari.

Bigòrnia, V. *corn* I   *Bigòs*, V. *BIGA* nota 4, i *DCEC* IV, 733*a*16ss.

BIGOTI, és *bigot* a les terres de Migjorn (Ebre, Balears i País Valencià), pres del cast. *bigote*, en aquella forma amb adaptació més incompleta a la fonètica catalana; en castellà és un mot d'història obscura, que en definitiva deu procedir de la frase germànica *bî God* 'per Déu', frase atribuïda a estrangers mostatxuts i després usada per al bigoti mateix. ☐ *1.ª doc.*: *Bigot* c. 1615, Rtor. de Vallfogona; *bigoti*, 1803, Belv.

Diccionari que ja registra *bigoti* en el sentit propi i en diverses frases i accepcions secundàries. *Bigot* ja figura amb moltes en el diccionari d'Escrig el 1851, i de totes dues formes hi ha testimonis nombrosos en escriptors de fi de segle pertanyents a les zones respectives. *Bigot* no sols és la forma generalment usada a Mallorca (*AlcM*), en el País Valencià[1] i entorn de Tortosa (Arabía, *Misc. Folkl.*, 163; Vergés Paulí, *Espurnes* V, 27, 137), sinó que havia tingut curs abans fins al centre del Principat (Belv. diu que és antiquada), car el *DAg.* en cita un ex. en el Rector de Vallfogona i un altre de Vic en l'any 1757, però també *bigotis* en el mateix segle.

En castellà, *bigote* és freqüent des de 1555, i abans hi trobem la forma *bigot*, 1495, reveladora de l'origen estranger («*bigot de barva*: mustax», Nebrija). Però també es troben allà i en portuguès formes més reveladores encara d'adaptació des d'una forma forastera: *bigode* en l'extremeny Díaz Tanco, el 1547, i aquesta és la forma que des de Camões ha restat normal en portuguès (per bé que en aquest també existeix dialectalment *bigote* i ja s'hi troba el 1750). Per a més documentació castellana i portuguesa, veg. l'article del *DCEC* (nota 7, i per a d'altres sentits nota 6).

La informació sobre la moda masculina a Espanya, comparada amb la de França, Alemanya i Itàlia, és força incompleta encara, la de les relacions entre aquests països en el S. XV presenta també llacunes, i només un coneixement cabal d'una i altra permetrà arribar a certituds en la història d'aquesta cosa i d'aquest mot. Segons les dades de Baist, *RForsch.* VII, 410-11, el bigoti ja era freqüent a Alemanya vers la fi del S. XV, especialment com a distintiu dels lansquenets, *landsknechte*, famosos pel vici de blasfemar («das lästerliche Fluchen der Lanzknecht» és frase recurrent en predicadors d'aleshores), mentre que a Espanya no aparegué fins a 1530 aproximadament, i esdevé freqüent cap als anys 50. Seria, doncs, un resultat de la gran afluència de gent tudesca en temps de Carles V, i *bigote* vindria de l'al. *bei Gott.*

Explicació ben versemblant quant al fet de provenir d'una frase germànica igual o afí a aquesta, i també pel que fa a haver servit de base aquest terme per denominar un distintiu de gent a qui hom l'atribuïa o amb qui el relacionava. Però en la forma de concretar l'atribució i de precisar la data i ambient històric i geogràfic, i fins en el detall de la forma del mot, ha estat acollida amb dubtes pels investigadors i és molt probable que necessiti rectificació. Dubtaren de la idea els qui després cito, i també d'altres (redactor de la *RFE* IX, 180n.); en particular Morel-Fatio, que havia estudiat bé la qüestió i molt tota l'època, hi féu força objeccions i la rebutjà al principi (Rom. XXIII, 618-9) si bé a la fi s'hi inclina bastant, però amb molta reserva (*RFE* IX, 280).

A l'acceptació entera de l'explicació de Baist s'oposen raons cronològiques i formals. L'aparició de *bigot* el 1495 en Nebrija prova que el mot no seria llavors d'aparició gaire recent en castellà i per tant era anterior de bastant a l'afluència marcada per la presència a Castella del rei consort Felip i els seus austríacs. Fins llavors els contactes entre alemanys i castellans havien estat poc freqüents. Morel-Fatio (*Les Allemands en Espagne*, *RFE* IX, 1922, 77-97) no en troba testimonis sinó des de c. 1525, amb l'única excepció d'una frase alemanya de 1444, citada per Alonso de Cartagena, que havia fet un viatge a Basilea. A això sumeu el que podem deduir dels detalls formals del mot: si vingués de l'alemany en el S. XV o XVI hauríem de trobar formes amb *ai* o altre diftong i la consonant final fóra sempre sorda (mai *bigode*).

Sense apartar-nos, però, de la idea fonamental, podem pensar que vingués d'una fase germànica més antiga o pertanyent a un altre dialecte de la família.

Recordem sobretot que en el S. XII francès i sens dubte més tard, *bigot* s'usava com a sobrenom ètnic aplicat als normands (Baist, ibid., p. 407), que per la situació de llur terra pogueren haver-ho rebut d'escandinaus o neerlandesos, i en particular de l'altra banda del Canal, com a conseqüència de llurs relacions amb els anglesos, que per aquell temps pronunciaven *bī God* 'per Déu'. Sense que calgui arribar a detalls és segur que un ús més abundós de pèl a la cara ha estat sempre mirat en el Mediterrani com a cosa dels homes del Nord europeu en general, i que les figures de gavatxos, britons i vikings mostatxuts han estat sempre entre nosaltres un lloc comú (no oblidem la provinença de termes com cast. *guedeja*, cat. *tupè* i el mateix *mostatxo*). Si la moda del bigoti va venir de França com tantes altres, el mot castellà pogué significar originàriament 'francès', com a generalització de 'normand'.

En conclusió, ara com ara, em decanto a creure que el mot ja tenia en castellà una certa circulació a l'Edat Mitjana, almenys des de c. 1400 o el S. XIV, i en particular com a nom d'homes estrangers amb mostatxo, i més o menys sovint aplicat així mateix al bigoti que duien; el mot havia entrat en la seva forma normanda i havia quedat en un ús limitat a algunes zones o a certs grups socials i certs tons de llenguatge; i des de c. 1500, en créixer bruscament el contacte popular amb gent alemanya, austríaca i suïssa, es transfongué al vell terme ja existent el nou *bei Gott* (en la forma indicada per Baist i sense modificar el detall fonètic) convertint el que fins llavors era una expressió d'ús intermitent i de sentit poc precís, en el mot definitiu i acceptat per tothom com a nom de l'ornament capillar dels llavis.

En tot cas no es poden acceptar les altres etimologies proposades. Entre altres coses que es poden objectar a totes, i que comproven la consciència —altrament comuna en la gent de l'època—[2] que estem davant d'un mot importat de fresc des d'una altra llengua, hi ha el fet palpable de les terminacions en *-t* i en *-de* (alternant amb *-te*) prova eloqüent de la introducció forana i encara conscient en la memòria comuna. Sainéan, *Les Sources Indig.* I, 71-72, fixant-se en el parallel francès *bouc* 'perilla', pròpiament 'boc', i en *bion* 'cabrit' i 'rínxol, cabell arrissat' en el dialecte d'Anjou, proposa identificar amb el francès popular *bique* 'cabra' (*bigue* solament en algun rar dialecte) per comparació amb els flocs de pèls del cabrum: inversemblant en molts sentits, i en particular impossible perquè llavors ja s'hauria de trobar un *bigot* 'mostatxo' ultrapirenaic, que no ha existit enlloc de França.

Quant a la idea de Spitzer, *ZRPh.* XLIV, 190, acceptada en el *REW* (1095), de considerar *bigote* derivat de *BIGA*, per allusió a les puntes retorçades i dirigides enlaire, suposaria una comparació grotescament exagerada, solament concebible si es tractés d'un mot murriesc o de la creació individual d'un escriptor humorístic o conceptista, ben diferent de l'al. *knebelbart* en què voldria recolzar-lo l'autor, car no solament és força dubtosa l'etimologia d'aquest a base de *knebel* 'garrot', sinó que el pas de 'garrot' a 'biga' canviaria allò que apareix com a mera ponderació en una idea desorbitada i estrafalàriament estranya al sentit comú de la gent. Per a algunes cites i més detalls relacionats remetem a *DCEC*, s. v.

DERIV.: *Bigotera* [1803, Belv.]. *Bigotut.*

[1] Oïda fins al Sud, a Cocentaina, 1963; Ed. Mtz. Ferrando, «El Camí», 2-IX-1933; Renat, id. 14-IV-1934. — [2] Covarrubias el 1611 diu que és «vocablo francés», Sánchez de las Brozas (1580) que era «vocablo alemán». Almenys pel que fa al dilema entre procedència interna o estrangera tots dos eren gent superlativament ben informada.

BIJUTERIA, 'comerç i repertori de joies falses, o de cul-de-got, i d'ornaments brillants i barats', del francès *bijouterie* 'joieria', derivat de *bijou* 'joia', que designa especialment els joiells preuats, bufons i parençosos sense arribar a ser d'un valor preciós o de sumptuosa magnificència. □ *1.ª doc.*: c. 1785, Baró de Maldà.

D'un viatge a Narbona explica que «a la eixida de la Cathedral se troba lo carrer major, ahont hi ha alguna butiga de *bijuterie* y altres butigas de telas y de paños» (*Excursions*, ed. Massó i T., p. 147). Del francès ve també el cast. *bisutería*, mot ja usual en el segle passat (Baralt, 1874, *Dicc. de Galicismos*, i sembla que ja hi alludeix A. de Capmany), al qual per purisme han refusat admissió l'AcEsp. i els diccionaris castellans. Forma adaptada segons la pronúncia castellana, que no posseint el fonema *z* ni *ž* els confon en la imitació vulgar de la pronunciació francesa; aquesta forma acastellanada s'ha usat també a Barcelona (pron. amb *z*); no figurant en els diccionaris castellans ,tampoc l'admeteren en l'una ni en l'altra forma els catalans, adaptats d'aquells: manca encara en els del S. XIX i en *AlcM*$_1$, ja no en el *DFa.*

El francès *bijouterie* [mj. S. XVIII] és derivat de *bijou*: aquell ha reemplaçat els termes tradicionals com *joaillerie*, *orfevrerie*, etc., en l'ús de la llengua viva; *bijou* també ha tendit a suplantar *joyau*, si bé coexisteixen en el llenguatge literari o emfàtic, aquest amb el sentit de 'joiell de gran valor, de summe preu, de gran sumptuositat', l'altre amb el de joia bufona, gentil i visible, sovint costosa, però sense especial ponderació. Aquesta distinció ha conduït, ajudant-hi la tècnica publicitària i de foment comercial, mitjançant l'abús d'una expressió d'idees més luxoses, al valor depreciat que ha pres *bijuteria* entre nosaltres. El fr. *bijou* entrà tardanament en la llengua comuna, per la porta de l'ús popular de París, i segurament primer com a nom de les joies de les provincianes de terres riques com l'Alta Bretanya i Baixa Normandia; apareix primerament el 1460 com a terme provincial de Bretanya. Veg. Bloch, s. v., i *FEW* I, 389*a*. Es prengué del bretó *bizou* 'anell amb pedra engastada', derivat del bretó *biz* 'dit', que és el nom d'aquesta part de la mà en totes les llengües cèltiques (Pok., *IEW*, 481.34).

Biliar, bilifer, V. *bilis* *Bilió*, V. *mil* *Bilingüe, bilingüisme*, V. *llengua*

BILIS, pres del ll. *bilis* id. □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.: s'havia usat algun cop una forma *bila*, Lacav., probablement presa del fr. *bile*.

DERIV.: *Biliós* [1757, *DTo.*]. *Biliar*; *biliari*. *Biliació*.

CPT.: *Bilifer*. *Bilicianina*. *Atrabilis* [1839, Lab.], pres del ll. *atra bilis* 'bilis negra'; *atrabiliari* [1803, Belv.]; *atrabiliós*.

BILLAR, 'joc amb tacs i boles de vori', del francès *billard* id., derivat de *bille* 'tronc desbastat, rull', 'tac de billar', potser d'origen cèltic (veg. *BITLLA*, *bitllar*, *BILLÓ*). □ *1.ª doc.*: 1803, Belv.: «*villar*: trudiculorum ludi species».

És també la forma bàsica en Lab. (1839), si bé admet alhora la grafia *billar*. L'explicació d'aquesta *v-* és que introduint-se el joc des de França, fou adoptat primer, com és natural, en terres com el Rosselló i les del català central, on la *v* i la *b* s'han confós des d'antic, i havent des d'allí passat a les de Migjorn s'hi posà *v-* per reacció contra la pronúncia barcelonina que ells senten com a confusionària (cf. *viveró* allí mateix per aquesta raó, veg. *beure*). Avui és encara amb *v-* com ho diuen a Mallorca i Menorca, i allí ho pronuncien sense *-r* (*BDLC* IV, 278), pronúncia que no sé que hagi existit en el Continent; en el Principat es diu amb *-r* (vulgarment *-rt*) contra el que afirma erradament *AlcM*. En francès s'usà primer *billard* com a nom de bastons i tacs usats en certs jocs de boles, des de 1399; no és un occitanisme, com creia Gamillscheg, vist que ja era corrent en el S. XIV (Schultz-Gora, *ASNSL* CLI, 310); en la segona meitat del segle següent ja apareix amb sentit semblant al modern.

DERIV.: *Billarista*.

BILLÓ, 'aliatge de plata amb quantitats de coure més o menys elevades, per a la fabricació de moneda', significà primitivament 'lingot d'un metall', i pròpiament, a França, 'rull, tronc d'arbre tallat' (oc. antic *bilhon*, fr. *billon*), derivat del fr. *bille* 'rull, tronc tallat', d'origen pre-romà, potser cèltic o d'altra soca indoeuropea. □ *1.ª doc.*: S. XIV (ja 1285?).

Apareix molt sovint en l'Ordenació monetal valenciana de 1417 (*BDC* XXIV, 112-7) i per ella veiem que si és sempre un aliatge d'argent amb coure destinada a moneda, no sempre (com diu el *DFa.*) la quantitat de coure devia ser-hi superior a la de llei: «lo mestre --- deu aleyar son argent ab coure e ab *billó* segons la ley de la moneda que deurà ffer» (§ 1); especialment notem: «si vols aleyar moneda ab *billons* alts o bays serva la forma següent», «tu comptaràs primerament dels *billons* de la pus baxa ley, ço és de ley de 3 malles e de ley de 2 diners e malla, e egualar-los has ---»; però també n'anomena de llei força més alta: «si lo argent moneda o *billó* es de ley de 10 diners e malla ---» (vegeu-ne molts més p. 116, lín. 2, 11, 23, 28, 32, 35, 44, 45, 49, etc.).

Una disposició publ. per Botet Sisó (*Monedes Cat.*) i cit. per *AlcM* comença igual que el primer exemple transcrit de 1417 però acaba distingint la moneda d'argent «grossa», aliada amb *billó*, de la «moneda menuda» en què l'argent s'alia amb coure: disposició que ja dataria de 1285; «si, per licència del dit senyor Rey, --- moneda o *billó*, de qualsevol ley sia, exiran de Cathalunya, sia tengut pagar 12 drs.», doc. Bna., a. 1481, p. p. Moliné, *Consolat*, p. 231. El que implicava la idea d'aliatge amb més coure del que és de llei no sé si fou mai *billó*, però sí que ho foren els derivats com *billonar* o *billoner*, veg. per a aquell els Tractats de monederia catalana de Capdevila i de Salat citats en l'esmentat treball de Mateu en el *BDC* XXIV, 104. D'aquest valor de *billoner* n'hi ha un exemple clar ja en Jaume Roig, on diu com Jesús en el Temple «los *billonês* / falsos banquês, / sacerdots vells, / ab certs cordells / començà batre» (*Spill*, 13.387). És clar que la fosa del billó es devia prestar sovint a l'abús de fer-ho sota llei per guanyar ràpidament diners, com sembla donar-ho a maliciar ja un passatge d'Eiximenis: «la quinta specia de guanyar diners es fondre *billó*», però no és sospita segura car a continuació ve la «sisena spècia», que és honesta i afanyada: «cercar menes de metalls» (*Dotzèn del Crestià*, *DAg.*).

El mot continua fins avui viu i popular a Menorca, on he anotat *villó* a Alaior, com a nom d'una monedeta de 25 cèntims semblant a la *coronària*; és abreviatura de *real de velló* (*AlcM*, § 2) usat com en castellà. En aquesta llengua el mot és més tardà que en la nostra [*vellón de moneda*, 1611, Covarrubias, si bé abans *billón de moneda* en Nebrija], i potser hi entrà des de Catalunya més que directament de França; en afermar-se allí el mot fou confós amb el preexistent i genuí *vellón* 'vello o boldró de llana' i esdevingué *vellón*; d'allí es propagà també algun cop a la nostra llengüa; «cinch sous moneda *belló*» en text d'Eivissa a. 1689 (*BSAL* III, 114*a*); un altre d'eivissenc de 1705 escrit *velló* segons *AlcM*, però possiblement està mal llegir per *belló*, que és també la grafia que cita aquesta obra en un document balear de 1343.

A França ja trobem oc. ant. *bilho(n)* en dos documents dels Ss. XIV-XV citats per Rayn. II, 220, mentre que en un de 1308 potser té encara, més aviat, el sentit de 'lingot de metall' (potser 'lingot de coure').[1] Les dates que Bloch atribueix al mot i els seus derivats semblen ser errades per tardanes. *Billon* es documentaria en francès el 1412, però Wartburg (*FEW* I, 364*b* i n. 6) diu que ja en el S. XIV; els derivats verbals *billonner* (1356, 1409), *billonneur* 1347 i *billonnement* 1401, segons Godefroy (VIII, 326). Així i tot és veritat que en català se'n troben d'abundants del mateix temps i fins anteriors, de manera que es podria sospitar que el mot s'originés en el Migdia de França més aviat que en francès; de tota manera no partiria del català, car en la nostra llengua no ha existit la família de *bille* en sentit vegetal de 'rull' i anà-

legs, el qual segons una semàntica normal ha de ser el bàsic. Sí que existeix en canvi oc. *bilhon* per a 'bloc o rull de fusta' en un doc. del Delfinat (S. XV?) i *bilha* per a sentits derivats directament d'aquest (joc que es juga amb un bastó, S. XIII, i la derivació obscena).[2]

El conjunt general d'aquesta família de mots francesos i occitans (veg. *FEW* I, 364-9) presenta un desenrotllament esponerós, amb tots els caràcters del més gran autoctonisme, i amb extensió a tot el territori francès, del Sud i del Nord. Això i els sentits suggereixen una base d'arrelament mil·lenari, sens dubte pre-romana. Però és dubtós que se li pugui assignar una base cèltica. Hi ha un irl. ant. *bile* mot neutre amb el sentit de 'arbre', però d'una banda suposa una base antiga *BĬLĬO(N) més aviat que el *BĪLIĂ femení i amb Ī llarga, que ens caldria (Pok., *IEW*, 122.12: Stokes-B., 174; Pedersen, *Litteris* VII, 21; no en parla a la *VglKG*); cf. Jud, *ARom.* VI, 203; Weisgerber, *Spr. d. Flk*, s. v. **belion* i *bellocandium*; Dottin, *La L. Gaul.*, 233-4; M-L., *ZFSL* XXXIII, i *REW*, 1104; *RCelt.* XVIII, 104; Bolelli, *It. Dial.* XVII, 156.

Per la banda del sentit tampoc els fets no satisfan, car el mot irl. ant. es pot dir que és excepcional en cèltic, on aquesta família significa més aviat 'fulla', 'eflorescència', 'brotada', inclòs el gaèlic escocès, on *bile* és 'fulleta, florada', i fins hi ha un diminutiu irlandès mitjà *bileóc* amb aquest mateix sentit (mots afins al ll. *folium* i gr. *φύλλον*); es podria sospitar que el sentit documentat en irlandès antic sigui una concreció poc estesa de la idea general de 'brotada o producte vegetal' (aplicada, com diu Stokes, a un arbre notable), més que no la de 'tronc gruixut', que és la del fr. *bille* i el cat. *rull.* Indubtablement és concebible que en els parlars gals hagués existit un *BĪLIA de la mateixa família amb formació i sentit un poc diferent, si bé resta bastant hipotètic.[3]

En eslau, però, hi ha un mot tant o més acostat; derivat de l'arrel *biti* 'pegar' (Pok., *IEW*, 118.13), si bé no hi és general: rus *bilo* 'flagell, batolles', eslavó rus *bilo* 'garrot per fer sonar una campana', txec *bidlo* 'perxa', sbcr. *bȉlo* 'travesser d'un rasclet'; d'ací és de creure que vingui el roms. *bilă* 'biga' (que Philippide, *ZRPh.* XXXI, 300, voldria creure germà romànic del francès *bille*, segurament a tort), de manera que és versemblant que en altres parlars eslaus un mot com *bidla*, antecessor de la paraula romanesa, vagi arribar fins a significar el mateix que aquesta; aquest grup eslau troba certs afins germànics en el tipus *BILJA 'destral de bosquerol' (al. *beil*), que és també prussià antic (*bile*, Elbing, 533; *bila*, Grunau, 71), si bé no és inversemblant que aquest no sigui mot bàltic genuí sinó manlleu del germànic. De tota manera no deixa tot això de constituir un indici que un mot com *BĪLI, o *BĪDLI, o *BĪLIA, comparable al fr. *bille*, pogué existir en sorotàptic; àdhuc amb sentits semblants als de l'eslau, com 'garrot', i una formació amb sufix -DHL-, fóra concebible una base com *BĪDLIA; entre altres com a un plural neutre *BĪDLIA, que hauria passat a designar els rulls o «tronçons» en què se serra un tronc d'arbre, primer amb valor col·lectiu, després individual (com *fulla*, *fruita*, etc.). Hipòtesi que veurem reforçada, sobretot en els detalls fonètics, pel que direm en *BITLLA.*

DERIV.: *Billonalla* [*AlcM*, doc. medieval, però que per la llengua sembla versió posterior a la data de 1225 que se li atribueix]. *Billonar* [1454]. *Billonatge* [S. XVI]. *Billoner* (veg. supra).

[1] En *Girart de Rossilhon* (Appel, *Chr.*, v. 430) ni el context és de sentit ben clar ni la lliçó és segura (var. *boton*). — [2] Cf. cat. murriesc *bitlla* 'coit'. — [3] Per ex. un *BĪLI neutre, amb plural *BĪLIA. Però no acaba de veure's clara ni la possibilitat teòrica de l'evolució de sentit.

Bilocular, V. *lloc* *Bilorda*, V. *bulorda* (*BROSSA*) *Bimà*, V. *mà* *Bimbell*, V. *minvar* *Bimbirimboies*, V. *birimboies* *Bimembre*, V. *membre* *Bimestral*, *bimestre*, V. *mes* *Binar*, *binari*, V. *bi-* *Binaural*, V. *orella* *Binocles*, *binocular*, V. *bi-* *Binodal*, *binode*, V. *nus* *Binomi*, V. *bi-*

Biniguarda, vella possessió en el centre de Menorca, famosa per la gran penya del seu nom, i per les llegendes de tresors «dins certa cova de ses moltes que hi ha a Biniguarda» (Camps i Mercadal, *Folkl. Men.* II, 41): no hi ha ètimon aràbic que s'hi assembli, però deu ser PINNA COV-ARRA 'la penya de les coves' (> mossàr. **Binaqoarra* diferenciat en *-arda* i amb la sonorització habitual del *qaf* aràbic).

BIO-, forma prefixada de mots compostos de creació sàvia, provinent del gr. *βίος* 'vida'; per al segon component cerqueu el mot corresponent en l'ordre alfabètic. *Biografia* [1839, Lab.] i *biògraf*, *-fo* [1839, Lab.], presos per conducte del fr. *biographie*, *-graphe* [1721], per totes les llengües modernes, del ll. modern *biogrăphus*, mot grecollatí creat per Crist. Muller;[1] *biografiar*; *biogràfic* [1839, Lab.]. *Biologia* [1868, *SLitCosta*, en fr. 1802, en it. 1828]; *biològic*, *biòleg*. *Bioquímia* [1868, *SLitCosta*, pres del francès *biochimie*; avui rectificat en *bioquímica*], *bioquímic*. *Biotomia* [1868, *SLitCosta*]. *Biobibliogràfic*. *Biodinàmica*. *Biòfag*. *Biogènesi*. *Biogeografia*. *Biomagnetisme*. *Biometria*; *biomètric*. *Bionòmic*; *bionomia*, formats segons el model d'*economia*.

També s'hi han format derivats cultes: *Biòtic*, *biòtica* [1868, *SLitCosta*]. Amb el prefix *αμφι-* 'tots dos', gr. *ἀμφίβιος*, d'on el cat. *amfibi* [*-bio*, 1695, Lacav.; *-bi*, 1803, Belv.]. En *simbiosi*, intervé el grec *συν-* 'amb, junt amb'. *Antibiòtic* [$AlcM_2$, circula molt des de la propagació de la *penicil·lina*, a. 1945], derivat de *antibiosi* que s'havia format com a contraposat amb *simbiosi* (Webster-M.; C. Barnhart, *World Book Emcycl. Dict.*, ed. 1963).

Biotita no deriva del mot grec sinó del nom del naturalista francès JBBiot (1774-1862).

[1] En italià ja 1781, veg. Al. Schiaffini, *Momenti di Storia de. L. It.*, 111; en cast., c. 1765.

BIOMBO, del port. *biombo* i aquest del japonès *byóbu* id. ☐ *1.ª doc.*: c. a l'any 1800.

Escrivia llavors el Baró de Maldà descrivint el mobiliari d'un temple: «sis *biombos* de perspectiva ab ciris y atxas quedaban tres a una y altra banda de presbiteri» (*Excursions*, p. 163). I figura ja en el Belv. (1803) traduït «umbella versatilis»; variants de sentit en *AlcM*. El *DAg*. cita un *bimbo* de 1816 en uns comptes de Bna., que deu ser *biombo* contaminat per mots com *virolet*, *virolla* o *virar* i també a Mallorca i amb derivat *embirombat*, *BDLC* XI, 256 (potser amb alguna influència d'*embalumat* [*VOLUM*]). És més genuí en cat. *paravent* (= it. *paravento*, fr. *paravent*), però especialment per als de luxe o fantasia i usats dins els edificis sembla un mot ben tolerable mentre no es tendeixi a deixar en desús l'altre: potser es podria establir com a normal la distinció indicada.

En viatgers portuguesos, de 1569 a 1608, es troba la forma *biobo* o *beobu*; després, i ja el 1668, apareix la variant nasalitzada *biombo*,[1] l'explicació de la qual no s'ha aclarit del tot; com indica Gonçalves Viana[2] hi ha algun altre japonisme portuguès on passa una cosa semblant, especialment *bonzo* < jap. *bózu*: es tractaria d'una pronúncia japonesa dialectal. El fet és que, en portuguès, la vocal tònica de tals mots a penes va seguida de cap element nasal de tipus consonàntic, car la nasalitat és sobretot de la vocal, que al mateix temps té un timbre diferent de la *o* oral: és fàcil que en la pronúncia japonesa la *ó* (o la *ó* davant *-u* o en contacte amb una *b*) tinguin un timbre molt diferent del de la *ó* no nasal portuguesa i que això (sol o en combinació amb el dialectalisme indicat) fes que els portuguesos, esforçant-se per estrafer si fa no fa aquesta diferència, tendissin a reemplaçar les tals *o* per llur *o* nasal, que en llur sistema lingüístic anava seguida, davant consonant, d'un petit element de nasalitat consonàntica.

En castellà sembla que la paraula va entrar a través de Mèxic, per les Filipines, car allà es refereix la primera documentació en la Història de la Conquista per Antonio de Solís (Zaccaria, *L'El. Ib. nella L. It.*), i la cosa es propagaria a diversos països europeus des de Castella (cf. l'al. i neerl. *spanische Wand* 'biombo').

[1] Dalgado, *Glossário Luso-Asiático*, 1919-21, s. v.— [2] *Apostilas aos Dic. Portugueses*, 161, 198, 349; *Palestras Filológicas*, p. 172.

A la biorxa, V. *biaix* *Biòs*, V. *biga* n. 4

BIOT, 'bassal, clotet amb aigua, especialment quan hi neix', probablement simplificació de **albiot*, diminutiu o depreciatiu de *albi*, *obi*, en llatí ALVEUS 'recipient per a substàncies líquides o semi-líquides'; una espècie d'obi de collites s'anomena encara *biol* en el Camp, i és versemblant que un i altre resultin d'una falsa separació en la combinació *l'obiot*, *l'obiol*. ☐ *1.ª doc.*: 1587; 1640, *DTo.*, que definia *biot de aygua* com a *lacuna*.

L'ús literari en la Renaixença és sobretot en escriptors vigatans (*AlcM*), començant per Verdaguer, que en el relat de les seves Excursions pirinenques i en les notes a *Canigó* parla del *gran viot* que forma la Garona, allà on neix, en el Pla de Beret (*DAg.*, *AlcM*). Com a nom de lloc, si bé genèric, ja apareix molt abans: la Cova i Partida dels *Biots* a l'Ebre, en el terme de Xerta, ja figura dos cops en un ms. local de 1587; nom que avui encara s'hi usa, i Moreira (*Hist de Tortosa y su comarca* II, 375), testifica que es tracta de *biot* 'bassa d'aigua'. Avui aquest mot té grandíssima vitalitat a les terres d'Osona, on jo l'anotava sovint en els anys de la República: «la Mare de la Font és un *biòt* que arreplega l'amo de Cànoves», em deien a St. Julià de Vilatorta, «a la Cormina de Fontanelles hi ha un *biotòt*», a Santa Eugènia de Berga, i a Sant Andreu de Bancells, Guilleries, me'l definien com «una font que neix de terra». En efecte és aquest el sentit quasi general, de manera que els muntanyencs classifiquen les fonts en *fonts de raig* i *fonts de biot*, on l'aigua no es veu brollar, o a penes s'endevina, car va traspuant-hi lentament des de sota del bassal.

El mot en aquell temps ja m'era conegut de molts anys, per les meves corregudes pel Nord de Barcelona (car no és usual en barceloní ni el sentia als meus pares), de manera que en sentir, abans que en aquests llocs (justament a Tavèrnoles, la terra de Mossèn Cinto) una forma *bissot* («més amunt de la Font de Puigsec només hi ha *bissots*») vaig compendre que era un encreuament amb el sinònim *bassot*. D'algun encreuament semblant deu resultar *griot* —«la Font de la Teula no és una font: és un *griot*»— deia un vell de 75 anys a Riells de Montseny, i ni el savi rector, Mn. Pere Ribot, ni jo no ho hem sentit a ningú més: deu haver-hi contaminació amb *aiguera*, *aiguerot*.

Tanmateix no és un mot local de les comarques vigatanes i montsenyenques, car no sols s'usa, segons *DAg.*, per Camprodon, la Garrotxa, Gironès i Empordà, sinó també a Reus (*AlcM*) —ço que interessa especialment, no donant-hi pronúncies amb *v* aquest diccionari—, i deu ser veritat puix que com hem vist la seva àrea s'estén fins a l'Ebre; però també l'he sentit el 1956 molt a Ponent del Principat: a Torà un clot que «s'hi cola l'aigua» en diuen *el biot*, i a Castelló de Farfanya, ja més enllà del Segre, una espècie de deus dites *los Biots del Prat* me les definien «coladors, clots, que qui sap d'on vénen, caus de conills ---». Molt més insegur ja és que es relacioni amb el mot català, el nom del poble aragonès de *Biota* (prop de 20 km. al N. d'Ejea de los Caballeros, altre tant del límit de Navarra, a uns 50 del límit lingüístic basc i a uns 25 de la zona de toponímia basca espessa): es documenta ja el 1170 i el 1330.[1]

Quant a l'etimologia del mot, es poden fer diverses conjectures. La més òbvia, però, s'ha de rebutjar sense escrúpol. *Biot* no pot derivar de *via*, per més que existeixin *vies* d'aigua: i no per raons de forma, sinó perquè el significat no ha tirat mai cap allí: si el *DFa.* posa uns «*viots d'aigua*» (sense precisar el sentit) dins l'article *viot* «llista o via de color diferent

dins una mateixa faixa», aquest aplec de mots només es basa en un malentès o en una indicació falsa d'algú que no ho coneixia o no sabia definir —car ja he dit que el mot és estrany a Barcelona i a l'ús del poble ciutadà i els literats. Més fàcil fóra, en canvi, de veure-hi un diminutiu d'una variant de *deu* 'naixement d'aigua', car de fet en alguns punts (sobretot com a topònim) diuen *una veu* d'aigua per una *deu* (potser una espècie de compromís amb *una feu* FOCEM? o amb VIA?); de tota manera es tracta d'una forma més aviat excepcional —encara que no sigui cap confusió individual—: entre això i que la derivació masculina d'un femení i tot el procés **dozot(a)* > **vezot* > *viot* és complicat i fins rebuscat, la idea no pot satisfer, per més que no gosem descartar-la definitivament.

Però ens en allunyem amb tant menys escrúpol que hi ha una explicació convincent i senzilla, la que en essència ja suggerí Miquel Colom el 1934 (*BDLC* XVI, 178) dient que ve d'*obiot* derivat d'*obi*. Realment un *obi* (ll. ALVEUS) no sols és un recipient que pot contenir líquids i matèries sucoses, sinó que tam bé es pot aplicar a clots en el sòl. Unes grosses coves però d'estreta entrada, en els cingles de St. Llorenç del Munt (en el vessant entre St. Feliu del Racó i St. Llorenç Savall) s'anomenen *Els Obis* o *Òbits*; els minyonets que jugaven a bales pels carrers de Barcelona, quan jo era petit, havien de ficar-les a l'*òbit*, etc.

Es pot pendre la idea en dues variants: de primer es pogué dir **albiot*, variant formativa de *albiol*, ll. ALVEOLUS, i prenent *al* per una localització, seria eliminada, deglutinada. O bé tindríem *l'*obiot*, i prenent *lo* per article, *lo biot* avui es diria *el biot*, *un biot*, *uns biots*. Una bona confirmació: si *biot* s'usa a Reus, també a Reus i a Castellvell del Camp, ens informa *AlcM*, s'empra *biol*, que seria allí un atuell per a aigua i ací un recipient metàllic (a manera de copa o patera de vores molt amples), amb anses, usat per recollir la pasta de l'oliva que va sortint del trull; una ullada al gravat que ens donen mostra clara la semblança amb un *obi*, *alveus* o *alveolus*: d'aquest mot prové evidentment; i no perdem de vista un nom de lloc tan sovintejat com *Obiols* o *Albiol*. No cal dir que hi ha hagut la mateixa deglutinació en els dos casos.

[1] Més aviat potser d'origen basc, car un cognom biscaí *Miota* ja es documenta a Guipúscoa en el S. XVII. Val a dir, però, que l'etimologia basca en què pensa Mitxelena (*Fon. Hist. Vca.*, § 457) és composta i complicada.

Biòtic, V. *bio-* *Bípar*, V. *parir* *Bipartit*, V. *partir* *Bípede*, V. *peu* *Bipenne*, V. *bi-*

BIRBAR, 'arrencar l'herba dels sembrats', mot valencià i occidental, que en els Pirineus té encara la forma *mirvar* i el significat etimològic 'esporgar': variant de *MINVAR* 'disminuir' (d'on rebaixar la vegetació en un arbre, en un camp), del qual és alteració fonètica sota la influència del sinònim *mermar* MINIMARE. □ *1.ª doc.*: c. 1400.

D'aquesta data aproximada (Ss. XV o XIV) és la traducció de l'*Agricultura* de Palladi, citada per *AlcM*, en la qual se li dóna l'equivalent *spampolar* (*spāp-*, *spapotar* és errada), o sigui llevar els pàmpols i brots de la vinya que no duen raïms. També figuren *birbador*, *birbament* i *birbar* «arrebassar», «runco» en l'adaptació catalana de Nebrija, i en els diccionaris posteriors, que segueixen el seu model. Avui *birbar* per 'eixarcolar, llevar les herbes' és el mot general i propi dels dos dialectes occidentals, des d'Alacant fins als Pirineus.

En particular el tinc anotat del valencià central (J. Giner i March), del Maestrat i la Tinença (fins a la ratlla de Tortosa i d'Aragó, Ga. Girona), de Gandesa (*Excursions* III, 73), de Tortosa (*BDC* III, 88), d'Almatret (1935), del Pallars en general i de la Vall de Barravés (*BDC* VI, 28). De l'ús a Lleida és bon testimoni la bella poesia de Morera i Galícia *Les Birbadores* («com si les *birbadores* fossin el fris d'algun palau de fades»). Encara que sembla que en part de les comarques valencianes distingidores de *b* i *v* s'hi ha produït una assimilació a distància, el castellonenc L. Revest i Corzo escriu *birvar* «escardar» (tot referint-se a Vinaròs, *BSCC* XI, 255), ço que sembla indicar que a la Plana pronunciïn etimològicament *birvár* amb la *-v-* etimològica. Fora del català l'àrea del mot s'estén només a l'aragonès del Nordest: en la forma *bribar* a Fonz i a tota la Vall de Gistau (*BDC* XXIV, 162).

L'essencial sobre l'etimologia[1] i la història semàntica i fins fonètica del mot, ja vaig dir-ho en el vocabulari de Cardós i Vall Ferrera (*BDC* XXIII, 1935, 277-8). Les variants fonètiques ja ens indiquen que és una alteració de *minvar*: car amb el valor de 'birbar, eixarcolar', usat a Cardós i Farrera, diuen *mirbar* en els pobles de Vall Ferrera, a Sant Romà de Tavèrnoles (entre Llavorsí i Llessui, 1957) i en altres llocs molt conservadors en l'Alt Pallars; i d'altra banda a Xàtiva s'usa en la forma *bimbar* i *bimbadora* (*AlcM*). Quant, al significat, degué ser el d''esporgar' l'originari (pròpiament 'disminuir el brancam'), que no sols és el de l'*Agricultura* de Palladi sinó el conservat fins ara a les comarques extremes de Ponent: constato que és 'podar l'olivera' a Natjà i passim a Ribagorça (1957), i també més enllà de la ratlla lingüística «aclarir les rames dels olivers, tallar les que danyen» a Fonz (*AORBB* II, 257).[2]

Indicava jo llavors que el canvi de la *-n-* en *minvar* > *mirvar* és un fenomen fonètic que afecta tots els mots amb *n*, en un bon nombre de parlars occitans (almenys tot el centre i centre-sud d'aquest domini lingüístic), sempre que la N era intervocàlica en llatí i venia a trobar-se en romànic en contacte amb una consonant labial o velar (*carbe* CANNABIS, *margue* MANICUM, *domergue* DOMINICUM, etc.), i donava proves que *minvar* apareix en la forma *mirvar* 'disminuir', no solament en llengua d'Oc, sinó també força sovint en català occidental i pirinenc (en la nota 1 la cito allí en tres textos occidentals del S. XIII, i per a 'minvar l'aigua de la font' avui a Cerdanya). De tota manera

en català, a diferència del veí domini nòrdic, aquesta tendència fonètica només actua com a norma davant -M- (*marmessor*, *arma* = *ànima*) i aquest és un cas a part, com a diferenciació entre nasals.

Per tant, si bé això hi contribuiria , l'impuls decisiu en el nostre cas el donà la influència del sinònim *mermar* MINIMARE; cert que avui aquest és una paraula molt més vigorosa en castellà que en català, però també ha existit en la nostra llengua, com ens ho fa esperar, alhora, el fet que en llengua d'Oc sigui encara més freqüent i antic que en les llengües hispàniques. La compenetració entre MĬNĬMARE i MINUERE la comprova la forma *mirmar*, on tot el cos fonètic del mot correspon a aquell, llevat només de la vocal *i* (de *minvar*): aquest *mirmar*, en efecte, és molt freqüent en les fonts rosselloneses des del S. XIII: *mirma* adj. 'mínvola, disminuïda', doc. de 1284 (*RLR* IV, 363), i *mirmar-se* i ésser *mirmatz* són les formes de les *Vides Ross.*, f° 98 i 168r2 (on hi ha també *mirvar* tr. 'disminuir', 211v1).

DERIV.: *Birbada*. *Birbador*, *birbadora* [Nebr.] [Morera i Galícia; *vent de birbadores*, *BDC* II, 91]. *Birbament* [Nebr.]. *Birbó* 'acte de birbar' val. [< **birbaó* -ATIONEM].

1 Abans hi hagué una nota breu de Spitzer (*Lexik. a. d. Kat.* 4n.), que suggeria un ètimon *ABHERBARE, una espècie de privatiu de HERBA, idea que no té de seductor més que una lleu aparença, car no solament topa amb la *-i-* inexplicada i amb l'absència de tota dada llatina o romànica per a tal postulat verbal, sinó que això és contrari als fets de la derivació fins en llatí arcaic, com sigui que AB- no és pròpiament privatiu i només s'usà per formar derivats de verbs però no de substantius. Un derivat així no podia ser altra cosa que *EXHERBARE. — 2 Encara que interpretant les enquestes d'En Casacuberta a Gistau vaig traduir «eixarcolar», com que la mateixa traducció dono, a Echo i Ansó, al mot *porgar* (*BDC* XXIV, 177), aquesta equivalència es prestaria a entendre que a Gistau té el mateix sentit que a Fonz. Alguna relació, almenys parcial, pot tenir amb aquesta acc. de *birbar* el fet que a Jaén *esmenuir* significa 'collir les olives a mà' (*DCEC* III, 341 i n. 4), si bé és veritat que encara més que una evolució de la idea d''esporgar l'olivera' tenim ací una contaminació per part de EMULGĒRE (d'on el nostre *esmunyir* per a 'collir oliva').

Birbillejar, V. *guspira* *Birimboia*, V. *babau* *Birla*, *birlar*, V. *bitlla* *Birret*, *birreta*, V. *barret* *Birulet*, V. *virolla* *Bis*, *bisar*, V. *bi-*

BIS, 'espècie de verat: *scomber colias*', probablement de l'adjectiu de color cat. ant. *bis* 'gris fosc', matís semblant al color d'aquest peix; el dit adjectiu, que és també occità i francès antic, i it. *bigio*, és d'origen molt incert, car és bastant dubtós que vingui del ll. vg. *BOMBYCIUS, adjectiu aplicat al color dels teixits fets amb BOMBYX 'mena de seda i de cotó', suposant que s'extragués d'una forma arcaica **bombis*, que hauria estat entesa com a *bon bis*, com si fos combinat amb l'adjectiu *bon* 'de bona qualitat'. □ *1.ª doc.*: doc. de 1301 (*AlcM*).

Com que el plural és *bissos*, aquest fou pronunciat vulgarment com a *bíssols* per alguns (cf. la ultracorrecció de la mena de *cérvols*, *nínxols*, *Pàndols*, *Rèvol*, etc.), d'on s'extragué un singular *bíssol*, ajudanthi la influència de *bonítol*, peix relacionat amb el *bis*; fins si posem en dubte que aquest sigui també modificació de *bonito*, el fet és que totes dues formes sovint s'han usat juntes: «mòleres, jerles, besuch, *bisols*. boga, sorell, *bonítol*», en un doc. de Balaguer de 1313 (*BABL* XII, 422); «la liura carnisera de *bis*», document de 1361-6 (*BSAL* VII, 119*b*), *bísoles* en la traducció castellana del Llibre de Cuina del nostre Robert de Nola (184), «verat o *bis*: scombrus», en Onofre Pou (a. 1575, *Thes. Pu.*, p. 66); Orellana (1802), *Peixos de Mar de València*, recull *vísol*, pl. *vísols*, i diu que és *scombrus* en l'obra de Palmireno.

La forma simple m'és coneguda de tota la Costa Brava: «fent caure, amb esquer i grumeig, als hams de ses canyes, els *bissos* i orades que s'acosten a les maresmes en les nits de lluna (Ruyra, *Pinya de Rosa* I, 141); a Cadaqués me'l descrivien com un peix més eixut que el verat, que freqüenta unes penyes (Foralló, Bau) camí del Cap de Creus, que uns anomenen *dels Bis*, altres *dels Bizus*, amb diferent formació del plural.

S'ha usat també una forma femenina, cast. *biza* [c. 1765], també en provençal (*bisso* f., si bé ací sembla designar altres peixos). A la fi de l'Edat Mitjana l'anònim autor occità del *Tractatus de Piscibus* (ms. de París) diu que *byza* és nom espanyol i occità del bonítol (que ell voldria derivar del nom de Bizanci, idea fantàstica). El bonítol o *Scomber mediterraneus* segons Carus (II, 656-60) s'anomena *pisantuni* a Catània; el *Scomber scomber* és *pizzintun* a Malta, *pisarú* o *pisaru* a Càller; el *Scomber colias* és *biso* a les Balears, *bizet* en el Rosselló i *pizzintun* a Malta; i el *Scomber bisus* és *visol* a Catalunya, *bisu* o *mpisu* a Palerm i *pisantuni* a Messina. Formes que s'han format per composició amb THUNNUS 'tonyina', peix que també pertany a la família dels escòmbrids. Quant a la *p-* de *pizzintun*, *pisaru*, etc., pot ser deguda a la influència de PISCIS i de la seva descendència romànica.

No és inversemblant creure que *bis* sigui (com han suggerit el *REW*, 3873, i d'altres) el mateix que l'adjectiu de color fr. *bis* 'gris fosc' [ja en el *Roland*, c. 1090], oc. *bis* 'gris negrós', *biset* 'marró blanquinós', it. *bigio* 'cendrós, plomís', cat. ant. *bis*, poc freqüent en la nostra llengua, on solament el *DAg.* en cita un cas en un text dels Ss. XIV o XV. Aquests peixos tenen efectivament colors així: negre blavenc la tonyina, blau verdós amb ratlles fosques el verat, i justament també aquest ha pres nom d'aqueix color (VARIATUS, cf. cat. ant. *vair* 'grisenc'). Per al nom del peix veg. encara *DCEC*, s. v. *biza*.

Quant a l'origen del nom de color és enterament

obscur. De tota manera és inseparable de *bis* com a nom substantiu d'una tela o drap, sens dubte de color *bis*, i que també es va usar a Catalunya i en llengua d'Oc: *bis* «lin», *PDPF* (cf. *bisson* «vêtement de lin»). El nostre Guillem de Cervera (mj. S. XIII) oposava el *bis*, com a propi de donzelles i dones d'estament baix, a la porpra de les dames (534*a*). En tot cas es pot descartar sense escrúpols la idea de T. A. Jenkins[1] de veure-hi la reducció d'un **buis* pròpiament nom del milà o bisaroca, ll. BUTEO, a base de la idea no ben demostrada que sigui el color típic d'aquest ocell de presa; però més greus, i múltiples, són les inversemblances semàntiques, morfològiques, filològiques i fonètiques de la idea.

Altres romanistes (com M-L., *REW*, 3873, i Bloch) conclouen que l'origen és desconegut. La idea que Wartburg (*FEW* I, 431-2) presenta, si bé reconeixent que és molt dubtosa, de partir de *BOMBȲCIUS 'del color del *bombyx*' (que primer designà un teixit de seda, després de cotó), és al capdavall la més defensable, si admetem que **bombis* sofrí un fals anàlisi *bon bis*, que eliminés *bon* com una mera ponderació dels venedors de drap bis; i si bé esperaríem més aviat que en el francès arcaic es trobés **biz*, fem. **bice*, amb *-ç-* africada i sorda, no és difícil que en aquest adjectiu la forma femenina fos refecció analògica de la masculina; i ja en francès arcaic la diferència fònica entre *-z* i *-s* era tan migrada (i inconstant) que la influència del quasi sinònim, més usat, *gris*, *grise*, justifica la substitució de la sibilitant. Tanmateix això i la deglutinació de *bon* són dificultats superables però molt importants, que bastarien per fer ben dubtosa aquesta etimologia (i encara n'hi ha d'altres).

[1] *The Manly Anniversary Studies in Lang. and Lit.*, 351-61.

BISAROCA o BUSAROCA, -AROC, ocell de presa anàleg al falcó, nom comarcal del Nordest i del Pirineu, afí a l'oc. ant. *buzoc*, *buzac*, fr. *buse*, *busard*, fr. dial. *bu(i)son*, en llatí BUTEO, -ONIS, espècie d'ocell augural, mot rar i tardà; en català el mot és menys antic i menys general que a França, d'on probablement el prenguérem, com a terme de falconeria, partint de la forma occitana dial. *buzaroca*. □ *1.ª doc.*: c. 1890, Saisset.

Manca encara en el Lab. i diccionaris anteriors. El *DAg.* recollí ja les variants *busaroc*, *-oca*, *basaroca*, *bosaroca*.[1] La forma avui més considerablement coneguda és *bisaroca*, perquè pertany (almenys en els sentits secundaris) a l'ús comú del català de Girona («no siguis *bisaròca*! 'badoc, beneit', 1920) i de l'Emp., i per la *Torre de les Bisaroques*, tan coneguda, en els afores d'Olot. En una cèdula de 1898 ja anotava el meu pare a Llers: «*biseroca*: au de rapinya; en llenguatge figurat, vol dir 'prostituta': *casa de biseroques*». Més tard l'usava literàriament: «manera noble de dur els seus anys és la d'aquestes senyores que no fan ostentació en la seva persona d'aquestes gales que, si relleven la gràcia i la frescor de la joventut, converteixen en espellifada *bisaroca* la sexagenària impenitent» (*Revisió de valors del S. XIX*, p. 13).

També és en els sentits figurats que solia usar la forma amb *u* l'humorista rossellonès Albert Saisset (vegeu-ne passatges citats, de *busaroc* i *-roca* en *AlcM*): «i què me cantes, *busaroca*? / Que me prenes per una lloca?» (Id., *Catalanades*). Segons Grandó, (*Misc. Fabra*, p. 184), *busaròc*, *-òca*, en el Rosselló és adjectiu «poc seriós; babau, beneit», «frivole, badin; sot, stupide». A Llofriu *bisaroc* i *bisaroca* «persona poc deseixida, encantada», a Pineda *bisaroca* «badoc, encantat» (*BDLC* IX, 342; X, 27). Aquest matís es repeteix pertot en el significat secundari, car Saisset usa el masculí *busaroc* amb el valor de 'badoc, o home curt de gambals': «per 'xò me fas llevar, *busaroc*?» (*Countes de l'altre moun y d'aquest*, 10); a Menorca defineixen *bisaroca* com a 'estaquirot' («estarot, persona que fa bellumes o nosa», *AlcM*); i Sainéan explica «le *busarot* reste des heures perché sur une branche, attendant sa proie, patient et immobile».

S'explica, el quadro semàntic que això forma, per les mateixes actituds que sol pendre aquest falcònid, que és gros i no massa poderós però s'està en pacient observació, dalt del cingle, esperant que passi una presa a la mida de les seves capacitats; per això en parlen quan es tracta de paratges trencats i feréstecs, com a Palmerola, on em digueren (1954) d'una afrau solitària en la Serra de Matamala «que només se la mira la *buzərǫ́kə*»; i a l'Estany (1935), parlant del *Serrat de la buzurǫ́kə*, me la descrivien com un ocell semblant al mussol però més gros. I és clar que també el *gamarús* i el *mussol*, altres ocells, d'aquest grup, que es valen més d'una observació porfidiosa que de la potència d'una envergadura d'àguila o del vol fulminant d'un esparver, han donat lloc a la mateixa mena de metàfora.

Completarem, abans de seguir endavant, la doc. de les variants catalanes: A Montalbà de Vallespir digueren (1960) que les *buzərǫ́kəs* són una espècie d'esparvers o falcons; i el ceretenc Brazés juga sovint amb la mateixa variant en els versos de *L'Ocell i les Cireres* (pp. 38 i passim). Amb tot això, si hi combinem les localitats donades per *AlcM*, Sallent (*BDC* X, 56,63) i Amades (*BDC* XIX, 103), es dibuixa una zona geogràfica ben delimitada, que abraça des de Salses fins més enllà de Ripoll, i des de Cerdanya, la Pobla de Lillet i Camprodon fins a l'Alt Vallès (L'Estany, Bigues) i Pineda.[2] Quant a l'àrea de les dues variants bàsiques, *bi-* sembla ser la del bisbat de Girona, *bu-* la dels d'Elna i Vic.

Podem passar ara a l'estranger. Sobretot *buzac* era ja mot antic en occità,[3] tan antic i familiar entre els trobadors que Bertran de Born no solament l'usava (*PSW*) sinó que prenent aquest nom d'ocell com a símbol dels ocells de caça, en sentit depreciatiu, hi fabricà un neologisme *buzacador* per anomenar els caçadors empedreïts que no parlaven d'altra cosa que de les seves belles preses: en el famós «enueg» adreçat al joglar *Rassa*: «e li ricome cassador / m'*enuejon*, e·l *buzacador*, / parlàn de volada, d'austor, / e jamais

d'armas ni d'amor!».[4] Però també s'hi documenta *buzoc*, més proper a la forma catalana, en dos trobadors tardans que crec anònims i fragmentaris, però en tot cas transmesos en manuscrits del S. XIV, i en els quals es tracta més o menys del sentit figurat, especialment el segon que es vanta de fer una cosa «malgrat d'omes *buzox*» (crec que és en rima) i en l'altra hi ha comparació de l'ocell, però amb el matís de sempre: «que·m fay voler dona jove, d'on rodi / torn [prep.] son ostal cum *busox*, e no podi / de leis vezer so que vezer ne degra!» (cites de *PSW*). En fi, si hem de creure a Raynouard (II, 272), hi hauria un cas de *buzard* en Marcabrú. De tota manera les formes occitanes ben documentades, ho estan des de molts segles abans que en català, i són només *buzoc* i *buzac*, que com passa tan sovint en aquesta llengua «de cruïlla», una enllaça amb la catalana (*buzoc*) i l'altra, *buzac*, amb la d'Itàlia.

Val a dir que en aquest país el mot no sembla haver pertangut mai a la llengua literària o comuna (Petrocchi només en dóna unes formes sota la ratlla, amb lacòniques remissions); Prati en cita les variants sobretot en diccionaris antics i en algun text en prosa tècnica,[5] però les que tenen més garantia són *bozzago* en Mattio Franzesi (1555) i *abuzzago* (amb influència d'AVIS) en Luigi Pulci (1480). També s'enllaça amb aquella forma occitana el port. *Buçaco*, nom de l'encinglerada i grandiosa serra al N. i NE. de Coïmbra: Joaquim da Silveira i els altres especialistes han demostrat amb proves clares i abundoses que deu el seu nom als molts falcònids que la infesten[6] i fins han aportat alguna prova que el mot s'usà en portuguès com a apellatiu: *RLus.* XXIV, 207-10, i *DECH* (*AVETORO*).

Però tampoc en aquella terra es presenta en massa prou considerable per a indicar un terme autòcton més que un provençalisme dels trobadors que acompanyaven els grans caçadors feudals. En territori occità, en canvi, el trobem, fins als àmbits extrems del país, car en el gascó del Gers s'usa *buzoc* (Durrieux II, 133) i a la costa girondina apareix amb una doble forma *bidoc* (en aquest parlar -TI̯- dóna *d̄*) i *bissoc*,[7] formes que ens interessen especialment perquè ací reapareix la *i* del gir.-empord. *bisaroca*. No és, doncs, estrany, que des del gascó vagi passar al basc, on Azkue dóna *buzoka* «buitre» com a bc.-fr. (lab., b.-nav.) i guipuscoà; no deu ser mot gaire conegut, car si bé Domingo Agirre usa, en la novella *Auñemendiko Lorea*, uns cops aquesta forma (II, 34) i altres *buzuka* (I, 72.16), el publicador Goikoetxea es creu obligat a explicar el significat amb una nota (Agirre era més aviat biscaí però de la zona que tira a Guipúscoa).

En contrast amb els escassos vestigis del Nord Hispànic i d'Itàlia, també amb l'extensió merament zonal en el català, i fins amb la representació ja més copiosa i arrelada dels parlars occitànics, és en el Nord de França on el mot presenta el seu centre: tant en arrelament com en antigor i extensió geogràfica. Bastaria remetre a l'ample quadro del *FEW* (I, 655-6); complementat amb les de Sainéan, *Sources Indig.* II, 445 i 236n. En els parlars francesos i en francès comú han predominat sempre les formes *buse* i *busard*: aquesta, tan puixant, que aviat passà a l'al. *bussard* (de vegades escrit *busshart*), d'ús enterament comú, i a l'angl. *buzzard*. En francès *buzard* ja es troba en el S. XII, però hi ha en el període antic una variant *buisard*, que potser és la regular fonèticament, i aviat reduïda (cf. *lutter* < *luitier*).[8] Però tot això s'ha d'ampliar encara amb l'excellent exposició de Tilander (*Remarques sur le R. de Renart*, 12-7, cf. Jud. *Rom.* L, 123).

I de *buse* derivà *busette* «fauvette», 'passerellet cantaire', com indica Tilander (*Rom.* LII, 463-4), a causa de la semblança de color, car també se li dóna el nom de *bunette* i aquest deu venir d'un francès antic *buisnard* («*busard*»), partint de **buisonart*, on es combinen les variants franceses *buisard* i *buison*. Aquesta té gran importància, car és l'única que reprodueix fidelment la suposada base llatina BUTEO, -ONIS. Realment aquest *buison* és forma coneguda en francès antic, i avui els seus continuadors fonètics tenen vasta extensió dialectal en els parlars de Bèlgica i de tota la zona oriental d'Oïl (*FEW*, *buteo*, § 1).

L'ètimon de tot plegat ha passat sempre per ser un llatí BUTEO, -ONIS (així *REW*, 1423; *FEW* I, 655-6; Tilander, etc.; força més escèptic, Sainéan). En realitat, però, el que està ben documentat en llatí és BUTIO, -ONIS 'bitó': espècie d'agró o bernat-pescaire;[9] BUTEO i BUTIO es confonen fonèticament en el llatí tardà i de fet hi ha mss. de clàssics, com Juvenal, que han usat l'un per l'altre. Sembla que com a nom d'un falcònid figura en Plini (no ho tinc comprovat) i apareix també com a cognom en els Fastos consulars de 247 a. C.

No sé si hi ha més base que aquesta per dir, com fa Walde-H., que es tracta d'un ocell falcònid important per a la disciplina augural; quant al passatge que hom sol citar de Festus podria realment al·ludir a un ocell de presa, amic de les soledats, puix que el relaciona amb l'astor i amb llocs deserts, però tot el context inspira desconfiança per les diverses preocupacions etimològiques i folklòriques que revela: «*buteo* genus avis qui ex eo se alit quod accipitri eripuerit, uastitatisque esse causam his locis quae intraverit, ut bufo ['el duc', cast. *buho*], a quo etiam appellatur *buteo*». No deixa d'inquietar el veure que tots els lèxics llatins citats acabin donant com a prova el suposat BUTEO romànic. Cercle viciós, apuntalar l'incert amb l'incert! Tot amb tot, sembla que l'existència de BUTEO 'falcònid', com a mot separat de *butio* 'bitó', està suggerida per diversos indicis convergents, si no concloents.[10] I, almenys provisionalment podem atenir-nos-hi.

De tota manera serà bo de cridar l'atenció sobre unes altres pistes, encara que no siguin menys incertes.

En àrab espanyol i magrebí 'astor' es deia *bâz*, al costat del qual (en el seu article *austur* i p. 42*b*) *RMa.* anota *bizân*[11] i també *buzā*! Si no m'enganyo amb caràcter de plurals (plural fracte); d'ací, amb el

sentit de 'falconer' («aztorer», glossa catalana) ve el derivat regular *bayyâz*, que almenys demostra que el mot funcionava en àrab des d'antic com a pertanyent a una arrel aràbiga; al costat d'això, altrament, hi ha formes un poc més anòmales en *PAlc.* i en el granadí Abenalkhatib (mj. S. XIV) i el marroquí Almakkarí: *baizārī*, *bazdâr*, i alguna altra forma semblant (Dozy, *Suppl.* I, 81, 133).[12] Com que a part d'això a penes n'hi ha documentació fidedigna i res de més antic,[13] el caràcter genuí i antic d'aquest mot en àrab resta molt dubtós. Potser, doncs, no es podria descartar del tot que aquest mot magrebí vingui del romànic, però encara menys raó tindríem per creure que sigui un intrús en el món lingüístic musulmà; car si bé no té arrel en àrab,[14] hi ha molt bones raons per creure que allí és d'origen oriental, probablement irani. *Bāz* 'falcó' és persa modern, però segurament anterior a la conquesta islàmica[15] i pertanyent a l'element indoeuropeu de la llengua,[16] entre altres raons perquè s'estén fins a llengües irànies tan poc contaminades per la influència aràbiga com l'afganès[17] i el bakhtiari.[18]

En definitiva, doncs, sembla que l'àrab magrebí i hispànic *bāz* 'astor' és un mot importat de Pèrsia pels falconers musulmans, ja abans (i potser molt abans) del S. XIII. I havent-se'n usat com a plural una forma *buzā* (plural pertanyent a un tipus conegut, per més que en aquest mot el tinguem poc documentat) no és idea desencaminada suposar que d'aquest *buzā* es pogué pendre el fr. *buse*, amb els seus derivats francesos i occitans *buson*, *buzac*, *buzoc*, *buzard*. Certament els sufixos *-oc* i *-ac*, en aquests derivats tan antics i d'àrea més ampla que cap, no són terminacions que s'expliquin per l'àrab, però igual estranys són al llatí, llengua que ens presenta l'única alternativa a aquesta etimologia; essent sufixos d'entroncament cèltic, si bé heretats i desenvolupats pel romànic; ¿fóra gaire fundat de dir que la seva aplicació a un radical oriental és més inesperada que a un radical europeu?

Fóra només a condició d'usar «europeu», terme vague i poc significatiu: no pas llatí. Ni a aquest feble argument ni al de l'antigor i castissisme més gran a França que a les penínsules mediterrànies se'ls pot reconèixer més que una força molt limitada; car ja hem vist que aquests noms de falconeria es traslladen a grans distàncies i van a parar al gran centre feudal del Nord de França: recordem els molts que vingueren de Noruega, i de l'Atlas, al francès i a totes les llengües d'Europa, com *neblí*, *atahorma*, *gerfaut*, *falcó*. En conjunt l'etimologia llatina i la irano-aràbiga, del nostre mot romànic, es presenten amb probabilitats i febleses més o menys equilibrades, i no fóra una actitud crítica decidir-se francament per l'una ni per l'altra. Esperem que un dia s'hi aportin més elements de judici i més decisius.

En tot cas, per al català, resta molt probable que el mot vagi ser importat de França: l'àrea netament pirinenca i la data d'aparició tan tardana concorren a indicar-ho. També la *i* de la forma gironina-empordanesa: pogué haver-hi reducció de *bwi-* a *bi-* en les formes franceses antigues i dialectals que comencen per *buis-* (existents en totes les variants, encara que molt menys esteses);[19] o bé hi hagué dissimilació *ü-ó* > *i-ó* en formes occitanes com *büzok*, *büzaroko* (cf. el que he dit de La Teste, que potser és l'alternativa més probable; un i altre fenomen, però, només pogué produir-se en llenguatges que pronunciessin la *u* com a *ü*, o sigui que de tota manera és segur que la variant *bisaroca*, *-oc*, s'importà ja bo i feta des de França.

Original del català sembla ser el sufix complex amb *-ar-*, *busaroca*, *bisaroca*, *-oc*. Potser resultà d'un model cèltic compost amb -AR-ŎKK-; o bé d'una combinació, de data relativament moderna, entre les terminacions del fr. i oc. *buzar(d)*, i anàlegs, amb l'oc. ant. i mod. *buzoc*, cf. el roergat *busarat*, *guzorat*, «épervier» (*FEW* I, 655*a*56-8), combinació semblant. De tota manera aquesta variant complexa es troba ja (si bé amb extensió més local) en parlars d'Oc: baixllem. *busoroco*, llem. *busaroca* m. «niais» (*FEW* I, 655*b*36), Lavelanet (Arieja) *busaròco* 'talòs' (*BderaM* xxv, 30), *La Bazaroque* bergerie en el terme de Ladern (Carcassès Sud, en Sabarthès, *Dict. Top. de l'Aude*, s. v.).

[1] I un *bisarauma* sense confirmació enlloc, forma dubtosa. També manca de confirmació un mall. *bureca* 'estel d'engegar', que per la forma i el sentit en rigor podria tenir el mateix origen (cf. *miloca* 'estel'), però és problemàtic. — [2] Arribaria fins a les Goles del Llobregat si fos ben exacta la notícia que em donava el 1935, a l'Estany de la Ricarda, un caçador i erudit ornitòleg: «*busaroca* és el nom que donen aquí a l'àguila marina». No hi puc confiar del tot, si bé en termes aproximats no deu ser falsa. — [3] La forma *buzat* suposada per Levy en altres passatges potser no existeix pròpiament, car quasi sempre apareix amb *-s* flexiva, *buzatz*, posició en la qual la confusió fònica de *-c* amb *-t* es produeix si fa no fa pertot en els parlars occitans. De quatre exemples, només un la duu sense *-s* flexiva, combinació en la qual la confusió és menys general i menys antiga, però també es produeix avui en bastants parlars i ja s'hi troba en algun a la fi de l'Edat Mitjana. És en els *Auzels Cassadors*, text no clàssic i no molt antic. Potser existí també una variant amb sufix -ATTUS, doncs (rima amb *enamorat*), si bé no asseguro que no pugui ser analògica allí i tot. — [4] Veg. en el *PSW* molta «literatur» dels filòlegs que s'han ocupat d'aquest vers. Cap no veu aquesta simple explicació. El sarcàstic trobador hi hauria rigut molt, de bigotis endins. — [5] Fa penoses combinacions per explicar les divergents terminacions; *buzzagro* seria BUTEO AGRI 'bisaroca del camp'! Però hi ha falcònids a ciutat? Es tracta, és clar, de contaminacions de mots de sentit vagament afí, fenomen al qual estan molt exposats els estrangerismes tècnics, com aquest mot de falconeria. Deixem a part allà el sic. *buzzàcchiu* i nap. ant. *vozzàcchio* evidents importacions fr. del temps en què els grans senyors caçadors —Anjous i Hohenstaufens— par-

laven tots en fr. a la gent del país. — 6 Això ens recorda la nostra gran Serra de *Busa* (de l'Aigua d'Ora a St. Llorenç de Morunys). Ací l'indici geogràfic és deu voltes més fort encara. Les rengleres consecutives de cingles gegantescos que volten per tots costats aquest massís quasi inaccessible, però gran refugi d'àligues, gamarussos i carlins, quan no de guerrillers de la llibertat, i, fins fa poc, d'uns heroics pagesos, no podien rebre nom més adequat ni eloqüent. I això coincideix perfectament amb el fr. *buse*, que encara que no testificat en fr. ant. és ja fr. mj. i francès corrent d'avui, i no és estrany als parlars d'Oc, si bé en conjunt menys estès dialectalment que les altres formes de l'arrel, segons el *FEW*. *Busa* ha estat parròquia fins fa poc, i des d'antic. Cal estudi més complet, amb la documentació antiga a la vista (no n'hi ha gaire), tenint en compte que el mot és molt breu, no documentat apellativament en català, i en gallo-romànic derivat retrògrad. Per al fr. *buse*, veg. Sainéan, *Sources Indig.* II, 288n. Com sempre no són de fiar les formes que cita *GdDD*, 1197*a*; i és ben problemàtic que hi tingui relació un ast. dial. *bucepu*, en parlars occidentals *pucecu* i *gucepu* «especie de milano mayor que el ferre», per als quals remet a Wagner, *Hom. Mz. Pidal* IV, 253, i Rdz. Castellanos, *Alto Aller*, 205, 206. Si hi ha cap relació serà només de la inicial, encreuada amb algun altre nom, i en aquella serà el provençalisme que es va allargar fins al N. de Portugal. — 7 Tots dos traduïts «milan» per Moureau. Com que van separats, en el seu llibre *Le Patois de la Teste de Buch*, es podria deduir que s'usen a diferents indrets de la comarca de Buch, car altrament també seria estranya l'existència d'aquest duplicat. — 8 Potser també hi ajuda la creació d'un verb *buser* derivat, que coincidia pel sentit amb *muser* 'estar en vaga', d'un altre origen. — 9 Mot onomatopeic, d'on el verb també usat en llatí tardà *butire* 'fer *bu*, com un *butio*'. No nego que aquesta sigui la veu d'aquest ocell. Però ho és també la de la *bisaroca*? I si algú ha sentit la d'un ocell tan esquerp i encinglerat ¿hauria bastatt això per donar-li nom? — 10 Només a benefici d'inventari, i per si es confirma l'arrel BUT- per al nostre nom d'ocell, podem suggerir que s'hi relacioni un *budalón* citat com a ocell de presa per don Juan Manuel, *Libro del Cavallero e el Escudero*, Rivad., 250*b* i 251*a*27-60. — 11 Només aquest, confirmat per Lerchundi i Belot; com a plural Belot dóna també *abwâz*. — 12 Almenys ,*bazdâr* és formació suspecta com a àr., que crec persa. Al costat del dit *baịzārī* serà bo de posar un «aucell qui es apellat *busari*», que *AlcM* cita de *Flos de les Med.*, ms. del S. XV. — 13 Observem que Beaussier (d'acord amb Lerchundi) solament dóna el derivat *bayyâz* 'falconer' com marroquí. Sembla haver-hi confirmació del mot en la toponímia hispano-aràbiga, riu *Alvâiazere* a Portugal ,barri de l'*Albaizín* a Granada (que pot ser *al-bayyāzīn* 'els falconers'), si bé totes dues etimologies (i especialment la primera) estan subjectes a fortes reserves. — 14 Res en Dozy, Penrice, Dieterici, etc., pràcticament tampoc en Belot (fora d'un mot vulgar i recent, i de connexió semàntica i geogràfica poc probable). — 15 No hi ha res en l'Avesta ni en el dicc. pelví antic de Nyberg; però sí que *bāz* «hawk, falcon» ja està registrat en el dicc. de McKenzie, que si bé no reflecteix fonts tan antigues i ben estudiades com Nyberg, es basa ja en fonts de l'irani mitjà. — 16 No tinc notícia que els especialistes n'hagin estudiat l'etimologia. Manca en el diccionari etimològic pamiri de Morgenstjerne, en els índexs de les obres de Walde, Pokorny i Benveniste, en els llibres sogdians d'aquest i de Gauthiot. Els noms del falcó i l'astor en ossetí són molt diferents (*uari*, *latsin*, *ḫwærttsygwa*) i no figuren en les obres d'Abaiev i Benveniste. Però jo diria que hi ha d'haver relació amb el scr. *bhāsaḥ*, que si bé no és encara vèdic, figura com a nom d'un ocell de presa en textos tan antics com els bràhmanes i les lleis de Manu; si bé és veritat que no té etimologia indoeuropea acceptada, i el judici escèptic de Mayrhofer II, 499, sobre la que s'ha proposat, sembla més just que el de Walde-P. (II, 135) i Pokorny. L'irani *bāz* no correspon fonèticament a scr. *bhāsaḥ* a causa de la sibilant (s hauria donat *-h-* en irani, Brugmann, *Gru.*, § 558), però era fàcil una alteració per contaminació de *bāz* 'braç' (ave. *bazu* i indoeuropeu general BHAGU), que també podia pendre el sentit de 'ala', com s'esdevingué en el pàrtic mitjà *bāzuvar* (Nyberg, s. v. *bāzūk*). — 17 *Bāz* m. «sókol», «iástreb» (falcó, astor), Lebedev, p. 60. — 18 *Bōz* «sókol», Oranski, *Vvedénie v Irânskuiu Filologiiu*, p. 351. Els bakhtiaris són un poble de muntanyencs nòmades i molt tradicionalistes, amb llengua pròpia i antiga (irània però no persa), si bé habitants en el Sudoest de Pèrsia. — 19 Lacav. registra un *bisard* 'falcó sacre' que sembla tret anàlogament del fr. ant. *buissard*.

BISBE, descendent mig-savi del ll. *epĭscŏpus*, pres del gr. *ἐπίσκοπος* 'guardià, protector, vigilant', 'cap eclesiàstic en general', 'bisbe', derivat d'*ἐπισκέπτομαι* 'examino, inspecciono', i aquest de *σκέπτομαι* 'jo miro'. □ *1.ª doc.*: 1172 i diversos docs. urgellesos del S. XII, en les variants *bisbe* i *bispe*.

Trobem ja aquesta tres vegades en un doc. d'Artesa de Segre de l'any 1172 (*BABL* VI, 394). Molt freqüent, en totes dues formes, en els docs. en vulgar de la diòcesi d'Urgell publicats per Mn. Pere Pujol: *bispe* a la Corriu, S. XII (4.2), en el mateix segle *bisbe* a Cerdanya (5.11), *vispe* a Orcau, 1242, i a Tremp, c. 1260 (8.33, 25.2), *bispe* a la Seu, Gósol i Alta Ribagorça anys 1244, c. 1245, 1250 i c. 1251 (9.2, 11.2, 15.31, 16.1), *bisbe* c. 1260 a la Seu (26.1), *vispe* a Tremp i a Vallferrera c. 1260 (24.1, 27.2). Té interès la forma intermèdia *biscbe* que documentem a Cardós algun passatge del *Fèlix* de Llull (II, 90.11),[1] que és com s'ha de llegir també (i no pas **bistbe*) en un document de Balaguer de la mateixa data (28.2) i en algun passatge del *Fèlix* de Llull (II, 90.11),[1] que és

la forma que en produir-se la síncope de la *o* posttònica s'hagué de produir primer en romànic (simplificada després com a *bisbe* en el català central); en xocar en aquesta forma *biscbe* la *k*, recolzada en la *s*, amb la *b* següent, aquesta retornà a l'articulació *p* en la forma cast. *obispo* i en la variant cat. occid. antiga *bispe*, de la qual acabem de citar força casos. La tenim també a les *VidesRoss.* (f° 47, junt amb *bisbe*, 8v2, 9r2, 24r2, 24v1), molt sovint en docs. ribagorçans antics com ara un de 1237 (*BABL* VII, 178; Miret i S., *El més antic text lit. cat.*, p. 27; *Esp. Sagr.* XLVIII, 259), i parlant de *lo bispe d'Urgel* en un de berguedà, de Puig-reig, de 1236-40 (*BABL* VII, 180-1); i en efecte l'anoto encara viva a Llaguarres el 1957 i d'altra banda a Morvedre (*Casa del Bispe*, 1962).[2]

En àrab marroquí es prengué del cat. la forma *al-bišb*, amb què el soldà almohade Murtaḍâ anomenava el bisbe de Marràqueix, que c. 1250 solien nomenar (com a director espiritual dels cristians d'allà) a proposta dels nostres ambaixadors (ho fou llavors Lop Fernando d'Aín, que devia ser xurro, *Hesperis* VI, 41).

Per a l'extensió de les formes occitanes i romàniques, convé veure, de més a més, Jud, *Zur Geschichte der bündnerromanischen Kirchensprache*, p. 37; Duraffour, *VRom.* V, 280-1; *DCEC* III, 540. Com aquí indico, en lloc de la *o-* del cast. *obispo*, trobem formes mutilades per l'afèresi d'aquesta vocal en totes les llengües i dialectes romànics on l'article determinat té la forma *lo* o bé *o*; ultra el cat. *bisbe* i oc. antic *bisbe*: port. *bispo*, it. *vescovo*, i *bispo* és també la forma dels docs. aragonesos, riojans, murcians i lleonesos del S. XIII. Això s'explica uniformement per tal com les formes primitives *o obispo, l'ovescovo, l'obispe* foren deglutinades amb atribució de la *o-* a l'article: *lo vescovo*, *o bispo*, *lo bisbe*. Sembla, doncs, que la E- àtona inicial de EPISCOPUS es labialitzà primer pertot, tal com en el cast. *obispo*, per influència de la labial P següent (i solament el castellà, on l'article fou *el* des dels orígens), pogué salvar-se d'aquesta confussió.

Entre els diversos sentits figurats o secundaris, interessa especialment el de budell o embotit del porc farcit, que ja tenim en On. Pou el 1575;[3] avui es retroba particularment a l'Alt Aragó,[4] i apareix ja en castellà antic: *bispiello* en Juan Manuel, *L. de la Caça* III, *obispillo* en Evangelista, *bispete* en Lz. de Ayala (*Caça*, 9.17, 13.3): segons Car. Michaëlis (*RLus.* XIII, 357) resultaria d'una extensió de *mitra*, nom del carpó o darrera vèrtebra dels ocells, en portuguès i les altres llengües, dita així per la semblança de forma amb la mitra d'un bisbe.

DERIV.: *Bisbable*. *Bisbada*. *Bisbal* [1360, *AlcM*; Pedra *Bispal* és a la ratlla entre Aneto i l'Hospital de Viella, al N. de Senet, límit del territori aranès]; *bisbalia* o *bispalia* 'dignitat de bisbe' 'bisbat' i 'pontificat', *Cròn.* de Jaume I, *VidesRoss.* (veg. el glossari; *Vispalie* fief en el mun. de Mant prop de Lagor, ja 1675, P. Raymond, *Dict. Top. B-Pyr.*, s. v.). *Bisbari*. *Bisbat* [*bispat*, a. 1244, Pujol, *o. c.*, 19; «si huy havie hun hom, hun papat, o *vescat* o *bisbat*, o comdat», *Sermons* de St. Vicent Ferrer I, 111.26; cast. *obispado*, ja *Cid*, *bispado* Berceo, però *obispadgo* en traduccions bíbliques, en la Bíblia de Scio VI, 276]. *Bisbessa*. *Bisbet*; *bisbetó* [1447, *AlcM*]; per a la festa del *Bisbetó* a Montserrat i a Girona [1541], que donà lloc a l'interessant *Sermó del Bisbetó* escrit a mitjan S. XV, veg. Serra i Pagès, *BCEC*, 1910, 21-8, 48-59. *Bisbot* [*birbot*, 1575, supra].

Arquebisbe [*arche-*, document ribagorçà cap a 1251; P. Pujol, *Documents en vulgar dióc. d'Urgell*, 16.10, 16.35; *-spe*, 16.36; *archebispe de Teragona*, doc. de 1215-30, *BABL* VII, 171, comprovat en el facs. de la p. 181; en les variants *archabispe*, *arcevesque*, *-sche* en les *VidesRoss.*, veg. gloss.; *arquevesque*, doc. ross. de 1313, *RLR* XXIX, 70; *arquebisbe* en Llull, *Blanq.* *NCl.* II, 126.21; *arzevispe de Nápol*, document aragonès de 1328, Finke, *Acta Arag.* III, 531], del gr. eclesiàstic ἀρχιεπίσκοπος 'el qui mana els bisbes'; *arquebisbat* ['arxidiòcesi', *archab-*, *VidesRoss.*]; *arquebisbal*. Variants més cultes *episcopal*, *episcopat*; *arxiepiscopal*, *arxiepiscopat*.

1 On també llegim *bisbe* (II, 90.7, 90.8, 90.13).— 2 En el País Valencià modernament s'ha estès tant el castellanisme *obispo*, que la forma genuïna és mirada com a desusada per la gent vulgar, si bé Ga. Girona fa constar que s'usà en el Maestrat, Plana i Horta. Es deu referir en bona part als usos petrificats i semi-toponímics, com aquest de Morvedre, i *la Cova 'l Bisbe* cap al Broseral a Cabanes de l'Arc (1961). Fins en usos així de vegades diuen allà alguns la forma acastellanada (*El Pinaret de l'Obispo* a Vistabella del M., 1961). Parallelament i ja des de més antic, a causa dels estralls de la Croada de 1212, en terres d'Oc els fanàtics del Nord imposaren la forma afrancesada *evesque*, de la qual trobem algun cas fins en textos rossellonesos i del Regne de Mallorca; veg. *arcevesque*, *-esche*, en el Glossari de les *VidesRoss.*, i fins en Llull. Aquest ho fa quan reprodueix els mots d'altri: «un ardiacha, nebot del *avescha*, morí --- Aquell *bisbe* fo molt irat de la mort del archidiaque ---», *Fèlix* I, 74. Però ell usa generalment la forma genuïna (*Blanquerna* I, 94.15, 289.14; *bisbe* en doc. rossellonès de 1313 (*RLR* XXIX, 70). Avui pronunciat vulgarment *birbe* a Mallorca (Deià, 1964; inscr. de c. 1800 a Bunyola, 1963).— 3 «Porc --- botifarra --- *lo bisbe* o *birbot* o ventre: faliscus», *Thes. Pu.*, 198. — 4 «El *obispo* é un cachet de espinazo e de capeza», em definien a Bielsa (1965).

BISBÈTIC, de l'it. *bisbètico* 'rondinaire' [c. 1600], i aquest del gr. ἀμφισβητικός 'litigiós'. ☐ *1.ª doc.*: 1858 *DAmen.*

Bisbetó, *bisbot*, V. *bisbe* *Bisc*, V. *DCEC* I, 469*a*
Biscaina, V. *brisa* *Biscantar*, V. *cantar* *Biscor*, V. *brisa*

BISELLAT, *bisellar* i *bisell*, mots recents adaptats del fr. ant. *biseler* i *bisel* (avui *biseau*), id., que són

d'origen incert, probablement emparentats amb el francès *biais* 'biaix'. □ *1.ª doc.*: *bisellat*, 1912 (*AlcM*), *biscellar* [sic], 1911, Vogel, *Dicc. Cat.-Al.*; verb i substantiu manquen encara en els diccs. del S. XIX, llevat de *bisell* i *bisellet*, 1851, Escrig; *bisel*, *DBal.*; *bisell*, 1917, *DOrt.*[1]

És possible que es prenguessin, en tot o en part, per conducte del cast. *bisel* i *biselar*; però en català el mot de bon tros més viu és *bisellat* i *bisellar*, més que el substantiu *bisell*; ara bé aquell, amb la seva *-ll-*, dóna mostres de ser adaptació directa del francès, independent de la castellana. Val a dir que en certes accepcions tècniques és més corrent *biselat*, que es deu haver pres del castellà. Però en aquesta llengua verb i substantiu són també gallicismes recents i poc arrelats, d'aparició intermitent: *bisel* s'hi registra una primera vegada el 1589 en el valladolidenc J. de Pineda, i ja no hi torna a aparèixer fins al S. XIX; el *DAut.* deia que era mot aragonès (probablement ja llavors s'usaria poc o molt en el llenguatge dels menestrals catalans, i potser en realitat vol dir això); si bé figura també en diccs. bilingües castellans del S. XVII [1604 Palet] és de tota manera un mot tardà i poc arrelat. Per tant rebutgem, com ja féu Spitzer (*Litbl.* XLII, 309) la idea de Ruppert, de derivar el mot francès del castellà, i aquest de *viso* 'superfície lluent', puix que *-el* no és terminació genuïna castellana i en francès el mot ja apareix en el S. XIII.

No hi ha, però, etim. segura, perquè costa d'acceptar que la forma francesa es derivi de *biais* 'biaix' (com volen Gamillscheg, *EWFS*, i M-Lübke, *REW*), perquè hauríem de trobar rastre del diftong *ai*, i d'altra banda en un derivat tan antic la *-s-* hauria estat sorda, puix que era doble primitivament la del fr. *biais*, com ja ho mostra l'evolució del nostre *BIAIX*. Tenint en compte formacions paral·leles com prov. *biseto*, *biseu* 'bisell', Wartburg suggerí (*FEW* I, 377*a*) que tots aquets mots i *biais* derivessin de BIS-, BI-, 'dues vegades', amb el valor romànic secundari de 'imperfecte, aproximat', d'on 'oblic'; combinació semàntica forçada, i observem també que essent només recents els mots provençals citats, deuen ser modificacions modernes de *biseau*. D'altra banda és absurda la idea d'un sufix unit a un prefix, sense arrel.

Essent un fet ben assentat que el fr. *biais* fou pres en el S. XIII de la llengua d'oc, és raonable la interpretació següent: al mateix temps es pendria, o es formaria en francès, un diminutiu **biaisel*, amb *-s-* sonora secundària, cosa natural tractant-se d'un manlleu d'una altra llengua (igual en el verb fr. *biaiser*); i com que per aquella època *ai* ja no es distingia fònicament de *ei*, la consciència de tractar-se d'un occitanisme devia fer que afrancesessin el triftong *iei* en *i* (tal com oc. *lieit* responia al fr. *lit*, *pieitz* a *pis*, *liei* a *li*, etc.), d'on resultà *bisel*.

1 *Bisel* i *biselat* són encara les úniques formes usuals per a Careta (1901), *Barbr.*, p. 465, que recomana dir «toix, enxafrà», i respectivament «toix, cayre mort, cayre enxafranat i cayre refós».

Bi(s)sera, V. *bis* *Bisetmanal*, V. *setmana* *Bisexual*, V. *sexe* *Bisil·lab*, *bisil·làbic*, V. *epilèpsia*

BISMUT, mot internacional de la mineralogia i química modernes, d'origen incert; documentat primerament en alemany, a les muntanyes de Bohèmia, en el S. XV, en la forma *wismut*; es creu d'origen alemany, potser compost de *muten* 'aspirar', 'sol·licitar una concessió minera', i *Wiesen* (pròpiament 'els Prats'), lloc d'aquelles muntanyes on l'extragueren. □ *1.ª doc.*: 1839, Labèrnia.

Castellà *bismuto*, des de c. 1800, i alguna vegada en la segona meitat del S. XVIII; francès *bismuth*, des de 1566; angl. *bismuth*, S. XVII; al. *wismut*, des de 1495 i potser 1390; ll. mod. *wismutum*, 1450, *bisemutum* 1530; la forma *bismuot*, primera documentada a França segons Bloch, sembla corroborar la derivació de l'alem. dial. *muoten*, *mueten*. Veg. el diccionari de Kluge-Götze (ampliat per Mitzka en l'edició d'aquest diccionari, de 1959). Etimologia posada en dubte per investigadors diversos, com Lokotsch, Ploss, etc.; les altres que s'han indicat presenten, però, més inversemblances i menys corroboració documental; és suggestiva la de A. Pezard (*Rom.* LXXIII, 526) que vol partir del gr. *ψιμύθιον* 'blanc de cerussa per tenyir-se o per emblanquinar' (ja en Xenofont i Aristòtil) o *ψίμυθος*, però aquesta idea compta amb molt menys fonament històric.

DERIV.: *Bismútic*, *bismutina*, *bismutita*, *bismutol*, *bismutosi*, *bismutat*.

CPT.: *Bismutífer*; *bismutosferita*; *bismutomania*.

Bisnaga, V. *pastanaga* *Biso*, *bisol*, V. *bis*

BISÓ, pres del ll. *bison*, *bisontis*, i aquest, del grec *βίσων*, *βίσωνος*, 'toro salvatge'. □ *1.ª doc.*: *bisó*, 1839, Lab.; *bissonts* pl., 1877, *Atlàntida*, 78.

Bispa, V. *brisa* *Bispat*, *bispe*, V. *bisbe* *Bisquejar*, V. *bisc* *Bissal*, V. *bis* *Bissext*, *bissextil*, V. *bixest*

BISTEC, de l'angl. *beefsteak* (pron. *bífsteik*) 'bistec de carn de vacum', compost de *steak* 'bistec' i *beef* 'carn de bou o vaca'. □ *1.ª doc.*: fi S. XIX, *bifteck*, *DBal.*

Passà també al fr. *bifteck* [1806], it. *bistecca* [1851 en Prati], cast. *bistec* (sovint *biftec*, pres del francès, vegeu més en *DCEC* I, 465); en portuguès i en el castellà del Plata i de Puerto Rico s'usa *bife* amb el sentit de 'bistec' (de l'angl. *beef*), cf. MLWagner, *VKR* X, 12, 14 i n.

Bístia, V. *bèstia* *Bistorta*, V. *DCEC* I, 466

BISTRATXO eiv., sembla forma arabitzada, equivalent del cast. *pistacho*, que en efecte es creu d'origen mossàrab, per a l'etimologia del qual, veg. *DCEC* III, 808.

BISTRE, del fr. *bistre* id. [S. XVI], d'origen desconegut. □ *1.ª doc.*: 1917, *DOrt.*

BISTURÍ, del fr. *bistouri* id., d'origen incert; com que primer va significar 'punyal', és probable que vingui del nom de la ciutat italiana de *Pistoia*, ll. PISTORIA, on fabricaven punyals. □ *1.ª doc.*: 1780, document menorquí; *bisturí*, 1839, Lab.

En francès, des de 1462. Conjectures improbables sobre l'origen del mot francès en Sainéan, *Sources Indig.* I, 196; II, 314, i Gamillscheg, *EWFS*, s. v. Tenint en compte que en el francès dels Ss. XV i XVI vol dir 'punyal', i que llavors apareix en les formes *bistorie* i *bistorit* (veg. Bloch) és raonable de sospitar que sigui alteració d'una variant de l'it. *pistolese* 'punyal' que es fabricava a Pistoia (mot diferent de *PISTOLA* i la seva família), vist que el nom llatí d'aquesta ciutat era PISTORIA; segons Petrocchi el toscà Guerrazzi, S. XIX, en les seves novelles històriques, esmenta el mot *pistorino* precisament en el sentit de 'bisturí'; també l'it. *pistola* sembla haver significat 'daga' en el S. XIV. Aquesta etimologia fou trobada i publicada juntament i independentment per Angelico Prati (en el seu *DEtIt.*) i per mi en el *DCEC* I, 466*a*; Prati hi afegia dades i suggestions d'interès que es poden veure en el seu llibre. Abans, entre nosaltres, s'havia usat amb aquest sentit *escalpel*.

BISURT, -URP, veg. *BAÜRTA*, i cf. *BDC* XXIII, 277 i Cor., *VocAran.*, p. 23; és versemblant que de la mateixa arrel o del mateix nom d'aquest arbre, passant per *beürta*, es derivin, amb caràcter de collectius, les variants fonètiques *baürta*, *burtre* (de **burta* potser l'adjectiu *búrtra*) i *bultra*, usuals aquelles a l'Alt Pallars i Andorra, i aquesta a la Noguera; cf. encara *Top. Hesp.* II, 299 i 114; la indicació «Empordà» en *AlcM* sembla només fundada en la lamentable confusió que fa pertot aquest dicc. entre aquella comarca i la de Blanes, tan llunyana, del parlar de la qual es considera representatiu Jq. Ruyra, que una vegada usà *bultra*; però ni a Blanes no crec que s'hagi usat això, i Ruyra en aquest cas sembla fundar-se en una dada indirecta del mot pirinenc, que altrament sembla confondre poc o molt amb *boldró* i el cast. *bulto*.

Bita, bitar, bitadura, bitó, V. *DCEC* I, 466

BITÀCOLA, pres del ll. *habitacŭlum* 'estatge, habitança', derivat de *habitare* 'habitar', probablement passant pel fr. *bitacle, habitacle*, 'estatge' i 'bitàcola'. □ *1.ª doc.*: 1726.

En un document d'aquesta data, en la forma *bitàcula*, Metzeltin, *Die Terminologie des Seekompasses*, p. 344. L'essencial de la història i dades antigues del mot quedà ja indicat en el *DCEC* I, 466. En català la forma *bitàcola* és ja la del Lab. 1839 i la que empra Joaq. Ruyra: «Són a sa teua cambra — Hi han baixat perquè allà hi ha sa *bitàcola*: saps? --- es rebost, que diguéssim; en Pau ha rebut d'un braç i necessitava draps i benam: a sa *bitàcola* hi ha de tot» (*Pinya de Rosa* II, 94). En castellà tenim ja *bitácula* el 1538, *vitácora* el 1565 i 1578 i en Lope de Vega.[1] Allí el mot ha pres també significats terrestres: pasiego *bitácula, pit-*, 'taverna' (Ga. Lomas). En portuguès *bitàcora* des de 1551, it. *bittàcora*, des del S. XVI (però *bitàcola* a Gènova en el S. XIX). La intervenció del francès és quasi segura, car només allà es comprèn el pas de *l'habitacle* m., a *la bitacle* f. En francès trobem *habitacle* en el sentit d''estatge, habitatge' des del S. XII, i en el de 'bitàcola', almenys des de 1659 (*Duez*), però deu ser molt anterior, ja que del francès es degué pendre l'angl. *bitacle*, després convertit en *binnacle* per contaminació de *bin* 'caixa'.[2] La forma francesa va ser castellanitzada en *bitácora* segons el model de *áncora* al costat de *ancla*. HABITACULUM ha deixat descendència en algunes comarques portugueses en forma més pròxima a l'hereditària, i amb aplicacions diferents, jutjant per la toponímia: hi ha tres llocs dits *Vidago, -os* a Tras-os-Montes i un a Guimarães (que ja és *Avidágoo* en un doc. de 1258, Silveira, *RLus.* XXXV, 62-3).

[1] «La *vitácora* y la silla / d'esta nabe capitana, / llebe la prudencia cana ---», *El cuerdo loco*, v. 1373, i veg. nota en l'ed. del *Teatro Ant. Esp.* — [2] Skeat s'ho mira com pres del francès; d'altres, com a manlleu del català; L. P. Smith, *Words and Idioms*, p. 24, com pres del castellà. Legoarant, segons Littré, indicà que el fr. *habitacle* és femení.

Bitadura, V. *bita* *Bitè*, V. *be*

BITLLA, 'peça de fusta tornejada en forma que es tingui dreta, destinada al joc i a diversos usos tècnics': primerament sembla haver designat, en general, un rull o secció longitudinal de tronc d'arbre esboscassat, igual que el fr. *bille*; sentit conservat encara en toponímia i en algunes expressions dels bosquerols; mot del mateix origen insegur que el francès, certament pre-romà però d'etimologia incerta, possiblement cèltica, però més aviat indoeuropea d'una altra procedència. □ *1.ª doc.*: escrit *bila*, fi Ss. XIII i XIV; *birla*, 1402; *bitlla*, 1520.

Ja en R. Llull: «enaxí com la mutiva sensual del *bilador*, qui dóna gran cop a la *bila*, no s'acorda ab la mutiva entellectual, qui entén que no cové ésser donat gran colp a la *bila*», *Contemplació*, 366. En el *Poema de la Vida Marina*, de finals del S. XIV, p. p. Massó i Torrents (*RHisp.* IX, 248) no es llegeix netament el ms. ni és ben distint el sentit de la frase, però figura en assonància o en rima amb *vila*, i sembla clar almenys que diu «com jugador les *biles* ---»: es tracta, doncs, ja del joc de bitlles; cosa més clara encara en un doc. de Capellades de c. 1575: «no sie ningú que tinga joch en sa casa, ni cartas, daus, *billes*, pilotes ---» (*BABL* III, 43). També en els dos docs. més antics que registra *AlcM*, però allí en la variant *birles*: són un doc. d'Igualada de 1402 i un de Pollença de 1408.

És també la forma usada en la més antiga autoritat d'un escriptor conegut, però ací no sé si en

realitat no es tracta del sentit figurat indecent (avui traslladat a abstracte, 'coit'): «per ensajar / de bandejar / los seus garips, / joch de naïps / de nit jugàvem --- / per reduir-la / jugava *birla* / sovent ab ella, / joch d'escampella / ni de la choca ---» (J. Roig, *Spill*, v. 3028). Per a la *bitlla* de joc dóna també la forma *bitlles* en doc. barceloní de 1520 i *billes* (més aviat que *billes*) en un de 1496, que sembla ser occidental.

Avui és aquesta la que s'estén fins a l'Alt Pallars (Cardós i Vall Ferrera, 1932-4), així com a la zona de Lleida i tot el català oriental, des del Camp a l'Empordà (*AlcM*), incloent-hi d'una banda la Catalunya francesa i per l'altra Falset i Flix, amb *billa* a Fraga i Benavarri (*ALC*, 271): «sembla una *bitlla* lo tal campanar», «lo campanar, vist de aquell costat, queda així mateix desproporcionat en sa notable elevació y lo tant prim, com una *bitlla*, faltant lo dessobre del curull», B. de Maldà (*Excursions*, pp. 110, 115).

Des de l'Ebre hi ha *birla*: a Ginestar (1955), a Tortosa (Moreira, *Folkl. Tort.*, 245), Mequinensa i Matarranya (*ALCat.*), Gandesa (*Excursions* III, 73), Maestrat (Ga. Girona), Bellmunt de Mesquí i València (J. G. M.), i sentit a les Coves de Vinromà,[1] a Montesa, etc. (1962). Pertot, fins a l'extrem Sud del domini lingüístic.

Fora del domini català, és la forma *birla* la que segueix usant-se, per a la peça del joc, en l'aragonès de la Puebla de Íjar i de Gistau (*BDC* XXIV, 162) i d'altres llocs (Borao), a Múrcia (G. Soriano), com també en el basc de Guipúscoa (N. Tomás, *Hom. Mz. Pidal* III, 647), almenys en el de Tolosa, on, però, Azkue recollia una forma transposada *brĩla*. En altres parlars més o menys veïns s'usa una forma masculina, *birlo*, en el català d'Alcoi (J. García López), en el xurro de Sogorb (Torres Fornés) i a d'altres parlars aragonesos (Borao). Aquella, i sobretot aquesta forma, han tingut ús en alguns parlars castellans, i no solament des de fa poc, com sigui que *birlo* ja es troba en el salmantí Lucas Fernández, el 1514, i en tres autors del S. XVI, i *birla*, sempre per a la de joc, sembla usat per l'autor lleonès de la *Pícara Justina* (1582-1605);[2] *bilro* (succedani normal de *birlo*) no és estrany en aquest sentit al portuguès, si bé hi és sobretot en el sentit de 'boixet de puntes', i a Astúries tenim *birle* m. «el punto desde donde se tira hacia abajo en el juego de bolos»[3] i *birlotu*, *-os*, «sarmientos de parra silvestre que se emplean como amarras» (Rato). Per a detalls castellans, veg. *DCEC* I, 462-3.

En francès *bille* va ser la denominació més antiga de la bitlla de jugar (*FEW* I, 635*b*, § 3; *REW*, 1104) si bé avui ha quedat relegada als parlars de Bèlgica i de la Vall d'Aosta, a causa de la dominació posterior del tipus *quille*, resultant de la invasió de l'alt-al. *kegel*. Però *bille* degué tenir gran extensió una mica pertot a França, i predominar encara en els parlars centrals almenys fins a la fi del S. XII i fins el XIII: és la forma usada per Chrétien de Troyes; en l'*Erec*, v. 542, només un dels mss. (de fi del S. XIII) porta *quille*, tots els altres *bille* (i després *quille* no torna a aparèixer fins a 1320); els fets hauran estat paral·lels en llengua d'Oc (on també, avui, *quilha* ha penetrat a fons, fins a la Vall d'Aran i tot): en el *Donat proensal* el mot *bilha* està definit només com a 'joc amb fustes' («ligneus ludus»), però és versemblant —i res no s'hi oposa— que per aquest joc amb certes fustes entengués el de bitlles, que en tots els temps ha estat el més important d'aquesta mena de jocs.[4]

Ara bé en francès el mot ha mantingut, ben conegut i general, el sentit de 'rull, secció de tronc d'arbre esboscassada i sense treballar'. I en aquest sentit ha estat corrent d'atribuir-li una etimologia cèltica *BĪLIA, invocant l'irl. ant. *bile* 'un arbre notable'; algun cop també (Pedersen, *l. c.*) 'garrot de fusta destinat a treballar-hi una imatge (de sant', etc.): el sentit propi i ben establert és aquell, ço que ja no satisfà gaire l'etimòleg, però sobretot la forma del mot (per acord de tots els entesos) de cap manera no correspon a *BĪLIA sinó a un neutre amb *i* breu, potser *BĬLE, *BĬLI, o màxim *BĬLIO-, que per tant no explica fonèticament la forma romànica; i com he indicat a l'article *BILLÓ*, del conjunt semàntic d'aquesta família en el cèltic insular es dedueix que el sentit bàsic del mot era 'brot, excrescència vegetal', en part 'eflorescència' des d'on l'evolució fins a 'arbre notable' fou més aviat excepcional.

Atesos tots els fets, la raó semàntica i la fonètica juntes tenen un pes tan fort, que m'obliga a mirar com a infundada, en el que es refereix al cèltic conegut, aquesta etimologia *BĪLIA. En el meu article BIRLO del *DCEC* posava ja de relleu que fins si fos justificada la base *BĪLIA des del punt de vista cèltic, solament serviria per al francès, car la *-tll-* o *-rl-* de les formes hispàniques exigiria un consonantisme més complex que la simple *l* palatal. Això em conduïa llavors a una hipòtesi molt forçada, que més aviat em sembla ara la inversió directa de la veritat.

Més simple i convincent és admetre que l'ètimon pre-romà presentava un grup consonàntic -DL-, o semblant, i que d'aquesta D sortí per una part la *-tll-* geminada del cat. central, per altra part la *-rl-* del valencià, aragonès, etc. (diferenciant-se la -D- en forma de *-r-*), i en fi la mera *ḷ* palatal del francès i gal·lo-romànic, per una evolució bastant natural de -DL- (cf. VETLUS > VECLUS > *vell*; NUDEL > *nouilles*; BRIDIL > *brail*, *REW*, 1294; BRIDEL > it. *briglia*, mall. *brilla*, *REW*, 1313; INSUBULUM > cast. *enjullo*, etc.). M'adono ara que en aquest punt he vingut a coincidir (en l'aspecte fonètic, del tot) amb J. U. Hubschmied (*Actes du III Congrès Intern. de Toponymie*, 1951, 579; Joh. Hubschmid, *Pyrenäenwörter vorroman. Urspr.*, 23, n. 52) que per al fr. *bille* i la seva família postulava també una base *BĪDLA, *BĪDLO-, tenint en compte que el lomb. *bić* 'soca d'arbre' també demana un grup consonàntic més complex que LI, semblant al català. Creia Hubschmied que es tractava d'un derivat cèltic de l'arrel BHEID- 'fendre, estellar, partir' (Pok., *IEW*, 116) amb -L- sufixal. I en efecte és ben possible que tingui raó, tant en la celticitat del mot com en l'origen i for-

mació d'aquest mot bàsic. En *BILLÓ* he suggerit, però, que es tracti més aviat d'un mot indoeuropeu no cèltic i que vingui, no pas de l'arrel BHEID- 'partir' sinó de BHĪ- 'pegar, colpir'. I és preferible.

La nova derivació té diversos avantatges: 1.r És menys probable, tractant-se d'un mot merament hipotètic, que provingui del cèltic (el lèxic del qual ens és conegut pel de les llengües supervivents i per tantes relíquies antigues del cèltic continental) que d'una llengua indoeuropea arcaica, del lèxic de la qual no s'han salvat més que vestigis escadussers. 2.n La formació derivada *BĪDLA, *BĪDLO-, no té equivalent ni en cèltic ni en cap llengua coneguda, mentre que el nostre tipus *BHI-DHLO- està almenys representat, en la mateixa forma i en sentits semblants, en les diverses llengües eslaves (veg. *BILLÓ*). 3.r L'arrel BHEID- és només de tres famílies indoeuropees: llatí, germànic i índic (cap d'elles gaire afí al lèxic sorotàptic ni cèltic) mentre BHĪ- 'pegar' es pot qualificar de pan-indoeuropeu, pertanyent a nou famílies lingüístiques, entre elles baltoeslau, veneto-il·liri i cèltic, les més afins al lèxic sorotàptic.

4.t En aquestes diverses famílies l'arrel en qüestió ha donat lloc a moltes formacions de significat ben igual al que cerquem: gr. φῖτρός 'tronc d'arbre, buscall' (sentit idèntic al nostre, i mot format amb un sufix quasi igual: -TRO- en lloc de -DHLO), φῑμός 'garrot', arm. *bir* (BHI-RO-) 'tronc gruixut, porra', esc. antic *bīld* 'punta de llança' (BHEI-TLO- formació quasi igual a la nostra), i en fi els mots eslaus ja citats, com el txec *bidlo* 'perxa'. 5.t Morfològicament el grau apofònic Ī no és gens normal en una formació com *BĪDLA (davant l'ampliació sufixal caldria més aviat una I breu en una arrel en consonant), mentre que és més comprensible en la combinació BHĪ-DLO- de BHĪ. 6è. En fi el pas de -DL- a *-rl-* s'explica en la forma més llisa si no es tractava d'una -D- oclusiva (com ho hauria de ser la de l'arrel BHEID-) sinó d'una -DH- etimològica que és ben versemblant que donés una pronúncia *-ðl-*, i la *-r-* era llavors la prolongació quasi inevitable de la ð vibril·lant de l'ètimon.

En l'article *BILLÓ* 'lingot', em decantava a admetre per al nostre mot una base neutra plural *BĪDLĬA 'garrots', però també podríem acceptar una formació *BĪDLO-, plural *BĪDLA, que morfològicament seria més natural; si feia allò era permor de la palatal del francès *bille*, però aquesta en rigor també podria justificar-se (com he fet més amunt) a base de -DLA.[5] Allà m'inclinava també per considerar el mot com a només gallo-romànic en el seu sentit de tronc d'arbre. En realitat crec que tant aquest sentit com la variant *-rl-* constitueixen fets en retrocés, però que en l'època primitiva s'havien estès a la major part del domini català.

El català *bitlla* té encara una sèrie de significats en les tècniques populars (*AlcM*, §§ 3, 2, 4, 5) que s'expliquen molt més naturalment si vénen directament de l'accepció llenyatera que partint de la de 'fusta de jugar'. I hi ha especialment el sentit en què usen el verb *bitllar* els nostres bosquerols: «*vitllar*», explica P. Bertrana en nota a *Proses Bàrbares*, p. 122, «és obrir la pila [carbonera] amb un tràmec i omplenar l'ull de branquetes, perquè el foc hi prengui i no s'endinsi tan de pressa», comentant el que deia el seu carboner «convindria *vitllar-la* --- mes amb una tempura així, que la *vitlli*...»; Griera, *RLiR* v, 226, diu que el «pal per *bitllar* la pila» és un *burjó*; i, tant a Tavertet com a Sant Aniol d'Aguja, els carboners mateixos m'explicaren *bilá* la pila o la carbonera com «anar ficant pals o barretes de llenya al forat del mig de la carbonera, per mantenir el foc» (1936, 1962): «—Mira —me digué en Pep, senyalant-me una llunyana fumareda que sortia de darrera la carena— ja *bilan* [sic?] la carbonera: bon senyal», M. Vayreda, *La Punyalada* XII (1.a ed., p. 196; 2.a, p. 155), però l'única forma ben coneguda és *bitllar* (*Costumari Cat. de la Mancom.* I, s. v.), i també a la Menera de Vallespir (1960) vaig sentir *rebitllar* com a nom d'una operació que feien a les carboneres els llenyataires (potser respecte de *bitllar* amb alguna diferència, marcada pel *re-*). *AlcM* recull a Fulleda llenya *bitllada*, però la definició «la llenya tallada a manera de *bitlla*» és clar que no l'havia d'entendre en el sentit de «semblant a una *bitlla* [de jugar]» sinó com 'tallada per bitllar' i aquesta *bitlla* és el mateix que el *bitllot*,[6] que segons *AlcM*, diuen a Berga per a «cada un dels trossos de llenya que es posen a la sitja de fer carbó», o sigui les barretes o burjons de què acabem de parlar.

D'altra banda *bitlla* en el sentit de 'rull' o 'tronc d'arbre' queda ben representat fins avui en la toponímia. A Castissent (1957) hi ha els *Serradets de les Bitlles* (ribag). L'afluent més important de l'Anoia és el *Riudebitlles*, que passant per Sant Pere baixa de la vall de Mediona, travessant en la part alta importants trajectes de bosc; ara bé és sabut que aquest nom apareix escrit constantment *Rivo de birlas* en la documentació dels Ss. X a XIII, i *Riudebitlles* no apareix amb *-tll-* fins al S. XIV. És doncs, clar, que *birles* i *bitlles* aquí són equivalents, que significaven 'rulls' o 'troncs d'arbre' i que en aquesta zona del Migjorn del Principat, el límit entre les dues variants s'ha desplaçat cap al Sud en els últims sis-cents anys.

DERIV.: *Bitllada* 'multitud de bitlles', 'acte de bitllar la carbonera' (St. Feliu de G.), 'conjunt de buscalls per bitllar' (Lledó). *Bitllador. Bitllaire. Bitllero.* De *bitllar* 'alimentar el foc' es passà a 'amollar diners, pagar' (*AlcM*, § 4), d'on la locució adverbial popular *pagar bitllo-bitllo*, pròpiament repetició de la 1.a persona del present de *bitllar* 'pagar' (expressió que del cat. central ha passat en forma manllevada al mallorquí *billo-billo*, *BDLC* VII, 18, on no hauria acabat en *-o*; de tota manera no es tracta d'una «formació onomatopeica» com diu *AlcM*: onomatopeia de quin soroll?).

Billeta 'peça posada damunt la llança de justar, en lloc del ferro' («los ferros de les armes --- molt encerades ab cera gomada cascuna punta de la *billeta*», Jo. Martorell, *Tirant*, *NCl.* II, 145.7). *Bitllot*.[8] *Bitlo* 'bitlla de jugar', men., 'pedra més alta que ampla i po-

sada dreta', però no sempre és 'guardacantó' (*BDLC* XIII, 349) o 'pedra que serveix de fita' (*AlcM*), perquè sovint s'aplica també a una roca grossa de muntanya (Fornells, 1964: *əz bíllu d ən kər̄óč* que degué començar per ser *Es Bitlo de Quer-roig*; es *Biŀlo de Binicodrell*, Camps i Merc., *Folkl. Men. Pag.* II, 44).

[1] Bitlles fabricades amb motllo, a manera de canó cilíndric i estret, dada d'interès: «*lo Corralet* és una cisterna, com un motllo de *birles*: hi posaven un *cànter* ['gerra'] a la clotxeta que feia», 1961. De la manca de dades en *AlcM* i en l'*ALC* sembla deduir-se que almenys avui el mot no s'usi a les Balears, potser substituït pel gal·licisme *quilla*, que l'*ALC* posa a Llucmajor. Però s'hi ha usat, car el *DAmen.* explicà bé el joc de *billes* donant-ne molts detalls (*ll* pot correspondre tant a *rl* com a *tll*), no sé si caduc per raons eufemístiques (cf. la substitució de *pardal* per *gorrió*, la de cast. *coger* a Amèrica i la del nostre *pitjar*), o per altres fets de plètora semàntica: eiv. *birla* «retazo de tela», *bitlle* «rasgón, arrapiezo» (Pz. Cabrero). És el sentit que té el femení *bilho* en el text provençal del S. xv, que cita el *PSW*. Cast. *birlo*, cf. la glossa de Seb. de Horozco, S. XVI, al proverbi «bola queda y *birlo* que ande»: «es pública voz y fama / --- / que jugándose en la cama, / no le pesaría a la dama / que el *birlo* siempre anduviese» (*BRAE* III, 418).—[2] Tanmateix convindrà comprovar millor si no es tracta d'un *bèlit*, car avui a Colunga és «billarda».— [3] A Cabuérniga més aviat sembla 'l'acte de tirar en aquesta forma': «el *birle* no les pintó nada bien», Fz. González, p. 95.—[4] Mistral, *TdF*, només coneix avui *biho* en el sentit de bèlit o bòlit («jeu du bâtonnet»), cast. *billarda*, possibilitat que no hem de descartar en el *Donat*, però és improbable que l'autor d'aquest es dignés anomenar un joc de criatures i molt menys conspicu, havent-hi el de bitlles. — [5] Si la grafia *bila* i *bilar* que hem vist més amunt en Llull, en la *Vida Marina* i en M. Vayreda, no és una errada o una grafia molt imperfecte (i la triple repetició daria entenent que no ho és) aquesta variant seria confirmació inequívoca de que la base fou -DL- (> -L-) i no pas -DLI-. — [6] Cf. *Costumari de la Mancom.* II, s. v. En gascó pirinenc *billot* és 'garrot', 'gourdin' a la Vall d'Azun. — [7] Allí el *-tll-* del català central es pronuncia avui *-ŋl̥-*, de manera que diuen *banlle* per 'batlle' i així pronuncien *lez biŋl̥es*. — [8] Mot que Cristòfor Cardús defineix, acompanyant-lo d'un bon dibuix, «bloc de fusta en forma de con truncat, amb mànec en el seu cap més ample; s'adapta a un forat obert a la paret del rec que porta l'aigua des de la resclosa de la riera, i serveix per a donar i tancar l'aigua que va del rec als solcs oberts en els bancals dels horts».

BITLLET, del fr. *billet*, id., anteriorment *billette* f., alteració de *bulle*, *bullette*, 'document', pres del llatí *bŭlla*, pròpiament 'bola' però que també significava 'butlla, document enrotllat'. □ *1.ª doc.*: 1629, *Ordinacions de la Univ. de Barcelona* (*AlcM*).

No deu ser de data gaire diferent —qui sap si fins un poc anterior— la cançó popular del *Gallardo Mosso*: «veig vení una palometa --- que al bech portava el beure — y a las aletas el menjà / y a las potetas un *bitllet* ---» (Milà i Fo., *Romllo.*, 215, versió G, recollida a St. Joan de les Abadesses). Adaptat del francès amb *tll* en català central, amb *tl* (= *ll*) a Menorca i amb *ll* a València[1] i Mallorca (*AORBB* VII, 20): «veu un des dos cotxers qui li presenta un *bitlet* ---», Ruiz i Pablo (*Nov. Menorq.*, 115), «havia fet passar davall la porta un *billet* escrit de grossa lletra femenina ---», Llorenç Riber (*I. d'Or* VI, 93).

El francès *billet* apareix el 1457, el femení *billette* el 1389, però ja degué ser anterior, com sigui que, a Anglaterra, el fr. *bille* (d'on l'angl. *bill*) i el baix llatí *billa*, llatinització del mot francès, apareixen almenys des de 1272. S'explica aquest retard en la documentació a França per ser un mot degut a contaminació, que els més instruïts rebutjarien com a incorrecte, mentre que a Anglaterra no fóra gaire influent aquesta actitud, essent-hi el francès una llengua imperfectament dominada per la majoria de la gent. En francès la substitució de *bulle* per *bille* deu haver d'explicar-se perquè aquest mot en francès vol dir 'bola', i el ll. *bulla* reunia els sentits de 'bola' i 'document'. Cf. Spitzer, *ZFSL* XLV, qd. 4-5; Moll, *AORBB* I, 218 (*REW*, 1385).

DERIV.: *Bitlletada. Bitlletaire.*

[1] «Villet: villete», Sanelo, 139v*b*.

Bitllo-bitllo, V. *bitllar* *Bitllot*, V. *bitlla* *Bitó*, V. *bita* *Bitó* (ocell), V. *bisaroca* i veg. *DCEC*, s. v. *bitor* *Bitoc*, V. *DCEC*, s. v. *bitoque* *Bituminós*, V. *betum*

BITXAC, ocell semblant a un tord, dialectalment *vitrac*, fr. *vitrec*, bretó *gwitrak* o *bitrak*: tots ells són imitació aproximada del crit de l'ocell. *Bitxac* o més aviat *bitxaco*, arrel mestra d'un arbre, és un mot diferent, d'origen incert, potser relacionat amb el llatí VECTIS 'barra, alçaprem': encara que es podria imaginar un derivat *VECTIACULUM d'on sortís *bitxiàcol*, pronunciat *bitxaco*, es tracta només d'una dubtosa suposició. □ *1.ª doc.*: *vitrac*, 1836, JMBover; *bitxac*, S. XIX, naturalistes i cançons populars; per a l'arrel mestra, princ. S. XX.

Bitxac és la forma més estesa del nom de l'ocell,[1] que se sent des del Nord del Principat fins al Migjorn valencià, no sense alguna variant menor. Per ex. en el Maestrat, on hi ha *la Cova Bitxac* en terme de Tírig (1961); *pitxac* a Llucena (*AlcM*); Ant. Boscà = *cagamànecs*; a Elx, *bitzaquet*; Narcís Oller emprà una forma *bitxam*. Més diferent és ja la forma emprada a Mallorca, *vitrac*: Joaq. M. Bover en la llista de noms d'ocell que publicà en les seves *Not. de la Isla de Mall.* dóna el nom mallorquí *vitrach* o *vitracó*, i abans un nom d'ocell «*bussach* o *bursach*» (que no apareix en altres fonts), sense dir si s'identifiquen (p. 19); segons *AlcM* es diu *brusac* als Llombards, ocell molt

menut, i també és mall. i men. *butzac*, també ocell menut (*cisticola schoenicula*), (cf. encara *butzeca* ocelló, on ja hi ha superposició amb *BUTZA* i *ALBUDECA*); *vitrac* s'usa també a Menorca i Eivissa segons Sallent (*BDC* x, 98) i a Banyoles (*BDLC* III); cf. encara Sallent, *BDC* x, 61.

Ara bé aquesta forma amb *r* reapareix a diverses regions de França. Baist dóna com a francès *vitrac* «schwarzkehlchen», sigui 'gorja negra' (que Costa i Sallent donen com a primera característica del *bitxac*) i ja indica que el nom ve del crit de l'ocell (*ZRPh.* XXXIX, 93), ço que resulta encara més clar si tenim en compte els altres noms francesos *vitrec* i (en ordre consonàntic invers) *traquet*, per als quals es poden veure Littré i Godefroy; en fi és bretó en les dues formes *bitrak* i *gwitrak*, que Henry dóna com a masculins, però Troude com a femenins, per a «grive de petite espèce»; segurament perquè no apareix en les altres llengües cèltiques creu probable Victor Henry que sigui manllevat del francès, però és superflu, tractant-se d'una creació d'aquesta mena. Altrament la terminació onomatopeica *-trac* és comuna amb d'altres noms d'ocell, com *xatrac*, espècie d'agró (*BDC* x, 94), sense relació amb el nostre.

En les Terres de l'Ebre és el nom d'una espècie de bolets; a Tortosa: «agrencs, basts, negres a la part superior i rojos a la inferior; poden minjar-se», Vergés i Paulí, *Espurnes* v, 38; Masclans, *Noms de les Plantes*, 58, l'assenyala a la Pobla de la Granadella i diu que és el *gomphidius viscosus*, nom, segons Sallent, *BDC* IV, 23, de la cama-de-perdiu («bolet de cama prima i dreta, de color vermellosa i forma cònica»). Que el nom d'un bolet, i més essent negre per dalt i rogenc més avall, vingui del nom d'un moixó ben conegut i de colors semblants, és ben possible (cf. noms de bolet com *verderol*, *rossinyol*, *llémena*, *cama* o *bec de perdiu*).

Però ningú no creurà que el nom d'una gran arrel (del qual passem a parlar) resulti d'un ús translatici del nom de la mateixa bestiola; fórmules buides i pedants com «transfusió lexical» (que invoca per a això Griera, *BDC* XVIII, 143) no ens estalviaran la feina de pensar: que un moixó punxut de mig pam, copsant bellugadissament escarabats i mosques no pot servir de base per anomenar l'objecte enorme i incommovible que ens preocupa amb el seu nom.

Els arreplegadors del *Vocabulari del Suro* de 1916 recolliren a Sant Feliu de Guíxols «*bitxac* m. l'arrel mestra del suro i altres arbres» (*BDC* XIII, 93); el *Costumari Català de la Mancomunitat* (1920) diu que *bitxac* és «el nom que en algunes comarques, el Baix Empordà entre elles, hom dóna a la clàvia de l'arbre» (I, 104); «*bitxac*: clàvia o arrel mestra d'un arbre, especialment del pi» (Baix Empordà) diu *AlcM* (1932) i cita de Blai Einer (c. 1910-20) «una bella xameneya feta pel forat del *bitxach* d'un pinetó, que un llamp va corsecar».

En efecte aquestes tremendes arrels tenen fama de ser una amenaça per a les construccions veïnes; però el qui me n'informa (1974, amic de molts anys), de parlar gironí i alt-emp.,, diu que l'anomenen *el bitxaco del pi* (però no *bitxac*). No en tinc altres dades (car el mot ha estat menyspreat pels diccionaris) però és raonable de pensar que aquesta dada sola val tant o més que les altres tres juntes pel que fa a la forma autèntica del mot. Entre altres coses perquè és versemblant que, totes tres, remuntin a una sola font, puix que les tres es localitzen cap a Sant Feliu de Guíxols, que dir «Baix Empordà» pot ser ni més ni menys el mateix; ¿fóra gaire estrany que els entusiastes de l'Associació Catalanista de St. Feliu, vagin resoldre que *bitxaco* «no podia anar», pensant potser, ingènuament, que recollir «formes castellanes» era exposar el bon suretaire a perdre el concurs al premi? És ben possible que sigui massa mal pensat: la meva sospita pot pecar de massa maliciosa i resta subjecta a comprovació.

També hem de creure possible que realment *bitxaco* i *bitxac* coexisteixin, sigui des de l'origen, sigui per confusió (més o menys estesa o individual) amb el nom —més divulgat— del moixó, i afavorida també per la preocupació «purista». Són una legió els mal informats que proscriuen *cuiro*, *cervo*, *toro* i fins *blat de moro*, i en realitat els mateixos que van escapçar *ROMESCO* fabricant un fantàstic $_*$*romesc*, perquè no sabien que ve de *romèscol* (< mossàr. *rumîškal*) ¿hauria estat estrany que creessin *bitxac* 'arrel mestra'?[2] El que ja fóra més absurd és imaginar-se bosquerols que canviessin un *bitxac*, que els fos familiar, en *bitxaco*, per... castellanitzar!, quan en castellà no hi hauria res que els atragués cap a tal forma. Sembla probable que *bitxaco* sigui almenys la forma originària;[3] i llavors és lícita la inducció que sigui pronúncia incompleta i vulgar de **bitxàcol*.

Pel que fa a l'origen reconec que no es veu una pista clara. Amb visible escepticisme *AlcM* parla d'una possible relació amb *bitoc*: la semblança de forma és remota amb un bocinet petit de fusta, d'ús solament nàutic, per tapar foradets, solament usual a Mallorca, i d'origen segurament castellà [cast., 1529, veg. *DCEC*], de manera que fins si la discrepància en la segona meitat del mot no fos tan grossa, no es pot posar atenció a la idea; no quedem tan lluny fonèticament, si de cas, relacionant amb la *bitzega* de sabater; però tampoc ací ens inviten a insistir-hi ni la *-tz-* ni la terminació ni la discrepància en el caràcter de les dues tècniques (i no parlem ja de les grosses diferències de forma i grandària, i de l'etimologia *bisaigüe* de la bitzega).

La idea següent és més raonable en diversos sentits: el ll. VECTIS és mot ben conegut i vivaç en clàssic i en romànic: sentit bàsic 'alçaprem, palanca' (d'on el cat. *vit*, oc. ant. *viech* 'membre viril'), però també 'picó de piconar' (Vitruvi), 'barra o bernat de barrar una porta' (Ciceró, Virgili), 'barra o post lateral d'una civera' (Claudià), tots objectes de grandària i forma comparables al nostre. Ara bé la formació VECTIS (derivat de VEHERE, VECTUM 'transportar') no restà pas isolada en llatí tardà, car hi trobem VECTICULUM 'barra o alçaprem que té el lladre per forçar una porta', i

d'ací sortiren el gall. *betillo* i salm. *betijo* 'tranca o post que fermen a la boca dels vedells o cabrits per impedir-los de mamar', port. i gall. *betilho* 'cabestre per al bou', 'morrió', etc. (veg. *DECH* i *DCEC*, s. v. *betijo*). Al costat de VECTICULUM es troba també VECTACULUM, si bé Tertul·lià només l'usa en un sentit que parteix dels altres sentits d'aquesta arrel, com a equivalent de *vehiculum*. De tota manera tenint *vectis* terminació en *-i* no fóra difícil de concebre que en baix llatí, els jardiners, enginyers forestals i botànics, poguessin fabricar un **vectiaculum* —en certa manera compromís entre els documentats VECTICULUM i VECTACULUM—, que com a terme d'aquests tècnics llatinitzants, pronunciat en forma semiculta, es convertís en **beitçiàcol*; un pas més cap a la simplificació fonètica, afavorit naturalment pel record del nom del moixó i bolet *bitxac*, conduïa de **beitçiàcol* a *bitxaco*. El *bitxaco* del pi i dels altres arbres és com un enorme alçaprem que fa saltar i esclatar la terra i les obres veïnes. Si algú diu que aquesta proposta és més enginyosa i combinada que ben trobada i convincent, callaré demanant més clarícies sobre el mot, i en espera que en surti una altra de més senzilla.[4]

[1] Venint del naturalista Antoni C. Costa té interès la descripció del dicc. *SLitCosta* (1868) que deu ser el primer on es registra: «unes 4 1/2 polzades, cap, gorja i cua molt negres; costats del coll, cap de l'ala i carpó ben blancs; pit, roig fosc; la femella té taques blanques i rossenques en la gorja; menja escarabats, mosques i altres insectes». Ell i Bover tradueixen pel cast. *collalba.* — [2] Per això Careta (1901) condemna *llombrigo(l)* i imposa *melic*, i registra *bàndol* i *màndol* (!) però no *mando.* — [3] Després (1978) aconsegueixo comprovar en altres llocs que *bitxaco* deu ser pertot l'única forma. Un tècnic arboricultor nat en el país, em diu a Pineda que aquí tots coneixen el mot, i que ni a la gent de bosc ni als jardiners ho ha sentit mai d'altra manera. Quan ells trasplanten un arbre, o el desarrelen per vendre'l, l'arrenquen amb *bičáku* i tot, protegint aquest amb una enorme bola de terra que li deixen, tallant les altres arrels i eixamplant molt la bola de terra; i ho deixen algun temps així fins que el pi o altre arbre s'hi ha refet del trauma engegant-hi noves arrels més petites; llavors li tallen el bitxaco i el trasplanten en el nou terreny, on l'arbre engendra i clava verticalment un nou *bitxaco.* També ho consulto a Palamós a un antic empresari de boscos de suro, que no coneixia prou el terme i, pendent de consulta, no pot assegurar-me si allí encara usen *bitxaco* o altre nom, però que tot seguit m'assegura que mai no havia sentit dir *bitxac* parlant d'arbres. — [4] Si es trobés algun indici geogràfic, més endavant, que donés peu a la idea que el nom del *bitxàco(l)* es vagi propagar des de la zona mossàrab tindríem una altra etimologia, almenys en alguns sentits, més senzilla, en el ll. PISTACULUM 'mà de morter' (amb la qual la comparació del *bitxaco* fóra fàcil), car la conservació sorda de la -C- i la de la terminació -ULU, el mateix que els canvis de P- en *b-* i de -ST- en *-č-*, serien normals en la fonètica mossàrab; per a evolucions semblants en altres mossarabismes, veg. el cast. *cernícalo* CERNICULUM i l'àrab hispànic *piztícal* (Simonet), que ve també de PISTACULUM o -TICULUM.

BITXOS, 'espècie de pebrot molt coent' anomenada *vitets* o *vits* en terres valencianes: com que aquest sona *vitx* o *bitx* en la pronunciació corrent castellonenca, en importar al Principat el nom d'un fruit que prospera tant en aquella terra, prenent-lo per un singular, fou canviat en un nou plural *bitxos*, que es confongué amb el castellanisme *bitxo* 'bestiola': el valencià *vit* és el mateix que *vit* 'membre viril' (més vivaç antigament però encara molt usat sobretot en *vit de bou* per a la pell de la verga del toro emprada per a pegar vergassades, etc.), provinent del ll. VĔCTIS 'palanca, post'. ☐ *1.ª doc.*: 1839 «pebrotet llargarut y picant, *guindilla, capsicum*», Lab.

Avui s'usa a la major part del Principat, més que no pas *pebrina*, i tant o més que *coralet* (el qual designa un fruitet semblant però no igual); no solament en el dialecte central, sinó també a la zona de Lleida (Els Torms, 1936), Cardós i Vall Ferrera (1932), etc. És estrany, en canvi, a l'ús de les Balears i del País Valencià, on se sent pertot *vit* i més sovint *vitet* (MGadea, *T. del Xè* I, 28, 77). Ja vaig explicar aquesta etimologia en un article de 1954, ara reproduït a *Lleures i C.*, p. 208.

DERIV.: *Bitxera* (Barcelona, Tarragona, etc.); *bitxer* (Els Torms, Ponts). Per al castellanisme i els seus derivats, bastaran les dades d'*AlcM* i *DCEC*, s. v. *bicho*; en cat. central i la major part del domini la gent de parlar normal o poc contaminat continua servint-se més aviat de *bestiola*.

Bitza, V. *esbotzar* *Bitzega*, V. *DCEC*, s. v. *bisagra* (I, 464*a*) *Bitzella*, V. *vidiella* *Bitzoc*, V. *esbotzar* *Biula* 'llufa', V. *piula* *Biula* 'baldó', *biulany*, *biuló*, V. *balda*

BIVAC, del fr. antiq. *bivac* (avui *bivouac*) i aquest de l'alem. dial. *bîwacht* o *bîwache*, compost de *bî* 'vora, prop de' i *wache* 'vetlla, guarda', derivat de *wachen* 'vetllar'. ☐ *1.ª doc.*: molt usat en comunicats i altres escrits relatius a la guerra de 1936-9, i en les obres literàries que després s'hi han inspirat, especialment poemes d'Agustí Bartra com el citat en *AlcM*.

El fr. antiq. *bivac* es troba, en Ménage, mj. S. XVII, i altres textos de l'època; en castellà ja figura el 1742 en el *DAut.*, grafiat *vivac* contra l'etimologia.

DERIV.: *Bivaquejar.*

BIXEST, del ll. BĪSSĔXTUS 'dia que cada quatre anys s'intercalava entre el 24 i el 25 de febrer', compost de BIS 'dues vegades' i SEXTUS 'sisè', perquè anava darrere del 24 de febrer, que segons la manera de datar romana era el dia sisè de les calendes de març. ☐ *1.ª doc.*: fi S. XIII, Llull.

«L'any --- està en XII meses, e en LII setmanes, e en

CCCLXV dies e VI hores; les quals VI hores fan *baxest* en lo quart any, hon ha CCCLXVI jorns», *Fèlix de les Meravelles*, *NCl.* II, 30 (l'ed. Rosselló, p. 55, escriu *bexest*). També es troba en Llull, però, la forma *bixest*, en l'*Arbre de Sciència* (de caràcter més erudit i de data posterior, 1295). Però la grafia amb *a* o *e* predomina a l'Edat Mitjana: «lo dimecres, a 29 dies del mes de febrer --- per ço com hi havia *baxest*, lo senyor infant ordenà ---», *Crònica del Cerimoniós* I, 29.2 (ed. Pagès, p. 35; *baxeist* err. per *baixest*, ed. Bofarull, 46).

Avui usem la locució *any bixest* amb construcció adjectiva; però pròpiament i primitivament el mot no designava l'any sinó el dia intercalar (d'on *fan baxest* Llull, *hi bavia baxest* Pere III), i per això mateix de primer es digué any de *bixest*; així s'observa també en clàssics castellans: «ya sé en lo que el yerro ha estado: / éste fue año de *bisiesto*, / y fueron pares los días», Calderón (*Màg. Prodigioso* III, xxviii, pàgina 251), «*bissiesto*: *dies* intercalaris, *dies* bisextilis», Nebrija, i per aquest camí segueixen els vells lèxics catalans com el *DTo.* (*bixest*: dies intercalaris). En el llenguatge conservador de la pagesia menorquina això ha quedat petrificat, de manera que Camps i Mercadal, que era metge i podia saber com parlava el poble, escriu *debaixest* com si fos soldat: «any *debaixest*: parts malament» com a refrany de tocologia popular, «any *debaixest*: any de faves» com a refrany d'agricultura (*Folkl. Men.* II, 128; I, 285).

Passo ara a referir-me a l'origen del mot *baixest* en sentit topogràfic. Com és sabut enlloc no és d'ús tan corrent com a Mallorca, però jo l'he sentit també en el Priorat i alguna altra comarca. El sentit més divulgat és el de 'clotada, fondal'; frases com «aquestes cases, dins aquest *baxest*, per força han d'esser malsanes: dalt es turó estarien bé» (IV, 173) es troben sovint a les Rondalles i els altres escrits de Mn. Alcover, «aquest clot o *baxest*» es llegeix a l'*Agre de la terra* de Costa i Llobera (82), etc. El mot ja apareix amb aquest matís en la *Crònica del Cerimoniós* («faem asseure lo giny major de Barcelona davant Nós, en un *baixest*, per combatre la vila», *DAg.*). Aquest apunta a una relació amb l'adjectiu *baix* en el seu paper de mot substantivat (*els baixos*, *un baix*).

Però semblaria que sigui més antic un altre matís, que més aviat aparentaria relacionar-se amb el verb *baixar*, en els diversos sentits d'aquest mot ('davallar', 'anar de baixa', 'anar de mal borràs'); és ja de Ramon Llull la frase «l'aigua de la font no ha on se mova sinó com ha carrera qui sia en *bexest*» (*Contempl.* 344.24): l'aigua no pot córrer ni escolar-se si no troba terreny en pendent cap avall, diríem avui; i sembla que Amengual encara ho sentia així quan defineix «el declive de la tierra por donde corre o puede correr el agua, *derrame*, *derramo*, *declivitas*». Observem en Llull la notable grafia *bexest* amb *e*: si el savi escriptor i els seus amanuenses haguessin sentit que era un derivat de *baix* ¿haurien escrit d'aquesta manera?

Spitzer va canviar radicalment de parer en el judici etimològic d'aquest mot: en *Lexik.* (1921), p. 26, s'escarrassava per trobar analogies a aquesta extraordinària terminació *-est* que justifiqués una derivació que semblava òbvia; però atenint-se al seu honest costum, degué continuar pensant-hi i es retractà tres anys més tard (*ZRPh.* XLIV, 85), reconeixent que es tractava d'una desviació semàntica de l'antic *beixest* 'any de bixest, any de desgràcia', per etimologia popular.

La desaprovació d'*AlcM* no és afortunada: «sembla preferible la primera proposta», «amb el sufix *-est*». La brevetat necessària de les etimologies en aquesta obra ho disculpa, que si no fos així diríem que ací hi ha un abús de llenguatge. No hi ha un «sufix *-est*». Una terminació així existeix en topònims de les terres celto-romàniques (n'he aplegat exemples en els *Beitr. z. Namenfg.* VIII [1973], p. 205), però això no té aplicació legítima a la formació d'un derivat en la llengua catalana viva; no n'hi té més l'existència d'alguns adjectius llatins en *-estis* o *-estus*: *molestus*, *honestus*, *agrestis*, *caelestis*, etc. Quan un mot d'aquests s'incorpora al català popular sovint es veu arrossegat a dins d'un arrel catalana, i llavors no és rar que el poble li mudi el sentit per adaptar-lo al seu suposat i novell cap de família: així CAELESTIS passa a *xalest* i modifica el sentit per pendre els matisos de *xalar*, MOLESTUS es veu incorporat a mots com *moldre*, *remoldre* i *rèmora*, i així en resulta el mall. *remolest*: tals eren els casos que aplegava Spitzer en el seu primer estudi. Però per aquell temps apareix el fascicle de *bisextus* en el *FEW* (I, 381-2) que degué obrir-li els ulls.

Que els *anys de bixest* es consideraven anys desgraciats era una creença de pertot: «any *debaixest*: parts malament» a Menorca; la gent de Toscana s'absté llavors de criar cucs de seda i d'empeltar els arbres, operacions delicades, i encara avui es diu *scherzevolment*, ens adverteix Petrocchi «quando l'anno vien *bisèsto*, non por bachi e non far nèsto». Limitem-nos a transcriure del *FEW* una escassa tria de les conseqüències d'aquesta idea en la semàntica dialectal de França: Poitou *année du bicêtre* «année de malheur», fr. ant. *besistre* «malheur résultant d'une fatalité», fr. mod. *bissêtre* «accident», Vendôme *bézitre* «dégât», Loir-et-Cher *bezitr* «dégât causé par l'orage», d'on «orage» a tota una sèrie de parlars del NE., Lyon *bissé* «épidémie, maladie»; però també en el Midi tenim, per ex., llem. *bisest* «revers, malechance». Què més? si *Bicêtre* s'ha convertit en el nom del gran manicomi parisenc! I més enllà dels Alps: Asti *besest* 'desgràcia', 'diable', piem. *bsest* 'enuig, ira', i si *bisestu* és 'desgràcia' a Còrsega, a Sardenya vol dir 'maltractes', i a Pavia *bisestu* significà 'mal donat' i el logud. *bisestrare* acabà per significar 'esmicolar, fer farina'. Notem especialment l'ús adjectival *baseste-chière* «mauvaise mine» en el parlar francès-central d'Escurolles, prop de Vichy.

El pas al significat català ha de basar-se, com suggereix Spitzer, en la idea de 'accident del terreny', 'descens perillós', d'on 'camí de baixada de les aigües'. I al mateix temps es tractà d'una fatal davallada en

l'estat d'una persona, que si conduí a denominar l'hospital de bojos més famós de França, d'altra banda portà a la locució que assenyala Irene Rocas, la sàvia lexicògrafa de l'empordanès popular, en el parlar de Llofriu (*AlcM*): *anar de baixés* «decaure en la posició social, empobrir-se». Reflex modern del que ja escrivia Bertran de Born en el S. XII: «per qué mos joys, qu'era floritz, *bissesta*» (que Thomas tradueix «se flétrit» i Chabaneau «ma joie ne porte pas de fruit, est frapée de malheur», *RLR* XXXI, 609) com les aigües que, arrossegades pels *accidents* del declivi, es llançaven rostos avall. Però, si els astròlegs sabien bé el contingut cronològic de llurs pronòstics quan predeien un *anar de beixest*, el poble hi sentia simplement un equivalent de *anar de baixa*, entrar en decadència, i oblidant ja del tot la cronologia el mot quedava vinculat a tots els matisos de *baixar* o de posar-se en els llocs malsans de les clotades.

BLA, que primerament fou BLAN, del ll. BLANDUS 'tendre', 'falaguer'. □ *1.ª doc.*: fi S. XIII, Llull, *VidesR*.

En tots els temps s'ha conservat, almenys dialectalment, l'acc. etimològica 'suau, dolç, benigne' i 'suau al tacte, tendre'. Molt freqüent en els escriptors medievals: «e per què no·m parlest ab *blanes* paraules?», «per paraules *blanes*», *VidesRoss.*, 98v1, i l'adverbi *blanament* f° 86, n. 122;[1] «aspra penitència és lisa e *blana* en esperança», Llull, *Mil Prov.*, cap. 22; «tot bon jutge se deu mostrar e ésser *blan* als simples e aspre als maliciosos», Eiximenis (*Doctr. Compendiosa*, 78). Però ja antigament apareix també amb el sentit material 'que cedeix al tacte, que no és dur': «jaer en *blan* lit», Llull (*Blanquerna* I, 1611.26). La forma etimològica, i pertot la més antiga, era *blan* en el masculí, amb la *-n* conservada d'acord amb la fonètica històrica.

Però, com s'esdevé amb la major part dels adjectius (*rodó* < *rodon*) i amb molts substantius (*cartabó*, *segó*, *escó*, *brià*, *Ferrà*, etc.), aviat introduïren molts, i en diverses zones, la forma analògica *bla*, ja assegurada per la rima i pels diversos manuscrits en autors valencians del S. XV: *bla* rima amb *mà* en Jaume Roig (*Spill*, 14.987), «tornarà *bla* e suau» en la *Quaresma* de Sant Vicent Ferrer (94.132). Avui *blan* segueix essent la forma general a Mallorca (Sineu, 1964; Alcover, *Rond.*, *BDLC* VII, 148), i segons *AlcM* és també la de Menorca, Maestrat i Baixa Ribagorça, però diuen *bla* a Eivissa, a Conflent i a tot el Principat, on encara és mot usual a la major part de les comarques, i ben viu en moltes, especialment de l'Ebre i del NE. i NO. del català oriental, i és també la forma actual valenciana. Els valencians tenen avui tendència a preferir el diminutiu *blanet*, amb sentit generalitzat: «tot allò és un taperal, o siga pedra *blaneta*, blanca» (Montitxelvo, 1962), «les fonts que naixen a la terra *turis* ['tosca'] fan l'aigua *blaneta*, argilosa» (Barxeta, 1962), i sovint com a malnom (*Pepe el Blanet*, a Pego, 1962).

En el Principat el mot es mostra vivaç sobretot en escriptors de les comarques vigatanes i selvatanes (sovint en la ploma de blanencs com Ruyra o Roig i Raventós) i no solament en l'acc. afí a 'suavitat, dolcesa', com en aquests, sinó també en la material de 'flonjor, negació de duresa': «mai hem sigut tan *blanes* com som aquesta nit» en la cançó de les palles del sant bressol, de Mn. Cinto, etc. És de doldre que l'ús ciutadà del dialecte central hagi tendit a esborrar les diferències entre *bla*, *moll* i *tou*, mantingudes en vigència plena i neta precisió en el parlar de moltes comarques centrals i excèntriques, i en l'ús general de les regions del Migjorn i extrem Nord de l'idioma. La llengua literària barcelonina i general hauria de fer un vigorós i tenaç esforç per restaurar aquestes distincions (en lloc de malgastar llurs energies els nostres teòrics de llenguatge en fútils tabús i prohibicions lingüístiques).

L'ús valencià (tan sovint injustament bescantat) es mostra modèlic en aquest punt com en d'altres; llegim els mots que m'envia J. Giner i M. (c. 1955): «la carn humana o un membre pot ser *bla* sense ser *moll*; d'unes mamelles de dona es pot dir 'les tenia *blanetes* però no molles'; molles són flàccides, relaxades, que s'afonen en tocar-les, mancades de tibantor; un matalaf *moll* és perquè li falta llana; una pilota *molla* és perquè està desinflada; un terreny *moll* s'enfonsa sota el peu; la carn *blana* és suau al tacte, hi cedeix, no té l'aspror de les coses dures, ofereix al tacte la dolçura de cedir si hi ha intensitat en la pressió —que si fos dura no ho faria— tot presentant-li certa resistència; allò que és *moll* no oposa cap cap resistència, s'enfonsa. Un coixí, un matalaf *blanet* cedeix suaument al pes; una poma *blana*, una bacora *blana*, no presenta resistència a les dents. *Tou* pot aplicar-se al pa, igual que *bla*, però amb matisos distints: el pa *tou* és el que té inflor, el que queda esponjós, que es pot comprimir per la pressió, cosa que s'esdevé amb el pa acabat de coure; el pa *blanet* és el que, essent compacte no és, però, dur; el pa amassat a casa, que de cap de les maneres no s'ha posat *tou* (assaonat), i que fins i tant que no es fa dur, és *bla*, es rosega fàcilment, és de bon mos, no és dur. El pa *tou* és també el que havia arribat a ser dur quan el posem en aigua (per donar-lo desfet a les gallines) i *s'estova*: esdevé *tou* fins que arriba a *moll* i llavors es desfà amb la mà. En un mot, *tou* és bona traducció del cast. *hueco*, no de *blando*. Quant a *bla*, s'usa més la forma diminutiva *blanet*, *blaneta*; però així com els valencians usem *nuet*, *nueta*, i mai *nu*, *nua*, en l'actual llenguatge popular, en l'adjectiu que m'ocupa, *blanet*, *-eta*, tot i ser la forma més usual, hi ha plena consciència en tothom que és diminutiu de *bla*, *blana*, els quals ocasionalment poden usar-se i jo els he oït algunes voltes: «el pa *blanet* és el que està *bla*», «una cosa *blana* vol dir ---», «és una fusta massa *blana*», «eixe gra ja està *bla*», etc., malgrat que *blanet* fa de sinònim més usual que *bla*; diferent de *nuet*, únic usat: pendre el bany *nuets* al riu, al safareig; van mig *nuetes* les dones d'ara, una dona tota *nueta*, els xiquets van *nuets* pel carrer (a l'estiu); solament els artistes diran *un nu*».

El ll. BLANDUS, que a penes ha deixat vestigis en les llengües d'Itàlia i França, s'ha mantingut amb plena vigència hereditària en romanès (*blînd* 'suau', 'mans') i en les tres llengües hispano-romàniques; no s'ha extingit, però, aviat ni del tot en llengua d'oc, si bé ja a l'Edat Mitjana no en trobem més que algun rar representant en derivats i gramàtics, traduït «blandus» (*Donatz Prov.*), «doucereux» en bearnès antic (Lespy); avui gc. *ablanì* «écanguer le lin» (Palay), Luixon *ablàn* «mou, à demi fondu».

DERIV.: *Blanejar*; *blaneig*, *blanejada*, *blanejament*. *Blanenc*. *Blanesa* val.[2] *Blanor* [mj. S. xv, Ausiàs; M. Vayreda, *Sang Nova* IV, iv, 267, 'rosada o humitat nocturna';[3] també a Morvedre, *AlcM*Ţ. *Blanura* [segle xv, *AlcM*; 'boirina, boira humida': «encara queda *blanura* en la Penya del Sit: bé hauran crevillat; me'n vaig a corre la bacora», *Canyissaes*, p. 160]; *blanurada*.

Ablanir [així o *ablandir* en poesies populars dels Ss. XVI-XVIII: «los aucells que van per l'ayre / tenen dolensa de mi / y tu, cor de pedra dura, /ay! / may t'he pogut *ablan(d)í*», Milà i F., *Romllo.*, 474.1f.3]; alguns han usat *ablanar*, i a Benasc sento *bllanà* «ablandar» (1965). *Reblanir*; *reblaniment*, que molts diuen en forma castellana *reblandiment* i Lacav. ho canvia en *ablandiment*. Cultismes: *blandícies* 'afalacs' [1702, *AlcM*], ll. *blanditiae*; *blandiments* [c. 1400, *AlcM*], ll. *blandimentum*. *Blandina*. *Blandir* [Llull], ll. *blandiri*: 'tractar amb miraments': «enegà lo comte que no *blandís* en neguna re los hòmens de Camarasa», en el procés de Pere de Palau, a Camarasa, a. 1295-99, item xxvi [així llegeixo en el ms.; Carreres Candi imprimeix a tort *blandes*, p. 162.17].

[1] El femení *blana* és la forma usada generalment, i també la que apareix en el ms. B de les *Vides*. El manuscrit bàsic A (una mica més antic i en general més fidel al parlar dialectal dels traductors) usa, però, un femení *blan*, sense flexió de gèneres, segurament per analogia de *moll* que fou sempre la forma femenina en els segles medievals; almenys diu *blan* quan precedeix el substantiu (i per tant també *blanment*); de nou «per so que ab *blans* paraules lo tornés a la fe», 224r2; en canvi darrere del substantiu, «per paraules *blanes*», tenim el femení *blana* a tots dos manuscrits. — [2] Cf. cast. antic *blandez* «blandura, terneza, delicadeza», *Calila*, Rivad. LI, 50; «lisonja», Gower, *Confissión del Amante*, 404. — [3] El trànsit a la idea d'humitat també en certs parlars castellans: astur. or. *blandiu*, *-a*, «se dice del tiempo lluvioso» (V). D'ací un derivat *blandizal* 'terreny moll, amarat' en Barahona de Soto (and., S. XVI), 250, 259.

BLACA, 'garric, alzinoi', mot principalment occità (*blaca*, 'alzinar' i 'garric'), que s'estén en català solamen fins al Nord del Rosselló, d'origen probablement cèltic: un mot gal *BLAKKĀ 'plantació' pot induir-se de certs mots gallesos i irlandesos (tipus BLAK- amb el sentit de 'brotada', 'ser jove') pertanyents a l'arrel indoeuropea MELəK- o MEL- 'fer a bocins, afinar, suavitzar'. □ *1.ª doc.*: en occità, c. 1180; en català, cadastres del S. XIX.

He sentit viu el mot *blaques* 'alzinois, garrics o cos colles' («chênes-verts nains») a Talteüll, 1960; allí hi ha també un veral dit *La Blaquera* a la dreta del riu Verdoble, cap al Planal de la Devesa. Talteüll és encara poble de llengua catalana pura, d'habitants molt orgullosos de llur catalanitat. Hi ha un altre veral *La Blakyérə*, però ja arran del trifini amb Tuixà i Vingrau, pobles de llengua occitana: aquell és una vila del departament de l'Aude, aquest un poble grandet, pertanyent al Rosselló des de l'Edat Mitjana, però amb parlar de transició, i ja molt més francament llenguadocià que català. A Vingrau també hi ha un veral *La Blakyérə* i també vaig sentir-hi *las blákas* 'garrics', com a apellatiu, en la meva enquesta del parlar local. Fora d'això no tinc notícia que s'usi enlloc en terra catalana.

En canvi es tracta d'un mot molt general i típic de les zones centrals i orientals de la Terra d'Oc. Va ser bastant famós a les Corts occitanes un trobador *En Blacatz*, i també *En Blacasset*, que no sabem ben bé si és el mateix o si (vist el diminutiu) es tracta d'un parent i èmul seu menys respectat; aquell tençona amb el trobador Pelicier, aquest amb dos asos: Guiraut de Bornelh i Gaucelm Faidit, tots ells de finals del S. XII (Appel, *Chrest.*, 99.9, 84.25, etc.), i n'hi ha més notícies. *Blacatz* és indubtablement un derivat de *blaca*, potser un sobrenom de caràcter augmentatiu, amb el sentit de 'roure' o 'alzina'. Això és conjectural, però de tota manera és segur que és un derivat de *blaca*.

Aquest és un mot amplament difós en els parlars de Provença, Delfinat i Llenguadoc (*lato sensu*): ha quedat fins i tot en topònims majors: *La Blaquerie* és un agregat de La Coubertoirada, en els Cevenes (c° de Nant, districte de Milhau, Avairon), *La Blachère* és un poble i estació ferroviària agregats de St. Jean lo Centenier, en el Vivarès; molt a prop hi ha el que s'escriu *Lablachère*, que és municipi, del c.° de Joyeuse, districte de L'Argentiera en el mateix departament de l'Ardecha (potser són dos barris de la mateixa localitat).

Però resta viu, car el primitiu *blaca* (o, amb consonantisme nòrdic, *blacha*) està abundosament representat en la toponímia menor d'aquella zona (i en cognoms com *Blache*, *Lablache*) i amb aquest caràcter trobem l'exemple més antic en data, en un document de 1180 o 1181 que delimita propietats en el Delfinat, poc al Sud de Valensa del Roze cap a Montmeyran (a uns 30 km. de la frontera amb el francoprovençal): «li via Mosnairesa que vai de sobre la condamina --- que fèr al bosc G. Lautaut e s'en vai de dreh a la *blacha* Peiró de Deu-Ajua e fèr a la via ---» (Brunel, *Anc. Cha. L. Prov.* II, 459.9)[1] (potser la mateixa *blacha* que en doc. de 1318, de Livron, que és allí prop, uns kms. més cap al riu, *RLR* LVI, 161); se'n troben dades també en docs. dels Basses-Alpes (gloss. de Paul Meyer), a Barceloneta (Arnaud-Morin) i un *lə blaθə* en el Lionès (*FEW*, nn. 1 i 2). «En plaissatz»

ni en *blaca*» rimant en *-aca* en el provençal Raimbaut de Vaqueiras, «inz per las *blachas* / --- van sercan las *vachas*», en la *Vida de Santa Enimia*, també provençal o delfinesa i un i altra cap a 1200; la darrera porta un masculí *blacs* 'branques punxents de coscoll' rimant amb *dracs* (cf. roerg. *blac* «perche de chêne», *RLR* XXIV, 230).

El *Tresor dóu Felibrige* ens dóna *blacho* o *blaco* «ramée de chêne blanc, jeune chêne blanc, gaule de chêne, bois taillis de chênes ou de châtaigniers; terrain aride qui a porté des chênes blancs, friche, lande», amb el derivat *blacaredo* «chênaie» (Fourvières). Avui el *FEW* (I, 393*a*) localitza el mot al Nord de l'Isère, a Dia, en el Trièves occità (entre Gap, Dia i Grenoble), a Gilhoc (prop de Tournon, N. del Vivarès), a Alès, Boques del Roze,[2] i fins a Aniana (uns 30 km. ONO. de Montpeller) i finalment en el Roergue, però la presència en el català de les Corberes prova que aquesta àrea pròxima al Roine i l'Alt Tarn es prolonga fins al SE. de l'Aude.

Crec que M-Lübke no va tractar mai d'aquest mot. Però ja Jud el 1912 (*BDR* IV, 62) es manifestava intrigat i cridava l'atenció cap a un topònim vecià *biaca* (estudiat per Olivieri, *St. Gl. It.* III, 159) al qual —si no confonc; o és prov.?— correspon la definició que Du C. dóna d'un b. ll. *blach(i)a* «ager consitus quercubus vel castaneis, adeo tamen distantibus ut arari possit». I no sense reserves suggeria si hi havia relació amb un grup de mots grisons i alt-italians (de la forma *blach*, *blecha*) per a una espècie de tela, borrassa o flassada, que seria d'origen longobard o alamànnic: crec que podem deixar córrer aquesta idea vista la considerable diferència fonètica i semàntica, i la poca versemblança que un mot tan fortament arrelat al terrer occità tingui parentela germànica de dialecte alt-alemany.

Walter von Wartburg (*l. c.*) s'errà totalment, i persistentment en la indagació de l'origen del mot. Primer deia que era natural pensar, tractant-se de «chêne blanc» en la família del germ. BLANK 'brillant' a la qual «pertanyen entre altres esc. ant. *blakkr* i nor. *blakra* 'brillar, guspirejar', o sigui formes sense nasal» («also formen ohne nasal») (!); el benemèrit creador del gegantesc *FEW* traeix aquí el seu lamentable desconeixement de la lingüística germànica: no cal haver entrat gaire endins de l'estudi d'aquesta per saber el fet elemental que l'escandinau assimila NK en *kk* (dan. *takk* = angl. *thank*, al. *danken*), per tant és un disbarat creure que a base d'aquestes formes escandinaves es pugui postular un gòt. BLAKK- com ell fa! Algú degué assenyalar-li la seva *gaffe* i el 1939 va retirar (*ZRPh.* LIX, 303) aquest fantàstic mot gòtic, adherint-se a un article posterior de Jud (*VRom.* II, 1937, 4) al qual atribueix la idea que *blaca* vindria del gal *BALCOS 'fort'. En realitat el que havia fet Jud en aquest treball era refutar una etimologia germànica de Gamillscheg (de la sèrie d'etimologies burgúndies, quasi totes falses, que havia publicat aquest autor en el volum darrer de *Rom. Germ.*). Inútil insistir en aquestes etimologies germàniques. Però Jud s'havia limitat a suggerir breument i amb força escepticisme, si al costat de l'adjectiu gal citat (d'on s'ha derivat el cat. *balca* 'boga') podia haver existit una variant fonètica cèltica *BLACC- que donés compte del provençal *blaca* 'garric'; com que no hi ha cap base per a tal variant fonètica, ni la boga té res a veure amb el garric (i de més a més fins per a *balca* aquesta etimologia és mal fundada) s'imposa també descartar aquesta segona etimologia de Wartburg.

Vendryes (*Rom.* LXVI, 367-9) indicà en fi un enllaç cèltic acceptable (no recollit, crec, fins ara, en cap obra general), postulant un gal *BLAKKĀ 'plantació' fundat en el ky. *blagur* 'brotada, borrons, botges' («germs, sprouts») i en l'irl. *blaicce* 'ser jove' (parlant d'homes i dones):[3] si no m'enganyo el mot irlandès parteix d'una base BLAKKI- bastant pròxima per la forma, però no tant pel significat, a la forma postulada com a gàllica, mentre que el mot gallès, que tan bé coincideix amb el significat d'aquella, suposa en canvi un BLAK- amb -K- senzilla; però com que el mot gallès i l'irlandès tenen significats perfectament conciliables entre ells (a base de la idea de 'germinar', brotar juvenilment') és versemblant suposar que la -KK- doble és deguda a una geminació intensiva comuna a l'irlandès i al gal i no complerta en britònic.

No veig que Vendryes hagi intentat donar al mot irlandès i gal·lès una explicació etimològica. Però no trobo gran dificultat a relacionar-los amb l'arrel indoeuropea MEL- 'fer a bocins, fer farina, moldre', puix que d'aquesta es forma una arrel amplificada MELᵊK/MLĀK- que havia d'evolucionar fonèticament en BLĀK- en britònic, des dels origens, i en gaèlic des de l'etapa de l'irlandès mitjà, evolució que per tant és lògic atribuir ja al cèltic continental de l'Antiguitat; cf. el celto-romànic *BLATO- 'blat' en lloc del cèltic insular *MLĀTO 'farina', celto-romànic *BRATT-, *BARATT- (vegeu supra *BARATAR*) al costat del cèltic insular MRAT- 'enganyar, defraudar' (més casos de ML > BL- en cèltic continental, veg. Horst Schmitt, *ZCPh.* XXVI, 96, 151).

Ara bé les llengües insulars presenten diversos representants d'aquesta arrel amb sentits relacionables amb el de 'plantació, plançó, brot tendre': irlandès antic *mlāith*, irlandès mj. *blāith* 'suau, llis' («smoth, gentle»), bretó mj. *blot* 'bla, tendre', que postulen ML̥TI-, ky. *mwlwg* 'escombrall, detritus, escombraries' («exverrae, sordes, quisquiliae», pròpiament 'trits, engrunes, menudalla') que suposa MOLU-KO-, etc.; la variant MELK/ML̥K-/MELᵊK- està ben representada en la major part de les famílies indoeuropees: paleosl. *mĕlŭkĭ* 'petit', 'som, sense fondària', lit. *smulkùs* 'fi' (i altres formes bàltiques), gr. *μαλαχός* 'bla, moll, tou', *βλᾱξ* 'flac, ensopit', irl. mj. *malcad* 'podrir-se', irlandès mj. *blēn* 'els engonals, els tous del cos', que suposa *MLAK-NA, veg. Pok., *IEW*, 716.37, 717.31, 719.16, 719.25.

[1] Amb caràcter de nom propi trobem *Bernart de la Blacha* en un doc. de c. 1160, referent també a la zona de Chabeuil, al Sud de Valensa (Brunel,

98.32, i *la Blaqueira* cap a Sta. Eulàlia d'Olt, Avairon, entre Rodés i Mende (ja només a uns 40 kms. del límit llengd.-alvernès) en diversos docs. des de c. 1155 (Brunel I, 362; II, p. 188). Potser es pot col·locar encara ací el nicenc *blaca* 'trementina d'emplastres', 'cerussa' (Calvino). — [2] La forma amb consonantisme nòrdic *-cha* en aquest mot s'estén fins al Baix Roine (a causa segurament de l'abundor d'aquesta espècie arbòria en les pròximes comarques alpines: «souto li *blacho* / de la fourè de Cadaracho», *Calendau* IX, 284. — [3] Manquen aquests mots en Pedersen, *VglKG*; Walde-P.; Walde-H.; Pok., *IEW*.

BLADA, 'arbre selvàtic de la família de l'auró': el seu nom resulta d'una alteració del grec i llatí PLATĂNUS 'plàtan', al qual s'assembla la blada en certs detalls, com la forma de les fulles; en els Pirineus central, i altres parlars del Nord, el nom de la blada conserva formes com *plade*, que presenten el resultat regular de PLATĂNUS segons la fonètica històrica, mentre que en català la *p-* s'ha canviat en *b-* probablement per influència d'un altre nom, potser pre-romà. ☐ *1.ª doc.*: Lab. 1839; 1877, Costa.

Cebrià Costa, núm. 421, identifica amb el científic «acer pseudoplatanus L.» i amb el castellà *moscón* (p. 300): «en Montserrat, Montseny, Berga, Olot y otros montes; cultivado; primavera». Veg. més dades sobre l'arbre en Serradell (*Sota Terra, Club Muntanyenc* I, 126), Sallent (*BDC* XVII, 1, 7) i *Costumari Cat. de la Mancom.* I, s. v.; per als usos i llocs, vegeu *DAg.* (que el localitza especialment a Camprodon). L'anoto a molts pobles, com a Ogassa (1935), Sant Boi de Lluçanès (on és també topònim, *Serrat de la Blada*, 1964) i Tuixén: «en aquests boscos també hi ha alguna *blada*, en alguns pegadets; és semblant a l'auró però té la fulla com un trèmol i usen la fusta per fer-ne llançadores» (1963). Segons Colmeiro I, 539-40, recollí primer el nom Bassaganya (1855), i habita «en los montes de algunas provincias y generalmente cultivado», localitza l'arbre en els llocs ja indicats i a Aragó només cap a Echo i cap a Aliaga; asturià *plágano*, gall. *prádano*, *pradeiro* [< *pradãeiro*]; Joaq. da Silveira (*RLus.* XVII, 125-6) assenyala portuguès dialectal *pàdreiro* en el Minho, i els NLL portuguesos *Padreiro*, *Padroso*, *Padraído* [PLATANETUM], *Padrenda* [< *Padrãeda*], gall. *Pradeda*, *Padredo*, astur. *Padrera*, i *Prádanos* a Burgos i Palència.

En català pertot he recollit i llegit *una blada* com a femení, resultant de la pronúncia *bládə* del català oriental, amb evolució fonètica paral·lela a la *rave*, *orgue*, *orfe* (RAPHĂNUS, ORGĂNUM, ORPHĂNUS) per l'homofonia amb els noms d'arbre com *alzina*, *olivera*, *moixera*, *serbera*, cas semblant al del *càdec* CATĂNUS 'espècie de ginebre', que en la seva variant *cada* donà des de tan antic el nom de *Montcada*;[1] tanmateix en l'origen fou **el blade* masculí, amb article vulgar *es blade*, que ha quedat petrificat en el nom del poblet d'*Esblada*, en el Gaià, prop de Querol.

El mot πλάτανος és grec (d'on llatí *platănus*) —sigui oriünd de Grècia l'arbre, o de l'Àsia— i ha estat des de l'Antiguitat el nom de la gran platanàcia, *platanus orientalis*, dels nostres jardins i avingudes: és derivat de πλατύς 'planer, aplatat', πλάτος 'placa' (segurament per les grans plaques irregulars, característiques, en què es desprèn la seva escorça). Però ja des d'antic molts arboricultors d'Occident hi confongueren la blada, per error certament i per això els naturalistes li diuen *pseudoplatanus*, però en realitat és una acerínia, no massa diferent de l'auró. La base d'aquesta transmissió de nom pogué trobar-se en la figura general de la planta, però potser el que més induí a la confusió és la forma de les fulles d'un i altre arbre, profundament dividides en grans lòbuls.

L'evolució fonètica seria regular en un mot hereditari si no fos per la *b-* anòmala en lloc de *p-*. El consonantisme inicial normal s'ha conservat, però, no solament en les citades formes gallego-portugueses i en el fr. *plane*, sinó també en els nostres Pirineus centrals: car *pláde* (m.) és general a la Vall d'Aran (des de Canejan fins a Escunyau almenys), i un poc més a l'Est tenim una forma *pládo* a l'alta Vall d'Àneu (Alós, Krüger, *Hochpyr.*, A, I, 8), on veiem la pèrdua de la -N- intervocàlica, pròpia del basc pallarès precatalà (*EstTopCat.* I, 127-8) —com del basc i del gascó—, i hi ha també *pládou* a l'Arieja (Usto, Alta Vall del Coserans).[2] D'una evolució contracta de PLATĂNUS sembla resultar la forma **plain* i *plai*, que és la pròpia del provençal alpí, i usual des de la vall de Barceloneta (Ronjat, *Gramm. ist. prov. mod.* II, 256) fins al Roine, car és la que empra el mateix Mistral: sigui passant per **plăðne*, **plăðme*, **plazne*, *-me*, sigui per extensió cap al Sud d'una forma amb -T- reduïda a zero, provinent de la zona delfinesa o frprov.: «se gandissiè lou pople alabre, / coume quand rounco dins li vabre / un lavàssi de plueio, a l'oumbrino di *plai*» (*Mireio* XI, 34.7), «vesès dins li *plai* / esbrihaudà l'iue di machoto» que el mateix autor tradueix «sycomores» en *Calendau* (IX, 16.7).

Si aquestes formes són ben explicables, no és tan fàcil de compendre la *b-* de *blada*. Potser una «dilació» o assimilació a distància de la sonoritat de la *-d-*, però és un fet tan excepcional que costa de creure-hi;[3] i ens intriga majorment en veure que aquesta alteració es repeteix en diversos parlars occitans: *bladre* [< **bladne*] en el Velai, *blási* en el Roergue, *blai* en els Alps (Ronjat, *l. c.*) i la forma *ládou* de Banyeres de Bigorra (Rohlfs) vindrà de **bládou*. L'explicació que em sembla més satisfactòria és que el nom caigué sota la influència d'una arrel cèltica important i molt estesa, BLAT- (< MLAT-) justament pròpia de moltes coses vegetals.

Irl.ant. *blaith* (*mlaith*) i bret.mj. *blot* 'tendre (vegetació)', ky. mj. *blawt*, bret. *bleud* 'farina', gal·lo-romànic *BLĀTO- 'cereal', 'blat', irl. mj. *blāth* 'florida, flor', ky. *blawd* 'florida'; ara bé això reapareix en un sens-fi de NPP cèltics en BLAT-, BLAD-, entre ells *Bladămus* (Whatmough, *Dial. of Anc. Gaul.*, p. 117; H. Schmitt; Holder), que com he explicat ha de sortir de **plăð-*

me < *PLATĂNUM, amb la terminació -AMU d'aquest mateix nom de persona.

Al meu entendre podem donar, doncs, com idea probable que, en terres occitanes i pirenenques, l'hellenisme PLATANUS entrà en l'òrbita d'aquesta família cèltica canviant-se aviat en *BLATĂNU, -ĂMU. I aquesta celtització d'un nom d'arbre remarcable no ens ha d'estranyar gens si ens recordem del gran paper que feren els celtes, amb els seus bosquerols i druides, en l'explotació dels boscos i dels seus arbres: es tracta sovint de tota mena d'arbres selvàtics que batejaren de nou: cat. *vern*, cast. *aliso*, gall.-lleon. *ameeiro*, *oumeiro*, cast. *álamo*, cat. *beç*, *bedoll*, cast. *abedul*, llista que suspenc per inacabable; i notem que sovint es tracta d'arbres notables per la seva escassa freqüència i per propietats notables, altres cops per l'origen oriental o grec de llur nom, que en totes tres coses coincideix el nom de la blada. El gr. *χάστανος*, en arribar d'Orient, es converteix en gal. CAXĂNOS, CASSĂNOS o CAXĪCOS, nom del roure (fr. *chaisne*, oc. *casse*, castellà *quexigo*); el teix rep els seus noms TAXUS, EBUROS, IVOS (fr. *if*) de la seva utilització pels arquers druídics, etc. No acabaríem mai si ens proposàvem d'esgotar aquest capítol. Una de les conseqüències d'aquesta activitat dels druides i bosquerols celtes degué ser l'alteració de *πλάτανος* en *BLATĂNUS, *BLATĂMUS.

[1] Que ja cap a 1230 es considerava femení, puix que amb *-a* fou traslladat llavors al nom del *Montcada* de l'Horta valenciana. — [2] Rohlfs, *Le Gc.*2, § 479, 458. — [3] Algun cop la π grega s'ha convertit en B- en passar al llatí: *πύρρος* > *burrus*, *πύξος* > *buxus* (amb el seu derivat BUXIS, -IDA, *πυξίς*; potser aran. *birón* si ve de *πείρων*, veg. *Vocab. Aran.*). Però no solament és un cas excepcional, sinó que tot són formes ja del llatí clàssic, ço que indueix a creure que es devia a alguna diferència d'articulació en la fase arcaica de les dues llengües, que no sembla prolongar-se fins al període romànic o imperial. És també, doncs, difícil que aquest sigui un cas comparable, car llavors hauria d'aparèixer ja, algun cop almenys, en la documentació llatina.

Bladar, *blader*, *bladeria*, *bladeta*, *bladina*, V. *blat* *Blair*, V. *bleir* *Blama*, *blamarada*, V. *flama* *Blan*, V. *bla*

BLANC, del germ. comú BLANK 'brillant, resplendent', 'blanc' (avui al. *blank* 'brillant, polit', poc usat) de l'arrel de BLINKEN 'guspirejar, pegar llambregades'. ☐ *1.ª doc.*: docs. de fi del S. XII (*AlcM*) i escriptors del XIII; i b. ll. de Cat. *blancus*, aplicat a objectes de metall i de vestir, a animals, o roques, en docs. des de 951 a 1177, Bast-Bass. 274.

És ja freqüent en Jaume I i en Llull (per ex. *Blanquerna* I, 79.6). En català, des dels principis és ja el mot d'ús general. Germanisme com altres noms de colors: *blau*, *bru*, *gris*. En particular aquest degué penetrar en romànic des del llatí vulgar tardà, car és comú a totes les llengües romàniques d'Occident, on a penes sobrevisqueren vestigis del ll. ALBUS — sobretot en derivats o en la toponímia. La penetració del germanisme no fou igualment ràpida pertot, car en castellà i més en gallego-portuguès presenta senyals d'entrada més recent, i els rastres de ALBUS són més importants; també, però, en la nostra toponímia, ALBUS predomina en els noms més antics (*Montaub*, *Vilalba*, *Agualba*, *Pedralbes*, *Roquesalbes*, *Espinelves*, etc., són més antics que *Montblanc* i semblants).

En germ. és probable que BLANK pertanyés ja al germànic comú (fins al gòtic, tot i que allí no està documentat), i és incert si el romànic el prengué del gòtic o del germànic occidental comú, potser més aviat això últim, car del verb bàsic *blinken* a penes en tenim testimonis més que en germànic occidental; el sentit germànic és més aviat 'brillant' o 'blanquinós' que 'blanc' (que s'ha dit sempre amb mots afins a l'anglès *white*, al. *weiss*, etc.), si bé en alemany antic apareix ja algun cop amb el sentit romànic.

Cal deixar ací per als altres diccionaris l'exposició dels incomptables usos especials i fraseològics del mot; i limitar-se a uns breus complements. Substantivat, *el blanc*, *un blanc*, presenta algunes accs. més notables. *Blanc* 'cansalada grassa, no viada' a Gandesa (*Excursions* III, 73), *blanquet* 'mena d'embotit «blanc» amb cansalada', val. i mall. (*BDLC* XIII, 40), alt-arag. *blanco del puerco* (que s'acosta al pernil, Ansó, 1966); part del molí, 1575, O. Pou.[1] En el sentit de 'fitó, objecte que hom tracta de colpir' (i l'accepció figurada 'objecte, finalitat') [1640, *DTorra*; Lacavalleria];[2] no és un mot importat del castellà, per més que a molts punts del Princ. i del País Valencià avui es digui més *el blanco*, per influència del servei militar.

Quant a les combinacions fraseològiques fixes amb un substantiu (*perdiu blanca*, *pi blanc*, etc.) es podrà veure en general el substantiu corresponent; com a més notables cito: *menjar blanc* (plat de llet, farina i sucre), 1575 [«leucophagum», On. Pou, *Thes. Pu.*, 191]; *arbre blanc*, que en algunes bandes designa collectivament els arbres de la mena dels àlbers, pollancres i verns, i en d'altres especialment l'àlber (*abre-blancos i txopos*, Roda de Ribagorça, 1957); *calma blanca* (Formentera, 1963) o *mar blanca* (Cabrera, 1968) 'calma absoluta en la mar' (el que a la Costa de Llevant anomenen *calma sangrenta*, i en cat. antic *albeïna*, formació parallela a base de ALBUS); *blanca* (Vilallonga de l'Assafor, 1963) o *herba blanca* (Lorxa, 1963) 'torpa, croca'. *Armar-se en blanc* 'de punta en blanc, de cap a peus' [c. 1460, *Tirant*, cap. 52 i passim].[3]

DERIV.: *Blanca* ['garsa', 1471, Joan Esteve; també murcià, Ga. Soriano], expressió per antífrasi. *Blancada*. *Blancal*, adj.: *pi blancal* 'pi blanc' (Benasc, 1965), *aiga blancal* ('que duu substàncies argiloses') > 'aigua ferruginosa' rossell.[4] *Blancall*; *blancalló* 'taca blanca visible en el paisatge' («en aquells camps s'hi veu un *bləŋkəyó* que és un molí de vent», Moià, 1935; «aquell *blancaió* és una masia», Muntanyola d'Osona, 1935). *Blancàs*. *Blancatxo*. *Blancor* [Llull; Lacav.]. *Blancoi*. *Blancura* 'blancor' [1640, *DTorra*; 'malaltia de l'ull',

S. xv, *AlcM*]; *blancúria. Blancús. Blanquejar* [Llull; 1640, *DTorra*], intr. 'pendre color blanc' [*Tirant*];[5] tr. 'emblanquinar' val. [1640, *DTorra*; avui val. i del Migjorn: «b. els tetxos dels pisos», Portell de Mlla., 1961]; 'sotmetre els teixits a les operacions necessàries per descolorir-los', d'on *blanqueig*, que no és sols l'abstracte sinó també el nom de l'edifici del tint (Sentfores, «El Blanqueig de la Codina», 1935).

Blanquer [1084, etc., Bast-B. 273; fi S. XIII, Jaume I; «macerator coriorum», 1575, OPou, *ThPu* 162], oït a Igualada, Olot, Prada de Conflent, 1960, etc.; *blanqueria* [1378, *AlcM*; Lacav.; *Les Blanqueries*, nom d'un carrer de Serdinyà]. *Blanquella. Blanquenc. Blanquerot. Blanquesa. Blanquest* eiv., modelat segons *baixest*. *Blanquet* 'cerussa' [1249; Llull, *DTo.* 1640; «*blanquet*, peix; aphya, aphia», 1660, *DTorra*]. *Blanqueta* [S. xv, *AlcM*]; *la blanqueta* i *la blanqueta de Llimós* són dues menes de raïm per menjar (Estoer, 1960). *Blanquiella*, format segons *vidiella*.

Blanquí adj. (1452, *DAg.*). *Blanquina* 'blancall, taca blanca que es veu de lluny' («allà, prop d'aquella blanquina», val., Polop, 1963); *blanquinal* id. a la mateixa zona («aquell b.», «els Blanquinals de la Foieta», Torre d. l. Maçanes, Aigües de Busot). *Blanquinós* [S. xv, *AlcM*; 1640, *DTorra*, s. v. *blanch*], manllevat pel castellà Arcipreste de Talavera (1439) i per Azorín (*blanquinoso*, *DCEC*). *Blanquir* [Llull]; *blanquició*; *blanquidor, blanquiment. Blanquinya. Blanquissar* 'coster argilós' mall., val. («El Blanquissar de Calabarra», Torís, 1962); en val., més corrent *blanquissal*, sobretot a la zona xativina.[6] *Blanquiu*; *blanquívol*, val. (*AlcM*; però em pregunto si no hi hagué malentès i no es tracta[7] de *blanquibòl*, per al qual, veg. *DCEC*).

Emblanquir [Llull]; *emblanqueir* [S. xv, *AlcM*]; *emblanquiment, emblanquidor. Emblanquinar* [1556, *AlcM*; 1575, On. Pou, *Thes. Pu.*, «dealbare», p. 9];[8] *emblanquinat*; *emblanquinada, emblanquinador, emblanquició* [1356, *AlcM*], *emblanquinadura, emblanquinament. Esblanqueir* [1479, *AlcM*], *esblanqueït* [*-ait*, 1640, *DTorra*, s. v. *blanch*]; *esblanqueïment*.

1 «... les pales on pega l'aygua; *lo blanc*: scamnum, tignum; lo dau ---», *Thes. Pu.*, 216. — 2 Figura ja en la «Lamentació que fa la ciutad de Malorque»: «*plorans ploravi*, de sanch, / regant de mos ulls la terra, / de turments som jo lo *blanch*, / rosegada per lo fanch / de vissis, com un perra», que JMBover, *Bibl. Escr. Bal.* II, p. 340, 5.3, atribueix a Salcet (potser Mateu Salcet, c. 1400) i es referiria a la inundació de 1403. Però el llenguatge mostra clar que és un text posterior, Ss. XVI o XVII. — 3 Així mateix en el castellà del valencià Timoneda: «como Ricardo lo supiese, *armóse en blanco*, ni más ni menos como si hubiese de salir a la batalla», *Patrañuelo, Rivad.*, p. 161; no és, però, solament català ni de valencians: «quedaba aquel gran príncipe solo --- colérico, impaciente, *armado* en blanco, y quitándose la manopla la lanzaba en el aire», P. de Sandoval, *Hist. de Carlos V*, 2.45 (Rivad. LXXX, 117*b*). — 4 «La de Font-Campeta és una *aiga blancal* que fa roïll», Banyuls de la M., 1961. — 5 En una cançó popular del S. XIV o XV: «veig els turons de Marsella / les montanyas blanquejar ---», Milà i Fontanals, *Romllo.*, 215.13. — 6 *Els Blanquissals* «ho diuen perquè hi ha uns terrers blancs», Canals, 1962; «*El Blanquissal* de la Torre, però hui és terra de marjal», Xàtiva, 1962. A Quatretonda ho feien sinònim d''argila blanca', sense valor col·lectiu, oposat a *albarís* 'terra rogenca', i a propòsit del *Poet de l'Argila* observen «en el pla, abunda més el *blanquissal* que cap altra mena de terra», 1962. A Miramar de Gandia *terra blanca* és «terra sense arbolat, terra campa», «a les *terres blanques* es feia blat, tomacar, queraïlles i dacsa», 1963. — 7 Escrig, 1851, «blanquiç», però no li posa accent. — 8 «En lo any 1757 *se emblanquinà* a tota la iglesia parroquial del Pi per dintre», Maldà, *Excursions*, pàgines 154, 14. A Menorca, on és activitat molt conspícua, diuen *emblancar*, els maonesos, però *emblanquinar*, com pertot, els ciutadellencs, 1964.

BLASFEMAR, pres del ll. *blasphemare* 'dir blasfèmies' i aquest del gr. βλασφημέω 'pronuncio paraules impiadoses', 'difamo, bescanto'; la forma antiga fou generalment *blastomar* 'blasfemar' i 'maleir, vituperar (algú)', provinent del ll. vg. BLASTEMARE, forma que resulta d'una alteració fonètica de la clàssica, probablement causada o ajudada per una dissimilació de les dues consonants labials *ph* i *m*; d'altres alteracions del mateix mot provenen *flastomar* 'blasfemar' i *blasmar*, que s'especialitzà en el sentit antic de 'vituperar' i és una simplificació de *blastmar*, quan caigueren les vocals internes abans de l'accent; la *f-* de *flastomar* no està ben explicada però com que reapareix en els parlars d'illes italianes i gregues és versemblant que ens vingués ja d'aquells països. ☐ *1.ª doc.*: *blasfemar*, darrer terç del S. XIV (Eiximenis, *AlcM*); *blastemar, blastomar* i *blasmar* apareixen a la fi S. XIII en Llull i en les *VidesRoss.*; *flastomar*, 1371.

També apareix *blasfèmia* ja en el S. XIV, llavors segurament accentuat *blasfemia* (com el gr. βλασφημία i el cat. *blastomia*), com ho mostra la grafia amb *a*, en *Scipió e Aníbal* d'Antoni Canals: «la fortuna és instable, variable, mutable --- les quals cozes dir de Déu seria gran error e *blasfamía* singular» (p. 35).

Interessa la duplicitat de formes que veiem en les *VidesR*: «que la saviesa crestiana ço *blastéma* molt» 46v1 (forma comuna a tots dos mss., traduint «apud christianorum prudentiam --- abnegando *blasphemare*», ed. Graesse, 118.7), però en canvi «e anà a él Frare Guillem de Vertzel e comensà los demonis a *blasmar*», 109r1. En tots dos casos els traductors volen dir el mateix: 'desaprovar, vituperar', però tractant-se allí d'un present i ací d'un infinitiu, allí amb l'accent damunt la vocal *é* i ací amb l'accent a la desinència, en aquesta forma s'ha produït la regular síncope fonètica, mentre que en aquella la vocal no podia caure perquè era tònica.

És una alternança que revela que degué ser, al principi, un dels verbs d'irregularitat extraordinària, com *menúga/menjár, paráula/parlár*. Però aviat aquestes

anomalies morfològiques s'eliminaren i es crearen dues conjugacions completes *blastéma/blastemár*, al costat de *blasmár/blásma*; i havent-se aquesta allunyat més radicalment del *blasphemare* o *blastemare* llatí, es tendí a reservar-li el sentit de 'desaprovar, vituperar'; i a l'altre, el més pròxim a la idea de 'blasfèmia', 'paraula impia'. Davant la labial *m*, la vocal *e* pretònica aviat es canvià en *o*, per una labialització semblant a la de *conjuminar*, *rublir*, *ensopegar*, *romandre*, *arromangar*, o it. *domandare*, *domani*.

Blastomar és ja molt freqüent en R. Llull. No sempre en aquest es tracta d'un concepte religiós: «aquella folla fembra plorà e planyia molt fortment com havia mullats sos vestiments, e *blastomà* e maldix Fèlix, cor per son levar s'era squivat son paleffrè, e ella era *caüda* en la aygua» (*Meravelles* I, 78), on és simple sinònim de 'maleir, injuriar'. Però el sentit religiós hi és tant o més freqüent: «lo cardenal --- donà·l al ribaut qui *blastomava* Déu, per ço que·l beneís e que null temps no·l *blastomàs*», «molts són dels que *blastomen* tots jorns nostre spos Jesu Crist» (*Blanquerna* II, 180.28; I, 202.10), i passim en els versos del *Plant de Nostra Dona Sta. Maria* (per ex., v. 137). Cito altres casos de l'acc. no religiosa: «diu lo proverbi comú que 'a cavall blastomat lo pèl li luu'», Eiximenis (*Terç* III, 46.5), «si una a sa guisa no·n agués feta, cent veguades *blasthomant-la* deia: —Vés-te·n enllà, vil, pudent ---», *Corbatxo* (*BDLC* XVII, 77): «cant --- lo víran axí fugir, sí lo ascridaren tots e lo van ahucant, e *blastomant* la hora qu'êl fo nat» en la *Questa* de Reixac, 192.2 (traduint «crient tuit après lui, et le vont huiant et *maudissant* l'ore ---»).

En aquestes dues obres constatem, doncs, com ja s'havia perdut la distinció fonètica encara observada per les *Vides de Sants Rosselloneses*; car en totes dues apareix *blasmar* al costat de *blastomar*, i notem que en el *Corbatxo* són arrizotònics tots dos: «aquell qui *blasmada* l'agués, l'aguera volanters ab les sues pròprias mans mort», *Corbatxo*, *BDLC* XVII, 78; justament en Reixac la forma sincopada és la que està en posició rizotònica: «sí ·s *blasma* con el no crâch *Galeàs*» (traduint el fr. *blasme*, 32.23). La distinció que es va formant és que *blasmar* tendeix a pendre el sentit modern de desaprovació poc severa i no violenta, com s'esdevé també en aquests altres exemples antics: «encontré en la via d'amor amador qui no parlava; ab plors, magres faiçons, languiments, acusava amor e *blasmava*», Llull (*Amic e Amat*, *NCl.* XIV, 48.17), «que recomten valor en les corts on és *blasmada*», Llull (*Blanq.* I, 244.10), «yo·n fuy felment / certificat / de son pecat; / sense *blasmar*, / ni difamar, / li fon prest dit, / cercàs partit», J. Roig (*Spill*, 4145).

La diferenciació entre *blastomar* i *blasmar* no presenta, doncs, cap dificultat. Els fets es compliquen més amb l'aparició posterior d'altres formes, que tenen totes el mateix origen, i en definitiva es mantenen dins la mateixa esfera semàntica i com a sinònims més o menys diferenciats, que condicionen l'un de l'altre la vida o l'extensió semàntica: el cultisme *blasfemar* es fa freqüent des del S. XIV, i *blastomar* recula o es modifica; *blasmar*, més allunyat, es manté millor, vigorosament fins al S. XV,[1] després també perd terreny i a la fi de l'època decadent de la llengua és un mot antiquat, que després es restaura amb caràcter literari.[2]

No hi ha en tot això problemes difícils però sí en el consonantisme de *blastomar* i les seves variants. En lloc de BLASP(H)EMARE apareix una forma BLASTEMARE, ja documentada en llatí vulgar (en una inscripció de Gàllia), que existeix ja en dialectes grecs i és la reflectida amb caràcter hereditari per totes les llengües romàniques, des del romanès *blestemà*, passant pel sard, l'italià (antic i dial. *biastemare*, avui normalment, amb metàtesi, *bestemmiare*), les llengües gallo-romàniques[3] i les tres hispàniques; en efecte, el cast. i port. *lastimar* tenen també el mateix origen (amb una reducció de BL- a *l*- conforme a les tendències fonètiques luso-castellanes), si bé, en aquestes llengües, l'evolució semàntica partí de la idea de 'bescantar' cap a 'agreujar, ofendre' i després 'ferir'; veg. per a *lastimar* el *DCEC*, article on deixo algunes dades importants per a l'estudi del problema romànic, però menys per al català que per al castellà i portuguès.

La dificultat major fins ací està en les causes i l'abast històric d'aquesta -T- < -PH- del llatí vulgar general. L'explicació ha preocupat llargament els lingüistes, ja des de molt abans de les notes de Schuchardt (*ZRPh.* XXXIX, 1919, 719ss.) i Niedermann (*Litbl.* XLV, 310) i la 1.ª ed. del *REW* (1155). Descartem l'explicació d'aquest: encreuament amb AESTIMARE 'apreciar' puix que no es tracta ni d'un sinònim ni d'un antònim, sinó sols d'un mot de sentit vagament relacionat, no es pot creure que causés aquesta alteració, i encara menys tractant-se d'un fet general a tota la Romània, sense excloure'n ni el romanès.

És preferible la idea de Grammont (*RLR* LV, 109), i de l'hellenista Kretschmer (*Der Lesbische Dialekt*, col. 176), de veure-hi l'efecte d'una dissimilació de labials: la pronúncia popular degué ser BLASPEMARE amb -P-, molt d'acord amb les tendències del llatí; observem que ací la P(H) estava no vora una labial sinó enclosa entre dues (B- i -M-) i que en la reducció hispànica de BLASTEMARE a la inicial més simple de *lastimar*, és segur (com vaig demostrar *DCEC*) que el factor decisiu fou també la dissimilació de labials).

A això objectava Niedermann que apareixent tard la forma *blastema*, llavors la *ph* ja es pronunciava *f* i no *p*, per tant creu que hi hagué realment un encreuament, si bé no amb *aestimare* sinó un altre mot, potser *anathema*; no és una idea absurda, car ací ja hi ha més analogia de sentit que amb *aestimare*, sobretot tenint en compte que un verb *anathemare* (amb *anathemabilis*) figura realment amb el sentit de 'maleir' en St. Agustí i tres altres pares dels Ss. IV-V. Tanmateix no satisfà: el caràcter ultra-culte d'un tal mot de l'alta intellectualitat eclesiàstica no hauria pogut donar lloc a una confusió vulgaríssima entre mots ben diferents (almenys en AESTIMARE hi havia -ST- i era mot de nivell popular), i si hagués arribat a produir-se un tal barbarisme, no s'hauria imposat pertot en romànic, i menys en els dialectes grecs.[4] Car βλαστημέω

es troba en grec modern, i deu tenir-hi força extensió (i per consegüent antiguitat) puix que el veiem tant a la Magna Grècia com a les costes d'Àsia, en els parlars de Lesbos i Bova (Calàbria, Rohlfs, *EWUG*, § 336), on *vlastemmao* o *flastimao* significa 'blasfemar'.

Per això M-L. en el REW_3 abandonà l'explicació contaminatòria i acceptà que era una dissimilació ja acomplerta en grec vulgar; potser és impossible de pronunciar-se en forma unilateral i decidida en pro de cap d'aquestes teories: el fenomen pogué ja tenir alguna arrel en els parlars grecs i acabar de complir-se en llatí vulgar, puix que les dues llengües visqueren en íntim intercanvi en les riberes jòniques i tirrenes durant l'època imperial i en l'Alta Edat Mitjana. I també pel que fa a la causa és probable que hi hagués influències concomitants. Aquests canvis fonètics de tipus excepcional no triomfen mai quan hi ha una causa única, sinó quan convergeixen factors diversos; en l'eliminació de l'oclusiva inicial en l'hispano-portuguès *lastimar* coincidí la dissimilació amb la propensió general d'aquestes llengües a simplificar els grups inicials d'oclusiva + *l* (veg. la meva nota de *DCEC*); en el nostre cas hi hauria realment dissimilació però afavorida per la influència tant d'AESTIMARE com de *anathema*: aquestes eren idees afins, en contacte, i convertiren allò que no seria més que una «falta» comesa per molts, en la forma generalitzada en la llengua vulgar.

Resta ara el problema que crea la *f-* de la forma catalana posterior *flastomar* i *flastomia*. Aquesta variant no es troba en altra llengua literària que el català, i és més tardana que l'altra: les dues formes verbals de present *flastom* i *flastóma* (escrites amb *e*, en part, en els mss.) apareixen el 1371 en el *Dicc. de Rims* de Jacme Marc (431-2, 1238) i *flastomà* i *flastóma* en el Torcimany d'Aversó (17.5, 262.14); els grans clàssics medievals dels Ss. XIII i XIV (Llull, Eiximenis, etc.) no coneixien més que *blastomar*; però ja «no gos *flastomar* lo nom de J. Chr.», doc. Perelló a. 1342 (*BABL* XII, 45); *Test. Serradell*, fº e IV vº, 5, 25.

Però *flastomar* ja apareix en bastants escriptors del XV i el XVI, tant en el sentit de 'blasfemar' com en el de 'maleir': aquell ja en Jaume Roig (*Spill*, 2263, 2845, 9528) i en el *Decameron*; i tant *flastomar* com *flastomia* apareixen també en altres textos dels Ss. XV i XVI. És llavors que desbanca *blastomar*, que queda tot seguit definitivament antiquat; i és sabut que fins avui *flastomar* i *flastomia* s'han conservat plens de vida a les Balears, i que si bé en els últims dos segles han entrat en decadència en el Continent, sobretot en el llenguatge ciutadà (i més el verb que el substantiu) és encara un mot en plena vitalitat, sobretot l'abstracte *flastomia*, en moltes comarques del Principat i de pertot, i especialment en el llenguatge escrit, i en el de molts elements de parlar tradicionalista, en el S. XIX. 'Maleir' també en men. (Camps Merc., *Folkl.* II, 93), eiv. (PzCabr.), Alguer (*BDLC* XIII, 268), MAguiló (JMBover, *BiEscrBal.* I, 561.9.3.).

El cas és que l'explicació d'aquesta *f-* constitueix realment una grossa dificultat. Dir que *flastomar* és una modificació intensiva de *blastomar* solament podria defensar-se en el sentit que la *f-* ha augmentat la força expressiva del mot i ha ajudat al triomf d'aquesta forma sobre l'arcaica. Però això no és indicar la causa que originà el canvi, sinó només un factor que potser ajudà a fer-lo triomfar. Una explicació causal quasi es pot dir que no ha estat mai proposada, car el *REW* i Moll (*Supl.* al *REW*) es limiten a constatar el duplicat *blastomar* ~ *flastomar* sense aclariments.

Això em faria dubtar que sigui de Moll la idea exposada en l'article *flastomar* d'*AlcM*, o almenys dubtar que sigui més que una pensada recent i poc meditada; diu: «la persistència de BLASPHEMARE en el llenguatge eclesiàstic degué tenir prou força per a influir damunt BLASTIMARE, reintroduint-hi la *f* (*ph*), però canviant-la de lloc i resultant la forma *FLASTIMARE». L'asterisc «justifica» aquest «llatí vulgar» macarrònic. Estic per concedir que és enginyós, però això té més d'un escamoteig de lletres que d'un canvi de fonemes acceptable en lingüística; «canvi de lloc» suggereix la idea de metàtesi, però una metàtesi de la *f* en *blasfemare* ¿no hauria d'haver donat alguna cosa com **fasblemar* o màxim **flasbemar*? Admetem que algun sagristà ignorant imitant desmanyotadament el mot *blasfemar* del rector posés una *f* fora de lloc: caldria poder imaginar que es repetís sovint, per fer-nos acceptar que tals esllenegades momentànies, juntament amb la major força expressiva de *flastomar*, influïssin perquè d'entre dues formes ja coexistents en *bla-* i en *fla-*, aquesta rebés més favor de la gent senzilla i acabés un dia per imposar-se.

Però a penes es pot concebre més que com a cas individual: i que una llengua literària en el seu màxim vigor històric, accepti de cop i volta un disbarat de tipus tan desusat i per ell elimini la forma panromànica i multisecular, que des de llavors queda antiquada, és una idea que podem descartar tranquilament. Les dues formes hagueren de coexistir des de molt abans de Jacme Marc, si bé només en el S. XV guanyà terreny i acabà imposant-se la més popular sobre la tradicional. És possible, doncs, que *flastomar* fos ja antic, però sentit com un vulgarisme, el proscrivís la literatura seriosa.

En un cas així (en què veiem una variant més aviat lleu guanyar terreny sota els ulls del filòleg historiador, en un territori romànic limitat) la idea d'una contaminació o encreuament és més acceptable que en el de BLASTEMARE. Potser fou això. Hi ha certa coincidència amb expressions catalanes com *dir fàstics d'algú* o l'onomatopeia *flist-flast*! del qui fustiga, o el mateix verb *fustigar*. Alguna cosa d'això degué contribuir però reconec que no m'acontenta cap d'ells, almenys com a causa única o predominant. No seria absurd pensar que algun vell filó pre-romà hagués llegat al català un mot que començant en *flast-* o *frast-* i amb un sentit relacionat hagués produït aquesta alteració de BLASTEMARE: tenint una *f-* això solament podria ser sorotàptic (només FR- < SR- podria ser cèltic), cosa que tractant-se d'una font lingüística tan poc coneguda obriria grans possibilitats, i deixaria

tants més dubtes, però ni amb les més grans reserves no veig cap pista encoratjadora en les altres llengües indoeuropees, per tant no puc recomanar que s'insisteixi en la idea.[5] En un mot així tampoc convenç una contaminació germànica, com la de l'a-al. ant. *fluohhôn,* b-al. ant. *(far)flôkan* 'maleir', gòt. *flôkan* 'queixar-se'.

Hi ha, de tota manera, un punt que no hem de perdre gens de vista. I és que existeixen algunes formes en *fl-* en el nostre verb en altres illes mediterrànies que les Balears. Campid. *flastimare* (que ja és antic, si bé abans també es troba *blastomai,* MLWagner, *ASNSL,* CLX, 234);[6] gr. mod. *flastimao* al costat de *vlastemmao* (formes que ja he citat dels parlars de Lesbos i Calàbria). Em decanto a creure, doncs, que d'una manera o altra la forma amb FL- existiria ja en diversos punts del Mediterrani des de temps bastant antics, i que probablement ens vingué ja d'Itàlia o de Grècia, si no en el període tardà del llatí vulgar, almenys en l'època visigòtica.[7] Però això obre una doble possibilitat. Potser la forma estigué més representada del que ara em consta en els dialectes italians. Llavors pensaríem en una alteració deguda a la influència de les nombroses formacions pejoratives italianes en *fra-s-*: *frastornare* 'destorbar, tornar revolt', *frastagliare* 'fer a bocins', *frastonare* 'fer terrabastall'.

O bé potser es tracta d'una forma nascuda en les terres bilingües greco-romàniques de Sicília, Calàbria, Illes Jòniques, etc.; en grec es pronuncia *vl-* amb *v-* labiodental des de l'època hellenística; ara bé *vl-* és impronunciable per a una persona de llengua romànica, que per adaptar-ho al seu plec de llengua, havia de canviar *vl-* en *fl-*, i això pogué contagiar-se a gent bilingüe i fins a alguns dialectes pròpiament grecs, des dels quals *FLASTEMARE passaria a la gent romànica. Realment el canvi de *vl, vr* > *fl, fr,* sense ser sistemàtic, es dóna bastant en dialectes grecs: Bova *flátta* < βλάττα, *flastimía* < βλασφημία; Pernot cita φλησκούνι = βλησκούνι; a l'*EWUG stafró* < σταυρόω, *safro* < σαῦρος; Xipre φλαβερός < βλα-; Espòrades φλαστός < βλαστός i φλέπω < βλέπω (Sakellários, *Cypriaca* II, 843; Dieterich, *Spr. d. südl. Sporaden,* 77). I un argument convincent és que *flastomía* es mostra molt fidel al grec per la seva accentuació, en contrast amb l'accent llatinitzant de l'it. *bestémmia,* oc. *blastenh,* fr. *blastenge.* Aquestes dues possibilitats darreres em semblen totes dues ben versemblants. Per decidir entre l'una i l'altra (la segona potser) haurem de confiar-nos, doncs, en els futurs estudis dels especialistes en dialectologia grega i suditaliana.

DERIV. DE BLASFEMAR: *Blasfem* [un sermó de Sant Vicent Ferrer porta *blasfemi,* influenciat per *blasfèmia;* la forma *blasfemo* d'un text val. del S. XV, no és presa del castellà, com diu arbitràriament *AlcM,* sinó del llatí, en la forma llavors acostumada d'adaptar els llatinismes], ll. *blasphemus. Blasfemador* [Eiximenis]; *blasfemaire. Blasfèmia* [S. XIII, Arnau de Vilanova; per a Antoni Canals veg. supra], ll. *blasphemia.*

De *blastomar*: *Blastomador*; *blastomament, blastomant* [tots ells en Llull]. *Blastomia* [Llull], llatí vulgar BLASTEMÍA, gr. βλασφημία. De *flastomar*: *Flastomador, flastomança, flastomejar, flastomera. Flastomia* [S. XV, *AlcM*].

De *blasmar*: *Blasme* [segle XIII], ja molt freqüent en Ramon Llull: «si més tems lo *blasme* de les gents que Déu ---», *Doctrina Pueril,* ed. Gili, p. 87; «lo rey temia més lo *blasme* de si, que lo *blasme* de Jhesuchrist», «és cosa necessària que --- trematats lo pus savi e lo pus forts ors e lop que hajats; car si no ho fets porie·us ésser *blasme* e perill», *Meravelles* IV, 87; II, 141; també *Blanquerna* II, 116.27, etc. *Blasmable. Blasmador.*

[1] En aquests segles medievals ho és tant que penetra en castellà, segurament sota la pressió conjunta amb el francès; però que la procedència és encara més catalana que francesa ho indica l'aparició preferent en escriptors orientals i el detall fonètic, car davant la sonora *m* la *s* francesa ja era muda en el S. XII, i no obstant en castellà no apareix mai sense *s,* com ho fa en les llengües que el prengueren del francès (angl. *to blame,* al. *blamieren, blamage,* neerl. *blaam,* etc.): *blasmar* 'renyar, censurar', Berceo (*S. Millán,* 102), «dexieron laš dueñaš: ya non te aculpámoš, / noš šomoš laš yerrâdaš que te *ablasmâmoš*», Yúçuf (A95*b*). És veritat que també apareix en algun text d'altres bandes, com el Conte lleonès de l'*Emperador Otas*: «ca tanto es bel e cortés, que nunca ende seredes *blasmada*» (ed. Am. de los Ríos, 413.15). — [2] Conseqüència d'aquesta restauració, al començament una mica artificial, és que bastants el vagin construir malament, com a intransitiu: «*Diario de Reus* publicà una editorial, en la qual hom *blasmava* amb enginyoses raons *de* l'afany tenacíssim de l'industrial --- a posseir un bocí de terra», Puig i Ferrater, *Cercle Màgic,* p. 461. Després de 1930 el mot entrà més en l'ús literari corrent. — [3] No hi ha cap motiu per sospitar (amb Wartburg, *FEW* I, 403*b*6), que l'occità antic *blastemar* sigui un manlleu de l'italià; que els diccionaris històrics no en donin gaires autoritats, donat llur caràcter incomplet, no és raó vàlida: la presència ferma del mot en llengua d'oïl, en català *i* en italià descarta la idea que s'hagués perdut en la llengua intermèdia. Avui és ben viu encara en molts parlars moderns, i amb noves derivacions, com prov. *blastème* 'blasfem': «li *blastème,* li brut, seran rau, mourtinèu», *Mireio* VIII, 60.3. També manca de tot fonament l'afirmació de Wartburg (n. 1) que el cat. *blasmar* sigui manlleu del francès: ho és tan poc com l'oc. ant. *blasmar* (que ell dóna com a autòcton), i ja hem vist més amunt les proves del desdoblament fonètic espontani de *blasmar/blastomar.* També dubto que sigui gallicisme l'italià *biasimare,* dades les grosses discrepàncies fonètiques i la raó que he donat a la nota 1 amb referència al castellà. No hi ha dificultat en l'evolució fonètica it.: BLASTEMARE > *biasmare* (cf. DEEXCITARE > *destare*) > *biasimare,* és com *medésimo,* comparable a *Còsimo, àsima* ASTHMA, *battésimo, spasimare*; en fi it. ant. *èsimo* 'estimació' = cat. *esme.* Bon

indici que en aquest mot és antiquíssima a Itàlia la síncope és que *blasmium* ja es documenta en fonts tan arcaiques com els *Scripta Langobardorum*, *ALLG* VI, 113. En francès la síncope *blâmer* s'ha produït amb caràcter radical, però que també el francès parteix de BLASTEMARE (no BLASPHEMARE) ho prova el substantiu antic *blastenge* 'retret, injúria' de *BLASTEMIUM, -I = oc. ant. *blastenge*, toscà *bestegna*, veg. Rohlfs, *Hist. It. Gramm.* — 4 Al capdavall, el raonament fonètic de Niedermann mancava de transcendència perquè la *f* és també una consonant labial, i per tant també subjecta a la dissimilació suposada. I l'antiguitat d'aquests fenòmens vulgars no es pot midar per llur aparició en els textos: quan comencen a triomfar solen ser ja antiquíssims i rebutjats llarg temps per tots els textos, fins que a poc a poc han anat guanyat terreny. El fet pogué sorgir, en els seus inicis, en època molt arcaica, quan encara en grec la *phi* era una consonant oclusiva aspirada. Veritat que llavors esperaríem més aviat θ que τ, com a resultat d'una dissimilació. Però notem que, després, en la combinació $\sigma\theta$ hi ha pas a $\sigma\tau$, segons Kretschmer, com n'hi ha de *sð* a *sd* (veg. Kretschmer, §§ 157, 181). El que em fa creure, però, que el llatí vulgar és tant o més responsable que el grec en aquest canvi, és que en aquest la consciència del parentiu amb φημί 'jo parlo, dic' havia d'oferir més resistència a les alteracions que l'ambient lingüístic del llatí popular. — 5 Reconec que tanmateix he pensat, amb mires a això, en una forma afí a l'ave. *fra-stanvanti* 'avancen, es llancen endavant', al costat del qual hi ha el llatí *prae-stinare* 'regatejar el preu amb mires a comprar' (el pruss. ant. *postānimai* 'esdevenim', té un prefix un poc diferent, *IEW*, 1005, 20). Suposaríem un sorot. *FRA-STENATU- potser amb el sentit de 'llançar-se endavant' > 'atacar'. Però seria a base del postulat que aquesta llengua canviés la P en F davant consonant, tal com ho fan les llengües irànies, postulat indemostrat, per més que ja m'hi hagi conduït l'etimologia versemblant que he donat del portuguès *afastar* en la meva comunicació dels *Colloquis pre-romans* de Salamanca, 1974. Al grup germànic de l'esc. ant. *brasta* 'jactar-se, fer remor', alt alemany antic *brestan* 'rompre', ags. *byrst* 'dany, perjudici', ieur. BHRES-T- (*IEW*, 169.8) correspondria certament *FREST- o potser *FRAST- si la mateixa forma d'arrel hagués existit en el llenguatge dels sorotaptes, però es tracta d'una amplificació radical solament realitzada, que sapiguem, en germànic. S'imposa l'escepticisme davant tals combinacions ad hoc i rebuscades. — 6 Donada la complexa fonètica sintàctica dels parlars sards no fóra absurd, és veritat, de suggerir que *fl-* pugui sortir-hi de *bl-* per condicions locals. Però crec que de fet no hi ha allí casos d'un canvi comparable. Un campidanès *frandigai* si vingués d'un *BLANDICARE seria em penso un cas únic, però aquesta etimologia del Conte Nigra (*AGIt* XV, 486) és incertíssima. — 7 Puix que es tractaria d'un hellenisme (de temps bizantins), àdhuc potser no és casual el que *flastomar* hagi mostrat més vivacitat a les Balears que a la resta del domini: són les illes, el Pont de la Mar Blava. O ¿es tractaria d'un vulgarisme grec importat en el temps en què els bizantins dominaven les nostres terres Dellà Xúquer, i en què en·els Ss. VIII-X mantingueren la resistència de la Mallorca cristiana contra la marina dels serraïns?

Blasmar, *blasmable*, *blasme*, V. *blasfemar*

BLASÓ, 'figura que es pinta en un escut', del francès *blason* id. i, antigament, 'escut (arma defensiva)', d'origen incert. □ *1.ª doc.*: 1660, *DTorra.*

Potser *blasonar*, pres també del francès on és derivat d'aquell, es prengué primer, ja bo i format d'aquesta llengua, i solament més tard prenguérem el substantiu; car mentre en francès *blason* ja apareix en el S. XII, i *blasonner* s'hi documenta des de 1389, en català el verb *blasonar* ja apareix bastant sovint des de 1460, dos-cents anys abans que *blasó*.

Del francès va passar igualment a l'italià i a les altres llengües europees, entre elles el castellà, on hi ha diferències de data paralleles a la nostra: *blasón* des de 1540, *blasonar* ja un poc abans de 1450. El verb apareix repetidament en Jaume Roig amb el sentit de 'celebrar els mèrits d'algú, fer-ne ostentació': «De qui·s querella / volguí sentir, / e sens mentir / m'ho contà tot, / de mot a mot, / larch rahonant / e *blesonant* / la sua escola» (*Spill*, v. 5348), «Déu vestí / --- / mare del rey / del món y cel, / --- / y la desculpa / ela la·ns dóna: / qui la *blasona* / guanya grans mèrits, / pren los demèrits / ---» (v. 10852). En el ms. es llegeix *blesonar* (almenys en el primer passatge), corregit erròniament en *blasonar* pels editors; car és aquell el vocalisme amb què apareix l'occità antic *blesón* (o *blison*) «bouclier».

Pel que fa al substantiu *blason*, en català, a diferència del francès i de la llengua d'Oc, no apareix com a nom d'arma, sinó només en el sentit secundari heràldic, com escau a un mot manllevat de França: el *DTorra* defineix ja «*blasó, armes o insígnies*: insigne; *blasó, insígnies o senyal de correu o llegat*: spinther».

Gamillscheg (*EWFS* i *R. G.* I, p. 179), amb l'aprovació de Spitzer (*ZRPh.* XLVI, 1926, 588),[1] creu que el francès *blason* i l'oc. ant. *bleson* surten respectivament del fràncic *BLÂSJAN i del gòt. *BLÊSJAN 'cremar', admetent que *blason* va designar primitivament la figura esmaltada en l'escut. *REW*, 1154; *FEW* I, 403, i Bloch, no ho admeten perquè en llur opinió el sentit inicial va ser el més concret d'"escut'. És difícil de decidir el dubte, car totes dues accs. es troben en francès des del S. XII (Tobler-L. dóna més exemples de la segona, ço que no és decisiu tenint en compte que essent la després antiquada, havia de cridar més l'atenció del lexicògraf). Es podria argumentar contra l'objecció d'aquests crítics fent la suposició que *blason* seria realment una arma defensiva, però diferenciada dels sinònims *escu* i *boclier* per ser un escut més ric, d'alts barons o prínceps, que s'hi havien fet

esmaltar la figura heràldica, detall que no és forçós que hagi de manifestar-se en els contextos: així es podria mantenir de tota manera aquella etimologia; admetent que més tard l'ús com a arma quedà antiquat.

Notem, tanmateix, que l'oc. ant. *blesir*, en el qual es basa en gran part la reconstrucció del gòt. *BLÊSJAN, només es troba en el sentit de 'marcir', i que el català *BLEIR* (generalment *blair*) 'cremar (especialment el sol)' i 'abrusar', només es documenta en època recent, de manera que en principi és més probable que el significat inicial fos 'marcir'. Observava Jud (*VRom* XI, 1947, 242) que potser es relaciona amb l'origen de *blasó* un mot *blasos* 'dards, javalines', documentat en el Políptic de Saint Germain des Prés, S. VIII (ed. Longnon, p. 152), però que tota aquesta qüestió resta obscura.

DERIV.: Per *blasonar* veg. supra. *Blasonador. Blasonista.*

[1] Cridant, però, l'atenció sobre un b. ll. *blasarius* «incendiarius».

Blastomar, blastomia, V. *blasfemar*

BLAT, nom de diverses espècies de cereal molt afins al forment, però antigament, i avui encara en molts parlars del Nordoest, designà col·lectivament tots els principals cereals; denominació comuna amb occità *blat*, francès *blé* i algunes formes dialectals d'Itàlia, tots amb el doble significat, en forma paral·lela al català; encara que l'etimologia no està ben lliure de dubtes, és versemblant que sigui d'origen preromà, probablement cèltic BLATO-, testificat com a nom de la farina en totes les llengües britòniques, i que segurament prengué, ja en el cèltic continental, el sentit de 'gra per a la mòlta, producte de la collita'; en definitiva provinent del cèltic comú MLĀTO- 'mòlt' i 'destinat a la mòlta', adjectiu verbal de MELIM 'jo mòlc'. ☐ *1.ª doc.*: en documents del nostre Pirineu des del S. IX.

Aebischer[1] el documenta en un doc. de Cerdanya de l'any 800 (data potser no ben segura) i en tot cas en molts docs. des de 890 (pp. 80 i 85). A partir del S. XI en trobo testimonis catalans molt nombrosos: en baix llatí *blado* a. 1063, Cart. de St. Cugat (II, pàgina 296); «eminam unam de *blad*», 1068, a Organyà (*BABL* VIII, 439), «addo donum --- de ipso meo *blad* que abeo in Gissona», 1093 (*Cart. de Tavèrnoles*, 49, 30, p. 236); la forma *blad* encara en un doc. de la Seu d'Urgell de 1074 (*BABL* VI, 386) i un d'Elna de 1077 (*Hist. Lgd.* V, 632).

Sovint llavors no fóra possible de concretar el significat amb precisió: per exemple, es tracta de *blad* en sitja, en un document de Piera de 1160 (Bast-Bass., col. 498), o bé en «pro molendino una migera current de *blad*», Costoja, 1168 (*RLR* III, 289), «prohibicio revendendi *bladum in Vicaria* [= 'en la vegueria'] --- abstrahendo *blado* de Vicaria Confluentis», disposició confirmada el 1371 (però que ja pot venir del S. XII).[2] De tota manera és segur que no es tracta del 'triticum vulgare' o forment en un doc. de Tartareu que distingeix el *blato* del *tritico* cap a 1116 (*Coll. Moreau, B.N.P.* XLVIII), i és de creure que sigui terme genèric per a cereals en aquest d'Agramunt de 1129: «ipso mercato --- ipsa medietate de bestias que s'i vendant et de *blad* vel de fusta» (Miret, *El més antic text literari*, p. 13).

Com es pot veure, en tota l'època arcaica el mot termina en *-d*, el consonantisme llavors normal per als mots en -T- intervocàlica etimològica (no els en -TT- o en -T- recolzada, que llavors ja s'escriurien amb *-t*, veg. la meva nota a les *Homilies d'Organyà* sobre aquesta qüestió, en el *Bull. Hispanique* LXIII). «Item que negun mesurer no gos mesurar forment, avena o altres *blats*, ffaves, ciurons ne negun altre legum, sinó en la Plaça del *Blat*», ban de Barcelona, últim terç S. XIV (*DBal.*).

La documentació literària abunda des dels autors dels Ss. XIII i XIV: en Llull, per ex. en *Blanquerna* II, 34.26, o en el *Fèlix*: «un bou qui menjà longament en un camp de *blat*» (I, 158). En plural referint-se als camps de cereals: «de la poqua lavor que és sembrada, naxen grans e amples *blats*», Ant. Canals (*Providència*, p. 89), «¿com serà d'aquests *blats* tan bells que tenim denant nós?», Jaume I, 202.

Aviat trobem documents que ensenyen inequívocament que *blat* a l'Edat Mitjana, almenys a gran part del territori, tenia un sentit més ample que l'actual. En el Capbreu de Besora de Cardener, de c. a l'any 1200, despullat enterament sobre el ms. de Solsona, els cereals sovint citats són *forment, civada, ordi* (i no tinc nota del sègol); sovint els censos consisteixen en cereals i altres cops en diners; ara bé, a la lín. 92 llegeixo «fa una punyera rasa d'ordi, e una punyera rasa de forment e --- [diners], e con fan lo *blat* no fan los diners». Oposició de la qual es dedueix que *blat* és el nom col·lectiu del forment, l'ordi i la civada. En una escriptura d'Almacelles de 1260, el context mostra que per *bladum* s'entén en general 'gra' (abraçant forment, ordi i civada).[3] En un de Tortosa, de 1340 (que anomena *avena* la civada): «dos sous per kaffiç de forment et 12 diners per kaffiç d'ordi o d'avena et d'altres *blats* menuts» (*BABL* XI, 399), on notem que es deu estendre fins al mill, panís, etc.

Però coses semblants trobem encara en docs. posteriors i d'altres comarques occidentals, de més al Nord i més al Sud: «inhibicions [= requises] de forments, civades e altres *blats* puxen ésser fetes» en un pergamí inèdit de 1418 que llegeixo a l'Arxiu municipal de Biar, i per un del *Spill* del Vescomtat de Castellbò (any 1518) veiem que comprenia conjuntament el forment i l'ordi: «quatre almuts y mig de *blat*: mitat forment e mitat ordi» (fº 32r), i igual ja en un de l'Algars de l'any 1280: «cafiz *bladi*: medium ordei et medium frumenti» (*Bol. de Hist. y Geogr. Bajo Aragón* II, 36): és a dir, en aquests textos *blat* és sinònim de 'mestall'. Avui, però, aquests significats que podem dir 'anòmals' han quedat confinats a la part Nord del català occidental, i es redueixen al fet que allí *blat* significa 'sègol', i en lloc de tota mena de *triticum* s'usa *forment*. Així a Andorra, Urgellet, i a tot Pallars i

Ribagorça (*BDC* XXIII, 278), en tot cas a Benasc[4] i a Llaguarres distingien entre *trigo* i *este bllat* (assenyalant un camp).

De tota manera, en un sentit o en l'altre, el mot ha estat d'ús general en tot el domini lingüístic, sense excloure'n els parlars més extrems de Ribagorça ni cap part del País Valencià, on avui l'anoto a Traiguera (maestr., nom que ve de *TRIDICARIA, i per tant és residu del ll. vg. TRIDICUM variant de *triticum*, que es conservà en mossàrab); és veritat que avui se sent en totes les comarques transpalàntiques i transsucròniques (llevat d'algun punt limítrof del castellà) però no ja a València i la seva Horta (MGadea, *T. del Xè* II, 153; I, 38), on s'empra *trigo*. Però encara que això ja s'esdevindria en el S. XV,[5] no crec que a l'Horta això sigui un mossarabisme sinó una invasió posterior del castellà, provinent de les terres bladeres de Castella i de la Manxa.

Fora del català tenim el mot sobretot en oc. *blat* i francès *blé*, que són sens dubte tan antics com el català però no pas més. D'aquell s'assenyala ja molta documentació dels Ss. X-XII (Aebischer), en terres d'Oïl es troba el b. ll. *bladum* des de 818 i en alguns altres docs. de c. l'a. 1000, alguns d'ells més aviat noucentistes, i un cas isolat del femení *blada* apareix ja a l'Anjou a la fi del S. VII (*Formulae Andecavenses*). El sentit en aquest és més aviat 'collita', 'productes de la terra; i en general en tots els textos de França d'aquest període primitiu és ben clar que és aquest sentit ample, mentre que l'específic de 'blat' no es registra en el Nord fins a 1100 i de moment hi resta encara en minoria; en el Migdia, fins al S. XII es troba predominantment el sentit de 'cereal' (en algun potser ja 'blat'), veg. els detalls en Aebischer.

En els parlars moderns del Midi, encara que l'accepció 'blat' és la més estesa, el sentit, com en el català pirinenc, s'ha concretat en molts llocs en 'sègol': el *TdF* diu que és «dans les Alpes, en Guienne et en Limousin», Béronie-Vialle (p. 347) ensenyen que era així en el francès local de l'Alt Llemosí (Corrèze); en gascó són molt extenses les àrees tant del mot *segle* com de *blat*, que a les Landes ocupa tota la faixa central del departament (uns dos terços del mapa de Millardet, 337, amb *segle* al NE. i tot al llarg de l'O.), enllaçant pel NO. amb la zona de Buch (Moureau: «*blat*: blé, seigle»), per l'altra amb el gascó pirinenc, on el trobem en el Bearn (*ALF*, 1211) a Bigorra (ja antigament, a. 1403, *Livre Vert de Benac*, 65, 66), a la Vall d'Aura (Marsan, vocab. inèdit, p. 9) i a la Vall d'Aran, predominant més o menys sobre *sẹggle* a tota la vall (sobretot al capdavall i a la part alta, Coromines, *Vocab. Aran.*, p. 26).

En els parlars moderns de la langue d'Oïl, si bé significa generalment 'blat' hi trobem també molt estesa l'aplicació als altres cereals: el sègol sobretot, en els parlars de Valònia, del NO., de l'Anjou, dels Vosges i del domini francoprovençal; a l'ordi en dues zones bastant extenses de Normandia i dels Vosges; a l'espelta en parlars valons i ardenesos (*FEW*, 389*b* 1-10, 392*a*8f. i ss.). L'àrea del nostre mot s'estén, encara, a molts dialectes d'Itàlia, però quasi només en la forma femenina *biada* o *biava* (també oc. *blada*, fr. ant. i dial. *blee*, poc estesos), aquella en algun autor antic (Ss. XIII-XIV), aquesta avui més estesa que aquella, tant en el Nord com a la resta de la Península, però amb una aparició tan intermitent, no sols en els textos sinó en l'àrea geogràfica, que en general tots estan d'acord que són formes importades de França quasi pertot, i pertot fomentades per un corrent lingüístic francès, que per tant no s'han de tenir gaire en compte per a l'etimologia.[6]

L'etimologia de *blat* i fr. *blé* ha constituït un cavall de batalla dels romanistes des del temps de Diez i ja abans. Es van emetre antigament diverses teories rebuscades o impossibles, amb poc èxit, i que avui ja ningú no gosaria defensar: bastarà, doncs, per a qui pensés insistir-hi remetre a la bibliografia aplegada i les raons donades per Wartburg (391*a*, § 4), M-Lübke (*REW*, 1160) i Prati. Han restat enfrontades les dues teories, germ. i cèltica, suggerides immediatament per la semblança material amb el germ. *blad* 'fulla' i el bretòn. *blawt* 'farina'. La germànica, que ja era vella en temps de Diez, defensada sobretot per Wartburg (*FEW* I, 389-92); la cèltica, que ja ve de J. Grimm, argumentada sobretot per Jud, en un treball tan informat, meditat i ponderat (*Rom.* XLIX, 1924, 405-11) que mereixia imposar-se;[7] s'hi adheriren així mateix erudits tan seriosos com Aebischer, Moll (*AlcM*), J. U. Hubschmied (*VRom.* IV, 220), i aconseguí el vot d'autoritats tan grans en aquest terreny com Vittorio Bertoldi (*Studi Goriziani*, 1923, 93) i J. Pokorny (tan refractari a l'admissió de celtismes romànics en l'*IEW*, l'hi consagra, però, 716.33). Els partidaris de l'ètimon germànic observaren que el mot germànic comú a 'fulla', *blad* (al. *blatt*, etc., ja en alt-alemany antic, b-al. ant., ags. i esc. ant.), presenta en algun dialecte germànic altres accs. com 'florida, brotada' (en part amb lleus divergències vocàliques, algunes potser no originàries), ço que es presta a suposar que en fases germàniques arcaiques pogué designar altres productes vegetals (d'acord amb el vague contingut semàntic 'borronar, brotar, florir' de l'arrel indoeuropea BHEL-/BHLĒ- de la qual deriva aquest mot), i que realment hi ha testimonis que en anglo-saxó i en neerl. mitjà algunes vegades el mot apareix amb el sentit de 'collita, producte dels camps' i anàlegs.

Ja Diez (en un apreciable article, *Wb.*, 50-1) hi objectava el 1853 (1869): 1.r que l'origen d'un mot agrícola, i tan bàsic com aquest, fóra un cas extraordinari que es trobés en el germànic; 2.n l'escassa extensió d'aquest sentit en germànic en fa un magre candidat per a l'atribució a fases germàniques antigues, i 3.r que era més probable, donada la força, constància i antiguitat del mot en diverses llengües romàniques cabdals, entre elles una d'influència tan vasta com el francès, que fos des del romànic que aquesta accepció es vagi transmetre a aquestes escadusseres aparicions germàniques, més aviat que a l'inversa (recordava el cas de FRUCTUS que apareix manllevat com a *fruht* ja en alt-alemany antic, anglo-saxó, etc.): per això ell i

grans germanistes com J. Grimm rebutjaren de bon principi l'etimologia germànica del mot romànic.

Wartburg la reprengué allegant que aqueixa accepció es trobava no sols en anglo-saxó sinó també en neerlandès (ja en neerl. mitjà i amb força derivats), i, encoratjat per aquesta constatació, es llançà a postular la seva existència en fràncic («altniederfränkisch *BLĀD 'feldfrucht'»). Amb ben poca base germànica, car el neerlandès ha estat sempre (i ja en grans masses en el neerlandès mitjà) la llengua germànica més subjecta a la intrusió de lèxic romànic, i la limitació d'aquest sentit a les dues llengües germàniques més occidentals no fa més que refermar la sospita que aquest *blad* «feldfrucht» no sigui més que un biaix semàntic que la influència del romànic veí va causar en aquest parònim i para-sinònim germànic, en les llengües més veïnes dins aquesta família. La gran influència del *FEW* féu que aquesta etimologia fràncica fos acceptada amb més o menys reserves per diversos collegues.[8]

Però ja Meyer-Lübke (*REW*, 1160), tot i dient que l'accepta, de fet li fa l'objecció més decisiva de totes, o sigui l'objecció fonètica. En aquest terreny, amb raó, Meyer-Lübke era inflexible, i per tant manté *BLAT o *BLATUM, amb T, com a ètimon, car aquesta és la base que exigeixen imperiosament l'occità i el català *blat*, mentre que Wartburg i tots els germanistes reconeixen que en germànic antic no té ni pogué haver tingut altra forma que BLAD amb -D. Ara bé aquesta base solament serviria per al francès del Nord, car hauria donat **bla* en qualsevol forma de la llengua d'Oc i **blau* en català. Vet aquí, doncs, refutada per això sol l'etimologia germànica. Wartburg i M-Lübke semblen tàcitament fugir d'aquesta objecció quan insisteixen que el mot partí del Nord de França cap a les altres llengües romàniques (supòsit gratuït, que potser venia del temps en què només l'italià es considerava digne d'estudi en filologia romànica fora del francès).

La documentació tan copiosa que hem assenyalat en aquest article, i la que ja Aebischer posà de relleu, desmenten rotundament aquest postulat arbitrari: el mot és tant o més abundós, en les etapes més arcaiques de la transmissiő documental, a Catalunya i en el Midi que en el Nord de França. I hi ha encara un altre testimoni per provar que l'ètimon terminava en -T, i existia ja a França en l'Antiguitat, i és l'existència d'un derivat *BLATĔA, formació que deixà de ser possible des del començament de l'Edat Mitjana: d'ací el fr. dial. *blasé* 'varietat de forment de gra més blanc que l'ordinari' (en un parlar de Bèlgica i un de l'Artois), *blazas* «botte de paille» ja documentat un cop en francès antic, i més tard, a les Ardenes; en fi normand antic *blaice* (o *blaiche*, *bleisse*), 'collita de blat' (aquest sembla postular *BLATTĔA amb geminació). V. *ZRPh.* XXII, 482; XXXI, 203, 4 (cf. *FEW* I, 403-4).

L'etimologia cèltica, en temps de Grimm i Diez (tot seguit defensada per Mahn) semblava topar amb serioses dificultats semàntiques i fonètiques; així i tot Diez acabava dient d'ella en el seu prudent »apèndix crític»: «certament resta molt digna d'estudi: però no m'he decidit a llançar-m'hi perquè el meu principi d'atenir-me a un origen llatí dels mots romànics, mentre en rigor ho permetin els sons i el sentit, no el vull abandonar sense necessitat» (i per això proposava la seva audaç idea ABLATA 'arrabassada' que ha estat rebutjada per tothom). Era, doncs, l'actitud que esqueia en les primeres armes de l'etimologia científica: escepticisme davant les etimologies cèltiques mentre hi hagués objeccions: d'ací segurament l'actitud reservada dels celtistes Pedersen i Thurneysen (*Keltoromanisches*, 46).

Aquest, però, ja eliminà totes les dificultats fonètiques: el ky. mitjà *blawt* (avui *blawd*), el còrnic antic *blot* i el bretó *bleud* suposen un britònic **blot* que ve del cèltic comú MLĀTO- 'mòlt', adj. i part. pass. del verb que en irlandès antic és *melim* 'moldre, jo molc'. Hi ha el canvi fonètic de Ā llarga en *o*, que és especialment britònic (en rigor no se sap quina antiguitat hi té i podria ser que el britònic comú pronunciés encara una A velar), però que en tot cas no sembla ser del cèltic més antic, no trobant-se en les altres dues famílies lingüístiques cèltiques, i de tota manera és segur que el gal tenia encara Ā; quant a la inicial ML-, es conservava encara en irlandès antic però ja no en irlandès mitjà (*mlāith* > *blāith*) i hi ha *bl-* en totes les llengües britòniques, i certament ja en cèltic continental, com es veu pels fets aplegats per Pedersen i Horst Schmidt.[9] És doncs, segur, que al britònic *blawt* i irl. ant. *mlât-* corresponia *BLĀTO- en cèltic continental.

Restaven, però, seriosos, els dubtes semàntics: en britònic aquest mot només està documentat en el sentit de 'farina', el MLĀTO- del cèltic comú és pròpiament 'cosa mòlta': d'ací el pas a 'farina' és llis i senzill, però ¿es pot concebre que d'altra banda el mot designés també el gra que dóna la farina? Heus ací l'objecció dels incrèduls.

Hi ha en primer lloc la resposta que en una família tan variada com la cèltica, i tractant-se d'un lèxic desconegut com el del cèltic continental, salts semàntics d'abast no més gran que aquest sempre són concebibles. I sobretot no perdem de vista que les llengües indoeuropees més arcaiques, com el grec, l'indoirani, etc., ens mostren que l'adjectiu verbal en -TO- expressa la idea realitzable o la idea que està per complir-se tant o més que la idea acomplerta: en grec λυτός és 'soluble', o 'que pot ser deslligat' i no 'desfet o deslligat', φιλητός és 'objecte d'amor': més aviat 'amandus' que 'amatus'; en sànscrit, fets parallels, en les altres llengües indoeuropees en general (encara que no en llatí) es reuneixen els dos valors: el que diríem grec i el llatí. Es pot donar per segur que el cèltic, almenys en les seves formes més arcaiques, devia fer-ho també. Cap objecció a suposar que el gal, més antic que el gaèlic i el britònic, no hagués partit de MLĀTO- 'molible', 'susceptible de ser mòlt': és a dir 'el gra que ha de ser mòlt per fer-ne farina', mentre el britònic es decantava per 'gra ja mòlt' o sigui 'farina'.

Jud, per la seva banda, ja havia donat raons que difícilment admetien rèplica (Wartburg intenta treballosament debilitar-les amb arguments tan nombrosos i febles que ja ensenyen el seu embaràs). La mateixa varietat dels cereals designats per *blat* mostra que el sentit inicial fou «toutes sortes de grains propres à faire du pain: froment, seigle, blé». Fins suposant que el mot ja hagués començat a significar 'farina' en gal, tota mena de paral·lels demostren que el pas de 'farina' o 'pa' a 'cereal' és possible i que és un fet corrent. PANEM o PANES prenen el sentit de 'cereals en el camp', 'camps de cereals' en nombroses llengües romàniques: roms. dial. *pîne* 'blat', port. *pães* 'blat' i 'camps de blat'; cosa conegudíssima en castellà antic: ja en el *Cid* i en els textos d'aquell temps (ed. Mz. P., 784.18-20), «tierra de pan llevar» en castellà de tots els temps, Nebrija dóna encara «*pan*: trigo, cevada, centeno: annona» (més en *DCEC* III, 633*b*30-39 i n. 1); i això, que també era usual en l'aragonès del S. XIII («paróse fuera de la aldea en unos *panes* que allí estaban», *Crón. de Pedro I*, ed. Llaguno, 4, 7) es retroba en molts textos catalans medievals des del S. XIII (Jaume I, etc., *AlcM*, avui crec que és encara valencià).

En altres mots d'aquesta esfera semàntica hi ha d'altres fets semblants, quasi iguals: de CIBUS 'aliment', 'aliment que es dóna als animals' es ve alhora al cat. *civada* = *avena* i al cast. *cebada* = *ordi*, amb la mateixa multiplicitat de sentits que el tipus BLATO-; si FAR 'espelta' ha donat el portuguès *farro* 'ordi pelat', també ha donat, en català, *farro* 'farinetes d'ordi', i en sard *farra* s'ha convertit en 'farina'; en fi ja en el gr. σῖτος s'ajuntaven els sentits de 'forment' i 'altres blats' amb el d''aliment, menjar', que potser era l'etimològic, si ve, com es creu, de ψίω 'mastego'. Hi ha, doncs, base per insinuar inclús la possibilitat que, com en aquests casos, al sentit britònic 'farina' s'hi vagi arribar des del sentit gallo-romànic de 'cereal'. Suposició possible.

No necessària per a la nostra etimologia, car basta partir de la idea segura 'gra propi per a moldre' > 'cereal'. Pogué, de tota manera, haver-hi en gal altres influències que contribuïssim a la concreció del significat romànic. Amb el nostre mot venien a coincidir (encara que fossin d'arrel o de formació diferent) l'irl. mj. *blâth* 'flor, florida', ky. *blawd*, còrn. ant. *blodon* 'eflorescència', 'florida' (de l'arrel BHEL- 'brotar', com el germ. *blad*), i d'altra banda l'irl. ant. *mlâith*, irl. mj. *blâith* 'suau', 'llis', bret. mj. *blot* 'bla, tendre' de *MLĀTI- (Pok., *IEW*, 716.36). Aquest tenia friccions amb la idea de 'blat candial, forment' i amb la idea de 'blana farina', les d'aquell amb la idea de 'planta, cereal', en general, són evidents. Encara que ML- i BL- es vagin mantenir separats en el cèltic insular (sobretot en goidèlic) fins a una data tardana, en el cèltic continental ja hem vist que la confusió de les dues inicials estava ja consumada en l'Antiguitat. És, doncs, ben possible que la coincidència d'aquests tres mots ajudés a que en gal BLATO- esdevingués el nom d'una planta que brota i que servirà per fer candial i blana farina.

Per acabar indicaré que sembla ja haver-hi en l'Antiguitat algun testimoni del nostre mot BLATO- 'cereal'. Per les històries i inscripcions romanes tenim notícia de l'antiga població de *Blatum Bulgium* a Escòcia, poc al Nord del *Vallum Hadriani*, que defensava allí l'Imperi Romà, 90 km. dret al N. d'Edinburg, i uns 20 km. al Nord del fons del Solway Firth. Allí s'han trobat vuit inscripcions del *Vallum Hadriani*,[10] i és probable que fos llavors quan *Blatum Bulgium* esdevingué una població d'alguna importància, i que la guarnició romana sigui l'autora d'aquestes vuit inscripcions. L'emperador Hadrianus va construir la muralla cap a l'any 130, però aquest nom, ben documentat, com a nom de població, des d'aquesta data, pogué ja existir des d'abans, per ex. amb el sentit de 'bladar, camp de cereals'.

Un altre testimoni de l'antiga toponímia, que em sembla encara més segur, el tenim en *Blatomăgos*, població documentada en quatre monedes merovíngies, ja del S. VII, que s'identifica amb el modern *Blond* del Baix Llemosí (uns 50 km. al NO. de Limoges i a uns 30 del límit oc-oïl, Holder I, 450). Thurneysen (*A Grammar of Old Ir.*, 1946, 24) proposa interpretar-lo com a 'camp de flors', però essent MAGOS 'camp' semblaria més natural traduir 'camp de blat': de tota manera aquest nom BLATOMAGOS, donada l'evolució fonètica (cf. ROTOMAGOS > *Rouen*, *Riom*, etc.) i la combinació amb MAGOS 'camp', és evident que havia d'existir ja almenys en l'època imperial, cinc o siscents anys abans d'encunyar-s'hi aquelles monedes. En fin hi ha un nom de persona BLOTU-RIX (format com *Cingeto-rix*, *Dumno-rix*, etc.) documentat en una inscripció dels mediomàtrics, per a la qual vegeu Schmidt, p. 151, que suposa una variant de pronúncia de *blato-*.[11]

DERIV.: *Blader* [1308: «dels molís *bladers* de Sent Esteve», Alart, *RLR* VIII, 55; i des de 1314, *AlcM*]; *bladeria* [Marian Vayreda, *Sang nova* IV, ix, 301]; *bladera*, *bladeres*. *Bladeta* 'certa espècie de blat de gra molt petit' (Conca de Tremp i Segre Mitjà; en aranès 'blat candial'). *Bladina*, *bladinada*. *Bladada*. *Bladar*. *Bladari*. *Bladegar*, *bladeguer*, *bladeguera*. *Bladeny*. *Blataire*. *Blatania*. *Blatera*.

CPT.: *Blat-arròs*. *Blat-ordi* [*Dicc. Amengual*]. *Blat de moro* 'Zea mais' [1648, *DTorra*; avui usual en tots els bisbats de Barcelona, Girona i Vic, així com a Urgell, Ribagorça[12] i tot Pallars, *AlcM* II, 3], mentre que en el Camp de Tarragona es diu *moresc* [que alguns irresponsables voldrien generalitzar en la llengua literària per la fòbia de la *-o*],[13] a València *DAC-SA* i a Mallorca i Menorca *blat de les Índies* (*BDLC* VIII, 172); a aquest correspon també el rossell. *blat d'India*;[14] de *blat de moro* deriven *blatdemorar*, *blatdemorera*. Altres noms compostos menys soldats: *blat-Blanc* o *blat del menut* 'xeixa' a Esterri de Cardós, 1934; *blat de cogullada* (*kaulá*) espècie apreciada, a Barxeta, 1962. *Blad mercadal* en document rossellonès de 1089 (*Coll. Moreau*).

[1] En un erudit estudi de 1951, publ. a *Essais de*

Philol. Mod., Bibl. de la Fac. Philos. Univ. Liège, CXXIX, 77-94; cf. *ZRPh.* LXIII, 1947, 392-403. — [2] Alart, *Stils de Villefr. de Cfl.*, 37v. — [3] Gual, *An. de Hist. del Der. Esp.*, 1962, 540. — [4] Definició que Ferraz (p. 31) dóna en la frase «el cafís ye plleno de *bllau*». De l'interrogatori amb el meu informant Mora (1965) vaig quedar en dubte si *el bllau* només designava aquest o 'cereals' generalment. *El bllat iste* (ensenyant-me un camp) a Torlarribera (1957). No em consta bé quin cereal designa allí aquesta forma, ni a Lluçàs (on d'altra banda hi ha un veral dit *Las Trigueras*, 1957), ni a Benavarri (*BDC* VII, 70) o a la Vall de Barravés (*BDC* VI, 26). — [5] St. Vicent Ferrer en els *Sermons* sembla usar *blats* per a 'cereals': «l'ànima ¿qui la ha feyta e qui li ha donat les potències e *blats* e vi e bestiars, etc.? —Déu!» Mentre que per a *blat* ja usava *trigo*, car en contar la història del *shibolet* diu «que vol dir spiga de *trigo*», volum del qual prepara l'ed. el meu ex-alumne Will. Harrison (doctorat de Xicago), f° 129v31, 120v9. — [6] Per al detall de les formes italianes i per a llurs problemes, que no són pocs, ultra la bibliografia ja antiga que es pot veure en Ang. Prati (s. v. *biada*) i en els treballs d'Aebischer (sobretot *ZRPh.* LXIII, 1947, 392-403), Jud i Wartburg, invito a consultar aquests treballs. També en el Mezzogiorno hi ha calabr. i tarentí *biava*, basil., apul. sept. i Irpino *biama* (amb una *m* molt secundària), però com indica Rohlfs (*ARom.* VII, 1953, 456), són formes importades comercialment. A la Itàlia del Nord predomina *biava*, no sols dialectalment sinó ja en textos baix-llatins (*blava*) de 1028-96, *biada* és avui de dialectes del Centre (fins a Subiaco), però sembla que aquestes formes en part han estat propagades a l'Edat Mitjana des de Toscana (en tot cas té aquesta procedència *biada* en sassarès antic). Per la propagació de *biava* (*blava*) en els documents arcaics des de Toscana, indicada per Aebischer, es podria inclús pensar que es tracti d'un mot diferent i independent del tipus *blat*. D'altra banda, com que en valdès i piemontès, com també en els Abruzzi (i ja en el toscà Villani, principi S. XIV) significa 'civada', i sembla que en altres parlars italians és 'farratge per a bèsties', s'ha pensat amb versemblança que a Itàlia fos un mot importat pels exèrcits carolingis i francesos. Pel que fa a la *-v-* sembla haver partit d'una forma analògica *blef* (que es troba en francès antic de vegades i que es degué crear a la manera de *soif*, *suif*, etc.); de tota manera *blave* i *bleve* tenen considerable extensió també en els parlars francesos (i alguns d'occitans) moderns i ja antics, i més ne tenen en francès els derivats *blavage* i, sobretot, *emblaver* («ensemencer un champ», al costat d'*emblayer*). Com indicà Jud la gran fortuna (no l'origen) aconseguida per la variant *emblaver* (com també la d'*emblayer*) es deu a l'homonímia imminent amb *embler* 'robar' i *ambler* «aller à l'amble» (Wartburg entén malament aquesta explicació de Jud). Això repercuteix després en el favor aconseguit per *blave* i l'it. *biava*, al qual també contribuirien els duplicats per ultracorrecció, del tipus *padiglione* ~ *paviglione*, *vidanda* ~ *vivanda*. En conclusió les formes italianes, importades de França amb variants fonètiques explicables com a secundàries, no tenen gaire importància per al nostre problema etimològic. — [7] És possible que enredessin la qüestió personalismes i, sobretot en el cas de Wartburg, tendències més doctrinàries que científiques. L'article de Wartburg sortí el 1925, el de Jud es publicà en el vol. de 1924; es degueren redactar en gran part pel mateix temps, potser després de discussió directa, i afegint-hi Wartburg part de la seva refutació de Jud a la vista del text ja publicat. Que en el terreny fonètic, i fins lexicològic, Wartburg arribà més d'un cop a idees que atenyen els límits de la germanomania, li ho retreien bastants lingüistes francesos i austríacs de tanta autoritat com Spitzer (veg. *BORNI*, *BACÓ*, *BAGA*, *BANDA*, *BARGANYAR*, *BARRIL*, *BELITRE*, *BLOND*, *BRASA*, *TRAPA*, etc, mots que res no tenen de germànic, a desgrat de la tesi, tantes vegades ben arbitrària, de Wartburg i la gent de la seva corda). — [8] Pedersen, *Litteris* VII, 17, vacil·la i sembla acabar acceptant-ho. Quant a Bloch, si l'acceptació ve d'ell ho ignorem, puix que Wartburg féu i desféu en el seu diccionari, sobretot en la 2.ª edició. Meyer-Lübke (com veurem) i l'il·lustre neerlandista Hoops (segons reporta el mateix *FEW*, 391*b*7f. i ss., i cf. *Neuphil. Mittgn.*, 1924, 109) ho accepten, però amb aclariments que tenen tot l'aire d'objeccions i reserves discretes que hom gosa fer a un lingüista de tant de prestigi com Wartburg. Fixem-nos especialment en el que diu que li observa Hoops: el neerl. *blād* i l'ags. *blǣd* en el sentit de 'fruits de collita' tenen una vocal llarga, a diferència del mot germànic segur *blad* 'fulla', etc., ço que Wartburg (potser ja Hoops) vol interpretar en el sentit d'una apofonia pròpia d'un mot diferent dins la mateixa arrel germànica. Però és més senzill veure-hi una confirmació de l'origen estranger del mot, percebut pels mateixos germano-parlants, que per això li donen un timbre vocàlic diferent. Precisament el pas de A tònica etimològica a la *é* francesa, tan limitada al cas de síl·laba oberta, s'ha d'explicar per una prolongació de la quantitat de la vocal, que conduí a la pronúncia *blād* i després *blé* en francès. És d'aquest *blād* del francès pre-literari que vénen evidentment l'ags. *blǣd* «feldfrucht» (de so idèntic) i el neerl. mj. *blād*. — [9] Pedersen, *Vgl. K. G.* I, 163; Pedersen-Lewis, *A Concise Comparative Gr.*, 54; Schmidt, *ZCPh.* XXVI, 96-7, 151. — [10] Weisgerber, *Rhenania Germ.-Celtica*, p. 280. — [11] Whatmough *Dial. of Anc. Gaul*, pp. 62, 86, 112, cita altres noms en *Blat-* o *Vlat-*, que no puc verificar i dels quals dóna altres interpretacions no es veu amb quin fonament. — [12] A Benavarri, *BDC* VII, 70. — [13] *Blat moresc* o *fontesí* s'havia usat a l'Edat Mitjana per a un altre cereal (que retia més que la xeixa), potser el fajol (dit *trigo sarraceno* en castellà) com es veu pel doc. valencià de 1322 cit.

DBal., s. v. *blat.* — [14] També en el Conflent: Alcover el dóna de Vilafranca, jo l'anoto a Conat (*blandindi*, 1961). *Blat d'Índia* escriu J. Seb. Pons, *Canta-perdiu*, 136; *Poetes d'Ara*, 25. Més generalment es redueix a *blat-indi* («cap a la nit, mi-ci *blat-indi* i farratge», Saisset, *Catalanades*, 241). I així ho sento a Estoer i a Casafabre, 1960. Per a les denominacions romàniques d'aquest cereal, veg. Bertoldi, *VRom.* v, 98; per a Astúries, M. Menéndez García, *Homen. a F. Krüger*, Univ. de Cuyo, 1954, II, 369-402; per a Romania i els Balcans, G. Weigand, *Jber. f. rum. Spr.*, 1911; G. Pascu, *Hom. a Rubió i Lluch* I, 1936, 451-69.

BLAU, del germànic, on aquest adjectiu és comú a totes les branques i hi apareix des de les fases més antigues de cada idioma; com que en les llengües romàniques aquest adjectiu a penes es conserva més que en català, oc. ant. *blau* i fr. *bleu*, es creu generalment que es prengué del fràncic (cf. b-al. ant. i a-al. ant. *blâo*), conclusió que no és segura, perquè si tenim en compte que el cast. i port. *azul* i it. *azzurro* provenen d'una importació aràbiga o oriental segurament tardana, no és impossible que un equivalent de *blau* vagi existir en totes les llengües romàniques, eliminat en part pel seu concurrent, i amb això esdevindria versemblant que s'hagués pres d'una fase germànica més antiga. □ *1.ª doc.*: doc. de 874.

En un dels relatius al vell monestir d'Eixalada-Cuixà, d'aquesta data, llegim ja «bove I et ferramenta et vestito *blavo*» (p. 144); «cota una, *blava*», 981 (Bast-Bass., col. 704, s. v. cota); «calces *blaves*», 1047 (Miret, *BABL* VI, 355); «dalmaticas --- una vermilia et alia *blava*», Vic 957 (i altres dos del S. XI, Bast-Bass., 276).

Es troba així mateix en els escriptors del S XIII, com Ramon Llull: «color *blava* o vert», *Doctrina Pueril* (ed. Gili, p. 139); en Jaume I: «feu un arch *blau* e vermell d'aquests que·n dien de Sent Martí» (474). El verb derivat *blavejar* ja s'havia format llavors, i ja apareix en les *VidesRoss*. *AlcM* només dóna de *blau* exs. posteriors, però ja tan antics com Desclot i Muntaner. Després apareix en una munió d'escriptors medievals com J. B. Masdovelles, Bernat Metge, Joanot Martorell, etc. (veg. *DAg.*, *DBal.*, *AlcM*). Basta aquest ús constant des del S. IX per provar la falsedat de l'afirmació de Wartburg (*FEW* I, 400*b*1) que el cat. *blau* és un mot pres, si bé ja antigament, de França.

Per a la història del mot romànic i germànic, ultra el *REW*, 1153, el *FEW* I, 398-401, i el dicc. de Kluge (s. v., cf. Pok., *IEW*, 160.17, cf. 155, 118), es podran consultar especialment l'estudi de Kluge, *ARom.* VI, 1922, 299ss., i Gamillscheg, *Rom. Germanica* I, 228. Pot tenir importància decisiva el fet que el mot ja figura llatinitzat en un passatge de les *Etymologiae* de Sant Isidor, com a nom d'un color de vestits: «DE COLORIBUS VESTIUM --- Masticinum --- Blatteum. *Blavum*».[1] Apareix també en glosses llatines d'antiga data.

És sabut que el vocabulari germànic es convertí en la font de diversos noms romànics de color gràcies al fet que les dones germàniques foren molt ocupades com a filadores, sobretot en les zones del Limes, en el període imperial romà, i que una de llurs ocupacions principals fou la confecció de vestits i llur tintura en diferents colors; per a aquesta ocupació usaven extrets de plantes tintòries, que per això han passat a les llengües romàniques amb noms germànics (castellà i català antic *GUALDA*, etc.). En particular usaren per tenyir de blau la planta *Isatis tinctoria*, alemany *waid*, fr. *guède*, b. ll. *waizdus*, per a la qual veg. Kluge, *Wb.*, s. v. *Waid*. Tot això suggereix la possibilitat que aquest nom de color vagi passar ja al llatí vulgar.

És clar que és una possibilitat incerta i que la teoria de l'origen fràncic, admesa fins ara, en forma més o menys unànime, potser és ferma. De tota manera en català, occità i francès el mot presenta tots els senyals del màxim autoctonisme i antiguitat, tant o més que en el cas de *BLANC*, *BRU*, *GRIS*, tots ells germànics: al capdavall aquests se'ls veu lluitar amb concurrents no germànics, encara en el període històric de les diverses llengües: ALBUS no era mort, *bru* i *gris* sofriren encara la competència de mots com *burell*, *pardo*, *moreno*, etc., mentre que *blau* regna sense rivals, des del principi, en les llengües on ha triomfat. La raó que es fa valer per creure només en una entrada des del fràncic, no és pas que en germànic sigui mot d'extensió limitada car no sols apareix en alt i baix alemany des dels orígens, i també en neerl. mj. i en frisó antic, sinó així mateix en l'ags. *blæ(w)* 'blau-cel'[2] i en l'escandinau ant. *blâr* 'blau marí, blau fosc' (heretat normalment pel danès i el suec). La raó és que en romànic no es troba més que en fr., oc. i català (d'on passà al sard); com que també és indígena en retoromànic, i el romanès i el sard manquen sempre en els germanismes, en realitat l'argument es refereix solament al cast. i port. *azul* i l'it. *azzurro*, els quals tampoc no continuen cap mot llatí.[3]

Aquest adjectiu cast., port. i it., és, però, una importació posterior. En port. a penes se'n coneix cap testimoni medieval, en castellà apareix un sol cop, en un doc. de Cardeña de 944 o fi del S. XI, però no hi torna a haver testimonis del seu ús com a adjectiu (com a substantiu sí que n'hi ha alguns) fins a primers del S. XV (aquell cas isolat resulta, doncs, sospitós d'interpolació). L'it. *azzurro* és el que apareix primer, car és freqüent des de c. 1300; de tota manera no està ben aclarit si el que precedí fou l'ús adjectiu del cast.-port.-italià o el substantiu del fr. *azur*, cat. *ATZUR*; i no és possible d'arribar a una certitud en aquest punt, car la via de transmissió, i la forma mateixa, d'aquest mot persa transmès per l'àrab, estan subjectes a greus dubtes i obscuritats. En tot cas, tanmateix, es pot assegurar que són formes d'introducció incomparablement més recent que el cat. i oc. antic *blau* i el fr. *blou*, *bleu*. D'altra banda el *blavus* de Sant Isidor difícilment es compendria si per aquesta època el mot germànic no fos conegut en la Bètica o a

Córdova o a Toledo.[4] I un adjectiu *biavo* s'havia usat en italià (amb variant *biado* per influència d'aquest duplicat en el mot *biada* ~ *biava* 'farratge, cereal', veg. *BLAT*): amb el sentit de 'blau-cel' apareix en la traducció de Marco Polo del S. XIV i el clàssic toscà Bembo (princ. S. XVI); també tenim els derivats *biadetto* 'blau-cel' en un parell d'autors dels Ss. XIII i XIV i *sbiadato* en un del XIV (veg. les dades aplegades per Ang. Prati, s. v. *biavo*). ¿Qui ens impedeix de suposar que en lloc de ser un gallicisme això siguin romanalles del germanisme antic?

Ajornem la solució definitiva d'aquest problema per a quan s'hagi estudiat més a fons la història d'aquest nom de color en romànic i perso-aràbic. Però des d'ara podem donar com a possible l'entrada en llatí vulgar des del germànic occidental comú, i com a incerta la procedència del fràncic. El femení i els derivats de *blau* són tradicionalment amb *v* (*blava, blavor, blavís, blavet, emblavir*), però modernament en alguns s'ha propagat una forma analògica amb *u̯* (especialment en *blauet*, veg. infra), i en parlars del Nord-est és *blávə* el femení, forma molt estesa o general en el Baix Empordà (ja a Peratallada, 1958), i a molts pobles de l'Alt Empordà i del Rosselló (però *blábə* altre cop en el Capcir, 1960).

El blau és un color vistós, més suau i plaent a la vista que el vermell i més característic que els extrems i poc distintius blanc i negre: això fa que se n'hagi fet sempre gran ús com a característica d'objectes importants, que després es distingeixen amb el seu nom i generalment, però no sempre, en la realitat van realment vestits d'aquest color o proveïts d'un distintiu blau. D'ací moltes denominacions compostes que no caldrà documentar gaire en aquest diccionari, ni sols enumerar exhaustivament. Com a exemple, algunes.

Llibre blau: versió de l'anglès *Blue book* 'exposició, que s'imprimeix per al Parlament, de la política estrangera, acompanyant-la amb el text dels principals documents', en anglès primerament l'any 1715 (a l'endemà de la Pau d'Utrecht i l'abandonament de Catalunya), des d'on es difongué a les principals llengües europees (en alemany des de 1850, veg. Kluge-M., s. v.); formació particularment afavorida en anglès (*blue-print* 'pla, projecte', etc.) i que després donà lloc a denominacions paral·leles per a reculls polítics de caràcter comparable (*Llibre Blanc, Groc, Vermell*, etc.); també en francès ha estat afavorida aquesta mena de denominació (*cordon-bleu*, etc., *FEW* I, 399*b*1ss.); *contes blaus* 'rondalles d'infants', del francès *contes bleus*, que s'ha usat també en català.

Però és dubtós que això estigui relacionat, com vol Wartburg (*FEW* I, 400*b*1f. i n. 11), amb el tipus dialectal *bleue* o *bleuse* 'mentida', estès en bastants parlars normands, picards i valons, car aquesta és una denominació internacional (que per tant no es pot explicar a base de la idea d''història inventada'): cat. dial. *una blava* 'una mentida' (Osona, Menorca, *AlcM*); cf. tortosí *blau* 'mentider' (Arabía, *Misc. Folkl.*, p. 170), *deixar blau* o *quedar blau* 'estupefacte' (Princ. i Men., amb ex. de N. Oller); *ésser* o *fer-la blava* (una cosa), avui mall. i ja en Bernat Metge (veg. *AlcM* I, 5-8);[5] no sé si ja prové d'això el nom de *blavets*, que, des de temps immemorial, s'ha aplicat a la gent de la Marina i de la vall d'Alcalà (MGadea, *T. del Xè* I, 25; *AlcM*, s. v. § 8*a*, *b*; certament no perquè són molt bruns com vol MGadea), car d'ací deu venir, com indicà Roc Chabàs, el nom d'*Al-Azraq* 'El Blau' que es donà al capitost de la revolta dels moriscs d'aquella terra en els anys de 1270.

DERIV.: *Blau* m. 'equimosi produïda per un cop', a tot el N. i centre del Princ.; a les tres Illes *blaverol* (*Dicc. Amengual*; P. d'Alc. Penya, *Poes.*, 117), generalment pronunciat *braverol* (men., *AlcM*; eiv. Pérez Cabrero);[6] bal. i val. ant. *blavura* (S. XV, Is. de Villena; Sanelo, *Dicc. Val.*; *Dicc. Amengual*), avui generalment *blaüra*, general de Sud a Nord del País Valencià i fins a Tortosa, i ja documentat en els *Costums* de Tortosa, S. XIII, i en Onofre Pou, si bé allí amb *-vu-*;[7] *blaürar. Blaüsseu. Blavar. Blavejar* [fi S. XIII, *VidesRoss.*, f° 11v].

Blavenc, amb els seus sinònims *blavinenc, blavinós* (eivissenc, valencià), *blavís* [Jac. Verdaguer, etc.]; *blaviscós, blavissós, blavissó*; *blavós* [«com la gavina de la mar *blavosa*, / que en la soliua platja fa son niu ---», T. Llorente; Verdaguer]. *Blavet* [1607, *DAg.*] o *blauet* [c. 1800, Maldà, *Coll. Bona Vida*, 104], *-vet* 'ocell que freqüenta llocs aigualosos' [Verdaguer, *AlcM*, § 3; «classe de moixons», Alcanalí, 1963, on hi ha el *Toll dels Blavets*], *-ets* 'els escolans cantors de Lluc', pel color de llur sotana, nom que ja es diria des de 1529 en què es fundà l'escolania, segons Mateu Rotger, *Ntra. Sra. de Lluch*, pp. 102, 250; *blaus*, segons el *Dicc. Amengual. Blaveta. Blavi, blavina. Emblavir, -veir, -var. Emblavins* mall. 'bellumes o reflectiments de sol, amb un vidre', 'adorns', «jutipiris, impertinències» (Moll, *AORBB* I, 210), 'enrenous, maldecaps' (*BDLC* X, 171), 'protestes' (ib. XIII, 310).

[1] *Etym.* XIX, xxviii, 9. Escrit *blabum* en set dels mss. antics, *balbum* només en un (ed. Linsay). Sofer (*Glotta*, 1930, pp. 108-9), Ernout-M. (s. v. *blavus*) i Walde-H. estan d'acord que és del mot germànic per a 'blau'. — [2] L'angl. mod. *blue* no correspon fonèticament a aquesta forma, i per això se sol admetre que és un manlleu del francès; potser, però, aquest «emigrant repatriat» en realitat pot ser herència de l'anglo-saxó, alterada per influència de la cort normanda, fins a un afrancesament fonètic. — [3] Per això es va arribar a afirmar que el llatí no tenia cap mot per expressar la idea de 'blau', la qual els romans no distingirien bé d'altres colors. Això és exagerat, car el mot que feia aquest paper era *caeruleus*, com demostra el curiós article de K. E. Goetz («Waren die Römer blaublind?»: *caeruleus* designa el blau marí en el 95 % dels exemples, demostra Goetz (en la resta és 'fosc, negrós') (*ALLG* XIV, 75-88; XV, 527-47). El fet, tanmateix, és que CAERULEUS no s'ha conservat enlloc en romànic. En la nostra toponímia una excepció

única seria el petit *Estany Cerull*, entre Espot i el Pui de Linya (Vall d'Àneu). — [4] Com a prova esporàdica de l'existència d'aquest adjectiu a l'Alt Aragó, en trobem un cas en un doc. de 1578 copiat en l'arxiu municipal de Plan (Vall de Gistau) «ante una losa *blaba*». No em consta si n'hi ha d'anteriors. — [5] És evident que tot això és inseparable; per tant si hi ha cap relació entre el norm.-való *ble(s)e* 'mentida' i els *Contes Bleus*, solament podria ser en el sentit que a aquests els crítics malèvols els haguessin aplicat l'expressió popular *blau* 'fals', i si la *Bibliothèque Bleue* de què vol partir el diccionari de Darmesteter i Thomas va existir realment i no és una mera llegenda etimològica, prengué nom dels *contes bleus* i no pas a la inversa. — [6] Amb el mateix sentit de 'blau, blaüra', *blavairol* en la *Vida de Santa Doucelina* [c. 1200], Appel, *Prov. Chrest.*, 119.123. I és que en provençal el mot té el sentit de 'lívid': «Nerto s'aubouro *blavo*, e quand / dins lou moustié de Sant Cesàri / --- l'emmenà ---», *Nerto* V, 208. Es pot pendre, doncs, el substantiu *un blau* o *blaverol* com a *indici* que aquesta acc. havia existit també en català. — [7] «Si a servu o catiu serà feyta injúria, ço és a saber, qui li sacudirà sanc o li trencarà os, o li farà nafra o *blavura*», 371; «los verdancs: *vibex*; les blavures: *livor*; lo color blau o morat dels açots», *Thes. Pu.*, 178.

BLE, 'filaments que cremen en una candela o gresol', mot germà de l'oc. *bléze*, forma que també es troba en molts textos rossellonesos medievals; el plural català *blens* (amb els derivats com *blenera*) revela que la forma primitiva va ser *bléðen*, amb la consonant intermèdia canviada, en occità, en *-z-*, i en català normalment perduda; sembla que *bleðen* fou primerament el nom de l'herba *blenera* o de les seves llargues fulles, que s'usaven com a ble; a aquesta herba blenera se li dóna en moltes llengües el nom de 'cua de llop' (b. ll. *lupicuda*, cast. ant. *coda de lobo*, eslau *vlči rep*), i és probable que en el cèltic pirinenc l'anomenessin *BLEDĪNO- derivat del cèltic BLEDI̯O- 'llop' (gallès i bret. ant. *bled*); és possible que altres noms de l'herba blenera, el b. ll. *bladonia*, l'albigès *blayzan*, el francès *molène*, vinguin d'altres derivats d'aquest mateix mot cèltic (*BLEDON-, *MLEDĪNA, etc.). ☐ *1.ª doc.*: *blese*, fi del S. XIII; *blens*, doc. de 1414.

El mot surt ja repetidament en les *VidesRoss.*: «tres causes són significades en la candela, so és cera e·l *blese* e·l foc --- e·l *blese* ---», 62v2, on tradueix *lychnus* ('ble, metxa' de l'original llatí de Voràgine, ed. Graesse, 164.33); «pres un *blese* ab que volia fer una candela, ab lo qual se liguà tot en aviró», 163v2 (on tradueix «cum se filo de quo fienda erat candela --- coepit pectus cingere», 481.36). Sovint el trobem en documents rossellonesos dels copiats per Alart, com aquest de 1296: «negú no gaus fer *blese* en les dies candeles, tortes ['antorxes'], ciris e brandós, sinó de pur coton» (*RLR* V, 92); els altres els trobo en el seu inèdit *InvLCat.*: en un de 1381 «lo *blese* dels ciris --- e d'aquest *blese* puscha fer lo gruxs <que> aparrà segons del pes que·l ciri serà», en un altre d'aquell temps «una taylladora de *bleses* ab lo coltell --- una talladora de tortes» (s. v. *blese, ciri, gruix, talladora*).

El tractament *-z-* de la -D- intervocàlica originària és típic, com és sabut, del rossellonès antic, i normal en el llenguatge de les *VidesRoss.* i de molts dels documents aplegats per Alart (veg. ara l'*Estudi Gramatical* en l'ed. completa de les *Vides* per Kniazzeh-Neugaard-Coromines); mentre que la gran majoria dels parlars catalans elimina aquesta consonant (en lloc de *lloar, suar, guiar, crua* es troba allà, per exemple, *lausar, susar, guisar, crusa*):[1] correspon, doncs, que en català, fora del rossellonès medieval, s'hagi reduït a *ble*, pl. *blens*. I així ho trobem, en efecte, pertot, i ja des de la documentació medieval, veg. *AlcM*, i aquest document de Pollença: «cotó per fer *blens* a lumanés per servitat de Mestre Visens», a. 1414 (*BSAL* III, 47*a*).

La pronúncia avui és *blẹ́* en els dialectes occidentals,[2] *blę́* en català central, *blə́* en els balears,[3] Manacor (*BDLC* VII, 171), en el vocabulari del bestiar de llana; car figuradament el mot s'aplica a un floc de pèl o de llana caigut, o un serrell de cabells despentinats: «Veniu ací, bruixes immaterials, que us penjaré en les baranes del carro com *blens* de follia!», fa dir Pere Coromines al jove Bajalta, en *Silèn*, cap. 7, ed. 1.ª, p. 99 (com la cabellera d'una medusa, com el pelam eriçat d'un foll).

La *-z-* de la variant occitanoide es conserva avui en la toponímia rossellonesa: *La Blesera*, petit veral no lluny del poble, a Tarerac (1960); però alguna vegada l'acció dilatòria de l'altra dental ha fet que la *ð* es conservés fins avui, com en *Bledenedes*, prop de la Bastida de Canigó, ja documentat en els anys 1383 i 1390: la terminació òbviament collectiva d'aquests sufixos, apariats amb noms de plantes, és prova que *bleðen* (*bleze*) s'hi aplicà, no ja al ble, sinó a la mateixa herba blenera que el produïa. En alguns punts la dilació es féu en un altre sentit, labialitzant la *-ð-* (a causa de la *b-* inicial) en *v*.[4] A Palau-saverdera (damunt de Roses) vaig sentir, en efecte, *blę́bə* per 'ble de candela' (1958), i en el Baix Empordà, Irene Rocas de Llofriu indicà la mateixa forma a *AlcM*, però el *DAg.* ens fa a saber que d'altres empordanesos ho usen en el sentit de 'tunda, cop' (potser perquè el cordó del segon passatge de les *VidesRoss.*, o de l'accepció 4.ª d'*AlcM* es pogué usar com a assot). Aquesta és ja la forma que usava el gironí Onofre Pou, el 1575, parlant de la vaixella de cuina: «cresol de tres meches --- la mecha o *bleue*: elychnium, myxa; lo moquís ---» (p. 227), i d'ella deriva la forma *esblevenar* del verb *esblenar* que usaren els empordanesos Pous i Pagès i Víctor Català (*AlcM*).

L'àrea d'aquest mot és bàsicament catalana i no passa de les fronteres lingüístiques, almenys pel costat de Ponent.[5] Però cap al Nord entra profundament en el domini llenguadocià, i fins al Roine. A Montalbà de Fenollet (arran del nostre límit lingüístic, i amb

parlar de transició, però ja més aviat occità) trobem ja *le blẹ̄ze* (*ZRPh.* XLV, 246, però encara *al blé* en el veí poble conflentí de Catllà); a Clarmont d'Erau *bése* «mèche de lampe à huile» (Pastre, p. 72), a Pezenàs (costa, prop de Montpeller) *blése* m. «extremité de la mèche d'une lampe ou d'une chandelle charbonnée par la combustion» (Mazuc), a Castres *bleze* «mèche d'une lampe» (Couzinié); d'allí cap al NE. arribem a Sant Sernin de Rance *blése* «mèche» (Roergue, arran del límit amb el Tarn i a 40 km. del trifini amb l'Erau: Vayssier), en el Gard *blẹ̄ze* «mèche», *bléze de calel* «mèche de lampe» (Sauvages), i el *TdF* dóna *blese* com a llenguadocià («moucat coumo un *blese*» en el felibre H. Birat), amb variants *blest* i *blet*,[6] aquesta marsellesa, «mèche d'une lampe ou d'une chandelle; mèche de cheveux».

A l'Edat Mitjana ja tenim d'aquest mot algun testimoni en llengua d'oc: «*blese*: funale, licinus, licinium» en el *Floretus*, que és de poc abans de 1400 i del Baix Roine (*PSW* I, 150*b*), «*blese* m. mèche de chandelle: funale, lucinus», l'any 1470 (Pansier, *Hist. L. Prov. à Avignon* V, 163); en fi ens informen que un plural neutre *blesia* apareix en un text en baix llatí de Sant Victor de Marsella.[7]

Poca o cap cosa anàloga a *ble(s)e* es troba en cap llengua romànica, i per això el mot cridà aviat l'atenció. Però les etimologies que se'n varen donar són evidentment indefensables: Tallgren (*Glanures Cat.*, *Neuph. Mittgn.* II, 14, § 69) volia relligar-lo amb el germànic BRAND 'incendi'; Spitzer (en el seu comentari a aquestes, *Litbl.* XXXV, 397), amb MOLLIS 'bla, tou'. Montoliu (*EUC* VII, 110-1; *BDC* IV, 55) s'adonà de la forma *blese* del doc. de 1296, però desorientant-se completament, cregué que s'accentuava *blesé*, i volia partir del germànic, l'article 1153*a* del *REW*, alt-alemany mitjà *blas*, ags. *blæse* 'flam'; M-Lübke tot i admetent-ho, en la 3.ª ed. del seu diccionari, hi posava objeccions fonètiques tan greus que ja desfeien l'etimologia, que en va provaren d'adobassar Wartburg (*FEW* I, 406), postulant un gòt. *BLĀSA 'ble', i Gamillscheg(*Rom. Germ.* I, 376).

Tots els qui fins ara n'han tractat van esmaperduts davant les dificultats fonètiques, i per això es contradiuen, cercant una terminació que pugui justificar la catalano-occitana. És evident que ni -I gòtica, ni -A ni cap vocal germànica, no pogué conservar-se en forma de *-e* darrere una S. L'etimologia germànica es pot considerar retirada definitivament, no sols perquè la terminació àtona *-e*, amb plural *-ens* (tal com *hòmens*, *còvens*, *térmens*, *àsens*, etc., en oc. *òmes*, *coves*, *termes*, *ases*) postula un ètimon en -INE o -INU, sinó perquè una -S- intervocàlica no hauria pogut caure, i per a això cal una -D- etimològica.

Jo havia pensat a relacionar amb el tipus pre-romà rètic *BLĒSE 'pasturatge', que en les formes *bleṣ*, *blais*, *blaisch*, *bleisa*, *blecs*, abraça tota la zona reto-romànica dels Grisons, i passa fins i tot a les valls de llengua italiana (Bregaglia) i alemanya (*Bleisa* en el Prätigau),[8] ço que tenia l'avantatge de relacionar un mot d'etimologia obscura i probablement pre-romana amb un altre de pre-romà, certament, i de forma quasi igual; i des del punt de vista semàntic comparava amb el cas del castellà *lleco* i fr. ant. *floc* 'terra inculta' al costat del català *floc* 'floc de cabells', ll. FLOCCUS. Però fins admetent que aquesta explicació del sentit sigui satisfactòria, restaria la diferència fonètica, en els termes que ja he assenyalat, inconciliable.

Una vegada establert que l'ètimon havia de tenir la forma *BLÉDINO-, això em guià segurament cap a l'etimologia, que ja vaig publicar breument en el *DCEC*, s. v. *melena* (III, 326*a*45ss.), i després, amb alguns aclariments, en notes de 1953 i 1955 (ara reproduïdes en *Est. Top. Cat.* I, 73-4, i *TopHesp.* II, 209-10, 227).

Pensem que en l'economia primitiva dels muntanyencs no es disposava de cotó per fer blens (com hem vist que solien fer-ho la gent de ciutat, en diversos documents dels allegats més amunt). S'usava per a això l'*herba blenera* (o *la blenera*), a la qual per tant es donava aquest nom, o sigui el *Verbascum Thapsus L.*:[9] la designen, així mateix, com a *tripó* o *cua de guilla*, en francès *bouillon blanc*, en alemany *Königskerze*, sovint distingida amb l'epítet de «wollige Königskerze». Llanosa («wollige») o tomentosa, pel borrissol llanut que en cobreix les fulles; justament aquest borrissol i la forma de les fulles les fa molt aptes per fer-ne blens improvisats i a bon preu; a això alludeixen els citats documents, que prohibeixen vendre com a tals tot allò que no sigui de cotó; però quan aquestes disposicions es dictaven, ja feia moltes centúries que la població pastoral cèltica, en les vetllades de les cabanes, no disposant d'altra cosa, se servia com a ble dels del Verbascum. D'ací els noms com *tripó* (les 'tripes' que li eixien de dins de la fulla), i que tan bé es conservaven a punt de cremar. A aquest ús fan allusió forces denominacions del Verbascum: *königskerze* (pròpiament 'ciri reial'), els noms científics *Phlomis lychnitis* i *Verbascum lychnitis* (del grec λύχνιον 'llumenera'), anglo-irlandès *candle of Mary*, els castellans *candelaria* i *candilera*, els catalans *candelera* i *ble de frare*.[10]

Però d'altra banda hi ha encara un tipus de denominació del Verbascum Thapsus no menys estès internacionalment: el b. ll. *lupicuda* (= *lupi cauda*, així en papirus i el gloss. hispànic de la Reina Cristina), el cast. *gordolobo*, deformació de *coda de lobo* (el trobem en botànics mossàrabs des de 1100), francès antic *queue de leu*, prov. alpí *couo de lou*, romanès *coadă lupului*, àr. *ḍanab as-sabʿ* (pròpiament 'cua de la fera'). Un cop d'ull al gravat de la planta en l'*AlcM* (2.ª ed. II, 525*a*) basta per fer compendre el nom: al capdamunt del fullam de la *blenera* es projecta una espècie de munyó llarg i negrós, realment semblant a la cua de certes salvatgines, com la guineu (d'on el nom de *cua de guilla*, andal. *jopo de zorra*, català *cua de moltó*) (cf. *DCEC*, s. v. *gordolobo*); però més generalment el poble ha estat d'acord que és una cua de llop, i això fins en llengües tan remotes com les eslaves: txec *vlčí ocas*, eslovè *vučji rep* (cf. eslau comú *vlŭkŭ* = ll. *lupus*, gr. λυκός, alem. *wolf*).

Ací és on se'ns fa la llum; en efecte, en totes les llengües britòniques el nom del llop prové d'un tipus *BLEDI̯O-: ky. *blaidd*, bret. ant. *bled* (avui *bleiz*, Vannes *blei*), còrn. ant. *bleit* (el diftong és resultat de la metafonia provocada pel *i̯*). D'altra banda és un fet que el sufix -ĪNO- és molt productiu en cèltic, i serveix alhora per formar diminutius i per derivar adjectius de pertenència (amb el valor del ll. *-alis*). Ja a base de les llengües britòniques tenim dret a postular un *BLEDĪNO-, sigui amb el sentit de 'lupí, pertanyent al llop' o amb el de 'llobet, petit llop'. Un i altre ens convenen i basten. Però aquest derivat no és una suposició, car el NP *Bledinus* està documentat en la *Vita Mochoemochi sive Pulcheri* (Holder I, 451; cf. III, 888.38; Dottin, *La Langue Gaul.*, s. v.). Tenim doncs base a bastament per creure que el nom BLEDĪNOS 'petit llop' (o 'pertanyent al llop'), aplicat a l'herba blenera, passà a designar els blens que en treien els muntanyencs: els pastors i els frares de pobres priorats (cf. men. *ble de frare* 'Philomis Italica', altre nom de l'herba blenera).

Si hi hagués qui no estigui tranquil si no se li prova que aquest nom del llop ha d'haver estat usat ja pels passats dels celtes històrics, potser no se'l podrà acontentar, perquè al costat d'aquest nom de les llengües britòniques, no se'n poden posar d'afins en les altres famílies indoeuropees.[11] Però l'acord perfecte dels tres idiomes britònics ha de bastar-nos, i més estant corroborat per aquell nom propi, que ja deu arrencar dels temps imperials.

Si no ens donéssim, intentant d'arribar més amunt, podríem indicar tres possibilitats: 1.r El nom del llop en irlandès no és tan diferent que no es pugui entreveure alguna possibilitat d'enllaç — irl. mj. *fáel*, que suposa un U̯AI-LO- (cf. el NP gal *Vailos*, *Vailicos*). Fóra lícit conjecturar si BLED- i aquest U̯AI̯L- no seran adaptacions divergents d'una mateixa base pròpia del preindoeuropeu de la Cèltide.[12] 2.n També crec que hi ha possibilitats d'explicació indoeuropea. Per dir 'animal salvatgí' l'irl. i el bretó usen *mil*, que coincideix amb el gr. *μῆλος*, i amb algun mot germànic i armeni, tot plegat suposant una base MĒLO-: es podria suposar un compost *ML-ED-I̯O-, format amb l'arrel ED- 'menjar', que tindria l'avantatge de comptar amb parallels tan clars com l'esl. comú *medv-ědi* 'ós', pròpiament 'el menja-mel', mentre que el nom britònic del llop seria originàriament *ML-ED-I̯O- 'el menja-cries' o 'menja-salvatgines', sense dificultat pròpiament fonètica, com sigui que ML- es va canviar normalment en BL- en les llengües britòniques; si bé és veritat que s'hi veu algun escrúpol en l'aspecte formatiu.[13]

3.r L'equivalent irl. del nom del llop és irl. ant. *bled*, però ací el mot no vol dir 'llop' sinó 'flequera' («pistrix»). Ara bé aquest sí que no em sembla difícil d'explicar per l'arrel MEL- 'moldre', 'triturar, esclafar', com sigui que aquesta arrel té verament una forma amplificada en MELD- o MLD-: gr. *ἀμαλδύνειν* 'fondre', scr. *márdati* 'esclafa', ky. *blydd* 'suau, tendre', grec *βλαδύς* 'flasc', *βλίτον* 'blet' («melde») (Pok., *IEW*, 718). Doncs, potser el llop anomenat MLEDI̯O- 'l'esclafa(-ossos)', 'el colpidor o matador'? I d'altra banda 'la pastadora', 'la flequera': cf. irl. ant. *melim* 'mòlc', *mlith* 'allò que està per moldre'.

En conclusió, doncs, no està ben aclarida l'etimologia del britònic comú BLEDI̯O- 'llop' (que sembla ser també gal, a base d'un NP), però no hi ha res que faci dubtar que pogué existir en el cèltic continental i servir per a la formació de BLÉDINO- 'ble de blenera'.

Finalment serà bo d'indicar que el nom d'aquesta planta no està pas isolat: 1.r La mateixa herba blenera apareix designada per *bladonia* en diverses glosses llatines dels Ss. X i XI; una sola vegada, i més tardanament, apareix una variant *blandonia* en el S. XII, que ha deixat algun vestigi en parlars del francès central, com ara *brandelon* i sembla que en deixà d'altres a Itàlia i Alemanya.

En realitat no hi ha cap raó per preterir la variant BLAD- i creure que sigui derivat del ll. *blandus*, com assegura Wartburg (I, 394); i em sembla més encertat pensar que és d'origen cèltic, com ho fa Bertoldi (*WS* XI, 9;[14] Walde-H., també sembla creure-ho); és evident, en un nom que ja conté una altra N, que és fàcil que aquesta es propagués a BLAND- (i la influència de BLANDUS havia d'ajudar-hi): el pas de BLADON- a BLANDON- és correntíssim, un canvi en sentit oposat fóra inoït.

Més aviat cal pensar, doncs, que ací tenim una formació parallela BLED-ÓN-Ā en lloc de BLED-INO-: recordem *Divona*, *Leucona*, i molts altres noms propis gals. De BLEDONA ha de sortir *blionia* «verbascum, mullen», que apareix en un ms. irlandès del S. XIV o XV (Stokes, *RCelt.* IX, 227, i Spitzer, *ZRPh.* XL, 240).

2.n El «bouillon blanc» o *Verbascum Thapsus* s'anomena *blayzan*, ens diuen, en el Tarn: -*z*- de -D- és normal, un derivat cèltic en -ANO- res més corrent, no veig clar el vocalisme ortogràfic perquè no sé ben bé quin so representa; de tota manera no se'l pot separar de BLEDINO- ni de BLADONIA puix que designa la mateixa planta. 3.r Resta el nom de la planta en francès, *molène*, del qual parlo en la nota 11 en l'article *melena* del *DCEC*; com a *moleine* apareix en el S. XIII, *mullen* manllevat per l'angl. (i potser ja *wullena*, S. XII), *molena* en un gloss. ll. d'Irlanda, S. XIV.

Em decanto a creure, vist això, que BLEDIO- 'llop' realment suposa un més antic *MLEDIO- (com he especulat més amunt), d'on un derivat *MLEDĪNĀ; i que, intentant pronunciar ML- en aquesta vella combinació (potser goidèlica?), la gent romànica hagué d'intercalar-li una vocal, i d'aquest M(U)LEDĪNĀ resultava *moledne* sense dificultat (d'on *moleine* i *molène*).

Si el nostre mot pogué tenir encara relació amb l'aranès i luixonès *blanieu* 'regalèssia' i les seves variants, bearn. *baneyt(ch)*, Lavedà *banieu* i *banèu*, alt arag. *mandil* (Gistau), *BDC* XXIV, 174 (veg. Rohlfs, *Le Gc.*, § 12) és ja molt més problemàtic, no sols perquè ací tenim una base *BLANDILE o *MANDILE, -DELLU, sinó perquè ja són plantes ben diferents per més que caracteritzades totes dues per un filament (subterrani

el de la regalèssia); resti això per estudiar amb més calma.

Deriv.: *Blenada. Blenat. Blener. Blenera* [1810, *AlcM*; 1640, *DTorra*]. *Blenós* [«llana *blenosa*», *BDC* xix, 156]. *Blesera. Ablenar. Esblenar* [c. 1800, «els cabells *esblenats*, que li cobrien el front, que semblava una marmota», Maldà, *Coll. B. V.*, 210], *esblevenar*, supra.[15]

[1] El català central, i la major part dels parlars catalans, és veritat que conserven com a *-z-* la -d- intervocàlica, així com la c i la t assibilades, quan van darrere l'accent, per ex. en *llampresa, enclusa, sosa, gresa* i els abstractes en *-esa*, de manera que en aquest cas la caiguda solament és normal en valencià i algun altre parlar meridional del cat. occidental; però en fi d'esdrúixol i més quan opera una dissimilació, es perd la *-z-* fins i tot darrere l'accent, com en *durans* < (préssecs) *durázens* < duracinos; cas parallel al del castellà, on la -d- es conserva normalment en posició postònica, però no en esdrúixols, d'on *juez* < *júez* judicem, *Diego* i *Díaz* de Didăcus. *Bléđens* era esdrúixol i actuava la *-s.* — [2] Borges Blanques, *BDLC* vi, 40. *Blę́* del llumener, del ciri, de la candela, a Cardós i Vall Ferrera, 1932-4. — [3] O sigui Ẹ́ etimològica. Per a aquesta pronúncia de la e cèltica veg. les dades que aplego en *TopHesp.* ii, 227. — [4] És sabut que no hi ha altra manera d'explicar el canvi típicament català de -d' i -c^e^ i -tiu finals en *-u̯* que admetent que la fricativa dental en aquesta posició traslladà prèviament el punt d'articulació fent-ne una labial *-v* o *-ƀ*. La propensió existia i en aquest cas, a causa de l'ajut prestat pel factor assimilatori, es produí fins i tot en situació no enterament final. — [5] Pel NO. arribem fins a la Vall d'Aran, si bé allí *blę́* no el vaig recollir més que a Pujolo, ja en el límit català. És natural que en gascó no hi hagi *-z-* però més aviat esperaríem la *-d-* conservada. Potser, doncs, manlleu del català (o el tractament excepcional que veiem en *arraïts* radicem, *cóa* cōda). — [6] Formes degudes a un encreuament amb occità antic i modern *blesta, -to*, «touffe de cheveux», que no té res a veure amb *ble* (fr. ant. *bleste* «petite motte de terre», que hom sospita provinent d'un germanisme blista 'cosa botida, inflor', *FEW* i, 410; *REW*, 1166; Jud, *ASNSL* cxxvii, 431). — [7] Suposo que calia llegir *blesĭa* = *blésina.* No cal dir que és insostenible l'etimologia ἐλλύχνιον que li creu Bambeck, *BhZRPh.* cxv, 151. — [8] Vegeu en quasi tots els municipis del *Rätisches Namenbuch* de Planta i Schorta; Scheuermeier, *BhZRPh.* lxix, 119; Brüch, *ASNSL* cxxxv, 173-5; *REW*, 1166; i la meva nota de *Fs. Jud.*, 1943, pp. 566-7. — [9] Per a la planta, vegeu Serradell, *Sota Terra, Club Muntanyenc* i, 127. A Son Cervera vaig sentir *ǝstópǝ blǝnę́rǝ* (1964), perquè realment és força semblant amb alguna casta d'estepa. — [10] Parla també d'aquesta planta i els seus noms, junt amb els d'altres, Bertoldi, en *W. u. S.* xi, 8ss. i n. 13; i en *Un ribelle nel regno de' fiori: il Colchicum autumnale, Bibl. dell'ARom.*, Ginebra, 1923. — [11] No en tracten Walde-P. ni Pok., *IEW*, ni Horst Schmidt; Pedersen, *VglGKS*, quan cita aquestes formes ho fa a propòsit d'altres coses, sense indicar-ne etimologia (i, 257 n. 1, pp. 381, 522, § 352.5). V. Henry, *Lex. Ét. Br. Mod.*, no ens aclareix gaire més. — [12] Walde-P. (i, 213) no li dóna explicació etimològica. Contra la de Pok. (*IEW*, 1111.7) no hi hauria, però, objeccions de pes: seria pròpiament 'l'udolador', cf. ll. *uae*, i l'accepció 'Oceà' (doncs 'el qui brama'). — [13] Si fos mēl- una forma ml- alternant fóra inobjectable, però melo- 'animalet' té vocal llarga. La *ǝ* alterna regularment amb una vocal llarga; i ocasionalment —si no m'enganyo— amb totes; i es concebria que mǝledi̯o- passés a mledi̯o-. No és cosa normal. — [14] Si bé també va pensar a relacionar amb *BRANDÓ*, idea que cal deixar córrer, perquè en aquest la *l* de *blandón* és una innovació purament castellana. — [15] No hi ha mots emparentats amb *ble* en castellà ni gallego-portuguès. Però seria bo en aquesta, com en tota qüestió botanolèxica, de tenir sempre present la copiosa i entesa informació que aplega Martín Sarmiento; veg. els noms molt variats, i instructius que recollí el savi gallec l'any 1745 per al 'colchicum autumnale', planta molt relacionada amb la blenera, *CatVG*, p. 497 (alguns d'ells potser s'apliquen a la nostra formosa satalia).

Blec, V. *blegar*

BLEDA, 'planta menjada com a verdura, *Beta vulgaris*', igual que l'oc. *bleda* i l'it. ant. *bieta* (avui *bietola*), ve d'una forma *blēta resultant del nom llatí bēta alterat per confusió amb blĭta, plural de blĭtum, que era el nom d'una planta semblant, els blets. □ *1.ª doc.*: 1371, J. Marc.

Ja figura, rimant en *-èda*, en aquest diccionari de rims sense definicions (206) i en el de Lluís d'Aversó (77.10); *AlcM*, en dos llibres de receptes del S. xv, i figura també en els diccionaris de Joan Esteve, Nebrija i Onofre Pou («*bledes*: betae», 48*a*), i se n'hi podrien afegir bastantes dades de textos del S. xvi, com «la hortaliça serà --- *bledes*, espinachs, *blets* ---» en el *Llibre de la Pesta*, 69, Girona, 1587. En llatí el nom de les bledes era bēta, que s'ha conservat sense gaire modificació en francès,[1] i en forma més intacta encara es transmeté al germànic (angl. *beet*, ags. *bête*, a-al. ant. *bieza*) i a alguna llengua eslava (veg. Walde-H., s. v.). Les formes de les llengües romàniques meridionals presenten el mot amb alteració de be- en ble-.

D'aquesta forma ble- ja trobem testimonis antics en llatí medieval: *blidas* figura en un text carolingi de principis del S. ix, el *Capitulare de Villis* (*ZRPh.* xxxvii, 552), el lèxic del qual sovint ha intrigat perquè no és pas clar que pertanyi al N. o al Centre-Sud de França; Gerard de Cremona, el renomenat científic mort el 1187, prescrivia així la «praeparatio salis armoniaci»: «solvatur in intestino in vase cum aqua

--- aut substernantur --- ei folia apii, aut folia *sicle* vel *blete*» (*Isis* XII, 19).

En els orígens res no havien tingut en comú el llatí BETA, i el nom del *blet*, llatí *blitum*, car aquest és un hellenisme, representant, en grec, d'una família de mots molt semblants, d'accepció distinta, si bé de significats anàlegs, i continuació d'un nom indoeuropeu d'aquesta planta. Però com que eren plantes semblants, quenopodiàcies totes dues (almenys la bleda i bona part de les varietats designades amb el nom de *blets*), i totes dues hortalisses de poca estima, en llatí aviat es troben mostres de la relació que es lligava entre elles per part dels parlants; com diu St. Isidor: «*beta* apud nos oleris genus --- *blitum* genus oleris, saporis evanidi, quasi vilis *beta*» (*Etym.* XVII, X, 15); en textos italians de l'època subsegüent, sovint és difícil separar un mot i hortalissa de l'altre, i és probable que, en molts d'aquests (si no en tots), en la forma amb BL- es tracti ja de la bleda: segons Mussafia (*Wiener Sitzungsber.*, CVI, 533, 608) *bleta* seria 'blet' en l'antic poema napolità *De Regimine Sanitatis* (S. XIV, v. 558), i un plural *blite* en Rusio, 135, que és també del Sud de la Península i del mateix segle; més testimonis italians d'aquesta confusió en l'*AGI* I, 515n.; II, 56n., 121; IV, 163.

S'ha dubtat si aquests fets italians es deuen a aquesta confusió dels dos noms d'hortalissa o bé a contracció d'un diminutiu *BETULA; Rolhfs se n'ocupà repetidament, sobretot en relació amb les formes dialectals del Mezzogiorno (*ARom.* VII, 1923, 456; *Romanica Helvetica* IV, 64; *Infl. en la l. vasca*, 22) i després d'establir que la forma pura *vẹtə* es conserva només en part de la Basilicata i en part de la Calàbria del Nord, notant que les formes amb BL- (*jèta*, *ghiaita*, *ablaitə*, etc.) són les que es troben a la resta d'aquestes regions i també a Apúlia, Campània i els Abruzzi, s'inclina a creure que, «almenys a Itàlia», és més probable que el fenomen es degui a *BET(U)LA transposat en *BLETA > *bieta*.

Aquesta explicació, però, per al cat. i oc. *bleda*, és inacceptable fonèticament: si la síncope hagués esta verament antiga *BETLA hauria passat a *BECLA (> **bella*), si posterior a això hi hauria hagut sonorització prèvia i **bèdola* hauria esdevingut **betla*. En italià literari *bieta* i *biètola* coexisteixen, des del S. XIV almenys, i aquell va quedant antiquat després del XVI; també, doncs, en italià la cosa més simple és admetre BL- per confusió dels noms de les dues hortalisses (com accepten diversos especialistes de l'italià, entre ells Ang. Prati, vegeu).

Però la solució no es formula bé en dir que la combinació és de BETA amb BLITUM sinó amb BLĬTA, plural d'aquest; en efecte aquesta planta és tan vil i menyspreada que ningú es digna esmentar-la en singular, i sempre es parla de *blets* en plural, cast. *bledos* (si es diu *no vale un bledo*, justament és només per una ponderació imaginativa, a tota ultrança). Altrament la superposició dels noms i les coses no ha cessat avui encara: a Bono (Muntanyes Maleïdes) m'ensenyaren (1957) la *Pala de les blyẹ́des*, fort pendent muntanyós on bé podia haver-hi blets, però de cap manera no s'hi podien conrear bledes; no obstant l'ús de *bleda* com a traducció del cast. *acelga* s'estén fins a Benasc («ta sopà tenim *blledes*», Ferraz, 31) i fins als quatre àmbits de l'idioma: a Eivissa (Pz. Cabrero), a Menorca (sentit secundari «toc, cop, cinglada», Ferrer Guinart, *Rond.*, 214) i a l'Alguer (*brę́ra*, *AORBB* VII, 102).

En el Nord de França la variant *blette* en lloc de *bette* ha conseguit també considerable difusió, ja en el francès mitjà i sobretot en els dialectes: *FEW* I, 344; I, 2; Sainéan, *Sources Indig.* I, 347, fins al gascó i estenent-se pel Sud fins a la Vall d'Aran. A Ponent del català el mot ha estat reemplaçat totalment per l'arabisme provinent de *sílqa* (que per cert és manlleu del grec: veg. *DCEC* I, 21*a*), d'on el gall.-portuguès *celga* i el cast. *acelga*. No és inversemblant de suposar que abans de l'arabització el nostre mot hagués estat, en forma semblant a la catalana, bastant general en el domini castellà, però allà, a part dels dialectes, literàriament només s'hi documenta en Robert de Nola (1525), que és traducció del català i algun altre autor catalanitzant (veg. un curt article en *DCEC* I, 471*a*).

Fora d'això el tenim dialectalment, però és evident catalanisme, a Oriola (G. Soriano), i com a probable penetració gascona, en el N. de Burgos (Tobalina *beleda*) i Astúries (Nav. Tomás, *RFE* VII, 383). Aquesta transmissió es produí a través del basc: on trobem *beta* en el Roncal (Bonaparte, *BSVAP* XIV, 21.618), *beleta* o *pleta* en alt-nav. i a les Cinco Villas (Mitxelena, *Fon. Hist.*, 347), *beletea* en algun antic autor guipuscoà, i a Àlaba *beleda* (Baráibar) hem de mirar-lo com a heretat de l'antic basc local i no pas del castellà. No és impossible, però, que en basc tot això provingui directament del llatí vulgar, i que un temps el mot s'estengués des d'allí fins al domini català i fins al Sudoest d'Andalusia: això últim, però, no és mera conjectura, car l'anònim mossàrab sevillà de c. 1100 dóna les formes *billîta*, *iblîta* i *billiṭêla*, aquesta segurament mal copiada per *biliṭêlla*,[2] mentre que *bälîṭu* «acelga hortense negra» serà més aviat el blet.

Ja no és recent [1803, Belv.] i té gran i vast arrelament (almenys tot el Princ. i Bal.) l'aplicació de *bleda* a una dona «no gens espavilada, mancada de vivor, de tremp» (*DFa.*), i en especial a la que no té sal o gràcia; sovint a la que fins essent bella i, precisament per massa conscient de la seva bellesa, no sap fer-se atractiva: «sabia que la seva bellesa era extraordinària --- quan una dona ha endurit en el seu cor aquest sentiment, va en perill de tornar-se totxa o, com diu el poble, *bleda*; considera l'amor com una claudicació i mourà en els homes, més que la passió, la dèria efímera», P. Coromines, *Pina*, V, iii, *O. C.*, 434.1f.

Blet de BLĬTUM ha restat poc o molt en totes les llengües romàniques — si bé en les d'Itàlia reemplaçat per l'augmentatiu *biedone*, i en el Nord de França aviat confós del tot, fins la terminació, amb BETA (cf. Sainéan, *Sources Indig.* II, 53). En català el mot

ja apareix un cop en el S. XIII (Arnau de Vilanova, *AlcM*), després en el XV (*Rec.* de Micer Joan, a. 1466, parlant dels *formigons*, *BABL* VII, 323) i en Jaume Roig, que ens mostra l'ús dietètic (cf. la cita del *Llibre de la Pesta* de 1587 en el *DAg.*) i el gran menyspreu en què els tenien: «e·m reprengué / gran malaltia / --- tirí camí, / fora·l portal, / vés l'espital / d'En Clapés dit / --- una setmana / hi mengí *blets*, / cols e brots frets, / prou ansalada, / may carn cuynada» (*Spill*, v. 961); «en el ràfec d'un terradet, entre *blets* mústics i ravenisses seques, quatre o cinc pardals estarrufats panteixaven», Ruyra (*Pinya de Rosa* I, 76), «la teulada estava feta un jardí de *blets* i ravenisses», id. (*Parada*, 168). Altrament avui és un mot usat d'un cap a l'altre del domini lingüístic (*blets* com a mala herba típica, a Ralleu, 1960; en valencià, veg. la valuosa explicació de Cavanilles, II, 327).

El més important dels compostos de BETA presenta en català també la mateixa contaminació amb BLITA: és *bleda-rave*, el vell i més genuí sinònim de *remolatxa*. Es formà per composició amb RAPA 'nap rodó', si bé el poble i fins la gent més culta hi sent el mot *rave* (RAPHĂNUS), que en l'origen, és clar, no hi tingué res a veure. Però la grafia amb *-e* que hom ha preferit per aquestes raons, si bé anti-etimològica, no és capritxosa, com ho mostra la variant popular *blẹdər̄ábək* (Biure d'Empordà, 1931, i molts llocs), men. *betarràvec* (Moll, *AORBB* I, 207, que almenys en aparença té aires molt etimològics en el primer component), a la Catalunya francesa *blẹdər̄ábə* (Ralleu, 1960) i en molts altres punts es conserva la terminació inalterada (cf. *BDC* XVII, 7.39; XIX, 35). És un compost que té la seva seu principal a França, en el Nord i més en el Midi (*FEW* I, 374; II), i que fora d'allà solament s'estén fins al Piemont, *biaràva*, des d'on s'ha propagat a Sardenya (Sud i Nord), MLWagner, *ARom.* XVI, 1932, 144.

Car, pel que fa als països ibèrics és dubtós que siguin gaire antics ni el portaguès *beterraba*, ni el català ni les formes castellanes. En aquesta llengua no es documenta *beterraga* fins a 1696 i *betarraga* fins al *DAut.* (1726); la major part de la documentació allí és d'Amèrica, on el trobem des de l'Argentina fins a l'Equador (a Mèxic *betabel* en forma encreuada), i amb una variant amb *-r-* senzilla que revela procedència francesa; en el castellà d'Espanya sembla haver tingut sempre poca extensió, i la *-g-* és probable que nasqués en el País Basc, en el curs d'una transmissió des de França, car probablement es deurà a la influència dels col·lectius bascos de noms de plantes, que terminen en *-aga*, ajudant-hi també la labilitat extrema de les consonants basques; és veritat que en basc només veiem una forma *betarga*, guipuscoana (Azkue, cf. Bertoldi, *ARom.* XVIII, 215), però aquesta mena de síncopes no tenen en basc res de desusat, de manera que en aquest cas pot ser recent (veg. més sobre el cast., en *DCEC* I, 453).

Pel que fa al català, no hi ha del mot més que documentació recent: 1839, Labèrnia (manca encara en el diccionari Torra i Belvitges) i l'extensió de l'àrea popular del mot no sembla ultrapassar els límits dels bisbats d'Elna, Girona i Vic, ultra Menorca (crec que no Mall., almenys no consta així en Amengual, *DAg.* ni *AlcM*). Data i extensió geogràfica que fan sospitar una importació francesa. Cal, però, tenir en compte, que a l'altra banda dels Pirineus tampoc no sembla ser gaire antic. En llengua d'Oc solament el documentem en els diccionaris dialectals moderns (allà des dels Alps fins a les Landes i des del Poitou fins a l'Erau i al límit català), i en francès només des de 1600. Tindrà, doncs, raó M-Lübke (*HistFrGr.* II, 163) quan, a base d'aquesta mena de composició, afirma que ha de ser un mot creat per naturalistes. Des de la terminologia de certs sectors de gent entesa, degué estendre's el mot, per via culta, per tot França.

DERIV.: *Bledada. Bledar. Bledassa. Bledejar. Bledera. Blederia. Bledica.* De *blet*: *bledó, bleterar.* +*Bledomora* [1840, *DFgra.*, com a equivallent d'un cast. «bledomora» que no explica; no *DAmen.* ni *AlcM*].

[1] El fr. *bette* per la seva *tt* hauria de ser mot migsavi o més aviat suposaria una variant vulgar *BETTA: com que no sembla gaire fundada la teoria d'un manlleu cèltic en llatí, cal veure sobre aquest detall la nota de Rohlfs, *Litbl.* XLVII, 360-1, que aplega casos i consideracions de valor, relatius a aquest fenomen; val a dir que en quasi tots els altres es veu més justificada la modificació de tipus «intensiu».—[2] Asín, *Glos. Hisp.-Mus.*, 36-7.

BLEDÀ, 'esponerós', 'exuberant de salut i bellesa', mot valencià d'origen incert; està en evident relació amb el mallorquí *baldana* 'esponera externa d'una planta', mot que s'estén a Menorca, Maestrat i Tortosa, si bé allí aplicat a carns i robes sobrants; àrea geogràfica que fa pensar en un origen aràbic; potser un derivat de l'àr. *bälda* (i *bäläd*) 'ciutat', que té derivats amb els sentits de 'ciutadà', 'burgès', 'apàtic, indolent', d'on hauria passat a ser 'de bon regent, de còrpora opulenta'. □ *1.ª doc.*: 1764, Carles Ros; 1851, *Dicc.* Escrig.

Segons Ros: «lozano quando se toma por gallardo y ayroso; también dize *bledà* el valenciano al árbol frondoso y a las plantas, legumbres y hortalizas que van en pujança y sazón dize *bledanes*» (56).

Escrig defineix «frescachón: aplícase a la persona robusta y de presencia hermosa; *bledá* (l'abre o planta): lozano; *bledanament*: lozanamente; *bledanía*: lozanía; se aplica a las personas y a los árboles y plantas». Recordem els versos de Llorente: «blana, polida, sonrisent, *bledana*, / l'alegre barraqueta valenciana ---», «alta, ben pareguda, *bledana*, no molt grossa!», i de l'abstracte «perquè l'herba d'abril sa *bledania*...». Joaquim Bodria (València, c. 1905) menys poèticament, però amb frase més viva i quotidiana: «li buscarem bona dida, / *bledanota* i de bon cor» (*Llibret de Versos*). *AlcM* hi afegeix excellents exemples de Pascual Tirado i d'Enric Valor, que recomano veure directament, i que, donat l'estil de les obres a què pertanyen, tenen de més a més la virtut d'assegurar-nos que el mot és d'ús popular des de Castalla fins a la Plana de

Castelló.

També deu ser-ho en el Maestrat, vist l'exemple del poema *Seidia* de Garcia Girona (77) que donaré a l'article *CARPIR*. I per l'Oest excedeix dels límits de la llengua, car Na Trinidad Nebot (1977) m'informà (sense saber que m'interessava per aquest mot) que a la Vall de Sogorb és corrent *bledano, -ana*, en el sentit de «lozano». En canvi ja no ho és enlloc de les Illes ni del Principat, car no està ben informada quant a aquest la notícia de Mn. Alcover: «A València l'adjectiu *bledà* té un sentit més viu que a Catalunya; a València significa 'sa, vitenc, robust'; a Catalunya 'fresc, esponerós, gras de greix, va, fart'; a Mallorca no hem sentit mai tal adjectiu» (*BDLC* VI, 1911, 273). Ni jo en el Principat.

Més d'un cop m'he fet creus que un adjectiu d'aquest sentit pogués ser un derivat de *bleda* o de *blet*: *bleda*, la més insípida de les verdures, *blet* o castellà *bledo*, la més infeliç i pobra de les mates que creixen en el camp, en els camins. Vegeu el que he dit, a dalt, de tots dos, i recordem que el *blet* s'usava en temps de pesta com a aliment magre per a extrems dejunis, i que una *dona bleda* és ni més ni menys l'extrem oposat de la dona *bledana*. Llavors, però, ¿quina és l'etimologia?

Partir de la base LAUTIANUS d'on ve el cast. *lozano* fóra atraient des del punt de vista lèxic, geogràfic i semàntic; i existint el foc-follet de la fonètica hispanoaràbiga i mossàrab, difícilment podem dir que quant als sons sigui cosa desesperada però sí que fóra rebuscadíssima fins a la completa inversemblança. No costaria gaire d'arribar a **leuðáno*, podríem fins i tot concebre que per ultracorrecció, a causa desl duplicats *liebdo* ∼ *lieudo* o *estrebdes* ∼ *estreudes* (< LEVĬTUS, TRIPĔDES) es vagi arribar fins a **lebdano*, i acabaríem amb una metàtesi a **beldano* i *bledano*. Però és el conjunt el que resulta d'una inversemblança total, i més a falta de tot apuntalament filològic. Doncs, què? ¿Suposaríem que des de BELLITAS, -ATIS (> *beutat, beldad*) es vagi formar un BELLIT-ANUS **beldà* > *bledà*? Però no ens cansem a escudar-nos amb coses com *vanit-ós, habilid-oso*, o amb un cas com *fer bonda* en lloc de *fer bondat*: això també fóra una combinació força arbitrària, car observem que si bé hi ha *bonda* no hi ha **bondós* sinó només *bondadós* i molt menys existeix un **bondà, -ana*.

Vet ací, doncs, en què podem fixar-nos abans de donar-nos per vençuts. «Brondant pel vell cornaló / de la clasta casolana, / bona ombra fa la *baldana* / de la figuera aubacor», escrivia Bartomeu Guasp en el seu bon llibre de poemes *Rosada* (*Les Illes d'Or* IX, 1935, p. 97) i el sollerie Salvador Galmés en la *Contarella* «Flord de Card» (1891-99), també se'ns mostra «pellucant les *baldanes* d'una figuera» (127). Oh les esponeroses figueres de l'Illa Daurada, que em donaven força pujant per Bàlitx del Mig cap a la collada de Fornalutx i la vila de Sóller! El dicc. d'Amengual ens explica «*baldaner*: se aplica a los árboles y plantas que extienden mucho sus ramas por los lados; *parrado*: *arbor patulis ramis diffusus*»; «créxer *a baldana*: extender mucho sus ramas por los lados los árboles o plantas: *parrar*; *baldana*: cualquiera de los parajes que están alrededor de un cuerpo»;[1] *AlcM*: «*ses baldanes*: la fruita que està a les branques més foranes i baixes d'un arbre», localitzant-ho a Artà, Sant Llorenç des Cardassar i Campanet. Sembla que ací hàgim de veure un germà, almenys semàntic, de la *bledania* dels arbres valencians.

Però de seguida ens recordarem que la llengua aràbiga no pot admetre mai un mot que comenci per consonant més líquida, i que per tant canviava *bruguera* en *burguera* (*Plana dels Burgars* o *Burgans* entre Cardó i Tivissa), PROMONTORIUM, -ORIA > *Formentor, Formentera*, AFRICANIONE > *abragalyun* > *bargalló*, PRAECOQUUS > *(al)bercoc*, CREPATUS > *crebat* > *querbat* (Simonet), i, fins sota l'accent, *Prado, Prados* es convertien en *Pardo* (Atzeneta), *Pardos* (Sorita), i *Fraga* en boca dels moros s'havia de canviar en *Faraga* o bé *Afraga*, FRANCIA en *Faranǧ* o bé en *Afranǧ*, i FRAGULA, que a Andalusia podia fer *Forgolet* (Sim.) a Sueca es canviava en *Fàrgalos*. Amb la L, igual: POP(U)LUS mudat en *PLOPPUS (> cast. *chopo*, etc.) passava a *Polop* i al col·lectiu *Pulpí* o *Polpís*. Al costat del cast. *clueca* el mossàrab tenia *caloca* (Sim.); FLUMENA passava a *fulúmen*; *bretónica*, nom de planta, a *beltónica* (Sim.).

Però era inevitable que tant de flotament donés lloc a nombroses ultracorreccions: a Menorca *Tarbalúger* es canvià en *Trabalúger*, *Terpucó* en *Trepucó*, de TURGALIUM, d'on potser el *Turballos* del Nord d'Alcoi, sortí per altra part l'extremeny *Trujillo*; i que aquests fets no eren menys freqüents amb la L que amb la R ho acabem de veure amb els equivalents mossàrabs de *bleda* i *blets*, és a saber *beleta, iblita.* Res d'estrany, doncs, si un **beldan* originari va conservar la *l* en el seu lloc a Mallorca però la féu recular a València.

Com a arrel aràbiga tindríem la de *bälda* 'ciutat' i la seva variant *bäläd* (dicc. clàssics): d'aquell ve el nom del nostre *Albelda*, que va donar també *al-Bälda*, nom d'una part del cel en els astrònoms àrabs, veg. el *Saber de Astronomía* d'Alfons X i en el Calendari de Córdova (veg. l'índex de l'ed. recent); *bälda* es troba ja a l'Iraq en el S. X en el sentit de «lloc poblat» (Dieterici), «ville, bourg», avui a Algèria (Beaussier), i a l'Alcorà mateix, si bé allí amb el sentit de «a country, a territory» (Penrice), mentre que els nostres *RMa. i PAlc.* la forma que registren és *bäläd* «civitas» (*RMa.*, 40*a*, 294) «ciudad como quiera, ciudad los edificios» (*PAlc.*, 170*a*26); però *bäläd* i *bälda* són rigorosament sinònims i sentits com dues meres variants del mateix mot, car l'Alcorà, amb el sentit de 'regió, territori' usa ara l'una ara l'altra segons li convé pel ritme.

Donces bé al costat d'això tenim l'adjectiu amb el sentit de «bourgeois» al costat de «citoyen» per al derivat *baladî* (que avui és *beldî* a Algèria), com ens testifiquen *RMa.*, Beaussier i Boqtor, *beledí* «ciudadano, de ciudad», *PAlc.*, 170*a*28. Això ens podria bastar ja com a ètimon en el camp semàntic, car de 'burgès' es pot passar fàcilment a 'aburgesat', 'panxut, corpulent'

i també pròsper. Però també tenim en àrab accepcions que ens acosten a les catalanes des d'altres bandes.

El verb correspondent *bállad* és «rendre indolent, apathique» en *RMa.*, *mâ 'ábladak* «que tu es indolent!» en les Mil-i-Una Nits, *tabâlad* «se caliner, prendre ses aises, être indolent» a Egipte (Bq.) i *tabállad* aplicat a un cavall és «manquer d'énergie, devenir docile» en Abenalauam. No gaire lluny tot això de la *dida bledanota* de Bodria. I si bé Dozy (*Suppl.* I, 109) quan veu que el malagueny Abenalbéitar usa el verb *bällad* parlant de les pomes li aplica la definició de *RMa.* «rendre indolent, apathique», no essent aquest sentit gaire propi d'un fruit, potser hauríem d'entendre més aviat 'posar-se bledana o ufanosa', o bé en la forma un poc bajana a què sovint es decanta això en les pomes camoses; si bé és veritat que també tenim ben comprovada l'evolució semàntica pejorativa, i així l'adjectiu derivat *balîd* té, des del sentit de «ebes» (esmussat, estabornit) en *RMa.*(*40b*) i Boqtor, el de «stupide, borné, bouché, imbécile» a Algèria (Beaussier).

Ens caldria, però, per explicar còmodament *bledà*~ *baldana* un adjectiu en *-ân* com a ètimon. Encara que pròpiament un tal adjectiu no el veig en àrab, sempre podem suposar que es creà en l'àrab vulgar de València i les Illes, car la derivació en *-ân* existeix en l'àrab de pertot, amb base semítica, i per si fos poc la influència del romànic mossàrab degué afavorir-ne el desenrotllament entre els nostres moros i moriscos; o bé ser una creació d'aquests posterior a la Reconquesta, quan ja llur parlar s'anava tenyint cada cop més d'elements catalans.

De tota manera no caldrà arribar a suposicions tan hipotètiques com aqueixes, car realment una derivació semblant existí en àrab literal des del orígens. Primitivament, és veritat, *buldân* no fou en àrab més que un plural fracte de *bäläd* 'ciutat, vila', i només amb aquest caràcter es troba, de primer, usat tant en l'Iraq del S. X (Dieterici), com en l'Algèria actual (Beaussier) i en el nostre *RMa.* (294). Però, amb article, *al-buldân* apareix més tard en les Mil-i-Una-Nits (*al-aᶜrâb wa l-buldân* 'els beduïns i els habitants de les ciutats') i l'Akhbar Madjmua ens testifica que així es deia també a Espanya, aplicant *al-buldân* als àrabs de la primera invasió (ja aburgesats i bastant hispanitzants) per oposició als sirians de la segona invasió (*aš-Šâm*), veg. Dozy. *Buldân* s'havia convertit, doncs, en un adjectiu (com *bledà*, *baldana*) amb un sentit com 'aburgesat'. Ara bé aquest *buldân* segons la nostra fonètica podia passar a *bal-* (cf. *si molt convé* > *si məl convé, oltra hora, oltrança* > *altra hora, altrança, clotell* > *clatell*, etc.); per si fes falta, la influència del substantiu primitiu *belda,* sempre persistent, acabava de facilitar-ho; i la dels parònims *bleda* i *balder* ho pogué corroborar.

En fi veig més comprovacions d'aquesta etimologia en l'existència de formes estretament lligades amb el mallorquí *baldana,* a fora de Mallorca però en terres no menys subjectes a l'arabització. Pel que fa a Menorca i fins Mallorca, les definicions d'*AlcM* mostren evident caràcter tendenciós, pel prejudici pseudoetimològic que *baldana* ha de pertànyer a la família de *balder* (que Moll falsament creu derivada de l'àr. *baṭl* 'va'). Per això cal anar amb compte a usar-les i cal interpretar-les. A Ciutadella *aquesta roba fa baldana* vol dir *que fa rues, que no s'adapta bé*: ell ho interpreta com «part exterior baldera o sobrant»; en realitat la idea deu ser la de 'sobreeximent, ufana excessiva': ho comprova l'altra accepció, treta del llibre de cuina menorquina de Ballester, «la p e l l e r e n c a dels costats d'un moltó, que s'empra per fer farciments». Pelleringues són coses sobrants, ufana excessiva de les carns. Com a menorquí recull *baldana* ja Febrer i Cardona, però sense definició.

Les *baldanes* són, doncs, «la carn situada entre les costelles» (§ 3) i això tant a Manacor com, en el Maestrat, a Benassal: de nou la idea de 'carn sobrera, luxuriant'. Interessa de veure que això ja és molt antic, com sigui que figura en les Ordinacions Palatines de Pere el Cerimoniós: «los argenters de la cuyna --- deven menjar al palau --- e prenguen les *baldanes* dels moltons e de les vaques que·s couran en la cuyna» (cita del *DAg.*, d'*AlcM*, que sembla referir-se al mateix text, tot i les variants amb què el citen).[2] En fi, partint d'això, i en particular des d'aquells farciments de la cuina menorquina, es deu haver arribat al tortosí *baldana* «botifarra o embotit curt, d'arròs, ceba, greix i sang» (*AlcM*, *4b*; *BDC* III, 87).

DERIV.: *Bledania*, *baldaner* (veg. supra).

[1] Explicació ambigua, la de l'última excepció, que el Dicc. Tarongí aclareix com 'costat d'un cos geomètric' («qualsevol dels llocs que estan a la vora dels cossos: *lado*»). — [2] «Los argenters de la cuyna --- prenguen les *baldanes* dels moltons que·s couran» (*CoDoACA* VI, 7).

Bledar, V. *bleda* *Bleda-rave*, *bledejar*, *bledera*, *blederia*, V. *bleda* *Blediri*, V. *belitre*

BLEFARITIS, derivat savi del gr. *βλέφαρον* 'parpella'. □ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta.*

ALTRE DERIV.: *Blefàric* [1917, *DOrt.*].

CPT.: *Blefarotomia. Blefaroplàstia* (amb *πλαστός*, adjectiu verbal de *πλάττειν* 'modelar'). *Blefaroptosi* (amb *πτῶσις* 'acció de caure'). *Blefarorràfia.* I altres de formació anàloga.

BLEGAR, 'doblegar, vinclar', mot dialectal del Nord del Principat i del Rosselló, avui adoptat per la llengua literària: resulta d'una transacció entre *plegar* i *doblegar.* □ *1.ª doc.*: fi S. XIII, *VidesRoss.*

En el Judici Final, escrivien aquests monjos de Cuixà, «serà la cruseltat del Jutge, cor no flixarà negun per temor, cor tot-poderós és --- cor lo Jutge és tals que no pot ésser enganat per paraules ni·s *blega* per dons», 4v1, on tradueix «nec flectetur»; llavors potser no era d'ús gaire general en terres rosselloneses car l'altre manuscrit, B, també rossellonès i un poc posterior i menys fidel, ho altera (canviant-ho en *ni s'obliga*).

De tota manera es tracta d'un mot ja freqüent

en la documentació rossellonesa des de l'Edat Mitjana, que trobem a cada pas en els manuscrits buidats per Alart; primer, en baix llatí i en forma artificialment llatinitzada, en un doc. de 1361, parlant d'un «rellat» (estri comparable a una rella o potser a una frontissa): «unum *relatum* pro *bligando*» (que el mateix Alart, *InvLCat.*, s. v. *rella* i *plegar* tradueix «plier»); el 1363, en un doc. ja mig en català: «unam postem ['post'] de *blegar* draps» (ibid., s. v. *blegar* i *plegar*); el 1383 «quatuor scauna ['escons a manera de posts posades de cantell per vinclar l'arc de la ballesta'] de *blegar* ballistas» (s. v. *escon* i *blegar*); vegeu-ne d'altres del S. XIV dels derivats *blec*, *blegador*, *blegadís*, a baix, en els derivats.

Avui en terres rosselloneses segueix essent més viu que enlloc: Grandó el definia «plegar, vinclar; francès *ployer*» (*Vocabulari Ross.*, *Miscel·lània Fabra*, p. 183), i allí vaig sentir sovint: amb el sentit propi, a Montesquiu d'Albera (1959), i en les accepcions translatícies, com *blegat* 'junt, plegat' a Rigardà («tot això és *blegat*», 1960), *blegar* 'tancar, deixar tancat', 'deixar un ofici o una feina': «aquell cafè va *blegar*», a Escaró; «unes cases del vilatge hi ha que encara són obertes, unes altres són cases que han estat *blegades* hi ha prop de trenta anys» a Talau, 1959. No és que sigui exclusiu de la Catalunya francesa car l'he sentit també en els parlars occidentals del nostre Pirineu: «la capellina la *blêges* i la poses al cap del cavalló» m'explicaven els llauradors d'Arcavell, a la sortida d'Andorra, el 1936; «la escorça del bedoll la *bleguem* per fer-ne una baçulla», els de Braní, a l'Alt Pallars, 1958.

AlcM en cita un exemple del poeta Fc. Oliver c. 1460, que hem de creure rossellonès o empordanès;[1] i el localitza en diverses poblacions del Ripollès, Osona, Berguedà i Cardener. Els primers d'usar-lo en la Renaixença foren els vigatans Verdaguer (veg. infra en els derivats) i Jaume Collell («a contribucions los *blega*»): cites d'aquest en el *DAg.* i d'un d'ells dos és probable que vingui la distinció sinonímica: «l'espasa, el bastó o verga de tortellatge, etc., se *blega* (no se *doblega*), el golfo i la frontissa se *blega*, etc., en canvi la roba se *doblega*». Si no m'enganyo és també popular a l'Empordà i crec recordar-ne exemples en les primeres obres de Caterina Albert; d'ella el deuen conèixer Tallgren (que ja estudià la formació del mot en les *Glanures* II, 27) i E. Vogel, que és el primer diccionari que va registrar-lo (1911) («beugen» = 'doblegar', i figuradament «klein kriegen» = 'sotmetre's, doblegar-se, humiliar-se'?).

En el meu treball sobre les *VidesRoss.* (1943) vaig explicar ja: «duplicat i quasi-sinònim de *plegar*, degut a la influència de *doblegar* i de *reblec* (Vogel), *roblegar* (Rosselló-Empordà)» (*Lleures i Converses*, p. 351).[2] De fet avui sentim *blegar* com a solidari de *roblegar* i de *blincar* variant de *vinclar*. Però tot indica que la variant *blincar* sigui de data més moderna (o en tot cas no més antiga) que *blegar*, per tant és més probable que si un ha contribuït a la gènesi de l'altre, és la influència de *blegar* la que pogué ajudar a la metàtesi de *vinclar* > *blincar* i no pas a la inversa.

Quant a *roblegar* crec que realment hi ha relació considerable. I *roblegar* encara que potser té menys extensió dialectal que *blegar*, no és de tota manera un mot recent, car ja el 1575 el gironí Onofre Pou escrivia, parlant de la vena cava: «arriba casi a fins a hon se *roblega* lo bras, a hon fa un ram, y després se ajunta ab altre ram de la basílica ---» (*Thes. Pu.*, p. 272). El detall de la creació de *roblegar* no és ben clar; potser és un antic REPLICARE derivat de PLICARE, on la P labialitzà la E precedent tal com en *rublir* REPLERE o *omplir* IMPLERE, i comparable també amb *romandre* i *arromangar*. Llavors encara ens explicaríem millor la creació de *blegar*, car el duplicat *roblegar* ~ *reblegar* estant al costat de *plegar* i de *doblegar*, i essent tots ells mots sinònims o quasi-sinònims, es tenia la impressió que la síl·laba inicial de *doblegar* era una mera variant fonètica del prefix DE-, i així la creació d'un pseudo-simple *blegar* era quasi forçosa.

D'altra banda per a *blegar* aquesta explicació més complexa no és indispensable, car basta suposar que és un encreuament de *plegar* amb *doblegar*, i en aquest cas *roblegar* es pot mirar com una forma de compromís entre *replegar*, *doblegar* i *blegar*. No hi ha gaire diferència entre les dues explicacions: quasi tot ve a parar en el mateix. Un estudi futur amb documentació més exhaustiva de l'extensió dialectal, i de les dades antigues sobre *roblegar*, pot permetre acabar de decidir aquests dubtes no gaire transcendents.

DERIV.: *Blegadís* [1361, bastants exs. en Alart (s. v. i s. v., *força*), com el de 1373 «scales *bleguadisses* per scalar *forses*»], d'on *blegadissa* 'frontissa' [Verdaguer: «damunt l'esberla que més fort gemega, / ab tot son cos titànic se carrega, / *blegadices* rompent y forrellat: / la porta ab terratrèmol s'esllenega / y'l temple se desclou de bat a bat», *Canigó* IX, 148]. *Blegador* (sembla una eina per vinclar l'escorça del suro: «sex *blegadors* de pela», a. 1334, Alart, s. v., *blegar*). *Blec* [sembla 'munt de corda plegada, duja': «tres *blechs* de cordes», a. 1384, Alart]; *AlcM* 'aresta per on es doblega una cosa' (Ripollès, Osona, Berguedà).

[1] Almenys si se l'ha d'identificar, com sembla probable, amb el mateix Fc. Oliver que traduí Alain Chartier per aquests mateixos anys, i que sembla ser el mateix que es matà per amor a Roses l'any 1472, de qui el rossellonès Fc. Moner ens conta c. 1495 la romàntica història. — [2] Per una altra mena de duplicat d'aquests encreuaments, en una oració popular rossellonesa, amb el sentit de 'separar-se', diu la Verge: «Déu vos guard, Apòstols / us +*desbleguèu* pas de mi, / jo me *desblegaré* pas de vosaltres», Illa de Tet (recollida per la senyora Simona Pons de Gay, 1939).

BLEIR o més aviat *blair*, 'abrusar, mustigar, fer malbé', mot del dialecte occidental i tarragoní, parent de l'oc. ant. *blaïr* i més comunament *blazir* o *blezir* 'marcir, descolorir, tornar lívid'; com que l'occità antic *blaïr* no pot sortir de *blezir* (i difícilment podria

tenir aquesta procedència el cat. occid. *blair*), és probable que de *blaïr* es formés un derivat **blaezir* (després contret en *blezir* o *blazir*), i que per tant sigui *blaïr* la forma etimològica; mot d'origen incert, potser derivat d'un dels adjectius de color, com *blave* o *bloi*, que a França expressaren la idea de 'morat pàl·lid, gris-rogenc', provinents de l'arrel indoeuropea BHLĒ-/BHEL- 'esgroguissat, moradenc'; però resta obscur si es tractaria d'un adjectiu cèltic, sorotàptic o germànic. ☐ *1.ª doc.*: c. 1880.

No fou recollit per cap diccionari fins al d'Aguiló, els materials del qual corresponen en majoria a aquest decenni; pel mateix temps el publicà J. Bru en el seu glossari del Priorat, editat a la *Miscel·lània Folklòrica* d'Arabía i col·laboradors: «*blair*, *blairse*: cremarse ab foch; ressentir-se de paràules agraviatòrias; ex.: «atansà la mà al foch y s'ha *blaït* la pell; las sevas paraulas són tan intencionadas, que *blaeixen* als contraris» (p. 159).

El *DAg.* recull les frases «aquesta carn s'ha *bleït*, no es pot menjar», «he llençat tal cosa perquè me *blehía* les mans» sentida a Àger; i fora d'això, recull el mot a Balaguer, Cubells, Vallfogona de Riucorb i la Granadella. Ho grafia amb *e*, ortografia respectada pel *DFa.* (i ací), però que sembla infundada, car jo no l'he sentit més que amb *a*, *AlcM* ho recull pertot amb aquesta pronúncia i també a Tortosa és *ablaït* («abatut pel cansament, condolit, dolorit», *BDC* III, 82, acc. comparable a la segona i figurada que indica Bru).

El sentit bàsic no és «cremar» (*DFa.* simplificant les dades del *DAg.*) sinó 'socarrar sobretot parlant de calors i freds excessius' (per això sovint es diu d'un sol d'agost o de les gelades) i també 'consumir, marcir, mustigar', d'on de vegades arriba simplement a 'fer malbé', però partint d'aquella idea fonamental. Xuriguera, de Juneda, reporta les frases «el sol *blaeix*, m'he *blaït* al foc» (1964); a l'Alta Ribagorça ho he sentit per a 'consumir, neulir', parlant del fred o de la secada (*tọt o blaís*, Sopeira, 1957); el Montsant (on hi ha més matissar que bosc d'arbres) em deien a Ulldemolins (1935) que havia quedat *ablaït* per un incendi. Completant aquestes dades sobre l'àrea del mot amb les d'*AlcM* resulta que és quasi exclusivament un mot del dialecte occidental, comprenent allí des del Pallars fins al Maestrat i des del Baix Segre i Calaceit fins a Solsona; a penes sobreïx dels límits d'aquest dialecte: pel Nord, fins a Cardona, i pel Sud a tot el Camp de Tarragona («la calor forta *ablaeix*» a Bràfim, *DAg.*, a Valls, Reus i Tarragona mateix: *BDC* VI, 40).

No tinc notícia de l'existència d'aquest verb més que en català i en llengua d'Oc.[1] Ací existí una forma igual a la catalana, rara però comprovada: Raynouard només en dóna un cas, mal comprovat, però Appel (*ASNSL* CXLVII, 217) el rectificà: és en el poema «Dregz e razós es qu'eu chant e·m demori», v. 33, que hom atribueix a Arnaut Daniel, i on val «blémir, devenir livide», «per me·us o dic, c'us [lleg. que·m] faitz *blaïr* e fondre». Fora d'això només sé que aparegui en un passatge ben clar de *Flamenca*, on es descriu la preparació del palenc per al torneig final, arrasant la vegetació: «adès corregron e passeron / l'us de galop, l'autre de córs: / mala s'i vi l'erba e·l flors! / quar tot es trissat e *blaït*; / e veus lo tornei establit» (v. 7705): es tracta, doncs, de consumir i devastar la vegetació, més o menys com en català («sciupato», Crescini, p. 318): val a dir que el manuscrit porta *baït*, però és un mot inoït i sembla que Crescini encertà en l'esmena.

Ja va indicar Raynouard (*Lexique Roman* II, 226*b*) que és la mateixa paraula que més sovint apareix en la forma *blezir*, en sengles exemples de quatre trobadors del voltant de 1200; en tres es tracta de «blémir, faner», parlant dels efectes de l'amor sobre l'enamorat; en Folquet de Lunel es tracta d'uns llençols gastats o bé sollats, privats de blancor pel qui hi dorm; és la mateixa accepció que Pansier (*L. Prov. à Avignon* V, 163) troba per a *blesit* «usé» en un document de 1485, i que Lespy-R. assenyalen en docs. d'arxiu bearnesos («linsoüs d'estope *blasitz*»), sinó que aquest l'assenyala en la variant amb *a* (*blazir*), que no sé que es trobi en oc. medieval (Levy la posa en el *PDPF* però no en el *PSW*).

Però aquesta variant està bastant estesa en els dialectes moderns: bearn. *esblasì-s* «se faner, se flétrir» (parlant de flors, de tovalloles, dels llavis, del vi, Lespy), Tolosa *blazì* «flétrir, faner» (Doujat-Visner). El *TdF* defineix «flétrir, faner, user le linge», «froisser, meurtrir», i assenyala encara la variant sense sibilant en algun punt: albigès *blaï*, prov. alpí *bleï*, però en general són formes amb -*s*-: *blesì* («dins quatre jours seràs *blesit*», Claudi Brueys, d'Ais de Provença, c. 1600), i amb lleu variant llemosí, velavien i delfinès; *blasì* o *esblasì* llenguadocià, gascó i nicenc; el *FEW* (I, 401-2) el registra en una munió de dialectes amb una àrea que ve a coincidir precisament amb el domini d'Oc (més un parell de punts francoprovençals), pertot amb -*z*- i quasi amb igual extensió de *blezì* i *blazì*, aquest en els parlars ja citats i en el Tarn-e-Garona, Erau i Gard.

Sobre l'etimologia van pronunciar-se Spitzer (*Lexik. a. d. Kat.*, 31-2), Brüch (*VKR* VII, 1934, 257) i el *FEW*; a exemple d'aquell tots estan d'acord que ve de l'arrel germànica que en anglès és *blaze* 'abrandar-se, inflamar-se' (ja ags.), també b-alemany i a-al. mj. *blas* 'antorxa' (no coneguda en alt-alemany, gòtic ni escandinau). Ja hauria pogut fer estrany un germanisme solament representat en occità i català occidental, i estrany al domini francès, italià i hispano-portuguès. Pel costat semàntic no hi ha dificultat insuperable ni tampoc bona coincidència, car des d''inflamar-se' es pot arribar fàcilment a 'abrusar', però no tant a 'marcir, descolorir'. Sobretot, però, hi ha la dificultat fonètica de la forma sense -*s*-. Una -s- intervocàlica etimològica difícilment pot caure en català: ho fa solament en mots on hi ajuda la dissimilació d'una altra sibilant, o l'acció de la vibrillant *r* (veg. *Lleures i C.*, 210, 255-6); i quan això arriba a passar és amb caràcter més o menys local, amb subsistència d'una variant

amb *-s-* conservada en altres documents o llocs: mentre que ací no hi hauria vestigis de cap forma amb *-s-* en cap lloc del territori; però això, que en català és ja una greu dificultat, en llengua d'oc és una impossibilitat completa: allí una -S- etimològica no cau mai ni enlloc, i no obstant tenim la forma sense *-s-* en dos dels més antics textos medievals i en alguns parlars moderns. Coincidint tan greu objecció fonètica amb la inversemblança semàntica i geogràfica és clar que cal descartar aquesta etimologia.

Proposo admetre que la forma *blair* sense *-s-* és la bàsica en totes dues llengües. I que l'altra està respecte d'aquella en la mateixa relació que *enriquezir*, *embelezir*, *empaubrezir*, *amolezir*, *alegrezir*, *adolcezir*, *espaorzir*, etc. al costat de *enriquir*, *embellir*, *empaubrir*, *amolar*, *alegrar*, *adolcir*, *espavorir*, etc. O sigui que, al costat de *blaïr* es creà **blaezir*; tal com *marcezir* al costat de *marcir*, només és que ací el hiatus provocava una contracció (compareu *esclarezir* contret en *esclarzir*, *endurezir* en *endurzir*), i així **blaezir* es contragué perdent la vocal, però es realitzaren les dues possibilitats: els uns contragueren en *blazir* predominant la primera vocal pretònica, els altres en *blezir* predominant la segona. Ço que té el gran avantatge d'explicar-nos per una causa única la coexistència de les tres variants occitanes *blaïr*, *blazir* i *blezir*; mentre que en l'etimologia germànica, no sols la forma *blaïr* quedava inexplicada sinó també la coexistència dels dos vocalismes *a* i *e* en la forma amb sibilant.

Com a etimologia última em fixaré com a bàsic en el sentit de color 'fer tornar lívid, amoratat' (sigui pel sofriment amorós, per la ira, pel desgast dels llençols, per l'acció emmorenidora de les socarrades, les soleiades o les glaçades). El *TdF* registra un prov. *blavì* «bleuir», per tant més o menys sinònim de *bla(z)ì*; fins s'ha dit que ja es troba a l'Edat Mitjana.[2] Ara bé en un *blavir*, derivat de *blau*, es justificaria que la *-v-* intervocàlica es perdés, car en tals combinacions hi ha sovint dissimilació: recordem *viatz* VIVACIUS, *vianda*, *Beviure* > *Beïure* > *Biure*, *paviment* > *païment*, etc. I des del punt de vista semàntic pensem que el cat. *blau* o *blaüra*, oc. ant. *blavairol*, són la traducció del cast. *cardenal* o del fr. *blémissure*, tot i que *cárdeno* no és pas 'azul' sinó 'morat'. Fins i tot es pot admetre que ja en germànic antic va existir un verb *BLAWJAN 'fer tornar blau', antecessor de l'al. *bläuen*.

Tot amb tot, sembla més probable que el derivat es vagi fer partint d'un nom de color diferent del blau propi. S'admet generalment que al costat del ll. *flavus* 'ros' existia una correspondència cèltica *BLAVOS que expressava un matís semblant al del groc; d'ací vindria el fr. ant. *bloi* del qual hi ha també testimonis en occità antic (cf. ací s. v. *blau* 'lívid'): formes que més aviat semblen correspondre a una base derivada *BLAVIOS. El mot significa 'ros'. Després es troba francès mitjà *blave* «pâle», molt estès en els parlars gallo-romànics, entre ells bastants d'occitans: Forez i Saint-Étienne *blava* «pâle», «blême», perig. *blave* «livide, blême», savoià *blèvo*, Grenoble *bleyvi* «blême», Aosta *blayo* «pâle» (*FEW*, s. v. *BLAVOS, 1404-5). Com es veu, el matís d'aquest adjectiu correspon exactament al del verb *blaïr* i de la seva amplació **blaezir*.

Mancaria solament precisar la nacionalitat lingüística d'aquest adjectiu. Bé podria ser germànica, al capdavall, car l'a-al. mj. *blâ*, de vegades 'blau', altres vegades vol dir 'groc' (Pok., *IEW*, 160.17). Però havent passat ja al romànic aquest adjectiu germànic, amb el sentit de 'blau', més aviat creuria jo que en el sentit de «blême» prové d'una llengua indoeuropea preromana. I en efecte els derivats de l'arrel elemental indoeuropea BHEL-/BHLĒ- designen noms de color, en diverses variants, en les vàries llengües europees de la família: irl. ant. *blā* 'groguenc' (*IEW*, 160, 19); lit. *blãvas*, que amb letó *blãvs*, sol passar per manlleu del mot germànic per a 'blau', però em sembla molt dubtós puix que en les llengües bàltiques no és 'blau' sinó 'groc' o 'groc blavís' (*IEW*, 160.21); la formació del lit. *blaivýtis* 'aclarir-se el cel', i de l'albanès *bḷerónj* 'em torno pàl·lid o verd', sembla ser un poc diferent, però sempre es tracta d'amplificacions de la mateixa arrel bàsica (*IEW*, 160.35). I n'hi ha d'altres encara; veg. *IEW*, pp. 155 i 118.

Aquest punt l'hem de deixar, doncs, pendent de més estudi. Però ara com ara, no trobant-se *blair* (amb **blaezir*) més que en llengua d'Oc i part del català, però no en francès, etc. em decanto provisionalment a creure que no deriva d'un germanisme sinó d'un adjectiu pre-romà d'una altra família indoeuropea: sorotàptica, si no és cèltica.

DERIV.: *Bleïdor* o *blaïdor* [«aquest sol *bleïdor* que et deixa exhausta sovint» en el lleidatà Joan Santamaria, «La Publicitat», 2-XII-1926].

1 Spitzer esmenta un arag. ant. *sblasido* «estropeado», que cita de la *RFE* (notícia que Wartburg copia sense citar font), però el número del volum és errat i no és possible verificar-ho. No tinc altra notícia de tal mot, que hauria de ser un hapax evidentment manllevat de l'occità. — 2 K. Stichel, *Beiträge zur Lexikographie des altprovenzalischen Verbums* (Marburg 1890) dóna en efecte aquest *blavir* que tradueix 'enlluernar' («blenden»). Levy, *PSW*, posa en dubte que n'hi hagi testimonis antics, i potser té raó, tot i que el llibre de Stichel sol estar ben basat en despullaments propis. És veritat que ací no dóna cap cita.

BLEIXAR, 'respirar afanyosament', mot solament català i només del Nord del Principat, d'origen incert; sembla haver-hi algun parentiu amb la família germànica de l'alemany *blasen* 'bufar', que en alguns dialectes d'aquesta família significa precisament 'esbufegat'; hi ha dificultats d'ordre formatiu i geogràfic i com que es tracta d'una arrel indoeuropea, és possible que vingui d'una llengua pre-romana emparentada amb aquella, però és més versemblant que la forma **bles* d'origen germànic es convertís en *bleix* i *bleixar* per adaptació al sinònim *panteix* i *PANTEIXAR*. □ *1.ª doc.*: c. 1890; potser va recollir-lo Lab. (1839), però l'imprimí en la forma errada *bleirar*.[1]

No el recollí cap lexicògraf fins a Vogel («keuchen»,

1911) i el *DAg.*: «respirar fort (Empordà, Olot, Ripoll), alenar amb algun panteix (Olot), suspirar (Figueres; ex.: «he vingut corrents que no puc *blexar* (Peralada)». La primera autoritat literària és M. Vayreda: «lo seguien algunes persones, que a penes podien *bleixar*» (1898, *R. de la D. Carlinada*, cap. II, p. 41), altre exemple de *La Punyalada* citaré s. v. *reguitnar*, i a la mateixa novella n'usà també el participi actiu: «L'Ivo, que la seguia prop, anava cridant, ab veu entre alegra y *blexanta*» (cap. VII, 1.ª ed., p. 132; 4.ª ed., p. 106), veg. els passatges de Ruyra, Pous i Pagès i Víctor Català que en cita *AlcM*.

Al costat del verb *bleixar*, es troba i s'ha usat tant o més, el substantiu *bleix* [Vogel, 1911, «schwerer Atem, Keuchen»], del qual ja n'hi ha exs. en Raimon Caselles (1902) i en *Solitud* de V. Català; «de tant en tant els amants es repetien llurs noms en veu tan baixa que semblava el *bleix* d'un malalt», «ni un alè d'aire gronxava els canyissos, i la corona dels insectes s'extingia al lluny, com el *bleix* de la mar», «pujaven per un corriol amunt --- la Lluïsa no podia seguir --- la veié asseguda, amb un *bleix* penós que li sosllevava els pits ---», Pere Coromines, *Prometeu* XI, iii, *O. C.*, 291*b*34; ii, 290*b*8; *Pigmalió* VIII, 155*a*41. No sé que sigui d'ús popular fora del bisbat de Girona (*AlcM* diu que també en el Rosselló), el parlar del qual reflecteixen, en efecte, tots aquests escriptors.[2]

Spitzer (*LexikK*, 1921, p. 32) prenent aquell **bleirar* per bona moneda, cregué que *bleixar* podia resultar d'ell per un encreuament amb *panteixar*, però ja Tallgren (*Neuphil. Mittgn.* XXII, 152) li objectà que *bleirar* no existia. Brüch (*Misc. Schuchardt*, 1922, 34), jo (*BDC* XIX, 1931,22-3) i Gamillscheg (*Rom. Germ.* I, 383) coincidírem a relacionar-lo amb el mot germànic. Jo, però, ja en aquell treball juvenil, desconfiava: «és un mot sense història ni parentela; no puc donar-ne cap exemple antic, i els parlars afins al català, provençal o espanyol, no posseeixen res de semblant; àdhuc a casa nostra, sembla estar limitat a la regió pirenaica; i amb mots d'aquests no es pot proposar una etimologia antiga sense fer-hi tota classe de reserves». Tanmateix la idea venia naturalment, i en forma majorment animadora vist que el mot és comú a totes les branques del germànic, en totes des de la fase més antiga; i ja observava jo llavors que, si en alemany modern és implement 'bufar', en l'alt-al. mitjà apareix en un sentit quasi igual al nostre 'esbufegar, respirar anhelosament.[3] I això no és tot, car també l'esc. ant. *blâsa* té ultra els altres el sentit de 'panteixar', i el substantiu a-al. ant. *blâst* té almenys el sentit de 'alè' i l'isl. ant. *blâstr* és això i 'esbufec'.

En el detall formatiu recorríem a vies discrepants, car jo pensava en un derivat *BLASI̯U del romànic primitiu, a base de la forma germànica occidental; mentre que Gamillscheg postulava un gòt. *BLÊSTS, amb el vocalisme que en gòtic correspon a la *â* de l'occidental i de l'escandinau —de fet coneixem *uf-blêsan* 'bufar sobre quelcom' en gòtic— i tenint en compte que aquest es declinaria *BLÊSTEIS en plural, suggeria que la -*x*- catalana partís d'un grup consonàntic -STI̯-, potser un verb *BLÊSTJAN gòtic. Això és certament menys forçat, en efecte, que el que jo suggeria. En tot cas la meva explicació s'ha de rebutjar sense vacillació, per moltes objeccions, sobretot perquè una tal forma de derivació seria inoïda en un germanisme,[4] i més essent de data tan tardana com ho exigiria un manlleu al fràncic; i també el tractament de la -SI̯- com a sorda causa fort escrúpol a desgrat de les explicacions que li cercava.

Però si la versió que Gamillscheg donava a la idea es podia defensar més que la meva, cal reconèixer que topa així mateix amb força dubtes o objeccions. Àdhuc passant per un germanisme en aquest terreny semàntic —que no és pas dels que més s'hi presten— i per un germanisme enterament estrany al francès i a totes les altres llengües romàniques, cal construir una base no documentada; i en particular, un verb en -STJAN hauria hagut de donar -*stir* i no pas -*ixar* com a resultat romànic (també era errònia l'etimologia de *cruixir* que llavors s'admetia i amb la qual jo m'escudava i hauria convingut a Gamillscheg).

En conclussió no es pot dir pas que l'etimologia germànica quedi descartada. Però sí que costa de creure-hi. Si poguéssim partir d'un ètimon parallel, d'una altra llengua indoeuropea, sí que ens sentiríem en terreny més segur. Car una formació verbal en -STIARE és sempre una creació fàcil per poc que tinguem fonaments per suposar-li un primitiu nominal en -S' o en -ST'. I en rigor aquests fonaments hi són. Aquella família és comuna a totes les branques de germànic des dels orígens de totes les llengües: ags. *blǣst*, esc. ant. *blâst*, a-al. ant. *blâst* 'esbufec, buf, alè', i el verb esc. ant. *blâsa*, a-al. ant. *blâsan*, gòt. *ufblêsan*. I això és la mateixa arrel del ll. *flāre* 'bufar', si bé aquest sigui sense la -*s*- amplificadora (Pok., *IEW*, 121.33ss.; cf. altres formes semblants i del mateix sentit en Pok., *IEW*, pp. 156 i 158). En rigor, doncs, no es pot discutir que un pre-romà *BLESTIARE o *BLASTIARE, derivat d'un equivalent sorotàptic o cèltic del germ. BLAST seria una hipòtesi justificada; i més si ens recordem que hi ha altres formacions de la mateixa arrel, també sense -S-, com el ll. *follis* 'manxa, bufador' i l'a-al. ant. *blâen*, ags. *blâwan*, angl. *blow* 'bufar'. L'objecció possible seria que el tractament BH- > *b*- és normal en cèltic, però ací no coneixem cap representant d'aquesta arrel, i que en sorotàptic es creu que BH- donava més aviat F-. No obstant, com que la limitació de l'àrea del mot a la zona catalana més pròxima a la comarca on s'han trobat els ploms d'Arles invita realment a pensar en una relíquia sorotàptica, i com que el nostre coneixement del lèxic cèltic continental és tan insuficient, no podem rebutjar la hipòtesi, tenint en compte sobretot que no és inversemblant que, dins el complex sorotaptolígur i alpino-pirinenc, vagin existir varietats que tinguessin *b*- de BH- com el cèltic, el germànic, el venètic i el balto-eslau. Tanmateix vist que el dilema entre cèltic i sorotàptic topa amb serioses dificultats per totes dues bandes, reconec, tot sospesat, que una modificació de l'etimologia germànica és el que

en definitiva resulta més versemblant. Un germànic *bles o *blest, d'origen gòtic sotmès a un encreuament amb el sinònim romànic *panteix* esdevindria *bleix*, i sobre el model de *panteixar* es formaria *bleixar*.

DERIV.: *Bleix* (veg. supra). *Bleixa* [1926, *AlcM*]. *Bleixós* [1903, *AlcM*].

1 Mot que no ha existit mai; que és errada, segurament tipogràfica, per *bleixar* és evident, perquè en aquest diccionari tots els diftongs s'escriuen amb *y*, i posa *bleirar* amb *i*, com fa davant *x*, per exemple en *panteixar*, que li dóna com a equivalent. Alguns lexicògrafs posteriors reproduïren aquest mot fantasma. — 2 Tanmateix, en el tercer decenni del segle, es va estendre molt en l'ús literari, i el veiem sovint en escriptors del Camp, com Puig i Ferrater: «un *bleix* penós emergia de la seva còrpora abatuda» (*Cercle Màgic*, 58 i passim). — 3 «Blasen, hauchen, schnauben», Lexer, *Mhd. Wb.*; no, és veritat, en a-al. ant.: «blâsan, flare, halare, spirare, canere, clangere», Graff, *Ahd. Wb.* III, 237. — 4 Són falses, com s'ha vist després, les etimologies de *barri* i de *créixens* (tot i que llavors eren generalment admeses) en què jo em fundava per a això.

Blenat, V. *ble*

BLENDA, de l'al. *blende* id., derivat del verb *blenden* 'encegar', 'enganyar' (i aquest, de *blind* 'cec'), anomenada així perquè s'assembla a la galena, però no produeix plom. ☐ *1.ª doc.*: 1868, *SLitCosta.*

Segurament per conducte del fr. *blende* [1751].

Blener, *blenera*, V. *ble*

BLENNO-, forma prefixada del gr. βλέννα 'mucositat', usada per formar compostos medicals. *Blennoràgia* [princ. S. XX], amb ῥηγνύναι 'rompre, brollar'; *blennoràgic*. *Blennorrea* [id.], amb ῥεῖν 'rajar'; *blennorreic*. *Blennúria* [1911, Vogel], amb οὐρεῖν 'orinar'. *Blennistmia* [*blenismia*, 1868, SLitCosta], amb ἰσθμός 'congost', 'istme', 'gargamella', etc.

Blet, V. *bleda* *Bleva*, V. *ble* *Blinca(per)blinca*, V. *vinca* *Blincar*, V. *vinclar*

BLINDAR, del fr. *blinder* id., derivat de *blinde* 'protecció per guardar-se del foc de l'enemic', i aquest, de l'al. *blende* id., derivat de *blenden* 'encegar, tapar', verb causatiu que es deriva de *blind* 'cec'. ☐ *1.ª doc.*: 1905, Bulbena.

També es va usar *blinda* 'blindatge' [Lab. 1839], tant en català com en castellà, el qual degué servir d'intermediari: en aquest ja apareix des de 1625, quasi al mateix temps que en francès.

DERIV.: *Blindatge* [1839, Lab.]. Per a la forma del mot francès i de l'alemany, cf. Braune, *ZRPh.* IX, 348ss.

BLOC, del fr. *bloc* id., i aquest, del neerl. mj. *blok* 'tronc tallat'. ☐ *1.ª doc.*: 1905, Bulbena (però ja era usual en el S. XIX).

En francès es documenta des del S. XIII. Vista la data de la introducció en català, aquest mot es degué pendre conjuntament del francès i de l'angl. *block*, que per la seva banda havia estat pres del francès, ja en el S. XIV.

DERIV.: *Bloquejar* [1803, Belv.],1 del fr. *bloquer* 'fer un bloc', derivat de *bloc*, que a finals del S. XVI prengué el significat de 'bloquejar' per influència de *blocus* 'fortí de setge' (usat en el sentit de 'bloqueig', veg. els cpts.); *bloqueig* [1803, Belv.], segurament adaptat del cast. *bloqueo* [fi S. XVII].

CPT.: *Blocaus* m. sing., de l'al. *blockhaus* id. (per conducte del cast. *blocaos*, avui més aviat *blocao*, usuals ja a la fi del S. XIX), cpt. de *block* 'tronc' i *haus* 'casa': pròpiament 'barraca de troncs' (el fr. *blocus* es prengué ja en el S. XIV del neerl. mj. *blochuis*, format semblantment, i que després influí sobre el mot alemany i el castellà).

1 L'he vist també en textos catalans del S. XVIII (crec que escrits en cat.), si bé entre gent de guerra s'usà també en català *bloquear* (que Lab. 1839 ja declarava antiquat), i de tota manera és probable que nosaltres l'adaptéssim del cast. *bloquear*, que no consta gaire més antigament, car el *DAut.*, el 1726, encara diu que s'havia importat del francès poc abans. També s'usà en francès i italià *blocade* (*-ata*) 'bloqueig', que des d'aquestes llengües passà a l'angl. *blockade* i al. id. [1669], aquell usat també com a verb, al. *blockieren* [1616, pres del francès *bloquer*], veg. Kluge-M., s. v.

Bloix, V. *broix* *Blond*, V. *blonda*

BLONDA, 'puntes de qualitat', del fr. *blonde* id., de l'adjectiu *blond* 'ros', perquè antigament es feien del color de la seda crua; el fr. i oc. *blond*, it. *biondo*, són un adjectiu, pròpiament només romànic i d'origen desconegut, probablement pre-romà, potser d'arrel indoeuropea. ☐ *1.ª doc.*: c. 1790, Maldà.

Escrivia el baró en les seves notícies sobre Barcelona: «las labors de punta, *blondas*, rets y altras cosas, entretenen a algunas quinze mil donas» (*Excursions*, p. 7); i ja el registraren els diccs. de Lab (1839) i Belv. («tenia vel vitta serica reticulata», 1803). L'aparició en francès no és gaire anterior (1751) i des del francès passà a l'anglès, l'alemany i altres llengües, potser també directament al castellà [1782] si bé és més probable, donada la història econòmica, que el vagi rebre de Catalunya.

DERIV.: *Blondina* (a penes usat en cat.: no admès ni pel *DFa.* ni Bulbena; cast. des de 1782).

L'adjectiu *blond*, *blonda*, 'ros' s'ha usat molt poc en català, i només com a terme poètic ocasional, com ho féu Màrius Torres (c. 1936), veg. *AlcM*; a penes val la pena de recordar que també hi recorregué A. Febrer en la seva forçada i servil «traducció» de la Comèdia dantesca, on com sempre calca el mot italià. Només en un sentit molt limitat es podria dir que fou català pel fet que vagin usar-lo els nostres troba-

dors, com Cerverí de Girona («avetz pel *blon* d'aur, qui ben lutz», 67/92.19), però l'obra lírica de Cerverí fou escrita en occità correcte i quasi pur. Tampoc es pot dir que hagi estat mai un mot castellà, car allí s'usa [1717] amb característiques semblants a les catalanes; a l'Edat Mitjana i en el S. XVI s'havia emprat allí una forma *brunda*, com a epítet d'Isolda, per a la qual veg. el *DCEC*, s. v. *blondo.*

En canvi el mot és antic i arrelat en tres llengües romàniques, o almenys en la meitat septentrional de llurs dominis. L'it. *biondo* ja és freqüent en els segles XIII-XIV: Dante [*Purg.* VIII, 34, etc.], Cavalcanti, Boccaccio, etc. En occità antic tenim força testimonis de *blon, blonda,* des dels trobadors clàssics i de la primera època, especialment en els septentrionals Guiraut de Calansó, B. de Ventadorn («com la naus en l'onda / --- pena d'amor / de Tristan l'amador / --- / per Izeut la *blonda*», *Tant ai mon cor ple de joya,* v. 47), *Gerart de Rossilhon*; el mot i els seus derivats podrien ser imitats, en Matfré Ermengaut, i en els nostres Ramon Vidal i Cerverí, dels trobadors llemosins, com Giraut de Bornelh: «ja siatz vós, donzella, bel' e *blonda,* / pauc d'ira·us notz e paucs jois vos aonda» (Appel, *Chrest.*, 91.18; Rayn. II, 228). Des del francès, on és mot popular, productiu i de totes les èpoques, ha passat a moltes llengües europees, entre elles les germàniques; si bé en aquestes no es troba sinó des de data més o menys recent: en alemany no esdevé usual fins a la fi del S. XVII; en neerlandès i en anglès, aparegué des d'un poc abans, però en aquest és encara un mot d'atmosfera forastera o poètica (molt menys usat que el tradicional *fair*).

Per a l'origen del mot romànic s'han cercat etimologies germàniques, veg. Kluge, *ZRPh.* XLI, 679 (cf. el seu dicc. i el de Franck), o llatines (Nigra, *Rom.* XXVI, 555; Brüch, *Neuphil. Mittgn.* XXII, 118-9), unes i altres purament hipotètiques i molt improbables.[1] D'aquestes etimologies només la de Kluge ha aconseguit alguna acceptació, car la hi admeteren Walde-P (II, 218) i Wartburg; i, enduts per l'exemple d'aquests, Pok. (*IEW*, 157) i M-Lübke (*REW*$_3$); M-Lübke vacilla encara en aquesta ed. entre l'etimologia germànica i la de Brüch; i Pok. i fins Wartburg ho fan lacònicament, com amb reserva; Bloch rebutja la idea.

L'afirmació dels partidaris, que l'existència d'un fràncic *BLUND es podria justificar, es funda només en una etimologia hipotètica del scr. *bradhnáḥ* 'roig pàllid, rogenc tèrbol, esgroguissat', suposant que aquest vingui d'un indoeur. *BHLN̥DH-NO-, emparentat amb els germ. *blind* 'cec' i *blandan* ~ *blendan* 'mesclar'; ultra que el fonament semàntic i morfològic d'aquesta etimologia del mot índic és per la seva banda molt vague i balder, dues autoritats en la matèria, com Uhlenbeck i Mayrhofer (en llurs diccionaris etimològics) rebutgen aquesta pretesa base per al sànscrit, admetent que prové d'un BHRODH-NO-, representat per l'eslau *bronyj* 'roig brunenc', 'blanquinós'; per més que l'explicació indoeuropea d'aquest mot mateix és discutida (Pokorny en això discrepa de Vasmer), és clar que, amb aqueixes, cauen les úniques bases una mica fermes de l'hipotètic mot germànic.

Més raonable sembla que el romànic *blond* sigui mot d'origen sorotàptic. El cabell ros no s'esguardava en l'Antiguitat com a propi solament dels pobles teutònics, sinó també dels eslaus, etc. Les esclaves i esclaus eslaus, sàrmates i bàltics eren tant o més abundosos a Roma que els germànics, mirats com a més esquerps i indòmits. Ara bé les úniques llengües indoeuropees on trobem afins clars per al tipus *BLONDO- 'ros' són les bàltiques: lit. *blandùs* (som a la gran zona indoeuropea de O > A) 'tèrbol', 'fosc', *blañdas* 'temps rúfol' («trübes Wetter»), *blìndo* 'vesprejar', 'tornar-se fosc el color', 'enterbolir-se' (alternança O-E indoeuropea), *blundę* 'sàlic, desmai' (tan sovint descolorit), cf. Pok., *IEW*, 157.[2]

És sabut que les «cortesanes», en la Roma de l'Antiguitat, es posaven perruques rosses o roges, i que les romanes de vida dubtosa les imitaven.[3] Així, doncs, els eslaus antics *blǫditi, blędǫ* «πορνεύειν» ('putejar', 'córrer-la amb prostitutes'), *blǫdĭ* 'prostitució' (que suposen una base BLOND-), em semblen encara un indici de l'existència d'un sorotàptic *BLONDĀ 'dona rossa' i 'prostituta'. No sembla haver-hi testimoni epigràfic del mot.[4] No dubto gaire que *BLONDOS, -Ā (amb una o tancada que ben aviat es confongué amb la ŭ), és un mot que passà des d'aqueix substrat a tota la Romània del Nord, ja en el llatí vulgar, si bé mirat com una expressió horrenda de gent baixa i tèrbola, que trigà segles a vèncer els prejudicis socials, i per això no figura en les fonts escrites.

[1] Sobre la hipòtesi germànica el mateix Kluge s'expressa amb forta reserva i com a cosa d'altri («wird angenommen», «mögen übernommen haben»). La idea llatina de Nigra i Brüch peca greument per tots costats (derivatiu, formal); i, en l'aspecte semàntic, l'argument en pro de ALBUS basat en un passatge del *Mare Amoroso*, text sicilià del S. XIII, on s'ha cregut que *biondo* significués 'blanc', és més que dubtós, perquè la comparació primera no és amb l'arç blanc sinó amb *fila d'auro,* veg. Spitzer, *Romanische Lit.-Studien*, 1959, p. 529. — [2] El mot degué ser comú a totes les llengües bàltiques, car també està representat en letó, si bé amb sentits més diferents (veg. Pok.), i en prussià antic, on el compost *welo-blundis* significa 'mul' (gloss. d'Elbing, 437), partint de la idea de 'vagabundejar, fer de roda-soques' (d'on 'bèstia de traginer'), en combinació amb l'arrel U̯EL- 'voltar'; sentit que s'acosta més al dels mots eslaus que citaré. — [3] Recordem el cas de l'escandalosa Messalina, i els que ens conten Petroni, Juvenal i Marcial; en bescantar aquest les elegants perquè importen perruques rosses de «Germània», es refereix, naturalment, a tot el Nord d'Europa, països dels quals el poeta celtibèric tenia coneixement un poc vague. Veg. les dades que reuneixo sobre això en l'article *rufián* del *DCEC* (IV, 84*a*) ,i les notes 5, 6, 7. — [4] Per més que ho doni a entendre, Whatmough, *Dial. of Anc. Gaul*, p. 140. Però es tracta de la hipòtesi de Weisgerber, *Die Namen der Ubier* (ed. 1968), pp. 357, 361, 411,

que sota el NP BLANDUS, tan freqüent en les terres cèltiques i particularment a la Germània Inferior, es dissimuli un *BLUNDUS germànic. El que cal creure és que el sorot. BLONDOS i aquest BLANDUS estaven en relació apofònica.

Bloqueig, *bloquejar*, V. *bloc*

BLUF, de l'angl. *bluff* id. (pronunciat *blʌf*) id., mot de creació expressiva. Era encara molt poc conegut a Catalunya cap a 1914, però en aquell i els anys següents apareix ja sovint en la premsa. Des de l'anglès s'ha estès més o menys a totes les llengües europees (fr., 1895, *bluffer* 1884; en castellà el rebutjà el *DAcEsp.* fins al nostre temps),[1] en neerlandès i alemany el mot trobà la companyia del verb *verblüffen*, ja usat por Goethe (i popularment des del S. XVI).

[1] En el castellà d'Amèrica s'ha imitat a moltes parts el timbre de la vocal originària i s'hi han creat derivats: cubà *blof* o *blofe*, *blofear*, *blofero*, *blofista* (Fdo. Ortiz, *Catauro*, p. 190).